

भगवानुं ठोछु ।
 श्री अ बा अवे स्थानकेवासी
 जैन साश्रोद्धार समिति,
 ३ अश्विन्यादृवा रोड,
 राजकोट, (सौराष्ट्र)

Published by
 Shri Akhil Bharat S S.
 Jain Shastroddhara Samiti,
 Garedia kuva Road, RAJKOT
 (Saurashtra) W Ry India.

ये नाम केचिदिह नः प्रपयन्त्यवज्ञा,
 जानन्ति ये किमपि सान् प्रति नैव यत्नः ।
 उत्पत्त्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
 काष्ठोद्वर्षं निरवधिर्विष्णुना च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके छिये ।
 जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके छिये ॥
 जनमेमा सुसत्ता व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
 है काष्ठ निरवधि विपुल पृथ्वी ध्यान में यह स्थायगा ॥ १ ॥

भूस्था ३ २०००

प्रथम आवृत्ति : अत १२००
 बीर सवत् १ २४६०
 चिह्नम सवत् २०२०
 संसर्गसन् १६६४

: मुद्रकः :
 मण्डिवास छगनवास शास्त्र
 नवप्रकाश प्रिन्टींग प्रेस,
 पी कोटा रोड, अमरावती.

આધ્યમુરખીશ્રી

શેઠ રામજીભાઈ શામજીભાઈ વીરાણી - રાજકોટ

શ્રી રામજીભાઈ, શામજીભાઈ, વિરાણીના દુકં પરિચય

સંતો અને નરવીરોની ભૂમિ ઔરાષ્ટ્રના ભાયાવદર ગામ પાસેના ખીરસરા ગામે શ્રી શામજીભાઈવેલજીભાઈ વીરાણી રહેતા હતા. તેમનાં ધર્મપત્નીનું નામ કડવીબાઈ હતું. જન્મે ચુસ્ત સ્થાનકવાસી જૈન હતાં. ધર્માનુરાગી, ધર્મપરાયણ તથા સ્વભાવે ભદ્રિક હતાં. શ્રી શામજીભાઈ ધી તથા કપાસીયાના વેપાર સાથે ખેડૂત વર્ગમાં ધીરધારનો ધંધો કરતા હતા. સ્થિતિ સાધારણ હતી પણ કેટુંબ ખાનદાન હતું.

(૨) રત્નકુશી કડવીબાઈએ વિક્રમ સંવત ૧૯૫૦ ના કારતક વદિ ૫ ના રોજ પુત્રરત્નને જન્મ આપ્યો તે પુત્ર-આપણા રામજીભાઈ, તેમને ગળ-થૂથીથી જ ધર્મ અને ખાનદાનીના સંસ્કારોનું પાન કરાવવામાં આવ્યું અને એ સંસ્કારખીજ દિનપ્રતિદિન વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યું.

(૩) છ વર્ષની વયે રામજીભાઈને ધુડી નિશાળમાં લણવા બેસાડ્યા. શાળાના ગુરુએ-“ પુત્રના લક્ષણ પારણામાં ” જ પારખ્યા અને રામજીભાઈની શ્રદ્ધજીવિ, ગુરુભક્તિ તથા અભ્યાસમાં નિષ્ઠા-વજેરે ગુણોથી પ્રભાવિત થયા અને ભવિષ્યમાં આ બાળક કુળદીપક થશે એવાં ચિન્હો જોતાં, અંગત કાળજી તથા પ્રેમથી સાત ચોપડીનો અભ્યાસ પૂરો કરાવ્યો.

(૪) શ્રી શામજીભાઈના પરિવારમાં એક મોટા પુત્રી, ત્યારબાદ રામજીભાઈ અને બીજા ચાર પુત્રો તથા ત્રણ પુત્રીઓ હતાં, અને તેઓ આવા મોટા કુટુંબની જવાબદારી વહન કરી રહ્યા હતા.

સંજોગો અનુસાર શ્રી રામજીભાઈને ૧૪ વર્ષની કિશોર વયમાં ધંધો કરવાની ભાવના થઈ અને પોતાના કાકા શ્રી દેવરાજભાઈ વીરાણી સાથે આફ્રિકામાં આવેલા પોર્ટુગલ ગામે ગયા.

શરૂઆતમાં રામજીભાઈને અનેક પ્રકારની ચાતનાઓ તથા પરીષદો વેઠવા પડ્યા. જીવનના અનેક તડકા-છાયાનો અનુભવ થયો નાના પ્રકારનાં ઘરકામોથી માંડીને વેપાર-ધંધાની જવાબદારી અદા કરવાનું સમગ્ર કામ કરવું પડ્યું-છતાં તેઓ કદી નિરાશ થયા નહિ. એટલું જ નહિ પણ પોતાના સાહસિક સ્વભાવ તથા ઉચ્ચ શીલતાથી આપખળે જોતજોતામાં તેઓ આગળ વધ્યા.

(૬) પરદેશમાં પોતે હવે થાળે પડ્યા છે એવી જ્યારે પોતાને ખાત્રી થઈ ત્યારે તેમણે શ્રી હર્લજીભાઈ, તથા બીજા ભાઈઓને પોતાની પાસે બોલાવી લીધા અને ધંધાને બહોળા પ્રમાણમાં વિકસાવ્યો-અને સમય જતાં “ શાહ સોદાગર ” તરીકે નામના મેળવી અને સર્વત્ર પોતાની સુવાસ ફેલાવી.

પોતાના સર્જા-સંબંધીઓ તથા શાંતિબંધુઓને પણ પોતે પરદેશમાં તેમજ ત્યાં જ અને પોતાને ત્યાં જ પોતાની સાથે રાખીને પગલર કરતા જતા અને પોતાનું એક વટવૃક્ષ લેણું કરી આપ્યું.

(૮) પોતાના કર્મચારીઓ પ્રત્યે પણ પોતાનું મમત્વ અને જ રક્ષા છે, તેઓને વેપારમાં કુશળ બનાવ્યા અને યોગ્ય સમયે સ્વતંત્ર બંધાએ લગાડી આપ્યાં, પરંતુ પ્રોત્સાહન આપ્યું અને એમ કરવામાં પોતે ગૌરવ અનુભવ્યું.

(૯) શ્રી રામજીભાઈનાં લગ્ન બાપાવદર ગામે પ્રાંતીચંદ્ર ધરમશી માલીનાં પુત્રી સમરતબહેન (દુધીબેન) સાથે થયાં છે સમરતબહેન સ્વભાવે શાંત અને સુશીલ છે, ધર્મ પ્રત્યે જૂઠું જ અનુરાગ ધરાવે છે આ રીતે શ્રી રામજીભાઈનું ઘરખર્ચ જીવન પણ સુખી છે તેમના પરિવારમાં એક પુત્ર શ્રી નગીનભાઈ તથા સાત પુત્રીઓ છે-બે નગીનભાઈ પણ શ્રી રામજી ભાઈના પુત્રીત્વ પગલે થાણેએ જો પણ નિર્વિવાહ વાત છે.

(૧૦) રામજીભાઈ જેમજેમ અર્થ ઉપજાવે કરતા જતા તેમ તેમ તેના સદ્ગુણધોરનો વિચાર પણ અતરમ્મ ઉદ્ભવતો જાયો અને દાનનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. તેઓની સખાવતો અસાધારણ છે, જેથી સમાજ સુપરિચિત છે.

દાન આપી તેનાથી કીર્તિ મેળવવાની લાલસા નથી, દાનનું અભિમાન નથી. તેઓશ્રીનો દાનપ્રવાહ કોઈ એક ક્ષેત્રમાં વહેતો નથી પરંતુ સાતી, ધર્મ અને સમાજના મેઘ માટે વહેતો રહ્યો છે જે દાનપ્રવાહની કેટલીક સરનાળીઓ નીચે સુલભ છે —

(ક) શ્રી નિમજાબેન, અચકત માતૃ આશ્રમ-રાજકોટ-આ સંસ્થાની સને ૧૯૫૫ માં સ્થાપના કરવામાં આવી છે તેમાં પચાસ નિરાધાર નિરાશ્રીત બહેનો પોતાનું જીવન સુખશાંતિમાં ગાળી રહ્યા છે. સંસ્થાનું મહાન રૂપિયા એક લાખના અર્થે જંબાનું છે અને સંસ્થાના નિભાવ માટે એક લાખ રૂપિયા બીજા આપ્યા છે અને વૃદ્ધ માતાઓ જે લાલ લઈ રહ્યા છે, પોતાના મુજા આશીર્વાદો આપી રહ્યા છે.

(ખ) શ્રી સાર્વજનિક સોજનાલય-રાજકોટ-આ સોજનાલયની શરૂઆત સને ૧૯૬૧ થી કરવામાં આવી છે. માત્ર દસ તથા પૈશામાં એક ટક જે પુર્ણ સાદુ સોજન આપવામાં આવે છે, જેનો ગરીબ અને સામાન્ય સ્થિતિના ત્રણસો માણસો કમીશા લાભ લે છે.

(ગ) શ્રી સૌરાષ્ટ્રમાં દયા-શ્રીમાળી નેન સોજનાલય-મુ મઈ-માત્ર માસિક રૂ. ૧૫) ૫૬૨માં શુદ્ધ અને સાત્ત્વિક સોજન સૌરાષ્ટ્રની દુર્લભ આવકના નેન આપ્યોને આપવામાં આવે છે. દરેક જમનારે સૌરાષ્ટ્રમાં તેમના ઉપર આધાર

રોખતી વ્યક્તિઓને અંમુક રકમ દર મહિને મોકલવાની જ રહે છે અને તેની મનીઓર્ડરની દ્વિત્વ સામેજ જમવાનો માસિક પાસ આપવામાં આવે છે પંદર રૂપિયામાં જમાડવાનો હેતુ-જમનારના કુટુંબીજનો માટે ખચત કરવાનો છે. આ લોજનાલયનો ઘણા ભાઈઓ લાભ લઈ રહ્યા છે. અનાજની આવી કારમી મોંઘવારીમાં આ સંસ્થા જ્ઞાતીબંધુઓ માટે આશીર્વાદરૂપ બની છે. આ સંસ્થામાં શ્રી રામજીભાઈએ ઘણું મોટું ફાળો આપ્યો છે.

(ઘ) શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન ધાર્મિક શિક્ષણ સંઘ-રાજકોટ-શ્રી ચતુર્વિધ સંઘના અભ્યુદય માટે તાજેતરમાં જ એક લાખ રૂપિયાની ઉદાર સખાવત આપી છે, ત્યારબાદ આ સંસ્થાએ અસાધારણ પ્રગતિ કરી છે.

(ચ) રાજકોટની પાંજરાપોળમાં દુષ્કાળના વરસોમાં પચીસ કે વીસ હજાર અને જરૂર પડે ત્યારે તે કરતા પણ વધારે રકમો આપી, જીવદયાનું સુંદર કામ કરી રહ્યા છે અને અમોલ જીવોના આશિર્વાદ મેળવી રહ્યા છે.

કોઈપણ ગામની પાંજરાપોળના અગર ગમે તે ધાર્મિક સંસ્થાઓના ફાળા માટે આવેલા ડેપ્યુટેશનો શ્રી રામજીભાઈના દ્વારેથી ખાલી હાથે પાછા ગયા નથી.

(છ) જ્ઞાતિ, જાતિ ધર્મના ભેદભાવ વગર ગામડાઓમાં વસતા ગરીબ કુટુંબો માટે દર શિયાળામાં ગરમ ધાળાઓ અને સુતરાઉ કપડાઓ સ્ત્રી પુરુષો અને બાળકો માટે કામ આવે તેવા તૈયાર કરાવી વર્ષોથી આપતા આવ્યા છે.

(જ) ચીચપોકલીની જૈન સમાજ નીસસ્તા ભાડાની ચાલમાં તાજેતરમાંજ એક લાખ રૂપિયા આપ્યા છે

(ટ) કેટલીક સંસ્થાઓના અટકી પડેલા વિકાસને, પોતાનો દાન પ્રવાહ વરાવી ફરીથી ગતિમાં મૂકી છે-નવપદ્મવીત બનાવી છે

(ઠ) શ્રી રામજીભાઈએ જાહેર સખાવતો કરી છે એવું કંઈ નથી, પરંતુ તેમના ગુણદાનો-પોતાનો ખીજો હાથ પણ જાણે નહિ એ રીતે મોટી સંખ્યામાં આપ્યા છે અને હજી તે ચાલુ જ રહ્યાં છે.

જૈન ધર્મનું રહસ્ય સમાજ સારી રીતે સમજી શકે એ ઉદ્દેશથી પૂ. સાધુ-સાધ્વીજીના વ્યાખ્યાઓનું પ્રકાશન કરાવે છે અને સૌને સુલભ અને તેવી રીતે માત્ર નામનો દર રાખી વેચાણ કરાવે છે.

(ડ) પોતે ટ્રસ્ટ ક્યું છે. શ્રી કઠવીખાઈ કન્યા વિદ્યાલય, શ્રી વીરાણી વિવિધલક્ષી હાઈસ્કૂલ, શ્રી વિરાણી દવાખાનું, શ્રી રાજકોટ મોટા સંઘની પૌષ્ઠશાળાનો વ્યાખ્યાન હોલ અને ગામડાઓમાં બંધાવેલ ઉપાશ્રયો, ગૌશાળાઓ, શ્રી વીરાણી ભાઈઓની ઉદાર સખાવતો છે. જેમાં શ્રી રામજીભાઈનો પણ હિસ્સો છે.

શ્રી રામજીભાઈ જેવા નિરુપદ્રી નિરભિમાની દાતાઓ સામાન્ય રીતે દુર્લભ જ હોય છે તેમણે આ સખાવતો પોતાના જીવનનું કર્તવ્ય માનીને કરી છે

(૧૧) શ્રી રામજીભાઈને સ્થાનકવાસી નૈન ધર્મમાં ઊંડી શ્રદ્ધા છે વાર સામાં મળેલા ધર્મ સંસ્કારોના પ્રેરક બને શ્રી રામજીભાઈ તથા તેમનું કુટુંબ આત્મસાધના કરી રહ્યું છે કોઈ પણ સંપ્રદાયના લેહભાવ વગર પૂ સાધુ સાધવીઓ પ્રત્યે અનન્ય ભક્તિભાવ ધરાવે છે અને પોતાના સ્વધર્મો બધું જોને કેવી રીતે ઉપયોગી થવાય એવી ભાવના સેવે છે

(૧૨) અનાથ, અપંગ, નિરાધાર માટે તો તેઓ “ મીઠી વીરડી ” સમાન છે, જેઓનું કોઈ ન હોય તેઓની સેર તાલુવામાં પોતાની જાડગીને સ્થાવો માણી રહ્યા છે

(૧૩) નૈન સમાજની નાની મોટી અનેક પ્રવૃત્તિઓ સાથે પોતે સંકળાયેલા છે અને તેમાં મોટા ભાગે આગેવાની ભાગ ભજવી રહ્યા છે, માન ધરાવે આપી રહ્યા છે

(૧૪) શ્રી રામજીભાઈની પ્રકૃતિ સૌમ્ય છે, સ્વભાવે શાંત તથા મિલન શીલ છે મક્કમ મનના તથા સ્વતંત્ર વિચારક છે, આચાર-વિચારની એકતા છે તેમનું જતાકરણ કંઈ પણ તથા વાતસલ્ય ભાવથી ભરેલું છે

(૧૫) વા ૨૮-૨-૪૬ ના રોજ જપોરના ૧૨ વાગ્યાના મુમારે શ્રી રામજીભાઈના પૂ પિતાશ્રી શામજીભાઈ વીરજીનું રાજકોટ યુદ્ધમાં દુઃખ અવસાન થયું છે. સમાજમાં તેઓ “ બાપા ” ના વાલસેવા નામથી જોળાયા હતા તેઓ ખૂબ ધર્મિય, ક્ષમાશુ સ્વભાવના હતા અને તેમનું હૃદય અનુકંપાથી છલકતું હતું-તેઓ જરીતના બેઠી અને શંકનો માળવો ગણાતા હતા

પૂ માતૃશ્રી કલ્પીબા, એટલા જ ધર્મપરાયણ અને ભૌતિક સ્વભાવના હતા તેઓશ્રીનું અસ્તિત્વ જગદગા સ્વરૂપ હતું તેઓનું અવસાન પણ સજ્જકોટમાં વા ૧૧-૬-૫૪ ના રોજ સવારે ૭ ઠં વાગે ખૂબ શાંતિ સમાધિમાં, અને ધર્મમય વાતાવરણમાં થયું છે

માતાપિતાનું મધ્ય સંપૂર્ણ જઠા કરવા સતાને સમય નથી તેમ છતાં શ્રી રામજીભાઈએ પોતાના પુનિત માનિત્રોની સ્મૃતિ રાખવા અને શક્તિવિત મધ્યમુદ્ધા થવા અમુક અમુક સંસ્થાઓ સાથે તેઓના નામો જોડ્યા છે

જનની જય તો ભક્તજન કાં દાતા કાં દુર,

નદી તો રહેજે વહણી, મત શુભાવે નૂર

એવી રીતે શ્રી રામજીભાઈએ પોતાના જીવનથી માતાની કૃપ ઉદ્ધત્રો છે

(૧૬) શ્રી રામજીભાઈ વિરજીને આરોગ્ય ભરેલું દીર્ઘાયુષ્ય મળે અને હજી પણ સમાજ-સેવાના અનેકવિધ કાર્યો તેઓના વરદ હસ્તે થતાં રહે, જે શાશ્વતરૂપ પ્રત્યે અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે

આધમુરખખીશ્રીઓ

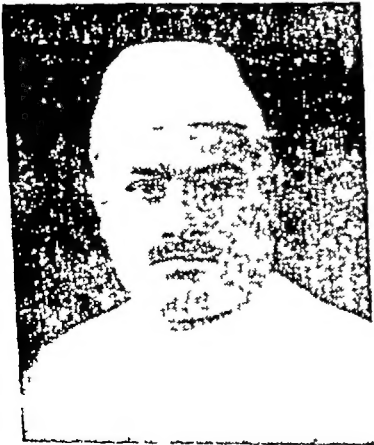

(સ્વ) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિયા
ભાણવડ.

(સ્વ) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ

૧ વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદ્રજી
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૨ બાબુમા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નાનાભાઈ પૂનમચંદ્ર ખરડિયા

શ્રી જીવિગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ.

આવમુરજીઓ

૧૭ મે ૧૯૭૨
લાલુ દિગ્ગજી સા. જોડરી
કોશી ધુપ (વિ. મહેતાવચન) સા. જોડરી
નાના - અનિલકુમાર જોડરી (જોડરી)

(૨૨) શામી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

શામી શાનિજીભાઈ મ. મજાસાભાઈ
અમરાવાડ.

શામી વિનોદકુમાર જીરાણી

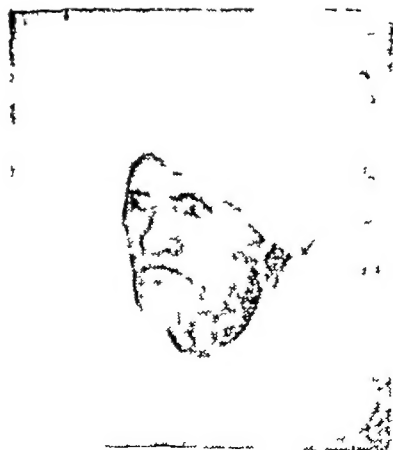
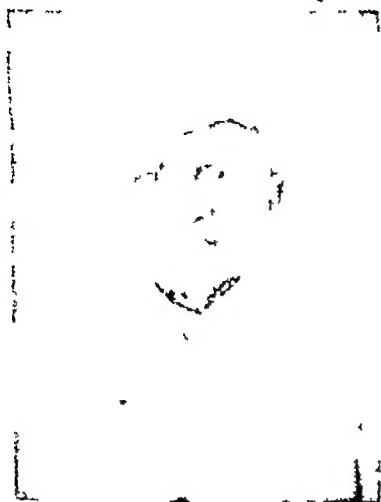

(૨૨) શામી વિનોદકુમાર શાનિજીભાઈ સાદ
અમરાવાડ

(૨૨) શામી જીવનજીભાઈ શામજીભાઈ જીવનજીભાઈ
અમરાવાડ.

આધમુરખીશ્રીઓ।

સ્વ. શ્રીમતી હરિલાલ આનોપચંદ શાહ
ખસાત.

આણંદમુશળીશ્રી દાનવીર

સ્વ. સેઠ તારાચંદ્રજી સાહેબ ગેલમ્લા
મદાસ

स्थानाद्गसूत्र भा. १ पहलेकी

विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमाङ्क	विषय	पृष्ठाङ्क
	पहलास्थान	
१	मङ्गलाचरण	१-९
२	सुधर्मस्वामीका जंबूस्वामीको उपदेश	९-१४
३	आत्माके एकत्वका निरूपण	१५-३२
४	क्रियाके एकत्वका निरूपण	३३-३७
५	लोकके एकत्वका निरूपण	३९-४०
६	अलोकके एकत्वका निरूपण	४१-४५
७	धर्मके एकत्वका निरूपण	४६-४७
८	अधर्मके एकत्वका निरूपण	४७-५३
९	बंधके एकत्वका निरूपण	५३-५८
१०	मोक्षके एकत्वका निरूपण	५८-६३
११	पुण्यके एकत्वका निरूपण	६४-७०
१२	पापके एकत्वका निरूपण	७१-७४
१३	आस्रवके एकत्वका निरूपण	७५-७६
१४	संवरके एकत्वका निरूपण	७६-७९
१५	वेदनाके एकत्वका निरूपण	७९-८०
१६	निर्जराके एकत्वका निरूपण	८०-८२
१७	जीवके स्वरूपका निरूपण	८३-८४
१८	विक्रियाके स्वरूपका निरूपण	८५-८६
१९	मनके एकत्वका निरूपण	८७-८८
२०	वाणीके एकत्वका निरूपण	८९-९०
२१	उत्पत्तिके एकत्वका निरूपण	९१-९२
२२	विगति-विनाश आदिके एकत्वका निरूपण	९३-९४
२३	च्यवन-आदिका निरूपण	९५-९६
२४	संज्ञा आदिके एकत्वका निरूपण	९७-९८
२५	वेदना आदिके एकत्वका निरूपण	९५-१००
२६	मरण आदिका निरूपण	१०१-१०२

२७	अधर्म प्रतिमाके एकत्वका निरूपण	१०३-१०४
२८	धर्म प्रतिमाके एकत्वका निरूपण	१०५-
२९	ममके एकत्वका निरूपण	१०६-१०८
३०	वचनके एकत्वका निरूपण	१०९-११०
३१	काय व्यायामके एकत्वका निरूपण	१११-११४
३२	कायव्यायामके मेदोंका निरूपण	११५-११६
३३	ज्ञानादिके एकत्वका निरूपण	११६-१२२
३४	समयके एकत्वका निरूपण	१२२-१२३
३५	प्रदंष्ट्र आदिके एकत्वका निरूपण	१२४-१२५
३६	सिद्धि आदिके एकत्वका निरूपण	१२६-१३०
३७	घ्न आदिके एकत्वका निरूपण	१३१-१३८
३८	प्राणातिपात आदिके एकत्वका निरूपण	१३९-१४५
३९	प्राणातिपात विरमण आदिके एकत्वका निरूपण	१४६-१४७
४०	अवसर्पिणी आदिके एकत्वका निरूपण	१४७-१५२
४१	नैर्गयिक आदिके वगणाका निरूपण	१५२-१९२
४२	संपृद्धीपादिके एकत्वका निरूपण	१९३-१९६
४३	अनुचरोपपात आदि विमानवासी दलोंके शरीरके ममाणका निरूपण	१९६-१९८
४४	एकमदेशवगाव पुद्गलोंका निरूपण	१९८-१९९

दूसरे स्थानका पहला उद्देशक

४५	जीव-मजीव आदिके द्वित्वका निरूपण	२००-२०८
४६	क्रिया आदिके द्वित्वका निरूपण	२०९-२३०
४७	गर्हाके द्वित्वका निरूपण	२३०-२३२
४८	भावगहामं मसज्जचन्द्राजर्पिका द्रष्टव्य	२३२-२४३
४९	द्रव्यगहामिं अक्षरमर्दकाचार्यरा द्रष्टव्य	२४३-२४८
५०	मत्प्राप्त्यानकी द्विविधताका निरूपण	२४९-२५०
५१	द्रव्यमत्प्राप्त्यानमें राजपुत्रीका द्रष्टव्य	२५१-२५३
५२	मत्प्राप्त्यान ज्ञानक्रिया पूर्वक करने पर मोक्ष साधक होनेका निरूपण	२५३-२६६

५३	आरम्भ और परिग्रहके अनवबाधसे धर्मादिलाभका निरूपण	२६६-२७३
५४	धर्मादि प्राप्तिमें दो कारणोंका निरूपण	२७४-२७६
५५	दो समयका और उन्मादके द्वित्वका निरूपण	२७७-२८०
५६	दो प्रकारके दण्डका निरूपण	२८१-२८२
५७	दो प्रकारके दर्शनका निरूपण	२८३-२८७
५८	दो प्रकारके ज्ञानका निरूपण	२८७-२९३
५९	श्रुत चारित्र्यके द्विविधताका निरूपण	२९४-३०८
६०	पृथिव्यादि जीवके द्विविधताका निरूपण	३०८-३१७
६१	नारकादिकोंकी द्विविधताका निरूपण	३१७-३२३
६२	भग्यविशेषोंके कर्तव्यकी द्विविधताका निरूपण	३२४-३२८

दूसरे स्थानका दूसरा उद्देशक

६३	देवनारकादिकोंके कर्मबन्ध और उनके वेदनाका निरूपण	३२९-३२४
६४	नारकादिकोंके गति और आगति रूप नारकादि चोवीस दण्डोंका निरूपण	३३४-३४९
६५	अधोलोक ज्ञानादि विषयक आत्माके द्वैविध्यका नि.	३५०-३६०

दूसरे स्थानका तीसरा उद्देशक

६६	तीसरे उद्देशककी अवतरणिका	३६१
६७	शब्दके द्वैविध्यका निरूपण	३६२-३६६
६८	पुद्गलोंके संघात और भेदके कारणका निरूपण	३६६-३७५
६९	शब्दादिके आत्त-अनात्त आदि भेदोंका निरूपण	३७५-
७०	जीवके धर्मका निरूपण	३७६-३८५
७१	जीवके उत्पात और उद्वर्तनादि धर्मके द्वैविध्यताका निरूपण	३८६-३९७
७२	भरत और ऐरवतादि क्षेत्रका निरूपण	३९८-४०१
७३	वर्षधरादि पर्वतोंके द्वैविध्यताका निरूपण	४०२-४१७
७४	पद्महृदादि द्रव्यके द्वैविध्यका निरूपण	४१८-४२५
७५	काललक्षण पर्याय धर्मका निरूपण	४२५-४३२

२७	अपर्म प्रतिमाके एकत्वका निरूपण	१०३-१०४
२८	धर्म प्रतिमाके एकत्वका निरूपण	१०५-
२९	मनके एकत्वका निरूपण	१०६-१०८
३०	ध्वनिके एकत्वका निरूपण	१०९-११०
३१	काय व्यायामके एकत्वका निरूपण	१११-११४
३२	कायन्यायामके मेदोंका निरूपण	११५-११६
३३	ज्ञानादिके एकत्वका निरूपण	११६-१२२
३४	समयके एकत्वका निरूपण	१२२-१२३
३५	मन्त्रेश आदिके एकत्वका निरूपण	१२४-१२५
३६	सिद्धि आदिके एकत्वका निरूपण	१२६-१३०
३७	क्षय आदिके एकत्वका निरूपण	१३१-१३८
३८	प्राणातिपात आदिके एकत्वका निरूपण	१३९-१४५
३९	प्राणातिपात विरमण आदिके एकत्वका निरूपण	१४६-१४७
४०	अवसर्पिणी आदिके एकत्वका निरूपण	१४७-१५२
४१	नैरयिक आदिके धर्मका निरूपण	१५२-१९२
४२	बंसुद्धीपादिके एकत्वका निरूपण	१९३-१९६
४३	अनुष्ठरोपपात आदि विमानवासी देवोंके शरीरके प्रमाणका निरूपण	१९६-१९८
४४	एकप्रदेशावगाढ पुद्गलोंका निरूपण	१९८-१९९

दूसरे स्थानका पहला उद्देशक

४५	जीव-अजीव आदिके द्वित्वका निरूपण	२००-२०८
४६	क्रिया आदिके द्वित्वका निरूपण	२०९-२३०
४७	मर्होंके द्वित्वका निरूपण	२३०-२३२
४८	माषगर्भ मसकचन्द्रार्जुनिका व्रष्टान्त	२३२-२४३
४९	ब्रह्मगर्भमें अक्षरमर्षकाचार्यका व्रष्टाव	२४३-२४८
५०	मत्स्याख्यानकी द्विविधताका निरूपण	२४९-२५०
५१	द्रव्यमत्स्याख्यानमें रामपुत्रीका व्रष्टाव	२५१-२५२
५२	मत्स्याख्यान ज्ञानक्रिया पूर्वक करने पर मोक्ष साधक होनेका निरूपण	२५३-२६६

५३	आरम्भ और परिग्रहके अनववाधसे धर्मादिलाभका निरूपण	२६६-२७३
५४	धर्मादि प्राप्तिमें दो कारणोंका निरूपण	२७४-२७६
५५	दो समयका और उन्मादके द्वित्वका निरूपण	२७७-२८०
५६	दो प्रकारके दण्डका निरूपण	२८१-२८२
५७	दो प्रकारके दर्शनका निरूपण	२८३-२८७
५८	दो प्रकारके ज्ञानका निरूपण	२८७-२९३
५९	श्रुत चारित्र्यके द्विविधताका निरूपण	२९४-३०८
६०	पृथिव्यादि जीवके द्विविधताका निरूपण	३०८-३१७
६१	नारकादिकोंकी द्विविधताका निरूपण	३१७-३२३
६२	भव्यविशेषोंके कर्तव्यकी द्विविधताका निरूपण	३२४-३२८

दूसरे स्थानका दूसरा उद्देशक

६३	देवनारकादिकोंके कर्मबन्ध और उनके वेदनाका निरूपण	३२९-३२४
६४	नारकादिकोंके गति और आगति रूप नारकादि चोबीस दण्डोंका निरूपण	३३४-३४९
६५	अधोलोक ज्ञानादि विषयक आत्माके द्वैविध्यका नि.	३५०-३६०

दूसरे स्थानका तीसरा उद्देशक

६६	तीसरे उद्देशककी अवतरणिका	३६१
६७	शब्दके द्वैविध्यका निरूपण	३६२-३६६
६८	पुद्गलोंके संघात और भेदके कारणका निरूपण	३६६-३७५
६९	शब्दादिके आत्त-अनात्त आदि भेदोंका निरूपण	३७५-
७०	जीवके धर्मका निरूपण	३७६-३८५
७१	जीवके उत्पात और उद्घर्तनादि धर्मके द्वैविध्यताका निरूपण	३८६-३९७
७२	भरत और ऐरवतादि क्षेत्रका निरूपण	३९८-४०१
७३	वर्षधरादि पर्वतोंके द्वैविध्यताका निरूपण	४०२-४१७
७४	पद्महृदादि द्रव्यके द्वैविध्यका निरूपण	४१८-४२५
७५	काललक्षण पर्याय धर्मका निरूपण	४२५-४३२

७६	कालकेव्यञ्जक ज्योतिषोंका निरूपण	४३३-४३७
७७	जम्बूद्वीपकी वेदिकाका निरूपण	४३८-४६०
७८	द्वीपसमुद्रांके इन्द्रका निरूपण	४६०-४६७

दूसरे स्थानका चौथा उद्देशक

७९	चौथे उद्देशककी अवतरणिका	४६८-
८०	समयादिका निरूपण	४६९-४७९
८१	ग्रामादि वस्तु विशेषका धीमाजीवरूपका निरूपण	४८०-४८७
८२	बचका निरूपण	४८८-४९५
८३	आत्माके निर्वाण (मोक्ष) का निरूपण	४९५-४९९
८४	केवलि महत्त धर्मश्यामका निरूपण	४९९-५०१
८५	पदयोपम सागरोपमका निरूपण	५०१-५०८
८६	क्रोधादिकोंके स्वरूपका निरूपण	५०८-५१०
८७	असिद्ध जीवोंके स्वरूपका निरूपण	५१०-५१५
८८	प्रसस्त-अप्रसस्त मरणका निरूपण	५१६-५२६
८९	लोकके स्वरूपका निरूपण	५२७-५२८
९०	धुद-मूद आदि जीवोंका निरूपण	५२८-५३०
९१	ज्ञानावरणीयादि कर्मोंके द्वैविध्यका निरूपण	५३०-५३९
९२	मूर्च्छाके स्वरूपका निरूपण	५४०
९३	आराधनाके स्वरूपका निरूपण	५४१-५४३
९४	तीर्थकरके स्वरूपका निरूपण	५४३-५४५
९५	तीर्थर प्ररूपित भावोंका निरूपण	५४५-५४८
९६	भवनपत्यादिकोंकी स्थितिका निरूपण	५४८-५४९
९७	देव सवधी वक्तव्यता	५४९-५५१
९८	जीव और पुत्रलके स्वरूपका निरूपण	५५२-५५७

तीसरे स्थानका पहला उद्देशक

९९	तीसरे स्थानकी अवतरणिका	५५८
१००	इन्द्रके स्वरूपका निरूपणम्	५५९-५६२
१०१	विश्वरेणाके स्वरूपका निरूपण	५६२-५६६
१०२	भैरवियोंके स्वरूपका निरूपण	५६७-५६९

१०३	परिचारणा के स्वरूपका निरूपण	५७०-५७४
१०४	योगके स्वरूपका निरूपण	५७४-५८३
१०५	आरम्भादि करणका और क्रियान्तके फलके स्वरूपका निरूपण	५८३-५८९
१०६	गुप्ति और दण्डके स्वरूपका निरूपण	५९०-५९३
१०७	गर्हा और प्रत्याख्यानके स्वरूपका निरूपण	५९३-५९६
१०८	वृक्षके द्रष्टान्तसे पुरुषके स्वरूपका निरूपण	५९६-६०३
१०९	तिर्यच-जलचर-स्थलचर-खेचरकी त्रिविधताका निरूपण	६०३-६१०
११०	नैरयिकादिकों की लेश्याका निरूपण	६११-६१४
१११	ज्योतिष्कोंके चलन प्रकारका निरूपण	६१४-६१७
११२	उत्पातरूप लोकान्धकारादिका निरूपण	६१७-६२६
११३	धर्माचार्यादिकोंके अशय्य प्रत्युपकारित्वका निरूपण	६२६-६४३
११४	धर्मके भवच्छेद में कारणताका निरूपण	६४३-६४६
११५	कालविशेषका निरूपण	६४७-६४८
११६	पुद्गलके धर्मका निरूपण	६४८-६५३
११७	दण्डक सहित जीवधर्मका निरूपण	६५३-६५५
११८	योनिके स्वरूपका निरूपण	६५६-६६३
११९	तीर्थका निरूपण	६६४-६६६
१२०	कालधर्मका निरूपण	६६७-६७२
१२१	वादर तेजस्कायादिकोंके स्थितिका निरूपण	६७३-६७७
१२२	क्षेत्रविशेषके स्वरूपका निरूपण	६७८-६८१
१२३	व्रतरहितोंके और व्रतसहितोंके उत्पत्तिका निरूपण	६८२-६८६
१२४	देवके शरीरका मान (नाप) का निरूपण	६८६-६८७
१२५	देवके शरीर बद्ध तीन सूत्रका निरूपण	६८८-६८९

॥ श्री महावीराष्टकम् ॥

(शिखरिणी)

- ममः शुद्धः सिद्धो षष्ठ्यगुणसिद्धिर्धुपमतिः,
प्रबुद्धो निरुद्धो निगमनिविरुद्धो जितरिपुः ॥
प्रसिद्धः सिद्धीशोऽधमलपरिषिद्धो निरुपमो,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ १ ॥
- निराधाराऽऽधारो विरहितद्विषसारो भिनयरो,
निमित्तपाल कालं वसति क्षुब्धमलं क्षिपपदे ॥
महानन्दस्पन्दः प्रणतसुरवृन्दः सुखकरो
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ २ ॥
- मयभ्रान्ति ध्वान्त-प्रश्नमसञ्चिता सर्वभ्रमगां,
सतां ध्यानाधारो विगलितविकारो गुणनिधिः ॥
पुनीते यन्मार्गो हरति सकल कर्म निरुहं,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ३ ॥
- परं ज्योतिश्चन्द्र इत्युद्यनतटं सिततरं,
तथा क्षीतीधृतं निजमलमलं हर्तुमखिलम् ॥
नमस्तद्बद्धमन्यः भवति यमस्तु सोऽमरविभु—
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ४ ॥
- विपज्जालज्वाला प्रश्नमनमहामेषसहस्रो—
यदिच्छाहीनोऽपि भ्रमहरणदत्तो मलयजः ॥
महामिथ्या ध्वान्तोपचितमनसां तिग्मकिरणो,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ५ ॥
- तदेकध्यापारो ललविजलमग्नो क्षुत्तल—
स्वमापो निःश्वासो गलितनिस्त्रिशाशो मृगयते,
महारत्नं योगीशदिव यमिनं वैति किल स,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ६ ॥
- पथः पीतं स्फीतं क्षुमपूरसिताया समञ्चिताः,
कृता भोगासक्तिस्तदपि निनषाम्छा न विगता ॥
यदीय ध्यानेनाग्निकम्पवनराज्यं शिवसुम्भ,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ७ ॥
- प्रसीरं गभीरं भण्डलवितीरं जिगमिषु,—
ह्येति धौसीलाञ्छ शुभमकृत वीराष्टकमिदम् ॥
पठेद् भक्त्यं नम्यं परमक्षिप्तसौख्यं भवति यः,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ८ ॥
- इति श्री महावीराष्टकं सम्पूर्णम्

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥
 श्रीजैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितया
 सुधाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्—

श्री-स्थानाङ्गसूत्रम् ॥

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

(मालिनीवृत्तम्)

शिवमरुजममन्दं प्राप्तमानन्दकन्दं,
 दलितदुरितकन्दं नष्टकर्मारिवृन्दम् ।
 विगतसकलतन्द्रं ज्ञानसान्द्रं मुनीन्द्र,
 भविककुमुदचन्द्रं नौमि वीरं जिनेन्द्रम् ॥ १ ॥

॥ स्थानाङ्गसूत्र का हिन्दी अनुवाद ॥

शब्दार्थ— शिवम् इत्यादि—(अरुजम्) रोगरहित (आनन्दकन्दम्) अव्याबाध आनन्द के उत्पत्तिस्थान, (अमन्दम्) हीनाधिकता से रहित ऐसे अद्वितीय (शिवम्) मुक्ति धाम को (प्राप्तम्) प्राप्त हुए (जिनेन्द्रं वीरम्) जिनेन्द्र वीर को—अन्तिम तीर्थंकर श्री महावीर को मैं (नौमि) नमस्कार करता हूं क्योंकि इन्होंने (नष्टकर्मारिवृन्दम्) आठ कर्मरूपी वैरियों को सर्वथा नष्ट कर दिया है (दलितदुरितकन्दम्) अतः ये अपने को संसाररूपी समुद्र में डुबोने वाले पापरूपी भार से बिलकुल रहित हो चुके हैं (विगतसकलतन्द्रम्) तन्द्रारूप प्रमाद से

स्थानाङ्गसूत्रेण गुजराती अनुवाद

शब्दार्थ—‘ शिवम् ’ इत्यादि—(अरुजम्) रोगरहित, (आनन्दकन्दम्) अव्याबाध (कोपघणु) नतनी बाधा रहित) आनन्दनु उत्पत्तिस्थान, (अमन्दम्) हीनाधिकताथी रहित अर्थात् अद्वितीय—अनुपम (शिवम्) मुक्ति धामने (प्राप्तम्) जेभेले प्राप्त करेले छे (जिनेन्द्रम् वीरम्) अर्थात् जिनेन्द्र वीरने—अन्तिम तीर्थंकर महावीरने (नौमि) हुं नमस्कार करुं छुं, कारण छे तेभेले (नष्टकर्मारिवृन्दम्) आठ कर्मरूपी शत्रुओंको सर्वथा नाश करी नाथ्ये छे (दलितदुरितकन्दम्) अने ते कारणे तेओ संसाररूपी समुद्रमां डुबाउनार पापरूपी भारथी बिलकुल रहित थधं युक्त्या छे, (विगतसकलतन्द्रम्) तन्द्रारूप प्रमादथी तेभेले पोतानी रक्षा करी छे, (ज्ञानसान्द्र) केवणज्ञानरूप नथीति

ઇન્હોને અપની રક્ષા કી હૈ (જ્ઞાનસાન્નમ્) કેયલજ્ઞાન જ્યોતિ સે આત્મા કો આલોકિત કિયા હૈ-इसी कारण (मुनीन्द्रम्) ये मुनीन्द्र बने और (मविककुसुदचन्द्रम्) मण्यरूप कुसुदों के लिये ये चन्द्ररूप हुए।

શ્લોકાર્થ—इस श्लोक द्वारा यह प्रकट किया गया है कि आत्मा अपने निज के विकाश को कैसे कर सकता है-तथा इसी आत्मविकाश के पथ पर चल कर धीरप्रभु सच्चे अर्थ में महावीर कैसे बने। आत्मविकाश की सर्वप्रथम सीढ़ी “विगतसकलतन्द्रा” पद से प्रकट की गई है-“तन्द्रा” शब्द उपलक्षण है इससे पांच ५ प्रमादों का यहां ग्रहण हुआ है-आत्मा के पतन का कारण तन्द्रा, आलस्य-प्रमाद-असावधानता है-आत्मा के उत्थान के कारणों में आलस्य करना असावधान बने बैठे रहना यही बीज निज के विकाश को रोकने वाली हाती है प्रमाद शास्त्रकारों ने यद्यपि अनेकविध कहा है। इन पर जो मोक्षामि लायी धीरे २ विजय प्राप्त कर लेता है-शास्त्रकार कहते हैं कि वह यहीं से अपने विकाश का प्रारंभक हो जाता है-आत्मा जब विजितप्रमाद हो जाता है तब वह क्षणक भेणी पर आस्य होकर आठकर्मों को जो कि इसके साथ इन्हीं प्रमाद मित्रों की सहायता से लगे हुए बड़े आ

વઠે તેમજ આત્માને આલોકિત કર્યો છે અને તે કારણે જ (મુનીન્દ્રમ્) તેઓ મુનીન્દ્ર બનીને (મવિકકુસુદચન્દ્રમ્) જન્મીએ રૂપી કુસુદોને માટે ચન્દ્ર સમાન બધાયા છે

શ્લોકાર્થ—આ શ્લોક દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે આત્મા પોતાનો વિકાસ કેવી રીતે સાધી શકે છે, અને એ જ આત્મવિકાસને પદે આગળ વધીને ધીર પ્રભુ અર્થ અર્થમાં મહાવીર કેવી રીતે બન્યા. આત્મવિકાસનું સર્વ પ્રથમ સોપાન (પગથિયું) તન્દ્રારૂપ પ્રમાદના ત્યાગને બતાવ્યું છે “વિગતસકલતન્દ્રા” આ પદથી એજ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે “તન્દ્રા” આ પદ દ્વારા પાંચ પ્રમાદોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં છે આ તન્દ્રા (આલસ્ય-પ્રમાદ-અસાવધાનતા) જ આત્માના પતનના કારણરૂપ બને છે આત્માના ઉત્થાનના વિષયમાં આલસ્ય કરવાથી અને અસાવધાન રહેવાથી આત્માનો વિકાસ અટકી જાય છે શાસ્ત્રકર્તાએ પ્રમાદના અનેક પ્રકાર કહ્યા છે. જે (કુસુદ) એ પ્રમાદ પર ધીર ધીર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે, તે પ્રારંભ કરી નાખે છે આત્મા બચારે વિચિત્ર પદોથી પર આરાધણ કરીને, જે આઠકર્મો ૨ મહાવતાથી તેના આત્માને વળગેલા

રહે હૈં અનાદિકાલ સે, અપને પાસ સે હટાને કે પ્રયત્ન મૈં લગ જાતા હૈં ।
 ક્યોં કિં હન આઠ કર્મોં ને હી આત્મા કી અભીતક અપને વિકાસ કી
 ગતિ કો વિરુદ્ધ દિશા કી ઓર ચલા રહ્યા હૈં, એસા ઉસ આત્મા કો
 ખાન પહિલે સે હો જાતા હૈં । હસીકા નામ સમ્યગ્દર્શન હૈં-હસ અવસ્થા
 મૈં કર્મ જન્ય પાપ ખાસે આત્મા ધીરે ર રહિત બન જાતા હૈં એક દિન
 એસા બી આતા હૈં કિં ઘાતિયા કર્મોં પર વિજય પ્રાપ્ત કરતા હુઆ યહ
 જ્ઞાનસાન્દ્ર (પુંજ) બન કર કેવલજ્ઞાન સે અપને આપકો આલોકિત કર
 લેતા હૈં-અવશિષ્ટ અઘાતિયા કર્મ મોહનીય કર્મ કે અભાવ સે નષ્ટ
 હો જાતે હૈં ઓર ઉનકા જ્યોં હી સર્વથા વિધ્વંસ હો જાતા હૈં ત્યોં હી યહ
 અરુજ, અક્ષય, અમન્દ, અવ્યાધાધસ્વરૂપ મુક્તિધામ કો પ્રાપ્ત કર
 લેતા હૈં-ક્રમશઃ હસી આત્મોત્થાન કે માર્ગ કા અવલમ્બન કર અન્તિમ
 તીર્થકર વીર સર્વે અર્થ મૈં મહાવીર બને હૈં, ઓર મન્ય જીવોં કો ઉન્હોં
 ને જયતક મોક્ષ પ્રાપ્ત નહીં કિયા તયતક મુક્તિ પ્રાપ્ત કરને કા માર્ગ
 સમજાયા હૈં-હસી કારણ આસન્નોપકારી હોને સે મૈં ઉન્હેં મન વચન
 કાય સે નમસ્કાર કરતા હું ॥ ૧ ॥

હતાં, તે આઠ કર્મોના ક્ષય કરવાને પ્રયત્નશીલ બને છે કારણ કે એવા
 આત્માને (જીવને) એવું જ્ઞાન અવશ્ય થઈ જાય છે કે આ આઠ કર્મોએ જ
 મારા આત્માના વિકાસની ગતિને વિરુદ્ધ દિશા તરફ વાળી દીધી હતી. તેનું
 નામ જ સમ્યગ્ દર્શન છે. આ અવસ્થામાં આત્મા ધીરે ધીરે કર્મ જન્ય
 પાપભારથી રહિત બનતો જાય છે એક દિવસ એવો પણ આવે છે કે જ્યારે
 તે ઘાતિયા કર્મો પર વિજય પ્રાપ્ત કરીને જ્ઞાનસાન્દ્ર (જ્ઞાનનો પુંજ) બનીને
 કેવલજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે બાકીના અઘાતિયા કર્મો મોહનીય કર્મના અભાવને
 લીધે નષ્ટ થવા માંડે છે અને જ્યારે તેમનો સર્વથા વિનાશ થઈ જાય છે,
 ત્યારે તે અરુજ (રોગરહિત), અક્ષય, અમન્દ, અને અવ્યાધાધ સ્વરૂપ
 મુક્તિધામને પ્રાપ્ત કરી લે છે ક્રમશઃ આ આત્મોત્થાનના માર્ગનું અવલમ્બન
 કરીને અન્તિમ તીર્થ કર વીર ધરા અર્થમાં મહાવીર બન્યા છે, અને પોતાના
 નિર્વાણકાળ પર્યન્ત તેમણે જીવ્ય જીવોને મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ સમજાવ્યો હતો,
 તે કારણે એવાં પરોપકારી મહાવીર પ્રભુને હું મન, વચન અને કાયાથી
 નમસ્કાર કરું છું ॥ ૧ ॥

(पसन्तिलकाह्वयम्)

आनन्तरागमसुधारसनिर्दरेण,

ससिष्य धर्मतरुसद्बुधिमालवारम् ।

स्वर्गापवर्गसुखराशिफलं प्रदाय,

मोक्षं गतं तमिह गौतममानमामि ॥ २ ॥

शब्दार्थ—(आनन्तरागमसुधारसनिर्दरेण) अनन्तरागम—अर्थात् आगम तीन प्रकारका होता है—आत्मागम अनन्तरागम और परम्परागम तीर्थङ्करोका आत्मागम है गणधरों का अनन्तरागम है और अन्य के लिये परम्परागम है । आनन्तरागमरूपी सुधारस के प्रवाह से (धर्मरूप वृक्ष के सम्पद्दर्शनरूप आलवाल-फ्यारी को (ससिष्य) सींचकर जिन्होंने (स्वर्गापवर्गसुखराशिफल प्रदाय) भगवत्पूजनों के लिये उसके फलस्वरूप स्वर्ग एवं मोक्ष के सुखरूप फलों को वितरित कर उन्हें कल्याणस्थानमें पहुँचाया ऐसे (मोक्ष गतं तं गौतमम् अहम् इह नमामि) मोक्ष प्राप्त उन गौतमस्वामीको मैं भक्तिपूर्वक नमस्कार करता हूँ ।

श्लोकार्थ—इस श्लोक में प्रभु के मोक्ष चले जाने के बाद गौतम ने क्या किया इस बात को स्पष्टरूप से प्रकट किया गया है—प्रभु ने जिस धर्मरूपी वृक्ष को लगाया था—उस की फ्यारीरूप सम्पद्दर्शन को उन्होंने ने प्रभु से प्राप्त उपदेशद्वारा ही सिंचित किया और उस धर्म के फलरूप स्वर्गमोक्ष के सुखों को भगवत्पूजनों के लिये वितरित किया—इस

शब्दार्थ—(आनन्तरागमसुधारस निर्दरेण) भट्टाचार्य प्रभु भोक्ते श्रीधाम्ना आह आगमरूप सुधारसना प्रवाहमी (धर्मतरुसद्बुधिरालवालम्) धर्मरूप वृक्षरूपी सम्पद्दर्शनरूप आलवालम् (फ्यारीरूप) (ससिष्य) सिंचन करीने, (स्वर्गापवर्गसुखराशिफलं प्रदाय) भगवत्पूजनों भाटे तेना इव स्वरूप स्वर्ग जाने भोक्तेना सुभद्ररूप श्रेष्ठरूप वितरण करीने तेभले कल्याण स्थानमा पहुँचायान्नाह (मोक्ष गतं तं गौतमम् अहम् इह नमामि) जने भोक्तेनी प्राप्ति करान्नाह जेवा गौतमस्वामीने हूँ भक्तिभाव पूर्वक नमस्कार करै हूँ

श्लोकार्थ—भट्टाचार्य प्रभु निर्वाण पाश्चा पछी गौतम स्वामीजे शुं कहुं ते आ श्लोकांमा स्पष्टरूप प्रकट कहुं छे—सुत्रकार कहे छे 'के भट्टाचार्य प्रभुजे ने धर्मरूपी वृक्षने रोप्युं हतुं तेनी फ्यारी रूप सम्पद्दर्शनने तेभले (गौतमे) तेभनी प्राप्तेमी भोजवेला उपदेश द्वारा जे सिंचित कहुं जने तेभले ते धर्मना इत्युप स्वर्ग जने भोक्तेना सुभेनु भगवत्पूजने भाटे वितरण कहुं आ रीते भट्टाचार्य प्रभुजे जतावेला भाजे तेको पाते बाप्ता जने

(દ્રુતવિલમ્બિતવૃત્તમ્)

કમલકોમલમઞ્જુપદદ્વિકં, વિમલબોધિદબોધવિવોધકમ્ ।

મુખલસત્સહદોરકવસ્ત્રિકં, ગુરુવરં પ્રણમામિ વિશોધકમ્ ॥૩॥

તરહ પ્રભુ દ્વારા ઉદ્ધરિત માર્ગ પર સ્વયં ચલકર ઉન્હોને અન્ય સાંસારિક ભવ્યજીવોં કોં ખી ચલાકર ઉન્હે કલ્યાણસ્થાન મેં પહુંચાયા-અતઃ પ્રભુ કે માર્ગ કે હી પથિકે ઉન અનન્ત ઉપકારી ગૌતમ ગણધર કો મેં ત્રીન-કરણ, ત્રીન યોગ સે નમસ્કાર કરતા હૂં ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—(કમલકોમલમઞ્જુપદદ્વિકમ્) જિનકે દોનોં સુન્દર ચરણ કમલ કે જૈસા મનોહર હૈં (વિમલબોધિદબોધવિવોધકમ્) જો નિર્મલબોધિ-સમ્યક્ત્વ કો, તથા શ્રુતચારિત્રરૂપ બોધ કો દેને વાલે હૈં, (મુખલસત્ સહદોરકવસ્ત્રિકં) જિનકે મુખપર છહકાય કે જીવોં કી રક્ષા કે નિમિત્ત ડોરાસહિત મુહપત્તિ સદા બંધી હુઈ રહતી હૈ (વિશો-ધકં ગુરુવરં પ્રણમામિ) એસે વિશોધક-અપની આત્માકો શુદ્ધિકે માર્ગમેં લગાનેવાલે-શ્રેષ્ઠ ગુરુમહારાજકો મેં મસ્તક ઝુકાકર નમસ્કાર કરતા હૂં ।

શ્લોકાર્થ—હસ શ્લોક દ્વારા યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ-પ્રભુ દ્વારા ઉપદિષ્ટ માર્ગ પર ચલકર જો સર્વથા અપની આત્મશુદ્ધિ કરને મેં લગે હુએ હૈં તથા પ્રભુ કે વર્તમાન કાલ મેં નહીં હોને પર ખી જો હસ ભરત-ક્ષેત્ર કે આર્યવણ્ડ મેં ઉનકે દ્વારા પ્રણીત મોક્ષમાર્ગ કા એવં આત્મશુદ્ધિ

અન્ય સાંસારિક લબ્ય જીવોને પણ તે માર્ગે ચલાવીને તેમને કલ્યાણધામમાં પહોંચાડયા. તે કારણે પ્રભુના માર્ગના પથિક અને અનન્ત ઉપકારી એવાં ને ગૌતમ ગણધરને હુ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગ પૂર્વક નમસ્કાર કરૂ છુ ॥ ૨ ॥

શબ્દાર્થ—(કમલકોમલમઞ્જુપદદ્વિકમ્) જેમના બન્ને સુન્દર ચરણ કમલના જેવા મનોહર છે, (વિમલબોધિદ બોધવિવોધકમ્) જે નિર્મલ બોધિ-સમ્યક્ત્વ તથા શ્રુતચારિત્રરૂપ બોધના દેનારા છે, (મુખલસત્ સહદોરકવસ્ત્રિકં) છકાયના જીવોની રક્ષાને માટે જેમના મુખ પર દોરા સહિતથી મુહપત્તિ સદા બાંધેલી રહે છે, (વિશોધકં ગુરુવરં પ્રણમામિ) એવાં વિશોધક-પોતાના આત્માને શુદ્ધિ માર્ગે પ્રયુક્ત કરનારા, શ્રેષ્ઠ ગુરુમહારાજને હું મસ્તક ઝુકાવીને નમસ્કાર કરૂ છુ.

શ્લોકાર્થ—આ શ્લોક દ્વારા એ પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે કે પ્રભુ દ્વારા ઉપદિષ્ટ માર્ગ પર ચાલીને જે નિરંતર પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરવાના કાર્યમા પ્રવૃત્ત થયેલા છે, પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા બાદ પણ જેઓ આ ભરતક્ષેત્રના

(વસન્તવિલકાનુસાર)

રત્નાદિયસ્તુ નિપુઠૈર્ધ્રિયતે નિધાને,
સ્થાને તથા ગણધરૈર્નિહિત શુમાર્થઃ ।

તદ્ગોપનાર્થમતુલાર્થપુતાં વિશુદ્ધાં,
ઘ્યાસ્વાં તનોમિ તનુશુદ્ધિઃ કિતાય તસ્મિન્ ॥ ૪ ॥

કે કારણોંં કા પ્રધાર ધર્મ પ્રસાર મેં રક્તાયધાન યને હુપ હેં અતઃ એસે પરમોપકારી શુદ્ધ મહારાજ કો મેં મન યચન કાય કી શુદ્ધિ હોને કે લિપે ધાર ધાર નમસ્કાર કરતા હુ । યયોંં કિ સાંસારિક મળ્ય જીયોંં કો હનસે હી સમ્યક્ત્વ જો મોક્ષ મહલ કી પ્રથમ સીડી હેં, પ્રાપ્ત હોતી હેં તથા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કા લાભ હોતા હેં ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—(નિપુઠૈઃ) જિસ પ્રકાર ચતુર-વ્યક્તિ અપની (રત્નાદિ યસ્તુ) રત્નાદિરૂપ વસ્તુઓંં યસ્તુઓંં કો (નિધાને) તિજોરી આદિ રૂપ સ્થાનને મેં (ધ્રિયતે) સુરક્ષિત રાખ રાખતા હેં (તથા) વસી પ્રકાર (ગણધરૈઃ શુમાર્થઃ સ્થાને નિહિતઃ) ગણધરોંં ને શ્રી આત્મસાધક અર્થ કો અથવા પુણ્યાણુર્વધી પુણ્ય કે કારણોંં કો (સ્થાને) યોગ્યસ્થાન મેં-શાસ્ત્રોંં મેં-નિબદ્ધ કરકે રાખ દિયા હેં રાખ દિયા હેં અતઃ (તદ્ગોપનાર્થમ્) હનકે ઘણ પર રાખે હુપ હસ અર્થ કો સ્પષ્ટ કરને કે લિપે-હસે અચ્છી તરહસે છુલાશા કરકે સમજાને કે લિપે મેં-ધાસીલાલ મુનિ-વ્રતિ

આર્થઃ અર્થઃ પ્રભુ દ્વારા પ્રદીપિત શ્રીકૃષ્ણમાર્ગને અને આત્મશુદ્ધિના કારણને પ્રચાર અને પ્રસાર કરવામાં પ્રયત્નશીલ બનેલા છે, જેના પરમોપકારી શુદ્ધ મહારાજને હું મન, યચન અને કાયાની વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાને માટે વારંવાર નમસ્કાર કરું છું કારણ કે સાંસારિક અભ્યસવાને શ્રીકૃષ્ણમહેશ્વરના પ્રથમ સ્થાપન રૂપ સમ્યક્ત્વ અને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મની પ્રાપ્તિ તેમના દ્વારા જ શક્ય છે ॥ ૩ ॥

શબ્દાર્થ—(નિપુઠૈઃ) જેમ ચતુર વ્યક્તિ પોતાની (રત્નાદિ યસ્તુ) રત્ન વગેરે રૂપ મૂલ્યવાન વસ્તુઓને (નિધાને) તિજોરી આદિ રૂપ અધનામાં (ધ્રિયતે) મૂકીને સુરક્ષિત રાખે છે, (તથા) જેમ પ્રમાણે (ગણધરૈઃ શુમાર્થઃ સ્થાને નિહિતઃ) ગણધરોએ પણ આત્મસાધક અર્થને અથવા પુણ્યાણુર્વધી પુણ્યના કારણને (સ્થાને) યોગ્ય સ્થાનમાં-શાસ્ત્રોમાં-નિબદ્ધ કરીને (રૂપીને) રાખી રાખે છે (તદ્ગોપનાર્થમ્) તે શાસ્ત્રોમાં ભરેલા તે અર્થને સ્પષ્ટ કરવાને માટે અહીં જ આશી રીતે જુલાલા પૂર્વક તેને સમજાવવાને માટે હું-ધાસીલાલ

(અનુબુદ્ધિવૃત્તમ્)

સુધર્મસ્વામિનં નત્વા, સ્મૃત્વા જૈનીં સરસ્વતીમ્ ।

સ્થાનાન્નસ્યસુધા વ્યાખ્યા, ઘાસીલાલેન તન્યતે ॥ ૫ ॥

(તનુબુદ્ધિહિતાય) અત્પબુદ્ધિવાલે ભવ્યજીવોંકે હિતકી કામનાસે પ્રેરિત હોકર (તસ્ય વિશુદ્ધાં વ્યાખ્યાં તનોમિ) ઉસકી વિશુદ્ધ-નિર્દોષ વ્યાખ્યા કરતા હું ।

શ્લોકાર્થ—હસ શ્લોક દ્વારા યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ભવ્યજીવ અપના હિત ગુરુ કી વાણી સે તમી કર સકતે હૈં જબ કિ વે નયવાદ કો અચ્છી તરહ સે સમજ્ઞનેકી બુદ્ધિવાલે હૈં, જિસ પ્રકાર ગ્વાલિની દહી મેં મિલે હુએ વૃત્ત કો મંથાન દણ્ડ દ્વારા નેતિ કી મુખ્યતા ઓર ગૌણતા સે નિકાલ લેતી હૈ, હસી પ્રકાર સે ભવ્યજીવ ગુરુ કે ઉપદેશ કો અપના હિત સાધક તમી બના સકતે હૈં કિ જબ વે ઉભયનયોં કી વિવક્ષા સે ઉસે ઘટિત કરને કી ક્ષમતા વાલે હૈં, યદિ ઉસ કથન કો વે એક હી નય કે માર્ગ સે અપનેમેં ઉતાર લેતે હૈં તો વે ઉસકે દ્વારા અપના હિત ન કરકે ઉલ્ટે અહિતકર્તા હી બનતે હૈં, કયોં કિ એક હી નયકી માન્યતા-વાલા પ્રાણી સિદ્ધાન્તકારોં કી દૃષ્ટિ મેં મિથ્યાદૃષ્ટિ કહા ગયા હૈ । અતઃ ઉભયનય પ્રતિપાદિત અર્થ કિસ પ્રકાર સે મુખ્ય ગૌણ કરકે આત્મહિત સાધક બનાયા જા સકતા હૈ યહ સબ વ્યવસ્થા ગણધર દેવોં ને અપને

મુનિ (તનુબુદ્ધિહિતાય) અદ્ય બુદ્ધિવાણા ભવ્યજીવોના હિતની ભાવનાથી પ્રેરાઈને (તસ્ય વિશુદ્ધાં વ્યાખ્યાં તનોમિ) તેની વિશુદ્ધ-નિર્દોષ વ્યાખ્યા કરું છું

શ્લોકાર્થ—આ શ્લોક દ્વારા એ વાત સમજાવવામાં આવી છે કે ભવ્ય-જીવો શુરુની વાણી દ્વારા પોતાનું હિત ત્યારે જ કરી શકે છે કે જ્યારે તેઓ નયવાદને સારી રીતે સમજવાની બુદ્ધિવાળા હોય છે. જેવી રીતે ગ્વાલિની (ગોવાલણ) દહીમાં રહેલા ઘીને વઢોણા દ્વારા નેતિની (વઢોણાને બાધેલ નેતરુ) પ્રધાનતા અને ગૌણતાથી કાઢી લે છે, એજ પ્રમાણે ભવ્યજીવો શુરુના ઉપદેશ દ્વારા પોતાનું હિત ત્યારે જ સાધી શકે છે કે જ્યારે તેઓ ઉભય નયોની અપેક્ષાએ તેને ઘટાવી શકવાને સમર્થ હોય છે જો તેઓ તે કથનને એક જ નયના આધારે પોતાના જીવનમાં ઉતારી લે તો તેઓ તેના દ્વારા પોતાનું હિત કરવાને બદલે અહિત જ કરી એસે છે, કારણ કે એક જ નયની માન્યતાવાળી વ્યક્તિને સિદ્ધાન્તકારોએ મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેલ છે તેથી ઉભય નય પ્રતિપાદિત અર્થને કયા પ્રકારે મુખ્ય અથવા ગૌણ કરીને આત્મસાધક બનાવી શકાય તે સઘળી વ્યવસ્થા ગણધર દેવોએ પોતાના દ્વારા અચિત શાસ્ત્રમાં

સૂત્રકૃતાજ્ઞનામકે દ્વિતીયેઽન્ગે સ્વસમયોઃ પરસમયાથ સૂચિતા । તતસ્તેષાં સ્વપરસમયસિદ્ધાન્તાં પદાર્થાનાં યથાથસ્થિતિરપિ પ્રાપ્તવત્કવ્યતૈવ મથતિ । અતસ્તેષાં યથાનત્સ્થિતિમર્શનાય સૂત્રકૃતાજ્ઞાનન્તરમિદં સ્થાનાજ્ઞનામક વૃત્તીયમજ્ઞપ્રક્રમતે । અપ્રાજ્ઞે ભગવતાઽઽત્માદયઃ પદાર્થો મન્દબુદ્ધીનાં વિનયનામનાયાસતોઽવબોધનાય મેકાદિ વશસ્થાનત્વેન પ્રરૂપિતાઃ । વિસ્તરતસ્તુ સમવાયાજ્ઞે સમવાયત્વેન પ્રરૂપિતાઃ ।

દ્વારા ઘણિત શાસ્ત્રોં મેં નિબદ્ધ કી હૈ ઔર પરમ્પરારૂપ સે વહ જ્યોં કી જ્યોં અજ્ઞાનરૂપ સે અમીતક ચલી આરહી હૈ, પરન્તુ જો મન્દબુદ્ધિવાલે અભ્યજન હૈં વે इस घात को नहीं समझ सकते हैं-अतः गणघरों के इस अभिप्रायको स्पष्टरूपसे उन्हें समझानेके लिये मैं-मुनि-व्रती घासीलाल इसकी व्याख्या-सुधा नामकी टीकाको विशद अर्थोपेत करता हूँ॥४-५॥

સૂત્રકૃતાજ્ઞ નામ કે દ્વિતીય અંગ મેં સ્વસમય (અપનાસિદ્ધાન્ત) ઔર પરસમય (પરશાસ્ત્ર) સૂચિત કિયે ગયે હૈં । इसलिये इन स्वसमय, परसमय सिद्ध पदार्थों की यथावत् स्थिति भी प्राप्त वक्तव्यतावाली ही होती है । अतः उनको यथावत् स्थिति को दिखाने के लिये सूत्रकृताज્ઞ ક પાદ इस तृतीय अंग का निर्माण सूत्रकार ने किया है । इस अंग में भगवान् ने आत्मा आदि पदार्थों का मन्दबुद्धिवाले विनयवान् शिक्षणजनों को अनायामरूप से-सरलतापूर्वक बोध हो जाय इस अभिप्राय से उनको एकस्थान से लगाकर १० वषा स्थानतक के रूप से

નિબદ્ધ કરેલી છે-(વહી લીધેલી છે), અને તે પરપરાજે જોવા જ સ્વજે, અજે કેલ સુધી ચાલી જ આવે છે પરન્તુ મન્દબુદ્ધિવાળા અભ્યજનો તે વાતને સમજી શકતા નથી અભ્યજનો તે અભિપ્રાય સ્પષ્ટજે તેમને સમજાવવાને માટે હું (ઘાસીલાલ મુનિ) તેની 'આખા-સુધા' નામની ટીકા વિસ્તાર પૂર્વક કરી છું ॥ ૪-૫ ॥

સૂત્રકૃતાજ્ઞ નામના બીજા અંગમાં સ્વસમય (એન સિદ્ધાન્ત) અને પરસમય (પરસિદ્ધાન્ત) નું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે સ્વસમય અને પરસમય પ્રતિપાદિત પદાર્થોની કેવી સ્થિતિ છે-કેવું સ્વજ છે, તેનું વજન પજુ થવું જ જોઈએ તે કારણે સૂચકારે બીજા સૂત્રકૃતાજ્ઞની રચના કર્યા બાદ આ સ્થાનાંગસૂત્ર નામના ત્રીજા અંગની રચના કરી છે અને તેમાં તે પદાર્થોના સ્વજનું નિરૂપણ કર્યું છે આ અંગમાં ભગવાને આત્મા આદિ પદાર્થોના મન્દબુદ્ધિવાળા, વિનયવાન શિષ્યોને સરલતા પૂર્વક બોધ થઈ જાય જોવા કેટલો તેમની જોઈ સ્થાનથી લઈને ૧૦ સ્થાન પર્યન્ત રૂપે પ્રરૂપણ કરી છે

સ્થાનાઙ્ગમિત્યસ્ય વ્યુત્પત્તિસ્ત્વેત્ત્વમ્-તિષ્ઠન્તિ=આસતે વસન્તિ યથાવદભિધેયતયા
 એકત્વાદિભિર્વિશેષિતાઃ આત્માદયઃ પદાર્થા યસ્મિન્ તત્ સ્થાનમ્, અઙ્ગમિવ=ક્ષાયોપ-
 શમિકભાવરૂપસ્ય અઙ્ગમિવઅઙ્ગમ્, સ્થાનં ચ તદઙ્ગં ચેતિ સ્થાનાઙ્ગમિતિ । તત્ સ્થા-
 નાઙ્ગં શુશ્રૂષુણા જમ્બૂસ્વામિના સપ્રશ્રયં વિજ્ઞસો ભગવાન્ ગણનાયકઃ શ્રી સુધર્મ-
 સ્વામી પ્રસ્તુતમિદમઙ્ગં સકલપ્રાણિનાં કલ્યાણાય પ્રોક્તવાન્ । યસ્યેદમાદિસૂત્રમ્—

મૂલમ્—સુયં મે આઠસં ! તેણં ભગવયા એવમઙ્ગલાયં ॥સૂ.૦૧ ॥

છાયા—શ્રુતં મયા આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતા એવામઙ્ગલાતમ્ ॥સૂ.૦ ૧ ॥

પરૂપણા કી હૈ । इनका विस्तार पूर्वक वर्णन तो समवायरूप से सम-
 वायाङ्ग में किया गया है । “ तिष्ठन्ति आसते वसन्ति यथावत् अभि-
 धेयतया एकत्वादिभिः विशेषिताः आत्मादयः पदार्थाः यस्मिन् तत्
 स्थानम् ” इस व्युत्पत्ति के अनुसार एकत्वादिरूप विशेषित हुए
 आत्मादिक पदार्थ जिसमें यथावत् स्वरूप से प्रतिपादित किये गये हों
 उसका नाम स्थान है इस स्थान को अङ्ग इसलिये कहा है कि यह
 क्षायोपशमिक भावरूप प्रवचन पुरुष का एक अङ्ग जैसा अङ्ग है इस
 तरह स्थान रूप जो अङ्ग है वह स्थानाङ्ग है इस स्थानाङ्ग को सुनने की
 अभिलाषावाले जम्बूस्वामी के द्वारा सप्रश्रय विज्ञप्त हुए भगवान् गण-
 नायक सुधर्मस्वामी ने प्रस्तुत इस अङ्ग को सकलप्राणियों के कल्याण के
 लिये कहा है इसका आदिम सूत्र यह है—

તેમનું વિસ્તાર પૂર્વકનું વર્ણન તો સમવાય રૂપે સમવાયંગ સૂત્રમાં કરવામાં
 આવેલું છે. “ તિષ્ઠન્તિ આસતે વસન્તિ યથાવત્ અભિધેયતયા એકત્વાદિભિ-
 વિશેષિતાઃ આત્માદયઃ પદાર્થા યસ્મિન્ તત્ સ્થાનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર
 એકત્વ આદિ રૂપે વિશેષિત એવાં આત્માદિક પદાર્થોનું જેમાં યથાવત્ (યથાર્થ)
 સ્વરૂપે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે એવા આગમગ્રન્થને સ્થાનાંગ કહેવામાં
 આવેલ છે. આ સ્થાનને અંગ કહેવાનું કારણ એ છે કે તે ક્ષાયોપશમિક
 ભાવરૂપ પ્રવચન પુરુષના એક અંગ જેવું છે. આ રીતે સ્થાન રૂપ જે અંગ
 છે, તેને સ્થાનાંગ કહે છે. આ સ્થાનાંગને શ્રવણ કરવાની અભિલાષાવાળા
 જમ્બૂસ્વામી દ્વારા વિનય પૂર્વક તે જાણવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરવામાં આવતા,
 ગણનાયક ભગવાન સુધર્મા સ્વામીએ આ અંગનું સમસ્ત જીવોના કલ્યાણને
 નિમિત્તે કથન કર્યું છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—

ટીકા—‘સુર્ય મે’ इत्यादि ।

‘મહસ’ इति—आयुष्मन्—आयुर्मीवित, तत् संयममयत्वेन प्रशस्तमस्त्यस्येति आयुष्मान्, तत्संपुद्बो, हे आयुष्मन् । जम्पू । मया भुतम्—ओषेन्द्रियोपयोगपूर्वक

सुर्य मे आवस । तेन भगवया एवमवस्थाय—१

સૂત્રાર્થ—(આવસ) હે આયુષ્મન્ જન્મ (મે સુર્ય) મેંને સુના છે જો (તેણે ભગવયા એવમવસ્થાય) એના ભગવાન ને એમા કહા છે ।

ટીકાર્થ—“આવસ” શબ્દ કા અર્થ “અયુષ્મન્” છે ધૌર યહ સમ્યોષનકે પકયષન મેં પ્રયુક્ત હુઆ છે જન્મસ્વામી કો આયુષ્મન્ શબ્દ દ્વારા સુધર્માસ્વામી ને હસલિયે કહા ગયા છે કિ સયમમય હોને સે એના આયુ-જીવન પ્રશસ્ત થા “સુર્ય” શબ્દ કે પ્રયોગ સે સુધર્મ સ્વામી ને યહ પ્રકટ કિયા છે કિ ભગવાન કે સમીપ જો મેંને સુના છે યહ ઓષેન્દ્રિયોપયોગ પૂર્વક હી સુના છે હસકે સુનતે સમય અનુપયોગ અવસ્થા કા પરિહાર હો જાને સે એના દ્વારા કથિત અર્થ કો યથાવત્ મેંને હૃદય મેં ધારણ કિયા છે હમ સે “જો મેં તુમ સે કહ રહા હું યહ સ્વકપોલકલ્પિત નહીં કહ રહા હું કિન્તુ પ્રસુ સે જો સુના છે યહી તુમ સે કહ રહા હું” એમા હોને કે કારણ હસ કથન મેં સ્વતાઃ પ્રમાણતા કા સમુદાયન કિયા છે “તેન” શબ્દ કે દ્વારા યહ સમજાયા ગયા છે

“સુર્ય મે આવસ । તેન ભગવયા એવમવસ્થાય ॥ ૨ ॥

સૂત્રાર્થ—(આવસ) હે આયુષ્મન્ જન્મ । (મે સુર્ય તેન ભગવયા એવમવસ્થાય) તે ભગવાને (ભગવાન મહાવીર) આ પ્રમાણે બે કહ્યું છે, તે મે (પોતે) સાંભળેલું છે

ટીકાર્થ— આવસ ” એટલે “ આયુષ્મન્ ” આ શબ્દ અહીં સંભાષનના એક વચનમાં વપરાયો છે. સુધર્મા સ્વામીએ જન્મસ્વામીને આયુષ્મન્ શબ્દ દ્વારા એ કારણે સંબોધ્યા છે કે તેઓ સંયમમય હોવાથી તેમનું આયુ—(જીવન) પ્રશસ્ત હતું (સુર્ય) શબ્દના પ્રયોગ દ્વારા સુધર્મા સ્વામીએ એ વાત પ્રકટ કરી છે કે ભગવાન મહાવીરની સમીપે પોતે એ સાંભળ્યું છે તે ક્યોન્દ્રિયના ઉપયોગપૂર્વક જ સાંભળ્યું છે તેને અવજ્ઞ કરતી વખતે અનુપયોગ અવસ્થાનો પરિત્યાગ થઈ જવાથી તેમના દ્વારા પ્રતિપાતિત અર્થને એ યથાથ રૂપે હૃદયમાં ઉતારેલ છે તેથી હું તમને બે કહી રહ્યો છું તે મોઢ કપોલકલ્પિત વાત કહી રહ્યો નથી પરંતુ પ્રજ્ઞના સુખારવિદગ્ધાથી નીકળેલા એ વચનને એ સાંભળ્યા છે એજ કહી રહ્યો છું ’ સ્વયં ભગવાને કહેલી હોવાથી આ વાત આપોઆપ પ્રમાણભૂત બની જાય છે—તેને બીજા મોઢ પ્રમાણની જરૂર રહેતી

માકર્ણિતં, તેન = ય: સ્વલુ પૂર્વભવે વિંશતિસ્થાનકાનાં પુનઃ પુનઃ સમારાધનેન તીર્થકરનામગોત્રકર્માઽનાદિમિથ્યાદર્શનવાસનાવિગમલબ્ધસમ્યક્ત્વધર્મા, શુક્લધ્યાનપવનકૃતઘનઘાતિઘનાઘનપટલવિષ્ટનપ્રકટિતાચ્છવિમલકેવલમાનુમણ્ડલઃ, ચરણકમલાવનતમણિમૌલિમુકુટમણ્ડલાચ્છવિમલઃ, સકલકલ્યાણમણિનિધાનરૂપઃ, પ્રાપ્તાનન્તાચિન્ત્યનિજરૂપઃ, સકલૈશ્વર્યયશો ગુણૈર્વર્ધમાનચરમતીર્થકરશ્રીવર્ધમાનસ્તેન ભગવતા=અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યરૂપસમગ્રૈશ્વર્યાદિયુક્તેન એવમ્ = અમુના વક્ષ્યમાણેન એકત્વાદિના પ્રકારેણ આચ્છાતમ્-આ=મર્યાદયા-જીવાજીવાદિલક્ષણાસંકિર્ણતા

કિ હન ભગવાન્ સે મૈને એસા સુના કિ જિન ભગવાન્ ને પૂર્વભવ મૈ વીસ સ્થાનકોં કો પુનઃ પુનઃ આરાધના સે તીર્થકર નામ ગોત્રકર્મ કા ઉપાર્જન કિયા હૈ અનાદિમિથ્યાદર્શન કી વાસના કે ક્ષય સે જિન્હોંને સમ્યક્ત્વરૂપ આત્મધર્મ કો પ્રાપ્ત કિયા હૈ શુક્લધ્યાનરૂપ પ્રચ્છવન કે દ્વારા જિન્હોં ને ઘાતિયાકર્મરૂપ મેઘોં કી ઘટાઓં કો હટા દિયા હૈ ઓર વિમલકેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્યમણ્ડલ જિન કે પ્રકટ હો ચુકા હૈ ઓર હસીસે જિનકે ચરણકમલોં મૈ આચ્છવલહન્દ્ર કે મણિગર્ભિત મુકુટ જુક ગયે હૈં । સકલકલ્યાણરૂપ મણિયોં કે જો એક અદ્વિતીય નિધિરૂપ હૈં, અન્તહીન એવં અચિન્ત્ય નિજરૂપ કો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં ઓર જો સકલ ૐશ્વર્ય એવં યશ આદિ ગુણોં સે વર્ધમાન હૈં એસે ચરમ તીર્થકર ભગવાન્ અષ્ટમહાપ્રાતિહાર્યરૂપ સમગ્ર ૐશ્વર્યાદિ સે વિરાજમાન-મહાવીર પ્રભુ ને આત્માદિક પદાર્થોં કા યહ એકત્વાદિરૂપ સે કથન કિયા હૈ "આચ્છાતમ્" મૈ જો "આ" પદ આયા હૈ વહ મર્યાદા ઓર અભિવિધિ હન

નથી. "તેન" શબ્દ દ્વારા એ સમજાવવામા આવ્યું છે કે જે ભગવાને પૂર્વ-ભવમાં વીસ સ્થાનકોની ફરી ફરીને આરાધના કરીને તીર્થકર નામ ગોત્રકર્મનું ઉપાર્જન કર્યું હતું, અનાદિ મિથ્યાદર્શનની વાસનાના ક્ષય દ્વારા જેમણે સમ્યક્ત્વ રૂપ આત્મધર્મને પ્રાપ્ત કર્યો હતો, શુક્લધ્યાનરૂપ પ્રચ્છવન દ્વારા જેમણે ઘાતિયા કર્મરૂપ વાદળોની ઘટાને ફર કરી હીધી હતી, વિમલ કેવલ-જ્ઞાનરૂપ સૂર્યમંડલ પ્રકટ થઈ જવાને કારણે જેમના ચરણકમલોમાં ઇન્દ્રના મણિજિહ્વિત મુગટો પણ જીકી ગયાં હતાં, સકલ કલ્યાણરૂપ મણિઓના જે એક અનુપમ નિધિરૂપ હતા, અનન્ત અને અચિન્ત્ય નિજરૂપને જે પ્રાપ્ત કરી ચુક્યા છે, અને જે સકલ ૐશ્વર્ય અને યશ આદિ ગુણોથી વર્ધમાન છે, અષ્ટ-મહાપ્રાતિહાર્ય રૂપ સમગ્ર ૐશ્વર્ય આદિથી જે વિભૂષિત છે, એવાં ચરમ તીર્થકર મહાવીર પ્રભુએ આત્માદિક પદાર્થોનું આ એકત્વાદિ રૂપે કથન કર્યું છે.

રૂપયા, સમસ્તવસ્તુવિસ્તરબ્યાસિષ્ણણેન અભિવિધિના યા ક્યાતમ્=કથિતમ્ આત્માદિ સમસ્તવસ્તુમાત કથિતમિત્યર્થઃ (૧) અથવા—બ્રુત મયા ‘આતસતે’ इति मायुष्मन्-ते—आयुः=समयरूप यज्ञः कीर्तिरूप च प्रशस्तं प्रभूर्तं वा यस्य स आयुष्मान्-वर्द्धमान-स्वामी, तस्य अ-ते=समीपे, ‘जं’ इति वाक्यालङ्कारे, भगवता एवमाख्यातम् (૨)

दोनों के अर्थ में आया है इस तरह जो आत्मादि पदार्थों का एकत्वादि रूप से कथन किया गया है उसमें जीव अजीव आदि पदार्थों के लक्षणों ही विशेषरूप से वर्णन किया गया है तथा वह समस्तवस्तुओं के वर्णन में व्याप्तिरूप अभिविधि से युक्त है (१)

अथवा—“आतसं तेण भगवता एवमक्याय” जय सूत्र इस प्रकार से पढ़ा जावेगा—तब इसकी संस्कृत छाया “आयुष्मवन्ते सल्ल भगवता एवमाख्यातम्” ऐसी होगी यहाँ पर आयु शब्द के वाच्यार्थ संयम, यश और कीर्ति ये हुए हैं सो प्रशस्त या अम्बण्ड इन रूप आयुवाले भी वर्द्धमान स्वामी के अन्त-समीप-में मैंने सुना है यहाँ “जं” यह शब्द वाक्यालङ्कार में प्रयुक्त हुआ है। इस तरह भगवान् महावीर के पास वह मैंने सुना है जो भगवान् ने ऐसा कहा है (२)

‘आख्यातम्’ भां के ‘आ’ उपसर्ग છે તે મહાદા અને અભિવિધિ, એ જન્નેના અથર્માં પ્રયુક્ત થયેલ છે આ રીતે આત્માદિ પદાર્થોનું એ એકત્વાદિ રૂપે કથન કરવામાં આવ્યું છે તેમાં સ્થ, અસ્થ આદિ પદાર્થોનાં લક્ષણોનુંજ વિશેષરૂપે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તથા તે સમસ્ત વસ્તુઓનું વર્ણન વ્યાપ્તિરૂપ અભિવિધિથી કુલ છે ॥ ૧ ॥

અથવા—(આતસ તેજ મમ્મયા એવમક્યાય) આ પ્રમાણે સૂત્રને બે વાંચવામાં આવે, તેા તેની સંસ્કૃત છાયા આ પ્રમાણે થશે—(આયુષ્મવન્તે સલ્લ ભગવતા એવમાક્યાતમ્) અહીં ‘આયુ’ શબ્દના વાચ્યાર્થ ‘સંયમ, યશ અને કીર્તિ’ સમજવાના છે તેથી આ સૂત્રનો આ પ્રમાણે પણ અર્થ થાય છે—

પ્રશસ્ત અથવા અખંડ સંયમ, યશ અને કીર્તિવાળા મી વધ માન સ્વામીની સમીપે આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે ‘જં’ આ શબ્દ વાક્યાલંકાર રૂપે વપરાયો છે આ રીતે આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે પણ કરી શકાય છે—

અખંડ યશ, સંયમ અને કીર્તિસપત્ત મહાવીર ભગવાનની સમીપે આ વાત (આ પ્રકારનું પ્રતિપાદન) મેં સાંભળ્યું છે—કહેવાનું તાત્પર્ય બે છે કે હું સમજાને કહેલી વાત જ કહી રહ્યો છું ॥ ૨ ॥

અથવા-શ્રુતં મયા ' આડસંતેણ ' इति आयुष्मता (૩) यद्वा श्रुतं मया आउसतेणं इति आमृशता भगवत्पादारविन्दयुगलं स्पृशता=सेवमानेन (૪) अथवा-श्रुतं मया ' आउसं तेणं ' इति-आवसता गुरुकुले निवसता (૫) अथवा-श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! ' तेणं ' तद्-अत्र प्रथमार्थे तृतीया, तत्=आत्मादि पदार्थानामेकत्वादि स्वरूपं भगवता एवमाख्यातम् (૬) अथवा-श्रुतं मया हे आयुष्मन् ! ' तेणं '

અથવા—“ સુયં મે આડસં તેણ ” એસે પાઠ મેં “ શ્રુતં મયા આયુ-
ષ્મતા ” એસી સંસ્કૃત છાયા મેં “ આયુષ્મતા ” યહ પદ “ મયા ” કે
સાથ સમ્બન્ધિત હોને સે આયુષ્માન્ અર્થાત્ આયુવાલે મૈને સુના હૈ જો
ભગવાન્ ને એસા કહા હૈ । (૩)

અથવા—“ સુયં મે આડસં તેણ ” કી સંસ્કૃત છાયા જબ-શ્રુતં મયા
આમૃશતા” એસી હોગી તો ડસમેં ભગવાન્કે ચરણારવિન્દયુગલ કી સેવા
કરતે હુએ મૈને સુના હૈ ” એસા અર્થ હોગા (૪)

અથવા—“ સુયં મે આડસં તેણ ” કી સંસ્કૃત છાયા જબ “ શ્રુતં
મયા આવસતા ” એસી હોગી તો “ ગુરુકુલ મેં રહતે હુએ ભગવાન્ કે
પાસ મૈને સુના હૈ ” એસા અર્થ હોગા । (૫)

અથવા—“ સુયં મે આડસં તેણં એવમક્ષાયં ” યહાં પર “ તેણં ”
યહ પ્રથમાકે અર્થમેં તૃતીયા વિભક્તિ હુઈ હૈ હસસે હે આયુષ્મન્ ! આત્માદિ
પદાર્થોંકા એકત્વાદિ સ્વરૂપ જો ભગવાન્ ને કહા હૈ વહ મૈને સુના હૈ । (૬)

અથવા—(સુયં મે આડસં તેણ) આ પ્રમાણે આ સૂત્રને બે વાચવામાં આવે,
તો તેની સંસ્કૃત છાયા આ પ્રમાણે બનશે—“ શ્રુત મયા આયુષ્મતા ” અને તેમા
‘આયુષ્મતા’ પદ “મયા” સાથે સંબંધિત હોવાથી, તેનો આ પ્રમાણે અર્થ પણ કરી
શકાય—“ ભગવાને આવું બે કહ્યું છે તે આયુષ્યમાન એવા મે સાંભળ્યું છે. ”

અથવા—“ સુયં મે આડસં તેણ ” ની સંસ્કૃત છાયા બે “ શ્રુતં મયા
આમૃશતા ” આ પ્રમાણે થાય તો આ પ્રમાણે અર્થ થાય છે—“ ભગવાનના
પાદારવિન્દ યુગલની સેવા કરતા કરતાં મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે ” ॥ ૪ ॥

અથવા—“ સુયં મે આડસં તેણં ” ની સંસ્કૃત છાયા બે “ શ્રુત મયા
આવસતા ” આ પ્રમાણે થાય તો આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે થશે—“ ગુરુ-
કુલમાં રહીને ભગવાનની પાસે મેં આ પ્રમાણે સાંભળ્યું છે ” ॥ ૫ ॥

અથવા—“ સુય મે આડસ તેણં એવમક્ષાયં ” અહીં “ તેણં ” પદ ત્રીજી
વિભક્તિમાં હોવા છતાં પ્રથમાના અર્થમાં છે, એમ માનવામાં આવે તો આ
સૂત્રનો આ પ્રમાણે અર્થ થશે—“ હે આયુષ્મન્ ! આત્માદિ પદાર્થોનું બે એક
ત્વાદિ સ્વરૂપ ભગવાને કહ્યું છે, તે મેં સાંભળ્યું છે ” ॥ ૬ ॥

તદા = શાસનમવર્તનસમયે મગવતા એવામાખ્યાતમ્ (૭) । અથવા—મૃત મયા હે આયુષ્મન્ ! (૮) । તથા વા સમવસરણે મગવતા એવામાખ્યાતમ્ (૯) અથવા—હે આયુષ્મન્ ! મૃત 'મે' હિ મમ વર્તતે યતસ્તેન મગવતા એવામાખ્યાતમ્ (૧૦) । અથવા—મૃત મયા 'આતસ તેઘં' વિ-આયુપમાણેન-વિનયમર્પાદયા યુરુમાસેષ-માનેમ, મગવતા એવામાખ્યાતમિતિ (૧૧) ॥ સ્૦ ૧ ॥

અથવા—“તેજ” કી છાયા-જય “તદા” વેસી કી જાવેગી તવ હસકા અર્થ વેસા હોતા હૈ કિ-હે આયુષ્મન્ । મૈને વેસા સુના હૈ જો શાસન કે પ્રવર્તન કે સમય મેં મગવાન્ ને આત્માદિક પદાર્થો કો એક ત્વાદિરૂપ સે કથન કિયા હૈ । (૭)

અથવા—“તેજ” કી સસ્કૃત છાયા “તસ્મિન્” વેસી મી હોતી હૈ તો હસ છાયા મેં વેસા અર્થ હોતા હૈ-હે આયુષ્મન્ । મૈને સુના હૈ કિ “તસ્મિન્” વહ્જીઘનિકાય કે વિષય મેં મગવાન્ ને વેસા કહા હૈ । (૮)

અથવા—હે આયુષ્મન્ ! મૈને સુના હૈ કિ સમવસરણ મેં મગવાન્ ને વેસા કહા હૈ । (૯)

અથવા—“મે” કી સસ્કૃત છાયા “મમ” વેસી જય હોતી હૈ તવ હસકા તાત્પર્ય વેસા હોતા હૈ કિ જો કુછ મેરે પાસ હૈ અર્પાત્ આત્માદિક પદાર્થો કા જો એકત્વાદિરૂપ સે જ્ઞાન મેરે પાસ હૈ વહ સબ મગવાન્ કે દ્વારા વેસા હી કહા ગયા હૈ । (૧૦)

અથવા—‘તેજ’ આ પદની છાયા એ “તદા” પદ તરીકે સ્વીકારવામાં આવે તો આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે થશે—“હે આયુષ્મન્ ! શાસનના પ્રવર્તનના સમયે ભગવાને આત્માદિક પદાર્થોનું એકત્વાદિ રૂપે એ કથન કર્યું છે, તે મેં સાંભળ્યું છે” ॥ ૭ ॥

અથવા—“તેજ” ની સસ્કૃત છાયા ‘તસ્મિન્’ પણ થાય છે અને ત્યારે આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—હે આયુષ્મન્ ! મેં સાંભળ્યું છે કે ‘તસ્મિન્’ છકાવના છવો વિરે ભગવાને આ પ્રમાણે કર્યું છે ॥ ૮ ॥

અથવા—હે આયુષ્મન્ ! સમવસરણમાં ભગવાને આ પ્રમાણે એ કર્યું છે તે મેં સાંભળ્યું છે”

અથવા—‘મે’ ની સસ્કૃત છાયા “મમ” પણ થાય છે ત્યારે આ સૂત્રનો અર્થ આ પ્રમાણે થાય છે—“એ કંઈ મારી પાસે છે એટલે કે આત્માદિક પદાર્થોનું એકત્વાદિરૂપ એ જ્ઞાન મારી પાસે છે, તે બધાનું ભગવાન દ્વારા આ સ્વરૂપે જ પ્રતિપાદન થયેલ છે ॥ ૧૦ ॥

ભગવતા યદાચ્ચાતં તદધુના પ્રોચ્યતે, તત્ર સકલપદાર્થાનાં સમ્યગ્મિથ્યા-
જ્ઞાનશ્રદ્ધાનાનુષ્ઠાનૈર્વિપયીકરણેન ઉપયોગપ્રાપ્તિદાત્મનઃ સકલપદાર્થાપેક્ષ્યા
પ્રાધાન્યમતસ્તમાદૌ નિરૂપયિતુમાહ—

મૂલમ્—એગે આયા ॥ સૂ. ॥ ૨ ॥

છાયા—એક આત્મા ॥ સૂ. ॥ ૨ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગે આયા’ ઇત્યાદિ—

આત્મા=અતતિ=સંતતં જાનાતીતિ આત્મા=જીવઃ, અત ધાતોર્ગત્યર્થત્વાદ્
ગત્યર્થાનાં ચ જ્ઞાનાર્થત્વાત્। જીવસ્ય ઉપયોગલક્ષણત્વાત્ સિદ્ધસંસારીત્યવસ્થા

અથવા—“આડસં તેજં” કી સંસ્કૃત છાયા “આજુષમાણેજ”
એસી જવ કી જાતી હૈ—તવ વિનયમર્યાદા કો લેકર ગુરુ કી સેવા કરતે
હુએ મુઝે ભગવાન સે હસ પ્રકાર કહા ગયા હૈ યહ આત્માદિક પદાર્થો
કા એકત્વાદિરૂપ સે પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ। (૧૧) ॥ સૂ. ૧ ॥

ભગવાન ને જો કહા હૈ વહ અવ પ્રકાશિત કિયા જાતા હૈ હસમેં
સવ સે પ્રથમ આત્મા કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ કયોં કિ આત્મા હી
સકલપદાર્થોં કે સમ્યગ્જ્ઞાન, મિથ્યાજ્ઞાન, સમ્યક્ શ્રદ્ધા, મિથ્યા શ્રદ્ધા,
સમ્યક્ અનુષ્ઠાન ઓર મિથ્યા અનુષ્ઠાનોં કા વિષય હોતા હૈ ઓર હન્હોં
ક્રિયાઓં સે વહ અપની ઓર ઉપયુક્ત કિયા જાતા હૈ હસ તરહ સક-
લપદાર્થોં કી અપેક્ષા હસમેં પ્રધાનતા આ જાતી હૈ—

અથવા—“આડસં તેજં” ની સંસ્કૃત છાયા “આજુષમાણેજ” પણ
થાય છે ત્યારે આ સૂત્રનો આ પ્રમાણે અર્થ થાય—“ત્યારે વિનયમર્યાદાપૂર્વક
ગુરુની સેવા કરતાં એવા મને ભગવાન દ્વારા આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે
એટલે કે હું જ્યારે ભગવાન મહાવીરની સેવા કરતો હતો, ત્યારે ભગવાન
દ્વારા આત્માદિક પદાર્થોનું એકત્વાદિરૂપે મારી સમક્ષ પ્રતિપાદન કરવામાં
આવ્યું હતું ॥ ૧૧ ॥ સૂ. ૧ ॥

ભગવાન મહાવીરે સુધર્મા સ્વામીને જે ધર્મતત્ત્વ સમજાવ્યું હતું, તે
હવે પ્રકટ કરવામાં આવે છે—તેમાં સૌથી પહેલાં તે આત્માનું નિરૂપણ કર-
વામાં આવે છે, કારણ કે આત્મા જ સમસ્ત પદાર્થોના સમ્યગ્જ્ઞાન, મિથ્યાજ્ઞાન,
સમ્યક્ શ્રદ્ધા, મિથ્યા શ્રદ્ધા, સમ્યક્ અનુષ્ઠાન અને મિથ્યા અનુષ્ઠાનોના વિષય
હોય છે અને એજ ક્રિયાઓથી તે પોતાની તરફ ઉપયુક્ત કરાય છે આ
રીતે બધાં પદાર્થો કરતાં આત્મામાં પ્રધાનતા રહેલી જણાય છે

ઇયંપિ ઉપયાગમાવન સાર્વકાલિકાયવોષસ્ય સદ્ભાવાત્ । સાર્વકાલિકવોષામાવે
ષાજીવત્વમસદ્ભાત્ । અજીવત્વે સતિ પુનર્જીવત્વસ્યામાત્રઃ પ્રસજ્યેત્ । અજીવસ્યા

एगे आया इत्यादि ॥ २ ॥

સુત્રાર્થ—આત્મા એક છે ।

ટીકાપર્ષ—“અતતિ-સતત જાનાતિ-इति आत्मा” इस व्युत्पत्ति के अनुसार जो निरन्तर जानता है—यह आत्मा है आत्मा जीव का ऐसा कोई सा भी क्षण नहीं है जिसमें यह जानने रूप उपयोग क्रिया से शून्य रहता हो यद्यपि “अत्” धातु का अर्थ—“ज्ञानस्य गमन” है परन्तु यहाँ पर जो अत् धातु का अर्थ “सतत जानाति” ऐसा विभक्ति किया गया है यह “सर्वेषां गत्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वात्” इस नियम को लेकर किया गया है अर्थात् गत्यर्थक धातु ज्ञानार्थक भी होते हैं । अतः “अतति” क्रिया पद का अर्थ जो सतत जानता है यह आत्मा है ऐसा ज्ञानार्थक रूप में किया गया है जीवात्मा का निजलक्षण उपयोग है यह उपयोग लक्षण अपने लक्ष्य भूत सिद्ध और संसारी समस्त जीवों में पाया जाता है इससे सार्वकालिक बोध का आत्मा में सद्भाव स्थापित हो जाता है यदि आत्मा में सर्वकालिक बोध का अभाव माना जाये तो जीवमें अजीवत्वका प्रसंग प्राप्त होता है यदि कहा जावे

“एग आया” इत्यादि ॥ २ ॥

સુત્રાર્થ—આત્મા એક છે

ટીકાપર્ષ—(अतति-सतत जानाति-इति आत्मा) आ व्युत्पत्ति अनुसार 'ने निरन्तर जानतो च रहते से तेनु नाम आत्मा छे' एवमी जेनी जेके क्षण पसार घटी नहीं के न्यारे आत्मा लक्षणरूप उपयोग क्रियाधी स्थित रहते। देख जे के 'अत्' धातुनो अर्थ 'सततगमन' पद बाध छे परन्तु अहाँ 'अत्' धातुनो अर्थ 'निरन्तर जाने छे' जेवो करवामा आब्यो छे ते "सर्वेषां गत्यर्थानां च ज्ञानार्थत्वात्" आ नियमने आधार करवामा आब्यो छे कहेवानु तात्पर्य जे छे के अत्यधिक धातु ज्ञानार्थक पद बाध छे तेही अहाँ अतति" क्रियापदनो अर्थ ज्ञानार्थकहे करवा "ने सतत जाने छे तेनु नाम आत्मा छे" आ प्रमाणे कहेवामा कछु बाध रहते। नहीं उपयोग च एवात्माजोन लक्षण छे आ उपयोग लक्षण सिद्ध जने संसारी एवामा आधार देख छे तेही आत्माधारा सर्वात्मिक बोधना सद्भावनु प्रतिपादन कछु बाध जे आत्माधारा सर्वात्मिक बोधनो अभाव मानवामा जावे, तो एवमा अलव्य मानवानो प्रसंग प्राप्त यही कहाय

ऽपि जीवत्वाऽभ्युपगमे आकाशादीनामपि जीवत्वप्रसङ्गः । अथवा-अतति-सततं गच्छति-प्राप्नोति स्वकीयान् पर्यायान् इत्यात्मा । ननु इत्थं स्वकीयपर्यायेषु सातत्येन गमनमेव आत्मनो लक्षणं भवति । ततश्चाकाशादीनामपि स्वपर्यायेषु सततगमनात्तेष्वप्यात्मत्वं प्रसज्येत । यथाकाशादीनां स्वपर्यायेषु गमनं न स्वीक्रियेत, तर्हि तेषामपरिणामित्वेनावस्तुत्वं प्रसज्येत ? इति चेत् अत्रोच्यते-सातत्येन

कि उसमें अजीवत्व का प्रसङ्ग प्राप्त नहीं हो सकेगा क्यों कि उसमें हम जीवत्व का सम्बन्ध मानते हैं तो ऐसा कथन इसलिये मान्य नहीं हो सकता है कि इस मान्यता में आकाशादि अजीव पदार्थों के साथ भी जीवत्वका सम्बन्ध मानना पड़ेगा और उनमें इस सम्बन्धसे सचेतनता-माननी पड़ेगी इस तरह भौतिकरूपमें जीवके अभावका प्रसङ्ग प्राप्त होगा ।

अथवा-“अतति-सततं गच्छति-प्राप्नोति स्वकीयान् पर्यायान् इत्यात्मा” इस व्युत्पत्ति के अनुसार जो अपनी पर्यायों को निरन्तर प्राप्त करता रहता है वह आत्मा है यहां इस प्रकार की व्युत्पत्ति करने से ऐसी आशंका हो सकती है कि अपनी अपनी पर्यायों को निरन्तर आकाशादिक अजीव भी प्राप्त करते रहते हैं । अतः उनमें भी आत्मत्व होने का प्रसङ्ग प्राप्त होता है यदि इस प्रसङ्ग प्राप्ति को हटाने के निमित्त ऐसा कहा जावे कि हम आकाशादिकों में अपनी २ पर्यायों के प्रतिगमन होना स्वीकार नहीं करते हैं तो ऐसा कथन इसलिये ठीक नहीं

अथवा-“अतति-सततं गच्छति-प्राप्नोति स्वकीयान् पर्यायान् इत्यात्मा”
आ व्युत्पत्ति अनुसार आत्मानो आ प्रमाणे अर्थं यथे-“जे पोतानी पर्यायेने निरन्तर प्राप्त करतो रहे छे तेनु नाम आत्मा छे” अर्हो कोछ अवी शंका उकावे के “आकाशादिक अलव पणु पोतपोतानी पर्यायेने निरन्तर प्राप्त करतो रहे छे, तेथी तेमनामां पणु आत्मत्वनो सद्भाव डोवानो प्रसंग प्राप्त थशे. जे आ वातनु निवारण करवा माटे जेम कडेवामां आवे के अजे आकाशादिक पदार्थोमा पोतपोतानी पर्यायेनु प्रतिगमन थवानी वात स्वीकारता

ગમનં તુ આત્મનો વ્યુત્પત્તિનિમિત્તમેવ નહુ પ્રવૃત્તિનિમિત્તમ્ । પ્રવૃત્તિનિમિત્ત તુ
 ઉપયોગ एव । अथवा—ससार्थपेक्षया चतुर्गतिषु सततगमनात् मुक्तापेक्षया तु
 भूतपूर्वस्य तस्याधयणात् आत्मा एकः=एकत्वसंख्यानां कर्णचित्, न तु द्वया

પન સકતા છે કિ એસી સ્થિતિ મેં उनमें अपरिणामिता आ जायेगी और
 इस अपरिणामिताके प्रभावसे उनमें अवस्तुता माननी पड़ेगी तो इस
 आर्शकाका समाधान ऐसा है कि आत्माकी व्युत्पत्ति करनेमें “अपनी
 पर्यायों में निरन्तर गमन करना है” ऐसा जो कहा गया है वह सो केवल
 उसकी व्युत्पत्ति बनलाने के लिये ही किया गया है ऐसा कथन प्रवृत्तिका
 निमित्त नहीं होता है प्रवृत्तिका निमित्त तो उसमें उपयोग ही होता है अर्थात्
 जहां उपयोग है वही आत्मा है इसलिये “आत्मा” इस शब्दकी प्रवृत्ति
 का निमित्त उपयोग है अपनी पर्यायोंमें निरन्तर गमन करना नहीं है ।

अथवा—“अतति सततं गच्छति इति आत्मा” ऐसी जो आत्मा
 शब्दकी यह व्युत्पत्ति की गई है वह समारी आत्माको लेकर की गई है
 क्यों कि ससारी आत्मा निरन्तर चतुर्गति रूप संसार में गमन किया
 करता है । तथा मुक्त जीव में भी भूतपूर्वजन्म की अपेक्षा लेकर यह
 व्युत्पत्ति घटित हो जाती है और इसके अनुसार वे भी आत्मा है ऐसा
 कथन बन जाता है यह आत्मा एक है एक सख्यावाला है—दो आदि

નથી, તે એવું કથન પણ અસંભવ લાગતું નથી, કારણ કે એવી સ્થિતિમાં તે
 તેમનામાં અપરિણામિતા આવી જશે અને તે અપરિણામિતાના પ્રભાવથી
 તેમનામાં અવસ્તુતા માનવી પડશે. ”

આ આશયનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે—આત્માની વ્યુત્પત્તિ કરવી
 જપ્તે એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે “ પોતાની પર્વાયોમાં નિરન્તર ગમન
 કરે છે ” તે તે માત્ર તેની વ્યુત્પત્તિ બતાવવાને માટે કહેવામાં આવેલ છે
 એવું કથન પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત થતું નથી તેમાં પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત તો ઉપ
 યોગ જ હોય છે એટલે કે જ્યાં ઉપયોગ—લક્ષણનો સંજ્ઞાવ હોય છે, ત્યાંજ
 આત્માનો સંજ્ઞાવ હોય છે તેથી ‘ આત્મા ’ આ શબ્દની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત
 ઉપયોગ છે પોતાની પર્વાયોમાં નિરન્તર ગમન કરવારૂપ નિમિત્ત હોતું નથી

અથવા—‘ અતતિ સતતં ગચ્છતિ ઇતિ આત્મા ’ આત્માની આ જે
 વ્યુત્પત્તિ કરી છે તે સંજ્ઞાથી આત્માઓની અપેક્ષાએ કરી છે, કારણ કે સસારી
 આત્માઓ નિરન્તર ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં ગમન કર્યા કરે છે મુક્ત જીવમાં
 પણ ભૂતપૂર્વજન્મની અપેક્ષાએ આ વ્યુત્પત્તિ થતાનો સંજ્ઞાવ છે અને તે અનુ
 સાર તેઓ પણ આત્મા છે એ કથન સંભવી શકે છે તે આત્મા એક છે,

દિસંખ્યાવાન્ । અયં ભાવઃ—દ્રવ્યાર્થતયા એક દ્રવ્યત્વાદાત્મન એકત્વં વ્રોધ્યમ્ । પ્રદેશાર્થતયા ત્વસંખ્યેયપ્રદેશાત્મકત્વાત્તસ્યાનેકત્વમ્ । તત્ર—દ્રવ્યં ચ તદર્થશ્ચેતિ

સંખ્યાવાલા નહીં હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ સો ડસકા ભાવ એસા હૈ કિ દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા યહ આત્મા એક અઘ્વણ્ડ દ્રવ્યરૂપ હૈ હસલિયે વહ એક હી સંખ્યાવાલા હૈ । યહ એસા કથન એકાન્તરૂપ સે નહીં હૈ કિન્તુ અપેક્ષાકૃત હી હૈ અતઃ જવ આત્મા કા વિચાર પ્રદેશાર્થતા કો લેકર કિયા જાતા હૈ તો વહ અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોને સે અનેકરૂપ ભી હૈ જૈનદર્શનકારોં ને પ્રત્યેક વસ્તુ કા વિચાર દ્રવ્યાર્થિક ઓર પર્યાયાર્થિક હન દો નયોં કે સહારે સે હી કિયા હૈ જવ દ્રવ્યાર્થિકનય કી અપેક્ષા સે વિચાર કિયા જાતા હૈ તવ વિચાર કી દૃષ્ટિ એક સૂલ દ્રવ્યપર હી રહતી હૈ તદ્વત પ્રદેશ ગુણ ઓર ક્રમભાવી પર્યાયોં પર નહીં રહતી હૈ એસા હોને પર ભી વહ ડન સર્વોં કા નિષેધ નહીં કરતા હૈ કિન્તુ વહ ડનકે ડપર કેવલ ગજનિમીલિકા હી ધારણ કરતા હૈ । કયોં કિ દ્રવ્યગત હન સર્વોં કા નિષેધ કરના હસકા હેતુ હોતા હૈ એકાન્ત માન્યતા કો પ્રશ્રય દેના જો અનેકાન્ત માન્યતા કી દૃષ્ટિ સે સર્વથા નિષિદ્ધ હૈ પર્યાયાર્થિકનય કા હી દૂસરા નામ પ્રદેશાર્થતા હૈ આત્મા અસંખ્યાત

એક સંખ્યાવાળો છે—એ આદિ સંખ્યાવાળો નથી, આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ આ પ્રમાણે છે—દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આ આત્મા એક અખંડ દ્રવ્યરૂપ છે, તેથી તે એક જ સંખ્યાવાળો છે. આ કથન એકાન્તત્વ સમજવું બેઠાએ નહીં, પરંતુ અમુક અપેક્ષાએ (અમુક દૃષ્ટિએ) જ ગ્રહણ કરાયું છે એમ સમજવું તેથી બ્યારે પ્રદેશાર્થતાની અપેક્ષાએ આત્માનો વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે અસંખ્યાત પ્રદેશાત્મક હોવાથી અનેકરૂપ પણ છે. જૈન દર્શન કારોએ દરેક વસ્તુનો વિચાર દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક, આ બંને નયને આધારે જ કર્યો છે. બ્યારે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે વિચારની દૃષ્ટિ એક મૂળ દ્રવ્યપર જ રહે છે—તેમાં રહેલા પ્રદેશ, ગુણ અને ક્રમભાવી પર્યાયોપર દૃષ્ટિ રહેતી નથી આમ હોવા છતાં પણ તે તેમનો સૌનો નિષેધ કરતો નથી, પરંતુ તે તેમના ઉપર માત્ર ગજનિમીલિકા જ (ગજનિમીલિકા—ન્યાય પ્રમાણેની વૃત્તિ) ધારણ કરે છે. કારણ કે દ્રવ્યગત તે બધાનો નિષેધ કરવો એટલે એકાન્ત માન્યતાને પ્રશ્રય (આધાર) દેવા જેવું બને છે, જે અનેકાન્ત માન્યતાની દૃષ્ટિએ સર્વથા નિષિદ્ધ છે. પર્યાયાર્થિક નયનું જ બીજું નામ પ્રદેશાર્થતા છે “આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળો

દ્રવ્યાર્થસ્તસ્ય માત્રા દ્રવ્યાર્થતા-પ્રદેશગુણપર્યાયાચારતા, અવયવિદ્રવ્યતેતિ યાવત્ । તથા પ્રકૃતો દેશઃ પ્રદેશોઽવયવનરહિતોઽસ્યઃ સત્તાસી અર્થથેતિ પ્રદેશાર્થસ્તસ્ય માત્રઃ પ્રદેશાર્થતા ગુણપર્યાયાચારતા અવયવાર્થતેતિ યાવત્ ।

-અવયવિદ્રવ્યસિદ્ધિઃ-

નનુ-અવયવિદ્રવ્યપતયાઽઽમા એક ઇત્યુક્તમ્ । તદ્યુક્તમ્-અવયવિદ્રવ્યસ્વાધિપ-માનત્વાત્ । તથા હિ-અવયવિદ્રવ્યાક્રીકારે સાવદિદ્રવ્યપતામ્-તદવયવિદ્રવ્ય-કિમવયવેભ્યો મિશ્રમ્ તથામિશ્રમિતિ ? ન સાવદમિશ્રમ્ અમેદાક્રીકારેઽવયવિદ્રવ્ય

પ્રદેશવાલા છે. પણ કયન અવયવરાર સે હૈ નિશ્ચય સે નહીં સો જિતના બી અવયવરાર છે. પણ સય પર્યાયામિત હૈ પર્યાય કી અપેક્ષા જબ થસ્તુ કા વિચાર કિયા જાતા હૈ તબ દ્રવ્ય કો ગૌણ કર કેવલ પર્યાય કો હી પ્રધાન કર લિયા જાતા હૈ. હસ તરહ પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિ સે અનેક પર્યાયો કા આશ્રય હોને કે કારણ આત્મા અનેક બી હૈ ।

અવયવી દ્રવ્યસિદ્ધિ-

શ્લોકા-અવયવી દ્રવ્યરૂપ સે આત્મા એક હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ. પણ ઠીક નહીં હૈ-કયોં કિ વિચાર કરને પર અવયવી દ્રવ્ય કા સ્વતન્ત્ર અસ્તિત્વ સાબિત નહીં હોતા હૈ-ઝોર પણ હસ પ્રકાર સે અવયવીદ્રવ્ય કા પ્રતલપ હૈ અપને અવયવોં સે નિષ્પન્ન છુમા દ્રવ્ય સો પણ અવયવી દ્રવ્ય કયા અવયવોં સે મિશ્ર હોતા હૈ યા અમિશ્ર હોતા હૈ ? યદિ કહા જાવે કિ પણ અવયવી દ્રવ્ય અપને અવયવોં સે અમિશ્ર હોતા હૈ તો

હે ” આ કયન અવયવશામિત છે-નિશ્ચયશામિત નથી. જોટલા અવયવરાર છે તે પર્યાયામિત છે, અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ક્યારે વસ્તુનો વિચાર કરવામાં આવે છે ત્યારે દ્રવ્યને ઝીલુ કરીને માત્ર પર્યાયને જ પ્રધાનતા અપાય છે. આ રીતે પર્યાયાર્થિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં અનેક પર્યાયોના અમલશૂન ઢોંગથી આત્મા અનેક પણ છે.

અવયવી દ્રવ્યસિદ્ધિ-

શ્લોકા-અવયવી દ્રવ્યરૂપે આત્મા એક છે એવું કયન મનાવર નથી, કારણ કે વિચાર કરતાં, અવયવી દ્રવ્યનું સ્વતન્ત્ર અસ્તિત્વ સાબિત થતું નથી. કેવી રીતે તે સાબિત થતું નથી, તે નીચે જતાં છુ-

અવયવી દ્રવ્ય જોટલે અવયવોમાંથી નિષ્પન્ન થયેલું દ્રવ્ય શું તે અવયવી દ્રવ્ય અવયવો કરતાં કિલ કોય છે કે અકિલ કોય છે ? જો એમ કહેવામાં આવે કે અવયવી દ્રવ્ય તેના (પોતાના) અવયવોમાંથી કિલ કોય છે, તો એવા

વદવયવાનામેક્ત્વં પ્રસજ્યેત । યદ્વા-અવયવવદવયવિદ્રવ્યસ્યાપ્યનેક્ત્વં સ્યાત્ । યદ્યવયવેભ્યો ભિન્નં તદવયવિદ્રવ્યમિતિ સ્વીક્રિયતે, તદા કથય તાવત્, કિમવયવિદ્રવ્યસ્ય પ્રત્યેકાવયવે સર્વાત્મના સમ્બન્ધઃ, કિં વા દેશતઃ ? । યદિ સર્વાત્મના, તદાઽવયવસમ્યક્મવયવિદ્રવ્યં સ્યાત્ કથમેક્ત્વં તસ્ય સિધ્યેત્ । યદિ દેશૈઃ સમ્બન્ધ ઇત્યુચ્યતે, તતો યૈર્દેશૌરવયવેષુ તદ્વર્તતે, તેષ્વપિ દેશેષુ તત્ કથં વર્તતે, કિમ્

એસે કથન મેં યા તો અવયવીદ્રવ્ય મેં એકતા કા કથન આકાશકુસુમ કી તરહ સર્વથા અસંભવ હો જાતા હૈ ક્યોં કિ અવયવોં કી તરહ ઉનસે અભિન્ન રહે હુએ દ્રવ્ય મેં અનેકતા આનેકા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હોતા હૈ યા અવયવોં મેં અનેકતા કા દર્શન દુર્લભ હો સકતા હૈ ક્યોં કિ દ્રવ્ય કી એકતા કી તરહ અભિન્ન રહે હુએ અવયવોં મેં એકતા આ જાતી હૈ ઇન દોષોં કો દૂર કરને કે અભિપ્રાય સે યદિ એસા કહા જાવે કિ અવયવી દ્રવ્ય અપને અવયવોં સે ભિન્ન હૈ તો ફિર યહાં પર એસા પ્રશ્ન ઉપસ્થિત હોતા હૈ કિ હસ અવયવીદ્રવ્ય કા અપને અવયવોં કે સાથ જો સમ્બન્ધ હોતા હૈ વહ કયા પ્રત્યેક અવયવ કે સાથ સર્વરૂપ સે હોતા હૈ યા દેશરૂપ સે હોતા હૈ ? યદિ કહા જાવે કિ દ્રવ્ય કા સમ્બન્ધ અપને પ્રત્યેક અવયવ કે સર્વરૂપ સે હોતા હૈ તો દ્રવ્ય કે જિતને અવયવ હૈ ઉતને હી દ્રવ્ય હોને કા પ્રસન્ન પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ અતઃ હસ સ્થિતિ મેં અવયવી દ્રવ્ય મેં એકત્વ કા કથન કૈસે સિદ્ધ હો સકતા હૈ ? યદિ કહા જાવે કિ અવયવી દ્રવ્ય અપને અવયવોં કે સાથ એકદેશ સે સમ્બન્ધિત

કથનથી તો અવયવી દ્રવ્યમા એકતાનુ કથન આકાશ-કુસુમની જેમ અસંભવિત બની જાય છે, કારણ કે અવયવોની જેમ, તેમનાથી અભિન્ન એવા દ્રવ્યોમાં પણ અનેકતા માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે, અથવા તો અવયવોમાં અનેકતાનુ દર્શન દુર્લભ થઈ જશે કારણ કે દ્રવ્યની એકતાની જેમ તેનાથી અભિન્ન રહેલા અવયવોમાં પણ એકતા માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે ને આ દોષોના નિવારણ માટે એવી દલીલ કરવામાં આવે કે અવયવી દ્રવ્ય પોતાના અવયવોથી ભિન્ન છે, તો એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે આ અવયવી દ્રવ્યને પોતાના અવયવોની સાથે જે સંબધ છે તે શું પ્રત્યેક અવયવની સાથે સર્વરૂપે હોય છે તે દેશરૂપે (અશતઃ) હોય છે ? ને એવું કહેવામાં આવે કે દ્રવ્યને સંબધ પોતાના પ્રત્યેક અવયવની સાથે સર્વરૂપે હોય છે, તો દ્રવ્યના જેટલાં અવયવો છે એટલાં જ દ્રવ્યો માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે તો એવી પરિસ્થિતિમાં અવયવી દ્રવ્યમા એકત્વનુ કથન કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે ? ને એમ કહેવામાં આવે કે અવયવી દ્રવ્ય પોતાના અવયવોની સાથે એક દેશથી

વેશ્વતઃ, કિમુત સર્વતો વા? સર્વતથેત્, તદેવ વૃણમ્ । યદિ વેશ્વતો વર્તતે, इत्युच्यते તદા પુનરુચ્યતામ્—તેષ્વપિ વેશેષુ કચ તદ્ વર્તતે, વેશ્વતો વા, સર્વાત્મના વા, इत्येव મનવસ્યા સ્યાત્ । તમ્યાદવયયિ દ્રવ્યયેવ નાન્તીતિ તદેકત્વં ગગન કુસુમાયમાનમિતિ થેત્, અજોચ્યતે—અવયવેભ્યો મેદઃ અમેદો વાઽવયયિ દ્રવ્યસ્યૈકાન્તતો ન સ્વીક્રિયતે અવયવા એવ હિ તથાવિષેષપરિણામં પ્રાપ્તા અવયયિદ્રવ્યતયા વ્યપદિશ્યતે । ત એવ

હોતા હે તો હસ કપન મેં મી હમ યહ પૂછ સકતે હેં કિ વહ અવયયીદ્રવ્ય જિન અપને દેશોં સે અવયવોં મેં સમ્પન્નિત હેં ઇન અનેક દેશોં મેં મી યહ કયા સર્વાત્મના રહતા હેં યા એકદેશત રહતા હેં ? યદિ કહા જાવે કિ વહ અપનેદેશોં મેં સર્વાત્મના રહતા હેં તો હસ કપન મેં વહી પૂર્યોક્ત દોષ ડસમેં અનેક હોને કી આપસિ, આતા હેં યદિ કહા જાવે કિ વહ અપને દેશોં મેં એકદેશ સે રહતા હેં તો ફિર યહાં પર મી યહી આશંકા ઉપસ્થિત થની રહતી હેં કિ જિન દેશોં સે વહ ઇન દેશોં મેં રહતા હેં તો કયા વહ યહાં સર્વાત્મના રહતા હેં યા દેશતઃ રહતા હેં હસ તરહ પુનઃ ૨ આચર્તન સે મૂલક્ષતકારિણી અનવસ્થા કી પ્રસક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હેં હસલિયે યહી માનના બાહિયે કિ જય અવયવી દ્રવ્ય હી નહીં હેં તપ ફિર ડસમેં એકત્વ કી માન્યતા ગગનકુસુમ કે ઝેસી હેં । હસ તરહ કા યહ યહાં તક અવયવી દ્રવ્ય કો નિરાકરણ કરને કે લિયે પૂર્વપક્ષ પ્રકટ કિયા ગયા હેં હસ વિષય મેં સ્તરપક્ષ હસ પ્રકાર સે હેં—

(અશ્વઠી) સબંધિત હોય છે, તો એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે તે અવયવી દ્રવ્ય જે પોતાના દેશોથી અવયવો સાથે સબંધિત છે, તે અનેક દેશોમાં પણ શું સર્વાત્મના રહે છે કે એક દેશતા રહે છે ? જો આ પ્રશ્નના એવો જવાબ આપવામાં આવે કે તે પોતાના દેશોમાં સર્વાત્મના રહે છે, તો તે ક્યનથી તો તેમાં અનેકતા માનવાનું પૂર્વોક્ત દોષનો જ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. જો એમ કહેવામાં આવે કે તે પોતાના દેશોમાં એક દેશતા રહે છે, તો બીજી પણ એજ આશંકા ઠાયમ રહે છે કે જો દેશોથી તે અવયવી દ્રવ્ય તે દેશોમાં રહે છે, તો શું તેમાં સર્વાત્મના રહે છે કે દેશતા રહે છે ? આ રીતે પુનઃ પુનઃ આવતનથી મૂલક્ષતકારિણી (ઉદનારી) અનવસ્થાની પ્રસક્તિ (પ્રસંગ) પ્રાપ્ત થાય છે તેથી એવું જ માનવું એમને કે જો અવયવી દ્રવ્ય જ નથી, તો તેમાં એકત્વની માન્યતા આકાશકુસુમ સમાન અસબંધિત છે

ચ તથાવિધવિચિત્રપરિણામાપેક્ષ્યાઽવયવા ઇત્યુચ્યન્તે । અવયવિ દ્રવ્યાભાવે તુ એતે ઘટાવયવા એતે પટાવયવા ઇત્યેવં પૃથક્ પૃથગવયવવ્યવસ્થા ન સ્યાત્ । તથા ચ પ્રતિનિયતકાર્યાર્થિનાં પ્રતિનિયતવસ્તુપ્રાદાનં ન સ્યાત્ । તથાસતિ સર્વમસમઞ્જસ-માપદ્યેત । યદિ સનિવેશવિશેષાદ્ઘટાદ્યવયવાઃ પ્રતિનિયતા ભવિષ્યન્તિ, તદર્થમ-વયવિદ્રવ્યાઙ્ગીકારો નાવશ્યક ઇત્યુચ્યતે, તદા સ એવ સંનિવેશવિશેષોઽવયવિ દ્રવ્યમિતિ વાચ્યમ્ ।

જૈન દર્શન મેં—દ્રવ્ય અપને અવયવોં સે સર્વથા ભિન્ન યા સર્વથા અભિન્ન નહીં માના ગયા હૈ, કિ જિસસે યહ પૂર્વોક્ત દોષોં કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હો સકે યહાં તો એસા હી માના ગયા હૈ કિ અવયવ હી તથાવિધ એક પરિણામ કો પ્રાપ્ત હોકર અવયવી દ્રવ્ય રૂપ સે કહે જાતે હૈં ઓર વે હી તથા વિધ વિચિત્ર પરિણામ કી અપેક્ષા સે અવયવરૂપ સે કહે જાતે હૈં । યદિ અવયવીદ્રવ્ય ન હો તો યે ઘટ કે અવયવ યે પટ કે અવયવ હૈં ઇસ તરહ સે જો પૃથક્ ૨ રૂપ મેં અવયવ વ્યવસ્થા હોતી હૈ વહ નહીં હો સકેગી ઓર ન પ્રતિનિયત કાર્યાર્થોં પુરુષોં દ્વારા જો પ્રતિનિયત વસ્તુઓં કા આદાનપ્રદાન હોતા હૈ વહ ભી હો સકેગા । ઇસ તરહ સઘ હી કામ અસમંજસ હો જાવેંગે— ઘુટાલે મેં પડ જાવેંગે । યદિ કહા જાવે કિ સમ-સ્તકાર્ય અસમંજસરૂપ નહીં હો સકતે હૈં । ક્યોં કિ સંનિવેશ રચનાવિ-શેષ કો લેકર ઘટાદિકોં કે અવયવ પ્રતિનિયતરૂપ હો જાવેંગે તો હમ ભી યહી કહતે હૈં કિ વહ જો સંનિવેશ વિશેષ હૈ વહી અવયવીદ્રવ્ય હૈ

હવે આ શકાતુ સમાધાન આ પ્રમાણે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે—
જૈન દર્શનમાં દ્રવ્યને પોતાના અવયવોથી સર્વથા ભિન્ન કે સર્વથા અભિન્ન માનવામાં આવ્યું નથી. તે કારણે પૂર્વોક્ત દોષોનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ જ રહેતો નથી. અહીં તો એવું જ માનવામાં આવ્યું છે કે અવયવ જ તથાવિધ એક પરિણામને પામીને અવયવી દ્રવ્યોરૂપે ઓળખાય છે અને તેમને જ તથાવિધ પરિણામની અપેક્ષાએ અવયવરૂપે કહેવામાં (ઓળખવામાં) આવે છે જો અવયવી દ્રવ્ય ન હોય તો “આ ઘટ (ઘડાના) અવયવ છે, આ પટના અવયવ છે.” આ પ્રકારે જે અલગ અલગરૂપે અવયવ વ્યવસ્થા થાય છે તે થઈ શકે નહીં, અને પ્રતિનિયત કાર્યાર્થો પુરુષો દ્વારા જે પ્રતિ-નિયત વસ્તુઓનું આદાનપ્રદાન થતું હોય છે તે પણ થઈ શકત નહીં આ રીતે બધા કામ ગોટાળામાં પડી જાત જો એવું કહેવામાં આવે કે સમસ્ત કામ ગોટાળામાં પડી જતાં નથી, કારણ કે સનિવેશને (રચના વિશેષને) આધારે ઘટાદિકોના અવયવ પ્રતિનિયતરૂપ થઈ જશે, તો અમે પણ એમ જ કહીએ છીએ કે તે જે સનિવેશ વિશેષ છે, એજ અવયવી દ્રવ્ય છે

—आत्मास्तित्वसिद्धि—

नन्वस्तथयद्वित्रयम् आत्मनोऽस्तित्वं तु कथं सिध्यति, तस्य प्रत्यक्षादिप्रमाणानुपलभ्यमानत्वात्, तथाहि—अतीन्द्रियत्वादात्मा प्रत्यक्षप्राप्तो नास्ति, अनुमानप्रमाणमपि नात्मन साधकम्, अनुमानप्रवृत्तेः प्रत्यक्षपूर्वकत्वात्। साध्यहेतुसादृश्यदर्शनेनानुमान इति प्रवर्तते। आगमोऽपि नात्मना प्रतिषेधने समर्थः, आगमानामन्योन्य विरोधादिष्ठि चेत्,

आत्मास्तित्वसिद्धि—

प्र०—अस्तु अवयवोद्भव्य भले हो-इससे आत्मा के अस्तित्व की निदि कैसे होती है ? क्यों कि प्रत्यक्षादि प्रमाण उसके साधक नहीं हैं कारण उन प्रमाणों द्वारा यह अनुपलभ्यमान है उन प्रमाणों द्वारा यह अनुपलभ्यमान इसलिये है कि यह अतीन्द्रिय है अतः जब यह अतीन्द्रिय इन्द्रियों द्वारा प्राप्त नहीं है तो यह प्रत्यक्षप्रमाण से नहीं जाना जाता है। क्यों कि इन्द्रिय प्राप्त सम्बद्ध प्रतिनियत पदार्थ में ही इसकी प्रवृत्ति होती है आत्मा ऐसा नहीं है अतः आत्मा प्रत्यक्ष प्रमाण से प्राप्त नहीं हो सकता है रहा अनुमान प्रमाण सो यह भी आत्माका साधक इस लिये नहीं होता है कि उसकी प्रवृत्ति प्रत्यक्षपूर्वक होती है साध्यमें हेतु सादृश्य देवने से ही तो अनुमान का उत्पान होता है आगम आत्मा के प्रतिषेधन करने में इसलिये शक्तिशाली नहीं है कि आगमों में पर

आत्माना अस्तित्वनी साविती—

प्रश्न—धारे के अवयवी द्रव्यनु स्वतंत्र अस्तित्व आनी देवार्थ आवे तो पक्ष तेना द्वारा आत्माना अस्तित्वने केवी रीते सिद्ध करी शक्य ? प्रत्यक्ष आदि प्रमाणों तेने सिद्ध करी शके तेभ नथी. कारण के ते अतीन्द्रिय छे—
छन्द्रेयो द्वारा जखी शक्य तेवे नथी अतीन्द्रिय जेवे आत्मा छन्द्रेयोद्वारा आका नदी देवाथी प्रत्यक्ष प्रमाणथी तेने जखी शक्यते नथी कारण के छन्द्रेय आकाजलद प्रतिनियत पदार्थमा ज तेनी प्रवृत्ति बाध छे आत्मा जेवे नथी, तेथी प्रत्यक्ष प्रमाणथी आत्मा आका यध शक्यते नथी हवे अनुमान प्रमाणने पक्ष आत्मानु साधक आनी शक्य तेभ नथी कारण के तेनी प्रवृत्ति प्रत्यक्षपूर्वक बाध छे साध्यमा हेतुनु सादृश्य देववाणी तो अनुमाननु उत्पान बाध छे आगमने पक्ष आत्माना जेध करवचने समर्थ नथी, कारण के आगममा

અત્રોચ્યતે—‘અસ્તિ આત્મા’ પ્રત્યક્ષાદિભિરુપલભ્યમાનત્વાત્ ઘટવત્ ઇતિ ।
નચાયમસિદ્ધોહેતુરિતિ વાચ્યમ્ આત્મનઃ પ્રત્યક્ષેનાવગમ્યમાનત્વાત્ । તથા હિ-
જ્ઞાનાદ્ વ્યતિરિક્તો નાસ્તિ, આત્મધર્મત્વાદ્ જ્ઞાનસ્ય । જ્ઞાનસ્ય ચ સ્વસંવેદ્યત્વાત્ ।

સ્પર મેં વિરોધ હૈ અતઃ પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણોં સે આત્મા કે અસ્તિત્વ કી
સિદ્ધિ નહીં હો સકને કે કારણ આત્મા નહીં હૈ એસા હી માનના ચાહિયે ।

૩૦— યહ કહના કિ આત્મા પ્રત્યક્ષાદિ કિસી મી પ્રમાણ સે સિદ્ધ
નહીં હોતા હૈ અતઃ વહ નહીં હૈ સો ઠીક નહીં હૈ કારણ કી યહાં પર
હેતુ અસિદ્ધ હૈ તથા “આત્મા નાસ્તિ પ્રત્યક્ષાદિભિઃ અનુપલભ્યમાન-
ત્વાત્” યહ હેતુ પ્રતિસાધન સે પ્રતિરુદ્ધ મી હૈ ઓર વહ ઇસ પ્રકાર સે
હૈ “આત્મા અસ્તિ પ્રત્યક્ષાદિભિરુપલભ્યમાનત્વાત્ ઘટવત્” યહાં
“આત્મા” પક્ષ હૈ “અસ્તિ” સાધ્ય હૈ ઓર “પ્રત્યક્ષાદિભિરુપલ-
ભ્યમાનત્વાત્” યહ હેતુ હૈ “ઘટવત્” યહ અન્વય દૃષ્ટાન્ત હૈ યહાં હેતુ
અસિદ્ધ નહીં હૈ ક્યોં કિ પ્રત્યક્ષ સે આત્મા જાના જાતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર
સે આત્મા જ્ઞાન સે ભિન્ન નહીં માના ગયા હૈ ક્યોં કિ જ્ઞાન આત્મા કા
ધર્મ હૈ તથા જ્ઞાન સ્વસંવેદ્ય હોતા હૈ અર્થાત્ જ્ઞાન જિસ પ્રકાર સે પર
પદાર્થોં કા નિશ્ચાયક હોતા હૈ ઊસી તરહ સે વહ અપના મી નિશ્ચાયક
હોના હૈ ઊસે અપના (આત્મ) નિશ્ચય કરને મેં—અન્ય જ્ઞાન કી આવ-
શ્યકતા નહીં હોતી હૈ યદિ કહા જાવે કિ જ્ઞાન અપના નિશ્ચાયક હૈ—

પણુ પરસ્પરમાં વિરોધ છે આ રીતે પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણો દ્વારા આત્માના
અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરી શકાય તેમ ન હોવાથી આત્મા નથી, એવું જ માનવું જોઈએ.

ઉત્તર—“આત્માનું અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષ આદિ પ્રમાણોવડે સિદ્ધ થતું નથી,
માટે આત્મા નથી” એ વાત ઉચિત નથી, કારણ કે અહીં હેતુ અસિદ્ધ છે,
તથા “આત્માનાસ્તિ પ્રત્યક્ષાદિભિઃ અનુપલભ્યમાનત્વાત્” આ હેતુ પ્રતિસાધનથી
પ્રતિરુદ્ધ પણ છે—એટલે કે ઉપર આત્માના અસ્તિત્વના વિરુદ્ધમાં આપવામાં
આવેલા કારણનું ખડન પણ થઈ શકે છે. જેમકે “આત્મા અસ્તિ પ્રત્યક્ષાદિ-
ભિરુપલભ્યમાનત્વાત્ ઘટવત્” અહીં “આત્મા” પક્ષ છે, “અસ્તિ” સાધ્ય છે,
અને, “પ્રત્યક્ષાદિભિરુપલભ્યમાનત્વાત્” આ હેતુ છે અને “ઘટવત્” આ અન્વય
દૃષ્ટાન્ત છે અહીં હેતુ અસિદ્ધ નથી, કારણ કે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ દ્વારા આત્માને
જાણી શકાય છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે સમજવું—આત્માને જ્ઞાનથી ભિન્ન
માન્યો નથી, કારણ કે જ્ઞાન જે પ્રકારે અન્ય પદાર્થોનો નિશ્ચય કરાવનાર હોય
છે એજ પ્રમાણે પોતાનો આત્માનો નિશ્ચય કરવામાં અન્ય જ્ઞાનની આવશ્યકતા
રહેતી નથી. કદાચ એવી આશંકા કરવામાં આવે કે જ્ઞાન આત્માનો નિશ્ચય

પ્રત્યક્ષ એવ, રૂપગુણપ્રત્યક્ષત્વે રૂપિણો ઘટસ્ય પ્રત્યક્ષત્વવદિતિ । યે તુ સકલપદાર્થ સાર્થસ્વરૂપાવિર્ભાવન સમર્થજ્ઞાનનન્તસ્તેષાં સર્વથૈવાત્મા પ્રત્યક્ષ ઇતિ બોધ્યમ્ ।

અનુમાનતોડ્વ્યાત્માડવગમ્યતે । તથાહિ-ઈદં શરીરં વિદ્યમાનકર્તૃકમ્, ભોગ્ય-ત્વાદ્, ઓદનાદિવદિતિ સપક્ષ દૃષ્ટાન્તઃ । ગગનકુમ્ભમં વિપક્ષદૃષ્ટાન્તઃ । સ ચ કર્તા

અભિન્ન હૈ । જૈસે રૂપગુણ કે પ્રત્યક્ષ હોને પર રૂપી ઘટ પ્રત્યક્ષ હો જાતા હૈ તથા જો સકલ પદાર્થો કે સ્વરૂપ કો સ્પષ્ટરૂપ સે જાનને વાલે જ્ઞાન-કેવલજ્ઞાન વાલે હૈં ઉન્હેં તો યહ આત્મા સર્વરૂપસે હી પ્રત્યક્ષગમ્ય હૈ । હસ તરહ સે આત્મા કા સદ્ભાવ પ્રત્યક્ષ સે પ્રમાણિત કર અવ અનુમાનદ્વારા ભી ઉસકા સદ્ભાવ રૂપાપિત કિયા જાતા હૈ । વહ હસ પ્રકારસે-

“ઈદં શરીરં વિદ્યમાનકર્તૃકં ભોગ્યત્વાત્ ઓદનાદિવત્” વિદ્યમાન-કર્તા વાલા યહ શરીર હૈ ક્યોં કિ વહ ઓદનાદિક કી તરહ ભોગ્ય હૈ યહાં પર પ્રતિજ્ઞા હેતુ ઓર ઉદાહરણ હન ત્રીન અર્જોં કો લેકર આત્મા કી સિદ્ધિ કી ગઈ હૈ “ઈદં શરીરં વિદ્યમાનકર્તૃકમ્” યહ પ્રતિજ્ઞા હૈ “ભોગ્યત્વાત્” યહ હેતુ હૈ “ઓદનાદિવત્” યહ દૃષ્ટાન્ત હૈ તાત્પર્ય કહને કા યહી હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે ઓદનાદિક ભોગ્ય હૈ અતઃએવ વહ વિદ્યમાનકર્તા વાલા હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહ શરીર ભી ભોગ્ય હૈ હસલિયે વહ ભી વિદ્યમાનકર્તા વાલા હૈ યહાં ઓદનાદિ યહ અન્વય દૃષ્ટાન્ત હૈ વાદી પ્રતિવાદી કી બુદ્ધિ કી સમાનતા કા જો સ્થાન હોતા હૈ

(સંપન્ન) છે. જેમ રૂપગુણના પ્રત્યક્ષ અસ્તિત્વરૂપી ઘટ પ્રત્યક્ષ દેખી શકાય છે, એમ જ્ઞાનગુણના પ્રત્યક્ષ અસ્તિત્વથી આત્માને પણ પ્રત્યક્ષ માની શકાય છે. તથા સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપને સ્પષ્ટરૂપે દેખનારા કેવળજ્ઞાનીઓને માટે તો આ આત્મા સર્વરૂપે પ્રત્યક્ષગમ્ય છે. આ રીતે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણદ્વારા આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરીને હવે અનુમાનદ્વારા પણ તેનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે—

“ઈદં શરીરં વિદ્યમાનકર્તૃકં ભોગ્યત્વાત્ ઓદનાદિવત્” વિદ્યમાન કર્તાવાળું આ શરીર છે, કારણ કે તે ઓદનાદિની જેમ ભોગ્ય છે અહીં પ્રતિજ્ઞા, હેતુ અને ઉદાહરણ આ ત્રણ અંગોની અપેક્ષાએ આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું છે. “ઈદં શરીરં વિદ્યમાનકર્તૃકમ્” આ પ્રતિજ્ઞા છે, “ભોગ્યત્વાત્” આ હેતુ છે અને “ઓદનાદિવત્” આ દૃષ્ટાન્ત છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેમ ઓદનાદિક ભોગ્ય છે, તેથી તેઓ વિદ્યમાન કર્તાવાળા હોય છે, એજ પ્રમાણે આ શરીર પણ ભોગ્ય હોવાથી વિદ્યમાન કર્તાવાળું હોય છે. અહીં ઓદનાદિ અન્વય

આત્મા इति । ननु यथा ओदनस्य कर्ता मूर्तस्तथाऽऽत्माऽपि मूर्तः सिध्यतीति साध्यविरुद्धो हेतुरित्येवेत्, नैषम्-ससारिणो जीवस्य मूर्तत्वेन स्वीकारात् ।

यह दृष्टान्त है यह दृष्टान्त अवयवदृष्टान्त और व्यतिरेकदृष्टान्त सपक्ष दृष्टान्त और विपक्षदृष्टान्त-के भेद से दो प्रकार का होता है साधन के सद्भाव में जहाँ साध्य का सद्भाव दिखाना जाता है वह अवयव दृष्टान्त है और साध्य के अभाव में जहाँ साधन का अभाव दिखलाया जाता है वह व्यतिरेक दृष्टान्त है ओदन में साधन-भोग्यत्व-के सद्भाव में साध्य का विद्यमानकर्तृकत्व सद्भाव देखा जाता है इसी प्रकार से गगन कुसुम (आकाशकुसुम) रूप विपक्ष दृष्टान्त में विद्यमानकर्तृकत्व के अभाव में भोग्यत्व का अभाव देखा जाता है इस तरह जहाँ २ भोग्यत्व है वहाँ २ विद्यमानकर्तृकता है जैसे ओदन, और जहाँ विद्यमानकर्तृकता नहीं है वहाँ भोग्यता भी नहीं है जैसे आकाशकुसुम अतः भोग्यरूप इस शरीर का जो कर्ता है वही आत्मा है यह बात इस अनुमान प्रमाण से साधित हो जाती है । यहाँ यदि कोई इस प्रकार की आर्शिका करे कि ओदन का कर्ता जो मूर्त पदार्थरूप होता है उसी प्रकार से इस दृष्टान्त के चल से हम शरीर का कर्ता जो आत्मा है वह भी मूर्त रूप

દ્રષ્ટાન્તરૂપ છે વાદી પ્રતિવાદીની બુદ્ધિની સમાનતાનું એ સ્થાન દેખ છે તેને દ્રષ્ટાન્ત કહે છે તેના બે પ્રકાર છે-(૧) અન્વય દ્રષ્ટાન્ત અને (૨) વ્યતિરેક દ્રષ્ટાન્ત અથવા (૧) સપક્ષ દ્રષ્ટાન્ત અને (૨) વિપક્ષ દ્રષ્ટાન્ત. સાધનના સદ્ ભાવને આધારે જ્યાં સાધ્યનો સદ્ભાવ બતાવવામાં આવે છે, તે દ્રષ્ટાન્તને અન્વય દ્રષ્ટાન્ત કહે છે અને સાધનના અભાવને આધારે જ્યાં સાધ્યનો અભાવ બતાવવામાં આવે છે, તે દ્રષ્ટાન્તને વ્યતિરેક દ્રષ્ટાન્ત કહે છે જેમકે જોદનમાં સાધનના ભોગ્યત્વના સદ્ભાવને આધારે સાધ્યનો-વિદ્યમાન કર્તૃત્વનો સદ્ભાવ જોવામાં આવે છે પણ મગનકુસુમ રૂપ વિપક્ષ દ્રષ્ટાન્તમાં વિદ્યમાન કર્તૃત્વના અભાવે કરીને ભોગ્યત્વનો અભાવ જણાય છે આ રીતે જ્યાં જ્યાં ભોગ્યત્વ છે ત્યાં ત્યાં વિદ્યમાન કર્તૃકતા છે, જેમ કે જોદન, અને જ્યાં વિદ્યમાન કર્તૃકતા નથી, ત્યાં ભોગ્યતા પણ નથી, જેમકે આકાશકુસુમ. તેથી ભોગ્યરૂપ આ શરીરનો એ કર્તા છે જોજ આત્મા છે એ વાત આ અનુમાન પ્રમાણથી સાબિત થઈ શક છે અહીં કોઈ જોશી શકા જાય છે કે "જોદનનો કર્તા તેો મૂર્ત પદાર્થરૂપ જ દેખ છે, તેો આ દ્રષ્ટાન્તને આધારે શરીરના કર્તા આત્માને

નનુ યત્ર ભોગ્યત્વં, તત્ર સિદ્ધાત્મનોઽસદ્ભાવાત્ હેલધિકરણે શરીરે સાધ્યાભાવ
ઇતિ પ્રકૃતમનુમાનં ન સિદ્ધાત્મનઃ સાધકં સ્યાત્, યદનુ લિङ्ગ્યવિનાશૂતલિङ્ગોપ-
લભ્યવ્યતિરેકેણાનુમાનસ્યૈવ પ્રવૃત્તિર્ન ભવતીતિ ચેન્ન, હાસ્યાદિલિङ્ગવિશેષસ્ય
યક્ષાદિ ગ્રહાસ્યલિङ્ગ્યવિનાશાવગ્રહણમન્તરેણાપિ યક્ષાદિ ગ્રહગમકત્વદર્શનાત્ ।
દેહે એવ ગ્રહો નારિત્, યેનાન્યત્ર તદ્દર્શનાભાવઃ સ્વલ્પવિનાશાવગ્રહણસ્ય નિયામકો

સિદ્ધ હોગા અમૂર્ત રૂપ નહીં તો ઇસકા ઉત્તર એસા હૈ કિ સિદ્ધાન્તકારો
ને સંસારી જીવ કો મૂર્તરૂપ સે સ્વીકાર હી કિયા હૈ ।

પ્ર૦—જહાં ભોગ્યત્વ હોતા હૈ વહાં સિદ્ધ આત્માકા અભાવ રહતા હૈ
અતઃ હેતુ કે આધારભૂત શરીર મેં સાધ્ય કા અભાવ હમસે પ્રકટ હોતા
હૈ ઇસ તરહ યહ પ્રકૃત અનુમાન સિદ્ધાત્મા કા સાધક નહીં હોતા હૈ,
સાધન અપને સાધ્ય કા સદ્ભાવ સ્થાપન તમી હોતા હૈ કિ જવ વહ
લિङ્ગ સાધન અપને સાધ્ય કે સાથ અવિનાશાવ સંબંધ સે વિશિષ્ટ હોતા
હૈ યદિ વહ લિङ્ગ એસા નહીં હૈ તો ઉસકે વલપર અનુમાન કી પ્રવૃત્તિ
ઉસકા ઉત્થાન હી નહીં હો સકના હૈ ।

૩૦—યહ કથન ઇસ લિયે ઉચિત નહીં માના જા સકતા હૈ કિ
હાસ્યાદિક લિङ્ગ વિશેષ યક્ષાદિગ્રહણરૂપ અપને સાધ્ય કે સાથ અવિના
શાવગ્રહણ કિયે વિના મી તો ઉસકે ગમક દેખે જાતે હૈં । યદિ કહા
જાવે કિ હમ ઇન દોનોં કા અવિનાશાવ સમ્બન્ધ શરીર મેં હી માન લેમેં

પણ મૂર્તરૂપ માનવો પડશે, અમૂર્તરૂપ માની શકાશે નહીં । ” તો તેનો ઉત્તર
આ પ્રમાણે છે—“ સિદ્ધાન્તકારોએ સંસારી જીવને મૂર્તરૂપે સ્વીકારેલ જ છે. ”

પ્રશ્ન—બ્યાં ભોગ્યત્વ હોય છે ત્યાં સિદ્ધ આત્માનો અભાવ રહે છે
તેથી હેતુના આધારભૂત શરીરમાં સાધ્યનો અભાવ તેના દ્વારા પ્રકટ થાય છે.
આ રીતે વિચારતાં આ અનુમાન સિદ્ધાત્માનું સાધક થતું નથી. સાધન પોતાના
સાધ્યના સદ્ભાવનું સ્થાપક ત્યારે જ થાય છે કે બ્યારે તે લિંગ સાધન (અમુક
નિશાની) વડે પોતાના સાધ્યની સાથે અવિનાશાવ સંબંધથી યુક્ત હોય છે.
જો તે લિંગ એવું ન હોય તો તેના આધારે અનુમાન દ્વારા તેનું અસ્તિત્વ
સિદ્ધ જ થાય નહીં

ઉત્તર—આ કથન આ કારણે ઉચિત નથી—યક્ષાદિ ગ્રહરૂપ (યક્ષ વગળયો
છે એવા) પોતાના સાધ્યની સાથે હાસ્યાદિક લિંગ (લક્ષણ) વિશેષને અવિ-
નાશાવ ગ્રહણ કર્યા વિના પણ તેના ગમનને દેખી શકાય છે, એજ પ્રમાણે
લિંગના સદ્ભાવ વિના પણ સાધ્યનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે. જો એવી દલીલ
કેશવામાં આવે કે અમે તે બન્નેનો અવિનાશાવ સંબંધ શરીરમાં જ માની

મહેત્ । યયા-દેશાદન્યત્રાપિ યસ્યાદિ ગ્રહસ્થિતિ સયાપિ યસ્યાદિ ગ્રહાનુમાપક
 રસિવાદિક મવતિ તથૈનાત્મા સ્તરીરાદન્યત્રાપિ તિષ્ઠતિ, સ્તરીરભ્યધિરેકેષ સિદ્ધાત્મનઃ
 સદ્માવાત્ સયાપિ મોગ્યસ્ય સ્તરીરર્કમુરાત્મન સાધક મવિવ્યતીતિ ।

આગમત્તોડપ્યાત્માઽવગમ્યતે-‘એગે આયા’ ઇતિ વચનાત્ ન પાસ્થાગમાન્તરે
 વિરોધઃ સમાવનીયઃ, અસ્ય સર્વજ્ઞાસપ્રણીતત્વાદિતિ ।

કિંચ-આત્માઽડમાવે જાતિસ્મરણાવયસ્તથા દેવાદિકૃતાવનુગ્રહોપધાતૌ ચ
 નોપપદેરન્ । ઇતોડધિક જિજ્ઞાસુમિરાચારાદ્યુચે મત્કૃતાચારચિન્તામણિટીકાયામા
 સ્મરણાદિમકરણે દ્રષ્યમ્ ।

સો એમા સી કહના ટીક નહીં હૈ ક્યોં કિ એમા કહના તો ટીક તપ હોના
 કિ જય હન દોનો સાધ્ય સાધન કા પ્રથિનાભાવ અન્યથા ગૃહીત નહીં હોના

આગમ સે સી આત્મા જાના જાના હૈ ક્યોં કિ “એગે આયા” એમા
 આગમ મેં કહા ગયા હૈ યદિ કહા જાવે કિ આગમાન્તરોં સે હસ વચન
 કા વિરોધ કિયા જાતા હૈ સો એમા સી કહના ટીક નહીં હૈ ક્યોં કિ
 ‘એગે આયા’ કા પ્રરૂપક જો આગમ હૈ વહ સર્વજ્ઞ આત્મ દ્વારા પ્રણીત
 હુઆ હૈ અતઃ અસર્વજ્ઞ અનાત્મ દ્વારા પ્રણીત આગમાન્તરોં સે કિયા ગયા
 વિરોધ માય કોટિ મેં નહીં આ સકતા હૈ ।

કિચ-આત્મા કે અભાવ મેં જાતિસ્મરણ આદિ તથા દેવાદિકૃત
 અનુગ્રહ ઔર ઉપધાત નહીં થન સકતે હૈ । હસસે અધિક આત્મા કે
 વિવષ મેં જાનને કે અમિલાપિયોં કો મત્કૃત આચારાજ્ઞ સૂત્ર પર કી

લખ્યું તો એ વાત પણ ઉચિત નથી, કારણ કે એ વાત તો ત્યારેજ ઉચિત
 જ્યારે શકાય કે જ્યારે તે બંને સાધ્ય-સાધનોના અવિનાશાદ્ય અન્યથા સૂચીત
 થઈ શકેતો ન હોય.

આગમ દ્વારા પણ આત્માને જાણી શકાય છે, કારણ આગમમાં જ કહ્યું
 છે કે “એગે આયા જો તેની સામે જોવી હશેજ કરવામાં આવે કે અથવા આગ
 પ્રામાં આ વાતનો વિરોધ થયો છે, તો એ વાત પણ નીચેના કારણે ઉચિત
 નથી- ‘એગે આયા’ “આત્મા જોડે છે” જોની પ્રરૂપણા સર્વજ્ઞ આત્મ દ્વારા
 તેન આગમમાં કરવામાં આવી છે તેથી અસવજ્ઞ અનાત્મ દ્વારા અન્ય આગ
 પ્રામાં પ્રતિપાદિત વિરોધને માન્ય કરી શકાય નહીં.

આત્માને અભાવ હોય તો જાતિસ્મરણ આદિ સંભવી શકે નહીં અને
 દેવાદિકૃત અનુગ્રહ અને ઉપધાત પણ સંભવી શકે નહીં આત્માને વિષે આના
 કરતાં અધિક જાણવાની ઈચ્છાવાળા વાચકોએ એ જાણેલી આચારાંગમૂલની

કિં ચ—સામાન્યરૂપેનાત્મા એકઃ । યતઃ સર્વેષામાત્મનાં સ્વરૂપં તુલ્યમે-
વાસ્તિ, અન્યથા વિભિન્નરૂપત્વે કશ્ચિદેકોવિવક્ષિત એવ આત્માસ્યાત્ તદિતરે તુ
સર્વેષ્યાત્માનોડનાત્માનઃ સ્યુઃ । સર્વેષામાત્મનાં સ્વરૂપમુપયોગ એવેતિ સર્વે તુલ્ય-
સ્વરૂપા એવ । ‘ઉપયોગલક્ષણો જીવઃ’ ઇતિ વચનાત્ । ઇત્યં ચોપયોગરૂપૈકલક્ષણ-
ત્વાત્ સર્વેષ્યાત્માન એકરૂપાઃ એકરૂપત્વાચ્ચૈકઃ, ઇત્યાત્મન એકત્વં સિદ્ધ્યતીતિ ।
અથવા—જન્મમરણસુખદુઃખાદિસંવેદનેષ્વસહાયત્વાદેક આત્મેતિ ભાવનીયમ્ । અત્ર
સર્વસૂત્રેષુ કથંચિદિતિ યોજનીયમ્ । કથંચિદ્ વાદસ્યાવિરોધેન સર્વત્ર વસ્તુવ્યવસ્થા
નિવન્ધનત્વાત્ । ઉક્તં ચ—

ગર્હ આચારચિન્તામણિ નામ કી ટીકા દેખની ચાહિયે આત્મા કે પ્રકરણ
મેં આઈ હુઈ ટીકા મેં યહ વિષય સ્પષ્ટ ક્રિયા ગયા હૈ ।

કિંચ—સામાન્યરૂપ સે આત્મા એક હૈ—ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ
સમસ્ત આત્માઓં કા સ્વરૂપ એક હી હૈ યદિ ઇનકા વિભિન્નરૂપ માના
જાવે તો કોઈ એક વિવક્ષિત હી આત્મા હો સકેગા ઇન સે અતિરિક્ત
આત્મા અનાત્મા હોગા । સમસ્ત આત્માઓં કા ઉપયોગ હી એક
સ્વરૂપ હૈ ઇસ કારણ વે સવ તુલ્ય સ્વરૂપવાલે હી હૈં । “ઉપયોગ લક્ષણો
જીવઃ” એમા સિદ્ધાન્ત કા વચન હૈ । ઇસ તરહ ઉપયોગરૂપ એક લક્ષણ
હોને સે સમસ્ત આત્માકો એકરૂપ હોને કે કારણ એક પ્રકાર સે આત્મા
મેં એકત્વ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

અથવા—જન્મમરણ સુખદુઃખ આદિ કે સંવેદન મેં અસહાય હોને
સે આત્મા એક હૈ એમા વિચારના ચાહિયે યહાં સમસ્ત સૂત્રોં મેં “કથ-

આચારચિન્તામણિ નામની ટીકા વાંચી લેવી ત્યા આત્માના પ્રકરણની ટીકામાં
આ વિષયનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવામા આવ્યુ છે

સામાન્યરૂપે આત્મા એક જ છે, કારણ કે સમસ્ત આત્માઓનુ સ્વરૂપ
એક જ છે જો તેમનુ વિભિન્નરૂપ માનવામા આવે તો કોઈ એક અમુક ચોક્કસ
સ્વરૂપવાળા આત્માને જ આત્મા કહી શકાય અને તે સિવાયના આત્માઓને
અનાત્માઓ માનવા પડશે ઉપયોગ જ સમસ્ત આત્માઓનુ એક માત્ર લક્ષણ
છે, તેથી સમસ્ત આત્માઓ સમાન સ્વરૂપવાળા છે. “ઉપયોગલક્ષણો જીવ.”
જીવ (આત્મા) નુ લક્ષણ ઉપયોગ છે એવું સિદ્ધાન્ત કથન છે આ રીતે
ઉપયોગરૂપ એક લક્ષણવાળા હોવાથી સમસ્ત આત્માઓ એકરૂપ હોય છે,
તેથી “એવે આચા” આત્મામા એકત્વ સિદ્ધ થાય છે અથવા—જન્મમરણ,
સુખદુઃખ આદિના સંવેદનમાં અસહાય હોવાથી સમસ્ત આત્માઓમા એકત્વ
સિદ્ધ થાય છે અહીં બધા સૂત્રોમાં “કથન્નિચ” “અમુક દષ્ટિએ” પદો.

“સ્વાદ્યાદાય નમસ્તસ્મૈ, યં વિના સકલા ક્રિયા ।

લોકશિત્પમાવિન્યો સાશ્વત્ય નૈવ વિશ્નતિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

તથા—“નયાસ્તથ સ્વાત્પદસત્પલાઞ્છિતા, રસોપવિદ્વાદ્વલ્લીહવાતવઃ ।

મવન્તપમિષેતફલા યતરત્તજો, મવન્તમાયાઃ પ્રણતા હિતૈપિણ ॥૨॥” ઇતિ ચ ।

સકલપદાર્થોનાં ઘ્વાનાદિભિર્વિપયીકરણાદાત્મનમ્સત્તદિતરપદાર્થોપેક્ષયા પ્રાપ્તાન્યમ સ્વીત્પતઃ પ્રથમ સચિર્દેશઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

આત્મનં એકત્વમશ્વપગચ્છિન્નિઃ કૈશિત્સ્ય નિષ્ક્રિયત્વમક્ષીકૃતમ્, તન્મતં નિરા કર્તુમાત્મનં ક્રિયાત્તથ વશ્યમાનં સૂત્રકારઃ ક્રિયાત્મનકરત્વેન પ્રથમં દશ્વસ્વરૂપમાહ—
મૂલ્મ—એને દેહે ॥ સૂ. ૩ ॥

હાયા—એકો દૃષ્ટઃ ॥ ૩ ॥

વ્યાખ્યા—‘એને દેહે’ ઇત્યાદિ—

દૃષ્ટઃ—દૃષ્ટચત્તે—જ્ઞાનાતૈશ્વર્યાંશ્ચારેણ યોદ્યતે નિસ્સારી ક્રિયત્તે વા આત્મા

શ્ચિત્” પદ કા પ્રયોગ કર છેના આહિયે વર્ણો કિ કથશ્ચિત્ વાદ સર્વથ અધિરોધરૂપ સે ઘત્તુ વ્યવસ્થા કા કારણ હોતા હૈ । કહ્યા સી હૈ—

“સ્વાદ્યાદાય તથા ચ નયાસ્તથ” ઇત્યાદિ ।

આત્મા હી જ્ઞાનાદિકો ઢાગ સમસ્તપદાર્થો કો જાનતી હૈ હમલિયે ડમકા હી હતર પદાર્થો કી અપેક્ષા પ્રાપ્તાય હૈ—હમી કારણ યહાં ડમકા સર્વપ્રથમ નિર્દેશ હુઆ હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

ક્રિત્તનેરુ નિદ્વાલ્નકારો ને—સામ્ય આદિકો ને—આત્મા કો એક માન વર સી ડસે નિષ્ક્રિય માના હૈ સો ડસવે મત્ત કો નિરાકરણ કરને કે લિયે આત્મા મેં પ્રિયાયત્વ કા કથન વરને ઘાલે સૂત્રકાર ક્રિયા જનક હોને સે પ્રથમદૃષ્ટ કા સ્વરૂપ કહતે હૈ । એને દૃષ્ટઃ । ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥

મીત્ર ધવેઃ ભેદબે કારણ કે કથશ્ચિત્વાદ સર્વથ અનિર્દેશરૂપે વસ્તુ વ્યવસ્થાનુ કારણ હોય છે

હમ્ ૫જ છે—સ્વાદ્યાદાય તથા ચ નયાસ્તથ । ઇત્યાદિ.

આત્માજ્ઞ—નાદિકો દ્વારા સમસ્ત પદાર્થોને જાણે છે તે કારણે પ્રાપ્ત એમનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે પદાર્થો કરતા તેનું પ્રાપ્તાન્ય છે તે કારણે અતી સીધી પરેશાં આત્માને નિર્દેશ થયો છે ॥ સૂ. ૨ ॥

આત્મ્ય આદિદશનશ્ચ—આત્માને એક માનવા છતાં ૫જ તેને નિષ્ક્રિય મ. થો છે તેથી તેમની તે મન્યતાનું ખૂબ કરવાને મ? આ પ્રાપ્ત ક્રિયા તેનું જાણ કરનારા સૂત્રકાર ક્રિયાજનક દેવાથી પરેશાં ર નુ જાણ હ? છે—

‘એક દૃષ્ટ’ ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥

ऽनेनेति दण्डः । स च द्रव्यतो यष्टिः, भावतो दुष्प्रयुक्तमनोवाकायरूपः । स च दण्ड + एकः = एकत्वसंख्यावान् कथंचित् । एकत्वमस्य सामान्यनयापेक्षया । एवमन्यत्रापि सर्वत्रैकत्वं बोध्यम् ॥ सू० ३ ॥

तेन दण्डेन आत्मा क्रियां करोतिती तामाह—

मूलम्—एगा किरिया ॥ सू० ४ ॥

छाया—एका क्रिया ॥ ४ ॥

व्याख्या—‘ एगा किरिया ’ इत्यादि—

क्रिया—करणं, क्रिया=कारिक्यादिका, सा च एका=एकत्वसंख्यावती, अविवक्षितविशेषतया करणमात्रविवक्षणात् । समग्रहनयेन सामान्यरूपमाश्रित्य क्रियाया

सूत्रार्थ—दण्ड एक है ॥ ३ ॥

टीकार्थ—जिसके द्वारा आत्मा अपने ज्ञानादिकरूप ऐश्वर्य के अपहरण हो जाने के कारण पीडित की जावे ।

अथवा—सारविहीन चनादी जावे वह दण्ड है वह दण्ड द्रव्य और भव के भेद से दो प्रकार का है यष्टि द्रव्यदण्ड है दुष्प्रयुक्त मन, वचन और काय ये भाव दण्ड है । ऐसा यह दण्ड कथञ्चित् एक संख्यावाला है । यह एकत्व इस में सामान्यनय की अपेक्षा से है । इसी तरह से और भी सब जगह एकत्व जानना चाहिये ॥ सू० ३ ॥

उस दण्ड से आत्मा क्रिया करता है इसलिये उस क्रिया को सूत्रकार कहते हैं । एगा किरिया इत्यादि ॥ ४ ॥

सूत्रार्थ—क्रिया एक है । ४ ।

टीकार्थ—क्रिया नाम करने का है करनेरूप वह क्रिया यद्यपि कारिक

सूत्रार्थ—६३ એક છે ॥ ૩ ॥

टीकार्थ—જેના દ્વારા આત્માને સારવિહીન કરી નાખવામા આવે છે, તેનું નામ ૬૩ છે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી ૬૩ના એ ભેદ પડે છે. યષ્ટિ (લાઠી) દ્રવ્યદંડ છે દુષ્પ્રયુક્ત મન, વચન અને કાયા, એ ભાવ દંડ છે. એવા તે ૬૩ અમુક દૃષ્ટિએ વિચારતા એક છે—એક સખ્યાવાળો છે. તેમા આ એકત્વ સામાન્ય નયની અપેક્ષાએ છે એજ પ્રમાણે બીજી બધી જગ્યાએ પણ એકત્વ સમજવું ॥ ૩ ॥

તે દંડની આત્મા ક્રિયા કરે છે. તેથી સૂત્રકાર હવે તે ક્રિયાનું પ્રતિપાદન કરે છે— “ એગા કિરિયા ” ઇત્યાદિ ॥ ૪ ॥

સૂત્રાર્થ—ક્રિયા એક છે ॥ ૪ ॥

टीकार्थ—કરવામા આવે તે ક્રિયા. તે ક્રિયાનાં કારિકી આદિ ભેદોની

एकत्वमस्तीति माष । अथवा—‘ एगे ददे, एगा किरिया ’ इति सूत्रद्वयेनात्म
नोऽप्रियत्वनिरासेन सक्रियत्वमुच्यते । तथाहि—दण्डक्रियाश्रन्दाभ्यां प्रयोदश
क्रियाम्यानान्युक्तानि । तत्र—अर्थदण्डोऽनर्थदण्डोर्हिंसादण्डोऽकस्मादण्डमेति पञ्च
विभः परमाणापहरणरूपो दण्डो दण्डशब्देन गृहीतः । एकत्वं चास्य वषसामान्य
माभित्य बोध्यम् । क्रियाशब्देन तु—सृष्ट्यापत्यया, अदत्तादानप्रत्यया, आप्यात्मप्र
त्यया, मानप्रत्यया, मिश्रद्वेषप्रत्यया, मायाप्रत्यया, लोभप्रत्यया, ऐर्यापयिकी
चेत्यष्टविधा । तस्मा एकत्वं च करणसामान्यमाभित्य बोध्यम् । ये किञ्चात्मनोऽ
आदि क्रियाके भेदसे अनेक प्रकार की है, फिर भी यहाँ पर उन भेदोंकी
विषयता को गौण रखा गया है और करने रूप सामान्य क्रिया को ही
मुख्य रखा गया है इसलिये सगृह्य नय से सामान्यरूप को लेकर क्रिया
में एकत्व—एक संख्यावत्त्व—प्रकट किया गया है ।

अथवा—“ एगे ददे, एगा किरिया ” इन दो सूत्रों से आत्मा में
अक्रियावत्त्व का निषेध कर उसमें सक्रियत्व कहा गया है इसका स्पष्टी
करण इस प्रकार से है दण्ड और क्रिया इन दो शब्दों द्वारा प्रयोदश
क्रिया स्थापन किये गये हैं इनमें अर्थदण्ड, अनर्थदण्ड, हिंसादण्ड और
अकस्मात् दण्ड आदि रूप जो परमाणापहरण रूप दण्ड है वह दण्ड
शब्द से गृहीत हुआ है इन दण्ड में सामान्य प्राणातिपात रूप की
अपेक्षा लेकर एकत्व कहा गया जानना चाहिये क्रिया शब्द से सृष्ट्या
प्रत्यया, अदत्तादानप्रत्यया, आप्यात्मप्रत्यया मानप्रत्यया, मिश्रद्वेष
प्रत्यया, मायाप्रत्यया, लोभप्रत्यया और ऐर्यापयिक चे आठ प्रकार की
क्रिया कही गई है—फिर भी यहाँ पर जो इनमें एकत्व कहा गया है

અપેક્ષાએ તો અનેક પ્રકાર છે, પરંતુ અહીં તે બેદોને ગૌણ સ્થાન આપીને
કરવારૂપ સામાન્ય ક્રિયાને જ પ્રાધાન્ય આપવામાં આવ્યું છે તેથી સબંધ
નબની અપેક્ષાએ સામાન્ય રૂપનો આધાર લઇને ક્રિયામાં એકત્વ—એક
સંખ્યાવત્ત્વપ્રકાર કરવામાં આવેલ છે

અથવા—‘ एगे ददे एगा किरिया ’ આ બે સૂત્રો દ્વારા આત્મામાં
અક્રિયત્વનું ખત્ત કરીને સક્રિયત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેનું સ્પષ્ટીકરણ
નીચે પ્રમાણે છે—૬૦ અને ક્રિયા આ બે શબ્દો દ્વારા ૧૩ ક્રિયાસ્થાન કહ્યાં છે
અર્થદણ્ડ, અનર્થદણ્ડ, હિંસાદણ્ડ અને અકસ્માત્ ૬૦ આદિરૂપ જે પરમાણુપ
દરજી ૬૦ છે તેમતે ૬૦ શબ્દ દ્વારા બદલુ કરવામાં આવેલ છે આ
૬૦માં સામાન્ય પ્રાણાતિપાત રૂપ એકતાની અપેક્ષાએ એકત્વ પ્રકાર કરવામાં
આવ્યું છે ક્રિયા શબ્દથી સૃષ્ટ્યાપત્યયા, અદત્તાદાનપ્રત્યયા, આપ્યાત્મ પ્રત્યયા,
માનપ્રત્યયા મિશ્રદ્વેષ પ્રત્યયા, માયા પ્રત્યયા લોભ પ્રત્યયા અને ઐર્યાપયિકી, એ

क्रियत्वं मन्यन्ते, तेषां मतमत्यन्तमसमञ्जसम् । यतस्तैरक्रियात्वमभ्युपगम्यापि तस्य भोक्तृत्वमुपगम्यते । भोक्तृत्वं तु भुजिक्रिया कर्तृत्वं विना नोपपद्यते ।

वह कथन सामान्य की अपेक्षा से कहा गया है जो आत्मा को क्रिया रहित मानते हैं ऐसे सांख्य आदिकोंका मत अत्यन्त असमञ्जस है क्योंकि कि वे क्रिया विहीन मान करके भी आत्मा को भोक्ता मानते हैं परन्तु भुजिक्रिया के प्रति कर्ता हुए विना उसमें भोक्तृत्व नहीं बनता है । जब वह भुजिक्रिया के प्रति भोक्ता बन जाता है तब उसमें क्रियात्व प्राप्त ही हो जाता है ।

शंका—प्रकृति करती है और प्रतिबिम्बन्याय से पुरुष भोक्ता है इस तरह पुरुष आत्मा में अक्रियता होने पर भी भोक्तृत्व आ जाता है ?

उ०—प्रतिबिम्बन्याय से जो पुरुष को भोक्ता माना गया है सो इसीसे पुरुष में क्रियात्व सधता है क्यों कि रूपान्तर परिणामरूप ही प्रतिबिम्ब होना है । तथा रूपान्तर परिणति जो आत्मा में है वही उसमें क्रिया है । यदि आत्मा में क्रिया न मानी जावे तो प्रकृति के उपधानयोग में भी अर्थात् सम्बन्ध होने पर भी उसका प्रतिबिम्ब पड़ ही नहीं सकता है और जब उसका प्रतिबिम्ब पड़ता है तो नहीं चाहते हुए भी उसमें क्रियात्व मानना ही पड़ता है ।

शंका—प्रकृति की विकृतिरूपबुद्धि का ही सुखादि के लिये आत्मा

आह क्रियाओ अर्हणु करायेव छे ते क्रियाओमां करणु सामान्यनी अपेक्षाओ ओकृत्व प्रकट करवाभा आवेव छे. आत्माने क्रियारहित माननार सांभ्य आदि दर्शनकारेनो मत अत्यन्त गुंथवणो उषी करनारे छे, कारण के आत्माने क्रियारहित मानवा छतां पणु तेओ तेने लोछता माने छे, परन्तु भुजिक्रियानो कर्ता जन्या विना तेमां लोक्तृत्व सलवी शक्तु नथी. न्यारे ते भुजिक्रियानो लोछता जनी जय छे, त्यारे तेमां क्रियावत्व (क्रियायुक्तता) प्राप्त थर्ध ज जय छे. शंका—प्रकृति करे छे अने प्रतिबिम्बन्यायनी अपेक्षाओ पुरुष लोछता छे. आ न्याय अनुसार पुरुषना आत्माभां अक्रियता होवा छतां पणु लोक्तृत्व आवी जय छे ? उत्तर—प्रतिबिम्बन्यायनी अपेक्षाओ ले पुरुषने लोछता मानवाभां आवे, तो तेना द्वारा पुरुषभां क्रियावत्व सिद्ध थाय छे, कारण के रूपान्तर परिणाम रूप ज प्रतिबिम्ब होय छे. तथा रूपान्तर परिणति ज आत्माभा क्रियाइ छे आत्माभा क्रियानो सद्वलाव मानवाभां न आवे, तो प्रकृतिनी साथे सभध होवा छता पणु तेनु प्रतिबिम्ब पडी ज शक्तुं नथी, अने ले तेनुं प्रतिबिम्ब पडतु होय तो अनिच्छाओ पणु तेमा क्रियात्व मानवु पडथे.

शंका—प्रकृतिनी विकृतिइ बुद्धिनुं ज सुखादिने भाटे आत्माभां

મુજિક્રિયાકર્તૃત્વે સતિ તસ્ય ક્રિયાતર્ક માત્રયેષ । નનુ પ્રકૃતિઃ કરોતિ પુરુષસ્તુ
મુક્ત્યેતે પ્રતિયિમ્ય પાપેનેતિ તસ્યાક્રિયત્વ સ્થિતમેષ इति चेदाह—રૂપાન્તરપરિણમ

મેં પ્રતિયિમ્ય પડના છે—આત્મા કા પ્રતિયિમ્ય બુદ્ધિ મેં નહીં પડતા છે આત્મા
મેં બુદ્ધિ કા પ્રતિયિમ્ય પડના હી પુરુષ કા ભોગ છે ?

ઉ૦—યદિ એસી કલ્પના કી જાએગી તો આત્મા મેં ભોક્તૃત્વ હી
નહીં થન સકતા છે ક્યોં કિ હસ માપતા મેં આત્મા તદ્વત્થ રહતા છે ।

વિશેષાર્થ—સાર્થોંકી એસી માપતા છે કિ ચેતનાશક્તિ આત્મા સ્વય
પદાર્થોં કા જ્ઞાન નહીં કરતી છે બુદ્ધિ સે હી પદાર્થોં કા જ્ઞાન ડસે હોતા
છે ઇન્દ્રિયોં દ્વારા પદાર્થ બુદ્ધિ મેં પ્રતિભાસિત હોતે હેં બુદ્ધિ ઢોનોં તરફ
સે ઢર્પણ કી તરફ છે હસમેં એક બોર ચેતનાશક્તિ બોર ઢૂસરી બોર
માહ્ય જગત કલકના છે । બુદ્ધિ મેં ચેતનાશક્તિ કે પ્રતિયિમ્ય પડને સે
આત્મા અપને કો બુદ્ધિ સે અભિજ્ઞ સમસતા છે બોર હસીલિયે આત્મા મેં
મેં સુખી હૂં મેં ઢુઢ્ધી હૂં એસા જ્ઞાન હોતા છે ।

વર્ત્ત ય—“શુદ્ધોઽપિ પુરુષઃ પ્રત્યય યૌદ્ધમનુષ્યપિ, તમનુ પદ્યન્
અતદાત્માપિ તદાત્મકં ઇવ પ્રતિભાસતે ” । બુદ્ધિ સ્વયં અચેતન છે ક્યોં
કિ બહુ પ્રકૃતિ કા એક વિકાર છે— ‘મૂલપ્રકૃતિરવિકૃતિમહદાદ્યાઃ પ્રકૃ
તિવિકૃતયાઃ સસ યોજશકદષ્ટ વિકારો ન પ્રકૃતિર્ન વિકૃતિઃ પુરુષઃ ”

પ્રતિબિંબ પડે છે આત્માનું પ્રતિબિંબ બુદ્ધિમાં પડનું જ નથી. આત્મામાં
બુદ્ધિનું પ્રતિબિંબ પડવું એજ પુરુષના બોજાજ છે, એજ કેમ ન માની શકાય ?

ઉત્તર—એ એવી કલ્પના કરવામા આવે તો આત્મામાં બોક્તૃત્વ જ
માની શકયે નહીં, કારણ કે તે માન્યતામાં તો આત્મા તદ્વત્થ (એજ
અવસ્થા બાળે) રહે છે વિશેષાર્થ—સાંખ્યોના એવો મત છે કે ચેતનાશક્તિ
(આત્મા) પોતે જ પદાર્થોનું જ્ઞાન કરતી નથી પણ બુદ્ધિથી જ તેને તેનું
જ્ઞાન થાય છે ઇન્દ્રિયો દ્વારા પદાર્થ બુદ્ધિમાં પ્રતિભાસિત (પ્રતિબિંબિત) થાય
છે બુદ્ધિ જન્ને જાગુ રહેલા હપણ એવી છે તેમાં એક તરફ ચેતના શક્તિ
અને બીજી તરફ બાહ્ય જગત પ્રતિભાસિત થાય છે બુદ્ધિમા ચેતનાશક્તિનું
પ્રતિબિંબ પડવાથી આત્મા પોતાને બુદ્ધિથી અભિજ્ઞ સમજે છે, અને તેથી
“હું સુખી છું હું ઢુઢ્ધી છું,” એવું જ્ઞાન આત્મામાં થાય છે

કથું પણ છે કે—“શુદ્ધોઽપિ પુરુષઃ પ્રત્યય યૌદ્ધમનુષ્યપિ, તમનુષ્યપન્
અતદાત્માપિ તદાત્મકં ઇવ પ્રતિભાસતે ” બુદ્ધિ પોતે અચેતન છે, કારણ કે તે
પ્રકૃતિનો એક વિકાર છે, “મૂલપ્રકૃતિરવિકૃતિમહદાદ્યાઃ પ્રકૃતિવિકૃતયાઃ સસ

નરૂપ એ પ્રતિવિમ્બઃ । રૂપાન્તરપરિણતિસ્તુ ક્રિયૈવ । તત્થ ક્રિયાં વિના પ્રકૃત્યુ-
પધાનયોગેઽપિ તસ્ય પ્રતિવિમ્બત્વં નોપપદ્યતે । इत्थं चात्मनः क्रियावत्त्वमभ्युपगन्त-
व्यमेवेति । ननु प्रकृतिविकाररूपाया बुद्धेरेव सुखाद्यर्थं प्रतिवિम्बनं, नत्वात्मानः?

હસ કથન કે અનુસાર જય સ્વયં પ્રકૃતિ હી અચેતન હૈ તો ડસકી વિકાર
રૂપ બુદ્ધિ ઢી અચેતન હી હૈ । પરન્તુ બુદ્ધિ મેં ચેતનાશક્તિ કા પ્રતિવિમ્બ
પડતા હૈ હસલિયે વહ ચેતન કી તરહ પ્રતિભાસિત હોને લગતી હૈ ।

उक्तं च—चिच्छक्ति सन्निधानाच्च अचेतनाऽपि बुद्धिश्चेतनावती-
वावभासते - बुद्धिर्दर्पणसंक्रान्तमर्थं प्रतिविम्बकं द्वितीयदर्पणकल्पे
पुंस्यध्यारोहति तदेव भोक्तृत्वमस्य न त्वात्मनो विकारापत्तिः ” इस
तरह आत्मा में जो भोक्तृत्व है केवल बुद्धि का विकार है पुरुष तो-
“अमूर्तश्चेतनो भोगी नित्यः सर्वगतोऽक्रियः अकर्ता निर्गुणः सूक्ष्मः
आत्मा कपिलदर्शने ” इस कथन के अनुसार निर्लेप है भोग के विषय
में विन्ध्यवासी ने ऐसा कहा है ।

‘ पुरुषोऽविकृतात्मैव ’ इत्यादि ।

જૈસે ભિન્ન રંગો કે સંયોગ સે નિર્મલ સ્ફટિકમણિ કાલે પીલે આદિ
રૂપ વાલા હો જાતા હૈ, વૈસે હી અવિકારી ચેતન પુરુષ અચેતન મન કો
અપને સમાન ચેતન ઘના લેના હૈ હસ પ્રકાર સે યહ સંક્ષેપતઃ સાંખ્ય

પોઢગકરચ વિકારો ન પ્રકૃતિ ન વિકૃતિ પુરુષઃ ” આ કથન પ્રમાણે જે
પ્રકૃતિ પોતે જ અચેતન હોય, તો તેના વિકાર રૂપ બુદ્ધિ પણ અચેતન જ
હોય પરન્તુ બુદ્ધિમાં ચેતનાશક્તિનું પ્રતિબિંબ પડતું હોવાથી તે ચેતનના
જેવી પ્રતિભાસિત થવા લાગે છે.

કહ્યું પણ છે કે—“ ચિચ્છક્તિસન્નિધાનાચ્ચ અચેતનાઽપિ બુદ્ધિશ્ચેતનાવતી-
વાવભાસતે-બુદ્ધિર્દર્પણસંક્રાન્તમર્થ પ્રતિવિમ્બકં દ્વિતીયદર્પણકલ્પે પુસ્યધ્યા
રોહતિ, તદેવ ભોક્તૃત્વમસ્ય નત્વાત્મનો વિકારાપત્તિ ” આ રીતે આત્મામાં
જે લોકૃત્વ છે તે કેવળ બુદ્ધિનો વિકાર જ છે “અમૂર્તશ્ચેતનો ભોગી નિત્યઃ
સર્વગતોઽક્રિયઃ અકર્તા નિર્ગુણઃ સૂક્ષ્મ આત્મા કપિલદર્શને ” આ કથન અનુ-
સાર પુરુષ તો નિર્લેપ છે. લોગનાવિષયમા વિધ્યવાસીએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે-

“ પુરુષોઽવિકૃતાત્મૈવ ”

જેમ જુદા જુદા રંગોના સંયોગથી નિર્મલ સ્ફટિક મણિ લાલ, કાળા,
પીળા આદિ રૂપાળો બની જાય છે, એજ પ્રમાણે અવિકારી ચેતનપુરુષ
(આત્મા) અચેતન મનને પોતાના જેવું ચેતન બનાવી દે છે. આ પ્રમાણે

इति चेदाह—तथा सति तस्य भोक्तृत्वमेव नोपपद्यते, सत्त्वस्यत्वाच्चस्येति॥ सू०४॥

सम्प्रति उक्तस्वरूपस्यात्मन आधारस्वरूपं निरूपयितुमाह—

मूलम्—एगो लोप ॥ सू० ५ ॥

छाया—एको लोकाः ॥ ५ ॥

व्याख्या—‘ एगो लोप इति—

લોકા=શ્રોત્રયતે—દશયતે કેવલજ્ઞાનમાસ્વતા, इति लोकाः । धर्माधर्मास्तिका
यादिसकलद्रव्याधारभूतबहुवर्णरज्ज्वात्मको वैशाखस्यानकटिन्यस्तकरमुग्धपुरुषोपस
सितमाकाशविशेषः ।

सिद्धांत पुरुष के भोक्तृत्व में प्रकट किया गया है इस पर सिद्धांतकार
का ऐसा कथन है कि—यदि पुरुष को भोक्ता माना जाता है तो इसी से
उसमें त्रियात्म होता है फिर इसे अक्रिय जो कहा गया है वह ठीक
नहीं है यही मय विषय यहाँ थोड़े से रूपमें प्रकट किया गया है ॥सू०४॥

उक्तस्वरूपवाला आत्मा का आधार क्या है अब इसी विषय को
प्रकट किया जाता है । ‘ एगो लोप’ इत्यादि ॥५॥

मूलार्थ—लोक एक है ।

टीકાર્થ—કેવલજ્ઞાનરૂપી સૂર્ય દ્વારા जिसका अवलोकन होता है वह
लोक है यह लोक धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय आदि सकल द्रव्यों
का आधारभूत है और यह १४ राजपमाण है दोनों पैर पसार कर
और कटि भागपर अपने दोनों हाथ रखकर जैसा पुरुष का आकार

પુરુષના લોકત્વની અપેક્ષાએ આખંધિદ્વાંતની માન્યતા બહી સક્ષિત રૂપે
જતાવવામાં આવેલ છે હવે તે વિષેની સિદ્ધાંતકારની માન્યતા પ્રકટ કરવામાં
આવે છે— પુરુષને જોતા માનવામાં આવે, તે તેના કાથ તેમાં કિયાવ
ત્વનું જ પ્રતિષ્ઠાન થાય છે તે પછી તેને જે અક્રિય કહ્યો છે, તે વાતનું
આધિ આપ જાણ થઈ જાય છે આ સમસ્ત વિષયનું બહો સક્ષિતમાં
નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે

ઉપરુક્ત સ્વરૂપવાળા આત્માનો આધાર શું છે, તે હવે પ્રકટ કરવામાં
આવે છે—‘ એગો લોપ ’ ઈત્યાદિ ॥ ૫ ॥

સૂત્રાર્થ—લોક એક છે

ટીકાર્થ—કેવલજ્ઞાન રૂપી સૂર્ય દ્વારા જેનું અવલોકન થાય છે તે લોક છે
આ લોક ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય આદિ સકળ દ્ર વોના આધારરૂપ છે
તે ૧૪ રાજપમાણ છે અને પગ પહોળા કરીને કેડપર અને કાથ રાખીને

ઉક્તં ચ—ધર્માદીનાં વૃત્તિ, દ્રવ્યાણાં ભવતિ યત્ર તત્ ક્ષેત્રમ્ ।

તૈર્દ્રવ્યૈઃ સહ લોકસ્તદ્વિપરીતં હ્યલોકાખ્યમ્ ॥ ૧ ॥

ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મક ઇતિ લોકપ્રમાણમુચ્યતે । તત્ર રજ્જુપ્રમાણં તુ સ્વયંભૂરમણ-
સમુદ્રસ્ય પૂર્વપશ્ચિમવેદિકાન્તં યાવત્, દક્ષિણોત્તરવેદિકાન્તં વા યાવદ્ બોધ્યમ્ ।
ઉચ્છ્રયમાનમિદમસ્ય શ્રધસ્તાદ્દેશોનસપ્તરજ્જુવિસ્તરઃ, તિર્યગ્લોકમધ્યે એકરજ્જુવિ-
સ્તરઃ, બ્રહ્મલોકમધ્યે પશ્ચરજ્જુવિસ્તીર્ણઃ, ઉપરિ તુ લોકાન્તે એકરજ્જુવિસ્તૃતઃ । ઇતિ ।

અથવા—લોકો નામાદિભેદાદ્દૃષ્ટાઽસ્તિ—નામલોકઃ ૧, સ્થાપનાલોકઃ ૨, દ્રવ્ય-

હોતા હૈ વૈસા હી આકાર હસ લોક કા હૈ યહ લોક આકાશદ્રવ્ય કા
હી એક વિશેષ ભાગ હૈ ।

ઉક્ત ચ—“ ધર્માદીનાં વૃત્તિઃ દ્રવ્યાણાં ભવતિ યત્ર તત્ ક્ષેત્રમ્, તૈઃ
દ્રવ્યૈઃ સહ લોકસ્તદ્વિપરીતં હ્યલોકાખ્યમ્ ॥ ૧ ॥ હસ લોક કા જો
પ્રમાણ ૧૪ રાજૂ કા કહાહૈ સો ૧ રાજૂ કા પ્રમાણ એસા હોતા હૈ—સ્વયંભૂ
રમણસમુદ્ર કી પૂર્વવેદિકા સે પશ્ચિમવેદિકા તક કી જિતની
લમ્બાઈ હોતી હૈ અથવા દક્ષિણ કી વેદિકા સે લેકર ઉત્તર વેદિકા તક
કી જિતની લમ્બાઈ હોતી હૈ ઉતની લમ્બાઈ પ્રમાણ એક રાજૂ હોતા હૈ ।
૧૪ રાજૂ પ્રમાણ લોક કી કહી ગઈ હૈ નીચે કા વિસ્તાર હસકા કુછકમ
૭ રાજૂકા હૈ । તિર્યગ્લોક કે મધ્ય મેં હસકા વિસ્તાર ૧ રાજૂ કા હૈ
બ્રહ્મલોક કે મધ્ય મેં હસકા વિસ્તાર ૫ રાજૂ કા હૈ ઓર લોકાન્ત મેં
હસકા વિસ્તાર એક રાજૂ કા હૈ ।

અથવા—નામાદિક કે ભેદ સે લોક આઠ પ્રકાર કા હૈ—નામલોક

ઉભેલા પુરુષના જેવો તેનો આકાર છે. આ લોક આકાશદ્રવ્યનો જ એક વિશેષ
ભાગ છે કહ્યું પણ છે કે—ધર્માદીના વૃત્તિ. દ્રવ્યાણા ભવતિ યત્ર તત્ ક્ષેત્રમ્ તૈ
દ્રવ્યૈ સહ લોકસ્તદ્વિપરીતં હ્યલોકાખ્યમ્ ॥ ૧ ॥ આ લોકનું ૧૪ રાજૂનું જે
પ્રમાણ બતાવ્યું છે, તેના સ્પષ્ટીકરણ માટે એક રાજુપ્રમાણ કેને કહે છે તે
નીચે પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે—સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રની પૂર્વ વેદિકાથી પશ્ચિમ
વેદિકા સુધીના અંતરને, અથવા દક્ષિણ વેદિકાથી ઉત્તર વેદિકા સુધીની જેટલી
લંબાઈ થાય છે, એટલી લંબાઈ પ્રમાણ એક રાજૂ હોય છે આ લોકનો
નીચેનો વિસ્તાર ૭ રાજુ કરતાં થોડા ન્યૂન પ્રમાણવાળો છે, તિર્યગ્લોકની
મધ્યમા તેના વિસ્તાર એક રાજુપ્રમાણ છે બ્રહ્મલોકની વચ્ચે તેનો વિસ્તાર
પાંચ રાજુપ્રમાણ છે અને લોકાન્તમાં તેના વિસ્તાર એક રાજુપ્રમાણ છે

અથવા—નામાદિકના ભેદથી નીચે પ્રમાણે આઠ પ્રકાર છે—(૧) નામલોક,

લોક ૧, ક્ષેત્રલોક ૪, કાલલોક ૫, ભવલોક ૬, માવલોક ૭, પર્યાયલોક ૮ । તત્ર નામસ્થાપને પ્રસિદ્ધે । ક્ષેત્રલોકઃ-આકાશમાત્રમ્ । કાલલોકઃ-સમયાવલિકાદિઃ । ભવલોકઃ-નારકાદિઃ । સ્વસ્મિન્ સ્વસ્મિન્ ભવે વર્તમાનઃ । યયા મનુષ્યલોકો દેવલોક इति । માવલોકઃ-ઔદયિકાદય પદ્મ મારાઃ । પર્યાયલોક-દ્રવ્યાણાં પર્યાયમાત્રરૂપ ।

સ એકઃ-એકત્વસંસ્થાવિશિષ્ટઃ । લોકસ્યેકત્વ મુ અવિવક્ષિતાસંખ્યપ્રદેશાપ સ્તિર્યંગાદિદિગ્મેદયયા સામાન્યરૂપેણ કેવલજ્ઞાનદશ્યત્વાત્ ॥ સૂ. ૫ ॥

૧ સ્થાપનાલોક ૨, દ્રવ્યલોક ૩, ક્ષેત્રલોક ૪, કાલલોક ૫, ભવલોક ૬, માવલોક ૭ ઓર પર્યાયલોક ૮ નામ ઓર સ્થાપના યે ઘો પ્રસિદ્ધ હૈ આકાશમાત્ર ક્ષેત્રલોક હૈ સમય આવલિકા આદિરૂપ કાલલોક હૈ નારકાદિરૂપ ભવલોક હૈ જૈસે અપને ૨ મય મૈ વર્તમાન જો મનુષ્યાદિ હૈ ઘે સમ ભવલોક હૈ । ઔદયિક આદિ જો ૬ માવ હૈ ઘે માવલોક હૈ । દ્રવ્યોં કી પર્યાયરૂપ પર્યાયલોક હૈ ।

પેસા યહ લોક એકત્વ સંસ્થાવિશિષ્ટ હૈ, હસલોક મૈ જો એકતા કહી ગઈ હૈ વહ અવિવક્ષિત અસંસ્થાપનાદેશોં સે એ અવિવક્ષિત તિર્યંગાદિ મેદોં સે કહી ગઈ હૈ અર્થાત્ અસંસ્થાપનાપ્રદેશોં કી એ તિર્યંગાદિ દિશા મેદોંકી વિચક્ષા ગૌણ કરકે કહી ગઈ હૈ ક્યોં કિ સામાન્યરૂપ સે યહ હસી પ્રકારસે કેવલજ્ઞાનદ્વારા ગમ્ય હોતા હૈ-દશ્ય હોતા હૈ । સૂ. ૫ ॥

(૨) સ્થાપનાલોક, (૩) દ્રવ્યલોક, (૪) ક્ષેત્રલોક, (૫) કાળલોક, (૬) ભવલોક (૭) માવલોક અને (૮) પર્યાયલોક નામ અને સ્થાપના, જે મે તે પ્રસિદ્ધ છે આકાશ માત્ર ક્ષેત્રલોક છે સમય, આવલિકા આદિરૂપ કાળલોક છે નારક આદિરૂપ ભવલોક છે જેમકે-પોતપોતાના ભવમાં રહેતાં જે મનુષ્ય આદિ છે, તેઓ ભવલોકરૂપ છે ઔદયિક આદિ જે છે માવ છે, તે માવલોક છે અને દ્રવ્યોની પર્યાયરૂપ પર્યાયલોક છે

એવો એ લોક એકત્વ સંસ્થાવિશિષ્ટ છે આ લોકમાં જે એકતા પ્રકારનામાં આવી છે તે અવિવક્ષિત અસંસ્થાપનાપ્રદેશોની તથા અવિવક્ષિત તિર્યંગાદિ દિશા મેદોંને વાપે કહી છે એ લોક કે અસંસ્થાપનાપ્રદેશોની અને તિર્યંગાદિ દિશા મેદોંની વિચક્ષાને ગૌણરૂપ આપીને કહી છે કારણ કે સામાન્યરૂપે તે આ પ્રકારે કેવલજ્ઞાન દ્વારા ગમ્ય (દશ્ય) થાય છે ॥ સૂ. ૫ ॥

લોકસ્ય યથાવત્પરિજ્ઞાનં તત્પ્રતિપક્ષભૂતસ્યાલોકસ્ય પરિજ્ઞાનં વિના ન સંભવતિ । અતઃ પ્રસંગાદલોકં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગે અલોએ ॥ સૂ० ૬ ॥

છાયા—એકઃ અલોકઃ ॥ સૂ० ૬ ॥

વ્યાખ્યા—‘ એગે અલોએ ’ ઇત્યાદિ—

અલોકઃ—લોકવિપરીતોઽનન્તાકાશસ્તિકાયરૂપઃ । લોકક્ષેત્રે દ્રવ્યકાલભાવા વિદ્યન્તે, અલોક ક્ષેત્રે તુ તેષામભાવ ઇતિ લોકવૈપરીત્યમ્ ।

નનુ—અલોકેઽપિ આકાશપ્રદેશરૂપં દ્રવ્યમસ્તિ વર્તનાદિરૂપસ્તુ કાલઃ અગુરુલઘવશ્ચાનન્તાઃ પર્યાયાસ્તદ્ભૂતોભાવશ્ચ તત્ કથં તત્ર દ્રવ્યકાલભાવાનામભાવઃ ? ઇતિ ચેત્,

લોક કા યથાવત્સ્વરૂપ ડસકે પ્રતિપક્ષભૂત અલોક કે જ્ઞાન હુએ વિના નહીં હો સકતા હૈ અતઃ હસી પ્રસજ્ઞ સે અલોક કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ સૂત્રકાર કરતે હૈ—

એગે અલોએ ઇત્યાદિ ॥ ૬ ॥

મૂલાર્થ—અલોક એક હૈ । ૬ ।

ટીકાર્થ—લોક સે વિપરીત જો અનન્ત આકાશસ્તિકાયરૂપ હૈ વહી અલોક હૈ લોકક્ષેત્ર મેં દ્રવ્ય, કાલ, ભાવ સે વિદ્યમાન હોતે હૈ । અલોક મેં યે નહીં હોતે હૈ યહી હસમેં લોકકી અપેક્ષા વિશેષતા હૈ ।

શંકા—અલોક મેં ભી આકાશપ્રદેશરૂપ દ્રવ્ય હૈ વર્તનાદિરૂપ કાલ હૈ અગુરુલઘુરૂપ જો અનન્તપર્યાયે હૈ હન્હીં રૂપ વર્હા ભાવ હૈ તો ફિર અલોક મેં દ્રવ્ય, કાલ ઓર ભાવ હનકા અભાવ કૈસે હૈ ?

લોકેનુ યથાર્થ સ્વરૂપ તેના પ્રતિપક્ષભૂત અલોકના સ્વરૂપને જાણ્યા વિના સમજી શકાતું નથી તેથી સૂત્રકાર હવે અલોકના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—

“ એગે અલોએ ” ઇત્યાદિ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ—અલોક એક છે. ॥ ૬ ॥

ટીકાર્થ—લોકથી વિપરીત અલોક છે તે અનન્ત આકાશસ્તિકાયરૂપ છે. લોકક્ષેત્રમાં દ્રવ્ય, કાળ અને ભાવ વિદ્યમાન હોય છે. અલોકમાં તેઓનો અભાવ હોય છે, અલોકમાં લોક કરતા એજ વિશેષતા છે.

શંકા—અલોકમાં પણ આકાશ પ્રદેશરૂપ દ્રવ્ય છે, વર્તનાદિ રૂપ કાળ (પરિવર્તનશીલ) છે અને અગુરુલઘુરૂપ અનન્ત પર્યાયોરૂપ ભાવ પણ છે, છતાં પણ અલોકમાં દ્રવ્ય, કાળ અને ભાવનો અભાવ આપ શ્રેણી ૩૦૦ : ૩૦૦ : ૩૦૦

ઉચ્ચતે—આકાશપ્રદેશાત્મક ઢ્રવ્ય સમાસ્તીયિ યદુચ્યતે, તથા સમ્પદ્ યત્
ક્ષેત્રગ્રહણેનૈવ તસ્ય ગૃહીતત્વાત્ । સમયાદિરૂપસ્ય કાલસ્ય સાર્થકતીય દ્વીપ એવ
સદ્ભાવ ઇતિ શાસ્ત્રનિહિતત્વાત્ અન્યથ તદમાયઃ । વર્તનાદિરૂપસ્ય તુ કાલસ્ય તથા
તીર્થકરાદિમિરવિવક્ષિતત્વાત્ કાલોઽપિ તથા નાસ્તિ । પર્યાયામ-ઇહ ધર્માર્પમ
પુદ્ગલાસ્તિકાયદ્રવ્યસમ્પન્નિનો વિવક્ષિતા, એ વાલોકે ન સન્તિ । એવાકાશ
સમ્પન્નિનસ્ત્વગુરુશુભ્યપર્યાયા ક્ષેત્રગ્રહણેનૈવ ગૃહીતત્વાન્નેહ વિવક્ષિતાઃ । તસ્માદ્
લોકે ત્રયાણામપિ દ્રવ્યકાલભાવાનામભાવ ઇતિ મિદ્ધમ્ ।

અલોકત્વં ચ લોકપ્રતિપક્ષત્વેન, ન ત્વનાલોકનીયત્વેન કેવલજ્ઞાનેન તસ્યાપ્યા
લોકનીયત્વાત્ । સોઽલોક એકઃ=એકત્વસંલપાવાન્ । અલોકસ્થાનસ્તપ્રદેશાત્મક

૭૦—આકાશપ્રદેશાત્મક દ્રવ્ય વહાં છે એસા જો કહા ગયા છે વહ
ઠીક નહીં છે ક્યોં કિ ક્ષેત્ર કે ગ્રહણ સે હી વસકા ગ્રહણ હો જાતા છે ।
સમયાદિ રૂપ જો કાલ છે વહ ઠાઈ દ્વીપ મેં હી છે હસસે યાદર મેં નહીં
છે । એસા શાસ્ત્ર કા કથન છે તથા વર્તનાદિરૂપ કાલ કી વહાં તિર્થકરા
દિકોની વિવક્ષા નહીં કી છે, અતઃ કાલ ખી વહાં નહીં છે । ધર્માસ્તિકાય,
અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય ઓર જીવાસ્તિકાય હન દ્રવ્યોં કી પર્યાયે
ક્ષેત્ર કે ગ્રહણ સે હી ગૃહીત હો ગઈ છે હસલિયે એ યહાં વિવક્ષિત નહીં
હુઈ છે । હસલિયે અલોક મેં દ્રવ્ય, કાલ ઓર ભાવ હન તીનોં કા ખી
અભાવ મિદ્ધ છે । હસ મેં અલોકતા લોક કા પ્રતિપક્ષી હોને સે છે ન કિ
અનાલોકનીય હોને સે છે । ક્યોં કિ કેવલજ્ઞાન દ્વારા યદ્ ખી અલોક
નીય છે એસા યદ્ અલોક એક-એક સંલપાવાલા છે યદ્ અલોક અનન્ત

ઉત્તર—આકાશ પ્રદેશરૂપ દ્રવ્ય ત્યાં છે એવું એ કહ્યું છે તે સ્થિતિ નથી
કારણ કે સિત્તા પ્રદેશ દ્વારા તે પદ્ય બુદ્ધિત યદ્ બાધ છે સમયાદિ રૂપ કાળનું
અસ્તિત્વ તો અહીં દ્વીપમા જ છે—તેની બહાર નથી, એવું સાચોતું કથન છે
તથા વર્તનાદિ રૂપ કાળની ત્યાં તીર્થકરા વિવક્ષા (ઉચ્ચેષ-આત) કરી
નથી. તેથી ત્યાં કંઈ પણ નથી. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય
અને જીવાસ્તિકાય, આ દ્રવ્યોની પર્યાયે સિત્તા પ્રદેશથી જ બુદ્ધિત યદ્ બાધ
છે તેથી તેમની પણ ત્યાં વિવક્ષા યદ્ નથી આ કારણે અલોકમાં રૂપ, કાળ
અને ભાવનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે એવાનો પ્રતિપક્ષી દોષથી જ તેમાં
અલોકતા છે અનાલોકનીય દોષથી તેમાં અલોકતા કદી નથી, કારણ કે કેવલ
જ્ઞાન દ્વારા તે પણ અલોકનીય છે એવો તે અલોક પણ-એક સંલપા

ત્વેऽપિ ભેદસ્યાવિવક્ષણાદેકત્વં દ્રવ્યાર્થતયા વોઘ્યમ્ ।

નનુ લોકૈકદેગઃ પ્રત્યક્ષતયોપલભ્યતે, તતથ ઝ઼્ઞ્વાદલોકોઽપિ વાયકપ્રમાણા-
ભાવાત્ સંભાવ્યતે । અલોકસ્તુ ન દેશતોઽપિ પ્રત્યક્ષઃ, તતથ તત્સત્ત્વં કથં સંભાવ્યતે ।
ઇત્થં ચૈકત્વેન તત્પરૂપણાઽપિ તત્સત્ત્વે એવ સંગતા ? ઇતિ ચેત્, ? ઉચ્યતે—અનુમા-
નાદલોકસ્ય સત્તા વિજ્ઞાયતે । તથાહિ—લોકો વિઘમાનવિપક્ષઃ, સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપ-
દાભિધેયત્વાત્, યદ્ યત્ સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદાભિધેયં તત્તત્ સવિપક્ષં ભવતિ, યથા
ઘટસ્યાઘટઃ, સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદાભિધેયથ લોકઃ, તસ્માત્ સ વિપક્ષઇતિ । ઇત્થં ચ
લોકવિપક્ષોઽલોકોઽપ્યસ્ત્યેવેતિ । ?

પ્રદેશોં વાલા માના ગયા હૈ ફિર ખી ભેદ કી અવિવક્ષા સે યહ દ્રવ્યા-
ર્થિકનય કી દૃષ્ટિ સે એક કહા ગયા હૈ ।

શંકા—લોક કા એકદેગ પ્રત્યક્ષ સે જાના જાતા હૈ તવ વાયક
પ્રમાણ કે અભાવ સે ઝ઼્ઞ્વાદિલોક ખી માન લિયે ગયે હૈં પરન્તુ અલોક
તો એકદેશ સે ખી પ્રત્યક્ષ નહીં હૈ, તવ ઉસકા સદ્ભાવ કૈસે સંભવિત હો
સકતા હૈ । અતઃ અલોક કી યહ એકત્વ કી પ્રરૂપણા ઉસકે સદ્ભાવ મેં
હી સંગત હો સકતી હૈ અસદ્ભાવ સે નહીં ।

૩૦—અનુમાન સે અલોક કા અસ્તિત્વ જાના જાતા હૈ વહ અનુ-
માન હસ પ્રકાર સે હૈ—“લોકો વિઘમાનવિપક્ષઃ, સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધ
પદાભિધેયત્વાત્ યદ્ યત્ સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધ પદાભિધેયં તત્ તત્ સવિ-
પક્ષં ભવતિ યથા ઘટસ્યાઘટઃ, સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદાભિધેયશ્ચલોકઃ
તસ્માત્ સવિપક્ષઃ ’ હસ અનુમાન મેં પ્રતિજ્ઞા, હેતુ, ઉદાહરણ, ઉપચન,

વાળો છે. આ અલોક અનંત પ્રદેશોવાળો મનાય છે, છતાં પણ લેહની અવિ-
વક્ષાએ કરીને દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ તેને કહ્યો છે.

શંકા—લોકનો એક દેશ (અશ) પ્રત્યક્ષ જાણી શકાય છે. અને વાયક
પ્રમાણને અભાવે ઝ઼્ઞ્વાદિ લોકનો સદ્ભાવ માનવામાં આવેલ છે. પરન્તુ અલોક
તો એક દેશથી પણ પ્રત્યક્ષ જાણી શકાતો નથી, તો તેનો સદ્ભાવ કેવી રીતે
માની શકાય ? જો અલોકનો સદ્ભાવ હોય તો જ અલોકના એકત્વની પ્રશ્નણા
સંગત ગણી શકાય, તેના અભાવે આ પ્રશ્નણાને સંગત કેવી રીતે ગણી શકાય ?

ઉત્તર—અનુમાન દ્વારા અલોકનું અસ્તિત્વ જાણી શકાય છે. તે અનુમાન
નીચે પ્રમાણે છે—“લોકો વિઘમાનવિપક્ષ, સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદાભિધેયત્વાત્ યદ્ યત્
સવ્યુત્પત્તિકશુદ્ધ પદાભિધેય તત્ તત્ સવિપક્ષં ભવતિ યથા ઘટસ્યાઘટ સવ્યુત્પત્તિક-
શુદ્ધપદાભિધેયથ લોકઃ તસ્માત્ સવિપક્ષ.” આ અનુમાનમાં પ્રતિજ્ઞા, હેતુ,

નનુ ન લોકોઽલોકો ઇતિ અલોકો લોકમિન્નાનાં ઘટાદીનામેવાન્યતયો
મવિપ્વતિ, અલ ઘસ્ત્વન્તરપરિકલ્પનાકપ્તેન? ઇતિ ચેત્, ? વચ્યતે—યથ ય નિવિષ્ય

ઔર નિગમન યે પાંચ અવયવ હૈં અતઃ યહ અનુમાન પચાવયવોપેત હૈ
“લોકો વિચમાનવિપક્ષઃ” યહ પ્રતિજ્ઞાવાક્ય હૈ “સમ્યુત્પત્તિશુદ્ધપદા-
મિચેયત્વાત્” યહ હેતુ વાક્ય હૈ “યદ્ યત્ સમ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદામિચેયં
તત્ તત્ સમિપક્ષે મવતિ યથા વદત્પાવદઃ” યહ અન્વય દૃષ્ટાન્ત હૈ
“સમ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદામિચેયઃ લોકઃ” યહ ઉપનય વાક્ય હૈ ઔર
“તસ્માત્ સમિપક્ષઃ” યહ નિગમનવાક્ય હૈ હસ અનુમાન કા તાત્પર્ય
યેસા હૈ—મ્યુત્પત્તિ યુક્ત શુદ્ધ પદ કે દ્વારા અમિચેય હોનેસે લોક વિચ
માનવિપક્ષ થાલા હૈ જો જો સમ્યુત્પત્તિક શુદ્ધ પદ સે અમિચેય હોતા
હૈ વહ વહ અપને વિપક્ષ થાલા હોતા હૈ જૈસે ઘટ અઘટરૂપ વિપક્ષ
થાલા હોતા હૈ સમ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદ સે અમિચેય લોક હૈ હસલિયે વહ
મી સર્વવિપક્ષ હૈ

શંકા—“ન લોકોઽલોકો” જો લોક નહીં હૈં વહ અલોક હૈં હમ
તરહ ફે નમ્ સમાસ સે અલોકરૂપ લોકમિત્ત ઘટાદિકોં મૈં સે કોઈં પક્

ઉદાહરણ, ઉપનય અને નિગમન, એ પાંચ અવયવ છે આ રીતે આ અનુ
માન પાંચ અવયવોપેત (પાંચ અવયવોથી મુક્ત) છે “લોકો વિચમાનવિપક્ષઃ”
આ પ્રતિજ્ઞા અવયવ છે “સમ્યુત્પત્તિશુદ્ધપદામિચેયત્વાત્” આ હેતુ વાક્ય છે
યદ્ યત્ સમ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદામિચેયં તત્ તત્ સમિપક્ષ મવતિ યથા વદત્પાવદઃ”
આ અન્વય દૃષ્ટાન્ત છે, “સમ્યુત્પત્તિકશુદ્ધપદામિચેયઃ લોકઃ” આ ઉપનય
વાક્ય છે અને “તસ્માત્ વિપક્ષઃ” આ નિગમન વાક્ય છે હવે આ અનુ
માનનો આવાશ સમજાવવામાં આવે છે—મ્યુત્પત્તિમુક્ત શુદ્ધ પદના દ્વારા
અસિધેય (માદ્ય) હોવાથી લોક વિચમાન વિપક્ષવાળો છે એ એ પદાથ
સમ્યુત્પત્તિક શુદ્ધપદ દ્વારા આદ્ય હોય છે, તે તે પદાથ પાતાના વિપક્ષ
(પ્રતિપક્ષ) વાળો હોય છે જ એમકે ઘટ અઘટરૂપ વિપક્ષવાળો હોય છે
લોક પદ સ મ્યુત્પત્તિક શુદ્ધપદ દ્વારા આદ્ય છે, તેથી તે પદ સવિપક્ષ (વિપક્ષમુક્ત)
હોવો જ એવજે. એ રીતે લોકના વિપક્ષરૂપ અલોકનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે

વિધીયતે, તેન તત્તુલ્યેનૈવ ભવિતવ્યમ્ । અત્ર તુ નિષેધ્યત્વેન લોકોઽભિધીયતે । સ
ચ જીવાદિદ્રવ્યાધાર આકાશવિશેષ એવ । અતોઽલોકશબ્દેનાપિ આકાશવિશેષ એવ
ગ્રાહ્યો ન તુ ઘટાદીનામન્યતમઃ, યથા ‘અપણ્ડિતઃ’ ઇત્યુક્તે સદસદ્વિવેકવિકલ-
ચેતનાવાન્ પુરુષવિશેષ એવ ગૃહ્યતે, ન ત્વચેતનો ઘટાદિઃ । અતો નાસ્તિ કશ્ચિદોપ
ઇતિ ॥ સૂં ૬ ॥

લોકાલોકયોશ્ચ વિભાગો ધર્માસ્તિકાયાધીનઃ, અતસ્તં પ્રરૂપયિતુમાહ—

મૂલમ્—એગે ધમ્મે ॥ સૂં ૭ ॥

છાયા—એકો ધર્મઃ ॥ ૭ ॥

હાં જાણગા ફિર લોકાભિન્ન, એક ભિન્ન વસ્ત્વનન્તર રૂપ અલોક કી
કલ્પના કે કષ્ટ સે ક્યા લાભ હૈ ?

૩૦—જિસકે નિષેધ સે જિસકા વિધાન હોતા હૈ વહ ઉસકે તુલ્ય
હી હોતા હૈ ઇસ નિયમ કે અનુસાર નિષેધ્ય યહાં લોક હૈ ઓર વહ
જીવાદિક દ્રવ્યોં કા આધારભૂત આકાશવિશેષ રૂપ હી હૈ ઇસલિયે
અલોક શબ્દ સે ભી આકાશવિશેષ હી ગૃહીત હોગા ન કિ ઘટાદિકોં મેં
સે કોઈ એક જૈસે “અપણ્ડિત” એસા કહને પર સદ્ અસદ્ વિવેક સે
વિકલ ચેતનાવાન્ પુરુષવિશેષ હી ગૃહીત હોતા હૈ અચેતન ઘટાદિક
નહીં ઇસલિયે અલોક કી માન્યતા મેં ભી કોઈ દોષ નહીં હૈ ॥ સૂં ૬ ॥
લોક ઓર અલોકકા વિભાગ ધર્માસ્તિકાયાદિકકે અધીન હૈ ઇસલિયે ઇસ

શ કા—“ ન લોકોઽલોકો ” જે લોકરૂપ નથી તે અલોક છે, આ પ્રમાણે
નજ્ સમાસરૂપે અલોકપદનો વિગ્રહ થઈ શકે છે જેમકે ઘટ નથી તે અઘટ
છે, એમ માની શકાય છે, તેા જે લોક નથી તે અલોક છે, એમ માનવામાં
શો વાંધો છે ? લોકથી ભિન્ન એવી કોઈ અન્ય વસ્તુરૂપે અલોકની કલ્પના
કરવારૂપ કષ્ટ વહોરવાની જરૂર જ શી છે ?

ઉત્તર—જેના નિષેધથી જેવું વિધાન થાય છે, તે તેના તુલ્ય (સમાન) જ
હોય છે, આ નિયમ પ્રમાણે અહીં નિષેધ્ય લોક છે અને તે જીવાદિક દ્રવ્યના
આધારભૂત આકાશ વિશેષરૂપ છે, તેથી અલોક શબ્દથી પણ આકાશ વિશેષ જ
અહણુ થશે,—ઘટાદિકોમાંથી કોઈ એક અહણુ થશે નહીં. જેમકે “અપણ્ડિત”
કહેવાથી સારાં નરસાના વિવેકથી રહિત ચેતનાવાન્ પુરુષ વિશેષ જ અહણુ
થાય છે—અચેતન ઘટાદિક અહણુ થતા નથી, તેથી અલોકની માન્યતામાં પણ
કોઈ દોષ નથી ॥ સૂં ૬ ॥

લોક અને અલોકનો વિભાગ ધર્માસ્તિકાયિક અધીન છે, તેથી હવે

શ્યામ્યા—‘એ’ રૂપાદિ—

ધર્મઃ—ધર્માસ્તિકાયઃ, સ્વભાવતઃ एव गतिपरिणामपरिणतानां जीवपुद्गलानां तरस्वभावपारणाद् धर्मः, अस्त्यबोध प्रवेशाः, तेषां कायः=सघात-अस्तिकाय प्रवेशसघात इत्यर्थः । धर्मश्चासौ अस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः—जीवपुद्गलगत्युपपत्तमकारी सकललोकव्यापी असस्येयप्रवेष्टी, अरूपी अजीवद्रव्यविशेष । यथा बहु रिन्द्रियवतः ज्ञानस्योपग्रहकारणं दीपो भवति तद्वद्धर्मास्तिकायो जीवपुद्गलानां गत्यादि परिणतानामुपकारकारण भवति ।

ધર્માસ્તિકાયકી અવ પ્રરૂપણા સૂત્રકાર કરતે હૈ—એ ધર્મ્મે રૂપાદિ ॥ ૭ ॥

મૂલાર્થ—ધર્માસ્તિકાય એક હૈ ॥ ૭ ॥

ટીકાર્થ—ગતિ ક્રિયાવાલે જીવ ઓર પુદ્ગલોં કો જો उनके स्वभाव में धारण कराता है वह धर्म है, अस्ति शब्द से यहां प्रवेशों का ग्रहण हुआ है तथा काय शब्द से इन प्रवेशों का सघात सूचित है । इस तरह प्रवेश सघात का नाम अस्तिकाय है धर्मरूप जो अस्तिकारूप है वह धर्मास्तिकाय है यह धर्मास्तिकाय स्वभावतः गति क्रियावाले जीव और पुद्गलों को चलने में सहायक होता है तथा यह द्रव्य समस्त लोकाकाश में तिलों में तैल की तरह व्यापक है इसके प्रवेश असस्येत है यह अरूपी द्रव्य है तथा अजीवद्रव्य का एक भेद है । जिस प्रकार से बहुत रिन्द्रियवाले जीव को घटपटादि के ज्ञान करने में सहायक दीप होता है वसी प्रकार से यह धर्मास्तिकाय द्रव्य भी गति परिणत जीवपुद्गलों को

સૂત્રકાર તે ધર્માસ્તિકાયની પ્રરૂપણા કરે છે—“ એ ધર્મ્મે ” રૂપાદિ ॥ ૭ ॥

મૂલાર્થ—ધર્માસ્તિકાય એક છે ॥ ૭ ॥

ટીકાર્થ—ગતિક્રિયાવાળાં જીવ અને પુદ્ગલોને જે તેમના સ્વભાવમાં ધારણ કરે છે તે ધર્મ છે “ અસ્તિ ” પદથી અહીં પ્રવેશોને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે અને “ કાય ” શબ્દ પદથી તે પ્રવેશોને સઘાત સૂચિત થયેલ છે આ રીતે પ્રવેશ સઘાતનું નામ અસ્તિકાય છે ધર્મરૂપ જે અસ્તિકાય છે, તેને ધર્માસ્તિકાય કહે છે આ ધર્માસ્તિકાય સ્વભાવતઃ ગતિક્રિયાવાળાં જીવ અને પુદ્ગલોને સાહાયક થાય છે આ દ્રવ્ય સમસ્ત લોકાકાશમાં તદ્વત્ત્વ વ્યાપકતા તેજની જેમ વ્યાપક અને છે તેના અસંખ્યાત પ્રવેશ છે, તે અરૂપી દ્રવ્ય છે અને અજીવ દ્રવ્યના એક ભેદરૂપ છે જેમ નેત્રેન્દ્રિયથી મુક્તા જીવને વસ્તુનું જ્ઞાન કરાવવામાં દીપક સાહાયરૂપ થાય છે એજ પ્રમાણે આ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય પણ ગતિપરિણત જીવપુદ્ગલોને સાહાયક થાય છે તે

ઉક્ત ચ—“ જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ, મત્યુપગ્રહકારણમ્ ।

ધર્માસ્તિકાયો જ્ઞાનસ્ય, દીપશ્ચક્ષુષ્મતો યથા ॥ ૧ ॥ ”

યદ્વા—યથા મત્સ્યસ્ય ગમનાગમનાદિક્રિયાપરિણતસ્ય જલમપેક્ષાકારણમસ્તિ તથૈવ ધર્મદ્રવ્યમપિ ।

સ એકઃ—એકત્વસંખ્યાવાન્ । યદ્યપિ પ્રદેશાર્થતયા ધર્માસ્તિકાયસ્યાઽસંખ્યાત-પ્રદેશવત્ત્વાદનેકત્વમસ્તિ પરન્તુ દ્રવ્યાર્થતયા તસ્યૈકત્વમિતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૭ ।

ધર્મોઽપિ સવિપક્ષઃ, અતસ્તદ્વિપક્ષમધર્મં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગે અધર્મમે ॥ સૂ. ૮ ॥

છાયા—એકઃ અધર્મઃ ॥ ૮ ॥

ચલને મેં સહકારી હોના હૈ અતઃ યહ પ્રેરક નહીં હૈ અર્થાત્ ઉન્હેં યહ પ્રેરણા કરકે નહીં ચલતા હૈ જવ વે ચલતે હૈં તો યહ ઉનકે ચલને મેં મદદ દેતા હૈ । કહા મી હૈ—“ જીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ ” ઇત્યાદિ

યદ્વા—ગમનાગમનાદિ ક્રિયા પરિણત મત્સ્ય કો જલ જૈસે અપેક્ષા કારણ હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહ ધર્મદ્રવ્ય મી સ્વભાવતઃ ગતિ ક્રિયા-શીલ જીવપુદ્ગલ કો ગમન મેં અપેક્ષા કારણ હોના હૈ ।

કહા મી હૈ— ગદ્ પરિણયાણ ” ઇત્યાદિ ।

એસા યહ ધર્મદ્રવ્ય એકસંખ્યાવાલા હૈ યદ્યપિ પ્રદેશાર્થતા કી અપેક્ષા સે ધર્માસ્તિકાય મેં અસંખ્યાત પ્રદેશોં વાલા હોને-કે કારણ અનેકત્વ હૈં પરન્તુ ફિર મી દ્રવ્યાર્થતા કી અપેક્ષા સે ઉસમેં એકત્વ હૈ ॥ સૂ. ૭ ॥

ધર્મદ્રવ્ય મી અપને વિપક્ષ સે યુક્ત હૈ, અતઃ ઉસકે વિપક્ષભૂત અધ-

ચાલવાની પ્રેરણા આપતું નથી પણ બ્યારે તેઓ આવે છે, ત્યારે તેમને ચાલવામા મદદ કરે છે કહ્યું પણ છે. ‘જીવાના’ ઇત્યાદિ

જેમ ગમનાગમનાદિ ક્રિયાપરિણત મત્સ્યને ગતિ કરવામાં પાણીની આવશ્યકતા રહે છે, તેમ સ્વભાવતઃ ગતિક્રિયાશીલ જીવ પુદ્ગલને ધર્મદ્રવ્યની અપેક્ષા રહે છે એટલે કે જળની જેમ ધર્મદ્રવ્ય પણ અપેક્ષાકારણરૂપ છે કહ્યું પણ છે “ ગદ્ પરિણયાણ ” ઇત્યાદિ

એવું આ ધર્મદ્રવ્ય એક સંખ્યાવાળું છે જો કે પ્રદેશોની અપેક્ષાએ વિચારવામા આવે તો ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળું હોવાથી તેમાં અનેકત્વ માની શકાય છે, પણ અહીં દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ કહ્યું છે ॥ ૭ ॥

હવે સૂત્રકાર ધર્મદ્રવ્યના વિપક્ષભૂત અધર્મદ્રવ્યનું નિરૂપણ કરે છે—

વ્યાખ્યા—‘ ધમે ’ ઇત્યાદિ—

અર્થ—ન ધારયતિ—જીવપુદ્ગલાન્ ગતિપરિણતાપિ તત્સ્વમાવતયા નાનસ્યા પયતિ, તસ્ય સ્થિત્યુપદ્રમ્મકત્વાદિત્યર્થઃ—અધર્માસ્તિકાયઃ । અધર્મભ્રાસી અસ્તિ કાયમેતિ । જીવપુદ્ગલાનાં સ્થિતિપરિણામપરિણતાનાં સ્થિતિપરિણામોપદ્રમ્મકઃ । સક્કલભોક્ત્ર્યાપિ અસક્કયાતમદેશી અરૂપી અજીવદ્રવ્યવિશેષઃ । સ્થિતિર્ગતિનિવૃત્તિઃ । યથા ધ્વાન્તસ્ય ધર્માર્તસ્ય પથિકસ્ય સ્થિતિપરિણામપરિણતસ્ય હૃક્ષઞ્જાયા સહાયિકા ભવતિ તદ્વદ્ અર્થદ્રવ્યમપિ જીવપુદ્ગલાનાં સ્થિતિપરિણામપરિણતાનાં સહાયક મશતિ । યદ્વા—મત્સ્યસ્ય સ્વલબ્ધ્ સ્થિતિસહાયક જીવપુદ્ગલાનામર્થદ્રવ્યમ્ ।

મંદ્રવ્ય કા અથ સૂત્રકાર નિરૂપણ કરતે હૈં ।—ધમે અધમ્મે ઇત્યાદિ ॥૮॥

મૂલાર્થ—અધર્મદ્રવ્ય એક હૈ ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—જો જીવ પુદ્ગલોં કો ગતિ પરિણતિ મેં નહીં ધારણ કરાતા હૈ વહ દ્રવ્ય અધર્મ દ્રવ્ય હૈ વર્ણોં કિ હસકા કામ સ્થિતિ ક્રિયા મેં પરિણત હુપ જીવ ઓર પુદ્ગલોં કો ઠહરનેમેં મદ્વ દેને કા હૈ, અધર્મરૂપ જો અસ્તિકાય હૈ વહ અધર્માસ્તિકાય હૈ વહ અધર્મ દ્રવ્ય મી સમ્પૂર્ણ છોકા કાશ મેં ગ્વાસ્ટ હોકર હી રહતા હૈ, વહ અસક્કયાત પ્રદેશી હૈ અરૂપી હૈ ઓર અજીવ દ્રવ્ય કા વક મેદ વિશેષ હૈ ગતિ કી નિવૃત્તિ કા નામ સ્થિતિ હૈ ઝિસ પ્રકાર માર્ગ મેં ચલતે હુપ ધ્વાન્તપથિક કો જો કિ ગમીં સે આકુલ ગ્વાકુલ હો ગયા હૈ ઠહરને મેં સહાયક છાયા હોતી હૈ વસી પ્રકાર સે સ્થિતિ પરિણામ સે પરિણત જીવ ઓર પુદ્ગલોં કો જો ઠહરને મેં સહાયક હોતા હૈ વહ અધર્મદ્રવ્ય હૈ ।

‘ ધમે અધમ્મે ’ ઇત્યાદિ ॥ ૮ ॥

સૂત્રાર્થ—અધર્મદ્રવ્ય એક છે ॥ ૮ ॥

ટીકાર્થ—જે દ્રવ્ય જીવપુદ્ગલોંને ગતિ પરિણતિમાં ધારણ કરતું નથી, તે દ્રવ્યનું નામ અધર્મદ્રવ્ય છે તે દ્રવ્યનું નામ અતિપરિણત જીવ અને પુદ્ગલોંને ગતિ કરતાં ધોષવાનું છે—તેમની ગતિ અટકાવવામાં મદદ કરવાનું છે અધર્મ રૂપ જે અસ્તિકાય છે તેને અધર્માસ્તિકાય કહે છે તે અધર્મ દ્રવ્ય પણ સંપૂર્ણ લોકાભ્યાસમાં ગ્વાસ્ટ થઇને રહેતું છે, તે અસક્કયાત પ્રદેશી છે અરૂપી છે અને અજીવદ્રવ્યનો એક લેખવિશેષ છે ગતિની નિવૃત્તિનું નામ સ્થિતિ છે રસ્તા પર ચાલતા જતા અજીવી આકુળઆકુળ થયેલા અધિકને ધોષવામાં જેમ ઈષ્ટો સહાયક અને છે, તેમ સ્થિતિપરિણામે પરિણત જીવને અને પુદ્ગલોંને ધોષવામાં અધર્મદ્રવ્ય સહાયક થાય છે જેમ સ્વળ મત્સ્યને ધોષ

સ એવંવિધોઽધર્માસ્તિકાય એકઃ=એકત્વસંખ્યાવાન્ પ્રદેશાર્થતયાઽસ્યાસંખ્યેયત્વે-
ઽપિ દ્રવ્યાર્થતયા એકત્વં બોધ્યમ્ ।

નનુ ધર્માસ્તિકાયા ધર્માસ્તિકાયયોરસ્તિત્વં કથમવગમ્યતે ? इति चेत् ,
उच्यते—जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्तेर्धर्मास्तिकायोस्तीति भन्तव्यम्, एवं
जीवपुद्गलानां स्थित्यन्यथानुपपत्तेरधर्मास्तिकायोऽस्तीति च स्वीकर्तव्यम् ।

यद्वा—मत्स्य को जल की तरह जो जीव और पुद्गलों को ठहरने
में मदद करता है वह अधर्मद्रव्य है ।

उक्तं च—ठाणजुदाण अधम्मो इत्यादि ।

इस प्रकार का यह अधर्मद्रव्य-अधर्मास्तिकाय-एक संख्यावाला है
यद्यपि प्रदेशार्थता की अपेक्षा असंख्यातप्रदेशी होने से यह अनेक भी
है असंख्यात भी है परन्तु उसकी यहां विवक्षान होने से यह द्रव्यार्थता
की अपेक्षा से एक है ऐसा जानना चाहिये ।

शंका—धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय इनका अस्तित्व कैसे
जाना जाता है ?

उ०—यदि धर्मास्तिकाय न हो तो जीव और पुद्गलों की गति नहीं
हो सकती है अतः “ जीवपुद्गलानां गत्यन्यथानुपपत्तेः धर्मास्तिकायो-
ऽस्ति ” धर्मास्तिकाय है-ऐसी प्रतीति इस अनुमान से होती है इसी
प्रकारसे यदि अधर्मास्तिकाय न हो तो जीव और पुद्गलों की स्थिति नहीं
हो सकती है अतः—“ जीवपुद्गलानां स्थित्यन्यथानुपपत्तेः अधर्मास्तिका-
योऽस्ति ” अधर्मास्तिकाय है ऐसी प्रतीति इस अनुमान से होती है ।

વામાં મદદ કરે છે, તેમ જીવ અને પુદ્ગલોને થાલવામાં જે મદદ કરે છે,
તે અધર્મદ્રવ્ય છે.

કહ્યું પણ છે—ઠાણ જુદાણ ॥ ઈત્યાદિ

આ પ્રકારનું આ અધર્માસ્તિકાય એક સંખ્યાવાળું છે. જે કે પ્રદેશા-
ર્થતાની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત પ્રદેશી હોવાથી તે અસંખ્યાતરૂપ પણ છે, પણ
અહીં તે દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ તેને એક કહેવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું.

પ્રશ્ન—ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ કેવી રીતે બાહ્યી
શકાય છે ?

ઉત્તર—જે ધર્માસ્તિકાય ન હોય તો જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિ સંભવી
શકતી નથી. “ જીવપુદ્ગલોનાં ગત્યન્યથાનુપપત્તે ધર્માસ્તિકાયોઽસ્તિ ” પરન્તુ
તેમની ગતિ સંભવિત હોવાથી, ધર્માસ્તિકાયના અસ્તિત્વની પ્રતીતિ થાય છે
“ જીવપુદ્ગલોનાં સ્થિત્યન્યથાનુપપત્તે ” એજ પ્રમાણે જે અધર્માસ્તિકાય ન હોય
થા ૭

નતુ ધર્માસ્તિકાયામાવેડપિ મીવપુદ્ગલાનાં ગતિર્મવિન્યસિ, તયૈવાપર્માસ્તિકાયામાવેડપિ તેષાં સ્થિતિર્મવિન્યસિ, ધર્માપર્માસ્તિકાયસ્વીકારો નિરર્થકઃ ?
 इति चेत्, उच्यते—तयोरमावेऽपि जीवपुद्गलानां गतिर्मित्यस्वीकारे तु अलोके
 ऽपि जीवपुद्गलानां गतिस्स्थित्योरतिमसद् स्यात् । यदि तु अलोकेऽपि तेषां गति
 स्थिती इत्येते इत्युच्यते, तर्हि अलोकस्थानन्तत्वाद्योकाभिर्गत्य जीवपुद्गलानां तत्र

ટાંકા—આપને જો જીવ ઓર પુદ્ગલોં કી ગતિ ઓર સ્થિતિ કી અન્યપાનુપવસિ રૂપ હેતુ વેકર જો ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાય કી સિદ્ધિ કી હૈ, સો ટીક નહીં હૈ ક્યોં કિ ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાય કે અભાવ મેં મી इनकी गति और स्थिति हो जावेगो फिर इनकी स्वीकृति में क्या लाभ है ।

ઉ૦—યદિ ધર્માસ્તિકાય ઓર અધર્માસ્તિકાય કો ન માના જાય ઓર ફિર મી જીવ ઓર પુદ્ગલોંકી ગતિ ઇવ સ્થિતિ માની જાયે ફિર હસ પ્રકાર કી માન્યતા મેં અલોક મેં મી જીવ પુદ્ગલોંકી ગતિ સ્થિતિ હાને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા, યદિ કહા જાયે કિ અલોક મેં મી इनकी गति स्थिति हो जाये तो इसमें हानि ही क्या है ? તો હસકા અસર યેસા હૈ કિ અલોક તો અનન્ત હૈ અતઃ લોક સે નિકલ કર જીવ ઓર પુદ્ગલોં

તો છવ અને પુદ્ગલોંની સ્થિતિ સહજી શકત નહીં, પણ તેમની સ્થિતિ શક્ય હોવાથી “ અધર્માસ્તિકાયોઽસ્તિ ” જોવી પ્રતીતિ થાય છે કે અધર્માસ્તિકાય છે

શકા—“ છવ અને પુદ્ગલોંની ગતિ અને સ્થિતિ અતુલ્ય ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયને લીધે જ શક્ય છે અને તેમની ગતિ અને સ્થિતિને સદૃશ્ય હોવાથી ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે ” આ પ્રમાણે આપ બે કહે છે તે બરાબર નથી, કારણ કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયને અદૃશ્ય હોય તો પણ તેમની ગતિ અને સ્થિતિ સહજી શકશે. તો તેમની ગતિ અને સ્થિતિને આધારે તેમનું અસ્તિત્વ કેવી રીતે સ્વીકારી શકાય ?

ઉત્તર—જો ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામાં ન આવે અને તેમને અદૃશ્ય હોય તો પણ છવ અને પુદ્ગલોંની ગતિ અને સ્થિતિ સ્વીકારવામાં આવે તો અલોકમાં પણ છવ અને પુદ્ગલોંની ગતિ અને સ્થિતિ માનવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. જો જોવી હતી કરવામાં આવે કે અલોકમાં પણ તેમની ગતિસ્થિતિ સ્વીકારવામાં શી મુશ્કેલી છે ?

તો તેના ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—અલોક તો અનન્ત છે અને જો લોકમાંથી નીકળીને છવ અને પુદ્ગલોં અલોકમાં પ્રવેશ કરી શકતા હોય તો જોવી

પ્રવેશાદેક ક્ષિત્યાદિ જીવપુદ્ગલયુક્તઃ સર્વથા તન્ન્યો વા કદાચિલ્લોકઃ સ્યાત્, નૈતદ્ દૃષ્ટમ્ ઇદં ચ ।

યદ્વા—ગતિઃ સ્થિતિશ્ચ મકલ્પલોકપ્રસિદ્ધં કાર્યમ્, કાર્યં ચ પરિણામિ કાર-
ણાપેક્ષા કારણાધીનતયૈવ ભવતિ । ઘટાદિકાર્યાણાં તથૈવ દર્શનાન્ । તથાદિ—પરિ-
ણામિકારણસ્ય મૃત્પિણ્ડસ્ય મન્ત્રેણપિ દિગ્દેશકાલાકાગ્રપ્રકાશાદ્યપેક્ષાકારણમ-
ન્તરેણ ઘટો ન ભવતિ । યદ્યપેક્ષાકારણાભાવેપિ કાર્યં સ્યાત્તદિ મૃત્પિણ્ડમાત્રસ્ય
સત્ત્વેપિ ઘટકાર્યં સ્યાન્ । ન ચ તથા ભવતિ, તસ્માદપેક્ષાકારણમપિ કાર્યનિષ્પ-

કા યા તો વહાં પ્રવેશ હો જાવેગા હસ સે એક દો ત્રીન આદિ જીવપુદ્ગલ
સે હી વહ લોક યુક્ત રહેગા યા કદાચિત્ સર્વથા ડનસે ગૃન્ય હો જાવેગા
પરન્તુ એલા ન તો કમી દેલા ગયા હૈં ઓર ન વહ વાન દૃષ્ટ હી હૈં ।

યદ્વા—ગતિ ઓર સ્થિતિ યે દો કાર્ય હૈં એલા સકલ લોક મેં પ્રસિદ્ધ
હૈં ઓર જો કાર્ય હોતા હૈં વહ પરિણામી કારણ કે અતિરિક્ત અપેક્ષા
કારણ કી અધીનતા સે હી હોતા હૈં જૈસે ઘટાદિકાર્ય, તાત્પર્ય હસકા
એલા હૈં કિ ઘટાદિકાર્ય કા પરિણામી કારણ મિટ્ટી કા પિણ્ડ હૈં સો
ઘટાદિકાર્ય કેવલ હસ મિટ્ટીકે પિણ્ડકે સદ્ભાવમેં હી નહીં હો જાતે હૈંકિન્તુ
હસકે સાથ વે અપેક્ષા કારણરૂપ જો દિગ્દેશકાલ આકાશ પ્રકાશ આદિ
હૈં ડનકી મી અપેક્ષા રખતે હૈં એલા તો હૈં નહીં કિ કેવલ મિટ્ટી કે
પિણ્ડ સે ઘટ નિષ્પન્ન હો જાતા હો ઓર વહ અપેક્ષા કારણોં કી આવ-
શ્યકતા અપની ઉત્પત્તિ મેં નહીં રખતા હો યદિ એલા હી માના જાવે તો
ફિર ક્યા હૈં કેવલ સૃત્ પિણ્ડ કે સદ્ભાવ મેંહી ઘટ કી ઉત્પત્તિ હો જાની

પરિસ્થિતિ ઉદ્ભવે કે કાં તો એક, બે, ત્રણ આદિ છવ અને પુદ્ગલોધી જ
લોક વ્યાપ્ત રહે, અથવા તેમનાથી બિલકુલ રહિત પણ થઈ જાય. પણ એવું
કદી બેવામાં આવ્યું નથી અને તે ઈષ્ટ પણ નથી.

અથવા—ગતિ અને સ્થિતિ, એ બે કાર્ય છે, એવું સઠળલોકમાં પ્રસિદ્ધ
છે અને કાર્ય એકલા પરિણામી કારણને અધીન હોતું નથી પણ અપેક્ષા
કારણને પણ અધીન હોય છે. જેમકે ઘટાદિ કાર્યમાં પરિણામીકારણ માટીના
પિંડ છે, પરન્તુ એકલી માટીના પિંડના સદ્ભાવથી ઘટા આદિનું નિર્માણ થઈ
શકતું નથી, સાથે સાથે અપેક્ષાકારણરૂપ દિગ્દેશકાલ (દિશા, પ્રદેશ, કાળ)
આકાશ, પ્રકાશ આદિની પણ જરૂર પડે છે. એકલા માટીના પિંડમાંથી ઘટો
બની જતો હોય—અપેક્ષા કારણરૂપ પ્રકાશ આદિની તેને જરૂર રહેતી ન હોય,
એવું તો શક્ય જ નથી. બે અપેક્ષાકારણોની આવશ્યકતા જ ન હોય તો

ધાનાવસ્થામાં । સયેહ ગતિસ્થિતી અપિ પરિણામિકારણરૂપયોર્ગીવપુદ્ગલ્યો વર્ષ માને અપિ અપેક્ષાકારણં ધિના ન મન્થિતમર્હતઃ, દશ્યેષે ચ ગતિસ્થિતી, અતસ્તયો-
રપેક્ષાકારણરૂપૌ ધર્માધર્માવિમ્યુષમન્થવ્યાવેવ । इत्थं धर्माधर्मयोरस्तित्वमुसिद्धमेवेति ।

યદ્વા—પૂર્વમલોકોઽમ્યુપગતાઃ, તદમ્યુપગમે ચ લાકપરિચ્છેદકારિણી ધર્મા ધર્માવપિ પ્રતિપત્ત્યૌ । અન્યથાઽઽકાશસામ્ય ઓકાલોકમ્યપસ્યાઽપિ ન મ્યાત્ । તથા ચાવિશિષ્ટ પચાકાશે સતિ બીવાનાં પુદ્ગલાનાં ચ ગત્યમાવેન પ્રવિચાતામાવાત્,

વાહિયે પરન્તુ એસા તો હોતા નહીં હૈં इसलिये यह मानना चाहिये कि कार्य निष्पत्ति में अपेक्षा कारण भी आवश्यक होता है इसी तरह से गति और स्थितिभी परिणामी कारण रूप जो जीव और पुद्गल हैं इनके सत्त्व में भी अपेक्षा कारण के बिना नहीं हो सकती है परन्तु ये होती हुई तो दिखाई देती हैं इसलिये यह मानना ही चाहिये कि इनके अपेक्षा कारणरूप धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकायरूप ये दो द्रव्य हैं । इस प्रकार से इन दोनों का अस्तित्वसिद्ध होता है ।

યદ્વા—પહોલે બલોક માના ગયા હૈં इसके मानने पर लोकका ज्ञान कराने वाले धर्म और अधर्मद्रव्य भी मानना चाहिये नहीं तो आकाश की समानता में लोक और अलोक का विभाग कैसे हो सकेगा ? नहीं हो सकेगा क्योंकि आकाश ही आकाश सर्वत्र समान रहेगा अतः उस में जीव और पुद्गलों की गति के अभाव को लेकर प्रतिघात का अभाव होने से और स्थिति के अभाव को लेकर सुम्बुदात्त्वादि संयंघ के अभाव

જોઈતી પ્રાપ્તિમાંથી પણ બહાનું નિર્માણ થવું બેધજે, પરન્તુ એવું કદી બનતું નથી. તેથી જો વાત સ્વીકારવી જ પડશે કે કાર્મનિષ્પત્તિમાં અપેક્ષાકારણની પણ આવશ્યકતા રહે છે એજ પ્રમાણે એવ અને પુદ્ગલોની ગતિ અને સ્થિતિ પણ અપેક્ષાકારણોના સદૃશાવ બિના સંભવી શકતી નથી. એવ અને પુદ્ગલોની ગતિ અને સ્થિતિ, જો બન્નેનો સદૃશાવ બેવા મળે છે, તેથી જો વાત માનવી જ પડશે કે તેમના અપેક્ષાકારણરૂપ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય, જો બન્ને દ્રવ્યોનો સદૃશાવ હોય છે

અન્યથા—પહેલાં અસૌક્યનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવામા આવ્યું છે, તો લોકનું જ્ઞાન કરાવવાય ધર્મદ્ર વ અને અધર્મદ્રવ્ય પણ મનવા જ બેધજે. નહીં તો આકાશની સમાનતામાં લોક અને અસૌક્યનો વિભાગ કેવી રીતે થઈ શકશે ? અને તે રીતે તો સર્વત્ર આકાશની જ દેવજ સમાનતા રહેશે. તો તેમાં એવ અને પુદ્ગલોની ગતિનો અભાવ રહેવાથી પ્રતિઘાતનો અભાવ રહેશે, અને

સ્થિત્યભાવેન ચ સુખદુઃખાદિસંવન્ધાભાવાત્ સુખદુઃખવન્ધાદિવ્યવહારો નોપપ-
દ્યેત । ઉક્તં ચ—

“તમ્હા ધમ્મા ધમ્મા, લોગપરિચ્છેદકારિણોજુત્તા ।

ઇહાઽઽગાસે તુલ્હે, લોગોઽલોગોત્તિ કો ભેઓ ? ॥ ૧ ॥

લોગવિભાગાભાવે, પહિઘાયાઽભાવઓઽણવત્થાઓ ।

સંવવહારાભાવે, સંવંધાભાવઓ હોજ્જા ॥ ૨ ॥

છાયા—તસ્માદ્ ધર્માધર્મો લોકપરિચ્છેદકારિણો યુક્તો ।

ઇતરથાઽઽકાશે તુલ્યે લોકોઽલોક ઇતિ કો ભેદઃ ? ॥ ૧ ॥

લોકવિભાગાભાવે પ્રતિઘાતાભાવતોઽનવસ્થાતઃ ।

સંવ્યવહારાભાવઃ સંવન્ધાભાવતો ભવેત્ ॥ ૨ ॥ ઇતિ સૂ૦ ૮ ॥

ઇત્યમ્ આત્મનો લોકટ્ટિત્વં ધર્માધર્માસ્તિકાયોપગૃહીતત્વં સદળ્લટ્તવં સક્રિયત્વં
ચ સૂચિતમ્ । એવંભૂત આત્મા કર્મણા વંધ્યતે ઇતિ વન્ધં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગો વંધે ॥ ૧ ॥

છાયા—એકો વન્ધઃ ॥ ૧ ॥

હોને સે સુખદુઃખ વન્ધ આદિ કા વ્યવહાર નહીં બન સકેગા ।

કહા મી હૈ—“તમ્હા ધમ્મા ધમ્મા” તથા ચ “લોગવિભાગા ભાવે” ઇત્યાદિ ।

હસ તરહ આત્મા કા લોક મેં રહના તથા ધર્મ ઓર અધર્મ દ્રવ્ય
દ્વારા ગતિ સ્થિતિ મેં ડસકા ઉપકૃત હોના ડળડસહિત હોના ક્રિયાસ-
હિત હોના યહ સવ ઘઘાં તક સૂચિત ક્રિયા ગયા હૈ એસા આત્મા કર્મ
સે વંધતા હૈ અતઃ અવ વધ કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ ।

‘એગો વંધે’ ઇત્યાદિ ॥ ૧ ॥

મૂલાર્થ—વન્ધ એક હૈ ॥ ૧ ॥

સ્થિતિનો અભાવ રહેવાથી સુખદુઃખાદિ સંબંધનો અભાવ રહેશે. એવી પરિ-
સ્થિતિમાં સુખદુઃખબંધ આદિનો વ્યવહાર જ નહીં સંભવી શકે ।

“તમ્હા ધમ્મા ધમ્મા ॥ તથા ચ “લોગવિભાગા ભાવે” ઇત્યાદિ

આ રીતે આત્મા લોકમાં રહે છે, તથા ધર્મ અને અધર્મ દ્રવ્ય દ્વારા
તે ગતિસ્થિતિમાં આવે છે, તે હડસહિત હોય છે અને ક્રિયાસહિત હોય છે,
એ વાતનું અહીં સુધીમાં નિરૂપણ થઈ ગયું છે. એવો આત્મા કર્મથી બંધાતો
હોવાથી હવે બંધનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“એગો વંધે” ઇત્યાદિ ॥ ૬ ॥

સૂત્રાર્થ—બન્ધ એક છે. ॥ ૬ ॥

વ્યાખ્યા—‘એ’ શ્વેતિ—

વન્ય—વન્યન વાંચ, આસ્રવનિમિષઃ કપાયસહિતસ્યાત્મન પ્રતિમદેશમણિષ કર્મપુટૈ સહ સયોગવિશેષઃ । ત્વ ચ સકપાયમીવકર્ત્વક્રમયોગ્યપુટલાદાનરૂપ, સ ચ એકઃ—એકસ્વસરૂપાવાન્ । યથાપિ પ્રકૃતિસ્થિત્યનુમાયમદેશમેશાદ વાંચમતુ વિવસ્તથાપિ તસ્ય વાંચસામાન્યાદેકત્વમ્, કુત્તો સત્યાં પુનર્વન્વામાયાત્ વા એક સ્વમ્ । યદ્વા દ્રવ્યમાત્રમેશાદ વન્યો દ્વિવિધઃ—દ્રવ્યતો નિગદાદિમિઃ, માતૃતસ્તુ

ટીકાર્થ—વાંચને કા નામ વાંચ હૈ યહ વાંચ એક પ્રકાર કા સયોગ વિશેષરૂપ હોના હૈ ઇસ વાંચ કા નિમિત્ત ઓસ્રવ હોતા હૈ કપાય સહિત આત્મા કા હર એક પ્રવેશ આઠ કર્મોં કૈ સાથ જો સમ્બંધિત હૈ—ગાદરૂપ સૈ જકઢા હુઆ હૈ—હસી કા નામ વાંચ હૈ ઇસ વાંચ અવસ્થા મૈં આત્મા કૈ પ્રવેશ ઓર કર્મોં કૈ પ્રવેશ પરસ્પર મૈં ક્ષીર નીર કી તરહ મિલે રહતે હૈં । વાંચ ડસી જીવ કો હોતા હૈ ક્ષો જીવ સકપાય હોતા હૈ ક્યોં કિ કપાય સહિત હોને સૈ જીવ કર્મ કૈ યોગ્ય પુત્રલોં કો પ્રહણ કરતા હૈ યહ વાંચ યથાપિ પ્રકૃતિવાંચ આદિ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ફિર ની વાંચસામાન્યકી અપેક્ષા યહ એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ કહા ગયા હૈ ।

અથવા—જીવ જપ સસાર સૈ મુક્ત હો જાતા હૈ તય પુનઃ વસકો વાંચ નહીં હોતા હૈ અતઃ પુનર્વાંચ કૈ અમાય સૈ યહ એકત્વ સંખ્યાવિ શિષ્ટ કહા ગયા હૈ ।

અથવા—દ્રવ્યવાંચ ઓર માય વાંચ કૈ મેદ સૈ વાંચ કો પ્રકાર કા

ટીકાર્થ—આધિવુ જોટલે જાંધ તે જાંધ જોક પ્રકારના સંયોગ વિશેષરૂપ કોય છે આસ્રવોને કારણે જીવ આ જાંધ કરે છે કપાયમુક્ત આત્માને દરેક પ્રવેશ આઠ કર્મોં વડે જાકરૂપે જકઢાયેલો કોય છે તેવું નામ જ વાંચ છે આ જાંધ દશામ્ આત્માના પ્રવેશો અને કર્મોના પ્રવેશો જોકમિકની સાથે ક્ષીર નીરની જેમ (દૂધ અને પાણીની જેમ) જાળી જાય છે સકપાયી જીવ જ કર્મોના જાંધ કરતો કોય છે, કારણ કે કપાયમુક્ત જીવ કર્મના ચોખ્ખ પુત્રલોને પ્રકરૂં કરે છે જો કે આ જાંધના પ્રકૃતિવાંચ આદિ ચાર પ્રકારે ઠણા છે, છતાં પણ જાંધ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને જોક (જોક સંખ્યાવાળો) કહ્યો છે

અથવા—જીવ જારે સસારથી મુક્ત થઈ જાય છે, ત્યારબાદ ફરીથી આ જાંધ કરતો નથી. તેની પુનર્જાંધના જાંધાવની અપેક્ષાએ તેને જોક સંખ્યાવાળો કહ્યો છે

કર્મણા, તથોશ્ચ વન્ધસામાન્યવિવક્ષયા એકત્વમિતિ । નનુ વન્ધોઽત્ર જીવકર્મણોઃ—સંયોગઃ, સ આદિમાન્ અનાદિર્વાં ? તત્ર યદિ પ્રથમઃ પક્ષઃ, તર્હિ કિં પૂર્વમાત્મા સમુત્પન્નઃ ? કિં વા કર્મસમુત્પન્નમ્ ? ઉત તદુભયં યુગપત્ સમુત્પન્નમ્ ? ઠતિ વિકલ્પ ત્રય ભવતિ । તત્ર પૂર્વમ્ આત્મા સમુત્પન્નઃ ' ઇતિ વિઠ્ઠલપો વક્તુમશક્તયઃ, યતો-નિર્હેતુકત્વેનાત્મનઃ સ્વરવિપાળવત્ સંભવાભાવઃ સ્યાત્ । યદ્યકારણોત્પન્નસ્યાપિ સંભવો મન્યતે, તર્હિ અકારણોત્પન્નસ્ય તસ્યોપરમોઽપ્યકારણત એવ સ્યાત્ । તથા—પૂર્વકર્મ

હોતા હૈં ઇનમ્લેં નિગઢાદિ ઢારા જો વન્ધ હોતા હૈં વહ દ્રવ્યવન્ધ હૈં ઓર રાગદ્વેષાદિ કે નિમિત્ત સે જો કર્મ કે સાથ વન્ધ હોતા હૈં વહ ભાવવન્ધ હૈં ઇન ઢોનોં મ્લેં વન્ધ સામાન્ય કી વિવક્ષા સે એકત્વ હૈં ।

શંકા—આપને જીવ ઓર કર્મ કા જો પરસ્પર મ્લેં સંયોગવિશેષ હૈં વહ વન્ધ હૈં એસા કહા હૈં સો યહ સંયોગવિશેષ આદિમાન્ હૈં યા અનાદિરૂપ હૈં ? અર્થાત્ જીવ કે સાથ કર્મો કા યહ સંયોગવિશેષરૂપ સંવંધ અમુક સમય સે હુઆ હૈં યા સમય કે વિના હુઆ હૈં ? યદિ કહાં જાવે કિં યહ સમ્બન્ધરૂપ વન્ધ અમુક સમય સે હુઆ હૈં તો ઇસમ્લેં ચે વિકલ્પ ઉપસ્થિત હોતે હ્લેં કિં પહિલે આત્મા ઉત્પન્ન હુઆ હૈં યા કર્મ ઉત્પન્ન હુઆ હૈં ? યા ઢોનોં એક સાથ ઉત્પન્ન હુએ હ્લેં ? પહિલા વિકલ્પ ઇસ લિયે ટીક નહીં હૈં કિં આત્મા તો નિર્હેતુક હૈં ઓર જો નિર્હેતુક હોતા હૈં ડસકા ઉત્પાદ સ્વર વિજાળ કી તરહ હોતા નહીં હૈં યદિ કારણ કે વિના ઢી ઉત્પત્તિ માની જાવે તો ફિર ડસકી ઉત્પત્તિ સદા હોતી હી રહની

અથવા—દ્રવ્યબંધ અને ભાવબંધની અપેક્ષાએ બંધના બે પ્રકાર છે. જ'શ્ચ (સાંકળ) આદિ દ્વારા બે બંધ થાય છે તેને દ્રવ્યબંધ કહે છે, અને રાગદ્વેષાદિને કારણે બે બંધ થાય છે તેને ભાવબંધ કહે છે તે બન્નેમાં બંધ સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ છે.

શંકા—આપે બંધની આ પ્રમાણે વ્યાખ્યા આપી છે—“ જીવ અને કર્મના પરસ્પરના સંયોગ વિશેષને બંધ કહે છે ” તો તે સંયોગ આદિમાન છે કે અનાદિરૂપ છે ? એટલે કે જીવની સાથે કર્મોના આ સંયોગ અમુક સમયથીજ છે કે અનાદિકાળથી છે ? જો તેનો એવો જવાબ હોય કે તે સંબંધ અમુક સમયથી છે, તો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે “ પહેલાં આત્મા ઉત્પન્ન થયો છે ? કે કર્મ ઉત્પન્ન થયેલ છે ? કે બન્ને એક સાથે ઉત્પન્ન થયેલા છે ? ” આ પ્રશ્નનો પહેલો વિકલ્પ તો એ કારણે માન્ય થાય તેમ નથી કે આત્મા તો નિર્હેતુક છે અને બે નિર્હેતુક હોય છે તેની ઉત્પત્તિ અરવિપાણુ (ગર્હભને માથે શિંગડાં) ની જેમ સભવી શકતી નથી. જો કારણ વિના પણ ઉત્પત્તિ માની લેવામાં આવે તો તેની ઉત્પત્તિજ સદા થતી રહેતી જોમજો—ને—”

સમુત્પદ્યતે इति द्वितीयो विकल्पोऽप्यसंगत एव, कर्तुरभावेन सदुत्पत्तेरसम्भवात् । यदि कर्तुरभावेऽपि कर्मोत्पत्तिरिति मन्यते, तदा कर्मोत्पत्तिरप्यपदेशोऽपि कर्तुमशक्य-
स्यात् । क्रियमाणस्यैव कर्मत्वेन व्यपदेशात् । किं च—कारणेन विना कर्मोत्पत्ति-
र्भवतीति मन्यते, तर्हि भकारणोत्पन्नस्य तस्य नाशोऽपि कारणमन्तरेणैव स्या-
दिति । युगपदुत्पत्तिरुपस्तृतीयो विकल्पोऽप्यसमञ्जसएव, कारणं विना तयोस्त्य-
त्पत्तिसंभवात् । कारणभावेऽपि यदि युगपदुत्पत्तिः स्यात्तर्हि ‘अथ कर्ता इदं कर्म’

આહિય ઉમકા ઉપરમ નહીં હોના આહિય હસ તરહ સે આત્મા કી મુક્તિ
હોને કા સમય હી પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા હૈ યદિ કહા જાવે કિ
કર્મ પહિલે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ તો યહ દ્વિતીય પક્ષ મી સંગત નહીં પૈઠતા હૈ
ક્યોં કિ કર્તા કે અભાવ મેં ક્રિયા કા અભાવ રહેગા ફિર કર્મ કી
ઉત્પત્તિ કેસે હો સકતી હૈ યદિ કહા જાવે કિ કર્તા કે અભાવ મેં ‘મી
કર્મોત્પત્તિ માન લી જાવેગી તો ફિર ઉસમેં “કર્મ” એસા વ્યપદેશ નહીં
પન સકેગા ક્યોં કિ ક્રિયમાણ મેં હી કર્મ એસા વ્યપદેશ હોતા હૈ ।

કિન્ન—યદિ કારણ કે વિના કર્મોત્પત્તિ માની જાવે તો જો વિના
કારણ કે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ઉસકા નાશ મી વિના કારણ હી હોના
આહિયે પરન્તુ કર્મ કા વિનાશ વિના કારણ હોતા હી નહીં હૈ “યુગ-
પત્ ઉત્પત્તિ તૃતીય પક્ષ મી ઠીક નહીં હૈ ક્યોં કિ કારણ કે વિના ઉન
દોનોંકી ઉત્પત્તિ અસંભવ હૈ યદિ કારણ કે અભાવમેં મી દોનોં કી જીવ
ઔર કર્મ કી—યુગપત્ ઉત્પત્તિ માની જાવે તો “યહ કર્તા હૈ યહ કર્મ”

કવી બોધજે નહીં આ રીતે આત્માની મુક્તિ અવાની વાત જ શક્ય જની શકે
નહીં જો જોમ કહેવામાં આવે કે કર્મ પહેલાં ઉત્પન્ન થયું છે, તો તે વાત
પણ સત્ય લાગતી નથી, કારણ કે કર્તાના અભાવે ક્રિયાને જ અભાવ રહે
છે, તો કર્મની ઉત્પત્તિ જ કેવી રીતે થઈ શકી? જો જોમ કહેવામાં
આવે કે કર્તાના અભાવમાં પણ કર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, તો તેમાં “કર્મ”
જોવો. વ્યપદેશ (બહેવાર) જ ન કરી શકાય, કારણ કે ક્રિયામાંથી જ કર્મ
જોવો. વ્યવહાર થઈ શકે છે

જો વિના કારણે કર્મોત્પત્તિ માનવામાં આવે તો વિના કારણે ઉત્પન્ન
થયેલાનો નાશ પણ વિના કારણ થવો બોધજે, પરન્તુ કર્મના વિનાશ વિના
કારણ થતો નથી “જાતમા અને કર્મની જોડ સાથે ઉત્પત્તિ થઈ છે,” આ
ત્રીજો વિકલ્પ પણ માન્ય થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે વિના કારણ તે બનેલી
ઉત્પત્તિ અશક્યવિત છે જો કારણ વિના પણ તેમની જોડ સાથે ઉત્પત્તિ
સ્વીકારવામાં આવે તો “આ કર્તા છે અને આ કર્મ છે,” જોવો વ્યવહાર

તિ વ્યવહારો નોપપન્નેતેતિ । इत्थं चादिमत्पक्षे जीवकर्मणोः संयोगो दुरूपपादः ? ।
अथ चेत्तयोः संयोगोऽनादिरिति पक्षोऽभ्युपगम्यते, तर्हि अनादित्वादेव जीवकर्म-
वियोगो न स्यात्, आत्माकाश संयोगवत्, इत्थं च मुक्तिरेव न स्यात् ? इति चेत्,
अत्रोच्यते—तत्र—आदिमत्संयोगपक्षो नाश्रीयते शास्त्रासंमतत्वात् । अनादि-

है ” ऐसा व्यवहार ही नहीं बन सकता है । इस प्रकार से वन्ध की
आदि मत्ता में जीव कर्म का संयोग दुरूपपाद है । यदि इन दोनों का
वन्धरूप सम्बन्ध अनादि काल का माना जावे तो फिर उसका विनाश
ही नहीं हो सकेगा इस तरह से जीव और कर्म का जो वियोग हो
जाता है वह आत्मा और आकाश के संयोग की तरह कभी नहीं हो
सकता है और वियोग न हो सकने से आत्मा की मुक्ति की प्राप्ति ही
नहीं हो सकती है ।

૬૦—કર્મ કા ઓર આત્મા કા સંયોગસાદિ હૈ એસા પક્ષ હમ ને
નહીં માના હૈ ક્યોં કિ યહ પક્ષ શાસ્ત્ર સંમત નહીં હુઆ હૈ । અતઃ ઇસ
પક્ષ મેં નિગદિત દોષોં કે લિયે યહાં કોઈ અવકાશ હી નહીં હૈ રહાં
અનાદિ પક્ષ સો જીવ ઓર કર્મ કા સન્વન્ધરૂપ યહ વન્ધ અનાદિકાલ
કા હી માના ગયા હૈ અનાદિકાલિક ઇસે માનને પર જો ઇનકી મુક્તિ
નહીં હો સકેગી—કર્મ કે સાથ સે આત્મા કા છુટકારા નહીં હો સકેગા—
એસા જો દોષ દિયા ગયા હૈ વહ ન્યાય સંગત ઇસલિયે નહીં હૈ કિ સુવર્ણ
કા ઓર પાષાણકા સમ્બન્ધ અનાદિકાલિક હોતા હુઆ મી વિયુક્ત હુઆ

પણ થઈ શકતો નથી આ રીતે જીવની યાથે બંધને સંબંધ અમુક સમ-
યથી જ હોવાની વાત સિદ્ધ થતી નથી. જો તે બંનેનો સંયોગ અનાદિકાળથી
હોવાની વાત સ્વીકારવામાં આવે તો તેનો વિનાશ જ સંભવી શકશે નહીં.
આ રીતે જીવ અને કર્મનો જે વિયોગ થઈ જાય છે તે આત્મા અને આકા-
શના સંયોગની જેમ કદી પણ થઈ શકત નહીં, અને વિયોગ નહીં થઈ શક-
વાથી આત્માને મુક્તિની પ્રાપ્તિ જ થઈ શકત નહીં

ઉત્તર—કર્મનો અને આત્માનો સંયોગ સાદિ (આદિ સહિત) છે, એવી
વાત જૈન સિદ્ધાંતકારોએ કદી સ્વીકારી નથી. તેથી તે માન્યતામાં રહેલા દોષોને
માટે જૈન સિદ્ધાંતમાં તો કોઈ અવકાશ જ નથી. જૈન સિદ્ધાંત તો જીવ અને
કર્મના સંબંધરૂપ આ બંધને અનાદિકાળનો માન્ય છે તેમનો અનાદિકાળથી
સંબંધ હોવા છતાં પણ આત્માની મુક્તિ નહીં થઈ શકે એવી વાત કરવી તે
ન્યાયસંગત નથી. જેમ સુવર્ણ અને પાષાણનો સંબંધ અનાદિકાળનો

સમુત્પત્તયેતિ દ્વિતીયો વિકલ્પોડ્વ્યસમગત एव, કર્તુરમાણેન સદુત્પત્તેરસમગત્ ।
 यदि कर्तुरमाणेऽपि कर्मोत्पत्तिरिति मन्यते, तदा कर्मसि व्यपदेशोऽपि कर्तुमशक्य
 स्यात् । क्रियमाणस्यैव कर्मत्वेन व्यपदेशात् । किं च-कारणेन विना कर्मोत्पत्ति
 भवतीति मन्यते, तर्हि अकारणोत्पत्तस्य तस्य नाशोऽपि कारणमन्तरेणैव स्या
 दिति । युगपदुत्पत्तिरूपसत्त्वतीयो विकल्पोऽप्यसमञ्जस एव, कारणं विना तद्योस्य
 त्यसमગત્ । કારણામાણેઽપિ યદિ યુગપદુત્પત્તિઃ સ્વાધર્મિ 'અવ કર્તા ઇવ કર્મે'

આહિય ઉમકા ઉપરમ નહીં હોના આહિય રમ તરહ સે આત્મા કી મુક્તિ
 હોને કા સમય હી પ્રાપ્ત નહીં હો સકમા હૈ યદિ કહા જાવે કિ
 કર્મ પહિછે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ તો યહ દ્વિતીય પક્ષ મી સગત નહીં પૈઠતા હૈ
 કયોં કિ કર્તા કે અમાય મેં ક્રિયા કા અમાય રહેગા ફિર કર્મ કી
 ઉત્પત્તિ કેસે હો મકની હૈ યદિ કહા જાવે કિ કર્તા કે અમાય મેં મી
 કર્મોત્પત્તિ માન લી જાયેગી તો ફિર ઉસમેં "કર્મ" એસા વ્યપદેશ નહીં
 થન મકેગા કયોં કિ ક્રિયમાણ મેં હી કર્મ એસા વ્યપદેશ હોતા હૈ ।

કિચ્ચ—પદિ કારણ કે વિના કર્મોત્પત્તિ માની જાવે તો જો વિના
 કારણ કે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ઉસકા નાશ મી વિના કારણ હી હોના
 આહિયે પરન્તુ કર્મ કા વિનાશ વિના કારણ હોતા હી નહીં હૈ "યુગ
 પત્ ઉત્પત્તિ તૃતીય પક્ષ મી ઠીક નહીં હૈ કયોં કિ કારણ કે વિના ઊન
 દોનોંકી ઉત્પત્તિ અસમય હૈ યદિ કારણ કે અમાયમેં મી દોનોં કી જીવ
 ઔર કર્મ કી-યુગપત્ ઉત્પત્તિ માની જાવે તો "યહ કર્તા હૈ યહ કર્મ"

કની ભેદજ્ઞે નહીં આ રીતે આત્માની મુક્તિ થવાની વાત જ શક્ય મની શકે
 નહીં જો એમ કહેવામાં આવે કે કર્મ પદેશાં ઉત્પન્ન થયું છે, તો તે વાત
 પણ સમજ લાગતી નથી, કારણ કે કર્તાના અભાવે કિવાને જ અભાવ રહે
 છે, તો કર્મની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ શકી ? જો એમ ફક્ત કહેવામાં
 આવે કે કર્તાના અભાવમાં પણ કર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે તો તેમાં "કર્મ"
 એવો વ્યવદેશ (દેવાર) જ ન કરી શકાય, કારણ કે કિયમાણમાં જ કર્મ
 એવો વ્યવદેશ થઈ શકે છે

જો વિના કારણે કર્મોત્પત્તિ માનવામાં આવે તો વિના કારણે ઉત્પન્ન
 થયેલાનો નાશ પણ વિના કારણ થવો ભેદજ્ઞે, પરન્તુ કર્મનો વિનાશ વિના
 કારણ મતો નથી "આત્મા અને કર્મની એક સાથે ઉત્પત્તિ થઈ છે" આ
 ત્રીજે વિચાર પણ મન્ય થઈ શકે તેમ નથી કારણ કે વિના કારણ તો બંનેની
 ઉત્પત્તિ અશક્યમિત છે જો કારણ વિના પણ તંમની એક સાથે ઉત્પત્તિ
 સ્વીકારવામાં આવે તો "આ કર્તા છે અને આ કર્મ છે" એવો વ્યવદેશ

તિ વ્યવહારો નોપપન્નેતેતિ । इत्थं चादिमत्पक्षे जीवकर्मणोः संयोगो दुरुपपादः ? ।
 अथ चेत्तयोः संयोगोऽनादिरिति पक्षोऽभ्युपगम्यते, तर्हि अनादित्वादेव जीवकर्म-
 वियोगो न स्यात्, आत्माकाश संयोगवत्, इत्थं च मुक्तिरेव न स्यात् ? इति चेत्,
 अवोच्यते—तत्र—आदिमत्संयोगपक्षो नाश्रीयते शास्त्रासंमतत्वात् । अनादि-

है " ऐसा व्यवहार ही नहीं बन सकता है । इस प्रकार से बन्ध की
 आदि मत्ता में जीव कर्म का संयोग दुरुपपाद है । यदि इन दोनों का
 बन्धरूप सम्बन्ध अनादि काल का माना जावे तो फिर उसका विनाश
 ही नहीं हो सकेगा इस तरह से जीव और कर्म का जो वियोग हो
 जाता है वह आत्मा और आकाश के संयोग की तरह कभी नहीं हो
 सकता है और वियोग न हो सकने से आत्मा की मुक्ति की प्राप्ति ही
 नहीं हो सकती है ।

उ०—कर्म का और आत्मा का संयोगसादि है ऐसा पक्ष हम ने
 नहीं माना है क्यों कि यह पक्ष शास्त्र संमत नहीं हुआ है । अतः इस
 पक्ष में निगदित दोषों के लिये यहां कोई अवकाश ही नहीं है रहा
 अनादि पक्ष सो जीव और कर्म का सम्बन्धरूप यह बन्ध अनादिकाल
 का ही माना गया है अनादिकालिक इसे मानने पर जो इनकी मुक्ति
 नहीं हो सकेगी—कर्म के साथ से आत्मा का छुटकारा नहीं हो सकेगा—
 ऐसा जो दोष दिया गया है वह न्याय संगत इसलिये नहीं है कि सुवर्ण
 का और पाषाणका सम्बन्ध अनादिकालिक होता हुआ भी वियुक्त हुआ

પણ થઈ શકતો નથી. આ રીતે જીવની સાથે બંધનો સંબંધ અમુક સમ-
 થથી જ ઢોવાની વાત સિદ્ધ થતી નથી જે તે બંનેનો સંયોગ અનાદિકાળથી
 ઢોવાની વાત સ્વીકારવામાં આવે તો તેનો વિનાશ જ સંભવી શકશે નહીં.
 આ રીતે જીવ અને કર્મનો જે વિયોગ થઈ જાય છે તે આત્મા અને આકા-
 શના સંયોગની જેમ કદી પણ થઈ શકત નહીં, અને વિયોગ નહીં થઈ શક-
 વાથી આત્માને મુક્તિની પ્રાપ્તિ જ થઈ શકત નહીં

ઉત્તર—કર્મનો અને આત્માનો સંયોગ સાદિ (આદિ સહિત) છે, એવી
 વાત જૈન સિદ્ધાંતકારોએ કદી સ્વીકારી નથી. તેથી તે માન્યતામાં રહેલા દોષોને
 માટે જૈન સિદ્ધાંતમાં તો કોઈ અવકાશ જ નથી જૈન સિદ્ધાંત તો જીવ અને
 કર્મના સંબંધરૂપ આ બંધને અનાદિકાળનો માન્યો છે. તેમનો અનાદિકાળથી
 સંબંધ ઢોવા છતાં પણ આત્માની મુક્તિ નહીં થઈ શકે એવી વાત કરવી તે
 ન્યાયસંગત નથી. જેમ સુવર્ણ અને પાષાણનો સંબંધ અનાદિકાળનો

પણમાધિસ્ય જીવકર્મણોર્વિયોગમારૂપો ચો દોષસ્થયામિધીયતે, સોડ્યુક્ત એવ ।
અનાદિરવેડપિ કાશ્ચનોપલયોરિષિ જીવકર્મણો સંયોગોઽપ્યુચ્છિદ્યમાનો દૃશ્યતે ।

ઉક્તચ્ચ—“ જહ વેહ કષણોપલસત્રોગોડ્ઞાહ સતહ ગમોડવિ ।

યોચ્છિજ્જહ સોવાય તહ ઓગો જીવકર્મમાણ ॥ ”

છાયા—યથા વેહ કાશ્ચનોપલસત્રોગોડ્ઞાદિ સન્તતિ ગતોડપિ ।

વ્યુચ્છિદ્યતે સોવાય તથા યોગો જીવકર્મણોઃ ॥ રૂતિ ॥

તથા—અનાદિરપિ સન્તાની વિનશ્યતિ, યથા ધીમાક્કુરસન્તાનઃ ।

ઉક્તચ્ચ—“ દગ્ધે ધીજે યથાત્પન્તં પ્રાદુર્ભવતિ નાક્કુરઃ ।

કર્મધીજે તથા દગ્ધે નારોરિતિ પ્રવાક્કુરઃ ॥ ૧ ॥ ” સૂ. ૦ ॥

ધન્વસ્થાનાદિત્વેડપિ કસ્યચિદ્ મધ્યાત્મનો મોક્ષો ભવતીતિ મોક્ષસ્વરૂપમાર્હ-

મૂલમ્—પ્રગે મોક્ષે ॥ સૂ. ૦ ૧૦ ॥

છાયા—પ્રકો મોક્ષઃ ॥ ૧૦ ॥

દેશ્વા જાતા હૈ અતઃ અનાદિકાલિક જીવ કર્મ કા સમ્યગ્વરૂપ બધ
માનનેપર જીવ ઔર કર્મ કા યહ બધ વ્યુચ્છિદ્ય નહીં હો સકતા હૈ
તેસી દોષાપત્તિ લાગુ નહીં હો સકતી હૈ ।

ઉક્ત ચ—જહ વેહ કષણો રૂપાદિ ।

તથા—અનાદિ ધી સન્તાની ધીમાક્કુર સન્તાનકી તરહ નષ્ટ હો જાતા હૈ
કહા ધી હૈ—“ દગ્ધે ધીજે ” રૂપાદિ

તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ઝિસ તરહ ધીજ કે દગ્ધ હો જાને પર
અક્કુર વત્પન્ન નહીં હોતા હૈ વસી પ્રકાર સે કર્મરૂપી ધીજ કે દગ્ધ હો જાને
પર નષ્ટ હો જાને પર અવરૂપી અક્કુર વત્પન્ન નહીં હોતા હૈ ॥૧॥

હોવા છતાં પણ મુવર્જી ને પાપાચુથી અલગ કરી શકાય છે, એમ આત્મા અને
કર્મોને સ્વલ્પ અનાદિકાળને હોવા છતાં પણ કર્મોને આત્માથી અલગ કરી
શકાય છે તેમને અવધા સ્વલ્પ કરીને આત્મા મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે.

કર્મું પણ છે “ જહ વેહ ” રૂપાદિ

તથા—અનાદિકાળથી આત્માના પ્રદેશોની ઉપર અધિષ્ઠા કર્મો પણ બીજા
કર્મોની જેમ નષ્ટ થઈ જાય છે.

કર્મું પણ છે “ દગ્ધે ધીજે ” રૂપાદિ

આ કથનને બાવાર્થ એ છે કે જેમ દગ્ધ (બળી ગયેલા) બીજામાંથી
અક્કુર ઉત્પન્ન થતો નથી, એજ પ્રમાણે કર્મરૂપી બીજ બળી જવાથી—નષ્ટ થઈ
જવાથી—અવરૂપી અક્કુરની ઉત્પત્તિ થતી નથી. ॥ સૂ. ૦ ૬ ॥

વ્યાખ્યા--‘એ મોક્ષે’ ઇતિ । મોચનં મોક્ષઃ । આત્મનઃ સકલકર્મભ્યો વિયોગઃ । ઉક્તશ્ચ--‘કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષઃ’ ઇતિ ।

સકલકર્મવિમુક્તસ્ય જ્ઞાનદર્શનોપયોગલક્ષણસ્યાત્મનઃ સ્વાત્મન્યવસ્થાનં મોક્ષઃ । સ ચૈકઃ--એકત્વસંખ્યાવાન્ । જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મા (ક્ષયા) પેક્ષયા મોક્ષસ્યાષ્ટવિધ-ત્વેઽપિ મોચનસામાન્યાદેકત્વમ્ । મુક્તસ્ય પુનર્મોક્ષાભાવાદ્ વા તસ્યૈકત્વમ્ । અથવા દ્રવ્યાર્થતયા ઈપત્પ્રાગ્ભારાખ્યક્ષેત્રમપિ મોક્ષ ઇત્યુચ્યતે । વિનિર્મુક્તા શેષવન્ધનસ્ય

વન્ધની અનાદિતા હોને પર ખી કિસી ૨ બળ્યાત્મા કો મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઇસી કારણ અવ મોક્ષ કા સ્વરૂપ કહા જાના હૈ--

એ મોક્ષે ઇત્યાદિ ॥ ૧૦ ॥

મૂલાર્થ--મોક્ષ એક હૈ ॥ ૧૦ ॥

ટીકાર્થ--છુટને કા નામ મોક્ષ હૈ અર્થાત્ આત્મા સે સમસ્ત કર્મોં કા વિયોગ હોના હી મોક્ષ હૈ ।

ઉક્તં ચ--“કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષઃ” જ્ઞાનદર્શનરૂપ ઉપયોગલક્ષણ વાળે આત્મા કા સકલકર્મોં સે વિપ્રમુક્ત હોને પર જો અપને નિજરૂપ મેં અવસ્થાન હોતા હૈ યહી મોક્ષ હૈ યહ મોક્ષ એકત્વ સંખ્યાવાળા હૈ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મક્ષય કી અપેક્ષા સે મોક્ષ આઠ પ્રકાર કા હૈ પરન્તુ યહાં જો ઉસે એક કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ મોચન સામાન્ય હૈ । અથવા જો જીવ એકવાર મુક્ત હો જાતા હૈ વહ દુવારા મુક્ત નહીં હોતા હૈ ઇસલિયે ખી મોક્ષ એક હૈ । અથવા-ઈપત્પ્રાગ્ભારા નામ કા જો ક્ષેત્ર

બંધની અનાદિતા હોવા છતાં પણ કોઈ કોઈ બળ્યાત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હોય છે તે કારણે સૂત્રકાર હવે મોક્ષના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે--

“એ મોક્ષે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થ--મોક્ષ એક છે.

ટીકાર્થ--મોક્ષ એટલે છુટકારો. આત્માપરથી સમસ્ત કર્મોના નાશ થઈ જવો તેનું નામ જ મોક્ષ છે. કહ્યું પણ છે કે--“કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષ” જ્ઞાન-દર્શનરૂપ ઉપયોગ લક્ષણવાળા આત્માનું સમસ્ત કર્મોથી મુક્ત થઈને પોતાના નિજરૂપમાં (શુદ્ધ સ્વરૂપમાં) પુનઃ આવી જવું, એ જ મોક્ષ છે. તે મોક્ષ પણ એક જ છે. જો કે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મક્ષયની અપેક્ષાએ મોક્ષ આઠ પ્રકારનો છે પરન્તુ અહીં તેને એક કહેવાનું કારણ એ છે કે તે આઠ પ્રકારમાં મોચન (છુટકારો) સામાન્ય તો હોય છે જ. અથવા એકવાર મુક્ત થયેલા છવને બીજીવાર મુક્ત થવું પડતું નથી, તેથી પણ મોક્ષ એક છે. અથવા--

पक्षमाधित्य जीवकर्मणोर्वियोगामावरूपो यो दोषस्त्वयामिधीयते, सोऽप्युक्त एव ।
अनादित्वेऽपि काश्चनोपलभ्योरपि जीवकर्मणो संयोगोऽप्युच्छिद्यमानो दृश्यते ।

उक्तञ्च—“अहंवेह कश्चनोपलसजोगोऽणाह सवह गमोऽपि ।

वोच्छिद्यजह सोपाय तह जोगो जीवकर्ममात्र ॥”

छाया—यथा बह काश्चनोपलसंयोगोऽनादि सन्तति गतोऽपि ।

व्युच्छिद्यते सोपायं तथा योगो जीवकर्मणोः ॥ इति ॥

तथा—अनादिरपि सन्तानी विनश्यति, यथा बीजाङ्कुरसन्तानाः ।

उक्तञ्च—“दग्धे बीजे यथात्यन्त प्रादुर्भवसि नाङ्कुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे नारोऽसि मवाङ्कुरः ॥ १ ॥” सू० ९ ॥

सन्वत्पानादित्वेऽपि कस्यचिद् मन्वत्पारमनो मोक्षो भवतीति मोक्षस्वरूपमाह—

मूलम्—एगो मोक्षस्वे ॥ सू० १० ॥

छाया—एको मोक्षः ॥ १० ॥

देखा जाता है अतः अनादिकालिक जीव कर्म का सन्वत्वरूप बंध माननेपर जीव और कर्म का यह बंध व्युच्छिन्न नहीं हो सकता है ऐसी दोषापत्ति छागू नहीं हो सकती है ।

उक्त च—अहं वेह कश्चणो इत्यादि ।

तथा—अनादि भी सन्तानी बीजाङ्कुर सन्तानकी तरह नष्ट हो जाता है कहा भी है—“दग्धे बीजे” इत्यादि

तात्पर्य कहने का यह है कि जिस तरह बीज के दग्ध हो जाने पर अङ्कुर उत्पन्न नहीं होता है वसी प्रकार से कर्मरूपी बीज के दग्ध हो जाने पर नष्ट हो जाने पर भवरूपी अङ्कुर उत्पन्न नहीं होता है ॥९॥

देखा छायां पक्ष भुवर्ण ने पापाधुयी जलन करी शक्य छे, जेभज्जात्मा जने कर्मोने। सजय जनादिकाजने। देखा छायां पक्ष कर्मोने आत्माधी जलन करी शक्य छे तेभने। सर्वथा क्षय करीने आत्मा मोक्षनी प्राप्ति करी शके छे कहु पक्ष छे “अहं वेह” इत्यादि

तथा—अनादिकाजधी आत्माना प्रवेशीनी उपर जमेलां कर्मो पक्ष जीव कुरीनी जेभ नष्ट सध व्यय छे।

कहु पक्ष छे “दग्धे बीजे” इत्यादि

आ कर्मनने। आचार्य जे छे ते जेभ दग्ध (जली जमेला) जीवभाधी अङ्कुर उत्पन्न सती नथी, जेज प्रभाजे कर्मरूपी जीव जती जवाधी—नष्ट सध जवाधी—कर्मरूपी अङ्कुरनी उत्पत्ति सती नथी ॥ सू० ९ ॥

વ્યાખ્યા--‘ એ મોક્ષે ’ इति । मोचनं मोक्षः । आत्मनः सकलकर्मभ्यो वियोगः । उक्तञ्च--‘ कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्षः ’ इति ।

સકલકર્મવિમુક્તસ્ય જ્ઞાનદર્શનોપયોગલક્ષણસ્યાત્મનઃ સ્વાત્મન્યવસ્થાનં મોક્ષઃ । સ ચૈકઃ--એકત્વસંખ્યાવાન્ । જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મા (ક્ષયા) પેક્ષયા મોક્ષસ્યાષ્ટવિધ-ત્વેઽપિ મોચનસામાન્યાદેકત્વમ્ । મુક્તસ્ય પુનર્મોક્ષાભાવાદ્ વા તસ્યૈકત્વમ્ । અથવા દ્રવ્યાર્થતયા ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાખ્યક્ષેત્રમપિ મોક્ષ ઇત્યુચ્યતે । વિનિર્મુક્તા શેષવન્ધનસ્ય

વન્ધની અનાદિતા હોને પર મી કિસી ૨ બળ્યાત્મા કો મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ હસી કારણ અવ મોક્ષ કા સ્વરૂપ કહા જાતા હૈ--

એ મોક્ષે હ્યાદિ ॥ ૧૦ ॥

મૂલાર્થ--મોક્ષ એક હૈ ॥ ૧૦ ॥

ટીકાર્થ--છુટને કા નામ મોક્ષ હૈ અર્થાત્ આત્મા સે સમસ્ત કર્મો કા વિયોગ હોના હી મોક્ષ હૈ ।

ઉક્તં ચ--“ કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષઃ ” જ્ઞાનદર્શનરૂપ ઉપયોગલક્ષણ વાલે આત્મા કા સકલકર્મો સે વિપ્રમુક્ત હોને પર જો અપને નિજરૂપ મેં અવસ્થાન હોતા હૈ યહી મોક્ષ હૈ યહ મોક્ષ એકત્વ સંખ્યાવાલા હૈ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મક્ષય કી અપેક્ષા સે મોક્ષ આઠ પ્રકાર કા હૈ પરન્તુ યહાં જો ઉસે એક કહા ગયા હૈ ઉસકા કારણ મોચન સામાન્ય હૈ । અથવા જો જીવ એકવાર મુક્ત હો જાતા હૈ વહ દુવારા મુક્ત નહીં હોતા હૈ હસલિયે મી મોક્ષ એક હૈ । અથવા-ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા નામ કા જો ક્ષેત્ર

બંધની અનાદિતા હોવા છતાં પણ કોઈ કોઈ બળ્યાત્મા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરતા હોય છે તે કારણે સૂત્રકાર હવે મોક્ષના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે--

“ એ મોક્ષે ” इत्यादि ॥ ૧૦ ॥

સૂત્રાર્થ--મોક્ષ એક છે.

ટીકાર્થ--મોક્ષ એટલે છુટકારો. આત્માપરથી સમસ્ત કર્મોના નાશ થઈ જવો તેનું નામ જ મોક્ષ છે. કહ્યું પણ છે કે--“ કૃત્સ્નકર્મક્ષયાન્મોક્ષઃ ” જ્ઞાન-દર્શનરૂપ ઉપયોગ લક્ષણવાળા આત્માનું સમસ્ત કર્મોથી મુક્ત થઈને પોતાના નિજરૂપમાં (શુદ્ધ સ્વરૂપમાં) પુનઃ આવી જવું, એજ મોક્ષ છે. તે મોક્ષ પણ એક જ છે. જો કે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મક્ષયની અપેક્ષાએ મોક્ષ આઠ પ્રકારનો છે પરન્તુ અહીં તેને એક કહેવાનું કારણ એ છે કે તે આઠ પ્રકારમાં મોચન (છુટકારો) સામાન્ય તો હોય છે જ. અથવા એકવાર મુક્ત થયેલા છપને બીજાવાર મુક્ત થવું પડતું નથી, તેથી પણ મોક્ષ એક છે. અથવા--

પ્રાપ્તનિનસ્વરૂપસ્યાત્મનો લોકાન્તેષ્વસ્થાન મોક્ષ इति तदाक्षयः । स च लोकान्त
 ईपत्प्राग्भाराख्य भूमेरुर्ध्वं य उपरितनो योजनस्य चतुर्षि श्रुतितमो भाग स लोका
 प्रवर्ती लोकाकाशस्वण्डः । स तस्याभूमेरुर्ध्वं चतुर्षां क्रोशस्योपरितनः । पष्ठमागस्य
 सिन्धुश्चिकित्तवप्रयधनुर्द्वौ त्रिन्धुश्चक्षुष्ममाणो भवति । ईपत्प्राग्मारोपलसितक्षेत्रपिष्ठ
 पस्य मोक्षाग्रास्तथा मोक्षोपचारः । स च क्षत्रविशेषा द्रव्यमांस इति । तस्य क्षत्र
 स्यैकत्वेन मोक्षस्यैकत्वम् । यद्वा-द्रव्यतो मोक्षो निगडादित , भावतस्तु कर्मतः ।
 तयोश्च मोचनसामान्यादकत्वम् ।

है वह भी मोक्ष कहा गया है आत्मा को अशेष बन्धन से रहित हो
 जाने पर जो निजस्वरूप की प्राप्ति हो जाती है और इस स्थिती में वह
 लोक के अग्रभाग में अवस्थित हो जाता है इसका नाम मोक्ष है ऐसा
 आशय इसका है । यह लोकान्त ईपत्प्राग्भारा नाम की भूमि के उपर
 है उसका वह उपरितन भाग १ योजन का २४ वा भागरूप है और
 वह लोकाग्रवर्ती है एवं लोकाकाश का एक स्वण्डरूप है ईपत्प्राग्भारा
 नाम की भूमि के ऊपर का वह भाग एक कोस का छठा भागरूप पड़ता
 है और उसका प्रमाण ३३६ धनुष और ३२ अर्कगुल का है ईपत्प्राग्भारा
 पृथिवी से उपलक्षित क्षेत्रविशेष को जो मोक्ष कहा गया है वह मोक्ष
 का उपचार हुआ जानना चाहिये ऐसा यह जो क्षेत्रविशेष है वह द्रव्य
 मोक्ष है यह क्षेत्रविशेष एक है अतः इसे एकत्व सम्प्रदायाला कहा
 गया है यद्वा निगडादि से मुक्ति पाना यह द्रव्यमोक्ष है और कर्म

ઈપત્પ્રાગ્ભારા નામના ક્ષેત્રનું નામ પણ મોક્ષ છે આત્મા જ પતથી સર્વથા
 રહિત થઈને નિઃસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને એ સ્થિતિમાં તે લોકના
 અગ્રભાગમાં અવસ્થિત થઈ બેસે છે, તેનું નામ મોક્ષ છે તે લોકાન્ત ક્ષે
 ત્પ્રાગ્ભારા નામની ભૂમિની ઉપર છે તેના તે ઉપરિતન ભાગ એક મોચનના
 ૨૪ માં ભાગપ્રમાણ છે, અને તે લોકાગ્રવર્તી છે અને લોકાકાશના એક જ ૮
 ૩૫ છે ઈપત્પ્રાગ્ભારા નામની ભૂમિની ઉપરના તે ભાગ એક ગાંઠના છઠ્ઠા ભાગ
 પ્રમાણ છે, અને તેનું પ્રમાણ ૩૩૬ ધનુષ અને ૨૨ આંગળા જેટલું છે ઈપ
 ત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીને નામે જોળખાતા ક્ષેત્ર વિશેષને એ મોક્ષ કહેલ છે તેનું
 કારણ એ છે કે તે ક્ષેત્ર મોક્ષના આધારભૂત છે આ રીતે આ પ્રકારના
 સમાનમાં મોક્ષને ઉપચાર થયેલ સમજવો આ પ્રકારનું આ એ ક્ષેત્રવિશેષ છે,
 તે દ્રવ્યમોક્ષ છે તે ક્ષેત્રવિશેષ એક જ હોવાથી મોક્ષને એકત્વ સમ્પ્રદાયોળા
 કહ્યો છે એ કે જ છત્ર આદિથી મુક્ત થઈ તેને દ્રવ્યમોક્ષ કહે છે અને કર્મથી

નતુ યયોરનાદિઃ સંયોગસ્તયોર્વિયોગો ન ભવતિ, યથા જીવાકાશયોઃ, અનાદિશ્ચ જીવકર્મણોઃ સંયોગઃ । તતસ્તયોર્વિયોગો નોપપદ્યતે । તતશ્ચ ન જીવસ્ય સંસારાભાવઃ સંભવતિ । તથા ચ સતિ કુતો મોક્ષ इति चेत् ?,

અગ્રોચ્યતે—અનાદેરપિ જીવકર્મ સંયોગસ્ય વિયોગો ભવતિ, કાશ્ચન-ધાતુ-પાપાણયોરિવ । નાયં નિયમોઽસ્તિ યદનાદિસંયોગો ન મિદ્યતે, इति, યતઃ કાશ્ચન-ધાતુ-પાપાણયોરનાદિરપિ સંયોગોઽગ્ન્યાદિસંપર્કેણ વિઘટતે એવ, તદ્વજીવકર્મ-સંયોગસ્યાપિ સમ્યગ્જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં વિયોગો ભવતીતિ ।

મુક્તિપાના યહ ભાવમોક્ષ હૈ હન દોનોં અવસ્થાઓં મેં મોચતસાન્ય કી અપેક્ષા સે એકત્વ હૈ ।

શંકા—જિન દો કા અનાદિકાલ સે સંયોગ હોતા હૈ ઉનકા વિયોગ નહીં હોતા હૈ જૈસે જીવ કા ઓર આકાશ કા વિયોગ નહીં હોતા હૈ હસી તરહ સે જીવ ઓર કર્મ કા સંયોગ મી અનાદિ કા હૈ અતઃ હન દોનોં કા મી વિયોગ નહીં બન સકતા હૈ ફિર જીવ કો સંસાર કા અભાવ કૈસે સંભવ હો સકતા હૈ ઓર કૈસે ઉસકે અભાવ મેં ઉસે મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હો સકતી હૈ ?

ઉ૦—અનાદિ મી જીવ કર્મ કા સંયોગ નષ્ટ હો જાતા હૈ જૈસે કાશ્ચન ઓર ધાતુપાપાણ કા સંયોગ નષ્ટ હો જાતા હૈ એસા કોઈ નિયમ તો હૈ નહીં કિ જિનકા આપસ મેં અનાદિ સે સંયોગ હો ઉનકા વહ સંયોગ ફિર નષ્ટ નહીં હો, ક્યોં કિ કાશ્ચન ઓર ધાતુપાપાણ કા જો સંયોગ હોતા હૈ વહ અનાદિ કા હી હોતા હૈ પરન્તુ ફિર મી ઉસકા

મુક્ત થયુ તેને ભાવમોક્ષ કહે છે, છતાં પણ આ બંને અવસ્થાઓમાં મોચન સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ જ છે

શંકા—જે બે પદાર્થોને અનાદિકાળને સંયોગ હોય છે તેમને વિયોગ થતો નથી. જેમ જીવ અને આકાશને વિયોગ થતો નથી, તેમ અનાદિકાળને. જેમને સંબંધ છે એવાં જીવ અને કર્મને પણ વિયોગ સંભવી શકતો નથી. તો પછી જીવના સંસારને અભાવ કેવી રીતે સંભવી શકે છે ? અને તેના અભાવમાં તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—જેમ કાંચન અને પાપાણુને અનાદિ સંયોગ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ આત્મા અને કર્મને અનાદિ સંયોગ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેને એકબીજા સાથે અનાદિકાળને સંયોગ હોય તે નાશ જ ન પામી શકે । જેમ કાંચન અને પાપાણુને અનાદિકાળને સંયોગ હોવા

પ્રાપ્તનિમસ્વરૂપસ્વાત્મનો મોક્ષાન્તેષ્વસ્થાન મોક્ષ ઇતિ તદાશ્રય । સ ચ મોક્ષાન્ત
 ઈપત્પ્રાગ્મારાક્ય ધૂમેરુધ્વ્ય ઉપરિતનો યોજનમ્પ ચતુર્વિંશતિતમો માગઃ સ મોક્ષા
 પ્રવર્તી લોકાકાશસ્વરૂપ । સ તસ્યાધૂમેરુધ્વ્ય ચતુર્ય ક્રોશસ્યોપરિતનઃ પઠ્ઠમાગસ્રય
 સ્ત્રિશ્ચદષિક્ષત્રયપચત્તુર્દશિશ્ચદ્વયુલ્પમાણો મવતિ । ઈપ્ત્પ્રાગ્મારોપલક્ષિતશ્ચત્રવિશ્વ
 પસ્ય મોક્ષાપારતયા મોક્ષોપધારઃ । સ ચ ક્ષત્રવિશેષો દ્રવ્યમાસ ઇતિ । તસ્ય ક્ષત્ર
 સ્યૈકત્વેનમોક્ષસ્યૈકત્વમ્ । યદ્વા-દ્રવ્યતો મોક્ષો નિગદાદિત, માત્રતસ્તુ કર્મતઃ ।
 તથોક્ષ મોચનસામાન્યાટકત્વમ્ ।

હૈ વહ મી મોક્ષ કહા ગયા હૈ આત્મા કો અશોય ધ્વનન સે રહિત હો
 જાને પર જો નિજસ્વરૂપ કી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ ઓર હસ સ્થિતી મેં વહ
 લોક કે અપ્રમાગ મેં અવસ્થિત હો જાતા હૈ હસકા નામ મોક્ષ હૈ એસા
 આશય હસકા હૈ । વહ લોકાન્ત ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા નામ કી ધૂમિ કે ઉપર
 હૈ હસકા વહ ઉપરિતન માગ ૧ યોજન કા ૨૪ વર્ગ માગરૂપ હૈ ઓર
 વહ લોકાપ્રવર્તી હૈ એય લોકાકાશ કા એક ગ્વણ્ઠરૂપ હૈ ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા
 નામ કી ધૂમી કે ઉપર કા વહ માગ એક કોસ કા છટા માગરૂપ પડતા
 હૈ ઓર હસકા પ્રમાગ ૩૩૬ ચતુર્ય ઓર ૩૨ અસ્તુલ કા હૈ ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા
 પૃથિવી સે ઉપલક્ષિત ક્ષેત્રવિશેષ કો જો મોક્ષ કહા ગયા હૈ વહ મોક્ષ
 કા ઉપધાર હુમા જાનના ચાહિયે એસા વહ જો ક્ષેત્રવિશેષ હૈ વહ દ્રવ્ય
 મોક્ષ હૈ વહ ક્ષેત્રવિશેષ એક હૈ અત હસે એકત્વ સંખ્યાવાલા કહા
 ગયા હૈ યદ્વા નિગદાદિ સે મુક્તિ પાના વહ દ્રવ્યમોક્ષ હૈ ઓર કર્મ

ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા નામના ક્ષેત્રનુ નામ પણ મોક્ષ છે આત્મા જન્મનથી સવલા
 કલિત વર્ધને નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે, અને એ સ્થિતિમાં તે લોકના
 અપ્રમાગમાં અવસ્થિત વર્ધ બધ છે, તેનું નામ મોક્ષ છે તે લોકાન્ત ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા
 નામની ધૂમિની ઉપર છે તેના તે ઉપરિતન માગ એક મોક્ષનના
 ૨૪ વર્ગ માગપ્રમાણ છે, અને તે લોકાપ્રવર્તી છે અને લોકાકાશના એક જાડ
 હૈ ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા નામની ધૂમિની ઉપરના તે માગ એક ગાંઠના છટા માગ
 પ્રમાણ છે, અને તેનું પ્રમાણ ૩૩૬ ચતુર્ય અને ૩૨ અંગુલ બેટલું છે ઈપ્ત્પ્રાગ્મારા
 પૃથ્વીને નામે જોળખાતા ક્ષેત્ર વિશેષને એ મોક્ષ કહેલ છે તેનું
 કારણ એ છે કે તે ક્ષેત્ર મોક્ષના આધારભૂત છે આ રીતે આ પ્રકારના
 સ્થાનમાં મોક્ષને ઉપધાર થયેલ સમજવો. આ પ્રકારનું આ એ ક્ષેત્રવિશેષ છે,
 તે દ્રવ્યમોક્ષ છે તે ક્ષેત્રવિશેષ એક જ હોવાથી મોક્ષને એકત્વ સંખ્યાવાળો
 કહેલો છે એ કે જ છાર આદિથી સુખ્ય ચતુરને દ્રવ્યમોક્ષ કહેલ છે અને કમોથી

નતુ યયોરનાદિઃ સંયોગસ્તયોર્વિયોગો ન ભવતિ, યથા જીવાકાશયોઃ, અનાદિશ્ચ જીવકર્મણોઃ સંયોગઃ । તતસ્તયોર્વિયોગો નોપપદ્યતે । તતશ્ચ ન જીવસ્ય સંસારાભાવઃ સંભવતિ । તથા ચ સતિ કુતો મોક્ષ इति चेत् ?,

અગ્રોચ્યતે—અનાદેરપિ જીવકર્મ સંયોગસ્ય વિયોગો ભવતિ, કાશ્ચન-ધાતુ-પાપાણયોરિવ । નાયં નિયમોઽસ્તિ યદનાદિસંયોગો ન મિથ્યતે, इति, યતઃ કાશ્ચન ધાતુ પાપાણયોરનાદિરપિ સંયોગોઽગ્ન્યાદિસંપર્કેણ વિષ્ટતે एव, તદ્વજ્જીવકર્મ-સંયોગસ્યાપિ સમ્યગ્જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં વિયોગો ભવતીતિ ।

મુક્તિપાના ગ્રહ ભાવમોક્ષ હૈં इन दोनों अवस्थाओं में मोचतसान्ध की अपेक्षा से एकत्व है ।

શંકા—જિન દો કા અનાદિકાલ સે સંયોગ હોતા હૈં ઉનકા વિયોગ નહીં હોતા હૈં જૈસે જીવ કા ઔર આકાશ કા વિયોગ નહીં હોતા હૈં હસી તરહ સે જીવ ઔર કર્મ કા સંયોગ મી અનાદિ કા હૈં અતઃ इन दोनों का भी वियोग नहीं बन सकता है फिर जीव को संसार का अभाव कैसे संभव हो सकता है और कैसे उसके अभाव में उसे मुक्ति की प्राप्ति हो सकती है ?

ઉ૦—અનાદિ મી જીવ કર્મ કા સંયોગ નષ્ટ હો જાતા હૈં જૈસે કાશ્ચન ઔર ધાતુપાપાણ કા સંયોગ નષ્ટ હો જાતા હૈં એસા કોઈ નિયમ તો હૈં નહીં કિ જિનકા આપસ મેં અનાદિ સે સંયોગ હો ઉનકા વહ સંયોગ ફિર નષ્ટ નહીં હો, ક્યોં કિ કાશ્ચન ઔર ધાતુપાપાણ કા જો સંયોગ હોતા હૈં વહ અનાદિ કા હી હોતા હૈં પરન્તુ ફિર મી ઉસકા

મુક્ત થવું તેને ભાવમોક્ષ કહે છે, છતાં પણ આ બંને અવસ્થાઓમાં મોચન સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ જ છે

શંકા—જે જે પદાર્થોનો અનાદિકાળનો સંયોગ હોય છે તેમનો વિયોગ થતો નથી. જેમ જીવ અને આકાશનો વિયોગ થતો નથી, તેમ અનાદિકાળનો જેમનો સંબંધ છે એવાં જીવ અને કર્મનો પણ વિયોગ સંભવી શકતો નથી. તો પછી જીવના સંસારનો અભાવ કેવી રીતે સંભવી શકે છે ? અને તેના અભાવમાં તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—જેમ કાચન અને પાપાણનો અનાદિ સંયોગ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ આત્મા અને કર્મનો અનાદિ સંયોગ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેનો એકબીજા સાથે અનાદિકાળનો સંયોગ હોય તે નાશ જ ન પામી શકે ! જેમ કાચન અને પાપાણનો અનાદિકાળનો સંયોગ હોવા

प्राप्तनिजस्वरूपस्यानना शोकाज्जमेज्जस्यान मांश इति तत्त्वम् । स च शोकान्
 ईपमागारात्म्यं मूयैरुच्यं उपरिमतो योजनस्य चतुर्विंशतिमा मागं स शोका
 प्रवर्ती शोकाकाशम् । स तस्यामूनमूर्ध्वं चतुर्थं काशम्योऽग्निः । पट्टमागस्य
 सिप्रद्विचित्रतयचतुर्द्वारिद्वारमृष्यमातो भवति । ईपनामागपट्टमिद्वेप्रविश
 पस्य मोषावाग्नया मोषावचागं । स च सचविशेतो द्रव्यमांश इति । तस्य सत्र
 म्यैकत्वेन मांसम्यैकत्वम् । यदा-द्रव्यतो मांसो निगडाग्निः, नावत्सु कर्मतः ।
 तपोम मोचनसामान्यादकत्वम् ।

है वह भी मोक्ष कहा गया है आमा को अशोय पचन से रहित हो
 जाने पर जो निजस्वरूप की प्राप्ति हो जाती है और इस स्थिति में वह
 शोक के अग्रभाग में अवस्थित हो जाता है इसका नाम मोक्ष है ऐसा
 आशय इसका है । यह शोकान्त ईपना-भाग नाम की भूमि के उपर
 है उसका वह उपरिमत भाग १ योजन का १४ वां भागत्पर है और
 वह शोकाग्रवर्ती है एक शोकाकाश का एक मण्डल्य है इपना-भाग
 नाम की भूमि के ऊपर का वह भाग एक कोस का छटा भागकर पड़ता
 है और उसका प्रमाण ३३६ अनुष और ३० अङ्गुल का है ईपना-नारा
 शयिनी से उपलब्धित अग्रविशोय को जो मोक्ष कहा गया है वह मोक्ष
 का उपचार हुआ जानना चाहिये ऐसा यह जो वेप्रविशोय है वह द्रव्य
 मोक्ष है यह वेप्रविशोय एक है अतः इसे एकस्य मन्यापाना कहा
 गया है यदा निगडाग्नि से भुजि पाना यह द्रव्यमोक्ष है और कर्म

इति तत्त्वम् । स च शोकान्
 ईपमागारात्म्यं मूयैरुच्यं उपरिमतो योजनस्य चतुर्विंशतिमा मागं स शोका
 प्रवर्ती शोकाकाशम् । स तस्यामूनमूर्ध्वं चतुर्थं काशम्योऽग्निः । पट्टमागस्य
 सिप्रद्विचित्रतयचतुर्द्वारिद्वारमृष्यमातो भवति । ईपनामागपट्टमिद्वेप्रविश
 पस्य मोषावाग्नया मोषावचागं । स च सचविशेतो द्रव्यमांश इति । तस्य सत्र
 म्यैकत्वेन मांसम्यैकत्वम् । यदा-द्रव्यतो मांसो निगडाग्निः, नावत्सु कर्मतः ।
 तपोम मोचनसामान्यादकत्वम् ।

નતુ યયોરનાદિઃ સંયોગસ્તયોર્વિયોગો ન ભવતિ, યથા જીવાકાશયોઃ, અનાદિશ્ચ જીવકર્મણોઃ સંયોગઃ । તતસ્તયોર્વિયોગો નોપપદ્યતે । તતશ્ચ ન જીવસ્ય સંસારાભાવઃ સંભવતિ । તથા ચ સતિ કુતો મોક્ષ इति चेत् ?,

અત્રોચ્યતે—અનાદેરપિ જીવકર્મ સંયોગસ્ય વિયોગો ભવતિ, કાશ્ચન-ધાતુ-પાપાણયોરિવ । નાયં નિયમોઽસ્તિ યદનાદિસંયોગો ન મિદ્યતે, इति, યતઃ કાશ્ચન ધાતુ પાપાણયોરનાદિરપિ સંયોગોઽન્યાદિસંપર્કેણ વિઘટતે એવ, તદ્વજ્જીવકર્મ-સંયોગસ્યાપિ સમ્યજ્ઞાનક્રિયાભ્યાં વિયોગો ભવતીતિ ।

મુક્તિપાના યહ ભાવમોક્ષ હૈં હન દોનોં અવસ્થાઓં મેં મોચતસાન્ય કી અપેક્ષા સે એકત્વ હૈં ।

શંકા—જિન દો કા અનાદિકાલ સે સંયોગ હોતા હૈં ડનકા વિયોગ નહીં હોતા હૈં જૈસે જીવ કા ઓર આકાશ કા વિયોગ નહીં હોતા હૈં ઇસી તરહ સે જીવ ઓર કર્મ કા સંયોગ મી અનાદિ કા હૈં અતઃ હન દોનોં કા મી વિયોગ નહીં બન સકતા હૈં ફિર જીવ કો સંસાર કા અભાવ કૈસે સંભવ હો સકતા હૈં ઓર કૈસે ડસકે અભાવ મેં ડસે મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હો સકતી હૈં ?

૩૦—અનાદિ મી જીવ કર્મ કા સંયોગ નષ્ટ હો જાતા હૈં જૈસે કાશ્ચન ઓર ધાતુપાપાણ કા સંયોગ નષ્ટ હો જાતા હૈં એસા કોઈ નિયમ તો હૈં નહીં કિ જિનકા આપસ મેં અનાદિ સે સંયોગ હો ડનકા વહ સંયોગ ફિર નષ્ટ નહીં હો, ક્યોં કિ કાશ્ચન ઓર ધાતુપાપાણ કા જો સંયોગ હોતા હૈં વહ અનાદિ કા હી હોતા હૈં પરન્તુ ફિર મી ડસકા

મુક્ત થવું તેને લાવમોક્ષ કહે છે, છતાં પણ આ બંને અવસ્થાઓમા મોચન સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ જ છે.

શંકા—જે બે પદાર્થોનેા અનાદિકાળનેા સંયોગ હોય છે તેમનેા વિયોગ થતો નથી. જેમ જીવ અને આકાશનેા વિયોગ થતો નથી, તેમ અનાદિકાળનેા જેમનેા સંબંધ છે એવાં જીવ અને કર્મનેા પણ વિયોગ સભવી શકતો નથી. તો પછી જીવના સંસારનેા અલાવ કેવી રીતે સભવી શકે છે ? અને તેના અલાવમાં તેને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—જેમ કાચન અને પાપાણુનેા અનાદિ સંયોગ નષ્ટ થઈ જાય છે, તેમ આત્મા અને કર્મનેા અનાદિ સંયોગ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. એવો કેઈ નિયમ નથી કે જેનેા એકબીજાં સાથે અનાદિકાળનેા સંયોગ હોય તે નાશ જ ન પામી શકે ! જેમ કાચન અને પાપાણુનેા અનાદિકાળનેા સંયોગ હોવા

નનુ નારકાદિપર્ણાય એવ સંસાર ઉપ્યતે, નાન્યઃ । નારકાદિપર્ણાયમિદમ્
કોઽપિ જીવો નાસ્તિ, નારકાદિમાધાદન્યત્થેન કદાચિદપિ જીવસ્યાનુપલભ્યાત્ ।
તતો નારકાદિપર્ણાયરૂપસંસારનાશો જીવસ્ય સ્વસ્વરૂપસ્ય નાશાત્ સર્વથા નાશ એવ
મંવતિ, તત કસ્ય મોક્ષઃ સ્વાદિતિ ચેત્ ,

તદયુક્તમ્—નારકતિર્યગાદિકરૂપેણ યો માયઃ સ જીવસ્ય પર્ણાય એવ ન ચ
પર્ણાયમાત્રનાશો પર્ણાયિણો જીવદ્રવ્યસ્યાપિ સર્વથા નાશો મંવતિ । ન હિ મુદ્રાદિ
પર્ણાયનાશો મુચર્ણસ્ય સર્વથા નાશો દૃષ્ટઃ । તતો નારકાદિપર્ણાયનિવૃત્તો મુક્તિપર્ણ

અગ્નિ આદિ કે સપર્ક સે વિઘટન દેખા જાતા હૈ इसी तरह से जीव
और कर्म का संयोग अनादि का होता हुआ भी वह सम्यग्ज्ञान और
क्रिया इनके द्वारा नष्ट हुआ देखा जाता है ।

શકા—નારકાદિ પર્ણાયરૂપ હી સંસાર કહા ગયા હૈ ઓર તો કોઈ
સંસાર કહા નહી ગયા હૈ इसी तरह से नारकादि पर्णाय से भिन्न कोई
जीव भी नहीं कहा गया है उस पर्णाय से भिन्न रूप में कभी भी
जीव का उपलब्ध नहीं होता है इसलिये नारकादि पर्णाय रूप संसार
के नाश होने पर जीव का भी स्वस्वरૂપ के नाश से सर्वथा नाश हो
जाता है फिर मोक्ष किसे हो सकता है ?

જા—એસા કહના ઠીક નહી હૈ ક્યોં કિ મારક તિર્તગ્ આદિ રૂપ
જો આવ જોતા હૈ વહ જીવ કી પર્ણાયરૂપ હી હોતા હૈ પર્ણાય માત્ર કે
નાશ હોને મેં પર્ણાયી જીવ દ્રવ્ય કા સર્વથા નાશ નહી હોતા હૈ જૈસે
મુદ્રાદિપર્ણાય કે નાશ હોને પર મુચર્ણદ્રવ્ય કા સર્વથા બિનાશ નહી
હોતા હૈ ? અતઃ જિસ પ્રકાર સે મુદ્રાદિ પર્ણાય કી નિવૃત્તિ હોને પર

છતાં પણ અગ્નિના સંપર્કથી કાંચને પાપાણુથી અલગ કરી શકાય છે, એવ
પ્રમાણે અમ્બહસાન અને કિષાદ્વારા કેમોનિ આત્માથી અલગ કરી શકાય છે

શકા—નારકાદિ પર્ણાયરૂપ જ સંસાર કહો છે—જીવો તે કોઈ સંસાર
કહો જ નથી, એવ પ્રમાણે નારકાદિ પર્ણાયથી ભિન્ન એવો કોઈ જીવ પણ
કહો નથી, કારણ કે તે પર્ણાયથી ભિન્નરૂપે જીવ પણ ઉપલબ્ધ થતો નથી.
તેથી નારકાદિ પર્ણાયરૂપ સંસારનો નાશ થતાં જીવનો પણ સ્વસ્વરૂપના નાશથી
અથવા નાશ થઈ જાય છે તે પછી મોક્ષ કેવી રીતે સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર—જા કંચન આ નથી, કારણ કે નરક, તિર્થંજરૂપે જે કાવ હોય
છે, તે જીવની પર્ણાયરૂપ જ કહેવા છે પર્ણાયમાત્રનો નાશ થવાથી જીવદ્રવ્યનો
સર્વથા નાશ થતો નથી જેમ મુદ્રાદિ પર્ણાયનો નાશ થવાથી મુચર્ણદ્રવ્યનો

યાન્તરોત્પત્તિર્જીવસ્ય નાનુપપન્ના, યથા મુદ્રાપર્યાયનિવૃત્તૌ સુવર્ણસ્ય કર્ણપૂરપર્યા-
યાન્તરોત્પત્તિર્ભવતીતિ ।

નનુ યથા કર્મણો નાશે સંસારો નશ્યતિ, તથા તન્નાશે જીવત્વસ્યાપિ નાશા-
ન્મોક્ષાભાવો ભવિષ્યતિ ? । નૈતદ્યુવતમ્ સંસારઃ કર્મજનિતોઽસ્તિ, તતઃ કર્મનાશે
સંસારસ્ય નાશો યુજ્યતે એવ કારણાભાવે કાર્યાભાવસ્ય સુપ્રતીતત્વાત્ । જીવત્વં તુ
કર્મકૃતં નાસ્તિ । તસ્માત્ કર્મનાશે જીવસ્ય નાશો ન સ્યાત્ । કારણ-વ્યાપકયો
રેવ કાર્યવ્યાપ્યનિવર્તકત્વાત્ । કર્મતુ ન જીવસ્ય કારણં, નાસ્તિ વ્યાપકમિતિ ॥૧૦॥

इत्थं मोक्षस्वरूपं प्रतिपादितम् । मोक्षश्च पुण्यपापक्षयादेव भवति । अतः पुण्य-

સુવર્ણ કી કર્ણપૂરરૂપ પર્યાયાન્તર સે ઉત્પત્તિ હોતી હૈ । હસી પ્રકાર સે
નારકાદિ પર્યાય કી નિવૃત્તિ હો જાનેપર જીવ કી મુક્તિરૂપ પર્યાયાન્તર
સે ઉત્પત્તિ હો જાતી હૈ ।

શંકા—જૈસે કર્મ કે નાશ હોને પર સંસાર કા નાશ હો જાતા હૈ
ઉસી તરહ સે કર્મ કે નાશ હોને પર જીવ કા ભી વિનાશ હો જાયગા
તથા ફિર મુક્તિ કા ભી અભાવ હો જાવેગા ?

ઉ૦—એસા કહના ઉચિત નહીં હૈ ક્યોં કિ સંસાર કર્મ જનિત
હોતા હૈ હસલિયે કર્મ કે વિનાશ મેં સંસાર કા નાશ તો હો જાતા હૈ
કારણ કે અભાવ મેં કાર્ય કા અભાવ હોતા હી હૈ પરન્તુ જીવ કે સાથ
એસી બાત નહીં વનતી હૈ ક્યોં કિ વહ કર્મકૃત નહીં હોતા હૈં હસલિયે
કર્મ કે નાશ મેં જીવ કા નાશ નહીં હો સકતા હૈ કારણ એવં વ્યાપક
હી અપને કાર્ય એવં વ્યાપ્ય કે અપને અભાવ મેં નિવર્તક હોતે હૈં કર્મ ન

સર્વથા નાશ થતો નથી, પણ કુંડળ આદિ અન્ય પર્યાયે ઉત્પત્તિ થાય છે,
એજ પ્રમાણે નારકાદિ પર્યાયની નિવૃત્તિ થઈ જવાથી જીવની મુક્તિરૂપ અન્ય
પર્યાયમાં ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે

શંકા—જેમ કમોનો નાશ થઈ જવાથી સંસારનો નાશ થઈ જાય છે,
એજ પ્રમાણે કમોનો નાશ થતાં જીવનો પણ વિનાશ થતો હશે, તો મુક્તિનો
સદ્ભાવ જ કેવી રીતે રહે ?

ઉત્તર—આ વાત પણ ખરી નથી, કારણ કે સંસાર કર્મજનિત હોય
છે, તેથી કર્મનો વિનાશ થતાં સંસારનો પણ નાશ થાય છે, કારણના અભાવે
કાર્યનો અભાવ તો રહે જ છે. પરન્તુ જીવ કર્મકૃત ન હોવાથી કર્મનો નાશ
થવાથી જીવનો નાશ થઈ શકતો નથી. કારણ અને વ્યાપક જ પોતાના કાર્ય
અને વ્યાપ્યના પોતાના અભાવમાં નિવર્તક થાય છે. કર્મ જીવનું કારણ પણ

પાપયોઃ સ્વરૂપ નિરૂપણીયમ્ । તપાપિ મોક્ષસ્ય પુણ્યસ્ય ચ શુભસ્વરૂપતયા મોક્ષ
સ્વરૂપતયા મોક્ષસ્વરૂપવર્ણનાનન્તર પુણ્યસ્વરૂપમાહ—

મૂલ્મ—एगे पुण्णे ॥ ११ ॥

છાયા—एक पुण्यम् ॥ ११ ॥

બ્યારુપા—‘ एगे ’ इत्यादि—

પુણ્ય—પુનાતિ=વિવિધીકરોતિ આત્માનમિતિ પુણ્યમ્ । યદ્વા—પુણતીતિ પુમ્ ,
તમર્હતીતિ પુમ્પમ્=શુભકર્મ, ‘ પૂજો યજ્ઞગૃહસ્થઙ્ગ ’ (ટ ૫ । ૧૫) યજ્ઞ-ગૃહ
હસ્ય । ‘ પુણકર્મણિ શુભે ચ ઇતિ પુણ ધાતો ’ ‘ પગુપચ ’ ઇતિકા, તન્ન એકમ્
પ્રસ્તુત્વસંરૂપાત્ । યદપિ પુણ્યં દ્વિચત્વારિંશ્ચિપ્રમ્, તથાદિ—

જીવ કા કારણ હૈ और न व्यापक हो है इसलिये उसके अभाव में
जीव का अभाव नहीं हो सकता है ॥ सू० १० ॥

મોક્ષસ્વરૂપ કા વર્ણન કરકે અથ સૂત્રકાર નિરૂપણીય પુણ્યપાપ મેં
સે પહિલે પુણ્ય કે સ્વરૂપ કા વર્ણન કરતે હૈં મોક્ષસ્વરૂપ કે નિરૂપણ કે
બાદ પુણ્યપાપ ઇસલિયે નિરૂપણીય જુગ હૈં કિ મોક્ષ પુણ્યપાપકે ક્ષયસે હી
પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઇસ મેં મી પહિલે જો પુણ્યસ્વરૂપ કા નિરૂપણ કિયા ગયા
હૈ વદ મોક્ષ કી તરહ શુભ સ્વરૂપ હોતા હૈ ઇસલિયે મોક્ષસ્વરૂપ કે
વર્ણન કે બાદ પુણ્યસ્વરૂપ કા વર્ણન કિયા જા રહા હૈ ।

‘एगे पुण्णे’ इत्यादि ॥११॥

મૂલાર્થ—पुण्य एक है ॥११॥

ટીકાર્થ—जो आत्मा को पवित्र करता है वह पुण्य है ऐसी पुण्य
शब्द की व्युत्पत्ति है यथा—“पुणतीति पुणः तमर्हतीति पुण्यम् ” शुभ

નથી અને વ્યાપક પણ નથી તેથી તેના અભાવને વીરે છુપનો અભાવ સહાયી
શક્તો નથી ॥ સૂ० ૧૦ ॥

મોક્ષના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરીને કેવે સૂત્રકાર પુણ્ય અને પાપનું નિરૂપણ
કરે છે પુણ્યપાપના ક્ષયથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી મોક્ષનું નિરૂપણ કથી
પછી પાપપુણ્યનું નિરૂપણ કર્યું છે પુણ્ય મોક્ષની જેમ શુભસ્વરૂપ દેખે છે તે
કારણે પુણ્યના સ્વરૂપનું નિરૂપણ પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે ‘ एगे पुण्णे ’ ઇત્યાદિ

સૂત્રાથ—पुण्य એક છે ॥ ૧૧ ॥

ટીકાથ—જે આત્માને પવિત્ર કરે છે તે પુણ્ય છે, એવી પુણ્ય શબ્દની
વ્યુત્પત્તિ થાય છે

અથવા—(પુણતીતિ પુણ તમર્હતીતિ પુણ્યમ્) શુભ કર્મનું નામ પુણ્ય

સાયં ૧ ઉચ્ચાગોયં ૨ નરતિરિદેવાઉ ૫ નામણ્યાઉ ।

મણુયદુગં ૭ દેવદુગં ૯ પંચેદિયજાતિ ૧૦ તણુપણગં ૧૫ ॥૧॥

અંગોવંગતિયં પિ ય ૧૮ સંઘયણં વજ્જરિસહનારાયં ૧૯ ।

પદમંચિય સંઠાણં ૨૦ વન્નાઈ ચઝક સુપસત્થં ૨૪ ॥ ૨ ॥

અગુરુલહુ ૨૫ પરાધાયં ૨૬ ઉસ્સાસં ૨૭ આયવં ચ ૨૮ ઉજ્જોયં ૨૯ ।

સુપસત્થા વિહગગઈ ૩૦ તસાહદસગં ચ ૪૦ ણિમ્માણં ૪૧ ॥ ૩ ॥

તિત્થયરેણ સહિયા વાયાલા પુણ્ણગઈઓ ॥

છાયા-સાતમ્ ૧ ઉચ્ચગોગં ૨ નરતિર્યગ્દેવાયુર્નામ ૫ એતાસ્તુ ।

મનુજદ્વિકં ૭ દેવદ્વિકં ૯ પચ્ચેન્દ્રિયજાતિઃ ૧૦ તનુપચ્ચકમ્ ૧૫ ॥૧॥

કર્મ કા નામ પુણ્ય હૈં યહ પુણ્ય એક સંઘ્યાવાલા હૈં । યદપિ પુણ્યપ્રકૃતિયાં
ઇન ગાથાઓ દ્વારા ૪૨ કહી ગઈ હૈં જૈસે કિ-સાયં ૧ ઉચ્ચાગોયં ૨
નરતિરિદેવાઉ ૫ નામણ્યાઉ । મણુયદુગં ૭ દેવદુગં ૯ પંચેદિય જાતિ ૧૦
તણુપણગં ૧૫ અંગોવંગતિયં પિ ય ૧૮ સંઘયણં વજ્જરિમહનારાયં ૧૯
પદમં ચિય સંઠાણં ૨૦ વન્નાઈ ચઝકં સુપસત્થં ૨૪ ॥ ૨ ॥

અગુરુલહુ ૨૫ પરાધાયં ૨૬ ઉસ્સાસં ૨૭ આયવં ચ ૨૮ ઉજ્જોયં ૨૯
સુપસત્થા વિહગગઈ ૩૦ તસાહદસગં ચ ૪૦ નિમ્માણં ૪૧-॥૩॥

તિત્થયરેણં સહિયા વાયાલા પુણ્ણગઈઓ ॥

સાતાવેદનીય ૧ ઉચ્ચગોત્ર ૨ નરાયુ ૩ તિર્યગાયુ ૪ દેવાયુ ૫ મનુ
જદ્વિક ૬ મનુષ્યગતિ ૭ મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વી-દેવદ્વિક-દેવગતિ ૮ દેવગ-
ત્યાનુપૂર્વી ૯ પચ્ચેન્દ્રિયજાતિ ૧૦ તનુપચ્ચક-ઔદારિક શરીર ૧૧ વૈક્રિય

છે. આ પુણ્ય એક સંઘ્યાવાળું છે જો કે આ ગાથાઓ દ્વારા પુણ્ય પ્રકૃતિઓ
૪૨ કહી છે, છતાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને એક કહ્યું છે તે પુણ્ય
પ્રકૃતિઓ નીચે પ્રમાણે કહી છે—

સાયં ૧, ઉચ્ચાગોયં ૨, નરતિરિયદેવાયુ ૫, નામણ્યાઉ, મણુયદુગં ૭, દેવ-
દુગં ૯, પંચેદિયજાતિ ૧૦, તણુપણગં ૧૫, અંગોવ ગતિય પિ ૧૮, સંઘયણં વજ્જરિસ-
હનારાયં ૧૯, પદમ ચિય સંઠાણં ૨૦, વન્નાઈ ચઝકં સુપસત્થં ૨૪, અગુરુલહુ ૨૫,
પરાધાયં ૨૬, ઉસ્સાસં ૨૭, આયવં ચ ૨૮, ઉજ્જોય ૨૯, સુપસત્થાવિહગગઈ ૩૦,
તસાહ દસગં ચ ૪૦, નિમ્માણ ૪૧, તિત્થયરેણં સહિયા વાયાલા પુણ્ણગઈઓ ॥

(૧) સાતાવેદનીય, (૨) ઉચ્ચગોત્ર, (૩) નરાયુ, (૪) તિર્યગાયુ, (૫)
દેવાયુ, (૬) અને (૭) મનુજદ્વિક એટલે કે (૮) મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વી, (૮) અને (૯)
દેવદ્વિક-એટલે કે (૯) દેવગતિ અને (૯) દેવગત્યાનુપૂર્વી, (૧૦) પચ્ચેન્દ્રિય જાતિ

અક્ષોપાક્રમિકમ્ ૧૮ અપિ ચ સહનર્ન યજ્ઞઋપમનારાચમ્ ૧૯ ।

પ્રથમમેવ સસ્થાન ૨૦ ષર્ણાદિ ચતુર્થકં ૨૪ સુપ્રશસ્તમ્ ॥ ૨ ॥

અગુરુછપુ ૨૫ પરાવાતમ્ ૨૬ ઉચ્છ્વાસઃ ૨૭ આતપઃ ૨૮ ઉચ્ચોત ૨૯ ।

સુમશ્વસ્તા વિહગગતિઃ ૩૦ પ્રસાદિવશ્ક ચ ૪૦ નિર્માણમ્ ૪૧ ॥ ૩ ॥

તીર્થકરેણ સહિતા ધિષ્ત્વારિષ્તુ પુણ્યપ્રકૃતયઃ ॥ इति ॥ यद्वा-पुण्यानुबन्धि
पुण्यापादानुबन्धि पुण्यमदेन द्विविधमपि पुण्यम् प्रतिपादितैविश्यादनन्तमेदमपि वा
पुण्यमस्ति, तथापि पुण्यसामान्यादेकमिति ।

શરીર ૧૨ આહારકશરીર ૧૩ તૈજસશરીર ૧૪ કાર્મણશરીર ૧૫ અક્ષો-
પાક્ર મિક-ઔવારિક અક્ષોપાક્ર ૧૬ વૈક્રિય અક્ષોપાક્ર ૧૭ આહારક
અક્ષોપાક્ર ૧૮ યજ્ઞ ઋપમનારા ચ સહનર્ન ૧૯ પ્રથમસસ્થાન ૨૦ પ્રશસ્ત
ચર્ણ ૨૧ પ્રશસ્તગંધ ૨૨ ઔર પ્રશસ્તરસ ૨૩ પ્રશસ્ત સ્પર્શ ૨૪ અગુરુ-
છપુ ૨૫ પરાવાત ૨૬ ઉચ્છ્વાસ ૨૭ આતપ ૨૮ ઉચ્ચોત ૨૯ પ્રશસ્ત
વિહાયોગતિ ૩૦ પ્રસાદિવશ ૪૦ નિર્માણ ૪૧ ઔર તીર્થક્રૂતપ્રકૃતિ ૪૨
તથા-પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય, યથા પાપાનુબંધી પુણ્ય, હસ પ્રકારસે મી પુણ્ય કો
પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ અથવા હરેક પ્રાણી મેં પુણ્યપ્રકૃતિ કી વિષિ
પ્રતા હોને સે અનન્તપ્રકાર કા મી પુણ્ય કહા ગયા હૈ પરન્તુ इतने प्रकार
के भेदों वाला होने पर भी जो पुण्य को यहाँ एक कहा गया है वह
सामान्य की अपेक्षा से ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये ।

(૧૧ થી ૧૫) તતુપચક એટલે કે ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર, આહારક
શરીર, તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર (૧૬ થી ૧૮) અક્ષોપાક્રમિક-
ઔદારિક અક્ષોપાક્ર, વૈક્રિય અક્ષોપાક્ર અને આહારક અક્ષોપાક્ર (૧૯) યજ્ઞ
ઋપમનારા ચ સહનર્ન (૨૦) પ્રથમ સસ્થાન, (૨૧) પ્રશસ્તચર્ણ (૨૨) પ્રશસ્ત
રસ, (૨૩) પ્રશસ્ત ગંધ, (૨૪) પ્રશસ્ત સ્પર્શ, (૨૫) અગુરુછપુ (૨૬) પરા-
વાત (૨૭) ઉચ્છ્વાસ, (૨૮) આતપ, (૨૯) ઉચ્ચોત, (૩૦) પ્રશસ્ત વિહાયોગતિ,
(૩૧ થી ૪૦) ત્રસ હય, (૪૧) નિર્માણ અને (૪૨) તીર્થક્રૂત પ્રકૃતિ.

તથા પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય અને પાપાનુબંધી પુણ્ય, એ પ્રમાણે પુણ્યના
બે પ્રકારે કહ્યા છે અથવા હરેક જીવમા પુણ્યપ્રકૃતિની વિચિત્રતા ક્રાવાથી
પુણ્ય અનેક પ્રકારનુ પણ કહ્યુ છે પુણ્ય આટલા પ્રકારના કોરોવાતુ ટોના
પતાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને એક કહેવાર્થ આનું છે

નનુ શશવિપાણય્ પ્રમાણસિદ્ધત્વાભાવાત્ કર્મૈવ નાસ્તિ, તતશ્ચાત્ર 'એગે પુણે' ઇતિ યદુક્તં તન્ન સંગચ્છતે ? ઇતિ ચેત્, અત્રોચ્યતે-પ્રમાણસિદ્ધત્વાભાવાત્ યદ્ ભવતા કર્મ નિરાકૃતં, તદયુક્તમ્, અનુમાનપ્રમાણેન કર્મણઃ સિદ્ધત્વાત્ । તથા હિ-સુખદુઃખાનુભવો હેતુમાન્ કાર્યત્વાત્ અદ્કુરવત્ । હેતુશ્ચાત્ર કર્મૈવ । તસ્માત્ પ્રમાણસિદ્ધમેવ કર્મ । ન ચ સુખદુઃખાનુભવસ્ય ઇષ્ટાનિષ્ટવિષયપ્રાપ્તિરૂપઃ પ્રત્યક્ષ એવ હેતુર્ભવતુ, કિં કર્મ પરિકલ્પનયા, ન હિ દૃષ્ટં નિમિત્તમનુપાદાય અદૃષ્ટં નિમિત્તમુપા-

શંકા—જિસ પ્રકાર શશવિપાણ પ્રમાણસિદ્ધ હોને સે અપને અસ્તિત્વ સે રહિત હૈ ડસી પ્રકાર કર્મ્ ભી પ્રમાણસિદ્ધ હોને કે કારણ અપને અસ્તિત્વ સે રહિત હૈ અતઃ કર્મ્ કે અભાવ મેં “એગે પુણે” એસા કથન કેસે સંગત હો સકતા હૈ ?

૩૦—પ્રમાણસિદ્ધત્વાભાવત્ કર્મૈવ નાસ્તિ” એસા જો કહા ગયા હૈ વહ ઉચિત નહીં હૈ ક્યોં કિ અનુમાન પ્રમાણ સે કર્મ્ કી સિદ્ધિ હોતી હૈ વહ અનુમાન હસ પ્રકાર સે હૈ—“સુખદુઃખાનુભવો હેતુમાન્ કાર્યત્વાત્ અદ્કુરવત્” કાર્યહોને સે અદ્કુર જૈસા હેતુવાલા હોના હૈ, ડસી પ્રકાર કાર્ય હોને સે સુખદુઃખ કા અનુભવ ભી હેતુવાલા હોતા હૈ સુખદુઃખ કે અનુભવ કા જો હેતુ હોતા હૈ—વહી કર્મ્ હૈ યદિ યહાં એસા કહા જાવે કિ સુખ-દુઃખ કે અનુભવ કા ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષય પ્રાપ્તિરૂપ પ્રત્યક્ષ હી હેતુ હો જાયગા અદૃષ્ટકર્મ્ કી કલ્પના કરને સે ક્યા લાભ ? દૃષ્ટનિમિત્ત કો છોડકર

શંકા—જેવી રીતે શશવિપાણ (સસલાને શિંગડા હોવાની વાત) પ્રમાણે દ્વારા સાબિત થયેલ નહી હોવાથી તેનુ અસ્તિત્વ સ્વીકારી શકાતું નથી, એજ પ્રમાણે કર્મ્ પણ પ્રમાણે દ્વારા અસિદ્ધ હોવાથી તેનું અસ્તિત્વ પણ સંભવિત નથી. તો પછી કર્મના અભાવમાં “એગે પુણે” “પુણ્ય એક છે” એવુ કથન કેવી રીતે સંગત હોઈ શકે ?

ઉત્તર—“પ્રમાણસિદ્ધત્વાભાવાત્ કર્મૈવ નાસ્તિ” આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યુ છે તે ઉચિત નથી. કારણ કે અનુમાન પ્રમાણ દ્વારા કર્મનુ અસ્તિત્વ સિદ્ધ થઈ શકે છે તે અનુમાન આ પ્રમાણે છે—“સુખદુઃખાનુભવો હેતુમાન્ કાર્યત્વાત્ અદ્કુરવત્” કાર્ય હોવાથી અદ્કુર જેવો હેતુવાળો હોય છે, એજ પ્રમાણે કાર્ય હોવાથી સુખદુઃખનો અનુભવ પણ હેતુવાળો હોય છે. સુખદુઃખના અનુભવનો જે હેતુ (કારણ) છે, એજ કર્મ છે.

પ્રશ્ન—સુખદુઃખના અનુભવના ઇષ્ટાનિષ્ટ (ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ) વિષય પ્રાપ્તિ રૂપ પ્રત્યક્ષ હેતુ જ બની જશે, તો અદૃષ્ટ કર્મની કલ્પના કરવાથી શો લાભ

दातुं युक्तम् ? इति वाच्यम्, इष्टानिष्टविषयप्राप्तिरूपे हेतौ तुल्येऽपि फलवैपरीत्य
दर्शनात् । तथाहि—इष्यते हि लोके इष्ट-शब्दादि विषयसाधनसम्पन्नः कश्चित् सुखी
कश्चिद् दुःखी, तथा—अनिष्टविषयसाधनसम्पन्नोऽपि कश्चित् सुखी कश्चिन्
दुःखी । इत्येव इष्टानिष्टसाधनयोः फलवैपरीत्यं प्रत्यक्षसिद्धम् । तत्रैव इष्टानिष्ट
साधनयोः सत्त्वोरपि यदेतद्वशात् फलभेदो भवति सोऽभ्युपगन्तव्य एव भवति, स
च हेतुः कर्मैव । अतः कर्मसत्ताऽस्त्येवेति । उक्तञ्च—

“जो सुखसाधनाय फले पिसेसो न स बिना हेतु ।

कर्मसत्ताओ गोपम ! यदोम्न हेतु य से कम्म ॥ १ ॥”

छाया—यस्तुरूपसाधनयोः फले विशेषो न स बिना हेतुम् ।

कार्यत्वाद् गौतम ! यद इव हेतुश्च तस्य कर्म ॥ १ ॥ इति ।

अदृष्टनिमित्त को स्वीकार करने की ओर दौड़ना बुद्धिमान का काम
नहीं है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है क्योंकि कि इष्टानिष्ट विषय
प्राप्ति रूप हेतु की समानता होने पर भी जो फल में विपरीतता देखी
जाती है सो क्यों देखी जाती है देखो—इष्ट शब्दादि विषय साधन
सम्पन्न हुआ कोई व्यक्ति तो सुखी दिखाई पड़ता है कोई दुःखी दिखाई
पड़ता है ? इस तरह इष्टानिष्ट विषय साधनों में फलकी विपरीतता
प्रत्यक्ष दिखाई पड़ने से यह मानना ही चाहिये कि इन प्रत्यक्ष दिखाई
देनेवाले इष्टानिष्ट साधनों में जिस हेतु के वशा से फलभेद होता है
वही फलादिकर्ता हेतु कर्म है इस तरह से कर्मसत्तासिद्ध होती है ।

कहा भी है—“जो सुखसाधनाय ” इत्यादि

भाव तेम छे ? इष्ट (प्रत्यक्ष) निमित्तने छोड़ी रहने अदृष्ट (अप्रत्यक्ष)
स्वीकारु को बुद्धिमाननुं भाव नही.

उत्तर—आ बात पणु व्याख्या नहीं, कारण के इष्टानिष्ट विषय प्राप्ति
इव हेतुनी समानता होवा कर्ता पणु इहमा विपरीतता लेवाभा आवे छे
लेमके छष्ट शब्दादि साधन सम्पन्न होम व्यक्ति भुभी होवाय छे जने जेवी
होम व्यक्ति दुःखी पणु होवाय छे आ रीते इष्टानिष्ट विषय साधनोभा
इहनी विपरीतता प्रत्यक्ष होवावी होवाभी जे बात मानवी न पड़ये छे आ
प्रत्यक्ष होवाय इष्टानिष्ट साधनोभा जे हेतुने अधीन रहने इहलेह व्याख्या
छे, ते इहप्रतीति हेतु (कारण) कर्म न छे आ रीते कर्मनी सत्ता सिद्ध बाव छे
इह पणु छे हे—“जो सुखसाधनाय ” इत्यादि

તથા—ચાન્યપ્રકારેણાપિ કર્મસત્તા સમુપલભ્યતે । તથાદિ—ઈદં વાલશરીરમ્
અન્યદેહપૂર્વકમ્, ઇન્દ્રિયાદિમત્વાત્, યદ્યદિન્દ્રિયાદિમત્ તત્તદન્યદેહપૂર્વકં યથા
વાલદેહપૂર્વકં યુવશરીરમ્, ઇન્દ્રિયાદિમત્ત્વેદં વાલશરીરં, તસ્માદન્યશરીરપૂર્વકં,
યચ્છરીરં પૂર્વકં ચેદં વાલશરીરં તત્કર્મ, તસ્માદસ્તિકર્મ ।

નતુ ભવતુ કર્મ, તથાપિ પાપમેવ એકં તત્ત્વં મન્યતામ્, કિં પુણ્યતત્ત્વેન, યચ્છ
પુણ્યફલં સુખં, તચ્છ તારતમ્યેન અપકૃષ્ટસ્ય પાપસ્યેવ ફલમ્ । પાપસ્યાત્યન્તોત્કર્ષે
દિ અત્યન્તાધમફલતા, તસ્યેવ તારતમ્યયોગેન ક્રમશઃ પરમાપકૃષ્ટસ્ય યા માત્રા

તથા—અન્ય પ્રકાર સે મી કર્મસત્તા પ્રતીત હોતી હૈ—જાનીજાતી હૈ જૈસે
“ઈદં વાલશરીરં અન્યદેહપૂર્વકમ્ ઇન્દ્રિયાદિમત્વાત્—યદ્યત્ ઇન્દ્રિયા-
દિમત્ તત્તત્ અન્યદેહ પૂર્વકમ્ યથા વાલદેહપૂર્વકં યુવશરીરમ્ ઇન્દ્રિયાદિ
મત્ત્વેદં વાલશરીરં તસ્માત્ અન્યશરીરપૂર્વકમ્” ઇન્દ્રિયાદિકોવાલા હોને
સે જૈસે યુવશરીર વાલદેહ પૂર્વક હોતા હૈ । ડસી તરહ સે ઇન્દ્રિયાદિકોવાલા
હોને સે યહ વાલશરીર મી અન્યદેહપૂર્વક હોતા હૈ જિસ અન્યદેહપૂર્વક
યહ વાલશરીર હોતા હૈ વહી કર્મ હૈ ઇસ તરહ કે ઇસ અનુમાન પ્રયોગ
સે મી કર્મ સત્તા સિદ્ધ હોતી હૈ ।

શંકા—ત્વૈર કર્મ કી સત્તા સિદ્ધ મલે હો જાવે પરન્તુ પાપ કો હી
એક તત્ત્વ માનના ચાહિયે પુણ્ય તત્ત્વ માનને સે કયા ? પુણ્ય કા ફલ જો
સુખ હૈ વહ તો જવ પાપ જૈસે ૨ અપકૃષ્ટ હોતા જાતા હૈ ડસી અપકૃષ્ટ
પાપકા ફલ હૈ, પાપ જવ અત્યન્ત ઉત્કર્ષ અવસ્થા મેં પહુંચ જાતા હૈ તો
વહ અત્યન્ત અધમતા ફલ વાલા હો જાતા હૈ ઓર જૈસે ૨ હી યહ તર-

તથા—અન્ય પ્રકારે પણ કર્મની સત્તાની પ્રતીતિ થાય છે. જેમકે—“ઈદં
વાલશરીરં” અન્યદેહપૂર્વકમ્ ઇન્દ્રિયાદિમત્વાત્—યદ્ યત્ ઇન્દ્રિયાદિમત્ તત્તત્ અન્ય
દેહપૂર્વકમ્ યથા વાલદેહપૂર્વકં યુવશરીરં ઇન્દ્રિયાદિમત્ત્વેદં વાલશરીરં તસ્માત્ અન્યશરી-
રપૂર્વકમ્ ઇન્દ્રિયાદિકોવાળું હોવાથી જેમ યુવાન માણસનું શરીર વાલદેહપૂર્વક હોય
છે, એજ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયાદિકોવાળું હોવાથી વાલશરીર પણ અન્યદેહપૂર્વક હોય
છે. જે અન્યદેહપૂર્વક આ વાલશરીર હોય છે, તે અન્યદેહ જ કર્મરૂપ છે.
આ પ્રકારના અનુમાન પ્રયોગથી પણ કર્મની સત્તા સિદ્ધ થાય છે.

શંકા—લલે કર્મની સત્તા માનવામાં આવે, પણ એકલા પાપતત્ત્વને જ
માનવું એકાએક, પુણ્યતત્ત્વ માનવાની જરૂર જ રી છે । પુણ્યના ફલરૂપ જે સુખ
છે, તે તો પાપ જેમ જેમ અપકૃષ્ટ થતું જાય છે તેમ તેમ અપકૃષ્ટ પાપના
ફલરૂપે પ્રાપ્ત થતું જ રહે છે. પાપ જ્યારે અત્યન્ત ઉત્કર્ષ અવસ્થાએ પહોંચી
જાય છે, ત્યારે તે અત્યન્ત હુ ખરાબક ફલ આપનારૂં બની જાય છે, અને જેમ

મરતિ, અન્માપ્રાચિશ્ચિટ્સ્ય તસ્ય શુભફલતા, તસ્યૈવ ચ પાપસ્ય સર્વથા ક્ષયો મોક્ષઃ ।
 યથાત્પ્યન્તાપધ્યાહારસેવનાદ્ રોગઃ, તસ્યૈવાપધ્યસ્ય કિંચિત્ કિંચિદપકર્ષાન્ન યદા
 સ્તોકતા મરતિ, તદા તસ્ય સ્તોકાપધ્યાહારસ્ય સેવનાદ્ અનારોગ્ય મરતિ, સર્વા
 હારપરિત્યાગાન્ માણમોક્ષો મરતીતિ ।

અત્રોચ્યતે—‘અત્યન્તાપકર્ષયુક્તાત્ પાપાત્ સુસ્તમકર્ષો મરતિ’ इति यदुक्तं,
 तदयुक्तम्, येन सुस्वमकर्षानुभूतिः, सा स्थानुरूपकर्मप्रकर्षमनिता प्रकर्षानुभूति

તમમાવસે જમદા* પરમાપકૃષ્ટ અવસ્થાવાલા હોતા રહતા હૈ તેસેર શુભ
 ફલકા વિકાસ હોતા જાતા હૈ, અત પરમાપકૃષ્ટ અવસ્થાસંપન્ન પાપકા હી
 શુભ ફલ હૈ—સુસ્વરૂપ ફલ હૈ ઓર હસ પાપ કા જમ સર્વથા ક્ષય હો
 જાતા હૈ તય મોક્ષ હો જાતા હૈ હસ તરહ સર્વથા પાપક્ષય હી મોક્ષ હૈ ।
 જૈસે—અત્યન્ત અપધ્ય આહાર કે સેવન સે રોગ હોતા હૈ ઓર જમ બહી
 અપધ્ય સેવન ઘીરે ૨ કમતી હોતા જાતા હૈ તો અપધ્ય સેવનકી
 સ્તોકતા હો જાતી હૈ હસ તરહ હસ સ્તોક અપધ્યાહાર સેવન સે
 શરીર મેં અનારોગ્ય આ જાતા હૈ ઓર સર્વાહાર પરિત્યાગ કર દેને સે
 પ્રાણમોક્ષ હો જતા હૈ ।

૭૦—વેસા જો કહા જા રહા હૈ કિ અત્યન્ત અપકર્ષયુક્ત પાપ સે
 સુસ્વ કા પ્રકર્ષ હોતા હૈ “સો યહ કથન ઠીક નહીં હૈ કયો કિ જો યહ
 સુસ્વપ્રકર્ષાનુભૂતિ અનુભવ હોતી હૈ હહ અવને અણુરૂપ કર્મ કે પ્રકર્ષ સે

જેમ તે વધારેને વધારે અપકૃષ્ટ અવસ્થાએ પહોંચતાં પહોંચતાં પરમાપકૃષ્ટ
 અવસ્થાથી સપત્ત બની જાય છે, તેમ તેમ શુભ ફળને વિકાસ થતો જાય
 છે તેથી પરમાપકૃષ્ટ અવસ્થા સપત્ત પાપનું શુભ ફળ—સુખરૂપ ફળ છે અને
 તે પાપને જ્યારે સર્વથા ક્ષય થઈ જાય છે ત્યારે જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે
 આ રીતે સર્વથા પાપક્ષય જ મોક્ષ છે જેમ અત્યન્ત અપધ્ય આહારના
 સેવનથી રોગ થાય છે અને જો જોજ અપધ્ય સેવનને ધીરે ધીરે બોધ
 કરતા જવાથી અપધ્ય સેવનની સ્તોકતા (અવધતા, ન્યૂનતા) યજ જાય છે
 આ રીતે તે સ્તોક અપધ્યાહારના સેવનથી શરીરમાં નીચેજતા જાની જાય છે
 અને આહારને બિલકુલ ત્યાગ કરવાથી પ્રાણમોક્ષ (મરણ) થઈ જાય છે

ઉત્તર—“અત્યન્ત અપકર્ષરૂપ પાપથી મુખનો પ્રકર્ષ થાય છે,” આ
 કથન ખરું નથી. કારણ કે જે આ મુખપ્રકર્ષની અનુભૂતિ થાય છે, તે તેને
 અનુરૂપ ક્રમના પ્રકર્ષથી ઉત્તમ થયેલી હોય છે કારણ કે તે પ્રકર્ષ અનુભૂતિરૂપ

ત્વાત્ દુઃસ્વપ્રકર્ષાનુભૂતિવત્ । યથા દુઃસ્વપ્રકર્ષાનુભૂતિઃ સ્વાનુરૂપપાપપ્રકર્ષજનિતેતિ
સ્વયાઽભ્યુપગમ્યતે, તથા સુખપ્રકર્ષાનુભૂતિઃ સ્વાનુરૂપપુણ્યકર્મપ્રકર્ષજનિતા ભવિ-
ષ્યતિ । इत्थं च सुखकारणत्वेन पुण्यं स्वीकर्तव्यमेवेति ॥ सू० ११ ॥

અથ પુણ્યપ્રતિપક્ષભૂતં પાપં પ્રરૂપયતિ--

મૂલમ્--एगे पावे ॥ सू० १२ ॥

છાયા-एकं पापम् ॥ सू० १२ ॥

વ્યાખ્યા-‘ एगे ’ इत्यादि ।

પાપમ્-पांशयति-मलिनयति-सरजस्कं करोत्यात्मानमिति पापम् । यद्वा-
पातयति-प्रक्षिपति नरकादिषु जीवानिति पापम् । तच्च एकम्=एकत्वसंख्यावत् ।

ઉત્પન્ન होती है क्यों कि वह प्रकर्षानुभूति रूप होती है । जैसे दुःख
प्रकर्षानुभूति, दुःखप्रकर्षाभूति स्वानुरूप पाप के प्रकर्ष से जनित होती
है ऐसा स्वीकार किया गया है तो इसी तरह से यह भी स्वीकार करना
चाहिये कि सुखप्रकर्षानुभूति भी स्वानुरूप पुण्यकर्म के प्रकर्ष से जनित
होगी इस तरह से सुख का कारण होने से पुण्यतत्त्व स्वतंत्र तत्त्व है
ऐसा स्वीकार करना ही चाहिये ॥ सू० ११ ॥

પુણ્ય કે પ્રતિપક્ષભૂત પાપ કી પ્રરૂપણા ઇસ પ્રકાર સે હૈ

“ एगे पावे ” इत्यादि ॥ १२ ॥

મૂલાર્થ—पाप एक है । १२ ।

ટીકાર્થ—जो आत्मा को “पांशयति” मलिनकरता है वह पाप है ।

અથવા—“पातयति” जो आत्मा को नरकादिकयोनिषु में डालता
है वह पाप है यह पाप एक है एकत्व संख्याविशिष्ट है इन कथित

હોય છે, જેમકે દુઃખપ્રકર્ષાનુભૂતિ, દુઃખપ્રકર્ષાનુભૂતિ તેને અનુરૂપ પાપના પ્રકર્ષથી
જનિત હોય છે એવો સ્વીકાર કરવામા આવ્યો છે, તે એ વાતનો પણ સ્વીકાર કરવો
જોઈએ કે સુખપ્રકર્ષાનુભૂતિ સ્વાનુરૂપ (તેને અનુરૂપ) પુણ્યકર્મના પ્રકર્ષથી
જનિત હશે. આ રીતે સુખનું કારણ હોવાથી પુણ્યતત્ત્વ સ્વતંત્ર તત્ત્વ છે, એવો
સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

પુણ્યના પ્રતિપક્ષભૂત પાપની પ્રરૂપણા આ પ્રમાણે છે—

“ एगे पावे ” इत्यादि

સૂત્રાર્થ—पाप एक છે

ટીકાર્થ—જે આત્માને “ पांशयति ” મલિન કરે છે તે પાપ છે અથવા

“ पातयति ” જે આત્માને નરકાદિક યોનિમાં નાખે છે, તે પાપ એક છે. જે

પાપં યથાપિ—

“નાળંતરાયદસગં ૧૦, દસગં ણથ ૧૯ મોહનીય છન્વીસ ૪૫ ।
 અસ્સાયં ૪૬ નિરયાઠ ૪૭, નીયાગોણ અઢયાઠા ૪૮ ॥ ૧ ॥
 નિરયદુગ ૨ તિરિયદુગ ૨, જાહ્વત્થક ચ ૮ પચસઘયયા ૧૩ ।
 સઠાણા વિ ય પચઠ ૧૮, ઘન્નાહ ચત્થમપસસ્ય ૨૨ ॥ ૨ ॥
 ઢઘધાય ૨૩ કુવિહ્વગઈ ૨૪, યાચર દસગેણ હોતિ ચોત્તીસ ૩૪ ।
 સમ્માઓ મિલિયાઓ, ઘાસીતી પાથ પગઈઓ ૮૨ ॥ ૩ ॥ ”

છાયા—જ્ઞાનાન્તરાયદસગં ૧૦ દર્શનાનિ નથ ૧૯ મોહનીયાનિ વહ્વિચ્છતિઃ ૪૫ ।

અસાતં ૪૬ નિરયાયુ ૪૭ નીચગોત્રેણ અષ્ટચત્વારિંશત્ ૪૮ ॥ ૧ ॥
 નિરયદ્વિક ૨ તિર્યગ્દ્વિક ૪, જાતિચતુષ્કં ચ ૮ પચ્ચસંહનાનિ ૧૩ ।
 સંમ્યાનાન્યપિ ચ પચ્ચ તુ ૧૮ ઘર્ણાદિ ચતુષ્કમમસસ્તમ્ ૨૨ ॥ ૨ ॥

ગાથાઓ કે અનુસાર પાપ યથાપિ ૮૨ પ્રકાર કા હોતા હૈ જિસે કિ—નાળ
 તરાયદસગ ૧૦, દસગ ણથ ૧૯ મોહનીય છન્વીસ ૪૫ । અસ્સાય ૪૬
 નિરયાઠ ૪૭ નીયાગોણ અઢયાઠા ૪૮ ॥ ૧ ॥

નિરયદુગ ૨ તિરિયદુગં ૨ જાહ્વત્થક ચ ૮ પચસઘયયા ૧૩ ।
 સઠાણાવિ ય પચઠ ૧૮ ઘન્નાહ ચત્થમપસસ્ય ૨૨ ॥ ૨ ॥
 ઢઘધાય ૨૩ કુવિહ્વગઈ ૨૪ યાચર દસગેણ હોતિ ચોત્તીસ ૩૪ ।
 સમ્માઓ મિલિયાઓ ઘાસીતી પાથપગઈઓ ૮૨ ॥ ૩ ॥

જ્ઞાનાવરણીય કી ૬, અન્તરાય કી ૬, દર્શનાવરણીય કી ૦ મોહ
 મીય કી ૨૬, અસાતાવેદનીય ૧, નરકાયુ ૧, નીચગોત્ર ૧, નિરયદ્વિક
 નરકગતિ, નરકગત્યાનુપૂર્વી, તિર્યક દ્વિક—તિર્યગગતિ તિર્યગગત્યાનુ
 પૂર્વી, જાતિચતુષ્ક—એકેન્દ્રિયજાતિ, કીન્દ્રિયજાતિ તેજન્દ્રિયજાતિ ઓર

કે નીચેની આઘાઓ દ્વારા પાપના ૮૨ પ્રકાર કહ્યા છે, પણ અશુભ આમાન્યની
 અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ કહ્યું છે

પાપના ૮૨ પ્રકાર—નાળંતરાયદસગ ૧૦, સંસજ્જથ ૧૯, મોહનીય છન્વીસ ૪૫,
 અસ્સાયં ૪૬, નિરયાઠ ૪૭ નીયાગોણ અઢયાઠા ૪૮ ॥ ૧ ॥ નિરયદુગ ૨,
 તિરિયદુગ ૨ જાહ્વત્થક ચ પચસઘયયા ૧૩ સઠાણાવિ ય પચઠ ૧૮ ઘન્નાહ ચ
 ચત્થમપસસ્ય ૨૨ ॥ ૨ ॥ ઢઘધાય ૨૩ કુવિહ્વગઈ ૨૪, યાચર દસગેણ હોતિ ચોત્તીસ ।
 સમ્માઓ મિલિયાઓ ઘાસીતી પાથપગઈઓ ॥ ૩ ॥ આ ગાથાઓનો ભાવાર્થ—

જ્ઞાનાવરણીયના ૫, અન્તરાયના ૫, દર્શનાવરણીયના ૬, મોહનીયના ૨૬
 અસાતાવેદનીયના ૧ નરકાયુ ૧, નીચગોત્ર ૧ નિરયદ્વિક નરકગતિ અને
 નરકગત્યાનુપૂર્વી ૨ તિર્યકદ્વિક તિર્યગગતિ, તિર્યગગત્યાનુપૂર્વી ૨, જાતિચતુષ્ક
 એકેન્દ્રિય જાતિ, કીન્દ્રિય જાતિ, ત્રીન્દ્રિય જાતિ અને અનુચિન્દ્રિય જાતિ ૪,

ઉપઘાતઃ ૨૩ કુધિહાયોગતિઃ ૨૪, સ્થાવરદશકેન ભવન્તિ ચતુર્લિંગત્ ૩૪ ।
 સર્વા મિલ્લિતા દ્વયશીતિઃ પાપપ્રકતયઃ ૮૨ ॥ ૩ ॥ इति ।
 જ્ઞાનાન્તરાયાદિ દ્વયશીતિવિધ પુણ્યાનુવન્ધિપાપાનુવન્ધિભેદેન દ્વિવિધમપિ વા,
 અનન્તપ્રાણ્યાશ્રિતત્વાદનન્તભેદમપિ વા પાપમસ્તિ, તથાપ્ય શુભસામાન્યાદેકમિતિ ।
 નન્તુ કર્મસત્ત્વેડપિ પુણ્યમેવૈકં કર્માડસ્તુ, તત્પ્રતિપક્ષભૂતં પાપં કર્મ માડસ્તુ,
 શુભાશુભફલાનાં સિદ્ધિઃ પુણ્યાદેવ ભવિષ્યતિ, તથાહિ-પરમપ્રકૃષ્ટં શુભં પુણ્યોત્ક-
 ર્ષેણ જન્યતે, યત્તુ તસ્માદપકૃષ્ટં શુભં, તથાડપકૃષ્ટતરમ્, અપકૃષ્ટતમં ચ તત્ પુણ્યે-

ચૌદ્વિધજાતિ ૪, પાંચ સંહનન ૫, પાંચસંસ્થાન ૫, અપ્રશસ્તવર્ણાદિ
 ચતુષ્ક ૪ ઉપઘાત અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ ઓર સ્થાવરદશક તથા-
 પાપાનુવન્ધી પાપ ઓર પુણ્યાનુવન્ધી પાપ કે ભેદ સે પાપ દો પ્રકાર
 કા મી હોતા હૈ ।

અથવા-અનન્ત પ્રાણિયોં કે આશ્રિત હોને સે વહ અનન્ત ભેદવાલા
 મી હોતા હૈ પરન્તુ ફિર મી યર્હા પર જો ઉસ એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટ
 કહા ગયા હૈ વહ અશુભસામાન્ય કી અપેક્ષાસે ચતલાયા ગયા હૈ ।

શંકા-કર્મ કા સદ્ભાવ હોને પર મી પુણ્ય હી એક કર્મ માનના
 ચાહિયે પુણ્ય કા પ્રતિપક્ષભૂત પાપકર્મ નહીં માનના ચાહિયે ક્યોં કિ શુભ
 અશુભ ફલોં કી સિદ્ધિ પુણ્ય સે હી હો જાવેગી-ઈસકા સ્પષ્ટીકરણ ઈસ
 પ્રકાર સે હૈ-પરમપ્રકૃષ્ટ જો શુભ હૈ વહ પુણ્ય કે ઉત્કર્ષ સે જન્ય હોતા
 હૈ ઓર જો ઉસસે મી અપકૃષ્ટ શુભ હૈ વહ તથા અપકૃષ્ટ તર જો શુભ હૈ
 વહ, એવં અપકૃષ્ટતમ જો શુભ હૈ વહ સર્વ મી પુણ્યસે હી જન્ય હોતા હૈ

પાંચ સંહનન ૫, પાપ સંસ્થાન ૫, અપ્રશસ્ત વર્ણાદિ ચાર પ્રકાર ૪, ઉપઘાત
 ૫, અપ્રશસ્ત વિહાયોગતિ અને સ્થાવર દશક ૧૦ આ રીતે પાપના ૮૨ ભેદો
 છે. તથા પાપાનુવન્ધી પાપ અને પુણ્યાનુવન્ધી પાપના ભેદથી પણ તેના બે
 પ્રકાર પડે છે. અથવા અનન્ત પ્રાણીના પાપની વિવિધતાની અપેક્ષાએ તે
 અનન્ત ભેદવાળું પણ છે પરન્તુ અહીં અશુભસામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં
 એકત્વ માનવામાં આવ્યું છે.

શંકા-કર્મનો સદ્ભાવ હોવા છતાં પણ પુણ્યને જ એક કર્મ માનવું
 બેઠકએ, પુણ્યના પ્રતિપક્ષભૂત પાપકર્મને માનવાની જરૂર જ રહેતી નથી કારણ
 કે શુભ અશુભ ફલોની સિદ્ધિ પુણ્યથી જ થઈ જશે તેનું સ્પષ્ટીકરણ આ
 પ્રમાણે છે-પરમપ્રકૃષ્ટ જે શુભ છે તે પુણ્યના ઉત્કર્ષજન્ય હોય છે, અને જે
 તેના કરતાં પણ અપકૃષ્ટ શુભ છે તે, તથા અપકૃષ્ટતર જે શુભ છે તે, તથા

નેવ જાયતે । યત્ પરમાપકૃષ્ટપુણ્યસ્ય ફલ પરમાપકૃષ્ટ શુભ તદવ પ્રકૃષ્ટ દુઃસ્વ, તસ્યૈવ પરમાપકૃષ્ટપુણ્યસ્ય સર્વથા સયે સતિ પુણ્યાત્મકવન્ધ્યામાત્રાન્મોય ઇતિ । યયા ઽત્યન્તપથ્યાહારસેવનાત્ પુરુષસ્ય પરમારોગ્યસુખ મવતિ, તસ્યૈવ ચ કિંચિત્ કિંચિત્ પથ્યાહારપરિત્યાગાદ્ અપથ્યાહારપરિત્તદેરારોગ્યસુખહાનિર્મવતિ, સર્વથેવાહારપરિત્યાગાત્ પ્રાપ્તમોક્ષો મવતિ ઇહ પુણ્ય પથ્યાહારસદૃશમિતિષેત્,

અગ્રોન્યતે—યોઽયં દુઃસ્વમકર્પાનુમય, સ સ્વાનુરુપકર્મમકર્પમન્ય પ્રકર્પાનુમયત્વાત્, સૌરુપમકર્પાનુમયત્વાત્, યથાહિ સૌરુપમકર્પાનુમયઃ સ્વાનુરુપપુણ્યમકર્પ

પરમાપકૃષ્ટ પુણ્ય કા ફલ પરમાપકૃષ્ટ શુભ હૈ ઘડી પ્રકૃષ્ટ દુઃસ્વ હૈ હસી પરમાપકૃષ્ટ પુણ્ય કે સર્વથાજ્ઞય હોને પર પુણ્યરુપ ઘડ્ય કે અમાવ સે મોક્ષ હોતા હૈ જૈસે અત્યન્ત પથ્યાહાર કે સેવન સે સેવનકર્તા પુરુષ કે પરમારોગ્યરુપ સુખ હોતા હૈ ઓર જય ઘડી મનુષ્ય થોડે ૨ રુપ મેં પથ્ય આહાર કા ત્યાગ કરને લગતા હૈ ઓર અપથ્ય આહાર ફી ઓર અગ્રસર હોને લગતા હૈ તો ઇસકે આરોગ્યરુપ સુખ કી હાનિ હોને લગ જાતી હૈ ઓર જય વહ સર્વથા આહાર કા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ તો વહ પ્રાણરહિત જાતા હૈ—મર જાતા હૈ પુણ્ય પથ્યાહાર કે જૈસા યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ?

૩૦—પેસી માન્યતા ઘડિત નહીં હૈ કયોં કિ પુણ્ય કી તરહ પાપ મી ણક સ્વતત્ર તત્ત્વ હૈ ઓર વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ—જો યહ દુઃસ્વ કે પ્રકર્પ કા અનુમય હૈ વહ સ્વાનુરુપ કર્મ કે પ્રકર્પ સે જન્ય હોતા હૈ કયોં કિ યહ અનુમય પ્રકર્પાનુમય રુપ હૈ જૈસા સૌરુપ કે પ્રકર્પ કા અનુમય

અપકૃષ્ટતમ એ શુભ છે તે પુણ્યજન્ય જ દોષ છે જે પરમાપકૃષ્ટ પુણ્યનું ફલ પરમાપકૃષ્ટ શુભ છે જોય પ્રકૃષ્ટ દુઃખ છે જોય પરમાપકૃષ્ટ પુણ્યને સર્વથા ક્ષય થતા પુણ્યરૂપ બંધના ભલાવને લીધે મોક્ષ મળે છે જેમ અત્યન્ત પથ્યાહારના સેવનથી પરમારોગ્યરૂપ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે અને બ્યારે તે મનુષ્ય ધીરે ધીરે પથ્યાહારનો ત્યાગ કરવા માટે છે અને અપથ્યાહારનું સેવન કરવા માટે છે ત્યારે તેના આરોગ્યરૂપ સુખનો નાશ કરવા માટે છે અને બ્યારે તે આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરી નાખે છે, ત્યારે તેનું મરણ થઈ બાક છે પુણ્યને પથ્યાહારના જેવું બહોં પ્રકર કમું છે.

ઉત્તર—જ્યાં વાત ઉચિત નથી કારણ કે પુણ્યની જેમ પાપ પણ જોઈ સ્વતત્ર તત્ત્વ છે જ્યાં કયેનું સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે—જ્યાં દુષ્ટના પ્રકરણને એ અનુભવ છે તે શાનુરૂપ કર્મના પ્રકરણથી જનિત દોષ છે, કારણ કે તે અનુભવ પ્રકરણનુભવરૂપ દોષ છે જેવી રીતે સુખના પ્રકરણને અનુભવ

જનિત ઇતિ ત્વયાક્ષીક્રિયતે, તથાઽયમપિ દુઃખપ્રકર્ષાનુભવઃ પ્રકર્ષાનુભવત્વાત્
સ્વાનુરૂપપાપકર્મપ્રકર્ષજનિતો ભવિષ્યતીતિ દુઃખકારણતયા પાપં સ્વીકર-
ણીયમિતિ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

પુણ્યં પાપં ચ કર્મ નિરૂપિતમ્ । અથાત્મનઃ કર્મવન્ધે યત્ કારણં તત્
પ્રરૂપયિતુમાહ—

મૂલમ્—એગે આસ્રવે ॥ ૧૩ ॥

છાયા—એક આસ્રવઃ ॥ ૧૨ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગે આસ્રવે’ ઇતિ—

આસ્રવઃ—આસ્રવતિ—પ્રવિશતિ યેનાત્મનિ અષ્ટવિધં કર્મ, સ આસ્રવઃ—કર્મવન્ધ-
હેતુઃ, સ એકઃ=એકત્વસંખ્યાવાન્ । અયમર્થઃ—આસ્રવો યદ્યપિ—દ્વિવત્વારિંશદ્વિધઃ—

હોતા હૈ અર્થાત્ સૌખ્ય કે પ્રકર્ષ કા અનુભવ સ્વાનુરૂપ પુણ્ય કે પ્રકર્ષ સે
જનિત તુમને માના હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહ દુઃખ કે પ્રકર્ષ કા અનુભવ
ભી પ્રકર્ષાનુભવ રૂપ હોને સે સ્વાનુરૂપ પાપકર્મ કે પ્રકર્ષ સે જનિત હોગા
એસા ભી તુમ્હે માનના ચાહિયે હસ કારણ પાપ દુઃખ કા હેતુ હોને સે
હૈ એસા સ્વીકાર કરના ચાહિયે ॥ સૂ. ૧૨ ॥

પુણ્ય પાપ-કર્મ કા નિરૂપણ હો ટુકા અવ આત્મા કો કર્મવન્ધ
કરને મેં જો કારણરૂપ આસ્રવ હૈ ઉસકા પ્રરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

“એગે આસ્રવે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૩ ॥

મૂલાર્થ—આસ્રવ એક હૈ । ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—જિસસે આત્મામેં આઠ પ્રકર કે કર્મ પ્રવેશ કરતા હૈ ઉસકા
નામ આસ્રવ હૈ યહ આસ્રવ કર્મ વન્ધ કા હેતુ હોતા હૈ યહ એક સંખ્યા-

સ્વાનુરૂપ પુણ્યના પ્રકર્ષથી જનિત તમે માન્યો છે. એજ પ્રમાણે આ દુખના
પ્રકર્ષનો અનુભવ પણ પ્રકર્ષાનુભવરૂપ હોવાથી સ્વાનુરૂપ પાપકર્મના પ્રકર્ષથી
જનિત હશે, એવું પણ તમારે માનવું જ જોઈએ આ રીતે પાપ-દુખના હેતુ
(કારણ) રૂપ છે, એ વાતને સ્વીકારવી જોઈએ ॥ ૧૨ ॥

પુણ્યકર્મ અને પાપકર્મનું નિરૂપણ પૂર કરીને હવે સૂત્રકાર કર્મબન્ધના
કારણરૂપ આસ્રવનું નિરૂપણ કરે છે—“એગે આસ્રવે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૩ ॥

મૂલાર્થ—આસ્રવ એક છે ॥ ૧૩ ॥

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા આત્મામાં અષ્ટવિધ કર્મો પ્રવેશ કરે છે તેનું નામ
આસ્રવ છે. તે આસ્રવ કર્મબન્ધના કારણરૂપ છે. તે એક સંખ્યાવાળો છે.

इन्द्रियादि पञ्च, कपायाश्चत्वारः, भवतानि पञ्च, क्रिया पञ्चविंशतिः, योगास्तय इति । अथवा—द्रव्यभावभेदादास्तथा द्विविधः । तत्र द्रव्यास्तयः—जलोपरिवर्तिनावादी तयाविषपरिणामोत्पन्न छिद्ररूपाः, तेन हि नौकादौ जलप्रवेशो भवति । भावास्तयस्तु इन्द्रियादिरूपः, जीवनौकायामिन्द्रियादिच्छिद्रस्य कर्मजलप्रवेशो भवतीति । तया प्यास्तयसामान्यात् स एक एवेति ॥ सू० ११ ॥

अवास्तवप्रतिपक्षभूतं संवर निरूपयति—

मूलम्—एगे सवरे ॥ १४ ॥

छाया—एकः सवरः ॥ १४ ॥

व्याख्या—‘ एगे सवर ’ इत्यादि—

स त्रिपते—निरूप्यते कर्मणः कारण प्राण।तिपातादि यन परिणामेन स सवरः, आस्तवनिरोध, द्वित्वारिंसद्विषयास्तयस्य निरोधो यः स सवर इत्यर्थः ।

ખાલા છે—इसका तात्पर्य ऐसा है कि यद्यपि इन्द्रिय पाँच कपाय ४, अवत ५, क्रिया २५ और योग ३ इनके भेद से आस्तव ४२ प्रकार का होता है ।

અથવા—द्रव्यास्तव और भावास्तव के भेद से आस्तव दो प्रकार का होता है—इनमें नाव आदि में छिद्र द्वारा पानी का प्रवेश होना द्रव्यास्तव है क्योंकि कि इससे नौका में जल का प्रवेश होता है तथा भावास्तव इन्द्रियादिरूप होता है इन छिद्रों द्वारा जीवरूप नौका में कर्मरूप जल का प्रवेश होता है इस तरह से आस्तव में अनेक विधता आती है तब भी आस्तव सामान्य की अपेक्षा वह आस्तव एक रूप ही है ॥ सू० १३ ॥

आस्तव के प्रतिपक्षभूत संवर का निरूपण—

“ एगे सवरे ” इत्यादि ॥ १४ ॥

મૂળાર્થ—સંવર એક છે । ૧૪ ।

આસ્તવના નીચે અમુક ૪૨ ભેદ છે—ઇન્દ્રિય પાંચ, કપાય ચાર, અવત પાંચ, ક્રિયા પચીસ અને યોગ ત્રણ અથવા દ્રવ્યાસ્તવ અને ભાવાસ્તવના ભેદથી આસ્તવ બે પ્રકારના હોય છે નાવ આદિમાં છિદ્ર દ્વારા પાણીનો પ્રવેશ થવો તે દ્રવ્યાસ્તવ છે કારણ કે તેના દ્વારા નાવમાં જલનો પ્રવેશ થાય છે ભાવાસ્તવ ઇન્દ્રિયાદિરૂપ હોય છે આ છિદ્રો દ્વારા જીવરૂપ નૌકામાં કર્મરૂપ જલનો પ્રવેશ થાય છે આ રીતે આસ્તવમાં અनेક વિધતા જણાવી હોવા છતાં આસ્તવ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ. ૧૩ ॥

હવે સૂત્રકાર આસ્તવના પ્રતિપક્ષરૂપ સંવરનું નિરૂપણ કરે છે—

“ એગે સવરે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૪ ॥

સુત્રાર્થ—સંવર એક છે ॥ ૧૪ ॥

આશ્રમનઃ કર્મોપાદાનહેતુભૂતપરિણામાભાવઃ સંવર इत्याशयः ।

સ ચૈકઃ—એકત્વસંખ્યાવાન્ । યદ્યપિ-ગુપ્તિ-સમિતિ-ધર્મ-અનુપ્રેક્ષા-પરી-પહજય-ચારિત્રૈઃ, સંવરો જાયતે તેન કાર્યકારણયોરભેદોપચારાદ્ ગુપ્ત્યાદિરપિ સંવર इत्युच्यते । તત્ર-ગુપ્તયસ્તિસઃ ૩, સમિતયઃ પંચ ૫, ધર્મઃ દશ ૧૦, અનુ-પ્રેક્ષાઃ દ્વાદશ ૧૨, પરીપહજયો દ્વાવિંશતિભેદઃ ૨૨, તથા ચારિત્રં પંચવિધમ્ ૫, એવં સપ્તપંચાશદ્ભેદાઃ સવરસ્ય સન્તિ । કિં ચ-તપસાપિ સંવરો જાયતે ।

ટીકાર્થ—જિસ પરિણામ સે કર્મ કે કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિ રોક દિયે જાતે હૈં વહ સંવર હૈ । કર્મ કે કારણભૂત પ્રાણાતિપાતાદિ સે આત્મા મેં કર્મોં કા આસ્રવ હોતા હૈં ઇસ આસ્રવ કા રુકના સો હી સંવર હૈ । આસ્રવ ૪૨ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં સો ચહ ૪૨ પ્રકાર કા આસ્રવ જિન આત્મપરિણામોં સે હો સકતા હૈં એસે વે સવ પરિણામ સંવરરૂપ હૈં । અર્થાત્ આત્મા મેં કર્મોં કે આગમન કારણ જો પ્રાણાતિપાતાદિ રૂપ પરિણામ હૈં ઊન પરિણામોં કા અભાવ હોના હી સંવર હૈં । યહ સંવર એક સંખ્યાવાલા હૈં યદ્યપિ ગુપ્તિ-સમિતિ-ધર્મ-અનુપ્રેક્ષા પરીષહ જય એવં ચારિત્ર ઇન્કે દ્વારા સંવર હોતા હૈં પરન્તુ જો ગુપ્તિ ૩ હોતી હૈં । સમિતિ ૫ હોતી હૈં । ધર્મ ૧૦ હોતે હૈં । અનુપ્રેક્ષા ૧૨ હોતી હૈં । પરીષહ જય ૨૨ હોતે હૈં તથા ચારિત્ર ૫ પ્રકાર કા હોતા હૈં । ઇસ પ્રકાર સે સંવર કે ૫૭ ભેદ હોતે હૈં ઇન્કે અતિરિક્ત તપ સે બી સંવર હોતા હૈં ।

ટીકાર્થ--જે કારણ દ્વારા કર્મના કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિને રોકી દેવામાં આવે છે, તે સંવર છે. કર્મના કારણભૂત પ્રાણાતિપાત આદિ વડે આત્મામાં કર્મોના આસ્રવ થાય છે તે આસ્રવને રોકવો તેનું નામ જ સંવર છે. આસ્રવ ૪૨ પ્રકારનાં કહ્યાં છે તે ૪૨ પ્રકારના આસ્રવ જે આત્મપરિણામોથી રોકાય છે, તે બધાં પરિણામો સવરરૂપ ગણાય છે. એટલે કે આત્મામાં કર્મોનું આગમન કરાવનારાં જે પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ પરિણામ છે તે પરિણામોના અભાવ થવો તેનું નામ જ સંવર છે. તે સંવર એક છે. જે કે ગુપ્તિ, સમિતિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા, પરીષદ, જય અને ચારિત્ર દ્વારા સવર થાય છે, આ રીતે તેના અનેક પ્રકાર હોવા છતાં પણ સંવર સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. સવરના ગુપ્તિ આદિની અપેક્ષાએ તો નીચે પ્રમાણે ૫૭ ભેદ છે--ગુપ્તિ ૩, સમિતિ ૫, ધર્મ ૧૦, અનુપ્રેક્ષાઓ ૧૨, પરીષદ જય ૨૨, તથા ચારિત્ર પાંચ પ્રકારનું હોય છે. આ રીતે તેના કુલ ૫૭ ભેદ કહ્યા છે. તદુપરાંત તપથી પણ સંવર થાય છે--

“ એવ તુ સ જયસ્સાવિ પાવકમ્મનિરાસથે,

મવકોઢી સચિયં કમ્મ તવસા નિગ્ગરિજ્ઞા ” ઇત્યુત્તરાધ્યયનમુત્ર ૮ અધ્ય૦ ૩૦
ગા૦ ૬, વચનાત્ ।

અપચાડ્યં સ ચરો દ્વિવિધા દ્રવ્યસો માત્રતથા । તપ જલોપરિવર્તિનાવાદરત
ચરતમવિશ્વજ્વલાનાં છિદ્રાણાં તથાવિષદ્રવ્યેણ સ્થગનં દ્રવ્યસંચર । માત્રસંચરસ્થ
જીરનોકાપામાસ્રવસ્કર્મમથાનામિન્દ્રિયાદિચ્છિદ્રાણાં શુષ્તિ-સમિત્ત્યાદિના નિરોધ
નમ્ । इत्थं स चरोऽनेकविधस्तथापि सचरसामान्यादेक इति भावः ।

સચરાસ્તિત્વસિદ્ધિ—

પ્રત્યધાનુમાનાગમયમાયે સચરસ્ય સિદ્ધિર્મંચતિ । તથાદિ-આત્મપરિણતિ
વિશેષસ્ય શુષ્તિસમિત્યાદિનિષ્પાદિતવિશુદ્ધાધ્યવસાયરૂપસ્ય સચરસ્ય સ્વાત્મનિ સ્વસ

વક્ત્ર ચ—પદ્ય તુ સ જયસ્સા વિ ઇત્યાદિ

અથવા—યહ સચર વો પ્રકાર કા હોતા હૈ एक द्रव्य संचर दूसरा
भाय संचर जलोपरिवर्तमान नौका आदि में जिन छिद्रों से निरन्तर जल
का आगमन होता हो, उन छिद्रों को तथाविध द्रव्य से बन्द कर देना
यह द्रव्य संचर है तथा जीवरूपी नौका के प्राणातिपातादि रूप छिद्रों को
कि जिनके द्वारा कर्म जल उसमें आता है शुषि-समिति आदि से बन्द
कर देना इसका नाम भाव संचर है इस तरह से यह संचर अनेक
प्रकार का है फिर भी सचर सामान्य की अपेक्षा से यह एक है इसी
लिये यहाँ इसे एक कहा गया है ।

સચર કે અસ્તિત્વ કી સિદ્ધિ—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન તથા આગમન इन
प्रमाणों से संचर की सिद्धि इस प्रकार से होती है—आत्मा में जो एक
विशेष प्रकार की परिणति होती है कि जो परिणति शुषि समिति आदि

કહ્યું થયું છે કે—“ એવ તુ ”

અથવા સચર એ પ્રકારનો હોય છે (૧) દ્રવ્યસંચર અને (૨) ભાવસંચર.
પાણીમાં રહેલી નૌકા આદિમાં જે છિદ્રો મારફત નિરન્તર જલ આગમન થતુ
હોય, તે છિદ્રોને બંધ કરી દેવા તે દ્રવ્યસંચર છે તથા જીવરૂપી નૌકાના
પ્રાણાતિપાતાદિ રૂપ છિદ્રો કે જેમના દ્વારા કર્મજલ તેમાં પ્રવેશે છે તે છિદ્રોને
શુષ્તિ સમિતિ આદિ વડે બંધ કરી દેવા તેનું નામ ભાવસંચર છે આ રીતે
આ સચરમાં અનેકવિધતા હોવા છતાં પણ સચર સામાન્યની અપેક્ષાએ
તેમાં એકત્વ કહ્યું છે

સચરતા અસ્તિત્વની સિદ્ધિ—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ, આ પ્રમા
ણેથી સચરની સિદ્ધિ આ પ્રમાણે થઈ શકે છે—આત્મામાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારની

વેદનપ્રત્યક્ષસિદ્ધત્વાત્, અન્યત્રાત્મનિ તુ તજ્જનિતકાર્યાનુમેયત્વાત્, આગમસ્ય ચ 'એગે સંવરે' इत्यादिरूपस्य तत्प्रतिपादकस्य प्रदर्शितत्वाच्च संवरोऽस्तीति विश्वसितव्यम् ॥ सू० ૧૪ ॥

અયોગ્યવસ્થારૂપે સંવરવિશેષે ચ કર્મણાં વેદનૈવ ભવતિ, નવન્ધઃ इति वेद-
नायाः स्वरूपमाह—

મૂલમ્—एगा वेयणा ॥ सू० ૧૫ ॥

છાયા—एका वेदना ॥ ૧૫ ॥

વ્યાખ્યા—वेदना-वेदनं वेदना-स्वभावेन उदीरणाकरणेन वा उदयावलिका-

સે નિષ્પાદિત વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ માની જાતી છે વહી સંવર છે
और यह संवर स्वात्मा में स्वसंवेदन प्रत्यक्ष से सिद्ध होता है और
परकीय आत्मा में यह संवर अपने द्वारा जनित कार्य से अनुमेय होता
है। “एगे संवरे” इत्यादि रूप से आगम में इसका प्रतिपादन होने से
आगम भी इसका समर्थक है अतः इन प्रमाणों द्वारा संवर की सिद्धि
होने से वह ऐसा विश्वास करना चाहिये ॥ सू० ૧૪ ॥

જવ જીવ કી અવસ્થા અયોગીરૂપ હોતી છે તવ ડસ સંવર વિશેષ-
રૂપ અયોગી અવસ્થા મેં કર્મોં કી વેદના હી હોતી છે કર્મબન્ધ નહીં હોતા
है इसीलिये यहां वेदना के स्वरूप का कथन किया जाता है।

‘एगा वेयणा’ इत्यादि ॥ ૧૫ ॥

મૂલાર્થ—वेदना एक है। ૧૫।

પરિણતિ થાય છે જે પરિણતિને શુભિ, સમિતિ આદિ દ્વારા નિષ્પાદિત
(જનિત) શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ માનવામાં આવે છે, એજ સંવર છે અને
સ્વાત્મામાં સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ વડે તે સવરનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે અને
અન્યના આત્મામાં આ સવર પોતાના દ્વારા જનિત કાર્યથી અનુમેય (અનુ-
માન કરી શકાય એવો) હોય છે “એગે સંવરે” ઇત્યાદિ રૂપે આગમમાં
તેનું પ્રતિપાદન થયેલું હોવાથી આગમ પણ તેના સમર્થક છે. આ રીતે આ
પ્રમાણો દ્વારા સવરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થતું હોવાથી તે છે, એવો વિશ્વાસ
રાખવો જોઈએ. ॥ સૂ૦ ૧૪ ॥

ત્યારે જીવની અવસ્થા અયોગીરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે તે સંવર વિશેષ
રૂપ અયોગી અવસ્થામાં કર્મોંનું વેદન જ થાય છે—કર્મબન્ધ થતો નથી તેથી
હવે સૂત્રકાર વેદનાની પ્રરૂપણા કરે છે—“ एगा वेयणा ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—वेदना एक છે. ॥ ૧૫ ॥

“ एष तु स जयस्तापि पावकम्मनिरासये,
मबकोढी स धिय कम्म तनसा निज्जरिज्जाह ” इत्युत्तराख्ययनमुत्र ८ अध्या० ३०
गा० ६, पद्यनात् ।

अधवाऽयं स वरो द्विविधो द्रव्यतो भावतश्च । तत्र जलोपरिवर्तिनावादेन
वत्समविश्वज्जलानां छिद्राणां तथाविधद्रव्येष्वप्यस्य गतं द्रव्यसंवर । भावसंवरस्तु
जीवनौकायामास्रवत्कर्मजलानामिन्द्रियादिच्छिद्राणां शुक्ति-समिप्यादिना निरोध
नम् । इत्थं स वरोऽनेकविधस्तथापि संवरसामान्यादेक इति भावः ।

संवरस्तत्त्वसिद्धि —

प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणैः संवरस्य सिद्धि र्भवति । तथाहि—आत्मपरिधति
विशेषस्य शुक्तिसमित्यादिनिष्पादितविधुद्वाभ्यवसायरूपस्य संवरस्य स्वात्मनि स्वस

उक्तं च—एष तु स जयस्तापि इत्यादि

अधवा—यह संवर दो प्रकार का होता है एक द्रव्य संवर दूसरा
भाव संवर जलोपरिवर्तमान नौका आदि में जिन छिद्रों से निरन्तर जल
का आगमन होता हो, उन छिद्रों को तथाविध द्रव्य से पन्द कर देना
यह द्रव्य संवर है तथा जीवरूपी नौका के प्राणातिपातादि रूप छिद्रों को
कि जिनके द्वारा कर्म जल वसमें आता है शुक्ति-समिति आदि से बन्द
कर देना इसका नाम भाव संवर है इस तरह से यह संवर अनेक
प्रकार का है फिर भी संवर सामान्य की अपेक्षा से यह एक है इसी
लिये यहाँ इसे एक कहा गया है ।

संवर के अस्तित्व की सिद्धि—प्रत्यक्ष, अनुमान एवं आगमन इन
प्रमाणों से संवर की सिद्धि इस प्रकार से होती है—आत्मा में जो एक
विशेष प्रकार की परिणति होती है कि जो परिणति शुक्ति समिति आदि

કહ્યું ખબર છે કે—“ એષ તુ ”

અથવા સંવર એ પ્રકારનો હોય છે (૧) દ્રવ્યસંવર અને (૨) ભાવસંવર.
પાણીમાં રહેલી નોઝ આકાશ જે છિદ્રો મારફત નિરન્તર જલ દાખલ થતું
હોય, તે છિદ્રોને બંધ કરી દેવા તે દ્રવ્યસંવર છે તથા જીવરૂપી નોઝના
પ્રાણાતિપાતાદિ રૂપ છિદ્રો કે જેમના દ્વારા કમજલ તેમાં પ્રવેશે છે તે છિદ્રોને
શુક્તિ, સમિતિ આદિ વડે બંધ કરી દેવા, તેનું નામ ભાવસંવર છે આ રીતે
આ સંવરમાં અનેકવિધતા હોવા છતાં પણ સંવર સામાન્યની અપેક્ષાએ
તેમાં એકત્વ કહ્યું છે

સંવરના અસ્તિત્વની સિદ્ધિ—પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને આગમ, આ પ્રમા
ણેથી સંવરની સિદ્ધિ આ પ્રમાણે થઈ શકે છે—આત્મામાં એક વિશિષ્ટ પ્રકારની

વેદનપ્રત્યક્ષસિદ્ધત્વાત્, અન્યત્રાત્મનિ તુ તઙ્જનિતકાર્યાનુમેયત્વાત્, આગમસ્ય ચ 'એગે સંવરે' इत्यादिरूपस्य तत्प्रतिपादकस्य प्रदर्शितत्वाच्च संवरोऽस्तीति विश्वसितव्यम् ॥ सू० ૧૪ ॥

અયોગ્યવસ્થારૂપે સંવરવિશેષે ચ કર્મણાં વેદનૈવ ભવતિ, નવન્ધઃ ઇતિ વેદ-
નાયાઃ સ્વરૂપમાહ—

મૂલમ્—એગા વેયણા ॥ સૂ ૦ ૧૫ ॥

છાયા—એકા વેદના ॥ ૧૫ ॥

વ્યાખ્યા—વેદના-વેદનં વેદના-સ્વભાવેન ઉદીરણાકરણેન વા ઉદયાવલિકા-

સે નિષ્પાદિત વિશુદ્ધ અધ્યવસાય રૂપ માની જાતી છે વહી સંવર છે
ઔર यह संवर स्वात्मा में स्वसंवेदन प्रत्यक्ष से सिद्ध होता है और
परकीय आत्मा में यह संवर अपने द्वारा जनित कार्य से अनुमेय होता
है। “एगे संवरे” इत्यादि रूप से आगम में इसका प्रतिपादन होने से
आगम भी इसका समर्थक है अतः इन प्रमाणों द्वारा संवर की सिद्धि
होने से वह ऐसा विश्वास करना चाहिये ॥ सू० ૧૪ ॥

જય જીવ કી અવસ્થા અયોગીરૂપ હોતી છે તય ઉસ સંવર વિશેષ-
રૂપ અયોગી અવસ્થા મેં કર્મોં કી વેદના હી હોતી છે કર્મવન્ધ નહીં હોતા
છે ઇસીલિયે યહાં વેદના કે સ્વરૂપ કા કથન કિયા જાતા છે ।

‘એગા વેયણા’ इत्यादि ॥ ૧૫ ॥

મૂલાર્થ—વેદના એક છે । ૧૫ ।

પરિણતિ થાય છે. જે પરિણતિને શુભિ, સમિતિ આદિ દ્વારા નિષ્પાદિત
(જનિત) શુદ્ધ અધ્યવસાયરૂપ માનવામાં આવે છે, એજ સંવર છે અને
સ્વાત્મામાં સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ વડે તે સંવરનો સદ્ભાવ સિદ્ધ થાય છે અને
અન્યના આત્મામાં આ સંવર પોતાના દ્વારા જનિત કાર્યથી અનુમેય (અનુ-
માન કરી શકાય એવો) હોય છે “ એગે સંવરે ” ઇત્યાદિ રૂપે આગમમાં
તેનું પ્રતિપાદન થયેલું હોવાથી આગમ પણ તેના સમર્થક છે. આ રીતે આ
પ્રમાણો દ્વારા સંવરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થતું હોવાથી તે છે, એવો વિશ્વાસ
રાખવો જોઈએ ॥ સૂ ૦ ૧૪ ॥

બ્યારે જીવની અવસ્થા અયોગીરૂપ થઈ જાય છે ત્યારે તે સંવર વિશેષ
રૂપ અયોગી અવસ્થામાં કર્મોનું વેદન જ થાય છે—કર્મબંધ થતો નથી તેથી
હવે સૂત્રકાર વેદનાની પ્રરૂપણા કરે છે—“ એગા વેયણા ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૫ ॥

સૂત્રાર્થ—વેદના એક છે ॥ ૧૫ ॥

પ્રતિષ્ઠસ્ય ક્રમણોડનુમયનમ્ । સા યપા એકા=એકત્વસ સ્થાપયતી । અર્થ માત્રા—યયપિ
 વેદના જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મપેસપાડ્યવિધા, વિપાકોદયપદેશોદયાપેસયા ધ દ્વિવિધા,
 આમ્યુપગમિકી=શિરોલોચનાદિકા ઔપક્રમિકી=રોગાદિનનિતા इत्येव ધા ટ્વિવિધા,
 તથાપિ વેદનાસામાન્યાવેકા ॥ इति ॥ સુ૦૧૫ ॥

વેદિત કર્મ પ્રવેશેમ્ય પરિશ્ચન્તીતિ વેદનાનન્તરં કર્મપરિશ્ચન્નરૂપાં નિર્જરામાહ—
 મૂલ્મ—પગા નિજ્જરા ॥ ૧૬ ॥

છોયા—એકા નિર્જરા ॥ ૧૬ ॥

વ્યાસ્યા—‘ પગા ’ इत्यादि—

ટીકાર્થ—વેદન અનુભવ કરને કા નામ વેદના હૈ સ્વભાવ સે અથવા
 સદિરણાફરણ સે ઉદયાશલિકા મેં પ્રતિષ્ઠ છુપ કર્મ કા અનુભવ કરના
 હી હસકા અર્થ હૈ યહ વેદના એક-એક સહ્યાવાલી હૈ તાત્પર્ય હસકા
 યહ હૈ યયપિ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોં કે અનુભવ ન કરને કી અપેક્ષા
 સે વેદના આઠ પ્રકારકી હોતી હૈ તથા વિપાકોદય ઔર પ્રવેશોદય કી
 અપેક્ષાસે ઘટ્ત દો પ્રકાર કી હોતી હૈ । શિરોલોચનાદિરૂપ અમ્યુપગમિકી
 ઔર રોગાદિ સે ઉત્પન્ન હોને રૂપ ઔપક્રમિકી હસ તરહ સે બી ઘટ્ત દો
 પ્રકાર કી હોતી હૈ ફિર બી યહાં પર જો ઠસે એકરૂપ કહા ગયા હૈ ઘટ્ત
 વેદના સામાન્ય કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ ॥સુ૦૧૫॥

વેદિત છુઆ કર્મ આત્માપ્રવેશોં સે શરૂ જાતા હૈ હસલિયે વેદના કે
 બાદ અવ સૂત્રકાર નિર્જરા કા કથન કરસે હૈ ।

‘ પગા નિજ્જરા ’ इत्यादि ॥ ૧૬ ॥

મૂલાર્થ—નિર્જરા એક હૈ ॥ ૧૬ ॥

ટીકાર્થ—વેદન (અનુભવ) કરતું તેનું નામ વેદના ॥ સ્વભાવથી અથવા
 હરીશ્ચાકરણથી ઉદભવશિક્ષામાં પ્રતિષ્ઠિત વેદેશી કર્મોને અનુભવ કરવો તેને જ
 વેદના કહે છે આ વેદના જોડ સંખ્યાવાળી છે જો કે શાખાવરણીય કર્મોનું
 વેદન કરવાની અપેક્ષાજો તે વેદના આઠ પ્રકારની હોય ॥ તથા વિપાકોદય
 અને પ્રવેશોદયની અપેક્ષાજો તે બે પ્રકારની હોય છે કેશશુંબન આદિરૂપ
 આમ્યુપગમિકી અને રોગાદિનિત ઔપક્રમિકી, જોવી બે પ્રકારની વેદના પદ્મ
 હોય છે છતાં પણ તેને અહીં વેદનાસામાન્યની અપેક્ષાજો જોડ કરી છે ૧૫

વેદિત વેદેશ કર્મ આ પ્રવેશોમાંથી વરી આવે છે તેથી વેદનાનુ નિર્જ
 પદ્મ કરીને હવે સૂત્રકાર નિર્જરાનું નિરૂપણ કરે છે—

“ પગા નિજ્જરા ’ इत्यादि ॥ ૧૬ ॥

સૂત્રાર્થ—નિર્જરા જોડ છે ॥ ૧૬ ॥

નિર્જર-નિર્જરણ નિર્જરા-કર્મણાં જીવપ્રદેશેભ્યઃ પરિશ્ઠનમ્ પ્રદેશતઃ॥ વિપક્વાનાં પરિશ્ઠનં હાનિરિતિ યાવત્ । તપસા સેવ્યમાનેન કર્માણ્યાત્મપ્રદેશેભ્યો વિષ્ટન્ટે । તપસઃ કર્મ સન્તાપકત્વાત્ શુષ્કરસાનિ કર્માણ્યતિરુક્ષત્વાન્નિઃસ્નેહવન્ધનાનિ-ભૂત્વા પરિશ્ઠન્તીતિ ભાવઃ । સા ચ એકા=એકત્વસંખ્યાવતી । યદ્યપ્યષ્ટવિધકર્મા-પેક્ષયાઽષ્ટવિધા, દ્વાદશવિધતપોજનિતત્વેન વા દ્વાદશવિધા, અકામક્ષુત્પિપાસાશી-તાતપદશમશકસહનવ્રહ્મચર્યધારણાદ્યનેકવિધકારણજનિતત્વેન અનેકવિધા વા, દ્રવ્ય-

ટીકાર્થ--કર્મોં કા પ્રદેશોં સે એકદેશ છુટ જાના નષ્ટ હો જાના હસકા નામ નિર્જરા હૈ, કર્મ જવ પક જાતા હૈં તવ ડનકા આત્મપ્રદેશોં સે સમ્બન્ધ છુટ જાતા હૈ હસીકો નિર્જરા કહા ગયા હૈ યહ નિર્જરા સેવિત તપસ્યા કે દ્વારા હોતી હૈ અર્થાત્ કી જા રહી તપસ્યા સે સંવર ઓર નિર્જરા યે દોજોં કામ હોતે હૈં । સંચિત કર્મોં કી નિર્જરા ઓર આતે હુએ કર્મોં કા નિરોધ । કર્મોં કી નિર્જરા હોતી હૈ-હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ તપ કર્મોં કા સંતાપક (નિવારક) હોતા હૈ-અતઃ તપસ્યા કે દ્વારા જવ કર્મ શુષ્ક રસવાલે હો જાતે હૈં તવ વે અતિરુક્ષ હો જાનેકે કારણ નિઃ સ્નેહ વન્ધન વાલે હોકહ શ્લઙ્ગ જાતે હૈં-ચિર જાતે હૈં । નિર્જરા એક સંખ્યાવાલી હોતી હૈ યદ્યપિ અષ્ટવિધ કર્મોં કી અપેક્ષા સે નિર્જરા આઠ પ્રકાર કી હોતી હૈ ।

અથવા--૧૨ પ્રકાર કે તપોં દ્વારા જનિત હોને કે કારણ વહ ૧૨ પ્રકાર કી ભી હોતી હૈ ।

અથવા--સમતા પૂર્વક શુધા, પિપાસા, શીત, આતપ દંસમશક

ટીકાર્થ--કર્મોંનું જીવના પ્રદેશોમાથી એક દેશથી (અશતઃ) નષ્ટ થઈ જવું તેનું નામ નિર્જરા છે. કર્મોં જ્યારે પરિપક્વ થઈ જાય છે, ત્યારે આત્મ-પ્રદેશો સાથેના તેના સંબંધ છૂટી જાય છે, તેને જ નિર્જરા કહે છે. તપસ્યાના સેવન દ્વારા સંવર અને નિર્જરા થાય છે એટલે કે તેના દ્વારા સંચિત કર્મોંની નિર્જરા થાય છે અને નવાં કર્મોંના પ્રવેશનો નિરોધ થાય છે. તપને કર્મોંનું સંતાપક (નિવારક) કહેલ છે તપસ્યા દ્વારા જ્યારે કર્મોં શુષ્ક રસવાળાં થઈ જાય છે, ત્યારે તેઓ અતિ રૂક્ષ (ચીકણ રહિત) થઈ જવાને લીધે નિઃસ્નેહ બંધનવાળા (ચીકણને અભાવે બંધન રહિત) થઈ જવાથી આત્મપ્રદેશોમાથી અરી જાય છે-ખરી પડે છે આઠ પ્રકારના કર્મોંની અપેક્ષાએ તેના આઠ પ્રકાર છે, છતાં નિર્જરાસામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

અથવા--અથવા બાર પ્રકારનાં તપજન્ય હોવાથી તે બાર પ્રકારની પણ છે.

અથવા--સમતાપૂર્વક-શુધા, પિપાસા, શીત, આતપ, દંશમશક (ડાંસ

માવમેદતો ટિવિષા યા નિર્જરાઽસ્તિ, તથાપિ નિર્જરા સામાન્યાદેૈવેતિ ।

નતુ નિર્જરામોક્ષયો કો મેદઃ ?, ઉચ્યતે—દેશતઃ કર્મણ્યો નિર્જરા, સર્વં તસ્ય કર્મણ્યો મોક્ષ इति । યત્પિ મોક્ષઃ કર્મણ્યવનિતો ન તુ કર્મણ્યરૂપસ્તથાપિ કાર્યકારણપોરમેદોપચારાત્ મોક્ષઃ કર્મણ્યરૂપ इति વ્યપદિશ્યતે ॥૨૬॥

જીવો હિ પ્રત્યેકશરીરાવસ્થાયામેવ વિશિષ્ટનિર્જરાધાન્ મવતિ, નતુ સાધારણ શરીરાવસ્થાયામ્ । અતઃ પ્રત્યેકશરીરાવસ્થસ્ય જીવસ્ય સ્વરૂપં નિરૂપયિતુમાહ—

इनके द्वारा अन्य कष्टों के सहन करने से एय ब्रह्मचर्य के धारण करने से इत्यादि अनेकविध कारणों से जन्य होने से वह अनेक प्रकार भी होती है अथवा ब्रह्म और भाव के भेद से वह दो प्रकार भी होती है है इस प्रकारसे उसमें अनेकता आती है—फिर भी यहां जो उसे एकत्व सत्प्रायाली कही गई है उसका कारण निर्जरा सामान्य है सो वहइस निर्जरा सामान्य की अपेक्षा से एक ही प्रकार की होती कही गई है ।

શંકા—નિર્જરા મેં ઓર મોક્ષ મેં વ્યા અન્તર હૈ ?

ઉ૦—દેશતઃ કર્મોં કા ક્ષય હોના નિર્જરા હૈ ઓર સર્વતઃ કર્મોં કા ક્ષય હોના મોક્ષ હૈ યથાપિ મોક્ષ કર્મોં કા ક્ષય સે વત્પન્ન હોતા હૈ અતઃ વહ કર્મ ક્ષયરૂપ નહીં હોતા હૈ ફિર મી જો સસે કર્મક્ષયરૂપ કહા જાતા હૈ વસકા કારણ કાય કારણ મેં અમેદોપચાર હૈ ॥૨૬॥

જીવ પ્રત્યેક શરીરાવસ્થા મેં હી વિશિષ્ટ નિર્જરાધાતા હોતા હૈ સાધારણ શરીરાવસ્થા મેં મહીં હસલિયે પ્રત્યેક શરીરાવસ્થ જીવ કા સ્વ

મચ્છર આદિના ઠસ રૂપ ગ્રાસ) આદિ જન્ય કષ્ટને સહન કરવાથી અને પ્રહારમં પાળવાથી પણ નિર્જરા થાય છે. આ રીતે નિર્જરાના અનેક પ્રકાર છે અથવા દ્રવ્ય અને સાધના બેઢથી તેના બે પ્રકાર છે. આ રીતે તેમાં અનેકતા જણાતી હોવા છતાં પણ તેને બે જોડે સમ્યાવાળી કહેવામાં આવી છે તે નિર્જરાસામાન્યની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવેલ છે

પ્રશ્ન—નિર્જરા અને શોભા શો વશવત છે ?

ઉત્તર—દેશતઃ (અશતઃ) ક્રમેના ક્ષય થવો તેનું નામ નિર્જરા છે, અને ક્રમેના સર્વથા ક્ષય થવો તેનું નામ શોભા છે. એ કે શોભા ક્રમેના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે કર્મક્ષય રૂપ નથી. છતાં પણ કાલકારણમાં અલોપચારની અપેક્ષાએ તેને કમક્ષય રૂપ કહેવામાં આવે છે ॥ ૨૦૧૬ ॥

અવ પ્રત્યેક શરીરાવસ્થામાં જ વિશિષ્ટ નિર્જરાવાળો હોય છે—સાધારણ શરીરાવસ્થામાં હોતો નથી, તેથી પ્રત્યેક શરીરાવસ્થા અવનાં સ્વરૂપનું નિરૂપણ

‘એ જીવે’ इत्यादि । यद्वा—जीवादीनि नव तत्त्वानि ‘एगे आया’ इत्यादिना सामान्यतो निरूपितानि, सम्प्रति विशेषेण जीवत्वं निरूपयितुमाह—

मूलम्—एगे जीवे पाडिक्कएणं सरीरएणं ॥ १७ ॥

छाया—एको जीवः प्रत्येककेन शरीरकेण ॥ १७ ॥

व्याख्या—‘एगे’ इत्यादि—

जीव इति । यो जीवितवान् जीवति जीविष्यति च, स जीवः—प्राणधारण-शील आत्मा, स प्रत्येककेन=एकं जीवं प्रतिगतं यच्छरीरं प्रत्येकशरीरनामकर्माद-यात्, तत् प्रत्येक, तदेव प्रत्येककं तेन तथोक्तेन, शरीरकेण—शीर्यते इति शरीरम्, तदेव शरीरकं तेन उपलब्धितः— तदाश्रित इत्यर्थः, प्रत्येकशरीरापेक्षयेति शब्दः ।

एकः=एकत्वसंख्यावान् भवति ।

रूप को निरूपण करने के लिये “एगे आया” इत्यादि सूत्रों द्वारा जीवादिक जो नौ तत्व सामान्यरूपसे कहे गये हैं उनमेंसे जीवका स्वरूप विशेषरूप से निरूपण करने के लिये—“एगे जीवे पडिक्कएणं सरीर एणं” ऐसा सूत्रकार कहते हैं ।

‘एगे जीवे पाडिक्कएणं सरीरएणं’ इत्यादि ॥ १७ ॥

मूलार्थ—प्रत्येक नाम कर्म के उदय से प्राप्त प्रत्येक शरीर की अपेक्षा से जीव एक संख्यावाला है ।

टीकार्थ—जो भूतकाल में जिया है वर्तमान में जी रहा है और भविष्यत्काल में जीवेगा उसका नाम प्राणधारणशील जीव है वह जीव एक जीव में प्रतिगति प्रत्येक शरीर नाम कर्म के उदय से प्राप्त प्रत्येक शरीर की अपेक्षा से एक एकत्व संख्यावाला है अथवा—“पडि-

કરવાને માટે “એગે આયા” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા જીવાદિક નવ તત્ત્વોનું સામાન્યરૂપે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, હવે જીવના સ્વરૂપનું વિશેષરૂપે નિરૂપણ કરવાને માટે “એગે જીવે પડિક્કણં સરીરણં” આ સૂત્રનું કથન કરવામાં આવે છે—

“એગે જીવે પડિક્કણં સરીરણં” ઇત્યાદિ ॥ ૧૭ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રત્યેક નામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત પ્રત્યેક શરીરની અપેક્ષાએ જીવ એક સંખ્યાવાળો છે

ટીકાર્થ—જે ભૂતકાળમાં જીવ્યો છે, વર્તમાનમાં જીવે છે અને ભવિષ્ય-કાળમાં જીવશે, તેનું નામ પ્રાણધારણશીલ જીવ છે તે જીવ એક જીવમાં પ્રતિગત પ્રત્યેક શરીર નામ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત પ્રત્યેક શરીરની અપેક્ષાએ એક (એકત્વ સંખ્યાવાળો) છે.

અમોઘપતે—મગવતીસુત્રે ગૌતમેન પૃષ્ઠો મગધાન્ ઉત્તરવિકુર્વણાયા વાઘપુત્રલા
દાનપૂર્વસ્તમેન પ્રોક્તવાન્ । તથા—દિ—

“દેવે ણ મતે ! મહિક્કીપ જાઘ મહાણુમાગે બાહિરપ પોમાછે અપરિ
આહ્તા પમ્મ પગવન્ન પગરુવ્વ વિઠવ્વિત્થપ ? ગોયમા ! નો હ્ણઠ્ઠે સમઠ્ઠે । દેવે જ
મતે ! બાહિરપ પોગ્ગલે પરિપાહ્તા પમ્મ ? હંતા । પમ્મ ” ઇતિ ।

છાયા—દેવઃ સત્ત્વ મદન્ત ! મહિક્કીકો યાઘત્ મહાનુમાગો વાઘાન્ પુત્રલાન્ ।
અપર્યાદાય પ્રમુરેકર્ષણમેકરુપં વિકુર્વિત્તુમ્ ? ગૌતમ ! નાયમથઃ સમર્થઃ । દેવઃ સત્ત્વ
મદન્ત ! વાઘાન્ પર્યાદાય પ્રમુઃ ? હન્ત ! પ્રમુઃ ” ઇતિ ।

અત ઉત્તર વિકુર્વમા વાઘપુત્રભાદાનપૂર્વિકૈવ ઘોષ્યેતિ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

ટાંકા—હસ સૂત્ર મેં “અપરિઆહતા” હસ વચ્ચન દ્વારા ઉત્તર
વિકુર્વણા કા અર્થચ્છેદ કિયા ગયા હૈ સો યહ ઉત્તર વિકુર્વણા વાઘ
પુત્રલોં કૈ આદાન પૂર્વક હી હોતી હૈ હસ વિષય મેં કયા પ્રમાણ હૈ ?

૪૦—મગવતી સૂત્ર મેં ગૌતમ કૈ દ્વારા પૂછે ગયે મગધાન ને ઉત્તર
વિકુર્વણા કો વાઘપુત્રલોં કો ગ્રહણ કરને સે હી હોતી હુઈ કહા હૈ ।
ઘર્હાં કા ઘહ પ્રકરણ પેસા હૈ—

“દેવેણ મતે મહિક્કીપ જાઘ મહામાગે બાહિરપ પોગ્ગલે અપરિ
આહ્તા પમ્મ પગવન્ન પગરુવ્વ વિઠવ્વિત્થપ ? ગોયમા ! નો હ્ણઠ્ઠે સમઠ્ઠે
દેવેણ મતે ! બાહિરપ પોગ્ગલે પરિપાહ્તા પમ્મ ? હંતા પમ્મ ” ઇતિ । હસ
પ્રકરણ મેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે પસા પૂછા હૈ હૈ મદન્ત ! મહા મહિક્કીલા

૪૧—આ સૂત્રમાં “અપરિ આહ્તા” આ વચ્ચન દ્વારા ઉત્તર વિકુ
ર્વણાને અર્થચ્છેદ કરવામાં આવ્યો છે એટલે કે તેને અર્થ કરવામાં આવેલ
નથી તે ઉત્તર વિકુર્વણા વાઘપુત્રલોંને અર્થ કરીને જ થાય છે, એવું કહા
પ્રમાણને આધારે કહે છે ।

ઉત્તર—મગવતી સૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ આ વિષયને અનુલક્ષીને
પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે મહાપીર પ્રભુએ કહ્યું છે કે ‘વાઘપુત્રલોંને અર્થ
કરીને જ ઉત્તર વિકુર્વણા થાય છે’ મગવતી સૂત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને
આ પ્રશ્નના પ્રશ્નોત્તરો આમાં છે—

“દેવેણ મતે ! મહિક્કીપ જાઘ મહામાગે બાહિરપ પોમાઠ્ઠે અપરિઆહ્તા
પમ્મ પગવન્ન પગરુવ્વ વિઠવ્વિત્થપ ? ” “ગોયમા ! નો હ્ણઠ્ઠે સમઠ્ઠે ” દેવેણ
મતે ! બાહિરપ પોગ્ગલે પરિપાહ્તા પમ્મ ? ” “હંતા પમ્મ ” ઈતિ ।

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—“કે અગમન્ ! મહામહિક્કીલાયોઃ અને મહા
પ્રમાવશાળી રેવ શું વાઘપુત્રલોંને અર્થ કર્યો નિના એક વર્ણવાળી અને એક

અથ મનો નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગે મણે ॥ ૧૯ ॥

છાયા—એકં મનઃ ॥ ૧૯ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગે મણે’ ઇતિ—

મનનં—મનઃ, ઇહ મન ઇતિ ભાવમનો ગૃહ્યતે । દ્રવ્યમનોજન્યં યન્મનનં—ચિન્તનં
તદ્ ભાવમનોઽભિધીયતે । ઔદારિકાદિશરીત્યાપારાહતમનોદ્રવ્ય સમૂહ સાચિવ્યા-

યાવત્ મહાપ્રભાવવાલા કોઈ દેવ વાહિરી પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કિયે વિના
કયા એકવર્ણવાલી, એકરૂપવાલી વિક્રિયા કરને કે લિયે સમર્થ હો સકતા
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ—હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ તો
કયા હે ભદ્રન્ત ! વહ વાહ્યપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે ઉત્તર વિક્રિયા કરને
મેં સમર્થ હો સકતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ હાં ગૌતમ વહ સમર્થ
હો સકતા હૈ હસ કથન સે યહી વાત પ્રમાણિત હોતી હૈ કિ ઉત્તર
વિક્રિયા વાહ્ય પુદ્ગલોં કો આદાન ગ્રહણ પૂર્વક હી હોતી હૈ એસા
જાનના વાહિયે ॥ સૂ ૦ ૧૮ ॥

અવ મન કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘એગે મણે’ ઇત્યાદિ ॥ ૧૯ ॥

મૂલાર્થ—મન એક હૈ ॥ ૧૯ ॥

ટીકાર્થ—મનન કરના હસકા નામ મન હૈ, યહાં મન સે ભાવ મન
કા ગ્રહણ હુઆ હૈ દ્રવ્યમન કી સહાયતા સે જન્ય જો મનન હોતા હૈ
ચિન્તન હોતા હૈ વહ ભાવ મન હૈ તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ ઔદારિક

રૂપવાળી વિક્રિયા કરવાને માટે સમર્થ હોય છે ખરો ? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર—
હે ગૌતમ ! એવું સાંભળી શકતું નથી ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—તો હે ભગવન્ !
શું તે દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને ઉત્તરવિક્રિયા કરી શકે ખરો ? ઉત્તર—
હા ગૌતમ ! બાહ્યપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે ઉત્તર વિક્રિયા કરી શકે છે આ
પ્રમાણ દ્વારા એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે બાહ્યપુદ્ગલોના આદાન (ગ્રહણ) પૂર્વક જ
ઉત્તર વિક્રિયા થાય છે. ॥ સૂ ૦ ૧૮ ॥

હવે સૂત્રકાર મનનું નિરૂપણ કરે છે—

“એગે મણે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૯ ॥

સૂત્રાર્થ—મન એક છે. ॥ ૧૯ ॥

ટીકાર્થ—મનન કરવું તેનું નામ મન છે અહીં “મન” પદ દ્વારા
ભાવમનને જ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. દ્રવ્યમનની સહાયતાજન્ય જો (ચિન્તન)
થાય છે, તેનું નામ ભાવમન છે. આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—ઔદારિક

અથવા—‘પાઠિક્કર્ણં સરીરણ’ इत्यस्य ‘प्रत्येकके शरीरके’ इतिच्छाया-
पक्षे—प्रत्येकस्मिन् शरीरे वर्तमानो यो जीव स एको भवतीत्यर्थः । अत्र णकार
इयं वाक्यालंकारे ॥ सू० १७ ॥

અન્યમોક્તાદય આત્મધર્મો હૈ પૂર્વયુક્તાઃ । તત્સરખિકારસ્યાઽપ્ર પ્રસ્તુતસ્વાદતઃ
પરમ્ “एगा जीवाण” इत्यारम्भ ‘एगे चरिते’ इत्यन्तैराविश्रुत्यासुप्रैरात्मध-
र्मौन् निरूपयति—

मूलम्—एगा जीवाणां अपरिआइत्ता विगुञ्जणा ॥ सू० १८ ॥

છાયા—एक जीवानाम् अपर्यादाय विकुर्वणा ॥ सू० १८ ॥

વ્યાસ્યા—‘एगा’ इत्यादि—

કર્ણં સરીરણ” હસ કી છાયા જય “પ્રત્યેક કે શરીર કે” પેસી
કી જાતી હૈ તય હસ પક્ષ મેં પ્રત્યેક શરીર મેં વર્તમાન જો જીવ હૈ વહ
એક હૈ પેસા અર્થ ઘોમ હોતા હૈ યહાં દો જગહ “ण” યહ પદ વાક્યાલ
ક્રૂર મેં પ્રયુક્ત હૈ પેસા જાનના વાહિયે ॥સૂ० ૧૭॥

પાંચ મોક્ષ આદિ યે સય આત્મધર્મ હૈ પેસા યહાં પહિલે કહા જા
ચુકા હૈ અતઃ યહી અધિકાર યહાં પ્રસ્તુત હૈ હસલિયે હસસે આગે “एगा
जीवाणां” યહાં સે છગાકર “एगे चरिते” યહાં તક કે ૨૮ સૂત્રો દ્વારા
સૂત્રકાર આત્મધર્મોની કી નિરૂપણા કરસે હૈ ।

‘एगा जीवाण अपरिआइत्ता विगुञ्जणा’ ॥ ૧૮॥

મૂળાર્થ—જીવોની વાક્ય પુત્રલોં કો મહજ કિયે ધિના વિકુર્વણા-
વિક્રિયા-એક હૈ ।

અથવા—“પાઠિક્કર્ણં સરીરણ” તેની છાયા એ “પ્રત્યેકના શરીરના”
આ પ્રમાણે કરવામાં આવે તો ‘પ્રત્યેક શરીરમાં વર્તમાન (રહેલો) એ છવ
છે, તે એક છે” એવો અર્થબોધ થાય છે જ્યાં બે વચ્ચાએ “જ” નો
પ્રયોગ વાક્યાલંકાર રૂપે થયો છે, એમ સમજવું ॥ સૂ० ૧૭ ॥

જ ધ, મોક્ષ આદિ ઉપર્યુક્ત બધાં તરેલા આત્મધર્મ છે, એવું જ્યાં
પહેલાં કહેવામાં આવી ચુક્યું છે એજ અધિકાર હેલ પશ્ચ આલો રહ્યો છે
તેથી હવે “एगा जीवाण” થી લઇને “एगे चरिते” આ સૂત્ર પચન્તના
૨૮ સૂત્રો દ્વારા સૂત્રકાર આત્મધર્મોની જ પ્રકૃપણા કરે છે—

‘एगा जीवाण अपरिआइत्ता विगुञ्जणा’ ॥ ૧૮ ॥

સૂત્રાર્થ—છવોની બાહ્યપુત્રલોને પ્રકૃષ્ટ કર્યા વિના થવી વિકુર્વણ
(વિક્રિયા) એક છે.

જીવાનામ્—અપર્યાદાય=વૈક્રિયસમુદ્ધાતેન વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પરિતઃ=સમન્તાત્ અગ્રહીત્વા યા વિકુર્વણા=સ્વસ્યોત્પત્તિસ્થાને પ્રત્યેકજીવકર્તૃકા ભવધારણીયશરીરરચનારૂપા વિક્રિયા ભવતિ, સા એકા=એકત્વસંખ્યાવતી વૉધ્યા । પ્રતિજીવં ભવધારણીયસ્યૈકત્વાદ્ વિકુર્વણાયા એકત્વમ્ । એકલવૈક્રિયશરીરેષુ ભવધારણીયમેકમેવ ભવતિ, તદપેક્ષયા વા કથંચિદ્ વિકુર્વણાયા એકત્વમિતિ । વાહ્યપુદ્ગલાનાદાય તુ યા વિકુર્વણા ભવતિ સા તૂત્તરવિકુર્વણૈવ । ઇયમુત્તરવિકુર્વણા તુ વૈક્રિયલઘ્વિસંપન્નસ્ય એકસ્ય જીવસ્ય અનેકાઽપિ ભવતિ, તસ્ય વિચિત્રાભિપ્રાયવત્ત્વાત્ તથાવિધશક્તિ-સંપન્નત્વાચ્ચેતિ ।

નનુ અત્ર સૂત્રે—‘અપરિઆહતા’ ઇત્યનેન ઉત્તરવિકુર્વણાયા વ્યવચ્છેદઃ ક્રિયતે । સેયમુત્તરવિકુર્વણા વાહ્યપુદ્ગલાદાનપૂર્વિકૈવ ? ભવતીત્યત્ર કિં પ્રમાણમ્ ઇતિ ચેત્,

ટીકાર્થ—વૈક્રિય સમુદ્ધાત સે વાહ્ય પુદ્ગલોં કો સવ ઓર સે ગ્રહણ કિયે વિના જો વિક્રિયા—અપને ૨ ઉત્પત્તિસ્થાન મેં પ્રત્યેક જીવ કર્તૃક ભવધારણીય શરીર રચના રૂપ વિક્રિયા હોતી હૈ વહ એક—એકત્વ સંખ્યા વાલી હોતી હૈ હરએક જીવમેં ભવધારણીય શરીર એક હી હોતા હૈ અતઃ વિકુર્વણા મેં મી એકત્વ હોતા હૈ ।

અથવા—સમસ્ત વૈક્રિયશરીરોં મેં ભવધારણીય શરીર એક હી હોતા હૈ હસ અપેક્ષા સે મી કથંચિત્ વિકુર્વણા મેં એકત્વ હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે પરન્તુ વાહ્યપુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે જો વિકુર્વણા હોતી હૈ વહ તો ઉત્તર વિકુર્વણા હી હોતી હૈ યહ ઉત્તર વિકુર્વણા વૈક્રિયલઘ્વિ સંપન્ન એક જીવ કે અનેક મી હો સકતી હૈ કયોં કિ વહ જીવ વિચિત્ર અભિ-પ્રાયવાલા હોતા હૈ ઓર તથાવિધ શક્તિવાલા હોતા હૈ ।

ટીકાર્થ—વૈક્રિય સમુદ્ધાત દ્વારા વાહ્યપુદ્ગલોંને બધી બાબુએથી ગ્રહણ કર્યા વિના, જે વિક્રિયા—પોતપોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પ્રત્યેક જીવ કર્તૃક ભવ-ધારણીય શરીર રચનારૂપ વિક્રિયા—થાય છે, તે એક (એક સંખ્યાવાળા) હોય છે. દરેક જીવમાં ભવધારણીય શરીર એક જ હોય છે, તેથી વિકુર્વણામાં પણ એકત્વ હોય છે અથવા સમસ્ત વૈક્રિય શરીરોમાં ભવધારણીય શરીર એક જ હોય છે, તે અપેક્ષાએ પણ વિકુર્વણામાં એકત્વ હોય છે એમ સમજવું. પરન્તુ વાહ્યપુદ્ગલોંને ગ્રહણ કરીને જે વિકુર્વણા થાય છે તેનું નામ તો ઉત્તર વિકુર્વણા થાય છે. તે ઉત્તર વિકુર્વણા વૈક્રિય લઘ્વિ સંપન્ન એક જીવમાં અનેક પણ હોઈ શકે છે, કારણ કે તે જીવ વિચિત્ર (વિવિધ) અભિપ્રાયવાળો હોય છે અને તે પ્રકારની શક્તિવાળો હોય છે.

અપ્રોપ્યતે—મગવતીસુત્રે ગૌતમેન પૃષ્ઠો મગનામ્ ઉત્તરવિકુર્વણાયા વાઘપુત્રલા
વાનપૂર્વકત્વમેવ પ્રોક્તવાન્ । તથા—દિ—

“દેવે ન મતે ! મહિષ્ઠીપ જાઘ મહાજુમાગે બાહિરપ પોગ્ગલે અપરિ
આહ્તા પમ્ પગવન્ન એગરુથં વિઝબ્બિત્થપ ? , ગોયમા ! નો ઇણદ્દે સમદ્દે । દેવે ન
મતે ! બાહિરપ પોગ્ગલે પરિયાહ્તા પમ્ ? , હંતા ! પમ્ ” ઇતિ ।

છાયા—દેવ ! સ્વહ મદન્ત ! મહર્દિકો યાત્ મહાતુમાષો વાઘાન્ પુત્રલાન્ ।
અપર્યાદાય પ્રસુરેકર્ણમેરુસ્થ વિહુર્વિતુમ્ ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ । દેવ સ્વહ
મદન્ત ! વાઘાન્ પર્યાદાય પ્રસુઃ ? હન્ત ! પ્રસુઃ ” ઇતિ ।

અત ઉત્તર વિકુર્વણા વાઘપુત્રલાદાનપૂર્વિકૈવ ઓપ્યેતિ ॥ સુ૦ ૧૮ ॥

જાંઘ—હસ સુત્ર મેં “અપરિઆહતા” હસ વચન દ્વારા ઉત્તર
વિકુર્વણા કા વ્યવચ્છેદ કિયા ગયા હૈ સો યહ ઉત્તર વિકુર્વણા વાઘ
પુત્રલોં કો આદાન પૂર્વક હી હોતી હૈ હસ ઘિપય મેં કયા પ્રમાણ હૈ ?

૪૦—મગવતી સુત્ર મેં ગૌતમ કો દ્વારા પૂછે ગયે મગવાન ને ઉત્તર
વિકુર્વણા કો વાઘપુત્રલોં કો ગ્રહણ કરને સે હી હોતી હુઈ કહા હૈ ।
વહાં કા યહ પ્રકરણ યેસા હૈ—

“દેવેન મતે મહિષ્ઠીપ જાઘ મહામાગે બાહિરપ પોગ્ગલે અપરિ
આહ્તા પમ્ પગવન્ન એગરુથં વિઝબ્બિત્થપ ? , ગોયમા ! નો ઇણદ્દે સમદ્દે
દેવેન મતે ! બાહિરપ પોગ્ગલે પરિયાહ્તા પમ્ ? , હંતા પમ્ ” ઇતિ । હસ
પ્રકરણ મેં ગૌતમ ને પ્રસુ સે એસા પૂછા હૈ હૈ મદન્ત ! મહા કદ્દિવાળા

૪૧—આ સુત્રમાં “અપરિ આહ્તા” આ વચન દ્વારા ઉત્તર વિકુ
ર્વણાને અવચ્છેદ કરવામાં આવ્યો છે એટલે કે તેને બદલુ કરવામાં આવેલ
નથી તે ઉત્તર વિકુર્વણા વાઘપુત્રલોને બદલુ કરીને જ થાય છે, એવું કયા
પ્રમાણને આધારે કહે છે ?

ઉત્તર—મગવતી સુત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ આ વિષયને અનુલક્ષીને
પૂછેલા પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે મહાવીર પ્રશ્નને કહ્યું છે કે “વાઘપુત્રલોને બદલુ
કરીને જ ઉત્તર વિકુર્વણા થાય છે ” મગવતી સુત્રમાં આ વિષયને અનુલક્ષીને
આ પ્રશ્નના પ્રશોત્તરે આપ્યા છે—

“દેવેન મતે ! મહિષ્ઠીપ જાઘ મહામાગે બાહિરપ પોગ્ગલે અપરિઆહ્તા
પમ્ પગવન્ન એગરુથં વિઝબ્બિત્થપ ? , ” “ગોયમા ! નો ઇણદ્દે સમદ્દે ” ‘દેવેન
મતે ! બાહિરપ પોગ્ગલે પરિયાહ્તા પમ્ ? , ’ “હંતા પમ્ ” ઇત્યાદિ.

ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—‘કે અગવન્ ! મહાકદ્દિવાળો અને મહા
પ્રભાવશાળી દેવ શું વાઘપુત્રલોને બદલુ કર્યા વિના એક વર્ણવણી અને એક

અથ મનો નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગે મણે ॥ ૧૧ ॥

છાયા—એકં મનઃ ॥ ૧૧ ॥

વ્યાખ્યા—‘ એગે મણે ’ ઇતિ—

મનનં—મનઃ, ઇહ મન ઇતિ ભાવમનો ગૃહ્યતે । દ્રવ્યમનોજન્યં યન્મનનં—ચિન્તનં તેદ્ ભાવમનોઽભિધીયતે । ઔદારિકાદિશરીરવ્યાપારાહતમનોદ્રવ્ય સમૂહ સાચિવ્યા-

યાવત્ મહાપ્રભાવવાલા કોઈ દેવ બાહિરી પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કિયે વિના ક્યા એકવર્ણવાલી, એકરૂપવાલી વિક્રિયા કરને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ—હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ તો ક્યા હે ભદન્ત ! વહ બાહ્યપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે ઉત્તર વિક્રિયા કરને મેં સમર્થ હો સકતા હૈ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ હાં ગૌતમ વહ સમર્થ હો સકતા હૈ ઇસ કથન સે યહી વાત પ્રમાણિત હોની હૈ કિ ઉત્તર વિક્રિયા બાહ્ય પુદ્ગલોં કો આદાન ગ્રહણ પૂર્વક હી હોતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે ॥ સૂ. ૧૮ ॥

અવ મન કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘એગે મણે’ ઇત્યાદિ ॥ ૧૧ ॥

મૂલાર્થ—મન એક હૈ ॥ ૧૧ ॥

ટીકાર્થ—મનન કરના ઇસકા નામ મન હૈ, યહાં મન સે ભાવ મન કા ગ્રહણ હુઆ હૈ દ્રવ્યમન કી સહાયતા સે જન્ય જો મનન હોતા હૈ ચિન્તન હોતા હૈ વહ ભાવ મન હૈ તાત્પર્ય ઇસકા એસા હૈ કિ ઔદારિક

રૂપવાળી વિક્રિયા કરવાને માટે સમર્થ હોય છે ખરો? મહાવીર પ્રભુનો ઉત્તર— હે ગૌતમ ! એવું સાલળી શકતું નથી. ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન—તો હે ભગવન્ ! શું તે દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને ઉત્તરવિક્રિયા કરી શકે ખરો? ઉત્તર— હા ગૌતમ ! બાહ્યપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે ઉત્તર વિક્રિયા કરી શકે છે. આ પ્રમાણે દ્વારા એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે બાહ્યપુદ્ગલોના આદાન (ગ્રહણ) પૂર્વક જ ઉત્તર વિક્રિયા થાય છે ॥ સૂ. ૧૮ ॥

હવે સૂત્રકાર મનનું નિરૂપણ કરે છે—

“ એગે મણે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૯ ॥

સૂત્રાર્થ—મન એક છે. ॥ ૧૯ ॥

ટીકાર્થ—મનન કરવું તેનું નામ મન છે. અહીં “ મન ” પદ દ્વારા ભાવમનને જ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે દ્રવ્યમનની સહાયતાજન્ય જે (ચિન્તન) થાય છે, તેનું નામ ભાવમન છે. આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—ઔદારિક

ચિન્તનાત્મકો જીવવ્યાપારો માવમન ઉપપત્તે । સ ષ જીવવ્યાપારો મનોયોગ',
મનસા સહકારિકારણમૂતેન યોગો મનોયોગઃ । અત એવ મન્તા જીવો માવમન
ઇત્યુપપત્તે । અથવા-મન્યસેન્નેનેતિ મનઃ-મનોદ્રવ્ય માત્રમ્ । મનનયોગ્યૈર્મનોવર્ગણામ્યો
ગૃહીતૈર્નનૈઃ પુદ્ગલૈર્નિર્વૃત્ત મનનયોગ્યપુદ્ગલમય દ્રવ્ય દ્રવ્યમન ઇત્યુપપત્તે । મનનોપકારી
મનઃ પર્યાસિનામકર્મોદય સપાઘો મનોદ્રવ્યસમૂહ એવ દ્રવ્યમન ઇતિ । તત્ત્વ મન-
પદમ્-પદ્મત્વસરપાત્રમ્ મયતિ । અયમર્થ-યદપિ મનોયોગઘટુર્ધા-સત્યમનોયોગઃ ૧,
અસત્યમનોયોગઃ ૨, સત્યાસત્યમનોયોગઃ ૩, અસત્યામૃપામનોયોગઃ ૪ ઇતિ,
યદ્વા-સંક્ષિપ્તીનાનામસંકલ્પેપત્ત્વામનોઽસત્યમેવ યેદં, તથાપ્યેક મનનરૂપત્વેન સર્વં
મનસામેક્ષ્યાદિવિ ॥ સૂ. ૧૯ ॥

આદિ શરીર કે વ્યાપાર સે ગૃહીત જો મનોદ્રવ્ય સમૂહ હે વસ મનોદ્રવ્ય
સમૂહ કી સહાયતા સે ચિન્તનાત્મક જો જીવ ના વ્યાપાર હે વહ માવ
મન હે વહ જીવવ્યાપાર હી મનોયોગ હે સહકારિકારણમૂત મન કે દ્વારા
યોગ આત્મપરિસ્પન્દ્ હોતા હે વહ મનોયોગ હે इसीलिये मन्ता जीव
भावमन ऐसा कहा गया है अथवा जिसके द्वारा चिन्तन किया जाता
है वह मन है ऐसा वह मन मનોद्रव्यमात्ररूप पड़ता है मનોवर्गणार्थ
से गृहीत ऐसे जो मननयोग्य अनन्तपुद्गल स्फुट है उन पुद्गलों से
निर्वृत्त जो मननयोग्य पुद्गल मय द्रव्य है वह द्रव्यमन है मननक्रिया
में उपकारी और मनः पर्यासि नाम कर्म के उदय से संपाद्य ऐसा जो
मनोद्रव्य समूह है वही द्रव्यमन है यह मन एक एकत्वसंख्यावाली है
यद्यपि मन-सत्यमनोयोग, असत्यमनोयोग, सत्यासत्यमनोयोग और

આદિ શરીરના વ્યાપારથી ગૃહીત જે મનોદ્રવ્યસમૂહ છે તે મનોદ્રવ્યસમૂહની
સહાયતાથી જીવનો જે ચિન્તનાત્મક વ્યાપાર થાય છે, તે માવમન છે આ
જીવવ્યાપાર જ મનોયોગ છે સહકારી કારણમૂત મન દ્વારા જે યોગ (આત્મ
પરિસ્પન્દ) થાય છે, તેને મનોયોગ કહે છે તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું
છે કે ' જેના દ્વારા ચિંતન થાય છે તે માવમન છે ' એવું તે મન મનો
દ્રવ્ય માત્રમ્ કહેવ છે મનોવર્ગણાર્થથી ગૃહીત (સંક્ષિપ્ત કરાવેલા) જેવાં
જે મનનયોગ્ય અનન્ત પુદ્ગલ સ્ફુટ છે તે પુદ્ગલોથી નિર્વૃત્ત જે મનનયોગ્ય
પુદ્ગલમય દ્રવ્ય છે, તે દ્રવ્યમન ॥ મનન ક્રિયામાં ઉપકારી (ઉપયોગી) અને
મન.પર્યાસિ નામ કર્મના ઉદયથી સંપાદ્ય (પ્રાપ્ત) જે મનોદ્રવ્યસમૂહ છે, એજ
દ્રવ્યમન ॥ તે મન એક (એકત્વ સંખ્યાવાળું) છે એ કે સત્યમનોયોગ,

વાચં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગા વર્ઘ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

છાયા—એકા વાક્ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

વ્યાख्या—‘ એગા ’ इत्यादि—

વચનં વાક્,—इह वागिति भाववाग् गृह्यते । औदारिकवैक्रियाहारकशरीरव्या-
पाराहतवाग्द्रव्यसमूहसाचिव्याद् जीवव्यापारः, स च जीवव्यापारो वाग्योग
उच्यते । वाचा सहकारिकारणभूतया योगो वाग्योगः । सा वाक् एका=एकत्वसं-

असत्यामृषामनोयोग के भेद से चार प्रकार का कहा गया है तथा संज्ञी
जीवों की असंख्यता को लेकर वह असंख्यात भेदवाला भी कहा गया
है तब भी मननरूप सामान्य की अपेक्षा से समस्त मनो में एकता ही
है इसीलिये यहां उसमें एकता कही गई है ॥सू. १९॥

वचन का निरूपण किया जाता है ।

‘ એગા વર્ઘ ’ इत्यादि ॥ १० ॥

મૂલાર્થ—વચન એક છે । ૨૦ ।

ટીકાર્થ—વોલના इसका नाम वचन-वाक् है, यहां वाक् शब्द से
भाववाक्का ग्रहण हुआ है औदारिक, वैक्रिय, आहारकशरीरके व्यापार
से गृहीत जो वाग्द्रव्यसमूह है उस वाग्द्रव्यसमूह की सहायता से जो
जीव का व्यापार है, वह वाग्योग कहलाता है सहकारी कारणरूप इस
वाक्के द्वारा जो योग होता है वह वाग्योग है वह वाक्-वाणी-एक है-

असत्यमनोयोग, सत्यासत्य-मनोयोग અને असत्यामृषા-મનોયોગના લેક્ષ્મી
મન ચાર પ્રકારનું હોય છે, અને સંજીવોની અસંખ્યતાની અપેક્ષાએ તે
અસંખ્યાત લેક્ષવાળું પણ કહેવાય છે, છતાં પણ મનનરૂપ સામાન્યની અપે-
ક્ષાએ સમસ્ત મનોમાં એકત્વ હોવાથી, અહીં તેને એક કહ્યું છે. ॥ ૧૯ ॥

હવે સૂત્રકાર વચનનું નિરૂપણ કરે છે--

“ એગા વર્ઘ ” इत्यादि ॥ ૨૦ ॥

સૂત્રાર્થ—વચન એક છે. ॥ ૨૦ ॥

ટીકાર્થ—જે બોલવામાં આવે છે, તે વચન છે અહીં “ વચન (વાક્) ”
પદથી ભાવવાકને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક
શરીરના વ્યાપારથી ગૃહીત જે વાક્દ્રવ્યસમૂહની સહાયતાથી જીવને જે વ્યાપાર
(પ્રવૃત્તિ) ચાલે છે તેને વાક્યોગ કહે છે સહકારી કારણરૂપ આ વાક્ (વચન)
દ્વારા જે યોગ થાય છે, તે યોગને વાક્યોગ કહે છે. તે વાક્ (વાણી) એક
ચ ૧૨

સ્થાવરી । યદપિ મનોયોગશ્ચ વાગ્યોગોઽપિ ચતુર્વિધઃ સત્યાદિમેદાત્, તથાપિ ચ
વનસામાન્યમાધિત્ય સર્વવાચામેક્ત્વાદેકા વાગિતિ માયઃ ॥ સૂ૦ ૨૦ ॥

કાયવ્યાયામં નિરૂપયતિ—

મૂષ્મ-પ્રગે કાયવાયામે ॥ સૂ૦ ॥ ૨૧ ॥

છાયા—એકઃ કાયવ્યાયામઃ ॥ ૨૧ ॥

વ્યાયામ—‘પ્રગે’ इत्यादि—

કાયવ્યાયામ—શીપતે=વર્તેતેઽશ્વાદિમિરિકાયાઃ, શરીરમ્-તસ્ય વ્યાયામો
વ્યાપારઃ-ઔદારિકાદિશરીરયુક્તસ્થાત્મનો શીર્યપરિણામપિણેષઃ । સ ચ એકઃ
પ્રકૃતસંસ્કારાન્ । અપમૌદારિકાદિમેદેન સત્ત્વિણોઽપિ મીથાનન્તત્ત્વેનાનન્તવિણોઽપિ

એક સ રૂપાવાલી છે યદપિ મનોયોગ કી તરહ વાગ્યોગ મી સત્યવાગ્યોગ
આદિ કે મેદ સે ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા છે તથાપિ વચન સામાન્ય
કી અપેક્ષા છેકર સમસ્ત વચનોં મેં એકતા હોને કી અપેક્ષા સે વહ યહાં
એક પ્રકટ કિયા ગયા છે ॥સૂ૦ ૨૦॥

કાયવ્યાયામ કા નિરૂપણ કિયા જાતા છે ।

‘પ્રગે કાયવાયામે’ इत्यादि ॥૨૧॥

મૂલાર્થ—કાયવ્યાયામ એક છે ॥ ૨૧ ॥

ટીકાર્થ—અહા આદિ કે દ્વારા જો પડતા છે વહ કાય છે યહ કાય
શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ છે કાય નામ શરીર કા છે હસ કાય કા જો વ્યાપાર
છે વહ કાયવ્યાયામ છે ઔદારિક આદિ શરીર સે યુક્ત આત્મા કા જો
શીર્યરૂપ પરિણામ વિશેષ છે વહી કાય વ્યાયામ એક-એકવ સ રૂપાવાલા
છે યદપિ યહ કાયવ્યાયામરૂપ કાયયોગ ઔદારિક કાયયોગ ૧ ઔદા

રે જો કે મનોયોગની જેમ વાહ્યયોગના પણ સત્યવાગ્યોગ આદિ ચાર છે
હતા છે, પરંતુ વચન સામાન્યની અપેક્ષાએ સમસ્ત વચનોમાં એકતા હોવાની
અપેક્ષાએ તેને એક કહ્યું છે ॥સૂ૦૨૦ ॥

કાયવ્યાયામનું નિરૂપણ—

પ્રગે કાયવાયામે ” इत्यादि ॥ ૨૧ ॥

સૂત્રાર્થ—કાયવ્યાયામ એક છે ॥ ૨૧ ॥

ટીકાર્થ—“ અશ્વાદિ દ્વારા જે વૃદ્ધિ પામે છે તે કાય છે આ કાય
શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે કાય એટલે શરીર તે શરીરના વ્યાપારને (પ્રવૃત્તિને)
કાયવ્યાયામ કહે છે ઔદારિક આદિ શરીરવાળા આત્માનું જે વીવરણ પરિ
ણામ વિશેષ છે તેનું જ નામ કાયવ્યાયામ છે તે કાયવ્યાયામ એકત્વ સ રૂપ
કહ્યું છે જો કે આ કાયવ્યાયામરૂપ કાયયોગના (૧) ઔદારિક કાયયોગ, (૨)

કાયવ્યાયામસામાન્યમાશ્રિત્ય એકોડ્ઠતીતિ ભાવઃ । યચ્ચ મનઃ પ્રમૃતીનામેકત્વં
નિરૂપિતું, તત્ સૂત્ર એવ વિશેષેનાગ્રેવક્ષ્યતે—‘એગે મણે દેવાસુરમણ્યાણં’ ઇતિ ।
સામાન્યાપેક્ષયા ઇદૈકત્વં વ્યાખ્યાતમિતિ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ઉત્પત્તિ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગા ઉપ્પા ॥ સૂ. ૨૨ ॥

છાયા—એકા ઉત્પત્ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગા’ ઇત્યાદિ—

ઉત્પત્—ઉત્પત્તિઃ, સંપદાદિભ્યઃ કિપ્ ઇતિ ‘પદગતૌ’ ઇત્યસ્માદ્ભાવે કિવપ્ ।

રિક મિશ્રકાયયોગ ૨ વૈક્રિયકાયયોગ ૩ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ ૪ આહાર
કાયયોગ ૫ આહારકમિશ્રકાયયોગ ૬ ઔર કાર્મણકાયયોગ કે ભેદ
સે ૭ પ્રકારકા તથા અનન્ત જીવોં કી અપેક્ષા અનન્ત પ્રકારકા ભી કહા
ગયા હૈ પરન્તુ ફિર ભી ઇન સવ ભેદોંકી અપેક્ષા ન કરકે વહ સામાન્ય
રુપ કાયવ્યાયામતા કી અપેક્ષા સે એક હી કહા ગયા હૈ જો મન આદિ
કોં મેં એકતા કા નિરૂપણ હુઆ હૈ વહ સૂત્ર મેં હી વિશેષરુપ સે આગે
કહા જાયગા—“એગે મણે દેવાસુરમણ્યાણં” ઇત્યાદિરુપ સે ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘એગા ઉપ્પા’ ઇત્યાદિ ॥ ૨૨ ॥

મૂલાર્થ—ઉત્પત્તિ એક હૈ । ૨૨ ॥

ટીકાર્થ—ઉત્ ઉપસર્ગપૂર્વક “પદગતૌ” ધાતુ સે ભાવ મેં “સંપ-
દાદિભ્યઃ કિપ્” ઇસ સૂત્ર દ્વારા કિપ્ કરકે યહ ઉત્પત્ શબ્દ બના હૈ

મિશ્રકાયયોગ, (૩) વૈક્રિય કાયયોગ, (૪) વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ, (૫) આહારક
કાયયોગ, (૬) આહારક મિશ્ર કાયયોગ અને (૭) કાર્મણ કાયયોગ, નામના
સાત પ્રકાર પડે છે, અને અનન્ત જીવોની અપેક્ષાએ તેને અનેક પ્રકારનો
પણ કહ્યો છે, છતાં પણ સામાન્યરૂપ કાયવ્યાયામ (કાય વ્યાપાર) ની અપે-
ક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું જે મન આદિ-
કોમાં એકતાનું નિરૂપણ કરાયું છે, તેનું વિશેષ પ્રતિપાદન આગળ આવનારાં
“એગે મણે દેવાસુરમણ્યાણં” ઇત્યાદિ સૂત્રમાં કરવામાં આવશે ॥ ૨૧ ॥

હવે ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“એગા ઉપ્પા” ઇત્યાદિ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ—ઉત્પત્તિ એક છે. ॥ ૨૨ ॥

ટીકાર્થ—“ઉત્” ઉપસર્ગપૂર્વક “પદગતૌ” ધાતુદ્વારા ભાવમાં “સંપદા-
દિભ્યઃ કિવપ્” આ સૂત્ર દ્વારા ‘કિવપ્’ કરીને આ ‘ઉત્પત્’ શબ્દ બન્યો

સ્વાયતી । યપિ મનોયોગવદ્ વાગ્યોગોઽપિ ચતુર્વિધઃ સત્યાદિમેવાત્, તથાપિ વ
વનસામાન્યમાધિત્ય સર્વવાધાયેકત્વાદેકા વાગિતિ માયઃ ॥ સૂ૦ ૨૦ ॥

કાયવ્યાયામે નિરૂપયતિ—

મૂલ્મ—एगो कायवायामे ॥ सू० ॥ २१ ॥

ઝાયા—एकः कायव्यायामः ॥ २१ ॥

ઘ્યાસ્યા—‘एगे’ इत्यादि—

કાયવ્યાયામઃ—ધીયતે=વર્દેતેઽભારિમિરિકિયાયઃ, છરીરમ્—તસ્ય વ્યાયામો
વ્યાપારઃ—ઔદારિકાદિછરીરમુક્તસ્યાસ્મનો ધીર્યપરિણામવિશેષઃ । સ વ એકઃ
એકત્વસંસ્થાવાન્ । અપમૌદારિકાદિમેવેન સપ્તવિધોઽપિ બીજાનન્તત્વેનાનન્તવિધોઽપિ
એક સ સ્થાવાલી હૈ યથાપિ મનોયોગ કી તરહ વાગ્યોગ બી સત્યવાગ્યોગ
આદિ કે મેદ સે ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ તથાપિ વચન સામાન્ય
કી અપેક્ષા હેકર સમસ્ત વચનોં મેં એકતા હોને કી અપેક્ષા સે વહ યહાં
એક પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ॥સૂ૦ ૨૦॥

કાયવ્યાયામ કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘एगे कायवायामे’ इत्यादि ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—કાયવ્યાયામ એક હૈ ॥ ૨૧ ॥

ટીકાર્થ—અહાં આદિ કે મારા જો પઢતા હૈ વહ કાય હૈ વહ કાય
શબ્દ કી વ્યુત્પત્તિ હૈ કાય નામ શરીર કા હૈ હસ કાય કા જો વ્યાપાર
હૈ વહ કાયવ્યાયામ હૈ ઔદારિક આદિ શરીર સે મુક્ત આત્મા કા જો
ધીર્યરૂપ પરિણામ વિશેષ હૈ વહી કાય વ્યાયામ એક-એકત્વ સંસ્થાવાલા
હૈ યથાપિ વહ કાયવ્યાયામરૂપ કાયયોગ ઔદારિક કાયયોગ ૧ ઔદા

હે એ કે મનોયોગની જેમ વાહ્યયોગના પણ સત્યવાચ્યોગ આદિ બાર સેક
ક્રમા છે પરંતુ વચન સામાન્યની અપેક્ષાએ સમસ્ત વચનોમાં એકતા કોવાની
અપેક્ષાએ તેને એક કહ્યું છે ॥સૂ૦૨૦ ॥

કાયવ્યાયામનું નિરૂપણ—

“ एगे कायवायामे ” इत्यादि ॥ २१ ॥

મૂલાર્થ—કાયવ્યાયામ એક છે ॥ ૨૧ ॥

ટીકાર્થ—“ અહાંદિ દ્વારા જે વૃદ્ધિ પામે છે તે કાય છે, ” આ કાય
શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે કાય એટલે શરીર તે શરીરના વ્યાપારને (પ્રવૃત્તિને)
કાયવ્યાયામ કહે છે ઔદારિક આદિ શરીરવાળા આત્માનું જે ધીર્યરૂપ પરિ
ણામ વિશેષ છે, તેનું જ નામ કાયવ્યાયામ છે તે કાયવ્યાયામ એટલે સંજ્ઞા
મુક્ત છે એ કે આ કાયવ્યાયામરૂપ કાયયોગના (૧) ઔદારિક કાયયોગ, (૨)

કાયવ્યાયામસામાન્યમાશ્રિત્ય ઈકોઽસ્તીતિ ભાવઃ । યન્ચ મનઃ પ્રમૃતીનામેકત્વં
નિરૂપિતું, તત્ સૂત્ર એવ વિશેષેનાગ્રેવક્ષ્યતે—‘એગે મણે દેવાસુરમણ્યાણં’ ઇતિ ।
સામાન્યાપેક્ષયા ઈકૈકત્વં વ્યાખ્યાતમિતિ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ઉત્પત્તિ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગા ઉપ્પા ॥ સૂ. ૨૨ ॥

છાયા—એકા ઉત્પત્ત ॥ સૂ. ૨૨ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગા’ ઇત્યાદિ—

ઉત્પત્—ઉત્પત્તિઃ, સંપદાદિભ્યઃ ક્ષિપ્ ઇતિ ‘પદગતૌ’ ઇત્યસ્માદ્ભાવે ક્ષિપ્ ।

રિક મિશ્રકાયયોગ ૨ વૈક્રિયકાયયોગ ૩ વૈક્રિયમિશ્રકાયયોગ ૪ આહાર
કાયયોગ ૫ આહારકમિશ્રકાયયોગ ૬ ઔર કાર્મણકાયયોગ કે ભેદ
સે ૭ પ્રકારકા તથા અનન્ત જીવોં કી અપેક્ષા અનન્ત પ્રકારકા મી કહા
ગયા હૈ પરન્તુ ફિર મી હન સવ ભેદોંકી અપેક્ષા ન કરકે વહ સામાન્ય
રૂપ કાયવ્યાયામતા કી અપેક્ષા સે એક હી કહા ગયા હૈ જો મન આદિ
કોં મેં એકતા કા નિરૂપણ હુઆ હૈ વહ સૂત્ર મેં હી વિશેષરૂપ સે આગે
કહા જાયગા—‘એગે મણે દેવાસુરમણ્યાણં’ ઇત્યાદિરૂપ સે ॥સૂ. ૨૧॥

ઉત્પત્તિ કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ ।

‘એગા ઉપ્પા’ ઇત્યાદિ ॥૨૨॥

મૂલાર્થ—ઉત્પત્તિ એક હૈ ॥૨૨॥

ટીકાર્થ—ઉત્ત ઉપસર્ગપૂર્વક “પદગતૌ” ધાતુ સે ભાવ મેં “સંપ-
દાદિભ્યઃ ક્ષિપ્” હસ સૂત્ર દ્વારા ક્ષિપ્ કરકે યહ ઉત્પત્ત શબ્દ બના હૈ

મિશ્રકાયયોગ, (૩) વૈક્રિય કાયયોગ, (૪) વૈક્રિય મિશ્ર કાયયોગ, (૫) આહારક
કાયયોગ, (૬) આહારક મિશ્ર કાયયોગ અને (૭) કાર્મણ કાયયોગ, નામના
સાત પ્રકાર પડે છે, અને અનન્ત જીવોની અપેક્ષાએ તેને અનેક પ્રકારનો
પણ કહ્યો છે, છતાં પણ સામાન્યરૂપ કાયવ્યાયામ (કાય વ્યાપાર) ની અપે-
ક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે, એમ સમજવું જે મન આદિ-
કોમાં એકતાનું નિરૂપણ કરાયું છે, તેનું વિશેષ પ્રતિપાદન આગળ આવનારાં
“એગે મણે દેવાસુરમણ્યાણં” ઇત્યાદિ સૂત્રમા કરવામાં આવશે ॥ ૨૧ ॥

હવે ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“એગા ઉપ્પા” ઇત્યાદિ ॥ ૨૨ ॥

સૂત્રાર્થ—ઉત્પત્તિ એક છે. ॥ ૨૨ ॥

ટીકાર્થ—“ઉત્” ઉપસર્ગપૂર્વક “પદગતૌ” ધાતુદ્વારા ભાવમાં “સંપદા-
દિભ્યઃ ક્ષિપ્” આ સૂત્ર દ્વારા ‘ક્ષિપ્’ કરીને આ ‘ઉત્પત્’ શબ્દ બન્યો

સા ચ એકા=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટા । એકત્વ વાસ્તવ્ય એકસમયે એકપર્યાયાપેક્ષયા । નહિ તત્ત્વ યુગપદ્વત્પતિ દ્વયાદિરસ્તિ । યદ્વા-સદ્વિશેષરૂપદાર્પાનપેક્ષયા વાઽસ્યા એકત્વમ્ ॥ સૂ. ૨૨ ॥

વિગતિ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—પગા વિચર્ગ્ ॥ સૂ. ૨૩ ॥

છાયા—એકા વિગતિઃ ॥ સૂ. ૨૩ ॥

વ્યાખ્યા—‘પગા વિચર્ગ્’ इत्यादि—

વિગતિઃ=વિમલઃ એકા=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટા । એકત્વ વાસ્તવ્ય ઉત્પત્તિવદ્ બોધ્યમ્ ॥ સૂ. ૨૩ ॥

इसका अर्थ उत्पत्ति है यह उत्पत्ति एक-एक संख्याविशिष्ट है इस में जो एकत्व कहा गया है वह एक समय में एक पर्याय में युगपत् उत्पत्ति द्वय नहीं होने के कारण कहा गया है क्योंकि एक समय में एक पर्याय की एक रूप से ही उत्पत्ति होती है । दो आदि रूप से नहीं यद्यपि अन्य पदार्थों की निम्न २ उत्पत्तियाँ होती हैं इस अपेक्षा उत्पत्ति में अनेकता आती है परन्तु अनेक पर्यायों की इस निम्न २ उत्पत्तियों की यहाँ विवक्षा नहीं की गई है केवल उत्पत्ति सामान्य की ही अपेक्षा की गई है, अतः इस उत्पत्ति सामान्यकी अपेक्षा से उत्पत्ति में एकत्व कहा गया है ऐसा जानना चाहिये ॥सू. २२ ॥

વિગતિ કા નિરૂપણ કિયા જાતા છે । ‘પગા વિચર્ગ્’ इत्यादि ॥૨૩॥

મૂલાર્થ—एक विगति है ॥૨३॥

ઉ તેના અર્થ ઉત્પત્તિ થાય છે તે ઉત્પત્તિ એક (એક સંખ્યાવાળી) છે તેમાં એકત્વ કહેવાનું કારણ એ છે કે એક સમયમાં એક પર્યાયમાં એક સાથે છે ઉત્પત્તિ થતી નથી. “ એક સમયમાં એક પર્યાયની એક રૂપે જ ઉત્પત્તિ થાય છે-એ આદિરૂપે થતી નથી. ” તે કારણે તેમાં એકત્વ કહ્યું છે. બે કે અન્ય પદાર્થોની (ગુણ ગુણ પદાર્થોની) છત્રી ગુણ ઉત્પત્તિથી થાય છે, તે અપેક્ષાએ ઉત્પત્તિમાં અનેકતા દેખાય છે, પરન્તુ અનેક પર્યાયોની તે ગુણી ગુણી ઉત્પત્તિઓની વાત અહીં કરી નથી, અહીં તે ઉત્પત્તિ સામાન્યની અપેક્ષાએ જ આ કથન કરવામાં આવ્યું છે તેથી ઉત્પત્તિમાં બે એકત્વ કહ્યું છે, તે ઉત્પત્તિ સામાન્યની અપેક્ષાએ જ કહ્યું છે ॥ સૂ. ૨૨ ॥

હવે વિગતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—‘પગા વિચર્ગ્’ इत्यादि ॥૨૩॥

વિગતાર્ચાં નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-एगा विगयच्चा ॥ सू० २४ ॥

છાયા--एका विगतार्चा ॥ सू० २४ ॥

વ્યાખ્યા--' एगा विगयच्चा ' इत्यादि--

વિગતાર્ચા-વિગતસ્ય=વિગમતો-મૃતસ્ય જીવસ્ય અર્ચા=શરીરં, સા એકા ।
एकत्वं सामान्यनयमाश्रित्य ॥ सू० २४ ॥

ગતિ નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-एगा गई ॥ सू० २५ ॥

છાયા--एका गतिः ॥ सू० २५ ॥

વ્યાખ્યા--' एगा गई ' इति ।

ગતિઃ=મરણાનન્તરં મનુજમવાદુ નારકાદૌ જીવસ્ય ગમનમ્, સા ચ એકા=
एकत्वसंख्याविशिष्टा । एकस्य जीवस्य एकदा ऋज्वादिका नरकगत्यादिका वा

ટીકાર્થ--વિગમ કા નામ વિગતિ હૈ અર્થાત્ વિનાશ ઉત્પત્તિ કી
तरह इसमें भी एकता है ऐसा जानना चाहिए ॥सू०२३॥

વિગતાર્ચા કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ ।

‘एगा विगयच्चा’ इत्यादि ॥२४॥

મૂલાર્થ--विगतार्चा एक है ॥२४॥

ટીકાર્થ--विगतार्चा-मरे हुए जीव का शरीर सामान्य नय की
अपेक्षा से एक है ॥सू०२४॥

ગતિ કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ । ‘एगा गई’ इत्यादि ॥२५॥

મૂલાર્થ--गति एक है ॥२५॥

સૂત્રાર્થ--विगति એક છે ॥ ૨૩ ॥ -

ટીકાર્થ--विगमने विगति कहे છે. તે ઉત્પત્તિના વિપક્ષરૂપ છે. ઉત્પ-
त्तिની જેમ વિગતિમાં પણ એકતા છે એમ સમજવું.

વિગતાર્ચાનું નિરૂપણ--

“ एगा विगयच्चा ” इत्यादि ॥ २४ ॥

સૂત્રાર્થ--विगतार्चा એક છે. ॥ ૨૪ ॥

ટીકાર્થ--विगतार्चा એટલે મરી ગયેલા જીવનું શરીર, સામાન્યનયની
अपेक्षाએ એક છે. ॥ ૨૪ ॥

ગતિનું નિરૂપણ--“ एगा गई ” इत्यादि ॥ २५ ॥

સૂત્રાર્થ--गति એક છે. ॥ ૨૫ ॥

એકેવ ગતિર્મતિ । અથવા-સર્વજીવપુત્રાનાં સ્થિતાએવ વૈલક્ષણ્ય મતિ ન્તુ ગતૌ, મતૌ ગતેરેકત્ત્વમિતિ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

આગતિ નિરૂપયતિ--

મૂલમ્-પગા આગઈ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

છાયા-एका आगतिः ॥ સૂ. ૨૬ ॥

વ્યાખ્યા-'एगा आगई' इति-

આગમનમ્ આગતિઃ-નરકાદેઃ પ્રતિનિવૃત્તિઃ, સા एका=एकत्वसंख्याविशिष्टा । एकत्व गतिपद् बोध्यम् ॥ સૂ. ૨૬ ॥

વ્યવન નિરૂપયતિ-

મૂલમ્-एगे चवणे ॥ સૂ. ૨૭ ॥

છાયા-एकं व्यवनम् ॥ સૂ. ૨૭ ॥

ટીકાર્થ-મરણ કે પાદ મનુષ્યમત્વ સે નારક ક્ષાદિ મેં જો જીવ કા ગમન હૈ ઘસી કા નામ ગતિ હૈ યહ ગતિ એક હૈ એકત્વ સંખ્યાવિ શિષ્ટ હૈ । એક જીવ કી એકકાલ મેં જાજુ ક્ષાદિ ગતિયાં નરકાદિ ગતિ એક હી હોતી હૈ । અથવા-સર્વ જીવ પુત્રાં કા સ્થિતિ મેં હી વૈલક્ષણ્ય હોતા હૈ ગતિ મેં નહીં હસ્તિયે ગતિ મેં એકતા કહી ગઈ હૈ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

અગતિ કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ

'एगा आगई' इत्यादि ॥ ૨૬ ॥

મૂલાર્થ-આગતિ એક હૈ । ૨૬ ॥

ટીકાર્થ-આગે કા નામ આગતિ હૈ અર્થાત્ નરકાદિક ગતિ સે પ્રતિનિવૃત્તિ હોના છોડના સો આગતિ હૈ, યહ આગતિ એક હૈ એકત્વસં ક્યાવાલી હૈ હસમેં એકતા ગતિ કે સમાન જાનની જાણિયે ॥ સૂ. ૨૬ ॥

ટીકાર્થ-મરણ પાદ મનુષ્યમત્વમાંથી નીકળીને નારકાદિ જીવનું જે ગમન થાય છે, તેનું નામ ગતિ છે. તે ગતિ એક છે એક જીવની એક કાળમાં જાજુ ક્ષાદિ ગતિ અથવા નરકાદિ ગતિ એક જ થાય છે અથવા સર્વ જીવ પુત્રાંના સ્થિતિમાં જ વૈલક્ષણ્ય (વિલક્ષણતા વૈવિધ્ય) હોય છે, ગતિમાં હોતું નથી. તેથી જ ગતિમાં એકતા કહી છે ॥ ૨૫ ॥

હવે આગતિનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે-

"एगा आगई" इत्यादि ॥ ૨૬ ॥

મૂલાર્થ-આગતિ એક છે

ટીકાર્થ-નરકાદિ ગતિમાંથી પાછા આવતું તેનું નામ આગતિ છે તે આગતિ એક જ જાણવાળી છે તેમાં ગતિની જેમજ એકતા સમજાવી. ॥ ૨૬ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગે ચવણે’ ઇતિ ।

ચ્યવનમ્ - ચ્યુતિઃ, તદ્-વૈમાનિકજ્યોતિષ્કાણાં ભવતિ, તત્ત્વ એકમ્ ।
 એકજીવાપેક્ષયા ચ્યવનસ્યૈકત્વમ્ । અથવા-સર્વજીવપુદ્ગલાનાં ચ્યવને ભેદાભાવા-
 દેકત્વમિતિ ॥ સૂ ૨૭ ॥

ઉપપાતં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—‘એગે ઉવવાણ’ ॥ સૂ ૨૮ ॥

છાયા—એક ઉપપાતઃ ॥ સૂ ૨૮ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગે ઉવવાણ’ ઇતિ ।

ઉપપાતઃ—જન્મવિશેષઃ । દેવનારકાણાં જન્મ । સ ચૈકઃ । એકત્વં ચ્યવનવદ્
 વૌધ્વમ્ ॥ સૂ ૨૮ ॥

ચ્યવન કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ ।

‘એગે ચવણે’ ઇત્યાદિ ॥ ૨૭ ॥

મૂલાર્થ—ચ્યવન એક હૈ । ૨૭ ।

ટીકાર્થ—ચ્યુતિકા નામ ચ્યવન હૈ યહ ચ્યવન વૈમાનિક ઓર જ્યો-
 તિષ્ક દેવોં કા હોતા હૈ એક જીવ કી અપેક્ષા સે યહ ચ્યવન એક કહા
 ગયા હૈ અથવા સર્વ જીવ ઓર સર્વ પુદ્ગલોં કે ચ્યવન ભેદ કે અભાવ
 સે એકતા હૈ । સૂ ૨૭ ।

ઉપપાત કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ । ‘એગે ઉવવાણ’ ઇત્યાદિ ॥ ૨૮ ॥

મૂલાર્થ—ઉપપાત એક હૈ ॥ ૨૮ ॥

ટીકાર્થ—દેવ ઓર નારકોંકા જો જન્મવિશેષ હોતા હૈ, ડસકા નામ
 ઉપપાત હૈ હસમેં ચ્યવનકી તરહ એકત્વ હૈ એસા જાનનાં ચાહિયે ॥ સૂ ૨૮ ॥

ચ્યવનનું નિરૂપણ—

“એગે ચવણે” ઇત્યાદિ ॥ ૨૭ ॥

મૂલાર્થ—ચ્યવન એક છે. ॥ ૨૭ ॥

ટીકાર્થ—ચ્યુતિને ચ્યવન કહે છે. આ ચ્યવન વૈમાનિક અને જ્યોતિષિક
 દેવોનું થાય છે એક જીવની અપેક્ષાએ તે ચ્યવન એક કહ્યું છે અથવા સર્વ
 જીવ અને સર્વ પુદ્ગલોના ચ્યવનમા ભેદને અભાવે એકતા છે. ॥ સૂ ૨૭ ॥

ઉપપાતનું નિરૂપણ—

“એગે ઉવવાણ” ઇત્યાદિ ॥ ૨૮ ॥ મૂલાર્થ—ઉપપાત એક છે. ॥ ૨૮ ॥

ટીકાર્થ—દેવ અને નારક ગતિમાં જીવની જે ઉત્પત્તિ (જન્મ વિશેષ)
 થાય છે તેનું નામ ઉપપાત છે. તેમાં ચ્યવનની જેમ એકત્વ છે, જેમ સમજવું.

તર્ક નિરૂપયતિ—

મૂલ્મ—‘એગા તક્કા’ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

છાયા—અસ્તર્કઃ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

‘એગા તક્કા’ રૂઠિ ।

તર્કણં તર્ક—વિમર્શઃ । રૂઠાચાયામ્પન્તરાલ્લર્ત્તી રૂઠાયા અનન્તરમચાયાત્
પૂર્વમ્ વિમર્શો મરતિ—“રૂઠ શિરઃકણ્ઠ્યનાદયા પુરુષધર્મા ઉપલભ્ય”તે રૂઠિ । સ
ચેકઃ । અસ્તર્કે ચ તર્કસ્વરૂપ સામાન્યમાભિત્ય યોગ્યમ્ । ‘એગા તક્કા’ રૂઠ્ય
સ્ત્રીત્વ માકુતત્વાત્ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

તર્ક કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ । ‘એગા તક્કા’ રૂઠ્યાદિ ॥ ૨૦ ॥

મૂલાર્પ—તર્ક એક હૈ । ૨૯ ।

ટીકાર્થ—વિમર્શ (ચિન્તાર)કા નામ તર્ક હૈ યહ વિમર્શ રૂઠા ઓર અચાય
કે અન્તરાલમેં હોતા હૈ અર્થાત્ રૂઠાજ્ઞાન કે યાદ ઓર અચાયજ્ઞાન કે
પહિચે હોતા હૈ અચમ્મજ્ઞાન કે યાદ જય સચાયજ્ઞાન હોતા હૈ તથા ઉસકી
નિરાકૃતિ કે લિયે જો એસા ચિન્તાર હોતા હૈ કિ યહાં પુરુષ કે ધર્મ જો
શિરઃ કણ્ઠ્યનાદિ શિર કા સુજ્ઞાના પાપા જા રહા હૈ રૂઠસે યહ
પુરુષ હોના ચાહિયે રૂઠ તરહ સે નિર્ણય કી ઓર જુકતે હુઅ જ્ઞાન કે
યાદ યહ પુરુષ હી હૈ એસા જો નિશ્ચિતજ્ઞાન હો જાતા હૈ યહ અચાય હૈ
યહ અચાયજ્ઞાન ઉસ પુરુષ ગત વિશેષધર્મો કે વિમર્શો કે યાદ હી
હોતા હૈ યહ વિમર્શો રૂપ તર્ક તર્કત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે એક
કહા ગયા હૈ । સૂ. ૨૯ ।

એવે વક્રુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“એગા તક્કા” રૂઠ્યાદિ ॥ ૨૬ ॥

સૂત્રાર્થ—તર્ક એક છે ॥ ૨૬ ॥

ટીકાર્થ—વિમર્શ ને તર્ક કહે છે તે વિમર્શ ઇલા અને અચાયના વચ્ચે
જાણના કાળમાં થાય છે એટલે ઇલાજ્ઞાનની પછી અને અચાય જ્ઞાનના પહેલાં
થાય છે અવગ્રહ જ્ઞાનની પછી અચાયે સચાયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેની નિરા
કૃતિ (નિવારણ) ને માટે એવો એ વિચાર આવે છે કે અહીં માથાને જળ
વાળા જાડિ રૂપ પુરુષને સ્વભાવ એવામાં આવતો હોવાથી, તે પુરુષ હોવો
એકજે આ રીતે નિર્ણયની વચ્ચે જુદું જ્ઞાન થવા જાડ ‘આ પુરુષ જ છે’
એવું એ નિશ્ચિત જ્ઞાન થાય છે તેને ‘અચાય’ કહે છે તે અચાયજ્ઞાન તે
પુરુષના વિશેષ ધર્મનો વિમર્શ કર્યા જાડ જ થાય છે તે વિમર્શપ ત્વને
તર્કત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ એક કહ્યો છે ॥ સૂ. ૨૬ ॥

સંજ્ઞાં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—‘एगा सन्ना’ ॥ सू० ૩૦ ॥

છાયા—एका संज्ञा ॥ सू० ૩૦ ॥

વ્યાખ્યા—‘एगा सन्ना’ इति ।

સંજ્ઞાનં સંજ્ઞા-વ્યજ્ઞનાવગ્રહોત્તરકાલભાવીતિ વિશેષઃ, આહારભયાદ્યુપાધિકા વા ચેતના સંજ્ઞા, અભિધાનં વા સંજ્ઞા, સા ચૈકા=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટા । આહારભયાદિ-ભેદરિયં યદ્યપિ દશવિધા તથાऽપિ સંજ્ઞાસામાન્યેન એકેતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૩૦ ॥

મતિં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—‘एगा मन्ना’ ॥ सू० ૩૧ ॥

સંજ્ઞા કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘एगा सन्ना’ इत्यादि ॥ ૩૦ ॥

મૂલાર્થ—સંજ્ઞા એક હૈ । સૂ૦ ૩૦ ।

ટીકાર્થ—અવગ્રહ જ્ઞાન વ્યજ્ઞનાવગ્રહ ઓર અર્થાવગ્રહકે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ इनमें व्यज्जनावग्रह के उत्तरकाल में जो ज्ञानविशेष होता है उसका नाम संज्ञा है अथवा-आहारभय आदि विशेषणयुक्त चेतना का नाम संज्ञा है अथवा-नाम का भी नामसंज्ञा है जैसे देवदत्त आदि, इस तरह आहारभय आदि की यह संज्ञा दश प्रकार की कही गई है फिर भी यहां जो इसे एक कहा गया है वह संज्ञा सामान्य की अपेक्षा से कहा गया है ऐसा जानना चाहिये ॥ ૩૦ ॥

મતિ કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘एगा मन्ना’ इत्यादि ॥ ૩૧ ॥

સંજ્ઞાનું નિરૂપણ—

“एगा सन्ना” इत्यादि ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થ—સંજ્ઞા એક છે. ॥ ૩૦ ॥

ટીકાર્થ—વ્યજ્ઞનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહના ભેદથી અવગ્રહજ્ઞાન બે પ્રકારનું છે. વ્યજ્ઞનાવગ્રહના ઉત્તરકાળે જે જ્ઞાનવિશેષ થાય છે તેને સંજ્ઞા કહે છે. અથવા-આહાર, ભય આદિ વિશેષણયુક્ત ચેતનાને સંજ્ઞા કહે છે અથવા દેવદત્ત આદિ વિશેષનામને પણ સંજ્ઞા કહે છે. આ રીતે આહાર, ભય આદિ ભેદોની અપેક્ષાએ સંજ્ઞા દસ પ્રકારની કહી છે. પરંતુ અહીં તેને જે એક કહી છે તે સંજ્ઞાસામાન્યની અપેક્ષાએ કહી છે, એમ સમજવું. ॥ સૂ૦ ૩૦ ॥

મતિનું નિરૂપણ—

“एगा मन्ना” इत्यादि ॥ ૩૧ ॥

તર્ક નિરૂપયતિ—

મૂલ્ય—‘યગા તક્કા’ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

ઘાયા—અકસ્તર્કઃ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

‘યગા તક્કા’ इति ।

તર્ક્ય તર્ક—વિમર્શઃ । ईहाया अभ्यन्तरालवर्ती ईहाया अनन्तरमवायात् पूर्वम् विमर्शो मरुति—“इह शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा उपसम्भवे इति । स चैकः । एकत्वं च तर्कस्वरूप सामान्यमाभित्य बोध्यम् । ‘यगा तक्का’ इत्यत्र स्त्रीत्वं माकृतत्वात् ॥ सू. २९ ॥

તર્ક કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ । ‘યગા તક્કા’ इत्यादि ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—તર્ક એક હૈ । ૨૯ ।

ટીકાર્થ—વિમર્શ (વિચાર)કા નામ તર્ક હૈ યહ વિમર્શ ईहा और अवाय के अन्तरालमें होता है अर्थात् ईहाज्ञान के बाद और अवायज्ञान के पहिले होता है अथग्रहज्ञान के बाद जब सशयज्ञान होता है तब उसकी निराकृति के लिये जो ऐसा विचार होता है कि यहां पुरुष के धर्म जो शिरः कण्डूयनादि शिर का खुजलाना पाया जा रहा है इससे यह पुरुष होना चाहिये इस तरह से निर्णय की ओर झुकते हुए ज्ञान के बाद यह पुरुष ही है ऐसा जो निश्चितज्ञान हो जाता है वह अवाय है यह अवायज्ञान उस पुरुष गत विशेषधर्मों के विमर्श के बाद ही होता है यह विमर्श रूप तर्क तर्कत्व सामान्य की अपेक्षा से एक कहा गया है । सू. २९ ।

કહે તકનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“યગા તક્કા” इत्यादि ॥ २९ ॥

મૂલાર્થ—તક એક છે ॥ ૨૯ ॥

ટીકાર્થ—વિમર્શ ને તક કહે છે તે વિમર્શ ईहा અને अवायના વચ્ચે માળાના ઠાળમાં થાય છે એટલે ઇહાજ્ઞાનની પછી અને અવાય જ્ઞાનના પહેલાં થાય છે અવગ્રહ જ્ઞાનની પછી આપે સશયજ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તેની નિરાકૃતિ (નિવારણ) ને માટે એવો જે વિચાર આવે છે કે અહીં માથાને ખજ્જવાળવા આદિ રૂપ પુરુષનો સ્વભાવ એવામાં આવતો હોવાથી, તે પુરુષ હોવો એમજે આ રીતે નિશ્ચયની તરફ મુક્તિ જ્ઞાન થયા બાદ “આ પુરુષ જ છે” એવું જે નિશ્ચિત જ્ઞાન થાય છે, તેને ‘અવાય’ કહે છે તે અવાયજ્ઞાન તે પુરુષના વિશેષ ધર્મનો વિમર્શ ઇર્થા બાદ જ થાય છે તે વિમર્શરૂપ તકને તર્ક ત્વ માથા થની અધિશાબ્દ એક રીતો ॥ ॥ ૨૯ ॥ ૨૯ ॥

સંજ્ઞાં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—‘એગા સન્ના’ ॥ સૂ ૩૦ ॥

છાયા—એકા સંજ્ઞા ॥ સૂ ૩૦ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગા સન્ના’ ઇતિ ।

સંજ્ઞાનં સંજ્ઞા-વ્યજ્ઞનાવગ્રહોત્તરકાલભાવીતિ વિશેષઃ, આહારમયાદ્યુપાધિકા વા ચેતના સંજ્ઞા, અભિધાનં વા સંજ્ઞા, સા ચૈકા=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટા । આહારમયાદિ-ભેદરિયં યદ્યપિ દશવિધા તથાઽપિ સંજ્ઞાસામાન્યેન એકેતિ ભાવઃ ॥ સૂ ૩૦ ॥

મત્તિ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—‘એગા મન્ના’ ॥ સૂ ૩૧ ॥

સંજ્ઞા કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘એગા સન્ના’ ઇત્યાદિ ॥ ૩૦ ॥

મૂલાર્થ—સંજ્ઞા એક હૈ । સૂ ૩૦ ।

ટીકાર્થ—અવગ્રહ જ્ઞાન વ્યજ્ઞનાવગ્રહ ઓર અર્થાવગ્રહકે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ इनमें व्यज्जनावग्रह के उत्तरकाल में जो ज्ञानविशेष होता है उसका नाम संज्ञा है अथवा-आहारभय आदि विशेषणयुक्त चेतना का नाम संज्ञा है अथवा-नाम का भी नामसंज्ञा है जैसे देवदत्त आदि, इस तरह आहारभय आदि की यह संज्ञा दश प्रकार की कही गई है फिर भी यहां जो इसे एक कहा गया है वह संज्ञा सामान्य की अपेक्षा से कहा गया है ऐसा जानना चाहिये ॥ ૩૦ ॥

મતિ કા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘એગા મન્ના’ ઇત્યાદિ ॥ ૩૧ ॥

સંજ્ઞાનું નિરૂપણ—

“એગા સન્ના” ઇત્યાદિ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થ—સંજ્ઞા એક છે. ॥ ૩૦ ॥

ટીકાર્થ—વ્યજ્જનાવગ્રહ અને અર્થાવગ્રહના ભેદથી અવગ્રહજ્ઞાન એ પ્રકારનું છે. વ્યજ્જનાવગ્રહના ઉત્તરકાળે જે જ્ઞાનવિશેષ થાય છે તેને સંજ્ઞા કહે છે. અથવા-આહાર, ભય આદિ વિશેષણયુક્ત ચેતનાને સંજ્ઞા કહે છે. અથવા દેવદત્ત આદિ વિશેષનામને પણ સંજ્ઞા કહે છે. આ રીતે આહાર, ભય આદિ ભેદોની અપેક્ષાએ સંજ્ઞા દસ પ્રકારની કહી છે પરંતુ અહીં તેને જે એક કહી છે તે સંજ્ઞાસામાન્યની અપેક્ષાએ કહી છે, એમ સમજવું. ॥ સૂ ૩૦ ॥

મતિનું નિરૂપણ—

“એગા મન્ના” ઇત્યાદિ ॥ ૩૧ ॥

છાયા—એકા મતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગા મત્તા’ ઇતિ—

મનન મતિ—કથંચિદર્થનિર્ણયેઽપિ સૂક્ષ્મચર્મપર્ણાલોચનરૂપા યા બુદ્ધિઃ સેદ મતિરુચ્યતે, સા ચ એકા । અયત્ના—મતિઃ=પ્રાલોચન, સા ચૈકેતિ । મત્ત્યા અવ પ્રશાદિ મેદૈશ્વર્યવિપત્યેઽપિ સામાન્યમાભિત્યેકત્વ ઓખ્યમિતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

વિજ્ઞ નિરૂપયતિ—

મૂમ્—‘એગા વિન્નૂ’ ॥ સૂ. ૩૨ ॥

છાયા—એકો વિજ્ઞઃ ॥ સૂ. ૩૨ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગા વિન્નૂ’ ઇતિ ।

વિશેષેણ જ્ઞાનાતીતિ વિજ્ઞઃ=જ્ઞાયકા—જિનાગમપૃષ્ઠીતસાર इत्यર્થઃ, સ ચૈકા ।

મૂલાર્થ—મતિ એક છે । ૩૧ ।

ટીકાર્થ—કથંચિન્—કિસી તરફ સે અર્થ કા નિર્ણય હો જાને પર ખી જો તજ્ઞત સૂક્ષ્મચર્મી કી પર્ણાલોચનરૂપ બુદ્ધિ હોતી હૈ ડમકા નામ મતિ હૈ અલોચન ખી હસી કા એક નામ હૈ યહ એક હૈ—એકત્વ સ કયા વિશિષ્ટ હૈ યહ મતિ અવગ્રહાવિક કે મેદૈ સે યથાપિ ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ફિર ખી મતિત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા યહ એક હોતી હુઈ કહી ગઈ હૈ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

વિજ્ઞકા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘એગા વિન્નૂ’ इत्यादि ॥ ૩૨ ॥

મૂલાર્થ—વિજ્ઞ એક છે । ૩૨ ।

ટીકાર્થ—વિશેષરૂપ સે જાનને ઘાહે કા નામ વિજ્ઞ હૈ હસકા વૃત્તરા નામ જ્ઞાયક ખી હૈ જિસને જિનાગમ સે સાર ગ્રહણ કર લિયા હૈ એલા

સૂત્રાર્થ—મતિ એક છે ॥ ૩૧ ॥

ટીકાર્થ—કોઇ પણ પ્રકારે અર્થનો નિર્ણય થઈ જવા બાદ પણ તેના સૂક્ષ્મ ધર્મોના પર્ણાલોચનરૂપ ને બુદ્ધિ ડોક છે તેને મતિ કહે છે આલોચન પણ તેનું એક નામ છે એ કે અવગ્રહ આદિના સેદથી તેને ચાર પ્રકારની કહી છે છતાં પણ મતિત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ બતા મુ છે ॥ સૂ. ૩૧ ॥

વિજ્ઞનું નિરૂપણ—

‘એગા વિન્નૂ’ इत्यादि ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થ—વિજ્ઞ એક છે ॥ ૩૨ ॥

ટીકાર્થ—વિશેષ જ્ઞાનપ્રપત્તિ બધાને વિજ્ઞ કહે છે તેને નામક પણ કહે છે એવું જિનાગમનો સાર ગ્રહણ કરી લીધો છે, એવો તે નિરૂપણ સામા

एकत्वं बोधसामान्याद् बोध्यम् । 'एगा' इति आर्पच्चात्-स्त्रीत्वम् ॥ सू० ३१ ॥
 पूर्वं सामान्यकर्मानुभवरूपा वेदना प्रोक्ता, सम्प्रति विशेषकर्मानुभव-
 लक्षणं तामाह--

मूलम्—'एगा वेयणा' ॥ सू० ३३ ॥

छाया—एका वेदना ॥ सू० ३३ ॥

व्याख्या--' एगा वेयणा ' इति ।

वेदना=पीडारूपा, सा चैका । एकत्वं च पीडासामान्यमाश्रित्य
 बोध्यम् ॥ सू० ३३ ॥

सम्प्रति पीडाया एव कारण विशेषमाह—

मूलम्—'एगे छेयणे' ॥ सू० ३४ ॥

वह विज्ञ बोध सामान्य की अपेक्षा से एक कहा गया है “ एगा ”
 ऐसी जो स्त्रीलिङ्गता इसमें कही गई है वह आर्प होने की अपेक्षा से
 कही गई है ॥ सू० ३२ ॥

सामान्यरूप से कर्मों का अनुभव करना इसका नाम वेदना है ऐसा
 पहिले कह दिया गया है अब विशेषरूप से कर्मों को अनुभव करने
 रूप जो वेदना है उसका कथन किया जाता है ।

‘एगा वेयणा’ इत्यादि ॥ ३३ ॥ मूलार्थ—वेदना एक है ॥ ३३ ॥

टीકાર્થ—પીડારૂપ પરિણતિ કા નામ વેદના છે યહ પીડારૂપ વેદના
 પીડાસામાન્ય કી અપેક્ષા એક છે એસા જાનના ચાહિયે ॥ ૩૩ ॥

પીડા કે કારણવિશેષ કા કથન કિયા જાતા છે ।

‘ એગે છેયણે ’ ઇત્યાદિ ॥ ૩૪ ॥

ન્યની અપેક્ષાએ એક કહ્યો છે તેને “ એગા ” એવું નારી જાતિનું રૂપ આપી
 હોવાની અપેક્ષાએ આપવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ. ૩૨ ॥

સામાન્ય રૂપે કર્મોનું વેદન કરવું તેનું નામ વેદના છે, એવું પહેલાં
 કહેવામાં આવી ચૂક્યું છે હવે વિશેષરૂપે કર્મોનું વેદન કરવારૂપ જે વેદના
 છે, તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“ એગા વેયણા ” ઇત્યાદિ ॥ ૩૩ ॥ સૂત્રાર્થ—વેદના એક છે ॥ ૩૩ ॥

ટીકાર્થ—પીડારૂપ પરિણતિને વેદના કહે છે તે પીડારૂપ વેદના પીડા
 સામાન્યની અપેક્ષાએ એક છે, એમ જાણવું ॥ ૩૩ ॥

હવે પીડાના કારણવિશેષોનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—

“ એગે છેયણે ” ઇત્યાદિ ॥ ૩૪ ॥

एक छेदनम् ॥ सू० ३४ ॥

‘ एगे छेयणे ’ इति ।

छेदनम्—शरीरस्याप्यस्य वा स्वप्नादिना । अथवा—छेदनं=कर्मणः स्थितिपातः, तन्वैकम् । एकत्वं च सामान्यविशेषभाद् बोध्यमिति ॥ सू० ३४ ॥

મૂલ્ય—એગે મેયણે ॥ સૂ० ૩૫ ॥

छाया—एकं मेदनम् ॥ सू० ३५ ॥

व्याख्या—‘ एगे मेयणे ’ इति ।

મેદનમ્—કુન્તાદિના શરીરાદે । અથવા—મેદનં—સ્વપાતઃ । તન્વૈકમ્ । એકત્વં ચ સામાન્યવિશેષભાદિતિ ॥ સૂ० ૩૫ ॥

मूलार्थ—छेदन एक है । ३४ ॥

ટીકાર્થ—શરીર કા યા અન્ય કિસી પદાર્થ કા તલવાર આદિ સે કાટના છેડના હસકા નામ છેડન હૈ અથવા કર્મો કી સ્થિતિ કા ઘાત કરના હસકા મી નામ છેડન હૈ યહ છેડન છેડન સામાન્ય કી અપેક્ષા સે એક હૈ એસા સમજના ચાહિયે । ૩૪ ।

‘ एगे मेयणे ’ इत्यादि ॥ ३५ ॥

मूलार्थ—मेदन एक है । ३५ ॥

ટીકાર્થ—માછે આદિસે શરીરાદિકકા કાટના મોકના-વિદારના-હસકા નામ મેદન હૈ અથવા કર્મો કે હસકા ઘાત કરના હસકા નામ મેદન હૈ યહ મેદન યદ્યપિ અનેક પ્રકારકા હોતા હૈ ફિર મી મેદન સામાન્યકી અપેક્ષા સે હી વહ એક હૈ એસા જાનના ચાહિયે ॥ સૂ० ૩૫ ॥

सूत्रार्थ—छेदन ज्ञेयं छे ॥ ३४ ॥

ટીકાર્થ—શરીરને અથવા જા ય કોઇ પદાર્થને તલવાર આદિ વડે કાપવું (છેડવું) તેનું નામ છેડન છે અથવા કમીની સ્થિતિનો ઘાત કરવો તેનું નામ છેડન છે તે છેડન છેડન સામાન્યની અપેક્ષાએ જ્ઞેય છે, તેમ સમજવું ૩૪ તથા “ એગે મેયણે ” ઇત્યાદિ ॥ ૩૫ ॥

सूत्रार्थ—मेदन ज्ञेयं छे ॥ ३५ ॥

ટીકાર્થ—માછા આદિ વડે શરીરને કાપવું (વિદારવું, વીંધવું) તેનું નામ મેદન છે અથવા કમીના ઘાત કરવો તેનું નામ મેદન છે જો કે તે મેદનના અનેક પ્રકાર છે, છતાં યજ્ઞ મેદન સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં જ્ઞેય સમજવું જોઈએ ॥ સૂ० ૩૫ ॥

વેદનાદિભ્યશ્ચ મરણં ભવતીતિ મરણવિશેષમાહ—

મૂલમ્-एगे मरणे अंतिमसारीरियाणं ॥ सू० ३६ ॥

છાયા—एकं मरणम् अन्तिमशारीरिकाणाम् ॥ सू० ३६ ॥

વ્યાખ્યા—‘ एगे मरणे ’ इत्यादि ।

અન્તિમશારીરિકાણામ્-અન્તે ભવમ્ અન્તિમં-ચરમમ્, અન્તિમં ચ તચ્છરી ચેતિ, અન્તિમશરીરમ્, તત્ર ભવા અન્તિમશારીરિકાસ્તેષામ્-ચરમશરીરિણાં-મરણમ્ । તત્ત્વૈકમ્ । તદેકત્વં ચ સિદ્ધિગતૌ પુનર્મરણાભાવાદિતિ ॥ સૂ૦ ૩૬ ॥

અન્તિમશરીરશ્ચ કેવલી ભૂત્વા મ્રિયતે, અતસ્તમાહ—

મૂલમ્—एगे संसुद्धे अहभूए पत्ते ॥ सू० ३७ ॥

વેદનાદિકોં સે મરણ હોતા હૈ અતઃ અવ મરણવિશેષ કા કથન ક્રિયા જાતા હૈ । एगे मरणे अंतिम सारीरियाणं इत्यादि ॥ ૩૬ ॥

મૂલાર્થ—ચરમ શરીરવાલોં કા મરણ એક હૈ । ૩૬ ॥

ટીકાર્થ—ચરમ નામ અન્તિમ કા હૈ યહ અન્તિમશરીર જિનકા હોતા હૈ વે અન્તિમ શારીરિક હૈ અર્થાત્ ડસી ગૃહીત ભવસે જિનકો મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ, એસે જીવોં કો અન્તિમશારીરિક કહા ગયા હૈ હન જીવોં કા મરણ એક હોતા હૈ હસ કારણ મેં જો એકતા કહી ગઈ હૈ વહ સિદ્ધ ગતિ મેં મરણ કે અભાવ સે કહી ગઈ હૈ અર્થાત્ એસે જીવ જહ સિદ્ધિ મેં પહુંચ જાતે હૈં તવ વહાં ડનકા પુનઃ મરણ નહીં હોતા હૈ ॥સૂ૦ ૩૬॥

અન્તિમશરીરવાલા કેવલી હોકર કે મરતા હૈ એસા કથન

‘ एगे संसुद्धे अहभूए पत्ते ’ ॥ ૩૭ ॥

વેદનાદિકોને લીધે મરણ થાય છે, તેથી હવે મરણ વિશેષતું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—“ एगे मरणे अंतिमसारीरियाणं ” ઇત્યાદિ ॥ ૩૬ ॥

સૂત્રાર્થ—ચરમ શરીરવાળાઓનું મરણ એક છે. ॥ ૩૬ ॥

ટીકાર્થ—ચરમ એટલે અન્તિમ. એવા અન્તિમ શરીરધારી જીવને ચરમ શરીરી કહે છે એટલે કે ગૃહીત ભવમાથી અન્ય ભવ કર્યા વિના મુક્તિ પ્રાપ્ત કરનાર જીવને ચરમ શરીરી કહે છે. આવા ચરમ શરીરી જીવોના મરણમાં અહીં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. સિદ્ધગતિમાં મરણનો અભાવ હોવાથી આ પ્રમાણે કહ્યું છે. એટલે કે જીવો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે (સિદ્ધગતિમાં જાય છે) તેમનું ફરી મરણ થતું નથી. ॥ સૂ૦ ૩૬ ॥

અન્તિમ શરીરવાળો કેવલી થઈને મરે છે એવું કથન—

“ एगे संसुद्धे अहभूए पत्ते ” ॥ ૩૭ ॥

છાયા—એકાઃ સમુદ્ધો યથાભૂતઃ પાત્રમ્ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

ઘ્યાસયા —‘ ઇમે સમુદ્ધે ’ ઇત્યાદિ—

યથાભૂત—વાસ્તવિકઃ સમુદ્ધઃ=કપાયમાભાત્ અશયલચારિત્રં એકા=એકત્વ સત્ત્વાત્રાન્ મયતિ । અર્થે ચ પાત્રમ્—પાત્રમિવ પાત્રમ્—અતિશયશ્ચ જ્ઞાનાદિ સકલ-ગુણસ્થાનામાધારભૂતો મયતિ । પદ્મા—‘ માત્ર ’ ઇતિ ષ્ઠાયા, તત્ત્વ-માત્રઃ=ગુણ પ્રકર્ષમન્યુપગતો મયતીતિ । એકત્વ ચ સામાપમાભિત્ય ષોધ્યમ્ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

યઃ સમુદ્ધો ન મયતિતસ્ય દુઃસ્થ નિરુપયતિ ।

મૂલમ્—એમે વુક્તે જીવાણ એગમૂપ ॥ સૂ. ૩૮ ॥

મૂલાર્થ—જો વાસ્તવિક સમુદ્ધ હોતા હૈ ત્ત્વ એક હોતા હૈ ઓર ત્ત્વ પાત્ર ત્ત્વ તરફ પાત્ર હોતા હૈ । ૩૭ ॥

ટીકાર્થ—યથા મૂળ શબ્દ ત્ત્વ અર્થે વાસ્તવિક હૈ ઓર સમુદ્ધ શબ્દ ત્ત્વ અર્થે કપાય કે અભાવ સે ત્ત્ત્વ વાસ્તવિક અશયલ હૈ એસા હૈ જો વાસ્તવિક ત્ત્વ મેં કપાય કે અભાવ સે અશયલ વાસ્તવિક હોતા હૈ એસા ત્ત્વ તરફ શુણસ્થાનવર્તી જીવ સાતિશય જ્ઞાનાદિસકલ ગુણરૂપ રત્નો ત્ત્વ પાત્ર આધારભૂત હોતા હૈ અથવા—“ પત્તે ” ત્ત્વ સંસ્કૃતપ્પાયા પાત્ર ન કરકે ત્ત્વ “ માત્ર ” એસી ત્ત્વ જાતી હૈ ત્ત્વ ત્ત્વ પત્ત્વ મેં ત્ત્વ શુણ પ્રકર્ષ ત્ત્વ પા લેતા હૈ એસા અર્થ હોતા હૈ ત્ત્વ મેં જો એકતા કહી ગઈ હૈ ત્ત્વ સામાન્ય ત્ત્વ આભિત કરકે કહી ગઈ હૈ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

સમુદ્ધ કે દુઃસ્થ ત્ત્વ નિરુપણ ત્ત્વ જાતા હૈ ।

“ એમે વુક્તે જીવાણ એગમૂપ ”

સૂત્રાર્થ—એ વાસ્તવિક રીતે સમુદ્ધ હોય છે તે જોઈ હોય છે અને તે પાત્ર હોય છે

ટીકાર્થ—વાસ્તવિક જોઈએ યથાભૂત (એવું છે તેવું) અને સમુદ્ધ જોઈએ ઘ્યાસને અભાવે અશયલ (નિર્મળ) વાસ્તવિક રૂપે ઘ્યાસના અભાવે કરીને અશયલ (નિર્મળ) વાસ્તવિક હોય છે એવો તેરમાં શુણ સ્થાનવર્તી એવ સાતિશય જ્ઞાનાદિ સકલ શુણરૂપ રત્નોના પાત્રરૂપ-આધારભૂત હોય છે અથવા “ પત્તે ” ત્ત્વ પત્ત્વ સંસ્કૃત છાયા પાત્રને જોઈ “ માત્ર ” સમજવામાં આવે તો એવો અથ યાય છે કે તે શુણપ્રકર્ષને માત્ર કરી છે છે ” તેમાં એ જોઈતા પ્રકટ કરી છે તે સામાન્ય સમુદ્ધિની અપેક્ષાએ કરવામાં આવેલ છે, એમ સમજવું ॥ સૂ. ૩૭ ॥

સમુદ્ધના દુઃસ્થ નિરૂપણ—

છાયા—એકં દુઃખં જીવાનામ્ એકભૂતમ્ ॥ સૂ ૩૮ ॥

વ્યાખ્યા—‘એગે દુઃખે’ ઇત્યાદિ—

જીવાનાં—પ્રાણિનામ્, એકભૂતમ્=અનન્યતયા વ્યવસ્થિતમ્—આત્મોપમમિત્યર્થઃ,

યથા મમ દુઃખં તથા પરસ્યાપીત્યાશયેન દુઃખમ્ એકમ્=એકત્વ સંખ્યાવિ-
શિષ્ટં ભવતિ ॥ સૂ ૩૮ ॥

દુઃખં ચ અધર્મસેવનાદ્ ભવતીત્યધર્મં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—‘एगा अहम्मपडिमा जं से आया परिकिलिस्सइ’ ॥ સૂ ૩૯ ॥

છાયા—एका अधर्मप्रतिमा यत् यस्या आत्मापरिक्लिश्यते ॥ સૂ ૩૯ ॥

મૂલાર્થ—जीवों का एकभूत दुःख एक है ॥ ३८ ॥

ટીકાર્થ—પ્રાણિયોં કા દુઃખ “જેસા દુઃખ મુઝે હૈ એસા હી દુઃખ પરકો ભી હૈ” હસ આશય સે એકભૂત હોનેકે કારણ આત્મોપમ હોતા હુઆ દુઃખ વેદન સામાન્ય કી અપેક્ષા સે એક હૈ તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ દુઃખ કે સદ્ભાવ મેં પ્રત્યેક મોહાધીન પ્રાણી કો દુઃખ રૂપ હી વેદન હોતા હૈ હસલિયે ઉસ વેદન સામાન્ય કી અપેક્ષા દુઃખ એક રૂપ હી હૈ ॥ સૂ ૩૮ ॥

જીવોં કો દુઃખ અધર્મ સેવન સે હોતા હૈ અતઃ ઉસ અધર્મ કા નિરૂપણ સૂત્રકાર કરતે હૈ—

‘एगा अहम्मपडिमा जं से आया परिकिलिस्सइ’ ॥ ૩૯ ॥

મૂલાર્થ—अधर्म प्रधान प्रतिमा-प्रवृत्ति एक है क्योंकि कि उसका स्वामी आत्मा दुःखी होता है ॥ ૩૯ ॥

સૂત્રાર્થ—જીવોના એકભૂત દુઃખમા એકત્વ છે ॥ ૩૮ ॥

ટીકાર્થ—“જેવું હું ખ મારે છે, જેવું હું ખ અન્યને પણ છે” આ રીતે વિચારતા પ્રાણીઓનું (જીવોનું) હું ખ એકભૂત હોવાને કારણે આત્મોપમ થતું હું ખ વેદનસામાન્યની અપેક્ષાએ એક છે. આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—દુઃખનો સદ્ભાવ હોવાથી પ્રત્યેક મોહાધીન જીવને હું ખરૂં વેદન નો જ અનુભવ કરવો પડે છે આ રીતે તે વેદનસામાન્યની અપેક્ષાએ હું ખ એકરૂં જ છે ॥ સૂ ૩૮ ॥

જીવોને અધર્મસેવનને લીધે હું ખ સહન કરવું પડે છે તેથી સૂત્રકાર તે અધર્મનું નિરૂપણ કરે વે—

“एगा अहम्मपडिमा जं से आया परिकिलिस्सइ” ॥ સૂ ૩૯ ॥

સૂત્રાર્થ—अधर्म प्रधान प्रतिमा (अधर्म से प्रवृत्ति) એક

વ્યાख्या—‘एगा अश्मपट्टिमा’ इत्यादि—

અધર્મપ્રતિમા—ધર્મશ્રુતચારિત્રસ્વરૂપઃ, તદ્વિપરીતસ્ત્વધર્મઃ, તદ્વિપરિત પ્રતિમા= પ્રવૃત્તિરૂપા, અધર્મપ્રધાના પ્રતિમા=શરીરં યા અધર્મપ્રતિમા, સા એકા=એકસ્વસભ્યા વિશિષ્ટા । એકત્વં ચ સર્વાસામધર્મપ્રતિમાનાં પરિકલેશદેહત્વેન સામાન્યમાશ્રિત્ય યોગ્યમ્ । અમુમેકત્વદેહતુ સૂત્રકારઃ સ્વયમાદ—‘બં’ ઇત્યાદિ । યત્—યસ્માત્ કારણાત ‘સે’ ઇતિ તસ્યા=અધર્મપ્રતિમાયાઃસ્વામી—આત્મા, યદ્વા—‘સે’ ઇત્યસ્ય ‘સઃ’ ઇતિચ્છાયા, સઃ=અધર્મપ્રતિમાચાન્ આત્મા પરિકલિપ્યતિ=જન્મમરામરણાદિમિદુઃસ્વી ભવતિ । સા—અધર્મપ્રતિમા એકા । એકત્વં ચ સામાન્યમાશ્રિત્યેતિ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

अथ अधर्मप्रतिमाप्रतिपक्षभूतं धर्मप्रतिमां निरूपयति—

मूलम्—एगा धम्मपट्टिमा ज से आया पज्जवजाए ॥ सू० ४०॥

ટીકાર્થ—ધર્મ શ્રુત ચારિત્રરૂપ હૈ ધૌર હસ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મસે વિપરીત અધર્મ હૈ હસ સમસ્ત અધર્મ પ્રતિમાઓં સેં એકતા પરિકલેશ કા હેતુ હોને સે હૈ, ક્યોં કિ અધર્મ પ્રતિમા કા સ્વામી આત્મા જન્મ, જરા ઓર મરણ આદિ સે દુઃખી હોતા હૈ તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કા પાલન કરનેવાલા જીવ જન્મ, જરા ઓર મરણ સે દુઃખી નહીં હોતા હૈ પરંતુ અધર્મ કા પાલન કરને વાલા જીવ જન્મ, જરા ઓર મરણ કે દુઃખોં સે સદા દુઃખી રહતા હૈ હસલિયે દુઃખ દેને રૂપ સામાન્ય કી અપેક્ષા અધર્મ વિપર્યયક પ્રતિમા—પ્રવૃત્તિ યા અધર્મ પ્રધાન શરીર એક હૈ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

अधर्म प्रतिमा की प्रतिपक्षभूत धर्म प्रतिमा का निरूपण—

‘एगा धम्मपट्टिमा ज से आया पज्जवजाए’ ॥ ४० ॥

ઉ, કારણ કે તેને સ્વામી આત્મા દુઃખી થાય છે ॥ ૩૬ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મ શ્રુતચારિત્રરૂપ છે તે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મથી વિપરીત જોવો અધર્મ છે તે સમસ્ત અધર્મ પ્રતિમાઓમાં (અધર્મશુદ્ધ પ્રવૃત્તિઓમાં) એકતા માનવાનું કારણ જો છે કે તેને કારણે જીવને પરિકલેશ (દુઃખ) સહન કરવું પડે છે તેને કારણે જ અધર્મ પ્રતિમાના સ્વામી આત્માને જ મ, જરા મરણ આદિ દુઃખો ભોગવવા પડે છે કહેવાનું તાત્પર્ય જો કે શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું પાલન કરનારો જીવ જ મ, જરા જીવે મરણના દુઃખો ભોગવતો નથી, પરંતુ અધર્મનું સેવન કરનાર જીવ જ મ, જરા જીવે મરણના દુઃખથી સદા દુઃખી રહે છે તેથી દુઃખ દેવાના સામાન્ય લક્ષણની અપેક્ષાએ અધર્મ વિપર્યયક પ્રતિમા (પ્રવૃત્તિ) અધવા અધર્મ પ્રધાન શરીર” જોડે છે ॥ સૂ. ૩૬ ॥

છાયા—एका धर्मप्रतिमा यत् तस्या आत्मा पर्यवजातः ॥ सू० ४० ॥

વ્યાખ્યા—‘ एगा धम्मपडिमा ’ इत्यादि—

ધર્મપ્રતિમા—ધર્મવિષયા અભિગ્રહરૂપા, યદ્વા—ધર્મપ્રધાનં શરીરં ધર્મપ્રતિમા, સા
एका=एकत्वसंख्याविशिष्टा भवति, यद्-यस्मात्-कारणात्, ‘ से ’ तस्याः-धर्म-
प्रतिमायाः स्वामी,—आत्मा-जीवः, ‘ से ’ इति छायापक्षे-धर्मप्रतिमावान् आत्मा
पर्यवजातः-पर्यवाः=ज्ञानादिपर्याया जाताः=उत्पन्ना यस्य स तथा-समुत्पन्नज्ञाना-
दिपर्यायो भवति-विशुद्धो भवतीत्यर्थः॥१॥ ‘पर्यवयातः’ इति छायापक्षे पर्यवान्=
ज्ञानादिपर्यायान् वा यातः=प्राप्तः-पर्यवयातः । २। यद्वा पर्यवः-परिज्ञानं परिरक्षा
तत्र यातः प्राप्तः-पर्यवयातः=परिज्ञानवान् पट्कायरक्षणतत्परो वा भवति । ३।
एकत्वं सामान्यमाश्रित्य बोध्यम् ॥ सू० ४० ॥

મૂલાર્થ—ધર્મ પ્રતિમા-ધર્મપ્રવૃત્તિ એક હૈ ક્યોં કિ ઉસકા સ્વામી
જ્ઞાનાદિ પર્યાયોં વાલા હોતા હૈ । ૪૦ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મવિષયક પ્રતિજ્ઞા યા શરીર કા નામ ધર્મપ્રતિજ્ઞા હૈ યહ
ધર્મપ્રતિમા એક હૈ ક્યોં કિ ધર્મપ્રતિમા કા સ્વામી જીવ અથવા ધર્મપ્રતિમા
વાલા જીવ સમુત્પન્ન જ્ઞાનાદિ પર્યાયોં વાલા હોતા હૈ-વિશુદ્ધ હોતા હૈ
(૧)। અથવા-“ पञ्जवजाए ” की संस्कृत छाया “ पर्यवयातः ” ऐसी
जब होगी-तब इस पक्ष में ज्ञानादि पर्यायों को प्राप्त होता है ऐसा अर्थ
होता है (२) अथवा-पर्यव नाम परिज्ञात या रक्षा का है इससे यह अर्थ
बोध होता है कि पर्यवयात-परिज्ञानवान् जीव पट्काय जीवों की रक्षा
में तत्पर होता है ३ यहां एकता सामान्य को लेकर कही गई है ॥सू० ४०॥

અધર્મ પ્રતિમાના પ્રતિપક્ષરૂપ ધર્મપ્રતિમાનુ નિરૂપણ—

“ एगा धम्मपडिमा जं से आया पञ्जवजाए ॥ ४० ॥

સૂત્રાર્થ—ધર્મપ્રતિમા (ધર્મપ્રવૃત્તિ) એક છે, કારણ કે તેનો સ્વામી
આત્મા જ્ઞાનાદિ પર્યાયોવાળો હોય છે ॥ ૪૦ ॥

ટીકાર્થ—ધર્મવિષયક પ્રતિમા (પ્રવૃત્તિ) અથવા શરીરનું નામ ધર્મ છે.
તે ધર્મપ્રતિમા એક છે, કારણ કે ધર્મપ્રતિમાનો સ્વામી જીવ અથવા ધર્મ-
પ્રતિમાવાળો જીવ સમુત્પન્ન જ્ઞાનાદિ પર્યાયોવાળો હોય છે-વિશુદ્ધ હોય છે.
અથવા “ पञ्जवजाए ” આ પદની સંસ્કૃત છાયા “ पर्यवयात ” ને આ પ્રમાણે
માનવામાં આવે તો “ જ્ઞાનાદિ પર્યાયોને પ્રાપ્ત કરે છે ” એવો અર્થ થશે
અથવા પરિજ્ઞાત અથવા રક્ષાને પર્યવ કહે છે તેથી એવો બોધ થાય છે કે
‘ पर्यवयात ’-પરિજ્ઞાત જીવ છકાયના જીવોની રક્ષા કરતો હોય છે અહીં ધર્મ-
પ્રવૃત્તિના સામાન્ય લક્ષણની અપેક્ષાએ ધર્મપ્રતિમામાં એકત્વ પ્રકટ કર્યું છે. ૪૦

ધર્મપ્રતિમા અધર્મપ્રતિમા એવિ પ્રતિમાદ્વય યોગશ્ચયેવ મન્ત્રીતિ ઉદ્
નિરૂપયતિ—

મૂલ્મ-एगे मणे देवासुरमणुयाण तसि समयसि ॥ सू० ४१ ॥

છાયા-एक मनो देवासुरमनुजानां तस्मिन् तस्मिन् समये ॥ सू० ४१ ॥

વ્યાખ્યા—‘ एगे मणे ’ इत्यादि—

देवासुरमनुजानां-देवाः=वैमानिका ज्योतिष्काः, असुराः=मन्त्रनपतिव्यन्तराः,

-मनुजाः=मनुष्यास्तेषाम् तस्मिन् तस्मिन् समये यस्मिन् यस्मिन् समये ते विचारं
कुर्वन्ति तस्मिन् तस्मिन् समयसङ्गणे काष्ठविशेषे मनः=मनोयोगः एकम्=एकत्वं
संख्याविशिष्टं न तु इष्यादिसंख्याविशिष्टम् । एकत्वं च मनसो जीवानामेकोपयो
गत्वादिति बोध्यम् ।

ધર્મપ્રતિમા ઔર અધર્મપ્રતિમા એ પ્રતિમાદ્વય યોગશ્ચય સે હી હોતે
હૈં હસલિયે યોગશ્ચય કા નિરૂપણ અથ કિયા જાતા હૈં ।

‘ एगे मणे देवासुरमणुयाण तसि तसि समयसि ’ ॥ ४१ ॥

મૂલાર્થ—उस २ समय में देव, असुर और मनुष्यों से मनोयोग
एकत्व सङ्ख्याविशिष्ट होता है ।

ટીકાર્થ—वैमानिक एव ज्योतिष्क ये दो निकाय देव पद से तथा
मन्त्रनपति और वानव्यन्तर ये दो निकाय असुरपद से गृहीत हुए हैं ।
इस तरह देव असुर और मनुष्यों का उस उस समयमें जब कि वे
जिस्त २ समयमें विचार करते हैं मनोयोग एक संख्यावाला होता है दो
आदि संख्यावाला नहीं होता है मन में जो एकता कही गई है वह जीवों
के एक उपयोग वाले होने से कही गई है ऐसा जानना चाहिये ।

ધર્મપ્રતિમા (ધર્મ પ્રવૃત્તિ) અને અધર્મ પ્રતિમા (અધર્મ પ્રવૃત્તિ)
આ બન્ને પ્રકારની પ્રતિમાઓ મન, વચન અને કાયદૃષ્ટ ત્રણ યોગથી જ થાય
છે તેથી હવે સૂત્રકાર ત્રણે યોગનું નિરૂપણ કરે છે—

“ एगे मणे देवासुरमणुयाण तसि तसि समयसि ” ॥ ४१ ॥

સૂત્રાર્થ—ते ते समये (मनोयोगमां प्रवृत्तं माय त्वाए) देव, असुर
अने मनुष्योना मनोयोग जेक संख्यावाला होता छे

ટીકાર્થ—अर्द्ध वैमानिक અને ज्योतिषिक, जे से निरूपणा देवाने देव
पदशी गृहीत कराया छे અને ‘ असुर ’ पदशी मन्त्रनपति અને वानव्यन्तर
देवाने अर्द्ध करवाया आवेश छे देव, मनुष्य અને असुरा ने ने समये
विचार करता होता छे, मनोयोगमां प्रवृत्त माय छे, ते ते समये तेमना

નતુ જીવસ્ય એકદાઽનેકોપયોગોઽપિ ભવતિ, શીતોષ્ણસ્પર્શદ્વયસ્ય યુગપત્સં-
વેદનદર્શનાત્, इत्थं चात्र यदेकत्वमुक्त तदयुक्तम् ? इति चेत्, अत्रोच्यते—शीतो-
ષ્ણસ્પર્શદ્વयसंवेदनं भिन्नकालमेव भवति नतु युगपत् । युगपत्तथाविधोपलब्धिस्तु
समयमनसोरतिसूक्ष्मत्वात् स्थूलधियां भवति, न तु तत्त्वज्ञानाम् ।

उक्तं च—“समायातिसुहुमयाओ मनसि जुगवं च भिन्नकालंपि ।

उपपलदलसयवेहं व जह व तमलाय चक्रंति ॥ ૧ ॥”

શંકા—જીવ કે એક સમય મેં અનેક ઉપયોગ બી હોતે હેં ક્યોં કિ
એક હી સમયમેં શીત સ્પર્શ ઓર ઉષ્ણસ્પર્શ ઇન સ્પર્શોંકા સંવેદન હોતા
હુઆ દેખા જાતા હૈ અતઃ યહાં જો એકત્વ કહા ગયા હૈ વહ ઠીક નહીં હૈ?

૩૦—શીતસ્પર્શ ઓર ઉષ્ણસ્પર્શ ઇન દો સ્પર્શોંકા એક કાલ મેં
સંવેદન હોતા હૈ એસા જો તુમ કહતે હો સો યહ કહના ઠીક નહીં હૈ
ક્યોં કિ શીત સ્પર્શ ઓર ઉષ્ણસ્પર્શ ઇન દો સ્પર્શોંકા સંવેદન એક
સમય મેં નહીં હોતા હૈ કિન્તુ ભિન્ન સમય મેં હી હોતા હૈ ઇન દો સ્પર્શોં
કા સંવેદન એક સમય મેં હોતા હૈ ઇસ તરહ સે જો યુગપત્ તથાવિધ
ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ વહ સમય ઓર મન કી અતિસૂક્ષ્મતા હોને કે કારણ
સે હી હોતી હૈ સો એસી ઉપલબ્ધિ સ્થૂલબુદ્ધિવાલોં કો હી હોતી હૈ તત્ત્વ-
જ્ઞોં કો નહીં હોતી હૈ ।

કહા બી હૈ—“સમાયાતિ સુહુમયાઓ ” ઇત્યાદિ

મનોયોગમા એકત્વ હોય છે જીવો એક ઉપયોગવાળા હોવાથી તેમના મનો
યોગમા એકતા કહી છે.

શંકા—જીવ એક જ સમયે અનેક ઉપયોગવાળા પણ હોય છે, કારણ
કે એક જ સમયે શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શોંનું સંવેદન થતું બેવામાં આવે છે
તેથી અહીં તેમના મનોયોગમાં જે એકત્વ પ્રકટ કર્યું છે તે ઉચિત લાગતું નથી.

ઉત્તર—“શીતસ્પર્શ” અને ઉષ્ણસ્પર્શોંનું એક જ સમયે સંવેદન થાય
છે,” આ પ્રકારની તમારી માન્યતા ભૂલભરેલી છે કારણ કે શીતસ્પર્શ અને
ઉષ્ણસ્પર્શોંનું સંવેદન એક સાથે થતું જ નથી. તે બન્નેનું સંવેદન જુદે જુદે
સમયે જ થાય છે છતાં પણ તે બન્ને સ્પર્શોંનો એક સાથે અનુભવ થતો
હોય એવું જે લાગે છે તે સમય અને મનની અતિ સૂક્ષ્મતાને કારણે લાગે
છે, અને તે પ્રકારની ઉપલબ્ધિ સ્થૂલબુદ્ધિવાળાને જ થાય છે, તત્ત્વજ્ઞોને એવી
ઉપલબ્ધિ થતી નથી

કહ્યું પણ છે કે—“સમાયાતિ ” ઇત્યાદિ

छाया—समयाविसृष्टत्वाद् मयसे युगपद्विभिन्नकालमपि ।

उत्पलद्वल्लघवेण इव यथा वा तद्व्यावृत्तमिति ॥ इति ॥

किं च—एकत्र उपयुक्त मनो नार्थान्तरं सवेदयति । इत्येते च अन्यत्रतमानसो जनोऽग्रे सस्मिन् इस्तिनमपि न विपयीकुरुते ।

उक्तं च—“अन्नविणि उच्यमानं निणिओगं लहइ नइ मणो तेणं ।

इत्थिपि ठियं पुरओ किमन्नचित्तो न लखसेइ ॥ १ ॥”

छाया—अन्यविनियुक्तमन्य विनियोगं लभते मनस्तेन ।

इस्तिनमपि स्थित पुरतः किमन्यचित्तो न लखयति ॥ १ ॥ इति ॥

पुरतः स्थितं इस्तिनमपि अन्यचित्तः पुरुषः ‘इदं किम्’ इत्यपि न जानातीति भावः । यदि एकसमये उपयोगद्वयं समवेत्, तदाऽन्यगतचित्तोऽपि जनो इस्तिनं विपयीकुर्यात्, न वैवं मरति, तस्मात्तास्ति युगपदुपयोगद्वयमिति ।

जिस प्रकार से उत्पलद्वल्लघात का वेधन क्रमशः होता हुआ भी युगपत् हुआ है ऐसा ज्ञान स्पृष्टबुद्धिवालों को होता है वसी प्रकार से एक साथ दो उपयोग होते हैं ऐसा ज्ञान भी स्पृष्टबुद्धिवालों को ही होता है वास्तव में दो उपयोग एकसाथ कभी भी नहीं हो सकते हैं ।

किं च—एकत्र उपयुक्त हुआ मन अर्थान्तर का सवेदन नहीं करता है देखा जाता है कि—जब किसी मनुष्य का मन अथवा तल्लीन होता है उस समय वह आगे लगे हुए हाथी को भी नहीं जान पाता है कहा भी है—“अन्नविणिउत्त ” इत्यादि ।

यदि एक समय में जीव को दो उपयोग होते तो अन्यगत चित्त वाला भी मनुष्य हाथी को जान लेता परंतु ऐसा तो होता नहीं है इसलिये मानना चाहिये कि एकसाथ दो उपयोग नहीं होते हैं ।

जेवी रीते उपलब्धशतनुं (सो पाण्डिवाणा इव) वेधन क्रमशः धत्तुं होवा उतां पणुं जेक न साथे धत्तुं होय जेवो भास स्पृष्ट बुद्धिवाणाज्येने न साथे उ वास्तविक रीते तो नै उपयोत्र जेक साथे करी स लभता न नथी जेकन उपयुक्त वधेत्तुं मन अर्थान्तरं (अन्य पदार्थं) स वेदन करी शकतुं नथी । होए जेक भावसनुं मन अयुक्त विचारमां तल्लीन अर्थ जणुं होय, त्पारे तेनी साथे जेवोला हाथीने पणुं ते लाठी-देणी शकते नथी ।

इह पणुं उ है—“विणिठत्त ” इत्यादि ।

जे भावसनुं चित्त जेक न समये नै वस्तुजोमां रभी शकतुं होत-जे एव जेक समयमां नै उपयोत्रवाणे होत-तो अन्यत्र चित्तवाणे मनुष्य पातानी साथे देखा हाथीने अपरध जोध शकत, पणुं जेत्तुं जनतुं नथी । तेथी जे वात माननी न पठये है एव जेक साथे नै उपयोत्रवाणे होतो नथी ।

અથવા—સત્યમ્, અસત્યમ્, તદુભયમ્, તદનુભયમિતિ ચત્વારો મનોયોગાઃ ।
એતેષુ મનોયોગેષુ એકદા એક એવ સત્યાદિરૂપો મનોયોગો ભવતિ ન ત્વન્યઃ ।
દ્વ્યાદીનાં વિરોધેનાઽસંભવાદિતિ ॥ સૂં ૪૧ ॥

અથ વાગ્યોગં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગા વર્ઘે દેવાસુરમણુયાણં તંસિ તંસિ સમયંસિ ॥ સૂં ૪૨ ॥

છાયા—એકા વાગ્ દેવાસુરમનુજાનાં તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે ॥ ૪૨ ॥

ટીકા—‘એગા વર્ઘે’ इत्यादि—

દેવાસુરમનુજાનાં તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે વાગ્=વાગ્યોગ એકા=એકત્વસંખ્યા-

અથવા—સત્યમનોયોગ, અસત્યમનોયોગ તદુભયમનોયોગ ઔર
અનુભયમનોયોગ હસ પ્રકાર સે મનોયોગ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ પર-
ન્તુ ફિર ખી હન ચાર મેં સે એક જીવકો એક સમય મેં એક હી સત્યાદિ
રૂપ મનોયોગ હોતા હૈ અન્ય નહીં હોતા હૈ કારણ કિ એક સમય મેં દો
આદિ મનોયોગોં કા હોના વિરોધયુક્ત હૈ હસલિયે વહ અસંભવિત હોને
કે કારણ નહીં હોતા હૈ ॥ સૂં ૪૧ ॥

વાગ્યોગ કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ ।

‘એગાવર્ઘે દેવાસુર મણુયાણં તંસિ તંસિ સમયંસિ’ ॥ ૪૨ ॥

મૂલાર્થ—દેવ, અસુર ઔર મનુષ્યોં કો ઉસ ઉસ સમય મેં એક હી
વાગ્યોગ હોતા હૈ ।

ટીકાર્થ—દેવ, અસુર ઔર મનુષ્યોં કો એક એક સમયમેં એક એક
હી વાગ્યોગ હોતા હૈ, હસ તરહ તથાવિધ મનોયોગ પૂર્વક હોને સે હી
વાગ્યોગ મેં એકતા આતી હૈ ।

અથવા—મનોયોગના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર છે—(૧) સત્ય મનોયોગ,
(૨) અસત્ય મનોયોગ, (૩) તદુભય મનોયોગ (સત્યાસત્ય મનોયોગ) અને
(૪) અનુભય મનોયોગ. પરન્તુ એક સમયે એક જીવનો આ ચારમાંથી
એક જ મનોયોગ સંભવી શકે છે—એ ત્રણ આદિ મનોયોગ સંભવી શકતા
નથી. માટે તેમા એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.

વાગ્યોગનુ નિરૂપણ—

“એગા વર્ઘે દેવાસુરમણુયાણ તંસિ તંસિ સમયંસિ” ॥ ૪૨ ॥

સૂત્રાર્થ—દેવ, અસુર અને મનુષ્યોમા તે તે સમયે (વાગ્યોગમાં પ્રવૃત્ત
થાય ત્યારે) એક જ વાગ્યોગ હોય છે.

ટીકાર્થ—દેવ, અસુર અને મનુષ્યોમાં એક-એક સમયે એક એક જ

નિષ્ક્રિયા । एकैकस्मिन् समये एकैक एव वाग्योगो देवादीनां भवतीत्यर्थः । एकत्वं च वाग्योगस्य तथाभिधमनोयोगपूर्वकत्वात्, एकस्मिन् समये सत्यादीनामन्यतमस्यैव सद्भावाद् वा । उक्तं चापि—

“छहिं ठाणेहिं णत्थिजीवाणं इव्हીइ वा जीव परक्कमेइ वा, त जहा—जीव वा अजीव करणयाए १, अजीवं वा जीव करणाए २, एगसमएण दो भासाओ भासितए ” ॥

छाया—परमि: स्याने नास्ति जीवानाम् श्रद्धिरिति वा यावत् पराक्रम इति वा, तथा—जीवं वा अजीवं कर्तुम्, अजीवं वा जीवं कर्तुम्, एक समयेन द्वे माय मापितुम् । इति ॥ सू० ४२ ॥

अथवा—एक समय में सत्तादि वाग्योगो में से किसी एक ही वाग्योग का सद्भाव होता है इसलिये भी यहां एकता कही गई है ऐसा जानना चाहिये । कहा भी है—

“छहिं ठाणेहिं णत्थि जीवाणं इव्हીइवा जइइवा, जसेइवा, यलेइवा, वीरिए वा, पुरिसकारपरक्कमेइ वा—त जहा जीवं वा अजीव करणयाए १ अजीव वा जीवं करणयाए २, एग समएण दो भासाओ भासितए ३, सय कइ वा कम्म वेएमि वा मा वा वेएमि ४, परमाणुपोगगल वा छिंदि तए वा भिर्वित्तए वा अगणिकाएण वा समोइहिए ५, पहिया वा छोगता गमणयाए ६ ” इन छह स्थानों को लेकर के जीव में न कोई ऐसीश्रद्धा है और न कोई ऐसा पराक्रम है कि जिससे वह जीव को अजीवरूप में एवं अजीव को जीव रूपमें कर सके और एक ही समय में दो भाषाओं को बोल सके अतः जब जीव में ऐसी कोई शक्ति

વાગ્યોગ હોય છે આ રીતે તથાવિધ (તે પ્રકારના) મનોયોગપૂર્વક દેવાથી વાગ્યોગમાં એકતા હોય છે અથવા—સત્યાદિ વાગ્યોગમાંથી એક સમયે કોઈ એક જ વાગ્યોગને સદ્ભાવ રહે છે તેથી પણ અહીં વાગ્યોગમાં એકત્વ પ્રકટ થયું છે એમ પણ છે કે—

(છહિં ઠાણેહિં ણત્થિ જીવાણં હવ્હીઈ વા, જુઈઈ વા, જસેઈ વા, યલેઈ વા, વીરિય વા, પુરિસકારપરક્કમેઈ વા,—ત જહા જીવં વા અજીવ કરણયાપ૧ અજીવં વા જીવ કરણયાપ૨, એગ સમએણં દો ભાસાઓ ભાસિતપ૩, સય કઈ વા કમ્મ વેપમિ વા મા વા વેપમિ૪ પરમાણુપોગગલં વા છિંદિતપ વા ભિર્વિતપ વા અગણિકાણ વા સમોઈહિતપ૫, પહિયા વા છોગતાગમણયાપ૬)

આ છ સ્થાનોની અપેક્ષાએ છવમાં એવી કોઈ શક્તિ પણ નથી કે એથી તે પરાક્રમ પણ નથી કે એ તે (૧) છવને અછવરૂપે કે અછવને છવરૂપે દેશી થકે, (૨) કે એક જ સમયે બે ભાષાઓ બોલી થકે, ઇત્યાદિ. છવમાં એ

અથ કાયવ્યાયામં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગે કાયવાયામે દેવાસુરમણ્યાણં તંસિ તંસિ
સમયંસિ ॥ સૂ૦ ૪૩ ॥

છાયા—એકઃ કાયવ્યાયામો દેવાસુરમનુજાનાં તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે ॥મૂ૦૪૩॥

ટીકા—‘ એગે કાયવાયામે ’ ઇત્યાદિ—

દેવાસુરમનુજાનાં તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે કાયવ્યાયામઃ=કાયયોગ એકઃ=
એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટઃ । સપ્તસુ કાયયોગેષુ મધ્યે દેવાસુરમનુજાનામ્ એકદા એક
એવ કાયયોગો ભવતિ, ન તુ દ્વ્યાદિકઃ, અત એવાત્ર એકત્વમુક્તમ્ ।

નહીં હૈ તો उसके एक समय में एक ही वाग्योग होता है द्वादि
वाग्योग नहीं होते हैं इसलिये वह वाग्योग एकत्व संख्यावाला कहा
गया है ॥ ४२ ॥

કાયવ્યાયામ-યોગ કા નિરૂપણ ક્રિયા ગયા હૈ

‘ એગે કાયવાયામે દેવાસુરમણ્યાણં તંસિ તંસિ સમયંસિ ’ ॥૪૩॥

મૂલાર્થ— દેવ અસુર ઓર મનુષ્યોં કે હસ હસ સમય મેં એક હી
કાયયોગ હોતા હૈ ।

ટીકાર્થ—યદ્યપિ કાયયોગ સાત પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ પરન્તુ વહ
દેવ, અસુર ઓર મનુષ્યોં કે એક સમય મેં એક હી હોતા હૈ હસ કારણ
એકત્વ સંખ્યાવાલા કહા ગયા હૈ કાયવ્યાયામ કા મતલબ યહાં કાયયોગ
સે હૈ એક સમય મેં વહ એક હી હોતા હૈ હસસે એસા સમઘાયા ગયા હૈ

આ પ્રકારની કેઈ શક્તિનો સદ્ભાવજ નથી, તો તે એક સમયમાં એક જ
વાગ્યોગવાળો હોઈ શકે છે-તે બે, ત્રણ આદિ વાગ્યોગવાળો હોઈ શકતો નથી.
તે કારણે જીવોના વાગ્યોગમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ૦૪૨ ॥

કાયવ્યાયામ (કાયયોગ) નુ નિરૂપણ—

“ એગે કાયવાયામે દેવાસુરમણ્યાણ તંસિ તંસિ સમયંસિ ॥ ૪૩ ॥

સૂત્રાર્થ—કાયયોગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા, દેવ, અસુર અને મનુષ્યોમાં તે તે
સમયે એક જ કાયયોગનો સદ્ભાવ હોય છે

ટીકાર્થ—જો કે કાયયોગના સાત પ્રકાર કહ્યા છે, પરંતુ દેવ, અસુર અને
મનુષ્યોમાં એક જ સમયે કાયયોગ થતો હોવાથી, અહીં તેમના કાયયોગમાં
એકત્વ પ્રકટ કર્યું છે ‘ કાયવ્યાયામ ’ એટલે “ વાગ્યોગ ” એક સમયે

વિશિષ્ટા । एकैकस्मिन् समये एकैक एव वाग्योगो देवादीनां भवतीत्यर्थः । एकस्य च वाग्योगस्य तथाविधमनोयोगपूर्वकत्वात्, एकस्मिन् समये सत्यादीनामप्यवस्थै-
पसद्भावाद् वा । उक्तं चापि—

“छर्हि ठाणेहिं णत्थिजीवाणं इत्थीइ वा भीय परक्कमेइ वा, त जहा-जीव वा
अजीवं करणयाए १, अजीव वा जीवं करणयाए २, एगसमएणं दो भासाओ
भासिचए ” ॥

छाया—पद्मि: स्याने नोस्ति जीवानाम् श्रद्धिरिति वा यावत् पराक्रम
इति वा, तथा—जीव वा अजीवं कर्तुम्, अजीव वा जीवं कर्तुम्, एक समयेन द्वे
भावे नापिदम् । इति ॥ सू० ३२ ॥

અથવા—એક સમય મેં સત્યાદિ વાગ્યોગો મેં સે કિસ્મી એક હી
વાગ્યોગ કા સદ્ભાવ હોતા હૈં હસલિયે સીં યહાં એકતા કહી ગઈ હૈં એસા
જાનના ચાહિયે । કહા સીં હૈ—

“छर्हि ठाणेहिं णत्थि जीवाणं इत्थीइवा जईइवा, जसेइवा, पछेइवा,
वीरिए वा, पुरिसकारपरक्कमेइ वा—त जहा जीव वा अजीव करणयाए १
अजीव वा जीवं करणयाए २, एग समएण दो भासाओ भासिचए ३,
सयं कइ वा कम्मं वेएमि वा मा वा वेएमि ४, परमाणुयोगगल या छिंवि
चए वा भिंविचए वा अगणिकाएण वा समोदहिए ५, पहिया वा
छोगता गमणयाए ६ ” इन छह स्थानों को लेकर के जीव में न कोई
ऐसीश्रद्धि है और न कोई ऐसा पराक्रम है कि जिससे वह जीव को
अजीवरूप में एवं अजीव को जीव रूपमें कर सके और एक ही समय
में दो भाषाओं को बोल सके अतः जब जीव में ऐसी कोई शक्ति

વાગ્યોગ હોય છે આ રીતે તથાવિધ (તે પ્રકારના) મનોયોગપૂર્વક થવાથી
વાગ્યોગમાં એકતા હોય છે અથવા—સત્યાદિ વાગ્યોગમાંથી એક સમયે કોઈ
એક જ વાગ્યોગને સદ્ભાવ રહે છે તેથી પણ અહીં વાગ્યોગમાં એકત્વ
પ્રકટ થયું છે એમ પણ છે કે—

(छर्हि ठाणेहिं णत्थि जीवाणं इत्थीइ वा, जुईइ वा, जसेइ वा, पछेइ वा,
वीरिए वा, पुरिसकारपरक्कमेइ वा,—त जहा जीव वा अजीव करणयाए १, अजीव वा
जीव करणयाए २, एग समएणं दो भासाओ भासिचए ३, सयं कइ वा कम्म
वेएमि वा मा वा वेएमि ४, परमाणुयोगगल वा छिंविचए वा भिंविचए वा अगणिकाएण
वा समोदहिचए ५, पहिया वा छोगतागमणयाए ६)

આ છ સ્થાનોની અવેક્ષાએ છવમા એવી કોઈ શ્રદ્ધિ પણ નથી કે
એથી તે પરાક્રમ પણ નથી કે એ તે (૧) છવને અછવરૂપે કે અછવને છવરૂપે
દેશી થકે, (૨) કે એક જ સમયે બે ભાષાઓ બોલી થકે, ઇત્યાદિ છવમાં નો

યોગપ્રતિપાદનમસંગતં સ્યાત્, અત એકદા એક એવ કાયયોગઃ પ્રતિપત્તવ્યઃ ।
 એવમેવ યદા ચક્રવર્ત્યાદિ વૈક્રિયશરીરં વિક્રોતિ, તદાઽપ્યૌદારિકશરીરં નિર્વ્યા-
 પારમેવ તિષ્ઠતિ । યદિ ઔદારિકશરીરમપિ ચદા સવ્યાપારં ભવેત્તદા ઉભયોરપિ
 વ્યાપારવત્ત્વાત્ કેવલિસમુદ્ઘાતવદ્ મિશ્રયોગતા સ્યાત્, અત એકદા એક એવ
 કાયયોગો ભવતીતિ મન્તવ્યમ્ । અથ ચેત્ કાયયોગોઽપિ ઔદારિકતયા વૈક્રિય-
 તયા ચ ક્રમેણ વ્યાપારયુક્તો ભવતિ, વ્યાપારસ્ય ચ શીઘ્રવૃત્તિતયા મનોયોગવત્તસ્ય
 યોગપદ્મધ્રાન્તિર્ભવતિ, તદાઽપ્યેકત્વમવ્યાહતમેવેતિ નાસ્તિ કશ્ચિદ્ દોષઃ ।

સમયોં મેં ઔદારિક મિશ્રતા હોતી હૈ, ઇસ તરહ સે આહારક પ્રયોક્તા
 હી કો ઉપલબ્ધ નહીં હો સકેગા તવ સાત પ્રકાર કે કાયયોગ કા પ્રતિ-
 પાદન અસંગત પડ જાવેગા ઇસલિયે યહી માનના ચાહિયે કિ એક સમય
 મેં એક જીવ કો એક હી કાયયોગ હોતા હૈ ઇસી તરહ સે સબ ચક્રવર્તી
 આદિ વૈક્રિયશરીર કી વિકુર્વણા કરતે હૈં ઉસ સમય મી ઔદારિક
 શરીર અપને વ્યાપાર સે રહિત હી હોતા હૈ યદિ ઉસ સમય ઔદારિક
 શરીર મી અપને વ્યાપાર કરનેવાલા માના જાવેગા તો એસી હાલત મેં
 દોનોં હી કાયયોગ અપના ૨ વ્યાપાર કરને વાલે એક સમય મેં હો જાવેગે
 તો કેવલી સમુદ્ઘાત કી તરહ વહાં મિશ્રયોગતા આ જાવેગી ઇસલિયે
 યહી માનના ચાહિયે કિ એક કાલ મેં એક જીવ મેં એક હી કાયયોગ
 હોતા હૈ યદિ ઇસ પર યોં કહા જાવે કિ કાયયોગ મી ઔદારિકરૂપ સે
 ઔર વૈક્રિયરૂપ સે યચપિ ક્રમ ૨ સે હી અપને ૨ વ્યાપાર સે યુક્ત હોતા
 હૈ પરન્તુ ફિર મી ઉનકે વ્યાપાર મેં આશુ (શીઘ્ર) વૃત્તિતા હોને કે

ચોમા જ સભવી શકે છે આ રીતે આહારક શરીરનુ નિર્માણ કરનાર જીવમાં
 જે ઔદારિક મિશ્રતા જ સભવતી નથી, તો સાત પ્રકારના કાયયોગ તો કેવી
 રીતે સભવી જ શકે ? તેથી એ વાત માનવી જ પડશે કે એક સમયે એક
 જીવમાં એક જ કાયયોગનો સદ્ભાવ હોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે ત્યારે ચક્ર-
 વર્તી આદિ વૈક્રિય શરીરની વિકુર્વણા કરે છે, ત્યારે પણ ઔદારિક શરીરના
 વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) નો અભાવ જ રહે છે. જે તે સમયે ઔદારિક શરીરને
 પણ પોતાના વ્યાપારથી યુક્ત માનવામા આવે, તો બન્ને કાયયોગ એક જ
 સમયે પોતપોતાના વ્યાપારથી યુક્ત બની જશે, એવી પરિસ્થિતિમાં તો ત્યાં
 કેવલી સમુદ્ઘાતના જેવી મિશ્રયોગતા આવી જશે તે કારણે એવું જ માનવું
 પડશે કે એક કાળે એક જીવમાં એક જ કાયયોગનો સદ્ભાવ રહે છે. જે
 અહીં એવી દલીલ કરવામા આવે કે બન્ને કાયયોગ-ઔદારિકરૂપે અને વૈક્રિય
 રૂપે ભલે વારાફરતી પોતપોતાના વ્યાપારથી યુક્ત રહેતા હોય, પરન્તુ તેમના

નનુ જીવો યદા આહારક શરીરમાહરતિ તદ્વા, તસ્ય ઔદારિકશરીરમપ્યવસ્થિતં
મરતીતિ ધૂયતે, તર્હિ કયમેકદા એક એવ કાયયોગ ઠક્કઃ ? इति चेत्,

અમ્રોચ્યતે—સત્યપિ ઔદારિકે શરીરે તદા તસ્ય વ્યાપારો ન મરતિ આહારક શરીરસ્યૈવ વ્યાપિયમાણત્વાત્ । यदि च औदारिक शरीरमपि तदा व्यापियमाण भवेत् तर्हि मिथयोगता स्यात् केवलिसमुद्घाते द्वितीयपक्षसप्तमसमयेऽपि औदारिकमिथयत्, ततश्च आहारकप्रयोक्ता एव नोपलभ्येत, इत्थं च सप्तविधका

કિ દો આદિ કાયયોગ એક સમય મેં એક જીવ કે નહીં હોતે હેં । इसीसे उसमें एकता कही गई है

દ્રાંક્તા—જીવ જિસ સમય આહારક શરીર કા આહરણ કરતા હૈ—
નિર્માણ કરતા હૈ उस समय उसके औदारिक शरीर भी रहता है ऐसी
પાત સુની જાતી હૈ—તો ફિર એક સમય મેં એક હી કાયયોગ હોતા હૈ
यह पात कैसे बन सकती है ?

વ૦—જીવ૦ છટે ગુણસ્થાનવર્તી કોઈ ૨ મુનિ—જવ આહારક શરીર
કા નિર્માણ કરતા હૈ उस समय उसके यद्यपि औदारिक शरीर रहता
હૈ પરન્તુ ફિર મી उसके उसका व्यापार नहीं होता है क्योंकि उस
સમય उसકા આહાર શરીર હી વ્યાપ્ત હોતા હૈ यदि औदारिक शरीर
મી उस समय उसका व्यापृत हुआ मान लिया जावे—अर्थात् आहारक
શરીર કે વ્યાપાર કરને કે સમય મેં ઔદારિક શરીર મી વ્યાપાર કર
રહા હૈ ऐसा स्वीकार किया जावे तो उसके मिथयोगता होनी चाहिये
જેસી કિ કેવલી સમુદ્ઘાત કે સમય મેં દ્વિતીય, પછ, ઔર सप्तम

એક જ કાયયોગ થાય છે—एव द्वारा એક જ સમયે બે ત્રણ આદિ કાયયોગ
થતા નથી. તે કારણે જ તેમાં એકતા કહી છે

ચક્રા—એ બે સમયે આહારક શરીરનું નિર્માણ કરે છે, તે સમયે
તેને ઔદારિક શરીરના પણ સદ્ભાવ રહે છે, એવું સાંભળવામાં આવ્યું છે
છતાં એક સમયમાં એક જ કાયયોગ કેવી રીતે સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર—એ છઠ્ઠા શુદ્ધસ્થાનવર્તી કોઈ મુનિ—આપે આહારક શરીરનું
નિર્માણ કરે છે, ત્યારે એ કે તેના ઔદારિક શરીરનું અસ્તિત્વ તો રહે જ છે
પરન્તુ તે સમયે તેના ઔદારિક શરીરની પ્રવૃત્તિ બંધ થઈ જાય છે એ તે
સમયે તેના આહારક શરીરની સાથે સાથે તેના ઔદારિક શરીરની પ્રવૃત્તિ
પણ બાદ રહેતી હોય, તો તેને મિથયોગતાના સદ્ભાવ હોવો જોઈએ. તે
પ્રકારની મિથયોગતા તો કેવલી સમુદ્ઘાતના બીજા, છઠ્ઠા અને સાતમાં સમ

યયોગપ્રતિપાદનમસંગતં સ્યાત્, અત એકદા એક એવ કાયયોગઃ પ્રતિપત્તવ્યઃ ।
 એવમેવ યદા ચક્રવર્ચ્યાદિ વૈક્રિયશરીરં વિક્રોતિ, તદાઽપ્યૌદારિકશરીરં નિર્વ્યા-
 પારમેવ તિષ્ઠતિ । યદિ ઔદારિકશરીરમપિ યદા સવ્યાપારં ભવેત્તદા ઉભયોરપિ
 વ્યાપારવચ્ચાત્ કેવલિસમુદ્ઘાતવદ્ મિશ્રયોગતા સ્યાત્, અત એકદા એક એવ
 કાયયોગો ભવતીતિ મન્તવ્યમ્ । અથ ચેત્ કાયયોગોઽપિ ઔદારિકતયા વૈક્રિય-
 તયા ચ ક્રમેણ વ્યાપારયુક્તો ભવતિ, વ્યાપારસ્ય ચ શીઘ્રવૃત્તિતયા મનોયોગવત્તસ્ય
 યોગપદ્મધ્રાન્તિર્ભવતિ, તદાઽપ્યેકત્વમવ્યાહતમેવેતિ નાસ્તિ કશ્ચિદ્ દોષઃ ।

સમયોં મેં ઔદારિક મિશ્રતા હોતી હૈ, इस तरह से आहारक प्रयोक्ता
 ही को उपलब्ध नहीं हो सकेगा तब सात प्रकार के काययोग का प्रति-
 पादन असंगत पड़ जावेगा इसलिये यही मानना चाहिये कि एक समय
 में एक जीव को एक ही काययोग होता है इसी तरह से सब चक्रवर्ती
 आदि वैक्रियशरीर की विकुर्वणा करते हैं उस समय भी औदारिक
 शरीर अपने व्यापार से रहित ही होता है यदि उस समय औदारिक
 शरीर भी अपने व्यापार करनेवाला माना जावेगा तो ऐसी हालत में
 दोनों ही काययोग अपना २ व्यापार करने वाले एक समय में हो जावेंगे
 तो केवली समुद्घात की तरह वहां मिश्रयोगता आ जावेगी इसलिये
 यही मानना चाहिये कि एक काल में एक जीव में एक ही काययोग
 होता है यदि इस पर यों कहा जावे कि काययोग भी औदारिकरूप से
 और वैक्रियरूप से यद्यपि क्रम २ से ही अपने २ व्यापार से युक्त होता
 है परन्तु फिर भी उनके व्यापार में आशु (शीघ्र) वृत्तिता होने के

યોમા જ સહવી શકે છે આ રીતે આહારક શરીરનું નિર્માણ કરનાર જીવમાં
 જે ઔદારિક મિશ્રતા જ સંભવતી નથી, તે સાત પ્રકારના કાયયોગ તે કેવી
 રીતે સહવી જ શકે ? તેથી એ વાત માનવી જ પડશે કે એક સમયે એક
 જીવમાં એક જ કાયયોગનો સદ્ભાવ હોઈ શકે છે. એજ પ્રમાણે બ્યારે ચક્ર-
 વર્તી આદિ વૈક્રિય શરીરની વિકુર્વણા કરે છે, ત્યારે પણ ઔદારિક શરીરના
 વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) નો અભાવ જ રહે છે. જે તે સમયે ઔદારિક શરીરને
 પણ પોતાના વ્યાપારથી યુક્ત માનવામાં આવે, તે બંને કાયયોગ એક જ
 સમયે પોતપોતાના વ્યાપારથી યુક્ત બની જશે, એવી પરિસ્થિતિમાં તે ત્યાં
 કેવલી સમુદ્ઘાતના જેવી મિશ્રયોગતા આવી જશે. તે કારણે એવું જ માનવું
 પડશે કે એક કાળે એક જીવમાં એક જ કાયયોગનો સદ્ભાવ રહે છે. જે
 અહીં એવી દલીલ કરવામાં આવે કે બંને કાયયોગ-ઔદારિકરૂપે અને વૈક્રિય
 રૂપે ભેદ વારાફરતી પોતપોતાના વ્યાપારથી યુક્ત રહેતા હોય. પરન્તુ તે...

इत्थं च काययोगस्यैकत्वे सिद्धे सति मनोयोगवाग्योगयोरैकत्वं बोध्यम् ।
तथाहि—भौदारिकादिकाययोगाद्वैतानां मनोद्रव्यवाग्द्रव्याणां साविन्यात् यो जीव
व्यापारो भवति स एव मनोयोगो वाग्योगश्च भवति । मनोयोगो वाग्योगश्च एकस्मा
दयोगपूर्वक एव । अतश्चापि—मनोयोग वाग्योगयोरैकत्वं सिध्यति ॥ सू०४३ ॥

सम्प्रति कायव्यायामस्यैव भेदानामेकस्वमाह—

मूलम्—एगो उट्टाण कम्मवलवीरियपुरिसकारपरक्कमे देवा

कारण एक जीवको एक काल में एक ही काययोग होता है ऐसी आन्ति
होती है, सो इस कथन में भी हमारा ही पक्ष सिद्ध होता है क्योंकि
एक कालमें एक जीव को एक ही काययोग होता है यह हमारा पक्ष है
और इस तुम्हारे कथन से भी इसी पक्ष की पुष्टि हो जाती है इस
प्रकार से एक काल में एक जीव में एक ही काययोग होने की सिद्धि
हो जाने पर मनोयोग और वाग्योग में भी एकत्व जानना चाहिये
भौदारिक आदि काययोगसे आह्वन मनोद्रव्यवर्गणा और वाग्द्रव्यवर्गणा
ओंकी महायतासे जो जीवका व्यापार होता है वही मनोयोग और वाग्योग
कहा गया है, मनोयोग और वाग्योग एक काययोगपूर्वक ही होता है ।
इसलिये भी मनोयोग और वाग्योगमें भी एकता सिद्ध होती है ॥ सू०४३ ॥

कायव्यायाम के ही भेदों में एकत्व का कथन

‘एगो उट्टाणकम्मवलवीरियपुरिसकारपरक्कमे देवासुरमणुयाण

આપારમા શિષ્ટવૃત્તિતા હોવાને કારણે એક જીવ દ્વારા એક કાળે એક જ
કાયયોગ થાય છે એવો જામ પેદા થાય છે તો આ કથન દ્વારા તો અમારી
વાતને જ સમર્થન મળે છે કારણ કે જામ પછુ એમ જ કહીએ છીએ કે
એક કાળે એક જીવ દ્વારા એક જ કાયયોગ થાય છે, અને તમારી વાત દ્વારા
પણ અમારી ઉપયુક્ત માન્યતાને જ પુષ્ટિ મળે છે આ રીતે એક કાળે એક
જીવમાં એક જ કાયયોગને સદ્ભાવ હોવાની વાત સિદ્ધ થવાથી મનોયોગ
અને વાગ્યોગમાં પણ એકત્વ સિદ્ધ થાય છે ભૌદારિક અથિ કાયયોગથી
આદ્ય (કુટયયેત) મનોદ્રવ્ય વગણા અને વાગ્દ્રવ્ય વગણાઓની સદ્વૃત્તાથી
જીવની જે પ્રવૃત્તિ (વ્યાપાર) થાય છે તેને જ મનોયોગ અને વાગ્યોગ
કહેવામાં આવેલ છે મનોયોગ અને વાગ્યોગ એક કાયયોગ પૂર્વક જ થાય
છે તેથી પણ મનોયોગ અને કાયયોગમાં એકતા સિદ્ધ થાય છે ॥સૂ०૪૩ ॥

કાય વાચામના જ હોદામાં એકત્વનું કથન—

एगो उट्टाण कम्मवलवीरियपुरिसकारपरक्कमे देवासुरमणुयाण सति

સુરમણ્યાણં તંસિ તંસિ સમયાંસિ ॥ સૂ ૦ ૪૪ ॥

છાયા—એકમ્ ઉત્થાનકર્મ વલવીર્યપુરુષકારપરાક્રમં દેવાસુરમનુજાનાં તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે ॥ મુ ૦ ૪૪ ॥

ટીકા—‘ એગે ઉદ્ધાણ ’ इत्यादि—

દેવાસુરમનુજાનાં તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે ઉત્થાનકર્મવલવીર્યપુરુષકારપરાક્રમમ્—તત્ર ઉત્થાનમ્=ઊર્ધ્વાં ભવનરૂપા ચેષ્ટા કર્મ=ક્રિયા-ગમનાદિરૂપમ્, વલમ્-શારીરિકશક્તિઃ, વીર્યમ્=આત્મનઃ શક્તિઃ, પુરુષકારઃ=પુરુષત્વાભિમાનઃ, પરાક્રમઃ=ઉત્સાહઃ, એપાં સમાહારદ્વન્દ્વઃ, ઉત્થાનાદિકં પ્રત્યેકમ્ એકમ્=એકત્વસંખ્યાત્રિશિષ્ટમ્ । ઉત્થાનાદયશ્ચ વીર્યાન્તરાયક્ષયોપશમસમુત્પન્ના જીવપરિણામવિશેષાઃ । વીર્યાન્તરાયક્ષયોપશમઐચિત્ર્યાત્ ઉત્થાનાદિકમેકૈકં યદ્યપિ જઘન્યાદિ ભેદૈરનેઋવિધમ્,

તંસિ તંસિ સમયાંસિ ॥ ૪૪ ॥

સૂત્રાર્થ—દેવ, અસુર, મનુષ્ય इनके उत्थान कर्म, बल, वीर्य, पुरुष-कार और पराक्रम उस उस समय में एक होता है ॥ ૪૪ ॥

ટીકાર્થ—ઉર્ધ્વાં ભવનરૂપ ચેષ્ટા કા નામ અર્થાત્ ઉઠને કા નામ ઉત્થાન હૈ ગમનાદિરૂપ ક્રિયા કા નામ કર્મ હૈ શારીરિક શક્તિ કા નામ બલ હૈ આત્મા કી શક્તિ કા નામ વીર્ય હૈ પુરુષત્વાભિમાન-પુરુષાર્થ-કા નામ પુરસ્કાર હૈ ઉત્સાહ કા નામ પરાક્રમ હૈ હનમેં સે પ્રત્યેક દેવ, અસુર ઓર મનુષ્યોં કો ઉસ ૨ કાલ મેં એક હી હોતા હૈ યે ઉત્થાન આદિક વીર્યાન્તરાયકર્મ કે ક્ષય ઓર ક્ષયોપશમસે ઉત્પન્ન હોતે હૈં, અતઃ યે જીવ કે હી પરિણામ વિશેષરૂપ માને ગયે હૈં । યદ્યપિ યે ઉત્થાનાદિક પ્રત્યેક, વીર્યાન્તરાય કે ક્ષય ઓર ક્ષયોપશમ કી વિચિત્રતા કો લેકર

તંસિં સમયસિ ” ॥ ૪૪ ॥

સૂત્રાર્થ—દેવ, અસુર અને મનુષ્યોના ઉત્થાન, કર્મ, બલ, વીર્ય, પુરુષકાર અને પરાક્રમ તે તે સમયે એક હોય છે

ટીકાર્થ—ઉત્થાન એટલે ઉઠવું તે અથવા ઉર્ધ્વાં-ભવનરૂપ ચેષ્ટા. એટલે કે ઉઠવાની ક્રિયાને ઉત્થાન કહે છે. ગમનાદિરૂપ ક્રિયાને કર્મ કહે છે. શારીરિક શક્તિને બળ કહે છે. આત્મિક શક્તિને વીર્ય કહે છે પુરુષત્વાભિમાન પુરુષાર્થનું નામ પુરસ્કાર છે, અને ઉત્સાહનું નામ પરાક્રમ છે તે ઉત્થાન આદિ છ ક્રિયાઓમાથી એક જ સમયે દેવ, અસુર અને મનુષ્યોમાં એક જ ક્રિયાનો સફલાવ હોય છે વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી તે ઉત્થાન આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી તેમને જીવના જ પરિણામ વિશેષરૂપ માનવામાં આવ્યાં છે. જો કે વીર્યાન્તરાયના ક્ષય અને ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાને લીધે

તથાપિ એક જીવસ્ય એકદા એકધિષેત્ર ક્ષયક્ષયોપશ્ચમમાત્રા મયતિ, અતસ્તદ્વિન્યો
અધન્યાધન્યતમવિશિષ્ટ તત્વાનાદિ રેક એવ મયતિ, કારણમાત્રાધીનત્વાત્ કાર્ય
માત્રાયા इति ॥ સૂ. ૪૪ ॥

અમ્યુત્પાનાદિમિત્ર જ્ઞાનાદિર્મોક્ષમાર્ગો સમ્યગ્તે, અતો જ્ઞાનાદિકં નિરૂપયતિ—

મૂલ્મ—એગે નાળે એગે દસળે એગે ચરિત્તે ॥ સૂ. ૪૫ ॥

છાયા—એક જ્ઞાનમ્ એક દર્શનમ્ એકં ચારિષમ્ ॥ સૂ. ૪૫ ॥

ટીકા—‘એગે નાળે’ इत्यादि—

જ્ઞાનમ્—જ્ઞાયન્તે પરિચ્છિદ્યન્તે યથાવસ્થિતપદાર્થા અનેનતિ જ્ઞાનમ્—જ્ઞાનાવરણ-
દર્શનાવરણયોઃ સયઃ સયોપશ્ચમો વા, જ્ઞાતિર્ વા જ્ઞાનમ્—જ્ઞાનાવરણદર્શનાવરણમધ્ય

જગત્યાદિ કે મેદ્ સે અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈં ફિર ખી એક જીવ કે એક
કાલ મેં એક પ્રકાર કે હી ક્ષય ક્ષયોપશ્ચમ કી માત્રા હોને સે તજ્જન્ય
જગત્ય ઉત્પાન આદિ મેં સે કોઈ એક જગત્યાદિ ઉત્પાન આદિ હી હોતા
હે ક્યોં કિ કાર્યમાત્ર કારણમાત્રાકા આધીન હોતા હૈં ॥ સૂ. ૪૪ ॥

અમ્યુત્પાન આદિ દ્વારા જ્ઞાનાવિરૂપ મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત હોતા હૈં હસ્તિયે
અથ સૂત્રકાર જ્ઞાનાદિક કા નિરૂપણ કરતે હૈં—

‘એગે નાળે એગે દસળે એગે ચરિત્તે’ ॥૪૫॥

મૂલાર્થ—જ્ઞાન એક હૈં દર્શન એક હૈં ચારિષ એક હૈં ।

ટીકાર્થ—પદાર્થ યથા અવસ્થિતરૂપ સે જિસકે દ્વારા જાને જાતે હૈં
ઉસકા નામ જ્ઞાન હૈં અથવા—જ્ઞાનાવરણ ઓર દર્શનાવરણ કા ક્ષય ઓર
ક્ષયોપશ્ચમ જ્ઞાન હૈં અથવા જ્ઞાતિ—જ્ઞાનને રૂપ ક્રિયા કા નામ જ્ઞાન હૈં

તે ઉત્પાન આદિ પ્રત્યેક કાવચોગ્રાજ્ય અવન્ય આદિના લેહથી અનેક પ્રકાર પડે
છે, છતાં પણ એકે છવર્માં એકે કાળે એકે પ્રકારના જ ક્ષય અથવા ક્ષયોપશ્ચ
મની માત્રા હોવાથી તેના દ્વારા જનિત અવન્ય ઉત્પાન આદિમાંથી કેાઈ એક
અવન્ય ઉત્પાનહિ જ સંભવી શકે છે કારણ કે કાવચાત્રા (કાવંની માત્રા)
કારણમાત્રાને આધીન હોય છે ॥ ૪૪ ॥

અમ્યુત્પાન આદિ દ્વારા જ્ઞાનાદિરૂપ મોક્ષમાત્રાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી
હવે સૂત્રકાર જ્ઞાનાદિકનું નિરૂપણ કરે છે—

“એગે નાળે એગે દસળે એગે ચરિત્તે” ॥ ૪૫ ॥

સૂત્રાર્થ—જ્ઞાન એક છે, દર્શન એક છે અને ચારિત્ર એક છે

ટીકાર્થ—પદાર્થના યથાર્થ રૂપરૂપને જોના દ્વારા બળી શકાય છે, તે જ્ઞાન છે

અથવા—જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણને ક્ષય અને ક્ષયોપશ્ચમ જ જ્ઞાનરૂપ છે

ક્ષયોપશમાવિર્ભૂતં સ્વપરસ્વરૂપપરિચ્છેદરૂપમ્ । इदं सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषांशग्रहणपटु सामान्यांशग्राहकं च ज्ञानपञ्चकाज्ञानत्रयदर्शनचतुष्टयरूपम् । तद् ज्ञानम्-एकम्=एकत्वसंख्याविशिष्टम् । इदं चानेकविधमपि ज्ञानसामान्यमाश्रित्य एकम् । यद्वा-एकसमये एक एव उपयोगो भवतीति उपयोगापेक्षया एकत्वम् । अयं भावः-लब्धिवशादेकस्मिन् समये बहूनां ज्ञानाविशेषाणां यद्यपि संभवोऽस्ति, तथाऽप्युपयोगत एकमेव ज्ञानं भवति, जीवानामेकोपयोगित्वादिति ।

અથવા જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ કે ક્ષય ઓર ક્ષયોપશમ સે અન્યત્ર હુઆ જો સ્વપર કે સ્વરૂપકા પરિચ્છેદ હૈ (નિર્ણય) વહ જ્ઞાન હૈ યહ જ્ઞાન સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુ મેં વિશેષાંશ ઓર સામાન્યાંશ કા ગ્રાહક હોતા હૈ મતિશ્રુત આદિ પાંચ જ્ઞાન સ્વરૂપ હોતા હૈ મત્યજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન ઓર વિભંગજ્ઞાન રૂપ ત્રીન અજ્ઞાન સ્વરૂપ હોતા હૈ ચક્ષુર્દર્શન આદિ રૂપ ચાર દર્શન રૂપ હોતા હૈ એસા મી યહ જ્ઞાન એક-એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હોતા હૈ હસ પ્રકાર કે કથન કા કારણ જ્ઞાન સામાન્ય હૈ અર્થાત્ પૂર્વોક્તરૂપ સે યદ્યપિ જ્ઞાન અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ પરન્તુ ફિર મી વહ જ્ઞાન સામાન્ય કી અપેક્ષા સે એક હૈ અથવા જીવ કો એક સમય મેં એક હી ઉપયોગ હોતા હૈ હસ અપેક્ષા જ્ઞાન મેં એકતા હૈ મતલબ કહને કા યહ હૈ યદ્યપિ લબ્ધિ કે વશ સે એક સમય મેં એક જીવ મેં અનેક જ્ઞાન હો સકતે હૈ ફિર મી ઉપયોગ કી અપેક્ષાસે એક જીવ મેં એક હી જ્ઞાન હોતા હૈ, ક્યોં કિ જીવ એક સમય મેં એક હી ઉપયોગ વાલા હોતા હૈ ।

અથવા-“ જ્ઞાતિ ” બળુવારૂપ ક્રિયાને જ્ઞાન કહે છે અથવા-જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણના ક્ષય અને ક્ષયોપશમ વિના બીજી રીતે થયેલ જે સ્વ અને પરના સ્વરૂપનો પરિચ્છેદ (જ્ઞાન) છે, તેને જ્ઞાન કહે છે. તે જ્ઞાન સામાન્ય વિશેષાત્મક વસ્તુમાં વિશેષાંશ અને સામાન્યાંશનું આકેષક હોય છે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન આદિ પાંચ જ્ઞાનસ્વરૂપ હોય છે, અને મત્યજ્ઞાન (મતિ-અજ્ઞાન) શ્રુતજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન, એ ત્રણ અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોય છે ચક્ષુર્દર્શન આદિ રૂપ ચાર દર્શનરૂપ હોય છે એણે તે જ્ઞાન પણ એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ છે. જો કે પૂર્વોક્ત રૂપે જ્ઞાન અનેક પ્રકારનું હોય છે, પણ તે જ્ઞાનને અહીં જ્ઞાનસામાન્યની અપેક્ષાએ એક કહ્યું છે અથવા જીવમાં એક સમયે એક જ ઉપયોગનો સદ્ભાવ હોય છે, તે દૃષ્ટિએ વિચારતા જ્ઞાનમાં એકતા દેખાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે લબ્ધિના પ્રભાવથી જો કે એક જીવમાં એક સમયે અનેક જ્ઞાનનો સદ્ભાવ હોઈ શકે છે, છતાં પણ ઉપયોગની અપેક્ષાએ તો એક જીવમાં એક સમયે એક જ જ્ઞાન હોય છે, કારણ કે જીવ એક સમયે એક જ ઉપયોગવાળો હોય છે.

નનુ દર્શનમપિ યદ્ જ્ઞાનપદેન ધ્વષ્ટદિશ્યસે, સદયુક્તમ્, તયોર્વિષયમદાત્,
ઉક્ત ચ—“ જ સામાજગદ્ગણં દંસુળમેય વિસેસિયં નાર્ણ ॥ ”

છાયા—યત્સામાન્યગ્રહણં દર્શનમતદ્ વિશેષિત જ્ઞાનમ્ ” ઇતિ ।

અત્રોક્ષ્યત—સામાન્યગ્રાહકત્વાદ્ અવગ્રહેહારૂપં દર્શનમ્, તથા—વિશેષગ્રાહક
ત્વાદધાયધારણે જ્ઞાનમ્, ઇતિ દર્શન ચ યથાપિ પૃથગ્વિષયમ્, તથાપિ—ગ્રાગમે
જ્ઞાનશબ્દેન જ્ઞાનદર્શનોમયમપિ સ્મૃતમ્ । ઉક્ત ચ—

આમિનિશોદિપનાળે અઘ્વાત્રીસ હનતિ પયસીઝો ” ।

છાયા—આમિનિશોધિકજ્ઞાનેઽઘ્વાત્રિંશતિ મેષન્તિ મઠુત્વમ્—ઇતિ ।

ટાકા—આપને યદ્વા જો જ્ઞાનપદ્ સે દર્શન કો મો ગ્રહણ કર
લિયા હૈ વહ ઠીક નહીં હૈ ક્યોં ફિ હન દોનોં કા બિષય મિત્ત ૨ હૈ અતઃ
હનમેં મેદ હૈ ।

ઉક્ત ચ—“ જ સામાજગદ્ગણં દંસુળમેય વિસેસિયં નાર્ણ ”

સામાન્ય કો ગ્રહણ કરનેવાલા દર્શન હોતા હૈ ઓર વિશેષ કો
ગ્રહણ કરને વાલા જ્ઞાન હોતા હૈ

ઉ૦—સામાન્ય ગ્રાહક હોને સે અથગ્રહ એવ હંદારૂપ દર્શન હોતા હૈ
તથા—વિશેષ ગ્રાહક હોને સે અધાય ઓર ધારણારૂપ જ્ઞાન હોતા હૈ હસ
તરહસે યથાપિ જ્ઞાન ઓર દર્શન પૃથક્ પૃથક્ વિષયવાલે હોતે હૈ ફિર મો
આગમમેં જ્ઞાન શબ્દસે જ્ઞાન ઓર દર્શન હન દોનોંકા મો ગ્રહણ ક્રિયા હૈ ।

શ્લોક—આપે જ્યાં જે જ્ઞાનપદ દ્વારા દર્શનને પદ્ અઢણ કર્યું છે તે
યોગ્ય લાગ્યું નથી, કારણ કે તે બન્નેના વિષય મિત્ત મિત્ત છે, તે કારણે તે
બન્નેમાં ભેદ રહેલો છે કહ્યું પણ છે કે—“ જ સામાજગદ્ગણં દંસુળમેય વિસે
સિયં નાર્ણ ” “ સામાન્યને અઢણ કરનાર દર્શન છે બને વિશેષને અઢણ
કરનાર જ્ઞાન છે ”

ઉત્તર—સામાન્યને અઢણ કરનાર હોવાથી અવગ્રહ બને હંદારૂપ દર્શન
હોય છે તથા વિશેષને અઢણ કરનાર હોવાથી અધાય અને ધારણારૂપ જ્ઞાન
હોય છે આ રીતે જ્ઞાન અને દર્શન બુદ્ધા બુદ્ધા વિષયવાળા હોવા છતાં પણ
તે બન્નેને આગમમાં જ્ઞાનરૂપે જ ગણવામાં આવેલ છે આ રીતે ‘જ્ઞાન’ પદ
દ્વારા જ્ઞાન અને દર્શનને અઢણ કરવામાં આવેલ છે

કહ્યું પણ છે કે— આમિનિશોદિપનાળે અઘ્વાત્રીસ હનતિ પયસીઝો” આ ગાથાદ્વારા
“ આમિનિશોધિક જ્ઞાન ” પદથી જ્ઞાન અને દર્શન, બે બન્નેને અઢણ કરવામાં

અત્ર—આભિનિગોધિકજ્ઞાનશબ્દેન જ્ઞાનં દર્શનં ચ ગૃહીતમ્ । અતઃ એવાસ્ય અષ્ટાવિંશતિર્ભેદા ભવન્તીતિ વોધ્યમ્ । તસ્માત્ જ્ઞાનસામાન્યાદ્ દર્શનમપિ જ્ઞાનપદ-
વ્યપદેશ્યં ભવતિ ।

નતુ અત્ર સૂત્રે ‘એગે દંસણે’ ઇત્યનેન દર્શનં પૃથગેવોક્તમ્, કથં પુનર્જ્ઞાન-
શબ્દેન દર્શનમપિ વ્યપદિશ્યતે ? ઇતિ ચેત્, અત્રોચ્યતે તત્ર હિ દર્શનં શ્રદ્ધાનં વિવ-
ક્ષિતમ્ । યતો જ્ઞાનાદિત્રયસ્ય સમ્યગ્ભાવવિશિષ્ટસ્યૈવ મોક્ષમાર્ગત્વમુક્ત, નતુ જ્ઞાન-

ઉક્તં ચ—“આભિનિગોધિયનાણે અદ્વાવીસં હવંતિ પયડીઓ”

હસ ગાથામે આભિનિગોધિક જ્ઞાન શબ્દસે જ્ઞાન ઓર દર્શન યે દોનોં
હી ગૃહીત હુએ હૈં, તમ્હી જાકર ૨૮ ભેદ હુએ યહાં સમજાવેં ગયેહૈં । હસલિયે
જ્ઞાન સામાન્યસે દર્શન મ્હી જ્ઞાનપદ વ્યપદેશ્ય હુઆ હૈ એમા જાનના ચાહિયો

જાંકા—હસ સૂત્ર મેં “એગે દંસણે” હસ પદસે દર્શન જબ અલગ હી
કહા ગયા હૈ તો ફિર આપ એસા કેસે કહતે હૈં કિ જ્ઞાન શબ્દદ્વારા દર્શન
મ્હી કહ દિયા જાતા હૈ અર્થાત્ જ્ઞાનપદકા વાચ્ય દર્શન મ્હી હો જાતા હૈ ?

૩૦—સૂત્ર મેં “દર્શન” શબ્દ સે શ્રદ્ધાન વિવક્ષિત હુઆ હૈ કયોં
કિ સમ્યગ્ ભાવ સે વિશિષ્ટ હી જ્ઞાનાદિત્રય મેં મોક્ષમાર્ગ કહા ગયા હૈ
જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર માત્રા મેં મોક્ષમાર્ગતા નહીં કહી ગઈ હૈ અતઃ મોક્ષ
કે માર્ગભૂત એસે સમ્યગ્ભાવ વિશિષ્ટ જ્ઞાનાદિત્રય મેં દર્શન શબ્દ શ્રદ્ધાન
રૂપ અર્થ કા હી વાચક હૈ હસલિયે કોઈ દોષ નહીં હૈ તાત્પર્ય કહને કા
યેહ હૈ કિ સૂત્ર મેં દર્શનપદ શ્રદ્ધાન રૂપ દર્શન કા વાચક હૈ સામાન્ય

કરવામાં આવેલ છે ત્યારે જ આભિનિગોધિક જ્ઞાનના ૨૮ ભેદ થયેલા બતાવી
શકાયા છે. આ રીતે ‘જ્ઞાન સામાન્ય’ પદના પ્રયોગ દ્વારા દર્શન પદનો પણ
તેમાં સમાવેશ થયો છે, એમ સમજવું

પ્રશ્ન—આ સૂત્રમાં “એગે દંસણે” આ પદના પ્રયોગદ્વારા દર્શનનું અલગ
રૂપે પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે, તો આપ શા કારણે એવું કહો છો કે
જ્ઞાન શબ્દના પ્રયોગદ્વારા દર્શનને પણ અહીં કરવામાં આવેલ છે ? અથવા
જ્ઞાન પદનું વાચક દર્શન પણ છે ?

ઉત્તર—સૂત્રમાં ‘દર્શન’ પદ શ્રદ્ધાના અર્થમાં વપરાયું છે કારણ કે
સમ્યગ્ભાવથી યુક્ત જ્ઞાનાદિત્રયમાં (જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં) મોક્ષમાર્ગતા
કહી છે—જ્ઞાન, દર્શનચારિત્રમાં જ મોક્ષમાર્ગતા કહી નથી તેથી મોક્ષના
માર્ગરૂપ સમ્યગ્ભાવયુક્ત જ્ઞાનાદિત્રયમાં દર્શન શબ્દ શ્રદ્ધારૂપ અર્થનું જ
વાચક છે. તેથી તેનું અલગરૂપે પ્રતિપાદન કરવામાં કોઈ દોષ જણાતો નથી
સૂત્રમાં તો દર્શનપદ શ્રદ્ધાવાચક છે—સામાન્યને અહીં કરનાર દર્શનનું

દર્શનચારિત્રમાપ્તસ્ય । મોક્ષમાર્ગપૂતે સમ્યગ્માત્રવિશિષ્ટે જ્ઞાનાદિત્રયે દર્શન ઐદ્વાન રૂપમત્ર વિવક્ષિતમ્ , અગો નાસ્તિ કશ્ચિદ્ દોષઃ ઇતિ ।

અર્થ ઐદ્વાનરૂપે દર્શન નિરૂપયતિ—‘ એગે દંસણે ’ ઇતિ । દર્શનમ્—દશ્ય-સે= ધર્મીય-સે પદાર્થાં મનેન અસ્માત્ અસ્મિ-વેતિ દર્શનમ્—દર્શનમોહનીયસ્ય ત્વઃ ક્ષયોપશમો વા । યદ્વા-દષ્ટિર્દર્શનમ્—દર્શનમોહનીયક્ષયપ્રયોગશ્ચમત્સ્યસ્તત્ત્વઐદ્વાન રૂપ આત્મપરિણામઃ । તત્ એકમ્—એકત્વસંસ્થાવિશિષ્ટમ્ । યદયપીવદ્ધુપાધિમેદાદ્

કો ગ્રહણ કરનેવાલે દર્શન કા નહીં ઇસીલિયે સૂત્ર મેં લસકા પાઠ અલગ સે કિયા ગયા હૈ પરન્તુ જહાં જ્ઞાન દર્શન કા ગ્રહણ હોતા હૈ ઘણા વહ દર્શન પદ્ અદ્વાનરૂપ અર્થ કે લાલક દર્શન કા યોગક નહીં હોતા હૈ કિન્તુ સામાન્ય રૂપ અર્થ કો ગ્રહણ કરને લાલે દર્શન કા હી યોગક હોતા હૈ સામાન્ય જ્ઞાન કી દો ધારાઈ બહતી હૈ એક ધારા વિશેષ ગ્રાહક રૂપ હોતી હૈ ઓર દૂસરી ધારા સામાન્યગ્રાહક રૂપ હોતી હૈ વિશેષ ગ્રાહક રૂપ ધારા કા નામ જ્ઞાન હૈ ઓર સામાન્ય ગ્રાહક રૂપ ધારા કા નામ દર્શન હૈ ઇસીલિયે સામાન્ય જ્ઞાન પદ્ સે જ્ઞાન ઓર દર્શન ઇન દોનોં કા ગ્રહણ હુમા યતલાયા ગયા હૈ ।

અદ્વાનરૂપ દર્શન કા નિરૂપણ—‘ એગે દંસણે ’ જિસકે દ્વારા અપવા જિમ્સે અપવા જિસકે હોને પર પદાર્થ અદ્વા કે લિપયનૂન કિયે જાતે હૈ લસકા નામ દર્શન હૈ યહ દર્શન દર્શનમોહનીય કર્મ કે ક્ષય સે ઓર ક્ષયોપશમ સે જન્ય હોતા હૈ ઓર તર્થોં કા અદ્વાન કરને રૂપ આત્મા

લાલક નથી તેથી સૂત્રમા તેનું અલગરૂપે પ્રતિપાદન કરાયું છે પરન્તુ જ્યાં જ્ઞાનપદ દ્વારા દર્શનને બદલુ કરવામાં આવ્યું હોય છે ત્યાં જ્ઞાન પદ અદ્વારૂપ અર્થનું બોધક થતું નથી; પણ સામાન્ય રૂપ અર્થને બદલુ કરનાર જ્ઞાનનું જ બોધક થાય છે સામાન્ય જ્ઞાનની બે ધારાઓ વહે છે—એક ધારા વિશેષ ગ્રાહકરૂપ હોય છે અને બીજી ધારા સામાન્ય ગ્રાહકરૂપ હોય છે તેમાંથી વિશેષગ્રાહકરૂપ ધારાનું નામ જ્ઞાન છે અને સામાન્ય ગ્રાહકરૂપ ધારાનું નામ દર્શન છે સામાન્ય જ્ઞાનપદના પ્રયોગદ્વારા જ્ઞાન અને દર્શન, બે બન્નેને બદલુ કરવામાં આવે છે

અદ્વારૂપ જ્ઞાનનું નિર્ણય— એગે દસણે જેના દ્વારા અપવા જેના અદ્ભાવને લીધે પદાર્થોને અદ્વાના લિપયનૂન કરાય છે પદાર્થોપર અદ્વા મૂકાય છે—તેનું નામ જ્ઞાન છે તે જ્ઞાનમોહનીય કર્મના ક્ષયથી ક્ષયોપશમથી જન્ય હોય છે અને તત્ત્વો પ્રત્યે અદ્વા રાખવારૂપ આત્મના એક પરિણામ વિશેષરૂપ

નેકવિધં તથાપિ શ્રદ્ધાનસામ્યાદેકમેવ । અથવા—જીવસ્ય એકસ્મિન્ સમયે એકમેવ શ્રદ્ધાનં ભવતીતિ હેતોરસ્યૈવેકત્વં વિચક્ષિતમ્ ।

નનુ જ્ઞાને દર્શને આવબોધસામાન્યમસ્તિ, તતશ્ચ તયોઃ કો ભેદઃ ? इति चेत्—અત્રોચ્યતે—તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપં દર્શનમુચ્યતે, તત્કારણં તુ જ્ઞાનમ્, इत्येवानयोर्ભેદઃ ।

અથ ચારિત્રં નિરૂપયતિ—‘એગે ચારિત્તે’ इत्यादि । चर्यते=મોક્ષાર્થિભિરાસેવ્યતે इति चारित्रम्, चर्यते—ગમ્યતે વાડનેન નિર્વૃત્તાવિતિ ચારિત્રમ્, यद्वा—અષ્ટ-વિધકર્મણાં ચયસ્ય રિક્તોકરણાત્ નિરુક્તવિધિનાચરિત્રં, तदेव चारित्रम्—ચારિત્રમો-

કા એક પરિણામ વિશેષ હોના હૈ યદ્યપિ યહ શ્રદ્ધાનરૂપ પરિણામ ઉપાધિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ ફિર શ્રદ્ધાન કે સામ્ય કો લેકર યહ એક હી હોતા હૈ અથવા—જીવ કો એક સમય મેં એક હી શ્રદ્ધાન હોતા હૈ હસ કારણ સી હસમેં એકતા કહી ગઈ હૈ એમા જાનના ચાહિયે ।

શંકા—જ્ઞાન ઓર દર્શન મેં અવબોધ સામાન્ય હૈ—સામાન્યબોધ હૈ હસલિયે હનમેં ભેદ ક્યોં કહા ગયા હૈ ?

ઉ૦—તત્ત્વ શ્રદ્ધાનરૂપ દર્શન હોતા હૈ ઓર હસ દર્શન કા કારણ જ્ઞાન હોતા હૈ હસલિયે હન દોનોં મેં કારણ કાર્ય કી અપેક્ષા સે ભેદ માના ગયા હૈ ।

ચારિત્ર કા નિરૂપણ—“એગે ચરિત્તે” મોક્ષાભિલાષિયોં દ્વારા જો સેવિત કિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ ચારિત્ર હૈ અથવા સુક્તિ મેં જિસ કે દ્વારા જાયા જાતા હૈ વહ ચારિત્ર હૈ અથવા—આઠ પ્રકાર સે કર્મોં કા સમૂહ જિસકે દ્વારા આત્માસે રિક્ત કિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ ચારિત્ર

હોય છે. જો કે શ્રદ્ધારૂપ પરિણામના અનેક ભેદ કદ્યાં છે, છતાં પણ શ્રદ્ધાના સામ્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકતા યતાવવામાં આવી છે અથવા જીવને એક સમયમાં એક જ શ્રદ્ધા થતી હોય છે, તે કારણે પણ તેમાં એકતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે, એમ સમજવું.

શંકા—જ્ઞાન અને દર્શનમાં સામાન્ય બોધની અપેક્ષાએ તો એકતા રહેલી છે. છતાં તે બંનેને અલગ અલગ શા માટે ગણ્યા છે ?

ઉત્તર—દર્શન તત્ત્વશ્રદ્ધારૂપ હોય છે અને તે દર્શનનું કારણ જ્ઞાન હોય છે. તેથી કારણકાર્યની અપેક્ષાએ તે બંનેમાં ભેદ માનવામાં આવેલ છે.

ચારિત્રનું નિરૂપણ—“એગે ચરિત્તે” મોક્ષાભિલાષી જીવો દ્વારા જેનું સેવન કરવામાં આવેલ છે, તેનું નામ ચારિત્ર છે. અથવા જેના દ્વારા સુક્તિમાં જવાય છે તે ચારિત્ર છે. અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોના સમૂહને જેના દ્વારા આત્માપરથી દૂર કરવામાં આવે છે, તેનું નામ ચારિત્ર છે. ચારિત્રમોહનીયના

હનીયસ્ય ક્ષયેણ ક્ષયોપશ્ચમેન ચ જનિત આત્મનો વિરતિરુપ પરિણામ इति । एवं एकम्=एकत्वसम्भवाविशिष्टम् । समेधानां सामायिकादीना विरतिसामान्येन ग्रहणाच्चारिप्रत्येकत्वम् । अथवा-एकस्मिन् समये एकमेव तत् भवतीति चारिप्रत्येकत्वमिति । ननु प्रथमं ज्ञानं तत्त्वं दर्शनं तत्तत्चारिप्रमिति यः क्रमो विधीयते, तत्र का युक्ति ? इति चेत्, उपपत्ते-यत् किमप्यहातं न भवतीत्येते, यत्र भद्रा नास्ति, नहि तदनुष्ठीयते । अत एव क्रमो निर्विष्ट इति ॥ सू० ४५ ॥

જ્ઞાનાદીનિ રૂપુત્પત્તિસ્થિતિવિગતિયુક્તાનિ મરન્તિ, સ્થિતિષ્ઠ સમયાદિરેવેતિ સમયં પ્રકુપયતિ—

मूलम्—एगो समये ॥ सू० ४६ ॥

છાયા—एक समयः ॥ सू० ४६ ॥

है यह चारित्र्य चारित्र्यमोहनीय के क्षय से और क्षयोपशम से उत्पन्न होता है इसलिये यह आत्मा का एक विरतिरुप परिणाम विशेष वंशपि इसके सामायिक चारित्र्य आदि अनेक भेद हैं फिर भी विरति सामान्यसे इन सब का इसी में ग्रहण हो जाता है, इसलिये यह एक है—एकत्व-संख्याविशिष्ट है अथवा—एक समयमें वह एक ही होता है—इसलिये भी उसमें एकता कही गई है ।

શંકા—પહિલે જ્ઞાન હોતા હૈ ફિર વર્ધન હોતા હૈ પાદ મેં ચારિત્ર હોતા હૈ સો હસ પ્રકાર કે ક્રમ મેં કયા યુક્તિ હૈ ?

ઉ०—અજ્ઞાત કોઈં મી પદાર્થ અદ્વા કા ચિપ્પ નહીં હોતા હૈ ઔર જિસ પર અદ્વા નહીં હોતી હૈ વહ અનુષ્ઠાનમિયા કા ચિપ્પ નહીં હોતા હૈ હસીલિયે જેસા ક્રમ રખા હૈ યહી હસમેં યુક્તિ હૈ ॥ સૂ० ૪૫ ॥

ક્ષયથી અને ક્ષયોપશમથી આ ચારિત્ર ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તે આત્માનુ
એક વિરતિરુપ પરિણામવિશેષ ॥ એ કે તેના સામાયિક આદિ અનેક ભેદ
છે ॥ ૭૫ પણ વિરતિ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું
છે ॥ અથવા—એક સમયમાં તે એક જ છે ॥ તેથી પણ તેને એક કહ્યું છે
પ્રશ્ન—પહેલાં જ્ઞાન થાય છે ત્યારબાદ ઇશન થાય છે અને ત્યારબાદ
ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે તો આ ક્રમમાં શી યુક્તિ રહેલી છે ?

ઉત્તર—અજ્ઞાત હોય એવા કોઈં પણ પદાર્થ પ્રત્યે અદ્વા ઉત્પન્ન થતી
નથી અને જેના ઉપર અદ્વા ઉત્પન્ન ન થાય તે અનુષ્ઠાન (ક્રિયા) નો વિષય
પણ બની શકતો નથી તેથી જ આ પ્રકારનો ક્રમ રાજવામાં આવ્યો છે,
અને એ જ તેમાં યુક્તિ રહેલી છે ॥સૂ० ૪૫॥

ટીકા—‘એ’ ઇત્યાદિ—

સમય—નિર્વિભાગઃ સર્વસૂક્ષ્મકાલાંશઃ, સ ચ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધાત્ જીર્ણ પટ્ટશાટિકા-
કાપાટનદૃષ્ટાન્તાત્ શતપત્રોત્પલવેધદૃષ્ટાન્તાત્ વા વોધ્યઃ । સ સમયઃ—એકઃ=એક-
ત્વસંખ્યાવિશિષ્ટઃ । એકત્વ ચ અતીતાનાગતયોર્વિનષ્ટાનુત્પન્નત્વેનાસત્વાદ્ વર્તમાનસ્યૈવ
એકસ્ય સત્ત્વાદ્ વોધ્યમ્ । અથવા—સમયસ્ય નિરંશત્વેનૈકત્વાદેકત્વં વોધ્યમિતિ ॥ સૂ ૪૬ ॥

જ્ઞાનાદિક ઉત્પત્તિ સ્થિતિ ઓર વિગતિયુક્ત હોતે હૈં ઇન મેં સ્થિતિ
નો હૈં વહ સમયાદિરૂપ હી હોતી હૈં અતઃ સૂત્રકાર સમય કી પ્રરૂપણા
કરતે હૈં—‘એ સમય’ ઇત્યાદિ ॥ ૪૬ ॥

સૂત્રાર્થ—સમય એક હૈં ॥ ૪૬ ॥

ટીકાર્થ—જિસકા વિભાગ નહીં હો સકતા હૈં એસા જો સર્વસૂક્ષ્મ
કાલાંશ હૈં ડસકા નામ સમય હૈં યહ શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ જીર્ણ પટ્ટશાટિકા
કે ફાડને કે ઉદાહરણ સે યા શતપત્રોત્પલ કે વેધને કે દૃષ્ટાન્ત સે
વોધ્ય હૈં યહ સમય એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈં ક્યોં કિ અતીત ઓર
અનાગત સમય વિનષ્ટ એવં અનુત્પન્ન હોનેસે એકત્વકે રૂપ મેં વિવક્ષિત
હો જાને કે કારણ હૈં નહીં અતઃ એક વર્તમાન હી વચતા હૈં ઓર યહ
વર્તમાન કાલ એક સમય માત્ર હોતા હૈં ઇસલિયે સમય કો એક કહા
ગયા હૈં અથવા સમય નિરંશ હોને સે એક હોતા હૈં ઇસલિયે ડસમેં
એકતા કહી ગઈ હૈં ॥ સૂ ૪૬ ॥

જ્ઞાનાદિ ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને વિગતિરૂપ હોય છે. તેમાં જે સ્થિતિ
હોય છે, તે સમયાદિ રૂપ જ હોય છે તેથી સૂત્રકાર હવે સમયની
પ્રરૂપણા કરે છે—“એ સમય” ઇત્યાદિ ॥ ૪૬ ॥

સૂત્રાર્થ—સમય એક છે. ॥ ૪૬ ॥

ટીકાર્થ—જેનો વિભાગ થઈ શકતો નથી એવાં કાળના સૌથી સૂક્ષ્મ
અંશને સમય કહે છે તે શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ જીર્ણ પટ્ટશાટિકા (વસ્ત્ર) ને ફાડવાના
ઉદાહરણ દ્વારા તથા શતપત્રોત્પલ (સો પાંખડીવાળું) પુષ્પ વિશેષ) ના દૃષ્ટાન્ત
દ્વારા બોધ્ય છે. એટલે કે તે જે દૃષ્ટાન્તો દ્વારા તેનો અર્થ સમજાવવામાં
આવ્યો છે, તે સમયમાં અહીં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, કારણ કે
અતીત અને અનાગત (ભવિષ્યકાળ) કાળરૂપ સમય વિનષ્ટ અને અનુત્પન્ન
હોવાથી અસત્ત્વના રૂપે (અસ્તિત્વહીન) બની જતો હોવાથી તેનું અસ્તિત્વ જ
રહેતું નથી તેથી એક વર્તમાનકાળનું જ અસ્તિત્વ રહે છે તે વર્તમાનકાળનું
અસ્તિત્વ પણ એક સમયનું જ હોય છે તે કારણે જ સમયને એક કહ્યો છે અથવા
સમય નિરંશ હોવાથી એક હોય છે, તેથી તેમાં એકતા કહી છે. ॥ સૂ ૪૬ ॥

નિરશ સમય નિરુપ્ય પ્રાપ્તાવસરો નિર્ણયે વસ્તુવિ નિરુપયતિ—

મૂલમ્—પગે પપ્પસે પગે પરમાણુ ॥ સૂ. ૪૭ ॥

છાયા—એક પ્રદેશ, એક પરમાણુ ॥ મૂ. ૪૭ ॥

ટીકા—‘પગે’ इत्यादि—

મદ્ય—પ્રકૃષ્ટો દેશઃ પ્રદેશઃ—ધર્માધર્માકાશમીવાનાં નિર્ણયોડયવવિશેષઃ, સ ચ એકઃ—એકત્વસંખ્યાવાન. | એકત્વ ચાસ્ય સ્વરૂપતો બોધ્યમ્ |

અથ પરમાણુ નિરુપયતિ—‘પગે પરમાણુ’ इति । પરમાણુઃ—પરમમાસો અણુમેતિ—અણુકાદિસ્કન્ધકારણમૂલોડપિ છાસ્યોડય, ઉક્ત ચ—

“કારણમેવ તદન્ત્યં સુક્ષ્મો નિત્યમ્ અપતિ પરમાણુઃ |

એકરસર્વગન્ધો દ્વિસ્પર્શઃ કાર્યલિજ્જ્વ ” ॥ ૧ ॥ इति ।

નિરશ સમય કી પ્રરૂપણા કરકે અથ સૂત્રકાર નિરશ વસ્તુ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ—

‘પગે પપ્પસે પગે પરમાણુ’ इत्यादि

મૂલાર્થ—પ્રદેશ એક હૈ પરમાણુ એક હૈ ॥ ૪૭ ॥

ટીકાર્થ—પ્રકૃષ્ટ દેશ કા નામ પ્રદેશ હૈ યહ પ્રદેશ ધર્મ, અધર્મ આકાશ ઓર જીવદ્રવ્યકા નિરશ અવયવવિશેષરૂપ હોતા હૈ યહ એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈ એકત્વ ઇસમેં સ્વરૂપ સે કહા ગયા હૈ |

પરમાણુ કા નિરૂપણ—પરમ જો અણુ હૈ અસકા નામ પરમાણુ હૈ યહ પરમાણુ અણુકાદિ સ્કન્ધ કા કારણમૂલ હોતા હૈ ઓર અતિ સુક્ષ્મ હોતા હૈ | કહા ઓ હૈ—‘કારણમેવ તદન્ત્યં’ इत्यादि

યહ પરમાણુ કારણરૂપ હી હોતા હૈ કાર્યરૂપ નહીં હોતા હૈ ક્યોં કિ યહ નિત્ય માના ગયા હૈ ઇસમેં એકરસ, એકગૂણ, એકગાંધ ઓર અધિ

“પગ પપ્પસે પગે પરમાણુ” इत्यादि ॥ ૪૭ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રદેશ એક છે, પરમાણુ એક છે ॥ ૪૭ ॥

ટીકાર્થ—પ્રકૃષ્ટ દેશનું નામ પ્રદેશ છે તે પ્રદેશ ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને જીવદ્રવ્યના નિરશ અવયવ વિશેષરૂપ છે તે એક છે તેમાં સ્પર્શની અપેક્ષાએ એકત્વ સંખ્યાવત્ છે

પરમાણુનું નિરૂપણ—પરમ જે અણુ છે તેને પરમાણુ કહે છે એ, નવ આદિ અણુવાળા રસ પની ઉત્પત્તિમાં આ અણુ કારણમૂલ હોય છે તે અતિ શય સૂક્ષ્મ હોય છે કહ્યું પણ છે—‘કારણમેવ’ इत्यादि

આ પરમાણુ કારણરૂપ જ હોય છે, કાર્યરૂપ હોતું નથી, કારણ કે તેને નિત્ય માનવામાં આવેલું છે તેમાં એક રસ, એક ગૂણ, એક ગાંધ અને કાંઈ

સ ચાયં પરમાણુઃ, એક=એકત્વસંખ્યાવાન્ । એકત્વં ચાસ્ય સ્વરૂપત એવ
વોધ્યમ્ । અથવા-સમયપ્રદેશપરમાણવો યદ્યપ્યનન્તાઃ, તથાપિ તેષુ અનન્તભેદાત્મકસ્ય
એકેકસ્ય તુલ્યરૂપત્વમપેક્ષ્યેકત્વમિતિ ॥ સૂ. ૪૭ ॥

યથા પરમાણોસ્તથાવિધેકત્વપરિણામવિશેષાદેકત્વં ભવતિ, તથૈવ તથાવિધેક-
પરિણામવિશેષાદેવ અનન્તાણુમયસ્કન્ધસ્યાપિ એકત્વં સ્યાદિતિ દર્શયન્ સમસ્તવાદ-
સ્કન્ધશીર્ષસ્થાનીયમીષ્ટપ્રાગ્ભારનામકં પૃથિવીસ્કન્ધં પ્રરૂપયતિ—

મૂલમ્—એગા સિદ્ધી, એગે સિદ્ધે, એગે પરિનિવ્વાણે, એગે પરિનિવ્વુણે ॥ ૪૮ ॥

રોધી કોઈ સે દો સ્પર્શ રહતે હૈં તથા ઇસ કી સિદ્ધિ ઇસકે કાર્યભૂત
ઘટાદિકોં સે હોતી હૈં એસા યહ પરમાણુ એક સંખ્યાવાલા હોતા હૈં યહ
એકતા ઇસમેં સ્વરૂપસે કહી ગઈ હૈં અથવા-સમય, પ્રદેશ ઓર પરમાણુ
યદ્યપિ અનન્ત હોતે હૈં પરન્તુ ફિર મી ઇનમેં સે અનન્તભેદાત્મક એક એક
મેં તુલ્યરૂપતાકી અપેક્ષા લેકરકે એકતા હૈં એસા જાના ચાહિયે ॥ સૂ. ૪૭ ॥

જિસ પ્રકાર સે પરમાણુ મેં તથાવિધ એકત્વપરિણામરૂપ વિશેષતા
કો લેકર એકત્વ હોતા હૈં ડસી તરહ સે તથાવિધ એકત્વપરિણામરૂપ
વિશેષતા કો લેકર અનન્તાણુમય સ્કન્ધ મેં મી એકતા હો સકતી હૈં ઇસી
બાત કો પ્રકટ કરને કે લિયે સમસ્ત વાદર સ્કન્ધોં મેં પ્રધાન જો ઈષ્ટપ્રા-
ગ્ભાર નામ કા પૃથિવી સ્કન્ધ હૈં ડસકી સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરતે હૈં—

‘એગા સિદ્ધી, એગે સિદ્ધે, એગે, પરિનિવ્વાણે, એગે પરિનિવ્વુણે’ ॥ ૪૮ ॥

મૂલાર્થ—સિદ્ધિ એક હૈં, સિદ્ધ એક હૈં, પરિનિર્વાણ એક હૈં, પરિ-
નિવૃત્ત એક હૈં । ૪૮ ॥

પણુ એ અવિરોધી સ્પર્શ વિદ્યમાન હોય છે તેથી સિદ્ધિ તેના કાર્યભૂત ઘટા-
દિકેથી થાય છે. તે પરમાણુમાં તેના સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એકત્વ પ્રકટ કરવામાં
આવ્યું છે અથવા-જો કે સમય, પ્રદેશ અને પરમાણુ અનન્ત હોય છે, પરન્તુ
અનેક ભેદાત્મક એક એકમા (પ્રત્યેકમાં) તુલ્યરૂપતા હોવાને લીધે તેમા
એકતા કહી છે, એમ સમજવું ॥ ૪૭ ॥

જે પ્રકારે પરમાણુમાં તથાવિધ એકત્વ પરિણામરૂપ વિશેષતાની અપે-
ક્ષાએ એકત્વ હોય છે, એજ પ્રમાણે તથાવિધ એકત્વ પરિણામરૂપ વિશેષતાની
અપેક્ષાએ અનન્તાણુમય સ્કન્ધોમાં પણ એકતા હોઈ શકે છે. તેથી સમસ્ત
બાદર સ્કન્ધોમાં મુખ્ય એવો જ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા નામના પૃથ્વી સ્કન્ધ છે, તેની
સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરે છે—

“એગા સિદ્ધિ, એગે સિદ્ધે, એગે પરિનિવ્વાણે, એગે પરિનિવ્વુણે” ॥ ૪૮ ॥

છાયા—एका सिद्धिः, एकः सिद्धा, एक परिनिर्वाणम्, एक परिनिर्वाणः ॥ सू० ४८ ॥

टीका—‘ एका ’ इत्यादि—

सिद्धि—सिध्यन्ति—कृतमाया भवन्ति नीचा यस्यां सा सिद्धि—ईपत्याम्भारा पृथिवी, सिद्धिश्च यद्यपि भोकाग्रम्,

उक्त च—“ इह बौद्धि चहसाण तत्थ गंतूण सिज्जाह ” ।

छाया—इह शरीर त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिध्यति—इति ॥

तथापि—तदुपलक्षकत्वात् ईपत्याम्भाराऽपि सिद्धिरुच्यते ।

उक्त च—“ वारसहिं जोयणेहिं सिद्धी सम्बद्धसिद्धाउ ॥ ”

छाया—द्वादशमिषोमनेः सिद्धिःसर्वाथसिद्धात्—इति ॥

लोकाग्रमेव चेत् सिद्धिः स्यात्—

“ निम्मलदुगरयवण्णा तुसारगोक्खीरहारसरिवण्णा ’ ॥

टीका—जीव जिसमें कृतकार्य हो जाते हैं उसका नाम सिद्धि है यह सिद्धि ईपत्याम्भारापृथिवी रूप है यद्यपि लोकाग्र का नाम सिद्धि है जैसा कि यहां कहा है—“ इह बौद्धि चहसाण तत्थ गंतूण सिज्जाह ” जीव यहां मनुष्य लोक शरीर को छोड़कर के वहां जाकर सिद्ध हो जाते हैं—तो भी यह सिद्ध पद उसका उपलक्षक होने से ईपत्याम्भारा पृथिवी भी सिद्ध पद से व्यवहृत हो जाती है

उक्त च—“ वारसहिं जोयणेहिं सिद्धी सम्बद्धसिद्धाउ ”

सर्वाथसिद्ध से भागे १२ योजन पर सिद्धि है इस तरह सिद्धि ईपत्याम्भारा पृथिवीरूप है यदि लोक का अग्रभाग ही सिद्धि है ऐसा माना जाये तो फिर यह वर्णन “ निम्मलदुगरयवण्णा तुसार

सुत्थार्थ—सिद्धि भोके, सिद्धि भोके, परिनिर्वाण भोके, परिनिर्वाण भोके ॥ ४८ ॥

टीका—एव केमां कृतकार्यं यत्तं वाच्यं, ते स्वानु नाम सिद्धिः, ते सिद्धि ईपत्याम्भारा पृथिवीरूपः भोके “ इह बौद्धि चहसाण तत्थ गंतूण सिज्जाह ” एव अर्थाधी मनुष्यलोक सज्जी शरीरने छोड़ने त्वां जगने सिद्ध यत्तं वाच्यं “ आ कथन अनुसार लोकानु नाम सिद्धिः, तो पक्ष आ सिद्धिपक्ष तेन उपलक्षक बोधाधी ईपत्याम्भारा पृथिवी पक्ष सिद्धिपक्षधी ग्रहीत यत्तं वाच्यं “ इह बौद्धि चहसाण तत्थ गंतूण सिज्जाह ” “ वारसहिं जोयणेहिं सिद्धी सम्बद्धसिद्धाउ ” सर्वाथ सिद्धि विमानधी आश्रय कर्ता १२ योजनने अतरे सिद्धस्थानः “ आ इति सिद्धि ईपत्याम्भारा पृथिवीरूपः भोके लोकना आश्रयजने च सिद्धि मान

છાયા—નિર્મલદ્વરજોવર્ણા તુષારગોક્ષીર હારસદૃશવર્ણા—ઇત્યાદિ યત્ સિદ્ધિ-
સ્વરૂપવર્ણનં કૃતં તન્ન સંગચ્છેત, લોકાગ્રસ્યામૂર્તત્વાત્ । તસ્માન્નસ્મિન્ સૂત્રે સિદ્ધિપ-
દેન-ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવ્યેવ વોધ્યા । સા ચ એકા=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટા । દ્રવ્યા-
ર્થતયા પञ્ચચત્વાર્શિઘોજનલક્ષપ્રમાણસ્કન્ધસ્યૈકપરિણામત્વાત્ સિદ્ધેરેકત્વમ્ । પર્યા-
યાર્થતયા તુ સિદ્ધેરનન્તત્વમ્ । અથવા—સિદ્ધિઃ—કૃતકૃત્યત્વં, લોકાગ્રમ્, અણિમાદિકા
વા । એકત્વં ચ સામાન્યતો વોધ્યમ્ ।

ગોક્ષીરહારસરિવર્ણા ” કિ સિદ્ધિ નિર્મલ જલ, તુષાર, ગોક્ષીર, ઔર
હાર કે જૈસી વર્ણનવાલી હૈ સંગત નહીં હો સકતા હૈ ક્યોં કિ લોકાગ્ર
અમૂર્ત હોને સે વર્ણ સહિત કૈસે વર્ણિત કિયા જા સકતા હૈ ક્યોં કિ
લોક કા અગ્રભાગ આકાશ રૂપ હૈ ઔર આકાશ કો અમૂર્ત દ્રવ્ય માના
ગયા હૈ અમૂર્ત કાં તાત્પર્ય હોતા હૈ રૂપ રસ ગન્ધ ઔર સ્પર્શ ઇન પૌદ્
લિક ગુણોં સે રહિત હોના અતઃ ઇસ પ્રકાર કા ઉસકા વર્ણન હોને સે
યહી માનના ચાહિયે કિ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવી હી સિદ્ધ પદ સે યહાં
વાચ્ય હુઈ હૈ । યહ સિદ્ધિ એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈ ક્યોં કિ દ્રવ્યાર્થિક
દૃષ્ટિ સે યહ સિદ્ધિ રૂપ સ્કન્ધ એક પરિણામ સે પરિણત હુઆ હી માના
ગયા હૈ યદ્યપિ યહ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથિવીરૂપ સ્કન્ધ ૪૫ લાખ યોજન
પ્રમાણવાલા હૈ ફિર બી યહ ઇસ દૃષ્ટિ સે ભિન્ન ૨ રૂપ સે પરિણત હુઆ
નહીં માના ગયા હૈ અતઃ એક પરિણામ સે પરિણત હોને કે કારણ યહ

વામાં આવે, તો “ નિર્મલદ્વરજવર્ણા તુષારગોક્ષીરહારસરિવર્ણા ” સિદ્ધિ
નિર્મળ, જળ, તુષાર, ગોક્ષીર અને હાર જેવા વર્ણવાળી છે. ” આ વર્ણન
સંગત લાગતું નથી, કારણ કે લોકાગ્ર અમૂર્ત હોવાથી તેને વર્ણયુક્ત કેવી
રીતે કહી શકાય ? લોકને અગ્રભાગ તો આકાશરૂપ છે અને આકાશને તો
અમૂર્ત દ્રવ્ય માનવામાં આવ્યું છે. અમૂર્ત દ્રવ્ય તો રૂપ, રસ ગન્ધ અને સ્પર્શ,
આ પૌદ્ગલિક ગુણોથી રહિત જ હોય છે સિદ્ધિને નિર્મળ જળ, તુષાર, ગોક્ષીર
અને હાર જેવા વર્ણવાળી કહેલી હોવાથી એ જ વાત માનવી પકડે કે ઇષ્ટ-
પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીજ અહીં સિદ્ધિપદ દ્વારા ગૃહીત થયેલ છે તે સિદ્ધિ એક છે,
કારણ કે દ્રવ્યાર્થિકનયની દૃષ્ટિએ આ સિદ્ધિરૂપ સ્કન્ધ એક પરિણામથી પરિણત
થયેલો માનવામાં આવ્યો છે જો કે આ ઇષ્ટપ્રાગ્ભારા પૃથ્વીરૂપ સ્કન્ધ ૪૫
લાખ યોજનપ્રમાણવાળો છે, છતાં પણ તે એક પરિણામથી પરિણત થયેલો
હોવાથી ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પરિણત થયેલો માન્યો નથી આ રીતે એક પરિ-

છાયા—एका सिद्धि, एक सिद्ध, एक परिनिर्वाणम्, एकः परिनिर्वात ॥ सू० ४८ ॥

टीका—‘ एका ’ इत्यादि—

सिद्धि—सिध्यन्ति=कृतकामा भवन्ति भविष्या यस्यां सा सिद्धि—ईपत्यागमारा पृथिवी, सिद्धिश्च यद्यपि लोकाग्रम्,

उक्त च—“ इह बोधिं चरुषाण तत्तय गंतूण सिग्गह ” ।

छाया—इह शरीरं त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिध्यति—इति ॥

तथापि—उदुपसम्पत्तत्वात् ईपत्यागमाराऽपि सिद्धिरुच्यते ।

उक्त च—“ वारसहिं जोयणेहिं सिद्धी सम्बट्टसिद्धाठ ॥ ”

छाया—आश्चर्यमियोगेनैः सिद्धि सर्वाधिसिद्धात्—इति ॥

लोकाग्रमेव चेत् सिद्धिः स्यात्सहिं—

“ निम्मलदगरयवणा तुसारगोवलीरहारसरिषणा ’ ॥

टीकार्थ—जीव जिसमें कृतकार्य हो जाते हैं उसका नाम सिद्धि है यह सिद्धि ईपत्यागमारापृथिवी रूप है यद्यपि लोकाग्र का नाम सिद्धि है जैसा कि यहां कहा है—“ इह बोधिं चरुषाण तत्तय गंतूण सिग्गह ” जीव यहां मनुष्य लोक शरीर को छोड़कर के बड़ा जाकर सिद्ध हो जाते हैं—तो भी यह सिद्ध पद उसका उपलक्षक होने से ईपत्यागमारा पृथिवी भी सिद्ध पद से व्यवहृत हो जाती है

उक्त च—“ वारसहिं जोयणेहिं सिद्धी सम्बट्टसिद्धाठ ”

सर्वाधिसिद्ध से भागे १२ योजन पर सिद्धि है इस तरह सिद्धि ईपत्यागमारा पृथिवीरूप है यदि लोक का अग्रभाग ही सिद्धि है ऐसा माना जाये तो फिर यह वर्णन “ निम्मलदगरयवणा तुसार

सुवार्ध—सिद्ध એક છે, સિદ્ધિ એક છે, પરિનિર્વાણ એક છે અને પરિનિર્વાત એક છે ॥ ૪૮ ॥

ટીકાર્થ—અવ એમાં કૃતકાર્ય થઈ બાક છે, તે સ્થાનનું નામ સિદ્ધિ છે તે સિદ્ધિ ઈપત્યાગમારા પૃથ્વીરૂપ છે એ કે “ ઇહ બોધિ ચરુષાણ ત્તય ગંતૂણ સિગ્ગહ ” અવ અહીંથી મનુષ્યલોક સભાથી શરીરને છોડીને ત્યાં બંધને સિદ્ધ થઈ બાક છે ” આ કથન અનુસાર લોકાગ્રનું નામ સિદ્ધિ છે, તે પણ આ સિદ્ધિપદ તેનું ઉપલક્ષક હોવાથી ઈપત્યાગમારા પૃથ્વી પણ સિદ્ધિપદથી મુદ્દીત થઈ બાક છે કહ્યું પણ છે કે—“ વારસાહ જોયણેહિ સિદ્ધી સમ્બટ્ટસિદ્ધાઠ ’ સર્વાધે સિદ્ધ વિમાનથી આગળ જતા ૧૨ યોજનને અંતરે સિદ્ધસ્થાન છે આ રીતે સિદ્ધિ ઈપત્યાગમારા પૃથ્વીરૂપ જ છે એ લોકના અગ્રભાગને જ સિદ્ધિ માન

યસ્તુ કર્મક્ષયસિદ્ધસ્તસ્ય ધર્મસ્તુ પરિનિર્વાણં ભવતીતિ પરિનિર્વાણસ્વરૂપમાહ—
‘એગે પરિનિવ્વાણે’ इति । પરિનિર્વાણમ્—પરિ=સમન્તાદ્ નિર્વાણં પરિનિર્વાણમ્—
કર્મકૃતસન્તાપાભાવેન શીતલીભવનમ્, તત્ એકમ્=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટમ્ । એકદા
પરિનિર્વાણે સંજાતે પુનસ્તન્ન ભવતીતિ તસ્યૈકત્વં વોધ્યમિતિ ।

યઃ પરિનિર્વાણધર્મયુક્તઃ સ એવ કર્મક્ષયસિદ્ધઃ પરિનિર્વૃતો ભવતીતિ પરિનિ-
ર્વૃતં નિરૂપયતિ—‘એગે પરિનિવ્વુણ’ इति । પરિનિર્વૃતઃ—પરિ=સમન્તાદ્ નિર્વૃતઃ=
સ્વસ્થીભૂતઃ—શારીરિકમાનસિક્રુદુઃખેન સર્વથા રહિત इत्यर्थः । સ ચ એકઃ=એકત્વ-
સંખ્યાવાન્ । એકત્વં ચ દ્રવ્યાર્થતયા વોધ્યમ્ । પર્યાયાર્થતયા ત્વનન્તત્વમ્ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

જો કર્મક્ષય સે સિદ્ધ હોતા હૈં ઉસકા ધર્મ પરિનિર્વાણ હોતા હૈં
હસલિયે અવ સૂત્રકાર પરિનિર્વાણ કા સ્વરૂપ પ્રકટ કરતે હૈં—“એગે
પરિનિવ્વાણે” કર્મક્રુત સન્તાપ કે અભાવ સે શીતલીભૂત હોને કા નામ
પરિનિર્વાણ હૈં । યહ પરિનિર્વાણ એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈં ક્યોં કિ એક-
વાર પરિનિર્વાણ હો જાને પર ફિર દુબારા વહ હોતા નહોં હૈં ।

જો પરિનિર્વાણ ધર્મ સે યુક્ત હોતા હૈં વહી કર્મક્ષય સે સિદ્ધ હુઆ
જીવ પરિનિર્વૃત હોતા હૈં હસલિયે અવ સૂત્રકાર પરિનિર્વૃત કા પ્રરૂપણ
કરતે હૈં “એગે પરિનિવ્વુણ” શારીરિક એવં માનસિક ક્રુદુઃખ સે સર્વથા
રહિત જો જીવ હો જાતા હૈં વહ જીવ પરિનિર્વૃત કહા ગયા હૈં હસ પરિ-
નિર્વૃત મેં દ્રવ્યાર્થતાસે એકત્વ ઓર પર્યાયાર્થતાસે અનન્તત્વ હૈં ॥ સૂ. ૪૮ ॥

કર્મક્ષયથી સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરનાર આત્માનો ધર્મ પરિનિર્વાણ હોય છે.
તેથી હવે સૂત્રકાર પરિનિર્વાણના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—

“એગે પરિનિવ્વાણે” કર્મજનિત સંતાપના અભાવને લીધે શીતલીભૂત
થઈ જવું તેનું નામ પરિનિર્વાણ છે તે પરિનિર્વાણમાં એકત્વ હોય છે, કારણ
કે એકવાર પરિનિર્વાણ થઈ ગયા પછી, તે કાયમ જ રહે છે. તેનો અભાવ
થઈ નથી અને ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ કરવી પડે એવું બનતું નથી

પરિનિર્વાણ ધર્મથી યુક્ત હોય એવો કર્મક્ષયથી સિદ્ધ થયેલો જીવ જ
પરિનિર્વૃત્ત થાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર પરિનિર્વૃત્ત આત્માની પ્રરૂપણ કરે છે.

“એગે પરિનિવ્વુણ” શારીરિક અને માનસિક ક્રુદુઃખથી સર્વથા રહિત
થયેલા જીવને પરિનિર્વૃત્ત કહે છે તે પરિનિર્વૃત્તમાં દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ
એકત્વ છે અને પર્યાયાર્થતાની અપેક્ષાએ અનન્તતા છે. ॥ સૂ. ૪૮ ॥

इत्य सिद्धिं निरूपय सम्प्रति सिद्धिमन्तं निरूपयति—‘ एगे सिद्धे ’ इत्यादि ।
 सिद्ध-सिद्धयति स्म=कृतकृत्योऽभवदिति सिद्धः, सेषतिस्म-अगच्छत् अपुनरावृत्त्या
 लोकाग्रमिति वा सिद्धः, सित=वद् कर्मष्मात्=दग्ध येन स इति निरुक्तीत्या
 सिद्धः । सिद्धम् कर्मप्रपञ्चरहितः । स च एक =एकत्रसम्पाविशिष्ट । एकस्व च
 द्रव्यार्थतया बोध्यम् । पर्यायार्थतया त्वनन्तत्वमपि । अथवा—सिद्धानामनन्तत्वेऽपि
 सिद्धस्वरूप सामान्यमाश्रित्यैकत्वं बोध्यम् ।

एवम् દ્રવ્યાર્થતા કી અપેક્ષા સે એકસંસ્થાવિશિષ્ટ કહા ગયા હૈ તથા પર્યા
 વાર્થતા કી અપેક્ષા સે સિદ્ધિ મેં અનન્તતા હૈ ।

અથવા—કૃતકૃત્યતા કા નામ સિદ્ધિ હૈ લોકાગ્ર કા નામ સિદ્ધિ હૈ
 અગ્નિમાદિકોં કા નામ સિદ્ધિ હૈ ફિર ંી સામાન્ય કી અપેક્ષા હસ મેં
 એકતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે

સિદ્ધિ કા નિરૂપણ કરકે અથ સૂત્રકાર સિદ્ધિવાલે કા નિરૂપણ
 કરતે હિં—“ એગે સિદ્ધે ” જો કૃતકૃત્ય હો જુકે હિં અપુનરાવૃત્તિરૂપ સે જો
 લોકકે અગ્રભાગમેં પહુંચ જુકે હિં । અથવા—વદ્કર્મોં કો જિ-હોને દગ્ધ
 કર દિયા હૈ ષે સિદ્ધ હૈ । એસે ષે સિદ્ધ કર્મ પ્રપન્ચસે રહિત હોતે હિં સિદ્ધ
 મેં એકતા દ્રવ્યાર્થતા કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈ, એસા જાનના ચાહિયે
 તથા પર્યાયાર્થતા કી અપેક્ષાસે અનન્તતા ંી કહી ગઈ હૈ । હસ પ્રકારકે
 સિદ્ધોંમેં અનન્તતા હોનેપર ંી સામાન્યરૂપ સિદ્ધસ્વરૂપ કો લેકર એકતા
 સિદ્ધોં મેં પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।

જામથી પરિશુદ્ધ થયેલો હે.વાથી તેને તે દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ એક કહેલ
 છે પર્યાયામતાની અપેક્ષાએ તે સિદ્ધિમાં અનવતા છે

અથવા—કૃતકૃત્યતાનું નામ સિદ્ધિ છે લોકાગ્રનું નામ સિદ્ધિ છે અગ્નિ
 માદિકોનું નામ સિદ્ધિ છે, છતાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ
 સમજવું જોઈએ

સિદ્ધિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર સિદ્ધોનું (સિદ્ધિમાં ગયેલા આત્મા
 જોત) નિરૂપણ કરે છે—“ એગે સિદ્ધ ” એ કૃતકૃત્ય થઈ ગયા છે, જેઓ
 લોકના અગ્રભાગમાં પહોંચી ગયા છે જેમનું ત્યાંથી સંચારમાં પુનરાગમન
 થવું નથી, જેનાં જીવને સિદ્ધ કહે છે અથવા બદ્ધકર્મોને જેમણે બાળી
 નાખ્યા છે તેઓ સિદ્ધ કહેવાય છે એવા તે સિદ્ધો કમપ્રપન્ચથી રહિત હોય
 છે સિદ્ધમાં દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ એકતા પ્રકટ કરી છે અને પર્યાયામતાની
 અપેક્ષાએ અનવતા પણ કહી છે આ પ્રકારે સિદ્ધોમાં અનવતા દેવા છતાં પણ
 સામાન્યરૂપ સિદ્ધ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ સિદ્ધોમાં એકતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે

યસ્તુ કર્મક્ષયસિદ્ધસ્તસ્ય ધર્મસ્તુ પરિનિર્વાણં ભવતીતિ પરિનિર્વાણસ્વરૂપમાહ—
‘એગે પરિનિવ્વાણે’ इति । પરિનિર્વાણમ્-પરિ=સમન્તાદ્ નિર્વાણં પરિનિર્વાણમ્-
કર્મકૃતસન્તાપાભાવેન શીતલીભવનમ્, તત્ એકમ્=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટમ્ । એકદા
પરિનિર્વાણે સંજાતે પુનસ્તન્ન ભવતીતિ તસ્યૈકત્વં વોધ્યમિતિ ।

યઃ પરિનિર્વાણધર્મયુક્તઃ સ એવ કર્મક્ષયસિદ્ધઃ પરિનિર્વૃત્તો ભવતીતિ પરિનિ-
ર્વૃત્તં નિરૂપયતિ—‘એગે પરિનિવ્વુણ’ इति । પરિનિર્વૃત્તઃ-પરિ=સમન્તાદ્ નિર્વૃત્તઃ=
સ્વસ્થીભૂતઃ-શારીરિકમાનસિકદુઃખેન સર્વથા રહિત इत्यर्थः । સ ચ એકઃ=એકત્વ-
સંખ્યાવાન્ । એકત્વં ચ દ્રવ્યાર્થતયા વોધ્યમ્ । પર્યાયાર્થતયા ત્વનન્તત્વમ્ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

જો કર્મક્ષય સે સિદ્ધ હોના હૈ ડસકા ધર્મ પરિનિર્વાણ હોતા હૈ
હસલિયે અવ સૂત્રકાર પરિનિર્વાણ કા સ્વરૂપ પ્રકટ કરતે હૈ—“એગે
પરિનિવ્વાણે” કર્મકૃત સન્તાપ કે અભાવ સે શીતલીભૂત હોને કા નામ
પરિનિર્વાણ હૈ । યહ પરિનિર્વાણ એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈ ક્યોં કિ એક-
વાર પરિનિર્વાણ હો જાને પર ફિર દુવારા વહ હોતા નહોં હૈ ।

જો પરિનિર્વાણ ધર્મ સે યુક્ત હોતા હૈ વહી કર્મક્ષય સે સિદ્ધ હુઆ
જીવ પરિનિર્વૃત્ત હોતા હૈ હમલિયે અવ સૂત્રકાર પરિનિર્વૃત્ત કા પ્રરૂપણ
કરતે હૈ “એગે પરિનિવ્વુણ” શારીરિક એવં માનસિક દુઃખ સે સર્વથા
રહિત જો જીવ હો જાતા હૈ વહ જીવ પરિનિર્વૃત્ત કહા ગયા હૈ હસ પરિ-
નિર્વૃત્ત મેં દ્રવ્યાર્થતાસે એકત્વ ઓર પર્યાયાર્થતાસે અનન્તત્વ હૈ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

કર્મક્ષયથી સિદ્ધપદ પ્રાપ્ત કરનાર આત્માનો ધર્મ પરિનિર્વાણ હોય છે.
તેથી હવે સૂત્રકાર પરિનિર્વાણના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—

“એગે પરિનિવ્વાણે” કર્મજનિત સંતાપના અભાવને લીધે શીતલીભૂત
થઈ જવું તેનું નામ પરિનિર્વાણ છે તે પરિનિર્વાણમા એકત્વ હોય છે, કારણ
કે એકવાર પરિનિર્વાણ થઈ ગયા પછી, તે કાયમ જ રહે છે. તેનો અભાવ
થઈ નથી અને ફરીથી તેની પ્રાપ્તિ કરવી પડે એવું બનતું નથી

પરિનિર્વાણ ધર્મથી યુક્ત હોય એવો કર્મક્ષયથી સિદ્ધ થયેલો જીવ જ
પરિનિર્વૃત્ત થાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર પરિનિર્વૃત્ત આત્માની પ્રરૂપણા કરે છે.

“એગે પરિનિવ્વુણ” શારીરિક અને માનસિક દુખોથી સર્વથા રહિત
થયેલા જીવને પરિનિર્વૃત્ત કહે છે તે પરિનિર્વૃત્તમા દ્રવ્યાર્થતાની અપેક્ષાએ
એકત્વ છે અને પર્યાયાર્થતાની અપેક્ષાએ અનન્તતા છે. ॥ સૂ. ૪૮ ॥

પ્રાયેણ જીવધર્મા મરુપિતા । મધુના પુત્રભાર્તા જીવોપદેશત્વાત્ પુત્ર-
રૂપાંજીવધર્મા 'પગે સદે' ઇત્યારમ્ય 'વાઘ લુપ્તસે' ઇત્યત્તેન પક્ત્વેનૈવ પ્ર-
પ્યન્તે । સપ્રાણીન્દ્રિયાણા પરમાણ્વાદીનાં પુત્રલાનાં સત્તાન્નુમાનતોડગમ્યસે ।
તથાદિ-ઘગાદિકાર્યતસ્તસ્કારણમૂતસ્ય પરમાણ્વાદઃ સત્તાન્નુમીયસે । ઘટાદિકાર્ય
રૂપાણાં સ્કંધપુત્રલાનાં તુ સાંખ્યચ્છારિક પ્રત્યક્ષત્ત્વં પર સત્તાડગમ્યોપયતે ।

પ્રાય વરકે જીવ કે ધર્મો કા તો પ્રરૂપણ હો ચુકા હૈ અવ જીવ કે
ઉપગ્રાહક-ઉપકારક-હોને સે પુત્રલો કે સ્વરૂપ દિગ્વલાતે હૈ અર્થાત્ "એ
સદે" ઘટ્ટા સે લગાકર "વાઘ લુપ્તસે" યહાં તક કે સુત્ર પાઠ સે એક
સ્વરૂપ સે પ્રરૂપિત કિયે જાતે હૈ । ઇનમેં અતીન્દ્રિય જો પરમાણુ આદિ
પુત્રલ હૈં ડનકી સત્તા અનુમાન સે જાની જાતી હૈં વહ અનુમાન હસ
પ્રકાર સે હૈં—“પરમાણવઃ સન્તિ ઘટાદિ કાર્યાન્યયાનુપપન્તે” ઘગાદિ
રૂપ કાર્યો કી પરમાણુરૂપ કારણ કે અભાવ મેં વસ્ત્તિ નહીં હો સકતી
હૈં—અતઃ પરમાણુ હૈં” ઇસ તરહ સે પરમાણુકે કાર્યમૂત ઘગાદિકોકે પ્રત્યક્ષ
સે ડનકી સત્તા જાની જાતી હૈં યે ઘટાદિરૂપ કાર્ય પુત્રલ કે સ્કંધરૂપ
હોતે હૈં । ઇનકી સત્તા વ્યવહારી જન સાંખ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ સે જાનતે
હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ “ઈન્દ્રિયાનિન્દ્રિયનિમિત્ત વેશતઃ સાંખ્ય
વહારિક” જો જ્ઞાન પાંચ ઇન્દ્રિયોં ઔર મન સે વસ્ત્ત્વ હોતા હૈં વહ
સાંખ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ કહા ગયા હૈં કર્યોં કિ યેસે જ્ઞાન મેં એકવેશ સે
વિશદતા રહતી હૈં પૂર્ણરૂપ સે નહીં । ઘટપટાદિ જિતને બી વધાર્યે હૈં યે

હવે છવના ધર્મોની પ્રરૂપણા તેા પૂરી થઈ ગઈ છે છવનુ ઉપગ્રાહક
(ઉપકારક) હોવાને કારણે હવે પુત્રલોનુ સ્વરૂપ બતાવવામા આવે છે—

એ સદે' આ સુત્રથી લઈને 'વાઘ લુપ્તસે' પદાન્તના સુત્રપાઠ
દ્વારા તે પુત્રલોનુ એકત્વ પ્રતિપાદિત કરવામાં આવ્યુ છે એ પરમાણુ આદિ
પુત્રલ ઈન્દ્રિયગમ્ય નથી તેમનુ અસ્તિત્વ નીચેનાં અનુમાનો દ્વારા બહી
ચકાય છે 'પરમાણવા સન્તિ ઘટાદિકાર્યાન્યયાનુપપન્તે' ઘટાદિરૂપ કાર્યોની
પરમાણુરૂપ કારણનુ અભાવમાં ઉત્પત્તિ જ થઈ શકતી નથી તેથી પરમાણુના
કાયમૂત ઘટાદિકોને બેવાથી તેમનુ અસ્તિત્વ બહી ચકાય છે તે ઘટાદિરૂપ
કાય પુત્રલના સ્કંધરૂપ કોય છે તેમનુ અસ્તિત્વ વ્યવહારીજન સાંખ્યવહારિક
પ્રત્યક્ષથી બહી શકે છે એ જ્ઞાન 'ઈન્દ્રિયાનિન્દ્રિયનિમિત્ત વેશતઃ સાંખ્યવહારિક'
પાંચ ઇન્દ્રિયોં અને મનની સંકાયતાથી ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાનને "સાંખ્ય
વહારિક પ્રત્યક્ષ" કહે છે કારણ કે બેવા જ્ઞાનમાં એક વેશની અપેક્ષાએ
વિશદતા રહે છે—પૂર્ણરૂપે રહેતી નથી ઘટપટ વગેરે એ વધાર્યો છે તે સ્કંધ

મૂલમ્—એગે સદે । એગે રૂવે । એગે ગંધે । એગે રસે । એગે ફાસે ।
એગે સુવિમસદે । એગે દુવિમસદે એગે સુરૂવે । એગે દુરૂવે । એગે
દીહે । એગે હસ્સે । એગે વટ્ટે । એગે તંસે । એગે ચ્ચરંસે । એગે
પિહુલે । એગે પરિમંડલે । એગે કિળ્હે । એગે ણીલે । એગે
લોહિયે । એગે હલિદે । એગે સુવિકલ્લે । એગે સુવિમગંધે । એગે
દુવિમ ગંધે । એગે તિત્તે । એગે કહુણે । એગે કસાણે । એગે અંવિલે ।
એગે મહુરે । એગે કક્કલ્લે જાવ લુલ્લે ॥ સૂ. ૪૯ ॥

છાયા—એકઃ શબ્દઃ । એકં રૂપમ્ । એકો ગન્ધઃ । એકો રસઃ એકઃ-સ્પર્શઃ ।
એકઃ સુરભિશબ્દઃ । એકો દુરભિશબ્દઃ । એકં સુરૂપમ્ । એકં દૂરૂપમ્ એકં દીર્ઘમ્ ।
એકં હ્રસ્વમ્ । એકં વૃત્તમ્ । એકં ત્ર્યસ્રમ્ । એકં ચતુરસ્રમ્ । એકં પૃથુલમ્ એકઃ કૃષ્ણઃ ।

સર્વ સ્કન્ધરૂપ હૈં । પુદ્ગલ કો શાસ્ત્રકારોં ને દો વિભાગોં મેં વિભક્ત કિયા
હૈં એક પરમાણુરૂપ વિભાગ મેં ઓર દૂસરે સ્કન્ધરૂપ વિભાગ મેં—પરમાણુ
કિસી ઓ ઇન્દ્રિય સે ગમ્ય નહીં હોતે હૈં—અતઃ ડનકી સત્તા કાર્યરૂપ
અનુમાન સે હી જાની જાતી હૈં તથા સ્કન્ધરૂપ પુદ્ગલ કી સત્તા ઇન્દ્રિય-
જન્ય પ્રત્યક્ષ સે જાની જાતી હૈં । ‘એગે સદે’ ઇત્યાદિ ॥ ૪૯ ॥

મૂલાર્થ—શબ્દ એક હૈં, રૂપ એક હૈં, ગન્ધ એક હૈં, રસ એક હૈં, સ્પર્શ
એક હૈં સુરભિશબ્દ એક હૈં દુરભિશબ્દ એક હૈં સુરૂપ એક હૈં દૂરૂપ એક
હૈં દીર્ઘ એક હૈં હ્રસ્વ એક હૈં વૃત્ત એક હૈં ત્ર્યસ્ર એક હૈં ચતુરસ્ર એક હૈં

૩૫ જ હોય છે શાસ્ત્રકારોએ પુદ્ગલના બે વિભાગ પાડ્યા છે—(૧) પરમાણુ
૩૫ વિભાગ અને (૨) સ્કન્ધ૩૫ વિભાગ પરમાણુ કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી ગમ્ય
(અનુભવી શકાય એવા) નથી, તેથી તેમની સત્તા (અસ્તિત્વ) કાર્ય૩૫
અનુમાનથી જ બાણી શકાય છે, તથા સ્કન્ધ૩૫ પુદ્ગલની સત્તા (અસ્તિત્વ)
ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષથી (અનુભવથી) બાણી શકાય છે

“એગે સદે” ઇત્યાદિ ॥ ૪૯ ॥

મૂલાર્થ—શબ્દ એક છે, ૩૫ એક છે, ગંધ એક છે, રસ એક છે,
સ્પર્શ એક છે, સુરભિશબ્દ (મધુર શબ્દ) એક છે, દુરભિ શબ્દ એક છે,
સુરૂપ એક છે, દૂરૂપ એક છે, દીર્ઘ એક છે, હ્રસ્વ એક છે, વૃત્ત (રે)

एको नीलः । एको लोहित । एको हारिद्र । एकं शुक्लः । एकं सुरमिगन्ध ।
 एको दुरमिगन्धः । एकः तिक्त । एकं कटुकः । एकं कषायः । एकं अम्लः ।
 एको मधुरः । एकः कर्कशो यावत् स्पर्श ॥ सू० ४९ ॥

टीका—‘ एगे सवे ’ इत्यादि—

शब्दः—शब्दश्च ते=अभिधीयतेऽर्थोऽनेनेति शब्दः, श्रोत्रेन्द्रियग्राह्यनियतक्रम
 वर्णात्मको ध्वनि । स एका=एकत्वस्वरूपाविशिष्टः । शब्दो यद्यपि नामस्थापनादि
 भेदेष्वविविधः, तथापि शब्दत्वसामान्यमाभित्यैकत्वं बोध्यमिति । तथा—रूपम्-
 रूप्यते=प्रवलोक्यते इति रूपम्-आकारमध्वर्विषयः तत्र-एकम्=एकत्वस्वरूपावि

पृष्ठल एक है परिमण्डल एक है कृष्ण एक है नील एक है लोहित एक
 है हारिद्र एक है शुक्ल एक है सुरमिगन्ध एक है दुरमिगन्ध एक है
 तिक्तरस एक है कटुकरस एक है कषायरस एक है अम्लरस एक है
 मधुररस एक है कर्कश स्पर्श एक है यावत् स्पर्शस्पर्श एक है ।

टीકાર્થ—જિસ્કે દ્વારા અર્થ કા કપન કિયા જાતા હૈં વહ શબ્દ હૈં
 વૈસા વહ શબ્દ શ્રોત્રેન્દ્રિય સે ગ્રાહ્ય નિયતક્રમવર્ણરૂપ ધ્વનિસ્વરૂપ
 હોતા હૈં । વહ ધ્વનિરૂપ શબ્દ એકત્વસ્વરૂપાવિશિષ્ટ હૈં યદ્યપિ શબ્દ નામ
 સ્થાપના શબ્દ આદિ કે ભેદ સે ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં તથાપિ
 શબ્દસ્વરૂપ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે વહ એક હૈં, જો દેખા જાતા હૈં
 વસ્તુકા નામ રૂપ હૈં વહ રૂપ આકારરૂપ હૈં, અધુ ઇન્દ્રિય સે વહ ગ્રાહ્ય
 હોતા હૈં રૂપત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે હસમેં એકતા કહી ગઈ હૈં વહાં

એક છે, ધ્વનિ (ત્રિઠાણ) એક છે, અતુરસ (અતુરઠાણ) એક છે, પૃથ્વ
 એક છે, વરિમલ એક છે કૃષ્ણ એક છે, નીલ એક છે, લોહિત (લાલ રંગ)
 એક છે હારિદ્ર (પીળા રંગ) એક છે શુક્લવણ એક છે, સુરભિમધ એક
 છે, દુરભિમધ એક છે, તિક્તરસ (તીખો સ્વાદ) એક છે, કટુવે રસ એક
 છે, કષાયરસ એક છે અમ્લરસ એક છે, મધુરરસ એક છે, કર્કશસ્પર્શ એક
 છે અને રૂપસ્પર્શ પચન્તના પ્રત્યેક સ્પર્શ માં પણ એકત્વ છે

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા અર્થનું ઠરાવ કરાય છે તે શબ્દ છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય
 દ્વારા ગ્રાહ્ય નિયતક્રમવર્ણરૂપ ધ્વનિસ્વરૂપ હોય છે તે ધ્વનિરૂપ શબ્દ એક હોય
 છે જો કે શબ્દ નામ સ્થાપના શબ્દ આદિના ભેદથી તેને ચાર પ્રકારનો કહ્યો
 છે, છતાં પણ શબ્દસ્વરૂપ સામાન્ય લક્ષણની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ પ્રકટ
 કરવામાં આવ્યું છે એ દેખવામાં આવે છે તે રૂપ છે તે રૂપ આકારરૂપ છે
 અને અધુરેન્દ્રિય વડે ગ્રાહ્ય હોય છે રૂપત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકતા
 કહી છે અહીં જેમાં જેમાં એકત્વ પ્રકટ કર્યું છે તે સામાન્યની અપેક્ષાએ જ

શિષ્ટમ્ । એકત્વં ચ સામાન્યમાશ્રિત્ય વોધ્યમ્ । इति सर्वत्र संयोज्यम्, तथा-
 ગન્ધઃ-ગન્ધ્યતે=આત્રાયતે इति गन्धः-घ्राणविषयः । स च एकः=एकत्वसंख्या-
 विशिष्टः । तथा-रसः-रस्यते=आस्वाद्यते इति रसः-रसनेन्द्रियविषयः स च एकः ।
 तथा-स्पर्शः-स्पृश्यते=स्पर्शविषयीक्रियते इति स्पर्शः-त्वग्निन्द्रियविषयः । स च
 एकः । इत्थं શબ્દાદીન સામાન્યેનાભિધાય સમ્પતિ તાનેવ વિશેષત આહ । તત્ર પ્રથમં
 શબ્દસ્ય भेदद्वयमाह । तथाहि-सुरमिशब्दः-शुभशब्दो मनोज्ञशब्द इति यावत् ।
 स एकः । दुरमिशब्द-अशुभशब्दः अमनोज्ञशब्द इति यावत् । स एकः । अन्येऽपि
 શબ્દભેદા અત્રૈવાન્તર્ભૂતા વિજ્ઞેયાઃ ।

જિનમેં એકત્વ કહા ગયા હૈ વહ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે હી કહા ગયા હૈ,
 ऐसा जानना चाहिये, घ्राणेन्द्रिय द्वारा जो सूंघा जाता है वह गन्ध है
 यह भी गन्धत्व सामान्य की अपेक्षा से एक है, रसना इन्द्रिय से जिस
 का स्वाद लिया जाता है वह रस है यह रस भी रसत्व सामान्य की
 अपेक्षा से एक है, स्पर्शन इन्द्रिय से जो छूकरके जाना जाता है वह
 स्पर्श है यह स्पर्श यद्यपि आठ प्रकार का कहा गया है फिर भी सामा-
 न्य की अपेक्षा से यह एक है, इस प्रकार से सामान्यतः शब्दादिकों
 का कथन करके अब सूत्रकार उन्हीं का विशेषरूप से कथन करते हैं-
 इसमें सर्वप्रथम शब्द के दो भेद वे प्रकट करते हैं-शब्द के वे दो भेद
 सुरमिशब्द और दुरमिशब्दरूप से हैं शुभशब्द या मनोज्ञशब्दका नाम
 सुरमिशब्द है यह एक इसलिये कहा गया है कि इसमें शब्दत्वसामान्य
 रूप धर्म रहता है, अशुभशब्द या अमनोज्ञ श्रोत्रेन्द्रिय को न रुचे ऐसे

પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે, એમ સમજવું. ઘ્રાણેન્દ્રિ દ્વારા જે સૂંઘવામાં આવે
 છે, તેનું નામ ગન્ધ છે તેમાં પણ ગન્ધત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ છે.
 જીભ દ્વારા જેનો સ્વાદ લેવાય છે, તે રસ છે. તેમાં પણ રસત્વસામાન્યની
 અપેક્ષાએ એકત્વ છે. સ્પર્શેન્દ્રિયની સહાયતાથી જે સ્પર્શજ્ઞાન થાય છે, તેમાં
 પણ એકત્વ છે. જે કે સ્પર્શના આઠ પ્રકાર છે, તેા પણ સ્પર્શત્વસામાન્યની
 અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ સમજવું. આ પ્રકારે શબ્દાદિકૈતું સામાન્ય કથન કરીને
 હવે સૂત્રકાર તેમની વિશેષ પ્રપંચા કરે છે

પહેલાં તેઓ શબ્દના બે ભેદોનું કથન કરે છે-તે બે ભેદ નીચે પ્રમાણે
 છે-(૧) સુરભિ શબ્દ. અથવા મનોજ્ઞ શબ્દ, (૨) દુરભિ શબ્દ અથવા અમ-
 નોજ્ઞ-કર્ણેન્દ્રિયને ન ગમે એવો શબ્દ. સુરભિ શબ્દમાં એકત્વ પ્રકટ કરવાનું
 કારણ એ છે કે તેમાં શબ્દત્વ સામાન્યરૂપ ધર્મ રહેલો હોય છે. દુરભિ શબ્દમાં

एको नील । एको लोहित । एको हारिद्र । एकं शुक्ल । एकः सुरमिगन्धः ।
 एको दुरमिगन्धः । एक तिक्त । एकं कटुक । एक कषायः । एक अम्लः ।
 एको मधुरः । एकं कर्कशो यावद् रस ॥ सू० ४९ ॥

टीका—‘ एगे सहे ’ इत्यादि—

शब्दः—शब्दपते=अभिधीयतेऽर्थोऽनेनेति शब्दः, आत्रेन्द्रियप्राप्तनियतक्रम-
 वर्णात्मको ध्वनिः । स एक=एकत्वसंख्याविशिष्ट । शब्दो यद्यपि नामस्थापनादि
 भेदैश्चतुर्विधः, तथापि शब्दत्वसामान्यमाभित्यैकत्व बोध्यमिति । तथा—रूपम्-
 रूपपते=अवलोक्यते इति रूपम्-आकारश्चतुर्विधः तस्य—एकम्=एकत्वसंख्यावि-

પૃથુલ એક છે પરિમણ્ડલ એક છે કૃષ્ણ એક છે નીલ એક છે લોહિત એક
 છે હારિદ્ર એક છે શુક્લ એક છે સુરમિગન્ધ એક છે દુરમિગન્ધ એક છે
 તિક્તરસ એક છે કટુકરસ એક છે કષાયરસ એક છે અમ્લરસ એક છે
 મધુરરસ એક છે કર્કશ સ્પર્શ એક છે યાવત્ સ્પર્શ એક છે ।

टीकार्थ—जिसके द्वारा अर्थ का कथन किया जाता है वह शब्द है
 ऐसा वह शब्द ओत्रेन्द्रिय से प्राप्त नियतक्रमबणरूप ध्वनिस्वरूप
 होता है । यह ध्वनिरूप शब्द एकत्वसंख्याविशिष्ट है यद्यपि शब्द नाम
 स्थापना शब्द आदि के भेद से चार प्रकार का कहा गया है तथापि
 शब्दस्वरूप सामान्य की अपेक्षा से यह एक है, जो देखा जाता है
 उसका नाम रूप है यह रूप आकाररूप है, चक्षु इन्द्रिय से यह प्राप्त
 होता है रूपत्व सामान्य की अपेक्षा से इसमें एकता कही गई है यहाँ

એક છે, અમ્લ (ત્રિકોણ) એક છે, ચતુરાશ્ર (ચતુષ્કોણ) એક છે, પૃથુલ
 એક છે, પરિમણ્ડલ એક છે, કૃષ્ણ એક છે, નીલ એક છે, લોહિત (લાલ રંગ)
 એક છે હારિદ્ર (પીળો રંગ) એક છે શુકલરંગ એક છે, દુરમિગન્ધ એક
 છે દુરમિગન્ધ એક છે, તિક્તરસ (તીખો સ્વાદ) એક છે, કટુરસ એક
 છે, કષાયરસ એક છે અમ્લરસ એક છે મધુરરસ એક છે, કર્કશસ્પર્શ એક
 છે અને યાવત્સ્પર્શ પચન્તના પ્રત્યેક સ્પર્શમાં પણ એકત્વ છે

टीकाव—येना दाश अर्थानु कथन कथयते ते शब्दः । ते ओत्रेन्द्रिय
 दाश प्राप्ता नियतक्रमवर्णरूप ध्वनिस्वरूपेण । ते ध्वनिरूप शब्दः ।
 ते के शब्द नाम स्थापना शब्द आदिना भेदो तेन चार प्रकारेण कथो
 ते, तथापि पञ्च शब्दस्वरूप सामान्य लक्षणानी अपेक्षाके तेभां ऐक्य प्रकट
 करणभां आनुते । ते देवणामां आवेते ते रूपे । ते रूप आकाररूपे ।
 ते चक्षु इन्द्रियेन चक्षे प्राप्ता । ते रूप सामान्यनी अपेक्षाके तेभां ऐक्य
 इति । अर्थां केभां केभां ऐक्य प्रकट कथ्यते ते सामान्यनी अपेक्षाके च

વૃત્તત્વેન એકમિતિ । તથા-ત્ર્યસં-તિસ્રઃ અસ્રયઃ કોણા અસ્યેતિ ત્ર્યસં-ત્રિકો-
ણમ્ । પૂર્વવચ્ચેદમપિ ચતુર્વિધમ્ । તત્ત્વ એકમ્-ત્ર્યસ્રત્વસામાન્યાપેક્ષયા । તથા-
ચતુરસ્રં-ચતુષ્કોણમ્ । ઇદમપિ પૂર્વવચ્ચતુર્વિધમ્ । એકત્વં ચાસ્ય સામાન્યાપેક્ષયા
બોધ્યમ્ । તથા-પૃથુલ=વિસ્તીર્ણમ્ । તત્ત્વ એકમ્=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટમ્ । અસ્મિન્
વિષયેऽન્યત્ર યત્ આયતમુચ્યતે, તદેવ ચેહ દીર્ઘહ્રસ્વપૃથુલશબ્દૈર્વિભજ્યોચ્યતે ।
આયતધર્મત્વાદ્દીર્ઘાદ્યપિ આયતમ્ । તત્ત્વ આયતં પ્રતરઘનશ્રેણિભેદાત્ત્રિવિધમ્ ।
એકૈકં પુનઃ સમપ્રદેશાવગાઢ વિષમપ્રદેશાવગાઢત્વેન દ્વિવિધમિતિ, પદ્વિવિધમાયતમ્ ।
યચ્ચાદૌ આયતભેદયોઃ હ્રસ્વદીર્ઘયોરભિયાનં, તત્ વૃત્તાદિપ્રાયતસ્યૈવ પ્રાયઃ સામા-

ફિર મી વૃત્તત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે યહ એક કહા ગયા હૈ । ત્રીન
કોણ જિસ્ત સંસ્થાન મેં હોતે હૈં ઉસકા નામ ત્ર્યસ્ર હૈ પહિલે કી તરહ
યહ મી ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ ફિર મી ત્ર્યસ્રત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા
યહ એક કહા ગયા હૈ અસ્ર નામ કોને કા હૈ જિસ્ત સંસ્થાન મેં ચાર
કોને હોતે હૈં વહ ચતુરસ્ર સંસ્થાન હૈ વિસ્તીર્ણ સંસ્થાન કા નામ આયત
સંસ્થાન હૈ યહ આયત સંસ્થાન મી એક હૈ ઇસ વિષય મેં જો અન્યત્ર
આયત કહા ગયા હૈ વહી યહાં દીર્ઘ હ્રસ્વ પૃથુલશબ્દોં દ્વારા વિભક્ત કર
કે કહા ગયા હૈ આયત કે ધર્મ હોને સે દીર્ઘાદિક મી આયત હૈ । યહ
આયત પ્રતર ઘન ઓર શ્રેણિ કે ભેદસે ત્રિવિધ હોતા હૈ ઇનમેં એક એક
આયત સમપ્રદેશાવગાઢ ઓર વિષમપ્રદેશાવગાઢ કે ભેદ સે દો ૨ પ્રકાર
કા હોના હૈ । ઇસ તરહ સે આયત છહ પ્રકાર કા હો જાતા હૈ આદિ મેં
જો આયત કે ભેદ હ્રસ્વદીર્ઘ કહે ગયે હૈં, વે ઇસ વાત કો ચતાને કે લિયે

જે સંસ્થાન (આકાર) મા ત્રણ ખૂણા હોય છે, તે સંસ્થાનને ત્ર્યસ્ર
(ત્રિકોણાકાર) સંસ્થાન કહે છે વૃત્તસંસ્થાનની જેમ તેના પણ ચાર પ્રકાર
છે, પરંતુ ત્ર્યસ્રત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને એક કહેવામાં આવેલ છે
અસ્ર એટલે ખૂણા જે સંસ્થાનમાં ચાર ખૂણા હોય છે તે સંસ્થાનને ચતુરસ્ર
સંસ્થાન કહે છે વિસ્તીર્ણ સંસ્થાનને આયત સંસ્થાન કહે છે આ આયત
સંસ્થાન પણ એક છે આ વિષયને અનુલક્ષીને ફરીથી જે આયત સંસ્થાનની
વાત કરવામાં આવી છે, તે દીર્ઘ, હ્રસ્વ, પૃથુલ આદિ શબ્દો દ્વારા વિભક્ત
કરીને આયત સંસ્થાનની જ વાત કરી છે એમ સમજવું, કાચુ કે આયત
સંસ્થાનના ધર્મરૂપ દીર્ઘ, હ્રસ્વ આદિ પણ આયત જ છે તે આયતના
(૧) પ્રતર, (૨) ઘન (૩) શ્રેણિના ભેદથી ત્રણ પ્રકાર હોય છે, તે પ્રત્યેકના
સમપ્રદેશાવગાઢ અને વિષમપ્રદેશાવગાઢ નામના બળે ભેદ પડે છે આ રીતે
આયતના કુલ છ ભેદ છે. શરૂઆતમાં આયતના જે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ નામના,

अथ सुरूपादारम्यं शुक्रपर्यन्तान् रूपस्य चतुर्दश भेदानाह—' एते सुरूपे ' इत्यादिना । सुरूपम्—शुभ्ररूपं मनोहररूपम् इति यावत् । तच्चैकम्—दूररूपम्—अशुभ्ररूपम्—भ्रमनोहररूपमिति यावत् । तच्चैकम् । तथा—दीर्घम्=मायतम् । तच्चैकम् । इत्थं दीर्घमिभ, तदप्येकम् । तथा — वृत्तश्चतुर्दशपृष्ठपरिमण्डलाख्याः पञ्चस्कन्धसम्पानमद्या बोध्या । तत्र — वृत्तं = वृत्तसम्पान मोदकवत् । तच्च प्रतरयनभेदाद् द्विविधम् । तदपि पुनः मत्स्येकं समभवेशावगाह विषमभवेशावगाहभेदाद् द्विविधमित्येवं वृत्तचतुर्विधम् । चतुर्विधमपीदं वृत्तं

शब्दका नाम दुरभिषाब्द है यह सामान्यकी अपेक्षासे एक है अन्य और भी जो शब्द भेद हैं उनका अन्तर्भाव इन्हीं को भेदों में हो जाता है।

अब स्वरूप से लेकर शुक्लपर्यन्त जो रूप के १४ भेद हैं वे प्रकट किये जाते हैं—“एगो स्वरूपे” शुभरूप या मनोज्ञरूप का नाम स्वरूप है यह स्वरूप एक है अशुभरूप या अमनोज्ञरूप का नाम वृरूप है यह भी एक है दीर्घ, आयत, वृत्त तथा घृत्त-गोल, श्यस्र-सिकोण, चतुरस्र-औ कोर आयत और परिमण्डल से सब भी एक है घृत्त आदि ये पाँच स्क्व सस्र्थान के भेद हैं मोदककी तरह जो आकार गोल होता है वह घृत्तसंस्थान है यह घृत्तसंस्थान प्रतर और घन के भेद से दो प्रकार होता है इन दोनों के भी समप्रवेशावगाह और विषमप्रवेशावगाह ऐसे दो २ भेद और होते हैं इस तरह घृत्तसंस्थान चार प्रकार का होता है

પણ મજલ સામાન્યની અપેક્ષાએ કોઈતે છે યજ્ઞના બીજ ને કોરો છે તેમનો સમાવેશ આ બે કોરોમાં જ થઈ જાય છે હવે મુરખો લઈને શુદ્ધ પર્વતના ને રૂપના ૧૪ કોરો છે તેમને પ્રકટ કરવામાં આવે છે

"વૌ સુલૈ" શુભરૂપ કે મનોરા રૂપને મુશ્કેલી છે તે બોલે છે. આશુભ રૂપ કે અમનોરા રૂપને દુરૂપ કહે છે તે પણ બોલે છે. રાવી, આયત, હર, વૃત્ત (જોગાકાર) પણ (ત્રિકોણાકાર) અતુર (ચાલુશીખું), આયત અને પરિમલ, બે પ્રત્યેકમાં પણ બેકત સમજવું બેકત. વૃત્ત આદિ પાંચ રૂપ સંસ્થાનાના બોલે છે.

લાડુના જેમ જેનો આકાર બોળ હોય છે તેને વૃત્ત સંસ્થાન કહે છે તે વૃત્ત સંસ્થાનના બે ભેદ છે—(૧) પ્રવર અને (૨) ઘન. તે જાન્યેના પશુ નીચે પ્રમાણે બે ભેદો પડે છે—(૧) સમપ્રદેશાવનક અને (૨) વિભાગપ્રદેશાવનક. આ રીતે વૃત્તસંસ્થાનના આર પ્રકારનું હોય છે છતાં પણ વૃત્તવ્ય સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને એક કહેવામાં આવેલ છે.

વૃત્તત્વેન એકમિતિ । તથા-ગ્ગ્ગ-તિસ્ત્રઃ અસ્ત્રયઃ ક્રોળા અસ્યેતિ ત્ર્યસં-ત્રિકો-
ણમ્ । પૂર્વવચ્ચેદમપિ ચતુર્વિધમ્ । તત્ત્વ એકમ્-ત્ર્યસત્ત્વસામાન્યાપેક્ષયા । તથા-
ચતુરસં-ચતુષ્કોણમ્ । इदमपि पूर्ववच्चतुर्विधम् । एकत्वं चास्य सामान्यापेक्षया
बोधम् । तथा-पृथुल=विस्तीर्णम् । तच्च एकम्=एकत्वं संख्याविशिष्टम् । अस्मिन्
विषयेऽन्यत्र यत् आयतमुच्यते, तदेव चेह दीर्घह्रस्वपृथुलशब्दैर्विभज्योच्यते ।
आयतधर्मत्वाद् दीर्घाद्यपि आयतम् । तच्च आयतं प्रतरघनश्रेणिभेदात्त्रिविधम् ।
एकैकं पुनः समप्रदेशावगाढ विषमप्रदेशावगाढत्वेन द्विविधमिति, षड्विधमायतम् ।
यच्चादौ आयतभेदयोः ह्रस्वदीर्घयोरभिधानं, तत् वृत्तादिष्वायतस्यैव प्रायः समा-

ફિર મો વૃત્તત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે યહ એક કહા ગયા હૈ । ત્રીન
કોળ જિસ સંસ્થાન મેં હોતે હૈં ઉસકા નામ ત્ર્યસ હૈ પહિલે કી તરહ
યહ મો ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ ફિર મો ત્ર્યસત્ત્વ સામાન્ય કી અપેક્ષા
યહ એક કહા ગયા હૈ અસ્ત્ર નામ કોને કા હૈ જિસ સંસ્થાન મેં ચાર
કોને હોતે હૈં વહ ચતુરસ સંસ્થાન હૈ વિસ્તીર્ણ સંસ્થાન કા નામ આયત
સંસ્થાન હૈ યહ આયત સંસ્થાન મો એક હૈં ઇસ વિષય મેં જો અન્યત્ર
આયત કહા ગયા હૈ વહી યહાં દીર્ઘ હ્રસ્વ પૃથુલશબ્દોં દ્વારા વિભક્ત કર
કે કહા ગયા હૈ આયત કે ધર્મ હોને સે દીર્ઘાદિક મો આયત હૈ । યહ
આયત પ્રતર ઘન ઓર શ્રેણિ કે ભેદસે ત્રિવિધ હોના હૈં ઇનમેં એક એક
આયત સમપ્રદેશાવગાઢ ઓર વિષમપ્રદેશાવગાઢ કે ભેદ સે દો ૨ પ્રકાર
કા હોના હૈ । ઇસ તરહ સે આયત છહ પ્રકાર કા હો જાતા હૈ આદિ મેં
જો આયત કે ભેદ હ્રસ્વદીર્ઘ કહે ગયે હૈં, વે ઇસ વાત કો બતાને કે લિયે

જે સંસ્થાન (આકાર) મા ત્રણ ખૂણા હોય છે, તે સંસ્થાનને ત્ર્યસ
(ત્રિકોણાકાર) સંસ્થાન કહે છે વૃત્તસંસ્થાનની જેમ તેના પણ ચાર પ્રકાર
છે, પરંતુ ત્ર્યસત્ત્વ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેને એક કહેવામા આવેલ છે.
અસ્ત્ર એટલે ખૂણા જે સંસ્થાનમાં ચાર ખૂણા હોય છે તે સંસ્થાનને ચતુરસ
સંસ્થાન કહે છે વિસ્તીર્ણ સંસ્થાનને આયત સંસ્થાન કહે છે આ આયત
સંસ્થાન પણ એક છે આ વિષયને અતુલક્ષીને ફરીથી જે આયત સંસ્થાનની
વાત કરવામા આવી છે, તે દીર્ઘ, હ્રસ્વ, પૃથુલ આદિ શબ્દો દ્વારા વિભક્ત
કરીને આયત સંસ્થાનની જ વાત કરી છે એમ સમજવું, કારણ કે આયત
સંસ્થાનના ધર્મરૂપ દીર્ઘ, હ્રસ્વ આદિ પણ આયત જ છે તે આયતના
(૧) પ્રતર, (૨) ઘન (૩) શ્રેણિના ભેદથી ત્રણ પ્રકાર હોય છે, તે પ્રત્યેકના
સમપ્રદેશાવગાઢ અને વિષમપ્રદેશાવગાઢ નામના બળે ભેદ પડે છે આ રીતે
આયતના કુલ છ ભેદ છે. શરૂઆતમા આયતના જે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ નામના

વેશે મવતીતિ વર્ણનાર્થમ્ । યથાઽય સ્તન્મો લીર્ધ આયત વૃત્તસ્પસ્યમ્પતુરસ્ય
સ્પાદિ । તથા-પરિમણ્ડલમ્-પરિમણ્ડલપસ્થાન-વલપાકારમિતિ યાવત્ । યસ્મ
પ્રકમ્=પ્રકૃતસસપાવિશિષ્ટમ્ । યથાપીદ પ્રતરધનમેદાદ્ દ્વિવિધ, તથાપિ સામાન્ય
માભિત્યૈક ઓધ્યમ્ । તથા-રૂપમેદો વર્ણઃ, સ ચ કૃષ્ણનીલસોહિતહારિદ્રધુલ
મેદાદ્ પચ્ચવિધઃ । કૃષ્ણાદયઃ પ્રસિદ્ધાઃ નવરં હારિદ્રઃ=પીતલવર્ણો ત્રિભેયઃ । કપિ
છાદયસ્તુ કૃષ્ણાદિ સસર્ગજન્યા इति ન તેષા પૃથગુપ-યાસ કૃતઃ । કૃષ્ણાદિપુ
પ્રત્યેકપ્રેક્ત્વ સામાન્યચિન્નત્વા ઓધ્યમ્ । અથ ગન્ધમેદાનાહ-‘એ સુરભિગન્ધે,
એ દુરભિગન્ધે’ इति । સુરભિગન્ધ-સુરભિઃ=મનોહરઃ સ વાસી ગન્ધમેતિ સુરભિ

કહે ગયે છે કે વૃત્તાદિકોં મેં આયત કા હી પ્રાપ્ય સમાવેશ હોતા હૈ
જીસે યહ સ્તન્મ લીર્ધ હૈ આયત હૈ વૃત્ત હૈ અસ્ય હૈ ઓર અતુરસ્ય હૈ
इत्यादि, तथा वलय के आकार जो संस्थान होता है वह परिमण्डल
संस्थान कहा गया है यह परिमण्डल संस्थान भी एकत्र सस्यविशिष्ट
है यद्यपि यह प्रतर और धन के भेद से दो प्रकार का होता है फिर भी
यह सामान्य की अपेक्षा से एक ही कहा गया है, रूप का ही नाम वर्ण
है और यह वर्ण कृष्ण नील लोहित हारिद्र और शुक्ल के भेद से पाच
प्रकार का कहा गया है पीत (पीले) वर्ण का नाम हारिद्र है कृष्णादि
वर्णों के संसर्ग से ही कपिशादिक वर्ण बनते हैं अतः इनका पृथक् रूप
से कथन नहीं किया है इन कृष्णादिकों में से प्रत्येक वर्ण में एकत्र
सामान्य की विषयता से ही कही गई जाननी चाहिये, सुरभिगन्ध और
दुरभिगन्ध के भेद से गन्ध दो प्रकार का होता है मनोहलगन्ध का नाम

લેદો કહ્યા છે તે બે વાતને પ્રકટ કરવા માટે કહેવામાં આવેલ છે કે વૃત્તા
દિકોમાં આવતો સામાન્ય રીતે સમાવેશ થઈ જાય છે એમકે આ સ્તભ
લીર્ધ છે, આયત છે, વૃત્ત છે અસ્ય છે અતુરસ્ય છે ઇત્યાદિ.

વલપના આકારના સંસ્થાનને પરિમણ્ડલ સંસ્થાન કહે છે તેના પચ્ચ
પ્રતર અને ધનના બેદથી બે પ્રકાર પડે છે પરન્તુ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં
બેકત્વ છે ફપનું નામ જ વર્ણ છે તેના નીચે પ્રમાણે પાચ પ્રકાર કહ્યા છે

૧) કૃષ્ણવણ (૨) નીલવણ (૩) લાલવણ (૪) પીળાવણ અને (૫) સફેદ
વણ કૃષ્ણાદિ વણના સસર્ગથી જ કપિશાદિક વર્ણો બને છે તેથી જ્યાં
તેમનું અલગરૂપે કથન કર્યું નથી. કૃષ્ણ આદિ પ્રત્યેક વણમાં સામાન્યની
અપેક્ષાએ બેકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે એમના બે પ્રકાર છે-(૧) સુરભિ
ગન્ધ, અને (૨) દુરભિગન્ધ મનોહર ગન્ધને સુરભિ ગન્ધ અને અમનોહર ગન્ધને

ગન્ધ:-શુભગન્ધો મનોજ્ઞગન્ધ इति यावत् । स च एकः । एकत्वं च सामान्यापेक्षया । तथा-दुरभिगन्ध:-दुरभिः=अमनोज्ञः, स चासौ गन्धश्चेति दुरभिगन्धः-अशुभगन्धः अमनोज्ञगन्ध इति यावत् । स च एकः । एकत्वं सामान्यापेक्षया । अथ रसस्य पञ्च भेदानाह-‘ एगे तिक्ते ’ इत्यादिना । तत्र-तिक्तः, कटुकः, कषायः, अम्लः, मधुरः । तिक्तादिषु सामान्यविवक्षयैकत्वं बोध्यम् । लवणस्तु संसर्गजो रस इति पृथङ्नोक्तः । अथ स्पर्शस्य कर्कशादीन् अष्टभेदानाह-‘ एगे कक्कसे जाव लुक्खे ’ इत्यनेन । तत्र-कर्कशः=कठिनः, यावत्-यावत्करणात्-मृदु गुरुलघुशीतोष्णस्निग्धरूपाः पट् स्पर्शा ग्राह्याः । तत्र-मृदुः=कोमलः । गुरुः=अधोगमशीलः । लघुः=प्रायस्तिर्यग्ध्वगमनशीलः । शीतः=स्तम्भनस्वभावः ।

સુરભિગન્ધ ઓર અમનોજ્ઞગન્ધ કા નામ દુરભિગન્ધ હૈં इनमें मनोज्ञगन्धरूप सुरभिगन्ध सामान्य की अपेक्षा से ही एक कहा गया है, और अमनोज्ञगन्धरूप दुरभिगन्ध भी सामान्य की अपेक्षा से एक कहा गया है, तिक्त, कटुक, कषाय, अम्ल और मधुर के भेद से रस पाँच प्रकार का कहा गया है इन तिक्तादिकों में सामान्य की विवक्षा से ही एकत्व कहा गया है यद्यपि लवण भी एक रस होता है परन्तु वह स्वतन्त्ररूप से रस नहीं होता है संसर्ग से जन्य होता है इसलिये इसे पृथक् रूप से रस नहीं कहा गया है “एक्के कक्कसे जाव लुक्खे” कर्कश-कठिन यावत्-मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध और रुक्ष इन भेदों से स्पर्श आठ प्रकार का होता है कोमल स्पर्श का नाम मृदु है अधोगमनशील स्पर्श का नाम गुरु है प्रायः तिर्यग् ध्वगमनशील स्पर्श का

દુરભિગન્ધ કહે છે. તે પ્રત્યેક ગંધમા સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ પ્રકટ કરવામા આવ્યું છે.

રસના પાંચ પ્રકાર છે—(૧) તિક્ત (તીજો), (૨) કટુકો, (૩) કષાય (તુરો) (૪) ખાટો અને (૫) મધુરસ તે પ્રત્યેકમાં સામાન્યની અપેક્ષાએ જ એકત્વ કહેવામાં આવ્યું છે જો કે લક્ષણ પછી એક રસ છે, પરન્તુ તેને સ્વતંત્રરૂપે રસ કહી શકાય તેમ નથી, તે સંસર્ગજન્ય હોવાથી તેને અલગ રીતે રસ ગણ્યો નથી. “એકે કક્કસે જાવ લુક્ખે” કર્કશ (કઠિન), મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ (સુગાળો) અને રુક્ષ (ખરબચડો), આ ભેદોથી સ્પર્શ આઠ પ્રકારનો હોય છે કોમલ સ્પર્શને મૃદુ સ્પર્શ કહે છે, અધોગમનશીલ સ્પર્શને ગુરુ સ્પર્શ કહે છે, સામાન્યતઃ તિર્યગ્ ધ્વગમનશીલ સ્પર્શને લઘુ સ્પર્શ કહે છે, સ્તમ્ભન સ્વભાવવાળા સ્પર્શને શીત સ્પર્શ કહે છે.

ઠણો-દાહસ્વભાવઃ । સ્તિગ્ધઃ=ચિક્ષણઃ સંયોગે સતિ સયોગિનાં ધન્યકારણમ્ ।
રુસઃ=નિ સ્નેહ , સયોગ સત્યપિ સંયોગિનામધન્યકારણમ્ । કર્કશાદિપુ પ્રત્યેક
મેકત્વ સામાન્યવિવક્ષયા ધોધ્યમિતિ ॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

इस्य पुद्गलधर्माणामेकता प्रोक्ता । सम्प्रति पुद्गलसयुक्तजीवानां पेक्ष्यादक्ष-
पापस्थानरूपा अप्रशस्तधर्मास्तेषां प्रत्येकमेकत्वं-‘ एगे पाणाइवाए ’ इत्यादिना
‘ दसणसरखे ’ इत्यन्तेन सन्दर्भेण प्रोच्यते—

मूलम्—एगे पाणाइवाए जाव एगे परिग्गहे । एगे कोहे
जाव लोमे । एगे पेज्जे एगे दोसे जाव एगे परपरिवाए । एगा
अरतिरती । एगे मायामोसे, एगे मिच्छादसणसल्ले ॥ सू० ५० ॥

छाया—एकः प्राणातिपातो यावत् एकः परिग्रहः । एकः क्रोधो यावत्

નામ લણુ હે સ્તમ્ભન સ્વભાવ ઘાલે સ્પર્શ કા નામ શીત હે દાહસ્વભાવ
ઘાલે સ્વભાવ કા નામ ઠણુ હે જો સ્પર્શ ચિક્ષના હોતા હે વહ
સ્તિગ્ધ સ્પર્શ હે વહ સ્તિગ્ધ સ્પર્શ સંયોગ કે હોને પર સયોગી પદાર્થો
કે આપસ મેં યત્ન હોને મેં કારણ હોતા હે इन कर्कश आदि स्पर्शों
મેં સે પ્રત્યેક સ્પર્શ મેં સામાન્ય કી અપેક્ષા સે હી એકતા હે એસા
જાનના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

इस प्रकारसे पुद्गलधर्मों में एकता कही । अब पुद्गल सयुक्त जीवोंके
जो अठारह पापस्थानरूप अप्रशस्तधर्म हैं उनमें प्रत्येक में एकता “ एगे
पाणाइवाए ” इत्यादि सूत्रद्वारा “ मिच्छादसणसल्ले ” इस अन्तिम
सूत्र तक के सधर्म से कही जाती है

‘ एगे पाणाइवाए जाव एगे परिग्गहे ’ इत्या० ॥ ५० ॥

मूलार्थ—प्राणातिपात एक है यावत् परिग्रह एक है क्रोध एक है

હાલક સ્વભાવવાળા સ્પર્શને ઠણુ સ્પર્શ કહે છે ધ્રુવાળા સ્પર્શને સ્તિગ્ધ સ્પર્શ
કહે છે આ સ્તિગ્ધ સ્પર્શને કારણે સયોગી પદાર્થો પરસ્પરમાં બંધાય છે આ
કર્કશ આદિ પ્રત્યેક સ્પર્શમાં સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ છે, એમ સમજવું ॥ ૪૯ ॥

આ પ્રમાણે પુદ્ગલ ધર્મોમાં એકતાનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર
પુદ્ગલ-સમુદાય લેવાના છે ૧/ પાપસ્થાનકરૂપ અપ્રશસ્ત ધર્મ છે તે પ્રત્યેકમાં
એકતાનું પ્રતિપાદન કરવા નિમિત્તે “ એગે પાણાઈવાય વી શરૂ કરીને “ મિચ્છ-
દસણસલ્લે ’ યથાન્તર્ગ સૂત્રોનું નિરૂપણ કરે છે—

एगे पाणाइवाए जाव एगे परिग्गहे ” इत्यादि ॥ ५० ॥

મૂળાર્થ—પ્રાણાતિપાત એક છે, પરિગ્રહ એક છે ક્રોધ એક છે, લોભ

લોભઃ । એકં પ્રેમ એકો દ્વેષો યાવત્ એકઃ પરપરિવાદઃ । એકમ્ અરતિરતિ । એકા માયામૃષા, એકં મિથ્યાદર્શનશલ્યમ્ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

ટીકા—‘ એગે પાણાહવાઈ ’ ઇત્યાદિ—

પ્રાણાતિપાતઃ—પ્રાણઃ=ઉચ્છ્વાસાદય, તેપામ્—અતિપાતનં પ્રાણિભ્યો વિયોજનં-પ્રાણાતિપાતો દિસેત્યર્થઃ, ઉક્તં ચ—

“ પચ્ચેન્દ્રિયાણિ ત્રિવિધં વલં ચ ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસમધાન્યદાયુઃ ।

પ્રાણાદૃશૈતે ભગવદ્ધિરુક્તાસ્તેષાં વિયોજીકરણં તુ હિંસા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પ્રાણાતિપાતશ્ચ દ્રવ્યભાવભેદાદ્ દ્વિવિધઃ, વિનાશપરિતાપ સંકલેશ ભેદાદ્ વા ત્રિવિધઃ । યદ્વા—મનમા વાચા કાયેન ચ પ્રાણાતિપાતસ્ય કરણાત્ અનુ-

યાવત્ લોભ એક હૈ રાગ એક હૈ દ્વેષ એક હૈ યાવત્ પર પરિવાદ એક હૈ રતિ અરતિ એક હૈ માયામૃષા એક હૈ મિથ્યાદર્શન શલ્ય એક હૈ । ૫૦ ।

ટીકાર્થ—ઉચ્છ્વાસ આદિકો કા નામ પ્રાણ હૈ ઇન પ્રાણોં કા પ્રાણિયોં સે અલગ કરના ઇસકા નામ પ્રાણાતિપાત—હિંસા હૈ ।

કહા ઓ હૈ—“ પચ્ચેન્દ્રિયાણિ ” ઇત્યાદિ ।

પાંચ ઇન્દ્રિયોં—સ્પર્શન ૫, રસના ૪, ગ્રાણ ૩, ચક્ષુ ૨, કર્ણ,—ત્રીન વલ-મનોવલ, વચનવલ, કાયવલ,—શ્વાસોચ્છ્વાસ, આયુઃ એ ૧૦ પ્રાણ હૈ ઇનમેં સે એકેન્દ્રિય જીવ કે ૪ પ્રાણ હોતે હૈ, દો ઇન્દ્રિય સે લેકર અસંજી પચ્ચેન્દ્રિયોં તક કે જીવોં મેં ક્રમગઃ એક એક ઇન્દ્રિય કી વૃદ્ધિ હોને સે ૯ પ્રાણ તક હોતે હૈ ઓર સંજી પચ્ચેન્દ્રિયોં મેં મનોવલ કી વૃદ્ધિ હોને સે ૧૦ પ્રાણ હોતે હૈ ઇન યથા સંભવ પ્રાણોં કા ઘાત કરના

પર્યન્તના કષાયો એક છે, પ્રેમ એક છે, દ્વેષ એક છે, યાવત્ પરપરિવાદ એક છે, રતિઅરતિ એક છે, માયામૃષા એક છે મિથ્યાદર્શનશલ્ય એક છે ॥૫૦॥

ટીકાર્થ—ઉચ્છ્વાસ આદિ ૩૫ ૧૦ પ્રાણ હોય છે આ પ્રાણોથી જીવોને અલગ (રહિત) કરવા તેનું નામ પ્રાણુતિપાત (હિંસા) છે.

કહ્યું પણ છે—“ પચ્ચેન્દ્રિયાણિ ” ઇત્યાદિ

પાંચ ઇન્દ્રિયો—સ્પર્શેન્દ્રિય, રચના, ગ્રાણ, ચક્ષુ અને કર્ણ, ત્રણ બળ-મનોબળ, વચનબળ અને કાયબળ, શ્વાસોચ્છ્વાસ અને આયુ, આ ૧૦ પ્રાણ ગણાય છે તેમાંથી એકેન્દ્રિય જીવને ચાર પ્રાણ હોય છે, બીજાં ત્રણે અસંજી પચ્ચેન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોમાં ક્રમશઃ એક એક પ્રાણની વૃદ્ધિ થતાં વધારેમાં વધારેનવ પ્રાણ સંભવી શકે છે અને સંજી પચ્ચેન્દ્રિયોમાં મનોબળની વૃદ્ધિની અપેક્ષાએ ઇસ પ્રાણનો સદ્ભાવ હોય છે આ યથાસંભવ પ્રાણોનો ઘાત કરવો તેનું નામ પ્રાણુતિપાત (હિંસા) છે. પ્રાણાતિપાતના અર્થને

मननान्च प्राणातिपातो नवविधः । पुनः क्रोधादिमहात् पद्विंशद्विधो ना भवति ।
स प्राणातिपातश्च एकः—एकत्वसंख्यावान् । एकरत्नं च सामान्यमाश्रित्य बोध्यमिति
मिथ्यादर्शनसंस्मरणपर्यन्तं शान्त्यम् । यावत्करणाद् मृषावादादयो बाध्याः । तत्र—मृषा
वादः—मृषावदनं मृषावादः—मिथ्याभाषणमित्यर्थः । स च एकः । मृषावादश्च
यद्यपि द्रव्यभावमहात् द्विविधः, अमृतोद्गात्र १ भूतनिहन् २ वस्तुवन्तरन्यास ३

इसका नाम हिंसा है यह हिंसारूप प्राणातिपात, द्रव्यप्राणातिपात और
भावप्राणातिपात के भेद से दो प्रकार का कहा गया है

अथवा—विनाश, परिताप और सूक्ष्मलेश के भेद से तीन प्रकार
का भी कहा गया है ।

अथवा—मनसे हिंसा करना मनसे हिंसा कराना और मनसे हिंसा
करनेवालेकी अनुमोदना करना, वचन से हिंसा करना, वचनसे हिंसा
कराना और वचनसे हिंसा करनेवालेकी अनुमोदना करना कायसे हिंसा
करना, कायसे हिंसा कराना और कायसे हिंसा करनेवालेकी अनुमोदना
करना इस प्रकार से भी हिंसा के भेद होते हैं तथा क्रोधादि कषाय के
साथ इनका गुणा करने से हिंसा के भेद ३९ हो जाते हैं इस तरह से
इतने भेदों वाला भी प्राणातिपात एक रूप जो कहा गया है वह सामान्य
की अपेक्षा लेकर ही कहा गया है इसी तरह का कथन मिथ्यादर्शन
शास्त्र तक कह लेना चाहिये यावत् शब्द से मृषावाद आदिकों का ग्रहण
हुआ है झूठ बोलने का नाम मृषावाद है इसका अपर नाम मिथ्याभा-
षण भी है यह एकरत्न संख्याविशिष्ट है यह मिथ्याभाषण मृषापाद
यद्यपि द्रव्य और भाव के भेद से दो प्रकार का है

प्रकार छे—(१) द्रव्य प्राणातिपात अने (२) भाव प्राणातिपात अथवा विनाश,
परिताप अने सूक्ष्मलेशना सेइसी तेना नव प्रकार पञ्च ठहर्ता छे अथवा मनधी
हिंसा करणी, मनधी हिंसा करायवी अने हिंसा करनारने मनधी अनुमोदना
आपनी, वचनधी हिंसा करणी, वचनधी हिंसा करारणी हिंसा करनारने वच-
नधी अनुमोदना आपनी, कायधी हिंसा करणी, कायधी हिंसा करायवी अने
हिंसा करनारने कायधी अनुमोदना आपनी, आ नकारे पञ्च हिंसाना नव
सेइ पठे छे तथा क्रोधादि आर कषायो वठे आ नव सेइतेना सुखाकार करवाणी
कथ उइ सेइ भाष छे आटका सेइवागा प्राणातिपातभा पञ्च से अेइत्य
कठेवाभा आन्यु छे ते सामान्यनी अपेक्षाने कठेवाभा आन्यु छे, जेभ
समवर्तु जेव प्रकारनु कथन मिथ्यादर्शनशास्त्र सुधीना आपरधानके बिसे
प्रदक्ष करतु अर्द्धा “यावत् (सुधी)” पठना प्रयोगद्वारा मृषावाद आदि
पापरधानके प्रदक्ष करवा जेधजे.

નિન્દામિશ્રતુર્વિધો વા । તત્ર-અભૂતોદ્ભાવનં યથા-‘ સર્વગત આત્મા ’ ઇતિ । ભૂત-
નિહ્વો-યથા-‘ નાસ્તિ આત્મા ’ ઇતિ । વસ્ત્વન્તરન્યાસો યથા-ગૌરપિ સન્નિહ્વો-
ઽયમિતિ । નિન્દા યથા-કુષ્ઠો ત્વમસિ-ઇતિ । તથા-અદત્તાદાનમ્-અદત્તસ્ય-દેવ-
ગુરુરાજસ્વામિસાધર્મિકૈરવિતીર્ણસ્ય-અનનુજ્ઞાતસ્ય-સચિત્તાચિત્તમિશ્રલક્ષણસ્ય વસ્તુ
નો યદ્ આદાનં-ગ્રહણમિત્યર્થઃ । તત્ત્વ-એકમ્=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટમ્ । તથા-મૈથુ-
નમ્-મિથુનસ્ય=સ્ત્રીપુંસલક્ષણસ્ય યત્કર્મ તન્મૈથુનમ્-અબ્રહ્મસેવનમિત્યર્થઃ । ઔદા-

અથવા-અભૂતોદ્ભાવનં ભૂતનિહ્વર વસ્ત્વન્તરન્યાસઃ ઔર નિન્દાઃ
હસ પ્રકાર સે ચાર તરહ કા હૈ ઇનમેં જો વસ્તુ જૈસી નહીં હો ઉસે ઉસ
પ્રકારકી કહના હસકા નામ અભૂતોદ્ભાવન હૈ જૈસે આત્માકો સર્વવ્યાપિ
કહના મૌજૂદ્દરતુ કા અપલાપ કરના હસકા નામ ભૂતનિહ્વ હૈ જૈસે
યહ કહના કિ આત્મા નહીં હૈ વસ્તુ કો વિપરીતરૂપ સે કથન કરના
હસકા નામ વસ્ત્વન્તરન્યાસ હૈ, જૈસે ગાય હોતે હુપે ખી ઉસે ઘોડા કહના,
નિંદા કરનેવાલે વચન કહના હસકા નામ નિંદા હૈ જૈસે તુ કુષ્ઠો
(કોઢવાલા) હૈ આદિ, તથા દેવ ગુરુ રાજા સ્વામી એવં સાધર્મિક જન
જનકે દ્વારા અનનુજ્ઞાત (જનકે આજ્ઞા વિના) સચિત્ત અચિત્ત ઔર મિશ્ર-
વસ્તુ કા ગ્રહણ કરના હસકા નામ અદત્તાદાન હૈ યહ અદત્તાદાન ખી
એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈ તથા સ્ત્રી ઔર પુરુષ રૂપ મિથુન કા જો કર્મ હૈ
વહ મૈથુન હૈ હસીકા દૂસરા નામ અબ્રહ્મ સેવન હૈ યદ્યપિ યહ ઔદારિક

અસત્ય લાપચુને મુખાવાહ કહે છે તેનું જીજ્ઞુ નામ મિથ્યાલાપણુ પણુ
છે તે મુખાવાહના દ્રવ્ય અને લાવની અપેક્ષાએ બે ભેદ છે. અથવા (૧) અભૂ
તોદ્ભાવન, (૨) ભૂતનિહ્વ, (૩) વસ્ત્વન્તરન્યાસ અને (૪) નિન્દા, આ પ્રમાણે
તેના ચાર પ્રકાર પણુ છે. જે વસ્તુ જેવી ન હોય એવી કહેવી તેનું નામ
અભૂતોદ્ભાવન છે જેમકે આત્માને સર્વગત કહેવો તે અભૂતોદ્ભાવન છે વિદ્ય-
માન વસ્તુને અવિદ્યમાન કહેવી તેનું નામ ભૂતનિહ્વ છે. જેમકે “ આત્મા
નથી ” આ પ્રમાણે કહેવું તે ભૂતનિહ્વ છે વસ્તુનું વિપરીત રૂપે કથન કરવું
તેનું નામ વસ્ત્વન્તરન્યાસ છે જેમકે ગાયને ઘોડો કહેવો. નિંદા કરનારા
વચન બોલવા તેનું નામ નિંદા છે જેમકે “ તું કોઢિયલ (કોઢવાળો) છે. ”
છતાં મિથ્યાવાહમા સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે.
હવે અદત્તાદાનનું સ્વરૂપ સમજાવવામા આવે છે-દેવ, ગુરુ, રાજા, સ્વામી અને
સાધર્મિકજનની આજ્ઞા લીધા વિના સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર વસ્તુને ગ્રહણ
કરવી તેનું નામ અદત્તાદાન છે તે અદત્તાદાનમાં પણુ એકત્વ સમજાવું.

સ્ત્રી અને પુરુષ સેવનરૂપ જે મિથુનકર્મ છે તેને મૈથુન કહે છે. તેનું
જીજ્ઞુ નામ અબ્રહ્મસેવન છે. જો કે તે ઔદારિક અને વૈકલ્પિક આ બે શરી-

રિક્તચૈક્રિયશરીરદ્વયમાધિત્ય મનોબાકાયાનાં કૃતકારિતાનુમોદિતમેદરિદ યદ્યપિ
અઘાદશ્ચવિધ મયતિ, વિવિધોપાધિવશાદ્ વા વિવિધ મયતિ, તથાપિ સામાન્યમા
ધિત્યેક્ત્વં બોધ્યમ્ । તથા-પરિગ્રહઃ-પરિગ્રહતે=સ્વીક્રિયતે इति परिग्रह । स च
एकः । परिग्रहो बाह्याभ्यन्तरमेवेन द्विधा । तत्र-बाह्यः परिग्रहो धर्मोपकरणव्यति-
रिक्तो धनधान्यद्विपदचतुष्पदादिरनेकधा । आभ्यन्तरस्तु मिथ्यात्वअविरतिरुपाय
प्रमादादिरनेकधा । यद्वा-परिग्रहण परिग्रह-मूच्छैस्पर्यः । तथा-क्रोधो यावत्
होम एक । यावत्पશાव્ માનમાયે ચ ગ્રાણે । ક્રોધાદ્યથા જીવપરિગામા । एते

एवं चैक्रीय इत्स शरीरद्वय को आधित करके मन वचन और काय इनके
कृत कारित और अनुमोदना के मेद से १८ प्रकार का होता है ।

अथवा—विविध उपाधि के वश से अनेक प्रकार का भी होता है
तब भी सामान्य की अपेक्षा से यह एकत्वसंख्याविशिष्ट कहा गया है
तथा परिग्रह जो स्वीकार किया जाता है वह परिग्रह है यह बाह्यपरि-
ग्रह और आभ्यन्तर परिग्रह के मेद से दो प्रकार का कहा गया है
इनमें धर्मोपकरणके व्यतिरिक्त जो धन धान्य द्विपद चतुष्पद आदि रूप
होता है वह यावत् परिग्रह है और यह अनेक प्रकार का होता है और
जो मिथ्यात्व अविरति कपाय प्रमाद आदि रूप होता है वह आभ्यन्तर
परिग्रह है यह आभ्यन्तर परिग्रह भी अनेक तरह का होता है ।

अथवा—मूच्छा का नाम परिग्रह है यह सब भी अपने २ सामान्य
की अपेक्षा एकत्वसंख्याविशिष्ट है तथा क्रोध यावत्-मान माया और

શાન્તી અપેક્ષાએ મન, વચન અને કાય દ્વારા હૃદ, કારિત અને અનુમોદનાના
લેઈથી ૧૮ પ્રકારનું ડોષ છે, અથવા-વિવિધ ઉપાધિની અપેક્ષાએ અનેક
પ્રકારનું પણ ડોષ છે, છતાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ બતા-
વવામાં આનુ છે જે વસ્તુનો સ્વીકાર (સમજ) કરવામાં આવે છે તેને
પરિગ્રહ કહે છે બાહ્યપરિગ્રહ અને આભ્યન્તર પરિગ્રહના લેઈથી તેના બે
પ્રકાર કહ્યા છે ધનસાધન સિવાયનાં જે ધન, ધાન્ય, દ્વિપદ, ચતુષ્પદ આદિના
પરિગ્રહને બાહ્યપરિગ્રહ કહે છે, અને તે પરિગ્રહ અનેક પ્રકારનો ડોષ છે
તથા જે મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, કપાય, પ્રમાદ આદિરૂપ ડોષ છે, તે પરિગ્રહને
આભ્યન્તર પરિગ્રહ કહે છે તે આભ્યન્તર પરિગ્રહ પણ અનેક પ્રકારનો ડોષ
છે અથવા મૂચ્છાભાવને પણ પરિગ્રહ કહે છે તે બધાં પરિગ્રહો પણ સામા-
ન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ સંખ્યાવાળા છે.

ચ કપાયમોહનીયકર્મપુદ્ગલોદયાત્ સજાયન્તે । એતે યદ્યપ્યનન્તાનુવન્ધ્યાદિભેદાદ્
અસંખ્યાતાધ્યવસાયસ્થાનભેદાદ્ વા વહુવિધાસ્તથાપિ સામાન્યમાશ્રિત્યેકત્વં વોધ્ય-
મિતિ । તથા-પ્રેમ-પ્રિયસ્ય ભાવઃ કર્મ વા પ્રેમ, તત્ત્વ-અનભિવ્યક્તમાયાલોભ-
લક્ષણભેદસ્વભાવમાસક્તિમાત્રં વોધ્યમ્ । એતત્ત્વ એકમ્ । તથા-દ્વેષઃ-દ્વેષણં દ્વેષઃ,
'દોષ' ઇતિચ્છાયાપક્ષે દૂષણં દોષઃ । સ ચ-અનભિવ્યક્તક્રોધમાનલક્ષણભેદસ્વા-
ભાવોડપ્રીતિમાત્રમ્ । અયં ચ એકઃ । તથા-'યાવત્' શબ્દાત્ કલહઃ અભ્યાખ્યાનં
પૈશુન્યં ચેતિ ત્રિતયં ગ્રાહ્યમ્ । તત્ર-કલહ-વિગ્રહઃ । અભ્યાખ્યાનમ્=અસદ્ભૂત-

લોભ ચે ચાર કપાય મોહનીય કર્મ કે ઉદય સે જીવ મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં
અતઃ ચે જીવ કે વિકૃત પરિણામ વિશેષ હેં । ચે ક્રોધાદિ રૂપ પરિણામ
અનન્તાનુવન્ધી આદિ કે ભેદ સે અથવા અસંખ્યાત અધ્યવસાયસ્થાનોં
કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કે હેં ફિર મી સામાન્ય કી અપેક્ષા સે હી ચે
એકત્વસંખ્યા વિશિષ્ટ હેં એસા કહા ગયા જાનના ચાહિયે તથા રાગ પ્રિય
કા જો ભાવ યા કર્મ હૈ વહ રાગ હૈ ઇસમેં માયા ઓર લોભ કે લક્ષણ
અનભિવ્યક્ત હોતે હેં ઓર યહ આસક્તિમાત્ર રૂપ હોતા હૈ યહ મી
રૂપ સે એકત્વસંખ્યા વિશિષ્ટ દ્વેષ અનભિવ્યક્ત ક્રોધમાન વાલા હોતા હૈ
ઓર વહ અપ્રીતિમાત્ર રૂપ હોતા હૈ યહ મી સામાન્ય કી અપેક્ષા સે
એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ કહા ગયા હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે કલહ અભ્યા
ખ્યાન એવં પૈશુન્ય ઇન તીનોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ લડાઈ આદિ કા નામ

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, આ ચાર કપાય છે. મોહનીય કર્મના
ઉદયથી જીવમાં આ કપાયોની ઉત્પત્તિ થાય છે તેથી તેઓ જીવના વિકૃત
પરિણામ વિશેષરૂપ છે. તે ક્રોધાદિરૂપ પરિણામ અનન્તાનુબંધી આદિના ભેદથી
અથવા અસંખ્યાત અધ્યવસાય સ્થાનોના ભેદથી અનેક પ્રકારના છે, છતાં પણ
સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમને એકત્વ સંખ્યાવાળા ઠહેવામાં આવ્યા છે.

પ્રિયનો જે ભાવ તેને પ્રેમ કહે છે. તેમાં માયા અને લોભનાં લક્ષણ
અનભિવ્યક્ત હોય છે એટલે કે તેમાં માયા અને લોભરૂપ કારણોનો સદ્ભાવ
હોતો નથી, પણ તે માત્ર આસક્તિરૂપ જ હોય છે તે પણ સામાન્યની અપે-
ક્ષાએ એક છે દ્વેષ અનભિવ્યક્ત (અપ્રકટ) ક્રોધમાનવાળો હોય છે, અને
તે માત્ર અપ્રીતિરૂપ જ હોય છે તે દ્વેષમાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ
હોય છે ત્યારબાદ વપરાયેલા “યાવત્” પદથી કલહ, અભ્યાખ્યાન અને
પૈશુન્ય, આ ત્રણ પાપસ્થાનકો ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે. લડાઈ, ગઠા
આદિને કલહ કહે છે. અસદ્ભૂત (અવિદ્યમાન) દોષોનું આરોપણ કરવું

દોષારોપણમ્ । પૈશુન્ય=પરોક્ષે સદસદોપપ્રકટનમ્ । કલહાદિપુ પ્રત્યેકમેત્ત્વર્ત્ત્વમ્
 વિશિષ્ટમ્ । તથા-પરપરિવાદ-પરેણા પરિવાદો=નિન્દા । સ ચ એક* । તથા-
 અરતિ(ધી)-અરતિશ્ચ રતિમેતિ ઇન્દ્રઃ । તમ-અરતિ -મોહનીયોદયાજ્ઞાત ઉદ્દેગસ્ત્વ
 ણચિત્તવિકાર* । રતિશ્ચ મોહનીયોદયજ આનન્દલક્ષણચિત્તવિકાર । તન્ન એકમ્ ।
 અરતિઃ રતિમેત્યુમયમપિ એકસ્થેનામ વિવક્ષિતમ્ । યસો યમ ક્વાપિ વિષય યા
 રતિ સા વિષયાન્તરાપેક્ષયા અરતિર્ભવતિ । એવમેવ યમ ક્વાપિ યા અરતિ સા
 વિષયાન્તરાપેક્ષયા રતિર્ભવતિ । इत्य च अरतिमेव रति, रतिमेव च रति व्यपदि

ફલહુ હૈ અસદ્મૂલ દોષારોપણ કા નામ અમ્પાત્તયાન હૈ પરોક્ષ મૈ સદ્
 અસત્ દોષો કા આરોપ કરના (બાલ ચઢાના) હસકા નામ પૈશુન્ય હૈ
 હન કલહાદિકો મૈ પ્રત્યેક મૈ એકતા સામાન્ય કો અપેક્ષા સે હી કહી
 ગઈ હૈ પરપરિવાદ-વૃત્તરો કો નિન્દા કરને રૂપ પરપરિવાદ મી સામાન્ય
 કો અપેક્ષા સે એક હૈ તથા મોહનીય કે ઉદય સે ઉત્પન્ન હુઆ ઉદ્દેગ
 લક્ષણવાળા જો ચિત્તવિકાર હૈ તસકા નામ અરતિ હૈ તથા મોહનીય કે
 ઉદય સે ઉત્પન્ન હુઆ જો આનન્દરૂપ લક્ષણ વાળા ચિત્તવિકાર હૈ વહ
 રતિ હૈ અરતિ રતિ યે દોનો યહાં એકરૂપ સે વિવક્ષિત છુપે હૈ ક્યો
 કિ જિસ કિસી મી વિષય મૈ જીવ કો જો રતિ હોતી હૈ વહ વિષયા
 ન્તર કો અપેક્ષા સે અરતિ હોતી હૈ હસી તરહ સે જિસ કિસી મી વિષય
 મૈ જો અરતિ હોતી હૈ વહ વિષયાન્તર કો અપેક્ષા સે રતિ હોતી હૈ હસ

તેનુ નામ અવધાન્યુન છે અને પરોક્ષરૂપે સાચા ખોળા દોષોનુ આરોપણ
 કરવુ અથવા અંગ વધાવવુ તેનુ નામ પૈશુન્ય છે કલહ અદિમા સામાન્યની
 અપેક્ષાએ એકત્વ કહેવામાં આવેલ છે પરિવાદ-ગ્રીવ લોકોની નિન્દા કરવા
 રૂપ પરપરિવાદમાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યુ છે,
 એમ સમજવુ

મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ ઉદ્દેગ લક્ષણવાળો જે ચિત્તવિકાર છે
 તેને અરતિ કહે છે અને મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ આનન્દરૂપ લક્ષણ
 વાળા ચિત્તવિકારને રતિ કહે છે આ બન્નેને ખર્દી એકરૂપે પ્રકટ કર્યા છે,
 કારણ કે જે કોઈ પણ વિષયમાં જીવને રતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વિષયાન્તરની
 અપેક્ષાએ અરતિરૂપે પણ કાઢી બાજ છે. એજ પ્રમાણે જે કોઈ વિષયમાં અરતિ
 થાય છે તે વિષયાન્તરની અપેક્ષાએ રતિરૂપે પણ કાઢી બાજ છે આ રીતે જે
 રતિ દોષ તને જ અરતિ અને અરતિ દોષ છે તેને જ રતિ કહેવામાં આવે

શન્તિ । અતઃશ્વાનયો રૌપચારિકમેકત્વં બોધ્યમ્ । તથા-માયામૃષા-માયા=કપટશ્ચ મૃષા=મિથ્યા ચેતિ દ્વન્દ્વઃ । યદ્વા-માયયા સહિતા મૃષા=મૃષાવાદો-માયામૃષા= સકપટમસત્યવચનમ્ । સા ચ એકા । ‘માયામોસે’ ઇતિ સૂત્રે પુંસ્ત્વં પ્રાકૃતત્વાત્ । હ્રદયુપલક્ષણં-ક્રોધમાનલોભમૃષારૂપસંયોગદોષાણામપિ । પ્રેમાદીનિ વિષયભેદેન અધ્યવસાયસ્થાનઃ ભેદેન ચ યદ્યપિ વહુવિધાનિ તથાપિ સામાન્યાપેક્ષયા એકત્વં બોધ્યમ્ । તથા - મિથ્યાદર્શનશલ્યમ્-મિથ્યાદર્શન=વિપરીતદૃષ્ટિઃ, તત્ શલ્ય-મિત્ર=વાણાદિ શલ્યમિત્ર શલ્યં દુઃસ્વહેતુત્વાત્, તત્ચ એકમ્ । મિથ્યાદર્શનં યદ્યપિ આભિગ્રહિકાનાભિગ્રહિકાભિનિવેશિકાઽનાભોગિકસાંશયિકભેદાત્ પશ્ચવિધમ્, ઉપાધિભેદાદ્ વા વહુતરભેદં, તથાપિ સામાન્યાપેક્ષયા એકમ્ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

તરહ જો રતિ હોતી હૈ વહી અરતિ ઓર જો અરતિ હોતી હૈ વહી રતિ કહી જાતી હૈ હસલિયે હનમેં ઔપચારિક એકત્વ હૈ એસા જાનના ચાહિયે, તથા-માયા કપટ, ઓર મૃષા મિથ્યા । અથવા-માયાસહિત મૃષાવાદ-કપટસહિત અસત્યવચન યે સબ ભી સામાન્ય અપેક્ષાસે એકત્વસંખ્યાવિષ્ટ હૈ । યહ ક્રોધ, માન, લોભ ઓર મૃષારૂપ સંયોગદોષોંકા ભી ઉપલક્ષક હૈ યદ્યપિ રાગાદિક વિષયભેદસે ઓર અધ્યવસાય સ્થાનભેદસે અનેક પ્રકાર કે હોતે હૈ તથ ભી સામાન્ય કી અપેક્ષાસે હી યે સબ એકત્વસંખ્યાવિષિષ્ટ કહે ગયે હૈ । તથા-મિથ્યાદર્શન શલ્ય વિપરીતદૃષ્ટિકા નામ મિથ્યાદર્શન હૈ યહ વાણાદિ શલ્યકી તરહ દુઃસ્વકા હેતુ હોનેસે શલ્ય જૈસી કહી ગઈ હૈ યહ ભી સામાન્ય કી અપેક્ષા સે એકત્વસંખ્યાવિષિષ્ટ હૈ યદ્યપિ મિથ્યાદર્શન, આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, અનાભો-ગિક ઓર સાંશયિક કે ભેદસે પાંચ પ્રકાર કા હૈ અથવા ઉપાધિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા ભી હૈ ફિર ભી સામાન્ય કી અપેક્ષા સે હી યહ એકત્વસંખ્યાવાલા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

છે, તે કારણે તે બન્નેમાં ઔપચારિક એકત્વ છે, એમ સમજવું. એજ પ્રમાણે માયા (કપટ) અને મૃષામિથ્યા-માયા સહિત મૃષાવાદ (કપટ સહિત અસત્ય વચન), આ બન્નેમાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ સમજવું. તે ક્રોધ, માન, લોભ અને મૃષારૂપ સંયોગ દોષોનો પણ ઉપલક્ષક છે એ કે પ્રેમાદિક વિષય ભેદથી અને અધ્યવસાયસ્થાન ભેદથી તેમના અનેક પ્રકાર પડે છે, છતાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ આ દરેકમાં એકત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે.

વિપરીત દૃષ્ટિને મિથ્યાદર્શન કહે છે. તે તોભરાદિક શલ્યની જેમ હું બનું કારણ અને છે, માટે તેને શલ્ય સમાન કહેલ છે તેના નીચે પ્રમાણે પાંચ પ્રકાર છે-આભિગ્રહિક, અનાભિગ્રહિક, આભિનિવેશિક, અનાભોગિક અને સાંશયિક ઉપાધિના ભેદથી તે અનેક પ્રકારનું પણ હોય છે છતાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ તેમાં એકત્વ બતાવવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

इत्यमष्टादश पापस्थानानि निरूपितानि, सम्प्रति तद्विपक्षभूतानां प्राणातिपातविरमगादीनामेकस्वमाह—

मूलम्—एगे पाणाइवायवेरमणे जाव परिग्गहवेरमणे । एगे कोहविवेगे जाव मिच्छादसणसल्लविवेगे ॥ सू० ५१ ॥

छाया—एक प्राणातिपातविरमण यावत् परिग्रहविरमणम् । एकः क्रोधविवेको मिथ्यादर्शनशून्यविवेकः ॥ सू० ५१ ॥

टीका—‘ एगे पाणाइवायवेरमणे ’ इत्यादि—

प्राणातिपातविरमणम्—प्राणातिपात=हिंसा, तस्माद् विरमण=विरति—अहिंसेत्यर्थः । तच्च एकम्=एकस्वसंख्याविशिष्टम् । यावत् कम्मात्—मृषावादेविरमणाऽऽत्तादानविरमणमधुमविरमणानि प्राणानि । तथा—क्रोधविवेका—क्रोधस्य

इस प्रकार से १८ पापस्थानों का एकस्व निरूपण किया अब उनके विपक्षभूत जो प्राणातिपात विरमण आदि हैं उनका एकस्व निरूपण किया जाता है

‘एगे पाणाइवाय वेरमणे’ इत्यादि ॥ ५१ ॥

मूलार्थ—प्राणातिपात विरमण एक है यावत् परिग्रहविरमण एक है क्रोधविवेक एक है यावत् मिथ्यादर्शनशून्यविवेक एक है ॥५१॥

टीका—हिंसा का नाम प्राणातिपात है इस हिंसारूप प्राणातिपात से जो विरति हो जाती है उसका नाम प्राणातिपात विरमण है इसी प्राणातिपात विरमण का दूसरा नाम अहिंसा है यह एकस्व संख्याविशिष्ट है यहाँ यावत् शब्द से मृषावादविरमण, अदत्तादानविरमण,

આ પ્રકારે ૧૮ પાપસ્થાનના એકત્વનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તેમના વિપક્ષભૂત એવાં પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિના એકત્વનું નિરૂપણ કરે છે

‘એગેપાણાઇવાયવેરમણે’ ઇત્યાદિ ॥ ૫૧ ॥

સૂત્રાર્થ—પ્રાણાતિપાત વિરમણમાં એકત્વ છે (યાવત્) પરિગ્રહ વિરમણ એક છે ક્રોધવિવેક (ક્રોધનો ત્યાગ) એક છે (યાવત્) મિથ્યાદર્શન શૂન્યવિવેક એક છે

ટીકા—હિંસાને પ્રાણાતિપાત કહે છે તે હિંસારૂપ પ્રાણાતિપાતથી ફરે રહેવાની કિંનારૂપ વિરતિને પ્રાણાતિપાત વિરમણ કહે છે તેનું જ બીજું નામ અહિંસા છે તેમા અહીં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે ત્યારબાદ જે ‘યાવત્’ પરના પ્રયોગ થયો છે તેના દ્વારા મૃષાવાદ વિરમણ, અદત્તાદાન

વિવેકઃ=ત્યાગઃ । યાવત્ શબ્દાત્-માનવિવેકો માયાવિવેકો લોભવિવેકઃ પ્રેમવિવેકો દ્વેષવિવેકઃ કલહવિવેકઃ અભ્યાખ્યાનવિવેકઃ પૈશુન્યવિવેકઃ પરપરિવાદવિવેકઃ અરતિરતિવિવેકો માયામૃષાવિવેકઃ, इत्येते ग्राह्या । एकत्वं च सर्वत्र सामान्यापेक्षया बोध्यम् ॥ सू० ५१ ॥

इत्थं पुद्गलानां जीवधर्माणां चैकत्वमुक्तम् । सम्प्रति कालस्य स्थितिरूपत्वेन तद्वर्मेत्वात् कालविशेषाणामेकत्वम्-‘ एगा ओसप्पिणी ’ इत्यादि-‘ एगा सुसमादुसमा ’ इत्यन्तेन सन्दर्भमाह—

मूलम्—एगा ओसप्पिणी । एगा सुसमसुसमा जाव एगा दूसमदूसमा । एगा उस्सप्पिणी । एगा दुस्समदुस्समा जाव एगा सुसमसुसमा ॥ सू० ५२॥

मैथુनવિરમણ હનકાગ્રહણ હુઆ હૈ તથા ક્રોધ કે ત્યાગ કા નામ ક્રોધ વિવેક હૈ યહાં પર મી યાવત્ શબ્દ સે “ માનવિવેક, માયાવિવેક, લોભવિવેક, પ્રેમવિવેક, દ્વેષવિવેક, કલહવિવેક, અભ્યાખ્યાનવિવેક, પૈશુન્ય વિવેક, પરપરિવાદવિવેક, અરતિરતિવિવેક, માયામૃષાવિવેક ” હનસય કા ગ્રહણ હુઆ હૈ હન સવ મેં એકતા સામાન્યકી અપેક્ષા સે જાનની યાહિયે ॥ ૫૧ ॥

इस तरह से पुद्गलों के और जीव धर्मों के एकत्व को कहा, अव स्थितिरूप होने से कालके और कालके विशेषरूप कालों के एकत्व को “ एगा ओसप्पिणी ” यहां से लेकर “ एगा सुसम सुसमा ” यहां तक के संदर्भ द्वारा कहा जाता है । ‘एगा ओसप्पिणी इत्यादि’ ॥ ५२ ॥

વિરમણ અને મૈથુન વિરમણને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તે પ્રત્યેકમાં પણ એકત્વ સમજવું. પરિગ્રહ વિરમણમાં પણ એકત્વ છે ક્રોધના ત્યાગને ક્રોધ-વિવેક કહે છે. અહીં “ યાવત્ ” પદથી માનવિવેક, માયાવિવેક, લોભવિવેક, પ્રેમવિવેક, દ્વેષવિવેક, કલહવિવેક, અભ્યાખ્યાનવિવેક, પૈશુન્યવિવેક, પરપરિવાદ વિવેક, રતિઅરતિવિવેક, અને માયામૃષા વિવેકને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. આ પ્રત્યેકમાં તથા મિથ્યાદર્શન શલ્ય વિવેકમાં એકત્વ હોય છે. તે બધામાં સામાન્યની અપેક્ષાએ એકત્વ જાણવું. ॥ સૂ. ૫૧ ॥

આ રીતે પુદ્ગલોના અને જીવધર્મોના એકત્વનું પ્રતિપાદન કરીને હવે સ્થિતિરૂપ હોવાને લીધે કાળનું અને કાળના ભેદોના એકત્વનું “ એગા ઓસ-પ્પિની ” થી લઇને “ એગા સુસમસુસમા ” પર્યન્તના સૂત્રો દ્વારા નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—“ એગા ઓસપ્પિની ” ઇત્યાદિ ॥ ૫૨ ॥

છાયા—એકા અવસર્પિણી । એકા સુપમસુપમા યાવત્ એકા દુષ્પમદુષ્પમા ।
એકા ઇત્સર્પિણી । એકા દુષ્પમદુષ્પમા યાવત્ એકા સુપમસુપમા ॥ સૂ૦ ૫૨ ॥

ટીકા—‘ એકા ઓસર્પિણી ’ इत्यादि—

ચક્રુલ્લઘ્મપદ્મકાશોકાદિપુ પુષ્પોદ્ગમો નિયમેન દૃશ્યતે, સન્નિયામકઞ્ચ કાલ એવ,
અતઃ કાલસ્ય સત્તા નિશ્ચયસે । સ ચ કાલોઽવસર્પિણ્યુત્સર્પિણીમેદન દ્વિવિધઃ ।
તમાવસર્પિણ્યા એકસ્ય વક્તુમાદ—‘ એકા ઓસર્પિણી ’ इति । અવસર્પિણી—અવસ
ર્પિ=હીપમાનારક્તયાઽવક્રામતીત્યર્થં શીલા । યદ્વા-અવસર્પિણી=અવસર્પયતિ=
આયુષ્કશરીરાદિમાવાન્ હાપયતિ સ્વરૂપીકરોતીત્યર્થં શીલા । અવસર્પિણી ચ દશ
સાગરોપમ કોટીકોત્તિમાણઃ કાલવિશેષઃ । સા ચ એકા । એકત્વં ધાત્વ્યાઃ સ્વરૂ
પેનેકત્વાદ્ વૌચ્યમિતિ । અવસર્પિણ્યાં હિ સમસ્તા અપિ શુમા માવાઃ ક્રમેન મન
ન્તગુણતયા હીયન્તે । અદ્રુમામાવાઃ ક્રમેણાનન્તગુણતયા પરિવર્દન્તે ॥ इति ।

મૂલાર્થ—અવસર્પિણી એક છે, સુપમસુપમા એક છે યાવત્ દુષ્પ
મદુષ્પમા એક છે ઇત્સર્પિણી એક છે દુષ્પમદુષ્પમા એક છે યાવત્ સુપમ
સુપમા એક છે ।

ટીકાર્થ—ચક્રુલ્લઘ્મપદ્મક અશોક આદિ કોઈ મેં જો પુષ્પોદ્ગમ નિયમ
સે દેખ્વનેમેં આતા છે સો હસકા નિયામક કાલ હી છે અતઃ હસસે કાલ
કી સત્તા કા નિશ્ચય હોતા છે યહ કાલ અવસર્પિણી ઓર ઇત્સર્પિણી કે
મેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા છે હનમેં અવસર્પિણીકાલ એકસ્ય સવ્યાધિ
શિષ્ટ છે જિસકાલ મેં આયુષ્ક શરીરાદિ આયોં કી હીનતા હોતી જાની
છે ઇત્સકાલ કા નામ અવસર્પિણી કાલ છે યહ કાલ ૧૦ કોટીકોટી
સાગરોપમ કા છે હસમેં જો એકતા કહી ગઈ છે યહ સ્વરૂપ કી અપેક્ષા
સે કહી ગઈ છે અવસર્પિણીકાલ મેં સમસ્ત દો છુમ માવ અનન્ત

સૂત્રાથ—અવસર્પિણી એક છે, સુપમસુપમા એક છે, (યાવત્) દુષ્પમ
દુષ્પમા એક છે ઇત્સર્પિણી એક છે, દુષ્પમદુષ્પમા એક છે, (યાવત્)
સુપમસુપમા એક છે

ટીકાર્થ—અદ્રુત યમ્યા, અશોક આદિ પુષ્પો આવાવાની ક્રિયા નિયમિત
રીતે અમુક સમયે થયા કરે છે તેને નિયામક કાળ જ છે આ રીતે કાળની
સત્તા પુરવાર થાય છે તે કાળ અવસર્પિણી અને ઇત્સર્પિણીના સેદથી બે
પ્રકારનો છે જે કાળમાં આયુષ્ય, શરીરાદિ આવાની હીનતા થતી જાય છે,
તે કાળને અવસર્પિણીકાળ કહે છે તે ૧૦ કોટીકોટી સાગરોપમ પ્રમાણે દોષ
છે તે અવસર્પિણી કાળમાં સ્વરૂપની અપેક્ષાએ અહીં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં
આયુ છે આ અવસર્પિણી કાળમાં સમસ્ત ગુણ આવ અનન્તગુણ થતાં

સંમ્પ્રતિ અવસર્પિણી ભેદાનાં સુષમસુષમાદીનાં પળ્ળાં પ્રત્યેકમેકત્વં પ્રરૂપયિતુ-
માહ—‘એગા સુષમસુસમા’ ઇત્યાદિ । સુષ્ટુ=શોભનાઃ સમા વર્ષાણિ યસ્યાં સા
સુષમા, સા ચાસૌ સુષમા ચેતિ સુષમસુસમા । યદ્વા—સુષ્ટુ સમા સુષમા, અત્યન્તં સુષમા
સુષમસુષમા । દ્વયોઃ સામાનાર્થયોઃ પ્રકૃષ્ટાર્થવાચકત્વાત્ અત્યન્તસુષમા અત્યન્તસુસ્વ-
સ્વભાવા ઇતિ યાવત્ । સા ચ એકા એકત્વં ચાસ્યાઃ સ્વરૂપેણૈકત્વાત્ । એવં સુષમા-
દિષ્વપિ એકત્વં વોધ્યમ્ । હ્ય ચાવસર્પિણ્યાઃ પ્રથમારકે ભવતિ । અસ્યાઃ પ્રમાણં તુ
ચતુઃસાગરકોટીકોટ્યાત્મકં વોધ્યમિતિ । યાવચ્છબ્દેન—‘એગા સુસમા, એગા
સુસમદુસ્સમા, એગા દુસ્સમસુસમા, એગા દુસ્સમા’ ઇતિ ચત્વારો ભેદા ગ્રાહ્યાઃ ।

ગુણરૂપ સે ઘટતે જાતે હિં ઓર અશુભભાવ ક્રમ સે અનન્તગુણરૂપ સે
વઢતે જાતે હિં । યહ અવસર્પિણીકાલ ૬ ભેદોં વાલા હોતા હૈં હનમેં પ્રથમ
ભેદ સુષમસુષમા હૈં યહાં સુષમસુષમા ચે દોનોં શબ્દ સમાન અર્થવાલે
હિં સમા શબ્દ કા અર્થ વર્ષ હોતા હૈં અચ્છે વર્ષ કા નામ સુષમા હૈં અચ્છે
વર્ષ જિસકાલ મેં હોતે જાતે હિં વહ સુષમસુષમા હૈં સુષમા સુષમા એસે
ચે દો શબ્દ હિં જો અત્યન્ત સુસ્વભાવ કે વાચક હિં અર્થાત્ જિસકાલ
મેં અત્યન્ત સુસ્વભાવવાલે વર્ષ હોતે હિં વહ સુષમ સુષમા કાલ હૈં હસ
કાલ મેં સ્વરૂપ સે એકતા હૈં એસા જાનના ચાહિયે યહ સુષમસુષમાકાલ
અવસર્પિણી કે પ્રથમ આરક મેં હોતા હૈં હસકા પ્રમાણ ચાર કોડાકોડી
સાગર કા હૈં યહાં યાવત્ શબ્દ સે “એગા સુસમા, એગા સુસમદુસ્સમા
એગા દુસ્સમસુસમા, એગા દુસ્સમા” હન ચાર ભેદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં ।

જય છે, અને અશુભ ભાવ ક્રમે ક્રમે અનન્તગણા વધતાં જાય છે. તે અવ-
સર્પિણી કાળના નીચે પ્રમાણે છ લેઠ પડે છે.

(૧) સુષમસુષમા—આ પદમાં બન્ને શબ્દો સમાન અર્થવાળાં છે.
‘સમા’ એટલે ‘વર્ષ’ સારા વર્ષને સુષમા કહે છે. જે કાળમાં સારાં વર્ષો
આવે છે, તે કાળને સુષમસુષમા કહે છે. સુષમા સુષમા આ બે શબ્દો અત્યન્ત
સુખસ્વભાવના વાચક છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કાળમાં અત્યન્ત
સુખસ્વભાવવાળાં વર્ષો આવ્યા કરે છે, તે કાળનું નામ સુષમસુષમાકાળ છે.
આ કાળમાં સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એકતા સમજવી જોઈએ. આ સુષમસુષમાકાળ
અવસર્પિણીના પહેલા આરકમાં (આરામા) આવે છે. તે ચાર કોડાકોડી
સાગર પ્રમાણનો હોય છે અહીં ‘યાવત્’ પદથી નીચેના ચાર લેઠોને ગ્રહણ
કરવામાં આવ્યા છે “એગા સુષમા, એગા સુષમદુસ્સમા, એગા દુસ્સમસુસમા,
એગા દુસ્સમા” સુષમસુષમા કાળ પછી સુષમા કાળ શરૂ થાય છે. તે કેવળ

તપ-સુપમા=મુલસ્વમાત્રા । એકત્વં ધાસ્વાઃ સ્વરૂપેણેકત્વાદ્ બોધ્યમ્ । અસ્માઃ પ્રમાણ ત્રિસાગરકોટીકોટપાત્મક બોધ્યમ્ । इत्यवसर्पिण्या* द्वितीयारकः ૨ ।

૧ તથા-સુપમદુષ્પમા-દુષ્ટુ સમા-દુષ્પમા, યદ્વા-દુષ્ટુ=દુઃસ્વાત્મકાઃસમા ધર્માભિયસ્યાં સા દુષ્પમા, સુપમા ધાસૌ દુષ્પમા ચેતિ સુપમદુષ્પમા । સુપમાનુમાવબદ્ધાઽન્યદુષ્પમાનુમાવેત્પર્યઃ । સા ષેઠા । અસ્મા પ્રમાણ ત્રિસાગરકોટીકોટપાત્મકમ્ । इत्यवसर्पिण्यास्तृतीयारकः ૩ ।

તથા-દુષ્પમસુપમા-દુષ્પમા ધાસૌ સુપમા ચેતિ દુષ્પમસુપમા । દુષ્પમાનુમાવબદ્ધાઽન્યસુપમાનુમાવેત્પર્યઃ । इय च एका । अस्या* प्रमाणं तु त्रिसागरीश्वर्धसहस्रोन्मैकपागरकोटीकोटपातमकं बोध्यम् । इत्यवसर्पिण्याश्चतुर्थारकः ૪ ।

સુપમસુપમા કાલ કી અપેક્ષા જો કેવલ સુસ્વસ્થમાય થાલા કાલ હોતા હૈ વહ સુપમા કાલ હૈ હસમેં મી એકત્વ સ્વરૂપ કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ એતા જાનના ચાહિયે હસકા પ્રમાણ ૩ કોઠાકોઠી સાગર કા હૈ સુપમદુષ્પમા યહ અવસર્પિણી કા તુનીય આરક હૈ હસમેં સુસ્વાનુમવ બહુલરૂપ સે ઓર દુઃસ્વાનુમવ અલ્પરૂપ સે હોતા હૈ યહ મી સ્વરૂપ કી અપેક્ષા સે એક હૈ હસકા પ્રમાણ દો સાગરોપમ કોટાકોટી કા હૈ દુષ્પમસુપમા યહ અવસર્પિણી કા ચોથા આરક હૈ હસમેં દુઃસ્વાનુમવ બહુત ઓર સુસ્વાનુમવ અલ્પ હોતા હૈ યહ મી સ્વરૂપતઃ એક હૈ હસકા પ્રમાણ ૪૨ હજાર વર્ષ કમ ૧ કોઠાકોઠી સાગરકા હૈ દુષ્પમા-યહ દુઃસ્વસ્થરૂપ માયથાલા હોતા હૈ યહ મી સ્વરૂપતઃ એક કહા ગયા હૈ હસકા પ્રમાણ ૨૧ હજાર વર્ષ કા હૈ યહ અવસર્પિણી કા પાંચવા આરક હૈ દુષ્પમદુષ્પમ

સુખસ્થલાવવાળો જ હોય છે તેમાં પણ સ્વરૂપની અપેક્ષાને એકત્વ સમજવું જોઈએ. તે સુખમાત્રાજ પણ કોઠાકોટી સાગર પ્રમાણવાળો હોય છે અવસર્પિણીના ત્રીજા આરાને સુપમદુષ્પમાત્રાજ કહે છે તેમાં અધિક પ્રમાણમાં સુખને અને અલ્પ પ્રમાણમાં દુઃખને અનુભવ થાય છે તે બે કોઠાકોટી સાગર-પ્રમાણવાળો હોય છે તેમાં પણ સ્વરૂપની અપેક્ષાને એકત્વ સમજવું અવસર્પિણીના ચોથા આરાને દુષ્પમસુપમા ત્રાજ કહે છે તે ચોથા આરામાં દુઃખને અધિક અને સુખને અલ્પ અનુભવ થાય છે તે એક કોઠાકોટી સાગર કરતાં ૪૨ લક્ષ ૧ વધુ ન્યૂન પ્રમાણવાળો છે તેમાં પણ સ્વરૂપની અપેક્ષાને એકત્વ સમજવું અવસર્પિણીના પાંચમાં આરાને દુષ્પમા ત્રાજ કહે છે આ આરામાં હવે દુઃખને જ અનુભવ કરે છે, તે ૨૧ લક્ષ ૧ વર્ષનો કહ્યો છે અને તેમાં

તથા-દુષ્પમા=દુઃસ્વસ્વભાવા । સા ચ એકા । અસ્યા પ્રમાણમ્ એકવિંશતિવર્ષ-
સહસ્રાત્મકં બોધ્યમ્ । इत्यवसर्पिण्याः पञ्चमारकः ५ ।

તથા-દુષ્પમદુષ્પમા-અત્યન્તદુઃસ્વસ્વભાવા । સા ચૈકા । અસ્યા અપિ પ્રમાણ-
મેકવિંશતિસહસ્રવર્ષાત્મકં બોધ્યમ્ । इत्यवसर्पिण्याः पण्ठारकः ६ ॥ इत्यवसर्पिणी ॥

અથ સમ્બેદામુત્સર્પિણીં નિરૂપયતિ-‘એગા ઉત્સર્પિણી’ ઇત્યાદિ । ઉત્સર્પિણી-
ઉત્સર્પન્તિ શુભા ભાવા અસ્યામિતિ । ઉત્સર્પતિ=વર્દ્ધતે અરકાપેક્ષયા, યા સા-ઉત્સ-
ર્પિણી । યદ્વા-ઉત્સર્પયતિ-વર્દ્ધયતિ ક્રમેણયુક્કશરીરાદિ ભાવાનિતિ ઉત્સર્પિણી ।
સા ચૈકા । એકત્વમુત્સર્પિण्याઃ સ્વરૂપેણૈકત્વાદ્ બોધ્યમ્ એવં-દુષ્પમદુષ્પમાદિષ્વપ્યે-
કત્વં બોધ્યમ્ । ઉત્સર્પિણ્યાં હિ ક્રમેણ શુભા ભાવા અનન્તગુણતયા વર્દ્ધન્તે, અશુભા
ભાવાશ્ચ હીયન્તે ઇતિ । इह यावच्छब्देन-‘એગા દૂસમા, એગા દૂસમસુસમા,
એગા સુસમા દૂસમા, એગા સુસમા’ ઇતિ દ્રષ્ટવ્યમ્ । તથાચ-ઉત્સર્પિण्याઃ પઢ્

यह अत्यन्त दुःस्वस्वरूप होता है इस का भी प्रमाण २१ हजार वर्ष का है
यह अवसर्पिणी का छठा आरक है ।

મેદ સહિત ઉત્સર્પિણી કા નિરૂપણ

જિસ કાલ મેં શુભ ભાવોં કી વૃદ્ધિ હોતી જાતી હૈ ઉસકા નામ
ઉત્સર્પિણી હૈ અથવા જિસમેં ક્રમશઃ આયુક્ક શરીર આદિકાં કી વૃદ્ધિ
હોતી જાતી હૈ ઉસકા નમ ઉત્સર્પિણી હૈ યહ ઉત્સર્પિણી મી સ્વરૂપતઃ
એકત્વ સંખ્યાવિશિષ્ટ હૈ દુષ્પમદુષ્પમાદિકોં મેં મી હસી તરહ સે એક-
ત્વ કહા ગયા જાનના ચાહિયે હસ ઉત્સર્પિણી કાલ મેં ક્રમશઃ અરકોં
કી અપેક્ષા શુભભાવ અનન્તગુણરૂપ સે વઢતે રહતે હૈં ઓર અશુભભાવ
અનન્તગુણરૂપ સે ઘટતે રહતે હૈં । યહાં યાવત્ શબ્દ સે “એગા દૂસમા
એગા દૂસમસુસમા એગા સુસમાદૂસમા એગા સુસમા” ઇનકા ગ્રહણ

સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એકત્વ બતાવ્યું છે અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરાને દુષ્પમ-
દુષ્પમા કહે છે. આ આરા અત્યન્ત દુઃસ્વરૂપ હોય છે. તેનું પ્રમાણ પણ
૨૧ હજાર વર્ષનું કહ્યું છે તેમાં પણ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એકત્વ સમજવું જોઈએ

ઉત્સર્પિણીકાળ અને તેના ભેદોનું નિરૂપણ—

જે કાળમાં શુભ ભાવનાઓની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તે કાળને ઉત્સર્પિણી
કહે છે અથવા જેમા ક્રમશઃ આયુધ્ય, શરીર વગેરેની વૃદ્ધિ થતી જાય છે,
તે કાળને ઉત્સર્પિણી કહે છે. તે ઉત્સર્પિણીમા પણ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ એકત્વ
સમજવું જોઈએ. તેના દુષ્પમદુષ્પમાદિક ભેદોમાં પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ
એકત્વ સમજવું. આ ઉત્સર્પિણી કાળમાં ક્રમશઃ એક પછી એક આરામા
શુભ ભાવ અનન્તગણાં વધતા જાય છે અને અશુભ ભાવ અનન્તગણાં ઘટતાં
જાય છે અહીં “યાવત્” પદથી “એગા દૂસમા, એગા દૂસમસુસમા, એગા સુસમા-

भारकाः सतीति बोध्यम् । ते यथा—दुष्पमदुष्पमा १, दुष्पमा २, दुष्पमसुपमा ३, सुपमदुष्पमा ४, सुपमा ५, सुपमसुपमा ६, इति दुष्पमदुष्पमादीनामर्थं पूर्ववद् बोध्यः । दुष्पमदुष्पमादीनां प्रत्येकमेकस्वरूपविशिष्टं बोध्यम् । परिमाणमासां पूर्ववद् बोध्यम् । इत्युत्तरिणी ॥ सू० ५२ ॥

इत्य जीवपुद्गलकालरूपाणां द्रव्याणां विविधधर्मविशेषा एकत्वेनोक्ताः । सम्प्रति सप्ताग्निकृत्जीवपुद्गलानां द्रव्यविशेषाणां नारकपरमाण्वादीनां समुदायलक्षणधर्मस्य एकत्वं ' एगा नेरइयाण वग्गणा ' इत्यारभ्य ' एगा भवसिद्धियाण वग्गणा पोगल्लाण वग्गणा ' इत्यन्तेन सन्दर्भेण प्रकल्प्यते—

मूलम्—एगा नेरइयाण वग्गणा, एगा असुरकुमारणा वग्गणा, चउवीसदहओ जाव वेमाणियाण वग्गणा ॥ १ ॥

एगा भवसिद्धियाण वग्गणा, एगा अभवसिद्धियाण वग्गणा, एगा भवसिद्धियाण नेरइयाण वग्गणा, एगा अभवसिद्धियाण नेरइयाण वग्गणा, एव जाव एगा भवसिद्धियाण वेमाणियाण वग्गणा, एगा अभवसिद्धियाण वेमाणियाण वग्गणा ॥ २ ॥

एगा सम्महिट्टियाण वग्गणा, एगा मिच्छहिट्टियाण वग्गणा, एगा सम्मामिच्छहिट्टियाण वग्गणा । एगा सम्महिट्टियाण नेरइयाण वग्गणा, एगा मिच्छहिट्टियाण नेरइयाण

हुआ है इस तरह चरसर्पिणी काल के ये ६ भारक होते हैं । इनमें दुष्पमदुष्पमा १, दुष्पमा २, दुष्पमसुपमा ३ सुपमदुष्पमा ४, सुपमा ५ और सुपमसुपमा ६ ये इनके नाम हैं । इन सब का अर्थ पूर्व की तरह से है । तथा इनका परिमाण भी जैसा पहिले कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये ॥ सू० ५२ ॥

वृत्तमा एगा सुसमा ॥ आ सूत्रपाठ अठव्य करवाभा आये। छ आ शीते चरसर्पिणी जाणना नीके प्रभाव छ आरा छ—(१) दुष्पमदुष्पमा, (२) दुष्पमा (३) दुष्पमसुपमा (४) सुपमदुष्पमा, (५) सुपमा आने (६) सुपमसुपमा आ छजेना आर्थ पढेतां हवा सुब्ब समजवे। ते अयेकजु प्रभाव पव पढेतां हवा अनुसार समजवु ॥ सू ५२ ॥

वग्गणा, एगा सम्ममिच्छदिट्टियाणं णेरइयाणं वग्गणा, एवं जाव
थणियकुमाराणं वग्गणा । एगा मिच्छादिट्टियाणं पुढविकाइ-
याणं वग्गणा एवं जाव वणस्सइकाइयाणं । एगा सम्मदिट्टियाणं
वेइंदियाणं वग्गणा, एगा मिच्छदिट्टियाणं वेइंदियाणं वग्गणा ।
एवं तेइंदियाणं पिचउरिंदियाणवि । सेसा जहा नेरइया जाव
एगा सम्ममिच्छदिट्टियाणं वेमाणियाणं वग्गणा ॥ ३ ॥

एगा कण्हपक्खियाणं वग्गणा, एगा सुक्कपक्खियाणं
वग्गणा । एगा कण्हपक्खियाणं णेरइयाणं वग्गणा, एगा सुक्क-
पक्खियाणं णेरइयाणं वग्गणा । एवं चउवीसदंडओ भाणियव्वो ॥ ४ ॥

एगा कण्हलेस्साणं वग्गणा, एगा नीललेस्साणं वग्गणा, एवं
जाव सुक्कलेस्साणं वग्गणा । एगा कण्हलेस्साणं नेरइयाणं वग्गणा
जाव काउलेस्साणं णेरइयाणं वग्गणा । एवं जस्स जइ लेस्साओ ।
भवणवइवाणमंतरपुढवि आउवणस्सइकाइयाणं च चत्तारिलेस्सा-
ओ तेउवाउवेइंदिय तेइंदिय चउरिंदियाणं तिन्नि लेस्साओ, पं-
चिंदियतिरिक्खजोणियाणं मणुस्साणं छल्लेस्साओ, जोइसियाणं
एगा तेउलेसा, वेमाणियाणं तिन्नि उवरिमलेस्साओ ॥ ५ ॥

एगा कण्हलेस्साणं भवसिद्धियाणं वग्गणा, एवं छसु वि
लेस्सासु दो दो पयाणि भाणियव्वाणि । एगा कण्हलेस्साणं
भवसिद्धियाणं णेरइयाणं वग्गणा, एगा कण्हलेस्साणं अभव-
सिद्धियाणं णेरइयाणं वग्गणा । एवं जस्स जइ लेस्साओ तस्स
तइ भाणियव्वाओ जाव वेमाणियाणं ॥ ६ ॥

પગા કળહલેસ્સાણ સમ્માદિદ્વિયાણ વગ્ગણા, પગા કળહલે
સ્સાણં મિચ્છદિદ્વિયાણં વગ્ગણા, પગા કળહલેસ્સાણં સમ્મામિચ્છ
દિદ્વિયાણં વગ્ગણા । એવ છસુ વિ લેસ્સાસુ જાવ વેમાણિયાણં
જેસિં જહ્ દિદ્વિઓ ॥ ૭ ॥

પગા કળહલેસ્સાણ કળહપક્ષિચયાણં વગ્ગણા, પગા કળહ
લેસ્સાણં સુક્કપક્ષિચયાણં વગ્ગણા, જાવ વેમાણિયાણં જસ્સ જહ્
લેસ્સાઓ । એ અટ્ટુ ચ્ચડવીસદહયા ॥ ૮ ॥

પગા તિસ્થસિદ્ધાણ, વગ્ગણા, એવ જાવ પગા પગસિદ્ધાણં
વગ્ગણા, પગા અણેગસિદ્ધાણ વગ્ગણા, પગા અપઠમસમયસિ
દ્ધાણ વગ્ગણા એવ જાવ અણંતસમયસિદ્ધાણં વગ્ગણા । પગા
પરમાણુપોગ્ગલાણ વગ્ગણા એવ જાવ પગા અણતપપસિયાણ
સ્વધાણ વગ્ગણા । પગા પગપપમોગાઢાણ પોગ્ગલાણ વગ્ગણા ।
જાવ પગા અસલ્લેખપપસોગાઢાણ વગ્ગણા । પગા પગસમયઠિ
દ્વિયાણ પોગ્ગલાણ વગ્ગણા । જાવ અસલ્લેખજસમયદ્વિદ્વિયાણં
પોગ્ગલાણં વગ્ગણા । પગા પગગુણકાલગાણં પોગ્ગલાણં
વગ્ગણા જાવ પગા અસલ્લેખગુણકાલગાણં વગ્ગણા, અણતગુણ
કાલગાણ પોગ્ગલાણ વગ્ગણા । એવ વળ્લા ગધા રસા ફાસા
માણિયન્વા જાવ અણંતગુણલુક્કલાણ વગ્ગણા । પગા જહ્લપપ
સિયાણ સ્વધાણ વગ્ગણા, પગા ઠક્કોસપપસિયાણ સ્વધાણ વગ્ગણા,
પગા અજહન્નુક્કોસપપસિયાણ સ્વધાણાં વગ્ગણા, । એવ જહ્લો

गाहण्याणं उक्कोसोगाहण्याणं अजहन्नुक्कोसोगाहण्याणं, जह-
न्नट्टिइयाणं उक्कोसट्टिइयाणं अजहन्नुक्कोसट्टिइयाणं, जहन्नगुणका-
लगाणं उक्कोसगुणकालगाणं अजहन्नुक्कोसगुणकालगाणं ।
एवं वण्णगंधरसफासाणं वर्गणा भाणियव्वा, जाव एगा अज-
हन्नुक्कोसगुणलुक्खाणं पोगल्लाणं वर्गणा ॥ सू० ५२ ॥

छाया-एका नैरयिकाणां वर्गणा, एका असुरकुमाराणां वर्गणा, चतुर्विंशति-
दंडको यावद् वैमानिकानां वर्गणा ॥ १ ॥

एका भवसिद्धिकानां वर्गणा, एका अभवसिद्धिकानां वर्गणा, एका भवसिद्धि-
नैरयिकाणां वर्गणा, एका अभवसिद्धिकानां नैरयिकाणां वर्गणा, एवं यावत् एका
भवसिद्धिकानां वैमानिकानां वर्गणा, एका अभवसिद्धिकानां वैमानिकानां वर्गणा ॥ २ ॥

एका सम्यग्दृष्टिकानां वर्गणा, एका मिथ्यादृष्टिकानां वर्गणा, एका सम्यग्-
मिथ्यादृष्टिकाणां वर्गणा । एका सम्यग्दृष्टिकानां नैरयिकाणां वर्गणा, एका मिथ्या-
दृष्टिकानां नैरयिकाणां वर्गणा, एका सम्यग्मिथ्यादृष्टिकानां नैरयिकाणां वर्गणा एवं
यावत् स्तनितकुमाराणां वर्गणा । एका मिथ्यादृष्टिकानां पृथिवीकायिकानां वर्गणा,
एवं यावद् वनस्पतिकायिकानाम् । एका सम्यग्दृष्टिकानां द्वीन्द्रियाणां वर्गणा, एका
मिथ्यादृष्टिकानां द्वीन्द्रियाणां वर्गणा । एवं त्रीन्द्रियाणामपि चतुरिन्द्रियाणामपि ।
शेषा यथा नैरयिका यावत् एका सम्यग्मिथ्यादृष्टिकानां वैमानिकानां वर्गणा ॥ ३ ॥

एका कृष्णपाक्षिकाणां वर्गणा, एका शुक्लपाक्षिकाणां वर्गणा । एका कृष्ण-
पाक्षिकाणां नैरयिकाणां वर्गणा, एका शुक्लपाक्षिकाणां नैरयिकाणां वर्गणा । एवं
चतुर्विंशतिदण्डको भणितव्यः ॥ ४ ॥

एका कृष्णलेश्यानां वर्गणा, एका नीललेश्यानां वर्गणा, एवं यावत् शुक्ल-
लेश्यानां वर्गणा । एका कृष्णलेश्यानां नैरयिकानां वर्गणा यावत् कापोतलेश्यानां
नैरयिकाणां वर्गणा । एवं यस्य यावत्पोलेश्याः । भवनपतिव्यन्तरपृथिव्यव्यन-
स्पतिकायिकानां च चतस्रो लेश्याः, तेजोवायुद्वीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां तिस्रो लेश्याः,
पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां पङ्क्ते लेश्याः, ज्योतिषिकाणामेका तेजोलेश्या,
वैमानिकानां तिस्र उपरितनलेश्याः ॥ ५ ॥

एका कृष्णलेश्यानां भवसिद्धिकानां वर्गणा, एव षट्स्रवपि लेश्यासु द्वे द्वे पदे
भणितव्ये । एका कृष्णलेश्यानां भवसिद्धिकानां नैरयिकाणां वर्गणा, एका कृष्ण-
लेश्यानाम् अभवसिद्धिकानां नैरयिकाणां वर्गणा । एवं यस्य यावत्पो लेश्याः, तस्य
यावत्पो भणितव्या यावद् वैमानिकानाम् ॥ ६ ॥

एका कृष्णलेश्यानां सम्पद्दृष्टिकानां वर्गणा, एका कृष्णलेश्यानां मिथ्यादृष्टिकानां वर्गणा, एका कृष्णलेश्यानां सम्पन्मिथ्यादृष्टिकानां वर्गणा । एवं पट्टस्त्रपि लेश्यासु यावद् वैमानिकानां, येषां यावत्स्यो दृष्टयः ॥ ७ ॥

एका कृष्णलेश्यानां कृष्णपाक्षिकाणां वर्गणा, एका कृष्णलेश्यानां शुक्लपाक्षिकाणां वर्गणा, यावद् वैमानिकानां, यस्य यावत्स्यो लेश्याः एते अत्र चतुर्विंशति दृष्टकाः ॥ ८ ॥

एका तीर्थसिद्धानां वर्गणा, एव यावत् एका एकसिद्धानां वर्गणा, एका अनेक सिद्धानां वर्गणा, एका अपथमसमय सिद्धानां वर्गणा, एव यावत् अनन्तसमयसिद्धानां वर्गणा । एका परमाणुपुद्गलानां वर्गणा, एवं यावत् एका अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां वर्गणा । एका एकप्रदेशावगाढानां पुद्गलानां वर्गणा, यावत् एका असंख्येयप्रदेशावगाढानां पुद्गलानां वर्गणा । एका एकसमयस्थितिकानां पुद्गलानां वर्गणा, यावत् असंख्येयसमयस्थितिकानां पुद्गलानां वर्गणा । एका एकगुणकालकानां पुद्गलानां वर्गणा, यावत् एका असंख्येयगुणकालकानां पुद्गलानां वर्गणा, अनन्तगुणकालकानां पुद्गलानां वर्गणा । एव वर्णां गन्धा रसां स्पर्शां भणितव्या यावत् अनन्तगुणरूपाणां पुद्गलानां वर्गणा । एका जघन्यप्रदेशिकानां स्कन्धानां वर्गणा, एका उत्कर्षप्रदेशिकानां स्कन्धानां वर्गणा, एका अजघन्योत्कर्षप्रदेशिकानां स्कन्धानां वर्गणा । एवं जघन्यावगाहनकानाम् उत्कर्षावगाहनकानाम् अजघन्योत्कर्षावगाहनकानां, जघन्यस्थितिकानाम्, उत्कर्षस्थितिकानाम् अजघन्योत्कर्षस्थितिकानां, जघन्यगुणकालकानाम् उत्कर्षगुणकालकानाम् । एवं वर्णगणरसस्पर्शानां वर्गणा भणितव्या, यावत् एका अजघन्योत्कर्षगुणरूपाणां पुद्गलानां वर्गणा ॥ १० ॥

टीका—‘पगा नेरह्याणं’ इत्यादि—

नैरयिकाणाम्—निर्गताः अपात्=सातवेदनीयादिरूपात् शुभादिति निरयाः, नरकावासाः=तेषु मत्रा नैरयिकाः ते च पृथिवीमस्वटनरकावासस्थितिमन्यत्वादिति

इस प्रकार से जीव पुद्गल और काल इन द्रव्यों के विविध धर्मविशेष एकत्र संख्याविशिष्ट कहे । अब ससारी जीव मुक्त जीव और पुद्गलद्रव्यविशेषों के तथा नारक परमाणु आदिकों के समुदाय रूप धर्म की एकता का कथन “पगा नेरह्या ण” आदि सूत्र से लेकर के

आ. रीते एव, पुद्गल अने काल आ द्रव्यों के विविध धर्मविशेषों को संख्यात प्रतिपादन करीने के ससारी एव, मुक्त एव अने पुद्गल द्रव्य विशेषों तथा नारक परमाणु आदिकों के समुदाय रूप धर्मों की एकता प्रति

ભેદાદનેકવિધાઃ, તેર્પા વર્ગણા=રાશિઃ એકા = એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટા । એકત્વં ચ નારકત્વપર્યાયસામ્યાદ્ વોધ્યમ્ । એવમગ્રેઽપિ સર્વત્ર તત્તત્પર્યાય સામ્યાદેકત્વં વોધ્યમ્ । તથા-અસુરકુમારાણામ્-અસુરાશ્ચ તે કુમારાશ્ચેતિ અસુરકુમારાઃ, કુમારત્વં

“ એગા અજહણ્ણક્કોસગુણલુક્કણાં પોગ્ગલાણં વગ્ગણા ” હસ અન્તિમ સંદર્ભ દ્વારા કરતે હિં-‘ એગા નેરહયાણં વગ્ગણા ’ ઇત્યાદિ ॥ ૫૩ ॥

ટીકાર્થ—સાતાવેદનીય આદિ શુભરૂપ કર્મોં સે જો સ્થાન નિર્ગત -રહિત હોતે હિં વે નિરય હિં યહાં નિર શબ્દ કા અર્થ નિર્ગતિ હૈ ઓર અય શબ્દ કા અર્થ સાતાવેદનીય આદિરૂપ શુભકર્મ હૈ હન નિરયોં મેં નરકાવાસોં મેં જો હોતે હિં વે નૈરયિક હૈ અર્થાત્ હન નરકાવાસોં મેં જો જન્મ લેતે હિં વે નારક હિં । યે નારક, પૃથિવી, પ્રસ્તર નરકાવાસ, સ્થિતિ ઓર ભવ્યત્વાદિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કે હોતે હિં । વર્ગણા નામ રાશિ કા હૈ હસ તરહ નૈરયિકોં કી રાશિ એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટ હૈ યહ એકત્વ હનમેં નારકપર્યાય કી સમાનતા કો લેકર કહા ગયા હૈ । હસી તરહ સે આગે ખી અપની ૨ પર્યાય કી સમાનતા કો લેકર એકત્વ સમ-ક્ષના ચાહિયે તથા અસુરકુમારોં કી વર્ગણામેં ખી એકતા હૈ, હન અસુરોં કો જો કુમાર કહા ગયા હૈ હસકા કારણ હનકા સદા નવયુવક જૈસે

પાદન “ એગા નેરહયાણં ” આ સૂત્રથી લઇને “ એગા અજહણ્ણક્કોસગુણલુક્કણાં પોગ્ગલાણં વગ્ગણા ” આ સૂત્ર પર્યન્તના સદર્ભમા કરવામાં આવે છે.

“ એગા નેરહયાણં વગ્ગણા ” ઇત્યાદિ ॥ ૫૩ ॥

ટીકાર્થ—સાતાવેદનીય આદિ શુભરૂપ કર્મોંથી જે સ્થાન નિર્ગત (રહિત) હોય છે, તે સ્થાનને ‘ નિરય ’ કહે છે. અહીં ‘ નિઃ ’ શબ્દનો અર્થ નિર્ગતિ (રહિતતા) છે, અને ‘ અય ’ નો અર્થ સાતાવેદનીય આદિરૂપ શુભ કર્મ છે. આ નિરયોમાં (નરકાવાસોમાં) જન્મ લેનારા જીવોને નૈરયિકો કહે છે નૈર-યિકોનું ખીજું નામ નારકો છે. તે નારકો પૃથ્વી, પ્રસ્તર, નરકાવાસ, સ્થિતિ અને ભવ્યત્વ આદિના લેહથી અનેક પ્રકારના હોય છે. રાશિને વર્ગણા કહે છે. આ રીતે નૈરયિકોની રાશિને એકત્વ સંખ્યાવાળી કહી છે. નારક પર્યાયની સમાનતાની અપેક્ષાએ તેઓમા એકત્વ કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે આગળ પણ પોતપોતાની પર્યાયની સમાનતાની અપેક્ષાએ જ એકત્વ સમજવું. અસુરકુમા-રોની વર્ગણામાં પણ આ દૃષ્ટિએ જ એકત્વ સમજવું જોઇએ. આ અસુરોને

ત્રેપો નવપોતનતયા કુમારસાદશ્યન ધોષ્યમ્ । ત્રેપો ધર્મણા પક્કા । પપમેવ ધતુર્વિ
 ધતિદ્વિદ્વકઃ=ચતુર્વિ ધતિપદધતિવદ્ધા દ્વિદ્વકો=વાક્યરચનાવિશેષો વક્તવ્ય* । ધતુ
 ર્વિધતિદ્વિદ્વકઃ—

‘ નેરહ્યા ૧ અસુરાઈ ૧૦, પુઢચાઈ ૫ વેઈદિયાદઓ સેષ ૪ ।

નર ૧ વેતર ૧, જોઈસિય ૧ વમાળી ૧ દહમો ઇર્ષ ॥ ”

છાયા—નૈરયિકા અસુરાદિ પૃથિવ્યાદિ દ્વીન્દ્રિયાદ્યથૈષ ।

નરો વ્યન્તરો જ્યોતિષિકો ચૈમાનિકો દ્વિદ્વક ઇર્ષમ્ ॥ ઇતિ ।

સપ્ર—મવનપત્તયો દક્ષવિષા મવન્તિ । તથાદિ—

‘અસુરા૧, નાગ૨, સુવળ્લા૩, વિઙ્જ૪, અમ્મી૫, ચ લીલ૬, ઉવરી૭, ય ।

દિસિ૮, પવળ૯, ધચિય૧૦, નામા, દસદા એ મવળગતી ॥’

પને રહના હૈં હસીલિયે ફનમેં કુમાર કા સાદશ્ય હોને સે ફન્હેં કુમાર
 કહા ગયા હૈં હસી પ્રકાર સે અનુર્વિશતિ દ્વિદ્વકસ્ય જીવોં કી ધર્મણા
 મેં ધીં એકત્ર સમક્ષના થાદિયે અનુર્વિશતિપદ્ધતિપદ્ધ જો વાક્યરચના
 વિશેષ હૈં સસકા નામ ધીવીસદ્વિદ્વક હૈં વહ અનુર્વિશતિ દ્વિદ્વક હસ
 પ્રકાર સે હૈં—‘ નેરહ્યા ’ હસ્યાદિ ।

નૈરયિકા કા એકદ્વિદ્વક, અસુરકુમાર આદિ દશકા દશદ્વિદ્વક ૧૦
 પૃથિવીકાવિક આદિ પાંચ સ્થાવર કા પાંચ દ્વિદ્વક૫, દો દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રીન
 વિકલેન્દ્રિયોંકા ત્રીન (આદિ શબ્દસે) તિર્યચ પન્થેન્દ્રિયકા એક દ્વિદ્વક હસ
 તરફ ચાર દ્વિદ્વક ૪, નર ૧, વ્યન્તર ૧, જ્યોતિષિક ૧, ચૈમાનિક ૧,
 હસ પ્રકારસે યે ૨૪ દ્વિદ્વક હૈં ।

કુમાર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ સદા નવપુષ્ક એવાં દેખાઈ છે આ
 રીતે કુમારો અને તેમની વચ્ચે નવપોતનરૂપ સુખની સમાનતા હોવાથી તેમને
 અસુરકુમારો કહ્યાં છે એજ પ્રમાણે ૨૪ દેહસ્થ છોવાની વર્ણનામાં પણ એજ
 સમજવું એકજે ૨૪ પદ દ્વારા પ્રતિબદ્ધ જે વાક્યરચના વિશેષ છે, તેને
 ધીવીસ દેહ કહે છે તે ધીવીસ દેહ નીચે પ્રમાણે છે—

‘ નેરહ્યા ’ ઇત્યાદિ

નારકોનુ એક દેહ, અસુરકુમારો હસ અવનપતિ દેવોના હસ દેહ,
 પૃથ્વીકાવિક આદિ સ્થાવરના પાંચ દેહ દ્વીન્દ્રિયથી અનુરિન્દ્રિય પર્વન્તના
 વિકલેન્દ્રિયના ત્રણ અને પન્થેન્દ્રિય તિર્યચોનુ એક એમ આર દેહ, અનુષ્ઠોનુ
 એક દેહ, વ્યન્તરોનુ એક દેહ, જ્યોતિષકોનુ એક અને ચૈમાનિકોનુ એક
 દેહ આ પ્રમાણે કુલ ૨૪ દેહ છે

છાયા—અમુરા નાગસુવર્ણા વિદ્યુત્ અગ્નિશ્ચ દ્વીપ ઉદધિશ્ચ ।

દિક્પવન સ્તનિતનામાનો દગધા એતે ભવનવાસિનઃ ॥ ઇતિ ॥

एतदनुसृत्य चतुर्विंशतिः सूत्राणि वक्तव्यानि । क्रियदवधि वक्तव्यानि ?
इत्याह—‘ जाव ’ इत्यादि—वैमानिकानां वर्गणा एका बोध्येति । एषः सामान्य-
दण्डकः । ननु नारकवर्गणाया यदेकत्वमुक्तम्, तदसंगतम्, नारकसत्ताया एव दुरु-
पपादत्वात् । तथाहि—नारका असद्भूताः, तत्साधक प्रमाणाभावात्, शशशृङ्गव-
दिति । अनेनानुमानप्रमाणेन गम्यते, यत् नारक जीवा न सन्तीति चेत्, उच्यते—

असुरकुमारादि १० इस प्रकार से हैं—‘ असुरा नागसुवर्णा ’ इत्यादि ।

असुरकुमार ૧, નાગકુમાર ૨, સુવર્ણકુમાર ૩, વિદ્યુત્કુમાર ૪, અગ્નિ-
કુમાર ૫, દ્વીપકુમાર ૬, ઉદધિકુમાર ૭, દિશાકુમાર ૮, વાયુકુમાર ૯, ઔર
સ્તનિતકુમાર ૧૦ इन पदों का अनुसरण करके ૨૪ दण्डक कह लेना
चाहिये ये चौबीस सूत्र कहाँ तक कहना चाहिये—इसके लिये कहा गया
है—‘ जाव वैमाणिया वर्गणा ’ वैमानिकवर्गणा तक ये २४ दण्डक
कहना चाहिये यह सामान्य दण्डक है ।

શંકા—આપને જો નારક વર્ગણા મેં એકત્વ કહા છે વહ અસંગત
હૈ क्योंकि नारकों की सत्ता ही सिद्ध नहीं है तथाहि—नारकों के साधक
प्रमाण का अभाव होने से नारक हैं ही नहीं जैसे साधक प्रमाण के
अभाव से शशशृङ्ग नहीं है ?

અસુરકુમારાદિ ૧૦ દંડકો નીચે પ્રમાણે છે—

“ અસુરા નાગસુવર્ણા ” ઇત્યાદિ

(૧) અસુરકુમાર (૨) નાગકુમાર (૩) સુવર્ણકુમાર, (૪) વિદ્યુત્કુમાર,
(૫) અગ્નિકુમાર, (૬) દ્વીપકુમાર, (૭) ઉદધિકુમાર (૮) દિશાકુમાર (૯) વાયુ
કુમાર અને (૧૦) સ્તનિતકુમાર

આ પદોને અનુસરીને ૨૪ સૂત્ર હોવા જોઈએ. “જાવ વૈમાણિયા વર્ગણા”
તે ૨૪ સૂત્ર કયાં સુધી હોવા જોઈએ ? તે સૂત્રકાર કહે છે કે વૈમાનિક વર્ગણા
પર્યન્તના ૨૪ દંડક સૂત્ર કહેવા જોઈએ. આ સામાન્ય દંડક છે.

શંકા—આપે નારક વર્ગણામાં જે એકત્વ પ્રકટ કર્યું છે તે અસંગત
લાગે છે, કારણ કે નારકોનું અસ્તિત્વ જ સિદ્ધ થતું નથી. નારકોના સાધક
પ્રમાણોના અભાવ હોવાથી નારકોનું અસ્તિત્વ જ નથી એમ માની શકાય છે
જેમ સાધક પ્રમાણને અભાવે, સસલાને શિંગડા હોતા નથી એ વાત માનવી
પડે છે, એજ રીતે નારકોનું અસ્તિત્વ પણ નથી, એમ માનવામાં શો વાધો છે ?

‘તત્સાધકપ્રમાણમાવાત્’ इति यो हेतुरपदर्शितः, स हेतुरसिद्धः, तत्साधकानुमानसद्भावात् । तयारि-प्रकृष्टपापफलं विद्यमानमोक्तत्वं, कर्मफलत्वात्, पुण्यकर्मफलत्वं, न च विपर्ययनरा एव प्रकृष्टपापफलमोगिनः, औदारिकशरीरिणा तस्य वेदयितुमशक्यत्वात्, विशिष्टसुरजन्ममहेतु प्रकृष्टपुण्यफलवदिति ।

इति प्रथमपक्षवृत्तिरिति दण्डकः ॥ १ ॥

इत्थं सामान्येन चतुर्विंशति दण्डकमुक्त्वा सम्प्रति विशेषस्तમાह—‘एषा

उत्तर—નારકોં કી અસત્તા સિદ્ધ કરને કે લિયે જો “તત્સાધક પ્રમાણમાવાત્” એસા હેતુ કહા ગયા હે યહ અસિદ્ધ હે ક્યોં કિ નારકોં કી સત્તા કા સાધક અનુમાન પ્રમાણ હસ પ્રકાર સે હૈ—“પ્રકૃષ્ટ પાપ ફલન્ વિદ્યમાનમોક્તૃત્વં કર્મફલત્વાત્ પુણ્યકર્મફલત્વત્” પુણ્યકર્મ કે ફલ કી તરફ પ્રકૃષ્ટ પાપફલ વિદ્યમાન હૈ ‘મોક્તા’ જિસ કા એસા હૈ ક્યોં કિ યહ કર્મ કા ફલ હૈ યહાં એસા નહીં કહના પાડિયે કિ નિર્યમ્મ ઓર મનુષ્ય હી પ્રકૃષ્ટ પાપ કે ફલ કે ‘મોક્તા’ હોતે હૈ ક્યોં કિ પ્રકૃષ્ટ પાપ ફલ ઔદારિક શરીર સે યુક્ત પ્રાણી દ્વારા વેદયિતું (વેદને કે લિયે) અશક્ય હોતા હૈ જૈસે વિશિષ્ટ સુરજન્મ કા હેતુમૂળ જો પ્રકૃષ્ટ પુણ્યફલ હોના હૈ યહ ઔદારિક દ્વારા વેદયિતું અશક્ય હોતા હૈ ।

इस प्रकार से यह प्रथम चतुर्विंशति दण्डक है ?

इस प्रकार सामान्यतः चौबीस दण्डक कहकर अब विशेष रूप

સમાધાન—“નારકોના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરવાને માટે સાધક પ્રમાણનો અભાવ છે ’ એમ કહેવું તે બરાબર નથી. કારણ કે નારકોના અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરનાર અનુમાન પ્રમાણ મોટુંક છે તે અનુમાન પ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે—‘પ્રકૃષ્ટપાપફલમ્ વિદ્યમાનમોક્તૃત્વં કર્મફલત્વાત્ પુણ્યકર્મફલત્વત્” પુણ્ય કર્મના ફળની જેમ પ્રકૃષ્ટ પાપફળ પણ વિદ્યમાન હોવાપણી હોય છે, કારણ કે તે કર્મનું ફળ છે. અહીં એવું ના કહેવું જોઈએ કે તિર્થંચો અને મનુષ્યો જ પ્રકૃષ્ટ પાપફળના હોવાના હોય છે કારણ કે પ્રકૃષ્ટ પાપફળ ઔદારિક શરીરથી યુક્ત પ્રાણી (૯૫) દ્વારા વેદાવું તે અશક્ય હોય છે—ઔદારિક શરીરવાળો ૯૫ તેનું વેદન કરી શકતો નથી જેવી રીતે પ્રકૃષ્ટ પુણ્યફળ ઔદારિક શરીર દ્વારા વેદી શકતું નથી પણ રેવો દ્વારા જ વેદી શકાય છે, એજ પ્રમાણે પ્રકૃષ્ટ પાપફળનો હોખા પણ નારક ૯૫ જ બને છે.

આ પ્રકારનું આ ૨૪ કલકોમાંનું પહેલું કલક છે

ભવસિદ્ધિયાણં' ઇત્યાદિ । ભવસિદ્ધિકાનાં-ભવિષ્યતીતિ ભવા=ભાવિની, સા સિદ્ધિ:=નિવૃત્તિર્યેષાં તે ભવસિદ્ધિકા:=અભવ્યાઃ, તેષાં વર્ગણા એકા । તદ્વિદ્ધા અભવસિદ્ધિકા=અભવ્યાસ્તેષામપિ વર્ગણા એકા । ભવસિદ્ધિકાભવસિદ્ધિકાભ્યાં વિશેષિતાનાં ચતુર્વિંશતિદળકસ્થપદાનામેકૈરુસ્ય વર્ગણા એકા વોદ્યેતિ ભાવઃ ।

इति द्वितीयश्चतुर्विंशति दण्डकः ॥ २ ॥

अथ सम्यग्दृष्टिकादि वर्गणानामेकत्वमाह—‘ एगा सम्मादिद्वियाणं ’ इत्यादि । सम्यग्दृष्टिकानां-सम्यक्=अविपरीता दृष्टि:=दर्शनं-तत्त्वं प्रति रुचिर्येषां ते सम्यग्दृष्टिकास्तेषां वर्गणा एका । मिथ्यात्वमोहनीयक्षयक्षयोपशमोपशमेभ्यः सम्यग्दृष्टिका भवन्ति । तथा-मिथ्यादृष्टिकानां-मिथ्या=विपरीता जिनोक्ततत्त्वेषु श्रद्धा

સે उसी को कहा जाता है-“ एगा भवसिद्धिया णं ” इत्यादि जिन्हें आगे सिद्धि निवृत्ति (मोक्ष) प्राप्त होती है वे भवसिद्धिक अव्य जीव हैं इनकी वर्गणा राजि एकत्व संख्याविशिष्ट है भवसिद्धिकों से जो भिन्न हैं वे अभवसिद्धिक हैं अव्य हैं इन अव्यसिद्धिकों की वर्गणा भी एक है भवसिद्धिक और अभवसिद्धिक इन दोनों से विशेषित चतुर्विंशति दण्डकस्थपदोंके एकर पदकी वर्गणा एकत्व संख्याविशिष्ट है यह द्वितीय चतुर्विंशति (चौबीस) दण्डकर “एगा सम्मादिद्वियाणं” इत्यादि-जिनकी दृष्टि-दर्शन तत्त्व के प्रति रुचि अविपरीत होती है उनका नाम सम्यग्दृष्टिक है इन सम्यग्दृष्टिकों की वर्गणा-एकत्व संख्याविशिष्ट होती है मिथ्यात्व मोहनीय कर्म के क्षय क्षयोपशम और उपशम से जीव सम्यग् दृष्टिक होते हैं । तथा जिनोक्त तत्त्वों में जिनकी

આ રીતે ૨૪ દંડકનું સામાન્યરૂપે નિરૂપણ કરીને હવે વિશેષરૂપે એનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે-“ એગા ભવસિદ્ધિયાણં ” ઇત્યાદિ. જેને ભવિષ્યમાં સિદ્ધિ-નિવૃત્તિ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થવાની છે, તે જીવોને ભવસિદ્ધિક (ભવ્ય જીવો) કહે છે. તેમની વર્ગણા (રાશી) માં એકત્વ સમજવું ભવસિદ્ધિકોથી ભિન્ન એવા જે અભવસિદ્ધિકો છે, તેમની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું. ભવસિદ્ધિક અભવસિદ્ધિક, આ બંને પદોથી વિશેષિત (યુક્ત) ૨૪ દંડકસ્થ પદોના પ્રત્યેક પદની વર્ગણામાં એકત્વ સમજવું જોઈએ. આ દ્વિતીય ચોવીસ દંડક થયું ॥૨॥

“ એગા સમ્માદિદ્વિયાણં ” ઇત્યાદિ જેમની દૃષ્ટિ નેત તત્ત્વ પ્રત્યે અવિપરીત રુચિવાળી હોય છે, એવા જીવોને સમ્યગ્દૃષ્ટિક કહે છે તે સમ્યગ્દૃષ્ટિકોની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અને ઉપશમથી જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિક બને છે. નેત તત્ત્વોમાં જેને શ્રદ્ધા હોતી નથી

રહિતા દષ્ટિઃ=દર્શન-રુચિઃ યેષાં તે મિથ્યા દષ્ટિકાઃ-મિથ્યાત્વમોહનીયોદયાપ્ત
મિનવષણેષુ અદ્વાનરહિતાઃ ।

તેષાં વર્ગના એકા । તથા-સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિકાનાં-સમ્યક્ ચ મિથ્યા ચ
દષ્ટિર્યેષાં તે સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિકાઃ - યે મિથ્યમોહનીયોદયાજ્ઞિનમણીતત્ત્વેષુ
અર્ધવિશુદ્ધઅદ્વાનવન્ત ઇત્યર્થઃ, તેષાં વર્ગના એકા મત્તીતિ । સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિત્વ
જીવ પત્તં પ્રતિપદ્યતે, તથાહિ-અપારસસારસમુદ્રાન્તરાલે વિપરિવર્તમાનો ઝીવોઽ
નામોગનિર્વર્તિતેન ગિરિસરિદુપ્પ્લ્લ્લોલનાકલ્પેન યથા-પ્રવૃત્તિકરણેન જન્તઃ સાગ
દષ્ટિ અદ્વા વિપરીત હોતી હૈ-જિનોક્ત તત્ત્વોં મૈં જિન્હે અદ્વા નહીં હોતી
હૈ યે મિથ્યાદષ્ટિકા હૈં જિન જીવોં કો મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મ કા ઉવ્વ
હોના હૈં જિસલિયે જિન્હે જિનોક્ત તત્ત્વોં મૈં અદ્વાન નહીં હોતા હૈં જિનકી
વર્ગના બી એકત્વ સરુપાવિશિષ્ટ હૈ તથા જો સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિકા જીવ
હૈં અર્થાત્ જિનકે અદ્વાનમૈં મિથ્યમોહનીય કર્મ કે ઉવ્વ સે ન પૂર્ણરૂપસે
શુદ્ધિ હૈં ઓર ન અશુદ્ધિ હૈં અર્થાત્ જિન પ્રણીતતત્ત્વોંમૈં અર્ધવિશુદ્ધ અદ્વાન
સે જો યુક્ત હૈં એસે બે જીવ સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિકા હૈં, જિનકી વર્ગના બી
એક હૈં જીવ જિસ સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિત્વ કો જિસ પ્રકાર સે પ્રાપ્ત કરતા હૈ
અપાર સસાર રૂપી સમુદ્ર કે બીતર ગોતે સ્વાતા છુઆ જીવ જિસ પ્રકાર
સે પ્રવાહિત નદી કે બીતર પડા છુઆ પત્થર ઘસકે પ્રવાહ સે જ્વર સે
ઘર રગડતા છુઆ ગોલ હો જાતા હૈં જિસી પ્રકાર સે અનામોગ દ્વારા
નિર્વર્તિત યથા પ્રવૃત્તિકરણ સે મિથ્યાત્વ વેદનીય કર્મ કી સ્થિતિ કો એક

જિનોક્ત તત્ત્વોંમૈં જીવોં જિહિ અદ્વાદૃષ્ટિ હોય છે, જોનાં જીવોંને મિથ્યાદષ્ટિકા
હો છે તે જીવોંમાં મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મોના ઉદય હોય છે, તેથી તે જીવોંને
જિનોક્ત તત્ત્વોં પ્રત્યે અદ્વા ઉત્પન્ન થતી નથી તે મિથ્યાદષ્ટિકાની વર્જણામાં
પણ એકત્વ સમજવું જોઈએ.

મિથ્યમોહનીય કર્મના ઉદયથી જોને જિનોક્ત તત્ત્વોં પ્રત્યે પૂર્ણરૂપે અદ્વા
પણ નથી અને પૂર્ણરૂપે અમદ્વા પણ નથી જોડેલે કે જોની અદ્વામાં પૂર્ણરૂપે
શુદ્ધિ પણ નથી અને અશુદ્ધિ પણ નથી-જિન પ્રરૂપિત તત્ત્વોંમાં જે અર્ધ
વિશુદ્ધ અદ્વાથી મુક્ત છે જોનાં જીવોંને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિકા હો છે તેમની વર્જ
ણામાં પણ એકત્વ સમજવું

જીવ આ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિત્વ આ પ્રમાણે છે-જોની રીતે નદીના પ્રવા
હમાં પડેલા પત્થર તેના પ્રવાહમાં ઘસઘસતો ઘસઘસતો ઘોળાકારરૂપે બની જાય
છે, જોજ પ્રમાણે અપાર સસારરૂપી સમુદ્રમાં જમણુ કરતો-ઘોઘાં ખાતો જીવ
અનામોગ દ્વારા નિર્વર્તિત યથા પ્રવૃત્તિકરણથી મિથ્યાત્વ વેદનીય કર્મની

નીયં/કર્મ સમુપાર્જયતિ । તસ્ય કર્મણઃ
 કર્ણાનિવૃત્તિકરણાભિધાનાભ્યાં વિશુ-
 રકરણં કરોતિ । અન્તરકરણે કૃતે સતિ
 ન્તરકરણાદધસ્તની સ્થિતિઃ પ્રથમસ્થિતિઃ
 રકરણાદુપરિતની દ્વિતીયસ્થિતિઃ । તત્ર
 ઇ મિથ્યાદૃષ્ટિર્ભવતિ । અન્તર્મુહૂર્તેન તુ
 મય એવ ઔપગમિકસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતિ,

૧ દેતા હૈ અર્થાત્ યથા પ્રવૃત્તિકરણ
 ૧ કર્મ કી ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમ
 ારોપમ કે ખીતર ૨ કર લેતા હૈ ॥
 અન્તર્મુહૂર્ત તક ઉદય કે વાદ અપૂર્વ
 દો વિશુદ્ધિયોં કે દ્વારા અન્તર કરણ
 ૧૦ મી એક અન્તર્મુહૂર્ત કા હોતા હૈ
 કર્મ કી દો સ્થિતિયાં હોતી હૈં । અન્તઃ
 ા હૈ વહ પ્રથમ સ્થિતિ હોતી હૈ યહ
 ડસી અન્તરકરણ સે જો ઉપરિતની
 અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી હૈ પ્રથમસ્થિતિ
 કરતા હૈ હસસે વહ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતા
 થતિ સમાપ્ત હો જાતી હૈ તવ અન્તર

સ્થિતિને એક સાગરોપમ કોટાકોટિથી પણ કંઈક ન્યૂન પ્રમાણવાળી બનાવી
 દે છે. એટલે કે યથા પ્રવૃત્તિકરણના પ્રભાવથી તે મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મની
 ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિને ઘટાડીને ૧ સાગરોપમ પ્રમાણ કરતાં
 પણ એછા પ્રમાણવાળી બનાવી નાખે છે. ત્યારબાદ તેના દ્વારા, તે કર્મની
 સ્થિતિના અન્તર્મુહૂર્ત પર્યન્તના ઉદય બાદ અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ
 નામની બે વિશુદ્ધિઓ દ્વારા અન્તરકરણ કરાય છે. આ અન્તરકરણને કાળ પણ
 એક અન્તર્મુહૂર્તનો હોય છે આ અન્તરકરણ કરવાથી તે કર્મની બે સ્થિતિઓ
 થાય છે અન્તરકરણથી નીચેની બે સ્થિતિ થાય છે, તે પ્રથમ સ્થિતિ ગણાય
 છે. તે અન્તર્મુહૂર્તમાત્રની જ હોય છે તથા એજ અન્તરકરણથી બે ઉપરિતની
 બીજી સ્થિતિ હોય છે તે પણ એક અન્તર્મુહૂર્તની જ હોય છે પ્રથમ સ્થિતિમા
 એવ મિથ્યાત્વ દલિલોનું વેદન કરે છે, તેથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિ રહે છે અન્ત
 મુહૂર્ત કાળ પછી બ્યારે તે સ્થિતિ સમાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે અન્તરકરણના
 પ્રથમ સમયમા જ એવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે, કારણ કે તે

મિથ્યાત્વદલિકવેદનાયા અમાણાત્ । યથા હિ દાવાનભઃ પૂર્વદગ્ધે ઘનમ્ ઊપરં વા
 વેદ્યમવાપ્ય વિધ્યાપતિ તથા મિથ્યાત્વવેદનામિરન્તરકરણમવાપ્ય વિધ્યાપતીતિ ।
 તદેવમૌપધવિશેષ સદૃશ સમ્યક્ત્વમાસાદ્ય મદનકોદ્રવસ્થાનોયં દર્શનમોહનીયમ્
 અશુદ્ધ કર્મ પ્રિથિયં મવતિ—અશુદ્ધમ્ અપ્રિથિયમ્ વિશુદ્ધ ચેતિ । તેષાં પ્રયાણાં પુજાનાં
 સ્વમાર્ગીયઃ પૃથક્ પૃથક્ પુજો મવતિ । તન્ન યથા ઝીવસ્પાર્થવિશુદ્ધઃ પુજાઃ સમુ
 વેતિ, તદા તસ્ય તદુદયવસાદર્થવિશુદ્ધમર્મદૃષ્ટતત્ત્વજ્ઞાન મવતિ । તેન તદાઽસૌ
 સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ મવતિ મન્તર્મુહૃતૌત્રિભિ । ઇત ઊર્ધ્વે સ્ત ઝીવઃ સમ્યક્ત્વપુજા

કરણ કે પ્રથમ સમય મેં હી ઝીવ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કો પ્રાપ્ત કરતા
 હૈ ક્યોં કિ ઉસ સમય મેં મિથ્યાત્વ દલિકોં કે વેદન કા અભાવ રહતા
 હૈ जिस प्रकार दावानल पूर्वदग्ध ईन्धन को अधवा ऊसरभूमि को प्राप्त
 कर पुज जाता है वसी प्रकार मिथ्यात્त्व वेदनरूप अग्नि भी अन्तःकरण
 को प्राप्त करके पुज जाता है इस तरह से जीव औपधि तुल्य सत्यतत्त्व
 को प्राप्त कर मदनकोद्रव स्थानीय के जैसे दर्शन मोहनीय कर्म को जो कि
 अशुद्ध कर्म है तीन प्रकार का करता है दर्शनमोहनीय कर्म के जो तीन
 पुंज होते हैं उनमें एक पुंज अशुद्धरूप होता है, दूसरा पुंज अर्धविशुद्ध
 और तीसरा पुंज विशुद्धरूप होता है इन तीनों पुंजों के अपने २ जाति
 के पृथक् पुज होते हैं । इनमें जीव को जब अर्धविशुद्ध पुज का उदय
 होता है तब यह जीव सम्यग् मिथ्यादृष्टि होता है इस अवस्था में इसका
 अर्हत् दृष्ट तत्त्वों का अज्ञान अर्धविशुद्ध रहता है यह अवस्था इसकी
 अन्तर्मुहूर्त तक रहती है इसके बाद वह जीव या तो सम्यक्तत्त्व पुंज को

સમયે મિથ્યાત્વદલિકેના વેદનને અભાવ રહે છે એવી રીતે પૂર્વદગ્ધ ઈન્ધન
 (લાઠી) અથવા વેશનભૂમિ આવતાં જ દાવાનલ જોલવાઈ જાય છે, એજ
 પ્રમાણે મિથ્યાત્વ-વેદનરૂપ અગ્નિ પણ જાતાકરણ થાસે પહોંચીને જોલવાઈ જાય
 છે આ રીતે જીવ ઔપધિ સમાન સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને મદનકોદ્રવ સ્થાની
 થતા એવાં દર્શનમોહનીય કર્મને (જે અશુદ્ધ કર્મ હોય છે) ત્રણ પ્રકારનું
 કરે છે દર્શનમોહનીય કર્મના જે ત્રણ પુજ હોય છે તેમાંથી એક પુજ
 અશુદ્ધરૂપ હોય છે બીજી પુજ અર્ધવિશુદ્ધરૂપ હોય છે અને ત્રીજી પુજ
 વિશુદ્ધરૂપ હોય છે તે ત્રણે પુજે પાતપાતાની જાતિના જલમ જલમ પુજ
 કરે હોય છે આ ત્રણ પુજમાંથી અર્ધવિશુદ્ધ પુજનો જીવમાં જ્યારે ઉદય
 થાય છે, ત્યારે તે જીવ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ બને છે આ અવસ્થામાં અર્હત
 અજ્ઞાન દ્વારા દૃષ્ટ થાયેા પ્રત્યે તેને અર્ધવિશુદ્ધ મદા રહે છે તેની આ
 પ્રકારની અવસ્થા અન્તર્મુહૃત્ત પર્વન્તજ રહે છે ત્યારબાદ કાં તે તે જીવ

મિથ્યાત્વપુંજ' વા ગચ્છતીતિ । સમ્યગ્દષ્ટિમિથ્યાદષ્ટિસમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિવિશેષિ-
તાનાં નારકાદિસ્તનિતકુમારાન્તાનાં ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકસ્થપદાનામેકૈકસ્ય વર્ગના
એકૈકા ભવતીતિ ।

इदं दर्शनत्रयं नारकादिस्तनितकुमारान्तानामेकादशानामेव भवति, न तु
पृथिव्यादिवनस्पत्यन्तानाम् । तेषां तु मिथ्यादर्शनमेव भवति । अतएवाह सूत्र-
कारः—' एषा मिच्छादिद्वियाणं ' इत्यादि । मिथ्यादृष्टिकानां पृथिव्यादि वनस्प-
त्यन्तानामेकैकस्य वर्गणा एकैका बोध्येति । तथा-सम्यग्दृष्टिविशेषितानां द्वीन्द्रि-
याणां त्रीन्द्रियाणां चतुरिन्द्रियाणां च एकैका वर्गणा बोध्या । द्वीन्द्रियादीनां

પ્રાપ્ત કરતા હૈ યા મિથ્યાત્વ પુંજ કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ સમ્યગ્દષ્ટિ મિથ્યા-
દષ્ટિ ઓર સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ વાલે નારક સે લેકર સ્તનિતકુમાર તક
કે ૨૪ દણ્ડકસ્થ પદોં કે જીવોં કે એક ૨ જીવ કે એક ૨ વર્ગના હોતી હૈ ।

ये दर्शन त्रय नारक से लेकर स्तनितकुमार तक के ११ पदों के
ही होते हैं पृथिवी से लेकर वनस्पतिकायिक जीवों के नहीं होते हैं क्यों
कि इनके केवल एक मिथ्यादर्शन ही होता है इसी कारण सूत्रकार ने
“ एषा मिच्छादिद्वियाणं ” इत्यादि सूत्रपाठ कहा है मिथ्यादृष्टिक पृथि-
वीकायिक से लेकर वनस्पतिकायिक तक के जीवों को एक २ वर्गणा
होती है तथा-सम्यग्दृष्टि एवं मिथ्यादृष्टि वाले द्वीन्द्रिय जीवों के तेह-
न्द्रिय जीवों के और चौइन्द्रिय जीवों के एक २ वर्गणा होती है इन दो
इन्द्रियादिक जीवों में सम्यग् मिथ्यादृष्टिरूप उभय अवस्था नहीं होती
है क्यों कि यह अवस्था ऐसी पञ्चेन्द्रिय जीवों के ही होती है इसलिये

સમ્યક્ત્વ પુંજને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા મિથ્યાત્વ પુંજને પ્રાપ્ત કરે છે સમ્ય-
ગ્દષ્ટિ, મિથ્યાદષ્ટિ, અને સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિવાળા નારકથી લઈને સ્તનિતકુમાર
પર્યન્તના ૨૪ દડકના છવોમાં પ્રત્યેક દડકના છવની વર્ગણામાં એકત્વ
સમજવું જોઈએ.

નારકથી લઈને સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના ૧૧ દડકોમાં જ આ દર્શનત્રયનો
સફાવ હોય છે. પૃથ્વીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના પાંચ દડકના
છવોમાં મિથ્યાદર્શનનો જ સફાવ હોય છે. તે કારણે સૂત્રકારે “ એષા મિચ્છા-
દિદ્વિયાણ ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠનું કથન કર્યું છે મિથ્યાદષ્ટિક પૃથ્વીકાયિકથી લઈને
વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના છવોમાં એક એક વર્ગણા હોય છે તથા-સમ્યગ્દષ્ટિ
અને મિથ્યાદષ્ટિવાળા દ્વીન્દ્રિય છવોની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું, ત્રીન્દ્રિ-
યોની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું. તે દ્વીન્દ્રિયાદિક છવોમાં સમ્યગ્મિથ્યા-
દષ્ટિ રૂપ ઉભય અવસ્થાનો સફાવ હોતો નથી. કારણ કે આ દષ્ટિનો સફ-

સમ્યગ્મિધ્યાદૃષ્ટિક્ષ્મ નાસ્તિ । સમ્યગ્ મિધ્યાદૃષ્ટિસ્તુ સક્ષિનામેવ મવતિ । અતો
 દ્વીન્દ્રિયાદયઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિમિધ્યાદૃષ્ટિમ્યામેવ વિશેષિતા મવન્તીતિ । તથા-પચ્ચેન્દ્રિ
 યતિર્યક્મનુષ્યાદિવૈમાનિકાન્તાનાં નારકાદિષુ દર્શનત્રય મવતિ । અતસ્તેષાં દર્શ
 નત્રય વિશેષિતાનામેકૈકસ્ય વર્ગણા એકૈકા મવતિ । અતઃ એવાહ સૂત્રકાર - " સેસા
 અહા નેરહ્યા જાવ યગા સમ્મામિચ્છાદિદ્વિયાણ વેમાણિયાણ વગ્ગણા ॥ "

इति द्वतीयमनुर्विशति दण्डकः ॥ २ ॥

તથા-કૃષ્ણપાસિકાણાં-કૃષ્ણપત્તોઽસ્ત્યેવામિતિ કૃષ્ણપાસિકાઃ=અર્ધપુત્રલપરા
 વર્ષાપિકસંસારમાત્રઃ, તેવાં વર્ગણા એકા । તથા-શુક્લપાસિકાણાં-શુક્લાનામ્=
 આસ્તિકત્વેન વિશુદ્ધાનાં પત્તાઃ=વર્ગ-શુક્લપત્તાઃ, તથ મત્વા શુક્લપાસિકાઃ, અર્ધપુ-
 ત્રીન્દ્રિયાદિક જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મી હોતે હૈં ઓર મિધ્યાદૃષ્ટિ મી હોતે હૈં
 મિથ્રદૃષ્ટિવાલે નહીં હોતે હૈં તથા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ મનુષ્ય ઓર વૈમા
 નિક તક કે જીવ નારકાદિ કી સરહ દર્શન ત્રય વાલે હોતે હૈં અતઃ
 દર્શન ત્રય વિશેષિત વન જીવોં કે એક ૨ જીવ કે એક ૨ વર્ગણા હોતી
 હૈં હસીલિયે સૂત્રકાર ને " સેસા અહા નેરહ્યા જાવ યગા સમ્મામિચ્છા
 દિદ્વિયાણ વેમાણિયાણ વગ્ગણા " એસા કહા હૈં હસ પ્રકાર સે યહ તીસરા
 અનુવિશતિ દણ્ડક હૈં ।

કૃષ્ણપત્ત જિનકે હોતે હૈં યે કૃષ્ણપાસિક હૈં અર્થાત્ એસે જીવ
 કૃષ્ણપાસિક હૈં કિ જિનકા સંસાર એક પુત્રલ પરાવર્ત અધિકતર હૈં
 અલપતર નહીં હૈં ફનકી મી વર્ગણા એક હોતી હૈં તથા જો જીવ શુક્લ
 પાસિક હૈં અર્થાત્ જિનકા સંસાર કેવલ અર્ધપુત્રલ પરાવર્તનમાત્ર એવ રહ
 ગયા હૈં એસે જીવોં કી મી વર્ગણા એક હી હોતી હૈં યે શુક્લપાસિક

જાવ પચ્ચેન્દ્રિય લવેમાં જ હોય છે તેથી જ દ્વીન્દ્રિયથી અનુરિન્દ્રિય પર્વન્તના
 લવેઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે અને ત્રિચ્ચાદૃષ્ટિ પણ હોય છે પરન્તુ ત્રિચ્ચ
 દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. તથા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ, મનુષ્ય અને વૈમાનિક પર્વન્તના
 હકોના લવમાં એક એક વર્ગણા હોય છે એમ સમજવું. તેથીજ સૂત્રકારે
 " સેસા અહા નેરહ્યા જાવ યગા સમ્મામિચ્છાદિદ્વિયાણ વેમાણિયાણ વગ્ગણા "
 આ પ્રમાણે કહ્યું છે ત્રીજા ૨૪ હકોની પ્રત્યક્ષા અહીં પૂરી થાય છે

જે લવેને એક પુત્રલ પરાવર્તન કાળ કરતાં પણ અધિક કાળ પર્વન્ત
 આ સંસારમાં જમણું કરવાનું હોય છે, એવાં લવેને કૃષ્ણપાસિક કહે છે
 એવાં લવેનો સંસાર એક પુત્રલ પરાવર્તન કાળ કરતાં એટલો હોતો નથી,
 પણ વધારે જ હોય છે તે કૃષ્ણપાસિક લવેની વચલામાં પણ એકતર સમ
 જનું તથા જે લવે શુક્લપાસિક હોય છે એમનો સંસાર અર્ધપુત્રલ પણ

દ્વલપરાવર્તનસંસારભાજઃ, તેપાં વર્ગના એકા ભવતિ । કૃષ્ણપાક્ષિકશુક્લપાક્ષિકયોર્લ-
ક્ષણમિદમુક્તમ્—

“ જેસિમવદ્દો પોગ્ગલપરિયદ્દો સેસઓ ઉ સંસારો ।

તે સુક્કપક્વિયા ચલુ અહિં પુણ કિણ્ણપક્કીયા ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—યેપામપાર્થઃ પુદ્ગલપરાવર્તઃ શેષકસ્તુ સંસારઃ ।

તે શુક્લપાક્ષિકાઃ ચલુ અધિકે પુનઃ કૃષ્ણપક્ષીયાઃ ॥ ઇતિ ।

કૃષ્ણપાક્ષિક શુક્લપાક્ષિકવિશેષિતાનાં ચતુર્વિંશતિદણ્ડકસ્થાનાં નારકાદિ
વૈમાનિકાન્તાનાં પદાનાં વર્ગના એકેકા વોધ્યા ।

ઇતિ ચતુર્થશ્ચતુર્વિંશતિદણ્ડકઃ ॥ ૪ ॥

જીવ આસ્તિક ભાવ વાલે હોતે હૈં શુક્લપાક્ષિક ઓર કૃષ્ણપાક્ષિક જીવોં
કા લક્ષણ એસા કહા ગયા હૈં—

“ જેસિમવદ્દો ” ઇત્યાદિ । જિન જીવોં કા સંસાર અર્ધપુદ્ગલપરાવ-
ર્તનકાલ રૂપ હો ગયા હૈં અર્થાત્ અધિક સે અધિક ઇતને કાલ તક હી
સંસાર મેં જિન જીવોં કો રહના હૈં હસકે વાદ નિયમતઃ જિનકી મુક્તિ
હો જાતી હૈં એસે જીવ શુક્લપાક્ષિક હૈં ઓર જિન જીવોં કા સંસાર
હમસે વિપરીત હૈં અર્થાત્ દીર્ઘતર હૈં અર્ધપુદ્ગલપરાવર્તન સે અધિક હૈં વે
જીવ કૃષ્ણપાક્ષિક હૈં શુક્લપાક્ષિક ઓર કૃષ્ણપાક્ષિક જીવ ચતુર્વિંશ-
તિદણ્ડકસ્થ નારક જીવ સે લેકર વૈમાનિક જીવોં તક મેં હોતે હૈં હનમેં
મી એક ૨ જીવ કો એક ૨ વર્ગના હાતી હૈં હસ પ્રકાર સે યહ ચતુર્થ
ચતુર્વિંશતિદણ્ડક હૈં ।

વર્તન કાળ ૩૫ જ બાકી છે, એવાં જીવોની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું.
તે શુક્લપાક્ષિક જીવો આસ્તિક ભાવવાળા હોય છે શુક્લપાક્ષિક અને કૃષ્ણ-
પાક્ષિક જીવોનાં લક્ષણ નીચે પ્રમાણે બતાવ્યાં છે—

“ જેસિમવદ્દો ” ઇત્યાદિ. જે જીવોનો સંસાર અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તનકાળ
૩૫ થઈ ગયો છે—એટલે કે વધારેમાં વધારે એટલા કાળ સુધી જ જે જીવોને
સંસારમાં રહેવાનું છે, ત્યારબાદ તો અવશ્ય જેની મુક્તિ થવાની છે, એવાં
જીવોને શુક્લપાક્ષિક કહે છે. જે જીવોનો સંસાર શુક્લપાક્ષિક અને કૃષ્ણ-
પાક્ષિક જીવો ચોવીસ દંડકસ્થ નારકોથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં
હોય છે. તેમાં પણ પ્રત્યેક દંડકના જીવોની એક એક વર્ગણા જ હોય છે.
૨૪ દંડકને અનુલક્ષીને આ ચોથા વિષયની વર્ગણામાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં
આવ્યું છે.

તથા-કૃષ્ણલેશ્યાનાં-લિપ્યતે=સમિલિપ્યતે પ્રાણી કર્મણા યામિસ્તા લેશ્યાઃ,
ઉક્ત ચ—

“સ્થેપ દ્વ વર્ણવન્મસ્ય કર્મણ્વપસ્થિતિ વિધાન્યઃ” ઇતિ ।

“કૃષ્ણાદિદ્રવ્યસાચિન્યાત્, પરિણામો ય આત્મનઃ ।

સ્ફટિકસ્થેવ તત્રાય લેશ્યાશ્વદઃ પ્રયુજ્યતે ॥ ૧ ॥” ઇતિ ચ ।

इय च शरीरनामकर्मपरिणतिरूपा, योगपरिणतिरूपत्वात्, योगस्य च शरी
रनामकर्मपरिणतिविशेषत्वात् । उक्त च—

“योगपरિણામો લેશ્યા” । કથ પુનર્યોગપરિણામો લેશ્યા ? યસ્માત્ સયો
ગિક્ષેવમી શુક્લલેશ્યાપરિણામેન વિદ્યત્યાન્તર્મુદ્ધર્ષે, ક્ષેપે યોગનિરોધં કરોતિ, તત્તે-

तथा—कृष्णलेश्याबालों की भी एक वर्गणा है जिनके द्वारा प्राणी
कर्मों से सन्मिलित होता है उनका नाम लेश्या है कहा भी है—‘स्थेप
इव वर्णवन्मस्य०’ इत्यादि ।

કૃષ્ણાદિ દ્રવ્ય સાચિન્યાત્ પરિણામો ય આત્મનઃ “સ્ફટિકસ્થેવ
તત્રાય લેશ્યા શ્વદઃ પ્રયુજ્યતે” ॥ ૧ ॥—તાત્પર્યે હસકા યહી હૈ કિ કપાયો
કે વદ્ય સે અનુરંજિત જો યોગ પ્રવૃત્તિ હૈ વસકા નામ લેશ્યા હૈ યહ
લેશ્યા યોગ પરિણતિરૂપ હોનેકે કારણ શરીર નામ કર્મની પરિણતિરૂપ
હોતી હૈ કપો કિ યોગ શરીર નામકર્મ ની પરિણતિ વિશેષરૂપ હોતા હૈ ।

उक्त च—‘योगपरिणामो लेश्या’ लेश्या योगपरिणाम रूप इस
तरह से है—सयोगि केवली शुक्ललेश्या के परिणाम से विचार करके
जय अन्तर्मुक्त काल याकी रहता है तब योगनिरोध करता है इससे

તથા કૃષ્ણલેશ્યાબાળાઓની પણ એક વર્ગણા છે એમના દ્વારા પ્રાણી
(૯૫) કર્મોથી સ્પૃષ્ટ (સમિલિત) થાય છે, તેમને લેશ્યા કહે છે કહ્યું પણ
છે કે— ‘સ્થેપ દ્વ વર્ણવન્મસ્ય’ ॥ ઇત્યાદિ.

કૃષ્ણાદિ દ્રવ્યસાચિન્યાત્ પરિણામો ય આત્મનઃ સ્ફટિકસ્થેવ તત્રાય લેશ્યા
શ્વદઃ પ્રયુજ્યતે ॥ ૧ ॥ તાત્પર્ય—કપાયોના ઉદયથી અનુરંજિત જે યોગપ્રવૃત્તિ
છે, તેનું નામ લેશ્યા છે તે લેશ્યા યોગપરિણતિ રૂપ હોવાને લીધે શરીર
નામકર્મની પરિણતિરૂપ હોય છે કાશ્યુ કે યોગ શરીર નામ કર્મની પરિણતિ
વિશેષરૂપ હોય છે કહ્યું પણ છે કે—“યોગપરિણામો લેશ્યા” લેશ્યા યોગ
પરિણામરૂપ આ રીતે છે—સયોગી કેવલી શુક્લ લેશ્યાના પરિણામમાંથી વિદ્યાર
કરીને જવાર નીકળીને ન્યાયે અન્તર્મુદ્ધર્ષકાળ આકી રહે છે ત્યારે યોગનિરોધ
કરે છે તેમ કપાયો તે અયોગી અવસ્થા અને અલેશ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે

ડ્યોગિત્વમલેશ્યત્વં ચ પ્રાપ્નોતિ, અતોડ્યગમ્યતે—‘ યોગપરિણામો લેશ્યા ’ ઇતિ ।
સ પુનર્યોગઃ—શરીરનામકર્મપરિણતિવિશેષઃ । ઉક્તં હિ—

“ કર્મહિ કાર્મણસ્ય કારણમન્યેષાં ચ શરીરાણામ્ ” ઇતિ । તસ્માદૌદારિકા-
દિશરીરયુક્તસ્યાત્મનો વીર્યપરિણતિવિશેષઃ કાયયોગઃ । તથા—ઔદારિકવૈક્રિયા-
હારકશરીરવ્યાપારાહતવાગ્દ્રવ્યસમૂહસાચિવ્યાદ્ યો જીવવ્યાપારઃ સ વાગ્યયોગઃ ।
તથા ઔદારિકાદિ શરીરવ્યાપારાહતમનોદ્રવ્યસમૂહસાચિવ્યાદ્ યો જીવવ્યાપારઃ સ
મનોયોગ ઇતિ । તતો યથૈવ કાયાદિકરણયુક્તસ્યાત્મનો વીર્યપરિણતિયોગ ઉચ્યતે
તથૈવ લેશ્યાપીતિ । કેચિત્તુ—‘ કર્મનિસ્યન્દો લેશ્યા ’ ઇતિ બ્રુવન્તિ । સા ચ દ્રવ્ય-

વહ અયોગી અવસ્થા કો ઔર અલેશ્યાવસ્થા કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ હસસે
જાના જાતા હૈ કિ યોગપરિણામ રૂપ લેશ્યા હૈ તથા યોગ શરીર નામ
કર્મ કી પરિણતિ વિશેષ રૂપ હમ પ્રકાર સે હૈ—“ કર્મ હિ કાર્મણસ્ય
કારણમન્યેષાં ચ શરીરાણામ્ ” કર્મ કાર્મણશરીર કા ઔર ઔદારિક
આદિ શરીરોં કા કારણ હૈ હસ કથન સે યહી યાત જાની જાતી હૈ કિ
ઔદારિકાદિ શરીર યુક્ત આત્મા કા જો વીર્ય પરિણામ વિશેષ રૂપ યોગ
હોતા હૈ વહ કાયયોગ હૈ તથા—ઔદારિક વૈક્રિય એવં આહારક શરીર
કે વ્યાપાર સે આહત વાગ્યદ્રવ્યસમૂહ કી સહાયતા સે જો જીવ કા
વ્યાપાર હોતા હૈ વહ વાગ્યયોગ હૈ તથા—ઔદારિકાદિ શરીર કે વ્યાપાર સે
આહત મનોદ્રવ્યસમૂહ કી સહાયતા સે જો જીવ કા વ્યાપાર હોતા હૈ
વહ મનોયોગ હૈ તો જિસ પ્રકાર સે કાયાદિ કરણયુક્ત આત્મા કો વીર્ય
પરિણતિરૂપ યોગ હોતા હૈ ડસી પ્રકાર સે યોગપરિણતિરૂપ લેશ્યા બી
હોતી હૈ કિતનેક જન “ કર્મનિસ્યન્દો લેશ્યા ” હસકે અનુસાર એસા બી

તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે લેશ્યા યોગપરિણામ રૂપ છે તથા યોગ
શરીર નામ કર્મની પરિણતિ વિશેષરૂપ આ રીતે છે—“ કર્મ હિ કાર્મણસ્ય
કારણમન્યેષાં ચ શરીરાણામ્ ” કર્મ જ કાર્મણ શરીરનું અને ઔદારિક આદિ
શરીરોનું કારણ છે આ કથનથી એ વાત બાણી શકાય છે કે ઔદારિકાદિ
શરીરયુક્ત આત્માને જે વીર્યપરિણામ વિશેષરૂપ યોગ હોય છે, તે કાયયોગ
છે તથા ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક શરીરના વ્યાપારથી આહત (જે ચ-
વામાં આવેલ) વાગ્દ્રવ્યસમૂહની સહાયતાથી જીવની જે પ્રવૃત્તિ આવે છે તેને
વાગ્યયોગ કહે છે તથા ઔદારિકાદિ શરીરના વ્યાપારથી આહત મનોદ્રવ્ય
સમૂહની સહાયતાથી જીવની જે પ્રવૃત્તિ આવે છે તેને મનોયોગ કહે છે જે
પ્રકારે કાયાદિકરણયુક્ત આત્માની વીર્યપરિણતિરૂપ યોગ હોય છે, એજ પ્રકારે
યોગપરિણતિરૂપ લેશ્યા પણ હોય છે કેટલાક લોકો “ કર્મનિસ્યન્દો લેશ્યા ”

માવમંત્રાદ્ દ્વિધા । તપ્ર દ્રવ્યલેશ્યા કૃષ્ણદ્રવ્યાણ્યંત્ર । માનલેશ્યા તુ સજ્જન્યો જીવ પરિણામ ફિતિ । ઇય લેશ્યા પદ્ધિધા । પદ્ધિવિષત્વ વાસ્ત્યા સમ્પૂર્ણમસક્કપુરુષપદ્ધક દૃષ્ટાન્તાદ્ પ્રામઘાતકચૌરપુરુષપદ્ધકદૃષ્ટાન્તાવ્ નાડ્યસેયમિતિ । કૃષ્ણદ્રવ્યસાધિ વ્યાદ્ પ્રાયમાનાડ્યમપરિણામરૂપા લેશ્યા કૃષ્ણા મવતિ । સા લેશ્યા યર્ષા તે કૃષ્ણલેશ્યાસ્તેષાં ધર્મગા એકા મવતિ । તથા-નીલલેશ્યાનાં-નીલા-કૃષ્ણાપેક્ષ્યા કિંચિન્દ્રુમરૂપા લેશ્યા યર્ષા તે નીલલેશ્યાસ્તેષાં ધર્મગા એકા મવતિ । તથા-કાપો તલેશ્યાના-કાપોતી-કપોતવર્ણા-ધૂમ્રવર્ણા નીલાપેક્ષ્યા કિંચિદધિકદ્રુમરૂપા લેશ્યા

કહતે હું કિ જો ફર્મ કે આને મેં કારણ હોતી હૈ વહ લેશ્યા હૈ યહ લેશ્યા દ્રવ્ય ઓર માલ કે મેલ સે દો પ્રકાર કી હૈ કૃષ્ણદ્રવ્યરૂપ દ્રવ્યલેશ્યા તથા કૃષ્ણદ્રવ્ય જન્ય જો જીવ કા પરિણામ હૈ વહ માલલેશ્યા હૈ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત આદિ કે મેલ સે બી લેશ્યા ૬ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ જમ્બૂન્ત ભક્ષક પુરુષપદ્ધક કે દૃષ્ટાન્ત સે અથવા-પ્રામઘાતક ચૌર પુરુ પપદ્ધક કે દૃષ્ટાન્ત સે લેશ્યા મેં પદ્ધિવિષતા શાસ્ત્રોં મેં કહી ગઈ હૈ કૃષ્ણદ્રવ્ય કી સહાયતા સે પ્રાયમાન અશુભ પરિણામરૂપ લેશ્યા કૃષ્ણ હોતી હૈ યહ કૃષ્ણલેશ્યા જિનકો હોતી હૈ વે કૃષ્ણલેશ્ય જીવ હૈ જન કૃષ્ણલેશ્ય જીવોં કી ધર્મગા એક હોતી હૈ કૃષ્ણલેશ્યાકી અપેક્ષા કિંચિત્ દ્રુમરૂપ નીલલેશ્યા હોતી હૈ યહ નીલલેશ્યા જિનકો હોતી હૈ વે નીલલેશ્યા ઘાલે જીવ હૈ જનકી બી ધર્મગા એક હોતી હૈ ધૂમ્રવર્ણ જેસી કાપોત લેશ્યા હોતી હૈ યહ નીલ લેશ્યા કી અપેક્ષા સે કુછ અધિક દ્રુમરૂપ હોતી હૈ

આ માન્યતા અનુસાર જોવું પણ કહે છે કે જે ક્રમના આગમનના કારણજન્ય છે જોજ દેશ્યા છે તે લેશ્યા દ્રવ્ય અને માવના લેશ્યા બે પ્રકારની છે કૃષ્ણ દ્રવ્યરૂપ દ્રવ્યલેશ્યા તથા કૃષ્ણદ્રવ્યજન્ય જે અશુભ પરિણામ છે તે માલલેશ્યા છે કૃષ્ણ નીલ કાપોત, તેજો, પણ અને શુભલના લેશ્યા લેશ્યાના છ પ્રકાર પણ કહ્યા છે અશુભ કારણ કરતાં છ પુરુષોના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા અથવા પ્રામ ઘાતક છ પ્રકારના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા શાસ્ત્રકારોએ લેશ્યામાં પદ્ધિવિષતા (છ પ્રકાર શુક્તના) બતાવી છે કૃષ્ણદ્રવ્યની સહાયતાથી બતાવ્યાન (ઉત્પન્ન મયેલ) અશુભ પરિણામરૂપ જે લેશ્યા છે તેને કૃષ્ણલેશ્યા કહે છે તે લેશ્યાવાળા અવોને કૃષ્ણલેશ્ય કહે છે તે કૃષ્ણલેશ્ય અવોની વચલામાં એકલ સમજવું નોં જો કૃષ્ણલેશ્યા કરતાં કલક શુભરૂપ નીલલેશ્યા ગણાય છે જે અવોમાં તે નીલ લેશ્યાનો સદુભાવ દોષ છે, તે અવોને નીલ લેશ્યાવાળા કહે છે તેમની પણ વચલા એક દોષ છે પ્રમાણના જેવાં વળવાળી કપોતલેશ્યા દોષ છે તે નીલ લેશ્યા કરતાં કલક અધિક શુભરૂપ દોષ છે તે પ્રમથવર્ણવાળાં દ્રવ્યની

“કાપોતી” ઇત્યુચ્યતે । ઇયં ધૂમ્રવર્ણદ્રવ્યસાહાય્યાજ્ઞાયતે । સા લેશ્યાઽસ્તિ યેપાં તે કાપોતલેશ્યાઃ, તેપાં વર્ગણા એકા ભવતિ । તથા-તેજોલેશ્યાનામ્-તેજઃ=અગ્નિ-જ્વાલા, તદ્રૂપાલેશ્યા-તેજોલેશ્યા । લોહિતવર્ણદ્રવ્યસાહાય્યાજ્ઞાયમાના લેશ્યા । ઇયં લેશ્યા શુભસ્વભાવા ભવતિ । તેજો લેશ્યાઽસ્તિ યેપાં તે તથા તેપાં વર્ગણા એકા ભવતિ । તથા-પદ્મલેશ્યાનાં-પદ્મ=કમલં તદ્ગર્ભવર્ણા પીતવર્ણા લેશ્યા, પદ્મ-લેશ્યા । પીતવર્ણદ્રવ્યસાચિવ્યાજ્ઞાયમાનાલેશ્યા । ઇયં લેશ્યા શુભતસ્વભાવા । સા લેશ્યા યેપાં તે તથાભૂતાસ્તેપાં વર્ગણા એકા ભવતિ । કાપોતલેશ્ય તેજોલેશ્ય પદ્મ-લેશ્યાનાં સંગ્રહો ‘એવં જાવ’ ઇતિ પદાદ્ બોધ્યઃ । તથા-શુક્લલેશ્યાનાં શુક્લા-શુક્લ-વર્ણા-અત્યન્તશુભેતિ યાવત્, તદ્રૂપાલેશ્યા-શુક્લલેશ્યા । ઇયં શુક્લવર્ણદ્રવ્યસાચિ-

યહ લેશ્યા ધૂમ્રવર્ણવાલે દ્રવ્ય કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન હોતી હૈ કાપોત લેશ્યાવાલે જીવોં કી વર્ગણા બી એક હોતી હૈ તેજ નામ અગ્નિ જ્વાલા કા હૈ હસ અગ્નિ જ્વાલા રૂપ જો લેશ્યા હોતી હૈ વહ તેજોલેશ્યા પીત-લેશ્યા હૈ યહ તેજો લેશ્યા લોહિત (લાલ) વર્ણ વાલે દ્રવ્ય કી સહાયતા સે ઉત્પન્ન હોતી હૈ ઓર યહ શુભસ્વાભાવવાલી હોતી હૈ તેજોલેશ્યા વાલે જીવોં કી વર્ગણા બી એક હોતી હૈ કમલ કે ગર્ભ કે વર્ણ કી તરહ જો લેશ્યા હોતી હૈ વહ પદ્મલેશ્યા હૈ યહ લેશ્યા પીતવર્ણવાલે દ્રવ્ય કી સહા-યતાં સે ઉત્પન્ન હોતી હૈ ઓર શુભતર સ્વભાવવાલી હોતી હૈ હસ પદ્મલે-શ્યાવાલે જીવોં કી વર્ગણા બી એક હોતી હૈ કાપોતલેશ્યાવાલે તેજોલેશ્યા વાલે ઓર પદ્મલેશ્યાવાલે જીવોં કા સંગ્રહ “એવં જાવ” હન્ન પદ સે યહાં હુઆ હૈ અત્યન્તશુભરૂપ જો લેશ્યા હોતી હૈ વહ શુક્લલેશ્યા હૈ

સહાયતાથી ઉત્પન્ન થાય છે. કાપોત લેશ્યાવાળાં જીવોની વર્ગણા પણ હોય છે અગ્નિ જ્વાલાનું નામ તેજ છે. આ અગ્નિજ્વાલા રૂપ જે લેશ્યા હોય છે, તે લેશ્યાનું નામ તેજોલેશ્યા છે. તે તેજોલેશ્યા પીત (પીળા વર્ણની) લેશ્યા છે. તે લેશ્યા લાલ વર્ણવાળા દ્રવ્યની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે શુભ સ્વભાવવાળી હોય છે આ તેજોલેશ્યાવાળા જીવોની વર્ગણા પણ એક હોય છે. કમલના ગર્ભના જેવા વર્ણવાળી જે લેશ્યા છે, તેને પદ્મલેશ્યા કહે છે તે લેશ્યા પીળા વર્ણવાળા દ્રવ્યની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તેજોલેશ્યા કરતા અધિક શુભ સ્વભાવવાળી હોય છે. આ પદ્મલેશ્યાવાળા જીવોની વર્ગણા પણ એક હોય છે કાપોતલેશ્યાવાળા, તેજોલેશ્યાવાળા અને પદ્મલેશ્યાવાળા જીવોનો સંગ્રહ ‘એવં જાવ’ આ પદ દ્વારા અહીં થયો છે. અત્યન્ત શુભ-રૂપ જે લેશ્યા છે, તેનું નામ શુક્લ લેશ્યા છે. તે લેશ્યા સફેદ વર્ણવાળા દ્રવ્યની

व्याज्जायते ।—शुक्ल लेइया येषां ते तथा तेषां शुक्ललेइयावतां वर्गणा एका भवतीति । आसु पट्सु लेइयासु चतुर्विंशतिदण्डस्यपदानां नारकादीनां मध्ये एकैकस्य यावत्पत्रे लक्ष्म्या भवन्ति, सावतीभिर्लेइयाभिर्विधेयिष्ठानां तेषाम् एकैका वर्गणा भवति । अमुमर्थे स्वयमेवाह सूत्रकारः—“ एगा कण्डेस्साण नेरइयाण वगगणा जाव काउछेस्साण नेरइयाण वगगणा । एव जस्स जइ छेस्साओ ॥ ” अप भाष —कृष्णलेइयानां नैरयिकाणां वर्गणा एका । नीललेइयानां नैरयिकाणां वर्गणा एका । कापोतलेइयानां नैरयिकाणां वर्गणा एका । नैरयिकाः कृष्णादित्रिविधलेइया वन्तो भवन्ति । अतस्त्रिविधानां प्रत्येक वर्गणा एकैका भवति । एवम् = यनेन

यह लेइया शुक्लवर्णवाले दण्ड की सहायता से उत्पन्न होती है शुक्ल लेइयावाले जीवों की वर्गणा भी एक होती है इन छह लेइयाओं में से चतुर्विंशतिदण्डकस्थ पदवाले नारक आदि जीवों में एक २ जीव के जितनी २ लेइयाएँ होती हैं उसनी लेइयाओं से विशेषित उन २ जीवों की वर्गणा भी सामान्यरूप से एक होती है यही बात “ एगा कण्डेस्साण नेरइयाण वगगणा जाव काउछेस्साण नेरइयाण वगगणा एव जस्स जइ छेस्साओ ” इस सूत्र पाठ द्वारा सूत्रकार ने कही है इसका भाष ऐसा है कि कृष्णलेइयावाले जीवों की नैरयिकों की वर्गणा एक है नील लेइयावाले नैरयिकों की वर्गणा एक है कापोतलेइयावाले नैरयिकों की वर्गणा एक है नैरयिक जीव कृष्णादि तीन लेइयाओं वाले होते हैं अतः इन तीन प्रकार की लेइयाओं वाले नैरयिक जीवों की प्रत्येक की एक २ वर्गणा होती है किन्तु जीव के किमनी लेइयाएँ होती हैं—इसी बात को

सहायतायी उत्पन्न थाय छे शुक्ल लेइयावाला जीवोनी वगगणा पण जेठ डोय छे आ उ लेइयाओभांणी २४ दण्डस्य पदानां नारकादि जीवोभांता प्रत्येक दण्डना जीवोभा जेट्ठी लेइयाओ डोय छे जेट्ठी लेइयाओभांणी मुदा ते प्रत्येक दण्डना जीवोनी वगगणा पण सामान्यनी अपेक्षाओ जेठ डोय छे

जेठ बात “ एगा कण्डेस्साण नेरइयाण वगगणा जाव काउछेस्साण नेरइयाण वगगणा एव जस्स जेठ डोयओ ” आ सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकारे कही छे तेनो भाषाय आ प्रभाते छे—शुक्ललेइयावाला नारको ॥ वगगणा जेठ छे, नील लेइयावाला नारकोनी वगगणा जेठ छे कापोत लेइयावाला नारकोनी वगगणा जेठ छे नारक जीवो कृष्णादि वग लेइयाओवाला डोय छे तेनी ते वग प्रभरनी लेइयाओभांणी प्रत्येक लेइयावाला नारकोनी जेठ जेठ वर्गणा डोय

પ્રકારેણ यस્ય અમુરાદેર્યાવન્ત્યોલેશ્યા ભવન્તિ, તાવતીષ્ઠ લેશ્યાસુ એકૈકયા લેશ્યાયા વિશેષિતાનાં તેષાં પ્રત્યેકં વર્ગના એકૈકા ભવતિ । કસ્ય ક્રિયત્યો લેશ્યા ભવન્તિ ? इति स्वयमेवाह सूत्रकारः—‘भवणवद् वाणमंतरं’ इत्यादि—भवनपतिवान-
व्यन्तरपृथिव्यवनस्पतीनां चतस्रो लेश्याः=कृष्णनीलकापोततेजोलेश्या भवन्ति । तेजोवायु द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां तिस्रो लेश्याः=कृष्णनीलकापोतलेश्या भवन्ति । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकानां मनुष्याणां षड्लेश्याः=कृष्णादिशुक्लान्ताः भवन्ति । ज्योतिष्काणाम् एका तेजोलेश्या भवति । वैमानिकानाम् तिस्र उपरि-
तलेश्याः=तेजः षड्शुक्ललेश्या भवन्ति । इति पञ्चमश्चतुर्विंशतिदण्डकः ॥५॥

તથા—કૃષ્ણાદિલેશ્યાવિશેષિતાનાં ભવસિદ્ધિકાનામ્ અભવસિદ્ધિકાનાં ચ વર્ગના એકૈકા ભવતિ । इममर्थं सूत्रकारः स्वयमाह—एगा कण्डलेसाणं भवसिद्धियाणं ’

સૂત્રકાર ને “ ભવણવદ્ વાણમંતરં ” इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट किया है इसमें भवनपति व्यन्तर पृथिवी अप् और वनस्पतिकाधिक इन जीवों के कृष्ण, नील, कापोत और तेजोलेश्या ये चार लेश्याएं होती हैं तेज-
स्कायिक, वायुकायिक, द्वीन्द्रिय, तेजन्द्रिय और चार इन्द्रिय इनके कृष्ण, नील और कापोत ये तीन लेश्याएं होती हैं पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों के और मनुष्य के छह लेश्याएं होती हैं कृष्ण, नील, कापोत, पीत, पद्म और शुक्ल ये उन छह लेश्याओं के नाम हैं । ज्योतिष्क जीवोंको एक तेजोलेश्या होती है वैमानिकों को तेजोलेश्या पद्मलेश्या और शुक्ललेश्या ये तीन लेश्याएं होती हैं । इस प्रकार से यह पांचवां चतुर्विंशतिदण्डक है तथा कृष्णादिलेश्याओं से विधेयित भवसिद्धिक और अभवसिद्धिक जीवों की वर्गणा एक २ होती है यही बात सूत्रकार ने “ एगा कण्डलेस्साणं

છે કયા જીવને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે તે સૂત્રકારે “ ભવણવદ્ વાણમંતરં ” इत्यादि सूत्रद्वारा प्रकट कर्युं છે આ સૂત્રપાઠમાં એ વાત પ્રકટ કરી છે કે ભવનપતિ, વ્યન્તર, પૃથ્વીકાયિક, અપૃથ્વીકાયિક અને વનસ્પતિકાયિકોમા કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા, આ ચાર લેશ્યાઓનો સદ્ભાવ હોય છે. તેજ-
સ્કાયિક, વાયુકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોત, એ ત્રણ લેશ્યાઓનો સદ્ભાવ હોય છે. પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોમા કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લલેશ્યા, આ છએ લેશ્યાઓનો સદ્ભાવ હોય છે. જ્યોતિષ્ક જીવોમાં તેજોલેશ્યાનો અને વૈમાનિકોમા તેજોલેશ્યા, પદ્મલેશ્યા અને શુક્લ લેશ્યાનો સદ્ભાવ હોય છે. આ રીતે આ પાંચમા ચોવીસ દડકો સમજવા.

તથા કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઓથી યુક્ત ભવસિદ્ધિક અને અભવસિદ્ધિક જીવોની વર્ગણા એક એક હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે “ एगा कण्डलेसाणं भव-

इत्यादि । एका कृष्णलेइयानां भवसिद्धिकानां वर्गणा । एव पदस्वपि छेइयासु = कृष्णादिपदलेइया विशेषणत्वेनाधित्य द्वे द्वे पदे मणितव्ये । अथ मात्रः—कृष्णलेइयानां भवसिद्धिकानां वर्गणा एका । कृष्णलेइयानाम् अमवसिद्धिकानां वर्गणा एका । एवं नीलादिविशेषिता भवसिद्धिका अमवसिद्धिकाश्च वाच्या इति । सम्प्रति यथास्य कृष्णलेइयादिविशेषितानां भवसिद्धिकानाम् अमवसिद्धिकानां च नारकादीनां प्रत्येक वर्गणाया एकत्वं दर्शयति—“ एता कृष्णलेइसां भवसिद्धियाणेरप्यार्ण वर्गणा ” इत्यादि । कृष्णलेइयानां भवसिद्धिकानां नैरप्यिकाणां वर्गणा एका । तथा—कृष्णलेइयानाम् अमवसिद्धिकानां वर्गणा एका एवम्=प्रमुना प्रकारम् यस्य यावत्यो लेइया भवन्ति तस्य तावत्यो वर्गणा वक्तव्याः । कियद्वधि वक्तव्याः ? इत्याह—यावद् वैमानिकानाम् । इति पञ्चमस्तुर्विधसि दण्डकः ॥ ६ ॥

तथा—कृष्णलेइयादिविशेषितानां सम्प्रगृष्टिकानां मिथ्यादृष्टिकानां सम्प्रगृष्टि मिथ्यादृष्टिकानां च प्रत्येक वर्गणा एकैका बोध्या । तथा—कृष्णादिषु पदस्वपि

“ भवसिद्धियाण ” इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट की है इसका सारांश ऐसा है कि जो कृष्णलेइयावाले भवसिद्धिक जीव हैं उनकी वर्गणा एक है तथा—जो कृष्णलेइयावाले अमवसिद्धिक जीव हैं उनकी भी वर्गणा एक है इसी प्रकार से नीलादिलेइयाओं से विशेषित भवसिद्धिक और अमवसिद्धिक जीवों के सम्प्रगृष्ट में भी कथन जानना चाहिये इस तरह से जहाँ लेइयाओंमें ये दो दो पद कह लेना चाहिये जिस जीवके जितनी लेइयाएँ होती हैं उम जीव के उतनी वर्गणाएँ कही गई हैं ऐसा जानना चाहिये इस प्रकार का यह कथन नारक से लेकर वैमानिक तकके जीवों के सम्प्रगृष्ट में वक्तव्य कहा गया है यह छठा स्तुर्विधसिदण्डक है ।

तथा—कृष्णलेइयादि विशेषित सम्प्रगृष्टियों की मिथ्यादृष्टियों की और सम्प्रगृष्टिमिथ्यादृष्टियों की प्रत्येक की एक २ वर्गणा होती है तथा—

विदितार्ण ७ इत्यादि सूत्रद्वारा प्रकट करी है तेने कावार्थ नीचे प्रभावे छे—
ने कृष्णलेइयावाणा भवसिद्धिक लवे छे तेभनी वर्गणा जेठ छे आ रीते नीलादि लेइयावाणा भवसिद्धिक अने अमवसिद्धिक लवेने विरे पजु कथन समजवु आ रीते छजे लेइयावाणी साथे आ जणजे पदनु कथन धरु लेइयावे लउने नेटवी लेइयावे साथे छे जेटवी तेनी वर्गणावे कही छे जेभ समजवु आ प्रकटवु आ कथन नारकाओ लउने वैमानिका पयंताना २४ दंडना लवे विरे समजवु आ प्रकटना आ छुा बोधीस दंडो समजवा

तथा कृष्णादि लेइयावाणा सम्प्रगृष्टि लवेनी, मिथ्यादृष्टि लवेनी अने अमवसिद्धिमिथ्यादृष्टि लवेनी—जे प्रत्येकनी जेठ जेठ वर्गणा देखे छे तथा

લેશ્યાસુ મધ્યે નારકાદિવૈમાનિકાન્તાનાં યાવત્યો લેશ્યા ભવન્તિ, તાવતીભિલેશ્યા-
ભિર્વિશેષિતાનાં નારકાદિવૈમાનિકાન્તાનાં મધ્યે યસ્ય યસ્ય યા યા દૃષ્ટિર્ભવતિ
તાં તાં દૃષ્ટિમાશ્રિત્ય તસ્ય તસ્ય એકૈકા વર્ગણા ભવતિ । અમુમેવાર્થમાહ-સૂત્રકાર:-
'એવં છસુ વિ લેસાસુ' ઇત્યાદિ । એવં પદ્મ્વપિ લેશ્યાસુ યાવદ્ વૈમાનિકાનાં
યેષાં યાવત્યો દૃષ્ટયઃ । ઇતિ સપ્તમશ્વતુર્વિંશતિ દણ્ડકઃ ॥ ૭ ॥

• તથા-કૃષ્ણલેશ્યાનાં કૃષ્ણપાક્ષિકાણામ્ એકા વર્ગણા । કૃષ્ણલેશ્યાનાં શુક્લ-
પાક્ષિકાણામ્ એકા વર્ગણા । એવં નીલાદિલેશ્યા વિશેષિતાનાં કૃષ્ણપાક્ષિકાણાં શુક્લ-
પાક્ષિકાણાં ચ એકૈકા વર્ગણા વોધ્યા । તથા-કૃષ્ણપાક્ષિકાણાં શુક્લપાક્ષિકાણાં ચ

કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યાઓં કે મધ્યમેં નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં
કો જિસ જીવકે જોર દૃષ્ટિ હોતી હૈ ઉસે ઉસ દૃષ્ટિ કો લેકર કે ઉસ ૨
જીવ કો એક વર્ગણા હોતી હૈ યહી યાત-“એવં છસુ વિ લેસાસુ” ઇત્યાદિ
સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ યહ સાતચાં ચતુર્વિંશતિદણ્ડક હૈ ।

આઠવાં ચતુર્વિંશતિ દણ્ડક હમ પ્રકાર સે હૈ-

કૃષ્ણલેશ્યાવાલે કૃષ્ણપાક્ષિકોંકી એક વર્ગણા તથા કૃષ્ણલેશ્યાવાલે
શુક્લપાક્ષિકોંકી એક વર્ગણા હોતી હૈ હસી પ્રકારકા કથન નીલાદિલે-
શ્યાવિશેષિત કૃષ્ણપાક્ષિકોંકે ઓર શુક્લપાક્ષિકોંકે સમ્બન્ધમેં મી કર
લેના ચાહિયે અર્થાત્ નીલલેશ્યાવાલે કૃષ્ણપાક્ષિકોંકી ઓર નીલલેશ્યા
વાલે શુક્લપાક્ષિકોંકી એક ૨ વર્ગણા હોતી હૈ હસી તરહ સે યથા
યોગ્ય કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાલે નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે કૃષ્ણપા-

નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના ૨૪ દહકના જીવોમાં કૃષ્ણાદિ પ્રત્યેક લેશ્યા-
વાળા જીવો આ ત્રણ પ્રકારની દૃષ્ટિઓમાંથી જે જે દૃષ્ટિવાળા હોય છે, તે
તે પ્રત્યેક દૃષ્ટિ અને પ્રત્યેક લેશ્યાની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક દહકના જીવોની એક
એક વર્ગણા હોય છે એજ વાત “એવં છસુ વિ લેસાસુ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ
દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે આ પ્રકારના આ સાતમા ચોવીસ દહકો સમજવા.

આઠમા ૨૪ દહકો નીચે પ્રમાણે છે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિકોની એક
વર્ગણા અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા શુક્લપાક્ષિકોની એક વર્ગણા હોય છે. એજ
પ્રકારનું કથન નીલાદિલેશ્યાયુક્ત કૃષ્ણપાક્ષિકો અને શુક્લપાક્ષિકો વિષે પણ
સમજવું. એટલે કે નીલલેશ્યાવાળા કૃષ્ણપાક્ષિકોની એક અને નીલલેશ્યાવાળા
શુક્લપાક્ષિકોની એક વર્ગણા હોય છે. બાકીની ચારે લેશ્યાઓવાળા ઉપયુક્ત
કૃષ્ણપાક્ષિકો અને શુક્લપાક્ષિકોની વર્ગણાઓ વિષે પણ એવુંજ કથન ગ્રંથજ
કરવું એજ પ્રમાણે યથાયોગ્ય (જે જીવોમાં જે લેશ્યાઓ સંભવી શકતી
હોય તે લેશ્યાઓની અપેક્ષાએ) કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા નારકથી લઈને વૈમાનિક

તથા-સિદ્ધત્વપ્રથમસમયવર્તિનં इत्यर्थः, ते पञ्चदशविधाः । तेषु एकैकस्य वर्गणाय एकत्वमाह—‘ एगा तित्थसिद्धानां ’ इत्यादिना । तीर्थसिद्धानाम् तीर्थते संसार-सागरोऽनेनेति तीर्थम्=द्रादशाङ्गरूपं प्रवचनम्, तदाधारत्वेन सङ्गः, तस्मिन् प्रवृत्ते सति सिद्धाः-तीर्थसिद्धाः, वृषभसेनादयः-तीर्थसिद्धास्तेषां वर्गणा एका । तथा-अतीर्थसिद्धानाम्-अतीर्थे=तीर्थरयानुत्पत्तौ सिद्धा-अतीर्थसिद्धा-मरुदेवीप्रभृतयः, तथा-तीर्थव्यवच्छेदे-चन्द्रप्रभस्वामि-सुविधिस्वाम्यपान्तराले जातिस्मरणादिना सिद्धास्तेषां वर्गणा एका । तथा तीर्थकरसिद्धानां-तीर्थं कुर्वन्ति आनुलोम्येन हेतुत्वेन ताच्छील्येन वा येते तीर्थकराः ।

हैं ये अनन्तरसिद्ध १५ प्रकार के होते हैं इनमें एक-एक की वर्गणामें एकत्व है यही बात “ एगा तित्थसिद्धानां ” इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है संसाररूपी सागर जिसके प्रभाव से तिरा जाना है उसका नाम तीर्थ है ऐसा वह तीर्थ द्वादशाङ्गरूप प्रवचन ही है तथा इस द्वारशाङ्गीरूप प्रवचन का आधार भूत साधु, साध्वी, श्रावक, श्राविकारूप चतुर्विध श्रीसंघ भी तीर्थरूप है इस तीर्थ के प्रवृत्त होने पर जो सिद्ध हुए हैं वे तीर्थसिद्ध हैं । ऐसे वे तीर्थसिद्ध वृषभसेन आदि हैं इन तीर्थसिद्धों की वर्गणा एक है तथा तीर्थकी अनुत्पत्तिमें जो सिद्ध हुए हैं वे अतीर्थसिद्ध हैं ये अतीर्थसिद्ध मरुदेवी आदि हैं तीर्थके व्यवच्छेदमें जो सिद्ध हुए हैं वे तीर्थ व्यवच्छेद सिद्ध हैं ऐसे तीर्थव्यवच्छेद सिद्ध जीव जातिस्मरण आदि से होते हैं जैसे चन्द्रप्रभस्वामी एवं सुविधिनाथस्वामीके अपान्तराल में हुए हैं इनकी वर्गणा एक है तथा तीर्थकरसिद्धों की भी वर्गणा एक है

તેમના ૧૫ પ્રકાર છે તે પ્રત્યેક પ્રકારના અનન્તર સિદ્ધોની વર્ગણામા એકત્વ છે એજ વાત “ એગા તિત્થસિદ્ધાણાં ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે. સંસાર રૂપી સાગર જેના પ્રભાવથી તરી જવાય છે તેને તીર્થ કહે છે દ્વાદ શાગ (બાર અંગ) રૂપ પ્રવચન જ એવું તીર્થ છે. તથા આ દ્વાદશાગના આધારભૂત સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ પણ તીર્થરૂપ જ છે. આ તીર્થની પ્રવર્તના થયા બાદ સિદ્ધ થયેલા જીવોને તીર્થ-સિદ્ધો કહે છે, પરન્તુ તીર્થની પ્રવર્તના વિના જે સિદ્ધો થયા છે, તેમને અતીર્થ સિદ્ધો કહે છે વૃષભસેન આદિ તીર્થસિદ્ધો અને મરુદેવી આદિ અતીર્થસિદ્ધો થઈ ગયા છે તીર્થનો વ્યવચ્છેદ (નાશ) થયા બાદ જે સિદ્ધો થયા છે, તેમને તીર્થવ્યવચ્છેદ સિદ્ધો કહે છે જાતિસ્મરણ આદિ દ્વારા આ પ્રકારના સિદ્ધો થાય છે જેમકે ચન્દ્રપ્રભુસ્વામી અને સુવિધિસ્વામીના અન્ત-રાલમા થયેલા સિદ્ધો. તે પ્રત્યેક પ્રકારના સિદ્ધોની એક એક વર્ગણા હોય છે.

ઉક્ત ચ—“અનુલોમદેવતસીલયાય જે માવતિત્યમેયં તુ ।

કુલ્યતિ પગાતિ ષ તે સીત્યગરા દિવત્યકરા ॥ ૧ ॥

છાયા—અનુલોમદેવત સચ્ચીલતયા યે માવતીર્યમતથુ ।

કુલ્યન્તિ મકાશ્યન્તિ તુ તે તીર્થકરા દિતાર્યકરા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

તીર્થકરાઃ સન્તો ય સિદ્ધાસ્તે તીર્થકરસિદ્ધાઃ=અપમાદયસ્તેષાં વર્ગના એકા ।

તથા—અતીર્થકરસિદ્ધાનામ્=ગૌતમાદીના વર્ગના એકા ।

તથા—સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધાનાં—સ્વયમ્=આત્મના બુદ્ધા=તત્ત્વ જ્ઞાતવન્તો યે તે સ્વયં બુદ્ધાઃ, તે ચ સિદ્ધાએતિ સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધાસ્તેષાં વર્ગના એકા । તથા—પ્રત્યેકબુદ્ધાનામ્=પતીત્વ=સમાશ્રિત્ય એકં કમપિ ત્વપમાદિકમનિત્યતાદિભાવનાકારણં પદાર્થ બુદ્ધાઃ=જ્ઞાતવન્તઃ પરમાર્થે યે તે પ્રત્યેકબુદ્ધાસ્તેષાં વર્ગના એકા ।

અનુલોમતા સે યા હેતુરૂપ સે યા ઉમ પ્રકાર કે સ્વમાવ હોને સે જો તીર્થ કી પ્રવૃત્તિ કરતે હિં વે તીર્થકર કહ્લાતે હિં

ઉક્ત ચ—“અનુલોમ દેવ” ઇત્યાદિ ।

તીર્થકર હોતે હુણ જો સિદ્ધ હોતે હિં વે તીર્થકર સિદ્ધ હિં એસે તીર્થકર સિદ્ધ અપમ આદિ હિં હનકી વર્ગના સામાન્ય સે એક હોતી હિં તથા અતીર્થકર સિદ્ધ જો ગૌતમ આદિ હિં હનકી સી વર્ગના સામાન્યતાઃ એક હિં તથા—જો સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ હિં હનકી સી વર્ગના એક હિં, સ્વતઃ હી જો તત્ત્વોંકો જાન જાતે હિં વે સ્વયંબુદ્ધ કહ્લાતે હિં, સ્વયંબુદ્ધ હોકર જો સિદ્ધ હોતે હિં વે સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ હિં અર્થાત્ જો કિસી કે ઉપદેશ કે ધિના સ્વયં અપની હી જ્ઞાનશક્તિ કે દ્વારા બોધ પાકર સિદ્ધ હોતે હિં વે સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ હિં તથા જો અન્યજ્ઞાની વૃપમાદિ કો દેવ્વકર અનિરૂપાદિ મા

તથા તિર્થ કર સિદ્ધોની પણ એક વગણા હોય છે અનુલોમતાથી અથવા હેતુ રૂપ અથવા તે પ્રકારનો સ્વભાવ હોવાથી તેઓ તીર્થની પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેમને તીર્થ”કર કહે છે હાલુ પણ છે કે—“અનુલોમ દેવ” ઇત્યાદિ. તીર્થ”કર થઇને તેઓ સિદ્ધ થાય છે તેમને તીર્થ કર સિદ્ધ કહે છે જ્ઞાતવન્ત આદિ એવાં તીર્થ”કર સિદ્ધ ગણાય છે. તેમની વગણા સામાન્યની અપેક્ષાએ એક હોય છે, તથા ગૌતમ આદિ જે તીર્થ”કર સિદ્ધો છે તેમની વગણા પણ સામાન્યતાઃ એક છે તથા જે સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધો છે તેમની વગણા પણ એક છે જે છવો સ્વતાઃ (ધિતાની બાતે જ) તત્ત્વોને જાણી શકે છે, તેમને સ્વયંબુદ્ધ કહે છે સ્વયંબુદ્ધ થાને સિદ્ધપદ પામનાર છવોને સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધો કહે છે એટલે કે અન્યના ઉપદેશ ધિના, ધિતાની જ જ્ઞાનશક્તિ દ્વારા બોધ પામીને સિદ્ધ થનાર છવોને સ્વયંબુદ્ધ કહે છે તથા જે વૃપમાદિ જેવાં અન્ય જ્ઞાનીને જોઇને

નન્તુ સ્વયંબુદ્ધપ્રત્યેકબુદ્ધાનાં કો ભેદઃ ? इति चेत्, अत्रोच्यते—स्वयंબુદ્ધ-
પ્રત્યેકબુદ્ધાનાં વોધ્યુપધિશ્રુતલિજ્ઞકૃતો ભેદઃ । તથાહિ—સ્વયંબુદ્ધાનાં વાહ્યનિમિત્તાન-
પેક્ષો વોધિઃ । પ્રત્યેકબુદ્ધાનાં તુ વાહ્યનિમિત્તાપેક્ષો વોધિઃ, एषामुपध्यादिवर्णन-
ન્યતોઽવસેયમ્ । તથા—બુદ્ધવોધિતસિદ્ધાનામ્—બુદ્ધૈઃ=આચાર્યાદિભિર્વોધિતાઃ સન્તો
યે સિદ્ધાસ્તે બુદ્ધવોધિતસિદ્ધાસ્તેષાં વર્ગાણા એકા । તથા—એતેપામેવ સ્ત્રીલિજ્ઞસિ-
દ્ધાનાં ચ પ્રત્યેકરુમેકૈકા વર્ગાણા ભવતિ । તથા—સ્વલિજ્ઞસિદ્ધાનામ્—સદોરકમુખવ-
ચ્છિકારજોહરણાદિધારિત્વેન સ્વલિજ્ઞે=સાધુલિજ્ઞે સિદ્ધાનાં વર્ગાણા એકા । તથા—

વના કે કારણમુત પદાર્થ કો જાનકર બોધ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં વે પ્રત્યેક
બુદ્ધ હૈં इनकी भी सामान्यरूप से वर्गणा एक है ।

શંકા—સ્વયંબુદ્ધ ઓર પ્રત્યેક બુદ્ધ મેં કયા અન્તર હૈ ?

ઉ૦—સ્વયંબુદ્ધ ઓર પ્રત્યેકબુદ્ધ મેં વોધિ, ઉપધિ શ્રુત ઓર લિજ્ઞ
इनकी अपेक्षासे भेद है, स्वयं बुद्धों को बाह्य निमित्तके बिना बोधि
પ્રાપ્ત હોતી હૈ પ્રત્યેકબુદ્ધોં કો વાહ્યનિમિત્તકો અપેક્ષાસે વોધિપ્રાપ્ત હોતી
હૈ इनकी उपधि आदि का वर्णन अन्य शास्त्रों से जान लेना चाहिये
આચાર્ય આદિકોંસે વોધિત હોકર જો સિદ્ધ હોતે હૈં વે બુદ્ધ વોધિત હૈં
इनकी भी वर्गणा एक है तथा स्त्रीलिङ्ग से जो बुद्धबोधित हुए हैं या
પુરુષલિજ્ઞ સે જો બુદ્ધવોધિત હુએ હૈં इन सब की प्रत्येककी
वर्गणा एक है तथा जो स्वलिङ्ग में सदोरकमुखवच्चिका रजोह-
रण आदि के धारक होने से साधुलिङ्ग में सिद्ध हुए हैं उनकी भी वर्ग-

અનિત્યાદિ લાવનાના કારણભૂત પદાર્થને જાણીને બોધ પ્રાપ્ત કરે છે, તેમને
પ્રત્યેક બુદ્ધ કહે છે તેમની પણ સામાન્યત એક વર્ગાણા હોય છે

પ્રશ્ન—સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધમાં શો તફાવત છે ?

ઉત્તર—સ્વયંબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધમાં બોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિંગની
અપેક્ષાએ ભેદ છે. સ્વયંબુદ્ધને બોધિ પ્રાપ્તિમાં બાહ્ય નિમિત્તોની આવશ્યકતા
રહેતી નથી, પરન્તુ પ્રત્યેક બુદ્ધને બોધિપ્રાપ્તિમાં બાહ્ય નિમિત્તોની જરૂર રહે
છે. તેમની ઉપધિ આદિનું વર્ણન અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી જાણી લેવું જોઈએ

આચાર્ય વગેરે દ્વારા બોધિત થઈને સિદ્ધ થનારા જીવોને બુદ્ધબોધિત
સિદ્ધો કહે છે. તેમની વર્ગાણા પણ એક હોય છે. સ્ત્રીલિંગમાંથી બુદ્ધબોધિત
થયેલા સિદ્ધોની અને પુરુષ લિંગમાંથી બુદ્ધબોધિત થયેલા સિદ્ધોની પણ એક
એક વર્ગાણા હોય છે. સ્વલિંગમાંથી (સદોરકમુખવચ્ચિકા આદિના ધારક
સાધુલિંગમાંથી) સિદ્ધ થયેલા જીવોની વર્ગાણા પણ એક હોય છે. તથા

અન્યલિંગસિદ્ધાનામ્=પરિબ્રાજકાદિલિંગસિદ્ધાનાં ધર્મગા એકા । તથા-ગૃહિલિંગ
સિદ્ધાનામ્-ગૃહિણાં પલિંગ તથા સિદ્ધાનાં મરુદેવીપ્રમુતીનાં ધર્મગા એકા । અતી
ર્થસિદ્ધાનામિત્યારમ્ય ગૃહિલિંગસિદ્ધાનામિત્યતઃ પાઠ 'એવં જાવ' ઇતિ પદેન
પ્રાપ્તઃ । તથા-એકસિદ્ધાનામ્=એકૈકસ્મિન્ સમયે એકૈકસિદ્ધાનાં ધર્મગા એકા । તથા-
અનેકસિદ્ધાનામ્-એકસમયે દ્વિપ્રમુત્યપ્તોચરશ્વતાન્તાનાં સિદ્ધાનાં ધર્મગા એકા । ઇત્ર-
એક સમયેડનેકે સિધ્ધ્યન્તિ । તે કિયન્તઃ સિધ્ધ્યન્તિ ? ઇતિ પ્રતિપાદિતમન્યત્ર । તથાહિ
“વત્તીસા મહપાલા સદ્ધી વાવત્તરી ય વોપન્ના ।

ચુલ્લસીઈ છમડઈ વુયહિય અદ્ધોચરસર્વ ચ ॥ ૧ ॥

છાયા—દ્વાર્ત્રિશ્વત્ મહ્તવત્વારિશ્વત્ પટ્ટિ દ્વાંસત્તવિષ્વ વોદધ્મા ।

વત્તુરશ્વોવિઃ પળ્લવતિઃ દ્વપ્પપિફાલ્લોચરશ્વત્ ચ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

ગા એક હૈ તથા-પરિબ્રાજક આદિ અન્યલિંગોસે સિદ્ધ હુપ જીવોંકા મી
ધર્મગા એક હૈ તથા-ગૃહિલિંગ મેં-ગૃહસ્થોં કે લિંગ મેં જો સિદ્ધ હુપ એસે
કિ મરુદેવી આદિ-યે ગૃહિલિંગ સિદ્ધ હૈં इन गृहिलिङ्ग सिद्धों की भी
ધર્મગા એક હૈ “અતીર્થસિદ્ધાનામ્” સે લેકર इन गृहिलिङ्ग सिद्धों तक
કા પાઠ પદાં “એવં જાવ” હસ પદ સે ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ તથા એક
સિદ્ધોં કી મી ધર્મગા એક હૈ એકર સમય મેં જો એકર સિદ્ધ હોતે હૈં વે
એક સિદ્ધ હૈં એકર સમયમેં સિદ્ધ હુપ इन सिद्धों की धर्मगा साना
ન્યતઃ એક હૈ તથા-અનેક સિદ્ધોં કી-એક સમય મેં વો આદિ સે લેકર
૧૦૮ તથા સિદ્ધ હુપ જીવોં કી ધર્મગા મી એક હૈ એક સમય મેં જો
અનેકસિદ્ધ હોતે હૈં વે જિમને હોતે હૈં-यह मय अन्यत्र इस प्रकार से
પ્રતિપાદિત દુઆ હૈ “વત્તીસા મહપાલા” ઇત્યાદિ હસ ગાથા કા આંશ

પરિબ્રાજક આદિ અન્ય લિંગોમાંથી સિદ્ધ થયેલા છવેની પણ એક વચન
દોષ છે ગૃહસ્થોમાંથી સિદ્ધ થયેલા મરુદેવી આદિ છવેને ગૃહિલિંગ સિદ્ધો
કહે છે તે ગૃહિલિંગ સિદ્ધોની પણ વચનમાં એક છે “અતીર્થસિદ્ધાનામ્”
થી લઇને ગૃહિલિંગ સિદ્ધો પર્વન્તના સિદ્ધોના પાઠ અર્થે “જાવ (વાવત્)”
પદથી પ્રવળ થયો છે તથા એક એક સમયમાં જે એક એક સિદ્ધ થાય છે,
તેમને એકસિદ્ધ કહે છે એવાં એકસિદ્ધોની વગણમાં પણ સામાન્યની અરે
છાએ એકત્વ સમજવું એક સમયમાં જ મી લઇને ૧૦૮ પર્વન્તના જે
સિદ્ધો થાય છે તેમની વચનમાં પણ એક દોષ છે એક સમયમાં જે અનેક
સિદ્ધો થાય છે તે કહેલા થાય છે તેનું પ્રતિપાદન અન્ય સિદ્ધાન્ત પ્રયોગમાં
આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે-“વત્તીસા મહપાલા” ઇત્યાદિ આ ગાથાને

અર્થ ભાવ:-યદા એકસમયેન એકાદય ઉત્કર્ષેણ દ્વાત્રિશત્ સિધ્યન્તિ, તદા દ્વિતીયેઽપિ દ્વાત્રિશત્ સિધ્યન્તિ। એવમેવ તૃતીયસમયાદારભ્યાઘૃૈ સમયાન્ યાવત્ પ્રત્યેકં દ્વાત્રિશદ્ દ્વાત્રિશત્ સિધ્યન્તિ। તતોઽગ્રેઽવશ્યમેવાન્તરં ભવતિ। પુનર્યદા ત્રયસ્ત્રિશત આરભ્ય અષ્ટચત્વાર્શિશત્ એકસમયેન સિધ્યન્તિ, તદા નિરન્તરં સપ્તસમયાન્ યાવત્ સિધ્યન્તિ। તતોઽવશ્યમેવાન્તરં ભવતિ। પુનર્યદા એકસમયેન એકોતપચ્ચાશત આરભ્ય યાવત્ પષ્ટિઃ સિધ્યન્તિ। તદા નિરન્તરં પદ્ સમયાન્ સિધ્યન્તિ। પ્રત્યેકસમયે પષ્ટિઃ પષ્ટિઃ સિધ્યન્તિ। તતોઽન્તરં ભવત્યેવ। તતોયદા પુનરેકસમયેન એકપષ્ટિમારભ્ય દ્વિસપ્તતિઃ સિધ્યન્તિ, તદાઽષ્ટમસમયાવધિ તાવન્ત એવ સિધ્યન્તિ। તતઃ પરમન્તરં

એસા હૈ-કિ જિસ સમય ઉત્કૃષ્ટરૂપ મેં એક સે લેકર ૩૨ તક સિદ્ધ એક સમય મેં હોતે હૈં તય દ્વિતીય સમય મેં ખી ૩૨ હી સિદ્ધ હોતે હૈં इसी तरह से तृतीय समय तक से लेकर आठ समय तक प्रत्येक समय में ३२-३२ तक सिद्ध होते हैं इस के बाद अवश्य ही सिद्ध होने में अन्तर आजाता है बाद में जब में जब ३३ से लेकर ४८ तक सिद्ध होते हैं तय निरन्तर सात समय तक ३३ से लेकर ४८ तक ही सिद्ध होते हैं इसके बाद अवश्य ही अन्तर व्यवधान हो जाता है फिर जब एक समय में ४९ से लेकर ६० तक सिद्ध होते हैं तब लगातार ९ समय तक ही इतने ही सिद्ध होते रहते हैं इसके बाद अवश्य ही अन्तर आ जाता है इसके बाद जब एक समय में सिद्ध होते हैं तब ६१ लेकर ७२ तक सिद्ध होते हैं तब अष्टम समय तक इतने ही सिद्ध होते हैं इसके बाद अवश्य ही अन्तर आ जाना है इस क्रम से वृद्धि होने से एक समय में

લાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-જે એક સમયમા વધારેમાં વધારે ૩૨ પર્યન્તના સિદ્ધો થાય છે, ત્યારપછીના બીજા સમયમાં પણ ૩૨ જ સિદ્ધો થાય છે, આ રીતે ત્રીજાથી આઠમાં સમય સુધીના પ્રત્યેક સમયમાં પણ ૩૨-૩૨ પર્યન્તના સિદ્ધો જ થાય છે. ત્યારબાદ સિદ્ધો થવામાં અવશ્ય આંતરો પડી જાય છે. ત્યારબાદ જ્યારે ૩૩ થી લઈને ૪૮ પર્યન્તના સિદ્ધો થાય છે, ત્યારે નિરન્તર સાત સમય સુધી ૩૩ થી લઈને ૪૮ પર્યન્તના જ સિદ્ધો થતાં રહે છે ત્યાર બાદ અવશ્ય આંતરો પડી જાય છે. ત્યારબાદ જ્યારે એક સમયમા ૪૯ થી લઈને ૬૦ સુધીના સિદ્ધો થવા માંડે છે, ત્યારે નિરન્તર છ સમય સુધી એટલા જ સિદ્ધો થયા કરે છે, ત્યારબાદ અવશ્ય આંતરો પડી જાય છે. ત્યાર બાદ જ્યારે એક સમયમાં ૬૧ થી લઈને ૭૨ સુધીના સિદ્ધો થવા માંડે છે, ત્યારે આઠમાં સમય સુધી એટલા જ સિદ્ધ થયા કરે છે, અને ત્યારબાદ અવશ્ય આંતરો પડે છે. આ ક્રમે બધી ગણનાઓ થાય છે.

मन्त्रत्यव एवं क्रमेण वृद्ध्या एकसमयेन यदा अष्टोत्तरं क्षतं सिध्यन्ति, तदा ततः परमनश्यमेवान्तरं मन्त्रीति ।

एव पञ्चदशप्रकाराणामनन्तरसिद्धानां वर्गणैकत्वमुक्त्या सम्प्रति प्रयोदशप्रकाराणां परम्परसिद्धानां परम्परे च ते सिद्धाश्च परम्परसिद्धाः सिद्धत्वसमयाद् द्रष्टव्यमपरवर्तिनस्तेषां वर्गणैकत्वमाह—‘ एषा अप्रथमसमयसिद्धानां ’ इत्यादि । अप्रथमसमयसिद्धानाम्—अप्रथमसमयसिद्धाः सिद्धत्वद्वितीयसमयवर्तिनस्तेषां वर्गणा एका । १ । ‘ एव जाय ’ इति पदेन—“ दुसमय सिद्धानां २ तिसमयसिद्धानां ३ चतसमयसिद्धानां ४ पञ्चसमयसिद्धानां ५ छसमयसिद्धानां ६ सप्तसमयसिद्धानां ७ अष्टसमयसिद्धानां ८ नवसमयसिद्धानां ९ दसमयसिद्धानां १० सत्किञ्चनसमयसिद्धानां

जय १०८ सिद्ध होते हैं तब उसके बाद अथर्व ही अन्तर आ जाता है

इस प्रकार से १५ वेदवाले इन अनन्तरसिद्धों की वर्गणा में एकता का कथन करके अब १३ प्रकार के जो परम्परसिद्ध हैं उनकी वर्गणा में एकताका कथन करनेके लिये सूत्रकार “अप्रथमसमयसिद्धानां” ऐसा सूत्र पाठ कहते हैं—परम्परारूप से जो सिद्ध होते हैं वे परम्पर सिद्ध हैं सिद्ध होने के समय से लेकर ब्रह्मादि समयवर्ती जो सिद्ध हैं वे सब परम्पर सिद्ध हैं इन्हीं का नाम अप्रथम समय सिद्ध हैं वे अप्रथम समयसिद्ध सिद्ध अवस्था के द्वितीय समयवर्ती होते हैं यहाँ “ एव जाय ” पद से “दुसमयसिद्धानां तिसमयसिद्धानां चतसमयसिद्धानां, पञ्चसमयसिद्धानां, छसमयसिद्धानां, सप्तसमयसिद्धानां, अष्टसमयसिद्धानां, नवसमयसिद्धानां, दससमयसिद्धानां, सत्किञ्चनसमयसिद्धानां” इत्यादि

१०८ सिद्धों का यह है तब ही अवश्य आतरो पड़ी अवस्था है

आ प्रभावे १५ वेदवाला अनन्तर सिद्धों की वर्गणा में एकता का प्रतिपादन करीने के लिये १३ प्रकार की परम्परसिद्धों की वर्गणा में एकता का प्रतिपादन करवाया आये है—“ अप्रथमसमयसिद्धानां ” इत्यादि परम्परा रूप के सिद्धों का यह है तेमने परम्पर सिद्ध कहे हैं सिद्ध बनाना समकथा लक्ष्य तद्वादि समयवर्ती के सिद्धों के तेमने परम्परसिद्ध कहे हैं तेमने नामक अप्रथम समयसिद्ध हैं ते अप्रथमसमयसिद्ध के सिद्धों का यह है, तेमने सिद्ध अवस्थाना द्वितीय समयवर्ती का यह है एव जाय ’ आ पदार्थ “दुसमयसिद्धानां, तिसमयसिद्धानां चतसमयसिद्धानां पञ्चसमयसिद्धानां छसमयसिद्धानां, सप्तसमयसिद्धानां, अष्टसमयसिद्धानां, नवसमयसिद्धानां, दससमयसिद्धानां, सत्किञ्चनसमयसिद्धानां” इत्यादि

૧ અસંખિજ્ઞસમયસિદ્ધાણં ૧૨ ” ઇતિ ગ્રાહ્યમ્ । દ્વિસમયસિદ્ધાનાં, ત્રિસમયસિદ્ધાનાં, ચતુઃ સમયસિદ્ધાનાં, પચ્ચસમયસિદ્ધાનાં, પટ્સમયસિદ્ધાનાં, સપ્તસમયસિદ્ધાનાં, અષ્ટસમયસિદ્ધાનાં, નવસમયસિદ્ધાનાં દશસમયસિદ્ધાનામ્, સંખ્યેયસમયસિદ્ધાનામ્, અસંખ્યેયસમયસિદ્ધાનામિતિચ્છાયા । દ્વિસમયસિદ્ધાદયઃ સિદ્ધત્વત્તૃતીયાદિસમયવર્તિનઃ, તેષાં પ્રત્યેકં વર્ગણા એકૈકા ભવતિ । તથા-અનન્તસમયસિદ્ધાનાં ૧૨ વર્ગણા એકા ભવતિ । અથવા-‘અપ્રથમસમયસિદ્ધાનામ્’ ઇતિ સામાન્યાભિધાનમ્ । ‘દ્વિસમયસિદ્ધાનામ્’ ઇત્યાદિ તુ વિશેષાભિધાનમ્ । ઇતિ ।

સમ્પ્રતિ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવાનાશ્રિત્ય પુદ્ગલવર્ગણૈકત્વમાહ-‘એના પરમાણુપોગલાણં’ ઇત્યાદિ । પરમાણુપુદ્ગલાનામ્-પરમાણવ = નિષ્પ્રદેશઃ, એ પુદ્ગલાસ્તે પર-

ચસિદ્ધાણં, દસ સમયસિદ્ધાણં, સંખિજ્ઞસમયસિદ્ધાણ, અસંખિજ્ઞસમયસિદ્ધાણં” ઇતિ પદોંકા સંગ્રહ હુ ખા છે । સ્વ તરહ સિદ્ધ અવસ્થાકે અપ્રથમ સમયવર્તી સિદ્ધોંકી સિદ્ધ અવસ્થા કે દ્વિતીય, તૃતીય, ચતુર્થ આદિ સમયવર્તી સિદ્ધોંકી પ્રત્યેક વર્ગણા એકર છે । સ્વ પ્રકારસે એ પરમ્પર સિદ્ધ યહાં તક ૧૨ પ્રકારકે કહે ગયે હૈ ૧૩ પ્રકારકે જો પરમ્પર સિદ્ધ હૈં વે અનન્તસમયવર્તી સિદ્ધ હૈં ઇતિ અનન્તસમયવર્તી સિદ્ધોંકી બી વર્ગણા એક હોની છે । અથવા-“અપ્રથમસમયસિદ્ધાનામ્” એસા જો કથન કિયા ગયા છે વહ સામાન્ય કી અપેક્ષા સે કહા ગયા છે ઓર “દ્વિસમયસિદ્ધાનામ્” ઇત્યાદિ રૂપ સે જો કથન કિયા ગયા છે વહ વિશેષરૂપ સે કિયા ગયા છે એસા જાનના ચાહિયે ।

અવ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર આવ ઇતિ લેકર પુદ્ગલવર્ગણામેં સૂત્રકાર એકતા કા કથન કરતે હૈ-“એના પરમાણુપોગલા” ઇત્યાદિ જિન કે

સમયસિદ્ધાણં, અસંખિજ્ઞસમયસિદ્ધાણ ” આ પદોંકા અહીં સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે સિદ્ધ અવસ્થાના સમયવર્તી સિદ્ધોંકી વર્ગણામા એકત્વ હોય છે. એજ પ્રમાણે સિદ્ધ અવસ્થાના દ્વિતીય, તૃતીય આદિ અસંખ્યાત પર્યન્તના સમયવર્તી સિદ્ધોંકી, પ્રત્યેકની વર્ગણામા એકતા હોય છે. અહીં સુધીમા ખાર પ્રકારના પરમ્પર સિદ્ધો બતાવવામાં આવ્યા. હવે જે અનન્તસમયવર્તી સિદ્ધો નામનો ૧૩ મો પ્રકાર છે, તે પ્રકારના સિદ્ધોંકી વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું જોઈએ । અથવા “અપ્રથમસમયસિદ્ધાનામ્” આવું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે તે સામાન્યની અપેક્ષાએ થયેલું સમજવું અને “દ્વિસમયસિદ્ધાનામ્” ઇત્યાદિ રૂપે જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે વિશેષરૂપે થયું છે એમ સમજવું । હવે દ્રવ્યક્ષેત્રકાલ અને ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલવર્ગણામાં સૂત્રકાર એકતાનું પ્રતિપાદન કરે છે-“એના પરમાણુપોગલા” ઇત્યાદિ,

માણુપુદ્ગલાસ્તપો વર્ગના એકા મતિ । સ્કન્ધા અપિ પુદ્ગલા મત્યન્તીતિ 'પરમાણુ'
 इति विशेषणमुपाधम् । तथा-‘एव जाव’ इति पदम्-‘दुपएसियाण’ स्वपां
 ति चउपयउसतद्वनवदससस्विज्जासस्विज्जपएसियाण’ इति ब्राह्मम् । द्विप्रदेश-
 फानां पि चउ पञ्च पट् सप्ताष्टनवदससख्ययासस्येयमदेशिकानां स्કન્ધાનામ્-
 इतिच्छाया । द्विप्रदेशिकासस्येयमदेशिकानानां प्रत्येकमैका वर्गणेति । इय
 द्रव्यत પુદ્ગલાનાં વર્ગના પ્રોક્તા ।

અથ ક્ષેત્રસ્તેષાં વર્ગનેકસ્વમાદ-‘પગા પગપસોગાદાણ’ इत्यादि । एकप्र
 देशवर्गादानाम्-एकप्रदेशे-क्षेत्रस्यैकस्मिन्नवयवे अवगाडा-अवस्थिता, एकप्रदे

द्वितीय आदि प्रदेश नहों होते हैं ऐसे निरंशपुद्गल का नाम परमाणु है
 ऐसे परमाणुरूप पुद्गलों की वर्गणा एक होती है, स्कन्धों के व्यवच्छेद के
 लिये यहाँ “परमाणु” ऐसा विशेषण रखा गया है तथा-‘एव जाव’
 इस पद से “दुपएसियाण खेषाण तिवज्जपञ्च छ सप्तह नव दस मभि
 ज्जा पएसियाण” इस पाठ का अर्थ हुआ है इसका भाव ऐसा है
 कि दो प्रदेशों वाले स्कन्ध से लेकर के असंख्यात प्रदेशवाले स्कन्धों
 तक के स्कन्धों की प्रत्येक की वर्गणा भी एक २ है यह द्रव्य की अपक्षा
 लेकर पुद्गलों की वर्गणा कही गई है ।

अथ क्षेत्र की अपेक्षा से इनकी वर्गणा भी एकता “पग़ा पगप
 सोगादाण” इस पाठ द्वारा कही जा रही है-क्षेत्र के एक प्रदेश में

બે આદિ પ્રદેશ વિન્યાના નિરંશ પુદ્ગલને પરમાણુ કહે ॥ એવાં ૧૨
 માણુરૂપ પુદ્ગલોની વચલા એક હોય છે સ્કન્ધોના વ્યવચ્છેદને માટે એકી
 ‘પરમાણુ’ એવું વિશેષણુ શખવામાં આવ્યું છે ‘एव’ जाव जा पदना
 प्रयोग द्वारा ‘दुपएसियाण खेषाण ति चउपयउ सप्तह नव दस मभि
 ज्जा पएसियाण’ अथ पाठने अर्थ हुआ है तेषु चात्पञ्च એવું છે કે
 બેથી લઇને અસંખ્યાત પર્યંતના પ્રદેશોવાળા બે સ્કન્ધો હોય છે તે પ્રત્યેકની
 વર્ગણા પણ એક એક હોય છે આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલોની વચ
 લાનું પ્રતિપાદન કરીને એવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેમની વચલામાં
 એકત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે—

‘पग़ा पगपसोगादाण’ इत्यादि,

ક્ષેત્રના એક પ્રદેશમાં-અવયવમાં-એમની અવગાહના થાય છે એવાં એક
 પ્રદેશમાં રહેલાં પુદ્ગલોને એકપ્રદેશવર્ગાદ પુદ્ગલો કહે છે એવા એક પ્રદેશ

આવગાઢાસ્તેપાં તથાભૂતાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । ‘ એવં જાવ ક્ત્યનેન દ્વયાદિ-
સંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાતાનાં પુદ્ગલાનાં પાઠઃ સંગ્રાહઃ । તેષાં પ્રત્યેકં વર્ગના એકૈકા
બોધ્યા । તથા-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાઢાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા બોધ્યા ।

નનુ-અનન્તપ્રદેશાવગાઢાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગનાયા એકત્વં કયં નોક્તમ્ ? ઇતિ
ચેત્, આહ-લોકલક્ષણસ્ય અવગાઢક્ષેત્રસ્યાસંખ્યેયપ્રદેશત્વમેવાન્તિ નત્વનન્તપ્રદેશ-
ત્વમ્, અત એવ-અસંખ્યેયપ્રદેશપર્યન્તાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગનાયા એકત્વમ્, ઇતિ નાસ્તિ
દોષઃ । પુદ્ગલાશ્ચાત્ર એકપ્રદેશિકાદ્યનન્તપ્રદેશિકાન્તા બોધ્યાઃ, દ્રવ્યપરિણામસ્યા-

અવયવ મેં જિનકા અવસ્થાન હોતા હૈ વે એક પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ હૈ
એસે એકપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોં કી વર્ગના એક હોતી હૈ “ એવં જાવ ” હમ
પાઠ સે દો આદિ પ્રદેશોં સે લેકર સંખ્યાત તક મેં અવગાઢ હુપ પુદ્ગલોં
કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ઇન દો આદિ પ્રદેશોં મેં તથા સંખ્યાતપ્રદેશોં મેં
અવગાઢ હુપ પુદ્ગલોંકી પ્રત્યેકકી વર્ગના એકર હૈ તથા લોકકે અસંખ્યાત
પ્રદેશોં મેં અવગાઢ હુપ પુદ્ગલોં કી બી વર્ગના સામાન્યતઃ એક હૈ ।

ગંકા-અનન્તપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોં કી વર્ગના કા એકત્વ યહાં
સૂત્રકાર ને ક્યોં નહીં કહા હૈ ?

ઉત્તર-યહાં જો એસા નહીં કહા હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ લોક-
રૂપ જો અવગાઢ ક્ષેત્ર હૈ ઉસમેં અનન્તપ્રદેશતા નહીં કહી ગઈ હૈ ઉસમેં
તો કેવલ અસંખ્યાતપ્રદેશતા તક હી કહી ગઈ હૈ, ઇસીલિયે ક્ષેત્ર કે
અસંખ્યાતપ્રદેશોં તક મેં અવગાહી અસંખ્યાતપ્રદેશવાલે પુદ્ગલોં કી વર્ગના
મેં એકતા કા કથન કિયા જાતા હૈ પુદ્ગલ એક પ્રદેશવાલે બી હોતે હૈ

ગાઢ પુદ્ગલોની વર્ગણા એક હોય છે. “ એવ જાવ ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા બે
પ્રદેશોથી લઇને સંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશોની અવગાહનાવાળાં પુદ્ગલો અહણુ
કરવામા આવેલ છે આ બેથી લઇને સંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશોની અવગાહ-
નાવાળાં પુદ્ગલોમાના પ્રત્યેક પ્રકારના પુદ્ગલોની વર્ગણા એક એક હોય છે
તથા અસંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલોની પણ સામાન્યની અપેક્ષાએ
એક વર્ગણા હોય છે

શ કા-અહીં સૂત્રકારે અનન્તપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલોની વર્ગણામા શા કારણે
એકત્વ પ્રકટ કર્યું નથી ?

ઉત્તર-લોકરૂપ બે અવગાહ ક્ષેત્ર છે તેમા અનન્ત પ્રદેશતા હોતી જ
નથી તેમા તો અસંખ્યાત પ્રદેશતા પર્યન્તની પ્રદેશતા જ સંભવી શકે છે
તેથી ક્ષેત્રના અસંખ્યાત પર્યન્તના પ્રદેશોમા અવગાહી અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા
પુદ્ગલોની વર્ગણામા એકતાનુ કથન કરવામા આવ્યું છે. પુદ્ગલ એક પ્રદેશવાળા

ચિન્ત્યત્વાત્ । તથા-સુવર્ણદય સપ્તકપા પારદસ્યૈકેન કર્મેણ ચારિત્રા ઇકીમવન્તિ, પુનસ્તે પ્રયોગેણ ધામિતા સતૈવ મવન્તિ, તદ્વદ્ધાપિ યોધ્યમિતિ ।

અથ કાશ્ચન્દ્ર પુદ્ગલાનાં વર્ગીકરણમાદ-‘ ઇમા ઇમસમયઠિદ્યાણ ’ ઇત્યાદિ ।
 એકસમયસ્થિતિકાનામ્-એક સમય યાવત્ સ્થિતિ =પરમાણુત્વાદિના એકપ્રદેશા-
 ગાદાદિત્વેન એકગુણકાલાદિત્વેન બાંધવસ્થાન યર્ષા તે-એકસમયસ્થિતિકા, તેર્ષા
 પુદ્ગલાનાં વર્ગીયા એકા ‘ જાવ’શબ્દાત્ દ્વિસમયસ્થિતિકાદિસંસ્થેયસમયસ્થિતિકાન્તાઃ
 પુદ્ગલા સગ્રાહ્યાઃ, તેર્ષા, પ્રત્યેક વર્ગીયા એકેકા બોધ્યા । તથા-પ્રસરણેયસમયસ્થિ

અસમ્પ્યાતપ્રદશબાલે મી હોતે હૈં ઓર અનન્તપ્રદેશોવાલે મી હોતે
 હૈં કયોં કિ દ્રવ્ય કા પરિણામ અચિન્ત્ય હોતા હૈં જૈસે સાત તોલે સોને
 મેં ધુસુક્ષિત પારા મિલાકર વસે ઘોંટા જાવે તો યહ વસ્તુ મેં મિલ જાતા
 હૈં ઓર ઘાદ મેં ઘહ એક તોલા ધુસુક્ષિત પારા ઇસસે જબ અલગ કર
 દિયા જાતા હૈં તબ મી ઘહ સોના ૭ તોલા હી રહતા હૈં કમતી નહીં
 હોતા હૈં ઇસી તરહ સે યહાં પર મી સમજનાં યાહિયે ।

અથ કાલકી અપેક્ષા સે પુદ્ગલોં કી વર્ગીયા મેં એકતા કહી જાતી હૈં
 “ ઇમા ઇમસમયઠિદ્યાણ ” ઇત્યાદિ-પરમાણુરૂપ સે યા એક પ્રદેશ
 મેં અવગાદ હોને રૂપ સે યા એકગુણકાલાદિરૂપ સે જિન પુદ્ગલોં કા એક
 સમય તક અવસ્થાન હોતા હૈં એ એક સમયસ્થિતિક પુદ્ગલ હૈં એસે પુદ્ગલોં
 કી વર્ગીયા એક હોતી હૈં યહાં “ જાવ ” શબ્દ સે દ્વિસમયસ્થિતિવાલે પુદ્ગલ
 આદિ સે ઢેકર સમ્પ્યાત સમય તક કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કા પ્રવહન

પદ્મ દોષ છે અસમ્પ્યાતવાળા પદ્મ દોષ છે અને અનન્ત પ્રદેશવાળાં પદ્મ
 દોષ છે, કારણકે દ્રવ્યનું પરિણામ અચિન્ત્ય દોષ છે જેમ સાત તોલા
 સોનામાં ધુસુક્ષિત પારા મિલવીને તે મિશ્રણને ધુટવામાં આવે તો તે તેમાં
 મળી બધું છે, અને ત્યાર બાદ તે એક તોલા ધુસુક્ષિત પારાને ત્યારે તે
 મિશ્રણમાંથી અલગ કરી નાખવામાં આવે છે, ત્યારે પદ્મ સોનું તો સાત
 તોલા જ રહે છે-તેમાં થટ પડતી નથી, એવું જ અહીં પણ સમજવું

હવે ઠાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલોની વગલામાં એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આવે
 છે-“ ઇમા ઇમસમયઠિદ્યાણ ” ઇત્યાદિ. પરમાણુ રૂપે અથવા એક પ્રદેશમાં
 અવગાદ થવા રૂપે અથવા એકગુણ તાગાદિ રૂપે એ પુદ્ગલોનું એક સમય
 સુધીનું અવસ્થાન (અસ્તિત્વ) દોષ છે તે પુદ્ગલોને એક સમયસ્થિતિક
 પુદ્ગલ કહે છે એવાં પુદ્ગલોની વગલા એક દોષ છે અહીં “ જાવ (યાવત્) ”
 વાળી એ સમયસ્થિતિકથી વર્ણને અસમ્પ્યાત અનન્ત સમયસ્થિતિક પુદ્ગલોને

તિકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા । અનન્તસમયસ્થિતિકાનાં પુદ્ગલાનામભાવાત્, અસંખ્યેયસમયસ્થિતિકપર્યન્તપુદ્ગલાનાં વર્ગણાયા એકત્વમત્રાભિહિતમિતિ ।

અથ ભાવતઃ પુદ્ગલાનાં વર્ગણાયા એકત્વમાહ—‘એગા એગુણકાલગાણં’
 ઇત્યાદિ । એકગુણકાલકાનામ્—એકેન ગુણોગુણનં યસ્ય સ એકગુણઃ, એકગુણઃ
 કાલોવર્ણો યેષાં તે એકગુણકાલકાઃ, તેષાં યથાભૂતાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા ।
 યત આરભ્ય કૃષ્ણતરકૃષ્ણતમાદિરૂપા ક્રમશઃ ઉત્કર્ષપ્રવૃત્તિર્ભવતિ તે ભાવા એકગુણ-
 કાલકા ઉચ્યન્તે । ‘જાવ’ શબ્દેન દ્વિગુણકાલકાદિસંખ્યેયગુણકાલકાન્તાઃ પુદ્ગલા

હુઆ હૈં ઇન સબ પુદ્ગલોં કી પ્રત્યેક કી વર્ગણા એક ૨ હોતી હૈં, અનન્ત સમય તક કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ હોતે નહીં હૈં ઇસીલિયે યહાં પર પુદ્ગલોં કી વર્ગણા નહીં કહી ગઈ હૈં ઇસી પ્રકાર સે અસંખ્યાત સમય તક કી સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કી વર્ગણા મેં બી એકત્વ જાનના જાહિયે ।

અવ ભાવ કી અપેક્ષા સે પુદ્ગલોં કી વર્ગણા મેં એકત્વ “એગા એગ-
 ગુણ કાલગાણં” ઇસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈં—એક ગુણા કાલા
 વર્ણ જિનમેં હોતા હૈં વે એક કાલક પુદ્ગલ હૈં ઇન પુદ્ગલોં કી વર્ગણા એક
 હૈં ઇસી તરહ સે કૃષ્ણતર કૃષ્ણતમ આદિ એક ગુને કૃષ્ણરૂપવાલે જો
 પુદ્ગલ હૈં વે સબ બી એક ગુણકાલક પુદ્ગલ હૈં ઇન પુદ્ગલોં મેં એક ગુણે
 કૃષ્ણરૂપ કી કૃષ્ણતા કૃષ્ણતમ આદિ રૂપ સે પ્રકર્ષ વૃત્તિ હોતી હૈં અતઃ
 એસે યે પુદ્ગલ એક ગુણકાલક કહે ગયે હૈં । યહાં પર “જાવ” શબ્દ સે
 દ્વિગુણે કાલેરૂપ વાલે ત્રિગુણે કાલેરૂપ વાલે ચૌગુણે કાલેરૂપ વાલે આદિ

અહણુ કરવામા આવેલ છે તે પ્રત્યેક પ્રકારના પુદ્ગલોની એક એક વર્ગણા
 હોય છે. અનન્તસમય સુધીની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો હોતા નથી, અહીં તેમની
 વર્ગણામા એકત્વ પ્રકટ કરવામા આવ્યું નથી. એજ પ્રમાણે અસંખ્યાત
 સમય સુધીની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું જોઈએ.

હવે “એગા એગ ગુણકાલગાણ” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ભાવની
 અપેક્ષાએ પુદ્ગલોની વર્ગણામાં એકત્વનું પ્રતિપાદન કરે છે—

એક ગણો કાળો વર્ણ જે પુદ્ગલોમાં હોય છે તે પુદ્ગલોને “એકગુણકાલક
 પુદ્ગલો” કહે છે. આ પુદ્ગલોની વર્ગણા એક હોય છે એજ પ્રમાણે કૃષ્ણતર,
 કૃષ્ણતમ આદિ એક ગણા કૃષ્ણવર્ણવાળાં જે પુદ્ગલો છે, તેઓ યથા પણ
 એક ગુણકાલક પુદ્ગલો છે તે પુદ્ગલોમા એક ગણા કૃષ્ણરૂપની કૃષ્ણતા કૃષ્ણતમ
 આદિ રૂપે પ્રકર્ષવૃત્તિ વાળી હોય છે તેથી એવા તે પુદ્ગલોને એકગુણકાલક
 પુદ્ગલો” કહેવામા આવ્યા છે. અહીં “જાવ (યાવત્) યદ્યથા યેગણા કાળા
 રૂપવાળાથી લઈને અસંખ્યાત ગણા પર્યન્તના કાળારૂપવાળા પુદ્ગલોને અહણુ

પ્રમત્તે, તેમાં પ્રત્યેક વર્ગના એકા યોગ્યા । તથા—અસુખ્યેયગુણકાલકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । તથા—અનન્તગુણકાલકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । એવમ્ એકગુણ નીલાદિપ્રમત્ત્યનન્તગુણનીલાદિ પર્યન્તાનાં ધર્માત્મકાનાં પુદ્ગલાનામ્, એકગુણસુર મિગાધાનન્તગુણસુરમિગન્ધપર્યન્તાનામ્, એકગુણદુરમિગન્ધાધનન્તગુણદુરમિગન્ધપર્યન્તાનાં ચ ગન્ધાત્મકાનાં પુદ્ગલાનામ્, એકગુણતિક્તાદિપ્રમત્ત્યનન્તગુણતિક્તાદિ પર્યન્તાનાં રસાત્મકાનાં પુદ્ગલાનામ્, તથા—એકગુણકઠિનાદિપ્રમત્ત્યનન્તગુણકઠિનાદિ પર્યન્તાનાં સ્પર્શાત્મકાનાં પુદ્ગલાનાં ચ પ્રત્યેકમ્ એકેકા ધર્મા । અમુમધ્યર્થમાહ સૂત્રકારઃ—

પુદ્ગલ સે છેકર સદ્ધયાનગુણે કાલે રૂપવાલે તત્કલે પુદ્ગલ પ્રવ્રણ કિયે ગયે હૈ । સો इन પુદ્ગલોં में से प्रत्येक बिगुने तिगुने आदि सरुपातगुने कृष्ण वर्णवाले पुद्गलों की वर्गणा एक २ है तथा असरुपातगुणित कृष्णवर्णवाले पुद्गलों की भी वर्गणा एक है इसी तरह से अनन्तगुणित कृष्ण वर्णवाले पुद्गलों की वर्गणा एक है तथा इसी प्रकार से एक गुने नीलादि से लगाकर अनन्तगुने नीलादि तक के वर्णवाले पुद्गलों की प्रत्येक की वर्गणा एक २ है एक गुने सुरमिगन्ध से लेकर अनन्तगुने सुरमिगन्ध तक के गन्धवाले पुद्गलों की वर्गणा भी प्रत्येक की एक २ है एक गुने तिक्त रससे लेकर अनन्तगुने तिक्त (तीखा) रस तक के रसगुणवाले पुद्गलों की प्रत्येक की वर्गणा एक २ है तथा एक गुने कठिन आदि स्पर्श से लेकर अनन्तगुने कठिनादि स्पर्शवाले पुद्गलों की प्रत्येक की वर्गणा एक २ है

કરનામાં આવેલ છે તે પ્રત્યેક પ્રકારના કૃષ્ણવર્ણવાળાં પુદ્ગલોની તમા અસ રુપાત અણુ કૃષ્ણવર્ણવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા એક એક ૨ હોય છે એમ સમજવું એજ પ્રમાણે અનન્તગુણિત કૃષ્ણવાળાં પુદ્ગલોની વર્ગણામાં પણ એકત્વ સમજવું એમજ એજ પ્રમાણે એક ગુણિતથી લઈને અનન્ત ગુણિત પર્યન્તના નીલાદિ વર્ણવાળાં પ્રત્યેક પ્રકારના પુદ્ગલોની વર્ગણા એક એક હોય છે આ રીતે હોદિત પીત અને શુકલવર્ણવાળાં પુદ્ગલોની વર્ગણા વિશે પણ સમજવું એક ગુણિત સુરભિગન્ધથી લઈને અનન્તગુણિત પદ્યન્તની સુરભિ ગન્ધવાળાં પ્રત્યેક પ્રકારના પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક એક હોય છે એક ગુણિત નિષ્ઠ રસથી લઈને અનન્ત ગુણિત પદ્યન્તના તિલ્તરસવાળાં પુદ્ગલોમાં પ્રત્યેક પ્રકારના પુદ્ગલોની એક એક વર્ગણા હોય છે એજ પ્રમાણે અન્ધ રસોવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા વિશે પણ સમજવું એક ગુણિતથી લઈને અનન્ત ગુણિત પદ્યન્તના કઠણ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલોની અપેક્ષાએ પ્રત્યેક પ્રકારના પુદ્ગલોની એક એક વર્ગણા હોય છે બીજા સ્પર્શોની વર્ગણાના એકત્વ પણ એજ

“ એવં વર્ણા ગંધા રસા ફાસા ભાણિયન્વા ।

જાવ અનંતગુણલુક્ષ્ણાણં પોગ્ગલાણં વર્ગગણા ॥ ” ઇતિ ।

एतानि सर्वाण्यपि भावसूत्राणि पठ्यधिकृतद्वयप्रमाणानि भवन्ति । तथाहि—
वर्णाः पञ्च, गन्धौ द्वौ, रसाः पञ्च, स्पर्शा अष्टौ, इति मिलिता विंशतिर्भावा भवन्ति,
तेषाम् एकगुणकालादितः समारम्भदशगुणपर्यन्ताभिः, तथा—संख्याताऽसंख्याताऽ-
नन्तगुणकालादिरूपाभिश्च, त्रयोदशसंख्याभिर्गुणेन पठ्यधिकृतद्वय (२६०)
परिमिता भावभेदा भवन्ति । सम्प्रति तानेव द्रव्यक्षेत्रकालभावानाश्रित्य जघन्या-
दिभेदभिन्नानां स्कन्धानां वर्गणाया एकत्वमाह—‘ एगा जहन्नप्पएसियाणं ’
इत्यादि । जघन्यप्रदेशिकानाम्—जघन्याः=मर्मस्तोकाश्च ते प्रदेशाः=परमाणवः

इसी बात को नूत्रकार ने “ एव वर्णा, गंधा, रसा, फासा भाणियन्वा
जाव अणंतगुण लुक्ख्वाणं पोग्गलाणं वर्गगणा ” इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट
किया है इन सब भी भाव को लेकर भाव की अपेक्षा से पुद्गलों की
वर्गणा के एकत्व का कथन वाले सूत्रों की संख्या २६० है वह इस प्रकार
से है पांच वर्ण, दो गन्ध, पांच रस और ८ स्पर्श ये सब मिलकर २०
भाव होते हैं इन २० भावों के एक गुने काले वर्ण आदि से लेकर दश-
गुने काले वर्ण आदि तक १० स्थान और संख्यात, असंख्यात और
अनन्त तक ३ स्थान मिलकर १३ स्थान होते हैं २० को १३ से गुणित
करने पर २६० भाव सूत्रों की संख्या आ जाती है अब उन्हीं द्रव्य क्षेत्र
काल और भाव को आश्रित करके जघन्यादि भेदों वाले स्कन्धों की
वर्गणा में एकत्व का कथन किया जाता है “ एगा जहन्न प्पएसियाणं ”

પ્રમાણે કથન થયું. જોઈએ. આ વાતને સૂત્રકારે “ એવ વર્ણા, ગંધા, રસા,
ફાસા ભાણિયન્વા જાવ અણંતગુણલુક્ષ્ણાણ પોગ્ગલાણ વર્ગગણા ” આ સૂત્રપાઠ
દ્વારા વ્યક્ત કરી છે. આ બધાં ભાવોને ધ્યાનમાં લઈને ભાવની અપેક્ષાએ
પુદ્ગલોની વર્ગણાના એકત્વના કથનવાળા ૨૬૦ સૂત્રો બને છે તે આ પ્રમાણે
સમજવા—પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ, અને ૮ સ્પર્શ, એ બધા મળીને
૨૦ ભાવો થાય છે. તે ૨૦ ભાવોના એક ગુણિત કાળો વર્ણ આદિથી
લઈને ૧૦ ગુણિત કાળાવર્ણ પર્યન્તના દસ સ્થાન થાય છે અને સંખ્યાત,
અસંખ્યાત અને અનન્ત સુધીના ત્રણ સ્થાનો તેમા ઉમેરવાથી કુલ ૧૩ સ્થાન
થાય છે આ ૧૩ સ્થાનોને ૨૦ ભાવો વડે ગુણવાથી કુલ ૨૬૦ ભાવ સૂત્રો
આવી જાય છે હવે એજ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને આધારે જઘન્યાદિ
ભેદોવાળા સ્કન્ધોની વર્ગણામાં એકત્વનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—“ એગા
જહન્નપ્પસિયાણ ” ઇત્યાદિ. જઘન્ય પ્રદેશવાળા સ્કન્ધોની વર્ગણા એક છે.

પર્વાવગાહનાનામ્-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા । તથા-અજઘ-
ન્યોત્કર્ષાવગાહનાનામ્-સંખ્યેયાસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા ।
તથા-જઘન્યસ્થિતિકાનામ્-જઘન્યા=સર્વાલ્પાસમયમપેક્ષ્ય સ્થિતિયેનાં તે જઘન્ય-
સ્થિતિકા:=એકસમયસ્થિતિકાસ્તેપાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા । તથા-ઉત્કર્ષ-
સ્થિતિકાનામ્-અસંખ્યાતસમયસ્થિતિકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા । તથા
અજઘન્યોત્કર્ષસ્થિતિકાનાં=સંખ્યેયસ્થિતિકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગણા એકા । તથા-

હોતી હૈ સઘ સે કમ જિનકી અવગાહના હોતી હૈ વે જઘન્ય અવગાહનક
હૈં એસી જઘન્ય અવગાહનાવાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ એકપ્રદેશ મેં અવગાહ અવ-
સ્થિત હોતે હૈં । તથા જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાલે હોતે હૈં
અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતે હૈં એસે उन પુદ્ગલોં કી વર્ગણા બી એક
હોતી હૈ તથા જો પુદ્ગલસ્કન્ધ અજઘન્યોત્કર્ષ અવગાહના વાલે હોતે હૈં
સંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાહ હોતે હૈં એસે પુદ્ગલોં કી વર્ગણા
બી એક હોતી હૈ તથા સમય કી અપેક્ષા લેકર જિનકી સ્થિતિ સઘ સે
અલ્પ હૈ વે જઘન્યસ્થિતિક પુદ્ગલ હૈં એસે જઘન્ય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કી
બી વર્ગણા એક હૈ તથા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાલે જો પુદ્ગલ હૈં અસંખ્યાત સમય
કી સ્થિતિ વાલે જો પુદ્ગલ હૈં उन પુદ્ગલોં કી વર્ગણા બી એક હૈ તથા જો
પુદ્ગલ અજઘન્યોત્કર્ષ સ્થિતિવાલે હૈં સંખ્યાત સમય ઓર અસંખ્યાત સમય
કી સ્થિતિવાલે હૈં એસે પુદ્ગલોં કી બી વર્ગણા એક હૈ તથા જો પુદ્ગલ

ગાહના સૌથી ઓછી હોય છે તેમને જઘન્ય અવગાહનક કહે છે એવી જઘન્ય
અવગાહનાવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધ એક પ્રદેશમાં અવગાહ થઈને રહેલા હોય છે
તથા જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા હોય છે, તેઓ અસંખ્યાત
પ્રદેશોમાં અવગાહ (રહેલા) હોય છે એવા તે પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક
હોય છે. તથા જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ અજઘન્યોત્કર્ષ અવગાહનાવાળા હોય છે,
સંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહ હોય છે, એવા પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ
એક હોય છે તથા સમયની અપેક્ષાએ જેમની સ્થિતિ સૌથી અલ્પકાળની છે,
એવાં જઘન્યસ્થિતિક પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક હોય છે અસંખ્યાત સમ-
યની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે તેમને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિક પુદ્ગલો કહે છે તે ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક હોય છે તથા જે પુદ્ગલો અજઘન્યો-
ત્કર્ષ સ્થિતિવાળા છે-એટલે કે સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા
જે પુદ્ગલો છે, તેમની વર્ગણા પણ એક હોય છે. તથા જે પુદ્ગલો જઘન્ય

દ્વિપ્રદેશાદયઃ સચ-પ્રપ્રદેશાઃ, જન-પ્રપ્રદેશા સત્પ્રપામ્ इति जघन्यप्रदेशिनस्त एव
जघ-प्रपप्रदेशिकास्तेषां तथाभूतानां स्कन्धानां - द्रघणुकादीनां वर्गणा एक ।
जघन्यप्रदेशिका इति सवधनादेराकृतिगणत्वादिनुप्रत्यय* । तथा-उत्कपप्रदेशिका
नाम्-उत्कपां=उत्कृष्टसंख्या -परमानन्ता इति यावत् प्रदेशाः=अण्वो येषां ते
उत्कपप्रदेशिका, तेषां तथाभूतानां स्कन्धानां वर्गणा एका । एतपां यजघन्यन्ता
वर्गणा सन्ति, तथापि अजघन्योत्कप छन्देन व्यवहियमाणत्वाद् वग गैकत्वं बोध्य-
मिति । एषम्=अनेन प्रकारेणैव जघन्यावगाहनानाम् अवगाहये=विश्रुति पुद्-
गता यस्यां सा=अवगाहना=मंत्रप्रदेशरूपा, जघन्या=सर्वस्वोक्ता अवगाहना येषां
जघ-पावगाहका =एकप्रदेशावगाहान्तेषां पुद्गलानां वगणा एका । तथा-उत्क

इत्यादि जघन्य પ્રદેશવાળે સ્કન્ધોંની વર્ગણા એક છે સચ સે કમ પ્રદેશોં
કા નામ જઘન્ય પ્રદેશ છે એસે જઘન્ય પ્રદેશ દ્વિપ્રદેશ આદિ રૂપ હોતે
હિં એસે જઘન્ય પ્રદેશ જિન સ્કન્ધોં મેં હોતે હિં એ જઘન્ય પ્રદેશિક યા
જઘન્યપ્રદેશી સ્કન્ધ હિં એસે ડન જઘન્ય પ્રદેશી સ્કન્ધોંની દ્રઘણુકાદિક
સ્કન્ધોંની વર્ગણા એક હોતી છે તથા જો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોં અણુઓં વાલે
સ્કન્ધ હિં ડન સ્કન્ધોંની વગણાંની એક છે તથા જો સ્કન્ધ અજઘન્યો
ત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાલે હિં-મન્ય સ્કન્ધ રૂપ હિં ડન સ્કન્ધોંનીની વર્ગણા એક
છે યજપિ ડન મન્યમ સ્કન્ધોંની વર્ગણા અનન્ત હોતી હિં ફિર ની યે
અજઘન્યોત્કર્ષણશબ્દ સે વ્યવહિયમાણ-વાચ્ય હાતી હિં ઇમલિયે ડનમેં
એકતા કહી ગઈ છે ઇસી તરફ સે જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ જઘન્ય અવગાહનાવાલે
હિં અર્ધાન્ એક પ્રદેશાવગાહી હિં ડનકીની વર્ગણા એક હોતી હિં જિસમેં
પુદ્ગલ રહતે હિં ડસકા નામ અવગાહના છે યહ અવગાહના ક્ષેત્ર પ્રદેશરૂપ

સોથી એમાં પ્રદેશને જઘન્યપ્રદેશ કહે છે એવા જઘન્યપ્રદેશ દ્વિપ્રદેશ આદિ
રૂપ હોય છે એવાં જઘન્ય પ્રદેશોંને સ્કન્ધોંમાં હોય છે, તે સ્કન્ધોંને જઘન્યપ્રદે-
શિક અથવા જઘન્યપ્રદેશી સ્કન્ધોં કહે છે એવાં તે જઘન્યપ્રદેશી તથા પોની જ આદિ
અણુવાળા સ્કન્ધોંની વર્ગણામાં એક હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોંવાળા સ્કન્ધોંની
વર્ગણા પણ એક હોય છે તથા જે સ્કન્ધ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળા હોય છે એટલે
કે મન્યમ સ્કન્ધરૂપ હોય છે, તે સ્કન્ધોંની વર્ગણા પણ એક હોય છે એ કે
તે મન્યમ સ્કન્ધોંની વર્ગણામાં અનન્ત હોય છે છતાં પણ તે અજઘન્યો-
ત્કર્ષણ શબ્દની વ્યવહિયમાણ (વાચ્ય) રૂપ છે તેથી તેઓમાં એકતા કહેવામાં
આવી છે એજ પ્રમાણે જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ જઘન્ય અવગાહનાવાળા છે એટલે કે
એક પ્રદેશાવગાહી છે તેમની પણ એક વર્ગણા હોય છે જેમાં પુદ્ગલો રહે
તેનું નામ અવગાહના છે તે અવગાહના ક્ષેત્રપ્રદેશરૂપ હોય છે. જેમની અવ

પાંચગાહનકાનામ્-અસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । તથા-અજઘ-
ન્યોત્કર્ષાવગાહનામ્=સંખ્યેયાસંખ્યેયપ્રદેશાવગાહનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા ।
તથા-જઘન્યસ્થિતિકાનામ્-જઘન્યા=સર્વાલ્પાસમયમપેક્ષ્ય સ્થિતિયેનાં તે જઘન્ય-
સ્થિતિકા:=એકસમયસ્થિતિકાસ્તેષાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । તથા-ઉત્કૃષ્ટ-
સ્થિતિકાનામ્=અસંખ્યાતસમયસ્થિતિકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । તથા
અજઘન્યોત્કર્ષસ્થિતિકાનાં=સંખ્યેયસ્થિતિકાનાં પુદ્ગલાનાં વર્ગના એકા । તથા-

હોતી હૈ મઘ સે કમ જિનકી અવગાહના હોતી હૈ વે જઘન્ય અવગાહનક
હૈં એસી જઘન્ય અવગાહનાવાલે પુદ્ગલ સ્કન્ધ એકપ્રદેશ મૈં અવગાહ અવ-
સ્થિત હોતે હૈં । તથા જો પુદ્ગલ સ્કન્ધ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાલે હોતે હૈં
અસંખ્યાતપ્રદેશોં મૈં અવગાહ હોતે હૈં એસે ઊન પુદ્ગલોં કી વર્ગના ધી એક
હોતી હૈ તથા જો પુદ્ગલસ્કન્ધ અજઘન્યોત્કર્ષ અવગાહના વાલે હોતે હૈં
સંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશોં મૈં અવગાહ હોતે હૈં એસે પુદ્ગલોં કી વર્ગના
ધી એક હોતી હૈ તથા સમય કી અપેક્ષા લેકર જિનકી સ્થિતિ મઘ સે
અલ્પ હૈ વે જઘન્યસ્થિતિક પુદ્ગલ હૈ એસે જઘન્ય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલોં કી
ધી વર્ગના એક હૈ તથા ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાલે જો પુદ્ગલ હૈં અસંખ્યાત સમય
કી સ્થિતિ વાલે જો પુદ્ગલ હૈં ઊન પુદ્ગલોં કી વર્ગના ધી એક હૈ તથા જો
પુદ્ગલ અજઘન્યોત્કર્ષ સ્થિતિવાલે હૈં સંખ્યાત સમય ઓર અસંખ્યાત સમય
કી સ્થિતિવાલે હૈં એસે પુદ્ગલોં કી ધી વર્ગના એક હૈ તથા જો પુદ્ગલ

ગાહના સૌથી ઓછી હોય છે તેમને જઘન્ય અવગાહનક કહે છે એવી જઘન્ય
અવગાહનાવાળા પુદ્ગલ સ્કન્ધ એક પ્રદેશમાં અવગાહ થઈને રહેલા હોય છે
તથા જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા હોય છે, તેઓ અસંખ્યાત
પ્રદેશોમાં અવગાહ (રહેલા) હોય છે એવા તે પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક
હોય છે. તથા જે પુદ્ગલ સ્કન્ધ અજઘન્યોત્કર્ષ અવગાહનાવાળા હોય છે,
સંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહ હોય છે, એવા પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ
એક હોય છે તથા સમયની અપેક્ષાએ જેમની સ્થિતિ સૌથી અલ્પકાળની છે,
એવાં જઘન્યસ્થિતિક પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક હોય છે અસંખ્યાત સમ-
યની સ્થિતિવાળાં જે પુદ્ગલો છે તેમને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિક પુદ્ગલો કહે છે તે ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની વર્ગણા પણ એક હોય છે તથા જે પુદ્ગલો અજઘન્યો-
ત્કર્ષ સ્થિતિવાળા છે-એટલે કે સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા
જે પુદ્ગલો છે, તેમની વર્ગણા પણ એક હોય છે તથા જે પુદ્ગલો જઘન્ય

દ્વિપદશાદયઃ અપ-યમદેશાઃ, અપ-યમદેશા સન્ત્યેષામ્ इति अधन्यप्रदेशिनस्त एव
 अय-यमदक्षिकास्तेषां तथाभूतानां स्कन्धानां - द्रघणुकादीनां वर्गणा एका ।
 अधन्यप्रदेशिका इति सवचनादेराकुतिगणत्वाद्दिन्यस्यय* । तथा-उत्कर्षप्रदेशिका
 नाम्-उत्कर्षा=उत्कृष्टरूपका-परमानन्ता इति यावत् प्रदेशा=अणवो येषां ते
 उत्कर्षप्रदेशिकाः, तेषां तथाभूतानां स्कन्धानां वर्गणा एका । एतयां यद्यप्यनन्ता
 वर्गणा सन्ति, तथापि अजघ-पोत्कर्ष-शब्देन व्यबह्रियमाणत्वाद् वग नैकत्वं बोध्य
 मिति । एवम्=अनेन प्रकारेणैव अधन्यावगाहनकानाम् अवगाह-ते=तिष्ठन्ति पु
 गला यस्यां सा-अवगाहना=क्षेत्रप्रदेशरूपा, अधन्या=सर्वस्वोका अवगाहना येषां
 अय-यावगाहना=एकमन्शावगाहनास्तेषां पुगलानां वर्गणा एका । तथा-उत्क

इत्यादि जघ-य प्रदेशવાળે સ્કન્ધોંની વર્ગણા એક છે સપ સે કમ પ્રદેશોં
 ના નામ અધન્ય પ્રદેશ છે એસે અધન્ય પ્રદેશ દ્વિપ્રદેશ આદિ રૂપ હોતે
 હેં એસે જઘન્ય પ્રદેશ જિન સ્કન્ધોં મેં હોતે હેં સે અધ-ય પ્રદેશિક પા
 અધન્યપ્રદેશી સ્કન્ધ હેં એસે ડમ અધન્ય પ્રદેશી સ્કન્ધોંની વધણુકાદિક
 સ્કન્ધોંની વર્ગણા એક હોતી છે તથા જો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોં અણુઓ વાળે
 સ્કન્ધ હેં ડન સ્કન્ધોંની વર્ગણા બી એક છે તથા જો સ્કન્ધ અજઘ-પો
 ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશવાળે હેં-મધ્ય સ્કન્ધ રૂપ હેં ડન સ્કન્ધોંની બી વર્ગણા એક
 હેં યદ્યપિ ડન મધ્યમ સ્કન્ધોંની વર્ગણા અનન્ત હોતી હેં ફિર બી ય
 અજઘ-પોત્કર્ષપ્રદેશ સે વ્યવહરિયમાણ-ચાલ્ય હાતો હેં ડમનિયે ડનમેં
 એકતા કહી ગઈ છે ડસી તરફ સે જો પુત્તલ સ્કન્ધ અધન્ય અવગાહનાવાળે
 હેં અર્થાત્ એક પ્રદેશાવગાહી હેં ડનકી બી વર્ગણા એક હોતી છે જિસમેં
 પુત્તલ રહતે હેં ડસકા નામ અવગાહના છે યહ અવગાહના ક્ષેત્ર પ્રદેશરૂપ

સોમી એવા પ્રદેશને અધન્યપ્રદેશ કહે છે એવા અધન્યપ્રદેશ દ્વિપ્રદેશ આદિ
 રૂપ હોય છે એવા અધન્ય પ્રદેશોં ને સ્કન્ધોંનાં હોય છે તે સ્કન્ધોંને અધન્યપ્રદે
 શિક અથવા અધન્યપ્રદેશી કહી શકાય છે એવાં તે અધન્યપ્રદેશી સ્કન્ધોંની બે આદિ
 અણુવાળા સ્કન્ધોંની વર્ગણામાં એક હોય છે તથા ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોંવાળા સ્કન્ધોંની
 વર્ગણા પણ એક હોય છે તથા ને સ્કન્ધોં અજઘ-પોત્કર્ષ પ્રદેશોંવાળા હોય છે એટલે
 કે મધ્યમ સ્કન્ધેપ હોય છે, તે સ્કન્ધોંની વર્ગણા પણ એક હોય છે એ કે
 તે મધ્યમ સ્કન્ધોંની વર્ગણામાં અનન્ત હોય છે છતાં પણ તે અજઘ-પો
 ત્કર્ષ પ્રદેશોંની વ્યવહરિયમાણ (વાચ્ય) થાય છે તેથી તેઓમાં એકલ કહેવામાં
 આવી છે એજ પ્રમાણે ને પુત્તલ સ્કન્ધ અધન્ય અવગાહનાવાળા છે-એટલે કે
 એક પ્રદેશાવગાહી છે તેમની પણ એક વર્ગણા હોય છે એમી પુત્તલો રહે
 તેનું નામ અવગાહના છે તે અવગાહના ક્ષેત્રપ્રદેશરૂપ હોય છે, એમની અવ

સામાન્યસ્કન્ધવર્ગનૈકતાધિકારઃ પ્રસ્તુત, અત એવ અજઘન્યોત્કર્ષપ્રદેશિકસ્ય અજઘન્યોત્કર્ષપ્રદેશાવગાઢસ્ય સ્કન્ધવિશેષસ્યૈકત્વમાદ—

મૂલમ્—એગે જંબુદ્વીવેદીવે સન્વદીવસમુદ્રાણં જાવ અદ્વંગુલં
ચ કિંચિ વિસેસાહિણ પરિક્ષેવેણં ॥ સૂ ૦ ૫૪ ॥

છાયા—एको जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां यावत् अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चि-
द्विशेषाधिकं परिक्षेपेण ॥ सू ० ५४ ॥

ટીકા—‘ એગે જંબુદ્વીવે ’ इत्यादि—

जम्बूद्वीपः—जम्बू=जम्बूवृक्षेण उपलक्षितो द्वीपः—जम्बूद्वीपनामको द्वीपः,
कीदृशः सः ? इत्याह—सर्वद्वीपसमुद्राणां ‘जाव’ यावत्, अत्र—यावच्छब्देन—
“सन्वद्वन्तरं सन्वद्वङ्गुलं ए वङ्गे तेल्लापूयसंठाणसंठिण एगं जोयणसयसदस्सं आया-
मविकम्भेणं, तिन्नि जोयणसयसदस्साइं सोलससदस्साइं दोन्नि सयाइं सत्तावीसाइं
तिन्निकोसा अट्ठावीसं धणुसयं तेरसअंगुलाइं ” इति पाठः संग्राह्यः । सर्वाभ्यन्त-
रकः=सर्वद्वीपसमुद्रमध्यस्थितः सर्वक्षुद्रकः=सकलद्वीपापेक्षया लघुः, वृत्तो=वर्तुलः,
गोलाकारः, तैलापूयसंस्थानसंस्थितः—तैलापूपाकृतिकः, तथा—आयामविकम्भेण=

સામાન્ય સ્કન્ધવર્ગના કી એકતા પ્રસ્તુત હૈં इसलिये जो स्कन्ध
अजघन्योत्कर्ष प्रदेशोंवाला है—संख्यात असंख्यातप्रदेशोंवाला है और
इसी से जो अजघन्योत्कर्ष प्रदेशावगाढ है लोक के संख्यात असंख्यात-
प्रदेशों में अवस्थित है—ऐसे उस स्कन्ध विशेष की एकता का कथन
किया जाता है—“ एगे जंबुद्वीवे दीवे ” इत्यादि ॥ ५४ ॥

टीकार्थ—जम्बू वृक्ष से उपलक्षित यह जम्बूद्वीप नाम का द्वीप जो
कि समस्त द्वीप और समुद्रों के मध्यमें है तथा जिसका विस्तार एक
लाख योजन का है और जो समस्तद्वीपों की अपेक्षा लघु है आकार
जिसका गोल है इसी से जो पुए जैसी आकृतिवाला है परिधि

સામાન્ય સ્કધવર્ગણાની એકતાનુ નિરૂપણ ચાલી રહ્યું છે, તેથી જે સ્કધ
અજઘન્યોત્કર્ષ પ્રદેશોવાળો છે. સખ્યાત અસખ્યાત પ્રદેશોવાળો છે અને
તેથી જ જે અજઘન્યોત્કર્ષ પ્રદેશાવગાઢ છે લોકના સખ્યાત અસખ્યાત પ્રદે-
શોમાં જે અવસ્થિત (રહેલો) છે, એવા તે સ્કધવિશેષની એકતાનુ કથન
કરવામાં આવે છે “ એગે જંબુદ્વીવે ” इत्यादि ॥ ५४ ॥

ટીકાર્થ—જમ્બૂદ્વીપ એક છે જમ્બૂવૃક્ષથી ઉપલક્ષિત આ જમ્બૂ નામનો
દ્વીપ કે જે સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રોની મધ્યમાં આવેલો છે તથા જેનો
વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો છે, જે બધા દ્વીપો કરતા નાનો છે, જે માલ-

અથ-પગુણકાલકાનામ્=જન્ય-યેન=અથ-યસંસ્થાવિશ્વપન્થ-અકસરખ્યા ગુણો-ગુણને
 યસ્ય સ એકગુણઃ, સ કાલાઃ=કૃષ્ણા ધર્મો યપો તે જઘન્યગુણકાલકાસ્તપો ધર્મયા
 એકા । તથા-ઉત્કર્ષગુણકાલકાનામ્ અનધ-યોત્કર્ષગુણકાલકાનાં વ ધગયા
 એકેના ધોષ્યા । એવમ્-અનેન પ્રકારેન અધ-યોત્કર્ષાઽનધ-યોત્કર્ષમદૈ -નીલાદિર્ણ
 ષ્ઠો સુરમ્યાદિગન્ધવતો વિક્તાદિરસવતો કઠિનાદિરુક્ષાતસ્પર્શવતો ચ પુદ્ગલાનાં
 પ્રત્યેકમકૈશ ધર્મયા યો યતિ ॥ સૂ. ૫૩ ॥

જઘન્યગુણ કૃષ્ણધર્મયાલે છે તેનેની મી ધર્મયા એક છે અર્થાત્ જિન
 પુદ્ગલોં મેં પુદ્ગલસ્કન્ધોં મેં કૃષ્ણધર્મ એક ગુના હી છે એસે તેન પુદ્ગલસ્કન્ધોં
 કી મી ધર્મયા એક હી છે યદ્યપિ એસે પુદ્ગલસ્કન્ધોં કી ધર્મયા અનન્ત
 મી હોતી છે પરન્તુ ફિર મી યે જઘન્યગુણ કૃષ્ણધર્મ ॥ હસ એક વાચ્ય કે
 દ્વારા વાચ્ય હોતે કે સમય સામાન્યતઃ એક કહી ગઈ છે । તથા જો પુદ્ગ
 લસ્કન્ધ ઉત્કૃષ્ટરૂપ સે કૃત્તગર્ણ થાલે છે ઓર જો પુદ્ગલસ્કન્ધ સંઘાતગુન
 અસંઘાતગુને કૃષ્ણધર્મયાલે છે-તેનેની મી ધર્મયા સામાન્યતઃ એક ૨ છે ।
 હસી પ્રકાર સે જો પુદ્ગલસ્કન્ધ જઘન્ય ઉત્કર્ષ ઓર અનધ-યોત્કર્ષ રૂપ
 સે નીલાદિ ધર્મ થાલે છે જઘન્ય સુરમિ આદિ ગન્ધગુણયાલે છે તિલાદિ
 રસ થાલે છે ઓર કઠિનાદિરુક્ષાન્તસ્પર્શયાલે છે એસે તેન પુદ્ગલસ્કન્ધોં
 કી પ્રત્યેક કી એક ૨ ધર્મયા છે તેના જાનના ગાદિયે ॥ સૂ. ૫૩ ॥

અલિપ્ત કૃષ્ણવજ્રવાળા છે-એ લે કે જે પુદ્ગલોમાં પુદ્ગલ રસધોમાં કૃષ્ણવજ્ર
 એકતણે ॥ જેવા પુદ્ગલ રસધોની વગણા પણ એક જ હોય છે એ કે
 તે પુદ્ગલ રસધોની અનન્ત વર્તણાએ પણ હોઈ શકે છે છતાં પણ તેઓ
 'જઘન્યઅલિપ્ત કૃષ્ણવજ્ર' આ એક શબ્દ ઠારા વાચ્ય હોવાને લીધે તેમાં
 સામાન્યતઃ અપેશાએ એકત્વ પ્રકટ કરવામાં આ વુ છે તથા જે પુદ્ગલ રસધ
 ઉત્કૃષ્ટરૂપે કૃષ્ણવજ્રવાળા છે-એ લે કે જે પુદ્ગલ રસધ સંઘાતગણા અને
 અસંઘાતગણા કૃષ્ણવજ્રવાળા હોય છે તેમની વગણા પણ સામાન્યતઃ એક
 હોય છે એજ પ્રમાણે જે પુદ્ગલ રસધ જઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ અને અજઘ્ય યોત્કર્ષ
 રૂપે નીલાદિ ગણવાળા હોય છે જઘન્ય સુરમિ આદિ ગન્ધવાળા હોય છે
 તિલાદિ રસવાળા હોય છે, અને કઠિનમી તથાને હથ પથન્તના સ્પર્શવાળા
 હોય છે તે પુદ્ગલ રસધોની પ્રત્યેકની એક એક વગણા હોય છે
 એમ સમજવું ॥ સૂ. ૫૩ ॥

સામાન્યસ્કન્ધવર્ગને ક્તાધિકાર: પ્રસ્તુત, અત એવ અજઘન્યોત્કર્ષપ્રદેશિકસ્ય અજઘન્યોત્કર્ષપ્રદેશાવગાઢસ્ય સ્કન્ધવિશેષસ્યૈકત્વમાદ—

મૂલમ્—એગે જંબુદ્વીવે દીવે સઽવદીવસમુદ્રાણં જાવ અઢ્ઢંગુલં
ચ કિંચિ વિસેસાહિણ પરિક્ષેવેણં ॥ સૂ ૦ ૫૪ ॥

છાયા—एको जम्बूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणां यावत् अर्द्धाङ्गुलं च किञ्चि-
द्विशेषाधिकं परिक्षेपेण ॥ सू ० ५४ ॥

ટીકા—‘એગે જંબુદ્વીવે’ इत्यादि—

जम्बूद्वीपः—जम्बू=जम्बूवृक्षेण उपलक्षितो द्वीपः—जम्बूद्वीपनामको द्वीपः,
कीदृशः सः ? इत्याह—सर्वद्वीपसमुद्राणां ‘जाव’ यावत्, अत्र—यावच्छब्देन—
“सर्ववन्मंतर ए सर्ववृद्धा ए वृद्धे तेषांप्रसंठानसंठिए एगं जोयणसयसहस्रं आया-
मविक्रंभेण, तिन्नि जोयणसयसहस्रां सोलससहस्रां दोन्नि मयां सत्तावीसां
तिन्नि कोसा अट्ठावीसं धणुसयं तेरसअंगुलां ” इति पाठः संग्राह्यः । सर्वाभ्यन्त-
रकः=सर्वद्वीपसमुद्रमध्यस्थितः सर्वक्षुद्रकः=सकलद्वीपापेक्षया लघुः, वृत्तो=वर्तुलः,
गोलाकारः, तैलापूपसंस्थानसंस्थितः—तैलापूपाकृतिकः, तथा—आयामविक्रंभेण=

સામાન્ય સ્કન્ધવર્ગના કી એકતા પ્રસ્તુત હૈં इसलिये जो स्कन्ध
अजघन्योत्कर्ष प्रदेशोंवाला है—संख्यात असंख्यातप्रदेशोंवाला है और
इसी से जो अजघन्योत्कर्ष प्रदेशावगाढ है लोक के संख्यात असंख्यात-
प्रदेशों में अवस्थित है—ऐसे उस स्कन्ध विशेष की एकता का कथन
किया जाता है—“ एगे जंबुद्वीवे दीवे ” इत्यादि ॥ ५४ ॥

ટીકાર્થ—जम्बू वृक्ष से उपलक्षित यह जम्बूद्वीप नाम का द्वीप जो
कि समस्त द्वीप और समुद्रों के मध्यमें है तथा जिसका विस्तार एक
लाख योजन का है और जो समस्तद्वीपों की अपेक्षा लघु है आकार
जिसका गोल है इसी से जो पुए जैसी आकृतिवाला है परिधि

સામાન્ય સ્કધવર્ગણીની એકતાનુ નિરૂપણ યાદી રહ્યું છે, તેથી જે સ્કધ
અજઘન્યોત્કર્ષ પ્રદેશોવાળો છે સખ્યાત અસખ્યાત પ્રદેશોવાળો છે અને
તેથી જ જે અજઘન્યોત્કર્ષ પ્રદેશાવગાઢ છે લોકના સખ્યાત અસખ્યાત પ્રદે-
શોમા જે અવસ્થિત (રહેલો) છે, એવા તે સ્કધવિશેષની એકતાનુ કથન
કરવામાં આવે છે “ એગે જંબુદ્વીવે ” इत्यादि ॥ ५४ ॥

ટીકાર્થ—जम्बूद्वीप એક છે જમ્બૂવૃક્ષથી ઉપલક્ષિત આ જમ્બૂ નામનો
દ્વીપ કે જે સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રોની મધ્યમા આવેલો છે તથા જેનો
વિસ્તાર એક લાખ યોજનનો છે, જે બધા દ્વીપો કરતા નાનો છે, જે માલ-

વૈધ્યવિસ્તારામ્યામ્ એક યોનનશ્વતસદસ્યમ્=એકલક્ષયોમનમમિથ, તથા-પરિણ
પેળ=પરિણિના ગ્રીણિ યોમનશ્વતસદસ્યામિ=ગ્રીણિ તસ્યાણિ પોઢશ્વસદસ્યાણિ દ્રે શ્વે
સત્તર્વિશતિમ્ યોજનાનિ, ગ્રીન્ ક્રોશાન્, અણવિશતિ ષત્રુશ્વતમ્=અણવિશત્યભિક્ષક
શ્વતપન્ પિ, પ્રપોદશાણુલાનિ, તથા-કિંચિદ્વિશેષાભિક્ષમ્ અદ્વૌજુલ ચ યાવત્પ્રમિતઃ,
સ પૃથિવો જમ્બૂદ્વીપઃ=મધ્યજમ્બૂદ્વીપઃ એકઃ=એકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટઃ । યથાપિ
અમ્બૂદ્વીપા અનેકેઽપિ સન્નિઃ, તથાપિ એતત્પ્રમાણવિશિષ્ટો જમ્બૂદ્વીપ એક પથેતિ ॥૧૩॥

જમ્બૂદ્વીપ ઉક્તઃ । તસ્ય પ્રરૂપકશ્ચ મગવાન્ મહાવીર इति तस्यैकत्वमाह—

મૂલમ્—‘એ સમજે ભગવ મહાવીરે’ ઇતીસે ઓસપિળીણ
વડઠ્ઠીસાણ તિત્થગરાણ ચરમતિત્થયરે મિદ્ધે બુદ્ધે મુત્તે જાવ
સંવદુક્ખપ્પહીણે ॥ સૂ. ૫૫ ॥

જાયા—એકઃ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરોઽસ્યામવસર્વિષ્યાં વદુર્વિશ્વેસ્તીયક
રાણાં ચરમતીર્થકરઃ સિદ્ધો બુદ્ધો મુક્તો યાવત્ સર્વદુઃખપ્રહીણઃ ॥ ૫૬ ॥

ટીકા—‘એ સમજે’ इत्यादि—

અસ્યામ્ અવસર્વિષ્યામ્ વદુર્વિશ્વતિર્થીર્થકરાણાં મધ્યે ચરમતીર્થકરઃ કીદશઃ
સ ? इत्याह—શ્રમણઃ—ધામ્પતિ=વપસ્વતીયિ ધમણઃ, મગવાન્—સમગ્રશ્રેયર્થારિ

જિસકી ૩૧૬૨૨૭ યોજન ૩ કોશ ૧૨૮ ષત્રુપ ઓર ૧૩ ॥ અંગુલ કી હૈ
એકત્વ સમ્ખ્યાવિશિષ્ટ હૈ યથાપિ જમ્બૂદ્વીપ અનેક થી હૈ પરન્તુ પેસે
પ્રમાણવાલા જમ્બૂદ્વીપ એક હી હૈ ॥ સૂ. ૫૪ ॥

હસ જમ્બૂદ્વીપકે પ્રરૂપક મગવાન્ મહાવીર હૈ જનમેં જક્તા કા
કથન કિયા જાતા હૈ—‘એ સમજે ભગવ મહાવીરે’ इत्यादि ॥ ૫૫ ॥

ટીકાર્થ—હસ અવસર્વિષીકાલ મેં ૨૪ તીર્થકર છુપ હૈ જનમેં પે
મહાવીર અગ્નિમ તીર્થકર હૈ હ-હોં ને અન્યજનસં અસાધારણ હલ્કુદ

પુવાના જેવા ગોળ આકારનો છે, જેનો પરિધ ૩૧૬૨૨૭ યોજન ૩ કોશ
૧૨૮ ષત્રુપ અને ૧૩ ॥ વ્યામણ પ્રમાણુ છે, તે જમ્બૂદ્વીપમાં અર્ધી જોક્તવ પ્રાંત
હવામાં આનુ છે એ કે જમ્બૂદ્વીપ અનેક પણ છે, પરન્તુ આ પ્રમાણુવાળો
જમ્બૂદ્વીપ તે જોક જ છે ॥ સૂ. ૫૪ ॥

મહાવીર શ્રમવાને આ જમ્બૂદ્વીપની પ્રરૂપણા કરી ॥ તે મહાવીર પ્રભુઓ
જોક્તવની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે—

એ સમજે ભગવ મહાવીરે” इत्यादि ॥ ૫૫ ॥

ટીકાર્થ—આ અવસર્વિષીકાળમાં ૨૪ તીર્થ કરી અગ્નિ ગયા છે મહાવીર
અગ્નિ તે ૨૪ તીર્થ કરીમાં અન્તિમ તીર્થ કરે છે તેમણે ૬૭૨ વપસ્વાઓ કરી

માન્ । તથા-મહાવીર:-વિશેષેગ ઈરયતિ-મોક્ષં પ્રતિ ગન્હતિ, ગમયતિ વાઽન્યાન
જાવાવિતિ, પ્રેરયતિ-કર્માણિ નિરાકરોતિ ત્રા, પરાક્રમયતિ વા રાગાદિગત્રૂન્ પ્રતિ
યઃ સ વીરઃ । યદ્વા-વિદારયતિ કર્માણિ યઃ, તપસા વા વિરાજતે યઃ, તપોવીર્યેણ
વા યુક્તશ્ચ યઃ સ નિરુક્તિવશાદ્ વીરઃ । મહાંશ્વાસૌ વીરશ્ચ મહાવીરઃ । મહત્ત્વં
વાસ્યેતરવીરાપેક્ષયા વોધ્યમ્ ।

एवम्भूतश्चरमतीर्थकरः एक एव । सिद्धः-कृतकृत्यो जातः, बुद्धः=केवल-
ज्ञानालोकेन सर्वं बोध्यं वस्तु बुद्धवान्, मुक्तः=सकलकर्मभ्यो मुक्तिं प्राप्तः, यावत्क-
रणात्-परिनिवृत्त =कर्मकृतचिकारविरहात् स्वस्थीभूतः, अत एव-सर्वदुःखमहीणः-

તપોં કો તપા હૈ इसलिये इन्हें श्रमण कहा है ये सम्पूर्ण प्रकारके ऐश्वर्य
से सम्पन्न थे इसलिये इन्हें भगवान् कहा गया है इन्होंने समस्त कर्मों
को नष्ट कर मोक्ष प्राप्त किया है अथवा अन्यजीवों को मोक्षप्राप्त करने
के लिये प्रेरणा दी है या अपने उपदेशद्वारा अन्यजीवों को मुक्ति स्थान
में पहुंचाया है या रागादिक शत्रुओं को इन्होंने परास्त किया है इसलिये
ये महावीरपद से विभूषित हुए हैं । उक्तं च—

विदारयति कर्माणि तपसा वा विराजते ।

तपो वीर्येण युक्तश्च यः स वीर इत्युच्यते ॥

इन्हें जो महान् वीर कहा गया है वह अन्यवीरों की अपेक्षा
इसी विशिष्टता को लेकर कहा गया है इस प्रकार से विशेषणों वाले
चरमतीर्थकर एक ही है ये चरमतीर्थकर सिद्ध कृतकृत्य हुए हैं बुद्ध
केवलज्ञानरूप आलोक से इन्होंने सम्पूर्ण बोध्य वस्तु को जान लिया है

હતી, તેથી તેમને શ્રમણ કહ્યા છે. તેઓ બધા પ્રકારના ઐશ્વર્યથી સંપન્ન
હતા, તેથી તેમને ભગવાન કહ્યા છે તેમણે સમસ્ત કર્મોના સર્વથા ક્ષય કરીને
મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે, તથા અન્ય જીવોને મોક્ષપ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવ્યો છે,
અથવા રાગાદિક શત્રુઓનો તેમણે પરાજય કર્યો છે, તેથી તેમને મહાવીર
કહે છે કહ્યું પણ છે કે—“ વિદારયતિ કર્માણિ તપસા વા વિરાજતે । તપો-
વીર્યેણ યુક્તશ્ચ યઃ સ વીર ઇત્યુચ્યતે” અન્ય વીરો કરતાં આ પ્રકારની જે વિશિ-
ષ્ટતાઓથી તેઓ યુક્ત હતા, તે વિશિષ્ટતાઓને કારણે જ તેમને મહાવીર કહ્યા
છે. આ પ્રકારના વિશેષણોવાળા ચરમ તીર્થ કર એક જ છે તેઓ સિદ્ધ, બુદ્ધ,
મુક્ત, પરિનિવૃત્ત અને સમસ્ત કર્મોના અંત કરનારા બન્યા છે. સિદ્ધપદની
પ્રાપ્તિ કરીને તેઓ કૃતકૃત્ય થઈ ગયેલા હોવાથી તેમને સિદ્ધ કહ્યા છે. કેવળ-
જ્ઞાનરૂપ જ્ઞાનના પ્રભાવથી તેમણે

દૈર્ઘ્યવિસ્તારાભ્યામ્ એક યોજનશતસહસ્રમ્=એકલક્ષયોજનમપિત, તથા-પરિઘે
પેળ=પરિધિના ગ્રીણિ યોજનશતસહસ્રાણિ=ગ્રીણિ લક્ષાણિ પોઢશસહસ્રાણિ દ્વે ઘટે
સપ્તવિંશતિથ યોજનાનિ, ગ્રીન્ ક્રાંશાન્, અટાવિંશતિ ધનુશ્ચત્તમ્=અટાવિંશત્યપિકૃત
ચત્તમ્ નૂ પિ, પ્રયોદશાશુલાનિ, તથા-કિંચિદ્વિશેષાધિકમ્ અર્દાશુલ ચ યાવત્પમિતઃ,
સ પૃથ્વિધો જમ્બૂદ્વીપઃ=પ્રપ્ત્યજમ્બૂદ્વીપઃ એકઃ=એકત્વસરુપાવિશિષ્ટઃ । યથાપિ
જમ્બૂદ્વીપા અનેકેઽપિ સન્તિ, તથાપિ પતત્પમાજવિશિષ્ટો જમ્બૂદ્વીપ એક એવેતિ ॥ ૫૩ ॥

જમ્બૂદ્વીપ સ્તુત્ત । તસ્ય પ્રરૂપકઃ મગધાન્ મહાધીર ઇતિ તસ્યૈકત્વમાહ—

મૂલમ્—‘એગે સમણે મગધ મહાધીરે ઇમીસે ઓસપ્પિણીય
ચત્તઠ્ઠીસાપ્પ તિત્થગરાણ ચરમતિત્થયરે મિદ્ધે બુદ્ધે મુત્તે જાવ
સવ્વદુક્કલ્લપ્પહીણે ॥ સૂ. ૫૫ ॥

છાયા—એકઃ ધમ્મજો મગધાન્ મહાધીરોઽસ્યામવસર્પિણ્યાં ચતુર્વિંશતેસ્તીર્થક
રાણાં ચરમતીર્થકરઃ સિદ્ધા બુદ્ધા મુક્તો યાવત્ સર્વદુઃસપ્રહીણઃ ॥ ૫૬ ॥

ટીકા—‘એગે સમણે’ ઇત્યાદિ—

અસ્થામ્ અવસર્પિણ્યામ્ ચતુર્વિંશતિર્થીર્થકરાણાં મધ્યે ચરમતીર્થકર’ કીદશ
સઃ ? ઇત્યાહ-ધમ્મજ-ધામ્યતિ=તપસ્સ્વીતિ ધમ્મજઃ, મગધાન્-સમગ્રૈશ્યાંદિ

જિસકી ૩૧૬૨૨૭ યોજન ૬ કોણ ૧૨૮ ધનુષ ખૌર ૧૧ ॥ અંગુલ કી હૈ
એકત્વ સંસ્થાવિશિષ્ટ હૈ યથાપિ જમ્બૂદ્વીપ અનેક બી હૈ પરન્તુ પેસે
પ્રમાણવાલા જમ્બૂદ્વીપ એક હી હૈ ॥ સૂ. ૫૪ ॥

હસ જમ્બૂદ્વીપકે પ્રરૂપક મગધાન્ મહાધીર હૈં હનમેં એકતા કા
કથન કિયા જાતા હૈ—‘એગે સમણે મગધ મહાધીરે’ ઇત્યાદિ ॥ ૫૬ ॥

ટીકાર્થ—હસ અવસર્પિણીકાલ મેં ૨૪ તીર્થકર છુપ હૈં હનમેં યે
મહાધીર અગ્નિમ તીર્થકર હૈં હન્હોં ને અન્યજનસે અસાધારણ વસ્કૃપ

પુવાન્ના જેવા ગોળ આકારનો છે, જેનો પરિધ ૩૧૬૨૨૭ યોજન ૭ કોણ
૧૨૮ ધનુષ અને ૧૩ ॥ અંજળ પ્રમાણ છે તે જમ્બૂદ્વીપમાં અર્દા એકત્વ પ્રકટ
કરવામાં આવ્યું છે જે કે જમ્બૂદ્વીપ અનેક પણ છે, પરન્તુ આ પ્રમાણવાળો
જમ્બૂદ્વીપ તો એક જ છે ॥ સૂ. ૫૪ ॥

મહાધીર ભગવાને આ જમ્બૂદ્વીપની પ્રકૃપણા કરી છે તે મહાધીર પ્રભુમાં
એકત્વની પ્રકૃપણા કરવામાં આવે છે—

એગે સમણે મગ્ધ મહાધીરે ॥ ઇત્યાદિ ॥ ૫૫ ॥

ટીકાર્થ—આ અવસર્પિણીકાળમાં ૨૪ તીર્થકરો થઈ ગયા છે મહાધીર
પ્રભુ તે ૨૪ તીર્થકરોમાં અતિમ તીર્થકર છે તેમણે કુશલ તપસ્યાઓ કરી

ટીકા—‘ અણુત્તરોવવાહગણ ’ इत्यादि—

અનુત્તરોપપાતિકાનામ્—અનન્તરત્વાન્ અનુત્તરાણિ=વિજયાદિવિમાનાનિ તત્ર
ઉપપાતઃ—અનુત્તરોપપાતઃ, મ વિધને યેપાં તે અનુત્તરોપપાતિકામ્તેપાં તથાભૂતાનાં
દેવાનામ્ ઝર્ધ્યમુચ્ચત્વેન પ્રમાણમ્ એકા રત્નિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

અનન્તરમનુત્તરોપપાતિકાદેવાનામ્દર્ધ્યોચ્ચત્વેનૈકત્વમુક્તમ્ । તસ્માદ્ દેવાધિકારઃ
પ્રસ્તુતઃ । અત્ત એવ-સમ્પ્રતિ નક્ષત્રદેવાનામેકત્વમાહ—

મૂલમ્—અદ્વાણઋચત્તે એગતારે પપ્પણત્તે, ચિત્તાણઋચત્તે એગ-
તારે પપ્પણત્તે, સાતીણઋચત્તે એગતારે પપ્પણત્તે ॥સૂ૦ ૫૭॥

છાયા—આર્દ્રનિઋત્રમેકતારં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ચિત્રાનિઋત્રમેકતારં પ્રજ્ઞપ્તમ્, સ્વાતીનિઋ-
ત્રમેકતારં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥ મૂ૦ ૫૭ ॥

ટીકા—‘ અદ્વાણઋચત્તે ’ इत्यादि—

નિવાસી દેવોં કે શરીર કા પ્રમાણ કહતે હિં—

“ અણુત્તરોવવાહયાણં દેવાણં ” इत्यादि ॥ ૫૬ ॥

ટીકાર્થ—અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોં કે શરીર કી ઝંચાઈ કા
પ્રમાણ એક રત્નિ હૈ વિજયઆદિ વિમાનોં કા નામ અનુત્તર હૈ इन
અનુત્તરોં મેં જિનકા ઉપપાત હૈ વહ અનુત્તરોપપાત હૈ यह अणुत्तरोप-
પાત જિનકો હોતા હૈ વે અનુત્તરોપપાતિકા હૈં એસે इन દેવોં કા ઝંચાઈ
કી અપેક્ષા સે શારીરિક પ્રમાણ એક રત્નિ કા કહા ગયા હૈ इस अपेक्षा
સે इन सब में एकता है ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

દેવોં કા અધિકાર પ્રસ્તુત હોને કે કારણ અવ સૂત્રકાર નક્ષત્રદેવોં
મેં એકતા પ્રકટ કરતે હિં—

સૂત્રકાર કથન કરે છે—“ અણુત્તરોવવાહયાણં દેવાણં ” इत्यादि ॥ ૫૬ ॥

ટીકાર્થ—અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનાં શરીરની ઊંચાઈ એક રત્નિપ્રમાણ
છે, વિજય આદિ પાંચ વિમાનોને અનુત્તર વિમાનો કહે છે. તેમાં જે ઉપ-
પાત થાય છે તેને અનુત્તરોપપાત કહે છે આ અનુત્તર વિમાનોમાં જેમનો
ઉપપાત થાય છે તે દેવોને અનુત્તરોપપાતિકા દેવો કહે છે. તે પ્રત્યેક દેવની
શારીરિક ઊંચાઈ એક એક રત્નિપ્રમાણ કહી છે. આ દૃષ્ટિએ તેમનામાં
એકત્વ છે. ॥સૂ૦૫૬ ॥

દેવોનો અધિકાર આવી રહ્યો હોવાથી સૂત્રકાર હવે નક્ષત્રદેવોની એક-
તાનું પ્રતિપાદન કરે છે—

સર્વાણિ=શારીરમાનસાનિ દુઃખાનિ પ્રહીણાનિ=પસ્ય સ સયા-સકલશારીરમાનસ
દુઃખરહિતો જાતઃ । અસ્થામવસર્પિણ્યાં ચતુર્વિંશતિતીર્થકરેષુ એકાકિત્વેન એકમ
મતીર્થકરો મહાવીર એવ મોક્ષ ગતઃ । અસ એવ-મહાવીરસ્યેક્ત્વ મુક્તમિતિ ॥ સૂ. ૫૫ ॥

મગધાન્ મહાવીર એક એવ નિર્વાણ પ્રાપ્તઃ । નિર્વાણક્ષેત્રપ્રસ્થાસમાનિ વાનુષ
રવિમાનાનિ સન્તિ । અતસ્તન્નિવાસિનાં દેવાનાં દર્શનમાણમાહ—

મૂલપ્—અણુત્તરોવવાહ્યાણ દેવાણ યગા રયણી ઉઘ્ઘુ ઉઘ
ષ્ટેણ પળગત્તા ॥ સૂ. ૫૬ ॥

છાયા—અણુતરોપપાતિકાનાં દેવાનામ્ એકા રત્નિ કર્ણમુશ્ત્વન
મગ્ધા ॥ સૂ. ૫૬ ॥

મુક્ત સમ્પૂર્ણકર્મો સે જનકા છુટકારા હો જુકા હૈ યાયત્—યે પરિનિવૃત્ત
કર્મકૃતવિકારોં કે ઘિરહ સે સ્વસ્થીમૂત્ત હો ગયે હૈ અસએવ જનકે સમ
સ્ત શારીરિક એવ માનસિક દુઃખ અસ્ત હો ગયે હૈ હસ કારણ યે શારી
રિક એવ માનસિક દુઃખોંસે સર્વપા રહિત થન જુકે હૈ, હસ અવસર્પિ
ણીકાલ મેં ચૌવીસ તીર્થકરોં મેં એકાકી અકેહે હી હોને કે કારણ એક
ચરમ તીર્થકર મહાવીર હી મોક્ષ ગયે હૈ હસીલિયે મહાવીર કો એક
કહા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૫૫ ॥

મગધાન્ મહાવીર એક હી નિર્વાણ કો પ્રાપ્ત છુપ હૈ નિર્વાણ ક્ષેત્ર કે
ચિલકુલ પાસ અણુતરવિમાન હૈ હસ કારણ અવ સૂત્રકાર વહાં કે

તેમને બુદ્ધ કહ્યા છે તેમના બધાં ક્રોધોના નાશ થવાથી તેઓ ક્રમંજીભીમી
છૂટી ગયા છે, તેથી તેમને શુદ્ધ કહ્યા છે ક્રમંજીત વિકાશને અશ્વાયે તેઓ
સ્વસ્થ થઈ ગયા છે—તેથી તેમના સમસ્ત શારીરિક અને માનસિક દુઃખો અસ્ત
પામી ગયા છે તે કારણે તેમને પરિનિવૃત્ત કહ્યા છે તેમણે સમસ્ત ક્રોધોના
અવશા ક્ષય કરી નાખ્યો છે તેથી તેમને સમસ્ત દુઃખોના અતર કહ્યા છે
આ અવસર્પિણીકાળમાં ચૌવીસ તીર્થકરોમાં એકાકી હોવાને કારણે એક ચરમ
તીર્થકર મહાવીર જ મોક્ષે ગયા છે તે કારણે મહાવીરમાં એક્ત્વ પ્રકટ કર
વામાં આવ્યું છે ॥ સૂ. ૫૫ ॥

મગધાન મહાવીર નિર્વાણ પ્રાપ્ત છે. નિર્વાણમાં પણ એક્ત્વ હોવાનું
પ્રતિપાદન આગળ થઈ ચૂક્યું છે નિર્વાણક્ષેત્રથી બહુ જ નજીકમાં અણુતર
વિમાનો છે તે અણુતર વિમાન નિવાસી દેવાના શરીરના પ્રમાણનું હવે

ટીકા—‘ અણુત્તરોવવાહ્યાણં ’ इत्यादि—

અનુત્તરોપપાતિકાનામ્—અનન્તરત્વાત્ અનુત્તરાણિ=વિજયાદિવિમાનાનિ. તત્ર ઉપપાતઃ—અનુત્તરોપપાતઃ, સ વિધતે યેવાં તે અનુત્તરોપપાતિકાસ્તેષાં તથાભૂતાનાં દેવાનામ્ ઊર્ધ્વમુચ્ચત્વેન પ્રમાણમ્ એકા રત્નિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

અનન્તરમનુત્તરોપપાતિકદેવાનામૂર્ધ્વોચ્ચત્વેનૈકત્વમુક્તમ્ । તસ્માદ્ દેવાધિકારઃ પ્રસ્તુતઃ । અત એવ—સમ્પ્રતિ નક્ષત્રદેવાનામૈકત્વમાહ—

મૂલમ્—અદ્વાણવલ્લભે એગતારે પળળત્તે, ચિત્તાણવલ્લભે એગ-
તારે પળળત્તે, સાતીણવલ્લભે એગતારે પળળત્તે ॥સૂ૦ ૫૭॥

છાયા—આદ્રાનિલક્ષત્રમેકતારં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ચિત્રાનલક્ષત્રમેકતારં પ્રજ્ઞપ્તમ્, સ્વાતીનલક્ષ-
ત્રમેકતારં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ॥ મુ૦ ૫૭ ॥

ટીકા—‘ અદ્વાણવલ્લભે ’ इत्यादि—

નિવાસી દેવોં કે શરીર કા પ્રમાણ કહતે હૈં—

“ અણુત્તરોવવાહ્યાણં દેવાણં ” इत्यादि ॥ ૫૬ ॥

ટીકાર્થ—અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોં કે શરીર કી ઊંચાઈ કા પ્રમાણ એક રત્નિ હૈ વિજયઆદિ વિમાનોં કા નામ અનુત્તર હૈ इन અનુત્તરોં મૈં જિનકા ઉપપાત હૈ વહ અનુત્તરોપપાત હૈ यह अणुत्तरोप-
પાત જિનકો હોતા હૈ વે અનુત્તરોપપાતિક હૈં એસે इन દેવોં કા ઊંચાઈ કી અપેક્ષા સે શારીરિક પ્રમાણ એક રત્નિ કા કહા ગયા હૈ इस अपेक्षा
સે इन सब મૈં એકતા હૈ ॥ સૂ૦ ૫૬ ॥

દેવોં કા અધિકાર પ્રસ્તુત હોને કે કારણ એવ સૂત્રકાર નક્ષત્રદેવોં મૈં એકતા પ્રકટ કરતે હૈં—

સૂત્રકાર કથન કરે છે—“ અણુત્તરોવવાહ્યાણ દેવાણ ” इत्यादि ॥ ૫૬ ॥

ટીકાર્થ—અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનાં શરીરની ઊંચાઈ એક રત્નિપ્રમાણ છે વિજય આદિ પાંચ વિમાનોને અનુત્તર વિમાનો કહે છે. તેમા જે ઉપ-
પાત થાય છે તેને અનુત્તરોપપાત કહે છે આ અનુત્તર વિમાનોમાં જેમનો ઉપપાત થાય છે તે દેવોને અનુત્તરોપપાતિક દેવો કહે છે તે પ્રત્યેક દેવની શારીરિક ઊંચાઈ એક એક રત્નિપ્રમાણ કહી છે આ દષ્ટિએ તેમનામાં એકત્વ છે. ॥સૂ૦૫૬ ॥

દેવોનો અધિકાર આવી રહ્યો હોવાથી સૂત્રકાર હવે નક્ષત્રદેવોની એક-
તાનું પ્રતિપાદન કરે છે—

एकतारम्—एका तारा=ज्योतिर्विमानरूपा यस्य तत्—एकतारम्। भार्वाचित्रा-
स्वातीनां प्रत्येकमेकैकतारकर्त्तृ वाच्यमिति । एतन्नक्षत्रप्रथमेव एकैकतारकम् ।
अथ एनैषामेव एकतारकत्वेनोपादानं कृतम् ॥ सू० ५७ ॥

अनन्तरक्षेत्रे आर्द्रादिनक्षत्राणां ताराममाप्नुक्तम्, तारा च पुद्गलरूपेति
पुद्गलस्वरूपमाह—

मूलम्—एगपएसोगाढा पोगगला अणता पण्णत्ता, एव
मेगसमयट्टिइया, एगगुणकालगा पोगगला अणता पण्णत्ता,
जाव एगगुणलुक्खा पोगगला अणता पण्णत्ता ॥ सू० ५८ ॥

॥ एग ठाण समघ ॥ १ ॥

छाया—एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला अनन्ता मण्डप्ताः, एवमेकसमयस्थितिका
एकगुणकालकाः पुद्गलाः अनन्ता मण्डप्ताः, यावत् एकगुणरूपा पुद्गला
अनन्ता मण्डप्ताः ॥ सू० ५८ ॥

॥ एक स्थानं समाप्तम् ॥ १ ॥

टीका—‘ एगपएसोगाढा इत्यादि—

एकप्रदेशावगाढाः—एकस्मिन् प्रदेशे=क्षेत्रस्थावविशेषे अवगाढा=आभिता

“ अक्षयकवत्ते एगगारे पण्णत्ते ” इत्यादि ॥ ५७ ॥

टीकार्थ—आर्द्रादिनक्षत्र, एक है तारा विमानरूप उद्योति जिसकी
पेसा है भार्वा, चित्रा, स्वाती ये तीन नक्षत्र प्रत्येक एक-तारावाले कहे
गये हैं इसीलिये इनका ही एक तारारूपसे यहाँ ग्रहण हुआ है ॥ सू० ५७ ॥

तारा पुद्गल रूप होता है अतः पुद्गल के स्वरूप का कथन अब
सूत्रकार कहते हैं । “ एग पएसोगाढा पोगगला ” इत्यादि ॥ ५८ ॥

टीकार्थ—क्षेत्रांशविशेषरूप एकप्रदेश में आभित परमाणुरूप और
हक-धरूप पुद्गल अनन्त कहे गये हैं इसी तरह से एक समय की स्थि

‘ अक्षयकवत्ते एगगारे पण्णत्ते ’ इत्यादि ॥ ५७ ॥

टीका—आर्द्रा नक्षत्र जेક છે તારા વિમાનરૂપ ડ્યોતિસ પત્ત આર્દ્રા,
ચિત્રા અને સ્વાતિ નક્ષત્રો જેક જેક તારાવાળાં કહ્યાં છે તેથી તેમને જ આર્દ્રા
જેક તારારૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે ॥ ૫૭ ॥

તારા પુદ્ગલરૂપ હોય છે તેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલના સ્વરૂપનું નિરૂપણ
કરે છે—“ એગપેસોગાઢા પોગગલા ” ઇત્યાદિ ॥ ૫૮ ॥

ટીકાર્થ—ક્ષેત્રાંશ વિશેષરૂપ જેક પ્રદેશમાં રહેલાં પરમાણુરૂપ અને હક-ધ

પુદ્ગલાઃ=પરમાણુરૂપાઃ સ્કન્ધરૂપાશ્ચ અનન્તાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ । એવમ્=અનેન પ્રકારેણ
 એકસમયસ્થિતિકા એકગુણકાલકાશ્ચ પુદ્ગલા અનન્તા પ્રજ્ઞાતાઃ । તથા-એકગુણનીલા-
 દિવર્ણકાઃ, એકગુણસુરભ્યાદિગન્ધકાઃ, એકગુણતિક્તાદિરસમકાઃ, એકગુણકઠિનાદિ-
 સ્પર્શકાશ્ચ પુદ્ગલાઃ અનન્તાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ । ઇમર્થ સૂચયિતુનાદ સૂત્રકારઃ—‘ જાવ
 એકગુણલુક્ષ્વા ’ ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૫૮ ॥

ઈતિશ્રીચિશ્વવિરચાત-જગદ્ગુહ્ય-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદગમાપાસલિત-
 લલિતકલાપાલાપક-પ્રશિશુદ્ધગદ્યવર્ણનસગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમા-
 નમર્દક શ્રીગાદુડત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત ‘ જૈનગાત્રાચાર્યપદ-
 ભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ રાઠ્ઠવ્રહ્મચારિ જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મ-
 દિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિચિરચિતાયાં
 સ્થાનાદ્રસૂત્રસ્ય સુધાસ્ત્રાયાં વ્યાસ્ત્રાયામ્
 પ્રથમ સ્થાનં સપૂર્ણમ્ ॥ ૧ ॥

તિવાલે ઔર એકગુને નૃણ્ણવર્ણવાલે પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં । તથા
 એકગુને નીલાદિવર્ણવાલે એકગુને સુરભિ આદિ ગન્ધવાલે, એકગુને
 તિક્તાદિ રસવાલે ઔર એકગુને કઠિનાદિ સ્પર્શવાલે પુદ્ગલ ઔ અનન્ત
 કહે ગયે હૈં । હસી અર્થ કો સૂચિત કરને કે લિયે ‘ જાવ એકગુણલુક્ષ્વા ’
 ઇત્યાદિ રૂપ સે સૂત્રકારને કહા હૈ ॥ સૂ. ૫૮ ॥

પ્રથમ સ્થાન સમાપ્ત

૩૫ પુદ્ગલ અનન્ત કહ્યા છે એજ પ્રમાણે એક સમયની સ્થિતિવાળા અને એક
 ગણા કાળા વર્ણવાળાં પુદ્ગલો પણ અનન્ત કહ્યાં છે તથા એકગણા નીલાદિ
 વર્ણવાળા, એકગણી સુરભિ આદિ ગન્ધવાળા, એકગણા તિક્ત આદિ રસવાળા
 અને એકગણા કઠિનાદિ સ્પર્શવાળાં પુદ્ગલો પણ અનન્ત કહ્યાં છે. એજ અર્થને
 પ્રકટ કરવા નિમિત્તે સૂત્રકારે “ જાવ એકગુણલુક્ષ્વા ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ કહ્યો છે । ૫૮ ॥

દ્વિતીય સ્થાનકમ્

પ્રથમ સ્થાન વ્યાખ્યાતમ્ । અધુના સંન્યાક્રમાગતં ચતુરદેશાત્મક દ્વિતીય સ્થાન વ્યાખ્યાયતે । અસ્ય સ્થાનસ્ય પૂર્વસ્થાનેન સદાપ્રમમિમમ્મચઃ-સ્વાદ્વાદ સિદ્ધાન્તાનાં જૈનાનાં સર્વં યસ્તુ સામાન્યવિશેષાત્મકમમિમતમ્ । તપ્ર સામાન્યમા પ્રિય પ્રથમે સ્થાને એકત્વેનાત્માદિ યસ્તુ નિકૃપિતમ્ । સમ્મતિ વિશેષમાધિય વદેવ યસ્તુ દ્વિપ્રકારકત્વેન પ્રત્યક્ષે, દૃશ્યનન સર્વધેનાયાતસ્ય ચતુરદેશાત્મકસ્ય દ્વિતીયસ્થાનસ્ય મુદ્ધાનુગમે પ્રથમાદેશકમ્પદમાદિમૂલમ્—

મૂલમ્—જયસ્થિર્ણં લોગે ત સન્નં દુપઓયાર, ત જહા—જીવા
ષેવ અર્જીવા ષેવ । તસા ષેવ યાવરા ષેવ ૧, સજોણિયા ષેવ
અજોણિયાષેવ ૨, સાડયાષેવ અણાડયાષેવ ૩, સઙ્ગદિયાષેવ
અર્ણિદિયાષેવ ૪, સવેયગાષેવ અધેયગાષેવ ૫, સરૂઘીષેવ
અરૂઘીષેવ ૬, સપ્પોગ્ગલાષેવ અપોગ્ગલાષેવ ૭, સમારસમાવદ્ધ
ગાષેવ અસસારસમાવદ્ધગાષેવ ૮, સાસયાષેવ અસામયાષેવ ૯ ॥૧॥

દ્વિતીય સ્થાનક પ્રારમ્ભ

પ્રથમ સ્થાન વ્યાખ્યાત હો ચુકા અવ સ્વરૂપાક્રમાગત ચતુરદેશાત્મક દ્વિતીય સ્થાન કા વ્યાખ્યાન પ્રારમ્ભ હોતા હૈ હમ્ સ્થાન કા પૂર્વસ્થાન કે સાથ એસા સમ્બંધ હૈ કિ સ્વાદ્વાદસિદ્ધાન્ત માનનેવાહે જૈનો કો મર્મથ સ્તુર્ સામાન્યવિશેષ ધર્માત્મક હૈ યહી યાત્ હૈ અતઃ પ્રથમ સ્થાન મેં સામાન્ય ધર્મકો લેકર આત્માદિ ચતુર્થો મેં એકતા કા વધન કિયા ગયા હૈ અથ વિરોધ ધર્મ કો લેકર વસી આત્માવિરૂપ યસ્તુ મેં દ્વિપ્રકારતાકા વધન કિયા જાતા હૈ હમી સમ્બંધ કો લેકર પ્રારમ્ભ કિયે ગયે ચતુરદેશાત્મક દ્વિતીયસ્થાનકે મુદ્ધાનુગમમે પ્રથમ ઉદ્દેશકતા યહ સર્વ સે પદિખા મૂલ હૈ—“જયસ્થિર્ણં લોગે ત સન્નં દુપઓયાર’ દૃશ્યાદિ ॥૧॥

બીજુ સ્થાનક પ્રારમ્ભ

પહેલા સ્થાનની પ્રકૃષ્ટતા પૂરી થઈ હવે અમ્માકમાનુસાર બે બીજુ સ્થાન આવે છે તેની પ્રકૃષ્ટતા કરવામાં આવે છે આ સ્થાનને પૂર્વસ્થાન સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે સ્વાદ્વાદમા માનનારા જૈનો કો વાતને સ્વીકારે છે કે સર્વ વસ્તુઓ સામાન્ય વિશેષ ધર્મો મઠ કોષ છે તેથી પહેલા સ્થાનમાં સામાન્ય ધર્મની અપેક્ષાએ આત્માદિ પદાર્થોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે હવે વિશેષ ધર્મની અપેક્ષાએ એક આત્મકિ રૂપ પદાર્થોના દ્વિપ્રકારતાનું (દ્વિવિધતાનું) વધન કરવામાં આવે છે આ સંબંધને અનુકરણીને શરૂ કરવામાં આવેલા શોધા ઉદ્દેશાત્મક દ્વિતીય સ્થાનના મુદ્ધાનુગમમાં પહેલા ઉદ્દેશકનું આ સોથી પહેલું મૂલ—“જયસ્થિર્ણં લોગે ત સન્નં દુપઓયાર’—દૃશ્યાદિ ॥૧॥

છાયા—યદસ્તિ સ્વલુ લોકે તત્સર્વં દ્વિપ્રત્યવતારમ્, તદ્વથા—જીવાશ્ચૈવ અજી-
વાશ્ચૈવ । ત્રસાશ્ચૈવ સ્થાવરાશ્ચૈવ, ૧, સયોનિકાશ્ચૈવ અયોનિકાશ્ચૈવ ૨, સાયુષશ્ચૈવ
અનાયુષશ્ચૈવ ૩, સેન્દ્રિયાશ્ચૈવ અનિન્દ્રિયાશ્ચૈવ ૪, સવેદકાશ્ચૈવ અવેદકાશ્ચૈવ ૫,
સરૂપિણશ્ચૈવ અરૂપિણશ્ચૈવ ૬, સપુદ્ગલાશ્ચૈવ અપુદ્ગલાશ્ચૈવ ૭, સંસારસમાપન્નકાશ્ચૈવ
અસંસારસમાપન્નકાશ્ચૈવ ૮, શાશ્વતાશ્ચૈવ અશાશ્વતાશ્ચૈવ ૯ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘ જદત્થિ ણં ’ ઇત્યાદિ—

લોકે—લોક્યતે કેવલાલોકેન ઇતિ લોકસ્તસ્મિન્-પચ્ચાસ્તિકાયાત્મકે લોકે
સ્વલુ યત્ કિમપિ જીવાદિકં વસ્તુ વિદ્યતે, તત્સર્વં દ્વિપ્રત્યવતારમ્-દ્વયોઃ=વિવક્ષિત-
વસ્તુતદ્વિપરીતવસ્તુલક્ષણયોઃ સ્થાનયોઃ પ્રત્યવતારઃ=સમવતારઃ સમાવેશો યસ્મિન્
તત્તથાવિધં-સ્વરૂપવત્ પ્રતિપક્ષરૂપવચ્ચેત્યર્થઃ । લોકાન્તર્ગતં સર્વ વસ્તુ દ્વિવિધમિતિ
માવઃ, યદ્વા-યત્ અસ્તિ=‘ અસ્તી ’ તિ શબ્દવ્યપદેઝ્યં સન્માત્રં તદ્ દ્વિપ્રત્યવતારં
બોધ્યમ્ । વસ્તુનો દ્વિપ્રત્યવતારત્વમેવાહ-‘ તં જઠા ’ ઇત્યાદિના । તદ્વથા-લોક-

કેવલરૂપ આલોક (પ્રકાશ) કે દ્વારા જિનકા અવલોકન ક્રિયા
જાતા હૈ ઉસકા નામ લોક હૈ એસા યહ લોક પંચાસ્તિકાયરૂપ હૈ, હસ
પંચાસ્તિકાય રૂપ લોક નેં જો ખી કોઈ જીવાદિરૂપ વસ્તુ વિદ્યમાન હૈ વહ
સર્વ દો કા સમાવેશ હૈ જિમખેં એસી હૈ અર્થાત્ સ્વરૂપવાલી ઓર પ્રતિ-
પક્ષરૂપવાલી હૈ દ્વિપ્રત્યવતાર શબ્દકા યહી અર્થ હૈ તાત્પર્ય કેવલ યહી હૈ કિ
લોકાન્તર્ગત સર્વસ્ત હી વસ્તુએં દો પ્રકાર કી હૈં પ્રત્યેક વિવક્ષિત વસ્તુ
અપને સે વિપરીત લક્ષણવાલી વસ્તુ કે સમાવેશવાલી હૈ અથવા જો વસ્તુ
“ અસ્તિ ” હસ શબ્દ દ્વારા વાચ્ય હૈ એસી સન્માત્ર રૂપ વહ વસ્તુ દ્વિપ્ર-
ત્યવતાર (દો પ્રકાર) વાલી હૈ વસ્તુમેં દ્વિપ્રત્યવતારતા કેસે હૈ હસી વાતકો

કેવળજ્ઞાન રૂપ આલોક (પ્રકાશ) દ્વારા જેનુ અવલોકન કરી શકાય છે,
તેનુ નામ-લોક છે. એવો આ લોક પચાસ્તિકાયરૂપ છે આ પચાસ્તિકાયરૂપ
લોકમા જે કોઈ જીવાદિ વસ્તુઓ મોજુદ છે, તે બે પ્રકારવાળી છે. એટલે કે
(૧) સ્વરૂપવાળી અને (૨) પ્રતિપક્ષ રૂપવાળી છે “ દ્વિપ્રત્યવતાર ” આ પદનો
અર્થ એવો જ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ લોકની સર્વસ્ત વસ્તુઓ
બે પ્રકારની છે પ્રત્યેક વિવક્ષિત (અમુક) વસ્તુ પોતાના કરતાં વિપરીત લક્ષ-
ણવાળી વસ્તુના સમાવેશવાળી હોય છે અથવા જે વસ્તુ “ અસ્તિ ” શબ્દ
દ્વારા વાચ્ય છે, તે પ્રત્યેક વસ્તુ દ્વિપ્રત્યવતાર (બે પ્રકાર) વાળી છે વસ્તુમાં
પા. ૨૬

સ્થિત્વસ્તુનો યથા દ્વિપત્યમતાત્ત્વમસ્થિત સદૃશ ધોષ્યમ્,—જીવાન્ન અજીવાન્ન ।
 એમ શબ્દોઽપ્રાવધારણે । તેન ધ યે વિચક્ષિતપદાર્થોસ્તે જીવા એવ, તદ્વિપક્ષમૂતા ચ
 પદાર્થોસ્તે અજીવા એવ । અનેન જીરાજીયતિ રાશિદ્વયમેવ સ્વમતાન્નુમોદિત
 મિતિ સ્થિતમ્ ।

નન્તુ નો જીરામ્ય રાશ્યન્તરમપ્યસ્થિ, પ્રત્યક્ષેણોપલભ્યે ? इति चेत्, उच्यते—
 ‘નો જીવ’ इत्यत्र नो शब्दस्य सर्वनिषेधकत्वेन अजीव एव प्रतीयते । यदि च
 नो शब्दोदेशनिषेधे, तर्हि नो जीव शब्दन जीवदेश एव प्रतीयते, दक्षथ नदन्ति

“ત જહા’ પદ દ્વારા સૂચકાર ઘડી સ્પષ્ટ કળતે હૈ—“જીવા જેવ અજીવા
 જેવ” જીવ ઓર અજીવ, યહાં એવ શબ્દ અવધારણ અર્થ મેં પ્રયુક્ત
 હુઆ હૈ હમ્મ તરહ જો પદાર્થ જીવરૂપ સે વિચક્ષિત હોતે હૈ યે જીવરૂપ હી
 હૈ ઓર જો પદાર્થ અજીવરૂપ સે વિચક્ષિત હોતે હૈ યે અજીવ રૂપ હી હૈ
 જીવ કે વિપક્ષ મૂત પદાર્થ અજીવ રૂપ હોતે હૈ હસસે જીવ અજીવ યહ
 રાશિદ્વય હી સ્વમતાન્નુમોદિત હૈ યહ સ્થિત ક્રિયા ગયા હૈ ।

શંકા—નો જીવ નામ કી ‘નો’ નક તીસરી રાશિ હૈ કયોં કિ ઉત્તકી
 ‘ની’ પ્રત્યક્ષ સે ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ ?

હૃ—“નો જીવ” મેં જો “નો” શબ્દ આપા હૈ યહ કયા સર્વ
 નિષેધક કે રૂપ મેં આપા હૈ યા દેશનિષેધક કે રૂપ મેં આપા હૈ યદિ
 સર્વનિષેધક કે રૂપ મેં આપા હૈ તો “નો જીવ” શબ્દ કા જો જીવ રૂપ

એ પ્રકારતા કેવી રીતે શકેલી છે તે વાત સૂત્રમાર (સંજ્ઞા) નીચે બતાવેલાં
 હોય છે । દ્વારા પુરવાર કરે છે— ‘જીવા જેવ અજીવા જેવ’ આ દોઢમાં એવો
 પણ છે અને અલવો પણ છે અહીં “અને” પણ અવધારણ અર્થમાં વપ
 થયું છે । આ રીતે જે પદાર્થોને એવરૂપે જોળખવામાં આવે છે તે એવરૂપ
 હોય છે અને જે પદાર્થોને અલવરૂપે જોળખવામાં આવે છે તે અલવરૂપ
 હોય છે એવધી વિપરીત શબ્દ અલવ છે । આ રીતે અહીં એવું સ્થિત
 કરવામાં આવ્યું છે કે એવ અલવ આરાશિદ્વય નેનો દ્વારા અનુમોદિત
 (સમત) છે

શંકા—નેાલવ નામની પણ એક ત્રીજી રાશિ છે, કારણ કે તેની
 પણ પ્રત્યક્ષ ઉપલબ્ધિ થાય છે

ઉત્તર— નેા એવ’ આ પદમાં જે ‘નેા’ શબ્દ આવ્યો છે તે સર્વ
 (નિષેધકરૂપે વપરાયો છે કે દેશનિષેધકરૂપે વપરાયો છે એ વાત પહેલાં વિચા
 રવી પડશે । એ તે સર્વનિષેધકરૂપે વપરાયો હોય તો ‘નેાલવ’ નેા આ

નોડત્યન્તવ્યતિરિક્ત ઇતિ જીવદેશોઽપિ જીવ એવેતિ ન રાશિત્રયસમ્ભવ ઇતિ ।
અસ્ય વિસ્તૃતવર્ણનમ્ ઉત્તરાધ્યયનમૂત્રસ્ય પ્રિયદર્શિનીટીકાયાં તૃતીયાધ્યયનેઽ-
સ્માભિઃ કૃતમિતિ તત્ર વિલોકનીયમ્ ।

સમ્પ્રતિ જીવતત્ત્વસ્યૈવ ભેદાન્ સપ્રતિપક્ષાનાહ-‘તસા ચૈવ’ ઇત્યાદિ ।
ત્રસાઞ્ચૈવ સ્થાવરાઞ્ચૈવ-ત્રસ્યન્તીતિ ત્રસાઃ=ત્રસનામકર્મોદયાઽજ્ઞાતા દ્વીન્દ્રિયાદયો
જીવાઃ, તત્પ્રતિપક્ષભૂતાઃ સ્થાવરાઃ=સ્થાવરનામકર્મોદયાત્ તિષ્ઠન્તીત્યેવં શીલાઃ
સ્થાવરાઃ=પૃથિવ્યાદયઃ । તથા-સયોનિકાઞ્ચ અયોનિકાઞ્ચૈવ । તત્ર-સઠ યોન્યા=

નહીં હૈ વહ નોજીવ હૈ એસા અર્થ હોને પર નોજીવ શબ્દ સે અજીવ હી
પ્રતીત હોતા હૈ ઓર યદિ વહ દેશ નિષેધ રુપ મેં આયા હૈ તો નોજીવ
શબ્દ સે જીવદેશ હી પ્રતીત હોતા હૈ જીવદેશ અપને દેશી જીવ સે
અત્યન્ત ભિન્ન હોતા નહીં હૈ હસલિયે જીવદેશ ભી જીવ રુપ હી હૈ હસ
તરહ રાશિત્રય કા સંભવ કૈસે હો સકતા હૈ હસ વિષય કા વિસ્તાર
રુપ સે વર્ણન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કી પ્રિયદર્શિની ટીકા મેં તૃતીય અધ્ય-
યન મેં હમને કિયા હૈ હસલિયે વહોં સે હસે દેશ લેના ચાહિયે ।

અવ સૂત્રકાર જીવતત્ત્વ કે પ્રતિપક્ષ સહિત ભેદોં કા વર્ણન કરતે હૈ
“તસા ચૈવ” ઇત્યાદિ જીવતત્ત્વ દો વિભાગોં મેં વિભક્ત હુઆ હૈ એક
વિભાગ હૈ ત્રસરુપ ઓર દૂસરા વિભાગ હૈ સ્થાવરરુપ ત્રસ નામકર્મ કે
ઉદય સે જો અપની ઇચ્છા સે ચલતે ફિરતે હૈ એસે દ્વીન્દ્રિય જીવ તેહ-
ન્દ્રિય જીવ ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવ ઓર પચ્ચેન્દ્રિય જીવ ત્રસ હૈ ઓર સ્થાવર જીવ

પ્રમાણે અર્થ થશે-“ જો જીવ રૂપ નથા તેને અજીવ કહે છે. ” આ રીતે
‘ નોજીવ ’ પદ દ્વારા અજીવ જ પ્રતીત થાય છે જો તે દેશનિષેધરૂપે પ્રયુક્ત
થયો હોય, તો “ નોજીવ ” શબ્દ દ્વારા ‘ જીવદેશ ’ જ પ્રતીત થાય છે.
જીવદેશ પોતાના દેશીજીવથી અતિશય ભિન્ન હોતો નથી, તેથી જીવદેશ પણ
જીવરૂપ જ છે. આ રીતે રાશિત્રય અહીં સંભવિત નથી. આ વિષયનું ઉત્ત-
રાધ્યાયન સૂત્રની મારા દ્વારા લખાયેલી પ્રિયદર્શિની ટીકામાં ત્રીજા અધ્યયનમાં
વિસ્તારપૂર્વક પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. તો જિજ્ઞાસુઓએ તે ટીકા વાંચી લેવી.

હવે સૂત્રકાર જીવતત્ત્વના પ્રતિપક્ષ રહિતના લેહોનું નિરૂપણ કરે છે—
“તસા ચૈવ” ઇત્યાદિ જીવતત્ત્વ બે વિભાગમાં વહેંચાયેલું છે-એક વિભાગ
ત્રસરૂપ છે અને બીજો વિભાગ સ્થાવરરૂપ છે ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી જે
જીવો પોતાની ઇચ્છા અનુસાર હલનચલન કરી શકે છે એવાં દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય
ચતુર્વીન્દ્રિય અને પચ્ચેન્દ્રિય જીવોને ત્રસજીવો કહે છે. ત્રસજીવોના પ્રતિપક્ષ-
ભૂત સ્થાવર જીવો છે. સ્થાવર નામકર્મના ઉદયથી જે જીવો પોતાની ઇચ્છાથી

ઉત્પત્તિસ્થાનેન વર્તન્તે એ સે સયોનિકાઃ=સસારિણો જીવાઃ, ઉત્પત્તિપક્ષમૂતામ
અયોનિકાઃ=સિદ્ધાઃ । તથા-સાયુષમેવ અનાયુષમ્ । સઃ આયુષા વર્તન્તે इति
સાયુષઃ=સસારિણો જીવાઃ, તદ્વિજ્ઞા અનાયુષાઃ=સિદ્ધા इत्यर्थ । તથા-સન્દ્રિયા

જો કે इनके प्रतिपक्षमूल हैं स्थावर नाम कर्म के उदय के वशावर्ती
होते हैं स्थावर नामकर्म के वशावर्ती हुआ जीव एक से दूसरे स्थानपर
अपनी इच्छा से जा आ नहीं सकता है प्रत्युत वहीं का वहीं स्थिर
रहता है ऐसे ये स्थावर जीव पृथिवी कायिक अपकायिक तेजः कायिक
वायुकायिक और घनस्पतिकायिक है जीव स्थानिक और अयोनिक के
मेद से भी दो प्रकार के होते हैं उत्पत्तिस्थान का नाम योनि है इस
स्थानरूप योनि से जो सहित हैं वे सयोनिक हैं ऐसे ये सयोनिक जीव
सब ही संसारी जीव होते हैं तथा इनके प्रतिपक्षीमूल जीव अयोनिक
है, ये अयोनिक जीव सिद्ध हैं सायुष्क और अनायुष्क के मेद से भी
जीव दो प्रकार के होते हैं आयु नामकर्म के उदय के वशावर्ती जो जीव
हैं वे सायुष्क जीव हैं और ये सब आयु सहित जीव संसारी जीव हैं
इनसे मिल जो जीव हैं वे निरायुष जीव हैं ऐसे निरायुष जीव सिद्ध हैं
क्यों कि आयु कर्मका उदय संसारी जीवों को ही रहता है सिद्ध जीव
के नहीं, सिद्ध जीव तो आयुकर्म को नाशकर ही पनते हैं इसी तरह

ઉઠવા ઊઠવા કરી શકતા નથી, પરંતુ તે જગ્યાએ પડેલાં હોય છે, ત્યાં જ
પડ્યાં રહે છે, એવાં હોવાને સ્થાવર હોવા કહે છે પૃથ્વીકાયિક, અપૃથ્વીકાયિક,
તેજઃકાયિક, વાયુકાયિક અને ઘનસ્પતિકાયિક હોવાને સ્થાવર હોય કહે છે

સયોનિક અને અયોનિકના ભેદથી પણ હવેના બે પ્રકાર હોય છે ઉત્પત્તિ
સ્થાનને યોનિ કહે છે આ ઉત્પત્તિસ્થાનરૂપ યોનિથી મુક્ત એ હોય છે તેમને
અયોનિક કહે છે જ્યાં સંસારી હોયે આ પ્રકારના હોય છે અયોનિકના પ્રતિ
પક્ષમૂલ હોવાને અયોનિક કહે છે સિદ્ધ હોયે આ પ્રકારના હોય છે સાયુષ
અને અનાયુષના ભેદથી પણ હોયે બે પ્રકારના હોય છે આયુનામ કમને
અપીત હોય એવાં હોવાને સાયુષ હોય કહે છે જ્યાં સંસારી હોયે આયુથી
મુક્ત હોય છે, માટે તેઓ સાયુષ હોય છે સાયુષથી વિન્ન એવાં નિરાયુષ
એ હોય છે તેમને અનાયુષ કહે છે સિદ્ધમતિના હોયે આયુરહિત હોય છે,
કારણ કે તેઓ આયુષ્યને નાશ કરીને જ સિદ્ધ થયેલા હોય છે સંસારી
હોવાની માફક તેમના આયુષ્યને ઉદય હોતો નથી.

અથ અનિન્દ્રિયાશ્ચ । તત્ર-સેન્દ્રિયાઃ-સંસારિણઃ, તત્પ્રતિપક્ષભૂતા અનિન્દ્રિયાઃ
સિદ્ધાઃ સયોગિકેવલ્યાદયશ્ચ । સયોગિકેવલ્યાદીનાં ક્ષાયોપશમિકભાવાભાવાદ-
નિન્દ્રિયત્વમ્ । ઇન્દ્રિયાણિ ઢિ ક્ષાયોપશમિકાનિ ભવન્તિ । તથા-સવેદકાશ્ચેવ અવે-
દકાશ્ચ । તત્રસવેદકાઃ-સ્ત્રીવેદાદ્યુદયવન્તઃ સંસારિણઃ, તત્પ્રતિપક્ષભૂતા અવેદકાઃ=
સિદ્ધાદયઃ । તથા-સરૂપિણશ્ચેવ અરૂપિણશ્ચેવ । તત્ર સરૂપિણઃ-રૂપેણ=આકારેણ
સહ વર્તન્તે ઇતિ સરૂપિણ-સંસ્થાનવર્ણાદિગ્નન્તઃ । સગરીરા ઇત્યર્થઃ । તથા-

સે સેન્દ્રિય ઓર અનિન્દ્રિય કે ભેદ સે સી જીવ દો પ્રકાર કે કહે
ગયે હૈં ઇનમેં સેન્દ્રિય જીવ સંસારી હૈં ઓર ઇનકે પ્રતિપક્ષભૂત જીવ સિદ્ધ
અનિન્દ્રિય હૈં તથા સયોગ કેવલી આદિ સી અનિન્દ્રિય જીવ હૈં સયોગ
કેવલિયોં કો જો અનિન્દ્રિય જીવ કહા ગયા હૈં વહ ક્ષાયોપશમિક ભાવ
કે અભાવ સે કહા ગયા હૈં ક્યોં કિં ઇનમેં ક્ષાયિગ્ન ભાવ ઓર પારિણા-
મિક ભાવ કા ભેદ જો જીવત્વ ભાવ હૈં વહી રહ્તા હૈં, ઇન્દ્રિયાં ક્ષાયોપ-
શમિક હોતી હૈં અર્થાત્ ઇન્દ્રિય જન્ય જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક હોતા હૈં તથા
સવેદક ઓર અવેદકકે ભેદ સે સી દો પ્રકાર કે હોતે હૈં જિનકો સ્ત્રીવેદ
નપુંસકવેદ ઓર પુરુષવેદ કા ઉદય હોતા હૈં વે સવેદક જીવ હૈં ઓર
જિનકો ઇન વેદોં કા ઉદય નહીં હોતા હૈં વે અવેદક જીવ હૈં યે અવેદક
સિદ્ધ આદિ જીવ હૈં તથા રૂપી ઓર અરૂપી કે ભેદ સે સી જીવ દો
પ્રકાર કે હૈં રૂપ શબ્દ કા અર્થ આકાર હૈં ઇસ આકાર સે સહિત જો
જીવ હૈં વે રૂપી જીવ હૈં ઓર ઇસ આકાર સે રહિત જો જીવ હૈં વે અરૂપી

એજ પ્રમાણે સેન્દ્રિય અને અનિન્દ્રિયના ભેદથી પણ જીવો બે પ્રકારના
હોય છે સંસારી જીવો ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત હોય છે અને સિદ્ધો અનિન્દ્રિય હોય
છે તથા સયોગીકેવલી આદિ પણ અનિન્દ્રિય જીવો છે સયોગીકેવલીએ
અનિન્દ્રિય કહેવાનું કારણ એ છે કે તેમનામાં ક્ષાયિકભાવ અને પરિણામિક
ભાવનો ભેદ કે જે જીવત્વ ભાવ છે એજ રહે છે તેમની ઇન્દ્રિયો ક્ષાયોપ-
શમિક હોય છે એટલે કે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક હોય છે

સવેદક અને અવેદકના ભેદથી પણ જીવો બે પ્રકારના હોય છે. જે
જીવોમાં સ્ત્રીવેદ, પુરુષવેદ અથવા નપુંસકવેદનો ઉદય હોય છે, તે જીવોને
સવેદક કહે છે જેમને તે વેદોનો ઉદય હોતો નથી એવા જીવોને અવેદક
કહે છે સંસારી જીવો સવેદક હોય છે અને સિદ્ધ આદિ જીવો અવેદક હોય છે.

રૂપી અને અરૂપીના ભેદથી પણ જીવોના બે પ્રકાર પડે છે. રૂપ એટલે
આકાર. જે જીવો આકારથી યુક્ત હોય છે તેમને રૂપી કહે છે અને જે જીવો

તત્ત્વતિપદ્મમૂતા અરુપિણા = તત્ત્વરૂપિણાઃ = અરુપિણાઃ સિદ્ધાઃ । તથા-સપુદ્ગલાભ્યાં
અપુદ્ગલાભ્યાં । સપ-સપુદ્ગલા = રૂપાદિપુદ્ગલચન્તઃ સંસારિણો જીવાઃ, તત્ત્વતિ
પદ્મમૂતાઃ અપુદ્ગલાઃ = સિદ્ધાઃ । તથા-સંસારસમાપન્નકાભ્યાં અસંસારસમાપન્નકા
ભ્યાં । તત્ત્વ-સંસારસમાપન્નકાઃ-સંસાર-મય-સમાપન્નકાઃ = પ્રતિપદ્માઃ-સંસારિણો
જીવાઃ, તદ્વિના અસંસારસમાપન્નકા-સિદ્ધાઃ । તથા-શાશ્વતાભ્યાં અશાશ્વતાભ્યાં ।

જીવ હૈં જિતને મી શરીર સહિત જીવ હૈં વે સય સરૂપી જીવ હૈં ઔર
इनके प्रतिपक्षमूत जीव अरूपी जीव हॆं जीव के साथ जब तक शरीर
का सम्बन्ध रहता है तब तक वह संसारी जीव माना गया है और इसी
कारण वह संस्थान घणादि घाला कहा गया है सिद्ध जीव शरीर से
रहित होकर ही सिद्ध बने हैं अतः वे संस्थान घणादिवाले नहीं अरूपी
कहे गये हैं सपुद्गल और अपुद्गल के भेद से भी जीव दो प्रकार के कहे
गये हैं रूपादिपुद्गलों सहित जीव सपुद्गल संसारी जीव हैं और इनके
प्रतिपक्ष मूत जीव अपुद्गल सिद्ध माने गये हैं संसारसमापन्नक और
असंसार समापन्नक के भेद से भी जीव दो प्रकार के कहे गये हैं संसार
का नाम मय है इस मयरूप संसार को जो प्राप्त होते रहते हैं वे संसार
समापन्नक हैं वे संसार समापन्नक जीव संसारी जीव हैं और जो इन
से भिन्न हैं भवग्रहण से रहित हैं वे असंसार समापन्नक हैं ऐसे भव

આકેશી રહિત હોય છે તેમને અરૂપી કહે છે એટલાં શરીરમુક્ત હોયે છે
તે બધાં અરૂપી છે અને શરીરથી રહિત હોય એવાં હોવાને અરૂપી કહ્યાં છે
હવેની સાથે બધાં મુખી શરીરનો બંધ રહે છે ત્યાં મુખી તે સંસારી હવ
મણાય છે અને તે કારણે તે સંસ્થાન (આકાર) વર્ણ આદિથી મુક્ત હોય
છે સિદ્ધ હોયે અરૂપી હોય છે શરીરથી રહિત થઈને જ હવ સિદ્ધ બને
છે તેથી તેઓ સંસ્થાન, વર્ણ આદિથી રહિત હોય છે માટે જ તેમને અરૂપી
માનવામાં આવે છે અપુદ્ગલ અને અપુદ્ગલના ભેદથી પણ હોવાના બે પ્રકાર
પાડી શકાય છે રૂપાદિ પુદ્ગલોથી મુક્ત હોવાને અપુદ્ગલ હોયે કહે છે સંસારી
હોયે આ પ્રકારના હોય છે તેનાથી ભિન્ન એવાં અપુદ્ગલ હોવામાં સિદ્ધોની
મણવતરી થાય છે

સંસાર સમાપન્નક અને અસંસાર સમાપન્નકના ભેદથી પણ હોયે છે
પ્રકારના હોય છે અવશ્ય સંસારને જે હોયે પ્રાપ્ત કરતાં રહે છે તે હોવાને
સંસાર સમાપન્નક કહે છે સંસારી હોયે આ પ્રકારના હોય છે જે હોયે
અવશ્યમુખી રહિત થઈ જાય છે તેમને અસંસાર સમાપન્નક કહે છે સિદ્ધોની

તત્ર-શાશ્વતા=સિદ્ધા=જન્મમરણાદિરહિતત્વાત્ । તદ્વિન્દા અશાશ્વતા=સસારિણો
જીના જન્મમરણાદિરહિતત્વાદિતિ ॥ સૂ ૧ ॥

এবং জীবতত্ত্বরয় দ্বিপ্ৰত্যবতারণ প্রদর্শ্য সপ্রতি অজীবতত্ত্বরয় দ্বিপ্ৰত্যবতারণ
প্রদর্শয়িতুমাহ—

મૂળમ્—આગાસે ચેવ નો આગાસે ચેવ । ધમ્મે ચેવ
અધમ્મે ચેવ ॥ સૂ ૦ ૨ ॥

છાયા—આકાશચેવ નો આકાશચેવ । ધર્મઝચેવ અધર્મઝચેવ ॥ ૨ ॥

સારસમાપન્નક સિદ્ધ હું તથા શાશ્વત ઓર અજાશ્વત કે ભેદ સે સી
જીવ દો પ્રકાર કે હું, સિદ્ધ જીવ જાશ્વત હું કયોં કિ જન્મ ઓર મરણ
આદિ સે રહિત હોને કે કારણ સે જિસ સ્થાન પર પહુંચ જુકે હું વહાં સે
ફિર જન્મ મરણ કે સ્થાનભૂત સંસાર મેં ચે નહીં આતે હું અતઃ જાશ્વત
સ્થાન કી પ્રાપ્તિ હોને સે ચે સ્વયં શાશ્વત બન ગયે હું અથવા જીવ કા
સ્વભાવ હી જાશ્વત હૈ ઉસ જાશ્વત સ્વભાવ કો સિદ્ધ જીવ પ્રાપ્ત હો જાતે
હું ફલિતિયે વે જાશ્વત હું જન્મ મરણ કે ચક્રવર્ત સે સહિત હોને સે સંસારી
જીવ અજાશ્વત હું ॥ સૂ ૦ ૧ ॥

જીવતત્ત્વ કો ફલ તરહ સે સપ્રતિપક્ષ ભૂત કહ કર અથ અજીવ
તત્ત્વ સે સપ્રતિપક્ષતા કા કથન કરને કે નિચે સૂત્રકાર કહતે હું—

“ આગાસે ચેવ નો આગાસે ચેવ, ધમ્મે ચેવ અધમ્મે ચેવ ઇત્યાદિ ॥ ૨ ॥

અસંસાર સમાપન્નકમાં ગણતરી થાય છે શાશ્વત અને અશાશ્વતના લેક્ષ્યી
પણુ જીવોના બે પ્રકાર પડે છે સિદ્ધ જીવો શાશ્વત ગણાય છે, કારણ કે
તેઓ જન્મ, જરા અને મરણથી રહિત હોય છે અને તેઓ જે સ્થાને
પહોંચ્યા છે ત્યાંથી જન્મ-મરણના સ્થાનભૂત સંસારમાં તેમને આવવું પડતું
નથી આ રીતે જેમને શાશ્વત સ્થાનની પ્રાપ્તિ થઈ છે એવાં તેઓ પોતે જ
શાશ્વત બની ગયા છે અથવા જીવનો સ્વભાવ જ શાશ્વત છે તે શાશ્વત
સ્વભાવને શિદ્ધ જીવો પ્રાપ્ત કરી લે છે, તેથી તેઓ શાશ્વત છે જન્મમરણના
ફેરા કરતા સંસારી જીવો અશાશ્વત છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

જીવ તત્ત્વને સપ્રતિપક્ષભૂત કહીને હવે સૂત્રકાર અજીવતત્ત્વમાં સપ્રતિ
પક્ષતાનું પ્રતિપાદન કરવાને માટે કહે છે કે—

“ આગાસે ચેવ નો આગાસે ચેવ, ધમ્મે ચેવ અધમ્મે ચેવ ” ઇત્યાદિ ॥ ૨ ॥

ટીકાર્થ—અજીવ તત્ત્વ પાંચ પ્રકારનું છે—પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ

ટીકા—‘ આગાસ ચેવ ’ इत्यादि—

આકાશચેવ નો આકાશચેવ । તપ્ર-આકાશ પ્રસિદ્ધ, તદ્વિમ્ । નો આકાશ=
ધર્માસ્તિકાયાદિકમ્ । તથા-ધર્મચેવ અધર્મચેવ । તપ્ર-ધર્મઃ=ધર્માસ્તિકાયા-
ગત્યુપદમ્મરઃ । તદ્વિપ્લોડધર્મઃ=અધર્માસ્તિકાયાઃ-સ્તિત્યુપદમ્મરઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

અથ જીવાનાં પાપાદીનિ મયન્તીતિ ય પાપાનાં શિપ્રત્યવસારત્વમાહ—

મૂલપ્-ઘષેચેષ મોક્ષેચેવ । પુણ્યેચેષ પાપેચેવ । આસવેચેવ
સંચરેચેવ । વેયુણાચ્ચ નિજ્જરાચ્ચ ॥ સૂ. ૩ ॥

ક્રાયા-વન્ધચેવ મોક્ષચેવ । પુણ્ય ચેષ પાપં ચેવ । આસવણ્ય સંચરણ્ય । વેદના
ચેવ નિર્જરા ચેવ ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ ધષે ચેવ ’ इत्यादि—

સપ્રતિપક્ષાણિ વન્ધાદિતત્ત્વાનિ પ્રયમસ્થાનવદ્ વ્યાખ્યયાનિ ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકાર્થ—અજીવ તત્ત્વ પાપ પ્રકાર કા હૈ પુણ્ય ધર્મ અધર્મ આકાશ
ઝીર કાલ હનમેં આકાશ તો પ્રસિદ્ધ હૈ ઝીર તો આકાશ ધર્માસ્તિકા-
યાદિ રૂપ હૈ તથા ગતિ મેં સહાયક ધર્મ દ્રવ્ય હૈ ઝીર ઠહરન મેં સહાયક
અધર્મદ્રવ્ય હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

જીવોં કો વન્ધ આદિ તોલે દેં ફસલિયે ધષ આદિકોં મેં શિપ્રત્યવ
તારતાકા કપન સૂત્રકાર કરતે હૈ—“પષે ચેવ મોક્ષે ચેવ”इत्यादि॥૧॥

ટીકાર્થ—ધષ, મોક્ષ, પુણ્ય, પાપ, આસ્રવ, સંચરવેદના ઝીર નિર્જરા
યે સ્થપ અપને ૨ પ્રતિપક્ષ સદિત હૈ પ્રતિપક્ષ સદિત હન ધષાદિ તત્ત્વોં
કા કપન પ્રયમ સ્થાનોક્ત કી તરજ સે તર હેના પાદિયે ॥ સૂ. ૩ ॥

અને કાગ તેમાથી આકાશ તો પ્રસિદ્ધ છે આકાશ ધર્માસ્તિકાયા આદિ રૂપ
છે. ગતિમાં સહાયક ધર્મદ્રવ્ય છે અને સ્થિતિમાં (સાત્તવામાં) સહાયક
અધર્મદ્રવ્ય છે ॥ સૂ. ૨ ॥

હવે બધ આદિથી મુક્ત થાય છે તેથી સૂત્રકાર હવે બધ આદિમાં
શિપ્રકારતુ પ્રતિયાહન કરે છે

ધષે ચેવ મોક્ષે ચેવ ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥

ટીકાર્થ—બધ પ્રાપ્ત પુણ્ય-પાપ, આસ્રવ-સંચર વેદના અને નિર્જરા
અ બધા યોગ્યેન । પ્રતિપક્ષથી મુક્ત થાય છે પ્રતિપક્ષમહિત આ બધાદિ
તત્ત્વોં કયન પ્રયમ સ્થાનમાં કદા અનુગ્રાહ કરી તેવું જોઈએ ॥ સૂ. ૩ ॥

क्रियायां सत्यामेव आत्मानोबन्धादयो भवन्तीति क्रियाया द्विप्रत्ययतारत्वमाह—

मूलम्—दो किरियाओ पणत्ताओ, तं जहा—जीवकिरिया-
 चेव अजीवकिरियाचेव। जीवकिरिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—
 सस्मत्तकिरिया चेव मिच्छत्तकिरिया चेव । अजीवकिरिया
 दुविहा पणत्ता, तं जहा—इरियावाहिया चेव संपराइगा चेव।
 दो किरियाओ पणत्ताओ, तं जहा—काइया चेव अहिगरणिया
 चेव। काइया किरिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—अणुवरयकाय-
 किरिया चेव दुप्पउत्तकायकिरिया चेव । अहिगरणिया किरिया
 दुविहा पणत्ता, तं जहा—संजोयणाहिगरणिया चेव णिब्बत्तणा
 हि गरणिया। दो किरियाओ पणत्ताओ तं जहा—पाउसिया चेव
 पारियावणिया चेव। पाउसिया किरिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—
 जीवपाउसिया चेव अजीवपाउसिया चेव। पारियावणिया किरिया
 दुविहा पणत्ता, तं जहा—सहत्थपारियावणिया चेव परहत्थपारियाव
 णिया चेव । दो किरियाओ पणत्ताओ, तं जहा—पाणाइवाय-
 किरिया चेव अपच्चक्खाणकिरिया चेव । पाणाइवायकिरिया
 दुविहा पणत्ता, तं जहा—सहत्थपाणाइवायकिरिया चेव परह-
 त्थपाणाइवायकिरिया चेव । अपच्चक्खाणकिरिया दुविहा
 पणत्ता, तं जहा—जीवअपच्चक्खाणकिरिया चेव अजीवअपच्च-
 क्खाणकिरिया चेव। दो किरियाओ पणत्ताओ तं जहा—आरंभिया
 चेव परिगगहिया चेव। आरंभिया किरिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—
 जीव आरंभिया चेव अजीव आरंभिया चेव। एवं परिगगहिया वि।

दो किरियाओ पण्णत्ताओ, त जहा-मायावत्तिया चेव मिच्छा
दसणवत्तिया चेव । मायावत्तिया किरिया दुविहा पण्णत्ता, त
जहा-आयभाषवकणता चेव । परमाववकणता चेव । मिच्छा,
दंसणवत्तिया किरिया दुविहा पण्णत्ता, त जहा-ऊणाइरित्तिमि
च्छादसणवत्तिया चेव, तव्वइरित्तिमिच्छादसणवत्तिया चेव ।
दो किरियाओ पण्णत्ताओ, त जहा-दिट्ठिया चेव पुट्ठिया चेव ।
दिट्ठिया किरिया दुविहा पण्णत्ता, त जहा-जीवदिट्ठिया चेव
अजीवदिट्ठिया चेव । एव पुट्ठियावि । दो किरियाओ पण्ण
त्ताओ, त जहा-पाडुच्चिया चेव सामतोवणिवाइया चेव । पाडु
च्चिया किरिया दुविहा पण्णत्ता, तं जहा-जीवपाडुच्चिया चेव ।
अजीवपाडुच्चिया चेव । एव सामतोवणिवाइयावि । दो किरि
याओ पण्णत्ताओ, त जहा-साहस्थिया चेव णेसस्थिया चेव ।
साहस्थिया किरिया दुविहा पण्णत्ता, त जहा-जीवसाहस्थिया
चेव अजीवसाहस्थिया चेव । एव णेसस्थियावि । दो किरियाओ
पण्णत्ताओ, त जहा-आणवणिया चेव बेयारणिया चेव । जइव
णेसस्थियाओ । दो किरियाओ पण्णत्ताओ, तं जहा-अणामो
गवत्तिया चेव अणवकखवत्तिया चेव । अणामोगवत्तिया किरिया
दुविहा पण्णत्ता, त जहा-अणाउत्त आइयणत्ता चेव अणाउत्त
पमज्जणत्ता चेव । अणवकखवत्तिया किरिया दुविहा पण्णत्ता,
त जहा-आयसरीरअणवकखवत्तिया चेव परसरीरअणवक-
खवत्तिया चेव । दो किरियाओ पण्णत्ताओ, त जहा-पेज्जव

त्तिया चेव दोसवत्तिया चेव । पेज्जवत्तिया किरिया दुविहा पणत्ता, तं जहा मायावत्तिया चेव लोभवत्तिया चेव । दोस-
वत्तिया किरिया दुविहा पणत्ता, तं जहा—कोहे चेव माणे
चेव ॥ सू० ४ ॥

छाया—द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते, तद्यथा—जीवक्रिया चैव अजीवक्रिया चैव । जीव-
क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सम्यक्त्वक्रिया चैव मिथ्यात्वक्रिया चैव । अजी-
वक्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—ऐर्यापथिकी चैव, साम्परायिकी चैव । द्वे क्रिये
प्रज्ञप्ते, तद्यथा—कायिकी चैव आधिकरणिकी चैव । कायिकी क्रिया द्विविधा
प्रज्ञप्ता, तद्यथा—अनुपरतकायक्रिया चैव दुष्प्रयुक्तकायक्रिया चैव । आधिकरणिकी
क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—संयोजनाधिकरणिकी चैव निर्वर्त्तनाधिकरणिकी
चैव । द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते, तद्यथा—प्राद्वेषिकी चैव पारितापनिकी चैव । प्राद्वेषिकी
क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—जीवप्राद्वेषिकी चैव अजीवप्राद्वेषिकी चैव । पारि-
तापनकी क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—स्वहस्तपारितापनिकी चैव परहस्तपारि-
तापनिकी चैव । द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते, तद्यथा—प्राणातिपातक्रिया चैव अपत्याख्यान
क्रिया चैव । प्राणातिपातक्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—स्वहस्तप्राणातिपातक्रिया
चैव, परहस्तप्राणातिपातक्रिया चैव । अपत्याख्यानक्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता,
तद्यथा—जीवापत्याख्यानक्रिया चैव, अजीवापत्याख्यानक्रिया चैव । द्वे क्रिये
प्रज्ञप्ते, तद्यथा—आरम्भिकी चैव पारिग्रहिकी चैव । आरम्भिकी क्रिया द्विविधा
प्रज्ञप्ता, तद्यथा—जीवारम्भिकी चैव अजीवारम्भिकी चैव । एवं पारिग्रहिकी अपि ।
द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते, तद् यथा—मायाप्रत्यया चैव, मिथ्यादर्शनप्रत्यया चैव । माया-
प्रत्यया क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—आत्मभाववद्भूतता चैव परभाववद्भूतता
चैव । मिथ्यादर्शनप्रत्यया क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा—ऊनातिरिक्तमिथ्या-
दर्शनप्रत्यया चैव तद्व्यतिरिक्तमिथ्यादर्शनप्रत्यया चैव । द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते, तद्
यथा—दृष्टिका चैव, पृष्टिका चैव दृष्टिका क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता, जीवदृष्टिका
चैव, अजावदृष्टिका चैव । एव पृष्टिकाऽपि । द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते । तद् यथा—प्राती-
तिकी चैव, सामन्तोपनिपातिकी चैव । प्रातीतिकी क्रिया द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्
यथा—जीवप्रातीतिकी चैव, अजीवप्रातीतिकी चैव । एवं सामन्तोपनिपातिकी अपि ।
द्वे क्रिये प्रज्ञप्ते, तद् यथा—स्वाहस्तिकी चैव, नैसृष्टिकी चैव । स्वाहस्तिकी क्रिया
द्विविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा जीवस्वाहस्तिकी चैव, अजीवस्वाहस्तिकी चैव । एवं

નૈમિષ્ટિકી અપિ । દ્વે ક્રિયે પ્રવૃત્તે । તદ્ યથા-આહ્વાપનિકા ચૈવ, પૈદારભિકા
 ચૈવ । યથૈવ નૈમિષ્ટિકા । દ્વે ક્રિયે પ્રવૃત્તે, તદ્ યથા-અનામોગમત્યયા ચૈવ, અનર
 ફાક્ષાપ્રત્યયા ચૈવ । અનામોગમત્યયા ક્રિયા દ્વિવિધા પ્રવૃત્તા, તદ્ યથા-અના-
 યુક્તાઽઽદાનતા ચૈવ, અનાપુક્તમમાઝનતા ચૈવ । અનરફાક્ષાપ્રત્યયા ક્રિયા દ્વિવિધા
 પ્રવૃત્તા, તદ્ યથા-આત્મશરીરાનવકારુક્ષાપ્રત્યયા ચૈવ, પરશરીરાનવકારુક્ષાપ્રત્યયા
 ચૈવ । દ્વે ક્રિય પ્રવૃત્તે, તદ્ યથા-પ્રેમપ્રત્યયા ચૈવ દ્વેષપ્રત્યયા ચૈવ । પ્રેમપ્રત્યયા
 ક્રિયા દ્વિવિધા પ્રવૃત્તા । તદ્ યથા-માયાપ્રત્યયા ચૈવ, લોમપ્રત્યયા ચૈવ । રૂપ-
 પ્રત્યયા ક્રિયા દ્વિવિધા પ્રવૃત્તા । તદ્ યથા-ક્રોધચૈવ, માનચૈવ ॥ ૨૦ ॥

ટીકા—‘ દો કિરિયાઓ ’ इत्यादि—

દ્વે ક્રિયે પ્રવૃત્તે—પ્રવૃત્તિસેતીર્થકરૈરિત્યર્થઃ॥ કરણ-ક્રિયા યદ્વા-ક્રિયતે इति ક્રિયા ।
 જીવક્રિયા અજીવક્રિયા ચેતિ । इह ‘ ચેવ ’ इति સમુચ્ચય મામ ઇવ, અપિ ચેત્યા-
 વિષત્ । તમ જીવક્રિયા-જીવસ્થ વ્યાપાર તથા-અજીવસ્થ-પુદ્ગલસમૂહરૂપસ્ય યદ્
 કર્મત્વેન પરિણમન સા અજીવક્રિયા । તમ જીવક્રિયા-દ્વિવિધા પ્રવૃત્તા=પ્રવૃત્તિતા ।
 સમ્યક્ત્વક્રિયા, મિથ્યાત્વક્રિયા ચ । તમ સમ્યક્ત્વમ્ આગમોક્તતરવિષયે અર્થાન્,

ક્રિયા કે હોને પર હી આત્મા મેં બંધ બાદિ હોતે હે અતઃ અજ
 ક્રિયા મેં વિપ્રત્યયતારતા કા કથન ક્રિયા જાતા હૈ—

“ દો કિરિયાઓ પજ્જવાઓ ” इत्यादि ॥ ૪ ॥

તીર્થકરોં મે દો ક્રિયાઈ કહી હે કરને કા નામ ક્રિયા હૈ અયયા જો
 કી જાએ ડસકા નામ ક્રિયા હૈ યદ્વા ક્રિયા જીવક્રિયા ઔર અજીવ ક્રિયાકે
 મેદસે દો પ્રકારકી હૈ જીવક્રિયા જીવકે વ્યાપારરૂપ હોતી હૈ તથા અજીવ
 ક્રિયા પુદ્ગલ કે કર્મરૂપ સે પરિણમન હોને રૂપ હોતી હૈ इनमें जीव क्रिया
 सम्यक्त्वक्रिया और मिथ्यात्वक्रिया के मेद से दो प्रकार की कही गई
 है आगमोक्ततत्त्वों का अग्राम करना यह जीव क्रिया है क्योंकि आग

ક્રિયાને સહભાવ હોય તે જ આત્મામાં બંધ બાદિના સહભાવ રહે છે
 તેથી કહે સુત્રમ્મર ક્રિયામાં વિપ્રત્યયતારતા (બે પ્રકારતા) નું કથન કરે છે—

“ દો કિરિયાઓ પજ્જવાઓ ” इत्यादि ॥ ૪ ॥

તીર્થકરોં મે ક્રિયાઓ કહી છે કરવામાં આવે તેનું નામ ક્રિયા, અયયા
 જે કરાય તેનું નામ ક્રિયા છે જીવક્રિયા અને અજીવક્રિયાના સેદથી તે ક્રિયા
 બે પ્રકારની છે જીવક્રિયા જીવના વ્યાપારરૂપ હોય છે અને અજીવક્રિયા
 પુદ્ગલના કર્મરૂપે પરિણમન થવારૂપ હોય છે તેમાંથી જીવક્રિયાના બે સેદ
 કહ્યા છે—(૧) સમ્યક્ત્વક્રિયા અને (૨) મિથ્યાત્વક્રિયા આગમોક્ત તત્ત્વોમાં

તદેવ ક્રિયા, તસ્ય જીવવ્યાપારરૂપત્વાત્ સમ્યક્ત્વરૂપા ક્રિયા સમ્યક્ત્વ ક્રિયા ।
 एवं મિથ્યાત્વક્રિયાઽપિ । એતાવાન્ વિશેષઃ—મિથ્યાત્વમ્—અતત્ત્વશ્રદ્ધાનમ્ તસ્યાપિ
 જીવવ્યાપારરૂપત્વાત્ । યદ્વા—સમ્યક્ત્વે સતિ યા ક્રિયા ભવતિ સા સમ્યક્ત્વક્રિયા,
 તથા મિથ્યાત્વે સતિ યા ક્રિયા ભવતિ સા મિથ્યાત્વક્રિયા ઇતિ । અજીવક્રિયા
 દ્વિવિધા પ્રવ્રણ્તા, ઐર્યાપથિકી, સાંપરાયિકી ચેતિ । ઈરણમ્—ઈર્યા—ગમનં, તદ્વિ-
 શિષ્ટસ્તત્પ્રધાનો વા પન્થા ઈર્યાપથસ્તત્ર ભવા ઐર્યાપથિકી । વ્યુત્પત્તિમાત્રમિદં પ્રદ-

મોક્તતત્ત્વોં કો કરનેરૂપ જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ જીવ કે વ્યાપાર રૂપ હી
 હોતી હૈ હસલિયે સમ્યક્ત્વરૂપ ક્રિયા સમ્યક્ત્વ ક્રિયા હૈ એસા હસકા
 નિષ્કર્ષ જાનના ચાહિયે આગમોક્તતત્ત્વોં કા શ્રદ્ધાન નહીં હોના હસકા
 નામ મિથ્યાત્વ ક્રિયા હૈ વહ મિથ્યાત્વરૂપ ક્રિયા મી જીવ કે વ્યાપારરૂપ
 હી હોતી હૈ જિસ ક્રિયા મેં જીવ કા તત્ત્વ શ્રદ્ધાન રૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ
 વહ સમ્યક્ત્વ ક્રિયા હૈ ઓર જિસમેં તત્ત્વશ્રદ્ધાન રૂપ વ્યાપાર નહીં હોતા
 હૈ અતત્ત્વ શ્રદ્ધાન રૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ વહ અતત્ત્વ શ્રદ્ધાન વ્યાપાર રૂપ
 ક્રિયા મિથ્યાત્વ ક્રિયા હૈ અથવા સમ્યક્ત્વ કે હોને પર જો ક્રિયા હોતી
 હૈ વહ સમ્યક્ત્વ ક્રિયા હૈ તથા મિથ્યાત્વ કે હોને પર જો ક્રિયા હોતી હૈ
 વહ મિથ્યાત્વ ક્રિયા હૈ અજીવ ક્રિયા મી દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ એક
 ઐર્યાપથિકી ક્રિયા ઓર દૂસરી સાંપરાયિકી ક્રિયા ઈર્યા નામ ગમન કા
 હૈ હસ ગમન વિશિષ્ટ યા હસ ગમન પ્રધાન જો પથ હોતા હૈ વહ ઈર્યાપથ
 હૈ હસ ઈર્યાપથ મેં જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ ઐર્યાપથિકી ક્રિયા હૈ વહ તો

શ્રદ્ધા રાખવી તેનું નામ સમ્યક્ત્વક્રિયા છે, કારણ કે તે જીવનો તત્ત્વશ્રદ્ધાન
 રૂપ વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) ચાલે છે. આ રીતે સમ્યક્ત્વરૂપ ક્રિયાને સમ્યક્ત્વક્રિયા
 કહે છે, એમ સમજવું. આગમોક્ત તત્ત્વો પ્રત્યે શ્રદ્ધા નહીં રાખવી તેનું નામ
 મિથ્યાત્વ ક્રિયા છે. તે મિથ્યાત્વરૂપ ક્રિયા પણ જીવના વ્યાપાર રૂપ જ હોય
 છે. જે ક્રિયામાં જીવનો તત્ત્વશ્રદ્ધાન રૂપ વ્યાપાર ચાલતો હોય છે, તે ક્રિયાને
 સમ્યક્ત્વ ક્રિયા કહે છે પરંતુ જે ક્રિયામાં તત્ત્વશ્રદ્ધાન રૂપ વ્યાપાર ચાલતો
 નથી. અતત્ત્વશ્રદ્ધાન રૂપ વ્યાપાર જ ચાલે છે, તે ક્રિયાને મિથ્યાત્વ ક્રિયા કહે
 છે. અથવા સમ્યક્ત્વના સદ્ભાવમાં જે ક્રિયા થાય છે, તે ક્રિયાનું નામ સમ્ય-
 ક્ત્વ ક્રિયા છે અને મિથ્યાત્વના સદ્ભાવમાં જે ક્રિયા થાય છે, તે ક્રિયાનું નામ
 મિથ્યાત્વ ક્રિયા છે. અજીવક્રિયા પણ બે પ્રકારની કહી છે—

(૧) ઐર્યાપથિકી ક્રિયા અને (૨) સાંપરાયિકી ક્રિયા.

ધર્મા એટલે ગમન આ ગમનનો જે પથ હોય છે તેને ધર્માપથ કહે
 છે. તે ધર્માપથમાં જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને ઐર્યાપથિકી ક્રિયા કહે છે.

શ્રિત્વમ્ । પ્રવૃત્તિનિમિષ તુ યત્ ઉપશાન્તમોહસ્ય ક્ષીણમોહસ્ય, સયોગિકેવલિનમ્
સાતાવેદનીયકર્મતયા અજીવસ્ય પુદ્ગલરાશેર્મયન, સા યેર્યાપયિકી ક્રિયા । ત્રિસ
મયસ્થિતિકા પ્રમાદકપાયર્જિતા, કાયિકી વા, વાચિકી યા ક્રિયા ‘યેર્યાપયિકી’
इति तत्त्वम् । યેર્યાપયિકી ક્રિયા યદ્યપિ જીવમ્પાપારારૂપા, તથાપ્ય જીવસ્ય
પુદ્ગલરાશેઃ પ્રમાન્યચિત્રમયા હ્યમજીવક્રિયાઽભિહિતા । તયા-સાપરાયિકી-સાંપ
રાયા -કપાયાસ્ત્ર મથા સાંપરાયિકી । સા હિ અજીવસ્ય-પુદ્ગલરાશેઃ કર્મતા-
પરિણતિરૂપા, જીવમ્પાપારસ્યાવિવક્ષણાદજીવક્રિયોચ્યતે । સા ચ સૂક્ષ્મસંપરાયા
ન્તાનાં ગુણસ્થાનરૂપતાં મયતીતિ ।

કેવલ યેર્યાપયિકી ક્રિયા કી વ્યુત્પત્તિ દિશ્વલાઈ હે હસ યેર્યાપયિકી ક્રિયા
કી પ્રવૃત્તિ કી નિમિત્ત તો જો ઉપશાન્તમોહ ઘાટે ક્ષીણમોહઘાટે ઓર
સયોગ કેવલીકે સાતાવેદનીય રૂપસે અજીવ પુદ્ગલરાશિકા આવન હોતા
હે વહ હે તાત્પર્ય કહને કા યહ હે કિ ત્રિ સમય કી સ્થિતિવાલી પ્રમાદ
પથ કપાય સે ઈર્જિત પેસી જો કાયિકી અથવા વાચિકી ક્રિયા હોતી હે
યહ યેર્યાપયિકી ક્રિયા હે યદ્યપિ યહ યેર્યાપયિકી ક્રિયા જીવ કે વ્યાપાર
રૂપ હોતી હે ફિર ની હસે જો અજીવ ક્રિયા રૂપ કહા ગયા હે ડસકા
કારણ પેસા હે કિ હસમેં અજીવ પુદ્ગલરાશિ કી પ્રધાન રૂપ સે વિવક્ષા
હુઈ હે અર્થાત્ અજીવ પુદ્ગલરાશિ હી હસમેં સાતાવેદનીયકર્મ છપ સે
પરિણત હોતી હે સાંપરાય નામ કપાય કા હે હસ કપાય મેં જો ક્રિયા
હોતી હે વહ સપરાયિકી ક્રિયા હે હસ ક્રિયા મેં અજીવ પુદ્ગલ રાશિકી

આ તે કેવલ યેર્યાપયિકી ક્રિયાની વ્યુત્પત્તિ જ બતાવવામાં આવી છે. ખરે
ખર તે પ્રમાદ અને કપાયથી રહિત એવી જે ક્રિયા છે તેનું નામ જ યેર્યા
પયિકી ક્રિયા છે ઉપશાન્ત મોહવાળા ક્ષીણમોહવાળા અને સયોગકેવલી દ્વારા
સાતાવેદનીય રૂપે છવ પુદ્ગલરાશિનું જે આદાન થાય છે, તેને યેર્યાપયિકી
ક્રિયાના નિમિત્તરૂપ માનવામાં આવે છે આ કથનનો કાવાર્થ નીચે પ્રમાણે
છે—જે સમયની સ્થિતિવાળી, પ્રમાદ અને કપાયથી રહિત જે કાયિકી અથવા
વાચિકી ક્રિયા થાય છે તે યેર્યાપયિકી ક્રિયા છે એ કે તે યેર્યાપયિકી ક્રિયા
છવના વ્યાપારરૂપ હોય છે, તો પણ અહીં તેને જે અછવક્રિયા રૂપે બતા
વવામાં આવી છે તેનું કારણ એ છે કે તેમા અછવ પુદ્ગલ રાશિની જ પ્રધાન
રૂપે (મુખ્યત્વે) વિવક્ષા થઈ હોય છે એટલે કે અછવ પુદ્ગલ રાશિ જ તેમાં
સાતાવેદનીય રૂપે પરિણત થાય છે સાંપરાય એટલે કપાય. તે કપાયમાં જે
ક્રિયા થાય છે તેને સાંપરાયિકી ક્રિયા કહે છે. આ ક્રિયામાં અછવ પુદ્ગલ

પુનરન્યથા ક્રિયાયા દ્વૈવિધ્યમાદ-‘દો કિરિયાઓ’ ઇતિ ।

દે ક્રિયે પ્રજ્ઞપ્તે । તદ્ યથા-કાયિકી ચૈવ આધિકરણિકી ચૈવ । કાયેન નિર્વૃત્તા કાયિકી-કાયવ્યાપારઃ । તથા-અધિક્રિયતે આત્મા નરકાદિષુ યેન, તદ-ધિકરણમ્, इह खङ्गादिकं बाह्यं वस्तु विवक्षितम् । તત્ર ભવા આધિકરણિકી । તત્ર કાયિકી દ્વિવિધા અનુપરતકાયક્રિયા, દુષ્પ્રયુક્તકાયક્રિયા ચેતિ । તત્રાનુપરત કાયક્રિયા=અનુપરતસ્ય સાવધાનુષ્ઠાનાદનિવૃત્તસ્ય મિથ્યાદૃષ્ટેઃ સમ્યગ્દૃષ્ટે વાં યા કાયક્રિયા-ઉત્ક્રેષાદિરૂપા કર્મવન્ધસ્ય કારણં ભવતિ યાનુપરતકાયક્રિયા । તથા-

કર્મરૂપ સે પરિણતિ હોતી હૈ યહાં જીવકે વ્યાપાર કી વિવક્ષા નહીં હુઈ હૈ અતઃ હસે અજીવ ક્રિયા કહા હૈ યહ સાંપરાયિકી ક્રિયા સૂક્ષ્મ સાંપ-રાયાન્ત તક કે જીવોં કે હોતી હૈ ।

અવ દૂસરી પ્રકાર સે ખી ક્રિયા મેં દ્વિવિધતા કા પ્રતિપાદન કિયા જાતા હૈ-“દો કિરિયાઓ” કાયિકીક્રિયા ઔર આધિકરણિકી ક્રિયા કે ભેદ સે ક્રિયા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ કાય સે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ કાયિકી ક્રિયા હૈ યહ ક્રિયા કાયવ્યાપારરૂપ હોતી હૈ નરકા-દિકોં મેં જિસકે દ્વારા આત્મા રખા જાતા હૈ પહુંચાયા જાતા હૈ વહ આધિકરણિકી ક્રિયા હૈ જીવ કો નરકાદિ ગતિયોં મેં પહુંચાને કા કારણ વાહ્યરૂપ સે સ્વજ્ઞાદિવસ્તુએં હૈ અનુપરતકાય ક્રિયા ઔર દુષ્પ્રયુક્ત કાયક્રિયા કે ભેદ સે કાયિકીક્રિયા દો પ્રકાર કી હૈ સાવધ અનુષ્ઠાન સે અનિવૃત્ત હુઅ મિથ્યાદૃષ્ટિ કો યા સમ્યગ્દૃષ્ટિ કી જો ઉત્ક્રેષાદિરૂપ

રાશિની કર્મરૂપે પરિણતિ થાય છે અહીં જીવના વ્યાપારની વિવક્ષા થઈ નથી, તેથી તેને અજીવ ક્રિયા કહેવામાં આવી છે તે સાંપરાયિકી ક્રિયા સૂક્ષ્મ સાંપ-રાયાન્ત પર્યાન્તના જીવોમાં હોય છે.

હવે બીજી રીતે ક્રિયામાં દ્વિવિધતાનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—

“દો કિરિયાઓ” ઈત્યાદિ કાયિકી અને આધિકરણિકીના ભેદથી પશ્ચ ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે. કાયા વડે જે ક્રિયા થાય છે, તેને કાયિકી ક્રિયા કહે છે. તે ક્રિયા કાયવ્યાપાર રૂપ હોય છે જે ક્રિયા દ્વારા જીવને (આત્માને) નરકાદિ ગતિમાં જવું પડે છે તે ક્રિયાને આધિકરણિકી ક્રિયા કહે છે જીવને નરકાદિ ગતિઓમાં મોકલવામાં ખડગ આદિ વસ્તુઓ જ આધિકારણ રૂપ બને છે. કાયિકી ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ પડે છે—(૧) અનુપરતકાય ક્રિયા અને (૨) દુષ્પ્રયુક્તકાય ક્રિયા. સાવધ (દોષયુક્ત) અનુષ્ઠાનથી અનિવૃત્ત એવાં મિથ્યાદૃષ્ટિની અથવા સમ્યગ્દૃષ્ટિની જે ઉત્ક્રેષાદિ રૂપ કાયક્રિયા થાય છે, તે

દુષ્પયુક્તકાયક્રિયા=દુષ્પયુક્તસ્ય-દુર્માયસપદ્મસ્ય इन्द्रियाण्यधित्य मनोऽज्ञान्दादिस
 યોગે હર્ષેણ અમનોઙ્ગશન્દાદિસયોગે ચ હદ્દેગેન, તથા-અનિન્દ્રિયમાધિત્યાઽશુમન
 સંકલ્પેન, સવેગનિર્વેદાપગમાદ્ મોક્ષમાર્ગે પ્રતિ દુર્વ્યવસ્થિતસ્ય-પ્રમત્તસયતસ્યેત્વર્ષા,
 યા કાયક્રિયા ભવતિ, સા દુષ્પયુક્તકાયક્રિયા । આધિકરણિકી ક્રિયાડપિ
 દ્વિવિધા સયોજનાધિકરણિકી, નિર્વર્તનાધિકરણિકી ચેતિ । તથા સયોજનાધિ
 કરણિકી=યત્ સ્વલ્પ પૂર્વનિર્મિતયો સ્વદ્વ-તદ્ગુણાદિકયોઃ પદાર્થયો ક્રિયતે, સા
 સયોજનાધિકરણિકી, । તથા-યત્ સ્વલ્પ સ્વદ્વ-તદ્ગુણાદિકયોઃ પદાર્થયોર્નિર્વર્તન
 નિર્માણં, સા નિર્વર્તનાધિકરણિકી ।

પુનરન્યયા ક્રિયાયા દ્વૈવિધ્યમાદ-‘દો કિરિયાઓ’ ઇત્યાદિ । કે ક્રિપે

કાય ક્રિયા કર્મયથ કા કારણ હોતી હે વહ અનુપરત્તકાયક્રિયા હૈ તથા
 इन्द्रियोंको आश्रित करके मनोऽज्ञान्दादिके सयोग में हर्ष होने से और
 અમનોઙ્ગશન્દાદિકોં કે સયોગ મેં હર્ષ હોને સે તથા અનિન્દ્રિય કો
 આશ્રિત કરકે અશુમન કે સકલ્પ સે સવેગ નિર્વેદ કે અપગમ સે
 મોક્ષમાર્ગ કે પ્રતિ દુર્વ્યવસ્થિત હુણ દુર્માયસપદ્મ પ્રમત્ત સયત કે જો
 કાય ક્રિયા હોતી હૈ વહ દુષ્પયુક્ત કાયક્રિયા હૈ સયોજનાધિકરણિકી
 ઓર નિર્વર્તનાધિકરણિકીકે મેદસે આધિકરણિકી ક્રિયા દો પ્રકારકી
 હોતી હૈ પૂર્વનિર્મિત સ્વદ્વ ઓર હમકી મૂઠ આદિ પદાર્થોં કા આપસ
 મેં સયોજન કરના હસકા નામ સયોજનાધિકરણિકી ક્રિયા હૈ તથા
 સ્વદ્વ ઓર હસકી મૂઠ આદિકી રચના કરના યનાના યહ નિર્વર્તનાધિ
 કરણિકી ક્રિયા હૈ ।

ક્રિયાને અનુપરત્તકાય ક્રિયા કહે છે તે કમળજના કારણભૂત બને છે તથા
 इन्द्रियोंને આધારે મનોઙ્ગ શબ્દાદિના સંયોગમાં હર્ષ થવાથી બને અમનોઙ્ગ
 શબ્દાદિકોના સંયોગમાં હદ્દેગ થવાથી તથા અનિન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ અશુભ
 મતના સંકલ્પથી સવેગ નિર્વેજના અપ્રમથથી મોક્ષમાર્ગ દુર્બલ્યવસ્થિત થયેલા
 દુર્માય અપત પ્રમત્ત સયત દ્વારા જે કાયક્રિયા થાય છે તેને દુષ્પયુક્ત કાય
 ક્રિયા કહે છે આધિકરણિકી ક્રિયાના પશ્ચ નીચે પ્રમાણે જ પ્રકાર પડે છે—
 (૧) સંયોજનાધિકરણિકી અને (૨) નિર્વર્તનાધિકરણિકી. પૂર્વનિર્મિત અદ્વ
 બને તેની મૂઠ આદિનું સંયોજન કરતું તેનું નામ સંયોજનાધિકરણિકી ક્રિયા
 છે પરત્વે અદ્વ, મૂઠ આદિની રચના કરવી તે નિર્વર્તનાધિકરણિકી ક્રિયા છે

જાણે, તદ્ યથા—પ્રાદેષિકી, પારિતાપનિકી ચેતિ । પ્રદેષેણ નિર્વૃત્તા પ્રાદેષિકી ।
 યા—પરિતાપન—તાડનાદિદુઃસ્વવિશેષરૂપં, તેન નિર્વૃત્તા પારિતાપનિકી । તત્ર
 પ્રાદેષિકી દ્વિવિધા—જીવ-પ્રાદેષિકી, અજીવપ્રાદેષિકી ચેતિ । તત્ર જીવ-પ્રાદે-
 ષિકી ક્રિયા જીવે પ્રદેષાજ્ઞાયતે । અજીવે—પાપાણાદૌ સ્વલનાદિના પ્રદેષાજ્ઞાય-
 નાઽજીવપ્રાદેષિકી પારિતાપનિકી । ચાપિ ક્રિયા દ્વિવિધા—સ્વહસ્તપારિતાપ-
 નિકી, પરહસ્તપારિતાપનિકી ચેતિ । સ્વહસ્તેન સ્વદેહસ્ય પરદેહસ્ય ત્રાઽઽર્તધ્યાના-
 દેભિસ્તાડનાદિરૂપં પરિતાપનં કુર્વતો જીવસ્ય યા ક્રિયા ભવતિ, સા સ્વહસ્તપારિ-
 તાપનિકી । તથા—પરહસ્તેન પરિતાપનં કારયતો જીવસ્ય યા ક્રિયા ભવતિ, સા
 પરહસ્તપારિતાપનિકી ।

इस प्रकार से भी क्रिया दो प्रकार की है एक प्रादेक्षिकी क्रिया
 और दूसरी पारितापनिकी क्रिया जो क्रिया प्रक्षेप से निष्पन्न होती है
 वह प्रादेक्षिकी क्रिया है तथा जो परितापन से ताडनादि दुःख विशेष-
 रूप से उत्पन्न होती है वह परितापनिकी क्रिया है इनमें प्रादेक्षिकी क्रिया
 जीव प्रादेक्षिकी और अजीव प्रादेक्षिकी के भेद से दो प्रकार की है
 जीव में जो क्रिया प्रक्षेप से उत्पन्न होती है वह जीव प्रादेक्षिकी क्रिया
 है पाषाण आदि पर स्थलित आदि होने से जन्य प्रक्षेप से जो क्रिया
 होती है वह अजीव प्रादेक्षिकी क्रिया है पारितापनिकी क्रिया भी दो
 प्रकार की है—१ स्वहस्तपारितापनिकी और २ परहस्तपारितापनिकी
 आर्त्तध्यान आदि के वशावर्ती होने से अपने ही हाथों द्वारा अपने
 शरीर का या पर के शरीर का ताडनादिरूप परितापन करनेवाले जीव
 को जो क्रिया होती है वह स्वहस्त पारितापनिकी क्रिया है तथा पर के

પ્રાદેષિકી, અને પારિતાપનિકીના ભેદથી પણ ક્રિયાના બે પ્રકાર પડે છે.
 જે ક્રિયા પ્રદેષના કારણે થાય છે, તે ક્રિયાને પ્રાદેષિકી ક્રિયા કહે છે જે ક્રિયા
 પરિતાપના દ્વારા—માર મારવાની ક્રિયા આદિ દુઃખ વિશેષરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે,
 તે ક્રિયાને પારિતાપનિકી ક્રિયા કહે છે પ્રાદેષિકી ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે
 ભેદ છે (૧) જીવ પ્રાદેષિકી અને (૨) અજીવ પ્રાદેષિકી જીવમાં જે ક્રિયા
 પ્રદેષથી ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્રિયાને જીવપ્રાદેષિકી ક્રિયા કહે છે પાષાણ આદિ
 પર સ્થલિત આદિ થવાથી જન્ય પ્રદેષ દ્વારા જે ક્રિયા થાય છે, તે ક્રિયાને
 અજીવપ્રાદેષિકી ક્રિયા કહે છે. પારિતાપનિકી ક્રિયાના પણ બે ભેદ છે—
 (૧) સ્વહસ્ત પારિતાપનિકી (૨) પરહસ્ત પારિતાપનિકી આર્તધ્યાન આદિને
 અધીન થઈને પોતાના હાથે જ પોતાના શરીરપર અથવા અન્યના શરીરપર
 માર મારવારૂપ જે ક્રિયા જીવદ્વારા કરાય છે, તે ક્રિયાને સ્વહસ્ત પારિતાપનિકી

દુષ્પયુક્તકાયક્રિયા=દુષ્પયુક્તસ્ય-દુર્માઘસપ્તસ્ય હિન્દ્રિયાણ્યાધિલ્ય મનોહ્રસ્વન્નાદિસ
યોગે હર્ષેષ ચમનોહ્રસ્વન્નાદિસયોગે ચ તદ્વેગેન, તથા-અનિન્દ્રિયમાધિત્યાઽશુમમન
સંદ્યુત્યેન, સવેગનિર્વેદાપગમાદ્ મોક્ષમાર્ગે પ્રતિ દુર્બ્યવસ્થિતસ્ય-પ્રમત્તસપતસ્યેત્યર્થો,
યા કાયક્રિયા મવસિ, સા દુષ્પયુક્તકાયક્રિયા । આધિકરણિકી ક્રિયાઽપિ
દ્વિવિધા સયોજનાધિકરણિકી, નિર્વર્તનાધિકરણિકી ચેતિ । સત્ર સયોજનાધિ-
કરણિકી=યત્ સ્વલ્પ પૂર્વનિર્મિતયો સ્વલ્પ-તન્મુષ્ટ્યાદિકયોઃ પદાર્થયો ક્રિયતે, સા
સયોજનાધિકરણિકી, । તથા-યત્ સ્વલ્પ સ્વલ્પ-તન્મુષ્ટ્યાદિકયોઃ પદાર્થયોર્નિર્વર્તન
નિર્માણ, સા નિર્વર્તનાધિકરણિકી ।

પુનરન્યયા ક્રિયાયા દ્વૈવિધ્યમાહ-'દો કિરિયાઓ' ઇત્યાદિ । કે ક્રિયે

કાય ક્રિયા કર્મયજ્ઞ કા કારણ હોતી હૈ વહ અનુપરતકાયક્રિયા હૈ તથા
હિન્દ્રિયોંકો આશ્રિત કરકે મનોહ્રશબ્દાદિકે સંયોગ મૈં હર્ષ હોને સે ઓર
અમનોહ્રશબ્દાદિકોં કે સયોગ મૈં હ્રદય હોને સે તથા અનિન્દ્રિય કો
આશ્રિત કરકે અશુમમન કે સકલ્પ સે સવેગ નિર્વેદ કે અપગમ સે
મોક્ષમાર્ગ કે પ્રતિ દુર્બ્યવસ્થિત દુષ્પ દુર્માઘસપ્ત પ્રમત્ત સપત કે જો
કાય ક્રિયા હોતી હૈ વહ દુષ્પયુક્ત કાયક્રિયા હૈ સયોજનાધિકરણિકી
ઓર નિર્વર્તનાધિકરણિકીકે મેદસે આધિકરણિકી ક્રિયા દો પ્રકારકી
હોતી હૈ પૂર્વનિર્મિત સ્વલ્પ ઓર ડસકી મૂઠ આદિ પદાર્થોં કા આપસ
મૈં સયોજન કરના ઇસકા નામ સયોજનાધિકરણિકી ક્રિયા હૈ તથા
સ્વલ્પ ઓર ડસકી મૂઠ આદિકી રચના કરના બનાના યહ નિર્વર્તનાધિ-
કરણિકી ક્રિયા હૈ ।

ક્રિયાને અનુપરતકાય ક્રિયા કહે છે તે કમળજના કારણશૂદ્ધ બને છે તથા
હિન્દ્રિયોને આધારે મનોહ્ર શબ્દાદિના સંયોગમાં હર્ષ થવાથી અને અમનોહ્ર
શબ્દાદિદેના સંયોગમાં હ્રદય થવાથી, તથા અનિન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ અશુભ
મનના સંકલ્પથી સવેગ નિર્વેજના અપગમથી મોક્ષમાર્ગ દુર્બ્યવસ્થિત થયેલા
દુર્માઘ સપ્ત પ્રમત્ત સપત દ્વારા જે કાયક્રિયા થાય છે તેને દુષ્પયુક્ત કાય
ક્રિયા કહે છે આધિકરણિકી ક્રિયાના પણ નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર પડે છે—
(૧) સયોજનાધિકરણિકી અને (૨) નિર્વર્તનાધિકરણિકી પૂર્વનિર્મિત અદ્ય
અને તેની મૂઠ આદિનું સયોજન કરવું તેનું નામ સયોજનાધિકરણિકી ક્રિયા
છે પરંતુ અદ્ય, મૂઠ આદિની રચના કરવી તે નિર્વર્તનાધિકરણિકી ક્રિયા છે

પ્રજ્ઞપ્તે, તદ્ યથા-પ્રાદેષિકી, પારિતાપનિકી ચેતિ । પ્રદેષેણ નિર્વૃત્તા પ્રાદેષિકી । તથા-પરિતાપનં-તાડનાદિદુઃસ્વપ્રિશેષરૂપં, તેન નિર્વૃત્તા પારિતાપનિકી । તત્ર પ્રાદેષિકી દ્વિવિધા-જીવ-પ્રાદેષિકી, અજીવપ્રાદેષિકી ચેતિ । તત્ર જીવ-પ્રાદેષિકી ક્રિયા જીવે પ્રદેષાજ્ઞાયતે । અજીવે-પાપાણાદૌ સ્થૂળનાદિના પ્રદેષાજ્ઞાય-માનાઽજીવપ્રાદેષિકી પારિતાપનિકી । ચાપિ ક્રિયા દ્વિવિધા-સ્વહસ્તપારિતાપ-નિકી, પરહસ્તપારિતાપનિકી ચેતિ । સ્વહસ્તેન સ્વદેહસ્ય પરદેહસ્ય ત્રાઽઽર્તધ્યાના-દિમિસ્તાડનાદિરૂપં પરિતાપનં કુર્વતો જીવસ્ય યા ક્રિયા ભવતિ, સા સ્વહસ્તપારિ-તાપનિકી । તથા-પરહસ્તેન પરિતાપનં કારયતો જીવસ્ય યા ક્રિયા ભવતિ, સા પરહસ્તપારિતાપનિકી ।

इस प्रकार से भी क्रिया दो प्रकार की है एक प्रादेक्षिकी क्रिया और दूसरी पारितापनिकी क्रिया जो क्रिया प्रदेष से निष्पन्न होती है वह प्रादेक्षिकी क्रिया है तथा जो परितापन से ताडनादि दुःस्व विशेष-रूप से उत्पन्न होती है वह परितापनिकी क्रिया है इनमें प्रादेक्षिकीक्रिया जीव प्रादेक्षिकी और अजीव प्रादेक्षिकी के भेद से दो प्रकार की है जीव में जो क्रिया प्रदेष से उत्पन्न होती है वह जीव प्रादेक्षिकी क्रिया है पाषाण आदि पर स्थूलित आदि होने से जन्य प्रदेष से जो क्रिया होती है वह अजीव प्रादेक्षिकी क्रिया है पारितापनिकी क्रिया भी दो प्रकार की है-१ स्वहस्तपारितापनिकी और २ परहस्तपारितापनिकी आर्त्तध्यान आदि के वशवर्ती होने से अपने ही हाथों द्वारा अपने शरीर का या पर के शरीर का ताडनादिरूप परितापन करनेवाले जीव को जो क्रिया होती है वह स्वहस्त पारितापनिकी क्रिया है तथा पर के

પ્રાદેષિકી, અને પારિતાપનિકીના ભેદથી પણ ક્રિયાના બે પ્રકાર પડે છે. જે ક્રિયા પ્રદેષના કારણે થાય છે, તે ક્રિયાને પ્રાદેષિકી ક્રિયા કહે છે જે ક્રિયા પરિતાપના દ્વારા-માર મારવાની ક્રિયા આદિ દુઃસ્વ વિશેષરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રિયાને પારિતાપનિકી ક્રિયા કહે છે. પ્રાદેષિકી ક્રિયાના નીચે અમાણે બે ભેદ છે (૧) જીવ પ્રાદેષિકી અને (૨) અજીવ પ્રાદેષિકી જીવમાં જે ક્રિયા પ્રદેષથી ઉત્પન્ન થાય છે તે ક્રિયાને જીવપ્રાદેષિકી ક્રિયા કહે છે પાષાણ આદિ પર સ્થૂળિત આદિ થવાથી જન્ય પ્રદેષ દ્વારા જે ક્રિયા થાય છે, તે ક્રિયાને અજીવપ્રાદેષિકી ક્રિયા કહે છે પારિતાપનિકી ક્રિયાના પણ બે ભેદ છે— (૧) સ્વહસ્ત પારિતાપનિકી (૨) પરહસ્ત પારિતાપનિકી આર્તધ્યાન આદિને અધીન થઈને પોતાના હાથે જ પોતાના શરીરપર અથવા અન્યના શરીરપર માર મારવારૂપ જે ક્રિયા જીવદ્વારા કરાય છે, તે ક્રિયાને સ્વહસ્ત પારિતાપનિકી

પુનરપયા ક્રિયાયા દૈવિધ્યમાદ-‘શો કિરિયાઓ’ રૂપાદિ । કે ક્રિયે પ્રગ્લપ્તે । તદ્ યથા-પ્રાણાતિપાતક્રિયા, અપ્રત્યાસ્થાનક્રિયા ચેતિ । માણિપ્રાણરિ યોજન-પ્રાણાતિપાત, સ યથ ક્રિયા પ્રાણાતિપાતક્રિયા । યદ્વા-પ્રાણાતિપાતેન-પ્રાણાતિપાતાન્યવસાયન યઃ પ્રાણાતિપાતઃ ક્રિયતે, સા પ્રાણાતિપાતક્રિયા । પ્રાણાતિપાતાન્યવસાયેન જાયમાના તાઢનાદિરૂપા ક્રિયાઽપિ પ્રાણવિજનાભાવેઽપ્યુપચરત પ્રાણાતિપાતક્રિયૈષ ષોષ્યા । તથા-અપ્રત્યાસ્થાનક્રિયા=અપ્રત્યાસ્થાનમ્-અવિરતિસ્તન્નિમિષાક્રમશ્ચ-પરૂપા ક્રિયા મત્તિ, સા અપ્રત્યાસ્થાનક્રિયા । સા ચાશિતાનાં-મત્તિ । પ્રાણાતિપાતક્રિયા ત્રિવિધા પ્રગ્લપ્તા, તદ્ યથા-સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા, પરહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા ચેતિ । તથ-સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા=પ્રાર્થાવસ્થાયાં ચિપ્તપ્રાપ્તૌ ષ નિર્વેશાદિના ય સ્વહસ્તેન સ્વપ્રાણાન્ અતિપાતયતિ, ક્રોધાદિના ષા સ્વહસ્તેન પરપ્રાણાન્ અતિપાતયતિ, તસ્ય સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા

હાય સે પરિતાપન કરાને ઘાટે જીવ કે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ પરહસ્ત પારિતાપનિકી ક્રિયા હૈ હસ પ્રકાર સે બી ક્રિયા મેં દિયિષતા હૈ-એક પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ઓર દૂસરી અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા જિસ ક્રિયા મેં પ્રાણિયોં કે પ્રાણોં કા નાશ ક્રિયા જાતા હૈ વહ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા હૈ અથવા પ્રાણાતિપાત કે અન્યવસાય દ્વારા જો પ્રાણાતિપાત ક્રિયા જાતા હૈ વહ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા હૈ પ્રાણાતિપાત કરમે કે અભિપ્રાય સે ક્રિયા ગયા તાઢનાદિરૂપ કર્મ બી પ્રાણવિયોજન કે અભાવ મેં બી પ્રાણાતિપાત ક્રિયા રૂપ હી માના ગયા હૈ । અવિરતિ કા નામ અપ્રત્યાસ્થાન હૈ હસ અવિરતિનિમિષક જો કર્મ કા ષય હોતા હૈ વહ અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા હૈ વહ અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા અવિરત જીવોં કે હોતી હૈ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા દો પ્રકારકી હોતી હૈ એક સ્વહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ઓર દૂસરી પરહસ્ત

ક્રિયા કહે છે તથા ખાશાને દાઘે પરિતાપના કરાવનાર હવ દાશા ને ક્રિયા યાચ છે તે ક્રિયાને પરહસ્ત પારિતાપનિકી ક્રિયા કહે છે

પ્રાણાતિપાત ક્રિયા અને અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયાના સેદસી પણ ક્રિયાના બે પ્રકાર પાડી શકાય છે ને ક્રિયા દ્વારા હવેનાં પ્રાણુ હરી લેવામાં આવે છે તે ક્રિયાને-પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કહે છે અથવા પ્રાણાતિપાતના અન્યવસાય (વિચાર) દ્વારા ને પ્રાણાતિપાત કરાય છે તે પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા જ છે પ્રાણાતિપાત કરવાના કેતુપૂવક ને તાઢનાદિ કર્મ કરવામાં આવે છે, તેના દ્વારા પ્રાણવિયોજન થતું ન હોય તો પણ તેને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કહ્યું જ માનવામાં આવે છે અવિરતિને અપ્રત્યાસ્થાન કહે છે આ અવિરતિને કારણે ને કર્મને બંધ થાય છે, તે અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા જ છે અવિરત હવે દાશા આ અપ્રત્યાસ્થાન ક્રિયા થાય છે પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે સેદ છે-(૧) સ્વહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા અને (૨) પરહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા.

भवति । तथा-परहस्तेनापि प्राणातिपातक्रिया भवति, अपत्याख्यानक्रियाऽपि द्विविधा-जीवाऽप्रत्याख्यानक्रिया, अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया चेति । जीवविषये प्रत्याख्यानाभावेन यः कर्मणां बन्धादिव्यापारः सा जीवाप्रत्याख्यानक्रिया । यत्तु अजीवेषु मद्यमांसादिषु प्रत्याख्यानाभावात् कर्मबन्धनं सा अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया, इति ।

पुनरन्यथा-क्रियाया द्वैविध्यमाह-‘दो किरियाओ’ इत्यादि । द्वे क्रिये

प्राणातिपात क्रिया स्वहस्त प्राणातिपात क्रिया उस समय होती है जब जीव आर्त्तावस्थामें विपत्तिके आजानेपर निर्वेदादिसे युक्त होकर अथवा क्रोधादि के बशवर्त्ती होकर अपने ही हाथों से अपने प्राणों को नष्टकर डालता है तथा इसी प्रकारसे जब जीव के प्राणोंका परके हस्तादि द्वारा अपहरण किया जाता है तब वहां परहस्त प्राणातिपात क्रिया होती है अप्रत्याख्यान क्रिया भी दो प्रकारकी होती है एक जीवाप्रत्याख्यानक्रिया दूसरी अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया जीव में जो प्रत्याख्यान के अभाव से कर्मों का बन्धनादिरूप व्यापार होता है वह जीवाप्रत्याख्यान क्रिया है तथा मद्यमांस आदि अजीव पदार्थों के अप्रत्याख्यान को लेकर जो जीव के कर्मबन्ध होता है वह अजीवाप्रत्याख्यान क्रिया है ।

इस प्रकार से भी क्रिया दो प्रकार की है-एक आरम्भिकी और

જીવ ન્યારે ક્રોધાદિને કારણે આર્તધ્યાન આદિને અધીન થઇને પોતાના હાથેજ પોતાનાં પ્રાણોને નષ્ટ કરી નાખે છે-આપઘાત કરે છે, અથવા અન્યના પ્રાણોનો નાશ કરે છે ત્યારે તેના દ્વારા સ્વહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થતી હોય છે. એજ પ્રમાણે અન્યને હાથે જીવના પ્રાણોનો નાશ કરાવવા રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને પરહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કહે છે. અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના પશુ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે-(૧) જીવાપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને (૨) અજીવા પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. પ્રત્યાખ્યાનના અભાવે કરીને કર્મોના બંધનાદિ રૂપ જે વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) જીવ દ્વારા થાય છે, તેને જીવાપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કહે છે. તથા મધ, માંસ આદિ અજીવ પદાર્થોના અપ્રત્યાખ્યાનની અપેક્ષાએ જીવ કર્મોના બંધક બને છે, આ પ્રકારની તેની ક્રિયાને અજીવાપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કહે છે. આરંભિકી અને પારિઞ્ઞિકીના ભેદથી પશુ ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે.

પુનરન્યયા ક્રિયાયા દ્વિવિધ્યમાદ-‘દો કિરિયાઓ’ રૂપાદિ । દે ક્રિયે મહત્તે । તદ્ યયા-પ્રાણાતિપાતક્રિયા, અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા ચેતિ । પ્રાણિમાનરિ યોજન-પ્રાણાતિપાત, સ એવ ક્રિયા પ્રાણાતિપાતક્રિયા । યદ્વા-પ્રાણાતિપાતેન-પ્રાણાતિપાતાધ્યવસાયન યા પ્રાણાતિપાત ક્રિયતે, સા પ્રાણાતિપાતક્રિયા । પ્રાણાતિપાતાધ્યવસાયેન જાયમાના તાઢનાદિરૂપા ક્રિયાઽપિ પ્રાણવિપ્રનામાવેઽપ્યુપચારત પ્રાણાતિપાતક્રિયૈવ ઘોઘ્યા । તથા-અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા=અપ્રત્યાખ્યાનમ્-અધિરતિસ્તથિમિષાકમચ-પરૂપા ક્રિયા મન્વતિ, સા અપ્રત્યાખ્યાનક્રિયા । સા પારિતાનાં-મન્વતિ । પ્રાણાતિપાતક્રિયા દ્વિવિધા મહત્ત્વા, તદ્ યયા-સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા, પરહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા ચેતિ । તન્ન-સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા=પ્રાર્થાવસ્થાયાં વિપત્ત્યાસી ચ નિર્વેશાદિના ય સ્વહસ્તેન સ્વપ્રાણાન્ અતિપાતયતિ, ક્રોધાદિના વા સ્વહસ્તેન પરપ્રાણાન્ અતિપાતયતિ, તસ્ય સ્વહસ્તપ્રાણાતિપાતક્રિયા

હાથ સે પરિતાપન કરાને વાછે ઝીવ કે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ પરહસ્ત પારિતાપનિકી ક્રિયા હૈ હસ પ્રકાર સે મી ક્રિયા મેં વિવિધતા હૈ-એક પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ઓર દુસરી અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા જિસ ક્રિયા મેં પ્રાણિયોં કે પ્રાણોં કા નાશ ક્રિયા જાતા હૈ વહ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા હૈ અથવા પ્રાણાતિપાત કે અધ્યવસાય દ્વારા જો પ્રાણાતિપાત ક્રિયા જાતા હૈ વહ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા હૈ પ્રાણાતિપાત કરને કે અમિપ્રાય સે ક્રિયા ગયા તાઢનાદિરૂપ કર્મ મી પ્રાણવિયોજન કે અભાવ મેં મી પ્રાણાતિપાત ક્રિયા રૂપ હી માના ગયા હૈ । અધિરતિ કા નામ અપ્રત્યાખ્યાન હૈ હસ અધિરતિનિમિત્તક જો કર્મ કા યજ્ઞ હોતા હૈ વહ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા હૈ વહ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અધિરતિ ઝીવોં કે હોતી હૈ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા દો પ્રકારકી હોતી હૈ એક સ્વહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ઓર દુસરી પરહસ્ત

ક્રિયા કહે છે તથા પાવકાને હાથે પરિતાપના કરાવનાર હાથ દ્વારા જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને પરહસ્ત પારિતાપનિકી ક્રિયા કહે છે

પ્રાણાતિપાત ક્રિયા અને અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના સેદથી પણ ક્રિયાના બે પ્રકાર પાડી શકાય છે જે ક્રિયા દ્વારા હવેનાર્થ પ્રાણુ ઢરી લેવામાં આવે છે તે ક્રિયાને-પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કહે છે અથવા પ્રાણાતિપાતના અધ્યવસાય (વિચાર) દ્વારા જે પ્રાણાતિપાત કરાય છે તે પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા જ છે પ્રાણાતિપાત કરવાના હેતુપૂર્વક જે તાઢનાદિ કર્મ કરવામાં આવે છે તેના દ્વારા પ્રાણવિયોજન ચર્તુ ન હોય તે પણ તેને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કપ જ માનવામાં આવે છે અધિરતિને અપ્રત્યાખ્યાન કહે છે આ અધિરતિને કારણે જે કર્મનો બંધ થાય છે તે અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા જ છે અધિરતિ હવે દ્વારા આ અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા થાય છે પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે સેદ છે-(૧) સ્વહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા અને (૨) પરહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા.

भवति । तथा-परहस्तेनापि प्राणातिपातक्रिया भवति, अप्रत्याख्यानक्रियाऽपि द्विविधा-जीवाऽप्रत्याख्यानक्रिया, अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया चेति । जीवविषये प्रत्याख्यानभावेन यः कर्मणां बन्धादिव्यापारः सा जीवाप्रत्याख्यानक्रिया । यत्तु अजीवेषु मद्यमांसादिषु प्रत्याख्यानभावात् कर्मबन्धनं सा अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया, इति ।

પુનરન્યથા-ક્રિયાયા દ્વૈવિધ્યમાહ-‘દો ક્રિયાઓ ’ ઇત્યાદિ । ટ્વે ક્રિયે

प्राणातिपात क्रिया स्वहस्त प्राणातिपात क्रिया उस समय होती है जब जीव आर्त्तावस्थामें विपत्तिके आजानेपर निर्वेदादिसे युक्त होकर अथवा क्रोधादि के बशवर्त्ती होकर अपने ही हाथों से अपने प्राणों को नष्टकर डालता है तथा इसी प्रकारसे जब जीव के प्राणोंका परके हस्तादि द्वारा अपहरण किया जाता है तब वहां परहस्त प्राणातिपात क्रिया होती है अप्रत्याख्यान क्रिया भी दो प्रकारकी होती है एक जीवाप्रत्याख्यानक्रिया दूसरी अजीवाप्रत्याख्यानक्रिया जीव में जो प्रत्याख्यान के अभाव से कर्मों का बन्धनादिरूप व्यापार होता है वह जीवाप्रत्याख्यान क्रिया है तथा मद्यमांस आदि अजीव पदार्थों के अप्रत्याख्यान को लेकर जो जीव के कर्मबन्ध होता है वह अजीवाप्रत्याख्यान क्रिया है ।

इस प्रकार से भी क्रिया दो प्रकार की है-एक आरम्भिकी और

જીવ જ્યારે ક્રોધાદિને કારણે આર્તધ્યાન આદિને અધીન થઈને પોતાના હાથેજ પોતાનાં પ્રાણોને નષ્ટ કરી નાખે છે-આપઘાત કરે છે, અથવા અન્યના પ્રાણોનો નાશ કરે છે ત્યારે તેના દ્વારા સ્વહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા થતી હોય છે. એજ પ્રમાણે અન્યને હાથે જીવના પ્રાણોનો નાશ કરાવવા રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને પરહસ્ત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કહે છે. અપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયાના પશુ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે-(૧) જીવાપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા અને (૨) અજીવા પ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા. પ્રત્યાખ્યાનના અભાવે કરીને કર્મોના બંધનાદિ રૂપ જે વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) જીવ દ્વારા થાય છે, તેને જીવાપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કહે છે. તથા મધ, માંસ આદિ અજીવ પદાર્થોના અપ્રત્યાખ્યાનની અપેક્ષાએ જીવ કર્મોના બંધક બને છે, આ પ્રકારની તેની ક્રિયાને અજીવાપ્રત્યાખ્યાન ક્રિયા કહે છે. આરંભિકી અને પારિશ્રદ્ધિકીના ભેદથી પશુ ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે.

મગ્ન છે । તત્ત્વ યયા-આરમ્મિકી, પારિગ્રહિકી ચેતિ । તથાઆરમ્મિકો આરમ્મે મવા
આરમ્મિકી । તથા-પરિગ્રહે મવા પારિગ્રહિકી । આરમ્મિકીક્રિયા દ્વિવિધા-જીવા
રમ્મિકી, અજીવારમ્મિકી ચેતિ । યત્ સ્વલુ જીવાન્ આરમમાણસ્ય ઉપમર્દયતઃ
કર્મવન્ધન સા જીવારમ્મિકી । તથા-યત્ સ્વલુ અજીવાન્ બીજકલેશ્વરાણિ, પિષ્ટા-
દિમયાન્ જીવાકારાન્, વસ્ત્રાદીન્ યા આરમમાણસ્ય કર્મવન્ધન સા અજીવારમ્મિકી ।
પારિગ્રહિકી યાપિ દ્વિવિધા સસ્યા જીવાજીવપરિગ્રહજન્યત્વાદિતિ માવ ।

દુસરો પારિગ્રહીકી આરમ્મ કે હોને પર યા આરમ્મ કે કરને મેં જો
ક્રિયા હોતી હૈ વહ આરમ્મિકી ક્રિયા હૈ તથા પરિગ્રહ કે હોને પર યા
પરિગ્રહ કે જુટાને મેં જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ પારિગ્રહીકી ક્રિયા હૈ આર-
મ્મિકી ક્રિયા વો પ્રકાર વી હોતી હૈ જીવારમ્મિકી ઓર અજીવારમ્મિકી
આરમ્મ કરતે દુષ્ જીવ કો જીવોં કા ઉપમર્દન હોને સે જો કર્મ કા
બંધન હોતા હૈ વહ જીવારમ્મિકી ક્રિયા હૈ અજીવોં કે જીવકલેશ્વરોં કે
આરમ્મ કરને વાલે અથવા પિષ્ટાદિમય જીવ કલેશ્વરોં યા જીવાકાર
વસ્ત્રાદિકોં કા ઉપમર્દન કરને વાલે જીવ કે જો કર્મ કા બંધન હોતા
હૈ વહ અજીવારમ્મિકી ક્રિયા હૈ તાત્પર્યે એસા હૈ કિ “મચારમ્મો વિના
વધાત્” આરમ્મ વિના વધ કે નહોં હોતા હૈ હસ સિદ્ધાન્ત વાક્ય કે
અનુસાર જહાં પર બી આરમ્મ હૈ વહાં નિયમતઃ જીવ કા વધ હૈ વાહોં
વહ જીવોં કા આરમ્મ હો વાહોં અજીવોં કા આરમ્મ હો હસી પ્રકાર સે
પારિગ્રહીકી ક્રિયા બી જીવ ઇવ અજીવ કે પરિગ્રહ સે વો પ્રકાર વી હૈ

આરભ યવાથી અથવા આરભ કરવાથી કે ક્રિયા થાય છે તેને આરભિકી
ક્રિયા કહે છે પરિગ્રહ કરવાથી અથવા પરિગ્રહરૂપ સામગ્રીઓ એકત્ર કરવાથી
કે ક્રિયા થાય છે તે ક્રિયાને પારિભિકી ક્રિયા કહે છે આરભિકી ક્રિયાના
બે ભેદ છે-(૧) અજીવભિકી અને (૨) અજીવારભિકી આરભ કરતાં અવ
દ્વારા અવોનું ઉપમર્દન યવાથી કે કરીને બધ પડે છે તે અજીવભિકી ક્રિયા
અથવા જી અજીવોનો-અવકલેશનો આરભ કરનારા અથવા પિષ્ટાદિમય અવ
કલેશનો અથવા અવાકાર વસ્ત્રાદિકોનું ઉપમર્દન કરનારા અવો દ્વારા કે કરીને
બધ કરવારૂપ ક્રિયા થાય છે તેને અજીવારભિકી ક્રિયા કહે છે આ કથનનો
સાધાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-“મચારમ્મો વિના વધાત્” “વધ વિના આરભ
થતો નથી આ સિદ્ધાન્ત વાક્ય અનુસાર જ્યાં જ્યાં આરભ થતો હોય છે
ત્યાં ત્યાં અવોનો વધ પણ અવરૂપ થતો જ હોય છે પછી ભલે તે અવોના
આરભ હોય કે અજીવોનો આરભ હોય પારિભિકી ક્રિયાના પણ બે ભેદ
છે-(૧) અવપારિભિકી અને (૨) અજીવપારિભિકી.

પુનરત્યથા ક્રિયાયા દ્વિવિધ્યમાહ-‘દો કિરિયાઓ’ ઇત્યાદિ । દ્વે ક્રિયે પ્રજ્ઞપ્તે । તદ્ યથા-માયાપ્રત્યયા, મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા ચેતિ । તત્ર માયાપ્રત્યયા=માયાપ્રત્યયો-યસ્યાઃ-ક્રિયાયાઃ સા તથા । માયાહેતુરુકર્મવન્ધક્રિયેત્યર્થઃ । તથા-મિથ્યાદર્શન-મિથ્યાત્વ, પ્રત્યયઃ-કારણં યસ્યાઃ સા મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા । માયાપ્રત્યયા ક્રિયા દ્વિવિધા-આત્મભાવવૃદ્ધનતા, પરભાવવૃદ્ધનતા ચેતિ । અપ્રશસ્તરયાત્મ-ભાવસ્ય વૃદ્ધનતા-વક્રીકરણં, અપ્રશસ્તાત્મભાવપ્રચ્છાદનપૂર્વકં પ્રશસ્તભાવોપદર્શનમિત્યર્થઃ સા આત્મભાવવૃદ્ધનતા । સા ચ ક્રિયા, વ્યાપારરૂપત્વાત્ । તથા-પરભાવસ્ય વૃદ્ધનતા-વચ્ચનતા યા કૂટલેલ્લક્ષણાદિભિઃ ક્રિયતે, સા પરભાવવૃદ્ધનતા મિથ્યા-

ક્રિયા કી દ્વિવિધતા હસ પ્રકારસે ખી હૈ ઇક માયા પ્રત્યયા ઔર દૂસરી મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા જિસ ક્રિયા કા કારણ માયા હોતી હૈ વહ માયા પ્રત્યયા ક્રિયા હૈ હસ માયા પ્રત્યયા ક્રિયા મેં કર્મ કા વન્ધ જીવ કે માયાહેતુક હોતા હૈ તથા-જિસ ક્રિયા કા કારણ મિથ્યાદર્શન હોતા હૈ વહ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા હૈ હસ ક્રિયા મેં જો કર્મ કા વન્ધ હોતા હૈ વહ મિથ્યાદર્શન હેતુક હોતા હૈ માયા પ્રત્યયા ક્રિયા આત્મ ભાવવૃદ્ધનતા ઔર પરભાવવૃદ્ધનતા કે ભેદ સે દો પ્રકાર કી હોતી હૈ અપ્રશસ્ત આત્મભાવ કો વક્ર કરના અર્થાત્ અપ્રશસ્ત આત્મભાવ કો પ્રચ્છાદન કરતે હુઇ અપને મેં પ્રશસ્તભાવ કા ઉપદર્શન કરના હસકા નામ આત્મ ભાવવૃદ્ધનતા હૈ યહ ક્રિયા વ્યાપારરૂપ હોતા હૈ જો ક્રિયા ઇઠે સ્ટામ્પ વગૈરહ લિખાને આદિ સે હોતી હૈ વહ પરભાવવૃદ્ધનતા હૈ હસ ક્રિયા મેં પરભાવોં કી વચનતા કૂટલેલ્લ આદિકોં દ્વારા કી જાતી હૈ મિથ્યાદર્શન

ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર પણ પાડી શકાય છે-(૧) માયાપ્રત્યયા અને (૨) મિથ્યાદર્શનપ્રત્યયા. જે ક્રિયાનું નિમિત્ત માયા હોય છે તે ક્રિયાને માયાપ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે આ ક્રિયામાં જીવ માયા નિમિત્તે કર્મનો બંધ કરતો હોય છે. જે ક્રિયાનું કારણ મિથ્યાદર્શન છે તે ક્રિયાને મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે તે ક્રિયામાં જીવ મિથ્યાદર્શનને કારણે કર્મનો બંધ કરતો હોય છે. માયાપ્રત્યયા ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ પડે છે-(૧) આત્મ ભાવવૃદ્ધનતા અને (૨) પરભાવવૃદ્ધનતા અપ્રશસ્ત આત્મભાવને છુપાવીને (વક્ર કરીને) પોતાની અંદર પ્રશસ્તભાવનું ઉપદર્શન કરવું તેનું નામ આત્મભાવ વૃદ્ધનતા છે આ ક્રિયા વ્યાપારરૂપ હોય છે. જે ક્રિયા જુઠા દસ્તાવેજ આદિ લખાવવાને કારણે થાય છે તેને પરભાવવૃદ્ધનતા કહે છે. તે ક્રિયામાં પર-ભાવોની વચના પોટા લેખ આદિ દ્વારા કરાય છે. મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયાના

દર્શનમત્યયાઽપિ ક્રિયા દ્વિધિયા-કનાતિરિક્તમિધ્યાદર્શનમત્યયા, તદ્વ્યતિરિક્ત મિધ્યાદર્શનમત્યયા ચેતિ । કનમ્-સ્વપમાણતો ન્યૂનમ્, અતિરિક્ત-તતોઽધિક યગ્નીવાદિવસ્તુ તદ્વિષયક મિધ્યાદર્શન, તદ્વય મત્યયા-કારણ મત્યયાઃ સા કના તિરિક્તમિધ્યાદર્શનમત્યયા । અય માયઃ-શરીરપરિમાણમાત્માના કોઽપિ મિધ્યા દષ્ટિરુપ્પર્યવસાન વા યથમાત્ર વા ક્યામાક્રતાન્દુલમાત્ર વા ન્યૂનત્વેન આનાદિ, તયા-કોઽપ્યન્ય સર્વગ્યાપક વાઽધિકતયા જાનાતીતિ । તથા — તદ્વ્યતિરિક્તમિધ્યાદર્શનમત્યયા=તસ્માદ્ - કનાતિરિક્તમિધ્યાદર્શનાદ્ વ્યતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન -' નાસ્ત્યેવાત્મા ' इत्यादिमतरूप, मत्ययः-कारणं मत्याः सा तया ।

મત્યયા ક્રિયા 'મી' દો પ્રકાર કો હોતી હૈં એક કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા ઓર દુસરી તદ્વ્યતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા જો કન અપને પ્રમાણ સે ન્યૂન અથવા અતિરિક્ત અધિક જીવાજીવાદિ વસ્તુ કો વિષય કરને ઘાલે મિધ્યાદર્શનરૂપ કારણ કો લેકર ક્રિયા હોતી હૈં વહ ક્રિયા કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા હૈં તાત્પર્ય કહને કા વહ હૈં કિ કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ જીવ અપને કો પેસા જાનતા હૈં કિ મૈં શરીરરૂપ હીં હૈં અથવા અનુપ્પર્યવસાન પ્રમાણરૂપ હૈં અથવા યથમાત્રરૂપ હૈં અથવા ક્યામાક્ર તન્દુલમાત્રરૂપ હૈં હસ પ્રકાર ન્યૂનરૂપસે અપને કો જાનતા હૈં તથા કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ જીવ અપને કો સર્વગ્યાપકરૂપ અધિકતાસે જાનતા હૈં માનતા હૈં હસકે વહ ક્રિયા હોતી હૈં તથા હસ ક્રિયા સે અતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન જિસ ક્રિયા કા કારણ હોતા હૈં વહ તદ્વ્યતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા ક્રિયા હૈં જૈસે પેસા માનમા કિ આત્મા હૈં હીં નહીં

પણ તે લેક છે (૧) કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા અને (૨) તદ્વ્યતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા ને ક્રિયા એવ બાલવાદિક વસ્તુઓને ન્યૂન અથવા અતિરિક્ત (અધિક) પ્રમાણમાં પ્રતિષ્ઠાદિવ કરનારા મિધ્યાદર્શનરૂપ કારણને લીધે થાય છે, તે ક્રિયાને કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા ક્રિયા કહે છે જેમકે કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ એવ પોતાના આત્માને માટે જોવું માને છે કે હું શરીરરૂપ જ છું અથવા અનુપ્પર્યવ પ્રમાણરૂપ છું અથવા યથમાત્રરૂપ છું અથવા તન્દુલ માત્રરૂપ છું આ રીતે તે પોતાને ન્યૂન રૂપે જાણે છે ત્યારે કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ એવ પોતાને સર્વગ્યાપકરૂપ-અધિક રૂપે માને છે જેવા એવ દ્રાશ આ ક્રિયા થાય છે તથા તે ક્રિયા સિવાયનું મિધ્યાદર્શન ને ક્રિયામાં કારણભૂત કહેવ છે, તે ક્રિયાને તદ્વ્યતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન મત્યયા ક્રિયા કહે છે જેમકે-જોવું માનવું કે આત્મા છે જ નહીં ક્રિયામાં આ રીતે પણ દ્વિધિ

પુનરન્યથા ક્રિયાયા દ્વિવિધ્યમાહ—‘ દો કિરિયાઓ ’ ઇત્યાદિ । દ્વે ક્રિયે પ્રજ્ઞે । તદ્ યથા—દૃષ્ટિકા, પૃષ્ટિકા ચેતિ । દૃષ્ટં—દર્શન, વસ્તુ વા કારણત્વેન યસ્યામસ્તિ, સા દૃષ્ટિકા । દર્શનાર્થં યા ગતિક્રિયા સા દૃષ્ટિકા । યદ્વા—‘ દિદ્વિયા ’ ઇત્યસ્ય દૃષ્ટિજા ઇતિચ્છાયા । દૃષ્ટેર્જાતા દૃષ્ટિજા દર્શનાદ્ યઃ કર્મવન્ધરૂપો વ્યાપારઃ સા દૃષ્ટિજેત્યર્થઃ । તથા—‘ પૃષ્ટિકા ’ ઇતિ । પૃષ્ટં—પ્રશ્ન, વસ્તુ વા કારણત્વેન યસ્યમસ્તિ સા પૃષ્ટિકા । યદ્વા—‘ પુદ્વિયા ’ ઇત્યસ્ય ‘ પૃષ્ટિજા ’ ઇતિચ્છાયા । પૃષ્ટિઃ—પૃચ્છા, તતો જાતા પૃષ્ટિજા—સાવધપ્રશ્નજનિતો વ્યાપારઃ । તત્ર—દૃષ્ટિકા ક્રિયા દ્વિવિધા—જીવ દૃષ્ટિકા, અજીવદૃષ્ટિકા ચેતિ । અશ્વાદિદર્શનાર્થં ગચ્છતો

ક્રિયા મેં હસ પ્રકાર સે ખી દ્વિવિધતા આતી હૈ—એક દૃષ્ટિ કો લેકર ઔર દુસરો દૃષ્ટિ કો લેકર, જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ દૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ ઔર પૃષ્ટિ કો લેકર જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ પૃષ્ટિ કા ક્રિયા હૈ દૃષ્ટ દર્શન અથવા વસ્તુ જિસ ક્રિયા મેં કારણરૂપ સે હૈ વહ દૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ દર્શન કે લિયે જો ગતિ ક્રિયા હોતી હૈ વહ દૃષ્ટિકા હૈ અથવા “ દિદ્વિયા ” કો છાયા “ દૃષ્ટિજા ” ખી હો સકતી હૈ દર્શન સે દેખને સે જો કર્મવન્ધરૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ વહ દૃષ્ટિજા ક્રિયા હૈ પૃષ્ટિકા પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ કારણ રૂપ સે જિસ ક્રિયા મેં હોતા હૈ વહ પૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ અથવા—“ પુદ્વિયા ” ઇસકી સંસ્કૃત છાયા “ પૃષ્ટિજા ” એસી ખી હોતી હૈ પૃષ્ટિ કા અર્થ પૃચ્છા હૈ સાવધ પ્રશ્ન સે જનિત વ્યાપાર સે જો કર્મવન્ધ હોતા હૈ વહ પૃષ્ટિજા ક્રિયા હૈ દૃષ્ટિકા ક્રિયા દો પ્રકાર

ધતા સઘવી શકે છે—એક દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અને બીજી પૃષ્ટિથી અપેક્ષાએ. દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જે ક્રિયા થાય છે તેને દૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અને પૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જે ક્રિયા થાય છે તેને પૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે.

દૃષ્ટદર્શન અથવા વસ્તુના દર્શનરૂપ ક્રિયા જેમાં કારણરૂપ હોય છે, તે ક્રિયાને દૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે દર્શનને માટે જે ગતિક્રિયા તે થાય છે તે દૃષ્ટિકા ક્રિયા છે અથવા “ દિદ્વિયા ” ની છાયા “ દૃષ્ટિજા ” પણ થઈ શકે છે દર્શનથી અથવા ટેળવા રૂપ ક્રિયાથી જે કર્મવન્ધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને દૃષ્ટિજા ક્રિયા કહે છે પૃષ્ટિ એટલે પ્રશ્ન. પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ જે ક્રિયામાં કારણરૂપ હોય છે, તે ક્રિયાને પૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અથવા “ પુદ્વિયા ” આ પદની સંસ્કૃત છાયા “ પૃષ્ટિજા ” પણ થઈ શકે છે. પૃષ્ટિ એટલે પ્રશ્ન સાવધ પ્રશ્નથી જનિત વ્યાપાર દ્વારા જે કર્મવન્ધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને પૃષ્ટિજા ક્રિયા કહે છે દૃષ્ટિકા ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે (૧) જીવદૃષ્ટિકા અને (૨)

દર્શનમત્યયાઽપિ ક્રિયા દ્વિવિધા-કનાતિરિક્તમિધ્યાદર્શનપ્રત્યયા, તદ્વપતિરિક્ત મિધ્યાદર્શનપ્રત્યયા યતિ । કનમ્-સ્વપમાણતો ન્યૂનમ્, અતિરિક્ત-ઘટાઽધિક યજ્ઞીચાદિવસ્તુ તદ્વિપયકં મિધ્યાદર્શન, સદેવ પ્રત્યયાઃ-કારણ યસ્યાઃ સા કના તિરિક્તમિધ્યાદર્શનપ્રત્યયા । અય માવાઃ-શરીરપરિમાણમાત્રમાન કોઽપિ મિધ્યા દષ્ટિરનુષ્ઠપર્વપ્રમાણં વા યથમાત્ર વા યથામાકૃતાણ્ડુલમાત્ર વા ન્યૂનત્વેન જ્ઞાનાદિ, તયા-કોઽપ્યન્ય સર્વવ્યાપક વાઽધિકૃતયા જ્ઞાનાતીતિ । તથા — તદ્વપ-તિરિક્તમિધ્યાદર્શનપ્રત્યયા-સમાદૃ - કનાતિરિક્તમિધ્યાદર્શનાદ્ અતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન- ' નાસ્ત્યેવાત્મા ' इत्यादिमतरूप, પ્રત્યયાઃ-કારણ યસ્યાઃ સા તથા ।

પ્રત્યયા ક્રિયા બી દો પ્રકાર કી હોતી હૈ એક કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા ઓર દુસરી તદ્વપતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા જો કન અપને પ્રમાણ સે ન્યૂન અથવા અતિરિક્ત અધિક જોવાજોવાદિ વસ્તુ કો વિપય કરને ઘાટે મિધ્યાદર્શનરૂપ કારણ કો છેકર ક્રિયા હોતી હૈ વહ ક્રિયા કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા હૈ સાત્વર્ય કહને કા વહ હૈ કિ કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ જીવ અપને કો એસા જાનતા હૈ કિ મેં શરીરરૂપ હી હૈ અથવા અનુષ્ઠ પર્વ પ્રમાણરૂપ હૈ અથવા યથમાત્રરૂપ હૈ અથવા યથામાકૃત ત ન્ડુલમાત્રરૂપ હૈ હસ પ્રકાર ન્યૂનરૂપસે અપને કો જાનતા હૈ તથા કોઈ મિ-ધ્યાદષ્ટિ જીવ અપનેકો સર્વવ્યાપકરૂપ અધિકતાસે જાનતા હૈ માનતા હૈ વસકે વહ ક્રિયા હોતી હૈ તથા હસ ક્રિયા સે અતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન જિસ ક્રિયા કા કારણ હોતા હૈ વહ તદ્વપતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા હૈ જૈસે એસા માનના કિ આત્મા હૈ હી નહીં

પછી જો કોઈ છે (૧) કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા અને (૨) તદ્વપતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા જે ક્રિયા એવ અણુવાદિક વસ્તુઓને ન્યૂન અથવા અતિરિક્ત (અધિક) પ્રમાણમાં પ્રતિપાદિત કરનારા મિધ્યાદર્શનરૂપ કારણને કીધે યાવ છે, તે ક્રિયાને કનાતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે જેમકે કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ એવ પોતાના આત્માને ખાટે જોવું માને છે કે હું શરીરરૂપ જ છું અથવા અનુષ્ઠપર્વ પ્રમાણરૂપ છું અથવા યથમાત્રરૂપ છું અથવા ત હું ત માત્રરૂપ છું આ રીતે તે પોતાને ન્યૂન રૂપે જાણે છે ત્યારે કોઈ મિધ્યાદષ્ટિ એવ પોતાને સર્વવ્યાપકરૂપ-અધિક રૂપે માને છે એવા એવ કારણ આ ક્રિયા યાવ છે તથા તે ક્રિયા સિવાયનું મિધ્યાદર્શન જે ક્રિયામાં કારણનૂન હોય છે, તે ક્રિયાને તદ્વપતિરિક્ત મિધ્યાદર્શન પ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે જેમકે-જોવું માનવું કે આત્મા છે જ નહીં ક્રિયામાં આ રીતે પણ દ્વિવિ

પુનરન્યથા ક્રિયાયા દ્વિવિધ્યમાહ—‘ દો ક્રિયાઓ ’ ઇત્યાદિ । દ્વે ક્રિયે પ્રજ્ઞે । તદ્ યથા—દૃષ્ટિકા, પૃષ્ટિકા ચેતિ । દૃષ્ટં-દર્શનં, વસ્તુ વા કારણત્વેન યસ્યામસ્તિ, સા દૃષ્ટિકા । દર્શનાર્થં યા ગતિક્રિયા સા દૃષ્ટિકા । યદ્વા—‘ દિદૃષ્યા ’ ઇત્યસ્ય દૃષ્ટિજા ઇતિચ્છાયા । દૃષ્ટેર્જાતા દૃષ્ટિજા દર્શનાદ્ યઃ કર્મવન્ધરૂપો વ્યાપારઃ સા દૃષ્ટિજેત્યર્થઃ । તથા—‘ પૃષ્ટિકા ’ ઇતિ । પૃષ્ટં-પ્રશ્નઃ, વસ્તુ વા કારણત્વેન યસ્યમસ્તિ સા પૃષ્ટિકા । યદ્વા—‘ પુદૃષ્યા ’ ઇત્યસ્ય ‘ પૃષ્ટિજા ’ ઇતિચ્છાયા । પૃષ્ટિઃ—પૃચ્છા, તતો જાતા પૃષ્ટિજા—સાવચ્ચપ્રશ્નજનિતો વ્યાપારઃ । તત્ર—દૃષ્ટિકા ક્રિયા દ્વિવિધા—જીવ દૃષ્ટિકા, અજીવદૃષ્ટિકા ચેતિ । અશ્વાદિદર્શનાર્થં ગચ્છતો

ક્રિયા મેં હસ પ્રકાર સે ખી દ્વિવિધતા આતી હૈ—એક દૃષ્ટિ કો લેકર ઔર દ્સરો દૃષ્ટિ કો લેકર, જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ દૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ ઔર પૃષ્ટિ કો લેકર જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ પૃષ્ટિ કા ક્રિયા હૈ દૃષ્ટ દર્શન અથવા વસ્તુ જિસ ક્રિયા મેં કારણરૂપ સે હૈ વહ દૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ દર્શન કે લિયે જો ગતિ ક્રિયા હોતી હૈ વહ દૃષ્ટિકા હૈ અથવા “ દિદૃષ્યા ” કો છાયા “ દૃષ્ટિજા ” ખી હો સકતી હૈ દર્શન સે દેખને સે જો કર્મવન્ધરૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ વહ દૃષ્ટિજા ક્રિયા હૈ પૃષ્ટિકા પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ કારણ રૂપ સે જિસ ક્રિયા મેં હોતા હૈ વહ પૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ અથવા—“ પુદૃષ્યા ” ઇસકી સંસ્કૃત છાયા “ પૃષ્ટિજા ” એસી ખી હોતી હૈ પૃષ્ટિ કા અર્થ પૃચ્છા હૈ સાવચ્ચ પ્રશ્ન સે જનિત વ્યાપાર સે જો કર્મવન્ધ હોતા હૈ વહ પૃષ્ટિજા ક્રિયા હૈ દૃષ્ટિકા ક્રિયા દો પ્રકાર

ધતા સંભવી શકે છે—એક દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અને બીજી પૃષ્ટિથી અપેક્ષાએ. દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જે ક્રિયા થાય છે તેને દૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અને પૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જે ક્રિયા થાય છે તેને પૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે

દૃષ્ટદર્શન અથવા વસ્તુના દર્શનરૂપ ક્રિયા જેમાં કારણરૂપ હોય છે, તે ક્રિયાને દૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે દર્શનને માટે જે ગતિક્રિયા તે થાય છે તે દૃષ્ટિકા ક્રિયા છે અથવા “ દિદૃષ્યા ” ની છાયા “ દૃષ્ટિજા ” પણ થઈ શકે છે દર્શનથી અથવા દેખવા રૂપ ક્રિયાથી જે કર્મબંધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને દૃષ્ટિજા ક્રિયા કહે છે પૃષ્ટિ એટલે પ્રશ્ન. પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ જે ક્રિયામાં કારણરૂપ હોય છે, તે ક્રિયાને પૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અથવા “ પુદૃષ્યા ” આ પદની સંસ્કૃત છાયા “ પૃષ્ટિજા ” પણ થઈ શકે છે. પૃષ્ટિ એટલે પ્રશ્ન સાવચ્ચ પ્રશ્નથી જનિત વ્યાપાર દ્વારા જે કર્મબંધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને પૃષ્ટિજા ક્રિયા કહે છે દૃષ્ટિ

दर्शनप्रत्ययाऽपि क्रिया द्विविधा—ऊनातिरिक्तमिध्यादर्शनप्रत्यया, तद्व्यतिरिक्त
मिध्यादर्शनप्रत्यया चेति । ऊनम्—स्वपमाश्रितो न्यूनम्, व्यतिरिक्त—ततोऽधिक
यश्जीवादिवस्तु तद्विषयकं मिध्यादर्शनं, सदेव प्रत्ययाः—कारण यस्याः सा ऊना
तिरिक्तमिध्यादर्शनप्रत्यया । अयं माषः—शरीरपरिमाणमात्रमान कोऽपि मिध्या
दृष्टिरमुष्टपर्वप्रमाणं वा यथमात्रं वा दयामाकृताङ्गुलमात्रं वा न्यूनत्वेन जानाति,
तथा—कोऽप्यन्यः सर्वव्यापकं वाऽधिकतया जानातीति । तथा — तद्व्य-
तिरिक्तमिध्यादर्शनप्रत्यया—तस्माद् — ऊनातिरिक्तमिध्यादर्शनाद् व्यतिरिक्त
मिध्यादर्शन—' नास्तेषां आत्मा ' इत्यादिमतकथं, प्रत्ययः—कारणं यस्याः सा तथा ।

प्रत्यया क्रिया भी दो प्रकार की होती है एक ऊनातिरिक्त मिध्यादर्शन
प्रत्यया और दूसरी तद्व्यतिरिक्त मिध्यादर्शन प्रत्यया जो ऊन अपने
प्रमाण से न्यून अथवा अतिरिक्त अधिक जीवाजीवादि वस्तु को विषय
करने वाले मिध्यादर्शनरूप कारण को लेकर क्रिया होती है यह क्रिया
ऊनातिरिक्त मिध्यादर्शन प्रत्यया है सात्पर्य कहने का यह है कि कोई
मिध्यादृष्टि जीव अपने को ऐसा जानता है कि मैं शरीररूप ही हूँ
अथवा अङ्गुष्ठ पर्व प्रमाणरूप हूँ अथवा यथमात्ररूप हूँ अथवादयामात्र त
ङ्गुलमात्ररूप हूँ इस प्रकार न्यूनरूपसे अपने को जानता है तथा कोई मि-
ध्यादृष्टि जीव अपने को सर्वव्यापकरूप अधिकमासे जानता है मानता है
उसके यह क्रिया होती है तथा इस क्रिया से व्यतिरिक्त मिध्यादर्शन
जिस क्रिया का कारण होता है वह तद्व्यतिरिक्त मिध्यादर्शन प्रत्यया
क्रिया है जैसे ऐसा मानना कि आत्मा है ही नहीं

पक्ष में कोई है (१) ऊनातिरिक्त मिध्यादर्शन प्रत्यया अने (२) तद्व्यतिरिक्त
मिध्यादर्शन प्रत्यया के क्रिया एवं अलुपादिक वस्तुजाने न्यून अथवा
अतिरिक्त (अधिक) प्रमाणों प्रतिपादित करना मिध्यादर्शनरूप शरीरजाने
की प्रमाण है तो क्रियाने ऊनातिरिक्त मिध्यादर्शन प्रत्यया क्रिया करते हैं
के भेद है। मिध्यादृष्टि एवं चेताना आत्माने भाटे जेवुं माने है के हूँ
शरीररूप के हूँ अथवा अङ्गुष्ठरूप प्रमाणरूप के हूँ अथवा यथमात्ररूप के हूँ
अथवा तदुक्त मात्ररूप के हूँ आतीते ते चेताने न्यून हूँ जेवुं ते त्वादि
है। मिध्यादृष्टि एवं चेताने सर्वव्यापकरूप-अधिक हूँ माने है जेवुं एवं
द्वारा आ क्रिया माष है तथा ते क्रिया सिनायनुं मिध्यादर्शन के क्रियामां
कथयन्तुं है। ते क्रियाने तद्व्यतिरिक्त मिध्यादर्शन प्रत्यया क्रिया करते
हैं के भेद—जेवुं मानव के आत्मा है न ही। क्रियामा आतीते पक्ष द्विवि

પુનરન્યથા ક્રિયાયા દ્વૈવિધ્યમાહ—‘ દો કિરિયાઓ ’ ઇત્યાદિ । દ્વે ક્રિયે પ્રજ્ઞસે । તદ્ યથા—દૃષ્ટિકા, પૃષ્ટિકા ચેતિ । દૃષ્ટં—દર્શનં, વસ્તુ વા કારણત્વેન યસ્યામસ્તિ, સા દૃષ્ટિકા । દર્શનાર્થં યા ગતિક્રિયા સા દૃષ્ટિકા । યદ્વા—‘ દિદ્વિયા ’ ઇત્યસ્ય દૃષ્ટિજા ઇતિચ્છાયા । દૃષ્ટેર્જાતા દૃષ્ટિજા દર્શનાદ્ યઃ કર્મવન્ધરૂપો વ્યાપારઃ સા દૃષ્ટિજેત્યર્થઃ । તથા—‘ પૃષ્ટિકા ’ ઇતિ । પૃષ્ટં—પ્રશ્નઃ, વસ્તુ વા કારણત્વેન યસ્યમસ્તિ સા પૃષ્ટિકા । યદ્વા—‘ પુદ્વિયા ’ ઇત્યસ્ય ‘ પૃષ્ટિજા ’ ઇતિચ્છાયા । પૃષ્ટિઃ—પૃચ્છા, તતો જાતા પૃષ્ટિજા—સાવધપ્રશ્નજનિતો વ્યાપારઃ । તત્ર—દૃષ્ટિકા ક્રિયા દ્વિવિધા—જીવ દૃષ્ટિકા, અજીવદૃષ્ટિકા ચેતિ । અશ્વાદિદર્શનાર્થં ગચ્છતો

ક્રિયા મેં હસ પ્રકાર સે મી દ્વિવિધતા આતી હૈ—એક દૃષ્ટિ કો લેકર ઓર દૂસરો દૃષ્ટિ કો લેકર, જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ દૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ ઓર પૃષ્ટિ કો લેકર જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ પૃષ્ટિ કા ક્રિયા હૈ દૃષ્ટ દર્શન અથવા વસ્તુ જિસ ક્રિયા મેં કારણરૂપ સે હૈ વહ દૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ દર્શન કે લિયે જો ગતિ ક્રિયા હોતી હૈ વહ દૃષ્ટિકા હૈ અથવા “ દિદ્વિયા ” કો છાયા “ દૃષ્ટિજા ” મી હો સકતી હૈ દર્શન સે દેખને સે જો કર્મવન્ધરૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ વહ દૃષ્ટિજા ક્રિયા હૈ પૃષ્ટિકા પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ કારણ રૂપ સે જિસ ક્રિયા મેં હોતા હૈ વહ પૃષ્ટિકા ક્રિયા હૈ અથવા—“ પુદ્વિયા ” ઇસકી સંસ્કૃત છાયા “ પૃષ્ટિજા ” એસી મી હોતી હૈ પૃષ્ટિ કા અર્થ પૃચ્છા હૈ સાવધ પ્રશ્ન સે જનિત વ્યાપાર સે જો કર્મવન્ધ હોતા હૈ વહ પૃષ્ટિજા ક્રિયા હૈ દૃષ્ટિકા ક્રિયા દો પ્રકાર

ધતા સભવી શકે છે—એક દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ અને બીજી પૃષ્ટિથી અપેક્ષાએ. દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જે ક્રિયા થાય છે તેને દૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અને પૃષ્ટિની અપેક્ષાએ જે ક્રિયા થાય છે તેને પૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે

દૃષ્ટદર્શન અથવા વસ્તુના દર્શનરૂપ ક્રિયા જેમાં કારણરૂપ હોય છે, તે ક્રિયાને દૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે દર્શનને માટે જે ગતિક્રિયા તે થાય છે તે દૃષ્ટિકા ક્રિયા છે અથવા “ દિદ્વિયા ” ની છાયા “ દૃષ્ટિજા ” પણ થઈ શકે છે દર્શનથી અથવા દેખવા રૂપ ક્રિયાથી જે કર્મબંધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને દૃષ્ટિજા ક્રિયા કહે છે પૃષ્ટિ એટલે પ્રશ્ન. પ્રશ્ન અથવા વસ્તુ જે ક્રિયામાં કારણરૂપ હોય છે, તે ક્રિયાને પૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અથવા “ પુદ્વિયા ” આ પદની સંસ્કૃત છાયા “ પૃષ્ટિજા ” પણ થઈ શકે છે. પૃષ્ટિ એટલે પ્રશ્ન સાવધ પ્રશ્નથી જનિત વ્યાપાર દ્વારા જે કર્મબંધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને પૃષ્ટિજા ક્રિયા કહે છે દૃષ્ટિકા ક્રિયા બે પ્રકારની હોય છે. (૧) જીવદૃષ્ટિકા અને (૨)

યઃ કર્મણ્વચરૂપો વ્યાપાર સા ઝીવદષ્ટિકા । તથા-અગ્નીધાર્ના વિપ્ર કર્માદીનાં, વર્ણનાયં શરૂછતો યઃ કર્મણ્વચરૂપો વ્યાપારઃ સાઽઝીવદષ્ટિકા । एवं पृष्टिकाऽपि जीवाजीवमेवेन द्विविधा । रागद्वेषाभ्यां जीवविषये, अजीवविषये वा पृच्छतो यः कर्मण्चरूपो व्यापारः, सा जीवपृष्टिका अजीवपृष्टिका चेति ।

પુનરન્યયા ક્રિયાયા દ્વૈવિષ્યમાદ-‘દો ફિરિયામો’ ઇત્યાદિ । દ્વે ક્રિયે પ્રશ્નયે । તદ્ યયા-પ્રાતીતિકી, સામન્તોપનિપાતિકી । એવિ । યામ વસ્તુ પ્રતીત્ય-આધિત્ય યા ક્રિયા મન્વતિ સા પ્રાતીતિકી । તથા-સમન્તાત્-સર્વતઃ, ઉપનિગતઃ-લોકાનાં સયેલન, તથા મયા સામન્તોપનિપાતિકી । પ્રાતીતિકી ક્રિયા દ્વિવિધા-

કી હોતી હૈ एक जीवदृष्टिका और दूसरी अजीवदृष्टिका अद्ववादिकोंको देखने को जाते हुए जीव के जो कर्मण्चरूप व्यापार होता है वह जीव दृष्टिका क्रिया है तथा अजीव चित्र कर्मादिकों को देखने के लिये गाते हुए जीव के जो कर्मण्चरूप व्यापार होता है वह अजीवदृष्टि का क्रिया है इसी प्रकारसे पृष्टिका क्रिया भी जीव और अजीव के भेद से दो प्रकार की है रागद्वेष के वशावर्ती होकर जीव के विषय में एवं अजीव के विषय में पूछने वाले को जो कर्मण्चरूप व्यापार होना है वह जीव पृष्टिका और अजीवपृष्टिका क्रिया है ।

इस प्रकार से भी क्रिया में द्विप्रकारता है एक प्रातीतिकी और दूसरी सामन्तोपनिपातिकी बाह्यवस्तु की प्रतीति करके जो क्रिया होती है वह प्रातीतिकी क्रिया है लोकों के मध्य तरफ से मिलने पर जो वस्तुमें कर्मण्चरूप व्यापार होता है वह सामन्तोपनिपातिकी क्रिया है प्रती

અલ્પદૃષ્ટિકા. અધ્યાદિરૂપ સ્થૂળ વસ્તુને જોવાને માટે જતાં લઘુદ્વારા જે કમળંધરૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને લઘુદૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે તથા ચિત્રાદિ અલ્પ વસ્તુઓને જોવા જતાં લઘુદ્વારા જે કમળંધરૂપ વ્યાપાર થાય છે, તેને અલ્પદૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે એજ પ્રમાણે પૃષ્ટિકા ક્રિયાના પશ્ચ બે ભેદ છે (૧) લઘુપૃષ્ટિકા અને (૨) અલ્પપૃષ્ટિકા. રાગદ્વેષથી મુક્ત થઈને જીવને વિષે પ્રશ્ન પૂછનાર દ્વારા જે કમળંધરૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને લઘુપૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે અને એજ પ્રકારે અલ્પ વિષે પ્રશ્ન પૂછનાર જીવો દ્વારા જે કમળંધરૂપ વ્યાપાર થાય છે તેને અલ્પપૃષ્ટિકા ક્રિયા કહે છે

પ્રાતીતિકી ક્રિયા અને સામન્તોપનિપાતિકી ક્રિયાના ભેદથી પણ ક્રિયાના બે પ્રકાર પડે છે બાહ્ય વસ્તુની પ્રતીતિ કરીને જે ક્રિયા થાય છે તેને પ્રાતી તિકી ક્રિયા કહે છે બીજી તરફથી એકત્ર થવામાં લોકો દ્વારા જે કમળંધ

જીવપ્રાતીતિકી, અજીવપ્રાતીતિકી ચેતિ । તત્ર જીવં પ્રતીત્ય યઃ કર્મવન્ધરૂપો વ્યાપારઃ સા જીવપ્રાતીતિકી । અજીવં પ્રતીત્ય યો રાગદ્વેષજન્યઃ કર્મવન્ધઃ સા અજીવપ્રાતીતિકી । સામન્તોપનિપાતિકી ચાપિ દ્વિવિધા-જીવાજીવભેદાત્ । તથાહિ-જીવસામન્તોપનિપાતિકી અજીવસામન્તોપનિપાતિકી ચેતિ । કસ્યચિદ્ વલીર્વદઃ સુન્દરસ્તં ચ જનો યથા યથા પ્રલોકયતિ-પ્રગંસયતિ ચ, તથા, તત્સ્વામી હૃણ્યતીતિ તસ્ય જીવસામન્તોપનિપાતિકી ક્રિયા ભવતિ । તથા-અજીવં-સ્થાદિકં દૃષ્ટ્વા હૃણ્યતોઽજીવસામન્તોપનિપાતિકી ' ઇતિ ।

પુનરન્યથા ક્રિયાયા દ્વૈનિધ્યમાહ-' દો કિરિયાઓ ' ઇત્યાદિ । દ્વે ક્રિયે પ્રજ્ઞપ્તે । તદ્ યથા-સ્વાદસ્તિકો, નૈઘૃષ્ટિકી ચેતિ । સ્વદસ્તેન નિર્વૃત્તા સ્વાદસ્તિકી ।

તિકી ક્રિયા દો પ્રકાર કી હૈ-જીવપ્રાતીતિ કી ઓર અજીવપ્રાતીતિ કી જીવ કી પ્રતીતિ કરકે જો કર્મવન્ધ રૂપ વ્યાપાર હોતા હૈ વહ જીવ પ્રાતીતિકી ક્રિયા હૈ તથા અજીવ કો પ્રતીતિ કરકે જો રાગદ્વેષ જન્ય કર્મવન્ધ હોતા હૈ વહ અજીવ પ્રાતીતિકી ક્રિયા હૈ સામાન્તોપનિપાતિકી ક્રિયા બી દો પ્રકાર કી હૈ-એક જીવ સામાન્તોપનિપાતિ કી ઓર દૂસરી અજીવ સામાન્તોપનિપાતિકી કિસીકા વેલ આદિ સુન્દર હૈ ઉસે જૈસે ૨ મનુષ્ય દેખતાં હૈ વૈસે ૨ ઉસકી પ્રશંસા કરતા હૈ હસ સે ઉસકા સ્વામી અધિક હર્ષિત હોતા હૈ હસ તરહ સે ઉસકે જીવ સામાન્તોપનિપાતિકી ક્રિયા હોતી હૈ તથા અજીવ સ્થાદિક રૂપ પદાર્થ કો દેખકર હર્ષ માનને વાલે જીવ કે અજીવ સામાન્તોપનિપાતિકી ક્રિયા હોતી હૈ

૩૫ વ્યાપાર થાય છે તેને સામન્તોપનિપાતિકી ક્રિયા કહે છે. પ્રાતીતિકી ક્રિયા બે પ્રકારની છે-(૧) જીવપ્રાતીતિકી અને (૨) અજીવ પ્રાતીતિકી. જીવની પ્રતીતિ કરીને જે કર્મબંધ ૩૫ વ્યાપાર થાય છે તેને જીવપ્રાતીતિકી ક્રિયા કહે છે તથા અજીવની પ્રતીતિ કરીને જે રાગદ્વેષજન્ય કર્મબંધ થાય છે તેને અજીવ પ્રાતીતિકી ક્રિયા કહે છે સામન્તોપનિપાતિકી ક્રિયાનાં પણ એવાં જ બે ભેદ છે-(૧) જીવ સામન્તોપનિપાતિકી અને (૨) અજીવ સામન્તોપનિપાતિકી જેમકે કાઠનો બળદ સુદર છે જે જે મનુષ્યો તેને ભેવે છે તે તે મનુષ્ય તેની પ્રશંસા કરે છે તેથી તે બળદનો માલિક ખુશ થાય છે આ રીતે તેના દ્વારા જીવસામન્તોપનિપાતિકી ક્રિયા થાય છે તથા અજીવ સ્થ આદિ વસ્તુને ભેદને હર્ષ પામનાર વ્યક્તિ દ્વારા અજીવ સામન્તોપનિપાતિકી

સ્વહસ્તગૃહીતમીવાદિના जीवं मारयत। क्रिया भवति । तथा-निसर्जन-निसृष्टं क्षेपणमित्यर्थ । तत्र मया नैसृष्टिकी, निसृष्टिं कुर्वतो यः कर्मबन्धः सा नैसृष्टिकी निसर्ग एव वा नैसृष्टिकी । स्वाहस्तिकी क्रिया त्रिविधा-मीवस्वाहस्तिकी, मयी वस्वाहस्तिकी चेति । यत् खलु स्वहस्तगृहीतेन जीवेन जीवं हन्ति, सा नीवस्वाहस्तिकी । यत् खलु स्वहस्तगृहीतेनैव अजीवेन-खट्वादिना जीवं मारयति, सा अजीवस्वाहस्तिकी । अथवा स्वहस्तेन जीवताडन जीवस्वाहस्तिकी, अजीवताडन

हम प्रकार से दो क्रियाएँ कही गई हैं एक स्वाहस्तिकी और दूसरी नैसृष्टिकी जीव को अपने हाथसे पकड़कर उसके द्वारा जीवको मरवाने वाले जीव को जो कर्मबन्ध रूप व्यापार होता है यह स्वाहस्तिकी क्रिया है इधर उधर वस्तु को अनामोग पूर्वक रखने वाले जीव को जो कर्म बन्ध होता है, यह नैसृष्टिकी क्रिया है अथवा स्वभावतः प्रतिसमय जो कर्म का बन्ध होता है यह नैसृष्टिकी क्रिया है स्वाहस्तिकी क्रिया दो प्रकार की है-एक जीव स्वाहस्तिकी और दूसरी अजीव स्वाहस्तिकी अपने हाथ द्वारा पकड़े हुए जीव से जो दूसरे जीव को मरवाता है वह जीव स्वाहस्तिकी क्रिया है अथवा-अपने हाथ से जीव को पकड़ कर दूसरे जीव को उससे मारता है वह स्वाहस्तिकी क्रिया है जैसे कोई एक जीव बैठा हो और उसके माथे से दूसरे जीव का माथा पकड़कर लोग मार देते हैं यही स्वाहस्तिकी क्रिया है अपने हाथ में गृहीत अजीव तत्त्वार

સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા અને નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયાના લેહથી પણ ક્રિયા બે પ્રકારની થતી છે એવને પોતાના હાથથી પકડીને તેના દ્વારા એવને મરવાનાર એવને બે કર્મબંધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે, તેને સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે વસ્તુને અનામોગપૂર્વક બહાર તરફ રાખનાર એવ દ્વારા બે કર્મબંધ થાય છે, તેને નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા કહે છે અથવા સ્વભાવતઃ પ્રતિ સમય બે કર્મને બંધ થાય છે તેને નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા કહે છે સ્વાહસ્તિકી ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે બે છે

(૧) એ સ્વાહસ્તિકી અને (૨) અજીવ સ્વાહસ્તિકી. પોતાના હાથથી પકડેલા એવ વડે બે બીજા એવાની હત્યા કરાવવામાં આવે છે તે ક્રિયાને એ સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે અથવા પોતાના હાથથી કોઈ એવને પકડવામાં આવે અને તે એવ વડે કોઈ બીજા એવને મારવામાં આવે તો તે ક્રિયાને સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે જેમકે કોઈ જોકે એવ બેઠેલા હોય તેના માથાને બીજા કોઈ એવના માથા સાથે બહાળીને મારવામાં આવે તો તે ક્રિયાને એ સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે પોતાના હાથમાં અડધું કરેલ અજીવ તત્ત્વવાર આદિ

તુ અजीवस्वाहस्तिकी । एवं नैसृष्टिक्यपि द्विविधा-जीवनैसृष्टिकी, अजीवनै-
सृष्टिकी चेति । राजादीनामाज्ञया जलस्य यन्त्रादिभिर्निसर्जनं जीवनैसृष्टिकी ।
यत्तु वाणादीनां धनुरादिभिर्निसर्जनं अजीवनैसृष्टिकी ।

पुनरन्यथा क्रियाया द्वैविध्यमाह-‘ दो किरियाओ ’ इत्यादि । द्वे क्रिये
प्रज्ञप्ते । तद् यथा-आज्ञापनिका, वैदारणिका चेति । आज्ञापनम्=आदेशस्तस्येयम्
आज्ञापनी सैवाज्ञापनिका, तज्जनितः कर्मबन्ध इत्यर्थः । तथा-विदारणस्येयं वैदा-
रणी, सैव वैदारणिका । तत्राज्ञापनी द्विविधा-जीवाऽऽज्ञापनिका, अजीवाऽऽज्ञाप-

आदि से जो जीव को मारता है वह अजीव स्वाहस्तिकी क्रिया है
अथवा अपने हाथ से ही जीव का ताड़न करना यह स्वाहस्तिकी क्रिया
है और अजीव का ताड़न करना यह अजीव स्वाहस्तिकी क्रिया है
नैसृष्टिकी क्रिया भी दो प्रकार की है एक जीवनैसृष्टिकी और दूसरी
अजीवनैसृष्टिकी राजादिकों की आज्ञा से जल का यन्त्रादिकों द्वारा
निकालना यह जीव नैसृष्टिकी क्रिया है तथा बाण आदिकों का धनुष
आदि पर चढ़ाकर छोड़ना इसका नाम अजीव नैसृष्टिकी क्रिया है इस
प्रकार से भी क्रिया दो प्रकार की होती है एक आज्ञापनिका और
दूसरी वैदारणिका आज्ञापन नाम आदेशका है इस आदेशजन्य क्रिया
से जो कर्मबन्ध होता है वह आज्ञापनिकी क्रिया है तथा विदारणजन्य
क्रिया से जो कर्मबन्ध होता है वह वैदारणिका क्रिया है इनमें आज्ञाप-
निका क्रिया दो प्रकारकी है जीव आज्ञापनिका और अजीवआज्ञाप-

વડે જીવોને મારવાની જે ક્રિયા થાય છે તેને અજીવસ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે
છે અથવા પોતાના હાથથી જ જીવને મારવો તે જીવસ્વાહસ્તિકી ક્રિયા છે
અને કોઈ અજીવનુ તાડન કરવું તે અજીવસ્વાહસ્તિકી ક્રિયા છે એજ પ્રમાણે
નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયાના પણ બે ભેદ પડે છે-(૧) જીવ નૈસૃષ્ટિકી અને (૨) અજીવ
નૈસૃષ્ટિકી રાજાદિની આજ્ઞાથી યત્રાદિ દ્વારા જળને બહાર કાઢવું તે જીવનૈસ-
ૃષ્ટિકી ક્રિયા છે તથા બાણ આદિને ધનુષપર ચઢાવીને છોડવા તે અજીવનૈસ-
ૃષ્ટિકી ક્રિયા છે

ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર પણ પડે છે-(૧) આજ્ઞાપનિકા ક્રિયા,
(૨) વૈદારણિકા ક્રિયા. આજ્ઞાપન એટલે આદેશ આ આદેશજન્ય ક્રિયા દ્વારા
જે કર્મબંધ થાય છે તેને આજ્ઞાપનિકી ક્રિયા કહે છે તથા વિદારણજન્ય
ક્રિયાથી જે કર્મબંધ થાય છે તેને વૈદારણિકા ક્રિયા કહે છે આજ્ઞાપનિકા ક્રિયા
બે પ્રકારની હોય છે-(૧) જીવ આજ્ઞાપનિકા અને (૨) અજીવ આજ્ઞાપનિકા.

સ્વસ્ત્યુદીતજીવાદિના જીવ મારણતઃ ક્રિયા મયતિ । તથા-નિસર્જન-નિષ્ટ
 હેષણમિત્યર્થઃ । તપ્ત મવા નૈસૃષ્ટિકી, નિસૃષ્ટિ કુર્વતો યઃ કર્મવન્ધ સા નૈસૃષ્ટિકી
 નિસર્ગ એવ તા નૈસૃષ્ટિકી । સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા ક્રિવિધા-જીવસ્વાહસ્તિકી, મત્રી
 પસ્વાહસ્તિકી ચેતિ । યત્ સ્વલ્લ સ્વસ્ત્યુદીતેન જીવેન જીવં હન્તિ, સા જીવસ્વા-
 હસ્તિકી । યત્ સ્વલ્લ સ્વસ્ત્યુદીતૈવ અજીવેન-સ્વાદિના જીવ મારણતિ, સા
 અજીવસ્વાહસ્તિકી । અથવા સ્વાહસ્તેન જીવતાદન જીવસ્વાહસ્તિકી, અજીવતાદન

इस प्रकार से दो क्रियाएँ कही गई हैं एक स्वाहस्तिकी और दूसरी
 नैसृष्टिकी जीव को अपने हाथसे पकड़कर उसके द्वारा जीवको मरवाने
 वाले जीव को जो कर्मवन्ध रूप व्यापार होता है यह स्वाहस्तिकी क्रिया
 है इधर उधर वस्तु को अनामोग पूर्वक रखने वाले जीव को जो कर्म
 पच होता है, यह नैसृष्टिकी क्रिया है अथवा स्वभायतः प्रतिसमय जो
 कर्म का पच होता है यह नैसृष्टिकी क्रिया है स्वाहस्तिकी क्रिया दो
 प्रकार की है-एक जीव स्वाहस्तिकी और दूसरी अजीव स्वाहस्तिकी अपने
 हाथ द्वारा पकड़े हुए जीव से जो दूसरे जीव को मरवाता है वह जीव
 स्वाहस्तिकी क्रिया है अथवा-अपने हाथ से जीव को पकड़ कर दूसरे
 जीव को उससे मारता है वह स्वाहस्तिकी क्रिया है जैसे कोई एक जीव
 घैठा हो और उसके माथे से दूसरे जीव का माथा पकड़कर लोग मार
 देते हैं यही स्वाहस्तिकी क्रिया है अपने हाथ में ग्रहीत अजीव तलवार

સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા અને નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયાના ચોરથી પચ્ચ ક્રિયા બે પ્રકારની
 કહી છે એવને પોતાના હાથથી પકડીને તેના દ્વારા એવને મરણનાર એવને
 એ કર્મવન્ધ રૂપ વ્યાપાર થાય છે, તેને સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે વસ્તુને
 અનામોગપૂર્વક બંધી તરીકે રાખનાર એવ દ્વારા એ કર્મવન્ધ થાય છે, તેને
 નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા કહે છે અથવા સ્વભાવતઃ પ્રતિ સમય એ કર્મને જન્મ થાય
 છે તેને નૈસૃષ્ટિકી ક્રિયા કહે છે સ્વાહસ્તિકી ક્રિયાના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે

(૧) એવ સ્વાહસ્તિકી અને (૨) અએવ સ્વાહસ્તિકી. પોતાના હાથથી
 પકડેલા એવ વડે એ જીવ એવોની હત્યા કરાવનારમાં આવે છે તે ક્રિયાને
 એવ સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે અથવા પોતાના હાથથી કોઈ એવને પકડવામાં
 આવે અને તે એવ વડે કોઈ જીવ એવને મારવામાં આવે તો તે ક્રિયાને
 સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે જેમકે કોઈ જોકે એવ બેઠેલા હોય તેના માથાને
 જીભ કોઈ એવના માથા સાથે બંધાવીને મારવામાં આવે તો તે ક્રિયાને એવ
 સ્વાહસ્તિકી ક્રિયા કહે છે પોતાના હાથમાં પ્રકળ કરેલ અએવ તલવાર આદિ

પાત્રાદિવિષયે ગ્રહણતા-અનાયુક્તાઽઽદાનતા । તથા-અનાયુક્તસ્યૈવ વસ્ત્રપાત્રાદિ-
વિષયા પ્રમાર્જનતા-અનાયુક્તપ્રમાર્જનતા । અનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા=ઇહલોકપરલોકા-
પાયભયરહિતસ્ય યા ક્રિયા ભવતિ, સાઽપિ ક્રિયા દ્વિવિધા-આત્મશરીરાનવકા-
ઙ્ક્ષાપ્રત્યયા, પરશરીરાનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા ચેતિ । યઃ સ્વલુ સ્વશરીરાપેક્ષયા અભાવેન
સ્વશરીરસ્યાદ્વિશેષચ્છેદનકારકકર્માણિ નપુંસકત્વાદિજનકાનિ કરોતિ, તસ્ય ક્રિયા
આત્મશરીરાનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા ભવતિ । યસ્તુ પરશરીરસ્ય વલીવર્દાદેરઙ્ગચ્છેદનાદિ-
કરાણિ કર્માણિ કરોતિ, તસ્ય ક્રિયાપરશરીરાનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા ભવતિ ।

અનાયુક્તદાનતારૂપ ક્રિયા હૈ તથા ઉપયોગ કી અસ્થિરતા મેં હી જો
વસ્ત્રપાત્રાદિકોં કી પ્રમાર્જના રૂપ ક્રિયા કી જાતી હૈ વહ અનાયુક્ત
પ્રમાર્જના ક્રિયા હૈ ઇહલોક એવં પરલોક કે અપાય એવં ભય સે વર્જિત
હુએ જીવ કી જો ક્રિયા હૈ વહ અનવકાંક્ષા ક્રિયા હૈ યહ ક્રિયા મી દો
પ્રકાર કી હોતી હૈ એક આત્મશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા ઓર દૂસરી પર-
શરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા અપને શરીર કી અપેક્ષા કિયે વિના હી અપને
શરીર કે હી અદ્વિશેષોં કા છેદનકારકકર્મ જો કિ નપુંસકતા આદિ
જનક હોના હૈ કરતા હૈ ઉસકી ક્રિયા આત્મશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા હૈ
જો વલીવર્દાદિરૂપ પરશરીરકે છેદનકારકકર્મો-દામ લગાનેરૂપ અર્થાત્
તપાઈ હુઈ લોહ શાલાકા સે અંકિત કરનેરૂપ આદિ લગાનેરૂપ
કાર્યોં કો કરતા હૈ ઉસકો પરશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા ક્રિયા હોતી હૈ ઇસ
પ્રકાર સે મી ક્રિયા દો પ્રકાર કી હોતી હૈ એક પ્રેમ પ્રત્યયા ઓર દૂસરી
દ્વેષ પ્રત્યયા ક્ષાયાલોભ રૂપ રાગ જિસકા કારણ હોતા હૈ વહ પ્રેમપ્રત્યયા

પાત્ર આદિને ગ્રહણ કરવા રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તેને અનાયુક્ત આદાનતા
રૂપ ક્રિયા કહે છે. તથા ઉપયોગની અસ્થિરતામા જે વસ્ત્ર, પાત્રાદિકેની પ્રમા-
ર્જના કરવા રૂપ ક્રિયા થાય છે તેને અનાયુક્ત પ્રમાર્જનતા ક્રિયા કહે છે.
આલોક અને પરલોકના અપાય અને ભયથી રહિત જીવની જે ક્રિયા હોય છે
તેને અનવકાંક્ષા ક્રિયા કહે છે. તેના પણ બે પ્રકાર છે-(૧) આત્મશરીરા નવકાંક્ષા
પ્રત્યયા, અને (૨) પરશરીરાનવકાંક્ષા પ્રત્યયા પોતાના શરીરની અપેક્ષા (દરકાર)
કર્યા વિના પોતાનાં જ અંગવિશેષોનું છેદન કરવા રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તેને
આત્મશરીરાનવકાંક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે. જેમકે નપુંસક જનવાની ક્રિયા.

બળદ આદિ પરશરીરોને છેદવાની-તેમને ડામ દેવાની ખસી કરવાની,
નાથવાની આદિ ક્રિયા કરનાર વ્યક્તિ પરશરીરાનવકાંક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા કરે છે.

પ્રેમપ્રત્યયા અને દ્વેષપ્રત્યયાના લેહથી પણ ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે.
માયા લોભરૂપ રાગ જે ક્રિયાના કારણરૂપ હોય છે તે ક્રિયાને પ્રેમપ્રત્યયા ક્રિયા

નિકા એવિ । જીવવિષય આજ્ઞાપયતઃ—ક્રિયા જીવાજ્ઞાપનિકા । એવમજીવવિષય અજીવાજ્ઞાપનિકા । તથા—જીવમજીવં તા વિદારયતિ—સ્ફોટયતિ યસ્તસ્ય ક્રિયા જીવવૈદારિકા, અજીવયૈદારિકા વા મવતિ । એતદ્ સર્વં નૈસર્ગિકી વર્ણનવદ્ બોધ્યમ્ ।

પુનરન્યયા—ક્રિયાયા દ્વૈવિધ્યમાદ—‘દો કિરિયામો’ इत्यादि । દો ક્રિય પ્રકારે । તદ્ યથા—અનામોગપ્રત્યયા, અનવકાંક્ષાપ્રત્યયા એવિ । અનામોગઃ—અજ્ઞાન, પ્રત્યયઃ—કારણ યસ્યાઃ સા અનામોગપ્રત્યયા । તથા—અનવકાંક્ષા સ્વશરીરાચનપેક્ષત્, સૈષ પ્રત્યયો યસ્યાઃ સાડનવકાંક્ષાપ્રત્યયા । અનામોગપ્રત્યયાક્રિયા દ્વિવિધા — અનાયુક્તાડ્ઽદાનતા, અનાયુક્તમાર્જનતા એવિ । અનાયુક્તઃ—અનામોગરાત્, અયુગ્યુક્ત इत्यर्थः, તસ્યાડ્ઽદાનતા — વસ્તુ

નિકા જીવ કે વિષય મેં આજ્ઞા દેનેવાલેકો જીવાજ્ઞાપનિકા ક્રિયા લગતી હૈ તથા અજીવ કે વિષય મેં આજ્ઞા દેનેવાલેકો અજીવાજ્ઞાપનિકા ક્રિયા લગતી હૈ જીવ તા એ અજીવ તા વિદારણ કરતે હુપ જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ જીવ વૈદારણિકી ઓર અજીવયૈદારિકી ક્રિયા હૈ વહ તમ વર્ણન નૈસર્ગિકી ક્રિયા કે વર્ણન જેસા હી જાનના વાહિયે હસ પ્રકાર સે મી ક્રિયા ઘો પ્રકાર કી હોતી હૈ એક અનામોગપ્રત્યયા ઓર વૈસરી અનવ કાંક્ષાપ્રત્યયા જિસ વિષય તા કારણ અનામોગ અજ્ઞાન હોતા હૈ વહ ક્રિયા અનામોગપ્રત્યયા હોતી હૈ તથા સ્વશરીર આદિ કી અનપેક્ષા જિસ ક્રિયા તા કારણ હોતી હૈ વહ અનવકાંક્ષા ક્રિયા હૈ હનમેં અના મોગપ્રત્યયા ક્રિયા ઘો પ્રકાર કી હોતી હૈ એક અનાયુક્તાડ્ઽદાનતારૂપ ઓર વૈસરી અનાયુક્ત માર્જનતારૂપ, જિસકા ઉપયોગ સ્થિર ન હો પેસે વ્યક્તિ કી વસ્તુપાત્ર આદિ કો ગ્રહણ કરને રૂપ જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ

અવના વિષયમાં આજ્ઞા દેનારને અવજ્ઞાપનિકા ક્રિયાજન્ય હોય છે, તથા અઅવના વિષયમાં આજ્ઞા દેનાર અવને અઅવજ્ઞાપનિકા ક્રિયાજન્ય હોય છે એ અવનું અને અઅવનું વિદારણ કરતી વખતે જે ક્રિયા થાય છે તેને અનુ ક્રમે અવ વૈદારણિકી અને અઅવ વૈદારણિકી ક્રિયા કહે છે આ સમગ્ર વર્ણન નૈસર્ગિકી ક્રિયાના વર્ણન પ્રમાણે સમજવું

ક્રિયાના નીચે મુજબના બે પ્રકારો થયું પડે છે — (૧) અનાયોગ પ્રત્યયા અને (૨) અનવકાંક્ષા પ્રત્યયા જે ક્રિયાનું કારણ અનાયોગ અજ્ઞાન હોય છે તે ક્રિયાને અનાયોગપ્રત્યયકા ક્રિયા કહે છે, તથા સ્વશરીર આદિની અનપેક્ષા જે ક્રિયામાં કારણભૂત હોય છે તે ક્રિયાને અનવકાંક્ષા ક્રિયા કહે છે તેમજની જે અનાયોગપ્રત્યયા ક્રિયા છે તેને પ્રકારની છે—(૧) અનાયુક્ત આદા નતા રૂપ અને (૨) અનાયુક્ત માર્જનતા રૂપ. ઉપયોગની અસ્થિતિમાં વજ,

પાત્રાદિવિષયે ગ્રહણતા-અનાયુક્તાઽઽદાનતા । તથા-અનાયુક્તસ્યૈવ વસ્ત્રપાત્રાદિ-
વિષયા પ્રમાર્જનતા-અનાયુક્તપ્રમાર્જનતા । અનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા=ઇહલોકપરલોકા-
પાયમયરહિતસ્ય યા ક્રિયા ભવતિ, સાઽપિ ક્રિયા દ્વિવિધા-આત્મશરીરાનવકા-
ઙ્ક્ષાપ્રત્યયા, પરશરીરાનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા ચેતિ । યઃ સ્વલુ સ્વશરીરાપેક્ષયા અભાવેન
સ્વશરીરસ્યાઽઽવિશેષછેદનકારકકર્માણિ નપુંસકત્યાદિજનકાનિ કરોતિ, તસ્ય ક્રિયા
આત્મશરીરાનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા ભવતિ । યસ્તુ પરશરીરસ્ય વલીવર્દાદેરઙ્ગછેદનાદિ-
કારાણિ કર્માણિ કરોતિ, તસ્ય ક્રિયાપરશરીરાનવકાઙ્ક્ષાપ્રત્યયા ભવતિ ।

અનાયુક્તદાનતારૂપ ક્રિયા હૈ તથા ઉપયોગ કી અસ્થિરતા મૈં હી જો
વસ્ત્રપાત્રાદિકૌં કી પ્રમાર્જના રૂપ ક્રિયા કી જાતી હૈં વહ અનાયુક્ત
પ્રમાર્જના ક્રિયા હૈં ઇહલોક એવં પરલોક કે અપાય એવં અય સે વર્જિત
હુએ જીવ કી જો ક્રિયા હૈં વહ અનવકાંક્ષા ક્રિયા હૈં યહ ક્રિયા મીં દો
પ્રકાર કી હોતી હૈં એક આત્મશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા ઓર દૂસરી પર-
શરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા અપને શરીર કી અપેક્ષા કિયે વિના હી અપને
શરીર કે હી અઽવિશેષૌં કા છેદનકારકકર્મ જો કિ નપુંસકતા આદિ
જનક હોના હૈં કરતા હૈં ઉસકી ક્રિયા આત્મશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા હૈં
જો વલીવર્દાદિરૂપ પરશરીરકે છેદનકારકકર્મો-દામ લગાનેરૂપ અર્થાત્
તપાઈ હુઈ લોહ શલાકા સે અંકિત કરનેરૂપ આદિ લગાનેરૂપ
કાર્યો કો કરતા હૈં ઉસકો પરશરીરાનવકાંક્ષાપ્રત્યયા ક્રિયા હોતી હૈં ઇસ
પ્રકાર સે મીં ક્રિયા દો પ્રકાર કી હોતી હૈં એક પ્રેમ પ્રત્યયા ઓર દૂસરી
દ્વેષ પ્રત્યયા ક્ષાયાલોભ રૂપ રાગ જિસકા કારણ હોતા હૈં વહ પ્રેમપ્રત્યયા

પાત્ર આદિને ગ્રહણ કરવા રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તેને અનાયુક્ત આદાનતા
રૂપ ક્રિયા કહે છે. તથા ઉપયોગની અસ્થિરતામા જે વસ્ત્ર, પાત્રાદિકોની પ્રમા-
ર્જના કરવા રૂપ ક્રિયા થાય છે તેને અનાયુક્ત પ્રમાર્જનતા ક્રિયા કહે છે.
આલોક અને પરલોકના અપાય અને ભયથી રહિત જીવની જે ક્રિયા હોય છે
તેને અનવકાંક્ષા ક્રિયા કહે છે. તેના પણ બે પ્રકાર છે-(૧) આત્મશરીરા નવકાંક્ષા
પ્રત્યયા, અને (૨) પરશરીરાનવકાંક્ષા પ્રત્યયા પોતાના શરીરની અપેક્ષા (દરકાર)
કર્યા વિના પોતાનાં જ અંગવિશેષોનું છેદન કરવા રૂપ જે ક્રિયા થાય છે તેને
આત્મશરીરાનવકાંક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે. જેમકે નપુંસક જાનવાની ક્રિયા.

બળદ આદિ પરશરીરોને છેદવાની-તેમને હામ દેવાની ખસી કરવાની,
નાથવાની આદિ ક્રિયા કરનાર વ્યક્તિ પરશરીરાનવકાંક્ષા પ્રત્યયા ક્રિયા કરે છે.

પ્રેમપ્રત્યયા અને દ્વેષપ્રત્યયાના લેહથી પણ ક્રિયા બે પ્રકારની કહી છે.
માયા લોભરૂપ રાગ જે ક્રિયાના કારણરૂપ હોય છે તે ક્રિયાને પ્રેમપ્રત્યયા ક્રિયા

પુનઃ પ્રકારાન્તરેણ ક્રિયાયા દ્વિવિધ્યમાહ-‘દો ફિરિયાઓ’ इत्यादि । द्वे क्रिमे मङ्गले । तद् यथा-प्रेमप्रत्यया, द्वेषप्रत्यया चेति । प्रेमाः-रागः, मायालोमरूपं स प्रत्ययः-कारण यस्याः सा प्रेमप्रत्यया । द्वेषः-क्रोधमानरूपः स प्रत्ययः कारण यस्याः सा द्वेषप्रत्यया । प्रेमप्रत्यया क्रिया द्विविधा-मायाप्रत्यया लोमप्रत्यया चेति । तथा-द्वेषप्रत्ययाऽपि द्विविधा-क्रोधप्रत्यया मानप्रत्यया चेति । एतत् सुगमम् ॥ सू० १॥

मूल्म्-दुविहा गरिहा पञ्चत्ता, तं जहा-मणसा वेगे गरिहइ । वयसा वेगे गरिहइ अहसा गरिहा दुविहा पञ्चत्ता । त जहा-दोह वेगे अरु गरिहइ, रहस्स वेगे गरिहइ ॥ सू० ५ ॥

छाया-द्विविधा गर्हा मङ्गला । तद् यथा-मनसा वा एको गर्हते । प्रपसा वा एको गर्हते । अथवा गर्हा द्विविधा-मङ्गला । तद् यथा-दीर्घा वा एका मङ्गा गर्हते । इत्थां वा एकः मङ्गा गर्हते ॥ सू० ५ ॥

ટોકા-‘દુવિહા ગરિહા’ इत्यादि—

गर्हा-गर्हणं, पापस्य प्रकाशनम् । सा च स्वविषयिका परविषयिका चेति द्विविधा । सा पुनर्द्वैव्यमात्रमन्त्रेण द्विविधा । तत्र द्रव्यगर्हा-मिथ्यादृष्टिकृता, उप

क्रिया है तथा क्रोधमान रूप द्वेष जिसका कारण होता है वह द्वेष प्रत्यया क्रिया है प्रेमप्रत्यया क्रिया दो प्रकारकी होती है एक मायाप्रत्यया और दूसरी लोम प्रत्यया तथा द्वेषप्रत्यया क्रिया भी दो प्रकारकी होती है एक क्रोधप्रत्यया और दूसरी मानप्रत्यया यह सब सुगम है ॥ सू० ४॥

દુવિહા ગરિહા પણત્તા इत्यादि ॥ ५ ॥

टोकार्य-गर्हा दो प्रकारकी कही गई है पापका प्रकाशन करना इसका नाम गर्हा है वह गर्हा स्वविषयिका और पर विषयिका के भेद से दो प्रकार की कही गई है तथा द्रव्य गर्हा और मात्रगर्हा के भेद से भी

કહે છે ક્રોધમાન રૂપ દ્વેષ એ ક્રિયામાં કારણબૂત હોય છે તે ક્રિયાને દ્વેષપ્રત્યયા ક્રિયા કહે છે પ્રેમપ્રત્યયા ક્રિયાના બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) માયાપ્રત્યયા અને (૨) લોમપ્રત્યયા દ્વેષપ્રત્યયા ક્રિયાના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ પડે છે (૧) ક્રોધપ્રત્યયા અને (૨) માનપ્રત્યયા. તેમના અર્થ સરળ હોવાથી વધુ સ્પષ્ટતાની જરૂર નથી ॥ સૂ० ૪ ॥

“दुविहा गरिहा पणत्ता” इत्यादि ॥ ५ ॥

મહા બે પ્રકારની છે પાપનું પ્રકાશન કરવું તેનું નામ મહા છે તે મહાના સ્વવિષયિકા અને પરવિષયિકા નામના બે ભેદ પડે છે તથા દ્રવ્યમહા અને માત્રમહાના ભેદથી પણ તેના બે પ્રકાર પડે છે મિથ્યાદૃષ્ટિ એવા દ્વારા એ

યોગવર્જિતસમ્યગ્દષ્ટિકૃતા ચ ભવતિ । સા ચાપ્રધાનગર્હા, દ્રવ્યશબ્દસ્યાપ્રધાનાર્થ-
ત્વાત્ । ઉક્તં ચ—

અપ્પાહન્નેઽવિ ર્હં, કત્થરૂ દિટ્ઠો હુ દવ્વસદો ત્તિ ।

અંગારમદ્દઓ જહ, દવ્વાયરિઓ સયાઽભવ્વો ॥ ૧ ॥

છાયા—અપ્રાધાન્યેઽપિ ર્હં, કત્થતે દૃષ્ટ એવ દ્રવ્યશબ્દ ઇતિ ।

અદ્વારમર્દકો યથા, દ્રવ્યાચાર્યઃ સદાઽભવ્યઃ ॥ ૧ ॥

ઉપયોગયુક્તસ્ય સમ્યગ્દષ્ટેસ્તુ ભાવગર્હા ભવતીત્યેવં ચતુર્વિધા ગર્હા । યદ્વા-
ગર્હણીય ભેદાદ્ ગર્હા વહુવિધા ભવતિ । પરંત્વત્ર કરણાપેક્ષયા ગર્હા દ્વિવિધા
પ્રોચ્યતે—‘મળસા વેગે ગરિહરૂ’ ઇતિ । એકઃ=કોઽપિ સાધ્વાદિઃ, મનસા વા
ગર્હતે=ગર્હ જુગુપ્સતે । ર્હં વા શબ્દો વિકલ્પાર્થઃ । અવધારણાર્થો વા, મનસૈવ નતુ
ત્રાચા ગર્હતે ઇત્યર્થઃ । યથા—પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્ષિઃ ।

વહ દો નરહકી હૈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ દ્વારા કૃત જો ગર્હા હૈ વહ દ્રવ્યગર્હા
હૈ તથા ઉપયોગ વર્જિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ દ્વારા કૃત મી દ્રવ્યગર્હા હૈ
યહ ગર્હા અપ્રધાન ગર્હા હૈ ક્યોં કિ દ્રવ્યશબ્દ અપ્રધાન અર્થ વાલા હૈ ।
કહા મી હૈ—“અપ્પાહન્ને” ઇત્યાદિ । ઉપયોગયુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવકી જો
શુરુ કે સમક્ષ ગર્હા હૈ વહ ભાવગર્હા હૈ ઇસ પ્રકાર સે ગર્હા ચાર પ્રકાર
કી હૈ અથવા ગર્હણીય કે ભેદ સે ગર્હા યદ્યપિ વહુત પ્રકાર મી હોતી હૈ
પરન્તુ યહાં કરણ કી અપેક્ષા સે ગર્હા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ
“મળસા વેગે ગરિહરૂ” કોઈ એક સાધુ એસા મી હોતા હૈ જો મન સે
હી ગર્હા કરતા હૈ ઇસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ પ્રસન્ન ચન્દ્ર રાજ ઋષિ કી
તરહ કોઈ સાધુ મન સે હી ગર્હા કરતા હૈ વચન સે ગર્હા નહીં કરતા હૈ
ભાવગર્હા મેં પ્રસન્નચન્દ્ર રાજઋષિ કા દૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર સે હૈ—

ગર્હા કરાય છે તે ગર્હાને દ્રવ્યગર્હા કહે છે તથા ઉપયોગ રહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિ
શુવ દ્વારા કરાતી ગર્હા પણ દ્રવ્યગર્હા જ છે આ ગર્હા અપ્રધાન ગર્હા છે,
કારણ કે દ્રવ્ય શબ્દ અપ્રધાન અર્થવાળો છે કહ્યું પણ છે કે—“અપ્પાહન્ને”
ઇત્યાદિ ઉપયોગ યુક્ત સમ્યગ્દૃષ્ટિ શુવ દ્વારા શુરુની સમક્ષ જે પોતાની ગર્હા
થાય છે તેને ભાવગર્હા કહે છે

આ રીતે ગર્હા ચાર પ્રકારની કહી છે અથવા ગર્હણીયના ભેદથી તો
ગર્હા અનેક પ્રકારની હોઈ શકે છે, પરન્તુ અહીં કરણની અપેક્ષાએ ગર્હા બે
પ્રકારની કહી છે. “મળસા વેગે ગરિહરૂ” કોઈ સાધુ એવો પણ હોય છે કે જે
મનથી ગર્હા કરે છે તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—

अथ भाषगर्हायां प्रमथचन्द्रराजर्षिदृष्टान्तः शोच्यते—

भासीज्जम्बूद्वीपे दक्षिणमरते क्षितिप्रतिष्ठितपुरं सोमचन्द्रनामा नृपतिः ।
तस्य पुत्रं प्रसन्नचन्द्रो जातः । राजा सोमचन्द्रः प्रसन्नचन्द्रे पुत्रे राज्यभारं दत्त्वा
प्रयोजितो जातः ।

एकदा प्रसन्नचन्द्रस्य राज्ञः शिरः केशान् राक्षीं परिलोचयितुं प्रवृत्ता । राजा
प्रसन्नचन्द्रः स्वमुखं दर्पणे विलोकयति । तदाऽसौ शिरः-केशान् विलोकमानस्तं
प्रेक्ष्यं भ्रुकुक्षेमपश्यत् । ततस्त्वस्य वैराग्यं समग्रनि । राक्षीं वृद्धासीनं विग्राह
वदति—नाथ ! किमधुना भवान्नुदासीनो जातः ? विविधं सरसमश्नं पानं भव-
दीय-भक्षणे वर्तत । ताम्बूलदीटिकाः पार्श्वे विधन्ते । नानाविधरत्नैर्भवदीयको-

जम्बूद्वीपं नामके द्वीपमें दक्षिण भरतक्षेत्रमें क्षितिप्रतिष्ठित नामका
पुरथा उसमें सोमचन्द्र नामका राजा था उसके पुत्र का नाम प्रसन्नचन्द्र
था राजा सोमचन्द्र प्रसन्नचन्द्र के ऊपर राज्य का भार रखकर दीक्षित
हो गये एक दिन की बात है कि प्रसन्नचन्द्र राजा के शिर के पालों को
रानी संभालने लगी उस समय राजा प्रसन्नचन्द्र ने दर्पण में अपना मुख
देखा मुख देखते ही उनकी दृष्टि अपने एक मस्तक के सफेद केश पर
जाकर पड़ी सफेद केश देखते ही उनके चित्त में वैराग्य ने स्थान ले
लिया वृद्धासीन हुए राजा को देखकर रानी ने कहा—नाथ ! आप इस
समय वृद्धासीन क्यों प्रतीत हो रहे हो किस बात की आप को चिन्ता
है आपके यहां विविध मरम अशन पान की कमी नहीं है ताम्बूल के
पीड़े आपके सदा उपस्थित रहा करते हैं नाना प्रकार के रत्नों से आपके

प्रसन्नचन्द्र राजर्षिनी नेम के। छे साधु मनभी न जदी करे छे, वसनभी
करतो नथी. लावप्रदानी अपेक्षाजे प्रसन्नचन्द्र राजर्षिनुं दृष्टान्त आ प्रभावे
छे-ज जूद्वीप नामना द्वीपना भरतमेप्रभां क्षितिप्रतिष्ठित नामनुं नमर छनुं त्वां
सोमचन्द्र नामना राजा शब्ध करतो करतो तेना पुत्रनु नाम प्रसन्नचन्द्र छनुं
प्रसन्नचन्द्रने शब्ध सोपीने सोमचन्द्रने दीक्षा अवध करी त्पारवाह जेक वपन
जेहुं जन्हुं के प्रसन्नचन्द्र राजर्षिनी सणी तेना (प्रसन्नचन्द्रना) के. ज्योणी
रही करती, त्पारे प्रसन्नचन्द्रने इपक्षमां पोतानुं मुण जेवा भांडुं इपक्षमां
मुणनु प्रतिनिज निरुपता ते राजजे पोताना भरतकपर जेक सहै वंग
जेये. सहै केशने देणतानी साये न तेनां मनमा वैराग्यभाव उपन यये.
उदास ययेवा राजने जेधने राजीजे 'पूछु-' नाथ ! आप उदास केम ताजे
छे ? आपने सेनी चिता पणवी रही छे ? आपने त्वां सरस अशन-पाननी
कमीना नथी, ताम्बूल (पान) नां पीडां तो आपनी समस्त सदा उपस्थित

શાગારં સંમૃતમ્ । ધનધાન્યપ્રવૃદ્ધેમકઋદ્ધિસિદ્ધિસમૃદ્ધે જનપદે તવાધિકારોઽસ્તિ ।
ભવત્પ્રતાપાનલસન્તપ્તા મવદીયશત્રવો દિગન્તમાશ્રિતા इव न केऽपि लक्ष्यन्ते ।
સુરપતિસદૃશં ભવત્તેજઃ પરિસ્ફુરતિ । રાજ્યલક્ષ્મીરતુદિનં શુક્લપક્ષ-શશિકલેવ સંવ-
ર્દ્ધમાના લીલાયતે । પુનઃ કેન કારણેન મવદીયં મનઃ સુખેદમિતિ વિજ્ઞાતુમિ-

મંદાર સદા ભરપૂર વના હુઆ હૈ ધન ધાન્ય સે આપ કા દેશ પરિ-
પૂર્ણ હૈ સમ્પૂર્ણ પ્રકાર કી ઋદ્ધિ સિદ્ધિયાં હસે અપના નિવાસ સ્થાન વનાયે
હુએ હૈં હસ પર આપ કા અલખંડ સામ્રાજ્ય છાયા હુઆ હૈ આપકે પ્રતા-
પરૂપી અનલ (અગ્નિ) સે સન્નત હુએ શત્રુ એસે હૂઠને પર મી નહીં મિલ
રહે હૈં એસા પ્રનીત હોના હૈ કિ માનો વે દિગન્તોં કા આશ્રિત કરકે હી
છિપ રહે હૈં આપ કા તેજ હન્દ્ર કે તેજ કી તરહ ચારોં ઓર ચમક રહા
હૈ પ્રતિદિન રાજ્યલક્ષ્મી રાજ્યમહલ કે પ્રાજ્ઞાન મેં શુક્લપક્ષ કી શશિકલા
કી તરહ વઢતી હુઈ અલખંડ ક્રીડા કરતી રહતી હૈ અતઃ इतना सब कुछ
હોને પર મી નાથ ! મૈ યહ જાનને કે લિયે ઉત્કંઠિત હો રહી હૂં કિ આપ
કી હસ ઉદાસીનતા કા કયા કારણ હૈ ? રાની કી હસ પ્રકાર સે જિજ્ઞાસા
જાનકર રાજા ને કહા-દેવિ ! મેરી ઉદાસીનતા કા કારણ યમ (મૃત્યુ)
કે સંદેશ કો લેકર યમદૂત કા આના હૈ માલુમ પડતા હૈ કિ અવ થોડેસે
હી સમય મેં શત્રુ આનેવાલા હૈ અતઃ उसके साथ हमारा जाना अवश्य
હી હોગા રાજા કી હસ ચાત કો સુનકર રાની ને કહા-નાથ ! આપ યહ

રહે છે વિવિધ રત્નોથી આપનો ભંડાર ભરપૂર છે. ધનધાન્યથી આપણે દેશ
પરિપૂર્ણ છે આપને ત્યાં બધી પ્રકારની ઋદ્ધિસિદ્ધિ વિદ્યમાન છે. તેનાપર આપનું
અખંડ સામ્રાજ્ય છે આપના પ્રતાપરૂપી અનલ (અગ્નિ)થી સતત થઈને શત્રુઓ
એવા તો નાસી ગયા છે કે ગોત્યાં જડતાં નથી. બાણે કે તેઓ દિગન્તોનો
આશ્રય લઈને છુપાઈ ગયા છે આપનું તેજ ઇન્દ્રના તેજની જેમ ચારે બાણે
ચમકી રહ્યું છે પ્રતિદિન આપની રાજ્યલક્ષ્મી શુક્લપક્ષના ચન્દ્રની જેમ વૃદ્ધિ
પામતી બધે છે બાણે કે તે રાજ્યલક્ષ્મી આપણા રાજમહેલના પ્રાંગણમાં
શુક્લપક્ષના ચન્દ્રની કલાની જેમ વૃદ્ધિ પામતી અખંડ ક્રીડા કરી રહી છે.
આટલી આટલી સુખ-સમૃદ્ધિ હોવા છતાં આપ શા કારણે ઉદાસ થઈ ગયા
છો, તે બાણવાને હું બહુ આતુર છું. ”

રાણીની આ પ્રકારની જિજ્ઞાસાને બાણીને પ્રસન્નચન્દ્ર રાજાએ તેને કહ્યું,
“હે રાણી ! મૃત્યુનો પૈગામ લઈને યમનો દૂત આવી રહ્યો છે. થોડા જ
સમયમાં શત્રુ આવી પહોંચશે. તેની સાથે મારે જરૂર જવું પડશે તે કારણે
આજ મારા મનમાં ઉદાસીનતા વ્યાપી ગઈ છે. ”

ચામિ । રાજા પ્રાહ-દેવિ ! સંવેદ્યમાદાય યમદૂતઃ સમાગતઃ । સ્વરૂપેનૈવ કાલેન
 શુભુ સમાગમિષ્યસિ, વિવશસ્માક ગમન મિશિમ્યતિ । રાણી પ્રાહ-મયન્તમિતો
 નેતુ કઃ સમર્થોઽસ્તિ, અહમનુપમામિર્મા સ્વકરમુદ્રિકાં પ્રદાય સર્વસ્વમપિ વા તસૈ
 સમર્થ મયન્તં મોઘયિષ્યામિ । રાજા પ્રાહ દેવિ ! ત્વ મદ્રાઽસિ સરલહૃદયાર્ઙસિ,
 તસ્માદીદૃશ વ્યસ્તવપુત્રાણિ સરતિ । યદિ વસ્તુપ્રદાનેન મૃત્યુર્નિવાર્યતે, તદા
 નકોઽપિ ધ્રિયત, સર્વેતપત્ત્યદાનનાપિ મૃત્યુરનિવાર્ય । રાણી વદતિ-નાથ ! કોઽયો
 યમદૂત સમાગતોઽસ્તિ ? । રાજા પ્રાહ-મમ શિરસિ પલિત કેન્દ્ર એવ યમદૂત ।

કયા કહતે હૈં ? એસા કૌન સામર્થ્યશાલી હૈં જો આપ કો યહાં સે જ
 જા સકે યદિ કોઈ આપ કો યહા સે છેને કે લિયે આબેગા મી તો મૈ
 અપની હસ અનુપમ મુદ્રિકા કો યા અપને હસ સર્વસ્વ કો ડસક લિયે
 દેકર આપ કો ડસસે છુઢા છૂંગી ફિર આપ ચિન્તા કિસ વાત કી કરતે
 હૈં ? રાની કી હસ મોહેપન કી વાત સુનકર રાજા ને કહા-દેવિ ! તુમ
 મોલી ઓર સરલહૃદય વાલી હો હસીલિયે તુમ્હારે મુન્ન સે એસી વાત
 નિકલ રહી હૈં । સોચો તો સહી-કહી મૃત્યુ મી ટાલી જા સકતી હૈં યહ તો
 સિર્ફ તુમ્હારી કોરી ધારણા છી હૈં જો તુમ એસા કહ રહી હો કિ હમ
 અમૃત્ય વસ્તુ દેકર ડસે છોટા દેગે, યદિ એસા હી હોતા તો ફિર કયા વા
 કોઈ મી નહીં મરતા અતઃ સર્થ નમ્પદા દે દેને પર મી મૃત્યુ અનિવાર્ય
 હૈં યહ તુમ હવ વિદ્વાસ કરો રાજા કે હસ પ્રકાર કે મત્યાર્ય કયન કો
 સુનકર રાની ને ડનસે પૂછા-નાથ ! કૌનસા યહ યમદૂત આયા છુમા હૈં

રાજાની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને રાણીએ કહ્યું-“ નાથ ! આ આપ
 શું કહે છે ! આપને અહીંથી હાથ જવાને કોઈ અમથ છે ? જો આપને
 અહીંથી હાથ જવાને કોઈ આવશે તો હું તેને મારી અનુપમ મુદ્રિકા અથવા
 સર્વસ્વ આપીને પણ તેના હાથમાંથી આપને મુક્ત કરાવીશ. તે આપે ચિંતા
 થા માટે કશી જોઇએ ! ”

રાણીની આ લોગપણમુદ્ધ વાતો સાંભળીને રાજાએ તેને કહ્યું-“ દેવી !
 તમે લોભા અને સરળ સ્વભાવવાળાં છે. તેથી તમારા મુખમાંથી આ પ્રકારની
 વાત નીકળી રહી છે. શું મોતને રોકવાની કોઈમાં શક્તિ છે ખરી ? ॥ અમૃત્ય
 મુદ્રિકાની બેઠ દ્વારા મોતને રોકી શકાય છે ખરું ! જો બેવી રીતે મોતથી
 બચી શકાતું હોત તો જગતમાં કોઈ પણ વ્યક્તિ મરત જ નહીં । સવ સંપત્તિ
 અર્પણ કરવા છતાં તેને ટાળી શકાતું નથી તેને રોકવાને કોઈ અમથ નથી ”

આ પ્રકારનું રાજાનું સત્વાચ કથન સાંભળીને રાણીએ કહ્યું-“ નાથ ! ”
 ક્યાં છે જો યમદૂત ! મને ખતાવો તો ખરા ! ”

શુક્ર: કેશ એવ મુચયતિ-મૃત્યુ સમીપે સમાગત ઇતિ । ધિઙ્મામ્ ધિઙ્મામ્ । કેશે શુક્રતામુપગતેઽપિ મયા સંયમો ન મૃતીતઃ । ઇયં દિ કુલ્લીતિરસ્માકમ્-યાચત્ કેશઃ શુક્રો ન ભવતિ, તતઃ પ્રાગેવાસ્મત્કુલોત્પન્ના રાજ્યલક્ષ્મીં વિહાય સંયમેન તપસા સ્વાત્મકલ્યાણં સાધયન્તિ । મમ તાતસ્તુ જરાજનિતકેશશૌકલ્યાત્ પૂર્વમેવ રાજ્ય-સમૃદ્ધિં પરિત્યજ્ય દીક્ષિતો જાતઃ ।

તતોઽસૌ પ્રસન્નચન્દ્રો નરેન્દ્રઃ પ્રધાનપચ્ચશતકં સમાહૂય તૈઃ સહાનુમન્ય, પળ્પમાસવયસ્કં પુત્રં રાજ્યે સંસ્થાપ્ય પ્રવ્રજિતો જાતઃ । સ ગ્રામાનુગ્રામ વિહરન્ સ્વરૂપે-મુદ્ધે ભી ઉસે કહિયે રાજા ને કહા મુગ્ધે ! દેશ્વો વહ યમદૂત પલિત (સપેદ) કેશ કે મિપ સે મેરે મસ્તક પર ટહરા હુઆ હૈ અતઃ યહ શુકલ કેશ હી મુદ્ધે સૂચિત કરતા હૈ કિ રાજન્ ! તેરી મૃત્યુ અવ નિકટ હૈ મુદ્ધે વાર ૨ ધિવકાર હૈ જો શુકલ કેશ કે હો જાને પર ભી મૈં સંયમ કો અઙ્ગીકાર નહીં કર રહા હૈં હમારે કુલ કી રીતિ હી એસી ચલી આ રહી હૈ કિ જવ તક કેશ સપેદ ન હો જાવે હસકે પહિલે હી હમારે વંશજો ને આત્મકલ્યાણ કે લિયે રાજલક્ષ્મી કા પરિત્યાગ કર સંયમ ઓર તપ સે અપના નિજકા શોધન કિયા હૈ મેરે પિતા ને ભી એસા હી કાર્ય કિયા હૈ વે વૃદ્ધ હોને સે પહિલે હી રાજ્યલક્ષ્મી કા પરિત્યાગ કર દીક્ષિત હુએ હૈં ।

હસ પ્રકાર વિચાર કર પ્રસન્નચન્દ્ર નરેન્દ્ર ને પાંચસૌ પ્રવાન પુરુષોં કો બુલાયા ઓર ઉનકે સાથ વિચાર કિયા વિચાર વિમર્શ કરકે ફિર વે છહમાસ કે પુત્ર કો રાજ્ય મૈં સ્થાપિત કર દીક્ષિત હો ગયે ગ્રામાનુ-

ત્યારે પોતાના મસ્તકમાંથી સફેદ વાળને ખેંચી કાઢી રાણીને તે ખતાવીને કહ્યું-“ મુગ્ધે ! દેખો, આ યમદૂત સફેદ કેશનું રૂપ લઈને મારા મસ્તક પર ચઢી બેઠો છે. તે સફેદ કેશ જ મને એવું સૂચન કરે છે કે ‘ હે રાજન્ ! તારૂં મૃત્યુ નજીક છે, હવે તો ચેત ’ ધિષ્કાર છે કે માથામાં સફેદ કેશ આવી જવાં છતાં પણ હું સંયમ અંગીકાર કરી શક્યો નથી અમારા કુળમાં તો એવો નિયમ ચાલ્યો આવે છે કે કેશ સફેદ થઈ જાય તે પહેલાં આત્મકલ્યાણને નિમિત્તે રાજ્યલક્ષ્મીને પરિત્યાગ કરીને સંયમ અને તપના નિભાવ દ્વારા આત્માની શુદ્ધિ કરવી મારા પિતાએ પણ એ રીતે નિભાવી હતી તેઓ પણ રાજ્યલક્ષ્મીને પરિત્યાગ કરીને પ્રવ્રજિત થઈ ગયા હતા ”

આ પ્રમાણે વિચાર કરીને પ્રસન્નચન્દ્ર રાજાએ ૫૦૦ પ્રધાનોને બોલાવ્યા. તેમની સાથે મંત્રણા કરીને પોતાના છ માસના રાજકુમારને ગાદીએ બેસાડ્યો અને પોતે પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરીને ગ્રામાનુગામ વિહાર કરવા લાગ્યા. આ રીતે વિહાર કરતાં કરતાં થોડા વખતમાં તેઓ રાજગૃહ નગરની

नैव फाछेन राजगृहीनगया यतिः प्रदेष्टो निर्जने वने समागत्य, एकेन चरणेनो
धिष्ठन् सूर्यामिषुलं सूर्याऽऽतापनां ब्रवीतुं बाहुदयमूर्ध्वमुत्थाप्य ह्रस्वध्यानसंलग्नोऽ
भवत् । स च हृदयऽर्हन्तं निषाय, सिद्धध्यानशिरस्त्राणं—‘टोप’ इति मापाप्रसि-
द्धम्, आचार्यध्यानकवचम्, उपाध्यायध्यानरथ, साधुध्यानाहं समाशाय, फर्मचक्रं
विजेतुं सोत्साहयुयुत आसीत् ।

तदा भेणिकमूरस्य सुमुख-बुमुख नामकी दूती तदासन्नमार्गेण समागतौ । तौ
च तत्र ध्यानस्थ प्रसन्नचन्द्रराजपिंष्ट्वन्तौ । तदा सुमुखेनोक्तम्—धन्योऽय महात्मा
धन्याचाप्यस्य जननी जन्मभूमिश्च, योऽय सुदुस्त्यजां सुरप्तितामपि राज्यसम्पत्तिं

ग्राम विहार करते हुए वे स्वल्पकाल में ही राजगृही नगरी के बाहर के
निर्जन घन में आवे और वहाँ आकर वे एक चरण से खड़े हो गये और
सूर्य की तरफ मुड़ करके सूर्य की आतापना लेने के लिये दोनों हाथों
को ऊँचा करके वे ह्रस्व ध्यान में संलग्न हो गये उस समय वहाँ न
हृदय में अर्हन्त को विराजमान करके कर्म शत्रुओं के साथ युद्ध करना
प्रारम्भ कर दिया इस युद्ध में सिद्ध भगवान् के ध्यान को वहाँ ने टोप
पनाया आचार्यके ध्यानको कवच उपाध्यायके ध्यानको रथ और साधुक
ध्यानको अस्त्र पनाया इस प्रकार युद्ध की सामग्रीसे सजबज कर वे कर्म
शत्रु के साथ बड़े ही उत्साह के साथ युद्ध करने के लिये प्रवृत्त हो गये ।

इसी समय भेणिक राजा के सुमुख बुर्मुख नाम के दो दूत उनके
पास के रास्ते से होकर निकले उन दोनों ने वहाँ ध्यान में तल्लीन हुए
प्रसन्नचन्द्र राजश्रुति को देखा देव्यकर सुमुख ने कहा—इन महात्मा को

जहाँतना निज्जन वनमा आवी पहोआ त्वा आवीने तेजे जे पत्रने
आधारे, सुखनी तरेक भुज करीने जेवा रखा, आ रीते तेजे जने दाब
जेवा करीने सुखनी आतापना देवा लाग्या, आ रीते जेवा जेवा तेजे
शुभध्यानमा हीन यहाँ जवा हृदयमा जल त कर्मवानने विराजमान करीने
तेमनु ध्यान धरीने तेमजे कर्मरूपी शत्रुजोनी साथे लड़ाई शुरू करी, क्वां क्वां
शत्रोधी तेमजे ते शत्रुजोने भुजाभवे कर्षो ? जहाँ तना ध्यानने तेजे पीताना
टोप जना ये, आजायना ध्यानने जणउर जनायु, उपाध्यायना ध्यानने रथ
जने साधुना ध्यानने अस्त्र जनाया, आ प्रहारनी मुदनी सामग्र जोधी सब
बधने ते कर्मशत्रुजोनी साथे यज्जा ज उत्साहपूर्वक लड़ाई लाग्ये ।

आ प्रभाजे ज्वादे ते ध्यानमा भद्र दतो, त्वादे भेलिक राजना सुमुख
जने दुमुख नामना जे दूतो ते भाजे यत्रने नीकलया तेमजे त्वा ध्यानमा
तखीन ययेदा प्रसन्नचन्द्र राजपिंने जेवा तेमने जेधने सुमुखे दुमुखने

સર્વાધિકાર સકલપરિવારં ચ પરિત્યજ્ય સુદુશ્વરં તપસ્તપતિ । તદ્વચનં શ્રુત્વા દુર્મુલઃ પ્રાહ-નાયં મહાત્મા, કિંતુ નરાધમોઽયમ્, યતોઽયં પળ્પાસવયસ્કે વાલે રાજ્યમારં દત્ત્વા મન્ત્રિણામઢ્ઢે પુત્રં નિશ્પિય સંયમ ગૃહીતવાન્ । અનેન મહદનુચિતં કૃતમ્, યદયં પુત્રસ્ય વાલ્યાવસ્થાયામસંજાતવલે તસ્મિન્-રાજ્યમારં ન્યસ્તવાન્ તદ્દય મન્ત્રિ

ધન્ય હૈં હનકી માતાકો ધન્ય હૈં ઓર હનકી જન્મભૂમિકો ખી ધન્ય હૈં જો દેવદુર્લભ ખી રાજ્યવિભૂતિ કા પરિત્યાગ કર એવં અપને એક છત્ર રાજ્ય સે સુહ મોઢકર ઓર સકલ પરિવાર કો છોઢકર સુદુશ્વર તપ તપ રહે હૈં સુમુલ કી હસ વાત કો સુનકર દુર્મુલ ને કહા-યે મહાત્મા નહીં હૈં યે તો નરાધમ હૈં જો છહમાસ કે વચ્ચે કો રાજ્ય કે માર કો સંભાલને કે લિયે મન્ત્રિયોં કી ગોદ મેં રલ્લકર સંયમ કી આરાધના મેં લગ ગયે હૈં । યહ હન્હોં ને વઢા હી અનુચિત કાર્ય કિયા હૈં મલ્લ પુત્ર કો વાલ્યાવસ્થા મેં છોઢકર અપને હિત કી સંભાલ કરના યહ કૌનસી બુદ્ધિમાની હૈં ? હન્હોં ને જિસ પ્રકાર સે અપને હિત કરને કા વિચાર કિયા હૈં ઉસ પ્રકાર સે યહ વિચાર ક્યોં નહીં કિયા હૈં કિ અમી યહ વચ્ચા વાલ્યાવસ્થાં મેં રહને કે કારણ લલવાલા ખી નહીં હો પાયા હૈં મેં કૈસે હસકે ડપર રાજ્ય કા માર સ્થાપિત કલ્લ હસ પ્રકાર ઢૂસરે કે જીવન સે લિલવાઢ કરના કહાં કી ધર્મનીતિ હૈં લાલક કી નિર્લલતા ઓર ઉસકે અવોધપને

આ પ્રમાણે કહ્યું-“ ધન્ય છે આ મહાત્માને । ધન્ય છે તેમના માતાપિતાને । ધન્ય છે તેમની માતૃભૂમિને । પોતાના દેવદુર્લભ રાજ્યવૈભવનો પરિત્યાગ કરીને તથા પોતાની એક ચઢી રાજ્યસત્તા તથા કુટુંબપરિવારનો ત્યાગ કરીને આવી ઢુઢકર તપસ્થાનુ સેવન કરનાર આ રાજર્ષિને ધન્યવાદ ઘટે છે. ” સુમુખની આ પ્રકારની વાત સાલળીને દુર્મુખે કહ્યું-“ અરે ! આ મહાત્મા નથી પણ નરાધમ છે. પોતાના છ માસના બાળકને માથે રાજ્યનો ભાર મૂકીને અને પોતાના છ માસના બાળકને મત્રીઓને આશરે છોડીને સંયમ અને તપની આરાધના કરનાર આ રાજર્ષિ તો ધિક્કારને પાત્ર છે. છ માસના બાળકને માથે આવડી મોટી જવાબદારી નાળીને પોતાના જ હિતનો વિચાર કરીને સંસાર ત્યાગ કરવામાં શી બુદ્ધિમાની રહેલી છે ? તેણે રાજ્ય છોડતાં પહેલાં એવો વિચાર કેમ ન કર્યો કે આ રાજકુમાર હજી બાળક છે રાજ્યનો ભાર વહન કરવાને તે સમર્થ નથી, આવા સુકુમાર બાળકને મત્રીઓના હાથમાં સોપવો તે યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે બીજાના જીવન સાથે ખેલ કરવા તેને ધર્મનીતિ કેમ કહી શકાય । બલકની નિર્લજતા અને તેની અપ્રુથતાનો લાલ

નોતિ પરિવર્તિતા, યત્ સસ્ય લઘુવયસ્કસ્ય વાલસ્યોપપાતં કૃત્વા મન્થિણઃ સ્વયં
રાજ્યમપહરિષ્યન્તિ । દુમ્મુલ્લસ્યચનાદધાનત પ્રસ્થલિતચિત્ત પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્પિરાતં
રૌદ્રધ્યાને મગ્નઃ સન્ મનઃ કલ્પિતાશ્ચ શસ્ત્રાણિ ગૃહીત્વા તાન્ મન્થિનનાન્ મારયિતુ
માવસગ્રામે પ્રવૃત્તઃ ।

અન્યતરે રાજા શ્રેણિકસ્તત્રાગતઃ । સ પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્પિ શુભધ્યાનનિષ્ઠ મત્વા
તં નમસ્કૃત્ય મગવતઃ શ્રી મહાવીરસ્ય વરજોપાન્તે સમાગતઃ । મગવન્તં ચિત્ત્વા
નમસ્કૃત્ય રાજા શ્રેણિક પૃચ્છતિ—હે મગવન્ ! પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્પિધુનાઽસ્યાં ધ્યાના
વસ્થાયાં યદિ કાલ કુર્યાત્, તર્હિ સ કસ્યાં ગતૌ ગમિષ્યતિ ? । મગવતા પ્રોક્ત્—

કા લાભ પાકર આજ મન્થિયોં કી નીતિ મેં પરિવર્તન હો ગયા હૈ શે
દેશ્વતે ૨ નિયમ સે હસ લઘુવયસ્ક વાલક કા ઉપગાત કરકે સ્વયં રાજ્ય
કા અપહરણ કર હેગેં વુર્મુલ્લ કે હસ પ્રકાર કે વચનસે ધ્યાન સે પ્રસ્થ
લિત ચિત્ત હુપ શે પ્રસન્નચન્દ્ર રાજક્રપિ આર્સ રૌદ્ર ધ્યાન મેં મગ્ન હોકર
મનઃ કલ્પિત અસ્ત્ર શસ્ત્રોં કો ગ્રહણ કરકે સન મન્થિજનોં કો મારને કે
લિયે માવસગ્રામ કરને મેં લગ ગયે ઠીક હસી સમય રાજા શ્રેણિક
વદા પર આયે ઉન્દોં ને પ્રસન્નચન્દ્ર રાજક્રપિ કો શુભ ધ્યાન મેં તલ્લીન
હુમા માનકર હહે નમસ્કાર કિયા ફિર શે મગવાન્ મહાવીર કે પાસ
પહુંચે ઘદાં પહુંચકર હહેં ને મગવાન્ મહાવીર શે વન્દના કી ઓર
નમસ્કાર કિયા વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર પ્રશ્ન સે હસ પ્રકાર હહેં
ને પૂછા મગવન્ ! પ્રસન્નચન્દ્ર રાજક્રપિ જો હસ સમય ધ્યાનાવસ્થા મેં
તલ્લીન હૈ યદિ હસી અવસ્થા મેં કાલ ધર્મ કે વદાગત હો જાવેં તો શે

ઉઠવીને આને મગવાની જુદી બમડી છે તેજો તેને મારી નાખીને
શસ્ત્રને પગાવી પાકવા માગે છે ।

દુમ્મુલ્લના આ શબ્દો સાંભળી ધ્યાનમાંથી રખલિત થયેલા તે પ્રસન્નચન્દ્ર
રાજર્પિ રૌદ્રધ્યાનથી મુક્ત થઈને કલ્પિત કલિમાથાને બદલુ કરીને તે
મન્થિજોને મારી નાખવાને માટે શાવસગ્રામ કરવામાં લીન થઈ મથા
ભરાબર જો જ સમયે શ્રેણિક રાજા ત્યાં આવી પહોંચ્યા તેમણે પ્રસન્નચન્દ્ર
રાજર્પિને શુભ ધ્યાનમાં લીન થયેલા માનીને તેમને વદણા નમસ્કાર કર્યા
વદણા નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી તેજો અમણુ ભગવાન મહાવીરની પાસે ગયા.
ત્યાં જઈને તેમણે મહાવીર પ્રશ્નને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વદણા
નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રશ્નને પ્રશ્ન પૂછ્યો—હે ભગવન્ ! પ્રસન્નચન્દ્ર
રાજર્પિ કે તેજો અત્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં લીન છે તેજો જો આ અવસ્થામાં જ
કાળધર્મ પામી બાજ, તો કઈ ગતિમાં બાજ ?

सप्तमे नरके । एतद्वचनं श्रुत्वा राजा श्रेणिकश्चिन्तयति-अहो ! मया किमिदं श्रुतम्, धर्मधुराणां क्रियापात्राणां विगतविकाराणां धृततपः संयमभाराणां शुभ-
ध्यानिनां महासुनीनामपि यदीदृशी गतिस्तर्हि का कथाऽस्माकं राज्यलोलुपानां
कामभोगरतानां महारम्भमहापरिग्रहधारिणां विविधविषयचिन्तातुराणाम् ? इति ।

तदानीं प्रसन्नचन्द्रराजर्षिः संकल्पविकल्पसंग्रामे रौद्रध्यानसंलग्न आसीत् ।
तस्मिन् भावसमरे यदा तस्य संकल्पविकल्परूपाणि खड्ग-तोमर-धनुर्बाणादीनि
सर्वाणि निष्ठितानि तदा प्रसन्नचन्द्रराजर्षिणा चिन्तितम्-मया सर्वे शत्रवः समूल-

किस गति में जावें ? श्रेणिक के इस प्रश्न को सुनकर भगवान् ने कहा
-श्रेणिक ! यदि वे इस अवस्था में कालगत हो तो सप्तमपृथिवी में सातवें
नरक में जावें प्रभु के इस कथन को सुनकर राजा श्रेणिक ने विचार
किया-मैं यह क्या सुन रहा हूँ ओह ! धर्म की धुरा रूप क्रिया के पात्र
विषय विकार विहीत तपः संयम भार युक्त ध्यानावस्थित ऐसे
महासुनिजनों की भी यदि ऐसी गति हो सकती है तो फिर हमारे जैसे
राज्य लोलुप कामभोग रत, महारम्भ परिग्रह सम्पन्न एवं विविध विषय
चिन्तातुरों की दान ही क्या है ?

प्रसन्नचन्द्रराजऋषि जब संकल्प विकल्प मय संग्राम में रौद्र ध्यान
के वशवर्ती बने हुए थे, उसी भाव संग्राममें जब उनके संकल्प विकल्प
कल्पित खड्ग, तोमर, धनुष एवं बाण आदि सब शस्त्र काम आ चुके,

महावीर प्रभुओं महाराज श्रेष्ठिकने आ प्रभाते जवाण आये-“ हे
श्रेष्ठिक ! आ अवस्थाभां ज तेजो काणधर्म पाभी जय, तो सातमी पृथ्वीभां
(नरकभा) नारक इपे उत्पन्न थई जय ”

महावीर प्रभुना आ प्रकारना कथनने सांभलीने श्रेष्ठिक राजाना मनभां
आ प्रकारना विचार आव्यो-“ आ हुं शं सालणी रह्यो हुं ! धर्मनी धुरा
इय डियाने पात्र, विषय अने विकारथी विहीन थईने तप अने संयमनी
आराधना करत, शुभ ध्यानभां लीन जेवा महासुनिजनोनी पछु आ प्रकारनी
गति थई शकती होय, तो अमारा जेवा राज्यलोलुप, कामभोगरत, महा
आरज अने परिग्रह संपन्न अने विविध विषयोनी चिंताभा ज भन्न रहे-
नारनी तो बात ज शी करी । ”

रौद्रध्यानने अधीन थईने प्रसन्नचंद्र राजर्षिओ कल्पित अडग, लावा,
धनुष, तीर आदिनी सहायताथी भंत्रीओ साथे लावस ग्राम जेववा भाईयो.
आ लावसग्रामभा न्यारे तेना सङ्घे विकल्प कल्पित अडग. लावा, धनुष,

નીતિ: પરિવર્તિતા, યત્ તસ્ય લઘુવયસ્કસ્ય બાલસ્પોષણાત્ કૃત્વા મન્ત્રિણ સ્વયં રાગ્યમપરિમ્પન્તિ । ધુર્મુલ્લવચનાદધાનતઃ પ્રસ્થલિતચિત્તઃ પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્પિરાતે રૌદ્રધ્યાને મગ્નઃ સન્ મનઃ કલ્પિતાશ્ચ સન્નાપ્તિ ગૃહીત્વા લાન્ મન્ત્રિજનાન્ માર્ષિવ ભાવસપ્રાપ્ત મદુષઃ ।

અમાનતરે રાજા શ્રેણિકસ્તપ્રાગતઃ । સ પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્પિ શુભધ્યાનનિષ્ઠ મત્વા તે નમસ્કૃત્ય મગવતઃ શ્રી મહાવીરસ્ય ધરણોપાન્તે સપ્રાગતઃ । મગવન્તં ચન્દિત્વા નમસ્કૃત્ય રાજા શ્રેણિકઃ પૃચ્છતિ-હે મગવન્ ! પ્રસન્નચન્દ્રરાજર્પિધુનાઽસ્માં ધ્યાના વસ્થાયાં યદિ કાલ કુર્વાત્, તદ્દિં સ કસ્યો ગતૌ ગમિષ્યતિ ? । મગવતા પ્રોક્તમ્-

કા લામ પાકર આજ મન્ત્રિયો કી નીતિ મેં પરિચલન હો ગયા હૈ વે દેલ્હતે ૨ નિયમ સે હસ લઘુવયસ્ક પાલક કા ઉપચાલ કરકે સ્વયં રાગ્ય કા અપહરણ કર હેગે ધુર્મુલ્લવ કે હસ પ્રકાર કે બચનસે ધ્યાન સે પ્રસ્થ લિત ચિત્ત હુએ વે પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્પિ આર્સ રૌદ્ર ધ્યાન મેં મગ્ન હોઠ મનઃ કલ્પિત અસ્ત્ર શસ્ત્રોં કો ગ્રહણ કરકે ડન મન્ત્રિજનોં કો મારને ક લિયે ભાવસપ્રાપ્ત કરને મેં લગ ગયે ઠીક હસી સમય રાજા શ્રેણિક વહાં પર આયે ડન્હોં ને પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્પિ કો છુન ધ્યાન મેં તલ્લીન હુઆ માનકર હ-હે નમસ્કાર કિયા ફિર યે મગવાન્ મહાવીર કે પાસ પહુંચે વહાં પહુંચકર ડન્હોં ને મગવાન્ મહાવીર કે ચન્દના કી ઔર નમસ્કાર કિયા ચન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર પ્રશ્ન સે હસ પ્રકાર ડ-હોં ને પૂછા મગવન્ ! પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્પિ જો હસ સમય ધ્યાનાવસ્થા મેં તલ્લીન હૈ યદિ હસી અવસ્થા મેં કાલ ધર્મે કે ચદાંગત હો જાવેં તો વે

હઠવીને જાને મત્રીજોની બુદ્ધિ બગદી છે તેજો તેને મારી નાખીને રાજ્યને પચાવી પાકવા માગે છે ।

ધુર્મુજના આ શબ્દો સંભળી ધ્યાનમાંથી રજલિત થયેલા તે પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્પિ રૌદ્રધ્યાનથી મુક્ત થઈને કલ્પિત હિંસાદોને શબ્દો કરીને તે મત્રીજોને મારી નાખવાને માટે જાવસથામ કરવામાં લીન થઈ ગયા. બરાબર જો જ સમયે શ્રેણિક રાજા ત્યાં આવી પહોંચ્યા તેમણે પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્પિને શુભ ધ્યાનમાં લીન થયેલા માનીને તેમને વદણા નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને ત્યાંથી તેજો અમણુ જાગવાન મહાવીરની પાસે ગયા. ત્યાં જઈને તેમણે મહાવીર પ્રશ્નને વદણા કરી જાને નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો-હે મગવન્ ! પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્પિ કે તેજો અત્યારે ધ્યાનાવસ્થામાં લીન છે, તેજો જો આ અવસ્થામાં જ કાળધર્મ પામી જાય, તો કઈ અતિમાં જાય ?

मानेन, रागद्वेषविषमविषधरभुजङ्गमप्रसितेन, ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मरज्जुभिः प्रत्यात्मप्रदेशं प्रतिनिबद्धेन चतुर्गतिकसंसारभयभीतेन प्राणित्राणकारकं सकल-
कल्याणधारकं भवजलधितारकं सकलदुःखहारकं सिद्धिपददायकं शिवसुखविधा-
यकं संयमशरणमुपगत्य चारित्रमोहनीयोदयेन चारित्रतः पराङ्मुखीभूयं, महाव्रत-
मुख्यं प्राणातिपातविरमणाख्यं प्रथमव्रत विराधितम् । एवं शुभाध्यवसायेन प्रसन्न-
चन्द्रराजपिर्दुरितकारिणं स्वात्मानं निन्दन् मनसैव पूर्वकर्माणि क्षपयति स्म ।

द्वेष रूप उग्र जहरीले सपों के अभेद ज्ञान रूप जहर से प्रत्येक गति में मूर्च्छित हुआ हूँ मेरी आत्मा का कोई भी प्रदेश ऐसा नहीं बचा कि जो ज्ञानावरणीय आदि रूप कर्मरज्जु से कस कर न बंधा हो अब किसी भी तरह से यदि मैं भय से भीत बना हूँ और प्राणित्राण कारक सकलकल्याण धारक भवजलधितारक सकलदुःखहारक, सिद्धिपद दायक और शिवसुख विधायक संयम रूप महल की छत्रछाया में आ पहुँचा हूँ, तो ऐसी स्थिति में जो मैंने चारित्र मोहनीय कर्म के उदय से इस गृहीत चारित्र से इस प्रकार के दुर्विकल्पों के वशवर्ती होकर जो यह पराङ्मुखता अपनाई है वह मेरे द्वारा एक भयङ्कर अपराध हुआ है इससे मेरे आत्मशोधन को एक बहुत बड़ी ठेस पहुँची है उसकी सर्व प्रथम सीढ़ी रूप प्राणातिपात विरमणव्रत इससे ढह गया है—ध्वस्त हो चुका है हाँ मुझ अज्ञानी ने यह क्या कर डाला इस प्रकार आत्म गर्हा रूप शुभाध्यानाध्यवसाय से प्रसन्नचन्द्र राजकृषि ने पापके चक्कर में

जेरी सपोना असेद ज्ञानरूप विषयी हु प्रत्येक गतिमा मूर्च्छित थये। छुं भारा आत्मानो केरि पणु प्रदेश जेवो नथी के जे ज्ञानावरणीय आदि कर्मरज्जु वडे कसीने आधे। न होय डवे संसारना लयथी व्याकुल थधने हु सकल कल्याणधारक, भवजलधितारक, सकल दुःखहारक, सिद्धिपददायक, अने शिवसुख विधायक संयमरूप भेदतनी छत्रछायाभां आवी पडोअये। छुं। तो जेवी स्थितिमां, चारित्रमोहनीय कर्मना उदयथी आ दुर्विकल्पोने आधीन थधने मे जे चारित्रनी आराधनामाथी परागमुख थवानी किया करी छे ते भारा द्वारा ओक लयकर अपराध थर्ग गये। छे, तेने दीधे भारा आत्मानी शुद्धिमां मोटे। अवरोध जेसो थये। छे तेना प्रथम पगधियाइय प्राणातिपात विरमण व्रतनु तेना द्वारा भंडन (ध्वंस) थर्ग गयुं छे मे अज्ञानीजे आ केवो भडा अनर्थ करी नाअये। छे।” आ प्रभाषे आत्मगर्हा रूप शुभाध्यानाध्यवसाय

पात इत्यादि । अथात्राणि चारि मन्त्राणि नष्टानि, परम्परा एव अमुक्यो मन्त्रो
 मम पुनर्निष्ठान्ति, ममेनं मन्त्रसामर्थ्येन दुष्टापासनाय इति ध्यानि, इत्यादि ।
 तत्रापीं मुद्राद्वयाय यदा श्रितसि हस्त निधिरिति, तदा मुद्राद्वये मन्त्रं
 विशय म सन्ति पञ्चाक्षरमुत्तम मन्, स्वात्मगतां कृत्वा निर्वैश्वानरप्रति
 पति-विद्वन्मां यन्मया पुन पुनर्जन्ममन्त्राणां विमिश्रितराष्ट्रान्तरितम्

पान में कुछ नहीं क्या मय प्रमदमन्त्र राजकृपि ने विचार किया मैंने
 मय पापुमां को नष्ट कर दिया है अगर आज्ञा श्री मय समान हो बुद्ध
 है अब भी मेरा वचन मन्त्रो रूप पर ही जायु अवशेष रह गया है वह
 इस समय मेरे समक्ष उपस्थित भी है अतः मैं उसे भी अब मन्त्र
 मन्त्रक पर रह हूँ राजकुमार व दास ही यहाँ मैं मन्त्राव पर २ इस
 प्रकार की विचार भाव से औपदेश हूँ उन प्रमदमन्त्र राजादि म
 मन्त्रो को मानने के विवेक ही मुझ को प्रमद करने के लिये पाद
 मन्त्रक पर साथ रखा तो मैंने समझ उठे पुत्रिगण मन्त्रक पादक
 अपनी इस अनुचित विचार भाव पर पट्याणार होन लगा उन्होंने
 तभी समय आज्ञागर्ह करना प्रारम्भ कर दिया मय में नहीं । तब
 माया मुझ अविवेक क चरकर में गड़ हूँ अज्ञानी भावना को दमन
 निरकार है मैं भ्रमारी काज मे ही जाऊँ, तब मरणा भाषि एवं
 दयाधिक्य वहि की उपायाओं में मुक्तता हुआ क्या आ रहा है मय

ભગવતા પ્રોક્તમ્-શુભધ્યાનાત્મનઃ સમુપજાતપશ્ચાત્તાપાનલજ્વાલાકલાપ-દન્દ્ય-
માન-સકલકર્મેન્વનસ્ય પ્રસન્નચન્દ્રસ્ય કેવલોત્પત્તૌ મુગમુરાસ્તન્મહિમાનં કુર્વન્તિ ।
इति भावगर्हीयां प्रसन्नचन्द्रदृष्टान्तः ।

તથા-‘વયસા વેગે ગરિહઃ’ ઇતિ । વચસા વા એકઃ કોઽપિ ગર્હતે । ઇદાપિ
વા શબ્દો વિકલ્પાર્થકોઽવધારણાર્થકો વા । તતથ્થ વચસૈવ નતુ મનસા ગર્હતે इत्यर्थः ।
यथा-‘अङ्गारमर्दनाचार्यः ।

अथ द्रव्यगर्हीयाम् अङ्गारमर्दनाचार्यदृष्टान्तः प्रोच्यते—

આસીદ્ વસન્તપુરે જિતશત્રુનામકો રાજા । સ ચ દ્વાદશવ્રતારાયકસ્તીર્થકર
જાસનમભાવકઃ સદોરકમુલ્લવલ્લિકાં ધૃત્વા ઉપયકાલે આવશ્યકં કરોતિ । एकदा

और देवों का यह जय २ नाद किस कारण से सुनने में आ रहा है ?
તવ ભગવાન્ ને કહ્યા-હે શ્રેણિક ! શુભધ્યાન વાલે પ્રસન્નચન્દ્ર રાજકૃષ્ણિ
કો પશ્ચાત્તાપ કી અગ્નિજ્વાલા મેં સમસ્ત કર્મ રૂપી ઇન્ધન કે જલ જાને
કે કારણ કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિહુઈ હૈ અતઃ સુરાસુર સર્વ મીલકર
ઉસકી મહિમા પ્રકટ કહ રહે હૈં હસ પ્રકાર કા યહ દૃષ્ટાન્ત ભાવગર્હી
કે ઉપર પ્રસન્નચન્દ્ર રાજકૃષ્ણિ કા હૈ

તથા—“વયસા વેગે ગરિહઃ” એક કોઈ મુનિ કેવલ વચન સે હી
ગર્હી કરતા હૈં યહાં પર મી “વા” શબ્દ વિકલ્પાર્થક અથવા અવધાર-
ણાર્થક હૈં હસ સે કોઈ એક મુનિ વચન સે હી ગર્હી કરતા હૈં નામ સે
નહીં કરતા હૈં એસા હસકા તાત્પર્યાર્થ હૈં હસકે ઉપર અંગારમર્દનાચાર્ય
કા દૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર સે હૈં-વસન્તપુર મેં જિતશત્રુ નામ કા રાજા થા

ક્ષિનાદ તયા દેવો દ્વારા જયનાદ કેમ થઈ રહ્યો છે ? ” ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ
તેમને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-“ હે શ્રેણિક ! શુભધ્યાનયુક્ત પ્રસન્નચન્દ્ર
રાજર્ષિના પશ્ચાત્તાપની આગમાં સમસ્ત કર્મરૂપી ઇન્ધન બળીને ખાખ થઈ
જવાથી તેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે તેથી સુરાસુર મળીને તેનો મહિમા
પ્રકટ કરી રહ્યા છે. ” આ પ્રકારનું પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિનું દૃષ્ટાન્ત ભાવગર્હીનું
પ્રતિપાદન કરવાને માટે અહીં આપવામાં આવ્યું છે

તથા “વયસા વેગે ગરિહઃ” કોઈ કોઈ મુનિ કેવળ વચન દ્વારા જ
ગર્હી કરે છે અહીં “વા” શબ્દ વિકલ્પાર્થક અથવા અવધારણાર્થક છે કહેવાનું
તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મુનિ માત્ર વચનથી જ ગર્હી કરે છે, મનથી
ગર્હી કરતા નથી. વચન દ્વારા ગર્હીનું પ્રતિપાદન કરવા માટે અંગારમર્દના-
ચાર્યનું દૃષ્ટાન્ત અહીં આપવામાં આવ્યું છે—

વસન્તપુર નામે નગર હતું, ત્યાં જિતશત્રુ નામનો રાજા હતો. તે બાર

अमान्तर पुनर्मगवन्त श्रेणिकनृप पृच्छति—हे मगवन् ! सप्रति स रामर्षिपति
कालं कुर्वति, तर्हि कां गतिं गच्छन्? मगवता प्रोक्तम्—सर्वर्षिसिद्धम्। राजा प्रार-
मगवन् । पूर्वं केनाश्रयेनोपदिष्टम्, सप्रति केनाश्रयनोपदिश्यते, इति नान्वृष्यत ।
ततो मगवता क्रमेण सर्वं ब्रूयं सस्मै कथितम् । तस्मिन् नव समयं प्रसन्नचन्द्र
रामर्षिसनिधौ दुन्दुभिध्वनिं समज्जनि, देवानां जयजयनादम् जात । तदा
श्रेणिकः प्राह—किं कारणम्, यदत्र दुन्दुभिध्वनिः सृजते, देवानां जयजयनादम् ।

पक्षी हुई अपने आत्मा की निन्दा करते हुए मन से ही पूर्ण कर्मों का
क्षय कर दिया ।

इसके बाद फिर श्रेणिक ने भगवान् से पूछा हे भगवान् ! अब
राज क्षपि यदि कालवशायकीं हो जाते हैं तो वे किस गति के पात्र बन
सकते हैं ? भगवान् ने कहा श्रेणिक ! वे सर्वार्थसिद्ध के पात्र बन सकते
हैं श्रेणिक ने पूछा हे भगवन् ! आपने पहिले किस आशय से सप्तम
पृथिवी में जानेकी बात कही और अब किस आशय से आप को उन
की बात सर्वार्थ सिद्धमें जानेको कह रहे हैं ? मुझे इसका कारण समझा-
इए, तब भगवान् ने पूछ आशय का और वर्तमान आशय का समस्त
भेद भाव उन्हें समझा दिया उसी समय प्रसन्नचन्द्र राजक्षपि के समीप
दुन्दुभियों की ध्वनि होने लगी देवों ने मिलकर जय २ शब्द का उच्चा-
रण किया इसे सुनकर श्रेणिक ने प्रभु से पूछा हे भदन्त ! दुन्दुभिध्वनि

द्वारा ते प्रसन्नचन्द्र राजर्षिं ज्ञेयापना व्यक्तरमां पठेत्वा शितान्ता आत्मानां
निन्दां कर्त्तां कर्त्तां भन द्वावा ज पूज्यमानोऽस्य करी नाभ्ये।

अतएव ते प्रसन्नचन्द्र राजर्षिं आ प्रकटरे आत्मभर्त्ता कर्त्तामां भन
अथेवा दना त्वादे भेजिक् राज्ञे मदावीर प्रभुने इरीषी ज्ञेज प्रभु कथे
“ दे भनवन् ! अतएव ज्ञे ते राजर्षिं कालभर्त्ता पाभी ज्ञे, तो कथं
जतिमां ज्ञे ? ” मदावीर प्रभुने कथुं—“ दे राजन् ! ज्ञे तेजो अतएव ज्ञे
कालभर्त्ता पाभी ज्ञे, तो सर्वार्थसिद्धने पात्र जनी शके छे ”

त्वादे भेजिक् राज्ञे मदावीर प्रभुने आ प्रभावे पृच्छु—“ दे भनवन् !
आपे पठेत्वा तेने सातभी नशक्ने पात्र कथो दतो दवे आप तेने सर्वार्थ
सिद्धने पात्र कथो छे, तो आपना आ ज्ञेवाजनु कालभर्त्ता छे ? ” त्वादे मदावीर
प्रभुने पूछ आशयने ज्ञेने वर्तमान आशयने समस्त जेहभाव तेने अभ
जन्थे। ज्ञेवाजने ज्ञेने अभये प्रसन्नचन्द्र राजर्षिं पासे दुन्दुभिनाद मया ताभ्ये।
देवाजने ज्ञेवाजने मधने तेभने ज्ञे पाकारणा भांडये। ते दुन्दुभिनाद तथा ज्ञे
नाद साजणीने राज्ञे भेजिक् मदावीर प्रभुने पृच्छु—“ दे भनवन् ! आ दुद

હુંવા ટીકા સ્થા ૦ ૨ ૨૦૧ મૂ ૦૫ દ્રવ્યગદ્યામ્ અદ્વારમર્દનાચાર્ય દષ્ટાન્ત ૨૪૩

મગવતા પ્રોક્તમ્-શુભધ્યાનાત્મનઃ સમુપજાતપશ્ચાત્તાપાનલજ્વાલાકલાપ-દન્દશ્વ-
માન-સમ્પલકર્મેન્વનસ્ય પ્રસન્નચન્દ્રસ્ય કેવલોત્પત્તૌ મુગામુરાસ્તન્મદિમાનં કુર્વન્તિ ।
इति भावगर्हायां प्रसन्नचन्द्रदृष्टान्तः ।

તથા-‘વયસા વેગે ગરિહઃ’ ઇતિ । વચસા વા એકઃ કોઽપિ ગર્હતે । ઇદાપિ
વા શબ્દો વિકલ્પાર્થકોઽવધારણાર્થકો વા । તત્તથ્થ વચસૈવ નતુ મનસા ગર્હતે ઇત્યર્થઃ ।
यथा-‘अङ्गारमर्दनाचार्यः ।

अथ द्रव्यगर्हायाम् अङ्गारमर्दनाचार्यदृष्टान्तः प्रोन्यते—

આસીદ્ વસન્તપુરે જિતશત્રુનામકો રાજા । સ ચ દ્વાદશવ્રતારાધકસ્તીર્થકર
शासनप्रभावकः मंदोरकमुखवस्त्रिकां धृत्वा उभयकाले आवश्यकं करोति । एकदा
और देवों का यह जय २ नाद किस कारण से सुनने में आ रहा है ?
તવ મગવાન્ ને કહ્યા-હે શ્રેણિક ! શુભધ્યાન ચાલે પ્રસન્નચન્દ્ર રાજકૃષિ
કો પશ્ચાત્તાપ કી અગ્નિજ્વાલા મેં સમસ્ત કર્મ રૂપી ઇન્ધન કે જલ જાને
કે કારણ કેવલજ્ઞાન કી ઉત્પત્તિહુઈ હૈ અતઃ સુરાસુર સવ મીલકર
उसकी महिना प्रकट कह रहे हैं इस प्रकार का यह दृष्टान्त भावगर्हा
કે ઝપર પ્રસન્નચન્દ્ર રાજકૃષિ કા હૈ

તથા-“વયસા વેગે ગરિહઃ” એક કોઈ મુનિ કેવલ વચન સે હી
गर्हा करता है यहां पर भी “वा” शब्द विकल्पार्थक अथवा अवधार-
णार्थक है इस से कोई एक मुनि वचन से ही गर्हा करता है नाम से
નહીં કરતા હૈ એસા ઇસકા તાત્પર્યાર્થ હૈ ઇસકે ઝપર અંગારમર્દનાચાર્ય
કા દષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર સે હૈ-વસન્તપુર મેં જિતશત્રુ નામ કા રાજા થા

જિનાદ તથા દેવો દ્વારા જયનાદ કેમ થઈ રહ્યો છે ? ” ત્યારે મહાવીર પ્રભુએ
તેમને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-“ હે શ્રેણિક ! શુભધ્યાનયુક્ત પ્રસન્નચન્દ્ર
રાજર્ષિના પશ્ચાત્તાપની આગમાં સમસ્ત કર્મરૂપી ઇન્ધન બળીને ખાખ થઈ
જવાથી તેને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે તેથી સુરાસુર મળીને તેનો મહિમા
પ્રકટ કરી રહ્યા છે ” આ પ્રકારનું પ્રસન્નચન્દ્ર રાજર્ષિનું દષ્ટાન્ત ભાવગર્હાનું
પ્રતિપાદન કરવાને માટે અહીં આપવામાં આવ્યું છે

તથા “વયસા વેગે ગરિહઃ” કોઈ કોઈ મુનિ કેવળ વચન દ્વારા જ
ગર્હા કરે છે અહીં “વા” શબ્દ વિકલ્પાર્થક અથવા અવધારણાર્થક છે કહેવાનું
તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મુનિ માત્ર વચનથી જ ગર્હા કરે છે, મનથી
ગર્હા કરતા નથી વચન દ્વારા ગર્હાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે અંગારમર્દના-
ચાર્યનું દષ્ટાન્ત અહીં આપવામાં આવ્યું છે—

વસન્તપુર નામે નગર હતું, ત્યાં જિતશત્રુ નામનો રાજા હતો. તે બાર

प्रभाते तेन राज्ञा स्वप्नो दृष्ट - गजानां पञ्चमि शतैः परितुतः सुकरो मम नगरे
समागत इति। निद्रापगमे सति राज्ञा चिन्तितम् किमन्तन्मया स्वप्ने दृष्टम्, इति।
तस्मिन्नेव समये शिष्याणां पञ्चमि शतैः परितुतो रुद्रदेवाचार्यस्तत्र समागतः।
शुभप्रद्वैयुक्तः खनिरिव, कल्पतरुमिः परियष्टित परण्डवृक्ष इव, इतैः परितुतो
यत्र इव रुद्रदेवाचार्यस्त्वेन राज्ञा दृष्टः स राजाऽभ्युत्थानवन्दनादिभिस्तत्त्व
सत्कारं कृतवान्।

अथ रुद्रदेवाचार्यो घनपालाद् वसन्तेरषममवष्टु सपरिवारोऽसीं तनोधाने
ऽवस्थितः। राजाऽस्मिन् मुनिसमाजे स्वप्नपद्वैयुक्तसमः को मुनिरस्तीति परीक्षार्थं

वह १२ घंटों का आराधक और तीर्थंकर के शासन का प्रभावक था
सदोरक मुख्यवज्रिका का धारण कर वह दोनों समय में आवश्यककार्य
किया करता था एक दिन उस राजा ने स्वप्न देखा कि एक सुभर पांच
सौ शिष्यों से घिरा हुआ होकर मेरे नगर में आया है इस स्वप्न को
देखकर ज्यों ही उसकी निद्रा भंग हुई तो उसने विचार किया यह
क्या मैंने स्वप्न में देखा है इसी समय पांच सौ शिष्यों से युक्त हुए
रुद्रदेव आचार्य वहां पर विहार करते हुए आये शुभप्रद्वैयुक्त
शनि की तरह कल्पवृक्षों से युक्त हुए परण्ड वृक्ष की तरह तथा हंसों
से घिरे हुए वज्रुला की तरह रुद्रदेवाचार्य को उस राजा ने देखा देखते
ही राजाने अभ्युत्थान वन्दनादि क्रियाओं द्वारा उनका सत्कार किया।

घनपाल से वसंतिका अथग्रह लेकर वे रुद्रदेवाचार्य परिवार सहित
वहाँ के उद्यान में ठहर गये राजा ने " इस मुनि मंडली में स्पष्टदृष्ट

मतेनो आराधक अने तीर्थंकरना शासननो प्रभावक हते। सदोरक मुख्यवज्रिका
धारण करीने ते ज ने समयमा आवश्यक कार्य (प्रतिकर्मणु) करतो हते।
ते शब्दको जेक शत्रु कोहु स्वप्न देख्नुं के पांचसो शिष्योंकोना समूहभी वीर
जायेहो। जेवो जेक बुद्ध भारा नगरमा जायेहो छे आ प्रहारनु स्वप्न जायेहो
जाह जाये तेनी निद्रानो भंग भये। त्परे ते आ स्वप्न जागत विचार करवा
जायेहो। हवे जेहुं ज भुं के जेक रुद्रदेव नामना आचार्य पोताना ५००
शिष्योंना समूह साथे जेक द्विजसे विहार करता करता जेक नगरमा आनी
पछोम्हा शुभ प्रदोधी युक्त शनिनी जेम, कल्पवृक्षोधी युक्त जेक जेरमनी
जेम, अने हंसोना समूहभी येशयेहो। अत्रहाने जे प्रकारनी दृष्टिभी जेवामा
जावे छे ते प्रकारनी दृष्टिभी चित्तशत्रुको रुद्रदेव आचार्यने जेवा देखता ज
तेमजे अभ्युत्थान, वन्दनादि द्वारा तेमनो सत्कार कर्था।

भाषीनी रत्न लधने रुद्रदेवाचार्य पोताना ५०० शिष्यों साथे वसंतपुर
नगरना जेक उद्यानमा पधायो। शब्दको विचार कर्था के आ मंडलीमा स्वप्नमा

રાત્રી વસતિ સમીપે ચતુર્દિશુ ચૂર્ણિતાદ્વારાઃ સ્વમૃત્યૈર્ગુપ્તરીત્યા પ્રસારિતાઃ । રાજા
ચ પ્રચ્છન્નો ભૂત્તા પश्यति । તદનુકશ્ચિન્મુનિઃ કાયિકીં પરિષ્ઠાપયિતુ રજોહરણેન
ભૂમિં પ્રમાર્જયન્ પરિષ્ઠાપનભૂમૌ સમાગતઃ । પરિષ્ઠાપનભૂમિં પ્રમાર્જ્ય યાવદ્ ભૂમૌ
પદ નિધત્તે, તાવચ્ચરણસ્પર્શજનિતોઽક્ષારચૂર્ણાનાં મર્મરશબ્દઃ સંજાતઃ । મુનિના
જ્ઞાતમ્-અત્ર મત્કોટકાદયસ્ત્રીન્દ્રિયજીવા અનેકરાશિરુપેણ વર્તન્તે અતો મચ્ચરણ
સ્પર્શજનિતપીડયા શબ્દો જાતઃ ઇતિ । તતોઽસૌ જીવોપમર્દનશક્ત્યા મિથ્યાદુષ્કૃતં
દત્ત્વા કાયિકીમપરિષ્ઠાપ્યૈવ પ્રતિનિવૃત્તઃ । એવં ક્રમેણ પ્રત્યેકો મુનિઃ પરિષ્ઠાપનાર્થ

સૂકરકે જેસા કૌન મુનિ હૈ ” હસકી પરીક્ષા કરને કે લિયે રાત્રિ મેં
વસતિ કે સમીપ ચારોં દિશાઓં મેં ચૂર્ણિતાંગાર અપને નોકરોં દ્વારા
ગુસરીતિ સે ફેલવા દિયે ઔર સ્વયં વહ વહીં કહીં પર છિપ ગયા ઔર
દેખને લગા ઇતને મેં કોઈ મુનિ કાયિકી ક્રિયા કી પરિષ્ઠાપના કરને
કે લિયે રજોહરણ સે ભૂમિકી પ્રમાર્જના કરતે હુઅ પરિષ્ઠાપન ભૂમિ મેં
આપા પરિષ્ઠાપન ભૂમિ કી પ્રમાર્જના કરકે જિતને મેં ડસને ડસ ભૂમિ
મેં પૈર રહ્યા કિ ઇતને મેં ચરણ કે સ્પર્શ સે ડન અંગાર ચૂર્ણોંમેં સે મર્મર
શબ્દ હુઆ મુનિને જાના કિ યહાંપર મત્કોટક(મકોડે) આદિ ત્રીન્દ્રિય જીવ
અનેક રાશિરુપ સે હૈં ઇસલિયે મેરે ચરણ કે સ્પર્શ કી પીડા સે યહ
ડસકા શબ્દ ઉત્પન્ન હુઆ હૈ તવ જીવોપમર્દનકી શંકામિથ્યાદુષ્કૃત દેકર
કાયિકી ક્રિયા કી પરિષ્ઠાપના નહીં કી ઔર વિના પરિષ્ઠાપના કિયે

ચોળથેલ ભુડ જેવા મુનિ કોણ છે તે માટે શોધી કાઢવું જોઈએ. આ કસોટી
કરવા માટે રાત્રીએ તે આશ્રયસ્થાનરૂપ ઉદ્યાનની આસપાસ, છૂપી રીતે પોતાના
અનુચરો દ્વારા ચૂર્ણિતાંગાર (ચણાઈને ભૂકો) ફેલાવી દીધો, અને પોતે એટ-
લામાં જ કોઈ સ્થાને છુપાઈ ગયો. રાત્રે તેણે જોયું કે કોઈ એક મુનિ લઘુશકા કરવા
માટે રજોહરણથી ભૂમિની પ્રમાર્જના કરતાં કરતાં પરિષ્ઠાપન ભૂમિમાં આવ્યા. પરિ-
ષ્ઠાપન ભૂમિની પ્રમાર્જના કરીને તેમણે જેવો તે ભૂમિપર પગ મૂક્યો કે તુરત જ
ચરણના સ્પર્શથી તે અગારચૂર્ણમાંથી મર્મર ધ્વનિ ઉઠ્યો તેથી મુનિએ માન્યું કે અહીં
મકોડાઆદિ ત્રીન્દ્રિય જીવો અનેક રાશિરૂપે રહેલા છે, અને તે કારણે મારા ચરણના
સ્પર્શથી તેમને પીડા પહોંચવાને કારણે આ મર્મર ધ્વનિ થયો છે. તેથી
જીવોની વિરાધનાની શંકાથી મિથ્યાદુષ્કૃત ધર્મને (પોતાની આ દુષ્કૃત મિથ્યા હો
એવું કહીને-આ રીતે પોતાના પાપકૃત્યની ગહા કરીને) કાયિકી ક્રિયાની પરિ-
ષ્ઠાપના કર્યા વિના જ તેઓ ત્યાંથી પાછા ફરી ગયા. એ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક

ચરિષ્વર્દિષુ સમાગત્ય પ્રતિનિવૃત્તઃ । સદનન્તર રુદ્રદેવાધાર્ય પરિષ્ઠાપનાર્યમ્બુદુક
 ગૃહીત્વા મુતમુત ચર્ચિર્ગચ્છસિ । પરિષ્ઠાપનભૂમી ચરણસ્પર્શેન મર્મરશન્ધઃ કાતેઽ-
 પ્યકૃતપદ્માષાપ કેવલ વચસા મિધ્યાદુષ્કૃત દશા કાચિકીં પરિષ્ઠાપ્ય પ્રતિ
 નિવૃત્તઃ । રાજા સત્ત્વ વૃષ્ઠિ ધિલોભ્ય ચિજ્ઞાતમ્—અર્ચ્ય રુદ્રદેવાનાય એવ સ્વપ્નદૃષ્ટમુક
 રિતિ । તતઃ પ્રમૃતિ તસ્યા મઘ્યાધાર્યસ્ય ‘અંગારમર્દનાધાર્ય’ રિતિ નામ
 પ્રસિદ્ધ જાતમ્ ।

અથવા—‘મળસાઽવેગે’ રિતિ પાઠઃ । રુદ્ર—અપિ શબ્દઃ પઠ્યતે । ત્વ ય સંમા
 વને સેનાયમર્થઃ । ‘મનસા ઈકો ગહતે, ઈષ્ણોઽન્યો વચસા ગર્હતે’ રિતિ સંમાચ્યતે’

હી વહ વહા સે લોટ આપા રસી કમ સે પ્રત્યેક મુનિપરિષ્ઠાનકે લિપ
 યાહર ચારોં ઓર આ આકર પીછે પછે આપે, રસકે વાદ રુદ્રદેવાધાર્ય
 પરિષ્ઠાપના કે લિપે ઓમ્બુક કો લેકર યહુત હી રીઘતા કે સાથ યાહર
 ઓર પરિષ્ઠાપન ભૂમિ મે ગયે વહા ચરણ કે સ્પર્શ સે મર્મર શન્દ રોને
 પર મી ડહોને કોઈ પદ્માષ્ઠાપ નહીં કિયા કેવલ વચન સે હી મિધ્યાદુ
 પ્કૃત વેકર વે કાચિકી કિયાકી પરિષ્ઠાપના કરકે વહાં સે લોટ આપે
 રાજાને યહુ સય ડનકા કામ અપની આંખોસે દેખકર જાન લિયા કિ પ
 રુદ્રદેવાધાર્ય હી સ્વપ્નદૃષ્ટ મુકર હૈં ડસ દિનસે લેકર ડસ અમઘ્યાધાર્યના
 “અંગારમર્દનાધાર્ય” રેસા નામ પ્રસિદ્ધ રો ગયા ।

અથવા—“મળસા અવેગે” જવ રેસા પાઠ કિયા જાતા હૈ તથ
 યહાં સમાવનાર્યક “અપિ” શબ્દ કા પાઠ કરને પર રેસા અથ રોતા

મુનિ કાચિકી કિયાની પરિષ્ઠાપનાને માટે બહાર નીકળ્યા પછુ પરિષ્ઠાપના
 ભૂમિમાં જતા જ ઉપધુ ઇત્ત અનુભવ યવાધી તેજો પરિષ્ઠાપના (પરઠવાની
 કિયા) ક્યાં વિના જ પાછા રૂરી ગયા. ત્યારબાદ રુદ્રદેવાધાર્ય પેતે કાચિકી
 કિયાની પરિષ્ઠાપના કરવા બહાર બાહ્ય તેજો ઘણી રીઘતિથી પરિષ્ઠાપના
 ભૂમિમાં પહોંચ્યા ત્યાં અરણ્યને સ્પર્શ યવાધી મર્મર શ્વનિ થવા લાગુ જતુ
 તેમજે કોઈ પ્રાપચિત્ત ન ક્યું કેવળ વચનથી “માઈ દુષ્કૃત્ય મિધ્યા દો”,
 એવું ઘોષીને કાચિકી કિયાને લગુશકા કરીને પશીને તેજો ત્યાંથી પાછા રૂર્ષા
 રાજાને તેમજ આ કાષ્ઠ પોતાની નજરો નજર બોળે બાળી લીધું કે રુદ્રદેવા
 યામ જ સ્વપ્નદૃષ્ટ મુક છે તે દિવસથી તે અમઘ્યાધાર્યનું ‘અંગારમર્દનાધાર્ય’
 નામ પડી ગયું

અથવા “મળસા અવેગે” આ પ્રકારનો સૂત્રપદ એ કરવામાં આવે, નો
 અર્થ સમાવનાર્યક “અપિ” શબ્દનો પાઠ કરવાથી એવો અર્થ થાય છે કે
 અધોત્ત કોતસ્યા મદન કરનાર “કોણક મુનિ મનથી ગદા કરે છે કોણક મુનિ

ઇતિ । અથવા-મનસાઽપિ, ન વચો માત્રેણ ઇકો ગર્હતે, તથા-વચસાઽપિ, ન મનો-
માત્રેણ ઇકો ગર્હતે ઇતિ ઉભયથાઽપ્યેક એવ ગર્હતે । ઇતિ ભાવઃ ।

પ્રકારાન્તરેણ ગર્હયા દ્વિવિધ્યમાહ-‘અહવા’ ઇત્યાદિ । અથવા ગર્હા દ્વિવિધા
પ્રજ્ઞપ્તા । તદ્ યથા-દીર્ઘાં વા એકઃ અદ્ભાં ગર્હતે, હ્રસ્વાં વા એકઃ, અદ્ભાં ગર્હતે ।
અયમર્થઃ-એકઃ-કોઽપિ, દીર્ઘાં=વૃહતીમ્, અદ્ભાં=કાલ યાવત્, યાવજ્જીવમિત્યર્થઃ,
ગર્હતે-ગર્હણીયમ્, ઇતિ ભાવઃ । અન્યપ્રકારેણાપિ વિવક્ષયા દીર્ઘત્વં ભાવનીયમ્ ।
દીર્ઘહ્રસ્વયોરાપેક્ષિત્વાત્ । યથા-એકમાસાપેક્ષયા દ્વિમાસાદિકઃ કાલો દીર્ઘો
ભવતિ એવમ્ ઇકોઽન્યઃ હ્રસ્વામ્=અલ્પાં વા અદ્ભાં યાવદ્ ગર્હતે-ગર્હણીયમ્ ।

હૈ કિ કોઈ એક મુનિ મન સે ગર્હા કરતા હૈ કોઈ એક મુનિ વચન સે
ગર્હા કરતા હૈ એસા સંભાવિત હોતા હૈ ।

અથવા—કોઈ એક મુનિ કેવલ વચન માત્ર સે ગર્હા નહીં કરતા હૈ
કિન્તુ મન સે મી વહ ગર્હા કરતા હૈ તથા કોઈ એક મુનિ કેવલ
મનો માત્ર સે ગર્હા નહીં કરતા હૈ કિન્તુ વચન સે મી ગર્હા કરતા હૈ
હસ તરહ દોનોં પ્રકાર સે મી કોઈ એક મુનિ ગર્હા કરતા હૈ ।

અવ પ્રકારાન્તર સે મી ગર્હા કે દો ભેદ પ્રકટ કિયે જાતે હૈ “અહવા”
ઇત્યાદિ

અથવા ગર્હા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ જૈસે-કોઈ એક દીર્ઘ અદ્ભા
કી ગર્હા કરતા હૈ ઓર કોઈ એક હ્રસ્વ અદ્ભા કી ગર્હા કરતા હૈ હસકા
અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ કોઈ એક વહુત કાલ તક યાવજ્જીવ ગર્હણીય
(પાપ) કી ગર્હા કરતા હૈ દીર્ઘતા ઓર હ્રસ્વતા ચે દોનોં આપેક્ષિક હૈ
હસલિયે અન્ય પ્રકાર સે મી વિવક્ષા દીર્ઘતા સમજી જા સકતી હૈ જૈસે

વચનથી ગર્હા કરે છે, એવું ‘સંભવિત કોઈ શકે છે ’ અથવા કોઈક મુનિ
વચન માત્રથી જ ગર્હા કરતા નથી પણ મનથી પણ ગર્હા કરે છે તથા કોઈ
મુનિ કેવળ મનથી જ ગર્હા કરતા નથી, પરન્તુ વચનથી પણ ગર્હા કરે છે.
આ રીતે કોઈ કોઈ મુનિ બંને પ્રકારે ગર્હા કરે છે

હવે અન્ય રીતે પણ ગર્હાના બે ભેદ બતાવવામાં આવે છે-“અહવા”
ઇત્યાદિ-અથવા ગર્હાના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે-(૧) કોઈ દીર્ઘકાળ પર્યન્ત
ગર્હા કરે છે (૨) કોઈ હ્રસ્વાદ્ધાની-ટૂંકા કાળની ગર્હા કરે છે કેટલાક સાધુઓ
દીર્ઘકાળ સુધી-જીવન પર્યન્ત ગર્હણીયની (પાપની) ગર્હા કર્યા કરે છે દીર્ઘતા
અને હ્રસ્વતા એ બંને આપેક્ષિક છે તેથી દીર્ઘતાનું બીજું રીતે પણ પ્રતિ-
પાદન કરી શકાય છે. જેમકે એક માસની અપેક્ષાએ બે માસ આદિ સમય

અથવા-શીર્ષમેવ અદા યાવદ્ ગર્હિતે ગર્હણીયં નતુ દ્વિત્વાં યાવત્ । તથા-દ્વિત્વામેવ યાવદ્ ગર્હિતે નતુ લીર્ષામિત્યર્થઃ । એક વચના દ્વિત્વા કાલમેદેન ગર્હિતે ગર્હણીય-માવાનામનેકત્વાદિર્થઃ । અથવા-લીર્ષ્યં ત્વા કાલમેવ ગર્હિતે । અર્થે માત્ર:-વિરહાકુલપ્રક્રવાકો રાત્રિં ગર્હિતે યત્-બહુલીર્ષ્યેન રાત્રિયાં ન ક્ષીયતે । સંચરણાદિ પ્રતિક્રદ્ધો યુગ્મસાપીઢિતઃકુલો દિવસ ગર્હિતે યત્-અપકારમર્શકો બહુલીર્ષ્યોઽય દિવસઃ, યો ન ક્ષીયતે । એવમ્-આધિવ્યાકુલઃ પુરુષો રાત્રિન્દિવ્યરૂપં કાલં લીર્ષ્યત્વેન ગર્હિતે । શાતાગર્હિષ્ઠમ્ દ્વિત્વેન રાત્રિં દિવસં ચ ગર્હિતે, ઇતિ ॥ ૬૦ ૫ ॥

એક માસ કો અપેક્ષા સે હિમાન્ આદિ કા સમય લીર્ષ્યં હોતા હૈ હસી તરહ કોઈ એક અલ્પકાલ તક ગર્હણીય કો ગર્હા કરતા હૈ અથવા-લીર્ષ્યં કાલ તક હી ગર્હણીય કી ગર્હા કરતા હૈ થોડે કાલ તક ગર્હણીય કી ગર્હા નહીં કરતા હૈ તથા થોડે કાલતક હી ગર્હા કરતા હૈ લીર્ષ્યકાલ તક ગર્હણીયકી ગર્હા નહીં કરતા હૈ અથવા કોઈ એક લો પ્રકારકે કાલમેદસે ગર્હણીય માવોં મેં વિચિત્રતા દોને કે કારણ ગર્હણીય કી ગર્હા કરતા હૈ અથવા કોઈ લીર્ષ્યં ઓર દ્વિત્વ કાલ માન કર લસ કી હી ગર્હા કરતા હૈ જૈસે-વિરહ સે આકુલ હુઆ ચક્રવાક રાત્રિ કી ગર્હા કરતા હૈ કિ યહ રાત્રિ યદ્યુત લીર્ષ્યં થકી હૈ જો અમી તક મી ક્ષીણ નહીં હો રહી હૈ સંચરણાદિ સે પ્રતિક્રદ્ધ હુઆ યુગ્મસાપીઢિત વલ્લુ દિવસ કી ગર્હા કરતા હૈ કિ યહ દિવસ યદ્યુત લીર્ષ્યં હૈ જો અમી તક ક્ષીણ નહીં હો રહા હૈ હસી તરહ સે આધિ વ્યાધિ સે ચિકલ થના હુઆ પુરુષ રાત્રિ ઓર દિવસ દોનોં

લીર્ષ્ય ગણાય છે આ રીતે કોઈક સાધુ અપકાળ મુખી અલ્લીયની (પાપની) ગર્હા કરે છે અથવા-લીર્ષ્યકાળ પર્વ ત પાપની ગર્હા કરે છે અપકાળ પર્વ ત પાપની ગર્હા કરતો નથી. ત્યારે કોઈ સાધુ જોવા હોય છે કે અપકાળ પર્વ ત પાપની ગર્હા કરે છે, લીર્ષ્યકાળ પર્વ ત કરતા નથી. અથવા કોઈક સાધુ જોવા પુત્ર હોય છે કે તે જે પ્રકારના કાળમેદોથી અલ્લીય પદાર્થમાં વિવિધતા હોવાથી અલ્લીયની ગર્હા કરે છે અથવાકોઈ દ્વિત્વકાળને લીર્ષ્યકાળ માનીને અને કોઈ લીર્ષ્યકાળને દ્વિત્વકાળ માનીને તેની જ ગર્હા કરે છે જેમકે વિરહથી આપુજ પાપુજ થયેલ ચક્રવાક પક્ષિ રાત્રિ પી ગર્હા કરે છે તેને જોવા હોય છે કે 'આ રાત્રિ ચલ્લી લાળી છે-તે દુઝૂરી જ થતી નથી' પુત્રપત્ની દિવસે રેખી ચક્રત્ત નથી, તેથી દિવસે તે જોરાકની શોધમાં નીકળી ચક્રત્ત નથી દિવસે યુગ્મસિત (યુગ્મ) પુત્ર દિવસની ગર્હા કરે છે કે 'આ દિવસ યોજા તાત્રિ છે દુઝૂરી જ થતો નથી।' જે જ રીતે આધિ વ્યાધિથી આપુજ અને

અતીતે ગર્હણીયે કર્મણિ ગર્હાં ભવતિ, તુ ભવિષ્યતિ તુ પ્રત્યખ્યાનં ભવતિ ।
ઉક્તં ચ—‘ અર્હ્યં નિંદામિ, પદુષ્પન્ન સવરેમિ, અણાગયં પન્ચક્ષામિ ’ ।

છાયા—અતીતં નિંદામિ, પ્રત્યુત્પન્ન સવૃણોમિ, અનાગતં પ્રત્યાખ્યામિ । તત્ર
પ્રત્યાખ્યાનમાહ—

મૂલમ્—દુવિહે પચ્ચક્ષાણે પન્નત્તે । તં જહા—મણસા વેગે
પચ્ચક્ષાઈ, વયસા વેગે પચ્ચક્ષાઈ । અહવા પચ્ચક્ષાણે દુવિહે
પન્નત્તે । તં જહા—દીહં વેગે અદ્દં પચ્ચક્ષાઈ, રહસ્સં વેગે
અદ્દં પચ્ચક્ષાઈ ॥ સૂ ૦ ૬ ॥

છાયા—દ્વિવિધં પ્રત્યાખ્યાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ । તદ્ યથા—મનસા વા એકઃ પ્રત્યા-
ખ્યાતિ । વચસા વા એકઃ પ્રત્યાખ્યાતિ । અથવા—પ્રત્યાખ્યાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ।
તદ્ યથા—દીર્ઘાં વા એકઃ અદ્દાં પ્રત્યાખ્યાતિ, હ્રસ્વાં વા એકઃ અદ્દાં
પ્રત્યાખ્યાતિ ॥ સૂ ૦ ૬ ॥

ટીકા—‘ દુવિહે પચ્ચક્ષાણે ’ इत्यादि—

પ્રત્યાખ્યાનં—પરિહરણીયં વસ્તુ પ્રત્યાખ્યાનમ્=ગુરુસાક્ષિકં નિવૃત્તિકથનમ્ ।
યદ્વા—પ્રતિ—પ્રમાદપ્રતિકૂલ્યેન—પ્રમાદપરિહારેણ સ્વેચ્છા પ્રવૃત્તિપરિવર્જનપૂર્વકમ્ આ—

રૂપ કાલ ક્ષી ધીર્ઘ હોનેકે કારણ ગર્હાં કરતા હૈ શાતાવેદનીય કે ઉદયસે
ગર્વિષ્ઠ હુઆ જીવ રાત્રિ દિનકી હ્રસ્વ હોને કે કારણ ગર્હાં કરતા હૈ ।

જો ગર્હણીય કર્મ અતીત હોતા હૈ ઉસ પર ગર્હાં હોતી હૈ તથા જો
કર્મ ભવિષ્યત્કાલાપન્ન હોતા હૈ ઉસકે વિષય મેં પ્રત્યાખ્યાન હોતા હૈ

ઉક્તં ચ—“ અર્હ્યં નિંદામિ ” इत्यादि सो अब इसी प्रत્યાख्यान की
દ્વિવિધતા કા વર્ણન સૂત્રકાર કરતે હૈ ॥ સૂ ૦ ૬ ॥

“ દુવિહે પચ્ચક્ષાણે પન્નત્તે ” इत्यादि ॥ ६ ॥

પુરુષ રાત્રિ અને દિવસરૂપ બન્ને કાળની ગર્હાં કરે છે, તેમને રાત્રિદિવસ
લાગા લાગે છે શાતાવેદનીયના ઉદયથી ગર્વિષ્ઠ થયેલા જીવને રાત્રિદિવસ દ્વંકા
લાગે છે, તેથી તેઓ તેની ગર્હાં કરે છે

જે ગર્હણીય કામ થઈ ગયું હોય છે તેની ગર્હાં થાય છે આ રીતે
ભૂતકાલિન કાર્યને નિંદનીય અનુલક્ષીને ગર્હાં થાય છે જે ગર્હણીય (પાપ) કર્મ
ભવિષ્યકાલમા થવાનું હોય છે, તેને રોકવાને નિમિત્તે પ્રત્યાખ્યાન થાય છે
કહ્યું પણ છે કે “ અર્હ્યં નિંદામિ ” इत्यादि હવેના સૂત્રમા એ પ્રત્યાખ્યાનની
દ્વિવિધતાનું સૂત્રકાર પ્રતિપાદન કરે છે ॥ સૂ ૫ ॥

મર્યાદયા વિવસિતકાલાદિમાનયા, સ્થાન-ચુરોચ્ચે પ્રકથન પ્રત્યાશ્વાનમ્ । તપ્ત
દ્રવ્યમાશ્વમેદાદ્ ટ્રિવિધમ્ । તપ્ત દ્રવ્યત -મિધ્યાદષ્ટે પ્રત્યાશ્વાનમ્, અનુપયુક્તસ્ય
સમ્યગ્દષ્ટેષ્ઠ । યથા-રાજપુત્ર્યાઃ પ્રત્યાશ્વાનમ્ । માવપ્રત્યાશ્વાનં તુ ઉપયુક્તસ્ય
સમ્યગ્દષ્ટે યેવતિ । તથાનેકવિધમ્-દેશ-સર્વ-મૂલગુણોષ્ઠરગુણ-મદાદ્, તથાપિ

ટીકાર્થ-પ્રત્યાશ્વાન દો પ્રકારકા કહ્યા ગયા છે અને કોઈ એક વસ્તુ
પ્રત્યાશ્વાનકો મનસે કરતા છે કોઈ એક વચન સે કરતા છે ત્યાગ કરન
યોગ્ય વસ્તુ કે પ્રતિ આશ્વાન કરતા શુર સાક્ષી પૂર્વકે ઉસકી નિવૃત્તિ
કા કથન કરના હસકા નામ પ્રત્યાશ્વાન છે

અથવા-પ્રમાદ કો છોડકર અપની ઈચ્છા કી પ્રવૃત્તિ કે પરિવર્તન
કા (ત્યાગકા) વિવક્ષિત કાલ કી મર્યાદા તક શુર કે સમક્ષ પ્રકાશિત
કરના હસકા નામ મી પ્રત્યાશ્વાન છે જેસે અમુક વસ્તુ કા અમુક કાલ
તક મુક્તે ત્યાગ છે યહ પ્રત્યાશ્વાન દ્રવ્ય ઓર માવ કે મેદ સે દો પ્રકાર
કા છે મિધ્યાદષ્ટિ જીવ કા જો પ્રત્યાશ્વાન છે વહ દ્રવ્ય પ્રત્યાશ્વાન છે

અથવા-અનુપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ કા જો પ્રત્યાશ્વાન છે વહ મી દ્રવ્ય
પ્રત્યાશ્વાન છે જેસે રાજપુત્રી કા પ્રત્યાશ્વાન માવપ્રત્યાશ્વાન તો ઉપ
યુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ કો હોતા છે યથાપિ યહ વેશ, સર્વ મૂલગુણ ઓર ઉત્તર

‘ દુર્વિદે વચ્ચસ્થાણે પખ્યતે ’ ઇત્યાદિ ॥ ૬ ॥

પ્રત્યાશ્વાન બે પ્રકારના કહ્યા છે કોઈ કોઈ એવે અનેકી પ્રત્યાશ્વાન
કરે છે અને કોઈ કોઈ એવે વચનથી પ્રત્યાશ્વાન કરે છે ત્યાગ કરવા યોગ્ય
વસ્તુના પચ્ચમાદ કરવા-શુરની સાક્ષીપૂર્વક તેની નિવૃત્તિનું કથન કરવું તે
વસ્તુના સમક્ષ આદિના ત્યાગ કરવો, તેનું નામ પ્રત્યાશ્વાન છે.

અથવા-પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને પોતાની ઈચ્છાથી પ્રવૃત્તિનો અમુક
સમય પચન્ત શુરની સમક્ષ ત્યાગ બહાર કરવો તેનું નામ પણ પ્રત્યાશ્વાન
છે જેમકે કન્દમૂળ શિવાયની વસ્તુ અમુક સમય પચન્ત ત્યાગ કરવાની જે પ્રતિજ્ઞા
કરવી તેનું નામ પ્રત્યાશ્વાન છે આ પ્રત્યાશ્વાનના દ્રવ્ય અને માવના બેદથી
બે પ્રકાર કહ્યા છે મિધ્યાદષ્ટિ એવના જે પ્રત્યાશ્વાન હોય છે તે દ્રવ્યપ્રત્યા
શ્વાન હોય છે અથવા-અનુપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિના જે પ્રત્યાશ્વાન હોય છે તે
પણ દ્રવ્યપ્રત્યાશ્વાન હોય છે જેમકે નીચે જેવું દર્શાવત આપ્યું છે તે રાજ-
કુમારીના પ્રત્યાશ્વાન, માવપ્રત્યાશ્વાન તો ઉપયુક્ત સમ્યગ્દષ્ટિ એવના બે
હોય છે બે કે તે દેશ સર્વ મૂલગુણ અને ઉત્તરમુખના બેદથી અનેક પ્રકાર

કારણભેદાદ્ દ્વિવિધમ્, ક્ત્યાહ—‘મળસા વેગે પચ્ચક્ખાઈ’ ક્ત્યાદિ । મનસા વા
 ઇકઃ પ્રત્યાખ્યાતિ=પ્રાણાતિપાતાદિ પરિહારાર્થં પ્રતિજ્ઞાં કરોતિ । શેષં પ્રાગ્વદ્
 વ્યાખ્યેયમ્ ।

અથ દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાને રાજપુત્ર્યા દૃષ્ટાન્તઃ પ્રોચ્યતે—

કેનચિદ્રાજા રાપુત્રી કસ્મૈચિદ્રાજે પ્રદત્તા । તસ્યાઃ પતિર્મૃતઃ । તતઃ સા
 પિત્રા સ્વમવનમાનીતા, ઉક્તા ચ-પુત્રિ ! ધર્મે સમાવર । સા પાલ્લવિન્દ્યો દાનં
 દદાતિ । એકદા વર્ષાકાલે સમાગતે ‘ધર્મસમયઃ’ ક્તિ ચિદ્વિત્વા ‘માંસં ન ક્ખાદામિ’
 ક્તિ તયા પ્રત્યાખ્યાનં કૃતમ્ । તત્તો વર્ષાકાલપરિસમાપ્તો પારણકે તદાગ્નયા તદ્-

ગુણ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કા હોતા હૈ ફિર ખી કારણ કે ભેદ સે
 યહ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ કોઈ મન સે પ્રાણાતિપાત કા પરિહાર
 (ત્યાગ) કરનેકી પ્રતિજ્ઞા કરતા હૈ કોઈ વચનસે પ્રાણાતિપાતકા પરિહાર
 (ત્યાગ) કરને કી પ્રતિજ્ઞા કરતા હૈ ઘાકી કા ઓર સવ કથન પહિલે કી
 તરહ હી વ્યાખ્યા યુક્ત જાનના ચાહિયે

દ્રવ્ય પ્રત્યાખ્યાન મેં રાજપુત્રી કા દૃષ્ટાન્ત—

કિસી રાજા ને અપની પુત્રી કા વિવાહ કિસી દૂસરે કે સાથ કર
 દિયા કુછ સમય વાદ ઉસકે પતિ-કા દેહાવસાન હો ગયા સો હસકા
 પિતા હસે અપને ઘર પર લાયા ઓર ઉસ સે કહને લગા-પુત્રિ ! આનન્દ
 સે રહો ઓર ધર્માચરણપૂર્વક અપના સમય વ્યતીત કરો પિતા કી
 આજ્ઞાનુસાર વહ ઘર પર જાન્તિ સે રહને લગી ઓર ધર્માચરણ કરને
 લગી યહ પાલ્લવિન્દ્યો કો દાન દેતી થી એક દિન કી વાત હૈ વર્ષાકાલ
 કે આ જાને પર હસને એસા વિચાર ક્રિયા કિ યહ ધર્મ કરને કા સમય

રના હોય છે, છતાં પણ કારણના લેદથી તેના જે પ્રકાર કહ્યાં છે કોઈ મનથી
 પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે, કોઈ વચનથી પ્રાણાતિપાતનો
 ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરે છે બાકીનું સમસ્ત કથન પહેલાંની જેમ જ
 (ગહાની જેમ જ) પ્રતિપાદિત થયું જોઈએ.

દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાનમાં રાજપુત્રીનું દૃષ્ટાન્ત—

કોઈ રાજાએ પોતાની કુંવરીના લગ્ન કર્યા. અમુક સમય પછી તેના
 પતિનું અવસાન થયું, તેથી તેના પિતા તેને પોતાને ઘરે તેડી લાવ્યો. તેણે
 તેને આ પ્રમાણે શિખામણ આપી—“ બેટી ! આનંદપૂર્વક રહે અને ધર્માચર
 ણમાં તું તારે સમય વ્યતીત કર ” પિતાની સલાહ પ્રમાણે તે ધર્માચરણ
 પૂર્વક શાન્તિથી રહેવા લાગી તે પાખડીઓને દાન દેતી હતી. એક વખત
 વર્ષાકાળનો સમય આવી પહોંચતા તેને એવો વિચાર આવ્યો કે આ ચોમા-
 સાનો કાળ તો ધર્મ કરવા માટેનો કાળ છે, મારે આ કાળ દરમિયાન માંસ

શ્રુત્યે ધંદુઝાતીયજીરાનાં ઘાત કૃત્વા ત્રિવિધાનિ માશાનિ, મન્યાપિ નાનાનિ ઘાતિ મોગ્યાનિ ચ નિષ્પાદ્ય સત્તર્મીપ સમુપનોતાનિ । સા ચ યદ્ યસ્મૈ રોચતે સત્તસ્મૈ વદાતિ । તદ્વત્સરે તપ્ર માસથપ્તપારણકે મિતાર્થમેવસ્તરોપનોઝગારઃ સમાગતઃ । માંસપ્રદણાર્થે સા માર્પિતવતી । મુનિના કથિત્વં-માંસ ન કલ્પયે મુની નામ્ । સા માદ્-વર્ષાકાલો વ્યતીતસ્તદિકથ ન કલ્પયે ॥ તેનોક્તમ્-માંસનિવૃત્ત્યર્થે સદૈવ સાધુનાં વર્ષાકાલ ણ્ય । इत्युक्त्वा स तस्यै धमद्वयां वचयति, मांसदोषाद् वर्णयति स्म । तथाहि—

હૈ સો મેં માંસ નહીં સ્વાઝંગી અત્ત ઉમને માસ કે પ્રત્યાખ્યાન કર દિવા જપ વર્ષાકાલ સમાપ્ત હો ગયા તો પારણક કે દિન વસકી આજ્ઞા કે અનુસાર વસકે શ્રુત્યો ને અનેક જાતીય જીવોં કા ઘાત કરકે વિવિધ પ્રકાર કે વ્યજ્જનોં કે માધ ૨ માંસ કો પકાયા ધ્રૌર વસકે સમક્ષ લાકર વસ નિષ્પાદિત વસ્તુ કો રમ્બ દિગા જો જિસકે લિયે રુચતા પા વહ વસકે લિયે દેને લગી, ટીક ઇસી સમય વહા માસક્ષવણ કી પારણા ક નિમિત્ત મિક્ષા કરતે હુપ એક તપોધન અનગાર આ ગયે માસ પ્રદ્ધન કે લિયે વસને વનસે પ્રાર્થના કી મુનિ ને કહા મુનિજનોં કો માંસ કલ્પિત નહીં હૈ ફિર વસને કહા મહારાજ ! વર્ષાકાલ સમાપ્ત હો ગયા હૈ ફિર વહ કયોં કલ્પિત નહીં હૈ મુનિ ને કહા-માંસ નિવૃત્તિ કે લિયે તો સદા હી સાધુઓં કા વર્ષાકાલ હી હૈ એસા કહકર વસને વસકે લિયે વર્મ કયા સુનાઈ જિસમેં માંસ કે વોપોં કા વસને વર્ણન કિયા “ પર્શિદિય

આવું જાણમે નહીં આવો વિચાર કરીને તેણે માંસાહારના પ્રત્યાખ્યાન કર્યા. આદે વર્ષાકાલ સમાપ્ત થયે એથે ત્યારે પ્રત્યાખ્યાનનો સમય પણ પૂરો થઈ જવાથી તેણે પોતાના સેવકો પાસે અનેક જાતના છોવેની હત્યા કરવીને વિવિધ પ્રકારની વાનગીઓની સાથે સાથે માંસ પણ વધાવ્યું. મોઠરાએ જા વિવિધ પ્રકારનું સોજન તેની પાસે લાવીને મૂકી દીધું. એ ઠાઈ અભ્યાગત ત્યાં આવતો, તેને તે મનપસંદ વસ્તુ આપતી હતી. હવે એવું બન્યું કે માસ અમલુના પાશ્વર્ય નિમિત્તે ઠાઈ એક તપોધન અજગાર બેઘરી કરવા નીકળ્યા હતા. તેઓ તે રાજકુમારી પાસે આવી પહોંચ્યા. રાજકુમારીએ તેમને વિનંતિ કરી કે જા માંસને આપ બહણુ કરો. સાધુએ જવાબ આપ્યો—“ મુનિજનોને માંસ કહ્યું નથી, અમારે માટે માંસાહારનો નિષેધ છે ” રાજકુમારીએ કહ્યું : “ મુનિશાળ ધોમગ્ધ પૂરું ધર્મગ્રસ્ત છે, હવે તો તે આપને જરૂર કહી પડે ” મુનિએ જવાબ આપ્યો— આસ નિવૃત્તિને માટે તો અમારે સદા વર્ષાઋણ જ છે ” જા પ્રમાણે કહીને તેમણે તેને ધમકયા સંભળાવી, એમાં તેમણે માસના

“ પંચિદિયવદ્ભૂયં, મંસં દુગ્ધમસુઙ્ગીમચ્છં । ”

છાયા—પચ્ચેન્દ્રિયવદ્ભૂતં, માંસં દુર્ગન્ધમશુચિ ચીમત્સામ્ ” ઇત્યાદિ ।

ઉક્તશ્ચાન્યત્રાપિ—

અનુમન્તા વિશસિતા નિદન્તા ક્રય વિક્રયી ।

સંસ્કર્તા ચોપદર્તા ચ શ્વાદકશ્ચેતિ યાતકાઃ ॥ ૧ ॥

एव मुनिना प्रतिबोधिता सती सा राजदुहिता प्रव्रजिता । इत्येवं तस्याः पूर्वं द्रव्यप्रत्याख्यानं, पश्चाद् भावप्रत्याख्यानं जातम् ।

પ્રકારાન્તરેણાપિ દ્વૈવિધ્યમાદ—‘ અહવા પચ્ચક્ષાણે ’ ઇત્યાદિ ।

दीर्घाद्वा ह्रस्वाद्वापदयोर्व्याख्यानं गर्ह्यसूत्रवद् बोध्यम् ॥ सू० ६ ॥

પ્રત્યાખ્યાનાદિકં જ્ઞાનપૂર્વકમેવ ક્રિયમાણં મોક્ષસાધકં ભવતીત્યત આદ્ય—

सूत्रम्—दोहिं ठाणेहिं अणगारे संपन्ने अणादीयं अणवयगं दीहमज्जं चाउरंतसंतारकंतारं वीइवइज्जा, तं जहा-विज्जाए चव, चरणेण चव ॥ सू० ७ ॥

वह भूय मंसं दुग्धमसुङ्गीमच्छ ” उसने कहा मांस पच्येन्द्रिय जीव के वध से उत्पन्न होता है यह दुरभिगन्ध वाला होता है अपवित्र होता है और चीमत्स होना है इत्यादि अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है—

“ अनुमन्ता ” इत्यादि । इस प्रकार से मुनि के द्वारा प्रतिबोधित हुई वह राजपुत्री दीक्षित हो गई इस तरह उस राजपुत्रीका पहिले द्रव्य प्रत्याख्यान हुआ और बाद में भावप्रत्याख्यान हुआ

પ્રકારાન્તર સે મી પ્રત્યાખ્યાન મેં દ્વિપ્રકારતા હૈ જો “ અહવા પચ્ચ ક્ષાણે ” હન પદોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ હનમેં દીર્ઘાદ્વા ઓર હ્રસ્વાદ્વા પદોં કા વ્યાખ્યાન ગર્હ્ય સૂત્ર કી તરહ સે જાનના ચાહિયે ॥સૂ૦ ૬॥

દોષોતું વર્ણન કયું. “ પંચિદિયવદ્ભૂયં મંસં દુગ્ધમસુઙ્ગીમચ્છ ” તેમણે બતાવ્યું કે માંસ પચ્ચેન્દ્રિય ઇવના વધથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે દુર્ગંધયુક્ત હોય છે, અપવિત્ર હોય છે અને બીભત્સ હોય છે ” ઇત્યાદિ. અન્યત્ર પણ એવું જ કહ્યું છે કે “ અનુમન્તા ” ઇત્યાદિ મુનિને આ પ્રકારને ઉપદેશ સાભળી પ્રતિબોધિત થયેલાં તે રાજકુવરીએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી તે રાજકુવરી દ્વારા પહેલાં દ્રવ્યપ્રત્યાખ્યાન અને પાછળથી ભાવપ્રત્યાખ્યાન થયા

બીજી રીતે પણ પ્રત્યાખ્યાનમાં દ્વિવિધતા છે, જે “ અહવા પચ્ચક્ષાણે ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા તે પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેમાં કાળની અપેક્ષાએ દીર્ઘતા અને હ્રસ્વતાનું કથન ગર્હ્ય સૂત્રમાં કહ્યું અનુસાર સમજવું. ॥ સૂ. ૬ ॥

છાયા—દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યામનગારઃ સંપન્નઃ । અનાદિકમ્ અનવદ્યમ્ વીર્ણાદ્
ચાતુરન્તસસારકાન્તારં વ્યતિગ્રજતિ । તદ્ યથા-વિદ્યાયા ચૈવ, ચરણેન ચૈવ ॥૭૭॥

ટીકા—‘દોહિં ઠાણેહિં’ ઇત્યાદિ—

દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં=દ્વાભ્યામ્ સંપન્ન=યુક્ત અનગારઃ=નાસ્ત્યગારં યદ્ યસ્ય
સ તથા સાધુરિત્યર્થ, અનાદિકમ્=માદિરહિતમ્, અનવદ્યમ્=પ્રજ્ઞમ્-પર્યન્તસ
માસ્તિ યસ્ય સામાન્યજીનાપેક્ષયા તદ્ અનવદ્યમ્ અન્તરહિતમિત્યર્થ, તદ્,
વીર્ણાદ્-વીર્ણા-અદ્વા=કાલો યસ્ય તત્તથા તદ્-વીર્ણકાલિકમિત્યર્થ, યદ્વા-
‘વીર્ણાન્નમ્’ ઇતિજ્ઞાયા, વીર્ણ અન્વા=માર્ગો યસ્મિન્સ્તદ્ વીર્ણાન્નમ્ તદ્,

પ્રત્યાઘ્યાન આદિ જ્ઞાનપૂર્વક હી કિયે જાને પર મોક્ષ કે સાધક
હોતે હૈં અતઃ અથ ઇસી પાત્ત કો પુટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં—

“દોહિં ઠાણેહિં અગગારે સવન્ને” ઇત્યાદિ ॥૭૭॥

ટીકાર્થ—દો સ્થાનોસે સમ્પન્ન અનગાર-સાધુ આદિ રહિત એવ સામાન્ય
જીવ કી અપેક્ષા અન્તરહિત તથા વીર્ણાદ્વાલે-વીર્ણકાલિક અથવા
અપેક્ષામાર્ગવાલે પેસે ઇસ ચાતુરન્ત સસારકાતાર કો વિદ્યા જ્ઞાન ઓર
ચરણ ચારિત્ર સે હી સજ્જિત કરતા હૈ

સાધુ ઘર રહિત હોતા હૈં ઇસલિયે ડસકા નામ અનગાર હૈં સસાર
કી કોઈ પ્રારમ્ભાવસ્થા નહીં હૈં ઇસલિયે ઇસે અનાદિ કહા ગયા હૈં અવ
દ્ય નામ પર્યન્ત કા હૈં યહ પર્યન્ત જિસકા નહીં હૈં ડસકા નામ અનવ
દ્ય હૈં સામાન્ય જીવ કી અપેક્ષા સે હી સસાર કો અન્તરહિત કહા
ગયા હૈં અદ્વા નામ કાલકા હૈં ઇસ સસાર કા કાલ વીર્ણ હૈં ઇસલિયે

પ્રત્યાઘ્યાન આદિ જ્ઞાનપૂર્વક કરવામાં આવે તો જ મોક્ષના સાધક બને
છે એજ વાતને પુટ કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—

“દોહિં ઠાણેહિં અગગારે સવન્ને” ઇત્યાદિ ॥ ૭ ॥

ટીકાર્થ—એ સ્થાનોથી યુક્ત અગગારજ અનાદિ (આદિ રહિત), અનન્ત,
(સામાન્ય જીવની અપેક્ષાએ અન્ત રહિત) વીર્ણકાલિન (સામાન્ય જીવની અપે
ક્ષાએ) અથવા લાંબા પંથવાગા આ ચાતુરન્તસસાર કાન્તારને (૧) વિદ્યા-જ્ઞાન
અને (૨) ચરણ-ચારિત્ર બંને જોળાગી થકે છે આ એ સ્થાનની આરાધનાથી જ
સસારને તરી શકાય છે

સાધુ ઘરરહિત હોય છે તેથી તેને અગગાર કહ્યો છે. સસારની કોઈ
પ્રારમ્ભાવસ્થા નથી તેથી તેને અનાદિ કહ્યો છે. ‘અવદ્ય’ અવદ્ય એટલે
પર્યન્ત આ પર્યન્તનો-અન્તનો જેમાં અભાવ છે તેને અનવદ્ય કહે છે સામાન્ય
જીવની અપેક્ષાએ જ સસારને અન્તરહિત કહ્યો છે. ‘અદ્વા’ એટલે કાળ

તાદૃશં ચાતુરન્તસંસારકાન્તારમ્-ચત્વાર. અન્તાઃ=નરકાદિવિભાગા यस્ય તત્ ચતુરન્તમ્, તદેવ ચાતુરન્તમ્, તત્ચ સંસારકાન્તારં=ભવકાનનં, તદ્ વ્યતિવ્રજતિ=અતિક્રામતિ-સ્થાનદ્વયેન સમ્પન્નો મુનિઃ સંસારકાન્તારમુલ્લઙ્ચતીત્યુક્તમ્ । તત્ર કિં તત્ સ્થાનદ્વયમ્ ? इति जिज्ञासायामाह- ' तं जहा ' इत्यादि । तद्यथा-विद्यया=ज्ञानेन चैव तथा चरणेन=चारित्र्येण चैवेति ।

इह संसारकान्तारातिक्रमणं प्रति ज्ञानं चारित्र्यं चेतिद्वयं कारणमित्युक्तं तत्र ज्ञानचारित्र्ययोर्द्वयोः कारणत्वमस्ति, प्रत्येकं तयोरैहिकार्थेष्वप्यकारणत्वादिति बोध्यम् ।

इसे दीर्घाद्धा वाला कहा गया है अथवा “अद्धा की छाया” अर्थात् “ऐसी भी हो सकती है सो इस पक्ष में जिसमें लम्बा मार्ग है उसका नाम दीर्घाध्व है संसार का मार्ग भी ऐसा ही है अतः यह भी इस विशेषणवाला प्रकट किया गया है इस संसार का नरकादिरूप चार विभाग है इस कारण इसे चातुरन्त कहा गया है अन्त नाम विभाग का है चतुरन्त ही यहाँ ज्ञान और चारित्र्य इन दोनों में संसारकान्तार के अतिक्रमण करने के प्रति जो कारणता कही गई है ‘सो भिन्न २ में यह कारणता नहीं है किन्तु दोनों के मेल में ही यह कारणता है ऐसा जानना चाहिये क्योंकि इनमें से प्रत्येक में भी ऐहिककार्यों के प्रति भी कारणता नहीं है

આ સંસારનો કાળ દીર્ઘ (લાંબો), હોવાથી તેને દીર્ઘાદ્ધાવાળો (દીર્ઘકાલિન) કહ્યો છે અથવા “અદ્ધા” ની છાયા “અધ્વા” પણ થાય છે આ રીતેવિચરવામા આવે તો જેમાં લાંબો માર્ગ છે તેનું નામ દીર્ઘાધ્વ (લાંબા માર્ગવાળો) છે, સંસારનો માર્ગ પણ એવો જ હોવાથી તેને માટે આ વિશેષણ વપરાયું છે

આ સંસારના નરકાદિરૂપ ચાર વિભાગ છે “અન્ત” એટલે ‘વિભાગ’. જેના ચાર વિભાગ છે એવા સંસારને ચતુરન્ત સંસાર કહ્યો છે અહીં એવું બતાવવામા આવ્યું છે કે જ્ઞાન અને ચારિત્ર, એ બન્નેની આરાધના દ્વારા જ આ સંસાર રૂપી કાનનને પાર કરી શકાય છે એકલા જ્ઞાનની આરાધનાથી અથવા એકલા ચારિત્રની આરાધનાથી એ વાત સબલી શકતી નથી. બન્ને સ્થાનોના મેળમાં જ એ વાત સબલી શકે છે-બન્નેનો મેળ જ સંસાર કાન્તારને તરાવવામાં કારણભૂત બને છે, એમ સમજવું, કારણ કે આ બેમાના પ્રત્યેકમા પણ ઐહિકકાર્યોના પ્રત્યે પણ કારણતા નથી,

નહી મોક્ષપાપ્તો જ્ઞાનચારિત્રિયો સામાન્યેન કારણત્વમુક્તમ્ અતસ્તત્ જ્ઞાનમેવ પ્રધાનં મન્યતુ નહી ચારિત્રમ્ (ક્રિયા) ૧, અથવા-જ્ઞાનમયૈર્કં કારણ મન્યતુ નહી ક્રિયા, ક્રિયાયા જ્ઞાનમન્યસ્વાત્ ૨ । કિંચ-યથા જ્ઞાનમ્ય ફલ ક્રિયાઽસ્તિ તથા ક્રિયાનન્તર યત્ પ્રાપ્યસે મોક્ષરૂપ ફલં તદ્દપિ જ્ઞાનસ્યૈવ કસ્મન્, ધતો જ્ઞાનમેવ તત્કારણત્વેન વાચ્યમ્ । કિંચ-યોષકાલેઽપિ યત્ જ્ઞેયપરિચ્છેદાત્મકં જ્ઞાનં મન્યતિ તસ્માપિ કારણં જ્ઞાનમેવ । કિંચ-જ્ઞેયપરિચ્છેદાનન્તર રાગાદિ નિમ્મહો મન્યતિ તસ્માપિ જ્ઞાનમેવ કારણમ્ । યથા-મૃતિકા ઘટ્ત્વ કારણ મન્યતિ સા તદ્વન્તરાલ્લ-વર્તિનાં પિષ્ઠ-શિવક-સ્વાસ-કોષ્ઠ-કુચાદીનામપિ કારણ મન્યસ્યેવ, તથા-ફલ

દ્વાંકા—મોક્ષ પ્રાપ્તિ મેં સામાન્યરૂપ સે હી જ્ઞાનચારિત્ર મેં કારણતા કહી ગઈ હૈ ફસલિયે મોક્ષપ્રાપ્તિ મેં પ્રધાન કારણ જ્ઞાન કો હી માનના ચાહિયે ચારિત્ર કો નહીં? અથવા એક જ્ઞાન કો હી કારણ માનના ચાહિયે ચારિત્રરૂપ ક્રિયા કો નહીં? ક્યોં કિ ક્રિયા જ્ઞાન અન્ય હોતી હૈ ૨ કિંચ—જિસ પ્રકાર સે જ્ઞાન કા ફલ ક્રિયા હૈ થૈસે હી ક્રિયા કે અનન્તર જો પ્રાપ્ત હોતા હૈ મોક્ષરૂપ ફલ વહ બી જ્ઞાન કા હી ફલ હૈ ફસલિયે જ્ઞાન હી મોક્ષ કા કારણ કહના ચાહિયે કિંચ—યોષકાલ મેં બી જો જ્ઞેયપરિચ્છેદાત્મક જ્ઞાન હોતા હૈ હસકા બી કારણ જ્ઞાન હી હૈ તથા જ્ઞેયપરિચ્છેદ કે અનન્તર જો રાગાદિકોં કા નિમ્મહ (જીતના) હોતા હૈ હસકા બી કારણ જ્ઞાન હી હૈ જૈસે મૃતિકા ઘટ કા કારણ હોતા હૈ

અર્થ—જ્ઞાનચારિત્રને સામાન્યતઃ મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણરૂપ ગણવામાં છે, તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિમાં પ્રધાન કારણ તો જ્ઞાનને જ માનવું બેઠાં, ચારિત્રરૂપ ક્રિયાને પ્રાધાન્ય મળવું બેઠાં નહીં. (૨) અથવા જોક્લા જ્ઞાનને જ મોક્ષ પ્રાપ્તિના કારણરૂપ ગણવું બેઠાં—ચારિત્રરૂપ ક્રિયાને કારણરૂપ ગણવા બેઠાં નહીં. એમ માનવું ફલ ક્રિયા છે જોઈ પ્રમાણે ક્રિયા બાદ જ મોક્ષરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તે પણ જ્ઞાનના ફળરૂપ જ કહેવ છે તેથી જ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ માનવું બેઠાં.

બી બાધકાંકમાં પણ જો જ્ઞેયપરિચ્છેદાત્મક પ્રકાર જ્ઞાન થાય છે તેનું કારણ પણ જ્ઞાન જ કહેવ છે જ્ઞેયપરિચ્છેદ ના અનન્તર (પશ્ચાત્) જો રાગાદિકોના નિમ્મહ (છૂટવાનું) થાય છે તેનું કારણ પણ જ્ઞાન જ છે એવી રીતે માટે પ્રકારની રચનામાં કારણરૂપ બને છે, જોઈ માટે તે પ્રકારની રચના પહેલાં જ પિંડ, શિવિર, (માટીમાંથી જનાવવામાં આવતો યાગીના જેવો અધકાર વિશેષ),

જ્ઞાનમપિ મોક્ષસ્ય, તથા તદનંતરાલવર્તિતાં ચ જ્ઞેયપરિચ્છેદરાગદિનિગ્રહાદીનાં કારણં ભવિષ્યતિ ? । કિંચ—યત્ સ્વલુ મન્જાનુસ્તરણમાત્રેણ વિષમલનં, તથા નમોનમનાદિકં ચાનેકાદિધં કાર્યં દશ્યતે તદપિ જ્ઞાનમાત્રતથૈવ ફલમ્ । યથા ચૈતદ્ લૌકિકં દૃષ્ટ ફલં જ્ઞાનસ્ય દશ્યતે તથૈવ લોકોત્તરં મોનરૂપદૃષ્ટમપિ ફલમનુમીયતે ? इति ।

અત્રોચ્યતે—‘ જ્ઞાનમેવ પ્રધાનં, જ્ઞાનમેવ ચૈકં કારણં, નતુ ક્રિયા ’ इति यदुक्तं તન્ન યુક્તમ્, જ્ઞાનાદિક્રિયા મયતિ, તત્રેષ્ટફલપાપ્તિ, અતો વ્યયમપિ કારણં મન્તવ્યમ્ । જ્ઞાનમાત્રસ્ય કામળત્વે ક્રિયાયાઃ જ્ઞાનફલત્વેન કલ્પન વ્યર્થમ્, મવ-

વહી મૃત્તિ કા તદનંતરાલવર્તી પિષ્ક, ગિદિ, સ્યાન, યોગ ઓર કુશ્-
લાદિકોં કા મી કારણ હોતા હી હૈ ડમી પ્રકાર સે જ્ઞાન જબ મોક્ષ કા
કારણ હોતા હૈ તબ વહ તદનંતરાલવર્તી જ્ઞેયપરિચ્છેદોં કા ઓર રાગાદિ
નિગ્રહોં કા મી કારણ હો જાવના કિંચ—મત્ર કે અનુસ્તરણ માત્ર સે
વિષ કા ઉતરના રૂપ ફલ તથા આકાશ ગમનાદિરૂપ અનૈકવિધ કાર્ય
જૈસે દેસે જાતે હૈં તો વે જ્ઞાનમાત્ર કે હી ફલ હોતે હૈં તો જૈસા વહ
જ્ઞાન કા લૌકિક દૃષ્ટ ફલ પ્રતીત હોતા હૈં ડસી તરહ સે લોકોત્તર
જો મોક્ષરૂપ અદૃષ્ટ ફલ હૈં વહ મી જ્ઞાન કા હી ફલ હૈં ઇસા અનુમાન
સે પ્રતીત હો જાતા હૈં ।

૭૦—“ જ્ઞાન હી પ્રધાન હૈ જ્ઞાન કી ઇક કારણ હૈ ક્રિયા કારણ
નહીં હૈ ” ઇસા જો કહા ગયા હૈ વહ યુક્તિ યુક્ત નહીં કહા ગયા હૈ
કયોં કિ જ્ઞાન સે ક્રિયા હોતી હૈ ક્રિયા સે ઇષ્ટફલ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ
હસલિયે દોનોં મેં કારણતા નાનની ચાહિયે યદિ જ્ઞાનપાત્ર કો કારણ

કેશ અને કુશુલાદિકોની રચનામાં પણ કારણભૂત હોય છે, એજ પ્રમાણે જ્ઞાન-
મોક્ષને માટે કારણભૂત હોય તો વચગાળાના જ્ઞેય પરિચ્છેદોનુ અને રાગાદિ-
કોના નિગ્રહનું કારણ હોવું જ જોઈએ. વળી મત્રના અનુસરણ માત્રથી વિષ
ઉતરી જવારૂપ ફળ તથા આકાશગમન આદિ રૂપ અનેક પ્રકારના કાર્ય જે
જોવામા આવે છે, તે જ્ઞાનમાત્રના ફલસ્વરૂપ જ હોય છે તો એ જ્ઞાનનુ જેવું
લૌકિક ફળ પ્રતીત થાય છે એવું જ લોકોત્તર-મોક્ષ પ્રાપ્તિરૂપ અદૃષ્ટ ફળ પણ
હોવું જ જોઈએ, તેને પણ જ્ઞાનના ફળસ્વરૂપ માનવામાં શો વાધો છે ?

ઉત્તર—“ જ્ઞાન જ પ્રધાન છે, જ્ઞાન જ એક કારણ છે-ક્રિયા કારણ નથી, ”
આ પ્રકારનુ કથન યુક્તિયુક્ત નથી, કારણ કે જ્ઞાનથી ક્રિયા થાય છે અને
ક્રિયાથી ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેથી જન્મેમાં કારણતા માનવી જોઈએ.
જો જ્ઞાનમાત્રને કારણ માનવામા આવે, તો જ્ઞાનના ફલરૂપ ક્રિયા છે એવું

નમતે-ક્રિયારહિતમપિ જ્ઞાનમાત્ર સ્વકાર્ય સાધયેત્, પરંતુ તથા ન સાધયતિ, કારણત્વેન ક્રિયાયા સ્વીકારાત્ । મોક્ષપ્રાપ્તૌ હિ ધારિત્રોત્પાદનેન જ્ઞાનવ્યવહારક મન્વતિ જ્ઞાનાચ્ચારિત્રં પ્રાપ્નોતિ, ધારિત્રતઃ મોક્ષ, તથા ચ મોક્ષં પ્રતિ ક્રિયૈવ સાક્ષાત્કારણમ્, ક્રિયાં પ્રતિ જ્ઞાન કારણમ્ । તસ્માત્ મોક્ષ પ્રતિ જ્ઞાન પરંપરા કારણમ્ । સાક્ષાત્કારણત્વેન ક્રિયૈવ પ્રધાનતરં કારણં મન્વતીતિક્રિયાયા અપ્રાધાન્યમકારણત્વં ચ નોપપદતે ।

યદિ જ્ઞાન ક્રિયા ચેતિદ્વય મોક્ષપ્રાપ્તૌ યુગવદ્વ્યવહારક મન્યતે, તદાપિ પ્રાધાન્યં કારણત્વ ચેતિદ્વય ક્રિયાયાયુક્તમ્, નતુ અપ્રાધાન્યમકારણત્વ ચ ક્રિયાયાઃ સંમન્વતિ ।

માના જાવેગા તો જ્ઞાન કી કલરૂપ ક્રિયા હૈ એસા માનના વ્યર્થ હૈ આપકે મતાનુસાર ક્રિયા રહિત મી જ્ઞાનમાત્ર અપને કાર્ય કો સિદ્ધ કર દેગા પરંતુ એસા બહુ કરતા નહીં હૈ કયોં કિ કારણરૂપ ક્રિયા કો સ્વીકાર કિયા ગયા હૈ મોક્ષપ્રાપ્તિ મેં ચારિત્રોત્પાદન સે જ્ઞાન વ્યવહારક હોતા હૈ જ્ઞાન સે ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઓર ચારિત્ર સે મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ હસલિયે મોક્ષ પ્રાપ્તિ મેં સાક્ષાત્કારણ ક્રિયા હી હૈ ક્રિયા કે પ્રતિ જ્ઞાન કારણ હૈ અતઃ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કે પ્રતિ જ્ઞાન પરંપરારૂપ સે કારણ પડતા હૈ સાક્ષાત્કારૂપ સે કારણતો ક્રિયા હી પડતી હૈ હસલિયે વહી પ્રધાનતર કારણ હૈ હસ તરહ ક્રિયા મેં અપ્રધાનતા ઓર અકારણતા ચલિત નહીં હોતી હૈ ।

યદિ જ્ઞાન ઓર ક્રિયા યે દો મોક્ષપ્રાપ્તિ મેં એક સાથ વ્યવહારક માને જાતે હૈ તબ મી ક્રિયા મેં પ્રધાનતા ઓર કારણતા યે દોનોં સઘ જાતે હૈ હસ તરહ અપ્રધાનતા ઓર અકારણતા ક્રિયા મેં સંમાવિત નહીં હોતી હૈ

માનવુ બ્યર્થ બની જાયે. આપતા મત પ્રમાણે તો ક્રિયા રહિત જ્ઞાનમાત્ર જ પોતાના કાર્યને સિદ્ધ કરી દેશે પરંતુ એવું બનતું નથી. કારણ કે કારણરૂપે ક્રિયાનો સ્વીકાર કરવામાં આયો છે. મોક્ષપ્રાપ્તિમાં ચારિત્રોત્પાદન દ્વારા જ્ઞાન વ્યવહાર કોય છે. જ્ઞાનથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ચારિત્ર વડે મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિમાં સાક્ષાત્ કારણબૂત તો ક્રિયા જ છે અને ક્રિયામાં જ્ઞાન કારણબૂત છે. તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિમાં જ્ઞાન પરંપરારૂપે કારણબૂત બને છે, સાક્ષાત્કારૂપે તો ક્રિયા જ કારણબૂત બને છે. આ રીતે ક્રિયા જ પ્રધાનતર કારણસિદ્ધ થાય છે. તેથી ક્રિયામાં અપ્રધાનતા અને અકારણતા ઘટાવી શકાતાં નથી.

જો જ્ઞાન અને ક્રિયા, જો બન્નેને મોક્ષપ્રાપ્તિમાં જોડે સાથે વ્યવહારક માનવામાં આવે તો પણ ક્રિયામાં પ્રધાનતા અને કારણતાનું પ્રતિપાદન કરી શકાય છે. આ રીતે ક્રિયામાં અપ્રધાનતા અને અકારણતા સ્થાપિત હોતાં નથી.

યસ્તુ ક્રિયાયાઃ કારણત્વં ન મન્યતે, તં પ્રતિ વિશેષેણોચ્યતે ક્રિયા હિ મોક્ષં
પ્રતિ સાક્ષાત્કારણત્વાદન્યં કારણમ્, જ્ઞાનંતુ પરમ્પરાકારણત્વાદનન્ત્ય કારણમ્ ।
તન્નાનન્ત્યં કારણં વિદાય યદનન્ત્યસ્યૈવ કારણત્વેન કલ્પન તન્નિર્મૂલં શાસ્ત્રવિરુદ્ધં ચ,
સૂત્રે હૈવ “વિજ્ઞાણ ચેવ કરણેણ ચેવ” ઇતિ ચરણસ્યૈવાનન્ત્યકારણત્વેન સ્વીકૃત-
ત્વાત્ । एतेन क्रियायाः ज्ञानफलत्वमुपपाद्य ज्ञानमात्रस्य यत्कारणत्वमुक्तं तदपि
નિરાકૃતમ્ ।

યદુક્ત-બોધકાલેઽપિ યો જ્ઞેયપરિચ્છેદો ભવતિ, તસ્ય કારણં જ્ઞાનમેવેતિ
તસ્માદ્ જ્ઞાનમેવ કારણં નતુ ક્રિયેતિ, તદપ્યયુક્તમ્ । યતઃ-જ્ઞેયપરિચ્છેદોઽપિ જ્ઞાન-

જો ક્રિયા મેં કારણતા નહીં માનતા હૈં ઉસકે પ્રતિ એસા કહા જાતા
હૈં કિ ક્રિયા મોક્ષ કે પ્રતિ સાક્ષાત્કારણ હોને સે અન્ત્યકારણ હૈં
તથા જ્ઞાન પરમ્પરાકારણ હોને સે અનન્ત્યકારણ હૈં ઇસલિયે અનન્ત્યકાર-
ણ કો છોડકર જો અન્ત્ય કો કારણરૂપ સે માનતા હૈં વહ નિર્મૂલ ઔર
શાસ્ત્રવિરુદ્ધ હૈં ઇસી સે સૂત્રમેં “વિજ્ઞાણ ચેવ ચરણેણ ચેવ” ઇસ કથન
સે ચરણમેં અન્ત્યકારણતા સ્વાકૃત હુઈ હૈં ઇસી કથનસે યહ ભી નિરાકૃત
હો જાતા હૈં કિ જ્ઞાનકા ફલ ક્રિયા હૈં ઇસલિયે જ્ઞાનમાત્રમેં કારણતા હૈં ।

તથા એસા જો કહા ગયા હૈં કિ બોધકાલ મેં ભી જો જ્ઞેય (પદાર્થ)
કા પરિચ્છેદ (જ્ઞાન) હોતા હૈં ઉસકા કારણ જ્ઞાન હી હૈં તથા રાગાદિ
નિગ્રહાત્મક જો જ્ઞાન હોતા હૈં ઉસકા ભી કારણ જ્ઞાન હી હૈં ઇસલિયે
જ્ઞાન હી કારણ હૈં મોક્ષપ્રાપ્તિ મેં ક્રિયા નહીં હૈં સો એસા ભી કહના ટીક
નહીં હૈં ક્યોં કિ જ્ઞેય કા જો પરિચ્છેદ (જ્ઞાન) હૈં વહ સ્વયં જ્ઞાનરૂપ હી

જે લોકો ક્રિયામા કારણતાનો સ્વીકાર કરતા નથી, તેઓ એવી દલીલ
કરે છે કે “ક્રિયા મોક્ષપ્રાપ્તિમાં સાક્ષાત્ કારણભૂત હોવાથી અન્ત્યકારણરૂપ
છે, તથા જ્ઞાન પરમ્પરા કારણરૂપ હોવાથી અનન્ત્ય કારણરૂપ છે ” પરંતુ આ
રીતે અન્ત્યને કારણરૂપ ન માનતા અનન્ત્યને કારણરૂપ માનવું તે નિર્મૂળ
અને શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે. તેથી જ સૂત્રમા “વિજ્ઞાણ ચેવ ચરણેણ ચેવ” આ
કથન દ્વારા ચરણમાં (ક્રિયામાં) અન્ત્યકારણતાનો સ્વીકાર થયો છે આ કથ-
નથી તે વાતનું પ્રતિપાદન થઈ ગયું છે કે જ્ઞાનનું ફલ જે ક્રિયા છે, તેથી
જ્ઞાનમાત્રમા કારણતા છે

વળી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે કે “બોધકાળમા પણ જે જ્ઞેય
(પદાર્થ) નો પરિચ્છેદ (જ્ઞાન) થાય છે, તેનું કારણ જ્ઞાન જ છે તેથી
જ્ઞાન જ મોક્ષપ્રાપ્તિમા કારણભૂત છે, ક્રિયા કારણભૂત નથી. ” આ વાત પણ
બરાબર નથી. કારણ કે જ્ઞેય (પદાર્થ) નો જે પરિચ્છેદ (જ્ઞાન) થાય છે તે

ન્મતે-ક્રિયારહિતમપિ જ્ઞાનમાત્ર સ્વકાર્ય સાધયત્, પરંતુ તથા ન સાધયતિ, ઘટ
 પત્વેન ક્રિયાયા સ્વીકારાત્ । મોક્ષપ્રાપ્તો હિ ચારિત્રોત્પાદનન જ્ઞાનમુપકારક
 મયતિ જ્ઞાનાચ્ચારિત્ર પ્રાપ્નોતિ, ચારિત્રતથ મોક્ષ, તથા ચ મોક્ષ પ્રતિ ક્રિયૈવ
 સાક્ષાત્કારણમ્, ક્રિયાં પ્રતિ જ્ઞાન કારણમ્ । તસ્માત્ મોક્ષ પ્રતિ જ્ઞાન પરમ
 કારણમ્ । સાક્ષાત્કારણત્વેન ત્રિયૈવ પ્રધાનતરં કારણ મયતીતિક્રિયાયા અપ્રાપાપ-
 મકારણત્વં ચ નોપપદ્યતે ।

યદિ જ્ઞાન ક્રિયા ચેતિદ્વય મોક્ષપ્રાપ્તૌ મુ ત્વદુપકારક મન્યત, તદાઽપિ પ્રાધાન્ય
 કારણત્વ ચેતિદ્વય ક્રિયાયાપુક્તમ્, નતુ અપ્રાધાન્યમકારણત્વ ચ ક્રિયાયાઃ સમયતિ ।

માના જાણેગા તો જ્ઞાન કી કલરુપ ક્રિયા હૈ એસા માનના બ્ધર્થ હૈ આપકે
 મતાનુસાર ક્રિયા રહિત મી જ્ઞાનમાત્ર અપને કાર્ય કો સિદ્ધ કર ઢેગા
 પરન્તુ એસા બહુ કરતા નહીં હૈ ક્યોં કિ કારણરુપ ક્રિયા કો સ્વીકાર
 ક્રિયા ગયા હૈ મોક્ષપ્રાપ્તિ મેં ચારિત્રોત્પાદન સે જ્ઞાન ઉપકારક હોતા હૈ
 જ્ઞાન સે ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઓર ચારિત્ર સે મોક્ષ પ્રાપ્ત હોતા હૈ
 હસલિયે મોક્ષ પ્રાપ્તિ મેં સાક્ષાત્કારણ ક્રિયા હી હૈ ક્રિયા કે પ્રતિ જ્ઞાન
 કારણ હૈ અતઃ મોક્ષ પ્રાપ્તિ કે પ્રતિ જ્ઞાન પરમ્પરારુપ સે કારણ પડતા
 હૈ સાક્ષાત્કારુપ સે કારણતો ક્રિયા હી પડતી હૈ હસલિયે વહી પ્રધાનતર
 કારણ હૈ હસ તરહ ક્રિયા મેં અપ્રધાનતા ઓર અકારણતા ઘટિત
 નહીં હોતી હૈ ।

યદિ જ્ઞાન ઓર ક્રિયા યે દો મોક્ષપ્રાપ્તિ મેં ઇક સાધ ઉપકારક માને
 જાતે હૈં તય મી ક્રિયા મેં પ્રધાનતા ઓર કારણતા યે દોનોં સબ જાતે
 હૈં હમ તરહ અપ્રધાનતા ઓર અકારણતા ક્રિયા મેં સમાધિત નહીં હોતી હૈં

માનવુ અથ જાણી જાયે. આપના મત પ્રમાણે તો કિયા રહિત જ્ઞાનમાત્ર જ
 ધ્યાતાના કાર્યને સિદ્ધ કરી ઢેશે, પરંતુ એવુ બનતું નથી. કારણ કે કારણરૂપે
 ક્રિયાને સ્વીકાર કરવામાં આ યો ॥ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં ચારિત્રોત્પાદન કારણ જ્ઞાન
 ઉપકારક હોય છે જ્ઞાનથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ચારિત્ર પડે મોક્ષની પ્રાપ્તિ
 થાય છે તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિમાં સાક્ષાત્ કારણબૂત તો કિયા જ છે અને કિયામાં
 જ્ઞાન કારણબૂત છે તેથી મોક્ષપ્રાપ્તિમાં જ્ઞાન પરમ્પરાયે કારણબૂત બને છે
 સાક્ષાત્કારૂપે તો કિયા જ કારણબૂત બને છે આ રીતે કિયા જ પ્રધાનતર કારણસિદ્ધ
 થાય છે તેથી કિયામાં અપ્રધાનતા અને અકારણતા વડાવી શકાતાં નથી.

જો જ્ઞાન અને ક્રિયા, એ બન્નેને મોક્ષપ્રાપ્તિમાં એક સાથે ઉપકારક
 માનવામાં આવે તો પણ કિયામાં પ્રધાનતા અને કારણતાનુ અભિપ્રાયન કરી
 શકાય છે આ રીતે કિયામાં અપ્રધાનતા અને અકારણતા સ્થાપિત હોતાં નથી.

માત્ર, તદુન્મત્તક્રિયાત્વદ્ વ્યર્થ સ્યાત્ ૨ । તતઃ પરિગેઢ્યાતૃતીયઃ પક્ષ એવ ગ્રાહ્યઃ— જ્ઞાનસહિતક્રિયાયાસ્તત્ ફલમિતિ ૩ । ક્રિયાજ્ઞાનેન સદ્ યુગપદ્ભવતુ જ્ઞાનાનન્તરં યા ભવતુ, સા જ્ઞાનસહમાવિની, જ્ઞાનપૂર્વિકા સંયમક્રિયા મોક્ષસ્ય કારણં નતુ ક્રિયા-માત્રં, ન ચાપિ જ્ઞાનમાત્રમિતિ લોઘ્યમ્ ।

નતુ ભવદુક્તરીત્યા જ્ઞાનક્રિયયોઃ પ્રત્યેકં મોક્ષસાધનત્વાભાવાત્ સમુદિતાભ્યા-મપિ જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષો ભવતીતિ વક્તું ન યુક્તમ્, સિન્નતાસમુદાયે તેલવદિતિ

ક્રિયા કીં તરહ વ્યર્થ હો સકની હૈ હસલિયે યહી માનના ચાહિયે કિ જ્ઞાનસહિત ક્રિયા કા વહ ફલ હૈ ક્રિયા જ્ઞાન કે સાથ યુગપદ્ હોવે યા ચાહે જ્ઞાન કે પાદ હોવે વહ જ્ઞાનસહમાવિની યા જ્ઞાનપૂર્વિકા સંયમ ક્રિયા મોક્ષ કા કારણ હોની હૈ ક્રિયામાત્ર મોક્ષ કા કારણ નહીં હોતા હૈ ઓર ન જ્ઞાનમાત્ર મોક્ષ કા કારણ હોના હૈ એસા જાનના ચાહિયે ।

શંકા—આપકે કહે અનુસાર જ્ઞાન ઓર ક્રિયા મેં પ્રત્યેક મેં મોક્ષ કે પ્રતિ સાધનતા કા અભાવ હૈ એવ જ્ઞાન ક્રિયા દોનોં કે મેલ મેં સાધ નના કા સજ્ઞાવ હૈ સો યહ બાત બન ભી કૈસે સકતી હૈ ક્યોં કિ હમ દેખતે હૈ કિ જવ વાલુકા કે એક બન મેં તૈલ નહીં તો ઉનકે સમુદાય મેં ભી તૈલ નહીં હોતા હૈ હસી તરહ જવ સ્વતન્ત્ર જ્ઞાન ઓર ક્રિયામેં મોક્ષકે પ્રતિ કારણતા નહીં હૈ તો તિર ઇન દોનોંકે સમુદાયમેં ભી વહકૈસે હોગી ?

૩૦—એસી વાત એકાન્તરૂપ સે નહીં યાની ગઈ હૈ દેખો ઘટાદિ પદાર્થ સૃષ્ટિજ્ઞા, ઢપડ, ચક્ર એવં ચીજર હનમેં સે એક ૨ કે ઢારા નિષ્પન્ન

એ વાત જ સ્વીકારવી પડશે કે તે જ્ઞાનસહિત ક્રિયાનું તે ફલ છે ભલે ક્રિયા જ્ઞાનની સાથે સાથે જ રહેતી હોય અથવા ભલે જ્ઞાનની અનુગમી હોય, પરંતુ એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે જ્ઞાનસહમાવિની અથવા જ્ઞાનપૂર્વિકા સંયમક્રિયા જ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં કારણભૂત બને છે. માત્ર ક્રિયા જ મોક્ષનું કારણ બનતી નથી, અને માત્ર જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ બનતું નથી, એમ સમજવું ભેદ છે.

શંકા—આપના કહ્યા પ્રમાણે તો જ્ઞાન અને ક્રિયામાં—તે પ્રત્યેકમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ બનવાનો અભાવ છે—તે બન્નેના મેળમાં જ સાધનતાનો સફલાવ છે, તો એ વાત કેવી રીતે સંભવિત છે ? જેમ રેતીના કણમાં તેલ હોતું નથી, તો તેના સમુદાયમાં પણ તેલ સંભવી શકતું નથી એજ પ્રમાણે બે સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાં અથવા સ્વતંત્ર ક્રિયામાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવવાની કારણતા નથી, તો બન્નેના સમુદાયમાં તે કારણતા કેવી રીતે સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર—એવી વાતને એકાન્તરૂપે સ્વીકારવામાં આવતી નથી ઘડાદિ પદાર્થો માટી, દડ, ચક્ર અને ચીજર આ ચાર સાધનોમાના પ્રત્યેક સાધનો

મેચ, રાગાદિગુણ સયમરૂપા ક્રિયૈચ, સા શ્લેષપરિચ્છેદજન્યા મશ્વરીતિ મન્યામદ્ ।
તતથ શ્લેષપરિચ્છેદરૂપાદ્ જ્ઞાનાત્ સયમરૂપા ક્રિયા મશ્વરિ, સા ચ માસ પ્રપિઠાર
મમ્ । સંશેત્ત્વ નિચાર સમુત્પાદયતે-પ્રોક્તરૂપ ફલ્ય કિં જ્ઞાનસ્ય ૧, કિં વા ક્રિયાયાઃ
૨, કિં વા તદુચ્યસ્ય ૩ ૧, તત્ર મયમપક્ષે ન જ્ઞાનસ્યૈવ, ક્રિયા ફલત્વાન્મોક્તસ્ય,
યદિ તત્ મયનરૂપાયા પ્રિયાય ફલ્ય ન ભવેન્, તદા જ્ઞાનસ્યૈવ ફલમિતિ વક્તુ
શુક્લમ્ । પરુ માત્ ક્રિયાયા અપિ ફલ મશ્વરિ, તત્ વચ જ્ઞાનસ્યૈવ ફલમિતિ
વક્તુ શુદ્ધયતે । ૧ । ટિપ્પણપદ્મ નાપિ કેવલક્રિયાયા ફલ્ય તત્ યદિ શ્વલ ક્રિયા-

હોતા હે તથા રાગાદિકો કા જો નિમ્મદ્ હોતા હે વહ સયમરૂપ ક્રિયા
સ્વરૂપ હી હોના હે વહ ક્રિયા શ્લેષ પરિચ્છેદ્ જગ્ય હોતી હે એસા જન
માનતે હે જ્ઞાનસે ઘટ્ પાત માનની ચાહિયે કિ શ્લેષ પરિચ્છેદરૂપ જ્ઞાન સે
સંયમરૂપ ક્રિયા હોમી હે વહ સયમરૂપ ક્રિયા મોક્ષ કે પ્રતિ કારણ હે
જ્ઞાન પર એસા ધિગાર ઉત્પન્ન હોના હે કિ મોક્ષરૂપ ફલ વ્યા જ્ઞાનકા હે ?
વા ક્રિયાકા હે ? વા જ્ઞાન હોનો કા હે ? યદિ કહા જાવે કિ મોક્ષરૂપફલ
જ્ઞાનકા હી હે સો એના કહના જ્ઞાનલિપે ઠીક નહીં હે કિ વહ મોક્ષરૂપ
ફલ ક્રિયા કા ફલ હે યદિ વહ સયમરૂપ ક્રિયા કા ફલ ન હોતા કેવલ
જ્ઞાન કા હો ફલ હોના હે એસા કહા જા સકતા થા કિ વહ જ્ઞાન કા હી
ફલ હે જો મોક્ષ ક્રિયા કા બી ફલ હોના હે વહ એક જ્ઞાન કા હી ફલ
હે એસા કૈસે કહા જા સકતા હે તથા વહ મોક્ષ કેવલ ક્રિયા કા હી ફલ
હે સો એસા વક્ષ બી સમજ નહીં હો સકતા હે ક્યોં કિ ક્રિયાનાત્ર ઉપસ

સ્વય જ્ઞાનરૂપ જ્ઞ હોય છે તથા રાગાદિકોના જે નિમ્મદ્ થાય છે તે સયમ
રૂપ ક્રિયા સ્વરૂપ જ્ઞ હોય છે તે ક્રિયા શ્લેષપરિચ્છેદજન્યા હોય છે એવુ જાને
માનીએ છીએ. તેથી જો માનવુ જ્ઞાન એક જ છે શ્લેષપરિચ્છેદરૂપ જ્ઞાનથી સયમ
રૂપ ક્રિયા થાય છે આ સયમરૂપ ક્રિયા મોક્ષપ્રાપ્તિમાં કારણરૂપ છે ત્યારે
એવો વિચાર ઉત્પન્ન થાય છે કે શું મોક્ષ જ્ઞાનના ફલરૂપ છે ? કે ક્રિયાના
ફલરૂપ છે ? કે તે બન્નેના ફલરૂપ છે ? જો એમ માનવામાં આવે કે મોક્ષ
જ્ઞાનના ફલરૂપ જ છે તો જો વાત બરાબર લાગતી નથી કારણ કે મોક્ષ
ક્રિયાના ફલરૂપ હોય છે જો તે સયમરૂપ ક્રિયાના ફલરૂપ ન હોય અને માત્ર
જ્ઞાનના જ ફલરૂપ હોય તો જો વાત પણ સજત લાગતી નથી, કારણ કે જે
મોક્ષ ક્રિયાના પણ ફલરૂપ છે તેને માત્ર જ્ઞાનના જ ફલરૂપ કેવી રીતે માની
શકાય ? વળી મોક્ષ કેવળ ક્રિયાના ફલરૂપ જ છે જો વાત પણ સજત લાગતી
નથી કારણ કે ક્રિયામાત્ર ઉપસત ક્રિયાની જેમ વ્યય નીચલી શકે છે તેથી

માર્ગ, તદુન્મત્તક્રિયાવદ્ વ્યર્થ સ્યાત્ ૨ । તતઃ પરિજેગ્યાતૃતીયઃ પક્ષ એવ ગ્રાહ્યઃ—
જ્ઞાનસંહિતક્રિયાવાસ્તત્ ફલમિતિ ૩ । ક્રિયાજ્ઞાનેન સદ્ યુગપદ્વતુ જ્ઞાનનન્તરં વા
ભવતુ, ના જ્ઞાનસહમાત્રિની, જ્ઞાનપૂર્વિકા સંયમક્રિયા મોક્ષસ્ય કારણં નતુ ક્રિયા-
માર્ગ, ન ત્રાપિ જ્ઞાનમાત્રમિતિ વૌચ્યમ્ ।

નતુ મશ્કુતરીત્યા જ્ઞાનક્રિયયોઃ પ્રત્યેકં મોક્ષસાધનત્વામાવાત્ સમુદિતાભ્યા-
મપિ જ્ઞાનક્રિયાભ્યા મોક્ષો ભવતીતિ વક્તું ન યુક્તમ્, સિન્ધાસમુદાયે તેલવદિતિ
ક્રિયા કીં તરહ વ્યર્થ હો સ્કન્તીં હે હસલિયે યહી માનના ત્રાહિયે કિ
જ્ઞાનસંહિત ક્રિયા કા વહ ફલ હૈ ક્રિયા જ્ઞાન કે સાથ યુગપદ્ હોવે યા
ચાહે જ્ઞાન કે વાદ હોવે વહ જ્ઞાનસહમાત્રિની યા જ્ઞાનપૂર્વિકા સંયમ
ક્રિયા મોક્ષ કા કારણ હોની હૈ ક્રિયામાત્ર મોક્ષ કા કારણ નહીં હોતા
હૈ ઓર ન જ્ઞાનમાત્ર મોક્ષ કા કારણ હોતા હૈ એસા જાનના ત્રાહિયે ।

શંકા—આપકે કહે અનુસાર જ્ઞાન ઓર ક્રિયા ને પ્રત્યેક મેં મોક્ષ
કે પ્રતિ સાધનતા કા અભાવ હૈ એવં જ્ઞાન ક્રિયા દોનોં કે મેલ મેં સાધ-
નતા કા સજ્જાવ હૈ સો યદ્ વાત વન મીં કેસે સકતી હૈ ક્યોં કિ હમ
દેખતે હૈં કિ જવ વાનુકા કે એક વન મેં તેલ નહીં તોં ઉનકે સમુદાય મેં
મીં તેલ નહીં હોતા હૈં હસી તરહ જવ સ્વતન્ત્ર જ્ઞાન ઓર ક્રિયામેં મોક્ષકે
પ્રતિ કારણતા નહીં હૈં તોં ત્રિર ઇન દોનોંકે સમુદાયમેં મીં વહકેસે હોગી ?

૩૦—એસી વાત પદાન્તરૂપ સે નહીં યાની ગઈ હૈં દેખો ઘટાદિ
પદાર્થ ક્લિષ્ઠતા, ઘણડ, ચક્ર એવ ચીજર ઇનમેં સે એક ૨ કે ઢારા નિષ્પન્ન

એ વાત જ સ્વીકારવી પડશે કે તે જ્ઞાનસંહિત ક્રિયાનું તે ફલ છે ભલે ક્રિયા
જ્ઞાનની સાથે સાથે જ રહેતી હોય અથવા ભલે જ્ઞાનની અનુગામી હોય, પરંતુ
એ વાત તો નિશ્ચિત છે કે જ્ઞાનસહમાત્રિની અથવા જ્ઞાનપૂર્વિકા સંયમક્રિયા જ
મોક્ષપ્રાપ્તિમા કારણભૂત બને છે. માત્ર ક્રિયા જ મોક્ષનું કારણ બનતી નથી,
અને માત્ર જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ બનતું નથી, એમ સમજવું જોઈએ.

શંકા—આપના કહ્યા પ્રમાણે તો જ્ઞાન અને ક્રિયામા—તે પ્રત્યેકમાં મોક્ષ
પ્રાપ્તિના સાધનરૂપ બનવાનો અભાવ છે—તે બન્નેના મેળમાં જ સાધનતાનો
સફલાવ છે, તો એ વાત કેવી રીતે સંભવિત છે ? જેમ રેતીના કણમાં તેલ
હોતું નથી, તો તેના સમુદાયમાં પણ તેલ સંભવી શકતું નથી એજ પ્રમાણે
જે સ્વતંત્ર જ્ઞાનમાં અથવા સ્વતંત્ર ક્રિયામાં મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરાવવાની કારણતા
નથી, તો બન્નેના સમુદાયમાં તે કારણતા કેવી રીતે સંભવી શકે છે ?

ઉત્તર—એવી વાતને એકાન્તરૂપે સ્વીકારવામાં આવતી નથી ઘટાદિ
પદાર્થો માટી, ઢંડ, ચક્ર અને ચીજર આ ચાર સાધનોમાના પ્રત્યેક સાધનો

વેત, અગ્રોચ્યતે—પટાવિપદાર્યાઃ મૃદ્ધાન્ડચક્રધીવરાધિમ્પઃ પ્રત્યેક ન મન્વન્તિ, વત્સમુદશયાત્ તુ તે પ્રાદુર્ભવન્તો દૃશ્યન્તે । એમવદ્યસ્ય મોષસ્થાપિ જ્ઞાનક્રિયાસમુદશ-યાત્ પ્રાદુર્ભવો મશ્ત્યેષ, અગ્રડપરોડપિ દૃશ્યન્તઃ—યઃ કોડપિ તરીતુ જ્ઞાનમપિ કાય-ચ્યાપાર ન કરોતિ, સ પુરુષો નર્થા જલપ્રવાહેન પ્રવહતિ, એ જ્ઞાનવાનપિ ચારિ-શ્રદ્ધીન સંસારનર્થા પ્રમાદસ્રાવસિ પ્રવહતિ । જન્મમરણાન્ત ન પ્રાપ્નોતિ ।

યચ્ચ નિગદિતમ્—અનુસ્મરણરૂપજ્ઞાનમાત્રામન્ત્રાદીનાં ફલ દૃશ્યતે, વદ્વમો-ક્તરૂપમદૃષ્ટકલમપિ જ્ઞાનસ્ય મયતીત્પન્નમીયતે इति, તથોચ્યતે—મન્ત્રાદિફલપ્રાપ્તૌ

નહીં હોતે હૈં તો કયા વે જનકે સમુદાય સે ખી નિષ્પન્ન નહીં હોતે હૈં । પદિ કહીં હોતે હૈં તો હસી તરહ સે યહાં પર ખી આપકો જ્ઞાનકર સંતોષ કરના ચાહિયે અર્થાત્ અદૃષ્ટ મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ જ્ઞાનક્રિયા કે સમુદાય મેં જીવ કો પ્રાપ્ત હો જાતી હૈં જુમરા દૃશ્યન્ત ખી હસ પર પેસા હૈં કિ કોઈ પુરુષ ભેરના તો જાનતા હૈં પરન્તુ યદિ વહ જલપ્રવાહ મેં પક જાતા હૈં ઓર હાથ પેગ નહીં ચલાતા હૈં તો વહ પુરુષ અવશ્ય હી નદી કે પ્રવાહ મેં વહ જાતા હૈં હસી તરહ જ્ઞાનવાન્ જીવ ખી યદિ ચારિત્રરૂપ ક્રિયા નહીં કરતા હૈં ઇત્સે ધિહીન યના રહતા હૈં તો વહ અવશ્ય હી પ્રમાદ સ્રોતવાલી હસ સંસારરૂપ નદી મેં વહતા જાતા હૈં અર્થાત્ જન્મમરણ કે જન્ત કો પ્રાપ્ત નહીં કર પાતા હૈં

તથા—એસા જો કહા હૈં કિ મન્ત્રાદિકોં કા અનુસ્મરણ રૂપ જ્ઞાન માત્ર સે ફલ લેખને મેં જાના હૈં હસી તરહ સે મોક્ષરૂપ અદૃષ્ટ ફલ ખી જ્ઞાન કા હોતા હૈં એસા જમ અનુમાન લગા લેતે હૈં સો હસ પર જમારા

દ્વારા બની ચકાવ નથી. જોતે શું તેમના સમુદાય દ્વારા પણ બની ચકાવ નથી ? આપણે તેમને તે સાધનોના સમુદાય દ્વારા તો અવશ્ય નિર્ભર થતાં જોઈએ છીએ. જોઈ પ્રમાણે આપે જઈ પણ જો વાત સ્વીકારવી જ જોઈએ કે અદૃષ્ટ મોક્ષની પ્રાપ્તિ ભવને જ્ઞાનક્રિયાના સમુદાયથી થઈ શકે છે આ વાતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે બીજી દૃશ્યન્ત લઈએ. કોઈ માણસને વરતાં આવડે છે, પરન્તુ તે પાણીના પ્રવાહમાં પડીને હાથપગ હલાવવાનું જ જઈ કરે તો તે જેમ પાણીમાં તણાઈ જાય છે, જોઈ પ્રમાણે સુની ભવ પણ જો ચારિત્રરૂપ ક્રિયા કરે તો નથી—સયમથી વિદ્ધીન જ રહે છે—તો તે પણ પ્રમાદ સ્રોતવાળી આ સંસારરૂપ નદીના પ્રવાહમાં તણાયા જ કરે છે, જોઈતે કે જન્મ મરણના ફેરા કર્યા જ કરે છે

તથા જોઈ જો કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘ મન્ત્રાદિના અનુસ્મરણરૂપ જ્ઞાન માત્રનું ફલ લેવામાં આવે છે, તો જ્ઞાનને પ્રતાપે મોક્ષરૂપી અદૃષ્ટ ફલની પ્રાપ્તિ

ન મન્ત્રજ્ઞાનમાત્રં કારણમ્, કિન્તુ મન્ત્રસ્ય સર્વિધિં જપનાદિ ક્રિયાઽપિ સ્વામિલિપિત ફલપ્રાપ્તિ સાધનત્વેન કારણં ભવતીતિ । નનુ દૃશ્યતે-મન્ત્રાનુસ્મરણરૂપજ્ઞાનમાત્રા-
દપિ કચિદિષ્ટફલં ભવતીતિ, તસ્માત્ ક્રિયામહિતસ્યૈવ જ્ઞાનસ્ય કારણતા કલ્પનં
પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધમ્, ઇતિ ચેત્, અત્રોચ્યતે-મન્ત્રજ્ઞાનમાત્રેણ તત્ફલં ન સંભવતિ, મન્ત્ર-
જ્ઞાનસ્યાઽક્રિયત્વાત્, ઇહ યત્ ક્રિયારહિતમ્, તત્ ક્ષલુ કાર્યસ્ય જનકં ન ભવતિ,
યથા-ઔષધજ્ઞાનમ્, ઔષધં દ્વિ આસેવનં વિના વ્યાધિનાગકં ન ભવતિ । યત્તુ
કસ્યચિત્ કાર્યસ્ય જનકં, તત્ ક્રિયારહિતં ન ભવતિ, યથા કુમ્ભકારઃ, ન ચૈતત્ પ્રત્ય-

એસા કહના હૈ કિ મન્ત્ર સે ઇષ્ટફલ કી પ્રાપ્તિ મેં મન્ત્ર કા જ્ઞાનમાત્ર
કારણ નહીં હૈ કિન્તુ મંત્ર આદિ કી સર્વિધિ જપનાદિ ક્રિયા બી કારણ
હૈ તબી સ્વામિલિપિત ફલ પ્રાપ્તિ હોતી દેખી જાતી હૈ યદિ ઇસ પર ચોં
કહા જાવે કિ “ મન્ત્રાનુસ્મરણ રૂપ જ્ઞાનમાત્ર સે બી કહી ૨ ઇષ્ટફલ
પ્રાપ્તિ હોતી દેખી જાતી હૈ ફિર આપ એસી પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ વાત કયોં કહતે
હો કિ ક્રિયા સહિત હી જ્ઞાન કારણ હોતા હૈ ” સો ઇસ પર હમારા એસા
કહના હૈ કિ મન્ત્ર કે જ્ઞાનમાત્ર સે ઇસ મન્ત્ર કા ફલ પ્રાપ્ત નહીં હો
સકતા હૈ કયોં કિ વહ મન્ત્રજ્ઞાન તો ક્રિયા શૂન્ય હોતા હૈ જો જ્ઞાન
ક્રિયા શૂન્ય હોતા હૈ વહ અપને કાર્ય કા જનક નહીં હોતા હૈ જૈસે
ઔષધકે જ્ઞાનમાત્રસે વ્યાધિકા શમન નહીં હોતા હૈ વ્યાધિકા શમન તો
ઇસકે સેવન સે હોતા હૈ ઇસલિયે યહી માનના ચાહિયે કિ જો કિસી

થાય છે એવું અનુમાન અમે કરીએ છીએ ” તો તેની સામે અમારી એવી
દલીલ છે કે મંત્ર દ્વારા ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિમાં મંત્રનું જ્ઞાન માત્ર જ કારણભૂત
હોતું નથી, પરંતુ મંત્રાદિનો વિધિપૂર્વક બાપ કરવારૂપ ક્રિયા પણ કારણભૂત
હોય છે, તે પ્રકારની ક્રિયા વિના ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

એ આ કથનની સામે એવી દલીલ કરવામાં આવે કે “ મંત્રોના સ્મરણ
રૂપ જ્ઞાનમાત્રથી પણ કોઈ કોઈ વાર ઇષ્ટફળની પ્રાપ્તિ થતી જોવામાં આવે છે,
છતાં પણ આપ આવી પ્રત્યક્ષ વિરૂદ્ધની વાત કેમ કરો છો કે ક્રિયાસહિત
જ્ઞાન જ મોક્ષપ્રાપ્તિમાં કારણભૂત બને છે ?

તો આ બાબતનું સમાધાન આ રીતે થઈ શકે-મંત્રના જ્ઞાનમાત્રથી જ
તે મંત્રનું ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી, કારણ કે મંત્રજ્ઞાન તો ક્રિયાશૂન્ય હોય
છે જે જ્ઞાન ક્રિયાવિહીન હોય છે તે પેતાના કાર્યનું જનક હોતું નથી જેમ
ઔષધના જ્ઞાનમાત્રથી રોગ દૂર થતો નથી, પરંતુ તેનું સેવન કરવાથી જ રોગ
દૂર થાય છે, એમ માત્ર જ્ઞાન દ્વારા જ મોક્ષપ્રાપ્ત થતો નથી પણ સયમ રૂપ
ક્રિયાની પણ તેમાં આવશ્યકતા રહે છે. તેથી એ વાત માનવી જ પડશે કે જે

સચિરદ્રષ્ટ, તથા હોકે દર્શનાત્ । એવ જ્ઞાનમાત્રેણ સાધાત્ ફલ જાયમાનં ન દશ્યતે ।

નવુ યપ્ત તુ કાચિત્ પરિજપનાદિક્રિયા નોપલભ્યતે કિન્તુ મન્ત્રાનુસ્મરણ માત્રાજ્ઞાયમાન ફલમુપલભ્યતે તપ્ત યદિ જ્ઞાનમાત્રસ્ય કારણતા નાજ્ઞીક્રિયતે તર્હિ તત્ ફલ કસ્માત્ કારણાદુત્પદ્યતે ? इति चेत्—

અપોચ્યતે—તત્સમયનિષદ્ધદેવતાયિષ્ટેષેભ્ય इति તેર્વા દેવતાવિષ્ટેષામ્ । હિ સક્રિયત્વેન ક્રિયાસાધ્યં તત્ ફલ નતુ મન્ત્રજ્ઞાનમાત્રસાધ્યમિતિ ।

કાર્ય કા જનક હોતા હૈ યહ ક્રિયા રહિત નહીં હોતા હૈ જૈસે કુમ્હાર હસ પ્રકાર કા યહ કપન પ્રત્યક્ષ સે ચિરદ્ર નહીં હોના હૈ કયોં કિ સોર મેં એસા હી દેખ્વા જાના હૈ અતઃ યહી માનના યાદિય કિ કેવલ જ્ઞાનમાત્ર સે ક્રિયા શુ-ચજ્ઞાન સે-સત્ ફલ ઋપ્ત હોના દુઝા નહીં દેખ્વા જાના હૈ યદિ યદા પર એના પૂછા જાયે કિ જહા પર પરિજપનાદિ ક્રિયા નો નહીં દેખ્વી જાતી હૈ કિન્તુ મન્ત્રાનુસ્મરણમાત્ર સે જાયમાનફલ દેખ્વા જાના હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં જ્ઞાનમાત્ર મેં હસ ફલ કે પ્રતિ કારણતા ન માની જાયે તો ફિર યહ ફલ કિસ વારણ સે ઉત્પન્ન દુઝા માના જાયેગા ? તો હસવા સમાધાન એમા હૈ કિ યહ ફલ હસ સમય સે મન્ત્ર સે નિષદ્ધ દેવતા યિષ્ટેષ વા માના જાયેગા દેવતા યિષ્ટેષ સક્રિય હોતે હૈ અતઃ ક્રિયા સાધ્ય યહ ફલ હૈ મન્ત્ર જ્ઞાનમાત્ર સાધ્ય યત્ ફલ નહીં હૈ ।

જાતુ (જ્ઞાન) કોઈ કાર્યની જનક હોય છે તે ક્યારેકિન જાતી નથી. જેમકે કુલકાર, તેને ઘડાદિ યાત્ર બનાવવાનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ, ત્યારે જ તે ઘડાદિ યાત્ર બનાવી શકે છે. આ પ્રકારનું આ કથન પ્રત્યક્ષ અનુભવની વિશ્લેષ જરૂર નથી. કારણ કે લોકમાં એવું જ જોવામાં આવે છે તેથી જ એ ચાત માનવી પણ છે કે જ્ઞાનમાત્રથી-ક્રિયાશૂન્ય જ્ઞાનથી-સાધાત્ ફલ ઉત્પન્ન થતું જોવામાં આવતું નથી. કદાચ એવી હદીસ કથામાં આવે કે મન્ત્રાનુસ્મરણમા પરિજપ નાદિ ક્રિયા તો જોવામાં આવતી નથી. પરંતુ મન્ત્રાનુસ્મરણ માત્રથી જનિત ફલ તો જોવામાં આવે છે તો એવી સ્થિતિમાં જ્ઞાનમાત્રને તે ફળની પ્રતિભા કારણભૂત ન માનવામાં આવે, તો તે ફળ કયા કારણે ઉત્પન્ન થયેનું માનવું ? તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે સમજવું-એવી પરિસ્થિતિમાં જે રીત મો છે તે મત્રદારા નિષદ્ધ દેવતા યિષ્ટેષને કારણે જાયમાન જાનું જો તે દેવતા સક્રિય હોય છે તે કારણે એવું માનવું જોઈએ કે ક્રિયાસાધ્ય તે ફલ છે માત્ર મત્રદારા સાધ્ય તે ફલ નથી.

નતુ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રતપાંસિ મોક્ષમાર્ગ ઇતિ સિદ્ધાન્તઃ, અત્રતુ જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષિત્યુચ્યતે, તર્હિ કથનં વિરુદ્ધ્યતે, ન ચ દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદેવં નિર્દેશઃ કૃત ઇતિ વાન્યમ્, 'વિજ્ઞાણ ચેવ ચરણેણ ચેવ' ઇતિ નિર્દેશસ્યાવધારણપરત્વાત્, ઇતિ ચેત્, અત્રોચ્યતે—ઈદં વિદ્યાગ્રહણેન દર્શનમપિ ગ્રાહ્યમ્, સમ્યગ્દર્શનસ્ય જ્ઞાનભેદત્વાત્ । યથાઽવગોગત્તિમામતિ ર્યદાઽનાકારા સામાન્યજ્ઞાનરૂપા તદાઽવગ્રહઃ, ઈદા' ઇત્યુચ્યતે । એતદ્દુમયં દર્શનમિત્યુચ્યતે । યદા તુ સાઽવગોધાત્મિકા મતિઃ સાકારા તદા—'અગયો, ધારણા' ઇત્યુચ્યતે, એતદ્દુમયં જ્ઞાનમિત્યુચ્યતે ।

શંકા—“ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રતપાંસિ મોક્ષમાર્ગઃ ” એસા સિદ્ધાન્ત હૈ ફિર યહાં “ જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષઃ ” એસા જો કથન કિયા ગયા હૈ વહ વિરુદ્ધ કૈસે નહીં પડતા હૈ ? અવશ્ય હી પડતા હૈ । યદિ કહા જાવે કિ દ્વિસ્થાન કે અનુરોધ સે એસા કહા ગયા હૈ સો યહ બી સમક્ષ મેં નહીં આતા હૈ કયોં કિ—“ વિજ્ઞાણ ચેવ ચરણેણ ચેવ ” યહાં યહ નિર્દેશ અવધારણ પરક હૈ

૩૦—યહાં વિદ્યાપદ કે ગ્રહણ સે દર્શન કા બી ગ્રહણ હો ગયા હૈ કયોં કિ સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન કા ભેદ હૈ જૈસે—અવગોધાત્મક મતિ જબ અનાકારરૂપ—સામાન્યજ્ઞાનરૂપ હોતી હૈ તવ વહ અવગ્રહ ઈદા હસ પ્રકાર સે કહી જાતી હૈ ઇન દોનોં કો દર્શન કહા ગયા હૈ ઓર જવ વહ અવગોધાત્મક મતિ સાકાર હોતી હૈ તવ વહ અવાય ધારણા એસી કહી જાતી હૈ યે દોનોં જ્ઞાન કહે ગયે હૈં એવં જવ નિશ્ચયાત્મકમતિ હોતી હૈ

શંકા—“ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રતપાંસિ મોક્ષમાર્ગ ” આ સિદ્ધાન્ત અનુસાર તો સમ્યગ્દર્શનને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિમા કારણભૂત કહ્યું છે. છતાં અહીં આપ કહેા છે કે “ જ્ઞાનક્રિયાભ્યાં મોક્ષ ” જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થાય છે, આ સિદ્ધાન્ત કથનથી વિરુદ્ધ પડતું નથી ? જો એમ કહેવામાં આવે કે જો સ્થાનના અનુરોધથી એવું કહેવામાં આવ્યું છે, તો એ પણ ગળે ઉતરતું નથી, કારણ કે “ વિજ્ઞાણ ચેવ ચરણેણ ચેવ ” આ નિર્દેશ અહીં અવધારણપરક છે.

ઉત્તર—અહીં વિદ્યાપદ દ્વારા દર્શન પણ ગ્રહણ થઈ ગયું છે, કારણ કે સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાનના ભેદરૂપ છે. 'અવગોધાત્મક મતિ' ન્યારે અનાકારરૂપ સામાન્ય જ્ઞાનરૂપ હોય છે, ત્યારે તેને અવગ્રહ અને ઇદા રૂપે ઓળખવામાં આવે છે, તે બન્નેને દર્શન જ કહેવાય છે અને ન્યારે તે અવગોધાત્મક મતિ ન્યારે સાકાર થાય છે, ત્યારે તેને અવાય, ધારણા કહેવાય છે એ બન્નેને પણ જ્ઞાનરૂપ કહ્યા છે. અને ન્યારે નિશ્ચયાત્મક મતિ થાય છે, ત્યારે અવાય જ

સચિરદ્રમ્, તથા લોકે દર્શનાત્ । એવં જ્ઞાનમાત્રેણ સાધ્યાન્ ફલ જાપમાન ન રૂપતે ।

નન્નુ યત્ર તુ કાચિત્ પરિજપનાદિક્રિયા નોપલભ્યતે કિન્તુ મન્ત્રાનુસ્મરણ માત્રાજ્ઞાપમાન ફલમુપલભ્યતે તત્ર યદિ જ્ઞાનમાત્રસ્ય કારણતા નાન્નોક્રિયતે તર્હિ તત્ ફલ કમ્માત્ કારણાદુત્પદ્યતે ? इति चेत्—

અપ્રોચ્યતે—તત્સમયનિષદ્દેવતાવિશેષેભ્ય इति તેર્ણાં દેવતાવિશેષાનાં વિ સક્રિયત્વેન ક્રિયાસાધ્યં તત્ ફલ નત્તુ મન્ત્રજ્ઞાનમાત્રસાધ્યમિતિ ।

કાર્ય કા જનક હોતા હૈ વહ ક્રિયા રહિત નહીં હોતા હૈ એસે કુંમકાર હસ પ્રકાર કા યહ કથન પ્રત્યક્ષ સે ચિરદ્ર નહીં હોતા હૈ વયોં કિ લોક મેં દેના હી દેલા જાતા હૈ અતઃ યહી માનના આદિય કિ કેવલ જ્ઞાનમાત્ર સે ક્રિયા શૂન્યજ્ઞાન સે—નત્ ફલ ઉત્પન્ન હોતા દ્રુમ્ના નહીં દેલા જાતા હૈ યદિ યદા પર દેના પૂછા જાવે કિ જહા પર પરિજપનાદિ ક્રિયા તો નહીં વેચ્છી જાતી હૈ કિન્તુ મન્ત્રાનુસ્મરણમાત્ર સે જાપમાનફલ દેલા જાતા હૈ તો દેસી સ્થિતિ મેં જ્ઞાનમાત્ર મેં હસ ફલ કે પ્રતિ કારણતા ન માતી જાવે તો ફિર વહ ફલ કિસ કારણ સે ઉત્પન્ન દ્રુમ્ના માના જાવેગા ! તો હસકા સમાધાન દેના હૈ કિ વહ ફલ હસ સમય સે મંત્ર સે નિષદ્દ દેવતા વિશેષ કા માના જાવેગા દેવતા વિશેષ સક્રિય હોતે હૈ અતઃ ક્રિયા સાધ્ય વહ ફલ હૈ મન્ત્ર જ્ઞાનમાત્ર સાધ્ય વહ ફલ નહીં હૈ ।

પરંતુ (જ્ઞાન) કોઈ કશની જનક દેવ છે, તે કિવારહિત હોતી નથી. જેમકે કુંમકાર, તેને ઘડાદિ પાત્ર બનાવવાનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ, ત્યારે જ તે ઘડાદિ પાત્ર બનાવી શકે છે આ પ્રકારનું આ કથન પ્રત્યક્ષ અનુભવની વિરૂદ્ધ જનું નથી, કારણ કે લોકમાં જોવું જ જોવામાં આવે છે તેથી જ એ વાત માનવી ખુદે કે નાનમાત્રથી—ક્રિયાશૂન્ય જ્ઞાનથી—સાક્ષાત્ હવ ઉત્પન્ન થવું જોવામાં આવતું નથી. કથાય જોવી દલીલ કરવામાં આવે કે મન્ત્રાનુસ્મરણમાં પરિજપ નાદિ ક્રિયા તો જોવામાં આવતી નથી પરંતુ મન્ત્રાનુસ્મરણ માત્રથી જનિત હવ તો જોવામાં આવે છે તો જોવી સ્થિતિમાં જ્ઞાનમાત્રને તે દગની પ્રતિમાં કારણજન ન માનવામાં આવે, તો તે દગ કયા કારણે ઉત્પન્ન થયેલું માનવું ? તો તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે સમજવું—જોવી પરિસ્થિતિમાં જે હવ મળે છે તે મત્રદાતા નિષદ્દ દેવતા વિશેષને કારણે જાપમાન ગણવું જો એ. દેવતા સક્રિય હોય છે તે કારણે જોવું માનવું જોઈએ કે ક્રિયાસાધ્ય તે હવ છે, માત્ર મત્રમાત્ર સાધ્ય તે હવ નથી.

छाया-द्वे स्थाने अपरिज्ञाय आत्मा नो केवलप्रज्ञप्तं धर्मं लभते श्रवणतायै । तद् यथा-आरम्भश्चैव, परिग्रहश्चैव । द्वे स्थाने अपरिज्ञाय आत्मा नो केवलां बोधिं बुध्यते । तद् यथा-आरम्भश्चैव परिग्रहश्चैव । द्वे स्थाने अपरिज्ञाय आत्मा नो केवलां मुण्डो भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव्रजति । तद् यथा-आरम्भश्चैव परिग्रहश्चैव । एवं नो केवलं ब्रह्मचर्यवासमावसति । नो केवलेन संयमेन संयमयति । नो केवलेन संवरेण संवृणोति । नो केवलमामिनिबोधिकज्ञानमुत्पादयति । एव श्रुतज्ञानम्, अवधिज्ञानम्, मनः पर्यवज्ञानम् केवलज्ञानम् ॥ सू० ८ ॥

टीका—‘दो ठाणाइ अपरियाणित्ता’ इत्यादि—

द्वे स्थाने=द्वे वस्तुनी, अपरिज्ञाय = ज्ञपरिज्ञया विज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया चाप्रत्याख्याय आत्मा नो=नैव, केवलप्रज्ञप्त-जिनोक्तं धर्म-श्रुतचारित्रलक्षणं धर्म, श्रवणतायै-श्रोतुम्, नो=नैव लभते । ये द्वे स्थाने अपरिज्ञाय जिनोक्तधर्मस्य श्रवणं दुर्लभं, ते के उभेऽत्याशङ्क्याह-तं जहा-‘आरंभे चैव, परिग्रहे चैव’ इति । आरम्भश्चैव परिग्रहश्चैव । तत्र-आरम्भ-कृष्यादिना पृथिव्यादिपङ्कायोपमर्द-

आत्मा ज्ञान और चारित्र को किस कारण से प्राप्त नहीं कर पाता है ? इस विषयको स्पष्ट करने के अभिप्रायसे सूत्रकार कहते हैं—

“दो ठाणाइ अपरियाणित्ता आया णो केवलि पन्नत्तं” इत्यादि । ८।

टीकार्थ-दो स्थानोंको दो वस्तुओं को ज्ञपरिज्ञासे जाने बिना और प्रत्याख्यान परिज्ञासे त्यागो बिना आत्मा केवलि प्रज्ञप्त जिनोक्त धर्म को श्रुतचारित्र रूप धर्म को सुनने के लिये प्राप्त नहीं करता है अर्थात् ऐसे व्यक्ति को जिनोक्त धर्म का श्रवण दुर्लभ होता है वे ही दो स्थान-“आरंभे चैव परिग्रहे चैव” इस पाठ द्वारा प्रकट किये गये हैं खेती आदि क्रिया द्वारा षट्कायके जीवोंका उपमर्दन करनेरूप जो व्यापार है,

क्या शरणाग्ने लधने आत्मा, ज्ञान अने चारित्रने प्राप्त करी शकतो नथी, ओ वातनु डवे सूत्रकार निरूपणु करे छे—

“दो ठाणाइ अपरियाणित्ता आया णो केवलिपन्नत्तं” इत्यादि ॥ ८॥

ये स्थानोने : (ये वस्तुओने) ज्ञपरिज्ञाथी ज्ञाया बिना अने प्रत्याख्यान परिज्ञाथी त्याग कर्थाबिना आत्मा केवलप्रज्ञप्त जिनोक्त धर्मनु-श्रुतचारित्र रूप धर्मनु श्रवणु करी शकतो नथी ओटले हे ओवी व्यक्तितने भाटे जिनोक्त धर्मनु श्रवणु दुर्लभ जनी ज्ञय छे ओ ये स्थान नीयेना सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करवाभां आव्या छे—“आरंभे चैव परिग्रहे चैव” (१) आरंभ अने (२) परिग्रह, जेती आदि क्रिया द्वारा छकायना ओवेनु उपमर्दन करवाउप ओ

एव यदा निष्पत्तिरस्मिन्मतिस्त्वज्ञाऽव्यायो द्विविधा भवति, रुचि, अवगममति । तत्र यो रुचिरूपोऽज्ञः स सम्पद्दर्शनम् यस्तु अवगमरूपोऽज्ञः साऽव्याय एवेति न विरोधः, तथा च— अथावरूपे ज्ञाने सम्पद्दर्शनस्य समावेश इति भावः । ‘चेव’ इत्यवधारणं तु ज्ञानधारिभिरन्यतिरिक्तेन नाप्युपायो मोक्षस्यति दर्शनार्थमिति ॥ सू० ७ ॥

માત્મા, જ્ઞાન ધારિત્ર ચ કૃતો ન લભતે ઇત્યાશ્વર્યમ્વાહ—

મૂલ્ય—દો ઠાળાહ અપરિયાણિત્તા આયા ણો કેવલિપદ્ધત્ત ધમ્મ લભેજ્ઞ સવળયાણ્ । ત જહા આરમે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ । દો ઠાળાહ અપરિયાણિત્તા આયા ણો કેવલ ઘોર્ધિ વુજ્ઞેજ્ઞા, ત જહા આરમે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ । દો ઠાળાહ અપરિયાણિત્તા આયા નો કેવલ મુદ્દે મવિત્તા અગારાઓ અણગારિય પવ્વહજ્ઞા, ત જહા આરમે ચેવ પરિગ્ગહે ચેવ । એવ ણો કેવલ વમચેર વાસમાવસેજ્ઞા । ણો કેવલેણ સજમેણ સજમેજ્ઞા નો કેવલેણ સવરેણ સવરેજ્ઞા । નો કેવલમાભિણિધોહિયણાણ ઉપ્પાદેજ્ઞા । એવ સુચણાણં, ઓહિનાણં, મણપજ્જવનાણં, કેવલનાણં ॥ સૂ. ૦૮ ॥

तत्र अथाय दो प्रकार का होता है एक रुचि रूप और दूसरा अकाम (सामान्यज्ञान) रूप इनमें जो रुचिरूप अज्ञ है वह सम्पद्दर्शन है और जो अवगमरूप अज्ञ है वह अथाय है इस तरह से यहाँ कोई विरोध नहीं है तथा च अथायरूप ज्ञान में सम्पद्दर्शन का समावेश है ऐसा भाव है “ चेव ” पद अवधारण में आया है इससे यह कहा गया है कि ज्ञान और धारित्र इन दोनों के मेल के अतिरिक्त और कोई दूसरा उपाय मोक्ष का नहीं है ॥ सू० ७ ॥

પ્રકારનું થાય છે (૧) રુચિરૂપ અને (૨) અકામ (સામાન્ય જ્ઞાન) રૂપ. તેમાં જે રુચિરૂપ અજ્ઞ છે તે સમ્પદ્દર્શન છે અને જે અવગમરૂપ અજ્ઞ છે તે અથાય છે. આ રીતે અહીં કોઈ વિરોધ સંભવતો નથી. બધી અથાયરૂપ જ્ઞાનમાં સમ્પદ્દર્શનનો સમાવેશ થઈ જાય છે. ‘ચેવ’ શબ્દ અવધારણ અર્થે વર્ણાયો છે તેના દ્વારા એ જતાવવામાં આયુ છે કે જ્ઞાન અને ધારિત્રતા અર્થાત્ આ બન્નેના મેળ સિવાયનો બીજો કોઈ પણ ઉપાય નથી કે જેના દ્વારા મોક્ષ પ્રાપ્તિ કરી શકાય ॥ સૂ. ૭ ॥

છાયા-દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય આત્મા નો કેવલિપ્રજ્ઞસં ધર્મ લભતે શ્રવણતાયૈ । તદ્
 યથા-આરમ્ભશ્ચૈવ, પરિગ્રહશ્ચૈવ । દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય આત્મા નો કેવલાં વૌધિ બુદ્ધ્યતે ।
 તદ્ યથા-આરમ્ભશ્ચૈવ પરિગ્રહશ્ચૈવ । દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય આત્મા નો કેવલાં મુખ્ડો
 મૂલ્લા અગારાદ્ અનગારિતાં પ્રવ્રજતિ । તદ્ યથા-આરમ્ભશ્ચૈવ પરિગ્રહશ્ચૈવ । एवं
 નો કેવલં બ્રહ્મચર્યવાસમાવસતિ । નો કેવલેન સંયમેન સંયમયતિ । નો કેવલેન
 સંશ્ચરેણ સંવૃણોતિ । નો કેવલમાભિનિવોધિકૃજ્ઞાનમુત્પાદયતિ । एवं શ્રુતજ્ઞાનમ્ ,
 અવધિજ્ઞાનમ્ , મનઃ પર્યવજ્ઞાનમ્ કેવલજ્ઞાનમ્ ॥ મૂ ૮ ॥

ટીકા—‘ દો ઠાણાઈં અપરિયાણિત્તા ’ ઇત્યાદિ—

દ્વે સ્થાને=દ્વે વસ્તુની, અપરિજ્ઞાય = જ્ઞપરિજ્ઞયા વિજ્ઞાય પ્રત્યાખ્યાનપરિ-
 જ્ઞયા ચાપ્રત્યાખ્યાય આત્મા નો=નૈવ, કેવલિપ્રજ્ઞસં-જિનોક્ત ધર્મ-શ્રુતચારિત્રલક્ષણં
 ધર્મ, શ્રવણતાયૈ-શ્રોતુમ્, નો=નૈવ લભતે । એ દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય જિનોક્તધર્મસ્ય
 શ્રવણં દુર્લભં, તે કે ઉમેડ ત્યાશડ્ક્યાહ-તં જહા-‘ આર મે ચેવ, પરિગ્રહે ચેવ ’ ઇતિ ।
 આરમ્ભશ્ચૈવ પરિગ્રહશ્ચૈવ । તગ-આરમ્ભ-ક્રુધ્યાદિના પૃથિવ્યાદિપદ્ધકાઓપમર્દ-

આત્મા જ્ઞાન ઔર ચારિત્ર કો કિસ કારણ સે પ્રાપ્ત નહીં કર
 પાતાં હૈ ? इस विषयको स्पष्ट करने के अभिप्रायसे सूत्रकार कहते हैं—

“દો ઠાણાઈં અપરિયાણિત્તા આયા ણો કેવલિ પન્નતં” ઇત્યાદિ । ૮।

ટીકાર્થ-દો સ્થાનોંકો દો વસ્તુઓં કો જ્ઞપરિજ્ઞાસે જાને વિના ઔર
 પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાસે ત્યાગે વિના આત્મા કેવલિ પ્રજ્ઞસં જિનોક્ત ધર્મ કો
 શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મ કો સુનને કે લિયે પ્રાપ્ત નહીં કરતા હૈ અર્થાત્ એસે
 વ્યક્તિ કો જિનોક્ત ધર્મ કા શ્રવણ દુર્લભ હોતા હૈ વે હી દો સ્થાન-
 “ આરમે ચેવ પરિગ્રહે ચેવ ” इस पाठ द्वारा प्रकट किये गये हैं खेती
 आदि क्रिया द्वारा पट्कायके जीवोंका उपमर्दन करनेरूप जो व्यापार है,

કયા કારણોને લઈને આત્મા, જ્ઞાન અને ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી શકતો
 નથી, એ વાતનું હવે સૂત્રકાર નિરૂપણ કરે છે—

“ દો ઠાણાઈ અપરિયાણિત્તા આયા ણો કેવલિપન્નતં ” ઇત્યાદિ ॥ ૮ ॥

એ સ્થાનોને (એ વસ્તુઓને) જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણ્યા વિના અને પ્રત્યા-
 ખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગ કર્યાવિના આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞસં જિનોક્ત ધર્મનું-શ્રુતચારિત્ર
 રૂપ ધર્મનું શ્રવણ કરી શકતો નથી એટલે કે એવી વ્યક્તિને માટે જિનોક્ત
 ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ બની જાય છે એ એ સ્થાન નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ
 કરવામાં આવ્યા છે—“ આરમે ચેવ પરિગ્રહે ચેવ ” (૧) આરભ અને (૨)
 પરિગ્રહ, ખેતી આદિ ક્રિયા દ્વારા છકાયના જીવોનું ઉપમર્દન કરવારૂપ એ

નસ્યમ્, તથા-પરિગ્રહ-પરિવૃત્તવે, इति परिग्रहः घनषायादिरूपः । स चैवम्-
 पनम् १, घान्यम् २, क्षेत्रम् ३, वास्तु ४, रूपम् ५, सुवर्णम् ६, कुप्यम् ७,
 द्विपद् ८, चतुष्पद् ९, इति नवविध । यावद् आरम्भं परिग्रहं चानर्थमूलं न
 जानाति नापि प्रत्याख्यानं तावत् केवलप्रकृतं धर्मं भोतुमपि न शक्नोतीति भावः ।

इह स्थाने अपरिज्ञाय आत्मा केवलशब्द-धृत्वा बाध-दर्शने सम्पत्त्वमित्यर्था,
 नो-नैव पुष्यत - अनुभवति । ते इह स्थाने के इत्याशङ्क्याह-‘तथा’

उसका नाम आरम्भ है तथा जो सब ओर से ग्रहण किया जाता है
 वह परिग्रह है ऐसा यह परिग्रह घनघान्यरूप कहा गया है ।

जैसे—घन १ घृतगुणादि, घान्य २, क्षेत्र ३, वास्तु ४, रूप ५,
 सुवर्ण ६, कुप्य ७, द्विपद् ८ और चतुष्पद् ९ यह नौ प्रकार का बाध
 परिग्रह है जब तक आत्मा आरम्भ और परिग्रह को भर्ष फा मूल नहीं
 जानता है और जब तक उसका प्रत्याख्यान नहीं करता है तब तक
 वह केवल प्रज्ञप्त धर्म को सुनने के योग्य नहीं हो सकता है

इसी तरहसे आत्मा जब तक अपरिज्ञासे इन दोनों स्थानोंको नहीं
 जान लेता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञासे इनका परित्याग नहीं कर देता
 है तब तक वह शुद्ध बोधिका सम्पत्त्वका अनुभव नहीं कर सकता है।

इसी तरह से इन आरम्भ परिग्रहरूप दो स्थानों को आत्मा
 परिज्ञा से जबतक नहीं जान लेता है और प्रत्याख्यान परिज्ञा से जब

प्रवृत्ति થાય છે તેને આરંભ કહે છે આરંભ તરફથી જે કોઈ વસ્તુ મળે તેને
 ગ્રહણ કરીને તેનો અગ્રહ કરવાની પ્રવૃત્તિને પરિગ્રહ કહે છે આ પરિગ્રહ
 ધનધાન્યક્રિયા અગ્રહરૂપે હોય છે પરિગ્રહ નવ પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) ધન,
 (૨) શી, બેળ, અનાજ આદિ ધાતુ (૩) કૃત્ર, (૪) વાસ્તુ, (૫) ચાંદી, (૬)
 સુવર્ણ, (૭) કુપ્ય (તાંબુ) (૮) દ્વિપદ અને (૯) ચતુષ્પદ આ નવ પ્રકારના
 બાધપરિગ્રહો છે જ્યાં સુધી આત્મા આરંભ અને પરિગ્રહને અનર્થના મૂળ
 રૂપ માનતો નથી, અને જ્યાં સુધી તે કેવલ પ્રજ્ઞા ધર્મનું અવલોકન કરવાને
 યોગ્ય જાનતો નથી, ત્યાં સુધી તે કેવલ પ્રજ્ઞા ધર્મનું અવલોકન કરવાને યોગ્ય જાનતો નથી
 આ રીતે આત્મા જ્યાં સુધી આ પરિગ્રહો આ જાનને સ્થાનોને બાધી
 લેતો નથી અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેમને ત્યાગ કરતો નથી ત્યાં સુધી તે
 શુદ્ધ બાધિનો (સમ્યક્જ્ઞનો) અનુભવ કરી શકતો નથી.

જેવું પ્રમાણે તે આરંભ અને પરિગ્રહરૂપ બે સ્થાનોને આત્મા આ પરિ
 જ્ઞાથી જ્યાં સુધી બાધી લેતો નથી અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી જ્યાં સુધી

ઇત્યાદિ । આરમ્ભશ્ચૈવ, પરિગ્રહશ્ચૈવ । વ્યાખ્યાપૂર્વત્ । આરમ્ભ-પરિગ્રહાવપરિજ્ઞા-
પરિત્યજ્ય ચ કોઽપિ સમ્યક્તવાનુભવં કર્તુ ન શક્નોતીતિ ભાવઃ ।

દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય આત્મા મુણ્ડઃ, દ્રવ્યતો-મુણ્ડઃ શિરોલોચેન, ભાવતસ્તુ
મુણ્ડઃ-કષાયાદ્યપનયનેન મૂત્વા, અગારાદ્=ગૃહાત્, નિષ્ક્રમ્ય, કેવલાં=પરિપૂર્ણા,
વિશુદ્ધાં વા, અનગારિતાં=પ્રવ્રજ્યાં, નો=નૈવ પ્રવ્રજતિ=નૈવ પ્રાપ્નોતિ ।

એવમ્=અનેન પ્રકારેણ, યથા પૂર્વવાક્યે-‘દો ઠાણાઈ અપરિણાજ્ઞા આયા ’
ઇતિ પાઠસ્તથા ઇત સમારમ્ભયોત્તરવાક્યે યોજયિત્વા પઠનીયમ્ । તથા ચાયમર્થઃ-
દ્વે સ્થાને-આરમ્ભ-પરિગ્રહરૂપે, અપરિજ્ઞાય આત્મા કેવલં વિશુદ્ધં પરિપૂર્ણ નવ-
વાટસહિતં બ્રહ્મચર્યવાસં=બ્રહ્મચર્યેણ-અબ્રહ્મવિરમણેન, વાસઃ=નિવાસઃ-બ્રહ્મચર્યવા-
સસ્તમ્, નો=નૈવ આવસતિ=આચરતિ પાલયિતું ન સમર્થો ભવતીત્યર્થઃ ।

તક उसका परित्याग नहीं कर देता है तब तक वह आत्मा द्रव्य और
भावरूप से मुण्डित होकर आगारावस्था से अनगारावस्था को पूर्णरूप
से या विशुद्धरूप से नहीं प्राप्त कर पाता है । शिर के केशों का लुञ्चन
करना इसका नाम द्रव्य से मुण्डित होना है, और कषाय आदि का
परित्याग करना इसका नाम भाव से मुण्डित होना होता है केवल
शब्द का अर्थ परिपूर्ण अथवा विशुद्ध है, अनगारिता शब्द का अर्थ
प्रव्रज्या मुनिदीक्षा है और “नो प्रव्रजति” क्रियापद का अर्थ नहीं
प्राप्त करता है ऐसा है

इसी प्रकार से “नो केवलं बन्धचेरवासनावसेज्जा” आत्मा
जब तक आरम्भ परिग्रहरूप इन दो स्थानों को ज्ञ परिज्ञा से नहीं जान
लेता है और प्रत्याख्यान परिज्ञा से उनका परित्याग नहीं कर देता है

તેમનો પરિત્યાગ કરી દેતો નથી, ત્યાં સુધી તે આત્મા દ્રવ્ય અને લાવરૂપે
મુડિત થઈને આગારાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને અણુગારાવસ્થાને પૂર્ણરૂપે અથવા
વિશુદ્ધરૂપે પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી મસ્તકના કેશોનું લુંચન કરવું તેનું નામ
દ્રવ્યની અપેક્ષાએ મુડિત થવું સમજવું અને કષાય આદિનો પરિત્યાગ કરવો એટલે
ભાવની અપેક્ષાએ મુડિત થવું કેવલ શબ્દ પરિપૂર્ણ અથવા વિશુદ્ધના અર્થમાં
અહીં વપરાયો છે પ્રવ્રજ્યા લઈને મુનિ પર્યાયને ધારણ કરવી તેનું નામ અન-
ગારિતા છે. “નો પ્રવ્રજતિ” આ સૂત્રાશનો અર્થ “પ્રવ્રજ્યા પ્રાપ્ત કરતો
નથી,” એવો થાય છે

એજ પ્રમાણે “નો કેવલં બંધચેરવાસમાવસેજ્જા” ન્યાં સુધી આત્મા
આરંભ અને પરિગ્રહરૂપ બંને સ્થાનોને જ પરિજ્ઞાથી જાણતો નથી અને

तथा—द्वे स्थाने—आरम्भ—परिग्रहरूपे अपरिहाय, आत्मा केवलदेन=विशुद्धेन परिपूर्ण सयमेन—पृथिव्यादिरक्षणक्षणेन नो सयमपति आत्मानमिति ।

तथा—द्वे स्थाने—आरम्भ परिग्रहरूपे वस्तुनी अपरिहाय—अप्रत्याख्याय च आत्मा केवलदेन=विशुद्धेन, सवरेण=आत्मनिरोधरूपेण, नो—नैव सवपति आत्मव द्वाराणि, इति भावः ।

तथा द्वे स्थाने—आरम्भपरिग्रहरूपे वस्तुनी अपरिहाय—अप्रत्याख्याय च आत्मा केवलदेन—परिपूर्ण सवे—सविषयग्राहकम्, आभिनिवोधिकज्ञानम्=ममि—अर्थाभिमुखः, अविषयकत्वात् निषत्, सवपमिस्तत्वात्, पोषा—वदनम्, अभिनिवोषा । त

तब तक वह नौवाइसहत्त अग्रजविरमणवत्त को पालन करने के लिये समर्थ नहीं होता है

इसी प्रकार से—“ जो केवलदेन संजमेण सजमेज्जा, नो केवलदेन सवरेण सवरेज्जा ” आत्मा जब तक परिज्ञा से इन आरम्भ परिग्रहरूप दो स्थानों को नहीं जान लेता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से जब तक इनका परित्याग नहीं कर देता है तब तक वह परिपूर्ण सयम से पृथिव्यादि संरक्षण रूप सतरह प्रकार के सयम से अपने आप को सयमित नहीं कर पाता है इसी प्रकार से वह आत्मा जो परिज्ञा से और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से इन दोनों स्थानों को जाने बिना और इनका त्याग किये बिना आत्मव द्वारा निरोधरूप विशुद्ध सवरको प्राप्त नहीं कर सकता है अर्थात् ऐसा आत्मा आत्मवद्वारको नहीं रोक सकता है ।

प्रत्याख्यान परिज्ञाची तेमने त्याग करते नही, त्या सुभी ते नव वाड सखिद अग्रजविरमणु मतनु (अग्रजव मतनु) पालन करवाने समर्थ बंधु शकते नही

येज प्रभावे जो केवलदेन संजमेण संजमेज्जा नो केवलदेन संवरण सवरेज्जा ” अथा सुभी आत्मा जो परिज्ञाची आ आरंभ अने परिग्रहरूप दो स्थानोने आवुतो नही अने प्रत्याख्यान परिज्ञाची अथा सुभी तेमने परि त्याग करते नही, त्या सुभी ते परिपूर्ण (विशुद्ध) सयमची पेटाना आत्माने स बनित करी शकते नही, पृथ्वीकाय आदिना संरक्षकूप १७ प्रकारने सयम कशी हो आरंभ अने परिग्रहना त्यागपूर्वक अथा सयमनी आराधना बंधु शके ॥ येज प्रभावे अथा सुभी आत्मा जो परिज्ञाची आरंभ अने परिग्रहना स्वयंपने आवुतो नही अने प्रत्याख्यान द्वारा तेमने परित्याग करते नही, त्या सुभी ते आत्मवद्वारे निरोधरूप विशुद्ध सवरने प्राप्त करी शकते नही, जेवढे हे जेवढे आत्मा आत्मवद्वारेने रोक शकते नही.

આભિનિવોધિકં, તच्च तज्ज्ञानं चेत्याभिनिवोधिकज्ञानम् इन्द्रियपञ्चरूपनो-
मित्तको बोधस्तत्, नो=नैव उत्पादयति ।

एवम्-अनेन प्रकारेण, “ नो केवलं उप्पाडेज्जा ” इति पाठो योजनीय इति
भावः । तथा चायमर्थः-हे स्थाने अपरिज्ञाय, आत्मा केवल=परिपूर्ण विशुद्ध वा

“ જો કેવલમાભિણિવોદિયનાણં ઉપ્પાડેજ્જા ” ઇસી પ્રકાર સે
આત્મા જ પરિજ્ઞા દ્વારા ઔર પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞા દ્વારા ઇન આરમ્ભ પરિ-
ગ્રહ રૂપ દોનોં સ્થાનોં કો વિના જાને ઔર વિના ત્યાગે પરિપૂર્ણ એસે
સ્વવિષયગ્રાહક આભિનિવોધિક જ્ઞાન કો ઉત્પન્ન નહીં કર પાતા હૈ
યહાં કેવલ જાવ્દ કા અર્થ “ પરિપૂર્ણ ” હૈ “ આભિ ” ઉપસર્ગ ઇન્દ્રિય-
પન્ચક ઔર મનોનિમિત્તક બોધ મેં સંશય વિષય જ્ઞાન કે અભાવ
કો પ્રકટ કરને કે લિયે દિયા ગયા હૈ અર્થાત પાંચ ઇન્દ્રિયોં ઔર મન
સે જો પ્રતિનિયત સંબદ્ધ વર્તમાન વસ્તુ કા બોધ હોતા હૈ વહ આભિ-
નિવોધ મતિજ્ઞાન હૈ યહ આભિનિવોધ જ્ઞાન યદિ સંશય ઔર વિષય
સે વિહીન હૈ તમ્હી વહ કેવલ પરિપૂર્ણ શુદ્ધ કહા ગયા હૈ વહ અભિનિ-
વોધ હી આભિનિવોધિક હૈ “ એવં સુચનાણં ઓહિનાણં, મળપડજ્જવનાણં,
કેવલનાણં ” ઇસી તરહ સે ઇસી પ્રકાર સે આત્મા પૂર્વોક્તરૂપ સે અપને
આપ કો જિયે વિના જ પરિજ્ઞા ઔર પ્રત્યાહ્યાનપરિજ્ઞા સે આરમ્ભ પરિ-
ગ્રહ રૂપ દો સ્થાનોં કો જાને ત્યાગે વિના પરિપૂર્ણ અથવા વિશુદ્ધ શ્રુત

“ જો કેવલમાભિણિવોદિયનાણં ઉપ્પાડેજ્જા ” એજ પ્રકારે આત્મા જ્યાં
સુધી જ પરિજ્ઞા દ્વારા આરભ અને પરિગ્રહરૂપ બન્ને સ્થાનોને બાણુતો નથી
અને પ્રત્યાહ્યાન દ્વારા તેમનો પરિત્યાગ કરતો નથી, ત્યાં સુધી તે પરિપૂર્ણ
એવાં સ્વવિષયક ગ્રાહક આભિનિવોધિક જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી અહીં
‘ દેવલ ’ શબ્દનો અર્થ ‘ પરિપૂર્ણ ’ છે “ અભિ ” ઉપસર્ગ પાત્ર ઇન્દ્રિયો
અને મનોનિમિત્તક બોધમા સશય વિષય જ્ઞાનનો અભાવ પ્રકટ કરવા માટે
વપરાયો છે એટલે કે પાત્ર ઇન્દ્રિયો અને મનદ્વારા જે પ્રતિનિયત સંબદ્ધ
વર્તમાન વસ્તુનો બોધ થાય છે, એનું નામ જ આભિનિવોધ મતિજ્ઞાન છે તે
આભિનિવોધ જ્ઞાન બે સશય અને વિષયયથી રહિત હોય તો જ તેને કેવલ
(પરિપૂર્ણ-વિશુદ્ધ) આભિનિવોધિક મતિજ્ઞાન કહેવાય છે તે આભિનિવોધજ
આભિનિવોધિક રૂપ છે. “ એવં સુચનાણં ઓહિનાણં, મળપડજ્જવનાણં, કેવલનાણં ”
એજ પ્રમાણે આત્મા જ્યાં સુધી આરભ અને પરિગ્રહરૂપ બે સ્થાનોને જ
પરિજ્ઞાથી બાણુતો નથી અને પ્રત્યાહ્યાન પરિજ્ઞા દ્વારા જ્યાં સુધી તેમનો
પરિત્યાગ કરતો નથી, ત્યાં સુધી તે વિશુદ્ધ શ્રુતજ્ઞાનને (શ્રુતશાસ્ત્રાનુસારી

तथा-हे स्थाने-आरम्भ-परिग्रहरूप अपरिज्ञाय, आत्मा कंचछेन=विभुदेन परिपूर्णं संपमेन-पृथिव्यादिरक्षणलक्षणेन नो समययति आत्मानमिति ।

तथा-हे स्थाने-आरम्भ परिग्रहरूपे वस्तुनी अपरिज्ञाय-अप्रत्याख्याय च आत्मा कंचलेन=विभुदेन, सखरेण=आत्मनिरोधरूपेण, नो-नैव सद्विभोति आत्मव-द्वाराणि, इति भावः ।

तथा हे स्थाने-आरम्भपरिग्रहरूपे वस्तुनी अपरिज्ञाय-अप्रत्याख्याय च आत्मा केवल-परिपूर्णं सखरेण-स्वविषयग्राहकम्, आत्मनिबोधिकाज्ञानम्=अभि-अर्थमिच्छन्ता, अविषयकत्वात् निवृत्त, सखयमिच्छन्तात्, पोषः-वेदनम्, अभिनिबोध । स

तब तक वह नौवाइसहत्त अन्नअविरमणघत को पालन करने के लिये ममर्थ नहीं होता है

इसी प्रकार से-"नो केवल्येण सजमेण संजमेज्जा, नो केवल्येण सखरेण सखरेज्जा" आत्मा जब तक ज्ञारिज्ञा से इन आरम्भ परिग्रहरूप दो स्थानों को नहीं जान लेता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से जब तक इनका परित्याग नहीं कर देता है तब तक वह परिपूर्ण समय से पृथिव्यादि सुरक्षण रूप सतरह प्रकार के समय से अपने आप को समयित नहीं कर पाता है इसी प्रकार से वह आत्मा ज्ञ परिज्ञा से और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से इन दोनों स्थानोंको जाने बिना और इनका त्याग किये बिना आत्मव द्वारा निरोधरूप विशुद्ध सखरको प्राप्त नहीं कर सकता है अर्थात् ऐसा आत्मा आत्मवद्वारको नहीं रोक सकता है ।

प्रत्याख्यान परिज्ञायां तेमने त्याग करोता नहीं, त्या सुधी ते नव वाठ सखित अन्नअविरमण घतनु (अन्नअविरमण घतनु) पालन करने समय बध्न शक्यता नहीं

जो प्रभावे 'नो केवल्येण सजमेण संजमेज्जा, नो केवल्येण सखरेण सखरेज्जा' न्या सुधी आत्मा ज्ञ परिज्ञायां आ आरम्भ जने परिग्रह रूप के स्थानाने जाणुतो नहीं जने प्रत्याख्यान परिज्ञायां न्या सुधी तेमने परित्याग करोता नहीं, त्या सुधी ते परिपूर्ण (विशुद्ध) समयमयी पिताना आत्माने समयित करी शक्यता नहीं, पृथ्वीकाय आदिना अरक्षरूप १७ प्रकारने समय ठहरो जे आरम्भ जने परिग्रहना त्यागपूर्वक न्या समयमयी आरम्भना बध्न शक्यता नहीं जे प्रभावे न्या सुधी आत्मा ज्ञ परिज्ञायां आरम्भ जने परिग्रहना रक्षणने जाणुतो नहीं जने प्रत्याख्यान द्वारा तेमने परित्याग करोता नहीं, त्या सुधी ते आत्मवद्वार निरोधरूप विशुद्ध सखरने प्राप्त करी शक्यता नहीं, जोठले के जेवो आत्मा आत्मवद्वारने शक्यता नहीं

‘કેવલનાણ’ ઇતિ । દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય આત્મા કેવલં પરિપૂર્ણ, વિશુદ્ધં વા કેવલજ્ઞાનં=કેવલં-મત્યાદિનિરપેક્ષત્વાદસહાય, યદ્વા-કેવલં-આવરણમલાભાવાદ્ વિશુદ્ધમ્, યદ્વા-કેવલં સકલં સંપૂર્ણમ્, યદ્વા-કેવલમ્-સજાતીયદ્વિતીયરહિતત્વા-

યહાં “નો કેવલ ઉપ્પાડેજ્ઞા” એસા પાઠ મી યોજિત કર લેના ચાહિયે હસકા એસા વાચ્યાર્થ હોતા હૈ કિ આત્મા જવતક જ્ઞપરિજ્ઞા સે આરમ્ભ પરિગ્રહ રૂપ દો સ્થાનો કો નહીં જાનકર પ્રત્યાગ્ધ્યાન પરિજ્ઞા સે ઉનકા પરિત્યાગ નહીં કર દેતા હૈ, તવતક વહ પરિપૂર્ણ અથવા વિશુદ્ધ કેવલ-જ્ઞાન કો-વિના મર્યાદા કે રૂપી ઓર અરૂપી દ્રવ્યો કો હસ્તામલકવત્ સાક્ષાત્ જાનને વાલે જ્ઞાન કો નહીં ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ “કેવલનાણ” મેં જો જ્ઞાન કા વિશેષણ યહ કેવલ પદ રચા હૈ ઉસસે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ વહ જ્ઞાન એસા હોના હૈ કિ જિસમેં મતિ આદિ જ્ઞાનોં કી નિરપેક્ષતા હોને કે કારણ સહાયતા કી ચાહના નહીં રહતી હૈ । અથવા હસ કેવલજ્ઞાન કા નિરોધક જો સર્વધાતિ પ્રકૃતિરૂપ કેવલજ્ઞાનાવરણ હૈ ઉસકા હસમેં સર્વથા ક્ષય રહતા હૈ હસીલિયે હસે વિશુદ્ધ કહા ગયા હૈ અથવા અવધિજ્ઞાન ઓર મનઃપર્યવજ્ઞાન જિસ પ્રકાર દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ કી મર્યાદા લેકર રૂપી પદાર્થ કો જાનતે હૈં ઉસ પ્રકાર સે યહ મર્યાદા લેકર પદાર્થોં કો નહીં જાનતા હૈ કિન્તુ મર્યાદા રહિત હોકર હી યહ

તે પૂર્ણરૂપે અથવા વિશુદ્ધરૂપે મનઃપર્યવજ્ઞાનને (મનની પર્યાયોને સાક્ષાત્ જાણનારા જ્ઞાનને) ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી

અહીં “નો કેવલ ઉપ્પાડેજ્ઞા” આ પાઠ પણ ચોજવો જોઈએ. તેના દ્વારા એવો વાચ્યાર્થ થાય છે કે જ્યાં સુધી આત્મા તે પરિજ્ઞાથી આરંભ પરિગ્રહરૂપ છે સ્થાનોને જાણીને પ્રત્યાગ્ધ્યાન પરિજ્ઞાથી તેમનો પરિત્યાગ કરતો નથી, ત્યાં સુધી તે પરિપૂર્ણ અથવા વિશુદ્ધ કેવળજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી કોઈ પણ જાતની મર્યાદા વિના રૂપી અને અરૂપી દ્રવ્યોને હસ્તામલકવત્ (હાથમાં રહેલા આમળાની જેમ) સાક્ષાત્ જાણનારા જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાન કહે છે. “કેવલનાણ” આ પદમાં જે કેવલ વિશેષણ છે તેના દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે આ જ્ઞાન એવું હોય છે કે તેમાં મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનોની અપેક્ષા રહેતી નથી-એટલે કે તે જ્ઞાનોથી સહાયતાની આવશ્યકતા રહેતી નથી કેવળજ્ઞાનનું નિરોધક સર્વધાતિ પ્રકૃતિરૂપ જે કેવળ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે, તેનો તેમાં સર્વથા ક્ષય થયેલો રહે છે, તેથી તેને વિશુદ્ધ કહ્યું છે. અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાન તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદામાં રહીને રૂપી પદાર્થોને જાણી શકે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાનમાં આવી કોઈ મર્યાદા

શ્રુતજ્ઞાન=શ્રૂયતે, इति શ્રુતમ્ શબ્દ એવ । સ ચ માયશ્રુત પ્રતિકારણમિતિ સપ્ર જ્ઞાન તોપચારેણ સ જ્ઞાનરૂપઃ । શ્રુત ચ તન્જ્ઞાનં ચ શ્રુતજ્ઞાનમ્-શ્રુતશાસ્ત્રાનુસારિજ્ઞાનં નોત્પાદયતીતિ ।

‘ઓહિનાય’ इति हे स्थाने अपरिज्ञाय आत्मा केवल परिपूर्ण विद्युद् वा अवधिज्ञानम्-इन्द्रियमनोनिरपेक्षम् आत्मनो रूपिद्रव्यसाक्षात्करण नोत्पादयतीति ।

‘मणपञ्चमनायं’ इति । हे स्थाने अपरिज्ञाय आत्मा केवल-परिपूर्ण, विद्युद् वा मन पर्यवज्ञान-मनसः पयवा-पर्यायास्तेषां ज्ञान नोत्पादयतीति ।

જ્ઞાન કો શ્રુતશાસ્ત્રાનુસારી જ્ઞાન કો ઉત્પન્ન નહીં કર સકતા હૈ શ્રુત શબ્દ કા અર્થ “શ્રૂયતે इति શ્રુતમ્” શબ્દ હૈ યહ શબ્દ માયશ્રુત કે પ્રતિ કારણ હોતા હૈ હમલિયે શબ્દ મેં જ્ઞાન કા ઉપચાર કર દિવા ગયા હૈ ઓર હસીમેં ડસે જ્ઞાનરૂપ કહો હૈ હસી પ્રકાર સે આત્મા પરિગ્રહરૂપ દો સ્થાનોં કા જ્ઞ પરિજ્ઞા સે જાનકર જયતક પ્રત્યાહવાન પરિજ્ઞા સે ડનકા પરિત્યાગ નહીં કર દેતા હૈ તય તક વહ પૂર્ણ વિશુદ્ધ અવધિજ્ઞાન કો ઇન્દ્રિયમનો નિરપેક્ષ હોકર રૂપિ દ્રવ્યમાત્ર કો દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલ ઓર માય કી મર્યાદા હેકર સાક્ષાત્ જાનને ઘાલે જ્ઞાન કો વસ્તુ નહીં કર સકતા હૈ । હસી પ્રકાર સે આત્મા આરમ્ભ પરિગ્રહરૂપ દો સ્થાનોં કા જ્ઞ પરિજ્ઞા સે જાનકર જયતક પ્રત્યાહવાન પરિજ્ઞા દ્વારા પરિત્યાગ નહીં કર દેતા હૈ તય તક વહ પૂર્ણરૂપ સે યા વિશુદ્ધરૂપ સે મન પર્યવજ્ઞાન કો-મન કી પર્યાયોં કો સાક્ષાત્ જાનનેઘાલે જ્ઞાન કો વસ્તુ નહીં કર સકતા હૈ

જાનને) ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી શ્રૂયતે इति શ્રુતમ્ ’ આ શ્રુતપત્તિ અર્થ સાર ‘ જે સબજાણ છે તે શ્રુત છે ” બોલે છે કે શબ્દને શ્રવ કરે છે તે શબ્દ બાવશ્રુતમાં કાશ્વરૂપ બને છે તેથી શબ્દમાં જ્ઞાનનો ઉપચાર કરાયો છે, બને તેથી જ તેને જ્ઞાનરૂપ કહેવામાં આવેલ છે

બો- પ્રમાણે બધાં મુખી આત્મા આરભ અને પરિવર્તન બે સ્થાનોને ત્ર પરિનાથી બાવતો નથી અને પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તેમનો પરિત્યાગ કરતો નથી ત્યાં મુખી તે પૂજ્ય વિશુદ્ધ અવધિજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. ઇન્દ્રિયો અને મનની અધેશ્વા શાખ્યા વિના ક્વિ દ્રવ્યમાત્રને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવડી મર્યાદાની અધેમાએ સાક્ષાત્ બાવનાર જ્ઞાનને અવધિજ્ઞાન કહે છે આરભ અને પરિવર્તના સ્વરૂપને બાધીને તેમના પરિત્યાગ પૂર્વક જ આત્મા આ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે

જે જ પ્રમાણે બધાં મુખી આત્મા ત્ર પરિજ્ઞાથી આરભ અને પરિવર્તન બાવતો નથી અને પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તે બન્નેનો ત્યાગ કરતો નથી, ત્યાં મુખી

‘કેવલનાણ’ ઇતિ । દ્વે સ્થાને અપરિજ્ઞાય આત્મા કેવલં પરિપૂર્ણ, વિશુદ્ધં વા કેવલજ્ઞાન=કેવલં-મત્યાદિનિરપેક્ષત્વાદસહાયં, યદ્વા-કેવલં-આવરણમલાભાવાદ્ વિશુદ્ધમ્, યદ્વા-કેવલં સકલં સંપૂર્ણમ્, યદ્વા-કેવલમ્-સજાતીયદ્વિતીયરહિતત્વા-

યહાં “નો કેવલ ઉપ્પાડેજ્ઞા” એસા પાઠ મી યોજિત કર લેના ચાહિયે હસકા એસા વાચ્યાર્થ હોના હૈ કિ આત્મા જવતક જ્ઞપરિજ્ઞા સે આરમ્ભ પરિગ્રહ રૂપ દો સ્થાનોં કો નહીં જાનકર પ્રત્યાગ્ધ્યાન પરિજ્ઞા સે ઉનકા પરિત્યાગ નહીં કર દેતા હૈ, તથતક વહ પરિપૂર્ણ અથવા વિશુદ્ધ કેવલ-જ્ઞાન કો-વિના મર્યાદા કે રૂપી ઔર અરૂપી દ્રવ્યોં કો હસ્તામલકવત્ સાક્ષાત્ જાનને વાલે જ્ઞાન કો નહીં ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ “કેવલનાણ” મેં જો જ્ઞાન કા વિશેષણ યહ કેવલ પદ રખા હૈ ઉસસે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ વહ જ્ઞાન એસા હોના હૈ કિ જિસમેં મતિ આદિ જ્ઞાનોં કી નિરપેક્ષતા હોને કે કારણ સહાયતા કી ચાહના નહીં રહતી હૈ । અથવા હસ કેવલજ્ઞાન કા નિરોધક જો સર્વઘાતિ પ્રકૃતિરૂપ કેવલજ્ઞાનાવરણ હૈ ઉસકા હસમેં સર્વથા ક્ષય રહતા હૈ હસીલિયે હસે વિશુદ્ધ કહા ગયા હૈ અથવા અવધિજ્ઞાન ઔર મનઃપર્યવજ્ઞાન જિસ પ્રકાર દ્રવ્યક્ષેત્રાદિ કી મર્યાદા લેકર રૂપી પદાર્થ કો જાનતે હૈં ઉસ પ્રકાર સે યહ મર્યાદા લેકર પદાર્થોં કો નહીં જાનતા હૈ કિન્તુ મર્યાદા રહિત હોકર હી યહ

તે પૂર્ણરૂપે અથવા વિશુદ્ધરૂપે મનઃપર્યવજ્ઞાનને (મનની પર્યાયોને સાક્ષાત્ જાણનારા જ્ઞાનને) ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી

અહીં “નો કેવલ ઉપ્પાડેજ્ઞા” આ પાઠ પણ થોજવો જોઈએ. તેના દ્વારા એવો વાચ્યાર્થ થાય છે કે જ્યાં સુધી આત્મા જ્ઞપરિજ્ઞાથી આરંભ પરિગ્રહરૂપ બે સ્થાનોને જાણીને પ્રત્યાગ્ધ્યાન પરિજ્ઞાથી તેમનો પરિત્યાગ કરતો નથી, ત્યાં સુધી તે પરિપૂર્ણ અથવા વિશુદ્ધ કેવળજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી. કોઈ પણ જાતની મર્યાદા વિના રૂપી અને અરૂપી દ્રવ્યોને હસ્તામલકવત્ (હાથમાં રહેલા આમગાની જેમ) સાક્ષાત્ જાણનારા જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાન કહે છે. “કેવલનાણ” આ પદમાં જે કેવલ વિશેષણ છે તેના દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે આ જ્ઞાન એવું હોય છે કે તેમાં મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાનોની અપેક્ષા રહેતી નથી-એટલે કે તે જ્ઞાનોથી સહાયતાની આવશ્યકતા રહેતી નથી કેવળજ્ઞાનનું નિરોધક સર્વઘાતિ પ્રકૃતિરૂપ જે કેવળ જ્ઞાનાવરણ કર્મ છે, તેના તેમા સર્વથા ક્ષય થયેલો રહે છે, તેથી તેને વિશુદ્ધ કહ્યું છે. અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યવજ્ઞાન તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની મર્યાદામાં રહીને રૂપી પદાર્થોને જાણી શકે છે, પરંતુ કેવળજ્ઞાનમાં આવી કોઈ મર્યાદા

વસાધારણમ્, અનન્તમ્-પદ્મા-કેવલ-ધ્યેયનન્તત્વાનન્તમ્, સત્ત્વ સ્વજ્ઞાનં ચ કેવલજ્ઞાનં નોત્પાદયતીતિ ।

इह 'केवलम्' इति विशेषणेन, केवलज्ञानस्य स्वरूपमात्रं प्रदर्शितम् ॥ सू० ८ ॥

કયં પુનઃ કેવલિપ્રજ્ઞાધર્મશ્રવણાદિભાવો ભવેદિત્યાશ્ચર્યાહ—

મૂલમ્—દો ઠાણાહ પરિયાણિત્તા આયા કેવલિપદ્મત્ત

ધમ્મ લમેઝ સવળયાપ, ત જહા આરમે ચેવ, પરિગ્ગહે ચેવ ।

एव जाव केवलनाणमुप्पादेज्जा ॥ सू० ९ ॥

‘હે સ્થાને પરિણાય આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞા ધર્મ સમતે શ્રવણતાયૈ । તદ્ યદા-
આરમ્ભશ્ચૈવ પરિગ્રહશ્ચૈવ । ણ્વં યાવત્ કેવલજ્ઞાનમુત્પાદયતિ ॥ સૂ० ૯ ॥

‘ટીકા—‘દો ઠાણાં પરિયાણિતા’ इत्यादि ।

‘હે સ્થાને—વસ્તુની, પરિણાય=અપરિણયાનર્થમૂલમિતિ વિદિત્વા, પ્રત્યાસ્થાન-

રૂપી અરૂપી સમસ્ત ત્રિકાલવર્તી પદાર્થોં કો ઓર उनकी पयाँयो कौ
मुगपत् जानता है इसीलिये इसे सब लप्रत्यक्ष कहा गया है अथवा केवल-
ज्ञान जैसा और कोई दूसरा ज्ञान नहीं है, अतः यह असाधारण ज्ञान है
अनन्तज्ञानरूप है अथवा-ज्ञेय अनन्त है इसलिये यह अनन्त है इस प्रकार
से यहाँ केवल विशेषणसे केवलज्ञानका स्वरूपमात्र विल्लाया गया है॥

જીવ કેવલિપ્રજ્ઞા ધર્મ કા શ્રવણાદિરૂપ લાભ કેસે હો સકતા હૈ
इसके लिये सूत्रकार कहते हैं—

“दो ठाणाह परियाणित्ता आया” इत्यादि ॥ ९ ॥

ટીકાર્થ—આત્મા દો સ્થાનોંકો જાનકર કેવલિપ્રજ્ઞા ધર્મકો શ્રવણાદિ

જોતી નથી. તે તે અપરિમિત (અર્થાત્ વિહીન) રૂપી, અરૂપી સમસ્ત
ત્રિકાલવર્તી પદાર્થોને અને તેમની પદાર્થોને એક સાથે અણી શકે છે, તેથી
તેને સકલપ્રત્યક્ષ કહેવામાં આવ્યું છે અથવા કેવલજ્ઞાન એવું બીજું કોઈ
જ્ઞાન નથી, તેથી તે અસાધારણ જ્ઞાન છે અને અનન્ત જ્ઞાનરૂપ છે અથવા
જ્ઞેય (પદાર્થો) અનન્ત છે તેથી તે જ્ઞાન પણ અનન્ત છે આ રીતે અહીં
કેવલ વિશેષણથી કેવલજ્ઞાનનું સ્વરૂપમાત્ર બતાવવામાં આવ્યું છે ॥ સૂ ૮ ॥

હવે કેવલિ પ્રજ્ઞા ધર્મના શ્રવણાદિ રૂપ લાભ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી
શકે છે તે સૂત્રકાર હવે પ્રકટ કરે છે—

दो ठाणाह परियाणित्ता आया धर्माह ॥ ६ ॥

આત્મા છે સ્થાનોને અણીને કેવલિપ્રજ્ઞા ધર્મને જ્ઞાનલાદિ તથે પ્રાપ્ત

પરિજ્ઞયા પ્રત્યાખ્યાય, આત્મા કેવલિપજ્ઞસં ધર્મ શ્રવણતાયૈ-શ્રવણાર્થ, લભતે । તે દ્વે સ્થાને પ્રદર્શયતિ-‘ તં જહા-ઇત્યાદિ । તદ્ યથા-આરમ્ભશ્ચૈવ, પરિગ્રહશ્ચૈવ । અયં ભાવઃ-આરમ્ભશ્ચ પરિગ્રહશ્ચેત્પુમે સ્થાને પરિત્યજ્ય જિનોક્તો ધર્મઃ શ્રોતું સુલભો ભવતીતિ । ‘ એવં જાવ ’ ઇત્યાદિ । એવં યાવત્ કેવલજ્ઞાનમુત્પાદયતિ । ઇદ્ યાવચ્છબ્દેન-પૂર્વસૂત્રાત્ પાઠોઽનુસન્ધેયઃ ॥ સૂ ૯ ॥

ધર્માદિપ્રાપ્તૌ પુનર્દ્વયં કારણાન્તરમાદ-

મૂલમ્-દોહિં ઠાણેહિં આયા કેવલિપજ્ઞતં ધર્મમં લભેજ્ઞ સવ-
ળયાણ । તં જહા-સોચ્ચા ચેવ, અભિસમેચ્ચ ચેવ, જાવ કેવલ-
નાણં ઉપ્પાડેજ્ઞા ॥ સૂ ૧૦ ॥

છાયા-દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં આત્મા કેવલિપજ્ઞસં ધર્મ લભતે શ્રવણતાયૈ । તં જહા-શ્રુત્વા ચૈવ, યાવત્ કેવલજ્ઞાનમુત્પાદયતિ ॥ સૂ ૧૦ ॥

રૂપસે પ્રાપ્તકર લેતા હૈ અર્થાત્ દો સ્થાનોંકો જાનનેવાલો આત્મા હી કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ કો સુનને કે યોગ્ય બન સકમા હૈ વે દો સ્થાન હૈ આરમ્ભ ઓર પરિગ્રહ હસી તરહ સે વહ યાવત્ કેવલજ્ઞાન કો ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ આત્મા જ પરિજ્ઞા સે આરમ્ભ એવં પરિગ્રહ કો અનર્થ કા મૂલ જાનકર ઓર પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા સે જવ ઉનકા ત્યાગ કર દેતા હૈ તમી ઉસે જિનોક્ત ધર્મ સુનને કે લિયે સુલભ હોતા હૈ હસી પ્રકાર સે એસા હી આત્મા યાવત્ કેવલજ્ઞાન કો સુલભ શાન્તિ ઉત્પન્ન કર લેતા હૈ યહાં યાવત્પદ સે પૂર્વ સૂત્ર કા સમસ્ત પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ ॥ સૂ ૯ ॥

કરી લે છે. એટલે કે આરભ અને પરિગ્રહરૂપ બે સ્થાનોને જ પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા તેમનો પરિત્યાગ કરનાર આત્મા જ કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મને શ્રવણ કરવાને યાત્ર બને છે. એજ પ્રમાણે તે કેવળજ્ઞાન પર્યાન્તના પૂર્વ સૂત્રોક્ત પદ્ધતીને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એટલે કે જ્યારે આત્મા જ પરિજ્ઞાથી આરભ અને પરિગ્રહને અનર્થના મૂળ રૂપ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેમનો પરિત્યાગ કરી દે છે, ત્યારે જ તે જિનોક્ત ધર્મનું સરળતાથી શ્રવણ કરી શકે છે, અને એવો જ આત્મા પૂર્વ સૂત્રોક્ત અણુગરિતા, સંયમ આદિ કેવળજ્ઞાન પર્યાન્તના લાભોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અહીં “ જાવ ” (યાવત્) પદ્ધતી પૂર્વસૂત્રનો સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ॥ સૂ ૯ ॥

ટીકા—‘દોહિં ઠાળેહિં’ ઇત્યાદિ ।

શ્રુત્વા—કેવલિપ્રજ્ઞસ્ય ધર્મસ્યોપાદેયતામાકર્ણ્ય અમિતમેત્ય-તાં હૃદિસત્ત્વાર્પ ।
અથ માત્રઃ—ધર્મોપાદેયતાયાઃ શ્રવણ, હૃદિ ધારણ ચેતિ દ્વે સ્થાને ધર્મશ્રવણસ્ય
કારણમિતિ ।

ઉક્ત ચ—“સદ્ધર્મશ્રવણાદેવ, નરો વિગતકલ્મષઃ ।

જ્ઞાતવત્સ્યો મહાસત્ત્વઃ, પર સવેગમાગતઃ ॥ ૧ ॥

ધર્મોપાદેયતાં જ્ઞાત્વા, સમાતેષ્છોમ માવતઃ ।

હં સ્વશક્તિમાસોષ્ય, પ્રજ્ઞયે સપ્રવર્તે ॥ ૨ ॥”

ધર્માદિ પ્રાપ્તિ મેં કારણાન્તર ય્ય કા કથન—

“દોહિં ઠાળેહિં આપા કેવલિપજ્ઞસ ધમ્મ લમેઝ્ઝ સવણયાપ”
ઇત્યાદિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકાર્પ—આત્મા વો સ્થાનેકિ દ્વારા કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મકો પા છેતા હૈ, વે વો
સ્થાનરૂપ કારણ હૈ એક શ્રવણ ઓર દુસરા હૃદય મેં વસકા અવધારણ
હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ આત્મા કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ ઉપાદેય હૈ “એસા
જય સુનતા હૈ તો હસ અવળમાત્રસે વહ કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મકો પ્રજ્ઞ નહીં
કર છેતા હૈ, અતઃ હસકે લિયે આવશ્યકતા હૈ વસે હૃદયમેં અવધારણ
કરને કી હસીલિયે યહાં કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ વો પ્રાપ્ત કરને કે લિયે હન વો
કારણોકા નિર્દેશ કિયા ગયા હૈ ઉક્ત ચ—“સદ્ધર્મશ્રવણાદેવ” ઇત્યાદિ
જિનોક્ત સત્ત્વે ધર્મ સુનનેસે (ધર્મ કા શ્રવણ કરને સે) મનુષ્ય
કલ્મષ (પાપ) વિહીન હો જાતા હૈ ક્યોં કિ વહ વસકે દ્વારા હૈય

ધર્માદિની પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ બન્ય છે સ્થાનોનું નિરૂપણ—

‘દો હિં ઠાળેહિં આપા કેવલિપજ્ઞસ ધમ્મ લમેઝ્ઝ સવણયાપ” ઇત્યાદિ ૧૦

આત્મા ને સ્થાને દ્વારા કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે તે ને સ્થાન
રૂપ કારણ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) શ્રવણ અને (૨) તેને હૃદયમાં અવધારણ
કરીને. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

‘કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ ઉપાદેય છે’, એનું કથન બ્યારે આત્મા સાંભળે
છે, ત્યારે એટલા કથનના શ્રવણ માત્રથી જ તે કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને શ્રવણ કરી
લેતો નથી, તેને માટે તો આવશ્યક વસ્તુ તો એ છે કે તેને હૃદયમાં અવધારણ
કરવો એકલે. તેથી જ સૂત્રકારે કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવા માટે બહો
આ ને કાચ્છેના નિર્દેશ કર્યો છે. કહ્યું પણ છે કે—‘સદ્ધર્મશ્રવણાદેવ’ ઇત્યાદિ

જિનોક્ત ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી મનુષ્ય કલ્મષ (પાપ રૂપ મલિનતા) થી
વિહીન બની જાય છે, કારણ કે તેના દ્વારા તે હૈય અને ઉપાદેયના તત્ત્વજ્ઞાનથી

‘ જાવ ’ ઇતિ ઇહ યાવચ્છન્દેન—‘ દોહિં ઠાણેહિં આયા કેવલં વોહિં બુઝ્ઝેજ્જા ’
 ઇત્યાદિ । ‘ જાવ કેવલનાણં ઉપ્પાઢેજ્જા ’ ઇતિ પર્યન્તં વોધ્યમ્ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

કેવલજ્ઞાનં ચ કાલવિશેષે ભવતીતિ તમાહ—

મૂલ્મ-દો સમાઓ પન્નત્તાઓ । તં જહા-ઓસપ્પિણી સમા
 ચેવ, ઉસસપ્પિણી સમા ચેવ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

છાયા—દે સમે પ્રજ્ઞપ્તે । તદ્ યથા—અવસર્પિણી સમા ચેવ, ઉત્સર્પિણી
 સમા ચેવ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

ટીકા—‘ દો સમાઓ ’ ઇતિ ।

સમા—કાલવિશેષઃ । અન્યત્ ગુગમમ્ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

ઔર ઉપાદેય કે તત્ત્વજ્ઞાન સે સંપન્ન બન જાતા હૈ જવ આત્મા મેં
 હેયોપાદેય કા તાત્ત્વિક જ્ઞાન જાગૃત્ત્વ હો જાતા હૈ તવ આત્મા મેં એક
 પ્રકાર કા એસા આત્મિક વલ પ્રકટ હોતા હૈ કિ જિસસે હસે પરમ
 સંવેગ ઉત્પન્ન હોતા હૈ “ સંસારાત્ત્ ભીતિસંવેગઃ ” સંવેગ ઉત્પન્ન
 હોને સે ફિર યહ ધર્મ કો જીવન મેં ઉતારને કી એસી દૃઢ હચ્છા
 વાલા બન જાતા હૈ કિ જિસસે વહ અપની શક્તિ કે અનુસાર ધર્મ
 કો ગ્રહણ હી કર લેતા હૈ યહાં યાવત્શબ્દ સે “ દોહિં ઠાણેહિં આયા
 કેવલાં વોહિં બુઝ્ઝેજ્જા ” હસ પાઠ સે લેકર “ જાવ કેવલનાણં ઉપ્પા-
 ઢેજ્જા ” હસ પાઠ તક કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

કેવલજ્ઞાન કાલવિશેષ મેં હોતા હૈ હસલિયે અવ ઉસી કાલવિશેષ
 કો સૂત્રકાર કહતે હૈ—“ દો સમાઓ પન્નત્તાઓ ” ઇત્યાદિ ॥૧૧॥

સમા નામ કાલવિશેષ કા હૈ ઔર યહ કાલવિશેષ ઉત્સર્પિણી

યુક્ત બની બીજ છે ત્યારે આત્મામા હેયોપાદેયનુ તાત્ત્વિક જ્ઞાન જાગૃત્ત્વ થઈ
 બીજ છે ત્યારે આત્માની અંદર એક બીજનુ આત્મભાજન પ્રકટ થાય છે અને
 તેના દ્વારા તેના આત્મામા પરમ સંવેગ ઉત્પન્ન થાય છે “ સંસારાત્ત્ ભીતિ
 સંવેગ ” સંવેગ ઉત્પન્ન થવાથી તે ધર્મને જીવનમાં ઉતારવાને દૃઢ નિશ્ચયી
 બને છે તેથી તે પોતાની શક્તિ અનુસાર ધર્મને ગ્રહણ કરી લે છે અહીં
 “ જાવ (યાવત્) ” પદથી “ દોહિં ઠાણેહિં આયા કેવલા વોહિં બુઝ્ઝેજ્જા ” આ
 પાઠથી શરૂ કરીને “ જાવ કેવલનાણં ઉપ્પાઢેજ્જા ” આ સૂત્રપાઠ પર્યન્તને
 પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે ॥ સૂ. ૧૦ ॥

કેવળજ્ઞાન કાળવિશેષમાં જ થાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર તે કાળવિશેષની
 પ્રશ્નપૂછા કરે છે—“ દો સમાઓ પન્નત્તાઓ ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૧ ॥

કાળવિશેષનુ નામ “ સમા ” (સમય) છે. તે કાળવિશેષના બે ભેદ છે.

ટીકા—‘દોહિં ઠાળેહિં’ ઇત્યાદિ ।

શ્રુત્વા—કેવલિપ્રજ્ઞસ્ય ધર્મસ્વોપાદેયતામાકર્ણ્ય અમિસમેત્ય—તાં હૃદિસપાર્પ ।
અય માયઃ—ધર્મોપાદેયતાયાઃ અવળ, હૃદિ પારણ એતિદ્વે સ્થાને ધર્મધનમસ્ય
કારણમિતિ ।

ઉક્ત ચ—“સદ્ધર્મઅવળાદેય, નરો વિગતકલ્મસઃ ।

જ્ઞાતવસ્વો મહાસત્ત્વઃ, પર સવેગમાગતઃ ॥ ૧ ॥

ધર્મોપાદેયતા જ્ઞાત્વા, સમાતેષ્ઞોષ માયતઃ ।

હં સ્વચ્ચક્તિમાસોષ્ય, પ્રશ્નણે સમવર્ષતે ॥ ૨ ॥ ”

ધર્માદિ પ્રાપ્તિ મેં કારણાન્તર યય કા કથન—

“દોહિં ઠાળેહિં આપા કેવલિપજ્ઞસ ધર્મ કમેગ્ગ સવળપાપ ”
ઇત્યાદિ ॥ ૧૦ ॥

ટીકાર્થ—આત્મા દો સ્થાનેકિ દ્વારા કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મકો પા છેતા હૈ, એ દો
સ્થાનરૂપ કારણ હૈ એક અવળાં ઓર દૂસરા હૃદય મેં હસપ્તા અવધારણ
હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ આત્મા કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ ઉપાદેય હૈ “એસા
જય સુનતા હૈ તો હસ અવળામાત્રસે વહ કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મકો પ્રશ્ન નહીં
કર છેતા હૈ, અતઃ હસકે લિયે બાધરૂપકતા હૈ હસે હૃદયમેં અવધારણ
કરને કી હસીલિયે યહાં કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ કો પ્રાપ્ત કરને કે લિયે હન દો
કારણોકા નિર્દેશ કિયા ગયા હૈ ઉક્ત ચ—“સદ્ધર્મઅવળાદેય ” ઇત્યાદિ

જિનોક્ત સન્ને ધર્મ સુમનેસે (ધર્મ કા અવળા કરને સે) મનુષ્ય
કલ્મસ (પાપ) વિહીન હો જાતા હૈ ક્યોં કિ વહ હસકે દ્વારા હૈય

ધર્માદિની પ્રાપ્તિના નિમિત્તરૂપ બન્ય બે સ્થાનેનું નિરૂપણ—

“દો હિં ઠાળેહિં આપા કેવલિપજ્ઞસ ધર્મ કમેગ્ગ સવળપાપ ” ઇત્યાદિ ૧૦

આત્મા બે સ્થાને દ્વારા કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે તે બે સ્થાન
રૂપ કારણ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) અવળાં અને (૨) તેને દુઃસ્વપ્નાં અવધારણ
કરીને. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

“કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ ઉપાદેય છે”, એવું કથન બ્યારે બ્યારે આત્મા સાંભળે
છે, ત્યારે એટલા કથનના અવળાં માત્રથી જ તે કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને મદલું કરી
લેતા નથી, તેને માટે તે બાધરૂપક વસ્તુ તે બે છે કે તેને દુઃસ્વપ્નાં અવધારણ
કરવો જોઈએ તેથી જ સૂત્રકારે કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મને પ્રાપ્ત કરવા માટે બધાં
આ બે કારણોના નિર્દેશ કર્યો છે. કશું પણ છે કે—“સદ્ધર્મઅવળાદેય” ઇત્યાદિ

જિનોક્ત ધર્મનું અવળાં કરવાથી મનુષ્ય કલ્મસ (પાપ રૂપ અસિતતા) થી
વિહીન બની આવે છે, કારણ કે તેના દ્વારા તે હેય અને ઉપાદેયના તત્ત્વજ્ઞાનથી

તયોર્મધ્યે યોડસૌ યક્ષાવેશેન ભવતિ, સ સુખવેદનતરક એવ-અતિસુખેન મોહજન્યો-
ન્માદાપેક્ષયા અક્લેશેન વેદનમ્-અનુભવનં યસ્યાસૌ સુખવેદનતરઃ સ એવ સુખવેદ-
નતરકઃ । તથા-અતિશયેન સુખેન વિમોચનં-વિયોજનં, યસ્યાડસૌ સુખવિમોચન-
તરઃ । સ એવ સુખવિમોચનતરકઃ વિદ્યામન્ત્રતંત્રાદિમાત્રસાધ્યત્વાત્ इत्येवं द्विविधो
भवति । तत्र खलु यः उन्मादो मोहनीयस्य कर्मण उदयेन जायते, स खलु दुःख-
वेदनतरो भवति, ऐकान्तिकातिशयितभ्रमस्वभावतयाऽत्यन्तविपरीतप्रवृत्तिनिमित्त-
त्वेनाऽनन्तभवभ्रमणकारणत्वात्, तथाऽऽभ्यन्तरकारणोत्पन्नत्वेन मन्त्राद्यसाध्यत्वात्

હો જાતા હૈ ઓર ઉસસે ચિત્ત મેં જો અસાવધાની આ જાતી હૈ, વહી
યક્ષાવેશજન્ય ઉન્માદ હૈ તથા દર્શનમોહનીયાદિ કર્મ કે ઉદય સે જો
ઉન્માદ વિપરીત પરિણામ હોતા હૈ વહ દર્શનમોહનીય કર્મ જન્ય ઉન્માદ
હૈ इनमें जो उन्माद यक्षावेश से जन्य होता है वह “ सुह वेयणतराए
चेव ” सुखवेदनतरक ही हाता है अर्थात् मोहजन्य उन्माद की अपेक्षा
वह यक्षावेशजन्य उन्माद अक्लेशसे है अनुभव जिनका ऐसा होता है
तथा-सुखविमोचनतरक विद्यामन्त्रादि से साध्य होने के कारण अच्छी
तरह से छुड़ाने के योग्य होता है अर्थात् यक्षावेश जन्य जो उन्माद
होता है वह विद्यामन्त्र आदि के प्रभाव से छूट जाता है परन्तु जो
मोहजन्य उन्माद होता है वह यक्षावेशजन्य उन्માद की अपेक्षा दुःख-
वेदनतरक होता है क्यों कि दर्शनमोहनीय जन्य उन्माद आत्मा में
विपरीत परिणतिरूप होता है इससे आत्मा अनात्माभूत पदार्થો में છ-

ચિત્તમાં જે અસાવધાની આવી જાય છે, તેને યક્ષાવેશજન્ય ઉન્માદ કહે છે પરન્તુ
દર્શનમોહનીય કર્મના ઉદયથી ચિત્તમાં વિપરીત પરિણામ રૂપ જે ઉન્માદ
પેદા થાય છે તેને દર્શનમોહનીય કર્મજન્ય ઉન્માદ કહે છે આ બન્ને ઉન્મા-
દોમાં જે પહેલા પ્રકારનો યક્ષાવેશજન્ય ઉન્માદ છે તે “ સુહવેયણતરાએવ ”
સુખવેદન તરક જ હોય છે. એટલે કે મોહજન્ય ઉન્માદ કરતા યક્ષાવેશજન્ય
ઉન્માદનો અનુભવ વધારે અકલેશજનક હોય છે વળી યક્ષાવેશજન્ય ઉન્માદ
સુખવિમોચન તરક હોય છે, સરળતાથી દૂર કરી શકાય એવો હોય છે કારણ
કે યક્ષાવેશ જન્ય જે ઉન્માદ હોય છે તે વિદ્યા, મન્ત્ર આદિ દ્વારા સરળતાથી
દૂર કરી શકાય એવો હોય છે, પરન્તુ જે મોહજન્ય ઉન્માદ છે તે યક્ષાવેશ
જન્ય ઉન્માદ કરતા દુઃખવેદનતરક-વધારે દુઃખપૂર્વક વેદન કરવા યોગ્ય હોય
છે, કારણ કે દર્શનમોહનીય જન્ય ઉન્માદ આત્મામાં વિપરીત પરિણતિરૂપ
હોય છે. તેથી આત્મા અનાત્મભૂત પદાર્થોમાં લેલાઈને ઈષ્ટ-અનિષ્ટની કલપના-

કેવલજ્ઞાનમ્-માત્રસ્યે સત્યેષ મવતિ, અતઃ સામાન્યેન ઇમાર્દ્વ પ્રસ્પયિતુમાદ-
મ્-મ્-દુષિદ્ધે ઉમ્માપ પન્નત્તે । સ જહા જક્ષ્વાવેસેણ ચેવ,
મોહણિજ્ઞસ્સ ચેવ કમ્મસ્સ ઉદણ્ણ । તત્થ ણ જે સે જક્ષ્વા
વેસેણ, સે સુહવેયણતરાણ ચેવ, સુહવિમોયણતરાણ ચેવ ।
તત્થ ણ જે સે મોહણિજ્ઞસ્સ કમ્મસ્સ ઉદણ્ણ સે ણ દુહવેયણ
તરાણ ચેવ, દુહવિમોયણતરાણ ચેવ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

છાયા—દિવિષ ઇમાદઃ પ્રજ્ઞતઃ । તથા—યસાવેશેન ચેવ, મોહનીયસ્ય ચેવ
કર્મણ ઉદયેન તથ સ્વહુ યોડસૌ યસાવેશેન, સ સ્વહુ મુલવદનતરકશ્ચૈવ, મુલ
વિમોચનતરકશ્ચૈવ । તથ સ્વહુ યોડસૌ મોહનીયસ્ય કર્મણ ઉદયેન, સ સ્વહુ દુલ
વેદનતરકશ્ચૈવ, દુઃસ્વવિમોચનતરકશ્ચૈવ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

ટીકા—‘ દુષિદ્ધે ઉમ્માપ ’ इत्यादि—

ઉન્માદઃ—ચિત્તવિક્ષેપઃ, સ દિવિષઃ પ્રજ્ઞતઃ । તથ યથા—યસાવેશેન—યસો
દેવસ્તસ્માડ્ડવશ્વ—મનુષ્યાદિશરીરેડિષ્ઠાન સેન, ય ઉન્માદઃ, સ ક્ષત્યેકઃ । તથા—
મોહનીયસ્ય—વદાનમોહનીયાદ કર્મણ ઉદયેન, ય ઇમાદઃ, સોડ્ય્ય ઇતિ । તથ—

ઔર અવસર્પિણી કે મેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ પાકી કા હસ વિપય કા
કપન પહિલે કિયા જા ગુકા હૈ ॥ સૂ. ૧૨ ॥

કેવલજ્ઞાન ઉન્માદ કે ક્ષય હોને પરતી હોતા હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર
સામાન્યરૂપ સે ઉન્માદ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ—

“ દુષિદ્ધે ઉમ્માપ પન્નત્તે ” इत्यादि ॥ ૧૨ ॥

ચિત્તવિક્ષેપ કા નામ ઉન્માદ હૈ યહ ઉન્માદ દો પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ એક યજ્ઞાવેશસે જુમા ઉન્માદ ઔર દુસરા વદાનમોહનીય કર્મ
કે ઉદય સે જુમા ઉન્માદ, મનુષ્યાદિ શરીર મેં જો દેવ કા અધિષ્ઠાન

(૧) ઉત્સર્પિણીકાળ અને (૨) અવસર્પિણીકાળ. આ વિષયનું વિશેષ કથન
પહેલાં કરવામાં આવી ગયું છે ॥ સૂ. ૧૧ ॥

ઉન્માદનો ક્ષય થવાથી જ કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેથી સૂત્રકાર ૬વે
સામ ન્યાયે ઉન્માદની પ્રરૂપણા કરે છે ‘ દુષિદ્ધે ઉમ્માપ પન્નત્તે ’ इत्यादि ॥ ૧૨ ॥

ચિત્તવિક્ષેપને ઉ માદ કહે છે તે ઉ માદના બે પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) યજ્ઞાવેશ
દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલો ઉ માદ અને (૨) વદાન મોહનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલો
ઉન્માદ. મનુષ્યાદિના શરીરમાં કોઈ દેવાદિના પ્રવેશ થાય છે અને તેને લીધે તેના

ઉન્માદે સતિ પ્રાણી પ્રાણાતિપાતાદિરૂપે ઢળ્ડે પ્રવર્તતે, ઢળ્ડભાજનં વા મવતીતિઢળ્ડં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્-દો ઢંડા પન્નત્તા । તં જહા-અટ્ટાદંડે ચેવ, અળઢ્ટાદંડે ચેવ । નેરઙ્ગયાળં દો ઢંડા પન્નત્તા, તં જહા-અટ્ટાદંડે ય, અળ-ઢ્ટાદંડે ય । ંવં ચઢઁવીસાદંડંઓ, જાવ વિમાણિયાળં ॥ સૂ. ૧૩ ॥

છાયા-ઢ્ઢો ઢળ્ડો પ્રજ્ઞસો । તદ્ યથા-અર્થઢળ્ડશ્ચેવ, અનર્થઢળ્ડશ્ચેવ । નૈરયિકાળં ઢ્ઢો ઢળ્ડો પ્રજ્ઞસો, તં જહા-અર્થઢળ્ડશ્ચ અનર્થઢળ્ડશ્ચ । ંવં ચતુર્વિંશતિઢળ્ડકઃ, યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ. ૧૧ ॥

ટીકા ‘દો ઢંડા પન્નત્તા’ ઇત્યાદિ—

ઢ્ઢો ઢળ્ડો પ્રજ્ઞસો-પ્રરૂપિતો મગવતા । ઢળ્ડઃ પ્રાણાતિપાતાદિઃ, સ દ્વિવિધ ઇત્યર્થઃ । ઢળ્ડશબ્દાર્થઃ આવશ્યકમૂત્રસ્ય મત્ક્રતાયાં મુનિતોષિણી ટીકાયા-

સંસાર દુઃસ્વરૂપ હી હૈ ઇસલિચે મી યહ દુ સ્વવેદનતર હૈ તથા યહ ઉન્માદ જીવ કે સાથ મવ ૨ મેં જાતા હૈ અતઃ ંક અવિક યક્ષજન્ય ઉન્માદ કી અપેક્ષા યહ દુઃસ્વ વેદનતરક હૈ ંર યક્ષજનિત ઉન્માદ ઇસ કી અપેક્ષા સુસ્વવેદનતરક હૈ ॥સૂ. ૧૨॥

ઉન્માદ કે હોને પર પ્રાણી પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ ઢળ્ડ મેં પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ અથવા ઢળ્ડકા પાત્ર હોતા હૈ-ઇસી વિષય કી અવ સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરતે હૈ-“દો ઢંડા પન્નત્તા” ઇત્યાદિ ॥૧૩॥

ઢળ્ડ શબ્દ સે યહાં પ્રાણાતિપાત આદિકોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ યહ ઢળ્ડ દો પ્રકાર કા હૈ ઢળ્ડશબ્દ કા અર્થ આવશ્યક સૂત્ર પર જો મેરી કી હુઈ મુનિતોષિણી ટીકા હૈ, ંસમેં વિવેચિત હુઆ હૈ અતઃ ઢહાં સે

મને છે સસાર તો દુખરૂપ જ છે, તેથી પણ તેને દુખવેદનતરક કહ્યો છે આ ઉન્માદને સમય જીવની સાથે ભવ ભવમાં રહે છે તેથી એક ભવિક યક્ષજન્ય ઉન્માદ કરતા મોહનીયજન્ય ઉન્માદને દુખવેદનતરક કહ્યો છે યક્ષ જન્ય ઉન્માદ મોહનીયજન્ય ઉન્માદ કરતા મુખવેદનતરક હોય છે ॥સૂ. ૧૨॥

ઉન્માદયુક્ત અવસ્થામા જ જીવ પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ દંડમા પ્રવૃત્ત થાય છે અથવા દંડને પાત્ર મને છે. તેથી સૂત્રકાર હવે દંડની રૂપણા કરે છે.

“દો ઢંડા પન્નત્તા” ઇત્યાદિ ॥ ૧૩ ॥

દંડ શબ્દ દ્વારા અહીં પ્રાણાતિપાત આદિને ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે, આ દંડના બે પ્રકાર છે દંડ શબ્દનો અર્થ, મારા દ્વારા આવશ્યક સૂત્રની

કર્મસંયોગશમાદિમિરેવનિર્ગત્યાત્ । સંસારસ્ય ચ દુઃસ્વલેદનસ્વભાવત્યાત્ । મોહમો
ન્માદાદન્યો યશ્ચજનિતોન્માદઃ સુખલેદનતર એવ એકમચિકિત્સાદિતિ ॥ ૬૦ ૧૨

માતા હુઆ હટાનિષ્ઠ કી કલ્પના સે આપ કો સુખી દુઃખી માનને લગતા
હે જો પદાર્થ અપને નહીં હૈં ઇન્હેં અપના માનતા હૈં ઓર જો અપને હૈં ઇન્હેં
અપને નહીં માનતા હૈં રાગાદિક જો પ્રકટ મેં દુઃખોં દેનેલાહે હૈં ઝનકી
હી સેવા કરતા હુઆ અપને કો સુખી માનતા હૈં શુભ ઓર અશુભ
કર્મ કે ફાલ મેં રતિ ઓર અરતિ કરતા હુઆ અપને નિજકે પદ કો
મૂલ જાતા હૈં ઇસ તરહ સે ઇસ જીવ કી દર્શન મોહનીયકર્મ કે ઉદય
સે વિપરીત પરિણતિ થન જાતી હૈં તાત્પર્ય યહી હૈં કિ યહ ઇસકે સમ્ભાવ
સે સંમ્યગ્દૃષ્ટિ નહીં થન પાતા હૈં ઇસ કારણ ઇસ પ્રકાર કી પ્રવૃત્તિ ઇસ
કે લિયે અનન્ત મયમ્ભ્રમણ કા કારણ થનતી હૈં ક્યોં કિ જયતક ઇસ
પ્રકાર કી વિપરીત પરિણતિ રૂપ દર્શનમોહનીય અન્ય ઉન્માદ કા ઉદય
જીવ કો રહતા હૈં તથાતક યહ જીવ ચારોં ગતિયોં મેં જન્મમરણ કે
દુઃખો કો ઉઠાતા રહતા હૈં-યહી ઇસ ઉન્માદ મેં દુઃસ્વલેદનતરકતા હૈં
તથા યહ ઉન્માદ દર્શનમોહનીય કર્મકે ક્ષય ક્ષયોપશમાદિસે હી હટાયા
જા સકતા હૈં વિશ્વામન્ત્રાદિ કે પ્રભાવ સે નહીં ઇસલિયે ખી યહ દુઃસ્વ
લેદનતરક હૈં તથા-યહ ઉન્માદ સંસાર કા હી કારણ હોતા હૈં ઓર

જોખી પેતાને સુખીદુઃખી માનવા લાગે છે જે પદાર્થો પેતાના નથી તેમને
તે પેતાના માને છે અને જે પદાર્થો પેતાના છે તેમને તે પારકા માને છે
દુઃખના કારણભૂત શગાદિકાની સેવા કરવામાં જ તે સુખ માને છે જોવો
માણસ શુભ અને અશુભ કર્મના ફળમાં રતિ અને અરતિ કરતો થકો પેતાના
નિકળા પડને ભૂલી જાય છે. આ રીતે દર્શનમોહનીય કર્મના ઉદયથી તે જીવ
વિપરીત પરિણતિવાળો બની જાય છે કહેવનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રકારના
ઉપદેશોથી જીવ અમ્યગ્દૃષ્ટિ બની શકતો નથી તે કારણે તેની આ પ્રકારની
પ્રવૃત્તિ તેને માટે અનન્ત ભવમ્ભ્રમણનું કારણ બને છે કારણ કે જ્યાં સુધી
તે જીવમાં દર્શનમોહનીય જન્ય આ પ્રકારની વિપરીત પરિણતિના સંભાવ
રહે છે ત્યાં સુધી તે આરે ગતિઓમાં જ મગસળ રૂા દુઃખોને સહન કરતો
રહે છે જોજ આ ઉન્માદમાં દુઃખલેદન તરકતા છે આ ઉપદેશને દર્શનમોહ
નીયના દાષ અને દાષોપશમાદિ દાશ જ દૂર કરી શકાય છે વિશ્વામન્ત્રાદિના
પ્રભાવથી આ પ્રકારનો ઉપદેશ દૂર કરી શકાતો નથી, તેથી પણ તેને દુઃખ
લેદનતરક કહેવામાં આવેલ છે તથા આ ઉપદેશ સંસારની વૃદ્ધિના કારણરૂપ

ભવતિ । સ એવ તેપામર્યદણ્ડઃ, અન્યથાત્તનર્યદણ્ડઃ । અથવા-ભવાન્તરીયો યોડર્ય-
દણ્ડાદિપરિણામસ્તદપેક્ષયા દણ્ડદ્વયં પૃથિવ્યાદીનાં ઘોઘ્યમ્ ॥ સૂ ૧૩ ॥

સ ચાયં દણ્ડ. સમ્યગ્દર્શનાદિત્રયવતાં ન ભવતીત્યતસ્તત્ત્રિતયનિરૂપણં કર્તુમિ-
ચ્છન્ પૂર્વે સામાન્યેન દર્શનસ્વરૂપં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—દુવિહે દંસણે પન્નત્તે । તં જહા, સમ્મદંસણે ચેવ,
મિચ્છાદંસણે ચેવ । સમ્મદંસણે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-ણિસગ્ગ-
સમ્મદંસણે ચેવ, અભિગમસમ્મદંસણે ચેવ । ણિસગ્ગસમ્મદંસણે
દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-પાડિવાઈ ચેવ, અપાડિવાઈ ચેવ । અભિ-
ગમસમ્મદંસણે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા પાડિવાઈ ચેવ, અપાડિ-
વાઈ ચેવ । મિચ્છાદંસણે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-અભિગ્ગહિય-
મિચ્છાદંસણે ચેવ, અણભિગ્ગહિયમિચ્છાદંસણે ચેવ । અભિગ્ગ-
હિયમિચ્છાદંસણે દુવિહે પન્નત્તે તં જહા-સપજ્જવસિણ ચેવ, અપ-
જ્જવસિણ ચેવ । એવસણભિગ્ગહિયમિચ્છાદંસણેડવિ ॥ સૂ ૧૪ ॥

છાયા—દ્વિવિધં દર્શનં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—સમ્યગ્દર્શનં ચૈવ, મિથ્યાદર્શનં
ચૈવ । સમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનં ચૈવ, અભિગ-
મસમ્યગ્દર્શનં ચૈવ । નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તં જહા—પ્રતિપાતિચૈવ,
અપ્રતિપાતિ ચૈવ । અભિગમસમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—પ્રતિપાતિ ચૈવ,
અપ્રતિપાતિ ચૈવ । મિથ્યાદર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—અભિગ્રહિકમિથ્યાદ-
ર્શનં ચૈવ, અનભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનં ચૈવ । અભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ ।
તદ્ યથા—સપર્યવસિતં ચૈવ, અપર્યવસિતં ચૈવ । એવમનભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનમપિ ॥ ૧૪ ॥

પર જીવોં કા ઉપઘાત હોતા હૈ તદ્રૂપ અર્થ દણ્ડ હોતા હૈ હસસે અતિરિક્ત
વહાં અનર્થ દણ્ડ હોતા હૈ અથવા ભવાન્તરીય જો અર્થદણ્ડાદિરૂપ ઉનકા
પરિણામ હૈ ડસ અપેક્ષા સે દણ્ડદ્વય પૃથિવ્યાદિકોં કે હોતે હૈં એસા
જાન લેના ચાહિયે ॥ સૂ ૧૩ ॥

અહણુ કરવામા જીવોના જે ઉપઘાત થાય છે, તે ઉપઘાત રૂપ અર્થ દંડનો
સદ્ભાવ હોય છે તદુપરાંત તેઓમાં અનર્થ દંડનો પણ સદ્ભાવ હોય છે.
અથવા ભવાન્તરીય જે અર્થ દંડાદિ રૂપ તેમનું પરિણામ છે, તે દષ્ટિએ એમ
સમજવું જોઈએ કે પૃથ્વીકાય આદિમા પણ જાનને પ્રકારના દંડનો સદ્ભાવ
હોય છે. ॥ સૂ ૧૩ ॥

મયલોકનીય । કેન પ્રકારેણ ઢૌ દણ્ઠી પ્રકૃતિઠૌ ? ત પ્રદર્શયતિ—‘તં જ્ઞા’
 ઇત્યાદિ । અર્થદણ્ઠઃ=અર્થાય ઇન્દ્રિયાદિપ્રયોજનાય દણ્ઠઃ, યસ્તુ નિષ્પ્રયોજનો દણ્ઠઃ,
 સ અનર્થદણ્ઠ ઇતિ । ઉક્તરૂપમેવ દણ્ઠં સર્વજીવેષુ ચતુર્વિંશતિદણ્ઠકેન નિરૂપયતિ—
 ‘નેરય્યાણ’ ઇત્યાદિ । નૈરયિકાણામર્થદણ્ઠોઽનર્થદણ્ઠએતિ ઢૌ દણ્ઠૌ મયતઃ ।
 એવ=નૈરયિકત્વત્ અર્થદણ્ઠાનર્થદણ્ઠામિલાપેન ચતુર્વિંશતિદણ્ઠકો ઘોદ્રવ્ય । સમૈતા-
 વાન્ વિશેષઃ—નૈરયિકાણામર્થદણ્ઠઃ સ્વશરીરરક્ષાર્થમન્યસ્યોપહનનમ્, અનર્થદણ્ઠસ્ય
 પ્રદેયકરણાદેવ મયતિ । પૃથિવ્યાદીનાં તુ અનામોગેનાપ્યાહારકગ્રહણે જીવોપચાઠો

હસે જાન છેના જહિયે દણ્ઠ કે જે દો પ્રકાર હસ તરહ સે હૈ—“અઢા
 વહે જેષ અણઢાવહે જેષ” એક અર્થે દણ્ઠ ઓર દુસરા અનર્થે દણ્ઠ
 હનમેં ઇન્દ્રિયાદિ પ્રયોજન કે નિમિત્ત જો દણ્ઠ હૈ જહ અર્થે દણ્ઠ હૈ ।
 તથા નિષ્પ્રયોજન જો દણ્ઠ હૈ જહ અનર્થે દણ્ઠ હૈ હસી દણ્ઠ કા સર્વ
 જીવોં મેં ચતુર્વિંશતિદણ્ઠ દ્વારા અષ સૂત્રકાર પ્રરૂપણ કરતે હૈ “નેર
 ઇયાણ” ઇત્યાદિ—

નૈરયિક જીવોં મેં દો દણ્ઠ હોતે હૈ એક અર્થદણ્ઠ ઓર દુસરા અન
 થદણ્ઠ નૈરયિક કી તરહ હી અર્થદણ્ઠ ઓર અનર્થ કે અનિલાપ સે
 ચતુર્વિંશતિદણ્ઠક જાનના જ્ઞાહિયે વિશેષના હસમેં કેવલ યેસી હી હૈ કિ
 નૈરયિકોં મેં જો અર્થદણ્ઠ હૈ જહ અપને શરીર કી રક્ષા કે લિયે અન્ય
 નારકિયોં કા ઉપહનનરૂપ હૈ તથા અનર્થદણ્ઠ, અર્થ કે પ્રદેય કરને રૂપ
 હૈ તથા પૃથિવ્યાદિક જીવોં મેં અનામોગ સે જી જો આહારગ્રહણ કરને

જે યુનિતેષિક્ષી ટીકા લખવામાં આવી છે, તેમાં જ્ઞાપ્ત છે તેથી વિશ્વાસ
 પાઠકોએ ત્યાંથી તે વાંચી લેવો. હઠના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે—

“અઢા રિ જેવ અણઢા રિ જેષ” (૧) અર્થે હઠ અને (૨) અનર્થે
 હઠ. ઇન્દ્રિયાદિ પ્રયોજનને નિમિત્તે જે પ્રાણાતિપાતાદિ રૂપ હઠ થાય છે, તેને
 અર્થે હઠ કહે છે પણ નિ પ્રયોજનશુદ્ધ જે હઠ હોય છે તેને અનર્થે હઠ
 કહે છે હવે આ હઠનું સમસ્ત ઇવોમાં ૨૪ હઠો દ્વારા સૂત્રકાર નિરૂપણ
 કરે છે— નેરય્યાણ ’ ઇત્યાદિ નારકોમાં જે હઠ હોય છે (૧) અર્થે હઠ અને
 (૨) અનર્થે હઠ. જેવ અનિલાપ કમથી થાવીસે હઠકોના ઇવોમાં—વૈમાનિકો
 પચન્તતા ઇવોમાં અર્થે હઠ અને અનર્થે હઠના સદ્ભાવનું કમન યનું બેઇએ.
 અર્થે હઠ અને અનર્થે હઠની અપેક્ષાએ નારકોમાં આ પ્રમાણે વિશેષતા છે.
 નારકોમાં પોતાના શરીરની રક્ષાને માટે અર્થે હઠ થતો હોય છે અને તે અનર્થ
 નારકોના ઉપહનન રૂપ હોય છે અને ત્યાં અર્થે પ્રદેય કરવા રૂપ અનર્થે
 હઠનો સદ્ભાવ હોય છે પૃથ્વીકાય આદિ ઇવોમાં અનામોગ રૂપે આહાર

ભવતિ । સ એવ તેષામર્થદણ્ડઃ, અન્યથાત્વનર્થદણ્ડઃ । અથવા-ભવાન્તરીયો યોડર્થ-
દણ્ડાદિપરિણામસ્તદપેક્ષયા દણ્ડદ્વયં પૃથિવ્યાદીનાં વોધ્યમ્ ॥ સૂં ૧૩ ॥

સ ચાયં દણ્ડ. સમ્યગ્દર્શનાદિત્રયવતાં ન ભવતીત્યતસ્તત્ત્રિતયનિરૂપણં કર્તુમિ-
ચ્છન્ પૂર્વં સામાન્યેન દર્શનસ્વરૂપં નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—દુવિહે દંસણે પન્નત્તે । તં જહા, સમ્મદંસણે ચેવ,
મિચ્છાદંસણે ચેવ । સમ્મદંસણે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-ણિસગ્ગ-
સમ્મદંસણે ચેવ, અભિગમસમ્મદંસણે ચેવ । ણિસગ્ગસમ્મદંસણે
દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-પાડિવાઈ ચેવ, અપાડિવાઈ ચેવ । અભિ-
ગમસમ્મદંસણે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા પાડિવાઈ ચેવ, અપાડિ-
વાઈ ચેવ । મિચ્છાદંસણે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-અભિગ્ગહિય-
મિચ્છાદંસણે ચેવ, અણભિગ્ગહિયમિચ્છાદંસણે ચેવ । અભિગ્ગ-
હિયમિચ્છાદંસણે દુવિહે પન્નત્તે તં જહા-સપજ્જવસિણ ચેવ, અપ-
જ્જવસિણ ચેવ । એવમણભિગ્ગહિયમિચ્છાદંસણેડિવિ ॥ સૂં ૧૪ ॥

છાયા—દ્વિવિધં દર્શનં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—સમ્યગ્દર્શનં ચૈવ, મિથ્યાદર્શનં
ચૈવ । સમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનં ચૈવ, અભિગ-
મસમ્યગ્દર્શનં ચૈવ । નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તં જહા—પ્રતિપાતિચૈવ,
અપ્રતિપાતિ ચૈવ । અભિગમસમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—પ્રતિપાતિ ચૈવ,
અપ્રતિપાતિ ચૈવ । મિથ્યાદર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા—અભિગ્રહિકમિથ્યાદ-
ર્શનં ચૈવ, અનભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનં ચૈવ । અભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ ।
તદ્ યથા—સપર્યવસિતં ચૈવ, અપર્યવસિતં ચૈવ । એવમનમિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનમપિ ॥ ૧૪ ॥

પર જીવોં કા ઉપઘાત હોતા હૈ તદ્રૂપ અર્થ દણ્ડ હોતા હૈ હસસે અતિરિક્ત
વહાં અનર્થ દણ્ડ હોતા હૈ અથવા ભવાન્તરીય જો અર્થદણ્ડાદિરૂપ ઉનકા
પરિણામ હૈ ઝસ અપેક્ષા સે દણ્ડદ્વય પૃથિવ્યાદિકોં કૈ હોતૈ હૈં એસા
જાન લેના ચાહિયૈ ॥ સૂં ૧૩ ॥

અહણુ કરવામા જીવોના જે ઉપઘાત થાય છે, તે ઉપઘાત રૂપ અર્થ દડનો
સદ્ભાવ હોય છે તદુપરાંત તેઓમા અનર્થ દડનો પણ સદ્ભાવ હોય છે.
અથવા ભવાન્તરીય જે અર્થ દડાદિ રૂપ તેમનું પરિણામ છે, તે દષ્ટિએ એમ
સમજવું જોઈએ કે પૃથ્વીકાય આદિમાં પણ બન્ને પ્રકારના દડનો સદ્ભાવ
હોય છે ॥ સૂં ૧૩ ॥

ટીકા—‘દુષિદે દસળે પન્નસે’ ઇત્યાદિ—

દર્શન—અદ્વાનમ્, અમિરુષિરિત્યર્થઃ । તત્ દ્વિવિધમ્—સમ્યગ્દર્શનમ્, મિથ્યાદર્શનમ્ એતિ । તત્ર—સર્વજ્ઞોપવિષ્ટપારમાર્થિકજીવાદિપદાર્થાનાં અદ્વાન સમ્યગ્દર્શનમ્, તદ્વિપરીત મિથ્યાદર્શનમ્ । સમ્યગ્દર્શન દ્વિવિધમ્—નિર્ગમસમ્યગ્દર્શનમ્, અનિગમસમ્યગ્દર્શનમ્ । તત્ર—નિર્ગમ, સ્વભાવ, અનુપવેશ, ઇત્યેકાર્યાં । નિર્ગમે=સ્વભાવેન ગુર્યાંપદેશમન્તરેણ કર્મોપશમાદિમ્બો જીવસ્ય ચર્યશ્ચ સમુત્પદ્યતે તત્

યહ વળ્લ સમ્યગ્દર્શનાદિત્રય યાહે જીવોં કો નહીં હોતા હૈ ઇત્તી અભિપ્રાય સે જન તીનોં કા નિરુપણ કરને કી ઇચ્છાવાહે સુપ્રકાર પહિલે સામાન્ય રૂપ સે દર્શન કે સ્વરૂપ કા નિરુપણ કરતે હૈ—

“દુષિદે દસળે પન્નસે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૪ ॥

દર્શન—અદ્વાન અમિરુષિ—યો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જૈસે સમ્યગ્દર્શન ઓર મિથ્યાદર્શન જનમેં સર્વજ્ઞ ઉપવિષ્ટ જીવાદિક પદાર્થોં કા જો અદ્વાન હૈ યહ સમ્યગ્દર્શન હૈ ઇસ સમ્યગ્દર્શન સે જો વિપરીત દર્શન હૈ યહ મિથ્યાદર્શન હૈ જનમેં ઓ જો સમ્યગ્દર્શન હૈ યહ નિર્ગમસમ્યગ્દર્શન ઓર અનિગમ સમ્યગ્દર્શન કે ભેદ સે યો પ્રકાર કા હૈ જો સમ્યગ્દર્શન જીવ કો ગુર્યાદિક કે ઉપદેશ કે વિના ઉત્પન્ન હોતા હૈ યહ સમ્યગ્દર્શન નિર્ગમ હૈ નિર્ગમશબ્દ કા અર્થ સ્વભાવ હૈ ઇસ સ્વભાવ સે કુપ સમ્યગ્દર્શન મેં ઉપદેશ આદિ પરનિમિત્ત કી અપેક્ષા નહીં રહતી હૈ ઇસમેં દર્શનનોદનીય કર્મ કા ક્ષયોપશમાદિ રૂપ પરિણામ સ્વતઃ હોતા હૈ

સમ્યગ્દર્શનાદિ ત્રયુતા સદ્ભાવવાળા છવે આ ૬૪મી શ્લોક ઢોલ છે તેથી કહે સુત્રકર તે ત્રણેનું નિરૂપણ કરે છે પહેલાં તેઓ સામાન્ય રૂપે ઇશ નવું નિરૂપણ કરે છે—‘દુષિદે દસળે પન્નસે’ ઇત્યાદિ ॥ ૧૪ ॥

જિનેષ્ટા કથનમાં અદ્વા અથવા અમિરુષિનું નામ ઇશન છે તેના બે પ્રકાર છે—(૧) સમ્યગ્દર્શન અને (૨) મિથ્યાદર્શન. સર્વજ્ઞ દ્વારા ઉપવિષ્ટ છવા દિક પદાર્થોમાં અદ્વા શબ્દની તેનું નામ સમ્યગ્દર્શન છે આ સમ્યગ્દર્શન કરતાં વિપરીત જે ઇશન છે તેને મિથ્યાદર્શન કહે છે સમ્યગ્દર્શનના બે ભેદ છે (૧) નિર્ગમ સમ્યગ્દર્શન, (૨) અનિગમ સમ્યગ્દર્શન જે સમ્યગ્દર્શન છવમાં શુરુ આદિના ઉપદેશ વિના ઉત્પન્ન થાય છે તે સમ્યગ્દર્શનને નિર્ગમ સમ્યગ્દર્શન કહે છે નિર્ગમ એટલે સ્વભાવ આવી રીતે ઉત્પન્ન થયેલા સમ્યગ્દર્શનમાં ઉપદેશ આદિ પરનિમિત્તોની આશ્પક્ષતા રહેતી નથી તેમાં દર્શન પ્રાપ્તીય ક્રમના ક્ષયોપશમાદિ રૂપ પરિણામ સ્વતઃ થાય છે, તેથી જ

નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનમ્ । યથા શ્રાવકપુત્રપૌત્રાણાં કુલપરમ્પરાગતં યદ્ દર્શનમ્ । યથા
વા સ્વયંભૂરમણસમુદ્રસ્થિતાનાં શ્રાવકશ્રાવિકાદિ સંસ્થાનવ્રતાં મત્સ્યાનાં વિલોક-
નેન તદાવરણીયક્ષયોપશમતો જીવસ્ય યદ્ દર્શન જાયતે તત્ નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનમ્ ।
અભિગમઃ-ઉપદેશઃ, તજ્જનિતં સમ્યગ્દર્શનમ્, અભિગમસમ્યગ્દર્શનમ્, इदं गुर्वानुप-
देशे सति जायते । તત્ર નિસર્ગસમ્યગ્દર્શનં દ્વિવિચમ્-પ્રતિપાતિ, અપ્રતિપાતિ ચ ।
તત્ર યત્ દર્શનમોહનીયોદયાત્ પ્રતિપતતિ, તત્ પ્રતિપતનશીલં પ્રતિપાતિ, ઔપશમિકં
ક્ષાયોપશમિકં ચેત્યર્થઃ । અપ્રતિપાતિ-ક્ષાયિકમ્ તથા-અભિગમસમ્યગ્દર્શન દ્વિવિ-

હસીલિયે ઇત્તકા નામ નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન હુઆ હૈ શ્રાવક કે પુત્રોં ઔર
પૌત્રાદિકોં મેં જો કુલપરમ્પરાગત દર્શન હોતા હૈ વહ નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન
હૈ તથા સ્વયંભૂરમણસમુદ્ર મેં રિથત જો શ્રાવક શ્રાવિકા આદિ કે
આકાર વાલે મત્સ્ય હૈં ડન મત્સ્યોં કે વિલોકન સે જો જીવ કો તદા-
વરણીય કર્મ કા દર્શનમોહનીય કર્મ કા ક્ષયોપગમ્ હોતા હૈ ઔર હસ
ક્ષયોપગમ સે જો ડસકા દર્શન હોતા હૈ, વહ નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન હૈ
અભિગમ નામ ઉપદેશકા હૈ હસ ઉપદેશસે જો જીવકો દર્શન પ્રાપ્ત હોતા
હૈ વહ અભિગમ સમ્યગ્દર્શન હૈ યહ સમ્યગ્દર્શન ગુર્વાદિક કા ઉપદેશ
પ્રાપ્ત હોને પર હી હોતા હૈ નિસર્ગસમ્યગ્દર્શન મી દો પ્રકાર કા હોતા હૈ
-એક પ્રતિપાતિ ઔર દૂસરા અપ્રતિપાતિ ડનમેં દર્શક મોહનીય કર્મ કે
ઉદય સે જો સમ્યગ્દર્શન હોકરકે છૂટ જાતા હૈ વહ સમ્યગ્દર્શન પ્રતિ-
પાતિ હૈ ઔપશમિક સમ્યગ્દર્શન ઔર ક્ષયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન દો

તેતુ નામ નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન પડયુ છે શ્રાવકોના પુત્ર પુત્રીઓમાં જે કુલ-
પરમ્પરાગત દર્શન હોય છે, તે નિસર્ગ સમ્યગ્દર્શન જ છે તથા સ્વયંભૂરમણ
સમુદ્રમાં રહેલાં જે શ્રાવક શ્રાવિકાદિના આકારવાળા મત્સ્યો છે, તે મત્સ્યોને
દેખવાથી જે જીવોના દર્શન મોહનીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે, અને તે
ક્ષયોપશમને કારણે તેને જે દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે દર્શન પણ નિસર્ગ
સમ્યગ્દર્શન જ છે. અભિગમ એટલે ઉપદેશ. તે ઉપદેશ દ્વારા જીવને જે
દર્શનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે દર્શનને અભિગમ સમ્યગ્દર્શન કહે છે. આ પ્રકાર-
રતુ સમ્યગ્દર્શન શુરુ આદિના ઉપદેશથી જ પ્રાપ્ત થાય છે નિસર્ગ સમ્યગ્દ-
ર્શનના પણ બે ભેદ પડે છે-(૧) પ્રતિપાતિ અને (૨) અપ્રતિપાતિ.

દર્શન મોહનીય કર્મના ઉદયથી જે સમ્યગ્દર્શન છૂટી જાય છે (નષ્ટ
થઈ જાય છે) એવાં સમ્યગ્દર્શનને પ્રતિપાતિ સમ્યગ્દર્શન કહે છે. ઔપશમિક
સમ્યગ્દર્શન અને ક્ષાયોપશમિક સમ્યગ્દર્શન, આ બે સમ્યગ્દર્શનો પ્રતિપાતિ

ધમ્-પ્રતિપાતિ, અપ્રતિપાતિ ચ । સમ્યક્ત્વસ્ય વિશેષત્વમનમ્ આચારાણ્ણમસ્ય પ્રથમ
 શ્રુતસ્કન્ધે ચતુર્થાધ્યયને મસ્કૃતાચારચિન્તામણિટીકાયાં વિલોકનીયમ્ । મિથ્યા
 દર્શનં દ્વિવિધમ્-અભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનમ્ અનભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનં ચેતિ । મિથ્યા-
 વિપરીત, દર્શનં મિથ્યાદર્શનમ્, અતસ્થે તસ્મામિનિવેશઃ, તસ્થેચાતસ્મામિનિવેશઃ ।
 एतच्च मोहनीयकर्मोदयावत्पद्यते । सत्ये तस्वे अभ्युद्धानं मिथ्यादर्शनमिस्पर्धः ।
 तद् द्विविधम्-अभिग्रहिकमिथ्यादर्शनम्-अनभिग्रहिकमिथ्यादर्शनं च । तत्र-अभि
 सम्यग्दर्शनं प्रतिपाति है कयो कि इनका स्वभाव प्रतिपत्तनशील होता है
 क्षायिक सम्यग्दर्शनं अप्रतिपाति होता है कयो कि वह अपने आचारक
 (रोकनेवाले) कर्म दर्शनमोहनीयादि कर्म के विलकुल क्षय से उत्पन्न
 होता है इसी तरह से अभिगमसम्यग्दर्शन भी दो प्रकार का होता
 है एक प्रतिपाति और दूसरा अप्रतिपाति सम्यक्त्व का विशेष वर्णन
 देखना हो तो आचाराङ्ग के प्रथम श्रुतस्कन्ध में चतुर्थ अध्ययन की
 आचारचिन्तामणि टीका में देख लेना चाहिये मिथ्यादर्शन भी दो प्रकार
 का होता है-एक अभिग्राहिकमिथ्यादर्शन और दूसरा अनभिग्राहिक
 मिथ्यादर्शन विपरीतदर्शन का नाम मिथ्यादर्शन है यह मिथ्यादर्शन
 अतएव में तस्माभिनिवेश रूप होता है अथवा तस्व में अतस्माभिनिवे
 शरूप होता है जीव का यह मिथ्यादर्शन दर्शनमोहनीय कर्म के उदय
 से उत्पन्न होता है, मत्स्य तस्व में अभ्युद्धान का नाम मिथ्यादर्शन है इसमें
 जो अभिग्राहिक मिथ्यादर्शन है यह कदाग्रह जहां होता है वहां होता

હોય છે, કારણ કે તેમનો સ્વભાવ પતનશીલ-નાશ કર્મ બધા જોયો હોય છે
 ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શન અપ્રતિપાતિ હોય છે, કારણ કે તે પોતાના આચારક
 (આચારણ કરનારા-રોકનારા) કર્મોનો (દર્શન મોહનીય કર્મોના) કર્વણ
 ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થાય છે જ્યે પ્રમાણે અભિગમ સમ્યગ્દર્શન પણ બે
 પ્રકારનું હોય છે-(૧) પ્રતિપાતિ અને (૨) અપ્રતિપાતિ

સમ્યક્ત્વનું વિશેષ વજન આચારાગ્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના ચોથા અધ્ય
 યનની આચાર ચિન્તામણિ ટીકામાં કરવામાં આવ્યું છે તે વિજ્ઞાપ્યમાને તે
 વાળી હોવું મિથ્યાદર્શનના પણ બે પ્રકાર છે-(૧) અભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન
 અને (૨) અનભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન. વિપરીત દર્શનને મિથ્યાદર્શન કહે છે
 આ મિથ્યાદર્શન અતત્ત્વમાં તત્ત્વાભિનિવેશ રૂપ હોય છે અથવા તત્ત્વમાં અત
 ત્ત્વાભિનિવેશ રૂપ હોય છે મિથ્યાદર્શન મોહનીયના ઉદયથી જન્મ્યાં આ
 મિથ્યાદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે સત્ત્વ તત્ત્વમાં અગ્રહા રાખવી તેનું નામ મિથ્યા
 દર્શન છે જ્યાં કદાગ્રહનો સદ્ભાવ હોય છે ત્યાં અભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન

પ્રદઃ-કદાગ્રહઃ, સ યત્રાસ્તિ તદભિગ્રહિકં, તદ્વિપરીતમ્-અનભિગ્રહિકમ્ ઇતિ । અભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનં દ્વિવિધમ્-સપર્યવસિતમ્-પર્યવસાનસહિતમ્, સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તૌ મિથ્યાદર્શનસ્ય નાશાત્ સાન્તમિત્યર્થઃ, અપર્યવસિતમ્-પર્યવસાનરહિતમ્ અભવ્યસ્ય સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તૌ પર્યવસાનાસંભવાત્ અન્તરહિતમિત્યર્થઃ । એવમનભિગ્રહિકમિથ્યાદર્શનેऽપિ સપર્યવસિતાપર્યવસિતભેદેન દ્વિવિધ્યમ્ । તત્રાપિ ભવ્યાપેક્ષયા સપર્યવસિતમ્, અભવ્યાપેક્ષયા અપર્યવસિતમિતિ ॥ સૂ ૦ ૧૪ ॥

ઉક્તં દર્શનમ્ । અધુના જ્ઞાનં વર્ણયતિ—

મૂલમ્--દુવિહે નાળે પન્નત્તે । તં જહા-પચ્ચક્ખે ચેવ પરો-ક્ખે ચેવ । પચ્ચક્ખે નાળે દુવિહે પન્નત્તે । તં જહા-કેવલનાળે ચેવ, નોકેવલનાળે ચેવ ।

હૈં इससे भिन्न अनभिग्रहिक मिथ्यादर्शन होता है अभिग्रहिक मिथ्यादर्शन भी दो प्रकार का होता है-एक सपर्यवसित और दूसरा अपर्यवसित जो मिथ्यादर्शन सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर नष्ट हो जाता है वह सपर्यवसित मिथ्यादर्शन है अभव्य जीवको जो मिथ्यादर्शन होता है वह अपर्यवसित मिथ्यादर्शन है क्योंकि अभव्य जीवको सम्यक्त्व की प्राप्ति होती नहीं है, इसलिये उसका मिथ्यादर्शन पर्यवसानसे रहित होता है इसी प्रकार से अनभिग्रहिक मिथ्यादर्शन भी सपर्यवसित और अपर्यवसित के भेद से दो प्रकार का होता है भव्य की अपेक्षा अनभिग्रहिक मिथ्यात्व सपर्यवसित होता है और अभव्य की अपेक्षा वही अपर्यवसित होता है ॥ सू ० १४ ॥

હોય છે. તેનાથી ભિન્ન એવું જે મિથ્યાદર્શન છે તેને અનભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શન કહે છે અભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શનના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ પડે છે-(૧) સપર્યવસિત અને (૨) અપર્યવસિત. જે મિથ્યાદર્શન સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતાં નષ્ટ થઈ જાય છે, તે મિથ્યાદર્શનને સપર્યવસિત મિથ્યાદર્શન કહે છે. અભવ્ય જીવને જે મિથ્યાદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે તે અપર્યવસિત (અનન્ત) હોય છે, કારણ કે અભવ્ય જીવને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ જ થતી નથી, તેથી તેનું મિથ્યાદર્શન પર્યવસાન (અન્ત) થી રહિત હોય છે એજ પ્રમાણે અનાભિગ્રહિક મિથ્યાદર્શનના પણ બે ભેદ છે-(૧) સપર્યવસિત અને (૨) અપર્યવસિત ભવ્ય જીવોની અપેક્ષાએ અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ સપર્યવસિત (અન્ત યુક્ત) હોય છે પણ અભવ્ય જીવોનું અનભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ અપર્યવસિત (અન્ત રહિત) હોય છે. ॥ સૂ ૦ ૧૪ ॥

केवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा भवत्थकेवलनाणे चेव,
 सिद्धकेवलनाणे चेव । भवत्थकेवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा
 सजोगिभवत्थकेवलनाणे चेव, अजोगिभवत्थकेवलनाणे चेव ।
 सजोगिभवत्थकेवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा पढमसमय
 सजोगिभवत्थकेवलनाणे चेव, अपढमसमयसजोगिभवत्थकेव
 लनाणे चेव । अहवा चरिमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणे चेव,
 अचरिमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणे चेव । एव अजोगिभव
 त्थकेवलनाणेऽपि । सिद्धकेवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा
 अणंतरसिद्धकेवलनाणे चेव, परंपरसिद्धकेवलनाणे चेव । अण
 तरसिद्धकेवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा एकाणंतरसिद्ध
 केवलनाणे चेव, अणेकाणंतरसिद्धकेवलनाणे चेव । परंपरसिद्ध
 केवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा एकपरंपरसिद्धकेवलनाणे
 चेव, अणेकपरंपरसिद्धकेवलनाणे चेव ।

नो केवलनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा ओहिनाणे चेव,
 मणपज्जयनाणे चेव । ओहिनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा
 भवपच्चइए चेव, खओवसमिए चेव । दोण्ह भवपच्चइए
 पन्नत्ते, त जहा-देवाण चेव, नेरइयाणं चेव । दाण्ह खओव
 समिए पन्नत्ते । त जहा मणुस्साणं चेव, पच्चिदियतिरिक्खजो
 णियाण चेव । मणपज्जयनाणे दुविहे पन्नत्ते । त जहा उज्जु
 मई चेव, विउलमई चेव ।

પરોક્ષેનાળે દુવિદ્યે પન્નત્તે । તં જહા-આભિણિવોહિયનાળે
 ચેવ, સુચનાળે ચેવ । આભિણિવોહિયનાળે દુવિદ્યે પન્નત્તે । તં
 જહા સુચનિસ્સિણ ચેવ, અસુચનિસ્સિણ ચેવ । સુચનિસ્સિણ દુવિદ્યે
 પન્નત્તે તં જહા-અત્થેગ્ગહે ચેવ વંજણોગ્ગહે ચેવ । અસુચનિ-
 સ્સિણઽવિ એમેવે । સુચનાળે દુવિદ્યે પન્નત્તે । તં જહા-અંગપવિદ્ધે
 ચેવ, અંગવાહિરે ચેવ । અંગવાહિરે દુવિદ્યે પન્નત્તે । તં જહા-આવ-
 સ્સણ ચેવ, આવસ્સયવડ્ડરિત્તે ચેવ । આવસ્સયવડ્ડરિત્તે દુવિદ્યે
 પન્નત્તે । તં જહા કાઠિણ ચેવ, ઉક્કાલિય ચેવ ॥ સૂ ૦ ૧૫ ॥

છાયા—દ્વિવિધં જ્ઞાનં પ્રજ્ઞતમ્ । તદ્ યથા-પ્રત્યક્ષં ચૈવ, પરોક્ષં ચૈવ । પ્રત્યક્ષં
 જ્ઞાનં દ્વિવિધમ્ । તદ્ યથા-કેવલજ્ઞાનં ચૈવ, નો કેવલજ્ઞાનં ચૈવ ।

કેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞતમ્ । તદ્ યથા-ભવસ્થકેવલજ્ઞાનં ચૈવ, સિદ્ધકેવલજ્ઞાનં
 ચૈવ । ભવસ્થકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞતમ્ । તદ્ યથા-સયોગિભવસ્થકેવલજ્ઞાનં ચૈવ,

દર્શન કે વિષય કા કથન સમાપ્ત હુઆ અવ જ્ઞાન કા વર્ણન સૂત્ર
 કાર કરતે હૈ—“ દુવિદ્યે નાળે પળ્લત્તે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૫ ॥

ટીકાર્થ—જ્ઞાન દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ જૈસે એક પ્રત્યક્ષજ્ઞાન ઓર દૂસરા
 પરોક્ષજ્ઞાન ઇનમેં પ્રત્યક્ષજ્ઞાન દો પ્રકારકા હોતા હૈ, એક કેવલજ્ઞાન સકલ-
 પ્રત્યક્ષજ્ઞાન ઓર દૂસરા નો કેવલજ્ઞાન વિકલ(દેશ) પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કેવલજ્ઞાન
 મી દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક ભવસ્થકેવલી કા કેવલજ્ઞાન ઓર
 દૂસરા સિદ્ધ કા કેવલજ્ઞાન । ભવસ્થ કેવલીકો કેવલજ્ઞાન મી દો પ્રકાર
 કા હૈ, એક સયોગી ભવસ્થકેવલી કા કેવલજ્ઞાન, ઓર દૂસરા અયોગી

દર્શનની પ્રપ્તિ પૂરી કરીને હવે સૂત્રકાર જ્ઞાનની પ્રપ્તિ કરે છે—

“ દુવિદ્યે નાળે પળ્લત્તે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૫ ॥

જ્ઞાનના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર કહ્યાં છે—(૧) પ્રત્યક્ષજ્ઞાન (૨) પરોક્ષજ્ઞાન.
 તેમાંના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના બે પ્રકાર છે—(૧) કેવળજ્ઞાન સકલ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન અને
 (૨) નો કેવળજ્ઞાન વિકલ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન. કેવળજ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું કહ્યું છે—
 (૧) ભવસ્થ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધનું કેવળજ્ઞાન ભવસ્થ કેવલીનું
 કેવળજ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું હોય છે (૧) સયોગી ભવસ્થ કેવલીનું કેવળજ્ઞાન

અયોગિમવસ્થાકેવલજ્ઞાનં ચૈવ । સયોગિમવસ્થાકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રથમમ્ । તદ્
 યથા—પ્રથમસમયસયોગિમવસ્થાકેવલજ્ઞાનં ચૈવ, અપ્રથમસમયસયોગિમવસ્થાકેવલજ્ઞાનં
 ચૈવ । અથવા—પ્રથમસમયસયોગિમવસ્થાકેવલજ્ઞાનં ચૈવ, અપ્રથમસમયસયોગિમવસ્થા
 કેવલજ્ઞાનં ચૈવ । એવમ્ અયોગિમવસ્થાકેવલજ્ઞાનમપિ । સિદ્ધકેવલજ્ઞાનં
 દ્વિવિધં પ્રથમમ્ । તદ્ યથા—અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચૈવ, પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચૈવ ।
 અનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રથમમ્ । તદ્ યથા—એકાનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચૈવ,
 અનેકાનન્તરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચૈવ । પરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રથમમ્ । તદ્
 યથા—એકપરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચૈવ, અનેકપરંપરસિદ્ધકેવલજ્ઞાનં ચૈવ ।

અવસ્થાકેવલી કા કેવલજ્ઞાન, જનમે સયોગી અવસ્થાકેવલી કા કેવલજ્ઞાન
 મી દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ — ૧ પ્રથમસમય કે સયોગી અવસ્થા કા
 કેવલજ્ઞાન ઓર ૨ અપ્રથમ સમયવર્તી સયોગી અવસ્થા કા કેવલજ્ઞાન
 અથવા પ્રથમસમય કે સયોગી અવસ્થા કા કેવલજ્ઞાન ઓર અપ્રથમસમય
 કે સયોગી અવસ્થા કા કેવલજ્ઞાન હસી પ્રકાર સે અયોગી અવસ્થા કેવલી
 કા જો કેવલજ્ઞાન હૈ વહ મી દો પ્રકાર કા હોતા હૈ, સિદ્ધ જીવ કા જો
 કેવલજ્ઞાન હૈ વહ મી દો પ્રકાર કા હૈ જૈસે અનન્તરસિદ્ધ કા કેવલજ્ઞાન
 ઓર પરંપરસિદ્ધ કા કેવલજ્ઞાન અનન્તરસિદ્ધ કા કેવલજ્ઞાન મી દો
 પ્રકાર કા હૈ—એકસમયાનન્તરસિદ્ધ કા કેવલજ્ઞાન ઓર અનેકસમયા
 નન્તરસિદ્ધકા કેવલજ્ઞાન પરંપરસિદ્ધકા કેવલજ્ઞાન મી દો પ્રકારકા હૈ
 એક પરંપરસિદ્ધ કા કેવલજ્ઞાન ઓર અનેક પરંપરસિદ્ધકા કેવલજ્ઞાન ।

અને (૨) અયોગી અવસ્થા કેવલીનું કેવલજ્ઞાન તેમાંના સયોગી અવસ્થા કેવલીનું
 કેવલજ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું હોય છે (૧) પ્રથમ સમયવર્તી સયોગી અવસ્થાનું
 કેવલજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમ સમયવર્તી સયોગી અવસ્થાનું કેવલજ્ઞાન અથવા
 (૧) અપ્રથમસમયના સયોગી અવસ્થાનું કેવલજ્ઞાન.

એવ પ્રમાણે અયોગી અવસ્થા કેવલીનું કેવલજ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું છે.
 સિદ્ધ હવેનું ને કેવલજ્ઞાન છે તે પણ બે પ્રકારનું હોય છે—(૧) અનન્તર
 સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન અને પરંપર સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન. અનન્તર સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન
 પણ બે પ્રકારનું છે—(૧) એકાનન્તર સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન અને (૨) અનેકાનન્તર
 સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન. પરંપર સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન પણ બે પ્રકારનું છે—(૧) એક
 પરંપર સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન અને (૨) અનેક પરંપર સિદ્ધનું કેવલજ્ઞાન.

નોકેવલજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞમ્ । તદ્ યથા-અવધિજ્ઞાનં ચૈવ, મનઃ પર્યવજ્ઞાનં ચૈવ । અવધિજ્ઞાનં દ્વિવિધ પ્રજ્ઞમ્ । તદ્ યથા-ભવપ્રત્યયિકં ચૈવ, ક્ષાયોપશમિકં

इस पूर्वोक्त कथन का सारांश ऐसा है कि इन्द्रिय और मन की सहायता के बिना जो केवल आत्मा मात्र की सहायता से निर्मल ज्ञान होता है वह प्रत्यक्षज्ञान है, ऐसा वह प्रत्यक्षज्ञान सकल प्रत्यक्ष और देशप्रत्यक्ष के भेद से दो प्रकार का कहा गया है प्रत्यक्ष में यह सकलता और विकलता का जो कथन है वह केवल विषय की अपेक्षा से ही कहा गया है त्रयोदश गुणस्थानवर्ती सयोगी केवली जीवन्मुक्त जीव का जो केवलज्ञान है, वह सयोगी भवस्थ केवलीका केवलज्ञान है और जो चौदहवें गुणस्थानवर्ती जीव का केवलज्ञान है वह अयोगी भवस्थ का केवलज्ञान है केवलज्ञान प्राप्त करने भी जो अभी तक परमोदारिक शरीर में वर्तमान हैं वे भवस्थकेवली हैं ऐसे भवस्थकेवली १३ वें और १४ वें गुणस्थानवर्ती जीव ही होते हैं, योग जिनको वर्तमान होता है वे सयोगी भवस्थकेवली और योग जिनको नहीं है वे अयोगी भवस्थकेवली हैं इन्हीं दो के केवलज्ञान को लेकर पूर्वोक्तरूप से यह विचार किया गया है “नोकेवलनाणे दुविहे पणत्ते” नो केवलज्ञान से यहां देशप्रत्यक्ष लिया गया है वह विकलप्रत्यक्ष रूप नोकेवलज्ञान दो प्रकार

આ સમસ્ત પૂર્વોક્ત કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-ઇન્દ્રિયો અને મનની સહાયતા વિના, માત્ર આત્માની સહાયતાથી જે નિર્મળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કહે છે. તે જ્ઞાનને સકલ પ્રત્યક્ષ અને વિકલ પ્રત્યક્ષના ભેદથી બે પ્રકારનું કહ્યું છે પ્રત્યક્ષમા આ સકલતા અને વિકલતાનું જે કથન થયું છે તે કેવળ વિષયની અપેક્ષાએ જ થયું છે તેમાં ગુણસ્થાનવર્તી સયોગી કેવલી જીવન્મુક્ત જીવનું જે કેવળજ્ઞાન છે તેને સયોગી ભવસ્થ કેવળીનું કેવળજ્ઞાન કહે છે અને ચૌદમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવનું જે કેવળજ્ઞાન છે તેને અયોગી ભવસ્થનું કેવળજ્ઞાન કહે છે કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા બાદ પણ જે જીવ પરમોદારિક શરીરમાં વિદ્યમાન રહે છે, એવા જીવને ભવસ્થ કેવલી કહે છે. ૧૩ મા અને ૧૪ મા ગુણસ્થાનવર્તી જીવો જ એવા ભવસ્થ કેવલી હોઈ શકે છે જેમના યોગ મોજુદ હોય છે એવા કેવલીને સયોગી ભવસ્થ કેવલી કહે છે અને જેમના યોગ મોજુદ નથી એવા કેવલીને અયોગી ભવસ્થ કેવલી કહે છે એ જાનેના કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પૂર્વોક્ત રૂપે આ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. “ નો કેવલનાણે દુવિહે પણત્તે ” “ નો કેવળજ્ઞાન ” એવો અર્થ

ચૈવ । દ્વયો મૈત્રપ્રત્યયિક પ્રજ્ઞસમ્, તથયા-વૈરાનાં ચૈવ નૈરયિકાણાં ચૈવ । દ્વયો-
સાયોપશમિક પ્રજ્ઞસમ્, તદ્ યયા-મનુષ્યાણાં ચૈવ, પચ્છેન્દ્રિયતિર્યકયોનિકાનાં ચૈવ ।
મનાપર્યવશ્ચાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્, તથયા-શ્ચક્રમતિચૈવ, ચિપુલ્લમતિચૈવ ।

પરોક્ષજ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યયા-આમિનિષોધિક્ષ્ણાન ચૈવ, શ્રુતજ્ઞાન ચૈવ ।
આમિનિષોધિક્ષ્ણાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યયા-શ્રુતનિમિત્ત ચૈવ, અશ્રુતનિમિત્ત

કા કહા ગયા છે એક અવધિજ્ઞાન ઓર દુસરા મન પર્યવજ્ઞાન અવધિ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જો જ્ઞાન જીવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ વહ
અવધિજ્ઞાન હૈ ઓર મન પર્યવજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જો
જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ મનાપર્યવજ્ઞાન હૈ, અવધિજ્ઞાન ત્રી દો પ્રકાર
કા હૈ એક ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઓર દુસરા ક્ષાયોપશમિક અવધિ
જ્ઞાન હૈવ ઓર નારક જીવોકો ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ, તાત્પર્ય
હસ કા એસા હૈ કિ દેવપર્યાય ઓર નારકપર્યાય સે ઉત્પન્ન હોને પર
અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જાયમાન જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન
હૈ તથા મનુષ્ય ઓર પચ્છેન્દ્રિય તિર્યકો કે જો તપસ્યાદિ કે પ્રમાદ સે
જાયમાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન
હોતા હૈ વહ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન હૈ મનાપર્યવજ્ઞાન દો પ્રકાર કા
હોતા હૈ એક શ્ચક્રમતિ ઓર દુસરા ચિપુલ્લમતિ

વિકલ પ્રત્યક્ષ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે વિકલ પ્રત્યક્ષ રૂપ ને કેવલ
જ્ઞાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે—(૧) અવધિજ્ઞાન અને (૨) મનાપર્યવજ્ઞાન. અવધિજ્ઞા
નાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ્ઞાનને
અવધિજ્ઞાન કહે છે અને મનાપર્યવજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાનને મનાપર્યવજ્ઞાન કહે છે. અવધિજ્ઞાનના પશુ બે
પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન અને (૨) ક્ષયોપશમિક અવધિજ્ઞાન.
દેવ અને નારક એવાને ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન થાય છે. આ કર્મનું તાત્પર્ય
જે છે કે દેવપર્યાય અને નારક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતાં અવધિજ્ઞાનાવરણીય
કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતું જે જ્ઞાન તે ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે,
અને મનુષ્યો અને પચ્છેન્દ્રિય તિર્યકોમાં તપસ્યાદિ પ્રમાદથી અવધિ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ થવાથી જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને
ક્ષયોપશમિક અવધિજ્ઞાન કહે છે. મનાપર્યવજ્ઞાન પશુ બે પ્રકારનું કહે છે.
(૧) શ્ચક્રમતિ અને (૨) ચિપુલ્લમતિ,

વેવ । શ્રુતનિશ્ચિતં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્વથા-અર્થાવગ્રહથૈવ, વ્યજ્ઞનાવગ્રહથૈવ ।
અશ્રુતનિશ્ચિતમપ્યેવમેવ । શ્રુતજ્ઞાન દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ વથા-અજ્ઞપ્રવિષ્ટં ચૈવ,
અજ્ઞવાહ્યં ચૈવ । અજ્ઞવાહ્યં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ વથા-આવશ્યકં ચૈવ, આવશ્યક-
વ્યતિરિક્તં ચૈવ । આવશ્યકવ્યતિરિક્તં દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ વથા-કાલિકં ચૈવ
ઉત્કાલિકં ચૈવ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

ટીકા—‘દુવિહે નાળે પન્ને’ ઇત્યાદિ—

સૂત્રમેતત્ સુગમમ્ । સંસ્કૃતછાયાતોઽવગતવ્યમ્ । નન્દીસૂત્રસ્ય જ્ઞાનચન્દ્રિકા-
ટીકાયાં જ્ઞાનં સવિસ્તરં વર્ણિતમસ્માભિરિતિ તત્ર જિજ્ઞાસુભિર્દ્રષ્ટવ્યમ્ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

પરોક્ષજ્ઞાન દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—એક આભિનિબોધિક ઓર
દૂસરા શ્રુતજ્ઞાન આભિનિબોધિકજ્ઞાન ઓર શ્રુતનિશ્ચિત ઓર અશ્રુતનિશ્ચિત
કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ શ્રુતાનિશ્ચિત આભિનિબોધિક જ્ઞાન ઓર દો
પ્રકાર કા હૈ એક અર્થાવગ્રહરૂપ ઓર દૂસરા વ્યજ્ઞનાવગ્રહરૂપ અશ્રુતનિ-
શ્ચિત આભિનિબોધિકજ્ઞાન ઓર અર્થાવગ્રહ ઓર વ્યજ્ઞનાવગ્રહ કે ભેદ
સે દો પ્રકાર કા હૈ શ્રુતજ્ઞાન ઓર દો પ્રકાર કા હૈ એક અજ્ઞપ્રવિષ્ટ ઓર
દૂસરા અજ્ઞવાહ્ય અજ્ઞવાહ્ય ઓર આવશ્યક ઓર આવશ્યકવ્યતિરિક્ત કે
ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ, ઇનમેં આવશ્યકવ્યતિરિક્ત ઓર દો પ્રકાર કા
હૈ એક કાલિક ઓર દૂસરા ઉત્કાલિક નન્દી સૂત્ર કી જ્ઞાનચન્દ્રિકા નામ
કી ટીકા મેં જ્ઞાન કા વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કિયા ગયા હૈ અતઃ વહીં સે
યહ સવ વિષય અછ્છી તરહસે જાના જા સકતા હૈ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

પરોક્ષજ્ઞાન પણુ જે પ્રકારતુ કહ્યુ છે—(૧) આભિનિબોધિક અને (૨)
શ્રુતજ્ઞાન. આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પણુ નીચે પ્રમાણે જે ભેદ છે—(૧) શ્રુતનિશ્ચિત
અને (૨) અશ્રુતનિશ્ચિત. શ્રુતનિશ્ચિત આભિનિબોધિક જ્ઞાન પણુ જે પ્રકારતુ
કહ્યુ છે—(૧) અર્થાવગ્રહ રૂપ અને (૨) વ્યજ્ઞનાવગ્રહ રૂપ. અશ્રુતનિશ્ચિત
આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પણુ નીચે પ્રમાણે જે પ્રકાર છે—(૧) અર્થાવગ્રહરૂપ
અને (૨) વ્યજ્ઞનાવગ્રહરૂપ.

શ્રુતજ્ઞાનના પણુ જે પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અંગપ્રવિષ્ટ અને (૨) અંગબાહ્ય
અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાનના પણુ જે ભેદ છે—(૧) આવશ્યક અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત.
આવશ્યકવ્યતિરિક્ત અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાનના પણુ નીચે પ્રમાણે જે ભેદ કહ્યા છે.
(૧) કાલિક અને ઉત્કાલિક.

નન્દીસૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા નામની ટીકામા જ્ઞાનતુ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન
કરવામાં આવ્યુ છે. તે જિજ્ઞાસુઓએ આ વિષયની વધુ માહિતી ત્યાથી
મેળવી લેવી. ॥ સૂ. ૧૫ ॥

વૈવ । દ્વયો મંત્રમત્પથિક પ્રજ્ઞસમ્, તથા-દેવાનાં વૈવ નૈરપિકાનાં વૈવ । દ્વયો
ક્ષાયોપશમિકં પ્રજ્ઞસમ્, તદ્ યથા-મનુષ્યાનાં વૈવ, પથેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં વૈવ ।
મનઃપર્યવજ્ઞાન દ્વિવિધ પ્રજ્ઞસમ્, તથા-શ્ચતુરમતિષેષ, વિપુત્તમતિષૈવ ।

પરોક્ષજ્ઞાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા-આમિનિષોધિક્ષ્ણાનં વૈવ, મુતજ્ઞાનં વૈવ ।
આમિનિષોધિક્ષ્ણાનં દ્વિવિધં પ્રજ્ઞસમ્ । તદ્ યથા-શ્રુતનિશ્ચિતં વૈવ, અશ્રુતનિશ્ચિતં

કા કહા ગયા છે એક અવધિજ્ઞાન ઓર દુસરા મન પર્યવજ્ઞાન અવધિ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જો જ્ઞાન જીવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ ત્હ
અવધિજ્ઞાન હૈ ઓર મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જો
જ્ઞાન ઉત્પન્ન હોતા હૈ ત્હ મનઃપર્યવજ્ઞાન હૈ, અવધિજ્ઞાન મી દો પ્રકાર
કા હૈ એક અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન ઓર દુસરા ક્ષાયોપશમિક અવધિ
જ્ઞાન વૈવ ઓર નારક જીવોકો અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન હોતા હૈ, તાત્પર્ય
હસ કા પેસા હૈ કિ દેવપર્યાય ઓર નારકપર્યાય મેં ઉત્પન્ન હોને પર
અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે જાણમાન જ્ઞાન અવધિજ્ઞાન
હૈ તથા મનુષ્ય ઓર પથેન્દ્રિય તિર્યગ્યો કે જો તપસ્યાદિ કે પ્રમાય સે
જાણમાન અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ સે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન
હોતા હૈ ત્હ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન હૈ મનઃપર્યવજ્ઞાન દો પ્રકાર કા
હોતા હૈ એક શ્ચતુરમતિ ઓર દુસરા વિપુલમતિ

વિક્ષેપ પ્રત્યક્ષનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તે વિક્ષેપ પ્રત્યક્ષ હવે નો દેવજ
જ્ઞાન નો પ્રકારનું કહે છે-(૧) અવધિજ્ઞાન અને (૨) મનઃપર્યવજ્ઞાન અવધિજ્ઞા
નાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ્ઞાનને
અવધિજ્ઞાન કહે છે અને મનઃપર્યવજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જ્ઞાન
ઉત્પન્ન થાય છે, તે જ્ઞાનને મનઃપર્યવજ્ઞાન કહે છે અવધિજ્ઞાનના પશુ નો
પ્રકાર કહે છે-(૧) અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન અને (૨) ક્ષયોપશમિક અવધિજ્ઞાન
દેવ અને નારક જીવોને અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન માય છે આ કથનનું તાત્પર્ય
જે છે તે દેવપર્યાય અને નારક પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થતાં, અવધિજ્ઞાનાવરણીય
કર્મના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થતું જે જ્ઞાન તે અવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન છે,
અને મનુષ્યો અને પથેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં તપસ્યા આદિના પ્રમાયથી અવધિ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થવાથી જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેને
ક્ષયોપશમિક અવધિજ્ઞાન કહે છે મનઃપર્યવજ્ઞાન પશુ નો પ્રકારનું કોય છે.
(૧)શ્ચતુરમતિ અને (૨) વિપુલમતિ,

चरिमसमयउवसंतकसायवीयरगसंजमे चेव, अचरिमसमय उव-
संतकसायवीयरगसंजमे चेव । खीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे
पन्नत्ते तं जहा-छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, केवलि-
खीणकसायवीयरगसंजमे चेव । छउमत्थखीणकसायवीयरगसं-
जमे दुविहे पन्नत्ते-तं जहा-सयंबुद्धछउमत्थ-खीणकसायवीयरग-
संजमे चेव, बुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव ।
सयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा-
पढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, अप-
ढमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव । अहवा-
चरिमसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, अचरि-
मसमयसयंबुद्धछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव । बुद्धबोहि-
यछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-पढम-
समयबुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, अपढम-
समयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव । अहवा-
चरिमसमयबुद्धबोहियछउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव,
अचरिमसमयबुद्धबोहिय छउमत्थखीणकसायवीयरगसंजमे चेव ।
केवलि खीणकसायवीयरगसंजमे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-सजोगि
केवलिखीणकसायवीयरगसंजमे चेव, अजोगि केवलिखीणकसाय-
वीयरगसंजमे चेव । सजोगी केवलिखीणकसाय वीयरग-
संजमे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा — पढमसमयसजोगिकेवलि-
खीणकसायवीयरगसंजमे चेव, अपढमसमयसजोगिकेवलिखी-
णकसायवीयरग संजमे चेव । अहवा — चरिमसमयसजोगिकेव-

ज्ञान परिच्छिन्ने । अथ चारित्र्य वर्णयति—

मूलम्—दुविहे धम्मो पन्नत्ते । तं जहा सुयधम्मो चेव,
चरित्तधम्मो चेव । सुयधम्मो दुविहे पन्नत्ते । त जहा-सुत्तसुयधम्मो
चेव, अत्थसुयधम्मो चेव । चरित्तधम्मो दुविहे पन्नत्ते त जहा-
अगारचरित्तधम्मो चेव, अणगारचरित्तधम्मो चेव । दुविहे सजमे
पन्नत्ते, त जहा सरागसजमे चेव, वीयरगसजमे चेव । सराग
सजमे दुविहे पन्नत्ते । त जहा सुद्धममपरायसरागसजमे चेव,
वादरसपरायसरागसजमे चेव । सुद्धमसपरायसरागसजमे दुविहे
पन्नत्ते त जहा पढमसमयसुद्धमसपरायसरागसजमे चेव, अपढ
मसमयसुद्धमसपरायसरागसजमे चेव । अहवा चरमसमयसुद्धमस
परायसरागसजमे चेव, अचरमसमयसुद्धमसपरायसरागसजमे
चेव । अहवा-सुद्धमसपरायसरागसजमे दुविहे पन्नत्ते । तं जहा
सकिलेसमाणप चेव, विसुज्झमाणप चेव । वादरसपरायसराग
सजमे दुविहे पन्नत्ते । त जहा-पढमसमयवादरसपरायसरागस
जमे चेव, अपढमसमयवादरसपरायसरागसजमे चेव । अहवा-
चरिमसमयवादरसपरायसरागसजमे चेव, अचरिमसमयवादर
सपरायसरागसजमे चेव । अहवा-वायरसपरायसरागसजमे दुविहे
पन्नत्ते । त जहा-पडिथाई चेव, अपडिथाई चेव । वीयरगसजमे
दुविहे पन्नत्ते । त जहा उवसत-कसाय-वीयरगसजमे चेव,
खीणकसायवीयरगसजमे चेव । उवसत-कसायवीयरगसजमे
दुविहे पन्नत्ते, त जहा-पढमसमयउवसतकसायवीयरगसजमे
चेव, अपढमसमयउवसतकसायवीयरगसजमे चेव । अहवा

કપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—સ્વયંબુદ્ધછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગ-
સંયમશ્ચૈવ, બુદ્ધવોધિતછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । સ્વયંબુદ્ધછદ્વસ્થક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયસ્વયંબુદ્ધછદ્વસ્થક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયસ્વયંબુદ્ધછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ ।
અથવા—ચરમસમયસ્વયંબુદ્ધછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચરમસમયસ્વયં-
બુદ્ધછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । બુદ્ધવોધિતછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગ-
સંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયબુદ્ધવોધિતછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગ-
સંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયબુદ્ધવોધિતછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અથવા—
ચરમસમયબુદ્ધવોધિતછદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચરમસમયબુદ્ધવોધિત-
છદ્વસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ—
પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અયોગિકેવલિક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞ-
પ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયસયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમય-
સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । અથવા—ચરમસમયસયોગિકેવલિક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચરમસમયસયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ,
અયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયાયોગિ-
કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયાયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરા-
ગસંયમશ્ચૈવ । અથવા—ચરમસમયાયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચ-
રમસમયાયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ ॥ સૂ ૧૬ ॥

ટીકા—‘દુવિદે ધમ્મે’ ઇત્યાદિ ।

ધર્મઃ—ધરતિ=રક્ષતિ દુર્ગતૌ પતનાત્ પ્રાણિનઃ, શુભે સ્થાને ચ સ્થાપયતિ યઃ
સ તથોક્તઃ ।

જ્ઞાન કા વર્ણન હો ચુકા—અવ ચારિત્ર કા વર્ણન હોતા હૈ—

“દુવિદે ધમ્મે પવન્તે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૬ ॥

દુર્ગતિ મેં પતન હોને સે જીવ કી જો રક્ષા કરતા હૈં ઓર શુભ-
સ્થાનમેં ઉસે પહુંચા દેતા હૈં ઉસકા નામ ધર્મ હૈં ઉક્તં ચ—

જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ચારિત્રનું નિરૂપણ કરે છે—

“દુવિદે ધમ્મે પવન્તે” ઇત્યાદિ ॥ ૧૬ ॥

જે જીવને દુર્ગતિમાં પડેતા બચાવે છે અને શુભ સ્થાનમાં તેને પહોં-
ચાડે છે, તેનું નામ ધર્મ છે. “સંસાર દુઃખતઃ” ઇત્યાદિ.

लिखीणकसायवीयरायसजमे चेव अचरिमसमयसजोगिकेवलि
 खीणकसायवीयरायसजमे चेव । अजोगिकेवलिलिखीणकसायवीय
 रागसजमे दुषिहे पञ्चत्ते, त जहा — पढमसमयअजोगिकेवलि
 खीणकसाय वीयरायसजमे चेव, अपढमसमयअजोगिकेवलि
 खीणकसायवीयरायसजमे चेव, अह्वा-चरिमसमय अजोगिके
 वलिखीणकसायवीयरागसजमे चेव, अचरिमसमय अजोगिकेव
 लिखीणकसायवीयरागसजमे चेव ॥ सू०१६ ॥

छाया-द्विविधो धर्मः प्रकृतः तद् यथा-धृतधर्मधैव, चारित्र्यमधैव । भुतधर्मो
 द्विविधः प्रकृतः, तद् यथा-सूत्रधृतधर्मधैव, अर्पधृतधर्मधैव ।

चारित्र्यधर्मो द्विविधः, तद् यथा-अगारचारित्र्यधर्मधैव, अनगारचारित्र्यधर्मधैव ।
 द्विविधः सयमः प्रकृतः, तद् यथा-सरागसयमधैव, बीतरागसयमधैव । सयमः
 संयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-मूढमसपरायसरागसयमधैव, बादरसपरायसराग
 संयमधैव । मूढमसपरायसरागसयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-मयमसमयसुख
 सपरायसरागसंयमधैव, अमयमसमयमूढमसपरायसरागसयमधैव । अयवा-चरमस
 मयमूढमसपरायसरागसयमधैव अचरमसमयमूढमसपरायसरागसयमधैव । मूढमसप
 रायसरागसंयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-सखिद्विषमानधैव, बिगुष्यमानधैव । बाद
 रसपरायसरागसयमो द्विविधः — प्रकृतस्तद् यथा — शयमसमयबादरसंयमसरागस
 यमधैव, अयमसमयबादरसपरायसरागसयमधैव । अयवा-चरमसमयबादरसपराय
 सरागसंयमधैव, अचरमसमयबादरसपरायसरागसयमधैव । अयवा-बादरसपरायसरा
 गसयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-प्रतिपाती चैव, अप्रतिपाती चैव । बीतराग
 सयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-उपशान्तरूपायबीतरागसयमधैव धीमरूपायबी
 तरागसयमधैव । उपशान्तरूपायबीतरागसयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-मयम
 समपोपशान्तरूपायबीतरागसयमधैव, अमयमसमयमयमपोपशान्तरूपायबीतरागसयम
 धैव । अयवा-चरमसमयमयमपोपशान्तरूपायबीतरागसयमधैव अचरमसमयमयमपोपशान्तरूपा
 यबीतरागसयमधैव । सीनरूपायबीतरागसयमो द्विविधः प्रकृतस्तद् यथा-उपश
 सीनरूपायबीतरागसयमधैव केपन्निभीनरूपायबीतरागसयमधैव । उपशयधीन

કપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગ-
સંયમશ્ચૈવ, બુદ્ધવોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । સ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયસ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયસ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ ।
અથવા—ચરમસમયસ્વયંબુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચરમસમયસ્વયં-
બુદ્ધછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । બુદ્ધવોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગ-
સંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયબુદ્ધવોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગ-
સંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયબુદ્ધવોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અથવા—
ચરમસમયબુદ્ધવોધિતછદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચરમસમયબુદ્ધવોધિત-
છદ્મસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ—
પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અયોગિકેવલિક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞ-
પ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયસયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમય-
સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ । અથવા—ચરમસમયસયોગિકેવલિક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચરમસમયસયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ,
અયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તસ્તદ્ યથા—પ્રથમસમયાયોગિ-
કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયાયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરા-
ગસંયમશ્ચૈવ । અથવા—ચરમસમયાયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ, અચ-
રમસમયાયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચૈવ ॥ સૂ ૧૬ ॥

ટીકા—‘ દુવિદ્ધે ધમ્મે ’ ઇત્યાદિ ।

ધર્મઃ—ધરતિ=રક્ષતિ દુર્ગતૌ પતનાત્ પ્રાણિનઃ, શુભે સ્થાને ચ સ્થાપયતિ યઃ
સ તથોક્તઃ ।

જ્ઞાન કા વર્ણન હો સુષા-અથ ચારિત્ર કા વર્ણન હોતા હૈ-

“ દુવિદ્ધે ધમ્મે પવ્વત્તે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૬ ॥

દુર્ગતિ મેં પતન હોને સે જીવ કી જો રક્ષા કરતા હૈ ઓર શુભ-
સ્થાનમેં ઉસે પહુંચા દેતા હૈ ઉસકા નામ ધર્મ હૈ ઉક્તં ચ—

જ્ઞાનનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ચારિત્રનું નિરૂપણ કરે છે—

“ દુવિદ્ધે ધમ્મે પવ્વત્તે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૬ ॥

જે જીવને દુર્ગતિમાં પડેલા બન્યાવે છે અને શુભ સ્થાનમાં તેને પહોં-
ચાડે છે, તેનું નામ ધર્મ છે. “ સંસાર દુઃખતઃ ” ઇત્યાદિ.

ઉક્ત વ—“ દુર્ગતિપ્રસૂતાન્ જન્તૂન્, યસ્માદ્વારયતે પુનઃ ।

ષતે ચૈવ શુભે સ્થાને, તસ્માદ્ધર્મ ઇતિ સ્મૃત ॥ ૧ ॥ ”

અસૌ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ, તથા—શ્રુતધર્મઐવ, ચારિત્રધર્મઐવ । તપ-શ્રુત=શ્રાદ્ધશાસ્ત્ર-
-તત્ત્વધર્મ શ્રુતધર્મઃ । તથા-ચારિત્ર=મૂલોત્તરગુણાત્મકમ્, તદ્દેવ ધર્મઃ ચારિત્રધર્મઃ ।
' સુપધર્મ્મે દુષિહે ' ઇત્યાદિ । શ્રુતધર્મા દ્વિવિધઃ—શ્રુતશ્રુતધર્મઃ, અર્થશ્રુતધર્મઐવેતિ ।
તપ-સૂચ્યતે=પ્રચ્યન્તે, ધાતુનામનેકાર્વત્વાત્ સૂચ્યતે વાચ્યાં જનેન-અસ્મિન્
ચેતિ સૂત્રમ્, મૂલાગમઃ । તદ્વપઃ શ્રુતધર્મઃ સ્વશ્રુતધર્મઃ । અર્પયતે=પ્રભિગમ્યતે, યદ્વા-
અર્પયતે=વાચ્યતે મોક્ષામિલાપિભિર્યઃ સ' અર્ચઃ=વ્યાખ્યાનમ્, તદ્વપઃ શ્રુતધર્મઃ

“ સસાર કુલ્મતઃ સત્ત્વાન્ યો ધરત્યુત્તમં સુખે ” તથા ‘ દુર્ગતિ
પ્રસૂતાન્ જન્તૂન્ ” ઇત્યાદિ ।

યહ ધર્મ ઘો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, એક શ્રુત-ધર્મ ઓર
દુસરા ચારિત્ર ધર્મ શ્રાદ્ધશાસ્ત્રરૂપ શ્રુતધર્મ હૈ તથા મૂલગુણ ઓર ઉત્તર
ગુણરૂપ ચારિત્રધર્મ હૈ “ સુપધર્મ્મે દુષિહે ” શ્રુતધર્મ ઓર અશ્રુતધર્મકે
મેદસે શ્રુતધર્મ ઓર ઘો પ્રકારકા હૈ ધાતુઓં કે અનેક અર્થ હોતે હૈં હસ
કારણ યહાં—“ સૂચ્યતે-સૂચ્યન્તે વા અનેકે અર્થાઃ જનેન અસ્મિન્ વા
સૂત્રમ્ ” હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જિમકે દ્વારા અથવા જિસમેં અર્થ
ગૂં થે ગયે હૈં વા સૂચિત કિયે ગયે હૈં યહ સૂત્ર હૈં એસા ઘહ સૂત્ર મૂલા
ગમ હૈં હસ રૂપ જો શ્રુતધર્મ હૈં ઘહી શ્રુતધર્મ હૈં “ અર્પયતે-પ્રભિગમ્યતે
યદ્વા અર્પયતે-વાચ્યતે મોક્ષામિલાપિભિઃ યઃ સા અર્ચઃ વ્યાખ્યાનમ્ ”
હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર મોક્ષામિલાપી વ્યક્તિઓં કે દ્વારા જો પ્રાપ્ત
કિયા જાતા હૈં વા પ્રાર્થિત કિયા જાતા હૈં ઘહ અર્ચ હૈં એસા ઘહ અર્ચ

આ ધર્મ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ એક
શ્રાદ્ધશાસ્ત્ર (ભારતગ) રૂપ છે તથા મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણરૂપ ચારિત્રધર્મ છે

“ સુપધર્મ્મે દુષિહે ” શ્રુતધર્મના અને અશ્રુતધર્મના લેખથી શ્રુતધર્મ પદ
બે પ્રકારનો કહ્યો છે ધાતુબોધના અનેક અર્થ થાય છે, તે કારણે અહીં
“ સૂચ્યન્તે-સૂચ્યન્તે વા અનેકે અર્થાઃ જનેન અસ્મિન્ વા સૂત્રમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ
અનુસાર “ જેના દ્વારા અથવા જેના અથ અથવામાં આપ્યા છે અથવા સૂચિત
કરાયા છે, તેનું નામ જ સૂત્ર છે, એવું તે સૂત્ર મૂલાગમ છે મૂલાગમ રૂપ બે
શ્રુતધર્મ છે એજ શ્રુતધર્મ રૂપ છે અર્પયતે-પ્રભિગમ્યતે યદ્વા અર્પયતે-વાચ્યતે
મોક્ષામિલાપિભિઃ યઃ સા અર્ચઃ વ્યાખ્યાનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર બે પ્રકાર
મિલાપી અશ્રિતબોધ દ્વારા પ્રાપ્ત કરાય છે અથવા પ્રાર્થિત કરાય છે, તેનું નામ

તક વ—“ દુર્ગતિમણ્ડતાન્ જન્તૂન્, યસ્માદ્ધારયતે પુનઃ ।

ધતે ધૈવ શુભે સ્થાને, તસ્માદ્ધર્મ ઇતિ સ્મૃત ॥ ૧ ॥ ”

અસૌ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞતઃ, તથા—શ્રુતધર્મઐશ્વર્ય, ચારિત્રધર્મઐશ્વર્ય । તથા—શ્રુત=દ્વાદશાક્રમ
—તદેવ ધર્મ શ્રુતધર્મઃ । તથા—ચારિત્ર=મૂલોત્તરગુણાત્મકમ્, તદેવ ધર્મઃ ચારિત્રધર્મઃ ।
‘ સુપધમ્મે દુષિહે ’ ઇત્યાદિ । શ્રુતધર્મો દ્વિવિધઃ—શ્રુતશ્રુતધર્મઃ, અર્થશ્રુતધર્મશ્ચેતિ ।
તથા—સૂચ્યતે=પ્રધ્યન્તે, ધાતુનામનેકાર્થત્વાત્ સૂચ્યતે વાઽર્થા અનેન—અસ્મિન્
ચેતિ સૂત્રમ્, મૂલાગમઃ । તદ્મૂલ શ્રુતધર્મઃ સૂત્રશ્રુતધર્મઃ । અર્ચયતે=અભિગમ્યતે, યદ્વા-
અર્ચયતે=પાચ્યતે મોક્ષામિલાપિમિર્યઃ સ અર્ચઃ=વ્યાસ્યાનમ્, તદ્મૂલ શ્રુતધર્મઃ

“ સંસાર દુઃસ્વતઃ સસ્વાન્ યો ધરત્યુસર્મે સુલે ” તથા ‘ દુર્ગતિ
મણ્ડતાન્ જન્તૂન્ ” ઇત્યાદિ ।

યહ ધર્મ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, પદ્મ શ્રુત-ધર્મ ઔર
દુસરા ચારિત્ર ધર્મ દ્વાદશાક્રમ શ્રુતધર્મ હૈ તથા મૂલગુણ ઔર ઉત્તર
ગુણરૂપ ચારિત્રધર્મ હૈ “ સુપધમ્મે દુષિહે ” શ્રુતધર્મ ઔર અશ્રુતધર્મકે
મેદસે શ્રુતધર્મ ઓ દો પ્રકારકા હૈ ધાતુઓં કે અનેક અર્થ હોતે હૈ इस
कारण यहां—“ सूच्यते-सूच्यन्ते वा अनेके अर्थाः अनेन अस्मिन् वा
सूत्रम् ” इस व्युत्पत्ति के अनुसार जिसके द्वारा अथवा जिसमें अर्थ
गूँचे गये हैं या सूचित किये गये हैं वह सूत्र है ऐसा यह सूत्र मूला
गम है इस रूप जो श्रुतधर्म है वही श्रुतधर्म है “ अर्चयते-अभिगम्यते
यद्वा अर्चयते-पाच्यते मोक्षामिलापिमि यः स अर्चः व्यास्यानम् ”
इस व्युत्पत्ति के अनुसार मोक्षामिलापी व्यक्तियों के द्वारा जो प्राप्त
किया जाता है या प्रार्थित किया जाता है वह अर्थ है ऐसा वह अर्थ

આ ધર્મ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ મત
દ્વાદશાક્ર (બારબાર) રૂપ છે, તથા મૂલગુણ અને ઉત્તરગુણરૂપ ચારિત્રધર્મ ॥

“ સુપધમ્મે દુષિહે ” શ્રુતધર્મના અને અશ્રુતધર્મના બેદથી શ્રુતધર્મ પણ
બે પ્રકારનો કહ્યો છે ધાતુઓના અનેક અર્થ થાય છે તે કારણે બધો
“ સૂચ્યતે-સૂચ્યન્તે વા અનેકે અર્થાઃ અનેન અસ્મિન્ વા સૂત્રમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ
અનુસાર “ જેના દ્વારા અથવા જેના અર્થ ગૂંચવામાં આવ્યા છે અથવા સૂચિત
કરાયા છે, તેનું નામ જ સૂત્ર છે, એવું તે સૂત્ર મૂલાગમ છે મૂલાગમ રૂપ જે
શ્રુતધર્મ છે એજ શ્રુતધર્મ રૂપ છે ‘ અર્ચયતે-અભિગમ્યતે યદ્વા અર્ચયતે-પાચ્યતે
મોક્ષામિલાપિમિ ય સ અર્ચઃ વ્યાસ્યાનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જે મોક્ષા-
મિલાપી બ્રહ્મજ્ઞો દ્વારા પ્રાપ્ત કરાય છે અથવા પ્રાર્થિત કરાય છે, તેનું નામ

અર્થશ્રુતધર્મઃ । સૂત્રાર્ય યોર્વિસ્તરવ્યાખ્યાઉત્તરાધ્યયનસૂત્રસ્ય પ્રથમાધ્યયને ત્રયોર્વિ-
તિગાથાયાં મત્કૃતપ્રિયદર્શિનીટીકાયામવલોકનીયા । ‘ચારિત્રધર્મ્મે દુવિહે’ इत्यादि ।
ચારિત્રધર્મો દ્વિવિધ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા અગારચારિત્રધર્મઃ, અનગાર ચારિત્રધર્મ-
શ્ચેતિ । તત્ર-અગારં=ગૃહં, તદ્ યોગાદ્ અગારાઃ=ગૃહસ્થાઃ તેપાં યશ્ચારિત્રધર્મઃ=
સમ્યક્ત્વમૂલાણુવ્રતાદિપાલનરૂપઃ સોઽગારચારિત્રધર્મઃ । ન વિદ્યતે અગારં = ગૃહં યેપાં
તે-અનગારાઃ=સંયતાઃ, તેપાં યશ્ચારિત્રધર્મઃ=મહાવ્રતાદિપાલનરૂપઃ સોઽનગાર-
ચારિત્રધર્મઃ । ચારિત્રધર્મશ્ચ સંયમ इति संयममाह-‘દુવિહે સંજમે’ इत्यादि ।
સંયમો દ્વિવિધઃ—સરાગસંયમઃ, વીતરાગસંયમશ્ચેતિ । તત્ર યો રાગેણ = માયા-

વ્યાખ્યાન હૈ इस रूप जो श्रुतधर्म है वह अर्थ श्रुतधर्म है सूत्र और
अर्थ की विस्तृत व्याख्या उत्तराध्ययन सूत्र के प्रथम अध्ययन में २३
वीं गाथा की प्रियदर्शिनी टीका में की गई है सो वहीं से इसे देख
लेनी चाहिये “ चारित्रधर्मे दुविहे पण्णत्ते ” चारित्रधर्म दो प्रकार
का कहा गया है एक अगारका चारित्रधर्म और दूसरा अनगार का
चारित्र धर्म अगार नाम गृह का है इस गृह योग से यहां
अगार शब्द से गृहस्थ जन गृहीत हुए हैं इन गृहस्थजनों का जो सम्य-
क्त्व सहित मूलगुण अणुव्रत आदि का पालन रूप धर्म है, वह अगार
चारित्र धर्म है तथा जिनको गृह का प्रतिबन्ध नहीं होता है वे अनगार
हैं ऐसे अनगार संयत होते हैं इन संयतजनों का जो महाव्रतादि पालन
रूप चारित्र धर्म है वह अनगार चारित्रधर्म है चारित्रधर्मका नाम ही
संयम है अतः यह संयम “ दुविहे संजमे ” इत्यादि कथन के अनुसार

અર્થ છે, એવો તે અર્થ ઓખ્યાન છે. આ ઓખ્યાન રૂપ જે શ્રુતધર્મ છે
તે અર્થશ્રુતધર્મ છે સૂત્ર અને અર્થની ઓખ્યા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પહેલા
અધ્યયનની ૨૩ મી ગાથાની પ્રિયદર્શિની ટીકામાં વિસ્તારપૂર્વક આપવામાં
આવેલ છે, તે જિજ્ઞાસુઓએ તે વાંચી લેવી

“ ચારિત્રધર્મ્મે દુવિહે પણ્ણત્તે ” ચારિત્રધર્મ બે પ્રકારનો કહ્યો છે-(૧)
અગારનો ચારિત્રધર્મ અને (૨) અણુગારનો ચારિત્રધર્મ. અગાર એટલે ગૃહ.
અહીં અગાર શબ્દથી ગૃહસ્થજનને ગ્રહણ કરવા બોધ્યો. તે ગૃહસ્થોએ સમ્ય
ક્ત્વ સહિત મૂલગુણ અણુવ્રત આદિને પાળવા બંધનથી રહિત હોય છે તેમને
અણુગાર કહે છે એવાં અણુગારો સંયત હોય છે, તે સંયત અણુગારોને જે
મહાવ્રતાદિ પાલનરૂપ ધર્મ છે તેને અણુગાર ચારિત્રધર્મ કહે છે. ચારિત્રધર્મનું
નામ જ સંયમ છે. “ દુવિહે સંજમે ” ઇત્યાદિ કથન અનુસાર તે સંયમ છે

વિકરુપેણ સાઃ વર્ષતે સ સરાગઃ, સ ચામૌ સયમથ સરાગસ્ય વા સયમઃ સરાગસયમઃ = સરુપાયધારિત્વમિત્યર્થ । વીતઃ = વિગતો નહો રાગો યસ્માત્ સ વીતરાગઃ, સ ચાસૌ સંયમથ વીતરાગસયમઃ - રુપાયર્જિત્ત્વધારિત્વમિત્યર્થ । 'દુષિદે' સ્પાદિ - સરાગ-સયમો દ્વિવિધઃ - સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસયમઃ, શાદરસંપરાયસરાગસયમશ્ચેતિ । તથા - સંપરાયેતિ = સંસરતિ સંસાર યેન સ સંપરાય ક્રોધાદિલક્ષણઃ કપાયઃ, સ સૂક્ષ્મ-સ્વરૂપઃ સોમકપાયરૂપો યસ્ય સપશ્ચમકસ્ય સપક્કસ્ય ચેતિ સૂક્ષ્મસંપરાયઃ = સયમઃ, સ ચાસૌ સરાગસંયમશ્ચેતિ તસ્ય વા સરાગસંયમઃ સૂક્ષ્મસંપરાયસરાગસંયમઃ ।

દો પ્રકારકા કહા ગયો હૈ એક સરાગસંયમ ઊર દુસરા વીતરાગ સંયમ इनमें जो सयम भायादिरूप रागके साथ पाछित होता है वह सराग सयम है अथवा सराग का जो संयम है वह सराग संयम है इसका दूसरा नाम कपायसहित चारित्र्य है जिससे राग विनष्ट हो जाता है वह वीतराग है इस वीतरागरूप सयमका नाम वीतराग संयम है वह कपायर्जित चारित्र्यरूप होता है "दुषिदे" इत्यादि ।

સરાગસયમ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ - એક સૂક્ષ્મસંપરાય સરાગસયમ દુસરા શાદરસંપરાય સરાગસંયમ જીવ જિસકે દ્વારા સંસાર મેં મદકતા ફિરતા હૈ વસકા નામ સંપરાય હૈ, એના વહ સંપરાય ક્રોધાદિ કપાય રૂપ હોતા હૈ જિસ કષપક કે યા વપશમક કે વહ લોમ કપાયરૂપ સંપરાય સ્વરૂપ હોતા હૈ એના વહ સ્વરૂપ લોમ કપાય સૂક્ષ્મ સંપરાય હૈ વહ સ્વરૂપ સોમકપાય રૂપ સૂક્ષ્મ સંપરાય હી સરાગ સંયમ હૈ અથવા

પ્રકાશને કહ્યો છે- (૧) સરાગ સંયમ અને (૨) વીતરાગસંયમ એ સમર્થ બ્રાહ્મણ રાજસદિત પાવન બાધ છે, તે સંયમને સરાગસંયમ કહે છે અથવા સરાગ સંયમને એ સંયમ છે તેને સરાગ સંયમ કહે છે તેને કપાય સદિત ચારિત્ર પદ્ય કહે છે એ સંયમથી રાગ નાશ પામી બધો હોય છે તે સંયમને વીતરાગ કહે છે તે વીતરાગરૂપ સંયમને વીતરાગ સંયમ કહે છે, તે કપાયસદિત ચારિત્રરૂપ હોય છે

"દુષિદે" ઈત્યાદિ. સરાગ સંયમના પદ્ય નીચે પ્રમાણે જી પ્રકાશ કહ્યો છે- (૧) સૂક્ષ્મ સંપરાય સરાગ સંયમ અને (૨) શાદર સંપરાય સરાગ સંયમ. એ એના દ્વારા સંસારમાં બદલતો રહે છે, તે સંપરાય કહેવાય છે તે સંપરાય ક્રોધાદિ કપાયરૂપ હોય છે એ કપાયમાં કે વપશમકમાં આ લોભકપાયરૂપ સંપરાય સ્વરૂપ (ધર્મો બોધા પ્રમાણમાં) હોય છે, તે કપાય અથવા વપશમકના તે સ્વરૂપ લોભકપાયને સૂક્ષ્મ-સંપરાય કહે છે આ સ્વરૂપ લોભકપાયરૂપ સૂક્ષ્મ સંપરાય જ સરાગ સંયમ બધાય છે અથવા સૂક્ષ્મ સંપરાયવાળા

वादराः=स्थूलाः संपरायाः कषायाः यस्य यस्मिन् वा संयमे स वादरसंपरायसराग-
संयमः । 'सुहुमे' त्यादि-युत्रद्वयम् । सूक्ष्मसंपरायसरागसंयमः द्विविधः प्रज्ञप्तः,
तद्यथा-प्रथमसमयसूक्ष्मसंपरायसरागसंयमः, अप्रथमसमयसूक्ष्मसंपरायसरागसंयम-
श्चेति । तत्र प्रथमः=एकएव समयो यस्योत्पत्तौ स प्रथमसमयः, स चासौ सूक्ष्म-
संपरायसरागसंयमश्चेति तस्य वा तथोक्तः तथा - अप्रथमः द्वयादिरूपः समयो
यस्य स तथोक्तः, स चासौ सूक्ष्मसंपरायसरागसंयमश्चेति तथा । प्रकार-
न्तरेणाह—'अहवे' त्यादि - अथवा - चरम - अन्तिमः समयः चारित्र-
प्राप्त्यपेक्षया यस्य स तथा, स चासौ तस्य वा सूक्ष्मसंपरायसरागसंयमश्चेति

सूक्ष्म संपरायवाले संयत का १० वें गुणस्थानवर्ती जीव का जो सराग-
संयम है वह सूक्ष्मसंपराय सरागसंयम है जिस संयमी जीवको या
जिस संयम में स्थूलरूप कषायें रहती हैं वह वादरसंपराय है इस वादर
संपरायवाले जीव का जो रागसहित संयम है वह वादरसंपरायसंयम
है अथवा इस वादरसंपराय के होने पर जो राग सहित संयम होता
है वह वादरसंपरायसंयम है, सूक्ष्म संपराय सराग संयम भी दो प्रकार
का होता है एक प्रथम समय सूक्ष्मसंपराय सरागसंयम और दूसरा-
अप्रथम समय सूक्ष्मसंपराय सरागसंयम जिस सूक्ष्मसंपराय सराग संयम
की उत्पत्ति में एक ही समय होता है वह प्रथम समय सूक्ष्मसंपराय
सराग संयम है तथा जिस सूक्ष्मसंपरायसंयम की उत्पत्ति में द्वयादि
समय का काल लगता है वह अप्रथम समय सूक्ष्मसंपराय सरागसंयम
है अथवा इस तरह से भी इनके दो भेद हैं-एक चरमसमय सूक्ष्मसंप-

संयतने-इसमां शुणुस्थानवर्ती ज्वनेन जे सराग संयम छे तेने सूक्ष्म
संपराय सराग संयम कडे छे. जे समययुक्त ज्वमां अथवा जे संयममां
स्थूलरूप कषायोनो सदृशाव रडे छे, ते भादर संपराय रूप छे. ते भादर संप-
राययुक्त ज्वनेन जे रागसहित संयम छे तेने भादर संपराय संयम कडे छे.

सूक्ष्म संपराय सराग संयम पणु जे प्रकारनो होय छे-(१) प्रथम
समय सूक्ष्म संपराय सराग संयम अने (२) अप्रथम समय सूक्ष्म संपराय
सराग संयम. जे सूक्ष्म संपराय सराग संयमनी उत्पत्तिमां ओक जे समय
थाय छे, तेने प्रथम समय सूक्ष्म संपराय सराग संयम कडे छे. जे सूक्ष्म
संपरायनी उत्पत्तिमां जे आदि समयनो काण लागे छे, तेने अप्रथम समय
सूक्ष्म संपराय सराग संयम कडे छे अथवा आरीते पणु तेना जे लेख छे
(१) प्रथम समय सूक्ष्म संपराय सराग संयम अने (२) अप्रथम समय सूक्ष्म
संपराय सराग संयम आदिप्राप्तिनी अपेक्षाजे जेने समय अन्तिम तेना

તયા । ન ચરમઃ અચરમ , શૈલેશ્યવસ્માતઃ પૂર્વમાગવર્તી સમયઃ ચારિત્રપ્રાપ્ત્યપેક્ષયા
યસ્ય સ તયા, સ ધાતૌ તસ્ય વા સૂક્ષ્મસપરાયસરાગસયમશ્વેતિ તથોક્તઃ । પુન
મકારાતરેણાદ-‘અદ્ય’ ત્યાદિ । અથવા-અપ્રથમકારેણ સૂક્ષ્મસપરાયસરાગસંયમો
દ્વિવિધઃ પ્રથમ, તથા-સંકલિત્યમાન વિશુષ્પમાનશ્વેતિ । તત્ર-સંકલિત્યમાનસૂક્ષ્મ
સપરાયસંયમ વપદ્શમધેષ્યા પ્રતિપત્તઃ, વિશુષ્પમાનસૂક્ષ્મસપરાયસરાગસયમ ઉપદ્શ-
મધેષી વા સમારોહતો જીવસ્ય મથતિ । ‘વાદરે’ ત્યાદિસૂત્રદ્વયમ્-વાદરસંપરાયસરાગ
સંયમો દ્વિવિધ પ્રથમસમયવાદરસપરાયસગસયમઃ, અપ્રથમસમયવાદરસપરાયસરા-
ગસયમઃ । અપ્રથમસમયવાદરસપરાયસરાગસયમઃ પ્રથમપ્રતિપત્તિકાલાપેક્ષયા ધોષ્યા । અથવા-ચર

રાય સરાગ સયમ ઝૌર દ્વરમ અચરમસમય સૂક્ષ્મસંપરાય સરાગ સયમ
ચારિત્ર પ્રાપ્તિ કી અપેક્ષા સે જિસકા સમય અન્તિમ હોતા હૈ એસા જો
સૂક્ષ્મસપરાય સરાગ સયમ હૈ વહ ચરમ સમય સૂક્ષ્મસંપરાય સ રાગસ
યમ હૈ તથા શૈલેશી અવસ્થા સે પૂર્વમાગવર્તી સમય ચારિત્ર પ્રાપ્તિ કી
અપેક્ષા સે જિસકા હોતા હૈ વહ અચરમ સમય સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ
સયમ હૈ અથવા સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમ હસ તરહ કે બી દો મેદો
સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-એક સંકલિત્ય માન દ્વરમ વિશુષ્પમાન
હનમે સંકલિત્યમાન સૂક્ષ્મસપરાય સરાગ સંયમ વપદ્શમધેષી સે ગિરતે
હુણ જીવ કે હોતા હૈ ઝૌર વિશુદ્ધમાન સૂક્ષ્મસંપરાય સરાગ સયમ
ઉપદ્શમ મેષી પર આરોહણ કરતે હુણ જીવ કે હોતા હૈ વાદર સંપરાય
સરાગસંયમ દો પ્રકાર કા હૈ, પ્રથમસમય વાદરસંપરાયસરાગસયમ
ઝૌર અપ્રથમસમયવાદરસંપરાયસરાગસયમ વહાં સયમ પ્રતિપત્તિ
કાલ કી અપેક્ષાસે પ્રથમ અપ્રથમ સમયતા જાનનો ચાહિય ।

ઊં જીવો ને સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમ છે તેને અચરમ સમય સૂક્ષ્મ સંપ
રાય સરાગ સયમ કહે છે તથા શૈલેશી અવસ્થા કસ્યાં પૂર્વમાગવર્તી જેને
ચારિત્ર પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ સમય કોય છે તેને અચરમ સમય સૂક્ષ્મ સંપ
રાય સરાગ સયમ કહે છે અથવા સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમના નીચે
મથાલે ત્રે લેહ કહ્યા છે-(૧) સંકલિત્યમાન અને (૨) વિશુદ્ધમાન.

ઉપશમ મેલિથી પતન પામતા છુપમાં સંકલિત્યમાન સૂક્ષ્મ સંપરાય
સરાગસયમ કોય છે, અને ઉપશમ મેલિપર આશીર્વાદ કરતા છુપમાં વિશુ-
દ્ધમાન સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમનો સંકલિત્ય કોય છે

વાદર સંપરાય સરાગ સયમના પત્ત ને પ્રકાર છે-(૧) પ્રથમ સમય
વાદર સંપરાય સરાગ સયમ અને (૨) અપ્રથમ સમય વાદર સંપરાય સરાગ
સયમ. અહીં સયમ પ્રતિપત્તિ કાળની અપેક્ષાએ પ્રથમ સમયતા અને અપ્ર
થમ સમયતા સમજાવી.

माचरमसमयसाश्रित्य सूत्र वाच्यम् । अत्र-चरमाचरमसमयता तु यदनन्तरं सूक्ष्म-
संपरायता असंयतत्वं वा भविष्यति, तदपेक्षया वाच्या । शेषव्याख्या पूर्ववदेव ।
अथ प्रकारान्तरेणाप्याह-‘अहवे’ त्यादि-अथवा-अन्यप्रकारेण वादरसंपराय-
सरागसंयमो द्विविधः प्रज्ञप्तः, तद्यथा-प्रतिपाती चेति अप्रतिपाती चेति । अयं
समयउपगमकस्यान्यस्य वा प्रतिपाति भवती । अप्रतिपाती तु क्षपकस्येति बोध्यम् ।

उक्तः सरागसंयमः । संप्रति वीतरागसंयममाह-‘वीयरामे’ इत्यादि ।
वीतरागसंयमो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-उपशान्तकषायवीतरागसंयमः क्षीणकषाय-
वीतरागसंयमश्चेति । उपशान्ताः उपशमिता विद्यमाना एव संक्रमणोद्धर्तनाऽपव-
र्त्तनादिकरणोदयायोग्यत्वेन व्यवस्थापिताः प्रदेशतोऽप्यवैद्यमाना वा कषायाः

अथवा-चरम समय वादरसंपरायसरागसंयम और अचरम
समय वादरसंपरायसरागसंयम इस प्रकार से भी इनके दो भेद हैं
यहां चरम समयता और अचरम समयता जिसके अनन्तर सूक्ष्म संप-
रायता अथवा असंयतता होगी उसकी अपेक्षा से कह लेनी चाहिये
अवशिष्ट व्याख्या पूर्ववत् ही है अथवा इस प्रकारसे भी वादरसंपराय-
सराग संयम दो प्रकार का है-एक प्रतिपाती और दूसरी अप्रतिपाती
उपशमक के अथवा अन्य के यह संयम प्रतिपाती होता है तथा क्षपक
के अप्रतिपाती होता है-

“ वीयराम संजमे ” इत्यादि-वीतरागसंयम दो प्रकार का होता है
एक उपशान्तकषायवीतरागसंयम दूसरा क्षीणकषायवीतरागसंयम
जो जीव विद्यमान कषायों को माया लोभ कषायों को उपशान्त कर

अथवा आ प्रकारे પણ તેના બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) ચરમ સમય બાદર
સંપરાય સરાગ સંયમ અને (૨) અચરમ બાદર સંપરાય સરાગ સંયમ. અહીં
ચરમ સમયતા અને અચરમ સમયતાનું કથન જેના અનન્તર (ત્યારબાદ)
સૂક્ષ્મ સંપરાયતા અથવા અસંયતતા થશે, તેની અપેક્ષાએ કહેવું જોઈએ.
બાકીની વ્યાખ્યા આગળ મુજબ સમજવી અથવા બાદર સંપરાય સરાગ
સંયમના નીચે પ્રમાણે પણ બે ભેદ છે-(૧) પ્રતિપાતિ અને (૨) અપ્રતિપાતિ.
ઉપશમકને અથવા અન્યને આ સંયમ પ્રતિપાતિ હોય છે તથા ક્ષપકને
અપ્રતિપાતિ હોય છે.

“ વીयरामसंजमे ” इत्यादि. वीतराग संयमना नीचे प्रमाणों के प्रकार
हैं-(१) उपशान्त कषाय वीतराग संयम અને (२) क्षीण कषाय वीतराग संयम.
जो जीव विद्यमान कषायों-माया लोभ कषायों-उपशान्त करी नांछे છે,

તથા । ન ચરમ અચરમ, કૌકેયવત્યાત પૂર્વમાગવર્તી સમયઃ પારિમાપાસ્યપેસ્યા
 પસ્ય સ તથા, સ પાર્સી તસ્ય યા સૂક્ષ્મસપરાયસરાગસયમશ્વેતિ ત્યોક્તઃ । પુન
 પ્રકારાતરેણાહ—‘અથ’ રવાદિ । અથવા—અપયમકારણ સૂક્ષ્મસપરાયસરાગસયમો
 દ્વિવિધ પ્રવ્રજત, તથા—સંકલિપ્યમાન વિશુદ્ધ્યમાનશ્વેતિ । સપ્ર—સંકલિપ્યમાનસૂક્ષ્મ
 સપરાયસયમ ઉપદ્રવમેષ્યા પ્રતિપતત, વિશુદ્ધ્યમાનમૂક્ષમસપરાયસરાગસયમ ઉપદ્ર-
 વમેષ્યો વા સપારોહોઽતો ઝીવસ્ય મગતિઃ ‘વાદરે’ ત્યાદિગુપ્તદ્રવ્યમ્—વાદરસંપરાયસરાગ
 સંયમો દ્વિવિધ પ્રથમસમયપાદસપરાયમગસયમઃ, અપ્રથમસમયવાદસપરાયસરા-
 ગસયમઃ॥ અપ્ર પ્રથમાપયમમપ્રગત સંયમપ્રતિવિશિષ્ટાપણ્યા બોધ્યાઃ અથવા—વા

રાય સરાગ સયમ ઓર દુસરા અચરમસમય સૂક્ષ્મસપરાય સરાગ સયમ
 પારિત્ર પ્રાપ્તિ કી અપેક્ષા સે જિસકા સમય અન્તિમ હોતા હૈ એસા જો
 સૂક્ષ્મસંપરાય સરાગ સયમ હૈ વહ ચરમ સમય સૂક્ષ્મસપરાય સરાગસ-
 યમ હૈ તથા કૌલેશી અવસ્થા સે પૂર્વમાગવર્તી સમય પારિત્ર પ્રાપ્તિ કી
 અપેક્ષા સે જિસકા હોતા હૈ વહ અચરમ સમય સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ
 સયમ હૈ અથવા સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સંયમ હસ તરહ કે સી કો મેઘો
 સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—૭૧ સંકલિપ્ય માન દુસરા વિશુદ્ધ્યમાન
 હનમે સંકલિપ્યમાન સૂક્ષ્મસપરાય સરાગ સયમ ઉપદ્રવમેષ્યો સે ગિરતે
 દ્રુપ જીવ કે હોતા હૈ ઓર વિશુદ્ધ્યમાન સૂક્ષ્મસંપરાય સરાગ સયમ
 ઉપદ્રવ મેણી પર મારોહણ કરતે દ્રુપ જીવ કે હોતા હૈ વાદર સંપરાય
 સરાગસયમ દો પ્રકાર કા હૈ, પ્રથમસમય વાદરસંપરાયસરાગસયમ
 ઓર અપ્રથમસમયવાદરસપરાયસરાગસયમ યહાં સયમ પ્રતિપત્તિ
 કાલ કી અપેક્ષાસે પ્રથમ અપ્રથમ સમયતા જાનની ચાહિયે ।

હિ એવો જે સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમ હિ તેને અચરમ સમય સૂક્ષ્મ સપ-
 રાય સરાગ સયમ કહે છે તથા કૌલેશી અવસ્થા કરતાં પૂર્વમાગવર્તી જેને
 પારિત્ર પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ સમય હોય છે તેને અચરમ સમય સૂક્ષ્મ સપ-
 રાય સરાગ સયમ કહે છે અથવા સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમના નીચે
 પ્રમાણે બે લેહ કહ્યા છે—(૧) સંકલિપ્યમાન અને (૨) વિશુદ્ધ્યમાન.

ઉપશમ મેલિથી પતન પામતા લગભગ સંકલિપ્યમાન સૂક્ષ્મ સંપરાય
 સરાગસયમ હોય છે, અને ઉપશમ મેલિપર આરોહણ કરતા લગભગ વિશુ-
 દ્ધ્યમાન સૂક્ષ્મ સપરાય સરાગ સયમનો સંપ્રભાવ હોય છે

વાદર સંપરાય સરાગ સયમના પદ્ય બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રથમ સમય
 વાદર સંપરાય સરાગ સયમ અને (૨) અપ્રથમ સમય વાદર સપરાય સરાગ
 સયમ. બન્ની સયમ પ્રતિપત્તિ કાળની અપેક્ષાએ પ્રથમ સમયતા અને અપ્ર-
 થમ સમયતા સમજાવી.

છાદયતિજ્ઞાનાદિગુણાન્ આત્મનઃ સ્વરૂપં વેતિ છદ્મ, યદ્વા છાદ્યતે કેવલજ્ઞાન કેવલ-
દર્શનં ચાત્મનોઽનેનેતિ છદ્મ, તત્ર તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ, સ ચાસૌ ક્ષીણકપાયવીતરા
ગસંયમશ્ચ, તથા છદ્મસ્થસ્ય ચા ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ ઇતિ । તથા-કેવલં=
અનન્તજ્ઞાનદર્શનમસ્યાસ્તીતિકેવલી, સ ચાસૌ ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ ।
યદ્વા-કેવલિનઃ ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ ઇતિ તથા । ‘હૃદયત્યે’-ત્યાદિ-છદ્મ-

ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ કે ભેદ સે ખી દો પ્રકાર કા હૈ આત્મા કે
જ્ઞાનાદિ ગુણો કો અથવા સ્વરૂપ કો જો ઢક દેતા હૈ ઉસ કા નામ છદ્મ
હૈ અથવા - આત્મા કે કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન જિસ કે દ્વારા
આચ્છાદિત હો જાતે હૈં વહ છદ્મ હૈ, હસ છદ્મ અવસ્થા મેં જો
વર્તમાન રહતા હૈ ઉસકા નામ છદ્મસ્થ હૈ હસ છદ્મસ્થક્ષીણકપાય
વીતરાગી કા જો સંયમ હૈ વહ છદ્મસ્થક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ હૈ
તથા કેવલજ્ઞાનવિશિષ્ટ ક્ષીણ કપાયવાલે વીતરાગી આત્મા કા જો સંયમ
હૈ વહ કેવલિ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ હૈ અનન્તદર્શન ઓર અન-
ન્તજ્ઞાન કા નામ કેવલ હૈ યહ કેવલ જિસકે હોતા હૈ ઉસકા નામ કેવલી
હૈ યહ કેવલી નિયમતઃ ક્ષીણકપાય વાલા હોતા હૈ ક્યોં કિ કેવલી
અવસ્થા ૧૩ વે ગુણસ્થાન મેં હી હોતી હૈ ઓર કપાય કા સદ્ભાવ ૧૦
વે ગુણ તક રહતા હૈ હસલિયે ૧૩વે ગુણસ્થાનવાલા આત્મા ક્ષીણ કપા-
યવાલા કેવલી કહા ગયા હૈ હસ કેવલી કા જો સંયમ હોતા હૈ વહી

બે ભેદ છે-(૧) છદ્મસ્થ ક્ષીણકપાયવીતરાગ સંયમ અને (૨) કેવલી ક્ષીણ
કપાય વીતરાગ સંયમ. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને અથવા સ્વરૂપને જે ઢાંકી
દે છે તેનું નામ છદ્મ છે અથવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન જેના દ્વારા
આચ્છાદિત થઈ જાય છે, તે છદ્મ છે. આ છદ્મ અવસ્થામાં રહેલા જીવને
છદ્મસ્થ કહે છે. આ છદ્મસ્થનો-છદ્મસ્થ ક્ષીણ કપાય વીતરાગનો-જે સંયમ છે
તેને છદ્મસ્થ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ કહે છે કેવળજ્ઞાન સંપન્ન ક્ષીણ
કપાયવાળા વીતરાગી આત્માનો જે સંયમ છે તેને કેવલી ક્ષીણ કપાય વીતરાગ
સંયમ કહે છે અનંત દર્શન અને અનંત જ્ઞાનનું નામ કેવળ છે. આ કેવળ-
જ્ઞાન જેને થાય છે તે જીવને કેવલી કહે છે તે કેવલી નિયમથી જ ક્ષીણ
કપાયવાળા હોય છે, કારણ કે કેવલી અવસ્થા ૧૩ માં ગુણસ્થાને પહોંચેલો
જીવ જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કપાયનો સદ્ભાવ ૧૦ માં ગુણસ્થાન પર્યન્ત જ
રહે છે તેથી ૧૩ મા ગુણસ્થાનવર્તી આત્માને ક્ષીણ કપાયવાળો કહ્યો છે. તે
કેવલીનો જે સંયમ હોય છે તેને જ કેવલી ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમ કહે
છે. “હૃદયત્યે” ઇત્યાદિ—

માયાલોમરૂપા યેન સ ઉપશાન્તકપાયઃ, સ ચાસૌ સયમ ધા વીતરાગસંયમશ્વેતિ
તથા, એકાદશગુણસ્થાનચર્ચીત્યર્થઃ । ક્ષીણાઃ—અમાવમાપદ્યા કપાયા યસ્ય સ ક્ષીણ
કપાયઃ, સ ચાસૌ વીતરાગસંયમશ્ચ તથા ક્ષીણકપાયસ્ય ધા વીતરાગસયમ ઇતિ,
તથા, દ્વાદશગુણસ્થાનચર્ચીત્યર્થઃ । ‘ઉપસતે’ સ્યાદિ—ઉપશાન્તકપાયવીતરાગ
સયમઃ પ્રથમામયમસમયમાભિત્ય ટિપ્પિયઃ । ‘અદ્યે’—સ્યાદિ—અયથા—ચરમાચર
મસમયમાભિત્ય ઉપશાન્તકપાયવીતરાગસંયમસ્ય દ્વૈવિષયં બોધ્યમ્ । અન્યત્ પૂર્વવત્ ।
‘સ્ત્રીજન્મસાયે’—ત્યાતિ—ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો ટિપ્પિયઃ પ્રજ્ઞપ્ત તથા—
છપ્તસ્વક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ, કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસયમશ્વેતિ । તપ્ત—

દેતા હૈ અર્ચાન્ સંક્રમણ ચઘર્ષના અપઘર્ષના આદિ કરણો દ્વારા ઇન્દ્રિયો
ઉદય મેં આને કે અયોગ્ય ઘના દેતા હૈ અથવા પ્રવેશ સે બી ઉન્દ્રિય અવેષ
કર દેતા હૈ એસા વહ જીવ ઉપશાન્ત કપાય કહા ગયા હૈ, સો હન જીવ
કા જો સયમ હૈ વહ ઉપશાન્ત કપાય વીતરાગ સંયમ હૈ તાત્પર્ય યહી હૈ
કિ ગ્યારહ વેં ગુણસ્થાન મેં જો સયમ હોતા હૈ વહી ઉપશાન્ત કપાય
વીતરાગ સંયમ હૈ તથા જિસ જીવ કો કપાય માયા લોમ રૂપ કપાય-
અભાવ કો પ્રાપ્ત હો ચુકી હૈ એસા વહ જીવ ક્ષીણકપાય હૈ હસ ક્ષીણ
કપાય કા જો સંયમ હૈ વહ ક્ષીણકપાય વીતરાગસંયમ હૈ યહ સયમ ૧૭
વેં ગુણસ્થાન મેં હોતા હૈ ઉપશાન્ત કપાય વીતરાગ સયમ પ્રથમ ઓર
અપ્રથમ સમય કી અપેક્ષા સે વો તરહ કા હોતા હૈ અથવા ચરમ સમય
ઓર અચરમ સમય કી અપેક્ષા સે બી વહ દો પ્રકાર કા હૈ । ક્ષીણક
પાય વીતરાગ સયમ છપ્તસ્વ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ ઓર કેવલિક્ષી

એટલે કે સંક્રમણ, ઉદયના, અપઘર્ષના આદિ કારણો દ્વારા તેમને ઉદયમા
ન આવી શકે એવાં બનાવી દે છે અથવા પ્રવેશની અપેક્ષાએ પણ તેમને
અવેષ કરી નાખે છે, એવાં તે જીવને ઉપશાન્ત કપાય કહે છે તેથી તે જીવના
સંયમને ઉપશાન્ત કપાય વીતરાગ સંયમ કહે છે આ જીવનો આગમ્ય છે
છે કે ૧૧ માં ગુણસ્થાનમાં જે સયમ હોય છે, તે સયમને જ ઉપશાન્ત કપાય
વીતરાગ સંયમ કહે છે જે જીવના કપાય—માયા લોમરૂપ કપાય ક્ષીણ ચર્ચ
અથા હોય છે—નાશ ચર્ચ અથા હોય છે એવા જીવને ક્ષીણ કપાય વીતરાગ
સંયમવાળો જીવ કહે છે આ સંયમની પ્રાપ્તિ ૧૨ માં ગુણસ્થાનમાં જીવને
શાય છે ઉપશાન્ત કપાય વીતરાગ સંયમ પ્રથમ અને અપ્રથમ સમયની અપે
ક્ષાએ બે પ્રકારનો હોય છે અથવા ચરમ સમય અને અચરમ સમયની
અપેક્ષાએ પણ તે બે પ્રકારનો હોય છે ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમના પણ

છાદયતિજ્ઞાનાદિગુણાન્ આત્મનઃ સ્વરૂપં વેતિ છદ્મ, યદ્વા છાદ્યતે કેવલજ્ઞાનં કેવલ-
દર્શનં ચાત્મનોઽનેનેતિ છદ્મ, તત્ર તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ, સ ચાસૌ ક્ષીણરૂપાયવીતરા-
ગસંયમશ્ચ, તથા છદ્મસ્થસ્ય ચા ક્ષીણરૂપાયવીતરાગસંયમ ઇતિ । તથા-કેવલં=
અનન્તજ્ઞાનદર્શનમસ્યાસ્તીતિકેવલી, સ ચાસૌ ક્ષીણરૂપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ ।
યદ્વા-કેવલિનઃ ક્ષીણરૂપાયવીતરાગસંયમ ઇતિ તથા । ‘છઝમત્યે’-ત્યાદિ-છદ્મ-

ક્ષીણકષાય વીતરાગ સંયમ કે ભેદ સે મી દો પ્રકાર કા હૈ આત્મા કે
જ્ઞાનાદિ ગુણોં કો અથવા સ્વરૂપ કો જો ઢક દેતા હૈ ઉસ કા નામ છદ્મ
હૈ અથવા - આત્મા કે કેવલજ્ઞાન ઓર કેવલદર્શન જિસ કે દ્વારા
આચ્છાદિત હો જાતે હૈં વહ છદ્મ હૈ, ઇસ છદ્મ અવસ્થા મેં જો
વર્તમાન રહતા હૈં ઉસકા નામ છદ્મસ્થ હૈં ઇસ છદ્મસ્થક્ષીણકષાય
વીતરાગી કા જો સંયમ હૈં વહ છદ્મસ્થક્ષીણકષાય વીતરાગ સંયમ હૈં
તથા કેવલ જ્ઞાનવિશિષ્ટ ક્ષીણ કષાયવાલે વીતરાગી આત્મા કા જો સંયમ
હૈં વહ કેવલિ ક્ષીણકષાય વીતરાગ સંયમ હૈં અનન્તદર્શન ઓર અન-
ન્તજ્ઞાન કા નામ કેવલ હૈં યહ કેવલ જિસકે હોતા હૈં ઉસકા નામ કેવલી
હૈં યહ કેવલી નિયમતઃ ક્ષીણકષાય વાલા હોતા હૈં ક્યોં કિ કેવલી
અવસ્થા ૧૩ વે ગુણસ્થાન મેં હી હોતી હૈં ઓર કષાય કા સદ્ભાવ ૧૦
વેં ગુણ તક રહતા હૈં ઇસલિયે ૧૩વે ગુણસ્થાનવાલા આત્મા ક્ષીણ કષા-
યવાલા કેવલી કહા ગયા હૈં ઇસ કેવલી કા જો સંયમ હોતા હૈં વહી

બે લેહ છે-(૧) છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાયવીતરાગ સંયમ અને (૨) કેવલી ક્ષીણ
કષાય વીતરાગ સંયમ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને અથવા સ્વરૂપને જે ઢાંકી
દે છે તેનું નામ છદ્મ છે અથવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન જેના દ્વારા
આચ્છાદિત થઈ જાય છે, તે છદ્મ છે. આ છદ્મ અવસ્થામાં રહેલા જીવને
છદ્મસ્થ કહે છે. આ છદ્મસ્થનો-છદ્મસ્થ ક્ષીણ કષાય વીતરાગનો-જે સંયમ છે
તેને છદ્મસ્થ ક્ષીણકષાય વીતરાગ સંયમ કહે છે કેવળજ્ઞાન સંપન્ન ક્ષીણ
કષાયવાળા વીતરાગી આત્માને જે સંયમ છે તેને કેવલી ક્ષીણ કષાય વીતરાગ
સંયમ કહે છે. અનંત દર્શન અને અનંત જ્ઞાનનું નામ કેવળ છે. આ કેવળ-
જ્ઞાન જેને થાય છે તે જીવને કેવલી કહે છે તે કેવલી નિયમથી જ ક્ષીણ
કષાયવાળા હોય છે, કારણ કે કેવલી અવસ્થા ૧૩ માં ગુણસ્થાને પહોંચેલા
જીવ જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કષાયનો સદ્ભાવ ૧૦ માં ગુણસ્થાન પર્યન્ત જ
રહે છે. તેથી ૧૩ મા ગુણસ્થાનવર્તી આત્માને ક્ષીણ કષાયવાળો કહ્યો છે. તે
કેવલીનો જે સંયમ હોય છે તેને જ કેવલી ક્ષીણ કષાય વીતરાગ સંયમ કહે
છે “છઝમત્યે” ઇત્યાદિ—

માયાલોભકપા યન સ ઉપશાન્તકપાયઃ, સ વાસૌ તસ્ય ધા ધીતરાગસંયમશ્ચેતિ
 તયા, પકાદશગુણસ્થાનવર્તીત્યર્થઃ । સ્ત્રીણાઃ—અમાવમાપન્ના કપાય યસ્ય સ સ્ત્રી
 કપાયઃ, સ વાસૌ ધીતરાગસંયમશ્ચ તથા સ્ત્રીણકપાયસ્ય ધા ધીતરાગસયમ ઇતિ,
 તથા, દ્વાદશગુણસ્થાનવર્તીત્યર્થઃ । ‘ઉપસંતે’ સ્પાદિ—ઉપશાન્તકપાયધીતરાગ-
 સયમઃ પ્રથમાપ્રથમસમયમાભિત્ય દ્વિવિધઃ । ‘અરુચે’—સ્પાદિ—અચના—અરમાચર
 મસમયમાભિત્ય ઉપશાન્તકપાયધીતરાગસયમસ્ય દ્વિવિધ્ય ચોષ્યમ્ । અન્યત્ પૂર્વવત્ ।
 ‘સ્ત્રીણકપાયે’—સ્પાદિ—સ્ત્રીણકપાયધીતરાગસયમો દ્વિવિધઃ પ્રપ્ત્તા તથા—
 છયસ્થસ્ત્રીણકપાયધીતરાગસંયમઃ, કેચ્ચિસ્ત્રીણકપાયધીતરાગસયમશ્ચેતિ । તત્ર—

દેતા હૈ અર્થાત્ સંક્રમણ ઉદ્વર્તના અપવર્તના આદિ કરણો દ્વારા વર્તે
 ઉદય મેં જાને કે અયોગ્ય બના દેતા હૈ અથવા પ્રદેશ સે ખી ઉર્તે અવેષ
 કર દેતા હૈ એસા વહ જીવ ઉપશાન્ત કપાય કહા ગયા હૈ, સો ફસ જીવ
 કા જો સંયમ હૈ વહ ઉપશાન્ત કપાય ધીતરાગ સંયમ હૈ તાત્પર્ય યહી હૈ
 કિ ગ્યારહ વેં ગુણસ્થાન મેં જો સયમ હોતા હૈ યહી ઉપશાન્ત કપાય
 ધીતરાગ સયમ હૈ તથા જિસ જીવ કો કપાય માયા લોભ રૂપ કપાય-
 અમાવ કો પ્રાપ્ત હો ચુકી હૈ એસા વહ જીવ સ્ત્રીણકપાય હૈ ફમ સ્ત્રી
 કપાય કા જો સંયમ હૈ વહ સ્ત્રીણકપાય ધીતરાગસંયમ હૈ વહ સયમ ૧૨
 વેં ગુણસ્થાન મેં હોતા હૈ ઉપશાન્ત કપાય ધીતરાગ સયમ પ્રથમ ઓર
 અપ્રથમ સમય કી અપેક્ષા સે દો તરફ કા હોતા હૈ અથવા અરમ સમય
 ઓર અચરમ સમય કી અપેક્ષા સે ખી વહ દો પ્રકાર કા હૈ । સ્ત્રીણક
 પાય ધીતરાગ સયમ છયસ્થ સ્ત્રીણકપાય ધીતરાગ સંયમ ઓર કેચ્ચિ

જેટલે કે સંક્રમણ, ઉદવર્તના, અપવર્તના આદિ કારણો દ્વારા તેમને ઉદયમાં
 ન જાવી શકે એવાં બનાવી દે છે અથવા પ્રદેશની અપેક્ષાએ પણ તેમને
 અવેષ કરી નાખે છે, એવાં તે જીવને ઉપશાન્ત કપાય કહે છે તેથી તે જીવના
 સંયમને ઉપશાન્ત કપાય ધીતરાગ સયમ કહે છે આ કથનનો બાબત એ
 છે કે ૧૧ માં ગુણસ્થાનમાં જે સયમ હોય છે તે સંયમને જ ઉપશાન્ત કપાય
 ધીતરાગ સયમ કહે છે જે જીવના કપાય—માયા લોભરૂપ કપાય દ્વીવ ચર્ષ
 અથા હોય છે—નાદ ચર્ષ અથા હોય છે, એવા જીવને દ્વીવ કપાય ધીતરાગ
 સંયમવાળો જીવ કહે છે આ સંયમની પ્રાપ્તિ ૧૨ માં ગુણસ્થાનવર્તી જીવને
 થાય છે ઉપશાન્ત કપાય ધીતરાગ સંયમ પ્રથમ અને અપ્રથમ સમયની અપે
 ક્ષાએ બે પ્રકારનો હોય છે અથવા અરમ સમય અને અચરમ સમયની
 અપેક્ષાએ પણ તે બે પ્રકારનો હોય છે ક્ષીવ કપાય ધીતરાગ સંયમના પણ

છાદયતિજ્ઞાનાદિગુણાન્ આત્મનઃ સ્વરૂપં વેતિ છદ્મ, યદ્વા છાદ્યતે કેવલજ્ઞાન કેવલ-
દર્શનં ચાત્મનોઽનેનેતિ છદ્મ, તત્ર તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ, સ ચાસૌ ક્ષીણકપાયવીતરા-
ગસંયમશ્ચ, તથા છદ્મસ્થસ્ય વા ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ ઇતિ । તથા-કેવલં=
અનન્તજ્ઞાનદર્શનમસ્યાસ્તીતિકેવલી, સ ચાસૌ ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ ।
યદ્વા-કેવલિનઃ ક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમ ઇતિ તથા । ‘છઠમત્યે’-ત્યાદિ-છદ્મ-

ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ કે ભેદ સે મી દો પ્રકાર કા હૈ આત્મા કે
જ્ઞાનાદિ ગુણો કો અથવા સ્વરૂપ કો જો ઢક દેતા હૈ ઉસ કા નામ છદ્મ
હૈ અથવા - આત્મા કે કેવલજ્ઞાન ઔર કેવલદર્શન જિસ કે દ્વારા
આચ્છાદિત હો જાતે હૈં વહ છદ્મ હૈ, હસ છદ્મ અવસ્થા મૈં જો
વર્તમાન રહતા હૈ ઉસકા નામ છદ્મસ્થ હૈ હસ છદ્મસ્થક્ષીણકપાય
વીતરાગી કા જો સંયમ હૈ વહ છદ્મસ્થક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ હૈ
તથા કેવલ જ્ઞાનવિશિષ્ટ ક્ષીણ કપાયવાલે વીતરાગી આત્મા કા જો સંયમ
હૈ વહ કેવલિ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ હૈ અનન્તદર્શન ઔર અન-
ન્તજ્ઞાન કા નામ કેવલ હૈ યહ કેવલ જિસકે હોતા હૈ ઉસકા નામ કેવલી
હૈ યહ કેવલી નિયમતઃ ક્ષીણકપાય વાલા હોતા હૈ ક્યોં કિ કેવલી
અવસ્થા ૧૩ વે ગુણસ્થાન મૈં હી હોતી હૈ ઔર કપાય કા સદ્ભાવ ૧૦
વે ગુણ તક રહતા હૈ હસલિયે ૧૩વે ગુણસ્થાનવાલા આત્મા ક્ષીણ કપા-
યવાલા કેવલી કહા ગયા હૈ હસ કેવલી કા જો સંયમ હોતા હૈ વહી

મે ભેદ છે-(૧) છદ્મસ્થ ક્ષીણકપાયવીતરાગ સંયમ અને (૨) કેવલી ક્ષીણ
કપાય વીતરાગ સંયમ. આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોને અથવા સ્વરૂપને જે ઢાંકી
દે છે તેનું નામ છદ્મ છે અથવા કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન જેના દ્વારા
આચ્છાદિત થઈ જાય છે, તે છદ્મ છે. આ છદ્મ અવસ્થામાં રહેલા જીવને
છદ્મસ્થ કહે છે. આ છદ્મસ્થનો-છદ્મસ્થ ક્ષીણ કપાય વીતરાગનો-જે સંયમ છે
તેને છદ્મસ્થ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ કહે છે કેવળજ્ઞાન સંપન્ન ક્ષીણ
કપાયવાળા વીતરાગી આત્માને જે સંયમ છે તેને કેવલી ક્ષીણ કપાય વીતરાગ
સંયમ કહે છે અનંત દર્શન અને અનંત જ્ઞાનનું નામ કેવળ છે. આ કેવળ-
જ્ઞાન જેને થાય છે તે જીવને કેવલી કહે છે તે કેવલી નિયમથી જ ક્ષીણ
કપાયવાળા હોય છે, કારણ કે કેવલી અવસ્થા ૧૩ માં ગુણસ્થાને પહોંચેલા
જીવ જ પ્રાપ્ત કરે છે, અને કપાયનો સદ્ભાવ ૧૦ માં ગુણસ્થાન પર્યન્ત જ
રહે છે તેથી ૧૩ માં ગુણસ્થાનવર્તી આત્માને ક્ષીણ કપાયવાળો કહ્યો છે. તે
કેવલીનો જે સંયમ હોય છે તેને જ કેવલી ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમ કહે
છે. “છઠમત્યે” ઇત્યાદિ—

मापालोमरूपा येन स उपशान्तकृपायः, स चासौ तस्य वा वीतरागसंयमश्चेति
 तथा, एकादशगुणस्थानवर्तीत्यर्थः । क्षीणाः=अभावमापन्ना कृपाया यस्य स क्षीण
 कृपायः, स चासौ वीतरागसंयमश्चेति तथा क्षीणकृपायस्य वा वीतरागसंयम इति,
 तथा, द्वादशगुणस्थानवर्तीत्यर्थः । 'उत्सते' त्यादि-उपशान्तकृपायवीतराग
 संयमः प्रथमाप्रथमसमयमाश्रित्य द्विविधः । 'अहवे'-त्यादि-प्रथवा-परमावर
 मसमयमाश्रित्य उपशान्तकृपायवीतरागसंयमस्य द्वैविध्य बोध्यम् । अन्यत् पूर्ववत् ।
 'क्षीणकृपाये'-त्यादि-क्षीणकृपायवीतरागसंयमो द्विविधः प्रकृतः तद्यथा-
 छद्मस्थक्षीणकृपायवीतरागसंयमः, केवलिक्षीणकृपायवीतरागसंयमश्चेति । तत्र-

देता है अर्थात् संक्रमण अवर्तना अपवर्तना आदि करणों द्वारा उन्हें
 उदय में आने के अयोग्य बना देता है अथवा प्रवेश से भी उन्हें अवेध
 कर देता है ऐसा वह जीव उपशान्त कृपाय कहा गया है, सो इस जीव
 का जो संयम है वह उपशान्त कृपाय वीतराग संयम है तात्पर्य यही है
 कि ग्यारहवें गुणस्थान में जो संयम होता है यही उपशान्त कृपाय
 वीतराग संयम है तथा जिस जीव को कृपाय माया लोभ रूप कृपाय-
 अभाव को प्राप्त हो चुकी है ऐसा वह जीव क्षीणकृपाय है इस क्षीण
 कृपाय का जो संयम है वह क्षीणकृपाय वीतरागसंयम है यह संयम १२
 वें गुणस्थान में होता है उपशान्त कृपाय वीतराग संयम प्रथम और
 अप्रथम समय की अपेक्षा से दो तरह का होता है अथवा चरम समय
 और अचरम समय की अपेक्षा से भी वह दो प्रकार का है । क्षीणक
 पाय वीतराग संयम छद्मस्थ क्षीणकृपाय वीतराग संयम और केवलि

जेटवे के संक्रमण, अवर्तना, अपवर्तना आदि कारणों द्वारा तेमने उदयमां
 न आनी शके जेवां बनायी है छे अथवा प्रवेशनी अपेक्षाजे पण तेमने
 अवेध करी नाजे छे जेवां ते एवने उपशान्त कृपाय कहे छे तेथी ते एवना
 संयमने उपशान्त कृपाय वीतराग संयम कहे छे आ कथनने आवाग जे
 छे के ११ मां गुणस्थानमां जे संयम होय छे ते संयमने छे उपशान्त कृपाय
 वीतराग संयम कहे छे जे एवना कृपाय-माया लोभरूप कृपाय क्षीण यथ
 गथा होय छे-नाष्ट यथ गथा होय छे जेवां एवने क्षीण कृपाय वीतराग
 संयमवाले एव कहे छे आ संयमनी प्राप्ति १२ मां गुणस्थानवर्ती एवने
 याव छे उपशान्त कृपाय वीतराग संयम प्रथम अने अप्रथम समयनी अपे
 क्षा जे जे प्रारणे होय छे अथवा चरम समय अने अचरम समयनी अपे
 क्षाजे पण ते जे प्रारणे होय छे क्षीण कृपाय वीतराग संयमना पण

વીતરાગસંયમોઽપિ પ્રથમાપ્રથમસમયમાશ્રિત્ય સૂત્રં પઠનીયમ્ । ‘અહવે’ ત્યાદિ-
અથવા-પ્રકારાન્તરેણાપ્યયં ચરમસમયાચરમસમયમાશ્રિત્ય સૂત્રં વાચ્યમ્ । ઉક્તશ્ચ-
બ્રસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ, સંપતિ કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ પ્રોચ્યતે-
‘કેવલિ’ ઇત્યાદિ-કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ-સયોગિકેવલિક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમઃ, અયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ । તત્ર સદ્
યોગેન વ્યાપારેણ વર્તેન્ત્ર ઇતિ સયોગાઃ=મનોવાક્યાયાઃ, તે વિદ્યન્તે યસ્યેતિ સયોગી
સ ચાસૌ, તસ્ય વા કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ તથોક્તઃ । ન સન્તિ
યોગા યસ્યેતિ અયોગી, સ ચાસૌ તસ્ય વા કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ
તથોક્તઃ । ‘સજોગી’-ત્યાદિ-સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ પ્રથમસમ-

સંયમ મ્હી પ્રથમ અપ્રથમ સમય કી અપેક્ષા લેકર અથવા ચરમ
સમય અચરમ સમય કી અપેક્ષા લેકર કે દો પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ ઇસી તરહસે બુદ્ધબોધિત છદ્મસ્થક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ મ્હી
પ્રથમ અપ્રથમ સમય કી અપેક્ષા લેકર અથવા ચરમસમય અચરમ
સમયકી અપેક્ષા લેકર દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ--

કેવલિ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ મ્હી દો પ્રકારકા કહા ગયા
હૈ-ઇનમ્હે જો ૧૩ વે ગુણસ્થાનવર્તી આત્મા કા સંયમ હૈ વહ સયોગિ
કેવલિ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ હૈ સયોગી ઇસે ઇસલિયે કહા ગયા
હૈ કિ યહાં યોગોં કા સદ્ભાવ રહતા હૈ તથા ૧૪ વે ગુણસ્થાનવર્તી
આત્મા કા જો સંયમ હૈ વહ અયોગી કેવલિ ક્ષીણકપાયવીતરાગ સંયમ
હૈ અયોગી ઇસે ઇસલિયે કહા હૈ કિ યહાં મન, વચન, કાયરૂપ યોગ

બુદ્ધબોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણ કપાય વીતરાગના પશુ પ્રથમ સમય અને અપ્રથમ
સમયની અપેક્ષાએ બે ભેદ કહ્યા છે અથવા ચરમ સમય અને અચરમ સમ-
યની અપેક્ષાએ પશુ બે ભેદ કહ્યા છે

કેવલી ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમના પશુ બે પ્રકાર કહ્યા છે-તેમાં જે
૧૩ માં ગુણસ્થાનવર્તી આત્માનો સંયમ છે તેને સયોગિ કેવલિ ક્ષીણ કપાય
વીતરાગ સંયમ કહે છે તેને સયોગી કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્યાં યોગોનો
સદ્ભાવ રહે છે પરન્તુ ૧૪ માં ગુણસ્થાનવર્તી આત્માનો જે સંયમ છે તેને
અયોગી કેવલિ ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમ કહે છે. તેને અયોગી કહે-
વાનું કારણ એ છે કે ત્યાં મન, વચન અને કાયરૂપ યોગોનો અભાવ
રહે છે. સયોગી કેવલિ

સ્વક્ષીણકપાયવીતરાગસયમો દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞસ્તથયા-સ્વયમુદ્ધૃષ્ટસ્વક્ષીણકપાય
વીતરાગસયમઃ, બુદ્ધબોધિતૃષ્ટસ્વક્ષીણકપાયવીતરાગસયમશ્વેતિ । તપ્ત સ્વયમ્=
આત્મનેષ બુદ્ધ=તસ્મિન્ પ્રાત્વાન-इति स्वयं बुद्धः-स चासी, तस्य वा छद्मस्वक्ષीण
कपायवीतरागसयमश्વેति, तयोक्त । बुद्धेन=आचार्यादिनाबोधितः=बोध प्राप्त
बुद्धबोधित, स चासी, तस्य वा छद्मस्वक्ષીण कपायवीतरागसयमश्वેति तयोक्त ।
'स्वयંબુદ્ધે' इत्यादि-स्वयम्बुद्धछद्मस्वक्ષीणकपायवीतरागसयम प्रथमप्रथमसमय
माभित्य बोध्य । 'अश्वे' इत्यादि-अथवा=प्रकारान्तरेण चरमसमयाचरमसमय
माभित्य च सूत्रं वाक्यम् । 'बुद्ध बोधिय' इत्यादि-बुद्धबोधितछद्मस्वक्ષीणकपाय-

કેવલી ક્ષીણકપાય વીતરાગ સયમ હૈ " છત્તમસ્યે " इत्यादि - छद्मस्य
क्षीणकपाय वीतराग सयम-छद्मस्य क्षीणकपायबाले वीतराग का संयम
भी दो प्रकार का होता है, एक स्वयंबुद्ध छद्मस्य क्षीणकपाय वीतराग
संयम और दूसरा बुद्धबोधित छद्मस्य क्षीण कपाय सयम इनमें जो
अपने आप ही तत्त्वों को जान कर १२ वे गुणस्थानवाला वीतराग बना
है ऐसे जीव का जो सयम है वह स्वयं बुद्ध छद्मस्य क्षीणकपाय वीत
राग सयम है तथा जो आचार्य आदि के द्वारा बोध को प्राप्त करके १२
वे गुणस्थानवाला वीतराग बना है उसका जो संयम है वह बुद्धबोधित
छद्मस्य क्षीणकपाय वीतराग सयम है " स्वयंबुद्ध " इत्यादि । स्वयंबुद्ध
छद्मस्य क्षीणकपाय वीतराग सयम प्रथम अप्रथम समय की अपेक्षा
छेकर अथवा चरम समय अचरम समयकी अपेक्षा छेकर के दो प्रकार
का कहा गया है इसी तरह से बुद्धबोधित छद्मस्य क्षीणकपाय वीतराग

छद्मस्य ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સયમ-છત્તમસ્ય ક્ષીણ કપાયવાલા વીતરાગને
સયમ-પણ ને પ્રકારનો કહ્યો છે-(૧) સ્વયંબુદ્ધ છત્તમસ્ય ક્ષીણ કપાય વીતરાગ
સયમ અને (૨) બુદ્ધ બોધિત છત્તમસ્ય ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સયમ.

પોતાની જાતે જ તત્ત્વોને જાણીને ૧૨ માં શુભસ્થાનવર્તી વીતરાગ બનેલા
જીવનો જે સયમ છે તેને સ્વયંબુદ્ધ છત્તમસ્ય ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સયમ કહે
છે તથા આચાર્ય આદિના ઉપદેશ દ્વારા બોધ પ્રાપ્ત કરીને જે જીવ ૧૨ માં
શુભસ્થાનવર્તી વીતરાગ બનેલો છે, તેનો જે સયમ છે તેને બુદ્ધબોધિત છત્તમસ્ય
ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સયમ કહે છે

'સ્વયંબુદ્ધ' इत्यादि. स्वयंबुद्ध छद्मस्य क्क्षीण कपाय वीतराग संयमना
प्रथम અને अप्रथम समयની अपेक्षाએ ને લોક કહ્યા છે અથવા અરમ સમય
નો અપ્રથમ સમયની અપેક્ષાએ નો લોક કહ્યા છે એજ પ્રમાણે

વીતરાગસંયમોઽપિ પ્રથમાપ્રથમસમયમાશ્રિત્ય સૂત્રં પઠનીયમ્ । ‘અહવે’ ત્યાદિ-
અથવા-પ્રકારાન્તરેણાપ્યયં ચરમસમયાચરમસમયમાશ્રિત્ય સૂત્રં વાચ્યમ્ । ઉક્તશ્ચ-
ઙ્ગસ્થક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ, સંપ્રતિ કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ પ્રોચ્યતે-
‘કેવલિ’ ઇત્યાદિ-કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમો દ્વિવિધઃ-સયોગિકેવલિક્ષીણ-
કપાયવીતરાગસંયમઃ, અયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ । તત્ર સદ્
યોગેન વ્યાપારેણ વર્તન્તે ઇતિ સયોગાઃ=મનોવાક્યાઃ, તે વિધન્તે યસ્યેતિ સયોગી
સ ચાસૌ, તસ્ય વા કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ તથોક્તઃ । ન સન્તિ
યોગા યરયેતિ અયોગી, સ ચાસૌ તસ્ય વા કેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમશ્ચેતિ
તથોક્તઃ । ‘સજોગી’-ત્યાદિ-સયોગિકેવલિક્ષીણકપાયવીતરાગસંયમઃ પ્રથમસમ-

સંયમ મ્હી પ્રથમ અપ્રથમ સમય કી અપેક્ષા લેકર અથવા ચરમ
સમય અચરમ સમય કી અપેક્ષા લેકર કે દો પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ હસી તરહસે બુદ્ધબોધિત છદ્મસ્થક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ મ્હી
પ્રથમ અપ્રથમ સમય કી અપેક્ષા લેકર અથવા ચરમસમય અચરમ
સમયકી અપેક્ષા લેકર દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ--

કેવલિ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ મ્હી દો પ્રકારકા કહા ગયા
હૈ-હનમેં જો ૧૩ વે ગુણસ્થાનવર્તી આત્મા કા સંયમ હૈ વહ સયોગિ
કેવલિ ક્ષીણકપાય વીતરાગ સંયમ હૈ સયોગી હસે હસલિયે કહા ગયા
હૈ કિ યહાં યોગોં કા સદ્ભાવ રહતા હૈ તથા ૧૪ વે ગુણસ્થાનવર્તી
આત્મા કા જો સંયમ હૈ વહ અયોગી કેવલિ ક્ષીણકપાયવીતરાગ સંયમ
હૈ અયોગી હસે હસલિયે કહા હૈ કિ યહાં મન, વચન, કાયરૂપ યોગ

બુદ્ધબોધિત છદ્મસ્થ ક્ષીણ કપાય વીતરાગના પશુ પ્રથમ સમય અને અપ્રથમ
સમયની અપેક્ષાએ બે ભેદ કહ્યા છે અથવા ચરમ સમય અને અચરમ સમ-
યની અપેક્ષાએ પશુ બે ભેદ કહ્યા છે.

કેવલી ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમના પશુ બે પ્રકાર કહ્યા છે-તેમાં બે
૧૩ મા ગુણસ્થાનવર્તી આત્માનો સંયમ છે તેને સયોગિ કેવલિ ક્ષીણ કપાય
વીતરાગ સંયમ કહે છે તેને સયોગી કહેવાનું કારણ એ છે કે ત્યાં યોગીનો
સદ્ભાવ રહે છે પરંતુ ૧૪ મા ગુણસ્થાનવર્તી આત્માનો બે સંયમ છે તેને
અયોગી કેવલિ ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમ કહે છે. તેને અયોગી કહે-
વાનું કારણ એ છે કે ત્યાં મન, વચન અને કાયરૂપ યોગીનો અભાવ
રહે છે. સયોગી કેવલિ ક્ષીણ કપાય વીતરાગ સંયમ પ્રથમ સમય અને અપ્ર-

યામયમસમયમાભિત્ય, સૂત્ર ધોષ્યમ્ । ‘અથે’ ત્યાદિ-અથવા-પ્રકારાન્તરેણ ચર
મસમયાચરમસમયમાભિત્યાપિ સૂત્રં ધાન્યમ્ । ‘અજોગી’-સ્પાદિ-૯૪મ્-અયોગિ
કેવલિક્ષીણરૂપાયવીતરાગસંયમોઽપિ પ્રથમાપ્રયમસમયમાભિત્ય, અથથેતિ પ્રકારા-
ન્તરેણ ચરમાચરમસમયમાભિત્ય ચ સૂત્રદ્વય ધોષ્યમ્ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

સંયમો ઘર્ણિત । સ ચ બીજાગીચવિષય ઇતિ વૃષ્ટિવ્યાદિજીવસ્વરૂપ ધર્મયતિ-

મૂલમ્—દુવિહા પુઢવિકાઢ્યા પન્નત્તા, ત જહા — સુદ્ધમા
ચેવ, ઘાયરાચેવ ૧ । એવ જાવ દુવિહા ઘણસ્સઢકાઢ્યા પન્નત્તા, ત
જહા—સુદ્ધમાચેવ ધાયરાચેવ ૫ । દુવિહા પુઢવિકાઢ્યા પન્નત્તા,
ત જહા—પજ્જત્તગા ચેવ અપજ્જત્તગા ચેવ ૬ । એવ જાવ ઘણ
સ્સઢકાઢ્યા ૧૦ । દુવિહા પુઢવિકાઢ્યા પન્નત્તા, ત જહા—
પરિણયા ચેવ અપરિણયા ચેવ ૧૧ । એવ જાવ ઘણસ્સઢકાઢ્યા
૧૫ । દુવિહા દઠ્ઠા પણ્ણત્તા, ત જહા—પરિણયા ચેવ, અપ
રિણયા ચેવ ૧૬ । દુવિહા પુઢવિકાઢ્યા પણ્ણત્તા, ત જહા—
ગઢ્ઠસમાવન્નગા ચેવ, અગઢ્ઠસમાવન્નગા ચેવ ૧૭ । એવ જાવ
ઘણસ્સઢકાઢ્યા ૨૧ । દુવિહા દઠ્ઠા પણ્ણત્તા, ત જહા—
ગઢ્ઠસમાવન્નગા ચેવ, અગઢ્ઠસમાવન્નગા ચેવ ૨૨ । દુવિહા

નહીં રહતા હૈ સયોગિ કેવલિ ક્ષીણરૂપાય વીતરાગ સંયમ પ્રથમ સમય
ઔર અપ્રથમ સમય કી પ્રતિપત્તિ કી અપેક્ષા લેકર તથા ચરમ સમય
ઔર અચરમ સમયકી અપેક્ષા લે કર દો પ્રકાર કા કહા હૈ હસી પ્રકાર
સે અયોગિ કેવલિ ક્ષીણરૂપાય વીતરાગ સંયમ બી પ્રથમ સમય ઔર
અપ્રથમ સમયકી પ્રતિપત્તિ કી અપેક્ષા લેકર કે તથા ચરમ સમય ઔર
અચરમ સમય કી અપેક્ષા લે કરકે દો પ્રકારકા કહા,ગયા હૈ । સૂ૦ ૧૬ ॥

૯૪મ સમયની પ્રતિપત્તિની અપેક્ષાએ તથા ચરમ સમય અને અચરમ સમયની
પ્રતિપત્તિની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનો કહ્યો છે એજ પ્રમાણે અયોગી કેવલિ
ક્ષીણ રૂપાય વીતરાગ સંયમ પણ પ્રથમ સમય અને અપ્રથમ સમયની પ્રતિ
પત્તિની અપેક્ષાએ તથા ચરમ સમય અને અચરમ સમયની અપેક્ષાએ
બે પ્રકારનો કહ્યો છે ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

પુઢવિક્કાહ્યા પળ્ળત્તા, તં જહા—અણંતરોગાઢા ચેવ, પરંપરો-
ગાઢા ચેવ ૨૩, જાવ દઢ્વા ૨૮ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—સૂક્ષ્માશ્ચૈવ વાદરાશ્ચૈવ ૧ ।
એવં યાવદ્ દ્વિવિધાઃ વનસ્પતિકાયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—સૂક્ષ્માશ્ચૈવ વાદરાશ્ચૈવ ૫ ।
દ્વિવિધાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—પર્યાપ્તકાશ્ચૈવ, અપર્યાપ્તકાશ્ચૈવ ૬ ।
એવં યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકાઃ ૧૦ । દ્વિવિધાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—
પરિણતાશ્ચૈવ, અપરિણતાશ્ચૈવ ૧૧ । એવં યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકાઃ ૧૫ । દ્વિવિ-
ધાનિ દ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથથા—પરિણતાનિ ચૈવ અપરિણતાનિ ચૈવ ૧૬ । દ્વિવિધાઃ
પૃથિવીકાયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—ગતિસમાપન્નકાશ્ચૈવ, અગતિસમાપન્નકાશ્ચૈવ ૧૭ ।
એવં યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકાઃ ૨૧ । દ્વિવિધાનિ દ્રવ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ, તથથા—
ગતિસમાપન્નકાનિ ચૈવ, અગતિસમાપન્નકાનિ ચૈવ ૨૨ । દ્વિવિધાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—અનન્તરાવગાઢાશ્ચૈવ, પરમ્પરાવગાઢાશ્ચૈવ ૨૩ । યાવદ્
દ્રવ્યાણિ ૨૮ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

ટીકા—‘દુવિહા પુઢવિક્કાહ્યા’ ઇત્યાદિ ।

પૃથિવ્યેવ કાયઃ=શરીરં યેષાં તે પૃથિવીકાયિકાઃ, તે દ્વિવિધાઃ=દ્વિપ્રકારાઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ સૂક્ષ્માઃ સર્વલોકવ્યાપિનઃ । વાદરનામકર્મો-
દયાઢ વાદરાઃ, યે લોકૈરુદેશે પૃથિવીપર્વતાદિષ્વેવ વર્તન્તે ૧ । એવં=પૃથિવીકાય
સૂત્રવત્ શેષાણિ અપ્તેજોવાયુસૂત્રાણિ વાચ્યાનિ યાવત્ વનસ્પતિકાયસૂત્રમ્—વનસ્પ-

સંયમ કા વર્ણન કરકે અવ સૂત્રકાર પૃથિવ્યાદિ જીવ સ્વરૂપ કા
વર્ણન કરતે હૈં કયોં કિ જીવ ઓર અજીવ કે વિષય મેં હી સંયમ હોતા હૈ
“દુવિહા પુઢવી કાહ્યા પળ્ળત્તા” ઇત્યાદિ ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—પૃથિવીકાયિક જીવ દો પ્રકારકે કહે ગયે હૈં એકતૈજસ્કાયિક
સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક ઓર દૂસરે વાદર પૃથિવીકાયિક હસી પ્રકાર સે અપ્-
કાયિક વાયુકાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિક મી સૂક્ષ્મ ઓર વાદર કે ભેદ

સયમનું વર્ણન પૂરું થયું, હવે સૂત્રકાર પૃથ્વીકાય આદિ જીવોના સ્વરૂ-
પનું વર્ણન કરે છે, કારણ કે જીવ અને અજીવના વિષયમાં જ સંયમ થાય છે.

“દુવિહા પુઢવીકાહ્યા પળ્ળત્તા” ઇત્યાદિ ॥ ૧૭ ॥

ટીકાર્થ—પૃથ્વીકાયિક જીવ બે પ્રકારના કહ્યાં છે—(૧) તૈજસ્કાયિક સૂક્ષ્મ પૃથ્વી-
કાયિક અને (૨) બાહર પૃથ્વીકાયિક એજ પ્રમાણે અપુષ્પકાયિક, વાયુકાયિક અને
વનસ્પતિકાયિક જીવો પણ સૂક્ષ્મ અને બાહરના લેહથી બળે પ્રકારનાં કહ્યા

તિકાયાિકા દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ-સૂક્ષ્મા વાદરાશ્વેતિ ૬ । 'દુષિશ' ઇત્યાદિ-પર્યા
પ્તકાપર્યાપ્તક્રમાભિત્ય પૃથિવીકાયિકાદિ વનસ્પતિકાયપર્યન્ત સૂત્રપચ્ચક વ્યાસ્યે
યમ્ । તમ પર્યાપ્તિનામકર્મોદયાત્ પર્યાપ્તકાઃ, તદ્વિપરીતા અપયાપ્તકા ।
પર્યાપ્તિ = આહારાદિપુદ્ગલગ્રહણપરિણમનદંતુરાત્મન સ્તિક્તિષિષેષ' । સા-આહાર
શરીરેન્દ્રિયાઽઽનપાપ્તમાપામન -પર્યાપ્તિમંદાત્ પદ્મત્રિષા । પૃથિવ્યાદિવનસ્પતિપર્ય
ન્તાનાં પચ્ચાનામપિ સ્થાવરાણા માપામનોર્વર્નિતાશ્ચતસ્ર પર્યાપ્તયો ભવન્તિ ।

સે દો દો પ્રકાર ફ કહે ગયે હેં પૃથિવી હી જિન જીવોં કા શરીર હોતા
હેં યે પૃથિવી કાયિક જીવ હેં इन पृथिवीकायिक जीवों में जिनके सूक्ष्म
नामकर्म का उदय होता है ये सूक्ष्म पृथिवीकायिक जीव हें ये सूक्ष्म
पृथिवीकायिक जीव सर्वलोक में व्यापक हैं वादर नाम कर्म के उदय
वशावर्ती जो जीव हें ये वादर पृथिवीकायिक जीव हें ये लोक के एकदेश
पृथिवी पर्यंत आदिकों में ही रहते हैं । इसी तरह से अष्कायिक-अप्
ही जिनका शरीर होता है ऐसे जीव भी तेज ही जिनका शरीर होता
है ऐसे तैजस्कयिक जीव भी वायु ही जिनका शरीर होता है ऐसे वायु
कायिक जीव भी और वनस्पति ही जिनका शरीर होता है ऐसे वन
स्पतिकायिक जीव भी होते हैं इसलिये इनके भी सूत्र इसी प्रकार से
कह लेना चाहिये यही वाग "वनस्पतिकायिका द्विविधाः प्रज्ञताः सूक्ष्मा
वादराश्च" इस सूत्रांश द्वारा प्रकट की गई है इस प्रकार से इन एके
त्रिय जीवों में द्विविधता प्रकट करके अब अन्य प्रकार से भी इनमें

૭ પૃથ્વી જ એ જીવનું શરીર હોય છે તે જીવોને પૃથ્વીકાયિક કહે છે તે
પૃથ્વીકાયિકોમાં જેમને સૂક્ષ્મ નામકર્મનો ઉદય હોય છે તે જીવો સૂક્ષ્મ પૃથ્વી
કાયિક હોય છે તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો સર્વ લોકમાં વ્યાપક છે એ
પૃથ્વીકાયિકોમાં વાદર નામકર્મનો ઉદય હોય છે તે પૃથ્વીકાયિકોને વાદર
પૃથ્વીકાયિક જીવો કહે છે તેઓ લોકના જોકે દેશ-પૃથ્વી, પર્યંત આદિકોમાં રહે છે.

અપ્ (પાણી) જ જેમનું શરીર છે, જોવાં જીવોને અપ્કાયિક કહે છે
તેજ જ જેમનું શરીર છે, જોવાં જીવોને તેજસ્કાયિક કહે છે વાયુ જ જેમનું
શરીર છે, જોવાં જીવોને વાયુકાયિક કહે છે અને વનસ્પતિ જ જેમનું શરીર
છે જોવાં જીવોને વનસ્પતિકાયિક કહે છે પૃથ્વીકાયિકની જેમ અપ્કાયિક,
તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં પણ સૂક્ષ્મ અને વાદરના
લેક્ષી દ્વિવિધતા બાબતી. જોજ વાત સૂત્રશરે વનસ્પતિકાયિકા દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા
સૂક્ષ્મા વાદરાશ્ચ " આ સૂત્રાંશ દ્વારા પ્રકટ કરી છે

વિકલેન્દ્રિયાણામસન્નિપન્નેન્દ્રિયાણાં ચ મનોવર્જિતા પશ્ચ પર્યાપ્તયો ભવન્તિ ।
સન્નિપન્નેન્દ્રિયાણાં ચ પટ્ટપિ પર્યાપ્તયો જાયન્તે ।

ઉક્તં ચ—“ આહાર ૧ સરીરિ ૨ દિયપજ્જતી ૩ આણાપાણ ૪ માસ ૫ મણે ૬ ।

ચત્તારિ પંચલ્લપ્પિય, ઇર્મિદિય-વિગલ-સન્નીળં ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ”

છાયા—આહાર ૧ શરીરે ૨ ન્દ્રિયપર્યાપ્તિઃ ૩ આનપ્રાણ ૪ ભાષા ૫ મનાસિ ૬ ।

ચતસ્રઃ પશ્ચ પટ્ટપિ ચ, એકેન્દ્રિય-વિકલ-સન્નિપનામ્ ॥ ઇતિ ।

સર્વા અપિ પર્યાપ્તયઃ અન્તર્મુહર્ત્તેન નિર્વર્ત્યન્તે, તન્નાહારપર્યાપ્તિકાલ એક એવ

દ્વિવિધતા પ્રકટ કરને કે નિમિત્તા સૂત્રકાર કહતે હૈં—પૃથિવીકાયિક સે લેકર વનસ્પતિ કાયિક તક કે જીવ પર્યાસિ ઓર અપર્યાસક કે ભેદ સે મી દો દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—જિન જીવોં કો પર્યાસિ નામકર્મ કા ઉદય હોતા હૈ વે પર્યાસક ઓર જિનકો પર્યાસિ નામકર્મ કા ઉદય નહીં હોતા હૈ વે અપર્યાસક હૈ આહારાદિ પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરને કી ઓર ઉન્હેં પરિણમાને કી હેતુભૂત જો આત્મા કી શક્તિ હોતી હૈ ઉસકા નામ પર્યાસિ હૈ યહ પર્યાસિ આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, આનપ્રાણ, ભાષા ઓર મન હનકે ભેદ સે ૬ પ્રકાર કી હૈ પૃથિવી કાયિક સે લેકર વનસ્પતિકાયિક તક કે પાંચ સ્થાવર જીવોં કે ૪ પર્યાસિયાં હોતી હૈ ભાષા પર્યાસિ ઓર મનઃ પર્યાસિ કે વિના પાંચ પર્યાસિયાં હોતી હૈ સંજી પશ્ચેન્દ્રિય જીવોં કે ૬ પર્યાસિયાં હોતી હૈ—ઉક્તં ચ—“ આહાર સરીરિદિય ” ઇત્યાદિ ।

હવે સૂત્રકાર પૃથ્વીકાયિકથી લઇને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના જીવોમાં બીજી રીતે પણ દ્વિવિધતાનું કથન કરે છે—

પૃથ્વીકાયિકથી લઇને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના જીવો પર્યાસિક અને અપર્યાસિકના ભેદથી પણ બન્ને પ્રકારનાં કણાં છે જે જીવોમાં પર્યાસિ નામ કર્મનો ઉદય હોય છે તેમને પર્યાસિક અને જેમને પર્યાસિ નામકર્મનો ઉદય હોતો નથી તેમને અપર્યાસિક કહે છે આહારાદિ પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાની અને તેમને પરિણમાવવાના હેતુભૂત આત્માની જે શક્તિ હોય છે, તેનું નામ પર્યાસિ છે તે પર્યાસિ આહાર, શરીર, ઇન્દ્રિય, આનપ્રાણ, ભાષા અને મનના ભેદથી છ પ્રકારની હોય છે પૃથ્વીકાયિકથી લઇને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના પાંચ સ્થાવર જીવોમાં ચાર પર્યાસિયોના સદ્ભાવ હોય છે ભાષા પર્યાસિ અને મન પર્યાસિનો તે જીવમાં અભાવ હોય છે સંજી પશ્ચેન્દ્રિય જીવોમાં ૬ પર્યાસિયો હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“ આહાર સરીરિદિય ” ઇત્યાદિ.

તિકાપિકા ટ્રિવિધા પ્રજ્ઞતાઃ—સૂક્ષ્મા પાદરાશ્વેતિ ૬ । ‘દુર્વિદ્યા’ इत्यादि—पर्याप्ततापर्याप्तकमाधित्य पृथिवीकायिकादि घनस्वतिकायपर्यन्त सूक्ष्मपञ्चक व्यास्येयम् । तत्र पर्याप्तिनामकर्मोदयात् पर्याप्तकाः, तद्विपरीता अपयाप्तकाः । पर्याप्ति = आहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहतुरात्मन शक्तिविशेष । सा—आहारशरीरेन्द्रियाऽऽनपाणमापामन—पयाप्तिमहात् पञ्चविधा । पृथिव्यादिघनस्वतिपर्यन्ताना पञ्चानामपि स्थानराणां मापामनोवर्जितावतस्तः पर्याप्तयो भवन्ति ।

સે દો દો પ્રકાર ફે કહે ગયે હેં પૃથિવી હી જિન જીવોં કા શરીર હોતા હૈં યે પૃથિવી કાયિક જીવ હેં હન પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં જિનકે સૂક્ષ્મ નામકર્મ કા ઉદય હોતા હૈં, યે સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવ હેં યે સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવ સર્વલોક મેં વ્યાપક હેં પાદર નામ કર્મ કે ઉદય ઘણવર્તી ઝો જીવ હેં યે પાદર પૃથિવીકાયિક જીવ હેં યે લોક કે એકદેશ પૃથિવી પર્વત આદિકોં મેં હી રહેતે હેં ? ફસી તરહ સે અપ્કાયિક—અપ્ હી જિનકા શરીર હોતા હૈં એસે જીવ ઓં તેજ હી જિનકા શરીર હોતા હૈં એસે તેજસ્કાયિક જીવ ઓં વાયુ હી જિનકા શરીર હોતા હૈં એસે વાયુ કાયિક જીવ ઓં ઓર ઘનસ્પતિ હી જિનકા શરીર હોતા હૈં એસે ઘન સ્પતિકાયિક જીવ ઓં હોતે હેં ફસલિયે ફનકે ઓં સૂત્ર ફસી પ્રકાર સે કહ લેના વાહિયે યહી વાત “ઘનસ્વતિકાયિકા ટ્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞતા સૂક્ષ્મા પાદરાશ્વ” ફસ સૂત્રાંશ ઢારા પ્રકટ કી ગઈ હૈં ફમ પ્રકાર સે ફન એકેન્દ્રિય જીવોં મેં ટ્રિવિધતા પ્રકટ કરફે અપ અન્ય પ્રકાર સે ઓં ફનમેં

૭ પૃથ્વીજ ને જીવોત શરીર ઢોષ છે તે જીવોને પૃથ્વીકાયિક કહે છે તે પૃથ્વીકાયિકોમાં જેમને સૂક્ષ્મ નામકર્મનો ઉદય ઢોષ છે તે જીવો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક ઢોષ છે તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવો સર્વ લોકમાં વ્યાપક છે જે પૃથ્વીકાયિકોમાં જાદર નામકર્મનો ઉદય ઢોષ છે, તે પૃથ્વીકાયિકોને જાદર પૃથ્વીકાયિક જીવો કહે છે તેઓ લોકના એક દેશ—પૃથ્વી, પર્વત આદિકોમાં રહે છે.

અપ્ (પાણી) જ જેમનું શરીર છે, જેવાં જીવોને અપ્કાયિક કહે છે તેજ જ જેમનું શરીર છે, જેવા જીવોને તેજસ્કાયિક કહે છે વાયુ જ જેમનું શરીર છે, જેવા જીવોને વાયુકાયિક કહે છે અને ઘનસ્પતિ જ જેમનું શરીર છે જેવાં જીવોને ઘનસ્પતિકાયિક કહે છે પૃથ્વીકાયિકની જેમ અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને ઘનસ્પતિકાયિક જીવોમાં પણ સૂક્ષ્મ અને જાદરના બેથી ટ્રિવિધતા વાયુથી, એજ વાત સૂત્રાંશે ઘનસ્વતિકાયિકા ટ્રિવિધા પ્રજ્ઞતા સૂક્ષ્મા પાદરાશ્વ આ સૂત્રાંશ ઢારા પ્રકટ કરી છે

અપરિણતાનિ ચેતિ । તત્ર પરિણતાનિ-અવસ્થાન્તરપ્રાપ્તાનિ-અચિત્તીભૂતાનીત્યર્થઃ । અપરિણતાનિ=પૂર્વાવસ્થાસંપન્નાન્યેચ સચિત્તાનીત્યર્થઃ । ૧૬ । ‘દુર્વિહાપુઢવીકાઙ્યા’ इत्यारभ्य ‘दुर्बिहा दब्बा’ इति पर्यन्ता पट् सूत्री । तत्र — पृथिव्यादयो वनस्पतिपर्यन्ताः पञ्चस्थावराः गतिसमापन्नकाः अगतिसमापन्नकाश्चेति द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तत्र-गतिसमापन्नकास्ते भवन्ति ये पृथिव्यादितत्तदायुष्कोदयात् पृथिव्यादितत्तद्व्यपदेनभाजो विग्रहगत्या स्वोत्पत्तिस्थानं गच्छन्ति । ये स्थितिमन्तस्ते चागतिसमापन्नकाः २१ । पठे द्रव्यसूत्रे गतिर्गमनमात्रमेव । शेषं तथैवेति २२ । ‘दुर्बिहा’ इत्यारभ्य द्रव्यसूत्रं यावत् पट्सूत्री । द्विविधाः पृथिवीका-

जीव और पुद्गलरूप हैं। ये जीव और पुद्गलरूप द्रव्य परिणत और अपरिणत के भेद से दो प्रकार के हैं। जो द्रव्य अवस्थान्तर को प्राप्त है वह परिणत द्रव्य है और जो पूर्वावस्था संपन्न ही बना रहता है वह अपरिणत द्रव्य है। तात्पर्य यह है कि जो द्रव्य सचित्त है वह अपरिणत और जो अचित्त है वह परिणत द्रव्य है “दुर्बिहा पुढवीकाङ्या” यहां से लेकर “दुर्बिहा दब्बा” तक पट् सूत्री है इसमें पृथिवीकायिक आदि वनस्पति पर्यन्त तक के पांच स्थावर जीव गति समापन्नक वे जीव होते हैं जो पृथिव्यादि तत्तत् आयु के उदय से पृथिवी आदि तत्तत् नाम युक्त हुए विग्रहगति से अपने उत्पत्ति स्थान को प्राप्त होते हैं और जो स्थिति वाले हैं वे अगति समापन्नक हैं। छठे द्रव्य सूत्र में गति शब्द से गमन मात्र ही गृहीत हुआ है बाकी का और सब कथन वैसा ही है २२ “दुर्बिहा” से प्रारम्भ कर द्रव्य सूत्र तक पट् सूत्री है पृथिवी

તે જીવ અને પુદ્ગલરૂપ દ્રવ્ય પરિણત અને અપરિણતના બેદથી બે પ્રકારનું છે. જે દ્રવ્ય અવસ્થાન્તર (અન્ય અવસ્થા) પામેલું છે તે દ્રવ્યને પરિણત દ્રવ્ય કહે છે, અને જે દ્રવ્ય પૂર્વાવસ્થા યુક્ત જ રહે છે તે અપરિણત દ્રવ્ય કહેવાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે દ્રવ્ય સચિત્ત છે તે અપરિણત અને જે અચિત્ત છે તે પરિણત દ્રવ્ય છે. “દુર્બિહા પુઢવીકાઙ્યા” અહીંથી લઈને “દુર્બિહા દબ્બા” પર્યન્તના છ સૂત્રોમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે પૃથ્વીકાયિકથી લઈને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના પાંચ સ્થાવર જીવો ગતિ સમાપન્નક છે ગતિ સમાપન્નક તે જીવો હોય છે કે જેઓ પૃથ્વીકાય આદિ તે તે આયુના ઉદયથી પૃથ્વીકાય આદિ તે તે નામયુક્ત થઈને વિગ્રહગતિ દ્વારા પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, અને જે સ્થિતિવાળાં છે તેઓ અગતિ સમાપન્નક ગણાય છે છ દ્રવ્ય સૂત્રોમાં ગતિ શબ્દ દ્વારા ગમન માત્ર જ ગૃહીત થયું છે, બાકીનું બધું કથન એવું જ છે.

સમય: ૧૦ । 'દુવિહા પુરુષી૦' ઇત્યાદ્ય 'દુવિહા દ્વયા' ઇતિ પર્યન્તં પદ સુખી । તત્ર ધૃષ્ટિવ્યાદયઃ પચ્ચસ્થાવરા પરિણતા અપરિણતા, ઇતિ દ્વિવિધા સન્તિ । તત્ર પરિણતા=સ્વપરોમયકાયસંસ્થા: પરિણામાન્તરમાપાદિભા: અવિચીભૂતા ઇત્યર્થ । અપરિણતા=તદ્વિપરીતા સચિત્ત ઇત્યર્થ: । પરિણતાપરિણતયોર્વિશેષ વ્યાખ્યા દશવૈકાલિકસૂત્રે ચતુર્થાપ્યયનમ્ મસ્કતાધારમણિમઞ્જૂપાપાં ટીકાપાં વિભોક્તનીયા ૧૫ । 'દુવિહા દ્વયા' ઇત્યાદિ પદ ધ્રુવમ્ । તત્ર દ્રવ્યસ્થિ=નાનાવિષયર્થાપાન્ પ્રાપ્નુવન્તીતિ દ્રવ્યાધિ બીજપુલ્લભ્યણાનિ । તાનિ દ્વિવિધાનિ મવન્તિ-પરિણતાનિ,

इन छहों पर्यायों की रचना का काल एक अन्तर्मुहूर्त का है इनमें आहारपर्याय का काल एक ही समय का है "दुविहा पुरुषी०" यहाँ से लेकर "दुविहा द्वा" तक पदसूत्री है ये धृषिणी आदिक पांच स्थावर परिणत और अपरिणत के भेद से भी दो प्रकार के हैं स्वकाय, परकाय और उभयकाय रूप शस्त्रों के द्वारा ये पांचों धृषिणीकायिक जीव जब परिणामान्तर को प्राप्त हो रहे हैं अर्थात् अवस्थि हैं वे परिणत कहे गये हैं और जो ऐसे नहीं हैं वे अपरिणत सचिन्त हैं परिणत और अपरिणत की विशेष व्याख्या दशवैकालिक सूत्र के ऊपर जो आहार चिन्तामणि मंजूषा नाम की टीका है उस में देख लेना चाहिये यह विषय यहाँ चतुर्थ अप्ययन में वर्णित हुआ है "दुविहा द्वा" इत्यादि-अनेक प्रकार की उन २ पर्यायों को जो प्राप्त करते हैं वे द्रव्य हैं ऐसे वे द्रव्य

આ છઠ્ઠે પર્યાયોના રચનાકાળ એક અન્તર્મુહૂર્તના હોય છે તેમાંની આહાર પર્યાયોના કાળ એક જ સમયનો છે "દુવિહા પુરુષી" અર્થથી સૂચીને "દુવિહા દ્વયા" પચન્તની ૫૨સૂત્રી છે તે પૂરુષીકાય આદિ પાંચ પ્રકારના સ્થાવર ઇવેના પરિણત અને અપરિણતના સેવથી પણ તે પ્રકાર પડે છે સ્વકાય પરકાય અને ઉભયકાય રૂપ શસ્ત્રો દ્વારા તે પાંચે પૂરુષીકાયિક ઇવ બ્યારે પરિણામાન્તરને (અન્ય પરિણામને) પ્રાપ્ત કરી રહ્યા હોય છે, એટલે કે બ્યારે તેઓ અચિન્ત હોય છે ત્યારે તેમને પરિણત કહે છે એ ઇવે આ પ્રકારના નથી, તેમને અપરિણત-અચિન્ત કહે છે પરિણત અને અપરિણતની વિશેષ વ્યાખ્યા દશવૈકાલિક સૂત્રની ઉપર જે આહાર ચિન્તામણી મંજૂષા નામની ટીકા આરા દ્વારા લખવામાં આવી છે તેમાંથી વાંચી લેવી. ત્યાં યે.મા અપ્યયનમાં આ વિષયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે

"દુવિહા દ્વયા" ઇત્યાદિ. અનેક પ્રકારની તે તે પર્યાયોને જે પ્રાપ્ત કરતાં પડે છે, તે દ્રવ્ય છે એવાં તે દ્રવ્યો દ્રવ્યઇવ અને પુદ્ગલરૂપ હોય છે

અપરિણતાનિ ચેતિ । તત્ર પરિણતાનિ-અવસ્થાન્તરપ્રાપ્તાનિ-અચિત્તીભૂતાનીત્યર્થઃ । અપરિણતાનિ-પૂર્વાવસ્થાસંપન્નાન્યેવ સચિત્તાનીત્યર્થઃ । ૧૬ । ‘દુર્વિહા પુઢ્વીકાઙ્યા’ इत्यारभ्य ‘दुर्विहा दन्वा’ इति पर्यन्ता पट् सूत्री । तत्र — पृथिव्यादयो वनस्पतिपर्यन्ताः पञ्चस्थावराः गतिसमापन्नकाः अगतिसमापन्नकाश्चेति द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तत्र-गतिसमापन्नकास्ते भवन्ति ये पृथिव्यादितत्तदायुष्कोदयात् पृथिव्यादितत्तद्व्यपदेशभाजो विग्रहगत्या स्वोत्पत्तिस्थानं गच्छन्ति । ये स्थितिमन्तस्ते चागतिसमापन्नकाः २१ । पठे द्रव्यसूत्रे गतिर्गमनमात्रमेव । शेषं तथैवेति २२ । ‘दुर्विहा’ इत्यारभ्य द्रव्यसूत्रं यावत् पट् सूत्री । द्विविधाः पृथिवीका-

जीव और पुद्गलरूप हैं । ये जीव और पुद्गलरूप द्रव्य परिणत और अपरिणत के भेद से दो प्रकार के हैं । जो द्रव्य अवस्थान्तर को प्राप्त है वह परिणत द्रव्य है और जो पूर्वावस्था संपन्न ही बना रहता है वह अपरिणत द्रव्य है । तात्पर्य यह है कि जो द्रव्य सचित्त है वह अपरिणत और जो अचित्त है वह परिणत द्रव्य है “दुर्विहा पुढ्वीकाङ्या” यहां से लेकर “दुर्विहा दन्वा” तक पट् सूत्री है इसमें पृथिवीकायिक आदि वनस्पति पर्यन्त तक के पांच स्थावर जीव गति समापन्नक वे जीव होते हैं जो पृथिव्यादि तत्तत् आयु के उदय से पृथिवी आदि तत्तत् नाम युक्त हुए विग्रहगति से अपने उत्पत्ति स्थान को प्राप्त होते हैं और जो स्थिति वाले हैं वे अगति समापन्नक हैं । छठे द्रव्य सूत्र में गति शब्द से गमन मात्र ही गृहीत हुआ है चाकी का और सब कथन वैसा ही है २२ “दुर्विहा” से प्रारम्भ कर द्रव्य सूत्र तक पट् सूत्री है पृथिवी

તે જીવ અને પુદ્ગલરૂપ દ્રવ્ય પરિણત અને અપરિણતના બેદથી બે પ્રકારનું છે. જે દ્રવ્ય અવસ્થાન્તર (અન્ય અવસ્થા) પ્રાપ્તિ છે તે દ્રવ્યને પરિણત દ્રવ્ય કહે છે, અને જે દ્રવ્ય પૂર્વાવસ્થા યુક્ત જ રહે છે તે અપરિણત દ્રવ્ય કહેવાય છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે જે દ્રવ્ય સચિત્ત છે તે અપરિણત અને જે અચિત્ત છે તે પરિણત દ્રવ્ય છે “દુર્વિહા પુઢ્વીકાઙ્યા” અહીંથી લઇને “દુર્વિહા દન્વા” પર્યન્તના છ સૂત્રોમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે કે પૃથ્વીકાયિકથી લઇને વનસ્પતિકાયિક પર્યન્તના પાંચ સ્થાવર જીવો ગતિ સમાપન્નક છે ગતિ સમાપન્નક તે જીવો હોય છે કે જેઓ પૃથ્વીકાય આદિ તે તે આયુના ઉદયથી પૃથ્વીકાય આદિ તે તે નામયુક્ત થઇને વિગ્રહગતિ દ્વારા પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનને પ્રાપ્ત કરે છે, અને જે સ્થિતિવાળાં છે તેઓ અગતિ સમાપન્નક ગણાય છે છ દ્રવ્ય સૂત્રોમાં ગતિ શબ્દ દ્વારા ગમન માત્ર જ ગૃહીત થયું છે, બાકીનું બધું કથન એવું જ છે.

યિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથા-અનન્તરાવગાઢાઃ, પરમ્પરાવગાઢાઃ । સમ્પ્ર અનન્તરં-સમત્તેષ
સમયે ક્ષયવિદાકાશદેશે અવગાઢાઃ=માથિતા અનન્તરાવગાઢા, પરમ્પરયા=દયાદિ
સમયેષુ ચેડવગાઢાસ્તે પરમ્પરાવગાઢાઃ । અયથા-વિચક્ષિત ક્ષેત્રં દ્રવ્ય યાડપેક્ષ્ય
અનન્તરમ્=અવ્યવધાનેન અવગાઢા અનન્તરાવગાઢાઃ, તદિતરં તુ પરમ્પરાવગાઢા
इति ૨૩ । एवं यावत् यावच्छब्देन अण्कायिका ૨૪ तजस्कायिकाः ૨૫,
वायुकायिका ૨૬ वनस्पतिकायिका ૨૭-द्रव्याणि वा विज्ञेयानीति ૨૮ ॥ सू० ૧૭ ॥
ઉક્ત દ્રવ્યસ્વરૂપમ્, સમતિ તદ્વિચારાદેવ દ્રવ્યવિશેષયોઃ કાલાકાશયો
પ્રરૂપમામહ—

મૂલમ્—તુવિદે કાલે પળ્ળત્તે ત જહા ઓસપ્પિની-
કાલે ચેવ, ઉસપ્પિનીકાલે ચેવ । તુવિદે આગાસે પળ્ળત્તે ત
જહા-લોગાગાસે ચેવ અલોગાગાસે ચેવ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

કાયિક જીવ હમ તરહ સે બી વો પ્રકાર કે રહે ગયે હૈ—હનમેં एक
अनन्तरावगाढ और दूसरे परम्परावगाढ हूँ, जो अभी ही कचित् आकाश
प्रदेश में अवगाढ आश्रित हुए हूँ वे अनन्तरावगाढ पृथिवीकायिक जीव
हैं तथा दयादि समय हो गये हैं जिनको वे परम्परावगाढ पृथिवी
कायिक जीव हैं । अथवा विचक्षित क्षेत्र की या द्रव्य की अपेक्षा करके
जो बिना किसी व्यवधान के अवगाढ हूँ वे अनन्तरावगाढ हूँ इससे
भिन्न परम्परावगाढ हूँ इसी तरह से यावत् द्रव्यों को जानना चाहिये,
यहां यावत्पद से अण्कायिक तजस्कायिक वायुकायिक और वनस्पति
कायिकों का ग्रहण हुआ है ॥ सू० १७ ॥

“તુવિદા” થી શરૂ કરીને દ્રવ્ય સૂત્ર પશ્ચન્ત વદ સૂત્ર છે તેમાં
પૃથ્વીકાયિક લવેને આ રીતે પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અનન્તરાવગાઢ
અને (૨) પરમ્પરાવગાઢ. જેઓ હમણાં જ કોઈક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ
થઈને આશ્રય લઈ રહેલાં છે, તેમને અનન્તરાવગાઢ પૃથ્વીકાયિક લવે કહે
છે તથા જેઓ બે આદિ સમયોમાં અવગાઢ થયા છે તેમને પરમ્પરાવગાઢ
પૃથ્વીકાયિક લવે કહે છે અથવા અમુક ક્ષેત્ર અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે
કોઈ પણ બાંધના વ્યવધાન વિના અવગાઢ છે એવાં પૃથ્વીકાયિકોને અનન્ત-
રાવગાઢ કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન પૃથ્વીકાયિકોને પરમ્પરાવગાઢ કહે છે
જેજ પ્રમાણે અણ્કાયિક તૈજસ્કાયિક વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક પશ્ચન્તના
અવદ્વયો વિષે પણ સમજવું ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

છાયા-દ્વિવિધઃ કાલ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-અવસર્પિણીકાલશ્ચૈવ, ઉત્સર્પિણીકાલ-
શ્ચૈવ દ્વિવિધ આકાશઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-લોકાકાશશ્ચૈવ અલોકાકાશશ્ચૈવ ॥મૂ.૦૧૮॥

ટીકા—‘ દુવિદે કાલે ઇત્યાદિ ।

કલ્યતે=પરિચ્છિદ્યતે જ્ઞાયતે વસ્ત્વનેનેતિ કાલઃ, કલનં વા કાલાનાં સમયાદિ
રૂપાણાં સમૂહો વા કાલઃ-વર્તનાદિરૂપઃ ‘વટ્ટુણા લવચ્છણો કાલો’ ઇતિ વચનાત્ । સ
ચાવસર્પિણ્યુત્સર્પિણીભેદેન દ્વિવિધઃ । જગતિ મહાવિદેહાદિભોગભૂમિષુ સદાઽવસ્થિત-
લક્ષણસ્તૃતીયોઽપિ કાલો વર્તતે તથાઽપ્યત્ર દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદ્ દ્વિવિધ એવ કાલઃ

દ્રવ્ય કા સ્વરૂપ કહા જા ચુકા હૈ અવ દ્રવ્યાધિકાર કો લેકર કે હી
દ્રવ્યવિશેષરૂપ કાલ ઓર આકાશ કી પ્રરૂપણા સૂત્રકાર કરતે હૈ—

“ દુવિદે કાલે પળ્લત્તે ” ઇત્યાદિ ।

વસ્તુ જિસકે દ્વારા નવીન પુરાની હોતી હુઈ જાની જાતી હૈ ઉસ કા
નામ કાલ હૈ અથવા કલન કા નામ કાલ હૈ યા સમયાદિરૂપ કલાઓ
કા નામ કાલ હૈ યહ કાલ વર્તનાદિરૂપ હોતા હૈ તાત્પર્ય ઇસકા એસા
હૈ કિ કાલ નિશ્ચય ઓર વ્યવહાર કી અપેક્ષા સે દો પ્રકાર કા હૈ
વર્તનાદિરૂપ કાલ નિશ્ચયકાલ ઓર ઘડી ઘંટા આદિ રૂપ કાલ
વ્યવહાર કાલ હૈ । ઉક્તં ચ—“ દવ્વ પરિવટ્ઠુવો ” ઇત્યાદિ ।

યહ કાલ ઉત્સર્પિણી ઓર અવસર્પિણીકે ભેદસે દો પ્રકારકા કહા ગયા
હૈ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમેં સદા ચતુર્થકાલ અવસ્થિત રહતા હૈ તથા ભોગભૂમિયોં
મેં-અકર્મભૂમિમે તૃતીય આદિ કાલ અવસ્થિત રહતા હૈ ઇસ તરહ સે
દો કાલોં કે અતિરિક્ત એક સદા અવસ્થિતરૂપ કાલ ભી હોતા હૈ ફિર

દ્રવ્યના સ્વરૂપનુ કથન સમાપ્ત થયું, હવે સૂત્રકાર અહીં દ્રવ્ય વિશેષ
રૂપ કાળની અને આકાશની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ દુવિદે કાલે પળ્લત્તે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૮ ॥

વસ્તુ જેના દ્વારા નવીનુની થતી લાગે છે, તેનું નામ કાળ છે. અથવા
કલનનુ (બાણુવુ) નામ કાળ છે અથવા સમયાદિ રૂપ કલાઓનું નામ કાળ છે.
તેકાળ વર્તનાદિ રૂપ હોય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કાળ નિશ્ચય અને
વ્યવહારની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનો છે વર્તનાદિ રૂપ કાળને નિશ્ચયકાળ, અને
ઘંટાદિ રૂપ કાળને વ્યવહાર કાળ કહે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ દવ્વ પરિવટ્ઠુવો ” ઇત્યાદિ. આ કાળ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના
લેહથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા ચતુર્થ કાળ જ અવસ્થિત
(વિદ્યમાન) રહે છે, તથા ભોગભૂમિઓમાં તૃતીયાદિ કાળ અવસ્થિત રહે છે.

ચિકાઃ મજ્જાન્તાઃ તથા-અનન્તરાવગાઢાઃ, પરમ્પરાવગાઢાઃ । તથા અનન્તર-સમસ્યેષ સમયે અવધિદાકાશદેશે અવગાઢાઃ=આશ્રિતા અનન્તરાવગાઢા, પરમ્પરયા=દ્રષ્ટાદિ સમયેષુ ચેઽવગાઢાસ્તે પરમ્પરાવગાઢાઃ । અથવા-નિવસિત ક્ષેત્રં દ્રવ્યં વાઽપેક્ષ્ય અનન્તરમ્=અવ્યવધાનેન અવગાઢા અનન્તરાવગાઢાઃ, તદિતરે સુ પરમ્પરાવગાઢા ઇતિ ૨૩ । एवं यावत् यावच्छब्देन अप्कायिका २४ तेजस्कायिकाः २५, वायुकायिका २६ वनस्पतिकायिकाः २७-द्रव्याणि वा विज्ञेयानीति २८ ॥ सू० १७ ॥

ઉક્ત દ્રવ્યસ્વરૂપમ્, સમતિ સદચિકારાદેવ દ્રવ્યવિશેષયો કાશાકાશયોઃ પ્રકરણમાદ—

મૂલમ્—દુર્વિદ્ધે કાલે પળ્લસે ત જહા-ઓસપ્પિની-કાલે ચેવ, ઉસપ્પિનીકાલે ચેવ । દુર્વિદ્ધે આગાસે પળ્લસે ત જહા-લોગાગાસે ચેવ અલોગાગાસે ચેવ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

કાયિક જીવ હમ તરહ સે ઓ દો પ્રકાર કે રહે ગયે હૈ—હનમેં एक अनन्तरावगाढ और दूसरे परम्परावगाढ हैं, जो अभी ही कथित आकाश प्रदेश में अवगाढ आश्रित हुए हैं वे अनन्तरावगाढ पृथिवीकायिक जीव हैं तथा द्रवादि समय हो गये है जिनको वे परम्परावगाढ पृथिवी कायिक जीव हैं । अथवा निवसित क्षेत्र की या द्रव्य की अपेक्षा करके जो बिना किसी व्यवधान के अवगाढ हैं वे अनन्तरावगाढ हैं हमसे भिन्न परम्परावगाढ हैं इसी तरह से यावत् द्रव्यों को जानना चाहिये यहाँ यावत्पद से अप्कायिक तेजस्कायिक वायुकायिक और वनस्पति कायिकों का ग्रहण हुआ है ॥ सू० १७ ॥

“ દુર્વિદ્ધા ” ઓ ચક્ષુ કરીને દ્રવ્ય સુત્ર પશ્ચન્ત ૫૬ સુત્ર છે તેમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોને આ રીતે પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અનન્તરાવગાઢ અને (૨) પરમ્પરાવગાઢ. જેઓ હમણાં જ કોઈક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ થઈને આશ્રય લઈ રહેલા છે, તેમને અનન્તરાવગાઢ પૃથ્વીકાયિક જીવો કહે છે તથા જેઓ બે અદિ સમયોમાં અવગાઢ થયાં છે, તેમને પરમ્પરાવગાઢ પૃથ્વીકાયિક જીવો કહે છે અથવા અગ્રકે ક્ષેત્ર અથવા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે કોઈ પણ ભતના વ્યવધાન વિના અવગાઢ છે એવાં પૃથ્વીકાયિકોને અનન્તરાવગાઢ કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન પૃથ્વીકાયિકોને પરમ્પરાવગાઢ કહે છે એજ પ્રમાણે અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક પશ્ચન્તના અગ્ર યો વિષે પણ સમજવું ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

છાયા-દ્વિવિધઃ કાલ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-અવસર્પિણીકાલશ્ચૈવ, ઉત્સર્પિણીકાલ-
શ્ચૈવ દ્વિવિધ આકાશઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા-લોકાકાશશ્ચૈવ અલોકાકાશશ્ચૈવ ॥મૂ૦ ૧૮॥

ટીકા—‘ દુવિહે કાલે ઇત્યાદિ ।

કલ્યતે=પરિચ્છિદ્યતે જ્ઞાયતે વસ્ત્વનેનેતિ કાલઃ, કલનં વા કાલાનાં સમયાદિ
રૂપાણાં સમૂહો વા કાલઃ-વર્તનાદિરૂપઃ ‘વટ્ટના લવચ્છણો કાલો’ ઇતિ વચનાત્ । સ
વાવસર્પિણ્યુત્સર્પિણીભેદેન દ્વિવિધ । જગતિ મહાવિદેહાદિભોગભૂમિષુ સદાઽવસ્થિત-
લક્ષણસ્તૃતીયોઽપિ કાલો વર્તતે તથાઽપ્યત્ર દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદ્ દ્વિવિધ એવ કાલઃ

દ્રવ્ય કા સ્વરૂપ કહા જા ચુકા હૈ અવ દ્રવ્યાધિકાર કો લેકર કે હી
દ્રવ્યવિશેષરૂપ કાલ ઔર આકાશ કી પ્રરૂપણા સૂત્રકાર કરતે હૈ—

“ દુવિહે કાલે પળણત્તે ” ઇત્યાદિ ।

વસ્તુ જિસકે દ્વારા નવીન પુરાની હોતી હુઈ જાની જાની હૈ ઉસ કા
નામ કાલ હૈ અથવા કલન કા નામ કાલ હૈ યા સમયાદિરૂપ કલાઓ
કા નામ કાલ હૈ યહ કાલ વર્તનાદિરૂપ હોતા હૈ તાત્પર્ય ઇસકા એસા
હૈ કિ કાલ નિશ્ચય ઔર વ્યવહાર કી અપેક્ષા સે દો પ્રકાર કા હૈ
વર્તનાદિરૂપ કાલ નિશ્ચયકાલ ઔર ઘડી ઘંટા આદિ રૂપ કાલ
વ્યવહાર કાલ હૈ । ઉક્તં ચ—“ દવ્વ પરિવટ્ઠરૂઘો ” ઇત્યાદિ ।

યહ કાલ ઉત્સર્પિણી ઔર અવસર્પિણીકે ભેદસે દો પ્રકારકા કહા ગયા
હૈ મહાવિદેહ ક્ષેત્રમેં સદા ચતુર્થકાલ અવસ્થિત રહતા હૈ તથા ભોગભૂમિયોં
મેં-અકર્મભૂમિમે તૃતીય આદિ કાલ અવસ્થિત રહતા હૈ ઇસ તરહ સે
દો કાલોં કે અતિરિક્ત એક સદા અવસ્થિતરૂપ કાલ ખી હોતા હૈ ફિર

દ્રવ્યના સ્વરૂપનું કથન સમાપ્ત થયું, હવે સૂત્રકાર અહીં દ્રવ્ય વિશેષ
રૂપ કાળની અને આકાશની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ દુવિહે કાલે પળણત્તે ” ઇત્યાદિ ॥ ૧૮ ॥

વસ્તુ જેના દ્વારા નવીજુની થતી લાગે છે, તેનું નામ કાળ છે. અથવા
કલનનું (બળબુ) નામ કાળ છે અથવા સમયાદિ રૂપ કલાઓનું નામ કાળ છે.
તેકાળ વર્તનાદિ રૂપ હોય છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે કાળ નિશ્ચય અને
વ્યવહારની અપેક્ષાએ બે પ્રકારનો છે વર્તનાદિ રૂપ કાળને નિશ્ચયકાળ, અને
ઘંટાદિ રૂપ કાળને વ્યવહાર કાળ કહે છે કહ્યું પણ છે કે—

“ દવ્વ પરિવટ્ઠરૂઘો ” ઇત્યાદિ આ કાળ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીના
ભેદથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે. મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા ચતુર્થ કાળ જ અવસ્થિત
(વિદ્યમાન) રહે છે, તથા ભોગભૂમિઓમાં તૃતીયાદિ કાળ અવસ્થિત રહે છે.

મોક્ષઃ । ‘ દુષિદે આગાસે ’ इत्यादि-आकाशन्ते-दीप्यन्ते स्वं स्वधर्मोपिता जीवा दय पदार्था यत्र तद् आकाशम् । यद्वा-आसमन्तात् काशन्ते-दीप्यन्ते सर्वा अपि द्रव्याणि व्यपस्थिततया यत्रोति-आकाशम् । अथवा-आ-मर्यादयान्तस्त योगेऽपि स्वकीयस्वकीयरूपेऽवस्थानतः सर्वथा तत्स्वरूपत्वाप्राप्तिलक्षणया काशन्ते= स्वभावसामेनावस्थितिकारणेन च दीप्यन्ते पदार्थसार्वा यत्र तद् आकाशम् । अथ गाहदानाद्वा आकाशम् ‘ नहं ओगाहलक्षणं ’ इति वचनात्, लोकालोकव्याप्य

મી યહાં વિસ્થાન કે અનુરોધ સે વો પ્રકાર કા હી કાલ કહા ગયા હૈ ।

“ દુષિદે આગાસે ” इत्यादि ।

અપને ૨ ગુણપર્યાયરૂપ ધર્મ સે યુક્ત જીવાદિક પદાર્થ જહાં પ્રકાશિત હોતે રહતે હૈં વહ આકાશ હૈ અથવા-સમસ્ત દ્રવ્ય વ્યવસ્થિતરૂપસે જહાં પર વિષમ્ભાન રહતે હૈં એક દ્રવ્ય જહાં દુસરે દ્રવ્યરૂપ નહીં હોતા હૈં હસકા નામ આકાશ હૈં અથવા-જહાં અપને ૨ સ્વરૂપ મેં પ્રત્યેક પદાર્થ રહતા હૈં એક દુસરે કે સાથ સંયોગ હોને પર મી જો એક દુસરે કે સ્વરૂપ મેં નહીં વદલતા હૈં-એસે સ્થાન કા નામ આકાશ હૈં અથવા-જો સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોં કો રહને કે લિયે સ્થાન વેતા હૈં વહ આકાશ હૈં ।

उक्त च—“ अवगासदाण जोगं ” इत्यादि ।

“ નહં ઓગાહ લક્ષણ ” यह आकाश वह द्रव्य है जो लोक और अलोकमें व्याप्त होकर है तथा जिसके अनन्तप्रवेश हैं और जो अमूर्त है यह लोकाकाश और अलोकाकाश के भेद से दो प्रकार का है आकाश के

આ રીતે બે કાળે સિવાય એક સદા અવસ્થિતરૂપ કાળ પશુ હોય છે, છતાં પણ અહીં બે સ્થાનના અનુરોધની અપેક્ષાએ કાળના બે પ્રકાર જ કહેવામાં આવ્યા છે

“ દુષિદે આગાસે ” इत्यादि. પોતપોતાના સુષુપ્તમાં રૂપ ધમથી મુક્ત જીવાદિક પદાર્થ અ્યાં પ્રકાશિત રહે છે તે સ્થાનનું નામ આકાશ છે અથવા સમસ્ત દ્રવ્ય અવસ્થિત રૂપે અ્યાં યોગ્ય રહે છે, એક દ્રવ્ય અ્યાં અન્ય દ્ર વ્યોરૂપ હોતું નથી તે સ્થાનને આકાશ કહે છે અથવા અ્યાં પ્રત્યેક પદાર્થ પોતપોતાના સ્વરૂપે રહે છે એક બીજાની સાથે સંયોગ થવા છતાં પણ બે એક બીજાના સ્વરૂપમાં બદલાતા નથી, એવા સ્થાનનું નામ આકાશ છે અથવા બે સમસ્ત જીવોને રહેવાને માટે સ્થાન હે છે તેને આકાશ કહે છે. કહ્યું પણ છે કે-‘ અવગાસદાણ જોગ ” इत्यादि.

“ નહં ઓગાહ લક્ષણ ” આ આકાશ એનું દ્રવ્ય છે કે બે સ્થાન અને અલોકમાં વ્યાપ્ત છે તેના અનન્ત પ્રવેશ છે અને તે અમૂર્ત છે તેના બે ભેદ છે-(૧)

નન્તપ્રદેશાત્મકોડ્મૂર્તદ્રવ્યવિશેષ इत्यर्थः । तद् द्विविधम्-लोकाकाशम्, अलोकाकाशं चेति । तत्र लोकाकाशम् = धर्माधर्मकालपुद्गलजन्तूनामाधारभूतम् । तद्विपरीतम्-अलोकाकाशमिति ॥ सू. १८ ॥

લોકાલોકભેદનાકાશદ્વિવિધ્યં પ્રોક્તમ્ । લોકસ્તુ શરીરશરીરિણાં સર્વથાઽધારભૂત इति नारकादिशरीरिदण्डकेन तच्छरीरप्ररूपणमाह—

મૂલમ્—જૈરડયાણં દો સરીરગા પળણત્તા, તં જહા--અબ્મં-તરગે ચેવ વાહિરગે ચેવ । અબ્મંતરણ કમ્મણ, વાહિરણ વેડવિણ । એવં દેવાણં માણિયવં । પુઢવિક્કાડયાણં દો સરીરગા પળણત્તા, તં જહા--અબ્મંતરગે ચેવ વાહિરગે ચેવ । અબ્મંતરગે કમ્મણ વાહિરગે ઓરાલિયગે, જાવ વળસ્સડકાડયાણં । વેહંદિયાણં દો સરીરા પળણત્તા, તં જહા--અબ્મંતરણચેવ, વાહિરણ ચેવ । અબ્મં-તરગે કમ્મણ, અટ્ઠિમંસસોણિયવચ્છે વાહિરણ ઓરાલિણ જાવ ચડરિંદિયાણં । પંચિંદિયતિરિક્કજોણિયાણં દો સરીરગા પળણત્તા, તં જહા--અબ્મંતરગે ચેવ વાહિરગે ચેવ, અબ્મંતરગે કમ્મણ, અટ્ઠિમંસસોણિયપહ્ણાલુછિરાવચ્છે વાહિરણ ઓરાલિણ । મણુસ્સા-ળવિ એવં ચેવ । વિગ્ગહગડ્ડસમાવજ્ઞગાણં નેરડયાણં દો સરીરગા પળણત્તા, તં જહા—તેયણ ચેવ કમ્મણ ચેવ, નિરંતરં જાવ વેમાણિયાણં । નેરડયાણં દોહિં ઠાણેહિં સરીરુપ્પત્તી સિયા, તં જહા--રાગેણ ચેવ દોસેણ ચેવ જાવ વેમાણિયાણં । નેરડયાણં દુટ્ઠાણનિવ્વત્તિણ સરીરગે પળણત્તે તં જહા--રાગનિવ્વત્તિણ ચેવ,

જિતને ભાગ મેં ધર્મ, અધર્મ, કાલ, પુદ્ગલ ઓર જીવ રહતે હૈં—इन द्रव्यों का जो आधारभूत है—वह लोकाकाश है और इस लोकाकाश से भिन्न जो आकाश है वह अलोकाकाश है ॥ सू. १८ ॥

લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ. આકાશના બેટલા ભાગમાં ધર્મ, અધર્મ, કાળ, પુદ્ગલ અને જીવ રહે છે—બેટલુ આકાશ આ દ્રવ્યોનું આશ્રયસ્થાન છે, એટલા આકાશને લોકાકાશ કહે છે. લોકાકાશથી ભિન્ન એવું બે આકાશ છે તેને અલોકાકાશ કહે છે. ॥ સૂ. ૧૮ ॥

દોસનિવૃત્તિષ્ ચેવ, જાવ વેમાણિયાણાં । દો કાયા પળ્લન્તા ત
જહા-તસકાણ્ ચેવ થાવરકાણ્ ચેવ । તસકાણ્ દુવિદ્ધે પળ્લન્તે ત
જહા ભવસિદ્ધિષ્ ચેવ અભવસિદ્ધિષ્ ચેવ । એવ થાવરકાણ્ વિ ॥૧૯॥

છાયા-નૈરયિકાણાં દ્વે શરીરે પ્રજ્ઞપ્તે, તથા આમ્યન્તરકં ચૈવ શાસ્ત્રક ચૈવ । આમ્ય
તરક કાર્મકમ્, શાસ્ત્રક વૈક્રિયમ્ । એં વેદાનામપિ મણિત્વમ્ । પૃથિવીકાયિકાનાં
દ્વે શરીરે પ્રજ્ઞપ્તે, તથા-આમ્યન્તરક ચૈવ શાસ્ત્રક ચૈવ । આમ્યન્તરકં કાર્મક, શાસ્ત્ર
મૌદારિકમ્, યાવત્ વનસ્પતિકાયિકાનામ્ । વ્રીન્દ્રિયાણા દ્વે શરીરે પ્રજ્ઞપ્તે, તથા-
આમ્યન્તરક ચૈવ શાસ્ત્રક ચૈવ । આમ્યન્તરક કાર્મકમ્, અસ્થિમાંસશ્લોગિતવદં
શાસ્ત્રમૌદારિકમ્, યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ । પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્પોનિકાનાં દ્વે શરીર
પ્રજ્ઞપ્તે, તથા-આમ્યન્તરકં ચૈવ શાસ્ત્રક ચૈવ । આમ્યન્તરકં કાર્મકમ્, અસ્થિમાંસ
શ્લોગિતસ્નાયુચિરાવદ્ શાસ્ત્રકમૌદારિકમ્ । મનુષ્યાનામપ્યેવમેવ । વિગ્રહગતિસમાપ
ન્નકાનાં નૈરયિકાણાં દ્વે શરીરે પ્રજ્ઞપ્તે, તથા-તૈત્તરક ચૈવ કાર્મક ચૈવ, નિરન્તરં
યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ । નૈરયિકાણાં દ્વાભ્યાં સ્થાનામ્યાં શરીરોત્પત્તિઃ સ્યાત્,
તથા-રાગેણ ચૈવ દ્વેષેષ ચૈવ યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ । નૈરયિકાણાં દ્વિસ્થાનનિર્દ
ૃત્તિક શરીરકં મત્તમ્, તથા-રામનિર્દૃત્તિક ચૈવ, દ્વેપનિવૃત્તં ચૈવ । યાવત્ વૈમા
નિકાનામ્ । દ્વૌ કાયૌ પ્રજ્ઞપ્તૌ તથા પ્રસકાપચૈવ સ્થાવરકાયચૈવ, પ્રસકાયઃ
દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા — મવસિદ્ધિઃચૈવ, અમવસિદ્ધિઃચૈવ । એવ સ્થાવર
કાયોઽપિ ॥ ૨૦ ॥ ૧૯ ॥

ટીકા—‘ નેરહયાજ ’ इत्यादि ।

નૈરયિકાણાં દ્વે શરીરે પ્રજ્ઞપ્તઃ-આમ્યન્તરં શાસ્ત્રક ચ । દ્વીર્યેતે-પ્રતિષ્ઠા વિનય

શ્લોક ઔર અલોક કે મેદ્ સે આકાશ મેં દ્વિવિધતા કા કથન
કરકે અપ સુત્રકાર શરીર ઔર શરીર ધાલોં કા આધારમૂત દોષ્ત્ર શ્લોક
હે હમ પ્રસજ્ઞ કો સેકર નારકાવિ શરીરિવળ્લક દ્વારા ઉનકે શરીરોં કી
પ્રકૃપના કરતે હૈં-“ નેરહયાજાં દો સરીરગા પળ્લન્તા ” इत्यादि ॥૧૮॥

ટીકાવ-નૈરયિકા જીવોંકે દો શરીર હોતે હૈં એક આમ્યન્તર શરીર ઔર

હોઃ અને અહોઃના બેદથી આકાશમાં દ્વિવિધતાનું કથન કરીને હવે
શરીર અને શરીરવાળાના આધારમૂત કે શેત્રેયોઃ છે, તેનું હવે સુત્રકાર નાર
કાદિ શરીર હોઃ દ્વારા નિષ્પણુ કરે છે

“ નેરહયાજ હો સરીરગા પળ્લન્તા ” इत्यादि ॥ ૧૮ ॥

ટીકાવ-નારક ભવોનાં બે શરીર હોય છે (૧) આમ્યન્તર શરીર અને

તીતિશરીરં શટનપતનાદિધર્મવત્ત્વાત્ । આભ્યન્તરે=અન્તરાલે ભવમ્ આભ્યન્તરમ્ । આભ્યન્તરત્વં ચારયાત્મપ્રદેશૈઃ સહ ક્ષીરનીરન્યાયેન લોલીભૂતત્વાત્, ભવાન્તરગમ-
નેऽપિ ચ જીવસ્યાનુગતિપ્રાધાન્યેનાપવરકાઘન્તઃ પ્રવિષ્ટપુરુષવચ્છદ્વસ્થાઽપ્રત્યક્ષત્વા-
ન્નેતિ । તથા-વહિર્ભવં વાઘમ્ । વાઘત્વં ચાસ્ય જીવપ્રદેશૈઃ સહ કસ્યાપિ કેષુ-
ચિદવયવેષુ વ્યાપ્ત્યભાવાત્, ભવાન્તરાનુગામિતયા છદ્વસ્થમ્યાપિ પ્રાયઃ પ્રત્યક્ષત્વા-
ન્નેતિ । તત્રાભ્યન્તરં કાર્મણમ્ કાર્મણશરીરનામકર્મોદ્યંતિર્વર્ત્યં કર્મવર્ગણાસ્વરૂપં,
સંસારિજીવાનાં ગત્યન્તરસંક્રમણે સાધકત્વમં, સકલકર્મણામહુરૂપમિરૂપમ્, અશે-

દ્વસરા વાઘ્ય શરીર “ શીર્યતે પ્રતિક્ષણં ઇતિ શરીરમ્ ” હસ વ્યુત્પત્તિ કે
અનુસાર પ્રતિક્ષણ જિસકા વિનાશ હોતા રહતા હૈ ઉસકા નામ શરીર
હૈ યહ શરીર શટનાદિ ધર્મવાલા હૈ અન્તરાલ મેં ભી જો શરીર જીવ કે
સાથ રહતા હૈ ઉસકા નામ આભ્યન્તર શરીર હૈ એસા વહ આભ્યન્તર
શરીર તૈજસ કાર્મણરૂપ હોતા હૈ તૈજસ કાર્મણ શરીર કો આભ્યાન્તર
શરીર કહને કા યહ પ્રયોજન હૈ કિ યે દોનોં શરીર આત્મ પ્રદેશોં કે
સાથ ક્ષીરનીર કી તરહ લોલીભૂત (મિલે હુ) બને હુ રહતે હૈં તથા
જીવ જવ ભવાન્તર મેં ગમન કરતા હૈ તથા ભી યે ઉસકે સાથ જાતે હૈં
જવ તક જીવ કો મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ નહીં હોની હૈ તથા તક યે ઉસ કા
સાથ નહીં છોડતે હૈં તથા અપવરક (છોટા ઘર) આદિ કે ભીતર પ્રવિષ્ટ
હુ પુરુષ કી તરહ યે છદ્વસ્થજનોંકો અપ્રત્યક્ષ રહતે હૈં વાઘ્ય જો શરીર
હૈ વહ જીવ પ્રદેશોં કે સાથ કિતનેક અવયવોં મેં વ્યાપ્ત હોકર નહીં
રહતા હૈ તથા ભવાન્તર મેં જીવ કે સાથ નહીં જાતા હૈ ઓર છદ્વસ્થ
જનોંકો વહ પ્રત્યક્ષ દિશ્વલાઈ પડતા હૈ ।

બાહ્યશરીર. “ શીર્યતે પ્રતિક્ષણં ઇતિ શરીરમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જેનો પ્રતિ
ક્ષણ વિનાશ થતો રહે છે તે શરીર કહેવાય છે. તે શરીર શટનાદિ (સડવું,
ગળવું વગેરે) ધર્મોથી યુક્ત છે અન્તરાલમાં પણ જે શરીર જીવની સાથે રહે
છે તે શરીરનું નામ આભ્યન્તર શરીર છે એવું તે આભ્યન્તર શરીર તૈજસ
અને કાર્મણરૂપ હોય છે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરને આભ્યન્તર શરીર કહે-
વાનું એ કારણ છે કે તે બંને શરીર આત્મપ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરની જેમ
ઓતપ્રોત થઈને રહે છે તથા જીવ બ્યારે અન્ય ભવમાં ગમન કરે છે, ત્યારે
પણ તેઓ તેની સાથે જાય છે. જ્યાં સુધી જીવને મુક્તિ મળતી નથી ત્યાં સુધી
આ શરીર તેના સાથે છોડતાં નથી, તથા અપવરક (નાનું ઘર) આદિની અંદર
પ્રવિષ્ટ થયેલા પુરુષની જેમ તેઓ છદ્વસ્થજનોને દેખાતા નથી જે બાહ્ય શરીર છે
તે જીવપ્રદેશોની સાથે કેટલાંક અવયવોમાં વ્યાપ્ત થઈને રહેતું નથી, તથા અન્ય
ભવમાં જીવની સાથે જતું નથી અને છદ્વસ્થ જીવોને તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

दोसनिवृत्तिश्च, जात्र वेमाणियाणां । दो काया पण्णत्ता त
जहा-तसकाए चैव थावरकाए चैव । तसकाए दुविहे पण्णत्ते त
जहा भवसिद्धिश्च चैव अभवसिद्धिश्च चैव । एव थावरकाए वि ॥१९॥

छाया-नैरयिकाणां द्वे शरीरं प्रप्लुते, तद्यथा आभ्यन्तरकं चैव बाह्यकं चैव । आभ्य
न्तरकं कर्मकम्, बाह्यकं वैक्रियम् । एवं देवानामपि मणितम्भम् । पृथिवीकायिकाणां
द्वे शरीरे प्रप्लुते, तद्यथा-आभ्यन्तरकं चैव बाह्यकं चैव । आभ्यन्तरकं कर्मकं, बाह्य
मौदारिकम्, यावत् वनस्पतिकायिकानाम् । द्वीन्द्रियाणां द्वे शरीरे प्रप्लुते, तद्यथा-
आभ्यन्तरकं चैव बाह्यकं चैव । आभ्यन्तरकं कर्मकम्, अस्तिमांसोपितवद्
बाह्यकमौदारिकम्, यावद् चतुरिन्द्रियाणाम् । पञ्चेन्द्रियवर्ग्यगोचनिकानां द्वे शरीरे
प्रप्लुते, तद्यथा-आभ्यन्तरकं चैव बाह्यकं चैव । आभ्यन्तरकं कर्मकम्, अस्तिमांस
शागितस्नायुचिरावद् बाह्यकमौदारिकम् । मनुष्याणामप्येवमेव । विप्रहगविसमाप
न्निकानां नैरयिकाणां द्वे शरीरे प्रप्लुते, तद्यथा-तैनस्कं चैव कर्मकं चैव, निरन्तरं
यावद् वैमानिकानाम् । नैरयिकाणां द्वाभ्यां स्थानाभ्यां शरीरोत्पत्तिः स्यात्,
तद्यथा-रागेण चैव द्वेषेण चैव यावद् वैमानिकानाम् । नैरयिकाणां द्विस्थाननिर्
वृत्तिकं शरीरकं महत्, तद्यथा-रागनिर्वृत्तिकं चैव, द्वेषनिर्वृत्तिकं चैव । यावद् वैमा
निकानाम् । द्वौ कायौ प्रप्लुतौ तद्यथा प्रसकायश्चैव स्थावरकायश्चैव, प्रसकाया
द्विविधः प्रप्लुतः तद्यथा — भवसिद्धिश्चैव, अभवसिद्धिश्चैव । एवं स्वार
कायोऽपि ॥ ६० १९ ॥

टीका—‘नैरय्याण’ इत्यादि ।

नैरयिकाणां द्वे शरीरे भवतः-आभ्यन्तरं बाह्यं च । स्त्रीपुंस्व-प्रतिक्षणं विनश्य

लोक और अलोक के मेल से आकाश में दिविपता का कथन
करके अब सूत्रकार शरीर और शरीर वालों का आधारभूत क्षेत्र लोक
है इस प्रसङ्ग को लेकर भारकादि शरीरिदण्डक द्वारा उनके शरीरों की
प्ररूपणा करते हैं-“नैरय्याणं दो सरीरगा पण्णत्ता” इत्यादि ॥१८॥

टीकाप-नैरयिक जीवोंके दो शरीर होते हैं एक आभ्यन्तर शरीर और

दोऽन्ये अवेकानां सेवथी आकाशमां दिविपत्त्यानु कथन करीने हवे
शरीर अने शरीरवाग्याना आधारभूत ये क्षेत्रलोक छे तेनुं हवे सूत्रकार नार
कादि शरीर उडके द्वारा निरूपण करे छे

“नैरय्याणं दो सरीरगा पण्णत्ता” इत्यादि ॥ १८ ॥

टीकाप-नारक अवस्था में शरीर दोय छे (१) आभ्यन्तर शरीर अने

તીતિગરીં શટનપતનાદિધર્મવચ્ચાત્ । આભ્યન્તરે=અન્તરાલે ભવમ્ આભ્યન્તરમ્ । આભ્યન્તરત્વં ચાસ્યાત્મપ્રદેશૈઃ સહ ક્ષીરનીરન્યાયેન લોલીભૂતત્વાત્ , ભવાન્તરગમ-
નેડપિ ચ જીવસ્યાનુગતિપ્રાયાન્યેનાપવરકાઘન્તઃ પ્રવિષ્ટપુરુષવચ્છદ્વસ્થાડપ્રત્યક્ષત્વા-
ચ્ચેતિ । તથા-વહિર્મવં વાહ્યમ્ । વાહ્યત્વં ચાસ્ય જીવપ્રદેશૈઃ સહ કરયાપિ કેષુ-
ચિદવયવેષુ વ્યાપ્ત્યભાવાત્ , ભવાન્તરાનુગામિતયા છદ્વસ્થસ્યાપિ પ્રાયઃ પ્રત્યક્ષત્વા-
ચ્ચેતિ । તત્રાભ્યન્તરં કાર્મકમ્ કાર્મણશરીરનામકર્મોદયંનિર્વર્ત્ય કર્મવર્ગણાસ્વરૂપં,
સંસારિજીવાનાં ગત્યન્તરસંક્રમણે સાધકતમં, સકલકર્મણામહુરૂપમિરૂપમ્, અશે-

દૂસરા વાહ્ય શરીર “ શીર્યતે પ્રતિક્ષણં ઇતિ શરીરમ્ ” હસ વ્યુત્પત્તિ કે
અનુસાર પ્રતિક્ષણ જિસકા વિનાશ હોતા રહતા હૈ ઉસકા નામ શરીર
હૈ યહ શરીર શટનાદિ ધર્મવાલા હૈ અન્તરાલ મેં મી જો શરીર જીવ કે
સાથ રહતા હૈ ઉસકા નામ આભ્યન્તર શરીર હૈ એસા વહ આભ્યન્તર
શરીર તૈજસ કાર્મણરૂપ હોતા હૈ તૈજસ કાર્મણ શરીર કો આભ્યાન્તર
શરીર કહને કા યહ પ્રયોજન હૈ કિ યે દોનો શરીર આત્મ પ્રદેશોં કે
સાથ ક્ષીરનીર કી તરહ લોલીભૂત (મિલે હુએ) બને હુએ રહતે હૈં તથા
જીવ જબ ભવાન્તર મેં ગમન કરતા હૈ તબ મી યે ઉસકે સાથ જાતે હૈં
જબ તક જીવ કો મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ નહોં હોની હૈ તબ તક યે ઉસ કા
સાથ નહોં છોડતે હૈં તથા અપવરક (છોટા ઘર) આદિ કે મીતર પ્રવિષ્ટ
હુએ પુરુષ કી તરહ યે છદ્વસ્થજનોંકો અપ્રત્યક્ષ રહતે હૈં વાહ્ય જો શરીર
હૈ વહ જીવ પ્રદેશોં કે સાથ કિતનેક અવયવોં મેં વ્યાપ્ત હોકર નહોં
રહતા હૈ તથા ભવાન્તર મેં જીવ કે સાથ નહોં જાતા હૈ ઓર છદ્વસ્થ
જનોંકો વહ પ્રત્યક્ષ દિશ્વલાઈ પડતા હૈ ।

બાહ્યશરીર. “ શીર્યતે પ્રતિક્ષણં ઇતિ શરીરમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર જેનો પ્રતિ
ક્ષણ વિનાશ થતો રહે છે તે શરીર કહેવાય છે. તે શરીર શટનાદિ (સડવું,
ગળવું વગેરે) ધર્મોથી યુક્ત છે અન્તરાલમાં પણ જે શરીર જીવની સાથે રહે
છે તે શરીરનું નામ આભ્યન્તર શરીર છે. એવું તે આભ્યન્તર શરીર તૈજસ
અને કાર્મણરૂપ હોય છે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરને આભ્યન્તર શરીર કહે-
વાનું એ કારણ છે કે તે બંને શરીર આત્મપ્રદેશોની સાથે ક્ષીરનીરની જેમ
આત્મપ્રેત થઇને રહે છે તથા જીવ બ્યારે અન્ય ભવમાં ગમન કરે છે, ત્યારે
પણ તેઓ તેની સાથે જાય છે. બ્યાં સુધી જીવને મુક્તિ મળતી નથી ત્યાં સુધી
આ શરીર તેના સાથે છોડતાં નથી, તથા અપવરક (નાનું ઘર) અહિની અદર
પ્રવિષ્ટ થયેલા પુરુષની જેમ તેઓ છદ્વસ્થજનોને દેખાતા નથી જે બાહ્ય શરીર છે
તે જીવપ્રદેશોની સાથે કેટલાંક અવયવોમાં વ્યાપ્ત થઇને રહેતું નથી, તથા અન્ય
ભવમાં જીવની સાથે જતું નથી અને છદ્વસ્થ જીવોને તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે.

પર્કમાધારમૂત ચેતિ । નનુ તૈજસમપિ શરીરમામ્બન્તરમસ્વીતિ તત્કથ મોક્તમ્ ?
 इति चेदाह—कर्मकग्रहणे तैजसमपि गृहीतमेव तयोः सदैव सहचारित्वात् । तथा
 वाच्यं च वैक्रियकम् । एवम्—मवनवत्यावि वैमानिकान्तानां देवानामपि भणित
 म् । ‘पुङ्खी’ स्यादि—पृथिवीकायिकादारम्य वनस्पतिपर्यन्तानां पञ्चस्थावरा

દર્શકા—યહાં સૂત્ર મેં આમ્બન્તર શરીરકાર્મણ શરીર હી ગૃહીત હુઆ
 फिर अपने तैजस शरीरको आम्बन्तरशरीररूप से कैसे ग्रहण किया है ?

ઉ૦—તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર કા સમ્બન્ધ પ્રત્યેક સસારી જીવ
 के साथ अनाविकाल से चला आरहा है अत ये सदा से ही सहचारी
 हैं । इसलिये यहाँ कर्मण के ग्रहण होनेसे तैजस का भी ग्रहण हो गया
 है यह आम्बन्तररूप कर्मण शरीर नाम कर्म के उदय से जीव को प्राप्त
 होता है अतः यह कर्म वर्गणा रूप है अर्थात् ज्ञानावरणीय आवि कर्मों
 का जो समूह है वही कर्मण शरीर है यह शरीर संसारी जीवों का जब
 एक गति से दूसरी गति में गमन होना है उसमें सावकमम होता है

તથા—સકલકર્મોં કો ઉત્પન્ન હોને કે લિયે યહ મૂમિરૂપ હૈ ઓર
 अक्षेपकर्मों का यह आधारमूत है नैરयिक जीवों के यादृशशरीर वैक्रिय
 शरीर है इसी तरह का कपन भवनपति से लेकर वैमानिक तक
 के जीवों में भी कर लेना चाहिये “पुङ्खीकाइयाण” इत्यादि—पृथि-
 वीकायिक से लेकर वनस्पति कायિક तक के जीवों के—पांच स्थावर

અહીં સૂત્રમાં કામજી શરીરને જ આમ્બન્તર શરીર રૂપે ગ્રહણ
 કરવામાં આવ્યું છે છતાં આપે તૈજસ શરીરને આમ્બન્તર શરીર રૂપે કેમ
 ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો સબન્ધ પ્રત્યેક સસારી જીવની
 સાથે અનાદિ કાળથી આવ્યો આવે છે, તે કારણે તેઓ કાયમના સહચારી છે
 તે કારણે અહીં કામજીની સાથે તૈજસ શરીરને પણ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું
 છે આમ્બન્તર રૂપ કાર્મણ શરીર નામ કમના ઉદયથી જીવને તેની પ્રાપ્તિ
 થાય છે તેથી કમવગણા રૂપ છે જોગ્યે કે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોંને જો
 સમૂહ છે, જે જ કામજી શરીર છે આ શરીર આપે સસારી જીવોનું એક
 ગતિમાથી બીજી ગતિમાં ગમન થાય છે ત્યારે તેમાં સાવકમમ હોય છે
 તથા—સકલ કર્મોંના ઉત્પન્ન થવામાં તે મૂમિરૂપ રહે છે અને અક્ષેપ કર્મોંના
 આધારરૂપ હોય છે નૈરયિક જીવોનું બાહ્ય શરીર વૈક્રિય શરીર હોય છે
 આ પ્રકારનું કપન ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પચન્તના જીવોમાં પણ ગ્રહણ
 કરવું જોઈએ “પુન્હીકાઈયાણ” ઈત્યાદિ—

નામ આભ્યન્તરવાહ્યભેદેન શરીરદ્વયં ભવતિ । તદેવાહ - આભ્યન્તરં કાર્મિકમ્, વાહ્યં ચૌદારિકં શરીરં ભવતિ, ઔદારિકં નામ-ઔદારિકશરીરનામકર્મોદયાદુદાર-પુદ્ગલનિર્વૃત્તમ્ । એકેન્દ્રિયાણામૌદારિકશરીરં કેવલમમ્થ્યાદિવિરહિતં ભવતિ । વાયુનાં વૈક્રિયશરીરમપિ ભવતિ કિન્ત્વત્ર ન વિવક્ષિતં પ્રાયિકત્વાત્ । ‘વેદંદિયાણં’ इत्यादि-द्वीन्द्रियाणां तदेव शरीरद्वयं भवति आभ्यन्तरं-कर्मिकम्, वाह्यमौदारिकं चेति । एवमौदारिकशरीरम्-अस्थिमांसशोणितवद्धम् । एव त्रीन्द्रिय चतुरिन्द्रिया-णामपि बोध्यम् । ‘पंचिदिये’ त्यादि-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिजानां शरीरद्वयम् आभ्य-

जीवों के-आभ्यन्तर और बाह्यशरीर के भेद से दो शरीर होते हैं आभ्यन्तर शरीर तो तैजसकर्मण होते हैं तथा बाह्यशरीर औदारिक-शरीर होता है । यह औदारिक शरीर औदारिकशरीरनामकर्म के उदय से होता है इस शरीर को उत्पन्न करने वाले जो औदारिक पुद्गल हैं वे स्थूलाकार से परिणत होते हैं । एकेन्द्रिय जीवों का यह औदारिक शरीर केवल अस्थि आदि से रहित होता है वायुकायिक जीवों के वैक्रिय शरीर भी होता है फिर भी वह यहां प्रायिक होने से विवक्षित नहीं हुआ है “वेदंदिया णं” इत्यादि-दो इन्द्रिय जीवों के भी शरीरद्वय होते हैं-एक आभ्यन्तर शरीर और दूसरा बाह्यशरीर आभ्यन्तर शरीरसे कर्म-णशरीर होता है और बाह्य शरीर में औदारिक शरीर होता है यहां जो औदारिक शरीर होता है वह अस्थि मांस और शोणित से बद्ध-युक्त होता है इसी तरह से तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों के भी

પૃથ્વીકાયથી લઈને વનસ્પતિકાય પર્યન્તના જીવોને-પાંચ સ્થાવર જીવોને આભ્યન્તર અને બાહ્યશરીરના ભેદથી બે શરીરો હોય છે આભ્યન્તર શરીર તો તૈજસ અને કાર્મણ શરીર રૂપ હોય છે અને બાહ્યશરીર ઔદારિક શરીર રૂપ હોય છે. આ ઔદારિક શરીર ઔદારિક શરીરનામકર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ શરીરને ઉત્પન્ન કરનારા બે ઔદારિક પુદ્ગલો હોય છે, તેઓ સ્થૂલાકારે પરિણત થાય છે. એકેન્દ્રિય જીવોનું આ ઔદારિક શરીર કેવળ અસ્થિ આદિથી રહિત હોય છે. વાયુકાયિક જીવોને વૈક્રિય શરીર પણ હોય છે, છતાં પણ તે ત્યાં પ્રાયિક (ક્યારેક) હોય છે, તેથી અહીં તેનો ઉલ્લેખ થયો નથી.

“વેદંદિયાણં” ઇત્યાદિ-દ્વીન્દ્રિય જીવોને પણ બે શરીર હોય છે-(૧) આભ્યન્તર અને (૨) બાહ્ય આભ્યન્તર શરીર કાર્મણ શરીર રૂપ અને બાહ્ય શરીર ઔદારિક શરીર રૂપ હોય છે અહીં બે ઔદારિક શરીર હોય છે તે અસ્થિ, માંસ અને શોણિતથી બદ્ધ (યુક્ત) હોય છે. એજ પ્રમાણે તેઇન્દ્રિય

પરમાપારમૃત એવિ । મનુ તૈમસમપિ શરીરમામ્બન્તરમસ્તીતિ તત્કથં નોક્તમ્ ?
 इति चेदश-कर्मक्यद्वये तैमसमपि गृहीतमेव तयो सदैव सहचारित्वात् । तथा
 चाह च वैक्रियकम् । एवम्-मवनवत्यादि वैमानिकान्तानां देवानामपि भणित
 म् । 'पृथ्वी' स्यादि-पृथिवीकायिकादारम्य वनस्पतिपर्यन्तानां पञ्चસ્વાधरा

શાકા—યહાં સૂત્ર મેં આમ્બન્તર શરીરકાર્મણ શરીર હો ગૃહીત હુઆ
 फिर अपने तैजस शरीरको आम्बन्तरशरीररूप से कैसे ग्रहण किया है ?

ઉ૦—તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીર કા સમ્બન્ધ પ્રત્યેક સસારી જીવ
 के साथ अनादिकाल से बला आरहा है अतः ये सदा से ही सहचारी
 हैं । इसलिये यहाँ कर्मण के ग्रहण होनेसे तैजस का भी ग्रहण हो गया
 है यह आम्बन्तररूप कर्मण शरीर नाम कर्म के उदय से जीव को प्राप्त
 होता है अतः यह कर्म वर्गणा रूप है अर्थात् ज्ञानावरणीय आदि कर्मों
 का जो समूह है वही कर्मण शरीर है यह शरीर संसारी जीवों का अब
 एक गति से दूसरी गति में गमन होना है उसमें साधकत्व होता है

તથા—સકલકર્મોં કો ઉત્પન્ન હોને કે છિયે યહ મૂમિરૂપ હૈ ઓર
 अद्योपકર્મોં का यह आधारभूत है नैરयिक जीवों के बाह्यशरीर वैक्रिय
 शरीर है इसी तरह का कथन भवनपति से लेकर वैमानिक तक
 के जीवों में भी कर लेना चाहिये “पृथ्वीकाइयाण” इत्यादि-पृथि
 वीकायिक से लेकर वनस्पति कायिक तक के जीवों के-पाञ्च સ્વાધર

શાકા—જહાં સૂત્રમાં કામણ શરીરને જ આમ્બન્તર શરીર રૂપે ગ્રહણ
 કરવામાં આવ્યું છે છતાં આપે તૈજસ શરીરને આમ્બન્તર શરીર રૂપે કેમ
 ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—તૈજસ અને કાર્મણ શરીરનો સબંધ પ્રત્યેક સસારી જીવની
 સાથે અનાદિ કાળથી વ્યવસ્થા બાંધે છે, તે કારણે તેઓ કામમય સહચારી છે
 તે કારણે જહાં કામણની સાથે તૈજસ શરીરને પણ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું
 છે આમ્બન્તર રૂપ કામણ શરીર નામ કામના ઉદયથી જીવને તેની પ્રાપ્તિ
 થાય છે તેથી કામમયતા રૂપ છે જોડે છે જ્ઞાનાવરણીય બાદિ કામના જે
 સમૂહ છે એજ કામણ શરીર છે આ શરીર બ્યારે સસારી જીવોનું જોડ
 ગતિમાથી બીજી ગતિમાં ગમન થાય છે, ત્યારે તેમાં સાધકત્વ હોય છે
 તથા—સકલ કર્મોના ઉત્પન્ન થવામાં તે મૂમિરૂપ રહે છે અને અદ્યોપ કર્મોના
 આધારરૂપ હોય છે નૈરયિક જીવોનું બાહ્ય શરીર વૈક્રિય શરીર હોય છે
 આ પ્રકારનું કથન ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પરન્તના જીવોમાં પણ ગ્રહણ
 કરવું જોઈએ. “પૃથ્વીકાઈયાણ” ઇત્યાદિ—

અસુરકુમારેભ્ય આરભ્ય યાવદ્ વૈમાનિકાનાં તૈજસં કાર્મકં ચેતિ શરીરદ્વયં ભવતિ ।
 'નેરઙ્યાણં' ઇત્યાદિ-નૈરયિકાણાં દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં શરીરોત્પત્તિર્ભવતિ-રાગેણ
 દ્વેષેણ ચેતિ । एवं यावद् वैमानिकानाम् । 'नेरङ्याणं' इत्यादि-नैरयिकाणां
 द्विस्थाननिर्वर्तितं शरीरं भवति-रागनिर्वर्तितं द्वेषनिर्वर्तितं चेति । एवं यावद् वैमा-
 निकानाम् । 'दो काया' इत्यादि-द्वौ कायौ प्रकृतौ-त्रसकायः स्थावरकायश्चेति ।
 तत्र त्रसनामकर्मोदयात् त्रस्यन्तीति त्रसाः, तेषां कायः=राशिस्तसकायः । स्थावर-
 नामकर्मोदयात् तिष्ठन्तीत्येवं शीलाः स्थावराः, तेषां कायः=समूहः स्थावर-
 कायः । 'तसकाए' इत्यादि-त्रसकायो द्विविधः-भवसिद्धिकः अभवसिद्धिक-
 श्चेति । एवं स्थावरकायोऽपि ॥ सू० १९ ॥

और दूसरा कर्मणशरीर इसी तरह से विग्रहगति समापन्नक भवनपति
 से लेकर वैमानिक तक के जीवों को भी ये दो ही-तैजस और कर्मण
 शरीर ही होते हैं "नेरङ्याणं दोहिं ठाणेहिं" इत्यादि-नैरयिक जीवों
 के शरीर की उत्पत्ति दो स्थानों द्वारा होती है एक राग के द्वारा और
 दूसरे द्वेष के द्वारा इसी तरह से शरीरोंत्पत्ति के विषय का कथन वैमा-
 निक तक के जीवों का भी कर लेना चाहिये काय दो प्रकार कहा गया
 है एक त्रसकाय और दूसरा स्थावरकाय त्रसनामकर्म के उदय से जो
 अपनी इच्छा से चलते फिरते हैं डरते हैं भागते हैं वे सब त्रसजीव हैं
 इनकी जो राशि है वह त्रसकाय है स्थावर नामकर्म के उदय से जो एक
 स्थान से दूसरे स्थान पर आ जा नहीं सकते हैं एक ही जगह स्थिर
 रहते हैं वे स्थावर हैं इन स्थावरों का जो समूह है वह स्थावरकाय है

કાર્મણુ એજ પ્રમાણુ વિગ્રહગતિ સમાપન્નક ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્યા-
 ન્તના છવોમા પણુ એ બે શરીરનો જ (તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનો જ)
 સદ્ભાવ હોય છે.

“નેરઙ્યાણં દોહિં ઠાણેહિં” ઇત્યાદિ-નારક છવોમા શરીરની ઉત્પત્તિ
 બે સ્થાનો (કારણો) દ્વારા થાય છે-(૧) રાગદ્વારા અને (૨) દ્વેષદ્વારા. શરીરો-
 ત્પત્તિને અનુલક્ષીને વૈમાનિક પર્યાન્તના છવો વિષે પણુ આ પ્રકારનું કથન
 થવું જોઈએ. કાયના બે પ્રકાર છે-(૧) ત્રસકાય અને (૨) સ્થાવરકાય. ત્રસ
 નામકર્મના ઉદયથી જે પોતાની ઈચ્છાથી હરે ફરે છે, હરે છે અને ભાગે છે,
 તે છવોને ત્રસ છવો કહે છે. એવાં છવોની રાશિ (સમૂહ) ને ત્રસકાય
 કહે છે. સ્થાવર નામકર્મના ઉદયથી જે છવો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યા
 નહીં શકતા નથી, પણ એક જ જગ્યાએ સ્થિર રહે છે તે સ્થાવર

નત્ર કાર્મિકમ્, યાદ્ય ઔદારિકમ્ । યત્-અસ્થિર્માસશ્ચોણિતસ્નાયુશ્ચિરામદ્ મયતિ ।
તત્ર સ્નાયુ-અસ્થિ-માસની નાહી । યિતા તુ સામાન્યા । एवं मनुष्याणामपि ।
' बिग्गाहम् ' इत्यादि-विग्रहोपक, सम्प्रधानागति-विग्रहगतिः, तत्समापमानां
नैरयिकाणां शरीरद्वयं भवति-तैजस कर्मक चेति । एवं निरन्तरम्-अभ्यवहितम् ।

આમ્યન્તર ઔર યાદ્ય એ દો શરીર હોતે હેં આમ્યન્તર મેં કાર્મણ શરીર
હોતા હેં ઔર યાદ્ય મેં ઔદારિક શરીર હોતા હેં યહા પર મી ઔદારિક
શરીર અસ્થિ માસ ઔર ઓણિત સે યદ્દ હોતા હેં “ પચ્ચિદિય ” હસ્યાદિ
-જો પચ્ચેત્રિય તિર્યચ્છ હેં ડનકે મી આમ્યન્તર ઔર યાદ્ય શરીર હોતે
હેં આમ્યન્તર મેં કાર્મણ શરીર ઔર યાદ્ય મેં ઔદારિક શરીર હોતા હેં
યહાં પર મી ઔદારિક શરીર અસ્થિ, માસ, ઓણિત, સ્નાયુ ઔર
શિરાઓં સે યદ્દ હોતા હેં અસ્થિયોં કો પાચને યાલી જો નાહી હેં યદ્દ
સ્નાયુ કહલાતી હેં તથા સામાન્ય જો પીલી ૨ નસેં હોતી હેં એ શિરા
કહલાતી હેં “ મનુસ્સા વિ ણ્વ એવ ” મનુષ્ય કે મી હસી તરહ સે દો
શરીર હોતે હેં “ બિગ્ગાહ ” વિગ્રહગતિ મોડે સહિત જો પરમ્પ કે લિયે
જીવ કી ગતિ હોતી હેં ઉસકા નામ વિગ્રહગતિ હેં અથવા નવીન શરીર
પારણ કરને કે લિયે જો ગતિ હોતી હેં યહ વિગ્રહગતિ હેં-હસ વિગ્રહ
ગતિ સમાપન્નક નૈરયિકોં કે દો હી શરીર હોતે હેં ઇક તૈજસ શરીર

જાને અતુરિન્નિય ઇવેમ્માં પણ આમ્યન્તર અને બાહ્ય શરીરનો સંકલપ હોય
છે ત્યાં આમ્યન્તર શરીર કામજી શરીર રૂપ અને બાહ્ય શરીર ઔદારિક
શરીરરૂપ હોય છે તેમજ ઔદારિક શરીર પણ અસ્થિ, માંસ અને શોષિતથી બદ
(કુલ્લ) હોય છે પચ્ચિદિય હસ્યાદિ-પચ્ચેત્રિય તિર્યચ્છને પણ આમ્યન્તર અને
બાહ્યશરીર હોય છે આમ્યન્તર શરીર કામજીશરીરરૂપ અને બાહ્ય શરીર ઔદાર
િક શરીર રૂપ હોય છે અહીં પણ ઔદારિક શરીર અસ્થિ, માંસ, શોષિત,
સ્નાયુઓ અને શિરાઓથી બદ્દ હોય છે અસ્થિઓને બાંધનારી એ નાહી
હોય છે તેને સ્નાયુ કહે છે તથા સામાન્ય એ પીળી પીળી નસો હોય છે
તેને શિરાઓ કહે છે “ મનુસ્સા વિ ણ્વ એવ ” મનુષ્યોમાં પણ એજ પ્રકારના
બે શરીરો હોય છે

‘ બિગ્ગાહ ’ હસ્યાદિ-પરબ્રહ્માં પ્રવન કરતી વખતે ઇવની એ મોહ
સહિતની (વર્ણક કુલ્લ) બતિ યાચ છે તેને વિગ્રહગતિ કહે છે અથવા નવીન
શરીર પ્રાપ્ત કરવાને માટે એ બતિ યાચ છે તેને વિગ્રહગતિ કહે છે આ
વિગ્રહગતિ સમાપન્નક નૈરયિકોને એજ શરીર હોય છે-(૧) તૈજસ અને (૨)

અસુરકુમારેભ્ય આરભ્ય યાવદ્ વૈમાનિકાનાં તૈજસં કાર્મકં ચેતિ શરીરદ્વયં ભવતિ ।
 ‘નેરઙ્યાણં’ ઇત્યાદિ-નૈરયિકાણાં દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં શરીરોત્પત્તિર્ધવતિ-રાગેણ
 દ્વેષેણ ચેતિ । एवं यावद् वैमानिकानाम् । ‘नेरङ्याणं’ इत्यादि-नैरयिकाणां
 द्विस्थाननिर्वर्त्तितं शरीरं भवति-रागनिर्वर्त्तितं द्वेषनिर्वर्त्तितं चेति । एवं यावद् वैमा-
 निकानाम् । ‘दो काया’ इत्यादि-द्वौ कायौ प्रज्ञप्तौ-त्रसकायः स्थावरकायश्चेति ।
 तत्र त्रसनामकर्मोदयात् त्रस्यन्तीति त्रसाः, तेषां कायः=राशित्रसकायः । स्थावर-
 नामकर्मोदयात् तिष्ठन्तीत्येवं शीलाः स्थावराः, तेषां कायः=समूहः स्थावर-
 कायः । ‘तसकाए’ इत्यादि-त्रसकायो द्विविधः-भवसिद्धिकः अभवसिद्धिक-
 श्चेति । एवं स्थावरकायोऽपि ॥ सू० १९ ॥

और दूसरा कर्मणशरीर इसी तरह से विग्रहगति सभापन्नक भवनपति
 से लेकर वैमानिक तक के जीवों को भी ये दो ही-तैजस और कर्मण
 शरीर ही होते हैं “नेरङ्याणं दोहिं ठाणेहिं” इत्यादि-नैरयिक जीवों
 के शरीर की उत्पत्ति दो स्थानों द्वारा होती है एक राग के द्वारा और
 दूसरे द्वेष के द्वारा इसी तरह से शरीरौत्पत्ति के विषय का कथन वैमा-
 निक तक के जीवों का भी कर लेना चाहिये काय दो प्रकार कहा गया
 है एक त्रसकाय और दूसरा स्थावरकाय त्रसनामकर्म के उदय से जो
 अपनी इच्छा से चलते फिरते हैं डरते हैं भागते हैं वे सब त्रसजीव हैं
 इनकी जो राशि है वह त्रसकाय है स्थावर नामकर्म के उदय से जो एक
 स्थान से दूसरे स्थान पर आ जा नहीं सकते हैं एक ही जगह स्थिर
 रहते हैं वे स्थावर हैं इन स्थावरों का जो समूह है वह स्थावरकाय है

કાર્મણુ. એજ પ્રમાણે વિગ્રહગતિ સમાપન્નક ભવનપતિથી લઇને વૈમાનિક પર્ય-
 ન્તના જીવોમાં પણ એ બે શરીરનો જ (તૈજસ અને કાર્મણુ શરીરનો જ)
 સંસ્થાવ હોય છે.

“નેરઙ્યાણં દોહિં ઠાણેહિં” ઇત્યાદિ-નારક જીવોના શરીરની ઉત્પત્તિ
 બે સ્થાનો (કારણો) દ્વારા થાય છે-(૧) રાગદ્વારા અને (૨) દ્વેષદ્વારા. શરીરો-
 ત્પત્તિને અનુલક્ષીને વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ આ પ્રકારનું કથન
 થવું જોઈએ. કાયના બે પ્રકાર છે-(૧) ત્રસકાય અને (૨) સ્થાવરકાય ત્રસ
 નામકર્મના ઉદયથી જે પોતાની ઇચ્છાથી હરે ફરે છે, હરે છે અને ભાગે છે,
 તે જીવોને ત્રસ જીવો કહે છે. એવા જીવોની રાશિ (સમૂહ) ને ત્રસકાય
 કહે છે. સ્થાવર નામકર્મના ઉદયથી જે જીવો એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યા
 જઈ શકતા નથી, પણ એક જ જગ્યાએ સ્થિર રહે છે. એવાં જીવોને સ્થાવર

उक्ता भव्यशरीरिण , अथ भव्यविशेषाणां यद् यथा कर्तुंमुचितं तथा मोच्यते-

मूलम्-दो दिसाओ अभिगिज्झ कप्पइ णिग्गंधाणं वा
णिग्गंधीणं वा पव्वावित्तए, त जहा पाईणं चेष उदीणं चेष ।
एव मुढावित्तए, सिक्खावित्तए, उवढावित्तए, संभुजित्तए, सव
सित्तए, सज्झायमुद्दिसित्तए सज्झाय समुद्दिसित्तए, सज्झायम
णुज्जित्तए, आलोइत्तए, पाढिकमित्तए, निंदित्तए, गरहित्तए,
विउट्टित्तए, विसोदित्तए, अकरणयाए अब्भुट्टित्तए, अहारिह
पायच्छित्त तत्रोकम्म पडिवज्जित्तए । दो दिसाओ अभिगिज्झ
कप्पइ णिग्गंधाणं वा णिग्गंधीणं वा अपच्छिममारणंतियसंले
हणाद्धसणाद्धसियाण भत्तपाणपडियाइक्खियाण पाओवगयाण
काल अणवकस्वमाणाणं विहरित्तए, त जहा-पाईणं चेष
उदीणं चेष ॥ सू० २० ॥

॥ विट्ठाणस्स पढमो उद्देसओ समत्तो ॥ २१ ॥

छाया-डे दिसे अमिगुल कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा प्रमाजयितुं-
तपया-प्राचीनां चैव, उदीचीनां चैव, । एव मुण्डपितु शिष्यपितुम्, उपस्थापयितुं,
संमोमयितुं, सवासयितुं, स्वाध्यायपट्टेण स्वाध्याय सपट्टेण, स्वाध्यायमनुवादात्,
आलोचयितुं, प्रविक्रमयितुं निन्दितुं गीर्तितुं, विवर्षयितुं (विमोदयितुं, विहृषयितुं
वा) विमोघयितुं, अकरणतयाऽभ्युत्थातुं, यथार्हं प्रायश्चित्तं तपः कर्मप्रतिपत्तुम् ।
डे दिसे अमिगुल कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अपश्चिममारणान्तिकसंले
खनाओपणाज्जितानां भक्तपानप्ररथाकृपातानां पादपोषणतानां कालमनवकसंवा
विहसुं, तपया-प्राचीनां चैव उदीचीनां चैव ॥ सू० २० ॥

॥ विस्थानस्य प्रथम उद्देशकः समाप्तः ॥

इनमें अमकाय दो प्रकार का कहा गया है-एक भवसिद्धि और दूसरा
अभवसिद्धि स्थावरकाय को भी इसी तरह से जानना चाहिये ॥ १० ॥

ज्वेना समूहने स्थावरकाय को (१) असंख्यना से प्रकाश किया है-(१) अथ
सिद्धि अने (२) अवसिद्धि स्थावरकायना पञ्च ज्वेनां अने ज्वेद समज्जना. सू. १६

ટીકા—‘ દો દિસાઓ ’ ઇત્યાદિ—

દ્વે દિશે અભિગૃહ્ણ=અદ્વીકૃત્ય તદભિમુખી ભૂયેત્યર્થઃ, નિર્ગ્રન્થાનાં નિર્ગ્રન્થીનાં વા દ્રવ્યભાવપરિગ્રહરહિતાનાં કલ્પતે પ્રવ્રાજયિતુ-સદોરકમુખવસ્ત્રિકારજોહરણાદિ-
દાનેન પ્રવ્રજ્યાં સાવઘ-વિરતિરૂપાં દાતું. ગ્રહીતું વા । કે તે દ્વે દિશે ? ઇત્યાદિ-
તથા-પ્રાચીનાં-પ્રાચીં પૂર્વાદિશમિત્યર્થઃ, તથા ઉદીચીનામ્-ઉદીચીમ્ ઉત્તરાં દિશ-
મિત્યર્થઃ । એવમ્-અમુના પ્રકારેણ મુણ્ડયિતુમ્, મુણ્ડનં દ્રવ્યભાવભેદેન દ્વિવિધમ્,
તત્ર-દ્રવ્યતઃ કેશાઘપનયનેન, ભાવતઃ કષાયાપનયનેન । શિક્ષયિતું=ગ્રહણશિક્ષાપે-
ક્ષયા સૂત્રાર્થો ગ્રાહયિતુમ્, આસેવનશિક્ષાપેક્ષયા પ્રતિલેખનાદિક્રિયામાસેવયિતું=

ભવ્ય જીવોં કા કથન કરકે અવ ભવ્યવિશેષોં કો જો કર્તવ્ય ઉચિત
હૈ ઉસકા સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ—

“ દો દિસાઓ અભિગિજ્ઞ ” ઇત્યાદિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકાર્થ—દો દિશાઓંની તરફ મુંહ કરકે દ્રવ્યપરિગ્રહ ઓર ભાવપરિગ્રહસે
રહિત નિર્ગ્રન્થોં કો તથા નિર્ગ્રન્થિનિયોં કો સદોરક મુખવસ્ત્રિકા રજોહરણ
આદિ ચિહ્નવાલી સાંવઘવિરતિરૂપ પ્રવ્રજ્યા લેના અથવા દેના યોગ્ય હૈ
વે દો દિશાઈ હૈ—એક પૂર્વદિશા ઓર દૂસરી ઉદીચી દિશા હસી પ્રકાર હન્હીં
દો દિશાઓં કી ઓર મુંહ કરકે દ્રવ્યભાવરૂપ સે મુંહિત હોના યોગ્ય હૈ
કેશાદિકોં કા લુઞ્ચન કરના યહ દ્રવ્યમુંડન હૈ ઓર કષાયોં કા અપ-
નયન (દૂર) કરના યહ ભાવમુંડન હૈ હસી પ્રકાર પૂર્વ ઓર ઉત્તરદિશાકી
ઓર મુંહ કરકે શિષ્યજનોં કો ગ્રહણ શિક્ષા કી અપેક્ષા સૂત્ર ઓર અર્થ
કો સિખલાના યોગ્ય હૈ તથા આસેવનશિક્ષા કી અપેક્ષા પ્રતિલેખનાદિ

ભવ્યજીવોનુ કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ભવ્યવિશેષોના ઉચિત કર્તવ્યની
પ્રશ્નણા કરે છે—“ દો દિસાઓ અભિગિજ્ઞ ” ઇત્યાદિ ॥ ૨૦ ॥

ટીકાર્થ—જે દિશાઓની તરફ મુખ કરીને, દ્રવ્યપરિગ્રહ અને ભાવપરિગ્રહથી
રહિત એવા નિર્ગ્રન્થો (સાધુઓ) અને નિર્ગ્રન્થિનિઓએ (સાધવીઓએ) સદોરક મુહ-
પત્તી, રજોહરણ આદિ ચિહ્નવાળી સાવઘ વિરતિ રૂપ પ્રવ્રજ્યા લેવી અથવા
દેવી તે યોગ્ય છે. તે જે દિશાઓ આ પ્રમાણે છે—(૧) પ્રાચી (પૂર્વ) અને
(૨) ઉદીચી (ઉત્તર). એજ જે દિશા તરફ મુખ કરીને દ્રવ્યભાવ રૂપે મુંહિત
થવું યોગ્ય છે. કેશાદિકોના લુચનને દ્રવ્યમુંડન કહે છે. અને કષાયોને દૂર
કરવા તેનું નામ ભાવમુંડન છે. એજ પ્રમાણે પૂર્વ અને ઉત્તર દિશા તરફ મુખ
કરીને શિષ્યોને ગ્રહણશિક્ષાની અપેક્ષાએ સૂત્ર અને અર્થ શિખવવા એ પણ
યોગ્ય છે, અને આસેવનશિક્ષાની અપેક્ષાએ પ્રતિલેખનાદિ ક્રિયાઓ કરવી,

उक्ता मध्यशरीरिण, अथ मध्यविशेषाणां यद् यथाकर्तुमुचितं तथा मोच्यते-

मूलम्-दो दिसाओ अभिगिज्झ कप्पइ णिगंधाणं वा णिगंधीणं वा पब्बावित्तए, त जहा पाईणं चेव उदीणं चेव । एव मुढावित्तए, सिक्खावित्तए, उवढावित्तए, सभुजित्तए, सव सित्तए, सज्झायमुहिसित्तए सज्झाय समुहिसित्तए, सज्झायम णुजाणित्तए, मालोहत्तए, पाढिक्कमित्तए, निंदित्तए, गरहित्तए, विउहित्तए, विसोहित्तए, अकरणयाए अब्भुट्ठित्तए, अहारिह पायच्छित्त तत्रोकम्म पढिषज्जित्तए । दो दिसाओ अभिगिज्झ कप्पइ णिगंधाणं वा णिगंधीणं वा अपच्छिममारणंतियसले हणाद्धसणाद्धसियाण भत्तपाणपढियाइक्खियाण पाओवगयाण काल अणवकल्लमाणाणं विहरित्तए, त जहा-पाईणं चेव उदीणं चेव ॥ सू० २० ॥

॥ विट्ठाणस्स पढमो उहेसओ समत्तो ॥ २१ ॥

छाया-द्वे दिक्षे अभियुज्झ कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा मन्त्राजयितु-
तथया-माषीनां चैव, उदीचीनां चैव, । एवं मुण्डयितुं शिषयितुम्, उपस्यापयितुं,
संमोचयितुं, सवासयितुं, स्वाध्यायसुदेषु स्वाध्यायं सुदेषु, स्वाध्यायमनुज्ञादुम्,
आलोचयितुं, प्रतिक्रमयितुं निन्दितुं गदितुं, विवर्षयितुं (विप्रोदयितुं, विद्वृषयितुं
वा) विप्रोषयितुं, अकरणतयाऽभ्युत्थातुं, यथार्हं प्रायश्चित्तं तप कर्ममतिपथुम् ।
द्वे दिक्षे अभियुज्झ कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा अपधिममारणान्तिकसले-
स्वनाओपणाज्जितानां भक्तपानप्रयासपातानां पादपोषणतानां कालमनवकांसतां
विहरितुं, तथया-माषीनां चैव उदीचीनां चैव ॥ सू० २० ॥

॥ विस्थानस्य प्रथम उद्देशकः समाप्तः ॥

इनमें ब्रह्मकाय दो प्रकार का कहा गया है-एक भवसिद्धिक और दूसरा
अभवसिद्धिक स्थावरकाय को भी इसी तरह से जानना चाहिये ॥ १९ ॥

छन्दोगा समूहने स्थावरकाय के छे भक्तपानना में प्रकार कहा छे-(१) भव
सिद्धिक भवने (२) अभवसिद्धिक स्थावरकायना यद्यु जेवा के भेद समझना, सू. १६

पाठयितुमित्यर्थः । उपस्थापयितुं=महाव्रतदिषु समारोपयितुम् । समोच्चयितुं=समोगिष्णुनिमण्डलीषु निवेशयितुम् । सवासयितुं=संस्तारकमण्डल्यामुपवेशयितुम् । तथा-स्वाध्याय-सु=सुष्ठु आ=मर्यादया अधीयते इति स्वाध्याय=आचाराद्वादि रागमः तम् उद्देश्यम्=उपदेश्यु पाठयितुमित्यर्थः । स्वाध्यायं समुद्देश्यु-‘पूर्वपठितं स्थिरपरिचितं कुरु’ इत्यादिरूपेण कथयितुम् । स्वाध्यायम् अनुज्ञातु-‘स्वयमवधारय, अन्यमप्यन्यापय’ इत्यादि कथयितुम् । आलोचयितुं-गुरुसमीपे स्वातिचारप्रकाशयितुम् । प्रतिक्रमिषु-पापाभिवर्धयितु-शुभयोगादशुभयोगे संक्रमणे सति पुनः शुभयोगे समागन्तुमित्यर्थः । निन्दितु-स्वसमस्तमतिचारान् जुगृप्सितुम् । गर्हितु=गुरुसमस्त तानेव जुगृप्सितुम् । विवर्धयितुम्-अतिचारान् विच्छेदयितुम् । विक्षोभयितुम्-अतिचारमञ्जिमात्मानं निर्मलीकर्षुम् । अकरणतयाऽभ्युत्थानात्-‘पुनरेवं न करिष्यामि’ इत्यकरणमाधित्याभ्युपगन्तुम् । यथाई=यथायोग्यं

क्रियाओं का करना महाव्रतदिकों में आत्मा को समारोपित करना समोगिष्णुनिमण्डली में अपने आपको प्रविष्ट कराना आचाराद्वादि भागमों का उपदेश करना पढ़ाना “पढ़िले पढ़े हुए को अच्छी तरह से समझ लो” इत्यादि रूप से कहना “इसका स्वयं निश्चय करलो दूसरों को इसे पढ़ाओ इत्यादि रूप से कहना गुरु के समीप अपने अतिचारों को प्रकाशित करना, पाप से अपने को हटाना अर्थात् शुभयोग से अशुभयोग में संक्रमण होने पर पुनः शुभयोग में आना, अपने समस्त ही अपने अतिचारों की निन्दा करना उनसे ग्लानि करना, गुरु के समस्त उनकी निन्दा करना उनसे ग्लानि करना, अतिचारों का विच्छेद करना अतिचारों से मलिन हुई आत्मा को निर्मल करना अब पुनः मैं ऐसा नहीं करूँगा इस तरह अकरण रूप से स्वीकार करना तथा यथायोग्य

महाव्रतदिषु आत्माने समारोपित करवे, स योगि शुनिमण्डलीमां पोताना प्रवेश करववे, आध्यायं आदि आत्रमाने उपदेश देवे, पढ़ाववु-“पढ़ेलां शीजेला तत्वाने सारी शीते समझ लो” इत्यादि रूपे कहेवुं “आ पातने जाते न निश्चय करी लो जीवने आ लखावो” इत्यादि रूपे कहेवुं, शुरुनी पास पोताना अतिचाराने प्रकट करवा पापभी पोताना आत्माने दूर राखवे जेटवे के शुभ योगमांभी अशुभ योगमां संक्रमण थाय त्थारे दूरीभी शुभ योगमां आनी ववुं, पोतानी समस्त व पोताना अतिचारानी निहा करपी, तेने करवे मनमां ग्लानि करी, शुरुनी समस्त ते अतिचारानी निहा करपी, तेने भाटे ग्लानि करपी अतिचाराने विच्छेद करवे, अतिचारानी मलिन यथेहा आत्माने निर्मल करवे, अबे दूरीभी हू जेवुं नहीं वी, आ प्रधारना

પ્રાયશ્ચિત્ત=પાપવિશુદ્ધિરૂપં તપઃ કર્મ=અનશનાદિકં પ્રતિપત્તું=સ્વીકૃત્તુમ્ । ‘દો દિસાઓ’ इत्यादि-द्वे दिशे अभिगृह्य कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा । कीदृशानाम् ? इत्याह-‘अपच्छिमे’ त्यादि-अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाजोषितानाम्, तत्र न विद्यते पश्चिमा अस्या इत्यपश्चिमा=अन्तिमा, सा चासौ-मारणान्तिकी=मरणकालभाविनी संलेखना-संलिख्यते=कृशीक्रियते शरीरकपायादि यया सा तथोक्ता तपोविशेषलक्षणा चेति अपश्चिममारणान्तिकसंलेखना, तस्या जोषणा=सेवना, तथा जोषितानां=सेवितानां युक्तानामित्यर्थः । यद्वा-जोषितानां=क्षपितानां क्षपितदेहानामित्यर्थः । पुनः-भक्तपानप्रत्याख्यातानाम्-भक्तपाने प्रत्याख्याते यैस्ते तथा, क्तान्तस्य परनिपात आर्पत्वात्, भक्तपानप्रत्याख्यानवृत्तामित्यर्थः । पादपोषगतानां=पादपोषगमनमरणमाश्रितानां-स्वीकृतमर्थयापरिस्प-

પ્રાયશ્ચિત્ત-પાપની વિશુદ્ધિરૂપ અનશનાદિ તપકર્મ ગ્રહણ કરના-યે સર્વ કાર્ય બી હન્હોં દો દિશાઓંની કી ઓર સુંહ કરકે કરના શ્રમણ નિર્ગ્રન્થિયોં કી કલ્પિત કહા ગયા હૈ

“દો દિસાઓ” इत्यादि-शरीर और कपाय आदि जिस से कृश किये जाते हैं उसका नाम संलेखना है यह संलेखना मरणकाल के समय में ही धारण की जाती है इसीलिये इसे अपश्चिम कहा है यह तपविशेषरूप होती है, इस संलेखना से जो मुनिजन युक्त है अथवा-हन्होंने इस संलेखना को धारण करने द्वारा अपने शरीर को क्षपित किया है भक्तपान का जिन्होंने प्रत्याख्यान कर दिया है पादपोषगमन संधारा को जिस संधारा में पतित पादपवृक्ष की तरह शरीर की सेवा संभाल हिलना डुलना आदिरूप क्रिया सर्वथा वर्जित हो जाती है ऐसे

અતિચારો નહી કરવાને દૃઢનિશ્ચયી થવું, તથા તેને માટે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને પાપની વિશુદ્ધિરૂપ અનશનાદિને-ગ્રહણ કરવા, આ બધાં કાર્યો પણ તે બે દિશા તરફ મુખ કરીને કરવાનું સાધુઓને કહેવું છે.

“દો દિસાઓ” इत्यादि-शरीर અને કપાયાદિ જેના દ્વારા કૃશ કરાય છે તે ક્રિયાને સંલેખના (સંથારો) કહે છે તે સંથારો મરણકાળ નજીક હોય ત્યારે જ ધારણ કરવામાં આવે છે, તે કારણે તેને ‘અપશ્ચિમ’ કહે છે. તે સંથારો તપવિશેષ રૂપ હોય છે આ સંથારાથી જે મુનિ યુક્ત હોય અથવા જેણે આ સંથારો ધારણ કરીને પોતાના શરીરને ક્ષપિત કર્યું છે, ભક્તપાનના જેણે પ્રત્યાખ્યાન કર્યા છે, પદપોષગમન સંથારાને જેમણે ગ્રહણ કરેલો છે (જે સંથારામાં પતિત પાદપ-વૃક્ષની જેમ શરીરની સેવા-સંભાળ, હલનચલન આદિ રૂપ ક્રિયા બિલકુલ બંધ કરી દેવામાં આવે છે એવા સંથારાને પાદપો-

पाठयितुमित्यर्थः । उपस्थापयितुं=महाप्रसादियु समारोपयितुम् । समोऽप्रयितुं=समोगिमुनिमण्डलीयु निश्चययितुम् । स वासयितुं=स स्तारकमण्डल्यामुपवेशयितुम् । तथा-स्वाध्याय-सु=मुष्ट आ=मर्यादया अर्थायते इति स्वाध्याय=आचाराद्वादि रागम् तम् उपदेष्टुम्=उपदेष्टु पाठयितुमित्यर्थः । स्वाध्याय समुदेष्टुं-‘पूर्वपठितं स्मिरपगिचितं कुरु’ इत्यादिरूपेण कथयितुम् । स्वाध्यायम् अनुष्ठातुं-‘स्वयमवधारय, अन्यमप्यध्यापय’ इत्यादि कथयितुम् । आलोचयितुं-गुरुसमीपे स्वातिचारमहाप्रयितुम् । प्रतिकर्मितुं-पापाधिकर्षयितुं-शुभयोगादशुभयोगे सक्रमणे सति पुनः शुभयोगे समागन्तुमित्यर्थः । निन्दितुं-स्वसप्तसप्ततिचारान् जुगुप्सितुम् । गर्हितुं=गुरुसप्तसप्ततानेव जुगुप्सितुम् । विनर्षयितुम्-अतिचारान् विच्छेदयितुम् । विनोषयितुम्-मतिचारमस्त्रिमासमानं निर्मलीकृतुम् । अकरणतयाऽभ्युत्थानु-‘पुनरेव न करिष्यामि’ इत्यकरणमाधित्वाभ्युपगन्तुम् । यथाई=यथायोग्यं

प्रियाओं का करना महाजनदिकों में आत्मा को समारोपित करना समोगिमुनिमण्डली में अपने आपको प्रविष्ट कराना आचाराद्वादि आगनों का उपदेश करना पढ़ाना “पढ़िछे पढ़े छुप को अच्छी तरह से समझ लो” इत्यादि रूप से कहना “इसका स्वयं निश्चय करलो दूसरों को इसे पढ़ाओ इत्यादि रूप से कहना गुरु के समीप अपने अतिचारों को प्रकाशित करना, पाप से अपने को छराना अर्थात् शुभयोग से अशुभयोग में सप्रमण होने पर पुनः शुभयोग में आना, अपने समस्त ही अपने अतिचारों की निन्दा करना उनसे ग्लानि करना, गुरु के समक्ष उनकी निन्दा करना उनसे ग्लानि करना, अतिचारों का विच्छेद करना अतिचारों से मलिन हुई आत्मा को निर्मल करना अथ पुनः में ऐसा नहीं करूंगा इस तरह अकरण रूप से स्वीकार करना तथा यथायोग्य

महाप्रसादिकों में आत्माने समारोपित करे, समोगि मुनिमण्डली में पाठाने प्रवेश कराने, आचाराद आदि आचारे में उपदेश देवे, पढ़ावनु-‘पढ़ेछे छीजेछे तबने सारी सीते समज लो’ इत्यादि रूप से कहने ‘आ जानने बने न निश्चय करी लो जीनने आ जग्यावे’ इत्यादि रूप से कहने, गुरु की धामे पाठाना अनिवासेने प्रशंसा करवा, पापभी पाठाना आत्माने ही साधने ओछे के शुभ योगमाथी अशुभ योगमां सक्रमण थाप त्वावे हीभी शुभ योगमा आनी जनु पतानी समझ न पतानी अनिवासेनी निरा करी, तने भावे मनभा जानि घरी, गुरुनी सनस ते अनिवासेनी निरा करी, तेने भाटे जानि करी अनिवासेने विच्छेद करे। अतिचारों की मतिन बरेवा आत्माने निमज करे, छे हीभी हुं ओतु नहीं हं, आ प्रारम्भ

પ્રાયશ્ચિત્ત=પાપવિશુદ્ધિરૂપ તપઃ કર્મ=અનજનાદિકં પ્રતિપત્તું=સ્વીકૃત્તું । ‘દો-
દિસાઓ’ इत्यादि-द्वे दिशे अभिगृह्य कल्पते निर्ग्रन्थानां वा निर्ग्रन्थीनां वा । कीद-
शानाम् ’ इत्याह-‘ अपच्छिमे ’ त्यादि-अपश्चिममारणान्तिकसंलेखनाजोषणाजोपि-
तानाम्, तत्र न विद्यते पश्चिमा अस्या इत्यपश्चिमा=अन्तिमा, सा चासौ-मारणा-
न्तिकी=मरणकालभाविनी संलेखना-संलिख्यते=कृशीक्रियते शरीरकपायादि यया
सा तथोक्ता तपोविशेषलक्षणा चेति अपश्चिममारणान्तिकमंलेखना, तस्या
जोषणा=सेवना, तथा जोपितानां=सेवितानां युक्तानामित्यर्थः । यद्वा-जोपितानां=
क्षपितानां क्षपितदेहानामित्यर्थः । पुनः-भक्तपानप्रत्याख्यातानाम्-भक्तपाने
प्रत्याख्याते यैस्ते तथा, क्तान्तस्य परनिपात आर्पत्वात्, भक्तपानप्रत्याख्यानव-
त्तमित्यर्थः । पादपोषगतानां=पादपोषगमनमरणमाश्रितानां-स्वीकृतमर्थथापरिस्प-

પ્રાયશ્ચિત્ત-પાપ કી વિશુદ્ધિરૂપ અનજનાદિ તપકર્મ ગ્રહણ કરના-યે સ્વ
કાર્ય મી ઇન્હોં દો દિશાઓં કી ઓર હુંહ કરકે કરના શ્રમણ નિર્ગ-
નિથ્યોં કો કલ્પિત કહા ગયા હૈ

“દો દિસાઓ” इत्यादि-शरीर और कपाय आदि जिस से कृश
क्रिये जाते हैं उसका नाम संलेखना है यह संलेखना मरणकाल के
समय में ही धारण की जाती है इसीलिये इसे अपश्चिम कहा है यह
तपविशेषरूप होती है, इस संलेखना से जो मुनिजन युक्त है अथवा-
इन्होंने इस संलेखना को धारण करने द्वारा अपने शरीर को क्षपित
किया है भक्तपान का जिन्होंने प्रत्याख्यान कर दिया है पादपोषगमन
संधारा को जिस संधारा में पतित पादपवृक्ष की तरह शरीर की सेवा
संभाल हिलना डुलना आदिरूप क्रिया सर्वथा वर्जित हो जाती है ऐसे

અતિથારો નહી કરવાને દૃઢનિશ્ચયી થવું, તથા તેને માટે યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તને
પાપની વિશુદ્ધિરૂપ અનજનાદિને-અડણ કરવા, આ બધાં કાર્યો પણ તે બે
દિશા તરફ મુખ કરીને કરવાનું સાધુઓને કહેવે છે.

“દો દિસાઓ” इत्यादि-शरीर અને कपायादि जेना द्वारा कृश कराय
छे ते क्रियाने सलेखना (सथारो) कहे छे ते सथारो भरबुझाण नञ्क होय
त्यारे न धारण करवाभां आवे छे, ते कारण तेने ‘अपश्चिम’ कहे छे. ते
सथारो तपविशेष रूप होय छे आ संधाराथी जे मुनि युक्त होय अथवा
जेणे आ सथारो धारण करीने पोताना शरीरने क्षपित कर्युं छे, लक्षतपानना
जेणे प्रत्याख्यान कर्या छे, पादपोषगमन संधाराने जेभणे अडण करेवे छे
(जे संधाराभां पतित पादप-वृक्षनी जेम शरीरनी सेवा-संभाल, डलनचलन
आदि रूप क्रिया मिलकुल बंध करी देवाभां आवे छे जेवा संधाराने पादपो-

ન્દર્શિતમરણવિશેષાણામિત્યર્થઃ । પુન - કાસં=મૃત્યુમ્ અનપકારુસતામ્=અનમિલ-
પતાં મરણેऽનુસ્મૃકાનામિત્યર્થઃ, વિહર્ષુ=સ્થાતુ 'વત્પતે' इति पूर्वैज सम्बन्धः ।
उदेव दिग्द्वयमाह-'उ जहे' स्यादि, तद्यथा-प्राचीनां वा उद्गीचीनां चेति ॥सू० २०॥

इति श्रीविश्वविख्यात-भगदवल्लभ-मसिद्धवाचक-पद्मदक्षमापाकसिद्ध
ललितकल्याणसापक-प्रविशुद्धगणपधनेकग्रन्थनिर्मापक-वादिमा-
नमर्दक श्रीशाहूछप्रपति कोन्हापुरराममदक्ष जैनशास्त्राचार्यपद
भूषित-कोन्हापुररामगुरु बालग्रन्थवारि जैनाचार्य-जैनधर्म-
दिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां
स्थानां सूत्रस्य सुषानामक व्याख्यायाम्
द्वितीयस्थानस्य प्रथमोद्देशक समाप्तः ॥२-१॥

મરણવિશેષ કો જિન્હોને ધારણ કિયા હૈ ઓર જો મૃત્યુ કે અનમિલાષી
બને છુપ હૈ એસે મુનિજનોં કો વિશાઓં કી-પૂર્ય ઓર ઉત્તર દિશા કી
ઓર મુંહ કરકે રહના ઉચિત હૈ, અર્થાત્ જન સયારોં કો ધારણ કિયેછુપ
મુનિજનોં કો જન દો વિશાઓં મેં હી મુંહ કરકે પેઠના ઉચિત હૈ ॥૨૦॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિત
સ્થાનામ્ન સૂત્ર કી સુષાનામક ટીકાર્ય કા દુસરે સ્થાનક કા
પ્રથમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૧ ॥

જનમન સઘારો કહે છે) અને એ મૃત્યુના અનમિલાષી બનેલ છે, એવાં
મુનિજને એ દિશાઓ તરફ-પૂર્વ અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુજ રાખીને બેસવું
એમજો કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સઘારો ધારણ કરનાર મુનિજનેએ પૂર્વ
અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુજ રાખીને બેસવું એમજો. ॥ સુ. ૨૦ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ મુનિવિરચિત
સ્થાનામ્નસૂત્રની સુષા નામની ટીકાર્થના બીજા સ્થાનકને।
પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥ ૨-૧ ॥

अथ द्वितीयस्थानस्य द्वितीयोद्देशकः ॥

अनन्तरोद्देशके द्वित्वविशिष्टा जीवाजीवधर्माः प्रोक्ताः, द्वितीयोद्देशके तु द्वित्वविशिष्टा एव जीवधर्माः प्रोच्यन्ते, इत्यनेन सम्बन्धेनापातस्यास्योद्देशकस्येदमादिसूत्रम्—प्रथमोद्देशकान्तिमसूत्रेणास्यायमभिसरवन्ध.—प्रथमोद्देशकान्त्यसूत्रे पादपोषगमनमभिहितं, तेन च केषाञ्चिद् देवत्वं भवतीति देवविशेषप्रतिपादनेन तेषां कर्मबन्धं तद्देनं च प्रतिपादयन्नाह—

मूलम्-जे देवा उड्डोववन्नगा कप्पोववन्नगा विमाणोवव-
न्नगा आरोववन्नगा चारट्टिइया गइइया गइसमावन्नगा,
तेसिणं देवाणं सया समियं जे पावे कम्मे कज्जइ तत्थगयावि
एगइया वेयणं वेयेति, अन्नत्थगयावि एगइया वेयणं वेयेति ।

द्वितीयस्थानका द्वितीय उद्देशक

अनन्तर उद्देशकमें द्वित्वविशिष्ट जीव धर्मों और अजीव धर्मों के विषय में कथन किया गया है, अब इस द्वितीय उद्देशकमें केवल द्वित्व विशिष्ट ही जीव धर्मों का कथन किया जाता है, इसी सम्बन्ध को लेकर इस द्वितीय उद्देशक को प्रारंभ किया गया है प्रथम उद्देशक के अन्तिम सूत्रमें पादपोषगमन संथारोंका कथन आया है सो इस संथारे को धारण करके मरने वाले कितनेक मुनिजनों कोदेवत्वपद प्राप्त होता है अतः देव विशेषों का प्रतिपादन और उनके कर्मबन्ध एवं उनके वेदन का प्रतिपादन यहाँ सर्वप्रथम किया जाता है

“जे देवा उड्ढोववन्नगा कप्पोववन्नगा” इत्यादि ॥२१॥

द्वितीयस्थानने। द्वितीय उद्देशः।

પહેલા ઉદ્દેશકમાં દ્વિવિધતા યુક્ત જીવધર્મો અને અજીવધર્મોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે આ બીજા ઉદ્દેશકમાં માત્ર દ્વિવિધતા યુક્ત જ જીવધર્મોનું કથન કરવામાં આવે છે આ સળંધને અનુલક્ષીને આ બીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે—

પહેલા ઉદ્દેશકના અતિમ સૂત્રમા પાદપોષગમન સ્થાપનાનો ઉલ્લેખ થયો છે. તે સંસ્થાનાને ધારણ કરીને કાળધર્મ પામનાર કેટલાક મુનિજનોને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને અહીં દેવવિશેષોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે અને તેમના કર્મબંધ અને તેમના વેદનનું અહીં સર્વ પ્રથમ પ્રતિ પાદન કરવામાં આવે છે—“જે દેવા ઉદ્ધવોવન્નગા કર્ણોવન્નગા” ઇત્યાદિ

नृवर्जितमरणविशेषाभ्यामित्यर्थः । पुन-फालं=मृत्युम् अनन्यकारुताम्=अनभिलाषी-
पतां मरणेषुलुप्तकानामित्यर्थः, विद्वेषु=स्यात् 'कल्पते' इति पूर्वैर्ण सम्बन्धः ।
तदेव दिग्द्वयमाह-'तजहे' स्यादि, तद्यथा-माधीनां वा उद्गीचीनां चेति ॥ सू० २० ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-भगद्वल्लभ-प्रसिद्धपापक-पञ्चदशमापाकल्लि
लम्बितकलापासापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनेकग्रन्थनिर्मापक-वादिमा-
नमर्दक श्रीशाहूछप्रपति कोरदापुररामप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्यपद
भूषित-कोरदापुररामगुरु बाह्यग्रन्थपारि जैनाचार्य-जैनधर्म-
दिवाकर-पूज्यभी-घासीलालप्रतिविरचितायां
स्थानाङ्गसूत्रस्य सुप्रख्याता व्याख्यायाम्
द्वितीयस्थानस्य प्रथमोद्देशक समाप्तः ॥ २-१ ॥

मरणविशेष को जिन्होंने धारण किया है और जो मृत्यु के अनभिलाषी
बने हुए हैं ऐसे मुनिजनों को दिशाओं की-पूर्व और उत्तर दिशा की
ओर झुंझ करके रहना उचित है, अर्थात् इन सपारों को धारण किये हुए
मुनिजनों को इन दो दिशाओं में ही झुंझ करके बैठना उचित है ॥ २० ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यभी घासीलालप्रतिविरचित
स्थानाङ्ग सूत्र की सुप्रानामक टीका का दूसरे स्थानक का
प्रथम उद्देशक समाप्त ॥ २-१ ॥

अजमन सुथरा ठडे छे), जने के मृत्युना अनभिलाषी बनेछ छे, जेवां
मुनिजने जे दिशाओ वरहे-पूर्व अथवा उत्तर दिशा वरहे अथ शरीरने जेसुं
जेछले, ठडेवानुं तादृश' जे छे ते सुथरा धारण करना मुनिजनेजे 'पूर्व'
अथवा उत्तर दिशा वरहे अथ शरीरने जेसुं जेछले ॥ सू० २० ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलाल मुनिविरचित
स्थानाङ्गसूत्रणी सुप्र नामणी टीकायना जीव स्थानकेने
पछेला उद्देशक समाप्त ॥ २-१ ॥

અથ દ્વિતીયસ્થાનસ્ય દ્વિતીયોદ્દેશકઃ ॥

અનન્તરોદ્દેશકે દ્વિત્વવિશિષ્ટા જીવાજીવધર્માઃ પ્રોક્તાઃ, દ્વિતીયોદ્દેશકે તુ દ્વિત્વવિશિષ્ટા એવ જીવધર્માઃ પ્રોચ્યન્તે, इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्येद-
मादि सूत्रम्—प्रथमोद्देशकान्तिमसूत्रेणास्यायमभिसम्बन्धः—प्रथमोद्देशकान्त्यसूत्रे पाद-
पोषगमनमभिहितं, तेन च केषाञ्चिद् देवत्वं भवतीति देवविशेषप्रतिपादनेन तेषां
कर्मबन्धं तद्वेदनं च प्रतिपादयन्नाह—

मूलम्—जे देवा उड्डोववन्नगा कप्पोववन्नगा विमाणोव-
न्नगा चारोववन्नगा चारट्टिइया गइइया गइसमावन्नगा,
तेसिणं देवाणं सया समियं जे पावे कम्मे कज्जह तत्थगयावि
एगइया वेयणं वेयेति, अन्नत्थगयावि एगइया वेयणं वेयेति ।

द्वितीयस्थानका द्वितीय उद्देशक

अनन्तर उद्देशकमें द्वित्वविशिष्ट जीव धर्मों और अजीव धर्मों के विषय में कथन किया गया है. अब इस द्वितीय उद्देशकमें केवल द्वित्व विशिष्ट ही जीव धर्मों का कथन किया जाता है, इसी सम्बन्ध को लेकर इस द्वितीय उद्देशक को प्रारंभ किया गया है. प्रथम उद्देशक के अन्तिम सूत्रमें पादपोषगमन संधारोंका कथन आया है सो इस संधारे को धारण करके जरने वाले कितनेक मुनिजनों को देवत्वपद प्राप्त होता है अतः देव विशेषों का प्रतिपादन और उनके कर्मबन्ध एवं उनके वेदन का प्रतिपादन यहाँ सर्वप्रथम किया जाता है.

“जे देवा उड्डोववन्नगा कप्पोववन्नगा” इत्यादि ॥२१॥

द्वितीयस्थानનો દ્વિતીય ઉદ્દેશક

પહેલા ઉદ્દેશકમાં દ્વિવિધતા યુક્ત જીવધર્મો અને અજીવધર્મોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ બીજા ઉદ્દેશકમાં માત્ર દ્વિવિધતા યુક્ત જીવધર્મોનું કથન કરવામાં આવે છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને આ બીજા ઉદ્દેશકને પ્રારંભ કરવામાં આવ્યો છે—

પહેલા ઉદ્દેશકના અંતિમ સૂત્રમાં પાદપોષગમન સંધારાનો ઉલ્લેખ થયો છે. તે સંધારાને ધારણ કરીને કાળધર્મ પામનાર કેટલાક મુનિજનોને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને અહીં દેવવિશેષોનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે અને તેમના કર્મબંધ અને તેમના વેદનનું અહીં સર્વ પ્રથમ પ્રતિપાદન કરવામાં આવે છે—“જે દેવા ઉડ્ડોવવન્નગા કપ્પોવવન્નગા” ઇત્યાદિ

णेरइयाणं सयासमिय जे पावे कम्मे कज्झइ तत्थगयावि एग
इया वेयणं वेयेति, अन्नत्थगयावि एगइया वेयणं वेयेति एव
एगिदियाणं जाव पच्चिदियतिरिक्खजोणियाणं । मणुस्साणं
सया समिय जे पावे कम्मे कज्झइ, इहगयावि एगइया वेयणं
वेयेति, अन्नत्थगयावि एगइया वेयणं वेयेति । मणुस्सवज्जा
सेसा एक्कगमा ॥ सू० २१ ॥

छाया—ये देवा ऊर्ध्वोपपन्नकाः, कल्पोपपन्नकाः, विमानोपपन्नकाः चारोपपन्नकाः,
चारस्त्रितिकाः, गतिरतिकाः, गतिसमापन्नकाः, तेषां स्रष्टु देवानां सदा समितं
यत् पापं कर्म क्रियते तत्र—गता अपि एके वेदनां वेदयन्ति, अन्यत्रगता अपि एके
वेदनां वेदयन्ति, नैरयिकाणां सदा समितं यत् पापं कर्म क्रियते तत्र गता अपि एके
वेदनां वेदयन्ति, अन्यत्र गता—अपि एके वेदनां वेदयन्ति । एवमेकेन्द्रियानां
यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् । मनुष्याणां सदा समितं यत् पापं कर्म क्रियते
इहगता अपि एके वेदनां वेदयन्ति, अन्यत्रगता अपि एके वेदनां वेदयन्ति ।
मनुष्यवर्जाः शेषा एक्कगमाः ॥ सू० २१ ॥

टीका—'जे देवा' इत्यादि—

ये बह्यमाणा अनशनादिना देवत्वमापन्ना देवाः, ऊर्ध्वोपपन्नकाः=ऊर्ध्वलो
कोत्पन्ना द्विविधाः—कल्पोपपन्नकाः, विमानोपपन्नकाश्चेति । तत्र—कल्पोपपन्नकाः—
सौधर्मादिद्वादशदेवलोकोत्पन्ना । विमानोपपन्नकाः—त्रैवेयकानुत्तरस्रस्तमविमानो-
त्पन्नाः कल्पातीता इत्यर्थः । तथा—अये—चारोपपन्नकाः—च्योतिष्कक्षेत्रोत्पन्नाः

टीकार्थ—उर्ध्वलोक में उत्पन्न हुए देव दो प्रकार के होते हैं एक कल्पोपपन्न
और दूसरे कल्पानीत इन्हीं का दूसरा नाम कल्पोपपन्नक और विमानो
पपन्नक भी है सौधर्म आदि १२ देवलोकों में जो उत्पन्न होते हैं वे
कल्पोपपन्नक देव हैं और जो त्रैवेयक, अनुत्तर विमानों में उत्पन्न

टीकार्थ—उर्ध्वलोकों में उत्पन्न यहाँ देवाना के प्रकार छ—(१) ऊर्ध्वोपपन्नक अने
(२) ऊर्ध्वोपपन्नक लेभना नीच नाम आ प्रभावे छ—(१) ऊर्ध्वोपपन्नक अने
(२) विमानोपपन्नक सौधर्म आदि आर देवलोकों में उत्पन्न यन्ना देवाने
ऊर्ध्वोपपन्नक देवा छे छे नत्र त्रैवेयक अने चान्न अनुत्तर विमानोमा उत्पन्न
यन्ना देवाने विमानोपपन्नक अथवा ऊर्ध्वोपपन्नक देवा छे छे

જ્યોતિષ્કા इत्यर्थः, तेऽपि द्विधा-चारस्थितिकाः, गतिरतिकाश्चेति। तत्र-चारस्थितिकाः-चारे=ज्योतिश्चक्रक्षेत्रे स्थितिः=अवस्थानं येषां ते तथोक्ताः स्थिरा-समय-क्षेत्रबहिर्वर्त्तिन इत्यर्थः। गतिरतिकाः-गतौ-गमने रति र्येषां ते तथोक्ताः समय-क्षेत्रवर्त्तिन इत्यर्थः। गतिसमापन्नकाः-गतिमन्तः भवनपतिवानव्यन्तरा इत्यर्थः, तेषां

હોતે હેં વે વિમનોપપન્નક દેવ હેં, જ્યોતિષ્ક દેવ શી દો પ્રકારકે હોતે હેં એક ચારસ્થિતિક ઔર દૂસરે ગતિરતિક જ્યોતિષ્કચક્રક્ષેત્ર મેં જિનકી સ્થિતિ હોતી હૈ વે ચારસ્થિતિક હૈ અર્થાત્ સમય ક્ષેત્ર બહિર્વર્તી દેવ ચારસ્થિતિક જ્યોતિષ્કદેવ હેં ઔર જો ૧૧૨૧ હજાર યોજન સુમેરુ કી ચોટીકો છોડકર હસ ઢાઈદ્વીપ કી નિત્ય પ્રદક્ષિણા કરને રૂપ ગતિ ક્રિયા મેં રત રહતે હેં વે ગતિરતિક જ્યોતિષ્કદેવ હેં અનશન આદિ તપસ્યા કે પ્રભાવ સે જો દેવત્વ પદ કો પ્રાપ્ત હો ચુકે હેં એસે દેવ ઉર્ધ્વોપપન્નક હોતે હેં વે ઉર્ધ્વોપપન્નકદેવ કલ્પોપપન્નક ઔર વિમાનોપપન્નક હસ પ્રકાર સે દો પ્રકાર કે હોતે હેં ચારોપપન્નકદેવ જ્યોતિષ્કક્ષેત્ર મેં ઉત્પન્ન હોકર વહીં પર સ્થિતિ કરને વાલે જ્યોતિષ્કદેવ હેં વે ગમનશીલ નહીં હોતે હેં કિન્તુ અપને અપને સ્થાનપર હી સ્થિર હોકર રહતે હેં। એસે વે ચાર-સ્થિતિક દેવ ઢાઈ દ્વીપ સે બાહર કે ક્ષેત્રોં મેં હી રહતે હેં। ઢાઈ દ્વીપ કે મીતર જો જ્યોતિષ્ક દેવ રહતે હેં વે ગતિરતિક જ્યોતિષ્ક દેવ હેં। તથા ભવનપતિ એવં વાનવ્યન્તરદેવ ગતિ સમાપન્નક પદ સે ગૃહીત હુણ

જ્યોતિષ્ક દેવો પણ બે પ્રકારના હોય છે-(૧) ચારસ્થિતિક અને (૨) ગતિરતિક જ્યોતિષ્કચક્રક્ષેત્રમાં જેમની સ્થિતિ હોય છે, તે દેવોને ચારસ્થિતિક દેવો કહે છે, એટલે કે સમય ક્ષેત્ર બહિર્વર્તી (સમય ક્ષેત્રની બહાર રહેલા) દેવોને ચારસ્થિતિક જ્યોતિષ્ક દેવો કહે છે અને જે જ્યોતિષ્ક દેવો ૧૧૨૧ હજાર યોજનપ્રમાણ સુમેરુની ચોટીને (શિખરને) છોડીને આ અદી દ્વીપની નિત્ય પ્રદક્ષિણા કરવારૂપ ગતિ ક્રિયામાં પ્રવૃત્ત રહે છે, તેમને ગતિરતિક જ્યોતિષ્ક દેવો કહે છે અનશન આદિ તપસ્યાના પ્રભાવથી જે જીવો દેવત્વને પ્રાપ્ત કરી ચુક્યા છે, એવા દેવો ઉર્ધ્વોપપન્નક હોય છે તે ઉર્ધ્વોપપન્નક દેવો ઉર્ધ્વોપપન્નક અને વિમાનોપપન્નકના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. ચારોપપન્નક દેવો જ્યોતિષ્ક ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થઈને ત્યાં જ સ્થિતિ કરનારા જ્યોતિષ્ક દેવો રૂપ હોય છે તેઓ ગમનશીલ હોતા નથી, પરંતુ પોતપોતાના સ્થાનમાં જ સ્થિર થઈને રહેતા હોય છે એવા તે ચારસ્થિતિક દેવો અદી દ્વીપની બહારનાં ક્ષેત્રોમાં જ રહે છે અદી દ્વીપની અંદર જે જ્યોતિષ્ક દેવો રહે છે, તેઓ ગતિરતિક જ્યોતિષ્કો જ હોય છે.

દેવાના સદા=નિત્ય મમિત-સન્નત નિરન્તરમિત્યર્થઃ યત્ પાપ કર્મ-જ્ઞાનાવરણાદિ
સતતવૃથકૃત્વાન્ગ્રીવાનામ્, ક્રિયતે=વ્યયતે કર્મકર્ણુવયોગોડય, મપતિ સંપન્નત
મિત્યર્થઃ । તે પૂર્વોક્તા દેવાસ્તસ્ય=સ્વકૃતક્રમજોડનાથાકાસાતિક્રમે સતિ 'તત્ત્વ
ગયાતિ' ચિ-અત્ર 'અપિ' શબ્દ એવકારાર્થે તન સપ્રગતા એવ-અત્ર દ્વમવે ગતા
અપિ-અપમાના એવ કલ્પાતીતાનાં ક્ષેપાતરાદિગમનાસમવાદિહ-'તત્ર-અન્યત્ર'
ઈતિ શ્વન્દામ્યાં મત્ત એવ વિવક્ષિતોડસ્તિ નત્વન્યક્ષેપાદીતિ । એકે=કેષન દેવા
વેદનામ્=ઉદય વિપાક વેદયન્તિ=અનુભવન્તિ । તથા અન્યપ્રગતા અપિ-દેવમત્ત
ન્યત્ર ગતાઃ-ઉત્પન્ના એવ વેદનામત્તમવન્તિ । 'કેષિતુ-ઉમયપ્રાપિ, કેષિહ
વિપાકોદયાપેક્ષયા નોમયપ્રાપિ' ઇતિ વિકલ્પદ્વયમત્રસૂત્રે દ્વિત્વાધિકારાન્નાત્મીકૃત
હૈં । હસ તરહ કલ્પોપપન્ન દેવોં કો વિમાનોપપન્ન દેવોં કો આરોપપન્નક
દેવોં મેં કે મેદરૂપ આર સ્થિતિક દેવોં કો ગતિરતિક દેવોં કો ઓર
ગતિસમાપન્નક રૂપ અવનપતિ એવં વ્યન્તરદેવોં કો જો નિરન્તર સદા
જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મ યચતા રહતા હૈં યહ ઉનકે દ્વારા યાંચા ગયા
પાપકર્મ અપને અઘાઘાકાલ કે યાદ્ હી વેદિત-અનુમવિત હોતા હૈં
હન મેં જો કલ્પાતીત દેવ હૈં એ અપને સ્થાન કો છોડકર અન્યક્ષેપાદિ
મેં જાતે નહીં હૈં હસલિયે એ ઈસી અવ મેં વર્તમાન રહ કર હી 'અસ
પાપકર્મ કો ઉદય મેં મોગતે હૈં તથા કિતનેક દેવ દેવમત્ત સે અન્યત્ર
અવ મેં ઉત્પન્ન હોકર હી અસ વદ્યકર્મ કે ઉદય કો મોગતે હૈં કિતનેક
દેવ દેવમત્તમેં ઓર અન્ય અવમેં મી કર્મોદયકો મોગતે હૈં તથા કિતનેક
દેવ વિપાકોદય કી અપેક્ષા ઉમયત્ર મી ઉદય કો નહીં મોગતે હૈં " એસે

તથા અવનપતિ અને વાન વન્તર દેવોને અતિસમાપન્નક પદ દ્વારા શ્રદ્ધ
કરવામાં આવ્યા છે આ રીતે કલ્પોપન્નક દેવો, વિમાનોપપન્નક દેવો આરોપ-
પન્નક દેવોના લેહરૂપ આસ્થિતિક દેવો, અતિરતિક દેવો અને અતિસમાપન્નક
રૂપ અવનપતિ તથા વાનવન્તર દેવો એ નિરન્તર જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મો
બાંધતા રહે છે તેમના દ્વારા બાંધવામાં આવેલાં પાપકર્મો પોતાના અળા
ખાકાળ બાદ જ વેદિત (અનુભવિત) થાય છે તેમાંના એ કલ્પાતીત દેવો
છે તેઓ પોતાના સ્થાનને છોડીને અન્ય ક્ષેત્રાક્રિયા કરતાં નથી તેથી તેઓ
એજ સવમાં વતમાન રહીને જ તે પાપકર્મના ઉદયને જોગવે છે તથા કેટલાક
દેવો દેવભવમાંથી અન્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થઈને જ તે બદલ કર્મના ઉદયને જોગવે
છે. કેટલાક દેવો દેવભવમાં અને અન્યભવમાં પણ કર્મોદયને જોગવે છે. તથા
કેટલાક દેવો વિપાકોદયની અપેક્ષાએ જીભમત્ર (આ ભવમાં અને અન્ય ભવમાં)
પણ ઉદયને જોગવતા નથી એવાં એ આ જ વિષયો છે તેમને આ સૂત્રમાં

મિતિ । ઇદં સૂત્રોક્તમેવ વિકલ્પદ્વયં સર્વજીવેષુ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેન પ્રરૂપયતિ—
‘નેરઙ્યાણં’ ઇત્યાદિ—સુગમમ્ । એવમ્=અમુના પ્રકારેણ એકેન્દ્રિયાણાં યાવત્
પञ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ત્રિપયેઽપિ બોધ્યમ્ । ‘મનુસ્સાણં’ ઇત્યાદિ—મનુષ્યાણાં
સદા સમિતં યત્ પાપં કર્મ ક્રિયતે=વધ્યતે તે મનુષ્યા ‘હઠગયાત્રિ’ ઇદં મનુષ્યભવે
ગતા અપિ=વર્તમાના એવ એકે=કેચન વેદના વેદયન્તિ, એકે કેચિદ્ અન્યત્ર=
ભવાન્તરે ગતાઃ—વર્તમાના એવ વેદનાં વેદયન્તિ । દેવમવાદારમ્ય યાવત્ પञ્ચેન્દ્રિ-

જો એ દો વિકલ્પ હૈં વે હસ સૂત્રમેં દ્વિત્વાધિકાર હોને સે અજ્ઞીકૃત નહીં
હૈં । અય સૂત્રકાર હસ સૂત્રોક્ત હી વિકલ્પદ્વય કો સમસ્ત જીવોં મેં
ચતુર્વિંશતિદણ્ડક દ્વારા પ્રરૂપિત કરતે હૈં—

“નેરઙ્યાણં” ઇત્યાદિ—હસી પ્રકાર નૈરમ્પિક જીવોં કે દ્વારા વદ્ધ
પાપકર્મ અપને અબાધાકાલ કે બાદ હી વેદિત હોતા હૈં સો વહ વદ્ધ
પાપકર્મ ડનમેં સે કિતનેક નારકિયોં દ્વારા ડસીભવ મેં રહકર હી
વેદિત હોતા હૈં તથા કિતનેક નારકિયોં દ્વારા અન્યત્ર ભવ મેં હી જાકર
વેદિત હોતા હૈં હસી તરહ સે અપને દ્વારા વદ્ધ પાપકર્મ કો ભોગનેરૂપ
કાર્ય એકેન્દ્રિય જીવોં સે લેકર યાવત્ પञ્ચેન્દ્રિય તિર્યજ્જીવોં તક કે
મી જાનનાં ચાહિયે મનુષ્યોં કો નિરન્તર જો સદા જ્ઞાનાવરણાદિ રૂપ પાપ
કર્મ કા બન્ધ હોતા રહતા હૈં સો ડનમેં સે કિતનેક મનુષ્ય ડસ વદ્ધ
પાપકર્મ કો મનુષ્ય ભવ મેં હી રહકર ભોગતે હૈં તથા કિતનેક મનુષ્ય
અન્ય ભવાન્તર મેં હી જાકર ભોગતે હૈં દેવભવ સે લેકર યાવત્ પञ્ચે-

અહણુ કરનામાં આબ્યા નથી કારણ કે અહીં તે દ્વિવિધતા યુક્ત અધિકારનું જ
પ્રતિપાદન આવી રહ્યું છે હવે ચૂરકાર આ સૂત્રોક્ત બે વિકલ્પોનું ૨૪ ટકક
દ્વારા સમસ્ત જીવોમાં પ્રતિપાદન કરે છે “નેરઙ્યાણ” ઇત્યાદિ—

એજ પ્રમાણે નારકો બદ્ધ પાપકર્મો તેના અબાધાકાળ બાદ જ વેદિત
થાય છે. તેથી તે બદ્ધ પાપકર્મ કેટલાક નારકો તે ભવમાં રહીને જ વેદન કરે
છે અને કેટલાક નારકો અન્ય ભવમાં જઈને તેનું વેદન કરે છે. એકેન્દ્રિયોથી
પञ્ચેન્દ્રિય તિર્યજ્જીવોં પર્યન્તના જીવો પણુ પોતાના દ્વારા બદ્ધ પાપકર્મોને ભોગ-
વવાનું કાર્ય નારકોની જેમ જ કરે છે, એટલે કે કેટલાક તે ભવમાં તેનું વેદન
કરે છે અને કેટલાક અન્ય ભવમાં તેનું વેદન કરે છે.

મનુષ્યો દ્વારા પણુ નિરન્તર જ્ઞાનાવરણીય આદિકર્મોના બંધ થતો રહે
છે. તેમાંથી કેટલાક મનુષ્યો તે પાપકર્મને મનુષ્ય ભવમાં રહીને જ ભોગવે છે
અને કેટલાક મનુષ્યો અન્ય ભવમાં ગયા બાદ તેમનું વેદન કરે છે. દેવભવથી

દેવાના સદા=નિત્ય સમિત-સન્નત નિરન્તરમિત્યર્થઃ । યત્ પાપ કર્મ-જ્ઞાનાવરણાદિ
સતતવન્ધકસ્થાન્જીવાનામ્ , ક્રિયતે=વ્યયતે કર્મફલુપયોગોડય, મપતિ સંપન્ન
સ્વર્ગઃ । તે પૂર્વોક્તા દેવાસ્તસ્ય=સ્વકૃતકમળોડયાધાકાલાતિક્રમે સતિ 'તત્ત
ગયાતિ' તિ-અત્ર 'અપિ' ધમ્ એવકારાર્થે તંન તપ્રગતા એવ-તપ્ર દવમવે ગતા
અપિ-વપમાના એવ કલ્પાતીતાનો હેત્રાન્તરાદિગમનાસમવાદિદ્- 'તપ્ર-અન્યપ્ર'
ઇતિ છન્દામ્યાં મથ એવ ધિવલિતોડસ્તિ નસ્વમ્યહેત્રાદીતિ । એકે=કેચન દેવા
વેદનામ્=ઉદયં ત્રિપાક વેદયન્તિ=અનુમવન્તિ । તથા-અન્યપ્રગતા અપિ-વેવમવાદ
ન્યપ્ર ગતાઃ-ઉત્પન્ના એવ વેદનામનુમવન્તિ । 'કેચિત્તુ-ઉમયપ્રાપિ, કેચિત્
ત્રિપાકોદયાપેક્ષયા નોમયપ્રાપિ' ઇતિ વિકલ્પદ્વયમત્રસૂત્રે દ્વિત્વાધિકારાન્નાક્રીકૃત
હૈં । હસ તરહ કલ્પોપપન્ન દેવોં કો ચિમાનોપપન્ન દેવોં કો ચારોપપન્નક
દેવોં મેં કે મેદસ્વ ચાર સ્થિતિક દેવોં કો ગતિરતિક દેવોં કો ઓર
ગતિસમાપન્નક સ્વ ભવનપતિ એવં વ્યન્તરદેવોં કો જો નિરન્તર સદા
જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મ વ્યત્તા રહ્તા હૈં વદ્ ઉનકે દ્વારા ઘાંઘા ગયા
પાપકર્મ અપને અધાધાકાલ કે યાદ હી વેદિત-અનુમવિત હોતા હૈં
હન મેં જો કલ્પાતીત દેવ હૈં વે અપને સ્થાન કો છોડકર અન્યહેત્રાદિ
મેં જાતે નહીં હૈં હસલિયે યે ઝસી ભવ મેં વર્તમાન રહ્ કાર હી ઇસ
પાપકર્મ કો ઉદય મેં મોગતે હૈં તથા કિતનેક દેવ દેવમવ સે અન્યપ્ર
ભવ મેં ઉત્પન્ન હોકર હી ઇસ પદ્ધત્મ કે ઉદય કો મોગતે હૈં કિતનેક
દેવ દેવમવમેં ઓર અન્ય ભવમેં મી કર્મોદયકો મોગતે હૈં તથા કિતનેક
દેવ ત્રિપાકોદય કી અપેક્ષા ઉમયપ્ર મી ઉદય કો નહીં મોગતે હૈં " એસે

તથા ભવનપતિ અને વાન વન્તર દેવાને ગતિસમાપન્નક પદ દ્વારા ગ્રહણ
કરવામાં આવ્યા છે આ રીતે કલ્પાપન્નક દેવો, વિમાનોપપન્નક દેવો આપાપ
પન્નક દેવાના હેત્રરૂપ આસ્થિતિક દેવો, ગતિરતિક દેવો, અને ગતિસમાપન્નક
રૂપ ભવનપતિ તથા વાનવ્યન્તર દેવો જે નિરન્તર જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મો
આધતા રહે છે તે તેમના દ્વારા આધવામાં આવેલા પાપકર્મો પોતાના અન્ય
ધાકાળ બાર જ વેદિત (અનુભવિત) થાય છે તેમના જે કલ્પાતીત દેવો
છે તેઓ પોતાના સ્થાનને છોડીને અન્ય હેત્રાદિમાં જતા નથી તેથી તેઓ
એજ ભવમાં વર્તમાન રહીને જ તે પાપકર્મના ઉદયને જોત્રવે છે તથા કેટલાક
દેવો દેવભવમાંથી અન્ય ભવમાં ઉત્પન્ન થઈને જ તે બદ્ કર્મના ઉદયને જોત્રવે
છે કેટલાક દેવો દેવભવમાં અને અન્યભવમાં પણ કર્મોદયને જોત્રવે છે તથા
કેટલાક દેવો ત્રિપાકોદયની અપેક્ષાએ ઉમયપ્ર (આ ભવમાં અને અન્ય ભવમાં)
પણ ઉદયને જોત્રવતા નથી. એવાં જે આ નિ વિહરેપા છે તેમને આ ભુવમાં

મિતિ । ઇદં સૂત્રોક્તમેવ વિકલ્પદ્વય સર્વજીવેષુ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેન પ્રરૂપયતિ—
‘ નેરઙ્ગયાણં ’ ઇત્યાદિ—સુગમમ્ । એવમ્=અમુના પ્રકારેણ એકેન્દ્રિયાણાં યાવત્
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ત્રિપચ્ચેડપિ વોધ્યમ્ । ‘ મનુસ્સાણં ’ ઇત્યાદિ—મનુષ્યાણાં
સદા સમિતં યત્ પાપં કર્મ ક્રિયતે=વધ્યતે તે મનુષ્યા ‘ ઇહગયાવિ ’ ઇહ મનુષ્યભવે
ગતા અપિ=વર્તમાના એવ એકે=કેચન વેદનાં વેદયન્તિ, એકે કેચિદ્ અન્યત્ર=
મવાન્તરે ગતાઃ—વર્તમાના એવ વેદનાં વેદયન્તિ । દેવમવાદારમ્ય યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિ-

જો એ દો વિકલ્પ હૈં વે હસ સૂત્રમેં દ્વિત્વાધિકાર હોને સે અઙ્ગીકૃત નહીં
હૈં । અથ સૂત્રકાર હસ સૂત્રોક્ત હી વિકલ્પદ્વય કો સમસન જીવોં મેં
ચતુર્વિંશતિદણ્ડક દ્વારા પ્રરૂપિત કરતે હૈં—

“ નેરઙ્ગયાણં ” ઇત્યાદિ—હસી પ્રકાર નૈરઙ્ગિક જીવોં કે દ્વારા વદ્ધ
પાપકર્મ અપને અશાધાકાલ કે વાદ હી વેદિત હોતા હૈં સો વહ વદ્ધ
પાપકર્મ ઉનમેં સે કિતનેક નારકિયોં દ્વારા ડસીભવ મેં રહકર હી
વેદિત હોતા હૈં તથા કિતનેક નારકિયોં દ્વારા અન્યત્ર ભવ મેં હી જાકર
વેદિત હોતા હૈં હસી તરહ સે અપને દ્વારા વદ્ધ પાપકર્મ કો ભોગનેરૂપ
કાર્ય એકેન્દ્રિય જીવોં સે લેકર યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ જીવોં તક કે
મીં જાનનાં વાહિયે મનુષ્યોં કો નિરન્તર જો સદા જ્ઞાનાવરણાદિ રૂપ પાપ
કર્મ કા બંધ હોતા રહતા હૈં સો ઉનમેં સે કિતનેક મનુષ્ય ડસ વદ્ધ
પાપકર્મ કો મનુષ્ય ભવ મેં હી રહકર ભોગતે હૈં તથા કિતનેક મનુષ્ય
અન્ય મવાન્તર મેં હી જાકર ભોગતે હૈં દેવભવ સે લેકર યાવત્ પચ્ચે-

અહંશુ કરવામા આવ્યા નથી કારણ કે અહીં તે દ્વિવિધતા યુક્ત અધિકારનું જ
પ્રતિપાદન થાલી રહ્યું છે હવે સૂત્રકાર આ સૂત્રોક્ત બે વિકલ્પોનું ૨૪ ટંકક
દ્વારા સમસ્ત જીવોમા પ્રતિપાદન કરે છે “ નેરઙ્ગયાણં ” ઇત્યાદિ—

એજ પ્રમાણે નારકો બદ્ધ પાપકર્મો તેના અખાધાકાળ બાદ જ વેદિત
થાય છે. તેથી તે બદ્ધ પાપકર્મ કેટલાક નારકો તે ભવમાં રહીને જ વેદન કરે
છે અને કેટલાક નારકો અન્ય ભવમાં જઈને તેનું વેદન કરે છે. એકેન્દ્રિયોથી
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ પર્યન્તના જીવો પણ પોતાના દ્વારા બદ્ધ પાપકર્મોને ભોગ-
વવાનું કાર્ય નારકોની જેમ જ કરે છે, એટલે કે કેટલાક તે ભવમાં તેનું વેદન
કરે છે અને કેટલાક અન્ય ભવમાં તેનું વેદન કરે છે.

મનુષ્યો દ્વારા પણ નિરન્તર જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો બંધ થતો રહે
છે. તેમાંથી કેટલાક મનુષ્યો તે પાપકર્મને મનુષ્ય ભવમાં રહીને જ ભોગવે છે
અને કેટલાક મનુષ્યો અન્ય ભવમાં ગયા બાદ તેમનું વેદન કરે છે. દેવભવથી

પતિર્યગ્યોનિકાનાં વિષયે “તત્થગયાવિ, અન્નત્થગયાવિ” ઇત્યમિલાપો વાચ્ય, મનુષ્યદ્વંદ્વકે તુ “ઈગયાવિ અન્નત્થગયાવિ” ઇત્યમિલાપો વાચ્ય, મનુષ્યમ વસ્ય સ્વીકારેણ પ્રત્યક્ષાસન્નવાચિનં ઇદં શબ્દસ્ય વિષયત્વાત્, અથ યાદ—‘મણુ સ્સવજ્ઞા સેસા એકગમા’ ઇતિ, મનુષ્યવર્જિતાઃ શ્લેષાઃ—અન્ય પ્રયોગિત્વદિવંદ્વકાઃ એકગમા સ્સદ્દશાખાપકાઃ સન્તિ, મનુષ્યાલાપકે ‘ઈગયાવિ’ ઇત્યુક્તત્વાત્ ॥૬૦૨૧॥

પૂર્વે વહુવિંશતિદંદ્વકે ‘સવગતા વેદનાં વેદયન્તિ’ ઇતિ પ્રોક્તમતો નાર કાલીનાં ગતિમાર્ગતિં ચ નિરૂપયન્નાહ—

૧. મૂલ્ય—નેરહ્યા તુગહ્યા તુઆગહ્યા પળ્લન્તા ત જહા નેરહ્ય નેરહ્યસુ ઉવવજ્ઞમાણે મણુસ્સેહિંતો વા પર્ચિદિયતિરિક્ખજોણિ પર્હિંતો વા ઉવવજ્ઞેજ્ઞા । સે ચેવ ણં સે નેરહ્ય ણેરહ્યત્ત વિપ્પ

નિય તિર્યગ્યોનિયોં કે વિષય મેં “તત્થગયા વિ અન્નત્થ ગયા વિ,” એસા અમિલાપ કહનાં વાહિયે ઓર મનુષ્ય દ્વંદ્વક મેં “ઈહ ગયા વિ અન્નત્થગયા વિ” એસા અમિલાપ કહનાં વાહિયે મનુષ્યાલાપક મેં જો “ઈહ” પદ કા પ્રયોગ કિયા ગયા હે ઠસકા કારણ એસા હે કિ મનુષ્યમત્ત પ્રત્યક્ષ ઓર આસન્ન હે પ્રત્યક્ષ ઓર આસન્ન અર્થ કે વિષય મેં હી ઇદં શબ્દ કા પ્રયોગ હોતા હે, કયોં કિ પ્રત્યક્ષ ઓર આસન્ન અર્થ કા વાચક હી ઇદં શબ્દ હોના હે હસીલિયે “મણુસ્સવજ્ઞા સેસા એકગમા” એસા કહા હે કિ મનુષ્ય વર્જિત શ્લેષ ૨૬ દંદ્વક મદ્દશ આલાપવાહે હે ઓર મનુષ્યાલાપક “ઈહ ગયા વિ” હસ આલાપક બાલા હે ॥ સુ ૨૧ ॥

અહિં ૪૦૨૧ નિરૂપ (તિર્યગ્ય યોનિકા પર્ચિદિય ત્તવધર્મા “તત્થગયા વિ અન્નત્થ ગયા વિ” આ અમિલાપનુ કથનં મણુ બોધેજ્ઞે. અને મનુષ્ય ૬૩૩માં ઇહ ગયા વિ અન્નત્થગયા વિ” આ આલાપકનુ કથનં મણુ બોધેજ્ઞે મનુષ્ય વિષયક આલાપકમાં જે ‘ઈહ’ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેનું કારણ એ છે કે મનુષ્ય ભવ પ્રત્યક્ષ અને આસન્ન છે પ્રત્યક્ષ અને આસન્ન (સમીપ)અર્થના વિષયમાત્ર ઈદં (આ) પદનો પ્રયોગ થાય છે કારણ કે ઈદં શબ્દ પ્રત્યક્ષ અને આસન્ન અર્થનો વાચક છે તેથી જ મણુસ્સવજ્ઞા સેસા એકગમા બોલું કહેવામાં આ કું છે કે મનુષ્ય સિવાયના ૨૭ ૬૬૩ બેક સરખા આલાપવાળાં છે અને મનુષ્ય ૬૬૩ ઇહ ગયા વિ આ ભવમા વેદન કરે છે’ આ પ્રકારના આલાપવાળું છે ॥ સુ ૨૧ ॥

जहमाणो मणुस्सत्ताए वा पंषिंदियतिरिक्खजोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं असुरकुमारावि, णवरं-से चेव णं से असुरकु-
मारे असुरकुमारत्तं विप्पजहमाणे मणुस्सत्ताए वा तिरिक्ख-
जोणियत्ताए वा गच्छेज्जा । एवं सर्वदेवा । पुढविककाइया
दुगइया दुआगइयापणत्ता तं जहा-पुढविककाइए पुढविककाइ-
एसु उववज्जमाणे पुढविककाइएहिंतो वा णोपुढविककाइएहिंतो
वा उववज्जेज्जा । से चेव णं से पुढविककाइए पुढविककाइयत्तं
विप्पजहमाणे पुढविककाइयत्ताए वा णोपुढविककाइयत्ताए वा
गच्छेज्जा एवं जाव मणुस्सा ॥ सू० २२ ॥

छाया—नैरयिका द्विगतिका द्रयागतिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—नैरयिको नैरयि-
केषु उपपद्यमानो मनुष्येभ्यो वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो वा उपपद्यते । स एव
खलु नैरयिको नैरयिकत्वं विप्रजहत् मनुष्यतया वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकतया वा
गच्छति । एवमसुरकुमारा अपि, नवरं स एव खलु असौ असुरकुमारः असुरकुमारत्वं
विप्रजहत् मनुष्यतया वा तिर्यग्योनिकतया वा गच्छति । एवं सर्वदेवाः । पृथिवी-
कायिका द्विगतिका द्रयागतिकाः प्रज्ञप्तास्तथा—पृथिवीकायिकः पृथिवीकायिकेषु
उपपद्यमानः पृथिवीकायिकेभ्यो वा उपपद्यते । स एव खलु असौ पृथिवीकायिकः
पृथिवीकायिकत्वं विप्रजहत् पृथिवीकायिकतया वा नोपृथिवीकायिकतया
वा गच्छति । एवं यावत् मनुष्याः ॥ सू० २२ ॥

टीका—‘नेरइया दुगइया’ इत्यादि—

नैरयिकाः—नरकजीवाः द्विगतिकाः—द्वयोः मनुष्यतिर्यगगतिलक्षणयोर्गत्योर-
धिकरणभूतयोर्गतिर्गमनं येषां ते तथा । द्विगतिकाः—द्वाभ्यामेताभ्यामेवाधिभूता-

पहिले २४ दण्डक में “तत्रगता वेदनां वेदयन्ति” ऐसा कहा गया
है सो सूत्रकार अब नारक आदिकों की गति और आगति का निरूपण
करते हैं—“नेरइया दुगइया दुआगइया पणत्ता” इत्यादि ॥ २२ ॥

पहिला २४ ढंडकोभा “तत्रगता वेदनां वेदयन्ति” ओषु कथन करवाभा
आव्यु छे तेथी सूत्रकार छे नारकादि कोनी गति अने आगतिनु निरूपण
करते हैं—“नेरइया दुगइया दुआगइया पणत्ता” इत्यादि ॥ २२ ॥

યતિર્યગ્યોનિકાનાં વિષયે “ સત્યગયાયિ, અન્નસ્યગયાયિ ” इत्यमिलापो वाच्यः, मनुष्यदण्डके तु “ इहगयायि अन्नस्यगयायि ” इत्यमिलापो वाच्यः, मनुष्यम वस्य स्वीकारेण मत्पक्षासन्नवाचिन इव शब्दस्य विषयत्वात्, अत एवाह—‘ मनु स्तवज्जा सेसा एकगमा ’ इति, मनुष्यवर्जिताः शेषाः—अन्ये भयोर्विशतिदण्डकाः एकगमाः—सदृशाक्षपकाः सन्ति, मनुष्यालापके ‘इहगयायि’ इत्युक्तत्वात् ॥ सू० २१ ॥

पूर्वं चतुर्विंशतिदण्डके ‘ सમગતા વેદનાં વેદયન્તિ ’ इति प्रोक्तमतो नार कादीनां गतिमागतिं च निरूपयन्नाह—

મૂલમ્—નેરદ્વયા લુગદ્વયા લુઆગદ્વયા પળ્ળત્તા ત જહા નેરદ્વય નેરદ્વયસુ ઉવવજ્જમાળે મણુસ્સેહિંતો વા પંચિંદિયતિરિક્કલ્લજોળિ પહિંતો વા ઉવવજ્જેજ્ઞા । સે ચેવ ણં સે નેરદ્વય ણેરદ્વયત્ત વિપ્પ

न्द्रिय तिर्यङ्योनियों के विषय में “ सत्यगया यि अन्नस्य गया यि ” ऐसा अमिलाप कहना चाहिये और मनुष्य दण्डक में “ इह गया यि अन्नस्यगया यि ” ऐसा अमिलाप कहना चाहिये मनुष्यालापक में जो “ इह ” पद का प्रयोग किया गया है उसका कारण ऐसा है कि मनु ष्यमव प्रत्यक्ष और आसन्न है प्रत्यक्ष और आसन्न अर्थ के विषय में ही इदं शब्द का प्रयोग होता है, क्योंकि प्रत्यक्ष और आसन्न अर्थ का वाचक ही इदं शब्द होता है इसीलिये “ मणुस्तवज्जा सेसा एकगमा ” ऐसा कहा है कि मनुष्य वर्जित शेष २३ दण्डक सदृश आलापवाले हैं और मनुष्यालापक “ इह गया यि ” इस आलापक वाला है ॥ सू २१ ॥

છત્તિ ત્રિંચિન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકો પચન્તના સળખમાં સત્યગયા યિ અન્નસ્ય ગયા યિ ' આ અમિલાપનુ કથન મનુ લેખે. અને મનુષ્ય ૬૬૬માં " ઇહ ગયા યિ અન્નસ્યગયા યિ " આ આલાપકનુ કથન મનુ લેખે. મનુષ્ય વિષયક આલાપકમાં જે ' ઇહ ' પદનો પ્રયોગ કરવામાં આ ગયો છે તેનુ કારણ એ છે કે મનુષ્ય ભવ પ્રત્યક્ષ અને આસન્ન છે પ્રત્યક્ષ અને આસન્ન (સમીપ)અર્થના વિષયમાત્ર ઈદં (આ) પદનો પ્રયોગ થાય છે, કારણ કે ઈદં શબ્દ પ્રત્યક્ષ અને આસન્ન અર્થનો વાચક છે તેથી જ " મણુસ્તવજ્જા સેસા એકગમા ' એનું કહેવામાં આવ્યું છે કે મનુષ્ય સિવાયના ૨૩ ૬૬૬ એક સરખા આલાપવાળાં છે અને મનુષ્ય ૬૬૬ ' ઇહ ગયા યિ ' આ ભવમાં વેદન કરે છે " આ પ્રકારના આલાપવાળુ છે ॥ સૂ. ૨૧ ॥

વા=અથવા તિર્યગ્યોનિકૃતયા ગચ્છતિ । અસુરકુમારા ન કેવલં પચ્ચેન્દ્રિયેષુ તિર્યગ્યોનિકેષ્વેવોત્પદ્યન્તે પૃથિવ્યવૃનસ્પતિષ્વપિ તેષામુત્પત્તિસદ્ધાયાત્ । एवं सर्व देवा अपि-एवम्=असुरकुमारवत् द्वादशापि देवदण्डकपदानि वान्यानि । अयं भावः-असुरादिदशदेवनिकाय-व्यन्तर-ज्योतिष्कप्रथमद्वितीयस्वर्गेषु देवानामागतिर्द्वाभ्यां मनुष्यतिर्यग्भ्याम् । व्यन्तरे तु-असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतितोऽप्यागतिर्भवति । गतिस्तु तेषां संज्ञिमनुष्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पृथिव्यवृनस्पतिषु भवति । तृतीयदेवलोकदादरभ्याष्टमदेवलोकपर्यन्तदेवानामागतिर्द्वाभ्यां संज्ञिमनुष्यतिर्यग्भ्याम्, गतिरपि तेषां द्वयोरेव संज्ञिमनुष्यतिरश्चो भवति । नवमदेवलोकदादर-

વનસ્પતિકાયિકા હન એકેન્દ્રિય જીવોં મેં ભી ઉત્પન્ન હો જાતે હેં, અસુરકુમાર કે હસ કથન કી તરહ સે હી ૧૨ દેવલોક કા ભી કથન કર લેના ચાહિયે તાત્પર્ય હસકા એમા હૈ-અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિ દેવ નિકાય મેં વ્યન્તર દેવનિકાય મેં, જ્યોતિષ્ક દેવનિકાય મેં ઓર પ્રથમ દ્વિતીય સ્વર્ગોં મેં દેવોં કી આગતિ મનુષ્યગતિ ઓર તિર્યશ્ચગતિ સે હોતી હૈ વ્યન્તર દેવોં મેં અસંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ ગતિ સે ભી જીવ આતા હૈ તથા હનકી વ્યન્તરદેવોં કી ગતિ સંજ્ઞી મનુષ્ય સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ, પૃથિવીકાય, અપ્કાય ઓર વનસ્પતિકાય મેં હોતી હૈ, તૃતીય દેવલોક સે લેકર અષ્ટમદેવલોક તક કે દેવોં કી આગતિ સંજ્ઞી મનુષ્ય ઓર સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ હન દો જગહોં સે હોતી હૈ હનકી ગતિ

એમાં ઉત્પન્ન થાય છે અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવી કે અસુરકુમાર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયરૂપ ત્રણ એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે અસુરકુમારના જેવું જ કથન ૧૨ દેવદંડક પહોના વિષયમાં પણ સમજવું આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિ દેવનિકાયમાં, વ્યન્તર દેવનિકાયમાં જ્યોતિષ્ક દેવનિકાયમાં, અને પહેલા તથા બીજા દેવલોકમાં દેવોની આગતિ (અન્ય ગતિમાથી આગમન) મનુષ્ય ગતિ અને તિર્યચ ગતિમાંથી થાય છે વ્યન્તર દેવોમાં અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ ગતિમાથી પણ જીવે આવે છે તથા વ્યન્તર દેવો પોતાનું દેવસંબંધી આયુષ્ય પૂરું કરીને સંજ્ઞી મનુષ્ય, સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ, પૃથ્વીનીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્રીજાથી લઈને આઠમાં દેવલોક પર્યન્તના દેવો દેવભવ સંબંધી આયુષ્ય પૂરું કરીને સંજ્ઞી મનુષ્ય અને સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ બે ગતિના જીવો જ

મ્યામ્ માગતિ = પ્રાગપન યેનાં ને તથા, મગ્નમાઃ, તથવા-નૈરયિકઃ = નારકગીર્ણઃ
 નૈરયિકપુ = નારકમયમનુષાપ્તેષુ જીવેષુ ઉપપદ્યમાના = સમુત્પદ્યમાન્ મનુષ્યમ્બઃ,
 વા = મયવા પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકૃત્ય આગત્ય ઉપપદ્યતે । નનુ મનુષ્યતિર્યગ્મતી
 વિદ્યમાનો જીવ કય 'નૈરયિકઃ' હત્યુચ્યત? इति चेदाह-उदितनारकायुण्ड
 ત્વાત્ સ નૈરયિકત્વેન વ્યપદિશ્યતે इति न कश्चिदोप । 'से चेन ण' इत्यादि-स
 एवासौ नारकमीनो नैरयिकत्वं विपजहत्=परित्यजन् मनुष्यतया वा=अथवा पश्चे
 न्द्रियतिर्यग्योनिकृतया गच्छति । एषम्=अमुना कारणेन असुरकुमारा अपि बोध्याः,
 नवर-विशेषस्त्वयम्-स एवासौ असुरकुमारः असुरकुमारत्वं विपजहत् मनुष्यतया

ટીકાર્થ-નારક ગીર્ણ દ્વિગતિક્ક હોતે હૈં અર્થાત્ જે નારક પર્વાય કો જબ
 છોડતે હૈં તય વહાં સે જે યા તો મનુષ્યગતિ મેં જાતે હૈં યા પશ્ચેન્દ્રિય
 તિર્યગ્ગ ગતિ મેં જાતે હૈં હસી તરફ નારક ગીર્ણ જય મરકોં મેં જન્મ
 ધારણ કરતે હૈં તો યા તો જે મનુષ્યગતિ સે આતે હૈં યા પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ
 ગતિ સે આતે હૈં

શંકા-મનુષ્ય જય તિર્યગ્ગગતિ મેં વિદ્યમાન જીવ "નૈરયિક" હસ
 શબ્દ દ્વારા કેસે કદા ગયા હૈં ?

ઉત્તર-મનુષ્યગતિ સે યા તિર્યગ્ગગતિ સે જીવ જય નરકગતિ મેં
 જાને લગતા હૈ તય ડસકો નરકાયુ કા વદ્ય હો જાતા હૈં હસલિયે ડસ
 આયુ ક વદ્ય હો જાને સે થદ નારક કહા ગયા હૈં હસી તરફ કા કપન
 અસુરકુમારોં મેં સી જાનના વાઙ્ગિયે અર્થાત્ અસુરકુમાર મરકર યા તો
 પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોં મેં ઉત્પલ હોતે હૈં યા મનુષ્યોં મેં ઉત્પલ હોતે હૈં યહાં
 હતનો વિશેષતા હૈં કિ અસુરકુમાર શ્વિષીકાપિક અપ્સ્થપિક મોર

ટીકાર્થ-નારક એવો દ્વિગતિક્ક હોય છે એટલે કે જ્યારે તેના નારક પર્વાયને
 છોડે છે ત્યારે કાં તો મનુષ્યગતિમાં જાય છે અને કાં તો પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગ
 ગતિમાં જાય છે એજ પ્રમાણે નારક ગતિમાં આવતો જાય કાં તો મનુષ્ય-
 ગતિમાંથી અને કાં તો પશ્ચેન્દ્રિય ગતિમાંથી આવતો નરકમાં જન્મ પામ્યુ કરે છે
 શંકા-મનુષ્ય અને તિર્યગ્ગ ગતિમાં જઈવા એવને માટે 'નારક ગતિનો
 જાય' આવો શબ્દપ્રયોગ શા માટે કરવામાં આવ્યો છે ?

ઉત્તર-મનુષ્ય ગતિમાંથી અથવા તિર્યગ્ગ ગતિમાંથી જાય જ્યારે નરક
 ગતિમાં જવા લાગે છે, ત્યારે તેને નરકાયુનો ઉદય થઈ જાય છે, તે આયુનો
 ઉદય થઈ જવાથી તેને નારક કહેવાય છે

નારકો નેનુજ કથન અસુરકુમારોમાં પણ સમજાતું એટલે કે અસુર
 કુમાર મરીને કાં તો પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગમાં ઉત્પલ થાય છે અને કાં તો મનુ

વા=અથવા તિર્યગ્યોનિકતયા ગચ્છતિ । અસુરકુમારા ન કેવલં પચ્ચેન્દ્રિયેષુ તિર્યગ્યોનિકેષ્વેવોત્પદ્યન્તે પૃથિવ્યવ્રવનસ્પતિષ્વપિ તેષામુત્પત્તિસદ્ભાવાત્ । एवं सर्व देवा अपि-एवम्=असुरकुमारवत् द्वादशापि देवदण्डकपदानि वान्यानि । अयं भावः-असुरादिदशदेवनिकाय-व्यन्तर-ज्योतिष्कप्रथमद्वितीयस्वर्गेषु देवानामागतिर्द्वाभ्यां मनुष्यतिर्यग्भ्याम् । व्यन्तरे तु-असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतितोऽप्यागतिर्भवति । गतिस्तु तेषां संज्ञिमनुष्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यक् पृथिव्यव्रवनस्पतिषु भवति । तृतीयदेवलोकादारभ्याष्टमदेवलोकपर्यन्तदेवानामागतिर्द्वाभ्यां संज्ञिमनुष्यतिर्यग्भ्याम्, गतिरपि तेषां द्वयोरेव संज्ञिमनुष्यतिरश्चो भवति । नवमदेवलोकादार-

वनस्पતિકાધિક ફન એકેન્દ્રિય જીવોં મેં મી ઉત્પન્ન હો જાતે હેં, અસુરકુમાર કે ફસ કથન કી તરહ સે હી ૧૨ દેવલોક કા મી કથન કર લેના ચાહિયે તાત્પર્ય ફસકા એસા હેં-અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિ દેવ નિકાય મેં વ્યન્તર દેવનિકાય મેં, જ્યોતિષ્ક દેવનિકાય મેં ઓર પ્રથમ દ્વિતીય સ્વર્ગોં મેં દેવોં કી આગતિ મનુષ્યગતિ ઓર તિર્યશ્ચગતિ સે હોતી હે વ્યન્તર દેવોં મેં અસંજ્ઞિ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ ગતિ સે મી જીવ આતા હે તથા ફનકી વ્યન્તરદેવોં કી ગતિ સંજ્ઞી મનુષ્ય સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ, પૃથિવીકાય, અપ્કાય ઓર વનસ્પતિકાય મેં હોતી હે, તૃતીય દેવલોક સે લેકર અષ્ટમદેવલોક તક કે દેવોં કી આગતિ સંજ્ઞી મનુષ્ય ઓર સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ ફન દો જગહોં સે હોતી હે ફનકી ગતિ

બોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અહીં એટલી જ વિશેષતા સમજવી કે અસુરકુમાર પૃથ્વીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયરૂપ ત્રણ એકેન્દ્રિય જીવોમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે અસુરકુમારના જેવું જ કથન ૧૨ દેવદણ્ડક પહેલા વિષયમાં પણ સમજવું. આ કથનનો બાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-અસુરકુમાર આદિ દશ ભવનપતિ દેવનિકાયમાં, વ્યન્તર દેવનિકાયમાં, જ્યોતિષ્ક દેવનિકાયમાં, અને પહેલા તથા બીજા દેવલોકમાં દેવોની આગતિ (અન્ય ગતિમાંથી આગમન) મનુષ્ય ગતિ અને તિર્યચ ગતિમાંથી થાય છે વ્યન્તર દેવોમાં અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ ગતિમાંથી પણ જીવો આવે છે તથા વ્યન્તર દેવો પોતાનું દેવસભધી આયુષ્ય પૂરૂ કરીને સંજ્ઞી મનુષ્ય, સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ, પૃથ્વીનીકાય, અપ્કાય અને વનસ્પતિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્રીજાથી લઈને આઠમાં દેવલોક પર્યન્તના દેવો દેવભવ સભધી આયુષ્ય પૂરૂ કરીને સંજ્ઞી મનુષ્ય અને સંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે, અને એ જ ગતિના જીવો જ

સ્થાનુચરવિમાનપર્યન્તદેવેષુ ગતિરાગતિચક્રે સંદિપનતુષ્પવિવચાચિન્તેષા । ‘ પુર
વિક્ષાયા ’ इत्यादि—पृथिवीकायिका द्विगतिका त्रयागतिकाः मद्रप्तास्तपसा-
पृथिवीकायिक पृथिवीकायिकेषु उपपद्यमानः पृथिवीकायिकेभ्यो वा=अथवा नो
पृथिवीकायिकेभ्य आगत्योपपद्यते । नो पृथिवीकायिकेभ्य =पृथिवीकायिकवर्जि
ताप्कायादिसर्वेभ्यः, तेभ्यो वा नारकवर्ज्येभ्य आगत्य समुत्पद्यते । स एष सख
मसौ पृथिवीकायिकः पृथिवीकायत्वं विप्रमदत् पृथिवीकायतया वा=अथवा नो
पृथिवीकायतया=देवनारकवर्जाप्कायादितया गच्छतीति । एषम्=अमुना प्रकारेण

‘મી’ હન્દી દો મેં હોતી હૈ નવમદેવલોક સે છેકર અનુત્તર વિમાન તક
કે દેવોં મેં ગતિ ઔર આગતિ ઇક સહી મનુષ્યવિવચક હી હૈ “ પુરવિ
ક્ષાયા ” इत्यादि—पृथिवीकायिक जीव द्विगतिक और त्रयागतिक होते
हैं अर्थात् पृथिवीकायिकों में उपपद्यमान जीव पृथिवीकायिकों से अथवा
नो पृथिवीकायिकों में से आकर के उत्पन्न होता है नो पृथिवीकायिक से
यहां पृथिवीकायिकों को छोड़कर याकी के अप्कायिकों का प्रहण किया
गया है नारकों को छोड़कर नारकों से आकर जीव पृथिवीकायिक रूप
से उत्पन्न नहीं होता है तथा पृथिवीकायिक को छोड़कर यह जीव पृथि
वीकायिक रूप से वा नोपृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है “ नो
पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होता है ” ऐसे इस कथन में देव और
नारकों को छोड़ दिया गया है इसलिये अप्कायिकरूप से उत्पन्न होता है
ऐसा समझना चाहिये इसी प्रकार से यावत् मनुष्य ‘મી’ પૃથિવીકાયિક

પાતાની ગતિ સમગ્રી આશુખ્ય પૂર કરીને તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે
નવમાં દેવલોકથી છઠ્ઠને અનુત્તર વિમાન પચન્તના દેવો ત્યાંથી આવીને સહી
મનુષ્યની ગતિમાં જ આવ છે અને સહી મનુષ્યો જ મરીને એ દેવલોકમાં
આવ છે ‘ પુરવિક્ષાયા ’ इत्यादि—

પૃથ્વીકાયિકો દ્વિગતિક અને ત્રયાગતિક હોય છે એટલે કે પૃથ્વીકાયિકોમાં
ઉત્પન્ન થતાં હવે પૃથ્વીકાયિકોમાંથી અથવા નોપૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને
ઉત્પન્ન થાય છે ‘ નોપૃથ્વીકાયિક ’ પર દ્વારા અહીં પૃથ્વીકાયિકો સિવાયના
બાકીના અપ્કાયિકોને શક્ય કરવામાં આવ્યા છે નારકોમાંથી આવીને—નરક
ગતિને ઇશીને હવે પૃથ્વીકાયિક રૂપે ઉત્પન્ન થતાં નથી, તથા પૃથ્વીકાયિક

યાવત્ મનુષ્યાઃ=પૃથિવીકાયિકવત્ ‘ દ્વિગતિકાઃ ’ इत्याद्यभिलाषैरेवाप्कायादयो
મનુષ્યપર્યન્તાઃ પૃથિવીકાયિકશબ્દસ્થાને ૬પ્કાયાદિશબ્દવ્યપદેશં કુર્વદ્વિરભિધાતવ્યા
इति । व्यन्तरादीनां तु पूर्वमतिदेशः कृत एवेति ॥ सू० २२ ॥

જીવાધિકારાદેવ મઠ્યાદિષોડશવિશેષણૈર્દણ્ડકપ્રરૂપણામાહ—

મૂલ્ય-દુવિહા ણેરડ્યા પળ્લન્તા તં જહા-ભવસિદ્ધિયા ચેવ
અભવસિદ્ધિયા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૧ । દુવિહા ણેરડ્યા પળ્લન્તા
તં જહા-અણંતરોવવન્નગા ચેવ પરંપરોવવન્નગા ચેવ જાવ વેમા-
ણિયા ૨ । દુવિહા ણેરડ્યા પળ્લન્તા તં જહા-ગતિસમાવન્નગા
ચેવ અગતિસમાવન્નગા ચેવ । જાવ વેમાણિયા ૩ । દુવિહા
ણેરડ્યા પળ્લન્તા તં જહા-પઢમસમયોવવન્નગા ચેવ અપઢમસ-
મયોવવન્નગા ચેવ, જાવ વેમાણિયા ૪ । દુવિહા ણેરડ્યા પળ્લન્તા
તં જહા-આહારગા ચેવ અણાહારગા ચેવ જાવ વેમાણિયા ૫ ।
દુવિહા ણેરડ્યા પળ્લન્તા તં જહા-ઉસ્તાસગા ચેવ ણો ઉસ્તાસગા

કી તરહ દ્વિગતિક ઔર દ્વયાગતિક જાનના ચાહિયે અર્થાત્ અપ્કાય સે
લેકર મનુષ્ય તક કે દો ગતિ સે આના જાના આદિ સમ્બન્ધી અભિલાપ
પૃથિવીકાયિક શબ્દ કે સ્થાન મેં અપ્કાયાદિ શબ્દોં કો જોડકર કહ લેના
ચાહિયે વ્યન્તરાદિ કે વિષય કા કથન પહિલે હી કહ દિયા ગયા હૈ ॥ સૂ ૦ ૨૨ ॥

છોડીને જીવ પૃથ્વીકાય રૂપે અથવા નોપૃથ્વીકાય રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે “ નો
પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન પાય છે, ” આ કથનમાં દેવ અને નારકોને બહુ
કરવામા આવેલ નથી—તેમને છોડી દેવામા આવેલ છે, તેથી અપૂકાયિક રૂપે
ઉત્પન્ન થાય છે, એમ સમજવું જોઈએ

એજ પ્રમાણે મનુષ્ય પર્યન્તના જીવોને પણ દ્વિગતિક અને દ્વયાગતિક
સમજવા જોઈએ એટલે કે અપૂકાયિકથી લઈને મનુષ્ય પર્યન્તના દ્વિગતિક
આદિ સંબન્ધી અભિલાપમાં પૃથ્વીકાયિક શબ્દને બદલે અપૂકાયાદિ શબ્દોનો
પ્રયોગ કરીને અભિલાપ કહેવા જોઈએ વ્યન્તરાદિ વિષેનું કથન તો પહેલાં
આવી ગયું છે. ॥ સૂ ૦ ૨૨ ॥

चेष, जाव वेमाणिया ६ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा
 सहदिया चेष अणिदिया चेष, जाव वेमाणिया ७ । दुविहा
 णेरइया पणत्ता त जहा पज्जत्ता एव, अपज्जत्ता एव, जाव
 वेमाणिया ८ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-सन्नी चेष
 असन्नी चेष, एव पचिदिया सव्वे विगल्लिदियवज्जा जाव वाण
 मत्तरा ९ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा भासगा चेष
 अभासगा चेष, एवमेगिदियवज्जा सव्वे जाव वेमाणिया १० ।
 दुविहा नेरइया पणत्ता त जहा सम्मदिट्ठिया चेष मिच्छदि
 ट्ठिया चेष, एव एगिदियवज्जा सव्वे जाव वेमाणिया ११ ।
 दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-परित्तससारिया चेष अणंत
 ससारिया चेष, जाव वेमाणिया १२ । दुविहा णेरइया पणत्ता
 त जहा-सखेज्जकालसमयट्ठिइया चेष असखेज्जकालसमयट्ठि
 इया चेष, एव पचिदिया एगिदियविगल्लिदियवज्जा जाव
 वाणमत्तरा १३ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-सुलभो
 हिया चेष, दुल्लभोहिया चेष । जाव वेमाणिया १४ । दुविहा
 णेरइया पणत्ता त जहा-कण्हपक्खिया चेष सुक्कपक्खिया चेष,
 जाव वेमाणिया १५ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-अरिमा
 चेष अअरिमा चेष, जाव वेमाणिया १६ ॥ सू० २३ ॥

छाया—द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तथया—मवसिद्धिकाश्चैव अमवसिद्धिकाश्चैव,
 परम्परोपपन्नकाश्चैव यावद् वेमानिकाः १ । द्विविधानैरयिका प्रज्ञप्तास्तथया अनन्त
 रोपपन्नकाश्चैव यावद् वेमानिकाः २ । द्विविधानैरयिका प्रज्ञप्तास्तथया गतिसमापन-
 काश्चैव भगतिसमापनकाश्चैव, यावद् वेमानिकाः ३ । द्विविधानैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तथया

પ્રથમસમયોપપન્નકાશ્ચૈવ, અપ્રથમસમયોપપન્નકાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકા ૪ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-આહારકાશ્ચૈવ અનાહારકાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૫ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-ઉચ્છ્વાસકાશ્ચૈવ નોઉચ્છ્વાસકાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૬ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-સેન્દ્રિયાશ્ચૈવ અનિન્દ્રિયાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૭ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-પર્યાપ્તકાશ્ચૈવ અપર્યાપ્તકાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૮ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-સઙ્ગિજ્ઞનશ્ચૈવ, અસઙ્ગિજ્ઞનશ્ચૈવ, એવં પંચેન્દ્રિયાઃ સર્વે વિકલેન્દ્રિયવર્જા યાવદ્ વાનવ્યન્તરાઃ ૯ । દ્વિવિધા-નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-ભાપકાશ્ચૈવ અભાપકાશ્ચૈવ, એવમેકેન્દ્રિયવર્જાઃ સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૧૦ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-સમ્યગ્દૃષ્ટિકાશ્ચૈવ મિથ્યાદૃષ્ટિકાશ્ચૈવ, એવમેકેન્દ્રિયવર્જાઃ સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૧૧ । દ્વિવિધા નૈરયિકા પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-પરીતસાંસારિકાશ્ચૈવ અનન્તસાંસારિકાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૧૨ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-સંખ્યેયકાલસમયસ્થિતિકાશ્ચૈવ અસંખ્યેયકાલસમયસ્થિતિકાશ્ચૈવ, એવં પંચેન્દ્રિયા એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જા યાવદ્ વાનવ્યન્તરાઃ ૧૩ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-સુલભવોધિકાશ્ચૈવ દુર્લભવોધિકાશ્ચૈવ યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ૧૪ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-કૃષ્ણ-પાક્ષિકાશ્ચૈવ શુક્લપાક્ષિકાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકા ૧૫ । દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાસ્તદ્યથા-ચરમાશ્ચૈવ, અવરમાશ્ચૈવ, યાવદ્ વૈમાનિકા ૧૬ ॥ સુ ૦ ૨૩ ॥

ટીકા—‘ દુવિહા નેરડ્યા ’ ઇત્યાદિ—

ભવિકદણ્ડકે દ્વિવિધા નૈરયિકાઃ ભવન્તિ-ભવસિદ્ધિકા અભવસિદ્ધિકાશ્ચેતિ । તત્ર ભવસિદ્ધિકાઃ-ભવેન ભવાભ્યાં ભવૈર્વા, ભાવિની વા સિદ્ધિર્એપાં તે તથા । તદ્વિપરીતા

જીવાધિકાર હોને સે હી અવ સૂત્રકાર ભવ્યાદિ સોલહ વિશેષણો દ્વારા દણ્ડકકી પ્રરૂપણા કરતે હૈ—“દુવિહા નેરડ્યા પળગત્તા” ઇત્યાદિ ॥ ૨૩ ॥

ભવિક દણ્ડક મેં નૈરયિક દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં એક ભવસિદ્ધિકા ઓર દૂસરે અભવસિદ્ધિકા જિન્હેં એકભવ સે યા દો ભવોં સે યા અનેક ભવોં સે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ વે અભવસિદ્ધિકા નૈરયિકા હૈં ઓર જો હનસે વિપરીત હૈં અભવ્ય હૈં-વે અભવસિદ્ધિકા હૈં । “ યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ” ૧

જીવાધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે ભવ્યાદિ ૧૬ વિશેષણો દ્વારા દણ્ડકની પ્રરૂપણા કરે છે—“દુવિહા નેરડ્યા પળગત્તા” ઇત્યાદિ ॥ ૨૩ ॥ ભવિક દણ્ડકમાં નારકો એ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) ભવસિદ્ધિકા અને (૨) અભવસિદ્ધિકા એમને એક ભવ, એ ભવ કે અનેક ભવો કરીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવા નારક જીવોને ભવસિદ્ધિકા નારકો કહે છે તેમનાથી વિપરીત

चेव, जाव वेमाणिया ६ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा
 सइंदिया चेव अण्णदिया चेव, जाव वेमाणिया ७ । दुविहा
 णेरइया पणत्ता त जहा पज्जत्ता एव, अपज्जत्ता एव, जाव
 वेमाणिया ८ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-सन्नी चेव
 असन्नी चेव, एव पण्णदिया सव्वे विगल्लिदियवज्जा जाव वाण
 मतरा ९ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा भासगा चेव
 अभासगा चेव, एवमेगिंदियवज्जा सव्वे जाव वेमाणिया १० ।
 दुविहा नेरइया पणत्ता त जहा सम्महिट्टिया चेव मिच्छहि
 ट्टिया चेव, एव एगिंदियवज्जा सव्वे जाव वेमाणिया ११ ।
 दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-परिसससारिया चेव अणंत
 ससारिया चेव, जाव वेमाणिया १२ । दुविहा णेरइया पणत्ता
 त जहा सखेज्जकालसमयट्टिइया चेव असखेज्जकालसमयट्टि
 इया चेव, एव पण्णदिया एगिंदियविगल्लिदियवज्जा जाव
 वाणमतरा १३ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-सुलभबो
 हिया चेव, दुलहबोहिया चेव । जाव वेमाणिया १४ । दुविहा
 णेरइया पणत्ता त जहा-कण्हपक्खिया चेव मुक्कपक्खिया चेव,
 जाव वेमाणिया १५ । दुविहा णेरइया पणत्ता त जहा-अरिमा
 चेव अअरिमा चेव, जाव वेमाणिया १६ ॥ सू० २३ ॥

प्राया—द्विविधा नैरयिकाः प्रपञ्चास्तयया-भवसिद्धिकाश्चैव अभवसिद्धिकाश्चैव,
 परम्परोपपन्नकाश्चैव यावद् वेमानिकाः १ । द्विविधा नैरयिकाः प्रपञ्चास्तयया-अनन्त
 रोपपन्नकाश्चैव यावद् वेमानिकाः २ । द्विविधा नैरयिकाः प्रपञ्चास्तयया-गतिमपापन्न
 काश्चैव भगतिमपापन्नकाश्चैव, यावद् वेमानिकाः ३ । द्विविधा नैरयिकाः प्रपञ्चास्तयया

प्रथमसमयोपपन्नकाश्चैव, अप्रथमसमयोपपन्नकाश्चैव, यावद् वैमानिकाः ४ । द्विविधा
नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—आहारकाश्चैव अनाहारकाश्चैव, यावद् वैमानिकाः ५ ।
द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—उच्छ्वासकाश्चैव नोउच्छ्वासकाश्चैव, यावद्
वैमानिकाः ६ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सेन्द्रियाश्चैव अनिन्द्रियाश्चैव,
यावद् वैमानिकाः ७ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—पर्याप्तकाश्चैव अपर्याप्त-
काश्चैव, यावद् वैमानिकाः ८ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सञ्ज्ञिनश्चैव,
असञ्ज्ञिनश्चैव, एवं पञ्चेन्द्रियाः सर्वे विकलेन्द्रियवर्जा यावद् वानव्यन्तराः ९ ।
द्विविधा—नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—भाषकाश्चैव अभाषकाश्चैव, एवमेकेन्द्रियवर्जाः
सर्वे यावद् वैमानिकाः १० । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सम्यग्दृष्टिकाश्चैव
मिथ्यादृष्टिकाश्चैव, एवमेकेन्द्रियवर्जाः सर्वे यावद् वैमानिकाः ११ । द्विविधा
नैरयिका प्रज्ञप्तास्तद्यथा—परीतसांसारिकाश्चैव अनन्तसांसारिकाश्चैव, यावद् वैमा-
निकाः १२ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—संख्येयकालसमयस्थितिकाश्चैव
असंख्येयकालसमयस्थितिकाश्चैव, एवं पञ्चेन्द्रिया एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जा यावद्
वानव्यन्तराः १३ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—सुलभबोधिकाश्चैव दुर्लभ-
बोधिकाश्चैव यावद् वैमानिकाः १४ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—कृष्ण-
पाशिकाश्चैव शुक्लपाशिकाश्चैव, यावद् वैमानिकाः १५ । द्विविधा नैरयिकाः प्रज्ञ-
प्तास्तद्यथा—चरमाश्चैव, अचरमाश्चैव, यावद् वैमानिकाः १६ ॥ सू० २३ ॥

भविकदण्डके द्विविधा नैरयिकाः भवन्ति-भवसिद्धिका अभवसिद्धिकाश्चेति । तत्र भवसिद्धिकाः-भवेन भवाभ्यां भवैर्वा, भाविनी वा सिद्धिर्येषां ते तथा । तद्विपरीता

भविक दण्डक में नैरयिक दो प्रकार के कहे गये हैं एक भवसिद्धिक और दूसरे अभवसिद्धिक जिन्हें एकभव से या दो भवों से या अनेक भवों से सिद्धि प्राप्त होती है वे भवसिद्धिक नैरयिक हैं और जो इनसे विपरीत हैं अभव्य हैं—वे अभवसिद्धिक हैं। “यावद् वैमानिकाः” १

જાનાધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે લખ્યાદિ ૧૬ વિશેષણો દ્વારા ૬૭૬ની પ્રરૂપણા કરે છે-“દુષ્ટિદ્વા નેરદ્વયા પળ્લતા” ઇત્યાદિ ॥ ૨૩ ॥

સવિક દંડકમા નારકો એ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) સવસિદ્ધિક અને (૨) અસવસિદ્ધિક જેમને એક સવ, એ સવ કે અનેક સવો કરીને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, એવા નારક જીવોને સવસિદ્ધિક નારકો કહે છે. તેમનાથી વિપરીત

અમરસિદ્ધિકા અમર્યા इत्यर्थ, यावद् वैमानिका । इतिपदं पर्याप्तापर्याप्तकनैरपि
 फरुपाष्टमद्यमपर्यन्तं वाच्यम् । अनन्तरदण्डके-अनन्तरोपपन्नका-न विद्यत अनन्तरं
 समादि व्ययधान उपपात्ते यथा ते तथा एकस्मादनन्तरमुत्पन्ना यद्वा त्रिविंशति
 त्वदेशापेक्षया येऽनन्तरतयोत्पन्नास्ते-मात्रा इत्यर्थ, परम्परोपपन्नाः परम्परोप
 पन्ना २। गतिदण्डके गतिसमापन्नकाः-नरक गच्छन्त, इतर तु नारकत्व माप्ताः नरके

इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों तक कर लेना चाहिये ?
 “यावद् वैमानिकाः” यह पद पर्याप्त अपर्याप्तक नैरयिक रूप ८ में सूत्र
 तक कहना चाहिये-अनन्तरदण्डक में नैरयिक दो प्रकार के कहे गये हैं
 -एक अनन्तरोपपन्नक नैरयिक और दूसरे परम्परोपपन्नक नैरयिक
 जिनकी उत्पत्ति में समायादिका व्ययधान नहीं होता है-वे अनन्तर
 उपपन्नक हैं एक नारक की उत्पत्ति के अनन्तर जिनकी उत्पत्ति हो
 जाती है वे अनन्तर उपपन्नक हैं । अथवा-विचक्षितदेश की अपेक्षा से
 जो अनन्तररूप से उत्पन्न हुए हैं वे अनन्तर उपपन्नक हैं । जो परम्प
 रा रूप से उत्पन्न होते हैं वे परम्परोपपन्नक नैरयिक हैं । इसी तरह का
 कथन यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये २ गति दण्डक में गतिस
 मापन्नक और अगतिसमापन्नक के भेद से नारक दो प्रकार के हैं जो
 जीव नारकगति में जाने वाले हैं वे नारकगति समापन्नक और जो नारक

के नारके છે-અમર્યા જે નારકો છે-તેમને અમરસિદ્ધિક કહે છે “યાવ્દ
 વૈમાનિકા” આ પ્રકારનું કથન વૈમાનિક દેવો પશ્ચાન્તના છવો વિષે થયું એમજે
 ‘યાવ્દ વૈમાનિકા’ આ પદનું કથન પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નૈરયિકરૂપ ૮ માં
 સૂત્ર સુધી થયું એમજે અનન્તર દહકમાં નારકો જે પ્રકારના હતા છે-(૧)
 અનન્તરોપપન્નક નારકો અને (૨) પરમ્પરોપપન્નક નારકો જેમની ઉત્પત્તિમાં
 સમાયાદિનું અવધાન (આવશ) પડતું નથી, જોયાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક
 નારકો કહે છે જોકે નારકની ઉત્પત્તિના અનન્તર (ઉત્પત્તિ બદ) જેમની
 ઉત્પત્તિ થઈ બાદ છે જોયાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક કહે છે અથવા વિચ
 ક્ષિત (અચુક) દેશની અપેક્ષાએ જે અનન્તર રૂપે ઉત્પન્ન થયાં છે તે નાર
 કોને અનન્તરોપપન્નક કહે છે જે નારકો પરમ્પરા રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેમને
 પરમ્પરોપપન્નક નારકો કહે છે આ પ્રકારના એકાદનું કથન વૈમાનિકો પશ્ચાન્તના
 છવો વિષે થયું સમજવું ॥ ૨ ॥

ગતિદહકમાં ગતિ સમાપન્નક અને અગતિ સમાપન્નકના એકથી નારકોના
 જે પ્રકાર હતા છે જે છવો નરકગતિમાં જનારા હોય છે તે છવોને નરકગતિ

વર્તમાના इत्यर्थः ३ । समयदण्डके-प्रथमसमयोपपन्नकाः-प्रथमः समय उपपन्नानां
येषां ते तथोक्ताः, तद्विज्ञा अप्रथमसमयोपपन्नकाः ४। आहारकदण्डके-आहारकाः=
आहारपर्याप्तिसम्पन्नाः, तद्विज्ञा अनाहारकाः-विग्रहगतौ त्रसनाडीमपेक्ष्य एकं द्वौ वा
समयौ, नाडी वहिर्गत त्रसापेक्षया तु त्रीन् समयानिति भावः ५। उच्छ्वासदण्डके=

અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો ચુકે હૈં-નારક મેં વર્તમાન હૈં-વે અગતિ સમાપન્નક
હૈં ૩ इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों तक जानना चाहिये
समयदण्डक में-प्रथमसमयोपपन्नक और अप्रथमसमयोपपन्नक के भेद
से नारक दो प्रकार के हैं जिन उपपन्ननारकों का प्रथम समय होता है
वे प्रथम समय उपपन्नक नारक हैं तथा इनसे भिन्न जो नारक हैं वे
अप्रथम समय उपपन्नक नारक हैं इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक
देवों तक जानना चाहिये ४, आहारकदण्डक में-आहारक और अना-
हारक के भेद से नैरयिक दो प्रकार के हैं-आहारपर्याप्ति से जो सम्पन्न
हैं वे आहारक और जो इनसे भिन्न हैं वे अनाहारक हैं इसी तरह से
आहारक और अनाहारकके भेदोंका कथन वैमानिक देवों तक कर लेना
चाहिये ५ विग्रहगति में त्रसनाडी की अपेक्षा लेकर एक समय तक दो
समय तक और तीन समय तक जीव अनाहारक रहता है तथा त्रस

સમાપન્નક નારકો કહે છે જે જીવો નારક અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી ચુક્યા છે,
નરકોમા વિદ્યમાન છે-તેમને અગતિ સમાપન્નક કહે છે આ પ્રકારનું કથન
વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું ॥ ૩ ॥

સમય દડકમા પ્રથમ સમયોપપન્નક અને અપ્રથમ સમયોપપન્નકના ભેદથી
બે પ્રકારના નારકો કહ્યા છે જે ઉપપન્ન (ઉત્પન્ન થયેલા) નારકોનો પ્રથમ
સમય હોય છે, તે નારકોને પ્રથમ સમય ઉપપન્નક નારકો કહે છે તે નાર-
કોથી લિન્ન એવા જે નારકો હોય છે તેમને અપ્રથમ ઉપપન્નક નારકો કહે
છે એજ પ્રકારનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું ॥ ૪ ॥

આહારક દડકમાં આહારક અને અનાહારકના ભેદથી નારકોના બે પ્રકાર
કહ્યા છે. આહાર પર્યાપ્તિથી યુક્ત જે નારકો હોય છે તેમને આહારક નારકો
કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન જે નારકો છે તેમને અનાહારક નારકો કહે છે
એજ પ્રમાણે આહારક અને અનાહારકના ભેદોનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના
જીવો વિષે પણ સમજવું. વિશ્વક ગતિમાં (મોડાવાળી, વળાંકવાળી ગતિમાં)
ત્રસનાડીની અપેક્ષાએ એક સમય સુધી, બે સમય સુધી અને ત્રણ સમય સુધી
જીવ આહારક રહે છે તથા ત્રસનાડીમાથી બહિર્ગતત્રસની અપેક્ષાએ ત્રણ
સમય સુધી અનાહારક રહે છે ॥ ૫ ॥

મમવસિદ્ધિકા મમખ્યા ઇત્યર્થ , યાવદ્ વૈમાનિકા । ઇતિપદ્ પર્યાપ્તાપર્યાપ્તકનૈરયિ
કરુણાદમમુખપર્યન્ત ષાષ્યમ્ । અનન્તરદણ્ઢકે-અનન્તરોપપન્નકા-ન વિષય અન્તર-
સમયાદિ વ્યવધાન ઉપપાતે યેવા તે તથા એકમાદનન્તરદુત્પન્ના યદ્વા વિચિત્તિ-
ત્વદેશાપેક્ષયા ચેડનન્તરસયોત્પન્નાસ્તે-આદ્યા ઇત્યર્થ , પરસ્પરોપપન્નાઃ પરસ્પરોપ-
પન્ના ૨ । ગતિદણ્ઢકેગતિસમાપન્નકા-નરક ગચ્છન્ત , ઇતરે તુ નારકત્વ માત્તાઃ નરકે

इसी तरह का कथन यावत् वैमानिक देवों तक कर लेना चाहिये १
“ यावत् वैमानिकाः ” यह पद पर्याप्त अपर्याप्तक नैरयिक रूप ८ में सूत्र
तक कहना चाहिये-अनन्तरदण्डक में नैरयिक दो प्रकार के कहे गये हैं
-एक अनन्तरोपपन्नक नैरयिक और दूसरे परस्परोपपन्नक नैरयिक
जिनकी उत्पत्ति में समयाविका व्यवधान नहीं होता है-वे अनन्तर
उपपन्नक हैं एक नारक की उत्पत्ति के अनन्तर जिनकी उत्पत्ति हो
जाती है वे अनन्तर उपपन्नक हैं । अथवा-विवक्षितदेश की अपेक्षा से
जो अनन्तररूप से उत्पन्न हुए हैं वे अनन्तर उपपन्नक हैं । जो परस्पर
रूप से उत्पन्न होते हैं वे परस्परोपपन्नक नैरयिक हैं । इसी तरह का
कथन यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये २ गति दण्डक में गतिस
मापन्नक और अगतिसमापन्नक के भेद से नारक दो प्रकार के हैं जो
जीब नारकगति में जाते बाड़े हैं वे नारकगति समापन्नक और जो नारक

એ નારકો છે-અણબ્ય એ નારકો છે-તેમને અણવસિદ્ધિક કહે છે “ યાવદ્
વૈમાનિકાઃ ” આ પ્રકારેનું કથન વૈમાનિક દેવો ‘ પર્વન્તનાં ભવો વિષે થતું બોધે
‘ યાવદ્ વૈમાનિકાઃ ” આ પદનું કથન પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત નૈરયિકરૂપ ૮ માં
સૂત્ર મુખી થતું બોધે અનન્તર દણ્ઢકમાં નારકો એ પ્રકારના કહ્યા છે-(૧)
અનન્તરોપપન્નક નારકો અને (૨) પરસ્પરોપપન્નક નારકો એમની ઉત્પત્તિમાં
સમયાદિનું વ્યવધાન (આવેશ) પદતું નથી, એવાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક
નારકો કહે છે એક નારકની ઉત્પત્તિના અનન્તર (ઉત્પત્તિ બદ) એમની
ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે એવાં નારકોને અનન્તર ઉપપન્નક કહે છે અથવા વિવ-
ક્ષિત (અણુક) દેશની અપેક્ષાએ એ અનન્તર રૂપે ઉત્પન્ન થયાં છે તે નાર-
કોને અનન્તરોપપન્નક કહે છે એ નારકો પરસ્પર રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે તેમને
પરસ્પરોપપન્નક નારકો કહે છે આ પ્રકારના બેદોનું કથન વૈમાનિકો પર્વન્તના
ભવો વિષે પણ સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

અતિદણ્ઢકમાં અતિ સમાપન્નક અને અગતિ સમાપન્નકના એકથી નારકોના
એ પ્રકાર કહ્યા છે એ ભવો નરકઅતિમાં જનારા કોય છે તે ભવોને નરકગતિ

સઙ્ગિનઃ=મનઃપર્યાપ્તિપન્ના, તદ્વિન્ના અસઙ્ગિનઃ । 'एवं पंचिन्द्रिया' इत्यादि-एवम्
=अमुना प्रकारेण यथा नारका सञ्जयसञ्जिभेदेन द्विविधाः प्रोक्तास्तथा विकलेन्द्रिय-
वर्जाः-विकलानि=अपरिपूर्णानि संख्यामाश्रित्य इन्द्रियाणि येषां ते विकलेन्द्रियाः-
पृथिव्यादयः पञ्चस्थावराः, द्वित्रि चतुरिन्द्रियाश्च, तान् वर्जयित्वा येऽन्ये चतुर्वि-
ंशतिदण्डके पञ्चेन्द्रियाः अमुरादयस्ते सर्वेऽपि सञ्जिनोऽसञ्जिनश्च भवन्ति किय-
दवधि ? इत्याह-'जाव वाणमंतरा' इति-यावद् वानव्यन्तरपर्यन्ता इति ।
नारकादयो वानव्यन्तरावसाना असञ्जिनो न भवन्ति किन्तु-असञ्जिभ्य आगत्य
नारकादितयोत्पद्यन्ते तदपेक्षया तेषामसञ्जित्वं विज्ञेयम् । असञ्जिनश्च मृत्वा

दો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-एक संजी और दूसरे असंजी इनमें मनः
पर्याप्ति से जो सम्पन्न हैं वे संजी और जो मनः पर्याप्ति से युक्त नहीं
हैं वे असंजी हैं इसी तरह से इन दो भेदों का कथन यावत् वैमानिक-
देवों तक में कर लेना चाहिये " एवं पंचिन्द्रिया " इत्यादि

जिस प्रकार सजी और असंजी के भेद से नारक दो प्रकार के कहे
गये हैं उसी प्रकार से विकलेन्द्रियों को-संख्या की अपेक्षा तेह-
न्द्रिय और चतुरिन्द्रियों को छोड़कर जो चतुर्विंशति दण्डक में और
असुर आदि हैं वे सब भी संजी और असंजी होते हैं-सजी असंजी
होने का यह कथन वानव्यन्तरदेवों तक जानना चाहिये यद्यपि नारक
से लेकर वानव्यन्तर तक सब जीव असंजी नहीं होते हैं किन्तु असं-
जियों से आकर वे नारकादि रूप से उत्पन्न होते हैं इस अपेक्षा इनमें

સંજી દંડકમાં નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સંજી અને (૨) અસંજી.
બે નારકો મન-પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોય છે તેમને સંજી નારકો કહે છે. બે
નારકો મન-પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોતા નથી તેમને અસંજી નારકો કહે છે આ
પ્રમાણે જ આ બે ભેદોનું કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ
સમજવું. " एवं पंचिन्द्रिया " इत्यादि

જેમ સંજી અને અસંજીના ભેદથી નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે, તેમ
વિકલેન્દ્રિયોને છોડીને (દ્વીન્દ્રિયો, તેષ્ઠન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોને છોડીને)
૨૪ દંડકના બે અસુરકુમાર આદિ બાકીના જીવો છે, તેમના પણ સંજી અને
અસંજીના ભેદથી બે પ્રકાર પડે છે સંજી, અસંજી રૂપ હોવાનું આ કથન
વાનવ્યન્તર દેવો પર્યન્તના બધા જીવો વિષે પણ સમજવું જોઈએ જો કે
નારકથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્યન્તના સમસ્ત જીવો અસંજી હોતાં નથી, પરંતુ
અસંજીઓમાથી આવીને તેઓ નારકાદિ રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે, તે અપેક્ષાએ

સઙ્ગિન: = મન: પર્યાપ્તિ સપન્ના: , તદ્વિન્ના અસઙ્ગિન: । 'એવં પંચિદિયા' ઇત્યાદિ-એવમ્
= અમુના પ્રકારેણ યથા નારકા સઙ્ગ્યસઙ્ગિભેદેન દ્વિવિધા: પ્રોક્તાસ્તથા વિકલેન્દ્રિય-
વર્જા: - વિકલાનિ = અપરિપૂર્ણાનિ સંખ્યામાશ્રિત્ય ઇન્દ્રિયાણિ યેવાં તે વિકલેન્દ્રિયા: -
પૃથિવ્યાદય: પશ્ચસ્થાવરા: , દ્વિત્રિ ચતુરિન્દ્રિયાશ્ચ, તાન વર્જયિત્વા યેડન્યે ચતુર્વિ-
શતિદણકે પશ્ચેન્દ્રિયા: અમુરાદયસ્તે સર્વેડપિ સઙ્ગિનોડસઙ્ગિનશ્ચ ભવન્તિ કિય-
દવધિ ? ઇત્યાહ- 'જાન વાળમંતરા' ઇતિ-યાવદ્ વાનવ્યન્તરપર્યન્તા ઇતિ ।
નારકાદયો વાનવ્યન્તરાવસાના અસઙ્ગિનો ન ભવન્તિ કિન્તુ-અસઙ્ગિભ્ય આગત્ય
નારકાદિતયોત્પદ્યન્તે તદપેક્ષયા તેપામસઙ્ગિત્વં વિજ્ઞેયમ્ । અસઙ્ગિનશ્ચ મૃત્વા

દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-એક સંજી ઔર દુસરે અસંજી इनमें मनः
पर्याप्ति से जो सम्पन्न हैं वे संजी और जो मनः पर्याप्ति से युक्त नहीं
हैं वे असंजी हैं इसी तरह से इन दो भेदों का कथन यावत् वैमानिक-
देवों तक में कर लेना चाहिये " एवं पंचिदिया " इत्यादि

जिस प्रकार सजी और असंजी के भेद से नारक दो प्रकार के कहे
गये हैं उसी प्रकार से विकलेन्द्रियों को-संख्या की अपेक्षा तेइ-
न्द्रिय और चतुरिन्द्रियों को छोड़कर जो चतुर्विंशति ढण्डक में और
असुर आदि हैं वे सब भी सजी और असंजी होते हैं-सजी असंजी
होने का यह कथन वानव्यन्तरदेवों तक जानना चाहिये यद्यपि नारक
से लेकर वानव्यन्तर तक सब जीव असंजी नहीं होते हैं किन्तु असं-
जियों से आकर वे नारकादि रूप से उत्पन्न होते हैं इस अपेक्षा इनमें

સંજી દ'ડકના નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સંજી અને (૨) અસંજી.
બે નારકો મન પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોય છે તેમને સંજી નારકો કહે છે બે
નારકો મન પર્યાપ્તિથી યુક્ત હોતા નથી તેમને અસંજી નારકો કહે છે આ
પ્રમાણે જ આ બે ભેદોનુ કથન વૈમાનિક દેવો પર્યન્તના જીવો વિષે પણ
સમજવુ " એવ પંચિદિયા " ઇત્યાદિ

એમ સંજી અને અસંજીના ભેદથી નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે, તેમ
વિકલેન્દ્રિયોને છોડીને (દ્વિન્દ્રિયો, તેષ્ઠન્દ્રિયો અને ચતુરિન્દ્રિયોને છોડીને)
૨૪ દ'ડકના બે અસુરકુમાર આદિ બાકીના જીવો છે, તેમના પણ સંજી અને
અસંજીના ભેદથી બે પ્રકાર પડે છે સંજી, અસંજી ૩૫ હોવાનું આ કથન
વાનવ્યન્તર દેવો પર્યન્તના બધા જીવો વિષે પણ સમજવુ જોઈએ બે કે
નારકથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્યન્તના સમસ્ત જીવો અસંજી હોતા નથી, પરંતુ
અસંજીઓમાથી આવીને તેઓ નારકાદિ રૂપે ઉત્પન્ન થય છે, તે અપેક્ષાએ

નારકાદિપુ બ્યન્તરાવસાનેભ્વેયોત્પદ્યન્તે ન તુ બ્યોત્તિષ્કર્મમાનિકેષુ મતઃ 'જાણમંતરા' ઇતિ પ્રોક્તમ્ ૯ । માપકદૃષ્ટકે-માપકાઃ=માપાપર્યાસિમન્તાઃ, તદ્દિ પરીતા અમાપકાઃ અપર્યાસાનસ્થાપામિતિ માત્ર । એવમ્=અમુના પ્રકારેણ એકેન્દ્રિયવર્ગા-એકેન્દ્રિયાન્ રિહાય સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકા-વૈમાનિકપર્યન્તા યોષ્યા ૧૦ । દૃષ્ટિદૃષ્ટકે સમ્યગ્દૃષ્ટિકા મિથ્યાદૃષ્ટિકાશ્વેતિ । એવમેકેન્દ્રિયવર્ગાઃ સર્વે

અસંશ્લિતા કહી ગઈ જાનના બાહિયે અસહી જીવ મરકર નારક સે લેકર મ્યન્તરાન્ત તક કે જીર્ણો મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । બ્યોત્તિષ્ક વૈમાનિક વૈર્ણો મેં વે ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં । હસીલિયે "જાણ મંતરા" એસા પાઠ કહા ગયા હે માપાદૃષ્ટક મેં નૈરપિક દો પ્રકાર કે હોતે હૈં એક માપક ઓર દુસરે અમાપક માપાપર્યાસિવાલે માપક ઓર અનસે બિપરીત અમાપક હૈં અર્થાત્ અપર્યાસાનસ્થાવાલે હૈં વે અમાપક હૈં "એવમેકેન્દ્રિય વર્ગાઃ સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકા ૧૦" હસી તરહ કા કપન અન દોનો કા એકેન્દ્રિય જીર્ણો કો છોડકર વૈમાનિકવૈર્ણો તક કર લેના બાહિયે દૃષ્ટિ દૃષ્ટક મેં નૈરપિક દો પ્રકાર કે હોતે હૈં એક સમ્યગ્દૃષ્ટિક ઓર દુસરે મિથ્યાદૃષ્ટિક એકેન્દ્રિય જીર્ણો કો છોડકર યાવદ્ વૈમાનિક વૈર્ણો તક સવ મેં સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વ કા ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિત્વ કા કપન કર લેના બાહિયે યહાં એકેન્દ્રિયો કો છોડા ગયા હે અસકા કારણ અનમેં સમ્યગ્દ

તે જીવેમાં અસહીતા કહેવામાં આવી છે, એમ સમજવું અમરૂપી જીવે મરીને નારકથી લઇને અન્તર પર્યન્તના જીવેમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે બ્યોત્તિષ્ક અને વૈમાનિક જીવેમાં તેઓ ઉત્પન્ન થતાં નથી તેથી "જાણ મંતરા" "જાનમ્યન્તરે પર્યન્તના જીવે" એવો પૂર્વોક્ત સૂત્રપાઠ આપવામાં આવે છે । આમાં દક્ષમાં નારકેના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) માપક અને (૨) અમાપક આમાં "પર્યાસિવાળાને માપક કહે છે અને આમાં પર્યાસિ વિનાના નારકેને અમાપક કહે છે એટલે કે અપર્યાસાનસ્થાવાળા નારકે અમાપક કહે છે 'એવમેકેન્દ્રિયવર્ગાઃ સર્વે યાવદ્ વૈમાનિકાઃ" આ પ્રકારના બે સેટોનું કથન એકેન્દ્રિયો સિવાયના બાકીના વૈમાનિકો પર્યન્તના સમસ્ત જીવો વિષે પણ સમજવું એકજે ॥ ૧૦ ॥

તદ્દિ દક્ષમાં નારકે બે પ્રકારના કહ્યાં છે-(૧) સમ્યગ્દૃષ્ટિક અને (૨) મિથ્યાદૃષ્ટિક આ પ્રકારના બે સેટોનું કથન એકેન્દ્રિયો સિવાયના બાકીના સમસ્ત વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવો વિષે શ્રદ્ધા કરવું એકેન્દ્રિયોમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ

યાવદ્ વૈમાનિકાઃ, એકેન્દ્રિયાણાં સમ્યક્ત્વં નાસ્તિ । દ્વીન્દ્રિયાદીનાં તુ સાસ્વાદન-
સમ્યક્ત્વં ભવેદપીતિ-‘ ઇન્દિયવજ્જા ’ ઇત્યુક્તમ્ ૧૧ । સંસારિદણ્ડકે-પરીતસંમા-
રિકાઃ-પરીતઃ=પરિમિતઃ સંસારો યેષાં તે તથોક્તાઃ સંક્ષિપ્તમત્વા ઇત્યર્થઃ । અનન્ત-
સાંસારિકાઃ-અનન્તઃ=અન્તરહિતઃ અભવ્યાપેક્ષયા સંસારો યેષાં તે તથા, યાવદ્
વૈમાનિકાઃ ૧૨ । સ્થિતિદણ્ડકે-સંખ્યેયકાલસમયસ્થિતિકાઃ-કાલઃ-મૃત્યુરપિચ્યાત્,
સમયઃ-આચારોઽપિ સ્યાદિત્યતઃ કાલશ્વાસૌ સમયશ્ચેતિ કાલસમયઃ, સંખ્યેયઃ
વર્ષપ્રમાણતઃ કાલસમયો યસ્યાં સા સંખ્યેયકાલસમયા, સા સ્થિતિઃ=અવસ્થાન
યેષાં તે તથોક્તાઃ દશસહસ્રવર્ષાદિસ્થિતિમન્ત ઇત્યર્થઃ, તદ્વિદ્વાસ્તુ-અસંખ્યેયકાલ-

ષ્ટિત્વ કા અભાવ હૈ તથા જો દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ હૈં ઉનમૈં સાસ્વાદન
સમ્યક્ત્વ હો મી સકતા હૈં હસીલિયે હસ પ્રકરણ મૈં “ ઇન્દિય વજ્જા ”
એસા કહા ગયા હૈં સંસારદણ્ડક મૈં નૈરયિક દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં-
એક પરીતસાંસારિક ઔર દૂસરે અનન્તસાંસારિક જિનકા સંસાર પરિ-
મિત રહ ગયા હૈં વે પરીતસાંસારિક હૈં, અર્થાત્ સંક્ષિપ્ત રૂપવાલે નૈરયિક
પરીતસાંસારિક હૈં અભવ્યાપેક્ષા સે જિનકા સંસાર અન્તરહિત હૈં વે
અનન્તસાંસારિક નૈરયિક હૈં, હસી તરહ કા કથન યાવત્ વૈમાનિક જીવો
તક મૈં જાનના ચાહિયે ૧૨ સ્થિતિદણ્ડક મૈં નૈરયિક દો પ્રકાર કે કહે
ગયે હૈં-એક સંખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક દૂસરે અસંખ્યાતકાલ સમય
સ્થિતિક કાલ નામ મૃત્યુ કા મી હૈં ઔર સમય નામ આચાર કા મી હૈં
અતઃ એસા કાલ સમય યહાં વિવક્ષિત નહૈં હુઆ હૈં કિન્તુ કાલરૂપ

ત્વનો અભાવ હોય છે તેથી તેમને અહીં ઘડણ કરવાનો નિષેધ કયો છે.
તથા જે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવો છે, તેમનામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ પણ હોઈ શકે
છે તેથી અહીં “ ઇન્દિય વજ્જા ” “ એકેન્દ્રિયો સિવાયના ” જીવોમાં જ આ
લેહો ઘડણ કરવાનું સૂચન થયું છે ॥ ૧૧ ॥

સંસારી દડકમાં નારકોના જે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) પરીત સાંસારિક અને
(૨) અનન્ત સાંસારિક જેમનો સંસાર પરિમિત રહી ગયો છે એવાં નારકોને
પરીત સાંસારિક કહે છે અને અભવ્યત્વની અપેક્ષાએ જે નારકોનો સંસાર
અન્તરહિત છે, એવા નારકોને અનન્ત સાંસારિક કહે છે આ પ્રકારના લેહોનું
કથન વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવો વિષે ઘડણ કરવું જોઈએ. ॥ ૧૨ ॥

સ્થિતિ દડકમાં નારકો જે પ્રકારના કહ્યાં છે-(૧) સંખ્યાતકાલ સમય
સ્થિતિક (૨) અસંખ્યાતકાલ સમય સ્થિતિક “ કાળ ” શબ્દ મૃત્યુના અર્થમાં
પણ વપરાય છે ‘ સમય ’ શબ્દ આચારના અર્થમાં પણ વપરાય છે. પરન્તુ
અહીં એવા કાળસમયની વાત કરી નથી, પરન્તુ કાળરૂપ સમય દ્વારા વર્ષ

સમયસ્થિતિકાઃ પરપોષમાસરૂપેયમાગાદિસ્થિતિમન્ત इत्यर्थ । एष नारकस्य
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जा पञ्चेन्द्रियाः=असुरादयो विभ्रेया यावद् वानव्यन्तराः ।
एते संख्यातासंख्यातकालमयस्थितिरूपोमयस्वभावा भवन्ति, उपोतिष्क वैमा
निकास्तु न तथा, तेषां नियमाद्=असंख्यातकालसमयस्थितिकत्वात् ११ । योचि
दण्डके=सुलभबोधिकाः=सुलभा = सुमात्रा बोधिः=मिनधर्मप्राप्तिर्येषां ते तथा,
उन्निन्ना दुर्लभबोधिका, यावद् वैमानिनाः १२ । पात्तिकदण्डके=दुर्लो विमुद
ममय से वर्षप्रमाण की अपेक्षा लेकर जिस स्थिति में अवस्थान में
संख्यात काल का समय है ऐसी स्थिति जिनकी है व नारक संख्यात
काल समयस्थितिक हैं अर्थात् दश हजारवर्ष आदि की स्थितिवाले
नारक संख्यातकाल समय स्थितिक कहे गये हैं और जिनकी स्थिति
परपोषम असंख्येय भागादि रूप है वे असंख्यातकालसमयस्थितिक
नारक हैं । एकेन्द्रिय एव विकलेन्द्रियों को छोड़कर पञ्चेन्द्रिय असुरादिकों
में यावत् वानव्यन्तरों में भी इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये क्योंकि
कि वे संख्यात और असंख्यात काल की दोनों प्रकार की स्थितिवाले
होते हैं । तथा उपोतिष्क और वैमानिकदेव संख्यातकाल की स्थितिवाले
नहीं होते हैं वे तो नियम से असंख्यात काल की ही स्थितिवाले होते
हैं १३ । योचिदण्डकेमें=नैरयिकजीव सुलभबोधिक और दुर्लभबोधिक दोनों
प्रकार के होते हैं १४ । जिन्हें जिनधर्म प्राप्तिरूप योचि सुलभ है वे सुल
भबोधिक हैं और जो इनसे भिन्न हैं वे दुर्लभ बोधिक हैं । सुलभबोधिक

પ્રમાણની અપેક્ષાએ એ સ્થિતિમાં=અવસ્થાનમાં સંખ્યાતકાળનો સમય અતીત
જાય છે એવી સ્થિતિવાળા નારકોને સંખ્યાતકાળ સમય સ્થિતિક કહે છે
એટલે કે દશ હજાર વર્ષ આદિની સ્થિતિવાળા નારકોને સંખ્યાતકાળ સ્થિતિક
કહેવામાં આવ્યાં છે, અને જેમની સ્થિતિ પરપોષમ અસંખ્યેય ભાગાદિ રૂપ
છે તેમને અસંખ્યાતકાળ સમય સ્થિતિક નારકો કહ્યાં છે એકેન્દ્રિયો અને
વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના અસુરકુમારોથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્વતના ભુવોર્ધા
આ એ હોદાનુ કથન થયું એટલે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત
એ બંને પ્રકારની સ્થિતિવાળા હોય છે એપોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો સંખ્યાત
કાળની સ્થિતિવાળા હોવા નહીં, તેઓ તો નિયમથી જ અસંખ્યાત કાળની
સ્થિતિવાળા હોય છે ॥ ૧૩ ॥

બોધિ ૬૬માં નારકોના એ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સુલભ બોધિક અને
(૨) દુલભ બોધિક જેમને જિનધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ સુલભ છે તે નારકોને
સુલભ બોધિક કહે છે, જેમને તે દુલભ છે તેમને દુલભ બોધિક કહે છે આ

ત્વાત્ પક્ષઃ=અભ્યુગમો યેષાં તે તથા, યદ્વા-શુક્લાનામ્=અસ્તિત્વેન વિશુદ્ધાનાં
પક્ષો=વર્ગઃ શુક્લપક્ષઃ, તત્ર મવાઃ શુક્લપાક્ષિકાઃ-અપાર્દપુદ્ગલપરાવર્ત્તાભ્યન્તરીભૂત-
સંસારા इत्यर्थः । तद्विपरीताः कृष्णपाक्षिकाः, यावद् वैमानिकाः १५ । चरम-
दण्डके-चरमाः-येषां नारकादिभवश्चरमस्ते तथा, ते पुनर्नरकादि भवे नोत्प-
त्स्यन्ते सिद्धिगमनात् । तदितरे त्वचरमा इति १६ । एवमेते षोडश
दण्डकाः ॥ सू० २३ ॥

और दुर्लभबोधिक का यह कथन यावत् वैमानिकदेवों तक में भी इसी
प्रकार से जानना चाहिये पाक्षिकदण्डक में नैरयिक जीव शुक्लपाक्षिक
और कृष्णपाक्षिक के भेद से दो प्रकार के होते हैं विशुद्ध होने से शुक्ल
जिनका पक्ष अभ्युगम मान्यता है वे शुक्लपाक्षिक हैं अथवा-आस्तिक
होने से विशुद्धों का जो पक्ष वर्ग है इस वर्ग में जो हों वे शुक्लपाक्षिक
हैं इन शुक्लपाक्षिक जीवों का संसार अर्धपुद्गल परावर्तन के भीतर
वाला हो जाता है इनसे भिन्न जो होते हैं वे कृष्णपाक्षिक नारक हैं
इसी प्रकार के शुक्लपाक्षिक और कृष्णपाक्षिक यावत् वैमानिक तक
होते हैं १५ चरमदण्डक में-चरम और अचरम के भेद से नैरयिक दो
प्रकार के होते हैं नारकादि रूप भव जिन का चरम होता है-फिर से
नारकादि भव में जो उत्पन्न नहीं होते हैं वे चरमनैरयिक हैं ये चर-
मनैरयिक नारकपर्याय को छोड़कर मनुष्यपर्याय लेकर सिद्धि में गमन
करने वाले होने के कारण पुनः नारकादि भव को ग्रहण नहीं करते हैं ।

અન્ને ભેદોનુ કથન વૈમાનિક દેવો પર્યાન્તના જીવોમાં પણ અહંબુ કરવું જોઈએ ૧૪
પાક્ષિક દડકમાં નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) શુક્લપાક્ષિક અને
(૨) કૃષ્ણપાક્ષિક. વિશુદ્ધ હોવાથી શુક્લ જેમનો પક્ષ (અભ્યુગમ, માન્યતા)
છે, તેમને શુક્લપાક્ષિક કહે છે. અથવા આસ્તિક હોવાથી જેઓ વિશુદ્ધોના
સમૂહમાં ગણી શકાય એવા છે તેમને શુક્લ પાક્ષિક કહે છે. તેમનો સંસાર
વધારેમાં વધારે અર્ધપુદ્ગલ પરાવર્તન કાળ પ્રમાણ હોય છે તેમનાથી ભિન્ન
જે નારકો છે તેમને કૃષ્ણપાક્ષિક કહે છે આ અન્ને ભેદોવાળા જીવો વૈમાનિક
દેવો પર્યાન્તના જીવોમાં હોય છે ॥ ૧૫ ॥

ચરમ દડકમાં નારકો બે પ્રકારના કહ્યા છે-(૧) ચરમ નારક અને (૨)
અચરમ નારક. નારકાદિ રૂપ ભવ જેમનો ચરમ (અન્તિમ) હોય છે, જે
જીવો ફરીથી નારકાદિ ભવમાં ઉત્પન્ન થવાના નથી, તે જીવોને ચરમ નારક
કહે છે. જેમ ચરમ નારકો નારક ગતિમાંથી મનુષ્ય ગતિમાં જઈને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત

સમયસ્થિતિકાઃ પરપોષમાસસ્યોષમાગાદિસ્થિતિમન્ત इत्थर्व । एव नारकस्य
एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जा पञ्चेन्द्रियाः=मसुरादयो विधेया यावद् वानव्यन्तराः ।
एव संख्यातासख्यातकालसमयस्थितिरूपोभयस्वभावा मन्ति, ज्योतिष्क वैमा
निकास्तु न तथा, तेषां नियमाद्-मसख्यातकालसमयस्थितिकस्यात् ११ । बोधि
दण्डके-सुखमबोधिका-सुखमा = सुभासा बोधि=जिनधर्मप्राप्तिर्येषां ते तथा,
तस्मिन्ना दुर्लभबोधिका, यावद् वैमानिका १४ । पाक्षिकदण्डके-सुखो विभुद
समय से वर्षप्रमाण की अपेक्षा लेकर जिस स्थिति में अवस्थान में
संख्यात काल का समय है ऐसी स्थिति जिनकी है वे नारक संख्यात
काल समयस्थितिक हैं अर्थात् दश हजारवर्ष आदि की स्थितिवाले
नारक संख्यातकाल समय स्थितिक कहे गये हैं और जिनकी स्थिति
परपोषम असस्योष मागादि रूप है वे असंख्यातकालसमयस्थितिक
नारक हैं । एकेन्द्रिय एव विकलेन्द्रियों को छोड़कर पञ्चेन्द्रिय असुरादिकों
में यावत् वानव्यन्तरों में भी इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये क्योंकि
कि ये संख्यात और असंख्यात काल की दोनों प्रकार की स्थितिवाले
होते हैं । तथा ज्योतिष्क और वैमानिकदेव संख्यातकाल की स्थितिवाले
नहीं होते हैं ये तो नियम से असंख्यात काल की ही स्थितिवाले होते
हैं ११ । बोधिवृक्षके-नैरयिकजीव सुखमबोधिक और दुर्लभबोधिक दोनों
प्रकार के होते हैं १४ । जिन्हें जिनधर्म प्राप्तिरूप बोधि सुखम है वे सुख-
भयाधिक हैं और जो इनसे भिन्न हैं वे दुर्लभ बोधि हैं । सुखमबोधिक

પ્રમાણની અપેક્ષાએ જે સ્થિતિમાં-જવસ્થાનમાં સંખ્યાતકાળનો સમય બંધીત
થય છે એવી સ્થિતિવાળા નારકોને સંખ્યાતકાળ સમય સ્થિતિક કહે છે
એટલે કે દશ હજાર વર્ષ આદિની સ્થિતિવાળા નારકોને સંખ્યાતકાળ સ્થિતિક
કહેવામાં આવ્યાં છે અને જેમની સ્થિતિ પરપોષમ અસંખ્યેય ભાગાદિ રૂપ
છે તેમને અસંખ્યાતકાળ સમય સ્થિતિક નારકો કહ્યા છે એકેન્દ્રિયો અને
વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના અસુરકુમારોથી લઈને વાનવ્યન્તર પર્યન્તના જીવોમાં
આ બે ભેદોનું કથન થયું એટલે, કારણ કે તેઓ સંખ્યાત અને અસંખ્યાત
બે બંને પ્રકારની સ્થિતિવાળા હોય છે જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો સંખ્યાત
કાળની સ્થિતિવાળા હોવા નહીં, તેઓ તો નિશ્ચયથી જ અસંખ્યાત કાળની
સ્થિતિવાળા હોય છે ॥ ૧૩ ॥

બોધિ દશમાં નારકોના બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) સુખમ બોધિક અને
(૨) દુર્લભ બોધિક જેમને જિનધર્મ પ્રાપ્તિરૂપ બોધિ મુક્તિ છે તે નારકોને
સુખમ બોધિક કહે છે, જેમને તે દુર્લભ છે તેમને દુર્લભ બોધિક કહે છે આ

सुषा टीका स्था० २३ ॥ सू० २४ अधोलोकानादिविषय आत्मनो द्वैविध्यम् ३५१

एवं प्रभासइ, विकुव्वइ, परियारेइ, भासं भासइ, आहारेइ, परिणामइ, वेदेइ, निज्जरेइ ९ । दोहिं ठाणेहिं देवे सहाइं सुणेइ, सव्वेण वि देवे सहाइं सुणेइ जाव निज्जरेइ १४। मरुया देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव, एवं किन्नरा, किंपुरिसा, गंधव्वा, णागकुमारा, सुवन्नकुमारा, अग्गिकुमारा, वाउकुमारा, ८ । देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव ॥ सू० २४ ॥

वीयट्ठाणस्स वीओ उद्देसओ समत्तो ॥ २-२ ॥

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—समवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, असमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः समवहतासमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३ केवलकल्पलोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—विकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, अविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः विकुर्विताविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३, केवलकल्प लोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शब्दान् शृणोति, तद्यथा—देशेनापि आत्मा शब्दान् शृणोति, सर्वेणापि आत्मा शब्दान् शृणोति १, एवं रूपाणि पश्यति २, गन्धान्—आजिघ्रति ३, रसान् आस्वादयति ४, स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति ५ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽवभासते, तद्यथा—देशेनापि आत्मा अवभासते सर्वेणापि आत्मा अवभासते १, एवं प्रभासते २, विकुर्वति ३, परिचारयति ४, भाषां भाषते ५, आहारयति ६, परिणमयति ७, वेदयति ८, निर्जरयति ९ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यां देवः शब्दान् शृणोति — देशेनापि देवः शब्दान् शृणोति सर्वेणापि देवः शब्दान् शृणोति यावत् निर्जरयति १४ । मरुतो देवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीरा द्विश्चैवशरीराश्च । १ । एवं किन्नराः २, किंपुरिषाः ३, गन्धर्वाः ४, नागकुमाराः ५, सुवर्णकुमाराः ६, अग्निकुमारा ७, वायुकुमारा ८ । देवाद्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीराश्चैव द्विशरीराश्च ॥ सू० २४ ॥

॥ द्वितीयस्थानस्य द्वितीय उद्देशकः समाप्तः ॥ २-२ ॥

માગ્ વૈમાનિકાશ્વરમાશ્વરમસ્યેનોક્તાઃ, તથાવધિનાઽપોભોક્તાદીન્ જ્ઞાનન્તિ
પશ્યન્તીતિ તદ્વેદને જીવસ્ય પ્રકારદ્વયમાહ—

મૃષ્મ-દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા અહોલોગં જાણઙ્, પાસઙ્, ત
જહા સમોદ્દર્ષણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગં જાણઙ્,
પાસઙ્ । અસમોદ્દર્ષણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગં જાણઙ્,
પાસઙ્, આહોદ્ધી સમોદ્દર્ષયા સમોદ્દર્ષણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા
અહોલોગ જાણઙ્, પાસઙ્, ૧ । એવ તિરિયલોગં ૨ ઉદ્ડલોગં ૩
કેવલકપ્પલોગં ૪ । દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા અહોલોગ જાણઙ્,
પાસઙ્, ત જહા વિઝલ્લિવ્વણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગં
જાણઙ્, પાસઙ્, અવિઝલ્લિવ્વણં ચેવ અપ્પાણેણં આયા અહોલોગ
જાણઙ્, પાસઙ્ । અહોદ્ધી વિઝલ્લિવ્વયા વિઝલ્લિવ્વણં ચેવ અપ્પાણેણં
આયા અહોલોગ જાણઙ્, પાસઙ્ ૧ એવ તિરિયલોગ ૨ । ઉદ્ડ
લોગ ૩, કેવલકપ્પ લોગ ૪ । દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા સદ્દાઙ્ સુણેઙ્
ત જહા-વેસેણવિ આયા સદ્દાઙ્ સુણેઙ્, સન્નેણ વિ આયા સદ્દાઙ્
સુણેઙ્, એવ રૂઘાઙ્ પાસઙ્, ગધાઙ્ અગ્ધાઙ્, રસાઙ્ આસાપ્પઙ્,
ફાસાઙ્ પહિસવેદેઙ્ ૫ । દોર્હિં ઠાળેર્હિં આયા ઓમાસઙ્, તં
જહા-વેસેણ વિ આયા ઓમાસઙ્, સન્નેણવિ આયા ઓમાસઙ્,

इन से भिन्न जो नारक हैं वे अश्वरम हैं। इस प्रकार से ये १६ वर्णक हैं
इसी तरह का कथन यावत् वैमानिकों तक में जानना चाहिये। ॥ ७७ ॥

કર્તાના કોય છે તે કારણે તેઓ નારકાદિ ભવ કરી બદલુ કરતા નથી તેમ
નાથી ભિન્ન જે નારકો કોય છે તેમને અશ્વરમ નારકો કહે છે આ પ્રકારના
બંને બેદોનું કથન વૈમાનિક દેવો પઠ્યન્તાના છવે વિષે પણ બદલુ કર્યુ બ્દધએ. ૧૬
આ પ્રકારના ૧૬ વર્ણકોનું કથન અહીં પૂરું થાય છે ॥ ૨૩ ॥

धृषा ढीका स्था० २३ ॥ सू० २४ अधोलोकं जानाति पश्यति आत्मनो द्वैविध्यम् ३५१

एवं पभासइ, विकुब्बइ, परियारेइ, भासं भासइ, आहारेइ, परिणामइ, वेदेइ, निज्जरेइ ९ । दोहिं ठाणेहिं देवे सदाइं सुणेइ, सब्बेण वि देवे सदाइं सुणेइ जाव निज्जरेइ १४। मरुया देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव, एवं किन्नरा, किंपुरिसा, गंधवा, नागकुमारा, सुवन्नकुमारा, अग्निकुमारा, वाउकुमारा, ८ । देवा दुविहा पणत्ता तंजहा—एगसरीरा चेव विसरीरा चेव ॥ सू० २४ ॥

वीयट्ठाणस्स वीओ उद्देसओ समत्तो ॥ २-२ ॥

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—समवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, असमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः समवहतासमवहतेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३ केवलकल्पलोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, तद्यथा—विकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति, अविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । यथावधिः विकुर्विताविकुर्वितेन चैव आत्मना आत्मा अधोलोकं जानाति पश्यति । १ । एवं तिर्यग्लोकम् २ ऊर्ध्वलोकम् ३, केवलकल्प लोकम् ४ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शब्दान् शृणोति, तद्यथा—देशेनापि आत्मा शब्दान् शृणोति, सर्वेणापि आत्मा शब्दान् शृणोति १, एवं रूपाणि पश्यति २, गन्धान्—आजिघ्रति ३, रसान् आस्वादयति ४, स्पर्शान् प्रतिसंवेदयति ५ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्माऽवभासते, तद्यथा—देशेनापि आत्मा अवभासते सर्वेणापि आत्मा अवभासते १, एवं प्रभासते २, विकुर्वति ३, परिचरयति ४, भाषां भाषते ५, आहारयति ६, परिणमयति ७, वेदयति ८, निर्जरयति ९ । द्वाभ्यां स्थानाभ्यां देवः शब्दान् शृणोति — देशेनापि देवः शब्दान् शृणोति सर्वेणापि देवः शब्दान् शृणोति यावत् निर्जरयति १४ । मरुतो देवा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीरा द्विश्वेशरीराश्च १ । एवं किन्नराः २, किंपुरिषाः ३, गन्धर्वाः ४, नागकुमाराः ५, सुवर्णकुमाराः ६, अग्निकुमारा ७, वायुकुमारा ८ । देवाद्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा—एकशरीराश्चैव द्विशरीराश्चैव ॥ सू० २४ ॥

॥ द्वितीयस्यानस्य द्वितीय उद्देशकः समाप्तः ॥ २-२ ॥

ટીકા-‘ હોહિં ઠાળેહિં ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રચતુષ્ટયમ્ દ્રામ્યા સ્થાનામ્યાં પ્રકારામ્યામાત્મગતામ્યામ્ આત્મા=અવધિ
ધારી જીવઃ અધોલોક જ્ઞાનાતિ-અવધિજ્ઞાનેન, પદ્યતિ-અવધિદર્શનેન, તદ્વ્યા-
સમવહતેન=કૃતવૈક્રિયસમુદ્ધાતેન આત્મના, આત્મા=ગ્રીષઃ અધોલોક જ્ઞાનાતિ
પદ્યતિ, અસમવહતેન=વૈક્રિયસમુદ્ધાતરહિતેન આત્મના આત્મા અધોલોક જ્ઞાનાતિ
પદ્યતીત્યાહ-‘ આહોહી ’-ત્યાદિ-‘ આહોહી ’ યયાવધિઃ-યયા=પત્મકારોઽવધિ
ર્યસ્ય સ તયા, યદ્વા-‘ અધોઽવધિ ’ ઇતિચ્યાયા, તન્ન અવઃ=પરમાવધેરધોવર્તી-અવ-

ધૈમાનિક ચરમ ઓર ખચરમ હોતે હૈં પેસા કહા ગયા હૈં યે
ધૈમાનિક અવધિજ્ઞાન સે અધોલોક આદિ કો જાનતે હૈં ઓર દેસતે
હૈં સો વેદ (જાન ને) મેં ગ્રીષ કે દો પ્રકાર હોતે હૈં વહી અવ પ્રકટ
ક્રિયા જાતા હૈં-“ હોહિં ઠાળેહિં આયા અહોલોગ આજહ પાસહ ”

“ હોહિં ઠાળેહિં) ઇત્યાદિ ચાર સૂત્ર હૈં આત્મગત દો પ્રકારોં સે
આત્મા અવધિજ્ઞાનધારી ગ્રીષ અપને કો અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાનતા
હૈં ઓર અવધિદર્શન દ્વારા ડસે દેસતા હૈં વહ અવધિજ્ઞાની ગ્રીષ સમવ-
હત ઓર અસમવહતકે બેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈં વૈક્રિયસમુદ્ધાત
જબ વહ કરતા હૈં તપ વહ સમવહન ઓર વૈક્રિયસમુદ્ધાત સે રહિત
અસમવહત કહતાતા હૈં દોનોં દી અવસ્થાઓં મેં વર્તમાન વહ અવધિ
ધારી આત્મા અધોલોક કો જાનતા ઓર દેસતા હૈં અવધિજ્ઞાન અનેક
પ્રકાર કા હોતા હૈં અત “ આહોહી ” ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકાર

પહેલાં બેવો ઉદ્દેશ અથે છે કે ધૈમાનિકો ચરમ પદ્ય હેમ છે અને
અચરમ પદ્ય હેમ છે તે ધૈમાનિકો પોતાના અવધિજ્ઞાનથી અધોલોક આદિને
જાણે છે અને દેખે છે આ વેદ (જાણવા) ની અપેક્ષાએ જીવના બે પ્રકાર
હેમ છે સૂત્રપ્રથમ હેવે બેજ વાતને પ્રકટ કરે છે—

‘ હોહિં ઠાળેહિં આયા અહોલોગ આજહ પાસહ ’

“ હોહિં ઠાળેહિં ’ ઇત્યાદિ ચાર સૂત્ર છે આત્મગત બે પ્રકારે આત્મા
(અવધિજ્ઞાનધારી જીવ) પોતાના અવધિજ્ઞાન દ્વારા અધોલોકને જાણે છે અને
અવધિદર્શન દ્વારા તેને દેખે છે તે અવધિજ્ઞાની જીવ બે પ્રકારના હેમ છે
(૧) સમવહન અને અસમવહન. જ્યારે તે વૈક્રિય સમુદ્ધાત કરે છે ત્યારે તેને
સમવહન કહે છે, અને જ્યારે તે વૈક્રિય સમુદ્ધાતથી રહિત હેમ છે ત્યારે
તેને અસમવહન કહે છે આ બન્ને પ્રકારની અવસ્થાઓમાં અવધિજ્ઞાની આત્મા
અધોલોકને જાણે છે અને દેખે છે

ધિર્યસ્ય સ તથા । નિયતક્ષેત્રવિષયાવધિજ્ઞાનીત્યર્થઃ । સ સમવહતામમવહતેન=કદાચિત્ સમવહતેન કદાચિદ્ અસમવહતેનેત્યર્થઃ; આત્મના જીવોઽધો લોકં જાનાતિ પશ્યતિ । એવમ્=અધોલોકવત્ સ તિર્યગ્લોકમ્ ઊર્ધ્વલોકમ્, તથા-કેવલકલ્પ-સમય ભાષયા પરિ-પૂર્ણ-ચતુર્દશરજ્જ્વાત્મકં લોકમપિ ચ જાનાતિ પશ્યતિ ૪ । વૈક્રિયસમુદ્ઘાતાન-ન્તરં વૈક્રિયશરીરં ભવતીતિ વૈક્રિયશરીરમાશ્રિત્યાધોલોકાદિજ્ઞાને પ્રકારદ્વયમાદ-
'દોહિં ઠાળેહિં' इत्यादि-સૂત્રચતુષ્ટયં કણ્ઠયમ્, નવરમ્-વિકૃર્વિતેન=કૃતવૈક્રિય-શરીરેણ આત્મનેત્યર્થઃ; અત્રિકૃર્વિતેન-તદ્ગિન્નેન અકૃતવૈક્રિયશરીરેણેત્યર્થઃ । ઉત્તં

યહ પ્રકટ કર રહે હું કિ-જૈસે અવધિજ્ઞાનધારી જીવ કા અવધિજ્ઞાન જિસ પ્રકાર કા હોતા હૈ અથવા પરમાવધિ સે અધોવર્તી અવધિજ્ઞાન જિસકો હોતા હૈ એમા વહ જવ નિયતક્ષેત્ર ઓર નિયતવિષય કો અવ-ધિજ્ઞાન દ્વારા જાનતા હૈ ઓર દેખતા હૈ હસ પ્રકાર નિયતક્ષેત્ર વિષયા-વધિજ્ઞાની આત્મા કદાચિત્ સમવહત હોતર ઓર કદાચિત્ અસમવહત હોકર અધોલોક કો જાનતા હૈ, ઓર દેખતા હૈ હસી તરહ સે વહ તિર્યગ્લોક કો ઓર કેવલકલ્પ સમ્પૂર્ણ લોક કો ખી કિ જો ૧૪ રાજૂ કા હૈ જાનતા હૈ ઓર દેખના હૈ ૪ વૈક્રિયસમુદ્ઘાત કે અનન્તર હી વૈક્રિ-યશરીર હોતા હૈ હસલિયે અવ સૂત્રકાર વૈક્રિયશરીર કો લેકર અધો-લોકાદિકે જ્ઞાન મેં દો પ્રકારકા કથન કરતે હૈ "દોહિં ઠાળેહિં" इत्यादि ૪ ચાર સૂત્ર હૈ-इन सब का अर्थ स्पष्ट है परन्तु जो विशेषता है आत्मा जब कृत वैक्रीयशरीर से युक्त होता है तब और जब आत्मा

અવધિજ્ઞાન અનેક પ્રકારનું હોય છે હવે સૂત્રકાર "આહોહી" इत्यादि સૂત્રો દ્વારા એ પ્રકટ કરે છે કે-અવધિજ્ઞાનધારી જીવનું અવધિજ્ઞાન જે પ્રકારનું હોય છે અથવા પરમાવધિથી અધોવર્તી (ઉતરતી ડોટિનું) અવધિજ્ઞાન જેનું હોય છે એવો જીવ નિયતક્ષેત્ર અને નિયત વિષયને અવધિજ્ઞાન દ્વારા જાણે છે અને દેખે છે આ પ્રકારનો નિયતક્ષેત્ર અને નિયત-વિષયાવધિજ્ઞાની આત્મા ક્યારેક સમવહત થઇને અને ક્યારેક સમવહત થયા વિના અધોલોકને જાણે છે અને દેખે છે એજ પ્રમાણે તે તિર્યગ્લોકને, ઊર્ધ્વલોકને અને ૧૪ રાજૂપ્રમાણ કેવલકલ્પ (સ પૂર્ણ) લોકને પણ જાણે છે અને દેખે છે સૂ ૪ વૈક્રિય સમુદ્ઘાતની પછીજ વૈક્રિય શરીર થાય છે. તેથી સૂત્રકારે હવે વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ અધોલોકાદિના જ્ઞાનમા દિવિધતાનું કથન કરે છે—

"દોહિં ઠાળેહિં" આ વિષયને અનુલક્ષીને પણ ચાર સૂત્ર આપવામાં આવ્યાં છે તે બધાનો અર્થ સ્પષ્ટ છે, પરન્તુ જે વિશેષતા છે તે નીચે પ્રમાણે છે-આત્મા જ્યારે કૃત ક્રિય શરીરથી યુક્ત નથી હોતો ત્યારે પણ જાનાતા

નોહન્દ્રિયમત્પક્ષમરધિજ્ઞાનમ્, સાંપતમિન્દ્રિયમત્પક્ષજ્ઞાનમાહ-‘દોર્હિ ઠાળેર્હિ’
 इत्यादि पञ्चसूत्री-शाब्दां स्थानाभ्यामात्मा शब्दान् शृणोति । एदेव स्थानद्वयमाह
 देशेनापि-सर्वेणापि चेति । तत्र देशेन-एकभोगेन-द्वितीयस्योपघातात् शब्दान्
 शृणोति, तथा-सर्वेण-भोगद्वयेन चेति । यद्वा-देशेन-भोगेत्रियमात्रेण, तथा
 सर्वेण-समिन्नभोतोलब्धयेषया सर्वैरपीन्द्रियैः शब्दान् शृणोति १ । एव चभूरि
 त्रियादिष्वपि विज्ञेयम् । नवरं जिह्वादेशस्य पञ्चाघातादि रागणोपघातादेशेनास्वा

પૃષ્ઠ ચેત્રિયશરીર સે યુક્ત નહીં હોતા હે તથા મી વહ અપને અવધિજ્ઞાન
 સે અલોક આદિ કો જાનતા હે ઓર દેખતા હે હસ તરફ નોહન્દ્રિયમ-
 ત્પક્ષ રૂપ જો અવધિજ્ઞાન હે વસકે વિષય મેં યહ કહ્યા હે અવ હન્દ્રિય-
 જન્ય જો પ્રત્યક્ષજ્ઞાન હે વસ કે વિષય મેં સૂત્રકાર કહતે હે-“દોર્હિ
 ઠાળેર્હિ” इत्यादि-यह पञ्चसूत्री है दो स्थानों द्वारा आत्मा शब्दादिको
 सुनता है ये दो स्थान इस प्रकार से हैं-एक देशरूप स्थान और दूसरा
 सर्वरूप स्थान एक कान के उपघात होने से शब्द को एक कान से
 सुनना यह देशरूप स्थान है तथा भोगद्वय से सुनना यह सर्वदेशरूप
 स्थान है अथवा भोगेत्रिय मात्र के द्वारा जो आत्मा शब्दों को सुनता
 है वह एक देशरूप स्थान है तथा समिन्नभोतोलब्धि की अपेक्षा से
 सब ही इन्द्रियों से शब्दादिकों को जो सुनता है यह सर्वदेशरूप स्थान
 है इसी तरह का कथन अधु आदि इन्द्रियों के विषय में भी जानना
 चाहिये तथा जय पक्षाघात से जिह्वा का एक देश आघातित हो जाता

અવધિજ્ઞાનથી અવધિજ્ઞાન આદિને અલ્પ છે અને ડેજ છે આ રીતે હન્દ્રિય
 પ્રત્યક્ષરૂપ જે અવધિજ્ઞાન છે તેના વિષયમાં આ કથન કરવામાં આવ્યું છે
 હવે સૂત્રકાર હન્દ્રિયજન્ય જે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે તેને વિષયની પ્રમણ છે-

“દોર્હિ ઠાળેર્હિ” ઇત્યાદિ પાંચ સૂત્રો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે જે
 સ્થાનો દ્વારા આત્મા શબ્દાદિકોને સાંભળે છે તે જે સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે

(૧) દેશરૂપ (અથવા) સ્થાન-અને (૨) સર્વરૂપ સ્થાન શબ્દ એક
 ઠાને અવધાય અને એક જ ઠાને સમગ્રાય તેને દેશરૂપ સ્થાનથી અવધુ અર્થે
 ગણાય છે અને કાનથી અવધુ કર્યું તેનું નામ સર્વદેશરૂપ સ્થાનથી અવધુ
 ગણાય છે અથવા માત્ર ભોત્રેન્દ્રિય દ્વારા જ આત્મા જે શબ્દોને સાંભળે છે
 તેને એક દેશરૂપ સ્થાન કહે છે તથા સજિત ભોતોપલબ્ધિની અપેક્ષાએ
 જથી જ હન્દ્રિયાથી આત્મા શબ્દાદિકોને અવધુ કરે છે તેનું નામ સર્વ
 દેશરૂપ સ્થાન છે આ પ્રકારે કથન અધુ આદિ હન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ
 સમજવું તથા અપેક્ષાએ એક જાણ પક્ષાઘાતથી નકામો થઈ ગયો છે,

દયતીતિ ૫ । શબ્દશ્રવણાદયો જીવપરિણામા ઉક્તાઃ, સંપતિ તત્પસ્તાવાત્તત્પરિણા-
માન્તરાણ્યાહ-‘ દોહિં ઠાણેહિં ’ ઇત્યાદિ-દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યામ્ આત્મા=જીવઃ અ-
ભાસતે=દ્યોતતે, દેશેન સર્વેણ ચેતિ । તત્ર દેશેન લ્લ્યોતવત્, સર્વેણ પ્રદીપવત્ । યદ્વા
-અવભાસતે=જાનાતિ દેશતોડવધ્યાદિના, સર્વતઃ કેવલજ્ઞાનેન ૧ । એવં-પ્રભાસતે
=પ્રકર્ષેણ ત્રોતતે ૨ । વિરુરોતિ-દેશતો હસ્તાદિવૈક્રિયકરણેન, સર્વતઃ સર્વદેહસ્ય

હૈ-તવ વહ અપને ઁકદેશ સે હી ઇસ કા આસ્વાદ લેતી હૈ-સર્વદેશ
સે નહીં શબ્દશ્રવણ આદિ જીવ કે પરિણામ હૈં-સો ઇનકે વિષય મેં તો
કહ દિયા ગયા હૈ-અવ ઇસી સમ્બન્ધ કો લેકર સૂત્રકાર ઁનકે પરિણા-
માન્તરોં કા કયન કરતે હૈં-“ દોહિં ઠાણેહિં ” ઇત્યાદિ-દો સ્થાનોં દ્વારા
આત્મા ઁક દેશ સે ઁર સર્વદેશ સે ચમકતા હૈ પ્રકાશિત હોતા હૈ
વહ લ્લ્યોત કી તરહ ઁક દેશ સે ઁર દીપક કી તરહ સર્વદેશ સે
પ્રકાશિત હોતા હૈ અવવા-“ અવભાસતે ” ક્રિયાપદ કા અર્થ “ જાનતા
હૈ ” ઁસા મી હોતા હૈ-સો ઇસ પક્ષ મેં વહ અવધિ આદિ જ્ઞાન દ્વારા
જો જાનતા હૈ ઁસકા વહ જાનના દેશ સે જાનના હૈ તથા કેવલજ્ઞાન
દ્વારા જો જાનતા હૈ વહ જાનના ઁસકા સર્વદેશ સે જાનના હૈ ઇસી
તરહ સે આત્મા દો તરહ સે પ્રકર્ષરૂપ સે દ્યોતિત હોતા હૈ ૨ ઇસી તરહ
આત્મા દેશ ઁર સર્વરૂપ સે વિક્રિયા કરતા હૈ હસ્તાદિકોં કી વિક્રિયા
કરના ઁહ દેશ સે વિક્રિયા કરના હૈ ઁર સમસ્તદેહ કી વિક્રિયા

લારે તે જીવના ઁક ભાગથી (પક્ષઘાત રહિત ભાગથી) જ રસાસ્વાદ લે
છે. લારે જીમ પોતાના સર્વ ભાગોથી રસાસ્વાદ કરી શકતી નથી

શબ્દશ્રવણ આદિ જીવના પરિણામે છે, તેમના વિષે તો કહી દેવામા
આવ્યું છે. હવે સૂત્રકાર આ સમ્બન્ધને જ અનુલક્ષીને તેમના પરિણામાન્તરોને
પ્રકટ કરે છે-“ દોહિં ઠાણેહિં ” ઇત્યાદિ. જે સ્થાનો દ્વારા આત્મા ઁક દેશથી
(અંશત) અથવા સર્વદેશથી (સંપૂર્ણત) ચમકે છે-પ્રકાશિત થાય છે. તે
પતંગિયાની જેમ ઁક દેશથી અથવા દીપકની જેમ સર્વ દેશથી પ્રકાશિત થાય
છે. અથવા-“ અવભાસતે ” ક્રિયાપદને. “ જાણે છે ” ઁવે. પણ અર્થ થાય
છે. આ પ્રકારનો અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવે તો અહીં નીચે પ્રમાણે અર્થ
સમજવો-આત્મા અવિજ્ઞાન આદિ દ્વારા જે જાણે છે તે દેશન જાણે છે,
પરંતુ કેવળજ્ઞાન દ્વારા જે જાણે છે તે સર્વ દેશથી (સંપૂર્ણ રૂપે) જાણે છે.
ઁજ પ્રમાણે આત્મા જે રીતે પ્રકર્ષરૂપે દ્યોતિત (પ્રકાશિત) થાય છે ઁજ
પ્રમાણે આત્મા દેશરૂપે અને સર્વરૂપે વિક્રિયા કરે છે. હસ્ત આદિની વિક્રિયા

વૈકલ્પિકરૂપે ૩ । પરિચારયતિ-મૈથુનં સેવતે દેશેન મનોયોગાદીનામન્યથમન,
 સર્વેણ-યોગપ્રયેષેતિ ૪ । માપાં માપતે-દેશેન જિહ્વાગ્રારિના, સર્વેણ-સમસ્તૈસ્તા
 સ્વાદિસ્થાનૈ ૫ । આહારયતિ-દેશેન મુલમાત્રેણ, સર્વેણ-બોજ આહારાપસ્યા ૬ ।
 પરિણમયતિ-પરિણામ પ્રાપયતિ આહારમેવ સ્થૂરસમાગેન, તથા દેશેન મત્કાશ્રય

કરના યહ સર્વદેશસે ચિક્રિયા કરના હૈ इसी प्रकार जीव-“परिष्ठा-
 रयति” एक देश से और सर्वदेश से मैथुन सेवन करता है—
 मनोयोगादि तीन में से किसी एक के द्वारा मैथुन सेवन करना
 यह एकदेश से मैथुन सेवन करना है और तीनों योगों द्वारा
 मैथुन सेवन करना यह सर्वदेश से मैथुन सेवन करना है ४ इसी
 तरह आत्मा जीव एकदेश से और सर्वदेश से मापा चोखता
 है जिह्वाग्रादि द्वारा भाषा चोखना यह एक देश से मापा का चोखना
 है, और समस्त तालावादि स्थानों द्वारा भाषा चोखना यह सर्वदेश से
 भाषा का चोखना है ५ इसी तरह जीव देशका से और सर्वरूप से
 आहारग्रहण करता है मुखमात्र से आहारग्रहण करना इसका नाम देश
 से आहारग्रहण करना है और भोज आहार की अपेक्षा से सर्वशरीर
 से आहारग्रहण करना यह सर्वदेश से आहारग्रहण करना है इसी
 तरह से जीव गृहीत आहार को अलरस भाग रुच में एक दश से और

કચ્છી તેનું નામ દેશથી વિક્રિયા છે અને સમસ્ત શરીરની વિક્રિયા કચ્છી
 તેનું નામ સર્વદેશથી વિક્રિયા છે “પરિષારયતિ” આ ક્રિયાએ દ્વારા
 એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે આત્મા એક દેશથી અથવા સર્વદેશથી મૈથુ
 નનું સેવન કરે છે મનોયોગ આદિ ત્રણ યોગમાંથી કોઈ પણ એક દ્વારા મૈથુ
 નનું સેવન કરવું તેનું નામ એક દેશથી મૈથુન સેવન છે અને ત્રણ યોગો
 દ્વારા મૈથુનનું સેવન કરવું તેનું નામ સર્વ દેશથી મૈથુન સેવન છે (૪) એજ
 પ્રમાણે આત્મા (૯૪) એક દેશથી અને સર્વ દેશથી ભાષા બોલે છે એક
 દેશથી ભાષા બોલવી એટલે જિહ્વાગ્ર આદિ એક સ્થાનથી ભાષા બોલવી,
 સર્વ દેશથી ભાષા બોલવી એટલે તાળગ્ર આદિ સમસ્ત સ્થાનો દ્વારા ભાષા
 બોલવી (૫) એજ રીતે ૯૪ દેશરૂપે અને સર્વરૂપે આહાર ગ્રહણ કરે છે
 માત્ર મુખ દ્વારાજ આહાર ગ્રહણ કરવો તેનું નામ દેશરૂપે આહાર ગ્રહણ કરવો
 કહેવાય છે એજ આહારની અપેક્ષાએ આત્મા સમસ્ત શરીર દ્વારા એ
 આહાર ગ્રહણ કરે છે તેને સર્વરૂપે આહાર ગ્રહણ કરવો કહેવાય છે (૬)
 એજ પ્રમાણે ૯૪ પાતાના દ્વારા ગ્રહણ કરાવેલા આહારને અલરસ ભાગ રૂપે

દેશસ્ય પ્લીહાદિના રુદ્ધત્વાત્, અન્યથા સર્વેણેતિ ૭ । વેદયતિ-અનુભવતિ દેશેન= હસ્તાદ્યવયવવિશેષેણ, સર્વેણ-સર્વાવયવૈઃ પરિણમિતાન્ આહારપુદ્ગલાન્ ઇષ્ટાનિષ્ટ-પરિણામતઃ ૮ । નિર્જરયતિ-ત્યજતિ-આહારિતાન્ પરિણમિતાન્ વેદિતાન્ આહારપુદ્ગલાન્ દેશેન-અપાનાદિના, સર્વેણ-સર્વશરીરેણૈવ પ્રસ્વેદવદિતિ ૯ । (૧૪) અથ વૈતાનિ શબ્દાદિ સ્પર્શપર્યન્તાનિ પશ્ચ, તથા ‘અવભાસતે’ ઇત્યારમ્બ્ય નિર્જરયતિ,

સર્વદેશ સે પરિણમાતા હૈ ભક્તાશય જવ પ્લીહા લીવર રોગ આદિ સે રુદ્ધ હોતા હૈ તવ ગૃહીત આહારકો જીવ એકદેશ સે ચલરસભાગરૂપ મેં પરિણમાતા હૈ ઓર જવ એસા નહીં હોના હૈ તવ વહ ગૃહીત આહાર કો સર્વદેશ સે ચલરસભાગરૂપ મેં પરિણમાતા હૈ ૭ હસી તરહ જીવ પરિણમિત આહાર પુદ્ગલોં કો ઇષ્ટાનિષ્ટ પરિણામ કે રૂપ મેં એકદેશ સે ઓર સર્વદેશ સે અનુભવ કરતા હૈ હસ્તાદિ અવયવવિશેષ દ્વારા અનુભવ કરના એકદેશ સે અનુભવ કરના હૈ ઓર સર્વાવયવોં દ્વારા જો અનુભવ કરના હૈ વહ સર્વદેશ સે અનુભવ કરના હૈ હસી તરહ જીવ આહારિત પરિણમિત, વેદિત આહારપુદ્ગલોં કો અપાન આદિરૂપ એકદેશ દ્વારા ઓર પ્રસ્વેદાદિ કી તરહ સર્વશરીર દ્વારા છોડના હૈ અથવા શબ્દ સે લેકર સ્પર્શાન્ત તક કે સૂત્ર તથા “અવભાસતે” સે લેકર નિર્જરયતિ તક કે ૯ સૂત્ર યે સવ ૧૪ સૂત્ર વિવક્ષિત વસ્તુ કી અપેક્ષા

(ઢોહીમાં બળે એવા તરવો) એક દેશથી પણ પરિણમાવે છે અને સર્વ દેશથી પણ પરિણમાવે છે બ્યારે પાચનક્રિયા કરનારાં જઠર, કાળબુ, આંતરડા આદિ અગોમાના કોઈ પણ અગો કોઈ રોગને કારણે કામ કરી શકતા નથી, ત્યારે ગૃહીત આહારને જીવ એક દેશથી ખલરસભાગ રૂપે પરિણમાવે છે, પણ બ્યારે એવું બનતું નથી ત્યારે જીવ ગૃહીત આહારને સર્વ દેશથી ખલરસ ભાગરૂપે પરિણમાવે છે. (૭) એજ પ્રમાણે પરિણમિત આહાર પુદ્ગલોને જીવ ઇષ્ટાનિષ્ટ પરિણામ રૂપે એક દેશથી પણ અનુભવે છે અને સર્વ દેશથી પણ અનુભવે છે. હાથ આદિ અવયવ વિશેષ દ્વારા અનુભવ કરવો તેનું નામ “એક દેશથી અનુભવ કરવો”, અને બધાં અવયવો દ્વારા જો અનુભવ કરાય છે તેનું નામ “સર્વ દેશથી અનુભવ કરવો” ગણાય છે. (૮) એજ પ્રમાણે જીવ આહારિત, પરિણમિત, અને વેદિત આહાર પુદ્ગલોને અપાન આદિરૂપે એક દેશથી અથવા પ્રસ્વેદ આદિ રૂપે સર્વ શરીર દ્વારા છોડે છે (૯).

અથવા શબ્દથી લઇને સ્પર્શાન્ત સુધીના પાંચ સૂત્ર તથા “અવભાસતે” થી લઇને નિર્જરયતિ ” સુધીના નવ સૂત્ર મળીને ૧૪ સૂત્ર બને છે. આ ૧૪ સૂત્રો

इत्यन्तानि नर एवमतयो सकलनेन चतुर्दशपि सूत्राणि विवक्षितविषयवस्त्वपेक्षया
विज्ञेयानि । अयमत्र विवेक देशेनापि-दशतोऽपि शृणोति-बहुषु शब्देषु कश्चित्
शब्दान् शृणोति, सर्वेणापि-सर्वतोऽपि सामस्त्येन सर्वान् शब्दान् शृणातीति ? ।
एव रूपादिष्वपि भावनीयम् १२ ।

उक्त सामान्यतः श्रवणादिषु, विशेषविषयाया दवानां पाषाणाद्यानामित्य
माह-‘ दोहिं ठाणेहिं ’ इत्यादि-चतुर्दशसूत्री द्वाभ्यां स्थानाभ्यां देव शब्दान्
शृणोति-दशनापि सर्वेणापि, विवक्षितशब्दादिविषयवस्त्वपेक्षया देशतः सर्वतो

સે જોનના ચાહિયે ફમકા અમિયાય એસા હૈ-અનેક શબ્દોં મેં સે યહ
જીબ જો ફિ કિતનેક શબ્દોં કો સુનતા હૈ યહ ઉસકા સુનના દેશ સે
સુનના હૈ ઓર જય સમસ્ત શબ્દોં કો સુનતા હૈ સો યહ સુનના ઉસકા
સર્વદેશ સે સુનના હૈ ફસી તરહ કા કયન રૂપાદિકોં કે વિષય મેં ભી
કર હેના ચાહિયે ૧૪

સામાન્યરૂપ સે યહ શ્રવણાદિક કા કયન કિયા હૈ અથ સૂત્રકાર
વિશેષવિષયા કો આશ્રિત કરકે વર્ણોં કી પ્રધાનતા સે ફનકા કયન
કરતે હૈ-“ દોહિં ઠાણેહિં ” ફત્ત્યાદિ-ચતુર્દશ સૂત્રી હૈ-દો સ્થાનોં કો
હેકર દેવ શબ્દોં કો સુનતા હૈ યે દો સ્થાન ઇકદેશ ઓર સર્વદેશરૂપ હૈ
દેવ ઇકદેશરૂપ સે ભી શબ્દોં કો સુનતા હૈ ઓર સર્વદેશરૂપ સે ભી
શબ્દોં કો સુનતા હૈ અર્થાત્ વિવક્ષિત શબ્દાદિ વિષયરૂપ વસ્તુ કી

વિવક્ષિત (અમુક) વસ્તુની અપેક્ષાએ સમજવા એકએ. આ કથનનું વાત્પય
એવું છે કે-અનેક શબ્દોંમંથી આ છત્ર ને કેટલાક શબ્દોને સાંભળે છે, તે
(તેમને સાંભળવાની) કિયાને દેશરૂપ અવલુ કહે છે, અને બીયારે તે સમસ્ત
શબ્દોને સાંભળે છે ત્યારે તેના દ્વારા તેમનું જે અવલુ થાય છે તેને સર્વદેશથી
થયેલું અવલુ કહેવાય છે એજ પ્રકારનું કથન રૂપાદિકોના વિષયમાં પણ
સમજી લેવું ॥ ૧૪ ॥

સામાન્ય રૂપે આ અવલોકનનું કથન અહીં કરવામાં આવ્યું છે હવે
સૂત્રકાર દેવોની પ્રધાનતાની અપેક્ષાએ તેમનું વિશેષ કથન કરે છે—

‘ દોહિં ઠાણેહિં ’ ઇત્યાદિ ૧૪ સૂત્રે અહીં આપવામાં આવ્યાં છે—
જે સ્થાને દ્વારા દેવ શબ્દોને અવલુ કરે છે-(૧) એક દેશથી અને (૨) સર્વદેશથી.
એટલે કે એક દેશરૂપે પણ દેવ શબ્દોને સાંભળે છે અને સર્વદેશરૂપે પણ
શબ્દોને સાંભળે છે આ કથનનું વાત્પય એ છે કે...શબ્દાદિ વિવક્ષ્ય વસ્તુની
અપેક્ષાએ તે દેવ દેશની અપેક્ષાએ શબ્દોને અવલુ કરે છે અને સમસ્ત

વા શ્રુણોતિ યાવત્ નિર્જયતિ । વ્યાख्या સુગમા ૧૪ । પૂર્વોક્તા ભાવાઃ શરીરે સત્યેવ સંભવન્તાતિ દેવાનાં પ્રધાનતાત્તેમાન્ન વ્યક્તિત શરીરપરુપણામાહ ' મ રુપા ' इत्याद्यष्टपुत्री । મરુતોદેવાઃ દ્વિવિધાઃ—એક શરીરા દ્વિ શરીરાશ્ચેતિ । તત્ર મરુતો દેવા લોકાન્તિકદેવવિશેષાઃ સન્તિ, તે ચૈક્રશરીરિણઃ—વિગ્રહગતૌ કાર્મણ-શરીરત્વાત્ । ઉપપાતાનન્તર વૈક્રિયશરીરસદ્ભાવાદ્ દ્વિશરીરિણો ભવન્તિ । યદ્વા-ભવધારણીયાપેક્ષયૈકશરીરિણઃ, ઉત્તરવૈક્રિયાપેક્ષયા ત્વ દ્વિશરીરિણઃ ૧ । એવં કિન્ન-રાદયઃ સપ્તાપિ દેવાઃ વોધ્યાઃ, । તત્ર કિન્નરા કિં પુરુષાઃ ગન્ધર્વાશ્ચેતે ત્રયો વ્ય ન્તરાઃ, શેષાઃ નાનકુમારાઃ, સુર્ગકુમારાઃ, અગ્નિકુમારાઃ, વાયુકુમારાશ્ચેતિ ચત્વારો

અપેક્ષા વહ દેવ દેશ સે ઓર સર્વ સમસ્ત શબ્દોં કો સુનને કી અપેક્ષા સર્વદેશ સે શબ્દોં કો સુનતા હૈ । હસી તરહ કા કથન યાવત્ “ નિર્જર-યતિ ” તક દેવ કે સમ્બન્ધ કો લેકર જાન લેના ચાહિયે । ઇન ૧૪ સૂત્રોં કી વ્યાખ્યા સુગમ હૈ યે સબ સુનને આદિરૂપ ભાવ શરીર કે હોને પર હી હો સકતે હૈં અતઃ વ્યક્તિરૂપ સે કૌન સે દેવ કિતને શરીરવાલે હોતે હૈં । યહ બાત અષ્ટ સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં—મરુત-દેવ-દો પ્રકાર કે હોતે હૈં એક એકશરીરવાલે ઓર દૂસરે દો શરીરવાલે મરુદેવ લોકાન્તિક દેવવિશેષ હૈં યે એક શરીરધારી હોતે હૈં અર્થાત્ વિગ્રહગતિ મેં એક હી કાર્મણ શરીર રહતા હૈં । હસ અપેક્ષા યે એકશરીરવાલે હોતે હૈં તથા ઉપ-પાત કે બાદ વૈક્રિયશરીર કા સદ્ભાવ હો જાને સે યે દો શરીરવાલે હોતે હૈં । અથવા ભવધારણીય શરીર કી અપેક્ષા યે એક શરીરવાલે હોતે હૈં ઓર ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કી અપેક્ષા યે દો શરીરવાલે હોતે હૈં । હસી

શબ્દોને શ્રવણ કરવાની અપેક્ષા એ તે દેવ સર્વદેશથી શબ્દોનુ શ્રવણ કરે છે એજ પ્રકારનું કથન “ નિર્જયતિ ” પર્યન્તના પદોને અનુલક્ષીને, દેવોના વિષ-યમાં અહીં સમજી લેવું આ ૧૪ સૂત્રોની વ્યાખ્યા સરળ છે

શ્રવણ આદિ રૂપ ભાવોનુ અસ્તિત્વ વિના શરીર સભવી શક્તું નથી. આ ભાવોનુ અસ્તિત્વ શરીરયુક્ત ભવેમાજ સભવી શકે છે તેથી સૂત્રકાર હવે એ વાત પ્રકટ કરે છે કે કયા કયા દેવો કેટલા શરીરવાળા હોય છે—

મરુતદેવ એ પ્રકારના હોય છે—(૧) એક શરીરવાળા અને (૨) એ શરીરવાળા. મરુતદેવ લોકાન્તિક દેવવિશેષ છે તેઓ એક શરીરધારી પણ હોય છે, એટલે કે વિગ્રહગતિમાં એક કાર્મણ શરીરનો જ સદ્ભાવ રહે છે તે કારણે વિગ્રહગતિ દરમિયાન તેઓ એક જ શરીરવાળા હોય છે પણ ઉપ-પાત બાદ વૈક્રિય શરીરનો પણ સદ્ભાવ રહે છે, તેથી ઉપપાત બાદ તેમનામાં એ શરીરોનો સદ્ભાવ રહે છે. અથવા ભવધારણીય શરીરની અપેક્ષાએ તેઓ એક શરીરવાળા હોય છે અને ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અપેક્ષાએ એ શરીરવાળા

મવનપતયઃ ૮ । પરિગણિતમેદગ્રહણ મેદાન્તરોપવસ્યણ, ન તુ વ્યવચ્છેદાર્થમ્, સર્વ
જીવાનાં વિગ્રહગતાવેકશરીરસ્વાત્ અન્યદા-ઉત્પત્તૌ-દ્વિ શરીરસ્વાદિતિ । સામા-
ન્યત માહ-‘ દેવા દુષિષા ’ ઇત્યાદિ । વ્યાસ્યા સુગમા ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ઈતિમીવિશ્વત્રિસ્થાત-મગદ્વલ્લભ-મસિદ્ધવાચક-પચ્ચદશમાષાકલિત
સભિતકલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધગણપથનેકગ્રન્યનિર્માપક-વાદિમા
નમર્દક મીઝાહૃષપતિ કોન્દાપુરરાગમદત્ત જૈનશાસ્ત્રાચાર્યપદ
શ્રુપિત કોન્દાપુરરાગમદ્ ગાઢગ્રન્થચારિ જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મ-
દિવાકર-પૂજ્યમી ધાસીલાલગ્રન્થવિરચિતાયાં

સ્થાનાશ્રયસ્ય સુધાસ્થાયાં વ્યાસ્યાયામ્
દ્વિતીયસ્થાનસ્ય દ્વિતીયોદ્દેશક સમાપ્તઃ ॥૨-૨॥

તરહ સે કિસર આદિ સાત દેવોકે સમ્બન્ધમેં મી જાનના બાહિયે इनमें
किन्नर, किम्पुरुष और गंधर्व ये तीन अन्तरदेव हैं नागकुमार, सुवर्ण
कुमार भद्रिकुमार और वायुकुमार ये चार भवनपति देव हैं । इन परि-
गणित मेदोंका जो यहां ग्रहण हुआ है वह अन्य मेदोंको ग्रहण करनेके
लिये ही हुआ है उनके व्यवच्छेदके लिये नहीं हुआ है जितने भी जीव
होते हैं उन सबको विग्रहगति में एक ही शरीर होता है और उपपातके
समय उनके दो शरीर होते हैं । “देवा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः” ऐसा ओ कहा
गया है कि देव दो प्रकार के होते हैं एक एकशरीरवाले और दूसरे दो
शरीरवाले सो यह कथन सामान्यरूप से कहा गया है ॥ सू. २४ ॥

મી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મવિવાકર-પૂજ્યમી ધાસીલાલગ્રન્થવિરચિત સ્થાનાશ્ર-
યસૂત્રકી સુધાનામક ટીકાર્પકા દ્વિતીયોદ્દેશક સમાપ્તઃ ॥૨ થા

હોય છે આ પ્રકારનું જૈન કિન્નર આદિ સાત પ્રકારના દેવો વિશે પણ સમજવું
તેમના કિન્નર, કિપુરુષ અને ગંધર્વ આ ત્રણ અન્તર દેવો છે અને આશ્વિના
નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર ભદ્રિકુમાર અને વાયુકુમાર, એ ચાર ભવનપતિ દેવો
છે અહીં ગણાવવામાં આવેલા એ હોદ્દોને પ્રકૃત્વ કથામાં છે, તે અન્ય હોદ્દોને
પ્રકૃત્વ કરવા માટે જ ગણાવ્યા છે તેમનો પવચ્છેદ કરવાને માટે અહીં તેમને
ગણાવવામાં આવેલ નથી. જેટલા હોય છે તે બધાને વિગ્રહમતિમાં જોઈ
જ શરીર હોય છે અને ઉપપાતને સમયે તેમને બે શરીર હોય છે “ દેવા
દ્વિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા ” દેવ બે પ્રકારના હોય છે (૧) જોઈ શરીરવાળા અને (૨)
શરીરવાળા ” આ પ્રકારનું એ કથન અહીં કરવામાં આવ્યું છે તે સામાન્યરૂપે
કરવામાં આ મુ છે જોમ સમજવું જોઈએ. સુ. ૨૪

મી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મવિવાકર-પૂજ્ય મી ધાસીલાલ મુનિવિરચિત સ્થાનાશ્રયસૂત્રની
સુધા નામની ટીકાકરના બીજા સ્થાનકને બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥ ૨-૨ ॥

અથ તૃતીયોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભયતે—

ઉક્તો દ્વિતીયોદ્દેશકઃ, સમ્પતિ તૃતીયઃ પ્રારમ્ભયતે, અસ્ય દ્વિતીયેન સહાયમ મિસમ્બન્ધઃ—અનન્તરોદ્દેશકે જીવપદાર્થોઽનેકવિધઃ પ્રોક્તઃ, અત્ર તુ તદુપગ્રાહકપુદ્ગલ જીવધર્મક્ષેત્રદ્રવ્યલક્ષણપદાર્થપ્રરૂપણા પ્રોચ્યતે, इत्येवं सम्बन्धेनायातस्यास्येद-
માદિમં સૂત્રાષ્ટકમ્, તત્રાઽન્તિમસૂત્રેણાસ્યાયં સમ્બન્ધઃ—इह द्वितीयोद्देशकस्यान्त्य-
સૂત્રે દેવાનાં શરીરપ્રરૂપણાકૃતા, શરીરવાંશ્ચ શબ્દાદિગ્રાહકો ભવતીત્યગ્ર શબ્દસ્તા-
વન્નિરૂપ્યતે—

दूसरे स्थानकका तीसरा उद्देशा

द्वितीय उद्देशक का कथन किया जा चुका है अत्र तृतीय उद्देशक का कथन प्रारम्भ होता है इसका द्वितीय उद्देशक के साथ सम्बन्ध ऐसा है कि अनन्तर द्वितीय उद्देशक में जीव पदार्थ अनेक प्रकार का कहा गया है सो अब इस तृतीय उद्देशक में तदुपग्राहक पुद्गल धर्म जीवधर्म क्षेत्र और द्रव्य इन पदार्थों की प्ररूपणा की जाती है इस उद्देशक का जो आदिम सूत्राष्टक है उसका द्वितीय उद्देशक के अन्तिम सूत्र के साथ ऐसा सम्बन्ध है कि वहां देवों के शरीर की प्ररूपणा की गई है सो यहां अब ऐसा प्रकट करना है कि जो शरीरवाला होता है वही शब्दादिकों का ग्राहक होता है इसी कारण यहां शब्दों का सर्व प्रथम प्ररूपण सूत्र-
कार कर रहे हैं—“ दुविहे सहे पन्नत्ते ” इत्यादि ॥ सू० २५ ॥

બીજા સ્થાનકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક—

બીજો ઉદ્દેશક પૂરો થયો. હવે ત્રીજા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ થાય છે આ ઉદ્દેશકનો બીજા ઉદ્દેશક સાથે આ-પ્રકારનો સંબંધ છે—

બીજા ઉદ્દેશકમાં જીવ પદાર્થ અनेक प्रकारના કહ્યાં છે હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં તદુપગ્રાહક પુદ્ગલ ધર્મ, જીવધર્મ, ક્ષેત્ર અને દ્રવ્ય, આ પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. આ ઉદ્દેશાની શરૂઆતમાં જે સૂત્રાષ્ટક છે તેનો બીજા ઉદ્દેશાના અન્તિમ સૂત્રની સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—પહેલા ઉદ્દે-
શકના છેલ્લા સૂત્રમાં દેવોના શરીરની રૂપણા કરવામાં આવી છે. જેઓ શરીરવાળા હોય છે, તેઓજ શબ્દાદિકોને ગ્રહણ કરનારા હોય છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકારે અહીં સૌથી પહેલા શબ્દોની પ્રરૂપણા કરી છે.

“ दुविहे से पन्नत्ते ” इत्यादि ॥ सू. २५ ॥

મૂઝ્મ—દુવિદ્ધે સદે પળળત્તે ત જહા ભાસાસદે ચેવ ણો
 ભાસાસદે ચેવ । ૧ । ભાસાસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે ત જહા અક્સર
 સઘજ્જે ચેવ નોઅક્સરસઘજ્જે ચેવ । ૨ । ણોભાસાસદે દુવિદ્ધે
 પળળત્તે, ત જહા આઝ્જસદે ચેવ, ણોઆઝ્જસદે ચેવ । ૩ ।
 આઝ્જસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત જહા તત્તે ચેવ વિતત્તે ચેવ । ૪ ।
 તત્તે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત જહા ઘણે ચેવ જ્ઞસિરે ચેવ । ૫ વ વિતત્તે
 વિ । ૬ । ણોઆઝ્જસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત જહા-મૂસળસદે
 ચેવ નોમૂસળસદે ચેવ । ૭ । ણોમૂસળસદે દુવિદ્ધે પળળત્તે, ત
 જહા તાલસદે ચેવ, લત્તિયાસદે ચેવ । ૮ । દોહિં ઠાણેહિં સઘ્ઠુ
 પ્પાપ્પ સિયા, ત જહા સાહજ્જતાણ ચેવ પુગ્ગલાણં સઘ્ઠુપ્પાપ્પ
 સિયા । મિઝજતાણ ચેવ પોગ્ગલાણં સઘ્ઠુપ્પાપ્પ સિયા ॥ સૂ. ૨૫ ॥

ઠાપા—દ્વિવિધઃ શબ્દઃ મજ્જસ્તયથા—માપાશબ્દઃ ચેવ નોમાપાશબ્દઃ ચેવ ।
 માપાશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—મક્કરસઘજ્જસ્યેવ નોઅક્કરસઘજ્જસ્યેવ । નો
 માપાશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—આતોપશબ્દઃ ચેવ નોઆતોપશબ્દઃ ચેવ । આતો-
 પશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—તત્તસ્યેવ વિતત્તસ્યેવ । તત્તો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા
 ઘનસ્યેવ ધુપિસ્યેવ । ૫ વ વિતત્તોઽપિ । નોઆતોપશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—
 મૂપખશબ્દઃ ચેવ નોમૂપખશબ્દઃ ચેવ । નોમૂપખશબ્દો દ્વિવિધઃ મજ્જસ્તયથા—તાલ-
 શબ્દઃ ચેવ લત્તિકાશબ્દઃ ચેવ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં શબ્દોત્પાદઃ સ્યાત્, તથા-
 સહન્યમાનાનાં ચેવ પુરુષાનાં શબ્દોત્પાદઃ સ્યાત્, મિથમાનાનાં ચેવ પુરુષાનાં શબ્દો
 ત્પાદઃ સ્યાત્ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

ટીકા—‘દુવિદ્ધે સદે’ રૂપાદિ સુગમમ્ । નવરમ્—માપાશબ્દઃ ।
 માપાપર્યાપ્તિનામક્રમોદયાપાદિતો જીવશબ્દઃ, તદન્યસ્તુ નોમાપાશબ્દઃ ।

ટીકાર્થ—શબ્દ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ—૧ક માપાશબ્દ ઓર દૂસરા નો
 માપાશબ્દ માપાશબ્દ મી દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ ૧ક મક્કર સમ્યક્ દૂસરા

શબ્દના નીચે મઆલે છે પ્રકાર કહા છે—(૧) માપાશબ્દ અને (૨) નો
 માપાશબ્દ માપાશબ્દના પછી નીચે મઆલે છે પ્રકાર કહા છે—(૧) અક્કર સઘજ્જ

૩૬૩

શબ્દદ્વિધ્વનિરૂપણમ્

સુધા ટોકા સ્થા ૦ ૨ ૩૦ ૩ સુ ૦ ૨૧ શબ્દદ્વિધ્વનિરૂપણમ્

ભાષાશબ્દોડપિ દ્વિવિધ-અક્ષરસમ્બદ્ધઃ=વર્ણવ્યક્તિયુક્તઃ, ઇતરો નોઅક્ષરસમ્બદ્ધઃ ૨।
 આતોચં=દુન્દુભ્યાદિ, તસ્ય યઃ શબ્દઃ સ આતોચશબ્દઃ, અન્યો વંશસ્ફોટાદિજન્યઃ
 શબ્દો નોઆતોચશબ્દઃ ૩। તતઃ-નીળાદિજનિતઃ શબ્દઃ, વિતતઃ=પટ્ટહાદિજનિતઃ

નો અક્ષર સમ્બદ્ધ હનમેં જો નો ભાષાશબ્દ હૈ વહ ભી દો પ્રકારકા કહા ગયા
 હૈ-એક આતોચશબ્દ ઓર દૂસરા નોઆતોચશબ્દ આતોચશબ્દ ભી દો
 પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-એક તત ઓર દૂસરા વિતત તત બી ઘન ઓર
 શુષિર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ હસી પ્રકાર સે વિતત ભી
 દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ નોઆતોચ શબ્દ ભી દો પ્રકાર કા કહા ગયા
 હૈ એક ભૂષણ કા શબ્દ ઓર દૂસરા નોભૂષણ કા શબ્દ, નો ભૂષણશબ્દ
 ભી દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક તાલશબ્દ ઓર દૂસરા લતિકા શબ્દ
 દો સ્થાનોસે શબ્દોત્પાદ હોતા હૈ એક તો જવ પુદ્ગલ સંહન્યમાન (ટકરાના)
 હોતે હૈં તવ શબ્દોત્પાદ હોના હૈ ઓર દૂસરે જવવે મિથમાન (ભેદન) હોતે
 હૈં તવ શબ્દોત્પાદ હોના હૈ, પુદ્ગલકે અનુ ઓર સ્તંધભેદોં કી અવાન્તર
 જાતિયાં ૨૩ હૈં હન મેં એક ભાષા વર્ગણા ભી હૈં યે ભાષા વર્ગણાં લોક
 મેં સર્વત્ર વ્યાપ્ત હૈં જિસ વસ્તુ સે ધ્વનિ નિકલતી હૈં ઉસ વસ્તુ મેં કંપન
 હોનેકે કારણ હન ભાષા પુદ્ગલવર્ગણાઓં મેં બી કંપન હોતા હૈ, જિસસે તરંગે
 ઉત્પન્ન હોતી હૈં યે તરંગે હી ઉત્તરોત્તર પુદ્ગલવર્ગણાઓં મેં કંપન પેદા

અને (૨) નોઅક્ષર સમ્બદ્ધ વળી નો ભાષા શબ્દના પણ આ બે પ્રકાર કહ્યા
 છે-(૧) આતોચ શબ્દ અને (૨) નોઆતોચ શબ્દ આતોચ શબ્દના પણ બે
 પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) તત અને (૨) વિતત તતના પણ બે ભેદ છે-(૧) ઘન
 અને (૨) શુષિર. એજ પ્રમાણે વિતતના પણ બે ભેદ કહ્યા છે નોઆતોચ
 શબ્દના પણ બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) ભૂષણ શબ્દ અને (૨) નો ભૂષણ શબ્દ.
 નો ભૂષણ શબ્દના પણ બે ભેદ કહ્યા છે-(૧) તાલ શબ્દ અને (૨) લતિકા શબ્દ.

બે સ્થાનો દ્વારા શબ્દોત્પાદ થાય છે (૧) બ્યારે પુદ્ગલ સંહન્યમાન અથડાણ
 થાય છે ત્યારે શબ્દોત્પાદ થાય છે, અને (૨) બ્યારે તેઓ મિથમાન થાય છે
 (ભેદાય છે) ત્યારે શબ્દોત્પાદ થાય છે. પુદ્ગલના અણ અને સ્તંધ ભેદોની
 આવાન્તર જાતિઓ ૨૩ છે, તેમાની એક ભાષાવર્ગણા પણ છે તે ભાષાવર્ગ-
 ણાઓ લોકમા સર્વત્ર વ્યાપ્ત થયેલી છે. જે વસ્તુમાંથી ધ્વનિ નીકળે છે તે
 વસ્તુમાં કંપન થવાને લીધે તે ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાં પણ કંપન થાય છે
 તેને લીધે તરંગો (અવાજનાં મોજાઓ) ઉત્પન્ન થાય છે તે તરંગો જ
 ઉત્તરોત્તર પુદ્ગલ વર્ગણાઓમાં કંપન પેદા કરે છે, અને તેને લીધે એક

કરતી હો જિસ સે શબ્દ એક સ્થાન સે હટમૂત હોકર મી દુસરે સ્થાન પર સુનાઈ પડતા હૈ, પિજ્ઞાન વાલે મી શબ્દકા ઘટન મી હસી પ્રકાર કી પ્રક્રિયા દ્વારા માનતે હૈં યથાપિ નૈવાયિક ઓર વૈશેષિક શબ્દ કો આકાશ કા ગુણ માનતે હૈં કિન્તુ જૈન સિદ્ધાન્તમૈં હસે પુણ્નલક્ષ્ય કો અગ્નિપર્યાય માના હૈં ઓર યુક્તિ સે વિચાર કરને પર મી યહી સિદ્ધ હોતા હૈં હસ શબ્દ કે આપાત્મક ઓર અઆપાત્મક એસે દો ભેદ હૈં આપા પર્યાય નામકર્મ કે ઉદય સે ઉત્પાદિત (ઉત્પન્ન કિયે જુય) જો જીવ કે દ્વારા શબ્દ કિયા જાતા હૈં વહ આપા શબ્દ હૈં ઓર હસસે મિલ્લ નોઆપા શબ્દ હૈં ૧ આપા શબ્દ મી અક્ષર સમ્પદ્ધ ઓર નોઅક્ષરસમ્પદ્ધ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈં હન્ને મી સાક્ષર ઓર અનક્ષર રૂપ સે કહા ગયા હૈં જો વિવિધ પ્રકાર કી આપાઈ ચોલચાલ મૈં આતી હૈં જિનમૈં શાસ્ત્ર લિલે જાતે હૈં વે અક્ષર સમ્પદ્ધ સાક્ષર શબ્દ હૈં યહી વાત “વર્ણવ્યક્તિયુક્તઃ” પદ સે પ્રકટ કી ગઈ હૈં હસ સે મિલ્લ જો શબ્દ હૈં વહ નોઅક્ષર સમ્પદ્ધ શબ્દ હૈં વહ દીપ્તિયાદિ પ્રાણિયો કી અગ્નિ રૂપ હોતા હૈં વુન્દુમિ આદિ કા જો શબ્દ હૈં વહ આતોચ (પાજે કા) શબ્દ હૈં તથા વશ (વશ આદિ

સ્થાનમા ઉત્પન્ન થયેલો શબ્દ જીવ સ્થાનપર પણ સંભળી શકાય છે શબ્દ (અવાજ) નું આ પ્રકારે પ્રસરણ થવાની વાત વૈજ્ઞાનિકો પણ સ્વીકારે છે એ કે નૈવાયિક અને વૈશેષિક મતવાદીઓ શબ્દને આકાશનો ગુણ માને છે, પરંતુ જૈન સિદ્ધાન્તમાં તે તેને પુણ્ન લક્ષ્યની અગ્નિ-પર્યાય રૂપ માનવામાં આવેલ છે, અને યુક્તિપૂર્વક વિચાર કરતાં એજ વાત સિદ્ધ થાય છે

આ શબ્દના આપાત્મક અને અઆપાત્મક એવાં બે ભેદ છે આપાત્મકોત્તિ નામકર્મના ઉદયથી ઉત્પાદિત (ઉત્પન્ન કરાયેલ) જે શબ્દજનના દ્વારા કરવામાં આવે છે તેને આપાશબ્દ કહે છે તેનાથી જિન જે શબ્દ છે તેને નો આપાશબ્દ કહે છે (૧) આપાશબ્દ પણ અક્ષર સમ્પદ્ધ અને નોઅક્ષર સમ્પદ્ધના ભેદથી બે પ્રકારનો કહ્યો છે તેમને પણ સાક્ષર અને અનક્ષરરૂપ બે ભેદ મુકત કહેવામાં આવેલ છે જે વિવિધ પ્રકારની આપાઓ બોલચાલમાં આવે છે, જે આપાઓમા શાસ્ત્રો લખાય છે તેમને ‘અક્ષર સમ્પદ્ધ સાક્ષર શબ્દ’ ના પ્રકારમાં ગણાવી શકાય છે એજ વાત “વર્ણવ્યક્તિયુક્તઃ” આ પદ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે તેનાથી જિન જે શબ્દ છે તેને નોઅક્ષર સમ્પદ્ધ શબ્દ કહે છે તે દીપ્તિયાદિ વગેરે પ્રાણીઓના અગ્નિરૂપ હોય છે વુન્દુમિ (નમાયા) આદિના અવાજને આતોચ (વાજિઓનો) શબ્દ કહે છે, તથા

૪। તતશબ્દો ઘનઃ શુપિરિચ્ચેતિ દ્વિવિધઃ। તત્ર ઘનઃ—કાંસ્યતાલાદિજનિતઃ, શુપિરિઃ—વંશાદિજનિતઃ ૫। एवं विततोऽपि घनशुपिरभेदेन द्विविधः।

ઉક્તञ્ચ—“ તત્ર વીણાદિકં જ્ઞેયં, વિતતં પટ્ટાદિકમ્ ।

घनं तु कांस्यतालादि, वंशादि शुपिरं मतम् ॥१॥ ” इति ६।

ભૂષણશબ્દઃ—નૃપુરાદિજનિતઃ, તદ્વિન્નો નોભૂષણશબ્દઃ ૭। તાલશબ્દઃ= હસ્તતાલાદિજનિતઃ, લત્તિકાશબ્દઃ—પાર્શ્વિપ્રહારજનિતઃ ૮। અનયાઽષ્ટમુખ્યા

કે પરસ્પર ટકરાને સે જો શબ્દ હોતા હૈ) હૈ વહ નોઆતોચ શબ્દ હૈ વીણા આદિ સે જો શબ્દ ઉત્પન્ન હોના હૈ વહ તત શબ્દ હૈ તથા પટહ (ઢોલ) આદિ સે જો શબ્દ ઉત્પન્ન હોતા હૈ વહ વિતત શબ્દ હૈ ૪ ઘન ઓર શુપિર કે ભેદ સે તત શબ્દ દો પ્રકાર કા હૈ—કાંસ્ય તાલ આદિ સે જનિત જો શબ્દ હૈ વહ ઘનશબ્દ હૈ વંશ શંખ આદિ સે જનિત જો શબ્દ હૈ વહ શુપિર શબ્દ હૈ ઇસી તરહ સે વિતત શબ્દ બી ઘન ઓર શુપિર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ ઉક્તં ચ—“ તતં વીણાદિકં ” ઇત્યાદિ ।

નૃપુર આદિ સે જનિત શબ્દ ભૂષણ શબ્દ હૈ તથા ઇસસેભિન્ન જો શબ્દ હૈ વહ નોભૂષણ શબ્દ હૈ હાથોં કી તાલી વજાને આદિ સે જો શબ્દ હોતા હૈ વહ તાલશબ્દ હૈ તથા ઇંડી આદિ કે પ્રહાર સે જો શબ્દ હોતા હૈ વહ લત્તિકા શબ્દ હૈ ઇસ અષ્ટ સૂત્રોં દ્વારા શબ્દોં કે ભેદ કહે ગયે હૈં અચ શબ્દોત્પત્તિ કે વિષય મેં સૂત્રકાર કહતે હૈં—શબ્દ દો કારણોં સે ઉત્પન્ન હોતા હૈ એક તો સંઘાતરૂપ

વાંસ આદિ પરસ્પર અચકાવાથી જે અવાજ થાય છે તેને નોઆતોચ શબ્દ કહે છે. વીણા આદિમાંથી જે અવાજ નીકળે છે તેને તતશબ્દ કહે છે, તથા ઢોલ આદિમાંથી જે અવાજ નીકળે છે તેને વિતતશબ્દ કહે છે (૪) ઘન અને શુપિરના ભેદથી તતશબ્દ બે પ્રકારના કહ્યા છે—કરતાલ, મંજિરા આદિથી જનિત જે અવાજ છે તેને ઘનશબ્દ કહે છે અને વાસળી, શંખ આદિથી જનિત શબ્દને શુપિર શબ્દ કહે છે. વિતત શબ્દ પણ ઘન અને શુપિરના ભેદથી બે પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—“ તતં વીણાદિકં ” ઇત્યાદિ

નૃપુર (અંજર) આદિ દ્વારા જનિત શબ્દને ભૂષણ શબ્દ કહે છે અને તેના કરતાં ભિન્ન એવાં શબ્દને નોભૂષણ શબ્દ કહે છે હાથેથી તાળી પાડવા આદિ વડે જે શબ્દ થાય છે તેને તાલ શબ્દ કહે છે. પગની એડી વગેરેના પ્રહારથી જે શબ્દ થાય છે તેને લત્તિકા શબ્દ કહે છે આ અષ્ટસૂત્રી દ્વારા સૂત્રકારે શબ્દના ભેદોનું નિરૂપણ કર્યું છે. હવે સૂત્રકાર શબ્દોત્પત્તિનાં કારણોનું નિરૂપણ કરે છે—શબ્દ બે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે—સંઘાતરૂપ અવસ્થાને

શબ્દમેદાઃ મોક્ષા, સામ્પ્રતં શબ્દોત્પત્તિમાદ્—‘દોર્હિ ઠાળેર્હિ’ ઇત્યાદિ—શાસ્ત્ર્યાં
સ્થાનાશ્રમ્યાં=કારણાશ્રમ્યાં શબ્દોત્પાદ.=શબ્દોત્પત્તિ રચાત્, તથાદિ—‘સાહસતાળ’
ઇત્યાદૌ પશ્યમ્યર્થે પઠી તેન સહન્યમાનેભ્યઃ=સપાત સમાપદમાનેભ્ય પુદ્ગલેભ્યઃ
શબ્દોત્પાદ રચાત્ । યથા—અન્નપવનાદિ સંયોગે ગર્જનશબ્દોત્પત્તિઃ તથા—મિથમા
નેભ્યઃ=વિપોજ્યમાનેભ્યઃ પુદ્ગલેભ્યઃ શબ્દોત્પાદઃ રચાત્ યથા વૃક્ષ પત્રાદીના
મિતિ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

પુદ્ગલાનાં સગ્રાતમેશ્યોઃ કારણમરૂપમામાદ્—

મૂલ્ક—દોર્હિ ઠાળેર્હિ પોગ્ગલા સાહૃણંતિ ત જહા-સહ વા
પોગ્ગલા સાહૃણતિ, પરેણ વા પોગ્ગલા સાહૃણતિ ૧ । દોર્હિ
ઠાળેર્હિ પોગ્ગલા ભિજ્જતિ ત જહા સહ વા પોગ્ગલા ભિજ્જતિ
પરેણ વા પોગ્ગલા ભિજ્જતિ ૨ । દોર્હિ ઠાળેર્હિ પોગ્ગલા પરિ
સહતિ, ત જહા-સહ વા પોગ્ગલા પરિસહતિ પરેણ વા પોગ્ગલા
પરિસાહિજ્જતિ ૩ । ઇવ પરિવહતિ ૪, વિહસતિ ૫ ।

દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લન્તા, ત જહા ભિન્ના ચેવ અભિન્ના
ચેવ ૧ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લન્તા ત જહા ભિરધમ્મા ચેવ
નોમિરધમ્મા ચેવ ૨ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લન્તા, ત જહા

અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હોતે જુપ પુદ્ગલોં સે શબ્દોત્પાદ હોતા હૈ જૈસ ‘અન્ન
(મેઘ કા શબ્દ) ઓર પવન આદિ કે શબ્દ હોને પર ગર્જન રૂપ શબ્દ
કી ઉત્પત્તિ હોની હૈ તુમરે જય પુદ્ગલ રૂપ ચિયુક્ત હોતે હૈ તય ઝનસે
શબ્દોત્પાદ હોતા હૈ જૈસે વૃક્ષ પત્ર આદિકોં કા શબ્દ હોતા હૈ અર્થાત્
જય વસ્તુ અલગ ર હો જાતા હૈ તય ઝનકા ઝો શબ્દ હોતા હૈ વહ વિયુક્ત
શબ્દ હૈ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

પ્રાપ્ત કરતાં પુદ્ગલો દ્વારા શબ્દોત્પાદ થાય છે એમ્હે કે પુદ્ગલોની અવસ-પર
સમાં સમવત (સમીચ) થવાથી એવું બને છે એમ્હે ચેરની ગાળેના અને
પરત આદિનો શબ્દ (સુસગટ) થવાથી ગાળનરૂપ શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે
(૨) અ્યારે પુદ્ગલ રૂપ ચિયુક્ત (અલગ) થાય છે, ત્યારે તેમના દ્વારા
શબ્દની ઉત્પત્તિ થાય છે એમ્હે વૃક્ષ, પત્ર આદિકોનો શબ્દ સમગ્રાય છે
કહેવાનું વાતપય્ એ છે કે અ્યારે વસ્તુ અલગ થાય છે ત્યારે પત્ર શબ્દની
ઉત્પત્તિ થાય છે. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

પરમાણુપોગ્ગલા ચેવ નોપરમાણુપોગ્ગલા ચેવ ૩ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લગ્ગતા, તં જહા-સુહુમા ચેવ વાયરા ચેવ ૪ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લગ્ગતા તં જહા-વદ્ધપાસપુટ્ટા ચેવ નોવદ્ધપાસપુટ્ટા ચેવ ૫ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લગ્ગતા, તં જહા-પરિયાઇય ચેવ અપરિયાઇયચ્ચેવ ૬ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લગ્ગતા, તં જહા-અત્તા ચેવ અળ્લગ્ગતા ચેવ ૭ । દુવિહા પોગ્ગલા પળ્લગ્ગતા તં જહા-ઇટ્ટા ચેવ અણિટ્ટા ચેવ ૮ । एवं कंता ९, पिया १०, मणुन्ना ११, मणामा १२ ॥ सू० २६ ॥

છાયા—દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં પુદ્ગલાઃ સંઘન્યન્તે, તથથા-સ્વયં વા પુદ્ગલાઃ સંઘન્યન્તે, પરેણ વા પુદ્ગલાઃ સંઘન્યન્તે ૧ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં પુદ્ગલા મિઘન્તે તથથા-સ્વયં વા પુદ્ગલા મિઘન્તે પરેણ વા પુદ્ગલા મિઘન્તે ૨ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં પુદ્ગલાઃ પરિશટન્તિ, તથથા-સ્વયં વા પુદ્ગલાઃ પરિશટન્તિ, પરેણ વા પુદ્ગલાઃ પરિશટન્તે ૩ । एवं परिपतन्ति ४ विध्वंसन्ते ५ ।

દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાઃ, તથથા-મિન્નાશ્ચૈવ અમિન્નાશ્ચૈવ ૧ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાસ્તથથા-મિદુરધર્માણશ્ચૈવ નો મિદુરધર્માણશ્ચૈવ ૨ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાસ્તથથા-પરમાણુપુદ્ગલાશ્ચૈવ નો પરમાણુપુદ્ગલાશ્ચૈવ ૩ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાથથા-સૂક્ષ્માશ્ચૈવ વાદરાશ્ચૈવ ૪ । દ્વિવિધા પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાસ્તથથા-વદ્ધ-પાર્શ્વસ્પૃષ્ટાશ્ચૈવ નો વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટાશ્ચૈવ ૫ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાસ્તથથા-પર્યાત્તા-શ્ચૈવ અપર્યાત્તાશ્ચૈવ ૬ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાસ્તથથા-આત્તાશ્ચૈવ અનાત્તાશ્ચૈવ ૭ । દ્વિવિધાઃ પુદ્ગલાઃ મજ્જપ્તાસ્તથથા-ઇટ્ટાશ્ચૈવ, અણિટ્ટાશ્ચૈવ ૮ । एवं कान्ताः ९, प्रियाः १०, मनोज्ञाः ११, मन आमाः १२ ॥ सू० २६ ॥

પુદ્ગલોં કે સઘાત ઔર ભેદ કે કારણ કી પ્રરૂપણા—

‘દોહિં ઠાણેહિં પોગ્ગલા સાહણ્ણંતિ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—યહ પંચસૂત્રી હૈ—ઇસકા અર્થ સુગમ હૈ, સ્વભાવસે હી જો પુદ્ગલ પરસ્પર મેં મિલ જાતે હૈ—જૈસે વે અમ્રાદિકોં (મેઘોં) મેં મિલ

પુદ્ગલોના સઘાત (સયોગ) ની તથા વિઘટનના કારણોની પ્રરૂપણા—
“દોહિં ઠાણેહિં પોગ્ગલા સાહણ્ણંતિ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ પંચસૂત્રી છે, તેનો અર્થ સરળ છે અમ્રાદિકોમાં (મેઘોમાં) પુદ્ગલો જે રીતે એક બીજા સાથે મળે

ટીકા—‘દાહિં ઠાણેહિ’ રૂપાદિ-પદ્યમૂખી ધુમમા । નયમ્-વિશેષસ્ત્વયમ્
સ્વય વા-સ્વમાધેનૈર અધ્નાદિધિવ પુદ્ગલા સહન્યન્તે=સમષ્પન્તે, વિષ્ણીમવન્તી
સ્વયં, કર્મકર્તૃપ્રયોગોડયમ્ । વા=અથવા પરેજ-અન્યેન પુદ્ગલા સહન્યન્તે ૧ । સ્વય
પરેજ વા બિઘટે વિઘટિતે ૨ । સ્વયં વા પુદ્ગલાઃ પરિષ્ટાટિ, અવસીદન્તિ કુત્સિતાવસ્યા
પ્રાપ્તુવન્તિ-કુષ્ઠાદિનાશ્ચયાદિષત્, પરેજ વા પુદ્ગલાઃ પરિષ્ટાટયતે મધ્યગ્રણ્યાદિ
ષત્ ૩ । પરિપતન્તિ પર્વતાદેરિષ ૪ । વિષ્વંસન્તે=વિનશ્યન્તિ ઘનપટલમ્ ૫ ।

જાતે હૈં સર્વદ્વિત્ત હો જાતે હૈં-પિણ્ઠીમાય કો પ્રાપ્ત હો જાતે હૈં યહ ઉનકે
મિલને મૈં પ્રથમ કારણ હૈ । તથા-પર કે દ્વારા કૃત ઉપાય સે જો પુદ્ગલ
આપસ મૈં મિલ જાતે હૈં યહ ઉનકે મિલને મૈં દૂસરા કારણ હૈં इसी तरह
જો પુદ્ગલ अपने आप बिघटित (अलग) हो जाते हैं यह उनके
बिघटित होने का प्रथम कारण है तथा अब वे दूसरे कारणों से बिघटित
(अलग) कर दिये जाते हैं तो यह उनके बिघटित होने का दूसरा
कारण है । २ । इसी तरह से उनके परिशटित (सड़ना) होने के भी
दो कारण हैं-एक कारण यह है जिस कारण से वे स्वयं ही कुछ (कोई)
रोगादि से अंगुली की तरह परिघटित हो जाते हैं-कुत्सितावस्या को
प्राप्त हो जाते हैं । अर्थात् सब जाते हैं, दूसरा कारण यह है कि जिसके
द्वारा मध्यादि द्रव्य की तरह (परिघटित) सड़ाये जाते हैं ३
इसी प्रकार से पुद्गलों के परिपतन (पड़ने) में भी दो कारण हैं-एक
कारण यह है कि जिससे वे पर्वतादि की तरह अपने आप पतित (पड़ना)

રીતને સ્વાભાવિક અઘાત (અપેક્ષીકરણ) કહે છે આ દ્વિવાય પુદ્ગલાના
અઘાતનું બીજું કારણ આ પ્રમાણે છે-પરના દ્વારા કૃત ઉપાય દ્વારા પણ
પુદ્ગલો એક બીજા સાથે મળી બધા છે ॥ ૧ ॥

પુદ્ગલાના વિઘટનામાં (જુદા થવામાં) પણ એવાંજ બે કારણો રહેલાં છે (૧)
પુદ્ગલો પોતાની બંતેજ વિઘટિત (અલગ) થઈ જાય છે (૨) અથવા તેઓ
બીજા કારણોથી પણ વિઘટન પામે છે ॥ ૨ ॥

એજ પ્રમાણે તેમના પરિષ્ટનમાં (સડવામાં) પણ બે કારણો કામ
કરે છે-(૧) જેમ કોઈક રોગ દ્વારા આંત્રગી આદિ અંગો સડી જાય છે તેમ
સ્વાભાવિક રીતેજ પુદ્ગલોમાં પરિષ્ટન થાય છે (૨) મધ્યાદિ દ્રવ્યની જેમ
અન્ય ઉપાયો દ્વારા પણ પરિષ્ટન થાય છે ॥ ૩ ॥

એજ પ્રમાણે પુદ્ગલોનું પરિપતન (પડવાની ક્રિયા) પણ બે કારણો થાય
છે, (૧) પવતાદિની જેમ આપોઆપ પરિપતન થાય છે (૨) અન્યના દ્વારા
પણ તેમનું પરિપતન કરાય છે ॥ ૪ ॥

પુનઃ પુદ્ગલાનેવ નિરૂપયતિ-‘ દુઘ્નિહા પોગ્ગલા ’ ઇત્યાદિ—

ઢાદશસૂત્રી કણ્ઠયા, નમ્મસ્મિન્નાઃ = વિવટિતાઃ ડભિન્નાઃ = સંઘાતમા-
પન્નાઃ ૧ । સ્વયમેવ સિદ્ધતે ઇતિ મિદુરં = મિદુરત્વમિત્યર્થઃ તદેવ ધર્મઃ =
સ્વભાવો યેપાં તે મિદુરધર્માણઃ - પ્રતિક્ષણવિનશ્વરશીલા ઇત્યર્થઃ, અન્તર્ભૂતભા-
વપ્રત્યયોડયમ્ । તદ્વિન્ના નો મિદુરધર્માણઃ ૨ । પરમાણુપુદ્ગલાઃ-પરમાથ તે

હો જાતે હૈં ઓર દૂસરા કારણ વદ્ હૈ કિ જિસકે ઢારા વે પરિપન્નિત
કિયે જાતે હૈં ઇસી તરહ સે પુદ્ગલોં કે વિનાશ હોને મેં બી દો કારણ
હોતે હૈં-ઁક કારણ વદ્ હૈ કિ જિસ કારણ સે વે ઘનપદલ (સ્થેધ) કી
તરહ સ્વતઃ હી નષ્ટ હો જાતે હૈં ઓર દૂસરા કારણ વદ્ હૈ કિ જિસસે
વે વિનષ્ટ (નાશ) કર દિયે જાતે હૈં જૈસે પુરાના ઘર આદિ ૫ ।

યહ ઢાદશ સૂત્રી હૈ-ઇસમેં બી પુદ્ગલ દો પ્રકાર કે હી પ્રકટ કિયે
ગયે હૈં-ઁક વિવટિત ઓર દૂસરે સંઘાતપ્રાપ્ત જો પુદ્ગલ બિન્ન ૨ રૂપ મેં
વિવટિત હૈં વે બિન્ન વિવટિત (અલગ ૨) પુદ્ગલ હૈં તથા જો પુદ્ગલ સંઘાત
(ઁક દૂસરે કે સાથ મિલ જાના) કો પ્રાપ્ત હૈં વે અબિન્ન-સંઘાત પ્રાપ્ત
પુદ્ગલ હૈં ૧ ઇસ પ્રકાર સે બી પુદ્ગલ દો પ્રકાર કે હૈં-ઁક મિદુરધર્મા ઓર
દૂસરે નોમિદુરધર્મા જિનકા સ્વભાવ અપને આપ હી પ્રાતેક્ષણ વિનશ્વર
(નાશ) હોને વા હૈ વે મિદુરધર્મા પુદ્ગલ હૈં ઓર જિનકા સ્વભાવ ઁસા
નહીં હૈ-મિદુરધર્માસે જો વિપરીત હૈં વે નોમિદુરધર્મા પરમાણુ પુદ્ગલ હૈં
૨ ઇસી પ્રકાર સે પુદ્ગલ દો પ્રકાર કે હૈં-ઁક પરમાણુ રૂપ પુદ્ગલ ઓર

એજ પ્રમાણે પુદ્ગલોના વિનાશમાં પણ બે કારણો કામ કરે છે-(૧)
મેઘોની જેમ તેઓ સ્વતઃ વિનષ્ટ થઈ જાય છે (૨) અથવા પુરાણા ઘરની
જેમ અન્ય ઉપાયો દ્વારા પણ તેનો વિનાશ કરાય છે. ॥ ૫ ॥

હવે જે ઢાદશ સૂત્રી (બાર સૂત્રો) કહી છે તેનો અર્થ સમજાવવામાં
આવે છે-તેમાં પણ પુદ્ગલોના બે પ્રકાર બતાવ્યા છે-(૧) વિવટિત અને (૨)
સંઘાતપ્રાપ્ત. જે પુદ્ગલો જુદે જુદે રૂપે વિવટિત છે, તેઓ ભિન્ન વિવટિત
(અલગ અલગ) પુદ્ગલ ગણાય છે, તથા જે પુદ્ગલો સંઘાતપ્રાપ્ત (એક બીજા
સાથે સંયોગ પામેલાં) છે, તેમને અભિન્ન સંઘાતપ્રાપ્ત પુદ્ગલો કહે છે ॥ ૧ ॥

પુદ્ગલોના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર છે-(૧) મિદુર ધર્મા અને (૨) નો
મિદુર ધર્મા પોતાની જાતે જ પ્રતિક્ષણ નષ્ટ થવાના સ્વભાવવાળાં પુદ્ગલોને
મિદુર ધર્મા પુદ્ગલો કહે છે તેના કરતાં વિપરીત સ્વભાવવાળા પુદ્ગલોને નો
મિદુર ધર્મા પરમાણુ પુદ્ગલ કહે છે. ॥ ૨ ॥

અન્યથા પરમાણુનઃ=નિર્વિભાગદ્રવ્યરૂપાઃ, તે વતે પુત્રલાઃ તે તથા=સ્કન્ધસ્વભા-
વમનાપન્નાઃ કેવલાઃ પરમાણવ એવેત્યથા । તદ્મિન્ના નો પરમાણુપુત્રલાઃ=સ્કન્ધ
મૂલા ઇત્યર્થઃ ૩ । સૂક્ષ્માઃ=સૂક્ષ્મપરિણામાઃ શીતોષ્ણસ્નિગ્ધસ્પૃશ્ણપ્રત્યુત્પન્નચતુ સ્પર્શવ
ન્તમઃ, एते च भाषादयः सन्ति, वादराः=વાદરપરિણામા અદસ્પશ્યન્ત્યોદારિકા
દયઃ ૪ । વદપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠાઃ=પાર્શ્વેન=વેદત્વના સ્પૃષ્ઠાઃ-રજોષત્ પાર્શ્વસ્પૃષ્ઠાઃ, તતો

વત્સરા નો પરમાણુરૂપ પુત્રલ જો પુત્રલ નિર્વિભાગ દ્રવ્યરૂપ હોતે હેં એ
પરમાણુ રૂપ પુત્રલ હેં ઓર જો હનસે મિશ્ર પુત્રલ હેં એ સ્કન્ધરૂપ પુત્રલ
નો પરમાણુરૂપ હેં હસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ ઓર વાદર કે મેદ સે પુત્રલ વો
પ્રકાર કે હોતે હેં જો પુત્રલ સૂક્ષ્મપરિણામ સે પરિણત હો રહે હેં એ સૂક્ષ્મ
પુત્રલ હેં-હનમેં શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર સ્પૃશ્ણ હન ચાર સ્પર્શોં મેં સે
કોઈ સે વો અધિરોપી સ્પર્શ રહતે હેં અથવા મિશ્ર ૨ વેશોં કી અપેક્ષા
સે હનમેં એ ચાર સ્પર્શ રહતે હેં એસે પુત્રલ ભાષાદિરૂપ હોતે હેં જો વાદર
પરિણામ સે પરિણત હેં એ વાદરપુત્રલ હેં હન વાદરપુત્રલોં મેં આઠોં પ્રકાર
કે સ્પર્શ રહતે હેં એસે એ વાદર પરિણત પુત્રલ ઔદારિક આદિ રૂપ હેં
હસી પ્રકાર સે પુત્રલ વદપાર્શ્વ સ્પૃષ્ઠ ઓર નો વદપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠકે મેદસે વો
પ્રકાર કે સ્ત્રી હોતે હેં-વદપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠપુત્રલ એ હેં જો વેદ કી ત્વચા (ચમડી)
કે સાથ રજ કી તરફ પહિલે સ્પૃષ્ઠ હોતે હેં પાદ મેં વદ ગાઢતરરૂપ મેં

પુત્રલના આ પ્રમાણે બે પ્રકાર પણ પડે છે-(૧) પરમાણુ ૩૫ પુત્રલ
અને (૨) નો પરમાણુ ૩૫ પુત્રલ એ પુત્રલો નિર્વિભાગ દ્રવ્યરૂપ હોય છે
તેમને પરમાણુ ૩૫ પુત્રલ કહે છે પણ તેના કશાં બિન્ન એ સ્કન્ધરૂપ પુત્રલો
છે, તેમને નો પરમાણુરૂપ કહે છે

એજ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ અને બાદરના બેદથી પણ પુત્રલ બે પ્રકારના હોય
છે સૂક્ષ્મ પરિણામથી પરિણત એ પુત્રલો છે તેમને સૂક્ષ્મ પુત્રલ કહે છે.
તે પ્રકારનાં પુત્રલોમાં શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને સ્પૃશ્ણ આ ચાર સ્પર્શોમાંથી
કોઈ પણ બે અવિરોધી સ્પર્શોના સહભાવ હોય છે અથવા બિન્ન બિન્ન રહેતા
(અથવા) ની અપેક્ષાએ તેમનામાં તે બે સ્પર્શોના સહભાવ પડે છે એવાં
પુત્રલો ભાષાદિ ૩૫ હોય છે બાદર પરિણામથી પરિણત પુત્રલોને બાદર પુત્રલો
કહે છે તે બાદર પુત્રલોમાં આઠે પ્રકારના સ્પર્શોના સહભાવ પડે છે એવાં
તે બાદર પરિણત પુત્રલો ઔદારિક આદિ ૩૫ હોય છે

એજ પ્રમાણે વદપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ અને નો વદપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠના બેદથી પણ
પુત્રલ બે પ્રકારના હોય છે એ પુત્રલો શરીરની ત્વચાની સાથે રચાઈ એમ

વદ્વાઃ—ગાઢતરં શ્લિષ્ઠાઃ તનો તોયવત્ પાર્શ્વસ્પૃષ્ટાથ તે વદ્વાથ્=પ્રદેશૈરાત્મસાત્કૃતાઃ
રાજદન્તાદિવદ્ વદ્વપાર્શ્વસ્પૃષ્ટાઃ ।

ઉક્તઞ્ચ—“ પુટ્ટરેણુ વ તણુમ્મિ, વદ્ધમપ્પી કયં પપ્પસેહિ ” ઇતિ ।

છાયા—સ્પૃષ્ટં રેણુવત્તનો, વદ્ધમાત્મીકૃતં પ્રદેશૈઃ ” ઇતિ ॥ ઘ્રાણરસનસ્પર્શ-
નેન્દ્રિયગ્રહણગોચરાદિત્યર્થઃ । એતે પુદ્ગલા યદા ઘ્રાણરસનસ્પર્શનેન્દ્રિયૈઃ સદ્ સ્પૃષ્ટા
વદ્વાથ્ ભવન્તિ તદા—ગન્ધઃ—સુરભ્યાદિત્વેન આઘાયતે, રસઃ—મધુરાદિત્વેનાસ્વાદ્યતે
સ્પર્શઃ—કર્કશાદિત્વેન સ્પૃશ્યતે નાન્યથા । નો વદ્વપાર્શ્વસ્પૃષ્ટાઃ પુદ્ગલા દ્વિ પ્રકારા

પ્રદેશોં કે સાથ શ્લિષ્ઠ હો જાતે યે હૈં કહા મી હૈ—‘પુટ્ટં રેણું વ’ હત્યાદિ
રેણુ (રજ) કી તરહ શરીર મેં જો પુદ્ગલ પહિલે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં ઓર વાદ
મેં ચિપક જાતે હૈં વે વદ્વ પાર્શ્વ સ્પૃષ્ટ પુદ્ગલ હૈં । અર્થાત્ પાર્શ્વ સ્પૃષ્ટ હોકર
જો વદ્ધ હોતે હૈં એસે પુદ્ગલ વદ્વપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ હૈં યે પુદ્ગલ ઘ્રાણ, રસના ઓર
સ્પર્શન ઇન્દ્રિયોં દ્વારા અપને ૨ વિષયરૂપ સે ગૃહીત હોતે હૈં યે પુદ્ગલ જય
ઘ્રાણ ઇન્દ્રિય કે સાથ સ્પૃષ્ટ હોકર વદ્ધ હોતે હૈં તય उनका सुगन्ध आदि
गंध उसके द्वारा घंघने में आता है और जय ये पुद્गल रसना इन्द्रिय के
साथ स्पर्श होकर वद્ध होते है तय उनका मधुर (मीठा) रस आदि
उसके द्वारा गृहीत होता है—आस्वादित होता है । तथा जय ये पुद्गल
स्पर्शन इन्द्रिय के साथ स्पर्श होकर वद્ध होते है—तय उनका कर्कश-
(कठोर) आदि स्पर्श उसके द्वारा छूआ जाता है ।

પહેલાં સ્પૃષ્ટ રહે છે અને ત્યારબાદ ગાઢતર રૂપે પ્રદેશોની સાથે શ્લિષ્ઠ થઈ
જાય છે તે પુદ્ગલોને બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલો કહે છે. કહ્યુંપણ છે કે—

“ પુટ્ટં રેણુવ ” હત્યાદિ રેણુ (રજ) ની જેમ જે પુદ્ગલો પહેલાં શરી-
રની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે અને પછી શરીરની સાથે ચોટી જાય છે, એવા
પુદ્ગલોને બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ કહે છે. એટલે કે પાર્શ્વસ્પૃષ્ટ (પહેલાં સ્પૃષ્ટ) થઈને
પછીથી બદ્ધ થનારાં પુદ્ગલોને બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટ પુદ્ગલો કહે છે તે પુદ્ગલોને
ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા પોતપોતાના વિષય રૂપે ગ્રહણ
કરવામાં આવે છે. તે પુદ્ગલો જ્યારે ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે સ્પૃષ્ટ થઈને બદ્ધ થાય
છે ત્યારે તેમની સુગન્ધ આદિ ગંધ તેના દ્વારા સૂંઘવામાં આવે છે. જ્યારે તે
પુદ્ગલો રસના ઇન્દ્રિય સાથે સ્પૃષ્ટ થઈને બદ્ધ થાય છે ત્યારે તેના દ્વારા તેમના
મધુર આદિ રસ (સ્વાદ) નો આસ્વાદ કરાય છે જ્યારે તે પુદ્ગલો સ્પર્શેન્-
દ્રિયની સાથે સ્પૃષ્ટ થઈને બદ્ધ થાય છે, ત્યારે તેના દ્વારા તેમનો કર્કશ આદિ
સ્પર્શ અનુભવી શકાય છે.

મવન્તિ, સ્વ કેવિત્તુ ધોષેન્દ્રિયગ્રહણગોચરા મવન્તિ કેવિત્તુ ચતુર્માત્ર વિષયા
 इति । तत्र ये- यद्वा नैव किन्तु पार्श्वસ્पर्शा, इति पदस्वरूपदमतिषेवेन धોષે
 ન્દ્રિયમાત્રગ્રહણગોચરા મવન્તિ । અન્યે તુ-નો યદ્વા, નો પાર્શ્વસ્પર્શા, इत्युभयपद
 નિષેધેન ધોષાદિવિષયાદ્યધુર્વિષયાથ પુલ્લા મવન્તીતિ ।

यद्वा ऐसी शका हो सकती है कि रूपादि गुण तो अमूर्त हैं फिर
 इन्द्रियों द्वारा इनका ग्रहण कैसे हो सकता है ? तो इसका समाधान
 ऐसा है कि गुण गुणो-ब्रह्म से भिन्न नहीं हैं-अतः अथ का ग्रहण होने
 पर उससे कथञ्चित् अभिन्न हुए गुणों का भी ग्रहण हो जाता है जैसे
 घ्राण इन्द्रिय से गंध का संयोग न होकर सुगंध या दुर्गंध बाह्य परमा
 तुओं का ही लयों होता है-किन्तु घ्राण इन्द्रिय में गंध को अभिन्नरूप
 करने की योग्यता होने से इसका विषय गंध कहा गया है ।

इसी प्रकार से अथ इन्द्रियों के विषय में भी जानना चाहिये तो
 यद्वपार्श्वस्पर्श पुल्ल दो प्रकार के होते हैं-इनमें कितनेक श्रोत्रेन्द्रिय के
 विषय होते हैं और कितनेक चक्षु इन्द्रिय के विषय होते हैं तथा जो
 पुल्ल पद नहीं है, किन्तु पार्श्वस्पर्श है वे केवल श्रोत्रेन्द्रिय के ही विषय
 होते हैं तथा जो पुल्ल न पद है और न स्पर्श है वे पुल्ल सिर्फ एक
 चक्षु इन्द्रिय के ही विषय होते हैं ज्यों कि चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी

શકા-રૂપાદિ ગુણ તો અમૂર્ત છે, તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા તેમને કેવી રીતે
 ધ્રુવ્ય કરી શકાય છે ?

સમાધાન-શ્રુણુ શુદ્ધી-દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી, તેથી અયત્ન ધ્રુવ્ય થાય
 આરે તેનાથી કઈક અભિ ન બેરો શુદ્ધીનું પણ ધ્રુવ્ય થઈ જાય છે જેમકે
 પ્રાણેન્દ્રિયથી । ધને સંયોગ ન થવા છતાં પણ સુગંધ અને દુર્ગંધવાળા
 પરમાણુઓના જ સંયોગ થાય છે પરંતુ પ્રાણેન્દ્રિયાથી । ધને અભિભવ
 કરવાની યોગ્યતા હોવાથી તેના વિષય તરીકે ગંધને માનવામાં આવે છે

જેમ પ્રમાણે અથ ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ સમજવું નો બદ્ધપાર્શ્વસ્પર્શ
 પુલ્લ એ પ્રકારના હોય છે તેમાંથી કેટલાક શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય બને છે
 તેના દ્વારા અનુભવી શકાય છે અને કેટલાક ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય બને છે
 તથા જે પુલ્લો બદ નથી હોતા પણ માત્ર પાર્શ્વસ્પર્શ જ હોય છે, તે માત્ર
 શ્રોત્રેન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે તથા જે પુલ્લ બદ પણ હોતા નથી અને
 સ્પર્શ પણ હોતા નથી તેઓ માત્ર ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે, કારણ
 કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકરી માનવામાં આવી છે કહ્યું પણ છે કે- ' પુલ્લ

ઉક્તચ્ચ —“ પુટ્ટં સુણેઈ સદં, રૂપં પુણ પાસઈ અપુટ્ટં તુ ।

ગંયં રસં ચ ક્ષાણં ચ, વદ્ધપુટ્ટં વિયાગરે ॥ ”

છાયા—સ્પૃષ્ટં શ્રુતોતિ શબ્દં, રૂપ પુનઃ પરપતિ અસ્પૃષ્ટં તુ ।

ગમ્યં રસં ચ સ્પર્શં ચ, વદ્ધં સ્પૃષ્ટ વ્યાપ્તીયાત્ ॥ इति ।

ઉક્તેયમિન્દ્રિયાણ્યપેક્ષ્ય પુદ્ગલોના વદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતા, एवं जीवप्रदेशापेक्षया परम्परापेक्षया च बोध्येति ५ । ‘परियाइय’ ति-पर्याप्ताः=तामस्त्येन गृहीताः कर्मपुद्गलवत्, तद्भिन्ना अपर्याप्ताः । यद्वा-‘ पर्यायातीताः ’ इति-छाया तत्र

માની મર્દે હૈ । कहा भी है—“ पुट्टं सुणेइ सदं इत्यादि ।

કર્ણ ઇન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ હુણ શબ્દ કો ગ્રહણ કરની હૈ ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પૃષ્ટ હુણ રૂપ કો ગ્રહણ કરતી હૈ ઓર ગ્રાણ, રસના ઓર સ્પર્શન ચે તોન ઇન્દ્રિયાં વદ્ધસ્પૃષ્ટ હુણ પુદ્ગલ કો ગ્રહણ કરતી હૈ । इस प्रकार इन्द्रियों की अपेक्षा लेकर यह पुद्गलोंकी वद्वपार्श्व स्पर्शता कही है जीवप्रदेशापेक्षासे और परम्परापेक्षासे भी इसी तरह यह वद्वपार्श्वस्पर्शता जानना चाहिये ।

इस प्रकार से भी पुद्गल दो प्रकार के कहे गये हैं एक पर्याप्तपुद्गल और दूसरे अपर्याप्त पुद्गल, कर्मपुद्गल की तरह जो पुद्गल सामस्त्येन (सब और से) गृहीत होते हैं वे पर्याप्तपुद्गल हैं और इनसे भिन्न जो पुद्गल हैं वे अपर्याप्तपुद्गल हैं अथवा “ परियाइच्चेव अपरियाइच्चेव ” की संस्कृत छाया “ पर्यायातीताः ” और “ अपर्यायातीताः ” ऐसी भी

સુણેઈ સદં ” ઇત્યાદિ—

કર્ણેન્દ્રિય સ્પૃષ્ટ થયેલા શબ્દને જ ગ્રહણ કરે છે, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પૃષ્ટ થયેલા રૂપને ગ્રહણ કરે છે, અને ગ્રાણેન્દ્રિય, રસનાઇન્દ્રિય અને સ્પર્શેન્દ્રિય બદ્ધ અને સ્પૃષ્ટ થયેલાં પુદ્ગલોને જ ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષાએ પુદ્ગલોની બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતાનું અહીં પ્રતિપદ્ધત કરવામાં આવ્યું છે. જીવપ્રદેશાપેક્ષાએ તથા પરંપરાપેક્ષાએ પણ એજ પ્રમાણે તે બદ્ધપાર્શ્વસ્પૃષ્ટતા સમજવી જોઇએ

પુદ્ગલના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર પડે છે—(૧) પર્યાપ્ત પુદ્ગલ અને (૨) અપર્યાપ્ત પુદ્ગલ કર્મપુદ્ગલોની જેમ જે પુદ્ગલો બધી તરફથી ગૃહીત થાય છે, તે પુદ્ગલોને પર્યાપ્ત પુદ્ગલો કહે છે અને તેમના કરતાં ભિન્ન પુદ્ગલોને અપર્યાપ્ત પુદ્ગલો કહે છે. અથવા “ પરિયાઈચેવ અપરિયાઈચેવ ” ની સંસ્કૃત છાયા “ પર્યાયાતીતા ” અને “ અપર્યાયાતીતા. ” પણ થઈ શકે છે. જે પુદ્ગલો

भवन्ति, तत्र कचित् श्रोत्रेन्द्रियग्रहणगोचरा भवन्ति केचित्तु बहुमात्र विषया इति । तत्र य- यद्वा नैव किन्तु पार्श्वस्पृष्टा, इति पदरूपैकपदगतिविशेषेन श्रोत्रेन्द्रियमात्रग्रहणगोचरा भवन्ति । अये तु-नो यद्वा, नो पार्श्वस्पृष्टाः, इत्युभयपदनिषेधेन श्रोत्राद्यविषयासहस्रविषयाश्च पुद्गला भवन्तीति ।

यहां ऐसी शंका हो सकती है कि रूपादि गुण तो अमूर्त हैं फिर इन्द्रियों द्वारा इनका ग्रहण कैसे हो सकता है ? तो इसका समाधान ऐसा है कि गुण गुणी-द्रव्य से भिन्न नहीं हैं- उता अब का ग्रहण होने पर उससे कथयित् अभिन्न हुए गुणों का भी ग्रहण हो जाता है जैसे घ्राण इन्द्रिय से गर का संयोग न होकर सुगंध या दुर्गंध वाले परमाणुओं का ही संयोग होता है-किन्तु घ्राण इन्द्रिय में गंध को अभिव्यक्त करने की योग्यता होने से इसका विषय गंध कहा गया है ।

इसी प्रकार से अन्य इन्द्रियों के विषय में भी जानना चाहिये नो यद्वापार्श्वस्पृष्ट पुद्गल दो प्रकार के होते हैं-इनमें कितनेक श्रोत्रेन्द्रिय के विषय होते हैं और कितनेक चक्षु इन्द्रिय के विषय होते हैं तथा जो पुद्गल पद नहीं है, किन्तु पार्श्वस्पृष्ट है ये केवल श्रोत्रेन्द्रिय के ही विषय होते हैं तथा जो पुद्गल न यद्वा है और न स्पृष्ट है ये पुद्गल सिर्फ एक चक्षु इन्द्रिय के ही विषय होते हैं क्योंकि जिन चक्षु इन्द्रिय अप्राप्यकारी

શકા—રૂપાદિ ગુણ તો અમૂર્ત છે તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા તેમને કેવી રીતે અનુભવ કરી શકાય છે ?

સમાધાન—શ્રવણ શુદ્ધી-દ્રવ્યથી ભિન્ન નથી તેથી બધાનું અનુભવ થાય જ્યારે તેનાથી કઈક અભિન્ન એટલે શુદ્ધીનું પણ અનુભવ થઈ જાય છે જેમકે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી ગંધનો સંયોગ ન થવા છતાં પણ સુગંધ અને દુર્ગંધવાળાં પરમાણુઓનો જ સંયોગ થાય છે પરંતુ શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં ગંધને અભિવ્યક્ત કરવાની શક્તિથી હોવાથી તેના વિષય તરીકે ગંધને માનવામાં આવે છે

એજ પ્રમાણે જ અન્ય ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પણ સમજવું નો યદ્વાપાર્શ્વસ્પૃષ્ઠ પુદ્ગલ એ પ્રકારના હોય છે તેમાંથી કેટલાક શ્રોત્રેન્દ્રિયનો વિષય બને છે તેના દ્વારા અનુભવી શકાય છે અને કેટલાક ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો વિષય બને છે તથા એ પુદ્ગલો બદ નથી હોતાં પણ માત્ર પાશ્વસ્પૃષ્ઠ જ હોય છે, તે માત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે તથા એ પુદ્ગલ બદ પણ હોતાં નથી અને સ્પૃષ્ઠ પણ હોતાં નથી તેઓ માત્ર ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનો જ વિષય બને છે, કારણ કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવામાં આવી છે કહ્યું પણ છે કે-“ પુદ્ગલો

પ્રીત્યુત્પાદકાન્દ્રિયાહાદકાન્દ્રિયઃ । ૧૦ । મનોજ્ઞાઃ—મનસા જ્ઞાયન્તે શોભનત્વેન ।
હિતકારિત્વેન ચ યે તે તથા । ૧૧ । મન આમાઃ=મનઃ પ્રિયાઃ । યદ્વા—મનોઽમાઃ
મનસા અમ્યન્તે=ગમ્યન્તે વલ્લભત્વેનાનુસ્મર્યન્તે યે તે તથા । વિપક્ષે ‘તદ્વિન્નાઃ’
ઇતિ વ્યાખ્યેયમ્ ૧૧ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

પુદ્ગલાધિકારાદેવ તદ્દર્માન્ શબ્દાદીન્ આત્તાદિવિશેષણવિશિષ્ટાન્ નિરૂપયન્નાહ
મૂલમ્—દુવિહા સદા પળણત્તા તં જહા-અત્તા ચેવ અળત્તા ચેવ ।
एवं इडा जाव मणामा ६ । दुविहा रुवा पणणत्ता तं जहा-अत्ता
चेव अणत्ता चेव, जाव मणामा १२ । एवं गंधा १७, रसा २४,
फासा, एवमिक्किंके छ छ आलावंगा भाणियंवा ३२ ॥ सू. २७ ॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ શબ્દાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તથથા—આત્તાશ્ચૈવ અનાત્તાશ્ચૈવ ૧ । एवम्
इडा यावत् मन आमाः ६ । द्विविधाः रूपाः प्रज्ञप्तास्तथथा—आत्ताश्चैव अनात्ता-
श्चैव, यावत् मन आमाः १२ । एवं गंधाः १८, रसाः २४, स्पर्शाः, एवमेकैके
षड् षड् आलापका भणितव्याः ३२ ॥ सू. २७ ॥

સંપન્ન હોતે હૈં વે કમનીય પુદ્ગલ હૈં ઓર इनसे जो भिन्न पुद्गल है वे
अकमनीय पुद्गल है जो पुद्गल इन्द्रियों के आह्लादक होते है वे पुद्गल
प्रिय पुद्गल है और जो इनसे भिन्न पुद्गल हें वे अप्रियपुद्गल है मन के
द्वारा जो पुद्गल शोभनरूप से और हितकारीरूप से जाने जाते हैं वे
मनोज्ञ पुद्गल हैं और जो इनसे भिन्न पुद्गल है वे अमनोज्ञ पुद्गल हैं जिन
पुद्गलों को मन वल्लभ (प्रिय) रूप से बारं बार याद करतां है वे पुद्गल
मनोऽम हैं अथवा मन को जो पुद्गल प्रिय होते हैं वे पुद्गल मन आम
हैं इनसे भिन्न पुद्गल मनः अनाम हैं ॥ सू. २६ ॥

તેમને કમનીય પુદ્ગલો કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન પુદ્ગલોને અકમનીય
પુદ્ગલો કહે છે. જે પુદ્ગલો ઇન્દ્રિયોને માટે આહ્લાદજનક હોય છે તે પુદ્ગલોને
પ્રિય પુદ્ગલો કહે છે અને તેમના કરતાં ભિન્ન પુદ્ગલોને અપ્રિય પુદ્ગલો કહે
છે. જે પુદ્ગલો મનને શોભિતા અને હિતકારી લાગે છે, તે પુદ્ગલોને મનોજ્ઞ
પુદ્ગલો કહે છે અને તેમના કરતાં ભિન્ન પુદ્ગલોને અમનોજ્ઞ પુદ્ગલો કહે છે
જે પુદ્ગલોને મન વલ્લભ (પ્રિય) પુદ્ગલોરૂપે વારંવાર યાદ કરે છે, તે પુદ્ગલોને
મનોમ અથવા મનઆમ પુદ્ગલો કહે છે. એવાં પુદ્ગલો મનને પ્રિય લાગે છે.
તેમનાથી ભિન્ન પુદ્ગલોને અમનોમ (મનઃ અનામ) પુદ્ગલો કહે છે. સૂ. ૨૬

વિવક્ષિત પર્યાયમતીતાઃ પર્યાયાતીતા, इतरे तद्वृत्तिनाः ६। आद्याः=गृहीताः
जीवेन क्षरीरादितया परिग्रहमात्रतया वा स्वीकृता, तद्वृत्तिरऽनाद्याः ७। इष्टाः-
इष्ट्यते प्रयोजनवशाद् अर्थक्रियार्थिभिर्मनोरथपुरस्कृत्यादिति तयाक्ता, तद्वृत्तिना
अनिष्टाः ८। एव कान्ताः=कमनीयाः विशिष्टवर्गादिसम्पन्ना १९। मियाः=

હો સકતી હે હસમેં જો વિવક્ષિત પર્યાય સે અતીત-રહિત પુરૂલ હે વે
પર્યાયાતીત પુરૂલ હે ઓર હનસે મિશ્ર જો પુરૂલ હે વે “અપર્યાયાતીત”
પુરૂલ હે ૧૧।

આસ અને અનાસ કે મેદ સે બી પુરૂલ દો પ્રકાર કે હે- હન મેં
જો પુરૂલ જીવ કે દ્વારા શરીર આદિ રૂપ સે ગૃહીત કિયે ગયે હે વે
આસ પુરૂલ હે અથવા જો પરિગ્રહમાત્ર રૂપ સે ગૃહીત કિયે ગયે હે વે
આસ પુરૂલ હે હનસે મિશ્ર અનાસ પુરૂલ હે ઇષ્ટ ઓર અનિષ્ટરૂપસે બી
પુરૂલ દો પ્રકાર કે હે, અર્થક્રિયાર્થિયો દ્વારા મનોરથપૂરક હોને સે જો
પ્રયોજનવશ અમિલપિત હોતે હે વે પુરૂલ ઇષ્ટ પુરૂલ હે ઓર હનસે મિશ્ર
જો પુરૂલ હે વે અનિષ્ટ પુરૂલ હે ૧૮।

હસી પ્રકાર કાન્ત, મિય, મનોહ અને મન આમ પુરૂલ બી અપને
૨ વિપક્ષ સહિત સમજના વાદિયે અર્પાત્ કાન્ત ઓર અકાન્ત કે મેદ
સે બી પુરૂલ દો પ્રકાર કે હોતે હે હનમેં જો પુરૂલ વિશિષ્ટ વર્ગાદિકો

વિવક્ષિત પદ્ધિથી અતીત (શકિત) હોય છે તેમને “પર્યાયાતીત પુરૂલો”
કહે છે અને તેમનાથી ભિન્ન બેવાં જે પુરૂલો હોય છે, તેમને “અપર્યાયાતીત
પુરૂલો” કહે છે ॥ ૧ ॥

આસ અને અનાસના લેક્ષી પણ પુરૂલોના બે પ્રકાર પડે છે જે
પુરૂલોને છપ દ્વારા શરીર આદિ રૂપે ગ્રહણ કરવામાં આવેલાં હોય છે, તે
પુરૂલોને આસપુરૂલો કહે છે અથવા જે પુરૂલોને પરિગ્રહમાત્ર રૂપે ગૃહીત
કરાયેલ છે, તેમને અનાસપુરૂલો કહે છે, તેમનાથી ભિન્ન પુરૂલોને અન્યાસ
પુરૂલો કહે છે ॥ ૭ ॥

ઈષ્ટ અને અનિષ્ટના લેક્ષી પણ પુરૂલોના બે પ્રકાર કરા છે. અર્થ
ક્રિયાર્થિજ્ઞાને માટે જે પુરૂલો મનોરથપૂર્ણ કરનાર અને અમિલપિત હોય છે
તે પુરૂલોને ઇષ્ટ પુરૂલો કહે છે, તેના કરતાં ભિન્ન પુરૂલોને અનિષ્ટ પુરૂલો
કહે છે ॥ ૮ ॥

એજ પ્રમાણે કાન્ત, મિય, મનોહ અને મન આમ પુરૂલો પણ પાત
પાતાના વિપક્ષથી સુષ્ટ હોય છે જેમકે કાન્ત અને અકાન્તના લેક્ષી પણ
પુરૂલોના બે પ્રકાર પડે છે. જે પુરૂલો વિશિષ્ટ વર્ગાદિકોથી સુષ્ટ હોય છે,

चरित्तायारे दुविहे पणत्ते तं जहा-तवायारे चेव वीरियायारे
चेव ४ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-समाहिपडिमा चेव
उवहाणपडिमा चेव ५ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-
विवेगपडिमा चेव विउसग्गपडिमा चेव ६ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ, तं जहा-भद्दा चेव सुभद्दा चेव ७ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ तं जहा-महाभद्दा चेव सव्वओ भद्दा चेव ८ । दो
पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-खुड्डा चेव मोयपडिमा महल्लिया
चेव मोयपडिमा ९ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-जव-
मज्झा चेव चंदपडिमा वड्ढरमज्झा चेव चंद पडिमा १० । दुविहे
सामाइए पणत्ते, तं जहा - अगारसमाइए चेव अणगार
सामाइए चेव ॥ सू० २८ ॥

छाया—द्विविध आचारः प्रज्ञस्तद्यथा-ज्ञानाचारश्चैव नोज्ञानाचारश्चैव १ ।
नोज्ञानाचारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-दर्शनाचारश्चैव नोदर्शनाचारश्चैव २ । नोदर्शना-
चारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा चारित्राचारश्चैव नोचारित्राचारश्चैव ३ । नोचारित्राचारो
द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-तप आचारश्चैव वीर्याचारश्चैव ४ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा
-समाधिप्रतिमा चेव उपयानप्रतिमा चेव ५ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा-विवेकप्रतिमा
चेव व्युत्सर्गप्रतिमा चेव ६ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा भद्दा चेव सुभद्दा
चेव ७ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा-महाभद्दा चेव सर्वतोभद्दा चेव ८ । द्वे प्रतिमे
प्रज्ञे तद्यथा-क्षुद्रा चेव मोरुप्रतिमा महती चेव मोरुप्रतिमा ९ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे
तद्यथा-यदमध्या चेव चन्द्रप्रतिमा वज्रमध्या चेव चन्द्रप्रतिमा १० । द्विविधः
सामायिकः प्रज्ञस्तद्यथा-आगारसामायिकश्चैव अणगार सामायिकश्चैव ॥ सू० २८

टीका—‘दुविहे आयारे’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नगरम्-आचर्य-
तेगुणविष्टय इति-आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इत्यर्थः ज्ञानं=श्रुतज्ञानं, तद्वि-

पुद्गलों के धर्म कहे जा चुके हैं अब धर्माधिकार को लेकर ही सूत्र-
कार जीवधर्मों का कथन करते हैं—‘दुविहे आयारे पणत्ते इत्यादि ।

पुद्गलाना धर्मानुं निरूपणं पूरं भवति धर्माधिकारिणी अपेक्षायां सूत्रकार
जीवधर्मोक्तुं कथनं करोति “दुविहे आयारे पणत्ते” इत्यादि—

टीका—‘दुविहा सदा’ इत्यादि।

अस्य व्याख्या—अन्यवदितपूर्वमेष गता ॥ सू० २७ ॥

उक्ता पुत्रलभमाः, सम्पत्ति धर्माधिकाराज्जीवधमानाः—

मूलम्—दुविहे आयारे पण्णत्ते, त जहा नाणायारे चेव नोनाणायारे चेव १। नोनाणायारे दुविहे पण्णत्ते त जहा दसणायारे चेव नोदसणायारे चेव २। नोदसणायारे दुविहे पण्णत्ते, त जहा चरित्तायारे चेव नोचरित्तायारे चेव ३। नो

पुत्रलाधिकार होने से ही भय सूत्रकार उनके धर्मरूप दादादिकों का आस्तावि विशेषण सद्धित वर्णन करते हैं—

‘दुविहा सदा पण्णत्ता’ इत्यादि।

टीकार्थ—दादा दो प्रकार के कहे गये हैं एक आस्तशब्द और दूसरे अनास्तशब्द इसी प्रकार से ये शब्द से लेकर यावत् मन आम तक दो दो प्रकार के होते हैं एसा जानना चाहिये।

इसी प्रकार से रूप आस्त और अनास्त के भेद से दो प्रकार के होते हैं इनके दो प्रकार जो शब्द से लगाकर मन आम तक हैं उनका भी कथन करना चाहिये इसी प्रकार से गंध, रस और स्पर्शों का भी कथन करना चाहिये अर्थात् एक एक में आस्तादिक ६-६ आतापक कहना चाहिये इस सूत्र की व्याख्या स्पष्ट है ॥सू० २७॥

पुत्रदानं वज्रज्ज आसी १५५ छे तेथी ६वे सूत्रे तेषां धर्मेषु शब्दादिकानुं आस्तादि विशेषणो उद्धित वर्णन करे छे—

दुविहा सदा पण्णत्ता’ इत्यादि

टीका—शब्द दो प्रकारका कहा छे—(१) आस्त शब्द अने (२) अनास्त शब्द। जेन प्रमाणे ६४ अनिष्टधी लक्ष्णि मन आम, भना अनाम पयन्तना तेना लज्जे प्रकारे पण्ण उपर सुज्जल्ल समज्जल।

जेन प्रमाणे ३५ना पण्ण आस्त, अनास्तधी लक्ष्णि मन आम, भना अनाम पयन्तना लज्जे प्रकारे ३५न पण्ण समज्ज लक्ष्णि जेन प्रमाणे ३५, २४ अने २५०ना कोदानुं कथन पण्ण समज्ज लक्ष्णि के प्रतीकना विपयमां आस्तादिक ६-६ आतापक कहेवा जेहजे. आ सूत्रणी व्याख्या २५४ ऐवाधी ५५ विवेचन ६५ नधी ॥ सू. २७ ॥

चरित्तायारे दुविहे पणत्ते तं जहा-तवायारे चेव वीरियायारे
चेव ४ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-समाहिपडिमा चेव
उवहाणपडिमा चेव ५ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-
विवेगपडिमा चेव विउसग्गपडिमा चेव ६ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ, तं जहा-भद्दा चेव सुभद्दा चेव ७ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ तं जहा-महाभद्दा चेव सव्वओ भद्दा चेव ८ । दो
पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-खुड्डा चेव मोयपडिमा महल्लिया
चेव सोयपडिमा ९ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-जव-
मज्झा चेव चंदपडिमा वड्ढरमज्झा चेव चंद पडिमा १० । दुविहे
सामाइए पणत्ते, तं जहा - अणारसमाइए चेव अणगार
सामाइए चेव ॥ सू० २८ ॥

छाया—द्विविध आचारः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-ज्ञानाचारश्चैव नोज्ञानाचारश्चैव १ ।
नोज्ञानाचारो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-दर्शनाचारश्चैव नोदर्शनाचारश्चैव २ । नोदर्शना-
चारो द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा चारित्र्याचारश्चैव नोचारित्र्याचारश्चैव ३ । नोचारित्र्याचारो
द्विविधः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-तप आचारश्चैव वीर्याचारश्चैव ४ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा
-समाधिप्रतिमा चैव उपयानप्रतिमा चैव ५ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-विवेकप्रतिमा
चैव व्युत्सर्गप्रतिमा चैव ६ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा भद्दा चैव सुभद्दा
चैव ७ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-महाभद्दा चैव सर्वतोभद्दा चैव ८ । द्वे प्रतिमे
प्रज्ञप्ते तद्यथा-क्षुद्रा चैव मोक्षप्रतिमा महती चैव मोक्षप्रतिमा ९ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते
तद्यथा-वदमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा वज्रमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा १० । द्विविधः
सामायिकः प्रज्ञप्तस्तद्यथा-आगारसामायिकश्चैव अणगार सामायिकश्चैव ॥ सू० २८

टीका—‘दुविहे आयारे’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरम्-आचर्य-
तेगुणविवृद्धय इति-आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इत्यर्थः ज्ञानं=श्रुतज्ञानं, तद्वि-

पुद्गलों के धर्म कहे जा चुके हैं अब धर्माधिकार को लेकर ही सूत्र-
कार जीवधर्मों का कथन करते हैं—‘दुविहे आयारे पणत्ते इत्यादि ।

पुद्गलाना धर्मं तु निरूपय पृ३ ययु डवे धर्माधिकारनी अपेक्षाओ सूत्रकार
लवधर्मोऽनु कथन करे छे. “दुविहे आयारे पणत्ते” इत्यादि—

ટીકા—‘ દુરિહા સહા ’ इत्यादि ।

अस्य व्याख्या-अन्यवदितपूर्वमुत्र गता ॥ सू० २७ ॥

उक्ताः पुत्रलपमाः, सम्नति पर्माधिकाराज्जीवमानाह—

મૂલ્ય—દુરિહે આયારે પળણત્તે, ત જહા નાનાયારે ચેવ નોનાનાયારે ચેવ ૧ । નોનાનાયારે દુરિહે પળણત્તે ત જહા દસનાયારે ચેવ નોદસનાયારે ચેવ ૨ । નોદસનાયારે દુરિહે પળણત્તે, ત જહા ચરિત્તાયારે ચેવ નોચરિત્તાયારે ચેવ ૩ । નો

પુત્રલાધિકાર હોને સે હી અથ સૂત્રકાર ડનતે ધર્મરૂપ શબ્દાદિકોં
કા આસાદિ વિશેષણ સહિત ધર્મન કરતે હે—

‘ દુરિહા સહા પળણસા ’ इत्यादि ।

ટીકાર્પ—શબ્દ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં પક આત્મશબ્દ ઓર દુસરે
અનાત્મશબ્દ હસી પકાર સે પે રૂષ્ટ સે છેકર યાચત્ મન આમ તક દો
દો પ્રકાર કે હોતે હૈં યસા જાનના ચાહિયે ।

હસી પ્રકાર સે રૂપ આત્મ ઓર અનાત્મ કે મેદ્ સે દો પ્રકાર કે હોતે
હૈં ડનવે રોપ પ્રકાર જો રૂષ્ટ સે લગાવર મન આમ તક હૈં ડનકા મી
કધન કરના ચાહિયે હસી પ્રકાર સે ગય, રસ ઓર સ્પર્શોં કા મી કધન
કરના ચાહિયે અર્થાત્ પક પક મેં આસાદિક ૬-૬ આદાવક કહના
ચાહિયે ડન સૂત્ર કી વ્યાખ્યા સ્પષ્ટ હૈં ॥સૂ૦૨૭॥

પુત્રલેખં વજ્રવજ્ર આત્મી રજુ છે, તેથી હવે સૂત્રકાર તેમના ધર્મરૂપ
શબ્દાદિકાં આત્મદિ વિશેષણો સહિત ધર્મન કરે છે—

‘ દુરિહા સહા પળણસા ’ इत्यादि

ટીકા—શબ્દ બે પ્રકારના હજા છે—(૧) આત્મ શબ્દ અને (૨) અનાત્મ
શબ્દ જેજ પ્રમાણે ૬૪, અનિશ્ચયી લઈને મન આમ, મના અનામ પધન્તના
તેના બળે પ્રકારો પળ ઉપર મુજબજ સમજવા.

જેજ પ્રમાણે રૂપના પળ આત્મ, અનાત્મથી લઈને મન આમ, મના
અનામ પધન્તના બળે પ્રકારો કથન પળ સમજી લેતું જેજ પ્રમાણે ૪૫,
૧૪ અને ૧૫થીના લેટાં કથન પળ સમજી બેટલે કે પ્રત્યેકના વિવરણ
આત્મદિક ૬-૬ આદાવક કહેવા બેઠે. આ સૂત્રની વ્યાખ્યા ૧૫૪ ઉપરથી
૫૫ વિવેચન કરું નથી. ॥ સૂ. ૨૭ ॥

चरित्तायारे दुविहे पणत्ते तं जहा-तत्रायारे चैव वीरियायारे
चैव ४ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-समाहिपडिमा चैव
उवहाणपडिमा चैव ५ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-
विवेगपडिमा चैव विउसग्गपडिमा चैव ६ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ, तं जहा-भद्दा चैव सुभद्दा चैव ७ । दो पडिमाओ
पणत्ताओ तं जहा-महाभद्दा चैव सव्वओ भद्दा चैव ८ । दो
पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-खुड्ढा चैव मोयपडिमा महल्लिया
चैव सांयपडिमा ९ । दो पडिमाओ पणत्ताओ तं जहा-जव-
मज्झा चैव चंदपडिमा वड्ढरमज्झा चैव चंद पडिमा १० । दुविहे
सामाइए पणत्ते, तं जहा - अगारसमाइए चैव अणगार
सामाइए चैव ॥ सू० २८ ॥

छाया—द्विविध आचारः प्रज्ञस्तद्यथा-ज्ञानाचारश्चैव नोज्ञानाचारश्चैव १ ।
नोज्ञानाचारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-दर्शनाचारश्चैव नोदर्शनाचारश्चैव २ । नोदर्शना-
चारो द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा चारित्राचारश्चैव नोचारित्राचारश्चैव ३ । नोचारित्राचारो
द्विविधः प्रज्ञस्तद्यथा-तप आचारश्चैव वीर्याचारश्चैव ४ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञे तद्यथा
-समाधिप्रतिमा चैव उपवानप्रतिमा चैव ५ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-विवेकप्रतिमा
चैव व्युत्सर्गप्रतिमा चैव ६ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा भद्दा चैव सुभद्दा
चैव ७ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते तद्यथा-महाभद्दा चैव सर्वतोभद्दा चैव ८ । द्वे प्रतिमे
प्रज्ञप्ते तद्यथा-खुद्दा चैव मोरुप्रतिमा महती चैव मोरुप्रतिमा ९ । द्वे प्रतिमे प्रज्ञप्ते
तद्यथा-यदमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा वज्रमध्या चैव चन्द्रप्रतिमा १० । द्विविधः
सामायिकः प्रज्ञस्तद्यथा-आगारसामायिकश्चैव अणगार सामायिकश्चैव ॥ सू० २८

टीका—‘दुविहे आयारे’ इत्यादि सूत्रचतुष्टयं कण्ठ्यम्, नवरम्-आचर्य-
तेणुणविट्ठय इति-आचारः शास्त्रविहितो व्यवहार इत्यर्थः ज्ञानं=श्रुतज्ञानं, तद्वि-

पुद्गलों के धर्म कहे जा चुके हैं अब धर्माधिकार को लेकर ही सूत्र-
कार जीवधर्मों का कथन करते हैं—‘दुविहे आयारे पणत्ते इत्यादि ।

पुद्गलानां धर्मानु निरूपणं पूर्य यथु एवे धर्माधिकारानी अपेक्षाये सूत्रकार
जीवधर्मोक्तु कथन करे छे “दुविहे आयारे पणत्ते” इत्यादि—

પપ આચારો જ્ઞાનાચારઃ, સ કાકાદિરૂપા,

ઉક્તચ્ચ—“કાલે ૧ વિણ ૨ મનુમાણે ૩ ઉત્તરાણે ૪ ચેવ તદ્ અનિચ્છવણે ૫
પંચગ ૬ મરથ ૭ તદુમણ ૮, અદ્વિદો નાજમાયારો ૧૥” રૂપિ ।

છાયા—કાલો પિનયો મનુમાના, ઉપધાન ચૈવ તથાનિચ્છવણમ્ ।

અપ્પજનમ્ (સૂત્રમ્) અર્થસત્તુમપમ્, અદ્વિદો જ્ઞાનાચારઃ ॥ રૂપિ ।

ટીકાર્થ—આચાર દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક જ્ઞાનાચાર ઓર
દૂસરા નો જ્ઞાનાચાર, જનમે નો જ્ઞાનાચાર દો પ્રકાર કા હૈ—એક વર્ણના
ચાર ઓર દૂસરા નોદર્શનાચાર, નો દર્શનાચાર કે મી દો મેદ હૈ—એક
ચારિત્રાચાર ઓર દૂસરા નો ચારિત્રાચાર, નો ચારિત્રાચાર મી દો મેદ
વાલા કહા ગયા હૈ—એક તપ આચાર ઓર દૂસરા ચીર્ષાચાર, પ્રતિમા દો
પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ—એક સમાધિ પ્રતિમા ઓર દૂસરી ઉપધાનપ્રતિમા
જસ પ્રકાર સે મી પ્રતિમા કે દો મેદ કહે ગયે હૈ—એક વિવેક પ્રતિમા
ઓર દૂસરી વ્યુત્પન્નપ્રતિમા મદ્રા ઓર સુભદ્રા ક મેદ સે મી પ્રતિમા કે
દો મેદ હોતે હૈ, તથા મહામદ્રા ઓર સર્વતોમદ્રા જસ પ્રકાર સે મી
પ્રતિમાકે દો મેદ હૈ, છુદ્રા મોકપ્રતિમા ઓર મહતી મોક પ્રતિમાકે મેદસે
મી પ્રતિમા દો પ્રકાર કી હૈ યથમધ્યા ચન્દ્રપ્રતિમા ઓર ઘણમધ્યા ચન્દ્રપ્ર
તિમા જસ તરજસે મી પ્રતિમા દો પ્રકારકી હૈ સામાયિક મી દો પ્રકારકા
કહા ગયા હૈ—એક અગાર સામાયિક ઓર દૂસરા અનગાર સામાયિક ।

ટીકાર્થ—આચાર બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) નેજાના
ચાર નેજાનાચારના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) ધ્યાનાચાર અને (૨)
નોદર્શનાચાર. નોદર્શનાચારના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે—(૧) આસ્ત્રિ
ચાર અને (૨) નેમારિત્રાચાર. નેમારિત્રાચારના પણ બે ભેદ કહ્યા છે—
(૧) તપ આચાર અને (૨) વીર્ષાચાર પ્રતિમા (સાધુના અભિવ્રદરૂપ નિયમને
પ્રતિમા કહે છે.) બે પ્રકારની કહી છે—(૧) સમાધિ પ્રતિમા અને ઉપધાન
પ્રતિમા પ્રતિમાના આ પ્રમાણે બે ભેદ પણ કહ્યા છે (૧) વિવેક પ્રતિમા
અને (૨) ન્યુત્પન્ન પ્રતિમા. મદ્રા અને સુભદ્રાના ભેદથીપણ પ્રતિમા બે પ્રકાર
ની કહી છે તથા મહામદ્રા અને સર્વતોમદ્રા નામનાપણ પ્રતિમાના બે ભેદ
કહ્યા છે તેના છુદ્રામોક પ્રતિમા અને મહતીમોક પ્રતિમા, આ બે ભેદ પણ
કહ્યા છે આ ચિંતન પ્રતિમાના નીચે પ્રમાણે બેભેદ પણ કહ્યા છે—(૧) મધ્ય
મધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા અને (૨) વચ્ચમધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા સામ વિકના પણ બે
પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અગાર સામાયિક અને અનગાર સામાયિક અહીં ચાર
સૂત્ર સરળ છે શુદ્ધાની વૃદ્ધિ માટે જે આચરવામાં આવે છે તેને આચાર કહે

નો જ્ઞાનાચારઃ-તદ્વિદ્ધો દર્શનાચારાચારા ઇતિ ૧ । દર્શન=સમ્યક્ત્વં, તદાચારો દર્શનાચારઃ સ નિશ્ચક્ષિતાદિરષ્ટવિધિ એવ,

ઉક્તશ્ચ—“ નિસ્સંક્રિય ૧ નિક્કંચિય ૨, નિવિવિતિગિચ્છા ૩ અમૂઢદિદ્ધી ૪યા ઉવ્વૂહ ૫ થિરીકરણે ૬, વચ્છલ્લ ૭પમાવણે ૮ અટ્ટ ” ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—નિશ્ચક્ષિતો ૧ નિષ્કાઢક્ષિતો ૨ નિવિવિચિકિત્સા ૩ડમૂઢ દષ્ટિશ્ચ ૪ । ઉપવૃંહા ૫ (વૃદ્ધિકરણં પ્રશંસાચ) સ્થિરીકરણં ૬, વાત્સલ્યં ૭ પ્રમાવના ૮ અટ્ટ ।’ ઇતિ

હસમેં ચાર સૂત્ર સુગમ હૈ જો ગુણોં કી વૃદ્ધિ કે લિયે આચરિત કિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ આચાર હૈ અર્થાત્ શાસ્ત્રવિહિત જો માર્ગ હૈ—વ્યવહાર હૈ વહ આચાર હૈ, શ્રુતજ્ઞાન કા નામ જ્ઞાન હૈ હસ શ્રુતજ્ઞાનવિષયક જો આચાર હૈ વહ જ્ઞાનાચાર હૈ યહ જ્ઞાનાચાર કાલ આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।—કહા ભી હૈ—‘ કાલે વિણે ’ ઇત્યાદિ ।

કાલાચાર, વિનયાચાર, બહુમાનાચાર, ઉપધાનાચાર, અનિહ્વાચાર, વ્યજ્જાચાર, અર્થાચાર ઓર તદુભયાચાર જ્ઞાનાચાર સે ભિન્ન જો આચાર હૈ વહ નોજ્ઞાનાચાર હૈ યહ નોજ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર ઓર નોદર્શનાચાર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । દર્શન શબ્દ કા અર્થ સમ્યક્ત્વ હૈ સમ્યક્ત્વ વિષયક જો આચાર હૈ વહ દર્શનાચાર હૈ યહ દર્શનાચાર નિશ્ચક્ષિત આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।

કહા ભી હૈ—‘ નિસ્સંક્રિય નિક્કંચિય ’ ઇત્યાદિ ।

છે. એટલે કે શાસ્ત્રવિહિત જે માર્ગ (વ્યવહાર) છે, તેનું નામ આચાર છે. શ્રુતજ્ઞાનનું નામ જ્ઞાન છે. તે શ્રુતજ્ઞાન વિષયક જે આચાર છે તે આચારને જ્ઞાનાચાર કહે છે. તે જ્ઞાનાચાર કાળ આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ કાલે વિણે ” ઇત્યાદિ—તે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) કાલાચાર, (૨) વિનયાચાર, (૩) બહુમાનાચાર, (૪) ઉપધાનાચાર, (૫) અનિહ્વાચાર, (૬) વ્યજ્જાચાર, (૭) અર્થાચાર અને (૮) તદુભયાચાર.

જ્ઞાનાચારથી ભિન્ન જે આચાર છે તેને નોજ્ઞાનાચાર કહે છે. તે નોજ્ઞાનાચારના બે ભેદ કહ્યા છે—(૧) દર્શનાચાર અને (૨) નોદર્શનાચાર. દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વ વિષયક જે આચાર છે, તે આચારને દર્શનાચાર કહે છે. તે દર્શનાચાર નિશ્ચક્ષિત આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ નિસ્સંક્રિય નિક્કંચિય ” ઇત્યાદિ—તે આઠ ભેદો નીચે પ્રમાણે છે—

પય ખાતારો જ્ઞાનાચારઃ, સ કાન્થાદિરૂપા,

ઉક્તઃ—“કાલે ૧ વિગ્ન ૨ મહુમાણે ૩ ઉચ્ચાણે ૪ પેત તદ્ અનિષ્ઠવણે ૫
પમજ ૬ મત્થ ૭ તદુમ્મ ૮, અદ્ધવિદો નાણમાયારો ૧૥” ઇતિ ।

ઢાપા—કાલો ખિનયો મહુમાનઃ, ઉચ્ચાણ ચેત સ્થાડનિષ્ઠવનમ્ ।

અપ્પજનમ્ (સુપ્પમ્) અર્પસ્સદુમ્મયમ્, અદ્ધવિધો જ્ઞાનાચારઃ ॥ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—આચાર દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક જ્ઞાનાચાર ઔર
દુસરા નો જ્ઞાનાચાર, इनमें नो ज्ञानाचार दो प्रकार का है—एक दर्शना
चार और दूसरा नोदर्शनाचार नो दर्शनाचार के भी दो भेद हैं—एक
चारित्राचार और दूसरा नो चारित्राचार, नो चारित्राचार भी दो भेद
थाला कहा गया है—एक तप आचार और दूसरा वीर्याचार, प्रतिमा दो
प्रकार की कही गई है—एक समाधि प्रतिमा और दूसरी उपधानप्रतिमा
इस प्रकार से भी प्रतिमा के दो भेद कहे गये हैं—एक विवेक प्रतिमा
और दूसरी व्युत्संगप्रतिमा भद्रा और सुभद्रा के भेद से भी प्रतिमा के
दो भेद होते हैं, तथा महाभद्रा और सर्वतोभद्रा इस प्रकार से भी
प्रतिमाके दो भेद हैं, क्षुद्रा भोकप्रतिमा और महती भोक प्रतिमाके भेदसे
भी प्रतिमा दो प्रकार की है यवमध्या चन्द्रप्रतिमा और वज्रमध्या चन्द्रप्र
तिमा इस तरहसे भी प्रतिमा दो प्रकारकी है सामायिक भी दो प्रकारका
कहा गया है—एक अंगार सामायिक और दूसरा अनंगार सामायिक ।

ટીકાર્થ—આચાર બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) નોજ્ઞાના
ચાર. નોજ્ઞાનાચારના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) ઇશાન્યચાર અને (૨)
નોદર્શનાચાર નોદર્શનાચારના પણ નીચે પ્રમાણે બે ભેદ છે—(૧) ચારિત્ર
ચાર અને (૨) નોચારિત્રાચાર. નોચારિત્રાચારના પણ બે ભેદ કહ્યા છે—
(૧) તપ આચાર અને (૨) વીર્યાચાર. પ્રતિમા (સાધુના અભિવ્રજરૂપ નિમજને
પ્રતિમા કહે છે.) બે પ્રકારની કહી છે—(૧) સમાધિ પ્રતિમા અને ઉપધાન
પ્રતિમા. પ્રતિમાના આ પ્રમાણે બે ભેદ પણ કહ્યા છે. (૧) વિવેક પ્રતિમા
અને (૨) વ્યુત્સંગ પ્રતિમા. ભદ્રા અને સુભદ્રાના ભેદથીપણ પ્રતિમા બે પ્રકાર
ની કહી છે તથા મહાભદ્રા અને સર્વતોભદ્રા નામનાપણ પ્રતિમાના બે ભેદ
કહ્યા છે. તેના ક્ષુદ્રાભોક્ પ્રતિમા અને મહતીભોક્ પ્રતિમા, આ બે ભેદ પણ
કહ્યા છે આ સિવાય પ્રતિમાના નીચે પ્રમાણે બેભેદ પણ કહ્યા છે—(૧) ચવ
મધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા અને (૨) વજ્રમધ્યાચન્દ્ર પ્રતિમા. સામાયિકતા પણ બે
પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અંગાર સામાયિક અને અનંગાર સામાયિક અહીં ચાર
સૂત્ર સરળ છે જુલોની વૃદ્ધિ માટે જે આચરવામાં આવે છે તેને આચાર કહે

નો જ્ઞાનાચાર:-તદ્વિત્તો દર્શનાચારાચારા ઇતિ ૧ । દર્શનં=સમ્યક્ત્વં, તદાચારો દર્શનાચારઃ સ નિશ્ચક્ષિતાદિરષ્ટવિધ એવ,

ઉક્તચ્ચ—“ નિસ્સંક્રિય ૧ નિકંક્લિય ૨, નિવિત્તિગિચ્છા ૩ અમૂઢદિદ્વીષયા ઉવ્વૂહ ૬ ધિરીકરણે ૬, વચ્છલ્લ ૭પમાવણે ૮ અદ્દ ” ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—નિશ્ચક્ષિતો ૧ નિષ્કાઙ્ક્ષિતો ૨ નિર્વિચિકિત્સા ૩ડમૂઢ દષ્ટિચ્ચ ૪ । ઉપવૃંહા ૫ (વૃદ્ધિકરણં પ્રશંસાચ) સ્થિરીકરણં ૬, વાત્સલ્ય ૭ પ્રમાવના ૮ અદ્દ ૧' ઇતિ

હસમેં ચાર સૂત્ર સુગમ હૈ જો ગુણોં કી વૃદ્ધિ કે લિયે આચરિત કિયા જાતા હૈ ઉસકા નામ આચાર હૈ અર્થાત્ શાસ્ત્રવિહિત જો માર્ગ હૈ—વ્યવહાર હૈ વહ આચાર હૈ, શ્રુતજ્ઞાન કા નામ જ્ઞાન હૈ હસ શ્રુતજ્ઞાનવિષયક જો આચાર હૈ વહ જ્ઞાનાચાર હૈ વહ જ્ઞાનાચાર કાલ આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।—કહાં મી હૈ—‘ કાલે વિણણ ’ ઇત્યાદિ ।

કાલાચાર, વિનયાચાર, વહુમાનાચાર, ઉપધાનાચાર, અનિહ્વાચાર, વ્યજ્જાચાર, અર્થાચાર ઔર તદુભયાચાર જ્ઞાનાચાર સે ભિન્ન જો આચાર હૈ વહ નોજ્ઞાનાચાર હૈ વહ નોજ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર ઔર નોદર્શનાચાર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહાં ગયા હૈ । દર્શન શબ્દ કા અર્થ સમ્યક્ત્વ હૈ સમ્યક્ત્વ વિષયક જો આચાર હૈ વહ દર્શનાચાર હૈ વહ દર્શનાચાર નિશંકિત આદિ કે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કા હૈ ।

કહાં મી હૈ—‘ નિસ્સંક્રિય નિકંક્લિય ’ ઇત્યાદિ ।

છે. એટલે કે શાસ્ત્રવિહિત જે માર્ગ (વ્યવહાર) છે, તેનું નામ આચાર છે. શ્રુતજ્ઞાનનું નામ જ્ઞાન છે. તે શ્રુતજ્ઞાન વિષયક જે આચાર છે તે આચારને જ્ઞાનાચાર કહે છે. તે જ્ઞાનાચાર કાળ આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ કાલે વિણણ ” ઇત્યાદિ—તે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) કાલાચાર, (૨) વિનયાચાર, (૩) બહુમાનાચાર, (૪) ઉપધાનાચાર, (૫) અનિહ્વાચાર, (૬) વ્યંજનાચાર, (૭) અર્થાચાર અને (૮) તદુભયાચાર.

જ્ઞાનાચારથી ભિન્ન જે આચાર છે તેને નોજ્ઞાનાચાર કહે છે. તે નોજ્ઞાનાચારના બે ભેદ કહ્યા છે—(૧) દર્શનાચાર અને (૨) નોદર્શનાચાર. દર્શન એટલે સમ્યક્ત્વ. સમ્યક્ત્વ વિષયક જે આચાર છે, તે આચારને દર્શનાચાર કહે છે તે દર્શનાચાર નિશંકિત આદિના ભેદથી આઠ પ્રકારના છે. કહ્યું પણ છે કે—

“ નિસ્સંક્રિય નિકંક્લિય ” ઇત્યાદિ—તે આઠ ભેદો નીચે પ્રમાણે છે—

નો દર્શનાચાર = ચારિત્રાચાર - સમિતિપત્રકગુણિત્રયરૂપોઽપ્તઃ, ઉક્તઃ—

“ પાણિહાણજોગજુસો પવર્ણિ સપિર્ણિ ઠીર્ણિ ઘુષીર્ણિ ।

પસચરિત્તાચારો, અટ્ટવિહો હોઈ નાયબ્ધો ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—પ્રણિપાનયોગયુક્ત (પ્રશસ્તમનનોવાકાવસંવન્નઃ) પશ્ચમિઃ

સમિતિમિસ્તિષ્ઠમિર્ણમિભિઃ । એવ ચારિત્રાચાર ,

અટ્ટવિધો મપતિ જ્ઞાતવ્ય ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

નો ચારિત્રાચાર—તપ આધારાદિ ૧ । તપ આધારો દ્વાદશવિધઃ,

આદ્ય ચ—“ ચારસચિદ્મિ વિ તથે, સન્મતર વાહિરે કુસળવિદ્ધો

અગિભાઈ અળાજીવી, નાયબ્ધો સો તવાગારો ॥ ” ઇતિ ।

નિઃશક્તિ, નિઃકાંક્ષિત, નિર્વિચિકિત્સા, અમૂઢદૃષ્ટિ, ઉપવૃંદ્ધા,
સ્થિરીકરણ, ચારસત્ત્વ ઓર પ્રમાવના

નો દર્શનાચાર સે ચારિત્રાદિ કા પ્રદૂળ હુઆ હૈ ચારિત્રાચાર પાંચ
સમિતિ, ત્રીનગુણિ, રૂપ હોના હૈ અતઃ યહ આઠ પ્રકાર કા હૈ ।

કહા ‘મો હૈ-’ પાણિહાણજોગજુસો ’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશસ્ત મન, વચન ઓર કાય સે સંપન્ન રહના હસકા નામ ચારિત્ર
હૈ હસ ચારિત્ર કા આચરણ પાંચ સમિતિયા સે ઓર ત્રીન ગુણિયો સે
યુક્ત હુપ સયમી જીવ ક હાતા હૈ નો ચારિત્ર સે તપ આચાર આદિ
ગૃહીત હુપ હૈ—યહ તપ આચાર ચારહ પ્રકાર કો હોતા હૈ—૬ પાદ્ય તપરૂપ
ઓર ૬ આશ્વન્તર તપરૂપ ।

કહા ‘મો હૈ-’ ચારસચિદ્મિ વિ તથે ’ ઇત્યાદિ ।

જિનોપદિષ્ટ ચારહ પ્રકાર કે તપ મેં બાહ્ય આશ્વન્તર તા મેં—જો

(૧) નિઃશક્તિ (૨) નિઃકાંક્ષિત (૩) નિર્વિચિકિત્સા, (૪) અમૂઢ દૃષ્ટિ (૫)
ઉપવૃંદ્ધ, (૬) સ્થિરીકરણ, વાત્સલ્ય અને (૮) પ્રમાવના

નો દર્શનાચાર દ્વારા ચારિત્રાદિને પ્રદૂળ કરાયા છે ચારિત્રાચાર પાંચ
સમિતિ અને ત્રણ ગુણિત્રય ક્રોધ છે તેથી તેના આઠ પ્રકાર કરાયા છે.
કહ્યું પણ છે કે—

‘ પાણિહાણ જોગજુસો ’ ઇત્યાદિ પ્રશસ્ત મન વચન અને કાયથી સંપન્ન
રહેવું તેનું નામ ચારિત્ર છે પાંચ સમિતિઓ અને ત્રણ ગુણિત્રયો મુખ્ય
સયમી છત્ર દ્વારા આ ચારિત્રનું આવરણ (પલન) કરાય છે

‘ ને અરિત્ર ’ યદ દ્વારા તપ આચાર અદિ ગૃહીત થયેલ છે. તે તપ
આચાર ૧૨ પ્રકારના છે તેમાંથી ૬ બાહ્ય તપરૂપ અને ૬ આશ્વન્તર તપરૂપ
છે કહ્યું પણ છે કે—

ચારસચિદ્મિ વિ તથે ’ ઇત્યાદિ. જિનોપદિષ્ટ ચાર પ્રકારના (બાહ્ય
અને આશ્વન્તર) તપમાં આ ઘણાં અદિની આગ સાથી (અનિલાયાથી)

છાયા—દ્વાદશવિધેઽપિ તપસિ, સામ્યન્તર વાહે કુશલદષ્ટે,
(જિનોપદિષ્ટે) । અગ્લાની અનાજીવી (ફૂલો ઠાઘાશસાવર્જિતઃ)

જ્ઞાતવ્યઃ સ તપ આચારઃ ॥ ઇતિ ।

વીર્યાચારસ્તુ—જ્ઞાનાદૌ સ્વશક્તેરગોપનં નાતિક્રમણં ચેતિ, તદાહ—

“અણિગૂહ્યિય વલવીરિઓ પરક્રમદ્ જો જહુત્તમાઉત્તો ।

જુંન૩ ય જહાયામં, નાયવ્યો વિરિયાયારો ” ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—અણિગૂહિત વલવીર્યઃ, પરાક્રમતે યો યથોક્તમાયુક્તઃ ।

યુનક્તિ ચ યથાસ્થામં, જ્ઞાતવ્યો વીર્યાચારઃ ॥૧॥ ઇતિ ।

વીર્યાચારમેવ વિશેષતયાઽભિગ્રાતુ પદ્મસૂત્રીમાહ—

‘દો પઢિમાઓ’ ઇત્યાદિ । પ્રતિમા-પ્રતિપત્તિઃ પ્રિશિષ્ટનિયમસ્વીકરણમિ-

ત્યર્થઃ । સમાધાનં સમાધિઃ શ્રુતચારિત્રરૂપઃ, તસ્ય પ્રતિમા । ઉપધાનમ્-ઉગ્રતપઃ,

તત્પ્રતિમા-ઉપધાનપ્રતિમા દ્વાદશભિક્ષુપ્રતિમા એકાદશોપાસકપ્રતિમાશ્ચેત્યેવં

ફૂલ લોક આદિ કી આશંસા સે વર્જિત હોના હૈ વહી તપ આચાર હૈ જ્ઞાનાદિક કે આચરણ કરને મેં અપની શક્તિ કો છુપાના નહીં ફૂલકા નામ વીર્યાચાર હૈ । કહા ખી હૈ—‘અણિગૂહ્યિયવલવીરિઓ’ ઇત્યાદિ ।

ફૂલ વીર્યાચાર કો હી વિશેષ રૂપ સે કહને કે લિયે સૂત્રકાર ને ફૂલ પદ્મસૂત્રી કા કથન ક્રિયા હૈ—‘દો પઢિમાઓ’ ઇત્યાદિ-વિશિષ્ટ નિયમ રૂપ અભિગ્રહ કો સ્વીકાર કરના ફૂલકા નામ પ્રતિમા હૈ—સમાધાન કા નામ સમાધિ હૈ યહ સમાધિ શ્રુતચારિત્ર રૂપ હોની હૈ ફૂલ સમાધિ કો સ્વીકાર કરના યહ સમાધિ પ્રતિમા હૈ ઉગ્રતપ કા નામ ઉપધાન હૈ ફૂલે આચરિત કરના ફૂલકા નામ ઉપધાનપ્રતિમા હૈ યહ ઉપધાનપ્રતિમા દ્વાદશ

રહિત ડોલું તેનુ નામ જ તપ આર છે જ્ઞાનાદિકનું આચરણ કરવામાં પોતાની શક્તિને છુપાવવી નહીં અને શક્તિ પ્રમાણે કામ કરવું તેનુ નામ વીર્યાચાર છે. ફૂલ પણ છે કે—

“અણિગૂહ્યિય વલવીરિઓ” ઇત્યાદિ. આ વીર્યાચારનું જ આસ નિરૂપણ કરવાને માટે સૂત્રકારે આ પદ્મસૂત્રીનું (છ સૂત્રોના સમૂહનું) અહીં કથન કર્યું છે—“દો પઢિમાઓ” ઇત્યાદિ

વિશિષ્ટ નિયમરૂપ અભિગ્રહને સ્વીકાર કરવો તેનું નામ પ્રતિમા છે. સમાધાનનું નામ સમાધિ છે તે સમાધિ શ્રુતચારિત્રરૂપ હોય છે. આ સમાધિને અંગીકાર કરવી તેનું નામ સમાધિ પ્રતિમા છે. ઉગ્ર તપને ઉપધાન કહે છે ઉગ્ર તપ આચરવું તેનુ નામ ઉપધાન પ્રતિમા છે. તે ઉપધાન પ્રતિમા ૧૨ ભિક્ષુપ્રતિમારૂપ અને શ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમારૂપ હોય છે.

૬વસેયા ૬ । ‘ જવમજ્ઞા ’ इत्यादि-यवस्येव मध्यं यस्या सा यवमध्या या यववत् कवलैराद्यन्तयोर्हीना मध्ये च स्थूला, कलावृद्धिहानिभ्यां चन्द्र इव या प्रतिमा । सा चन्द्रप्रतिमा । इयं चैकमासेन पूर्णा भवति, तथाहि-एतत्प्रतिमाप-
तिपन्नः शुक्लप्रतिपत्तः एकं कवलमभ्यवहृत्य ततः प्रतिदिनमेकैककवलवृद्ध्या पूर्णमास्यां पञ्चदशकवलान् भुङ्क्ते, पुनश्च कृष्णप्रतिपदि पञ्चदशैव कवलान् भुक्त्वा प्रतिदिनमेकैकहान्या यावदमावास्यायामेकमेव कवलं यस्यां भुङ्क्ते सा यवमध्या

की होती है४ इनके विषय का कथन अन्यत्रसे जानना चाहिये५ “ जव-
मज्ज्ञा ” इत्यादि-जिस प्रतिमा में मध्य यव के मध्य जैसा होता है वह यवमध्यप्रतिमा है तात्पर्य इसका ऐसा है कि यह प्रतिमा यव की तरह आदि अन्त में ग्रासों से हीन होती है और मध्य में स्थूल होती है इस प्रतिमा का दूसरा नाम चन्द्रप्रतिमा भी है चन्द्रमा की तरह यह प्रातिमा होती है यह प्रतिमा एक महीने में पूर्ण होती है इस प्रतिमा को धारण करने वाला जीव शुक्लपक्ष की प्रतिपदा में एक ग्रास आहार का लेता है और फिर वह द्वितीयादि दिनों में पूर्णमासी तक एक २ ग्रास की वृद्धि करता जाता है और पूनम के दिन १५ ग्रास तक आहार लेता है फिर कृष्णपक्ष में वह पुनः १५ ग्रासप्रमाण आहार लेता है और फिर अमावस्यातक एक एक ग्रास की हानि करता हुआ आहार लेता रहता है इस तरह अमावास्या को वह एक ग्रास ही आहारमें लेता है इस प्रकार करने से इस प्रतिमा का नाम यवमध्या या चन्द्रप्रतिमा हुआ

“ જવમજ્ઞા ” ઇત્યાદિ જે પ્રતિમામાં યવના મધ્યભાગ જેવો મધ્ય હોય છે, તે પ્રતિમાને યવમધ્ય પ્રતિમા કહે છે આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જેમ યવનો મધ્યભાગ સ્થૂલ અને અન્તભાગ પાતળો હોય છે તેમ આ પ્રતિમાના આરભમાં અને અન્તે ગ્રાસો (કોળીયા) નું પ્રમાણ ન્યૂન હોય છે અને મધ્યકાળે સ્થૂલ પ્રમાણ હોય છે આ પ્રતિમાનું ખીજું નામ ચન્દ્રપ્રતિમા પણ છે, જેમ ચન્દ્રમાની કળામાં વૃદ્ધિ હોતી થાય છે તેમ આ પ્રતિમામાં પણ ગ્રાસોના પ્રમાણમાં વધઘટ થાય છે આ પ્રતિમા એક માસમાં પૂર્ણ થાય છે, આ પ્રતિમા ધારણ કરનાર જીવ શુક્ર પક્ષની એકમે એક ગ્રાસનો આહાર લે છે, ત્યારબાદ દરરોજ એક એક ગ્રાસની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂનમને દિવસે ૧૫ ગ્રાસનો આહાર કરે છે ત્યારબાદ કૃષ્ણપક્ષની એકમે પણ તે ૧૫ ગ્રાસ પ્રમાણ આહાર લે છે, ત્યારબાદ દરરોજ એક એક ગ્રાસ ઘટાડતાં ઘટાડતા અમાવાસ્યાને દિવસે તે એક ગ્રાસનો જ આહાર કરે છે, આ પ્રકારની આ પ્રતિમા હોવાથી તેનું નામ યવમધ્યમા અથવા ચન્દ્રપ્રતિમા પડ્યું છે.

રૂપેતિ ૧ । ત્રિવેદપ્રતિમા-ત્રિવેદન વિવેકા-સ્થાના, સ ચ આન્તરારાણાં કપાયાસીનાં
મામાનાં ગણશરીરમક્તગાનાવીનામનુચિતાનાં, તત્પ્રતિપતિસ્થયા । ન્યુત્સર્ગપ્રતિમા
કાપોત્સર્ગ કરણમેવેતિ ૨ । મદ્રાપૂર્વાદિદિક્ષતુષ્ટયે પ્રત્યેક પ્રહરષતુષ્ટયકાપો-
ત્સર્ગકરણરૂપા મહોરાષ્ટ્રપરિમિતેતિ । સુમદ્રા-સાડપ્યેવંચિધૈર સપ્તામ્યતે ૧ ।
મહામદ્રાડપ્યેવંચ્યૈષ, નવસમ્ - મહોરાષ્ટ્રકાપોત્સર્ગરૂપા મહોરાષ્ટ્રતુષ્ટયમમાયા ।
સર્વતોમદ્રા તુ દશમુ પૂર્વાદિદિક્ષુ પ્રત્યેકમહોરાષ્ટ્રકાપોત્સર્ગરૂપા મહોરાષ્ટ્ર દશક
પ્રમાણેતિ ૪ । મોકપ્રતિમાહુદ્રિકા મહતી ચેતિ ત્રિવિધા । અનયોર્ધ્યાસ્થ્યાડન્યતો

મિષ્ટુ પ્રતિમા ઓર આચરુ કી ૧૧ પ્રતિમાત્વ હૈ વિવેક પ્રતિમા-સ્થાના
કા નામ વિવેક હૈ इस विवेकमें आन्तर कपायोका और अनुचित गण
का शरीर का और मक्तपान आदि का स्थाग किया जाना है-इस विवेक
की जो प्रतिपत्ति होती है उस का नाम विवेक प्रतિमा है १, कापोत्सर्ग
करने का नाम न्युत्सर्ग प्रतिमा है २, पूर्वादि चार दिशाओं में प्रत्येक
में दो दिन और दो दिनतक चारप्रहर तक कापोत्सर्ग करना यह मद्रा
प्रतिमा है सुमद्राप्रतिमा भी ऐसी ही प्रतीत होती है ३ महामद्राप्रतिमा
भी ऐसी ही है परन्तु इनमें चार दिन चार रात तक कापोत्सर्ग किया
जाता है सर्वतो मद्र जो प्रतिमा है उसमें दश दिशाओं में से प्रत्येक
दिशा में एक २ दिन रात का कापोत्सर्ग धारण किया जाता है इस
प्रकार इस प्रतिमा में दशदिन और दश रात तक कापोत्सर्ग धारण
करना होता है ह्युदिका और मही के भेद से मोकप्रतिमा दो प्रकार

વિવેક પ્રતિમા-સ્થાનાનું નામ વિવેક છે તે વિવેકમાં આન્તર કપાયોનો,
અનુચિત ગણનો, શરીરનો, અને ભક્તપાન આદિને સ્થાન કરવામાં આવે
છે આ પ્રકારના વિવેક (સ્થાન) થી મુદ્રા ને પ્રતિમા છે તેને “વિવેક
પ્રતિમા” કહે છે ॥ ૧ ॥ કાપોત્સર્ગ કરવો તેનું નામ ન્યુત્સર્ગ પ્રતિમા
છે ॥ ૨ ॥ પૂર્વાદિ ચાર દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બે દિવસ સુધી ચાર
પ્રહર થયાંત્ય કાપોત્સર્ગ કરવો તેનું નામ મદ્રા પ્રતિમા છે. સુમદ્રા પ્રતિમા
પણ એવી જ છે ॥ ૩ ॥ મહામદ્રા પ્રતિમા પણ એવી જ છે, પરન્તુ તેમાં
ચાર દિન અને ચાર રાત સુધી કાપોત્સર્ગ કરાય છે. અપતોમદ્રા નામની ને
પ્રતિમા છે તેમાં દશ દિશાઓમાંની પ્રત્યેક દિશામાં બેક બેક દિનરાતનો
કાપોત્સર્ગ ધારણ કરવામાં આવે છે આ રીતે આ પ્રતિમાની આરાધનામાં
દશ દિન અને દશ રાત સુધી કાપોત્સર્ગ ધારણ કરવો પડે છે ॥ ૪ ॥
હુદ્રિકા અને મહતીના લેદથી મોકપ્રતિમા બે પ્રકારની કહી છે. તેમના વિષેનું
કથન અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી લેવું જોઈએ. ॥ ૫ ॥

‘ દુવિદ્દે સામાઇણ ’ इत्यादि । समः-समत्वं रागद्वेषरहितत्वेन सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाध्यवत्त्वम्, सम शब्दस्यात्र भावप्रधाननिर्दिष्टत्वात्, तस्य आयः-प्राप्ति समायः प्रवर्धमानशारदचन्द्रकलावत् प्रतिक्षणत्रिलक्षणज्ञानादिलाभः, स प्रयोजनमस्येति सामायिकम् । यद्वा-समानां ज्ञानादीनाम् आयः-लाभः समायः, स एव सामायिकम् तद् द्विविधम्-अगारसामायिकम्, अनगारसामायिकं चेति । तत्र-अगारसामायिकम् गृहस्थानाम्, अनगारसामायिकं च सर्वविरतिमतां मुनीनां भवतीति ॥ सू० २८ ॥

સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-‘ દુવિદ્દે સામાઇણ ’ इत्यादि -રાગદ્વેષ કી રહિતના સે જો સમસ્ત જીવોં કે ઊપર અપને આત્મા કે જેસી સમતા હોનો હૈં ઉસકા નામ સમ હૈં હસ સમ કી જો આય-પ્રાપ્તિ -લાભ હૈં ઉસકા નામ સમાય હૈં યહ સમાય પ્રવર્ધમાન શારદ ચન્દ્રકલા કી તરહ પ્રતિક્ષણ ત્રિલક્ષણ જ્ઞાનાદિક જો લાભ હૈં ઉસ લાભરૂપ હોના હૈં યહ લાભ જિસકા પ્રયોજન હૈં વહ સામાયિક હૈં અથવા-જ્ઞાનાદિ રૂપ સમ કા લાભ સમાય હૈં ઓર યહ સમાય હી સામાયિક હૈં વહ દો પ્રકાર કા હૈં એક અગાર સામાયિક ઓર દૂસરા અનગાર સામાયિક અનગાર સામાયિક ગૃહસ્થોં કે હોતા હૈં ઓર અનગાર સામાયિક સર્વ વિરતિ મુનિજનોં કે હોતા હૈં ॥ સૂ. ૨૮ ॥

સામાયિકવાળા જીવો વડેજ પ્રતિભાજ્યો ધારણ કરી શકાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્રનું કથન કરે છે—

“ દુવિદ્દે સામાઇણ ” इत्यादि. रागद्वेषात् रहित यधने समस्त जीवो प्रत्ये पीताना आत्माना जेनी समतानो जे भाव राखवाभां आवे छे तेनुं नाम ‘ सम ’ छे ते समनी जे आय (प्राप्ति, लाभ) छे, तेनु नाम समाय छे. ते समाय प्रवर्धमान शरद चन्द्रनी कलानी जेम प्रतिक्षण त्रिलक्षण ज्ञानादिक जे लाभ छे ते लाभइय होय छे. ते लाभ जेनुं प्रयोजन छे, जेवी वस्तुने सामायिक कहे छे. अथवा ज्ञानादि इय समना लाभनुं नाम ज समाय छे, अने ते समाय ज सामायिक छे तेना जे प्रकार छे—(१) अगार सामायिक अने (२) अनगार सामायिक अगार सामायिक गृहस्थो द्वारा कराय छे अने अनगार सामायिक सर्वविरति द्वारा थाय छे. ॥ सू० २८ ॥

ચન્દ્રપ્રતિમેતિ । તથા ષષ્ઠમધ્ય મધ્ય યસ્યા સા ષષ્ઠમધ્યા, ષષ્ઠત્ કમલૈરાયન્તયો સ્થુભા મધ્યે ચ તન્વી કનાદાનિદિમ્બાં ચન્દ્ર ફવ પ્રતિમા સા ચન્દ્રપ્રતિમા । ઇય મપિ ચૈકેન માસેન પૂર્ણા મન્વતિ, તથાદિ-તત્ર કૃષ્ણપ્રતિપદિ પચ્ચદશકરત્ત્વન મુક્ત્વા તતઃ પ્રતિદિનમેકૈકદશાન્યા યાવદ્માસાપ્યાપાયેઠ કવલ મુક્ત્વતે, પુનઃ શુક્લપ્રતિપદપ્યેકમેવ કવલ મુક્ત્વા તતઃ પ્રતિદિનમેકૈકદશા યન્નાર્તર્ગિમાયો પચ્ચદશકવલ્લાન મુક્ત્વતે સા ચષ્ઠમધ્યા ચન્દ્રપ્રતિમતિઃ ।

પ્રતિમાય સમાપિક્ષતામેવ મન્વીતિ સમાપિક્ષમુપમાદ—

હૈ ચન્દ્રમા એક પક્ષ મેં અપની ફલાઓં સે ઘટતા હૈ ઓર કૃષ્ણપક્ષ મેં ક્રમશઃ ઘટ ઘટતા જાતા હૈ इसी प्रकार इस प्रतिमा में भी शुक्लपक्ष में एक २ घास की अधिकता होती जाती है और फिर क्रमशः आहार की घटती होती जाती है तथा यज्ञ के मध्य के जैसा मध्य प्रतिमा में रहता है वह यज्ञमध्या प्रतिमा है यह प्रतिमा भी एक मास के काल-वाली है इसमें कृष्णपक्ष की प्रतिपदा में इस प्रतिमा का चारी १५ घास प्रमाण आहार ग्रहण करता है फिर वह प्रतिदिन एक एक घास की हानि से अमावास्या के दिन केवल एक घास प्रमाण आहार खाता है याद में शुक्लपक्ष की एकम तिथि में भी वह एक घास प्रमाण ही आहार खाता है इसके बाद वह प्रतिदिन एक एक घास की वृद्धि से पूर्णिमा के दिन १५ घासप्रमाण आहार खाता है इस प्रकार यह यज्ञमध्या चन्द्रप्रतिमा है य प्रतिमाएँ सामायिक बाछे जीबों के ही होती हैं अत मय

જા દ્રુમની કલાએ શુક્લપક્ષમાં વધતી જાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ક્રમશઃ ઘટતી જાય છે એજ પ્રમાણે આ પ્રતિમાની આરાધના કરનારના આદારમાં શુક્લ પક્ષમાં એક એક ઘાસની વૃદ્ધિ થતી જાય છે અને કૃષ્ણપક્ષમાં ક્રમશઃ એક એક ઘાસની ન્યૂનતા થતી રહે છે

જે પ્રતિમામાં વજનના મધ્યભાગ જેવો મધ્યકાળ રહે છે, તે પ્રતિમાને વજ્રમધ્યા પ્રતિમા કહે છે તે પ્રતિમાની આરાધના પણ એક માસ પશન્ત કરવામાં આવે છે આ પ્રતિમા પારણ કરનાર છવ્ઠ કૃષ્ણપક્ષની એકમને દિવસે ૧૫ ઘાસ પ્રમાણ આદાર ગ્રહણ કરે છે ત્યારણે હરિશ્ચંદ્ર ક્રમશઃ તે એક એક ઘાસ ઓછો કરતો જાય છે, આ રીતે અમાવાસ્યાએ તે માત્ર એક ઘાસ પ્રમાણ આદાર ગ્રહણ કરે છે ત્યારણે તે શુક્લ પક્ષની એકમે પણ એક ઘાસ પ્રમાણ આદાર જ લે છે ત્યારણે તે પ્રતિદિન એક એક ઘાસની વૃદ્ધિ કરતાં કરતાં પૂર્ણિમાને દિવસે ૧૫ ઘાસ પ્રમાણ આદાર લે છે વજ્રમધ્યા પ્રતિમાનુ આ પ્રકારનું સ્વરૂપ છે ॥ ૬ ॥

‘ દુવિદ્દે સામાદૃષ્ ’ इत्यादि । समः-समत्वं रागद्वेषरहितत्वेन सर्वेषु जीवेषु स्वात्मसाक्ष्यवत्त्वं, सम शब्दस्यात्र भावप्रधाननिर्दिष्टत्वात्, तस्य आयः-प्राप्ति समायः प्रवर्धमानशारदचन्द्रकलावत् प्रतिक्षणविलक्षणज्ञानादिलाभः, स प्रयोजनमस्येति सामायिकम् । यद्वा-समानां ज्ञानादीनाम् आयः-लाभः समायः, स एव सामायिकम् तद् द्विविधम्-आगारसामायिकम्, अनगारसामायिकं चेति । तत्र-आगारसामायिकम् गृहस्थानाम्, अनगारसामायिकं च सर्वविरतिमतां मुनीनां भवतीति ॥ सू० २८ ॥

સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્ર કા કથન કરતે હૈં-‘ દુવિદ્દે સામાદૃષ્ ’ इत्यादि -રાગદ્વેષ કી રહિતતા સે જો સમસ્ત જીવોં કે ઊપર અપને આત્મા કે જૈસી સમતા હોની હૈં ઉસકા નામ સમ હૈં હસ સમ કી જો આય-પ્રાપ્તિ -લાભ હૈં ઉસકા નામ સમાય હૈં યહ સમાય પ્રવર્ધમાન શારદ ચન્દ્રકલા કી તરહ પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિક જો લાભ હૈં ઉસ લાભરૂપ હોના હૈં યહ લાભ જિસકા પ્રયોજન હૈં વહ સામાયિક હૈં અથવા-જ્ઞાનાદિ રૂપ સમ કા લાભ સમાય હૈં ઔર યહ સમાય હી સામાયિક હૈં વહ દો પ્રકાર કા હૈં એક અગાર સામાયિક ઔર દૂસરા અનગાર સામાયિક અનગાર સામાયિક ગૃહસ્થોં કે હોતા હૈં ઔર અનગાર સામાયિક સર્વ વિરતિ મુનિજનોં કે હોતા હૈં ॥ સૂ. ૨૮ ॥

સામાયિકવાળા છવે. વડે જ પ્રતિભાઓ ધારણ કરી શકાય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર સામાયિક સૂત્રનું કથન કરે છે—

“ દુવિદ્દે સામાદૃષ્ ” इत्यादि. रागद्वेषથી રહિત થઈને સમસ્ત છવે. પ્રત્યે પોતાના આત્માના જેવી સમતાનો જે ભાવ રાખવામાં આવે છે તેનું નામ ‘ સમ ’ છે. તે સમની જે આય (પ્રાપ્તિ, લાભ) છે, તેનું નામ સમાય છે. તે સમાય પ્રવર્ધમાન શરદ ચન્દ્રની કલાની જેમ પ્રતિક્ષણ વિલક્ષણ જ્ઞાનાદિક જે લાભ છે તે લાભરૂપ હોય છે. તે લાભ જેનું પ્રયોજન છે, એવી વસ્તુને સામાયિક કહે છે. અથવા જ્ઞાનાદિ રૂપ સમના લાભનું નામ જ સમાય છે, અને તે સમાય જ સામાયિક છે તેના બે પ્રકાર છે-(૧) અગાર સામાયિક અને (૨) અનગાર સામાયિક અગાર સામાયિક ગૃહસ્થો દ્વારા કરાય છે અને અનગાર સામાયિક સર્વવિરતિ દ્વારા થાય છે. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

जीवपमाधिकार एव सद्धर्मोन्तराणि प्ररूपयन्माह—

मूष्म-दोण्ह उववाए पण्णत्ते त जह्वा-वेवाण चेव नेरइ
याण चेव १ । दोण्ह उठवह्णणा पण गत्ता त जह्वा-नेरइयाण चेव
भवणघासीण चेव २ । दोण्ह चवणे पण्णत्ते त जह्वा-जोइसि
याण चेव वेमाणियाण चेव ३ । दोण्ह गळ्मवक्कती पण्णत्ता
त जह्वा-मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण चेव ४ ।
दोण्ह गळ्मत्थाण आहारे पण्णत्ते त जह्वा-मणुस्साण चेव
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण चेव ५ । दोण्ह गळ्मत्थाणं दुक्खी
पण्णत्ता त जह्वा मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण
चेव ६ । एव निब्बुद्धी ७, विगुव्वणा ८, गइपरियाए ९, समुग्घाए
१०, कालसंजोगे ११, आयाई १२, मरणे १३ । दोण्ह छविण्ढा
पण्णत्ता तं जह्वा-मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण
चेव १४ । दो सुक्खसोणिय समथा पण्णत्ता त जह्वा—मणुस्सा
चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिया चेव १५ । दुविहा ठिई पण्णत्ता
त जह्वा—कायट्ठिई चेव भवट्ठिई चेव १६ । दोण्ह कायट्ठिई
पण्णत्ता त जह्वा-मणुस्साण चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण
चेव १७ । दोण्ह भवट्ठिई पण्णत्ता त जह्वा-वेवाण चेव नेरइ
याण चेव १८ । दुविहे आउए पण्णत्ते त जह्वा अद्धाउए चेव
भवाउए चेव १९ । दोण्ह अद्धाउए पण्णत्ते त जह्वा मणुस्साण
चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियाण चेव २० । दोण्ह भवाउए
पण्णत्ते त जह्वा वेवाण चेव नेरइयाण चेव २१ । दुविहे कम्मे
पण्णत्ते त जह्वा-पयसकम्मे चेव अणुभावकम्मे चेव २२ । दो

અહાઉયં પાલેતિ તં જહા-દેવા ચેવ નૈરઙ્યા ચેવ ૨૩ । દોણં
આઉય સંવટ્ટપ્પણ્ણત્તે તં જહા-મણુસ્સાણ ચેવ પંચિદિય તિરિ-
ક્કલ્લજોણિયાણ ચેવ ૨૪ ॥ સૂ ૦ ૨૯ ॥

છાયા—દ્વયોરૂપપાતઃ પ્રજ્ઞસસ્તથથા-દેવાનાં ચૈવ નૈરયિકાણાં ચૈવ ૧ । દ્વયો-
રૂદ્ધત્તના પ્રજ્ઞસાતથથા-નૈરયિકાણાં ચૈવ ભવનવાસિનાં ચૈવ ૨ । દ્વયોઽચ્યવનં પ્રજ્ઞસં
તથથા-જ્યોતિષ્કાણાં ચૈવ વૈમાનિકાનાં ચૈવ ૩ । દ્વયોર્ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિઃ પ્રજ્ઞસા તથથા
મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચૈવ ૪ । દ્વયોર્ગર્ભસ્થયોરાહારઃ પ્રજ્ઞસસ્ત-
થથા-મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચૈવ ૫ । દ્વયોર્ગર્ભસ્થયોર્દ્વિદ્ધિઃ
પ્રજ્ઞસા તથથા-મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચૈવ ૬ । એવં નિટ્ટદ્ધિઃ ૭
વિકુર્વણા ૮, ગતિપર્યાયઃ ૯, સમુદ્વાતઃ ૧૦, કાલસંયોગઃ ૧૧, આયાતિઃ ૧૨, મરણમ્
૧૩ । દ્વયોરૂદ્ધવિપર્વાણિ પ્રજ્ઞસાનિ તથથા-મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાના
ચૈવ ૧૪ । દ્વૌ શુક્રશોનિતત્તભવૌ પ્રજ્ઞસૌ તથથા-મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા-
ણાં ચૈવ ૧૫ । દ્વિવિધા સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા તથથા-કાયસ્થિતિશ્ચૈવ ભવસ્થિતિશ્ચૈવ ૧૬ । દ્વયોઃ
કાયસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા તથથા-મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકાનાં ચૈવ ૧૭ ।
દ્વયોર્ભવસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞસા તથથા-દેવાનાં ચૈવ નૈરયિકાણાં ચૈવ ૧૮ । દ્વિવિધમાયુષ્કં
પ્રજ્ઞસં તથથા-અદ્વાયુષ્કં ચૈવ ભવાયુષ્કં ચૈવ ૧૯ । દ્વયોરદ્વાયુષ્કં પ્રજ્ઞસં તથથા-
મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચૈવ ૨૦ । દ્વયોર્ભવાયુઃ પ્રજ્ઞસં તથથા
દેવનાં ચૈવ નૈરયિકાણાં ચૈવ ૨૧ । દ્વિવિધં કર્મ પ્રજ્ઞસં તથથા-પ્રદે કર્મ ચૈવ અનુ-
ભાવકર્મ ચૈવ ૨૨ । દ્વૌ યથાયુષ્કં પાલયતસ્તથથા-દેવાશ્ચૈવ નૈરયિકાશ્ચ ૨૩ । દ્વયોરાયુ-
ષ્કસંવત્તકઃ પ્રજ્ઞસતથથા-મનુષ્યાણાં ચૈવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચૈવ ૨૪ ॥ સૂ ૦ ૨૯ ॥

ટીકા—‘ દોણં ઉવવાપ્પ ’ ઇત્યાદિ ચતુર્વિંશતિસૂત્રી સુગમા । નવરમ્-ઉપપત-
નમ્ ઉપપાતઃ-ગર્ભસમૂર્છનં વિલક્ષણો જન્મવિશેષઃ-દેવનારકાણાં જન્મેત્યર્થઃ ૧ ।

અવ સૂત્રકાર જીવધર્માધિકાર મેં જીવ કે અન્ય ધર્મોંની પ્રરૂપણા
કરતે હેં-‘ દોણં ઉવવાપ્પ પ્પણ્ણત્તે ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—દોં કા ઉપપાત કહા ગયા હૈ—એક દેવોં કા ઉપપાત ઓર
દૂસરા નૈરયિકોં કા ઉપપાત, ઉદ્ધત્તના દોં કી કહી ગઈ હૈ—નૈરયિકોં કી

જીવધર્માધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે જીવના અન્ય ધર્મોંની
પ્રરૂપણા કરે છે—“ દોણં ઉવવાપ્પ પ્પણ્ણત્તે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ઉપપાત બેનો કહ્યો છે—(૧) દેવોનો ઉપપાત અને (૨) નાર-
કોનો ઉપપાત. ઉદ્ધત્તના બેની કહી છે—(૧) નારકોની ઉદ્ધત્તના અને (૨)

ઉદર્ષનમ્-ઉદર્ષના ઉત્તકાયાભિર્ગમનં મરણમિત્યર્થઃ । एषा नैरयिद्याणां मन्ववा
 सिनामेव व्यपदिश्यते । व्यन्तरास्तु मन्ववाभिध्वन्तर्भूताः २ । च्युतिरव्यय
 मरणमित्यर्थः, ज्योतिष्कवैमानिकानां मरण व्ययनशब्देन व्यपदिश्यते ३ ।
 गर्भव्युत्क्रान्ति - गर्भे-गर्भाश्रये व्युत्क्रान्तिः-उत्पत्ति, तथा । इयं मनुष्याणां
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानिनिकानां च भवति ४ । आहरणम् आहार, स च द्वयाणां गर्भ
 स्थानां भवति, तथाहि-मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यानिनिकानां च ९ । वर्धनं वृद्धिः
 क्षीरोपचय इत्यर्थः । इयमपि गर्भस्थमनुष्याणां गर्भस्थपञ्चेन्द्रियतिर्यां च
 भवति ६ । एवम्-अनेनैव प्रकारेण गर्भस्थानां मनुष्याणां पञ्चेन्द्रियतिरस्यां च
 निर्बृद्धिर्निवातपिच्छादिभिः निश्चन्द्रोऽवामाचराचरु - यथा निर्धनेत्यादि
 वत् ७ विकृषणा, इयं वैक्रियसम्पत्तां मनुष्य-पञ्चेन्द्रियतिरस्यां भवति ८, मति

છત્તના ઓર મન્વવાસિયોં કી ઉદર્ષના, હવચન દો કા કહા ગયા હૈ-
 જ્યોતિષ્કોં કા વ્યવન ઓર વૈમાનિકોં કા વ્યવન દો કી ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ
 કહી ગઈ હૈ-મનુષ્યોં કી ઓર પંચેન્દ્રિય તિર્યગોં કી ગર્ભસ્થ દો જીવોં કો
 આહાર કહા ગયા હૈ-મનુષ્યોં કો ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યગોં કો ગર્ભસ્થ દો
 જીવોં કો વૃદ્ધિ કહી ગઈ હૈ-મનુષ્યોં કો ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યગોં કો ૬, इसी
 तरह से निर्बृद्धि भी कही गई जाननी चाहिये, इसी तरह से विकृषणा,
 गतिपर्याय, समुद्धान, कालसयोग, आपाति और मरण क सम्पन्न
 में भी जानना चाहिये दो जीवों के छयिपर्व कहे गये हैं-मनुष्यों के और
 पञ्चेन्द्रियतिर्यगो के १४ दो जीव शुक्र शोणित से उत्पन्न हुए कहे गये
 हैं-मनुष्य और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग १५ दो प्रकार की स्थिति कही गई है
 कायस्थिति और अवस्थिति दो जीवों के कायस्थिति कही गई है-मनुष्यों

ભવતવામી રોગેની ઉદર્ષના મન્વવાસિયોં કી ઉદર્ષના હૈ-(૧) જ્યોતિષ્કોં વ્યવન
 અને વૈમાનિકોં વ્યવન. ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ યેની કહી છે-(૧) મનુષ્યોની અને
 (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોની. ગર્ભસ્થ હવેચનાને બે પ્રકારના હવેચના આહાર
 કહ્યો છે (૧) મનુષ્યોનો અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોનો. ગર્ભસ્થ બે પ્રકારના
 હવેચની વૃદ્ધિ કહી છે-(૧) મનુષ્યોની અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોની. જોઈ
 પ્રમાણે નિર્બૃદ્ધિનું કથન પણ સમજવું જોઈ પ્રમાણે વિકૃષણા ગતિપર્યાય,
 સમુદ્ધાત, કાલસયોગ આપાતિ અને મરણ વિશે પણ સમજવું બે હવે
 માંજ તથા અને સંધિય પાત્રોના સહસ્રાવ કહેવામાં આવ્યો છે (૧) મનુષ્યોમાં
 અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગોમાં બે હવેચને શુક્ર શોણિતથી ઉત્પન્ન થયેલા
 કહ્યા છે-(૧) મનુષ્ય અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યગની બે પ્રકારની સ્થિતિ કહી
 છે-(૧) કાયસ્થિતિ અને (૨) અવસ્થિતિ બે હવેચની કાયસ્થિતિ કહી છે,

પર્યાયઃ—ચલને, યૃત્વા વા ગત્યન્તરગમનરૂપઃ, યચ વૈક્રિયલઙ્ઘિધરો ગર્માન્નિર્ગત્ય પ્રદેશતો વઠિઃ સંગ્રામયતિ સ વા ગતિપર્યાયઃ ૧, યયાસ્વભારસ્થિતાનામાત્મપ્રદેશાનાં વેદનાદિભિઃ સપ્તભિઃ કારણૈઃ સમન્તાદ્ ઉદ્ઘાતનં—સ્વભાવાદન્યભાવેન પરિગમન સમુદ્ઘાતઃ ૧૦, કાલસંયોગઃ—કાલકૃતાવસ્થાનુભવઃ ૧૧, આયાતિઃ—ગર્માન્નિર્ગમઃ ૧૨, મરણં—પ્રાણત્યાગઃ ગર્ભસ્થાનાં મનુષ્યતિરશ્વામિતિ સર્વત્ર યોજ્યમ્ ૧૩। ‘દોષ્ઠં છપિપન્વા’ इत्यादि, છપિઃ—ત્વચા, તથુક્તાનિ પર્વાણિ—સન્ધિ વન્ધનાનિ છપિપર્વાણિ। इमाति गर्भस्थमनुष्यपञ्चेन्द्रियतिरश्वां भवन्ति ૧૪। શુકશોણિતાભ્યાં સંભવઃ—ઉત્પત્તિર્યેપા તે શુકશોણિતસભવાઃ, તે કે ? इत्याह—મનુષ્યાઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચ ૧૫। ‘દુઘિહા ઠિર્દ’ इत्यादि—સ્થિતિઃ—અવસ્થાનમ્, સા દ્વિવિધા-કાયસ્થિતિઃ ભરસ્થિતિશ્વેતિ ૧૬। તત્ર કાયસ્થિતિઃ—સપ્તાષ્ટભવગ્રહણરૂપા। સા ચ મનુષ્યપંચેન્દ્રિયતિરશ્વાં ભવતિ। एषा पृथिव्यादीनामपि भरति क्रित्वत्र द्विस्थानानुरोधाद् द्वयोरेव ग्रहणम् ૧૭। ભવે ભવરૂપા વા સ્થિતિર્ભવસ્થિતિઃ—ભવકાલ इत्यर्थः। सा च देवानां नैरयिकाणां च भवति, तेषां पुनर्देवादित्वेनानुत्पत्तेः ૧૮। અદ્ધા-કાલઃ, તત્પ્રધાનમ્ આયુઃ—પશ્ચમમાયુષ્કર્મ—અદ્ધાયુઃ, તદેવ—અદ્ધાયુષ્કર્મ—કાલાન્તરાનુગામ્યાયુસ્તિર્યથઃ। भवप्रधानमायुर्भवायुः, તદેવ ભવાયુષ્કર્મ, યદ્ ભવાત્યયે નિયમાદપગચ્છત્યેવ ન કાલાન્તરમનુયાતિ ૧૯। અદ્ધાયુષ્કર્મ મનુષ્યાણાં પંચેન્દ્રિયતિરશ્વા ચ ભવતિ, कस्यचित् तद् भवनाशेऽपि नापगच्छति, उत्कृष्टतः सप्ताष्टभवकालं यावदनुगच्छति ૨૦। ભવાયુષ્કર્મ દેવાનાં ચ ભવતિ, यद् भवात्यये नियमादपगच्छत्येव, न कालान्तरमनुयाति। अयं भावः—દેવા દેવભવાચ્ચયુત્વા ન પુનર્દેવત્વેનોત્પદ્યન્તે, एवं नारका नारका दुदृष्ट्य न पुनर्नारकत्वेन समुत्पद्यन्त इति ૨૧।

કે ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચોં કે ૧૭ દો જીવોં કે ભવસ્થિતિ કહી ગઈ હૈ—દેવોં કે ઓર નૈરયિકોં કે આયુષ્ક દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ—એક અદ્ધા આયુષ્ક ઓર દૂસરા ભવાયુષ્ક દો કે અદ્ધાયુષ્ક કહા ગયા હૈ—એક મનુષ્યોં કે ઓર દૂસરે પંચેન્દ્રિયતિર્યશ્ચોં કે ૨૦ દો જીવોં કે ભવાયુષ્ક કહા ગયા હૈ—એક દેવોં કે ઓર દૂસરે નૈરયિકોં કે ૨૧ કર્મ દો પ્રકાર

(૧) મનુષ્યોની અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની. જે જીવોની ભવસ્થિતિ કહી છે—(૧) દેવોની અને (૨) નારકોની આયુષ્ક જે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) અદ્ધા-યુષ્ક અને (૨) ભવાયુષ્ક. જે જીવોના અદ્ધાયુષ્ક કહ્યા છે. (૧) મનુષ્યોનું અને (૧) પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનું જે જીવોનું ભવાયુષ્ક કહ્યું છે—(૧) દેવોનું અને

કા કહા ગયા છે એક પ્રવેશકમ્મ ઓર દુસરા અનુભાવ કમ્મ વો જીવ પધાયુક્ક કા પાલન કરસે હૈ- એક દેવ ઓર દુસરે નૈરયિક વો જીવોં કે આયુક્ક સવત્તંક કહા ગયા છે-મનુષ્ણોં કે ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્છોં કે ૨૪, “દોણ્હ ઉવ્ઘાવ” આલિં. યહ ચતુર્વિંશતિસૂધી છે-હસકા અર્થ સુગમ છે ગર્મજામ ઓર સમૂચ્છનજન્મ સે જો જામ મિલ્લ હોતા-વિલક્ષણ પ્રકાર કા હોતા છે વહ ઉપપાત જામ છે યહ જન્મ દેવ ઓર નૈરયિકોં કે હોતા છે ધરોં કિ ઉત્પત્તિ સ્થાન મેં સ્થિત વૈકલ્પિક પુદ્ગલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે કુણ વે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઉત્પત્તિસ્થાન મેં સ્થિત વૈકલ્પિક પુદ્ગલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે કુણ ઉત્પન્ન હોના હસી કા નામ ઉપપાત જન્મ છે હસ હસ કાય સે જીવ કા નિર્ગમન હોના-મરણ હોના હસી કા નામ હઘ્ઘસના છે હસ હઘ્ઘસના કા વ્યવધેશ નૈરયિક ય્ય અવનવાસિયોં કે હી હોના છે વ્યન્તરદેવોં કે ખી હઘ્ઘસના કા પ્રયોગ હોતા છે પરન્તુ યહાં જો ંન્હેં સ્વાતંત્રરૂપ સે નહીં દિસાયા ગયા છે હસકા કારણ ભવનવાસિયોં મેં ંનકા અન્તર્મૂત હોના છે વ્યવન નામ ખી મરણ કા હી છે પરન્તુ ય્યોત્તિક ઓર વૈમાનિક જીવોં મેં મરણ કે સ્થાન પર વ્યવન વાન્દ કા હી પ્રયોગ હોતા છે મરણ વાન્દ કા નહીં ૧ ગર્મ મેં ઉત્પત્તિ

(૧) નારકોંનુ કમ્મ જે પ્રકારના કહ્યા છે પ્રવેશકમ્મ અને (૨) અનુભાવ કમ્મ જે હવે બધાકુલનું પાલન કરે છે (૧) દેવ અને (૨) નારકોં જે હવેના આકુલને સવત્તંક કહ્યા છે- (૧) મનુષ્યોના અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોના. ૨૪ “દોણ્હ ઉવ્ઘાવ” આલિ ૨૪ સૂત્રે અહીં આપવામાં આવ્યા છે તેમને અર્થ સ્પષ્ટ છે જલ્જન્મ અને સમૂચ્છન જન્મથી જે જન્મ મિલ્લ હોય છે-વિલક્ષણ પ્રકારના હોય છે તે જ મનુ નામ “ઉપપાત જામ” છે દેવ અને નારકોંમાં ઉપપાત જામ થાય છે કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં રહેલાં વૈકલ્પિક પુદ્ગલોને શરીરરૂપે પરિણમાવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં વૈકલ્પિક પુદ્ગલોને શરીરરૂપે પરિણમાવીને ઉત્પન્ન થવું તેનું નામ જ ઉપપાત જામ છે. ૧ પોતપોતાની કામમાંથી (ગતિમાંથી) હવનું નિર્ગમન થવું (મરણ થવું) તેનું નામ ઉદ્ઘત્તના કહે છે આ ઉદ્ઘત્તના પડેના પ્રયોગ નારકોં ભવનવાસીઓમાં જ થાય છે. અન્તરેમાં પણ ઉદ્ઘત્તના પડેના પ્રયોગ થાય છે, પરન્તુ અહીં તેમને સ્વતંત્રરૂપે પ્રકટ ન કરવાનું કારણ એ છે કે ભવન વાસીઓમાં તેમનો અભાવેશ થઈ જાય છે. ૨ અથવા પડેના પ્રયોગ પણ મરણના અવધમાં જ થાય છે. ય્યોત્તિકોં અને વૈમાનિકોં આથે મરણ પડેના પ્રયોગ થતો નથી, પણ વ્યવન પડેના જ પ્રયોગ થાય છે ॥ ૩ ॥

હોના હસકા નામ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ હૈ યહ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિરુપ ગર્ભ મૈ ઉત્પત્તિ દો જીવોં કી હી હોતી હૈ ઇક પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચ જીવોં કી ઓર દૂસરી મનુષ્યોં કી ક્યોં કિ જન્મ કે ત્રીન પ્રકારોં મૈં સે જો ગર્ભજન્મ હૈ વહ પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચોં કે ઓર મનુષ્યોંકો હી કહા ગયા હૈ અન્યકો નહીં ૪, ત્રીનશરીર ઓર ૬ પર્યાસિયોં કે યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓં કા ગ્રહણ કરના હસકા નામ આહાર હૈ યહ આહાર ગર્ભસ્થ મનુષ્યોંકો ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચોં કો હી હોતા હૈ ૫ શરીરોપચય કા નામ વૃદ્ધિ હૈ યહ વૃદ્ધિ મી ગર્ભસ્થ મનુષ્યોં ઓર ગર્ભસ્થ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચોંકો હી હોતી હૈ ૬ હસી પ્રકાર સે ગર્ભસ્થ મનુષ્યોં કે ઓર ગર્ભસ્થતિર્યચ્ચોં કે નિવૃદ્ધિ-વાન-પિત્ત આદિદ્વારા હાનિ હોતી હૈ યહાં નિઃશબ્દ “નિર્લજ્જ મનુષ્ય” ઇત્યાદિ કી તરહ અભાવ વાચક હૈ ૭ વિકુર્વણા મી-વૈક્રિયલબ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય ઓર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચોં કો હોતી હૈ, ચલના અથવા મરકર ગત્યન્તર મૈં ગમન કરના હસકા નામ ગતિ પર્યાય હૈ અથવા-લબ્ધિધર જીવ ગર્ભ સે નિકલકર પ્રદેશ કી અપેક્ષા જો વાહર સંગ્રામ કરતા હૈ વહ ગતિપર્યાય હૈ ૯ યથા સ્વભાવસ્થિત આત્મપ્રદેશોં કા વેદના આદિ સાત કારણોં કો લેકર અપને ભાવ સે અન્ય ભાવરુપ મૈં પરિણમન કરના હસકા નામ

ગર્ભમાં ઉત્પત્તિ થવી તેનું નામ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિ છે. મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોની ઉત્પત્તિ જ ગર્ભમાં થાય છે. જન્મના ત્રણ પ્રકારોમાંથી જે ગર્ભજન્મ નામનો પ્રકાર છે, તે પ્રકારે તે મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચો નો જ જન્મ થાય છે-અન્ય જીવોમાં તે પ્રકારે જન્મ થતો નથી ॥ ૪ ॥

ત્રણ શરીર અને છ પર્યાસિઓને યોગ્ય પુદ્ગલ પરમાણુઓને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ આહાર છે. તે આહાર ગર્ભસ્થ મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં સંભવી શકે છે. ॥ ૫ ॥ શરીરોપચયનું નામ વૃદ્ધિ છે. ગર્ભસ્થ મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં જ તે વૃદ્ધિ થતી હોય છે ૬ એજ પ્રમાણે ગર્ભસ્થ મનુષ્યોની અને ગર્ભસ્થ તિર્યચોની જ વાત, પિત્ત આદિ દ્વારા નિવૃદ્ધિ (હાનિ) થાય છે “ નિ ” ઉપસર્ગ “ નિર્લજ્જ પુરુષ ” ઇત્યાદિની જેમ અભાવ વાચક છે ૭ વૈક્રિય લબ્ધિસંપન્ન મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં જ વિકુર્વણા સંભવી શકે છે ૮ ચાલવું અથવા મરીને અન્ય ગતિમાં જવું તેનું નામ ગતિપર્યાય છે અથવા લબ્ધિધર જીવ ગર્ભમાંથી નીકળીને પ્રદેશની અપેક્ષાએ જે બહાર સંગ્રામ કરે છે, તે ગતિપર્યાય છે. ॥ ૯ ॥ યથા સ્વભાવસ્થિત આત્મપ્રદેશોનું વેદના આદિ સાત કારણોને લઈને પોતાના ભાવમાંથી અન્ય ભાવરૂપે પરિણમન

કા કહા ગયા છે એક પ્રદેશકર્મ ઓર દુસરા અનુભાવ કમ કો જીવ યથાયુક્ત કા પાલન કરસે હૈ- યક દેવ ઓર દુસરે નૈરયિક કો જીવોં કો આયુક્ત સવતંત્ર કહા ગયા છે-મનુષ્યોં કો ઓર પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કો ૨૪, "દોણ્હ ડવધાપ" આદિ યહ ચતુર્વિંશતિસૂત્રી છે-ઇસકા અર્થ સુગમ છે ગર્ભજન્મ ઓર સમુન્ધેનજન્મ સે ઓ જન્મ મિલ્લ હોતા-વિલક્ષણ પ્રકાર કા હોતા છે યહ ઉપપાત જન્મ છે યહ જન્મ દેવ ઓર નૈરયિકોં કો હોતા છે કયોં કિ ઉત્પત્તિ સ્થાન મેં સ્થિત વૈક્રિયિક પુત્રલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે છુપ યે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઉત્પત્તિસ્થાન મેં સ્થિત વૈક્રિયિક પુત્રલોં કો શરીરરૂપ સે પરિણમાતે છુપ ઉત્પન્ન હોના ઇસી કા નામ ઉપપાત જન્મ છે ઇસ ડસ કાય સે જીવ કા નિર્ગમન હોના-મરણ હોના ઇસી કા નામ ઉદ્ધર્તના છે ઇસ ઉદ્ધર્તના કા અપવેશ નૈરયિક પથ અવનવાસિયોં કો હી હોતા છે વ્યન્તરદેવોં કો ઓ ઉદ્ધર્તના કા પ્રયોગ હોતા છે પરન્તુ યહાં ઓ ડન્હે સ્વતંત્રરૂપ સે નહીં દિલ્લાયા ગયા છે ઇસકા કારણ અવનવાસિયોં મેં ડનકા અન્તર્મૂલ હોના છે કયવત નામ ઓ મરણ કા હી છે પરન્તુ ડ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક જીવોં મેં મરણ કો સ્થાન પર અવનવાસ્ય કા હી પ્રયોગ હોતા છે મરણ શબ્દ કા નહીં ૧ ગર્ભ મેં ઉત્પત્તિ

(૧) નારકોનું કર્મ જે પ્રકારના કલ્પ છે પ્રદેશકર્મ અને (૨) અનુભાવ કર્મ જે ઇવે વધાયુક્ત પાલન કરે છે-(૧) દેવ અને (૨) નારકો જે ઇવેના આયુક્ત સવતંત્ર કલ્પ છે-(૧) મનુષ્યોના અને (૨) પંચેન્દ્રિય તિર્યચોના ૨૪

"દોણ્હ ડવધાપ" આદિ ૨૪ સૂત્રો અહીં આપવામાં આવ્યા છે તેમને અર્થ સુચ્ય છે જલજન્મ અને સમુન્ધન જન્મથી જે જ મ મિલ્લ હોય છે-વિલક્ષણ પ્રકારનો હોય છે તે જન્મનું નામ 'ઉપપાત જન્મ' છે દેવ અને નારકોમાં ઉપપાત જ મ થાય છે, કારણ કે ઉત્પત્તિસ્થાનમાં રહેલાં વૈક્રિયિક પુત્રહોને શરીરરૂપે પરિણમાવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં વૈક્રિયિક પુત્રહોને શરીરરૂપે પરિણમાવીને ઉત્પન્ન થવું તેનું નામ જ ઉપપાત જન્મ છે ૧ પોતપોતાની કામમાંથી (ગતિમાંથી) છૂટીને નિવ મન થવું (મરણ થવું) તેનું નામ ઉદ્ધર્તના કહે છે આ ઉદ્ધર્તના પડેનો પ્રયોગ નારકો અવનવાસીઓમાં જ થાય છે વ્યન્તરોમાં પણ ઉદ્ધર્તના પડેનો પ્રયોગ થાય છે, પરન્તુ અહીં તેમને સ્વતંત્રરૂપે પ્રકટ ન કરવાનું કારણ એ છે કે અવનવાસીઓમાં તેમનો સમાવેશ થઈ જાય છે ૨ અથ પડેનો પ્રયોગ પણ મરણના અર્થમાં જ થાય છે ડ્યોતિષ્કો અને વૈમાનિકો સાથે મરણ પડેનો પ્રયોગ થતો નથી, પણ અવન પડેનો જ પ્રયોગ થાય છે ૫ ૬ ૫

સ્થિતિ કા નામ ભવકાલ મી હૈ યહ ભવસ્થિતિરૂપ ભવકાલ દેવ ઔર
 બૈરધિક જીવોં કો હોતા હૈ ક્યોં કિ દેવાદિપર્યાય છોડને કે અનન્તર
 પુનઃ દેવાદિપર્યાય કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ ૧૮, આયુ દો પ્રકારકા હોતા
 હૈ અદ્ધાયુ ઔર ભવાયુ ૧૯ અદ્ધા નામ કાલ કા હૈ હસ કાલપ્રધાન
 જો પાંચવાં આયુષ્કર્મ હૈ વહ અદ્ધાયુષ્ક હૈ યહ અદ્ધાયુષ્ક
 જીવ કે સાથ કાલાન્તરાનુગામી હોતા હૈ અતઃ કાલાન્તરાનુગામી
 આયુ કા નામ હી અદ્ધાયુષ્ક હૈ ભવપ્રધાન આયુ કા નામ ભવાયુ હૈ
 ઔર હસ ભવાયુ કા નામ હી ભવાયુષ્ક હૈ ભવાયુષ્ક ભવ કે નાશ હો
 જાને પર નિયમ સે છૂટ જાતા હૈ-જીવ કે સાથ પરલોક મેં નહીં જાતા
 હૈ ૨૦, અદ્ધાયુષ્ક મનુષ્યોં ઔર પંચેન્દ્રિયતિર્યચોં કો હોતા હૈ યહ
 કિસી ૨ જીવ કા તદ્વચનાશ હો જાને પર મી નષ્ટ નહીં હોતા હૈ ઉત્કૃષ્ટ
 રૂપ સે યહ સાત ખાટ ભવકાલ તક જીવ કે સાથ ચલા જાતા હૈ
 ભવાયુષ્ક દેવ ઔર નારકિયોં કો હોતા હૈ યહ નિયમ સે ઉત્ત ભવ કે
 નાશ હો જાને પર છૂટ જાતા હૈ, કાલાન્તર મેં ડન જીવોં કે સાથ નહીં
 જાતા હૈ ક્યોં કિ દેવભવ સે ચવવ કર દેવ પુનઃ દેવ નહીં હોતા હૈ
 ઔર નારક નારકભવ સે પ્રર કર પુનઃ નારક નહીં હોતા હૈ

સ્થિતિ છે તેને ભવસ્થિતિ કહે છે, તેને ભવકાળ પણ કહે છે આ ભવસ્થિતિ
 રૂપ ભવકાળને સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં હોય છે, કારણ કે દેવ દિ પર્યાય
 છોડ્યા બાદ ફરીથી દેવાદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી ॥ ૧૮ ॥
 આયુ બે પ્રકારનું થાય છે, અદ્ધાયુ અને ભવાયુ ॥ ૧૯ ॥ અદ્ધા એટલે
 કાળ. તે કાળપ્રધાન જે પાંચમું આયુષ્કર્મ છે તેને અદ્ધાયુષ્ક કહે છે તે
 અદ્ધાયુષ્ક જીવની સાથે કાલાન્તરાનુગામી હોય છે, તેથી કાલાન્તરાનુગામી
 આયુનું નામ જ અદ્ધાયુષ્ક છે ૨૦ ભવપ્રધાન આયુનું નામ ભવાયુ છે અને તે
 ભવાયુને જ ભવાયુષ્ક કહે છે. ભવનો નાશ થતા ભવાયુષ્ક નિયમથી જ છૂટી
 બચ છે-જીવની સાથે પરલોકમાં જતું નથી ॥ ૨૧ ॥ અદ્ધાયુષ્કને સદ્ભાવ
 મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં હોય છે કોઈકોઈ જીવનો તે ભવ નાશ
 પામવા છતાં તેનો નાશ થતો નથી વધારેમાં વધારે સાત આઠ ભવ સુધી
 તે અદ્ધાયુષ્કને જીવની સાથે સમય ચાલુ રહે છે. ભવાયુષ્કને
 સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં જ હોય છે તે ભવનો નાશ થતા તેનો (ભવા-
 યુષ્કને) પણ અવશ્ય નાશ થઈ બચ છે કાલાન્તરે તે આયુષ્ક તે જીવની
 સાથે જતું નથી, કારણ કે દેવભવથી ચલેલો દેવ ફરીથી દેવગતિમાં જતો
 થા ૫૦

સમુદ્ધાત છે ૧૦ કાલહૃત અવસ્થાના અનુભવન કરના હસકા નામ કાલ-
સંયોગ છે ૧૧, ગર્ભસે ધાઈર નિકલના હસકા નામ નિગમ છે ૧૨ પ્રાણો
ના સ્થાન કરના હસકા નામ મરણ છે એ સય અવસ્થાએ ગર્ભસ્થ મનુષ્યો
ઔર ગર્ભસ્થતિર્યચ્છોનો હી હોતી હૈં હસલિયે “ગર્ભસ્થાનાં મનુષ્યતિરચ્છા”
એસા પદ સવત્ર યોગિત કરના પાહિયે ૧૩ “વોળહ છવિપઠ્ઠા” હસ્યાદિ।
છવિ નામ ત્વચ્છા ચમઢી કા હૈં ઔર પર્વ નામ સધિ ધન્યનો કા હૈં એ
સધિ પર્વ ગર્ભસ્થ ઔર પચેન્દ્રિયતિર્યચ્છોને હોતે હૈં ૧૪, શુક્ર ઔર
શોણિત હન વોનો સે જિનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈં એ શુક્ર શોણિતસંમલ
જીવ હૈં એસે એ જીવ મનુષ્ય ઔર પચેન્દ્રિય તિર્યચ્છ હૈં ૧૫ અવસ્થાનાના નામ
સ્થિતિ હૈં યહ સ્થિતિ કાયસ્થિતિ ઔર મલસ્થિતિ ને મેદ સે વો પ્રકાર
કી હોતી હૈં સાત આઠ મલ ગ્રહણરૂપ કાયસ્થિતિ હૈં યહ કાયસ્થિતિ
મનુષ્ય ઔર પચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોને હોતી હૈં યચપિ પૃથિવી આદિકોનો કો ની
યહ હોતી હૈં પરન્તુ યહાં કિસ્થાનોને અનુરોધ સે હન વો કા હી ગ્રહણ
હુઆ હૈં ૧૭ મલ મેં યા મલરૂપ જો સ્થિતિ હૈં વહ મલસ્થિતિ હૈં મલ

કરવું તેનું નામ સમુદ્ધાત છે ॥ ૧૦ ॥ કાલહૃત અવસ્થાના અનુભવ કરવો
તેનું નામ નિગમ છે ॥ ૧૧ ॥ ગર્ભમાંથી બહાર નીકળવું તેનું નામ
પ્રાણોના ત્યાગ કરવો તેનું નામ મરણ છે આ બધી અવસ્થાઓના
અનુભવ બહુમત મનુષ્યો અને ગર્ભસ્થ તિર્યચ્છોને જ થાય છે તેથી જ
“ ગર્ભસ્થાનાં મનુષ્યતિરચ્છા ” આ પદનો (ગર્ભસ્થ મનુષ્યોનો અને તિર્યચ્છોનો)
સર્વત્ર પ્રયોગ કરવાનું કહ્યું છે ॥ ૧૩ ॥

“ વોળહ છવિ પઠ્ઠા ” છવિ એટલે ત્વચ્છા અને “ પર્વ ” એટલે
સધિબંધનો તે ત્વચ્છા અને સધિપર્વનો સહભાવ ગર્ભસ્થ મનુષ્યોમાં અને
પચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોમાં જ થાય છે ॥ ૧૪ ॥ શુક્ર અને શોણિતથી એમની
ઉત્પત્તિ થાય છે એવાં છવોને શુક્રશોણિત સમલ છવો કહે છે મનુષ્યો
અને પચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોની આ પ્રકારના છવોમાં ગ્રહણરૂપ થાય છે ॥ ૧૫ ॥

સ્થિતિ એટલે અવસ્થાના તે સ્થિતિના કાયસ્થિતિ અને મલસ્થિતિ નામના
બે ભેદ પડે છે ૧૬ સાત આઠ મલગ્રહણરૂપ કાયસ્થિતિ છે તે કાયસ્થિતિ મનુષ્યો
અને પચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોમાં જ સંભવી શકે છે બે કે પૃથ્વીકાય આદિના પક્ષ
તે સંભવી શકે છે, પણ અહીં બે સ્થાનોના અનુરોધની અપેક્ષા ત્રે ઉપદ્રુજ
એને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે ॥ ૧૭ ॥ ભવમાં અથવા ભવરૂપ ને

સ્થિતિ કા નામ ભવકાલ મી હૈ યહ ભવસ્થિતિરૂપ ભવકાલ દેવ ઔર નૈરયિક જીવોં કો હોતા હૈ ક્યોં કિ દેવાદિપર્યાય છોડને કે અનન્તર પુનઃ દેવાદિપર્યાય કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ ૧૮, આયુ દો પ્રકારકા હોતા હૈ અદ્ધાયુ ઔર ભવાયુ ૧૯ અદ્ધા નામ કાલ કા હૈ હસ કાલપ્રધાન જો પાંચવાં આયુષ્કર્મ હૈ વહ અદ્ધાયુષ્ક હૈ યહ અદ્ધાયુષ્ક જીવ કે સાથ કાલાન્તરાનુગામી હોતા હૈ અનઃ કાલાન્તરાનુગામી આયુ કા નામ હી અદ્ધાયુષ્ક હૈ ભવપ્રધાન આયુ કા નામ ભવાયુ હૈ ઔર હસ ભવાયુ કા નામ હી ભવાયુષ્ક હૈ ભવાયુષ્ક ભવ કે નાશ હો જાને પર નિયમ સે છૂટ જાતા હૈ-જીવ કે સાથ પરલોક મેં નહીં જાના હૈ ૨૦, અદ્ધાયુષ્ક મનુષ્યોં ઔર પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્છોં કો હોતા હૈ યહ કિસી ૨ જીવ કા તદ્ભવનાશ હો જાને પર મી નષ્ટ નહીં હોના હૈ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે યહ સાત આઠ ભવકાલ તક જીવ કે સાથ ચલા જોના હૈ ભવાયુષ્ક દેવ ઔર નારકિયોં કો હોતા હૈ યહ નિયમ સે ઉસ ભવ કે નાશ હો જાને પર છૂટ જાતા હૈ, કાલાન્તર મેં ડન જીવોં કે સાથ નહીં જાતા હૈ ક્યોં કિ દેવભવ સે ચ્ચવ કર દેવ પુનઃ દેવ નહીં હોતા હૈ ઔર નારક નારકભવ સે પ્રર કર પુનઃ નારક નહીં હોતા હૈ

સ્થિતિ છે તેને ભવસ્થિતિ કહે છે, તેને ભવકાળ પણ કહે છે આ ભવસ્થિતિ રૂપ ભવકાળને સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં હોય છે, કારણ કે દેવ કિ પર્યાય છોડ્યા બાદ ફરીથી દેવાદિ પર્યાયની પ્રાપ્તિ થતી નથી ॥ ૧૮ ॥ આયુ બે પ્રકારનું થાય છે, અદ્ધાયુ અને ભવાયુ ॥ ૧૯ ॥ અદ્ધા એટલે કાળ તે કાળપ્રધાન જે પાપનું આયુષ્કર્મ છે તેને અદ્ધાયુષ્ક કહે છે. તે અદ્ધાયુષ્ક જીવની સાથે કાલાન્તરાનુગામી હોય છે, તેથી કાલાન્તરાનુગામી આયુનું નામ જ અદ્ધાયુષ્ક છે ૨૦ ભવપ્રધાન આયુનું નામ ભવાયુ છે અને તે ભવાયુને જ ભવાયુષ્ક કહે છે ભવનો નાશ થતા ભવાયુષ્ક નિયમથી જ છૂટી જાય છે-જીવની સાથે પરલોકમાં જતું નથી ॥ ૨૧ ॥ અદ્ધાયુષ્કનો સદ્ભાવ મનુષ્યો અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં હોય છે કોઈકોઈ જીવનો તે ભવ નાશ પામવા છતાં તેનો નાશ થતો નથી વધારેમાં વધારે સાત આઠ ભવ સુધી તે અદ્ધાયુષ્કનો જીવની સાથે સંબંધ ચાલુ રહે છે. ભવાયુષ્કનો સદ્ભાવ દેવો અને નારકોમાં જ હોય છે તે ભવનો નાશ થતા તેનો (ભવાયુષ્કનો) પણ અવશ્ય નાશ થઈ જાય છે. કાલાન્તરે તે આયુષ્ક તે જીવની સાથે જતું નથી, કારણ કે દેવભવથી ચલેલો દેવ ફરીથી દેવગતિમાં જતો

‘દુષ્ટિદે કર્મ્મે’ इत्यादि—द्वित्रिंशं कर्म—प्रदेशकर्म, अनुमाय कर्म चेति । तत्र प्रदेशमात्रतया वेद्यते तत्र, तस्य प्रदक्षा एव—पुत्रला एव वेद्यते न यथावदो रस इति । अनुमायतो वेद्यते तत्र, यस्यानुमाया यथावद्वरमो धरा इति २२ । ‘दो’ इत्यादि—यथा प्रदमायुष्यायुष्म, यावत्परिमितं बद्धं तावत्परिमितमायुरित्यर्थः, एतदायुर्वशा नारकाश्च पाठयन्ति—अनुभवन्ति, तेषां नियमाद्विरुद्धक्रमायुष्मत्त्वात् । अपं विधेकः असंख्यातवर्षायुष्कास्त्रिंशो मनुष्याश्च, तथा उत्तमपुरुषाश्चरमशरीराश्च, एते नियमान्निरूपक्रमायुष्मन्तो भवन्ति, अने सम्पातवर्षायुष्कास्त्रिंशो मनुष्याश्च, अनुत्तमपुरुषाश्चरमशरीराश्च सोपक्रमायुष्का निरूपक्रमायुष्काश्चेत्युभयस्वभावा भवन्ति, उक्तञ्च —

“दुષ્ટિદે કર્મ્મે” इत्यादि । प्रदेश कर्म और अनुमाय कर्म के सेव से कर्म दो प्रकार का कहा गया है—जिस कर्म के फल प्रदेशरूप पुत्रल ही वेदने में आते हैं यथावद्वरम वेदने में नहीं आता है वह प्रदेश कर्म है तथा जिस कर्म का अनुमायरूप से वेदन होता है वह अनुमाय कर्म है २२, इस अनुमाय कर्म का यथा वद्वरस वेदने में आता है यथा पक्षा युष्मकर्म जितने काल का आयु पांघा है उतने काल के आयु का भोगना यह पात देव और नारकियों में ही होता है क्योंकि कि ये अनपवर्त्यायुष्क होते हैं । असंख्यातवर्ष की आयु वाले भोगमूर्ति क त्रिंश और मनुष्य एवं उत्तमपुरुष और चरमशरीरी जीव के सब नियम से निरूपक्रम आयुवाले होते हैं और सम्पातवर्ष की आयु वाले त्रिंश, मनुष्य,

નથી અને નારક અતિમાંથી ઉદ્ભવના (મનુ) પામીને કે હંપણ નારક શરી નારકઅતિમાં જતો નથી.

“દુષ્ટિદે કર્મ્મે” ઉત્પાદિ. પ્રદેશકર્મ અને અનુમાયકર્મના બેકથી કર્મના બે સ્થાન કયા છે જે કર્મના પ્રદેશરૂપ પુત્રલનું જ માત્ર વેદન કરવામાં આવે છે—યથાબદ્ધ રહતું વેદન કરવામાં આવતું નથી તે કર્મને પ્રદેશકર્મ કહે છે. જે કર્મનું અનુભાવ રૂપે વેદન થાય છે તે કર્મને અનુભાવકર્મ કહે છે. ॥ ૨૨ ॥ આ અનુભાવ કર્મના યથાબદ્ધ રસ વેદવામાં આવે છે. યથાબદ્ધાનુષ્ઠકર્મ બેટલે બેટલા કાળનું આયુ બાંધી કોય બેટલા કાળના આયુને લોચવતું જે વાત દેવો અને નારકોમાં સમાવી શકે છે, કારણ કે તેઓ અનપવર્ત્યાનુષ્ઠ કોય છે. અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા લોચમૂર્તિના મનુષ્ય ત્રિંશ અને ઉત્તમ પુરુષ તથા ચરમ શરીરી છોડો નિયમથી જ નિરૂપકર્મ આયુવાળા કોય છે. પરંતુ સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ત્રિંશ મનુષ્ય, અનુત્તમ પુરુષ અને અચરમ

“ દેવા નેરહ્યા વિ ચ, અસંલ્પવાસાડયા ચ તિરિમણુયા ।

ઉત્તમપુરિસા ચ તદા, ચરમસરીરા ચ નિરુપક્રમા ॥ ૧ ॥

સેસા સંસારત્યા, મહ્યા સોવક્રમા વ શ્યરે વા ।

સોવક્રમ નિરુપક્રમ, - મેત્રો મણિઓ સમાસેન ” ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।

છાયા-દેવા નૈરયિકા અપિ ચ, અસંલ્પવર્ષાયુષ્કાશ્ચ તિર્યહ્ મનુષ્યાઃ ।

ઉત્તમપુરુષાશ્ચ તથા, ચરમશરીરાશ્ચ નિરુપક્રમાઃ ॥ ૧ ॥

શેષાઃ સંસારસ્થાઃ, માઝ્યાઃ સોપક્રમા વા ઇતરે વા ।

સોપક્રમનિરુપક્રમ, - મેદો મણિતઃ સમાસેન ॥ ૨ ॥ ” ઇતિ ૨૩ ।

અનુત્તમ પુરુષ ઓર અચરમ શરીરી યે સોપક્રમ એવં નિરુપક્રમ દોનો પ્રકાર કી આયુવાલે હોતે હૈં ।

કહા ઓ હૈ-“ દેવા નેરહ્યા વિ ” ઇત્યાદિ । “ સેસા સંસારત્યા ” ઇત્યાદિ ।

અધિકતર પ્રાણિયોં કા વિષ, શ્વાસોચ્છ્વાસ કા અવરોધ, હવાઈ જહાજ સે પતન, ઓર રાગ આદિ કે નિમિત્ત સે અકાલ લેં મરણ દેલ્લ-કર યહ પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ કયા અકાલમરણ હોતા હૈ? યદિ અકાલ મરણ હોતા હૈ એસા માન લિયા જાય તો દૂસરા યહ ભી પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ જિતને ભી સંસારી જીવ હૈં ડન સબ કા અકાલમરણ હોતા હૈ યા સબ કા ન હોકર છુટ કા હી હોના હૈ? ઇન્હીં દો પ્રશ્નોં કા ઉત્તર હમેં યહાં ઇસ અભવવર્ત્યાયુષ્ક નિરુપક્રમાયુષ્ક કી વિચાર ધારા સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ કર્મ શાસ્ત્ર કે અનુસાર મુજ્યમાન આયુ કા ઉત્કર્ષણ નહીં હો સકના કયોં કિ ઉત્કર્ષણ વન્યકાલ મેં હી હોના હૈ ઉદાહરણાર્થ-કિસી

શરીરી જીવો સોપક્રમ અને નિરુપક્રમ, એ બન્ને પ્રકારના આયુવાળા હોય છે.

કહ્યું પણ છે કે-“ દેવા નેરહ્યા વિ ” ઇત્યાદિ । “ સેસા સંસારત્યા ” ઇત્યાદિ—

ધણા જીવોનું વિષ, શ્વાસોચ્છ્વાસના અવરોધ, વિમાની અકસ્માત અને રાગ આદિ કારણોથી અકાળે મરણ થાય છે આ અકાળ મરણ બોધને જીવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું અકાલ મરણ સમરી શકે છે ખરું? ને અકાલ મરણ થવાની વાત સ્વીકારવામા આવે, તો બીજો પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે શું સમસ્ત સંસારી જીવોના અકાલ મરણ થાય છે, કે કોઈ કોઈ સંસારી જીવના અકાલ મરણ થાય છે? આ બન્ને પ્રશ્નોના ઉત્તર આપણને આ અભવવર્ત્યાયુષ્ક અને નિરુપક્રમાયુષ્કની વિચારધારામાથી મળી આવે છે. કર્મશાસ્ત્ર અનુસાર બુદ્ધ્ય-માન આયુનું ઉત્કર્ષણ યદ્ય જન્મ મળી આવે તો તે અકાલ મરણ નથી.

‘કુષિદે કમ્મે’ इत्यादि-द्वित्रिंशं कर्म-प्रदेशकर्म, अनुमात्र कर्म चेति । तत्र प्रद
 क्षमाप्रतया वयते तत्र, तस्य प्रवक्षा षष-पुत्रला एव वेद्यते न यथाचक्षो रस
 इति । अनुमात्रतो वेद्यते तत्र, यस्यानुमात्रा यथावद्वरसो षषत्र इति २२ । ‘दो’
 इत्यादि-यथा पदमायुर्धमायुष्म, यास्त्यमित्त चर्दं तावत्परिगितमायुर्त्यर्थः,
 एतदायुर्दरा नारकाभ पात्यन्ति-अनुभवन्ति, तेषां नियमाभिरूपक्रमायुष्मत्त्वात् ।
 अप विवेकः असंख्यातवर्षायायुष्कास्तिर्यञ्चो मनुष्याय, तथा उनमपुरुषाभरमशरी
 राय, एते नियमान्निरूपक्रमायुष्मन्तो भवन्ति, अन्ये सख्यातवर्षायायुष्कास्तिर्यञ्चो
 मनुष्याय, अनुत्तमपुरुषा अवरमशरी १५ सोपक्रमायुष्का निरूपक्रमायुष्काश्चेत्यु
 मयस्वमावा भवन्ति, उक्तञ्च —

“કુષિદે કમ્મે” इत्यादि । प्रदेश कर्म और अनुमात्र कर्म के भेद से
 कर्म दो प्रकार का कहा गया है-जिसकर्म के केवल प्रदेशरूप पुत्रल ही
 वेदने में आते हैं यथावद्वरस वेदने में नहीं आता है वह प्रदेश कर्म है
 तथा जिस कर्म का अनुमात्ररूप से पदत्र होता है वह अनुमात्र कर्म है
 २२, इस अनुमात्र कर्म का यथा वद्वरस वेदने में आता है यथा पदा
 युष्ककर्म जितने काल का आयु बांटा है उसने काल के आयु का भोगना
 यह बात वेव और नारकियों में ही होता है क्योंकि हि ये अनपवर्त्यायुष्क
 होते हैं । असंख्यातवर्ष की आयु वाले भोगभूमि र तिर्यञ्च और मनुष्य
 एव उत्तमपुरुष और अवरमशरीरी जीव के सब नियम से निरूपक्रम
 आयुवाले होते हैं और सख्यातवर्ष की आयु वाले तिर्यञ्च, मनुष्य,

નથી અને નારક ગતિમાંથી ઉદ્ધતના (મનુષ્ય) પામીને કે હંપણ નારક શરી
 નરકગતિમાં જાય નથી.

“કુષિદે કમ્મે” इत्यादि. प्रदेशकर्म અને अनुमात्रकर्मના ભેદથી કર્મના
 બે પ્રકાર કથા છે જે કર્મના પ્રદેશરૂપ પુત્રલત્ર જ માત્ર વેદન કરવામાં આવે
 છે-યથાવદ્ ૨૪ત્ર વેદન કરવામાં આવતું નથી, તે કર્મને પ્રદેશકર્મ કહે છે.
 જે કર્મનુ અનુભાવ રૂપે વેદન થાય છે તે કર્મને અનુભાવકર્મ કહે છે. ॥ ૨૨ ॥
 આ અનુભાવ કર્મના યથાવદ્ ૨૪ વેદનમાં આવે છે. યથાવદ્દામુષ્કકર્મ જોટલે
 જોટલા કાળનુ આયુ બાંધુ હોય જોટલા કાળના આયુને ભોગવતું જે વાત
 દેવો અને નારકોમાં સલામી થકે છે કારણ કે તેઓ અનપવર્ત્યાયુષ્ક હોય છે.
 અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગભૂમિના મનુષ્ય તિર્યંચ અને ઉત્તમ પુરુષ
 તથા અવરમ શરીરી જીવો નિયમથી જ નિરૂપક્રમ આયુવાળા હોય છે પરંતુ
 સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા તિર્યંચ, મનુષ્ય, અનુત્તમ પુરુષ અને અવરમ

‘દોષ્ઠ’ ઇત્યાદિ—સંવર્તનં સર્વત્ત્વં, સ એવ સંવર્તકઃ—ઉપક્રમઃ इत्यर्थः, આયુષ્કસ્ય સંવર્તકઃ—આયુષ્કસર્વર્તક સોપક્રમાયુરિત્યર્થઃ, સ ચ મનુષ્યાણાં પञ्चेन्द्रियतिरश्चां ચ ભવતિ, સોપક્રમાયુષ્કત્વાત્તેષામ્ ૨૪ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

તિવાત કે અનુકૂલ સાનગ્રી મિલતી હૈ તો ઉસ પર્યાય મેં આયુ કર્મ કા સ્થિતિવાત કર સકતા હૈ । સ્થિતિ વાત હોને સે આયુ કમ હો જાતી હૈ ।

અપકર્ષણ કે હસ નિયમ કે અનુસાર સવ જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ હો સકતી હૈ યહ સામાન્ય નિયમ હૈ—હસ નિયમ કે અનુસાર દેવાદિકોં કી બી સુજ્યમાન આયુ કમ હોની ચાહિયે—પરન્તુ હસ નિયમ મેં જો અપવાદ હૈ વહ યહાં કહા ગયા હૈ કિ ઉપપાદુ જન્મ સે પૈદા હોને વાલે દેવ ઔર નારકી, ભોગભૂમિયા જીવ, ઉત્તમપુરુષ ઔર ચરમશરીરી હન જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ નહીં હોતી હૈ જિતને કાલ કી આયુ કા વન્ધ હન્હોં ને ક્રિયા હૈ ઉતગ્રી હી પૂરી આયુ કા ચે ભોગ કરતે હૈં અર્થાત્ હનકી સુજ્યમાન આયુકા સ્થિતિવાત નહીં હોતા હૈ ૨૩ હસી સે યહ નિષ્કર્ષ નિકલ આતા હૈ કિ હનકે સિવાય ઔર સવ જીવોં કી આયુ કમ હો સકતી હૈ યહી વાત હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા કહતે હુઅ સૂત્રકાર કહતે હૈં “દોષ્ઠ” ઇત્યાદિ । ઉપક્રમ કા નામ સંવર્ત હૈ આયુષ્ક

જો તેને સ્થિતિવાતને અનુકૂળ સામગ્રી મળી જાય છે, તો તે પર્યાયમાં અયુ કર્મનો સ્થિતિવાત તે કરી શકે છે, સ્થિતિવાત થવાથી આયુ ઘટી જાય છે

અપકર્ષણના આ નિયમ અનુસાર બધાં જીવોતું જીવ્યમાન આયુ ન્યૂન થઈ શકે છે, આ સામાન્ય નિયમ છે આ નિયમોનુસાર તો દેવાદિકોતું જીવ્યમાન આયુ પણ ન્યૂન થવું જોઈએ. પરન્તુ તે નિયમમાં જે અપવાદ છે તેતું અહીં નીચે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે—ઉપપાદ જન્મથી પેદા થનારા દેવ અને નારકી, ભોગભૂમિના જીવો, ઉત્તમ પુરુષો અને ચરમ-શરીરી જીવોતું જીવ્યમાન આયુ એણે થઈ શકતું નથી જેટલા કાળના આયુનો બધ તેમણે કર્યો હોય છે એટલા પૂરેપૂરા અયુને તેઓ ભોગવે છે, એટલે કે તેમના જીવ્યમાન આયુનો સ્થિતિવાત થતો નથી ૨૩ આ કથનપરથી આપણે એવા નિશ્ચયપર આવી શકીએ છીએ કે તેમના સિવાયના બધા જીવોના આયુમાં ઘટાડો થઈ શકે છે. એજ વાત સૂત્રકારે “દોષ્ઠ” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ઉપક્રમતું નામ સંવર્ત છે. આયુષ્કનો જે ઉપક્રમ છે તે આયુષ્ક

મનુષ્ય ય તિર્યચ્ચ ને પ્રથમત્રિભાગ મૈ નરકાયુ કા એક લાઘ્વ વર્ષ પ્રમાણ સ્થિતિ યથ ક્રિયા અથ યદિ યત્ કુસરે ત્રિભાગ મૈ નરકાયુ કા વસ લાઘ્વ વર્ષપ્રમાણ સ્થિતિયથ કરતા હૈ તો વસ સમય યહ પ્રથમત્રિ ભાગ મૈ યાંખી છુઈ સ્થિતિ કા ઉત્કર્ષણ કર સકતા હૈ—ઉત્કર્ષણ કા યહ માનાય નિયમ સય કર્મો પર લાગુ હોતા હૈ ।

સુખ્યમાન આયુ કા યથ વસી પર્યાય મૈ હોતા નહીં, અતઃ વસકા ઉત્કર્ષણ નહીં હોતા યહ વ્યવસ્થા તો નિરપવાદ યન જાતી હૈ કિન્તુ અપ-કર્ષણ કે લિયે યથકાલ કા એસા કોઈ પ્રતિયથ નહીં હૈ યહ કુછ અપવાદો કો છોડકર કમી સી હો સકતા હૈ જિસ પર્યાય મૈ આયુ કા યથ ક્રિયા હૈ વસ પર્યાય મૈ સી હો સકતા હૈ ઓર જિસ પર્યાય મૈ વસે ભોગ રહે હૈ વસ પર્યાય મૈ સી હો સકતા હૈ ઉદાહરણાર્થ—કિસી મનુષ્ય ને તિર્ય આયુ કા પૂર્વકોટિપ્રમાણ સ્થિતિયથ ક્રિયા । અથ યદિ વસે સ્થિતિયાત કે અનુકૂલ સામગ્રી જિસ પર્યાય મૈ આયુ કા યથ ક્રિયા હૈ વસી પર્યાય મૈ સી મિલ જાતી હૈ તો વસી પર્યાય મૈ યહ આયુકર્મ કા સ્થિતિયાત કર સકતા હૈ ઓર યદિ જિસ પર્યાય મૈ આયુ કા ભોગ રહા હૈ વસમૈ સ્થિ-

યાય છે ધારો કે કોઈ મનુષ્ય અથવા તિર્યચે પ્રથમ ત્રિભાગમાં નરકાયુને એક લાખ વર્ષપ્રમાણ બંધ કર્યો. હવે જો તે બીજા ત્રિભાગ હરમિયાન હસ લાખ વર્ષપ્રમાણ નરકાયુનો સ્થિતિબંધ કરે, તો તે સમયે તે પ્રથમ ત્રિભાગમાં બંધેલી સ્થિતિનું ઉત્કર્ષણ કરી શકે છે. ઉત્કર્ષણનો આ પ્રમાણ નિયમ બંધ કર્યોને લાગુ પડે છે.

સુખ્યમાન આયુનો બંધ જોઈ પર્યાયમાં થયો નથી, તેથી તેનું ઉત્કર્ષણ થતું નથી. આ વ્યવસ્થા તો નિરપવાદ (અપવાદ વિના નિયમબંધી) બની વ્યથ છે પરંતુ અપકલ્પને માટે બંધકાળનો જોવો કોઈ અતિયથ નથી. તે કેટલાક અપવાદોને બાદ કરતાં જમે ત્યારે થઈ શકે છે જે પર્યાયમાં આયુનો બંધ કર્યો છે તે પર્યાયમાં પણ થઈ શકે છે અને જે પર્યાયમાં તેને ચોખવી રહ્યા કોઈજો તે પર્યાયમાં પણ થઈ શકે છે. હાજરના તરીકે કોઈ મનુષ્યે તિય બ આયુનો પૂર્વ કોટિ પ્રમાણ સ્થિતિબંધ કર્યો હવે જો તેને સ્થિતિયાતને માટે અનુકૂળ સામગ્રી (જે પર્યાયમાં આયુનો બંધ કર્યો હોય જોઈ પર્યાયમાં) મળી જાય તો જોઈ પર્યાયમાં તે આયુકર્મનો સ્થિતિયાત કરી શકે છે, અને જે પર્યાયના આયુને તે ચોખવી રહ્યો છે તે પર્યાયમાં જ

‘દોળ્હ’ ઇત્યાદિ—સંવર્તનં સવર્ત્તઃ, સ એવ સંવર્ત્તકઃ—ઉપક્રમઃ ઇત્યર્થઃ, આયુષ્કસ્ય સંવર્ત્તકઃ—આયુષ્કસવર્ત્તકઃ સોપક્રમાયુરિત્યર્થઃ, સ ચ મનુષ્યાણાં પञ્ચેન્દ્રિયતિરથાં ચ ભવતિ, સોપક્રમાયુષ્કત્વાત્તેષામ્ ૨૪ ॥ સૂ ૦ ૨૧ ॥

તિવાત કે અનુકૂલ સામગ્રી મિલતી હૈ તો ઉસ પર્યાય મેં આયુ કર્મ કા સ્થિતિવાત કર સકતા હૈ । સ્થિતિ વાત હોને સે આયુ કમ હો જાતી હૈ ।

અપકર્ષણ કે ઇસ નિયમ કે અનુસાર સઘ જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ હો સકતી હૈ યહ સામાન્ય નિયમ હૈ—ઇસ નિયમ કે અનુસાર દેવાદિકોં કી બી સુજ્યમાન આયુ કમ હોની ચાહિયે—પરન્તુ ઇસ નિયમ મેં જો અપવાદ હૈ વહ યહાં કહા ગયા હૈ કિ ઉપપાદ્ધ જન્મ સે પૈદા હોને વાલે દેવ ઓર નારકી, ભોગભૂમિયા જીવ, ઉત્તમપુરુષ ઓર ચરમશરીરી ઇન જીવોં કી સુજ્યમાન આયુ કમ નહીં હોતી હૈ જિતને કાલ કી આયુ કા વન્ધ ઇન્હોં ને ક્રિયા હૈ ઉતની હી પૂરી આયુ કા ઘે ભોગ કરતે હૈ અર્થાત્ ઇનકી સુજ્યમાન આયુકા સ્થિતિવાત નહીં હોતા હૈ ૨૩ ઇસી સે યહ નિષ્કર્ષ નિકલ આતા હૈ કિ ઇનકે સિવાય ઓર સઘ જીવોં કી આયુ કમ હો સકતી હૈ યહી વાત ઇસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા કહતે હુઅ સૂત્ર-કાર કહતે હૈ “દોળ્હ” ઇત્યાદિ । ઉપક્રમ કા નામ સંવર્ત્ત હૈ આયુષ્ક

જો તેને સ્થિતિવાતને અનુકૂળ સામગ્રી મળી જાય છે, તો તે પર્યાયમાં આયુ કર્મને સ્થિતિવાત તે કરી શકે છે, સ્થિતિવાત થવાથી આયુ ઘટી જાય છે

અપકર્ષણના આ નિયમ અનુસાર બધાં જીવોનું જીવ્યમાન આયુ ન્યૂન થઈ શકે છે, આ સામાન્ય નિયમ છે આ નિયમાનુસાર તો દેવાદિકોનું જીવ્યમાન આયુ પણ ન્યૂન થવું જોઈએ. પરન્તુ તે નિયમમાં જે અપવાદ છે તેનું અહીં નીચે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે—ઉપપાદ જન્મથી પેદા થનારા દેવ અને નારકી, ભોગભૂમિના જીવો, ઉત્તમ પુરુષો અને ચરમ-શરીરી જીવોનું જીવ્યમાન આયુ ઓછું થઈ શકતું નથી જેટલા કાળના આયુનો બધા તેમણે કર્યો હોય છે એટલા પૂરેપૂરા આયુને તેઓ ભોગવે છે, એટલે કે તેમના જીવ્યમાન આયુનો સ્થિતિવાત થતો નથી ૨૩ આ કથનપરથી આપણે એવા નિશ્ચયપર આવી શકીએ છીએ કે તેમના સિવાયના બધા જીવોના આયુમાં ઘટાડો થઈ શકે છે. એજ વાત સૂત્રકારે “દોળ્હ” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. ઉપક્રમનું નામ સવર્ત છે. આયુષ્કનો જે ઉપક્રમ છે તે આયુષ્ક

પર્વાપાધિકારાદેવ નિયતક્ષેત્રાધિતત્ત્વત્ત્વ ક્ષેત્રન્યપદેશ્યાન્ પુદ્ગલપર્વાપાત્
પ્રતિપિપાદયિષુઃ ક્ષેત્રપ્રસ્થરણમાદ—

મૂલ્ક—જબુદીવે દીવે મદરસ્ત પઠ્વયસ્ત ઉત્તરદાહિણે
દો વાસા પળ્ળતા ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસમળાળતા અન્નમન્ન
નાદ્વદ્વતિ આયામવિસ્ત્રભુચ્ચતોઽવ્વેહસઠાળપરિણાહેણ ત જહા
ભરહે ચેવ પરવણ ચેવ । एव एण्ण अभिलावेण ह्मण्ण चेव,
हेरस्सवण ચેવ, હરિવાસે ચેવ રમ્મયવાસે ચેવ । જબુદીવે દીવે
મદરસ્ત પઠ્વયસ્ત પુરત્થિમપચ્છત્થિમેણ દો સ્વિત્તા પળ્ળતા
ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસં જાવ—ત જહા—પુઠ્વવિદેહે ચેવ અવ
રવિદેહે ચેવ । જબ્બમદરસ્ત પઠ્વયસ્ત ઉત્તરદાહિણેણ દો કુરાઓ
પળ્ળતાઓ ઘટ્ટુમમતુલ્લાઓ જાવ તં જહા—દેવકુરા ચેવ ઉત્તર
કુરા ચેવ તત્થ ણ દો મહદ્દમહાલયા મહાદુમા પળ્ળતા ઘટ્ટુસ
મતુલ્લા અવિસેસમળાળતા અન્નમન્ન ણાદ્વદ્વતિ આયામવિસ્ત્ર
ભુચ્ચતોઽવ્વેહસઠાળપરિણાહેણ, ત જહા—કૂઢસામલી ચેવ જબ્બ ચેવ
સુદસણા । તત્થ ણ દો દેવા મહિદ્ધિયા જાવ મહાસોક્કલા
પલ્લિઓત્તમટ્ટિદ્ધિયા પરિવસતિ, ત જહા—ગલ્લે ચેવ વેણુદેવે અણા
હિય ચેવ જબુદીવાહિવર્દ ॥ સૂ. ૩૦ ॥

કા જો ઉપક્રમ હે યહ આયુષ્ક સંબંધક હે—યહ સોપક્રમાયુત્પ આયુષ્ક
સંબંધક મનુષ્ય ઓર પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્છોકો હોતા હે ક્યોં કિં યે સોપક્રમ
આયુવાલે મી હોતે હે । ૨૪ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

પર્વાપાધિકાર કો લેકર હી અપ સૂચકાર નિયતક્ષેત્રાધિત હોને કે
કારણ ક્ષેત્ર વ્યપદેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપોં કો પ્રતિપાદન કરને કી इच्छा સે

સવર્તક છે તે સોપક્રમાયુત્પ આયુષ્ક સવર્તક મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્ય
ચ્છોકો હોઈ યકે છે યરણ કે તેઓ સોપક્રમ આયુવાળા પદ્ય હોય
છે ॥ ૨૪ ॥ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

પર્વાપાધિકાર બાકી વચ્ચે છે, અને સુચકાર-નિયત ક્ષેત્રાધિત હોવાને
કારણે — ક્ષેત્રન્યપદેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપોં પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી ક્ષેત્ર

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રજ્ઞપ્તે વહુ-
સમતુલ્યે અવિશેષે અનાનાત્વે અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્ચત્વોદ્વેધ
સંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—મરતં ચૈવ ઐરવત ચૈવ । એવમેતેનામિલાપેન હૈમવત ચૈવ
હૈરણ્યવત ચૈવ, હરિવર્ષં ચૈવ, રમ્યકવર્ષં ચૈવ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય
પૂર્વપશ્ચિમેન દ્વે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે વહુસમતુલ્યે અવિશેષે યાવત્ તથા—પૂર્વવિદેહચૈવ અપર-
વિદેહચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વૌ કુરુ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમતુલ્યૌ
યાવત્ તથા—દેવકુરવચૈવ ઉત્તરકુરવચૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ મહાતિમહાલયૌ મહાદ્રુમૌ
પ્રજ્ઞસૌ વહુનમતુલ્યૌ અવિશેષૌ અનાનાત્વૌ અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્-
ત્વોદ્વેધસંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—કૂટશાલ્મલિચૈવ જમ્બૂચૈવ સુદર્શનાં । તત્ર સ્વલુ
દ્વૌ દેવૌ મહાદ્વિકૌ યાવત્ મહાસૌર્યૌ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસતઃ, તથા—
ગરુડચૈવ વેણુદેવઃ અનાદતશ્ચૈવ જમ્બૂદ્વીપાધિપતિઃ ॥ સુ. ૩૦ ॥

ટીકા—‘ જંબુદીવે ’ ઇત્યાદિ ।

મધ્યજમ્બુદ્વીપે મેરુપર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન ઉત્તરદિશિ દક્ષિણદિશિચેત્યર્થઃ, દ્વે
વર્ષે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે । કીદશો ? ઇત્યાહ—વહુસમતુલ્યે—અત્યન્તસદૃશો, અવિશેષે—વૈલ-
ક્ષયરહિતે નગનગરનદ્યાદિકૃતવિશેષરહિતે ઇત્યર્થઃ, અનાનાત્વે—નાનાત્વરહિતે—અવ-
સર્પિण्याદિકૃતાયુરાદિભાવભેદવર્જિતે ઇત્યર્થઃ । તે દ્વે અન્યોન્યં—પરસ્પરં નાતિવર્તેતે

ક્ષેત્રપ્રકરણ કહતે હૈ—‘ જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વચસ્સ ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—મધ્યજંબુદ્વીપ મેં મેરુપર્વત કી ઉત્તર ઓર દક્ષિણદિશા મેં
કમશઃ દો ક્ષેત્ર કહે ગયે હૈં યે દોનોં પરસ્પર મેં રચના મેં તુલ્ય હૈં, વિલ-
ક્ષણતા રહિત હૈં—નગ, નગર, ઓર નદી આદિકોં કી જૈસી રચના પ્રમાણ
આકાર આદિ અરતક્ષેત્ર મેં હૈ વૈસી હી इन सब की रचना ऐरवत क्षेत्र
મેં હૈ યે દોનોં નાનાત્વ સે રહિત હૈં—અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાલકૂત જો
આયુ આદિ કી વૃદ્ધિ હ્રાસ રૂપ પરિવર્તન હૈં વહુ બી इन दोनों क्षेत्रों में

પ્રકરણુત્ નિરૂપણુ કરે છે—“ જંબુદીવે દીવે મંદરસ્ય પવ્વચસ્સ ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—મધ્ય જંબુદ્વીપમા મેરુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં
કમશ. બે ક્ષેત્ર (ભરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર) આવેલા છે, તે બન્નેની
રચના એકસરખી છે. એકબીજાની રચનામાં કોઈ વિલક્ષણતા નથી અરતક્ષેત્રમાં
પર્વત, નગર, નદી વગેરેની જેવી રચના, પ્રમાણ, આકાર આદિ છે, એવી જ
એ સૌની રચના વગેરે ઐરવત ક્ષેત્રમા પણ છે, તે બન્નેમાં કોઈ તફાવત નથી.
અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળકૃત આયુ આદિની વૃદ્ધિ અને હ્રાસરૂપ પરિવર્તન

પર્વાપાધિકારાદેવ નિયતક્ષેત્રાશ્રિતત્વેન ક્ષેત્રવ્યપવેશ્યાન્ પુદ્ગલપર્વામ્ન
પ્રતિપિપાદયિષુઃ ક્ષેત્રમન્ત્રણમાહ—

મૂલ્મ—જવુદીવે દીવે મદરસ્ત પવ્વયસ્ત ઉત્તરદાહિણેળં
દો વાસા પળ્ળત્તા ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસમળાળત્તા અન્નમન્ન
નાદ્વદ્ધતિ આયામવિશ્વમુચ્ચતાવ્વેહસઠાળપરિણાહેળ તં જહા
ભરહે વેવ પરવ્વણ વેવ । ઇવ્વ ઇણ્ણ અમિલાવેળ હેમવ્વણ વેવ,
હેરન્નવવ્વણ વેવ, હરિવાસે વેવ રમ્મયવાસે વેવ । જવુદીવે દીવે
મદરસ્ત પવ્વયસ્ત પુરત્થિમપચ્ચત્થિમેળ દો સ્થિત્તા પળ્ળત્તા
ઘટ્ટુસમતુલ્લા અવિસેસમળાળત્તા અન્નમન્ન નાદ્વદ્ધતિ આયામવિશ્વ
મુચ્ચત્તોવ્વેહસઠાળપરિણાહેળ, ત જહા—કૂડસામલી વેવ જવુ વેવ
સુદસળા । તરથ ણ દો દેવા મહિદ્ધિયા જાવ મહાસોક્કલા
પલિઓશ્મદ્ધિયા પરિવસતિ, ત જહા—ગરુલે વેવ વેણુદેવે અળા
ઢિય વેવ જવુદીવાહિવર્ડે ॥ સૂ. ૩૦ ॥

કા જો વપક્રમ હૈ યહ આયુરુત્ત સવર્સુત્ત હૈ—યહ સોપક્રમાયુરુપ આયુરુત્ત
સવસ્તુત્ત મનુષ્ય ઓર પવેન્દ્રિય તિયૈઓકો હોતા હૈ ક્યોં કિં યે સોપક્રમ
આયુષાલે મી હોતે હૈ । ૨૪ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

પર્વાપાધિકાર કો લેકર હી અવ સુત્રકાર નિયતક્ષેત્રાશ્રિત હોને કે
કારણ ક્ષેત્ર વ્યપવેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપોં કો પ્રતિપાદન કરને કી इच्छा से

વર્તત્ત ઇ તે સોપક્રમાયુરુપ આયુરુત્ત સવર્સુત્ત મનુષ્ય અને પવેન્દ્રિય તિયૈ
ઓકો ડોઈ થકે ઇ કારણ કે તેઓ સોપક્રમ આયુષાળા પણ ડોઈ
ઇ ॥ ૨૪ ॥ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

પર્વાપાધિકાર વાલી રહ્યો છે, હવે સુત્રકાર-નિયત ક્ષેત્રાશ્રિત ડોઝને
કારણે — ક્ષેત્રવ્યપવેશ્ય પુદ્ગલ પર્વાપોં પ્રતિપાદન કરવાના હેતુથી ક્ષેત્ર

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રજ્ઞપ્તે વહુ-
સમતુલ્યે અવિશેષે અનાનાત્વે અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્ચત્વોદ્વેષ
સંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—ખરતં ચૈવ ઐરવતં ચૈવ । એવમેતેનાભિલાપેન હૈમવત ચૈવ
હૈરણ્યવત ચૈવ, હરિવર્ષ ચૈવ, રમ્યકવર્ષ ચૈવ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય
પૂર્વપશ્ચિમેન દ્વે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે વહુસમતુલ્યે અવિશેષે યાવત્ તથા—પૂર્વવિદેહથૈવ અપર-
વિદેહથૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વૌ કુરુ પ્રજ્ઞપ્તૌ વહુમમતુશ્યૌ
યાવત્ તથા—દેવકુરવશૈવ ઉત્તરકુરવશૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ મહાતિમહાલયૌ મહાદુમૌ
પ્રજ્ઞપ્તૌ વહુનમતુલ્યૌ અવિશેષૌ અનાનાત્યૌ અન્યોન્યં નાતિવર્તેતે આયામવિષ્કમ્ભોચ્-
ત્વોદ્વેષસંસ્થાનપરિણાદેન, તથા—કૂટશાલ્મલિથૈવ જમ્બૂશ્ચૈવ સુદર્શનાં । તત્ર સ્વલુ
દ્વૌ દેવૌ મહર્દિકૌ યાવત્ મહાસૌર્યૌ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસત, તથા—
ગરુડશ્ચૈવ વેણુદેવઃ અનાદૃતશ્ચૈવ જમ્બૂદ્વીપાધિપતિઃ ॥ સુ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ જંબુદ્વીપે ’ इत्यादि ।

મધ્યજમ્બુદ્વીપે મેરુપર્વતરય ઉત્તરદક્ષિણેન ઉત્તરદિશિ દક્ષિણદિશિચેત્યર્થઃ, દ્વે
વર્ષે ક્ષેત્રે પ્રજ્ઞપ્તે । કીદશે ? इत्याह—वहुसमतुल्ये—अत्यन्तमदृशे, अविशेषे—वैल-
क्षण्यरहिते नगनगरतद्यादिकृतविशेषरहिते इत्यर्थः, अनानात्वे—नानात्वरहिते—अव-
सर्पिण्यादिकृतायुरादिभाभेदवर्जिते इत्यर्थः । ते द्वे अन्योन्यं—परस्परं नातिवर्तंते

ક્ષેત્રપ્રકરણ કહતે હૈ—‘ જંબુદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—મધ્યજંબુદ્વીપ મેં મેરુપર્વત કી ઉત્તર ઓર દક્ષિણદિશા મેં
ક્રમશઃ દો ક્ષેત્ર કહે ગયે હૈં યે દોનોં પરસ્પર મેં રચના મેં તુલ્ય હૈં, વિલ-
ક્ષણતા રહિત હૈં—નગ, નગર, ઓર નદી આદિકોં કી જૈસી રચના પ્રમાણ
આકાર આદિ અરતક્ષેત્ર મેં હૈ વૈસી હી ઇન સબ કી રચના ઐરવત ક્ષેત્ર
મેં હૈ યે દોનોં નાનાત્વ સે રહિત હૈં—અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાલકૃત જો
આયુ આદિ કી વૃદ્ધિ હ્રાસ રૂપ પરિવર્તન હૈં વહુ બી ઇન દોનોં ક્ષેત્રોં મેં

પ્રકરણનું નિરૂપણ કરે છે—“ જંબુદ્વીપે દ્વીપે મંદરસ્ય પર્વતસ્ય ” इत्यादि

ટીકાર્થ—મધ્ય જંબુદ્વીપમા મેરુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશામાં
ક્રમશઃ બે ક્ષેત્ર (ખરત ક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર) આવેલાં છે, તે બન્નેની
રચના એકસરખી છે. એકબીજાની રચનામાં કોઈ વિલક્ષણતા નથી. ખરતક્ષેત્રમાં
પર્વત, નગર, નદી વગેરેની જેવી રચના, પ્રમાણ, આકાર આદિ છે, એવી જ
એ સૌની રચના વગેરે ઐરવત ક્ષેત્રમા પણ છે, તે બન્નેમા કોઈ તફાવત નથી.
અવસર્પિણી ઉત્સર્પિણી કાળકૃત આયુ આદિની વૃદ્ધિ અને હ્રાસરૂપ પરિવર્તન

ઇતરેતરં નાતિક્રામત इत्यर्थः । कैरित्याह-आयामेन-दैर्घ्येण विष्कम्भेण-पृथुत्वेन, उच्चस्त्वेन-ऊर्ध्वस्त्वेन, उग्रत्वेन-गाम्भीर्येण, संस्थानेन - आरोपितन्याधनुराकाररूपेण, परिणाहेन-परिधिनेति । अत्रैतेषां द्वैकव्यञ्जायः । तद्यथा-नाम्ना तं वर्षं यथा-मरुतं-मरुतप्रथमम्, ऐरवतं च-ऐरवतक्षेत्रम् । एवमनेन अभिलाषेन-उच्चारणेन-हेमवत ईरव्यवयव च क्षेत्रम्, तथा हरिषर्षं रम्यकषर्षं च क्षेत्रं विशेषम् । देवकुरुषु कूटशालमखिर्नामावृक्षा, उत्तरकुरुषु च जम्बूनामावृक्षा, अस्यापरनाम सुवर्गनेति । तत्र-तस्मिन्नु वृक्षे द्वौ देवौ परिवसतः । सौ देवौ कीदृशौ ? इत्याह-महाद्विकौ यावत् महासौख्यौ । अथ-यावच्छब्देन 'महाश्रुतिकौ महानुभागौ महा

આપસ મેં પકસા હૈં ઉસમેં કોઈ મેદ નહીં હૈં । હમ્પાઈ મેં ઓર પૌકાઈ મેં ઘોનોં ક્ષેત્ર પરાબર હૈં । હીનાધિક નહીં હૈં । હમી પ્રકાર સે કંપાઈ મેં, ગાંભીર્ય મેં, સસ્થાન મેં-મારોપિતન્યા ધનુષાકાર જૈસી આકૃતિ મેં ઓર પરિધિ મેં બીં યે ઘોનોં ક્ષેત્ર પરસ્પર મેં સમાન હૈં । "મારહે ચેવ ઇરવવ ચેવ" હસ પાઠ સે હ-હીં ઘોનોં પરસ્પર મેં સમાનતા થાલે ક્ષેત્રોં કે નામ પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । "एवं एषण अभिलाषेण हेमवप चैव हेरन्नवप चैव" इत्यादि इसी प्रकार के इस कथन से हेमवत और हेरव्यवतक्षेत्र, हर वष और रम्यकषर्ष क्षेत्र के सम्बन्ध में भी कथन समझना चाहिये देवकुरु में कूट शालमखी नामका वृक्ष है और उत्तरकुरुमें जम्बू नामका वृक्ष है इसका दूसरा नाम सुवर्गना भी है इन वृक्षों पर दो देव रहते हैं ये देव महा क्रुद्धि पाछे और महासुखपाछे है यहा यावत् शब्द से "महाश्रुतिकौ, महानुभागौ महामलौ, महावशसौ" इन पशु का ग्रहण

પણ તે બન્ને ક્ષેત્રોમાં સમાન જ છે બન્ને ક્ષેત્રોની જ નાઈ અને પડોળાઈ પણ બ્રૂણી છે-તેમાં કોઈ કોઈ નથી એજ પ્રમાણે ઉચાઈમાં, ગાંભીર્યમાં સસ્થાનમાં (આરોપિત બળા ધનુષાકાર આકૃતિમાં) અને પરિધિમાં પણ તે બન્ને ક્ષેત્રો સમાન છે 'મારહે ચેવ ઇરવવ ચેવ' આ સુરપાઠ દ્વારા સુર કારે પરસ્પરમાં સમાનતાવાળા તે બન્ને ક્ષેત્રોનાં નામ "મરુતમેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર પ્રકટ થયો છે 'एवं एषण अभिलाषेण हेमवप चैव हेरन्नवप चैव' इत्यादि—

આ પ્રકારના કથન દ્વારા હેમવત અને હરવ્યવત ક્ષેત્રમાં પણ સમાનતા સમજવી હરિવર્ષ અને રમ્યકવપ ક્ષેત્રમાં પણ સમાનતા સમજવી રેવકુરમાં 'પ્ર' યાવમતિ નામનું વૃક્ષ છે અને ઉત્તરકુરમાં જમ્બૂ નામનું વૃક્ષ છે તેનું બીજું નામ સુવર્ગના પણ છે તે વૃક્ષમાં બે દેવ રહે છે તે બન્ને દેવો મહા ક્રુદ્ધિવાળા, મહા શ્રુતિવાળા મહાનુભાવવાળા, મહા બળશાળી, મહા

વલૌ મહાયશસૌ ' इति संप्राह्यम् । तत्र महर्द्धिकौ-प्रभूतविमानादिसम्पत्तिशालिनौ
महाद्युतिकौ प्रकृष्टशरीराभरणादि कान्तियुक्तौ, महानुभागावै-वैक्रियकरणाद्यचि-
न्त्यशक्तिमन्तौ, महाबलौ-विशिष्टशरीरसामर्थ्यवन्तौ, महायशसौ-विस्तीर्णश्लाघा-
संपन्नौ, महासौख्यौ-प्रभूतशातवेदनीयजनितानन्दभाजौ, इति । तयोर्नामाह—
गरुडः सुपर्णकुमारजातीयो वेणुदेवः-वेणुदेवनामा देवः कूटशाल्मलिवृक्षनिवासी ।
तथा अनादृतः-अनादृतनामादेवः जम्बूसुदर्शनावृक्षनिवासी जम्बूद्वीपाधिपतिः ।
शेषपदव्याख्या सुगमा ॥ सू. ३० ॥

હુઆ હૈ મહર્દ્ધિક પદ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ
પ્રભૂત વિમાનાદિ રૂપ સમ્પત્તિશાલી હૈ મહાદ્યુતિક પદ સે યહ પ્રકટ
કિયા ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ પ્રકૃષ્ટ શરીરાભરણાદિ કી કાન્તિ સે યુક્ત
હૈ મહાનુભાગ શબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ચે દો ગે દેવ વૈક્રિય
કરને આદિ કી અચિન્ત્ય શક્તિ વાલે હૈ મહાબલ શબ્દ સે યહ કહા
ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ વિશિષ્ટ શરીર સામર્થ્ય વાલે હૈ ઔર મહાયશ
શબ્દસે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ ચે દોનોં દેવ વિસ્તીર્ણ શ્લાઘા પ્રશંસા
સે સંપન્ન હૈ તથા મહાસૌખ્ય શબ્દસે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ દોનોં દેવ
પ્રભૂત શાતાવેદનીય જન્ય આનન્દસે યુક્ત હૈ ઇન્કે નામ હૈ ગરુડવેણુદેવ
ઔર અનાદૃતદેવ ગરુડવેણુદેવ સુપર્ણકુમાર જાતિકા દેવ હૈ ઔર યહ કૂટ
શાલ્મલિ વૃક્ષ પર રહતા હૈ તથા અનાદૃત દેવ 'જમ્બૂસુદર્શના વૃક્ષ પર
રહતા હૈ ઔર જમ્બૂદ્વીપકા અધિપતિ હૈ શેષપદોંકી વ્યાખ્યા સુગમ હૈ ॥ ૩૦ ॥

યશ સપન્ન અને મહા સુખસપન્ન છે. મહર્દ્ધિક (મહા સદ્ધિવાળા) પદના
પ્રયોગ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો વિમાનાદિરૂપ
વિયુલ સંપત્તિવાળા છે મહાદ્યુતિક પદના પ્રયોગ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં
આવી છે કે તે બન્ને દેવ અધિક શરીરાભરણ આદિની કાન્તિથી યુક્ત છે.
મહાનુભાગ શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો
વિકુર્વણ આદિ કરવાની અચિન્ત્ય શક્તિવાળા છે મહાબલ શબ્દ દ્વારા એ
વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો વિશિષ્ટ શરીર સામર્થ્યવાળા
છે મહાયશ શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે તેઓ વિસ્તીર્ણ
શ્લાઘા (પ્રશંસા) થી સપન્ન છે તથા મહાસૌખ્ય શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ
કરવામાં આવી છે કે તે બન્ને દેવો શાતાવેદનીય જન્ય પ્રભૂત આનંદથી યુક્ત
છે. તેમના નામ નીચે પ્રમાણે છે-ગરુડ વેણુદેવ અને અનાદૃત દેવ, ગરુડ
વેણુદેવ સુપર્ણકુમાર જાતિના દેવ છે અને તે આ કૂટ શાલ્મલિ વૃક્ષ પર રહે
છે તથા અનાદૃત દેવ જમ્બૂસુદર્શના વૃક્ષ પર રહે છે અને જમ્બૂદ્વીપના અધિ-
પતિ છે, બાકીના પદોની વ્યાખ્યા સરળ છે ॥ સુ. ૩૦ ॥

मूलम्—जबू मंदरस्त पव्वयस्सय उत्तरदाहिणेण दो वास
हरपव्वया पण्णत्ता, बहुसमतुल्ला अविसेसमणाणत्ता अन्नमन्न
नाइवद्वति आयामविक्खमुच्चसोड्वेह सठाणपरिणाहेण, त जहा
चुल्लाहिमवते चेव सिद्धरी चेव । एव महाहिमवते चेव रुणी
चेव । एव णिसडे चेव णीलवते चेव । जबू मंदरस्त पव्वयस्स
उत्तरदाहिणेण हेमवपरणवपसु वासेसु दो वट्टवेयवपव्वया
पण्णत्ता बहुसमतुल्ला अविसेसमणाणत्ता जाव त जहा—सहा
वाई चेव वियडावाई चेव । तत्थ ण दो देवा महिच्चिया जाव
पलिओवमट्ठिइया परिवसति त जहा—साई चेव पभासे चेव ।
जबू मंदरस्त पव्वयस्स उत्तरदाहिणेण हरिवासरम्मपसु वासेसु
दो वट्टवेयवपव्वया पण्णत्ता बहुसम० जाव त जहा—गधावाई चेव
मालवतपरियाए चेव । तत्थ ण दो देवा महिच्चिया जाव पलिओव
मट्ठिइया परिवसति, त जहा अरुणे चेव पउमे चेव । जबू मंदरस्त
पव्वयस्स दाहिणेण वेवकुराप पुब्बाधरे पासे एत्थ ण आसक्खधग
सरिसा अद्धचदसठाणसठिया दो वक्खारपव्वया पण्णत्ता बहुसम
जाव त जहा—सोमणसे चेव विज्जुप्पभये चेव । जबू मंदरस्त पव्वय
स्स उत्तरेण उत्तरकुराप पुब्बाधरे पासे एत्थ ण आसक्खधगसरिसा
अद्धचदसठाणसठिया दो वक्खारपव्वया पण्णत्ता बहुसमतुल्ला
जाव त जहा—गंधमायणे चेव मालवते चेव । जबू मंदरस्त पव्व
यस्स उत्तरदाहिणेणं दो दीयवेयवपव्वया पण्णत्ता बहुसमतुल्ला
जाव त जहा—भारहे चेव दीहवेयव चेव । एखण चेव दीह

वेयडूचेव । भारहेणं दीहवेयडू दो गुहाओ पणत्ताओ बहुसमतु-
 ल्लाओ अविसेसमणाणत्ताओ अन्नमन्नं णाडवटंति आयामवि-
 वखंभुच्चत्तोवेहसंठाणपरिणाहेणं तं जहा-तिमिसगुहा चेवखंड-
 गप्पवायगुहा चेव । तत्थ णं दो देवा महिड्डिया जाव पलिओ-
 वमट्टिड्डिया परिवसंति, तं जहा-कयमालए चेव नट्टमालए चेव ।
 एरावणं दोहवेयडू दो गुहाओ पणत्ताओ जाव तं जहा-
 कयमालए चेव नट्टमालए चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स दाहि-
 णेणं चुल्लहिमवंतवासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसमतुल्ला
 जाव विवखंभुच्चत्तोवेहसंठाणपरिणाहेणं, तं जहा-चुल्लहिमवंत-
 कूडे चेव, वेसमणकूडे चेव । जंबूमंदरस्स दाहिणेणं महाहिम-
 वंते वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा-
 महाहिमवंतकूडे चेव वेरुलियकूडे चेव । एवं निसढे वासहर-
 पव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा-निसढकूडे
 चेव रुयगप्पमे चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं नीलवंते
 वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा-नील-
 वंतकूडे चेव उवदंसणकूडे चेव । एवं रुपिम्मि वासहरपव्वए दो
 कूडा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा-रुपिकूडे चेव मणिकंचण
 कूडे चेव । एवं सिंहरंमि वासहरपव्वए दो कूडा पणत्ता बहु-
 सम० जाव तं जहा-सिहरिकूडे चेव तिगिछकूडे चेव ॥सू०३१॥

छाया—जम्बूमंदरस्य पर्वतस्य च उत्तरदिशिणेन द्वौ वर्षधरपर्वतौ प्रज्ञप्तौ बहु-
 समतुल्यौ अविशेषौ अनानादौ अन्योन्यं नातिवर्त्तेते आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेध-
 संस्थानपरिणाहेन, तद्यथा—चुल्लहिमवान् चैव शिखरी चैव । एवं महाहिमवान्

યૈવ રમી યૈવ । एवं निपश्यैव । अम्युमंशस्य पर्वतस्य उत्तरदिशिणेन हेमवते
 रणवतयोर्वय यो द्वौ वृत्तयैतादयपर्वतौ प्रसृतौ बहुसमतुल्यौ अविशोषी अनानात्तौ
 यावत् तयथा-श्रवणापातो यैव निष्ठापातो यैव । तत्र खलु द्वौ देवौ महर्द्विकौ

‘ જંઘુ મવરસ્સ પઢવસસ ’ હત્યાદિ ।

છાયાર્થ—મધ્ય જંઘુલીપ મેં જો મન્દર-સુમેરુ નામ કા પર્વત હૈં ઉસકી
 ઉત્તર દિશા કી ઓર ઓર દક્ષિણ દિશા કી ઓર ક્રમશઃ દો વર્ષધર
 પર્વત કહે ગયે હૈં । યે દોનોં પર્વત યદુસમતુલ્ય હૈં । ચિત્સ્પષ્ટતાસે રહિત
 હૈં । નાનરુસે મેદસે રહિત હૈં । લઘાઈ ઓર ચૌઢાઈસે, ઉઘના ઓર ઉઘેષ
 (ગેહરાઈ)સે સંસ્થાન એવ પરિણાહ(વિચાલતા)—પરિધિસે યે દોનોં પરસ્પર મેં
 એક દુસરસે ભિન્ન નહીં હૈં । इन दोनों पर्वतोंका नाम है—क्षुल्लहिमवान् और
 शिखरी इनमें दक्षिणदिशाकी ओर क्षुल्ल हिमवान् पर्वत है और उत्तरदिशा
 की ओर शिखरी पर्वत है इसी प्रकार से दक्षिणदिशा की ओर महा
 हिमवान् पर्वत और उत्तरदिशा की ओर रुक्मी पर्वत है इसी प्रकार से
 निपच और नील હૈં । इसी प्रकार से मध्य जंबूद्वीप के सुमेरु पर्वत की
 ઉત્તરદક્ષિણ દિશા કી ઓર હૈમવત ઓર હૈરણવત ક્ષેત્રોં કૈં દો વૃત્ત
 યૈતાદય પર્વત કહે ગયે હૈં । યે દોનોં વૃત્તયૈતાદયપર્વત ત્રી યદુસમતુલ્ય,
 અવિશેષ ઓર મેદરહિત હૈં યાવત્ આયામ ચિષ્કંત કી અપેક્ષા, ઉંચાઈ

“ જંઘુરસ પઢવસસ ” ત્યાદિ—

ટીકાર્થ—મધ્ય જંઘુલીપમાં જે મન્દર (સુમેરુ) નામનો પર્વત છે,
 તેની ઉત્તર દિશા તરફ ક્રમશઃ બે વર્ષધર પર્વતો આવેલાં છે તે બે પર્વતો
 યદુસમતુલ્ય છે તેઓ વિવિધવૃત્તથી રહિત છે તેમની વચ્ચે કોઈપણ
 પ્રકારનો વક્રાવત નથી. લઘાઈ, પહોળાઈ ઉંચાઈ, ઉઘેષ, સંસ્થાન અને પરિ
 ધિની અપેક્ષાએ તે બન્નેમાં કોઈ ભિન્નતા નથી તેમનાં નામ બધા પ્રમાણે
 છે—(૧) ક્ષુલ્લ હિમવાન અને શિખરી. ક્ષુલ્લ હિમવાન પર્વત મન્દર પર્વતની
 દક્ષિણમાં છે અને શિખરી પર્વત મન્દર પર્વતની ઉત્તરે છે. એજ પ્રમાણે
 દક્ષિણ દિશા તરફ મહા હિમવાન પર્વત અને ઉત્તર દિશા તરફ રુક્મી પર્વત
 છે એજ પ્રમાણે નિપચ અને નીલ પર્વત પણ આવેલાં છે એજ પ્રમાણે
 મધ્ય જંઘુલીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર દક્ષિણ દિશામાં હૈમવત અને હૈરણવત
 ક્ષેત્રોના બે વૃત્તવૈતાદય (વૃત્ત એટલે ઝોળ ખાકાર) પર્વતો પણ આવેલાં છે
 તે બન્ને વૃત્તવૈતાદય પર્વતો પણ જદુ સમતુલ્ય અવિશેષ (ચોપટા રહિત)
 અને લેહાહિત છે તેમની લઘાઈ પહોળાઈ, ઉઘેષ, (ઉંચાઈ) સંસ્થાન

યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસતઃ, તથા-સ્વાતી ચૈવ પ્રભાસચૈવ । જમ્બૂમન્દ-
રસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન હરિવર્ષરમ્યકર્ણયોદ્વૌ વૃત્તવૈતાઢ્યપર્વતૌ પ્રજ્ઞસૌ
વહુસમ૦ યાવત્ તથા-ગન્ધાપાતી ચૈવ માલ્યવત્પર્યાયચૈવ । તત્ર સ્વલુ દ્વૌ દેવૌ
મહર્દિકૌ યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકૌ પરિવસતઃ, તથા-અરુણચૈવ પદ્મચૈવ ।
જમ્બૂમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન દેવકુરુણાં પૂર્વાપરસ્મિન્ પાર્શ્વે, અત્ર સ્વલુ અશ્વ-
સ્કન્ધકસદૃશૌ અર્દ્રચન્દ્ર સંસ્થાનસથિતૌ દ્વૌ વક્ષસ્કારપર્વતૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમતુલ્યૌ

કી અપેક્ષા, ઉદ્ધેધ કી અપેક્ષા, સંસ્થાન ઓર પરિણાહ કી અપેક્ષા યે
દોનોં પરસ્પર મેં એક દુસરે સે વઢ કર નહીં હેં અિન્ન નહીં હેં । કિન્તુ
એક જૈસે હી હૈ । ઇનકા નામ શબ્દાપાતી ઓર વિકટાપાતી હૈ । ઇનમેં દો
દેવ રહતે હેં । યે દોનોં દેવ મહતી ઋદ્ધિ વાલે યાવત્ પલ્યોપમ કી સ્થિ-
તિવાલે હેં । ઇન દેવોં કે નામ સ્વાતી ઓર પ્રભાસ હેં । ઇસી પ્રકાર મધ્ય
જંબૂદ્વીપ કે સુમેરુ પર્વત કી ઉત્તર ઓર દક્ષિણદિશા મેં ક્રમશઃ વર્તમાન
હરિવર્ષ એવં રમ્યકર્ણ મેં દો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત હેં યે બી વહુસમ આદિ
વિશેષણોં વાલે હેં । ઇનકે નામ હેં ગન્ધાપાતી ઓર માલ્યવત્પર્યાય ઇનમેં
બી દો દેવ રહતે હેં યે બી પરસ્પર મેં મહર્દિક આદિ વિશેષણોં વાલે હેં
ઇનકી બી સ્થિતિ એક પલ્યોપમ કી હૈ ઇનકે નામ અરુણ ઓર પદ્મ હેં ।
જંબૂદ્વીપ કે સુમેરુ પર્વત કી દક્ષિણદિશા મેં દેવકુરુ કે પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ
પાર્શ્વ ભાગ મેં અશ્વસ્કન્ધ કે જૈસે અર્દ્રચન્દ્રાકાર દો વક્ષસ્કાર પર્વત કહે
ગયે હેં યે દોનોં પર્વત વહુસમતુલ્ય આદિ વિશેષણોં વાલે હેં ઇનકે નામ

અને પરિચિની અપેક્ષાએ તેમની વચ્ચે કેઈ ભેદ નથી, તે આખોમા તે બન્ને
સમાનજ છે તેમના નામ શબ્દાપાતી અને વિકટાપાતી છે, તેમાં બે દેવ રહે
છે. તે બન્ને દેવો મહાઋદ્ધિ આદિથી યુક્ત છે અને પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા
છે. તે દેવોના નામ અનુક્રમે સ્વાતી અને પ્રભાસ છે

એજ પ્રમાણે મધ્ય જંબૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ
દિશામાં આવેલા હરિવર્ષ અને રમ્યકર્ણમા પણ બે વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો છે
તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે. તેમના નામ ગન્ધાપાતી
અને માલ્યવત્પર્યાય છે તેમાં બે દેવ રહે છે તે બન્ને દેવો પણ મહર્દિક
આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે તેમની સ્થિતિ પણ એક પલ્યોપમની છે.
તેમના નામ નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) અરુણ અને (૨) પદ્મ

જંબૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં દેવકુરુના પૂર્વ અને પશ્ચિમ
તરફના ભાગોમા અશ્વસ્કન્ધના જેવા અર્ધચન્દ્રાકાર બે વક્ષસ્કાર પર્વતો આવેલાં

યાત્ર તથા-સૌમનસ્યૈવ વિદ્યુત્પમસ્યૈવ । અમ્બુમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેન ઉત્તર
કુસ્ત્રાં પૂર્વાપરસ્મિન્ પાર્શ્વે, અથ સ્વલ્પઅશ્વસ્કન્ધકસહસ્રી અર્ધચન્દ્રસત્પાનસસ્યિતી
દ્વી વસસ્ત્રારપર્વતો મહત્તો યદુસમતુરયો યાત્ર-તથા-ગન્ધમાદનસ્યૈવ માસ્યધાન્
ચૈવ । અમ્બુમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વી દીર્ઘચૈતાહપર્વતો મહત્તો યદુસ
મતુરયો યાત્ર તથા-મારતસ્યૈવ દીર્ઘચૈતાહપર્વત, પેરવતસ્યૈવ દીર્ઘચૈતાહપર્વત ।
મારતે સ્વલ્પ દીર્ઘચૈતાહપે દે ગુહ મહત્તે યદુસમતુરય અધિશેપે અનાનાત્વે અન્યોન્ય
નાતિર્વર્તેત યાયામધિષ્ઠમોચ્ચત્વોદ્દેવસત્પાનપરિણાદેન, તથા-તમિસ્રાગુહા

સૌમનસ ઓર વિદ્યુત્પમ છે । અમ્બુ મન્દર-સુમેરુની ઉત્તરદિશામે ઉત્તર
કુરુ કે પૂર્વ ઓર પશ્ચિમ પાર્શ્વમાગ મેં અશ્વસ્કન્ધ કે જૈસે અર્ધચન્દ્રાકાર
દો વક્ત્રકાર પર્વત છે, એ દોનોં પર્વત યદુસમ આદિ વિશેષણોં થાલે છે ।
इनके नाम गन्धमादन और मास्यधान हैं । इसी प्रकार से जब मन्दर-
सुमेरु की उत्तरदक्षिण दिशा की ओर दो दीर्घ चैताहप पर्वत कहे गये
हैं ये दोनों पर्वत भी यदुसम आदि विशेषणों थाले हैं । आदि पद से
यहां “अधिषेप, अनानात्व, आयाम, विष्कम्भ की अपेक्षा समा-
नता, और उच्चता, उद्वेग, संस्थान और परिणाह की अपेक्षा भी
समानता ग्रहण की गई है इन दो दीर्घ चैताहपपर्वतों के नाम भरतदीर्घ
चैताहप और पेरयतदीर्घचैताहप हैं । भरतदीर्घचैताहप पर्वत में दो गुफाएँ
हैं जो यदुसम आदि विशेषणों वाली हैं इनके नाम तमिस्रागुहा और

છે તેમનાં નામ સૌમનસ અને વિદ્યુત્પમ છે તે બન્ને પર્વતો પણ બહુ સમ
આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી સપન્ન છે અબુદ્રીપના મુખેરુ પર્વતની ઉત્તર
દિશામાં ઉત્તર કુરુના પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફના ભાગોમાં અશ્વસ્કન્ધના જેવાં
અર્ધચન્દ્રાકારના બે વક્ત્રકાર પર્વતો આવેલાં છે, તેઓ પણ બહુસમ આદિ
પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે તેમનાં નામ ગન્ધમાદન અને માસ્યધાન છે

જેમ પ્રમાણે અબુદ્રીપના મુખેરુની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા તરફ બે દીર્ઘ
ચૈતાહપ પર્વત હતાં છે તે બન્ને પર્વતો પણ બહુ સમ આદિ વિશેષણોવાળાં
છે આદિ પદથી અહીં એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે તેઓમાં એક બીજા
કરતાં કોઈ વિશેષતા અથવા વિવિધતા નથી. જગાઈ, પહોળાઈ ઉંચાઈ, ઉદ્વેગ,
સંસ્થાન અને અધિષિની અપેક્ષાએ પણ તે બન્નેમાં સમાનતા રહેલી છે
તેમનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(૧) ભરત દીર્ઘ ચૈતાહપ અને (૨) પેરવત દીર્ઘ
ચૈતાહપ. ભરત દીર્ઘ ચૈતાહપમાં બે ગુફાઓ છે તે બન્ને ગુફાઓ બહુસમ
આદિ વિશેષણોવાળી છે તેમનાં નામ આ પ્રમાણે છે-તમિસ્રા ગુહા અને

ચૈવ खण्डकप्रपातागुहा चैव । तत्र खलु द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत् पल्योपमस्थितिकौ परिवसतः, तद्यथा-कृतमाल्यकश्चैव नृत्यमाल्यकश्चैव । ऐरवते खलु दीर्घवैताढ्ये द्वे गुहे प्रज्ञप्ते यावत्-तद्यथा-कृतमाल्यकश्चैव नृत्यमाल्यकश्चैव । जम्बूमंदरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन चुल्लहिमवति वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञप्तौ बहुसमतुल्यौ यावत् विष्कम्भोच्चत्वो द्वेधसंस्थानपरिणाहेन, तद्यथा चुल्लहिमवत्कूटश्चैव वैश्रवणकूटश्चैव । जम्बूमन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन महाहिमवति वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञप्तौ बहुसम० यावत्-तद्यथा-महाहिमवत्कूटश्चैव वैदूर्यकूटश्चैव । एव निषधे वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञप्तौ बहुसम० यावत्-तद्यथा-निषधकूटश्चैव रुचकप्रभश्चैव । जम्बू

खण्डकप्रपातगुफा है । इन में दो महाऋद्धि आदि विशेषणों वाले देव रहते हैं । इनकी स्थिति भी एक पल्योपम की है इन देवों के नाम कृत-माल्यक और नृत्यमाल्यक हैं । जंबू मंदर-सुमेरु की दक्षिण दिशामें जो क्षुल्लहिमवान् पर्वत है उस पर दो कूट कहे गये हैं ये दोनों कूट भी बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों वाले हैं विष्कम्भ, उच्चता आदि में ये दोनों कूट समान हैं । इनके नाम क्षुल्लहिमवत्कूट और वैश्रवणकूट है । जम्बू मन्दर की दक्षिणदिशा में जो महाहिमवान् पर्वत है उस पर भी दो कूट कहे गये हैं इन पर्वतों का जो वर्षधर कहा गया है उसका कारण यह है कि ये क्षेत्रों का विभाग करते हैं महाहिमवान् पर्वत के दोनों कूट भी बहुसम आदि विशेषणों वाले हैं इन कूटों के नाम महा-हिमवत्कूट और वैदूर्यकूट है इसी प्रकार निषध पर्वत पर भी दो कूट

અડકપ્રપાત ગુફા તે ગુફાઓમા મહર્દિક આદિ વિશેષણોવાળા બે દેવ રહે છે તેમની સ્થિતિ પણ એક પલ્યોપમની છે તેમનાં નામ કૃતમાલ્યક અને નૃત્યમાલ્યક છે.

જંબૂદ્વીપના મંદર (સુમેરુ) ની દક્ષિણ દિશામાં જે ક્ષુલ્લહિમવાન પર્વત છે, તેના ઉપર બે કૂટ આવેલાં છે તે બન્ને કૂટ પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોથી યુક્ત છે. લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ આદિમાં પણ તેઓ સરખા છે. તેમના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) ક્ષુલ્લહિમવત્કૂટ અને (૨) વૈશ્રવણકૂટ.

જંબૂદ્વીપના મંદર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જે મહાહિમવાન પર્વત છે, તેની ઉપર પણ બે કૂટ કહ્યા છે. તે પર્વતોને વર્ષધર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરે છે મહાહિમવાન પર્વતના બન્ને કૂટ પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળા છે તે બન્ને કૂટોનાં નામ મહાહિમવત્કૂટ અને વૈદૂર્યકૂટ છે. એજ પ્રમાણે નિષધ પર્વતપર પણ બે કૂટ છે તે બન્ને કૂટો પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોથી યુક્ત છે તેમના નામ નિષધકૂટ અને રુચકપ્રભકૂટ.

તથા, તૌ । કીદૃશૌ ? इत्याह—‘ बहुसमतुल्यौ अविशेषौ अनानात्वौ अन्योन्यं नातिवर्त्तते, आयामनिष्कम्भोच्चत्वोद्बोधसंस्थानपरिणाहेन ’ इति पदानां व्याख्या-
 ऽनुपदं त्रिंशत्तमसूत्रे कृता ततोऽवसेया । तावाह-क्षुद्रहिमवान्-लघुहिमवान्
 भरतानन्तरम्, तथा शिखरी यत्परमैरवतक्षेत्रं वर्त्तते सः । इमौ द्वावपि पूर्वापरतौ
 लवणसमुद्रस्पृष्टौ योजन शतोच्छ्रायौ पञ्चविंशतियोजनावगाढौ आयतचतुरस्रसंस्थान
 संस्थितौ स्तः । अनयोर्विशेषवर्णनमन्यतोऽवसेयम् । एवं यथा ‘ जंबू दीवे दीवे ’

કે બીચ ક્ષુદ્રહિમવાન્ પર્વત હૈ इसी प्रकार हैमवत क्षेत्र और हरिवर्ष
 क्षेत्र के बीच में सीमा पर महाहिमवान् पर्वत है हरिवास और महा-
 विदेहक्षेत्र के बीच में निषधपर्वत है विदेह और रम्यक क्षेत्र के बीच में
 नीलवान् पर्वत है रम्यक और हैरण्यवतक्षेत्रके बीचमें रुक्मी पर्वत है
 हैरण्यवत और ऐरवतक्षेत्र के बीच में शिखरी पर्वत है इस तरह से ये
 पर्वत दो दो क्षेत्रों का विभाग करते हैं । सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा
 में भरत, हैमवत और हरिवर्ष क्षेत्र हैं और उत्तरदिशा में रम्यक
 हैरण्यवत और ऐरवत क्षेत्र है विदेहक्षेत्र में देवकुरु दक्षिणदिशा में
 और उत्तरकुरु उत्तरदिशा में है कालचक्र का परिवर्तन भरतक्षेत्र और
 ऐरवत क्षेत्र इन दो क्षेत्रों में ही होता है शेषक्षेत्रों में नहीं इन शेष
 क्षेत्रों में निवास करने वाले जीवों के उपभोग आयु शरीर का परिमाण
 आदि सदा एक से रहते हैं हैमवत क्षेत्र में जीवों की आयु एक पल्य
 प्रमाण होती है—यहां निरन्तर उत्सर्पिणी का चौथा या अवसर्पिणी का

પાડે છે. જેમકે દક્ષિણ દિશામાં આવેલા ભરતક્ષેત્ર અને હૈમવત ક્ષેત્રની વચ્ચે
 ક્ષુદ્ર હિમવાન્ પર્વત છે. એજ પ્રમાણે હૈમવત અને હરિવર્ષ ક્ષેત્રની વચ્ચે,
 સીમાપર મહાહિમવાન્ પર્વત છે. હરિવાસ અને મહાવિદેહ ક્ષેત્રની વચ્ચે
 નિષધ પર્વત છે, વિદેહ અને રમ્યક ક્ષેત્રની વચ્ચે નીલવાન્ પર્વત છે, રમ્યક
 અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની વચ્ચે રુક્મિ પર્વત છે અને હૈરણ્યવત અને ઐરવત
 ક્ષેત્રની વચ્ચે શિખરી પર્વત છે આ રીતે આ પર્વતો બધા ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરે છે.

સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં ભરત, હૈમવત અને હરિવર્ષ ક્ષેત્રો છે,
 અને ઉત્તર દિશામાં રમ્યક, હૈરણ્યવત અને ઐરવત ક્ષેત્રો છે. વિદેહ ક્ષેત્રમાં
 દેવકુરુ દક્ષિણ દિશામાં અને ઉત્તર કુરુ ઉત્તર દિશામાં છે. કાલચક્રનું પરિવર્તન
 માત્ર ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રોમાં જ થાય છે, બાકીના ક્ષેત્રોમાં થતું નથી.
 તે બાકીનાં ક્ષેત્રોમાં નિવાસ કરનારા જીવોના ઉપભોગ, આયુ, શરીરનું પ્રમાણ
 આદિ સદા એકસરખું જ રહે છે. હૈમવત ક્ષેત્રમાં જીવોનું આયુષ્ય એક પલ્ય
 થ ૫૨

મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેણ નીલરશ્મિ વર્ષધરપર્વતે દ્વી કૂટો પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્
 તથા-નીલરશ્મિકૂટસ્થૈવ, ઉપદર્શનકૂટસ્થૈવ । एव रुक्मिणिर्षર્पधरपर्वते द्वी कूटौ
 પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્-તથા-રુક્મિકૂટસ્થૈવ મણિકચ્ચનકૂટસ્થૈવ । एव शिख-
 रिणि वर्षधरपर्वते द्वौ कूटौ प्रज्ञसौ वहुसम० यावत्-तथा-शिखरिक्कूटस्થૈવ
 તિગિચ્ચિકૂટસ્થૈવ ॥ સુ૦ ૩૧ ॥

ટીકા—‘અવૂર્દાથે’ इत्यादि । सुगमम् । नवरम्-वर्ष-उभयपार्श्वस्थित क्षत्रे
 ધરતો-व्यवस्थापयतइति वर्षवरी क्षेत्र द्वयसीमाकारिणी, तौ चतौ पवतौ चेति

કહે ગયે છે કે દોનો કૂટ भी વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો ઘાટે છે ।
 इन कूटों के नाम निपघकूट और रुक्मकप्रम कूट है । ગમ્ મન્દર પથત
 की उत्तरदिशा में जो नील र्पधर पर्वत है-उसमें भी दो कूट हैं ये दो
 કૂટ भी वहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों घाटे हैं इनमें एक का नाम
 नीलचत्कूट और दूसरे का नाम उपदर्शनाकूट है इसी प्रकार से रुक्मि
 षर्पधर पर्वत पर भी दो कूट हैं ये भी पूर्वोक्त वहुसम आदि विशेषणों
 घाटे हैं इनमें एक का नाम रुक्मिकूट और दूसरे का नाम मणिकचनकूट
 है इसी प्रकार से शिखरि षर्पधर पर्वत पर जो दो कूट पूर्वोक्त वहुसम
 आदि विशेषणों से युक्त कहे गये हैं उनके नाम शिखरिक्कूट और
 तिगिच्चिकूट हैं ।

ટીકાર્—इस चतु की व्याख्या सुगम है हिमवान् आदि पर्वतों को
 जो वर्षधर कहा गया है उसका कारण यह है कि ये हिमवान् आदि
 पर्वत अपनी दोनों ओर स्थित दो क्षेत्रों को धारण करते हैं अर्थात्
 उनकी सीमा बताते हैं जैसे दक्षिण दिशा में स्थित भरतक्षेत्र और क्षेत्र

જ ખૂરીપના મહર પવતની ઉત્તર દિશામાં જે નીલ વર્ષધર પર્વત છે,
 તેમાં પણ નિપઘકૂટ અને ઉપદર્શનાકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બન્ને કૂટ પણ
 બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળા છે એજ પ્રમાણે રુક્મિ વર્ષધર પવતપર પણ
 રુક્મિકૂટ અને મણિકચનકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બંને કૂટ પણ બહુસમ
 આદિ વિશેષણોવાળા છે એજ પ્રમાણે શિખરી વર્ષધર પવતપર પણ શિખરી
 કૂટ અને તિગિચ્ચિકૂટ નામના બે કૂટ છે તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત
 વિશેષણોથી યુક્ત છે

ટીકા—આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે હિમવાન્ આદિ પર્વતોને વર્ષધર
 કહેવાનું કારણ એ છે કે હિમવાન્ આદિ પર્વત પોતાની બન્ને બાજુએ આવેલાં
 ક્ષેત્રોની મર્યાદા કરે છે-એ કે તેમની સીમા બતાવે છે અને તેમને અવર

तथा, तौ । कीदृशौ ? इत्याह—‘ बहुसमतुल्यौ अविशेषौ अनानात्वौ अन्योन्यं नातिवर्त्तते, आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेधसंस्थानपरिणादेन ’ इति पदानां व्याख्या-
ऽनुपदं त्रिशत्तमसूत्रे कृता ततोऽवसेया । तावाह—क्षुद्रहिमवान्—लघुहिमवान्
भरतानन्तरम्, तथा शिखरी यत्परमैरवतक्षेत्रं वर्त्तते सः । इमौ द्वावपि पूर्वापरतौ
लवणसमुद्रस्पृष्टौ योजन शतोच्छ्रायौ पञ्चविंशतियोजनावगाढौ आयतचतुरस्रसंस्थान
संस्थितौ स्तः । अनयोर्विशेषवर्णनमन्यतोऽवसेयम् । एवं यथा ‘ जंबू दीवे दीवे ’

के बीच क्षुद्रहिमवान् पर्वत है इसी प्रकार हैमवत क्षेत्र और हरिवर्ष
क्षेत्र के बीच में सीमा पर महाहिमवान् पर्वत है हरिवास और महा-
विदेहक्षेत्र के बीच में निषधपर्वत है विदेह और रम्यक क्षेत्र के बीच में
नीलवान् पर्वत है रम्यक और हैरण्यवतक्षेत्रके बीचमें रुक्मी पर्वत है
हैरण्यवत और ऐरवतक्षेत्र के बीच में शिखरी पर्वत है इस तरह से ये
पर्वत दो दो क्षेत्रों का विभाग करते हैं । सुमेरु पर्वत की दक्षिणदिशा
में भरत, हैमवत और हरिवर्ष क्षेत्र हैं और उत्तरदिशा में रम्यक
हैरण्यवत और ऐरवत क्षेत्र है विदेहक्षेत्र में देवकुरु दक्षिणदिशा में
और उत्तरकुरु उत्तरदिशा में है कालचक्र का परिवर्तन भरतक्षेत्र और
ऐरवत क्षेत्र इन दो क्षेत्रों में ही होता है शेषक्षेत्रों में नहीं इन शेष
क्षेत्रों में निवास करने वाले जीवों के उपभोग आयु शरीर का परिमाण
आदि सदा एक से रहते हैं हैमवत क्षेत्र में जीवों की आयु एक पल्य
प्रमाण होती है—यहां निरन्तर उत्सर्पिणी का चौथा या अवसर्पिणी का

पाडे छे. जेभके दक्षिण दिशाभां आवेला भरतक्षेत्र अने हैमवत क्षेत्रनी वच्चे
क्षुद्र हिमवान् पर्वत छे जेभ प्रभाषे हैमवत अने हरिवर्ष क्षेत्रनी वच्चे,
सीमापर महाहिमवान् पर्वत छे. हरिवास अने महाविदेह क्षेत्रनी वच्चे
निषध पर्वत छे, विदेह अने रम्यक क्षेत्रनी वच्चे नीलवान् पर्वत छे, रम्यक
अने हैरण्यवत क्षेत्रनी वच्चे रुक्मि पर्वत छे अने हैरण्यवत अने ऐरवत
क्षेत्रनी वच्चे शिखरी पर्वत छे. आ रीते आ पर्वतो जग्गे क्षेत्रोनी मयाँदा करे छे.

सुमेरु पर्वतनी दक्षिण दिशाभां भरत, हैमवत अने हरिवर्ष क्षेत्रो छे,
अने उत्तर दिशाभां रम्यक, हैरण्यवत अने ऐरवत क्षेत्रो छे. विदेह क्षेत्रभां
देवकुरु दक्षिण दिशाभां अने उत्तर कुरु उत्तर दिशाभां छे. कालचक्रनुं परिवर्तन
मात्र भरतक्षेत्र अने ऐरवत क्षेत्रोभां न थाय छे, भाडीना क्षेत्रोभां थतुं नहीं.
ते भाडीना क्षेत्रोभा निवास करनारां जेवोना उपभोग, आयु, शरीरनुं प्रभाषे
आदि सदा ओकसरथुं न रहे छे हैमवत क्षेत्रभां जेवोनुं आयुष्य ओक पल्य
य ५२

મન્વરસ્ય પર્વતસ્ય ઉચ્ચેભ નીલવતિ વર્ષધર્મપર્વતે ટ્વી કૂટૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્
 તથયા-નીલવત્કૂટશ્ચૈવ, ઉપદર્શનકૂટશ્ચૈવ । એવ રુક્મિણિદર્પણપર્વતે ટ્વી કૂટૌ
 પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્-તથયા-રુક્મિકૂટશ્ચૈવ મણિકબ્જનકૂટશ્ચૈવ । એવ શિલ
 રિભિ વપ્તરપર્વતે ટ્વી કૂટૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમ૦ યાવત્-તથયા-શિલરિકૂટશ્ચૈવ
 તિમિચ્છિકૂટશ્ચૈવ ॥ સુ. ૨૧ ॥

ટીકા—‘જવૂરીને’ રૂપાદિ । સુગમમ્ । નવરમ્-વર્ષ-ઠમયપાદ્યસ્થિતે સેષે
 વરતો-વ્યવસ્થાપયત્તદતિ વર્ષવરૌ ક્ષેષ દ્વયસીમાકારિણી, સૌ વર્તી પર્વતૌ વેતિ

કહે ગયે હૈં એ દોનો કૂટ મી વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોં ઘાલે હૈં ।
 इन कूटों के नाम निपथकूट और रुक्मकप्रम कूट है । जय् मन्वर पर्वत
 की उत्तरदिशा में जो नील वर्षधर पर्वत है-उसमें भी दो कूट हैं ये दो
 कूट मी वहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों घाले हैं इनमें एक का नाम
 नीलवत्कूट और दूसरे का नाम उपदर्शनाकूट है इसी प्रकार से रुक्मि-
 वर्षधर पर्वत पर भी दो कूट हैं ये भी पूर्वोक्त वहुसम आदि विशेषणों
 घाले हैं इनमें एक का नाम रुक्मिकूट और दूसरे का नाम मणिकबजनकूट
 है इसी प्रकार से शिल्वरि वर्षधर पर्वत पर जो दो कूट पूर्वोक्त वहुसम
 आदि विशेषणों से युक्त कहे गये हैं उनके नाम शिल्वरिकूट और
 तिमिच्छिकूट हैं ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र की व्याख्या सुगम है हिमवान् आदि पर्वतों को
 जो वर्षधर कहा गया है उसका कारण यह है कि ये हिमवान् आदि
 पर्वत अपनी दोनों ओर स्थित दो क्षेत्रों को धारण करते हैं अर्थात्
 उनकी सीमा बताते हैं जैसे दक्षिण दिशा में स्थित भरतक्षेत्र और क्षेत्र

જવૂરીપના મહર પવતની ઉત્તર દિશામાં જે નીલ વર્ષધર પર્વત છે,
 તેમાં પણ નિલવત્કૂટ અને ઉપદર્શનાકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બન્ને કૂટ પણ
 બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળાં છે એજ પ્રમાણે રુક્મિ વર્ષધર પવતપર પણ
 રુક્મિકૂટ અને મણિકબજનકૂટ નામના બે કૂટો છે તે બન્ને કૂટ પણ બહુસમ
 આદિ વિશેષણોવાળાં છે એજ પ્રમાણે શિખરી વર્ષધર પવતપર પણ શિખરી
 કૂટ અને તિમિચ્છિકૂટ નામના બે કૂટ છે તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત
 વિશેષણોથી યુક્ત છે

ટીકાર્થ—આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે હિમવાન્ આદિ પર્વતોને વર્ષધર
 કહેવાનું કારણ એ છે કે હિમવાન્ આદિ પર્વત પોતાની બન્ને બાજુએ આવેલાં
 ક્ષેત્રો ॥ મનોહર કરે છે-એજે કે તેમની સીમા બતાવે છે અને તેમને અલમ

इत्यादि, सूत्राभिलापेन हिमवच्छिखरिणौ प्रोक्तौ तथा महाहिमवद्रुक्मिपर्वतावपि विज्ञेयौ । तत्र महाहिमवानिति लघुहिमवदपेक्षया । ' उत्तरदाहिणेण ' इति पाठ-
स्य यथासंख्यन्यायमनाश्रित्य यथासत्तिन्यायादक्षिणतो महाहिमवान्, रुक्मीचोत्त-

में बिलकुल समान हैं इनमें किसी भी प्रकार की एक दूसरे से विशेषता नहीं है अनानात्व है किसी भी प्रकार का इनमें भेद नहीं है आयाम, विष्कंभ, उच्चत्व, उद्वेध, संस्थान और परिणाह इन दोनों का बराबर बराबर है । लघुहिमवान् भरतक्षेत्रकी सीमा जहां समाप्त होती है वहां पर है और शिखरी पर्वत हैरण्यवत की सीमा जहां समाप्त होती है वहां पर है इसके बाद ऐरवत क्षेत्र है ये दोनों पर्वत पूर्व से पश्चिम तक लम्बे हैं अर्थात् पूर्वपश्चिम ओर लवण समुद्र तक फैले हुए हैं ये दोनों एक सौ योजन के ऊंचे हैं और २५ पच्चीस योजन नीचे जमीन में अवगाह युक्त है तथा इनका संस्थान आयतचतुरस्र है इनका विशेष वर्णन अन्य शास्त्रों से जानना चाहिये । इस तरह " जंबुदीवे दीवे " इत्यादि सूत्राभिलाप के द्वारा क्षुल्लहिमवान् और शिखरी पर्वत के सम्बन्ध में जैसे यह कहा गया है, इसी प्रकार का कथन महाहिमवान् और रुक्मी पर्वत के विषय में भी करना चाहिये, ये दोनों पर्वत भी क्रमशः दक्षिण

અને હૈરણ્યવત ક્ષેત્રની બંન્ધા સીમા સમાપ્ત થાય છે, ત્યાં આવેલો છે. તે બંને પર્વતો પરસ્પરમાં બિલકુલ સમાન છે તે બંનેમાં કોઈપણ પ્રકારની વિશેષતા નથી. તેમની વચ્ચે અનાનાત્વ (વિવિધતા અથવા અસમાનતાનો અભાવ) છે, તેમની વચ્ચે બિલકુલ તફાવત નથી. તે બંને લંબાઈ, પહોળાઈ, ઉંચાઈ, ઉદ્વેધ, સંસ્થાન (આકાર) અને પરિધિની અપેક્ષાએ એકસરખાં છે.

લઘુહિમવાન્ બંન્ધા ભરતક્ષેત્રની સીમા સમાપ્ત થાય છે, ત્યાં આવેલો છે. અને હૈરણ્યવતની સીમા બંન્ધા સમાપ્ત થાય છે ત્યાં શિખરી પર્વત આવેલો છે. ત્યારબાદ હૈરવત ક્ષેત્ર છે. તે બંને પર્વતો પૂર્વપશ્ચિમ તરફ લવણ સમુદ્ર સુધી ફેલાયેલા છે તે બંને એકસો યોજન ઉચા છે અને ૨૫ યોજન નીચે જમીનમાં અવગાહયુક્ત છે તેમના સંસ્થાનની અપેક્ષાએ—આકારની દૃષ્ટિએ તેઓ આયતચતુસ્રસંસ્થાનવાળા છે, તેમનું વિશેષ વર્ણન જિજ્ઞાસુ પાઠકોએ અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી વાચી લેવું આ રીતે " જંબુદીવે દીવે " ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા જેવું કથન ક્ષુલ્લ (ક્ષુદ્ર) હિમવાન્ અને શિખરી પર્વતના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે, એવું જ કથન મહાહિમવાન્ અને રુક્મિ પર્વતના વિષયમાં પણ શ્રદ્ધા કરવું જોઈએ. સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ મહાહિમવાન્ પર્વત

ત્રીસરા કાલ પના રહતા હૈ હરિવર્ષ ક્ષેત્ર મેં પ્રાણિયોં કી આયુ દો પલ્લ્ય પ્રમાણ હોતી હૈ યહાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણી કા પાંચવાં યા અવસર્પિણી કા દુસરા કાલ પ્રવર્તતા હૈ વિદેહ ક્ષેત્ર મેં સદા અવસર્પિણી કા ચતુર્યકાલ હી રહતા હૈ યહાં કે પ્રાણિયોં કી સ્થિતિ ૧ કોટિપૂર્વ કી હોતી હૈ દેવકુ રક્ષેત્ર કે પ્રાણિયોં કી સ્થિતિ ત્રીન પલ્લ્યપ્રમાણ હોતી હૈ યહાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણી કા છઠા ઓર અવસર્પિણી કા પહિલા કાલ હોતા હૈ હૈમવત, હરિવર્ષ ઓર દેવકુરુ મેં કાલ કા જો યહ ક્રમ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ વહી ક્રમ ઉત્તરદિશા કે ઉત્તરકુરુ રમ્યક ઓર હૈરણ્યવત્ત જન ત્રીન ક્ષેત્રોં મેં જાનના જાહિયે ઉત્તરકુરુ મેં દેવકુરુ કે સમાન, રમ્યક મેં હરિવર્ષ કે સમાન ઓર હૈરણ્યવત્ત મેં હૈમવત્ત કે સમાન કાલ કી પ્રવૃત્તિ હૈ ભરત ક્ષેત્ર ઓર પેરવત્ત ક્ષેત્ર કી સીમા પર જો દો પર્વત હૈં જનકે નામ હૈં છુદ્રહિમવાન્ ઓર શિખરી। જનમે છુદ્ર હિમવાન્ સુમેરુ કી વક્ષિણદિશા તરફ હૈ। તથા શિખરી પર્વત સુમેરુ કી ઉત્તર દિશા તરફ હૈ છુદ્રહિમ વાન્ પર્વત ભરતક્ષેત્ર કી સમાપ્તિ જહાં હોતી હૈ ઉસ સીમાપર હૈ ઓર શિખરી પર્વત પેરવત્ત ક્ષેત્ર કા જહાં સે પ્રારંભ હોતા હૈ ઓર હૈરણ્યવત્ત ક્ષેત્ર કી જહાં સીમા સમાપ્ત હોતી હૈ વહાં પર હૈં યે દોનોં પર્વત પરસ્પર

પ્રમાણ હોય છે ત્યાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણીનો થોથો અથવા અવસર્પિણીનો બીજો કાળ જ પ્રવર્તતો હોય છે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં પ્રાણીઓનું આયુષ્ય બે પલ્લ્યપ્રમાણ હોય છે ત્યાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણીનો પાંચમો અથવા અવસર્પિણીનો બીજો કાળ પ્રવર્તતો હોય છે વિદેહ ક્ષેત્રમાં સદા અવસર્પિણીનો થોથો કાળ જ પ્રવર્તતો હોય છે અને ત્યાંના પ્રાણીઓની સ્થિતિ એક કોટિપૂર્વની હોય છે દેવકુરુ ક્ષેત્રના પ્રાણીઓની સ્થિતિ ત્રણ પલ્લ્યપ્રમાણ હોય છે ત્યાં નિરન્તર ઉત્સર્પિણીનો છઠો અથવા અવસર્પિણીનો પહેલો કાળ પ્રવર્તતો હોય છે હૈમવત, હરિવર્ષ અને દેવકુરુમાં કાળને બે આ ક્રમ પ્રકટ કરવામાં આવે છે, જેમ કેમ ઉત્તર દિશાના ઉત્તરકુરુ, રમ્યક અને હૈરણ્યવત્ત, આ ત્રણ ક્ષેત્રોમાં પણ સમાજનો. ઉત્તરકુરુમાં દેવકુરુના સમાન, રમ્યકમાં હરિવર્ષ સમાન, અને હૈરણ્યવત્તમાં હૈમવત સમાન કાળની પ્રવૃત્તિ સમાજની. ભરતક્ષેત્ર અને પેરવત ક્ષેત્રની સીમાપર જે બે પર્વતો છે તેમનાં નામ છુદ્રહિમવાન્ અને શિખરી છે તેમાંથી છુદ્રહિમવાન્ સુમેરુની દક્ષિણ દિશા તરફ છે અને શિખરી પર્વત સુમેરુની ઉત્તર દિશા તરફ છે ભરતક્ષેત્રની જ્યાં સમાપ્તિ થાય છે તે સીમાપર છુદ્રહિમવાન્ પર્વત છે અને શિખરી પર્વત પેરવત ક્ષેત્રનો અંત્યથી પ્રારંભ થાય છે

‘જંબૂ’ इत्यादि सुगमं, नवरं-द्वौ वृत्तवैताढ्यपर्वतौ, वृत्तौ पल्याकारत्वाद् वैताढ्यौ -वैताढ्यनामकौ पर्वतौ । तौ च सर्वतः सहस्रयोजनपरिमितौ रजतमयौ स्तः । तत्र यथासत्तिन्यायाश्रयणादक्षिणतो हैमवते शब्दापाती, उत्तरत ऐरण्यवते विकटापातीति । ‘तत्थ णं’ इति तत्र-तयोर्द्वौ वृत्तवैताढ्यपर्वतयोः क्रमेण स्वातिः प्रभासश्चेति द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यात्रत्पल्योपमस्थितिकौ वसतः, तत्र तद्भवनस-द्भावादिति । ‘जंबू’ इत्यादि, हरिवर्षे गन्धापाती, रम्यकवर्षे माल्यवत्पर्यायः पर्वतः । तयोः पूर्वोक्तरूपौ अरुणाभिधः पद्माभिधश्चेति द्वौ देवौ क्रमेणैव वसत इति । ‘जंबू’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य दक्षिणतो देवकुरुषु पूर्वापरयोः पार्श्वयोः पूर्वपार्श्वे अपरपार्श्वे चेत्यर्थः कथम्भूतयोः पूर्वापरपार्श्वयोः ? इत्याह-

रजतमय हैं । दक्षिणदिशा तरफ जो हैमवत क्षेत्र है उसमें शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वत है और उत्तरदिशा तरफ जो ऐरण्यवतक्षेत्र है उसमें विकटापाती वृत्तवैताढ्य है इन वैताढ्यों में क्रमशः स्वाति और प्रभास ये दो महर्द्धिक आदि विशेषणों वाले देव रहते हैं । इनकी स्थिति एक पल्योपम की है ये वहां इसलिये रहते हैं कि इनके वहां भवन बने हुए हैं । हरिवर्ष क्षेत्र में गन्धापाती और रम्यकवर्ष में माल्यवत्पर्याय नामके वैताढ्यपर्वत हैं । इनमें पूर्वोक्त रूप संपन्न दो देव जिन के नाम अरुणा भिध और पद्माभिध हैं क्रमशः रहते हैं । इसी प्रकार से जम्बूद्वीप में स्थित जो मन्दरपर्वत है उसकी दक्षिणदिशा में जो विदेहक्षेत्रस्थ देव-कुरु हैं उनके पूर्वपार्श्व में और अपरपार्श्व में क्रमशः सौमनस और

દેવકની પરિધિ આયામ વિષ્કંભ (લંબાઈ, પહોળાઈ) કરતા બમણી છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો પલ્યાકાર છે વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો સર્વત્ર એક હજાર યોજનના છે અને રજતમય છે દક્ષિણ દિશા તરફ જે હૈમવત ક્ષેત્ર છે તેમા શબ્દાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે અને ઉત્તર દિશા તરફ જે ઐરણ્યવત ક્ષેત્ર છે તેમાં વિકટાપાતિ નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે તે વૃત્તવૈતાઢ્યોમાં અનુક્રમે સ્વાતિ અને પ્રભાસ નામના મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષ-ણવાળા જે દેવ વસે છે, તેમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. તેઓ ત્યાં શા કારણે રહે છે ? ત્યાં તેમનાં ભવનો બનેલાં હોવાથી તેઓ ત્યાં રહે છે હરિ-વર્ષ ક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી, અને રમ્યક વર્ષમાં માલ્યવત્પર્યાય નામના વૃત્તવૈતાઢ્યો ક્રમશઃ આવેલા છે તે બન્નેમાં પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા જે દેવ રહે છે, જેમનાં નામ અનુક્રમે અરુણ અને પદ્મ છે.

એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જે વિદેહ ક્ષેત્રસ્થ દેવકુરુ છે તેની પૂર્વ તરફ અને પશ્ચિમ તરફ અનુક્રમે સૌમનસ

रत इति । एष सर्पत्र वाच्यम् । एवमेव निषधनीलवन्तौ विज्ञेयौ, नवरमेष्टामाया-
मविष्कम्मादयोऽन्यतोषसेया । चतुरस्रपरिधिस्तु आयामविष्कम्माद्विगुण इति ।

और उत्तर की ओर हैं—अर्थात् सुमेरु पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ
महाहिमवान् पर्वत हैं और उत्तरदिशा तरफ रुक्मी पर्वत है । इसी प्रकार
का कथन निषध और नीलवन्त पर्वतों के विषय में भी करना चाहिये
इनके आयाम विस्तार भावि का कथन अन्य सिद्धान्त ग्रन्थों से जानना
चाहिये तात्पर्य इसका “तद्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षपर विदेहान्ताः”
इस सिद्धान्त सूत्र के अनुसार ऐसा है कि विदेह क्षेत्रपर्यन्त पर्वत और
क्षेत्र भरतक्षेत्र से दूने दूने विस्तार वाले हैं जम्बूद्वीप में भरतक्षेत्र का
विस्तार ५२६ योजन ६ कला का है इससे दूना विस्तार हिमवान् पर्वत
का है हिमवान् पर्वत के विस्तार से दूना विस्तार हैमवन्त क्षेत्र का है
हैमवन्त क्षेत्र के विस्तार से दूना विस्तार महाहिमवान् पर्वत का है इस
तरह यह दूना ९ विस्तार क्रम बिदेह क्षेत्रतक है इसके बाद कि उत्तर
दिशा के क्षेत्रों का और पर्वतों का विस्तार दक्षिण के क्षेत्र और पर्वतों
के जैसा ही है इस तरह ऐरवन्त क्षेत्र का विस्तार ५२६ योजन ६ कला
का हो जाता है जो भरत क्षेत्र के बराबर ही बैठता है ।

चतुरस्रपरिधि तो आयामविष्कम्मा से दूनी है वृत्तवैताडपर्वत
पस्याकार हैं । ये वृत्तवैताडपर्वत सर्वतः एक हजार योजन के हैं और

उत्तरे उत्तर दिशा तरफ रुक्मि पर्वत है आ प्रकारानु कथन निषध और
नीलवन्त पर्वतों का विषय भी पक्ष समस्त देव तेजो लब्ध, पञ्चोणा
आदिनं वषट् न अन्य शास्त्रोक्तं भी आली देव

“तद्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षपरविदेहान्ताः” आ सूत्रं तात्पर्य के है
है विदेहक्षेत्र पर्यन्तर्भा पर्वत और क्षेत्र भरतक्षेत्र कर्त्तव्य नभर्त्तव्य नभर्त्तव्य
विस्तारवाणः ॥ जम्बूद्वीप भरतक्षेत्रो विस्तार ५२६ योजन और ६ कला
प्रमाण है तेजो नभर्त्तव्य विस्तार हिमवान् पर्वतो ॥ हिमवान् पर्वत
कर्त्तव्य हैमवन्त क्षेत्रो विस्तार नभर्त्तव्य है हैमवन्त क्षेत्र कर्त्तव्य महाहिमवान्
पर्वतो विस्तार नभर्त्तव्य है आ रीते नभर्त्तव्य नभर्त्तव्यो विस्तारक्रम विदेह
क्षेत्र समस्त देवो मन्तर पर्वतो उत्तर दिशाभा आवेता क्षेत्रो और
पर्वतो विस्तार द्विगु विद्यान् क्षेत्रो और पर्वतो विस्तार त्रैगु
है नभर्त्तव्य ऐरवन्त क्षेत्रो विस्तार भरतक्षेत्रो विस्तार त्रैगु ॥ (५२६
योजन ६ कला) है ।

‘જંબૂ’ इत्यादि सुगमं, नवरं-द्वौ वृत्तवैताढ्यपर्वतौ, वृत्तौ पल्याकारत्वाद् वैताढ्यौ -वैताढ्यनामकौ पर्वतौ । तौ च सर्वतः सहस्रयोजनपरिमितौ रजतमयो स्तः । तत्र यथासत्तिन्यायाश्रयणादक्षिणतो हैमवते शब्दापाती, उत्तरत ऐरण्यवते विकटापातीति । ‘तत्थ णं’ इति तत्र-तयोर्वृत्तवैताढ्यपर्वतयोः क्रमेण स्वातिः प्रभासश्चेति द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावत्पल्योपमस्थितिकौ वसतः, तत्र तद्भवनस-द्भावादिति । ‘जंबू’ इत्यादि, हरिवर्षे गन्धापाती, रम्यकवर्षे माल्यवत्पर्यायः पर्वतः । तयोः पूर्वोक्तरूपौ अरुणाभिधः पद्माभिधश्चेति द्वौ देवौ क्रमेणैव वसत इति । ‘जंबू’ इत्यादि, जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य दक्षिणतो देवकुरुषु पूर्वापरयोः पार्श्वयोः पूर्वपार्श्वे अपरपार्श्वे चेत्यर्थः कथम्भूतयोः पूर्वापरपार्श्वयोः ? इत्याह-

रजतमय हैं । दक्षिणदिशा तरफ जो हैमवत क्षेत्र है उसमें शब्दापाती वृत्तवैताढ्यपर्वत है और उत्तरदिशा तरफ जो ऐरण्यवतक्षेत्र है उसमें विकटापाती वृत्तवैताढ्य है इन वैताढ्यों में क्रमशः स्वाति और प्रभास ये दो महर्द्धिक आदि विशेषणों वाले देव रहते हैं । इनकी स्थिति एक पल्योपम की है ये वहां इसलिये रहते हैं कि इनके वहां भवन बने हुए हैं । हरिवर्ष क्षेत्र में गन्धापानी और रम्यकवर्ष में माल्यवत्पर्याय नामके वैताढ्यपर्वत हैं । इनमें पूर्वोक्त रूप संपन्न दो देव जिन के नाम अरुणा मिध और पद्माभिध हैं क्रमशः रहते हैं । इसी प्रकार से जम्बूद्वीप में स्थित जो मन्दरपर्वत है उसकी दक्षिणदिशा में जो विदेहक्षेत्रस्थ देव-कुरु हैं उनके पूर्वपार्श्व में और अपरपार्श्व में क्रमशः सौमनस और

દરેકની પરિધિ આયામ વિષ્કંભ (લંબાઈ, પહોળાઈ) કરતા બમણી છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો પલ્યાકાર છે. વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વતો સર્વત્ર એક હજાર યોજનના છે અને રજતમય છે દક્ષિણ દિશા તરફ જે હૈમવત ક્ષેત્ર છે તેમાં શબ્દાપાતી નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે અને ઉત્તર દિશા તરફ જે ઐરણ્યવત ક્ષેત્ર છે તેમાં વિકટાપાતિ નામનો વૃત્તવૈતાઢ્ય પર્વત છે તે વૃત્તવૈતાઢ્યોમાં અનુક્રમે સ્વાતિ અને પ્રભાસ નામના મહર્દ્ધિક આદિ વિશેષ-ણવાળા બે દેવ વસે છે, તેમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે. તેઓ ત્યાં શા કારણે રહે છે ? ત્યાં તેમનાં ભવનો અનેકા હોવાથી તેઓ ત્યાં રહે છે હરિ-વર્ષ ક્ષેત્રમાં ગંધાપાતી, અને રમ્યક વર્ષમાં માલ્યવત્પર્યાય નામના વૃત્તવૈતાઢ્યો ક્રમશઃ આવેલા છે તે બન્નેમાં પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા બે દેવ રહે છે, જેમનાં નામ અનુક્રમે અરુણ અને પદ્મ છે.

એજ પ્રમાણે જંબૂદ્વીપમાં આવેલા મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં જે વિદેહ ક્ષેત્રસ્થ દેવકુરુ છે તેની પૂર્વ તરફ અને પશ્ચિમ તરફ અનુક્રમે સૌમનસ

‘પૃથ્વ’ इति, अत्र—मन्त्रापकेनोपदर्शमानयोः अश्वस्त्वक्षसश्चौ आदौ निम्नोपपन्नसाने चोन्नतौ, तयोर्निपपसमीपे चतुश्च योजनोच्छ्रितत्वात्, मेरुसमीपे तु पञ्चशत योजनोच्छ्रितत्वादिति, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ अर्धचन्द्राकारौ अत्राश्वन्द्रेण विभागमात्रं विवक्ष्यते, न तु समप्रविभागतेति आभ्यां चार्द्धचन्द्राकारादेवकुरवः कृता । तौ द्वौ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टौ परस्परसमानरूपौ क्रमेण सौमनस-विद्युत्प्रभनामानौ वक्षस्कारपर्वतौ । तत्र-चक्षुसि-मध्ये गोप्य क्षेत्रे द्वौ समूय कुरुत इति वक्षस्कारौ, तौ च तौ पर्वतौ चेति तथा, ‘नंप्’ इत्यादि । एवमेवोत्तरकुक्ष्यपि द्वौ गन्धमादन-माल्यवान्नामानौ वक्षस्कारपर्वतौ स्तः । नवरं यथासत्तिन्यायमाधित्यापरपार्श्वे गन्धमादनां, पूर्वपार्श्वमाल्यवानिति । ‘बम्’

विद्युत्प्रभ नामके दो वक्षस्कारપર્વત હૈં ये वक्षस्कार आदिमें निम्न-नीचा हॆं और अन्त में उन्नत-ऊँचा हॆं अत इनका आकार अश्वस्त्वक्षके जैसा है निपच के पास ये चारसौ योजन ऊँचे हॆं, और मेरु के पास पाँचसौ योजन ऊँचे हॆं अर्द्धचन्द्र के जैसे ये संस्थान वाले हॆं यहां अर्ध चन्द्र से केवल विभागमात्र विवक्षित हुआ है समप्रविभागता नहीं इन्हीं दो वक्षस्कारपर्वतों ने देवकुरुओं को अर्द्धचन्द्र के आकार जैसा कर दिया है ये वक्षस्कार परस्पर में सामानरूप वाले हॆं वक्षस्कार ऐसा नाम इनके होने का यह कारण है कि ये दोनों अपने मध्यगत क्षेत्र को गोप्य कर रखते हॆं इसी प्रकार उत्तरकुक्ष्यों में भी दो वक्षस्कारपर्वत गन्धमादन और माल्यवान् नाम के हॆं अपरपार्श्व में गन्धमादन और पूर्वपार्श्व में माल्यवान् वक्षस्कार पर्वत है । इसी तरह से जम्बूद्वीप में मन्दरपर्वत-

અને વિકુપ્રત નામના બે વદ્યસ્કાર પર્વતો છે તે વદ્યસ્કાર પર્વતો આદિમાં નીચા છે અને અન્ત ભાગમાં ઊંચા છે તેથી તેમને આકાર અશ્વસ્ત્વક્ષના જેવો લાગે છે નિપચની પાસે તેઓ ૪૦૦ યોજન ઊંચા છે અને મેરુની પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે તેઓ અર્ધચન્દ્રના જેવાં સંસ્થાન (આકાર) વાળા છે અહીં અર્ધ ચન્દ્રની માત્ર વિભાજન જ દર્શાવવામાં આવ્યો છે—સમપ્ર વિભાગતા દર્શાવવામાં આવેલ નથી. આ બન્ને વદ્યસ્કાર પર્વતોએ દેવકુરુઓને અશ્વચન્દ્રના આકાર જેવાં કરી દીધાં છે તેઓ એકસરખાં સ્વરૂપવાળા છે. તેમને વદ્યસ્કાર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પાતાની વચ્ચે રહેલા ક્ષેત્રને ગોપ્ય (નજરે ન પડે એવું) કરી નાખે છે એજ પ્રમાણે ઉત્તર કુરુઓમાં પણ બે વદ્યસ્કાર પર્વત છે. તેમનાં નામ ગન્ધમાદન અને માલ્યવાન્ છે પશ્ચિમ તરફ અદમાન અને પૂર્વ તરફ માલ્યવાન્ વદ્યસ્કાર પર્વતો આવેલા છે એજ

ત્યાદિ, જમ્બૂદ્વીપે મન્દરપર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણયોઃ-પૂર્વોક્તન્યાયાદક્ષિણોત્તરયોઃ
 ભરતૈરવતનમાનો દ્વૌ દીર્ઘવૈતાદ્યપર્વતૌ સ્તઃ । અન્ન-વૃત્તવૈતાદ્યવ્યવચ્છેદાર્થ
 દીર્ઘગ્રહણમ્ । इमौ च भरतैरवतक्षेत्रयोर्मध्यभागे पूर्वापरतो लवणोदधिं स्पृष्टवन्तौ
 પશ્ચવિંશતિયોજનોચ્છિતૌ તત્પાદાવગાદૌ પશ્ચાશદ્ યોજનવિસ્તૃતૌ આયતસંસ્થિતૌ
 સર્વરજતમયાબુમયતો વહિઃ કાશ્વનમખ્ડનાઢ્ઠાવિતિ । 'ભારહેળ' ઇત્યાદિ, ભારતે-
 ભારતામિથે સ્વલુ દીર્ઘવૈતાદ્યે દ્વે ગુહે સ્ત-તમિસ્રગુહા, સ્વખ્ડપ્રપાતગુહાચેતિ ।
 તત્ર તસ્યાડપરભાગતસ્તમિસ્રા ગુહા વર્તતે, સા ચ ગિરિવિસ્તારાયમા દ્વાદશયો-
 જનવિસ્તારાડષ્ટયોજનોચ્છ્યા, આયતચતુરસ્રસંસ્થાના વિજયદ્વારપરિમિતદ્વારા

સુમેરુ કી ઉત્તરદિશા મેં ઓર દક્ષિણદિશા મેં ભરત ઓર ઈરવત નામકે
 દો દીર્ઘ વૈનાદ્યપર્વત હૈં યહાં દીર્ઘપદ કા ગ્રહણ વૃત્તવૈનાદ્ય પર્વતોં કે
 વ્યવચ્છેદકે લિયે કિયા ગયા હૈં યે દોનોં દીર્ઘ વૈતાદ્ય પર્વત ભરત ઓર
 ઈરવત ક્ષેત્ર કે મધ્યભાગ મેં પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક લવણસમુદ્ર કો છૂતે હૈં
 ૨૫ યોજન કે યે ઝૂંચે હૈં ચૌથાઈ ભાગ ઇનકા જમીન નીચે અવગાઢ હૈં
 ૫૦ યોજન કા ઇનકા વિસ્તાર હૈં આયત-લમ્બા-દણ્ડ કે સમાન ઇનકા
 સંસ્થાન હૈં સર્વ પ્રકારસે યે રજતમય હૈં યે દોનોં બાહરમેં કાશ્વનકેમખ્ડન
 કે અઢ્ઠ-ચિહ્નવાલે હૈં અર્થાત્ બાહ્યકા ભાગ સ્વર્ણમય હૈં ભરતનામકે દીર્ઘ
 વૈતાદ્યપર્વતપરદો ગુફાઈ હૈં એકકા નામ હૈં તમિસ્રાગુફા ઓર દૂસરી કા
 નામ હૈં સ્વખ્ડપ્રપાતગુફા તમિસ્રાગુફા ડસકે પીછેકે ભાગમેં હૈં યહ ગુફા ગિરિ
 કેજિતની વિસ્તાર ઓર આયામવાલી હૈં ૧૨ યોજનકા ઇસકા વિસ્તાર હૈં
 ઓર આઠ યોજન કી યહ ઝૂંચી હૈં ઇસકા સંસ્થાન આયાતચતુરસ્ર હૈં

પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર (સુમેરુ) પર્વતની ઉત્તરમાં ભરત અને દક્ષિણમાં
 ઈરવત નામના દીર્ઘવૈતાદ્ય પર્વતો આવેલા છે અહીં વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતોના
 વ્યવચ્છેદને માટે દીર્ઘપદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે તે બન્ને દીર્ઘવૈતાદ્ય
 પર્વતો ભરત અને ઈરવત ક્ષેત્રની મધ્યમાં પૂર્વથી પશ્ચિમ દિશામાં લવણ
 સમુદ્ર સુધી ફેલાયેલા છે. તેમની ઊંચાઈ ૨૫ યોજનની છે તેમનો ૧/૪ ભાગ
 જમીનની નીચે અવગાઢ છે. ૫૦ યોજનનો તેમનો વિસ્તાર છે. આયત
 (લાંબા) ૬૩ના જેવું તેમનું સંસ્થાન (આકાર) છે. તેઓ સંપૂર્ણતઃ રજતમય
 છે. તે બન્નેનો ખદારનો દેખાવ સોનાના મંડનના ચિહ્નવાળો હોય છે અર્થાત્
 ખદારનો ભાગ સુવર્ણમય હોય એવો લાગે છે. ભરત નામના દીર્ઘવૈતાદ્ય
 પર્વતપર બે શુક્રો છે, તેમનાં નામ તમિસ્રા શુક્ર અને ખંડપ્રપાત શુક્ર છે, તમિસ્રા
 શુક્ર તેમના પાછલા ભાગમાં છે. તે શુક્રનો વિસ્તાર અને આયામ (લાંબાઈ) ગિરિના
 જેવી છે. ૧૨ યોજનનો તેનો વિસ્તાર છે અને તે આઠ યોજન ઊંચી છે. તે આયત-

‘પત્ય’ इति, अत्र-प्रज्ञापकनोपदर्शयमानयोः अव्यस्कन्धसदृशौ भादौ निम्नौ पपवसाने चोन्नतौ, तयोर्निपपसमीपे चतुश्चत योजनोच्छ्रितत्वात्, मेरुसमीपे तु पञ्चशत योजनोच्छ्रितत्वादिति, अर्धचन्द्रसंस्थानसंस्थितौ अर्धचन्द्राकारौ अत्रा षष्ठ्येन विभागमात्र विवक्ष्यते, न तु समप्रविभागतेति आभ्यां चार्धचन्द्राकारा दयकुरव कृता । तौ द्वौ पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टौ परस्परसमानरूपौ क्रमेण सौमनस-विद्युत्प्रमनामानौ वक्षस्कारपर्वतौ । तत्र-यद्यसि-मध्ये गोप्य क्षेत्र द्वौ समूय कुर्वत इति वक्षस्कारौ, तौ च तौ पर्वतौ चेति तथा, ‘गम्बू’ इत्यादि । परमेवोत्तरकुर्वन्पि द्वौ गन्धमादन-मात्स्यबानामानौ वक्षस्कारपर्वतौ स्तः । नवर यपासचिन्त्यापमाभित्यापरपार्श्वे गन्धमादनः, पूर्वपार्श्वे मात्स्यवानिति । ‘जम्बू’

विद्युत्प्रમ નામકે દો વક્ષસ્તારપર્વત છે એ વક્ષસ્તાર આદિમાં નિમ્ન-નીચા છે અને અન્ત મેં ઉચ્ચ-ઊંચા છે અતઃ इनका आकार अव्यस्कन्धके जैसा है निपप के पास ये चारसौ योजन ऊँचे हैं, और मेरु के पास पाँचसौ योजन ऊँचे हैं अर्द्धचन्द्र के जैसे ये संस्थान बाँधे हैं यहां अर्ध चन्द्र से केवल विभागमात्र विवक्षित हुआ है समप्रविभागता नहीं इन्हीं दो वक्षस्कारपर्वतों ने देवकुरुओं को अर्द्धचन्द्र के आकार जैसा कर दिया है ये वक्षस्कार परस्पर में सामानरूप बाँधे हैं वक्षस्कार ऐसा नाम इनके होने का यह कारण है कि ये दोनों अपने मध्यगत क्षेत्र को गोप्य कर रचते हैं इसी प्रकार उत्तरकुर्वन् में भी दो वक्षस्कारपर्वत गन्धमादन और मात्स्यवान् नाम के हैं अपरपार्श्व में गन्धमादन और पूर्वपार्श्व में मात्स्यवान् वक्षस्कार पर्वत है । इसी तरह से जम्बूद्वीप में मन्दरपर्वत-

અને વિદ્યુત્રમ નામના એ વક્ષસ્તાર પર્વત છે તે વક્ષસ્તાર પર્વત આદિમાં નીચા છે અને અન્ત ભાગમાં ઊંચા છે તેથી તેમને આકાર અવ્યસ્કન્ધના જેવો લાગે છે નિપપની પાસે તેઓ ૪૦ યોજન ઊંચા છે અને મેરુની પાસે ૫૦૦ યોજન ઊંચા છે તેઓ અર્ધચન્દ્રના જેવા સંસ્થાન (આકાર) વાળા છે અહીં અર્ધ ચન્દ્રથી માત્ર વિભાજન જ દર્શાવવામાં આવ્યો છે-સમપ્ર વિભાગતા દર્શાવવામાં આવેલ નથી આ બન્ને વક્ષસ્તાર પર્વતોએ દેવકુર્વન્ને અર્ધચન્દ્રના આકાર જેવા કરી દીધા છે તેઓ એકસરખા સ્વરૂપવાળા છે તેમને વક્ષસ્તાર કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પાતાની વચ્ચે રહેલા ક્ષેત્રને ગોપ્ય (નજરે ન પડે એવું) કરી નાખે છે એજ પ્રમાણે ઉત્તર કુર્વન્નામાં પણ એ વક્ષસ્તાર પર્વત છે તેમનાં નામ ગન્ધમાદન અને માત્સ્યવાન્ છે પશ્ચિમ તરફ અદમાન અને પૂર્વ તરફ માત્સ્યવાન્ વક્ષસ્તાર પર્વતો આવેલા છે એજ

ઉક્તશ્ચ—“ કત્યઙ્ દેસગ્રહણં, કત્યઙ્ ધેપંતિ નિરવસેસાઙ્ ।

ઉકમક્રમયુક્તાઙ્, કારણવસઓ નિઉત્તાઙ્ ॥૧॥ ” ઇતિ ।

છાયા—કુત્રાપિ દેશગ્રહણં, કુત્રાપિ ગૃહ્ણન્તિ નિરવશેષાણિ ।

ઉત્ક્રમક્રમયુક્તાનિ, કારણવશતો નિયુક્તાનિ ॥ ૧ ॥

‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ, મહાહિમવતિ વર્ષધરપર્વતે મહાહિમવત્કૂટઃ, વૈદૂર્યકૂટઃચેતિ દ્વૌ કૂટૌસ્તઃ । અત્ર સિદ્ધાદિ વૈદૂર્યપર્યન્તાન્યષ્ટકૂટાનિ સન્તિ,, અત્ર તેષુ દ્વિતીયસ્યા-
ન્યસ્ય ચ ગ્રહણં દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદિતિ । એવમગ્રેઽપિ સર્વત્ર વોધ્યમ્ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ,
એવં નિપથપર્વતે નિપથકૂટઃ, રુચકપ્રમકૂટઃચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ,
જમ્બૂદ્વીપસ્થમન્દરસ્યોત્તરતો નીલવતિપર્વતે નીલવત્કૂટઃ । ઉપદર્શનકૂટઃચેતિ દ્વૌ
કૂટૌ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ, એવં-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ રુક્મિપર્વતે રુક્મિકૂટઃ, મણિકાશ્ચ-
નકૂટઃચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ એવ ’ ઇત્યાદિ, એવં શિખરિપર્વતે શિખરિકૂટઃ, તિગિ-
ચ્છિકૂટઃચેતિ દ્વૌ કૂટૌ સ્તઃ ઇતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

અતઃ યહાં પર આદિ ઓર અન્ત કે હી દો કૂટોં કા ગ્રહણ કર
ઉનકા કથન વક્તા ને કિયા હૈ મહાહિમવાન્ નામકે વર્ષધર પર્વત પર
એક મહાહિમવત્કૂટ ઓર દૂસરા વૈદૂર્યકૂટ એસે યે દો કૂટ હૈ । યહાં સિદ્ધ
આદિ કૂટોં સે લેકર વૈદૂર્યકૂટ તક આઠ કૂટ હૈ પરન્તુ યહાં દ્વિસ્થાનક
કે અનુરોધ સે સૂત્રકાર ને આદિ ઓર અન્ત કે દો કૂટોં કા હી ગ્રહણ
કિયા હૈ હસી પ્રકાર કા કથન આગે ઓ સમજના ચાહિયે નિપથપર્વત
પર નિપથકૂટ ઓર રુચકપ્રમકૂટ યે દો કૂટ હૈ જમ્બૂદ્વીપ કે મન્દર કી
ઉત્તરદિશા મેં નીલવાન્ પર્વત પર નીલવત્કૂટ ઓર ઉપદર્શનકૂટ એસે યે
દો કૂટ હૈ રુક્મિપર્વતપર રુક્મિકૂટ ઓર મણિકાંચન દો કૂટ હૈ શિખરિપર્વત
પર શિખરિકૂટ ઓર તિગિચ્છકૂટ યે દો કૂટ હૈ ॥ ૩૧ ॥

હોવાથી પહેલા અને છેલ્લા ફૂટને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કારણ કે
જે વર્ણન થાય છે તે વક્તાની વિવક્ષાને આધીન હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ કત્યઙ્ દેસગ્રહણ ” ઇત્યાદિ તેથી જ વક્તાએ (સૂત્રકારે) આદિ અને
અન્તના બે ફૂટોને ગ્રહણ કરીને અહીં તેમનું વર્ણન કર્યું છે મહાહિમવાન્
નામના વર્ષધર પર્વતપર મહાહિમવત્કૂટ અને વૈદૂર્યકૂટ નામના બે ફૂટ છે
અહીં સિદ્ધ આદિથી લઇને વૈદૂર્ય પર્યન્તના આઠ ફૂટ છે, પરન્તુ દ્વિસ્થાનકનો
અધિકાર ચાલતો હોવાથી અહીં પણ પ્રથમ અને છેલ્લા ફૂટની જ વાત કર-
વામાં આવી છે આ પ્રકારનું કથન આગળ પણ સમજી લેવું નિપથ પર્વતપર
નિપથકૂટ અને રુચકપ્રમકૂટ નામના બે ફૂટ છે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની
ઉત્તર દિશામાં નીલવાન્ પર્વતપર નીલવત્કૂટ અને ઉપદર્શનકૂટ નામના બે ફૂટ
છે રુક્મિ પર્વતપર શિખરિકૂટ અને તિગિચ્છકૂટ નામના બે ફૂટ છે સૂ. ૩૧

વજ્રકપાટપિરિશા વહુમધ્ય દ્વિયોજનાન્તરામ્યાં ત્રિયોજનવિસ્તારામ્યામુન્મગ્નજલા
 નિમગ્નજલામિધાનામ્યાં નદીમ્યાં યુક્તાઽસ્તિ । તસ્યૈષ પૂર્વભાગત ઇષમેષ પૂર્વોક્ત
 ત્રિલેપણવિરિષ્ટા સ્વરૂપપાતગુહા વર્ષત ઇતિ । ‘તત્થળ’ ઇત્યાદિ, તત્ર-તયોર્ગુહયો
 દ્વૌ દેવૌ પરિવસતઃ । તત્ર તમિસ્ત્રાગુહાયાં કૃતમાલ્યકાઃ, સ્વરૂપપાતગુહાયાં ચ નૃત્ય
 માલ્યક ઇતિ । ‘પરાવપ’ ઇત્યાદિ, પેરચતાલ્યે ધીર્ધવૈતાઢ્યપર્વતેઽપ્યેવમેષ
 ગુહાવક્તવ્યતા દંતવક્તવ્યતા ચ વાચ્યેતિ । ‘જંબૂ’ ઇત્યાદિ, જમ્બૂદીપે મન્દરપર્વ
 તસ્ય દક્ષિણતઃ શુદ્ધિમિતિર્વર્તે શુદ્ધિમિતિર્કૂટ, વૈશ્રવણકૂટઃપ્રેતિ દ્વૌ કૂટૌસ્તાઃ ।
 તત્ર ચાન કૂટાઃ સન્તિ, તેષાં મધ્ય આઘન્તપોરેષ ગ્રહણ દ્વિસ્થાનકાતુરોપાત્,
 વક્તુર્વિવસાધીનસ્વાચ્ચ ।

હસકા દ્વાર વિજયદ્વાર કે ત્રિતનાપ્રમાણ થાસા હૈ હસમેં વજ્ર કે કપાટ
 છગે દુપ હૈ ધીચ મેં યહ દ્વિયોજન કે અન્તર સે ત્રીન યોજન વિસ્તાર
 વાલી ડમગ્નજલા ઓર નિમગ્નજલા નામકી દો નદિયોં સે યુક્ત હૈ ।
 સ્વરૂપપાતગુફા હસકે પૂર્વભાગ મેં હૈ હસકા સ્વરૂપપાતગુફા કા વર્ણન
 ત્રી તમિસ્ત્રાગુફાં કે જૈસા હી હૈ જન દોનોં ગુફાઓં મેં દો દેવ રહતે હૈ
 તમિસ્ત્રાગુફા મેં કૃતમાલ્યક ઓર સ્વરૂપપાતગુફા મેં નૃતમાલ્યક દેવ રહતા
 હૈ પેરચત નામકે ધીર્ધ વૈતાઢ્ય પર્વત કે સંપર્ષમેં ત્રી હસી પ્રકાર સે ગુહા
 કી વક્તવ્યતા ઓર દેવ કી વક્તવ્યતા કહની વાહિયે હસી તરહ જમ્બૂદીપ
 મેં મન્દરપર્વત કી દક્ષિણવિશા શુદ્ધિમિતિર્વર્ત પર શુદ્ધિમિતિર્કૂટ
 ઓર વૈશ્રવણકૂટ યે દો કૂટ હૈ । યથાપિ વહાં પર અનેક કૂટ હૈ પરન્તુ
 વહાં પર આદિ ઓર અન્ત કે કૂટોં કા હી ગ્રહણ હુમા હૈ ક્યોં કિ વહાં
 પર દ્વિસ્થાનકકા પ્રકરણ ચલ રહા હૈ । તથા વર્ણન જો હોતા હૈ વહ વક્તા
 કી વિવશ્વાકે અધીન હોતા હૈ કહા ત્રી હૈ-“કત્થહ વંસગ્ગહર્ણ” ઇત્યાદિ ।

અતુરસ્ય સ્થાનવાણી છે તેના દ્વારનુ પ્રમાણ વિજયદ્વારના બેટલું જ છે તેને
 વચ્ચના કમાડ બમાડેલાં છે તેની વચ્ચે જો ચોળનથી ત્રણ ચોળનના વિસ્તારવાળી
 ઉન્મગ્નજલા અને નિમગ્નજલા નામની નદીઓ વહે છે, તે ધીર્ધવૈતાઢ્યના પૂર્વ ભાગમાં
 ખડપ્રપાત નામની ગુફા છે, તે ગુફાનુ વર્ણન તમિસ્ત્રા ગુફાના વર્ણન પ્રમાણે
 સમજવું તે બન્ને ગુફામાં જો દેવ રહે છે, તમિસ્ત્રા ગુફામાં કૃતમાલ્યક અને
 ખડપ્રપાત ગુફામાં નૃત્યમાલ્યક નામના દેવો રહે છે જૈશ્વત નામના ધીર્ધ
 વૈતાઢ્ય પર્વતની ગુફાઓનુ વર્ણન અને દેવોનુ વર્ણન પણ ઉપરના વર્ણન
 પ્રમાણે જ સમજવું જોજ પ્રમાણે જ બુદ્ધીપની મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશામાં
 આવેલા શુદ્ધિમિતિર્વર્ત પર્વતપર શિમવર્ત અને વૈશ્રવણકૂટ નામના બે કૂટ છે.
 બે કૂટોં બન્નેક કૂટ છે છતાં પણ અહીં દ્વિસ્થાનકનુ પ્રકરણ આવતું

ઉક્તશ્ચ—“ કત્યઙ્ દેસગ્રહણં, કત્યઙ્ ઘેષ્પંતિ નિરવસેસાઙ્ ।

ઉક્તમકમજુત્તાઙ્, કારણવસથો નિઉત્તાઙ્ ॥૧॥ ” ઇતિ ।

છાયા—કુત્રાપિ દેશગ્રહણં, કુત્રાપિ ગૃહ્ણન્તિ નિરવશેષાણિ ।

ઉત્ક્રમક્રમયુક્તાનિ, કારણવશતો નિયુક્તાનિ ॥ ૧ ॥

‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ, મહાહિમવતિ વર્ષધરપર્વતે મહાહિમવત્કૂટ, વૈદૂર્યકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌસ્તઃ । અત્ર સિદ્ધાદિ વૈદૂર્યપર્યન્તાન્યષ્ટકૂટાનિ સન્તિ,, અત્ર તેષુ દ્વિતીયસ્યાન્યસ્ય ચ ગ્રહણં દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદિતિ એવમગ્રેષુપિ સર્વત્ર વોધ્યમ્ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ, એવં નિષધપર્વતે નિષધકૂટઃ, રુચકપ્રમકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ જંબુ ’ ઇત્યાદિ, જમ્બૂદ્વીપસ્થમન્દરસ્યોત્તરતો નીલવતિપર્વતે નીલવત્કૂટઃ । ઉપદર્શનકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ એવં ’ ઇત્યાદિ, એવં-પૂર્વોક્તમકારેણ રુક્મિપર્વતે રુક્મિકૂટઃ, મણિકાશ્ચનકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ । ‘ એવ ’ ઇત્યાદિ, એવં શિખરિપર્વતે શિખરિકૂટઃ, તિગિચ્છિકૂટશ્ચેતિ દ્વૌ કૂટૌ સ્તઃ ઇતિ ॥ સૂ. ૩૧ ॥

અતઃ યહાં પર આદિ ઓર અન્ત કે હી દો કૂટૌં કા ગ્રહણ કર ઉનકા કથન વક્તા ને કિયા હૈ મહાહિમવાન્ નામકે વર્ષધર પર્વત પર એક મહાહિમવત્કૂટ ઓર દૂસરા વૈદૂર્યકૂટ એસે યે દો કૂટ હૈં । યહાં સિદ્ધ આદિ કૂટૌં સે લેકાર વૈદૂર્યકૂટ તક આઠ કૂટ હૈં પરન્તુ યહાં દ્વિસ્થાનક કે અનુરોધ સે સૂત્રકાર ને આદિ ઓર અન્ત કે દો કૂટૌં કા હી ગ્રહણ કિયા હૈં હસી પ્રકાર કા કથન આગે શ્રી સમજ્ઞના ચાહિયે નિષધપર્વત પર નિષધકૂટ ઓર રુચકપ્રમકૂટ યે દો કૂટ હૈં જમ્બૂદ્વીપ કે મન્દર કી ઉત્તરદિશા ઁ નીલવાન્ પર્વત પર નીલવત્કૂટ ઓર ઉપદર્શનકૂટ એસે યે દો કૂટ હૈં રુક્મિપર્વતપર રુક્મિકૂટ ઓર મણિકાંચન દો કૂટ હૈં શિખરિપર્વત પર શિખરિકૂટ ઓર તિગિચ્છકૂટ યે દો કૂટ હૈં ॥ ૩૧ ॥

હોવાથી પહેલા અને છેલ્લા કૂટને જ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, કારણ કે જે વર્ણન થાય છે તે વક્તાની વિવક્ષાને આધીન હોય છે કહ્યું પણ છે કે—

“ કત્યઙ્ દેસગ્રહણં ” ઇત્યાદિ તેથી જ વક્તાએ (સૂત્રકારે) આદિ અને અન્તના જે કૂટોને ગ્રહણ કરીને અહીં તેમનું વર્ણન કર્યું છે મહાહિમવાન્ નામના વર્ષધર પર્વતપર મહાહિમવત્કૂટ અને વૈદૂર્યકૂટ નામના જે કૂટ છે અહીં સિદ્ધ આદિથી લઇને વૈદૂર્ય પર્યન્તના આઠ કૂટ છે, પરન્તુ દ્વિસ્થાનકનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી અહીં પણ પ્રથમ અને છેલ્લા કૂટની જ વાત કરવામાં આવી છે આ પ્રકારનું કથન આગળ પણ સમજી લેવું નિષધ પર્વતપર નિષધકૂટ અને રુચકપ્રમકૂટ નામના જે કૂટ છે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં નીલવાન્ પર્વતપર નીલવત્કૂટ અને ઉપદર્શનકૂટ નામના જે કૂટ છે. રુક્મિ પર્વતપર શિખરિકૂટ અને તિગિચ્છકૂટ નામના જે કૂટ છે સૂ. ૩૧

मूनम्-जवूमदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं चुल्लहिमवत

सिद्धरीसु वासहरपव्वयसु दो महवहा पणत्ता बहुसमतुल्ला
अविसेसमणाणत्ता अणमण्ण णाइवट्ठति आयामविक्खभोच्च
त्तोवेहसुठाणपरिणाहेणं, त जहा - पउमवहे चेव पुडरीयवहे
चेव । तस्थण दो देवयाओ महिक्खियाओ जाव पलिओवमट्ठि
इयाओ परिवसति, त जहा-सिरी चेव लच्छी चेव । एव महा
महाहिमवतरुपीसु वासहरपव्वयसु दो महवहा पणत्ता, बहु
सम० जाव त जहा-महापउमवहे चेव महापोंडरीयवहे चेव ।
देवयाओ हिरी चेव युद्धी चेव । एव निसडनीलवतेसु वासहर
पव्वयसु तिगिच्छिवहे चेव केसरिवहे चेव । देवयाओ धिई चेव
किच्ची चेव । जवूमदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण महाहिमवताओ
वासहरपव्वयाओ महापउमवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त
जहा-रोहिया चेव हरिकता चेव । एव निसडाओ वासहरपव्व
याओ तिगिच्छिवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त जहा हरिच्चेव
सीओआ चेव । जवूमदरस्स पव्वयस्स उत्तरेण नीलवताओ वास
हरपव्वयाओ केसरिवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त जहा-
सीया चेव नारिकता चेव । एव रुपीओ वासहरपव्वयाओ महा
पोंडरीयवहाओ दो महाणईओ पव्वहति, त जहा णरकता चेव
रुप्पकूला चेव । जवूमदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण भारहेवासे दो
पवायवहा पणत्ता बहुसम० जाव त जहा गगण्पवायवहे चेव
सिंधुप्पवायवहे चेव । एव हेमवपवासे दो पवायवहा पणत्ता,

बहुसम० जाव तं जहा--रोहियप्पवायदहे चेव रोहियंसप्पवायदहे
चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं हरिवासे वासे दो पवाय-
दहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--हरिप्पवायदहे चेव हरि-
कंतप्पवायदहे चेव । जंबूमंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं महा-
विदेहवासे दो पवायदहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा--
सीयप्पवायदहे चेव सीतोदप्पवायदहे चेव । जंबू मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं रम्मए वासे दो पवायदहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा
--णरकंतप्पवायदहे चेव णारीकंतप्पवायदहे चेव । एवं हेरणवए
वासे दो पवायदहा पणत्ता-बहुसम० जाव तं जहा--सुवन्नकूल-
प्पवायदहे चेव रूप्पकूलप्पवायदहे चेव । जंबू मंदरस्स पव्वयस्स
उत्तरेणं एरवएवासे दो पवायदहा पणत्ता बहुसम० जाव तं जहा
रत्तप्पवायदहे चेव रत्तवइप्पवायदहे चेव । जंबू मंदरस्स पव्वयस्स
दाहिणेणं भारहेवासे दो महाणईओ पणत्ताओ बहुसम० जाव तं
जहा--गंगा चेव सिंधू चेव । एवं जहा पवायदहा तहा णईओ
भाणियव्वाओ जाव एरवए वासे दो महाणईओ पणत्ताओ
बहुसमतुल्लाओ जाव तं जहा--रत्ता चेव रत्तवई चेव ॥सू० ३२॥

छाया-जम्बू मन्दस्थ पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन चुल्ल (क्षुद्र) हिमवच्छिन्नखरिणो-
र्वर्षधरपर्वतयो द्वौ महाह्रदौ प्रज्ञप्तौ बहुसमतुल्यौ अविशेषौ अनानात्वौ अन्योन्यं
नातिवर्त्तते, आयामविष्कम्भोच्चत्वोद्वेधसंस्थानपरिणादेन, तथा - पद्महृदश्चैव

‘जंबू मंदरस्स पव्वयस्स’ इत्यादि ।

टीकार्थ-जम्बूद्वीपस्थ सुमेरुपर्वतकी उत्तरदिशामें और दक्षिण दिशामें
क्षुद्रहिमवान् पर्वत एवं शिखरी पर्वतके ऊपर दो महाह्रद द्रव कहे गये हैं

“जंबूमंदरस्स पव्वयस्स” इत्यादि—

टीकार्थ—जम्बूद्वीपमा आवेला सुमेरु पर्वतनी उत्तर दिशाभां अने दक्षिण
दिशाभा आवेला क्षुद्रहिमवान् अने शिखरी पर्वतपर जे भडा ह्रद (सरोवर)

પૌષ્કરીકદ્વયૈવ । ઉપ સ્થલ દ્વે દેવતે મહર્દિકે યાવત્ પલ્યોપમસ્થિતિકે પરિ
પસતઃ, તથા-શ્રીશૈવ લક્ષ્મીશૈવ । એવ મહાહિમવતુનિમળોર્ધર્પપરપર્વતયો ઈ
મહાદ્વૈ મહત્તૌ, વદુસમ૦ યાવત્-તથા-મહાપદ્મદ્વયૈવ મહાપૌષ્કરીકદ્વયૈવ ।
દેવતે-શ્રીશૈવ બુદ્ધિશૈવ । એવ નિપવનીલતોર્વધરપર્વતયોસ્તિગિછિદ્વયૈવ
કેસરિદ્વયૈવ । દેવતે-પ્રતિષ્ઠૈવ કીર્તિશૈવ । જમ્બૂમદરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન
મહાહિમવતો વર્ષવરપર્વતાત્ મહાપદ્મદ્વૈ મહાનપો મવહતઃ, તથા-રોહિતા

યે દોનો મહાત્મદ પરસ્પરમેં પહિલેકે કથનકે અનુસાર-વદુસમતુલ્ય આદિ
વિશેષર્ણોવાલે હિં આયામ, ધિષ્કમ, ડહતા, ડહેષ, (ગદરાઈ) સસ્થાન ઓર
પરિણાહ વિશાલતાકી અપેક્ષા યે દોનોં પરાપર હિં । इन दो महातुदोंके नामहें
पद्मतुद और पौष्करीतुद, इनमें महाश्रद्धि आदि विशेषर्णोंसे सप्त दो
देवियां निवास करती हैं इनकी स्थिति एक पल्योपम की है ये देवियां
भी और लक्ष्मी इस नामवाली हैं । इसी तरह महाहिमवान् पर्वत और
रुक्मी पर्वत इन दो पर्वतों पर दो महातुद हैं ये भी परस्पर में वदुसम
आदि पूर्वोक्त विशेषर्णों वाले हैं इन दो महातुदों के नाम हैं महापद्म
और महापुष्करीक इनमे दो देवियां रहती हैं इनके नाम हैं ह्री देवी
और बुद्धिदेवी इसी तरह से निपवपर्वत ओर नीलपर्वत इन दो पर्वतों
पर भी तिगिच्छद और केसरिद्व ये दो द्व हैं इनमे भी दो देवियां
रहती हैं इनके नाम हैं प्रुतिदेवी और कीर्तिदेवी ।

जंबूद्वीपस्य सुमेरुपर्वत की दक्षिण दिशा तरफ महाहिमयान् वर्ष
धरपर्वत पर जो महापद्मद्व है उससे दो महानदियां निकली हैं इनके

છે તે બન્ને હહ બહુ સમતુલ્ય આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષર્ણોવાળાં છે-૧) પદ્મ હહ અને (૨) પુષ્કરીક હહ તેમાં
મી અને લક્ષ્મી નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે તે બન્ને દેવીઓ મહર્દિકે
આદિ વિશેષર્ણોથી સુજાત છે અને તેમની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની છે એજ
પ્રમાણે મહાહિમવાન્ અને રુક્મિ પર્વતોપર બે મહાહહ છે તેમનાં નામ
મહા પદ્મ અને મહા પુષ્કરીક છે તે બન્ને હહો પણ બહુસમ આદિ વિશે
ષર્ણોથી સુજાત હોવાથી એકસરખાં હાજે છે તેમાં અનુક્રમે હ્રી અને બુદ્ધિ
નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે એજ પ્રમાણે નિપવ પર્વત અને નીલ
પર્વતપર તિગિચ્છહહ અને કેસરીહહ નામના બે હહ છે તેમાં પ્રુતિદેવી અને
કીર્તિદેવી નામની બે દેવીઓ નિવાસ કરે છે

જૂબીપર્મા આવેલા સુમેરુ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલા મહા

વેવ હરિકાન્તા ચૈવ । એવ નિષયાત્ વર્ષધરપર્વતાત્ તિગિચ્છિહ્દાત્ દ્વે મહાનયૌ
પ્રવહતઃ, તથા-હરિત્ ચૈવ સીતોદા ચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરેણ નીલ-
વન્તો વર્ષધરપર્વતાત્ કેશરિહ્દાત્ દ્વે મહાનયૌ પ્રવહતઃ, તથા-સીતા ચૈવ નારી-
કાન્તા ચૈવ । એવં રુક્મિતો વર્ષધરપર્વતાત્ મહાપુન્ડરીકહ્દાત્ દ્વે મહાનયૌ પ્રવહતઃ,
તથા-નરકાન્તા ચૈવ રુપ્યકૂલા ચૈવ । જમ્બૂ મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન ભારતે
વર્ષે દ્વૌ પ્રપાતહ્દૌ પ્રજ્ઞસૌ, વહુસમં યાવત્ તથા-ગંગાપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ, સિન્ધુપ્રપા-
તહ્દશ્ચૈવ । એવં હૈમવતે વર્ષે દ્વૌ પ્રપાતહ્દૌ પ્રજ્ઞસૌ, વહુસમં યાવત્ તથા-રોહિ-
તપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ રોહિતાંશપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ । જમ્બૂમન્દરસ્ય પર્વતસ્ય દક્ષિણેન હરિ-
વર્ષે દ્વૌ પ્રપાતહ્દૌ પ્રજ્ઞસૌ વહુસમં યાવત્ તથા-હરિત્રપ્રપાતહ્દશ્ચૈવ હરિકા-

નામ હૈં રોહિતા ઓર હરિકાન્તા ઇસી પ્રકાર નિષય વર્ષધર પર્વત પર જો
તિગિચ્છહ્દ હૈં ઉસસે દો મહાનદિયાં નિકલી હૈં ઇન્કે નામ હૈં હરિત્
ઓર સીતોદા, ઇસી તરહ જંબૂદ્વીપસ્થ મંદરપર્વત કી ઉત્તર કી ઓર જો
નીલવન્ત વર્ષધર પર્વત હૈં ઓર ઉસ પર જો કેશરીદ્રહ હૈં ઉસસે દો મહા-
નદિયાં નિકલી હૈં ઇન્કે નામ હૈં સીતા ઓર નારીકાન્તા ઇસી તરહ
રુક્મી વર્ષધર પર્વત પર મહાપુન્ડરીક જો હ્દ હૈં ઉસસે નરકાન્તા ઓર
રુપ્યકૂલા યે દો મહાનદિયાં નિકલી હૈં । ઇસી તરહ જંબૂદ્વીપસ્થ મન્દર
પર્વત કી દાહિની ઓર જો અરતવર્ષ હૈં ઉસમેં દો પ્રપાત હ્દ કહે ગયે
હૈં યે પ્રપાતહ્દ વહુસમ આદિ વિશેષગોંવાલે હૈં ઇન્કે નામ ગંગાપ્રપાતહ્દ-
દ્રહ ઓર સિન્ધુપ્રપાતહ્દ હૈં । ઇસી તરહસે હૈમવત ક્ષેત્રમેં દો પ્રપાતહ્દ હૈં
યે દોનોં પ્રપાતહ્દ ભી વહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષગોં વાલે હૈં । ઇન્કે

હિમવાન્ વર્ષધર પર્વતપર જે મહાપદ્મ હ્દ દ્રહ-(સરોવર) છે, તેમાંથી બે મહા
નદીઓ નીકળે છે, તેમનાં નામ રોહિતા અને હરિકાન્તા છે એજ પ્રમાણે
નિષય વર્ષધર પર્વતપર જે તિગિચ્છહ્દ છે તેમાંથી હરિત્ અને સીતોદા નામની
બે મહાનદીઓ નીકળે છે. એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર
દિશામાં આવેલા નીલવન્ત વર્ષધર પર્વતપર આવેલા કેશરી નામના હ્દમાંથી
સીતા અને નારીકાન્તા નામની બે મહાનદીઓ નીકળે છે. એજ પ્રમાણે રુક્મિ
નામના વર્ષધર પર્વતપર આવેલા મહાપુન્ડરીક હ્દમાંથી નરકાન્તા અને રુપ્યકૂલા
નામની બે નદીઓ નીકળે છે. એજ પ્રમાણે જમ્બૂદ્વીપના મન્દર પર્વતની
જમણી બાજુએ જે ભરતવર્ષ છે તેમાં બે પ્રપાતહ્દ આવેલાં છે, તે બન્ને
પ્રપાતહ્દ વહુસમ આદિ વિશેષભોવાળા છે, તેમના નામ ગંગાપ્રપાતહ્દ અને
સિન્ધુપ્રપાતહ્દ છે એજ પ્રમાણે હૈમવત ક્ષેત્રમાં પણ બે પ્રપાતહ્દ છે, તેઓ
પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષભોથી યુક્ત છે. તેમનાં નામ આ પ્રમાણે

ન્તપ્રપાતદ્વયૈવ । जम्बू मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन महानिदेहवर्षे द्वौ प्रपात
 द्वौ मङ्गलौ, बहुसम० यावत् तथया—सीतप्रपातद्वयैव सीतोदप्रपातद्वयैव ।
 जम्बूमन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण रम्यके वर्षे द्वौ प्रपातद्वौ मङ्गलौ, बहुसम० यावत्
 तथया—नरकान्तप्रपातद्वयैव, नारीकान्तप्रपातद्वयैव । एव हेरण्यवत वर्षे द्वौ
 प्रपातद्वौ मङ्गलौ बहुसम० यावत् तथया—सुवर्णकूलप्रपातद्वयैव रूप्यकूलप्रपात
 द्वयैव । जम्बूमन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरेण ऐरवते वर्षे द्वौ प्रपातद्वौ मङ्गलौ
 बहुसम० यावत् तथया—रक्तप्रपातद्वयैव रक्तवत्प्रपातद्वयैव । जम्बू मन्दरस्य
 पर्वतस्य दक्षिणेन भारते वर्षे द्वे महानणौ मङ्गले, बहुसम० यावत् तथया—मङ्ग

નામ યે હૈં હરિત્રપ્રપાતદ્વ ઓર હરિત્કાન્તપ્રપાતદ્વ જમ્બૂદીપસ્થ જો મન્દર
 પર્વત હૈં ડસકી ડત્તરદક્ષિણ તરફ જો મહાવિદેહક્ષેત્ર હૈં ડસમે લો પ્રપા
 તદ્વ હૈં યે લોનો પ્રપાતદ્વ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ વિશેષણોં ઘાલે હૈં इनके
 નામ હૈં સીતાપ્રપાતદ્વ ઓર સીતોદપ્રપાત દ્વ જમ્બૂમન્દરપર્વત કી ડત્તર
 દિશા તરફ રમ્યકર્ષ્ય ક્ષેત્ર મે લો પ્રપાતદ્વ હૈં યે લોનો દ્વ પૂર્વોક્ત
 બહુસમ આદિ વિશેષણોં ઘાલે હૈં इनके નામ હૈં નરકાન્તપ્રપાતદ્વ ઓર
 નારીકાન્તપ્રપાતદ્વ इसी तरह हेरण्यवतवर्ष मે લો પ્રપાતદ્વ હૈં યે ભી
 પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ વિશેષણોં ઘાલે હૈં इनके નામ હૈં—સુવર્ણકૂલપ્રપા
 તદ્વ ઓર રૂપ્યકૂલપ્રપાત દ્વ इसी प्रकार जम्बूद्वीपस्थ मन्दर पर्वत कી
 ડત્તરદિશા તરફ જો યૈરવત ક્ષેત્ર હૈં ડસમે ભી લો પ્રપાતદ્વ હૈં યે લોનો
 દ્વ ભી પરસ્પર મે બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોં ઘાલે હૈં इनके नाम
 હૈં—રક્તપ્રપાતદ્વ ઓર રક્તવત્રપ્રપાત દ્વ इसी प्रकार जम्बू मन्दरपर्वत की

ઉ—(૧) હરિત્રપ્રપાતદ્વ અને (૨) હરિત્કાન્તપ્રપાતદ્વ જાબૂદીપમા આવેલા
 મન્દર (સુમેરુ) પર્વતની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં જે મહાવિદેહ ક્ષેત્ર છે તેમાં
 બે પ્રપાતદ્વ છે તેઓ પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોથી સુજ્ઞ છે
 તેમનાં નામ સીતાપ્રપાતદ્વ અને સીતોદપ્રપાતદ્વ છે જાબૂદીપસ્થ મન્દર
 પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ રમ્યકર્ષ્ય ક્ષેત્રમાં પણ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ
 વિશેષણોવાળાં બે પ્રપાતદ્વ છે તેમનાં નામ નરકાન્તપ્રપાતદ્વ અને નારીકાન્ત
 પ્રપાતદ્વ છે એજ પ્રમાણે હૈરણ્યવત વર્ષમાં પણ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ
 વિશેષણોવાળાં બે દ્વ છે તેમનાં નામ સુવર્ણકૂલપ્રપાતદ્વ અને રૂપ્યકૂલપ્રપાત
 છે એજ પ્રમાણે જાબૂદીપના સુમેરુ પર્વતની ઉત્તર દિશા તરફ જે યૈરવતક્ષેત્ર
 છે તેમાં પણ પૂર્વોક્ત બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળાં બે પ્રપાતદ્વ છે તેમનાં
 નામ રક્તપ્રપાતદ્વ અને રક્તવત્રપ્રપાતદ્વ છે એજ પ્રમાણે જાબૂદીપના મન્દર

ચૈવ સિન્ધુ ચૈવ । एवं यथा प्रपातह्रदास्तथा नद्यो भणितव्याः यावत् ऐरवते वर्षे
 द्वे महानद्यौ पञ्चपते बहुसमतुल्ये यावत् तद्यथा-रक्ता चैव रक्तवतीचैव ॥मू० ३२॥

‘ જન્મ મંદરસ્સ ’ ઇત્યાદિ

ટીકા-વ્યાખ્યા સુગમા । નવરમ્-જમ્બૂ । મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદિશિ હિમવતિ વર્ષ-
 ધરપર્વતે પદ્મહદઃ, દક્ષિણદિશિ પૌન્ડરીકહદઃ । તત્ર પદ્મહદે શ્રીદેવી, પૌન્ડરીકહદે ચ
 લક્ષ્મીદેવી તે પલ્યોપમસ્થિતિકે પરિવસતિ । એતે દ્વે દેવ્યૌ ભવનપતિનિકાયાભ્યન્તર
 ભૂતે, પલ્યોપમસ્થિતિકત્વાત્તેષામ્ । ઇદમુક્તં ભવતિ-વ્તન્તરદેવીનામુત્કર્પતોડ્વયર્થ-

દક્ષિણદિશા તરફ જો ભરતદેશ છે તેમાં બે મહાનદિયાં કહી ગઈ છે
 જન બે મહાનદિયાં કા વિસ્તાર આદિ સર્વ એકસા કહા ગયા છે જન
 બે મહાનદિયાં કા નામ છે-ગંગા ઓર સિન્ધુ હસી તરફ સે આગે કા ક્ષેત્રો
 મેં મી પ્રપાતહદ ઓર નદિયાં કા કથન કરના ચાહિયે-યાવત્ ઈરવત
 ક્ષેત્ર મેં બે મહાનદિયાં કહી ગઈ છે એ બે મહાનદિયાં મી પૂર્વોક્ત
 વહુસમ આદિ વિશેષણોં વાલી છે જનકા નામ છે-રક્તા ઓર રક્તવતી ।

હસ સૂત્ર કી વ્યાખ્યા સુગમ છે જમ્બૂમન્દર પર્વત કી ઉત્તર દિશા મેં
 સ્થિત હિમવાન્ વર્ષધર પર્વત પર પદ્મહદ છે દક્ષિણ દિશા મેં પૌન્ડરીક
 હદ છે પદ્મહદ મેં શ્રી દેવી નિવાસ કરતી છે પૌન્ડરીક હદ મેં લક્ષ્મીદેવી
 નિવાસ કરતી છે । જન દેવિયાં કી સ્થિતિ એક પલ્યોપમ કી છે એ બે મહાનદિયાં
 ભવનપતિ નિકાય કા મીતર કી છે । ક્યોં કિ જન કી મી સ્થિતિ
 એક પલ્યોપમ કી હોતી છે । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા છે કિ વ્યન્તર

પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ જે ભરતક્ષેત્ર છે, તેમાં મહાનદીઓ આવેલી છે,
 તે બંને મહાનદીઓના વિસ્તાર વગેરે એકસરખાં છે, તેમના નામ ગંગા
 અને સિન્ધુ છે. એજ પ્રમાણે પછીનાં ક્ષેત્રોમાં પણ પ્રપાતહદ અને નદીઓનું
 કથન કરવું જોઈએ. “ ઈરવત ક્ષેત્રમાં પણ રક્તા અને રક્તવતી નામની બે
 મહાનદીઓ છે, તેઓ પણ વિસ્તાર આદિની અપેક્ષાએ એકસરખી છે, ” આ
 કથન પર્યન્તનુ સમસ્ત કથન અહીં ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

આ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે, જ’બૂદ્ધીપના મન્દર પર્વતની ઉત્તર દિશામાં
 આવેલા હિમવાન વર્ષધર પર્વતપર ઉત્તરે પદ્મહદ છે અને દક્ષિણમાં પુન્ડરીકહદ
 છે પદ્મહદમાં શ્રીદેવી નિવાસ કરે છે અને પુન્ડરીકહદમાં લક્ષ્મીદેવી નિવાસ
 કરે છે તે દેવીઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની કહી છે. તે બંને ભવનપતિ
 નિકાયની દેવીઓ છે, કારણ કે તે દેવોની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની હોય છે.
 આ કથનનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

પર્યોપમપરિમિતમેવાયુર્મરતિ । મરનપતિદેવોનાં તુલ્કર્ષતઃ સાર્થચતુષ્પર્યોપ-
માન્યાપુરિતિ । પરમયે સર્વથ ક્ષ્યાસ્યેયમ્ । एष यथा-यस्मान्नः प्रपातश्चास्तथा
—તત્તથામ્ન્યો નપો વિજ્ઞાયાઃ । યાવત્ પરવતે વર્ષ રક્તા રક્તવતી યેતિ શ્રે નપો ॥

દેવિયોં કીં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ આધે પર્યોપમ કીં હીં હોતી હૈં ઓર મરનપ-
તિદેવિયોં કીં ઉત્કર્ષ સે સ્થિતિ સાઠે ચાર પર્યોપમ કીં હોતી હૈં હસી
પ્રકાર સે આગે સર્વથ ક્ષ્યાસ્યા કરના ચાહિયે જિસનામધાલે પ્રપાત શ્વ
હૈં હસી નામધાલી નવિયાં હૈં । યાવત્ પેરવત ક્ષેત્ર મેં રક્તા ઓર રક્તવતી
યે વો નવિયાં હૈં । હસે સક્ષેવતઃ હસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે—

જમ્બૂદીપ મેં ભરત, હૈમવત, હરિ, વિદેહ, રમ્યક, હૈરણ્યવત ઓર
પેરવત શ્રે ૭ ક્ષેત્ર હૈં । इन का विभाग करने वाले पूर्व से पश्चिमतक लखे
ચૌઢે હિમવત, મહાહિમવત, નિવધ, નીલ, રુક્મી ઓર શિશ્વરી યે ૬
વર્ષપર પર્વત હૈં । इन ६ वर्षपर पर्वतों के ऊपर प्रत्येक में क्रमशः पद्म,
મહાપદ્મ, તિગિચ્છ, કેશરી, પુણ્ડરીક ઓર મહાપુણ્ડરીક નામ કે ૬
મહાશ્વ હૈં इनमें प्रत्येक में श्री, श्री, धृति, कीर्ति, बुद्धि और लक्ष्मी ये
દેવિયા ક્રમશ નિવાસ કરતી હૈં । इन सब की स्थिति एक पर्योपम
કીં હૈં । इन महाश्वों से गंगा, १ सिन्धु २, रोहित ३, रोहितांसा ४,
हरित् ५ हरिकान्ता ६, सीता ७, सीतोदा ८, नारी ९ नरकान्ता १०,

અન્યતર દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નર્મી પર્યોપમની કહી છે, પરંતુ
ભવનપતિ દેવીઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જા પર્યોપમની કહી છે, તેથી આ બંને
દેવીઓને ભવનપતિ નિધાયની દેવીઓ કહેવામાં આવેલ છે આ પ્રમાણે જ
આજળ સુવત્ર બ્યાખ્યા કરવી બેઠકો. પ્રપાતશ્વમા તેજ પ્રપાતશ્વના નામધાળી
જ નદીઓ છે ॥ ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને રક્તવતી નામની બે મહાનદીઓ
છે આ કથન પચન્તુ સમસ્ત કથન અહીં શ્રદ્ધા કરવું બેઠકો આ કથનને
સંક્ષિપ્ત સારાંશ નામ પ્રમાણે સમજવો—

જ જમ્બૂદીપમાં ભરત હૈમવત, હરિ વિદેહ, રમ્યક હૈરણ્યવત અને ઐરવત
નામનાં ૭ ક્ષેત્ર છે તેમને જુદા પાંચાસ પૂરથી પશ્ચિમ તરફ દેશધેશ
શુદ્ધિમવાન મહાશ્વિમવાન નિવધ નીલ રુક્મિ અને શિખરી નામના ૬
વર્ષપર પવતો છે તે ૭ વર્ષપર પવતોપર અનુક્રમે પદ્મ, મહાપદ્મ, તિગિચ્છ,
કેશરી પુણ્ડરીક અને મહાપુણ્ડરીક નામના ૬ મહાશ્વ આવેલાં છે. તેમાં
અનુક્રમે શ્રી હી, ધૃતિ, કીર્તિ બુદ્ધિ અને લક્ષ્મી નામની ૬ દેવીઓ નિવાસ
કરે છે તેમની એક પર્યોપમની સ્થિતિ છે આ મહાશ્વદોષધી (૧) ગંગા
(૨) સિન્ધુ, (૩) રોહિત, (૪) રોહિતાંસા (૫) હરિતા, (૬) હરિકાન્તા, (૭)

જમ્બૂદ્વીપાધિકારાત્ ક્ષેત્રવ્યપદેશ્યપુદ્ગલધર્માધિકારાચ્ચ જમ્બૂદ્વીપસમ્બન્ધિ
ભરતાદિ સમ્બન્ધિકાલલક્ષણપર્યાયધર્માનનેકાન્ પ્રરૂપયન્નાહ—

મૂલમ્—જંબુદ્વીવે દ્વીવે ભરહેરવણસુ વાસેસુ ત્રીયાણ ઉરુસપ્પિણીણ
સુસમદૂસમાણ સમાણ દો સાગરોવમકોડાકોડીઓ કાલે હોત્યાશી

સુવર્ણકૂલા ૧૧, રુપ્યકૂલા ૧૨, ઓર રક્તા ૧૩, રક્તોદા ૧૪, નામકી
યે ૧૪ મહાનદિયાં નિકલી હૈં, જો હન સાત ક્ષેત્રોમેં વહતી હૈં ભરતક્ષેત્ર
મેં ગંગા સિન્ધુ, હૈમવતક્ષેત્ર મેં રોહિત ઓર રોહિતાંસા, હરિ વર્ષ મેં
હરિત્ હરિકાન્તા, વિદેહક્ષેત્ર મે સીતા ઓર સીતોદા, રમ્યકવર્ષમે નારી
ઓર નરકાન્તા, હૈરણ્યવત્ વર્ષ મે સુવર્ણકૂલા ઓર રુપ્યકૂલા, તથા
પૈરવત ક્ષેત્રમે રક્તા ઓર રક્તવતી-રક્તોદા યે ૨ દો નદિયાં વહતી હૈં ।
હનમેં પ્રથમ નદી, દ્વિતીય નદી ઓર ચૌથી નદી યે ત્રીન નદિયાં પદ્મહ્રદ
સે નિકલી હૈં । ત્રીસરી ઓર છઠી નદી રોહિત હરિકાન્તા-મહાપદ્મહ્રદ
સે નિકલી હૈં । પાંચવી ઓર આઠવીં મહાનદિયાં હરિત્ સીતોદા-તિગિચ્છ
હ્રદ સે નિકલી હૈં-સાતવીં ઓર દશવીં મહાનદિયાં સીતા નરકાન્તા-
કેશરી હ્રદ સે નિકલી હૈં । ૯ વીં ઓર ૧૨ વીં મહાનદિયાં-નારી ઓર
રુપ્યકૂલા-માહપુન્ડરીકહ્રદ સે નિકલી હૈં-તથા ગ્યારહવી ઓર ચૌદહવીં
યે ૩ મહાનદિયાં-સુવર્ણકૂલા, રક્તા ઓર રક્તોદા-પુન્ડરીકહ્રદ સે
નિકલી હૈં ॥ સૂ૦ ૩૨ ॥

સીતા, (૮) સીતોદા, (૬, નારી, (૧૦) નરકાન્તા, (૧૧) સુવર્ણકૂલા, (૧૨)
રુપ્યકૂલા, (૧૩) રક્તા, અને (૧૪) રક્તોદા નામની ૧૪ મહાનદીઓ નીકળે
છે, જે નદીઓ તે સાત ક્ષેત્રોમાં વહે છે. ભરત ક્ષેત્રમાં ગંગા અને સિન્ધુ
હૈમવત ક્ષેત્રમાં રોહિત અને રોહિતાંસા, હરિવર્ષમાં હરિત્ અને હરિકાન્તા,
વિદેહ ક્ષેત્રમાં સીતા અને સીતોદા, રમ્યક વર્ષમાં નારી અને નરકાન્તા, હૈર-
ણ્યવત વર્ષમાં સુવર્ણકૂલા અને રુપ્યકૂલા, તથા ઐરવત ક્ષેત્રમાં રક્તા અને
રક્તવતી (રક્તોદા), આ બધે મહાનદીઓ વહે છે તેમાંથી પહેલી, બીજી
અને ચોથી નદી પદ્મહ્રદમાંથી નીકળે છે, ત્રીજી અને છઠી નદી (રોહિત અને
હરિકાન્તા) મહાપદ્મહ્રદમાંથી નીકળે છે, પાંચમી અને આઠમી (હરિત્ અને
સીતોદા) મહાનદીઓ તિગિચ્છહ્રદમાંથી નીકળે છે, સાતમી અને દશમી
(નારી અને રુપ્યકૂલા) મહાપુન્ડરીક હ્રદમાંથી નીકળે છે, તથા અગિયારમી,
તેરમી અને ચૌદમી (સુવર્ણકૂલા, રક્તા, રક્તોદા) મહાનદીઓ પુન્ડરીક
હ્રદમાંથી નીકળે છે ॥ ૨ ॥

एव इमीसे ओसप्पिणीए जाव हवइ २ । एव आगमिस्सीए
 उस्सप्पिणीए जाव भविस्सइ ३ । जवुद्दीवे दीवे भरहेरवणसु
 वासेसु तीताए उस्सप्पिणीए सुसमाए समाए मणुया दो
 गाउयाइ उवु उच्चत्तेण होत्था ४ । दान्नि य पलिओवमाइ पर
 माउ पालइत्था ५ । एव इमीसे ओसप्पिणीए जाव पालइत्था ६ ।
 एव आगमेस्साए उस्सप्पिणीए जाव पालिस्सति ७ । जवुद्दीवे
 दीवे भरहेरवणसु वासेसु एगजुगे एगसमए दो अरिहत्तवत्ता उप
 ज्जिंसु वा उपज्जति वा, उप्पज्जिस्सति वा ८ । एव चक्कवट्ठिवंसा
 ९, दत्तारवत्ता १० । जवुद्दीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु एगजुगे
 एगसमए दो अरिहत्ता उप्पज्जिंसु वा, उप्पज्जति वा, उप्पज्जि
 स्सति वा ११ । एव चक्कवट्ठिणो १२ । एव थलदेवा (दत्तारवत्ता)
 जाव उप्पज्जिंसु वा उप्पज्जति वा उप्पज्जिस्सति वा १३ । जवु
 द्दीवे दीवे दोसु कुरासु मणुया सया सुसमसुसम उत्तममिर्हि
 पञ्चणुब्भवमाणा विहरति, त जहा—देवकुराए चेव उत्तरकुराए
 चेव १४ । जवुद्दीवे दीवे दोसु वासेसु मणुया सया सुसमसुत्तम
 इर्हि पञ्चणुब्भवमाणा विहरति, त जहा—हरिवासे चेव रम्म
 गवासे चेव १५ । जवुद्दीवे दीवे दोसु वासेसु मणुया सया
 सुसमदूसम उत्तममिर्हि पञ्चणुब्भवमाणा विहरति, त जहा—
 हेमवण चेव परणणवण चेव १६ । जवुद्दीवे दीवे दोसु खिच्चेसु
 मणुया सयादूसमसुसम उत्तममिर्हि पञ्चणुब्भवमाणा विहरति,
 त जहा—पुव्वविदेहे चेव अवरविदेहे चेव १७ । जवुद्दीवे दीवे

દોસુ વાસેસુ મણુયા છવિહંપિ કાલં પચ્ચણુવ્ભવમાણા વિહરંતિ,
તં જહા--ભરહે ચેવ ઇરવણ ચેવ ૧૮ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

છાયા-જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુપમદુષ્પમાયાઃ
સમાયા દ્વે સાગરોપમકોટિકોટયૌ કાલોઽભવત્ ૧ । એવમસ્યામવસર્પિણ્યાં યાવત્
ભવતિ ૨ । એવમ્ આગમિષ્યન્ત્યામુત્સર્પિણ્યાં યાવત્ ભવિષ્યતિ ૩ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે
ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુપમાયા સમાયા મનુજા દ્વે ગવ્યૂતી ઊર્ધ્વ-

જમ્બૂદ્વીપ કે અધિકાર કો લેકર એવં ક્ષેત્રવ્યપદેશ્યપુદ્ગલધર્મ કે
અધિકાર કો લેકર અવ સૂત્રકાર જમ્બૂદ્વીપસંબંધી ભરતાદિક્ષેત્ર કે અનેક
કાલરૂપ પર્યાયધર્મોં કો પ્રરૂપણા કરતે હૈં--‘જમ્બૂદ્વીપે દીવે’ इत्यादि ।

જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં સ્થિત જો ભરતક્ષેત્ર ઓર ઇરવતક્ષેત્ર હૈં
इनमें उत्सर्पिणीकाल और अवसर्पिणीकाल ये दो काल होते हैं । जिसमें
जीवोंके उपभोग आयु और शरीर आदि उत्तरोत्तर उत्सर्पण शील (वर्णादि
वर्धनशील) होतेहैं वह उत्सर्पिणीकाल है और जिसमें ये सब अवसर्पणशील
होते हैं वह अवसर्पिणीकाल है-इनमेंसे प्रत्येक कालके ६६ भेद हैं-जो
પીછે કહે જા ચુકે હૈં । અતીત ઉત્સર્પિણી કાલ મેં સુષમદુષ્પમા નામ
का जो तीसराकाल है वह दो कोडाकोडी सागरोपम का था इसी तरह
इस वर्तमान अवसर्पिणी मे भी वह दो कोडाकोडी सागरोपम का है
तथा आगामी काल मे जो उत्सर्पिणी आवेगी उसमें भी वह इतने ही

જમ્બૂદ્વીપનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે અને ક્ષેત્રવ્યપદેશ્ય પુદ્ગલ ધર્મનો
અધિકાર ચાલુ છે તે સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં
ભરતાદિ ક્ષેત્રના અનેક કાળરૂપ પર્યાયધર્મોંની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ જમ્બૂદ્વીપે દીવે ” ઇત્ય દિ—

જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણીકાળ
અને અવસર્પિણીકાળ, આ બે કાળ હોય છે જે કાળમાં જીવોનો ઉપભોગ,
આયુ અને શરીર આદિ ઉત્તરોત્તર ઉત્સર્પણશીલ (વૃદ્ધિ પામતાં) હોય છે
તે કાળને ઉત્સર્પિણીકાળ કહે છે, જેમાં તે બધાં અવસર્પણશીલ હોય છે તે
કાળને અવસર્પિણીકાળ કહે છે. તે પ્રત્યેક કાળના ૬-૬ ભેદ છે, તે પ્રત્યેક
ભેદનું વર્ણન આગળ કરવામાં આવ્યું છે અતીત ઉત્સર્પિણીકાળનો જે સુષમ
દુષ્પમા નામનો ત્રીજો ભેદ છે તે બે કોડાકોડી-સાગરોપમ કાળપ્રમાણનો હતો.
એજ પ્રમાણે આ વર્તમાન અવસર્પિણીમા પણ બે કોડાકોડી-સાગરોપમનો જ
છે. તથા ભવિષ્યમાં જે ઉત્સર્પિણી આવશે તેમાં પણ તે એટલા જ પ્રમાણનો

મુષ્ત્વેન અમચન્ ૪। દ્વે ચ પલ્યોપમે પરમાયુરપાલયન્ ૫, એવમસ્યામુત્સર્પિણ્યાં
 યાવત્ પાલયન્તિ ૬, એવમાગમિષ્યન્ત્યામુત્સર્પિણ્યા યાવત્ પાલયિષ્યન્તિ ૭।
 જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મરતૈરન્તયોર્ધર્ષયોરેકસમયે એકયુગે દ્વૌ અર્ધદ્વૌ ઉદપથેતાં ના
 ઉત્પથેતે ના ઉત્પત્સ્યેતે ૮, એવ ચક્રવર્તિષ્ઠૌ ૯, વશારણ્ણૌ ૧૦। જમ્બૂદ્વીપે
 દ્વીપ મરતૈરન્તયોરેકસમયે એકયુગે દ્વૌ અર્ધન્તૌ ઉદપથેતાં ના ઉત્પથેત ના ઉત્પ

પ્રમાણ કા હોગા જમ્બૂદ્વીપ નામકે હસ દ્વીપ મેં મરતક્ષેત્ર ઓર પેરવત
 ક્ષેત્ર મેં અતીત ઉત્સર્પિણી કે દ્વિતીય સુપમાકાલ મેં ઉત્પન્ન હુપ મનુષ્ય
 કે શરીર કી ઝંઘાઈ દો ગણ્યતિ કી અર્થાત્ દો કોપ કી થી ઉત્તરી
 ઉત્કૃષ્ટ આયુ દો પલ્યોપમ કી થી-હસી તરહસે હસ અવસર્પિણી કે મી
 સુપમાકાલ મેં એસા હી હોના હૈ-હસી તરહ સે આગામી કાલમેં જો
 ઉત્સર્પિણી આવેગી હસમેં મી સુપમાકાલ મેં એસા હી હોના-અર્થાત્
 દો પલ્ય કી આયુ હોગી, દો કોશ કા શરીર હોગા-જમ્બૂદ્વીપ નામકે
 દ્વીપ મેં મરત ઓર પેરવત ક્ષેત્ર મેં એક સમય મેં એક યુગ મેં દો અર્ધ
 દશ ઉત્પન્ન હુપ ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર ઉત્પન્ન હોંગે ૮, હસી પ્રકાર સે
 ચક્રવર્તી ષશ ઓર દો વશારણ્ણો કે સંબંધ મેં મી જાનના ચાહિયે।

હસી તરહ સે હસ જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં મરત ઓર પેરવત ક્ષેત્ર
 મેં એક યુગ મેં એક સમયમ્ દો અહન્ત ઉત્પન્ન હુપ, ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર

હરો. જમ્બૂદ્વીપ નામના આ દ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્ર અને જૈરવત ક્ષેત્રમાં
 અતીત ઉત્સર્પિણીના બીજા સુપમાકાળમાં ઉત્પત્ત થયેલા મનુષ્યોની ઈંચાઈ બે
 ગમ્બૂતિની એટલે કે ૨૦૦ ધનુષની હતી તેમજ ઉત્કૃષ્ટ આયુ બે પલ્યોપમનું
 હતું આ અવસર્પિણીના સુપમાકાળમાં પણ એવું જ અને ઊ અને કવિબમાં
 પણ ઉત્સર્પિણીના સુપમાકાળમાં એવું જ બનશે-એટલે કે બે પલ્યોપમનું આયુ
 અને બે ઠાસનું શરીર હરો. જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં અને જૈર
 વત ક્ષેત્રમાં એક સમયમાં એક યુગમાં બે અર્ધદશ ઉત્પત્ત થયા હતા, ઉત્પત્ત
 થાય છે અને ઉત્પત્ત થશે. એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તી ૧૨ અને બે વશારણ્ણોના
 (વાસુદેવો) વિષયમાં પણ સમજવું

આ રીતે આ જમ્બૂદ્વીપના ભરત અને જૈરવત ક્ષેત્રમાં એક યુગમાં
 એક સમયમાં બે અર્ધન્ત ઉત્પત્ત થયા હતા, ઉત્પત્ત થાય છે અને
 કવિબમાં પણ ઉત્પન્ન થશે. એજ પ્રમાણે બે ચક્રવર્તી, બે બલદેવ અને બે

त्स्येते वा ११ । एवं चक्रवर्तिनो १२, एन वलदेवो, (दशारव शौ) यावत् उदप
येतां वा, उत्पद्येते वा, उत्पत्स्येते वा १३ । जम्बूद्वीपे द्वीपे द्विकेषु कुरुषु मनुजाः
सदा सुषमसुषमामुत्तमामृद्धिं प्राप्ताः (तां) प्रत्यनुभवन्तो विरहन्ति तद्यथा-देवकु-
रुषु चैव उत्तरकुरुषु चैव १४ । जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वयोर्वर्षयोर्मनुजाः सदा सुषमामुत्त-
मामृद्धिं प्रत्यनुभवन्तो विरहन्ति, तद्यथा-हरिवर्षं चैव रम्यकवर्षं चैव १५ । जम्बूद्वीपे
द्वीपे द्वयोर्वर्षयोर्मनुजाः सदा सुषमदुष्पमामुत्तमामृद्धिं प्रत्यनुभवन्तो विरहन्ति,
आगे भी उत्पन्न होंगे ११, इसी प्रकार दो चक्रवर्ती, दो वलदेव और
दो वासुदेव (दशारववंश) उत्पन्न हुए, उत्पन्न होते हैं और आगे भी
उत्पन्न होंगे । इसी प्रकार से जम्बूद्वीप में कुरुक्षेत्रों में मनुष्य सदा
सुषमसुषमा काल में उत्तम ऋद्धि को प्राप्त करने वाले हुए हैं, होते
हैं, और आगे भी वे होंगे । वे कुरु-देवकुरु और उत्तरकुरु ऐसे ये दो
हैं । इसी तरह से जम्बूद्वीपस्थ दो क्षेत्रों में उत्तम ऋद्धि को प्राप्त किये
हैं, वर्तमान में वे प्राप्त कर रहे हैं और आगे भी वे प्राप्त करेंगे वे दो
क्षेत्र हरिवर्ष और रम्यकवर्ष ये हैं । जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप में दो
क्षेत्रों में मनुष्यों ने सुषमदुष्पमा काल में उत्तम ऋद्धि का अनुभव
किया है-वर्तमान में वे वहाँ इसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी
वे इसका अनुभव करेंगे वे दो क्षेत्र हैं हैमवत और हैरण्यवत-
इसी प्रकार से जम्बूद्वीप नामके इस द्वीप में दो क्षेत्रों के मनुष्यों ने
सदा दुष्पमसुषमा काल में उत्तम ऋद्धि को प्राप्त किया है, अब भी वे

वासुदेव (दशारव श) भूतकाणमां उत्पन्न थया डता, वर्तमानमां उत्पन्न थाय
छे अने भविष्यमां पणु उत्पन्न थये जेज प्रमाछे ज'भूद्वीपना कुरुक्षेत्रांमा
मनुष्य सदा सुषमसुषमा काणमा उत्पन्न ऋद्धिने प्राप्त करनारा रह्या डता,
रडे छे अने रडेशे. उत्तरकुरु अने देवकुरु नामना जे कुरु छे आ रीते
ज'भूद्वीपमां आवेलां जे क्षेत्रांमां मनुष्यांजे सदा सुषमकाणमां उत्तम ऋद्धि
प्राप्त करी डती, वर्तमानमां पणु प्राप्त करे छे अने भविष्यमां पणु
प्राप्त करशे, जेवा क्षेत्रां डरिवर्ष अने रम्यकवर्ष छे ज'भूद्वीप नामना
आ द्वीपना जे क्षेत्रांमां मनुष्यांजे सदा सुषमदुष्पमा काणमां उत्तम ऋद्धिने
अनुभव कर्यो छे, वर्तमानमां पणु उत्तम ऋद्धिने अनुभव करे छे अने
भविष्यमां पणु उत्तम ऋद्धिने अनुभव करशे ते जे क्षेत्रां हैमवत अने
हैरण्यवत छे जेज प्रमाछे ज'भूद्वीपमां आवेलां जे क्षेत्रांमां मनुष्यांजे सदा
दुष्पमसुषमां काणमा उत्तम ऋद्धिने अनुभव कर्यो छे, वर्तमानमां पणु करे छे
अने भविष्यमां पणु करशे, ते जे क्षेत्रांमां नाम पूर्वविदेह अने पश्चिमविदेह छे.

તથા-દેવરતે ચૈવ પેરણ્યવત ચૈવ ૧૬ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દ્વયો દ્વેપયોર્મનુનાઃ
સદા દુષ્પમસુપમામૃષમામૃદ્ધિ મત્યનુમવન્તો વિહરતિ, તથા-પૂર્વવિદેહે ચૈવ,
અપરવિદેહે ચૈવ ૧૭ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે દ્વયોર્વર્પયોર્મનુનાઃ પદ્ધવિધમપિ કાલ
મત્યનુમવન્તો વિહરન્તિ, તથા-મરતચૈવ, પેરવતચૈવ ૧૮ ॥ સુ. ૩૨ ॥

વહા હસે પ્રાપ્ત કર રહે છે, ઓર આગે ખી લે હસે પ્રાપ્ત કરેગે લે લે ક્ષેત્ર
છે પૂર્વમહાવિદેહ ઓર પશ્ચિમ મહાવિદેહ ।

હસી તરહ સે હસ જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં લે ક્ષેત્રોં મેં મનુષ્યોં ને
પદ્ધ પ્રકારકે કાલ કા અનુભવ કિયા છે-લે લે ક્ષેત્ર છે મરતક્ષેત્ર ઓર
પેરવતક્ષેત્ર ।

યહ અષ્ટાદશ સૂત્ર છે-હસકા માથ સુગમ છે-પરમાયુ કા તાત્પર્ય
લક્ષ્ણ આયુ છે-પાંચ વર્ષ કા એક યુગ હોતા છે-અર્ધશસે લે અર્ધતોં
કા એક સાથ હોના કિયા ગયા છે-લે લે એક સાથ એકસમય મેં
મરતક્ષેત્ર મ ઓર પેરવતક્ષેત્ર મેં હોતે છે ।

તાત્પર્ય હસ સૂત્ર કા એસા છે-યહ પહિલે પ્રકટ કર દિયા ગયા છે
કિ મરતક્ષેત્ર ઓર પેરવત ક્ષેત્ર મેં કાલ કા પરિવર્તન હોતા રહતા છે
શેષ ક્ષેત્રોં મેં નહીં મરતક્ષેત્ર ઓર પેરવત ક્ષેત્ર મેં વર્તમાન મેં પંચમ કાલ
પ્રવર્ત રહા છે હસકી સ્થિતિ ૨૧ હજાર વર્ષ કી છે હસકે વાલ જો છઠા
આરા આવેગા હસકી ખી સ્થિતિ ૨૧ હજાર વર્ષ કી છે હસ તરહ સે જમ
યહ અવસર્પિણી કાલ સમાપ્ત હો આવેગા તપ ઋષર્ષિણી કાલ કા પ્રથમ

એવ પ્રમાણે આ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં બે ક્ષેત્રોંના મનુષ્યોએ હસે
પ્રકારના કાળનો અનુભવ કર્યો છે તે ક્ષેત્રોંનાં નામ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર છે.
આ પ્રકારના ૧૮ સૂત્રો આપ્યાં છે, તે સૂત્રોનો અવાચ સરળ છે
'પરમાયુ' એટલે ઈશુદ્ધ આયુ, ૫૦ વર્ષનો એક મુત્ર થાય છે 'અર્ધશસ'
આ પદના પ્રયોગ દ્વારા એક સાથે બે અર્ધ તોના અસ્તિત્વની વાત કહી છે
તે બન્નેનું અસ્તિત્વ એક સાથે એક જ સમયે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં
હોઈ રહે છે

આ સૂત્રનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-એ વાત તો આગળ પ્રકટ કરવામાં
આવી ચુકી છે કે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં કાળનું પરિવર્તન થતું રહે
છે બાકીનાં ક્ષેત્રોંમાં થતું નથી. ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં અત્યારે અવ
સર્પિણીના પાંચમા કાળ (આશ) ચલે છે તે આશનો ૨૧ હજાર વર્ષનો
સમય કહ્યો છે ત્યારબાદ બે છઠો આશ આવશે તેની સ્થિતિ પણ ૨૧ હજાર

મેદ જો અવસર્પિણી કા ૬ ટ્ઠા કાલ હૈ પ્રારંભ હોગા इसकी भी स्थिति २१००० वर्ष की है इसकी समाप्ति के बाद उत्सर्पिणी का द्वितीय काल जो अवसर्पिणी का पांचवां कोल हॆ प्रारंभ होगा इसकी स्थिति भी २१००० हजार वर्ष प्रमाण है जब यह भी समाप्त हो जावेगा तब उत्सर्पिणी का तृतीय काल जो अवसर्पिणी का ४ चौथा काल है प्रारंभ होगा इसका प्रमाण ४२ हजार वर्ष कम एक कोडा कोडी सागरोपम का है जब यह काल भी समाप्त हो जावेगा तब उत्सर्पिणी का चतुर्थ काल जो अवसर्पिणी का तृतीयकाल है प्रारंभ होगा इसका प्रमाण दो कोडाकोडी सागरोपम का है इसमें मनुष्यों के शरीर की ऊँचाई एक कोसकी होती है एक पल्यप्रमाण स्थिति होती है जब यह उत्सर्पिणी काल का चतुर्थ आरक समाप्त हो जावेगा तब उत्सर्पिणी का पांचवां आरा जो अवसर्पिणी का द्वितीयकाल है प्रारंभ होगा इसका प्रमाण तीन कोडा कोडी सागरोपम का है यहां के मनुष्यों के शरीर की ऊँचाई दो कोस की होती है आयु दो पल्योपम की होती है जब उत्सर्पिणी का यह पांचवां आरा समाप्त हो जाता है तब उत्सर्पिणी का ६ ट्ठा आरा

વર્ષની જ કહી છે. આ પ્રકારનો આ અવસર્પિણીકાળ ન્યારે પૂરો થશે, ત્યારે ઉત્સર્પિણીના પહેલા ભેદરૂપ પહેલો આરો શરૂ થશે તે પહેલો આરો અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવો હશે અને તેની સ્થિતિ ૨૧૦૦૦ વર્ષની હશે, ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણીનો બીજો આરો શરૂ થશે. તે અવસર્પિણીના પાંચમા આરા જેવો હશે અને તેની સ્થિતિ પણ ૨૧૦૦૦ વર્ષની હશે ત્યારબાદ ઉત્સર્પિણીનો ત્રીજો આરો શરૂ થશે, જે અવસર્પિણીના ચોથા આરાના જેવો હશે. તે આરો એક કોડાકોડી સાગરોપમ કરતાં ૪૨૦૦૦ વર્ષ પ્રમાણ ન્યૂન હશે, ન્યારે તે કાળ પણ સમાપ્ત થશે ત્યારે ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો શરૂ થશે, જે અવસર્પિણીના ત્રીજા આરા જેવો હશે, તેની સ્થિતિ બે કોડાકોડી સાગરોપમની કહી છે તે આરામાં મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઈ એક ગાઉ જેટલી પ્રમાણ હોય છે અને આયુ એક પલ્યોપમનું હોય છે ન્યારે ઉત્સર્પિણીનો ચોથો આરો પૂરો થશે ત્યારે ઉત્સર્પિણીના પાંચમાં આરાનો પ્રારંભ થશે, જે અવસર્પિણીના બીજા આરા જેવો હશે તે આરો ત્રણ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિવાળો છે, તે આરામાં મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઈ બે ગાઉ જેટલી હોય છે અને આયુષ્ય બે પલ્યોપમનું હોય છે ન્યારે ઉત્સર્પિણીનો તે પાંચમો આરો પૂરો થશે, ત્યારે ઉત્સર્પિણીનો છઠ્ઠો આરો શરૂ થશે તે આરો અવસર્પિણીના છઠ્ઠા આરા જેવો હશે, તે આરો ચાર કોડાકોડી સાગરોપમનો કહ્યો

તીકા—' જપુરીવે વીવે ' સ્વાપાદ્યાદશમી સુગમા । નવમ્-પરમાયુઃ-
 ઉત્કૃષ્ટમાયુ અપાલપન્-અનુમતિસ્મ । એકયુગે પચ્ચર્પાસ્મકે એકસમયે-
 તસ્માપ્પકસ્મિન્ સમયે । અર્થાત્ વસુ =મવાહઃ અર્થશ્ચ, તૌ દ્વૌ મત્ત, તૈવૌ
 મત્ત, ત્રિતીયપેરવતે ॥ સૂ૦ ૩૩ ॥

જો અયસર્પિણી કાલ કા પ્રથમ ભેદ હૈ પ્રારંભ હોતા હૈ इसका प्रमाण
 चार कोशाकोडी सागरोपम का हॆ हममे मनुष्यों के शरीर की ऊंचाई
 तीन कोस होती है आयु तीन पल्पोपम की होती है महाविदेहक्षेत्र
 में सदा अघसर्पिणी का चौथा काल ही रहता है जिसका नाम दुष्यम
 सुपमा है इस विदेहक्षेत्रके पूर्वमहाविदेह और अपरमहाविदेह ऐसे दो
 भेद हैं । हैमवत, हरि, और देवकुरु ये जम्बूद्वीपस्थ मन्दरकी दक्षिणदिशा
 तरफ के क्षेत्र हैं । यहां हैमवत्क्षेत्र में निरन्तर उत्सर्पिणी का चौथा और
 अघसर्पिणी का तीसरा काल दुष्यमसुपमा प्रवर्तता है-हरिषर्पक्षेत्र में
 निरन्तर उत्सर्पिणी का पांचवां काल और अघसर्पिणी का दूसरा काल
 सुपमाप्रवर्तता है देवकुरु में निरन्तर उत्सर्पिणी का एक ला काल और
 अघसर्पिणी का छठा काल प्रवर्तता है । हैरण्यवत, की ण्यवस्था विलकुल
 हैमवत क्षेत्र के तुल्य है रम्यक वर्ष की ण्यवस्था विलकुल हरिवप क्षेत्र
 के तुल्य है और उत्तरकुरु की ण्यवस्था देवकुरु के जैसी है भरतक्षेत्र
 और परवत क्षेत्र में ही तीर्थकर, चक्रवर्ती, यलदेव वासुदेव ये सब

છે, તે આરાના મનુષ્યોના શરીરની ઉંચાઈ ત્રણ માત્ર બેટલી ડોચ છે
 અને આયુ ત્રણ પાંચોપમનુ ડોચ છે

મહાવિદેહ યેત્રમાં સદા અવસર્પિણીના ચોથો અથવા જ પ્રવત તેા ડોચ
 છે તે આરાને દુષ્યમ સુપમાકાળ કહે છે તે વિદેહક્ષેત્રના પૂર્વવિદેહ અને
 પશ્ચિમ વિદેહ નામના બે ભાગ છે હૈમવત, હરિ અને દેવકુરુ, એ જ જમ્બૂદ્વીપના
 મન્દર પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ આવેલાં છે તે આ હૈમવત યેત્રમાં સદા
 ઉત્સર્પિણીના ચોથો અને અવસર્પિણીના ત્રીજો કાળ જ પ્રવર્તે છે, તે કાળને
 દુષ્યમ સુપમાકાળ કહે છે હરિવર્ષ ક્ષેત્રમાં સદા ઉત્સર્પિણીના પાંચમો અને
 અવસર્પિણીના બીજો કાળ-સુપમા પ્રવત છે દેવકુરુમાં નિરતર ઉત્સર્પિણીને
 પ્રથમકાળ અને અવસર્પિણીના છઠ્ઠો કાળ પ્રવર્તે છે હૈરણ્યવતમાં હૈમવત
 યેત્રનો કાળ સદા પ્રવત છે રમ્યક વર્ષમાં હરિવર્ષ ક્ષેત્રના જેવો કાળ, અને
 ઉત્તર દેવકુરુના જેવો કાળ સદા પ્રવર્તે છે ભરતક્ષેત્ર અને નૈરવત ક્ષેત્રમાં જ
 વીશ્વંકર ચક્રવર્તી બલદેવ અને વામુરેવ વગેરે ૧૩ યજ્ઞકાળના પુરુષો ઉત્પત્ત

પૂર્વે જમ્બૂદ્વીપે કાલલક્ષ્મણદ્રવ્યપર્યાયવિશેષા ઉક્તા, સામ્પ્રતં તત્રૈવ કાલપદાથ-
વ્યક્તકાનાં જ્યોતિષ્કાનાં દ્વિસ્થાનાનુપાતેન પ્રરૂપણમાદ—

મૂલમ્—જંબુદ્વીપે દ્વીપે દો ચંદા પમાસિંસુ વા પમાસંતિ વા
પમાસિસ્સંતિ વા, દોસૂરિયા તવિંસુ વા તવંતિ વા તવિસ્સંતિ
વા । દો કત્તિયાઓ, દો રોહણિઓ, દો મિગસિરાઓ, દો
અદ્રાઓ એવં માણિયઠવં જાવ દો ભરણીઓ ।

“ કત્તિ યે રોહિણિં મગસિરં, અર્દા ય પુણવ્વસૂં ય પૂસો ય ।
તત્તો ત્રિ અસ્સલેસાં, મહા ય દો ફગ્ગુણીઓ ય ॥ ૧ ॥
હેત્થો ચિંત્તા સૌઈ, ત્રિસૌહા તહ ય હોઈ અણુરાહા ।
જેઠ્ઠા મૂલો પુઠ્ઠા ય અસાર્દા ઉત્તરા ચેવ ॥ ૨ ॥
અંભિઈ સવંણ ધણિટ્ઠાં, સયમિસયો દો ય હોંતિ ભદ્દવંચો ।
રેવંઈ અસિંસંણિ મરંણી, ણેયઠ્ઠા આણુપુઠ્ઠીણ ॥ ૩ ॥ ”

એવં ગાહાણુસારેણં ણેયઠ્ઠવં ।

દો અગ્ગી, દો પયાવંઈ, દો સોમા, દો રૂદા, દો અદિઈ,
દો વહંસસઈ, દો સંપ્પા, દો પિર્યરી, દો મગાં, દો અજ્જમાં, દો
સવિયોં, દો તંટુ, દો વાઠ્ઠાં, દો ઇંદંગી, દો મિત્તા, દો ઇંદાં,

તિરસઠ શલાકા કે પુરુષ ઉત્પન્ન હોતે હિં અવસર્પિણી કે ચતુર્થકાલ
દુષ્પમસુષમા મેં ઓર કિસી કાલ યેં અન્ય ક્ષેત્રોં મેં નહીં હોતે હિં તથા
ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં બી અન્યકાલ મેં નહીં હોતે હિં—વિદેહક્ષેત્ર
મેં નિષેધ નહીં હૈ । હસ સવ વિષય કો હૃદય મેં ધારણ કરકે યહ સૂત્ર
ગમ્ય હૈ ॥ સૂ ૩૩ ॥

થાય છે. તેઓ ત્યા અવસર્પિણીના ચોથા કાળમાં (દુષ્પમ સુષમામાં) જ
ઉત્પન્ન થાય છે, બીજાં કેઇ પણ કાળમાં ઉત્પન્ન થતા નથી અને અન્ય ક્ષેત્રોમાં
પણ ઉત્પન્ન થતા નથી ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં પણ તેઓ અન્ય કેઇ
પણ કાળમાં ઉત્પન્ન થતા નથી વિદેહ ક્ષેત્રમાં નિષેધ નથી આ સમસ્ત વિષયને
હૃદયમાં ઉતારવામાં આવે તો આ સૂત્રનો ભાવ સરળ થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૩૩ ॥

दो निरैई, दो आऊ, दो विस्सा दो घम्हा, दो विण्हुं, दो वसू,
 दो वरुणा, दो अँया, दो विवद्धी, दो पुस्सा, दो अस्सा दो जर्मा ।
 दो इगालगा, दो वियालगा, दो लोहियक्खां, दो सणिन्धरा,
 दो आहुणिया, दो पाहुणियां, दो कर्णा, दो कणर्गा, दो कण
 कणगे, दो कणगविताणगा, दो कणगसत्तेणगा, दो सोमा, दो
 सधिये, दो आसासर्णा, दो कज्जोवेगा, दो कव्वडगा, दो अय
 करंगा, दो दुदुभेगा, दो सखे, दो सखवन्ना, दो सखवन्नाभा,
 दो कसे, दो कसवन्ना, दो कसवन्नाभा, दो रुप्पी, दो रुप्पा
 भासा, दो णीला, दो णीलाभासा, दो भासा, दो भासरासी, दो
 तिले, दो तिलपुप्फवण्णा, दो दग्गा, दो दगपचवन्ना, दो कौका,
 दो कक्कधा, दो इदग्गीषी, दो धूमकेऊं, दो हंरी, दो पिंगला,
 दो बुँधा, दो सुक्का, दो वहस्सइ, दो रींहु, दो अग्गेथी,
 दो माणवर्गी, दो काँसा, दो फाँसा, दो धुरा, दो पमुहा,
 दो वियेँदा, दो विसेथी, दो नियेँल्ला, दो पव्वल्लो, दो जडि
 याँलगा, दो अरुँणा, दो अग्गिण्ठा, दो कार्लेगा, दो महोका
 लगा, दो सोत्थिया, दो सोषत्थियां, दो वद्धमाणगा, (दो+
 पूसमाणगा ६१, दो अकुसा ६२) दो पलवा, दो निच्चा-
 लोर्गी, दो णिच्चुज्जोथे, दो सयपेँभा, दो ओभासें, दो सेयकर्ी,
 दो खेमकरा, दो आभकरा, दो पभकरा, दो अपराजियां, दो
 अरयां, दो असोँगा, दो विगयसोँगा, दो विमलो, दो

वितलां, दो वितर्था, दो विसांला, दो सांला, दो सुंव्वया,
दो अणिर्येटी, दो एगजडी, दो दुजडी, दो करकरिगा, दो
रायगाला, दो पुप्फकेऊ, दो भावकेऊ ॥ सू० ३४ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वौ चन्द्रौ प्रभासेतां वा प्रभासेते वा प्रभासिष्येते
वा, द्वौ सूर्यौ अतपतां वा, तपतो वा, तपिष्यंतो वा । द्वे कृत्तिके, द्वे रोहिण्यौ, द्वे
मृगशीर्षे, द्वे आर्द्रे, एवं भणितव्यं यावत् द्वे भरण्या ।

“ कृत्तिका रोहिणी मृगशिरः, आर्द्रा च पुनर्वसुश्च पुष्यश्च ।

ततोऽपि अश्लेषा मघा च द्वे फाल्गुन्यौ च ॥ १ ॥

हस्तश्चित्रा स्वाती विशाखा तथा च भवति अनुराधा ।

ज्येष्ठा मूलं पूर्वा च आषाढा उत्तरा चैव ॥ २ ॥

अभिजित् श्रवणं धनिष्ठा शतभिषग् द्वे च भवतः भाद्रपदे ।

रेवती अश्विनी भरणी ज्ञातव्यानि (नक्षत्राणि) आनुपूर्व्या ॥३॥”

एवं गाथानुसारेण ज्ञातव्यम् ।

द्वौ अग्नी, द्वौ प्रजापती, द्वौ सोमौ, द्वौ रुद्रौ, द्वे अदिती, द्वौ बृहस्पती, -द्वौ
सर्पौ, द्वौ पितरौ, द्वौ भगौ, द्वौ अर्यमणौ, द्वौ सवितारौ, द्वौ त्वष्टारौ, द्वौ वायू, द्वौ
इन्द्राग्नी, द्वौ मित्रौ, द्वौ इन्द्रौ, द्वौ निर्ऋती, द्विके आपः, द्वौ विश्वौ, द्वौ ब्रह्माणौ,
द्वौ विष्णु, द्वौ वसू, द्वौ वरुणौ, द्वौ अजौ, द्वे विवृद्धौ, द्वौ पूषणौ, द्वौ अश्विनौ, द्वौ
यमौ । द्वौ अङ्गारकौ, द्वौ विकालकौ, द्वौ लोहिताक्षौ, द्वौ शनैश्वरौ, द्वौ आधुनिकौ
(आधूर्णिकौ) द्वौ प्राधूर्णिकौ, द्वौ कणौ, द्वौ कनकौ, द्वौ कनकनकौ, द्वौ कनक-
वितानकौ, द्वौ कनकसन्तानकौ, द्वौ सोमौ, द्वौ सहितौ, द्वौ आश्विनौ, द्वौ कार्त्त-
िकौ, द्वौ कर्कटकौ, द्वौ अजकरकौ, द्वौ दुन्दुभकौ, द्वौ शङ्खौ, द्वौ शङ्खवर्णौ, द्वौ शङ्ख-
वर्णभौ, द्वौ कांस्यौ, द्वौ कांस्यवर्णौ, द्वौ कांस्यवर्णभौ, द्वौ रुक्मिणौ, द्वौ रुक्मा-
भासौ, द्वौ नीलौ, द्वौ नीलाभासौ, द्वौ भस्मनौ, द्वौ भस्मराशी, द्वौ तिलौ, द्वौ
तिलपुष्पवर्णौ, द्वौ दकौ, द्वौ दकपञ्चवर्णौ, द्वौ काकौ, द्वौ कर्कन्धू, द्वौ इन्द्रग्रीवौ, द्वौ
धुमकेतू, द्वौ हरितौ, द्वौ पिङ्गलौ, द्वौ बुधौ, द्वौ शुक्रौ, द्वौ बृहस्पती, द्वौ राहू, द्वौ
अगस्त्यौ, द्वौ माणवकौ, द्वौ कासौ, द्वौ स्पर्शौ, द्वौ धुरौ, द्वौ प्रमुखा, द्वौ विकटौ,
द्वौ विसन्धी, द्वौ नियल्लौ, द्वौ पादिकौ, द्वौ जटिलादिलकौ, द्वौ अरुणौ, द्वौ अग्निलौ,
द्वौ कालकौ, द्वौ महाकालकौ, द्वौ स्वस्तिकौ, द्वौ सौवस्तिकौ, द्वौ वर्धमानकौ, (द्वौ
पुण्यमानकौ ६१, द्वौ अङ्कुशौ ६२,) द्वौ प्रलम्बौ, द्वौ नित्यालोकौ, द्वौ नित्योद्द्योतौ,

+“ द्वौ पुष्पमानकौ द्वौ अङ्कुशौ ’ इमे द्वे नामान्तररूपेणस्तः, अतो न गणनीये ।

દ્રો સ્વપ્નમૌ, દ્રો અવમાસૌ દ્રો ધેયસ્કરૌ, દ્રો હોમકુરૌ, દ્રો આમકુરૌ, દ્રો પ્રમકુરૌ,
દ્રો અપરામિતૌ, દ્રો અરજસૌ, દ્રો મશોકૌ, દ્રો વિગતશોકૌ, દ્રો વિમસૌ, દ્રો વિતપૌ
દ્રો વિત્રસ્તૌ, દ્રો વિશાલૌ દ્રો શાલૌ, દ્રો સુમતૌ, દ્રો અનિવર્તિનૌ, દ્રો વૃક્ષટિનૌ,
દ્રો દ્વિજટિનૌ, દ્રો ફરકશ્ચિકૌ, દ્રો રાધાર્ગસૌ, દ્રો પુષ્પકેતુ, દ્રો માવકેતુ ॥૧૦૨૪॥

ટીકા—‘જમ્બુદીપ દીપે’ इत्यादि ‘दो मावकेऊ’ इत्यन्तं सर्वं निगदसिद्धम् ।
नवरम्-मम्बूदीपे द्वीपे द्वौ चन्द्रौ ‘पमासिसु वा’ इति प्रामासेतां प्रकाशेते स्म-
भूतकाले, एवं प्रमासते-वचमानकाले, प्रमासिष्यतेऽनागतकालेऽपीति त्रिकाल-
विषयमिदं सूत्रम् । अनेन चन्द्रयोः द्वायतत्वं सूचितम् । एवमग्रेऽपि सूर्य-नक्षत्र-
तद्वत्तादृशाद्वीतिग्रहाणां विषयेऽपि भावनीयम् । एवं द्वौ सूर्यौ ‘तर्धिसु वा’ इति
अतपतां वा, एवं तपताः, तप्यतां वा । अत्र चन्द्रयोः सौम्यदीप्तिकत्वात् प्रमास

। पहिले જમ્બુદીપ મેં કાલ કે દ્વારા હોને થાલે દ્રવ્યપર્યાયોં કા કથન
કર્યા ગયા હૈ અથ, તહીં પર હસ કાલ કે વ્યવજક જો ઉપોત્તિષ્ક હૈ
હનકી વિસ્થાન કે અનુરોધ સે પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ—(જમ્બુદીપે દીપે)
इत्यादि ।

ટીકાર્થ—“જમ્બુદીપે દીપે” યહાંસે લેખર “દો માવકેઝ” હસ અન્તિમ
પાઠ તક કા સપ કથન હસ સૂત્ર મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ ઔર
વહ સુસ્પષ્ટ હૈ વિશેષ-જમ્બુદીપ નામકે હસ દીપ મેં દો ચન્દ્રમા હૈ ભૂત
કાલ મેં હન દોનોંને યહા પ્રકાશ દિયા હૈ, વર્તમાન મેં યે દોનોં પ્રકાશ
દે રહે હૈ ઔર આગામીકાલ મેં બી યે દોનોં પ્રકાશ દેંગે હસ પ્રકાર સે
પહ સૂત્ર ત્રિકાલ વિષયક હૈ હસ કથન સે જમ્બુદીપ મેં દો ચન્દ્રમા સામ્બત

જમ્બુદીપમાં કાળના દ્વારા થનારા દ્રવ્યપર્યાયોં કથન પહેલાના સૂત્રમાં
કરવામાં આ પુ ૩ હવે તે કાળના અજક એ ઉપોત્તિષ્ક છે તેમની અહીં
વિસ્થાનના અનુશાસને લઈને પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે—

“જમ્બુદીપે દીપે” ઉત્પાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠથી લઈને ‘દો માવકેઝ’ પદાન્તના અન્તિમ સૂત્રને
આવાર્થ થયો. જ સરળ છે. વિશેષ કથન નીચે પ્રમાણે સમજવું—

જમ્બુદીપ નામના આ દીપમાં બે ચન્દ્રમા છે ભૂતકાળમાં તે બન્ને ચન્દ્ર
અહીં પ્રકાશતા હતા, વર્તમાનમાં પણ તેઓ અહીં પ્રકાશે છે અને ભવિષ્યમાં
પણ પ્રકાશતા રહેશે. આ રીતે ત્રણે કાળને અનુવર્ણીને આ સૂત્રનું કથન
કરાયું છે, આ કથન દ્વારા એ વાત ખેડ કરવામાં આવી છે કે જમ્બુદીપમાં

नमात्रमुक्तम् । आदित्ययोश्च खरश्मिकत्वात्तपनमुक्तम् । ' दोकृत्तिण ' इत्यादि । जम्बूद्वीपे द्वीपे द्वे कृत्तिके-कृतिकानक्षत्रे । कृतिकाया द्वित्वं नक्षत्रापेक्षया, न तु तारकापेक्षयेति सर्वत्र बोध्यम् । एवं कृत्तिकात् आरभ्य भरणीपर्यन्तान्यष्टाविंशति-नक्षत्राणि प्रत्येक द्विसंख्यकानि विज्ञेयानि । तथैतेषु कृत्तिकाद्यष्टाविंशतिनक्षत्र-युग्मानामग्नित आरभ्य यमपर्यन्ताः क्रमेणाष्टाविंशतिद्वयताः (युग्मानि) सन्तीति सूत्रतोऽवसेयम् । तथा—अङ्गारकादारभ्य भावकेतुपर्यन्तान्यष्टाशीतिर्ग्रहयुग्मानि सन्ति, तान्यपि सूत्रतो बोध्यानि ॥ ३४ ॥ सू० ३४ ॥

हैं ऐसा कहा गया है इसी तरह से आगे भी सूर्य, नक्षत्र, इनके देवता और ८८ ग्रहों के संबंध में भी जानना चाहिये

इस जम्बूद्वीप में दो सूर्य हैं भूतकाल में ये यहां तपे हैं, अब भी ये यहां तपते हैं और आगामीकाल में भी ये यहां तपेंगे चन्द्र का प्रकाश शीतल होता है इसलिये इसका प्रभासन कहा है और सूर्य तीक्ष्ण किरणों वाला होता है इस कारण इसका तपन कहा है जम्बूद्वीप में दो कृत्तिका नक्षत्र होते हैं नक्षत्र की अपेक्षा से ही कृत्तिका में द्वित्व कहा गया है तारक की अपेक्षा से नहीं ऐसा ही सर्वत्र समझना चाहिये इस तरह कृत्तिका से लेकर भरणि तक २८ नक्षत्र हैं वे प्रत्येक दो दो हैं, तथा कृत्तिका आदि २८ नक्षत्र युग्मों के अग्नि से लेकर यमतक क्रमशः २८ देवतायुग्म हैं—यह बात सूत्रसे ही जाननी चाहिये तथा अङ्गारक से लेकर भावकेतुतक ८८ ग्रहयुग्म हैं ये भी सूत्रसे ही जाननी चाहिये ॥ ३४ ॥

બંને ચન્દ્રમા શાશ્વત છે, એ જ પ્રમાણે સૂર્ય, નક્ષત્ર, તેમના દેવતા અને ૮૮ ગ્રહોના સબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ

આ જમ્બૂદ્વીપમાં બે સૂર્ય છે ભૂતકાળમાં તેઓ અહીં તપતા હતા, વર્તમાનમાં પણ તપે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તપશે. ચન્દ્રને પ્રકાશ શીતલ હોય છે, તેથી તેની સાથે પ્રભાસન શબ્દનો પ્રયોગ કરાયો છે. સૂર્ય તીક્ષ્ણ કિરણોવાળો હોય છે, તેની સાથે 'તપન' પદનો પ્રયોગ કરાયો છે. જમ્બૂ દ્વીપમાં બે કૃત્તિકા નક્ષત્ર હોય છે નક્ષત્રની અપેક્ષાએ જ કૃત્તિકામાં દ્વિત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે—તારાની અપેક્ષાએ દ્વિત્વ પ્રકટ કરાયું નથી, એવું જ કથન સર્વત્ર સમજી લેવું આ રીતે કૃત્તિકાથી લઈને ભરણિ પર્યન્તના ૨૮ નક્ષત્રો છે. તે પ્રત્યેકમાં દ્વિત્વ ગ્રહણ કરવું જોઈએ તથા કૃત્તિકા આદિ ૨૮ નક્ષત્રયુગ્મોના અગ્નિથી લઈને યમ પર્યન્તના ક્રમશઃ ૨૮ દેવતાયુગ્મો છે, એ વાત સૂત્રને આધારે સમજી લેવી જોઈએ તથા અંગારક (મંગળ) થી લઈને ભાવકેતુ પર્યન્તના ૮૮ ગ્રહયુગ્મો છે, તેમને વિષે પણ સૂત્રમાંથી માહિતી મેળવી લેવી. ॥ સૂ. ૩૪ ॥

जम्बूद्वीपधिकारादेवेदमपर वेदिकादिस्वरूपमाह—

भूमम्—जबुद्दीवस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइ उडु
 उच्चत्तेणं पणत्ता । लवणे णं समुहे दो जोयणसयसहस्साइ
 चक्रवालविक्रमेणं पणत्ते । लवणस्स णं समुहस्स वेइया
 दो गाउयाइ उडु उच्चत्तेणं पणत्ता । धायईसढदीवे पुर
 स्थिमद्धेण मदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा
 पणत्ता बहुसमतुल्ला जाव त जहा—भरहे चेव परवण चेव ।
 एव जहा जबुद्दीवे तहा पत्थवि भाणियव्व जाव दोसु
 वासेसु मणुया छव्विहपि काल पच्चणुभवमाणा विहरति
 त जहा—भरहे चेव परवण चेव, णवर कूढसामली चेव
 धायइरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे, सुदसणे चेव ।
 धायईसढदीवपच्चत्थिमद्धेणं मदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहि
 णेणं दो वासा पणत्ता बहुसमं जाव त जहा—भरहे चेव
 परवण चेव, जाव छव्विहपि काल पच्चणुभवमाणा विह
 रति, त जहा — भरहे चेव परवण चेव, णवर कूढसामली
 चेव महाधायईरुक्खे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे पिय
 दसणे चेव । धायईसढे णं दोवे दो भरहाइ, दो परवयाइ,
 दो हेमवयाइ, दो हेरन्धवयाइ, दो हरिवासाइ दो रम्मग
 वासाइ, दो पुष्यिदेहाइ, दो अवरविदेहाइ, दो देवकुराओ,
 दो देवकुरुमहद्दुमा, दो देवकुरुमहद्दुमवासी देवा । दो
 उत्तरकुराओ, दो उत्तरकुरुमहद्दुमवासी देवा । दो चुल्लहि

मवंता दो महाहिमवंता, दो निसडा, दो नीलवंता, दो
रूपी, दो सिहरी, दो सदावाई, दो सदावायवासी साती
देवा, दो वियडावाई, दो वियडावाइवासी पभासा देवा,
दो गंधावाई, दो गंधावाईवासी अरुणा देवा, दो मालवंत-
परियागवासी पउसा देवा । दो मालवंता, दो चित्तकूडा,
दो पम्हकूडा, दो नलिणकूडा, दो एगसेला, दो तिकूडा,
दो वेसमणकूडा, दो अंजणा, दो मायंजणा, दो सोमणसा,
दो विज्जुप्पमा, दो अंकावाइ, दो पम्हावाई, दो आसीविसा,
दो सुहावहा, दो चंदपवया, दो सूरपवया, दो णागपवया,
दो देवपवया, दो गंधमायणा, दो उसुगारपवया, दो चुल्ल-
हिमवंतकूडा, दो वेसमणकूडा, दो महाहिमवंतकूडा, दो
वेरुलियकूडा, दो निसढकूडा, दो रुयगकूडा, दो नीलवंत-
कूडा, दो उवदंसणकूडा, दो रुपिकूडा, दो मणिकंचनकूडा,
दो सिहरिकूडा, दो तिगिच्छिकूडा, दो पउमदहा, दो पउ-
मदहवासिणीओ सिरिदेवीओ, दो महापउमदहवासिणीओ
हिरीदेवीओ । एवं जाव पुंडरीयदहा दो पुंडरीयदहवासिणीओ,
लच्छीदेवीओ, दो गंगप्पवायदहा जाव दो रत्तवइप्पवायदहा, दो
रोहियाओ जाव दो रूपकूलाओ, दो गाहावाईओ, दो पंकव-
ईओ, दो तत्तजलाओ, दो मत्तजलाओ, दो उम्मत्तजलाओ,
दो खीरोयाओ, सीहसोयाओ, दो अंतोवाहिणीओ, दो उम्मि-
मालिणीओ, दो फेणमालिणीओ, दो गंभीरमालिणीओ, दो
कच्छा१, दो सुकच्छा२, दो मुद्दाकच्छा३, दो कच्छागावाई४,

जम्भूदोपाधिकारादेवेदमपरं वेदिकादिस्वरूपमाह—

मूलम्—जबुहीवस्त णं दीवस्त वेइया दो गाउयाइ उव्व
उच्चत्तेणं पणत्ता । लवणेणं समुहे दो जोयणसयसहस्ताइ
चक्कवालविकखभेण पणत्ते । लवणस्त णं समुदस्त वेइया
दो गाउयाइ उव्व उच्चत्तेणं पणत्ता । धायईसडदीवे पुर
त्थिमद्धेण मदरस्त पव्वयस्त उत्तरदाहिणेणं दो वासा
पणत्ता वहुसमतुल्ला जाव त जहा—भरहे चेव परवप चेव ।
एव जहा जबुहीवे तहा एत्थवि भाणियव्व जाव दोसु
वासेसु मणुया छविहपि काल पच्चणुभवमाणा विहरति
त जहा—भरहे चेव परवप चेव, णवर कूडसामली चेव
धायइस्सखे चेव, देवा गरुल चेव वेणुदेवे, सुदसणे चेव ।
धायईसडदीवपच्चत्थिमद्धेणं मदरस्त पव्वयस्त उत्तरदाहि
णेणं दो वासा पणत्ता वहुसम० जाव त जहा—भरहे चेव
परवप चेव, जाव छविहपि काल पच्चणुभवमाणा विह
रति, त जहा — भरहे चेव परवप चेव, णवर कूडसामली
चेव महाधायईस्सखे चेव, देवा गरुले चेव वेणुदेवे पिय
दसणे चेव । धायईसडे णं दोवे दो भरहाइ, दो परवयाइ,
दो हेमवयाइ, दो हेरन्नवयाइ, दो हरिवासाइ दो रम्मग
वासाइ, दो पुष्षिदेहाइ, दो अवरविदेहाइ, दो देवकुराओ,
दो देवकुरुमहव्वदुमा, दो देवकुरुमहव्वदुमवासी देवा । दो
उत्तरकुराओ, दो उत्तरकुरुमहव्वदुमवासी देवा । दो चुद्धि

ધાયર્ઘ્યસંદસ્ત ણં દીવસ્સ વેદ્યા દો ગાઝયાઈં ડઙ્ગં ડચ્ચ-
ત્તેણં પપ્પણ્ણત્તા । કાલોદસ્સ ણં સમુદ્દસ્સ વેદ્યા દો ગાઝયાઈં
ડચ્ચત્તેણં પપ્પણ્ણત્તા । પુલ્લવરવરદીવઙ્ગપુરત્થિમદ્દેણં મંદરસ્સ
પવ્વયસ્સ ડત્તરદાહિણેણં દો વાસા પપ્પણ્ણત્તા, વહુસમતુલ્લા ઝાવ
તં ઝહા-ભરહે ચેવ ઇરવણ ચેવ । તહેવ ઝાવ દો કુરાઓ
પપ્પણ્ણત્તાઓ તં ઝહા-દેવકુરા ચેવ ડત્તરકુરા ચેવ । તત્થ ણં દો
મહર્ઘમહાલયા મહદ્દુમ્મા પપ્પણ્ણત્તા તં ઝહા-કૂડસામલી ચેવ
પડમરુલ્લે ચેવ । દેવા ગરુલે ચેવ વેણુદેવે, પડમે ચેવ, ઝાવ
છવ્વિહંપિ કાલં પચ્ચણ્ણભવમાણા વિહરંતિ । પુલ્લવરવરદીવઙ્ગ-
પચ્ચત્થિમદ્દેણં મંદરસ્સ પવ્વયસ્સ ડત્તરદાહિણેણં દો વાસા
પપ્પણ્ણત્તા તં ઝહા-તહેવ ણાણત્તં કૂડસામલી ચેવ મહાપડમરુ-
લ્લે ચેવ, દેવાગરુલે ચેવ વેણુદેવે પુંડરીણ ચેવ । પુલ્લવરવર
દીવઙ્ગેણં દીવે દો ભરહાઈં, દો ઇરવયાઈં ઝાવ દો મંદરા, દો
મંદરચૂલિયાઓ । પુલ્લવરવરસ્સ ણં દીવસ્સ વેદ્યા દો ગાઝયાઈં
ડઙ્ગં ડચ્ચત્તેણં પપ્પણ્ણત્તા । સઠ્ઠેવેસિં પિ ણં દીવસમુદ્દાણં વેદ્યાઓ
દો દો ગાઝયાઈં ડઙ્ગં ડચ્ચત્તેણં પપ્પણ્ણત્તાઓ ॥ સૂ ૩૫ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપસ્ય સ્વલ્લ દ્વીપમ્ય વેદિકા ઢે ગવ્યૂતી ડર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન

જમ્બૂદ્વીપ કે સંવંધ કો લેકર હી અવ સૂત્રકાર ઇસકી વેદિકા આદિ
કે સ્વરૂપ કે સંવંધ મેં કથન કારતે હૈં—‘જંબુદ્વીવસ્સ ણં દીવસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—જંબૂદ્વીપ નામ કે દ્વીપ કી ઝો કિ સયસે પહિલા ઓર સય દ્વીપ
સમુદ્રોં કે વીચ મેં હૈ અર્થાન્ ઝિસકે દ્વારા કોઈ દ્વીપ યા સમુદ્ર વેષ્ટિત

જંબૂદ્વીપતુ ડથન યાઝતુ ડોવાથી સૂત્રકાર તેની વેદિકા આદિના સ્વરૂપતું
નિરૂપણ કરે છે—“જંબુદ્વીવસ્સ ણં દીવસ્સ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જંબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ કે જે સૌથી પહેલો છે અને સઘળા દ્વીપસમુ-
દ્રોની વચ્ચે છે—એટલે કે તેના દ્વારા ડોઇ દ્વીપ અથવા સમુદ્ર પરિવેષ્ટિત

दो भावत्ता५, दो मगलावत्ता६, दो पुक्खला७, दो पुक्खला
 वइ८, दो वच्छा९, दो सुवच्छा१०, दो महावच्छा११, दो वच्छ
 गावइ१२, दो रम्मा१३, दो रम्मगा१४, दो रमणिज्जा १५, दो
 मगलावई१६, दो पम्हा१७, दो सुपम्हा१८, दो महापम्हा१९,
 दो पम्हागावई२०, दो सखा२१, दो णलिणा२२, दो कुमुया२३,
 दो सलिलावई२४, दो वप्पा२५, दो सुवप्पा२६, दो महावप्पा
 २७, दो वप्पगावई२८, दो वग्गू२९, दो सुवग्गू३०, दो गंधिला
 ३१, दो गंधिलावई३२, दो खेमाओ१, दो खेमपुरीओ२, दो
 रट्ठओ३, दो रिट्ठपुरीओ४, दो खग्गीओ५, दो मज्जुसाओ६,
 दो ओसहीओ, दो पुढरिगिणीओ, दो सुसीमाओ९, दो कुह
 लाओ१०, दो अपराजियाओ ११, दो पभकराओ१२, दो
 अकावईओ १३, दो पम्हावईओ१४, दो सुभाओ १५, दो
 रयणसच्चयाओ १६, दो आसपुराओ १७, दो सीहपुराओ१८
 दो महापुराओ १९, दो विजयपुराओ २०, दो अपराजि
 याओ२१, दो अवराओ२२, दो ओसायाओ२३, दो विगय
 सोगाओ २४, दो विजयाओ २५, दो वेजयतीओ २६,
 दो जयतीओ२७, दो अपराजियाओ२८, दो चक्कपुराओ२९
 दो खग्गपुराओ३०, दो अवज्झाओ३१, दो अउज्जाओ ३२,
 दो भइसालवणा, दो णंदणवणा, दो सोमणसवणा,
 दो पडगवणा । दो पडुकवलसिलाओ दो अतिपडुकवल
 सिलाओ, दो रत्तकवलसिलाओ, दो अइरत्तकवलसिलाओ,
 दो मदरा, दो मदरचलियाओ ।

धायईसंडस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं उड्डं उच्च-
त्तेणं पणत्ता । कालोदस्स णं समुदस्स वेइया दो गाउयाइं
उच्चत्तेणं पणत्ता । पुक्खरवरदीवड्डपुरत्थिमद्धेणं मंदरस्स
पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा पणत्ता, बहुसमतुल्ला जाव
तं जहा-भरहे चैव एरवए चैव । तहेव जाव दो कुराओ
पणत्ताओ तं जहा-देवकुरा चैव उत्तरकुरा चैव । तत्थ णं दो
महईमहालया महदुद्धा पणत्ता तं जहा-कूडसामली चैव
पउमरुक्खे चैव । देवा गरुले चैव वेणुदेवे, पउमे चैव, जाव
छव्विहंपि कालं पच्चणुभवभाणा विहरंति । पुक्खरवरदीवड्ड-
पच्चत्थिमद्धेणं मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरदाहिणेणं दो वासा
पणत्ता तं जहा-तहेव णाणत्तं कूडसामली चैव महापउमरु-
क्खे चैव, देवागरुले चैव वेणुदेवे पुंडरीए चैव । पुक्खरवर
दीवड्डेणं दीवे दो भरहाइं, दो एरवयाइं जाव दो मंदरा, दो
मंदरचूलियाओ । पुक्खरवरस्स णं दीवस्स वेइया दो गाउयाइं
उड्डं उच्चत्तेणं पणत्ता । सव्वेसिं पि णं दीवसमुद्दाणं वेइयाओ
दो दो गाउयाइं उड्डं उच्चत्तेणं पणत्ताओ ॥ सू० ३५ ॥

छाया—जम्बूद्वीपस्य खलु द्वीपस्य वेदिका द्वे गव्यूती ऊर्ध्वमुच्चत्वेन

जम्बूद्वीप के संबंध को लेकर ही अब सूत्रकार इसकी वेदिका आदि
के स्वरूप के संबंध में कथन करते हैं—‘जम्बूद्वीवस्स णं दीवस्स’ इत्यादि ।

सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नाम के द्वीप की जो कि सब से पहिला और सब द्वीप
समुद्रों के बीच में है अर्थात् जिसके द्वारा कोई द्वीप या समुद्र वेष्टित

जम्बूद्वीपसु कथन यावत्तु डोवाथी सूत्रकार तेनी वेदिका आदिना स्वइपसु
निइपसु करे छे—“जम्बूद्वीवस्स णं दीवस्स” इत्यादि—

सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नामने द्वीप के ओ सौथी पडेतो छे अने सधणा द्वीपसमु-
द्रोनी वन्धे छे—ओरवे के तेना द्वारा कोछ द्वीप अथवा समुद्र परिवेष्टित

મણ્ડા । લઘુ સમુદ્રો દ્વિયોજનઘટસંસ્થાણિ ચક્રચાલવિષ્કમ્ભેષ મણ્ડા ।
 લઘુસ્ય સહ સમુદ્રમ્ય વેદિકા દ્વે ગમ્યૂતી ઊર્ધ્વમુચ્ચત્પન મણ્ડા । ધાતકી સ્ખે
 દ્વીપે પૂર્વાર્ધેન મન્દરસ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષ મણ્ડને વદુસમતુલ્યે વાવત
 તથા-મરતં ચેત્ત ઇરવત ચેત્ત । एवं यथा जम्बूद्वीप तथाऽपि मणितम्य वावत
 द्वयोर्वर्षयोर्मनुजाः पश्चिममपि काल क्रयनुभवन्तो विहरन्ति, तथ्या-मरतं चैव

નહીં જુઝા હે વેદિકા દો ગમ્યૂતિ (દો કોસ) પ્રમાણ ઊંચી હે ફસ
 દ્વીપકો ચારોં ઝોર રો વેષ્ટિત કરને ચાલા લઘુ સમુદ્ર હે જમ્બૂદ્વીપ
 કા વિષ્કંભ એક લાસ્ય યોજન પ્રમાણ હે ફસલિયે લઘુ સમુદ્ર કા
 વિષ્કંભ દો લાસ્ય યોજન કા હે લઘુ સમુદ્ર કી વેદિકા દો કોસપ્રમાણ
 ઊંચી હે ધાતકી ઘણદ્વીપ કે દો વિભાગ હે એક પૂર્વાર્ધ ઓર દૂસરા પશ્ચિ-
 માર્ધ ફસ વિભાગ કો રૂપ્યાકાર નામ ચાહે દો પર્વતો ને કિયા હે પૂર્વાર્ધ
 મેં મન્દર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણ દિશા મેં મરત ઓર ઇરવત ક્ષેત્ર હે વે
 દોનોં ક્ષેત્ર વદુસમ આદિ વિશેષણોં ચાહે હે । ફસ ધાતકીઘણદ્વીપ મેં ફન
 મરતક્ષેત્ર ઓર ઇરવત ક્ષેત્ર કા ઘર્ણન જમ્બૂદ્વીપાન્તર્ગત મરતક્ષેત્ર ઓર
 ઇરવત કે હી તુલ્ય હે । અતઃ ફસ તરફ કે કપન સે ફન દોનોં ક્ષેત્રોં કે
 મનુષ્ય છઠોં પ્રકાર કે મારે કાલ કા મનુભવ કરતે હે । તાત્પર્ય એસા હે
 કિ જમ્બૂદ્વીપ કી અપેક્ષા ધાતકીઘણદ મેં મેરુ ઘર્ષ ઓર ઘર્ષવર તથા
 નદી ઓર રૂદ આદિ કી સરુપા ટૂની ૨ હે અર્થાત્ ઉસમેં દો મેરુ, ચૌદર

(વીટ્યાયેહ) નથી તેની વેદિકા ને ગમ્યૂતિ (કોસ) પ્રમાણ ઊંચી છે
 આ દ્વીપ ચારે તરફ લઘુસમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે તેનો (જમ્બૂદ્વીપનો) વિષ્કંભ
 (વિસ્તાર) એક લાખ યોજનનમાણ છે તેથી લઘુ સમુદ્રનો વિસ્તાર બે
 લાખ યોજનનો છે લઘુ સમુદ્રની વેદિકા ને ગમ્યૂતિ (કોસ) નમાણ ઊંચી
 છે ધાતકીખટ દ્વીપના બે વિભાગ છે-(૧) પૂર્વાર્ધ અને (૨) પશ્ચિમાર્ધ
 હિંવાકાર નામના બે પર્વતોએ આ વિભાગ ઠરાવે છે પૂર્વાર્ધમાં મન્દર પર્વતની
 ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા તરફ ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્ર છે તે બન્ને ક્ષેત્રો બહુસમ
 આદિ વિશેષણોવાળાં છે ધાતકીખટમાં આવેલાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોનાં
 વચ્ચે જ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલાં ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રોના જેવાં જ સમઘર્ષ,
 આ કથનને આધારે એ વાત પ્રદર્શ કરવી એમએ કે આ બન્ને ક્ષેત્રોના
 મનુષ્યો છે પ્રકારના કાળનો (આશનો) અનુભવ કરે છે જ જમ્બૂદ્વીપ કરતાં
 ધાતકીખટમાં મેરુ ક્ષેત્ર, વપધરો, નદીઓ અને રૂદ આદિની સંખ્યા બમણી
 બમણી છે એટલે કે તેમાં બે મેરુ ૧૪ ક્ષેત્રો, ૧૨ વર્ષધર પર્વતો ૨૮

ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव धातकीवृक्षश्चैव । देवीं गरुडश्चैव वेणुदेवः,
सुदर्शनश्चैव । धातकीखण्डद्वीपपश्चिमार्धे खलु मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन
द्वे वर्षे प्रज्ञप्ते, बहुसम० यावत् तद्यथा-भरतं चैव ऐरवतं चैव, यावत् पङ्क्तिमपि
कालं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, तद्यथा-भरते चैव ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव
धातकीवृक्ष महाश्चैव, देवीं गरुडश्चैव वेणुदेवः, प्रियदर्शनश्चैव । धातकीखण्डे खलु
द्वीपे द्वे भरते, द्वे ऐरवते, द्वे हैमवते, द्वे हरिणवते द्वे हरिवर्षे, द्वे रम्यकवर्षे, द्वौ

वर्ष (क्षेत्र) और बाहर वर्षधर हैं, अट्ठाईस नदी और बारह हद, पूर्वार्ध
में एक मेरु, सातक्षेत्र, ६ वर्षधर आदि हैं और पश्चिमार्ध में भी ऐसे ही
हैं इसीलिये यहां उनके दो मेरु, चउदहवर्ष आदि रूप से कथन किया
गया है इस द्वीप में पर्वत पहिले के आरे के समान हैं और क्षेत्र आरों के
बीच में स्थित विचर के समान हैं । यहां कूटशाल्मलि और धातकीवृक्ष
हैं । दो देव हैं-गरुडवेणुदेव और सुदर्शन ।

धातकी खण्ड के पश्चिमार्ध में मन्दर पर्वत की उत्तर और दक्षिण-
दिशा में क्रमशः दो क्षेत्र हैं ये दोनों बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों
वाले हैं । इनका भी नाम भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र हैं । यहां के मनुष्य
उत्सर्पिणी और अवत्सर्पिणी के ६ आरों का अनुभव करते रहते हैं ।
यहां कूटशाल्मलि और महाधातकीवृक्ष हैं । देव गरुडवेणुदेव और प्रिय-
दर्शन हैं धातकी खण्डद्वीप में दो भरत, दो ऐरवत, दो हैमवत, दो

નદીઓ અને ૧૨ હદ આદિ આવેલા છે, તેમનાં નામ જમ્બૂદ્વીપના પ્રકરણમાં
ખતાવ્યા અનુસાર જ છે ધાતકી ખડના પૂર્વાર્ધમાં એક મેરુ, ૭ ક્ષેત્રો ૬
વર્ષધર પર્વતો, ૧૪ નદીઓ અને ૬ હદ (૬૬) છે, અને પશ્ચિમમાં પણ મેરુ
આદિની સખ્યા એટલી જ છે. તેથી જ ત્યાં બે મેરુ, ૧૪ ક્ષેત્રો આદિ હોવાનું
કથન કરવામાં આવ્યું છે-આ દ્વીપમાં પૈડાના આરાના સમાન પર્વતો છે અને
આરાની વચ્ચે આવેલા વિવરના (આરા વચ્ચેના ખાલી ભાગ) સમાન ક્ષેત્રો
છે, ત્યાં પણ કૂટશાલ્મલિ અને ધાતકીવૃક્ષ છે, તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
સુદર્શનદેવ નિવાસ કરે છે

ધાતકીખડના પશ્ચિમર્ધમાં મન્દર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ
દિશા તરફ પણ અનુક્રમે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર નામનાં બે ક્ષેત્રો
આવેલાં છે તે બન્ને ક્ષેત્રો પણ બહુસમ આદિ વિશેષણોવાળાં છે. ત્યાંના
મનુષ્યો પણ ઉત્સર્પિણી અને અવત્સર્પિણી કાળના છએ આગનો અનુભવ
કરે છે ત્યાં કૂટ શાલ્મલિ અને મહાધાતકી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
પ્રિયદર્શન દેવ રહે છે ધાતકીખડ દ્વીપમાં બે ભરતક્ષેત્ર, બે ઐરવત ક્ષેત્ર, બે

પ્રજ્ઞતાઃ । લઘ્વમા લલુ સમુદ્રો દ્વિયોજનશતસહસ્રાણિ ચક્રચાલવિષ્કમ્પેણ પ્રજ્ઞતા' ।
 લઘ્વણસ્ય સલુ સમુદ્રસ્ય યેદિકા દ્વે ગમ્યુતી કર્ણ્વમુચ્ચત્વન પ્રજ્ઞતા । ધાતકી સન્ધે
 દ્વીપે પૂર્વાર્ધેન મન્દરત્વ્ય પર્વતસ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે વર્ષે પ્રગ્નત્વે પદ્મસમતુલ્યે યાવત્
 તથયા-મરતે ચૈવ પેરચત ચૈવ । एवं यथा जम्बूद्वीप तथाऽप्रापि भवितव्यं यावत्
 द्रयोर्बर्षयोर्मनुजाः पदविषमपि काल प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, तथया-मरते चैव

નહી જુઝા હે યેદિકા દો ગમ્યુતિ (દો કોસ) પ્રમાણ કુંઘી હે ફસ
 દ્વીપકો ચારો ઓર રો બેઠિત કરને ચાલા લઘ્વણ સમુદ્ર હે જમ્બુદ્વીપ
 કા વિષ્કમ્પ પદ લાભ યોજન પ્રમાણ હે ફસલિયે લઘ્વણ સમુદ્ર કા
 વિષ્કમ્પ દો લાભ યોજન કા હે લઘ્વણ સમુદ્ર કી યેદિકા દો કોસપ્રમાણ
 કુંઘી હે ધાતકી સ્વપ્પદ્વીપ કે દો વિભાગ હેં પદ પૂર્વાર્ધ ઓર દૂસરા પશ્ચિ-
 માર્ધ ફસ વિભાગ કો રૂપ્યાકાર નામ વાલે દો પર્વતો ને કિયા હે પૂર્વાર્ધ
 મેં મન્દર પર્વત કી ઉત્તર દક્ષિણ દિશા મેં ભરત ઓર પેરચત ક્ષેત્ર હેં પે
 દોનો ક્ષેત્ર પદ્મસમ આદિ વિશેષણો વાલે હે । ફસ ધાતકીસ્વપ્પદ્વીપ મેં ફન
 'ભરતક્ષેત્ર ઓર પેરચત ક્ષેત્ર કા ઘર્ણન જમ્બુદ્વીપાન્તર્ગત 'ભરતક્ષેત્ર ઓર
 પેરચત કે ફી તુલ્ય હે । અતઃ ફસ તરફ કે કપન સે ફન દોનો ક્ષેત્રો કે
 મનુષ્ય છઠોં પ્રકાર કે આર કાલ કા અનુભવ કરતે હેં । તાત્પર્ય યેસા હે
 કિ જમ્બુદ્વીપ કી અપેક્ષા ધાતકીસ્વપ્પદ્વીપ મેં મેરુ વર્ષ ઓર વર્ષચર તથા
 નદી ઓર રૂદ્ર આદિ કી સંસ્થા વૂની ૨ હે અર્થાત્ ઉસમેં દો મેરુ, ચૌદહ

(વીટળાયેલ) નથી તેની વેદિકા ને ગમ્યુતિ (કોસ) પ્રમાણ કુંઘી છે
 આ દ્વીપ ચારે તરફ લઘ્વણસમુદ્રથી ઘેરાયેલો છે તેનો (જમ્બુદ્વીપનો) વિષ્કમ્પ
 (વિસ્તાર) એક લાખ યોજનનામાત્ર છે તેથી લઘ્વણ સમુદ્રનો વિસ્તાર એ
 લાખ યોજનનો છે લઘ્વણ સમુદ્રની વેદિકા ને ગમ્યુતિ (કોસ) પ્રમાણ કુંઘી
 છે ધાતકીસ્વપ્પદ્વીપના ને વિભાગ છે-(૧) પૂર્વાર્ધ અને (૨) પશ્ચિમાર્ધ
 હિમાચલ નામના ને પડતોએ આ વિભાગ કર્યા છે પૂર્વાર્ધમાં મન્દર પર્વતની
 ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા તરફ ભરત અને ઐશ્વત ક્ષેત્ર છે તે બન્ને ક્ષેત્રો મનુષ્યમ
 આદિ વિશેષણોવાળાં છે ધાતકીસ્વપ્પદ્વીપમાં આવેલાં ભરત અને ઐશ્વત ક્ષેત્રોનાં
 વચ્ચેન જમ્બુદ્વીપમાં આવેલાં ભરત અને અરવત ક્ષેત્રોના બેવાજ સમઝાયાં,
 આ ક્ષેત્રને આધારે એ વાત પ્રદલ્ય કરવી જોડે કે આ બન્ને ક્ષેત્રોના
 મનુષ્યો છે પ્રાણના કાળને (આશાનો) અનુભવ કરે છે જમ્બુદ્વીપ કરતાં
 ધાતકીસ્વપ્પદ્વીપમાં મેરુ ક્ષેત્ર, વપધરા, નરીઆ અને દ્વર આદિની સંખ્યા જમ્બુદ્વી
 પમળી છે એટલે કે તેમાં ને મેરુ ૧૪ ક્ષેત્રો, ૧૨ વપધરા પડતો ૨૮

ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव धातकीवृक्षश्चैव । देवी गरुडश्चैव वेणुदेवः,
सुदर्शनश्चैव । धातकीखण्डद्वीपपश्चिमार्धे खलु मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन
द्वे वर्षे प्रज्ञप्ते, बहुसमं यावत् तद्यथा—भरत चैव ऐरवतं चैव, यावत् पञ्चविधमपि
कालं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति, तद्यथा—भरते चैव ऐरवते चैव । नवरं कूटशाल्मलिश्चैव
धातकीवृक्षमहाश्चैव, देवी गरुडश्चैव वेणुदेवः, प्रियदर्शनश्चैव । धातकीखण्डे खलु
द्वीपे द्वे भरते, द्वे ऐरवते, द्वे हैमवते, द्वे हैरण्यवते द्वे हरिवर्षे, द्वे रम्यकवर्षे, द्वौ

वर्ष (क्षेत्र) और बाहर वर्षभर हैं, अट्ठाईस नदी और बारह हृद, पूर्वार्ध
में एक मेरु, सातक्षेत्र, ६ वर्षभर आदि हैं और पश्चिमार्ध में भी ऐसे ही
हैं इसीलिये यहां उनके दो मेरु, चउदहवर्ष आदि रूप से कथन किया
गया है इस द्वीप में पर्वत पक्षिचे के आरे के समान हैं और क्षेत्र आरों के
बीच में स्थित विचर के समान हैं । यहां कूटशाल्मलि और धातकीवृक्ष
हैं । दो देव हैं—गरुडवेणुदेव और सुदर्शन ।

धातकी खण्ड के पश्चिमार्ध में मन्दर पर्वत की उत्तर और दक्षिण-
दिशा में क्रमशः दो क्षेत्र हैं ये दोनों बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणों
वाले हैं । इनका भी नाम भरतक्षेत्र और ऐरवत क्षेत्र हैं । यहां के मनुष्य
उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी के ६ आरों का अनुभव करते रहते हैं ।
यहां कूटशाल्मलि और महाधातकीवृक्ष हैं । देव गरुडवेणुदेव और प्रिय-
दर्शन हैं धातकी खण्डद्वीप में दो भरत, दो ऐरवत, दो हैमवत, दो

નદીઓ અને ૧૨ હ્રદ આદિ આવેલા છે, તેમનાં નામ જમ્બૂદ્વીપના પ્રકરણમાં
ખતાવ્યા અનુસાર જ છે ધાતકી ખંડના પૂર્વાર્ધમાં એક મેરુ, ૭ ક્ષેત્રો ૬
વર્ષધર પર્વતો, ૧૪ નદીઓ અને ૬ હ્રદ (૬૬) છે, અને પશ્ચિમમાં પણ મેરુ
આદિની સખ્યા એટલી જ છે. તેથી જ ત્યાં બે મેરુ, ૧૪ ક્ષેત્રો આદિ હોવાનું
કથન કરવામાં આવ્યું છે—આ દ્વીપમાં પૈડાના આરાના સમાન પર્વતો છે અને
આરાની વચ્ચે આવેલા વિવરના (આરા વચ્ચેના ખાલી ભાગ) સમાન ક્ષેત્રો
છે, ત્યાં પણ કૂટશાલ્મલિ અને ધાતકીવૃક્ષ છે, તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
સુદર્શનદેવ નિવાસ કરે છે

ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં મન્દર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર અને દક્ષિણ
દિશા તરફ પણ અનુક્રમે ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્ર નામનાં બે ક્ષેત્રો
આવેલા છે તે બન્ને ક્ષેત્રો પણ ખડુસમ આદિ વિશેષણોવાળા છે. ત્યાંના
મનુષ્યો પણ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળના છએ આરાનો અનુભવ
કરે છે ત્યાં કૂટ શાલ્મલિ અને મહાધાતકી વૃક્ષ છે તેમાં ગરુડવેણુદેવ અને
પ્રિયદર્શન દેવ રહે છે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં બે ભરતક્ષેત્ર, બે ઐરવત ક્ષેત્ર, બે

पूर्वविदेहो, द्वौ अपरविदेहौ, द्विके देवकुरु, द्वौ देवकुरुमहाद्रुमौ, द्वौ देवकुरुमहा
द्रुमवासिनौ देवौ । द्विक उत्तरकुरुयः, द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुमौ, द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुम
वासिनौ देवौ । द्वौ ध्रुवदिग्मन्तौ, द्वौ महाहिमवन्तौ, द्वौ निपद्यौ, द्वौ नील्यन्तौ,
द्वौ रुक्मिण्यौ, द्वौ खिखरिणी, द्वौ शब्दापातिनौ द्वौ शब्दापातवासिनौ स्वाती
देवौ । द्वौ विकटापातिनौ, द्वौ विकटापातवासिनौ प्रभासौ देवौ । द्वौ गन्धापातिनौ
द्वौ गन्धापातिवासिनौ अरुणौ देवौ । द्वौ मात्स्यवत्पर्यायौ, द्वौ मात्स्यवत्पर्यायवासिनौ
पद्मौ देवौ । द्वौ मात्स्यवन्तौ, द्वौ चित्रकूटौ, द्वौ पद्मकूटौ, द्वौ नलिनकूटौ, द्वौ एकशैलौ, द्वौ
त्रिकूटौ, द्वौ वै धवणकूटौ द्वौ अञ्जनौ, द्वौ मातञ्जनौ, द्वौ सौमनसौ, द्वौ विष्णुत्तमौ, द्वौ
अङ्गावत्यौ, द्वौ पद्मावत्यौ द्वौ आशीविषौ, द्वौ सुखावहौ, द्वौ चन्द्रपर्वतौ, द्वौ सूर्यपर्वतौ, द्वौ
नागपर्वतौ, द्वौ देवपर्वतौ द्वौ गन्धमादनौ, द्वौ हस्तुकारपर्वतौ, द्वौ

हरिण्यवत, द्वौ हरिवर्ष द्वौ रम्यकवर्ष, द्वौ पूर्वविदेह, द्वौ अपरविदेह, द्वौ
देवकुरु द्वौ देवकुरुमहाद्रुम, द्वौ देवकुरुमहाद्रुमवासीदेव, द्वौ उत्तरकुरु,
द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुम, द्वौ उत्तरकुरुमहाद्रुमवासीदेव, द्वौ ध्रुवदिग्मवान्,
द्वौ महाहिमवान्, द्वौ निपद्य, द्वौ नील्यन्त, द्वौ रुक्मी, द्वौ शिखरी,
द्वौ शब्दापाती, द्वौ शब्दापातिनिवासीस्वातिदेव, द्वौ विकटापाती, द्वौ
विकटापातिवासी प्रभासदेव, द्वौ गन्धापाती, द्वौ गन्धापातीनिवासी अरु
णदेव, द्वौ मात्स्यवत्पर्याय, द्वौ मात्स्यवत्पर्यायवासी पद्मदेव, द्वौ मात्स्यवन्त
द्वौ चित्रकूट, पद्मकूट, द्वौ नलिनकूट, द्वौ एकशैल, द्वौ त्रिकूट, द्वौ वै
धवणकूट, द्वौ अञ्जन, द्वौ मातञ्जन, द्वौ सौमनस, द्वौ विष्णुत्तम, द्वौ
अङ्गावती, द्वौ पद्मावती, द्वौ आशीविष, द्वौ सुखावह, द्वौ चन्द्रपर्वत, द्वौ
सूर्यपर्वत, द्वौ नागपर्वत, द्वौ देवपर्वत, द्वौ गन्धमादन, द्वौ हस्तुकारपर्वत,

द्वैभवत, जे द्वैरवयवत, जे द्वैरिवर्ष, जे रम्यकवर्ष, जे पूर्व विदेह, जे पश्चिम विदेह, जे
देवकुरु महाद्रुम, जे देवकुरु महा द्रुमवासी देव, जे लघु दिग्मवान् जे महा दिग्मवान्,
जे निपद्य, जे नील्यन्त जे रुक्मी, जे शिखरी, जे शब्दापाती जे शब्दापातीनिवासी
स्वातिदेव, जे विकटापाती जे विकटापाती प्रभास देव, जे गन्धापाती, जे गन्धा
पातिनिवासी अरुणदेव, जे मात्स्यवत्पर्याय जे मात्स्यवत्पर्यायवासी पद्मदेव,
जे मात्स्यवन्त, जे चित्रकूट, जे पद्मकूट, जे नलिनकूट, जे एकशैल, जे त्रिकूट,
जे पद्मवकूट जे अञ्जन जे मातञ्जन, जे सौमनस, जे विष्णुत्तम, जे अञ्ज
वती जे पद्मावती जे आशीविष जे सुखावह, जे चन्द्रपर्वत, जे सूर्यपर्वत,
जे नागपर्वत जे देवपर्वत, जे गन्धमादन, जे हस्तुकार पर्वत, जे ध्रुवदिग्म

वैश्रवणकूटो, द्वौ महाहिमवत्कूटो, द्वौ वैडूर्यकूटो, द्वौ निषधकूटो, द्वौ रुचककूटो द्वौ नीलवत्कूटो, द्वौ उपदर्शनकूटो, द्वौ रुक्मिकूटो, द्वौ मणिकञ्चनकूटो, द्वौ शिखरिकूटो, द्वौ तिगिच्छकूटो, द्वौ पद्महृदो, द्वे पद्महृदवासिन्यौ श्री देव्यौ, द्वौ महापद्महृदो, द्वे महापद्महृदवासिन्यौ ह्री देव्यौ । एवं यावत् द्वौ पुण्डरीकहृदो, द्वे पुण्डरीकहृदवासिन्यौ, लक्ष्मीदेव्यौ, द्वौ गङ्गाप्रपातहृदौ, यावत् द्वौ रक्तवत्प्रपातहृदौ । द्वे रोहिते यावत् द्वे रूप्यकूले, द्वे ग्राहावत्यौ, द्वे पङ्कवत्यौ, द्वे तप्तजले, द्वे मत्तजले, द्वे उन्मत्तजले, द्वे क्षीरोदे, द्वे सिंहस्रोतस्यौ, द्वे अन्तर्वाहिनीयौ द्वे ऊर्मिमालिन्यौ, द्वे फेनमालिन्यौ द्वे गम्भीरमालिन्यौ, द्वे कच्छे१, द्वे सुकच्छे२, द्वे महाकच्छे ३, द्वे कच्छकावत्यौ४, द्वे आवर्त्ते५, द्वे मंगलावर्त्ते६, द्वे पुष्कले७, द्वे पुष्कलावत्यौ८, द्वे वत्से९, द्वे सुवत्से१०, द्वे महावत्से११, द्वे वत्सकावत्यौ१२, द्वे रम्ये १३, द्वे

दो क्षुल्लहिमवत्कूट, दो वैश्रवणकूट, दो महाहिमवत्कूट, दो वैडूर्यकूट, दो निषधकूट, दो रुचककूट, दो नीलवत्कूट, दो उपदर्शनकूट, दो रुक्मिकूट, दो मणि कंचनकूट, दो शिखरिकूट, दो तिगिच्छकूट, दो पद्महृद, दो पद्महृदवासिनी श्री देवियां, दो महापद्महृद, दो महापद्महृदवासिनी ह्री देवियां इसी तरह से यावत् दो पुण्डरीकहृद, दो पुण्डरीकहृदनिवासिनी लक्ष्मी देवियां, दो गंगाप्रपातहृद, यावत् दो रक्तवत्प्रपातहृद, दो रोहितनदियां, यावत् दो रूप्यकूला, नदियां, दो ग्राहावती, दो पङ्कवती, दो तप्तजला, दो मत्तजला, दो उन्मत्तजला, दो क्षीरोदा, दो सिंहस्रोतसी, दो अंतर्वाहिनी, दो ऊर्मिमालिनी, दो फेनमालिनी, दो गंभीरमालिनी, दो कच्छा, दो सुकच्छा, दो महाकच्छा, दो कच्छकावती, दो आवर्त्ता, दो मङ्गलावर्त्ता, दो पुष्कला, दो पुष्कलावती, दो वत्सा, दो सुवत्सा, दो महावत्सा, दो वत्सकावती, दो रम्य दो रम्यक दो रमणीय दो मंगलवती, दो पद्मा, दो सुपद्मा, दो महापद्मा, दो पद्मकावती, दो शंखा, दो नलिना,

वत्कूट, जे वैश्रवणकूट, जे महाहिमवत्कूट, जे वैडूर्यकूट, जे निषधकूट, जे रुचककूट, जे नीलवत्कूट, जे उपदर्शनकूट, जे रुक्मिकूट, जे मणिकञ्चनकूट, जे शिखरिकूट, जे तिगिच्छकूट, जे पद्महृद, जे पद्महृदवासिनी श्रीदेवीओ, जे महापद्महृद, जे महापद्महृदवासिनी ह्रीदेवीओ, जे पुण्डरीकहृद, जे पुण्डरीकहृदनिवासिनी लक्ष्मीदेवीओ, जे गङ्गाप्रपातहृद, जे रक्तपातहृद, जे रोहित नदीओ, यावत् जे रूप्यकूला नदीओ, जे ग्राहावती जे पङ्कवती, जे तप्तजला, जे मत्तजला, जे उन्मत्तजला, जे क्षीरोदा, जे सिंहस्रोतसी, जे अंतर्वाहिनी जे ऊर्मिमालिनी, जे फेनमालिनी, जे गंभीरमालिनी, जे कच्छा, जे सुकच्छा, जे महाकच्छा, जे कच्छकावती, जे आवर्त्ता, जे मङ्गलावर्त्ता, जे पुष्कलावती, जे वत्सा जे सुवत्सा, जे महावत्सा, जे वत्सकावती, जे रम्य, जे रम्यक, जे

रम्यके १४, के रमणीये १५, के मञ्जुकावत्यौ १६, के पद्मे १७, के सुपद्मे १८, के महापद्मे १९, के पद्मकावत्यौ २०, के शङ्खे २१, के नखिने २२, के कुमुदे २३, के सलिलावत्यौ २४, के वमे २५, के सुवमे २६, के महावमे २७, के वनकावत्यौ २८, के वरगू २९, के सुवन्गू ३०, के गंधिछे ३१, के गन्धिलावत्यौ ३२, के क्षमे ३३, के क्षेमपूर्यौ ३४, के रिष्टे ३५, के रिष्टपूर्यौ ३६, के खड्ग्यौ ३७, के मंजूपद्मे, श्री औपच्यौ ३८, के पुण्डरीकिणी ३९, के सुसीमे ४०, के कुण्डला ४१, के अपराजिता ४२, के प्रमङ्गुरा ४३, के अश्वपुरे ४४, के सिंहापुरे ४५, के महापुरे ४६, के विजयपुरे ४७, के अपराजिते ४८, के अपर ४९, के अशोके ५०, के विगतशोके ५१, के विजये ५२, के वैजयन्ती ५३, के जयन्ती ५४, के अपराजिता ५५, के चक्रपुरे ५६, के खड्गपुरे ५७, के भवण्या ५८, के अयोध्या ५९, के मद्रशालवने, के नन्दनवने, के सौमनसवने, के पण्डुकवने, के पाण्डुकम्बलशिले, के अतिपाण्डुकम्बलशिले, के रक्तकम्बलशिले, के अतिरक्तकम्बलशिले,

दो कुमुदा, दो सलिलावती, दो वमा, दो सुवमा, दो महावमा, दो वप्रकावती, दो वल्गू, दो सुवल्गू, दो गंधिला, दो गंधिलावती, दो क्षेमा, दो क्षेमपुरी, दो रिष्टा, दो रिष्टापुरी, दो खड्गी, दो मंजूपा, दो औपचि, दो पुण्डरीकिणी, दो सुसीमा, दो कुण्डला, दो अपराजिता, दो प्रमङ्गुरा, दो अङ्गुवती, दो पद्मावती, दो शुभा दो रत्नसवया, दो अश्वपुरा, दो सिंहपुरा, दो महापुरा, दो विजयपुरा, दो अपराजिता, दो अपरा, दो अशोका, दो विगतशोका, दो विजया, दो वैजयन्ती, दो जयन्ती, दो अपराजिता दो चक्रपुरा, दो म्बलपुरा, दो भवण्या, दो अयोध्या, दो मद्रशालवन, दो नन्दनवन दो सौमनसवन, दो पण्डुकवन, दो पाण्डुकम्बलशिला, दो अतिपाण्डुकम्बलशिला, दो रक्तकम्बलशिला, दो अतिरक्तकम्बलशिला,

रमणीये के रमणीये, के पद्मे, के सुपद्मे, के महापद्मे, के पद्मकावती, के वमे, के वनका के नखिने के कुमुदे के सलिलावती, के वमा, के सुवमा, के महावमे, के वप्रकावती के वल्गू के सुवल्गू के गंधिछे, के गंधिलावती, के क्षेमा के क्षेमपुरी के रिष्टा, के रिष्टपुरी के खड्गी के मंजूपा, के औपचि के पुण्डरीकिणी, के सुसीमा के कुण्डला, के अपराजिता, के प्रमङ्गुरा, के अश्वपुरा, के सिंहापुरा, के महापुरा, के विजयपुरा के अपराजिता के अपरा, के अशोका, के विगतशोका के विजया, के वैजयन्ती के जयन्ती, के अपराजिता, के चक्रपुरा के खड्गपुरा के भवण्या, के अयोध्या, के मद्रशालवन के नन्दनवन,

द्वे मन्दरे, द्वे मन्दरचूलिके । धातकीखण्डस्य खलु द्वीपस्य वेदिका द्वे गव्यूती ऊर्ध्वमुच्चत्वेन प्रज्ञप्ता ।

कालोदस्य खलु समुद्रस्य वेदिका द्वे गव्यूती ऊर्ध्वमुच्चत्वेन प्रज्ञप्ता । पुष्कर-
वरद्वीपार्धपूर्वार्धे खलु मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरदक्षिणेन द्वे वर्षे प्रज्ञप्ते बहुसमनुलये
यावत् तद्यथा भरतं चैव ऐरवतं चैव, तथैव यावत् द्विके कुरवः प्रज्ञप्तास्तद्यथा
देवकुरवश्चैव उत्तरकुरवश्चैव । तत्र खलु द्वौ महाति महालयौ महाद्रुमौ प्रज्ञप्तौ तद्यथा
कूटशालमल्लिश्चैव, पद्मवृक्षश्चैव । देवौ गरुडश्चैव वेणुदेवः पद्मश्चैव, यावत् पद्म-
विधमपि कालं प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति । पुष्करवरद्वीपार्धपश्चिमार्धे खलु मन्दरस्य

दो मन्दर, दो मन्दरचूलिका इस प्रकार से ये सब दो दो हैं । धातकी
खण्डद्वीप की वेदिका दो गव्यूतिप्रमाण ऊंची है ।

कालोद समुद्र की वेदिका दो गव्यूतिप्रमाण ऊंची है । पुष्करवरद्वी-
पार्ध के पूर्वार्ध में मन्दर पर्वत की उत्तर दक्षिण दिशा में दो वर्ष कहे गये
हैं । ये दोनों वर्ष बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणोंवाले हैं । ये दो क्षेत्र
हैं भरत और ऐरवत इसी तरह से यहां यावत् दो कुरु कहे गये हैं दो
देवकुरु और दो उत्तरकुरु दो बहुत बड़े महाद्रुम हैं—कूटशालमलि और
पद्मवृक्ष गरुडवेणुदेव और पद्मदेव ये दो देव हैं यावत् यहां छहों प्रकार
के काल का अनुभव होता है अर्थात् यहां जो भरतक्षेत्र और ऐरवत
क्षेत्र हैं उनके निवासी छहों प्रकार के काल का अनुभव करते हैं । इसी
तरह से पुष्करवरद्वीपार्ध के पश्चिमार्ध में भी मन्दरपर्वत की उत्तरदक्षि-

मे सौमनस्यवन, मे पंडुवन, मे पांडुकम्बलशिला, मे अतिपांडुकम्बलशिला,
मे रक्तकम्बलशिला, मे अतिरक्त कम्बलशिला, मे मन्दर अने मे मन्दर चूलिका
छे. आ रीते अर्द्धी ते धाम भण्णेना डिम्भाणे छे धातकीभंड द्वीपनी वेदिका
मे गव्यूति (केश) प्रमाण ७ यी छे

कालोद समुद्रनी वेदिका मे गव्यूतिप्रमाण ७ यी छे. पुष्करवर द्वीपार्धना
पूर्वार्धमां मन्दर पर्वतनी उत्तर-दक्षिण दिशामां मे वर्ष (क्षेत्र) आवेला छे
ते भन्ने बहुसम आदि पूर्वोक्त विशेषणवाणा छे ते भन्ने क्षेत्रानां नाम
पणु भरत अने ऐरवत छे अण्ण प्रमाणे ते पुष्करवर द्वीपार्धमां पणु मे
कुरु पर्यन्तना पूर्वोक्त क्षेत्रा आवेला छे, अटले के त्यां मे देवकुरु अने मे
उत्तरकुरु पर्यन्तना क्षेत्रा छे त्यां कूटशालमलि अने पद्मवृक्ष नामना मे महा-
द्रुम (महावृक्ष) छे ते महाद्रुमोभा गरुड वेणुदेव अने पद्मदेव नामना मे
देवो निवास करे छे त्या मे भरतक्षेत्र अने ऐरवत क्षेत्र आवेला छे, तेना
भनुण्यो छे प्रकाशना काणनो अनुभव करे छे अण्ण प्रमाणे पुष्करवर द्वीपा
र्धना पश्चिमार्धमां पणु मन्दर पर्वतनी उत्तर-दक्षिण दिशामां मे वर्ष (क्षेत्रा)

પર્વતમ્ય ઉત્તરદક્ષિણેન દ્વે ધર્વે પશ્ચાત્ તથા—તથૈર, નાનાત્વમ્ કુન્દશાસ્ત્રમશિશ્વૈર
મહાપદ્મપદ્મૈર દેવૌ ગરુડશ્વૈર, ષેણુદેવઃ પુન્ડરીકશ્વૈર । પુન્કરવરદ્રોપાદ્ધ સહ
દ્રીપ દ્વે મરતે દ્વે પેરવતે યાવત્ દ્રીપ રસી, ર મન્દરચૂલિકા । પુન્કરવરસ્ય સહ
દ્રીપસ્ય વેદિકા દ્વે ગમ્યૂતી કબ્જમુષ્ણત્વેન પ્રજ્ઞતા । સર્વેવામપિ સહ દ્રીપસમુદ્રાત્મા
વેદિકા । ર દ્વે ગમ્યૂતી કબ્જમુષ્ણત્વેન પ્રજ્ઞતા ॥ મુ. ૩૫ ॥

ટીકા—‘ અમુચીવસ્સ ’ ઇત્યાદિ, સુગમમ્ ।

નવર-વેદિકા-પદ્મવરવેદિકા, સા ચ-પશ્ચાત્તપનુવિસ્તીર્ણાં જમ્બૂદ્રીપમગત્યા
પદ્મમધ્યદેશમાગ પરિક્ષેપેણ ઝગતિ પરિમિતા, ડમયતો વનપદ્મપરિવૃતા ગપાણ
પાદિશા મેં દો ઘર્ષે કહ ગય હેં પે ની પદ્મમમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો
પાલે હેં પર્તાં કુટંગાલમલિ ઓર મહાપદ્મપ્રુષ્ઠ હેં દેવ-ગરુડશ્વેણુદેવ ઓર
પુન્ડરીક હેં પુન્કરવરદ્રોપાર્ધે દ્રીપ મેં દો મરત હૈ, દો પેરવતક્ષેત્ર હૈ
યાવત્ દો મન્દર હૈ, દો મન્દરચૂલિકાપેં હેં પુન્કરવર દ્રીપ કી વેદિકા દો
ગમ્યૂતિ પ્રમાણ ઝંઘો હૈ । જિતને સી દ્રીપ ઓર સમુદ્ર હેં ડન સબ કી
વેદિકા ઝંઘાઈ મેં દો દો ગમ્યૂતિપ્રમાણ હૈ ।

ટીકાર્થ—પદ્મ ૩૫ થાં સુધ્ય ચણપિ સુગમ હૈ ફિર સી જો વિશેષતા
હૈ ચદ્મ રૂપ પ્રકાર સે હૈ-વેદિકા સે પર્તાં પદ્મવર વેદિકા ગૃહીત હૈ હૈ
પદ્મ પદ્મયાય વેકા પાંચમો ધનુપવિસ્તીર્ણ-ચોઢાઈ ચાલી હૈ જમ્બૂદ્રીપ કી
જગતી કે પદ્મમધ્યદેશમાગ મેં પદ્મ સ્થિત હૈ અતઃ પરિક્ષેપ કી અપેક્ષા

આવેલાં છે તે બન્ને ક્ષેત્રે પણ બહુસમ આદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણો બાં છે
ભાં પણ કુન્દશાસ્ત્રમશિ અને મહાપદ્મપ્રુષ્ઠ છે અને તેમાં નિવાસ કરનારા ગરુડ
વેણુદેવ અને પુન્ડરીક નામના દેવો છે તે ક્ષેત્રોનાં નામ પણ ભરત અને ઐસ્વત
ક્ષેત્ર જ છે પુન્કરવર દ્રીપાધર્મા આ રીતે બે ભરતક્ષેત્ર બે ઐસ્વત ક્ષેત્ર આદિ
છે અહીં અહિ પદ્મ દ્વારા બે રકત કરવામાં આવ્યું છે કે ભાં ‘ બે મન્દર
છે અને બે મન્દરચૂલિકા ’ પદ્મચતુર્ભુજાત બધું છે પુન્કરવર દ્રીપની
વેદિકા બે ગમ્યૂતિ (કોશ) પ્રમાણ ઊભી છે જેટલાં દ્રીપો અને સમુદ્રો છે
તે બધાની વેદિકાની જિઆઈ બન્ને ગમ્યૂતિપ્રમાણ સમજવી.

ટીકાર્થ—આ રૂ મુ સુત્ર બે કે મુત્રમ છે, તેા પણ તેમાં જે વિશે
પતા છે તે આ પ્રમાણે છે-વેદિકા પદ્મના પ્રયોગ દ્વારા અહીં પદ્મવર વેદિકા
ગૃહીત કરવામાં આવેલ છે ને પદ્મવર વેદિકા ૧૦૦ ધનુરના વિસ્તારવાળી
(પદ્મેભાષવાળી) છે

જમ્બૂદ્રીપની જમતીના (કોટન) બહુમધ્ય દેશભાગમાં તે આવેલી છે
તેથી પરિક્ષેપ (પરિક્ષિ) ની અપેક્ષાએ તે જમતીપ્રમાણ છે તેથી બન્ને તરફ

મકિલ્લિની ઘન્ટાપરિમણ્ડિતા દેવાનામાસનશયનાદિવિવિધક્રીડાસ્થાનભૂતા
દે ગવ્યૂતોચ્છિન્નતાઽસ્તિ । જમ્બૂદ્વીપાનન્તરં લવણસમુદ્રસ્ય સદ્ભાવાત્તદ્વક્તવ્યતામાહ
લવણેણ ' ઇત્યાદિ કણ્ઠચમ્ । ચક્રવાલવિષ્કમ્ભેઽ દ્વિલક્ષયોજનપરિમિતસ્ય
લવણસમુદ્રસ્ય વેદિકાઽપ્યેવમેવ । લવણસમુદ્રવક્તવ્યતાનન્તરં ધાતકીચ્છણ્ડ-
વક્તવ્યતામાહ—' ધાયઃસંઢે ' ઇત્યાદિ । વેદિકામૂત્રપર્યવસાનં સર્વં સુગમમ્ ।
નવામ્—ધાતકીનાં—વૃક્ષવિશેષાણાં ચ્છણ્ડો—વનસમૂહો યસ્મિન્ સ ધાતકીચ્છણ્ડઃ, એત-
ન્નામા દ્વિપઃ । ધાતકીચ્છણ્ડપરુરણમપિ વલયાકૃતિ ધાતકીચ્છણ્ડમાલિચ્છ્ય હિમ-
વદાદિ વર્ષધરાન્ પર્વતાન્ જમ્બૂદ્વીપાનુસારેણૈવોભયપાર્શ્વતઃ પૂર્વાપરવિભાગેન ભરત
હૈમવતાદિ વર્ષાણિ ચ વ્યવસ્થાપ્ય પૂર્વાપરિદિશોર્વચ્ચવિષ્કમ્ભમધ્યે મેરુવ કલ્પ-

યહ જગતી પ્રમાણ હૈં इसके दोनों तरफ वनषण्ड है । गवाक्षों, हेम की
क्षुद्रघंटिकाओं एव घंटाओं से यह परिमण्डित है, देवों की आसनशयन
आदिरूप विविध प्रकार की क्रीडाओं का यह स्थानरूप है. दो कोश की
इसकी ऊंचाई है जम्बूद्वीप को घेरे हुए लवण समुद्र है अतः अब सूत्र-
कार इसके संबंध में वक्तव्यता का कथन करते हैं—चक्रवालविष्कंभ की
अपेक्षा लवणसमुद्र जम्बूद्वीप के विस्तार से दूना है अर्थात् लवणसमुद्र
का विस्तार दो लाख योजन का है इसकी वेदिका भी जम्बूद्वीप की
वेदिका के जैसा ही विस्तारवाली है धातकी च्छण्ड में अनेक प्रकार के
धातकी नामके वृक्षविशेषों का समुदाय है अतः इसका नाम धातकी-
च्छण्ड है धातकी च्छण्ड नामका वह द्वीप है यह द्वीप भी वलयाकृति है
हिमवदादि वर्षधरपर्वतों को जम्बूद्वीप के अनुसार ही दोनों ओर पूर्व से

વનષંડ (વનખંડ) છે ગવાક્ષો, સુવર્ણની નાની નાની ઘંટીઓ, અને ઘ ટોથી
તે પરિમંડિત (વીટળાયેલી) છે. દેવોના આસન, શયન આદિરૂપ વિવિધ
પ્રકારની ક્રીડાઓ માટે તે સ્થાનરૂપ છે, તેની બે આર્ધ બે કોશની છે. જ ખૂ
દ્વીપને વીટળાયેલી લવણસમુદ્ર છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે લવણસમુદ્રની વક્ત-
વ્યતાનુ કથન કરે છે, ચક્રવાલ વિષ્કંભની અપેક્ષાએ લવણસમુદ્રનો વિસ્તાર
જ ખૂદ્વીપના વિસ્તાર કરતાં બમણો છે, એટલે કે લવણસમુદ્રનો વિસ્તાર બે
લાખ યોજનનો છે તેની વેદિકા પણ જ ખૂદ્વીપની વેદિકાના એટલા જ વિસ્તા-
રવાળી છે. ધાતકીખંડમાં અનેક પ્રકારના ધાતકી નામના વૃક્ષોનો સમુદાય છે,
તેથી તેનું નામ ધાતકીખંડ પડ્યું છે. ધાતકીખંડ નામના તે દ્વીપનો આકાર
વલયના જેવો છે, તે ધાતકીખંડ દ્વીપમાં હિમવન્ આદિ વર્ષધર પર્વતો
જ ખૂદ્વીપની જેમ જ પૂર્વથી પશ્ચિમ તરફ આવેલા છે. ત્યાં પણ ભરત આદિ

ચિત્વાડવોદ્ભવ્યમ્ । અનેનૈવ ક્રમેણ પુષ્કરનરદીપાર્દ્રપ્રકરમપીતિ । ધાતકી
 સ્વપ્નસા પૂર્વાપરાર્પણાચ સ્વપ્નસમુદ્રવદિકાતો દક્ષિણત ઉત્તરતમ ધાતકીસ્વપ્ન
 વેદિકાં યાવદ્ગતાભ્યામિપુકારપરતાભ્યાં ધાતકીસ્વપ્નસ્ય વિમલસ્વાદ્ વિદ્યેયા ।
 'પપ્તુઃ કદા કપુરીવે સદા' રસ્યાદિ । એવં ધાતકીસ્વપ્નપૂર્વાધપધિમાર્પ
 પ્રકરણદ્વયમપિ પ્રત્યેકમેકોનસપ્તતિસૂત્ર યાવત્ જમ્બૂદીપપ્રકરમનદધ્યેતમ્યમ્ ।

પશ્ચિમ તથા પ્રકટ કિયા ગયા છે ભરત આદિ ક્ષેત્રોં કી રચના કી ગઈ છે
 પૂર્વદિશા ઓર પશ્ચિમદિશા કી ઓર મેરુ કી રચના કી ગઈ છે તાત્પર્ય
 કમકા યહ છે કિ જમ્બૂદીપ કી રચના કે અનુસાર હી ધાતકી સ્વપ્નદીપ
 મેં હિમવદાદિ પર્વતોં કી ઓર ભરત આદિ ક્ષેત્રોં કી રચના કી ગઈ છે યહાં
 દો મેરુ હેં રસલિપે એક એક મેરુ સર્પથી સાત ૨ ક્ષેત્ર આદિ કી રચના
 કોને સે યહાં રન સય કી પૂર્વાર્ધ ઓર અપરાર્ધ કો લેકર વૂની રચના
 પ્રકટ કી ગઈ છે ધાતકી સ્વપ્ન દીપ કે સમાન પુષ્કરાધ મેં બી મેરુ, વર્ષ,
 વર્ષધર નદી આદિકોં કી સમ્યા વૂની છે ક્યોં કિ રસ દીપ કે બી રૂપા
 કાર પવતોં કે નિમિત્ત પૂર્વાધ ઓર પશ્ચિમાધ એસે દો વિભાગ કહે ગયે
 હેં રસ તરફ વાઈ દીપ મેં પાંચ મેરુ પેંતીસવર્ષ, તીસ વર્ષધર, સત્રહ મહા-
 નદિયાં ઓર તીસ દ્વદ્વ હેં ।

જમ્બૂદીપ મેં વિરેહક્ષેત્ર કા વિસ્તાર ૩૩૬૮૪-૪/૧૦ યોજન છે ઓર
 મર્ય મેં લમ્પાઈ એક યોજન છે ઠીક થીચ મેં મેરુ પર્વત છે રસકે પાસ
 સે હો ગજવન્ત પર્વત તિકલકર નિપથ મેં જા મિલે હેં । રસી પ્રકાર ઉત્તર

। ક્ષેત્રોંની રચના પ્રકટ કરવામાં આવી છે આ કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે જમ્બૂ
 દીપની જેમ જ ધાતકીપ્રકટ દીપમાં પણ હિમવન્ત આદિ પવતોની, અને ભર
 તાદિ ક્ષેત્રોંની રચના સમજાવી એકલે ત્યાં બે મેરુ છે, તેથી એક એક
 મેરુ સબથી સાત સાત ક્ષેત્ર આદિની રચના હોવાથી ત્યાં સૌની પૂર્વાર્ધ અને
 પશ્ચિમાર્ધની અપેક્ષાએ જમજી રચના પ્રકટ કરવામાં આવેલા છે ધાતકીપ્રકટ
 દીપની જેમ પુષ્કરાધમાં પણ મેરુ, ક્ષેત્ર, વર્ષધર અને નદીઓ આદિની
 રચના જમજી બતાવવામાં આવી છે કારણ કે-આ દીપમાં પણ ઈલાકાર
 પવતોને લીધે પૂર્વાધ અને પશ્ચિમાધ એવા બે વિભાગ થઈ ગયા છે. આ
 રીતે બી દીપમાં પાંચ મેરુ ૩૫ ક્ષેત્ર, ત્રીસ વર્ષધર પવતો, ૧૭ મહા
 નદીઓ અને ૩૦ પ્રકાર આવેલાં છે

જમ્બૂદીપમાં આવેલા વિરેહ ક્ષેત્રનો વિસ્તાર ૩૩૬૮૪-૪/૧૬ તેરીસ
 દબાર છસો થોકોંથી દબાર ચાર ઝોતલીયાંથ થોજનનો છે અને મધ્યમાં
 તબાઈ એક થોજનની છે તેમાં વચ્ચે જરાબર મેરુ પવત છે
 તેની પાસેથી બે મજકન્ત પવત નીકળીને નિપથમાં જઈ ગયા છે એ

મેં દો ગજદન્ત પર્વત નીલ મેં જા મિલે હૈં । હસસે વિદેહક્ષેત્ર ચાર વિભાગોં મેં વિભક્ત હો જાતા હૈ દક્ષિણદિશા મેં ગજદન્તોં કે મધ્ય કા ક્ષેત્ર દેવ-કુરુ ઓર ઉત્તરદિશા મેં ગજદન્તોં કે મધ્ય કા ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ કહાલે હૈં । તથા પૂર્વદિશા કા સવ ક્ષેત્ર પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમદિશા કા સવ ક્ષેત્ર પશ્ચિમવિદેહ કહા ગયા હૈં હસસે દેવકુરુ ઓર ઉત્તરકુરુ મેં ઉત્ત-મભોગભૂમિ હૈં પૂર્વવિદેહ ઓર પશ્ચિમવિદેહ મેં કર્મભૂમિ હૈં । ઇન દોનોં અન્તિમ ભાગોં કે સીતા ઓર સીતોદા નદિયોં કે કારણ દો દો ભાગ હો જાતે હૈં હસ પ્રકાર કુલ ચાર ભાગ હોતે હૈં જો ચારોં ભાગ નદી ઓર પર્વતોં કે કારણ આઠ-આઠ ભાગોં મેં વટે હુય હૈં જિસસે જમ્બૂદ્વીપકે મહાવિજય ક્ષેત્ર મેં કુલ (૩૨) વત્તીસ વિજય હો જાતે હૈં । ઇનમેં ભરત ઓર ઇરવત કે સમાન આર્યઋણ્ડ ઓર મ્લેચ્છઋણ્ડસ્થિત હૈં, પદ્વીધર મહાપુરુષ, વ તીર્થંકર આર્યઋણ્ડોં મેં હી ઉત્પન્ન હોતે હૈં જમ્બૂદ્વીપ મેં કુલ ૩૪ ઓર ઢાઈ દ્વીપ મેં એક સૌ સતર આર્યઋણ્ડ હૈં એક સાય હોને વાલે કુલ તીર્થંકરોં કી સંખ્યા એકસૌ સત્તર કહી ગઈ હૈં વહ ઇન્હોં ક્ષેત્રોં કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈં વિદેહોં મેં જો હસ સમય સીમંધર આદિ વીસ તીર્થંકર કહે જાતે હૈં સો વે ઢાઈ દ્વીપ કે વીસ વિજય કી અપેક્ષા સે કહે

પ્રમાણે ઉત્તરમાં જો ગજદન્ત પર્વત નીલ પર્વતમાં જઈ મળ્યા છે, તેને લીધે; વિદેહક્ષેત્ર ચાર વિભાગોમાં વહેચાઈ ગયું છે. દક્ષિણ દિશામાં ગજદન્તોની મધ્યનું ક્ષેત્ર દેવકુરુ નામે ઓળખાય છે અને ઉત્તર દિશામાં ગજદન્તોની મધ્યનું ક્ષેત્ર ઉત્તરકુરુ નામે ઓળખાય છે, તથા પૂર્વ દિશાનું આખું ક્ષેત્ર પશ્ચિમ વિદેહને નામે ઓળખાય છે. તેને લીધે દેવકુરુ અને ઉત્તરકુરુમાં ઉત્તમ ભોગભૂમિ છે અને પૂર્વવિદેહ અને પશ્ચિમ વિદેહમાં કર્મભૂમિ છે. આ બન્ને અન્તિમ ભાગોને સીતા અને સીતોદા નદીઓ બળે વિભાગોમાં વિભક્ત કરે છે, આ રીતે કુલ ચાર ભાગ પડે છે. તે ચારે ભાગો નદી અને પર્વતોને કારણે આઠ આઠ ભાગોમાં વિભક્ત થયેલા છે, તે કારણે જ ખૂદ્વીપમાં કુલ ૩૨ મહાવિદેહ થઈ જાય છે. તેમાં ભરતખંડ અને ઐરવત ક્ષેત્રના જેવાં આર્યખંડ અને મ્લેચ્છખંડો આવેલા છે પદ્વીધર મહાપુરુષો અને તીર્થંકરો આર્યખંડોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે જ ખૂદ્વીપમાં કુલ ૩૪ અને અઢી દ્વીપમાં કુલ ૧૧૭ આર્યખંડ છે એક સાથે ઉત્પન્ન થનારા તીર્થંકરોની જે ૧૧૭ ની સંખ્યા કહી છે તે આ ક્ષેત્રોની અપેક્ષાએ જ કહેવામાં આવેલ છે. વિદેહોમાં જે આ સમયે સીમંધર આદિ ૨૦ તીર્થંકરો કહેવામાં આવે છે તે અઢી

ખ્યાત્યાપિ તયેષ । કિયદ્દુરમ્ ? इत्याह-‘ जाव दोसु वाससु मणुया ’ इत्यादि, तदग्रे धातकीखण्डादौ चन्द्रादि ज्यासिपां बहुत्वान् साम्यम् । अप्रतु द्विस्थानकत्वाद् द्विकस्यैव ग्रहणम् । श्रेय सुगमम् । विशेषमाह-‘ नवरं ’ इत्यादि । कूटशास्त्रमलि, धातकी वृक्षश्चेति द्वौ वृक्षौ स्तः । तत्र-गरुड-सुपर्णजातीयौ वेणुदेवः सुदर्शनश्चेति द्वौ देवौ परिवसत । धातइसकरीषपथस्यमद्रेण ’ इत्यादि, पश्चिमाह-‘ प्रकरण पूर्वाध्वं विक्षय यावत्-‘छन्विह पिकाळं ’ इत्यादि । विशेषमाह-‘ नवर ’ इत्यादि, नवर-पिशपस्त्वयम्-कूटशास्त्रमलि, महाधातकीवृक्ष, एतौ द्वौ वृक्षौ ।

ગયે જાનના આહિયે-જ્યોં કે પૂર્વોક્ત વિભાગાનુસાર જમ્બૂદ્વીપ કે આર ઓર હાર્દવીપ કે ચીસ ઘિજય હોતે હૈ । ધાતકીલ્ખણાદિક મેં ચન્દ્રાદિ ઉપોત્તિષ્કોં કી યજુતા હોને સે इनमें समानता नहीं है । यहाँ द्विस्थानक का प्रकरण है इसलिये दो ही का ही ग्रहण हुआ है । बाकी का पाठ सुगम है । यहा कूटशास्त्रमली और धातकीवृक्ष ये दो वृक्ष हैं । गरुडरश्मि से सुपर्णजाति के वेणुदेव और सुदर्शन देव ये दो देव गृहीत हुए हैं ये दो देव यहाँ रहते हैं । पश्चिमाह का प्रकरण पूर्वा प्रकरण की तरह से ही है ऐसा जानना चाहिये कूटशास्त्रमलि और महाधातकी वृक्ष ये दो वृक्ष यहाँ पर हैं सुपर्णजातीय वेणुदेव और प्रियदर्शनदेव ये दो देव यहाँ रहते हैं । धातकीલ્ખણમાં दो અરત આદિ કા વર્ણન સુગમ છે । યાવત્ યહાં દો અપરવિદેહ હૈં । દેવકુરુ મેં દો કૂટ શાસ્ત્રમલી વૃક્ષ હૈં । દો इन वृक्षों पर रहनेवाले वेणुदेव हैं । उत्तरकुરुमें

દ્રીપના ૨૦ મહાવિદેહોની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવે છે એમ સમજવું ઠીક છે પૂર્વોક્ત વિભાગ અનુસાર જમ્બૂદ્વીપના આર અને અરી દ્વીપના વીસ મહા વિદેહ થાય છે ધાતકી ખડકિકોમાં અપોતિવિષ્ણોની વિપુલતા હોવાથી તેમની વચ્ચે સમાનતા નથી અહીં દ્વીસ્થાનકનો અધિભાર ચાલતો હોવાથી અહીં બેને જ પ્રકાર કરાયા છે બાકીનો પાઠ સરળ છે અહીં કૂટશાસ્ત્રમલી અને ધાતકીવૃક્ષ નામના બે વૃક્ષ છે ગરુડ રશ્મિના પ્રયોગ દ્વારા સુપર્ણ જાતિના વેણુદેવ અને સુદર્શનદેવ, એ બે દેવ ગૃહીત થયા છે તે બન્ને દેવો ત્યાં નિવાસ કરે છે પશ્ચિમાર્ધમાં વર્ણન પૂર્વાધના વર્ણન અનુસાર જ સમજવું ત્યાં કૂટશાસ્ત્રમલી અને મહાધાતકી વૃક્ષ નામનાં બે વૃક્ષો છે. સુપર્ણ જાતિના વેણુદેવ અને પ્રિયદર્શનદેવ ત્યાં નિવાસ કરે છે ધાતકીખડકમાં અવથાં બે અરત આદિનું વર્ણન સુગમ છે ત્યાં બે અપરવિદેહ પથ્થરના ક્ષેત્રો છે તેવું કુરુમાં બે કૂટશાસ્ત્રમલી વૃક્ષો છે અને તે વૃક્ષોપર નિવાસ કરનારા બે વેણુદેવ

તત્ર-મુખર્ણજાતોયો વેણુદેવ-પ્રિયદર્શનો દ્વો દેવો પરિવસતઃ । ‘ ધાયઈ સંઘેળ ’
 ઇત્યાદિ, ધાતકી સ્વળડસ્ય ભરતાદિ ક્ષેત્રયુગલવર્ણન સુગમં યાત્ત્વ દ્વો અપરમિદેહો
 ઇતિ । ‘ દો દેવકુરામો ’ ઇત્યાદિ, દેવકુરુપુ દ્વો કુટશાલ્મલિટ્કો, દ્વો
 તદ્વાસિનો દેવો વેણુદેવો ઉત્તરકુરુપુ ધાતકી મહા ધાતકી નામાનો દ્વો
 ટ્કો તદ્વાસિનો સુદર્શન-પ્રિયદર્શનો દ્વો દેવો । ‘ દો હુલ્લહિમવંતા ’ ઇત્યાદિ,
 હુલ્લહિમવંતાદીનિ શિન્વરિપર્યન્તાનિ પદ્યર્પયપર્વતપુગ્લાનિ । વૃત્તવૈતાદ્ય-
 પર્વતવનુષ્ઠયપુગ્લપ્રલ્પગામ્નાઃ--‘ દો સદાવાઈ ’ ઇત્યાદિ । દ્વો શબ્દાપાતિનો
 વૃત્તવૈતાદ્યપર્વતો, તન્નિમાસિનો સ્વાતિનામાનો દ્વો દેવો ૧, એવ વિકટાપાતિનો,
 તન્નિમાસિનો, પ્રમાણાલ્પો દેવો ૨, ગન્ધાપાતિનો, તન્નિમાસિનો અરુણાભિધાનો

ધાતકી ઓર મહાધાતકી નામ કે દો વૃક્ષ હૈં । ઇન પર સુદર્શન ઓર
 પ્રિયદર્શન દો દેવ રહતે હૈં । હુલ્લ હિમવન્ત સે લેકર શિખરી વર્ષધર
 તક વર્ષધર પર્વતોં કે ૬ યુગલ હૈં અર્થાત્ દો હુલ્લક હિમવન્ત દો મહા
 હિમવન આદિ વર્ષધર પર્વત દો દો હૈં । અવ સ્ત્રકાર ચાર વૃત્ત વૈતાદ્ય
 પર્વત કે યુગલોં કી પ્રલ્પણા કરને કે નિમિત્ત કહતે હૈં--“દો સદાવાઈ”
 ઇત્યાદિ । યહાં દો શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વત હૈં । ઇન પર નિવાસ
 કરનેવાલે સ્વાતિ નામકે દો દેવ હૈં । વિકટાપાતી નામ કે બી દો વૃત્ત
 વૈતાદ્ય પર્વત હૈં । ઇન પર નિવાસ કરનેવાલે પ્રમાસ નામકે દો દેવ હૈં ।
 ગન્ધાપતિ નામકે બી દો વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વત હૈં ઇન પર નિવાસ કરનેવાલે
 અરુણ નામકે દો દેવ હૈં । માલ્યવત્પર્યાય નામકે બી દો વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વત
 હૈં-ઇન પર નિવાસ કરને વાલે પદ્મનાભ નામકે દો દેવ હૈં । ઇસ તરહ
 સે યે ચારવૃત્તવૈતાદ્યયુગલોં કે નામ હૈં । “દો માલવંતા” દો માલ્ય-

છે. ઉત્તરકુરુમા ધાતકી અને મહાધાતકી નામના બે વૃક્ષો છે, તે વૃક્ષોપર
 સુદર્શન અને પ્રિયદર્શન નામના બે દેવો રહે છે. હુલ્લ હિમવાન્થી લઇને
 શિખરી વર્ષધર પર્વત પર્યન્તના વર્ષધર પર્વતોના ૬ યુગલ છે એટલે કે
 બે હુલ્લ હિમવન્, બે મહાહિમવન્, આદિ વર્ષધર પર્વતો બબ્બે છે.

હવે સ્ત્રકાર ચાર વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતના યુગલોની પ્રશ્નપથા “દો સદાવાઈ”
 ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા કરે છે અહીં બે શબ્દાપાતી વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતો છે. તે
 પર્વતોપર સ્વાતી નામના બે દેવો નિવાસ કરે છે. વિકટાપાતી નામના પણ
 બે વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતો છે, તે પર્વતોપર પ્રમાસ નામના બે દેવ રહે છે.
 ગન્ધાપાતિ નામના પણ બે વૃત્તવૈતાદ્ય પર્વતો છે, તે પર્વતોપર નિવાસ કર-
 નારા અરુણ નામના બે દેવો છે. માલ્યવત્પર્યાય નામના પણ બે વૃત્તવૈતાદ્ય

વેગો । ‘દો માલવતા’ રૂપાદિ, માલવપર્વતો-ઉત્તરકુશલ પૂર્વદિશવર્તિનો ગમદન્તકો ગમદન્તાકારો પર્વતો સ્તઃ । તતો મગ્ધશાલ્બનતદ્વેદિકા વિજયેભ્ય પરી શીતોત્તર કૂલવર્તિનો દક્ષિણોત્તરાયતી ચિત્રકૂટો વક્ષસ્કારપર્વતો । તતો વિજયેનાન્તર-નદ્યા વિજયેન ચાન્તરિતો વિજયાનન્તર પથકૂટ , તતોડન્તરનદી, તતઃપુન પથકૂટઃ તતો વિજય , પથપન્તરિતો દ્વો પથકૂટો, તથૈવાન્યો નલિનકૂટો, પુનસ્તથૈવાન્યો એક શેલાવિત્તિ । પુન પૂર્વનમુલ્લવેદિકા વિજયામ્યામર્ષાઃ શ્રીતાદક્ષિણકૂલવર્તોનિ સત્ત્વારિ પર્વતયુગલાનિ સન્તિ, તથાદિ-ત્રિકૂટો ૧, વૈશ્વવળકૂટો ૨, અંજન ૩,

અન્તપર્વત ઉત્તરકુશલ સે પૂર્વદિશા મેં હૈ રૂનકા દૂસરા નામ ગમદન્ત પર્વત મી હૈ ક્યોં કિ યે ગમદન્ત કે ઝેસે ઓકાર ચાલે હૈં । યહાં સે મગ્ધશાલ્બન ઓર વસકી વેદિકા ઓર વિજય રૂનસે આગે ઉત્તર દક્ષિણ તક ચોઢે-લમ્બે મીતા કે ઉત્તરફલવર્તી ચિત્રકૂટ નામકે દો વક્ષસ્કાર પર્વત હૈં । દો પથકૂટ હૈં । યે પથકૂટ વિજય ઓર અન્તર નદી સે અન્તરિત હૈં । અર્થાત્ પહિલે વિજય હૈં યાદ મેં પથકૂટ હૈં ડસકે યાદ અન્તર નદી હૈં ફિર પથકૂટ હૈં, ડસકે યાદ વિજય હૈં રૂસ તરફ સે અન્તરિત દો પથકૂટ હૈં રૂસી પ્રકાર સે દો નલિનકૂટ હૈં દો દૂસરે એક શૈલ હૈં । પૂર્વનમુલ્લવેદિકા ઓર વિજય રૂનકે સામ્ન્યે સીતાનદી કી દક્ષિણદિશા કે ત્ત પર ચાર પર્વત યુગલ હૈં ઝેસે દો ત્રિકૂટ, દો વૈશ્વવળકૂટ, દો અંજન કૂટ ઓર દો માતંજન રૂનકે યાદ દો સૌમનસ પર્વત હૈં યે દો સૌમનસ

પર્વતો છે અને તે પવતોપર પદ્મનાભ નામના બે રહેલા રહે છે આ પ્રકારના તે ચાર વૃત્તપૈતાહસીના મુખલોનાં નામ છે

“ દો માલવતા ” ઉત્તરકુશલની પૂર્વદિશામાં બે માલવવન્ત પવતો છે. તેમજ બીજી નામ ગમદન્ત પર્વતો પણ છે, કારણ કે તેમનો આકાર હાથીના હાંત જેવો છે. બાંધી આગળ જતા મદ્રશાલ્બન અને તેની વેદિકા અને વિજય, ત્યાંથી આગળ જતાં સીતા નદીના ઉત્તર કિનારા તરફ ચિત્રકૂટ નામના બે વક્ષસ્કાર પર્વતો છે તે બે પર્વતો ઉત્તર દક્ષિણ તરફ વિસ્તરેલા છે બે પથકૂટ છે તે બન્ને પથકૂટ વિજય અને અન્તર નદીથી અન્તરિત છે એટલે કે પહેલાં વિજયકૂટ આવે છે ત્યારબાદ પથકૂટ છે, ત્યારબાદ અન્તર નદી છે અને ત્યારબાદ પથકૂટ છે, અને ત્યારબાદ વિજય છે આ પ્રકારે અન્તરિત બે પથકૂટ છે એજ પ્રમાણે બે નલિનકૂટ છે અને બે બીજા એક શૈલ છે પૂર્વનમુલ્લવેદિકા અને વિજયની સામે, સીતા નદીના દક્ષિણ કિનારા તરફ નીચે પ્રમાણે ચાર પવતયુગલ છે-ત્રે ચિત્રકૂટ, બે વૈશ્વવળકૂટ, બે અંજનકૂટ, અને બે માતંજન ત્યારબાદ બે સૌમનસ પર્વત આવેલા છે તે બન્ને સૌમ

तज्जनौ ४ चेति । ततः सौमनसौ देवकुरुपूर्वदिग्वर्तिनौ गजदन्तकौ-गजदन्ता-
री पर्वतौ । ततो गजदन्तकावेव देवकुरुपश्चिमभागवर्तिनौ विद्युत्प्रभौ । ततो
द्रशालवनतद्वेदिकाविजयेभ्यः परतस्तयैवाङ्गावत्यादीनां पर्वतानां चत्वारि युग-
लानि शीतोदादक्षिणकूलवर्तीनि सन्ति, तथाहि-अङ्गावतीद्विकम् १, पञ्चावती-
द्विकम् २, आशीविषद्विकम् ३, सुखावहद्विकम् ४ चेति । पुनरन्यानि पश्चिमवनमु-
खवेदिकान्त्यविजयाभ्यां पूर्वतः क्रमेण तथैव चन्द्रपर्वतादीनां चत्वारि युगलानि
सन्ति, तथाहि-चन्द्रपर्वतौ १, सूरपर्वतौ २, नागपर्वतौ ३, देवपर्वतौ ४ चेति ।
ततो द्वौ गन्धमादनौ उत्तरकुरुपश्चिमभागवर्तिनौ गजदन्तकाविति । एते धातकी-
खण्डस्य पूर्वार्धे पश्चिमार्धे च भवन्तीति द्वौ द्वायुक्ताविति । इषुकारपर्वतौ तु

पर्वत देवकुरु की पूर्वदिशा में है और इनका आकार गजदन्तों के जैसा
है । इसी तरह से देवकुरु की पश्चिमदिशा में विद्युत्प्रभ नामके दो
गजदन्ताकार पर्वत हैं । बाद में भद्रशालवन, इसकी वेदिका और विजय
इनसे आगे अङ्गावती आदि पर्वतों के चार युगल हैं ये चार युगल
शीतोदानदी की दक्षिण दिशा के तट पर स्थित हैं । इन युगलों के नाम
इस प्रकार से हैं-दो अङ्गावतीपर्वत, दो पञ्चावतीपर्वत, दो आशीविष-
पर्वत, और दो सुखावहपर्वत पश्चिमवनमुखवेदिका और अन्त्यविजय
इनकी पूर्वदिशा में क्रम से चन्द्रपर्वत आदिकों के चार युगल हैं-वे
युगल इस प्रकार के नामवाले हैं-दो चन्द्रपर्वत, दो सूरपर्वत, दो नाग-
पर्वत और दो देवपर्वत इनके पश्चात् दो गन्धमादन नामके गजदन्ताकार
पर्वत हैं ये दो गन्धमादन पर्वत उत्तरकुरु के पश्चिम भाग में हैं । ये दो
दो धातकीखण्ड के पूर्वार्ध में और पश्चिमार्ध में कहे गये हैं । दो २ कहने

नम पर्वतो देवकुरुनी पूर्वदिशाभा छे, अने तेमना आकार गजदन्ताना जेवा
छे । जेअ प्रमाणे देवकुरुनी पश्चिम दिशाभा विद्युत्प्रभ नामना जे गजदन्ताकार
पर्वतो छे त्यारणाह भद्रशालवन, तेनी वेदिका अने विजय, त्याथी आगण
जता अङ्गावती आदि पर्वताना चार युगल आवे छे ते चार पर्वतयुगल
शीतोदा नदीनी दक्षिण दिशाना तटपर आवेला छे, तेमना नाम नीचे प्रमाणे
छे-जे अङ्गावती पर्वत, जे पञ्चावती पर्वत, जे आशीविष पर्वत अने जे
सुखावह पर्वत, पश्चिमवन मुखवेदिका अने अन्त्य विजयनी पूर्व दिशाभा
अनुक्रमे नीचे प्रमाणे चार पर्वताना युगल छे-जे चन्द्रपर्वत, जे सूरपर्वत,
जे नागपर्वत अने जे देवपर्वत त्यारणाह गन्धमादन नामना जे गजदन्ताकार
पर्वतो आवेला छे । ते जन्ने गन्धमादन पर्वतो उत्तरकुरुना पश्चिम भागभा
छे । धातकीखण्डना पूर्वार्धभा अने पश्चिमार्धभा जेवा जणजे गन्धमादन पर्वतो

દેવી । ‘દો માલવતા’ इत्यादि, माखण-ती-उत्तरकुक्षत पूर्वदिग्भर्तिनी गजदन्त-
गजदन्ताकारो पर्वतो स्त । ततो मद्रशान्नान्तरेदिशा विजयम्पः परी श्रीतोचर
कूक्षवर्तिनी दक्षिणोचरायती चित्रकूटी पक्षस्कारपर्वतो । ततो विजयेनान्तर-नद्या
विजयन चाउरितो विजयानन्तर पद्मकूट , ततोऽन्तरनदी, ततोऽपुन पद्मकूटः,
ततो विजयः, एवम् उरितो द्वी पद्मकूटो, तथैवान्यो नलिनकूटो, पुनस्तथैवान्यो
एक शैलाविति । पुनः पूर्ववनप्राग्वदिका विजयाम्भ्यामर्धार्ध शीतादक्षिणकूक्षवर्त्तानि
चत्वारि पर्वतयुगलानि सन्ति, तथाहि-त्रिकूटो १, वैभ्रवणकूटो २, अंजनो ३,

वन्तपर्वत उत्तरकुरु से पूर्वदिशा में है इनका दूसरा नाम गजदन्त पर्वत
भी है क्यों कि ये गजदन्त के जैसे आकार वाले हैं । यहाँ से मद्रशा
लवन और उसकी बेदिका और विजय इनसे आगे उत्तर दक्षिण तक
चौड़े-लम्ब मीता के उत्तरफल्यती चित्रकूट नामके दो पक्षस्कार पर्वत
हैं । दो पद्मकूट हैं । ये पद्मकूट विजय और अन्तर नदी से अन्तरित हैं ।
अर्थात् पहिले विजय है बाद में पद्मकूट है उसके बाद अन्तर नदी है
फिर पद्मकूट है, उसके बाद विजय है इस तरह से अन्तरित दो पद्म
कूट है इसी प्रकार से दो नलिनकूट हैं दो दूसरे एक शैल है । पूर्ववन
मुखबेदिका और विजय इनके साम्हने सीतानदी की दक्षिणदिशा के
तट पर चार पर्वत युगल हैं जैसे दो त्रिकूट, दो वैभ्रवणकूट, दो अंजन
कूट और दो मातंजन इनके बाद दो सौमनस पर्वत हैं ये दो सौमनस

પર્વતો છે અને તે પર્વતોપર પદ્મનાથ નામના બે દેવો રહે છે આ પ્રકારના
તે ચાર વૃત્તવૈતાલધેના મુખલોનાં નામ છે.

“ દો માલવતા ” ઉત્તરકુરુની પૂર્વદિશામાં બે માલવવન્ત પર્વતો છે
તેમનું બીજું નામ ગજદન્ત પર્વતો પણ છે, કારણ કે તેમનો આકાર હાથીના
દાંત જેવો છે. બાંબી આગળ જતાં મદ્રશાલવન અને તેની વેડિહા અને વિજય
ત્યાંથી આગળ જતાં શીતા નદીના ઉત્તર કિનારા તરફ ચિત્રકૂટ નામના બે
પક્ષસ્કાર પર્વતો છે તે બે ને પર્વતો ઉત્તર દક્ષિણ તરફ વિસ્તરેલા છે બે
પદ્મકૂટ છે તે બન્ને પદ્મકૂટ વિજય અને અન્તર નદીથી અન્તરિત છે એટલે
કે પહેલાં વિજયકોર આવે છે ત્યારબાદ પદ્મકૂટ છે, ત્યારબાદ અન્તર નદી
છે અને ત્યારબાદ પદ્મકૂટ છે, અને ત્યારબાદ વિજય છે આ પ્રકારે અન્તરિત
બે પદ્મકૂટ છે એજ પ્રમાણે બે નલીનકૂ છે અને બે બીજા એક શીલ છે
પૂર્વવન મુખવેડિહા અને વિજયની સામે, શીતા નદીના દક્ષિણ કિનારા તરફ
નીચે પ્રમાણે ચાર પવતમુખ છે-બે ચિત્રકૂટ બે વૈભ્રવણકૂટ, બે અંજનકૂટ,
અને બે માતંજન. ત્યારબાદ બે સૌમનસ પવત આવેલા છે. તે બન્ને સૌમ

તદેવ્યોઽપ્યેવં દ્વાદશેતિ । ચતુર્દશાનાં ગङ્ગાદિમહાનદીનાં પૂર્વાર્દ્ધપશ્ચિમાર્દ્ધાપેક્ષયા દ્વિગુણત્વાત્તત્રપ્રપાતહદા અપિ દ્વૌ દ્વૌ સ્થુરતપ્વાદ્-‘દો ગંગપ્પવાયદ્દહા’ ઇત્યારમ્ભ્ય ‘દો રત્તવહ્પ્પવાયદ્દહા’ ઇત્યન્તાનિ પૂર્વોક્તદ્વાત્રિશત્તમસૂત્રોક્તાનિ ચતુર્દશ પ્રપાતહદયુગલानિ ભવન્તિ । ‘દો રોહિયાઓ’ ઇત્યાદિ, રોહિદાદયો રુપ્યકૂલાપર્યન્તા અત્રસ્થદ્વાત્રિશત્તમસૂત્રોક્તા અષ્ટૌ નદ્યો યુગલત્વેન સન્તિ, તથાહિ-રોહિતા ૧, હરિકાન્તા ૨, હરિત્ ૩, શીતોદા ૪, શીતા ૫, નારીકાન્તા ૬, નર-કાન્તા ૭, રુપ્યકૂલા ૮ । ‘દો ગાહાવર્હઓ’ ઇત્યાદિ, ચિત્રકૂટ-પદ્મકૂટ-વક્ષસ્કાર-પર્વતયોરન્તરે નીલવદ્વર્ષધરવર્વતૈકભાગવ્યવસ્થિતાદ્ ગ્રાહવતીકુણ્ડાદક્ષિણતોરણ-

इन हदों में निवास करनेवाली देवियों की भी संख्या १२ हो जाती है । इसी तरह से गंगा सिन्धु आदि महानदियों के पूर्वार्द्ध और पश्चि-मार्ध की अपेक्षा द्विगुण होने से प्रपातहद भी दो दो हैं । इसीलिये “दो गंगप्पवायदहहा” से लेकर “दो रत्तवहप्पवायदहहा” तक के ३२वें सूत्र में १४ प्रपातहद युगल प्रकट किये गये हैं । “दो रोहियाओ” इत्यादि रोहिता से रूप्यकूला तक नदियों के दो दो युगल हैं । “दो गाहावर्हओ” इत्यादि दो ग्राहवती नदियां हैं । ये नदियां चित्रकूट और पद्मकूट नामके दो वक्षस्कार पर्वतों के अन्तर में नीलवद्वर्षधर पर्वत के एकभाग में व्यवस्थित ग्राहवतीकुण्ड से दक्षिणतोरण से विनिर्गत हैं इनकी परि-वार नदियां २८-२८ हजार हैं । ये दोनों ग्राहवती नदियां सीतानदी में जाकर मिली हैं । सुकच्छ और महाकच्छ नामक दो विजयों का इनसे

તે હદોમાં નિવાસ કરનારી દેવીઓની સંખ્યા પણ ૧૨ ની છે. એજ પ્રમણે ગંગા, સિન્ધુ આદિ નદીઓની સંખ્યા પણ પૂર્વાર્દ્ધ અને પશ્ચિમાર્ધની અપેક્ષાએ બમણી થતી હોવાથી પ્રપાતહદ પણ બમ્બે છે તેથી “દો ગંગપ્પવાહ દહા” થી લઇને “દો રત્તવહ્પ્પવાયદહહા” પર્યન્તના ૩૨ માં સૂત્રમાં ૧૪ પ્રપાતહદ યુગલો પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે.

“દો રોહિયાઓ” ઇત્યાદિ રોહિતાથી લઇને રુપ્યકૂલા પર્યન્તના નદી-ઓના બમ્બે યુગલ છે “દો ગાહાવર્હઓ” ઇત્યાદિ. બે ગ્રાહવતી નદીઓ છે તે નદીઓ ચિત્રકૂટ અને પદ્મકૂટ નામના બે વક્ષસ્કાર પર્વતોની વચ્ચે નીલવદ્વર્ષધર પર્વતના એક ભાગમાં આવેલા ગ્રાહવતીકુડના દક્ષિણ તોર-ણમાંથી નીકળે છે, તેમની પરિવાર નદીઓ ૨૮-૨૮ છે તે બન્ને ગ્રાહવતી નદીઓ સીતા નદીને મળે છે. સુકચ્છ અને મહાકચ્છ નામના બે વિજયોનું

દક્ષિણોત્તરયાદિશોપાતદીક્ષુવિમાગકારિણૌસ્તાઃ સ્તિ । 'દોષુલ્લહિમવત્કૃદ્વા' ૧૦

હિમવદાદયઃ પદ્મ વર્ષધરપવતાઃ સન્તિ તેષુ ચૌ દ્વૌ દ્વૌ કૂતૌ નમ્યુદ્ગોપપ્રકર
ખેઽઽમિહિતૌ સૌ પર્વતાનાં દ્વિગુણત્વાદ્ એકૈકશો દ્વૌ દ્વૌ સ્વાતામિતિ તિગિચ્છિક્ષ
ટપર્યન્તાનિ દ્વાદશકૂટયુગલાનિ મવન્તિ । અથ દ્વદનાં દ્વદવાસિદેવીનાં ચ વક્તવ્ય
તામાદ—'દો પડમરદ્વા' इत्यादि,

પદ્મદ્વાદશરમ્ય પુઢરીકદ્વપર્યન્તાઃ પદ્મ દ્વદા અપિ દ્વિગુણિતા દ્વાદશા મવન્તિ,
ઉક્ત ચ—“પડમે ૧ ય મહાપડમે ૨, તિગિચ્છી ૩ કેસરી ૪ વદે ચેવ ।

હરપ મહાપુંબરોપ ૫ પુઢરીપ ૬ ચેવ ય દદામો ॥ ૧ ॥”

છાયા—પદ્મ ૧ મહાપદ્મ ૨, તિગિચ્છી ૩ કેસરી ૪ દ્વદચેવ ।

દ્વદો મહા પુઢરીકઃ ૫ પુઢરીક ૬ ચેવ ચ દ્વદા ॥ ૧ ॥

કા તાત્પર્યે યદ્દ હૈ કિ જમ્બૂદીપ કી અપેક્ષા યદ્દાં પર્વતાદિકોં કી સલ્યા
દ્વિગુણિત કહી ગઈ હૈ । શુકાર ઝો દો પર્વત હૈ યે દક્ષિણ ઓર ઉત્તર
દિશા મેં હૈ ઓર ઘાતકીભ્રમ્હ દો ધિમાગોં મેં વિમક્ત હૈ । (દો
શુલ્લહિમવંતકૃદ્વા) इत्यादि हिमवत आदि जो ६ वर्षधर पर्वत है इनमें
दो दो कूट जो कि जम्बूद्वीप के प्रकरण में कहे गये है वे पर्वतों के त्रिगुण
होने से एक २ वर्षधरपर्वत में दो दो है इस तरह त्रिगिच्छकूट तक १२
कूट युगल हो जाते हैं । “दो पडमरद्व” इत्यादि पद्यद્વ से लेकर पुण्ड
रीक द्वा पर्यन्त छद् द्व भी दो दो होने से १२ हो जाते हैं । कहा भी है

“પડમે ૧ મહાપડમે” इत्यादि ।

કથા છે અહીં જાણે ૪ ધમાદન પર્વતો કહેવાયુ કારણ એ છે કે જમ્બૂદીપ
કરતા અહીં પવતાહિની સખ્યા જમણી ગાતાવચામાં આવેલ છે જે બે ઈશુ
કાર પવતો છે તેઓ દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશામાં છે, અને તેમના દ્વારા
ખાતરીખદના બે વિભાગો થઈ બધ છે

દો શુલ્લહિમવત્કૃદ્વા : इत्यादि हिमवत आदि ने ६ वर्षधर पर्वतો
छे तेमा जाले १२ आवेला छे । जम्बूद्वीपना प्रकरणमा तेमना नाम अथा
वचामा आएका छे । अही पर्वतानी सख्या जमण्ठी होवाथी जेक जेक वर्षधर
पर्वतमा जाले १२ छे । आरीते त्रिगिच्छकूट पर्यन्तमा १२ युगल भई बढ्य छे ।

દો પડમરદ્વા ' इत्यादि । पद्यद्वशी कछने पुंडरीकद्व पर्यन्तमा छे
१२ युगलो होवाथी हुव जार मः । अही आवेला छे कसु पवु छे કે— पडमेप
महापडमे ' इत्यादि

મન્દરૌ-મેરુપર્વતૌ દ્વૌ, દ્વે ચ મન્દરચૂલિકે । ચૂલિકા-શિખરવિશેષ इति ।
' ધાયઙસંહસ્ર ણં ' इत्यादि, ધાતકીખણ્ડદ્વીપસ્ય વેદિકા જમ્બૂદ્વીપવદ્ દ્વે ગવ્યૂતી
ઊર્ધ્વમુચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞપ્તા ભગવતેતિ ।

ધાતકીખણ્ડાનન્તરં કાલોદઃ સમુદ્રોઽસ્તીતિ તત્પરૂપણામાહ-' કાલોદસ-
ણં ' इत्यादि । કાલોદ સમુદ્રવેદિકા સૂત્રમિદં સુગમમ્ ।

કાલોદસમુદ્રાનન્તરમવ્યવહિતત્વાદેવ પુષ્કરવરદ્વીપવક્તવ્યતામાહ-' પુષ્કર-
વર દીવદ્વુપરત્થિમેણં ' इत्यादि ।

પુષ્કરવરદ્વીપસ્ય પૂર્વાર્દ્ધ-પશ્ચિમાર્દ્ધ-તદુભયરૂપાણિ ત્રીણ્યપિ પ્રકરણાનિ સુગ-
માનિ પ્રસિદ્ધાનિ ચ । અર્થોઽપિ સુગમ એવ । અસ્ય પૂર્વાર્દ્ધતા ચ ધાતકીખણ્ડવદિ-
પુષ્કરપર્વતાભ્યામવગન્તવ્યા । અસ્ય વેદિકાઽપિ પૂર્વવદ્ ઊર્ધ્વોચ્ચત્વેન ગવ્યૂતદ્વય-

કા નામ ચૂલિકા હૈ । " ધાયઙસંહસ્રણં " इत्यादि-ધાતકી ખણ્ડદ્વીપકી
વેદિકા જમ્બૂદ્વીપ કી વેદિકા કી તરહ દો ગવ્યૂતિપ્રમાણ ચી હૈ ।
ધાતકી ખણ્ડ કે પીઠે કાલોદસમુદ્ર હૈ ઇસલિયે અબ સૂત્રકાર ઇસકી
પ્રરૂપણા કે વિષય મેં કહતે હૈ-" કાલોદસસ ણં " इत्यादि । યહ કાલો-
દસમુદ્ર કી વેદિકા કા સૂત્ર સુગમ હૈ-કાલોદસમુદ્ર કે અનન્તર અવ્ય-
વહિત હોને સે હી પુષ્કરવરદ્વીપ કી વક્તવ્યતા કે વિષય મેં સૂત્રકાર ને
" પુષ્કરવરદીવદ્વુપરત્થિમેણં " इत्यादि યહ સૂત્ર કહા હૈ-પુષ્કરવરદ્વીપ
કે પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ ઓર તદુભયરૂપ ત્રીણોં હી પ્રકરણ સુગમ ઓર
પ્રસિદ્ધ હૈ । અર્થ ઓ સુગમ હી હૈ । પુષ્કરવરદ્વીપ કી પૂર્વાર્દ્ધતા ઓર
પરાર્ધતા ધાતકી ખણ્ડ કી તરહ દો ઇપુષ્કરપર્વતોં સે હી હુઈ હૈ એસા
જાનના ચાહિયે-ઇસકી વેદિકા ઓ ઊંચાઈ મેં પૂર્વકી તરહ હી દો ગવ્યૂતિ

" ધાયઙસંહસ્રણં " इत्यादि-ધાતકીખંડની વેદિકા જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાની
જેમ બે ગવ્યૂતિ (કોશ) પ્રમાણ ઊંચી છે. ધાતકીખંડ દ્વીપ પછી કાલોદ
સમુદ્ર આવેલો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે કાલોદ સમુદ્રની પ્રરૂપણા કરે છે-

" કાલોદસસ ણં " इत्यादि-આ કાલોદ સમુદ્રની વેદિકાનું સૂત્ર સુગમ છે.
કાલોદ સમુદ્રની પછી તુરત જ આવતો હોવાથી જ પુષ્કરવર દ્વીપની વક્તવ્ય-
તાના વિષયમાં સૂત્રકારે " પુષ્કરવરદીવદ્વુપરત્થિમેણં " इत्यादि સૂત્ર કહેલ છે.
પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ અને તદુભય (બન્ને) રૂપ ત્રણેનુ વણું ને
સુગમ અને પ્રસિદ્ધ છે તેથી તેનું અહીં વધુ વણું નથી. પુષ્કરવર
દ્વીપના પૂર્વાર્દ્ધતા અને પરાર્ધતા (પશ્ચિમાર્ધતા) ધાતકીખંડની જેમ બે
ઇપુષ્કર પર્વતોથી જ થઈ છે એમ સમજવું તેની વેદિકા પણ ધાતકીખંડની
વેદિકાની જેમ બે ગવ્યૂતિપ્રમાણ છે, તથા તેમાં બીજાં પણ દ્વીપ અને

વિનિર્ગતાઽપ્રાવિશ્વતિનદી સહસ્રપરિવારા ક્ષીતામિગામિની સુકચ્છમશાકચ્છવિજ
યોર્ધિમાગકારિણી ગ્રાહવતી નદી વર્તેતે । એવ યથાયોગ્ય દ્વયોર્દયોઃ વક્ત્રસ્કાર
પર્વતયોર્ધિજયપોરન્તરે ક્રમેણ પ્રવક્ષિણયા ગ્રાહવતીત આરભ્ય ગમ્भीરમાલિની
પર્યન્તાનિ દ્વાદશાપ્યન્તરનદી યુગલાનિ યોગ્યાનિ ।

‘દો કચ્છા’ ઇત્યાદિ, માત્સ્યવદ્વજવન્તક-મદ્રશાલવનામ્પામારભ્ય કચ્છાદીનિ
ગન્ધિલાવતીપર્યન્તાનિ દ્વાર્ધિશ્વદ્ધિમયધ્વપ્રયુગલાનિ (૩૨) પ્રવક્ષિણતોઽવગમ્પા-
નીતિા ‘દો લેમાઓ’ ઇત્યાદિ । પૂર્વોક્તેષુ કચ્છાવિદ્વાર્ધિશ્વ દ્વિજયધ્વેત્રયુગલેષુ ક્રમેણ
ક્ષેમાદીનિ અયોગ્યાપર્યન્તાનિ દ્વાર્ધિશ્વદેવ પુરીયુગલાનિ (૩૨) લેખ્યાનિ । ‘દો
મદ્રસાલવના’ ઇત્યાદિ, મેરુદ્વયે મદ્રશાલાદીનિ પચ્ઠકાન્તાનિ ચત્વારિ ઘનયુગલાનિ
સન્તિ । ‘દો પંડુકલસિલાઓ’ ઇત્યાદિ, પાણ્ડુકમ્પલસિલાત આરભ્યાતિરિક્ત
કમ્પલસિલાપર્યન્તા યુગલત્વેન ચત્ત્ર શિલાઃ સન્તિ । ‘દો મંદરા’ ઇત્યાદિ,

ચિમાગ હુઆ હૈ । इसी तरह यथायोग्य दो दो वक्षस्कार पर्वत और
विजयों के अन्तर में क्रमशः दक्षिणदिशा में ग्राहवती नदी से लेकर
गंभीरमालिनी तक १२ अन्तर नदी युगलों की योजना करनी चाहिये ।

“दो कच्छा” इत्यादि-मात्स्यवद्वजवन्तक और मद्रशालवन से
लगाकर दक्षिणदिशा तरफ गन्धिलावती तक कच्छादिक ३२ विजय
क्षेत्र युगल है । “दो लेमाओ” इत्यादि-इन ३२ कच्छादिक विजय
क्षेत्रयुगलों में क्रम से अयोध्यापर्यन्त क्षेत्रादिक ३२ ही पुरी युगल है ।
“दो मद्रसालवणा” इत्यादि दो मेरुपर्वतों में पण्डकवनतक मद्रशाल
आदि वन दो दो है । “दो पंडुकलसिलाओ” इत्यादि-पाण्डुकम्पल
शिला से लेकर अतिरिक्तकम्पलशिलातक आर शिलायुगल है । “दो
मंदरा” इत्यादि मेरुपर्वत दो है और दो मेरुचूलिका हैं । शिवरविशेष

લેખના દ્વારા વિભાજન થયુ છે એજ પ્રમાણે યથાયોગ્ય બળે વક્ત્રસ્કાર પર્વતો
અને વિજયોની વચ્ચે ક્રમશઃ દક્ષિણ દિશામાં ગ્રાહવતી નદીથી લઇને ગમ્ભીર
માલિની પદ્ધન્તમાં ૧૨ અન્તરનદી યુગલોની યોજના સમજી લેવી.

‘દો કચ્છા’ ઇત્યાદિ, માત્સ્યવદ્ મદ્રશાલવનામ્પામારભ્ય કચ્છાદીનિ
દક્ષિણ દિશા તરફ ગન્ધિલાવતી પદ્ધન્તમાં કચ્છાદિક ૩૨ વિજયક્ષેત્ર યુગલ છે
“દો લેમાઓ” ઇત્યાદિ, આ ૩૨ કચ્છાદિક વિજયક્ષેત્ર યુગલોમાં ક્રમશઃ
અયોધ્યા પર્યન્તના ક્ષેત્રો આદિ ૩૨ પુરીયુગલો છે “દો મદ્રસાલવના”
ઇત્યાદિ-લે મેરુ પર્વતોમાં પડકવન પદ્ધન્તના મદ્રશાલ આદિ બળે વન છે
“દો પંડુકલસિલાઓ” ઇત્યાદિ-પાણ્ડુકમ્પલ શિલાથી લઇને અતિરિક્ત
કમ્પલસિલા પર્યન્તના આર શિલાયુગલો છે “દો મંદરા” ઇત્યાદિ-લે મેરુ
પર્વત છે અને બે મેરુચૂલિકા છે, શિખર વિશેષને ચૂલિકા કહે છે

મન્દરો-મેરુપર્વતો દ્વૌ, દ્વે ચ મન્દરચૂલિકે । ચૂલિકા-શિખરવિશેષ इति ।
'ધાઘસંઙસસ ણં' इत्यादि, ધાતકીખણ્ડદ્વીપસ્ય વેદિકા જમ્બૂદ્વીપવદ્ દ્વે ગવ્યૃતી
ઝઞ્વૌચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞપ્તા ભગવતેતિ ।

ધાતકીખણ્ડાનન્તરં કાલોદઃ સમુદ્રોઽસ્તીતિ તત્પરૂપણામાહ-'કાલોદસસ-
ણં' इत्यादि । કાલોદ સમુદ્રવેદિકા સૂત્રમિદં સુગમમ્ ।

કાલોદસમુદ્રાનન્તરમવ્યવહિતત્વાદેવ પુષ્કરવરદ્વીપવક્તવ્યતામાહ-'પુષ્કર-
વર દીવદ્વુપુરત્થિમેણં' इत्यादि ।

પુષ્કરવરદ્વીપસ્ય પૂર્વાર્દ્ધ-પશ્ચિમાર્દ્ધ-તદુભયરૂપાણિ ત્રીણ્યપિ પ્રકરણાનિ સુગ-
માનિ પ્રસિદ્ધાનિ ચ । અર્થોઽપિ સુગમ એવ । અસ્ય પૂર્વાર્દ્ધતા ચ ધાતકીખણ્ડવદિ-
પુષ્કારપર્વતાભ્યામવગન્તવ્યા । અસ્ય વેદિકાઽપિ પૂર્વવદ્ ઝઞ્વૌચ્ચત્વેન ગવ્યૂતદ્વય-

કા નામ ચૂલિકા હૈ । " ધાઘસંઙસસ ણં " इत्यादि-ધાતકી ખણ્ડદ્વીપકી
વેદિકા જમ્બૂદ્વીપ કી વેદિકા કી તરહ દો ગવ્યૂતિપ્રમાણ જી હૈ ।
ધાતકી ખણ્ડ કે પીછે કાલોદસમુદ્ર હૈ इसलिये अब सूत्रकार इसकी
પરૂપણા કે વિષય મેં કહતે હૈ-"કાલોદસસ ણં" इत्यादि । यह कालो-
दसमुद्र की वेदिका का सूत्र सुगम है-कालोदसमुद्र के अनन्तर अव्य-
वहित होने से ही पुष्करवरद्वीप की वक्तव्यता के विषय में सूत्रकार ने
"पुष्करवरदीवद्वुपुरत्थिमेणं" इत्यादि यह सूत्र कहा है-पुष्करवरद्वीप
કે પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ ઓર તદુભયરૂપ ત્રીણોં હી પ્રકરણ સુગમ ઓર
પ્રસિદ્ધ હૈ । અર્થ ઓ સુગમ હી હૈ । પુષ્કરવરદ્વીપ કી પૂર્વાર્દ્ધતા ઓર
પરાર્ધતા ધાતકી ખણ્ડ કી તરહ દો ઇપુષ્કારપર્વતોં સે હી હુઈ હૈ ऐसा
જાનના ચાહિયે-इसकी वेदिका भी ऊँचाई में पूर्वकी तरह ही दो गव्यूति

" ધાઘસંઙસસ ણં " इत्यादि-ધાતકીખણ્ડની વેદિકા જમ્બૂદ્વીપની વેદિકાની
જેમ બે ગવ્યૂતિ (કોશ) પ્રમાણ થાંથી છે. ધાતકીખણ્ડ દ્વીપ પછી કાલોદ
સમુદ્ર આવેલો છે, તેથી સૂત્રકાર હવે કાલોદ સમુદ્રની પ્રરૂપણા કરે છે—

"કાલોદસસ ણં" इत्यादि-આ કાલોદ સમુદ્રની વેદિકાનું સૂત્ર સુગમ છે.
કાલોદ સમુદ્રની પછી તુરત જ આવતો હોવાથી જ પુષ્કરવર દ્વીપની વક્તવ્ય-
તાના વિષયમાં સૂત્રકારે " પુષ્કરવરદીવદ્વુપુરત્થિમેણં " इत्यादि સૂત્ર કહેલ છે.
પુષ્કરવરદ્વીપના પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્દ્ધ અને તદુભય (ખન્ને) રૂપ ત્રણેનું વર્ણન તો
સુગમ અને પ્રસિદ્ધ છે તેથી તેનું અહીં વધુ વર્ણન કર્યું નથી. પુષ્કરવર
દ્વીપના પૂર્વાર્દ્ધતા અને પરાર્ધતા (પશ્ચિમાર્ધતા) ધાતકીખણ્ડની જેમ બે
ઇપુષ્કાર પર્વતોથી જ થઈ છે એમ સમજવું તેની વેદિકા પણ ધાતકીખણ્ડની
વેદિકાની જેમ બે ગવ્યૂતિપ્રમાણ છે, તથા તેમાં બીજાં પણ દ્વીપ અને

परिमितैव बोद्धव्या । इतरेषां द्वीपसमुद्राणां वेदिका किं प्रमाणा ? इत्यत्राह—
'सम्बेत्तिपि' इत्यादि, सर्वेषामपि पूर्वोक्तिभ्य इतरेषां समस्तानामपि द्वीपसमु-
द्राणां वेदिका ऊर्ध्वांशत्वेन गम्युतद्वयपरिमिता एव प्रवृत्ताः—भगवता कथिताः,
न न्यूना नाधिका इत्यर्थः ॥ सू० ३५ ॥

एते च द्वीपसमुद्रा इन्द्राणामुत्पातपर्वताभ्या इषीन्द्रवक्त्रकल्पतामाह—

मूळम्—दो असुरकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—चमरे चेव वली चेव । १।
दो णागकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा धरणे चेव भूयाणदे चेव । २।
दो सुवण्णकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—वेणुदेवे चेव वेणुदाली
चेव । ३। दो विज्जुकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—हरिच्चेव हरिस्स
हे चेव । ४। दो अगिगकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा अग्गिसिहे
चेव अग्गिमाणवे चेव । ५। दो दीक्कुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा
पुन्ने चेव विसट्ठे चेव । ६। दो उदहिकुमारिंदा पण्णत्ता, त
जहा—जलकते चेव जलप्पभे चेव । ७। दो दिसाकुमारिंदा
पण्णत्ता, त जहा—अमियगई चेव अमियवाहुणे चेव । ८।
दो वायुकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा—बेलये चेव पभजणे चेव
। ९। दो धणियकुमारिंदा पण्णत्ता, त जहा घासे चेव महाघोसे
चेव । १०। दो पिसाङ्गदा पण्णत्ता, त जहा—काले चेव महाकाले
चेव । ११। दो भूङ्गदा पण्णत्ता, त जहा सुरूवे चेव पढिरूवे चेव
। १२। दो जर्क्खिदा पण्णत्ता, त जहा पुल्लभवे चेव माणिभहे चेव

प्रमाण है । तथा इसमें और भी द्वीप एवं समुद्र हैं उनकी वेदिका भी
वही गम्युतिप्रमाण ही ऊंची है । कमती बढ़ती नहीं है ॥ सू० ३५ ॥

समुद्रे छे तेमन्नी वेदिका पण्णत्ता छे गम्युतिप्रमाण छे नी छे—यून अथवा
अधिक नहीं ॥ सू ३५ ॥

। ३ । दो रक्खसिंदा पणत्ता, तं जहा भीसे चैव महाभीसे
 चैव । ४ । दो किन्नरिंदा पणत्ता, तं जहा-किन्नरे चैव किं पुरिसे
 चैव । ५ । दो पुरिसिंदा पणत्ता, तं जहा-सप्पुरिसे चैव महा-
 पुरिसे चैव । ६ । दो महोरगिंदा पणत्ता, तं जहा-अइकाए चैव
 महाकाए चैव । ७ । दो गंधर्विंदा पणत्ता, तं जहा-गीयरई
 चैव गीयजसे चैव । ८ । दो अणपन्निंदा पणत्ता, तं जहा-
 संनिहिण चैव सामण्णे चैव । ९ । दो पणपन्निंदा पणत्ता, तं
 जहा-धाए चैव विधाए चैव । १० । दो इसिवाइंदा पणत्ता,
 तं जहा-इसी चैव इसित्रालए चैव । ११ । दो भूयवाइंदा पणत्ता,
 तं जहा-इसरे चैव सहिसरे चैव । १२ । दो कंदिइंदा पणत्ता, तं
 जहा-सुवच्छे चैव विसाले चैव । १३ । दो महाकंदिइंदा पणत्ता,
 तं जहा-हस्से चैव हस्सरई चैव । १४ । दो कुहंडिंदा पणत्ता,
 तं जहा-सेए चैव महासेसे चैव । १५ । दो पयंगिंदा पणत्ता, तं
 जहा-पतए चैव पतयवई चैव । १६ ।

जोइसियाणं देवाणं दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-चंदे चैव
 सूरै चैव, सोहम्मीसाणेसु णं कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-
 सक्के चैव इसाणे चैव । एवं सणंकुमारमाहिंदेसु णं कप्पेसु दो
 इंदा पन्नत्ता, तं जहा-सणंकुमारे चैव माहिंदे चैव । बंभलोग-
 लंतणसु णं कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-बंभे चैव लंतण
 चैव । महासुक्कसहस्सारेसु णं कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-
 -महासुक्के चैव सहस्सारे चैव । आणयपाणधारणच्चुएसु णं
 कप्पेसु दो इंदा पन्नत्ता, तं जहा-पाणए चैव अच्चुए चैव ।

મહાસુક્રસહસ્તારેસુ ણ કપ્પેસુ વિમાણા તુવસા પળ્લણ્ણા, ત
જહા-હાલિહા ચેવ સુવિકલ્લા ચેવ । ગેવિઙ્ગણાણ દેવાણં
(ઓગાહણા) દો રયણીયો ઉચ્ચ ઉચ્ચત્તેણ પળ્લણ્ણા ॥સૂ૦૩૬॥

॥ ધીયટ્ટાણે તદ્દાઓ ઉદેસો સમત્તો ॥ ૨-૩ ॥

છાયા—દ્રો અસુરકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—ધમરશ્ચેવ પલિશ્ચેવ ૧ । દ્રો નાગ-
કુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—ધરણશ્ચેવ ભૂતાનન્દશ્ચેવ ૨ । દ્રો સુવર્ણકુમારેન્દ્રો મહત્તો,
તથા—વેણુદેવશ્ચેવ વેણુવાલિશ્ચેવ ૩ । દ્રો વિષ્ણુકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—
હરિશ્ચેવ હરિસહશ્ચેવ ૪ । દ્રો અગ્નિકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—અગ્નિશિલ્પશ્ચેવ,
અમ્નિમાણવશ્ચેવ ૫ । દ્રો ક્ષીપકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—પુષ્પશ્ચેવ, વિશિષ્ટશ્ચેવ ૬ ।
દ્રો વદધિકુમારેન્દ્રો મહત્તો, તથા—જલકાન્તશ્ચેવ, જલમમરશ્ચેવ ૭ । દ્રો દિવ્યકુ-

પે દ્રોપ ઓર સમુદ્ર ઇન્દ્રોં કે ઉત્પાતપવત કે આશ્રયમૂત હોતે હૈ
અત અપ સૂત્રકાર ઇદ્ર સપધી વસ્તુવ્યતા પા કયન કરતે હૈ—

‘ દો અસુરકુમારિંશ પલ્લસા ’ ઇત્યાદિ ।

સુપાર્ય—ધમર ઓર પલિ પે દો ઇન્દ્ર અસુરકુમારોં કે કહે ગયે હૈ—ધરણ
ઓર ભૂતાનન્દ પે દો ઇદ્ર નાગકુમારોં કે કહે ગયે હૈ । વેણુદેવ ઓર
વેણુવાલિ પે દો ઇન્દ્ર સુવર્ણકુમાર કે કહે ગયે હૈ । હરિ ઓર હરિસહ
પે દો ઇન્દ્ર વિષ્ણુકુમાર કે કહે ગયે હૈ ॥ ૩ ॥ અગ્નિશિલ્પ ઓર અમ્નિ
માણવ પે દો ઇન્દ્ર અમ્નિકુમારકે કહે ગયે હૈ ૫ । પુષ્પ ઓર વિશિષ્ટ પે
દો ઇન્દ્ર ક્ષીપકુમાર કે કહે ગયે હૈ ૬ । જલકાન્ત ઓર જલમમર પે દો
ઇન્દ્ર વદધિકુમાર કે કહે ગયે હૈ ૭ । અમિતગતિ ઓર અમિતપાહન પે

તે દ્રોપી અને સમુદ્રો ઇન્દ્રોના ઉત્પાત પવતના આશ્રયમૂત કોપ છે,
તેથી હવે સૂત્રાણ તે ઇન્દ્રોની વક્તાવતાનુ કયન કરે છે—

“ દો અસુરકુમારિંશ પળ્લણ્ણા ” ઇત્યાદિ—

સુપાર્ય—અસુરકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ધમર અને પલિ છે નાગકુમારોના
બે ઇન્દ્રોનાં નામ ધરણ અને ભૂતાનન્દ છે સુવર્ણકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ
વેણુદેવ અને વેણુવાલિ ॥ વિષ્ણુકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ હરિ અને હરિસહ
છે અમ્નિકુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ અગ્નિશિલ્પ અને અગ્નિમાણવ છે. ક્ષીપ
કુમારોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ પુષ્પ અને વિશિષ્ટ છે વદધિકુમારોનાં બે ઇન્દ્રોના
નામ જલકાન્ત અને જલમમર છે. દિવ્યકુમારોનાં બે ઇન્દ્રોનાં નામ અમિતગતિ

મારેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-અમિતગતિશ્ચૈવ અમિતવાહનશ્ચૈવ ૮। દ્વૌ વાયુકુમારેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-વેલમ્બશ્ચૈવ પ્રમજ્જનશ્ચૈવ ૯। દ્વૌ સ્તનિતકુમારેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ઘોષશ્ચૈવ મહાઘોષશ્ચૈવ ૧૦। દ્વૌ પિશાચેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-કાલશ્ચૈવ મહાકાલશ્ચૈવ ૧। દ્વૌ ભૂતેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-સુરુપશ્ચૈવ પ્રતિરુપશ્ચૈવ ૨। દ્વૌ યક્ષેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-પૂર્ણભદ્રશ્ચૈવ માણિભદ્રશ્ચૈવ ૩। દ્વૌ રાક્ષસેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ભીમશ્ચૈવ મહાભીમશ્ચૈવ ૪। દ્વૌ કિન્નરેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-કિન્નરશ્ચૈવ કિપુરુશ્ચૈવ ૫। દ્વૌ કિપુરુપેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-સત્પુરુપશ્ચૈવ મહાપુરુપશ્ચૈવ ૬। દ્વૌ મહોરગેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-અતિકાયશ્ચૈવ મહાકાયશ્ચૈવ ૭। દ્વૌ ગન્ધર્વેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ગીતરતિશ્ચૈવ ગીતયશશ્ચૈવ ૮। દ્વૌ અપ્રજ્ઞસિકેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ તથા-સન્નિહિતશ્ચૈવ સામાન્યશ્ચૈવ ૧। દ્વૌ પચ્ચપ્રજ્ઞસિકેન્દ્રૌ પ્રજ્ઞતૌ, તથા-ધાતાશ્ચૈવ વિધા-

દો ઇન્દ્ર દિવકુમાર કે કહે ગયે હૈં ૮। વેલમ્બ ઓર પ્રમજ્જન યે દો ઇન્દ્ર વાયુકુમાર કે કહે ગયે હૈં ૯। ઘોષ ઓર મહાઘોષ યે દો ઇન્દ્ર સ્તનિતકુમાર કે કહે ગયે હૈં ૧૦। કાલ ઓર મહાકાલ યે દો ઇન્દ્ર પિશાચ કે કહે ગયે હૈં ૧। સુરુપ એવં પ્રતિરુપ યે દો ઇન્દ્ર ભૂતોં કે કહે ગયે હૈં ૨। પૂર્ણભદ્ર ઓર માણિભદ્ર યે દો ઇન્દ્ર યક્ષ કે કહે ગયે હૈં ૩। ભીમ ઓર મહાભીમ યે દો ઇન્દ્ર રાક્ષસોં કે કહે ગયે હૈં। કિન્નર ઓર કિપુરુપ યે દો ઇન્દ્ર કિન્નરોં કે કહે ગયે હૈં ૫। સત્પુરુપ ઓર મહાપુરુપ યે દો ઇન્દ્ર કિપુરુપોં કે કહે ગયે હૈં ૬। અતિકાય ઓર મહાકાય યે દો ઇન્દ્ર મહોરગોં કે કહે ગયે હૈં ૭। ગીતરતિ ઓર ગીતયશ યે દો ઇન્દ્ર ગન્ધર્વોં કે કહે ગયે હૈં ૮। સન્નિહિત ઓર સામાન્ય યે દો ઇન્દ્ર અપ્રજ્ઞસિક કે કહે ગયે હૈં ૧ ધાતા ઓર વિધાતા યે દો ઇન્દ્ર પચ્ચપ્રજ્ઞસિક કે કહે ગયે હૈં ૨

અને અમિતવાહન છે વાયુકુમારના બે ઇન્દ્રોના નામ વેલમ્બ અને પ્રમજ્જન છે. સ્તનિતકુમારના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ઘોષ અને મહાઘોષ છે ॥ ૧૦ ॥

પિશાચના બે ઇન્દ્રોના નામ કાળ અને મહાકાળ છે ભૂતોના ઇન્દ્રોનાં નામ સુરુપ અને પ્રતિરુપ છે યક્ષોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ પૂર્ણભદ્ર અને મણિભદ્ર છે. રાક્ષસોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ ભીમ અને મહાભીમ છે કિન્નરોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ કિન્નર અને કિપુરુપ છે. કિપુરુપોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ સત્પુરુપ અને મહાપુરુપ છે મહોરગોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ અતિકાય અને મહાકાય છે. ગન્ધર્વોના બે ઇન્દ્રોના નામ ગીતરતિ અને ગીતયશ છે ॥ ૮ ॥

અપ્રજ્ઞસિકના બે ઇન્દ્રોના નામ સન્નિહિત અને સામાન્ય છે. પચ્ચપ્રજ્ઞસિકના બે ઇન્દ્રોના નામ ધાતા અને વિધાતા છે - ઋષિવાદના બે ઇન્દ્રોના નામ ઋષિ-

તથૈવ ૨ । ઈ કપિવાદીન્દ્રો મયસો, તથા-કપિસૈવ, કપિપાતકસૈવ ૩ । ઈ ભૂતવાદીન્દ્રો મયસો, તથા-ઈશ્વરસૈવ, મહેશ્વરસૈવ ૪ । ઈ કન્દિતેન્દ્રો મયસો તથા-સુપત્સસૈવ વિદ્યાલસૈવ ૫ । ઈ મહાકન્દિતેન્દ્રો મયસો, તથા-હાસ્યસૈવ હાસ્યરતિસૈવ ૬ । ઈ કૃષ્ણાન્દ્રો મયસો, તથા-શ્વેતસૈવ, મહાશ્વેતસૈવ ૭ । ઈ પતંગેન્દ્રો મયસો, તથા-પતંગપતિસૈવ ૮ ।

ઉપોત્તિષ્ઠાણાં દેવાનાં ઈન્દ્રો મયસો, તથા-ચન્દ્રસૈવ સૂરસૈવ । સૌધર્મે જ્ઞાનયોઃ સ્વલુ કલ્પયો ઈન્દ્રો મયસો, તથા-શક્તસૈવ, જ્ઞાનસૈવ । એ સનત્કુમારમાહેન્દ્રયોઃ સ્વલુ કલ્પયો ઈન્દ્રો મયસો, તથા - સનત્કુમારસૈવ, માહેન્દ્રસૈવ । વ્રજલોકાન્તકયોઃ સ્વલુ કલ્પયો ઈન્દ્રો મયસો, તથા-વ્રજા સૈવ, લાન્તકસૈવ । મહાશુકસહસ્રારયોઃ સ્વલુ કલ્પયો ઈન્દ્રો મયસો, તથા-મહાશુકસૈવ, સહસ્રારસૈવ । જ્ઞાનતમાળતારાણ્યુત્તેષુ સ્વલુ કલ્પયુ ઈન્દ્રો

કપિ ઓર કપિપાલક પે દો ઇન્દ્ર કપિવાદી કે કહે ગયે હૈ ૩ ઈશ્વર ઓર મહેશ્વર પે દો ઇન્દ્ર ભૂતવાદી કે કહે ગયે હૈ ૪ સુપત્સ ઓર વિદ્યાલ પે દો ઇન્દ્ર કન્દિત કે કહે ગયે હૈ ૫ હાસ્ય ઓર હાસ્યરતિ પે દો ઇન્દ્ર મહાકન્દિતો કે કહે ગયે હૈ ૬ શ્વેત ઓર મહાશ્વેત પે દો ઇન્દ્ર કૃષ્ણાન્દ્ર કે કહે ગયે હૈ ૭ પતંગ ઓર પતંગપતિ પે દો ઇન્દ્ર પતંગ કે કહે ગયે હૈ ઉપોત્તિષ્ઠ વેવોં કે દો ઇન્દ્ર ઇસ પ્રકાર સે કહે ગયે હૈ-એક ચન્દ્ર ઓર દુસરા સૂર્ય સૌધર્મ ઓર જ્ઞાન ઇન દો કલ્પોં કે શક્ત ઓર જ્ઞાન પે દો ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ । ઇસી તરફ સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્ર કલ્પ કે સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્ર પે દો ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ । વ્રજલોક ઓર લાન્તક ઇન દો કલ્પોં કે વ્રજ ઓર લાન્તક પે દો ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ । મહાશુક ઓર મહસ્રાર ઇન દો કલ્પોં કે મહાશુક ઓર સહસ્રાર

અને કપિ પાલક છે ભૂતવાદીના પે ઈન્દ્રોનાં નામ ઇશ્વર અને મહેશ્વર છે કન્દિતના પે ઈન્દ્રોનાં નામ સુપત્સ અને વિદ્યાલ છે મહાકન્દિતોનાં નામ હાસ્ય અને હાસ્યરતિ ક્યાં છે કૃષ્ણાંદ્રના પે ઈન્દ્રોનાં નામ શ્વેત અને મહાશ્વેત ક્યાં છે ॥ ૭ ॥ પતંગ અને પતંગપતિ એ પે પતંગના ઈન્દ્રો ક્યાં છે ૮ ॥

ઉપોત્તિષ્ઠ દેવાના પે ઈન્દ્રોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે-(૧) ચન્દ્ર અને (૨) સૂર્ય સૌધર્મ અને જ્ઞાન ઈન્દ્રોનાં નામ શક્ત અને જ્ઞાન ક્યાં છે એજ પ્રમાણે સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પના ઈન્દ્રોનાં નામ સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર ક્યાં છે વ્રજલોક અને લાન્તક કલ્પના ઈન્દ્રોનાં નામ વ્રજ અને લાન્તક છે મહાશુક અને સહસ્રાર કલ્પના ઈન્દ્રોનાં નામ મહાશુક અને સહસ્રાર છે

જ્ઞાતૌ, તથા—પ્રાણતચ્ચૈવ અચ્યુતચ્ચૈવ । મહાશુક્રસહસ્રારયોઃ સ્વલુ કલ્પયોર્વિમા-
નાનિ દ્વિવર્ણાનિ પ્રજ્ઞતાનિ, તથા—હારિદ્રાણિ ચૈવ શુક્લાનિ ચૈવ । ગ્રૈવેયકાનાં
દેવાનાં—(અવગાહના) દ્વે રત્ની ઝર્ધ્વમુચ્ચત્ત્વેન પ્રજ્ઞતા ॥ સૂ. ૩૬ ॥

॥ દ્વિતીયસ્થાને તૃતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૨-૩ ॥

ટીકા—‘ દો અસુરકુમારિદા ’ ઇત્યાદિ ।

અસુરકુમારાદિ સ્તનિતકુમારપર્યન્તાનાં દશાનાં ભવનપતિનિકાયનાં મેરુમા-
શ્રિત્ય દક્ષિણોત્તરદિગ્વ્યાશ્રિતત્વેન દ્વિવિધત્વાત્ વિંશતિરિન્દ્રાઃ । તત્ર ચમરો દક્ષિ-
ણદિગ્વર્તિનામ્ ઇન્દ્રઃ, વલી તૂત્તરદિગ્વર્તિનામિત્યેવં સર્વત્ર વિજ્ઞેયમ્ ૨૦ । એવં પિશા-

યે દો ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈં । આનત પ્રાણન આરણ અચ્યુત હન કલ્પોં કે
પ્રાણત ઔર અચ્યુત યે દો ઇન્દ્ર કહેગયે હૈ તથા મહાશુક્ર ઔર સહસ્રાર
કલ્પોં કે વિમાન હારિદ્રવર્ણ (પીલા) ઔર શુક્લવર્ણ વાલે કહે ગયે હૈં ।
ગ્રૈવેયક દેવોં કે શરીર કી અવગાહના દ્વિ રત્નિપ્રમાણ હૈ ।

અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિતકુમાર તક દશ ભવનપતિનિકાયોં કે
૨૦ ઇન્દ્ર હૈં મેરુ કી દક્ષિણ ઔર ઉત્તરદિશા કો લેકર ભવનપતિનિકાય
દો પ્રકાર કે હો જાતે હૈં હનમેં જો દક્ષિણદિગ્વર્તી ભવનપતિનિકાય હૈ
ઉસકા ઇન્દ્ર ચમર હૈ ઔર જો ઉત્તરદિગ્વર્તીનિકાય હૈ ઉસકા ઇન્દ્ર
વલી હૈ, હસ તરહ સે નાગકુમાર આદિ કે વિષય મેં ભી દક્ષિણ ઔર
ઉત્તર દિશા મેં રહને કી અપેક્ષા સે ક્રમશઃ ધરણ ઔર ભૂતાનન્દઆદિ
ઇન્દ્રોં કી વ્યવસ્થા સમજના ચાહિયે ।

આનત, પ્રાણુત, આરણુ, અચ્યુત, આ કલ્પોના બે ઇન્દ્રોનાં નામ પ્રાણુત અને
અચ્યુત કહ્યા છે ॥ ૧૦ ॥ મહાશુક્ર અને સહસ્રાર કલ્પોના વિમાનો હારિદ્ર
(પીળા) અને સફેદ વર્ણવાળાં કહ્યાં છે. ગ્રૈવેયકવાસી દેવોના શરીરનું પ્રમાણ
બે રત્નિપ્રમાણુ કહ્યું છે.

અસુરકુમારથી લઇને સ્તનિતકુમાર સુધીના દશ ભવનપતિનિકાયોના
૨૦ ઇન્દ્રો છે મેરુની દક્ષિણ અને ઉત્તર દિશાની અપેક્ષાએ ભવનપતિનિકાયના
બે પ્રકાર પડી જાય છે. દક્ષિણ દિશાવર્તી બે ભવનપતિ નિકાય છે તેનો ઇન્દ્ર
ચમર છે અને ઉત્તર દિશાવર્તી બે ભવનપતિ નિકાય છે તેનો ઇન્દ્ર બલિ છે.
એજ પ્રમાણે નાગકુમાર આદિના વિષયમાં પણ સમજવું દક્ષિણ અને ઉત્તર
દિશામાં રહેનારા નાગકુમારોના ઇન્દ્રોનાં નામ અનુક્રમે ધરણ અને ભૂતાનન્દ
સમજવા એજ પ્રમાણે બાકીના સુપર્યુકુમાર આદિના ઉત્તર અને દક્ષિણના
ઇન્દ્રો વિષે પણ સમજવું

ચાનારમ્ય ગન્ધર્વપર્યન્તાનામણીનાં વ્યન્તરનિકાયાનાં ત્રિગુણત્વાત્ પોદશેન્દ્રા ૧૬ ।
અમઙ્ગસિક્ક (અર્ણવમિય) દેવાનારમ્ય પત્રદેવાન્તાનામપ્યણનામેષ વ્યન્તરવિશેષરૂપ
નિકાયાનાં ત્રિગુણત્વાત્ પોદશેન્દ્રા इति ૧૬ । જ્યોતિષ્કદેવાનાં ચન્દ્રસૂર્યાનામસ-
સપાતસ્વેડપિ જાતિમાપોષયથા દ્વાથેવ ચન્દ્રસૂર્યાસ્માવિન્દ્રી ૨ । સૌષર્માઘચ્યુતપ-
ર્યન્તાનાં દ્વાદશાનાં કલ્પાનાં વૃક્ષસંખ્યકા ૧૦ । इत्येष सर्वसंख्यने षतुः
पष्टिरिन्द्रा मयन्तीति । દેવાધિકારાણ્ણિવાસયૂતધિમાનવક્તવ્યતામાહ—‘મહાસુક્ષ્મ’
इत्यादि, सर्व सुगमम् । नपरं हारिद्राणि पीतानि, शुक्लानि—इवेतानि । सौषर्मादि

इसी प्रकार पिशाच से लेकर गन्धर्वतक के आठ व्यन्तरनिकायों
के त्रिगुण होने से इन्द्र १६ होते हैं । अमङ्गसिक आदि देव व्यन्तर
विशेष हैं । ये भी आठ ही होते हैं । इन आठों के भी एक २ के दो २
इन्द्र होते हैं इस तरह इनके भी १६ इन्द्र होते हैं ।

यद्यपि ज्योतिष्क देवरूप चन्द्र और सूर्य असंख्यात हैं फिर भी जाति
मात्रकी अपेक्षासे ही एक चन्द्रको और एक सूर्यको इन्द्र कहा गया है—
वैसे तो जितने चन्द्र और सूर्य हैं । सौषर्म से लेकर अच्युत पर्यंत १२
कल्पों के १० इन्द्र हैं । सब मिलकर इन इन्द्रों की संख्या ६४ है ।

५- देवों के अधિકार को लेकर सूत्रकार अथ उनके निवासस्थानमूल
विमानों के विषय में कथन करते हैं—‘यों कि देव विमानों में रहा
करते हैं (महासुક્ષ्म) इत्यादि—यह सब सुगम है—हारिद्र पदसे पीला
वर्ण और शुक्लपद से श्वेतवर्ण गृहीत हुए हैं । सौषर्म आदि विमानों

એજ પ્રમાણે પિશાચથી લઈને ગન્ધર્વ પર્યન્તના આઠ વન્તર નિકા
યોર્મા પણ પ્રત્યેકના બે ઇન્દ્રોને દિશાબિ કુલ ૧૬ ઇન્દ્રો થાય છે અમઙ્ગસિક્ક
આદિ દેવ વ્યન્તર વિશેષજ છે તે આઠ પ્રકારના બે તર વિશેષોના પણ
બન્ને ઇન્દ્રો હોય છે, તેથી તેમના કુલ ૧૬ ઇન્દ્રો થાય છે

એ કે જ્યોતિષ્ક દેવો ૩૫ ચન્દ્ર અને સૂર્ય તો બસખ્યાત છે છતાં
પણ અતિમાત્રની અપેક્ષાએજ એક ચન્દ્ર અને એક સૂર્યને ઇન્દ્ર કહેવામાં
આવેલ છે બામ તો જોટલા ચન્દ્ર અને સૂર્ય છે તે સૌ ઇન્દ્ર૧૫જ છે
સૌષર્મથી લઈને અચ્યુત પર્યન્તના બાર કલ્પોના ૧૦ ઇન્દ્રો છે આ રીતે
બધા મળીને $20+16+16+2+10=64$ ઇન્દ્રો થાય છે

દેવોનો અધિકાર ચાલી રહ્યો હોવાથી હવે સૂત્રકાર તેમના નિવાસ
સ્થાનરૂપ વિમાનોના વિષયમાં પ્રવ્રણા કરે છે કારણ કે તેઓ વિમાનોમાં
રહે છે “ મહાસુક્ષ્મ ” ઇત્યાદિ આ સૂત્રોના ભાવાથ સુગમ છે, હારિદ્રપદથી
પીતો વર્ણ અને શુક્લપદથી શ્વેતવર્ણ મદ્યુ કરાયો છે સૌષર્મ આદિ

વિમાનવર્ણવિવરણઃ ક્રમશ્ચાયમ્—સૌધર્મશાનયોઃ પશ્ચવર્ણાનિ વિમાનાનિ । તતો દ્વયોઃ સનત્કુમારમાહેન્દ્રયોઃ કૃષ્ણવર્ણવર્જિતાનિ ચતુર્વર્ણાનિ । પુનર્દ્વયોર્વ્રહ્મલોકલાન્તકયોઃ કૃષ્ણનીલવર્ણ વિહાયાન્યત્રિવર્ણાનિ । તતઃ પુનર્દ્વયોર્મહાશુકસહસ્રારયોઃ પીતાનિ શુક્લાનિ ચ । તતોડનન્તરં શુક્લાન્યેવેતિ, ઉક્તઞ્ચ—

“ સોહમ્મે પંચવત્ના, એકગદાણી ઉવજા સહસ્રારો ।

દો દો તુહાકપ્પા, તેણ પરં પુંડરીયાઈ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—સૌધર્મે પશ્ચવર્ણાનિ, એકગદાનિસ્તુ યાવત્ સહસ્રારઃ ।

દ્વૌ દ્વૌ તુલ્યૌ કલ્પૌ, તેન પરં પુન્ડરીકાણિ ॥૧॥ ઇતિ ।

દેવાધિકારાદેવ દ્વિસ્થાનકાનુપાતિર્ની તેપામવગાહનામાહ—‘ ગેવેજ્જગાણં ’
 ઇત્યાદિ, ગ્રૈવેયકાનાં દેવાનામવગાહના ઝર્થોચ્ચત્વેન દ્વે રત્ની—રત્નિ દ્વયપરિમિતા
 પ્રજ્ઞસા મગવતા ॥ સૂ. ૩૬ ॥

॥ ઇતિ દ્વિસ્થાનકસ્ય તૃતીય ઉદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૨-૩ ॥

કે વર્ણ હસ પ્રકાર સે હૈ સૌધર્મ ઔર ઈશાન મેં પાંચોં વર્ણવાલે વિમાન
 હૈ । સનત્કુમાર ઔર માહેન્દ્ર ઇન દો કલ્પોં મેં કૃષ્ણવર્ણવર્જિત ચારવર્ણ
 વાલે વિમાન હૈ । વ્રહ્મલોક ઔર લાન્તક મેં કૃષ્ણ, નીલ વર્ણ વર્જિત
 ત્રીન વર્ણવાલે વિમાન હૈ મહાશુક ઔર સહાસ્રાર દેવલોક મેં પીત ઔર
 શુક્લવર્ણવાલે વિમાન હૈ । ઇનકે બાદ શુક્લવર્ણકે હી વિમાન હૈ । કહો
 મી હૈ—“ સોહમ્મે પંચવત્ના ” ઇત્યાદિ ।

યહાં દ્વિસ્થાનોં કા પ્રકરણ ચલ રહા હૈ ઇસલિયે ગ્રૈવેયક નિવાસી
 દેવોં કી હી યહાં શરીરાવગાહના કહી ગઈ હૈ—કિ—“ગેવેજ્જગાણં” ગ્રૈવેયક
 દેવોંકી શરીરાવગાહના ઝંચાઈકી અપેક્ષા રત્નિપ્રમાણ હૈ ॥ સૂ. ૨૬ ॥
 દૂસરે સ્થાનકકા તીસરા ઉદ્દેશા સંપૂર્ણ ॥ ૨-૩

વિમાનોનાં વર્ણ આ પ્રમાણે છે—સૌધર્મ અને ઇશાનમાં પાંચે વર્ણવાળા વિમાનો
 છે. સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પોમાં કૃષ્ણવર્ણ સિવાયના ચારે વર્ણનાં વિમાનો
 છે બ્રહ્મલોક અને લાન્તકમાં કૃષ્ણ અને નીલવર્ણ સિવાયના ત્રણે વર્ણનાં
 વિમાનો છે મહાશુક અને સહસ્રાર કલ્પમાં પીત અને શુક્લ વર્ણનાં વિમાનો
 છે. ત્યારપછીના કલ્પોમાં શુક્લવર્ણવાળાં જ વિમાનો છે. કહ્યું પણ છે કે—
 “ સોહમ્મે પંચવત્ના ” ઇત્યાદિ.

જે સ્થાનોના અધિકાર ચાલતો હોવાથી ગ્રૈવેયકનિવાસી દેવોની જ
 શરીરાવગાહના અહીં પ્રકટ કરવામાં આવી છે. “ ગેવેજ્જગાણં ” ગ્રૈવેયકનિવાસી
 દેવોના શરીરનું પ્રમાણ—ઉંચાઈની અપેક્ષાએ જે રત્નિપ્રમાણ કહ્યું છે. ॥ સૂ. ૩૬ ॥
 બીજા સ્થાનકનો ત્રીજો ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ ॥ ૨-૩ ॥

અથ ચતુર્થોદેશક પ્રારમ્ભ્યતે—

ગતસ્તૃતીય ઉદેશકા, સામ્પત્ત ચતુર્થઃ પ્રારમ્ભ્યતે, અસ્ય ચ જીવાજીવનિરૂપ મમતિવદસ્ય પૂર્વેણ સહાડ્યમમિસમ્બન્ધઃ—પૂર્વસ્મિન્નુદેશકે પુલ્લભ્યમૌ જીવધર્મા આમિશિતાઃ, યથ તુ ‘સર્વજીવાજીવાત્મક’ મિતિવાચ્યમ્, અનેન સમ્બન્ધેન પ્રાપ્ત સ્વાસ્થ્યોદેશકસ્યેમાન્યાયાનિ પચ્ચવિશ્વતિઃ સુપ્રાણિ—‘સમયાદૃશા’ ઇત્યાદિ ।

एवमनन्तरसूत्रेण चायं सम्बन्धः—तृतीयोददेशकस्यान्तिमसूत्रे जीवविशेषाणां चत्वरणसङ्गो धर्मो निरूपितः, अथ तु धर्माधिकारादेव समयादिस्थितिरङ्गो धर्मो जीवाजीवसम्बन्धी जीवाजीवतया धर्मधर्मिणोरभेदेनोच्यते, तत्र यावन्तः काल-

ચૌથા ઉદેશક પ્રારમ્ભ

તૃતીય ઉદેશક સમાપ્ત થો છુકા, અથ ચૌથા ઉદેશક પ્રારમ્ભ હોતા હૈ
 इसमें जीव और अजीव का निरूपण हुआ है—तृतीय उद्देश के साथ
 इस का संबंध इस प्रकार से है—तृतीय उद्देश में पुल्लभ्यम और जीव
 धर्म कहे गये हैं यहाँ सब जीवात्मक है यह कहना है इसी संबंध से
 प्राप्त उस उद्देशक के ये “समयादृश” इत्यादि २५ सूत्र हैं ।

इन सूत्रोंका भी अनन्तर सूत्रके साथ ऐसा सम्बन्ध है कि तृतीय
 उद्देशक के अन्तिम सूत्र में जीव विशेषों का उच्यत्वरूप धर्म निरूपित
 हुआ है, परन्तु यहाँ धर्म के अधिकार को लेकर ही जीवाजीव संबंधी
 समयादि स्थितिरूप जो धर्म और धर्मों के अभेद की अपेक्षा से जीवा
 जीवरूप से कहा जाने वाला है सो इनमें जितने भी काल के प्रमाण हैं

ચૌથો ઉદેશક પ્રારમ્ભ

ત્રીજો ઉદેશક પૂરો થયો, હવે ચૌથા ઉદેશકનો પ્રારમ્ભ થાય છે આ
 ઉદેશકમાં જીવ અને અજીવનું નિરૂપણ થયું છે ત્રીજો ઉદેશક સાથે આ ઉદે
 શકનો સંબંધ આ પ્રમાણે છે—ત્રીજા ઉદેશકમાં ‘પુલ્લભ્યમ’ અને ‘જીવધર્મ’નું
 કથન થયું છે અહીં એ કહેવાનું છે કે જ્યાં દ્રવ્યો જીવ અને અજીવનું છે
 આ સંબંધને અનુલક્ષીને “સમયાદૃશ” ઇત્યાદિ ૨૫ સૂત્રો અહીં
 આપવામાં આવ્યાં છે

આ સૂત્રોના આગલા સૂત્ર સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—ત્રીજા
 ઉદેશકના ઉત્તર સૂત્રમાં જીવવિશેષોની ઉચ્ચાદિય ધર્મનું નિરૂપણ થયું છે
 પરન્તુ અહીં ધર્મના અધિકારને અનુલક્ષીને જ જીવાજીવ સંબંધી સમયાદિ
 સ્થિતિરૂપ એ ધર્મ છે તેને ધર્મ અને ધર્મોના અભેદની અપેક્ષાને જીવાજીવ
 રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવવાનો છે કાળના જેટલાં પ્રમાણ છે એ સી પ્રમાણમાં

प्रमाणास्तेषां सर्वेषां यावत् परममुक्षमः समय इति तमधिकृत्य कालप्ररूपणामाह—
'समयाइ वा' इत्यादि।

मूलम्—समयाइ वा आवलियाइ वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ १ । आणपाणूइ वा थोवाइ वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ २ । खणाइ वा लवाइ वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ ३ । एवं मुहुत्ताइ वा, अहोरत्ताइ वा ४, पक्खाइ वा मासाइ वा ५, उड्ढति वा अयणाइ वा ६, संवच्छराइ वा जुगाइ वा ७, वाससयाइ वा वाससहस्साइ वा ८, वाससयसहस्साइ वा वासकोडीइ वा ९, पुव्वंगाइ वा पुवाइ वा १०, तुडियंगाइ वा तुडियाइ वा ११, अडडंगाइ वा अडडाइ वा १२, अववंगाइ वा अववाइ वा १३, हूहू अंगाइ वा हूहूयाइ वा १४, उप्पलंगाइ वा उप्पलाइ वा १५, पउमंगाइ वा पउमाइ वा १६, णलिंगंगाइ वा णलिणाइ वा १७, अच्छणिकुरंगाइ वा अच्छणिउराइ वा १८, अउयंगाइ वा अउयाइ वा १९, णउयंगाइ वा णउयाइ वा २०, पउयंगाइ वा पउयाइ वा २१, चूलियंगाइ वा चूलियाइ वा २२, सीसपहेलियंगाइ वा सीसपहेलियाइ वा २३, पलिओवमाइ वा सागरोवमाइ वा २४, उस्सप्पिणीति वा ओसप्पिणीति वा जीवाइ य अजीवाइ य पवुच्चइ ॥ सू० ३७ ॥

छाया—समया इति वा आवलिका इति वा जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते १ । आनप्राणा इति वा स्तोका इति वा जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते २ । क्षणा इति वा लवा इति वा जीवा इति च अजीवा इति च प्रोच्यते ३ । एवं मुहूर्ता इति वा अहोरात्र इति वा ४, पक्षा इति वा मासा इति वा ५,

અથ ચતુર્થોદ્દેશક પ્રારમ્ભ્યતે—

ગતસ્તુતીય ઉદ્દેશક, સામ્પ્રતં ચતુર્થઃ પ્રારમ્ભ્યતે, મસ્ય ચ જીવાજીવનિરૂપ મપ્રતિષદસ્ય પૂર્વેણ સહાડ્યમમિસમ્બધઃ—પૂર્વસ્મિન્નુદ્દેશકે પુત્રલધર્મો જીવધર્મો આમિદિવાઃ, યથ તુ ‘સર્વજીવાજીવાત્મક’ મિતિમાખ્યમ્, ઝનન સમ્બન્ધેન પ્રાપ્ત સ્વાસ્પોરેષ્ઠકસ્યેમાન્યાયાનિ યથાશિશ્તિઃ સૂત્રાણિ—‘સમયાદૃષ્ટા’ इत्यादि ।

અમનન્તરસૂત્રેણ ચાર્ય સમ્બધઃ—તૃતીયોદ્દેશકસ્યાન્તિમસૂત્રે જીવવિશેષાખાસુ જ્ઞત્યજ્ઞાણો ધર્મો નિરૂપિતાઃ, અથ તુ ધર્માધિકારાદેવ સમયાદિસ્થિતિલક્ષણો ધર્મો જીવાજીવસમ્બન્ધી જીવાજીવત્વા ધર્મધર્મિણોરમેષનોચ્યતે, તથ યાચન્તાઃ કાલ-

ચૌથા ઉદ્દેશક પ્રારંભ

તૃતીય ઉદ્દેશ સમાપ્ત હો જુકા, અથ ચૌથા ઉદ્દેશ પ્રારંભ હોતા હૈ. હસમેં જીવ ઔર અજીવ કા નિરૂપણ હુઆ હૈ—તૃતીય ઉદ્દેશો કે સાથ હસ કા સંબંધ હસ પ્રકાર સે હૈ—તૃતીય ઉદ્દેશો મેં પુત્રલધર્મ ઔર જીવ ધર્મ કહે ગયે હૈ. યહાં સર્વ જીવાત્મક હૈ. યહ કહનાહૈ હસી સંબંધ સે પ્રાપ્ત હસ ઉદ્દેશક કે યે “સમયાદૃષ્ટા” इत्यादि ૨૫ સૂત્ર હૈ ।

હન સૂત્રોકા મી અનન્તર સૂત્રકે સાથ પેસા સમ્બન્ધ હૈ કિ તૃતીય ઉદ્દેશક કે અન્તિમ સૂત્ર મેં જીવ વિશેષોં કા ઉચ્ચત્વરૂપ ધર્મ નિરૂપિત હુઆ હૈ, પરન્તુ યહાં ધર્મ કે અધિકાર કો હેકર હી જીવાજીવ સબધી સમયાદિ સ્થિતિરૂપ જો ધર્મ ઔર ધર્મીં કે અમેદ કી અપેક્ષા સે જીવા જીવરૂપ સે કહા જામે થાલા હૈ સો હનમેં ઝિતને મી કાલ કે પ્રમાણ હૈ.

ચૌથા ઉદ્દેશક પ્રારંભ

ત્રીજો ઉદ્દેશક પૂરો થયો, હવે ચૌથા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ થાય છે. આ ઉદ્દેશકમાં પણ અને અલગતુ નિરૂપણ થયું છે. ત્રીજા ઉદ્દેશક સાથે આ ઉદ્દેશકને સંબંધ આ પ્રમાણે છે—ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં ‘પુત્રલધર્મ’ અને ‘જીવધર્મ’ કથન કર્યું છે. અહીં જો કહેવાનું છે કે જાણી દ્રવ્યો પણ અને અલગપણ છે. આ સંબંધને અનુલક્ષીને “સમયાદૃષ્ટા” इत्यादि ૨૫ સૂત્રો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે.

આ સૂત્રોનો આગલા સૂત્ર સાથે આ પ્રકારનો સંબંધ છે—ત્રીજા ઉદ્દેશકના ઉદ્દેશ સૂત્રમાં ‘જીવવિશેષોની ઉચ્ચત્વરૂપ ધર્મ’નું નિરૂપણ થયું છે. પરન્તુ અહીં ધર્મના અધિકારને અનુલક્ષીને જ ‘જીવાજીવ સંબંધી સમયાદિ સ્થિતિરૂપ’ એ ધર્મ છે તેને ધ્યાન અને ધર્મીના અલેક્ષની અપેક્ષાને જીવાજીવ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવવાનો છે. કાળના એટલા પ્રમાણ છે જો સો પ્રમાણમાં

पलक्षितः परमसूक्ष्मोऽभेद्यो निरवयवः कालविशेषः । यथा पटशाटिकापाटने पूर्व प्रथमतस्तुच्छेदो भवति, तत्राप्येकतन्तावसंख्याताः पक्षमसंघाता वर्तन्ते, एवं चैकस्मिन् समये यावन्तः संघाताच्छिद्यन्ते तैरनन्तैः संघातैः स्थूलतर एक एव संघातो विवक्ष्यते, एतादृशाश्च स्थूलतराः संघाता एकैकस्मिन् पक्षमण्यसंख्याता भवन्ति, तेषां क्रमेण छेदने असंख्यातसमयैरेवोपरितनपक्षमच्छेदो भवत्येकस्य पक्षमणच्छेदने यावान् कालो व्यत्येति तस्यासंख्याततमोऽंशः समय उच्यते। समयस्य विशेषव्याख्याजिज्ञासुभिरुपासकदशाङ्गसूत्रस्य प्रथमसूत्रे मत्कृतायामगारधर्मसंजीवनीटीकायां

शाटिका का पाटन, कमल के शतदलों (सौ दल) पत्र का छेदन और तार-यन्त्र शब्द संचारण आदि अनेक उदाहरण हैं—हम जब पटशाटिका को फाड़ते हैं तब हमें प्रतीत तो ऐसा ही होता है कि पटशाटिका बहुत ही शीघ्रता से फट गई है—परन्तु ऐसा नहीं है क्योंकि पटशाटिका जब फाड़ी जाती है तब उस समय उसका प्रथम तन्तु फटता है इस प्रथम तन्तु में भी असंख्यात पक्षम संघात होते हैं एक समय में जितने संघात छिदते हैं फटते हैं—उन अनन्त संघातों का स्थूलतर एक ही संघात विवक्षित होता है—ऐसे स्थूलतर संघात एक पक्षम में असंख्यात होते हैं इस क्रम से छेदन होने पर असंख्यातसमयों में ही उपरितन पक्षम का छेदन होता है—इस तरह एक पक्षम के छेदने में जितना काल लगता है उसका असंख्यातवां अंश ही समय कहा गया है इस समय की विशेष व्याख्या के इच्छुकों को उपासकदशाङ्ग की आगारसंजीवनी टीका के

शाटिकातु पाटन (वस्त्रने काटवानी किया), कमलना शतदलोतु छेदन, अने तारयत्र शब्द संचारण आदि अनेक उदाहरण छे न्यारे आपणुे डोई वस्त्रने काटीये छीये, त्यारे आपणुने अेवुं लागे छे के ते वस्त्र धणुं न ओछा समयमां काटी जाय छे, परन्तु ते मान्यता भराभर नथी, कारण के न्यारे ते पटशाटिकाने (वस्त्रने) काटवामां आवे छे, त्यारे (ते समये) तो तेने प्रथम तंतु काटे छे ते प्रथम तंतुमां पणु असंख्यात पक्षम (अति भारीकमां भारीक) संघात डोय छे ओक समयमा जेटला संघात छेदाय छे—काटे छे ते अनन्त संघातोने स्थूलतर ओक न संघात विवक्षित डोय छे. अेवां स्थूलतर संघात ओक पक्षममां असंख्यात डोय छे आ कमे छेदन थतां थतां असंख्यात समयोमां न उपरितन (सौथी उपरना) पक्षमतु छेदन थाय छे आ रीते ओक पक्षमना छेदनमां जेटला काण लागे छे तेना असंख्यातमां अशङ्क काणने समय कडे छे आ समयनी विशेष व्याख्या न्नुवानी धनछावाणा पाठकोअे उपासकदशाङ्गना पडेला सूत्रनी अगारसंजीवनी टीका

શ્વેતવૈતિ વા અપનાનીતિ વા ૬, સપ્તસરાવૈતિ વા યુગાવૈતિ વા ૭, વર્ષશ્વેત-
 નીતિ વા વર્ષસહસ્રાણીતિ વા ૮, વર્ષશ્વેતસહસ્રાણીતિ વા વર્ષકોટયવૈતિ વા ૯,
 પૂર્વાજ્ઞાનીતિ વા પૂર્વાણીતિ વા ૧૦, ધ્રુટિશ્વેતજ્ઞાનીતિ વા ધ્રુટિશ્વેતનીતિ વા ૧૧,
 અટ્ટાજ્ઞાનીતિ વા અટ્ટાનીતિ વા ૧૨, અવપાજ્ઞાનીતિ વા અવપાનીતિ વા ૧૩,
 દૂહકાજ્ઞાનીતિ વા દૂહકાનીતિ વા ૧૪, ઉત્પલાજ્ઞાનીતિ વા ઉત્પલાનીતિ વા ૧૫,
 પથાજ્ઞાનીતિ વા પથાનીતિ વા ૧૬, નલિનાજ્ઞાનીતિ વા નલિનાનીતિ વા ૧૭,
 અપ્પનિકુરાજ્ઞાનીતિ વા અપ્પનિકુરાણીતિ વા ૧૮, અયુતાજ્ઞાનીતિ વા અયુતાનીતિ વા
 ૧૯, નયુતાજ્ઞાનીતિ વા નયુતાનીતિ વા ૨૦, પ્રયુતાજ્ઞાનીતિ વા પ્રયુતાનીતિ વા
 ૨૧, ચૂલિકાજ્ઞાનીતિ વા ચૂલિકાવૈતિ વા ૨૨, સ્ત્રીર્ષપ્રદલિકાજ્ઞાનીતિ વા
 સ્ત્રીર્ષપ્રદલિકાવૈતિ વા ૨૩, પર્યોપમાનીતિ વા સાગરોપમાણીતિ વા ૨૪,
 ઉત્તર્ષિણ્યવૈતિ વા અવતર્ષિણ્યવૈતિ વા ઝીવાવૈતિ વા ઝીવાવૈતિ વા ઝીવાવૈતિ વા ૨૫.

ટીકા— સમયાદિ વા ' સમયાદિ—સમયાવૈતિ વા ।

‘સમયા’ શબ્દ અતીતાદિવિવક્ષયા બહુશ્ચ બહુવચનમ્ । એવં સર્વં વિદ્યમ્
 સમયઃ—પટશાટિકાપાટનકમલ્લક્ષ્મણપરિમલ—સારય પ્રશ્નસચરણાદનેકોદારભો
 ઉત્ત સપ મેં સપ સે પ્રથમ પરમમૂલ્ય સમય હૈ અતઃ ફસી પાત કો
 હેકર સુત્રકાર ને યહાં કાલ કો પ્રરૂપણા કી હૈ—

‘સમયાદિ વા આવલિયાદિ વા’ સમયાદિ

ટીકાર્થ—સમય અથવા આવલિકા એ જીવ અને અજીવરૂપ કહે ગયે
 હિં ફસકથન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ યહા જો “સમયાઃ” એસા બહુવચન
 રહ્યા ગયા હૈ બહુ અતીતાદિ સમયોં મેં બહુતા હોને કી વિવક્ષા સે રહ્યા
 ગયા હૈ ફસી તરહ સે અન્યથા બી જાનના ચાહિયે યહ સમય પરમ સૂક્ષ્મ
 હોના હૈ ફસકા લક્ષણ નહીં હો સકતા હૈ યહ નિરબયવરૂપ હોતા હૈ—
 તથા યહ કાલ વિશેષરૂપ હોતા હૈ સમય કી સત્તા કે અનુમાપક પટ

સોધી વચારે સૂક્ષ્મ સમય છે તે કારણે સૂત્રકાર હરે સમય આદિ રૂપ કાવની
 નીચે પ્રમાણે પ્રકરણ કરે છે—“સમયાદિ વા આવલિયાદિ વા” ઇત્યાદિ.

સમય અથવા આવલિકા, જે બનેને ઇષ અને અલિપ્ત પ્રકાર કર
 વામાં આવેલ છે આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે—

અહીં જે “સમયાઃ” સમયોં જેનું બહુવચન વાપરવામાં આવ્યું છે
 તે અપિત (મૂલક) આદિ સમયોંમાં બહુતા હોવાની અપેક્ષાએ વપરાયું
 છે એવું પ્રમાણે અન્યથા પણ સમયનું આ સમય અતિશય સૂક્ષ્મ હોય છે,
 તેના વિભાગ થઈ શકતો નથી તે નિરબયરૂપ હોય છે તથા તે કાલરિણે
 રૂપ મળાય છે સમયની સત્તાના અનુમાપક (માપવાના સાધનરૂપ) ૫૧

પલક્ષિતઃ પરમમૂક્ષમોઽમેયો નિરવયવઃ કાલવિશેષઃ । યથા પટશાટિકાપાટને પૂર્વ
પ્રથમતન્તુચ્છેદો ભવતિ. તત્રાપ્યેકતન્તાવસંખ્યાતાઃ પદ્મસંઘાતા વર્તન્તે, એવ ચૈક-
સ્મિન્ સમયે યાવન્તઃ સંઘાતાઽચ્છિન્તે તૈરનન્તૈઃ સંઘાતૈઃ સ્થૂલતર એક એવ સંઘાતો
વિવક્ષ્યતે, एतादृशाश्च स्थूलतराः संघाता एकैकस्मिन् पद्मण्यसंख्याता भवन्ति,
तेषां क्रमेण छेदने असंख्यातसमयैरेवोपरितनपद्मच्छेदो भवत्येकस्य पद्मणच्छेदने
यावान् कालो व्यत्येति तस्यासंख्याततमोऽंशः समय उच्यते। समयस्य विशेषव्या-
ख्याजिज्ञासुभिरुपासकदशाङ्गसूत्रस्य प्रथमसूत्रे मत्कृतायामगारधर्मसंजीवनीटीकायां

શાટિકા કા પાટન, કમલ કે શતદલોં (સો દલ) પત્ર કા છેદન ઓર તાર-
યન્ત્ર શબ્દ સંચારણ આદિ અનેક ઉદાહરણ હૈં-હમ જબ પટશાટિકા કો
ફાડતે હૈં તબ હમૈં પ્રતીત તો એસા હી હોના હૈં કિ પટશાટિકા વહુત હી
શીઘ્રતા સે ફટ ગઈ હૈં-પરન્તુ એસા નહીં હૈં ક્યોં કિ પટશાટિકા જબ ફાડી
જાતી હૈં તબ ડસ સમય ડસકા પ્રથમ તન્તુ ફટતા હૈં હસ પ્રથમ તન્તુ મૈં
મી અસંખ્યાત પદ્મ સંઘાત હોતે હૈં એક સમય મૈં જિતને સંઘાત છિદતે
હૈં ફટતે હૈં-ડન અનન્ત સંઘાતોં કા સ્થૂલતર એક હી સંઘાત વિવક્ષિત
હોતા હૈં-એસે સ્થૂલતર સંઘાત એક પદ્મ મૈં અસંખ્યાત હોતે હૈં હસ ક્રમ
સે છેદન હોને પર અસંખ્યાતસમયોં મૈં હી ઉપરિતન પદ્મ કા છેદન
હોતા હૈં-હસ તરહ એક પદ્મ કે છેદને મૈં જિતના કાલ લગતા હૈં ડસકા
અસંખ્યાતવાં અંશ હી સમય કહા ગયા હૈં હસ સમય કી વિશેષ
વ્યાખ્યા કે ઇચ્છુકોં કો ઉપાસકદશાંગ કી આગારસંજીવની ટીકા કે

શાટિકાનુ પાટન (વચ્ચને કાડવાની ક્રિયા), કમલના શતદલોતુ છેદન, અને
તારયત્ર શબ્દ સંચારણ આદિ અનેક ઉદાહરણ છે બ્યારે આપણે કોઈ વચ્ચને
કાડીયે છીએ, ત્યારે આપણને એવું લાગે છે કે તે વચ્ચ ઘણાં જ ઓછા
સમયમાં કાટી જાય છે, પરન્તુ તે માન્યતા ખરાબર નથી, કારણ કે બ્યારે તે
પટશાટિકાને (વચ્ચને) કાડવામાં આવે છે, ત્યારે (તે સમયે) તો તેનો
પ્રથમ તત્તુ કાટે છે તે પ્રથમ તત્તુમાં પણ અસખ્યાત પદ્મ (અતિ ખારીકમાં
ખારીક) સંઘાત હોય છે એક સમયમાં જેટલા સંઘાત છેદાય છે-કાટે છે
તે અનન્ત સંઘાતોનો સ્થૂલતર એક જ સંઘાત વિવક્ષિત હોય છે એવા
સ્થૂલતર સંઘાત એક પદ્મમાં અસખ્યાત હોય છે આ ક્રમે છેદન થતાં
થતાં અસખ્યાત સમયોમાં જ ઉપરિતન (સૌથી ઉપરના) પદ્મનું છેદન થાય
છે આ રીતે એક પદ્મના છેદનમાં જેટલા કાળ લાગે છે તેના અસખ્યાતમાં
અશરૂપ કાળને સમય કહે છે આ સમયની વિશેષ વ્યાખ્યા બાણવાની
ધૃષ્ટાવાણા પાંડકૈએ ઉપાસકદશાંગના પહેલા સૂત્રની અગારસંજીવની ટીકા

વિલોકનોપમ્। તથા-અસંખ્યાતસમયસમુદાયાત્મિકૈશ્ચડ્ડશક્તિઃ, સા ચ શુદ્ધકમ
વ્યવસ્થાકાલસ્ય પદ્મચ્છાશ્ચદુષ્ટરદિગતતમમાગમૂના। સમયા इति वा भावशक्ति इति
वा य कालपर्यायस्त्वविरोधेन जीवा इति च जीवपर्यायत्वात् पर्यायपर्यायिणोश्च
कथञ्चिद् भेदात्, तथा भजीरानां पुद्गलादीनां पर्यायत्वाद् भजीरा इति
च प्रोच्यते। समयादयो जीवादिभ्यतिरेकवाजो न भवन्ति, तथाहि—
सादि सपर्यवसानादिभेदमिच्छा या जीवाजीवादीनां स्थितिस्त्वद्भेदाः समयादयो
सन्ति। सा च स्थितिर्जीवाजीवयोर्धर्मः, स धर्मश्च धर्मिणो नारयन्तं भेदात्,
अतो धर्मधर्मिणोरभरोपचारात् समया भावशक्तिश्च जीवाजीवत्वनव्यपदिश्यते।

પ્રથમ સૂત્ર કી ટીકા મેં અવલોકન કરના ચાહિયે। તથા અસંખ્યાત
સમયોં કી વક આવલિકા હોતી હૈ—યહ આવલિકા શુદ્ધકમવ્યવસ્થારૂપ
કાલ કી ૨૫૬ વે ભાગરૂપ પડતી હૈ, સમય અથવા આવલિકારૂપ જો
કાલવિશેષ હૈ સો इनके साथ जीवादिका कोई विरोध नहीं है—अतः
ये जीव के पर्यायरूप हैं और पर्याय और पर्यायी में कथञ्चित् अमेद
माय हुआ है इसलिये ये जीव और भजीव आदिरूप कहे गये हैं।
समयादिक जीवादिक से भिन्न नहीं हैं इस कथन का भाव ऐसा है कि
सादि सपर्यवसान आदि भेदवाली जो जीवाजीवादिकों की स्थिति है
उसी के भेद तो समयादिक हैं यह स्थितिजीव और भजीव की धर्म
रूप है यह धर्म अने धर्मों से अत्यन्त भेद वाला नहीं होता है
इसलिये धर्म और धर्मों में अमेदोपचार से समय और आवलिका ये
सब जीव और भजीवरूप से व्यपदेश को प्राप्त हो जाते हैं। यदि धर्म
का धर्मों से अत्यन्त भेद माना जायगा तो वह उससे सर्वथा भिन्नकुल

વાંથી હોવી અસંખ્યાત સમયોની જોઈ આવલિકા થાય છે આ આવલિકા શુદ્ધક
વ્યવસ્થારૂપ કળના ૨૫૬ આ ભાગપ્રમાણ હોય છે સમય અથવા આવલિકારૂપ
જે કળવિશેષ છે તેમની સાથે અવલોકનો કાંઈ વિરોધ નથી તેથી તેઓ
જીવની પર્યાયરૂપ છે અને પર્યાય અને પર્યાયીમાં કશુંક અશે અભેદ માનવામાં
આવે છે તેથી તેમને જીવ અને બીજા આદિરૂપે કહેવામાં આવ્યા છે
'સમયાદિક અવલોકિથી ભિન્ન નથી આ કથનનો ભાવ નીચે પ્રમાણે છે

સાદિ સપર્યવસાન (અન્ત મુક્ત) આદિ ભેદવાળી અવલોકનોની જે
સ્થિતિ છે તેના જ ભેદ તો સમયાદિક છે આ સ્થિતિજીવ અને બીજાના
ધર્મરૂપ છે આ ધર્મ ધોવાના ધર્મો કરતાં અલગ ભેદવાળો હોતો નથી
તેથી ધર્મ અને ધર્મોમાં અભેદોપચારની અપેક્ષાએ સમય અને આવલિકા
જીવ અને બીજા રૂપ વ્યવહારને પ્રાપ્ત થઈ જાય છે એ ધર્મના ધર્મોથી
અત્યંત ભેદ માનવામાં આવે, તો તેના કરતાં બિન્નકુલ (ભિન્ન થઈ જવાને

અત્યન્તભેદે हि विप्रकृष्टधर्ममात्रोपपन्नौ प्रतिनियतधर्मविषयः संशयो न स्यात्, तदन्येभ्योऽपि तस्य भेदाविशेषात् । दृश्यते च यदा कश्चित् हरिततरुतरुणशाखा-प्रसरविवरान्तरतः किमपि शुक्लं पश्यति तदा 'किमियं पताका किं वा बलाका? । इत्येवं प्रतिनियतधर्मविषयः संशय इति । अभेदेऽपि सर्वथा संशयानुत्पत्तिरेव, गुणग्रहणत एव तस्यापि गृहीतत्वादिति । इह त्वभेदनयाश्रयणात्—' जीवाइ य ' इत्याद्युक्तम् । इह च समयावलिकालक्षणपदार्थद्वयस्य प्रत्येकं जीवाजीवात्मकतया

-भिन्न हो जाने के कारण उसकी उपलब्धि होने पर प्रतिनियत धर्मी-विषयक जो संदेह होता है वह नहीं हो सकेगा, क्योंकि वह जिस प्रकार से विवक्षित धर्मी से भिन्न है उसी प्रकार से वह अन्य अविवक्षित धर्मी से भी भिन्न है तो फिर वह प्रतिनियतधर्मीविषयक ही संदेह को क्यों उत्पन्न करेगा अन्य धर्मीविषयक संदेह को उसी काल में वह क्यों नहीं उत्पन्न करेगा अवश्य ही उत्पन्न करेगा प्रतिनियत वस्तु विषयक संदेह होता नहीं है ऐसा तो नहीं हम जब वृक्ष दूर से हरे वृक्ष की शाखाओं के मध्य में कोई सफेद वस्तु देखते हैं तो हमें ऐसा संदेह होता ही है -कि क्या यह पताका है या बलाका (बगलोंकी पंक्ति) है ? यदि धर्मको धर्मी से सर्वथा अभिन्न ही माना जायगा-तभी प्रतिनियतवस्तु विषयक संदेह उत्पन्न नहीं हो सकेगा क्यों कि गुणके ग्रहणसे उससे अभिन्न उस वस्तु का ग्रहण हो ही जावेगा इसी कारण अभेदनय के आश्रयण से " जीवाइ य " इत्यादि पाठ कहा गया है । यहां ये समय आवलिकारूप पदार्थद्वय

કારણુ તેની ઉપલબ્ધિ (પ્રાપ્તિ) થતા પ્રતિનિયત ધર્મિવિષયક જે સંદેહ થાય છે તે નહીં થઈ શકે, કારણુ કે જે પ્રકારે તે વિવક્ષિત ધર્મીથી ભિન્ન છે એજ પ્રકારે તે અવિવક્ષિત ધર્મીથી પણ ભિન્ન છે, તેા પછી તે પ્રતિનિયત ધર્મિ વિષયક જે સંદેહ કેમ ઉત્પન્ન કરશે ? અન્યધર્મિવિષયક સંદેહ એજ કાળે તે કેમ નહીં ઉત્પન્ન કરે ? અવશ્ય ઉત્પન્ન કરશે જ પ્રતિનિયત વસ્તુવિષયક સંદેહ ઉત્પન્ન ન થતો હોય એવી વાત તેા બનતી નથી આપણુે બ્યારે લીલા વૃક્ષની શાખાઓના મધ્યભાગમાં કોઈ સફેદ વસ્તુને દેખીએ છીએ ત્યારે આપણુને એવો સંદેહ થાય છે કે તે પતાકા છે કે બગલાની પંક્તિ છે ? જો ધર્મને ધર્મીથી સર્વથા અભિન્ન જ માનવામા આવે તેા પણ પ્રતિનિયત વસ્તુવિષયક સંદેહ ઉત્પન્ન નહીં થઈ શકે, કારણુ કે ગુણના અકલ્પથી તે ગુણથી અભિન્ન એવી તે વસ્તુ અકલ્પ થઈ જ જશે એજ કારણુે અભેદ નયને અધારે " જીવાઈ ય " ઇત્યાદિ કહેવામા આવ્યો છે અહીં તે સમય અને અવલિકા

મળનાદ્ વિસ્થાનકાવતારો વિશેષ । પરમુક્તમુખાણ્યવિ શ્લેષાનિ । વિશેષ તુ
વક્ષ્યામઃ—‘ માળાપાણૃતિ યા ’ इत्यादिना आनमाण—उच्छ्वासनिःश्वासकालः,
स च संख्यातावल्लिकाप्रमाणः ।

उक्तञ्च—“ इदंस्त अणवगल्लस्त, निरुपक्लिष्टस्त जतुणो ।

एगे कसासनीसासे एस पाणुत्ति धुच्चई ॥ १ ॥ ” इति ।

छाया—इहस्यानवगल्लानस्य, निरुपक्लिष्टस्य भन्तो ।

एक उच्छ्वासनिःश्वासः, एष माण इत्युच्यते ॥ १ ॥ इति ।

પદ્ય—દ્વિપશ્ચાશદધિકચિત્ત્વારિશ્ચ્છત (૪૩૫૨) સમ્યકાવલિકાપરિ
મિત એક આનમાણ રૂપિ શ્રુતિઃ ।

जीव अजीवरूप हैं इस प्रकार के कथन से विस्थानक में उनका अक्-
तार हुआ है ऐसा जानना चाहिये इसी तरह से आगे के सूत्रों को भी
जानना चाहिये । “अणपाणूह वा घोचाह वा जीवाह य अजीवाह य”
इत्यादि । श्वासोच्छ्वासोस अथवा स्तोक ये भव भी जीवरूप और अजी-
वरूप हैं उच्छ्वासनिःश्वास काल का नाम आनमाण है । यह उच्छ्वास
निः श्वास काल संख्यात आवलिका प्रमाणरूप होता है । कहा भी है—
“ इदंस्त अणवगल्लस्त ” इत्यादि ।

જો મનુષ્ય વુષ્ટ અર્થાત્ ઇત્સાહયુક્ત હો તથા અનવગલ્લાન ગ્લાનિર
હિત અર્થાત્ નીરોગી હો, તથા નિરુપક્લિષ્ટ અર્થાત્ માનસિક ઓર
કૌટુમ્બિક કલેશ સે રહિત હો, એસે મનુષ્ય કે એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
કો પ્રાણ કહતે છે ॥ ૧ ॥

અથવા—૪૩૫૨ આવલિકાપ્રમાણ એક આનમાણ હોતા છે એસા

રૂપ જે પદ્યાર્થને એક અણવરૂપ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ પ્રકારના
રૂપને કીધે વિસ્થાનમાં (જે ક્ષેત્ર) તેમની અણુતરી કરવામાં આવી છે એમ
અમરજી એક પ્રમાણે પછીનાં સૂત્રો વિષે પણ સમજવું. ॥ ૧ ॥

“ આપપાણૂહ વા ઘોચાહ વા જીવાહ ય અજીવાહ ય ” ઇત્યાદિ—

શ્વાસોચ્છ્વાસ અને સ્તોક પણ અણવરૂપ અને અણવરૂપ છે ઉચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસકાળનું નામ આનમાણ છે. તે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસકાળ સંખ્યાત આવ
લિકાપ્રમાણ હોય છે એમ પણ છે—“ इदंस्त अणवगल्लस्त ” ઇત્યાદિ—

જે મનુષ્ય ઇત્યાદિયુક્ત હોય અનવગલ્લાન (આનિરહિત અથવા નીરાગી)
હોય, તથા નિરુપક્લિષ્ટ (માનસિક અને કૌટુમ્બિક કલેશથી રહિત) હોય,
એવા મનુષ્યના એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસને પ્રાણ કહે છે. ॥ ૧ ॥

ઉક્તશ્ચૈત્—“ एगो आणापाणू, तेयालीसं सया उ वावन्ना ।

आवलिपमाणेणं, अणतनाणीहिं निदिट्ठो ॥ १ ॥ ” इति ।

छाया—एक आनप्राणः त्रिचत्वारिंशच्छतानि द्विपञ्चाशत् ।

आवलिपमाणेन, अनन्तज्ञानिभिर्निर्दिष्टः ॥ १ ॥ इति ।

स्तोकः—सप्तानप्राणप्रमाणः । क्षणः-संख्यातानप्राणप्रमाणः-लवः-सप्तस्तोक-
प्रमाणः । एवमिति, एव-यथा प्राक्तनसूत्रत्रये ‘ जीवा इति च अजीवा इति च
प्रोच्यते इति पाठो भणितस्तथैवेतः प्रभृति सर्वेषूत्तरसूत्रेषु बोध्य इत्यर्थः । मुहूर्तः
-सप्तसप्ततिलवप्रमाणः,

उक्तञ्च—“ सत्त पाणाणि से थोवे सत्त थोवाणि से लवे ।

लवाणं सत्तहत्तरिए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ १ ॥

तिणिण सहस्सा सत्त सयाणि तेयत्तरिं चउसासा ।

एस मुहुत्तो भणिओ, सव्वेहिं अणंतनाणीहिं ॥ १॥ ” (भ० १ श० १३ उ)

छाया-सप्त प्राणाः स स्तोकाः, सप्तस्तोकाः स लवः ।

लवानां सप्तसप्ततिः, एष मुहूर्तो व्याख्यातः ॥ १ ॥

त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि त्रिसप्तति श्वासोच्छ्वासाः ।

एष मुहूर्तो भणितः, सर्वैरनन्तज्ञानिभिः ॥ २ ॥ इति ।

वृद्धजन कहते हैं कहा भी है—“ एगो आणापाणू तेयालीसं ” इत्यादि ।

सात आनप्राण प्रमाण एक स्तोक होता है । संख्यात आनप्राणप्रमाण
एक क्षण होता है । सात स्तोका प्रमाण एक लव होता है ।

जिस प्रकार पहिले के इन तीन सूत्रों में “ जीवा इति च अजीवा
इति च प्रोच्यते ” ऐसा पाठ कहा गया है उसी प्रकार से “ एवं मुहु-
त्ताइ वा अहोरत्ताइ वा, पक्खाइ वा मासाइ वा ” इत्यादि २४ वें
सूत्रतक “ जीवा इति च, अजीवा इति च प्रोच्यते ” इस पाठ का
आयोजन करना चाहिये ७७ लवों का एक मुहूर्त है ।

अथवा ४४૫૨ આવલિકાપ્રમાણુ એક આનપ્રાણુ હોય છે, એવું વૃદ્ધજનો
કહે છે કહ્યું પણ છે—“ एगो आणापाणू तेयालीसं ” इत्यादि.

सात आनप्राण प्रमाण एक स्तोक होय छे. संख्यात आनप्राण प्रमाण
एक क्षण होय छे, अने सात स्तोकाप्रमाण एक लव होय छे

जे रीते आगला त्रय सूत्रो साथे “ जीवा इति च, अजीवा इति च
प्रोच्यते ” आ सूत्रपाठ आपवाभां आय्यो छे, अज प्रमाणे “ एवं मुहुत्ताइ वा
अहोरत्ताइ वा, पक्खाइ वा मासाइ वा ” इत्यादि २४ भां सूत्र सुधी “ जीवा
इति च, अजीवा इति च प्रोच्यते ” आ पाठनु आयोजन करवुं जेधये. ७७

મળનાવ્ શિસ્થાનકાવતારો વિશ્લેષઃ । યપ્પ્રત્તરમુખાણ્યપિ જ્ઞેયાનિ । વિશ્લેષ તુ
પરુષામઃ— આખાપાણૂતિ યા ' ઇત્યાદિના આનપ્રાણ-ઉચ્છ્વાસનિ શ્વાસકાલઃ,
સ ચ સસ્યાતાવલિકાપ્રમાણઃ ।

ઉક્તમ્—“ હૃદસ્થ અણવગલ્લસ્થ, નિરુપકિલ્લસ્થ જતુળો ।

એગે ઠસાસનીસાસે એસ પાણુતિ બુચ્ચર્ચ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—હૃદસ્થાનવગ્લાનસ્ય, નિરુપકિલ્લસ્થ મન્તો ।

એક ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસઃ, એપ પ્રાણ ઇત્યુચ્યતે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પદ્મા—દ્વિપદ્માશ્વધિકત્રિવિધત્વારિણ્ણચ્છત (૪૩૫૨) સંસ્યકાવલિકાપરિ
મિત એક આનપ્રાણ ઇતિ વૃદ્ધાઃ ।

જીવ અજીવરૂપ હૈં હસ પ્રકાર કે કથન સે શિસ્થાનક મૈં ઠનકા અવ
તાર હુઆ હૈં એસા જાનના ચાહિયે હસી તરહ સે આગે કે સૂત્રોં કો મી
જાનના ચાહિયે ૧ । “ અણપાણૂહ વા યોવાહ વા જીવાહ ય અજીવાહ ય ”
ઇત્યાદિ । શ્વાસોચ્છ્વાસ અથવા સ્તોક યે સય મી જીવરૂપ ઓર અજી
વરૂપ હૈં ઉચ્છ્વાસનિઃશ્વાસ કાલ કા નામ આનપ્રાણ હૈં । યહ ઉચ્છ્વાસ
નિઃ શ્વાસ કાલ સક્યાત આવલિકા પ્રમાણરૂપ હોતા હૈં । કહા મી હૈં—
“ હૃદસ્થ અણવગલ્લસ્થ ” ઇત્યાદિ ।

જો મનુષ્ય બુદ્ધ અર્થાત્ ઉત્સાહયુક્ત હો તથા અનવગ્લાન ગ્લાનિર
હિત અર્થાત્ નીરોગી હો, તથા નિરુપકિલ્લ અર્થાત્ માનસિક ઓર
કૌટુમ્બિક કલેશ સે રહિત હો, એસે મનુષ્ય કે એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
કો પ્રાણ કહતે હૈં ॥ ૧ ॥

અથવા—૪૩૫૨ આવલિકાપ્રમાણ એક આનપ્રાણ હોતા હૈં એસા

રૂપ બે પદ્મારેનિ એવ અણવરૂપ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે આ પ્રકારના
કથનને લીધે શિસ્થાનકમાં (બે બેલ) તેમની અલગતરી કરવામાં આવી છે એમ
સમજવું એજ પ્રમાણે પછીનાં સૂત્રો વિષે પણ સમજવું ॥ ૧ ॥

“ આણપાણૂહ વા યોવાહ વા જીવાહ ય અજીવાહ ય ” ઇત્યાદિ—

શ્વાસોચ્છ્વાસ અને સ્તોક પણ અણવરૂપ અને અણવરૂપ છે ઉચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસકાળનું નામ આનપ્રાણ છે તે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસકાળ સંજ્ઞાત આપ
લિકાપ્રમાણ હોય છે કહું પણ છે—“ હૃદસ્થ અણવગલ્લસ્થ ” ઇત્યાદિ—

જે મનુષ્ય ઉત્સાહયુક્ત હોય, અનવગ્લાન (ગ્લાનિરહિત અથવા નીરોગી)
હોય, તથા નિરુપકિલ્લ (માનસિક અને કૌટુમ્બિક કલેશથી રહિત) હોય,
એવા મનુષ્યના એક ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસને પ્રાણ કહે છે ॥ ૧ ॥

પૂર્વપરિમાણમ્ । એવં ત્રુટિતાદિયુ પૂર્વસ્ય પૂર્વસ્ય સંખ્યાનસ્ય ચતુરશીતિલક્ષગુણને નોત્તરમુત્તરં સંખ્યાનં ભવતિ । એવં શીર્ષપ્રદેલિકા પર્યન્તં વિજ્ઞેયમ્ । તસ્યાં ચતુર્નૈવત્યધિકમઙ્કસ્થાનશતં ભવતિ । અગ્ર ગાથા—

૮૪ લાખ સે ગુણા કરને પર એક ત્રુટિતાજ્ઞ કા પ્રમાણ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગ કા એક ત્રુટિત હોતા હૈ, ૮૪ લાખ ત્રુટિતોં કા એક અટટાજ્ઞ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અટટાંગ કા એક અટટ હોતા હૈ ૮૪ લાખ અટટ કા એક અવવાંગ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અવવાજ્ઞ કા એક અવવ હોતા હૈ ચૌરાસી લાખ અવવ કા એક હૂહૂકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસીલાખ હૂહૂકાંગ કા એક હૂહૂક હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ હૂહૂક કા એક ઉત્પલાજ્ઞ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ ઉત્પલાંગ કા એક ઉત્પલ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ ઉત્પલ કા એક પક્ષાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પક્ષાંગ કા એક પક્ષ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પક્ષ કા એક નલિનાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિનાંગ કા એક નલિન હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિન કા એક અક્ષિનિકુરાજ્ઞ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અક્ષિનિકુરાંગ કા એક અક્ષિનિકુર હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અક્ષિનિકુર કા એક અયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અયુતાંગ કા એક અયુત હોતા હૈ । ચૌરાસી લાખ અયુત કા એક નયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુતાંગ કા એક નયુત હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુત કા એક પ્રયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુતાંગ કા એક પ્રયુત હોતા

એટલા પ્રમાણુને ૮૪ લાખ વડે ગુણવાથી એક ત્રુટિતાંગ પ્રમાણુકાળ થાય છે. ૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગનું એક ત્રુટિત થાય છે. ૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગનું એક અટટાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અટટાંગોનું એક અટટ થાય છે ૮૪ લાખ અટટનો એક અવવાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અવવાંગનું એક અવવ થાય છે. ૮૪ લાખ અવવનું એક હૂહૂકાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ હૂહૂકાંગનું એક હૂહૂક થાય છે. ૮૪ લાખ હૂહૂકનું એક ઉત્પલાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ ઉત્પલાંગનું એક ઉત્પલ થાય છે ૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક પક્ષાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ પક્ષાંગોનું એક પક્ષ થાય છે ૮૪ લાખ પક્ષનું એક નલિનાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ નલિનાંગનું એક નલિન થાય છે ૮૪ લાખ નલિનનું એક અક્ષિનિકુરાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અક્ષિનિકુરાંગનું એક અક્ષિનિકુર થાય છે. ૮૪ લાખ અક્ષિનિકુરનું એક અયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અયુતાંગનું એક અયુત થાય છે ૮૪ લાખ અયુતનું એક નયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ નયુતાંગનું એક નયુત થાય છે ૮૪ લાખ નયુતનું એક પ્રયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ પ્રયુતાંગનું એક પ્રયુત થાય છે

અહોરાત્ર-ત્રિચન્દ્રમહર્ષમમાણઃ । પક્ષ પચ્ચવદ્વાહોરાત્રમમાણ માસ-પક્ષદ્વયમ્ । ઋતુઃ-માસદ્વયમમાણઃ વસન્તાદિક્ષમ્ । અયનમ્-ઋતુત્રયપરિમિતમ્ । સવત્સરઃ-અયનદ્વયમમાણઃ । યુગમ્-પચ્ચસવત્સરાણિ । વર્ષશ્વતાદીનિ પ્રસિદ્ધાનિ । પૂર્વાશ્વ-ચતુરશ્ચીતિલક્ષવર્ષમમાણમ્ । પૂર્વમ્-પૂર્વાશ્વમેવ ચતુરશ્ચીતિલક્ષગુણિતમ્ । પૂર્વપરિમાણં યથા—

“ પુખ્તસ્ત ડ પરિમાણ, સપરિં સલ્લ હોતિ કોટિલક્ષ્ણાશ્રો ।

છપ્પન્ન ચ સહસ્તા, ધોદ્ધન્યા વાસ કોટીણ ॥ ૧ ॥ इति ॥

છાયા—પૂર્વસ્ય તુ પરિમાણં, સપરિં સલ્લ ભવન્તિ કોટિલક્ષ્ણાઃ ।

પદ્મચ્ચાશ્વન્ચ સહસ્રાણિ, ધોદ્ધન્યાનિ વર્ષાણાં કોટયઃ ॥ ૧ ॥

અશ્વતોડપિ ચ—૭૦૫૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦૦ । સપરિં, તદુપરિપદ્મચ્ચાશ્વ, તદુપરિ ચ દશચમ્બ્યાનિ સ્થાપનીયાનીતિ । શ્રુટિતાજ્ઞ-ચતુરશ્ચીતિ-સપ્તગુણિત

કહા મી હૈ—“ સસ પાણાણિ સે થોવે ” ઇત્યાદિ ।

તીસ મુહૂર્તોં કા એક અહોરાત્ર હોતા હૈ । ૧૫ અહોરાત્રોં કા એક પક્ષ હોતા હૈ દો પક્ષોં કા એક માસ હોતા હૈ દો માસ કી એક વસન્તાદિ ઋતુ હોતી હૈ । તીન ઋતુઓં કા એક અયન હોતા હૈ દો અયનોં કા એક સવત્સર હોતા હૈ પાંચ સવત્સરોં કા એક યુગ હોતા હૈ વર્ષશત આદિ પ્રસિદ્ધ હી હૈ । ૮૪ લાક્ષ વર્ષોં કા એક પૂર્વાશ્વ હોતા હૈ, ૮૪ લાક્ષ પૂર્વાશ્વ કા એક પૂર્વ હોતા હૈ । પૂર્વ કા પ્રમાણ પેસા હી કહા ગયા હૈ—“ પુખ્તસ્ત ડ પરિમાણ ” ઇત્યાદિ । તાત્પર્યે હસ ગાથા કા પેસા હૈ કિ ૮૪ લાક્ષ કો ૮૪ લાક્ષ સે ગુણા કિયા જાતા હૈ તથા હસમેં વર્ષોં કી સંખ્યા કા પ્રમાણ ૭૦૫૬૦૦ ૦૦૦૦૦૦૦૦૦ સવત્સર લાગ્ય કરોડ છપ્પન હજાર કરોડ વર્ષ જન્મ હોતા હૈ તથા એક પૂર્વ હોતા હૈ, પૂર્વ કા જિતના પ્રમાણ હોતા હૈ વસે

લેખાનું એક મુદૂર્ત યાવ છે કહું પણ છે—“ સસ પાણાણિ સે થોવે ” ઇત્યાદિ.

૩૦ મુદૂર્તોનો એક દિવસરાત (અહોરાત્ર) યાવ છે ૧૫ અહોરાત્રોનો એક પક્ષ (પખવાડિયું) યાવ છે. બે પક્ષોનો એક માસ યાવ છે બે માસની વસંતાદિ એક ઋતુ યાવ છે ત્રણ ઋતુઓનું એક અયન યાવ છે અને બે અયનોનું એક સવત્સર (વૃ) યાવ છે પાંચ સવત્સરોનો એક યુગ યાવ છે ૮૪ લાખ વર્ષોનું એક પૂર્વાશ્વ યાવ છે અને ૮૪ લાખ પૂર્વાશ્વોનો એક પૂર્વ યાવ છે પૂર્વનું પ્રમાણ ‘ પુખ્તસ્ત ડ પરિમાણ ’ ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા આ પ્રકારનું બતાવ્યું છે—૮૪ લાખને ૮૪ લાખ વડે ગુણતાં જે ૭૦૫૬૦૦૦૦ ૦૦૦૦૦ એક પૂર્વનું ૧૧ પ્રમાણ સિત્તેર લાખ કરોડ, છપ્પન હજાર કરોડ છે તે જાણને એક પૂર્વ કહે છે એક પૂર્વનું એટલું પ્રમાણ કહું છે

પૂર્વપરિમાણમ્ । એવં ત્રુટિતાદિષુ પૂર્વસ્ય પૂર્વસ્ય સંખ્યાનસ્ય ચતુરશીતિલક્ષગુણે
નોત્તરમુત્તરં સંખ્યાનં ભવતિ । एवं शीर्षप्रहेलिका पर्यन्तं विज्ञेयम् । तस्यां चतु-
र्नैवत्यधिकमङ्कस्थानशतं भवति । अत्र गाथा—

૮૪ લાખ સે ગુણા કરને પર એક ત્રુટિતાઙ્ગ કા પ્રમાણ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ
ત્રુટિતાંગ કા એક ત્રુટિત હોતા હૈ, ૮૪ લાખ ત્રુટિતો કા એક અટટાઙ્ગ
હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અટટાંગ કા એક અટટ હોતા હૈ ૮૪ લાખ અટટ કા
એક અવવાંગ હોતા હૈ, ૮૪ લાખ અવવાઙ્ગ કા એક અવવ હોતા હૈ ચૌરાસી
લાખ અવવ કા એક હૂહૂકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસીલાખ હૂહૂકાંગ કા એક
હૂહૂક હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ હૂહૂક કા એક ઉત્પલાઙ્ગ હોતા હૈ, ચૌરાસી
લાખ ઉત્પલાંગ કા એક ઉત્પલ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ ઉત્પલ કા એક
પદ્માંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પદ્માંગ કા એક પદ્મ હોતા હૈ, ચૌરાસી
લાખ પદ્મ કા એક નલિનાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિનાંગ કા એક
નલિન હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નલિન કા એક અક્ષિનિકુરાઙ્ગ હોતા હૈ,
ચૌરાસી લાખ અક્ષિનિકુરાંગ કા એક અક્ષિનિકુર હોતા હૈ, ચૌરાસી
લાખ અક્ષિનિકુર કા એક અયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ અયુતાંગ
કા એક અયુત હોતા હૈ । ચૌરાસી લાખ અયુત કા એક નયુતાંગ હોતા
હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુતાંગ કા એક નયુત હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ નયુત
કા એક પ્રયુતાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુતાંગ કા એક પ્રયુત હોતા

એટલા પ્રમાણે ૮૪ લાખ વડે શુભવાથી એક ત્રુટિતાંગ પ્રમાણકાળ થાય છે,
૮૪ લાખ ત્રુટિતાંગનું એક ત્રુટિત થાય છે ૮૪ લાખ ત્રુટિતોનું એક અટટાંગ
થાય છે અને ૮૪ લાખ અટટાંગોનું એક અટટ થાય છે ૮૪ લાખ અટટનો
એક અવવાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અવવાંગનું એક અવવ થાય છે. ૮૪
લાખ અવવનું એક હૂહૂકાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ હૂહૂકાંગનું એક હૂહૂક
થાય છે. ૮૪ લાખ હૂહૂકનું એક ઉત્પલાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ ઉત્પલાંગનું
એક ઉત્પલ થાય છે ૮૪ લાખ ઉત્પલનું એક પદ્માંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ
પદ્માંગોનું એક પદ્મ થાય છે. ૮૪ લાખ પદ્મનું એક નલિનાંગ થાય છે અને
૮૪ લાખ નલિનાંગનું એક નલિન થાય છે ૮૪ લાખ નલિનનું અક્ષિનિકુરાંગ
થાય છે અને ૮૪ લાખ અક્ષિનિકુરાંગનું એક અક્ષિનિકુર થાય છે ૮૪ લાખ
અક્ષિનિકુરનું એક અયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ અયુતાંગનું એક અયુત
થાય છે ૮૪ લાખ અયુતનું એક નયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ નયુતાંગનું
એક નયુત થાય છે. ૮૪ લાખ નયુતનું એક પ્રયુતાંગ થાય છે અને ૮૪ લાખ

“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ, પણસુજ ચતરસીસિ ગુણિય ચ ।

કાઠળં ત્તારે, પુલ્લગાર્દેણ ગુણ સર્વ ॥ ૧ ॥” રૂતિ ।

ગાથા—શ્ચિત્તસ્થાનેન ગુણ્ય, ગુણ્યપશ્ચક ચતુરસીસિગુણિયં ચ ।

પૂર્વાદિનાં સંખ્યા ત્રિવારાન્ કૃત્વા જાનોદિ ॥ ૧ ॥” રૂતિ ।

શીર્ષપ્રદેહિકાન્તઃ કાઠઃ સાંખ્યાપદારિકઃ સંખ્યાતઃ કાઠઃ પ્રોચ્યતે ।
અનેન ચ પ્રથમપૃથિવીગતનારકાણાં મયનપતિષ્વન્તરાણાં, મરતૈરવતેષુ સુપમદ્વ
વ્યમાયાઃ પશ્ચિમે માગે મનુષ્યતિરથાં ચાયુર્માપત રૂતિ । કિચ્ચ—શીર્ષપ્રદેહિકાયા
પરતોડપ્યસ્તિ સંખ્યાતઃ કાઠઃ, સચાનવિજ્ઞાપિનાં ન વ્યવહારત્રિપય રૂતિ કૃત્વાપમ્યે

હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુત્ત કા એક ચૂલિકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ
ચૂલિકાંગ કી એક ચૂલિકા હોતી હૈ, ચૌરાસી લાખ ચૂલિકાંગ કા એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંગ કી એક શીર્ષ
પ્રદેહિકા હોતી હૈ । યહાં તક લૌકિક ગણિત હૈ પમ્યોપમ આદિ સર્વ
લોકોત્તર ગણિત હૈ । શીર્ષપ્રદેહિકા મેં ૧૨૪ વેં અદ્રસ્થાન હોતે હૈ । ગાથા
—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” રૂત્યાદિ । શ્ચિત્તસ્થાનસે ચૌરાસીલાખ
કો ગુણિત કરો જિતની પાર ગુણામોગે ડતની પારહી પૂર્વાદિ આદિકી
સંખ્યાકો જાનલો, અર્થાત્ પૂર્વાદિ આદિમેં જિસકી સંખ્યા જાનની વાહે
સસકો ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર અગલેકી સંખ્યા આજાવેગી, જૈસે
પૂર્વાદિ કો ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર પૂર્વકી સંખ્યા આ જાવેગી, પૂર્વકો
ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર ક્રુદિતાંગકી સંખ્યા આવેગી, ક્રુદિતાંગકો
ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર ક્રુદિતકી સંખ્યા આજાવેગી રૂત્યાદિ જાન

પ્રયુતાંતરું એક પ્રયુત્ત થાય છે ૮૪ લાખ પ્રયુત્ત એક ચૂલિકાંતર થાય છે
અને ૮૪ લાખ ચૂલિકાંતરની એક ચૂલિકા થાય છે ૮૪ લાખ ચૂલિકાંતરું એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંતર થાય છે અને ૮૪ લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંતરની એક શીર્ષપ્રદેહિકા
થાય છે અહીં મુખીનું લોકિક અલિત છે પમ્યોપમ આદિ લોકોત્તર તલિત
(ગણતરી) છે

શીર્ષપ્રદેહિકા નામનો એ કાળ છે તે ૧૬૪ અઢોવાળી સંખ્યા (વખેને
કિશોર) છે ગાથા—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” રૂત્યાદિ શ્ચિત્તસ્થાનથી ચૌરાસી
લાખનો શુભવાધર કથા જેટલીવાર શુભશે તેટલીવાર પૂર્વોગ આદિની સંખ્યા
જણાવે આવશે અર્થાત્ પૂર્વોગ આદિમાં જેની સંખ્યા જણવાની હવિજ દોષ
તેને ચૌરાસી લાખથી શુભવાધી આગલાની સંખ્યા આવી જશે જેમકે પૂર્વાંતરને
ચૌરાસી લાખથી શુભવાધી પૂર્વની સંખ્યા આવી જશે. પૂર્વને ચૌરાસી લાખથી
શુભવાધી ક્રુદિતાંતરની સંખ્યા આવી જશે ક્રુદિતાંગને ચૌરાસી લાખથી શુભવાધી
ક્રુદિતની સંખ્યા આવી જશે. રૂત્યાદિ અમલ લેવું શીર્ષપ્રદેહિકા પમંતના

પ્રક્ષિપ્ત; અતઃ શીર્ષપ્રહેલિકાયાઃ પરતઃ પલ્યોપમાધુપન્યાસઃ । તત્ર પલ્યેનોપમા
યસ્ય તત્ પલ્યોપમમ્-અસંખ્યાતવર્ષકોટિકોટિપ્રમાણમ્ સાગરોપમા યસ્ય તત્
સાગરોપમમ્-પલ્યોપમકોટિકોટિ દશકમાનમિતિ । દશસાગરોપમકોટિકોટય
ઉત્સર્પિણી । એવમવસર્પિણીતિ ॥ સૂ. ૩૭ ॥

કાલવિશેષવદ્ ગ્રામાદિવસ્તુવિશેષા અપિ જીવાજીવા એવેતિ દ્વિસ્થાનકૈઃ
સત્ત્વત્વાર્ષિશત્સૂતૈઃ પ્રાહ—

લેનાં જાહેર ॥ શીર્ષપ્રહેલિકા તક કા કાલ સાંખ્યાવહારિક કાલ
સંખ્યાતકાલ કહા છે કે સંખ્યાતકાલ સે પ્રથમપૃથિવીગત નારકોં કી,
ભવનપતિયોં કી, વ્યન્તરોં કી, ભરતક્ષેત્ર એરવત ક્ષેત્ર મેં સુષમ દુષ્પમાકે
પશ્ચિમભાગ મેં વર્તમાન મનુષ્ય તિર્યચોં કી આયુકા પ્રમાણ માપા જાતા છે ।

કિન્ન—શીર્ષપ્રહેલિકા સે આગે જી સંખ્યાતકાલ છે પરન્તુ વહ
અતિશય જ્ઞાન રહિત જીવોં કે વ્યવહાર કા વિષય નહીં હોના છે, એસા
સમજ કર હી ઉસે ઉપમાન મેં પ્રક્ષિપ્ત કર દિયા છે કેસી વાત કો બતાને કે
લિયે શીર્ષપ્રહેલિકા સે આગે કે કાલ કો પલ્યોપમ આદિ રૂપ સે પ્રકટ
કિયા ગયા છે । પલ્ય સે જિસકી ઉપમા હો વહ પલ્યોપમ છે વહ પલ્યોપ-
મરૂપ કાલ અસંખ્યાત કોટિ કોટિ વર્ષ પ્રમાણ કા હોના છે । સાગર સે
જિસકી ઉપમા હો વહ સાગરોપમ છે દશ કોટિકોટિ પલ્યોપમ કા એક
સાગરોપમ હોના છે । ૧૦ કોડાકોડી સાગરોપમ કી એક ઉત્સર્પિણી
ઔર ૧૦ હી કોડાકોડી સાગરોપમ કી એક અવસર્પિણી હોતી છે અર્થાત્
બીસ કોડાકોડી સાગરોપમ કા એક કાલ ચક્ર હોના છે ॥ સૂ. ૩૭ ॥

કાળને સાંખ્યાવહારિક કાળ-સંખ્યાતકાળ કહ્યો છે. તે સંખ્યાતકાળ દ્વારા પહેલી
પૃથ્વીના નારકોના, ભવનપતિઓના, વ્યન્તરોના, ભરતક્ષેત્ર અને એરવત ક્ષેત્રમાં
સુષમદુષ્પમાના પશ્ચિમ ભાગમાં વર્તમાન (વિદ્યમાન) મનુષ્યો અને તિર્ય-
ચોના આયુતું પ્રમાણ માપી શકાય છે

વળી શીર્ષપ્રહેલિકા પછી પણ સંખ્યાતકાળ છે, પરન્તુ તે અતિશયી
(અતિશયજ્ઞાન વિનાના) જીવોના વ્યવહારના વિષયરૂપ હોતા નથી, એમ
સમજીને જ તેને ઉપમા દ્વારા બતાવવામાં આવ્યો છે એ વાતને બતાવવાને
માટે શીર્ષપ્રહેલિકાથી આગળના કાળને પલ્યોપમ આદિરૂપે પ્રકટ કરવામાં આ
વેલ છે. પલ્યની (મોટા ખાડા) સાથે જેની ઉપમા આપી શકાય છે તેવા
કાળને પલ્યોપમ કાળ કહે છે તે પલ્યોપમરૂપ કાળ અસંખ્યાત કોટિ કોટિ
વર્ષપ્રમાણવાળો હોય છે જે કાળને સાગરની ઉપમા આપી શકાય છે, એવા
કાળનું નામ સાગરોપમ કાળ છે. દશ કોટિ કોટિ પલ્યોપમનો એકસાગરો-
પમ કાળ થાય છે. ૧૦ કોડા કોડીસાગરોપમની એક ઉત્સર્પિણી થાય છે
અને એટલા જ (૧૦) કોડાકોડી સાગરોપમની એક અવસર્પિણી થાય છે. સૂ. ૩૭

“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ, પણસુત્ર વડસીતિ ગુણિય વ ।

કાઝખં તરારે, પુણગાર્ણ ગુણ સહં ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

છાયા—શ્ચિત્તસ્થાનેન ગુણ, ચૂપચાક ચતુરશીતિગુણિય વ ।

પૂર્વાશ્વાદીનાં સંસ્કૃત પ્રિયારાત્ કૃત્વા જાનોદિ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

શીર્ષપ્રદેહિકાન્તઃ કાલઃ સાંખ્યાવશારિકઃ સંસ્કૃતઃ કાલઃ પ્રોચ્યતે ।

અનેન વ પ્રયમપૃથિવીગતનારકાણાં મનનપતિગ્વન્તરાણાં, મરતૈરવતેષુ સુપમદુ
પ્યમાયાઃ પશ્ચિમે ભાગે મનુષ્યતિરથાં વાયુર્મીયત ઇતિ । કિન્ચ—શીર્ષપ્રદેહિકાયાઃ
પરતોઽપ્યસ્તિ સંસ્કૃતઃ કાલઃ, સધાનધિધાપિનાં ન વ્યવહારવિષય ઇતિ કૃત્વોપમ્યે

હૈ, ચૌરાસી લાખ પ્રયુત્ત કા એક ચૂલિકાંગ હોના હૈ, ચૌરાસી લાખ
ચૂલિકાંગ કી એક ચૂલિકા હોતી હૈ, ચૌરાસી લાખ ચૂલિકાંગ કા એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંગ હોતા હૈ, ચૌરાસી લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંગ કી એક શીર્ષ
પ્રદેહિકા હોતી હૈ । યદા તક લૌકિક ગણિત હૈ પર્યોપત આદિ સઘ
લોકોત્તર ગણિત હૈ । શીર્ષપ્રદેહિકા મેં ૧૯૪ વેં અદ્વસ્થાન હોતે હૈ । ગાથા
—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” ઇત્યાદિ । શ્ચિત્ત સ્થાનસે ચૌરાસીલાખ
કો ગુણિત કરો જિતનો વાર ગુણાઓમે ઉતની વારહી પૂર્વાજ આદિકી
સંસ્કૃતકો જાનલો, અર્થાત્ પૂર્વાજ આદિમેં ઝિસાકી સંસ્કૃત જાનની બાહે
વસકો ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર અગલેકી સંસ્કૃત આજાવેગી, જૈસે
પૂર્વાજ કો ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર પૂર્વેકી સંસ્કૃત આ જાવેગી, પૂર્વકો
ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર ક્રુદિતાંગકી સંસ્કૃત આવેગી, ક્રુદિતાંગકો
ચૌરાસી લાખસે ગુણાને પર ક્રુદિતકી સંસ્કૃત આજાવેગી ઇત્યાદિ જાન

પ્રયુતાંત્રનું એક પ્રયુત્ત યામ છે ૮૪ લાખ પ્રયુતાંત્રનું એક ચૂલિકાંગ યામ છે
અને ૮૪ લાખ ચૂલિકાંગની એક ચૂલિકા યામ છે ૮૪ લાખ ચૂલિકાંગનું એક
શીર્ષપ્રદેહિકાંગ યામ છે અને ૮૪ લાખ શીર્ષપ્રદેહિકાંગની એક શીર્ષપ્રદેહિકા
યામ છે અહીં મુખીનું લીકિક ગણિત છે પસ્થેષમ આદિ લોકોત્તર મધિવ
(ગણતરી) છે

શીર્ષપ્રદેહિકા નામનો એ કાળ છે તે ૧૬૪ ખડેવાળી સંખ્યા (વરોને
દિશાને) છે ગાથા—“શ્ચિય ઠાણેણ ગુણ” ઇત્યાદિ શ્ચિત્ત સ્થાનથી ચૌરાસી
લાખનો શુભાકાર કરે । એટલીવાર શુભચો તેટલીવાર પૂર્વાજ આદિની સંખ્યા
જણાઈ આવશે અર્થાત્ પૂર્વાજ આદિમાં જેની સંખ્યા જાણવાની ઈચ્છા હોય
તેને ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી આગલાની સંખ્યા આવી જશે એમકે પૂર્વાજને
ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી પૂર્વની સંખ્યા આવી જશે. પૂર્વને ચૌરાસી લાખથી
શુભવાથી ક્રુદિતાંગની સંખ્યા આવી જશે ક્રુદિતાંગને ચૌરાસી લાખથી શુભવાથી
ક્રુદિતની સંખ્યા આવી જશે ઇત્યાદિ સમજાવેલું શીર્ષપ્રદેહિકા પશંતન

मूलम्—गामाङ् वा णगराङ् वा १, निगमाङ् वा रायहाणीङ् वा २, खेडाङ् वा कट्टवाङ् वा ३, मढवाङ् वा दोणमुदाङ् वा ४, पट्टणाङ् वा आगराङ् वा ५, आसमाङ् वा सवाहाङ् वा ६, सनिवेसाङ् वा घोसाङ् वा ७, आरामाङ् वा, उज्जाणाङ् वा ८, वणाङ् वा वणसडाङ् वा ९, वाषीति वा, पुक्खरणीति वा १०, सराङ् वा सरपतीति वा ११, अगडाङ् वा तलागाङ् वा १२, दहाङ् वा णदीति वा १३, पुढवीति वा उदहीति वा १४, वायस्वधाङ् वा उवासतराङ् वा १५, वलयाङ् वा, विग्गहाङ् वा १६, दीवाङ् वा, समुदाङ् वा १७, वेलाङ् वा, वेइयाङ् वा १८, दाराङ् वा, तोरणाङ् वा १९, णेरइयाङ् वा णेरइयावासाङ् वा जाव २० ४२ वेमाणियाङ् वा वेमाणियावासाङ् वा ४३, कप्पाङ् वा कप्पविमाणवासाङ् वा ४४, वासाङ् वा, वासहरपव्वयाङ् वा ४५, कूडाङ् वा कूडागराङ् वा ४६, विजयाङ् वा रायहाणीति वा, जीवाङ् य अजीवाङ् य पवुच्चङ् ४७ ।

छायाङ् वा आयवाङ् वा १, दोसिणाङ् वा अधगराङ् वा २, ओमाणाङ् वा उम्माणाङ् वा ३, अइजाणगिहाङ् वा उज्जाणगिहाङ् वा ४, अवलिवाङ् वा सणिप्पवायाङ् वा जीवाङ् य अजीवाङ् य पवुच्चङ् ५ । दो रासी पणत्ता त जहा-जीव रासी चेष अजीवरासी चेष ॥ सू० ३८ ॥

छाया—ग्रामा इति वा नगराणीति वा १, निगमानीति वा राजधान्य इति वा २, खेगानीति वा कर्षणीति वा ३, मढम्भानीति वा श्रेणमुत्थानीति वा ४, पत्तनानीति वा भाकग इति वा ५, आभमा इति वा संवाहा इति वा ६, सनिवेसा इति वा घोषा इति वा ७, आरामा इति वा उद्यानानीति वा ८, वनानीति वा वनलण्डा इति वा ९, वाप्प इति वा पुक्करिण्य इति वा १०, सरासीति वा सरा पट्टक्य इति वा ११, अगटा इति वा तलागा इति वा १२, दहा इति वा नद्य इति वा १३ पृथिव्य इति वा उद्वपग इति वा १४, वातस्कन्धा इति वा अरका भ्रान्तराणीति वा १५, वलपानीति वा विग्रहा इति वा १६, दीपा इति वा समुद्रा इति वा १७, वेला इति वा यदिका इति वा १८, दाराणीति वा सारणानीति वा १९, नैरयिका इति वा नैरयिका वासा इति वा यावत् २०-४२ वेमाणिका इति वा वेमाणिकानासा इति वा ४३, कप्पा इति वा कप्पविमानावासा इति वा ४४, वासाणीति वा वासहरपरता इति वा ४५, कूडाणीति वा कूडागराणीति वा ४६, विजया इति वा राजधान्य इति वा जीवा इति वा अजीवा इति वा मोक्ष्यत ४७ ।

છાયા-ઇતિ વા આતપા ઇતિ વા ૧, ય્યોત્સ્ના ઇતિ વા અન્ધકારાણીતિ વા ૨, અવમાનાનીતિ વા, ઉન્માનાનીતિ વા ૩, અતિયાનગૃહાણીતિ વા ઉદ્યાનગૃહાણીતિ વા ૪, અર્લિવા ઇતિ વા શનૈઃ પ્રપાતા ઇતિ વા જીવા ઇતિ ચ અજીવા ઇતિ ચ પ્રોચ્યતે ૫ । દ્વૌ રાશી પ્રજ્ઞૈર્ તથયા-જીવરાશીશ્ચૈવ અજીવરાશીશ્ચૈવ ॥ સૂ ૩૮ ॥

ટીકા-‘ગામાઢ્વા’ ઇતિ । એપુ સત્ત્વત્વારિંશત્સૂત્રેષુ પ્રત્યેક દ્વિકે ‘જીવાઢ્વ અજીવાઢ્વ પવુચ્ચઢ્વ’ ઇત્યાલાપકઃ સંયોજનીયઃ, તથાહિ ગામાઢ્વા નગરાઢ્વા જીવાઢ્વ અજીવાઢ્વ પવુચ્ચઢ્વ, નિગમાઢ્વા રાયહાણીઢ્વા જીવાઢ્વ અજીવાઢ્વ પવુચ્ચઢ્વ ” એવં સર્વત્ર વિજ્ઞેયમ્ । ગ્રામાદીનાં ચ જીવાજીવતા પ્રસિદ્ધૈવ તેષુ તદ્વયોર્નિયમતઃ સદ્ભાવાત્ । અન્યત્ સુગમમ્ । નવરમ્-ગ્રામાઃ-કરાદિગમ્યાઃ, ચદ્વા-ગ્રસન્તિ ગુણાનિતિગ્રામાઃ,

કાલવિશેષ કી તરહ ગ્રામાદિવસ્તુવિશેષ મી જીવ અજીવ રૂપ હી હૈ ઇસ વિષય કો અવ સૂત્રકાર દ્વિકસ્થાનકવાલે ૪૭ સૂત્રોં દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ-“ ગામાઢ્ વા નગરાઢ્ વા નિગમાઢ્ વા ” ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-ઇન ૪૭ સૂત્રોં મેં પ્રત્યેક દો દો સૂત્રોં મેં “ જીવાઢ્ ય અજીવાઢ્ ય પવુચ્ચઢ્ ” એસા આલાપક જોડના ચાહિયે જૈસે-“ ગામાઢ્ વા નગરાઢ્ વા જીવાઢ્ ય અજીવાઢ્ ય પવુચ્ચઢ્, નિગમાઢ્ વા રાયહાણીઢ્ વા જીવાઢ્ ય અજીવાઢ્ ય પવુચ્ચઢ્ ” ઇસી તરહ સે સર્વત્ર જાનના ચાહિયે ગ્રામાદિકોં મેં જીવાજીવરૂપતા પ્રસિદ્ધ હી હૈ ક્યોં કિ ઉનમેં ઇન દોનોં કા નિયમ સે સદ્ભાવ રહતા હૈ । બાકી કા ઔર સવ સુગમ હૈ । જિનમેં ટેક્સ કર આદિ લગતા હૈ વે ગ્રામ હૈ અથવા ગુણોં કા જહાં ગ્રસન હોતા હૈ અર્થાત્ બોધ રહિત જહાં કી જનતા હોતી હૈ વે ગ્રામ હૈ, જહાં પર ૧૮ અઠારહ

કાળવિશેષની જેમ ગ્રામાદિ વસ્તુવિશેષ પણ જીવ અજીવ રૂપ જોય છે. આ વિષયને સૂત્રકાર દ્વિકસ્થાનકવાળાં ૪૭ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરે છે-

“ ગામાઢ્ વા નગરાઢ્ વા નિગમાઢ્ વા ” ઇત્યાદિ-

આ ૪૭ સૂત્રો દ્વારા પ્રરૂપિત પ્રત્યેક બળ્લે સૂત્રની સાથે “ જીવાઢ્ ય અજીવાઢ્ ય પવુચ્ચઢ્ ” આ સૂત્રપાઠને યોજવો જોઈએ જેમકે-“ ગામાઢ્ વા નગરાઢ્ વા જીવાઢ્ ય અજીવાઢ્ ય પવુચ્ચઢ્, નિગમાઢ્ વા રાયહાણીઢ્ વા જીવાઢ્ ય અજીવાઢ્ ય પવુચ્ચઢ્ ” આ પ્રમાણે પ્રત્યેક બળ્લે સૂત્રોની સાથે આલાપક સમજ લેવા જોઈએ ગ્રામાદિકોમાં જીવાજીવ રૂપતા પ્રસિદ્ધ જ છે, કારણ કે તેમાં તે બળ્લેનો નિયમથી જ સદ્ભાવ રહે છે, બાકીનો સઘળો ભાવ સુગમ છે.

જ્યાં કર આદિ લાગુ પડે છે એવા સ્થળને ગ્રામ કહે છે અથવા ગુણોતુ જ્યાં ગ્રસન થાય છે-એટલે કે બોધરહિત જ્યાંની જનતા હોય છે એવા સ્થળોને ગ્રામ કહે છે જ્યાં ૧૮ પ્રકારના કર લાગતા નથી એવાં

मूम्-गामाङ् वा णगराङ् वा १, निगमाङ् वा रायहाणीङ् वा २, खेढाङ् वा कव्यडाङ् वा ३, मडवाङ् वा दोणमुहाङ् वा ४, पट्टणाङ् वा आगराङ् वा ५, आसमाङ् वा सवाहाङ् वा ६, सनिरेसाङ् वा घोसाङ् वा ७, आरामाङ् वा, उज्जाणाङ् वा ८, वणाङ् वा वणसडाङ् वा ९, वाधीति वा, पुम्स्वरणीति वा १०, सराङ् वा सरपतीति वा ११, अगडाङ् वा तलागाङ् वा १२, दहाङ् वा णदीति वा १३, पुढवीति वा उदहीति वा १४, गायखधाङ् वा उवासतराङ् वा १५, वलयाङ् वा, विगहाङ् वा १६, दीवाङ् वा, समुदाङ् वा १७, वेलाङ् वा, वेइयाङ् वा १८, दाराङ् वा, तोरणाङ् वा १९, णेरइयाङ् वा णेरइयावासाङ् वा जाव २०-४२ वेमाणियाङ् वा वेमाणियावासाङ् वा ४३, कप्पाङ् वा कप्पविमाणवासाङ् वा ४४, वासाङ् वा, वासहरपव्वयाङ् वा ४५, कूडाङ् वा कूडागाराङ् वा ४६, विजयाङ् वा रायहाणीति वा, जीवाङ् य अजीवाङ् य पव्वुच्चङ् ४७ ।

छायाङ् वा आयवाङ् वा १, दोसिणाङ् वा अधगाराङ् वा २, ओमाणाङ् वा उम्माणाङ् वा ३, अइजाणगिहाङ् वा उज्जाणगिहाङ् वा ४, अवलिवाङ् वा सणिप्पवायाङ् वा जीवाङ् य अजीवाङ् य पव्वुच्चङ् ५ । दो रासी पणत्ता त जहा-जीव रासी चेव अजीवरासी चेव ॥ सू० ३८ ॥

छाया-ग्रामा इति वा नगराणीति वा १, निगमानीति वा राजधान्य इति वा २, खेतानीति वा कवटानीति वा ३, मडम्बानीति वा द्रोणमुत्तानीति वा ४, पत्तनानीति वा आकरा इति वा ५, आथमा इति वा संवाहा इति वा ६, सनिरेसा इति वा घोषा इति वा ७, आरामा इति वा उपानानीति वा ८, वनानीति वा वनसङ्घा इति वा ९, वाप्य इति वा पुष्करिण्य इति वा १०, सरासीति वा सरः पङ्क्त्य इति वा ११, अगटा इति वा तलागा इति वा १२, दहा इति वा नद्य इति वा १३ पृथिव्य इति वा उदभय इति वा १४, वातस्कन्धा इति वा भवका छान्तराणीति वा १५, वल्लयानीति वा विग्रहा इति वा १६, द्वीपा इति वा समुद्रा इति वा १७, वेला इति वा चेइका इति वा १८, दाराणीति वा तोरणानीति वा १९, नैरयिका इति वा नैरयिका वासा इति वा जावत् २०-४२ वैमानिका इति वा वैमानिकावासा इति वा ४३, कप्पा इति वा कप्पविमानावासा इति वा ४४, वापीणीति वा वर्षधरपर्वता इति वा ४५, कूटानीति वा कूटागाराणीति वा ४६, विजया इति वा राजधान्य इति वा जीवा इति वा अजीवा इति वा मोक्ष्यत ४७ ।

“ પત્તન શકટૈર્ગમ્યં, ઘોટકૈર્નોંભિરેવ ચ ।

નોંભિરેવ તુ યદ્ગમ્યં પટ્ટનં તત્પચક્ષતે ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

આકરા:-લોહાદિધાતુત્પત્તિભૂમયઃ ૫ । આશ્રમા:-તાપસાવાસાઃ, યત્ર પ્રથમે તાપસા વસન્તિ પશ્ચાદન્યેऽપિ લોકા આગત્ય વસન્તિ તે । સંવાહા:-દુર્ગભૂમૌ યત્ર કૃપીવલાઃ સમભૂમૌ કૃષિં કૃત્વા રક્ષાર્થં ધાન્યાનિ યત્ર સવહન્તિ-નયન્તીત્યર્થઃ ૬ । સન્નિવેશા:-સાર્થસેનાદિનિવાસાઃ, ઘોષા:-આમીર-પલ્લયઃ ૭ । આરામા:-વિવિધવૃક્ષસંકુલાનિ કદલીગૃહાદિશોભિતાનિ સ્ત્રીપુંસા ક્રીડા સ્થાનાનિ, ઉદ્યાનાનિ ઉત્-ઉત્કૃષ્ટાનાં વિવિધવેપથૂપાડલંકૃતાનાં જનાનાં યાનં-ગમનં યેષુ તાનિ પુષ્પફલોપેતવૃક્ષસમૂહશોભિતાનિ નગરગત્યાસન્નવર્તિક્રીડાસ્થાના-

જહાં જાયા જાતા હૈ વહ પટ્ટન હૈ એસા હસકા અર્થ હોતા હૈ કહા બી હૈ -“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ । લોહાદિ ધાતુઓં કો ઉત્પન્ન કરને વાલી જો ભૂમિ હોતી હૈ વહ આકર હૈ તાપસ જનોં કા જો આવાસસ્થાન હોતા હૈ વહ આશ્રમ હૈ પહિલે જહાં તાપસ વસતે હોં ઓર પીછે જહાં આકર અન્ય લોગ બી વસ ગયે હો એસા જો સ્થાન હૈ વહ આશ્રમ હૈ । કૃપીવલ (કિસાન) જિસ સમભૂમિપર લેતી કરકે રક્ષા કે લિચે ધાન્ય લે આતે હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સંવાહ હૈ । જહાં સેના આદિ રહતી હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સન્નિવેશ-છાવની હૈ । જહાં પર ગ્વાલા રહતે હૈં ઉસસ્થાન કા નામ ઘોષ હૈ આરામ નામ ઉસ ઉદ્યાન કા હૈં કિ જિસમેં અનેક પ્રકાર કે વૃક્ષ હોતે હૈં ઓર કેલા આદિ કે નિકુજ હોતે હૈં તથા સ્ત્રી પુરુષોં કા જો ક્રીડા કા સ્થાન હોતા હૈ । “ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનમ્ યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ”

પટ્ટન કહે છે, ” એવો તેનો અર્થ થાય છે કહ્યું પણ છે કે-“ પત્તન શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ. લોહુ આદિ ધાતુઓને ઉત્પન્ન કરનારી જે ભૂમિ હોય છે તેને આકર કહે છે. તાપસોના જ્યાં નિવાસસ્થાન હોય છે એવી જગ્યાને આશ્રમ કહે છે. અથવા પહેલાં જ્યાં તાપસો વસતા હોય અને ત્યારબાદ જ્યાં અન્ય લોકો પણ આવીને વસતા હોય એવા સ્થાનને આશ્રમ કહે છે. એટલે તેની કરીને જે સમભૂમિપર રક્ષાને નિમિત્તે ધાન્ય લઈ આવે છે, તે સ્થાનનું નામ સંવાહ છે. જ્યાં સેના આદિ રહે છે, તે સ્થાનને સન્નિવેશ (છાવણી) કહે છે. જ્યાં ગોવાળિયાઓ રહે છે તે સ્થાનને ઘોષ કહે છે જે ઉદ્યાનમાં અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો હોય છે, કેળા આદિના નિકુજ હોય છે અને જ્યાં સ્ત્રીપુરુષો ફરવા જતાં હોય છે, જે તેમના ક્રીડાસ્થાન રૂપ હોય છે એવા ઉદ્યાનને આરામ કહે છે-“ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનં યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુ-

નકરાણિ-નકરો યેષુ તાનિ-અષ્ટાદશકરરરિતાનિ જનનિવાસસ્થાનાનીત્યર્થઃ ૧ ।
 નિગમા-વણિગ્જનનિવાસા , રાજધાન્ય* યમ રાજાનો વસન્તિ ૨ । સ્વેટાનિ-ધૂલિ
 માકારયુક્તાનિ, કર્ષટાનિ-કુનગરાણિ ૩, મહમ્વાનિ-યેષાં પરિતોડ્ધ*યોગનાત્
 પરતોઽસ્થિતગ્રામાણિ, દ્રોણમુલ્લાનિ-જલસ્પર્શમાગદ્વયગમ્યાનિ ૪, પત્તનાનિ-
 સમસ્તવસ્તુ પ્રાપ્તિસ્થાનાનિ, યદ્વા-પત્તનં દ્વિવિધ-અલપત્તનં સ્પટપત્તન વ, યમ
 જલમાર્ગેણ નાવાદિના ગમ્યતે સ્વજલપત્તનમ્, યમ સ્પર્શમાર્ગેણ શ્વટ્ટાદિના ગમ્યતે
 તત્સ્પર્શપત્તનમ્, તાનિ । યદ્વા પતન્તિ-સમાગમ્યન્તિ સર્વદિગ્મ્યો જના યેષુ
 તાનિ । 'પટ્ટનાનિ વા ' ઇતિ છાયા સમ પટ્ટનમ્ યમ્નોમિઃ શ્વટ્ટૈર્ગા ગમ્યતે, ઉક્તઃ-

પ્રકાર કા કર નહીં લગતા હૈ એસે જો જનનિવાસ સ્થાન હૈ વે નકર-
 નગર હૈ । જહાં વણિગજનોં કા નિવાસ રહતા હૈ વહ નિગમ હૈ । જહાં રાજા
 રહતા હૈ વહ રાજધાની હૈ । ધૂલિ કે કોટ સે જો યુક્ત હોતે હૈ વે સ્વેટ હૈ ।
 કુનગરોં કા નામ કર્ષટ હૈ જિનકે આસપાસ આઘે યોજન સે આગે અઢાઈ
 ૨ કોસ આગે વસતિ હોતી હૈ વે મહમ્પ હૈ । જલમાર્ગ સે ઓર સ્પર્શ
 માર્ગ સે જિનમેં આના જાના હોતા હૈ વે દ્રોણમુલ્લ હૈ । સમસ્ત વસ્તુઓં કી
 પ્રાપ્તિ કે જો સ્થાન હોતે હૈ વે પત્તન હૈ અથવા પત્તન દો પ્રકાર કે હોતે
 હૈ એક જલપત્તન ઓર દૂસરા સ્પર્શપત્તન જહાં પર જલમાર્ગ સે નૌકા
 આદિ દ્વારા હોકર જાણ જાતા હૈ વહ જલપત્તન હૈ ઓર જહાં સ્પર્શમાર્ગ
 સે ગાફી આદિ દ્વારા જાણ જાતા હૈ વહ સ્પર્શપત્તન હૈ । અથવા જહાં
 પર સર્વદિશાઓં સે મનુષ્ય આતે હૈ વે પત્તન હૈ । અથવા " પટ્ટન " એસી
 જગ્ગ ફસકી સંસ્કૃત-છાયા હોતી હૈ તય નૌકાઓં દ્વારા વા ગાફી દ્વારા

જનનિવાસસ્થાનને નગર કહે છે જ્યાં વણિકો (વ્યાપારીઓ) રહેતા હોય
 છે એવા સ્થાનને નિગમ કહે છે જ્યાં રાજા રહે છે તે નગરને રાજધાની
 કહે છે પૂજા અથવા માટીના કોટથી યુક્ત એવા નગરને જેટ કહે છે કુનગરોને
 કષટ કહે છે જેની આસપાસમાં ૧૧ યોજનથી (૨૫, ૨૫, કોટથી) ફર
 વસતિ હોય છે એવા જનનિવાસ સ્થાનને મહમ્પ કહે છે જ્યાં જળમાર્ગ
 અને જમીનમાર્ગે અવરજવર થાય છે એવા સ્થાનને દ્રોણમુલ્લ કહે છે જ્યાં
 બધી વસ્તુઓ મળી શકે છે એવું સ્થાન પત્તન કહેવાય છે અથવા પત્તનના
 બે પ્રકાર છે-જલપત્તન અને સ્પર્શપત્તન જ્યાં જળમાર્ગે જ નૌકા આદિ દ્વારા
 જઈ શકાય છે એવા સ્થાનને જલપત્તન કહે છે અને જમીનમાર્ગે જઈ શકાય
 એવા સ્થાનને સ્પર્શપત્તન કહે છે । અથવા-જ્યાં બધી દિશાઓપરથી માનુષ્યો
 આવે છે તેને પત્તન કહે છે અથવા જ્યારે ' પટ્ટન ' એવી તેની સંસ્કૃત
 પદા યદ્ય છે ત્યારે " નૌકાઓ અથવા ગાફી દ્વારા જ્યાં જવાય છે, તેને

“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં, ઘોટકૈર્નોભિરેવ ચ ।

નોભિરેવ તુ યદ્ગમ્યં પટ્ટનં તત્પચક્ષતે ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

આકરા:-લોહાદિધાતુત્પત્તિભૂમયઃ ૫ । આશ્રમા:-તાપસાવાસાઃ, યત્ર પ્રથમં તાપસા વસન્તિ પશ્વાદન્યેઽપિ લોકા આગત્ય વસન્તિ તે । સંવાહા:-દુર્ગભૂમૌ યત્ર કૃષીવલાઃ સમભૂમૌ કૃષિં કૃત્વા રક્ષાર્થં ધાન્યાનિ યત્ર સવહન્તિ-નયન્તીત્યર્થઃ ૬ । સન્નિવેશા:-સાર્થસેનાદિનિવાસાઃ, ઘોષા:-આમીર-પલ્લયઃ ૭ । આરામા:-વિવિધવૃક્ષસંકુલાનિ કદલીગૃહાદિશોભિતાનિ સ્ત્રીપુંસા ક્રીડા સ્થાનાનિ, ઉદ્યાનાનિ ઉત્-ઉત્કૃષ્ટાનાં વિવિધવેષભૂષાડલંકૃતાનાં જનાનાં યાનં-ગમનં યેષુ તાનિ પુષ્પફલોપેતટૃક્ષસમૂહશોભિતાનિ નગરમત્યાસન્નવર્તિક્રીડાસ્થાના-

જહાં જાયા જાતા હૈ વહ પટ્ટન હૈ એસા ઇસકા અર્થ હોતા હૈ કહા ઓ હૈ -“ પત્તનં શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ । લોહાદિ ધાતુઓં કો ઉત્પન્ન કરને વાલી જો ભૂમિ હોતી હૈ વહ આકર હૈ તાપસ જનોં કા જો આવાસસ્થાન હોતા હૈ વહ આશ્રમ હૈ પહિલે જહાં તાપસ વસતે હોં ઓર પીછે જહાં આકર અન્ય લોગ ભી વસ ગયે હો એસા જો સ્થાન હૈ વહ આશ્રમ હૈ । કૃષીવલ (કિસાન) જિસ સમભૂમિપર સેતી કરકે રક્ષા કે લિયે ધાન્ય લે આતે હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સંવાહ હૈ । જહાં સેના આદિ રહતી હૈં ઉસ સ્થાન કા નામ સન્નિવેશ-છાવની હૈ । જહાં પર ગ્વાલા રહતે હૈં ઉસસ્થાન કા નામ ઘોષ હૈ આરામ નામ ઉસ ઉદ્યાન કા હૈ કિ જિસમેં અનેક પ્રકાર કે વૃક્ષ હોતે હૈં ઓર કેલા આદિ કે નિકુજ હોતે હૈં તથા સ્ત્રી પુરુષોં કા જો ક્રીડા કા સ્થાન હોતા હૈ । “ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનમ્ યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ”

પટ્ટન કહે છે, ” એવો તેનો અર્થ થાય છે. કહ્યું પણ છે કે-“ પત્તન શકટૈર્ગમ્યં ” ઇત્યાદિ. લોહુ’ આદિ ધાતુઓને ઉત્પન્ન કરનારી જે ભૂમિ હોય છે તેને આકર કહે છે. તાપસેના જ્યાં નિવાસસ્થાન હોય છે એવી જગ્યાને આશ્રમ કહે છે. અથવા પહેલા જ્યાં તાપસો વસતા હોય અને ત્યારબાદ જ્યાં અન્ય લોકો પણ આવીને વસતા હોય એવા સ્થાનને આશ્રમ કહે છે. ખેડૂતો ખેતી કરીને જે સમભૂમિપર રક્ષાને નિમિત્તે ધાન્ય લઈ આવે છે, તે સ્થાનનું નામ સંવાહ છે. જ્યાં સેના આદિ રહે છે, તે સ્થાનને સન્નિવેશ (છાવણી) કહે છે જ્યાં ગોવાળિયાઓ રહે છે તે સ્થાનને ઘોષ કહે છે જે ઉદ્યાનમાં અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષો હોય છે, કેળા આદિના નિકુજ હોય છે અને જ્યાં સ્ત્રીપુરુષો ફરવા જતાં હોય છે, જે તેમના ક્રીડાસ્થાન રૂપ હોય છે એવાં ઉદ્યાનને આરામ કહે છે-“ ઉત્ ઉત્કૃષ્ટાનાં યાનં ગમનં યત્ર ઇતિ ઉદ્યાનમ્ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુ-

નીત્યર્યઃ ૮। વનानि-एकजातीयवृक्षसकुलानि, वनखंडाः-अनेकजातीयवृक्षसकुलाः ९।
 वायु-चतुरस्राजलाश्रयविशेषाः, पुष्करिण्य-ता एव वृत्ता १०। सरासि-विस्तृत
 जलाश्रयविशेषाः, सरा पंक्तयः-सायेवपंक्तिवद्धानि ११। अवटाः-कूपाः, तटामाः
 कोकमसिद्धाः १२। इदाः नद्यश्च प्रसिद्धा एव १३। पृथिव्य-रत्नप्रमादयः
 उदय-उदयोपधिपनोदयः। वातस्कन्धाः-घनवाततनुवाता इतर वा अवका
 शान्तराशि-वातरस्कन्धानामवस्तादाकाशानि, जीवत्वं वेपां, सूक्ष्मपृथिवीकायि-
 इस व्युत्पत्ति के अनुसार जिसमें विविध प्रकार की वेपमूपा से अलंकृत
 हुए मनुष्यों का गमन होता है वह उद्यान है। यह उद्यान पुष्पफलों से
 युक्त वृक्षसमूहों से शोभित होता है और नगर के पास रहता है एक
 जातीय वृक्षों से जो युक्त होता है वह वन है तथा अनेक जातीयवृक्षों
 से जो युक्त होता है वह वनस्पण्ड है जो जलाशय ओकोर होता है वह
 घापी है तथा जो जलाशय गोल होता है वह पुष्करिणी है जो जलाशय
 विशेषरूप से विस्तृत होता है वह सर है ये सर ही जय पंक्तिवद्
 होते हैं तो वे सर पंक्ति के नाम से कहे जाते हैं। कूप का नाम अवट
 है सामान्य तालाब का नाम तटाम है। इद और नदी ये प्रसिद्ध ही
 हैं। रत्नप्रभा आदि पृथिवियां यहां पृथिवी शब्द से ग्रहीत हुए हैं। तथा
 इनके नीचे जो घनोदधि आवि है वे उदधि शब्द से ग्रहीत हुए हैं।
 वातस्कन्ध-घनवात और तनुवात अथवा सामान्यवायु से वातस्कन्ध
 से ग्रहीत हुए हैं तथा वातस्कन्धों के नीचे जो आकाश है वह अवका

શાર જેમાં વિવિધ પ્રકારની વેપમૂપાથી વિભૂષિત મનુષ્યાનુ ગમન થાય છે, તેનું
 નામ ઉદ્યાન છે તે ઉદ્યાન ફળદ્રુપોથી સુષ્ટ વૃક્ષસમૂહોથી સુશોભિત હોય છે
 અને નગરની પાસે હોય છે જોકે બાતના વૃક્ષોથી બે સુષ્ટ હોય છે તેને વન
 કહે છે અને અનેક બાતના વૃક્ષોથી સુષ્ટ સ્થાનને વનખંડ કહે છે. ચતુર્સ
 ખૂણાર જળાશયને વાપી કહે છે અને ગોળાકારના જળાશયને પુષ્કરિણી કહે
 છે જહુ જ વિસ્તૃત જળાશયને સરા (સરોવર) કહે છે અને એવાં સરોની
 કારમાળાને સરાપંક્તિવ કહે છે અવટ એટલે કૂપ (કૂવો) તટામ એટલે
 સામાન્ય તાલુબ. ટટ અને નદી તે બણીતાં છે પૃથ્વી પદ્ધતી બહી
 રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીઓ (નરકો) ધરણ્ય કરવાની છે અને તેમની નીચે
 આવેલા ઘનોદધિ આદિને ઉદધિ પણ દ્વારા ધરણ્ય કરવાના છે વાતરક પ એટલે
 ઘનવાત અને તનુવાત અથવા સામાન્ય વાયુ સમજવા. વાતરક પાની નીચે ને
 આકાશ છે તે અવકાશ તર પદ્ધતી ધરણ્ય કરાયેલ છે, આ બધાંને ભવરૂપ

કાદિ જીવ્યાસત્વાત્, અજીવત્વં ચ પ્રસિદ્ધમેવ ૧૫। વલયાનિ-પૃથિવીનાં વેષ્ટ-
નાનિ ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતરૂપાણિ, વિગ્રહાઃ-લોકનાડીચક્રાણિ, જીવત્વં
ચૈષાં સૂક્ષ્મપૃથિવ્યાદિ જીવ્યાસત્વાત્ ૪૬। દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ પ્રતીતાઃ ૧૭।
વેલાઃ-સમુદ્રજલવૃદ્ધયઃ, વેદિકાઃ-જમ્બૂદ્વીપજગત્યાદિ સમ્બન્ધિન્યઃ પ્રસિદ્ધાઃ ૧૮।
દ્વારાણિ-વિજયાદીનિ, તોરણાણિ - તેષામેવાવયવવિશેષાઃ ૧૯। નૈરયિકાઃ-
નારકા, અજીવત્વ ચૈષાં કર્મપુદ્ગલાચપેક્ષ્યા, જીવત્વં ચ પ્રતીતમેવ, નૈરયિકાવાસાઃ

શાન્તર પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈં ઇન સબ કો જો જીવરૂપ સે કહા ગયા હૈં
ઉસકા કારણ એસા હૈં કિ યે સબ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક આદિ જીવોં સે
વ્યાપ્ત હોલે હૈં તથા ઇનમેં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ હી હૈં વલય શબ્દ સે
પૃથિવિયોં કે વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત ઓર તનુવાત યે સબ ગૃહીત
હુપ હૈં। વિગ્રહ શબ્દ સે લોકનાડી ચક્ર ગૃહીત હુપ હૈં। ઇન સબ મેં
જીવતા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક જીવોં સે વ્યાપ્ત હોને કે કારણ કહી ગઈ હૈં
તથા અજીવતા સ્વભાવતઃ કહી ગઈ હૈં। દ્વીપ ઓર સમુદ્ર પ્રસિદ્ધ હી હૈં
સમુદ્રજલ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈં વહ વેલા હૈં, જમ્બૂદ્વીપ કી જગતિ આદિરૂપ
વેદિકા હોતી હૈં વિજયાદિક દ્વાર હૈં, તથા ઇન દ્વારોં કે જો અવયવવિ-
શેષ હૈં વે તોરણ હૈં। યે સબ પૂર્વોક્તરૂપ સે હી જીવ ઓર અજીવરૂપ
હૈં। નૈરયિકોં મેં જો જીવત્વ કહા ગયા હૈં વહ જીવાધિષ્ટિત
હોને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈં તથા અજીવત્વ જો કહા ગયા હૈં
વહ કર્મ પુદ્ગલોં સે યુક્ત હોને કે કારણ સે કહા ગયા હૈં-इसी तरह से

કહેવાનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે-તે બધાં સ્થાનો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક આદિ
જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે તથા તેમાં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ જ હોય છે.
વલય પદ દ્વારા પૃથ્વીઓના વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાતને ગ્રહણ
કરવામાં આવેલ છે. વિગ્રહપદથી લોકનાડીચક્ર ગૃહીત થયેલ છે. તે બધા
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિક જીવોથી વ્યાપ્ત હોવાથી તેઓમાં જીવતા પ્રકટ કરવામાં
આવેલ છે અને અજીવતા સ્વભાવતઃ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

દ્વીપ અને સમુદ્રો બાણીતા હોવાથી અહીં તેમની વ્યાખ્યા આપી નથી.
સમુદ્રના પાણીની જે વૃદ્ધિ થાય છે તેને વેલા કહે છે. જમ્બૂદ્વીપની જગતિ
આદિ રૂપ વેદિકા હોય છે વિજયાદિક દ્વારો છે અને તે દ્વારોના અવયવ
વિશેષરૂપ તોરણો હોય છે. એ બધાં પહેલાં બતાવ્યા મુજબ જ જીવ અને
અજીવરૂપ છે નારકોમાં જે જીવત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ તેમની
જીવયુક્તતા છે અને તેઓ કર્મપુદ્ગલોથી યુક્ત હોવાથી તેમનામાં અજીવત્વ
પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણે નૈરયિકાવાસોમાં પણ જીવત્વ અને

નીત્યર્થઃ । ૮ । વનનિ-પક્ષાસીયવૃક્ષસકુલાનિ, ધનસઢાઃ-અનેકજાતીયવૃક્ષસકુલા ૧ ।
 વાપ્ય-ચતુરસ્રાનલાશયવિશેષાઃ, પુષ્કરિણ્ય-તા એવ ઘુલા ૧૦ । સરાસિ-વિસ્તૃત
 જલાશયવિશેષાઃ, સરાઃ પંક્તય-તા એવ પક્તિપદાનિ ૧૧ । અવટાઃ-કૂપાઃ, તઢામાઃ
 લોકમસિદ્ધાઃ ૧૨ । ઇલાઃ નદય પ્રસિદ્ધા એવ ૧૩ । પૃથિવ્ય-રત્નપ્રમાદયઃ
 ઉદય-ઉદયોવર્ષિપનોદય । વાતસ્ક-ધનવાતતનુવાતા ઇતર વા, અવકા
 શાન્તરાણિ-વાતરુન્ધાનામપસ્તાદાકાશાનિ, ઝીરત્વં વેષા, સુશ્મપૃથિવીકાયિ-

इस म्युत्पत्ति के अनुसार जिसमें विविध प्रकार की वेषमूपा से अलकृत
 हुए मनुष्यों का गमन होता है वह उद्यान है। यह उद्यान पुष्पफलों से
 युक्त वृक्षसमूहों से शोभित होता है और नगर के पास रहता है एक
 जातीय वृक्षों से जो युक्त होता है वह वन है तथा अनेक जातीयवृक्षों
 से जो युक्त होता है वह वनखण्ड है जो जलाशय चौकोर होता है वह
 घापी है तथा जो जलाशय गोल होता है वह पुष्करिणी है जो जलाशय
 विशेषरूप से विस्तृत होता है वह सरः है ये सर ही जय पक्षिपद
 होते हैं तो वे सरः पक्षि के नाम से कह जाते हैं। कूप का नाम अवट
 है सामान्य तालाब का नाम तडाग है। इव और नदी ये प्रसिद्ध ही
 हैं। रत्नप्रभा आदि पृथिवियां यहां पृथिवी शब्द से गृहीत हुए हैं। तथा
 इनके नीचे जो घनोदधि आदि हैं वे उदधि शब्द से गृहीत हुए हैं।
 वातस्क-ध-धनवात और तनुवात अथवा सामान्यवायु से वातस्क-ध
 से गृहीत हुए हैं तथा वातस्क-धों के नीचे जो आकाश है वह अवका

શાર જેમાં વિવિધ પ્રકારની વેષમૂપાથી વિભૂષિત મનુષ્યોનું ગમન થાય છે, તેનું
 નામ ઉદ્યાન છે તે ઉદ્યાન ફળફૂલોથી યુક્ત વૃક્ષસમૂહોથી સુશોભિત હોય છે
 અને નગરની પાસે હોય છે એક ભવના વૃક્ષોથી બે યુક્ત હોય છે તેને વન
 કહે છે અને અનેક ભવના વૃક્ષોથી યુક્ત સ્થાનને વનખંડ કહે છે. ચતુષ્કો
 ણાકાર જળાશયને વાપી કહે છે અને જોળાકારના જળાશયને પુષ્કરિણી કહે
 છે બહુ જ વિસ્તૃત જળાશયને સર (સરોવર) કહે છે અને એવાં સરોની
 કારમાળાને સર પક્તિ કહે છે. અવટ એટલે કૂપ (કૂવો) તડાગ એટલે
 સામાન્ય તળાવ. ઇલ અને નદી તે બણીતાં છે પૃથ્વી ખડકી જહીં
 રત્નપ્રભા આદિ પૃથ્વીએ (નરકો) શ્રદ્ધા કરવાની છે અને તેમની નીચે
 આવેલા ઘનોદધિ આદિને ઉદધિ પણ દ્વારા શ્રદ્ધા કરવાના છે વાતસ્ક-ધ એટલે
 ધનવાત અને તનુવાત અથવા સામાન્ય વાયુ સમજવા. વાતસ્ક-ધની નીચે જે
 આકાશ છે તે અવકાશ તર વધી શ્રદ્ધા કરાયેલ છે આ બધાને છવ્વે

તાદિ જીવ્યાસત્વાત્, અજીવત્વં ચ પ્રસિદ્ધમેવ ૧૫। વલયાનિ-પૃથિવીનાં વેષ્ટ-
નાનિ ઘનોદધિઘનવાતતનુવાતરૂપાણિ, વિગ્રહાઃ-લોકનાડીચક્રાણિ, જીવત્વં
ચૈષાં સૂક્ષ્મપૃથિવ્યાદિ જીવ્યાસત્વાત્ ૪૬। દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ પ્રતીતાઃ ૧૭।
વેલાઃ-સમુદ્રજલવૃદ્ધયઃ, વેદિકાઃ-જમ્બૂદ્વીપજગત્યાદિ સમ્બન્ધિન્યઃ પ્રસિદ્ધાઃ ૧૮।
દ્વારાણિ-વિજયાદીનિ, તોરણાનિ - તેષામેવાવયવવિશેષાઃ ૧૯। નૈરયિકાઃ-
નારકા, અજીવત્વ ચૈષાં કર્મપુદ્ગલાવપેક્ષયા, જીવત્વં ચ પ્રતીતમેવ, નૈરયિકાવાસાઃ

શાન્તર પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈ ઇન સબ કો જો જીવરૂપ સે કહા ગયા હૈ
હસકા કારણ એસા હૈ કિ યે સબ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાથિક આદિ જીવોં સે
વ્યાસ હોતે હૈં તથા ઇનમેં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ હી હૈ વલય શબ્દ સે
પૃથિવિયોં કે વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત ઓર તનુવાત યે સબ ગૃહીત
હુએ હૈં। વિગ્રહ શબ્દ સે લોકનાડી ચક્ર ગૃહીત હુએ હૈં। ઇન સબ મેં
જીવતા સૂક્ષ્મપૃથિવીકાથિક જીવોં સે વ્યાસ હોને કે કારણ કહી ગઈ હૈ
તથા અજીવતા સ્વભાવતઃ કહી ગઈ હૈ। દ્વીપ ઓર સમુદ્ર પ્રસિદ્ધ હી હૈં
સમુદ્રજલ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ વહ વેલા હૈ, જમ્બૂદ્વીપ કી જગતિ આદિરૂપ
વેદિકા હોતી હૈ વિજયાદિક દ્વાર હૈં, તથા ઇન દ્વારોં કે જો અવયવવિ-
શેષ હૈં વે તોરણ હૈં। યે સબ પૂર્વોક્તરૂપ સે હી જીવ ઓર અજીવરૂપ
હૈં। નૈરયિકોં મેં જો જીવત્વ કહા ગયા હૈ વહ જીવાધિષ્ટિત
હોને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ તથા અજીવત્વ જો કહા ગયા હૈ
વહ કર્મ પુદ્ગલોં સે યુક્ત હોને કે કારણ સે કહા ગયા હૈ-इसी तरह से

કહેવાનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે-તે બધા સ્થાનો સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાથિક આદિ
જીવોથી વ્યાસ હોય છે તથા તેમાં અજીવતા તો સ્વભાવતઃ જ હોય છે.
વલય પદ દ્વારા પૃથ્વીઓના વેષ્ટનરૂપ ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાતને ગ્રહણ
કરવામાં આવેલ છે. વિગ્રહપદથી લોકનાડીચક્ર ગૃહીત થયેલ છે. તે બધા
સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાથિક જીવોથી વ્યાસ હોવાથી તેઓમાં જીવતા પ્રકટ કરવામાં
આવેલ છે અને અજીવતા સ્વભાવતઃ પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે.

દ્વીપ અને સમુદ્રો બાણીતા હોવાથી અહીં તેમની વ્યાખ્યા આપી નથી.
સમુદ્રના પાણીની જે વૃદ્ધિ થાય છે તેને વેલા કહે છે જમ્બૂદ્વીપની જગતિ
આદિ રૂપ વેદિકા હોય છે વિજયાદિક દ્વારા છે અને તે દ્વારાના અવયવ
વિશેષરૂપ તોરણો હોય છે. એ બધાં પહેલા બતાવ્યા મુજબ જ જીવ અને
અજીવરૂપ છે નારકોમાં જે જીવત્વ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ તેમની
જીવ્યુક્તતા છે અને તેઓ કર્મપુદ્ગલોથી યુક્ત હોવાથી તેમનામાં અજીવત્વ
પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણે નૈરયિકાવાસોમાં પણ જીવત્વ અને

નારકોત્પત્તિભૂમયઃ, તેમાં ચ જીવત્વ પૃથિવીકાયિકાધપક્ષપા અજીવત્વ ચ પ્રતિ
 હમવ ૨૦ । इत्येव चतुर्विंशति दण्डकोऽभिधातव्यः यावत्-वैमानिकावासा इति
 वा ४३ । कल्प-सौधमादि देवलोका-कल्पविमानावासा -तदेकदेश एव ४४।
 वर्षाणि-भरतादि क्षेत्राणि, वषधरपर्यन्ता-हिमवदावयः ४५ । कूटानि-हिमवत्कू
 टादोनि, कूटागाराणि तेष्वेव दधमवनानि ४६ । विजया -चक्रवर्तिविजेतव्यानि
 कञ्चादीनि क्षत्रस्त्रङ्गानि, राजधान्य -तेषामेव क्षमादिकाः पुर्यः, ' जीवा इति च
 भमीवा इति च मोक्ष्यते ' इति सर्वत्र सम्बन्धमिति ४७ ।

येऽपि पुद्गलधર્मास्तेऽपि तयैवेत्याह—“ छाया इ वा ” इत्यादि, सूत्रपञ्चक
 कण्ठधર્મ । નવરસ્-છાયા -તુસાદીનામ્ , આતપાઃ સૂર્યસ્ય ૧ । ‘ દોસિખા ’
 નૈરયિકાવાસ મી જીવ ઓર અજીવરૂપ હૈં યે નૈરયિકાવાસ નૈરયિક
 જીવોં કી વત્પત્તિ ક સ્થાનરૂપ હોતે હૈં-इनमें जीवतश्च पृथिवीकायिक
 आदिरूप होने के कारण से कहा गया है और अजीवता स्वभावतः
 इनमें है ही-इस तरह से ૧૪ વળક કહના વાહિયે યાવત્ વૈમાનિક
 ઓર વૈમાનિકાવાસ સૌધર્માદિકરૂપ કલ્પ, ઓર કલ્પવિમાનાવાસ,
 ભરતાવિક્ષેત્ર, હિમવદાદિ પર્યવરપર્યત, હિમવત્કૂટ આદિકૂટ, તન્હીં મેં
 રહે હુણ દેવમવનાદિરૂપ કૂટાગાર, ચક્રવર્તિવિજેતવ્ય કન્ચાદિક્ષેત્રસ્ત્ર
 વ્યરૂપવિજય, તયા इनकी क्षेमादिक पुरीरूप राजधानियां ये सय मी
 जीव और अजीवरूप कहे गये हैं

અથ સૂત્રકાર જો પુદ્ગલધર્મ હૈં યે મી જીવ ઓર અજીવરૂપ હૈં વેસા
 પ્રતિપાદન કરને કે નિમિત્ત-“ છાયાઈ વા ” ઇત્યાદિ સૂત્ર કહતે હૈં-

અજીવત્વ સમજતું બોધ્યું છે તે નરકવાસો નારક ભવોના ઉત્પત્તિ સ્થાનરૂપ
 હોય છે, તે નરકવાસોમાં અજીવ પ્રકટ કરવાનું કારણ એ છે કે તેઓ પૃથ્વી
 કાયિક આદિરૂપ હોય છે અને તેમનામાં અજીવત્વ તો સ્વભાવતઃ રહેતું જ
 છે બા પ્રમાણે ૨૪ ૪૩૪ કહેવા બોધ્યું છે “ વૈમાનિક અને વૈમ નિક વાસ,
 સૌધર્મ આદિ દેવલોકરૂપ કલ્પ, કલ્પવિમાનાવાસો, ભરતાદિ ક્ષેત્રો, હિમવત્કૂટ
 વષધર પર્યંતો, હિમવત્કૂટ આદિ કૂટો, તેમાં રહેલા દેવભવનોરૂપ કૂટાગારો
 ચક્રવર્તિ વિજેતવ્ય કન્ચાદિક ક્ષેત્રરૂપ વિજય તથા તેમની ક્ષેમા આદિ
 રાજધાનીઓ, એ સૌને પણ એવ અને અજીવરૂપ કહેવાં છે

હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ ધર્મોને પણ એવ અને અજીવરૂપ પ્રતિપાદિત કરવા
 નિમિત્તે “ છાયાઈ વા ” ઇત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે—

इति ज्योत्स्नाः-चन्द्रिकाः अन्धकाराः — प्रसिद्धाः २ । अवमानानि-क्षेत्रादीनां प्रमाणानि हस्तयष्ट्यादीनि, उन्मानानि तुलायाः कर्षगुञ्जा सेटिकादीनि ३ । अतियानगृहाणि-नगरादिप्रवेशे ग्रानि गृहाणि उद्यानगृहाणि-तानि, उद्यानरूपाणि गृहाणि प्रतीतानि ४ । अवलिंवाः शनैः प्रपातश्च देशविशेषाः, एते सर्वे जीवा इति च जीवव्याप्तत्वात्, तदाधारत्वाद्वा, अजीवा इति च पुद्गलाद्यजीवस्वरूपत्वात् तदाधारत्वाद्वा प्रोच्यते-एव सूत्रपञ्चकेऽपि 'जीवाइ य अजीवाइ य' इति प्रत्येक द्विके संयोजनीयमिति ।

अथ समयादिकं सकलवस्तु जीवाजीवरूपमेवास्ति तद्विचाराद्यन्तराभावात्, अत एवाह-‘दो रासी’ इत्यादि, -द्वी राशी प्रज्ञप्तौ-तद्यथा-जीवराशिश्चैव अजीवराशिश्चैव, द्वयमन्तरेण तृतीयराश्यभावादिति ॥ सू० ३८ ॥

वृक्षादिकों की जो छाया है वह, सूर्य का जो आतप है वह, चन्द्रमा की जो चांदनीरूप ज्योत्स्ना है वह, तथा अन्धकार एवं क्षेत्रादिकों का प्रमाण, तोला भाषा आदिरूप उन्मान, अतियानगृह-नगरादि के प्रवेश में जो गृह हैं वे, तथा उद्यानगृह-उद्यानरूपगृह, अवलिंवा और शनैः प्रपात ये देशविशेष हैं, ये सब भी जीव और अजीवरूप हैं-जीवों के आधारभूत होने से या जीवों से व्याप्त होने से ये जीवरूप हैं और पुद्गलादि अजीवरूप होने से या अजीव के आधारभूत होने से अजीवरूप हैं ।

समयादिरूप समस्तवस्तु जीवाजीवरूप ही हैं क्योंकि जीवराशि और अजीव राशि से भिन्न और तीसरी राशि का अभाव है-इसी बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने-‘दो रासी’ इत्यादि सूत्र कहा है ॥ सू० ३८ ॥

વૃક્ષાદિની જે છાયા હોય છે તે, સૂર્યનો તડકો, ચન્દ્રમાના પ્રકાશરૂપ જ્યોત્સ્ના, તથા અન્ધકાર, ક્ષેત્રાદિકોના પ્રમાણ, તોલા, ભાષા આદિરૂપ ઉન્માન (વજનના માપ), અતિયાનગૃહ (નગરાદિના પ્રવેશ સ્થાનમાં જે ગૃહ હોય છે તે), ઉદ્યાનગૃહ, અવલિંબ અને શનૈઃ પ્રપાત (આ જે દેશવિશેષ છે), એ બધા જીવ અને અજીવરૂપ છે તેમને જીવરૂપ કહેવાનું કારણ એ છે કે તેઓ જીવોથી વ્યાપ્ત હોય છે અથવા જીવોના અશ્રયસ્થાનરૂપ હોય છે અને પુદ્ગલાદિ અજીવરૂપ હોવાથી અથવા અજીવના આધારભૂત હોવાથી તેમને અજીવરૂપ કહેવામાં આવેલ છે

સમયાદિરૂપ સમસ્ત વસ્તુ જીવ અને અજીવરૂપ જ છે, કારણ કે જીવરાશિ અને અજીવરાશિથી ભિન્ન એવી કોઈ ત્રીજી રાશિનું અસ્તિત્વ જ નથી. એ-૨ વાતને સૂત્રકારે “દો રાસી” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરી છે. સૂ. ૩૮

જીવરાશિષ્ય વદમુક્તમેદાદ્ દ્વિવિધઃ, તથ પ્રથમં યદ્વાનાં બન્ધનિરુપમાય પ્રાદ-
 મુક્ત્ય—દુવિદ્દે વધે પળ્લણત્તે ત જહા-પેજયધે ચેવ દોસવધે
 ચેવ । જીવાણં દોહિં ઠાણેહિં પાવ કમ્મ વધતિ, ત જહા-
 રાગેણ ચેવ દોસેણ ચેવ । જીવાણ દોહિં ઠાણેહિં પાવ કમ્મ
 ડરીરેતિ, ત જહા અબ્બોવગમિયાણ ચેવ વેયણાણ ઉવક્ક-
 મિયાણ ચેવ વેયણાણ ૧, એવ વેદોત્તે ૨ । એવ નિઝ્જરેતિ-
 અબ્બોવગમિયાણ ચેવ વેયણાણ, ઉવક્કમિયાણ ચેવ
 વેયણાણ ૩ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

છાયા—દ્વિવિધો બન્ધઃ પ્રવૃત્તસ્તથા—પ્રેમવચ્ચૈવ દ્વેષવચ્ચૈવ । સીરાઃ
 સ્વલુ દ્વામ્યાં સ્થાનામ્યાં પાપં કર્મં વધન્તિ, તથા—રાગેણ ચેવ દ્વેપેણ ચેવ ।
 જીવા સ્વલુ દ્વામ્યાં સ્થાનામ્યાં પાપ કર્મ ડરીરયન્તિ, તથા—આમ્યુપગમિક્યા
 ચેવ વેદનયા, ઔપક્રમિક્યા ચેવ વેદનયા ૧ એવ વેદ્યન્તિ ૨ । એવ નિર્મરયન્તિ
 આમ્યુપગમિક્યા ચેવ વેદનયા, ઔપક્રમિક્યા ચેવ વેદનયા ૩ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

ટીકા—‘દુવિદ્દે વધે’ इत्यादि । वधो द्विविधः—प्रेमबन्ध, द्वेषवध, तत्र प्रेम-रागो मायालोभकपापलक्षणः, द्वेष-क्रोधमान-कपायलक्षणाः, उक्तञ्च—
 “मायालोभकसाधो, इत्येयं रागसन्नियं वधं ।

क्रोहो मानो दोषो, इन्वेव समासनिद्धिहो ॥ ૧ ॥ इति ।

પદ્ધત્ત ઓર મુક્ત કે મેદ્ સે જીવરાશિ દો પ્રકાર કી હૈ—इनमें जो पद हैं उनके पञ्चनिरूपण के लिये अथ सूत्रकार कहते हैं—

‘दुविद्वे वधे पल्लणसे’ इत्यादि ।

પદ્ધત્ત દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક પ્રેમ—(રાગ) વધ ઓર દૂસરા
 દ્વેષવધ इनमें माया और लोभकपायरूप जो होता है वह प्रेम (राग)
 है, और क्रोध एव मानकपाय जो होता है वह द्वेष है । कहा भी है

બદ્ધ અને મુક્તના બેઠકી જીવરાશિ બે પ્રકારની છે તેમાંની બે બદ્ધ
 રાશિ છે તેના બન્ધનિરૂપણ નિમિત્તે સૂત્રકાર “દુવિદ્દે વન્ધ પળ્લણસે” ઇત્યાદિ
 સૂત્રનું કથન કરે છે—

બધ બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પ્રેમ (રાગ) બધ અને (૨) દ્વેષવધ.
 માયા અને લોભકપાવને પ્રેમ કહે છે, અને ક્રોધ અને માનકપાવને દ્વેષ કહે

છાયા—માયાલોભકષાયઃ, इत्येतद् रागसंज्ञितं द्वन्द्वम् ।

क्रोधो मानो द्वेषः, इत्येवं समास निर्दिष्टः ॥ ૧ ॥

પ્રેમ્ણઃ—પ્રેમલક્ષણચિત્તવિકારકારકમોહનીયકર્મપુદ્ગલરાશેઃ વન્ધઃ—જીવ-
પ્રદેશેષુ યોગપ્રત્યયતઃ પ્રકૃતિરૂપતયા પ્રદેશરૂપતયા ચ સમ્બન્ધનમ્, તથા કષાય-
પ્રત્યયતઃ સ્થિત્યનુભાગવિશેષાપાદનં ચ પ્રેમવન્ધઃ । એવ દ્વેષમોહનીયસ્ય વન્ધો
દ્વેષવન્ધ इति, उक्तञ्च—“ जोगापयडिपएस ठिति अणुभागं कसायओ कुणइ ॥ इति

‘માયાલોહકસાઓ’ इत्यादि ।

इस प्रेमरूप मोहनीय कर्मपुद्गल का जो कि चित्त को विकृत करने
वाला जो बन्ध होना यह प्रेमबन्ध है—मन वचन और कायरूप योगसे
प्रकृति और प्रदेशबन्ध होता है और कषाय से स्थितिवन्ध और अनु-
भागबन्ध होता है कर्म पुद्गल जब केवल योगनिमित्त से आत्मा में
आते हैं—सम्बन्ध को प्राप्त होते हैं—तब वे वहाँ प्रकृति और प्रदेशरूपसे
परिणमित होकर सम्बद्धित रहते हैं और जब वे कषाय के निमित्त से
आत्मा में आते हैं—सम्बन्धित होते हैं—तब वे वहाँ स्थिति और अनु-
भागरूप से परिणमित होकर वहाँ रहते हैं—तात्पर्य कहने का यही है
कि कर्मपुद्गलों में आत्मा के साथ सम्बद्धित होने की मर्यादा जो
है तथा मन्द, तीव्र, तीव्रतर, आदि रूप से रस देने की योग्यता इनमें
आती है वह सब कषाय के निमित्त से ही आती है इस तरह प्रेम का
बंध—प्रेम लक्षणचित्तविकार कारक मोहनीय कर्मपुद्गलराशीका जो बन्ध

છે. કહ્યું પણ છે કે—“ માયાલોહકસાઓ ” ઇત્યાદિ ચિત્તને વિકૃત કરનારા
આ પ્રેમરૂપ મોહનીય પુદ્ગલોનો જે બંધ થાય છે તેને પ્રેમબંધ કહે છે.
મન, વચન અને કાયરૂપ યોગથી પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ થાય છે અને કષા-
યથી સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ થાય છે કર્મપુદ્ગલો ન્યારે યોગને કારણે
આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે—આત્માની સાથે સંબંધ પામે છે, ત્યારે તેઓ ત્યાં
પ્રકૃતિ અને પ્રદેશરૂપે પરિણમિત થઈને સંબદ્ધિત રહે છે, અને ન્યારે તેઓ
ત્યાં સ્થિતિ અને અનુભાગરૂપે પરિણમન પામીને ત્યાં રહે છે. આ કથનનો
ભાવાર્થ એ છે કે—કર્મપુદ્ગલોમાં આત્માની સાથે સંબદ્ધ થવાની જે મર્યાદા
પડે છે તથા મદ, તીવ્ર, તીવ્રતર આદિરૂપે રસ દેવાની જે યોગ્યતા તેમનામાં
આવે છે, તે સમ્પૂર્ણ યોગ્યતા કષાયને કારણે જ આવે છે. એજ પ્રમાણે પ્રેમ-
લક્ષણ ચિત્તવિકારકારક મોહનીય કર્મ પુદ્ગલરાશિનો જે બંધ છે તેને પ્રેમ-

जीवराशिश्च वदमुक्तमेवाद द्विविधः, तत्र प्रथमं वदमानां पचनिरूपणाय प्रा-
 म्—दुविहे वधे पण्णत्ते त जहा पेजवधे चेव दोसवधे
 चेव । जीवाणं दोहिं ठाणेहिं पाव कम्म वधति, त जहा-
 रागेण चेव दोसेण चेव । जीवाण दोहिं ठाणेहिं पाव कम्म
 उदीरेति, त जहा अब्भोगमियाए चेव वेयणाए उवक्क-
 मियाए चेव वेयणाए १, एव वेदेति २ । एव निज्जेरेति-
 अब्भोगमियाए चेव वेयणाए, उवक्कमियाए चेव
 वेयणाए ३ ॥ सू० ३९ ॥

छाया—द्विविधो वन्धः प्रकृतस्तदया—मेमवधश्चैव द्वेषवधश्चैव । जीवाः
 खलु द्वाभ्यां स्थानाभ्यां पाप कर्म बध्नन्ति, तदया—रागेण चैव द्वेषेण चैव ।
 जीवा खलु द्वाभ्यां स्थानाभ्यां पाप कर्म उदीरयन्ति, तदया—आभ्युपगमिकया
 चैव वेदनया, औपक्रमिकया चैव वेदनया १ एव वेदयन्ति २ । एव निर्मरयन्ति
 आभ्युपगमिकया चैव वेदनया, औपक्रमिकया चैव वेदनया ३ ॥ सू० ३९ ॥

टीका—‘दुविहे वधे’ इत्यादि । वन्धो द्विविध—मेमवन्ध, द्वेषवन्ध,
 तत्र मेम—रागो मायालोम कपायलक्षणः, द्वेषः—क्रोधमान—कपायलक्षणा, उक्तञ्च—
 “मायालोहकलाभो, इन्धेयं रागसन्धिय इदं ।

कोहा माओ दोसो, इन्धेष समासनिश्चिहो ॥ १ ॥ इति ।

पદ્ધત્ત ઓર મુક્ત કે મેવ સે જીવરાશિ દો પ્રકાર કી હૈ—इनमें जो
 पद्धत हैं उनके वन्धनिरूपण के लिये अब सूत्रकार कहते हैं—

‘दुविहे वधे पण्णत्ते’ इत्यादि ।

वन्ध दो प्रकार का कहा गया है एक प्रेम—(राग) वन्ध और दूसरा
 द्वेषवन्ध इनमें माया और लोमकपायस्व जो होता है वह प्रेम (राग)
 है, और क्रोध एव मानकपाय जो होता है वह द्वेष है । कहा भी है

બધ અને મુક્તના લેહથી જીવરાશિ બે પ્રકારની છે તેમાંની એ બધ
 રાશિ છે તેના બધનિરૂપણ નિમિત્તે સૂત્રકાર “ દુવિહે વધ્યે પણ્ણત્તે ” ઇત્યાદિ
 સૂત્રનું કથન કરે છે—

બધ બે પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પ્રેમ (રાગ) બધ અને (૨) દ્વેષમધ
 માયા અને લોભકપાયને પ્રેમ કહે છે, અને ક્રોધ અને માનકપાયને દ્વેષ કહે

ઉક્તશ્ચ—“અલ્પં વાયરમઝયં વહુંવ રુક્ષંચ સુકિલં ચૈવ ।

મંદં મહવ્યયં તિય, સાયાવહુલંચ તં કમ્મ ॥ ૧ ” ઇતિ ।

છાયા—અલ્પં વાદરં મૃદુકં વહુ ચ રુક્ષંચ શુક્લં ચૈવ ।

મન્દં મહાવ્યયમિતિ ચ શાતા વહુલં ચ તત્કર્મ ॥ ૧ ॥

તત્ર અલ્પં સ્થિતિમપેક્ષ્ય, વાદરં પરિણામમાશ્રિત્ય, મૃદુકમ્ અનુભાવાપેક્ષયા, વહુ-પ્રદેશવહુત્વાત્, રુક્ષમ્-વાલુકાવત્, મન્દં-લેપમપેક્ષ્ય, મહાવ્યયં-સર્વાંગમેન ।
 એતદેવ દર્શયતિ-‘જીવાણં’ ઇત્યાદિ ।

વહ શ્રેષ્ઠકર્મો કે બંધ સે વિલક્ષણ હોને કે કારણ અબન્ધ કે જૈસા હી
 કહા ગયા હૈ જિસ કર્મકા યહ બંધ હોતા હૈ વહ કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ
 વિશેષણોં વાલા હોના હૈ । કહા ખી હૈ-(અલ્પં વાયર મઝયં) ઇત્યાદિ ।

યહાં જો કર્મ કો અલ્પ કહા ગયા હૈ વહ સ્થિતિ કી
 અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા વાદર જો કહા ગયા હૈ વહ
 પરિણામ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ મૃદુક જો કહા ગયા હૈ
 વહ અનુભવ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ વહુ જો કહા ગયા હૈ વહ
 પ્રદેશ વહુતા કો લેકર કહા ગયા હૈ રુક્ષ જો કહા ગયા હૈ વહ નિરસ
 હોને કી અપેક્ષા સે વાલુકા કી તરહ હો જાને સે કહા ગયા હૈ મન્દ જો
 કહા ગયા હૈ વહ લેપ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા મહાવ્યય જો
 કહા ગયા હૈ વહ સમ્પૂર્ણરૂપ સે વ્યય હો જાને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા
 હૈ યહી વાત સૂત્રકાર ને “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રદર્શિત કી

ક્ષણ (બિન્ન પ્રકારના) હોવાને લીધે તેને અબંધના જેવો જ કહેવામા આવ્યો
 છે જે કર્મના આ બંધ હોય છે તે કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ વિશેષણોવાળું
 હોય છે. કહ્યું પણ છે કે-“અલ્પં વાયરમઝયં” ઇત્યાદિ. અહીં કર્મને જે
 અલ્પ કહેવામાં આવ્યું છે તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, અને
 તેને જે વાદર કહેવામાં આવ્યું છે તે પરિણામની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું
 છે. તેને જે મૃદુક કહેવામાં આવ્યું છે તે અનુભવની અપેક્ષાએ કહેવામાં
 આવ્યું છે, તેને જે વહુ વિશેષણ લગાડ્યું છે તે પ્રદેશવહુતાની અપેક્ષાએ
 લગાડ્યું છે, તેને જે રુક્ષ કહેવામાં આવ્યું છે તે રેતીની જેમ નીરસ થઈ
 જવાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, તેને જે મન્દ કહેવામાં આવ્યું છે
 તે લેપની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે, તથા તેને જે મહાવ્યય કહેવામાં
 આવ્યું છે તે સમ્પૂર્ણરૂપે તેના વ્યય થઈ જવાની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું
 છે. એજ વાત સૂત્રકારે “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે.

છાયા—યોગેભ્યઃ પ્રકૃતિપ્રવેશ સ્થિત્યનુમાન યપાયસ કરોતિ ॥ પ્રેમદ્વેષ
સંઘાત્માં કર્મભ્યામુદયમાત્માભ્યાં જીવાનામશુભકર્મભ-ધોમવતીત્યાહ—‘જીવાણં’
ઈત્યાદિ ।

અથવા પૂર્વપ્રમન્યયા આસયાય સમ્બન્ધાન્તરમસ્ય ક્રિયતે—‘દુષિદે વષ’
ઈત્યાદિ । યન્મઃ સામા-યેન દ્વિવિધો મયતિ-પ્રમતઃ દ્વેષતઃકેચેતિ । સત્વાનિદૃષ્ટિ
સૂક્ષ્મસપરાપર્વન્તગુણસ્થાનવ્રતામપેક્ષયા વિજ્ઞેયઃ । યાતુ-ઉપશાન્તમોહ-
ક્ષીણમોહ-સયોગિ-કેવલિનાં મયતિ સ યોગ પ્રત્યય પ્વાસઃ સ વધત્વેન ન ચિત્ત
સિતઃ । ચત્તોડપિ ॥ દ્વેષકર્મવન્ધયિતસખત્વાદ્ અવપસદ્ધ્ય એવેતિ, યસ્ય દિ
કર્મમોડસૌ વન્ધ્યા, તદ્વસ્થિતિકાદિવિચોપનમસ્તિ,

હૈ વહ પ્રેમયઃ હૈ તયા દ્વેષમોહનીય કા જો વ-ધ હૈ વહ દ્વેષવ-ધ હૈ । કહા
ની હૈ—‘જોગા પયઢિપપસ’ ઈત્યાદિ ।

યહ જીવ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રેમદ્વેષરૂપ કર્મોં કે દ્વારા અશુભકર્મોં કા પષ
કરતા હૈ । ઈસોલિપે—‘જીવાણં દોદિં ઠાણેદિં’ ઈત્યાદિ મેસુત્ર પેસા
કહા ગયા હૈ કિ જીવ દો સ્થાનોં સે પાપ કર્મકા પષ કિયા કરતા હૈ—
એક રાગ સે ઓર વૂસરે દ્વેષ સે ।

અથવા—યહાં વ-ધશબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ વષ દો
પ્રકાર કા હોતા હૈ—એક પ્રેમ સે ઓર વૂસરે દ્વેષ સે યહ સામાન્ય વષ
અનિવૃત્તિકરણ સે હેકર સૂક્ષ્મસાંપરાપ ગુણસ્થાનવાલે જીવોં કી અપેક્ષા
સે જાનના આહિયે તથા—જો ઉપશાન્તમોહ, ક્ષીણમોહ ઓર સયોગિ
કેવલિયોં કે હોતા હૈ વહ યોગ પ્રત્યય હી હોતા હૈ ઈસલિયે વહ વધરૂપ
સે વિષક્ષિત છુટ્ટા હૈ યદપિ યોગપ્રત્યય વષ ત્રી વ-ધરૂપ હી હૈ, પરન્તુ

બ-ધ કહે છે અને દ્વેષમોહનીયનો જે બ-ધ છે તેને દેખાવ કહે છે કહું
પણ છે—‘જોગા પયઢિપપસ’ ઈત્યાદિ આ એવ ઉદયપ્રાપ્ત પ્રેમદ્વેષરૂપ કર્મોં
દ્વારા અશુભ કર્મોના બ-ધ કરે છે તેથી જ કહું છે કે “જીવાણં દોદિં ઠાણેદિં”
ઈત્યાદિ—એવ જે સ્થાનકો દ્વારા પાપકર્મોના બ-ધ કર્યા કરે છે—એક રાગથી
અને બીજુ દ્વેષથી

અથવા અહીં બ-ધ શબ્દથી જે પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે બ-ધ બે પ્રકારનો
હોય છે—(૧) પ્રેમને નિમિત્તે. (૨) દ્વેષને નિમિત્તે આ સામાન્ય બ-ધ અનિવૃત્તિકરણથી
છાપને સૂક્ષ્મસાંપરાપ પદ-અન્તના ગુણસ્થાનવાળા છવોની અપેક્ષાએ સમજવો
જોઈએ. તથા ઉપશાન્તમોહ ક્ષીણમોહ અને સયોગિ કેવલિઓમાં તો તે
યોગપ્રત્યય જ હોય છે તેથી તેને અહીં બ-ધરૂપે ગણાવવામાં આવેલ નથી
એ કે યોગપ્રત્યયબ-ધ પણ બ-ધરૂપ જ છે, પરન્તુ તે ચેષકર્મોના બ-ધથી વિવ

ઉક્તચ્ચ—“અલ્પં વાયરમઝયં વહુંવ રુક્ષંચ સુકિલં ચૈવ ।

મંદં મહવ્યં તિય, સાયાવહુલંચ તં કમ્મ ॥ ૧ ” ઇતિ ।

છાયા—અલ્પં વાદરં મૃદુકં વહુ ચ રુક્ષંચ શુકલં ચૈવ ।

મન્દં મહાવ્યયમિતિ ચ શાતા વહુલં ચ તત્કર્મ ॥ ૧ ॥

તત્ર અલ્પં સ્થિતિમપેક્ષ્ય, વાદરં પરિણામમાશ્રિત્ય, મૃદુકમ્ અનુમાવાપેક્ષ્યા, વહુ-પ્રદેશવહુત્વાત્, રુક્ષમ્-વાલુકાવત્, મન્દં-લેપમપેક્ષ્ય, મહાવ્યયં-સર્વાપગમેન । એતદેવ દર્શયતિ-‘જીવાણં’ ઇત્યાદિ ।

વહુ શોષકર્મો કે બંધ સે વિલક્ષણ હોને કે કારણ અવન્ધ કે જૈસા હી કહા ગયા હૈ જિસ કર્મકા યહ વધ હોતા હૈ વહુ કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ વિશેષણોં વાલા હોતા હૈ । કહા ભી હૈ—(અલ્પં વાયર મઝયં) ઇત્યાદિ ।

યહાં જો કર્મ કો અલ્પ કહા ગયા હૈ વહુ સ્થિતિ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા વાદર જો કહા ગયા હૈ વહુ પરિણામ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ મૃદુક જો કહા ગયા હૈ વહુ અનુભવ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ વહુ જો કહા ગયા હૈ વહુ પ્રદેશ વહુતા કો લેકર કહા ગયા હૈ રુક્ષ જો કહા ગયા હૈ વહુ નિરસ હોને કી અપેક્ષા સે વાલુકા કી તરહ હો જાને સે કહા ગયા હૈ મન્દ જો કહા ગયા હૈ વહુ લેપ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ તથા મહાવ્યય જો કહા ગયા હૈ વહુ સમ્પૂર્ણરૂપ સે વ્યય હો જાને કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ યહી વાત સૂત્રકાર ને “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રદર્શિત કી

ક્ષણ (સિદ્ધ પ્રકારને) હોવાને લીધે તેને અબધના જેવો જ કહેવામા આવ્યો છે. જે કર્મને આ બંધ હોય છે તે કર્મ અલ્પસ્થિતિક આદિ વિશેષણોવાળું હોય છે. કહ્યું પણ છે કે—“અલ્પં વાયરમઝયં” ઇત્યાદિ. અહીં કર્મને જે અલ્પ કહેવામા આવ્યું છે તે સ્થિતિની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, અને તેને જે વાદર કહેવામા આવ્યું છે તે પરિણામની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે. તેને જે મૃદુક કહેવામા આવ્યું છે તે અનુભવની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, તેને જે બહુ વિશેષણ લગાડ્યું છે તે પ્રદેશબહુતાની અપેક્ષાએ લગાડ્યું છે, તેને જે રુક્ષ કહેવામા આવ્યું છે તે રેતીની જેમ નીરસ થઈ જવાની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, તેને જે મન્દ કહેવામા આવ્યું છે તે લેપની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે, તથા તેને જે મહાવ્યય કહેવામા આવ્યું છે તે સમ્પૂર્ણરૂપે તેના વ્યય થઈ જવાની અપેક્ષાએ કહેવામા આવ્યું છે. એજ વાત સૂત્રકારે “જીવાણં” ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી ને

જીવા-પ્રાણિનઃ જમિતિ વાત્પાલકાર દ્વામ્પો સ્થાનાભ્યા-કારણાભ્યાં
પાપમ્-અશુભમ્-અશુભમવન્તિ પનત્વાદ્ અશુભ વન્નન્તિ સ્પષ્ટાવત્સ્યાં કુર્ષન્તિ ન
સ્વતુષ્ઠ્યરહિત દ્વિસમયસ્થિતિક શુભ પન્નન્તિ તસ્ય કેવલયોગમત્યપસ્તાવિતિ ।
કેન કારણદ્વયેન ? इत्याह-‘ रागेण ’ इत्यादि, रागेण द्वेपेण च कपायैरित्यर्थः ।
ननु वचनेनैव स्यात् मिथ्यावाविरतिक्रपाययोगाः प्रोच्यन्ते तद्व्ययमत्र केवल
कपाया एयोक्ताः ? इति चेदुच्यते-कपायाणां पापकर्मवच प्रति प्राधान्यरूपाय
नार्पम् । प्राधान्यं च तेषां स्थित्यनुभागमर्क्य कारणत्वाविति । यद्वा तेषाम

है-इस तरह जीव दो स्थानों से अशुभमव का कारण होने से अशुभ
कर्म का पच करते हैं-उन्हें स्पष्ट आदि अवस्थावाला करते हैं-अनुपच
रहित उन्हें नहीं करते हैं अर्थात् द्विसमय की स्थितिवाले शुभ कर्म का
वे पच नहीं करते हैं क्यों कि जो कर्म दो समय की स्थितिवाला होता
है उस कर्म का पच केवल योगनिमित्तक ही होता है जीवों के अशुभ
कर्मों के पच का कारण राग और द्वेष हैं । यही बात (रागेण चैव
दोसेण चैव) इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है यहाँ ऐसी आशंका हो
सकती है कि कर्मपच के कारण तो मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कपाय
और योग कहे गये हैं फिर यहाँ केवल कपायों को ही कर्मपच का कारण
क्यों कहा है तो इसका समाधान ऐसा है कि यहाँ जो कपायों को ही
कर्मपच का कारण कहा गया है वह कर्मपच में इनकी प्रधानता प्रकट
करने के लिये कहा गया है । क्यों कि कर्मपच होने पर भी जो कर्मों

આ રીતે એ બે સ્થાનોએથી અશુભમવના કારણરૂપ અશુભકર્મોના બંધ
કરે છે, તેમને (કમપુરુષોને) સ્પષ્ટ આદિ અવસ્થાવાળાં કરે છે-તેમને
અનુબંધ રહિત કરવા નથી જોગ્યે કે બે સમયની સ્થિતિવાળો શુભકર્મોના
બંધ તેઓ કરવા નથી, કારણ કે બે સમયની સ્થિતિવાળુ જે કર્મ હોય છે,
તે કમનો બંધ કેવળ યોગનિમિત્તક જ હોય છે એવાના અશુભકર્મોના બંધનું
કારણ રાગ અને દ્વેષ જ અણાય છે એજ વાત સૂત્રકારે ‘ રાગેણ ચેવ દોસેણ
ચેવ ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે અહીં દોષને કહાય એવી શક્ય થાય
કે કર્મબંધના કારણ તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગ કહ્યાં
છે, હતાં અહીં માત્ર કપાયોને જ શા માટે કર્મબંધના કારણરૂપ કહેવામાં
આવ્યા છે ? આ શક્ય નીચે પ્રમાણે સમાધાન કરી શકાય-કર્મબંધમાં તેમની
પ્રધાનતા પ્રકટ કરવા નિમિત્તે જ અહીં તેમને (કપાયોને) કર્મબંધના કારણ
રૂપ બતાવવામાં આવ્યા છે, કારણ કે કર્મબંધ થાય ત્યારે કર્મોની સ્થિતિ

ત્યન્તમનર્થકારિત્વાત્ ।

આદ્ય—“ કો દુઃખં પ્રાપ્નુયાલોકે, કસ્ય સૌખ્યૈશ્વ વિસ્મયઃ ।

કો વા ન લભતે મોક્ષં, રાગદ્વેષં ન ચેદ્ ભવેત્ ॥૧॥ ઇતિ ।

યદ્વા-દ્વિસ્થાનકાનુરોધાદ્ વ્યવહેતુદેશગ્રાહકમેવેદં સૂત્રમિતિ ન દોષઃ ।

પૂર્વોક્તસ્થાનદ્વયેન વદ્ધસ્ય ચ પાપકર્મણો યથોદીરણવેદન-નિર્જરણાનિ પ્રાણિનઃ

કુર્વન્તિ તથા સૂત્રત્રયેણાહ—‘જીરાણં’ ઇત્યાદિ । દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યાં જીવા પાપં કર્મ

મેં સ્થિતિ ઓર અનુભાગ કી પ્રકર્ષતા હોની હૈ ઉસકે પ્રતિ કારણ કષાયેં
હોતી હૈ-અથવા યે કષાયેં અત્યન્ત અનર્થકારી હૈં હસ ચાત કો પ્રકટ
કરને કે લિયે યહાં કષાયોં કો કહા ગયા હૈ ।

સો હી કહા હૈ—“ કો દુઃખં પ્રાપ્નુયાલોકે ” ઇત્યાદિ

સંસાર મેં કૌન દુઃખ પા સકતા હૈ, ઓર સુખમિલને મેં કૌન સા
આશ્ચર્ય હૈ તથા કૌન મોક્ષ કો નહીં પા સકતા હૈ જિસકે અગર રાગદ્વેષ
રૂપ કષાય ન હો ॥ ૧ ॥

અથવા દ્વિસ્થાન કે અનુરોધ સે યહ સૂત્ર વ્યવહેતુઓં મેં સે એક
દેશવ્યવહેતુઓં કા ગ્રાહક હૈ । અતઃ હસ પ્રકાર કે કથન મેં કોઈ
આવૃત્તિ નહીં હૈ અથ સૂત્રકાર યહ કહતે હૈં કિ પૂર્વોક્ત દો સ્થાન સે
વદ્ધપાપકર્મ કી જીવ જિસ તરહ સે ઉદીરણા કરતે હૈં, ઉનકા વેદન
કરતે હૈં, ઓર ઉનકી નિર્જરા કરતે હૈં વે કહતે હૈં કિ જીવ દો સ્થાનોં

અને અનુભાગની પ્રકર્ષતાના કારણરૂપ તે કષાયો જ હોય છે અથવા તે
કષાયો વધુ જ અનર્થકારી છે એ વાતને પ્રકટ કરવા માટે અહીં કર્મબંધના
કારણરૂપ કષાયોને બતાવવામાં આવેલ છે. એજ વાત નીચેની ગાથા દ્વારા
વ્યક્ત થાય છે—“ કો દુઃખ પ્રાપ્નુયાલોકે ’ ઇત્યાદિ—

જે જીવમાં રાગદ્વેષનો અભાવ હોય છે તે જીવને કોઈ દુઃખ લોગવવું
પડતું નથી, એવા જીવને સુખ પ્રાપ્ત થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું છે ? અને
એવો જીવ મોક્ષ પશુ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ॥ ૧ ॥

અથવા દ્વિસ્થાનના અનુરોધની અપેક્ષાએ આ સૂત્ર બંધહેતુઓમાંના
એક દેશબંધના હેતુઓ (કારણો) નું શ્રાવક છે તેથી આ પ્રકારના કથનમાં
કોઈ દોષ નથી.

હવે સૂત્રકાર એ પ્રકટ કરે છે કે પૂર્વોક્ત એ સ્થાનો દ્વારા બદ્ધ પાપ-
કર્મની જીવ કેવી રીતે ઉદીરણા કરે છે, કેવી રીતે તેમનું વેદન કરે છે, અને
કેવી રીતે તેમની નિર્જરા કરે છે-અથ એ સ્થાનોવચ્ચે પાપકર્મની નિર્જરા

જીવા-પ્રાણિનઃ જમિતિ વાકપાલકાર દ્વાર્યા સ્થાનાભ્યા-કારણાભ્યાં
 પાપમ્-અપુમમ્-અશુભમવનિષ્ઠનત્વાત્ અશુભ વન્નન્તિ સ્પષ્ટાઘવસ્યાં કુર્ષન્તિ ન
 સ્તુતુવન્ધરહિત દ્વિતમયસ્થિતિકં શુભ વન્નન્તિ તસ્ય કેવલયોગમત્સ્યત્વાદિતિ ।
 કેન કારણદ્વયેન ? इत्याह-‘ रागेण ’ इत्यादि, रागेण द्वयेष च कपायैरित्यर्थः ।
 ननु वपहेषवस्तु मिथ्यात्वाधिरितिकपाययोगा प्रोच्यन्ते तत्तद्वयमत्र केवल
 कपाया एवाक्ताः ? इति चेदुच्यते-कपायाणां पापकर्मवच मति प्राधान्यकपाप
 नार्यम् । प्राधान्य च तेषां स्थित्यनुभागप्रकर्ष कारणत्वादिति । यद्वा तेषाम
 है-इस तरह जीव दो स्थानों से अशुभमव का कारण होने से अशुभ
 कर्म का घ-घ करते हैं-उन्हें स्पष्ट आदि अवस्थावाला करते हैं-अनुव-व
 रहित उन्हें नहीं करते हैं अर्थात् द्वितीय की स्थितिवाले शुभ कर्म का
 वे घ-घ नहीं करते हैं क्यों कि जो कर्म दो समय की स्थितिवाला होता
 है उस कर्म का घ-घ केवल योगनिमित्तक ही होता है जीवों के अशुभ
 कर्मों के घ-घ के कारण राग और द्वेष हैं । यही बात (रागेण चैव
 दोसेण चैव) इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है यहाँ ऐसी आशंका हो
 सकती है कि कर्मव-घ के कारण तो मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कपाय
 और योग कहे गये हैं फिर यहाँ केवल कपायों को ही कर्मव-घ का कारण
 क्यों कहा है तो इसका समाधान ऐसा है कि यहाँ जो कपायों को ही
 कर्मव-घ का कारण कहा गया है वह कर्मव-घ में इनकी प्रधानता प्रकट
 करने के लिये कहा गया है । क्यों कि कर्मव-घ होने पर भी जो कर्मों

આ રીતે ભવ બે સ્થાનોએ બે અશુભભવના કારણરૂપ અશુભકર્મોના બંધ
 કરે છે, તેમને (કર્મપુરુષોને) સ્પષ્ટ આદિ અવસ્થાઓ કરે છે-તેમને
 અનુભવ રહિત કરવા નથી એટલે કે બે સમયની સ્થિતિવાળા શુભકર્મોના
 બંધ તેઓ કરવા નથી, કારણ કે બે સમયની સ્થિતિવાળા બે કર્મ હોય છે,
 તે કર્મોના બંધ કેવળ યોગનિમિત્તક જ હોય છે એવાના અશુભકર્મોના બંધનું
 કારણ રાગ અને દ્વેષ જ અણાય છે એજ વાત સૂત્રકારે ‘ રાગેણ ચેવ દોસેણ
 ચેવ ’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરી છે અહીં કોઈને કદાચ એવી શંકા થાય
 કે કર્મબંધના કારણ તો મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કપાય અને યોગ કહ્યાં
 છે, છતાં અહીં માત્ર કપાયોને જ શા માટે કર્મબંધના કારણરૂપ કહેવામાં
 આવ્યા છે ? આ શંકાનું નીચે પ્રમાણે સમાધાન કરી શકાય-કર્મબંધમાં તેમની
 પ્રધાનતા પ્રકટ કરવા નિમિત્તે જ અહીં તેમને (કપાયોને) કર્મબંધના કારણ
 રૂપ બતાવવામાં આવ્યા છે, કારણ કે કર્મબંધ થાય ત્યારે કર્મોની સ્થિતિ

पूर्वोक्तप्रकारेण स्थानद्वयेनैव जीवाः पापं कर्म वेदयन्ति—उदीरितं सद् विपाक-
तोऽनुभवन्ति । एवम् अनेनैव प्रकारेण च जीवाः पापं कर्म निर्जरयन्ति—आत्म-
प्रदेशेभ्यः शटयन्ति—पृथक्कुर्वतीत्यर्थः ॥ सू० ३९ ॥

कर्मणां देशतः सर्वथा वा निर्जरणे जीवरय भवान्तरे सिद्धिगतौ वा गच्छतः
शरीरान्निर्याणं भवतीति निर्याणवक्तव्यतां सूत्रपञ्चकेनाह—

मूलम्—दोहिं ठाणेहिं आया सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाइ,
तंजहा—देसेण वि आया सरीरं फुसित्ताणं णिज्जाइ, सव्वेणवि
आया सरीरं फुसित्ता णं णिज्जाइ १। एवं फुरित्ता णं २। एवं
फुडित्ता णं ३। एवं संवट्ठित्ता णं ४। एवं निव्वट्ठित्ताणं ५॥सू०॥४०

छाया—द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा शरीरं स्पृष्ट्वा खलु निर्याति, तद्यथा—
देशेनापि—आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा खलु निर्याति, सर्वेणापि—आत्मा शरीरं स्पृष्ट्वा
खलु निर्याति १। एवं स्फोरयित्वा खलु २। एवं स्फुटित्वा खलु ३। एवं संवर्त्य
खलु ४। एवं निवर्त्य खलु ५ ॥ सू० ४० ॥

मिकी वेदना जन्य उदीरणा है इसी प्रकार से जीव इन्हीं दो स्थानों द्वारा
पापकर्म का वेदन करते हैं—उदीरणा कर्म का विपाकनः फल से अनुभव
करते हैं । इसी प्रकार से जीव पापकर्म की निर्जरा करते हैं—आत्मप्रदेशों
से उन्हें पृथक् करते हैं ॥ सू ३९ ॥

जीव के कर्मों की जब देशतः अथवा सर्वतः निर्जरा होती है तब
वह भवान्तर में या इसी भव में सिद्धिगति में प्राप्त हो जाता है
सिद्धिगति में प्राप्त होने समय इसका गृहीत शरीर से निर्याण—निक-
लना होता है इसी लिये अब सूत्रकार निर्याण संबंधी वक्तव्यता पांच

उपरोक्त के स्थानों द्वारा न पापकर्मोनु वेदन करे छे. उदीरित कर्मना विपाक
स्वरूप क्षणेन अनुभव करे छे अथ प्रमाणे एव ते के स्थानों द्वारा न
पापकर्मनी निर्जरा करे छे—आत्मप्रदेशोत्थी तेमने अवग करी नाये छे. सू ३९

एवना कर्मोनी न्यारे देशतः (अशतः) अथवा सर्वतः निर्जरा थाय
छे, त्यारे भवान्तरमा अथवा अथ भवमां सिद्धिगतिने प्राप्त करे छे सिद्धि
गतिने प्राप्त करती वणते तेनुं गृहीत शरीरमाथी निर्याण—ण्डार निकणवानु
थाय छे. तेथी सूत्रकार हवे पाय सूत्रो द्वारा निर्याण विषयक वक्तव्यता
प्रकट करे छे—“ दोहिं ठाणेहिं आया सरीर ” इत्यादि—

ઉદીરયતિ-અપાઘાવપર પવોદયાનલિકાયાં પ્રવેશયતિ । સત્ત્વેન સ્થાનદ્વય દર્શયતિ-
 ‘મમોત્તરગમિયા’ રૂપાદિ, આમ્યુપગમિકયા-અમ્યુપગમેન-સ્વીકરણેન નિર્વૃત્તિ,
 અમ્યુપગમ મનાથા આમ્યુપગમિકી સ્વેચ્છયા સ્વીકૃત્તેત્યર્થઃ, તથા પ્રમદ્યા સ્વીકરણેન
 યજ્ઞચર્યભૂમિશયન કેન્દ્રલુચ્ચનાતાપનાદિરૂપયા વેદનયા-પીઢયા । તથા-ઔપક્રમિ
 કયા-ઉપક્રમેણ કર્માદીરણકરણેન નિર્વૃત્તિ, કર્મોદીરણકારણે મવા વા-ઔપક્રમિકી
 -સ્વયદ્દય માતા ડરાતિસારાદિજનયા, તથા વેદનયા । ‘પદ’ મિતિ પદમ્-

સે પાપકર્મકી ઉદીરણા કરતે હૈં કર્મ કે ઉદય મેં આને કો અવસર તો
 નહીં હૈં પરન્તુ ઉસે જયર્વસ્ત્રી ઉદ્યાવલિકા મેં લાના હસકા નામ ઉદીરણા
 હૈં । ઉદીરણા કરને કે વે દો સ્થાન યે હૈં-એક આમ્યુપગમિકી વેદના
 ઔર દૂસરી ઔપક્રમિકી વેદના, આમ્યુગમિકીવેદના ઘઠ હૈં જો સ્વેચ્છા
 સે સ્વીકૃત્ત કી જાતી હૈં જૈસે પ્રવજ્યા કા સ્વીકાર કરના, યજ્ઞચર્ય કા
 પાલના, ભૂમિ પર શાયન કરના, કેશોં કા લુચ્ચન કરના ઔર આતાપના
 આદિ હેના इन सप्त के करने पर जीयों को वेदना का अनुभव तो होता
 હૈં પર હસ વેદના કો શાન્તિભાષ સે સહન કરને સે કર્મોં કી ઉદીરણા
 હોતી હૈં । અતઃ હસ તરહ કી ક્રિયાઓં સે જન્ય વેદના સે જો કર્મોં કી
 ઉદીરણા હોતી હૈં ઘઠ આમ્યુપગમિકી વેદના જન્ય ઉદીરણા હૈં તથા કર્મોં
 કો ઉદીરણા કરણ સે જો નિર્વૃત્તિ હોતી હૈં અથવા કર્મોંદીરણકારણ કે
 હાને પર જો હોતી હૈં ઘઠ ઔપક્રમિકી વેદના હૈં જૈસે ડરાતિસારાદિ
 જન્ય વેદના હસ વેદના સે જો કર્મોં કી ઉદીરણા હોતી હૈં ઘઠ ઔપક્ર

ઉ કર્મને ઉદયમાં આવવાને અવસર ન હોય તે પછી જબહંસ્વીધી તેને
 ઉદ્યાવલિકામાં લાવતું તેનું નામ ઉદીરણા છે ઉદીરણા કરવાના તે બે સ્થાનો
 નીચે પ્રમાણે છે-(૧) આક્યુપગમિકી વેદના અને (૨) ઔપક્રમિકી વેદના
 ને વેદનાને સ્વેચ્છાએ સ્વીકાર કરવામાં આવે છે તે વેદનાનું નામ આક્યુપ
 મિકી વેદના છે જેમકે પ્રમદ્યા અગીકાર કરવી, યજ્ઞચર્યનું પાલન કરવું,
 ભૂમિપર શયન કરવું હોય કરવે આતાપના લેવી જગેરે આ બધાનું સેરન
 કરવાથી હવેના વેદનાને અનુભવ થાય છે પરન્તુ તે વેદનાને શાન્તિભાષપૂર્વક
 સહન કરવાથી કર્મોની ઉદીરણા થાય છે આ પ્રકારની ક્રિયાઓથી જન્ય વેદ
 નાથી કર્મોની ને ઉદીરણા થાય છે, તે આક્યુપગમિકી વેદનાજન્ય ઉદીરણા
 કહેવાય છે કર્મોની ઉદીરણાકરણ દ્વારા ને નિર્વૃત્તિ થાય છે અથવા કર્મો
 ડીરણાકરણ ઉત્તરવાથી ને વેદના અનુભવી પડે છે તેને ઔપક્રમિકી વેદના
 કહે છે જેમકે ડરાતિ જન્યવેદના, તે પ્રકારની વેદના વડે કર્મોની ને ઉદી
 રણા થાય છે તેને ઔપક્રમિકી વેદનાજન્ય ઉદીરણા કહે છે. જેજ પ્રમાણે અ

પૂર્વોક્તપ્રકારેણ સ્થાનદ્વયેનૈવ જીવાઃ પાપં કર્મં વેદયન્તિ-ઉદીરિતં સદ્ વિપાક-
તોऽનુભવન્તિ । એવમ્ અનેનૈવ પ્રકારેણ ચ જીવાઃ પાપં કર્મં નિર્જરયન્તિ-આત્મ-
પ્રદેશેભ્યઃ શટયન્તિ-પૃથક્કુર્વતીત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૩૯ ॥

કર્મણાં દેશતઃ સર્વથા વા નિર્જરણે જીવસ્ય ભવાન્તરે સિદ્ધિગતૌ વા ગચ્છતઃ
શરીરાન્નિર્યાણં ભવતીતિ નિર્યાણવક્તવ્યતાં સૂત્રપશ્ચકેનાહ—

મૂલમ્—દોહિં ઠાણેહિં આયા સરીરં ફુસિત્તાણં ણિજ્જાઈ,
તંજહા-દેસેણ વિ આયા સરીરં ફુસિત્તાણં ણિજ્જાઈ, સવ્વેણવિ
આયા સરીરં ફુસિત્તા ણં ણિજ્જાઈ ૧। એવં ફુરિત્તા ણં ૨। એવં
ફુડિત્તા ણં ૩। એવં સંવટ્ટઈત્તા ણં ૪। એવં નિવ્વટ્ટઈત્તા ણં ૫॥સૂ. ૦૧૪૦

જાયા—દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યામાત્મા શરીરં સ્પૃષ્ટ્વા खलु નિર્યાતિ, તદ્યથા-
દેશેનાપિ-આત્મા શરીરં સ્પૃષ્ટ્વા खलु નિર્યાતિ, સર્વેણાપિ-આત્મા શરીરં સ્પૃષ્ટ્વા
खलु નિર્યાતિ ૧। એવં સ્ફોરયિત્વા खलु ૨। એવં સ્ફુટિત્વા खलु ૩। એવં સંવર્ત્ય
खलु ૪। એવં નિવર્ત્ય खलु ૫ ॥ સૂ. ૪૦ ॥

મિકી વેદના જન્ય ઉદીરણા હૈ इसी प्रकार से जीव इन्हीं दो स्थानों द्वारा
पापकर्म का वेदन करते हैं-उदीरणा कर्म का विपाकतः फल से अनुभव
करते हैं । इसी प्रकार से जीव पापकर्म की निर्जरा करते हैं-आत्मप्रदेशों
से उन्हें पृथक् करते हैं ॥ सू. ३९ ॥

जीव के कर्मों की जब देशतः अथवा सर्वतः निर्जरा होती है तब
वह भवान्तर में या इसी अव में सिद्धिगति में प्राप्त हो जाता है
सिद्धिगति में प्राप्त होते समय इसका गृहीत शरीर से निर्याण-निक-
लना होता है इसी लिये अब सूत्रकार निर्याण संबंधी वक्तव्यता पांच

ઉપરોક્ત બે સ્થાનો દ્વારા જ પાપકર્મોનું વેદન કરે છે ઉદીરિત કર્મના વિપાક
સ્વરૂપ ફળનો અનુભવ કરે છે એજ પ્રમાણે જીવ તે બે સ્થાનો દ્વારા જ
પાપકર્મની નિર્જરા કરે છે-આત્મપ્રદેશેથી તેમને અલગ કરી નાખે છે સૂ. ૩૯

જીવના કર્મોની બ્યારે દેશતઃ (અશત) અથવા સર્વતઃ નિર્જરા થાય
છે, ત્યારે ભવાન્તરમાં અથવા એજ ભવમાં સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરે છે સિદ્ધિ
ગતિને પ્રાપ્ત કરતી વખતે તેનું ગૃહીત શરીરમાથી નિર્યાણ-ખડાર નિકળવાનું
થાય છે. તેથી સૂત્રકાર હવે પાંચ સૂત્રો દ્વારા નિર્યાણ વિષયક વક્તવ્યતા
પ્રકટ કરે છે-“ દોહિં ઠાણેહિં આયા સરીર ” ઇત્યાદિ—

ટીકા—‘ દોહિં ’ શર્યાદિ ।

દ્રાવ્યાં પ્રકારાભ્યામાત્મા-જીવઃ શરીરં-દેહ સ્પૃષ્ઠા નિર્યાતિ-માત્રકાલે શરીર નિસ્સરણિ, તદેનાર-દેશેનાપિ સર્વેનાપિ ચ । તત્ર દેશેન-કતિપયમદેશના મિલિકાગર્યા બહિઃ શ્વેપણેન જીવઃ શરીરતો નિસ્સરતિ । યથેલ્લિકા જીવવિશેષઃ સ્વસ્થાપ્રપાદો પૂર્વમગ્રે સંસ્થાપ્ય પશ્ચાદન્યપાદો તત્ત ઉત્થાપ્યાન્યત્ર ગચ્છતિ, તયો-રશ્વસ્થાન ગચ્છન્ જીવઃ કતિપયાનાત્મપદેશાન્ શરીરાદ્બહિઃ પ્રસિપ્ય નિસ્સરતીતિ માયઃ । સર્વેષ સર્વાત્મના કન્દુકગત્યા સર્વપદેશાનાં યુગપદ્ બહિ નિસ્સારણેન, યથા કન્દુકઃ સર્વાત્મનોત્પત્તિ ઉચોત્પાદસ્થાન ગચ્છન્ ક્ષીણોઽપિ સર્વાન્ સ્વાત્મ

સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ—‘ દોહિં ઠાળેહિં આયા સરીર ’ શર્યાદિ ।

દો પ્રકાર સે જીવ દેહ પા સ્પર્શ કરકે મરણકાલ મેં શરીર સે બાહર નિકલજાતા હૈ—વે દો પ્રકાર યે હૈ—એક એકદેશ ઓર દૂસરા સર્વ દેશ જીવ જય દેશ સે મરણકાલ મેં શરીર સે બાહર નિકલતા હૈ તય વહ કિતને આત્મપ્રદેશોં કો ફલિકા-(કૂમિ બિશેષ) ગતિ સે ઉન્હેં બાહર નિકલતા હૈ—જિસ પ્રકાર ફલિકા અપને આગે કો પર્ગોં કો પહિલે આગે જમાલેતી હૈ ઓર પાદ મેં વહ અચ પર્ગોં કો ડઠાકર ચલતી હૈ, ઇસી પ્રકાર ઉત્પાદ સ્થાન કો જાને કી તૈયારી ચાલા જીવ પહિલે અપને ધોબે સે આત્મપ્રદેશોં કો શરીર સે બાહર નિકાલ દેતા હૈ ઓર ફિર વહ સમસ્ત આત્મપ્રદેશોં કો સાથ બાહર નિકલ જાતા હૈ ઓર જબ સર્વદેશ સે મરણકાલ મેં આત્મપ્રદેશોં કો બાહર નિકાલતા હૈ—તય વહ કન્દુકગતિ કી તરહ અપને પ્રદેશોં કો યુગપત્ શરીર સે બાહર નિકાલ દેતા હૈ—અર્થાત્ કન્દુક જૈસે સર્વાત્મના ડછલતા હૈ ઇસી તરહ સે ઉત્પાદ

બે પ્રકારે એવ દેહને સ્પર્શ કરીને મરણકાલે શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, તે બે પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે—(૧) એક દેશ જાને (૨) સર્વદેશ. એક બીજા દેશદ્વારા શરીરમાંથી બહાર નીકળે છે, ત્યારે તે ક્રેટકાકે આત્મ પ્રદેશોને ઇલિકા (કૂમિવિશેષ) ગતિથી બહાર કાઢે છે જેમ ઇલિકા (કૂમિ) પોતાના આગળ પગોને પહેલાં જમીન સાથે દુઢતાથી જમાવી લે છે અને ત્યારબાદ અથ પગોને ડહાળીને ચાલે છે. એજ પ્રમાણે ઉત્પાદ સ્થાન તરફ જવાની તૈયારીમાં એક પહેલાં પોતાના યેકા આત્મપ્રદેશોને શરીરની બહાર કાઢી લે છે અને ત્યારબાદ તે સમસ્ત આત્મપ્રદેશોની સથે બહાર નીકળી જાય છે અને ત્યારે તે મરણકાલે સર્વદેશથી આત્મપ્રદેશોને બહાર કાઢે છે ત્યારે તે કન્દુકની (હાની) ગતિની જેમ પોતાના પ્રદેશોને એક સાથે શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે એટલે કે જેમ કન્દુક સર્વાત્મના (આગે આગે) ડછળે છે, એજ પ્રમાણે

પ્રદેશાન્ સમકાલં નિસ્સારયતીતિ શાવઃ યદ્વા-દેશેનાઽપિ-દેશનોઽપિ, અપિશબ્દેન સર્વેનાપીત્યર્થઃ આત્મા શરીર-શરીરૈકદેશં પાદાદિકં સ્પૃષ્ટાઽવયવાન્તરેભ્યઃ પ્રદેશ સંહારાન્નિર્ધાતિ, સત્ત્વ સંસારી જીવઃ, મર્વેનાઽપિ-મર્વતયાઽપિ, અપિ શબ્દેન દેશે-નાપીત્યર્થઃ, સર્વમપિ શરીરં સ્પૃષ્ટા નિર્ધાતિ, સત્ત્વ મિદ્ધજીવઃ । વક્ષ્યતેચ—

“ પાપણિજ્ઞાણા ધિરણ્ણુ ‘ઉત્તવજ્ઞંતિ’ ” ઇત્યાદિ યાવત્ “ સવ્વગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેણુ ” ઇતિ । છાયા-પાદનિર્ચાણા નિર્ગયેપ્રત્યવન્તે, “ સર્વાન્ન નિર્ચાણાઃ સિદ્ધેણુ ” ૧ ।

સ્થાન કો જાતા દુઝા જીવ મી ઁક સાથ હી આત્મપ્રદેશોં કો શરીર સે વાહર નિકાલ દેતા હૈ ।

અથવા-દેશ સે મી ઔર સર્વરૂપ સે મી આત્મા શરીર કે ઁક દેશરૂપ ચરણાદિકોં કા સ્પર્શ કરકે અવયવાન્તરોં (અન્ય અવયવોં સે) સે પ્રદેશોં કા સંહાર કરકે શરીર સે વાહર નિકાલ જાતા હૈ-સંહારશબ્દ કા અર્થ યહાં સંકોચ કરના હૈ ઁસા વહ સંસારી જીવ હૈ । સર્વરૂપ સે મી સમસ્તશરીર કો સ્પર્શ કર આત્મા ઁસસે વાહર નિકાલ જાતા હૈ ઁસા વહ સિદ્ધજીવ હૈ । “ પાપણિજ્ઞાણા ધિરણ્ણુ ઉત્તવજ્ઞંતિ ” યાવત્ “ સવ્વગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેણુ ” ઁસા સ્વયં શાસ્ત્રકાર આગે કહેંગે, જો જીવ ચરણનિર્ચાણવાલે (પગકી તરફસે જીવકો નિકાલનેવાલે) હોતે હૈં વે જીવ નૈરચિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઔર જો સર્વાંગનિર્ચાણવાલે હોતે હૈં વે સિદ્ધોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

ઉત્પાદસ્થાને જતો આત્મા પણ ઁક સાથે જ આત્મપ્રદેશોને શરીરમાંથી બહાર કાઢી લે છે

અથવા—દેશત પણ અને સર્વતઃ પણ આત્મા શરીરના ઁક દેશરૂપ ચરણાદિકોને સ્પર્શ કરીને અવયવાન્તરો દ્વારા (અન્ય અવયવો દ્વારા) પ્રદેશોને સંહાર કરીને શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે. અહીં સંહાર કરવો એટલે સંકોચવું અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે એવો તે સર્વરૂપે સંસારીજીવ છે. સમસ્ત શરીરને સ્પર્શ કરીને આત્મા શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે અને દેશરૂપે પણ સમસ્ત શરીરને સ્પર્શ કરીને આત્મા શરીરમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, એવો તે સિદ્ધજીવ છે “ પાપણિજ્ઞાણા ધિરણ્ણુ ઉત્તવજ્ઞંતિ ” યાવત્ “ સવ્વગણિજ્ઞાણા સિદ્ધેણુ ” એવું શાસ્ત્રકાર પોતે જ આગળ પ્રતિપાદન કરશે. જે જીવો ચરણનિર્ચાણવાળા (પગ તરફથી જીવને બહાર કાઢવાવાળા) હોય છે, તેઓ નારકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને જે જીવો સર્વાંગનિર્ચાણવાળા હોય છે,

आत्मना शरीरे स्पृष्ट सति शरीरस्य स्फुरणं भवतीत्यत आह—‘एष’
 मित्यादि, एवं-पूर्वपकारेणैवास्याप्याल्लापक पठनीयः, तत्र देशेनापि क्षिपञ्जिर
 प्यात्मप्रदेशैरिच्छिकागतिकाले, सर्वेणापि सर्वैरप्यात्मप्रदेशैः कन्दुकगतिकाले शरीर
 स्फोरयित्वा-सस्पन्दं कृत्वा निपाति । अथवा शरीरं देशेन-देशतः शरीरैकदेशमित्यर्थः
 पादादि निर्माणकाले स्फोरयित्वा, सर्वेण-सर्वतः सर्वं शरीरं सर्वाङ्गनिर्माणमावसर
 इत्यर्थः २। स्फोरणाच्च सात्मकत्वं स्फुटं भवतीत्याह—‘एष’-मित्यादि, एवं-तथैव
 देशेन-आत्मैकदेशेन शरीरं स्फोटयित्वा सचेतनतया स्फुरणमिच्छित इच्छिकागतौ
 स्फुटं कृत्वा, सर्वेण सर्वात्मना कन्दुकगतौ स्फुटं कृत्वति । यद्वा-शरीरं देशेन-
 देशतः सात्मकतया पादादिना निर्माणकाले स्फुटं कृत्वा, सर्वेण-सर्वतः-सर्वाङ्ग
 निर्माणकाले इति । अथवा-स्फोटयित्वा-विहीर्णं कृत्वा, तत्र देशेन-अस्यादि
 विधातेन, सर्वेण-सर्वेक्षित्वरणेन दीपवत् विपुलतावच्च ३। शरीरं सात्मकतया स्फु-
 टीकृतं कश्चित्सर्ववर्धनमपि करोतीत्याह—‘एष’ मित्यादि, एवं-तथैव संवर्त्य
 सक्रोच्य शरीरं देशेन-इच्छिकागतौ शरीरस्थितप्रदेशैः, सर्वेण-सर्वात्मना कन्दुक-
 गतौ सर्वात्मप्रदेशानां शरीरस्थितत्वाभिप्रायीति । यद्वा-शरीरम्-उपचाराद् दृष्ट
 योगादृष्टपुरुषवत् शरीरिणमित्यर्थः तत्र देशेन देशतः सर्वतः त्रिपमाप्तस्य ससारि
 षीवस्य पादादिगतजीवप्रदेशसंहारात् सर्वेण-सर्वतस्तु निर्वाणं गच्छत प्राप्तिनः ।
 अथवा-शरीरं देशेन-हस्ताद्यैरुद्देशसक्रोचनेन संवर्त्य सर्वेण-शरीरसक्रोचकपिपी
 छिकादि जीवविज्ञपवत् सर्वशरीरसक्रोचनेन संवर्त्येति ४ । आत्मनश्च सर्ववर्धनं कृतं
 जीवः शरीरस्य निवर्धनं करोतीत्याह—‘एष’ मित्यादि, एष-पूर्वोक्तप्रकारेण

आत्मा द्वारा शरीर के स्पृष्ट होने पर शरीर का स्फुरण होता है
 इसी बात को अथ सूत्रकार कहते हैं-इस सम्बन्ध में आत्मपूवोक्त
 रूप से ही कहना चाहिये-अर्थात् इसका गति की तरह कितनेक आत्म
 प्रदेशों को स्पन्दित करके जीव शरीर से बाहर निकलता है तथा कन्दु
 कगति की तरह युगपत् समस्त आत्मप्रदेशों को स्पन्दित करके यह
 शरीर से बाहर निकलता है इसी तरह से एकदेश और भवदेश की

तेजो सिद्धिमां उत्पन्न माय ॥ आत्मा द्वारा शरीरने स्पृष्ट कदावाही
 शरीरजं स्फुरणं माय ॥ जेव वातने दवे सूत्रकार प्रकट करे ॥—

आ रिषयने अनुवक्षीने पूर्वोक्त भगवत् प्रकट करतु जेवजे जेटवे
 ३ भविका (इति विद्येय) अतिनी जेम उटवाक आत्मप्रदेशोने स्पन्दित करीने
 एव शरीरभाषी जद्वार नीकजे ॥ तथा कन्दुक अतिनी जेम जेव साये समस्त
 आत्मप्रदेशोने स्पन्दित करीने ते शरीरभाषी जद्वार नीकजे ॥ जेव भगवत्

નિવર્ત્ય-જીવમદેશેભ્યઃ શરીર પૃથક્કૃત્વેત્યર્થઃ, તત્ર દેશેનેલિકાગતૌ સર્વે । અથવા—
દેશેન શરીર નિવર્ત્યાત્મનઃ પાદાદિનિર્યાણવાન । સર્વેણ-સર્વાદ્ગ્નિર્યાણવાનીતિ ।
યદ્વા—પશ્ચવિધશરીરસમુદાયપેક્ષયા દેશતઃ શરીરમ્ ઔદારિકાદિકં નિવર્ત્ય—
પરિત્યજ્ય તૈજસકાર્મણે ત્વાદાયૈવ, તથા સર્વેણ-સર્વ શરીરસમુદાયં નિવર્ત્ય—પરિ-
ત્યજ્ય નિર્યાતિ—સિદ્ધ્યતીત્યર્થઃ ૫ ॥ સૂ ૪૦ ॥

પૂર્વં યત્ સર્વનિર્યાણમુક્તં, તત્ત્વ પરમ્પરયા ધર્મશ્રવણલાભાદિભિર્ભવતીતિ
તત્પ્રાપ્તિપ્રકારં પ્રદર્શયતિ—

મૂલમ્—દોહિં ઠાળેહિં આયા કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જા
સવણયાણ તં જહા-સ્વણેણ ચેવ, ઉવસમેણ ચેવ, જાવ કેવલં
મણપ્પજ્જનાણં ઉપ્પાડેજ્જા, તં જહા-સ્વણેણ ચેવ ઉવસમેણ ચેવ ॥ ૪૧ ॥

છાયા—દ્વાભ્યાં સ્થાનાભ્યામાત્મા કેવલિપ્રજ્ઞત્ત્વ ધર્મલભતેશ્રવણતયા, તદ્યથા
ક્ષયેણ ચૈવ ઉપશમેન ચૈવ, યાવત્ કેવલ મનઃપર્યવજ્ઞાનમુત્પાદયતિ, તદ્યથા-ક્ષયેણ
ચૈવ ઉપશમેન ચૈવ ॥ સૂ ૪૧ ॥

ટોકા—‘ દોહિં ’ ઇત્યાદિ । સુગમમ્ । નવરમ્—ઉદયપ્રાપ્તયોજ્ઞાનાવરણીય-
દર્શનાવરણીયયોઃ કર્મણોર્નિર્જરણેન ઉપશમેન—અનુદિતયોસ્તયોર્વિપાકાનનુભવનેન
અપેક્ષા લેકર કથન સ્ફુરણ કે વિષય મેં, સ્ફુટન કે વિષય મેં, સંવર્તન
કે વિષય મેં ઓર નિવર્તન કે વિષય મેં મી કરના ચાહિયે—ટોકા મેં યહ
વિષય સ્પષ્ટરૂપ સે પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ॥ સૂ ૪૦ ॥

પહિલે જો સર્વનિર્યાણ કહા ગયા હૈ વહ જીવ કો પરમ્પરારૂપ સે
ધર્મશ્રવણ કે લાભ આદિ સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર ઉસકી
પ્રાપ્તિ કે પ્રકાર કો પ્રદર્શિત કરતે હૈ—

‘ દોહિં ઠાળેહિં આયા કેવલિપન્નત્તં ધમ્મં લભેજ્જા ’ ઇત્યાદિ ।

દો સ્થાનો કો લેકર આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞત્ત્વ ધર્મ કો સુનને સે પ્રાપ્ત

એક દેશ અને સર્વ દેશની અપેક્ષાએ સ્ફુરણના વિષયમાં, સ્ફુટનના વિષયમાં,
સંવર્તનના વિષયમાં અને નિવર્તનના વિષયમાં પણ કથન સમજવું જોઈએ.
ટોકામાં આ વિષય સ્પષ્ટરૂપે પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે ॥ સૂ ૪૦ ॥

આગળ જે સર્વનિર્યાણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે તે જીવને પરંપરારૂપે
ધર્મશ્રવણના લાભ આદિથી પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સૂત્રકાર હવે તેની પ્રાપ્તિના
પ્રકારનું નિરૂપણ કરે છે—‘ દોહિં ઠાળેહિં આયા કેવલિપણ્ણત્ત ધમ્મં લભેજ્જા ’ ઇત્યાદિ.

ટીકા—જે સ્થાને દ્વારા (જે પ્રકારે) આત્મા કેવલિપ્રજ્ઞત્ત્વ ધર્મને શ્રવણ દ્વારા
પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તે જે સ્થાન નીચે પ્રમાણે છે—(૧) ક્ષયરૂપ અને (૨)

સયોપશ્ચમેનેત્યુક્ત મપતિ । એવ જ્ઞાપ ' ઇત્યાદિ, યાવચ્છેદન—“ કેવલ બોધિ
પુરુષોજ્જા મુદે મચિત્તા અગારામો અણગારિય પચ્છપજ્જા કેવલ ધમ્મચેરવાસ
માવસેજ્જા, કેવલેણ સંજમેણ સનમિજ્જા, કેવલેણ સવરેણ સંવરેજ્જા, કેવલ
આમિણિવોદિયનાણમુપ્પાદેજ્જા ” ઇતિ સમ્માસમ્ ।

છાયા—કેવલાં બોધિ પુદ્ધયે, મુદ્ધો મૂત્વા અગારામ્ મનગારિતાં મપ્પમતિ,
કેવલ વ્રજ્જર્ચવાસમાવસતિ, કેવલન સપમેન સપમયતિ, કેવલેન સવરેણ
સંવરણ્યાત્, કેવલમાભિનિબોધિકજ્ઞાનમુત્પાદયતિ ।

કર સક્તા હૈં-તે દો સ્થાન હૈં એક ક્ષયરૂપ ઓર દુસરા ઉપશમરૂપ ઇસી
પ્રકાર સે વહ યાવત્ કેવલજ્ઞાન કો ઓર મન પર્યવજ્ઞાન કો ઉત્પન્ન કર
સક્તા હૈં ઉદયપ્રાપ્ત જ્ઞાનાવરણીય ઓર દર્શનાવરણીય કર્મો કી નિર્જરા
સે ઇન્હીં કી અનુદિત અવસ્થા મૈં ઇન્કે વિપાક કૈં અનનુભવ સે એવ
ઇન્કે ક્ષયોપશમ સે જીવ મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન ઓર મનઃ
પર્યવજ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં તથા ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન
કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં-પહાં યાવત્ શબ્દ સે “ કેવલ બોધિ પુરુષોજ્જા, મુદે
મચિત્તા, અગારામો અણગારિય પચ્છપજ્જા, કેવલ ધમ્મચેરવાસમા
વસેજ્જા, કેવલેણ સંજમેણ સનમિજ્જા, કેવલેણ સવરેણ સંવરેજ્જા,
કેવલ આમિણિવોદિયનાણમુપ્પાદેજ્જા ” ઇતિ પાઠ કા સમ્પ્રહ જુઆ હૈં ।
પહાં બોધિશબ્દ સે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન ઓર મનઃ પર્યવ
જ્ઞાન ચાર જ્ઞાનો કા પ્રવ્રણ જુઆ હૈં । કેવલજ્ઞાન કા પ્રવ્રણ ઇસલિયે

ઉપશમરૂપ. એજ નમાલે (તે બે સ્થાનો દ્વારા) તે મનપર્યવજ્ઞાન અને
કેવલજ્ઞાન પચ્છન્તના જ્ઞાનોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ઉદયપ્રાપ્ત જ્ઞાનાવરણીય અને
દર્શનાવરણીય કર્મોની નિર્જરાથી તેમની અનુદિત અવસ્થામાં તેમના વિષાદના
અનુભવથી અને તેમના ક્ષયોપશમથી એવ મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન
અને મનપર્યવજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરે છે, તથા ચક્ષુજ્ઞાન અચક્ષુજ્ઞાન, અને
અવધિદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે અહીં યાવત્ (પચ્છન્ત) પદ વડે નીચેના પાંદો
સમ્પ્રદાય છે એમ સમજવું

“ કેવલ બોધિ પુરુષોજ્જા મુદે મચિત્તા અગારામો અણગારિય પચ્છપજ્જા,
કેવલ ધમ્મચેરવાસમાવસેજ્જા કેવલેણ સંજમેણ સનમિજ્જા કેવલેણ સવરેણ
સંવરેજ્જા કેવલ આમિણિવોદિયનાણમુપ્પાદેજ્જા અહીં બોધિ શબ્દ દ્વારા
મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન, અને મનપર્યવજ્ઞાન, આ ચાર જ્ઞાનોને પ્રવ્રણ

एवम्—अनयैवरीत्या द्वाभ्यां स्थानाभ्यामात्मा केवलां बोधिं बुध्यते, इत्यारभ्य 'केवलं मनःपर्यवज्ञानमुत्पादयति' इत्यन्तं सर्वं बोध्यम् । केवलज्ञानं तु कर्मणां क्षयादेवोत्पद्यत इति तस्मात्त गृहीतम् । इह च यद्यपि बोध्यादयः सम्यक्त्वचारित्ररूपत्वात् केवलेन क्षयेण केवलेन उपशमेन च भवन्ति तथाऽप्येते क्षयोपशमेनापि भवन्ति । श्रवणादीनि मनः पर्यवपर्यन्तानि तु क्षयोपशमे नैव भवन्तीति सर्वसाधारणः क्षयोपशमः पदद्वयेनोक्त इति ॥ सू० ४१ ॥

बोधि-मतिश्रुतावधिज्ञानानि चोत्कर्षतः षट्षष्टिसागरोपमस्थितिकानि भवन्ति, सागरोपमाणि च पल्योपमाश्रितानीति तद्वद्विषयग्रहणामाह—

मूलम्—दुविहे अद्धोवमिए पन्नत्ते, तं जहा—पलिओवमेचेव सागरोवमेचेव । से किं तं पलिओवमे?, पलिओवमे—“जं जोयण-वित्थिणं, पल्लं एगाहियप्परूढाणं । होज्जणिरंतरणिचियं, भरियं वालग्गकोडीणं ॥ १ ॥ वाससए वाससए, एक्केके अवहडम्मि जो कालो । सो कालो वोद्धव्वो, उवमा एगस्स पल्लस्स ॥ २ ॥ एएसिं पल्लाणं कोडाकोडी हवेज्ज दसगुणिया तं सागरोवमस्स उ, एगस्स भवे परीमाणं ॥ ૩ ॥ सू० ૪૨ ॥

नहीं हुआ है कि वह ज्ञान ज्ञानावरण कर्म के सर्वथा क्षय से ही उत्पन्न होता है

यद्यपि बोधि आदिक सम्यक्त्वचारित्ररूप होने से केवल क्षय से और केवल उपशम से होते हैं—परन्तु ये क्षयोपशम से भी होते हैं क्यों कि श्रवणादिक से लेकर मनः पर्यव तक ज्ञान क्षयोपशम से ही होते हैं—इसी कारण सर्व साधारण क्षयोपशम इस पदद्वय से कहा गया है ॥ सू ४१ ॥

કરવામા આવેલ છે. કેવળજ્ઞાનને ગ્રહણ નહીં કરવાનું કારણ એ છે કે તે જ્ઞાન તે જ્ઞાનાવરણ કર્મના સર્વથા ક્ષયથી જ ઉત્પન્ન થાય છે

તે કે બોધિ આદિક સમ્યક્ત્વ ચારિત્રરૂપ હોવાથી કેવળ ક્ષય વડે અને કેવળ ઉપશમ વડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ તેઓ ક્ષયોપશમ વડે પણ પ્રાપ્ત થાય છે, કારણ કે શ્રવણાદિકથી લઈને મન પર્યવ પર્યન્તના જ્ઞાન ક્ષયોપશમથી જ થાય છે એજ કારણે આ પદ દ્વય (બે પદો) દ્વારા સર્વસાધારણ ક્ષયોપશમનું જ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એમ સમજવું. ॥ સૂ. ૪૧ ॥

છાયા—દ્વિવિધમદ્બૌપમિક પ્રજ્ઞપ્ત, તથા—પલ્લોપમ 'વ સાગરોપમ વૈત ।
અથ કિં તત્ પલ્લોપમમ્ ? પલ્લોપમ—યદ્ યોજનવિસ્તીર્ણં પલ્લમેકાદિકમસ્થાનામ્ ।
મધેભિરન્તરનિષિત, સૂતં શાલાપ્રકોતીનામ્ ॥ ૧ ॥ વર્ષશ્ચતે વર્ષશ્ચતે પૈકેક
સ્મિન્ અપહ્નતે યઃ કાલઃ । સ કાલો મોદ્યમ્યઃ, ઉપમા એકસ્ય પલ્લસ્ય ॥ ૨ ॥
એતેષાં પલ્લવાનાં કોટાકોટી મધેદ્દશગુભિતા, તત્ સાગરોપમસ્ય સુ એકસ્ય મધેદ્
પરિમાણમ્ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

ટીકા—‘ દુર્બિદે અદ્ભોવમિષ્ ’ ઇત્યાદિ । ઉપમયા નિર્વૃત્તમ્ ઔપમિકમ્,
અદ્ભા—કાલ, તદુપિપમૌપમિકમ્ અદ્ભૌપમિકમ્, યસ્કાલપ્રમાણપ્રમાણં વિના
સામાન્યપ્રમેન પ્રદીતું ન શક્યતે તદ્ અદ્ભૌપમિકમિતિ માધઃ । તત્ત્વ દ્વિવિધમ્—
પલ્લોપમં સાગરોપમં વૈતિ । પલ્લઃ—છાદદેશપ્રસિદ્ધો ધાન્યાધારવિશેષઃ, પલ્લવત્પ
લ્લવઃ, તેનોપમા યસ્ય તત્ પલ્લોપમ્ । સાગરોપમા યસ્ય તત્ સાગરોપમમ્,

યોગિ ઓર મતિ, સુત, અવધિજ્ઞાન યે વલ્કૃષ્ઠ સે ૪૬ સાગરોપમ
કી સ્થિતિ ઘાટે હોતે હૈં ઓર સાગરોપમ પલ્લોપમકા અશ્રિત હોતા હૈ
હસ કારણ સૂત્રકાર જન દોનાં કી પ્રસ્થપના કરતે હૈ—

(દુર્બિદે અદ્ભોવમિષ્ પલ્લવે) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઉપમાસે જાના જાને વાલા કાલ ઔપમિક કાલ હોતા હૈ ક્યોંકિ
યહ ઉપમા સે નિર્વૃત્ત હોતા હૈ ઔપમિક કાલ સામાન્ય જન દ્વારા વિના
ઉપમાન કા જાના નહીં જા સકતા હૈ હસલિયે હસે અદ્ભોપમિક કહા
ગયા હૈ યહ અદ્ભોપમિક પલ્લોપમ ઓર સાગરોપમ કે મેદ સે દો પ્રકાર
કા હોતા હૈ છાદદેશપ્રસિદ્ધ ધાન્યાધાર વિશેષ કા નામ પલ્લ હૈ હસ પલ્લ
સે જિસકી ઉપમા હો વહ પલ્લોપમ કાલ હૈ તથા સાગર સે જિસકી
ઉપમા હો યહ સાગરોપમકાલ હૈ અર્થાત્ સાગર કે સમાન જો કાલ

બ્રાહ્મિ અને મતિ શ્રુત, અવધિજ્ઞાન, તે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ ૧૬
સામરોપમથી રિયતિવાળાં હોય છે અને સામરોપમ કાળ પલ્લોપમને આધારે
બધી શકાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે જ નેની પ્રશ્નપૂઞા કરે છે—

‘ દુર્બિદે અદ્ભોવમિષ્ પલ્લવે ’ ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જે કાળને ઉપમા વડે બધી શકાય છે તે કાળને ઔપમિક કાલ
કહે છે, કારણ કે તે કાળનું પ્રમાણ ઉપમા વડે જ નીકળી શકે છે તેથી તેને
અદ્ભોપમિક (અદ્ભા એટલે કાળ ઉપમા દ્વારા બધી શકાય તેવા કાળને
અદ્ભોપમિક કહે છે) કહે છે તે અદ્ભોપમિકના પલ્લોપમ અને સામરોપમ
નામના બે સેદ છે છાદ દેશમાં વપરાતા એવાં ધાન્યાધાર વિશેષને પલ્લ

સાગરવન્મહાપરિમાણમિત્યર્થઃ । તત્ર પલ્યોપમ-લક્ષણમભિધિત્સુરાહ—‘ સે કિં તં ’
 इत्यादि, अथ किं तत् पल्योपमं यद् अद्वौपमिकतया निर्दिष्टम् ? इति प्रश्नः,
 उत्तरमाह—‘ पलित्रोवमे ’ इत्यादि । पल्योपमम्-पूर्वोक्तमद्वौपमिकं पल्योपमं वक्ष्य-
 माणलक्षणं भवतीति गाथा द्वयेनाह—‘ ज ’ इत्यादि, यद् योजनविस्तीर्णम्,
 विस्तीर्णशब्दस्योपलक्षणत्वाद् यद् आयामविष्कम्भगम्भीरत्वेन सर्वतो योजनप्रमाण
 पल्यसदृशत्वात् पल्यः—धान्यस्थापनपात्रविशेषः, स एकादिकप्ररूढाभिः, ‘मृत्रे तृती-
 यार्धेपष्ठी’—एकाह एव एकादिकस्तेन शिरसि मुण्डिते सत्येकदिवसेन याः प्ररूढाः—
 वृद्धिं प्राप्तास्ताभिः, उपलक्षणतोऽनुयोगद्वारोक्तानुसारेण यावत्सप्ताहप्ररूढाभिः
 बालाग्रकोटीभिः—बालाग्राणां कोटयः—विभागास्ताभिः सपूर्वोक्तः पल्यो भृतः—

મ હાપરિણામવાલા હોતા હૈ વહ સાગરોપમકાલ હૈ, હૈ ભદન્ત ! વહ પલ્યો-
 પમ કાલ કયા હૈ ? અર્થાત્ પલ્યોપમ કાલ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? હૈ ગૌતમ !
 વહ અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાલ ઇન દો ગાથાઓં દ્વારા ઇસ પ્રકાર કે
 સ્વરૂપ વાલા હૈ—વે દો ગાથાઐ યે હૈ—(જં જોયણવિત્થિન્નં) ઇત્યાદિ ।

इन गाथाओं द्वारा यह प्रकट किया गया है कि एक योजन लम्बा,
 एक योजन चौड़ा और एक योजन गहरा ऐसा एक खड्डा खोदा जाय
 और उसमें एक दिन से लेकर सात दिन तक के भीतर २ के उगे हुए
 वालों के अग्रभाग भरे जावें अर्थात् जिस दिन शिर को मुण्डित करा
 लिया जावे उसके बाद एकदिन से लेकर सात दिनतक जमे हुए वालों
 के अग्र विभागों से वह खड्डा इस प्रकार से भरा जावे कि जिससे उन

કહે છે તે પલ્યની સાથે જેની ઉપમા આપી શકાય એવા કાળને પલ્યોપમ
 કાળ કહે છે, તથા સાગરની સાથે જેને સરખાવી શકાય એવા કાળનું નામ
 સાગરોપમકાળ છે એટલે કે સાગરની સમાન મહા પરિમાણવાળા કાળનું
 નામ સાગરોપમકાળ છે “ હે ભગવન્ ! તે પલ્યોપમકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ”

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે,
 હે ગૌતમ ! તે અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાળનું સ્વરૂપ નીચેની બે ગાથાઓમાં
 બતાવ્યા પ્રમાણે છે—“ જ જોયણવિત્થિણ ” ઇત્યાદિ તે બન્ને ગાથાઓનો
 ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો
 એક કૂવો ખોદવામાં આવે. તેમાં એકથી લઈને સાત દિવસ સુધીમાં ઉગેલા
 વાળના અગ્રભાગોને ભરવામાં આવે. એટલે કે માથું મુંડાવ્યા પછી એકથી
 લઈને સાત દિવસ પર્યન્તમાં ઉગેલા વાળના અગ્રભાગોથી તે કૂવાને એવો

છાયા—દ્વિવિધમદ્વોપમિક પ્રકૃત્તં, તથા—પર્યોપમ ^{૧૪} સાગરોપમ ધૈવ ।
અથ કિં તત્ પર્યોપમમ્ ? પર્યોપમ—યદ્ યોજનવિસ્તીર્ણં પલ્પમકારિકમસજ્જાનામ્ ।
મથભિરન્તરનિષિત, મૃતં વાલાગ્રકોટીનામ્ ॥ ૧ ॥ વર્ષગતે વર્ષગતે દૈવક
સ્મિન્ અપહત ય કાલઃ । સ કાલાં ચોદ્ય્યાઃ, ઉપમા એકસ્ય પલ્પસ્ય ॥ ૨ ॥
એવેપાં પલ્પવાનાં કોટાકોટી મથેદ્વગુણિતા, તત્ સાગરોપમસ્ય તુ એકસ્ય મથેત્
પરિમાપમ્ ॥ સૂ૦ ૪૨ ॥

ટીકા—‘દુરિહે અદ્વોષમિષ’ ઇત્યાદિ । ઉપમયા નિર્વૃત્તમ્ ઔપમિકમ્,
અદ્વા—કાલ, તદ્વિવિધમ્ ઔપમિકમ્ અદ્વોપમિકમ્, યત્કાલમમાપ્યુપમાન ચિના
સામાન્યજનેન પ્રગીર્તુ ન શક્યત તદ્ અદ્વોપમિકમિતિ માત્રઃ । તત્ત્વ દ્વિવિધમ્—
પર્યોપમં સાગરોપમ ધૈવિતિ પલ્પ—છાટદેશપ્રસિદ્ધો ધાન્યાધારવિશેષ, પલ્પવત્પ
લ્પઃ, તેનોપમા યસ્ય તત્ પલ્પોપમ્ । સાગરોપમા યસ્ય તત્ સાગરોપમમ્,

યોષિ ઓર મતિ, સુત, અવધિજ્ઞાન યે ઉત્કૃષ્ટ સે ૪૬ સાગરોપમ
ની સ્થિતિ થાલે હોતે હૈં ઓર સાગરોપમ પલ્પોપમના આશ્રિત હોતા હૈ
હસ કારણ સૂત્રકાર હન ઘોનાં ની પ્રરૂપણા કરતે હૈં—

(દુરિહે અદ્વોષમિષ પળસે) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઉપમાસે જાના જાને થાલા કાલ ઔપમિક કાલ હોતા હૈં ક્યોંકિ
યહ ઉપમા સે નિર્વૃત્ત હોતા હૈં ઔપમિક કાલ સામાન્ય જન દ્વારા ચિના
ઉપમાન કા જાના નહીં જા સકતા હૈં હસલિયે હસે અદ્વોપમિક કહા
ગયા હૈં યહ અદ્વોપમિક પલ્પોપમ ઓર સાગરોપમ કે મેદ સે ઘો પ્રકાર
કા હોતા હૈં છાટદેશપ્રસિદ્ધ ધાન્યાધાર વિશેષ કા નામ પલ્પ હૈં હસ પલ્પ
સે જિસની ઉપમા હો વહ પલ્પોપમ કાલ હૈં તથા સાગર સે જિસની
ઉપમા હો વહ સાગરોપમકાલ હૈં અર્થાત્ સાગર કે સમાન જો કાલ

ભાષિ બને મતિ સુત, અવધિજ્ઞાન તે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાને ૧૬
સાગરોપમની સ્થિતિવાળાં કોષ છે અને સાગરોપમ કાળ પર્યોપમને આધાર
બધી શકાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે બંનેની પ્રપણા કરે છે—

દુરિહે અદ્વોષમિષ પળસે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જે કાળને ઉપમા વડે બધી શકાય છે તે કાળને ઔપમિક કાળ
કહે છે, કારણ કે તે કાળનું પ્રમાણ ઉપમા વડે જ નીકળી શકે છે તેથી તેને
અદ્વોપમિક (અદ્વા એટલે કાળ ઉપમા દ્વારા બધી શકાય તેવા કાળને
અદ્વોપમિક કહે છે) કહે છે તે અદ્વોપમિકના પર્યોપમ અને સાગરોપમ
નામના બે લોક છે છાટ દેશમાં વપરાતા એવા ધાન્યાધાર વિશેષને પલ્પ

સાગરવન્મહાપરિમાણમિત્યર્થઃ । તત્ર પલ્યોપમ-લક્ષણમભિધિત્સુરાહ—‘ સે કિં તં ’
 ઇત્યાદિ, અથ કિં તત્ પલ્યોપમં યદ્ અદ્વૌપમિકતયા નિર્દિષ્ટમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ,
 ઉત્તરમાહ—‘ પલિઓવમે ’ ઇત્યાદિ । પલ્યોપમમ્-પૂર્વોક્તમદ્વૌપમિકં પલ્યોપમં વક્ષ્ય-
 માણલક્ષણ ભવતીતિ ગાથા દ્વયેનાહ—‘ જં ’ ઇત્યાદિ, યદ્ યોજનવિસ્તીર્ણમ્,
 વિસ્તીર્ણશબ્દસ્યોપલક્ષણત્વાદ્ યદ્ આયામવિષ્કમ્ભગમ્મીરત્વેન સર્વતો યોજનપ્રમાણં
 પલ્યસદૃશત્વાત્ પલ્ય-ધાન્યસ્થાપનપાત્રવિશેષઃ, સ એકાદિકપ્રરૂઢાભિઃ, ‘સૂત્રે તૃતી-
 યાર્થેષ્ટી’—એકાહ એવ એકાદિકસ્તેન શિરસિ મુણ્ડિતે સત્યેકદિવસેન યાઃ પ્રરૂઢાઃ—
 વૃદ્ધિં પ્રાપ્તાસ્તાભિઃ, ઉપલક્ષણતોડનુયોગદ્વારોક્તાનુસારેણ યાવત્સસાહપ્રરૂઢાભિઃ
 વાલાગ્રકોટીભિઃ—વાલાગ્રાણાં કોટયઃ—વિભાગાસ્તાભિઃ સપૂર્વોક્તઃ પલ્યો મૃતઃ—

મ હાપરિણામવાલા હોતા હૈ વહ સાગરોપમકાલ હૈ, હે અદન્ત ! વહ પલ્યો-
 પમ કાલ ક્યા હૈ ? અર્થાત્ પલ્યોપમ કાલ કા ક્યા સ્વરૂપ હૈ ? હે ગૌતમ !
 વહ અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાલ इन दो गाथाओं द्वारा इस प्रकार के
 स्वरूप वाला है—वे दो गाथाएँ ये हैं—(जं जोयणवित्थिन्नं) इत्यादि ।

इन गाथाओं द्वारा यह प्रकट किया गया है कि एक योजन लम्बा,
 एक योजन चौड़ा और एक योजन गहरा ऐसा एक खड्डा खोदा जाय
 और उसमें एक दिन से लेकर सात दिन तक के भीतर २ के उगे हुए
 वालों के अग्रभाग भरे जावें अर्थात् जिस दिन शिर को मुण्डित करा
 लिया जावे उसके बाद एकदिन से लेकर सात दिनतक जमे हुए वालों
 के अग्र विभागों से वह खड्डा इस प्रकार से भरा जावे कि जिससे उन

કહે છે. તે પલ્યની સાથે જેની ઉપમા આપી શકાય એવા કાળને પલ્યોપમ
 કાળ કહે છે, તથા સાગરની સાથે જેને સરખાવી શકાય એવા કાળનું નામ
 સાગરોપમકાળ છે એટલે કે સાગરની સમાન મહા પરિભ્રાણવાળા કાળનું
 નામ સાગરોપમકાળ છે “ હે ભગવન્ ! તે પલ્યોપમકાળનું સ્વરૂપ કેવું છે ? ”

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે,
 હે ગૌતમ ! તે અદ્વૌપમિક પલ્યોપમ કાળનું સ્વરૂપ નીચેની બે ગાથાઓમાં
 બતાવ્યા પ્રમાણે છે—“ જં જોયણવિત્થિણ ” ઇત્યાદિ તે બન્ને ગાથાઓનો
 ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—

એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન ઊંડો
 એક ફૂલો ખોદવામાં આવે તેમાં એકથી લઈને સાત દિવસ સુધીમાં ઉગેલા
 વાળના અગ્રભાગોને ભરવામાં આવે. એટલે કે માથુ મુંડાવ્યા પછી એકથી
 લઈને સાત દિવસ પર્યન્તમાં ઉગેલા વાળના અગ્રભાગોથી તે ફૂલાને એવો

परिपूर्ति, कथं भूतः ? इत्याह—निराश निश्चितः, निरन्तर-अन्तररहित परस्परं
 भिन्नं यन यथास्यात्तया निश्चित-निश्चिततया निश्चयवत्कृतं पुञ्जयत्कृतमित्यर्थः
 भवेत् स्यात् । तस्मात्पल्यात् 'वासतए' इत्यादि, यपञ्चते, इति धीष्तायां मत्स्य
 वर्षशने, एकैकस्मिन् वाछे अपठत-निराशित सति य कालस्तस्य परस्य रिक्ती
 भवने जायते स कायः एकस्य परस्य उपमाउपमेय वाद्व्यप्यः—विशेष । इदमुक्त
 मयति—पूर्वोक्त कालो व्यावहारिक पर्योपम कथ्यते । अथ सागरोपमप्रमाणमाह—
 'एपसि' इत्यादि गाथा, एतेषां पल्यानां—पर्योपमानां या काटीकोटी वक्ष्य
 णिता—इदकोटीकाटय इत्यर्थः सा एकस्य व्यावहारिकसागरोपमस्य परिमाणं
 भवतीति । एतद्वय मरुपणामायस्वरूपमेव ।

अथ विशपमाह—पल्यापमम्—उद्धाराद्वा क्षममध्वन विविधम् । पुनरेतत्त्रय
 मपि सूक्ष्मव्यावहारिकमेवात्रत्यक द्विविधम् । अथ तावद् व्यावहारिकोद्धारपल्पो

यालाग्रो में थोड़ा सा भी अन्तर अथकाष्ट न रहे । इस प्रकार से व यालाग्र
 खूब ठसाठस निषिद्धरूप में उस खूब में भर दिये जावे इस प्रकार से
 जय कूट २ कर उन यालाग्रो से वह खूब भर जावे तब सौ सौ
 वर्ष के बाद उसमें से एक २ यालाग्र बाहर निकाला जावे—इस प्रकार
 निकालते २ जय थे समस्त यालाग्र उस खूब में से बाहर निकाल दिये
 जावे तो इनके निकालने में जितना काल ममाप्त होता है वह काल एक
 पल्प से उपमेय कहा गया है यह पूर्वोक्त काल व्यावहारिक पल्पोपम
 कहा गया है सागरोपम का प्रमाण इस प्रकार से है—पल्पोपम कोटि
 कोटि को १० से गुणा करने पर एक व्यावहारिक सागरोपम का प्रमाण
 होता है अर्थात् १० कोटाकोटी पल्पोपम का एक व्यावहारिक सागरो
 पम काल होता है ।

अथवा जेथे के जेथी करीने ते आलाओ वज्जे जिलपुल जतर न रहे
 जेथे के ते हुवाने जूज हांसी हांसीने ते आलाओधी अरी देवे । जेथे
 त्याग्याह हा सो सो वर्षे तेभांणी जेक जेक आलाओने जकार हाठवे । जेथे
 आ शीते तेभांणी १००—१०० वर्षे जेक जेक आलाओने जकार हाठवां हाठवां
 समस्त आलाओने जकार हाठवांमा जेठवां वर्षो व्यतीत भई जाय छे तेठवां
 वष प्रमाण हाजने जेक पल्पोपम हाज कहे छे आ पूर्वोक्त हाजने व्यावहारिक
 पल्पोपम कहेवांमा आवे छे सागरोपमनु प्रमाण आ प्रमाण छे—पल्पोपम
 कोटि कोटिने १० वटे गुणवांणी जेक व्यावहारिक सागरोपमनु प्रमाण थाय
 छे जेथे के १० कोटाकोटी पल्पोपमने जेक व्यावहारिक सागरोपमहाज थाय छे

પમં વ્યાખ્યાયતે—યદ્યોજનાયામવિષ્કમ્ભગમ્મીરઃ પલ્લો મુષ્ડનાનન્તરમેકાદિ-
સપ્તાન્તાદોરાત્રપ્રહૃદૈર્વાગ્રાઽઽગ્રૈર્નિવિહતયા મૃતઃ, ય પ્રતિસમયમેકૈકવાલાગ્રે
નિસ્સારિતે સતિ યાવતા કાલેન નિર્લેપો નિષ્ઠિતો મતિ સ-કાલો વ્યાવહારિકોદ્ધાર
પલ્લોપમં કથ્યતે । एवं व्यावहारिकोद्धारसागरोपमं पूर्वोक्तपल्लयानां दशभिः
कोटीकोटीभिर्भवति । एते द्वे अपि प्ररूपणामात्रविषये एव । सूक्ष्ममुद्धारपल्लोपमं
तु यत्-तैरेवैकादिसप्तान्तादોरात्रપ્રહૃદૈર્દૃષ્ટ્યવગાદનાતોડસંખ્યેયમાગમાત્રેઃ સૂક્ષ્મ-
પનકજીવસ્ય શરીરાવગાદનાતોડસંખ્યેયગુણેઃ પ્રત્યેકમસંખ્યાતખળ્ડીકૃતૈર્વાલાગ્રૈર્નિવિ-
હતયા મૃતઃ પલ્લયઃ પ્રતિસમયમેકૈકસ્મિન્ વાલાગ્રે નિષ્કાસિતે સતિ યાવતાકાલેન

વિશેષતા—ઉદ્ધાર, અદ્ધા ઓર ક્ષેત્ર કે ભેદ સે પલ્લોપમ ત્રિવિધ
કહા ગયા હૈ તથા યે તીનોં પલ્લોપમ મી સૂક્ષ્મ ઓર વ્યાવહારિક કે
ભેદ સે દો દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ડનમેં વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમ
કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે હૈ—જો એક યોજન કા લમ્વા, એક યોજન કા
ચોડા ઓર એક યોજન કા ગહરા ખડ્ડા હો ઓર ઉસે મુષ્ડનાન્તર એક
દિન સે લેકર સાત દિનતક કે ઉગે હુએ વાલાગ્રોં સે ખૂબ દાવ ર કર
નિવિહરૂપ સે મર દિયા જાવે સો અવ ઉસમેં સે એક ર વાલાગ્ર કો
પ્રતિ સમય બાહર નિકાલના ચાહિયે હસ તરહ કરતે ર જિતને કાલ મેં
વહ ખડ્ડા ડન વાલાગ્રોં સે ખાલી હો જાતા હૈ ડતને કાલ કા નામ
વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લોપમ હૈ હસ વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લય કી ૧૦
કોટિ કોટિ કા એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ હોતા હૈ । અર્થાત્ ૧૦
કોટિકોટિ વ્યાવહારિક ઉદ્ધારપલ્લોં કા એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધારસાગરો-

વિશેષતા—ઉદ્ધાર, અદ્ધા અને ક્ષેત્રના ભેદથી પલ્લોપમના ત્રણ પ્રકાર
કહ્યા છે તથા તે ત્રણ પ્રકારના પલ્લોપમના પણ સૂક્ષ્મ અને વ્યાવહારિકના
ભેદથી બન્ને પ્રકાર કહ્યા છે. તેમના વ્યવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ
આ પ્રકારનું છે—જે એક યોજન લાંબો, એક યોજન પહોળો અને એક યોજન
ઊંડો ફૂંવો કહ્યો છે તેને માથું મુંડાંબ્યા બાદ એકથી સાત દિવસ પર્યન્તમાં
ઉગેલા કેશ ગ્રાથી ખૂબ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવો બેઠએ. પછી તેમાંથી પ્રતિ
સમય એક એક કેશાત્રને બહાર કાઢવામાં આવે, તો આ પ્રમાણે કરતાં કરતા
બેટલા કાળમાં તે ફૂંવો તે કેશાગ્રાથી સંપૂર્ણ બાલી થઈ જાય છે, એટલા
કાળને “ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમ ” કહે છે

તે વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર પલ્લોપમની ૧૦ કોટિ કોટિનો એક વ્યાવહારિક
ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે એટલે કે ૧૦ કોટિકોટિ વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર
પલ્લોનો એક વ્યાવહારિક ઉદ્ધાર સાગરોપમ થાય છે

હવે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્લોપમનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે—પૂર્વોક્ત
પ્રમાણવાળા ફૂંવામાં તે બાલાગ્રોના ટુકડાઓ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દો. પ્રત્યેક

નિર્લેપો નિષ્ઠિતા મયતિ સ કાલઃ સૂક્ષ્મઘડ્યારપર્યોપમં પ્રોચ્યતે । તથૈવ ચ તેષાં
દશમિઃ કોટી કોટીમિઃ સૂક્ષ્મઘડ્યારસાગરોપમં જાયતે । એનેન સૂક્ષ્મઘડ્યારપર્યોપ
મેણ ચ ક્રીપસમુદ્રાઃ પરિસમ્યાયન્તે ? ।

વ્યાવહારિકાઘડ્યારપર્યોપમ-સાગરોપમયોઃ સ્વરૂપ તુ મુક્તે પ્રોક્તમેષ । સૂક્ષ્મ
ઘડ્યારપર્યોપમં તુ-અસહ્યયસલ્પટીકૃતસ્યૈકૈકસ્ય વાઙ્માત્રસ્ય વર્ણયતે વર્ણયતે નિસ્સારણે
પમ હોતા છે । તથા સૂક્ષ્મ જો ઘડ્યારપર્યોપમ છે તેના પ્રમાણ પેસા છે
કિ જિતને પાલામોં સે વહ પૂર્વોક્ત પ્રમાણ ઘાલા સજ્ઞા મરા ગયા છે એન
પાલામોં મેં સે પ્રત્યેક પાલામ કે સૂક્ષ્મપનક જીવ કે શરીર કી જિતની
અવગાહના હોતી છે તેસ અવગાહના સે અસહ્યાત શુર્ણે ટુકડા કરો યે
સય ટુકડે અપની બુદ્ધિ સે હી કલ્પિત કરકે કરના ચાહિયે તાત્પર્ય પેસા
છે કિ એક ૨ પાલામ કે અસમ્યાત ૨ ટુકડે અપની બુદ્ધિ સે કરો ઓર
ફિર તેસ વ્હોં કોં એનસે સ્વય ઠામ ૨ કર નિર્ણયરૂપ મેં મરવો ઓર
ફિર એક સમય મેં એક ૨ ટુકડે કોં એનસે બાહર નિકાલો હસ તરફ
કરતે ૨ જિતને કાલ મેં વહ ગર્ભ જ્વાલી હો જાતા છે તેને સમય કા
નામ સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર પર્યોપમ છે હન સૂક્ષ્મઘડ્યારપર્યોપમ કી ૧૦ કોટિ
કોટિ કા એક સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર સાગરોપમ હોતા છે હસ સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર પર્યોપમ
સે જન્ય સાગરોપમ સે ક્રીપ ઓર સમુદ્રોં કી ગિનતી કી જાતી છે ।

વ્યાવહારિક અઘડ્યારપર્યોપમ ઓર સાગરોપમ કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર ને
સૂત્ર મેં હી પ્રકટ કર દિયા છે । સૂક્ષ્મ અઘડ્યારપર્યોપમ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર

બાલાશ્રિના ઠેટલા ટુકડા કરવા તે નીચે પ્રમાણે સમજવું સૂક્ષ્મપનક જીવના
શરીરની જેવી અવગાહના હોય છે, તે અવગાહનાથી અસખ્યાતગણા ટુકડા
તે બાલાશ્રિના કરવા બેઠેલો, એવા ટુકડાની કલ્પના પાકે પેલાની બુદ્ધિથી જ
કરવી બેઠેલો, કારણ કે અવગાહમાં આ પ્રકારની વાત સહની થકતી નથી
કહેવાનું વાતપય છે કે એવા બાલાશ્રિના અસખ્યાત ટુકડા કલ્પનાથી જ
કરવાનું શક્ય છે

હવે તે બાલાશ્રિના તે ટુકડાઓ વડે તે મૂળને ઠાંસી ઠાંસીને બરી રેવો
બેઠેલો, ત્યારબાદ પ્રતિ સમય તેમાંથી બેક બેક ટુકડાને બહાર કાઢતાં કાઢતાં
તે મૂળે જેટલા સમયમાં તે બાલાશ્રિના ટુકડાઓથી રહિત થઈ બાક છે,
બિહત્રલ બાકી થઈ બાક છે તેટલા કાગને 'સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર પર્યોપમ' કહે છે
તે સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર પર્યોપમની ૧૦ કોટિકોટિના બેક 'સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર સાગરોપમ'
કાગ થાય છે તે સૂક્ષ્મ ઘડ્યાર પર્યોપમથી જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દીધો અને
અમુકોની ગણતરી થાય છે

વ્યાવહારિક અઘડ્યારપર્યોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ તે સૂત્રકાર આ
સૂત્રની સંખ્યાતમાં જ બતાવી દીધું છે હવે સૂક્ષ્મ અઘડ્યારપર્યોપમનું સ્વરૂપ

કૃતે સતિ ભવતિ । एवं सूक्ष्ममद्वासागरोपमं तेषां पल्यानां दशभिः कोटीकोटी-
भिर्जायते । अनेन सूक्ष्माद्वापल्लोપમસાગરોપમેણ નૈરયિક-તિર્યગ્યોનિક-મનુષ્ય-
દેવાનામાયુર્મીયતે ૨ ।

ક્ષેત્રપલ્લોપમમપ્યેવમેવ, નવરં પ્રતિસમયં ચાલાગ્રસ્પૃષ્ટકૈકાકાશપ્રદેશનિસ્સારણે
કૃતે સતિ યાવતા કાલેન પલ્લો નિર્લેપો નિષ્ઠિતો ભવતિ સ કાલો વ્યાવહારિક
ક્ષેત્રપલ્લોપમં કથ્યતે । एवं व्यावहारिकसागरोपमं तेषां दशभिः कोटीकोटीभि-

સે હૈ અસંખ્યાત ચણ્ડીકૃત એક એક ચાલાગ્ર કો સૌ સૌ વર્ષ જય વ્યતીત
હો જાવેતથ નિકાલના ચાહિયે હસ તરહ કરતે ૨ જય વહ ગર્સ પૂર્ણરૂપ
સે હન ચાલાગ્રો સે રિક્ત હો જાતા હૈ-તથ હનકે છાલી કરને મેં જિતના
કાલ સમાપ્ત હુઆ હતને કાલ કા નામ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્લોપમ હૈ । સૂક્ષ્મ
અદ્વાપલ્લોપમ કી ૧૦ કોટિકોટિ સે સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ નિષ્પન્ન હોતા
હૈ અર્થાત્ ૧૦ કોટાકોટિ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્લોપમ કા એક સૂક્ષ્મ અદ્વાસા-
ગરોપમ હોતા હૈ હસ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્લોપમજન્ય સૂક્ષ્મ અદ્વાસાગરોપમ
સે નૈરયિક, તિર્યગ્યોનિક, મનુષ્ય ઓર દેવોં કી આયુ કો પ્રમિત કિયા
જાતા હૈ ક્ષેત્રપલ્લોપમ મી હસી પ્રકાર સે હૈ પરન્તુ હસમેં કથન કી એસી
વિશેષતા હૈ કિ ચાલાગ્રસે સ્પૃષ્ટ એક એક આકાશ પ્રદેશકો એક એક સમય
મેં વહાંસે નિકાલો જિતને સમય મેં વહ પલ્લ હસ પ્રકારસે કરતે ૨ હનસે
છાલી હો જાતા હૈ હતને કાલ કા નામ વ્યાવહારિકક્ષેત્રપલ્લોપમ હૈ હસ

પ્રકટ કરવામાં આવે છે-જેના અસંખ્યાત ખંડો કરવામાં આવ્યા હોય એવા
ખાલાઓ વડે ઉપર્યુક્ત પ્રમાણવાળા ફૂવાને ખૂબ જ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવામાં
આવે. ત્યારબાદ સો સો વર્ષે તે ફૂવામાંથી એક એક ખાલાઓ ખંડોને બહાર
ઠાડવામાં આવે. આમ કરતાં કરતા જેટલા સમયે તે ફૂવા તે ખાલાઓ ખંડોથી
ખિલકુલ રહિત (ખાલી) થઈ જાય છે, એટલા કાળને ' સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્લો-
પમ કહે છે ' સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્લોપમની ૧૦ કોટિ કોટિ પ્રમાણેના " સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ " કાળ હોય છે આ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્લોપમ જન્ય સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ દ્વારા નારકો, તિર્યગ્યોનિકો, મનુષ્યો અને દેવોના આયુષ્યના
માપની ગણતરી કરી શકાય છે ક્ષેત્રપલ્લોપમ પણ એજ પ્રકારનું છે, પરન્તુ
તેના કથનમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—

ખાલાઓથી સ્પૃષ્ટ એક એક આકાશપ્રદેશને પ્રતિ સમય બહાર ઠાડતાં
ઠાડતાં જેટલા સમયમાં તે ફૂવા તેમનાથી ખાલી થઈ જાય, એટલા કાળનું નામ
' વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્લોપમ ' છે. એવા વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્લોપમની ૧૦

નિર્લેપો નિષ્ઠિતા મયતિ સ કાઠાઃ સૂક્ષ્મસૂદારપચ્ચોપમં પ્રોચ્યતે । તથૈવ ચ તેષાં
દ્વન્નમિઃ કોટી કોટીનિઃ સૂક્ષ્મસૂદારસાગરોપમ જાયતે । અનેન સૂક્ષ્મોદ્ધારપચ્ચોપ
મેળ ચ દ્વીપસમુદ્રાઃ પરિસંસ્થાયન્તે ? ।

વ્યાવહારિકાદ્વાપચ્ચોપમ-સાગરોપમયોઃ સ્વરૂપ તુ યુગ્મે પ્રોક્તમેષ । સૂક્ષ્મ-
દ્વાપચ્ચોપમં તુ-અસંખ્યેયસંખ્યાકૃતસ્યૈકૈકસ્ય વાઙ્માત્રસ્ય વર્ણયતે વર્ણયતે નિસ્તારણે
પમ હોતા હૈ । તથા સૂક્ષ્મ જો ઉદ્ધારપચ્ચોપમ હૈ ઉત્તરના પ્રમાણ પેસા હૈ
કિ જિતને પાલાયો સે ઘડ પૂર્વોક્ત પ્રમાણ ચાલા સ્વદ્વા મરા ગયા હૈ ડન
પાલાયો મેં સે પ્રત્યેક પાલાય કે સૂક્ષ્મપનક જીવ કે શરીર કી જિતની
અવગાહના હોતી હૈ ડન અવગાહના સે અસંખ્યાત શુણે ટુકડા કરો પે
સય ટુકડે અપની બુદ્ધિ સે હી કરિપત કરક કરના ચાહિયે તાત્પર્ય પેસા
હૈ કિ એક ૨ પાલાય કે અસંખ્યાત ૨ ટુકડે અપની બુદ્ધિ સે કરો ઓર
ફિર ડસ સ્વદ્વા કો ડનસે સ્વય ઠામ ૨ કર નિષિઘ્વરૂપ મેં મરદો ઓર
ફિર એક સમય મેં એક ૨ ટુકડે કો ડનસે ઘાહર નિકાલો હસ તરહ
કરતે ૨ જિતને કાલ મેં ઘડ ગર્ત સ્વાલી હો જાતા હૈ ડત્તને સમય કા
નામ સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પચ્ચોપમ હૈ હન સૂક્ષ્મઉદ્ધારપચ્ચોપમ કી ૧૦ કોટિ
કોટિ કા એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ હોતા હૈ હન સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પચ્ચોપમ
સે જન્ય સાગરોપમ સે દ્વીપ ઓર મમુષોં કી ગિનતી કી જાતી હૈ ।

વ્યાવહારિક અદ્વાપચ્ચોપમ ઓર સાગરોપમ કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર ને
સૂત્ર મેં હી પ્રકટ કર વિયા હૈ । સૂક્ષ્મ અદ્વાપચ્ચોપમ કા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર

બાલાગ્રના કેટલા ટુકડા કરના તે નીચે પ્રમાણે સમજવું સૂક્ષ્મપનક અપના
શરીરની બેઠી અવગાહના હેતુ છે, તે અવગાહનાથી અસંખ્યાતમણી ટુકડા
તે બાલાગ્રના કરના બેઠજે. બેઠાં ટુકડાની કલ્પના પાડકે પોતાની બુદ્ધિથી જ
કરની બેઠજે કારણ કે બાવહારમાં આ પ્રકારની વાત સભવી શકતી નથી.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે બેઠાં બાલાગ્રના અસંખ્યાત ટુકડા કલ્પનાથી જ
કરવાનું શક્ય છે.

હવે તે બાલાગ્રના તે ટુકડાઓ વડે તે કુવાને ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવો.
બેઠજે. ત્યારબાદ પ્રતિ સમય તેમાંથી એક એક ટુકડાને બહાર કાઢતાં કાઢતાં
તે કુવો બેઠા સમયમાં તે બાલાગ્રના ટુકડાઓથી સંહિત ચર્ચ બાંધ છે,
બિલકુલ ખાલીમર્ધ બાંધ છે તેટલા કાળને 'સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પચ્ચોપમ' કહે છે
તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પચ્ચોપમની ૧૦ કોટિકોટિના એક સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર સાગરોપમ
કાળ થાય છે તે સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પચ્ચોપમથી જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દ્વીપો અને
મમુષીની ગણતરી થાય છે.

બાવહારિક અદ્વાપચ્ચોપમ અને સાગરોપમનું સ્વરૂપ તો સૂત્રકારે આ
સૂત્રની સંસ્થાપનામાં જ બતાવી દીધું છે. હવે સૂક્ષ્મ અદ્વાપચ્ચોપમનું સ્વરૂપ

કૃતે સતિ મરતિ । एवं सूक्ष्ममद्वासागरोपमं तेषां पल्यानां दशभिः कोटीकोटी-
भिर्जायते । अनेन सूक्ष्माद्वापल्योપમસાગરોપમેણ નૈરયિક-તિર્યગ્યોનિક-મનુષ્ય-
દેવાનામાયુર્મીયતે ૨ ।

ક્ષેત્રપલ્યોપમમપ્યેવમેવ, નવરં પ્રતિસમયં ચાલાગ્રસ્પૃષ્ટકૈકાકાશપ્રદેશનિસ્સારણે
કૃતે સતિ યાવતા કાલેન પલ્યો નિર્લેપો નિષ્ઠિતો ભવતિ સ કાલો વ્યાવહારિક
ક્ષેત્રપલ્યોપમં કથ્યતે । एवं व्यावहारिकसागरोपमं तेषां दशभिः कोटीकोटीभि-

से है असंख्यान खण्डीकृत एक एक बालाग्र को सौ सौ वर्ष जब व्यतीत
हो जावे तब निकालना चाहिये इस तरह करते २ जब वह गर्स पूर्णरूप
से उन बालाग्रों से रिक्त हो जाता है—तब इनके खाली करने में जितना
काल समाप्त हुआ उतने काल का नाम सूक्ष्म अद्वापल्योपम है । सूक्ष्म
अद्वापल्योपम की १० कोटिकोटि से सूक्ष्म अद्वासागरोपम निष्पन्न होता
है अर्थात् १० कोटिकोटि सूक्ष्म अद्वा पल्योपम का एक सूक्ष्म अद्वासा-
गरोपम होता है इस सूक्ष्म अद्वापल्योपमजन्य सूक्ष्म अद्वासागरोपम
से नैरयिक, तिर्यग्योनिक, मनुष्य और देवों की आयु को प्रमित किया
जाता है क्षेत्रपल्योपम भी इसी प्रकार से है परन्तु इसमें कथन की ऐसी
विशेषता है कि बालाग्रसे स्पृष्ट एक एक आकाश प्रदेशको एक एक समय
में वहांसे निकालो जितने समय में वह पल्य इस प्रकारसे करते २ उनसे
खाली हो जाता है उतने काल का नाम व्यावहारिकक्षेत्रपल्योपम है इस

પ્રકટ કરવામાં આવે છે—એના અસંખ્યાત ખંડો કરવામાં આવ્યા હોય એવા
ખાલાગ્રો વડે ઉપયુક્ત પ્રમાણવાળા કૂવાને ખૂબ જ ઠાંસી ઠાંસીને ભરી દેવામાં
આવે. ત્યારબાદ સો સો વર્ષે તે કૂવામાંથી એક એક ખાલાગ્રખંડને બહાર
ઠાઠવામાં આવે. આમ કરતાં કરતાં જેટલા સમયે તે કૂવો તે ખાલાગ્રખંડોથી
ખિલકુલ રહિત (ખાલી) થઈ જાય છે, એટલા કાળને ‘ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યો-
પમ કહે છે ’ સૂક્ષ્મ અદ્વા પલ્યોપમની ૧૦ કોટિ કોટિ પ્રમાણેના “ સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ ” કાળ હોય છે. આ સૂક્ષ્મ અદ્વાપલ્યોપમ જન્ય સૂક્ષ્મ
અદ્વાસાગરોપમ દ્વારા નારકો, તિર્યગ્યોનિકો, મનુષ્યો અને દેવોના આયુષ્યના
માપની ગણતરી કરી શકાય છે. ક્ષેત્રપલ્યોપમ પણ એજ પ્રકારનું છે, પરન્તુ
તેના કથનમાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે—

ખાલાગ્રથી સ્પૃષ્ટ એક એક આકાશપ્રદેશને પ્રતિ સમય બહાર ઠાઠતાં
ઠાઠતાં જેટલા સમયમાં તે કૂવો તેમનાથી ખાલી થઈ જાય, એટલા કાળનું નામ
‘ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમ ’ છે. એવા વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર પલ્યોપમની ૧૦

જાપતે । એટલે પ્રરૂપણામાત્રવિષયમેષ । યજુ-અસસ્યાતરુણ્વીકૃતૈર્વાલાયૈઃ સ્પૃષ્ટા
અસ્પૃષ્ટા ચોડ્ડાકાશ્વદેશાઃ મતિસમયમેકૈકશ્ચો નિસ્સાર્યન્તે, એ નિસ્સારિતે
સતિ યાવતાકાલેન પરયો નિર્લેપો નિશ્ચિતો મતિ સ કાલઃ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપરયો
પમન્યતે । એન સૂક્ષ્મક્ષેત્રસાગરોપમ તેણાં દશમિ કોટીકોટીમિર્મયતિ ।
અનેન સૂક્ષ્મક્ષેત્રપરયોપમ-સાગરોપમેણ દષ્ટિવાદે દ્રવ્યાણિ મીયન્તે ।

અન-ઉદારપરયોપમ-ક્ષેત્રપરયોપમયોર્ગ્રહણં ન કૃતમ્, અનુપયોગિત્વાત્, યદ્વે
'અદ્વે'-તિ વિશેષણસ્યોક્તત્વાન્વેતિ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્તેઃ પરયોપમાદિમિર્યેણાં ક્રોધાદીનાં કલમૂતકર્મસ્થિતિર્નિરૂપ્યતે તત્સ
રૂપનિરૂપણ કુવશાદ—

મૂલમ્-દુવિદ્ધે કોદ્ધે પળ્ળાન્તેસ જહ્વા-આયપદ્વિટ્ટિય ચેવ પરપ
દ્વિટ્ટિય ચેવ એવ નેરદ્યાણ જાશ વેમાણિયાણ । એવ જાવ મિચ્છાદંત્સ
ળસલ્લે ॥ સૂ. ૪૩ ॥

છાયા—દ્વિવિધઃ ક્રોધઃ મદ્દસ, તથા-આત્મમતિવિવિધસ્તૈષ પરપ્રવિચ્છિત
સ્તૈવ । એવ નૈરપિકાણાં યાવદ્ વેમાનિકાનામ્ । એવ યાવત્ મિષ્પ્યાદર્શનવસ્તુમ્
॥ સૂ. ૪૩ ॥

વ્યાવહારિકક્ષેત્ર પરયોપમ કી ૧૦ કોટાકોટિ સે એક વ્યાવહારિક
ક્ષેત્ર સાગરોપમ વનતા હૈ રસ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપરયોપમજન્ય સાગરોપમ સે
દષ્ટિવાદ મં દ્રવ્યોં કી ગિનતી કી આતી હૈ ૩ । યદ્વા સૂત્ર મેં ઉદારપ
રયોપમ ઓર ક્ષેત્રપરયોપમકા જો મદ્દહન નહીં કિયા ગયા હૈ વદ્દ રનકે યદ્વા
અનુપયોગી હોને સે નહીં કિયા ગયા હૈ । તથા સૂત્ર મેં "અદ્વા" એસા
વિશેષણ કહા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્તપર્યોપમ આદિકોં દ્વારા જિન ક્રોધાદિકાં કી કલમૂત કર્મ
સ્થિતિ કા નિરૂપણ હોતા હૈ અય સૂત્રકાર ઉસકે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

કાલિકાદિ પ્રમાણવાયો એક 'વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ' કાળ દેાય છે
આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપર્યોપમ જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દષ્ટિવાદમાં ૩ એવી જગતરી
કરવામાં આવે છે અહીં સૂત્રમાં ઉદાર પર્યોપમ અને ક્ષેત્રપર્યોપમને એ
મદ્દહન કરાયા નથી તેનુ કારણ એ છે કે અહીં તેઓ અનુપયોગી છે તથા
સૂત્રમાં 'અદ્વા' આ પર વિશેષણરૂપે વપરાયુ છે ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્ત પર્યોપમ આદિ દ્વારા ક્રોધાદિકાંની કલમૂત કર્મસ્થિતિનુ નિરૂ
પણ થાય છે તેથી એ સૂત્રકાર તે ક્રોધાદિકાના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરે છે—

ટીકા—‘દુવિહે કોહે’ इत्यादि । क्रोधो द्विविधः—आत्मप्रतिष्ठितः परप्रतिष्ठितश्चेति । तत्रात्मप्रतिष्ठितः स्वापराधाद् भित्त्यादौ शिरःप्रभृतीनां स्खलनेन वस्तुविशेषविनाशेन वा स्वात्मनि प्रतिष्ठितः जनितः आत्मविषयो जात इत्यर्थः, सः तथोक्तः १। यद्वा—य आत्मना परस्मिन् प्राणिन्याक्रोशादिना प्रतिष्ठितः स तथोक्तः । परप्रतिष्ठितः—यः परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः, स्वात्मना वा परस्मिन् प्रतिष्ठितः—जातः उत्पन्नः स तथोक्तः २। इति । इदमुक्तं भवति—स्वयमाचरितस्य ऐहिकमपायमवबुध्य यदा कश्चित्स्वात्मन्येव क्रोधं करोति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितः कथ्यते, यदा तु परः कोऽप्याक्रोशादिना क्रोधमुदीरयति करते हैं—(दुविहे कोहे पणत्ते) इत्यादि ।

टीकार्थ—क्रोध दो प्रकारका कहा गया है एक आत्मप्रतिष्ठित और दूसरा परप्रतिष्ठित अपने ही अपराधसे भित्ति आदिमें शिर वगैरहके लग जाने से अथवा वस्तु के विनाश से जो क्रोध आत्मा में उत्पन्न हो जाता है वह स्वात्म प्रतिष्ठित क्रोध है अथवा जो क्रोध परप्राणी के ऊपर आक्रोश आदि के करने से अपनी आत्मा में प्रतिष्ठित हो जाता है वह आत्मप्रतिष्ठित क्रोध है तथा आक्रोश आदि के करने से दूसरों के द्वारा आत्मा में उदीरित किया जाता है वह परप्रतिष्ठित क्रोध है अथवा अपने द्वारा पर में जो क्रोध उत्पन्न कराया जाता है वह परप्रतिष्ठित क्रोध है । तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि स्वय आचरित किये कार्य का ऐहिक अपायरूप फल समझ कर जो अपनी निजकी आत्मा पर ही क्रोध

“दुविहे कोहे पणत्ते” इत्यादि—

टीकार્થ—ક્રોધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) આત્મપ્રતિષ્ઠિત અને (૨) પરપ્રતિષ્ઠિત પોતાના જ અપરાધ (દોષ) ને લીધે હીવાલ આદિ સાથે શિર આદિ અથ-હાવાથી અથવા વસ્તુના વિનાશથી જે ક્રોધ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે. અથવા પર પ્રાણીના ઉપર આક્રોશ આદિ કરવાથી જે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે જે ક્રોધ અન્યના આક્રોશ આદિને કારણે એટલે કે અન્યના દ્વારા આત્મામાં ઉદીરિત કરાય છે, તે ક્રોધને પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અથવા પોતાના દ્વારા અન્ય જીવોમાં જે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવાય છે, તેનું નામ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, પોતે જ આચરેલા કાર્યનું ઐહિક અપા-યશ્વ ફલ સમજીને પોતાના જ આત્મા પર જે ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તે ક્રોધને આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અને જ્યારે કોઈ બીજી વ્યક્તિ તેના આક્રોશ

तदा यस्तद्विषयः क्रोध उपजायते स परप्रतिष्ठितः क्रोध कथ्यते, इति । एवम्-
अनेननाऽऽज्ञापकेन यावत्-मिथ्यादर्शनशून्य मानमारम्य मिथ्यादर्शनशून्यपर्यन्त
विद्येयम् । तत्र ' जाव ' इति

यावच्छब्देन क्रोधानन्तर मानादीनामप्यादशानां पापस्थानानां ग्रहणं भवति ।
एतेषां क्रोधादीनां सर्वेषामपि स्वविकल्पजनितपरविकल्पजनितत्वाभ्यां, स्वात्म-
स्थितपरात्मस्थित्याभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितत्वमवधारणीयम् ॥ सू ४३ ॥

एवमेतानि सर्वाणि पापस्थानानि ' सिद्धे ' ति वक्ष्यमाणगायोक्तेषु सिद्धादि
विषयेषां सिद्धादिषु त्रयोदशस्वपि जीवेषु भवन्ति, पापस्थानानां ससारिष्वेव
सद्भावादिति तद्व्युत्पत्तिनाह—

मूलम्—दुविहा ससारसमावन्नगा जीवा पणत्ता, त जहा तहा
चेव थावराचेव।दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा-सिद्धा चेव असि
द्धा चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा-सिद्धा चेव अणि-
दिया चेव । एवं एसा गाहा फासेयव्वा जाव ससरीरी चेव
असरीरी चेव—“ सिद्धेसिद्धिदियकाए३, जोगे४, वेए५, कसाय ६,
लेसा७ य । गाणुंओगेहारे, भासेगे धेरिमे य ससेरीरी ॥सू०४४॥

व्याख्यित होता है वह क्रोध आत्मप्रतिष्ठित कहलाता है । और जब कोई
दूसरा व्यक्ति अपने आक्रोश आदि के द्वारा क्रोध करवाता है तब वह
परप्रतिष्ठित कहलाता है । इसी आलापक से मिथ्यादर्शनशून्य, तब
अर्थात् मान से लेकर मिथ्यादर्शनशून्यतक—ऐसा ही जानना चाहिये
अर्थात् क्रोध से लेकर मानाविक अठारह पापस्थानों का ग्रहण होता है
सो इन सब में स्वविकल्पजनित परविकल्पजनित इन दो में दोनों को लेकर
अथवा स्वात्मस्थित और परात्मस्थित इन दो को लेकर स्व और पर में
प्रतिष्ठितस्य जानना चाहिये ॥ सू०४३ ॥

आदि द्वारा आपणा आत्माभा की प्रतीति के रूप में प्रतीति
प्रतिष्ठित के हैं मानवी लक्षण मिथ्यादर्शनशून्य पर्यन्तना पापस्थानको भी पण
आ प्रमाण के समझने कोटके के स्वविकल्प जनित अने परविकल्प जनित
के के सेहोनी अपेक्षा के ते प्रत्येकना पण स्वात्मस्थित (स्वात्मप्रतिष्ठित)
अने परात्मस्थित (परप्रतिष्ठित) नामना लक्षण प्रमाण समझ लेना ॥सू ४४॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—ત્રસાશ્ચૈવ સ્થા-
વરાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સિદ્ધાશ્ચૈવ અસિદ્ધાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ
સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સેન્દ્રિયાશ્ચ અનિન્દ્રિયાશ્ચૈવ । એમના ગાથા સ્પર્શનીયા
યાવત્ સશરીરિણશ્ચૈવ અશરીરિણશ્ચૈવ—“ મિદ્ધ ૧, સેન્દ્રિય ૨, કાયમ્ ૩, યોગો ૪,
વેદઃ ૫, કપાયો ૬, લેશ્યા ૭ । જ્ઞાનો ૮, પયોગા ૯, હારમ્ ૧૦, માપકઃ ૧૧,
ચરમશ્ચ ૧૨ સશરીરી ૧૩ ॥ સૂ ૦ ૪૪ ॥

ટીકા—‘ દુવિદ્ધા સંસાર ૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સંસરણં—ચતુર્ગતિપરિભ્રમણં સંસારઃ—નારકતિર્યગ્નરામરમવાનુભવલક્ષણસ્ત
સં—સમ્યગ્ એકીભાવેન આપન્નાઃ—પ્રાપ્તાઃ સંસારસમાપન્નકાઃ, સ્વાર્થે ક પ્રત્યયઃ,
સંસારિણ ઇત્યર્થઃ । તે દ્વિવિધાઃ—ત્રસાઃ સ્થાવરાશ્ચેતિ જીવાઃ સંસારિણ એવ સન્તિ
ઉતાન્વેઽપિવા ? ઇતિચેત્—‘ સન્ત્યેવે ’—તિ પ્રદર્શનાય સપતિપક્ષાં ત્રયોદશમૂત્રી-

હસ પ્રકાર યે સવ પાપસ્થાન આગે કહે જાને વાલી (સિદ્ધ) ઇત્યાદિ
ગાથા મેં કહે હુએ સિદ્ધ આદિ સે વિપરીત અસિદ્ધ આદિ તેરહ જીવોં મેં
હી પાતે હેં હસલિયે હનકે ભેદ વતલાતે હેં—(દુવિદ્ધા સંસારસમાવન્નગા
જાવા પળ્લન્તા) ઇત્યાદિ ।

ચારોં ગતિયોં મેં પરિભ્રમણ કરને કા નામ સંસાર હૈં યહ સંસાર
નારક, તિર્યક્ નર ઓર દેવરખવોં કે અનુભવ કરને રૂપ હૈં હસ સંસાર
કો જો એકીભાવ સે પ્રાપ્ત કર ચુકે હેં વે સંસાર સમાપન્નક જીવ હેં ।
એસે યે સંસારસમાપન્નક જીવ સંસારી જીવ કહે ગયે હેં યે સંસારી જીવ
ઘસ ઓર સ્થાવર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હેં યહી દ્વિવિધત્વ કી
વાત—“ દુવિદ્ધા સન્વજીવા ” હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈં તાત્પર્ય

આ અઠારે પાપસ્થાનકોનો સદ્ભાવ અસિદ્ધ આદિ ૧૩ જીવોમાં હોય
છે. “ સિદ્ધ ” ઇત્યાદિ જે ગાથા આગળ કહેવામાં આવવાની છે તે ગાથામાં
જે સિદ્ધ આદિ જીવો પ્રકટ કર્યા છે, તેમના કરતાં વિપરીત આ અસિદ્ધ
આદિ જીવો છે સૂત્રકાર તે અસિદ્ધ આદિ ૧૩ પ્રકારો હવે પ્રકટ કરે છે—

“ દુવિદ્ધા સંસારસમાવન્નગા જીવા પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ.

ટીકા—આર ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરવું તેનું નામ સંસાર છે નારક, તિર્યચ,
મનુષ્ય અને દેવલોના અનુભવ કરવા રૂપ તે સંસાર છે આ સંસારને એકી
ભાવથી (સંસારમાં દૂધ અને પાણીની જેમ એકરૂપ) પ્રાપ્ત કરી ચુકેલા જે
જીવો છે, તેમને સંસાર સમાપન્નક જીવો કહે છે. એવા સંસારસમાપન્નક
જીવોને સંસારી જીવો કહ્યા છે તે સંસારી જીવો ત્રસ અને સ્થાવરના
ભેદથી બે પ્રકારના છે. આ દ્વિવિધત્વની વાત જ “ દુવિદ્ધા સન્વજીવા ”

જાયતે । एतद्वय प्रकृपणामाप्रविषयमेव । यत्तु-असंख्यातरुण्डीकृतैर्वालाभैः स्पृष्टा
अस्पृष्टा वाऽऽकाशमदेक्षाः प्रतिसमयमेकैकशो निस्तार्यन्ते, एव निस्तारिते
सति यावताकाशेन पर्यो निर्लेपो निष्ठितो भवति स काशः सूक्ष्मक्षेत्रपर्यो
पमस्यते । एव सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपम तेषां दशमि कोटीकोटीभिर्मपति ।
अनेन सूक्ष्मक्षेत्रपर्योपम-सागरोपमेण दृष्टिबाधे द्रव्याणि मीयन्तः ।

अत्र-उद्धारपर्योपम-क्षेत्रपर्योपमयोर्ग्रहणं न कृतम्, अनुपयोगित्वात्, सूत्रे
'अद्वे'-ति विशेषणस्योक्तत्वाच्चेति ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्तै पर्योपमादिमिथेषां क्रोधादीनां फलभूतकर्मस्थितिर्निरूप्यते तत्स
रूपनिरूपणं कुर्षमाह—

मूलम्—दुविहे कोहे पणत्तेत जहा—आयपद्दट्टिए चेव परप
इट्टिए चेव एव नेरदयाण जाव वेमाणियाण । एव जाव मिच्छादंस
णसहे ॥ सू० ४३ ॥

छाया—द्विविधः क्रोधः प्रवृत्तः, तदपचा—आत्मप्रतिष्ठितश्चैव परप्रतिष्ठित
श्चैव । एव नैरयिकाणां यावद् वेमानिकानाम् । एवं यावत् मिथ्यादर्शनद्वयम्
॥ सू० ४३ ॥

व्यावहारिकक्षेत्र પર્યોપમ કી ૧૦ કોટાકોટિ સે ૧૬ વ્યાવહારિક
ક્ષેત્ર સાગરોપમ થનતા હૈ રસ સૂક્ષ્મક્ષેત્રપર્યોપમજન્ય સાગરોપમ સે
દૃષ્ટિવાદ મેં દ્રવ્યોં કી ગિનતી કી આતી હૈ ૩ । યહાં સૂત્ર મેં ઉદારપ
ર્યોપમ ઔર ક્ષેત્રપર્યોપમકા જો ગ્રહણ નહીં કિયા ગયાહૈ વહ્ન ફનકે યહાં
અનુપયોગી હોને સે નહીં કિયા ગયા હૈ । તથા સૂત્ર મેં “અદ્વા” વેસા
વિશેષણ કહા ગયા હૈ ॥ સૂ૦૪૨ ॥

પૂર્વોક્તપર્યોપમ આદિકોં દ્વારા જિન ક્રોધાદિકોં કી ફલભૂત કર્મ
સ્થિતિ કા નિરૂપણ હોતા હૈ અપ સૂત્રકાર ડસકે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ

દ્રષ્ટિકોટિ પ્રમાણવાળો કોઈ વ્યાવહારિક ક્ષેત્ર સાગરોપમ' કાલ ડેવ છે
આ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપર્યોપમ જન્ય સાગરોપમ દ્વારા દૃષ્ટિવાદમાં ૩ થોડી ગણતરી
કરવામાં આવે છે અહીં સૂત્રમાં ઉદાર પર્યોપમ અને ક્ષેત્રપર્યોપમને બે
પ્રકાર કયાયા નથી તેનું કારણ એ છે કે અહીં તેઓ અનુપયોગી છે તથા
સૂત્રમાં જરા 'આ ૫૬ વિશેષણરૂપે વપરાય છે ॥ સૂ. ૪૨ ॥

પૂર્વોક્ત પર્યોપમ આદિ દ્વારા ક્રોધાદિકોં ફલભૂત કર્મસ્થિતિનું નિરૂપણ થાય છે તેથી હવે સૂત્રકાર તે ક્રોધાદિકોં સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—

ટીકા—‘ દુવિદ્દે કોદ્દે ’ इत्यादि । क्रोधो द्विविधः—आत्मप्रतिष्ठितः परप्रतिष्ठितश्चेति । तत्रात्मप्रतिष्ठितः स्वापराधाद् भित्त्यादौ शिरःप्रभृतीनां स्खलनेन वस्तुविशेषविनाशेन वा स्वात्मनि प्रतिष्ठितः जनितः आत्मविषयो जात इत्यर्थः, सः तथोक्तः १। यद्वा—य आत्मना परस्मिन् प्राणिन्याक्रोशादिना प्रतिष्ठितः स तथोक्तः । परप्रतिष्ठितः—यः परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः, स्वात्मना वा परस्मिन् प्रतिष्ठितः—जात उत्पन्नः स तथोक्तः २। इति । इदमुक्तं भवति—स्वयमाचरितस्य ऐहिकमपायमवबुध्य यदा कश्चित्स्वात्मन्येव क्रोधं करोति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितः कथ्यते, यदा तु पर क्रोड्याक्रोशादिना क्रोधमुदीरयति करते हैं—(दुविद्दे कोद्दे पणत्ते) इत्यादि ।

टीકાર્થ—ક્રોધ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ એક આત્મપ્રતિષ્ઠિત ઓર દૂસરા પરપ્રતિષ્ઠિત અપને હી અપરાધસે ભિત્તિ આદિમેં શિર વગેરહકે લગ જાને સે અથવા વસ્તુ કે વિનાશ સે જો ક્રોધ આત્મા મેં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ વહ સ્વાત્મ પ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ અથવા જો ક્રોધ પરપ્રાણી કે ડપર આક્રોશ આદિ કે કરને સે અપની આત્મા મેં પ્રતિષ્ઠિત હો જાતા હૈ વહ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ તથા આક્રોશ આદિ કે કરને સે દૂસરોં કે દ્વારા આત્મા મેં ઉદીરિત કિયા જાતા હૈ વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ અથવા અપને દ્વારા પર મેં જો ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાયા જાતા હૈ વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ । તાત્પર્યં હસ કથન કા એસા હૈ કિ સ્વય આચરિત કિયે કાર્ય કા એહિક અપાયરૂપ ફલ સમક્ષ કર જો અપની નિજકી આત્મા પર હી ક્રોધ

“ દુવિદ્દે કોદ્દે પણત્તે ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ક્રોધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) આત્મપ્રતિષ્ઠિત અને (૨) પરપ્રતિષ્ઠિત પોતાના જ અપરાધ (દોષ) ને લીધે દીવાલ આદિ સાથે શિર આદિ અથ ડાવાથી અથવા વસ્તુના વિનાશથી જે ક્રોધ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે અથવા પર પ્રાણીના ઉપર આક્રોશ આદિ કરવાથી જે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે જે ક્રોધ અન્યના આક્રોશ આદિને કારણે એટલે કે અન્યના દ્વારા આત્મામાં ઉદીરિત કરાય છે, તે ક્રોધને પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અથવા પોતાના દ્વારા અન્ય જીવોમાં જે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવાય છે, તેનું નામ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, પોતે જ આચરેલા કાર્યનું ઐહિક અપા-યરૂપ ફલ સમજીને પોતાના જ આત્મા પર જે ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તે ક્રોધને આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અને બ્યારે કોઈ બીજી વ્યક્તિ તેના આક્રોશ

जायते । एतद्वय प्ररूपणामात्रविषयमेव । यत्तु—असंख्यातत्त्वस्वीकृतैर्वाक्यैः स्पृष्टा
अस्पृष्टा वाऽऽकाशप्रवेशाः प्रतिसमयमेकैश्चो निस्तार्यन्ते, एव निस्तारिते
सति यावताकाशेन परयो निर्लेपो निष्ठितो भवति स काशः सूक्ष्मक्षेत्रपत्न्यो
पममुच्यते । एव सूक्ष्मक्षेत्रसागरोपम तेषां दशमि कोटीकोटीभिर्भवति ।
अनेन सूक्ष्मक्षेत्रपर्योपम—सागरोपमेव दृष्टिबाहे द्रव्याणि मीयन्तः ।

अत्र—उद्धारपर्योपम—क्षेत्रपर्योपमयोर्ग्रहण न कृतम्, अनुपयोगित्वात्, सूत्रे
'अदे'—ति विशेषणस्योक्तत्वाच्चेति ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्ते पर्योपमादिभिर्मेपां क्रोधादीनां फलभूतकर्मस्थितिर्निरूप्यते तत्स
रूपनिरूपण कुत्रभाह—

मूलम्—दुविद्दे कोहे पणत्तेत जहा—आयपइट्टिए चेव परप
इट्टिए चेव एव नेरइयाण जाव वेमाणियाण । एव जाव मिच्छादंस
णसहे ॥ सू० ४३ ॥

छाया—विनिघः क्रोधः मद्दसः, तत्पवा—आत्मपठित्वइवेव परप्रतिष्ठित
इवेव । एव नैरयिकाणां यावत् वेमाणिकानाम् । एव यावत् मिध्यादर्शनइत्यम्
॥ सू० ४३ ॥

व्यावहारिकक्षेत्र पर्योपम की १० कोटाकोटि से एक व्यावहारिक
क्षेत्र सागरोपम बनता है इस सूक्ष्मक्षेत्रपत्न्योपमजन्य सागरोपम से
दृष्टिवाद में द्रव्यों की गिनती की जाती है ३ । यहाँ सूत्र में उद्धारप
त्न्योपम और क्षेत्रपत्न्योपमका जो ग्रहण नहीं किया गया है वह इनके यहाँ
अनुपयोगी होने से नहीं किया गया है । तथा सूत्र में "अदा" ऐसा
विशेषण कहा गया है ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्तपर्योपम आदिकों द्वारा जिन क्रोधादिकों की फलभूत कर्म
स्थिति का निरूपण होता है अथ सूत्रकार उसके स्वरूप का निरूपण

कहा है कि प्रमाणवशे कोह 'व्यावहारिक क्षेत्र सागरोपम' का जो दोष है
आ सूक्ष्म क्षेत्रपर्योपम जन्य सागरोपम द्वारा दृष्टिवादमां ३ योनी अवतरी
हवामां आवे है अर्थात् सूत्रमा उद्धार पर्योपम अने क्षेत्रपर्योपमने ने
अदस्य कराया नहीं तेनु कारण को है कि अर्थात् तेजो अनुपयोगी है तथा
सूत्रमा "अदा" आ यह विशेषणसे वपयतु है ॥ सू० ४२ ॥

पूर्वोक्त पर्योपम आदि द्वारा क्रोधादिकोनी इतभूत कर्मस्थिति नि
पद्य याव है तेथी हवे सूत्रकार ते क्रोधादिकोना स्वरूपतु निरूपतु करे है—

ટીકા—‘દુવિદ્દે કોદ્દે’ इत्यादि । क्रोधो द्विविधः—आत्मप्रतिष्ठितः परप्रतिष्ठितश्चेति । तत्रात्मप्रतिष्ठितः स्वापराधाद् भित्त्यादौ शिरःप्रभृतीनां स्वलनेन वस्तुविशेषविनाशेन वा स्वात्मनि प्रतिष्ठितः जनितः आत्मविषयो जात इत्यर्थः, सः तथोक्तः १। यद्वा—य आत्मना परस्मिन् प्राणिन्याक्रोशादिना प्रतिष्ठितः स तथोक्तः । परप्रतिष्ठितः—यः परेणाक्रोशादिना प्रतिष्ठितः—उदीरितः, स्वात्मना वा परस्मिन् प्रतिष्ठितः—जातः उत्पन्नः स तथोक्तः २। इति । इदमुक्तं भवति—स्वयमाचरितस्य ऐहिकमपायमवबुध्य यदा कश्चित्स्वात्मन्येव क्रोधं करोति तदा स क्रोध आत्मप्रतिष्ठितः कथ्यते, यदा तु परः कोऽप्याक्रोशादिना क्रोधमुदीरयति करते हैं (दुविद्दे कोद्दे पणत्ते) इत्यादि ।

टीકાર્થ—ક્રોધ દો પ્રકારકા કહા ગયા હૈ એક આત્મપ્રતિષ્ઠિત ઔર દૂસરા પરપ્રતિષ્ઠિત અપને હી અપરાધસે ભિત્તિ આદિમેં શિર વગૈરહકે લગ જાને સે અથવા વસ્તુ કે વિનાશ સે જો ક્રોધ આત્મા મેં ઉત્પન્ન હો જાના હૈ વહ સ્વાત્મ પ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ અથવા જો ક્રોધ પરપ્રાણી કે ઉપર આક્રોશ આદિ કે કરને સે અપની આત્મા મેં પ્રતિષ્ઠિત હો જાતા હૈ વહ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ તથા આક્રોશ આદિ કે કરને સે દૂસરોં કે દ્વારા આત્મા મેં ઉદીરિત કિયા જાતા હૈ વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ અથવા અપને દ્વારા પર મેં જો ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાયા જાતા હૈ વહ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ હૈ । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ સ્વય આચરિત કિયે કાર્ય કા એહિક અપાયરૂપ ફલ સમજ્ઞ કર જો અપની નિજકી આત્મા પર હી ક્રોધ

“દુવિદ્દે કોદ્દે પણત્તે” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ક્રોધ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—(૧) આત્મપ્રતિષ્ઠિત અને (૨) પરપ્રતિષ્ઠિત પોતાના જ અપરાધ (દોષ) ને લીધે દીવાલ આદિ સાથે શિર આદિ અથવા અથવા વસ્તુના વિનાશથી જે ક્રોધ આત્મામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ સ્વાત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે અથવા પર પ્રાણીના ઉપર આક્રોશ આદિ કરવાથી જે ક્રોધ પોતાના આત્મામાં પ્રતિષ્ઠિત થાય છે—ઉત્પન્ન થાય છે, તે ક્રોધનું નામ આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે જે ક્રોધ અન્યના આક્રોશ આદિને કારણે એટલે કે અન્યના દ્વારા આત્મામાં ઉદીરિત કરાય છે, તે ક્રોધને પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અથવા પોતાના દ્વારા અન્ય જીવોમાં જે ક્રોધ ઉત્પન્ન કરાવાય છે, તેનું નામ પરપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે, પોતે જ આચરેલા કાર્યનું ઐહિક અપાયાય રૂપ ફલ સમજીને પોતાના જ આત્મા પર જે ક્રોધ ઉદ્ભવે છે, તે ક્રોધને આત્મપ્રતિષ્ઠિત ક્રોધ કહે છે અને જ્યારે કોઈ બીજી વ્યક્તિ તેના આક્રોશ

तदा यस्तद्विषयः क्रोध उपजायते स परप्रतिष्ठितः क्रोधः कथ्यते, इति । एवम्-
अनेनवाऽऽप्तापकेन यावत्-मिथ्यादर्शनशून्य मानमारम्य मिथ्यादर्शनशून्यपर्यन्त
विषेयम् । तत्र ' जाय ' इति

यावच्छब्देन क्रोधानन्तर मानादीनामप्टादशानां पापस्थानानां ग्रहणं भवति ।
एतेषां क्रोधादीनां सर्वेषामपि स्वविकल्पजनितपरविकल्पजनितत्वाभ्यां, स्वात्म-
स्थितपरात्मस्थितत्वाभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितत्वमवधारणीयम् ॥ सू ४३ ॥

एषमेवानि सर्वाणि पापस्थानानि ' सिद्धे ' ति वक्ष्यमाणगायोक्त्येषु सिद्धादि-
विपर्ययाऽसिद्धादिषु त्रयोदशस्वपि जीवेषु भवन्ति, पापस्थानानां सत्सारिष्वेव
सम्भावादिति तदुद्देशानाह—

मूलम्—दुविहा ससारसमावन्नगा जीवा पण्णत्ता, त जहा तहा
चेव थावराचेवादुविहा सब्बजीवा पण्णत्ता त जहा सिद्धा चेव असि-
द्धा चेव । दुविहा सब्बजीवा पण्णत्ता त जहा—सद्ददिया चेव अणि
दिया चेव । एव एसा गाहा फासेयव्वा जाव सत्तरीरी चेव
अत्तरीरी चेव—“ सिद्धेसद्ददियकाए३, जोगे४, वेए५, कत्ताय ६,
लेसा७ य । णाणुव ओगांहारे, भासंगे चेरिमे य सत्तरीरी ॥सू०४४॥

उद्भावित होता है वह क्रोध आत्मप्रतिष्ठित कहलाता है । और जब कोई
दूसरा व्यक्ति अपने आक्रोश आदि के द्वारा क्रोध करवाता है तब वह
परप्रतिष्ठित कहलाता है । इसी आलापक से मिथ्यादर्शनशून्य, तब
अर्थात् मान से लेकर मिथ्यादर्शनशून्यतक—ऐसा ही जानना चाहिये
अर्थात् क्रोध से लेकर मानादिक अठारह पापस्थानों का ग्रहण होता है
सो इन सभ में स्वविकल्पजनित परविकल्पजनित इन दो मेंदों को लेकर
अपवा स्वात्मस्थित और परात्मस्थित इन दो को लेकर स्व और पर में
प्रतिष्ठितत्व जानना चाहिये ॥ सू०४३ ॥

आदि द्वारा आपका आत्मार्थ क्रोध पैदा करावे छे, त्वाहे ते क्रोधने परप्रति-
ष्ठित कहे छे मानधी छनि मिथ्यादर्शनशून्य पर्यन्तना पापस्थानकेमां पण
आ प्रभावे व समज्जुं जेट्ठे के स्वविकल्प जनित अने परविकल्प जनित
जे ते सेवेनी अपेक्षाजे ते प्रत्येकना पण स्वात्मस्थित (स्वात्मप्रतिष्ठित)
अने परात्मस्थित (परप्रतिष्ठित) नामना पण्णे प्रकाश समज्जुं लेवा ॥सू ४३॥

છાયા—દ્વિવિધાઃ સંસારસમાપન્નકા જીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—ત્રસાશ્ચૈવ સ્થા-
વરાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સિદ્ધાશ્ચૈવ અસિદ્ધાશ્ચૈવ । દ્વિવિધાઃ
સર્વજીવાઃ પ્રજ્ઞપ્તાસ્તદ્યથા—સેન્દ્રિયાશ્ચૈવ અનિન્દ્રિયાશ્ચૈવ । એવમેવા ગાથા સ્પર્શનીયા
યાવત્ સશરીરિણશ્ચૈવ અશરીરિણશ્ચૈવ—“ સિદ્ધ ૧, સેન્દ્રિય ૨, કાયમ્ ૩, યોગો ૪,
વેદઃ ૫, કપાયોદ્, હેશ્યા ચ ૭ । જ્ઞાનો ૮, પયોગા ૯, હારમ્ ૧૦, ભાષકઃ ૧૧,
ચરમશ્ચ ૧૨ સશરીરી ૧૩ ॥ સૂ૦ ૪૪ ॥

ટીકા—‘ દુવિદ્યા સંસાર૦ ’ ઇત્યાદિ ।

સંસરણં—ચતુર્ગતિપરિભ્રમણં સંસારઃ—નારકતિર્યગ્નરામરમવાનુભવલક્ષણસ્તં
સં—સમ્યગ્ એકીભાવેન આપન્નાઃ—પ્રાપ્તાઃ સંસારસમાપન્નકાઃ, સ્વાર્થે ક પ્રત્યયઃ,
સંસારિણ ઇત્યર્થઃ । તે દ્વિવિધાઃ—ત્રસા. સ્થાવરાશ્ચેતિ જીવા સંસારિણ એવ સન્તિ
ઉતાન્યેઽપિવા ? ઇતિચેત્—‘ સન્ત્યેવે ’—તિ પ્રદર્શનાય સપતિપક્ષાં ત્રયોદશમૂત્રી-

હસ પ્રકાર યે સ્વ પાપસ્થાન આગે કહે જાને વાલી (સિદ્ધ) ઇત્યાદિ
ગાથા મેં કહે હુએ સિદ્ધ આદિ સે વિપરીત અસિદ્ધ આદિ તેરહ જીવોં મેં
હી પાતે હુંં હસલિયે इनके भेद बतलाते हैं—(દુવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા
જાવા પળ્લતા) ઇત્યાદિ ।

ચારોં ગતિયોં મેં પરિભ્રમણ કરને કા નામ સંસાર હૈ યહ સંસાર
નારક, તિર્યક્ નર ઓર દેવરખવોં કે અનુભવ કરને રૂપ હૈ હસ સંસાર
કો જો એકીભાવ સે પ્રાપ્ત કર ચુકે હુંં વે સંસાર સમાપન્નક જીવ હુંં ।
એસે યે સંસારસમાપન્નક જીવ સંસારી જીવ કહે ગયે હુંં યે સંસારી જીવ
ત્રસ ઓર સ્થાવર કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે હોતે હુંં યહી દ્વિવિધત્વ કી
વાત—“ દુવિદ્યા સર્વજીવા ” હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ તાત્પર્ય

આ અઠાદે પાપસ્થાનકોનો સફલાવ અસિદ્ધ આદિ ૧૩ જીવોમાં હોય
છે. “ સિદ્ધ ” ઇત્યાદિ જે ગાથા આગળ કહેવામાં આવવાની છે તે ગાથામાં
જે સિદ્ધ આદિ જીવો પ્રકટ કર્યા છે, તેમના કરતા વિપરીત આ અસિદ્ધ
આદિ જીવો છે સૂત્રકાર તે અસિદ્ધ આદિ ૧૩ પ્રકારો હવે પ્રકટ કરે છે—

“ દુવિદ્યા સંસારસમાવન્નગા જીવા પળ્લતા ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—નાર ગતિઓમાં પરિભ્રમણ કરવું તેનું નામ સંસાર છે નારક, તિર્યંચ,
મનુષ્ય અને દેવલોના અનુભવ કરવા રૂપ તે સંસાર છે આ સંસારને એકી
ભાવથી (સંસારમાં દૂધ અને પાણીની જેમ એકરૂપ) પ્રાપ્ત કરી ચુકેલા જે
જીવો છે, તેમને સંસાર સમાપન્નક જીવો કહે છે. એવા સંસારસમાપન્નક
જીવોને સંસારી જીવો કહ્યા છે તે સંસારી જીવો ત્રસ અને સ્થાવરના
ભેદથી બે પ્રકારના છે. આ દ્વિવિધત્વની વાત જ “ દુવિદ્યા સર્વજીવા ”

तदा यस्तद्विषयः क्रोध उपजायते स परप्रतिष्ठितः क्रोधः कथ्यते, इति । एवम्-
अनेनवाऽऽलापकः यावत्-मिथ्यादर्शनशून्य मानमारम्भ मिथ्यादर्शनशून्यपर्यन्त
विधेयम् । तत्र 'आय' इति

यावच्छब्देन क्रोधानन्तर मानादीनामष्टादशानां पापस्थानानां ग्रहणं भवति ।
एतेषां क्राधादीनां सत्त्वे यामपि स्वविश्वजनितपरविकल्पजनितत्वाभ्यां, स्वात्म-
स्थितपरात्मस्थित्याभ्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितमवधारणीयम् ॥ सू ४३ ॥

एवमेतानि सर्वाणि पापस्थानानि 'सिद्धे' ति वक्ष्यमाणगायोक्तेषु सिद्धादि
विपर्ययाऽसिद्धादिषु त्रयोदशस्वपि बीजेषु भवन्ति, पापस्थानानां सत्सारिण्येव
सर्वमानादिति तद्वृत्तेशानाह—

मूलम्—दुविहा ससारसमावज्जगा जीवा पणत्ता, त जहा तहा
चेव थावराचेवा दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा सिद्धा चेव असि
द्धा चेव । दुविहा सव्वजीवा पणत्ता त जहा—सइदिया चेव अणि
दिया चेव । एव एसा गाहा फासेयव्वा जाव ससरीरी चेव
असरीरी चेव—“ सिद्धेसइदियकाए३, जोगे४, वेए५, कसाय ६,
केसा७ य । णाणुंअ ओगाहारे, मासेंग धेरिमे य ससरीरी ॥ सू०४३॥

उद्धावित होता है वह क्रोध आत्मप्रतिष्ठित कहलाता है । और जब कोई
दूसरा व्यक्ति अपने आक्रोश आवि के द्वारा क्रोध करवाता है तब वह
परप्रतिष्ठित कहलाता है । इसी आलापक से मिथ्यादर्शनशून्य, तब
अर्थात् मान से लेकर मिथ्यादर्शनशून्यतक—ऐसा ही जानना चाहिये
अर्थात् क्रोध से लेकर मानादिक अठारह पापस्थानों का ग्रहण होता है
सो इन सब में स्वविकल्पजनित परविकल्पजनित इन दो मेंदों को लेकर
अथवा स्वात्मस्थित और परात्मस्थित इन दो को लेकर स्व और पर में
प्रतिष्ठितत्व जानना चाहिये ॥ सू०४३ ॥

अब द्वि द्वि आध्या आत्मायां क्रोध पैदा कशवे छे, त्थारे ते क्रोधने परप्रति-
ष्ठित कहे छे मानधी लक्ष्मि मिथ्यादर्शनशून्य पर्यन्तना पापस्थानां पञ्च
आ प्रभावे अ समज्जुं जेट्ठे के स्वविकल्प जनित अने परविकल्प जनित
अ छे वेदेनी अथेअने ते प्रत्येकना पञ्च स्वात्मस्थित (स्वात्मप्रतिष्ठित)
अने परात्मस्थित (परप्रतिष्ठित) नामना अण्णे प्रकार समज्जुं छेवा ॥ सू ४३॥

पठितव्यानीत्यर्थः । कियदवधि ? इत्याह—‘ जाव ’ इत्यादि—‘ सिद्ध ’ इत्यारभ्य
‘ ससरीरीचेव असरीरीचेव ’ इत्यन्तम् । तामेव गाथामाह—‘ सिद्ध ’ इत्यादि । एषा
गाथा सप्रतिपक्षा वाच्या तथाहि—सिद्धाः—सिद्धजीवाः, असिद्धाः—सिद्धविपरीताः
१, सेन्द्रियाः—इन्द्रियसहिताः, अनिन्द्रियाः—इन्द्रियवर्जिताः २, एवं ‘ काए ’ त्ति
सकायाः—पृथिव्यादयस्तानाश्रित्य सर्वे जीवाः सप्रतिपक्षा वाच्याः । एवं सर्वाणि
व्याख्येयानि । वाचना चैवम्—“ सकायच्चेव २, अकायच्चेव, ३, सजोगच्चेव,
अजोगच्चेव ४, सवेयच्चेव अवेयच्चेव ५, इत्याद्यालापकाः सर्वत्र संयोज्याः ।
सकायाः—पृथिव्यादिषड्विधकाय—विशिष्टाः संसारिणः, अकायास्तद्विन्नाः सिद्धाः
३। सयोगाः—संसारिणः, अयोगाः—अयोगिनः सिद्धाश्च ४। सवेदाः—संसारिणः,

सशरीरी होते हैं । वह गाथा इस प्रकार से है—“ सिद्धसइंदियकाए ”
इत्यादि । यहां यह गाथा सप्रतिपक्ष कहना चाहिये अर्थात्—इस गाथा
के अनुसार सिद्ध, सेन्द्रिय, आदि जीव यावत् सशरीरी तक अपने २
प्रतिपक्ष सहित कहना चाहिये—सिद्ध जीव, असिद्ध जीव, सेन्द्रिय
(इन्द्रियसहित) जीव, अनिन्द्रिय—इन्द्रियवर्जितजीव इस प्रकार सका-
यपृथिवीकाय आदि जीव इन सब को आश्रित करके समस्त जीव
सप्रतिपक्ष कहना चाहिये । जिस प्रकार सिद्ध असिद्ध १, सेन्द्रिय अनि-
न्द्रिय २ ये अपने २ प्रतिपक्ष सहित तेरह कहे गये हैं, इसी प्रकार से
पृथिवी आदि षड्विधकायविशिष्ट संसारी जीव, और तद्विन्न अकाय
जीव—सिद्ध जीव ३ सयोग संसारी जीव, और अयोग—चौदहवें गुण-
स्थानवर्ती जीव और सिद्ध जीव ४, सवेद—वेदसहित संसारी जीव

अताववामा आवेल छे ते गाथा आ प्रमाणे छे—“ सिद्ध सइंदियकाए ”
इत्यादि. आ गाथा सप्रतिपक्ष (प्रतिपक्ष सङ्गित) कडेवी नेधये ओटले के
आ गाथाभां प्रकट करेता सिद्ध, सेन्द्रिय आदि सशरीरी पर्यन्तना लोवा पोत-
पोताना प्रतिपक्ष सङ्गित कडेवा नेधये जेमके सिद्ध लव अने असिद्ध लव,
सेन्द्रिय लव अने अनिन्द्रिय लव, जेज प्रमाणे सकाय पृथ्वीकाय आदि
लोवोने आश्रित करीने समस्त लोवानुं तेमना प्रतिपक्ष सङ्गित कथन थवु
नेधये. जेम सिद्ध—असिद्ध, अने (२) सेन्द्रिय—अनिन्द्रिय आ लोवोने पोत-
पोताना प्रतिपक्ष सङ्गित प्रकट करवामां आव्या छे, (३) जेज प्रमाणे पृथ्वी
आदि षड्विधकाय विशिष्ट (छकाय लोवा) ससारी लोवा अने तेनाथी भिन्न
लोवां अकाय लोवा—सिद्ध लोवा, (४) सयोग ससारी लोवा अने अयोग
१४ भां शुश्रूथानवर्ती लव अने सिद्ध लव, (५) सवेद (वेद सङ्गित)

માદ—‘દુનિદા સવ્યખીના’ રૂપાદિ । સર્વજીવાઃ—સમસ્તપાનિનઃ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતાઃ ।
તદેવ પ્રકારદ્વયમાદ—પિદ્ધા અસિદ્ધાશ્ચ । તથ સિષ્યન્તિ સ્મેતિ સિદ્ધા કર્મપ્રપન્ન
નિર્મુક્તાઃ । અસિદ્ધા—તદ્મિથાઃ ૧ । પુનરપિ સર્વજીવાનાં દ્વિવિધ્યમાદ—‘દુવિદે’—
ત્યાદિ સ્પષ્ટમ્ । નવરમ્—સેન્દ્રિયા અનિન્દ્રિયાશ્ચેતિ । તત્ર સેન્દ્રિયાઃ—ઇન્દ્રિય સહિતાઃ
સસારિણા । અનિન્દ્રિયા—ઇન્દ્રિયરહિતા—અપર્યાસકાઃ, કેવલિનઃ, સિદ્ધાશ્ચેતિ
૨ । પથમ્—અનન પ્રકારેણ ણપા—અનુપદ વક્ત્ર્યમાગા ગાથા—પ્રસ્તુતસમવિપસમુદય
યોદશી સપ્રાહ્લકપથરૂપા સ્પર્શનોયા—અનુસરણીયા—પતવનુસારેણ પ્રયોદશાપિ સુમાનિ

હસ સુત્ર કા પેસા હૈ કિ યહાં પર કિસી ને પેસી આદાંકા કી કિ જીવ
સસારી હી હૈ યા ઓર મી જીવ હૈ ? તથ ઉત્તર દિયા ગયા કિ અન્ય જીવ
મી હૈ હસી ઘાત કો દિસાને કે લિયે હસ સપ્રતિપક્ષ ત્રયોદશા ૧૩ સુત્રો
કો સુત્રકાર ને કહા હૈ હસકે દ્વારા યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ સમસ્ત
પ્રાણી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ જૈસે પક સિદ્ધ ઓર દુસરે અસિદ્ધ
હનમેં જો કર્મપ્રપન્ન સે રહિત હો જુકે હૈ વે સિદ્ધ હૈ ઓર જો કર્મપ્રપન્ન
સે રહિત નહીં હુપ હૈ વે અસિદ્ધ જીવ હૈ હસી પ્રકાર સે સેન્દ્રિય ઓર
અનિન્દ્રિય કે ભેદ સે મી સર્વ જીવ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ હનમેં જો
ઇન્દ્રિયસહિત હૈ વે સેન્દ્રિય જીવ—સસારી જીવ હૈ ઓર જો ઇન્દ્રિયો સે
રહિત હૈ પેસે વે અપર્યાસક, કેવલી ઓર સિદ્ધ ઇન્દ્રિયરહિત જીવ હૈ ૨
હસી પ્રકાર સે યહાં યહ ગાથા અનુસરણીય હૈ—કહાં તક કિ જીવ

આ સુત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામાં આવી છે આ સૂત્રનું વાતપત્ર એવું છે કે
કહાય છે કે જો તેના યજ્ઞ થાય કે શું હવે સસારી જ હોય છે કે અસસારી
પણ હોય છે ખરા ? તે તેના ઉત્તર એ છે કે સસારી સિવાયના હવે પણ
છે ખરા. જે જ વાતનું પ્રતિપાદન કરવા માટે પ્રતિપક્ષ સહિતના ૧૩ સૂત્રો
સૂત્રકારે કહ્યાં છે તેના દ્વારા એ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે કે સમસ્ત હવે
બે પ્રકારના કહ્યા છે—એમકે સિદ્ધ અને અસિદ્ધ બે હવે કર્મપ્રપન્નથી રહિત
થઈ નુક્યા છે તે હવેને સિદ્ધ કહે છે અને બે હવે કર્મપ્રપન્નથી રહિત
થયા નથી તેમને અસિદ્ધ હવે કહે છે ॥ ૧ ॥ જે જ પ્રકારે સેન્દ્રિય અને
અનિન્દ્રિયના ભેદથી પણ હવે બે પ્રકારના કહ્યા છે બે હવે ઇન્દ્રિયોથી
યુક્ત છે તેમને સેન્દ્રિય હવે કહે છે સસારી હવેના સેન્દ્રિયોમા સમાવેશ
થાય છે બે હવે ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે તેમને અનિન્દ્રિય હવે કહે છે
અપર્યાસક કેવલી અને સિદ્ધનો અનિન્દ્રિય હવેમાં સમાવેશ થાય છે ॥ ૨ ॥
જે જ પ્રમાણે સરીરી અને અસરીરી હવે પર્યાવરણ પ્રકારે આ ગાથા દ્વારા

પઠિતવ્યાનીત્યર્થઃ । કિયદવધિ ? इत्याह—‘ जाव ’ इत्यादि—‘ सिद्ध ’ इत्यारभ्य
‘ ससरीरीचेव असरीरीचेव ’ इत्यन्तम् । तामेव गाथामाह—‘ सिद्ध ’ इत्यादि । एषा
गाथा सप्रतिपक्षा वाच्या तथाहि—सिद्धाः—सिद्धजीवाः, असिद्धाः—सिद्धविपरीताः
१, सेन्द्रियाः—इन्द्रियसहिताः, अनिन्द्रियाः—इन्द्रियवर्जिताः २, एवं ‘ काए ’ त्ति
सकायाः—पृथिव्यादयरतानाश्रित्य सर्वे जीवाः सप्रतिपक्षा वाच्याः । एवं सर्वाणि
व्याख्येयानि । वाचना चैवम्—“ सकायच्चेव २, अकायच्चेव, ३, सजोगच्चेव,
अजोगच्चेव ४, सवेयच्चेव अवेयच्चेव ५, इत्याद्यालापकाः सर्वत्र संयोज्याः ।
सकायाः—पृथिव्यादिषड्विधकाय—विशिष्टा संसारिणः, अकायास्तद्विन्नाः सिद्धाः
३। सयोगाः—संसारिणः, अयोगाः—अयोगिनः सिद्धाश्च ४। सवेदाः—संसारिणः,

સશરીરી होते हैं । वह गाथा इस प्रकार से है—“ सिद्धसइंदियकाए ”
इत्यादि । यहां यह गाथा सप्रतिपक्ष कहना चाहिये अर्थात्—इस गाथा
के अनुसार सिद्ध, सेन्द्रिय, आदि जीव यावत् सशरीरी तक अपने २
प्रतिपक्ष सहित कहना चाहिये—सिद्ध जीव, असिद्ध जीव, सेन्द्रिय
(इन्द्रियसहित) जीव, अनिन्द्रिय—इन्द्रियवर्जितजीव इस प्रकार सका-
यपृथिवीकाय आदि जीव इन सब को आश्रित करके समस्त जीव
सप्रतिपक्ष कहना चाहिये । जिस प्रकार सिद्ध असिद्ध १, सेन्द्रिय अनि-
न्द्रिय २ ये अपने २ प्रतिपक्ष सहित तेरह कहे गये हैं, इसी प्रकार से
पृथिवी आदि षड्विधकायविशिष्ट संसारी जीव, और तद्विन्न अकाय
जीव—सिद्ध जीव ३ सयोग संसारी जीव, और अयोग—चौदहवें गुण-
स्थानवर्ती जीव और सिद्ध जीव ४, सवेद—वेदसहित संसारी जीव

ખતાવવામા આવેલ છે તે ગાથા આ પ્રમાણે છે—“ સિદ્ધ સહિંદ્રિયકાણ ”
ઈત્યાદિ. આ ગાથા સપ્રતિપક્ષ (પ્રતિપક્ષ સહિત) કહેવી બેઠએ એટલે કે
આ ગાથામાં પ્રકટ કરેલા સિદ્ધ, સેન્દ્રિય આદિ સશરીરી પર્યન્તના જીવો પોત-
પોતાના પ્રતિપક્ષ સહિત કહેવા બેઠએ જેમકે સિદ્ધ જીવ અને અસિદ્ધ જીવ,
સેન્દ્રિય જીવ અને અનિન્દ્રિય જીવ, એજ પ્રમાણે સકાય પૃથ્વીકાય આદિ
જીવોને આશ્રિત કરીને સમસ્ત જીવોનું તેમના પ્રતિપક્ષ સહિત કથન થવું
બેઠએ જેમ સિદ્ધ—અસિદ્ધ, અને (૨) સેન્દ્રિય—અનિન્દ્રિય આ જીવોને પોત-
પોતાના પ્રતિપક્ષ સહિત પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, (૩) એજ પ્રમાણે પૃથ્વી
આદિ ષડ્વિધકાય વિશિષ્ટ (છકાય જીવો) સંસારી જીવો અને તેનાથી ભિન્ન
એવાં અકાય જીવો—સિદ્ધ જીવો, (૪) સયોગ સંસારી જીવો અને અયોગ
૧૪ માં ગુણસ્થાનવર્તી જીવ અને સિદ્ધ જીવ, (૫) સવેદ (વેદ સહિત)

અવેદા:-મનિવૃત્તિનાદરસમ્પરાયવિશેષાદયઃ પદ્, સિદ્ધાશ્વ ૫। સકાપાયા-
 સૂક્ષ્મસમ્પયાન્તાઃ, અકપાયાઃ-ઉપશાન્તમોહાદ્યમત્વારઃ, સિદ્ધાશ્વ ૬। સહેશ્વાઃ-
 સયોગિગુણસ્થાનપર્યન્તાઃ સસારિણઃ, અલેશ્વાઃ-અયોગિનઃ સિદ્ધાશ્વ ૭। જ્ઞાનિનાઃ-
 સમ્યગ્દષ્ટયઃ, અજ્ઞાનિનાઃ-મિથ્યાદષ્ટયઃ ૮। ઉપયોગિનઃ-સાકારોપયુક્તા, અનાકારો-
 પયુક્તાશ્વેતિ દ્વિવિધાઃ, સદ્ ભાકારેણ-વિશેષાંશ્વપ્રણયશ્ચકિરુપેણ વર્ણયે ય
 ઉપયોગઃ સ સાકારોપયાગઃ જ્ઞાનોપયોગ इत्यर्थ, તેનોપયુક્તાઃ સાકારોપયુક્તાઃ,
 અનાકારસ્તુ તદ્વિચ્છેદ-ઉપયોગ વર્ણનોપયોગ इत्यर्थ; તેનયુક્તા અનાકારોપયુક્તાઃ ૯।

और अवेद-वेदरहित ९-१०-११-१२ १३ और १४ वां गुणस्थानवर्ती
 जीव और सिद्ध जीव ५, कपायसहित-ससारी जीव-सूक्ष्मसंपरायतक
 के जीव, और अकपाय जीव-उपशान्तमोहादिक चार जीव और सिद्ध
 ६, सहेष्य जीव-सयोगिगुणस्थानतक के जीव संसारी जीव, और
 अलेश्य जीव-अयोगि जीव एवं सिद्ध जीव ७, ज्ञानी जीव सम्यग्दष्टि
 जीव एवं अज्ञानी जीव मिथ्यादष्टि जीव ८, उपयोग दो प्रकारका होता है
 एक साकारोपयोग और दूसरा अनाकारोपयोग साकारोपयोग से जो जीव
 युक्त होता है वह साकारोपयोग युक्त जीव है और अनाकारोपयोग से
 जो जीव युक्त होता है वह अनाकारोपयोग युक्त जीव है जो उपयोग
 विशेषोंको ग्रहण करनेकी शक्तिरूप आकारसे युक्त है वह साका
 रोपयोग है इसका दूसरा नाम ज्ञानोपयोग है । इस उपयोगसे
 भिन्न जो उपयोग है वह अनाकारोपयोग है-इस अनाकारोपयोग

સ સારી જીવ અને અવેદ (વેદ રહિત) ૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨, ૧૩ અને ૧૪
 માં શુભસ્થાનવર્તી જીવો અને સિદ્ધ જીવો, (૬) સકપાયી સ સારી જીવો-સૂક્ષ્મ
 સંપરાય પદાન્તના જીવો અને અકપાયી જીવો-ઉપશાન્ત મોહાદિક ચાર અને
 સિદ્ધો, (૭) સહેશ્ય જીવો-અયોગિ શુભસ્થાન પદાન્તના જીવો-સ સારી જીવો
 અને અહેશ્ય જીવો-અયોગિ જીવો અને સિદ્ધ જીવો, (૮) જ્ઞાની જીવો-સમ્યક્
 દષ્ટિ જીવો અને અજ્ઞાની જીવો-મિથ્યાદષ્ટિ જીવો, (૯) સાકારોપયોગ અને
 અનાકારોપયોગયુક્ત જીવો (ઉપયોગ બે પ્રકારના છે-એક સાકારોપયોગ અને
 બીજો અનાકારોપયોગ) જે જીવ સાકારોપયોગથી યુક્ત હોય છે તેને સાકારોપયોગ
 યુક્ત કહે છે અને અનાકાર ઉપયોગથી યુક્ત જીવને અનાકારોપયોગયુક્ત કહે
 છે જે ઉપયોગ વિશેષીયને પ્રવૃત્ત કરવાની શક્તિરૂપ આકારથી યુક્ત હોય છે
 તેનું નામ સાકારોપયોગ છે તેનું બીજું નામ જ્ઞાનોપયોગ છે આ ઉપયોગથી
 ભિન્ન જે ઉપયોગ છે તેનું નામ અનાકારોપયોગ અથવા અજ્ઞાનોપયોગ છે

આહારકાઃ ઓજોલોમકવલભેદભિનાહારવિશેષગ્રાહિણ, અનાહારકાઃ-વિગ્ર-
હગતિસમાપન્નાદયથત્વાતઃ ।

ઉક્તશ્ચ—“ વિગ્રહગદ્માવળ્લા ૧, કેવલિણો સમોદ્યા ૨ અયોગી ૩ ચ ।

સિદ્ધા ૪ ચ અનાહારા, સેસા આહારગા જીવા ॥

ઝાયા-વિગ્રહગતિ માપન્નાઃ ૧ કેવલિનઃ સમવહતાઃ (સમુદ્ઘાતાવસ્થાવર્તિનઃ) ૨,

અયોગિનશ્ચ ૩ । સિદ્ધાશ્ચ ૪ અનાહારાઃ, શેષા આહારકા જીવાઃ ॥૧॥ इति ।

ભાષકાઃ-ભાષાપર્યાપ્તિ પર્યાપ્તાઃ, અભાષકાઃ-ભાષાપર્યાપ્તિ રહિતાઃ અયોગિનઃ

સિદ્ધાશ્ચ ૧૧ । ચરમાઃ-યેષાં ચરમો ભવો ભવિષ્યતિ મોક્ષગામિન इत्यर्थः, અચ-

રમાઃ-યેષાં ભવ્યત્વે સત્યપિ ચરમો ભવો ન ભવિષ્યતિ, મોક્ષં ન પ્રાપ્સ્યન્તીત્યર્થઃ

૧૨ । સશરીરિણઃ-સદ્ યથાસમ્ભવ પશ્ચવિધશરીરેણ વર્તન્તે યે તે સશરીરા આત્મ-

પ્રદેશાઃ તે વિચન્તે યેષાં તે તથોક્તાઃ-સંસારિણ. અશરીરિણઃ-શરીરરહિતાઃ સિદ્ધા

इत्यर्थः १३ ॥ सू. ४४ ॥

કા દૂસરા નામ દર્શનોપયોગ હૈ ૧ આહારક-ઓજ આહાર, રોમ આહાર

और कवलाहार इन भेद वाले आहारविशेष को ग्रहण करने वाले जीव

आहारक हैं और विग्रहगति समापन्न आदिक चार जीव अनाहारक हैं ।

કહા મી હૈ-(વિગ્રહગદ્માવળ્લા) इत्यादि ।

વિગ્રહગતિ સમાપન્નક જીવ ૧, સમુદ્ઘાતાવસ્થા યુક્ત કેવલિ જીવ

૨ અયોગિજીવ ૩ ઔર સિદ્ધજીવ ૪ યે ચાર જીવ અનાહારક હોતે હૈ

૧૦ । ભાષક-ભાષાપર્યાપ્તિ સે પર્યાપ્ત હુએ જીવ, અભાષક-ભાષાપર્યાપ્તિ

સે રહિત જીવ, અયોગિ જીવ, સિદ્ધ જીવ ૧૧, ચરમજીવ-મોક્ષગામી

જીવ, અચરમજીવ-ભવ્યત્વ ભાવ સે વિશિષ્ટ હોને પર મી જિનકા ચર-

મભવ નહીં હોગા-જો મોક્ષ કો પ્રાપ્ત નહીં કરેંગે એસે જીવ ૧૨, તથા

(૧૦) ઓજ આહાર, રોમ આહાર અને કવલાહાર, આ લેખવાળા આહાર

વિશેષને ગ્રહણ કરનારા જીવોને આહારક કહે છે અને વિગ્રહગતિ સમાપન્ન

આદિક ચાર અનાહારક જીવો ગણાય છે કહ્યું પણ છે—“ વિગ્રહગદ્માવળ્લા ”

इत्यादि-વિગ્રહગતિ સમાપન્નક જીવ, સમુદ્ઘાતાવસ્થાયુક્ત કેવલિ જીવ, અયોગી

જીવ અને સિદ્ધ જીવ, આ ચાર પ્રકારના જીવો અનાહારક કહે છે (૧૧)

ભાષક અને અભાષક જીવો ભાષાપર્યાપ્તિથી પર્યાપ્ત થયેલા જીવોનો ભાષકમાં

અને ભાષાપર્યાપ્તિથી રહિત જીવોનો-અયોગિ જીવ અને સિદ્ધ જીવનો-અભા-

ષકમાં સમાવેશ થાય છે (૧૨) ચરમ જીવ-મોક્ષગામી જીવ અને અચરમ

જીવ ભવ્યત્વ ભાવ સંપન્ન હોવા છતાં જેમનો ચાલુ ભવ ચરમભવ નથી

એવા જીવોને અચરમ જીવો કહે છે. (૧૩) સશરીરી જીવ-યથા સંભવ પાંચ

પરે ચ સંસારિણઃ સિદ્ધાશ્ચ મરણામરણધર્મશીલાઃ, અપશ્ચસ્તમશ્ચસ્તમાશ્ચ
શ્ચૈવે મવન્તીતિ પ્રશ્નસ્તાપશ્ચસ્તમરણનિરૂપણ કુર્વન્ મયસુગ્રી માહ—

મૂઝ્મ—દો મરણાહ સમણેણં મગવયા મહાવીરેણં સમ
ણેણં ણિમ્મંધાણં ણો ણિચ્ચ વશ્ણિયાહ, ણો ણિચ્ચ કિત્તિયાહ, ણા
ણિચ્ચં બુદ્ધયાહ, ણો ણિચ્ચ પસસિયાહ, ણો ણિચ્ચ અબ્બણુન્ના
યાહ મવન્તિ, ત જહા—વલાયમરણે ચેવ વસહમરણે ચેવ ૧ ।
પ્વ ણિયાણમરણે ચેવ તઠ્ઠમવમરણે ચેવ ૨, ગિરિપદ્ધને ચેવ તરુ-
પદ્ધને ચેવ ૩, જલપ્પવેસે ચેવ જલણપ્પવેસે ચેવ ૪, વિસમક્કલ્લાણે
ચેવ સરથોવાદ્ધને ચેવ । દો મરણાહ જાવ ણો ણિચ્ચ અબ્બણુ
ન્નાયાહ મવતિ, કારણેણ પુણ અપ્પઢિક્કુટ્ટાહ, ત જહા—વેહાણસે
ચેવ ગિદ્ધપદ્ધે ચેવ ૬ । દો મરણાહ સમણેણં મગવયા મહાવી
રેણ સમણાણ નિમ્મંધાણં ણિચ્ચ વશ્ણિયાહ જાવ અબ્બણુન્નાયાહ
મવતિ, ત જહા—પાઓવગમણે ચેવ, મત્તપચ્ચક્કલાણે ચેવ ૭ ।
પાઓગમણે દુવિદ્ધે પળ્લન્તે, ત જહા—ણીહારિમે ચેવ અણીહા
રિમે ચેવ નિયમ અપાઢિક્કમે ૮ । મત્તપચ્ચક્કલાણે દુવિદ્ધે પળ્લન્તે તં
જહા ણીહારિમે ચેવ અણીહારિમે ચેવ નિયમ સપાઢિક્કમે ૯ ॥ સૂ ૪૫ ॥

સશરીરી જીવ—યથા સમય પાંચ પ્રકાર કે શરીરોં સે જિનકે આત્મપ્ર
વેશ યુક્ત હો રહે હેં પિસે જીવ ઓર અશરીરીજીવ—શરીરરહિત સિદ્ધ
જીવ ૧૧ ॥ સૂ ૪૪ ॥

પે સસારી જીવ ઓર સિદ્ધજીવ ક્રમશઃ મરણ ધર્મ આર અમરણ
ધર્મશીલ હોતે હેં મરણ પ્રશસ્ત ઓર અપ્રશસ્ત ભેદ સે દો પ્રકાર કા
પ્રકારના શરીરશી બેમના આત્મપ્રવેશો યુક્ત થઈ રહ્યા છે એવાં હવે, અને
અશરીરી હવે-શરીર રહિત સિદ્ધ હવે ॥ સૂ ૪૪ ॥

તે સસારી હવે અને સિદ્ધ હવે અનુક્રમે મરણધર્મ અને અમરણ
ધર્મશીલ હોય છે મરણના પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત, એવા બે બેદ છે

छाया—द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नो नित्यं वर्णिते, नो नित्यं कीर्तिते, नो नित्यं व्युदिते, नो नित्यं प्रशंसिते, नो नित्यं अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—वलन्मरणं चैव वशार्त्तमरणं चैव १। एवं निदानमरणं चैव तद्भवमरणं चैव २, गिरिपतनं चैव तरुपतनं चैव ३, जलपवेशश्चैव ज्वलनपवेशश्चैव ४, विषभक्षणं चैव शस्त्रावपाटनं चैव ५। द्वे मरणे यावत् नो नित्यम् अभ्यनुज्ञाते भवतः, कारणेन पुनरप्रतिकुष्टे, तं जहा—वैहायसं चैव गृध्रपृष्ठं चैव ६। द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नित्यं वर्णिते यावद् अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—पादपोषगमनं चैव भक्तप्रत्याख्यानं चैव ७। पादपोषगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव नियमाद् अप्रतिकर्म ८। भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव, अनिर्हारिमं चैव नियमात् सप्रतिकर्म ९ ॥ सू० ४५ ॥

टीका—‘दो मरणाइं’ इत्यादि—सुगमम् । नवरम्—द्वे मरणे नो—नैव वर्णिते—उपादेयतया न कथिते । नो कीर्तिते—उपादेयतया न निरूपिते । नो व्युदिते—व्यक्तवाचा न निगदिते । नो प्रशंसिते—न श्लाघिते नो अभ्यनुज्ञाते—‘कुरु’ इति रूपेण नानुमते । तदेवाह—वलन्मरणं वशार्त्तमरणं चेति । तत्र—वलनां—संयमानिवर्त्तमानानां मरणं वलन्मरणम् एतद् भगवत्तत्परिणामानां व्रतिनामेव भवति

होता है सो अब सूत्रकार इसी मरण का निरूपण इस नवसूत्री से करते हैं—(दो मरणाइं समणेणं भगवया महावीरेण) इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीर ने दो मरण श्रमण निर्ग्रन्थों को उपादेय रूप से नहीं कहे हैं । उपादेय रूप से उन्हें निरूपित नहीं किया है व्यक्त वचन द्वारा उन्हें प्ररूपित नहीं किया है उनकी श्लाघा—प्रशंसा नहीं की है तुम इन्हें करो—अर्थात् इन मरणों से मरो इस प्रकार के इनकी अनुमोदना नहीं की है वे दो मरण ये हैं—एक वलन्मरण और दूसरा वशार्त्तमरण संयम से भ्रष्ट हुए जीवों का मरण होता है वह वलन्मरण है

सूत्रकार हुवे नीचेनां नव सूत्रा द्वारा ते भरखुनु निरूपणु करे छे—

“दो मरणाइं समणेणं भगवया महावीरेण” इत्यादि—

टीकार्थ—श्रमणु भगवान् महावीरे ने प्रकारना भरखुने श्रमणु निर्ग्रन्थो भाटे उपादेयरूप कहां नथी, ते भरखुने तेमणु उपादेय रूपे निरूपित कयां नथी, व्यक्त वचनेन द्वारा तेमने प्ररूपित कयां नथी, तेमनी प्रशंसा (श्लाघा) करी नथी, तेमनी अनुमोदना करी नथी ते छे भरखुनी नीचे प्रभाणु समग्रवा (१) वलन्मरण (२) वशार्त्तमरण. संयमथी भ्रष्ट थयेला जीवोनां छे भरखु

एते च ससारिण सिद्धाश्च मरणामरणधर्मशीलाः, अपश्यस्तमश्चस्तमरावत
स्वैरे भवन्तीति मथस्तामश्चस्तमरावतिरूपेण कुर्वन् ननसूत्री माह—

મૂળ્ય—દો મરણાઈ સમળેળાં મગવયા મહાવીરેળાં સમ
ળેળાં ણિમ્મંથાળાં ણો ણિચ્ચ વણ્ણિયાઈ, ણો ણિચ્ચ કિત્તિયાઈ, ણો
ણિચ્ચં બુદ્ધયાઈ, ણો ણિચ્ચ પસસિયાઈ, ણો ણિચ્ચ અઠ્ઠમણ્ણ
યાઈ ભવન્તિ, ત જહા—ઘલાયમરણે ચેવ ઘસહ્મરણે ચેવ ૧ ।
પવ ણિયાણમરણે ચેવ તઠ્ઠમવમરણે ચેવ ૨, ગિરિપદ્ધને ચેવ તરુ-
પદ્ધને ચેવ ૩, જલપ્પવેસે ચેવ જલણપ્પવેસે ચેવ ૪, ધિસમક્કલ્લણે
ચેવ સત્થોવાદ્ધને ચેવ । દો મરણાઈ જાવ ણો ણિચ્ચ અઠ્ઠમણ્ણ
નાયાઈ ભવતિ, કારણેણ પુણ અપ્પલિક્કુટ્ટાઈ, ત જહા—વેહાણસે
ચેવ ગિદ્ધપદ્ધે ચેવ ૬ । દો મરણાઈ સમળેળાં મગવયા મહાવી-
રેળ સમળાણ નિર્ગંધાણ ણિચ્ચ વણ્ણિયાઈ જાવ અઠ્ઠમણ્ણનાયાઈ
ભવતિ, ત જહા—પાઓવગમણે ચેવ, મત્તપલ્લવક્કલાણે ચેવ ૭ ।
પાઓગમણે દુવિદ્ધે પળ્લણ્ણે, ત જહા—ળીહારિમે ચેવ અળીહા-
રિમે ચેવ નિયમ અપલિક્કમે ૮ । મત્તપલ્લવક્કલાણે દુવિદ્ધે પળ્લણ્ણે તં
જહા ળીહારિમે ચેવ અળીહારિમે ચેવ ળિયમ સપલિક્કમે ૯ ॥ સૂ ૪૫ ॥

સસારી જીવ—પયા સમવ પાંચ પ્રકાર કે શરીરોં સે જિનકે આત્મમ
વેશ યુક્ત હો રહે હેં પેસે જીવ ઓર અસારીરીજીવ—શરીરરહિત સિદ્ધ
જીવ ૧૧ ॥ સૂ ૪૪ ॥

પે સંસારી જીવ ઓર સિદ્ધજીવ ક્રમશઃ મરણ ધર્મ ઓર અમરણ
ધર્મશીલ હોતે હેં મરણ પ્રણાસ્ત ઓર અપ્રણાસ્ત મેદ સે દો પ્રકાર કા
પ્રકારના શરીરશી જેમના આત્મપ્રવેશો મુક્ત થઈ રહ્યા હેં એવાં હવે, અને
અસારીરી હવ—શરીર રહિત સિદ્ધ હવ ॥ સૂ ૪૪ ॥

તે સસારી હવ અને સિદ્ધ હવ અનુક્રમે મરણધર્મ અને અમરણ
ધર્મશીલ હોય હેં મરણના પ્રણાસ્ત અને અપ્રણાસ્ત, એવાં બે હોય હેં

छाया—द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नो नित्यं वर्णिते, नो नित्यं कीर्तिते, नो नित्यं व्युदिते, नो नित्यं प्रशंसिते, नो नित्यं अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—वलन्मरणं चैव वशार्त्तमरणं चैव १। एवं निदानमरणं चैव तद्भवमरणं चैव २, गिरिपतनं चैव तरुपतनं चैव ३, जलपवेशश्चैव जलनपवेशश्चैव ४, विषभक्षणं चैव शस्त्रावपाटनं चैव ५। द्वे मरणे यावत् नो नित्यम् अभ्यनुज्ञाते भवतः, कारणेन पुनरप्रतिकुष्टे, तं जहा-वैहायसं चैव गृध्रपृष्ठं चैव ६। द्वे मरणे श्रमणेन भगवता महावीरेण श्रमणानां निर्ग्रन्थानां नित्यं वर्णिते यावद् अभ्यनुज्ञाते भवतः, तद्यथा—पादपोषगमनं चैव भक्तप्रत्याख्यानं चैव ७। पादपोषगमनं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव नियमाद् अप्रतिकर्म ८। भक्तप्रत्याख्यानं द्विविधं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—निर्हारिमं चैव, अनिर्हारिमं चैव नियमात् सप्रतिकर्म ९ ॥ सू० ४५ ॥

टीका—‘दो मरणाइं’ इत्यादि—सुगमम् । नवरम्—द्वे मरणे नो—नैव वर्णिते—उपादेयतया न कथिते । नो कीर्तिते—उपादेयतया न निरूपिते । नो व्युदिते—व्यक्तवाचा न निगदिते । नो प्रशंसिते—न श्लाघिते नो अभ्यनुज्ञाते—‘कुरु’ इति रूपेण नानुमते । तदेवाह—वलन्मरणं वशार्त्तमरणं चेति । तत्र—वलनां—संयमान्निवर्त्तमानानां मरणं वलन्मरणम् एतद् भगवत्परिणामानां व्रतिनामेव भवति

होता है सो अब सूत्रकार इसी मरण का निरूपण इस नवसूत्री से करते हैं—(दो मरणाइं समणेण भगवया महावीरेण) इत्यादि ।

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीर ने दो मरण श्रमण निर्ग्रन्थों को उपादेय रूप से नहीं कहे हैं । उपादेय रूप से उन्हें निरूपित नहीं किया है व्यक्त वचन द्वारा उन्हें प्ररूपित नहीं किया है उनकी श्लाघा—प्रशंसा नहीं की है तुम इन्हें करो—अर्थात् इन मरणों से मरो इस प्रकार के इनकी अनुमोदना नहीं की है वे दो मरण ये हैं—एक वलन्मरण और दूसरा वशार्त्तमरण संयम से अष्ट हुए जीवों का मरण होता है वह वलन्मरण है

सूत्रकार छेवे नीचेनां नव सूत्रा द्वारा ते भरखुनु निरूपण करे छे—

“दो मरणाइं समणेण भगवया महावीरेण” इत्यादि—

टीकार्थ—श्रमण भगवान् महावीर ने प्रकारना भरखुने श्रमण निग्रन्थो भाटे उपादेय रूप कइया नथी, ते भरखुने तेमण्णे उपादेय रूपे निरूपित कयां नथी, व्यक्त वचनो द्वारा तेमने प्ररूपित कयां नथी, तेमनी प्रशंसा (श्लाघा) करी नथी, तेमनी अनुमोदना करी नथी ते छे भरखु नीचे प्रमाणे समजवा (१) वलन्मरण (२) वशार्त्तमरण. संयमथी अष्ट थयेला जीवोनां छे भरखु

અન્યપાં સયમયોગાનામેવાસમ્મયાત્ ૧। વશાચાનામ્-ઇન્દ્રિયવશચર્તિનાં યત્ સ્નિગ્ધ
દીપકલિકાવલોકનાકુલિતશ્ચક્રમાનામિષ મરણ તદ્ વશાચમરણમ્, ઉક્તય —

“ સજમજોગવિસમ્મા, મરંતિ જે તં વશાય મરણ તુ ।

ઇંદિય વિસયવસગયા, મરતિ જે ત વસકુ તુ ॥ ૧ ॥ ”

જાયા-સયમયોગવિષણ્ણા ધ્રિય-ત્તે યે તદ્ ચલ મરણ તુ ।

ઇન્દ્રિયવિષયવશગતા ધ્રિયન્તે યે તદ્ વશાય તુ ॥ ૧ ॥ इति ।

‘ એવ નિયામમરણે ’ ઇત્યાદિ-એવમિતિ પૂર્વોક્તાલાપકાનુસારેનોચરસૂત્રે અપિ
વિશ્લેષમિતિ સૂચનાર્થમ્ । નિશાન્મ-નિવાપતે-સૂયતે આનન્દરસોપેતમોક્ષકલા

યહ મરણ મગ્નવ્રતપરિણામવાલે વ્રતી જીવોં કો હી હોતા હૈ ક્યોં કિ
અન્ય જીવોં કે સયમયોગોં કી હી સમાધના નહીં હોતી હૈ ઇન્દ્રિયોં કે
વશાવર્તીં હુય જીવોં કા જો સ્નિગ્ધદીપકલિકા (સતૈલ જલતે વી
પકલિકા) કે અવલોકન સે આકુલિત હુય શાલમોં કી તરહ મરણ
હોતા હૈ વહ વશાવર્તમરણ હૈ ।

કહા મી હૈ-(સજમજોગવિસમ્મા) ઇત્યાદિ ।

સંજમયોગ સે વિષણ્ણ (ધ્રુષ્ટ) હુય જીવોં કા જો મરણ હોતા હૈ
વહ મરણ વલયમરણ હૈ ઓર ઇન્દ્રિય કે વિષયોં સે આર્સ વને હુય જીવોં
કા જો મરણ હોતા હૈ વહ વશાવર્ત મરણ હૈ “ એવ નિયામમરણે ” ઇસી
પૂર્વોક્ત આલાપક કે અનુસારસૂત્રોં મેં મી જાનના ચાહિયે અર્થાત્ નિવાન
મરણ ઓર તદ્મવમરણ મી અમણ મગધાન્ મહાવીર ને નિર્ગમ્યોં કે તિયે
અચ્છા નહીં કહા હૈ જિસ પ્રકાર પરશુ (કુઠાર) દ્વારા છતા કાઢ વી
જાતી હૈ ડસી પ્રકાર સે જિસ મરણ કે દ્વારા આનન્દરસોપેતમોક્ષકલ

યાય છે તે મરણને વશ-મરણ કહે છે. આ પ્રકારના મરણ ભક્તમત પરિણામ
વાળા વ્રતી હોવાના જ યાવ છે કારણ કે અન્ય હોવામાં તે સયમયોગીની
સમાધના જ હોવી નથી સજનતા હોવાની તરફ આકર્ષાઈને મરણ પ્રાપ્ત
પદ ત્રિયાગ્રી જેમ ઇન્દ્રિયોને અખીન બનેલાં હોવાનાં જે મરણ યાવ છે તે
મરણનું નામ વશાચ-મરણ છે કહ્યું પણ છે કે- ‘ સજમજોગવિસમ્મા ’ ઇત્યાદિ.

સયમયોગથી વિષણ્ણ (ધ્રુષ્ટ) થયેલા હોવાનું જે મરણ યાવ છે તે
મરણને વશ-મરણ કહે છે, અને ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી આત્મ બનેલા હોવાનું
જે મરણ યાવ છે તે મરણને વશાચ-મરણ કહે છે “ એવ નિયામમરણ ”
આ પૂર્વોક્ત આલાપકના જેવું જ કથન હોવાનાં સૂત્રોમાં પણ મરણ કહ્યું
એકજે એટલે કે નિવાન મરણ અને તદ્મવ મરણ પણ મરણ નિર્ગમ્યોને
માટે ભક્તવાન મહાવીર સાઈ કહ્યું નથી. જે રીતે કુદાહી વડે લવાને કાપી

જ્ઞાનાધારાધનાલતા યેન પરશુનેય દેવેન્દ્રાદિગુણદ્વિમાર્થનાધ્યવસાયેન તત્તથોક્તમ્-
દિવ્યમાનુષઋદ્ધિસંદર્શનશ્રવણાભ્યાં તદભિલાપાનુષ્ઠાનમિત્યર્થઃ, તત્પૂર્વકં મરણં
નિદાનમરણમ્ । યસ્મિન્ ભવે જીવો વર્તતે તદ્ભવયોગ્યમેવાયુષ્કં વદ્ધા પુનર્મિયમા-
ણસ્ય યન્મરણં તત્ તદ્ભવમરણમ્ । એતદ્દિ સંખ્યાતાયુષ્કર્મભૂમિજનરતિરશ્વામેવ
ભવતિ, તેપામેવ તદ્ભવાયુર્વન્ધસદ્ભાવાત્ પુનસ્તત્રૈવોત્તેઃ । તલ્લિ તેષાં સર્વેપામેવ
ભવતિ ૧ ન, યેષાં તદ્ભવોપાદાનુરૂપ એવાયુષ્કર્મોપચયો ભવતિ, તેપામેવ તદ્ભવમરણં
જાયતે નાન્યેપામિતિ । ઉક્તઞ્ચ—

વાલી એસી જ્ઞાનાદિરૂપ આરાધનાલતા દેવેન્દ્રગુણદ્વિની પ્રાપ્તિની આકાંક્ષા
સે નષ્ટ કર દી જાતી હૈ વહ નિદાનમરણ હૈ દિવ્ય અથવા માનુષ-સંવંધી
ઋદ્ધિ કે દર્શન ઔર શ્રવણ સે આગામી ભવમેં હસ કી ચાહના કરના
ઔર હસ ચાહના પૂર્વક હી મરણ કરના હસકા નામ નિદાનમરણ હૈ જિસ
ભવ મેં જીવ હૈ તદ્ભવ યોગ્ય હી આયુષ્ક કા બંધ ફરકે પુનઃ મિયમાણ
જીવ કા જો મરણ હૈ વહ તદ્ભવમરણ હૈ વહ મરણ સંખ્યાતવર્ષ કી
આયુ વાલે કર્મભૂમિજ મનુષ્ય-તિર્યચોં કે હી હોના હૈ, યુગલોં કે નહીં ।
ક્યોંકિ ઉનકે હી તદ્ભવ કી આયુ કે વન્ધ કા સદ્ભાવ હોતા હૈ । હસસે
વે વહીં પર ઉત્પન્ન હો જાતે હૈ ।

શંકા—કયા વહ તદ્ભવમરણ ઉન સવ કે હી હોતા હૈ ?

ઉત્તર—એના નિયમ નહીં હૈ જિન જીવોં કે તદ્ભવોપાદાનુરૂપ હી
આયુષ્ક કર્મ કા ઉપચય હોતા હૈ ઉનકે હી વહ તદ્ભવમરણ હોતા હૈ

નાખવામા આવે છે એજ પ્રમાણે જે મરણ દ્વારા આનન્દ રસોપેત મોક્ષક્લ-
વાળી જ્ઞાનાદિરૂપ આરાધના લતાને દેવેન્દ્ર ગુણવૃદ્ધિની પ્રાપ્તિની અભિલાષાને
કારણે નષ્ટ કરી નાખવામા આવે છે તે મરણને નિદાન મરણ કહે છે એટલે
કે દિવ્ય અથવા માનુષ સંબંધી ઋદ્ધિનાં દર્શન થવાથી અથવા તેની વાત
સંભળવાથી આગામી ભવમા તેની ચાહના કરવી અને તે ચાહનાપૂર્વક મરણ
તેનું નામ નિદાન મરણ છે. જે ભવમાં જીવ હોય તેભવનેયોગ્ય જ આયુષ્ય-
નો બંધ કરીને પુનઃ મિયમાણ (મરતા) જીવનું જે મરણ છે તે મરણને તદ્ભવ
મરણ કહે છે. આ પ્રકારનું મરણ સંખ્યાતવર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મ ભૂમિ જ
નરતિર્યચાના જ થાય છે—યુગલોના થતાં નથી કારણ કે તદ્ભવના આયુના બન્ધનો
સદ્ભાવ તે જીવેમા જ હોય છે, તેથી તેઓ ત્યાંજ ફરી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

શંકા—શું તે બધાનું તદ્ભવ મરણ જ થાય છે ?

ઉત્તર—એવો નિયમ નથી જે જીવે દ્વારા તદ્ભવ ઉપાદાનને અનુરૂપ જ
આયુષ્કર્મનો ઉપચય થાય છે, તેઓ જ તે તદ્ભવ મરણે મરે છે—અન્ય

“ મોતુ અકસ્મ્યમ્મિ ય નરતિરિય મુરગણે ય નેરણ્ણ ।

સેસાણ જીવાણ સુદ્ધવમરણ તુ કેસિંચિ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—મુક્તરા અકસ્મૈ ભૂમિત્ર નરતિર્યચ્ચાઃ મુરગણાન્ ચ નેરયિકાન્ ।

શ્રુપાનાં જીવાનાં સુદ્ધવમરણ તુ ક્ષપાશ્ચિત્ ॥ ૧ ॥ ૨।

ગિરિપતન-તરુપતન ૩-જલપ્રવેશ-જ્વલનપ્રવેશ ૪-ત્રિપદ્મભ્રમણાનિ પ્રસિદ્ધાનિ । શસ્ત્રાવપાટનમ્ પુલ્કેગ-કરપદ્માદિના અવપાટન-સ્વશરીરસ્ય વિદારણ યસ્મિન્ તત્ત્વપોષ્ઠે મરણમ્ ૫। ‘ દો મરણાદ્ ’ इत्यादि । बह्म्यमाणे द्वे मरणे भवणेन भगवता महावीरण ‘ जाव ’ इति ‘ नो नित्यवर्जिते ’ इत्यारभ्य यावत्

અપ જીવો કે નહીં । કહ્યા મી છે—(મોતુ અકસ્મ્યમ્મિ ય) इत्यादि ।

અકસ્મ્યમ્મિ કે નર તિર્યચ્ચોં કો, દેવગણોં કો, ઓર નેરયિકોં કો છોડકર કે છોપ જીવોં કે યહ સુદ્ધવમરણ હોતા છે છોપ જીવોં મેં મી સપ કો યહ મરણ નહીં હોતા છે કિન્તુ કિસી ૨ કે હી હોતા છે હસી તરહ સે વર્ષન સે ગિરને પર જો મરણ હો જાતા છે યહ ગિરિપતન મરણ છે, વૃક્ષ સે ગિરને પર જો મરણ હોતા છે યહ તરુપતન મરણ છે જલ મેં દૂપ જાને પર જો મરણ હો જાતા છે યહ જલપ્રવેશમરણ છે, અગ્નિ મેં પ્રવેશ કરને સે જો મરણ હોતા છે યહ જ્વલનપ્રવેશમરણ છે ત્રિપદ્મભ્રમણ કરને પર જો મરણ હો જાતા છે યહ ત્રિપદ્મભ્રમણમરણ છે તથા શસ્ત્ર-કરપદ્મ—(કરપદ્મ) આદિ સે અપને શરીર કા જો વિદારણ હો જાને પર મરણ હો જાતા છે યહ શસ્ત્રાવપાટનમરણ છે इन मरणों से मरना भी

અવેની આબતમાં એવું મનતું નથી કહ્યું પણ છે કે—‘ મોતુ અકસ્મ્યમ્મિ ય ’ इत्यादि

અકસ્મ્યમ્મિના નર તિર્યચ્ચોં દેવગણોં અને નારકોં સિવાયના અવેજ તદ્વત્ત્વ મરણથી મરે છે તે અવેશમાં પણ બધાં અવેશોં કે પ્રકારના મરણથી મરતાં નથી પરંતુ કેઇ કેઇ અવેશોં કે મરણથી મરે છે

ગિરિપતન મરણ—પદ્મતપરથી પડી જવાને બીધે જે મરણ થાય છે, તેને ગિરિપતન મરણ કહે છે વૃક્ષપરથી પડી જવાને બીધે જે મરણ થાય છે તેને તરુપતન મરણ કહે છે પાણીમાં ડૂબી જવાથી જે મરણ થાય છે તેને જલપ્રવેશ મરણ કહે છે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવાથી જે મરણ થાય છે તેને જ્વલનપ્રવેશ મરણ કહે છે ઝેર ખાવાથી જે મરણ થાય છે, તેને ત્રિપદ્મભ્રમણ મરણ કહે છે કરપદ્મ આદિ શસ્ત્રો વડે શરીરનું વિદારણ થવાથી જે મરણ થાય છે તેને શસ્ત્રાવપાટન મરણ કહે છે ગિરિપતન મરણ આદિ મરણોંથી મરતું તે અમણ્ય જનવાન મહાવીરે અમણ્ય નિબધો મારે પ્રશસ્ત મુ

નો નિત્યમભ્યનુજ્ઞાતે-વક્ષ્યમાણમરણદ્વયેન મુનીનાં મરણં નિષિદ્ધ મગવતેત્યર્થઃ ।
 અત્રાપવાદમાહ-‘કારણેણપુન’ ઇત્યાદિ, કિન્તુ-કારણેન કારણમાશ્રિત્ય દર્શનમા-
 લિન્ય શીલભક્ષાદિકારણે સમુપસ્થિતે સતિ તદ્ભક્ષણાર્થમિત્યર્થઃ, ઉદાયિનૃપાનુભૂ-
 તતથાવિધાચાર્યવત્ તે દ્વે અપિ મરણે અપતિક્ષુપ્તે-અનિવારિતે-નનિષિદ્ધે મગવ-
 તેત્યર્થઃ । તદેવાહ-વૈહાયસં-ગૃધ્રપૃષ્ઠં ચેતિ । તત્ર વૃક્ષશાખાદાનુવૃદ્ધત્વાદ્
 વિહાયસિ નમસિ ભવં વૈહાયસં ગલપાશેન મરણમિત્યર્થઃ । ગૃધ્રપૃષ્ઠં-ગૃધ્રાઃ-મૃત-
 કમક્ષકપક્ષિવિશેષા, ઉપલક્ષણં શકુનિકા શિવાદીનાં, તૈર્ભક્ષ્યં પૃષ્ઠમુપલક્ષણત્વાદ્-
 દરાદિકં વા મ્રિયમાણસ્ય યસ્મિન્ તત્ તથોક્તમ્, અસ્મિન્ દિ-અલક્તક (લાક્ષા-
 રસ) પૂણિકાપુટપાનેનાપિ શરીરં પૃષ્ઠાદૌ ગૃધ્રાદિભિરનિવારણાદિના ભક્ષયતે ।

મુનિજનોં કે લિયે શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર ને નિષિદ્ધ ક્રિયા હૈ इसी प्रकार श्रमण मगवान् महावीर ने मुनिजनों के लिये इन दो मरणों से मरना भी निषिद्ध किया है. वे दो मरण ये हैं एक वैहायस और दूसरा गृध्रपृष्ठ परन्तु यदि दर्शनमालिन्य, शीलभङ्गादिरूप कारण की उपस्थिति होती है तो उनकी रक्षा के लिये उस समय ये दोनों मरण उदायि नृपालुभूततथाविध आचार्य की तरह मुनिजनों के लिये श्रमण मगवान् महावीर ने निषिद्ध भी नहीं किये हैं । गले में फांसी लगाकर मरना इसका नाम वैहायस मरण है । जो मरण वृक्षशाखा आदि में रस्सी आदि डालकर और उसका फंदा बनाकर उस फंदे को गले में डालने से म्रियमाण जीव मर जाता है वह वैहायस मरण है जिस मरण में म्रियमाण के शरीर को भक्षण करने वाले गृध्र, शकुनिका, शिवा आदि जीव खा जाते हैं वह गृध्रपृष्ठमरण है इस मरण में म्रियमाण के शरीर पर लाक्षारस की पूणिका का पुट दिया जाता है इससे वह पृष्ठादिभाग

નથી-આ મરણોથી મરવાનો પણ નિષેધ કર્યો છે. શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર નીચેના બે પ્રકારના મરણો પણ શ્રમણ નિષેધો માટે અનુપાદેય-નિષિદ્ધ કદ્દાં છે (૧) વૈહાયસ મરણ (૨) ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ ગળામાં ફાંસો લગાવીને મરવું તેનું નામ વૈહાયસ મરણ છે જેમકે આડની ડાળી આકિમાં દોરડું બાંધીને તેના ગાળિયામાં ગળુ લટકાવીને ફાંસો બાંધને મરવું, તે પ્રકારના મરણને વૈહાયસ મરણ કહે છે જે મરણમાં મરતાં જીવના ભક્ષણને માટે ગીધ, સમડી આદિ જીવો એકઠાં થાય છે તે મરણને ગૃધ્રપૃષ્ઠ મરણ કહે છે આ પ્રકારના મરણથી મરતી વ્યક્તિના શરીરપર લાખના રસની પૂણિકાનો પટ લગાડવામાં આવે છે તેથી તે શરીરના પૃષ્ઠાદિ ભાગો ગીધ આદિ દ્વારા ખવાઈ જાય છે. આ પ્રકારના મરણ દ્વારા મરતો જીવ આ પ્રમાણે પણ કરે છે-

પદ્મા ગુપ્તસૂષ્કમિતિચ્છાયા, તત્ત્વ ગુપ્તે સૂષ્ક-સ્પર્શન મખળમિત્યર્થ યસ્મિન્સ્તથ
 યોક્તમ્, મહાસપ્તસ્ય મુનર્ષોઃ સ્વશરીરસ્ય તદ્વત્પૂર્ણત્વકરિકરમાદિ કલ્પેતરાન્તઃ
 મથેત્તેન ગુપ્તાદિમિ પૃષ્ઠાદેમખળમિત્યર્થ એતથ કર્મનિર્જરાં પ્રતિ પ્રધાનસ્થાન્મહા-
 સત્ત્વૈરેવાધર્યથે ન કાતરૈરિતિ માથ ।

ઉક્તચ્છ—“ ગિદ્વાદમક્ષણ ગિદ્વપિદ્ધ ઉચ્ચધ્વાદ વેદાસ ।

અથ તુભિષિ મરણા, કારણમાદ મળુષ્યાયા ॥ ૧ ॥

જાણા—ગુપ્તાદિ મક્ષણ ગુપ્તપૃષ્ઠમ્, ઉત્તરપનાદિ વેદાવસમ્ ।

એને જે અપિ મરણે કારણમાત્ર મળુષ્યાયે ॥ ૧ ॥ ” ૬।

ઉક્તાન્યપ્રથમસ્તમરણાનિ, તદનન્તર તાનિ પ્રથસ્તાનિ મમ્યાનાં મવન્તીતિ
 મશરતમરણવક્તવ્યતામાદ—‘ દો મરણાદ ’ ઇત્યાદિ પૂર્વવત્તાલાપકઃ પઠનીયઃ ।

મેં ગુદ્દો દ્વારા ત્વા લિપ્યા જોતા હૈં હસ મરણ મેં ક્રિયમાણ જીવ એસા બી
 કરતા હૈં કિ જય વહ વિશિષ્ટ શક્તિશાલા જીવ મરને કી રૂઝાવાલા
 હો જાતા હૈં તથ વહ અપને શરીર કો ગુપ્તાદિકો દ્વારા મક્ષ્ય મૃત કરિ
 કરમ આદિ કે કલેવર કે મીનર ઢાલ દેતા હૈં હસસે ગુપ્તાદિ માંસ
 મક્ષક જીવ વસકે પૃષ્ઠ આદિ કા મખળ કરને લગ જાતે હૈં । પદ્મ મરણ
 કર્મ નિર્જરા કે પ્રતિ પ્રધાન કારણ હોના હૈં અતઃ મહા શક્તિશાલી જીવ
 હી હસ મરણ કો આરભિત કરમકરતે હૈં કાયર પુરુષ નહીં ।

કહા બી હૈં—(ગિદ્વાદમક્ષણ) ઇત્યાદિ । યે સય અપ્રથમસ્ત મરણ
 કહે ગયે હૈં હન મરણોં કે પાદ અથ સૂચકાર પ્રથમમરણોં કો કહતે
 હૈં—યે પ્રથમ મરણ મમ્ય જીવોંકો હોતેહૈં (દો મરણાદ) ઇત્યાદિ યહાં પર

જ્યારે તે વિશિષ્ટ શક્તિસપ્ત એવ મરવાની રૂઝાવાળો બને છે ત્યારે
 તે પોતાના શરીરને મૃત દાથી આદિતા કલેવરમાં નાખી દે છે જીવ આદિ
 માંસમક્ષક એવે જ્યારે તે દાથી આદિના શરીરનું માંસ ખાવા આવે છે
 ત્યારે તે મૃત્યુકલેવરમાં રહેલા તે શરીરના પીઠ આદિ ભાગોનું માંસ પણ
 તેમના દ્વારા ખાવાય છે આ પ્રકારનું મરણ કર્મનિર્જરાના મુખ્ય કારણરૂપ
 હોય છે મહાશક્તિશાળી પુરુષો જ આ પ્રકારના મરણથી મરી શકે છે—કાચે
 તે આ મરણ મરવાની નિમિત્ત જ કરી શકતા નથી

પરન્તુ અમુક સમ્બોધાં આ બન્ને મરણોનો નિરેપ નથી—ઇદમભાવિન્ય,
 શીલમય આદિ રૂઝ કારણો ઉપરિધન થાય ત્યારે તેમની રૂઝાને માટે તે
 બન્ને પ્રકારના મરણોનો નિરેપ નથી જેમકે ઉદ્યમિનૃપાનુમૂલ વધાવિધ
 અધ્યાયનું મરણ કહી પણ છે ૩—“ ગિદ્વાદમરણનં ધન્યમિ

આ સુતમાં કહ્યા અનુસાર જીવાદિ દ્વારા શરીરનું ભગ્ન કરાવવાથી જે
 મરણ થાય છે તેને અપ્રથમ કલેવરમાં આવેલ છે
 હવે સુતગ્રંથ પ્રથમ મરણોની પ્રકૃતિ કરે છે—‘ દો મરણાદ ’ ઇત્યાદિ—

તદેવાહ-પાદપોષગમનં ભક્તપ્રત્યાખ્યાનં ચેતિ । તત્ર પાદપો-વૃક્ષસ્તમ્ ઉપગચ્છતિ-
સાદૃશ્યેન પ્રાપ્નોતીતિ પાદપોષગમનમ્, इदमुक्तं भवति-यथैव पादपः क्वचित्
कथञ्चिन्निपतितः समत्वं विपमत्वं चाविभावयन्निश्चल एगस्ते तथाऽयमपि स्वीकृत-
पादपોषगमनः संयतिः सस्य यद् अद्रं यथा समविपमदेशेषु समतया विपमतया
वा प्रथमत एव पतितं न तत्तत्શ્રાલયતીતિ । छिन्नपतिततत्त्वदत्यन्त निश्चेष्टतया-
अवस्थानं यस्मिन् मरणे भवति तत्पादपोषगमनमरणमुच्यतइति भावः । प्रथम-
संहननधराधीरा एवैतन्मरणं प्रतिपद्यन्ते ।

પહિલે કી તરહ હી આલાપક કહના ચાહિયે પ્રશસ્તમરણોં મેં પાદપોષ-
ગમન ઓર ભક્તપ્રત્યાખ્યાન ચે દો મરણ હેં પાદપ નામ વૃક્ષ કા હૈ હસ
વૃક્ષ કી તરહ અવસ્થાન જિસ મરણ મેં રહતા હૈ વહ પાદપોષગમન મરણ
હૈ તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જૈસે વૃક્ષ જહાં કહીં પર મી જિસ કિસી
મી અવસ્થા મેં ગિર જાતા હૈ, વહ યહ નહીં દેખતા હૈ કિ યહ ભૂમિ
સમ હૈ યા વિષમ હૈ ઓર ગિર કર વહ જૈસે નિશ્ચલ હી પડા રહતા હૈ
હસી પ્રકાર સે જિસ સાધુ ને યહ પાદપોષગમન મરણ સ્વીકાર કિયા હૈ
હસ સાધુ કે અંગ જિસ કિમી મી સમ વિષમ પ્રદેશ મેં જૈસી મી અવ-
સ્થા મેં પહિલે સે પડ ચુકે હોં વહ સાધુ ઝહેં ફિર વહાં સે હટાતા નહીં
હૈ અતઃ યહ મરણ છિન્નપતિતવૃક્ષ કી તરહ અત્યન્ત નિશ્ચેષ્ટ રૂપ સે
અવસ્થાન વાલા હોતા હૈ હસ મરણ કો વે હી જીવ ધારણ કરતે હેં જો

ભવ્ય જીવોના મરણ જ પ્રશસ્ત હોય છે અહીં પડેલાની જેમ જ
આલાપક કહેવો જોઈએ પાદપોષગમન મરણ અને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણને
પ્રશસ્ત મરણ કહે છે. પાદપ એટલે વૃક્ષ તે વૃક્ષના જેવું અવસ્થાન જે
મરણમાં રહે છે, તે મરણને પાદપોષગમન મરણ કહે છે જેમ વૃક્ષ પડે છે
ત્યારે એવો વિચાર કરતું નથી કે પોતે જે ભૂમિમાં પડવાનું છે તે ભૂમિ સમ
છે કે વિષમ છે, અને પડ્યા પછી તે નિશ્ચિત જ પડ્યું રહે છે, એજ પ્રમાણે
પાદપોષગમન મરણ સ્વીકારનાર સાધુના અંગે પણ જે કોઈ સમ વિષમ
પ્રદેશમાં જે કોઈ પણ અવસ્થામાં પહેલેથી પડી ચુકેલા હોય છે, તે અવ-
સ્થામાં જ પડ્યા રહેવા દેવામાં આવે છે તે અંગેને ત્યાથી ખસેડવામાં
આવતાં નથી તે કારણે તે મરણ તૂટી પડેલા વૃક્ષની જેમ અત્યંત નિશ્ચેષ્ટ
રૂપે અવસ્થાનવાળું હોય છે આ પ્રકારના મરણથી મરવાનું એ પુરુષો દ્વારા જ
શક્ય બને છે કે જેઓ પ્રથમ વજ્રશ્લેષણનારાય સહનનવાળા અને ધીર હોય

યદ્વા યદ્વપ્સૃષ્ટમિતિચ્છાયા, તત્ર ધૃષ્ટેઃ સ્પૃષ્ટ-સ્પર્શને મક્ષણમિત્યર્થ યસ્મિન્સ્તથ યોક્તમ્, મહાસર્વસ્ય મુખ્યોઃ સ્વચરીસ્ય તદ્વત્પમૃતકરિકરમાદિ કષ્ટેવરાન્તઃ પ્રવેશન યદ્વાદિભિ પૃષ્ઠાદિમયમિત્યર્થ એતથ કમનિનરાં પ્રતિ પ્રધાનત્થાન્મહા-સત્ત્વૈરેવાવર્ણયતે ન કાવરૈરિતિ માયઃ ।

ઉક્તચ્ચ—“ ગિદ્વાહમસ્ત્રલ્લ ગિદ્વપિદ્ધ ઉન્વષણાઃ વેદાસ ।

एष दुषिचि मरणा, कारणमाए अणुणाया ॥ १ ॥

છાયા—યદ્વાદિ મક્ષણં યદ્વપ્સૃષ્ટમ્, ઉન્વષણાદિ ચૈદ્વાપસમ્ ।

एते द्वे अपि मरणे कारणभावे अनुशास्ते ॥ १ ॥ ” ६।

ઉક્તાન્યપ્રશસ્તમરણાનિ, સત્ત્વનન્તર તાનિ પ્રશસ્તાનિ મમ્યાનાં મમન્તીતિ મધ્વરત્તમરણવચ્ચક્ષપસામાહ—‘ દ્વો મરણાઃ ’ ઇત્યાદિ, પૂર્વવદ્વાલાપક પઠનીયઃ ।

મેં મૃદ્ધો દ્વારા સ્વા લિપ્યા જોતા હૈં હસ મરણ મેં ત્રિપ્રમાણ જીવ પેસા મી કરતા હૈં કિ જય વહ વિશિષ્ટ શક્તિવાલા ઝીવ મરને કી રૂઝાવાલા હો જાતા હૈં તય વહ અવને શરીર કો મૃદ્ધાદિકો દ્વારા મધ્ય મૃત કરિ કરમ આદિ કે કષ્ટેવર કે મીનર ઢાલ દેના હૈં હસસે મૃદ્ધાદિ માંસ મધ્યક ઝીવ વસકે પૃષ્ઠ આદિ કા મમ્ભણ કરને લગ જાતે હૈં । વહ મરણ કર્મ નિર્જરા કે પ્રતિ પ્રધાન કારણ હોના હૈં અતઃ મહા શક્તિશાલી ઝીવ હી હસ મરણ કો આચરિત કરસકતે હૈં કાવર પુરુષ નહીં ।

કહા મી હૈં—(ગિદ્વાહમસ્ત્રલ્લ) ઇત્યાદિ । યે સય અપ્રશસ્ત મરણ કહે ગયે હૈં હન મરણો કે વાદ અય સુત્રકાર પ્રશસ્તમરણો કો કહેતે હૈં—યે પ્રશસ્ત મરણ મધ્ય જીવોકો હોતેહૈં (દ્વો મરણાઃ) ઇત્યાદિ યહાં પર

આદિ તે વિશિષ્ટ શક્તિસપ્ત છત્ર મરણની ધમ્મજવાળો બને છે ત્યારે તે પોતાના શરીરને મૃત હાથી આદિના કષ્ટેવરમાં નાખી દે છે ઝીવ આદિ માંસમધ્યક છવે આદિ તે હાથી આદિના શરીરનું માંસ ખાવા આવે છે ત્યારે તે મૃત્યુકષ્ટેવરમાં રહેલા તે શરીરના પીડા આદિ બાબોનું માંસ પણ તેમના દ્વારા ખવાય છે આ પ્રકારનું મરણ કમનિર્જરાના મુખ્ય કારણરૂપ કાય છે મહાશક્તિશાળી પુરુષો આ પ્રકારના મરણ પી મરી શકે છે—કાયરો તે આ મરણ મરણની હિમત ન કરી શકતા નથી

પરનું અમુક સંભેદોમાં આ બન્ને મરણોનો નિવેધ નથી—કથનમાહિત્ય, શીલભગ આદિ રૂપ કારણો ઉપસ્થિત થાય ત્યારે તેમની રક્ષાને માટે તે બન્ને પ્રકારના મરણોનો નિવેધ નથી એમકે કથાચિનુપાનુભૂત તથાવિધ આધ્યાત્મનું મરણ કહ્યું પણ છે કે—‘ ગિદ્વાહમસ્ત્રલ્લ ’ ઇત્યાદિ

આ સુત્રમાં કહ્યા અનુસાર ઝીવોકો દ્વારા શરીરનું ભક્ષણ કરાવવાથી એ મરણ થાય છે તેને અપ્રશસ્ત કહેવામાં આવેલ છે હવે સુત્રકાર પ્રશસ્ત મરણોની પ્રશ્નણા કરે છે—“ દ્વો મરણાઃ ” ઇત્યાદિ—

એકદેશે ગ્રહણાચ્છરીરસ્ય તત્પ્રદેશાન્નિર્હરણં-નિસ્સારણ ક્રિયતે તત્, યસ્મિન્સ્તુ ગિરિકન્દરાદૌ ગત્વા ગ્રહણેન તત્પ્રદેશાચ્છરીરસ્ય નિર્હરણં-નિસ્સારણં ન ક્રિયતે તદ્ અનિર્હરિમ્ કથ્યતે । એતત્ દ્વિવિધમપિ પાદપોષગમન ' ણિયમં ' તિ વિભક્તિવ્યત્યયેન નિયમાત્ ન તુ ભજનયા અપતિકર્મ-શરીરપ્રતિક્રિયારહિતં ભવતિ । શરીરસેવા વર્જિતમિત્યર્થઃ ૮ ।

આહ ચ તત્સ્વરૂપમ્--

“ ણિચ્ચલણિપ્પઢિકમ્મો, ણિકિલ્લવણ્ જં જહિ જહા અંગં ।

એયં પાઓવગમં ણીહારિં વા અણીહારિં ॥ ૧ ॥

પાઓવગમં ભણિયં, સમવિસમો પાયવોવ્વજહ પઢિઓ ।

જવરં પરપ્પઓગા, કંપેજ્જ જહા ફલતરુવ્વ ॥ ૨ ॥

હાયા—નિચ્ચલણિપ્પતિકર્મ્મા નિશ્ચિપતિ યદ્ યત્ર યથા—અન્નમ્ ।

એતત્ પાદોષગમં, નિર્હરિમં વા અનિર્હરિમ્ ॥ ૧ ॥

પાદોષગમં ભણિતં, સમવિષમઃ પાદપ ઇવ યથા પતિતઃ ।

નવરં પરપયોગાત્ કમ્પતે યથા ફલતરુરિવ ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।

એવમેવ ભક્તપ્રત્યાખ્યાનમપિ નિર્હરિમાઽનિર્હરિમભેદેન દ્વિવિધં, વ્યાખ્યા

સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી ગઈ છે—પાદપોષગમન કે દો ભેદ હસ પ્રકાર સે હૈં—એક નિર્હરિમ ઓર દૂસરા અનિર્હરિમ વસતિ કે જિસ એકદેશ મેં પાદપોષગમન સંથારા ધારણ કિયા ગયા હૈં ડસી વસ્તીસે સંથારા પૂર્ણ હોને પર જો શરીર કા બાહર નિકાલના હોતા હૈં વહ નિર્હરિમ પાદપોષગમન હૈં ઓર જિસ ગિરિકન્દરા મેં જાકર યહ સંથારા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈં વહ અનિર્હરિમ પાદપોષગમન સંથારા હૈં યહ દોનો પ્રકાર કા પાદપોષગમનસંથારા નિયમ સે, ભજના સે નહીં સેવા સુશ્રૂષા સે રહિત હોતા હૈં ઈસા હી ઈસકા સ્વરૂપ કહા ગયા હૈં—(ણિચ્ચલણિ પઢિકમ્મો) ઇત્યાદિ ।

હસી તરહ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ મી નિર્હરિમ ઓર અનિર્હરિમ

નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) નિર્હરિમ અને (૨) અનિર્હરિમ વસતિના બે એક દેશમા પાદપોષગમન સંથારો ધારણ કરવામા આવ્યો હોય, તે પ્રદેશ માથી જ મરણ બાદ શરીરને બહાર કાઢવામા આવે છે, ત્યારે તે સંથારાને નિર્હરિમ પાદપોષગમન સંથારો કહે છે. ગિરિકન્દરામા જધને પાદપોષગમન સંથારો ગ્રહણ કરવામા આવ્યો હોય, તેએવા પ્રકારના સંથારાને અનિર્હરિમ પાદપોષગમન સંથારો કહે છે આ બંને પ્રકારના સંથારા નિયમથી જ (વિકલ્પે નહીં) શરીર પ્રતિક્રિયાથી રહિત હોય છે એવું જ તેનું સ્વરૂપ કહ્યું છે—

“ ણિચ્ચલણિપ્પઢિકમ્મો ” ઇત્યાદિ

એજ પ્રમાણે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણના પછી નિર્હરિમ અને અનિર્હરિમ

ચિન્તયતિ—“ ધીરેણ વિ મરિયમ્, કાપુરિસેણધિ અવસ્સ મરિયમ્ ।

સમ્મહા અવસ્સમરણે, ધરં ત્વ ધીરત્વેણે મરિ ઉ ॥ ૧ ॥ ”

જ્ઞાયા—ધીરેણાપિ મર્ધન્યં, કા પુરુષેણાપિ અવશ્યં મર્ધન્યમ્ ।

તસ્માદવશ્યમરણે ધરં સ્વલ્લ ધીરત્વે મર્ધુમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

મક્તસ્ય—પ્રિવિધસ્ય ચતુર્વિધસ્યવાઽઽહારસ્યૈવ, ઉપકક્ષણાદુપધેરપિ નતુ પાદ પોપગમનવચ્ચેટાયાઃ પ્રત્યાખ્યાનં ધર્જન યસ્મિન્ સદ્ મક્તપ્રત્યાસ્પાન—મરણાદધિ મોક્ષનાદિ પરિત્યાગ इत्यર્થः ।

આદ વ—“ તિવિહં ચ અસળપાણ ચત્ત્વિહ જાય વાહિરા ઉપહી ।

અર્ધિમસર ચ ઉપહિં જાન્ઝમીચિયં ચ વોસિરે ॥ ૧ ॥ ”

જ્ઞાયા—પ્રિવિધચાક્ષનપાને ચતુર્વિધ યજ્ઞવાદ્ય ઉપધિઃ (ત) ।

આમ્ય—તર ચોપધિં યાચન્ઝમીચિત્ત ચ અ્યુત્સુજેત્ ॥ ઇતિ ॥

અનયોઃ પ્રત્યેકસ્ય મેદ્વચં મવતીર્યાદ—‘ પાઝોશગમણે દુવિદે ’ इत्यादि ।

પાદપોપગમનં દ્વિવિધં—નિર્હારિમ અનિર્હારિમ ચેતિ । તથા નિર્હારિયં—યસ્મિન્ વસ-

પ્રથમ—વજ્રશ્ચપનનારાજ સહનન કે ધારી ધીર હોતે હેં વે પેસા વિચાર કરતે હેં “ ધીરેણ વિ મરિયમ્ ” इत्यादि । जिस मरण में चतुर्विध आहार का या त्रिविध आहार का और उपकक्ष्ण से उपचिक्षा भी प्रत्याख्यान होता है पादपोपगमन की समान चेष्टा का प्रत्याख्यान नहीं होता है वह मक्तप्रत्याख्यानमरण है मरणतक चतुर्विध आहार का परित्याग ही मक्तप्रत्याख्यान है

કહા નો હે—(તિવિહં ચ અસળપાણ) इत्यादि । इनमें प्रत्येक मरण हो दो मेदों वाला कहा गया है यही बात “ पाजोशगमणे ” इत्यादि

છ તેઓ એવો વિચાર કરે છે કે—ધીરેણ વિ મરિયમ્ ” इत्यादि ।

જે મરણમાં ચારે પ્રકારના આહારનો અથવા ત્રણ પ્રકારના આહારનો અને ઉપકક્ષણની અપેક્ષાએ ઉપધિનો (સામુના ઉપકરણો) પણ ત્યાગ કરી દેવામાં આવે છે—પાદપોપગમનની જેમ મેદાનો ત્યાગ (પ્રત્યાખ્યાન દ્વારા ત્યાગ) કરાતો નથી, તે મરણને અક્તપ્રત્યાખ્યાન મરણ કહે છે મરણ પશ્ચન્ત ચતુર્વિધ આહારના પરિત્યાગને જ અક્તપ્રત્યાખ્યાન કહે છે કહ્યું પણ છે—

તિવિહં ચ અસળપાણ इत्यादि ।

ઉપર કહેલા બન્ને પ્રકારના મરણના પણ બળે લેદો છે, જો જાત “ પાજોશગમણે ” इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે. પાદપોપગમન મરણના

तैरेकदेशे ग्रहणाच्छरीरस्य तत्प्रदेशान्निर्हरणं-निस्सारणं क्रियते तत्, यस्मिंस्तु गिरिक-
न्दरादौ गत्वा ग्रहणेन तत्प्रदेशाच्छरीरस्य निर्हरणं-निस्सारणं न क्रियते तद् अनि-
र्हारिमं कथ्यते । एतत् द्विविधमपि पादपोषगमनं ' णियम ' ति विभक्त्यव्यत्ययेन
नियमात् न तु भजनया अपतिकर्म-शरीरप्रतिक्रियारहितं भवति । शरीरसेवा वर्जि-
तमित्यर्थः ८ ।

आह च तत्स्वरूपम्—

“ णिच्चलणिप्पडिकम्मो, णिक्खिक्खणं जं जहि जहा अंगं ।

एयं पाओवगमं णीहारिं वा अणीहारिं ॥ १ ॥

पाओवगमं भणियं, समविसमो पायवोव्वजह पडिओ ।

णवरं परप्पओगा, कंप्पेज्ज जहा फलतरुव्व ॥ २ ॥

छाया—निश्चलनिष्प्रतिकर्मा निक्षिपति यद् यत्र यथा-अङ्गम् ।

एतत् पादोपगमं, निर्हारिमं वा अनिर्हारिमम् ॥ १ ॥

पादोपगमं भणितं, समविषमः पादप इव यथा पतितः ।

नवरं परप्रयोगात् कम्पते यथा फलतरुरिव ॥ २ ॥ इति ।

एवमेव भक्तप्रत्याख्यानमपि निर्हारिमाऽनिर्हारिमभेदेन द्विविधं, व्याख्या

सूत्र द्वारा प्रकट की गई है—पादपोषगमन के दो भेद इस प्रकार से हैं
—एक निर्हारिम और दूसरा अनिर्हारिम वसति के जिस एकदेश में
पादपोषगमन संधारा धारण किया गया है उसी वस्तीसे संधारा पूर्ण होने
पर जो शरीर का बाहर निकालना होता है वह निर्हारिम पादपोषगमन
है और जिस गिरिकन्दरा में जाकर यह संधारा ग्रहण किया गया है
वह अनिर्हारिम पादपोषगमन संधारा है यह दोनों प्रकार का पादपोष-
गमनसंधारा नियम से, भजना से नहीं सेवा सुश्रूषा से रहित होता
है ऐसा ही इसका स्वरूप कहा गया है—(णिच्चलणि पडिकम्मो) इत्यादि ।

इसी तरह भक्तप्रत्याख्यान मरण भी निर्हारिम और अनिर्हारिम

नीचे प्रमाणों के प्रकार छे—(१) निर्धारिम अने (२) अनिर्धारिम वसतिना
जे ओके देशमा पादपोषगमन संधारो धारण करवाभा आये छे, ते प्रदेश
मांथी ज भरण आह शरीरने प्रकार काढवाभा आवे छे, तयारे ते संधाराने
निर्धारिम पादपोषगमन संधारो कडे छे. गिरिकन्दराभा जधने पादपोषगमन
संधारो ग्रहण करवाभा आये छे, तेओवा प्रकारना संधाराने अनिर्धारिम पाद
पोषगमन संधारो कडे छे आ जने प्रकारना संधारा नियमथी ज (विकल्पे
नहीं) शरीर प्रतिक्रियाथी रहित छे. ओवु ज तेवुं स्वयं कहु छे—

“ णिच्चलणिप्पडिकम्मो ” इत्यादि

ओज प्रमाणे भक्तप्रत्याख्यान मरणना पण निर्धारिम अने अनिर्धारिम

પૂર્વેષ્વ, નવરમ્—એતદ્ નિયમાત્ સપ્રતિકર્મ—યથાસમાધિ શરીરપ્રતિક્રિયાસરિત્
 મયતિ, અસ્મિન્ સમાધિમયસ્ય શરીરસ્ય પ્રતિક્રિયા ક્રિયતે इति માયઃ ૯ । શક્તિ-
 મરણત્વિહ દિસ્માનકાનુરોધાભકથિતમ્ । અસ્મિન્ — નિયમાદ્તુર્વિધાહારત્યાગઃ,
 પરપરિકર્મવિષમૈન ચ મયતિ । સ્થબ્ધિલે એકાકી ળાયાત ઉપ્પામુખ્ણતમ ળાયા
 સકામભિદ્વિવ્યૂમૌ સચેષ્ટ સમ્યગ્ધ્યાનવરાયણઃ પ્રાણાન્ જહાવીતિ ।

ઉક્તચ્છ—“ શ્વિય વેસમિ સય, વડચ્છિદાહારચાયનિષ્કપ્ચ ।

ઉચ્ચવચાશુચ, નઽષ્ણેજ ઉ શ્વિયીમરચ ॥ ૧ ॥

ળાયા—શક્તિવેદે સ્વય ચતુર્વિધાહારત્યાગ નિષ્પન્નમ્ ।

ઉચ્ચવનાદિયુક્તં નાન્યેન ત્વિચ્છિતમરણમ્ ॥ इति ॥ છુ૦ ૪૫ ॥

કે મેવ સે વો પ્રકાર કા હૈ, નિહૌરિમ ઓર અનિહૌરિમ કા વ્યાખ્યા
 પહિછે જૈસી હી હૈ પાવપોપગમન સધારા કી અપેક્ષા હસ મક્તપ્રત્યાલ્પાન
 સધારે મૈ વિશેષતા કેવલ હતનો સી હી હૈ કિ યહ સધારા સપ્રતિકર્મ
 હોતા હૈ અર્થાત્ સમાધિ કે અનુસાર યહ શરીર કી પ્રતિક્રિયા સહિત
 હોતા હૈ હસમે સમાધિ કી અપેક્ષા રચ્ચકર શરીર કી પ્રતિક્રિયા કી
 જાતી હૈ ૯ । એક મરણ શક્તિમરણ મી હૈ પર દિસ્માનક કે અનુરોધ
 સે ડસકા યહાં કથન નહીં ક્રિયા ગયા હૈ શક્તિમરણ મૈ નિયમ સે
 ચારો પ્રકાર કે આહાર કા ત્યાગ રહતા હૈ, ઓર વૃત્તરોં કે દ્વારા પરિકર્મ
 કરને કા વિષર્જન રહતા હૈ અર્થાત્ વૃત્તરા વેપાયચ નહીં કરતા હૈ યહ
 સ્થબ્ધિલ મૈ અકેલા રહતા હૈ ળાયા સે ઘૂપ મૈ ઓર ઘૂપ સે ળાયા મૈ જાના
 જાતા હૈ શક્તિ મૂમિ મૈ સચેષ્ટ રહતા હૈ આ યહ સમ્યગ્ધ્યાન મૈ સચલીન
 રહતા હૈ ઓર હસી સ્થિતિ મૈ અપને પ્રાણોં કો છોડ્ડના હૈ । કહા મી હૈ—
 (શ્વિય વેસમિ સય) इत्यादि ॥ છુ૦ ૪૫ ॥

નામના લે લેહ કહ્યા છે નિહૌરિમ અને અનિહૌરિમની વ્યાખ્યા ઉપર પ્રમા
 લેજ સમજવી. પાવપોપગમન સધારા કરતાં અક્તપ્રત્યાલ્પાન સધારામાં
 જોડીજ વિશેષતા છે કે આ સધારા સપ્રતિકર્મ હોય છે, જોડેજ કે સમાધિ
 અનુસાર તે શરીરની પ્રતિક્રિયા (તેના મુદ્દા) સહિત હોય છે તેમાં સમાધિની
 અપેક્ષાએ શરીરની પ્રતિક્રિયા કરનામાં આવે છે ॥ ૬ ॥

છવિતમરણ નામનુ બીજું એક મરણ પણ પ્રથમ મરણ છે પણ
 ખડી લે સ્થાનોનો અધિકાર આવડો હોવાથી, તેનો સમાવેશ કર્યો નથી.
 આ પ્રકારના મરણમાં પણ નિયમથીજ ચારે પ્રકારના આહારોનો પરિવાર કરાય છે
 આ પ્રકારનો સધારા કરનાર આધુ અ યના દાગ યની વૈવાચ્યનો પણ પરિવાર
 કરે છે તે સ્થિતિમાં (જાગરની મૂમિમાં) એકલો રહે છે જમવામાંથી તડ
 માં અને તડામાંથી જ પકામાં ભરેજ આવે જાય છે. છવિત મૂમિમાં ચલેજ

इदं च मरणादि स्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति प्रश्नोत्तररूपेण लोक-
स्वरूपप्ररूपणमाह—

मूलम्—के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के अणंता
लोए ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के सासया लोए ? जीवच्चेव
अजीवच्चेव ॥ सू० ४६ ॥

છાયા—કોડયં લોકઃ ? જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ । કેઽનન્તાલોકે ? જીવા-
શ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ । કે શાશ્વતાલોકે ? જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ ॥ સૂ० ૪૬ ॥

ટીકા—‘ કે અયં ઇત્યાદિ । અયં લોકઃ કઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ । અત્ર ‘ઇદમ્’
શબ્દો દેશતઃ પ્રત્યક્ષસ્ય આસન્નરય ચ વાચકઃ । યત્ર ભગવતાઽપ્રશસ્તપ્રશસ્તમર-
મરણાદિ સમસ્તવસ્તુસ્તોમતત્ત્વમભિદિતં સ ઇત્યર્થઃ । લોકઃ—લોકયતે કેવલાલોકેન
યઃ સ લોકઃ—પશ્ચાસ્તિકાયાત્મક , સોડય લોકઃ કઃ=કથંભૂતઃ ? ઇતિ પ્રહુરા-
શયઃ । ઉત્તરસાદ—જીવાશ્ચ અજીવાશ્ચેતિ જીવાજીવસ્વરૂપો લોક—ઇત્યર્થઃ । લોક-

इस प्रकार के इन मरणों का स्वरूप भगवान् ने इस लोक में
प्ररूपित किया है अतः अब सूत्रकार प्रश्नोत्तर के रूप से लोक के स्वरूप
का कथन करते हैं—(के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव) इत्यादि ।

टीकार्थ—यह लोक क्या है ? ऐसा यह प्रश्न है अतः भगवान् ने जहां
पर अप्रशस्त और प्रशस्त मरणादिरूप समस्तवस्तुओं का स्वरूप कथन
किया है ऐसा वह लोक है ? इसके उत्तर में कहा गया है कि “ जीवाश्चैव
अजीवाश्चैव ” यह लोक जीव और अजीवरूप है—अर्थात् पश्चास्तिका-
यरूप यह लोक है केवलरूप आलोक (प्रकाश) के द्वारा जो देखा जाता

રહેતો એવો તે સંખ્યગૂ ધ્યાનમા લીન રહે છે અને એ તિયતિમાં જ પોતાનાં
પ્રાણ છોડે છે કહ્યું પણ છે કે—“ ઇનિય દેસંમિ સય ” ઇત્યાદિ. ॥ સૂ. ૪૫ ॥
ભગવાને આ પ્રકારના આ મરણોનું સ્વરૂપ આ લોકમાં પ્રરૂપિત કર્યું
છે તેથી હવે સૂત્રકાર ‘પ્રશ્નોત્તર રૂપે લોકના સ્વરૂપનું’ નિરૂપણ કરે છે—

“ કે અયં લોગે ? જીવેચેવ અજીવેચેવ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“આ લોક શુ છે ? ” આ પ્રકારનો પ્રશ્ન અહીં પૂછવામાં આવ્યો છે.
એટલે કે ભગવાને બધા અપ્રશસ્ત અને પ્રશસ્ત મરણાદિરૂપ સમસ્ત વસ્તુઓના
સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે એવો તે લોક કેવા સ્વરૂપવાળો છે તેના ઉત્તર રૂપે
એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ ” આ લોક જીવ અને
અજીવ રૂપ છે એટલે કે પશ્ચાસ્તિકાય રૂપ આ લોક છે કેવળજ્ઞાન રૂપ
આલોક (પ્રકાશ) દ્વારા જેને દેખી શકાય છે, તે લોક કહેવાય છે અને એવો
તે લોક જીવાજીવસ્વરૂપ છે.

પૂર્વત્, નવરમ્-પૃથક્ નિયમાત્ સપ્રતિક્રમ્-યથાસમાધિ શરીરપ્રતિક્રિયાસંવિત્
મવતિ, અસ્મિન્ સમાધિમપેક્ષ્ય શરીરસ્ય પ્રતિક્રિયા ક્રિયતે इति માત્રઃ ૧ । શ્વિત્-
મરણત્વિહ દિસ્થાનકાનુરોધાશ્રયિતમ્ । અસ્મિન્ - નિયમાત્તુર્વિધાહારત્યાગઃ,
પરપરિકર્મભિવ્રજેને ચ ભવતિ । સ્પંદિતે પકાકી છાયાઃ ઉષ્મસુષ્પતથ છાયાં
સક્રામશ્ચિત્તભૂમૌ સષેષ્ટ સમ્પગ્ધ્યાનવરાયણઃ પ્રાણાન્ બહાતીતિ ।

ઉક્તશ્ચ—“શ્વિય વેસમિ સય, ઘટન્નિહાહારચાવનિષ્ક્રમ્ય ।

ઉચ્ચવળાશ્ચુષ, નશ્વળેષ ઉશ્વિષીમરણ ॥ ૧ ॥

છાયા—શ્વિત્વદેશે સ્વય ચતુર્વિધાહારત્યાગ નિષ્પન્નમ્ ।

ઉદ્વર્ષનાદિયુક્તે નાત્યેન ત્વિજ્જિતમરણમ્ ॥ इति ॥ સુ૦ ૪૫ ॥

કે મેદ્ સે દો પ્રકાર કા હૈ, નિહૌરિમ ઓર અનિહૌરિમ કો બ્યાક્ષ્યા
પહિછે જૈસી હી હૈ પાદપોપગમન સધારા કી અપેક્ષા હસ્ત મક્કપ્રત્યાક્ષ્યાન
સધારે મૈં વિશેષતા કેવલ હતનો સી હી હૈ કિ યહ સધારા સપ્રતિકર્મ
હોતા હૈ અર્થાત્ સમાધિ કે અનુસાર યહ શરીર કી પ્રતિક્રિયા સહિત
હોના હૈ હસમેં સમાધિ કી અપેક્ષા રખ્મકર શરીર કી પ્રતિક્રિયા કી
જાતી હૈ ૧ । ઇક મરણ શ્વિત્તમરણ મી હૈ પર દિસ્થાનક કે અનુરોધ
સે વસકા યહાં કયન નહીં ક્રિયા ગયા હૈ શ્વિત્તમરણ મૈં નિયમ સે
બારો પ્રકાર કે આહાર કા ત્યાગ રહ્તા હૈ, ઓર દુસરોં કે દ્વારા પરિકર્મ
કરને કા વિષજૈન રહ્તા હૈ અર્થાત્ દુસરા વૈયાવચ નહીં કરતા હૈ યહ
સ્પંદિલ મૈં અકેલા રહ્તા હૈ છાયા સે ઘૂપ મૈં ઓર ઘૂપ સે છાયા મૈં જાના
જાતા હૈ શ્વિત્ત મૂમિ મૈં સષેષ્ટ રહ્તા હૈ આ યહ સમ્પગ્ધ્યાન મૈં લલ્લીન
રહ્તા હૈ ઓર હસી સ્થિતિ મૈં અપને પ્રાણોં કો ઓકના હૈ । કહા મી હૈ—

(શ્વિય વેસમિ સય) ઇત્યાદિ ॥ સુ ૪૫ ॥

નામના લે લેઠ કહ્યા છે નિહૌરિમ અને અનિહૌરિમની બ્યાખ્યા ઉપર પ્રમા
લે જ સમજવી. પાદપોપગમન સધારા કરતાં બહતપત્ય ખ્યાન સધારામાં
એટલી જ વિશેષતા છે કે આ સધારા સપ્રતિકર્મ કોમ છે, એટલે કે સમાધિ
અનુસાર તે શરીરની પ્રતિક્રિયા (સેવા મુદ્દા) સહિત કાય છે તેમાં સમાધિની
અપેક્ષાએ શરીરની પ્રતિક્રિયા કરવામાં આવે છે ॥ ૬ ॥

શ્વિત્તમરણ નામનું બીજું એક મરણ પણ પ્રચલિત ગણાય છે પણ
બહોં લે સ્થાનોએ અધિકાર આપતો કોવાથી, તેનો સમાવેશ કર્યો નથી.
આ પ્રકારના મરણમાં પણ નિયમથી જ પારે પ્રકારના આકારોનો પરિત્યાગ કરાય છે.
આ પ્રકારનો સધારો કરનાર આધુ અન્યા દ્વારા થતી વૈયાવચનો પણ પરિત્યાગ
કરે છે તે સ્વદિશમાં (બહારની ભૂમિમાં) એકલો રહે છે અંયદશામાંથી તક
કામાં અને તકકામાંથી જાયદામાં આવે જ આવે બાક છે. શ્વિત્ત ભૂમિમાં સષેષ્ટ

इदं च मरणादि स्वरूपं भगवता लोके प्ररूपितमिति प्रश्नोत्तररूपेण लोक-
स्वरूपप्ररूपणामाह—

मूलम्—के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के अणंता
लोए ? जीवच्चेव अजीवच्चेव । के सासया लोए ? जीवच्चेव
अजीवच्चेव ॥ सू० ४६ ॥

छाया—कोऽयं लोकः ? जीवाश्चैव अजीवाश्चैव । केऽनन्तालोके ? जीवा-
श्चैव अजीवाश्चैव । के शाश्वतालोके ? जीवाश्चैव अजीवाश्चैव ॥ सू० ४६ ॥

टीका—‘ के अयं इत्यादि । अयं लोकः कः इति प्रश्नः । अत्र ‘ इदम् ’
शब्दो देशतः प्रत्यक्षस्य आसन्नस्य च वाचकः । यत्र भगवताऽप्रशस्तप्रशस्तमर-
मरणादि समस्तवस्तुस्तोमतत्त्वमभिहितं स इत्यर्थः । लोकः—लोक्यते केवलालोकेन
यः स लोकः—पञ्चास्तिकायात्मक , सोऽय लोकः कः=कथंभूतः ? इति प्रष्टुरा-
शयः । उत्तरसाह—जीवाश्च अजीवाश्चेति जीवाजीवस्वरूपो लोक—इत्यर्थः । लोक-

इस प्रकार के इन मरणों का स्वरूप भगवान् ने इस श्लोक में
प्ररूपित किया है अतः अद्य सूत्रकार प्रश्नोत्तर के रूप से लोक के स्वरूप
का कथन करते हैं—(के अयं लोगे ? जीवच्चेव अजीवच्चेव) इत्यादि ।

टीकार्थ—यह लोक क्या है ? ऐसा यह प्रश्न है अतः भगवान् ने जहां
पर अप्रशस्त और प्रशस्त मरणादिरूप समस्तवस्तुओं का स्वरूप कथन
किया है ऐसा वह लोक है ? इसके उत्तर में कहा गया है कि “ जीवाश्चैव
अजीवाश्चैव ” यह लोक जीव और अजीवरूप है—अर्थात् पञ्चास्तिका-
यरूप यह लोक है केवलरूप आलोक (प्रकाश) के द्वारा जो देखा जाता

રહેતો એવો તે સંમ્યગ્ ધ્યાનમાં લીન રહે છે અને એ તિયતિમાં જ પોતાનાં
પ્રાણ છોડે છે કહ્યું પણ છે કે—“ ઇનિયદેસંમિ સય ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૪૫ ॥
ભગવાને આ પ્રકારના આ મરણોનું સ્વરૂપ આ લોકમાં પ્રરૂપિત કર્યું
છે તેથી હવે સૂત્રકાર ‘પ્રશ્નોત્તર રૂપે લોકના સ્વરૂપનું’ નિરૂપણ કરે છે—

“ કે અયં લોગે ? જીવેચેવ અજીવેચેવ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“ આ લોક શું છે ? ” આ પ્રકારનો પ્રશ્ન અહીં પૂછવામાં આવ્યો છે.
એટલે કે ભગવાને આ અપ્રશસ્ત અને પ્રશસ્ત મરણોનિરૂપ સમસ્ત વસ્તુઓના
સ્વરૂપનું કથન કર્યું છે એવો તે લોક કેવા સ્વરૂપવાળો છે તેના ઉત્તર રૂપે
એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—‘ જીવાશ્ચૈવ અજીવાશ્ચૈવ ’ આ લોક જીવ અને
અજીવ રૂપ છે એટલે કે પંચાસ્તિકાય રૂપ આ લોક છે કેવળજ્ઞાન રૂપ
આલોક (પ્રકાશ) દ્વારા જેને દેખી શકાય છે, તે લોક કહેવાય છે અને એવો
તે લોક જીવાજીવસ્વરૂપ છે.

સ્વરૂપભૂતાનો ચ જીવાજીવાનો સ્વરૂપ પ્રશ્નપૂર્વક મૂકાયેનાર—‘કે અથા’
 રૂપાદિ, ‘કે સાસયા’ રૂપાદિ ચ, લોક કેપદાર્થો અનન્તાઃ સન્તિ, ઉત્તરમા
 —જીવા અજીવારૂપેતિ । અથ ચ કે સાશ્વતાઃ સન્તિ ? ઉત્તરયતિ—મોવાચ
 અજીવાચ દ્રવ્યાર્થતયેતિ ॥ મૂં ૪૬ ॥

ય યેતે લોકે જીવા અનન્તા સાશ્વતાશ્ચ સતિ તે ધોષિ-મોહકસમ્પર્કદ્રવ્ય-
 યોગાદ્ બુદ્ધા મૂઢાશ્ચ મનઃવીતિ દર્શયિતુ સમચતુષ્ટયમાર—

મૂષ્—તુવિહા વોહીપણગત્તા ત જહા ણાણયોહી ચેવ દસણ
 વોહી ચેવ ? । તુવિહા બુદ્ધા પણગત્તા ત જહા-ણાણબુદ્ધા ચેવ
 દસણબુદ્ધા ચેવ ૨ । એવ મોહે ૩, મૂઢા ૪ ॥ સૂં ૪૭ ॥

છાયા—દ્વિવિધા વાપિ પ્રજ્ઞા, તથા-જ્ઞાનવોષિધેવ દર્શનવાપિથૈવ ? ।
 દ્વિવિધા બુદ્ધા મજ્ઞાસ્તથા-જ્ઞાનબુદ્ધાથૈવ દર્શનબુદ્ધાથૈવ ૨ । એવ મોહઃ ૧,
 મૂઢા ૪ ॥ સૂં ૪૭ ॥

હૈ વહ લોક હૈ ઔર વહ લોક જીવાજીવસ્વરૂપ હૈ લોક મેં કૌન પદાર્થ
 અનન્ત હૈ ઔર કૌન પદાર્થ શાશ્વત હૈ ? રૂપાદિ ઉત્તર મેં કહા ગયા હૈ
 કે લોક મેં જીવ ઔર અજીવ યે પદાર્થ અનન્ત હૈ ઔર યે હી પદાર્થ
 શાશ્વત હૈ । इन पदार्थों में शाश्वतता का कथन द्रव्यार्थिक नय की अपेक्षा
 से कहा गया जानना चाहिये ॥ મૂં ૪૬ ॥

લોક મેં જો યે જીવ અનન્ત ઔર શાશ્વત કહે ગયે હૈ વે ધોષિ
 ઔર મોહ કે યોગ સે કમલાઃ બુદ્ધ ઔર મૂઢ થોતે હૈ—સો રૂપાદિ વાત કો
 વિસ્તાને કે લિયે અથ સૂચકાર રૂપાદિ ચતુષ્ટયી કા કથન કર રહે હૈ—
 (તુવિહા વોહી પણગત્તા) રૂપાદિ ।

‘લોકમાં કયા કયા પદાર્થો અનન્ત છે અને કયા કયા પદાર્થો શાશ્વત છે ?
 આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે આ પ્રમાણે કહ્યું છે—લોકમાં જીવ અને અજીવ, આ
 પદાર્થો અનન્ત છે અને જો પદાર્થો જ શાશ્વત છે આ પદાર્થોમાં જે શાશ્વતતા
 બતાવવામાં આવી છે તે શાશ્વતતાનું કથન દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ જ
 કરવામાં આવ્યું છે એમ સમજવું ॥ સૂં ૪૬ ॥

લોકમાં અનન્ત જીવો રહેલા છે તે જીવોને શાશ્વત કહેવામાં આવ્યા
 છે તે જીવો ધોષિ અને મોહના યોગથી અનુક્રમે બુદ્ધ અને મૂઢ થાય છે
 જે જ વાતને સૂચકારે નીચેની સૂચચતુષ્ટયી દ્વારા પ્રકટ કરી છે—

“તુવિહા વોહી પણગત્તા રૂપાદિ—

ટીકા—‘ દુવિદ્ધા વોઢી ’ ઇત્યાદિ । વોધનં વોધિઃ—પ્રાપ્તિઃ । સા દ્વિવિદ્ધા-જ્ઞાનવોધિઃ, દર્શનવોધિશ્ચેતિ । તત્ર જ્ઞાનવોધિઃ જ્ઞાનાવરણક્ષયોપશમપ્રભવા જ્ઞાન-પ્રાપ્તિઃ । દર્શનવોધિઃ—દર્શનમોઢનીયક્ષયોપશમાદિસમ્પન્ના શ્રદ્ધાનપ્રાપ્તિરિતિ ૧ । વોધિમન્તોબુદ્ધાઃ, તેઽપિ દ્વિવિદ્ધાઃ—જ્ઞાનબુદ્ધા દર્શનબુદ્ધાશ્ચેતિ । એતે ચ ધર્મત્વ એવ । મિત્તા ન ધર્મિકયા, જ્ઞાનદર્શનયોરન્યોન્યાવિનાભૂતત્વાદિતિ ૨ । એવં યથા વોધિર્બુદ્ધાશ્ચ—દ્વિવિદ્ધાઃ પ્રોક્તારતથા ‘મોઢો મૂઢાશ્ચ’ ઇત્યપિ વાચ્યાઃ, આલાપકશ્ચૈવમ્—
‘ દુવિદ્ધે મોઢે પળ્લત્તે તં જઢા—જ્ઞાણમોઢે ચેવ દંસળમોઢે ચેવ । દુવિદ્ધા મૂઢા પળ્લત્તા તં જઢા—જ્ઞાણમૂઢા ચેવ દંસળમૂઢા ચેવ ઇતિ ।

ટીકાર્થ—“વોધનં વોધિઃ” કે અનુસાર વોધિ શબ્દકા અર્થ પ્રાપ્તિ હૈ યહ વોધિ દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ એક જ્ઞાનવોધિ ઓર દૂસરી દર્શનવોધિ જ્ઞાનાવરણકર્મ કે ક્ષયોપશમ કે પ્રભાવ સે જો જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ વહ જ્ઞાનવોધિ હૈ દર્શનમોઢનીય કર્મ કે ક્ષયોપશમ આદિ સે જો શ્રદ્ધાન કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ વહ દર્શનવોધિ હૈ વોધિ વાલે જો જીવ હૈં વે બુદ્ધ હૈં । યે બુદ્ધ બી દો પ્રકાર કે હોતે હૈ એક જ્ઞાનબુદ્ધ ઓર દૂસરે દર્શનબુદ્ધ યે ધર્મ કી અપેક્ષા સે હી મિત્ર હૈં ધર્મિરૂપ સે મિત્ર નહીં હૈં । કયોં કિ જ્ઞાન ઓર દર્શન યે પરસ્પર મેં અવિનાભાવિ સંબંધ વાલે હૈં ।

જિસ પ્રકાર વોધિ ઓર બુદ્ધ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ડસી પ્રકાર સે માંહ ઓર મૂઢ યે બી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । હસ વિષયક આલાપક હસ પ્રકારસે હૈ—“દુવિદ્ધે મોઢે પળ્લત્તે” મોઢ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ (જ્ઞાણ મોઢે ચેવ દંસળમોઢે ચેવ) એક જ્ઞાનમોઢ ઓર દૂસરા દર્શનમોઢ

ટીકાર્થ—“વોધન વોધિ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર વોધિ શબ્દનો અર્થ જૈનધર્મની પ્રાપ્તિ છે તે વોધિ બે પ્રકારની કહી છે—(૧) જ્ઞાનવોધિ અને (૨) દર્શનવોધિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવું નામ જ્ઞાનવોધિ છે દર્શનમોઢનીય કર્મના ક્ષયોપશમ આદિથી જે શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેને દર્શનવોધિ કહે છે. વોધિવાળા જીવોને બુદ્ધ કહે છે તે બુદ્ધના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) જ્ઞાનબુદ્ધ અને (૨) દર્શનબુદ્ધ તેઓ ધર્મની અપેક્ષાએ જ મિત્ર છે, ધર્મીરૂપે મિત્ર નથી કારણ કે જ્ઞાન અને દર્શન વચ્ચે અવિનાભાવી સંબંધ હોય છે

જેમ વોધિ અને બુદ્ધ બે પ્રકારના કહ્યા છે, એ જ પ્રમાણે મોઢ અને મૂઢ પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે આ વિષયનું કથન નીચે પ્રમાણે છે—

“ દુવિદ્ધે મોઢે પળ્લત્તે ” મોઢ બે પ્રકારનો કહ્યો છે—“ જ્ઞાણમોઢેચેવ દંસળમોઢેચેવ ” (૧) જ્ઞાનમોઢ અને (૨) દર્શનમોઢ એ જ પ્રમાણે મૂઢ પણ

છાયા—દ્વિવિધો મોહ મગ્નસ્વપ્નયા-જ્ઞાનમોહૈવ વર્ણનમોહર્થવ । ત્રિવિધા મૂઢાઃ મહતાસ્વપ્નયા - જ્ઞાનમૂઢાઃૈવ દર્શનમૂઢાઈવ, ઇતિ । ધ્યાત્મ્યા સુગમા, નવરમ્-જ્ઞાનં માહ્યતિ-આચ્છાદયતીતિ જ્ઞાનમોહ — જ્ઞાનાવરણોદયઃ । એવ દર્શન મોહ્યતીતિ દર્શનમોહઃ-સમ્યગ્દર્શનમોહોદયઃ । તથા જ્ઞાનમૂઢા - ઉદિતજ્ઞાનાવરણાઃ વર્ણનમૂઢા મિથ્યાદૃષ્ટ્ય ઇતિ ॥ સૂ. ૪૭ ॥

દ્વિવિધોઽપ્યય મોહો જ્ઞાનાવરણાદિ કમનિવર્ધનમસ્તીતિ સમ્યધેન જ્ઞાનાવરણાદિકર્મણાં દ્વિવિધ્યમણ્મિ સૂત્રેણ—

મૂલમ્—જાણાવરણિજ્જે કમ્મે દુવિહ પપ્પણત્તે ત જહા—
 વેસણાજાવરણિજ્જે ચેવ સઘ્ઠણાજાવરણિજ્જે ચેવ ૧ । દરિસણા
 ઘરણિજ્જે કમ્મે ઇત્થં ચેવ ૨ । વેયણિજ્જે કમ્મે દુવિહે પપ્પણત્તે
 ત જહા—સાયાવેયણિજ્જે ચેવ અસાયાવેયણિજ્જે ચેવ ૩ । મોહ
 ણિજ્જે કમ્મે દુવિહે પપ્પણત્તે ત જહા—દસણમોહણિજ્જે ચેવ
 ચત્તિમોહણિજ્જે ચેવ ૪ । આઠ્ઠ કમ્મે દુવિહે પપ્પણત્તે ત જહા—

इसी प्रकार “दुविहा मूढा पप्पणत्ता” मूढ वो प्रकारक कहें गयहैं—(जाण मूढा चैव वंसणमूढा चैव) एक ज्ञानमूढ और दूसरा दर्शनमूढ, ज्ञानावरणोदय ज्ञानमोह है ज्यों कि—“ज्ञान मोह्यति आच्छादयतीति” इस व्युत्पत्ति के अनुसार यह ज्ञान को आच्छादित करता है इसी प्रकार से—“दर्शन मोह्यतीति दर्शनमोहः” दर्शनमोहनीय का उदय दर्शनमोह इस दर्शनमोह के उदय में सम्यग्दर्शन का जीव के उदय नहीं होता है जिनके ज्ञानावरण कर्म का उदय है वे ज्ञानमूढ हैं तथा जिनके मिथ्यादर्शन का उदय है ऐसे मिथ्यादृष्टि जीव दर्शनमूढ हैं । सू. ४७॥

બે પ્રકારના મૂઢા છે- જાણમૂઢાચેવ વેસણમૂઢા ચેવ (૧) જ્ઞાનમૂઢ અને (૨) દર્શનમૂઢ. જ્ઞાનાવરણોદય જ્ઞાનમોહ ૩૫ છે, ઠારણ છે “જ્ઞાન મોહ્યતિ આચ્છાદયતીતિ” આ અનુવૃત્તિ અનુસાર તે જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરે છે એજ પ્રમાણે “દર્શન મોહ્યતીતિ દર્શનમોહઃ” દર્શન મોહનીયને ઉદય દર્શન મોહ ૩૫ છે તે દર્શનમોહને. ઉદય હોય ત્યારે જીવમાં સમ્યક્-દર્શનનો ઉદય હોતો નથી. એમના જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ઉદય હોય છે એવાં જીવો જ્ઞાનમૂઢ હોય છે અને એમના મિથ્યાદર્શનનો ઉદય હોય છે એવાં મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દર્શનમૂઢ હોય છે ॥ સૂ. ૪૭ ॥

અદ્વાઉષ્ણ ચેવ અવાઉષ્ણ ચેવ । ણામે કમ્મે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે તં
જહા-સુભણામે ચેવ અસુભણામે ચેવ ૬ । ગોત્તે કમ્મે દુવિહે
પ્પણ્ણત્તે તં જહા-ઉચ્ચાગોત્તે ચેવ ણીયાગોત્તે ચેવ ૭ । અંતરાઈષ્ણ
કમ્મે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે તં જહા-પહુપ્પન્નાવિનાસણ ચેવ પિહિય
આગામિપહં ચેવ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

છાયા—જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્ત તથથા - દેશજ્ઞાનાવરણીયં ચેવ
સર્વજ્ઞાનાવરણીયં ચેવ ૨ । દર્શનાવરણીય કર્મ એવમેવ ૨ । વેદનીયં કર્મ દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-સાતવેદનીયં ચેવ અસાતવેદનીય ચેવ ૩ । મોહનીયં કર્મ દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-દર્શનમોહનીયં ચેવ ચારિત્રમોહનીયં ચેવ ૪ । આયુષ્કં કર્મ દ્વિવિધં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-અદ્વાયુષ્કં ચેવ ભવાયુષ્કં ચેવ ૫ । નામકં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં,
તથથા-શુભનામ ચેવ અશુભનામ ચેવ । ગોત્રં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-
ઉચ્ચગોત્રં ચેવ નીચગોત્રં ચેવ ૭ । આન્તરાયિકં કર્મ દ્વિવિધં પ્રજ્ઞપ્તં, તથથા-
પત્યુપ્પન્નવિનાશિતં ચેવ પિહિતાગામિપથં ચેવ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

ટીકા-‘ જાણાવરણિજ્ઞે ’ इत्यादि ।

જ્ઞાનમાટ્ટગોતિ-સમાચ્છાદયતીતિ જ્ઞાનાવરણીયમ્ ।

આહ ચ-“ સર ઉગ્ગયસસિનિમ્મલ, -યરસ્સ જીવસ્સ છાયણં જમિહ ।

જાણાવરણં કર્મમં, પહોવમં હોઈ એવં તુ ॥ ૨ ॥ ”

દોનોં પ્રકાર કા ખી યહ મોહ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો કા કારણ હોતા
હે હસ સમ્બન્ધ સે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મો કી દ્વિવિધતા સૂત્રકાર હસ
અષ્ટસૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈં-(જાણાવરણિજ્ઞે કર્મમે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે
इत्यादि ।

ટીકાર્થ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દો પ્રકારકા કહા ગયાહે યહ જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ આત્મા કે જ્ઞાનગુણ કો આચ્છાદિત કરતા હૈં હસલિયે હસે પટ
કી ઉપમા દી ગઈ હૈં । કહા ખી હૈં-(સર ઉગ્ગય સસિનિમ્મલયરસ્સ)

ઉપર કહેલ અન્ને પ્રકારનો મોહ જ્ઞાનાવરણ દિકર્મોતુ કારણ હોય છે તે
કારણે સૂત્રકાર જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોની દ્વિવિધતા નીચેનાં આઠ સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

“ જાણાવરણિજ્ઞે કર્મમે દુવિહે પ્પણ્ણત્તે ” इत्यादि—

ટીકાર્થ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બે પ્રકાર કહેલા છે આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્માના
શુષ્ણને આચ્છાદિત કરી નાખે છે, તેથી તેને પટની (પર્દાની) ઉપમા આપી
છે. કહ્યું પણ છે કે-“ સર ઉગ્ગય સસિ નિમ્મલયરસ્સ ” इत्यादि—

છાયા-શરદ્ગતશશિનિર્મલસરસ્ય જીવસ્યાઽઽચ્છાદન યદિદ્ ।

જ્ઞાનાવરણં કર્મ, પટાપમ મથત્પેવ તુ ॥ ૬૩ ॥

તત્કર્મ ત્રિવિધ પ્રાપ્તં મગવતા, તથા-દેશજ્ઞાનાવરણીયં સર્વજ્ઞાનાવરણીયં
 યેતિ । તત્ર દેશજ્ઞાનાવરણીય-દેશ- જ્ઞાનસ્યૈકદેશમાભિનિષોધિક્ષાદિકમાવૃણોતીતિ
 તથ્યોક્તમ્ । સર્વજ્ઞાનાવરણીય-સર્વજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાનમાવૃણોતીતિ તથ્યોક્તમ્ ।
 કેવલાવરણ દિ-આદિત્યકલ્પસ્ય કેવલજ્ઞાનરૂપસ્ય ખીવાસ્યાઽઽચ્છાદકતયા સાન્ન
 મેષવૃન્દકલ્પમિતિ તત્સર્વજ્ઞાનાવરણમ્, મત્યાપાવરણ ત્વ ધનાતિચ્છાદિતાદિત્યેપત્ત
 માકલ્પસ્ય કેવલજ્ઞાનદેશસ્ય કટકુટયાદિકૃપાવરણતુલ્યમસ્તીતિ તદ્ દેશજ્ઞાના

હત્યાદિ । અર્થાત્ પટ ચિરુ પ્રકાર સે વસ્તુ ફો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ હક
 છેતા હૈ વસી પ્રકાર સે યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ખી શરતકાલ કે અદ્રમા
 જૈસે નિર્મલ જીવ કે જ્ઞાનગુણ ફો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ હસલિયે
 જ્ઞાન ફા આવારક (ઢકનેવાલા) હોને સે હમ કર્મ ફો જ્ઞાનાવરણીય
 કર્મ કહા ગયા હૈ યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દેશજ્ઞાનાવરણીય ઓર સર્વ
 જ્ઞાનાવરણીય કે મેવ સે દો પ્રકાર હૈ જિસકે દ્વારા જ્ઞાન કે પક દેશમૂત
 આભિનિષોધિક આદિ જ્ઞાન આવૃત્ત કિયે જાતે હૈં યહ દેશજ્ઞાનાવરણીય
 હૈ તથા જિસકે દ્વારા કેવલજ્ઞાન આવૃત્ત કિયા જાતા હૈ યહ સર્વજ્ઞાના
 વરણીય હૈ કેવલાવરણ આદિત્યતુલ્ય કેવલજ્ઞાન રૂપ જીવ ફા આચ્છાદક
 હોને કે કારણ સાન્ન (ધન) મેષવૃન્દ કે જૈસા હૈ હસલિયે યહ સર્વજ્ઞા-
 નાવરણીય હૈ મતિ આદિ ફા આવરણ ધન સે આચ્છાદિત સુય ફી રૂંધ

એટલે કે જેવી રીતે પર્ણ વસ્તુને ઢાંકી દે છે એવ પ્રમાણે આ
 જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પણ શરદ્કમળના ચન્દ્રમા જેવાં નિર્મળ છવના જ્ઞાનગુણને
 પણ ઢાંકી દે છે, આ રીતે જ્ઞાનનું આવારક (ઢાંકી દેનાર) કેવાયી આ
 કર્મને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બે ભેદ નીચે પ્રમાણે
 છે-(૧) દેશ જ્ઞાનાવરણીય અને (૨) સર્વ જ્ઞાનાવરણીય. જેના દ્વારા જ્ઞાનના
 એક દેશ રૂપ આભિનિષોધિક આદિ જ્ઞાનોને આવૃત્ત (આચ્છાદિત) કરી
 નાખવામાં આવે છે તે કર્મનું નામ દેશજ્ઞાનાવરણીય છે તથા જેના દ્વારા
 કેવલજ્ઞાનને આવૃત્ત કરવામાં આવે છે, તે કર્મનું નામ સર્વ જ્ઞાનાવરણીય છે.
 સુષ સમાન કેવલજ્ઞાનનું આવારક કેવલાવરણીય કર્મ સાન્ન (ધન) મેષવૃન્દના
 જેવું છે તેથી તેને સર્વ જ્ઞાનાવરણ રૂપ કહેવા છે મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ ધન
 (નાદબોધ) આચ્છાદિત સૂર્યની ઉપગ્રહ જેવાં કેવલજ્ઞાન દેશના અદ્ધાર,

વરણમ્ ૨ । તથા દર્શન-સામાન્યાર્થ ઘોષરૂપમાવૃણોતીતિ દર્શનાવરણીયમ્ , ।

ઉક્તચ્ચ—“ દંસણસીલે જીવે, દંસણઘાયં કરેઙ્ગ જં કર્મમં ।

તં પહિહારસમાણં, દંસણાવરણં ભવે જીવે ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—દર્શનસીલે જીવે દર્શનઘાતં કરોતિ યત્કર્મ ।

તત્પ્રતીહારસમાન દર્શનાવરણં ભવેજીવે ॥ ઇતિ ।

‘ એવં ચેવ ’ ઇતિ—એતદપિ એવમેવ—દેશદર્શનાવરણીય—સર્વદર્શનાવરણીયં ચેતિ દ્વિવિધમ્ । તત્ત્વ દેશદર્શનાવરણીયં—ચક્ષુરચક્ષુરવધિદર્શનાવરણીયમ્ , સર્વદર્શનાવરણીયં—નિદ્રાપચ્ચકં કેવલદર્શનાવરણીય કર્માપિ દ્વિવિધમ્—સાતવેદનીયમ્

ત્રપમા કે જેસે કેવલજ્ઞાનદેશ કા કટકુડયાદિરૂપ (ચટાઈ ઓર મીંત) આવરણતુલ્ય હૈં હસલિયે વહ દેશજ્ઞાનાવરણ હૈં તથા સામાન્ય અર્થ ઘોષરૂપ દર્શન કા આવરણકર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ હૈં । કહા બી હૈં—(દંસણસીલે જીવે) ઇત્યાદિ ।

જિસ પ્રકાર પ્રતીહાર-દ્વારપાલ રાજા આદિ કે દર્શન નહીં કરને દેતા હૈં ડસી પ્રકાર સે યહ દર્શનાવરણીયકર્મ બી આત્મા કે દર્શનગુણ કો રોકતા હૈં ડસકા દર્શન નહીં કરને દેતા હૈં યહ દર્શનાવરણીય કર્મ બી દેશદર્શનાવરણીય ઓર સર્વ દર્શનાવરણીય કે ભેદ સે ડો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન ઓર અવધિદર્શન કો રોકને વાલા જો દર્શનાવરણીય કર્મ હૈં વહ દેશદર્શનાવરણીય કર્મ હૈં અર્થાત્ ચક્ષુદર્શનાવરણીય, અચક્ષુદર્શનાવરણીય ઓર અવધિદર્શનાવરણીય યે સય દેશદર્શનાવરણીય હૈં નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા સ્થાનર્દિ ઓર કેવલદર્શનાવરણીય યે દર્શનાવરણીય સર્વદર્શનાવરણીય હૈં,

દિવાલ આદિ આવરણતુલ્ય છે, તેથી તે દેશ જ્ઞાનાવરણ રૂપ છે તથા સામાન્ય અર્થઘોષરૂપ દર્શનનું આવરણ કર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ છે કહ્યું પણ છે—
“ દંસણસીલે જીવે ” ઇત્યાદિ—

જેવી રીતે દ્વારપાલ રાજા આદિના દર્શન કરવા જનારને રોકે છે, એજ પ્રમાણે આ દર્શનાવરણીય કર્મ પણ આત્માના દર્શનગુણને રોકે છે—તેનાં દર્શન કરવા દેતું નથી. તેના પણ દેશ દર્શનાવરણીય અને સર્વ દર્શનાવરણીય નામના બે ભેદ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શનને રોકનાર જે દર્શનાવરણીય કર્મ છે, તેને દેશ દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે એટલે કે ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અને અવધિ દર્શનાવરણીય કર્મોને દેશ દર્શનાવરણીય કહે છે. નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, સ્થાનર્દિ અને કેવલ દર્શનાવરણીય, આ દર્શનાવરણીયને સર્વ દર્શનાવરણીય કહે છે

છાયા-શરદ્ગતશ્ચિનિર્મલતરસ્ય જીવસ્યાઽઽચ્છાદન યદિદ્ ।

જ્ઞાનાવરણ કર્મ, પટોપમ મવસ્યેષ તુ ॥ ૬૮ ॥

તત્કર્મ દ્વિવિધ મદ્ધર્પત મગવતા, તથા-વેશજ્ઞાનાવરણીયં સર્વજ્ઞાનાવરણીયં
ચેતિ । તપ દેશજ્ઞાનાવરણીય-દર્શ- જ્ઞાનસ્યૈકદેશમામિનિવોષિકાદિક્કમાવૃણોતીતિ
તથયોક્તમ્ । સર્વજ્ઞાનાવરણીય-સર્વજ્ઞાન-કેવલજ્ઞાનમાવૃણોતીતિ તથયોક્તમ્ ।
કેવલાવરણ દિ-આદિત્યકલ્પસ્ય કષલજ્ઞાનરૂપસ્ય જીવાસ્યાઽઽચ્છાદકતયા સાન્ન
મેષવૃન્દકલ્પમિતિ તત્સર્વજ્ઞાનાવરણમ્, મત્યાપાવરણ તુ ઘનાતિચ્છાદિતાદિત્યેપત્ત
માકલ્પસ્ય કેવલજ્ઞાનદેશસ્ય કટકુટપાદિક્ષ્માવરણતુલ્યમસ્તીતિ તદ્ વેશજ્ઞાના

હત્યાદિ । અર્થાત્ પટ જિરુ પ્રકાર સે ઘસ્ટુ કો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ ઠક
છેતા હૈ ઝસી પ્રકાર સે યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ની ધારકાલ કે ચ દ્રમા
જેસે નિર્મલ ઝીષ કે જ્ઞાનગુણ કો આચ્છાદિત કર દેતા હૈ ૬૯ ૬૯
જ્ઞાન કા આવારક (ઠકનેવાલા) હોને સે ૬૯ કર્મ કો જ્ઞાનાવરણીય
કર્મ કહા ગયા હૈ યહ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વેશજ્ઞાનાવરણીય ઓર સર્વ
જ્ઞાનાવરણીય કે મેઘ સે કો પ્રકાર હૈ જિસકે દ્વારા જ્ઞાન કે ઇક વેશનૂત
આમિનિવોષિક આદિ જ્ઞાન આવૃત્ત કિયે જાતે હૈ યહ વેશજ્ઞાનાવરણીય
હૈ તથા જિસકે દ્વારા કેવલજ્ઞાન આવૃત્ત કિયા જાતા હૈ યહ સર્વજ્ઞાના
વરણીય હૈ કેવલાવરણ આદિત્યતુલ્ય કેવલજ્ઞાન રૂપ ઝીવ કા આચ્છાદક
હોને કે કારણ સાન્ન (ઘન) મેઘવૃન્દ કે જેમા હૈ ૬૯ ૬૯ યહ સર્વજ્ઞા-
નાવરણીય હૈ મતિ આદિ કા આવરણ ઘન સે આચ્છાદિત સૂર્ય કી રૂપ

એટલે કે જેની રીતે પહોં વસ્તુને ઢાંકી દે છે એજ પ્રમાણે આ
જ્ઞાનાવરણીય કર્મ પણ શરદ્ગતજનના ચન્દ્રમા જેવાં નિર્મળ છવના જ્ઞાનશુષ્કને
પણ ઢાંકી દે છે આ રીતે જ્ઞાનનું આવારક (ઢાંકી દેનાર) હોવાથી આ
કર્મને જ્ઞાનાવરણીય કમ કહે છે તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બે ભેદ નીચે પ્રમાણે
છે-(૧) વેશ જ્ઞાનાવરણીય અને (૨) સર્વ જ્ઞાનાવરણીય. જેના દ્વારા જ્ઞાનના
એક વેશ રૂપ આમિનિવોષિક આદિ ઘનને આવૃત્ત (આચ્છાદિત) કરી
નિષ્પ્રવામાં આવે છે તે કર્મનું નામ વેશજ્ઞાનાવરણીય છે તથા જેના દ્વારા
કેવલજ્ઞાનને આવૃત્ત કરવામાં આવે છે તે કર્મનું નામ સર્વ જ્ઞાનાવરણીય છે.
સૂચ સમાન કેવલજ્ઞાનનું આવારક કેવલાવરણીય કર્મ સાન્ન (ઘન) મેઘવૃન્દના
જેવું છે, તેથી તેને સર્વ જ્ઞાનાવરણ રૂપ કહેલ છે મતિજ્ઞાનાવરણ આદિ ઘન
(વાદ્યોથી) આચ્છાદિત સૂર્યની પ્રતિબિમ્બ જેવાં કેવલજ્ઞાન વેશના મહાર્થ,

વરણમ્ ૨ । તથા દર્શન-સામાન્યાર્થ યોધરૂપમાટ્વનોતીતિ દર્શનાવરણીયમ્ , ।

ઉક્તઞ્ચ—“ દંસણસીલે જીવે, દંમણઘાયં કરેડ જં કર્મમં ।

ત પઢિહારસમાણં, દંસણાવરણં ભવે જીવે ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—દર્શનસીલે જીવે દર્શનઘાતં કરોતિ યત્કર્મ ।

તત્પતીહારસમાન દર્શનાવરણં ભવેજીવે ॥ ઇતિ ।

‘ एवं चेव ’ इति-एतदपि एवमेव-देशदर्शनावरणीय-सर्वदर्शनावरणीयं चेति द्विविधम् । तत्र देशदर्शनावरणीयं-चक्षुरचक्षुरवधिदर्शनावरणीयम् , सर्वदर्शनावरणीय-निद्रापञ्चकं केवलदर्शनावरणीय कर्मापि द्विविधम्-सातवेदनीयम्

તપમા કે જૈસે કેવલજ્ઞાનદેશ કા કટકુડાદિરૂપ (ચટાઈ ઓર મીંત) આવરણતુલ્ય હૈં ફસલિયે વહ દેશજ્ઞાનાવરણ હૈં તથા સામાન્ય અર્થ યોધરૂપ દર્શન કા આવરણકર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ હૈં । કહા ઓ હૈં— (દંસણસીલે જીવે) ઇત્યાદિ ।

जिस प्रकार प्रतीहार-द्वारपाल राजा आदि के दर्शन नहीं करने देता है उसी प्रकार से यह दर्शनावरणीयकर्म भी आत्मा के दर्शनगुण को रोकता है उसका दर्शन नहीं करने देता है यह दर्शनावरणीय कर्म भी देशदर्शनावरणीय और सर्व दर्शनावरणीय के भेद से दो प्रकार का कहा गया है चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन और अवधिदर्शन को रोकने वाला जो दर्शनावरणीय कर्म है वह देशदर्शनावरणीय कर्म है अर्थात् चक्षुदर्शनावरणीय, अचक्षुदर्शनावरणीय और अवधिदर्शनावरणीय ये सब देशदर्शनावरणीय हैं निद्रा, निद्रानिद्रा, प्रचला, प्रचलाप्रचला स्त्यानर्द्धि और केवलदर्शनावरणीय ये दर्शनावरणीय सर्वदर्शनावरणीय हैं,

દિવાલ આદિ આવરણતુલ્ય છે, તેથી તે દેશ જ્ઞાનાવરણ રૂપ છે તથા સામાન્ય અર્થયોધરૂપ દર્શનનુ આવરણ કર્તા દર્શનાવરણીય કર્મ છે કથું પણ છે— “ દંસણસીલે જીવે ” ઇત્યાદિ—

જેવી રીતે દ્વારપાલ રાજા આદિના દર્શન કરવા જનારને રોકે છે, એજ પ્રમાણે આ દર્શનાવરણીય કર્મ પણ આત્માના દર્શનગુણને રોકે છે-તેનાં દર્શન કરવા હેતુ નથી તેના પણ દેશ દર્શનાવરણીય અને સર્વ દર્શનાવરણીય નામના બે ભેદ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શનને રોકનાર જે દર્શનાવરણીય કર્મ છે, તેને દેશ દર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે એટલે કે ચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અચક્ષુ દર્શનાવરણીય, અને અવધિ દર્શનાવરણીય કર્મોને દેશ દર્શનાવરણીય કહે છે. નિદ્રા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલા, પ્રચલાપ્રચલા, સ્ત્યાનર્દ્ધિ અને કેવલ દર્શનાવરણીય, આ દર્શનાવરણીયને સર્વ દર્શનાવરણીય કહે છે

અસાતવેદનીય વેતિ । તથ વચ્ચતે-અનુભૂયત્ત ઇતિ વેદનીયમ્, સાતં, સુત્તં, તદ્વપ્તયા વેચતે યત્તત્ સાતવદનીયમ્, અસાતવપતયા-દુઃસ્વરૂપતયા યત્ વેચતે તત્ અસાતવદનીયમ્, પતદ્વચ્ચ મધુલિપ્તત્ત્રનિશ્ચિતધારાયા નિહયા લેહનવત્ (આસ્વાદન-વત્) સુત્તદુઃસ્વોત્પાદક વિષ્ણેયમ્ ૨ । ઉક્તચ્ચ—

“ મહુલિપ્તનિસિયકરવાલધારાયા જારિસ લિહણ ।

તારિસય વેચણિય સુત્તદુઃસ્વોત્પાદક મુગ્ધ ॥ ૨ ॥ ”

જાપા—મધુલિપ્તનિશ્ચિતકરવાલધારાયા નિહયા યાદ્યં લેહનમ્ ।

તારણ વેદનીયં, સુત્તદુઃસ્વોત્પાદક જાનીત ॥ ઇતિ ૨ ॥

મોહયતિ—સદસદ્વિવકવિકલ કરોત્પાત્માનમિતિ મોહનીયમ્, પત્ત્ કમપુરુષ મયત્ પરવચ્ચ કરોતિ, ઉક્તચ્ચ—

વેદનીય કર્મ મી વો પ્રકાર કા હોના હૈ—૧૬ સાતાવેદનીય ઓર વૃત્તરા અસાતાવેદનીય જો કર્મ સુખરૂપ સે વેદિત ક્રિયા જાના હૈ વહ સાતાવેદનીય કર્મ હૈ, ઓર જો દુઃસ્વરૂપ સે વેદિત ક્રિયા જાતા હૈ વહ અસાતાવેદનીય કર્મ હૈ જિસ પ્રકાર શાહદ-મધુ સે લિપ્ત છુઈ તથવાર કે વાટનેસે જીભ કટ જાતી હૈ તો દુઃસ્વ હોતા હૈ ઓર મધુકે સ્વાદસે સુખ હોતા હૈ વસી પ્રકાર યદ્ કર્મ જીવોકો સુખ ઓર દુઃસ્વકા ઉત્પાદક હોતા હૈ ।

કહા મી હૈ—(મહુલિપ્તનિસિયકરવાલ) ઇત્યાદિ ।

આત્મા કો જો મ્વોટે સ્વરે કે જ્ઞાન સે વિકલ-રહિત કર દેતા હૈ વહ મોહનીયકર્મ હૈ વહ કર્મ મય જી તરફ જીવ કો વેમાન કર દેના હૈ અતઃ જીવ પરવચ્ચ હો જાતા હૈ મોહનીય કર્મ વો પ્રકાર કા હૈ ૧૬ વર્ણનમોહનીય ઓર વૃત્તરા ચારિત્રમોહનીય જનમે વર્ણનમોહનીય કર્મ

વેદનીય કર્મના ૫૫ સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય નામના બે લેહ હતા છે જે કર્મને મુખરૂપે વેદિત કરવામાં આવે છે તે કર્મને સાતાવેદનીય કહે છે અને જે કર્મને દુઃખરૂપે વેદિત કરવામાં આવે છે, તે કર્મને અસાતાવેદનીય કર્મ કહે છે જેમ મધથી લિપ્ત થયેલી તથાવારને વાટમાં વાટમાં જે લામ કપાઈ બચે તો દુઃખ થાય છે અને મધના સ્વાદથી મુખ થાય છે, જેમ પ્રમાણે આ કર્મ ૫૫ જીવોના મુખ અને દુઃખતુ ઉત્પાદક હોય છે. ૬મું ૫૫ છે કે—“ મહુલિપ્ત નિસિયકરવાલ ” ઇત્યાદિ—

આત્માને ખરા અને જોગના જ્ઞાનથી રહિત કરી દેનાર કર્મને મોહનીય કર્મ કહે છે આ કર્મ મહિરાની જેમ જીવને બેમાન કરી નાખે છે, તેને બીધે જીવ પરવચ્ચ થઈ બચે છે મોહનીય કર્મના બે પ્રકાર છે—(૧) જ્ઞાન

“ જડમહજનપાણમૂઢો લોપ પુરિયો પરવસો હોઈ ।

તહ મોહેણતિ મૂઢો, જીવો ડ પરવસો હોઈ ॥ ૨ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—યથા મજપાનમૂઢો બોકે પુરુષઃ પરવસો ભવતિ ॥

તથા મોહેનાપિ મૂઢો જીવસ્તુ પરવસો ભવતિ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દિવિધં દર્શનમોહનીયં ચારિત્રમોહનીયં ચેતિ । તત્ત્વ દર્શનમોહનીયં-મિ-
થ્યાત્વમિશ્રસમ્યક્ત્વભેદાત્મકં, ચારિત્ર-સામાયિકાદિ, તદ્ મોહયતિ તદ્વિષયં
વૈપરીત્ય જનયતીતિ ચારિત્રમોહનીયં - કષાય ૧૬ નોકષાય ૯, ભેદેન પશ્ચન્નિશ-
તિવિધમ્ ૪ । એતિ-પ્રતિસમય ગચ્છતીતિઆયુઃ, યદા-એતિ-આગચ્છતિ પ્રાપ્નોતિ
પ્રતિવન્ધકતાં સ્વકૃતકર્માવાપ્તગતેર્નિઃક્રમિતુમનસોડપિ જીવસ્યેતિ-આયુઃ
તદેવ—આયુષ્ક નિગડરૂપમેતન્ન યદાહ—

મિથ્યાત્વ, સમ્યક્મિથ્યાત્વ ઔર સમ્યક્પ્રકૃતિ કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર
કા હૈ, સામાયિક આદિ ચારિત્ર કો જો મોહિત કર દેતા હૈ-અર્થાત્
उनके विषय में विपरीत आभिनिवेश को उत्पन्न करता है वह चारित्र-
मोहनीय है यह चारित्र मोहनीय कर्म १६ कषाय और ९ नो कषाय
के भेद से २५ प्रकार का है अर्थात् दर्शनमोहनीय कर्म के तीन भेद
मिलाने से अष्टाईस भेद होते हैं । जिसका प्रति समय विनाश होता
है अर्थात् जो प्रतिसमय व्यतीत होता रहता है वह आयु है अथवा-
अपने कृतकर्मके उदयानुसार प्राप्त गतिसे निकलनेकी अभिलाषा वाले भी
जीव को जो उस गति से निकलने देने में प्रतिवन्धक होता है वह
आयुर्कर्म है यह कर्म वेड़ी के जैसा होता है अर्थात् पांव में पड़ी हुई
वेड़ी जिस प्रकार से जीव को उसी स्थान पर रोक कर रखती है इसी

મોહનીય અને (૨) ચારિત્ર મોહનીય દર્શન મોહનીયના પણ નીચે પ્રમાણે
ત્રણ ભેદ કહ્યા છે-(૧) મિથ્યાત્વ (૨) મિશ્ર મોહનીય, અને (૩) સમ્યક્ પ્રકૃતિ.
સામાયિક આદિ ચારિત્રને જે મોહિત કરી નાખે છે એટલે કે વિષયમા વિપરીત તેમના
અભિનિવેશની ઉત્પત્તિ કરે છે, તે પ્રકારના કર્મને ચારિત્ર મોહનીય કહે છે.
તે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ ૧૬ કષાય અને ૯ નોકષાયના ભેદથી ૨૫ પ્રકારનું છે.
દર્શન મોહનીય કર્મના ત્રણ ભેદોને તેમા ઉમેરવાથી કુલ ૨૮ ભેદ થાય છે. તથા
જેનો પ્રતિસમય વિનાશ થતો રહે છે. એટલે કે જે પ્રતિસમય વ્યતીત થતું
રહે છે, તે આયુ છે અથવા-પોતાના કૃતકર્મના ઉદયાનુસાર પ્રાપ્ત ગતિમાથી
નીકળવાની અભિલાષાવાળા જીવને પણ જે ગતિમાંથી નીકળવા દેવામાં પ્રતિ-
વન્ધક (રોકનાર) છે, તે કર્મનું નામ આયુકર્મ છે. તે કર્મ બેડી જેવું
હોય છે. પગમાં રહેલી બેડી જેમ જીવને તે સ્થાને જ રોકી રાખે છે, એજ

“દુઃસ્વ ન દેહ માડ, નવિ ય સુદં દેહ ચ ઉસુધિ ગર્હસુ ।

દુઃસ્વસુદાનાધાર, ધરેદ વેદસ્થિતિ જીવ ॥ ૨ ॥”

છાયા—દુઃસ્વ ન દેહ માડ, નાપિ ચ સુસ્વ દેહાસિ ચતસૃષ્ઠવપિ ગતિયુ ।

દુ સ્વસુદાનામાધાર ધરતિ વેદસ્થિતિ જીવ ॥ ૨ ॥

તદ્ આયુષ્કર્મ ત્રિવિધમ્—અદ્યાયુષ્ક મવાયુષ્ક ચેતિ । તમ્ અદ્યાયુષ્ક—કાયસ્થિતિરુપ, તથા મનુષ્યાણાં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં ચ ભવતિ, કસ્યચિન્નમ્ મવનાશઃપિ નાપગચ્છતિ । ઉત્કૃષ્ટઃ સપ્તાષ્ટમશ્વકાસ યાવદનુગચ્છતીતિ । મવાયુષ્ક—મવસ્થિરુપ, તત્ત્વ દેવાનાં નૈરપિકાણાં ચ ભવતિ, યદ્ મવાત્મયે નિયમા વપગચ્છત્તેષા ન કાલાન્તરમનુયાતીતિ ૨ । નમયતિ—ત્રિવિધવર્ણયૈઃ પરિમમયતિ

પ્રકાર સે આયુકર્મ મી જીવ કો પ્રાપ્ત શરીર મે હી અપની સમાપ્તિ તક રોક કર રહે રહતા હૈ કહા મી હૈ—(દુઃસ્વ ન દેહ આડ) इत्यादि ।

આયુ કર્મ જીવ કો ન દુઃસ્વ દેહા દેહા ઓર ન સુસ્વ દેહા હૈ કિન્તુ સુસ્વદુઃસ્વ કે આધાર મૂળ પ્રાપ્ત દેહ મેં યહ જીવ કો રોક કર રહતા હૈ યહ આયુકર્મ દો પ્રકાર કા હૈ ઇક અદ્યાયુષ્ક ઓર દુસરા મવાયુષ્ક, અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિ રુપ હૈ યહ અદ્યાયુષ્ક મનુષ્ય ઓર પંચેન્દ્રિયતિ તિર્યગ્યો કો હોતા હૈ કિસી ૨ ક યહ ઉસ મશ કે નાશ હોને પર મી નહીં જાતા હૈ—નહીં છૂટતા હૈ । ઇસકા ઉત્કૃષ્ટ કાર્લ સાત આઠ મશમરણ પ્રમાણ હૈ અર્થાત્ કોઈ મી મનુષ્ય યા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય અપની મનુષ્ય જાતિ મેં યા પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યગતિ મેં લગાતાર સાત આઠ મશ—જન્મ તક રહ સકતાહૈ ઓર, ઉસકે પચાત્ મેં યહ ઉસ જાતિ કો છોડ દેતાહૈ । મવાયુષ્ક મવસ્થિતિરુપ હોતા હૈ યહ દેહ ઓર નૈરપિકો કો હોતા હૈ યહ

પ્રમાણે આયુકર્મ પણ જીવને પ્રાપ્ત શરીરમાં જ પોતાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી રહેશે જો તે કહ્યું પણ છે—“દુઃસ્વ ન દેહ આડ” —ઈત્યાદિ

આયુકર્મ જીવને કાળ કે મુજબ પ્રાપ્ત નથી પરંતુ મુજબના આધારરૂપ પ્રાપ્તરૂપ તે જીવને રહેશે જો તે આયુકર્મના નીચે પ્રમાણે છે પ્રકાર છે—(૧) અદ્યાયુષ્ક અને (૨) મવાયુષ્ક. અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિરુપ ॥ મનુષ્ય અને પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં અદ્યાયુષ્કનો સદ્ભાવ હોય છે કોઈ કોઈ જીવોના વર્તમાનમવનો નાશ થવા છતાં પણ તે જીવ નથી—છૂટતું નથી તેનો ઉદ્દેશ માત્ર સાત—આઠ મશમરણ પ્રમાણ છે એટલે કે કોઈ પણ મનુષ્ય અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય પોતાની મનુષ્યગતિમાં અથવા પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય ગતિમાં સાત ૨ આઠ આઠ મશ (જન્મ) સુધી રહે શકે છે અને ત્યારબાદ તે જીવ અતિને છોડે છે મવાયુષ્ક મવસ્થિતિરુપ હોય છે તેનો અને નાશકર્મ

જીવમિતિ નામ, ।

ઉક્તચ્ચ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુગો, અણેગરુનાડં કુણડ રુવાઈં ।

સોહણમસોહણાઈં, ચોમ્લમચોક્કલેહિં વણેહિં ॥ ૧ ॥

તહ નામં પિ હુ કમ્મ, અણેગરુનાડં કુણડ જીવસ્સ ।

સોહણમસોહણાઈં, ઇટ્ટાણિટ્ટાઈં લોયસ્સ ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—યથા ચિત્રકરો નિપુણઃ અનેકરૂપાણિ કરોતિ રૂપાણિ ।

શોભનાશોભનાનિ, ચોક્ષાચોક્ષૈર્વર્ણૈઃ ॥ ૧ ॥

તથા નામાપિ ક્લુ કર્મ, અનેકરૂપાણિ કરોતિ જીવસ્ય ।

શોભનાશોભનાનિ, ઇટ્ટાણિટ્ટાણિ લોકસ્ય ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દ્વિવિધ-શુભનામ અશુભનામ ચેતિ । શુભનામ-તીર્થકરાદિ, અશુભનામ-અનાદેયત્યાદિદ । ગૂચ્યતે-સંશય્યતે ઉચ્ચાવચ્ચૈઃ શબ્દૈર્યન્-તદ્ગોત્રં, તત્સ્વરૂપં યથા—

વસ ભવ કે વ્યતીત હો જાને પર નિયમ સે છૂટ હી જાતા હૈ । કાલાન્તર મેં સાથ નહીં જાતો હૈ ૫, ।

જો જીવ કો વિચિત્ર પર્યાયોં સે પરિણમાતા હૈ વહ નામકર્મ હૈ । કહા મી હૈ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુગો ” ઇત્યાદિ ।

જિસ પ્રકાર ચિત્ર બનાવે વાલા ચિત્તેરા અનેક પ્રકાર કે ચિત્તોને લાલ પીલે આદિ રંગોં વાલે બનાવેતા હૈ વસી પ્રકાર સે વહ નામ કર્મ મી જીવ કો અનેક આકારોં કો બનાવેતા હૈ લોકોં કો ચાહે વે સુન્દર લગેં યા નહીં લગેં, ઇટ્ટ હો યા ઇટ્ટ ન હોં વહ કર્મ ઇસકા પરવાહ નહીં કરતા હૈ ।

વહ કર્મ શુભનામકર્મ ઓર અશુભનામકર્મ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ । તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિ રૂપ શુભનામકર્મ હૈ, ઓર અનાદેય આદિ-

તેનો સદ્ભાવ હોય છે, તે ભવ વ્યતીત થતા તે નિયમથી જ છૂટી જાય છે, કાલાન્તરમાં સાથે જતું નથી. ॥ ૫ ॥

“ જહ ચિત્તયરો નિરુગો ” ઇત્યાદિ—

જેમ ચિત્ર બનાવનાર ચિત્રકાર અનેક પ્રકારના રમકડાંઓને લાલ, પીળાં, આદિ રંગોવાળાં બનાવી દે છે, એજ પ્રમાણે આ નામકર્મ પણ જીવને વિવિધ આકારોવાળો બનાવી દે છે લોકોને ભણે તે સુન્દર લાગે કે ન લાગે, ઇટ્ટ લાગે કે ન લાગે, તેની પરવા તે કરતું નથી.

તે કર્મના બે ભેદ છે—(૧) શુભ નામકર્મ અને (૨) અશુભ નામકર્મ. તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિ ૩૫ શુભ નામકર્મ છે અને અનાદેય આદિ ૩૫ અશુભ

“દુઃસ્વ ન દેહ આડ, નપિ ચ સુહં દેહ ચ ઉમુચિર્ગર્ભસુ ।

દુઃસ્વમુદાણાધાર, પરેહ વદદ્વિય જીવ ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—દુઃસ્વ ન દેહાસિ આયુ, નપિ ચ સુસ્વ દેહાસિ ચતુર્મુખ્યપિ ગતિપુ ।

દુઃસ્વસુસ્વાનામાધાર પરતિ દેહસ્થિતં જીવમ્ ॥ ૨ ॥

તદ્ આયુષ્કં ફર્મં દ્વિવિધમ્—અદ્યાયુષ્ક મવાયુષ્કં ચેતિ । તપ્ર અદ્યાયુષ્ક—કાયસ્થિતિરુપ, તપ્ર મનુષ્યાણાં પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાર્નાં ચ મવતિ, ફસ્પવિષદ્ મવનાશેઽપિ નાપગચ્છતિ । ઠક્કૃષ્ત સન્તાપ્તમવકાસ યાવદનુગચ્છતીતિ । મવાયુષ્ક—મવસ્થિરુપ, તપ્ર દવાનાં નૈરયિકાણાં ચ મવતિ, યદ્ મવાત્યયે નિયમા દપગ ચ્છત્યથ ન ફાત્તાન્તરમનુયાતીતિ ૨ । નમયતિ—ત્રિવિપ્રવર્ણાયૈઃ પરિણમયતિ

પ્રકાર સે આયુર્ફર્મં જીવ કો પ્રાપ્ત શરીર મેં હી અપની સમાસિ તક રોક કર રલ્લે રહતા હૈ કહા જી હૈ—(દુઃસ્વ ન દેહ આડ) હત્યાદિ ।

આયુ ફર્મં જીવ કો ન દુઃસ્વ દેના હૈ ઓર ન સુસ્વ દેના હૈ કિન્તુ સુસ્વદુઃસ્વ કે આધાર મૂન પ્રાપ્ત વહ મેં યહ જીવ કો રોક કર રલ્લતા હૈ યહ આયુષ્કમ વો પ્રકાર કા હૈ એક અદ્યાયુષ્ક ઓર દુસરા મવાયુષ્ક, અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિ રુપ હૈ યહ અદ્યાયુષ્ક મનુષ્ય ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો કો હોના હૈ કિસી ૨ ક યદ્ ડમ મવ કે નાશ હોને પર જી નહીં જાતા હૈ—નહીં છૂટ્તા હૈ । હસકા ઇમ્કૂષ્ઠ કાલ્ સાત આઠ મવપ્રહ્ણ પ્રમાણ હૈ અર્ધાન્ ફોર્ડ જી મનુષ્ય યા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય અપની મનુષ્ય જાતિ મેં યા પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યગતિ મેં લગાતાર સાત આઠ મવ—જન્મ તક રહ સકતાહૈ ઓર ડસકે પશ્ચાત્ મેં વહ ડસ જાતિ કો છોડ દેનાહૈ । મવાયુષ્ક મવસ્થિતિરુપ હોના હૈ યહ દેવ ઓર નૈરયિકો કો હોના હૈ યહ

પ્રમાણે આયુષ્કમં પલ્લુ ઇવને પ્રાપ્ત શરીરમાં જ પોતાની સમાસિ થાય ત્યાં સુધી શરીર રાજે છે કહ્યું પણ છે—“દુઃસ્વ ન દેહ આડ” —હત્યાદિ

આયુષ્કમ ઇવને ફાળ કે મુખજ પરું નથી પરંતુ મુખદુઃખના આધારરૂપ પ્રાપ્તદેહમાં તે ઇવને શરીર રાજે છે તે આયુષ્કમના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) અદ્યાયુષ્ક અને (૨) મવાયુષ્ક. અદ્યાયુષ્ક કાયસ્થિતિરૂપ છે મનુષ્ય અને પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોમાં અદ્યાયુષ્કનો સહભાવ હોય છે કોઈ કોઈ જીવોના વર્તમાનમવને નાશ થવા છતાં પણ તે જીવું નથી—છૂટું નથી. તેનો ઉત્કૃષ્ઠ કાલ સાત—આઠ મવપ્રહ્ણ પ્રમાણ છે એટલે કે કોઈ પણ મનુષ્ય અથવા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય પોતાની મનુષ્યજાતિમાં અથવા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય જાતિમાં લગાતાર સાત આઠ મવ (૪૮) સુધી રહી શકે છે અને જારબાદ તે જો અતિને ઇશી ર છે અવાયુષ્ક અવસ્થિતિરૂપ હોય છે જેને અને નારદેમાં

જીવમિતિ નામ, ।

ઉક્તઞ્ચ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુણો, અણેગરુવાઈં કુણઈ રુવાઈં ।

સોહ્ણમસોહ્ણાઈં, ચોક્ખમચોક્ખેહિં વણેહિં ॥ ૧ ॥

તહ નામં પિ હુ કમ્મ, અણેગરુવાઈં કુણઈ જીવસ્સ ।

સોહ્ણમસોહ્ણાઈં, ઇટ્ટાણિટ્ટાઈં લોયસ્સ ॥ ૨ ॥ ”

છાયા—યથા ચિત્રકરો નિપુણઃ અનેકરૂપાણિ કરોતિ રૂપાણિ ।

શોભનાશોભનાનિ, ચોક્ષાચોક્ષૈર્વર્ણૈઃ ॥ ૧ ॥

તથા નામાપિ સ્વલુ રૂર્મ, અનેકરૂપાણિ કરોતિ જીવસ્ય ।

શોભનાશોભનાનિ, ઇટ્ટાણિટ્ટાણિ લોકસ્ય ॥ ૩ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દ્વિવિધ-શુભનામ અશુભનામ ચેતિ । શુભનામ-તીર્થકરાદિ, અશુભનામ-અનાદેયત્વાદિદ । ગૂર્યતે-સંશબ્ધતે ઉચ્ચાયચૈઃ શબ્દૈર્યત્-તદ્ગોત્રં, તત્સ્વરૂપં યથા—

ઉસ ભવ કે વ્યતીત હો જાને પર નિયમ સે છૂટ હી જાતા હૈ । કાલાન્તર મેં સાથ નહીં જાતો હૈ ૫, ।

જો જીવ કો વિચિત્ર પર્યાયોં સે પરિણમાતા હૈ વહ નામકર્મ હૈ । કહા મી હૈ—“ જહ ચિત્તયરો નિરુણો ” ઇત્યાદિ ।

જિસ પ્રકાર ચિત્ર બનાવે વાલા ચિતેરા અનેક પ્રકાર કે ચિત્રોને લાલ પીલે આદિ રંગોં વાલે બનાવેતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે વહ નામ કર્મ મી જીવ કો અનેક આકારોં કો બનાવેતા હૈ લોકોં કો ચાહે વે સુન્દર લગેં યા નહીં લગેં, ઇટ્ટ હો યા ઇટ્ટ ન હોં વહ કર્મ ઇસકા પરવાહ નહીં કરતા હૈ ।

વહ કર્મ શુભનામકર્મ ઓર અશુભનામકર્મ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ । તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિ રૂપ શુભનામકર્મ હૈ, ઓર અનાદેય આદિ-

તેનો સદ્ભાવ હોય છે, તે ભવ વ્યતીત થતા તે નિયમથી જ છૂટી નથી છે. કાલાન્તરમાં સાથે જરૂર નથી. ॥ ૫ ॥

“ જહ ચિત્તયરો નિરુણો ” ઇત્યાદિ—

જેમ ચિત્ર બનાવનાર ચિત્રકાર અનેક પ્રકારના રમકડાંએને લાલ, પીળાં, આદિ રંગોવાળાં બનાવી દે છે, એજ પ્રમાણે આ નામકર્મ પણ જીવને વિવિધ આકારોવાળો બનાવી દે છે લોકોને ભણે તે સુદર લાગે કે ન લાગે, ઇટ્ટ લાગે કે ન લાગે, તેની પરવા તે કરતું નથી.

તે કર્મના બે ભેદ છે—(૧) શુભ નામકર્મ અને (૨) અશુભ નામકર્મ. તીર્થકર પ્રકૃતિ આદિ રૂપ શુભ નામકર્મ છે અને અનાદેય આદિ રૂપ અશુભ

“ જહ કુમારો મઢાઈ કુણઃ પુજેપરાઈ સોયસ્સ ।

હયગોય કુણઃ જિય, સોઈ પુજેપરાવસ્થ ॥ ૧ ॥

છાયા—યથા કુન્નકારો માણ્ડાનિ કરોતિ પૂજ્યવરાણિ લોકસ્ય । ઇતિ (૫૧)

ગોત્ર કરોતિ જીવં, લોકે પૂજ્યેવરાવસ્યમ્ ॥ ઇતિ ।

સદ્ દ્વિવિધમ્—ઉચ્ચગોત્ર માનનીયનિષ્ઠનમ્, નીચગોત્રમ્—અમાનનીય નિષ્ઠનમિતિ ૭।

ઉક્તચ્ચ—સત્તાપકમેણાગય જીવાચરણસ્સ ગોષમિતિ સખ્યા ।

ઉચ્ચં નીચ ચરણ ઉચ્ચનીય હવેગોચ ॥

છાયા—સન્તાનક્રમેણાગત જીવાચરણસ્ય ગોષમિતિ સંજ્ઞા ।

ઉચ્ચં નીચ ચરણ, ઉચ્ચં નીચ મહેદ્ ગોત્રમ્ ॥

રૂપ અશુભનામકર્મ હે ઉચ્ચ ઓર નીચ શબ્દો દ્વારા જો લોક મેં કહા જાતા હે વહ ગોત્ર કર્મ હે—કહા મી હે—(જહ કુમારો મઢાઈ ઇત્યાદિ)।

ગોત્રકર્મ જીવ કો ઉચ્ચનીચ કુલો મેં જન્મ કરાને મેં કારણ હોતા હે વહ ગોત્રકર્મ કો પ્રકાર કા હે એક ઉચ્ચગોત્ર ઓર દૂસરા નીચગોત્ર, જિસકે ઉદયસે જીવકા ઉચ્ચકુલમેં—લોકમાનનીયકુલ મેં જન્મ હોતા હે વહ ઉચ્ચગોત્ર હે ઓર જિસકે ઉદય સે લોકનિન્દિત કુલ મેં જન્મ હોતા હે વહ નીચગોત્ર હે ઉચ્ચગોત્ર પૂજ્યતા કા કારણ હોતા હે ઓર નીચગોત્ર અપૂજ્યતા કા કારણ હોતા હે । કહોં ૨ એસા મી કહા ગયો હે

“સત્તાપકમેણાગય” ઇત્યાદિ ।

સત્તાનક્રમ સે—ગોત્રનામકર્મ કે ઉદય સે પ્રાપ્ત વંશપરમ્પરા સે—આગતજીવકા જો આચરણવિશેષ હે વહ ગોત્ર હે જહાં ઉચ્ચ આચરણ

નામકર્મ છે ઉચ્ચ અને નીચના નામથી જે લોકોમાં જોળખાય છે, તે ગોત્રકર્મ છે કહ્યું પણ છે કે—“જહ કુમારો મઢાઈ” ઇત્યાદિ—

અવનો ઉચ્ચ અથવા નીચ કુળમાં જ મ કાયવાચાર ગોત્રકર્મ કારણસર અને છે. તે ગોત્રકર્મના બે પ્રકાર છે—(૧) ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર જે કર્મના ઉદયથી અવનો ઉચ્ચ કુળમાં લોક માનનીય કુળમાં જ મ કાય છે, તે કર્મને ઉચ્ચ ગોત્રકર્મ કહે છે જે કર્મના ઉદયથી લોકનિન્દિત કુળમાં અવનો જન્મ કાય છે, તે કર્મને નીચ ગોત્રકર્મ કહે છે ઉચ્ચ ગોત્ર પૂજ્યતાનું કારણ અને છે અને નીચ ગોત્ર અપૂજ્યતાનું કારણ અને છે કેમ કેઈ જન્માને જેવું પણ કહ્યું છે કે—“સત્તાપ કમેણાગય” ઇત્યાદિ—

સત્તાનક્રમે (ગોત્ર નામ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત વંશપરમ્પરાથી) આગત અવતર જે આચરણ વિશેષ છે તેને ગોત્ર કહે છે. જ્યાં ઉચ્ચ આચરણ થાય છે તે ઉચ્ચ ગોત્ર છે અને જ્યાં નીચ આચરણ થાય છે તે નીચ ગોત્ર છે.

અન્તઃ—દાતૃપ્રતિગ્રાહકયોર્મધ્યે વિઘ્નરૂપેણ આયાતીતિ અન્તરાયઃ, તત્ર ભવમ્
અન્તરાયિકં, યથા રાજા કસ્મૈચિદાતુમુપદિશતિ તત્ર ભાણ્ડાગારિકોઽન્તરાલે વિઘ્ન-
કારકો ભવતિ તદ્વદિદં કર્મ દાનાદ્યન્તરાયજનક ભવતિ, ।

ઉક્તશ્ચ—“ જહ રાયા દાણાઈ, ણ કુણહ મંડારિણ વિકૂલમ્મિ ।

एवं जेणं जीवो, कस्मं तं अन्तरायंति ॥ १ ॥ ”

છાયા—યથા રાજા દાનાદિ, ન કરોતિ ભાણ્ડારિકે વિકૂલે ।

एवं येन जीवः कर्म तदन्तरायमिति ॥ १ ॥

તદ્ દ્વિવિધં—પ્રત્યુત્પન્નવિનાશિતં પિહિતાગામિપથં ચેતિ । તત્ર પ્રત્યુત્પન્ન-
વર્તમાનલબ્ધમર્થજાતં વિનાશિતમ્—ઉપહતં યેન તત્તથોક્તમ્ । તથા પિહિતઃ—આચ્છા-
દિતઃ આગામિનો—લબ્ધવ્યસ્થાથર્થજાતસ્ય પન્થા—માર્ગો યસ્યેતિ તત્તથોક્તમ્
૮ ॥ સૂ૦ ૪૮ ॥

होता है वह उच्च गोत्र है और जहां नीच आचरण है वह नीचगोत्र है ।

દાતા ઓર પ્રતિગ્રાહકકે વીચમ્ને જો વિઘ્નરૂપસે આકર ઉપસ્થિત હો
જાતાહૈ વહ અન્તરાયહૈ ઇસ અન્તરાયમ્ને જો કારણરૂપ હોતાહૈ વહ આન્ત-
રાયિક હૈ જૈસે રાજા કિસી કો દાન દેનેકો કહતા હૈ, પરન્તુ મળ્ડારી
અન્તરાલ મ્ને ઉસમ્ને વિઘ્ન ડાલ દેતા હૈ ઉસી પ્રકારસે યહ કર્મ દાનાદિકોં
મ્ને અન્તરાય કા જનક હોતાહૈ । કહા મી હૈ—“જહ રાયા દાણાઈ”હત્યાદિ ।

यह अन्तरायकर्म दो प्रकार का होता है, एक प्रत्युत्पन्न विनाशित
और दूसरा पिहितागामिपथ जिसके द्वारा वर्तमान काल में लब्ध अर्थ-
द्रव्य नष्ट कर दिया जाता है वह प्रथम प्रकार है तथा जिसके द्वारा
आगामीकाल में प्राप्त होने योग्य अर्थ का रास्ता रोक दिया जाता है
वह दूसरा प्रकार है ॥ सू० ४८ ॥

દાતા અને પ્રતિગ્રાહકની વચ્ચે વિઘ્ન (અન્તરાય) રૂપે આવી પડનાર
કર્મનું નામ આન્તરાયિક કર્મ છે. જેમકે રાજા કોઇને દાન દેવાનું કહે છે,
પણ ભંડારી તેમાં વચ્ચે વિઘ્ન બીજું કરે તો યાચકને દાન પ્રાપ્તિમાં અન્તરાય
બીજો થાય છે, એ જ પ્રમાણે આ કર્મ દાનાદિકમાં અન્તરાયજનક હોવાથી
તેને અન્તરાય કર્મ કહે છે કહ્યું પણ છે—“ જહ રાયા દાણાઈ ” ઇત્યાદિ—

તે અન્તરાય કર્મના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશિત
અને (૨) પિહિતાગામિપથ જેના દ્વારા વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્ય) ને નષ્ટ કરી નાખવામાં આવે છે એવા અન્તરાય કર્મનું નામ પ્રત્યુ-
ત્પન્ન વિનાશિત છે તથા જેના દ્વારા ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્યલાભાદિ) નો માર્ગ અટકાવી દેવામાં આવે છે, તે કર્મનું નામ
પિહિતાગામિપથ અન્તરાય કર્મ છે. ॥ સ. ૪૮ ॥

“ જહ કુમારો મઢાઈ કુણહ પુજેયરાહ લોયસ્સ ।

હયગોયં કુણહ નિય, લોય પુજેયરાવત્યં ॥ ૧ ॥

છાયા—યથા કુમ્મકારો માણ્ઠાનિ કરોતિ પૂજ્યેતરાણિ લોકસ્ય । ઇતિ (૧૧)

ગોત્ર કરોતિ જીવં, લોકે પૂજ્યેતરાવસ્યમ્ ॥ ઇતિ ।

તદ્ દ્વિવિધમ્—ઉચ્ચગોત્ર માનનીયનિવંધનમ્, નીચગોત્રમ્—અમાનનીય નિવંધનમિતિ ૭।

ઉક્ત્ય—સતાણકમેનાગય બીવાયરણસ્સ ગોત્રમિતિ સખ્યા ।

ઉચ્ચ નીચ ચરણ ઉચ્ચનીય હવેગોત્રં ॥

છાયા—સન્તાનકમેનાગત બીવાચરણસ્ય ગોત્રમિતિ સંજ્ઞા ।

ઉચ્ચ નીચ ચરણ, ઉચ્ચ નીચ મથેદુ ગોત્રમ્ ॥

રૂપ અશુભનામકર્મ હૈ ઉચ્ચ ઓર નીચ શબ્દો દ્વારા જો લોક મેં કહા જાતા હૈ વહ ગોત્ર કર્મ હૈ—કહા મી હૈ—(જહ કુમારો મઢાઈ ઇત્યાદિ ।

ગોત્રકર્મ જીવ કો ઉચ્ચનીચ કુલોં મેં જન્મ કરાને મેં કારણ હોતા હૈ વહ ગોત્રકર્મ દો પ્રકાર કા હૈ एक ઉચ્ચગોત્ર ઓર વૈસરા નીચગોત્ર, જિસકે ઉદયસે જીવકા ઉચ્ચકુલમેં—લોકમાનનીયકુલ મેં જન્મ હોતા હૈ વહ ઉચ્ચગોત્ર હૈ ઓર જિસકે ઉદય સે લોકનિન્દિત કુલ મેં જન્મ હોતા હૈ વહ નીચગોત્ર હૈ ઉચ્ચગોત્ર પૂજ્યતા કા કારણ હોતા હૈ ઓર નીચગોત્ર અપૂજ્યતા કા કારણ હોતા હૈ । કહોં ૨ વેસા મી કહાં ગયો હૈ

“ સંતાણકમેનાગય ” ઇત્યાદિ ।

સતાનક્રમ સે—ગોત્રનામકર્મ કે ઉદય સે પ્રાપ્ત યંદાપરમ્પરા સે—આગતજીવકા જો આચરણવિશેષ હૈ વહ ગોત્ર હૈ જહાં ઉચ્ચ આચરણ

નામકર્મ છે ઉચ્ચ અને નીચના નામથી જે દોઢેામાં યોગપાય છે, તે ગોત્ર કર્મ છે કહું પણ છે કે—“ જહ કુમારો મઢાઈ ” ઇત્યાદિ—

અવનો ઉચ્ચ અથવા નીચ પુણમાં જ મ કરાયવામાં ગોત્રકર્મ કારણભૂત અને છે. તે ગોત્રકર્મના સિ પ્રકાર છે—(૧) ઉચ્ચ ગોત્ર અને નીચ ગોત્ર

જે કર્મના ઉદયથી અવનો ઉચ્ચ પુણમાં, દોઢ માનનીય પુણમાં જ મ થાય છે, તે કર્મને ઉચ્ચ ગોત્ર કર્મ કહે છે જે કર્મના ઉદયથી દોઢનિન્દિત પુણમાં અવનો જન્મ થાય છે, તે કર્મને નીચ ગોત્ર કર્મ કહે છે ઉચ્ચ ગોત્ર પૂજ્યતાનું કારણ અને નીચ ગોત્ર અપૂજ્યતાનું કારણ અને છે કોઈ કોઈ જ્યાંએ એવું પણ કહું છે કે—“ સંતાણ કમેનાગય ” ઇત્યાદિ—

સતાનકર્મ (ગોત્ર નામ કર્મના ઉદયથી પ્રાપ્ત યંદાપરમ્પરાથી) આગત અવનું જે આચરણ વિશેષ છે તેને ગોત્ર કહે છે જ્યાં ઉચ્ચ આચરણ થાય છે તે ઉચ્ચ ગોત્ર છે, અને જ્યાં નીચ આચરણ થાય છે તે નીચ ગોત્ર છે

અન્તઃ—દાતૃપ્રતિગ્રાહકયોર્મધ્યે વિઘ્નરૂપેણ આયાતીતિ અન્તરાયઃ, તત્ર ભવમ્
અન્તરાયિકં, યથા રાજા કસ્મૈચિદ્દાતુમુપદિશતિ તત્ર માળ્ડાગારિકોઽન્તરાલે વિઘ્ન-
કારકો ભવતિ તદ્વદિદં કર્મ દાનાઘન્તરાયજનક ભવતિ, ।

ઉક્તઃ—“ જહ રાયા દાળાઈ, ણ કુળઈ મંડારિણ વિકૂલમ્મિ ।

એવં જ્ઞેણં જીવો, કર્મમં તં અન્તરાયંતિ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—યથા રાજા દાનાદિ, ન કરોતિ માળ્ડારિકે વિકૂલે ।

એવં યેન જીવઃ કર્મ તદન્તરાયમિતિ ॥ ૧ ॥

તદ્ દ્વિવિધં—પ્રત્યુત્પન્નવિનાશિતં પિહિતાગામિપથં ચેતિ । તત્ર પ્રત્યુત્પન્ન-
વર્તમાનલઘ્વમર્થજાતં વિનાશિતમ્—ઉપહતં યેન તત્તથોક્તમ્ । તથા પિહિતઃ—આચ્છા-
દિતઃ આગામિનો—લઘ્વવ્યસ્યાર્થજાતસ્ય પન્થા—માર્ગો યસ્યેતિ તત્તથોક્તમ્
૮ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

હોતા હૈ વહ ઉચ્ચ ગોત્ર હૈ ઓર જહાં નીચ આચરણ હૈ, વહ નીચગોત્ર હૈ ।

દાતા ઓર પ્રતિગ્રાહકકે બીચમેં જો વિઘ્નરૂપસે આકર ઉપસ્થિત હો
જાતા હૈ વહ અન્તરાય હૈ ઇસ અન્તરાયમેં જો કારણરૂપ હોતા હૈ વહ આન્ત-
રાયિક હૈ જૈસે રાજા કિસી કો દાન દેનેકો કહતા હૈ, પરન્તુ મળ્ડારી
અન્તરાલ મેં ડસમેં વિઘ્ન ડાલ દેતા હૈ ડસી પ્રકારસે યહ કર્મ દાનાદિકોં
મેં અન્તરાય કા જનક હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“ જહ રાયા દાળાઈ ” ઇત્યાદિ ।

યહ અન્તરાયકર્મ દો પ્રકાર કા હોતા હૈ, ઇક પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશિત
ઓર ડૂસરા પિહિતાગામિપથ જિસકે દ્વારા વર્તમાન કાલ મેં લઘ્વ અર્થ-
દ્રવ્ય નષ્ટ કર દિયા જાતા હૈ વહ પ્રથમ પ્રકાર હૈ તથા જિસકે દ્વારા
આગામીકાલ મે પ્રાપ્ત હોને યોગ્ય અર્થ કા રાસ્તા રોક દિયા જાતા હૈ
વહ ડૂસરા પ્રકાર હૈ ॥ સૂ. ૪૮ ॥

દાતા અને પ્રતિગ્રાહકની વચ્ચે વિઘ્ન (અન્તરાય) રૂપે આવી પડનાર
કર્મનું નામ આન્તરાયિક કર્મ છે. જેમકે રાજા કોઈને દાન દેવાનું કહે છે,
પણ મંડારી તેમાં વચ્ચે વિઘ્ન ઊભું કરે તો યાચકને દાન પ્રાપ્તિમાં અન્તરાય
ઊભો થાય છે, એ જ પ્રમાણે આ કર્મ દાનાદિકમાં અન્તરાયજનક હોવાથી
તેને અન્તરાય કર્મ કહે છે કહ્યું પણ છે—“ જહ રાયા દાળાઈ ” ઇત્યાદિ—
તે અન્તરાય કર્મના નીચે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રત્યુત્પન્ન વિનાશિત
અને (૨) પિહિતાગામિપથ જેના દ્વારા વર્તમાનકાળમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્ય) ને નષ્ટ કરી નાખવામાં આવે છે એવા અન્તરાય કર્મનું નામ પ્રત્યુ-
ત્પન્ન વિનાશિત છે તથા જેના દ્વારા ભવિષ્યમાં પ્રાપ્ત થનાર અર્થ
(દ્રવ્યલાભાદિ) નો માર્ગ અટકાવી દેવામાં આવે છે, તે કર્મનું નામ
પિહિતાગામિપથ અન્તરાય કર્મ છે. ॥ સૂ. ૪૮ ॥

પૂર્વોક્તઅષ્ટવિધ કર્મ મૂચ્છામન્ય મથતીતિ મૂચ્છાસ્વરૂપમાહ—

મૂચ્છ્મ—દુવિદ્યા મુચ્છા પળ્ળતા, ત જહા-પેજ્જવત્તિયા ચેવ
દોસવત્તિયા ચેવ । પેજ્જવત્તિયા મુચ્છા દુવિદ્યા પળ્ળતા, ત જહા
—માયા ચેવ લોમે ચેવ । દોસવત્તિયા મુચ્છા દુવિદ્યા પળ્ળતા
ત જહા-કોહે ચેવ માળે ચેવ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

છાયા—દ્વિવિધા મૂચ્છા મજ્જતા, તથા—પ્રેમપ્રત્યયા ચેવ દ્વેષ પ્રત્યયા ચેવ ૧ । પ્રેમપ્રત્યયા મૂચ્છા દ્વિવિધા મજ્જતા, તથા—માયાચેવ લોભચેવ ૨ । દ્વેષપ્રત્યયા મૂચ્છા દ્વિવિધા મજ્જતા—તથા—ક્રોધચેવ માનસચેવ ૩ ॥ સૂ. ૪૯ ॥

ટીકા—‘દુવિદ્યા મુચ્છા’ इत्यादि । मूच्छा—मोह । सर्वसद्विवेकनाशः । सा द्विविधा—प्रेमप्रत्यया द्वेषप्रत्यया चेति । प्रेम—रागं तत् प्रत्ययो हेतुर्यस्याः सा प्रेमप्रत्यया । एव द्वेषो हेतुर्यस्याः सा द्वेषप्रत्यया १ । प्रेमप्रत्यया मूच्छा द्विविधा—मायालोभश्च—मायारूपा लोभरूपा चेति २ । एवं द्वेषप्रत्यया मूच्छाऽपि द्विविधा—क्रोधः, मानश्च, क्रोधरूपा मानरूपा चेति ३ ॥ सू. ४९ ॥

પૂર્વોક્ત અષ્ટવિધ કર્મ મૂચ્છાજન્ય હોતા હે અતઃ અય સૂત્રકાર મૂચ્છાં કા સ્વરૂપ કહતે હે—(દુવિદ્યા મુચ્છા પળ્ળતા) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—સર્વસદ્વિવેક કે ચિનોદા કા નામ મૂચ્છાં—મોહ હે યહ મૂચ્છાં દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હે એક પ્રેમપ્રત્યયા ઓર દૂસરી દ્વેષપ્રત્યયા રાગ-પ્રેમ જિસ મૂચ્છાં કા કારણ હોતા હે યહ પ્રેમપ્રત્યયા મૂચ્છાં હે, તથા દ્વેષ જિસ મૂચ્છાં કા કારણ હોતા હે યહ દ્વેષ પ્રત્યયા મૂચ્છાં હે । इनमें प्रेम प्रत्यया (प्रेमनिमित्त) मूच्छां भी दो प्रकार की है एक मायारूप और दूसरी लोभरूप इसी तरह से द्वेष प्रत्यया (द्वेषनिमित्त) मूच्छां भी दो प्रकार की है एक क्रोधरूप और दूसरी मानरूप ॥ सू. ४९ ॥

પૂર્વોક્ત આઠે પ્રકારના કર્મ મૂચ્છાજન્ય હોય છે, તેથી હવે સૂત્રકાર મૂચ્છાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—‘દુવિદ્યા મુચ્છા પળ્ળતા’ इत्यादि—
ટીકાર્થ—સારા નરસાના વિવેકનો ચિનોદા થયો તેનું નામ મૂચ્છાં છે તેનું બીજું નામ મોહ પણ છે. મૂચ્છાના ત્રીણે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રેમપ્રત્યયા—પ્રેમનિમિત્ત (૨) દ્વેષપ્રત્યયા. જે મૂચ્છા પ્રેમ (રાગ) ને કારણે ઉદ્ભવે છે, તે મૂચ્છાને પ્રેમપ્રત્યયા કહે છે. દ્વેષને કારણે ઉદ્ભવતી મૂચ્છાને દ્વેષપ્રત્યયા કહે છે. પ્રેમ પ્રત્યયા મૂચ્છાના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) માયારૂપ અને (૨) લોભરૂપ. દ્વેષપ્રત્યયા મૂચ્છાના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) ક્રોધરૂપ (૨) માનરૂપ. ॥ સૂ. ૪૯ ॥

મૂર્છાગૃહીતકર્મથ ક્ષય આરાધનયા ભવતીત્યાડરાધનાં સૂત્રત્રયેનાહ—

મૂલમ્—દુવિહા આરાહણા પળ્લન્તા, તં જહા--ધર્મિયારા-
હણા ચેવ કેવલિઆરાહણા ચેવ ૧ । ધર્મિયારાહણા દુવિહા
પળ્લન્તા, તં જહા--સુયધર્મમારાહણા ચેવ ચરિત્તધર્મમારાહણા ચેવ ૨ ।
કેવલિ આરાહણા દુવિહા પળ્લન્તા, તં જહા--અંતકિરિયા ચે વા
કલ્પવિમાણોવવત્તિયા ચેવ ૩ ॥ સૂ ૫૦ ॥

છાયા—દ્વિવિધા આરાધના પ્રજ્ઞતા, તથા—ધાર્મિકારાધના ચેવ કેવલિકા-
રાધના ચેવ ૨ । ધાર્મિકારાધના દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—શ્રુતધર્મારાધના ચેવ,
ચારિત્રધર્મારાધના ચેવ ૨ । કેવલિકારાધના દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—અન્તક્રિયા
ચેવ, કલ્પવિમાણોવવત્તિકા ચેવ ૩ ॥ સૂ ૫૦ ॥

ટીકા—‘ દુવિહા આરાહણા ’ इत्यादि ।

આરાધનમારાધના, સા જ્ઞાનાદિવસ્તુનોડુતુકૂલવર્તિત્વં નિરતિચારજ્ઞાનાદ્યાસે-
વનેત્યર્થઃ । સા દ્વિવિધા—ધાર્મિકારાધના, કેવલિકારાધના ચેતિ । તત્ર ધર્મેણ—

મૂર્છા સે ગૃહીત કર્મ કા ક્ષય આરાધના સે હોતા હૈ ઇસલિયે સૂત્ર-
કાર ત્રીન સૂત્રોં દ્વારા આરાધના કા કથન કરતે હૈ—

(દુવિહા આરાહણા પનન્તા) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આરાધન—શાસ્ત્ર કી રીતિ સે પાલન કરને કા નામ આરાધના હૈ,
યહ આરાધના જ્ઞાનાદિરૂપ વસ્તુ કે અનુકૂલ રહને રૂપ હોતી હૈ, જીવ
જ્ઞાનાદિરૂપ વસ્તુ કા અનુકૂલ અપને કો તખી રખ સકતા હૈ કિ જબ
જ્ઞાનાદિકોં મેં અતિચાર ન લગાવે અતઃ નિરતિચાર રૂપ સે જ્ઞાનાદિકોં
કા આસેવન કરના યહી આરાધના હૈ । યહ આરાધના દો પ્રકાર કી હૈ
એક ધાર્મિકારાધના ઓર દૂસરી કેવલિકારાધના, શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ

મૂર્છા દ્વારા ગૃહીત કર્મનો ક્ષય આરાધનાથી થાય છે. તેથી હવે સૂત્ર-
કાર ત્રણ સૂત્રો દ્વારા આરાધનાનું કથન કરે છે.

“ દુવિહા આરાહણા પળ્લન્તા ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—આરાધન—શાસ્ત્રનુ શાસ્ત્રોક્ત રીતે પાલન કરવું તેનું નામ આરાધના
છે. તે આરાધના જ્ઞાનાદિરૂપ વસ્તુને અનુકૂળ રહેવા રૂપ હોય છે છવ ત્યારે જ
પોતાને જ્ઞાનાદિક વસ્તુને અનુરૂપ રાખી શકે છે કે જ્યારે તેને જ્ઞાનાદિકોમાં
અતિચાર (હોષ) લાગી જતા નથી તે કારણે નિરતિચાર રૂપે જ્ઞાનાદિકોનું
આસેવન કરવું તેનું નામ જ આરાધના છે. તે આરાધના બે પ્રકારની કહી છે,

પૂર્વોક્તમપ્તિપિં કર્મ મૂર્છાજન્ય ભવતીતિ મૂર્છાંસરૂપમાહ—

મૂઝ્મ—દુઃખિહા મુચ્છા પળણત્તા, ત જહા--પેજ્જવત્તિયા ચેવ
દોસવત્તિયા ચેવ । પેજ્જવત્તિયા મુચ્છા દુઃખિહા પળણત્તા, ત જહા
—માયા ચેવ લોમે ચેવ । દોસવત્તિયા મુચ્છા દુઃખિહા પળણત્તા
ત જહા--કોહે ચેવ માળે ચેવ ॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

છાયા—દ્વિવિધા મૂર્છા મદ્દત્તા, તથા—પ્રેમપ્રત્યયા ચેવ દ્વેષ પ્રત્યયા ચેવ ૧। પ્રેમપ્રત્યયા મૂર્છા દ્વિવિધા મદ્દત્તા, તથા—માયાચેવ લોભરૂપેવ ૨। દ્વેષપ્રત્યયા મૂર્છા દ્વિવિધા મદ્દત્તા—તથા—ક્રોધરૂપેવ માનરૂપેવ ૩॥ સૂ૦ ૪૯ ॥

ટીકા—‘ દુઃખિહા મુચ્છો ’ इत्यादि । मूर्च्छा—मोह सवसद्विवेकनाशः । सा द्विविधा—प्रेमप्रत्यया द्वेषप्रत्यया चेति । प्रेम—राग तत् प्रत्ययो हेतुर्यस्याः सा प्रेमप्रत्यया । एवं द्वेषो हेतुर्यस्याः सा द्वेषप्रत्यया १ । प्रेमप्रत्यया मूर्च्छा द्विविधा—मायालोभम—मायारूपा लोभरूपा चेति २ । एवं द्वेषप्रत्यया मूर्च्छा द्विविधा—क्रोधः, मानस, क्रोधरूपा मानरूपा चेति ३ ॥ सू० ४९ ॥

પૂર્વોક્ત અઘ્નવિચ્છ કર્મ મૂર્છાજન્ય હોતા હે અતઃ અપ સૂત્રકાર મૂર્છાં કા સ્વરૂપ કહતે હે—(દુઃખિહા મુચ્છા પળણત્તા) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—સવસદ્વિવેક કે વિનાશ કા નામ મૂર્છા—મોહ હે યહ મૂર્છાં લો પ્રકાર કી જહી ગઈ હે एक प्रेमप्रत्यया और दूसरी द्वेषप्रत्यया राग—प्रम जिस मूर्च्छा का कारण होता है यह प्रेमप्रत्यया मूर्च्छा है, तथा द्वेष जिस मूर्च्छा का कारण होता है यह द्वेष प्रत्यया मूर्च्छा है । इनमें प्रेम-प्रत्यया (प्रेमनिमित्त) मूर्च्छा भी दो प्रकार की है एक मायारूप और दूसरी लोभरूप इसी तरह से द्वेष प्रत्यया (द्वेषनिमित्त) मूर्च्छा भी दो प्रकार की है एक क्रोधरूप और दूसरी मानरूप ॥ सू० ४९ ॥

પૂર્વોક્ત આઠે પ્રકારના ક્રમ મૂર્છાજન્ય હોય છે, તેથી ૮વે સૂત્રકાર મૂર્છાના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે—‘ દુઃખિહા મુચ્છા પળણત્તા ’ इत्यादि—

ટીકા—આઠે નવચાના વિવેકને વિનાશ થયો તેનું નામ મૂર્છા છે, તેનું બીજું નામ મોહ પણ છે. મૂર્છાના ત્રીજે પ્રમાણે બે પ્રકાર છે—(૧) પ્રેમપ્રત્યયા—પ્રેમનિમિત્ત (૨) દ્વેષપ્રત્યયા જે મૂર્છા પ્રેમ (રાગ) ને કારણે ઉદ્ભવે છે, તે મૂર્છાને પ્રેમપ્રત્યયા કહે છે, તેને કારણે ઉદ્ભવતી મૂર્છાને દ્વેષપ્રત્યયા કહે છે પ્રેમ પ્રત્યયા મૂર્છાના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) માયારૂપ અને (૨) લોભરૂપ. દ્વેષપ્રત્યયા મૂર્છાના પણ બે પ્રકાર છે—(૧) ક્રોધરૂપ (૨) માનરૂપ. ॥ સૂ. ૪૯ ॥

અથવા કલ્પાઃ—સૌધર્માદયઃ, વિમાનાનિ—તદુપરિવર્તિત્રૈવેયકાદીનિ કલ્પવિમાનાનિ, તેષુ ઉપપત્તિઃ—ઉપપાતો જન્મ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા કલ્પવિમાનોપપત્તિકા જ્ઞાનાધારાધના । एषा च श्रुतकेवल्यादीनां भवतीति । एवं फला चैयमनन्तरं—फलद्वारेणोक्ता, પરમ્પરયા ત્વેષા ભવાન્તક્રિયાનુપાતિન્યેવેતિ । ‘ સુયધમ્મે ’—ત્યાદૌ વિષયભેદેનારાધનાભેદઃ પ્રોક્તઃ, ‘ કેવલિ આરાહણે ’—ત્યાદૌ તુ ફલભેદેનારાધનાભેદ ઇતિ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

. પૂર્વ જ્ઞાનાધારાધના પ્રોક્તા, વત્કલભૂતાશ્ચ તીર્થકરાઃ તૈર્વા સા સમ્યગારાધિતા, પ્રરૂપિતા વેતિ તીર્થકરપ્રરૂપણાં દ્વિસ્થાનકાનુપાતેન ગ્રાહ—

મૂલમ્--દો તિત્થયરા નીલુપ્પલસમા વન્નેણં પળ્લન્તા તં જહા--મુણિસુવ્વણ્ણ ચેવ અરિદ્ધ નેમી ચેવ । દો તિત્થયરા પિયંગુસમા વન્નેણં પળ્લન્તા, તં જહા--મલ્લી ચેવ પાસે ચેવ । દો તિત્થયરા પડમગોરા વળ્લેણં પળ્લન્તા તં જહા--પડમપ્પહે ચેવ વાસુપુજ્જે ચેવ । દો તિત્થયરા ચંદગોરાવન્નેણં પળ્લન્તા તં જહા--ચંદપ્પભે ચેવ પુપ્પદંતે ચેવ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

સૌધર્માદિકોં મેં ચાર इनके ऊपर त्रैवैयक आदि विमान हैं उनमें जिससे जीव का जन्म होता है ऐसी वह आराधना कल्पविमानोपपत्तिका है । यह आराधना श्रुतकेवली आदिकों को होती है यह आराधना अनन्तर फलद्वारा ऐसी फलवाली कही गई है परम्पराफल की अपेक्षा तो यह आराधना भवान्तक्रियानुपातिनी ही होती है, “ सुयधम्मा ” इत्यादि में विषय भेद से आराधनाकाभेद कहा है और “ केवलि आराहणा ” इत्यादि में फलभेद से आराधनाभेद कहा है ॥ सू. ५० ॥

આદિ વિમાનોમાં જેના દ્વારા જીવનો જન્મ થાય છે એવી તે જ્ઞાનાદિ આરાધનાને કલ્પવિમાનોપપત્તિકા આરાધના કહે છે. તકેવલી આદિકોની આરાધના આ પ્રકારની હોય છે. આ આરાધના અનન્તર ફલ દ્વારા આ પ્રકારના ફલવાળી કહી છે. પરમ્પરા ફલની અપેક્ષાએ તો આ આરાધના ભવાન્તક્રિયાનુપાતિની હોય છે. “ સુયધમ્મા ” ઇત્યાદિમાં વિષયભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાભેદ પ્રકટ કર્યા છે અને “ કેવલી આરાહણા ” ઇત્યાદિમાં ફલભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાનાભેદ કહ્યા છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

શ્રુતચારિભક્તજ્ઞેન ધરન્તિ યે તે ધાર્મિકાઃ-સાધવાઃ, તેષામિયં ધાર્મિકી, સા વા
 સાવારાધના ધ ધાર્મિકારાધના । કેવલિક્ષાનાં શ્રુતાનધિમનઃપર્યપકેવચ્છાનિ-
 નામયં કેવલિક્ષી, સા વાસાવારાધના ચેતિ કેવલિક્ષારાધના ૩ । ધાર્મિકારા-
 ધના દ્વિવિધા-શ્રુતધર્મારાધના ચારિત્રધર્મારાધના ચેતિ । વ્યાક્યા સુગમા ૨ ।
 કેવલિક્ષારાધના દ્વિવિધા-અન્તક્રિયા, કલ્પવિમાનોપપત્તિકા ચેતિ । તપ-અન્તો-
 મધાન્તસ્તસ્ય ક્રિયા-અન્તક્રિયા મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ, તદ્દેતુભૂતા યા-વારાધના
 શૈલેશીરૂપા સા-અન્તક્રિયેતિ, ઉપચારાત્ । યથા ચ દ્વાપિક્ષાને કેવલિક્ષાનામેવ
 મવતિ । તથા કલ્પેષુ-દેવલોકેષુ ન તુ જ્યોતિશ્ચારે, વિમાનાનિ-દેવાવાસવિશેષાઃ,

કે અનુસાર જો ચલતે હૈં વે ધાર્મિક હૈં વેસે ધાર્મિક સાધુજન હોત હૈં
 ઇન સાધુજનોં કી આરાધના ધાર્મિકારાધના હૈં । શ્રુતજ્ઞાનવાળોં કી, અ-
 બિજ્ઞાનવાળોં કી, મનાપર્યપજ્ઞાનવાળોં કી ઓર કેવલજ્ઞાન વાળોં કી
 જાં આરાધના હૈં વહ કેવલિક્ષારાધના હૈં ધાર્મિકારાધના દો પ્રકાર કી હૈં
 શ્રુતધર્મારાધના ઓર ચારિત્રધર્મારાધના ઇનકી વ્યાક્યા સુગમ હૈં કેવ-
 લિક્ષારાધના દો પ્રકાર કી હૈં અન્તક્રિયા ઓર કલ્પવિમાનોપપત્તિકા
 મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ શૈલેશીરૂપ જો આરાધના હોતી હૈં વહ અન્તક્રિયા કેવલિક્ષા
 રાધના હૈં અન્તક્રિયા નામ મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ કા હૈં પરંતુ ઇસકા હેતુરૂપ આરા-
 ધના કો જો અન્તક્રિયા કહા હૈં વહ ઉપચારસે કહા ગયા હૈં વેસા જાન
 ના ચાહિયે । યહ દ્વાપિક્ષાને કેવલિક્ષાને પર કેવલિક્ષાને કા હી હોતી હૈં કલ્પોં
 મેં-દેવલોકોં મેં જ્યોતિશ્ચાર મેં નહીં, જો દેવાવાસવિશેષ હૈં ઇનમેં અથવા

(૧) ધાર્મિક આરાધના અને (૨) કેવલિ આરાધના જેઓ શ્રુતચારિત્ર ૩૫
 ધર્માનુસાર વાદે છે, તેઓ ધાર્મિક કહેવાય છે સાધુઓ જેના ધાર્મિક કહેવ
 છે, તે સાધુઓની આરાધનાને ધાર્મિકારાધના કહે છે । શ્રુતજ્ઞાનવાળાની, અવ-
 બિજ્ઞાનવાળાની, મનાપર્યપજ્ઞાનવાળાની અને કેવલજ્ઞાનવાળાની આરાધનાને
 કેવલિક્ષારાધના કહે છે ધાર્મિકારાધના બે પ્રકારની છે (૧) શ્રુતધર્મારાધના અને
 (૨) ચારિત્રધર્મારાધના, આ બન્ને પદો સ્પષ્ટ છે કેવલિક્ષારાધના બે પ્રકારની છે—
 (૧) અન્તક્રિયા (૨) કલ્પવિમાનોપપત્તિકા ભવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ શૈલેશીરૂપ જે આરાધના
 કહે છે, તેનું નામ અન્તક્રિયા કેવલિક્ષારાધ । છે ભવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થ (ભવનો વિનાશ) નામ
 જ અન્તક્રિયા છે, પરંતુ તેના હેતુરૂપ આરાધનાને જે અન્તક્રિયા કહેલ છે તે જોપ
 ધાર્મિક પીતે કહેલ છે જેમ સમજવું. દ્વાપિક્ષા જ્ઞાન વાચ ત્વારે કેવલિક્ષાનાં જ
 તેના અર્થમાં રહે છે કલ્પવિમાનો-કલ્પવિમાનો (જ્યોતિશ્ચારમાં નહીં) જે દેવા
 વાસ વિશેષ છે તે દેવાવાસોમાં અથવા સૌપર્ગોદિ વિમાનોમાં અને શ્રેયેશ્વર

અથવા કલ્પાઃ-સૌધર્માદયઃ, વિમાનાનિ-તદુપરિવર્તિત્રૈવેયકાદીનિ કલ્પવિમાનાનિ, તેષુ ઉપપત્તિઃ-ઉપપાતો જન્મ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા કલ્પવિમાનોપપત્તિકા જ્ઞાનાધારાધના । एषा च श्रुतकेवल्यादीनां भवतीति । एवं फला चैयमनन्तरं-फलद्वारेणोक्ता, પરમ્પરયા ત્વેષા ભવાન્તક્રિયાનુપાતિન્યેવેતિ । ‘સુયધમ્મે’-ત્યાદૌ વિષયભેદેનારાધનાભેદઃ પ્રોક્તઃ, ‘કેવલિ આરાહણે’-ત્યાદૌ તુ ફલભેદેનારાધનાભેદ ઇતિ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

. પૂર્વ જ્ઞાનાધારાધના પ્રોક્તા, વત્ફલભૂતાથ તીર્થકરાઃ તૈર્વા સા સમ્યગારાધિતા, પ્રરૂપિતા વેતિ તીર્થક્રપ્રરૂપણાં દ્વિસ્થાનકાનુપાતેન પ્રાઢ—

મૂલમ્--દો તિત્થયરા નીલુપ્પલસમા વન્નેણં પળ્લણ્ણત્તા તં જહા--મુણિસુવ્વણ્ણ ચેવ અરિદ્ધ નેમી ચેવ । દો તિત્થયરા પિયંગુસમા વન્નેણં પળ્લણ્ણત્તા, તં જહા--મલ્લી ચેવ પાસે ચેવ । દો તિત્થયરા પડમગોરા વળ્લણ્ણં પળ્લણ્ણત્તા તં જહા--પડમપ્પહે ચેવ વાસુપુજ્જે ચેવ । દો તિત્થયરા ચંદગોરાવન્નેણં પળ્લણ્ણત્તા તં જહા--ચંદપ્પમે ચેવ પુપ્પદંતે ચેવ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

સૌધર્માદિકોં મેં ચાર इनके ऊपर त्रैवेयक आदि विमान हैं उनमें जिससे जीव का जन्म होता है ऐसी वह आराधना कल्पविमानोपपत्तिका है । यह आराधना श्रुतकेवली आदिकों को होती है यह आराधना अनन्तर फलद्वारा ऐसी फलवाली कही गई है परम्पराफल की अपेक्षा तो यह आराधना भवान्तक्रियानुपातिनी ही होती है, “सुयधम्मा” इत्यादि में विषय भेद से आराधनाका भेद कहा है और “केवलि आराहणा” इत्यादि में फलभेद से आराधनाभेद कहा है ॥ सू. ५० ॥

આદિ વિમાનોમાં જેના દ્વારા જીવનો જન્મ થાય છે એવી તે જ્ઞાનાદિ આરાધનાને કલ્પવિમાનોપપત્તિકા આરાધના કહે છે. તકેવલી આદિકોની આરાધના આ પ્રકારની હોય છે આ આરાધના અનન્તર ફલ દ્વારા આ પ્રકારના ફલવાળી કહી છે પરમ્પરા ફલની અપેક્ષાએ તો આ આરાધના ભવાન્તક્રિયાનુપાતિની હોય છે. “સુયધમ્મા” ઇત્યાદિમાં વિષયભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાભેદ પ્રકટ કર્યા છે અને “કેવલી આરાહણા” ઇત્યાદિમાં ફલભેદની અપેક્ષાએ આરાધનાનાભેદ કહ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

શ્રુતચારિશ્રદ્ધાજ્ઞેન ચરન્તિ યે તે ધાર્મિકાઃ-સાપવા, તેપામિયં ધાર્મિકી, સા પા
સાવારાધના ધ ધાર્મિકારાધના । કેવલિકાનાં શ્રુતાવધિમનઃપર્યયકેવલજ્ઞાનિ-
નામયં કેવલિકી, સા સાસાવારાધના ચેતિ કેવલિકારાધના ૩ । ધાર્મિકારા-
ધના દ્વિધિષા-શ્રુતધર્મારાધના ચારિશ્રધર્મારાધના ચેતિ । વ્યાખ્યા સુગમા ૨ ।
કેવલિકારાધના દ્વિધિષા-અન્તક્રિયા, કલ્પવિમાનોપપત્તિકા ચેતિ । તથ-અન્તો-
મવાન્તસ્તસ્ય ક્રિયા-અન્તક્રિયા મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ, ઉદેતુભૂતા યા-આરાધના
શૈલેષ્ઠીરૂપા સા-અન્તક્રિયેતિ, ઉપચારાત્ । યથા ચ ક્ષાયિકજ્ઞાને કેવલિનામેવ
મથતિ । તથા કલ્પેષુ-દેવલોકેષુ ન તુ જ્યોતિશ્ચારે, વિમાનાનિ-દેવાવાસધિષ્ઠેષા,

કે અનુસાર જો ચલતે હૈં એ ધાર્મિક હૈં એસે ધાર્મિક સાધુજન હોતે હૈં
જન સાધુજનોં કી આરાધના ધાર્મિકારાધના હૈ । શ્રુતજ્ઞાનવાલોં કી, અવ-
ધિજ્ઞાનવાલોં કી, મનઃપર્યયજ્ઞાનવાલોં કી ઓર કેવલજ્ઞાન વાલોં કી
જો આરાધના હૈં એ કેવલિકારાધના હૈં ધાર્મિકારાધના ઘો પ્રકાર કી હૈં
શ્રુતધર્મારાધના ઓર ચારિશ્રધર્મારાધના ફનકી વ્યાખ્યા સુગમ હૈં કેવ-
લિકારાધના ઘો પ્રકાર કી હૈં અન્તક્રિયા ઓર કલ્પવિમાનોપપત્તિકા
મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ શૈલેષ્ઠીરૂપ જો આરાધના હોતી હૈં એ અન્તક્રિયા કેવલિકા
રાધના હૈં અન્તક્રિયા નામ મવચ્છેદ્દ્વિત્યર્થઃ કા હૈં પરન્તુ ફસકા હેતુરૂપ આરા-
ધના કો જો અન્તક્રિયા કહા હૈં એ ઉપચારસે કહા ગયા હૈં એસા જાન-
ના ચાહિયે । એ ક્ષાયિકજ્ઞાન કે હોને પર કેવલિયોં કા હી હોતી હૈં કલ્પોં
મેં-દેવલોકોં મેં જ્યોતિશ્ચાર મેં નહીં, જો દેવાવાસધિષ્ઠેષા હૈં જનમેં અથવા

(૧) ધાર્મિક આરાધના અને (૨) કેવલિ આરાધના. જેએ શ્રુતચારિ ૩૫
ધર્માનુચાર ચાહે છે, તેએ ધાર્મિક કહેવાય છે. સાધુએ જેવા ધાર્મિક કોય
છે, તે સાધુએની આરાધનાને ધાર્મિકારાધના કહે છે. શ્રુતજ્ઞાનવાળાની, અવ-
ધિજ્ઞાનવાળાની, મનઃપર્યયજ્ઞાનવાળાની અને કેવલજ્ઞાનવાળાની આરાધનાને
કેવલિકારાધના કહે છે. ધાર્મિકારાધના બે પ્રકારની છે (૧) શ્રુતધર્મારાધના અને
(૨) ચારિશ્રધર્મારાધના, આ બન્ને પરો સરળ છે. કેવલિકારાધના બે પ્રકારની છે—
(૧) અન્તક્રિયા (૨) કલ્પવિમાનોપપત્તિકા. ભવઉદ્ધત્તે દૈવીરૂપ જે આરાધના
કોય છે, તેનું નામ અન્તક્રિયા કેવલિકારાધના છે. ભવચ્છેદનું (ભવનો વિનાશ) નામ
જે અન્તક્રિયા છે, પરન્તુ તેના હેતુરૂપ આરાધનાને જે અન્તક્રિયા કહેલ છે તે ઔપ-
ચારિક રીતે કહેલ છે. જેમ સમજવું. ક્ષાયિક જ્ઞાન થય ત્યારે કેવલીએમાં જે
તેના સફાવ રહે છે. કલ્પોર્મા-દેવલોકોર્મા (જ્યોતિશ્ચારમાં નહીં) જે દેવા
વાસ ધિષ્ઠેષા છે તે દેવાવાસોર્મા અથવા સૌધર્માદિ વિમાનોર્મા અને પ્રેવેયક

અથવા કલ્પાઃ-સૌધર્માદયઃ, વિમાનાનિ-તદુપરિવર્તિત્રૈવેયકાદીનિ કલ્પવિમાનાનિ, તેપુ ઉપપત્તિઃ-ઉપપાતો જન્મ યસ્યાઃ સકાશાત્ સા કલ્પવિમાનોપપત્તિકા જ્ઞાના-ધારાધના । એવા ચ શ્રુતકેવલ્યાદીનાં ભવતીતિ । એવં ફલા ચેયમનન્તરં-ફલ-દ્વારેણોક્તા, પરમ્પરયા ત્વેવા ભવાન્તક્રિયાનુપાતિન્યેવેતિ । ‘ સુયધમ્મે ’-ત્યાદૌ વિષયભેદેનારાધનાભેદઃ પ્રોક્તઃ, ‘ કેવલિ આરાહણે ’-ત્યાદૌ તુ ફલભેદેનારાધ-નાભેદ ઇતિ ॥ સૂ. ૫૦ ॥

. પૂર્વે જ્ઞાનાધારાધના પ્રોક્તા, તત્ફલભૂતાથ તીર્થંકરાઃ તૈર્વા સા સમ્યગારા-ધિતા, પ્રરૂપિતા વેતિ તીર્થંકરપ્રરૂપણાં દ્વિસ્થાનશ્ચાનુપાતેન ગ્રાહ—

મૂલમ્--દો તિત્થયરા નીલુપ્પલસમા વણ્ણેણં પળ્ણત્તા તં જહા
--મુણિસુવ્વણ ચેવ અરિઠ્ઠ નેમી ચેવ । દો તિત્થયરા પિયંગુસમા
વણ્ણેણં પળ્ણત્તા, તં જહા--મલ્લી ચેવ પાસે ચેવ । દો તિત્થયરા
પડમગોરા વળ્ણેણં પળ્ણત્તા તં જહા--પડમપ્પહે ચેવ વાસુપુજ્જે ચેવ ।
દો તિત્થયરા ચંદગોરાવન્નેણં પળ્ણત્તા તં જહા--ચંદપ્પમે ચેવ
પુપ્પદંતે ચેવ ॥ સૂ. ૫૧ ॥

સૌધર્માદિકોં મેં ચાર ફનકે ડપર ત્રૈવેયક આદિ વિમાન હેં ડનમેં જિસસે જીવ કા જન્મ હોતા હેં એસી વહ આરાધના કલ્પવિમાનોપપત્તિકા હેં । યહ આરાધના શ્રુતકેવલી આદિકોં કો હોતી હેં યહ આરાધના અનન્તર ફલદ્વારા એસી ફલવાલી કહી ગઈ હેં પરમ્પરાફલ કી અપેક્ષા તો યહ આરાધના ભવાન્તક્રિયાનુપાતિની હી હોતી હેં, “ સુયધમ્મા ” ઇત્યાદિ મેં વિષય ભેદ સે આરાધનાકાભેદ કહા હેં ઓર “ કેવલિ આરાહણા ” ઇત્યાદિ મેં ફલભેદ સે આરાધનાભેદ કહા હેં ॥ સૂ. ૫૦ ॥

આદિ વિમાનોમાં જેના દ્વારા જીવનો જન્મ થાય છે એવી તે જ્ઞાનાદિ આરા-ધનાને કલ્પવિમાનોપપત્તિકા આરાધના કહે છે. તકેવલી આદિકોની આરા-ધના આ પ્રકારની હોય છે. આ આરાધના અનન્તર ફલ દ્વારા આ પ્રકારના ફલવાળી કહી છે. પરમ્પરા ફલની અપેક્ષાએ તો આ આરાધના ભવાન્તક્રિયા-નુપાતિની હોય છે. “ સુયધમ્મા ” ઇત્યાદિમાં વિષયભેદની અપેક્ષાએ આરા-ધનાભેદ પ્રકટ કર્યાં છે અને “ કેવલી આરાહણા ” ઇત્યાદિમાં ફલભેદની અપે-ક્ષાએ આરાધનાનાભેદ કહ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૦ ॥

છાયા-શ્રી તીર્થંકરો નીલોત્પલસમ વર્ણેન પ્રગ્નપ્તો, તથા-મુનિસુવ્રતરસેન
અરિષ્ટનેમિશ્ચૈવ ૨ । શ્રી તીર્થંકરો પ્રિયદ્રુમમૌ વર્ણેન પ્રગ્નપ્તો, તથા-મહિષ્નેન
પાર્શ્વેશ્ચૈવ ૨ । શ્રી તીર્થંકરો પદ્મગૌરો વર્ણેન પ્રગ્નપ્તો, તથા-પદ્મપ્રમથેન ચાતુર્જ્ય
શ્ચૈવ ૨ । શ્રી તીર્થંકરો ચન્દ્રગૌરો વર્ણેન પ્રગ્નપ્તો, તથા-ચન્દ્રપ્રમથેન પુષ્પ
વન્તશ્ચૈવ ૪ ॥ સુ. ૫૧ ॥

ટીકા—‘ દો તિથયરા ’ इत्यादि, दृप्रचतुष्टय सुगमम् । नवरम्-पिचगुप्तमौ
प्रियद्रुममौ, प्रियद्रुः-फलिनीवस्तत्समौ वर्णेन नीलावित्पर्यः । ‘ पठमगौरा ’ इति

પૂર્વે મેં જ્ઞાનાદિ આરાધના કહી ગઈ છે. હવે આના ફલભૂત તીર્થંકર હોય છે. તેઓને
હવે આના અવસ્થા તરફ આરાધના કરવા છે. આના ફલભૂત તીર્થંકર હોય છે. તેઓને
હવે આના અવસ્થા તરફ આરાધના કરવા છે. આના ફલભૂત તીર્થંકર હોય છે. તેઓને
હવે આના અવસ્થા તરફ આરાધના કરવા છે. આના ફલભૂત તીર્થંકર હોય છે. તેઓને

ટીકાર્થ-મુનિસુવ્રત અને અરિષ્ટનેમિ એ શ્રી તીર્થંકર નીલકમલકે વર્ણ જેવે
વર્ણવાળે કહે ગયે છે. મહી અને પાર્શ્વનાથ એ શ્રી તીર્થંકર પ્રિયદ્રુમ કે વર્ણ
જેવે વર્ણ વાળે કહે ગયે છે. પદ્મપ્રમ અને ચાતુર્જ્ય એ શ્રી તીર્થંકર પદ્મ
કે વર્ણ જેવે વર્ણ વાળે કહે ગયે છે. અર્થાત્ પદ્મ કે સમાન ગૌર વર્ણ વાળે
કહે ગયે છે. ચન્દ્રપ્રમ અને પુષ્પવન્ત એ શ્રી તીર્થંકર ચન્દ્રમા કે જેવે ગૌર
વર્ણ વાળે કહે ગયે છે. પ્રિયદ્રુમ નીલવર્ણ વાળા ફલિનીવૃક્ષ હોય છે, અર્થાત્
મહી અને પાર્શ્વનાથ એ શ્રી તીર્થંકર નીલવર્ણ કે જે રક્ત કમલ કે

પહેલાના સુત્રમાં જ્ઞાનાદિ આરાધનાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તેના
ફલભૂત તીર્થંકર હોય છે તેમજ તેનું આરી રીતે આરાધન કરવું છે અને
તેમજ તેની પ્રકૃષ્ટતા કરી છે તેથી હવે સુત્રમાં દિશ્ચાનકાનુપાતની અર્થ
જ્ઞાને તિથંકરોની પ્રકૃષ્ટતા કરે છે—

ટીકા—“ દો તિથયરા નીલુત્પલસમાવર્ણેન પળ્પચા ” इत्यादि—

મુનિસુવ્રત અને અરિષ્ટનેમિ નામના બે તીર્થંકરો નીલ-કમળના જેવાં
વર્ણવાળા હતા. મહી અને પાર્શ્વનાથ નામના તીર્થંકરો પ્રિયદ્રુમ જેવાં વર્ણ
વાળા હતા. પદ્મપ્રમ અને ચાતુર્જ્ય નામના તીર્થંકરો પદ્મના જેવાં ગૌર
વર્ણવાળા હતા. ચન્દ્રપ્રમ અને પુષ્પવન્ત નામના બે તીર્થંકરો ચન્દ્રમાના જેવાં
ગૌર વર્ણવાળા હતા. પ્રિયદ્રુમ નામનું નીલવર્ણનું ફલિનીવૃક્ષ હોય છે. મહી
અને પાર્શ્વનાથ નામના તીર્થંકરોના વર્ણ નીલ હોવાથી તેમને પ્રિયદ્રુમ

પદ્મગૌરો, તત્ર પદ્મ-રક્તકમલં, તદ્વદ્ ગૌરો રક્તાચિત્યર્થઃ । ‘ચંદ્રગૌરા’ ઇતિ ચન્દ્રગૌરો, તત્ર ચન્દ્રવત્ ગૌરો-શુભલૌ શ્વેતવર્ણાચિત્યર્થઃ ।

ઉક્તञ—“ પડમામ વાસુપૂજ્ઞા, રક્તા મપિપુષ્પદંત સસિગૌરા ।

સુવચનેમીકાલા, પાસો મલ્લી પિયંગામા ॥ ૮ ॥ ”

છાયા-પદ્મપ્રભ-વાસુપૂજ્યો, રક્તો ચન્દ્રસુવિધી શશિગૌરો ।

સુવ્રતનેમી કૃષ્ણો, પાર્શ્વમલ્લી પ્રિયદ્વ્યામો ॥ ૭ ॥ ઇતિ । સૂ ૫૧ ॥

અનન્તરં તીર્થંકરસ્વરૂપમુક્તમ્ । સર્વભાવાનાં તીર્થંકરપ્રરૂપિતતાત્ કતિપય ભાવાન્ દ્વિસ્થાનકેનાહ-

મૂલમ્-સઙ્ગપ્પવાયપુઠ્વસ્ત ણં દુવે વત્થુ પળ્લન્તે । પુઠ્ઠામ-દ્વયા ણક્કલ્લન્તે દુતારે પળ્લન્તે । ઉત્તરમદ્વયા ણક્કલ્લન્તે દુતારે પળ્લન્તે । એવં પુઠ્ઠામ્મુની, ઉત્તરા મ્મુની । અંતો ણં મણ્ણસ્સ લેક્કસ્સ દો સમુદ્ધા પળ્લન્તા, તં જહા-લવ્વણે ચેવ કાલોદે ચેવ । દો ચક્કવટ્ઠી અપરિચક્કામભોગા કાલમાસે કાલં કિચ્ચા અહે સત્તમાણ પુઠ્ઠવીણ અપ્પહટ્ઠાણે ણરણ ણેરહયત્તાણ ઉવ્વન્ના તં જહા-સુભૂમે ચેવ વંમ્મદન્તે ચેવ ॥ સૂ ૫૨ ॥

છાયા-સત્યપ્રવાદપૂર્વસ્ય સ્વલુ દ્વે વસ્તુની પ્રજ્ઞન્તે । પૂર્વાભાદ્રપદનક્ષત્રં દ્વિતારં પ્રજ્ઞન્તમ્ । ઉત્તરાભાદ્રપદનક્ષત્રં દ્વિતારં પ્રજ્ઞન્તમ્ । એવં પૂર્વાફાલ્ગુની, ઉત્તરા ફાલ્ગુની । અન્તઃ સ્વલુ મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય દ્વો સમુદ્રો પ્રજ્ઞન્તો, તથા-લવ્વણૈચેવ કાલોદૈચેવ । દ્વૌ

નામ પદ્મ હૈ હસ પદ્મ કે સમાન ગૌર વર્ણ વાલે પદ્મપ્રભ ઔર વાસુપૂજ્ય હૈ ચન્દ્રપ્રભ ઔર પુષ્પદન્ત ચન્દ્ર કે જૈસે શ્વેત વર્ણ વાલે હૈ । કહા ખી હૈ-“ પડનામવાસુપુજ્ઞા ” ઇત્યાદિ ॥ ૦૫૧ ॥

તીર્થંકર કે રૂપકથન કે વાદ અવ સૂત્રકાર સર્વભાવ કે પ્રરૂપક તીર્થંકર હોને કે કારણ ડનમ્હે સે કિનનેક આવોં કી દ્વિસ્થાનક કો

સમાન નીલવર્ણી કહ્યા છે રક્તકમળને પદ્મ કહે છે. તે પદ્મના સમાન ગૌરુ વર્ણવાળા પદ્મપ્રભ અને વાસુપૂજ્ય હતા ચન્દ્રપ્રભ અને પુષ્પદન્તનો વર્ણ ચન્દ્રનો જેવો ગોરો (શ્વેત) હતા. કહ્યું પણ છે કે-“ પડનામ વાસુપુજ્ઞા ” ઇત્યાદિ સૂ. ૫૧

તીર્થંકરના વર્ણન કથન કરીને હવે સૂત્રકાર કેટલાક ભાવોની દ્વિસ્થાનકની અપેક્ષાએ પ્રશ્ન કરે છે. સર્વભાવના પ્રશ્નક તીર્થંકરો હોય છે, આ

ચક્રવર્તિનો અરિસ્ત્રકામમોગી કાલમાસે કાલં કૃત્વા ષષઃ સપ્તમ્યાં પૃથિવ્યાસ્
અપતિષ્ઠાને નરકે નૈરયિકવ્યા વપપત્નો, તથા—સુભ્રમશ્ચૈવ દ્રક્ષદત્તશ્ચૈવ॥૨૦૫૨॥

ટીકા—‘ સચ્ચપ્પવાયપુચ્ચસ્સ ણ ’ इत्यादि ।

સદ્મ્યો-જીવેમ્યો હિતઃ સત્ય-સંયમ સત્યવચનં યા, ઇ સમેદઃ સપતિ
પક્ષમ પ્ર-મકર્ષેણ ઉચ્ચતે-અભિધીયતે યમ તત્ સત્યપ્રવાદ તથ તત્ પૂર્વં ષ સકલ-
શ્રુતાત્ પૂર્વં ક્રિયમાણત્વાદિતિ સત્યપ્રવાદપૂર્વમ્ । તથ ચતુર્દશ પૂર્વેષુ પઠમસ્તિ ।
તત્પરિમાણં ષ-એકાપદકોટી પદ્ પદાધિકા । ઉક્તમ્—

છાયા—“ एगा पयाणकोढी, छच्च पया सच्चवायंमि । ”

एका पदानां कोढी पदं च पदानि सत्यवादे । इति ॥

અસ્ય પૂર્વસ્ય દ્વે વસ્તુની-અધ્યયનાદિ વચદ્વિભાગવિશેષો પ્રદ્યપ્તે-તીર્થકરૈઃ
કયિતે । અય દ્વિસ્થાનકેન નક્ષત્રવક્તવ્યતામાહ—‘ પુચ્ચામશ્વયાં નક્સત્રે ’

હેકર પ્રરૂપણા કરતે હૈં—(સચ્ચપ્પવાયપુચ્ચસ્સ) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-જીવોં કા હિતકારક જો હોતા હૈ વહ સત્ય હૈ એસા સત્ય સંયમ
યા સત્યવચન હોતાહૈ । હસ સત્ય કી જિસમ પ્રરૂપણા અઘી તરહ સે
કહી ગઈ હૈ વહ સત્યપ્રવાદ હૈ, યહ સત્યપ્રવાદ સંપૂર્ણ શ્રુત કી અપેક્ષા
પહિલે ક્રિયમાણ હોને સે “ સત્યપ્રવાદ પૂર્વ ” હસ નામ સે કહા ગયા
હૈ યહ શૌદહ પૂર્વોં મેં ૬ ટા પૂર્વ હૈ હસકા પરિણામ ૬ પદ અધિક એક
પદ કોટિ હૈ । કહા ઝી હૈ—“ एगा पयाण कोढी छच्च पया सच्च वायंमि ”॥

હસ પૂર્વ કી વો વસ્તુ હૈ અધ્યયન આદિ કી તરહ ડસકા વો વિભાગ
વિશેષ હૈ એસા તીર્થકરોં ને કહા હૈ । નક્ષત્ર વક્તવ્યતા-પૂર્વાભાષપદ

અજાને અનુલક્ષીને હવે કેટલાક ભાવોની પ્રકૃત્ત્વા કરવામાં આવે છે

ટીકાર્થ—“ सच्चप्यवायपुच्यस्स ” इत्यादि—

એવોનું દ્વિતીયક એ હોય છે તેને સત્ય કહે છે. એનું સત્ય સંયમ
અથવા સત્ય વચન હોય છે. આ સત્યની એમાં સારી રીતે પ્રકૃત્ત્વા કરવામાં
આવી છે. તેનું નામ સત્યપ્રવાદ છે. આ સત્યપ્રવાદ સંપૂર્ણ શ્રુતની અપેક્ષાએ
પહેલાં ક્રિયામાણ હોવાથી તેને ‘ સત્યપ્રવાદપૂર્વ ’ કહેવાય છે. તે ૧૪ પૂર્વોમાં
૭મું પૂર્વ છે તેનું પરિમાણ એક કોટિ અને ૬ વાળ અધિક પડતું છે.

કહ્યું પડ્યું છે—“ एगा पयाण कोढी छच्च पया सच्च वायंमि ” ॥

આ સત્ય પ્રવાદપૂર્વના એક કોટિ અને ૭ વાળ પદ છે

આ પૂર્વની બે વસ્તુ છે-અધ્યયન આદિની એમ તેના બે વિભાગ વિશેષ
છે, એનું તીર્થકરોં કહ્યું છે. નક્ષત્ર વક્તવ્યતા-પૂર્વાભાષપદ નક્ષત્ર મેં વાળ

ઇત્યાદિ, નક્ષત્રવિપયં મૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ । દ્વિસ્થાનકેન સમુદ્રવક્તવ્યતામાહ—
‘અંતો ણં’ ઇત્યાદિ, મનુષ્યક્ષેત્રસ્ય પશ્ચવત્વારિશલ્લક્ષયોજનપ્રમાણસ્ય મનુષ્યોત્પ-
ત્યાદિ વિશિષ્ટાકાશલ્પલ્પસ્ય અન્તઃ-મધ્યે દ્વૌ સમુદ્રૌ પ્રજ્ઞપ્તૌ—લવણસમુદ્રઃ—
કાલોદધિ સમુદ્રશ્ચેતિ । ચક્રવર્તિ વક્તવ્યતાં દ્વિસ્થાનકેનાહ—‘દોચક્ષત્રી’ ઇત્યાદિ,
ચક્રેણ-ચક્રરત્નેન વર્તિતું શીલં યયોસ્તૌ ચક્રવર્તિનો દ્વૌ અપરિત્યક્તકામભોગૌ=
અપરિત્યક્તા-ન ત્યક્તાઃ કામભોગાઃ, કામૌ શબ્દરૂપે, ભોગાઃ-ગન્ધરસસ્પર્શાઃ,
યદ્વા-કામ્યન્ત ઇતિ કામા-મનોજ્ઞાઃ, યુજ્યન્ત ઇતિ ભોગાઃ-શબ્દાદયઃ યાઘ્યાં
તૌ તથોક્તૌ, કાલમાસે-મરણાવસરે કાલ કૃત્વા-મૃત્વા અધઃસપ્તમ્યાં પૃથિવ્યાં
તમસ્તમાયામિત્યર્થઃ અપ્રતિષ્ઠાને પશ્ચાનાં નરકાવાસાનાં મધ્યમે નરકાવાસે નૈર-

નક્ષત્ર દો તારોં વાલા કહા ગયા હૈ ઉત્તરાભાદ્રપદનક્ષત્ર દો તારોં વાલા
કહા ગયા હૈ इसी तरह पूर्वाफाल्गुनी और उत्तराफाल्गुनी भी दो २
तारे वाले जानने चाहिये । ४५ लाख योजन प्रमाण वाले मनुष्य क्षेत्र
के-मनुष्योत्पत्ति आदिविशिष्ट आकाशखण्ड के मध्य में दो समुद्र कहे
गये हैं एक लवण समुद्र और दूसरा कालोदधि समुद्र ।

ચક્રવર્તિવક્તવ્યતા-ચક્ર રત્ન સે વર્તન (વિજય પ્રાપ્ત) કરને કા
જિનકા સ્વભાવ હોતા હૈ વે ચક્રવર્તી હૈ । દો ચક્રવર્તી અપરિત્યક્ત કામ-
ભોગ કી અવસ્થા મૈં મરકર અધઃ સપ્તમી પૃથિવી મૈં કહે ગયે હૈ, કામ
શબ્દ સે શબ્દ ઓર રૂપ ગૃહીત હુઅ હૈ ઓર ભોગ શબ્દ સે ગન્ધા-
દિક ગૃહીત હુઅ હૈ સપ્તમીપૃથિવી મૈં પાંચ નરકાવાસ હૈ । ડન નારકા
વાસોં કે મધ્ય મૈં જો અપ્રતિષ્ઠાન નામકા નરકાવાસ હૈ ડસમૈં વે દો
ચક્રવર્તી કિ જિનમૈં સે ઓક કા નામ સુભૂમ ચક્રવર્તી થા ઓર જો

વાળું કહ્યું છે, ઉત્તરા ભાદ્રપદ નક્ષત્ર પણ બે તારાવાળું કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે
પૂર્વા ફાલ્ગુની અને ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રો પણ બળ્બે તારાવાળાં છે ૪૫
લાખ યોજનના પ્રમાણવાળા મનુષ્યક્ષેત્રના-મનુષ્યોત્પત્તિ આદિ વિશિષ્ટ આકાશ
ખંડની મધ્યમાં બે સમુદ્રો કહ્યા છે-(૧) લવણ સમુદ્ર અને (૨) કાલોદધિ સમુદ્ર.

ચક્રવર્તિવક્તવ્યતા-ચક્રરત્નથી વર્તન (વિજય પ્રાપ્ત) કરવાનો જેમનો સ્વભાવ
હોય છે, તેમને ચક્રવર્તી કહે છે બે ચક્રવર્તી અપરિત્યક્ત (કામભોગ ન છોડવાથી)
કામભોગની હાલતમાં મરીને નીચે સાતમી નરકમાં ગયેલા છે “કામ” પદથી શબ્દ
અને રૂપ ગ્રહણ કરાયેલ છે, અને ‘ભોગ’ પદથી ગન્ધ ગૃહીત થયાં છે. સાતમી
નરકમાં પાંચ નરકાવાસો છે. તે નરકાવાસોની મધ્યમાં જે અપ્રતિષ્ઠાન નામનું
નરકાવાસ છે તેમાં તે બન્ને ચક્રવર્તી નામનું પદ્યાર્થે ઉત્પન્ન થયા છે. તેમાંના

यिस्तयोत्पन्नौ, तथया-सुभूमः-अष्टमशतवर्षी ब्रह्मदत्तश्च द्वादश । तत्र च तयो
क्षपस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिरस्त्योति ॥ सू० ५२ ॥

स्थिति मसद्वाष्ट मयनपत्यादीनां स्थितिं प्रतिपादयितुं पञ्चभूमौमाह—

मूलम् असुरिन्दवज्रियाण भवणवासीण देवाण देसूणाइ
दो पलिओवमाइ ठिई पण्णत्ता १। सोहम्मे कप्पे देवाण उक्को
सेण दो सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता २ । ईसाणे कप्पे देवाण
उक्कोसेण साइरेगाइ दो सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता ३ । सणं
कुसारे कप्पे देवाण जहन्नेण दो सागरोवमाइ ठिई पण्णत्ता ४।
मार्हिदे कप्पे देवाण जहन्नेण साइरेगाइ दा सागरोवमाइ
ठिई पण्णत्ता ॥ सू० ५३ ॥

छाया—असुरेन्द्रवर्मितानां भवनवासिनां देवानां देशाने द्वे परयोपय स्थिति
मष्टता १। सौषमेक्ष्वप देवानामुत्कर्षेण द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता २। ईषाने
क्ष्वपे देवानामुत्कर्षेण सातिरेक द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता ३। सनत्कुमारे क्ष्वपे
देवानां ब्रध्न्येन द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता ४। माहेन्द्रे क्ष्वपे देवानां ब्रध्न्येन
सातिरेके द्वे सागरोपमे स्थितिः मष्टता ५ ॥ सू० ५३ ॥

आठवां अक्षवर्ती बुभा है तथा नूसरे का नाम ब्रह्मदत्तचक्रवर्ती भा यह
१२ वां अक्षवर्ती बुभा है नैरयिक की पर्याय से उत्पन्न हुए है वहाँ
इनकी २३ सागरोपम की स्थिति है ॥ सू० ५२ ॥

स्थिति के प्रसङ्ग से अब सूत्रकार भवनपति आदिकों की स्थिति
को प्रतिपादन करने के लिये इस पठ्यसूची का कथन करते हैं—

(असुरिन्द वज्रियाण भवणवासीण देवाण) इत्यादि ।

जेअनु नाम सुभूम आअयो अक्षवर्ती जने नीअनु नाम ब्रह्मदत्त अक्षवर्ती अतु,
सुभूम आअयो अक्षवर्ती यध जयो जने ब्रह्मदत्त नारयो अक्षवर्ती यध जयो,
ते जन्ने आतमी नयकमां उत्पत्त यथा छे त्यां तेमणी स्थिति उअ आअयो
पमणी कही छे ॥ सू० ५२ ॥

पदेका सूत्रभां स्थितिने उक्खेअ ययो छे आ सअभने अनुसङ्कीने
सूत्रभां नीयेनां यथा सूत्रभां भवनपति आदि देवेनी स्थितितु प्रतिपादन
छुं छे—“ असुरिन्दवज्रियाण भवनवासीण देवाण ” इत्यादि—

ટીકા—‘અસુરિન્દ્ર’ ઇત્યાદિ । અસુરેન્દ્રો-ચમરવલી, તદ્વર્જિતાનાં ભવનવાસિનાં દેવાનાં સ્થિતિરુત્કર્ષતો દેશોને-કિશ્ચિન્ન્યૂને દ્વે પલ્યોપમે કિશ્ચિન્ન્યૂનપલ્યોપમ-દ્વય પરિમિતેત્યર્થઃ પ્રજ્ઞતા ૧ । ‘સોહમ્મે’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ । નવરં-‘સાદ્રેગાદં’ ઇતિ સાતિરેકે-સાધિકે કિશ્ચિદધિકે ઇત્યર્થઃ ૫ ॥ સૂ. ૫૩ ॥

દેવસ્થિતિપ્રસ્તાવાદ્ દ્વિસ્થાનકાવતારેણ દેવવક્તવ્યતાં સપ્તસૂત્ર્યા પ્રાહ—

મૂલમ્—દોસુ કપ્પેસુ કપ્પત્થિયાઓ પળ્લત્તાઓ તં જહા—સોહમ્મે ચેવ ઈસાણે ચેવ ૧ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા તેડલેસ્સા પળ્લત્તા, તં જહા-સોહમ્મે ચેવ ઈસાણે ચેવ ૨ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા કાયપરિયારગા પળ્લત્તા, તં જહા-સોહમ્મે ચેવ ઈસાણે ચેવ ૩ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા ફાસપરિયારગા પળ્લત્તા તં જહા-સળં-કુમારે ચેવ માહિંદે ચેવ ૪ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા રૂવપરિયારગા પળ્લત્તા તં જહા-વંમ્ભલોગે ચેવ લંતગે ચેવ ૫ । દોસુ કપ્પેસુ દેવા સદ્ધપરિયારગા પળ્લત્તા, તં જહા મહાસુકે ચેવ સહસ્સારે ચેવ ૬ । દો ઇંદા મળપરિયારગા પળ્લત્તા, તં જહા-પાળા ચેવ અચ્ચુણ ચેવ ॥ સૂ. ૫૪ ॥

ટીકાર્થ—અસુરેન્દ્રોં કો ચમર ઓર બલિ કો છોડકર ભવનવાસી દેવોં કી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ રૂપ સે કુછ કમ દો પલ્યોપમ કી કહી ગઈ હૈ । સૌધર્મ કલ્પ મેં દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ દો સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । ઈશાન કલ્પ મેં દેવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ કુછ અધિક દો સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ । સનત્કુમાર કલ્પ મેં દેવોં કી જઘન્ય સ્થિતિ દો સાગરોપમ કી કહી હૈ માહેન્દ્રકલ્પ મેં દેવોં કી જઘન્યાસ્થિતિ કુછ અધિક દો સાગરોપમ કી કહી ગઈ હૈ ॥ ૫૩ ॥

ટીકાર્થ—અસુરેન્દ્રો (ચમર અને બલિ) સિવાયના ભવનવાસી દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે પલ્યોપમ કરતાં થોડી ન્યૂન કહી છે. સૌધર્મ કલ્પના દેવોની ઉત્કૃષ્ટ બે સાગરોપમ કરતાં સહેજ અધિક કહી છે. ઇશાન કલ્પમાં દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે સાગરોપમની કહી છે. સનત્કુમાર કલ્પના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની કહી છે. માહેન્દ્ર કલ્પના દેવોની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમ કરતા થોડી અધિક કહી છે. ॥ સૂ. ૫૩ ॥

જાયા-દ્વયોઃ કલ્પયો કલ્પસ્રિયઃ પ્રજ્ઞતા, તથા-સૌધર્મે ચૈવ ઈશાને ચૈવ ૧। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવાઃ તેજોલેશ્યાઃ પ્રજ્ઞતા, તથા-સૌધર્મે ચૈવ ઈશાને ચૈવ ૨। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવાઃ કાયપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-સૌધર્મે ચૈવ ઈશાને ચૈવ ૩। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવાઃ સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-સનત્કુપારે ચૈવ માહેન્દ્રે ચૈવ ૪। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવા સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-બ્રહ્મલોકે ચૈવ જ્ઞાન્તકે ચૈવ ૫। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવા સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-મહાશુક્રે ચૈવ સહસારે ચૈવ ૬। દ્વયોઃ કલ્પયોર્દેવા સ્પર્શપરિચારકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-પ્રાણસે ચૈવ મધ્યુલેચે ૭। ૬૦૫૪।

ટીકા—‘દોષુ કપ્પેસુ’ ઇત્યાદિ । દ્વયો કલ્પયો-દેવલોકયોઃ પ્રથમશ્ચીયદેવલોકમખ્યે ઇત્યર્થઃ કલ્પસ્રિયઃ દેવ્ય પ્રજ્ઞતા, નાન્યેષુ દેવલોકેષ્વિવિમાણઃ । તદેવા-સૌધર્મે ઈશાને ચ ૧। તેજોલેશ્યા ધૃત્વ સુગમમ્ ૨। પૃથ્વીરેવ સૌધર્મેજ્ઞાનદેવલોકયોર્દેવાઃ કાયપરિચારકાઃ-કાયેન-શરીરેણ મનુષ્યસ્ત્રીપુસાનામિવ પરિચારો-મૈથુનોપસેવન યેર્ણ તે કાયપરિચારાઃ ત एव કાયપરિચારકાઃ

દેવસ્થિતિ કી વક્તવ્યતા કો લેખક અથ સૂત્રકાર દિશ્વાનકાચતાર સે દેવ સંપત્તી વક્તવ્યતા કા કથન ૭ સુત્ર દ્વારા કહતે હૈ—

(દોષુ કપ્પેસુ કપ્પસ્થિયાઓ પળ્લસાઓ) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—દો કલ્પોં મેં પ્રથમ દ્વિતીય દેવલોકોં મેં કલ્પસ્રિયોં કા દેવિયોં કા સત્તાથ કહા ગયા હૈ અર્થાત્ સૌધર્મ ઓર ઈશાન જન દો કલ્પોં મેં હી દેવિયોં કી વત્પત્તિ હોતી હૈ અન્યકલ્પોં મેં નહીં । એસા તીર્થકરોં ને કહા હૈ દો કલ્પોં મેં-સૌધર્મ ઓર ઈશાન મેં તેજોલેશ્યાવાલે દેવ કહે ગયે હૈ જન્હીં દો કલ્પોં મેં કાય સે કાયપરિચાર કહા ગયા હૈ-મનુષ્ય સ્ત્રી કી તરફ શરીર સે મૈથુન સેવન કરના કહા હૈ દો કલ્પોં મેં-સન

દેવસ્થિતિની વજ્રવ્યતાનુ કથન હવે સૂત્રકાર દિશ્વાનકોની અપેક્ષાએ દેવ સંપત્તી વજ્રવ્યતાનુ સાત સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—

ટીકાર્થ—“દોષુ કપ્પેસુ કપ્પસ્થિયાઓ પળ્લસાઓ” ઇત્યાદિ—

એ કલ્પોર્માં જ (પહેલા અને બીજા દેવલોકોર્માં જ) કલ્પસ્રીઓને (દેવીઓને) સદ્ગુણ કહ્યો છે એટલે કે સૌધર્મ અને ધ્યાન નામના એ કલ્પોર્માં જ દેવીઓની ઉત્પત્તિ થાય છે બીજા કલ્પોર્માં દેવીઓની ઉત્પત્તિ થતી નથી એનું તીર્થકરોએ કહ્યું છે એ કલ્પોર્માં જ (સૌધર્મ અને ધ્યાન કલ્પોર્માં જ) તેઓવેશ્યાવાળા દેવો હોય છે તે એ કલ્પોર્માં જ કાયદ્વાયા કાયપરિચાર (મનુષ્ય અને સ્ત્રીની જેમ મૈથુન સેવન) થાય છે, એનું કહ્યું છે એટલે કે તે એ કલ્પોર્માં જ દેવ-દેવીની સાથે સંલોચ કરીને પોતાની કામ

મગ્નતા: ૩। સનત્કુમારે માહેન્દ્રે ચ સ્પર્શપરિચારકા:—શરીરસ્પર્શમાત્રા દેવોપશાન્ત-
વેદોપતાપા: ૪। વ્રહ્મલોકે લાન્તકે ચ દેવા રૂપપરિચારકા:—રૂપાવલોકનમાત્રત
વોપશાન્તવેદા: ૫। મહાશુક્રે સહસ્રારે ચ દેવા: શબ્દપરિચારકા:—દેવાજ્ઞનાનાં
શબ્દશ્રવણમાત્રેણૈવોપશાન્તવેદા: ૬। પ્રાણતેઽચ્યુતે ચ દેવા મન: પરિચારકા:—
દેવીનાં મનસા સ્મરણમાત્રત વોપશાન્તવેદા ભવન્તિ ॥ સુ ૫૪ ॥

અનન્તરં પરિચારણાપ્રોક્તા, સા ચ કર્મતો ભવતિ, કર્મચ જીવા: સ્વહેતુભિ:

કુમાર ઓર માહેન્દ્ર કલ્પોં મેં—સ્પર્શ સે મૈથુન સેવન કરના કહા ગયા
હે દેવ દેવીકા સ્પર્શ કરકે અપની કામાગ્નિ કો શાન્ત કર લેતા હૈ ઓર
દેવી દેવ કા સ્પર્શ કરકે અપની કામાગ્નિ કો શાન્ત કર લેતી હૈ । દો
કલ્પોં મેં વ્રહ્મલોક ઓર લાન્તક કલ્પોં મેં રૂપ સે કાયપરિચાર કહા
ગયા હૈ—અર્થાત્ દેવ દેવી કા રૂપ દેખકર ઓર દેવી દેવ કા રૂપ દેખ
કર અપની કામાગ્નિ કો શાન્ત કર લેતી હૈ । દો કલ્પોં મેં—શબ્દ સે
કાય પરિચાર કહા ગયા હૈ વે દો કલ્પ યે હૈ—મહાશુક્ર ઓર સહસ્રાર
ઇન દો કલ્પોં મેં દેવ દેવી કે મનોહર શબ્દોં કો સુનકર ઓર દેવી દેવ
કે મનોહર શબ્દોં કો સુન કર અપની કામવાસના શાન્ત કર લેતે હૈ
દો ઇન્દ્ર મનસે કાય પરિચાર કરનેવાલે કહે ગયે હૈં એક પ્રાણત ઇન્દ્ર
ઓર દૂસરા અચ્યુત ઇન્દ્ર અર્થાત્ પ્રાણત ઓર અચ્યુત મેં દેવ મન સે
પરિચાર કરનેવાલે કહે ગયે હૈં । દેવ દેવી કા મનસે સ્મરણ કરકે ઓર
દેવી દેવકા મનસે સ્મરણ કરકે ઉપશાન્ત વેદવાલી હોતી હૈ ॥ સુ ૫૪ ॥

શિને શાન્ત કરે છે. સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર કલ્પમા સ્પર્શથી જ મૈથુન
સેવન કરાય છે. ત્યાં દેવ દેવીના સ્પર્શ કરીને જ પોતાની કામાગ્નિને શાન્ત કરે
છે, અને દેવી-દેવના સ્પર્શ કરીને પોતાની કામાગ્નિને શાન્ત કરે છે બ્રહ્મલોક
અને લાન્તક કલ્પોમાં ૩૫ દ્વારા કાયપરિચાર કહ્યો છે—એટલે કે ત્યાં દેવ-દેવીનું
૩૫ બોધને તથા દેવી-દેવનું ૩૫ બોધને પોતાની કામાગ્નિને શાન્ત કરે છે.
મહાશુક્ર અને સહસ્રાર આ બે કલ્પોમાં શબ્દ દ્વારા જ કાયપરિચાર કહ્યો છે
તે બંને કલ્પોમાં દેવ-દેવીના મનોહર શબ્દોને સાંભળીને પોતાની કામવાસના
શાન્ત કરે છે પ્રાણત અને અચ્યુત કલ્પના ઇન્દ્રો અને અન્ય દેવો મનથી જ
કાયપરિચાર કરે છે એટલે કે ત્યાં દેવ મનથી જ દેવીનું સ્મરણ કરીને અને
દેવી મનથી જ દેવનું સ્મરણ કરીને કામવાસના શાન્ત કરીને ઉપશાન્ત
વેદવાળા થઈ જાય છે. ॥ સુ. ૫૪ ॥

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્દિસ્થાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાદ—‘દુપ્પસિયા’ ઇત્યાદિ સૂત્રાણિ ત્રયોવિંશતિઃ । સુગમાનિ ચૈતાનિ, નવરમ્ દ્રવ્યતો દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧ । ક્ષેત્રતો દ્વિપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ ૨ । એવમ્-અને- નૈવાભિલાપેન-‘જાવ’ ઇતિ યાવચ્છબ્દાત્-‘દુસમયદ્વિદ્વિયા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇત્યારમ્બ્ય ‘દુગુણલુક્ખા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇતિ પર્યન્તેન કાલમાશ્રિત્ય તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાશ્રિત્યૈકવિંશતિઃ સૂત્રાણિ વાચ્યાનિ । તથાહિ—

“દુસમયદ્વિદ્વિયા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૩ । એવં દુગુણકિન્હા જાવ દુગુણ- સુક્કિલા ૮ । દુગુણ સુબ્ધિગંધા દુગુણ દુબ્ધિગંધા ૧૦ । દુગુણતિત્તા જાવ દુગુણ- મહુરા ૧૫ । દુગુણકલ્પડા જાવ દુગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૨૩” ।

કરતે હૈં—“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં । દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં હસી તરહ સે યાવત્ દ્વિગુણલુક્ષગુણવાલે પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં તાત્પર્ય્ હન સૂત્રોંકા એસા હૈ કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૧, ક્ષેત્રકી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૨ હસી પ્રકાર યાવત્ શબ્દસે ગૃહીત દ્વિસમય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ હસી અભિલાપ કે અનુસાર અનન્ત કહે ગયે હૈં—હસ વિષય મેં અભિલાપ એસા હૈ— “દુસમયદ્વિદ્વિયા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” હસ અભિલાપ સે લગાકર “દુગુણલુક્ખા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” યહાં તક્ કાલ કો આશ્રિત કરકે તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ હનકો આશ્રિત કરકે યે ૨૧ સૂત્ર ઓર કહના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવ કો

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલુક્ષ પર્યન્તના ગુણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પણ આ અભિલાપ અનુસાર અનન્ત કહ્યાં છે આ વિષય સળખી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિદ્વિયા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે ગણી રૂક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળની અપેક્ષાએ ગ્રહણ કરવા ભેધએ. તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને ૨૧ બીજા સૂત્રો કહેવા ભેધએ,

कालत्रयेऽपि विचायनस्य कुर्वन्तीति जीवपुद्गलयोर्वक्तव्यतामाह—

मूलम्—जीवाणं बुद्धाण्यनिवृत्तिषु पोग्गले पावकस्मसाप
चिणिंसु वा चिणंति वा चिणिस्सति वा, त जहा तसकाय
णिवृत्तिषु चैव थावरकायणिवृत्तिषु चैव १ । एव उवचिणिंसु
वा उवचिणंति वा उवचिणिस्सति वा २ । वधिंसु वा वधति
वा वधिस्सति वा ३ । उदीरिंसु वा उदीरंति वा उदीरिस्सति
वा ४ । वेदंसेसु वा वेदंसेति वा वेदिस्सति वा ५ । णिज्जरिंसु वा
णिज्जरिति वा णिज्जरिस्सति वा ६ । दुपपसिया खधा अणंता
पण्णत्ता १ । दुपपसोगाढा पोग्गला अणंता पण्णत्ता २ ।
एव जाव दुगुणल्लुक्खा पोग्गला अणंता पण्णत्ता २३ ॥ सू० ५५
बुद्धाणस्स चउत्थो उद्देसो समत्तो ॥ ४ ॥

बुद्धाणं समत्त ॥ २ ॥

छाया-जीवाः खलु द्विस्थाननिर्वर्तितान् पुद्गलान् पापकर्मवया अचिन्वन् वा, चिन्व
न्ति वा, चेष्यन्ति वा, तद्यथा-प्रसङ्गायनिर्वर्तितान् चैव स्यावरकायनिर्वर्तितान् चैव
१। एवम् उपचिन्वन् वा उपचिन्वन्ति वा उपचेष्यन्ति वा २। अवघ्नन् वा वघ्नन्ति वा
मन्त्स्यन्ति वा ३। उदीरयन् वा उदीरयन्ति वा उदीरयिष्यन्ति वा ४। अवेदयन्
वा वेदयन्ति वा वेदयिष्यन्ति वा ५। निज्जरयन् वा निज्जरयन्ति वा निज्जरयिष्य-
न्ति वा ६। द्विपदेशिका स्कन्धा अनन्ताः प्रज्ञाः । द्विपदेशावगाढा पुद्गला
अनन्ताः प्रज्ञाः । एवं यावद् द्विगुणरूपा पुद्गला अनन्ताः प्रज्ञाः ॥ सू० ५५ ॥

॥ द्विस्थानकस्य चतुर्थ उद्देशः समाप्तः ॥ ४ ॥

॥ द्विस्थान समाप्तम् ॥ २ ॥

अभी जो परिचारणा कही गई है सो यह परिचारणा कर्मसे होती
है कर्म को जीव अपने हेतुओं द्वारा कालत्रय में भी चित्तादि अवस्था
पाळा करते हैं अतः अय सूत्रकार जीव और पुद्गल की वक्तव्यता के

पदेवाना सूत्रमा ने परिचारणान् निरूपण करवाभा आन्युं ते ते परि
चरणा कर्मभी पाव ते कर्मने एवे पीताना हेतुओ द्वारा कालत्रयमां पय
चित्तादि अवस्थापावुं करे ते एवे सूत्रकार एव अने पुद्गलनी वक्तव्यता

ટીકા—‘ જીવાણ ’ इत्यादि, पट् सूत्राणि ।

જીવાઃ—કેચિત્ પ્રાણિનઃ ચ દ્વિસ્થાનનિર્વર્તિતાન દ્વયોઃ સ્થાનયોસસસ્થા-
રૂપયોઃ સમાહારો—દ્વિસ્થાનમ્, તસ્મિન્ નિર્વર્તિતાઃ—મિથ્યાત્વાવિરત્યાદિભિઃ
સામાન્યત ઉપાર્જિતા વક્ષ્યમાણ ચયનાદિ પટસ્થાસ્ય રૂપેણ સમ્પાદિતાસ્તાન્ પુદ્ગ-
લાન્ પાપકર્મતયા—પાપકર્મ—જ્ઞાનાવરણીયાદિનદ્વાવસ્તત્તા, તયા તયોક્તયા ‘ ચિ-
ર્ણમુ ’ इति—અચિન્વન્—ઉપાર્જિતવન્તોઽતીતકાલે, ચિન્વન્તિ—ઉપાર્જયન્તિ—વર્તમા-
નકાલે, ચેષ્યન્તિ—ઉપાર્જયિષ્યન્તિ ભવિષ્યત્કાલે ? ચયનં—કપાયાદિપરિણતસ્ય
કર્મપુદ્ગલોપાદાનમાત્રમ્ ૧। એવમ્ ૨ ઉપચયનં—ચિત્તસ્થાવાધાકાલં વિહાય જ્ઞાના-
વરણીયાદિતયા નિષેઃ, સચેત્યમ્—પ્રથમસ્થિતૌ વહુતરં કર્મદલિકં નિપિશ્વતિ,

વિષય મેં કથન કરતે હું—‘ જીવાણં દુદ્વાણિવ્વત્તિણ પોગ્ગલે ’ इत्यादि
જીવોને—પ્રાણિયોં ને—ત્રસ સ્થાવરરૂપ દો સ્થાનોં મેં મિથ્યા—
અવિરતિ આદિ રૂપ કારણોં સે સમ્પાદિત કર્મપુદ્ગલોં કો ચયનાદિ પટ-
વસ્થારૂપ મેં સમ્પાદિત કિયા હૈં ઓર સમ્પાદિત કિયે ગયે उन કર્મ-
પુદ્ગલોં કો उन्होने ज्ञानावरणीयादि रूप से अतीतकाल में परिणमाया
હૈં તથા વર્તમાનકાલ મેં વે उन्हें उपार्जित करके उस रूपमें परिणमाते
રહતે હું, ઓર આગામી કાલમેં ઓ વે उनका चयन-उपार्जन करके उस
રૂપમેં उन्हें परिणमाते रहेगे । कषायादिसे परिणत हुए जीव के जो
કર્મપુદ્ગલોં કો ઉપાદાન ગ્રહણ હોતા હૈં उसका नाम चयन है, गृहीत कर्म
કા અઘાધાકાલ કો છોડ કર જો જ્ઞાનાવરણીયાદિ રૂપ સે નિષેક હોતા
હૈં वह उपचयन है, वह उपचयन इस प्रकार से होता है, प्रथम स्थिति
મેં વહુતર કર્મદલિક કા નિષેક—ઉપચયન હોતા હૈં इसके बाद द्वितीय

વિષયનુ કથન કરે છે—“ જીવાણં દુદ્વાણિવ્વત્તિણ પોગ્ગલે ” इत्यादि—

જીવોએ (પ્રાણીઓને) ત્રસ અને સ્થાવરરૂપ એ સ્થાનોમાં મિથ્યા-
અવિરતિ આદિ રૂપ કે રજોથી સમ્પાદિત કર્મપુદ્ગલોને ચયનાદિ રૂપ છ અવસ્થા
રૂપે સમ્પાદિત કર્યાં છે અને સમ્પાદિત કરવામાં આવેલાં તે પુદ્ગલોને તેમણે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે ભૂતકાળમાં પરિણમાવ્યા છે, તથા વર્તમાનમાં પણ
તેઓ તેમને ઉપાર્જિત કરીને તે રૂપે પરિણમાવ્યા કરે છે, અને ભવિષ્યમાં
પણ તેઓ તેમનું ચયન (ઉપચયન) કરીને તેમને તે રૂપે પરિણમાવતા
રહેશે. કષાયાદિ ભાવોથી યુક્ત થયેલા જીવ દ્વારા કર્મપુદ્ગલોનું જે ઉપાદાન
(ગ્રહણ) થાય છે તેનું નામ ચયન છે અઘાધાકાળને છોડીને ગૃહીત કર્મનો જે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિષેક થાય છે તેનું નામ ઉપચયન છે તે ઉપચયન
આ પ્રકારે થાય છે—પ્રથમ સ્થિતિમાં ગહુતર કર્મદલિકોનો નિષેક (ઉપચયન) થાય

કાલપ્રયેડપિ વિષાયત્રયથુર્ગીતીતિ બીષપુદ્ગલયોર્વકમ્પતામાહ—

મૂલ્મ--જીવાણં બુદ્ધાણિઠ્ઠત્તિણ્ પોગ્ગલે પાવકમ્મત્તાપ
ચિર્ણિસુ વા ચિર્ણંતિ વા ચિર્ણિસ્સતિ વા, ત જહા તસકાય
ણિઠ્ઠત્તિણ્ ચેવ થાવરકાયણિત્તિણ્ ચેવ ૧ । એવ ઉવચ્છિર્ણિસુ
વા ઉવચ્છિર્ણંતિ વા ઉવચ્છિર્ણિસ્સતિ વા ૨ । ઘર્ધિસુ વા ઘર્ધંતિ
વા ઘર્ધિસ્સતિ વા ૩ । ઉદીરિંસુ વા ઉદીરેંતિ વા, ઉદીરિસ્સતિ
વા ૪ । વેદેંસુ વા વેદેંતિ વા વેદિસ્સતિ વા ૫ । ણિઙ્ગરિંસુ વા
ણિઙ્ગરિંતિ વા ણિઙ્ગરિસ્સતિ વા ૬ । દુપ્પસિયા સ્વધા અર્ણંતા
પણ્ણત્તા ૧ । દુપ્પસોગાઢા પોગ્ગલા અર્ણંતા પણ્ણત્તા ૨ ।
એવ જાવ દુગુણલ્લુક્ખા પોગ્ગલા અર્ણંતા પણ્ણત્તા ૨૩ ॥ સૂ. ૫૫
બુદ્ધાણસ્સ ચરુથો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥ ૪ ॥

બુદ્ધાણં સમત્ત ॥ ૨ ॥

છાયા-જીવાઃ સહ દ્વિસ્થાનનિર્વર્તિતાન્ પુદ્ગલાન્ પાપકર્મ્મંતયા અચિન્તન્ વા, ચિન્ત
ન્તિ વા, ચેત્સ્યન્તિ વા, સદયા-મણ્ડાપનિર્વર્તિતાન્ ચેવ સ્થાવરકાયનિર્વર્તિતાન્ ચેવ
૧ । એવ્મ્ ઉપચિન્તન્ વા ઉપચિન્તન્તિ વા ઉપચેપ્પન્તિ વા ૨ । અવધન્ વા વધન્તિ વા
મન્ત્સ્યન્તિ વા ૩ । ઉદૈરયન્ વા ઉદીરયન્તિ વા ઉદીરયિપ્પન્તિ વા ૪ । અવેદયન્
વા વેદયન્તિ વા વેદયિપ્પન્તિ વા ૫ । નિરઙ્ગરયન્ વા નિમ્મરયન્તિ વા નિઙ્ગરયિપ્પ
ન્તિ વા ૬ । દ્વિપ્પદેચિકા સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । દ્વિપ્પદેચાવગાઢા પુદ્ગલા
અનન્તાઃ પ્રજ્ઞતાઃ । એવં યાત્વ દ્વિપુબ્બરુતાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ॥ ૫૫ ॥

॥ દ્વિસ્થાનકસ્ય ચતુર્થ ઉપેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૪ ॥

॥ દ્વિસ્થાન સમાપ્તમ્ ॥ ૨ ॥

અમી જો પરિચારણા કહી ગઈ છે સો यह પરિચારણા કર્મસ હતી
દે કમ કો જીવ અપને હેતુઓ દ્વારા કાલત્રય મેં ત્રી ચિત્તાદિ અવસ્થા
પાતા કરતે હેં અતઃ અય સુષકાર જીવ ઓર પુદ્ગલ કી વ્યક્તિયતા કે

પદેવાના સુત્રમાં જે પરિચારણાનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, તે પરિ
ચરણા કમથી યાવ છે કમને છોડે પોતાના હેતુઓ દ્વારા કાલત્રયમાં પવ
ચિત્તાદિ અવસ્થાવાળું કરે છે હવે સુષકાર એવ અને પુદ્ગલની વ્યક્તિયતાના

ટીકા—‘ જીવાણં ’ इत्यादि, षट् सूत्राणि ।

जीवाः—केचित् प्राणिनः च द्विस्थाननिर्वर्त्तितान् द्वयोः स्थानयोस्त्रसस्था-
वरूपयोः समाहारो—द्विस्थानम्, तस्मिन् निर्वर्त्तिताः—मिथ्यात्वाविरत्यादिभिः
सामान्यत उपार्जिता वक्ष्यमाण चयनादि षड्स्थारूपेण सम्पादितास्तान् पुद्ग-
लान् पापकर्मतया—पापकर्म—ज्ञानावरणीयादितद्भावस्तथा, तथा तथोक्तया ‘ चि-
णिम् ’ इति—अचिन्वन्—उपार्जितवन्तोऽतीतकाले, चिन्वन्ति—उपार्जयन्ति—वर्त्तमा-
नकाले, चेष्टयन्ति—उपार्जयिष्यन्ति भविष्यत्काले १ चयनं—कषायादिपरिणतस्य
कर्मपुद्गलोपादानमात्रम् १। एवम् २ उपचयनं—चित्तस्यावाधाकालं विहाय ज्ञाना-
वरणीयादितया निषेकः, सचेत्थम्—प्रथमस्थितौ बहुतरं कर्मदलिकं निषिञ्चति,

विषय में कथन करते हैं—‘ जीवाणं दुष्टाणनिवृत्तिष पोग्गले ’ इत्यादि

जीवोंने—प्राणियों ने—त्रस स्थावररूप दो स्थानों में मिथ्या—
अविरति आदि रूप कारणों से सम्पादित कर्मपुद्गलों को चयनादि षड-
वस्थारूप में सम्पादित किया है और सम्पादित किये गये उन कर्म-
पुद्गलों को उन्होंने ज्ञानावरणीयादि रूप से अतीतकाल में परिणमाया
है तथा वर्तमानकाल में वे उन्हें उपार्जित करके उस रूपमें परिणमाते
रहते हैं, और आगामी कालमें भी वे उनका चयन—उपार्जन करके उस
रूपमें उन्हें परिणमाते रहेगे । कषायादिसे परिणत हुए जीव के जो
कर्मपुद्गलों का उपादान ग्रहण होता है उसका नाम चयन है, गृहीत कर्म
का अवाधाकाल को छोड़ कर जो ज्ञानावरणीयादि रूप से निषेक होता
है वह उपचयन है, वह उपचयन इस प्रकार से होता है, प्रथम स्थिति
में बहुतर कर्मदलिक का निषेक—उपचयन होता है इसके बाद द्वितीय

विषयનું કથન કરે છે—“ જીવાણ દુષ્ટાણનિવૃત્તિષ પોગ્ગલે ” ઇત્યાદિ—

જીવોએ (પ્રાણીઓને) ત્રસ અને સ્થાવરરૂપ બે સ્થાનોમાં મિથ્યા-
અવિરતિ આદિ રૂપ ક રણોથી સમ્પાદિત કર્મપુદ્ગલોને ચયનાદિ રૂપ છ અવસ્થા
રૂપે સમ્પાદિત કર્યા છે અને સમ્પાદિત કરવામાં આવેલાં તે પુદ્ગલોને તેમણે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે ભૂતકાળમાં પરિણમાવ્યાં છે, તથા વર્તમાનમાં પણ
તેઓ તેમને ઉપાર્જિત કરીને તે રૂપે પરિણમાવ્યા કરે છે, અને ભવિષ્યમાં
પણ તેઓ તેમનું ચયન (ઉપાર્જન) કરીને તેમને તે રૂપે પરિણમાવતા
રહેશે. કષાયાદિ ભાવોથી યુક્ત થયેલા જીવ દ્વારા કર્મપુદ્ગલોનું જે ઉપાદાન
(અહણ) થાય છે તેનું નામ ચયન છે અવાધાકાળને છોડીને ગૃહીત કર્મનો જે
જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિષેક થાય છે તેનું નામ ઉપચયન છે તે ઉપચયન
આ પ્રકારે થાય છે—પ્રથમ સ્થિતિમાં અહુતર કર્મદલિકોનો નિષેક (ઉપચયન) થાય

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્દ્વિસ્થાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાહ—‘દુષ્પસિયા’ इत्यादि सूत्राणि त्रयोविंशतिः । सुगमानि चैतानि, नवरम् द्रव्यतो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा अनन्ताः प्रज्ञप्ता १। क्षेत्रतो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गला अनन्ताः २। एवम्-अने-नैवाभिलापेन-‘जाव’ इति यावच्छब्दात्-‘दुसमयद्विइया पुग्गला अणंता पणत्ता’ इत्यारभ्य ‘दुगुणलुक्खा पुग्गला अणंता पणत्ता’ इति पर्यन्तेन कालमाश्रित्य तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शाश्चाश्रित्यैकविंशतिः सूत्राणि वाच्यानि । तथाहि—

“दुसमयद्विइया पोग्गला अणंता पणत्ता ३। एवं दुगुणकिण्हा जाव दुगुण-सुक्खिळा ८। दुगुण सुग्भिगंधा दुगुण दुग्भिगंधा १०। दुगुणतित्ता जाव दुगुण-महुरा १५। दुगुणकक्खडा जाव दुगुणलुक्खा पोग्गला अणंता पणत्ता २३” ।

करते हैं—“दुषप्सिया” इत्यादि—द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं । द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं इसी तरह से यावत् द्विगुणलक्षगुणवाले पुद्गल अनन्त कहे गये हैं तात्पर्य इन सूत्रोंका ऐसा है कि द्रव्य की अपेक्षा से द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त कहे गये हैं १, क्षेत्रकी अपेक्षा से द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल अनन्त कहे गये हैं २ इसी प्रकार यावत् शब्दसे गृहीत द्विसमय स्थितिवाले पुद्गल इसी अभिलाप के अनुसार अनन्त कहे गये हैं—इस विषय में अभिलाप ऐसा है—“दुसमयद्विइया पोग्गला अणंता पणत्ता” इस अभिलाप से लगाकर “दुगुणलुक्खा पुग्गला अणंता पणत्ता” यहां तक काल को आश्रित करके तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श इनको आश्रित करके ये २१ सूत्र और कहना चाहिये । इस प्रकार से द्रव्य क्षेत्र काल और भाव को

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુષ્પસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનંત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલક્ષ પર્યન્તના ગુણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનંત કહ્યા છે (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનંત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પણ આ અભિલાપ અનુસાર અનંત કહ્યા છે આ વિષય સમજી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિइया પોગ્ગલા અણતા પણત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ખા પોગ્ગલા અણતા પણત્તા” બે ગણી રક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળની અપેક્ષાએ બહુ કરવા બેધએ તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને

તતો ત્રિતીયાયાં સ્થિતો વિશેષહીનમ્, એવં યાવત્ ઉત્કૃષ્ટાયાં સ્થિતો વિશેષહીનં
 નિષિષ્ણતિ ૨। ૩ વચ્ચન—તસ્યૈવ જ્ઞાનાવરણીયાદિતયા નિષિક્તસ્ય પુનરપિ ક્ષાય-
 પરિણતિ વિશેષારસ^૨છેપણમ્ ૩। ૪ ઉદીરણમ્—ઉદયમપ્રાપ્તસ્ય કર્મદલિક્તસ્ય ધીર્મ-
 વિશેષેણ સમાકૃપ્યોદયાવલિક્ષિતયાં પ્રવચ્ચનમ્ ૪। ૫ વેદન—સ્વમાચન—ઉદીરણાક્ર-
 મેન ઉદયાવલિક્ષાપશ્ચિસ્ય કર્મયોગાનુભવનમ્ ૫। ૬ નિર્જરણ—કર્મયોગાનુભવ-
 મયનં ઝીવપ્રવેશેમ્યઃ કર્મણાં પરિશ્લટનમિત્યર્થઃ ૬। કર્મવ પુદ્ગલાત્મકમિતિ પુદ્ગ-
 લસ્થિતિ મેં વિશેષહીન—અયહીન કર્મદલિક્ષા નિષેક હોતા હૈ, હસી તરહ
 સે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં વિશેષ હીન કર્મદલિક્ષા નિષેક હોતા હૈ ૨
 વચ્ચન—જ્ઞાનાવરણીયાદિરૂપ સે નિષિક્ત હુવ ઉસ કર્મપુદ્ગલ કાં પુનઃ
 ક્ષાયપરિણતિ સે જો સંદેષેપણ હોતા હૈ હવ વચ્ચન હૈ ૩ ઉદીરણ ઉદય
 કો નહીં પ્રાપ્ત હુવ કર્મદલિક્ષા ધીર્મવિશેષ સે સીંચકર ઉદયાવલિક્ષામેં
 લાના હસકા નામ ઉદીરણા હૈ ૪, વેદન—સ્વમાચ સે ઝીર ઉદીરણાક્રમ
 સે ઉદયાવલિક્ષા મેં પ્રવિષ્ટ હુવ કર્મકા અનુભવ કરના હસકા નામ
 વેદન હૈ ૫ । નિર્જરણકર્મકા અકર્મરૂપ સે હોના—ઝીવ પ્રવેશોં સે કર્મ-
 પુદ્ગલોં કા શરના નષ્ટ હોના હસકા નામ નિર્જરણ હૈ । હસ પ્રકાર સે વે
 કર્મપુદ્ગલોંકી અવસ્થા હૈ । હન ૬ હોં અવસ્થાઓં કા યહાં જૂન, વર્તમાન
 ઝીર અવિષ્યત્કાલ કી અપેક્ષા સે સુપ્રકારને કથન કિયા હૈ ।

કર્મ પુદ્ગલાત્મક હૈ હસલિયે સુપ્રકાર અવ પુદ્ગલોં કા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
 કાલ ઝીર આવકી અપેક્ષા સે વિસ્થાનકોં કા અવતાર હેકર નિરૂપણ

ઉ આશ્વાસ બીજી સ્થિતિમાં વિશેષહીન—અયહીન કર્મદલિક્ષાને કર્મ પુદ્ગલનિષેક
 થાય છે એવ પ્રમાણે (યાવત્) હેકરે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વિશેષહીન કર્મદલિક્ષા
 હોને નિષેક થાય છે. (૨) જ વચન—જ્ઞાનાવરણીય આદિ ક્ષેત્રે નિષિક્ત થયેલાં
 (ઉપચયન થાયેલાં) તે કર્મપુદ્ગલોંનું પુનઃ ક્ષાયપરિણતિથી બે સંદેષવ
 થાય છે, તેને જ વચન કહે છે (૩) ઉદીરણ—ઉદય પ્રાપ્ત ન થયા હોય એવાં
 કર્મદલિક્ષાને વીધ વિશેષ વહે એવીને ઉદયાવલિક્ષામાં કાવવા તેનું નામ ઉદીરણ
 છે (૪) વેદન—સ્વમાચથી અથવા ઉદીરણાક્રમ દ્વારા ઉદયાવલિક્ષામાં આવેલાં
 કર્મનું વેદન—અનુભવન કરવું તેનું નામ વેદન છે. (૫) નિર્જરણ—કર્મનું અક-
 મરૂપ બની જવું—અવપ્રવેશોમાંથી કર્મપુદ્ગલોંનું જરી જવું (નષ્ટ થઈ જવું)
 તેનું નામ નિર્જરણ છે (૬) આ પ્રમાણે આ કર્મપુદ્ગલોંની ૬ અવસ્થાઓ છે.
 આ છઠ્ઠે અવસ્થાઓનું સૂત્રકારે જૂન, વર્તમાન અને ભવિષ્યકાળની અપેક્ષાએ
 અહીં કમન કહ્યું છે કર્મ પુદ્ગલરૂપ હોય છે તેથી બે સૂત્રકાર પુદ્ગલોંનું

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈદિંસ્થાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાહ—‘દુપ્પસિયા’ ઇત્યાદિ સૂત્રાણિ ત્રયોવિંશતિઃ । સુગમાનિ ચૈતાનિ, નવરમ્ દ્રવ્યતો દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧ । ક્ષેત્રતો દ્વિપ્રદેશાવગાઠાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ ૨ । એવમ્-અને-નૈવાભિલાપેન-‘જાવ’ ઇતિ યાવચ્છબ્દાત્-‘દુસમયદ્વિદ્યા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ઇત્યારમ્ય ‘દુગુણલુક્ષ્વા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇતિ પર્યન્તેન કાલમાશ્રિત્ય તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાશ્રિત્યૈકવિંશતિઃ સૂત્રાણિ વાચ્યાનિ । તથાહિ—

“દુસમયદ્વિદ્યા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૩ । એવં દુગુણકિન્હા જાવ દુગુણ-સુકિલા ૮ । દુગુણ સુભિગંધા દુગુણ દુભિગંધા ૧૦ । દુગુણતિત્તા જાવ દુગુણ-મહુરા ૧૫ । દુગુણકલ્પકા જાવ દુગુણલુક્ષ્વા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૨૩” ।

કરતે હૈં—“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં । દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ઇસી તરહ સે યાવત્ દ્વિગુણલુક્ષ્ગુણવાલે પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં તાત્પર્ય ઇન સૂત્રોંકા એસા હૈં કિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૧, ક્ષેત્રકી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ અનન્ત કહે ગયે હૈં ૨ ઇસી પ્રકાર યાવત્ શબ્દસે ગૃહીત દ્વિસમય સ્થિતિવાલે પુદ્ગલ ઇસી અભિલાપ કે અનુસાર અનન્ત કહે ગયે હૈં—ઇસ વિષય મેં અભિલાપ એસા હૈં—“દુસમયદ્વિદ્યા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” ઇસ અભિલાપ સે લગાકર “દુગુણલુક્ષ્વા પુગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” યહાં તક કાલ કો આશ્રિત કરકે તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ ઇનકો આશ્રિત કરકે યે ૨૧ સૂત્ર ઓર કહના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર સે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ઓર ભાવ કો

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકોના આધારે કથન કરે છે.

“દુપ્પસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે. દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલુક્ષ્ પર્યન્તના ગુણવાળાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહ્યાં છે. (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઠ પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદ્ધતિ ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પણ આ અભિલાપ અનુસાર અનન્ત કહ્યાં છે. આ વિષય સળખી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિદ્યા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળા પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યા છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ષ્વા પોગ્ગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે ગણી રૂક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યા છે. આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળોની અપેક્ષાએ પ્રહણ કરવા બેઠાએ તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને ૨૧ બીજાં સૂત્રો પ્રદેશાવગાઠો

તવો દ્વિતીયાયાં સ્થિતો વિશેષહીનમ્, ૧૬ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટાયાં સ્થિતો વિશેષહીનં
 નિપિચ્છતિ ૨। ૩ ય-ચન-તસ્યૈવ જ્ઞાનાવરણીયાવિતયા નિપિક્તસ્ય પુનરપિ ક્ષાય
 પરિણતિ વિશેષાત્સંલેપજમ્ ૩। ૪ ઉદીરણમ્-ઉદયપ્રમાપ્તસ્ય કર્મદલિક્તસ્ય વીર્ય
 વિશેષેણ સમાકુપ્પોદયાવલિકાયાં પ્રવેશનમ્ ૪। ૫ વેદન-સ્વમાષેન-ઉદીરણાક્ર
 ણેન ઉદયાવલિકાપરિણતસ્ય કર્મથોડનુભવનમ્ ૫। ૬ નિર્જરણ-કર્મજોડકર્મતા
 મયનં જીવપ્રવેશેમ્યઃ કર્મણાં પરિહટનમિત્યર્થઃ ૬। કર્મચ પુણ્યગત્તમકમિતિ પુર્વ
 સ્થિતિ મેં વિશેષહીન-અયહીન કર્મદલિકા નિયેક હોતા હૈ, હસી તરફ
 સે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેં વિશેષ હીન કર્મદલિકા નિયેક હોતા હૈ
 ય-ચન-જ્ઞાનાવરણીયાવિરૂપ સે નિપિક્ત જુપ હસ કર્મપુણ્યલ કા પુનઃ
 ક્ષાયપરિણતિ સે જો સંલેપણ હોતા હૈ વહ ય-ચન હૈ ૩ ઉદીરણ ઉદય
 કો નહીં પ્રાપ્ત જુપ કર્મદલિકા વીર્યવિશેષ સે લીંચકર ઉદયાવલિકામેં
 છાના હસકા નામ ઉદીરણા હૈ ૪, વેદન-સ્વમાષ સે ઓર ઉદીરણાક્રમ
 સે ઉદયાવલિકા મેં પ્રચિદ્ધ જુપ કર્મકા અનુભવ કરના હસકા નામ
 વેદન હૈ ૫। નિર્જરણકર્મકા અકર્મરૂપ સે હોના—જીવ પ્રવેશોં સે કર્મ-
 પુણ્યલો કા ક્ષરના નષ્ટ હોના હસકા નામ નિર્જરણ હૈ। હસ પ્રકાર સે વે
 કર્મપુણ્યલોંકી અવસ્થાપ હૈં। હન ૬ હોં અવસ્થાઓં કા યહાં મૂત, વર્તમાન
 ઓર અવિષ્યત્કાલ કી અપેક્ષા સે સૂચકારને કથન કિયા હૈ।

કર્મ પુણ્યાત્મક હૈં હસલિયે સૂચકાર અથ પુણ્યલોં કા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર,
 કાલ ઓર આવકી અપેક્ષા સે દિસ્થાનકોં કા અવતાર લેકર નિરૂપણ

૭ આશ્વાઃ બીજી સ્થિતિમાં વિશેષહીન-અયહીન કમ દલિકોને કમ પુનઃનિયેક
 થાય છે એજ પ્રમાણે (યાવત્) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં વિશેષહીન કર્મદલિ
 કોને નિયેક થાય છે (૨) ય-ચન-જ્ઞાનાવરણીય આદિ રૂપે નિપિક્ત અવેલાં
 (ઉપચયન પ્રાપ્તિ) તે કર્મપુણ્યલોં પુનઃ ક્ષાયપરિણતિથી જે સંલેપણ
 થાય છે તેને ય-ચન કહે છે (૩) ઉદીરણ-ઉદય પ્રાપ્ત ન થયા હોય એવાં
 કર્મદલિકોને વીર્યવિશેષ વહે જેથીને ઉદયાવલિકામાં લાવવા તેનું નામ ઉદીરણ
 છે (૪) વેદન-સ્વમાવથી અથવા ઉદીરણાક્રમ દ્વારા ઉદયાવલિકામાં આવેલાં
 કર્મોં વેદન-અનુભવન કરણ તેનું નામ વેદન છે. (૫) નિર્જરણ-કર્મતું અ-
 મરૂપ બની જરૂર-લવપ્રવેશોમાંથી કર્મપુણ્યલોં વરી જરૂર (નષ્ટ થઈ જરૂર)
 તેનું નામ નિર્જરણ છે (૬) આ પ્રમાણે આ કર્મપુણ્યલોંની ૬ અવસ્થાઓ છે.
 આ છબે અવસ્થાઓંનું સૂચકાર મૂત, વર્તમાન અને અવિષ્યકાળની અપેક્ષાને
 અહીં કથન કર્યું છે કર્મ પુણ્યલવ્ય હોય છે તેથી હવે સૂચકાર પુણ્યલોં

લાન્ દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવૈર્દિસ્યાનકાવતારેણ નિરૂપયન્નાહ—‘દુપસિયા’ ઇત્યાદિ સૂત્રાણિ ત્રયોવિંશતિઃ । સુગમાનિ ચૈતાનિ, નવરમ્ દ્રવ્યતો દ્વિપ્રદેશિકાઃ સ્કન્ધા અનન્તાઃ પ્રજ્ઞપ્તા ૧ । ક્ષેત્રતો દ્વિપ્રદેશાવગાઢાઃ પુદ્ગલા અનન્તાઃ ૨ । એવમ્-અને-નૈવામિલાપેન-‘જાવ’ ઇતિ યાવચ્છન્દાત્-‘દુસમયદ્વિદ્યા પુગલા અણંતા પળ્ળત્તા ઇત્યારમ્ય ‘દુગુણલુક્ષ્વા પુગલા અણંતા પળ્ળત્તા’ ઇતિ પર્યન્તેન કાલમાશ્રિત્ય તથા-વર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શાશ્રિત્યૈકવિંશતિઃ સૂત્રાણિ વાગ્યાનિ । તથાહિ—

“દુસમયદ્વિદ્યા પોગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૩ । એવં દુગુણકિન્હા જાવ દુગુણ-સુકિલા ૮ । દુગુણ સુભિગંધા દુગુણ દુભિગંધા ૧૦ । દુગુણતિત્તા જાવ દુગુણ-મહુરા ૧૫ । દુગુણકલ્પડા જાવ દુગુણલુક્ષ્વા પોગલા અણંતા પળ્ળત્તા ૨૩” ।

કરતે હૈં—“દુપસિયા” ઇત્યાદિ—દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં । દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈં इसी तरह से यावत् द्विगुणलक्षगुणवाले पुद्गल अनन्त कहे गये हॆं तात्पर्य इन सूत्रोंका ऐसा है कि द्रव्य की अपेक्षा से द्विप्रदेशिक स्रकन्ध अनन्त कहे गये हॆं १, क्षेत्रकी अपेक्षा से द्विप्रदेशावगाढ पुद्गल अनन्त कहे गये हॆं २ इसी प्रकार यावत् शब्दसे गृहीत द्विसमय स्थितिवाले पुद्गल इसी अभिलाप के अनुसार अनन्त कहे गये हॆं—इस विषय में अभिलाप ऐसा है—
“दुसमयद्विदया पोगला अणंता पणत्ता” इस अभिलाप से लगाकर “दुगुणलुक्खा पुगला अणंता पणत्ता” यहां तक काल को आश्रित करके तथा-वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श इनको आश्रित करके ये २१ सूत्र और कहना चाहिये । इस प्रकार से द्रव्य क्षेत्र काल और भाव को

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ બે સ્થાનકેના આધારે કથન કરે છે.

“દુપસિયા” ઇત્યાદિ—

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનેક કહ્યાં છે દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનંત કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે દ્વિગુણલક્ષ પર્યન્તના શુભવાણાં પુદ્ગલો કહ્યાં છે. આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—(૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનંત કહ્યાં છે. (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો અનંત કહ્યાં છે (૩) એજ પ્રમાણે ‘યાવત્’ પદથી ગૃહીત બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો પશુ આ અભિલાપ અનુસાર અનંત કહ્યા છે આ વિષય સબંધી નીચે પ્રમાણે અભિલાપ છે—“દુસમયદ્વિદયા પોગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે સમયની સ્થિતિ-વાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે ” આ અભિલાપથી શરૂ કરીને “દુગુણલુક્ષ્વા પોગલા અણંતા પળ્ળત્તા” બે ગણી રક્ષતાવાળાં પુદ્ગલો અનંત કહ્યા છે. આ અભિલાપ પર્યન્તના અભિલાપો કાળની અપેક્ષાએ બ્રહ્મણ કરવા બેધએ તથા વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને ૨૧ ખીબાં સૂત્રો કહેવા બેધએ

છાયા—ત્રિ સમયસ્થિતિકાઃ પુલ્ગલા અનન્તાઃ પ્રવૃત્તાઃ ૩। એવ દ્વિગુણકૃત્ત્વા
યાત્ ત્ દ્વિગુણશુક્લઃ ૮। દ્વિગુણસુરભિગંધાઃ ૯ દ્વિગુણસુરભિગંધાઃ ૧૦। દ્વિ
ગવિક્ષા યાત્ ત્ દ્વિગુણમધુરાઃ ૧૫। દ્વિગુણકૃત્ત્વા યાત્ ત્ દ્વિગુણરૂપાઃ પુલ્ગલા
અનન્તાઃ પ્રવૃત્તાઃ ॥ ૨૩ ॥ इति ॥ सू० ५५ ॥

इति स्थानाश्रवणे द्वितीयस्थानस्य चतुर्थद्विषयः समाप्तः ॥४॥

इति धीमिधिरिस्थાત-અગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પદ્મદ્વલ્લભાપાક્રિય
ક્રિયક્રમપાક્રિય-પ્રવિશુદ્ધગણપદનેકગ્રન્થનિર્માપક-રાત્રિમા
નર્મદક-શ્રીજ્ઞાનપ્રપતિ કોલ્હાપુરરાજમદક 'જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય'પદ
શ્રુપિત-કોલ્હાપુરરાજગૃહ શાસ્ત્રલક્ષ્યચારિ જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મ-

દિશાકર-પૂજ્યશ્રી-પાસીજ્ઞાનમતિભિરધિવાર્યા

સ્થાનાશ્રવણસ્ય ઘુષાસ્થાપાં વ્યાકૃત્ત્વાપાં

દ્વિતીયં સ્થાન સમ્પૂર્ણમ્ ॥૨-૬॥

આશ્રિત કરફે કહે ગયે એ સચ સૂચ ૨૩ હો જાતે હિં-જનમે " વ્રુણ કી
અપેક્ષા સે પ્રિપ્રદેશિક સ્કાંધ અનન્ત કહે ગયે હે " यह प्रथम सूच है ।
तथा " क्षेत्रकी अपेक्षा से प्रिप्रदेसाचगाढ पुत्रल अनन्त कहे गये है "
ऐसा यह द्वितीय सूच है " बुद्धमयद्विहया पोगगला अणता पणगता ३ "
दो समय की स्थितिवाले पुत्रल अनन्त है—ऐसा यह सूच तीसरा है
इसी तरह से " दुगुण किण्हा जाय दुगुण सुक्छिळा ८ " दुगुण कृष्ण से
छे कर घावत् दुगुणशुक्ल तक ८ सूच हो जाते हैं । इसी तरह—"दुगुण
सुक्छिगंधा दुगुण बुद्धिगंधा १० " दुगुण सुरभिगंध से छेकर दुगुण
सुरभिगंध तक के दो दो सूच और होते हैं इस प्रकार से ये दस सूच

આ પ્રકારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને આવને આધારે કહેલાં સૂત્રોની કુલ સંખ્યા
૨૩ થાય છે પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-૩ વની અપેક્ષાએ પ્રિપ્રદેશિક સ્કાંધ
અનન્ત કહ્યાં છે બીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે સમજવું-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બે પ્રકે
શાવગાહ પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે-ત્રીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-"બુદ્ધમયદ્વિહયા
પામગ્તા અર્જતા પણગતા" બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે.
જેજ પ્રમાણે "દુગુણકિણ્હા જાય દુગુણસુક્ષિણ્હા" બે અણાં કૃષ્ણવર્ણવાળાં
પુદ્ગલો અનન્ત કહ્યાં છે જેજ પ્રમાણે બે અણાં શુક્લ વર્ણવાળાં વર્ણવાળાં
પુદ્ગલો પણ અનન્ત કહ્યાં છે આ રીતે વર્ણુની અપેક્ષાએ અનન્તાં પાંચ સૂત્રોને
ત્રણ સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી આઠ સૂત્ર બને છે "દુગુણ સુક્ષિગંધા,
દુગુણ સુક્ષિગંધા ૧૦" (૬) બે ગળી મુસ્લીવાળાં અનન્ત પુદ્ગલો કહ્યાં છે
(૧૦) બે ગળી હુમ્પાવાળાં અનન્ત પુદ્ગલો કહ્યાં છે આ રીતે ૧૦ સૂત્રો થયાં.

હોતે હૈ “ દુગુણ તિત્તા જાવ દુગુણ મદુરા ” યે પાંચ સૂત્ર રસ સમ્બન્ધી હોતે હૈં સો દસ મેં પાંચ મિલાનેસે પદ્રહ સૂત્ર હો જાતે હૈં તથા “ દ્વિગુણ કક્ષ્ણજા જાવ દુગુણ લુક્ષ્ણા પોગલા અણતા પળ્ણત્તા ” હન ૮ સ્પર્શોં કે ૮ સૂત્રોં કો પંદર મેં મિલાને સે કુલ ચાર વર્ણ સમ્બન્ધી ૨૩ સૂત્ર બન જાતે હૈ । ઇસ તરહ સે યે ૨૩ સૂત્ર દ્વિગુણ રૂપ, રસ, ગંધ ઓર સ્પર્શ કો આશ્રિત કર કે કહે ગયે હૈ ॥ સૂ. ૫૫ ॥

દુસરે સ્થાનકકા ચૌથા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૪ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિત શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રકી સુધાનામક ટીકાર્થકા દુસરા સ્થાનક સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

“ દુગુણ તિત્તા જાવ દુગુણ મદુરા ” આ રીતે રસની અપેક્ષાએ પણ પાચ સૂત્ર બને છે આગલા ૧૦ સૂત્રોમાં આ પાચ સૂત્રો ઉમેરવાથી ૧૫ સૂત્રો થાય છે. “ દ્વિગુણ કક્ષ્ણજા જાવ દુગુણ લુક્ષ્ણા પોગલા અણતા પળ્ણત્તા ” એજ પ્રમાણે કકંશથી લઇને રૂક્ષ પર્યન્તના આઠ સ્પર્શો વિધેના પણ આઠ સૂત્ર બને છે. આગલા ૧૫ સૂત્રોમાં આ આઠ સૂત્રો ઉમેરવાથી કુલ ૨૩ સૂત્ર બને છે. આ પ્રકારના આ ૨૩ સૂત્રો દ્વિગુણ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શને અનુલક્ષીને કહેવામાં આવ્યાં છે. ॥ સૂ. ૫૫ ॥

॥ બીજા સ્થાનકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨-૪ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ મુનિવિરચિત સ્થાનાંગસૂત્રની સુધા નામની ટીકાર્થનું બીજું સ્થાનક સમાપ્ત ॥ ૨ ॥

છાયા—દ્વિ સમયસ્થિતિકાઃ પુલ્ગત્તા ધનન્તાઃ પ્રઘપ્તાઃ ૩। એવ દ્વિગુણક્રિયા
યાવત્ દ્વિગુણશુલ્કઃ ૮। દ્વિગુણસુરભિગમ્બાઃ ૯ દ્વિગુણમુરભિગમ્બાઃ ૧૦। દ્વિ
ગતિક્કા યાવત્ દ્વિગુણમધુરાઃ ૧૫। દ્વિગુણકર્કશા યાવત્ દ્વિગુણરૂપાઃ પુલ્મત્તા
ધનન્તાઃ પ્રઘપ્તા ॥ ૨૩ ॥ इति ॥ सू० ५५ ॥

इति स्थानाद् अत्रे द्वितीयस्थानस्य चतुर्थोद्देशक समाप्तः ॥४॥

इतिभीविश्वविख्यात-अगदवल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशमापाकृति
कृतिरुक्तपाठापक-प्रविशुद्ध्यपधनेकान्यनिर्मापक-वादिमा
नमदक श्रीशाहउमपति कोरहापुरराजमदच 'जैनशास्त्रार्थ'पद
भूषित-कोरहापुरराजगुरु वाचस्पत्यचारि-जैनाचार्य-जैनधर्म-

दिवाकर-पूज्यभी-घासीकाळप्रतिधिरचिन्तायां

स्थानादसૂत्रस्य सुभास्यायां व्याख्यायां

द्वितीयं स्थानं सम्पूर्णम् ॥२-४॥

આમિત પરફે કહે ગયે વે સમ સૂત્ર ૨૩ હો જાતે હૈં-જનમેં “ દ્રવ્ય કી
અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અનન્ત કહે ગયે હૈ ” વહ પ્રથમ સૂત્ર હૈ ।
તથા “ ક્ષેત્રકી અપેક્ષા સે દ્વિપ્રદેશાવગાદ પુઝલ અનન્ત કહે ગયે હૈ ”
પેસા વહ દ્વિતીય સૂત્ર હૈ “ દુસમયદ્વિહયા પોગલા અળતા પળગતા ૩ ”
વો સમય કી સ્થિતિવાલે પુઝલ અનન્ત હૈ—પેસા વહ સૂત્ર તીસરા હૈ
હસી તરહ સે “ દુગુણ કિણહા જાય દુગુણ સુખિહા ૮ ” દુગુણ કૃષ્ણ સે
હે કર યાવત્ દ્વિગુણશુલ્ક તક ૮ સૂત્ર હો જાતે હૈ । હસી તરહ—“દુગુણ
સુખિમગંધા દુગુણ દુઃખિમગંધા ૧૦ ” દ્વિગુણ સુરભિગંધ સે હેકર દ્વિગુણ
મુરભિગંધ તક કે વો વો સૂત્ર ઓર હોતે હૈ હસ પ્રકાર સે વે વસ સૂત્ર

આ પ્રકારે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવને આધારે કહેલાં સૂત્રોની કુલ સંખ્યા
૨૩ થાય છે પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-દ્રવ્યની અપેક્ષાએ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ
અનન્ત કલાં છે બીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે સમજવું-ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ બે પ્રદે
શાવગાદ પુઝલે અનન્ત કલાં છે-ત્રીજું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-“ દુસમયદ્વિહયા
પોમલા અર્જતા પળગતા ” બે સમયની સ્થિતિવાળાં પુઝલે અનન્ત કલાં છે
જેવું પ્રમાણે “ દુગુણકિણહા જાય દુગુણસુખિહા ” બે ગળાં કૃષ્ણવર્ણવાળાં
પુઝલે અનન્ત કલાં છે જેવું પ્રમાણે બે ગળાં શુદ્ધ પર્યન્તના વર્ણવાળાં
પુઝલે પણ અનન્ત કલાં છે આ રીતે વળની અપેક્ષાએ બનતાં પાંચ સૂત્રોને
ત્રણ સૂત્રોમાં ઉમેરવાથી આઠ સૂત્ર બને છે. “દુગુણ સુખિમગંધા,
દુગુણ દુઃખિમગંધા ૧૦ ” (૬) બે ગળી સુરભીવાળાં અનન્ત પુઝલે કલાં છે
(૧૦) બે ગળી મુરભીવાળાં અનન્ત પુઝલે કલાં છે આ રીતે ૧૦ સૂત્રો થયાં.

મૂલમ્—તઓ ઇંદા પળ્ણત્તા, તં જહા--ળામિંદે ઠવણિંદે
દર્વિંદે । તઓ ઇંદા પળ્ણત્તા, તં જહા-ળાણિંદે દંસણિંદે ચરિત્તિંદે ।
તઓ ઇંદા પળ્ણત્તા, તં જહા-દેવિંદે અસુરિંદે મણુસ્સિંદે ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—ત્રય ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—નામેન્દ્રઃ સ્થાપનેન્દ્રઃ દ્રવ્યેન્દ્રઃ । ત્રય
ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથથા—જ્ઞાનેન્દ્રઃ દર્શનેન્દ્રઃ ચારિત્રેન્દ્રઃ । ત્રય ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
તથથા—દેવેન્દ્રઃ અસુરેન્દ્રઃ મનુષ્યેન્દ્રઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘ તઓ ઇંદા ’ ઇત્યાદિ સૂત્રત્રયં સુગમમ્ ।

નવરમ્—નામેન્દ્રઃ સચેતનસ્ય યસ્ય કસ્યચિદ્ ગોપાલદારકાદેઃ અચેતનસ્ય
વા વસ્તુનઃ પ્રાસાદાદેઃ ‘ ઇન્દ્રઃ ’ ઇત્યયથાર્થં નામ ક્રિયતે । સ નામેન્દ્રઃ નામ-
માત્રેણેન્દ્ર ઇત્યર્થઃ ૧ । સ્થાપનેન્દ્ર—યદ્ ઇન્દ્રાદ્યભિપ્રાયેણ સ્થાપ્યતે કાષ્ઠકર્માદૌ
સદ્ભાવસ્થાપનયા અસદ્ભાવસ્થાપનયા વા ‘ ઇન્દ્રઃ ’ ઇતિ સ્થાપના ક્રિયતે ૨ ।

ટીકાર્થ—ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈં જૈસે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર ઓર દ્રવ્યેન્દ્ર ઇસ
તરહ સે ભી ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈં—જૈસે જ્ઞાનેન્દ્ર, દર્શનેન્દ્ર ઓર ચારિ-
ત્રેન્દ્ર તથા દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર ઓર મનુષ્યેન્દ્ર

સચેતન જિસ કિસી ગોપાલદારક આદિકા અથવા અચેતન
પ્રાસાદ આદિ વસ્તુકા જો ઇન્દ્ર એસા નામ કિયા જાતાહૈ વહ નામ ઇન્દ્રહૈ
નામ ઇન્દ્ર મેં જિસ ઇન્દ્ર કા નામ રખા ગયા હૈ ઉસ ઇન્દ્ર કે ગુણ આદિ
ઉસમેં નહીં હોતે હૈં કેવલ વ્યવહાર ચલાને કે લિયે હી યહ નામ નિશ્ચેપ
કિયા જાતા હૈ સ્થાપના દો પ્રકાર કી હૈ એક સદ્ભાવસ્થાપના ઓર દૂસરી
અસદ્ભાવસ્થાપના ઇન્દ્ર આદિ કે અભિપ્રાય કે વશવર્તી હુણ જીવ કે દ્વારા
જો કાષ્ઠ પાષાણ આદિ મેં ઉસકે આકાર કી અથવા ચિના આકાર કી

ઇન્દ્ર ત્રણ કહ્યા છે, જેમકે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર અને દ્રવ્યેન્દ્ર આ રીતે
પણ ત્રણ ઇન્દ્ર કહ્યા છે—જ્ઞાનેન્દ્ર, દર્શનેન્દ્ર અને ચારિત્રેન્દ્ર તથા બીજી રીતે
પણ ત્રણ ઇન્દ્ર કહ્યા છે—દેવેન્દ્ર, અસુરેન્દ્ર અને મનુષ્યેન્દ્ર

સચેતન જે કોઈ ગોપાલદારક આદિનું અથવા અચેતન પ્રાસાદ (ભુવન)
આદિ વસ્તુનું જે ‘ ઇન્દ્ર ’ એવું નામ આપાય છે, તેને ‘ નામેન્દ્ર ’ કહે છે.
નામેન્દ્રમાં જે ઇન્દ્રનું નામ રાખવામાં આવ્યું હોય છે તે ઇન્દ્રના ગુણ
આદિનો સદા સદ્ભાવ જ હોતો નથી, પરંતુ માત્ર વ્યવહાર અથવા
વચાને માટે જ તે નામ આપવામાં આવ્યું હોય છે. સ્થાપના જે પ્રકારની કહી
છે—(૧) સદ્ભાવ સ્થાપના, (૨) અસદ્ભાવ સ્થાપના. ઇન્દ્ર આદિની માન્યતાને
અધીન થયેલા છવ દ્વારા કાષ્ઠ, પાષાણ આદિમાં, તેના આકારની કે અનાકારની

અથ તૃતીય સ્થાન પ્રારંભ્યતે—

ગતં દ્વિતીયં સ્થાનં, સમ્પતિ ચતુરશેષાત્મકં તૃતીયં સ્થાનપ્રારંભ્યતે, અસ્ય ચ પૂર્વસ્થાનેનાયમમિસમ્બન્ધઃ — દ્વિતીયસ્થાન દિસ્થાનપ્રાપ્તાઃ ભાષાઃ પ્રરૂપિતાઃ, અસ્મિન્સુ ક્રમપ્રાપ્તાઃ ત્રિસ્થાનકાભાષાઃ પ્રરૂપ્યન્તે । તથા ત્રિસ્થાનકસ્થાન્તિમોદેશક ગતાઽન્તિમસૂત્રેષામ્ સદાસ્ય તૃતીયસ્થાનગતપ્રથમોદેશકપ્રથમસૂત્રપ્રસ્થાયં સમ્બન્ધઃ— દ્વિસ્થાનકે ચતુર્થોદેશકસ્થાન્તિમસૂત્રે પુત્રલઘર્મા ઠકાઃ, પુત્રલઙ્ગીયોઃ પરસ્પર સમ્બન્ધાદય પ્રથમસૂત્રે ળીયલઘર્મા ઉપ્યન્તે—

તૃતીયસ્થાન-પ્રથમ ઉદ્દેશક

દ્વિતીય સ્થાન કહા જા શુકા હૈ, અબ ચાર ઉદ્દેશાત્મક તૃતીય સ્થાન પ્રારંભ હોતા હૈ હસકા દ્વિતીયસ્થાન કે સાથ પેસા સમ્બન્ધ હૈ કિ દ્વિતીયસ્થાન મેં દિસ્થાનપ્રાપ્ત ભાષોં કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ ખૌર હસ તૃતીયસ્થાન મેં ક્રમપ્રાપ્ત ત્રીન સ્થાનવાલે ભાષોં કી પ્રરૂપણા હોતી હૈ । દિસ્થાન કે અન્તિમ ઉદ્દેશક મેં ગત અન્તિમસૂત્ર કે સાથ હસ તૃતીય સ્થાન કે પ્રથમ ઉદ્દેશક કે પ્રથમસૂત્ર કા પેસા સમ્બન્ધ હૈ કિ દિસ્થાનક કે ચતુર્થ ઉદ્દેશક કે અન્તિમ સૂત્ર મેં પુત્રલઘર્મોં કી પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ સો પુત્રલ ઓર ળીય કા પરસ્પર મેં અનાદિ કાલ સે સમ્બન્ધ જલ્દા આ રહા હૈ અતઃ અબ હસ સ્થાનક કે પ્રથમ સૂત્ર મેં ળીય લઘર્મોં કા કથન સૂત્રકાર કર રહે હૈ—(તમો હંદા પળગતા) હસ્યાદિ ।

ત્રીજા સ્થાનનો—પહેલો ઉદ્દેશક

દ્વિતીય સ્થાનની પ્રરૂપણા પૂરી થઈ હવે તૃતીય સ્થાનની પ્રરૂપણાનો પ્રારંભ થાય છે આર ઉદ્દેશકો દ્વારા સૂત્રકારે તૃતીય સ્થાનની પ્રરૂપણા કરી છે દ્વિતીય સ્થાનમાં બે સ્થાનોમાં અણ્વાની શકાય એવા ભાવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે હવે આ તૃતીય સ્થાનમાં ક્રમપ્રાપ્ત ત્રણ સ્થાનવાળા ભાવોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવશે. દ્વિતીય સ્થાનના છેલ્લા ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્ર સાથે તૃતીય સ્થાનના પહેલા ઉદ્દેશકના પહેલા સૂત્રનો આ પ્રમાણે સંબંધ છે— દ્વિતીય સ્થાનના છેલ્લા ઉદ્દેશકના છેલ્લા સૂત્રમાં પુત્રલ ધર્મોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે પુત્રલ અને લવનો અનાદિકાળથી સંબંધ વ્યક્ત્યો આવે છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર આ સ્થાનના પહેલા સૂત્રમાં લવ ધર્મોનું કથન કરે છે—“ તમો હંદા પળગતા ” હસ્યાદિ—

યોગચન્દ્રિકા ટીકાયામલોકનીયમ્ । ‘ અનુપયોગો દ્રવ્યમપવાનં ચેતિ, તત્ર દ્રવ્યં
ચાસાચિન્દ્રશ્વેતિ દ્રવ્યેન્દ્રઃ ૩ ॥

ઉક્તા નામસ્થાપના દ્રવ્યેન્દ્રાઃ, સામ્પ્રતં ત્રિસ્થાનકાવતારેણ ભાવેન્દ્રમાહ—
‘ તઓ હ્દા ’ ઇત્યાદિ, ત્રય ઇન્દ્રા પ્રજ્ઞપ્તાઃ—જ્ઞાનેન્દ્રઃ, દર્શનેન્દ્રઃ, ચારિત્રેન્દ્ર ઇતિ ।
તત્ર-ઇન્દનાત્-દીપનાત્-પરમેશ્વર્યાદ્ ઇન્દ્રઃ, જ્ઞાનેન જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાને વા ઇન્દ્રઃ—પરમેશ્વરઃ
જ્ઞાનેન્દ્રઃ—સાતિશયશ્રુતાદ્યન્યતરજ્ઞાનવશાત્પ્રરૂપિતસકલવસ્તુવિસ્તર. શ્રુતાવધિમનઃ
પર્યવાદ્યન્યતરજ્ઞાનધરો મુનિઃ, કેવલી વા ૧। એનં દર્શનેન્દ્રઃ—ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શની ૨।

ઇન્દ્રપદ કો મોગેગા ઉસે ઇન્દ્ર કહના યહ દ્રવ્યેન્દ્ર ત્રિક્ષેપ હૈ । નામ,
સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન નિક્ષેપોં કા સવિસ્તર વર્ણન અનુયોગદ્વાર કી
અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા મેં દેખના ચાહિયે “ જો જીવ ઇન્દ્ર કે આગમ કા
જ્ઞાતા હૈ ઓર વર્તમાન મેં ઉસમેં ઉપયોગ સે શૂન્ય હૈ એસા વહ જીવ
આગમ કી અપેક્ષા દ્રવ્યેન્દ્ર હૈ ઇસ તરહ ત્રિકસ્થાનક કે અવતાર સે
નામ, સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન્દ્ર કહે અવ ત્રિસ્થાનક કે અવતાર સે ભાવ
ઇન્દ્ર કા કથન સૂત્રકાર કરતે હૈ—“ તઓ હ્દા ” ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ
એક જ્ઞાનેન્દ્ર, દૂસરા દર્શનેન્દ્ર ઓર ત્રીસરા ચારિત્રેન્દ્ર પરમેશ્વર્ય કા
જો અનુભવ કરતા હૈ વહ ઇન્દ્ર હૈ જ્ઞાન સે, અથવા જ્ઞાન કા અથવા જ્ઞાન
મેં જો ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર હૈ વહ જ્ઞાનેન્દ્ર હૈ સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર
જ્ઞાન કે વશ સે પ્રરૂપિત કિયા હૈ સકલવસ્તુ કા વિસ્તારજિસને, એસા
શ્રુત અવધિ, મનઃ પર્યવ આદિ અન્યતર જ્ઞાન કો ધારણ કરને વાલા

જે જીવ અવિધ્યમા ઇન્દ્રપદને લોગવવાનો છે તેને ઇન્દ્ર કહેવો એજ દ્રવ્યેન્દ્ર
નિક્ષેપ છે. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, આ નિક્ષેપોતું સવિસ્તર વર્ણન અનુ-
યોગદ્વારની અનુયોગ ચન્દ્રિકા ટીકામાં આપનામાં આવ્યું છે. તે જિજ્ઞાસુ
પાકેકોએ તે વર્ણન ત્યાથી વાંચી લેવું “ જે જીવ ઇન્દ્રના આગમનો જ્ઞાતા
છે અને વર્તમાન સમયે તેમા ઉપયોગથી રહિત છે, એવો તે જીવ આગમની
અપેક્ષાએ દ્રવ્યેન્દ્ર છે આ રીતે ત્રિસ્થાનકોને આધારે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર
અને દ્રવ્યેન્દ્રનું કથન અહીં પૂરું થાય છે

હવે સૂત્રકાર ભાવઇન્દ્રનું નિરૂપણ કરે છે—“ તઓ હ્દા ” ઇન્દ્ર ત્રણ કહ્યા
છે—(૧) જ્ઞાનેન્દ્ર, (૨) દર્શનેન્દ્ર અને (૩) ચારિત્રેન્દ્ર પરમ ઐશ્વર્યનો અનુ-
ભવ કરનારને ઇન્દ્ર કહે છે. જ્ઞાનથી, જ્ઞાનનો અથવા જ્ઞાનમાં જે ઇન્દ્ર (પરમેશ્વર)
છે, તેને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર જ્ઞાનને આધારે
જેમણે સકલ વસ્તુની પ્રરૂપણા કરી છે એવા શ્રુત, અવધિ, મન પર્યવ આદિ
અન્યતર જ્ઞાનને ધારણ કરનારા મુનિ અથવા કેવલીને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે ક્ષાયિક

દ્રવ્યેન્દ્ર:-દ્રવતિ-ગદ્યતિતાસ્તાન્ પર્યાયાનિતિ દ્રવ્યમ્-વિવક્ષિતયોરતીતમવિવ્ય-
વ્માવયોઃ કારણમ્, અનુભૂતવિવક્ષિતમાવમનુભવિવ્યવિવક્ષિતમાવ વા સ્તિત્યર્થઃ।
દ્રવ્યલક્ષણં સામાન્યત્વં સ્થં યોષ્યમ્—

“મૂતસ્ય માવિનો વા, માવસ્ય હિ કારણં તુ યત્સોકે ।

તદ્ દ્રવ્યં તત્ત્વયૈઃ, સચેતનાચેતનં કથિતમ્ ॥ ૧ ॥” ઈતિ ।

તમ સચેતન-પુરુષાદિ, અચેતન ક્ષાપ્તાદિ ચ મતિ । એવં દ્રવ્યસ્ય ઈન્દ્રો
દ્રવ્યેન્દ્રઃ । નામસ્થાપનાદ્રમ્માણાં સવિસ્તરરૂપેનમનુયોગદ્વારસૂત્રસ્ય મત્કૃતાયામનુ-
યહ ઈન્દ્ર એ હસ પ્રકાર કો યુદ્ધિ સે સ્થાપના કી પ્રતિષ્ઠા કી જાતી હૈ
વહ સ્થાપનેન્દ્ર હૈ જો ડન ૨ પર્યાયો કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ વહ દ્રવ્ય હૈ યહ
દ્રવ્ય અતીત ઓર અવિવ્યક્ત માવ કા કારણ હોતા હૈ જિસસે વિવક્ષિત
માવ કા પહિલે અનુભવ કર લિયા હૈ અથવા વિવક્ષિત માવ કા આગે
વહ અનુભવ કરેગા એસી વસ્તુ દ્રવ્ય કહી ગઈ હૈ સામાન્ય સે દ્રવ્ય
કા લક્ષણ એસા કહા ગયા હૈ—(મૂતસ્ય માવિનો વા) ઈત્યાદિ ।

પુરુષાદિ અચેતન ઓર ક્ષાપ્તાદિ અચેતન હોતા હૈ । હસ તરહ દ્રવ્ય-
રૂપ જો ઈન્દ્ર હૈ વહ દ્રવ્યેન્દ્ર કહા ગયા હૈ હસકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ
જિસ પ્રકાર ગદી પર સે અલગ કિયે ગયે વ્યક્તિ કો લોકવ્યવહાર મેં
રાજા કહા જાતા હૈ ઓર અવિવ્યક્તકાલ મેં જિસે રાજ્યપદ કી પ્રાપ્તિ
હોતી હૈ એસ યુવરાજ કો રાજા કહા જાતા હૈ ડસી પ્રકાર સે જિસ જીવ
મેં પૂર્વ મેં ઈન્દ્રપદ કો ભોગ લિગા હૈ અથવા જો જીવ અવિવ્યક્તકાલ મેં

આ ઈન્દ્ર છે તે પ્રકારની બુદ્ધિના જે સ્થાપના (પ્રતિષ્ઠા) કરાય છે, તેણે
નામ સ્થાપનેન્દ્ર છે એવે દ્રવ્યેન્દ્રનો અર્થ સ્પષ્ટ કરવા નિમિત્તે પહેલાં દ્રવ્ય
જોડે છે તે સમજાવવામાં આવે છે—બુદ્ધિ બુદ્ધિ પદ્યોના પ્રાપ્ત કરનાર વસ્તુને
દ્રવ્ય કહે છે તે દ્રવ્ય અતીત (મૂતકાલિન) અને અવિવ્યક્તકાલિન બાવનુ
કારણ હોય છે એવું અમુક બાવનો મૂતકાલમાં અનુભવ કરી લીધા છે
અથવા અમુક બાવનો અવિવ્યક્ત અનુભવ કરવાનો છે, એવી વસ્તુને દ્રવ્ય
કહેવાય છે સામાન્ય રીતે દ્રવ્યનું આ પ્રકારનું લક્ષણ કહ્યું છે—

‘મૂતસ્ય માવિનો વા’ ઈત્યાદિ—

પુરુષ આદિ અચેતન હોય છે અને ક્ષાપ્તાદિ અચેતન હોય છે આ રીતે
દ્રવ્યરૂપ જે ઈન્દ્ર છે તેને દ્રવ્યેન્દ્ર કહે છે આ કથનનો બાવાય નીચે પ્રમાણે
છે—એમ રાજગદીથી અલગ કરાયેલ વ્યક્તિને પણ લોકો વ્યવહારમાં તે
રાજા જ કહે છે અને અવિવ્યક્ત રાજા બનનાર યુવરાજને પણ રાજા જ કહે
છે, એ જ પ્રમાણે જે હવે પહેલાં ઈન્દ્રપદને લોકની લીધું હોય છે, અથવા

યોગચન્દ્રિકા ટીકાયામલોકનીયમ્ । ‘ અનુપયોગો દ્રવ્યમપ્રવાનં ચેતિ, તત્ર દ્રવ્યં
ચાસાવિન્દ્રશ્વેતિ દ્રવ્યેન્દ્રઃ ૩ ॥

ઉક્તા નામસ્થાપના દ્રવ્યેન્દ્રાઃ, સામ્પ્રતં ત્રિસ્થાનકાવતારેણ ભાવેન્દ્રમાહ—
‘ તઓ હંદા ’ ઇત્યાદિ, ત્રય ઇન્દ્રાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ—જ્ઞાનેન્દ્રઃ, દર્શનેન્દ્રઃ, ચારિત્રેન્દ્ર ઇતિ ।
તત્ર-ઇન્દનાત્-દીપનાત્-પરમેશ્વર્યાદ્ ઇન્દ્રઃ, જ્ઞાનેન જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાને વા ઇન્દ્રઃ—પરમેશ્વરઃ
જ્ઞાનેન્દ્રઃ—સાતિશયશ્રુતાવન્યતરજ્ઞાનવશાત્પ્રરૂપિતસકલવસ્તુવિસ્તરઃ શ્રુતાવધિમનઃ
પર્યવાધન્યતરજ્ઞાનધરો મુનિઃ, કેવલી વા ૧ । एवं दर्शनेन्द्रः—क्षायिकसम्यग्दर्शनी २ ।

ઇન્દ્રપદ કો ભોગેગા ઉસે ઇન્દ્ર કહના યહ દ્રવ્યેન્દ્ર નિક્ષેપ હૈ । નામ,
સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન નિક્ષેપોં કા સવિસ્તર વર્ણન અનુયોગદ્વાર કી
અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા મેં દેખના ચાહિયે “ જો જીવ ઇન્દ્ર કે આગમ કા
જ્ઞાતા હૈ ઓર વર્તમાન મેં ઉસમેં ઉપયોગ સે શૂન્ય હૈ એસા વહ જીવ
આગમ કી અપેક્ષા દ્રવ્યેન્દ્ર હૈ ઇસ તરહ ત્રિકસ્થાનક કે અવતાર સે
નામ, સ્થાપના ઓર દ્રવ્ય ઇન્દ્ર કહે અવ ત્રિસ્થાનક કે અવતાર સે ભાવ
ઇન્દ્ર કા કથન સૂત્રકાર કરતે હૈ—“ તઓ હંદા ” ત્રીન ઇન્દ્ર કહે ગયે હૈ
એક જ્ઞાનેન્દ્ર, દૂસરા દર્શનેન્દ્ર ઓર ત્રીસરા ચારિત્રેન્દ્ર પરમૈશ્વર્ય કા
જો અનુભવ કરતા હૈ વહ ઇન્દ્ર હૈ જ્ઞાન સે, અથવા જ્ઞાન કા અથવા જ્ઞાન
મેં જો ઇન્દ્ર-પરમેશ્વર હૈ વહ જ્ઞાનેન્દ્ર હૈ સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર
જ્ઞાન કે વશ સે પ્રરૂપિત કિયા હૈ સકલવસ્તુ કા વિસ્તારજિસને, એસા
શ્રુત અવધિ, મનઃ પર્યવ આદિ અન્યતર જ્ઞાન કો ધારણ કરને વાલા

જે શ્રવ ભવિષ્યમા ઇન્દ્રપદને લોગવવાનો છે તેને ઇન્દ્ર કહેવો એજ દ્રવ્યેન્દ્ર
નિક્ષેપ છે. નામ, સ્થાપના અને દ્રવ્ય, આ નિક્ષેપોતુ સવિસ્તર વર્ણન અનુ-
યોગદ્વારની અનુયોગ ચન્દ્રિકા ટીકામા આપવામાં આવ્યું છે. તે જિજ્ઞાસુ
પાઠકોએ તે વર્ણન ત્યાથી વાંચી લેવું “ જે શ્રવ ઇન્દ્રના આગમનો જ્ઞાતા
છે અને વર્તમાન સમયે તેમા ઉપયોગથી રહિત છે, એવો તે શ્રવ આગમની
અપેક્ષાએ દ્રવ્યેન્દ્ર છે આ રીતે ત્રિસ્થાનકોને આધારે નામેન્દ્ર, સ્થાપનેન્દ્ર
અને દ્રવ્યેન્દ્રતુ કથન અહીં પૂર થાય છે

હવે સૂત્રકાર ભાવઇન્દ્રતુ નિરૂપણ કરે છે—“ તઓ હંદા ” ઇન્દ્ર ત્રણ કહ્યા
છે—(૧) જ્ઞાનેન્દ્ર, (૨) દર્શનેન્દ્ર અને (૩) ચારિત્રેન્દ્ર પરમ જૈશ્વર્યનો અતુ
ભવ કરનારને ઇન્દ્ર કહે છે. જ્ઞાનથી, જ્ઞાનનો અથવા જ્ઞાનમાં જે ઇન્દ્ર (પરમેશ્વર)
છે, તેને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે સાતિશય શ્રુત આદિ અન્યતર જ્ઞાનને આધારે
જેમણે સકલ વસ્તુની પ્રરૂપણા કરી છે એવા શ્રુત, અવધિ, મન પર્યવ આદિ
અન્યતર જ્ઞાનને ધારણ કરનારા મુનિ અથવા કેવલીને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે ક્ષાયિક

દ્રવ્યેન્દ્ર:- દ્રવતિ-ગદ્ધતિતાંસ્તાન્ પર્યાયાનિતિ દ્રવ્યમ્-વિષદ્ધિતયોરતીતનવિષ્ય
 વ્માવયોઃ કારણમ્, અનુભૂતવિષદ્ધિતમાવમનુભવિષ્યદ્ધિસિતમાષ વા વસ્તિત્વર્કા।
 દ્રવ્યસક્ષણં સામાન્યત્વં ર્થ્યં યોગ્યમ્—

“ભૂતસ્ય માવિનો વા, માવસ્ય હિ કારણં તુ યસ્થોકે ।

તદ્ દ્રવ્ય તત્ત્વૈ, સચેતનાચેતન કથિતમ્ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

તપ્ર સચેતન-પુરુષાદિ, અચેતન કાષ્ઠાદિ ચ મવતિ । एवं દ્રવ્યસ્ય રન્દ્રો
 દ્રવ્યેન્દ્રઃ । નામસ્થાપનાદ્રવ્યાણાં સવિસ્તરર્ષર્ણનમનુયોગદ્ધારસૂત્રસ્ય મત્કૃતાયામનુ

યહ રન્દ્ર હૈ રસ પ્રકાર કી બુદ્ધિ સે સ્થાપના કી પ્રતિષ્ઠા કી જાતી હૈ
 વહ સ્થાપનેન્દ્ર હૈ જો ડન ૨ પર્યાયો કો પ્રાપ્ત કરતા હૈ વહ દ્રવ્ય હૈ વહ
 દ્રવ્ય અતીત ઓર અવિષ્યત્ માવ કા કારણ હોતા હૈ જિસસે વિષદ્ધિત
 માવ કા વહિલે અનુભવ કર લિયા હૈ અથવા વિષદ્ધિત માવ કા ઓર
 વહ અનુભવ કરેગા એસી વસ્તુ દ્રવ્ય કહી ગઈ હૈ સામાન્ય સે દ્રવ્ય
 કા લક્ષણ એસા કહા ગયા હૈ-(ભૂતસ્ય માવિનો વા) ર્થ્યાદિ ।

પુરુષાદિ સચેતન ઓર કાષ્ઠાદિ અચેતન હોતા હૈ । રસ તરહ દ્રવ્ય-
 રૂપ જો રન્દ્ર હૈ વહ દ્રવ્યેન્દ્ર કહા ગયા હૈ રસકા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ
 જિસ પ્રકાર ગદી પર સે અલગ કિયે ગયે વ્યક્તિ કો લોકવ્યવહાર મેં
 રાજા કહા જાતા હૈ ઓર અવિષ્યત્કાલ મેં જિસે રાજ્યપદ કી પ્રાપ્તિ
 હોતી હૈ એસે યુવરાજ કો રાજા કહા જાના હૈ ડસી પ્રકાર સે જિસ જીવ
 ને પૂર્વ મેં રન્દ્રપદ કો મોગ લિયા હૈ અથવા જો જીવ અવિષ્યત્કાલ મેં

આ ઈન્દ્ર છે તે પ્રકારની બુદ્ધિથી જે સ્થાપના (પ્રતિષ્ઠા) થાય છે, તેનું
 નામ સ્થાપનેન્દ્ર છે જેને દ્રવ્યેન્દ્રનો અર્થ રચ્ય કરવા નિમિત્તે પડેલાં દ્રવ્ય
 બોલે શું તે સમજાવામાં આવે છે બુદ્ધિ બુદ્ધિ પર્યાયાને પ્રાપ્ત કરનાર વસ્તુને
 દ્રવ્ય કહે છે તે દ્રવ્ય અતીત (ભૂતકાલિન) અને અવિષ્યકાલિન ભાવનું
 કારણ હોય છે જેણે અમુક ભાવનો ભૂતકાળમાં અનુભવ કરી લીધો છે
 અથવા અમુક ભાવનો અવિષ્યકાળમાં અનુભવ કરવાનો છે જેની વસ્તુને દ્રવ્ય
 કહેવાય છે સામાન્ય રીતે દ્રવ્યનું આ પ્રકારનું લક્ષણ કહ્યું છે—

ભૂતસ્ય માવિનો વા ” ઈત્યાદિ—

પુરુષ અદિ સચેતન હોય છે અને કાષ્ઠાદિ અચેતન હોય ॥ આ રીતે
 દ્રવ્યરૂપ જે ઈન્દ્ર છે તેને દ્રવ્યેન્દ્ર કહે છે આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે
 છે—જેમ રાજગાદીથી અલગ કરાયેલ વ્યક્તિને પણ લોકો વ્યવહારમાં તે
 રાજા જ કહે છે અને અવિષ્યકાળમાં રાજા બનનાર યુવરાજને પણ રાજા જ કહે
 છે, જે જ પ્રમાણે જે હવે પડેલાં ઈન્દ્રપદને ભોગવી લીધું હોય છે, અથવા

ત્રયાણામપ્યેષાં દેવેન્દ્રાદીનાં વૈક્રિયકરણાદિશક્તિસંપન્નત્વાદિન્દ્રત્વમિતિ સા-
માન્યતો વિકુર્વણા સૂત્રત્રયમાહ—

મૂલમ્-તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્લન્તા તં જહા-વાહિરણ પો-
ગ્ગલે પરિયાહ્તા એગા વિડઘ્વણા ૧, વાહિરણ પોગ્ગલે અપરિયા
હ્તા એગા વિડઘ્વણા ૨, વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્તાવિ અપ
રિયાહ્તાવિ એગા વિડઘ્વણા ૩।૧। તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્લન્તા,
તં જહા-અઘ્મંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્તા એગા વિડઘ્વણા ૧,
અઘ્મંતરણ પોગ્ગલે અપરિયાહ્તા એગા વિડઘ્વણા ૨, અઘ્મંતરણ
પોગ્ગલે પરિયાહ્તાવિ અપરિયાહ્તાવિ એગા વિડઘ્વણા ૩ । ૨ ।
તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્લન્તા તં જહા-વાહિરઘ્મંતરણ પોગ્ગલે
પરિયાહ્તા એગા વિડઘ્વણા ૧, વાહિરઘ્મંતરણ પોગ્ગલે અપરિ
યાહ્તા એગા વિડઘ્વણા ૨, વાહિરઘ્મંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહ્તાવિ
અપરિયાહ્તાવિ એગા વિડઘ્વણા ૩ ।૩। સૂ ૨ ॥

છાયા-ત્રિવિધા વિકુર્વણા પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્વથા-વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા
વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩ । ૨ । ત્રિવિધા વિકુર્વણા પ્રજ્ઞપ્તા,
તદ્વથા-આમ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, આમ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, આમ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ
એકા વિકુર્વણા ૩ ।૨। ત્રિવિધા વિકુર્વણા પ્રજ્ઞપ્તા, તદ્વથા-વાહ્યામ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, વાહ્યામ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુ-
ર્વણા ૨, વાહ્યામ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩।૩॥

इन तीनों देवेन्द्रादिकों में वैक्रिय करने की शक्ति से संपन्नता रहती
है इसलिये इनमें इन्द्रता है इसी बात को लेकर अब सूत्रकार सामान्य-
न्यरूप से विकुर्वणा संबंधी तीन सूत्रकहते हैं—(तिविहा विडघ्वाणा
पणन्ता) इत्यादि ।

ઉપર્યુક્ત ત્રણે પ્રકારના ઇન્દ્રો વિકુર્વણા શક્તિવાળા હોય છે. તેથી જ
તેઓમાં ઇન્દ્રતા છે એ જ સંબંધની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપે
વિકુર્વણા સંબંધી ત્રણ સૂત્રો કહે છે—“ તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ.

ચારિત્રેન્દ્ર - યથાશ્યાત્ ચારિત્રિઃ ૩ । એવેપાં ચ માવેન્દ્રતા સકલભાવપ્રધાનશ્યાપિ
કલ્પણેન વિવક્ષિતશ્યાયોપશ્ચમિકલ્પણેન વા માવેન, યદ્વા-ગાયત્રઃ પરમાર્થતઃ ।ન્દ્ર
ત્વાત્-સકલસસાયંમાપ્તાપૂર્વગુણલક્ષ્મીલક્ષણપરમેશ્વર્યયુક્તત્વાદ્ માવેન્દ્રતા ચિહ્નયેતિ ૩ ।

ઉક્તમાધ્યાત્મિકૈશ્વર્યાપેક્ષયા માવેન્દ્રઝીવિષ્યમ્ । અથ યાદૈશ્વર્યાપેક્ષયા તદ
વાદ-‘ તઓ હવા ’ ઇત્યાદિ, સ્પષ્ટ, નવરહેતુ-વૈમાનિકા સ્વરૂપોત્તિષ્ક વૈમા
નિકા વા તેપામિન્દ્રા દેવેન્દ્રા ૧ । અમુગઃ-મવનપતિવ્યન્તરા વા, તેપામિન્દ્રા-
અમુરેન્દ્રાઃ ૨ મનુષ્યેન્દ્રાઃ-ચક્રવર્ત્યાદિરિતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

મુનિ યા કેશલી જ્ઞાનેન્દ્ર હૈ ક્ષાયિક સમ્યગ્દર્શનશાલા જીવ દર્શનેન્દ્ર હૈ
યથાલપાત ચારિત્રશાલી જીવ ચારિત્રેન્દ્ર હૈ જનમેં જો માવેન્દ્રતા હૈ વહ
સકલભાવપ્રધાન ક્ષાયિક નાવ સે અથવા વિવક્ષિત ક્ષાયોપશમિક ભાવ
સે અથવા પરમાર્થતઃ સકલ સંસારી જીવોં દ્વારા અપ્રાપ્ત અપૂર્વ ગુણલક્ષ્મી
રૂપ દૈશ્વર્ય યુક્ત હોને સે હૈ દેસા જાનના ચાહિયે ૩ હસ પ્રકાર વહ
માવેન્દ્રતા આધ્યાત્મિક દૈશ્વર્ય કી અપેક્ષા ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ
અથ યાદૈશ્વર્ય કી અપેક્ષા સે જન્દ્રતા સૂત્રકાર કહતે હૈ-“ તઓ હવા ”
ઇત્યાદિ સૂત્ર કી વ્યાખ્યા સુગમ હૈ દેવ પદ સે યહાં ઉપોત્તિષ્કદેવ ઔર
વૈમાનિક દેવ ગૃહીત ક્રુપ હૈ જનકા જો જન્દ્ર હૈ વહ દેવેન્દ્ર હૈ અમુરશન્દ
સે મવનપતિવિશેષ અથવા સુરપ્રતિપેષ સે મવનપતિ ઔર વ્યન્તરદેવ
પે ગૃહીત ક્રુપ હૈ જનકા જો જન્દ્ર હૈ વહ અમુરેન્દ્ર હૈ મનુષ્યેન્દ્ર સે ચક્ર-
વર્તી આદિ ગૃહીત રૂપ હૈ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

સમ્યગ્ દર્શનવાળા જીવને જ્ઞાનેન્દ્ર કહે છે યથાશ્યાત્ ચારિત્રશાલી જીવને
ચારિત્રેન્દ્ર કહે છે જેમાં જે માવેન્દ્રતા કહી ॥ તે સકલ ભાવપ્રધાન ક્ષાયિક
ભાવની અપેક્ષાએ અથવા વિવક્ષિત ક્ષાયોપશમિક ભાવની અપેક્ષાએ છે
અથવા જે અપૂર્વ ગુણલક્ષ્મીરૂપ જૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિ માટે જાનના સંસારી જીવો
કરી શકતા નથી તે જૈશ્વર્યની પ્રાપ્તિ તેમણે કરી હોય છે, તે દૃષ્ટિએ પણ
તેમનામાં માવેન્દ્રતા સમગ્રી થકે છે તે માવેન્દ્રતાના જૈશ્વર્યની અપેક્ષાએ
ઉપમુખ્ય ત્રણ પ્રકાર કલા છે

હે સૂત્રકાર બાકા જૈશ્વર્યની અપેક્ષાએ જન્દ્રતાનુ કથન કરે છે-
“ તઓ હવા ’ ઇત્યાદિ સૂત્રની વ્યાખ્યા સરળ છે. “ દેવ ” પદથી અહીં
ઓત્તિષ્ક દેવ અને વૈમાનિક દેવ ગૃહીત થયા છે, તેમના ઈન્દ્રને દેવેન્દ્ર કહે
છે અમુર શબ્દ દ્વારા મવનપતિ વિશેષ અથવા સુરપ્રતિપેષ દ્વારા મવનપતિ
અને વ્યન્તર દેવોને મદદ કરતામાં આવ્યા છે, અને તેમના ઇન્દ્રને અમુરેન્દ્ર
કહેવામાં આવે છે ચક્રવર્તી આદિને મનુષ્યેન્દ્ર કહે છે ॥ સૂ. ૧ ॥

ત્રયાણામપ્યેષાં દેવેન્દ્રાદીનાં નૈક્રિયકરણાદિશક્તિસંપન્નત્વાદિન્દ્રત્વમિતિ સા-
માન્યતો વિકુર્વણા સુત્રત્રયમાહ—

મૂલસ્-તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્ળત્તા તં જહા-વાહિરણ પો-
ગ્ગલે પરિયાહત્તા ઇગા વિડઘ્વણા ૧, વાહિરણ પોગ્ગલે અપરિયા
હત્તા ઇગા વિડઘ્વણા ૨, વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તાવિ અપ
રિયાહત્તાવિ ઇગા વિડઘ્વણા ૩।૧। તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્ળત્તા,
તં જહા-અઘ્મંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તા ઇગા વિડઘ્વણા ૧,
અઘ્મંતરણ પોગ્ગલે અપરિયાહત્તા ઇગા વિડઘ્વણા ૨, અઘ્મંતરણ
પોગ્ગલે પરિયાહત્તાવિ અપરિયાહત્તાવિ ઇગા વિડઘ્વણા ૩ । ૨ ।
તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્ળત્તા તં જહા-વાહિરઘ્મંતરણ પોગ્ગલે
પરિયાહત્તા ઇગા વિડઘ્વણા ૧, વાહિરઘ્મંતરણ પોગ્ગલે અપરિ
યાહત્તા ઇગા વિડઘ્વણા ૨, વાહિરઘ્મંતરણ પોગ્ગલે પરિયાહત્તાવિ
અપરિયાહત્તાવિ ઇગા વિડઘ્વણા ૩ ।૩। સૂ. ૨ ॥

છાયા-ત્રિવિધા વિકુર્વણા મજ્જતા, તથા-વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા
વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩ । ૨ । ત્રિવિધા વિકુર્વણા મજ્જતા,
તથા-આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
અપર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૨, આભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ
એકા વિકુર્વણા ૩ ।૨। ત્રિવિધા વિકુર્વણા મજ્જતા, તથા-વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્
પર્યાદાય એકા વિકુર્વણા ૧, વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય એકા વિકુ-
ર્વણા ૨, વાહ્યાભ્યન્તરાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાયપિ અપર્યાદાયપિ એકા વિકુર્વણા ૩।૩॥

इन तीनों देवेन्द्रादिकों में वैक्रिय करने की शक्ति से संपन्नता रहती
है इसलिये इनमें इन्द्रता है इसी बात को लेकर अब सूत्रकार सामा-
न्यरूप से विकुर्वणा संबंधी तीन सूत्रकहते हैं—(तिविहा विडघ्वा
पणत्ता) इत्यादि ।

ઉપર્યુક્ત ત્રણે પ્રકારના ઇન્દ્રો વિકુર્વણા શક્તિવાળા હોય છે. તેથી જ
તેઓમાં ઇન્દ્રતા છે એ જ સમઘની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર સામાન્ય રૂપે
વિકુર્વણા સમઘી ત્રણ સૂત્રો કહે છે—“ તિવિહા વિડઘ્વણા પળ્ળત્તા ” ઇત્યાદિ.

ટીકા—‘તિચિદ્વા’ इत्यादि सूत्रमय सुगमम् ।

નવર-વિકુર્વતે इति विकुर्वणा विविधरूपादि करणम् । सा त्रिचिदा, तपारि-
वाद्यान्-भवधानीय क्षरीरानप्रगाढक्षेत्रप्रवेशवर्तिनः पुद्गलान्-पर्याशय-वैक्रिय
समुद्घातेन गृहीत्वा एका-मध्यमा विकुर्वणा क्रियते १। पूर्वोक्तस्वरूपान् पुद्गलान्
अपर्याशय अगृहीत्वैव या विकुर्वणा भवधारणीयरूपैव साऽभ्या २। यत्पुनर्मध्यमार
णीयस्यैव किञ्चिद्विश्रममतिपादन सा पर्यादायाऽपि अपर्यादायापि क्रियते इति
द्वितीया विकुर्वणा व्यपदिश्यते ३। अथवा चिकुर्वणा-विभूपाकरणम्, तत्र बाह्य
पुद्गलान् आभरणानीन् पर्याशय १, अपर्याशय-वाद्यान् आभरणानीन् अगृहीत्वा

ટીકાર્થ-વિવિધ પ્રકાર કે રૂપાદિકોં કા કરના હસકા નામ વિકુર્વણા હૈ
યહ વિકુર્વણા ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ઇક વિકુર્વણા યહ હૈ જિસમેં
‘ભવધારણીય’શરીર સે અનવગાઢ ક્ષેત્રપ્રવેશ મેં ચર્ગી પુદ્ગલોં કો વૈક્રિય
સમુદ્ઘાત દ્વારા ગ્રહણ કરકે ક્રિયા જાના હૈ તથા તૃતીય વિકુર્વણા યહ
હૈ જો પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાલે પુદ્ગલોં કો બિના ગ્રહણ કરકે હી કી જાતી હૈ
પેસી યહ વિકુર્વણા ‘ભવધારણીય’રૂપ હી હોતી હૈ ૨ તૃતીય વિકુર્વણા
પેસી હૈ કિ જો પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાલે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે ‘મી’ ઓર નહીં
ગ્રહણ કરકે ‘મી’ કી જાતી હૈ ૩, હસ પ્રકાર કી યહ વિકુર્વણા ભવધાર
ણીય શરીર મેં હી વિશેષ ઉત્પન્ન કરનેવાલી હોતી હૈ અથવા વિકુર્વણા
હસ પ્રકાર સે ‘મી’ ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ-યહાં વિકુર્વણા શબ્દ કા અર્થ
શરીરકો વિભૂપાયુક્ત કરનાહૈ।આભરણાદિ રૂપવાદ્ય પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરકે

વિવિધ પ્રકારના રૂપોનુ નિર્માણ કરવું તેનુ નામ વિકુર્વણા છે. તે વિકુ-
ર્વણા ત્રણ પ્રકારની હોય છે પહેલા પ્રકારની વિકુર્વણા એ છે કે જે ભવ
ધારણીય શરીર દ્વારા અનવગાઢ ક્ષેત્રપર્વા પુદ્ગલોને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત દ્વારા
અદ્વલ કરીને કરંચર્મા આવે છે તથા બીજા પ્રકારની વિકુર્વણા એ છે કે જે
પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા પુદ્ગલોને અદ્વલ કર્યા વિના જ કરંચર્મા આવે છે એવી તે
વિકુર્વણા ભવધારણીય રૂપ જ હોય છે ત્રીજા પ્રકારની વિકુર્વણા એવી છે કે
જે પૂર્વોક્ત સ્વરૂપવાળા પુદ્ગલોને અદ્વલ કરીને પણ માય છે અને અદ્વલ કર્યા
વિના પણ માય છે આ ત્રીજા પ્રકારની આ વિકુર્વણા ભવધારણીય શરીરમાં જ
વિશેષતા ઉત્પન્ન કરનારી હોય છે

અથવા—વિકુર્વણાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પણ કહ્યા છે—અહીં
વિકુર્વણા એટલે શરીરને વિભૂષિત કરવું, આ પ્રકારનો અર્થ સમજવો. (૧)
આભરણાદિ રૂપ બાદ પુદ્ગલોને અદ્વલ કરીને શરીરને વિભૂષિત કરવું, આ
પહેલા પ્રકારની વિકુર્વણા છે (૨) બાદ આભરણાદિને અદ્વલ કર્યા વિના જ,

કેશનલ્લસમારચનાદિનૈવ વિભૂષા ક્રિયતે સાઽન્યા ૨। તૃતીયા ત્મયથેતિ । અથવા-
અપર્યાદાય વાહ્યપુદ્ગલાનિતિ કૃકલાસસર્પાદીનાં વિકુર્વણા, તત્ર કૃકલાસસ્ય રક્ત-
પીતાદિ વર્ણપરિવર્તનરૂપા, સર્પસ્ય ફળાદિ કરણલક્ષણેતિ ૩। દ્વિતીયસૂત્રમપ્યેવમેવ,
નત્વં તત્ર આભ્યન્તરપુદ્ગલાન્-ભવધારણીયેનોદારિકેણવા શરીરેણ યે ક્ષેત્રપ્રદેશા
અવગાઢાસ્તેઽવેય યે વર્તન્તે તાન્ પર્યાદાયેતિ વ્યાખ્યેયમ્ । વિભૂષાપક્ષે તુ-આભ્ય-
ન્તરપુદ્ગલાન્ નિષ્ઠીવનાદીન્ પર્યાદાય નેત્રાદીનાં મલાદ્યપનયનેન વિભૂષાકરણમ્ ।

શરીરકો વિભૂષિત કરના યહ પ્રથમ પ્રકાર કી વિકુર્વણા હૈ । તથા વાહ્ય
આભરણાદિકો કો વિના ગ્રહણ કિયે હી કેશ નલ્લ આદિ કો કી સમા
રચના દ્વારા હી શરીર કો વિભૂષિત કરના યહ દૂસરી વિકુર્વણા હૈ
તૃતીય પ્રકાર કી વિકુર્વણા દોનો પ્રકાર સે હોતી હૈ । અથવા-કૃકલાસ
-ગિરધૌલા ઓર સર્પ આદિકો કી જો વિકુર્વણા હોતી હૈ વહ વાહ્ય
પુદ્ગલો કો વિના ગ્રહણ કિયે હી હોતી હૈ । કૃકલાસ મેં રક્તગીત આદિ
વર્ણો કે પરિવર્તનરૂપ યહ વિકુર્વણા હોતી હૈ ઓર સર્પ મેં ફળા આદિ
કરનેરૂપ યહ વિકુર્વણા હોતી હૈ દ્વિતીય સૂત્રકી વ્યાખ્યા મી હસી પ્રકાર
સે હૈ-વિશેષતા કેવલ એસી હી હૈ ભવધારણીય શરીર કે દ્વારા અથવા
ઔદારિક શરીર કે દ્વારા જો ક્ષેત્રપ્રદેશ અવગાઢ હૈં ઉનમેં હી જો અભ્ય-
ન્તર પુદ્ગલ મૌજૂદ હૈં ઉનકો લેકર યહ વિક્રિયા-વિકુર્વણા હોતી હૈ ।
હસ પ્રકાર સે યહાં દ્વિતીય સૂત્ર મેં વ્યાખ્યા કરની ચાહિયે વિભૂષા પક્ષ
મેં આભ્યન્તર પુદ્ગલ જો નિષ્ઠીવન આદિક હૈં ઉનકો તથા નેત્ર આદિકો

કેશ, નખ આદિની સજાવટ દ્વારા જ શરીરને વિભૂષિત કરવું, આ બીજા પ્રકારની વિકુર્વણા છે (૩) ત્રીજા પ્રકારની વિકુર્વણા ઉપરની બન્ને રીતના સમન્વયથી થાય છે અથવા-કાચિડા, સર્પ આદિની જે વિકુર્વણા થાય છે તે તે બાહ્ય પુદ્ગલોને ઝડલું કર્યા વિના જ થાય છે. કાચિડામાં લાલ, પીળા આદિ વર્ણના પરિવર્તન રૂપ આ વિકુર્વણા હોય છે, અને સર્પમાં ફળા આદિ ફેલાવવા રૂપ આ વિકુર્વણા હોય છે. બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા પણ આ પ્રકારની જ છે, વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે-ભવધારણીય શરીર દ્વારા અથવા ઔદારિક શરીર દ્વારા જે ક્ષેત્રપ્રદેશ અવગાઢ હોય છે તેમાં જે જે આભ્યન્તર પુદ્ગલો મૌજૂદ હોય છે, તેમને ઝડલું કરીને આ વિક્રિયા (વિકુર્વણા) થાય છે, આ પ્રમાણે અહીં બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ વિભૂષા પક્ષમાં (શરીરને વિભૂષિત કરવા, રૂપ વિકુર્વણાની અપેક્ષાએ) આભ્યન્તર પુદ્ગલ જે નિષ્ઠીવન આદિક છે તેમને તથા નેત્ર આદિકોના મેલને દૂર કરીને શરીરને

અપર્યાદાય આમ્યન્તરાનિતિ યાદ્યપુલ્ગલકાન્ પર્યાદાયેત્યર્થઃ । તૃતીયપક્ષ તુ યાદ્યામ્યન્તરપુલ્ગલયોગન વિમૂપાકરણં વિદ્યેયમિતિ । તથાહિ-ઉમયેપામુપાદાનાદ્ મવધારણીયનિષ્પાદનં, તદનન્તરં તસ્યૈવ કેશાદિરચન ષ ૧, અનાદાનાચ્ચિરચિકુર્ષિ તસ્યૈવ મુસ્તાદિવિકારકરણમ્ ૨, ઉમયતસ્તુ યાદ્યામ્યન્તરાખામનમિમતાનામાદાનતઃ, અમિમતાનાં ધાનાદાનતોઽનમિમતસ્ય મવધારણીયસ્ય વૈક્રિયસ્ય ચેત્યુમવધરીરસ્ય રચનામિતિ ૩ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

કે મલ કો દૂર કરકે શરીરકો વિમૂપાયુક્ત કરના હોતા હૈ । આમ્યન્તર પુલ્લોંકો પ્રહ્ણ નહીં કરના હસકા નામ અપર્યાદાન હૈ ઔર યાદ્ય પુલ્લોંકો પ્રહ્ણ કરના હસકા નામ પર્યાદાન હૈ તથા તૃતીય પક્ષમેં યાદ્ય ઔર આમ્યન્તર પુલ્લોંકે યોગ સે વિમૂપિત કરના હોતા હૈ યેસા જાનના યાદ્યે । યાદ્ય ઔર આમ્યન્તર પુલ્લોંકે ઉપાદાન સે મવધારણીય શરીરકા નિષ્પાદન હોના ઔર તદન્તર વસીકે કેશાદિકોં કી રચના હોના યહ પ્રથમ પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ, ચિરકાલ સે ચિકુર્વિત શરીર કે મુસ્તાદિકોં કા વિકારરુપ કરના હસમેં યાદ્ય ઔર આમ્યન્તર પુલ્લોંકા અનાદાન હોતા હૈ, યહ દ્વિતીય પ્રકાર કી ચિકુર્વણા હૈ । તૃતીય પ્રકારકી ચિકુર્વણામેં યેસા હોતાહૈ કિ અમમિમત અનિચ્છિતા યાદ્યા આમ્યન્તર પુલ્લોંકા આદાન હોતા હૈ ઔર અમિમત (અમન્ય) ઉનકા અનાદાન હોતા તથા અનમિમત (અમાન્ય) મવધારણીય શરીર કી ઔર વૈક્રિય શરીરકી રચના હોતીહૈ યહ તૃતીય પ્રકારકી ચિકુર્વણાહૈ ॥ સૂ ૨ ॥

વિમૂપિત કરવામાં આવે છે આમ્યન્તર પુલ્લોંકને અદ્વષ્ટ ન કરવા તેનું નામ અપર્યાદાન છે અને યાદ્ય પુલ્લોંકને અદ્વષ્ટ કરવા તેનું નામ પર્યાદાન છે તથા ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણા યાદ્ય અને આમ્યન્તર પુલ્લોંકના યોગથી શરીરને વિમૂપિત કરવારૂપ હોય છે એમ સમજવું યાદ્ય અને આમ્યન્તર પુલ્લોંકના ઉપાદાનથી ભવધારણીય શરીરનું નિષ્પાદન (નિર્માણ) થતું અને ત્યારબાદ તેના કેશાદિકોંની રચના થતી, તે પ્રથમ પ્રકારની વિદ્યુત્તણા છે ચિરકાળથી વિદ્યુર્વિત શરીરના મુખાદિકોંમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવામાં યાદ્ય અને આમ્યન્તર પુલ્લોંકનું આદાન થાય છે આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણા છે ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણામાં એવું બને છે કે અનમિમત (અમાન્ય) યાદ્ય આમ્યન્તર પુલ્લોંકનું આદાન થાય છે અને અમિમત (માન્ય) યાદ્ય આમ્યન્તર પુલ્લોંકનું આદાન થાય છે તથા અનમિમત (અમાન્ય) ભવધારણીય શરીરની અને વૈક્રિય શરીરની રચના થાય છે, આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુત્તણા છે ॥ સૂ ૨ ॥

ઉક્તા વિકુર્વણા, સા ચ નારકાણામપિ ભવતીતિ ત્રિસ્થાનકેન નારકાન્
નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—તિવિહાનેરહ્યા પળ્લતા, તં જહા--કહસંચિયા, અ-
કહ સંચિયા, અવત્તવ્વસંચિયા । એવમેર્ગિદિયવજ્જા જાવ વેમા-
ણિયા ॥ સૂ. ૩ ॥ .

છાયા—ત્રિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથા—કતિસંચિતાઃ, અકતિસંચિતાઃ,
અવત્તવ્વકસંચિતાઃ । એવમેકેન્દ્રિયવર્જા યાવદ્વૈમાનિકા ॥ સૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ તિવિહા ’ इत्यादि सुगमम् । नवरं—कति शब्दश्चान्यत्र प्रश्नवि-
शिष्ट संख्यावाचकतया रूढोऽपीह संख्यामात्रे द्रष्टव्यः । तत्र नैरयिकाः—कतीति-
संख्याता द्वयादि संख्यावन्तः ते च एकैकसमये ये उत्पन्नाः सन्तः संचिताश्च

ऊपर कहीं गई यह विकुर्वणा नारकों को भी होती है अतः अब
सूत्रकार तीन स्थानों से नारकों की प्ररूपणा करते हैं —

‘ तिविहा नेरह्या पणत्ता ’ इत्यादि ।

इस सूत्र का अर्थ सुगम है परन्तु जो इसमें विशेषता है वह इस
प्रकार से है—यद्यपि कति शब्द दूसरी जगह प्रश्न विशिष्ट संख्या के
कहने में रूढ है—परन्तु वह यहां संख्यामात्र में कहा गया है प्रश्नकर्ताने
जो ऐसा पूछा है कि नैरयिक कितने कहे हैं तो उत्तर में ऐसा कहा
गया है कि नैरयिक तीन प्रकार के कहे गये हैं इनमें एक हैं कतिसं-
चित और दूसरे हैं अकति संचित तथा तीसरे हैं अवतत्तव्यक संचित;
कति संचित का तात्पर्य ऐसा है कि एक समय में उत्पन्न होकर जो

ઉપર જેવી વાત કરવામાં આવી છે તે વિકુર્વણા નારકોમાં પણ થાય
છે તેથી સૂત્રકાર ત્રણ સ્થાનોની અપેક્ષાએ નારકોની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ તિવિહા નેરહ્યા પળ્લતા ” ઇત્યાદિ—

આ સૂત્રનો અર્થ સરળ છે, પરન્તુ તેમાં આ પ્રકારની વિશેષતા છે—
જે કે ‘ કતિ ’ પદ પ્રશ્નવિશિષ્ટ સંખ્યાને પ્રકટ કરવાને માટે સામાન્ય રીતે
તો વપરાય છે, પરન્તુ અહીં તેનો પ્રયોગ સંખ્યામાત્રને પ્રકટ કરવા માટે થયો છે.

પ્રશ્ન—“ નારક કેટલા પ્રકારના કદા છે ? ”

ઉત્તર—નારક ત્રણ પ્રકારના કદા છે, તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે
(૧) કતિસંચિત, (૨) અકતિસંચિત અને (૩) અવત્તવ્યક સંચિત.

અપર્ણાદાય આમ્યન્તરાનિતિ યાદ્યપુદ્ગલાન્ પર્યાદાયેત્યર્થ । તૃતીયપક્ષે તુ યાદ્યા
મ્યન્તરપુદ્ગલયોગન ચિમ્બૂપાકરણ વિદ્યેયમિતિ । તથાદિ-ઉમયેયામુપાદાનાદ મધ
ધારણીયનિષ્પાદનં, તદનન્તરં તસ્યૈવ કેશાદિરધન ય ૧, અનાદાનાચિરચિકુર્વિ
તસ્યૈવ મુલાદિવિકારાકરણમ્ ૨, ઠમયતસ્તુ યાદ્યામ્યન્તરાણામનભિમતાનામારા
નતઃ, અમિમતાનાં ચાનાદાનસોઽનભિમતસ્ય મધધારણીયસ્ય વૈક્રિયસ્ય ચેત્યુમય
શરીરસ્ય રચનામિતિ ૩ ॥ સૂ ૨ ॥

કે મલ કો દૂર કરકે શરીરકો ચિમ્બૂપાયુક્ત કરના હોતા હૈ । આમ્યન્તર
પુદ્ગલોકો ગ્રહણ નહીં કરના હસકા નામ અપર્ણાદાન હૈ ઔર યાદ્યા
પુદ્ગલો કો ગ્રહણ કરના હસકા નામ પર્યાદાન હૈ તથા તૃતીય પક્ષમે
યાદ્યા ઔર આમ્યન્તર પુદ્ગલો કે યોગ સે ચિમ્બૂપિત કરના હોતા હૈ એસા
જાનના ચાહિયે । યાદ્યા ઔર આમ્યન્તર પુદ્ગલો કે ઉપાદાન સે મધધાર
ણીય શરીરકા નિષ્પાદન હોના ઔર તદન્તર ઇસીકે કેશાદિફો કી
રચના હોના યહ પ્રથમ પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ, ચિરકાલ સે ચિકુર્વિત
શરીર કે મુલાદિફો કા વિકારરૂપ કરના હસમે યાદ્યા ઔર આમ્યન્તર
પુદ્ગલો કા અનાદાન હોતા હૈ, યહ દ્વિતીય પ્રકાર કી ચિકુર્વણા હૈ । તૃતીય
પ્રકારકી ચિકુર્વણામે એસા હોતા હૈ કિ અનભિમત અનિષ્ઠિતા યાદ્યા આ
મ્યન્તર પુદ્ગલો કા આદાન હોતા હૈ ઔર અભિમત (માન્ય) ઇનકા અના
દાન હોતા તથા અનભિમત (અમાન્ય) મધ ધારણીય શરીર કી ઔર
વૈક્રિય શરીરકી રચના હોતી હૈ યહ તૃતીય પ્રકારકી ચિકુર્વણા હૈ ॥ સૂ ૨ ॥

વિભૂપિત કરવામાં આવે છે આમ્યન્તર પુદ્ગલોને ગ્રહણ ન કરવા તેનું નામ
અપર્ણાદાન છે અને યાદ્યા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તેનું નામ પર્યાદાન છે તથા
ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણા યાદ્યા અને આમ્યન્તર પુદ્ગલોના યોગથી શરીરને વિભૂપિત
કરવારૂપ હોય છે, એમ સમજવું યાદ્યા અને આમ્યન્તર પુદ્ગલોના ઉપાદાનથી બધ
ધારણીય શરીરનું નિષ્પાદન (નિર્માણ) થવું અને ત્યારબાદ તેના કેશાદિકોની
રચના થવી, તે પ્રથમ પ્રકારની વિદ્યુર્વણા છે ચિરકાળથી વિદ્યુર્વિત શરીરના
મુખાદિકોમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરવામાં યાદ્યા અને આમ્યન્તર પુદ્ગલોનું અના
દાન થાય છે આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણા છે ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણામાં
એવું બને છે કે અનભિમત (અમાન્ય) યાદ્યા આમ્યન્તર પુદ્ગલોનું આદાન
થાય છે અને અભિમત (માન્ય) યાદ્યા આમ્યન્તર પુદ્ગલોનું અનાદાન થાય
છે તથા અનભિમત (અમાન્ય) બરધારણીય શરીરની અને વૈક્રિય શરીરની
રચના થાય છે, આ ત્રીજા પ્રકારની વિદ્યુર્વણા છે ॥ સૂ ૨ ॥

ઉક્તા વિકુર્વણા, સા ચ નારકાણામપિ ભવતીતિ ત્રિસ્થાનકેન નારકાન્ નિરૂપયતિ—

મૂલમ્—તિવિહાનેરહ્યા પળ્લન્તા, તેં જહા--કહ્સંચિયા, અ-
કહ્ સંચિયા, અવક્તવ્યસંચિયા । એવમેર્ગિદિયવજ્જા જાવ વેસા-
ણિયા ॥ સૂ. ૩ ॥ .

છાયા—ત્રિવિધા નૈરયિકાઃ પ્રજ્ઞાઃ, તથા—કૃતિસંચિતાઃ, અકૃતિસંચિતાઃ,
અવક્તવ્યકસંચિતાઃ । એવમેકેન્દ્રિયવર્જા યાદૈમાનિકા ॥ મૂ. ૩ ॥

ટીકા—‘ તિવિહા ’ इत्यादि सुगमम् । नवरं—कृति शब्दधान्यत्र प्रश्नवि-
शिष्ट संख्यावाचकतया रूढोऽपीह संख्यामात्रे द्रष्टव्यः । तत्र नैरयिकाः—कृतीति-
संख्याता द्वयादि संख्यावन्तः ते च एकैकसमये ये उत्पन्नाः सन्तः संचिताश्च

ऊपर कही गई यह विकुर्वणा नारकों को भी होती है अतः अब
सूत्रकार तीन स्थानों से नारकों की प्ररूपणा करते हैं —

‘ तिविहा नेरह्या पण्णत्ता ’ इत्यादि ।

इस सूत्र का अर्थ सुगम है परन्तु जो इसमें विशेषता है वह इस
प्रकार से है—यद्यपि कृति शब्द दूसरी जगह प्रश्न विशिष्ट संख्या के
कहने में रूढ है—परन्तु वह यहां संख्यामात्र में कहा गया है प्रश्नकर्ताने
जो ऐसा पूछा है कि नैरयिक कितने कहे हैं तो उत्तर में ऐसा कहा
गया है कि नैरयिक तीन प्रकार के कहे गये हैं इनमें एक हैं कृति-सं-
चित और दूसरे हैं अकृति संचित तथा तीसरे हैं अवक्ताव्यक संचित;
कृति संचित का तात्पर्य ऐसा है कि एक समय में उत्पन्न होकर जो

ઉપર જેવી વાત કરવામા આવી છે તે વિકુર્વણા નારકોમા પણ થાય
છે તેથી સૂત્રકાર ત્રણ સ્થાનોની અપેક્ષાએ નારકોની પ્રરૂપણા કરે છે—

“ તિવિહા નેરહ્યા પળ્લન્તા ” ઇત્યાદિ—

આ સૂત્રનો અર્થ સરળ છે, પરન્તુ તેમાં આ પ્રકારની વિશેષતા છે—
જે કે ‘ કૃતિ ’ પદ પ્રશ્નવિશિષ્ટ સંખ્યાને પ્રકટ કરવાને માટે સામાન્ય રીતે
તો વપરાય છે, પરન્તુ અહીં તેનો પ્રયોગ સંખ્યામાત્રને પ્રકટ કરવા માટે થયો છે.

પ્રશ્ન—“ નારક કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ”

ઉત્તર—નારક ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે, તે ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે
(૧) કૃતિસંચિત, (૨) અકૃતિસંચિત અને (૩) અવક્તાવ્યક સંચિત.

સરૂપાત્તરપિ સાધર્મ્યાદ્ પુદ્ગલા રાષ્ટ્રીકૃતાસ્તે કૃતિસચ્ચિતા ૧। તથા નકૃતિ
 ન સરૂપાતા इत्यकृति-असरूपाता अनन्ता वा, अत्र असंख्यात रूपोर्धो गृह्यते
 तत्र ये भकृति-असंख्याता एकैकसमय उत्पन्नाः सन्तस्तथैव सचिक्तास्ते-भकृ
 तिसचिक्ता २। तथा यः परिमाणविशेषो न कृति नाप्यकृतीत्युभयमपि वक्तु
 शक्यते सा अवक्तव्यकृता तत् सचिक्ता अवक्तव्यक सचिक्ताः, समय समय एकत्वं
 पोत्पन्ना इत्ययः । उत्पद्यन्ते द्वा नारकाद्वैकसमये एकाद्वयोऽसंख्येयान्ताः ।
 उक्तञ्च देवपरिमाणम्—

નૈરયિક સચિત્ત હો જાતે હૈં વે કૃતિસચિત્ત નૈરયિક હૈં, ઔર જિનકા
 સમય સરૂપાત્તરાદિ સે પરે હોતા હૈં વે અકૃતિસચિત્ત-નૈરયિક હૈં એસે
 ભકૃતિ સચિત્ત નૈરયિક અસરૂપાત્ત હોતે હૈં । યહાં અકૃતિ-સચિત્ત પદ
 અસરૂપાત્ત ઔર અનન્ત કા ષોષક હૈં પરન્તુ યહાં વહ અસરૂપાત્ત કા
 હી ષોષક હૈં ક્યોં કિ નારકી અધિક સે અધિક અસંખ્યાત હી હોતે હૈં
 અનન્ત નહીં, અકૃતિસચિત્ત-અસરૂપાત્ત નૈરયિક વે હૈં જો એક એક સમય
 મેં ઉત્પન્ન હોકર અસંખ્યાતરૂપ મેં સચિત્ત હો જાતે હૈં । તથા જો પરિમા
 નવિશેષ કૃતિ ઔર અકૃતિ જન દોનોં રૂપ સે નહીં કહા જા સકે વહ
 અવક્તવ્યક હૈં જસ પ્રકાર કે અવક્તવ્યક સે જો સચિત્ત હોતે હૈં વે
 અવક્તવ્યકસચિત્ત નૈરયિક હૈં । યે એક ૨ સમય મેં એક ૨ રૂપ સે હોતે
 હૈં । દેવ ઔર નૈરયિક એક સમય મેં એક સે હેજર અસંખ્યાત તક
 વત્પન્ન હોતે હૈં ઉક્ત ચ દેવપરિમાણમ્—

જોક સમયમાં ઉત્પન્ન થઈને જે નારકો સચિત્ત થઈ જાય છે તે નારકોને
 કૃતિસચિત્ત નારકો કહે છે સંખ્યાતથી અધિક શશિમા જે નારકોના સચ્ચ
 થાય છે તેમને અકૃતિસચિત્ત નારકો કહે છે જોયાં અકૃતિસચિત્ત નારકો
 અસંખ્યાત હોય છે અકૃતિસચિત્ત પણ અસંખ્યાત અને અનન્તનું બોધક
 હોવા છતાં પણ અહીં તેને અસંખ્યાતનું બોધક જ સમજવું બોધ્યું, કારણ
 કે નારક હોવા અધિકમાં અધિક અસંખ્યાત જ હોય છે-અનન્ત હોતા નથી.
 અકૃતિસચિત્ત-અસંખ્યાત નારકો તે છે કે જે જોક જોક સમયે ઉત્પન્ન થઈને
 અસંખ્યાત રૂપે સચ્ચ પામતા રહે છે કૃતિ અને અકૃતિના પરિભાવ વિશેષ
 દ્વારા જેમને અજ્ઞત કરી શકાતા નથી તેમને અવક્તવ્યક કહે છે આ પ્રમાણ
 અવક્તવ્યક રૂપે જેમને સચ્ચ થાય છે તે નારકોને અવક્તવ્યક સચિત્ત
 નારકો કહે છે તેઓ જોક જોક સમયે જોક જોક રૂપે સચિત્ત થાય છે
 દેવો અને નારકો જોક સમયમાં જોકથી થઈને અસંખ્યાત મુખીની સંખ્યામાં
 ઉત્પન્ન થાય છે દેવોનું પરિભાવ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

“ एगो व दोव तिन्नि व, संखमसंखा व एगसमएणं ।

उववज्जनेवइया, उव्वट्ठंता ति एमेव (देवा) ॥ १ ॥ ”

છાયા—एकौ वा द्वौ वा त्रयो वा संख्याता वैकसमयेन ।

उत्पद्यन्ते एतावन्तः, उद्वर्त्तन्तेऽप्येवमेव (देवाः) ॥ इति ॥

एतदेव नारकपरिमाणं, यत् उक्तम्—“ संख्या पुन सुरवरतुल्ला ” छाया—

(नारकाणां) संख्या पुनः सुरवरतुल्या, इति ।

चतुर्विंशति दण्डकोक्तानामसुरादीनां कतिसंचितादिकमतिदिशन्नाह—“ एवं ” इत्यादि, एवं—नारकवच्छेषाश्चતુર્વિંશતિદણ્ડકોક્તા एकेन्द्रिय-वर्जा वाच्याः, तेषु प्रतिसमयसंख्यातानामनन्ताना ना अकतिशब्दवाच्यानामेवोत्पत्तिमद्भावात्, न त्वेकः ‘ संख्याता वा ’ इति ॥ सू० ३ ॥

(एगो व दोव तिन्नि व) इत्यादि । एक સમય મેં એક, દો, ત્રીન આદિ પ્રકાર સે સંખ્યાત ઔર અસંખ્યાત નૈરયિક ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઔર इतनेही करतेहैं इसी तरहका कथन देवोंके विषय में भी जानना चाहिये

यही नारकों का परिणाम है क्योंकि कहा है—“ संख्या पुन सुर वर तुल्ला ” कि नारकों की संख्या देवों के तुल्य है

અવ સૂત્રકાર ચતુર્વિંશતિદણ્ડક મેં ઉક્ત અસુરાદિકોં કે કતિસં-
ચિત આદિ કો અતિદેશ સે પ્રકટ કરને કે અભિપ્રાય સે કહતે હૈં—
“ एवं ” इत्यादि इसी तरह का कथन यावत् एकेन्द्रियवर्ज वैमानिक
देवों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । यहां जो एकेन्द्रिय जीवों को
छोड़कर कथन किया गया है उसका कारण ऐसा है कि एकेन्द्रिय जीवों
में प्रतिसमय अकतिशब्दवाच्य असंख्यात अथवा अनन्त एकेन्द्रिय

“ एगो व दोव तिन्नि व ” ઇત્યાદિ—

એક સમયમા એક, બે અને ત્રણથી લઈને સંખ્યાત અને અસંખ્યાત પર્યન્તના નારકો ઉત્પન્ન થાય છે, અને એટલાં જ મરે છે આ પ્રકારનું કથન દેવો વિષે પણ સમજવું “ સંખ્યા પુન સરવરતુલ્લા ” કહ્યું પણ છે કે નારકોની સંખ્યા દેવોની સંખ્યા બરાબર છે

હવે સૂત્રકાર ૨૪ ઠંડકોમાં અસુરકુમારાદિ બે અન્ય જીવોનો સમાવેશ થાય છે, તેમના કતિમ ચિત આદિ લેહોનું નિરૂપણ કરે છે—“ एवं ” ઇત્યાદિ નારકોના જેવું જ કથન એકેન્દ્રિય સિવાયના બાકીના વૈમાનિક પર્યન્તના જીવો વિષે પણ સમજવું અહીં એકેન્દ્રિય જીવોને નહીં ગણવાનું કારણ એ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોમાં પ્રતિ સમય અકતિશબ્દ વાચ્ય અસંખ્યાત અથવા અનંત

उक्तो वैमानिकानां देवानां कृतिसिद्धिादिको धर्मः, साम्प्रत देवाधिकारात्
पामेव सामान्येन परिचारणाधर्मं निरूपयन्माह—

मूलम्—तिविद्वा परियारणा पण्णत्ता, त जहा एगे देवे अन्ने
देवे अस्सेसिं देवाण देवीओ य अभिजुजियर परियारेइ, अप्प
णिज्जियाओ देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अ
प्पणा विडवियर परियारेइ १ । एगे देवे णो अस्से देवे णो
अस्सेसिं देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पणिज्जि-
याओ देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा
विडवियर परियारेइ २ । एगे देवे णो अस्से देवे णो अण्णेसिं
देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, णो अप्पणिज्जियाओ
देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा विडवियर
परियारेइ ३ । तिविद्दे मेहुणे पण्णत्ते, त जहा—दिद्दे मणुस्सप
तिरिक्खज्जोणिण १ । तओ मेहुण गच्छंति, त जहा—देवा
मणुस्सा तिरिक्खज्जोणिणार २ । तओ मेहुण सेवति, त जहा—
इत्थी पुरिसा णपुसगा ३ ॥ सू० ४ ॥

छाया—विनिष्ठा परिचारणा प्रकृताः, तद्यथा—एको देव अन्यान् देवान् अन्येषां
देवानां देवीश्च अभियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवीरभियुज्यर परिचारयति,
आत्मानमेव आत्मना विदुषित्वा १, इति, यथा एको देवो नो
अन्यान् देवान् नो अन्येषां देवानां देवीरभियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवी
रभियुज्यर परिचारयति, आत्मानमेव आत्मना विदुषित्वा २ परिचारयति २ ।
एको देवो नो अन्यान् देवान् नो अन्येषां देवानां देवीरभियुज्यर परिचारयति

जीवों की ही उत्पत्ति होती रहती है, एक अथवा सख्यात एकेन्द्रियों
की नहीं ॥ सू १ ॥

एकेन्द्रिय एवेनी उत्पत्ति यती रडे छे त्यां प्रति सभय एके अथवा सभ्यात्
एकेन्द्रियोनी उत्पत्ति यती नथी. ते कारणे उपयुज्य तेषु वेद एकेन्द्रियोनां
सभयी यत्ता नथी. ॥ सू २ ॥

નો આત્મીયા દેવીરભિયુજ્યર પરિચારયતિ, આત્માનમેવ આત્મના વિકુર્વિત્વાર પરિચારયતિ ૩ । ત્રિવિધ મૈથુનં પ્રજ્ઞમ્, તદ્યથા-દિવ્યં માનુષ્કં તિર્યગ્યોનિકમ્ । ત્રયો મૈથુનં ગચ્છન્તિ, તદ્યથા-દેવા મનુષ્યાઃ તિર્યગ્યોનિકાઃ । ત્રયો મૈથુનં સેવન્તે, તદ્યથા-સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ॥ સૂ. ૪ ॥

ટીકા-‘ તિવિહા ’ ઇત્યાદિ, પરિચારણાસૂત્રત્રયં મૈથુનસૂત્રત્રય ચેતિ સૂત્રપટ્ટકં સુગમમ્ । નવરં-પરિચારણં પરિચારણાદેવ મૈથુનસેવનરૂપા । એકઃ-કશ્ચિત્ ઋદ્ધયા દિસામર્થ્યસંપન્નો દેવઃ ન સર્વેડપીતિ, કિમ્ ? - ‘ અળ્ળે દેવે ’ ઇતિ, અન્યાન્ દેવાન્-અલ્પદ્વિકાન્, તથાડન્યેપાં દેવાનાં સમ્પ્રન્ધિની દેવીશ્વાભિયુજ્યાભિયુજ્ય-અશ્લિષ્યાશ્લિષ્ય-વશીકૃત્ય વાપરિચારયતિ-વેદનાવાધોપશમાય પરિશુદ્ધકતે । ઇતિ પ્રથમપરિચારણાયાઃ પ્રથમો ભેદઃ (૧-૧) એવમાત્મીયા દેવીરપ્યભિયુજ્યર પરિ-

વૈમાનિકોં કા હસ પ્રકાર સે કતિસંચિત આદિ ધર્મ કહા અથ દેવાધિકાર સે હી સૂત્રકાર અનેક સામાન્યરૂપ સે પરિચારણાધર્મ કા કથન કરતે હૈં-(તિવિહા પરિચારણા પળ્ણત્તા) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-પરિચારણા ત્રીન પ્રકારકી કહી ગઈહૈ પરિચરણકા નામ પરિચારણા હૈ યહ પરિચારણા દેવમૈથુનસેવનરૂપ હોતી હૈ, ઋદ્ધયાદિરૂપ સામર્થ્યસંપન્ન કોઈ એક દેવ (સષ દેવ નહીં) અલ્પદ્વિ વાલે અન્યદેવોં કો તથા અન્ય દેવોં કી દેવિયોં કો વશ મેં કરકે યા અનેકા આલિંગન કરકે અપને વેદ કી વાધા કો ઉપશાન્ત કરને કે નિમિત્ત અનેક સાથ પરિભોગ કરતા હૈ । યહ પ્રથમ પરિચારણા કા પહિલા ભેદ હૈ (૧-૧) તથા હસી કી દેવિયોં કો બી આલિંગન કરકે યા અનેક વશ મેં કરકે વહ દેવ

વૈમાનિકોના આ પ્રકારના કતિસંચિત આદિ ધર્મનું કથન થયું. હવે દેવાધિકારની અપેક્ષાએ સૂત્રકાર તેમના પરિચારણા ધર્મનું સામાન્યરૂપે કથન કરે છે-“ તિવિહા પરિચારણા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—

પરિચારણા ત્રણ પ્રકારની કહી છે. પરિચારણ (મૈથુન સેવન રૂપ) નું નામ પરિચારણા છે. દેવો દ્વારા જે મૈથુન સેવન થાય છે, તે મૈથુન સેવન રૂપ પરિચારણાના ત્રણ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-અધિક ઋદ્ધિસંપન્ન (સામર્થ્ય રૂપ ઋદ્ધિસંપન્ન) કોઈ કોઈ દેવ (અર્થાત્ દેવોને આ વાત લાગુ પડતી નથી) અથવા ઋદ્ધિસંપન્ન અન્ય દેવોને તથા અન્ય દેવોની દેવીઓને પોતાને વશ કરી લઈને તેમને આલિંગન કરીને પોતાની કામાગ્નિને ઉપશાન્ત કરવાને માટે તેમની સાથે પરિભોગ કરે છે. આ પહેલી પરિચારણાનો પહેલો ભેદ છે. (૨) પોતાની દેવીઓને વશ કરી લઈને તેમને આલિંગન કરે છે અને પોતાની કામાગ્નિને

उक्तो वैमानिकानां देवानां कृत्स्नविष्ठादिको धर्मः, साम्प्रत देवाभिधराचे
पामेव सामान्येन परिचाराधर्मं निरूपयन्नाह—

मूलम्—तिविहा परियारणा पणत्ता, त जहा एगे देवे अन्ने
देवे अण्णेसिं देवाण देवीओ य अभिजुजियर परियारेइ, अप्प
णिज्जियाओ देवीओ अभिजुजियर^१ परियारेइ, अप्पाणमेव अ
प्पणा विउव्वियर परियारेइ १ । एगे देवे णो अण्णे देवे णो
अण्णेसिं देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पणिज्जि-
याओ देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा
विउव्वियर परियारेइ २ । एगे देवे णो अण्णे देवे णो अण्णेसिं
देवाणं देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, णो अप्पणिज्जियाओ
देवीओ अभिजुजियर परियारेइ, अप्पाणमेव अप्पणा विउव्वियर
परियारेइ ३ । तिविहे मेहुणे पणत्ते, तं जहा—दिव्वे मणुस्सए
तिरिक्खजोणिए १ । तओ मेहुण गच्छति, त जहा—देवा
मणुस्सा तिरिक्खजोणियार । तओ मेहुण सेवति, त जहा—
इत्थी पुरिसा णपुसगा ३ ॥ सू० ४ ॥

छाया—मिषिषा परिचाराणा प्रवृत्ताः, तथा—एको देव अन्यान् देवान् अन्येषां
देवानां देवीष्वभिमियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवीरभिमियुज्यर परिचारयति,
आत्मानमेव आत्मना विकृषित्वार परिचारयति १, इति, यथा एको देवो नो
अन्यान् देवान् नो अन्येषां देवानां देवीरभिमियुज्यर परिचारयति, आत्मीया देवी-
रभिमियुज्यर परिचारयति, आत्मानमेव आत्मना विकृषित्वार परिचारयति २ ।
एको देवो नो अन्यान् देवान् नो अयेषां देवानां देवीरभिमियुज्यर परिचारयति

जीवों की ही उत्पत्ति होती रहती है, एक अथवा सख्यात एकेन्द्रियों
की नहीं ॥ सू ३ ॥

ओहेन्द्रिय एवेन्ही उत्पत्ति यती इडे छे त्या प्रति सभम ओहे अथवा अ भ्यात
ओहेन्द्रियोन्ही उत्पत्ति यती नथी. ते अरवे उपपुत्र्य त्रयु वेद ओहेन्द्रियोभा
अन्यी यत्ता नथी. ॥ सू ३ ॥

પરિચારયતીતિ તૃતીયેયં પરિચારણા, અનુત્કટકામત્વાદ્ અલ્પદ્વિકદેવ વિશેષત્વા-
ચ્ચેતિ ૩ । પરિચારણેત્યેકો મૈથુનપ્રકારઃ પ્રોક્તઃ, સામ્પ્રત તદેવ મૈથુનં સામાન્યતઃ
પ્રરૂપયતિ—‘ તિવિહે મેહુણે ’ इत्यादि, પ્રથમં મૈથુનમૂત્રં સુગમમ્ । નવરં મિથુ-
નસ્ય-ત્રીપુસયુગમસ્ય કર્મમૈથુનં, તત્તુ દેવમનુપ્યતિરશ્વામેવ ભવતીત્યતસ્તસ્ય
ત્રૈવિધ્યં, નારકાણાં દ્રવ્યતસ્તદસમવાદિતિ ચતુર્થ નાસ્ત્યેવેતિ, મૈથુનકર્મકારકાસ્રય
એવેતિતાનાહ—‘ તઓ ’ इत्यादि, ત્રયો દેવમનુપ્યતિર્યશ્ચ એવ મૈથુનં ગચ્છન્તિ-
પ્રાપ્નુવન્તિ-સેવન્તિ इत्यर्थः ૨ । તસ્યૈવ મનુપ્યવિષયે ભેદાનાહ—‘ તઓ ’ इत्यादि,

દેવરૂપ સે યા દેવી રૂપ સે વિકુર્વિત કરકે ઉત્તકે સાય પરિચારણા
કરતા હૈ એસી યહ પરિચારણા વહી દેવ કરતા હૈ જો અનુત્કટકામવા-
સનાવાલા હોતા હૈ તથા અલ્પકૃદ્ધિ વાલા હોતા હૈ । પરિચારણા યહ એક
મૈથુન સેવન કરને કા પ્રકાર સૂત્રકાર ને કહા હૈ અન્ન વે સામાન્યરૂપ
સે હસી મૈથુન કી પ્રરૂપણ—“ તિવિહા મેહુણે પ્ણજ્જે ” इत्यादि સૂત્ર
દ્વારા કરતે હૈ—હસમેં પ્રથમ મૈથુન સૂત્ર સુગમ હૈ વિશેષતા જો હૈ વહ
એસી હૈ—સ્ત્રી ઓર પુરુષ કા દોનોં કા આપસ મેં એક દૂસરે કે સાય
શારીરિક સમ્બન્ધ કરને સે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ મૈથુન હૈ યહ મૈથુ-
નક્રિયા દેવ, મનુષ્ય ઓર તિર્યશ્ચોં મેં હી હોતી હૈ હસ કારણ હસે
ત્રિવિધ કહા ગયા હૈ નારક જીવોં મેં યહ મૈથુન કર્મ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા
હોતા નહીં હૈ હસલિયે મૈથુન મેં ચતુર્થ પ્રકારતા નહીં હૈ હસ મૈથુનરૂપ
ક્રિયા કે કર્તા યે ત્રીન હી હોતે હૈ દેવ, મનુષ્યોં ઓર તિર્યશ્ચ મનુષ્ય મેં
મી સ્ત્રી, પુરુષ ઓર નપુસક યે ત્રીન હોતે હૈ સ્ત્રિયોં મેં પુરુષોં કી અભિ-

પરિચારણા કરે છે આ પ્રકારની પરિચારણા એ દેવ જ કરે છે કે જે અનુત્કટ
કામવાસનાવાળો હોય છે અને અલ્પ કૃદ્ધિવાળો હોય છે.

પરિચારણાને મૈથુન સેવનના એક પ્રકાર રૂપે પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર
સામાન્ય રૂપે એ જ મૈથુનની “ તિવિહે મેહુણે પ્ણજ્જે ” ઇત્યાદિ સૂત્રો દ્વારા
પ્રરૂપણા કરે છે. તેમાંનું પહેલું મૈથુન સૂત્ર સરળ છે સ્ત્રી અને પુરુષના
બન્નેના એક બીજા સાથે શારીરિક સંબંધ કરવાથી જે ક્રિયા થાય છે તેને
મૈથુન કહે છે દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચોમાં જ મૈથુન ક્રિયા સંભવી શકે છે.
તે કારણે તેના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. નારક જીવોમાં આ મૈથુન કર્મ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ થતુ નથી, તે કારણે મૈથુનમા ચાર પ્રકારો સંભવી શકતા નથી.
આ મૈથુન રૂપ ક્રિયાના કર્તા ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવો જ હોય છે—(૧) દેવ,
(૨) મનુષ્ય અને (૩) તિર્યચ. મનુષ્યોમાં ત્રણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુસક,

ચારપતિ, इति द्वितीयो भेद (२) तथा-आत्मना आत्मानमत्र दवीत्वन देवत्वेन वा विकृतिंत्वा २ परिचारणायोग्य विधाय२ परिचारयतीति तृतीयो भेदः (१) एष प्रकारप्ररूपप्यकेयं परिचारणा, समर्थोत्कर्त्तृकगैरूपपरिचारकत्वञ्चादिति प्रथमा परिचारणा ८ । अयं द्वितीयपरिचारणामाह-एको दैव आमीयदेवीरभियुज्य२, तथा आत्मानमेवाऽऽत्मना दन्तत्वेन देवीत्वेन वा विकृतिंत्वा २ परिचारयतीति द्वितीय परिचारणा, असमर्थत्वात् उचितकामपरिचारकत्वाच्चेति २ । अयं तृतीय परिचारणामाह-एही देव आत्मानमेवात्मना देवत्वेन दवीत्वेन वा विकृतिंत्वा २

उनके साथ अपने वेद की याचा को दान्त करने के निमित्त परिमोग करता है यह प्रथम परिचारणा का द्वितीय भेद है तथा-अपने आप को ही देवीरूप से या देव रूप से विकृति करके और उसे परिचारणा के योग्य बना करके वह उसके साथ अपने वेद को उपशान्ति के निमित्त परिमोग करता है यह प्रथमपरिचारणा का तृतीय भेद है १, इस प्रकार से यह एक ही परिचारणा तीन रूप वाली होती है परन्तु फिर भी यह परिचारणा की अपेक्षा से एक ही है। ऐसी इस परिचारणा को जो देव समर्थ और अधिक से अधिक कामुक होता है वही करता है यह प्रथम परिचारणा है ऐसी यह परिचारणा पहली है, द्वितीय परिचारणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपनी देवी को आलिङ्गन करके या उसे घटा में करके उसके साथ अभया अपो आपको ही देवरूप से या देवीरूप से विकृति करके उसके साथ परिचारणा करता है। तृतीय परिचारणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपने आपको ही

ઉપશાન્ત કરવા માટે તેમની સાથે પરિભોગ કરે છે આ પ્રથમ પરિચારણાને બીજો ભેદ છે (૩) કોઈ કોઈદેવ પોતે જ દેવ અથવા દેવીના રૂપની વિકૃતિ કરીને તેની સાથે પરિભોગ સેવીને પોતાની કામાસિને સતોરે છે, આ પ્રથમ પરિચારણાને ત્રીજો ભેદ છે આ પ્રમાણે આ બેક જ પરિચારણા પ્રમુ પ્રકાર બાળી છે પરન્તુ પરિચારણા સામાન્યની અપેક્ષાએ તે બેક જ પ્રકારની છે આ પ્રકારની વિચારણા જે દેવ સમર્થ અને અધિકમાં અધિક કામુક હોય છે તેના દ્વારા જ કરાય છે પહેલી પરિચારણાના સ્વરૂપનું કથન કરીને હવે સૂત્રાર દ્વિતીય પરિચારણાનું કથન કરે છે—

કોઈક દેવ પોતાની દેવીને આલિંગન કરીને અથવા તેને વશ કરીને તેની સાથે પરિભોગ કરે છે અથવા પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે વિકૃતિ કરીને તેની સાથે પરિચારણા કરે છે હવે સૂત્રાર ત્રીજા પ્રકારથી પરિચારણાનું કથન કરે છે-કોઈક દેવ પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે વિકૃતિ કરીને તેની સાથે

પરિચારયતીતિ તૃતીયેયં પરિચારણા, અનુત્કટકામત્વાદ્ અલ્પદ્વિક્કદેવ વિશેષત્વા-
ચ્છેતિ ૩ । પરિચારણેત્યેકો મૈથુનપ્રકારઃ પ્રોક્તઃ, સામ્પ્રતં તદેવ મૈથુનં સામાન્યતઃ
પ્રરૂપયતિ—‘તિવિદે મેહુળે’ इत्यादि, પ્રથમં મૈથુનસૂત્રં સુગમમ્ । નવરં મિથુ-
નસ્ય-સ્ત્રીપુંસયુગમસ્ય કર્મમૈથુનં, તત્તુ દેવમનુષ્યતિરથામેવ ભવતીત્યતસ્તસ્ય
ત્રૈવિધ્યં, નારકાણાં દ્રવ્યતસ્તદસંભવાદિતિ ચતુર્થં નાસ્ત્યેવેતિ, મૈથુનકર્મકારકાસ્ત્રય
એવેતિતાનાદ—‘તથો’ इत्यादि, ત્રયો દેવમનુષ્યતિર્યશ્ચ એવ મૈથુનં ગચ્છન્તિ-
પ્રાપ્નુવન્તિ-સેવન્તિ इत्यर्थः ૨ । તસ્યૈવ મનુષ્યવિષયે ભેદાનાદ—‘તથો’ इत्यादि,

દેવરૂપ સે યા દેવી રૂપ સે વિકુર્વિત કરકે ઉત્તકે સાથ પરિચારણા
કરતા હૈ એસી યહ પરિચારણા વહી દેવ કરતા હૈ જો અનુત્કટકામવા-
સનાવાલા હોતા હૈ તથા અલ્પક્રુદ્ધિ વાલા હોતા હૈ । પરિચારણા યહ એક
મૈથુન સેવન કરને કા પ્રકાર સૂત્રકાર ને કહા હૈ અવ વે સામાન્યરૂપ
સે હસી મૈથુન કી પ્રરૂપણ—‘તિવિહા મેહુળે પળ્લત્તે’ इत्यादि સૂત્ર
દ્વારા કરતે હૈ—ઈસમેં પ્રથમ મૈથુન સૂત્ર સુગમ હૈ વિશેષતા જો હૈ વહ
એસી હૈ—સ્ત્રી ઓર પુરુષ કા દોનોં કા આપસ મેં એક દૂસરે કે સાથ
શારીરિક સમ્બન્ધ કરને સે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ મૈથુન હે યહ મૈથુ-
નક્રિયા દેવ, મનુષ્ય ઓર તિર્યશ્ચોં મેં હી હોતી હૈ ઈસ કારણ ઈસે
ત્રિવિધ કહા ગયા હૈ નારક જીવોં મેં યહ મૈથુન કર્મ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા
હોતા નહીં હૈ ઈસલિયે મૈથુન મેં ચતુર્થ પ્રકારતા નહીં હૈ ઈસ મૈથુનરૂપ
ક્રિયા કે કર્તા યે ત્રીન હી હોતે હૈ દેવ, મનુષ્યોં ઓર તિર્યશ્ચ મનુષ્ય મેં
મી સ્ત્રી, પુરુષ ઓર નપુંસક યે ત્રીન હોતે હૈ સ્ત્રીયોં મેં પુરુષોં કી અભિ-

પરિચારણા કરે છે આ પ્રકારની પરિચારણા એ દેવ જ કરે છે કે જે અનુત્કટ
કામવાસનાવાળો હોય છે અને અલ્પ ક્રુદ્ધિવાળો હોય છે.

પરિચારણાને મૈથુન સેવનના એક પ્રકાર રૂપે પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર
સામાન્ય રૂપે એ જ મૈથુનની “તિવિદે મેહુળે પળ્લત્તે” इत्यादि સૂત્રો દ્વારા
પ્રરૂપણા કરે છે. તેમાનું પહેલું મૈથુન સૂત્ર સરળ છે સ્ત્રી અને પુરુષના
બન્નેના એક બીજા સાથે શારીરિક સંબંધ કરવાથી જે ક્રિયા થાય છે તેને
મૈથુન કહે છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચોમા જ મૈથુન ક્રિયા સંભવી શકે છે.
તે કારણે તેના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. નારક જીવોમાં આ મૈથુન કર્મ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ થતું નથી, તે કારણે મૈથુનમા ચાર પ્રકારો સંભવી શકતા નથી.
આ મૈથુન રૂપ ક્રિયાના કર્તા ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવો જ હોય છે—(૧) દેવ,
(૨) મનુષ્ય અને (૩) તિર્યંચ. મનુષ્યોમાં ત્રણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક,

ચારપતિ, રૂપિ દ્વિતીયો મદ (૨) તથા-જામના આત્માનમા દ્વિતીયન દ્વચ્ચન
વા ચિકુર્ચિત્વા ૨ પરિચારણામાય ચિગય ૨ પરિચારણીતિ તત્ત્વોયા મેદ (૧)
અથ મહારામયરૂપાપ્યયેય પરિચારણા, તમ માત્ત ૨ મૈરપરિચારણ્યશાદિતિ મયમા
પરિચારણા ૮ । અથ દ્વિતીયપરિચારણામા-પ્રજા દ્વ પ્રાનીયદ્વિતીયમિયુગ્ય, ૨
તથા માત્માનમવાડ્ડમના દ્વચ્ચન દ્વિતીય ૨ ચિકુર્ચિત્વા ૨ પરિચારણીતિ દ્વિતી
યેય પરિચારણા, પ્રત્યર્થત્વાદુ ડગિતરામપરિચારણ્યશાદિતિ ૨ । અથ તૃતીય
પરિચારણામાદ-પ્રજો ૨ આત્માનમવાડ્ડના દ્વચ્ચન દ્વિતીયન ૨ ચિકુર્ચિત્વા ૨

उनक साथ अपने चढ़ की प्राप्ति को प्राप्त करने के निमित्त परिभोग
करता है यह प्रथम परिचाराणा हा द्वितीय भेद है तथा-अपने आप को
ही देवीरूप से या देव रूप से चिकुर्यित करके और उसे परिचाराणा के
योग्य बना करके वह उमक साथ अपने चढ़ की उपशान्ति के निमित्त
परिभोग करता है यह प्रथमपरिचाराणा का तृतीय भेद है ३, इस
प्रकार से यह एक ही परिचाराणा तीन रूप वाली होती है परन्तु फिर
भी यह परिचाराणा की अपेक्षा सा एक ही है। ऐसी इस परिचाराणा को
जो देव समर्थ और अधिक से अधिक कायुक्त होता है वही करता है
यह प्रथम परिचाराणा है ऐसी यह परिचाराणा पड़ती है, द्वितीय परि
चाराणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपनी देवी को आलिङ्गन करके
या उसे घना में करके उसके साथ अथवा अपा आपको ही द्यरूप
से या द्यौरूप से चिकुर्यित करके उसके साथ परिचाराणा करता है ।
तृतीय परिचाराणा इस प्रकार से है कोई एक देव अपने आपको ही

ઉપશાન્ત કરવા માટે તેમની સાથે પરિભોગ કરે છે આ પ્રથમ પરિચારણાને
બીજો ભેદ છે (૩) કોઈ કોઈકેવ પોતે જ દેવ અથવા દેવીના રૂપની ચિકુર્ચિત્વા
કરીને તેની સાથે પરિભોગ સેવીને પોતાની કામામિતે સતોષે છે, આ પ્રથમ
પરિચારણાને ત્રીજો ભેદ છે આ પ્રમાણે આ ભેદ જ પરિચારણા પ્રભુ પ્રકાર
વાળી છે પરન્તુ પરિચારણા સ આ યની અપેક્ષાએ તો ભેદ જ પ્રકારની છે
આ પ્રકારની પરિચારણા જે દેવ સમર્થ અને અધિકમાં અધિક કાયુક હોય
છે તેના દ્વારા જ કરાય છે પહેલી પરિચારણાના સ્વરૂપનુ કથન કરીને હવે
સૂત્રકાર દ્વિતીય પરિચારણાનુ કથન કરે છે—

કોઈક દેવ પોતાની દેવીને આલિંગન કરીને અથવા તેને વચ કરીને તેની
સાથે પરિભોગ કરે, છે અથવા પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે ચિકુર્ચિત્વ કરીને
તેની સાથે પરિચારણા કરે છે હવે સૂત્રકાર ત્રીજા પ્રકારથી પરિચારણાનુ કથન
કરે છે-કોઈક દેવ પોતાને જ દેવ અથવા દેવીરૂપે ચિકુર્ચિત્વ કરીને તેની સાથે

પરિચારયતીતિ તૃતીયેયં પરિચારણા, અનુત્કટકામત્વાદ્ અલ્પદ્વિકદેવ વિશેષત્વા-
ચ્ચેતિ ૩ । પરિચારણેત્યેકો મૈથુનપ્રકારઃ પ્રોક્તઃ, સામ્પ્રતં તદેવ મૈથુનં સામાન્યતઃ
પ્રરૂપયતિ—‘તિવિહે મેહુણે’ इत्यादि, પ્રથમં મૈથુનસૂત્રં સુગમમ્ । નવરં મિથુ-
નસ્ય-સ્ત્રીપુંસયુગમસ્ય કર્મમૈથુનં, તત્તુ દેવમનુષ્યતિરશ્વામેવ ભવતીત્યતસ્તસ્ય
ત્રૈવિધ્યં, નારકાણાં દ્રવ્યતસ્તદસંભવાદિતિ ચતુર્થં નાસ્ત્યેવેતિ, મૈથુનકર્મકારકાસ્ત્રય
એવેતિતાનાહ—‘તઓ’ इत्यादि, ત્રયો દેવમનુષ્યતિર્યશ્ચ એવ મૈથુનં ગચ્છન્તિ—
પ્રાપ્નુવન્તિ-સેવન્તિ इत्यर्थः ૨ । તસ્યૈવ મનુષ્યવિષયે મેદાનાહ—‘તઓ’ इत्यादि,

દેવરૂપ સે યા દેવી રૂપ સે વિકુર્ચિત કરકે ઉત્તકે સાથ પરિચારણા
કરતા હૈ એસી યહ પરિચારણા વહી દેવ કરતા હૈ જો અનુત્કટકામવા-
સનાવાલા હોતા હૈ તથા અલ્પકુદ્ધિ વાલા હોતા હૈ । પરિચારણા યહ એક
મૈથુન સેવન કરને કા પ્રકાર સૂત્રકાર ને કહા હૈ અવ વે સામાન્યરૂપ
સે હસી મૈથુન કી પ્રરૂપણ—“તિવિહા મેહુણે પળણતે” इत्यादि સૂત્ર
દ્વારા કરતે હૈ—હસમેં પ્રથમ મૈથુન સૂત્ર સુગમ હૈ વિશેષતા જો હૈ વહ
એસી હૈ—સ્ત્રી ઓર પુરુષ કા દોનો કા આપસ મેં એક દૂસરે કે સાથ
શારીરિક સંબન્ધ કરને સે જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ મૈથુન હૈ યહ મૈથુ-
નક્રિયા દેવ, મનુષ્ય ઓર તિર્યશ્ચો મેં હી હોતી હૈ હસ કારણ હસે
ત્રિવિધ કહા ગયા હૈ નારક જીવોં મેં યહ મૈથુન કર્મ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા
હોતા નહીં હૈ હસલિયે મૈથુન મેં ચતુર્થ પ્રકારતા નહીં હૈ હસ મૈથુનરૂપ
ક્રિયા કે કર્તા યે ત્રીન હી હોતે હૈ દેવ, મનુષ્યોં ઓર તિર્યશ્ચ મનુષ્ય મેં
મી સ્ત્રી, પુરુષ ઓર નપુંસક યે ત્રીન હોતે હૈ ત્રિયોં મેં પુરુષોં કી અભિ-

પરિચારણા કરે છે આ પ્રકારની પરિચારણા એ દેવ જ કરે છે કે જે અનુત્કટ
કામવાસનાવાળો હોય છે અને અલ્પ અકુદ્ધિવાળો હોય છે

પરિચારણાને મૈથુન સેવનના એક પ્રકાર રૂપે પ્રરૂપિત કરીને હવે સૂત્રકાર
સામાન્ય રૂપે એ જ મૈથુનની “તિવિહે મેહુણે પળણતે” इत्यादि સૂત્રો દ્વારા
પ્રરૂપણા કરે છે. તેમાંનું પહેલું મૈથુન સૂત્ર સરળ છે સ્ત્રી અને પુરુષના
બંનેના એક બીજા સાથે શારીરિક સંબંધ કવવાથી જે ક્રિયા થાય છે તેને
મૈથુન કહે છે. દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યચોમા જ મૈથુન ક્રિયા સંભવી શકે છે.
તે કારણે તેના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે. નારક જીવોમાં આ મૈથુન કર્મ દ્રવ્યની
અપેક્ષાએ થતું નથી, તે કારણે મૈથુનમા ચાર પ્રકારો સંભવી શકતા નથી.
આ મૈથુન રૂપ ક્રિયાના કર્તા ત્રણ ત્રણ પ્રકારના જીવો જ હોય છે—(૧) દેવ,
(૨) મનુષ્ય અને (૩) તિર્યચ. મનુષ્યોમાં ત્રણ સ્ત્રી, પુરુષ અને નપુંસક,

ત્રયા—સ્ત્રિય પુરુષા નપુસકાથ મૈથુન સેવ સે । સ્ત્રીપુ પુસ્કામિતા પુરુષેષુ સ્ત્રીકા
મિથા, નપુસકેષુ મોહાનસ્મવીપનશ્ચાત્ સ્ત્રીપુસયોર્દયોરપિ કામિતાવર્ચતે ।
સ્ત્રપાદિલક્ષણમાહ—

“સ્તનયોનિવત્તીસ્ત્યાધ્ ઇમધુમહનવાન્ પુમાન્ ।

ઉમયોરન્તર યન્ચ, તદમાથે નપુસકમ્ ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

પત્ત ધ યોગચતો ભવન્તીતિ યોગ પ્રરુપ્ણમાહ ।

મૂલમ્—તિવિહે જોગે પળ્ણત્તે, ત જહા મળજોગે, વયજોગે,
કાયજોગે । એવ જેરહ્યાણાં વિગલિંદિયવજ્ઞાણ જાવ વેમાણિયાણ
૧ । તિવિહે પઓગે પળ્ણત્તે, ત જહા-મળપઓગે, વહ્પઓગે,
કાયપઓગે જહા જોગો વિગલિંદિયવજ્ઞાણ તહા પઓગોવિ ૨ ।
તિવિહે કરણે પળ્ણત્તે ત્ત જહા-મળકરણે, વહ્કરણે, કાયકરણે ।
એવ વિગલિંદિયવજ્ઞ જાવ વેમાણિયાણ ૩ । તિવિહે કરણે પળ્ણત્તે
ત જહા આરમ્ભકરણે સરમ્ભકરણે સમારમ્ભકરણે । નિરતર જાવ
વેમાણિયાણ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

છાપા રહતી હૈ ઔર પુરુષોં મેં સ્ત્રિયોં કી અમિલાપા રહતી હૈ અર્થાત્
સ્ત્રી પુરુષ કે સાથ મૈથુન સેવન કરને કી इच्छावाली होती है और पुरुष
સ્ત્રી કે સાથ મૈથુન સેવન કી इच्छा वाला होता है परन्तु जो नपुंसक
होता है उसमें मोहामि की अधिक प्रवृत्ति रहती है इस कारण उसमें
સ્ત્રી કે સાથ ઔર પુરુષ કે સાથ દોનોં કે સાથ મૈથુન સેવન કરને કી
અમિલાપા હોતી હૈ । સ્ત્રી આદિ કા લક્ષણ હસ પ્રકાર સે હૈ—“સ્તન
યોનિવત્તી સ્ત્રી ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

આ ત્રણ પ્રકારે હોય છે સ્ત્રી પુરુષની સાથે મૈથુન સેવનની ઇચ્છાવાળી હોય
છે અને પુરુષ સ્ત્રીની સાથે મૈથુન સેવનની ઇચ્છાવાળો હોય ॥ પરન્તુ જે
નપુસક મનુષ્ય હોય છે તેમાં મોહામિ અધિક પ્રમાણમાં પ્રવીણ રહે છે, તે
કારણે તે સ્ત્રીની સાથે અને પુરુષની સાથે બન્નેની સાથે મૈથુન સેવનની
અમિલાપા સેવે છે સ્ત્રી આદિનાં લક્ષણ આ પ્રમાણે છે—“સ્તનયોનિવત્તી સ્ત્રી”
ઇત્યાદિ. સ્ત્રી સ્તન અને યોનિથી મુક્ત હોય છે. ॥ સૂ. ૪ ॥

છાયા-ત્રિવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞતઃ, તદ્યથા-મનોયોગઃ, વાગ્યોગઃ, કાયયોગઃ ।
 एवं नैरयिकाणां विकलेन्द्रियवर्जानां यावद् वैमानिकानाम् ६ । त्रिविधः प्रयोगः,
 प्रज्ञतः, तद्यथा-मनः प्रयोगः, वाक्प्रयोगः, कायप्रयोगः । यथा योगो विकलेन्द्रि-
 यवर्जानां तथा प्रयोगोऽपि २ । त्रिविधकरणं प्रज्ञप्तं, तद्यथा-मनःकरणं, वाक्करणं
 कायकरणम् । एवं विकलेन्द्रियवर्जं यावद् वैमानिकानाम् । त्रिविधं करणं प्रज्ञप्तं,
 तद्यथा-आरम्भकरणं, संरम्भकरणं, समारम्भकरणम् । निरन्तरं यावद्
 वैमानिकानाम् ४ सू ५ ॥

टीका-“ ति वि हे जोगे ’ इत्यादि ।

યોજનં યોગઃ-વ્યાપારઃ । इह वीर्यान्तरायक्षयक्षयोपशम-समुत्थलब्धिविशेष
 प्रत्ययमभिप्रायाऽनभिप्रायपूर्वमात्मनो वीर्यं योगः प्रोच्यते । उक्तञ्च

“ જોગો વીરિયં થામો, ઉચ્છાહ પરક્કમો તદા ચેદ્વા ।

સતી સામત્યં તિ ય, જોગસ્સ ઇવંતિ પજ્ઞાયા ॥ ૧ ॥

ये सब योगवाले होते हैं-इसलिये सूत्रकार अब योग की प्ररूपणा
 करते हैं-(ति वि हे जोगे पणत्ते) इत्यादि ।

टीकार્થ-“યોજનં યોગઃ” इस व्युत्पत्तिके अनुसार योग शब्द का अर्थ
 व्यापार है वीर्यान्तराय कर्म के क्षय और क्षयोपशम से समुत्थ जा
 लब्धिविशेष वह लब्धिविशेष है कारण जिसका ऐसा जो अभिप्राय
 एवं अनभिप्रायपूर्वक आत्मा का वीर्य है उसका नाम योग है तात्पर्य
 इस कथन का ऐसा है कि आत्मप्रदेशों का जो परिस्पन्द कम्पन व्यापार
 होता है वह योग कहा गया है आत्मप्रदेशों में यह कम्पन व्यापार
 वीर्यान्तर कर्म के क्षय से या क्षयोपशम से तथा पुद्गलों के आलम्बन
 से होता है । कहा भी है-“ जोगो वीरियं थामो इत्यादि । यह योग दो

ઉપયુક્ત (ઉપર કહ્યા પ્રમાણે) બધાં જોવા યોગયુક્ત હોય છે, તેથી
 સૂત્રકાર હવે યોગની પ્રરૂપણા કરે છે-“ તિ વિ હે જોગે પણત્તે ” ઇત્યાદિ-
 ટીકાર્થ-“ યોજનં યોગઃ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર યોગ શબ્દનો અર્થ વ્યાપાર
 (પ્રવૃત્તિ) છે. વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી જન્ય લબ્ધિવિશેષ
 જેનું કારણ છે એવું જે અભિપ્રાય અને અભિપ્રાયપૂર્વક આત્માનું વીર્ય છે,
 તેનું નામ યોગ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-આત્મપ્રદેશોનું જે
 પરિસ્પન્દન (કમ્પન વ્યાપાર) થાય છે, તેને યોગ કહે છે. આત્મપ્રદેશોમાં
 તે કમ્પન વ્યાપાર વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયથી અથવા ક્ષયોપશમથી તથા
 પુદ્ગલોના આલમ્બનથી થાય છે કહ્યું પણ છે કે-“ જોગો વીરિયં થામો ” ઇત્યાદિ.

છોપા-યોગો ધીર્યં સ્યામ ઉત્સાહઃ પરાક્રમસ્તથા ચેષ્ટા ।

શક્તિઃ સામર્થ્યમિતિ ચ, યોગસ્ય મયન્તિ પર્યાયાઃ ॥ ૧ ॥ ૩૬ ।

સ ધ દ્રિષ્ટા-સકરણોઽકરણશ્ચ, સમાલેક્ષ્યસ્ય કેવલિનઃ કૃત્સ્નયોર્દ્વય દ્વયયો
ર્થયોઃ કેવલમ્ જ્ઞાનં વર્ધનં ધોપયુજ્ઞાનસ્ય યોઽસાવપરિસ્પન્દોઽપ્રતિધોરીયવિશેષઃ
સોઽકરણ , મસ્ય નેદાધિકાર, સકરણસ્યૈવાધિકારાત્ યુજ્યતે ઝીઘઃ કર્મમિર્યેન સ
યોગ ' કર્મ્મ જોગનિમિત્તં વજ્રહ' ઇતિ વચનાત્ । યદ્વા-યુજ્યતે-પ્રયુજ્યતે ય પર્યાવ
સ યોગઃ-ઝીર્યાન્તરાયસયોપશ્ચમજનિતો ઝીઘપરિણામવિશેષ ઇતિ ।

ઉક્તચ-“ મળસા વયસા કાપણ વાધિ જુવસ્ત ઝીરિયપરિણામો ।

ઝીવસ્સ અપ્પચિન્નો સ જોગસન્નો નિખવસ્સામો ॥ ૧ ॥

તેઝો જોગેણ જહા, રચચાર્હ પઢસ્સ પરિણામો ।

ઝીવકરણપ્પધોપ, ઝીરિયમણિ સહપ્પપરિણામો ॥ ૨ ॥

છાયા-મનસા વચસારૂપેન યોઽપિયુક્તસ્ય ધીર્યપરિણામઃ ।

ઝીવસ્ય આત્મીયઃ સ યોગસંઘો જિનાક્રવાતઃ ॥ ૧ ॥

તેનોયોગેન યથા રક્તવાદિઃ ઘટસ્ય પરિણામઃ ।

ઝીવકરણપ્રયોગઃ, ધીર્યમપિ તથાઽઽત્મપરિણામઃ ॥ ૧ ॥ ૩૬ ।

પ્રકાર કા હોતા હૈ સકરણ ઓર અકરણ इनमें अकरण योग जो अक्षे-
द्य केवली हैं वे जब कृत्स्न ज्ञेय और दृश्य इन दो पदार्थों में केवलज्ञान
और केवल दर्शन को उपयुक्त करते हैं उस समय उनके जो अपरि-
स्पन्दात्मक अप्रतिघ धीयविशेष होता है वह अकरणयोग है, इस अकरण
योग का यहाँ अधिकार नहीं है केवल सकरण योग का ही अधिकार
है इससे जीव जिसके द्वारा कर्मों से युक्त होता है वह योग है क्योंकि
कि “ कर्म जोगनिमित्तं वज्रह ” ऐसा वचन है अथवा “ युज्यते ”
इति योगः’ इसके अनुसार धीर्यान्तराय कर्म के क्षयोपशम से जनित जो
जीवका परिणामविशेष है वह योग है । कहा नी है-“ मणसा वयसा

તે યોગના બે પ્રકાર છે-(૧) સકરણ અને (૨) અકરણ

અક્ષેર્ય કેવલી બ્યારે કૃત્સ્ન જ્ઞેય (સંપૂર્ણ અજ્ઞાવા ચોખ્ખ) પદાર્થ અને
દૃશ્ય આ બે પદાર્થોમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનને ઉપયુક્ત કરે છે તે સમયે
તેમનામાં ને અપરિસ્પન્દાત્મક અપ્રતિઘ ધીયવિશેષ હોય છે, તેનું નામ અકરણ
યોગ છે તે અકરણ યોગનો અધિકાર અહીં વ્યાપ્ત નથી અહીં તે સકરણ
યોગનો જ અધિકાર આવી રહ્યો છે એવ બેના દ્વારા કમથી યુક્ત થાય છે,
તેનું નામ જ યોગ છે કારણ કે- કર્મ્મ જોગ નિમિત્ત વજ્રહ' એવુ ચાત્રનુ
વચન છે અથવા યુજ્યતે ઇતિ યોગ' બ્યાપાર કરે તેનું નામ યોગ છે આ યુ
ત્પત્તિ અનુસાર ધીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમથી જનિત જે એવનું

સ ત્રિવિધઃ-મનોયોગઃ, વાગ્યોગઃ, કાયયોગઃ । તત્ર મનસા સહકારિકારણ-
 મૂતેન યુક્તસ્ય જીવસ્ય યોગઃ-વીર્યપર્યાયો દુર્બલસ્ય યષ્ટિકાવદુષ્ટમ્ભકારકો
 મનોયોગ ઇતિ । કુતઃ પુનરયં મનોયોગઃ ? યતસ્તેન જ્ઞેયં જીવાજીવાદિ તત્ત્વં
 મન્યતે ચિન્ત્યતેડતસ્તસ્ય મનોયોગત્વમિતિ । સ ચ ચતુર્વિધઃ-સત્યમનોયોગઃ ૧,
 મૃષામનોયોગઃ ૨, સત્યમૃષામનોયોગઃ ૩, અસત્યાડમૃષામનોયોગ ૪ શ્વેતિ । મનસો
 વા યોગઃ-કરણકારણાનુમતિરૂપો વ્યાપારો મનોયોગઃ । एवं વાગ્યોગોડપિ । एवं
 કાયયોગોડપિ વિજ્ઞેયઃ, નવરં સ સપ્તવિધઃ-ઔદારિકૌ 'દારિકમિશ્ર ૨ વૈક્રિય

કાણ " ઇત્યાદિ । હસ યોગ કે ત્રીન નામ હસ પ્રકાર સે હૈ-મનોયોગ,
 વચનયોગ ઓર કાયયોગ સહકારિકારણમૂત મનસે યુક્ત જો જીવકા
 યોગ વીર્યપર્યાય હૈ વહ મનોયોગ હૈ યહ મનોયોગ દુર્બલકો યષ્ટિકા(લકડી)
 કે અવલમ્બ કી તરહ જીવ કો ઉપદ્રમ્ભ (આધાર) કારક હોતા હૈ
 વયોં કિ જીવ મન સે જ્ઞેયરૂપ જીવ ઓર અજીવાદિ તત્ત્વ કા ચિન્તન
 કરતા હૈ હસ કારણ હસે મનોયોગ કહા ગયા હૈ યહ મનોયોગ સત્ય-
 મનોયોગ, અસત્યમનોયોગ, ઉભયમનોયોગ ઓર વ્યવહાર મનોયોગ કે
 ભેદ સે ચાર પ્રકાર કા હૈ અથવા મન કા જો કરણ કારણ ઓર અનુ-
 મતિરૂપ જો વ્યાપાર હૈ વહ મનોયોગ હૈ, હસી તરહ કા કથન વાગ્યોગ કે
 સમ્બન્ધ મેં ભી કરના ચાહિયે । ઓર હસી તરહ કા કથન કાયયોગ કે
 સમ્બન્ધ મેં કરના ચાહિયે, કાયયોગ સાત પ્રકાર કા હોતા હૈ । ઔદા-
 રિક ૧, ઔદારિકમિશ્ર ૨, વૈક્રિય ૩, વૈક્રિયમિશ્ર ૪, આહારક ૫, આહાર-

પરિણામ વિશેષ છે તેનુ નામ યોગ છે કહ્યું પણ છે કે-"મળસા વચસા કાણ" ઇત્યાદિ

તે યોગના ત્રણ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) મનોયોગ, (૨) વચનયોગ
 અને (૩) કાયયોગ સહકારિ કારણમૂત મનથી યુક્ત હવનો જે યોગ (વીર્ય-
 પર્યાય) છે, તેનું નામ મનોયોગ છે. જેમ દુર્બળને લાકડી આધાર રૂપ અને
 છે, તેમ તે મનોયોગ હવને આધારકારક અને છે, કારણ કે હવ મનથી
 જ્ઞેયરૂપ હવ અને અહવાદિ તત્ત્વનું ચિન્તન કરે છે. તે કારણે જ તેને
 મનોયોગ કહ્યો છે. તે મનોયોગના નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે-(૧)
 સત્ય મનોયોગ, (૨) અસત્ય મનોયોગ, (૩) ઉભય મનોયોગ અને (૪)
 વ્યવહાર મનોયોગ. અથવા મનના જે કરણ, કારણ અને અનુમતિ રૂપ
 વ્યાપાર છે તેનુ નામ મનોયોગ છે એજ પ્રકારનું કથન વચનયોગ અને કાય-
 યોગના વિષયમા પણ સમજવું જોઈએ. કાયયોગ સાત પ્રકારનો કહ્યો છે-(૧)
 ઔદારિક, (૨) ઔદારિક મિશ્ર, (૩) વૈક્રિય, (૪) વૈક્રિય મિશ્ર, (૫) આહારક

મિથા ૪ ડડારકા ૫ ડડારકમિથ ૬ કાર્મણકાયયોગ ૭ મેદાદિતિ । તપોદારિકાવય શુદ્ધા મુવોધાઃ, ઔદારિકમિથસ્તુ-ઔદારિક એવાપરિપૂર્ણ મિથ ઉચ્ચતે, યથા શુદ્ધમિથં વધિ ન શુદ્ધતયા નાપિ વધિતયા વ્યપદિશ્યતે, તથામ્યાન પરિપૂર્ણત્વાત । एव ઔદારિક કાર્મણેન મિથ નૌદારિકતયા નાપિ કાર્મણતયા વ્યપદેષ્ટુ યન્યતે, અપરિપૂર્ણત્વાદિતિ તસ્યૌદારિકમિથન્યપદેષ્ટઃ । एव વૈક્રિયાહારકમિથાવપીતિ । યદ્વા-ઔદારિકાઘાઃ 'શુદ્ધાસ્ત્વપર્યાપ્તકસ્ય, મિથાસ્ત્વપર્યાપ્તક સ્યેતિ । તનોત્પચાયૌદારિકકાયઃ' કાર્મણેન ઔદારિકશરીરિણ્ણ વૈક્રિયાહારક કરણકાલે વૈક્રિયાહારકામ્યો મિથો મંચતીત્યેવઔદારિકમિથઃ । તયા-વૈક્રિયમિથો

કમિથ ૬, ઔર કાર્મણ કાયયોગ ૭, જયત્તક ઔદારિક અપરિપૂર્ણ રહતા હૈ તપત્તક વહ ઔદારિક મિથ કહા ગયા હૈ । જૈસે શુદ્ધમિથ વધિ ન શુદ્ધ રૂપ સેહી કહા આતાહૈ ઔર ન વધિરૂપસે હી, હસી પ્રકાર ઔદારિકશરીર કાર્મણ સે મિથ હો કર ન ઔદારિકરૂપ સે કહા જા સકતા હૈ ઔર ન કાર્મણરૂપ સે હી કહા જો સકતા હૈ, ક્યોં કિ વહ અપરિપૂર્ણ હૈ હસ લિયે હસમે ઔદારિકમિથતા કહી ગઈ હૈ । હસી પ્રકાર સે વૈક્રિય ઔર આહારક મેં મી મિથતા જાનની ચાહિયે । અથવા ઔદારિક આદિ શુદ્ધ શરીર પર્યાપ્ત ઝીવોંકોં હોતે હૈ, ઔર મિથ અપર્યાપ્તક ઝીવકોં હોતા હૈ, વત્પત્તિ મેં ઔદારિક શરીરપાલે કા ઔદારિકકાય કાર્મણ સે ઔર વૈક્રિય, આહારક કરોં કે પાલમે વૈક્રિય ઔર આહારક હનસે મિથ હોતા હૈ । હસ તરફ રો ઔદારિક મેં મિથતા જાનની ચાહિયે । વૈક્રિય

(૬)આહારક મિથ અને (૭) કાર્મણ કાયયોગ ઔદારિક આદિ શુદ્ધતા અર્થ સરળ છે ત્યાં મુખી ઔદારિક અપરિપૂર્ણ રહે છે, ત્યાં મુખી તેને ઔદારિક મિથ કહે છે એવી રીતે જાળમિથિત હોઈ જાળ રૂપે પણ જાળખાતું નથી અને હોઈ રૂપે પણ જાળખાતું નથી જોય પ્રમાણે કામજની સાથે મિથ જોય ઔદારિક શરીરને ઔદારિક પણ કહી શકાતું નથી અને કામજ પણ કહી શકાતું નથી, કારણ કે તે અપરિપૂર્ણ છે તેથી તેને ઔદારિક મિથ કહેવામાં આવે છે જોય પ્રમાણે વૈક્રિય અને આહારક પણ મિથતા સમજવી.

અથવા—ઔદારિક આદિ શુદ્ધ શરીરને સદ્ભાવ પર્યાપ્ત ભવમા જ દોષ છે, અને ઔદારિક મિથ આદિ શરીરને સદ્ભાવ અપર્યાપ્તક ભવમા જ દોષ છે વત્પત્તિ કાળે ઔદારિક શરીરવાત્રાને ઔદારિક શરીર કામજ સાથે અને વૈક્રિય શરીર આહારક કરવાને કાળ વૈક્રિય અને આહારક શરીર સાથે મિથ દોષ છે આ રીતે ઔદારિકમાં મિથતા સમજવી તેવાદિ પર્યાયની વત્પત્તિમા

દેવાદ્યુત્પત્તૌ કાર્મણેન, કૃતવૈક્રિયસ્ય ચૌદારિકપ્રવેશાદ્યામૌદારિકેણ, આહાર-
મિશ્રસ્તુ સાધિતાહારકકાયપ્રયોજનઃ પુનરૌદારિકપ્રવેશે ઔદારિકેણેતિ । કાર્મ-
ણકાયયોગસ્તુ વિગ્રહગતૌ કેવલિ સમુદ્ઘાતેવેતિ । સર્વ એવાયં યોગઃ પશ્ચદશવેતિ ।
અત્રાયં સંગ્રહઃ—“ સત્ત્વં ૧ મોસં ૨ મીસં ૩, અસત્ત્વમોસં ૪ મળોર્વૈચેવ ચ
કાઓ ઉરાલ ૧ વિક્રિય ૨ આહારગ ૩ મીસ ૬ કમ્મજો-
ગોત્તિ ૭ ॥ ૧ ॥

છાયા—સત્ત્વ^ય મૃષા મિશ્રમ્ અસત્ત્યામૃષા મનોવાક્ ચૈવ ।

કાય ઔદારિક વૈક્રિયાહારકમિશ્રાઃ કાર્મણયોગ ઇતિ ॥ ”

સામાન્યેન યોગં નિરૂપ્ય વિશેષતોનારકાદિ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકેષુ તં પ્રરૂપ-
યન્નાહ—‘ એવં ’ ઇત્યાદિ સુગમં, નવરમતિપ્રમદ્ નિવારણાયાહ—‘ વિગલિંદિય

કાય દેવાદિ પર્યાય કી ઉત્પત્તિ મેં કાર્મણ સે મિશ્રિત હોને પર વૈક્રિય
મિશ્ર હોતા હૈ તથા જિસને વિક્રિયા કી હૈ એસા જીવ ઔદારિક મેં
પ્રવેશ કરતા હૈ ઉસ કાલ મેં વહ વૈક્રિય શરીર વૈક્રિયમિશ્ર હોતા હૈ ।
તથા આહારક શરીરવાલા જીવ જય આહારકકાય કા પ્રયોજન સાધિત
કર લેતા હૈ ઔર ફિર ઔદારિક શરીર મેં પ્રવેશ કરતા હૈ તવ વહ
ઔદારિક સે મિશ્ર હો જાતા હૈ ઇસ તરહ આહારક મેં મિશ્રતા જાનની
ચાહિયે, કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહ ગતિમેં અંથવા કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં
હોતા હૈ યહ સવ યોગ ૧૫ પ્રકારકા હોતા હૈ ઇસ વિષય મેં સંગ્રાહક
શ્લોક ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“ સત્ત્વ મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ । તાત્પર્ય ઇસ
શ્લોક કા એસા હૈ કિ મન કે ચાર ૪ પ્રકાર, વચન કે ૪ પ્રકાર ઔર
કાય કે ૭ પ્રકાર સવ મિલ કર પંદ્રહ પ્રકાર કા યોગ હો જાતા હૈ । ઇસ

વૈક્રિયકાય કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે તેથી તેને વૈક્રિય મિશ્ર કહે છે. તથા
જેણે વિક્રિયા કરી હોય એવો જીવ જ્યારે ઔદારિકમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે
તે વૈક્રિય શરીર વૈક્રિય મિશ્ર હોય છે. તથા આહારક શરીરવાળો જીવ જ્યારે
આહારકકાયનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરી લે છે અને કરી ઔદારિક શરીરમાં પ્રવેશ
કરે છે, ત્યારે તે શરીર ઔદારિક સાથે મિશ્ર હોય છે, આ રીતે આહારકમાં
મિશ્રતા સમજવી. કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહગતિમા અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં
થાય છે. આ બધાં યોગના ૧૫ પ્રકાર છે આ વિષયને નીચેની સંગ્રહગાથામાં
પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે—“ સત્ત્વ મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ.

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—મનોયોગના ચાર પ્રકાર, વચન
યોગના ચાર પ્રકાર અને કાયયોગના સાત પ્રકાર મળીને યોગના કુલ ૧૫

મિત્રા ૪ ડહારકા ૫ ડહારકમિત્ર ૬ કાર્મણકાયયોગ ૭ મેદાદિતિ । તપ્રોદારિકાદય શુદ્ધાઃ સુવોધાઃ, ઔદારિકમિત્રસ્તુ-ઔદારિકિ એવાપરિપૂર્ણો મિત્ર ઉત્પત્તે, યથા શુદ્ધમિત્રં વધિ ન શુદ્ધતયા નાપિ વધિતયા વ્યપદિશ્યતે, ત્થામ્યાન-પરિપૂર્ણત્વાત્ । एव नौदारिक कर्मणेन मित्र नौदारिकतया नापि कर्मणतया व्यपदेतुं शक्यते, अपरिपूर्यत्वादिति तस्यौदारिकमित्रव्यपदशः । एव वैक्रियाहारकमिथावपीति । यद्वा-औदारिकायाः 'शुद्धास्तत्पर्याप्तकस्य, मित्रास्तत्पर्याप्तकस्येति । तत्रोत्पत्तायोदारिककार्या' कर्मणेन औदारिकशरीरमिथ वैक्रियाहारककरणकाले वैक्रियाहारकाम्या मित्रो भवतीत्येवमौदारिकमित्रः । तथा-वैक्रियमित्रो कमित्र ६, और कर्मण काययोग ७, जय तक औदारिक अपरिपूर्ण रहता है तत्पत्तक वह औदारिक मित्र कहा गया है । जैसे शुद्धमित्र वधि न शुद्ध रूप सेही कहा जाताहै और न वधिरूपसे ही, इसी प्रकार औदारिकशरीर कर्मण से मित्र हो कर न औदारिकरूप से कहा जा सकता है और न कर्मणरूप से ही कहा जा सकता है, क्योंकि वह अपरिपूर्ण है इस लिये उसमें औदारिकमित्रता कही गई है । इसी प्रकार से वैक्रिय और आहारक में भी मित्रता जाननी चाहिये । अथवा औदारिक आदि शुद्ध शरीर पर्याप्त जीवोंको होते हैं, और मित्र अपर्याप्तक जीवको होता है, उत्पत्ति में औदारिक शरीरघाले का औदारिककाय कर्मण से और वैक्रिय, आहारक करने के फलमें वैक्रिय और आहारक इनसे मित्र होता है । इस तरह से औदारिक में मित्रता जाननी चाहिये । वैक्रिय

(૬)આદારક મિત્ર અને (૭) કાર્મણ કાયયોગ, ઔદારિક આદિ સંબંધોના અર્થ સરળ છે ત્યાં સુધી ઔદારિક અપરિપૂર્ણ રહે છે, ત્યાં સુધી તેને ઔદારિક મિત્ર કહે છે એવી રીતે ગોળમિત્રિત-હદી ગોળરૂપે પણ ગોળખાતું નથી અને હદીરૂપે પણ ગોળખાતું નથી એજ પ્રમાણે કાર્મણની સાથે મિત્ર એવા ઔદારિક શરીરને ઔદારિક પણ કહી શકાતું નથી અને કાર્મણ પણ કહી શકાતું નથી, કારણ કે તે અપરિપૂર્ણ છે તેથી તેને ઔદારિક મિત્ર કહેવામાં આવે છે એજ પ્રમાણે વૈક્રિય અને આદારકમાં પણ મિત્રતા સમજવી.

અથવા—ઔદારિક આદિ શુદ્ધ શરીરનો સફળાવ પર્યાપ્ત જીવમાં જ હોય છે, અને ઔદારિક મિત્ર આદિ શરીરનો સફળાવ અપર્યાપ્ત જીવમાં જ હોય છે ઉત્પત્તિ થયે ઔદારિક શરીરવાળાનું ઔદારિક શરીર કાર્મણ સાથે અને વૈક્રિય શરીર, આદારક કરવાને કારણે વૈક્રિય અને આદારક શરીર સાથે મિત્ર હોય છે આ રીતે ઔદારિકમાં મિત્રતા સમજવી એવાદિ પર્યાયની ઉત્પત્તિમાં

સુધા ટીકા સ્થાં ૩ ૩૦ ૧ સ્વ ૫ યોગસ્વરૂપનિરૂપણં

દેવાદ્યુત્પત્તૌ કાર્મણેન, કૃતવૈક્રિયસ્ય ચૌદારિકપ્રવેશાદ્યામૌદારિકેણ, આહાર-
મિશ્રસ્તુ સાધિતાહારકકાયપ્રયોજનઃ પુનરૌદારિકપ્રવેશે ઔદારિકેણેતિ । કાર્મ-
ણકાયયોગસ્તુ વિગ્રહગતૌ કેવલિ સમુદ્ઘાતેવેતિ । સર્વં એવાયં યોગઃ પંચદશથેતિ ।
અત્રાયં સંગ્રહઃ—“ સત્ત્વં ૧ મોસં ૨ મીસં ૩, અસત્ત્વમોસં ૪ મળોર્વૈચેવ ચ
કાઓ ઊરાલ ૧ વિક્રિય ૨ આહારગ ૩ મીસ ૬ કમ્મજો-
ગોત્તિ ૭ ॥ ૧ ॥ ”

છાયા—સત્ મૃપા મિશ્રમ્ અસત્યામૃપા મનોવાંકુ ચૈવ ।

કાય ઔદારિક વૈક્રિયાહારકમિશ્રાઃ કાર્મણયોગ ઇતિ ॥ ”
સામાન્યેન યોગં નિરૂપ્ય વિશેષતોનારકાદિ ચતુર્વિંશતિ દણ્ડકેષુ તં પ્રરૂપ-
યન્નાહ—“ એવં ” ઇત્યાદિ સુગમં, નવરમતિપસન્ન નિવારણાયાહ—“ વિગલિંદિય
કાય દેવાદિ પર્યાય કી ઉત્પત્તિ મેં કાર્મણ સે મિશ્રિત હોને પર વૈક્રિય
મિશ્ર હોતા હૈ તથા જિસને વિક્રિયા કી હૈ એસા જીવ ઔદારિક મેં
પ્રવેશ કરતા હૈ ડસ કાલ મેં વહ વૈક્રિય શરીર વૈક્રિયમિશ્ર હોતા હૈ ।
તથા આહારક શરીરવાલા જીવ જવ આહારકકાય કા પ્રયોજન સાધિત
કર લેતા હૈ ઓર ફિર ઔદારિક શરીર મેં પ્રવેશ કરતા હૈ તવ વહ
ઔદારિક સે મિશ્ર હો જાતા હૈ ઇસ તરહ આહારક મેં મિશ્રતા જાનની
ચાહિયે, કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહ ગતિમેં અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં
હોતા હૈ યહ સવ યોગ ૧૫ પ્રકારકા હોંતા હૈ ઇસ વિષય મેં સંગ્રાહક
શ્લોક ઇસ પ્રકાર સે હૈ—“ સત્ત્વ મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ । તાત્પર્ય ઇસ
શ્લોક કા એસા હૈ કિ મન કે ચાર ૪ પ્રકાર, વચન કે ૪ પ્રકાર ઓર
કાય કે ૭ પ્રકાર સવ મિલ કર પંદ્રહ પ્રકાર કા યોગ હો જાતા હૈ । ઇસ

વૈક્રિયકાય કાર્મણ સાથે મિશ્ર હોય છે તેથી તેને વૈક્રિય મિશ્ર કહે છે. તથા
જેણે વિક્રિયા કરી હોય એવો જીવ બ્યારે ઔદારિકમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે
તે વૈક્રિય શરીર વૈક્રિય મિશ્ર હોય છે. તથા આહારક શરીરવાળો જીવ બ્યારે
આહારકકાયનું પ્રયોજન સિદ્ધ કરી લે છે અને ફરી ઔદારિક શરીરમાં પ્રવેશ
કરે છે, ત્યારે તે શરીર ઔદારિક સાથે મિશ્ર હોય છે, આ રીતે આહારકમાં
મિશ્રતા સમજવી કાર્મણ કાયયોગ વિગ્રહગતિમાં અથવા કેવલિ સમુદ્ઘાતમાં
થાય છે. આ બધાં યોગના ૧૫ પ્રકાર છે. આ વિષયને નીચેની સંગ્રહગાથામાં
પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે—“ સત્ત્વં મોસં મીસં ” ઇત્યાદિ.

આ ગાથાનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—મનોયોગના ચાર પ્રકાર, વચન
યોગના ચાર પ્રકાર અને કાયયોગના સાત પ્રકાર મળીને યોગના કુલ ૧૫

વજનામ' इति, विकलेन्द्रिय वर्जनाम्, अत्र विकलेन्द्रिय शब्देन-द्वित्रिचतुरिन्द्रिया ग्राह्याः, तत्रैकेन्द्रियाणामेकं काययोग एव भवति, द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु कायवाग्रूपौ द्वौ योगौ तेषां मनसोऽसम्पन्नायात् । मन प्रभृतिषोऽसम्बन्धेनेदमपरमाह-‘ तिषिहे पञ्चोगे ’ इत्यादि सुगमे, मनः प्रभृतीनां व्याप्तिमाणाणां जीवेन हेतु कर्तृभूतेन यत् प्रकर्षेण व्यापारार्थ-प्रयोगं स प्रयोग, मनसः प्रयोगो मनः प्रयोगः । एव वाक्प्रयोगः कायप्रयोगोऽपि । ‘ जहा ’ यथा योगसूत्रे विकलेन्द्रि

प्रकार सामान्यतઃ યોગકી પ્રસ્પણા કરકે અથ સૂત્રકાર વિશેષરૂપે સે નારકાદિ ચતુર્વિંશતિ વૃષ્ઠકોં મેં હસકી પ્રસ્પણા કરને કે નિમિત્ત—
“ एवं ” इत्यादि सूत्र कहते हैं । इसके द्वारा उन्होंने ऐसा कहा है कि यह त्रिविध योग विकलेन्द्रियों को छोड़ कर बाकी के समस्त नारक से लेकर वैमानिक तक के जीवों को होता है । यहां विकलेन्द्रिय पद से वो इन्द्रिय तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है । एकेन्द्रिय जीवके केवल एक काययोग ही होता है, दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रियों के काय और वचन ये दो योग होते हैं । क्योंकि इनमें मनोयोग नहीं होता है । अब सूत्रकार मन आदि योग के सम्बन्ध को लेकर ऐसा कहते हैं कि-“तिषिहे पञ्चोगे पण्णसे ” प्रयोग तीस प्रकार का कहा गया है । जीव के द्वारा मनः आदि योगों को जो प्रकर्षरूप से व्यापारयुक्त किया जाता है, वह मन प्रयोग आदि है । मन

મકાર છે-આ રીતે સામાન્યની અપેક્ષાએ યોગની પ્રસ્પણા કરીને હવે સૂત્રકાર નારકાદિ ૨૪ વૃષ્ઠનાં લોકોને અનુલક્ષીને યોગની વિશેષ પ્રસ્પણા કરે છે, “ एवं ” ઇત્યાદિ.

આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે જે વાત પ્રકટ કરી છે કે વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના નારકથી લઈને વૈમાનિક પર્યન્તના સમસ્ત લોકોમાં આ ત્રિવિધ યોગોનો સહભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રિન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય લોકોને વિકલેન્દ્રિય કહે છે એકેન્દ્રિય લોકોમાં માત્ર કાયયોગનો જ સહભાવ હોય છે, દ્વિન્દ્રિય, ત્રિન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય લોકોમાં કાયયોગ અને વચનયોગનો સહભાવ હોય છે, પણ મનોયોગનો સહભાવ હોતો નથી.

મનોયોગ આદિ યોગોની પ્રસ્પણા કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રયોગોની પ્રસ્પણા કરે છે-“ तिषिहे पञ्चोगे पण्णसे ” પ્રયોગ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. લોકના દ્વારા મનઃ આદિ યોગોને પ્રકર્ષરૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવાની જે ક્રિયા કાય છે તેને પ્રયોગ કહે છે તેના ત્રણ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે-(૧) મનપ્રયોગ,

યવર્જાનાં નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તાનાં યોગઃ પ્રોક્તસ્તથા પ્રયોગોઽપિ ભાવનીયઃ । મનોવાક્કાયસમ્બન્ધેનૈવકરણસૂત્રમાહ—‘તિવિદે કરણે’ इत्यादि, क्रियते येन तत् करणं मननादि क्रियासु प्रवर्त्तमानस्यात्मन उपकरणभूतस्तथातथा परिणामयुक्तः पुद्गलसंघात इत्यर्थः, तत् त्रिविधम्—मनःकरणं, वाक्करणं, कायकरणंचेति । तत्र मन एवकरणं—मनःकरणम् । एवमितरे अपि वाच्ये । ‘एव’ इत्यादि, एवम्—पूर्वोक्तप्रकारेणैव योगप्रयोगसूत्रवदत्रापि नारकादारभ्य विकलेन्द्रियवर्जवैमानिकपर्यन्त-
को अधिक से अधिकरूप में व्यापारयुक्त करना इसका नाम मनःप्रयोग है वचन को अधिक से अधिक रूपमें प्रयुक्त करना वचनप्रयोग है । कायको अधिक से अधिक रूप में प्रयुक्त करना काययोग है । यह त्रिविध प्रयोग भी नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के जीवों में होता है । मनःप्रयोग और वचनप्रयोग एकेन्द्रिय जीव में और मनःप्रयोग विकेन्द्रियों में दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों में नहीं होता है । अब सूत्रकार मनोवाक्काय के सम्बन्ध से ही करण सूत्र का कथन करते हैं—“तिविदे करणे” इत्यादि—मननादि क्रियाओं में प्रवर्त्तमान आत्माको उपकरण भूत जो तथा तथा परिणामयुक्त पुद्गलसंघात है उसका नाम करण है । वह करण तीन प्रकार का है । मनःकरण, वचनकरण और कायकरण, मनरूप करण का नाम मनःकरण है, वचनरूप करण का नाम वाक्करण और कायरूप करण का नाम कायकरण है,

(૨) વચનપ્રયોગ અને (૩) કાયપ્રયોગ મનને અધિકમાં અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવું તેનું નામ મનઃપ્રયોગ છે વચનને અધિકમાં અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવું તેનું નામ વચનપ્રયોગ છે અને કાયને અધિકમાં અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવી તેનું નામ કાયપ્રયોગ છે આ ત્રણ પ્રયોગનો સદ્ભાવ પણ નારકાથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં મનઃપ્રયોગ અને વચન પ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તેમજ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણ કરણનું નિરૂપણ કરે છે—

“તિવિદે કરણે” ઇત્યાદિ—

મનનાદિ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આત્માને ઉપકરણભૂત એવા તે તે પરિણામયુક્ત પુદ્ગલનો જે સંઘાત થાય છે, તેનું નામ કરણ છે તે કરણના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) મનઃકરણ, (૨) વચન કરણ (વાક્કરણ) અને (૩) કાયકરણ મનરૂપ કરણનું નામ મનઃકરણ છે, વચનરૂપ કરણનું નામ વાક્કરણ છે અને કાયરૂપ કરણનું નામ કાયકરણ છે. યોગ અને પ્રયોગની

વજ્રાણં' इति, विकलेन्द्रिय वर्जानाम्, अत्र विकलेन्द्रिय शब्देन-द्वित्रिवचुरिन्द्रिया ग्राह्याः, तत्रैकेन्द्रियाणामेक काययोग एव भवति, द्वित्रिवचुरिन्द्रियाणां तु कायवाग्वरूपौ द्वौ योगौ तेषां मनसोऽसङ्गत्वात् । मनःप्रभृतियोग सम्बन्धेनेदम् परमाह-‘ त्रिविधे पञ्चोगे ’ इत्यादि सुग्रामे, मनः प्रभृतीनां व्याप्तिप्रमाणानां जीवेन हेतु कर्तृभूतेन यत् प्रकल्पेण व्यापारणं-प्रयोजनं तु प्रयोगः, मनसः प्रयोगो मनः प्रयोगः । एव वाक्प्रयोगः कायप्रयोगोऽपि । ‘ जहा ’ यथा योगसूत्रे विकलेन्द्रि

प्रकार सामान्यतઃ યોગકી પ્રરૂપણા કરકે અથ સૂત્રકાર વિશેષરૂપ સે નારકાદિ ચતુર્વિંશતિ વૃણ્ણકોં મેં હસકી પ્રરૂપણા કરને કે નિમિત્ત—
“ एष ” इत्यादि सूत्र कहते हैं । इसके द्वारा उन्होंने ऐसा कहा है कि यह त्रिविध योग विकलेन्द्रियों को छोड़ कर बाकी के समस्त नारक से लेकर पैमानिक तक के जीवों को होता है । यहाँ विकलेन्द्रिय पद से दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों का ग्रहण हुआ है । एकेन्द्रिय जीवके केवल एक काययोग ही होता है, दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रियों के काय और वचन ये दो योग होते हैं । क्योंकि इनमें मनोयोग नहीं होता है । अब सूत्रकार मन आदि योग के सम्बन्ध को लेकर ऐसा कहते हैं कि—“ त्रिविधे पञ्चोगे पण्यसे ” प्रयोग तीन प्रकार का कहा गया है । जीव के द्वारा मनः आदि योगों को जो प्रकथ रूप से व्यापारयुक्त किया जाता है, वह मन-प्रयोग आदि है । मन

પ્રકાર છે-આ રીતે સામાન્યની અપેક્ષાએ યોગની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર નારકાદિ ૨૪ વર્ણનાં જીવોને અનુલક્ષીને યોગની વિશેષ પ્રરૂપણા કરે છે, “ एष ” इत्यादि

આ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે વિકલેન્દ્રિયો ત્રિવિધ બના નારકથી લઈને પૈમાનિક વર્ધન્તના સમસ્ત જીવોમાં આ ત્રિવિધ યોગોનો સહભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય, દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોને વિકલેન્દ્રિય કહે છે એકેન્દ્રિય જીવોમાં માત્ર કાયયોગનો જ સહભાવ હોય છે દ્વિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં કાયયોગ અને વચનયોગનો સહભાવ હોય છે, પણ મનોયોગનો સહભાવ હોતો નથી.

મનોયોગ આદિ યોગોની પ્રરૂપણા કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રયોગોની પ્રરૂપણા કરે છે—“ ત્રિવિધે પચ્ચોગે પણ્યસે ” પ્રયોગ ત્રણ પ્રકારનાં કહ્યા છે જીવના દ્વારા મનઃ આદિ યોગોને પ્રકર્ષરૂપે વ્યાપારયુક્ત કરવાની એ ક્રિયા કાય છે તેને પ્રયોગ કહે છે તેના ત્રણ પ્રકાર નીચે મનાવે છે—(૧) મનપ્રયોગ,

યવર્જાનાં નૈરયિકાદિ વૈમાનિકાન્તાનાં યોગઃ પ્રોક્તસ્તથા પ્રયોગોડપિ ભાવનીયઃ ।
મનોવાકાયસમ્બન્ધેનૈવકરણમૂત્રમાદ—‘તિવિદે કરણે’ इत्यादि, क्रियते येन
तत् करणं मननादि क्रियासु प्रवर्तमानस्यात्मन उपकरणभूतस्तथातथा परिणामयुक्तः
पुद्गलसंघात इत्यर्थः, तत् त्रिविधम्—मनःकरणं, वाकरणं, कायकरणंचेति । तत्र
मन एवकरणं—मनःकरणम् । एवमितरे अपि वाच्ये । ‘एव’ इत्यादि, एवम्—पूर्वो-
क्तप्रकारेणैव योगप्रयोगसूत्रवदत्रापि नारकादारभ्य विकलेन्द्रियवर्जवैमानिकपर्यन्त-

को अधिक से अधिकरूप मे व्यापारयुक्त करना इसका नाम मनःप्रयोग
है वचन को अधिक से अधिक रूपमे प्रयुक्त करना वचनप्रयोग है ।
कायको अधिक से अधिक रूप में प्रयुक्त करना काययोग है । यह
त्रिविध प्रयोग भी नैरयिक से लेकर वैमानिक तक के जीवों मे होता
है । मनःप्रयोग और वचनप्रयोग एकेन्द्रिय जीव मे और मनःप्रयोग
विकेन्द्रियों मे दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों में नहीं होता
है । अब सूत्रकार मनोवाक्काय के सम्बन्ध से ही करण सूत्र का कथन
करते हैं—“तिविदे करणे” इत्यादि—मननादि क्रियाओं में प्रवर्त्त-
मान आत्माको उपकरण भूत जो तथा तथा परिणामयुक्त पुद्गलसंघात है
उसका नाम करण है । वह करण तीन प्रकार का है । मनःकरण, वचन-
करण और कायकरण, मनरूप करण का नाम मनःकरण है, वचनरूप
करण का नाम वाकरण और कायरूप करण का नाम कायकरण है,

(૨) વચનપ્રયોગ અને (૩) કાયપ્રયોગ. મનને અધિકમા અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત
કરણું તેનું નામ મન.પ્રયોગ છે વચનને અધિકમા અધિક રૂપે વ્યાપારયુક્ત
કરણું તેનું નામ વચનપ્રયોગ છે અને કાયને અધિકમાં અધિકરૂપે વ્યાપાર-
યુક્ત કરણી તેનું નામ કાયપ્રયોગ છે આ ત્રણે પ્રયોગનો સદ્ભાવ પણ નાર-
કેથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં મનઃ
પ્રયોગ અને વચન પ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તેમજ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય
અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં મન.પ્રયોગનો સદ્ભાવ હોતો નથી.

હવે સૂત્રકાર મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણ કરણનું નિરૂપણ કરે છે—

“તિવિદે કરણે” ઇત્યાદિ—

મનનાદિ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થયેલા આત્માને ઉપકરણભૂત એવા તે તે
પરિણામયુક્ત પુદ્ગલનો જે સંઘાત થાય છે, તેનું નામ કરણ છે તે કરણના
નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) મનઃકરણ, (૨) વચન કરણ (વાકકરણ)
અને (૩) કાયકરણ મનરૂપ કરણનું નામ મનઃકરણ છે, વચનરૂપ કરણનું નામ
વાકકરણ છે અને કાયરૂપ કરણનું નામ કાયકરણ છે. યોગ અને પ્રયોગની

વાચ્યમિતિ માત્ર । અથવા-યોગપ્રયોગકરણશબ્દાદ્ય એકાર્થવાચકા इति નાર્યમેદ, પ્રયાણામપ્યેવામેકાર્થત્વાડઅમે^૧ વધુશઃ પ્રવૃત્તિર્ધર્ષનાત્ । અથ પ્રકારાન્તરેણ કરણત્રૈવિધ્યમાહ—‘તિવિદે’ इत्यादि, આરમ્ભણમારમ્ભઃ-પૃથિવ્યાણુપમર્દન, તસ્ય કરણ, સ એવા કરણનિત્યારમ્ભકરણમ્ । एवं સરમ્ભકરણ સમારમ્ભકરણ મપિ વાચ્યમ્ । તત્ર-સરમ્ભકરણ પૃથિવ્યાદિ વિષયે મનસઃ સ્વક્લેષકરણ, સમારમ્ભકરણ પૃથિવ્યાદીના સન્તાપકરણમિતિ ।

ઉત્તરવાનાર્થે—“સકલ્પો સરમ્ભો પરિતાવક્રો મથે સમારમ્ભો ।

આરમ્ભો ઉદવમ્ભો, સુદ્રનયાણ તુ સન્વર્તિ ॥ ૧ ॥

યોગપ્રયોગ સૂત્રોંની તરફ યહાં પર મી નારક સે લેકર ધૈમાનિક તક કે જીવોં મે इन तीन करणों का सम्भाव कहना चाहिये । इस कथनमे एकेन्द्रिय और विकसेन्द्रिय जीवों का परिहार करना चाहिये । क्यों कि उनमे ये तीन करण नहीं होते हैं । अथवा-योग प्रयोग और करण शब्द ये सय एक ही अर्थ के वाचक हैं अतः इनमे अर्पमेव कुछ भी नहीं है । ये तीनों एकार्थक हैं । अथ गुत्रकार प्रकारान्तर से पुन करण की विविधता का कथन करते हैं—‘तिविदे’ इत्यादि । आरम्भकरण, सरम्भकरण और समारम्भकरण पृथिव्यादि जीवों का उपमर्दन करना यह आरम्भकरण है पृथिव्यादि जीवों के विषय मे मनको सफलेशित करना यह सरम्भकरण है तथा पृथिव्यादिक जीवोंको सन्ताप पहुँचाना यह समारम्भ करण है । कहा मी है—“सकल्पो सरम्भो” यह करण

એમ આ ત્રણે કરણોનો નારકથી લઇને વૈમાનિક પર્વતના ઓવોમાં સદ્ભાવ છે, એમ સમજવું એકેન્દ્રિય ઓવોમાં માત્ર કાયકરણનો જ સદ્ભાવ હોય છે અને દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયોમાં વાકકરણ અને કાયકરણનો સદ્ભાવ હોય છે આ રીતે વિક્સેન્દ્રિય ઓવોમાં ત્રણે ત્રણ કરણોનો સદ્ભાવ હોતો નથી, પણ ઉપરનું જ વચન અને કાય જે કરણોનો જ સદ્ભાવ હોય છે

અથવા—યોગ, પ્રયોગ અને કરણમાં કોઈ અર્થલેહ નથી. તે ત્રણે શબ્દ એકાધિક જ છે કહે સુત્રકાર અન્ય પ્રકારે કરણની ત્રિવિધતા પ્રકટ કરે છે—“તિવિદે” इत्यादि. કરણના ત્રીજે પ્રમાણે પણ ત્રણ પ્રકાર પડે છે—(૧) આરમ્ભકરણ, (૨) સરમ્ભકરણ અને (૩) સમારમ્ભકરણ પૃથ્વીકાય આદિ ઓવોનું ઉપમર્દન કરવું તેનું નામ આરમ્ભકરણ છે પૃથ્વીકાય આદિ ઓવોના વિષયમાં મનને સફલેષિત (કલેષમુક્ત) કરવું તેનું નામ સરમ્ભકરણ છે, તથા પૃથ્વી કાય આદિ ઓવોને સન્તાપ પહોંચાડવો, તેનું નામ સમારમ્ભકરણ છે કહ્યું પણ છે કે—“સકલ્પો સરમ્ભો” इत्यादि.

૧—આગમે-પ્રજ્ઞાપનાયાં યથા—“ કઙ્કિદેણં મંતે પઓમે પળ્લત્તે ” ઇત્યાદિ ।
આવશ્યકે કરણતયોક્તં તથાદિ—“ જુંજળ કરણં તિવિહં ” ઇત્યાદિ ।

છાયા—સંકલ્પઃ સંરમ્ભઃ પરિતાપકરો ભવેત્ સમારમ્ભઃ ।

આરમ્ભ ઉપદ્રવતઃ શુદ્ધનયાનાં તુ સર્વેષામ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

इदं करणत्रयं त्रुविंशतिदण्डकेषु भवतीत्याह—“ निरंतरं ” इत्यादि । निर-
न्तरं—अन्तररहितं नारकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तानां सर्वेषामपि वाच्यमिति भावः ।
नवरं—संरम्भकरणमसंज्ञिनां पूर्वभवसंस्कारानुवृत्तिमात्रतया विभावनीयमिति ॥ सू. ५॥

આરમ્ભાદિકરણસ્ય ક્રિયાન્તરમ્ય ચ ફલમુપદર્શયન્ સૂત્રચતુષ્ટયમાહ—

મૂલમ્—તિહિં ઠાળેહિં જીવા અપ્પાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ,
તં જહા--પાળે અઙ્ગાઙ્ગા ભવઙ્ ૧, મુસંવઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહા-
રૂવં સમળં વા માહળં વા અફાસુણં અળેસણિજ્ઞેણં અસળપાળ-
લાઙ્ગમસાઙ્ગેણં પઢિલાભિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇચ્ચેણિં તિહિં ઠાળેહિં
જીવા અપ્પાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ ૧ । તિહિં ઠાળેહિં જીવા
દીહાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ, તં જહા-ળો પાળે અઙ્ગાઙ્ગા ભવઙ્
૧, ણો મુસંવઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહારૂવં સમળં વા માહળં વા ફાસુણ-
સણિજ્ઞેણં અસળપાળલાઙ્ગમસાઙ્ગેણં પઢિલાભિત્તા ભવઙ્ ૩,
ઇચ્ચેણિં તિહિં ઠાળેહિં જીવા દીહાઝયત્તાણ કમ્મં પકરેતિ ૨ ।

ત્રય ચૌવીસ દણ્ડકોં મે હોતા હૈ । इसीलिये यहां—“ निरंतर ” ऐसा
पाठ कहा गया है । नारक से लेकर वैमानिक तकके सब जीवों को यह
करणत्रय होता है, यहां एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों का वर्जन नहीं
कहा है । असंज्ञी जीवों का संरंभकरण पूर्वभव के संस्कार की अनु-
वृत्ति मात्ररूप से समझना चाहिये ॥ सू. ५ ॥

આ કરણત્રયનો સહભાવ ચોવીસે દંડકોમાં હોય છે, તે કરણે અહીં
“ નિરંતર ” શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે નારકોથી લઈને વૈમાનિકો પર્યન્તના
સમગ્ર જીવોમાં આ ત્રણે કરણોનો સહભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય અને વિકલે-
ન્દ્રિય જીવોમાં પણ આ કરણત્રયનો સહભાવ રહે છે, અસંજ્ઞી જીવોમાં સંરમ્ભ-
કરણ પૂર્વભવના સંસ્કારની અનુવૃત્તિ માત્ર રૂપે સમજવું જોઈએ ॥ સૂ. ૫ ॥

તિહિં ઠાળેહિં જીવા અસુમદીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ, ત
 જહા પાળ અડ્ઢાડ્ઢા ભવહ ૧, મુસ વડ્ઢા ભવહ ૨, તહારૂવ
 સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા લિંસિત્તા ગરહિત્તા અવ
 માણિત્તા અન્નયરે ણં અમણુદ્ધેણં અપીડકારણં અસણપાણત્તા
 હમસાહમેણં પહિલામિત્તા ભવહ ૩, હ્ચ્ચેણિં તિહિં ઠાળેહિં
 જીવા અસુમ દીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિહિં ઠાળેહિં
 જીવા સુમદીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ળો પાળે અડ
 વાડ્ઢા ભવહ ૧, ણો મુસવડ્ઢા ભવહ ૨, તહારૂવ સમણવા માહણ
 વા વદિત્તા નમસિત્તા સક્કારિત્તા સમ્માણિત્તા કલ્લાણ મગલ
 દેવય ચેડ્ય પઙ્ગુવાસિત્તા મણુન્નેણપીડકારણ અસણપાણત્તા
 હમસાહમેણ પહિલામિત્તા ભવહ ૩, હ્ચ્ચેણિં તિહિં ઠાળેહિં
 જીવા સુહદીહાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—ત્રિમિ સ્થાનેર્જીવા અત્યાયુક્તપા કર્મ મકુર્વન્તિ, તથાપા પ્રાપાન્
 અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મૃપાવક્તા મવતિ ૨, તથારૂપ ભમણં વા માહનં વા અમા

અપ સૂત્રકાર આરમ્ભાદિ કરણકા ઔર ક્રિયાન્તર ક્ષ ફલ દિશ્વાતે
 હુપ સૂત્રચતુષ્ટય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિહિં ઠાળેહિં જીવા અણાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ ’ इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—इन तीन स्थानोंसे जीव अल्प आयुष्य आदि रूपसे कर्म का बन्ध
 करता है । जैसे—एक यह जो प्राणों का पिनाशकर्ता होता है १, दूसरा
 यह जो मृपावक्ता होता है । तीसरा यह जो तथासूय्याले श्रमण को

अवे सूत्रात् आरम्भादि करणान् अने क्रियान्तरान् इव द्यापय्य चार
 सुत्रान् ४५५ ४२ છે- તિહિં ઠાળેહિં જીવા અણાડયત્તાણ કમ્મ પકરેતિ ॥ इत्यादि.

સૂત્રાર્થ—तीने स्थानों त्रय स्थानों द्वारा लघु आयुष्य आदि
 ३५ ४५ ४२ છે-(१) प्राणैर्नाश करणधी, (२) अप्रत्यक्ष श्रमण
 वादी अने (३) तथसूय्य (मुदपत्ती रमेन्द्राण आदि धारण करणशी) भ्रमण

સુકેન અને પળીયેન અશનપાનલાઘમરપાથેન પ્રતિભ્રમયિતા ભવતિ ૩, इत्येतै-
 त्विभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घा-
 युष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति, तद्यथा-नो प्राणान् अतिपातयित्वा भवति १, नो मृषावक्ता
 भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माह्न वा प्रासुकैपणीयेन अशनपानलाघस्वाद्येन
 प्रतिलभयिता भवति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति
 ॥२॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तद्यथा-प्राणान् अति-
 पातयित्वा भवति १, मृषावक्ता भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माह्नं वा हीलिता,
 निन्दिता, खिंसिता, गर्दिता, अवमानयिता अन्यतरेण अमनोज्ञेन अप्रीतिकारकेण

અથવા માહન કો અપ્રાસુક એવ અને પળીય અશન, પાન, લાઘ્ય ઓર
 સ્વાચ્છરૂપ આહાર સે પ્રતિલાભિત કરતા હૈ । इस तरह इन तीन स्थानों
 से जीव अल्प आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है ।

इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता
 है । जैसे-जो प्राणों का विनाश करनेवाला नहीं होता है एक वह, तथा
 दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है, तथा तीसरा वह जो तथारूप
 वाले श्रमण को अथवा माह्न को प्रासुक एवं ऐपणीय अशन, पान,
 लाघ्य और स्वाच्छरूप आहार से प्रतिलाभित करता है । इन तरह के
 इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है २।
 इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है।
 जैसे-जो प्राणातिपात-प्राणों का विनाशक होता है एक वह, तथा दूसरा
 वह जो मृषावक्ता होता है २ तथा तीसरा वह जो तथारूपवाले श्रमण

અથવા માહનને અપ્રાસુક અને અને પળીય અશન, પાન, લાઘ્ય અને સ્વાચ્છરૂપ
 ચતુર્વિધ આહાર વડોતરાવવાથી આ ત્રણુ સ્થાનો વડે જીવ અલ્પ આયુષ્ક
 રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણુ સ્થાનો (કારણો) દ્વારા જીવ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો
 બંધ કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ નહી કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી નહીં બનવાથી,
 અને (૩) તથારૂપ શ્રમણ અને માહનને પ્રાસુક અને એપણીય અશન, પાન,
 લાઘ્ય અને સ્વાચ્છરૂપ આહાર વડોતરાવવાથી આ ત્રણુ સ્થાનોથી જીવ દીર્ઘ-
 યુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણુ સ્થાનો દ્વારા જીવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ
 કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી (અસત્ય બોલનાર)
 થવાથી અને (૩) તથારૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહનની હત્તમના કરવાથી,
 યા ૭૪

તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અસુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, તં
 જહા પાણં અઙ્ગાઙ્ગા ભવઙ્ ૧, મુસ વઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહારુવ
 સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા સ્થિસિત્તા ગરહિત્તા અવ
 માણિત્તા અન્નયરે ણં અમણુદ્ધેણં અપીઙ્કારણં અસણપાણસ્થા
 ઇમસાઙ્ગમેણં પઢિલામિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇષ્વેપ્પહિં તિર્હિ ઠાળેહિં
 જીવા અસુમ દીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિર્હિ ઠાળેહિં
 જીવા સુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ણો પાળે અઙ્
 વાઙ્ગા ભવઙ્ ૧, ણો મુસવઙ્ગા ભવઙ્ ૨, તહારુવ સમણવા માહણ
 વા વદિત્તા નમસિત્તા સકારિત્તા સમ્માણિત્તા કલ્લાણ મગલં
 દેવય ચેઙ્ગય પઙ્ગુવાસિત્તા મણુન્નેણં પીઙ્કારણ અસણપાણસ્થા
 ઇમસાઙ્ગમેણ પઢિલામિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇષ્વેપ્પહિં તિર્હિ ઠાળેહિં
 જીવા સુહદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ. ૬ ॥

છાયા—પ્રિમિ' સ્થાનેત્રીંશા અત્યાયુક્તવયા કર્મ મહુર્વન્તિ, તથાપા પ્રાન્નાન્
 અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મુપાવક્તા મવતિ ૨, તથારુપ અમણ વા માહન વા મમા

અવ સૂત્રકાર આરમ્માદિ કરણકા ધૌર ક્રિયાન્તર કા ફલ દિસાતે
 હુપ સૂત્રજ્ઞસુષ્ટય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—ઇતીન ત્રીન સ્થાનોસે જીવ અલ્પ આયુષ્ય યોદિ સ્વપ્ને કર્મ કા વચ્ચ
 કરતા હૈ । જેસે—પ્રક યહ જો પ્રાણો કા યિનાશકર્તા હોતા હૈ ૧, તૂસરા
 યહ જો મુપાવક્તા હોતા હૈ । તીસરા યહ જો તથારુપવાલે અમણ કો

હવે સૂત્રકાર આરમ્માદિ કરણાન્ અને ક્રિયાન્તરન્ ફલ દર્શાવવા આર
 સૂત્રોન્ કથન કરે છે—“ તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—ત્રીએ ઇથોત્રીંશા તણુ સ્થાનો કાણ્વો દાસ છત્ર અવપ આયુષ્ય આદિ
 રૂપે કમ નો બધ કરે છે—(૧) પ્રાણોને બિનાશ કરવાથી, (૨) અપ્રત્ય બોલ
 વાથી અને (૩) તથ રૂપ (યુવપત્ની, રમેલતણુ આદિ ધારણ કરનારા) અમણ

સુકેન અનેપણીયેન અશનપાનલાઘમરવાઘેન પ્રતિભ્રમયિતા ભવતિ ૧, इत्येतै-
 त्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घा-
 युष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति, तद्यथा-नोप्राणान् अतिपातयिता भवति १, नो मृषावक्ता
 भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा प्रासुक्यैपणीयेन अशनपानलाघवस्वाघेन
 प्रतिलभ्ययिता भवति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति
 ॥२॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तद्यथा-प्राणान् अति-
 पातयिता भवति १, मृषावक्ता भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माहनं वा हीलिता,
 निन्दिता, खिन्निता, गर्हिता, अवमानयिता अन्यतरेण अमनोज्ञेन अप्रीतिकारकेण

અથવા માહન કો અપ્રાસુક એવ અનેપણીય અશન, પાન, લાઘ અને સ્વાઘરૂપ
 આહાર સે પ્રતિલાભિત કરતા હૈ । इस तरह इन तीन स्थानों
 से जीव अल्प आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है ।

इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता
 है । जैसे-जो प्राणों का विनाश करनेवाला नहीं होता है एक वह, तथा
 दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है, तथा तीसरा वह जो तथारूप
 वाले श्रमण को अथवा माहण को प्रासुक एवं ऐपणीय अशन, पान,
 लाघ और स्वाघरूप आहार से प्रतिलाभित करता है । इस तरह के
 इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 जैसे-जो प्राणातिपात-प्राणों का विनाशक होता है एक वह, तथा दूसरा
 वह जो मृषावक्ता होता है २ तथा तीसरा वह जो तथारूपवाले श्रमण

અથવા માહનને અપ્રાસુક અને અનેપણીય અશન, પાન, લાઘ અને સ્વાઘરૂપ
 ચતુર્વિધ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણુ સ્થાનો વડે જીવ અલ્પ આયુષ્ક
 રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણુ સ્થાનો (કારણો) દ્વારા જીવ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો
 બંધ કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ નહી કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી નહીં બનવાથી,
 અને (૩) તથારૂપ શ્રમણ અને માહનને પ્રાસુક અને એપણીય અશન, પાન,
 લાઘ અને સ્વાઘરૂપ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણુ સ્થાનોથી જીવ દીર્ઘ-
 યુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણુ સ્થાનો દ્વારા જીવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ
 કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી (અસત્ય બોલનાર)
 થવાથી અને (૩) તથારૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહણુની કર્મના કરવાથી,

તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અસુમદીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા પાણ અદ્વાહત્તા ભવહ ૧, મુસવહત્તા ભવહ ૨, તહારુવ સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા લિંસિત્તા ગરહિત્તા અવ માણિત્તા અમ્મયરે ણં અમણુલ્લેણં અપીઢકારણં અસણપાણલા ઇમસાહમેણં પહિલામિત્તા ભવહ ૩, ઇષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અસુમ દીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા સુમદીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ણો પાણે અદ્વાહત્તા ભવહ ૧, ણો મુસવહત્તા ભવહ ૨, તહારુવ સમણવા માહણં વા વદિત્તા નમસિત્તા સક્કારિત્તા સમ્માણિત્તા કલ્લાણ મગલં દેવય વેહ્ય પહ્જુવાસિત્તા મણુન્નેણપીઢકારણ અસણપાણલા ઇમસાહમેણ પહિલામિત્તા ભવહ ૩, ઇષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા સુહદીહાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ૦ ૬ ॥

છાયા—ત્રિમિઃ સ્થાનેર્જીવા અત્યાયુષ્કતયા કર્મ મકુર્વન્તિ, તથાયા પ્રાણાન્ અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મૃષાવક્તા મવતિ ૨, તથારુપ અમનં વા માહનં વા મમા

અય સૂત્રકાર આરમ્ભાદિ કરણકા ઔર ક્રિયાન્તર કા ફલ દિક્ષાતે હુપ સૂત્રચતુષ્ઠય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અણાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—હન ત્રીન સ્થાનોસે જીવ અસ્થ આયુષ્ય ઓદિ રૂપસે કર્મ કા બંધ કરતા હૈ । ઝસે—એક વહ જો પ્રાણો કા ચિનાશકસાં હોતા હૈ ૧, ધૂસરા વહ જો મૃષાવક્તા હોતા હૈ । તીસરા વહ જો તથારૂપવાલે અમણ કો

હવે સૂત્રમય આરમ્ભાદિ કરણુ અને ક્રિયાન્તરુ હલ દર્શાવતાં ચાર સૂત્રાનુ કથન કરે છે—“ તિર્હિ ઠાણેહિં જીવા અણાડયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—ત્રીએ દર્શાવેલાં ત્રણ સ્થાનો કાણેલો દાસ છત્ર અથવા આયુષ્ય આદિ રૂપે કમનો બંધ કરે છે—(૧) પ્રાણોનો ચિનાશ કરવાથી, (૨) અમત્ય બોલવાથી અને (૩) તથારૂપ (અહમકી, રાજાશય આદિ પારણ કરનારા) અમણ

સુકેન અને પળીયેન અશનપાનલાઘમસ્વાદ્યેન પ્રતિલભ્યમિતા ભવતિ ૩, इत्येतै-
 त्विभिः स्थानैर्जीवा अल्पायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति ॥१॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घा-
 युष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति, तद्यथा-नो प्राणान् अतिपातयिता भवति १, नो मृषावक्ता
 भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माह्नं वा प्रासुक्यैषणीयेन अशनपानखाद्यस्वाद्येन
 प्रतिलभ्यमिता भवति ३, इत्येतैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा दीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति
 ॥२॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तद्यथा-प्राणान् अति-
 पातयिता भवति १, मृषावक्ता भवति २, तथारूपं श्रमणं वा माह्नं वा हीलिता,
 निन्दिता, खिंसिता, गर्हिता, अवमानयिता अन्यतरेण अमनोज्ञेन अप्रीतिस्फुरकेण

અથવા માહન કો અપ્રાસુક એવ અને પળીય અશન, પાન, લાઘ્ય ઓર
 સ્વાદ્યરૂપ આહાર સે પ્રતિલાભિત કરતા હૈ । इस तरह इन तीन स्थानों
 से जीव अल्प आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता है ।

इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्मका बन्ध करता
 है । जैसे-जो प्राणों का विनाश करनेवाला नहीं होता है एक वह, तथा
 दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है, तथा तीसरा वह जो तथारूप
 वाले श्रमण को अथवा माहण को प्रासुक एवं एषणीय अशन, पान,
 लाघ्य और स्वाद्यरूप आहार से प्रतिलाभित करता है । इस तरह के
 इन तीन स्थानों से जीव दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है ।
 जैसे-जो प्राणातिपात-प्राणों का विनाशक होता है एक वह, तथा दूसरा
 वह जो मृषावक्ता होता है २ तथा तीसरा वह जो तथारूपवाले श्रमण

અથવા માહનને અપ્રાસુક અને અને પળીય અશન, પાન, લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ
 અતુર્વિધ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણ સ્થાનો વડે જીવ અલ્પ આયુષ્ક
 રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણ સ્થાનો (કારણો) દ્વારા જીવ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો
 બંધ કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ નહીં કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી નહીં બનવાથી,
 અને (૩) તથારૂપ શ્રમણ અને માહનને પ્રાસુક અને એષણીય અશન, પાન,
 લાઘ્ય અને સ્વાદ્યરૂપ આહાર વડોરાવવાથી આ ત્રણ સ્થાનોથી જીવ દીર્ઘ-
 યુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે.

નીચેના ત્રણ સ્થાનો દ્વારા જીવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ
 કરે છે-(૧) પ્રાણોનો વિનાશ કરવાથી, (૨) મૃષાવાદી (અસત્ય બોલનાર)
 થવાથી અને (૩) તથારૂપવાળા શ્રમણ અથવા માહનની ભત્મના કરવાથી,

તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અસુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા પાળે અહ્વાઝત્તા ભવઙ્ ૧, મુસવઙ્ત્તા ભવઙ્ ૨, તહારૂવ સમણં વા માહણ વા હીલિત્તા નિંદિત્તા સ્થિસિત્તા ગરહિત્તા અવ માણિત્તા અણ્ણયરે ણં અમણુન્નેણં અપીઙ્કારણં અસણપાણસા ઇમસાઙ્મેણં પહિલામિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અસુમ દીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૩। તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા સુમદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ, ત જહા-ળો પાળે અહ્વાઝત્તા ભવઙ્ ૧, ણો મુસવઙ્ત્તા ભવઙ્ ૨, તહારૂવ સમણવા માહણ વા ઘદિત્તા નમસિત્તા સુકારિત્તા સમ્માણિત્તા ફલ્લાણ મગ્ગલ દેવય ચેદ્ધય પઙ્ગુવાસિત્તા મણુન્નેણં પીઙ્કારણ અસણપાણસા ઇમસાઙ્મેણ પહિલામિત્તા ભવઙ્ ૩, ઇષ્વેણ્હિં તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા સુહદીહાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ । ૪ ॥ સૂ. ૬ ॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્જીવા અત્યાયુક્તત્વા કર્મ મકુર્વન્તિ, તદ્વયા માત્રાન્ અતિપાતયિતા મવતિ ૧, મૃપાવક્તા મવતિ ૨, તથારૂપ ભ્રમણં વા માહન વા મપા

અથ સૂત્રકાર આરમ્ભાદિ કરણકા ઓર ક્રિયાન્તર કા ફલ દિશાતે હુપ સૂત્રચતુષ્ટય (ચાર સૂત્રો) કા કથન કરતે હૈ—

‘ તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ’ ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—જન ત્રીન સ્થાનોસે જીવ અણ આયુષ્ય આદિ રૂપસે કર્મ કા વચ્ચ કરતા હૈ । જૈસે—૧. વહ જો પ્રાણો કા વિનાશકર્તા હોતા હૈ, ૨. તૈસરા વહ જો મૃપાવક્તા હોતા હૈ । તૈસરા વહ જો તથારૂપચાલે ભ્રમણ કો

કવે સૂત્રાઽર આરમ્ભાદિ કરણત્વ અને ક્રિયાન્તરત્વ હલ દર્શાવતાં વ્યાર સૂત્રોત્તર કથન કરે છે—“ તિર્હિ ઠાળેહિં જીવા અણાઝયત્તાપ કમ્મ પકરેતિ ” ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—ત્રીસે દર્શાવેલાં ત્રણ સ્થાનો કાણેલો દ્વારા એવ અણ આયુષ્ય આદિ રૂપે કર્મ નો બંધ કરે છે—(૧) પ્રાણોને વિનાશ કરવાથી, (૨) અપ્રત્ય બોલવાથી અને (૩) તથા રૂપ (ચુદપત્તી, રત્નેદરાણુ આદિ ધારણ કરનારા) ભ્રમણ

ટીકા—‘તિર્હિ ઠાણે હિ’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ ।

નવરમ્-કર્મ-આયુષ્કાદિ પ્રકુર્વન્તિ-વન્નતીત્યર્થઃ । પ્રાણાન્-પ્રાણિનઃ અતિ-
પાતયિતા-વિનાશયિતા ઇત્યર્થઃ । પ્રગતા અપવઃ પ્રાણાઃ યસ્માચત્ પ્રાસુકમ્-
અચિત્તં, તન્નિષેધાદ્ અપ્રાસુક સચિત્તમિત્યર્થઃ, તેન એપણીયમ્-ઉદ્ગમાદિદોષર-
હિતં તન્નિષેધાદ્ અનેષણીયમ્-અકલ્પ્યમિત્યર્થઃ, તેન પ્રતિલ્ભ્યમયિતા-લાભવન્તં
કરોતીત્યેવં શીલો ભવતિ । હીલિતા-જન્મકર્મમર્મોદ્વાદનપૂર્વકં નિર્ભર્ત્સયિતા,
નિન્દિતા-કુત્સિતશબ્દપૂર્વકં દોષોદ્વાદનેનાનાદરકર્તા, સ્ત્રિમિતા-હસ્તમુલાદિવિકાર

ટીકાર્થ-યહાં કર્મ શબ્દ સે આયુષ્કાદિ કર્મકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જિસ સે
પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) હો જાતે હૈં । વહ પ્રાસુકકા હી દૂસરા નામ અચિત્ત
હૈ । જો પદાર્થ પ્રાસુક નહીં હૈ, સચિત્ત હૈ-વહ અપ્રાસુક હૈ । અપ્રાસુક
હોને સે હી વહ મુનિજનો કે લિયે એપણીય નહીં કહા ગયા હૈ, એપણીય
પદાર્થ ઉદ્ગમાદિ દોષોં સે રહિત હોતા હૈ ઓર જો ઉદ્ગમાદિ દોષોં સે
સહિત હાતાહૈ વહ અનેષણીય હોતાહૈ અકલ્પનીય હોતાહૈ એસે અપ્રાસુક
અનેષણીય આહાર સે જો તથારૂપધારી મુનિજન કો ઓર માહણ
કો લાભયુક્ત કરનેવાલા સ્વભાવવાલા હોતા હૈ, વહ પ્રાણી અલ્પાયુષ્ક
રૂપ સે કર્મ કા વન્ધ કરતા હૈ, જન્મ, કર્મ, મર્મ ઉદ્વાદનપૂર્વક જો
નિર્ભર્ત્સના કરતા હૈ વહ હીલના હૈ, કુત્સિત શબ્દ કહતા હુઆ જો
દોષોદ્વાદન સે અનાદર કરતા હૈ વહ નિન્દના હૈ, હસ્ત મુલ આદિકો
વિકૃત વનાકર જો તિરસ્કાર કરતા હૈ વહ અવમન્તા હૈ, ગુરુ આદિ કે

ટીકાર્થ-અહીં ‘કર્મ’ પદના પ્રયોગ દ્વારા આયુષ્કાદિ કર્મને પ્રકલ્પ કરવામાં
આવેલ છે. જેમાંથી પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) થઈ ગયા હોય છે એવી વસ્તુને
પ્રાસુક કહે છે. પ્રાસુકતુ જ બીજું નામ અચિત્ત છે જે પદાર્થ પ્રાસુક નથી,
સચિત્ત છે-તે પદાર્થને અપ્રાસુક કહે છે એવા અપ્રાસુક પદાર્થો જ મુનિ-
જનોને માટે અનેષણીય ગણાય છે જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી રહિત હોય
છે, તે પદાર્થને એષણીય કહે છે, પરંતુ જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી
સહિત હોય છે, તે પદાર્થને અનેષણીય (અકલ્પ્ય) કહે છે એવો અપ્રાસુક
અને અનેષણીય આહાર તથા રૂપધારી શ્રમણો અથવા માહણોને વહોરાવવાના
સ્વભાવવાળો માણસ અલ્પાયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે

જન્મ, કર્મ અને મર્મના ઉદ્વાદન (નાદેરાત) પૂર્વક જે નિર્ભર્ત્સના (તિરસ્કાર)
કરવામાં આવે છે તેનું નામ હીલના છે. કુત્સિત શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં
દોષોને પ્રકટ કરીને જે અનાદર કરવામાં આવે છે તેનું નામ નિન્દા છે. હાથ,
મુખ આદિને વિકૃત કરીને જે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવ-

अन्नपानलाघस्वाद्येन प्रतिलम्भयिता भवति १, इत्येवैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा अशुभदीर्घायुष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति ॥३॥ त्रिभिः स्थानैर्जीवा शुभदीर्घायुष्कृतया कर्मप्रकुर्वन्ति, तथा—नो प्राणान् अतिपातयिता भवति १, नो मृषावक्ता भवति २, तथाप्य भ्रमण वा माह्न वा वदितानमस्मिता सत्कर्त्ता समानयिता कल्याणमंगल देवत चैत्यं पर्युपासिता मनोहेन मीतिकारकेण अन्नपानलाघस्वाद्येन प्रतिलम्भयिता भवति ३, इत्येवैस्त्रिभिः स्थानैर्जीवा शुभदीर्घायुष्कृतया कर्म प्रकुर्वन्ति ॥ ४ ॥ सू० ६ ॥

माह्णकी भस्स ना करता है, निन्दा करता है, अपमान करता है—तिरस्कार करता है। धिक्कार आदि शब्दपूर्वक उनका अनादर करता है और जो उनको किसी एक अमनोश, अभीतिकारक पेसे अशन, पान, स्वाद्य एव स्वाद्यरूप आहारसे प्रतिलाभित करता है। इस प्रकारसे इन तीन स्थानों से जीव अशुभदीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है। इन तीन स्थानों से जीव शुभ दीर्घायुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है। जैसे एक वह जो प्राणों का विनाशक नहीं होता है। दूसरा वह जो मृषावादी नहीं होता है २, तथा तीसरा वह जो तथा रूपवाले भ्रमण को तथा माह्ण को बन्ना करनेवाला होता है, उन्हें नमस्कार करनेवाला होता है, उनका भस्कार करनेवाला होता है, उनका सम्मान करनेवाला होता है तथा उन्हें कल्याणरूप, मङ्गलरूप, देवरूप एव ज्ञानरूप मानकर उनकी सविधि सेवा करनेवाला होता है, और उन्हें मनोश—भीतिकारक अशन आदिरूप चारों प्रकारके आहारसे प्रतिलाभित करता है। ऐसा जीव शुभ दीर्घ आयुष्करूप से कर्म का बन्ध करता है।

निन्दा करवायी अपमान करवायी तिरस्कार करवायी धिक्कार आदि शब्द पूर्वक तेमने अनादर करवायी, अने तेमने अमनोश अभीतिकारक अशन, पान, स्वाद्य अने स्वाद्यरूप आहार बहोराववायी, आ प्रकारका त्रय स्थानोंसे सेवन करीने एव अशुभ दीर्घ आयुष्क रूपे कर्मने जन्म करे छे

नीये स्थितियां त्रय स्थानों द्वारा एव शुभ दीर्घायुष्क रूपे कर्मने जन्म करे छे—(१) प्राणोंका विनाश नहीं करवायी, (२) मृषावादी नहीं होवायी अने (३) तथाप्य भ्रमण अने माह्णने बहोराव करीने, नमस्कार करीने, तेमने सत्कार करीने, तेमने सम्मान करीने तेमने कल्याणरूप, मङ्गलरूप, देवरूप अने ज्ञानरूप रूपीने तेमनी विधिसहित सेवा करवायी, अने तेमने मनोश भीतिकारक अशन, पान, स्वाद्य अने स्वाद्यरूप आहार बहोराववायी जेवो एव शुभ दीर्घ आयुष्क रूपे कर्मने जन्म करे छे.

ટીકા—‘તિર્હિ ઠાળે હિં’ ઇત્યાદિ સૂત્રચતુષ્ટયં સુગમમ્ ।

નવરમ્-કર્મ-આયુષ્કાદિ પ્રકુર્વન્તિ-વધ્નતીત્યર્થઃ । પ્રાણાન્-પ્રાણિનઃ અતિ-પાતયિતા-વિનાશયિતા ઇત્યર્થઃ । પ્રગતા અસવઃ પ્રાણાઃ ચરમાત્તત્ પ્રાસુકમ્-અચિત્તં, તન્નિષેધાદ્ અપ્રાસુક સચિત્તમિત્યર્થઃ, તેન એપણીયમ્-ઉદ્ગમાદિદોષર-હિતં તન્નિષેધાદ્ અનેષણીયમ્-અકલ્પ્યમિત્યર્થઃ, તેન ત્વતિલ્મ્ભયિતા-લાભવન્તં કરોતીત્યેવં શીલો ભવતિ । હીલિતા-જન્મકર્મમર્મોદ્ઘાટનપૂર્વકં નિર્ભર્ત્સયિતા, નિન્દિતા-કુત્સિતશબ્દપૂર્વકં દોષોદ્ઘાટનેનાનાદરકર્તા, સ્થિમિતા-હસ્તમુખાદિવિકાર

ટીકાર્થ-યહાં કર્મ શબ્દ સે આયુષ્કાદિ કર્મકા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જિસ સે પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) હો જાતે હૈં । વહ પ્રાસુકકા હી દૂસરા નામ અચિત્ત હૈ । જો પદાર્થ પ્રાસુક નહીં હૈ, સચિત્ત હૈ-વહ અપ્રાસુક હૈ । અપ્રાસુક હોને સે હી વહ મુનિજનો કે લિયે એપણીય નહીં કહા ગયા હૈ, એપણીય પદાર્થ ઉદ્ગમાદિ દોષોં સે રહિત હોતા હૈ ઓર જો ઉદ્ગમાદિ દોષોં સે સહિત હોતા હૈ વહ અનેષણીય હોતા હૈ અકલ્પનીય હોતા હૈ એસે અપ્રાસુક અનેષણીય આહાર સે જો તથારૂપધારી મુનિજન કો ઓર માહણ કો લાભયુક્ત કરનેવાલા સ્વભાવવાલા હોતા હૈ, વહ પ્રાણી અલ્પાયુષ્ક રૂપ સે કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ, જન્મ, કર્મ, મર્મ ઉદ્ઘાટનપૂર્વક જો નિર્ભર્ત્સના કરતા હૈ વહ હીલના હૈ, કુત્સિત શબ્દ કહતા હુઆ જો દોષોદ્ઘાટન સે અનાદર કરતા હૈ વહ નિન્દના હૈ, હસ્ત મુખ આદિકો વિકૃત બનાકર જો તિરસ્કાર કરતા હૈ વહ અવમન્તા હૈ, ગુરુ આદિ કે

ટીકાર્થ-અહીં ‘કર્મ’ પદના પ્રયોગ દ્વારા આયુષ્કાદિ કર્મને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે જેમાંથી પ્રાણ પ્રગત (નષ્ટ) થઈ ગયા હોય છે એવી વસ્તુને પ્રાસુક કહે છે. પ્રાસુકતું જ બીજું નામ અચિત્ત છે જે પદાર્થ પ્રાસુક નથી, સચિત્ત છે-તે પદાર્થને અપ્રાસુક કહે છે એવા અપ્રાસુક પદાર્થો જ મુનિ-જનોને માટે અનેષણીય ગણાય છે જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી સહિત હોય છે, તે પદાર્થને એષણીય કહે છે, પરંતુ જે પદાર્થ ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી સહિત હોય છે, તે પદાર્થને અનેષણીય (અકલ્પ્ય) કહે છે એવા અપ્રાસુક અને અનેષણીય આહાર તથારૂપધારી શ્રમણો અથવા માહણોને પહોંચાવવાના સ્વભાવવાળો માણસ અલ્પાયુષ્ક રૂપે કર્મનો બંધ કરે છે

જન્મ, કર્મ અને મર્મના ઉદ્ઘાટન (બહેરાત) પૂર્વક જે નિર્ભર્ત્સના (તિરસ્કાર) કરવામાં આવે છે તેનું નામ હીલના છે કુત્સિત શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં દોષોને પ્રકટ કરીને જે અનાદર કરવામાં આવે છે તેનું નામ નિન્દા છે. હાથ, મુખ આદિને વિકૃત કરીને જે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવ-

પૂર્વકમવમન્ટા, ગર્હિતા-શુર્વાવિસમક્ષ દોષાવિષ્કરણપૂર્વક ઠિરસ્કર્ષા, અવમાનયિ-
તા-ધિકારાદિ-ઽદ્વર્ણકમપમાનકર્ષા । અમનોદ્ભ-સ્વરૂપતાઽશોમનેન માન્વમશ્વ-
ક્યેન કદઆદિના, અપ્રીતિકારકેગ મશ્ચિજનકા વિરસન રસવર્ગિતન મતિભ્રમશ્ચ-
જીવા(દાયકા)અશુભરીપાપુષ્કવપા કર્મપકુર્વન્તીતિ સમ્બન્ધ । નન્દિતા પાષાસ્તુતિ
ક્રવા, નમસ્થિતા ક્રાયન નન્નોમૂતઃ, સત્કર્ષામ્બુત્યાનાદિનાઽઽદ્વરકર્ષા, સમાનયિ-
તા-વક્ત્રમક્ષાદિદાનેન માનદાતા । કલ્યાગ-કલ્પો-મોક્ષ કર્મનિવસકલોપાધિ-
રિતસાત્, તમ્ પ્રા-સનન્તાત્ નયતિ-માપયતિ, અવવા-કલ્પન જ્ઞાનર્ષન-વારિષ્ઠ-
સમક્ષ વૃત્તરોં કે દોષોં કો ઝો મકટ કરતા હૈ વહ તિરસ્કર્ષા હૈ, વિદ્યાર
આદિ શાસ્ત્રોચ્ચારણપૂર્વક ઝો અપમાન કરતા હૈ વહ અવમાનયિતા હૈ,
અમનોદ્ભ શબ્દ સે એસા આહાર યહાં સ્થિતિ ફિયા ગયા હૈ ઝો અશોમન
હો, પ્વાને ક યોગ્ય ન હો, એસે અરુચિજનક વિરસ આહાર સે ઝો વન્હે
મતિભ્રમાવિત કરતા હૈ, એમા ઝીવ અશુભરીષ' આયુષ્કરૂપ કર્મકા
ષ્ઠ કરતા હૈ । તયા ષષ્ઠન સે સ્તુતિ કરનેવાલા ઝીવ વન્દિના કહા ગયા હૈ ।
કાય સે નમીમૂત હોનેવાલા ઝીવ નમસ્થિતા કહા ગયા હૈ । અમ્બુત્યાન
આદિ ક્રિયાઓ દ્વારા આદર કરનેવાલા ઝીવ સત્કર્ષા કહા ગયા હૈ, વક્ત્ર
ઝીવ 'મોજન આદિ વેને દ્વારા માન વેનેવાલા ઝીવ સમ્માનયિતા કહા
ગયા હૈ, " કલ્પ નયતિ ઇતિ કલ્પાણમ્ " ઇસ બ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
ઝો કર્મજનિત સ્કલ ઉપાધિરહિત હોને સે મોક્ષ કી ઓર ઝો અવને
આપકો ઝીવ મમ્ય પ્રાણિયોં કો લે જાતા હૈ વહ કલ્પાણ હૈ ।

મન્ટા (અપમાન કરનાર) છે શુરુ આદિની સમક્ષ અન્યના દોષોને કે મકટ કરવામાં
આવે છે તેનું નામ તિરસ્કાર છે વિદ્યાર આદિ શાસ્ત્રોચ્ચારણપૂર્વક કે અપમાન
કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવમાનયિતા છે અમનોદ્ભ આહાર એટલે
અશોમન આહાર અથવા આવને યોગ્ય ન હોય એવો આહાર અરુચિજનક
આહાર એટલે વિરસ આહાર. કે એવ સાધુજનોને આ પ્રકારનો અમનોદ્ભ
અને અરુચિકર આહાર વહેવરાવે છે, તે એવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્કરૂપ
કર્મને બંધ કરે છે વજનથી સ્તુતિ કરનાર એવને વન્દનકર્તા કહે છે કાયાથી
નમન કરનાર એવને નમસ્થિતા (નમન કરનારો) કહે છે અમ્બુત્યાન આદિ
ક્રિયાઓ દ્વારા આદર કરનાર એવને સત્કર્ષા (સત્કાર કરનારો) કહે છે.
વક્ત્ર અને સોજન આદિ દ્વારા માન દેનાર એવને સમ્માનયિતા (સ માન
કરનારો) કહે છે " કલ્પ નયતિ ઇતિ કલ્પાણમ્ " આ બ્યુત્પત્તિ અનુસાર
કે કર્મજનિત સ્કલ ઉપાધિથી રહિત દોષાથી પીતાને તથા અન્ય મમ્ય એવોને
મોક્ષની તરફ દોરી જાય છે, તે કલ્પાણરૂપ છે

લક્ષણેનાઽઽરોગ્યેણ આણયતિ-જીવ્યતિ સંસારમોહજાલાનલજ્વાલાવલીઢાન્ મૂઢાન્
પ્રાણિનઃ પ્રશમયતીતિ વા તં તથોક્તમ્-મોક્ષદાયકમિત્યર્થઃ, મજ્જલ-મં-ભવસમ્બન્ધિ
વન્ધનં, તન્નિવન્ધનં દુઃખ વા ગાલયતિ-નાશયતીતિ તં તથોક્તમ્, યદ્વા-મજ્જચત્તે-
પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વાઽનેનેતિ મજ્જઃ-ધર્મઃ, તં લાતિ-ગૃહ્ણતીતિ ચ, તં તથોક્તં ભવ-
ભયમજ્જકમિત્યર્થઃ દૈવત-દેવતૈવ દૈવતં ધર્મદેવમિત્યર્થઃ, ચૈત્યમ્-ચિતિઃ-સમ્ય-
ગ્જ્ઞાનં, તદેવ ચૈત્યં-જ્ઞાનસરૂપં સમ્યગ્જ્ઞાનવન્તમિત્યર્થઃ પર્યુપાસિતા-સવિધિસેવિતા
ભવતિ । તથા-મનોજ્ઞેન પ્રીતિકારકેનાશનાદિના પ્રતિલમ્ભકા જીવાઃ શુભદીર્ઘા-
યુક્તયા કર્મ પ્રકુર્વન્તીતિ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

અથવા “ કલ્યેન આણયતિ ” ઇતિ કલ્યાણં ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
જો સંસાર કે પ્રતિ મોહશાલી હુએ જીવોં કો મોહરૂપ અગ્નિ કી જ્વાલા
સે અત્યન્ત દગ્ધ હુએ મૂઢ પ્રાણિયોં કો શાન્ત કરતા હૈ । ઉસ જ્વાલાકી
વેદના સે રહિત કરનેકા માર્ગ બતાતા હૈ-અર્થાત્ મોક્ષદાયક ઉપદેશ કો
જો ઉન્હે દેતા હૈ-ઇસ તરહ સે જો ઉન્હે સચ્ચે જીવન કી ઓર પ્રેરિત
કરતા હૈ-સચ્ચે જીવનસે જાનેકી જો ઉન્હે શિક્ષા દેતા હૈ વહ કલ્યાણ
હૈ । મજ્જલ મેં જો “ મં ” હૈ વહ ઇસ વાતકા બોધક હૈ કિ જો ભવકા વન્ધ
કરનેવાલા કર્મ હૈ ઉસે અથવા વહ કર્મ જો દુઃખ કા કારણ હૈ ઉસ
દુઃખ કો જો નષ્ટ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ । અથવા-“ મજ્જયતે પ્રાપ્યતે
સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જઃ ” જિસકે દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ
પ્રાપ્ત કિયા જાતા હૈ વહ મજ્જ હૈ એસા વહ મજ્જ ધર્મરૂપ હૈ ઇસ મજ્જરૂપ
ધર્મ કો જો ગ્રહણ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ અર્થાત્ ભવકે ભય કા જો

અથવા-“ કલ્યેન આણયતિ ઇતિ કલ્યાણ ” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર
જે સંસારના મોહમાં ડૂબેલા જીવોને-મોહરૂપી અગ્નિની જ્વાલાથી અત્યન્ત
દગ્ધ થયેલા મૂઢ જીવોને તે જ્વાલાની વેદનાથી રહિત થવાનો માર્ગ બતાવે
છે, એટલે કે જે તેમને મોક્ષદાયક ઉપદેશ દે છે અને આ રીતે જે તેમને
સાચું જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે-સાચું જીવન જીવવાની જે તેમને
શિક્ષા આપે છે, તે સાધુજનોને કલ્યાણરૂપ કહેવામાં આવે છે. હવે મંગળ
શબ્દનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે-ભવનો બંધ કરાવનાર કર્મને નાશ
કરનારને અથવા તે કર્મ જે હાથે કારણ છે તે હાથનો નાશ કરનારને
મંગળરૂપ કહે છે “ મજ્જયતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જ ” જેના
દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને ‘ મજ્જ ’ કહે છે.
એવું તે મજ્જ ધર્મરૂપ છે. આ મજ્જ ધર્મને જે ગ્રહણ કરે છે તે મંગલ
છે. એટલે કે ભવના બંધો નાશ પામે છે.

પૂર્વકમવમન્તા, યશિતા-ગુણાદિસમક્ષ દોષાધિષ્કરણપૂર્વક તિરસ્કર્તા, અવમાનયિ-
તા-ધિક્કારાદિ-ગુણપૂર્વકમપમાનકર્તા । અમનોહન-સ્વરૂપતોડશોમનેન મોરતુમક-
ચેનેન કદશાદિના, અપ્રીતિકારકેય અરુચિપ્રાકે તિરસન રસવર્જિતેન પ્રતિભક્ષ્યકા
જીવા(દાયકા) અશુભદીર્ઘાપુન્કતયા કર્મપકુર્વન્તીતિ સમ્વચ્ચઃ । વન્દિતા યાનાસ્તુતિ
ક્રતા, નમસ્તિષ્ઠા કાયન નમ્રીમૂત, સત્કર્તામ્બુત્પાનાદિનાડડરકર્તા, સમાનયિ-
તા-વત્ત્રમક્કાદિદાનેન માનદાતા । કલ્યાણ-કલ્યો-મોક્ષ કર્મનનિતસકલોપાધિ
દિતરાત, તમ્ આ-સમન્તાત્ નયતિ-પ્રાપયતિ, પ્રવચા-કલ્યણ જ્ઞાનર્થેન-નારિષ્ઠ

સમક્ષ દુસરોં કે વોપોં કો જો પ્રકટ કરતા હૈ વહ તિરસ્કર્તા હૈ, ધિક્કાર
આદિ ગાંડોચારણપૂર્વક જો અપમાન કરતા હૈ વહ અવમાનયિતા હૈ,
અમનોહ શબ્દ સે એસા આહાર યહાં સૂચિત કિયા ગયા હૈ જો અશોમન
હો, જ્ઞાને ક ગોચ્ય ન હો, એસે અરુચિજનક વિરસ આહાર સે જો ઉન્હે
પ્રતિભક્ષ્યમાન્વિત કરતા હૈ, એસા જીય અશુભદીર્ઘ આયુષ્કરૂપ કર્મકા
પ્રદ કરતા હૈ । તયા વચન સે સ્તુતિ કરનેવાલા જીય વન્દિતા કહા ગયા હૈ ।
કાય સે નમ્રીમૂત હોનેવાલા જીય નમસ્તિષ્ઠા કહા ગયા હૈ અમ્બુત્પાન
આદિ નિયાઓં દ્વારા આદર કરનેવાલા જીય સત્કર્તા કહા ગયા હૈ, વચ
ઔર મોજન આદિ કેને દ્વારા માન કેનેવાલા જીય સમ્માનયિતા કહા
ગયા હૈ, “કલ્ય નયતિ ઇતિ કલ્યાણમ્” ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર
જો કર્મજનિત સકલ વપાધિરહિત હોને સે મોક્ષ કી ઓર જો અપને
આપકો ઔર મન્ય પ્રાણિયોં કો હે જાતા હૈ વહ કલ્યાણ હૈ ।

મન્તા (અપમાન કરનાર)હે સુરુ આદિની પ્રમદ્ધ જન્યતા દોષોને જે નકર કરવામાં
આવે છે તેનું નામ તિરસ્કાર છે ધિક્કાર આદિ શબ્દોવ્યારણાપૂરક જે અપમાન
કરવામાં આવે છે તેનું નામ અવમાનયિતા છે અમનોહ આહાર એટલે
અશોમન આહાર અથવા ખાવાને યોગ્ય ન હોય એવો આહાર અરુચિજનક
આહાર એટલે વિરસ આહાર. જે એવ સામુજનોને આ પ્રકારનો અમનોહ
અને અરુચિકર આહાર વડોવસાયે છે તે એવ અશુભ દીર્ઘ આયુષ્ક રૂપ
કર્મનો વધ કરે છે વચનથી સ્તુતિ કરનાર એવને વન્દનકર્તા કહે છે કાયાથી
નમન કરનાર એવને નમસ્તિષ્ઠા (નમન કરનારો) કહે છે અમ્બુત્પાન આદિ
ધિયાઓ દ્વારા આદર કરનાર એવને સત્કર્તા (સત્કાર કરનારો) કહે છે
વચ્ર અને લોચન આદિ દ્વારા માન દેનાર એવને સમ્માનયિતા (સ માન
કરનારો) કહે છે કર્મકે મયતિ ઇતિ કલ્યાણમ્” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર
જે કર્મજનિત સકલ વપાધિથી શ્દિન કાયાથી પોતાને તથા અન્ય ભવ્યજીવોને
મોક્ષની વચ્ચે દોરી આવે છે, તે કાયાનુરૂપ છે

લક્ષણેનાઽઽરોગ્યેણ આણયતિ-જીવયતિ સંસારમોહ જ્વાલાનલજ્વાલાવલીઢાન્ મૂઢાન્ પ્રાણિનઃ પ્રશમયતીતિ વા તં તથોક્તમ્-મોક્ષદાયકમિત્યર્થઃ, મજ્જલ-મં-ભવસમ્બન્ધિ વન્ધનં, તન્નિવન્ધનં દુઃખ વા ગાલયતિ-નાશયતીતિ તં તથોક્તમ્, યદ્વા-મજ્જયતે-પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વાઽનેનિતિ મજ્જઃ-ધર્મઃ, તં લાતિ-ગૃહ્ણતીતિ વા, તં તથોક્તં ભવ-ભયમજ્જ કમિત્યર્થઃ દૈવત-દેવતૈવ દૈવતં ધર્મદેવમિત્યર્થઃ, ચૈત્યમ્-ચિતિઃ-સમ્ય-ગ્જ્ઞાનં, તદેવ ચૈત્યં-જ્ઞાનસ્રુત્તં સમ્યગ્જ્ઞાનવન્તમિત્યર્થઃ પર્યુપાસિતા-સવિધિસેવિતા ભવતિ । તથા-મનોજ્ઞેન પ્રીતિકારકેણાશનાદિના પ્રતિલમ્બકા જીવાઃ શુભદીર્ઘા-યુક્તયા કર્મ પ્રકુર્વન્તીતિ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ. ૬ ॥

અથવા “ કલ્યેન આણયતિ ” ઇતિ કલ્યાણં હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જો સંસાર કે પ્રતિ મોહશાલી હુણે જીવોં કો મોહરૂપ અગ્નિ કી જ્વાલા સે અત્યન્ત દગ્ધ હુણે મૂઢ પ્રાણિયોં કો શાન્ત કરતા હૈ । ઉસ જ્વાલાકી વેદના સે રહિત કરનેકા માર્ગ વતાતા હૈ-અર્થાત્ મોક્ષદાયક ઉપદેશ કો જો ઉન્હે દેતા હૈ-હસ તરહ સે જો ઉન્હે સચ્ચે જીવન કી ઓર પ્રેરિત કરતા હૈ-સચ્ચે જીવનસે જાનેકી જો ઉન્હે શિક્ષા દેતા હૈ વહ કલ્યાણ હૈ । મજ્જલ મેં જો “ મં ” હૈ વહ હસ વાતકા વોધક હૈ કિ જો ભવકા વન્ધ કરાનેવાલા કર્મ હૈ ઉસે અથવા વહ કર્મ જો દુઃખ કા કારણ હૈ ઉસ દુઃખ કો જો નષ્ટ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ । અથવા-“ મજ્જયતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જઃ ” જિસકે દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કિયા જાતા હૈ વહ મજ્જ હૈ એસા વહ મજ્જ ધર્મરૂપ હૈ હસ મજ્જરૂપ ધર્મ કો જો ગ્રહણ કરતા હૈ વહ મજ્જલ હૈ અર્થાત્ ભવકે ભય કા જો

અથવા-“ કલ્યેન આણયતિ ઇતિ કલ્યાણ ” આ વ્યુ-પત્તિ અનુસાર જે સંસારના મોહમાં રૂઝેલા જીવોને-મોહરૂપી અગ્નિની જ્વાળાથી અત્યન્ત દગ્ધ થયેલા મૂઢ જીવોને તે જ્વાલાની વેદનાથી રહિત થવાનો માર્ગ બતાવે છે, એટલે કે જે તેમને મોક્ષદાયક ઉપદેશ દે છે અને આ રીતે જે તેમને સાચું જીવન જીવવાની પ્રેરણા આપે છે-સાચું જીવન જીવવાની જે તેમને શિક્ષા આપે છે, તે સાધુજનોને કલ્યાણરૂપ કહેવામાં આવે છે હવે મંગલ શબ્દનો અર્થ સમજાવવામાં આવે છે-ભવનો બધા કરાવનાર કર્મને નાશ કરનારને અથવા તે કર્મ જે દુઃખનું કારણ છે તે દુઃખનો નાશ કરનારને મંગલરૂપ કહે છે “ મજ્જયતે પ્રાપ્યતે સ્વર્ગો મોક્ષો વા અનેન ઇતિ મજ્જઃ ” જેના દ્વારા સ્વર્ગ અથવા મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે તેને ‘ મજ્જ ’ કહે છે. એવું તે મજ્જ ધર્મરૂપ છે. આ મજ્જરૂપ ધર્મને જે ગ્રહણ કરે છે તે મંગલ છે. એટલે કે ભવના ભયનો જે ભંજક છે તેને મંગલ કહે છે, ધર્મદેવનું

પ્રાણાતિપાતાદિ નિપેષઞ્ચ શુષ્કિસદ્યાએ મનવીતિ શુષ્કિપ્રરૂપણાં તત્તમ્બન્ધા
વૃણ્ડપ્રરૂપણાં ચાહ —

મૂલ્મ્-તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ, ત જહા મળગુત્તી વઙ્ગુત્તી
કાયગુત્તી । સજયમળુસ્સાળ તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ, ત જહા-
મળગુત્તી વઙ્ગુત્તી કાયગુત્તી । તઓ અગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ ત જહા-
મળ અગુત્તી વઙ્ગ અગુત્તી કાય અગુત્તી । એવ નેરઙ્ગયાળ જાવ થાળિ
યકુમારાળ, પર્ષિદિયતિરિલ્લજોળિયાળ, અસજતમળુસ્સાળ,
વાળમતરાળ, જોહ્સિયાળ, વેમાળિયાળ ॥ તઓ દહા પળ્ળત્તા,
ત જહા-મળદહ વઙ્ગદહે કાયદહે । નેરઙ્ગયાળ તઓ દહા પળ્ળત્તા,
ત જહા-મળદહે વઙ્ગદહે કાયદહે, વિર્ગર્લિદિયવજ્જ જાવ વેમા
ળિયાળ ॥ સૂ૦ ૭ ॥

છાયા-વિલ્લો ગુલ્લય પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોગુત્તિ, વાગુત્તિ, કાયગુત્તિ । સયતમ
મનુષ્યાણાં વિલ્લો ગુલ્લય પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોગુત્તિ, વાગુત્તિ કાયગુત્તિ । વિલ્લો
ગુલ્લય: પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોગુત્તિ વાગુત્તિ, કાયગુત્તિ । એવ નૈરયિક્ષણાં
પાવસ્તનિવ કુમારાણાં પર્ષેન્દ્રિયતિર્યમ્બોનિકાનામ્, અસંયતમનુષ્યાણાં, વાનવ્ય
ન્તરાણાં, વ્યતિષ્કાણાં, વૈમાનિકાનામ્ । પ્રયોદ્વંદાઃ પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોદ્વંદા,
વામ્બુદ્, કાયદ્વંદાઃ । નૈરયિક્ષણાં પ્રયો દ્વંદાઃ પ્રજ્ઞતા, તથયા-મનોદ્વંદા,
વામ્બુદ્, કાયદ્વંદા । ત્રિક્ષેન્દ્રિયવર્ગે યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । સૂ૦ ૭ ॥

અજક હે વહ મજ્જલ હે ધર્મદેવ કા નામ દેષત હે, “ચૈત્ય” વહ પદ
“ચિત્તી સજ્ઞાને” પાતુ સે પના હે ફસકા અર્થ સમ્મક્ જ્ઞાન સે જો
યુક્ત હોતા હે વહ હે ॥ સૂ૦ ૬ ॥

પ્રાણાતિપાત આદિકા નિપેષ શુષ્કિકે સત્ત્રાયર્થે હોતા હે, ફસ કારણ
અપ સૂત્રકાર શુષ્કિકી પ્રરૂપણાં ઓર ઝસકે સમ્બન્ધ સે વૃણ્ડકી પ્રરૂપણાં
કરતે હે-‘ તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ ’ ફત્પાદિ ।

નામ દેવત છે “ચૈત્ય” ચૈત્ય પદ ‘ચિત્તી સજ્ઞાન’ પાતુમાંથી બન્ધુ છે
જે સમ્મક્ જ્ઞાનથી યુક્ત હોય છે તેને જ ચૈત્યરૂપ માનવામાં આવે છે ૧
શુષ્કિના કહ્માવર્માંજ પ્રાણાતિપાત આદિનો નિપેષ અબધી રહે છે
તે કારણે હવે સૂત્રકાર શુષ્કિકી પ્રરૂપણા કરે છે અને ભાવનાઃ તેનાથી વિપ
રીત બેવા હાની પ્રરૂપણા કરે છે-“ તઓ ગુત્તીઓ પળ્ળત્તાઓ ” ફત્પાદિ—

ટીકા — ' તઓ ગુત્તીઓ ' ઇત્યાદિ સુગમ, નવરં-ગોપન ગુપ્તિઃ આગન્તુક-પાપકચરનિરોધઃ, અશુભયોગનિરોધો વા મનોવાક્યાયાનાં કુશલત્વેન પ્રવર્તન-મકુશલત્વેન ચ નિવર્તનમિતિ ભાવઃ । एतास्तिस्त्रोगुप्तयः केषां भवन्तीत्याह—

ટીકાર્થ-ગુપ્તિયાં ત્રીન કહી ગઈહૈં । મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, ઓર કાયગુપ્તિ, સંયત મનુષ્યોં કે યે ત્રીનોં ગુપ્તિયાં હોતી હૈં । અગુપ્તિયાં મી ત્રીન કહી ગઈ હૈં । એક મનો અગુપ્તિ, દૂસરી વચન અગુપ્તિ ઓર ત્રીસરી કાય અગુપ્તિ, નૈરયિક સે લેકર યાવત્ સ્તનિત કુમાર તક તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચ, અસંયત મનુષ્ય, વાગ્વ્યન્તર, જ્યોતિષિક ઓર વૈમાનિક હન સથ કે યે ત્રીન અગુપ્તિયાં હોતી હૈં ।

દળડ ત્રીન કહે ગયે હૈં, એક મનોદળડ, દૂસરા વચોદળડ ઓર ત્રીસરા કાયદળડ, નૈરયિકોં કે ત્રીન દળડ કહે ગયે હૈં । મનદળડ, વચન દળડ, ઓર કાયદળડ, હસી તરહ કા કથન વિકલેન્દ્રિયોં કો છોડકર યાવત્ વૈમાનિકોં તક જાનના ચાહિયે । ગોપન કા નામ ગુપ્તિ હૈ અર્થાત્ આગન્તુક પાપરૂપ કચર- (કચરા) કા નિરોધ કરના હસકા નામ ગુપ્તિ હૈ । યા કુશલ મન વચન ઓર કાય કા પ્રવર્તન કરના ઓર અકુશલતા કી ઓર સે ઉન્હેં હટાના હસકા નામ ગુપ્તિ હૈ । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ મન, વચન કાય કી ક્રિયા તથા યોગ કા સમી તરહસે નિગ્રહ કરના ગુપ્તિ નહીં હૈ, કિન્તુ પ્રશસ્ત નિગ્રહ હી ગુપ્તિ હૈ, પ્રશસ્ત

ટીકાર્થ-ગુપ્તિયો ત્રણ પ્રકારની કહી છે-(૧) મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને (૩) કાયગુપ્તિ સંયત મનુષ્યોમાં આ ત્રણે ગુપ્તિયોનો સદ્ભાવ હોય છે. અગુપ્તિના પણ ત્રણ પ્રકાર છે-(૧) મનઃ અગુપ્તિ (૨) વચન અગુપ્તિ અને (૩) કાય અગુપ્તિ. નારકોથી લઈને સ્તનિતકુમારો પર્યાન્તના જીવોમાં, પંચેન્દ્રિય તિર્યચોમાં અસંયત મનુષ્યોમાં, વાગ્વ્યન્તરોમાં, જ્યોતિષક દેવોમાં અને વૈમાનિક દેવોમાં આ ત્રણ અગુપ્તિયોનો સદ્ભાવ હોય છે.

દંડના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) મનોદંડ, (૨) વચોદંડ (વાગ્દંડ) અને (૩) કાયદંડ નારકોમાં આ ત્રણે દંડનો સદ્ભાવ કહ્યો છે વિકલેન્દ્રિયો સિવાયના બાકીના વૈમાનિક પર્યાન્તના સમસ્ત જીવોમાં પણ ત્રણે દંડનો સદ્ભાવ હોય છે ગોપનનું નામ ગુપ્તિ છે એટલે કે આગન્તુક પાપરૂપ કચરાનો નિરોધ કરવો તેનું નામ ગુપ્તિ છે. અથવા અશુભ યોગનો નિરોધ કરવો તેનું નામ ગુપ્તિ છે અથવા કુશલ મન, વચન, કાયનું પ્રવર્તન કરવું અને અકુશલતાથી તેમને દૂર રાખવો તેનું નામ ગુપ્તિ છે આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે મન, વચન અને કાયની ક્રિયા તથા યોગનો સંપૂર્ણપણે નિરોધ (નિગ્રહ) કરવો તેનું નામ ગુપ્તિ નથી, પણ પ્રશસ્ત નિગ્રહનું નામ જ ગુપ્તિ છે.

‘સંજયમણુસ્તાણ’ इत्यादि, एताभ्यनुविंशतिदण्डके चिन्तयमानाः सप्तमनु
 ष्याणां सप्ततानां-विरतिमयी मनुष्याणां भवन्ति, नान्येषां, नापि नारकादीना
 मिति । उक्ता गुणयः, अथर्वधिरपययूना अशुतीराह—‘तत्रोभगुचीभो’ इत्यादि
 सुगम, नवर विंशत् एतेषां चतुर्विंशति दण्डकऽतिवेशमाह—‘एवं’ इत्यादि,
 एव-सामान्य सूत्रद्वाराकादीनां सुप्रोक्तानां वैमानिकपर्यन्तानां तिल्लोऽशुप्तयो
 वाक्या इहैकेन्द्रियविकलेन्द्रिया नोक्ताः, तेषां वाक्मनसयोर्यथायोगमसम्भवात् ।
 सप्तमगुण्या अपि न गृहीता शुप्तिमत्तास्येयामिति । अगुप्तयय स्वपरेषां दण्ड

નિગ્રહકા અર્થે જે સોચ સમજાવત તથા અદ્વાર્પૂર્વક સ્વીકાર ક્રિયા ગયા
 અર્થાત્ યદિ ઔર અદ્વાર્પૂર્વક, મન, ઘચન ઔર કાવ્ય કો હન્માર્ગ સે
 રોકના ઔર સન્માર્ગ મેં લગાના યે ત્રીન શુસિયાં ફિનકે હોતી હૈં ? યહી
 “સંજયમણુસ્તાણ” इत्यादि સૂત્રદ્વારા સમજાવા ગયા હૈં । જો સપ્તમી
 હૈં ઘિરતિ સે યુક્ત હૈં પેસે મનુષ્યોં કે હી યે ત્રીન શુસિયાં હોતી હૈં । અ
 ઘિરતિઘાલોં કે તથા નારકાવિકોં કે નહીં હોતી હૈં, इन शूसियों की
 ઘિપક્ષમૂત જો અશુસિયાં હૈં યે ઓ ત્રીન હી પ્રકાર કી હોતી હૈં, યે ત્રીન
 અશુસિયાં નારકસે છેકર વૈમાનિક તરુ કે જીવોં મેં હોતી હૈં, क्योंकि
 યહાં ઘિરતિ હોને કા અમાય હૈં इस कथन में एकन्द्रिय और विकले-
 ત્રિયોં કો ગ્રહણ નહીં ક્રિયા ગયા હૈં क्योंकि एकेन्द्रिय जीवों के मन
 ઔર ઘચન નહીં હોતે હૈં તથા ઘિપલેત્રિયોં કે મન નહીં હોતા
 હૈં । જીવ કો દળદ ઝમકા અરરાખી ઘનના પહે इसका नाम दण्ड

પ્રશસ્ત નિગ્રહનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-વિચાર સમજવું અને અદ્વા
 પૂર્વક મન, વચન અને કાવ્યને ડહાણે આણે માણે) જતા શકવા અને
 સ માણે વાચવા તનુ ન મન જ પ્રશસ્ત નિગ્રહ છે સંજયમણુસ્તાણ ઇત્યાદિ
 સૂત્રમા એ પ્રકાર કરવામા આવ્યું છે કે એ ત્રણ શુસિયોનો સદ્ભાવ સવરી
 (વિરતિયુક્ત) મનુષ્યોમાં જ હોય છે અવિરતિયુક્ત મનુષ્યોમાં તથા નારકા
 દિઠોમા તેમનો નદ્ભાવ હોતો નથી આ શુસિયોની વિપક્ષમૂત અશુસિયો
 પણ ત્રણ પ્રકારની જ રહી છે નારકોથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના હવેમાં
 આ ત્રણે અશુસિયોનો સદ્ભાવ હોય છે કારણ કે તે હવેમાં વિરતિ સવરી
 શકતી નથી પરંતુ આ કથન એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય હવેને લાગુ પડતું
 નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય હવેમાં મન અને વચનનો અભાવ હોય છે તથા
 વિકલેન્દ્રિયોમા મનનો અભાવ હોય છે એને કારણે હવેને અપરાધી બનવું
 પડે છે, તેમા ત્રણ પ્રકાર ઉાર બતાવવામા આવ્યા છે એકેન્દ્રિય અને વિક

ાનિ ભવન્તીતિ દણ્ડનિરૂપયતિ-‘ તઓ દંડા ’ इत्यादि सुगमं, नवरं मनसा
वपरेषां दण्डनं मनोदण्डः । यद्वा-दण्डयतेऽनेनेति दण्डः, मन एव दण्डो मनो-
दण्ड इति । एवमित्तावपि । चतुर्विंशति दण्डकेषु नारकादारभ्य विकलेन्द्रियव-
र्जमिति एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियान् वर्जयित्वेत्यर्थः । वैमानिकपर्यन्तानां त्रयोदण्डा-
वाच्याः । विकलेन्द्रियाणां हि दण्डत्रयं न संभवति, तेषां बाह्यमनसोर्यथायोगम
भावादिति ॥ सू. ७ ॥

દણ્ડશ્ચ ગર્હણીયો ભવતીતિ ગર્હા, તત્સમ્બન્ધાત્ પ્રત્યાખ્યાનં ચ સૂત્રચતુષ્ટ-
યેનાહ —

सूत्रम्-तिविहा गरिहा पणत्ता, तं जहा-मणसा वेगे गरिह
इ, वयसा वेगे गरिहइ, कायसा वेगे गरिहइ, पावाणं कम्माणं
अकरणयाए ॥१॥ अहवा गरिहा तिविहा पणत्ता, तं जहा-
दीहं पेगे अद्धं गरिहइ, रहस्सं पेगे अद्धं गरिहइ, कायं पेगे
पाडिसाहरइ, पावाणं कम्माणं अकरणयाए । तिविहे पच्चक्खाणे
पणत्ते, तं जहा मणसा वेगे पच्चक्खाइ, वयसा वेगे पच्चक्खाइ,
कायसा वेगे पच्चक्खाइ । १। एवं जहा गरहा तहा पच्चक्खाणे
वि दो आलावगा भाणियव्वा सू. ८ ॥

है ये दण्ड भी तीन होते हैं । ये भी एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों को
छोड़ कर तैरयिकसे वैमानिक तक के जीवों में तीन ही होते हैं । एके-
न्द्रियमें एक और विकलेन्द्रियों में दो दण्ड होते हैं, तीन नहीं होते हैं,
इसलिये यहाँ इनका परिहार किया गया है ॥ सू. ७ ॥

દણ્ડ ગર્હણીય હોતા હૈ સો હસી અભિપ્રાય સે સૂત્રકાર અવ ગર્હા
ઔર હસકે સમ્બન્ધ સે પ્રત્યાખ્યાન કો કથન સૂત્ર ચતુષ્ટય સે કરતા હૈ
—‘ તિવિહા ગરિહા પણત્તા ઇત્યાદિ ।

સેન્દ્રિય સિવાયના બધા જીવોમાં-નારકથી વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં ત્રણે
પ્રકારના દડનો સદ્ભાવ હોય છે એકેન્દ્રિયોમાં માત્ર કાયદડનો અને વિકલે
ન્દ્રિયોમાં વાગ્દડ અને કાયદડનો સદ્ભાવ હોય છે. તે જીવોમાં ત્રણે દડનો સદ્ભાવ
સંભવી શકતો નથી, તે કારણે તે જીવોને ઉપર્યુક્ત કથન લાગુ પડતું નથી સૂ. ૭
દડ ગર્હણીય હોય છે આ સંબંધને અનુલક્ષીને સૂત્રકાર હવે ગડા
અને પ્રત્યાખ્યાનની પ્રશ્નપૂા કરવા નિમિત્તે નીચેના ચાર સૂત્રો કહે છે—

‘સંજયમણુસ્તાણ’ इत्यादि, एताभनुर्विशतिदण्डके चिन्तयमाना सयतमनु
 प्यामां सयतानां-विरतिमतां मनुष्याणां भवन्ति, ना-यथा, नापि नारकादीना
 मिति । उक्ता गुणयः, अपतद्विरतयभूता अणुतीराह—‘तमोअणुचीओ’ इत्यादि
 सुगम, नवर विशेषत एतेषा षतुर्विंशति दण्डकेऽतिदेशमाह—‘एवं’ इत्यादि,
 एव-सामान्य सूत्रवशात् नारकादीनां सूत्रोक्तानां वैमानिकपर्यन्तानां तिस्रोऽणुपयो
 वाक्या इहेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया नोक्ता, तथा वाङ्मनसयोर्यथायोगमसम्भवात् ।
 सयतमनुष्या अपि न गृहीता सुप्तिमवशेषामिति । अणुपयश्च स्वपरेषां दण्ड

નિમ્નદ્વકા અર્થે છે સોષ સમગ્રકર તથા અદ્વાપૂર્વક સ્વીકાર ક્રિયા ગયા
 અર્થાત્ બુદ્ધિ ઔર અન્નાપૂર્વક, મન, વચન ઔર કાપ કો ઉન્માત્રી સે
 રોકના ઔર સ-માગી મેં સગાના યે ત્રીન ગુણિયાં ફિનકે હોતી હૈં ! યહી
 “સંજયમણુસ્તાણ” इत्यादि સૂત્રદ્વારા સમજાવા ગયા હે । જો સપમી
 હૈં ચિરતિ સે યુક્ત હૈં એસે મનુષ્યોં કે હી યે ત્રીન ગુણિયાં હોતી હૈં । અ
 ચિરતિવાલોં કે તથા નારકાવિકોં કે નહીં હોતી હૈં, इन गुणियों की
 વિપક્ષમૂત જો અગુણિયાં હૈં યે ત્રી ત્રીન હી પ્રકાર કી હોતી હૈં, યે ત્રીન
 અગુણિયા નારકસે હેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં મેં હોતી હૈં, क्योंकि
 યહાં ચિરતિ હોને કા અભાવ હૈં इस कथन में एकत्रिय और विकले
 ન્દ્રિયોં કો પ્રદ્શન નહીં ક્રિયા ગયા હૈં क्योंकि एकत्रिय जीवों के मन
 ઔર વચન નહીં હોતે હૈં તથા વિકલેન્દ્રિયોં કે મન નહીં હોતા
 હૈં । जीव को दण्ड उसका अवशेष बनना पड़े इसका नाम दण्ड

પ્રથમ નિઝદને એ આ પ્રમાણે છે-વિચાર સમજણ અને શ્રદ્ધા
 પૂર્વક નન વચન અને ક્રયને ઉ માને આને માને) બતા રોકવા અને
 સ માને વાતવા તેનુ નામ જ પ્રથમ નિઝદ છે સંજયમણુસ્તાણ ઈત્યાદિ
 સૂત્રમા એ પ્રકાર કારવામા આનુ છે કે એ ત્રણ ગુણિયોનો સદ્ભાવ સ્વમી
 (વિરતિયુક્ત) મનુષ્યોમાં જ હોય છે અવિ તિયુક્ત મનુષ્યોમાં તથા નારકા
 દિકોમાં તેમનો નદ્ભાવ હોતો નથી. આ ગુણિયોની વિપક્ષમૂત અગુણિયો
 પણ ત્રણ પ્રકારની જ રહી છે નારકોથી લઇને વૈમાનિક પર્યન્તના હવેમાં
 આ ત્રણે અગુણિયોનો સદ્ભાવ હોય છે કારણ કે તે હવેમાં વિરતિ સભવી
 શકતી નથી પરન્તુ આ કથન એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય હવેને લાગુ પડતુ
 નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય હવેના મન અને વચનનો અભાવ હોય છે તથા
 વિકલેન્દ્રિયોમા મનનો અભાવ હોય છે જેને કારણે હવેને અવશાધી બનવું
 પડે છે, તેના ત્રણ પ્રકાર ઉપર બતાવવામા આવ્યા છે એકેન્દ્રિય અને વિક-

नानि भवन्तीति दण्डनिरूपयति—‘तत्रो दंडा’ इत्यादि सुगमं, नतरं मनसा स्वपरेषां दण्डनं मनोदण्डः । यद्वा—दण्डयतेऽनेनेति दण्डः, मन एव दण्डो मनो-दण्ड इति । एवमितरावपि । चतुर्विंशति दण्डकेषु नारकादारभ्य विकलेन्द्रियवर्जमिति एतद्वित्रिचतुरिन्द्रियान् वर्जयित्वेत्यर्थः । वैमानिकपर्यन्तानां त्रयोदण्डा-वाच्याः । विकलेन्द्रियाणां हि दण्डत्रयं न संभवति, तेषां बाह्यमनसोर्यथायोगमभावादिति ॥ सू० ७ ॥

दण्डश्च गर्हणीयो भवतीति गर्हा, तत्सम्बन्धात् प्रत्याख्यानं च सूत्रचतुष्टयेनाह —

मूलम्—तिविहा गरिहा पणत्ता, तं जहा—मणसा वेगे गरिह इ, वयसा वेगे गरिहइ, कायसा वेगे गरिहइ, पावाणं कम्माणं अकरणयाए ॥१॥ अहवा गरिहा तिविहा पणत्ता, तं जहा—दीहं पेगे अद्धं गरिहइ, रहस्सं पेगे अद्धं गरिहइ, कायं पेगे पडिसाहरइ, पावाणं कम्माणं अकरणयाए । २। तिविहे पच्चक्खाणे पणत्ते, तं जहा मणसा वेगे पच्चक्खाइ, वयसा वेगे पच्चक्खाइ, कायसा वेगे पच्चक्खाइ । ३। एवं जहा गरहा तथा पच्चक्खाणे वि दो आलावगा भाणियव्वा सू० ८ ॥

है ये दण्ड भी तीन होते हैं । ये भी एकेन्द्रिय और विकलेन्द्रियों को छोड़ कर नैरयिकसे वैमानिक तक के जीवों में तीन ही होते हैं । एकेन्द्रियमें एक और विकलेन्द्रियों में दो दण्ड होते हैं, तीन नहीं होते हैं, इसलिये यहाँ इनका परिहार किया गया है ॥ सू० ७ ॥

दण्ड गर्हणीय होता है सो इसी अभिप्राय से सूत्रकार अब गर्हा और इसके सम्बन्ध से प्रत्याख्यान को कथन सूत्र चतुष्टय से करता है —‘तिविहा गरिहा पणत्ता इत्यादि ।

सेन्द्रिय सिवायना णधा एवेमा—नारकथी वैमानिक पर्यन्तना एवेमां त्रणे प्रक्षरना दडने सद्भाव डेय छे एकेन्द्रियोमा मात्र कायदडने अने विकलेन्द्रियोमा वाग्दडने अने कायदडने सद्भाव डेय छे । ते एवेमा त्रणे दडने सद्भाव संभवी शक्तो नथी, ते त्रण्णे ते एवेने उपयुक्त कथन दाशु पडतुं नथी सू. ७ दड गडंणीय डेय छे आ संणधने अनुलक्षीने सूत्रकार हवे गडो अने प्रत्याख्याननी प्रपञ्चा करवा निमित्ते नीचेना बार सूत्रो उडे छे—

જાયા—ત્રિવિધા ગર્હા પ્રજ્ઞતા, તથા—મનસા વૈકો ગર્હતે, વચસા વૈકો ગર્હતે કાયેન વૈકો ગર્હતે, પાપાનાં કર્મણામકરણતયા ॥૧॥ અથવા ગર્હા ત્રિવિધા પ્રજ્ઞતા, તથા—વીર્ષામપ્યેકોડ્દાં ગર્હત, દ્વિસ્વામપ્યેકોડ્દાં ગર્હતે, કાયમપ્યેકા પ્રતિસદરતિ પાપાનાં કર્મણામકરણતયા । ૨ । ત્રિવિધં પ્રત્યાહવાનં પ્રજ્ઞપ્ત, તથા—મનસા વૈક પ્રત્યાહવાતિ વચસા વૈક પ્રત્યાહવાતિ, કાયન વૈક પ્રત્યાહવાતિ । એવં યયા ગર્હાં તથા પ્રત્યાહવાનેડપિ દ્વાવાત્માપકો ભવિતમ્યૌ ॥ સુ૦ ૮ ॥

ટીકા—‘ ત્રિવિધા ગરિહા ’ इत्यादि, गर्हासूत्रत्रयं सुगमम् ।

નવર—ગર્હતે—નુગુપ્સતે દષ્ઠ સ્વકીય પરકીયમાત્માન વા । કયમિત્યાહ—પાપાનાં કર્મણામકરણતયા હેતુસૂતયા રિંસાદિવર્જનેનેત્યર્થ, કાયગર્હાં હિ પાપ કર્મોડપ્રવૃત્તયૈવ મયલીતિ માયઃ ૧ । અથવા—પ્રકારાન્તરણપિ ગર્હાં ત્રિવિધા ભવતિ, તયાદિ—‘ વીર્ષપેગે ’ इत्यादि, एकः—કચિત્ વીર્ષામપ્યદ્વાં—વીર્ષ કાલ યાવદ્ ગર્હત । એવમેકઃ કચિદ્ દ્વિસ્વ કાલ યાવદ્ ગર્હતે । एकः—કચિત્ કાયમપિ—

ટીકાર્થ—गर्हातीनं प्रकारकी कही गई है । ऐसे कोई एक मनसे गर्हा करता है कोई एक वचन से गर्हा करता है । कोई एक काय से गर्हा करता है, गर्हा कितनी करता है । इसके लिये कहा गया है कि—“पापानां कर्माणां अकरणयाए ” कृत पापकर्मा की अकरण रूपसे गर्हा करता है अर्थात् जो पापकर्म मेरे द्वारा पहिले किये गये हैं अब मैं उन पापकर्माको नहीं करूँगा । इस प्रकारके उनके प्रति आत्मग्लानि करता हुआ भविष्य में उनके न करने के लिये अपने आपको तैयार करता है यही गर्हा है, कोई मन से हुए पापकर्मा पर १, कोई वचन से हुए पापकर्मा पर २,

ત્રિવિધા ગરિહા પળ્લવા ધબ્બાદિ—

ટીકાર્થ—गर्हा त्रय प्रकारनी कही है—(१) कौंछक एव मनभी जहाँ करे है (२) कौंछक एव वचनभी जहाँ करे है અને (३) कौंछक एव कायभी जहाँ करे है ते एव येनी जहाँ करे है ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે જોવું કહેવામાં આવ્યું છે કે—“ પાપાનાં કર્મણાં અકરણયાए ” તે એવ કૃત પાપકર્મની અકરણરૂપે જહાં કરે છે એટલે કે પોતાના દ્વારા જે પાપકર્મોનું સેવન થઈ ગયું છે, તે પાપકર્મોનું ભવિષ્યમાં પોતે સેવન નહીં કરે એવો નિશ્ચય કરે છે અને થઈ ગયેલાં પાપકર્મોને માટે તેનો આત્મા શ્ચાની અનુભવે છે તથા ભવિષ્યમાં જોવું ન કરવાને માટે પોતાને તૈયાર કરે છે આ પ્રમાણે કરવું તેનું નામ જ્ઞ ગર્હા છે (૧) કોઈ મનથી થયેલા પાપકર્મો પર ધૃષ્ટા પ્રકટ કરે છે, (૨) કોઈ વચનથી થયેલાં પાપકર્મો

સ્વશરીરમપિ પાપાનાં કર્મગામકરણતયા પાપાન્નિવર્તનાર્થમિત્યર્થઃ સંહરતિ નિરુણદ્ધિ
કાયેન પાપપ્રવૃત્તિં ન કરોતીતિ ભાવઃ । ગર્હાસ્તીતે દષ્ઠે ભવતિ, । ભવિષ્યતિ તુ
પ્રત્યાખ્યાનમિતિ પ્રત્યાખ્યાનં સૂત્રદ્વયેનાહ-‘તિવિહે’ ઇત્યાદિ સુગમં, નવરમ્-
‘એવં’ ઇત્યાદિ, એવં-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ યયા ‘ગરિહા’ ઇતિ ગર્હાયાં તથા પ્રત્યા-

ઔર कोई कायसे हुए पापकर्मों पर घृणा प्रकट करता है और आगे
अब ऐसा नहीं करूंगा इस प्रकार से कहता है यही गर्हा है । “अहवा
गरिहा तिविहा पणत्ता” अथवा गर्हा तीन प्रकारकी कही गई है जैसे
कोई एक दीर्घकाल तक गर्हा करता है १, कोई एक थोड़े काल तक गर्हा
करता है २, और कोई एक पापकर्म से अपने आपको हटाने के लिये
शरीर से पापप्रवृत्ति नहीं करता है ।

પ્રત્યાખ્યાન ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-કોઈ એક મનસે પ્રત્યા-
ખ્યાન કરતા હૈ, કોઈ એક વચન સે પ્રત્યાખ્યાન કરતા હૈ, કોઈ એક
કાય સે પ્રત્યાખ્યાન કરતા હૈ, ઇસ તરહ ગર્હા કે સમ્બન્ધમેં જૈસે દો
આલાપક કહે ગયે હૈં વૈસે હી વે દો આલાપક પ્રત્યાખ્યાન કે સમ્બન્ધમેં
બી કહનાં ચાહિયે ।

ગર્હા નામ જુગુપ્સા કા હૈ, અપને દ્વારો કૃત પાપ કે પ્રતિ અથવા પર
કે દ્વારો કૃત પાપ કે પ્રતિ યા અપની આત્મા કે પ્રતિ જો જુગુપ્સા કરતા
હૈં યહ સવ ગર્હા મેં આતા હૈ । પાપ કર્મોં કો અવ મેં નહીં કરુંગા, ઇસ

પ્રત્યે ધૃષ્ટા પ્રકટ કરે છે અને (૩) કોઈ કાયાથી થયેલા પાપકર્મોં પ્રત્યે ધૃષ્ટા
પ્રકટ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં એવું નહીં કરે તેમ કહે છે, તેનું નામ જ ગર્હા
છે. “અહવા ગરિહા તિવિહા પણત્તા” અથવા ગર્હાના નીચે પ્રમાણે ત્રણ
પ્રકાર પણ કહ્યા છે-(૧) કોઈક જીવ દીર્ઘકાળ સુધી ગર્હા કરે છે, (૨) કોઈ
જીવ અલ્પકાળ સુધી ગર્હા કરે છે અને (૩) કોઈ જીવ પાપકર્મથી પોતાની
જાતને દૂર રાખવા માટે શરીરથી પાપપ્રવૃત્તિ કરતો નથી

પ્રત્યાખ્યાનના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) કોઈ જીવ મનથી પ્રત્યા-
ખ્યાન કરે છે, (૨) કોઈ જીવ વચનથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે અને (૩) કોઈ
જીવ કાયાથી પ્રત્યાખ્યાન કરે છે. ગર્હાના વિષયમાં જેવા જે આલાપક કહેવામાં
આવ્યા છે, એવા જ જે આલાપક પ્રત્યાખ્યાનના વિષયમાં પણ સમાજવા જોઈએ

ગર્હા એટલે જુગુપ્સા (ધૃષ્ટા) પોતાના દ્વારા કરાયેલાં પાપકર્મોં પ્રત્યે
અથવા અન્ય દ્વારા કરાયેલા પાપકર્મોં પ્રત્યે અથવા પોતાના આત્માની પ્રત્યે
જે જુગુપ્સાની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે તેનું નામ જ ગર્હા છે. “પાપકર્મોં

સ્થાનેऽપિ-પ્રત્યાશ્વાનમૂષ્ઠેऽપિ દ્વાવાલાપકૌ-વાચ્યરચનારૂપો મણિત્વગૌ-વાચ્યો, શિશેપસ્ત્રવ્યમ્ 'ગરિહ્' કૃત્યસ્ય સ્થાન 'પન્ચચનાહ્' કૃતિ પક્ત્યમ્ । પ્રત્યાશ્વાતિ પાપાશ્ચિવર્ષત્ કૃત્યમ્ ॥ મૂ૦ ૮ ॥

પાપકર્મપ્રત્યાશ્વાનતારણ પતોપકારિણો મશન્તીતિ દ્વસદૃષ્ટા-તેન તેર્ણ પુરુષાર્ણા પ્રરુપણાય નવ સૂત્રીમાહ—

મૂલપ્—ત ઓ રુક્ષા પળ્લતા, ત જહા પત્તોવપ્ પુષ્કોવપ્ ફલો વપ્ ૧। પવામેવ ત ઓ પુરિસજાયા પળ્લતા, ત જહા—પત્તોવગરુક્ષ સમાણા પુષ્કોવગરુક્ષસમાણા ફલોવગરુક્ષસમાણા ૨ । ત ઓ પુરિસજાયા પળ્લતા ત જહા—નામપુરિસે ઠવળપુરિસે દધપુરિસે ૩ । ત ઓ પુરિસજાયા પળ્લતા, ત જહા—નાળપુરિસે દસળપુરિસે ચરિત્તપુરિસ ૪ । ત ઓ પુરિસજાયા પળ્લતા, ત જહા—વેદપુરિસે

પ્રકાર કે નિશ્ચય સે જો હિંસાદિક કા ત્યાગ કર રેતા હૈં ઘણી કૃતદળ્લ કે પ્રતિ જુગુપ્સા કરના કહા હૈં । પાપકર્મ મેં કાપ સે પ્રવૃત્તિ નહીં કરના યહ કાપ ગર્હા હૈં । હમ તરહ યહ કાપ ગર્હા પાપકર્મ મેં અપ્રવૃત્તિ કરને સે હી હોતી હૈં । હસી પ્રકાર સે ઘષનગર્હા ઓર મનોગર્હા કે સમ્પન્ન મેં જી કપન જાનના આહિયે । ગર્હા અતીતદળ્લ-પાપ મેં હોતી હૈં ઓર પ્રત્યાશ્વાન આગે હોનેવાલે દળ્લ-પાપ પર હોતા હૈં । ગર્હા કે દો આલા પકૌ કે અનુસાર પ્રત્યાશ્વાન કે સમ્પન્ન મેં જી દો આલાપક કહના આહિયે યેસા જો કહા ગયા હૈં સો પ્રત્યાશ્વાન કે આલાપક મેં “પદ્મ પલાહ” યેસી ક્રિયાપદ કા પ્રયોગ “ગરિહ્” હસ ક્રિયાપદ કે સ્થાન મેં કરના આહિય, પાપ સે અપની આત્મા વો હટા હેના હસ કા નામ પ્રત્યાશ્વાન હૈં ॥ મૂ૦ ૮ ॥

હવે હું નહીં ઠહું, આ પ્રકારના નિશ્ચયપૂર્વક જે હિંસાદિકનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે તેનું નામ જ કૃતદળ્લ મત્તે જુગુપ્સા કરી કહેવાય છે । પાપકર્મોનું કાયાથી સ્ત્રેષ્ઠ ન કરવું તેનું નામ કાપગર્હા છે । આ રીતે પાપકર્મોમાં અપ્રવૃત્તિ રહેવાથી જ કાપગર્હા થાય છે । જો જ પ્રમાણે ઘષનગર્હા અને મનોગર્હા વિષે પણ કપન સમજવું અતીવ હલ (પાપકર્મ) ની ગર્હા કરાય છે અને ભવિષ્યમાં ધનાઢ ૦ (પાપકર્મ) ના પ્રત્યાશ્વાન થાય છે । ગર્હાના જે આલાપકો જેવા જ જે આલાપકો પ્રત્યાશ્વાન વિષે પણ કહેવાનું જે આનન્દ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે તે સૂચન અનુસાર આલાપકો બનાવવી જાય છે “ગરિહ્” આ ક્રિયાપદને બદલે પદ્મપલાહ” આ ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરવો બેધબેધતાના આત્માને પાપથી દૂર રાખવો તેનું નામ પ્રત્યાશ્વાન છે ॥ મૂ. ૮ ॥

ચિંધપુરિસે અભિલાષપુરિસે ૫ । તિવિહા પુરિસજાયા પળ્લતા, તં જહા--ઉત્તમપુરિસા મજ્ઞિમપુરિસા જહન્નપુરિસા ૬ । ઉત્તમ-પુરિસા તિવિહા પળ્લતા, તં જહા--ધમ્મપુરિસા ભોગપુરિસા કમ્મપુરિસા । ધમ્મપુરિસા અરિહંતા, ભોગપુરિસા ચક્કવટ્ટી, કમ્મ-પુરિસા વાસુદેવા ૭ । મજ્ઞિમપુરિસા તિવિહા પળ્લતા, તં જહા-ઉગ્ગા ભોગા રાચન્ના ૮ । જહન્નપુરિસા તિવિહા પળ્લતા, તં જહા--દાસા મયગા માહલ્લગા ૯ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—ત્રયો વૃક્ષાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ તથથા-પત્રોપગઃ, ૧ પુષ્પોપગઃ ૨ ફલોપગઃ, એવમેવ ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-પત્રોપગટક્ષ-સમાનાઃ ફલોપગવૃક્ષસમાનાઃ, ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ તથથા નામપુરુષઃ સ્થાયનાપુરુષઃ, દ્રવ્યપુરુષઃ, ૩ ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-જ્ઞાનપુરુષઃ, દર્શનપુરુષઃ, ચારિત્રપુરુષઃ ૪ ત્રીણિ પુરુષજાતાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-વેદપુરુષઃ, ચિહ્નપુરુષઃ, અભિલાષપુરુષઃ ૫ ત્રિવિધાનિ પુરુષજાતાનિ, પ્રજ્ઞાતાનિ, તથથા-ઉત્તમ પુરુષાઃ, મધ્યમપુરુષાઃ, જયન્યપુરુષાઃ ૬ ઉત્તમપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા-ધર્મપુરુષાઃ, ભોગપુરુષાઃ, કર્મપુરુષાઃ । ધર્મપુરુષાઃ અર્હન્તઃ, ભોગપુરુષાશ્ચક્રવર્તિનઃ, કર્મપુરુષા વાસુદેવાઃ ૭ મ-યમપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા ઉગ્રાઃ, ભોગાઃ, રાજ-ન્યા ૮ જયન્યપુરુષાસ્ત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞાતાઃ, તથથા દાસા, મૃતકાઃ, માગિકાઃ ૯ ॥ સૂ. ૧ ।

ટીકા—‘તઓરુક્ખા ’ इत्यादि । त्रयो वृक्षाः प्रज्ञाताः, ते यथा-पत्रोपगः, पुष्पोपगः, फलोपगः । तत्र पत्राणि-उपगच्छति-प्राप्नोतीति पत्रोपगः—

પાપકર્મ કા પ્રત્યાખ્યાન કરનેવાલે જીવ પરોપકારી હોતે હૈં । ઇસ યાત્રી પ્રરૂપણા અવ સૂત્રકાર વૃક્ષ કે દૃષ્ટાન્તદ્વારા નૌ સૂત્રોં સે કરતે હૈં—“ તઓ રુક્ખા પળ્લતા ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—વૃક્ષ ત્રીણ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં—એક પત્રોપગ-પત્રવહુલ, દૂસરે પુષ્પોપગ-પુષ્પવહુલ ઔર તીસરે ફલોપગ-ફલવહુલ, ઇસી તરહ પુરુષ

પાપકર્મના પ્રત્યાખ્યાન કરનારો એવ પરોપકારી હોય છે. આ વાતની રીપણા સૂત્રકાર વૃક્ષના દૃષ્ટાન્ત દ્વારા નવ સૂત્રોની મદદથી કરે છે—

“ તઓ રુક્ખા પળ્લતા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—વૃક્ષ ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે—(૧) પત્રોપગ (પાનની વિપુલતા સંપત્ર) (૨) પુષ્પોપગ (પુષ્પોની વિપુલતા સંપત્ર) અને (૩) ફલોપગ (ફળોની

પત્રવહુલઃ । एवं पुष्पोपगः-पुष्पवहलः १ फलोपगः-फलवहलः, । दार्ष्टान्तिक
योजनामाह—‘एवमेव’ इत्यादि, एवमेव अनेनैव पत्रोपगादिवृक्षदृष्टान्तेन त्रीणि
पुरुषजातानि पुरुषप्रकाराः पुरुषविशेषाः प्रज्ञप्तानि, तत्र-पत्र पुष्पफलवहूला वृक्ष
अर्थिषु सामान्यविशिष्ट-विशिष्टतरो-पकारकारिणो भवन्ति । तथाहि-पत्रवहूला
वृक्षाश्छायादानेन, पुष्पवहूलाः-सुरभिगन्धदानेन, फलवहूलाः-फलप्रदानेनोपकु
र्वन्त्यर्थिजनान् । एवं लोकोत्तरपुरुषा अपि शिष्यजनान् पत्रस्थानीयसूत्रदानेन
पुष्पस्थानीयार्थदानेन, फलस्थानीयोभयदानेनोपकुर्वन्तीति । एवं यथायोगमन्य
वस्तुदानादिनाऽपि लोकोत्तरपुरुषा उपकारकारिणो भवन्तीति २ । अथ पुरुष-

इसी प्रकारसे जिनमें पुष्पों की बहुलता होती है वे पुष्पोपगवृक्ष हैं ।
और जिनमें फल अधिक होते हैं वे फलोपगवृक्ष हैं । ये दृष्टान्तरूप में
यहां प्रयुक्त किये गये हैं । अब दार्ष्टान्त को इन के साथ वदित करते हुए
सूत्रकार कहते हैं-कि इसी तरह से पुरुषप्रकार-पुरुषविशेष भी तीन
होते हैं-एक वे जो शिष्यजनों को पत्र स्थानीय सूत्रदान से उनका उप-
कार करते हैं । दूसरे वे जो पुष्पस्थानीय अर्थदानसे उनका उपकार करते हैं ।
तीसरे वे जो फलस्थानीय उभयदान से सूत्र और अर्थ दोनों के दानसे
उनका उपकार करते हैं । पत्र पुष्प और फल इनसे बहुल जो वृक्ष होते
हैं वे अर्थिजनों को सामान्य रूपसे विशिष्ट रूप से और विशिष्टतररूप
से उपकारी होते हैं । इसी तरह से लोकोत्तर पुरुष भी शिष्यजनों के
पूर्वाक्तरूप से उपकारी होते हैं । इस तरह से अन्य वस्तु प्रदानादिवारा
भी लोकोत्तर पुरुष जनता के उपकारी होते हैं ऐसा जानना चाहिये २ ।

કહે છે અને અધિક ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષને ફલોપગ વૃક્ષ કહે છે. હવે પુરુ
ષોના જે પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન આદિ ત્રણ પ્રકારો ઉપર બતાવવામાં આવ્યા
છે, તેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે-પોતાના શિષ્યોને પત્રસ્થાનીય સૂત્રદાન
દ્વારા જેઓ ઉપકૃત કરે છે એવા પુરુષોને પત્રોપગવૃક્ષ જેવા કહ્યા છે. પોતાના
શિષ્યને પુષ્પસ્થાનીય અર્થદાન દ્વારા ઉપકૃત કરનારા પુરુષોને પુષ્પોપગ વૃક્ષ
સમાન કહ્યા છે ફલસ્થાનીય ઉભયદાનથી-સૂત્ર અને અર્થના દાનથી શિષ્યોને
ઉપકાર કરતે ૨ શુરુજનોને ફલોપગ વૃક્ષ સમાન કહ્યા છે.

જેમ પાન, ફૂલ અને ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષો અર્થિજનોને સામાન્ય રૂપે,
વિશિષ્ટ રૂપે અને વિશિષ્ટતર રૂપે ઉપકારક હોય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય
વસ્તુના પ્રદાન આદિ દ્વારા લોકોત્તર પુરુષે પણ જનતાને મારે ઉપકારી થક
પડે છે, એમ સમજવું.

પ્રકાર મી ત્રીન કહે ગય હૈ—પદ્મ પદ્મોપગ વૃક્ષસમાન, દુસરે પુષ્પોપગ વૃક્ષસમાન, ત્રીસર ફલોપગ વૃક્ષસમાન હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે નામપુરુષ, સ્થાપના પુરુષ ઓર દ્રવ્યપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગય હૈ—જૈસે જ્ઞાનપુરુષ, વશનપુરુષ ઓર ચારિત્રપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી ત્રીન પુરુષ કહે ગયે હૈ—જૈસે—વેદપુરુષ, ચિહ્નપુરુષ ઓર અભિલાષપુરુષ ।

હસ પ્રકાર સ મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ, ઉત્તમપુરુષ, મધ્યમપુરુષ ઓર જઘન્યપુરુષ, હનમેં ઉત્તમપુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગય હૈ—જૈસે—ધર્મપુરુષ ભોગપુરુષ ઓર કર્મપુરુષ । અર્હન્ત ધર્મપુરુષ હૈ, ચક્રવર્તી ભોગ પુરુષ હૈ । તથા વાસુદેવ કર્મપુરુષ હૈ, મધ્યમપુરુષ મી ત્રીન પ્રકારકે હૈ । જૈસે—ઉગ્રપુરુષ, ભોગપુરુષ ઓર રાજવપુરુષ ।

જઘન્યપુરુષ મી ત્રીન પ્રકાર કે હૈ—દાસ, શ્રુતક ઓર ભાગિક, વૃક્ષો કે ત્રીન પ્રકારોં મેં જો વૃક્ષવર્ગોં કો પ્રાત કિય છુટ્ટ હોતે હૈ ય પદ્મોપગ વૃક્ષ હૈ અથાત્ પદ્મ જિનમેં અધિક હોતે હૈ એસે વૃક્ષવર્ગોપગ વૃક્ષ હૈ ।

વિપુલતાવાળાં) જો જ પ્રમાણે માણસના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) પદ્મોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો, (૨) પુષ્પોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો અને (૩) ફલોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો પુરુષના નીચે પ્રમાણે પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) નામ પુરુષ (૨) સ્થાપના પુરુષ અને (૩) દ્રવ્ય પુરુષ ।

પુરુષના નીચે પ્રમાણે પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) જ્ઞાન પુરુષ, (૨) વશન પુરુષ અને (૩) ચારિત્ર પુરુષ ।

પુરુષના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પદ્મ કહ્યા છે (૧) વેદ પુરુષ, (૨) ચિહ્ન પુરુષ અને (૩) અભિલાષ પુરુષ ।

આ પ્રમાણે બીજા ત્રણ પ્રકાર પદ્મ કહ્યા છે—(૧) ઉત્તમ પુરુષ, (૨) (૨) મધ્યમ પુરુષ અને (૩) જઘન્ય પુરુષ તેમાં ઉત્તમ પુરુષના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) ધર્મ પુરુષ, (૨) ભોગ પુરુષ અને (૩) કર્મ પુરુષ । અર્હન્ત ધર્મ પુરુષ છે, ચક્રવર્તી ભોગ પુરુષ છે અને વાસુદેવ કર્મ પુરુષ છે । મધ્યમ પુરુષના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ઉગ્ર પુરુષ, (૨) ભોગ પુરુષ અને રાજવ પુરુષ । જઘન્ય પુરુષના પદ્મ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) દાસ (૨) શ્રુતક (૩) ભાગિક ।

વૃક્ષોના ત્રણ પ્રકારની સ્પષ્ટતા—જે વૃક્ષ અધિક પવથી યુક્ત હોય છે, તે વૃક્ષને પદ્મોપગ વૃક્ષ કહે છે । અધિક ફલોથી યુક્ત વૃક્ષને પુષ્પોપગ વૃક્ષ

પત્રવહુલઃ । एवं पुष्पोपगः-पुष्पवहूलः १ फलोपगः-फलवहूलः, । दार्ष्टान्तिक
 योजनामाह—‘ एवामेव’ इत्यादि, एवमेव अनेनैव पत्रोपगादिवृक्षदृष्टान्तेन त्रीणि
 पुरुषजातानि पुरुषप्रकाराः पुरुषविशेषाः प्रज्ञातानि, तत्र-पत्र पुष्पफलवहूला वृक्षा
 अर्थिषु सामान्यविशिष्ट-विशिष्टतरो-पकारकारिणो भवन्ति । तथाहि-पत्रवहूला-
 वृक्षाश्छायादानेन, पुष्पवहूला-सुरभिगन्धदानेन, फलवहूलाः-फलप्रदानेनोपकु-
 र्वन्त्यर्थिजनान् । एवं लोकोत्तरपुरुषा अपि शिष्यजनान् पत्रस्थानीयसूत्रदानेन,
 पुष्पस्थानीयार्थदानेन, फलस्थानीयोभयदानेनोपकुर्वन्तीति । एवं यथायोगमन्य-
 वस्तुदानादिनाऽपि लोकोत्तरपुरुषा उपकारकारिणो भवन्तीति २ । अथ पुरुषप्र-

इसी प्रकारसे जिनमें पुष्पों की बहुलता होनी है वे पुष्पोपगवृक्ष हैं ।
 और जिनमें फल अधिक होते हैं वे फलोपगवृक्ष हैं । ये दृष्टान्तरूप में
 यहां प्रयुक्त किये गये हैं । अब दार्ष्टान्त को इन के साथ घटित करते हुए
 सूत्रकार कहते हैं-कि इसी तरह से पुद्गलप्रकार-पुरुषविशेष भी तीन
 होते हैं-एक वे जो शिष्यजनों को पत्र स्थानीय सूत्रदान से उनका उप-
 कार करते हैं । दूसरे वे जो पुष्पस्थानीय अर्थदानसे उनका उपकार करते हैं ।
 तीसरे वे जो फलस्थानीय उभयदान से सूत्र और अर्थ दोनों के दानसे
 उनका उपकार करते हैं । पत्र पुष्प और फल इनसे बहुत जो वृक्ष होते
 हैं वे अर्थिजनों को सामान्य रूपसे विशिष्ट रूप से और विशिष्टतररूप
 से उपकारी होते हैं । इसी तरह से लोकोत्तर पुरुष भी शिष्यजनों के
 पूर्वोक्तरूप से उपकारी होते हैं । इस तरह से अन्य वस्तु प्रदानाद्वारा
 भी लोकोत्तर पुरुष जनता के उपकारी होते हैं ऐसा जानना चाहिये २ ।

કહે છે અને અધિક ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષને ફલોપગ વૃક્ષ કહે છે. હવે પુરુ-
 પોના જે પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન આદિ ત્રણ પ્રકારો ઉપર ખતાવવામાં આવ્યા
 છે, તેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે-પોતાના શિષ્યોને પત્રસ્થાનીય સૂત્રદાન
 દ્વારા જેઓ ઉપકૃત કરે છે એવા પુરુષોને પત્રોપગવૃક્ષ જેવા કહ્યા છે પોતાના
 શિષ્યને પુષ્પસ્થાનીય અર્થદાન દ્વારા ઉપકૃત કરનારા પુરુષોને પુષ્પોપગ વૃક્ષ
 સમાન કહ્યા છે. ફલસ્થાનીય ઉભયદાનથી-સૂત્ર અને અર્થના દાનથી શિષ્યોને
 ઉપકાર કરનાર શુરુજનોને ફલોપગ વૃક્ષ સમાન કહ્યા છે

જેમ પાન, ફૂલ અને ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષો અર્થિજનોને સામાન્ય રૂપે,
 વિશિષ્ટ રૂપે અને વિશિષ્ટતર રૂપે ઉપકારક હોય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય
 વસ્તુના પ્રદાન આદિ દ્વારા લોકોત્તર પુરુષે પણ જનતાને માટે ઉપકારી થઈ
 પડે છે, એમ સમજવું.

પ્રકાર મી ત્રીન કહે ગયે હૈ—એક પત્રોપગ વૃક્ષસમાન, દ્વિતીય પુષ્પોપગ વૃક્ષસમાન, ત્રીસરે ફલોપગ વૃક્ષસમાન હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે નામપુરુષ, સ્થાપના પુરુષ ઓર દ્રવ્યપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે જ્ઞાનપુરુષ, વશનપુરુષ ઓર ચારિત્રપુરુષ ।

હસ પ્રકારસે મી ત્રીન પુરુષ કહે ગયે હૈ—જૈસે—વેદપુરુષ, વિદ્યપુરુષ ઓર અભિલાષપુરુષ ।

હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ, ઉત્તમપુરુષ, મધ્યમપુરુષ ઓર જઘન્યપુરુષ, હનમેં ઉત્તમપુરુષ ત્રીન પ્રકાર કે કહે ગયે હૈ—જૈસે—ધર્મપુરુષ ભોગપુરુષ ઓર કર્મપુરુષ । અર્હન્ટ ધર્મપુરુષ હૈ, ચતુર્વર્તી ભોગ પુરુષ હૈ । તથા વાસુદેવ કર્મપુરુષ હૈ, મધ્યમપુરુષ મી ત્રીન પ્રકારકે હૈ । જૈસે—ઉન્નપુરુષ, ભોગપુરુષ ઓર રાજ્યપુરુષ ।

જઘન્યપુરુષ મી ત્રીન પ્રકાર કે હૈ—વાસ, મૃતક ઓર ભાગિક, વૃક્ષો કે ત્રીન પ્રકારોં મેં જો વૃક્ષપત્રોં કો પ્રાસ કિયે છુપ હોતે હૈ ષ પત્રોપગ વૃક્ષ હૈ મધ્યાંત્ર પત્ર જિનમેં અધિક હોતે હૈ એસે વૃક્ષપત્રોપગ વૃક્ષ હૈ ।

વિપુલતાવાળાં) જો જ પ્રમાણે માણસના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો, (૨) પુષ્પોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો અને (૩) ફલોપગ વૃક્ષ સમાન માણસો । પુરુષના નીચે પ્રમાણે પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) નામ પુરુષ (૨) સ્થાપના પુરુષ અને (૩) દ્રવ્ય પુરુષ

પુરુષના નીચે પ્રમાણે પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે (૧) જ્ઞાન પુરુષ, (૨) વશન પુરુષ અને (૩) ચારિત્ર પુરુષ

પુરુષના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પલ્લ કહ્યા છે (૧) વેદ પુરુષ, (૨) વિદ્ય પુરુષ અને (૩) અભિલાષ પુરુષ

આ પ્રમાણે ત્રીજા ત્રણ પ્રકાર પલ્લ કહ્યા છે—(૧) ઉત્તમ પુરુષ, (૨) મધ્યમ પુરુષ અને (૩) જઘન્ય પુરુષ તેમાં ઉત્તમ પુરુષના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) ધર્મ પુરુષ (૨) ભોગ પુરુષ અને (૩) કર્મ પુરુષ । અર્હન્ટ ધર્મ પુરુષ છે ચતુર્વર્તી ભોગ પુરુષ છે અને વાસુદેવ કર્મ પુરુષ હૈ મધ્યમ પુરુષના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) ઉન્ન પુરુષ, (૨) ભોગ પુરુષ અને રાજ્ય પુરુષ । જઘન્ય પુરુષના પલ્લ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) વાસ (૨) મૃતક (૩) ભાગિક

વૃક્ષોના ત્રણ પ્રકારની સ્પષ્ટતા—જો વૃક્ષ અધિક પત્રથી સુજા હોય છે, તે વૃક્ષને પત્રોપગ વૃક્ષ કહે છે । અધિક ફલોથી સુજા વૃક્ષને પુષ્પોપગ વૃક્ષ

પત્રવહુલઃ । एवं पुष्पोपगः-पुष्पवहूलः १ फलोपगः-फलवहूलः, । दाष्टान्तिक
 योजनामाह—‘ एवामेव’ इत्यादि, एवमेव अनेनैव पत्रोपगादिवृक्षदृष्टान्तेन त्रीणि
 पुरुषजातानि पुरुषप्रकाराः पुरुषविशेषाः प्रज्ञप्तानि, तत्र-पत्र पुष्पफलवहूला वृक्षा
 अर्थिषु सामान्यविशिष्ट-विशिष्टतरो-पकारकारिणो भवन्ति । तथाहि-पत्रवहूला-
 वृक्षाश्चायादानेन, पुष्पवहूला-सुरभिगन्धदानेन, फलवहूलाः-फलप्रदानेनोपकु-
 र्वन्त्यर्थिजनान् । एवं लोकोत्तरपुरुषा अपि शिष्यजनान् पत्रस्थानीयसूत्रदानेन,
 पुष्पस्थानीयार्थदानेन, फलस्थानीयोभयदानेनोपकुर्वन्तीति । एवं यथायोगमन्य-
 वस्तुदानादिनाऽपि लोकोत्तरपुरुषा उपकारकारिणो भवन्तीति २ । अथ पुरुषप्र-

इसी प्रकारसे जिनमें पुष्पों की बहुलता होती है वे पुष्पोपगवृक्ष हैं ।
 और जिनमें फल अधिक होते हैं वे फलोपगवृक्ष हैं । ये दृष्टान्तरूप में
 यहां प्रयुक्त किये गये हैं । अब दाष्टान्त को इन के साथ घटित करते हुए
 सूत्रकार कहते हैं-कि इसी तरह से पुरुषप्रकार-पुरुषविशेष भी तीन
 होते हैं-एक वे जो शिष्यजनों को पत्र स्थानीय सूत्रदान से उनका उप-
 कार करते हैं । दूसरे वे जो पुष्पस्थानीय अर्थदानसे उनका उपकार करते हैं ।
 तीसरे वे जो फलस्थानीय उभयदान से सूत्र और अर्थ दोनों के दानसे
 उनका उपकार करते हैं । पत्र पुष्प और फल इनसे बहुत जो वृक्ष होते
 हैं वे अर्थिजनों को सामान्य रूपसे विशिष्ट रूप से और विशिष्टतररूप
 से उपकारी होते हैं । इसी तरह से लोकोत्तर पुरुष भी शिष्यजनों के
 पूर्वोक्तरूप से उपकारी होते हैं । इस तरह से अन्य वस्तु प्रदानाद्वारा
 भी लोकोत्तर पुरुष जनता के उपकारी होते हैं ऐसा जानना चाहिये २ ।

કહે છે અને અધિક ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષને ફલોપગ વૃક્ષ કહે છે. હવે પુરુ
 ષોના જે પત્રોપગ વૃક્ષ સમાન આદિ ત્રણ પ્રકારો ઉપર બતાવવામાં આવ્યા
 છે, તેની સ્પષ્ટતા કરવામાં આવે છે-પોતાના શિષ્યોને પત્રસ્થાનીય સૂત્રદાન
 દ્વારા જેઓ ઉપકૃત કરે છે એવા પુરુષોને પત્રોપગવૃક્ષ જેવાં કહ્યા છે પોતાના
 શિષ્યને પુષ્પસ્થાનીય અર્થદાન દ્વારા ઉપકૃત કરનારા પુરુષોને પુષ્પોપગ વૃક્ષ
 સમાન કહ્યા છે ફલસ્થાનીય ઉભયદાનથી-સૂત્ર અને અર્થના દાનથી શિષ્યોનો
 ઉપકાર કરનાર શુરુજનોને ફલોપગ વૃક્ષ સમાન કહ્યા છે.

જેમ પાન, ફૂલ અને ફળોથી સંપન્ન વૃક્ષો અર્થિજનોને સામાન્ય રૂપે,
 વિશિષ્ટ રૂપે અને વિશિષ્ટતર રૂપે ઉપકારક હોય છે, એ જ પ્રમાણે અન્ય
 વસ્તુના પ્રદાન આદિ દ્વારા લોકોત્તર પુરુષે પત્ર જનતાને મટે ઉપકારી થઈ
 પડે છે, એમ સમજવું.

સ્તાનાત્ પુરુષવત્તદ્યતાં સસમૂહ્યા નિરૂપયતિ—‘તઓ પુરિસનાયા’ इत्यादि, सुगमम् । नपर पुरुषप्ररूपणा क्रियते—नामपुरुषः ‘पुरुष’ इति नाममात्रम्, स्थापना पुरुषः—लेप्यविभाविषु पुरुषाकृतिमात्रम्, पुरुषज्ञानसपक्षाय्यनुपयुक्तो द्रव्यपुरुष ‘अणुवओगो दध्य’ इति वचनात् । नामस्थापनादीनां विशेषविवरण मनुयोगद्वारमुपस्य मत्कृतायामनुयोरापक्षिणाटीकायादधलोक्षनीयम् १ । पुनः पुरुषत्रैविध्यमाह—सप्त ज्ञानरूपमावप्रधानः पुरुषो ज्ञानपुरुषः, एव दर्शनपुरुषश्चा

અવ સુત્રકાર પુનઃ સસમૂહી દ્વારા ફરી પુરુષ વસ્તુવ્યતીકા કથન કરવે હે—નામપુરુષ એ હે જો નામમાત્ર કે પુરુષ હે અર્થાત્ કિસી મી વસ્તુ કા પુરુષ પેસા જો નામ લોક વ્યવહાર ચલાને કે લિયે રક્ષ લિયા જાતા હે વહ નામપુરુષ હે હમ નામ પુરુષ મેં પુરુષ કે જૈસે કોઈ મી લક્ષણ નહીં હોતે હે । લેપ્ય, ચિત્ર આદિકોં મેં જો પુરુષાકૃતિ કી સ્થાપના કરલી જાતી હે, વહ સ્થાપનાપુરુષ હે । પુરુષજ્ઞાનસપક્ષ દૃશ્ય મી ગીય અનુપયુક્ત અવ સ્થાલાલા હે, તો વહ દ્રવ્યપુરુષ હે જ્યોં નિ “અણુવઓગા દધ્ય” પેસા સિદ્ધાન્ત વચન હે, નામસ્થાપના આદિકા વિશેષ વિવરણ અનુયોગદ્વાર સુત્રકી અનુયોગ ચત્રિકા ટીકામેં મેં લિખ્તા હે—અતઃ જિજ્ઞાસુર્મો કો યદ ટીકા અવહ્ય વેચ્ચની ચાદિયે । હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન જોતે હે—જ્ઞાનપુરુષ આદિ વહા જ્ઞાનપુરુષ મેં જ્ઞાનરૂપ માવપ્રધાન પુરુષ લિખા ગયા હે । ફમી પ્રકારસે વર્ણનરૂપ માવપ્રધાનપુરુષ વર્ણનપુરુષ મેં ઔર

હવે સુત્રકાર સાત સૂત્રો દ્વારા એજ પુરુષ વસ્તુવ્યતીકા વિશેષ કથન કરે છે—નામપુરુષ તે છે કે જે નામમાત્રની અપેક્ષાએજ પુરુષ છે. એટલે કે કેઈ પણ વસ્તુનું પુરુષ એવું જે નામ લોકવ્યવહાર ચલાવવાને માટે રાખવામાં આવે છે તે નામપુરુષ । આ નામપુરુષમાં પુરુષતા એવાં કેઈ લક્ષણો હોતાં નથી. લેપ્ય ચિત્ર આદિમાં જે પુરુષાકૃતિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે, તેને સ્થાપના પુરુષ કહે છે. પુરુષજ્ઞાન અપક્ષ દૃશ્ય એ અનુપયુક્ત અવસ્થા વળો હોય છે તો તેને દ્રવ્યપુરુષ કહે છે. ઉચોત્તર વચનવાને પ્રથમ કહેવાય છે કારણ કે ‘અણુવઓગો દધ્ય’ આ પ્રકારનું સિદ્ધાન્ત વચન છે નામ, સ્થાપના આદિનું વિશેષ વિવરણ અનુયોગ દ્વારા સુત્રની અનુયોગચત્રિકા ટીકામાં મારા દ્વારા લખવામાં આવેલ છે તો જિજ્ઞાસુ તાકેને તે વાંચવા શરૂ મલ્ય છે.

હવે સનપુરુષ આદિ ત્રણ પ્રકારનું સ્પર્શીકરણ કરવામાં આવે છે—જ્ઞાનરૂપ ભાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને જ્ઞાનપુરુષ કહે છે, વચનરૂપ ભાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને વર્ણન પુરુષ કહે છે અને ચરિત્રરૂપ ભાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને ચરિત્ર પુરુષ કહે છે.

ત્રિપુરુષશ્ચાપિ વાચ્યઃ ૪ । પુનઃ પુરુષત્રૈવિધ્યમ્ , તત્ર-પુ વેદાનુભવનપ્રધાનઃ પુરુષો વેદપુરુષઃ । સ ચ પુરુષવેદાનુભૂતિકાલ્મે સ્ત્રી પુનપુનસકેષુ ત્રિષ્વપિ ભવતિ, “ વેય-પુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુમૂઢકાલમ્મિ ” इति वचनात् , यथा— स्त्रीकामितारूपपुरुषवेदसंपन्नानि स्त्री पुरुषनपुसकानीति । इदमुक्तं भवति—स्त्रीकामुकी स्त्री, स्त्रीकामुकः पुरुषः, स्त्रीपुरुषकामुकं नपुंसकं चेति । यद्वा- स्त्रीनपुंसकवेषधारी पुरुषो वेदपुरुषः कथ्यते, अयं वेदेन पुरुषः वेषेण तु स्त्री, नपुंसकं वापि भवति १, चिह्नैः-पुरुषचिह्नै इमश्रु, रोमादिभिरुपलक्षितः पुरुषश्चिह्नपुरुषः, चिह्नमात्रेण पुरुषो न तु यथार्थतया, यथा-इमश्रुभृतिनिह्नयुक्तं नपुंसकमिति । यद्वा- चिह्नेन-वेषेण पुरुषચિહ્ન

ચારિત્રરૂપ ભાવપ્રધાનપુરુષ ચારિત્રપુરુષમેં લિયા ગયા છે । વેદપુરુષમેં પુંવેદાનુભવ પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગૃહીત હુઆ છે । યહ પુંવેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ વેદાનુભૂતિ કાલમે સ્ત્રી, પુનપુસક તીનોં મેં મો હોતા છે । કહા મી છે—“ વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુમૂઢકાલમ્મિ ” સ્ત્રી પું નપુંસક સ્ત્રીકામિતારૂપપુરુષવેદસંપન્ન હોતે છે । તાત્પર્ય હસ કથનકા એસા છે કિ પુરુષ કી ચાહનાવાલી સ્ત્રી હોતી છે, સ્ત્રીકી ચાહનાવાલા પુરુષ હોતા છે । ઓર સ્ત્રીપુરુષ દોનોં કી ચાહનાવાલા નપુંસક હોતા છે । અથવા સ્ત્રી નપુસક વેષધારી જો પુરુષ હોતા છે વહ વેદપુરુષ છે । એમા પુરુષ કેવલવેદ સે પુરુષ હોતા છે વેષસે તો વહ સ્ત્રી યા નપુંસક હોતા છે । ઇમશ્રુ, રોમ દાઢી-મૂઠ આદિરૂપ જો પુરુષચિહ્ન છે ડન ચિહ્નોંસે ઉપલક્ષિત જો પુરુષ છે વહ ચિહ્ન પુરુષ છે, યહ ચિહ્ન પુરુષ ચિહ્ન માત્રસે પુરુષ હોતા છે યથાર્થ રૂપમેં પુરુષ નહીં હોતા ।

વેદપુરુષમા પુ વેદાનુભવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. તે પુ વેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ, પુરુષવેદાનુભૂતિકાળમા સ્ત્રી, પુ (પુરુષ), અને નપુંસક, એ ત્રણેમાં પણ હોઈ શકે છે કહ્યું પણ ખરૂ છે કે—“ વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુમૂઢકાલમ્મિ ” સ્ત્રીનપુંસક સ્ત્રીકામિતારૂપ પુરુષવેદ સંપન્ન હોય છે. આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે પુરુષની ચાહનાવાળી સ્ત્રી હોય છે, સ્ત્રીની ચાહનાવાળો પુરુષ હોય છે, અને સ્ત્રી અને પુરુષ, એ બન્નેની ચાહનાવાળો નપુસક હોય છે

અથવા—સ્ત્રીનપુસક વેષધારી જે પુરુષ હોય છે તેને વેદપુરુષ કહે છે, એવો પુરુષ કેવળ વેદની અપેક્ષાએ જ પુરુષ હોય છે, વેષની અપેક્ષાએ તો તે સ્ત્રી અથવા નપુસક હોય છે ઇમશ્રુ, રોમ (દાઢી-મૂઠ) આદિ રૂપ જે પુરુષચિહ્ન છે, તે ચિહ્નોથી ઉપલક્ષિત જે પુરુષ છે તેને ચિહ્નપુરુષ કહેવાય છે. તે ચિહ્નપુરુષ તે ચિહ્નોની અપેક્ષાએ જ પુરુષ લાગે છે, પણ યથાર્થ રૂપે તો પુરુષ હોતો

સ્વાભાત્ પુરુષવત્ત્વવ્યવર્તી સસમૂહ્યા નિરૂપયતિ—‘ તથો પુરિસજાપા ’ इत्यादि, મુગમમ્ । નધર પુરુષમરૂપણા ક્રિયતે—નામપુરુષ ‘ પુરુષ ’ इति નામમાપ્ત્, સ્થાપના પુરુષાઃ—છેવ્યવિધાવિપુ પુરુષાકૃતિમાત્રમ્, પુરુષજ્ઞાનસંપન્નોઽપ્યનુપયુક્તો દ્રવ્યપુરુષ ‘ અણુવમોગો દર્શ્ય ’ इति વચનાત્ । નામસ્થાપનાદીનાં વિશેષવિષયજ મનુયોગદ્વારમૂપસ્ય મસ્તુતાયામનુયોગચત્રિકાટીકાયામ્બલોકનીયમ્ ૨ । પુનઃ પુરુષપ્રેવિષ્યમાહ—તમ જ્ઞાનરૂપમાવમધાનઃ પુરુષો જ્ઞાનપુરુષઃ, એવ દર્શનપુરુષશ્ચ

અય સૂત્રકાર પુનઃ સસમૂહી દ્વારા ફરી પુરુષ વસ્તુવ્યવર્તતાકા કથન કરતે હૈં—નામપુરુષ વે હૈં જો નામમાત્ર કે પુરુષ હૈં અર્થાત્ કિસી મી વસ્તુ કા પુરુષ પેસા જો નામ હોક વ્યવહાર ચલાને કે લિપે રક્ષ લિપા જાતા હૈં વહ નામપુરુષ હૈં હમ નામ પુરુષ મેં પુરુષ કે જૈસે કોઈ મી લક્ષણ નહીં હોતે હૈં । છેવ્ય, ચિત્ર આદિકોં મેં જો પુરુષાકૃતિ કી સ્થાપના કરલી જાતી હૈં, વહ સ્થાપનાપુરુષ હૈં । પુરુષજ્ઞાનસપક્ષ દુઝા મી જીવ અનુપયુક્ત અથ સ્થાવાલા હૈં, તો વહ દ્રવ્યપુરુષ હૈં ક્યોં કિ ‘ અણુવમોગો દર્શ્ય ’ પેસા સિદ્ધાન્ત વચન હૈં, મામસ્થાપના આદિકા વિશેષ વિષયજ અનુયોગદ્વાર સૂત્રકી અનુયોગ ચત્રિકા ટીકામેં મૈને લિખ્વા હૈં—અતઃ જિજ્ઞાસુમોં કો યહ ટીકા અવશ્ય લેખની આહિપે । હસ પ્રકાર સે મી પુરુષ ત્રીન હોતે હૈં—જ્ઞાનપુરુષ આદિ યહાં જ્ઞાનપુરુષ મેં જ્ઞાનરૂપ માવમધાન પુરુષ લિપા ગયા હૈં । ફરી પ્રકારસે દર્શનરૂપ માવમધાનપુરુષ દર્શનપુરુષ મેં ઔર

હવે સૂત્રકાર જ્ઞાત સૂત્રે દ્વાથ જોલ પુરુષ વસ્તુવ્યવર્તનું વિશેષ કથન કરે છે—નામપુરુષ તે છે કે જે નામમાત્રની અપેક્ષાજોલ પુરુષ છે જોરહે કે કેઈ પણ વસ્તુનું પુરુષ જોલ જે નામ હોલવ્યવહાર ચલાવવાને માટે રાખવામાં આવે છે તે નામપુરુષ છે આ નામપુરુષમાં પુરુષતા જેવાં કેઈ લક્ષણો હોતાં નથી. લેખ્ય ચિત્ર આદિમાં જે પુરુષાકૃતિની સ્થાપના કરવામાં આવે છે તેને સ્થાપના પુરુષ કહે છે પુરુષજ્ઞાન સંપન્ન જીવ જે અનુપયુક્ત અવસ્થા વાળો હોય છે તો તેને દ્રવ્યપુરુષ કહે છે ઉચ્ચેત્ર વચનવાને દ્રવ્ય કહેવાય છે કારણ કે ‘ અણુવમોગો દર્શ્ય ’ આ પ્રકારનું સિદ્ધાન્ત કથન છે નામ, સ્થાપના આદિનું વિશેષ વિષયજ અનુયોગદ્વાર સૂત્રની અનુયોગચત્રિકા ટીકામાં મારા દ્વારા લખવામાં આવેલ છે તો જિજ્ઞાસુ સહકેને તે વાચવા કલ મજ છે

હવે જ્ઞાનપુરુષ આદિ ત્રણ પ્રકારનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—જ્ઞાનરૂપ બાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને જ્ઞાનપુરુષ કહે છે દર્શનરૂપ બાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને દર્શન પુરુષ કહે છે અને અસ્થિરરૂપ બાવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષને અસ્થિર પુરુષ કહે છે

ત્રિપુરુષશ્વાપિ વાચ્યઃ ૪ । પુનઃ પુરુષત્રૈવિધ્યમ્ , તત્ર-પુ વેદાનુભવનપ્રધાનઃ પુરુષો વેદપુરુષઃ । સ ચ પુરુષવેદાનુભૂતિકાલે સ્ત્રી પુનપુસકેષુ ત્રિષ્વપિ ભવતિ, “વેય-પુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુભૂડકાલમ્મ” ઇતિ વચનાત્ , યથા—સ્ત્રીકા-મિતારૂપપુરુષવેદસંપન્નાનિ સ્ત્રી પુરુષનપુસકાનીતિ । ઇદમુક્તં ભવતિ-સ્ત્રીકામુકી સ્ત્રી, સ્ત્રીકામુકઃ પુરુષઃ, સ્ત્રીપુરુષકામુકં નપુંસકં ચેતિ । યદ્વા-સ્ત્રીનપુંસકવેષધારી પુરુષો વેદપુરુષઃ કથયતે, અયં વેદેન પુરુષઃ વેષેણતુ સ્ત્રી, નપુંસકં વાપિ ભવતિ ૧, ચિહ્નૈઃ-પુરુષચિહ્નૈ ઇમશ્ચુરોમાદિભિરૂપલક્ષિતઃ પુરુષચિહ્નપુરુષઃ, ચિહ્નમાત્રેણ પુરુષો ન તુ યથાર્થતયા, યથા-ઇમશ્ચુરભૂતિચિહ્નયુક્તં નપુંસકમિતિ । યદ્વા-ચિહ્નેન-વેષેણ પુરુષચિહ્ન

ચારિત્રરૂપ આવપ્રધાનપુરુષ ચારિત્રપુરુષમેં લિયા ગયા હૈ । વેદપુરુષમેં પુંવેદાનુભવ પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગૃહીત હુઆ હૈ । યહ પુંવેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ વેદાનુભૂતિ કાલમે સ્ત્રી, પુનપુસક તીનોં મેં મી હોતા હૈ । કહા મી હૈ—“વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુભૂડકાલમ્મ” સ્ત્રી પુંનપુંસક સ્ત્રીકામિતારૂપપુરુષવેદસંપન્ન હોતે હૈ । તાત્પર્ય ઇસ કથનકા એસા હૈ કિ પુરુષ કી ચાહનાવાલી સ્ત્રી હોતી હૈ, સ્ત્રીકી ચાહનાવાલા પુરુષ હોતા હૈ । ઓર સ્ત્રીપુરુષ દોનોં કી ચાહનાવાલા નપુંસક હોતા હૈ । અથવા સ્ત્રી નપુંસક વેષધારી જો પુરુષ હોતા હૈ વહ વેદપુરુષ હૈ । એસા પુરુષ કેવલવેદ સે પુરુષ હોતાહૈ વેષસે તો વહ સ્ત્રી યા નપુંસક હોતાહૈ । ઇમશ્ચુ, રોમ દાઢી-મૂઝ આદિરૂપ જો પુરુષચિહ્નહૈ ડન ચિહ્નોંસે ઉપલક્ષિત જો પુરુષહૈ વહ ચિહ્ન પુરુષ હૈ, યહ ચિહ્ન પુરુષચિહ્ન માત્રસે પુરુષ હોનાહૈ યથાર્થ રૂપમેં પુરુષ નહીં હોતા ।

વેદપુરુષમા પુ વેદાનુભવની પ્રધાનતાવાળા પુરુષ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે તે પુ વેદાનુભવપ્રધાન પુરુષ, પુરુષવેદાનુભૂતિકાળમા સ્ત્રી, પુ (પુરુષ) અને નપુંસક, એ ત્રણેમા પણ હોઈ શકે છે કહ્યું પણ ખરૂ છે કે—“વેયપુરિસો તિલિંગો વિ પુરિસવેયાણુભૂડકાલમ્મ” સ્ત્રીનપુનસક સ્ત્રીકામિતારૂપ પુરુષવેદ સંપન્ન હોય છે આ કથનતુ તાત્પર્ય એ છે કે પુરુષની ચાહનાવાળી સ્ત્રી હોય છે, સ્ત્રીની ચાહનાવાળો પુરુષ હોય છે, અને સ્ત્રી અને પુરુષ, એ બન્નેની ચાહ નાવાળો નપુંસક હોય છે

અથવા—સ્ત્રીનપુ સક વેષધારી જે પુરુષ હોય છે તેને વેદપુરુષ કહે છે, એવો પુરુષ કેવળ વેદની અપેક્ષાએ જ પુરુષ હોય છે, વેષની અપેક્ષાએ તો તે સ્ત્રી અથવા નપુંસક હોય છે ઇમશ્ચુ, રોમ (દાઢી-મૂઝ) આદિ રૂપ જે પુરુષચિહ્ન છે, તે ચિહ્નોથી ઉપલક્ષિત જે પુરુષ છે તેને ચિહ્નપુરુષ કહેવાય છે. તે ચિહ્નપુરુષ તે ચિહ્નોની અપેક્ષાએ જ પુરુષ લાગે છે, પણ યથાર્થ રૂપે તો પુરુષ હોતો

पुरुष' पुरुषव्यपधारी स्म्यादिरिति । पुरुषवेदो वा चिद्वपुरुष इति २ । अभिलष्य
 वेऽनेनेति-अभिलाष-शब्द, स एव पुल्लिङ्गवाऽभिधानात् पुरुष-अभिलाष
 पुरुषः, शब्दमात्रेण पुरुष इत्यर्थं यथा घट कूटोचति । उक्तञ्च-" अभिलाषो
 पुल्लिङ्गामिहाणयेत्त घटोव० " इति ३, । पुनः पुरुषत्रैविध्यमाह-उत्तमपुरुषा
 मध्यमपुरुषा जघन्यपुरुषाः ५ । एतेष्वपि-उत्तमपुरुषास्त्रिविधा-धर्मपुरुषा, भोग-
 पुरुषाः, धर्मपुरुषाः । तत्र-धर्मः-क्षापिकचारिभावि, तदर्जनपराः पुरुषाः धर्म
 पुरुषा अर्हन्ति भोगाः मनोज्ञश्चादयः, तत्परायणा पुरुषा-भोगपुरुषा-

जैसा कि इनमें आदि पुरुष चिह्नों से युक्त नपुंसक होता है । अथवा चिह्न
 शब्द का अर्थ वेप है । इस वेप से जो पुरुष है वह चिह्नपुरुष है । ऐसे
 चिह्नपुरुष पुरुषवेपधारी स्त्री आदि होते हैं अथवा पुरुषवेपवाला चिह्न
 पुरुष है २ जो पुल्लिङ्ग शब्दवाला होता है वह अभिलाष पुरुष है अर्थात्
 पुल्लिङ्ग शब्द द्वारा जिसका अभिधान-कथन होता है वह अभिलाषपुरुष
 है जैसे " घट कूट " आदि, कहा भी है-" अभिलाषो पुल्लिङ्गामिहा
 णयेत्त घटोव० " इति ५ ।

इस प्रकार से भी पुरुषप्रकार तीन होते हैं-जैसे उत्तमपुरुष आदि
 इनमें भी उत्तमपुरुष त्रिविध होते हैं जैसे धर्मपुरुष आदि क्षापिकचारिण
 आदि का नाम धर्म है इन धर्म के उपाजन करन में तत्पर जो पुरुष हैं वे
 धर्मपुरुष हैं ऐसे धर्मपुरुष अर्हन्त हैं मनोज्ञश्चादिरूप भोग हैं इन भोगों की
 प्रधानतावाले जो पुरुष हैं वे भोगपुरुष हैं, ऐसे भोगपुरुष चक्रवर्ती

नपुं, जेम्हें इममें आदि पुरुषचिह्नोना नपुंसक पण युक्त होय छे अथवा
 चिह्न युक्तोना अथ वे। पण भाय छे त वेगळी अपेक्षाये १ पुरुष होय
 छे तेने पण चिह्नपुरुष कह्ये छे जेवा चिह्नपुरुषां पुरुषवेपधारी स्त्री आदिने
 । पण भाय छे अथवा पुरुषवेपधारीने चिह्नपुरुष कह्ये छे १ पुल्लिङ्ग तरीने
 नपुं भाय जेवा होय तेने अभिलाषपुरुष कह्ये छे जेव्हे के पुल्लिङ्ग (नर
 चरित्रा) शब्द द्वारा जेनु कथन भाय छे तेनु नाम अभिलाषपुरुष छे जेम्हें
 के पण कूट पण जेम्हें कण पण छे के अभिलाषो पुल्लिङ्गामिहाणयेत्त
 घटोव० " इत्यादि-पुरुषाणां नीनेप्रमाणे तत्र प्रकार छे ३ उत्तम पुरुष आदि।

उत्तम पुरुषाणां १ । प्रकार ५१ छ-जेम्हें धर्मपुरुष आदि, क्षापिक
 चारित्र आदिनु नाम धर्म छ ते पणनु नाम उपाजन कराने पार देय
 जेवा पुरुषोनेधर्मपुरुषो कह्ये छ जेवा पण पुरुषां तो छ भोगा य । इति ५
 सोम छ तज्जोनेनी प्रधानतावाले पुरुषा य । ततने सोमपुरुषा कह्ये छ

ચક્રવર્તિનઃ । કર્મણિ-કળ્પકોદ્ધારરૂપાણિ તત્પરાયણાઃ પુરુષાઃ કર્મપુરુષાઃ-ત્રામુ
 દેવા ૭ । ઇતિ । મધ્યમપુરુષા અપિ-ઉગ્રભોગરાજન્યભેદાત્ ત્રિવિદ્યાઃ । તત્ર-ઉગ્રાઃ
 ભગવત્ ક્રપભદેવસ્વામિનો રાજ્યકાલે યે આરક્ષકા આસન્ તે । ભોગાઃ કુલગુરવઃ ।
 રાજન્યાઃ-રાજમિત્રાણિ ૮ । જઘન્યપુરુષાણાં ત્રિવિધ્યમાદ-‘ દાસા ’ ઇત્યાદિ,
 દાસાઃ-દાસીપુત્રાદયઃ । ભૃતકા-વેતનેન કર્મકરાઃ । ‘ માઈલ્લગ ’ તિ ભાગિકાઃ
 ભાગો વિચરતે કૃષ્યાદૌ વેપા તે ભાગિનઃ, તથા ભાગિકાઃ શુદ્ધચાતુર્થિકાદિ
 ભાગવન્તે ઇત્યર્થઃ ॥ સૂ ૧ ॥

ઉક્તં મનુષ્યપુરુષાણાં ત્રિવિધ્યં સામ્પ્રતં સામાન્યતસ્તિતરશ્ચાં જલચરસ્થલચર-
 સ્વચરવિશેષાણાં ત્રિવિધ્ય દ્વાદશમૃત્યા, તિર્યગાદિસ્ત્રીપુંનપુસકાનાં ચ દશમૃત્યા, एवं
 દ્વાવિંશતિમૃત્યાતદાદ-—

મૂલમ્—તિવિદ્યા મચ્છા પળ્ળત્તા, તં જહા-અંડયા પોયયા
 સંમુચ્છિયા ૧ । અંડયા મચ્છા તિવિદ્યા પળ્ળત્તા, તં જહા-ઈત્થી
 પુરિસા નપુંસગા ૨ । પોયયા મચ્છા તિવિદ્યા પળ્ળત્તા, તં જહા-
 ઈત્થી પુરિસા નપુંસગા ૩ । તિવિદ્યા પક્ષ્વી પળ્ળત્તા, તં જહા-

હોતે હૈ । કળ્પકોદ્ધારરૂપ કર્મ મેં પરાયણ જો પુરુષ હોતે હૈ વે કર્મપુરુષ
 હૈ, એસે કર્મપુરુષ વાસુદેવ હોતે હૈ, મધ્યમપુરુષ કે ભેદોં મેં જો ઉગ્ર
 પુરુષ કહે ગયે હૈ વે ભગવાન્ ક્રપભદેવસ્વામી કે રાજ્યકાલમેં જો આર-
 ક્ષક (રક્ષા કરનેવાલે) થે વે હૈ । કુલગુરુ ભોગ પુરુષ હૈ, રાજમિત્ર
 પુરુષ હૈ । જઘન્ય પુરુષોં કી ત્રિવિધતા મેં દાસી પુત્રાદિરૂપ દાસ, વેતન
 સે કામ કરનેવાલે ભૃતક, ઔર સ્વેતી કિસાની આદિ મેં જિનકા ભાગ
 હાતા હૈ વે ભાગિક પુરુષ હૈ ॥ સૂ ૧ ॥

એવા ભોગપુરુષો ચક્રવર્તીઓ હોય છે. કટકોદ્ધાર (શત્રુરૂપી કાટાને કહાડનાર) રૂપ
 કર્મમાં પરાયણ જે પુરુષો હોય છે તેમને કર્મપુરુષો કહે છે. એવાં કર્મપુરુષ
 વાસુદેવ હોય છે. મધ્યમ પુરુષોને એક ભેદ જે ઉગ્રપુરુષ કહેવામાં આવ્યો
 છે તેના દષ્ટાન્ત રૂપે ક્રપભદેવ સ્વામીના. રાજકાળમાં જે આરક્ષકો (રક્ષા
 કરનારા) હતા, તેમને ગણાવી શકાય છે. કુલગુરુને ભોગપુરુષ, રાજમિત્રને
 રાજન્ય પુરુષ કહે છે. ભૃતક અને ભાગિક આ ત્રણ પ્રકારના જઘન્ય પુરુષો
 હોય છે. દાસીપુત્રને દાસ કહે છે, વેતન લઈને કામ કરનારને ભૃતક કહે છે,
 અને ખેતી, વાડી આદિમાં જેમનો ભાગ હોય છે તેમને ભાગિકપુરુષો કહે છે ॥ સૂ. ૬૫

પુરુષઃ પુરુષવેષધારી સ્ત્રીઆદિરિતિ । પુરુષવેદો વા વિદ્યપુરુષ इति २ । અમિત્રાપ્-
 ચેડનેનેતિ-અમિત્રાપ-શબ્દઃ, ત્ત એવ પુલ્લિંગતયાઽમિધાનાત્ પુરુષઃ, -અમિત્રાપ
 પુરુષઃ, શબ્દમાત્રેણ પુરુષ इत्यर्थं યથા ઘટ કૂટોવતિ । ઉક્તઞ્ચ-“ અમિત્રાપો
 પુલ્લિંગામિદ્વાખ્યમેષ ઘટોષ ” इति ३, । પુન પુરુષત્રૈવિધ્યમાદ-ઉત્તમપુરુષા
 મધ્યમપુરુષા યથા યપુરુષાઃ ૬ । એતેષ્વપિ-ઉત્તમપુરુષાસ્ત્રિવિધા -ધમપુરુષાઃ, મોગ-
 પુરુષાઃ, કર્મપુરુષાઃ । તથ-ધર્મઃ-ક્રાપિક્ષારિત્રાવિ, તદર્થનપરાઃ પુરુષાઃ ધમ
 પુરુષાઃ અર્હન્તઃ મોગા મનોશ્ચન્દ્રાદયા, તત્પરાયણા પુરુષા-મોગપુરુષાઃ-—

જેસાં કિં હમઞ્ચ આદિપુરુષચિહ્નોં સેયુક્ત નપુલ્લક હોતા હૈ । અથવા ચિહ્ન
 શબ્દ કા અર્થ વેષ હૈ । હસ વેષ સે જો પુરુષ હૈ વહ ચિહ્નપુરુષ હૈ । એસે
 વિદ્યપુરુષ પુરુષવેષધારી સ્ત્રી આદિ હોતે હૈ અથવા પુરુષવેદવાલા વિદ્ય
 પુરુષ હૈ ૨ જો પુલ્લિંગ શબ્દવાલા હોતા હૈ વહ અમિત્રાપ પુરુષ હૈ અર્થાત્
 પુલ્લિંગ શબ્દ દ્વારા જિસકા અમિધાન-કથન હોતા હૈ વહ અમિત્રાપપુરુષ
 હૈ જેસે “ ઘટઃ કૂટ ” આદિ, કહાં મી હૈ-“ અમિત્રાપો પુલ્લિંગામિદ્વા
 ખ્યમેષ ઘટોષ ” इति ૫ ।

હસ પ્રકાર સે મી પુરુષપ્રકાર ત્રીન હોતે હૈ-જેસે ઉત્તમપુરુષ આદિ
 હનમેં મી ઉત્તમપુરુષ ત્રિવિધ હોતે હૈ જેસે ધર્મપુરુષ આદિ ક્રાપિક્ષારિત્ર
 આદિ કા નામ ધર્મ હૈ હન ધર્મ કે ઉપાર્જન કરને મેં તત્પર જો પુરુષ હૈ વે
 ધર્મપુરુષ હૈ એસે ધર્મપુરુષ અર્હન્ત હૈ મનોશ્ચન્દ્રાવિસ્ત્ર મોગ હૈ હન મોગાં મી
 પ્રધાનતાવાળે જો પુરુષ હૈ વે મોગપુરુષ હૈ, એસે મોગપુરુષ ચક્રવર્તી

નથી, જો મુકે હમઞ્ચ આદિ પુરુષચિહ્નોં નપુલ્લક પણ યુક્ત હોય છે અથવા
 ચિહ્ન યુક્તો અર્થ વેષ પણ થાય છે તે વેષની અપેક્ષાએ જે પુરુષ હોય
 છે તેને પણ વિદ્યપુરુષ કહે છે એવાં વિદ્યપુરુષમાં પુરુષવેષધારી સ્ત્રી આદિને
 ગણાવી શકાય છે અથવા પુરુષવેદવાળાને વિદ્યપુરુષ કહે છે જે પુલ્લિંગ તરીકે
 ગણી શકાય એવો હોય તેને અમિત્રાપપુરુષ કહે છે એટલે કે પુલ્લિંગ (નર
 બાતિના ચન્દ્ર દ્વારા જેનું કથન થાય છે તેનું નામ અમિત્રાપપુરુષ છે જેમ
 કે ‘ ઘટઃ કૂટ ’ ઘટે વચેરે કહ્યું પણ છે કે અમિત્રાપો પુલ્લિંગામિદ્વાખ્યમેષ
 ઘટોષ ” इति-પુરુષના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર પડે છે ઉત્તમ પુરુષ આદિ.

ઉત્તમ પુરુષના ત્રણ પ્રકાર પડે છે-જેમકે ધમપુરુષ આદિ, ક્રાપિક્ષ
 આદિત્ર આદિનું નામ ધર્મ છે તે ધર્મનું નામ ઉપાર્જન કરવાને વ્યપર હોય
 એવા પુરુષોને ધર્મપુરુષો કહે છે એવા ધમપુરુષોબદ્ધ તે છે મનોશ્ચ ચન્દ્રાદિત્ર
 હોય છે તેઓએની પ્રધાનતાવાળા જે પુરુષો હોય છે તેમને મોગપુરુષો કહે છે

ચક્રવર્તિનઃ । કર્મણિ-કુટકોદ્ધારરૂપાણિ તત્પરાયણાઃ પુરુષાઃ કર્મપુરુષાઃ-વાસુ-
દેવા ૭ । ઇતિ । મધ્યમપુરુષા અપિ-ઉગ્રભોગરાજન્યભેદાત્ ત્રિવિધાઃ । તત્ર-ઉગ્રાઃ
ભગવત્ ક્રમભદેવસ્વામિનો રાજ્યકાલે યે આરક્ષકા આસન્ તે । મોગાઃ કુલગુરવઃ ।
રાજન્યાઃ-રાજમિત્રાણિ ૮ । જઘન્યપુરુષાણાં ત્રૈવિધ્યમાહ-‘દાસા’ ઇત્યાદિ,
દાસાઃ-દાસીપુત્રાદયઃ । શ્રુતકા-વેતનેન કર્મકરાઃ । ‘માફલ્લગ’ ત્તિ ભાગિકાઃ
ભાગો વિધતે કૃષ્યાદૌ યેષાં તે ભાગિનઃ, તથા ભાગિકાઃ શુદ્ધચાતુર્થિકાદિ
ભાગવન્ત ઇત્યર્થઃ ॥ સૂ ૧ ॥

ઉક્તં મનુષ્યપુરુષાણાં ત્રૈવિધ્યં સામ્પતં સામાન્યતસ્તિરશ્વાં જલચરસ્થલચર-
સ્થચરવિશેષાણાં ત્રૈવિધ્યં દ્વાદશમૂઝ્યા, તિર્યગાદિસ્ત્રીપુંનપુસકાનાં ચ દશમૂઝ્યા, એવં
દ્વાવિંશતિમૂઝ્યાતદાહ—

મૂલમ્—તિવિહા મચ્છા પળ્ળત્તા, તં જહા-અંડયા પોયયા
સંમુચ્છિયા ૧ । અંડયા મચ્છા તિવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા-ઈત્થી
પુરિસા નપુંસગા ૨ । પોયયા મચ્છા તિવિહા પળ્ળત્તા, તં જહા-
ઈત્થી પુરિસા નપુંસગા ૩ । તિવિહા પલ્લવી પળ્ળત્તા, તં જહા-
હોતે હૈ । કુટકોદ્ધારરૂપ કર્મ મેં પરાયણ જો પુરુષ હોતે હૈ વે કર્મપુરુષ
હૈ, એસે કર્મપુરુષ વાસુદેવ હોતે હૈ, મધ્યમપુરુષ કે ભેદોં મેં જો ઉગ્ર
પુરુષ કહે ગયે હૈ વે ભગવાન્ ક્રમભદેવસ્વામી કે રાજ્યકાલમેં જો આર-
ક્ષક (રક્ષા કરનેવાલે) થે વે હૈ । કુલગુરુ ભોગ પુરુષ હૈ, રાજમિત્ર
પુરુષ હૈ । જઘન્ય પુરુષોં કી ત્રિવિધતા મેં દાસી પુત્રાદિરૂપ દાસ, વેતન
સે કામ કરનેવાલે શ્રુતક, ઓર સેતી કિસાની આદિ મેં જિનકા ભાગ
હોતા હૈ વે ભાગિક પુરુષ હૈ ॥ સૂ ૧ ॥

એવા ભોગપુરુષો ચક્રવર્તીઓ હોય છે. કુટકોદ્ધાર (શત્રુરૂપી કાટાને કહાડનાર) રૂપ
કર્મમાં પરાયણ જે પુરુષો હોય છે તેમને કર્મપુરુષો કહે છે. એવાં કર્મપુરુષ
વાસુદેવ હોય છે. મધ્યમ પુરુષોનો એક ભેદ જે ઉગ્રપુરુષ કહેવામાં આવ્યો
છે તેના દષ્ટાન્ત રૂપે ક્રમભદેવ સ્વામીના રાજકાળમાં જે આરક્ષકો (રક્ષા
કરનારા) હતા, તેમને ગણાવી શકાય છે. કુલગુરુને ભોગપુરુષ, રાજમિત્રને
રાજન્ય પુરુષ કહે છે ભૂતક અને ભાગિક આ ત્રણ પ્રકારના જઘન્ય પુરુષો
હોય છે. દાસીપુત્રને દાસ કહે છે, વેતન લઈને કામ કરનારને ભૂતક કહે છે
અને ખેતી, વાડી આદિમાં જેમનો ભાગ હોય છે તેમને ભાગિકપુરુષો કહે છે ॥ સૂ. ૬ ॥

અડયા પોયયા સમુચ્છિમા ૪ । અડયા પક્ષી તિવિહા પળ્ળતા,
 ત જહા ફ્ત્થી પુરિસા નપુસગા ૫ । પોયયા પક્ષી તિવિહા
 પળ્ળતા, ત જહા-ફ્ત્થી પુરિસા નપુસગા ૬ । ઇવમેતેણ અભિલાવેણં
 ઊરપરિસપ્પાવિ માણિયઘ્વા ૯, મુયપરિસપ્પા વિ માણિયઘ્વા ૧૨ ।
 ઇવ ચેવ તિવિહા તિરિક્કજોણિયા પળ્ળતા, ત જહા-ફ્ત્થી
 પુરિસા નપુસગા ૧ । તિવિહા ફ્ત્થીઓ પળ્ળતાઓ, ત જહા
 તિરિક્કજોણિય્થીઓ, મળ્ણસ્સિત્થીઓ, દેવિત્થીઓ ૨ । તિરિક્ક
 જોણિય્થીઓ તિવિહાઓ પળ્ળતાઓ, ત જહા જલચરીઓ થલ-
 ચરીઓ, સ્વહચરીઓ ૩ । મળ્ણસ્સિત્થીઓ તિવિહાઓ પળ્ળતાઓ,
 ત જહા-કમ્મમૂમિયાઓ, અકમ્મમૂમિયાઓ, અતરદીવિયાઓ ૪ ।
 તિવિહા પુરિસા પળ્ળતા, ત જહા તિરિક્કજોણિયપુરિસા, મળ્ણ
 સ્સપુરિસા, દેવપુરિસા ૫ । તિરિક્કજોણિયપુરિસા તિવિહા પળ્ળતા,
 ત જહા જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા ૬ । મળ્ણસ્સપુરિસા તિવિહા
 પળ્ળતા, ત જહા કમ્મમૂમિયા, અકમ્મમૂમિયા, અતરદીવિયા ૭ ।
 તિવિહા નપુસગા પળ્ળતા, ત જહા ણેરદ્વયનપુસગા, તિરિક્ક
 જોણિયનપુસગા, મળ્ણસ્સનપુસગા ૮ । તિરિક્કજોણિયનપુસગા
 તિવિહા પળ્ળતા, ત જહા-જલયરા, થલયરા, સ્વહયરા ૯ ।
 મળ્ણસ્સનપુસગા તિવિહા પળ્ળતા, ત જહા કમ્મમૂમિયા અકમ્મ
 મૂમિયા અતરદીવિયા ૧૦ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

इस तरह स मनुष्य पुष्पों की त्रिविधता फही अब सामान्यतः
 तिर्यग्यो की जलचर, थलचर और खेचर विधोया की त्रिविधता सूत्रकार

આ રીતે મનુષ્ય પુષ્પોની ત્રિવિધતાનું પ્રતિષ્ઠાન કરીને હવે સૂત્રકાર
 તિર્યગ્યોની-જલચર, થલચર અને ખેચરની-ત્રિવિધતાનું બાર સૂત્રો દ્વારા

છાયા—ત્રિવિધા મત્સ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—અણ્ડજાઃ, પોતજાઃ, સંમૂર્ચિષ્ઠમાઃ ૧।
 અણ્ડજા મત્સ્યાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ૨। પોતજા
 મત્સ્યાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ૩। ત્રિવિધાઃ પક્ષિણ.
 પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—અણ્ડજા પોતજા સંમૂર્ચિષ્ઠમાઃ ૪। અણ્ડજાઃ પક્ષિણત્રિવિધાઃ
 પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાઃ ૫। પોતજાઃ પક્ષિણત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાનિ ૬। એવમેતેનામિલાપેન ઠરાપરિસર્પા અપિ
 મણિતવ્યાઃ ૯, મુજપરિસર્પા અપિ મણિતવ્યાઃ ૧૨ ॥ એવમેત્ર ત્રિવિધાસ્તિર્યગ્યો-
 નિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથા—સ્ત્રિયઃ પુરુષા નપુંસકાનિ ૧। ત્રિવિધા સ્ત્રિયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 તથા—તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ, મનુષ્યસ્ત્રિયઃ, દેવસ્ત્રિયઃ ૨। તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયસ્ત્રિવિધાઃ
 પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—જલચર્યઃ, સ્થલચર્યઃ, સ્વચર્યઃ ૩। મનુષ્યસ્ત્રિયસ્ત્રિવિધા પ્રજ્ઞપ્તાઃ,
 તથા—કર્મભૂમિજાઃ, અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપજાઃ ૪। ત્રિવિધાઃ પુરુષા.
 પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—તિર્યગ્યોનિકપુરુષાઃ, મનુષ્યપુરુષાઃ, દેવપુરુષાઃ ૫। તિર્યગ્યો-
 નિકપુરુષાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—જલચરાઃ, સ્થલચરાઃ, સ્વચરાઃ ૬। મનુષ્ય-
 પુરુષાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—કર્મભૂમિજાઃ અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપજાઃ ૭।
 ત્રિવિધાઃ નપુંસકા પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા—તૈર્યપિકનપુંસકાઃ, તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાઃ,
 મનુષ્યનપુંસકાઃ ૮। તિર્યગ્યોનિકનપુંસકાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—જલચરાઃ,
 સ્થલચરાઃ, સ્વચરાઃ ૯। મનુષ્યનપુંસકાત્રિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તા, તથા—કર્મભૂમિજાઃ,
 અકર્મભૂમિજાઃ, અન્તરદ્વીપજાઃ ૧૦ ॥ સુ ૧૦ ॥

ટીકા—‘તિવિહા મચ્છા’ ઇત્યાદિ દ્વાદશસૂત્રી સુગમા।

નવર-અણ્ડે-પદ્ધયાદિ પ્રાદુર્ભાવક્રોધે જાયન્તે-ઉત્પદ્યન્તે ઇત્યણ્ડજાઃ।
 પોતા એવ જાતા ન જરાય્યાદિના વેદિતાઃ પૂર્ણાવયવા યોનિર્નિર્ગતમાત્રા એવ

દ્વાદશસૂત્ર દ્વારા ઓર તિર્યગાદિ સ્ત્રીપુંનપુંસકોં કી ત્રિવિધતા દશસૂત્ર
 દ્વારા કહલે હૈ—‘તિવિહા મચ્છા પળ્લતા’ ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—જલચર જીવરૂપ જો મત્સ્ય હૈ વે તોન પ્રકારકે કહે ગયે હૈ—જેસે
 અણ્ડજ, પોતજ ઓર સંમૂર્ચિષ્ઠ ૧, અણ્ડજ મત્સ્ય-સ્ત્રી, પુરુષ ઓર
 નપુંસક કે ભેદ સે તોન પ્રકારકે કહે ગયે હૈ। સ્વચર પક્ષી મી તોન

કથન કરે છે અને તિર્યંગાદિ સ્ત્રી, પુંનપુંસકોની ત્રિવિધતાનુ દશ સૂત્રો દ્વારા
 કથન કરે છે—“તિવિહા મચ્છા પળ્લતા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જલચર જીવરૂપ જે મત્સ્ય છે તેના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે.
 (૧) અંડજ, (૨) પોતજ અને (૩) સંમૂર્ચિષ્ઠ, અંડજ મત્સ્યના પણ સ્ત્રી,
 પુરુષ અને નપુંસક એવાં ત્રણ ભેદ કહ્યાં છે એચરપક્ષીના પણ નીચે પ્રમાણે

પ્રકાર કે કહે ગયે છે—જैसे—અણ્વજ, પોતજ ઓર સમૃચ્છિમ, इनमें जो अण्वज पक्षी है वे स्त्री पुरुष और नपुंसक के भेद से तीन प्रकारके कहे गये हैं—पौतज पक्षी भी तीन प्रकारके कहे गये हैं—स्त्री, पुरुष और नपुंसक इस तरहके इस अभिलाषद्वारा उर परिसर्प और भुज परिसर्पके विषयमें भी कथन करना चाहिये । इसी तरह से त्रिविध तिर्यग्योनिक कहे गये हैं—जैसे—स्त्री, पुरुष और नपुंसक इनमें स्त्रियां तीन प्रकार की कही गई हैं । जैसे तिर्यग्योनिक स्त्रियां, मनुष्यस्त्रियां और देवस्त्रियां तिर्यग्योनिकस्त्रियां भी तीन प्रकारकी कही गई हैं—जलचरी, स्थलचरी और खेचरी मनुष्यस्त्रियां—कर्मभूमिजा, अकर्मभूमिजा और अन्तरद्वीपजा के भेद से तीन प्रकारकी होती हैं, तिर्यग्योनिक पुरुष, मनुष्य पुरुष और देवपुरुष के भेद से पुरुष तीन तरहके होते हैं । तिर्यग्योनिकपुरुष भी तीन प्रकार के होते हैं । जैसे जलचर, स्थलचर और खेचर, मनुष्य पुरुष कम भूमिज, अकर्मभूमिज अन्तरद्वीपज ऐसे तीन भेदवाले हैं । नपुंसक भी तीन प्रकारके होते हैं—नैरयिक नपुंसक, तिर्यग् नपुंसक और मनुष्यनपुंसक, तिर्यग्योनि नपुंसक भी तीन प्रकार हैं । जलचर,

ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અઠજ, પોતજ અને (૩) સમૃચ્છિમ તેમાંથી જે અઠજ પક્ષી છે તેના નર નારી (માદા) અને નપુસક એવા ત્રણ ભેદ કહ્યા છે પોતજ પક્ષીના પણ નર માદા અને નપુસક એવા ત્રણ પ્રકાર છે આ રીતે જ—આ પ્રકારના અભિલાષ દ્વારા ઉર પરિસ્પર્ષ અને ભુજ પરિસ્પર્ષ સેદ્ધાંત કથન પણ સમજાવું બોધાએ એજ પ્રમાણે તિર્યગ્યોનિકના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સ્ત્રી (૨) પુરુષ અને (૩) નપુસક તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓ (૨) મનુષ્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓ અને (૩) દેવસ્ત્રીઓ (દેવીઓ) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓના ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) જલચરી, (૨) સ્થલચરી અને (૩) ખેચરી, મનુષ્ય સ્ત્રીઓના પણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) કર્મભૂમિજ (૨) અકર્મભૂમિજ (૩) અન્તરદ્વીપજ. પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક પુરુષ (૨) મનુષ્યપુરુષ અને (૩) દેવપુરુષ. તિર્યગ્યોનિક પુરુષના પણ આ પ્રમાણે ત્રણ ભેદ છે—(૧) જલચર, (૨) સ્થલ ચર અને (૩) ખેચર મનુષ્ય પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) કર્મ ભૂમિજ (૨) અકર્મભૂમિજ અને (૩) અન્તરદ્વીપજ નપુસકના પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) નપુસક નારકો, (૨) નપુસક તિર્યગ્યો અને (૩) નપુસક મનુષ્યો નપુ સક તિર્યગ્યોના પણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભેદ છે—(૧) જલચર, (૨) સ્થલચર અને

પરિસ્પન્દાદિ સામર્થ્યોપેતાઃ પોતજાઃ। યદ્વા-પોતો વસ્ત્ર તેન તત્સમાર્જિતા લક્ષ્યન્તે। તથા ચ-પોતા ઇવ-વસ્ત્રસંમાર્જિતા ઇવ ગર્ભવેષ્ટનચર્મનાવૃત્તવાત્ જાયન્તે-ઉત્પન્નન્તે ઇતિ, તથા-પોતાત્-ગર્ભવેષ્ટનચર્મરહિતગર્ભાત્ જાયન્ત ઇતિ વા પોતજા।

સ્થલચર ઔર ચેચર, મનુષ્ય નપુંસક મી તીન કે હૈ—કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ ઔર અન્તરદ્વીપજ।

પક્ષી આદિ જિસમેં સે પ્રાદુર્ભૂત હોકર બાહર નિકલતે હૈં। એસે કોષ કા નામ અણડ હૈ, ઇસ અણડ સે જિનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ વે અણડજ હૈં, ગર્ભ જન્મ કા ઘરુ એક ભેદ હૈ। અર્થાત્ સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ ગર્ભજન્મ ઔર ઉપપાદ જન્મ ઇસ તરહ સે જન્મ કે તીન ભેદ હોતે હૈં, ઇનમેં પોતજન્મવાલોં કે અણડે સે જો પૈદા હોતે હૈં ઊનકા ઔર જો જરાયુ સે પૈદા હોતે હૈં ઊનકા ગર્ભજન્મ હોના હૈ, અતઃ અણડે સે પૈદા હોનેવાલે જિતને જીવ હૈં વે સવ ગર્ભજન્મવાલે હોતે હૈં। ઇમી તરહ જો જરાયુ આદિ સે વેષ્ટિત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ માતાકે ઉદર સે બાહર નિકલતે હી પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલનક્રિયા) સહિત હોતે હૈ વે પોતજ હૈં અથવા પોત નામ વસ્ત્ર કા હૈ। ઉત્પન્ન હોતે હી જોએસે જ્ઞાત હોવેં કિ માનોં યે વસ્ત્ર સે હી પુછે હુઅ ઉત્પન્ન હુઅ હૈં। અતઃ યે પોત જન્મવાલે ગર્ભવેષ્ટનચર્મ સે અનાવૃત્ત રહને કે કારણ વસ્ત્રસે સંમાર્જિત હુઅ

(૩) એચર મનુષ્ય નપુંસકના પણ ત્રણ પ્રકાર છે(૧)-કર્મભૂમિજ, (૨) અકર્મ ભૂમિજ, અને (૩) અન્તરદ્વીપજ પક્ષી આદિ જેમા પેદા થઇને બહાર નીકળે છે, એવાં કોષને અડ (ઇડુ) કહે છે. ઇડામાથી જે જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જીવને અંડજ કહે છે.

ગર્ભજન્મનો તે એક ભેદ છે. એટલે કે સંમૂર્ચ્છિમ જન્મ, ગર્ભજન્મ અને ઉપપાદ જન્મ, આ રીતે પણ જન્મના ત્રણ પ્રકાર પડે છે પોતજન્મ વાળાના ઇડામાથી પેદા થનાર જીવો અને જરાયુમાથી પેદા થનાર જીવો ગર્ભજન્મવાળા હોય છે તે કારણે ઇડામાથી પેદા થનારા જે જે જીવો હોય છે, તે બધા ગર્ભજન્મવાળા જ હોય છે એજ પ્રમાણે જે જીવો જરાયુ આદિથી વેષ્ટિત (વીટ્તાયેષ્ટા) હોતા નથી પણ માતાના ગર્ભમાથી બહાર નીકળતાની સાથે જ પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલન આદિ) ક્રિયાથી યુક્ત હોય છે, તે જીવોને પોત જ કહે છે અથવા-પોત એટલે વસ્ત્ર જન્મનાની સાથે જ જે જીવો વસ્ત્રથી લૂછ્યા હોય એવા નિર્મળ લાગે તે જીવોને પોત જ કહે છે પોત જન્મવાળા જીવો ગર્ભવેષ્ટન ચર્મથી અનાવૃત્ત રહેવાને કારણે વસ્ત્રથી સંમાર્જિત

પ્રકાર કે કહે ગયે છે—જैसे-અણ્ડજ, પોતજ ઓર સમૃન્ધિમ, इनमें जो अण्डज पक्षी हैं वे स्त्री पुरुष और नपुंसक के मेव से तीन प्रकारके कहे गये हैं—पोतज पक्षी भी तीन प्रकारके कहे गये हैं—स्त्री, पुरुष और नपुंसक इस तरहके इस अभिलापद्वारा उर परिसर्प और भुज परिमर्पके विषयमें भी कथन करना चाहिये । इसी तरह से त्रिविध तिर्यग्योनिक कहे गये हैं—जैसे-स्त्री, पुरुष और नपुंसक इनमें स्त्रियां तीन प्रकार की कही गई हैं । जैसे तिर्यग्योनिक स्त्रियां, मनुष्यस्त्रिया और देवस्त्रियां, तिर्यग्योनिकस्त्रियां भी तीन प्रकारकी कही गई हैं—जलचरी, स्थलचरी और खेचरी मनुष्यस्त्रिया—कर्मभूमिजा, अकर्मभूमिजा और अन्तरद्वीपजा के मेव से तीन प्रकारकी होती हैं, तिर्यग्योनिक पुरुष, मनुष्य पुरुष और देवपुरुष के मेव से पुरुष तीन तरहके होते हैं । तिर्यग्योनिकपुरुष भी तीन प्रकार के होते हैं । जैसे जलचर, स्थलचर और खेचर, मनुष्य पुरुष कर्मभूमिज, अकर्मभूमिज अन्तरद्वीपज ऐसे तीन मेववाले हैं । नपुंसक भी तीन प्रकारके होते हैं—नैरयिक नपुंसक, तिर्यग् नपुंसक और मनुष्यनपुंसक, तिर्यग्योनि नपुंसक भी तीन प्रकार हैं । जलचर,

ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) અંડજ, પોતજ અને (૩) સમૃન્ધિમ તેમાંથી જે અંડજ પક્ષી છે તેના નર, નારી (માદા) અને નપુસક બેવા ત્રણ લેઈ કહ્યા છે પોતજ પક્ષીના પણ નર, માદા, અને નપુસક બેવા ત્રણ પ્રકાર છે આ રીતે જ—આ પ્રકારના અભિલાપ દ્વારા ઉર પરિવ્રપ અને ભુજ પરિવ્રપના લેહોતું કથન પણ સમજવું બેઠબે બેજ પ્રમાણે તિર્થ યોનિકના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) સ્ત્રી (૨) પુરુષ અને (૩) નપુસક તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રીઓ (૨) મનુષ્યયોનિક સ્ત્રીઓ અને (૩) દેવસ્ત્રીઓ (દેવીઓ) તિર્થગ્યોનિક સ્ત્રીઓના ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) જલચરી, (૨) સ્થલચરી અને (૩) ખેચરી, મનુષ્ય સ્ત્રીઓના પણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) કર્મભૂમિજ (૨) અકર્મભૂમિજ (૩) અન્તરદ્વીપજ પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કોય છે—(૧) તિર્યગ્યોનિક પુરુષ (૨) મનુષ્યપુરુષ અને (૩) દેવપુરુષ તિર્યગ્યોનિક પુરુષના પણ આ પ્રમાણે ત્રણ લેઈ છે—(૧) જલચર, (૨) સ્થલ ચર અને (૩) ખેચર મનુષ્ય પુરુષના પણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) કર્મ ભૂમિજ, (૨) અકર્મભૂમિજ અને (૩) અન્તરદ્વીપજ નપુસકના પણ ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે—(૧) નપુસક નારીકો (૨) નપુસક તિર્થગ્યો અને (૩) નપુસક મનુષ્યો નપુ સક તિર્થ યોનના પણ નીચે પ્રમાણે ત્રણ લેઈ છે—(૧) જળચર, (૨) સ્થળચર અને

પરિસ્પન્દાદિ મામથ્યો પેતાઃ પોતજાઃ। યદ્વા-પોતો વસ્ત્ર તેન તત્સંમાર્જિતા લક્ષ્યન્તે। તથા ચ-પોતા ઇવ-વસ્ત્રસંમાર્જિતા ઇવ ગર્ભવેષ્ટનચર્મનાવૃતત્યાત્ જાયન્તે-ઉત્પ-
દ્યન્તે ઇતિ, તથા-પોતાત્-ગર્ભવેષ્ટનચર્મરહિતગર્ભાત્ જાયન્ત ઇતિ વા પોતજા।

સ્થલચર ઔર ચેચર, મનુષ્ય નપુંસક બી ત્રીન કે હૈ—કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ ઔર અન્નરદ્વીપજ।

પક્ષી આદિ જિમ્મમાં સે પ્રાદુર્ભૂત હોકર વાહર નિકલતે હૈં। એસે કોપ કા નામ અણ્ડ હૈ, ઇમ અણ્ડ સે ત્રિનકી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ વે અણ્ડજ હૈ, ગર્ભ જન્મ કા યહ એક ભેદ હૈ। અર્થાત્ સંમૃત્તિમ જન્મ ગર્ભજન્મ ઔર ઉપપાદ જન્મ ઇસ તરહ સે જન્મ કે ત્રીન ભેદ હોતે હૈં, ઇનમાં પોતજન્મવાલોં કે અણ્ડે સે જો પૈદા હોતે હૈં ડનકા ઔર જો જરાયુ સે પૈદા હોતે હૈં ડનકા ગર્ભજન્મ હોના હૈ, અતઃ અણ્ડે સે પૈદા હોનેવાલે જિતને જીવ હૈ વે સવ ગર્ભજન્મવાલે હોતે હૈં। ઇમી તરહ જો જરાયુ આદિ સે વેષ્ટિત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ માતાકે ઉદર સે વાહર નિકલતે હી પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલનક્રિયા) સહિત હોતે હૈ વે પોતજ હૈં અથવા પોત નામ વસ્ત્ર કા હૈ। ઉત્પન્ન હોતે હી જો એસે જ્ઞાત હોવેં કિ માનોં વે વસ્ત્ર સે હી છુટે હુવ ઉત્પન્ન હુવ હૈં। અતઃ વે પોત જન્મવાલે ગર્ભવેષ્ટનચર્મ સે અનાવૃત રહને કે કારણ વસ્ત્રસે સંમાર્જિત હુવ

(૩) એચર મનુષ્ય નપુંસકના પશુ ત્રણ પ્રકાર છે(૧)-કર્મભૂમિજ, (૨) અકર્મ ભૂમિજ, અને (૩) અન્નરદ્વીપજ પક્ષી આદિ જેમા પેદા થઇને બહાર નીકળે છે, એવા કોષને અડ (ઇડુ) કહે છે. ઇડામાંથી જે જીવની ઉત્પત્તિ થાય છે, તે જીવને અડજ કહે છે.

ગર્ભજન્મનો તે એક ભેદ છે. એટલે કે સમૂર્ણ જન્મ, ગર્ભજન્મ અને ઉપપાદ જન્મ, આ રીતે પશુ જન્મના ત્રણ પ્રકાર પડે છે પોતજન્મ. વાળાના ઇડામાંથી પેદા થનાર જીવો અને જરાયુમાંથી પેદા થનાર જીવો ગર્ભજન્મવાળા હોય છે તે કારણે ઇડામાંથી પેદા થનારા જે જે જીવો હોય છે, તે બધા ગર્ભજન્મવાળા જ હોય છે એજ પ્રમાણે જે જીવો જરાયુ આદિથી વેષ્ટિ (વીરજાપેદા) હોતા નથી પણ માતાના ગર્ભમાંથી બહાર નીકળતાની સાથે જ પરિસ્પન્દાદિ (હલનચલન આદિ) ક્રિયાથી યુક્ત હોય છે, તે જીવોને પોત જ કહે છે અથવા-પોત એટલે વસ્ત્ર જન્મનાની સાથે જ જે જીવો વસ્ત્રથી લૂછ્યા હોય એવા નિર્મળ લાગે છે તે જીવોને પોત જ કહે છે પોત જન્મવાળાં જીવો ગર્ભવેષ્ટન ચર્મથી અનાવૃત રહેવાને કારણે વસ્ત્રથી સંમાર્જિત

સમૃદ્ધિમા - સમૃદ્ધન સમૃદ્ધ - ગર્ભાધાનમન્તરેણ સ્વય સમુત્પત્તિસ્તેન, યદ્વા-
સમન્નોદદસ્ય મૃષ્ટનમ્ અયયસયોગસ્તેન નિર્વૃત્તિ સમૃદ્ધિમા - પ્રગર્ભમા માતા
પિતૃસંયોગ વિનૈવ સ્વય સમુત્પન્ના इत्यर्थः । સમૃદ્ધિમાના સ્થ્યાદિભેદો નાસ્તિ,
નપુસકસ્વાષ્ટેવામિતિ ન સુખે વર્ણિતઃ । અણ્ડજાઃ પક્ષિણ - હંસાદયઃ પોતજાઃ કુખર-
શ્લુઠા - શ્વ - નકુલ મૂષિક ચર્મચર્યા - વસુમતી પ્રમૃતયઃ, સમૃદ્ધિમાઃ સ્વજનકાદયઃ
પ્રપામુક્ષિજનત્વેઽપિ સમૃદ્ધિમત્સ્વશ્યપદેશો મનસિ, ઉદ્ભિજમાવીનાં સમૃદ્ધિમવિશ્વત્વા
દિતિ ૬ । ' एवं ' इत्यादि, एवं-यद्यपि एतन् पक्षिष्वनोवतनामिलापेन 'विविधा

કી તરફ ગર્ભ સે ઉત્પન્ન હોતે હે । અથવા ગર્ભસે યે ઉત્પન્ન હોતે હે જહ
ગર્ભ, ગર્ભવેષ્ટનચર્મસે રહિત રોના હે । હસ લિયે ખી યે પોતજ કહે જાતે હે ।
ગર્ભાધાનકે વિનાહી જિનકી સ્વય ઉત્પત્તિ હો જાતી હે જે જીવ સંમૃદ્ધિમ હે ।
અથવા સય તરફ સે જો વેદકા મૃષ્ટન હે - અથવા સયોગ હે - હસ અયય
સયોગ સે જો નિર્વૃત્તિ હોતે હે જે સમૃદ્ધિમ હે । યે અગર્ભજ હોતે હે ।
માતા પિતા કે સયોગ કે વિના હી યે સ્વય ઉત્પન્ન હોતે હે । જન સમૃ-
દ્ધિમ જીવો મેં જી આદિકા મેવ નહીં હે ક્યોં કિ યે નપુંસક હી હોતે
હે । હસ લિયે સૂત્ર મેં હસે નહીં વિગ્ધલાયા ગયા હે, અણ્ડે સે ઉત્પન્ન
પક્ષી - હંસાદિક હે, પોતજ - કુખર (હાપી), શ્લુઠ, શ્વ, નકુલ, મૂષક
ઔર જમગાદિક આદિ હે ઔર સમૃદ્ધિમ સ્વજનક આદિ હે । જનમેં
ઉદ્ભિજતા હોને પર ખી સમૃદ્ધિમત્સ્વ શ્યપદેશ હોતા હે । ક્યોં કિ ઉદ્ભિ-
જન સમૃદ્ધિમ વિશેષ હોતે હે । હસ પક્ષી સૂત્રોક્ત અભિલાપ સે પેસા

જ્યા હોય એવી રીતે ગર્ભમાંથી બહાર આવે છે અથવા જે ગર્ભમાં તેઓ
ઉત્પન્ન થાય છે તે ગર્ભ ગર્ભવેષ્ટનચર્મથી રહિત હોય છે તેથી પણ તેમને
પોતજ કહે છે ગર્ભાધાન વિના જ જીવોની આપોઆપ ઉત્પત્તિ થઈ જાય છે
તે જીવોને સમૃદ્ધિમ કહે છે અથવા બી પ્રકારના અવશ્ય સયોગથી જે
નિવૃત્તિ હોય છે એવા જીવોને સમૃદ્ધિમ કહે છે તે જીવો અગર્ભજ હોય
છે - માતાપિતાના સયોગ સિવાય જ તેઓ સ્વય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે તે
સમૃદ્ધિમ જીવોમાં નર અને નારી જાનિના બેઠા હોતા નથી કારણ કે તે
જીવો નપુંસક જ હોય છે તે કારણે સૂત્રમાં સમૃદ્ધિમ જીવોના ત્રણ બેઠ
બતાવવામાં આવ્યા નથી હસ વગેરે પક્ષી છાંતમાંથી ઉત્પન્ન થતા હોય છે
તેથી તેમને અકજ કહે છે હાથી સજ્જાં નાજિયાં ઉદર આમાથીર્યા
આદિ જીવોને પોતજ કહે છે અજનક આદિ જીવો સમૃદ્ધિમ જ મવાળા
અણ્ડાય છે તેમનામાં ઉદ્ભિજતા દેવા છતા પણ સમૃદ્ધિમતરનો અપરેશ
(અવહાર) થાય છે કારણ કે ઉદ્ભિજ જ સમૃદ્ધિમવિશેષ હોય છે આ પક્ષિ

ઉરપરિસર્પા પળગના ' इत्यादिरूपेण उरः परिसर्पाः भुजपरिसर्पाश्च भणितव्याः—
वाच्याः । उरसा-वक्षसा परिसर्पन्ति चलन्तीति-उरः-परिसर्पाः-सर्पादयः १ ।
भुजाभ्यां=बाहुभ्या परिसर्पन्तीति भुजपरिसर्पाः-गोधा नकुलादयः २२ । अथ-स्त्री
पुरुषनपुंसकानां त्रिविध्यमाह-‘ एवं चेव ’ इत्यादि—दशमूत्री मुगमा, नवरम्—
एवमेव=यथा पक्षिगस्तथैव तिर्यग्योनिःकाल्लिङ्गिधाः प्रज्ञाः, तद्यथा-स्त्रियः पुरुषा
नपुंसका इति । कृष्णारि कर्मप्रधाना भूमिः कर्मभूमिः-भरतादिका पञ्चदशविधा,
तत्रजाताः कर्मभूमिजाः । एषम्-अकर्मभूमिः-भोगभूमिः देवकुर्वादिका त्रिंशद्विधा,

भी જાન લેના ચાહ્યે કિ ઉરઃ પરિસર્પ-સર્પાંકિ વગેરહ ઓર ભુજ-
પરિસર્પ-જો દોનોં ભુજાઓ સે ચલતે હૈ એસે ગોધાનકુલ આદિ યે સર્વ
भी स्त्री, पुरुष और नपुंसक के भेद से तीन भेदवाले होते हैं । उरः
પરિસર્પમેં જો છાનીકે વલસે ચલતે હૈં વે લિયે ગયેહૈ-જૈસે સર્પ આદિ,
કૃષ્યાદિ પ્રધાનભૂમિ કા નામ કર્મભૂમિ હૈ । યે કર્મભૂમિયાં ભરત આદિકે
ભેદ સે-પાંચ ભરત પાંચ દેવતા ઓર પાંચ મહાવિદેહ, રૂપ તરહ સે ૧૬
હોતી હૈ । इन कर्मभूमियों में जो उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूमिज हैं ।
અકર્મભૂમિ-ભોગભૂમિ મેં જો ઉત્પન્ન હોતે હૈં વે અકર્મભૂમિજ હૈં ।
અઢાઈ દ્વીપમેં ભોગભૂમિયોં કી સંખ્યા તીસ ૩૦ હૈ । હૈમવત, હરિવર્ષ,
રમ્યકર્ણ, દેવકુરુ, ઉત્તરકુરુ ઓર હૈરણ્યવત યે ૬ જમ્બૂદ્વીપ મેં ભોગ-
ભૂમિયાં હૈ ધાતકી રાજ્ય મેં યે બારહ હૈ ઓર પુષ્કરાર્ધ મેં બી રમી નામ
કી હૈ । इस प्रकार से ये कुल भोगभूमियां तीस ३० हो जानी हैं ।

સૂત્રોક્ત અભિલાપ દ્વારા એ પશુ સમજવું જોઈએ કે ઉર પરિસર્પ (સર્પ
વગેરે) અને ભુજ પરિસર્પ (બન્ને ભુજાઓના બગથી ચાલનારા નોળિયા
વગેરે) ના પશુ નર, નારી અને નપુન્સક એવાં ત્રણ જાતિભેદ હોય છે.
છાતીના બગથી ચાલનારા સર્પ આદિ જીવોનો ઉર પરિસર્પના વિભાગમાં
સમાવેશ થાય છે કૃષ્ય દિપ્રધાન ભૂમિનું નામ કર્મભૂમિ છે. પથ ભરત, પાચ
ઐતવત અને પાચ મહાવિદેહ, એ રીતે કુલ ૧૫ કર્મભૂમિઓ છે તે કર્મ-
ભૂમિમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેમને કર્મભૂમિજ કહે છે અકર્મભૂમિ-
ઓમાં (ભોગ ભૂમિઓમાં) ઉત્પન્ન થતા જીવોને અકર્મભૂમિજ કહે છે.
અઢી દ્વીપમાં કુલ ૩૦ ભોગભૂમિઓ છે હૈમવત, હરિવર્ષ, રમ્યકર્ણ, દેવકુરુ,
ઉત્તરકુરુ અને હૈરણ્યવત, આ ૬ જમ્બૂદ્વીપમાં આવેલી ભોગભૂમિઓ છે ધાતકી-
ખડમાં ૧૨ અને પુષ્કરાર્ધમાં પશુ એજ નામની ૧૨ ભોગભૂમિઓ છે આ
રીતે કુલ ૩૦ ભોગભૂમિઓ (અકર્મભૂમિઓ) છે. સમુદ્રની મધ્યમાં જે દ્વીપો

તત્ર જાતા અકર્મભૂમિજાઃ । અન્તરે-મધ્યે સમુદ્રસ્ય દ્વીપા ય તે અન્તરદ્વીપાઃ, તેષુ
જાતા અન્તરદ્વીપજાઃ ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

૧. સ્થપાદિપરિણતિષ્ઠી જીવાનાં છેદપાવશતો ભવતીતિ છેદ્યા પ્રત્યક્ષ્ણ ઘટ્ટ
કેષુ તા આહ—

મૂલમ્—નેરદ્વયાણ તઓ લેસ્સાઓ પળ્લન્તાઓ, ત જહા
કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાડલેસ્સા ૧ । અસુરકુમારાણં તઓ
લેસ્સાઓ સકિલિટ્ઠાઓ પળ્લન્તાઓ, ત જહા—કળ્હલેસ્સા, નીલ
લેસ્સા, કાડલેસ્સા ૨ । ઇવં જાવ થણિયકુમારાણ ૧૧ । ઇવ
પુઠવિકાઙ્ગયાણ ૧૨ । આડ-વળસ્સઙ્ગાઙ્ગાયાણવિ ૧૩ ૧૪, તેડ
કાઙ્ગાયાણ ૧૫, વાડકાઙ્ગાયાણ ૧૬, મેઙ્ગદિયાણ ૧૭, તેંદિયાણ ૧૮,
ચડરિંદિયાણવિ તઓ લેસ્સાઓ જહા નેરદ્વયાણ ૧૯ । પર્ચિંદિ
યતિરિક્ષ્ણજોણિયાણ તઓ લેસ્સાઓ સકિલિટ્ઠાઓ પળ્લન્તાઓ,
ત જહા—કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાડલેસ્સાઓ ૨૦ । પર્ચિંદિય
તિરિક્ષ્ણજોણિયાણ તઓ લેસ્સાઓ અસકિલિટ્ઠાઓ પળ્લન્તાઓ,
ત જહા તેડલેસ્સા, પન્હલેસ્સા, સુક્કલેસ્સા ૨૧ । ઇવ મળ્લુસ્સાણવિ
૨૩ । વાળમતરાણ જહા અસુરકુમારાણ ૨૪ । મેમાણિયાણ તઓ
લેસ્સાઓ પળ્લન્તાઓ ત જહા તેડલેસ્સા પન્હલેસ્સા,
સુક્કલેસ્સા ૨૫ ॥ સૂ ૧૧ ॥

સમુદ્ર કે મધ્ય મેં જો દ્વીપ હે ય અન્તરદ્વીપ હે । જન અન્તરદ્વીપોં મેં જો
વત્પત્ત હોતે હે યે અન્તરદ્વીપજ હે । યે અન્તરદ્વીપ કેવલ સ્થળસમુદ્ર મેં
હી હે જનકી સસ્થા છપ્પન હે ॥ સૂ૦ ૧૦ ॥

હે તેમને અન્તરદ્વીપો હઠે છે તે અન્તરદ્વીપોમાં હે છવેઃ કલ્પન થાય છે
તેમને અન્તરદ્વીપજ હઠે છે સ્થળ સમુદ્રમાં જ એવાં અન્તરદ્વીપ આવેલા
છે અને તેમની સંખ્યા ૫૬ ની છે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

छाया-नैरयिकाणां तिस्रो लेख्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णलेख्या, नीललेख्या, कापोत-
लेख्या १। असुरकुमाराणां तिस्रो लेख्याः संक्लिष्टाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णलेख्या,
नीललेख्या, कापोतलेख्या २। एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् ११। एवं पृथिवीका-
यिकानाम् १२, अग्निस्पतिकायिकानामपि १३-१४। तेजस्कायिकानां १५,
वायुकायिकानां १६, द्वीन्द्रियाणां १७, त्रीन्द्रियाणां १८, चतुरिन्द्रियाणामपि
तिस्रो लेख्या यथा नैरयिकाणाम् १९। पञ्चेन्द्रियतिर्य्ययोनिनां तिस्रो लेख्याः
संक्लिष्टाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृष्णलेख्या, नीललेख्या, कापोतलेख्या २०। पञ्चेन्द्रि-
त्ययोनिनां तिस्रो लेख्या असंक्लिष्टाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-तेजोलेख्या, पद्मलेख्याः,
शुक्ललेख्याः २१। एव मनुष्याणामपि २२। वानव्यन्तराणां यथा असुरकुमाराणां-
२४। वैमानिकानां तिस्रो लेख्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-तेजोलेख्या, पद्मलेख्या, शुक्ल-
लेख्या २५ ॥ सू० ११ ॥

जीवोंको स्त्री आदिके विषय में परिणति (आसक्ति) लेख्या के
वश से होती है इसलिये लेख्याकी प्ररूपणा करते हुए सूत्रकार दण्ड को
में उनका कथन करते हैं—‘ नैरय्याणं तओ लेस्साओ पणत्ताओ ’ इ०

सूत्रार्थ-नैरयिकों के तीन लेख्याएँ कही गई हैं जो इस प्रकार से हैं—
कृष्णलेख्या, नीललेख्या और कापोतलेख्या। असुरकुमारों के भी वे ही
तीन लेख्याएँ संक्लिष्टरूपमें कही गई हैं इसी तरह का कथन यावत्
स्तनितकुमारों तक जानना चाहिये, पृथिवीकायिकों के अप्कायिकों के
और वनस्पतिकायिकों के तथा तेजस्कायिकों के, वायुकायिकों के, द्वी-
न्द्रियों के, तेन्द्रियों के एवं चौन्द्रियों के भी नैरयिकों की तरह से ही
तीनों कृष्णादि लेख्याएँ जाननी चाहिये, तथा जो पञ्चेन्द्रिय तिर्य्यञ्च हैं
उनको संक्लिष्ट रूपमें ये कृष्णादि तीन लेख्याएँ और असंक्लिष्ट रूपमें

श्रवोमा स्त्री आदिना विषयमां ने परिणति (आसक्ति) होय छे, ते
लेख्याने दीधे होय छे तेथी डवे सूत्रकार २४ दंडकेना श्रवोमां लेख्याओनी
प्रपणुा करे छे—‘ नैरय्याणं तओ लेस्साओ पणत्ताओ धत्तादि—

सूत्रार्थ-नारकेमां कृष्णलेख्या, नीललेख्या अने कापोतलेख्या, आत्रणु लेख्याओनी
सद्भाव होय छे. असुरकुमारोमां पणु ओज त्रणु लेख्याओनी संक्लिष्ट रूपे
सद्भाव क्यो छे. आ प्रकारनु कथन स्तनितकुमारो पर्यन्तना जवनपति हेवो
विषे पणु समजवु पृथ्वीकायिक, अप्कायिक, वनस्पतिकायिक, तेजस्कायिक,
वायुकायिक, द्वीन्द्रियो, त्रीन्द्रियो अने चतुरिन्द्रियोमां पणु नारकेनी नेम कृष्ण,
नील अने कापोत लेख्याओनी सद्भाव होय छे. पञ्चेन्द्रिय तिर्य्ययोमां कृष्णादि
लेख्याओनी संक्लिष्टरूपे सद्भाव समजवो अने तेजोलेख्या, पद्मलेख्या अने

ટીકા—‘ નૈરયિકાણ ’ इत्यादि ऋण्यपूजाणि सुगमानि । विश्वमात्र—
 नैरयिकाणां कृष्णनीलहापोतलेश्या सङ्गिटादि विजयगरदिना उक्ताः, तत्पता
 सामर विट्गो सङ्गादादि १ । अमुरकुमारं सुक्लिष्टमाले वा सङ्गिषामवस्रो
 लेश्या भवतीत्यत्र त्रिस्थानद्यावतारात् मलिष्टा इति विशङ्ग प्रोक्तम् २ । एव स्त-
 नितकुमारपर्यन्त विषयम् १ । ‘ एा ’ इति—अननैव प्रदारेण अमुरकुमारवदेव

તેજોછેડ્યા, પ...છેડ્યા, આર શુક્લછેડ્યા ચ ત્રીજો છેડ્યાઈ ફહી ગઈ
 જાનની યાદિય । इसी तरह का कथन छेड़याओं के सम्बन्ध में मनुष्यों
 के भी जानना चाहिय, चानच्यन्तारों के छेड़याओं का कथन असुरकु-
 मारोंके फही गइ छेड़याआ व कथन क जसा जानना चाहिय, वैमानिकों
 में ये तीन छेड़याई होतीह। अस्त-तमोछेड़या पचछेड़या और शुक्लछेड़या।

ટીકા ૧—નૈરયિકોંમેં જો કૃષ્ણ, નીલ ઓર કાપોત ચ ત્રીજો છેડ્યાઈ સંક્લિષ્ટ
 વિશેષગ સે રહિત નહી ગઈ હૈ સો ઉસના કારણ પેતા હૈ નિં ઘણં પર
 સે હી ત્રીનોં છેડ્યાઈ હોતી હૈં ઓર કુમરી નહીં । तथा अमुरकुमारों में
 असङ्गिष्ट तेजोछेड़याમहित चार छेड़याईं हોती हैं, परन्तु यहा त्रिस्था-
 नक व प्रकरण होन से उनमें कृष्णादि तीन छेड़याईं संक्लिष्ट रूप में
 होती हैं इसीविष “ अस्तङ्गिष्ट ” ऐसा विशेषण दिया है इसी तरह
 का कथन स्तनितकुमार तक के भयनपतियों में इही छेड़याओं के होने

શુક્લ દેશ્યાનો અસંગિષ્ટ રૂપે સદ્ભાવ સમજવો. મનુષ્યની દેશ્યાઓ વિવેક
 કથન પથેન્દ્રિય તિયંબોની દેશ્યાઓના કથન પ્રમાણે સમજવું વાનવ્યન્તરોની
 દેશ્યાઓનું કથન અમુરકુમારોની દેશ્યાઓના ઉપમુખ કથન પ્રમાણે સમજવું
 વૈમાનિકોમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ દેશ્યાઓનો સદ્ભાવ કોય છે—તેજોદેશ્યા,
 પચ્છદેશ્યા અને શુક્લદેશ્યા

ટીકા ૨—નારકોમાં જે કૃષ્ણ નીલ અને કાપોત, જે ત્રણ દેશ્યાઓનો સદ્ભાવ
 સંક્લિષ્ટ વિશેષજુધી સંક્લિષ્ટ બનાવવામાં આવ્યો છે—એટલે કે તે ત્રણ દેશ્યા
 ઓનો અસંક્લિષ્ટ રૂપે સદ્ભાવ કોય છે—તેનું કારણ એ છે કે તેઓમાં જે
 ત્રણ દેશ્યાઓ જ કોય છે બાકીની એકે દેશ્યા કોલી નથી અમુરકુમારોમાં
 અસંક્લિષ્ટ તેજોદેશ્યા સંક્લિષ્ટ ચાર દેશ્યાઓ કોય છે પરન્તુ અહીં ત્રિસ્થા-
 નકનો અધિકાર બાબતો કેવાથી તેમનામાં કુદા કે ત્રણ દેશ્યાઓનો સદ્ભાવ
 સંક્લિષ્ટ રૂપે સમજવાનો છે અને તેજોદેશ્યાનો સદ્ભાવ અસંક્લિષ્ટ રૂપે
 સમજવાનો છે આ પ્રકારનું કથન સ્તનિતકુમાર પર્યન્તના રેવો વિષે પણ

ત્યર્થઃ પૃથિવ્યચ્ વનસ્પતિષુ ' સંક્ષિપ્તાઃ ' इति सविशेषणास्तिस्रो लेश्याः प्रोक्ताः, તેણે દેવોત્પત્તિસમ્પન્નવાદપર્યાપ્તાવસ્થાયાં ચતુર્થ્યાં અસંક્ષિપ્તતેજોલેશ્યાયાં અપિ સદ્ભાવાત્ ૧૨૮। તેજોવાયુદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયેષુ નૈરયિકગ્રન્થિર્વિશેષણાસ્તિત્ત્વો લેશ્યા ઉક્તાઃ, તેણે દેવોત્પન્નવાદસદ્ભાવાત્ ૧૨૯। પશ્ચેન્દ્રિયતિરસ્કાં મનુષ્યાણાં ચ સંક્ષિપ્તા સંક્ષિપ્તરૂપાઃ પદપિલેશ્યા ભવન્તીતિ સવિશેષણા ચતુઃસૂત્રો ૨૩। વ્યન્તરાગામસુકુ-મારનત્સંક્ષિપ્તાસ્તિત્ત્વો લેશ્યાઃ વાચ્યાઃ ૨૪। વૈમાનિકેષુ નિર્વિશેષણાસ્તિત્ત્વોડસ-ક્ષિપ્તા લેશ્યાઃ સન્તિ, તત્ર તામામેત્ર સદ્ભાવાત્, વિશેષણં તુ વ્યવચ્છેત્રસદ્ભાવ एव

કે સંબંધ મેં બી જાનનાં ચાહિયે । જિસ પ્રકારસે સંક્ષિપ્તરૂપમેં કૃષ્ણાદિ લેશ્યાઈ અસુરકુમારોં કો કહી ગઈ હૈં उसी प्रकार से ये ही तीनों कृष्णादि लेश्याई संक्विलष्टरूपां में पृथिवीकाधिक में, अप्कायिक में और वनस्पतिकायिकों में कही गई जानना चाहिये । क्यों कि इनमें देवो-त्पत्ति की सम्पन्नतासे अपर्याप्तावस्था में असंक्विलष्ट चौथी तेजोलेश्याका भी सद्भाव हो सकता है । पश्चेन्द्रिय तिर्यश्चों को और मनुष्यों को संक्विलष्ट और असंक्विलष्ट रूप छहों भी लेश्याई होती हैं इसलिये यह सविशे-पणा चतुःसूत्री है । अर्थात्—सविशेषण चार सूत्र हैं । असुरकुमारों की तरह व्यन्तरो को संक्विलष्ट कृष्णादि तीन लेश्याई होती हैं । वैमानिकों में निर्विशेषण जो तेजो आदि तीन लेश्याई कही गई है उसका कारण उनमें इन्हीं तीनों का होना है । व्यवच्छेद के सद्भाव में ही विशेषण सफल होता है, इसी कारण—‘वैमाणियाणं तओ लेस्साओ पणत्ताओ’

સમજવું એટલે કે બનનપતિ દેવોમાં કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ સંક્ષિપ્ત રૂપે અને તેજોલેશ્યા અસંક્ષિપ્ત રૂપે હોય છે એજ પ્રમાણે પૃથ્વિકાયિકો, અપ્-કાયિકો અને વનસ્પતિકાયિકોમાં પણ કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ સંક્ષિપ્ત રૂપે અને તેજોલેશ્યા અસંક્ષિપ્ત રૂપે હોય છે એમ સમજવું કરવું કે તેઓમાં દેવોત્પત્તિની સંભાવનાને લીધે અપર્યાપ્તાવસ્થામાં અસંક્ષિપ્ત તેજોલેશ્યાનો સદ્ભાવ પણ હોઈ શકે છે, પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યે મા સંક્ષિપ્ત અને અસંક્ષિપ્ત રૂપ છએ લેશ્યાઓ હોય છે, તેથી તેમને વિષે સવિશેષણ ચાર સૂત્ર આપ્યા છે અસુરકુમારોની જેમ વ્યન્તરોમાં પણ સંક્ષિપ્ત કૃષ્ણાદિ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે વૈમાનિકોમાં આ વિશેષણથી રહિત જે તેજો, પદ્મ અને શુકલ લેશ્યાઓનો સદ્ભાવ કહ્યો છે તેણે કારણ એ છે કે તેમનામાં એ ત્રણ લેશ્યાઓ જ હોય છે વ્યવચ્છેદના સદ્ભાવમાં જ વિશેષણ સફળ થાય છે, તે કારણે “વૈમાણિયાણ તઓ લેસ્સાઓ પણત્તાઓ” આ પ્રકારનો સૂત્રપાઠ

पुज्यते २५। ज्योतिष्केषु तेजोभिरयाणा ऋकस्या एव सद्भावन प्रिस्थानकावतारा
ज्योतिष्कसूत्र नोक्तमिति ॥ सू० ११ ॥

पूर्व वैमानिकानां लेखा द्वारणेऽ प्रिस्थानकावतार उक्ताः, ज्योतिष्कानां तु
यथा तदसम्भवाघलनधर्मेऽ प्रिस्थानकावतारमाह—

मूलम्—तीर्हि ठाणेर्हि ताराख्ये चछिन्ना त जहा धिक्कुध
माणे वा परियारेमाणे वा ठाणाओ वा ठाण सक्रममाणे
ताराख्ये चलेज्जा । तीर्हि ठाणेर्हि देव विज्जुयार करेज्जा, त
जहा—धिक्कुधमाणे वा परियारेमाणे वा तहाख्यस्स समणस्स
वा माहणस्स वा इद्धि जुइ जस घल वीरिय पुरिसक्कार
परक्कमे उवदसेमाणे देव विज्जुयार करेज्जा । तीर्हि ठाणेर्हि
देवे थणियसह करेज्जा त जहा—धिक्कुधमाणेवा, एव जहा
विज्जुयारे तहेय थणियसहपि ॥ सू० १२॥

छाया—त्रिभि स्थानैस्सारारूप यच्छति, तद्यथा—त्रिकूर्वद्वा परिचार्यमाण वा स्या
नाथ वा स्थानं सक्रामत् ताराख्य चसति । त्रिभि स्थानैर्देवो विधुत्कारं कुर्यात्,
तद्यथा, त्रिकूर्वद्वा परिचार्यमाणं वा तथारूपस्य भ्रमणस्थ वा माहनस्य वा श्रद्धिं
घुतिं यशोवर्धं वीर्यं पुरुषकारपराक्रमम् उपदर्शयन् देवा विधुत्कारं कराति ।
त्रिभिः स्थानैर्देवः स्तनितवज्रम् कराति, तद्यथा—त्रिकूर्वद्वा, एवं यथा विधुत्कारं
तथैव स्तनितवज्रमपि ॥ सू० १२ ॥

ऐसा पाठ कहा गया है ज्योतिष्कवेद्यो में केवल एक तेजोछेद्या का
ही सङ्गाथ है—अतः यहाँ त्रिस्थानकके प्रकरण का सम्बन्ध होने से
ज्योतिष्कसूत्र सूत्रकारने नहीं कहा है ॥ सू० ११ ॥

पहिछे वैमानिकों के छेद्याद्वारको लेकर त्रिस्थानकका प्रकरण
कहा, परन्तु ज्योतिष्कों के एक ही तेजोछेद्या होने के कारण इस

छेद्यो त्रि ज्योतिष्क देवानां मात्र तेजोछेद्यानां च सङ्गाथ होय छे अर्था त्रिस्था
नानां प्रकरण आहतं होवाची सूत्रकार ज्योतिष्क सूत्रनु कथन कथं नभी ॥ सू ११ ॥

पछेछाना सूत्रमां वैमानिकानां छेद्याद्वारनी अपेक्षाने त्रिस्थानकना प्र-
करण कथन कथं पर तु ज्योतिष्कानां मात्र तेजोछेद्यानां च सङ्गाथ होवाची

ટીકા—‘તીર્થ ઠાળેર્થિ’ રૂપ્યાદિ । ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ—કારણૈઃ તારારૂપં તારકા-
માત્રં ચલતિ—સ્વસ્થાનં ત્યજતિ । તદેવ સ્થાનત્રયં દર્શયતિ—વૈક્રિયં કુર્વન્, પરિ-
ચારયમાણં—મૈથુનાર્થં સંરન્મયુક્તં સત્ સ્થાનાદ્—સ્વસ્થાનાત્ સ્થાનાન્તરમ્—અન્ય-
સ્થાનં સંક્રામત્—ગચ્છત્, યથા—અચિન્મહર્દિકે દેવાદૌ ચમરવદ્વૈક્રિયાદિ કુર્વતિ
સતિ તન્માર્ગદાનાર્થમપિ ચલતીતિ ।

ઉક્તેચ—“તત્થળં જે સે વાવાઈણ અંતરે સે જહન્નેણં દોન્નિ છાવઢે
જોયળમણ, ઉકોસેણં વારસજોયળસઢસાઈ” રૂપિ ।

છાયા—ત્ર સહુ યત્તદ્વ્યાધાતિત્તમન્તરં તજ્જવન્નેન દ્વે પટ્ટપટ્ટિઃ યોજન-
શતે (પટ્ટપટ્ટચક્રિકે દ્વે યોજનશતે) । ઉત્કર્ષેણ દ્વાદશયોજનસઢસાણિ ।

સમ્બન્ધ મેં ત્રિસ્થાનકાવતાર નહીં કહા—હસલિયે અવ સૂત્રકાર ઉનમેં
ચલનધર્મકો લેકર ત્રિસ્થાનકકે અવતાર કા કથન કરતે હૈં—‘તીર્થ
ઠાળેર્થિ તારાસ્થે ચલિજ્ઞા’ રૂપ્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ત્રિસ્થાનકોંસે ત્રિસ્થાનકોંસે તારે ચલતે હૈં અર્થાત્ અપને સ્થાન
કો છોડતે હૈં—વે ત્રિસ્થાનક હસ પ્રકારસે હૈં—એક કારણ હૈં વિક્રિયા
કરને કા અર્થાત્ જવ વે વિક્રિયા કરને લગતે હૈં । તવ અપને સ્થાન કો
વે છોડકર વિક્રિયા કરતે હૈં । તથા જવ વે મૈથુન સેવન કો અભિલાષી
હોતે હૈં—તવ વે અપને સ્થાન કો છોડ કર હી મૈથુન સેવન કરતે હૈં ।
તથા જવ કોઈ મહર્દિક દેવ ચમર કી તરહ વૈક્રિય આદિ કરતા હૈ, તવ
ઉસે રાસ્તા દેને કો લિયે વે અપને સ્થાન કો છોડ દેતે હૈં । કહા મી હૈ—
“તત્થળં જે સે વાવાઈણ” રૂપ્યાદિ ।

ત્રિસ્થાનકની વક્તવ્યતામાં તેમની લેશ્યાઓનુ પ્રતિપાદન કરાયુ નથી. પરન્તુ
તેઓ ચલનધર્મથી યુક્ત હોય છે તે ચલનધર્મની અપેક્ષાએ સૂત્રકાર હવે
ત્રણ સ્થાનકોનુ નિરૂપણ કરે છે—“તીર્થ ઠાળેર્થિ તારાસ્થે ચલિજ્ઞા” રૂપ્યાદિ—

ટીકાર્થ—ત્રિસ્થાનક દર્શાવેલા ત્રણ સ્થાનોથી—ત્રણ કારણોને લીધે—તારાઓ ચાલે છે,
ઝોટલે કે પોતાનું સ્થાન છોડે છે—(૧) જ્યારે તેઓ વિક્રિયા કરે છે ત્યારે
પોતાનુ સ્થાન છોડે છે (૨) જ્યારે તેઓ મૈથુન સેવનની ઇચ્છા કરે છે,
ત્યારે તેઓ પોતાના સ્થાનને છોડીને જ મૈથુન સેવન કરે છે (૩) જ્યારે કોઈ
મહર્દિક દેવ ચમરની જેમ વિક્રિયા આદિ કરે છે, ત્યારે તેને માર્ગ આપવાને
માટે તેઓ પોતાનુ સ્થાન છોડે છે કહુ પણ છે કે—

“તત્થળં જે સે વાવાઈણ” રૂપ્યાદિ—

તત્ત્વશાસતિઃ ક્ષપત્તર મહર્દિક્ષેરસ્ય માર્ગદાનાત્ મત્રપેષયતિ કાદાચિત્ક્રમન્તરં
તુ સપયોજનપરિભિત્તપિ મત્તિ ધમરાધાગમે ઇથેતિ । પૂર્વે તારકાદ્વચ્ચન્નક્રિયા
કારણાનિ પ્રોક્તાનિ, સામ્પત્તેવ સ્થેવ ત્રિધુસ્તનિતક્રિયયો કારણાનિ સુષદ્યનાહ-
'તીર્દિ' ઇત્યાદિ સુગમ નર-વિધુન્-વિધુન્તા સેવ ક્રિયત્ત ઇતિમાઃ-કાર્ય,
વિધુતો વા કારણ કાર-ક્રિયા-વપુ કારણત-વિધુન કુર્યાંતિત્યર્થઃ । વૈક્રિયકર
ણાદીનિ દિ માનિમાનસ્ય મત્તિ તથ પ્રાપ્તસ્ય ચ દર્પાજ્ઞામવત્તથ્ચન્નવિધુર્ગર્જના
દીન્યપિ મત્તનીતિ ધમ્નવિધુસ્કારાદીનાં વૈક્રિયાદિઃ કારણતયાક્તમિતિ । મહર્દિ-

પદ્માં જો વ્યાપાતિક અન્તર છે થહ જવન્ય સં ૨૬૬ યોજનકા છે,
ઔર ઝરઘ્ટ સે ચાર હજાર યોજન કા છે । મેરુ પથત કી અપેક્ષા સે,
પદ્મ મહર્દિક્ષ દેવ કો માર્ગદાન દેતે સમય વ્યાપાતિક અન્તર હોના છે ।
તથા પાદાચિત્ક્રમ ઓ અન્તર છે વહ તો પદ્મ છાત્ર યોજન કા ઓ હોના
છે । હસ તરહ સે યે તારા દેવોં કે ચલનક્રિયા કે કારણ કહે ગયે છે ।

અથ સૂત્રકાર દેવકે હી વિધુત્ ઔર સ્તનિત ક્રિયાકે કારણોંકા કથન
કરતે છુપ ફરતે હૈ-કિ-“તર્દિ ઠાણેર્દિ દેવે વિઝ્જુયાર કરેજ્ઞા” ૬૦
ત્રીન કારણોં વો લેખર દેવ વિધુત્કાર કરતે હૈ યે ત્રીન કારણ હસ
પ્રકાર સે હૈ-જય દેવ વિક્રિયા કરતા હૈ તર પદ્મ વિધુત્કાર કરતા હૈ ।
જય થહ મૈયુન સેયનમેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ તથ થહ વિધુત્કાર કરતા હૈ તથા
જય થહ તથાત્પચાલે અમણ ઔર માહણ કો અવર્ના મહર્દિ, ઘુતિ, યશ,
પલ, વીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ દિખાતા હૈ । તથ થહ વિધુત્કાર કરતા હૈ
યે વૈક્રિયકરણ આદિરૂપ કાર્ય સામિમાન (અમિમાનસહિત) દેવકે

અહીં જે વ્યાપાતિક અન્તર છે તે વ્યાપાતિક વ્યાપ ૨૬૬ યોજનનું અને
વધારેમાં વધારે બાર હજાર યોજનનું હોય છે મેરુ પથતની અપેક્ષાએ આ
મહર્દિક્ષ દેવને માટે આપતી વખતે આ વ્યાપાતિક અન્તર યાવ છે
તે અન્તર ક્યારેક એક લાખ યોજનનું પણ હોય છે તારા રૂપ દેવોના અક-
નના આ મરજો કહેવ મા આચ્યા છે હવે સૂત્રકાર દેવની વિધુત્ અને સ્તનિત
(ચરન) ક્રિયાઓના કારણોનું નિરૂપણ કરતા કહે છે કે—

તિર્દિ ઠાણાદ્ વથે વિઝ્જુયાર કરગ્ગા ' ઇત્યાદિ—

નીચે હસ આ પ્રમાણેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવ વિધુત્કાર કરે છે (૧)
આરે હવ વિક્રિયા કરે છે ત્યારે વિધુત્કાર કરે છે આરે દેવ મૈયુન સેવનમાં
પ્રવૃત્ત હોય છે ત્યારે વિધુત્કાર કરે છે (૨) આરે તે તથાત્પચાળ અમણ
અથવા માહણને પોતાની મહર્દિ, ઘુતિ અથવા બીજા અને પુરુષકાર પરાક્રમ
ખતાવે છે ત્યારે પણ તે વિધુત્કાર કરે છે આ વૈક્રિયકરણ આદિ કામ અસિ

વિમાનવસ્ત્રાભૂષણાદિમમૃદ્ધિ દ્યુતિ-શરીરાભરણાદિદીપ્તિ, યશઃ-રૂપાર્તિ, વલં-શરીરં સામર્થ્ય, વીર્ય-જીવમયં વલં, તથા પુરુષકારઃ-પૌરુષાભિમાન વિશેષશ્ચ પરાક્રમઃ- નિષ્ણાદિતસ્ત્રવિષયઃ પુરુષકાર એવંચેતિ પુરુષકારપરાક્રમં, તત્ સર્વમ્ ઉપદર્શયમાનો દેવો વિદ્યુત્કારં સ્તનિતશબ્દં મેઘગર્જિતશબ્દં ચ કરોતીતિ સમ્યન્ધઃ ॥ સૂ૦ ૧૨ ॥

અનન્તરમુત્પાતરૂપૌ વિદ્યુત્કારસ્તનિતશબ્દૌ પ્રૌક્તૌ, સામ્પ્રતમુત્પાતરૂપાણ્યેવ લોકાન્ધકારાદીનિ પોડશમૂઝ્યા પ્રાહ—

મૂલ્મ-તીર્હિ ઠાગેર્હિ લોગંધયારે સિયા, તં જહા-અરિર્હં-
તેર્હિ વોચ્છિજ્જમાણેર્હિ, અરિર્હંતપન્નત્તે ધમ્મે વોચ્છિજ્જમાણે,
પુવ્વગ્ગે વોચ્છિજ્જમાણે ૧ । તીર્હિ ઠાણેર્હિ લોગુજ્જોર્ગે સિયા, તં
જહા-અરિર્હંતેર્હિં જાયમાણેર્હિં, અરિર્હંતેસુ પવ્વયમાણેસુ અરિર્હં-

હોતે હૈં. તથા ઇસ ક્રિયા મેં પ્રવૃત્ત જો દેવ હોતા હૈં ઉસકે દર્પ (અહંકાર) ઓર ઉલ્લાસ મો હોતે હૈં । અતઃ એસે દેવ કે સ્વસ્થાન સે ચલનક્રિયા ઓર વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઈ મો હોતી હૈં । ઇસી સે ઇન ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિકોં કા વૈક્રિયાદિકરણ કો કારણરૂપ સે કહા ગયા હૈં । વિમાન વસ્ત્ર આભૂષણ આદિ સમૃદ્ધિ કા નામ ઋદ્ધિ હૈં, શરીર આભરણ આદિ કી દીપ્તિ કા નામ દ્યુતિ હૈં, રૂપાર્તિ કા નામ યશ હૈં । શારીરિક સામર્થ્ય કા નામ વલં હૈં. જીવ સે ઉદ્ભૂત વલં કા નામ વીર્ય હૈં, પુરુષાર્થ કા નામ પુરુષકાર હૈં । યહ પુરુષપ્રકાર હી પરાક્રમ હૈં. ઇન ઋદ્ધિ આદિ કો દિશ્વાતા હુઆ દેવ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત શબ્દ કો મેઘ કી ગર્જના જૈસે શબ્દ કો કરતા હૈં ॥ સૂ૦૨ ॥

માનયુક્તા દેવ જ કરે છે. આ ક્રિયામા પ્રવૃત્ત થનાર જે દેવ હોય છે તે દેવમા દર્પ (અહંકાર) અને ઉલ્લાસ પણ હોય છે તેથી એવો દેવ પોતાને સ્થાનેથી ચલનક્રિયા, વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઓ પણ કરે છે. તેથી જ એવું કહ્યું છે કે આ ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિ ક્રિયાઓ વૈક્રિયકરણ આદિને કારણે થાય છે.

વિમાન, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ. સમૃદ્ધિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર, આભરણ આદિની દીપ્તિનું નામ દ્યુતિ છે. ખ્યાતિનું નામ યશ છે. શારીરિક સામર્થ્યનું નામ વળ છે આત્મબળનું નામ વીર્ય છે. પુરુષાર્થનું નામ પુરુષકાર છે. તે પુરુષકાર જ પરાક્રમરૂપ હોય છે. પોતાની આ ઋદ્ધિ આદિનું પ્રદર્શન કરતો દેવ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિતશબ્દ-મેઘની ગર્જના જેવો અવાજ કરે છે. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

તત્ર વ્યાપાતિરૂપન્તર મહર્લિકદેવસ્ય માર્ગરાનાત્ પ્રવેષયન્તિ ક્ષાદાચિત્તમન્તરં
તુ સંપયોજનપરિમિતપિ મરતિ ચમરાયામયે ઇવેતિ । પૂર્વ તારકાદેવચક્રનક્રિયા
ફારણાનિ પ્રોક્તાનિ, સામ્પત્ત્યેવસ્યેવ વિદ્યુસ્તનિતક્રિયયોઃ કારણાનિ સૂત્રદ્વયનાદ-
'તીર્થિ' રૂપાદિ સુગમ નર-વિદ્યુન્-વિદ્યુત્તા મેવ ક્રિયત ઇતિહાર-કાર્ય,
વિદ્યુતો વા કારણ કાર્ય-ક્રિયા-વપુ-કારણ-વિદ્યુત કુર્યાંતિત્યયઃ । વૈક્રિયકર
નાદીનિ દિ મામિમાનસ્ય પ્રવતિ તત્ર મરણસ્ય ચ દર્પાદ્યામવતશ્ચક્રવિદ્યુદ્ગર્જના
દોન્યપિ મપન્તીતિ ચમનવિદ્યુત્કારાદીનાં વૈક્રિયાદિક કારણતયાક્તમિતિ । તદિ-

યદ્દાં જો વ્યાપાતિક અન્તર હૈ વહ જગન્ય સ રક્ષ યોજનકા હૈ,
ઔર ઉત્ક્રાંત સે પાર હજાર યોજન કા હૈ । મેરુ પથન કી અપેક્ષા સે,
યહ મહર્લિક દેવ કો માર્ગરાન લેતે સમગ્ર વ્યાપાતિક અન્તર હોના હૈ ।
તથા ક્ષાદાચિત્ત જો અન્તર હૈ યહ તો ઇક છાગ્ર યોજન કા 'મો' હોના
હૈ । ઇસ તરહ સ ચે તારા દેવોં કે ચલનક્રિયા કે કારણ કહે ગયે હૈ ।

અમ સૂત્રકાર દેવકે હી વિદ્યુત્ ઔર સ્તનિત ક્રિયાકે કારણોંકા કવન
કરતે છુપ્ત ફહતે હૈ-કિ-"તર્થિ ઠાળોર્થિ દેવે વિદ્યુત્કાર કરેજ્ઞા" ૬૦
ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવ વિદ્યુત્કાર કરતે હૈ ચે ત્રીન કારણ ઇસ
પ્રકાર સે હૈ-જય દેવ વિક્રિયા કરતા હૈ તય વહ વિદ્યુત્કાર કરતા હૈ ।
જય વહ મૈથુન સેવનમેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ તય વહ વિદ્યુત્કાર કરતા હૈ તથા
જય વહ તપાહપચાલે અમણ ઔર માહણ કો અવની શક્તિ, ધૃતિ, યશ,
મલ, વીર્ય, પુરુષકાર પરાક્રમ દિશ્વામા હૈ । તય વહ વિદ્યુત્કાર કરતા હૈ
ચે વૈક્રિયકારણ આવિકુપ કાર્ય સામિમાન (અમિમાનસહિત) દેવકે

બહી હે વ્યાપાતિક અન્તર હે ત બ્રાહ્માનાં બ્રાહ્મ ૨૧૬ યોજનતુ અને
વધારેમા વધારે બાર હજાર યોજનતુ હોય છે મેરુ પવતની અપેક્ષાએ આ
મહર્લિક દેવને માત્ર આવી વખતે આ વ્યાપાતિક અન્તર માય છે
તે અન્તર ક્યારેક એક સાબ યોજનતુ પણ હોય છે તારા રૂપ હોવાના અવ-
નતા આ કારણે કહેવામા આવ્યા છે હવે સૂત્રકાર દેવની વિદ્યુત્ અને સ્તનિત
(જજન) ક્રિયાઓના કારણોંતુ નિરૂપણ કરતા કહે છે કે—

તર્થિ ઠાળોર્થ દેવે વિદ્યુત્કાર કરેજ્ઞા' ઇત્યાદિ—

નીચે દર્શાવ્યા પ્રમાણેના ત્રણ કારણોંને લીધે દેવ વિદ્યુત્કાર કરે છે (૧)
જ્યારે દેવ વિક્રિયા કરે છે ત્યારે વિદ્યુત્કાર કરે છે જ્યારે દેવ મૈથુન સેવનમાં
પ્રવૃત્ત હોય છે ત્યારે વિદ્યુત્કાર કરે છે (૩) જ્યારે તે તપાહપચાળા અમણ
અથવા માહણને પોતાની શક્તિ, ધૃતિ અથ બહુ વીર્ય અને પુરુષકાર પરાક્રમ
બતાવે છે ત્યારે પણ તે વિદ્યુત્કાર કરે છે આ વૈક્રિયકારણ આદિ કામ અભિ

સુધા ટીકા સ્વા.૩ ઉ.૧ સૂ. ૧૩, ઉત્તરાદરૂપલોકાન્ધકારાદીનાંનિરૂપણમ્ ૬૧૭

વિમાનવસ્ત્રાભૂષણાદિમદ્ધિ દ્યુતિ-શરીરાભરણાદિદીપ્તિ, યશઃ-રૂપાતિ, વલં-શરીરં
સામર્થ્ય, વીર્ય-જીવિમાનં વલં, તથા પુરુષકારઃ-પુરુષાભિમાન વિશેષથ પરાક્રમઃ-
નિષ્પાદિતસ્વવિષયઃ પુરુષકાર ઇવ ચેતિ પુરુષકારપરાક્રમં, તત્ સર્વમ્ ઉપદર્શયમાનો
દેવો વિદ્યુત્કારં સ્તનિતશબ્દં મેઘગર્જિતશબ્દં ચ કરોતીતિ સમ્બન્ધઃ ॥ સૂ. ૧૨ ॥
અનન્તરમુત્પાતરૂપી વિદ્યુત્કારસ્તનિતશબ્દૌ પ્રોક્તૌ, સામ્પ્રતમુત્પાતરૂપાણ્યેવ
લોકાન્ધકારાદીનિ પોડશમૂઝા પ્રાદ—

મૂઝમ્-તીહિં ઠાગેહિં લોગંધયારે સિયા, તં જહા-અરિહં-
તેહિં વોચ્છિજ્જમાણેહિં, અરિહંતપન્નત્તે ધમ્મે વોચ્છિજ્જમાણે,
પુવ્વગણ વોચ્છિજ્જમાણે ૧ । તીહિં ઠાગેહિં લોગુજ્જોણ સિયા, તં
જહા-અરિહંતેહિં જાયમાણેહિં, અરિહંતેસુ પવ્વયમાણેસુ અરિહં-

હોતે હૈં. તથા હસ ક્રિયા મેં પ્રવૃત્ત જો દેવ હોતા હૈં ઉસકે દર્પ
(અહંકાર) ઓર ઉલ્લાસ ખી હોતે હૈં । અતઃ એસે દેવ કે સ્વસ્થાન સે
ચલનક્રિયા ઓર વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઈ ખી હોતી હૈં । હસી
સે હન ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિકોં કા વૈક્રિયાદિકરણ કો કારણરૂપ સે
કહા ગયા હૈં । વિમાન વસ્ત્ર આભૂષણ આદિ સમૃદ્ધિ કા નામ ઋદ્ધિ હૈં,
શરીર આભરણ આદિ કી દીપ્તિ કા નામ દ્યુતિ હૈં, રૂપાતિ કા નામ
યશ હૈં । શારીરિક સામર્થ્ય કા નામ વલ હૈં. જીવ સે ઉદ્ભૂત વલ કા
નામ વીર્ય હૈં, પુરુષાર્થ કા નામ પુરુષકાર હૈં । યહ પુરુષપ્રકાર હી પરાક્રમ
હૈં. હન ઋદ્ધિ આદિ કો દિખાતા હુઆ દેવ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત
શબ્દ કો મેઘ કી ગર્જના જૈસે શબ્દ કો કરતા હૈં ॥ સૂ. ૧૨ ॥

માનયુક્ત દેવ જ કરે છે. આ ક્રિયામા પ્રવૃત્ત થનાર જે દેવ હોય છે તે
દેવમાં દર્પ (અહંકાર) અને ઉલ્લાસ પણ હોય છે તેથી એવો દેવ પોતાને
સ્થાનેથી ચલનક્રિયા, વિદ્યુત્કાર તથા ગર્જનાદિ ક્રિયાઓ પણ કરે છે તેથી જ એવું
કહ્યું છે કે આ ચલન, વિદ્યુત્કાર આદિ ક્રિયાઓ વૈક્રિયકરણ આદિને કારણે થાય છે.

વિમાન, વસ્ત્ર, આભૂષણ આદિ. સમૃદ્ધિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર, આભ-
રણ આદિની દીપ્તિનું નામ દ્યુતિ છે. રૂપાતિનું નામ યશ છે. શારીરિક સામ-
ર્થ્યનું નામ વળ છે આત્મબળનું નામ વીર્ય છે. પુરુષાર્થનું નામ પુરુષકાર
છે. તે પુરુષકાર જ પરાક્રમરૂપ હોય છે. પોતાની આ ઋદ્ધિ આદિનું પ્રદર્શન કરતો
દેવ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિતશબ્દ-મેઘની ગર્જના જેવો અવાજ કરે છે. ॥ સૂ. ૧૨ ॥

ताण्णाणुप्पायमहिमासु २ । तीहि ठाणेहि देवधयारे सिया, त जहा अरिहतेहि वोच्छिज्जमाणेहि, अरिहतपन्नत्ते धम्मे वोच्छिज्जमाणे, पुब्बगए वोच्छिज्जमाणे ३ । तीहि ठाणेहि देवुज्जोए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि, अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ४ । तीहि ठाणेहि देवसनिवाए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि, अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ५ । एव देवुककलिया ६, देवकह कहए ७ । तीहि ठाणेहि देविंदामाणुस्स लोग हव्वमागच्छति, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ८ । तीहि ठाणेहि लोगतिया देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पवयमाणेहि अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ९ । एव सामाणिया १०, तायत्तीसगा ११, लोगपाला देवा १२, अग्गमहिंसीओ देवीओ १३, परिसोववन्नगा देवा १४, अणि याहिवई देवा १५, आयरक्खगा देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति १६ ।

तीहि ठाणेहि देवाअब्भुट्टिज्जा, त जहा-अरिहतहि जायमाणेहि जाव त चेव १ । एवमासुणाइ चलेज्जा २, सीहणाय फरेज्जा ३, चेलुम्खेव फरेज्जा ४ । तीहि ठाणेहि देवाण चेइ यरुम्खा चळेज्जा, त जहा-अरिहतहि त चेव ५ ॥ सू० १३॥

છાયા—ત્રિભિ સ્થાને લોકાન્ધકારઃ સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમા-
નેષુ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૧। ત્રિભિઃ સ્થાનેર્લોકો-
દ્યોતઃ સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદ-
મહિમાસુ ૨। ત્રિભિઃ સ્થાનેર્દેવાન્ધકાર સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમાનેષુ,
અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૩। ત્રિભિઃ સ્થાનેર્દેવોદ્યોતઃ
સ્યાત્, તદ્વથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ

ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત શબ્દ દેવ કરતા હૈ એસા કથન
ક્રિયા । અવ ઉત્પાતરૂપ હી લોકાન્ધકાર આદિ કો સૂત્રકાર ષોડશસૂત્ર
દ્વારા કહતે હૈ—‘ તીર્હિ ઠાળેહિ લોગંધયારે સિયા ’ ઇત્યાદિ ।
સૂત્રાર્થ—ત્રીન કારણોસે લોકાન્ધકાર—લોકમેં અન્ધકાર હોતા હૈ, વે કારણ
હસ પ્રકાર સે હૈ—એક જવ અર્હન્ત ભગવન્ત નિર્વાણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ
તવ લોકમેં અન્ધકાર હો જાતા હૈ, દૂસરા કારણ એસા હૈ કિ જવ અર્હન્ત
પ્રરૂપિત ધર્મકી વ્યુચ્છિત્તિ હોતી હૈ—તીર્થ વ્યવચ્છેદકાલ હોતા હૈ—તવ
લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ, તથા ઉત્પાદ આદિ ચૌદહપૂર્વ જવ વ્યુચ્છિદ્
હોતે હૈ તવ લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ ।

ત્રીન કારણો સે લોક મેં ઉદ્યોત હોતા હૈ, વે ત્રીન કારણ એસે હૈ—
એક જવ અર્હન્ત પ્રભુ ઉત્પન્ન હોતે હૈ તવ તથા અર્હન્ત ભગવાન્ જવ
દીક્ષા ધારણ કરતે હૈ તવ, ઓર જવ અર્હન્ત પ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી
મહિમા હોતી હૈ તવ ।

દેવ દ્વારા ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિત શબ્દ—મેઘની ગર્જના જેવો
અવાજ કરાય છે, એવું કથન પહેલાના સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું. હવે ઉત્પાતરૂપ
લોકાન્ધકાર આદિનું સૂત્રકાર ૧૬ સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—

“ તીર્હિ ઠાળેહિ લોગંધયારે સિયા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં અંધકાર થઈ જાય છે તે કારણો આ પ્રમાણે
છે—(૧) જ્યારે અર્હત ભગવાન નિર્વાણ પામે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી
જાય છે. (૨) જ્યારે અર્હત પ્રરૂપિત ધર્મની વ્યુચ્છિત્તિ (વિનાશ) થઈ જાય
છે એટલે કે જ્યારે તીર્થ—વ્યવચ્છેદકાળ આવે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર
વ્યાપી જાય છે. (૩) જ્યારે ઉત્પાદ આદિ ચૌદે પૂર્વો વ્યુચ્છિદ્યમાન (વિનષ્ટ)
થાય છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી જાય છે

ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં ઉદ્યોત (પ્રકાશ) વ્યાપી જાય છે—(૧)
જ્યારે અર્હત પ્રભુ ઉત્પન્ન થાય છે, (૨) જ્યારે અર્હત પ્રભુ દીક્ષા અંગીકાર
કરે છે, અને (૩) જ્યારે અર્હત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહિમા થાય છે, ત્યારે
લોકમાં પ્રકાશ વ્યાપી રહે છે.

ताण्णाणुप्पायमहिमासु २ । तीहि ठाणेहि देवधयारे सिया, त जहा अरिहतेहि^१ वोच्छिज्जमाणेहि, अरिहतपन्नसे धम्मे वोच्छिज्जमाणे, पुव्वगए वोच्छिज्जमाणे ३ । तीहि ठाणेहि देवुज्जोए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि, अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ४ । तीहि ठाणेहि देवसनिवाए सिया, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि, अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ५ । एव देवुक्कलिया ६, देवकह कइए ७ । तीहि ठाणेहि, देविंदा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ८ । तीहि ठाणेहि लोगतिया देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि, अरिहतेहि पव्वयमाणेहि अरिहताण्णाणुप्पायमहिमासु ९ । एव सामाणिया^१ १०, तायत्तीसगा ११, लोगपाला देवा १२, अग्गमहिसीओ देवीओ १३, परिसोववन्नगा देवा १४, अणियाहिर्वई देवा १५, आयरक्खगा देवा माणुस्स लोग हव्वमागच्छति १६ ।

तीहि ठाणेहि देवा अठ्ठमुट्ठिजा, त जहा-अरिहतेहि जायमाणेहि जाव त चेव १ । एवमासुणाइ चळेज्जा २, सीहणाय करेज्जा ३, चेलुक्खेव करेज्जा ४ । तीहि ठाणेहि देवाण चेइ यस्सत्वा चळेज्जा, त जहा-अरिहतेहि त चेव ५ ॥ सू० १३॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્લોકાન્ધકારં સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમા-
નેષુ અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૧। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્લોકો-
દ્યોતઃ સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદ-
મહિમાસુ ૨। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવાન્ધકાર સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ વ્યુચ્છિદ્યમાનેષુ,
અર્હત્પ્રજ્ઞપ્તે ધર્મે વ્યુચ્છિદ્યમાને, પૂર્વગતે વ્યુચ્છિદ્યમાને ૩। ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવોદ્યોતઃ
સ્યાત્, તથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ

ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર ઓર સ્તનિત શબ્દ દેવ કરતા હૈ એસા કથન
કિયા । અવ ઉત્પાતરૂપ હી લોકાન્ધકાર આદિ કો સૂત્રકાર ષોડશસૂત્ર
દ્વારા કહતે હૈ—‘ તીર્હિ ઠાળેહિં લોગંધયારે સિયા ’ હત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—ત્રીન કારણોંસે લોકાન્ધકાર—લોકમેં અન્ધકાર હોતાહૈ, વે કારણ
હસ પ્રકાર સે હૈ—એક જવ અર્હન્ત ભગવન્ત નિર્વાણ કો પ્રાપ્ત હોતે હૈ
તવ લોકમેં અન્ધકાર હો જાતા હૈ, દૂસરા કારણ એસા હૈ કિ જવ અર્હન્ત
પ્રરૂપિત ધર્મકી વ્યુચ્છિત્તિ હોતી હૈ—તીર્થ વ્યવચ્છેદકાલ હોતા હૈ—તવ
લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ, તથા ઉત્પાદ આદિ ચૌદહપૂર્વ જવ વ્યુચ્છેદ
હોતે હૈ તવ લોક મેં અન્ધકાર હોતા હૈ ।

ત્રીન કારણોં સે લોક મેં ઉદ્યોત હોતા હૈ, વે ત્રીન કારણ એસે હૈ—
એક જવ અર્હન્ત પ્રભુ ઉત્પન્ન હોતે હૈ તવ તથા અર્હન્ત ભગવાન્ જવ
દીક્ષા ધારણ કરતે હૈ તવ, ઓર જવ અર્હન્ત પ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી
મહિમા હોતી હૈ તવ ।

દેવ દ્વારા ઉત્પાતરૂપ વિદ્યુત્કાર અને સ્તનિત શબ્દ—મેઘની ગજના જેવો
અવાજ કરાય છે, એવું કથન પહેલાના સૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું. હવે ઉત્પાતરૂપ
લોકાન્ધકાર આદિનું સૂત્રકાર ૧૬ સૂત્રો દ્વારા કથન કરે છે—

“ તીર્હિ ઠાળેહિં લોગંધયારે સિયા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં અંધકાર થઈ જાય છે તે કારણો આ પ્રમાણે
છે—(૧) જ્યારે અર્હત ભગવાન નિર્વાણ પામે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી
જાય છે. (૨) જ્યારે અર્હત પ્રરૂપિત ધર્મની વ્યુચ્છિત્તિ (વિનાશ) થઈ જાય
છે એટલે કે જ્યારે તીર્થ—વ્યવચ્છેદકાળ આવે છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર
વ્યાપી જાય છે. (૩) જ્યારે ઉત્પાદ આદિ ચૌદે પૂર્વે વ્યુચ્છિદ્યમાન (વિનષ્ટ)
થાય છે, ત્યારે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી જાય છે.

ત્રણ કારણોને લીધે લોકમાં ઉદ્યોત (પ્રકાશ) વ્યાપી જાય છે—(૧)
જ્યારે અર્હત પ્રભુ ઉત્પન્ન થાય છે, (૨) જ્યારે અર્હત પ્રભુ દીક્ષા અંગીકાર
કરે છે, અને (૩) જ્યારે અર્હત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહિમા થાય છે, ત્યારે
લોકમાં પ્રકાશ વ્યાપી રહે છે.

૪। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવસનિષાતઃ સ્પાત્, તત્રયા-મર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૫। ૫થ દેવોત્કલિકા ૬, દેવકહ્વહ્વ ૭। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવેન્દ્રા માનુષ્ય સ્લોક હવ્યમાગચ્છન્તિ, તત્રયા મર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૮। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્લોકાન્તિકા દેવા માનુષ્ય સ્લોક હવ્યમાગચ્છન્તિ, તત્રયા-મર્હત્સુ જાયમાનેષુ અર્હત્સુ પ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૯। ૫થ સામાનિકાઃ ૧૦ પ્રાયશ્ચિરકાઃ ૧૧, સ્લોક

ત્રીન કારણોં સે દેવલોક મેં અઘેરા હો જાતા હૈ, ઘ ત્રીન કારણ હસ પ્રકાર સે હૈં-૧ક જય અર્હન્તપ્રસુ નિર્બાળગત હોતે હૈ તય, તથા અર્હન્તપ્રરૂપિત ધમ જય વ્યુચ્છિદ્ધ હોતા હૈ તય, તથા પૂર્વગત મૃત જય વ્યુચ્છિદ્ધ હોતા હૈ-તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવોચોત હોતા હૈ-જૈસે-જય અર્હન્તપ્રસુકા જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરતે હૈં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રસુ કે જ્ઞાનોત્પાદકી મહિમા કી જાતી હૈ તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવ સમાગમ હોતા હૈ-જૈસે જય અર્હન્તપ્રસુ કા જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરતે હૈં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રસુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી મહિમા કી જાતી હૈ તય, હસી તરહ સે દેવોત્કલિકા દેવોંકા ૧ક જગહ ૧કગ્રિત હોના હોતા હૈ, હસી તરહ સે દેવોં કા કહ્વહ્વ હોતા હૈ । આનન્દાતિરેક સે દેવોં કા કલકલ શબ્દ હોતા હૈ ।

ત્રય કારણેને લીધે દેવલોકમાં અધાર આવી બધ છે તે ત્રય કારણે નીચે પ્રમાણે સમજવા- (૧) અર્હન્ત પ્રભુ નિર્વાણ પામે છે ત્યારે (૨) અર્હન્ત પ્રરૂપિત ધર્મ આપે વ્યુચ્છિદ્ધ મર્હ બધ છે ત્યારે, (૩) પૂરવત મૃત આપે વ્યુચ્છિદ્ધ મર્હ બધ છે ત્યારે.

ત્રય કારણેને લીધે દેવલોકમાં ઉચોત વ્યાપી બધ છે- (૧) આપે અર્હન્ત પ્રભુને જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) આપે અર્હન્ત પ્રભુ વીક્ષા ધારણ કરે છે ત્યારે અને (૩) આપે અર્હન્ત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદની મહિમા થાય છે ત્યારે

ત્રય કારણે દેવસમાગમ થાય છે- (૧) આપે અર્હન્ત પ્રભુને જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) આપે અર્હન્ત પ્રભુ વીક્ષા લે છે ત્યારે અને (૩) આપે અર્હન્ત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનને (દેવજ્ઞાન પ્રાપ્તિને) મહોત્સવ કરવામાં આવે છે આ ત્રય કારણેને લીધે દેવોત્કલિકા (દેવોં કા જગહ જગાળે જગમ થવાત) થાય છે જો ત્રય કારણેને લીધે દેવોને અતિશય આનંદ થાય છે, અને તે આનન્દાતિરેકને લીધે તેઓ ખડખડ હસે છે

પાલા દેવાઃ ૧૨,—, અગ્રમહિષ્યો દેવ્યઃ ૧૩ પરિપદુપપન્નકા દેવાઃ ૧૪, અનિ-
કાધિપતયોદેવાઃ ૧૫, આત્મરક્ષકા દેવા માનુષ્યં લોકં હવ્યમાગચ્છન્તિ ૧૬ ।

ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવા અમ્યુત્તિષ્ઠન્તિ તદ્યથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, યાવત્ તદેવ ૧ ।
અમાસનાનિ ચલન્તિ ૨, સિંહનાદં કુર્વન્તિ ૩, ચેલોત્ક્ષેપં કુર્વન્તિ ૪ । ત્રિભિઃ
સ્થાનૈર્દેવાનાં ચૈત્યવૃક્ષાશ્ચલન્તિ, તદ્યથા—અર્હત્સુ તદેવ ૫ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવેન્દ્ર મનુષ્યલોક મે શીઘ્રતા કે સાથ આતે
હેં । જૈસે જવ અર્હન્તપ્રભુ કા જન્મ હોતા હૈ તવ, તથા અર્હન્તપ્રભુ જવ
દીક્ષા ધારણ કરતે હેં તવ, ઓર જવ અર્હન્તપ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી મહિમા
કી જાતી હેં તવ—ઈન્हीं ત્રીન કારણોં સે લોકાન્તિક દેવ ખી વહુન જલ્દી
મનુષ્યલોક મેં આતે હેં । ઈન્हीं ત્રીન કારણોં કો લેકર સામાનિક દેવ,
ત્રાયસ્ત્રિશકદેવ, લોકપાલ દેવ, અગ્રમહિષિયાં—દંબિયાં, પારિષત્ક દેવ,
અનિકાધિપતિદેવ ઓર આત્મરક્ષકદેવ ખી હસ મનુષ્યલોક મેં વહુત
જલ્દી આતે હેં । ઈન્हीं ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવ અપને ૨ આસનોં સે
સિંહાસનોં સે વઠ બેઠતે હેં । ઈન્हीं ત્રીન કારણોં સે લેકર શક્રાદિ દેવોં
કે આસન ચલાયમાન હોતે હેં । ઈન્हीं કારણોં સે લેકર વે સિંહનાદ
કરતે હેં ઓર ચેલોત્ક્ષેપ ખી કરતે હેં । યે સવ કાર્ય પ્રમોદ કે વશવર્તી
હોકર વે કરતે હેં । તથા ઈન્हीं ત્રીન કારણોં કો લેકર ચૈત્યવૃક્ષ—દેવવૃક્ષ
વિશેષ ચલાયમાન હોતે હેં ।

નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવેન્દ્રો ઘણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં
આવે છે—(૧) જ્યારે અર્હંત પ્રભુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) જ્યારે અર્હંત
પ્રભુ દીક્ષા લે છે ત્યારે, અને (૩) જ્યારે અર્હંત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહા-
ત્સવ કરવામાં આવે છે, ત્યારે દેવેન્દ્રો ઘણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં આવે
છે. આ ત્રણ કારણોને લીધે લોકાન્તિક દેવો પણ ઘણી જ ઝડપથી મનુષ્ય-
લોકમાં આવે છે આ ત્રણ કારણોને લીધે સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિશક દેવો,
અગ્રમહિષી દેવીઓ, પારિષત્ક દેવો, અનિકાધિપતી દેવો અને આત્મરક્ષક
દેવો પણ ઘણી જ ઝડપથી આ મનુષ્યલોકમાં આવે છે. આ ત્રણ કારણોને
લીધે જ દેવો પોતપોતાના સિંહાસનોપરથી ઉઠે છે. આ ત્રણ કારણોને
લીધે જ શક્રાદિ દેવોના આસનો ચલાયમાન થાય આ ત્રણ કારણોને લીધે જ
તેઓ સિંહનાદ કરે છે અને ચેલોત્ક્ષેપ પણ કરે છે. આ બધા કાર્યો આનંદને
કારણ જ તેઓ કરે છે. આ ત્રણ કારણો જ ચૈત્યવૃક્ષ (દેવવૃક્ષ વિશેષ)
ચલાયમાન થાય છે.

૪। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવસનિગતઃ સ્યાત્, તત્તથા-અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૫। એવં દશોત્કલિકા ૬, દેવકદ્વદશકઃ ૭। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્દેવેન્દ્રા માનુષ્ય લોક દૃશ્યમાગચ્છન્તિ, તત્તથા અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૮। ત્રિમિઃ સ્થાનૈર્લોકાન્તિકા દેવા માનુષ્ય લોક દૃશ્યમાગચ્છન્તિ, તત્તથા-અર્હત્સુ જાયમાનેષુ અર્હત્સુ પ્રવ્રજત્સુ, અર્હતાં જ્ઞાનોત્પાદમહિમાસુ ૯। એવં સામાનિકાઃ ૧૦, પ્રાપ્તિરુકાઃ ૧૧ લોક

ત્રીન કારણોં સે દેવલોક મેં અધેરા હો જાતા હૈ, ચે ત્રીન કારણ હસ પ્રકોર સે હેં-એક જય અર્હન્તપ્રસુ નિર્વાણગત હોતે હૈ તય, તથા અર્હન્તપ્રસુપિત ધમ્મ જય મ્યુચ્છિન્ન હોતા હૈ તય, તથા પૂર્વગત મૃત જય મ્યુચ્છિન્ન હોતા હૈ-તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવોથોત્ત હોતા હૈ-જેસે-જય અર્હન્તપ્રસુ કા જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરતે હેં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રસુ કે જ્ઞાનોત્પાદકી મહિમા ફી જાતી હૈ તય ।

ત્રીન કારણોં સે દેવ સમાગમ હોતા હૈ-જેસે જય અર્હન્તપ્રસુ કા જન્મ હોતા હૈ તય, તથા જય અર્હન્તપ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરતે હેં તય, ઓર જય અર્હન્તપ્રસુકે જ્ઞાનોત્પાદકી મહિમા ફી જાતી હૈ તય, હસી તરહ સે દેવોત્કલિકા દેવોંકા એક જગહ એકબ્રિત્ત હોના હોતા હૈ, હસી તરહ સે દેવોં કા કહકહત્ત હોતા હૈ । આનન્દાતિરેક સે દેવોં કા કલકલ શાવ્ધ હોતા હૈ ।

ત્રયુ કારણેને લીધે દેવલોકમાં જન્મ પાડે તે ત્રયુ કારણેનીયે પ્રમાણે સમજવા- (૧) અર્હન્ત પ્રસુ નિર્વાણ પામે છે ત્યારે (૨) અર્હન્ત પ્રસુપિત ધર્મ અથવા મ્યુચ્છિન્ન ધર્મ અથવા છે ત્યારે, (૩) પૂર્વગત મૃત અથવા મ્યુચ્છિન્ન ધર્મ અથવા છે ત્યારે.

ત્રયુ કારણેને લીધે દેવલોકમાં ઉચોત વ્યાપી અથવા છે- (૧) અથવા અર્હન્ત પ્રસુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) અથવા અર્હન્ત પ્રસુ વીક્ષા ધારણ કરે છે ત્યારે અને (૩) અથવા અર્હન્ત પ્રસુના જ્ઞાનોત્પાદને । મહિમા થાય છે ત્યારે

ત્રયુ કારણે દેવસમાગમ થાય છે- (૧) અથવા અર્હન્ત પ્રસુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) અથવા અર્હન્ત પ્રસુ વીક્ષા લે છે ત્યારે અને (૩) અથવા અર્હન્ત પ્રસુના જ્ઞાનોત્પાદનને । (દેવગણના પ્રાપ્તિને) મહોત્સવ કરવામાં આવે છે. આ ત્રયુ કારણેને લીધે દેવોત્કલિકા (દેવોનું એક જગ્યાએ એકત્ર થવાનું) થાય છે એજ ત્રયુ કારણેને લીધે દેવોને અતિશય આનંદ થાય છે, અને તે આનંદાતિરેકને લીધે તેઓ ખડખડા હસે છે

પાલા દેવાઃ ૧૨,—, અગ્રમહિષ્યો દેવ્યઃ ૧૩ પરિપદુપપન્નકા દેવાઃ ૧૪, અનિકાધિપતયોદેવાઃ ૧૫, આત્મરક્ષકા દેવા માનુષ્યં લોકં હવ્યમાગચ્છન્તિ ૧૬ ।

ત્રિભિઃ સ્થાનૈર્દેવા અભ્યુત્તિષ્ઠન્તિ તદ્યથા—અર્હત્સુ જાયમાનેષુ, યાવત્ તદેવ ૧ ।
 એમાસનાનિ ચલન્તિ ૨, સિંહનાદં કુર્વન્તિ ૩, ચેલોત્ક્ષેપં કુર્વન્તિ ૪ । ત્રિભિઃ
 સ્થાનૈર્દેવાનાં ચૈત્યવૃક્ષાશ્ચલન્તિ, તદ્યથા—અર્હત્સુ તદેવ ૫ ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવેન્દ્ર મનુષ્યલોક મેં શીઘ્રતા કે સાથ આતે
 હેં । જૈસે જવ અર્હન્તપ્રભુ કા જન્મ હોતા હૈ તચ, તથા અર્હન્તપ્રભુ જવ
 દીક્ષા ધારણ કરતે હેં તચ, ઔર જવ અર્હન્તપ્રભુકે જ્ઞાનોત્પાદ કી અહિમા
 કી જાતી હેં તચ—ઈન્હીં ત્રીન કારણોં સે લોકાન્તિક દેવ મી વહુન જલ્દી
 મનુષ્યલોક મેં આતે હેં । ઈન્હીં ત્રીન કારણોં કો લેકર સામાનિક દેવ,
 ત્રાયસ્ત્રિંશકદેવ, લોકપાલ દેવ, અગ્રમહિવિયાં—દંચિયાં, પારિષત્ક દેવ,
 અનિકાધિપતિદેવ ઔર આત્મરક્ષકદેવ મી હસ મનુષ્યલોક મેં વહુત
 જલ્દી આતે હેં । ઈન્હીં ત્રીન કારણોં કો લેકર દેવ અપને ૨ આસનોં સે
 સિંહાસનોં સે ઊઠ બેઠતે હેં । ઈન્હીં ત્રીન કારણોં સે લેકર શક્રાદિ દેવોં
 કે આસન ચલાયમાન હોતે હેં । ઈન્હીં કારણોં સે લેકર વે સિંહનાદ
 કરતે હેં ઔર ચેલોત્ક્ષેપ મી કરતે હેં । યે સવ કાર્ય પ્રમોદ કે વશવર્તી
 હોકર વે કરતે હેં । તથા ઈન્હીં ત્રીન કારણોં કો લેકર ચૈત્યવૃક્ષ—દેવવૃક્ષ
 વિશેષ ચલાયમાન હોતે હેં ।

નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે દેવેન્દ્રો ધણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં
 આવે છે—(૧) જ્યારે અર્હંત પ્રભુનો જન્મ થાય છે ત્યારે, (૨) જ્યારે અર્હંત
 પ્રભુ દીક્ષા લે છે ત્યારે, અને (૩) જ્યારે અર્હંત પ્રભુના જ્ઞાનોત્પાદનો મહોત્સવ
 કરવામાં આવે છે, ત્યારે દેવેન્દ્રો ધણી જ શીઘ્રતાથી મનુષ્યલોકમાં આવે
 છે. આ ત્રણ કારણોને લીધે લોકાન્તિક દેવો પણ ધણી જ ઝડપથી મનુષ્ય-
 લોકમાં આવે છે આ ત્રણ કારણોને લીધે સામાનિક દેવો, ત્રાયસ્ત્રિંશક દેવો,
 અગ્રમહિષી દેવીઓ, પારિષત્ક દેવો, અનિકાધિપતી દેવો અને આત્મરક્ષક
 દેવો પણ ધણી જ ઝડપથી આ મનુષ્યલોકમાં આવે છે. આ ત્રણ કારણોને
 લીધે જ દેવો પોતપોતાના સિંહાસનોપરથી ઉઠે છે. આ ત્રણ કારણોને
 લીધે જ શક્રાદિ દેવોના આસનો ચલાયમાન થાય આ ત્રણ કારણોને લીધે જ
 તેઓ સિંહનાદ કરે છે અને ચેલોત્ક્ષેપ પણ કરે છે. આ બધા કાર્યો આનંદને
 કારણે જ તેઓ કરે છે. આ ત્રણ કારણો જ ચૈત્યવૃક્ષ (દેવવૃક્ષ વિશેષ)
 ચલાયમાન થાય છે.

ટીકા—‘તિર્થિ ઠાણેર્હિ’ इत्यादि—પોદ્ગમુત્રી સુગમા । નવરં-ત્રિમિઃ
સ્થાને-કારણે સોકે-ક્ષેત્રલોક-ઋર્ચાધસ્તિર્થગ્ રૂપઽધકાર સોકાન્ધકારં
દ્રવ્યતો દટ્ટિ ધિવાતાનુભાવરૂપ, માવત મકાશકસ્વમાવજ્ઞાનામાવસ્વરૂપ મવતિ ।
ક્ષત્રલોક સ્વરૂપમાહ—

“આગાસસ્ત પપસા, ઉદ્ધ ચ યદે ચ તિરિયલોષ ચ ।

માળાદિ સેનસોર્ય, અણતગ્નિણદસિય સમ્મ ॥ ૧ ॥” -

છાયા—આકાશસ્વ પ્રદેશા કર્ષ્યમધ્ય તિર્થગ્લોકે ચ ।

જાનીર્હિ ક્ષત્રલોકમ્, અનન્તજિનદસિતં સમ્યક્ ॥

છાયા-કારણાપાદ—‘અરિહંતેર્હિ’ इत्यादि, અતાન્-જ્ઞાનાવરણીય-દક્ષ
નાવરણીયનોહનોયાન્તરાયરૂપાણિ ધાતિકર્માણિ ધનન્તિ નાશયન્તીતિ અરિહન્તસ્તપુ,
અસ્ય ત્રિશપ્તવ્યાક્યા-આવશ્યકપ્રમ્સ્ય મત્કૃતાયાં મુનિતોપિણી ટીકાયાં વિલોક
નીયા । બ્યુચ્છિદ્યમાનેષુ નિર્ધાય મળ્યસ્તુ ઇતિ પ્રથમં કારણમ્ ૧, તથા પ્રદેશપ્રત્યે પર્મે

ટીકાર્થ-ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક ઓર તિર્થગ્લોક એ ત્રીન લોક લોક શબ્દસે
યહાં ગૃહીત હુએ હું । દ્રવ્યાધકાર ઓર માધ્યાધકારકે મેવસે દો પ્રકારકા
અધકાર હોતા હૈ, જિસસે દટ્ટિ કા ધિવાત હોતા હૈ વહ દ્રવ્યાધકાર
હૈ । તથા પ્રકાશક સ્વમાવરૂપ જ્ઞાન કા જો અમાવ હૈ વહ માધ્યાધકાર
હૈ, ક્ષેત્રલોકકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—‘આગાસસ્ત પપસા
ઉદ્ધ ચ ’ इत्यादि । જ્ઞાનાવરણીય દક્ષનાવરણીય, મોહનીય ઓર અન્ત
રાયરૂપ ચાર ધાતિયા કર્મે કા જો નાશ કર દેતે હૈ એ અરિહન્ત હૈ ।
હસકી વિશેષ વ્યાક્યા આવશ્યક સૂત્ર કી મુનિતોપિણી ટીકા મેં દેલ્લની
આવિયે । બ્યુચ્છિદ્યમાન શબ્દ કા અર્થ હૈ જપ વે નિર્ધાય જાને લગતે
હૈ એસા । પૂર્વ શબ્દ સે યહાં ઉત્પાદપૂર્વ સે લેકર લોકયિન્દુસાર તક

ટીકાર્થ-લોક યજ્ઞલોક ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્થગ્લોક અર્હાં દ્રવ્ય કારણ
કે અધકારના બે લોક છે-(૧) દ્રવ્યાધકાર અને (૨) માધ્યાધકાર બેના
દ્વારા દક્ષિના વિવાત થાય છે, તેનું નામ દ્રવ્યાધકાર છે, તથા પ્રકાશક સ્વમા
વરૂપ જ્ઞાનને બે અમાવ છે તેનું નામ માધ્યાધકાર છે ક્ષેત્રલોકનું ૧૪૩૫ આ
પ્રમાણે કહ્યું છે—‘આગાસસ્ત પપસા ઉદ્ધ ચ ” ઇત્યાદિ—

જ્ઞાનાવરણીય, દક્ષનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, આ ચાર ધાતિયા
કર્મેના બેમણે ક્ષય કરી નાખ્યો છે, તેમને અહીં ત કહે છે આ પદની વિસ્તૃત
વ્યાખ્યા આવશ્યક સૂત્રની મુનિતોપિણી ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે
“બ્યુચ્છિદ્યમાન” એટલે “કર્મેના ક્ષય કરીને નિર્વાન માત્રે વિચરતા.”

વ્યુચ્છિદ્યમાને તીર્થવ્યવચ્છેદકાલે इत्यर्थः इति द्वितीयं कारणम् २, पूर्वाणि-
उत्पादादीनि लोकविन्दुसारपर्यन्तानि चतुर्दश, तेषु गत-प्रविष्टं तदभ्यन्तरीभूतं
यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं दृष्टिवादान्तर्गतश्रुताधिकारविशेषः, तस्मिन् व्युच्छिद्यमाने
सतीति तृतीयं कारणम् ३ लोकान्धकार स्यादिति सम्बन्धः ।
अर्हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु कथं लोकान्धकारं स्या ? इति नाश
ङ्कनीयम्, राजमरणदेशनगरादि भङ्गे दिशां रजम्बलतया च दृश्यते जगति लोका-
न्धकारं, यत्पुनर्निर्विलभ्युवनभूतमात्रानवद्यनयनसमानेषु (त्रिलोकचक्षुः सदृशे
ष्वित्यर्थः) भगवदर्हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु लोकान्धकार भवति तत्किमाश्चर्यमिति
। १ । त्रिभिः स्थानैर्लोकोद्योतः स्यात्-लोकत्रये प्रकाशो भवति, द्रव्यतो घटपटादि-
प्रकाशकरूपः, भावतो लोकत्रयेऽपि सुखोत्पादकहेतुरूपः । अर्हजन्म १-प्रव-

કે ચૌદહ પૂર્વ લિધે ગયે હૈં હન પૂર્વો મેં પ્રવિષ્ટ જો શ્રુત હૈં વહ પૂર્વગત
શ્રુત હૈં । યહ પૂર્વગત શ્રુત દૃષ્ટિવાદ કે અન્તર્ગત શ્રુતાધિકાર વિશેષરૂપ
હૈં, “ અર્હદાદિકોં કે વ્યુચ્છિદ્યમાન હોને પર લોક મેં અન્ધકાર કૈસે હો
સકતા હૈં ” એસી આશંકા નહીં કરની ચાહિયે । ક્યોંકિ રાજાકે મરને
પર એવં દેશભંગ તથા નગર આદિકે ભઙ્ગ હોને પર દિશાઓં કે ધૂમિલ
રૂપ હો જાને સે જવ જગત મેં લોકાન્ધકાર દિઁલાઈ પડતા હૈં તો ફિર
સમસ્ત યુવનવર્તી લોકસાત્ર કે નિર્મલ નયનોં મેં જો સમભાવી દિઁવતે
હોં એસે ભગવાન્ અર્હત આદિ કે વ્યુચ્છિદ્યમાન હોનેપર લોકમેં અંધકાર
હો જાવે તો હસમેં આશ્ચર્ય જૈસી ક્યા વાત હૈં ? । ઉદ્યોત શબ્દકા અર્થ-
પ્રકાશ હૈં યદ પ્રકાશ ઓ દ્રવ્ય ઓર ભાવ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈં
ઘટપટ આદિકોં કો પ્રકાશ દેનેવાલા જો હોતા હૈં વહ દ્રવ્યપ્રકાશ હૈં-

‘પૂર્વ’ શબ્દના પ્રયોગ દ્વારા ઉત્પાદ પૂર્વથી લઇને લોકવિન્દુસાર સુધીના
૧૪ પૂર્વ ગ્રંથો કરવાના છે તે પૂર્વોમા પ્રવિષ્ટ જે શ્રુત છે તેને પૂર્વગત શ્રુત
કહે છે. પૂર્વગત શ્રુત દૃષ્ટિવાદના અન્તર્ગત શ્રુતાધિકાર રૂપ છે. “ અર્હતાદિકો
ત્યારે નિર્વાણ પથે વિચરે છે, ત્યારે લોકમાં અન્ધકાર કેવી રીતે થઇ શકે
છે, ” આ પ્રકારની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે રાજા આદિનું મૃત્યુ થતાં
અને દેશ તથા નગરાદિનો નાશ થતાં ત્યારે દિશાઓમાં ધુધળું વાતાવરણ
થઈ જવાથી જો જગતમા અન્ધકાર વ્યાપી જાય છે, તો સમસ્ત યુવનવર્તી
લોકોના નિર્ભળ નયનોમાં જે સમભાવી દેખાય છે, એવા અર્હત ભગવાન
આદિના નિર્વાણ કાળે લોકમાં અંધકાર વ્યાપી જાય, તેમાં નવાઈ પામવા જેવું
શુ છે ? ઉદ્યોત એટલે પ્રકાશ તે પ્રકાશ પણ દ્રવ્ય અને ભાવના લેદથી બે
પ્રકારનો કહ્યો છે ઘટ, પટ આદિ વસ્તુઓને પ્રકાશ આપનારી જે વસ્તુઓ

ટીકા—‘ વિર્ધિ ઠાણેર્ધિ ’ इत्यादि—પોડ્યમુત્રી મુગમા । નવર-ત્રિમિ
 સ્થાને-કારણે લોક-ક્ષેત્રલોક-ઠર્વ્વમપત્તિયમ્ રૂપઽધકાર લોકાધકાર
 દ્રવ્યતો દૃષ્ટિ વિધાતાનુમાનરૂપ, માધત પ્રકાશસ્ત્વમાનજ્ઞાનામાનસ્વરૂપ ભવતિ ।
 ક્ષેત્રલોક સ્વરૂપમાહ—

“ આભાસસ્ત પપ્પા, ડડ્ડ ચ અદે ચ તિરિપલોષ ચ ।

જાણાદિ સ્વેત્ત્વોર્ય, અણતઃપ્રિણદસિય સમ્મ ॥ ૧ ॥ ” -

જાણા—આકાશરૂપ પ્રદશા ઠર્વ્વમપત્તિ તિર્યગ્લોકે ચ ।

જાનીર્ધિ ક્ષેત્રલોકમ્, અનન્તઞ્જિનદંષિત સમ્યક્ ॥

જાન્યવ કારણાયાદ—‘ અરિદંધર્ધિ ’ इत्यादि, ઝીન્-જ્ઞાનાવરણીય-દશ
 નાવરણીયમોહનીયા તરાપરૂપાણિ ધાતિકર્માણિ ઘનિતિ નાગ્યન્તીતિ અરિદન્તસ્તેષુ,
 અસ્ય વિશેષવ્યાખ્યા-આશ્વરૂપમસ્ય મત્કૃતાપાં મુનિતાપિળી તીકાપાં વિલાક
 નીયા । બ્યુચ્છિધમાનેષુ નિર્વાજ મચ્છત્તુ ઇતિ પ્રથમ કારણમ્ ૧, તથા અદ્ સ્મરત્વે પર્મે

ટીકાર્થ-ઠર્વ્વલોક, અષોલોક ઓર તિર્યગ્લોક એ ત્રીન લોક, લોક શબ્દસે
 યહાં ગૃહીત હુપ હિં । દ્રવ્યાધકાર ઓર આયાધકારકે મેદસે દો પ્રકારકા
 અધકાર હોતા હૈ, જિસસે દૃષ્ટિ કા વિધાત હોતા હૈ વહ દ્રવ્યાધકાર
 હૈ । તથા પ્રકાશક સ્વમાધરૂપ જ્ઞાન કા જો અમાધ હૈ વહ આયાધકાર
 હૈ, ક્ષેત્રલોકકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—‘ આભાસસ્ત પપ્પા
 ડડ્ડ ચ ’ इत्यादि । જ્ઞાનાવરણીય, વહાનાવરણીય, મોહનીય ઓર અન્ત
 રાપરૂપ ચાર ધાતિયા કર્મેં કા જો નાશ કર વેતે હૈ એ અરિદન્ત હૈ ।
 હસકી વિશેષ વ્યાખ્યા આશ્વરૂપક દ્રવ્ય કી મુનિતાપિળી ટીકા મેં વેસની
 વાહિયે । બ્યુચ્છિધમાન શબ્દ કા અર્થ હૈ જય ઘે નિર્વાજ જાને સગતે
 હૈ પેસા । પૂર્વ શબ્દ સે વહાં ઉત્પાદપૂર્વ સે લેકર લોપચિન્તુસાર તક

ટીકા-લોક શબ્દથી ઉપલોક, અપોલોક અને તિર્યગ્લોક અર્ધી પ્રદલુ કરાયા
 છે આધકારના બે લોક છે—(૧) દ્ર વાધકાર અને (૨) જાણાધકાર જેના
 દ્વારા દૃષ્ટિના વિધાત થાય છે, તેનું નામ દ્રવ્યાધકાર છે, તથા પ્રકાશક સ્વમા
 વરૂપ જ્ઞાનનો જે અભાવ છે તેનું નામ આયાધકાર છે ક્ષેત્રલોકનું સ્વરૂપ આ
 પ્રમાણે કહ્યું છે—‘ આભાસસ્ત પપ્પા ડડ્ડ ચ ’ इत्यादि—

જ્ઞાનાવરણીય, દશનાવરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, આ ચાર ધાતિયા
 કર્મેના જેમણે ક્ષય કરી નાખ્યો છે, તેમને અર્હંત કહે છે આ પદની વિસ્તૃત
 વ્યાખ્યા આવશ્યક સુત્રની મુનિતાપિળી ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે
 “ બ્યુચ્છિધમાન ” એટલે “ કર્મેના ક્ષય કરીને નિર્વાજ માર્ગે વિચરતા. ”

વ્યુચ્છિદ્યમાને તીર્થવ્યવચ્છેદકાલે इत्यर्थः इति द्वितीयं कारणम् २, पूर्वोणि-
 उत्पादादीनि लोकविन्दुसारपर्यन्तानि चतुर्दश, तेषु गते-प्रविष्टं तदभ्यन्तरीभूतं
 यच्छ्रुतं तत्पूर्वगतं दृष्टिवादान्तर्गतश्रुताधिकारविशेषः, तस्मिन् व्युच्छिद्यमाने
 सतीति तृतीयं कारणम् ३ लोकान्धकार स्यादिति सरसन्धः ।
 अर्हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु कथं लोकान्धकारं स्या ? इति नाश
 झनीयम्, राजमरणदेशनगरादि भङ्गे दिशां रजम्बलतया च दृश्यते जगति लोका-
 न्धकारं, यत्पुनर्निखिलभुवनभूतमात्रानवद्यनयनसमानेषु (त्रिलोकचक्षुः सदृशे
 ष्वित्यर्थः) भगवदર્हदादिषु व्युच्छिद्यमानेषु लोकान्धकार भवति तत्किमाश्चर्यमिति
 । १ । त्रिभिः स्थानैर्लोकोद्योतः स्यात्-लोकत्रये प्रकाशो भवति, द्रव्यतो घटपटादि-
 प्रकाशकरूपः, भावतो लोकत्रयेऽपि सुखोत्पादकहेतुरूपः । अर्हज्जन्म १-प्रत्र-

के चौदह पूर्व लिखे गये हैं इन पूर्वों में प्रविष्ट जो श्रुत है वह पूर्वगत
 श्रुत है । यह पूर्वगत श्रुत दृष्टिवाद के अन्तर्गत श्रुताधिकार विशेषरूप
 है, “ अर्हदादिकों के व्युच्छिद्यमान होने पर लोक में अन्धकार कैसे हो
 सकता है ” ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये । क्योंकि राजाके मरने
 पर एवं देशभंग तथा नगर आदिके भङ्ग होने पर दिशाओं के धूमिल
 रूप हो जाने से जब जगत में लोकान्धकार दिखलाई पड़ता है तो फिर
 समस्त भुवनवर्ती लोकमात्र के निर्मल नयनों में जो समभावी दिग्बले
 हों ऐसे भगवान् अर्हत आदि के व्युच्छिद्यमान होनेपर लोकमें अंधकार
 हो जावे तो इसमें आश्चर्य जैसी क्या बात है ? । उद्योत शब्दका अर्थ-
 प्रकाश है यह प्रकाश भी द्रव्य और भाव के भेद से दो प्रकार का है
 घटपट आदिकों को प्रकाश देनेवाला जो होता है वह द्रव्यप्रकाश है-

‘पूर्व’ शब्दના પ્રયોગ દ્વારા ઉત્પાદ પૂર્વથી લઇને લોકવિન્દુસાર સુધીના
 ૧૪ પૂર્વ ગ્રંથો કરવાના છે તે પૂર્વોમાં પ્રવિષ્ટ જે શ્રુત છે તેને પૂર્વગત શ્રુત
 કહે છે. પૂર્વગત શ્રુત દૃષ્ટિવાદના અન્તર્ગત શ્રુતાધિકાર રૂપ છે. “ અર્હતાદિકો
 વ્યારે નિર્વાણ પથે વિચરે છે, ત્યારે લોકમાં અન્ધકાર કેવી રીતે થઇ શકે
 છે, ” આ પ્રકારની શંકા અસ્થાને છે, કારણ કે રાજા આદિનું મૃત્યુ થતાં
 અને દેશ તથા નગરાદિનો નાશ થતાં ચારે દિશાઓમાં ધુંધળું વાતાવરણ
 થઈ જવાથી જો જગતમાં અન્ધકાર વ્યાપી જાય છે, તો સમસ્ત ભુવનવર્તી
 લોકોના નિર્મળ નયનોમાં જે સમભાવી દેખાય છે, એવાં અર્હત ભગવાન
 આદિના નિર્વાણ કાળે લોકમાં અધકાર વ્યાપી જાય, તેમાં નવાઈ પામવા જેવું
 શું છે ? ઉદ્યોત એટલે પ્રકાશ. તે પ્રકાશ પણ દ્રવ્ય અને ભાવના બેદથી બે
 પ્રકારનો કહ્યો છે ઘટ, પટ આદિ વસ્તુઓને પ્રકાશ આપનારી વસ્તુઓ

ટીકા—‘તિર્થિ ઠાણેર્હિ’ ઇત્યાદિ—પોદગદ્વધી મુગમા । નવર-ત્રિમિઃ
 સ્પાને-ઝારજૈ-લોકે-ક્ષેત્રલોક-ઝર્વાધસ્તિર્યગ્ રુપેઽધકાર લોકાન્યકારં
 દ્રવ્યતો દદિ ધિયાતાનુમાવર્ણ્ય, માધ્યમ પ્રકાશકસ્વભાવજ્ઞાનામાધસ્વરૂપ મયતિ ।
 ક્ષેત્રલોક સ્વરૂપમાહ—

“આગાસસ્ત પપસા, ઉદ્દ ચ અદે ચ તિરિયલોપ ચ ।

નાપાદિ ચેતઝાય, અણતઝિણદેસિય સમ્મ ॥ ૧ ॥” -

છાયા—પ્રાકાશસ્વ પ્રદશા ઝર્વાધમધ્ય તિર્યગ્લોકે ચ ।

જાનીર્હિ ક્ષેત્રલોકમ્, અન્તઝિણદેસિય સમ્મકુ ॥

સાચવ કારણાયાહ—‘ચરિદ્દેર્હિ’ ઇત્યાદિ, ચરીન્-જ્ઞાનાચરણીય-દશ
 નાચરણીયમોહનીયા તરાયરૂપાણિ ધાતિકર્માગિ ધનન્તિ નાચયન્તીસિ અરિહન્તસ્તેપુ,
 અસ્ય વિશેષબ્યાકયા-પ્રાકાશકપ્રમથ મત્કૃતાયાં મુનિતોપિણી તીકાયાં વિલાપ
 નીયા । બ્યુચ્છિધમાનેપુ નિર્વામ મચ્છત્તુ ઇતિ પ્રયન કારણમ્ ૧, તથા અદ્દ ત્પત્તે પર્મે

ટીકાર્થ-ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્યગ્લોક એ ત્રીણ લોક, લોક શબ્દસે
 યહાં ગૃહીત હુપ હૈ । દ્રવ્યાધકાર અને પ્રાકાશકારકે મેદસે ઘો પ્રકારકા
 અધકાર હોતા હૈ, જિહસે દદિ ધા પિધાત હોતા હૈ યહ દ્રવ્યાધકાર
 હૈ । તથા પ્રકાશક સ્વભાવરૂપ જ્ઞાન કા ઝો અભાવ હૈ યહ પ્રાકાશકાર
 હૈ, ક્ષેત્રલોકકા સ્વરૂપ હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ—‘આગાસસ્ત પપસા
 ઘઙ્ઙં ચ’ ઇત્યાદિ । જ્ઞાનાચરણીય, વર્ણનાચરણીય, મોહનીય અને અન્ત
 રાયરૂપ ચાર ધાતિયા કર્મે કા ઝો નાશ કર વેતે હૈ એ અરિહન્ત હૈ ।
 હસકી વિશેષ બ્યાકયા પ્રાકાશક યુગ્મ કી મુનિતોપિણી ટીકા મેં લેખની
 ચાહિયે । બ્યુચ્છિધમાન શબ્દ કા અર્થ હૈ જપ એ નિષાળ જાને લગતે
 હૈ પેસા । પૂર્વ શબ્દ સે યહાં ઉત્પાદપૂર્થ સે લેકર લોકપિન્નુસાર તક

ટીકા—લોક શબ્દથી ઉર્ધ્વલોક, અધોલોક અને તિર્યગ્લોક અર્થે બંધ કરાયા
 છે અધકારના બે લોક છે—(૧) ઊપર ધકાર અને (૨) ઓળ ધકાર જેના
 દ્વારા દદિને વિધાત થાય છે, તેનું નામ દ્રવ્યા ધકાર છે, તથા પ્રકાશક સ્વભા
 વરૂપ જ્ઞાનને જે અભાવ છે તેનું નામ પ્રાકાશ ધકાર છે ક્ષેત્રલોકનું સ્વરૂપ આ
 પ્રભાવે કરુ છે—‘આગાસસ્ત પપસા ઉદ્દ ચ’ ઇત્યાદિ—

જ્ઞાનાચરણીય, વર્ણનાચરણીય, મોહનીય અને અન્તરાય, આ ચાર ધાતિયા
 કર્મેના જેમણે લખ કરી નાખ્યા છે, તેમને અર્હત કહે છે આ પદની વિસ્તૃત
 બ્યાખ્યા આપસક સૂત્રની મુનિતોપિણી ટીકામાં આપચર્ચા આવેલ છે
 “બ્યુચ્છિધમાન” એટલે “કર્મેના લખ કરીને નિર્વાનુ માથે” વિચરતા ”

મનુષ્યલોકાગમનં ત્રિભિરેવ પૂર્વોક્તૈઃ કારણૈ ભવતિ, હવ્યમિતિ શીઘ્રમ્ । ૮। દેવ-
લોકસ્ય વ્રહ્મલોકસ્ય અન્તઃ સમીપ કૃષ્ણરાજીલક્ષણં ક્ષેત્રનિવાસો યેષાંતે લોકા-
ન્તિકાઃ, યદ્વા-લોકાન્તે-ઔદયિકભાવલોકાવસાને ભવા અનન્તરભવે મુક્તિગ-
મનાદિતિ લોકાન્તિકાઃ સારસ્વતાદયઃ । एतेऽपिपूर्वोक्तैस्त्रिभिः स्थानैर्मनुष्यलोकं
हव्यमागच्छन्ति । ९। एयं-पूर्वोक्तेनैवालापकेन सामानिकाः-इन्द्रसमानर्द्धयः १०,
त्रायस्त्रिंशका महत्तरकल्पाः पूज्यादेवाः ११, लोकपालाः-सोमादयः पूर्वादिदिङ्
नियुक्तादेवाः १२, अग्रमहिष्यः-अग्रभूताः प्रधाना महिष्यः-भार्यादेवेन्द्रपट्टराश्य
इत्यर्थः १३, परिपदुपपन्नकाः-परिवारोपपन्नका देवाः १३, अनीकाधिपतयः-

ઘોત, દેવસંનિપાત, દેવોત્કલિકા-દેવસમૂહ કા એક જગહ એકત્રિત
હોના, દેવકહકહક દેવોં કા પ્રમોદોત્પન્ન કલકલશબ્દ, યહ સવ મી
પૂર્વોક્ત ત્રીન કારણોં કે હોને પર હોના હૈ “હવ્યમ્” યહ શીઘ્ર અર્થ કા
વાચક અવ્યય હૈ દેવલોક ઔર વ્રહ્મલોક કે પાસ કૃષ્ણરાજીરૂપ
ક્ષેત્ર જિનકા નિવાસ સ્થાન હૈ વે લોકાન્તિક હૈં અથવા ઔદયિક ભાવ
લોક કે અવસાન મેં જો હૈં વે લોકાન્તિક હૈં ક્યોં કિ અનન્તરભવ મેં
इनका मुक्ति में गमन अवश्यंभावी होता है । सारस्वत आदि इनके नाम
हैं सामानिक देव-इन्द्र के जैसी ऋद्धि वाले देवों का नाम सामानिक
देव है, महत्तरतुल्य जो देव पूज्य होते हैं वे त्रायस्त्रिंशक देव हैं पूर्वादि-
दिशाओं में नियुक्त जो सोम आदि देव हैं वे लोकपाल हैं देवेन्द्रों
की जो मुख्यदेवियां हैं वे अग्रमहिषियां हैं परिवारोपपन्नक जो देव हैं

દેવોઘોત, દેવસંનિપાત (દેવોનુ પોતાના દેવલોકમાથી નીકળવાનું),
દેવોત્કલિકા દેવોના સમૂહનું એક જગ્યાએ એકત્ર થવાનું, અને દેવોનુ
ખડખડાટ હાસ્ય, પણ ઉપયુક્ત (અહંત ભગવાનનો જન્મ) આદિ ત્રણ
કારણે જ થાય છે “હવ્યમ્” આ પદ શીઘ્ર અર્થનું વાચક અવ્યય છે.
દેવલોક અને વ્રહ્મલોકની પાસે કૃષ્ણરાજીરૂપ ક્ષેત્ર નામનું નિવાસસ્થાન છે,
તેમને લોકાન્તિક કહે છે.

અથવા—ઔદયિક ભાવલોકના અવસાનમાં જેઓ છે, તેમને લોકાન્તિક
કહે છે, કારણ કે અનન્તર ભવમાં (પછીના ભવમાં) તેઓ ચોક્કસ મુક્તિ
પામે જ છે સારસ્વત આદિ તેમનાં નામ છે ઇન્દ્રના જેવી ઋદ્ધિવાળા જે
દેવો છે તેમને સામાનિક દેવો કહે છે. શુરુસ્થાનીય જે દેવો છે તેમને ત્રાય-
સ્ત્રિંશક દેવો કહે છે પૂર્વાદિ દિશાઓમાં નિયુક્ત જે સોમ આદિ દેવો છે તેમને
લોકપાલો કહે છે. દેવોન્દ્રોની મુખ્ય દેવીઓને અગ્રમહિષીઓ કહે છે. પરિ-

અથા ૨-જ્ઞાનોત્પાદસમયે ૩ દેવકૃતમહોત્સવૈર્જાનોષ્ઠોતો મવતીતિ । ૨। અથ દેવાનંધારસૂત્રમાદ- 'તિર્હિ' 'સ્ત્યાદિ, ત્રિમિઃ સ્થાનર્દ્યાધકારં સ્યાત્ દેવાનાં મવનાદિયુ મવકાર દેવાન્ધકાર, તદ્દુર્ગોક્તકારણયયૈવ મવતિ । નન્નુ ઉપસેડપિ છોકાન્ધકારે કિં પુનર્દેવાધકારસૂતરં દેવાનામપિ છોકાન્તર્ગતસ્વાદેવતિ ઘેવાદ-તત્સર્વમાધકારભ્યાસિ મર્શનર્થમિતિ ૩। તથા-દેવોદૂષાતઃ-દેવમકાશ ૪। વષ સનિપાતઃ-દેવસમાગમો મવતિ, મુત્રિ દેવસમાસારાત્ ૧૫। 'વષ' 'સ્ત્યાદિ, યવમ્-પૂર્વવત્ દેવોત્કલિકા-દેવસમુદાયપસ્યેત્ત્રી મવનમ્ ૬, દેવકૃતકૃત્ દેવાનાં મમાદોત્પન્નઃ કલ્પકલ્પશ્ચ' પૂર્વોક્તેષ્વિમિરેવ કારણે જાગન્ત ૧૭। દેવેન્દ્રાણાં

તથા લોકત્રય મેં જી આ સુસ્વોત્પાદક કા હેતુરુપ હોતા હૈ વહ માવમ કાશ હૈ અહન્ત પ્રસુ કા જપ જમ હોના હૈ ઓર જપ ઘે પ્રવજ્યા ગ્રહણ કરતે હૈ તથા ઉન્હે જપ કેવલ્ય કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ, ઉમ સમય દેવકૃત મહોત્સવોં ઘારાં લોક મેં ઉપોત્ત હોતા હૈ; દેવોં કે મવનાદિતોં મેં જો અન્ધકાર હોતા હૈ વહ દેવાધકાર હૈ યહ દેવાધકાર જી પૂર્વોક્ત કારણ ત્રય સે હી હોતા હૈ ।

શકા-જપ આપને લોકાધકાર કા કથન કર દિયા હૈ તો ફિર સ્વતન્ત્રસ્વ સે દેવાધકાર કે કહને કી કયા આવશ્યકતા થી, કયોં કિ દેવ તો લોકાન્તર્ગત હી હોતે હૈ ।

ઉત્તર-એતા જો કથન કિયા ગયા હૈ સો અધકાર કી સર્વપ્ર ક્યાપ્તિ હો જાતી હૈ ઇસ યાગ કો દિવ્યને કે લિપે કિયા હૈ કી દેવો

ઉ તેમના પ્રકાશને દ્રવ્યપ્રકાશ કહે છે પરન્તુ ત્રણે લોકમાં સુખ ઉપભવનાર જે પ્રકાશ હોય છે તે પ્રકાશને ભાવપ્રકાશ કહે છે જેમકે.....

અહંત પ્રધુનો બ્યારે જ મ થાય છે, બ્યારે તેઓ પ્રવબ્યા જીતીકાર કહે છે તથા બ્યારે તેમને દેવજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે દેવકૃત મહોત્સવોં દ્વારા લોકમાં પ્રકાશ થાય છે આ પ્રકારના પ્રકાશને ભાવપ્રકાશ કહે છે દેવાના ભવનાદિમાં જે અધકાર થાય છે તેનું નામ દેવાધકાર છે અહંત નિર્વાણ આદિ પૂર્વોક્ત ત્રણ કારણોને વીધે તે દેવાન્ધકાર થાય છે

શકા-જો બ્યારે લોકાધકારનું કથન કરી રીધું છે, તો દેવાન્ધકારના સ્વતન્ત્ર કથનની શી આવશ્યકતા છે ? લોકમાં જ દેવલોકનો પણ સમાવેશ થઈ જતો હોવાથી શું બ્યારું કથન જરૂરી છે ખરું ?

ઉત્તર-અધકાર સ્વતન્ત્ર બ્યારી જાય છે જોમ દર્શાવવા માટે જ આ કથન કરવામાં આવ્યું છે

નુષ્યલોકાગમનં ત્રિભિરેવ પૂર્વોક્તૈઃ કારણે યત્નમિતિ શીઘ્રમ્ । ૮ । દેવ-
લોકસ્ય વ્રહ્મલોકસ્ય અન્તઃ સમીપં કૃષ્ણરાજીલક્ષણં ક્ષેત્રનિવાસો યેપાન્તે લોકા-
ન્તિકાઃ, યદ્વા-લોકાન્તે-ઔદયિકભાવલોકાવસાને ભવા અનન્તરભવે મુક્તિગ-
મનાદિતિ લોકાન્તિકાઃ સારસ્વતાદયઃ । एतेऽपिपूर्वोक्तैस्त्रिभिः स्थानैर्मनुष्यलोकं
हव्यमागच्छन्ति । ९ । एवं-पूर्वोक्तेनैवालापकेन सामानिकाः-इन्द्रसमानर्द्धयः १०,
त्रायस्त्रिंशका महत्तररूपाः पूज्यादेवाः ११, लोकरूपाः-सोमादयः पूर्वादिदिङ्
नियुक्तादेवाः १२, अग्रमहिष्यः-अग्रभूताः प्रधाना महिष्यः-भार्यादेवेन्द्रपट्टराज्य
इत्यर्थः १३, परिपदुपपन्नकाः-परिवारोपपन्नका देवाः १३, अनीकाधिपतयः-

ઘોત, દેવસંનિપાત, દેવોત્કલિકા-દેવસમૂહ કા એક જગહ એકત્રિત
હોના, દેવકહકહક દેવોં કા પ્રમોદોત્પન્ન કલકલશબ્દ, યહ સવ મી
પૂર્વોક્ત ત્રીન કારણોં કે હોને પર હોતા હૈ “હવ્યમ્” યહ શીઘ્ર અર્થ કા
વાચક અવ્યય હૈ દેવલોક ઓર વ્રહ્મલોક કે પાસ કૃષ્ણરાજીરૂપ
ક્ષેત્ર જિનકા નિવાસ સ્થાન હૈ વે લોકાન્તિક હૈં અથવા ઔદયિક ભાવ
લોક કે અવસાન મેં જો હૈં વે લોકાન્તિક હૈં ક્યોં કિ અનન્તરભવ મેં
इनका मुक्ति में गमन अवश्यंभावी होता है । सारस्वत आदि इनके नाम
हैं सामानिक देव-इन्द्र के जैसी ऋद्धि वाले देवों का नाम सामानिक
देव है, महत्तरतुल्य जो देव पूज्य होते हैं वे त्रायस्त्रिंशकदेव हैं पूर्वादि-
दिशाओं में नियुक्त जो सोम आदि देव हैं वे लोकपाल हैं देवेन्द्रों
की जो मुख्यदेवियां हैं वे अग्रमहिषियां हैं परिवारोपपन्नक जो देव हैं

દેવોઘોત, દેવસંનિપાત (દેવોનું પોતાના દેવલોકમાંથી નીકળવાનું),
દેવોત્કલિકા દેવોના સમૂહનું એક જગ્યાએ એકત્ર થવાનું, અને દેવોનું
ખડખડાટ હાસ્ય, પણ ઉપયુક્ત (અર્થેત ભગવાનનો જન્મ) આદિ ત્રણ
કારણે જ થાય છે “હવ્યમ્” આ પદ શીઘ્ર અર્થનું વાચક અવ્યય છે
દેવલોક અને બ્રહ્મલોકની પાસે કૃષ્ણરાજીરૂપ ક્ષેત્ર નામનું નિવાસસ્થાન છે,
તેમને લોકાન્તિક કહે છે.

અથવા—ઔદયિક ભાવલોકના અવસાનમાં જેઓ છે, તેમને લોકાન્તિક
કહે છે, કારણ કે અનન્તર ભવમાં (પછીના ભવમાં) તેઓ ચોક્કસ મુક્તિ
પામે જ છે સારસ્વત આદિ તેમનાં નામ છે ઈન્દ્રના જેવી ઋદ્ધિવાળા જે
દેવો છે તેમને સામાનિક દેવો કહે છે ગુરુસ્થાનીય જે દેવો છે તેમને ત્રાય-
સ્ત્રિંશક દેવો કહે છે. પૂર્વાદિ દિશાઓમાં નિયુક્ત જે સોમ આદિ દેવો છે તેમને
લોકપાલો કહે છે. દેવેન્દ્રોની મુખ્ય દેવીઓને અગ્રમહિષીઓ કહે છે. પરિ-

ગજાદિસૈન્યાધિપતયો દેવા ૧૪, આત્મરક્ષકાઃ-રાજામિવાજ્ઞરક્ષકા દેવા માનુષ્ય
લોકે હમ્યમાગચ્છન્તીતિ મતિસૂત્રે સયોજનીયમ્ ૧૫।

મનુષ્યલોકાગમને દેવાનાં યાનિ શ્રીણિ કારણાનિ સન્તિ તાન્યેવ દેવામ્યુષ્યા
નાદીનાં કારણાનિ સૂત્રપચ્ચકેનાહ—‘તીર્હિ’ इत्यादि, સુગમ, નવર-મમ્યુષિ
ઘન્ટિ-સિંહાસનાદુષિઘન્ટિ ૧૧। ઇષ-પૌષ્કામિલાપેન આસનાનિ-શુક્રાદીનાં સિંહા-
સનાનિ ચલન્તિ ૧૨। સિંહના પેલોત્કેપૌ પ્રમોદકાર્યૌ કુર્ષન્તિ ૧૩। ઇમિરેવ ત્રિભિઃ
સ્થાને ચૈત્યવૃદ્ધાઃ-દેવવૃક્ષવિશેષાથલન્તિ ૧૫। સૂ. ૧૩।

કિમર્ય મદન્ત । શુક્રાદિદેવા મનુષ્યલોકમાગચ્છન્તિ ? અથાહ-ધર્માર્ચય
ત્યા મહોપકારિત્વાસ્તેવાધર્યમાગચ્છન્તિ, અશુન્યપત્યુપકારાથ મગવન્તો ધર્મો
ધાર્યાઃ इति સદ્દષ્ટાન્ત મદર્ષયન્ સૂત્રચરમાહ—

મૂલમ્—તિષ્ઠહ દુષ્પદિયાર સમણાઉસો !, ત જહા-અમ્મા
પિડણો ૧, મહિસ્સ, ધમ્માયરિયસ્સ । સપાઓવિ ય ણ કેહ્પુ
રિસે અમ્માપિયર સયપાગસહસ્સપાગેહિ તેછેહિ અઘ્મગેસા
સુરભિણા ગંધદ્દપ્પણ ઉઘ્વદ્દિત્તા તિહિ ઉદગેહિ મજ્ઞાવિત્તા સઘ્વા

વે પરિપદુપપન્નક દેવ હૈ । ગજાદિસેના કે અધિપતિ જો દેવ હૈ વે અની
કાચિપતિ દેવ હૈ, રાજાઓ કે અજ્ઞરક્ષકોં કી તરહ જો દેવ હોતે હૈ વે
આત્મરક્ષક દેવ હૈ । વે સય ઓ જન કારણોં કો લેકર મનુષ્યલોક મેં
હીંધ આતે હૈ એસા કથન પ્રત્યેક સૂત્ર મેં લગાના ચાહિયે મનુષ્યલોક
મેં આન કે જો વે કારણ પ્રકટ કિયે ગયે હૈ વે હીં કારણ દેવામ્યુષ્યા-
નાદિ કે ઓ હૈ, વહી વાત સૂત્રકાર ને “તીર્હિ” इत्यादि પાંચ સૂત્રોં
ધારા પ્રકટ કી હૈ ॥ સૂ. ૧૩ ॥

વાચપપન્નક ને દેવો છે તેમને પરિવદ્ધપપન્નક દેવો કહે છે ગભાદિ સેના
ઓના અધિપતિ ને દેવો છે તેમને અનીકાધિપતિ દેવો કહે છે, ને દેવો
ચલઓના અજરક્ષકોની જેમ ઈન્દ્રોના અજરક્ષકો સમાન હોય છે, તેમને
આત્મરક્ષક દેવો કહે છે. આ જ્યાં દેવો પૂર્વોક્ત કારણોને વીધે મનુષ્યલોકમાં
શીખ આવે છે, આ પ્રકારનું કથન પ્રત્યેક સૂત્રમાં સમજી લેવું. ને કારણે
તેઓ મનુષ્યલોકમાં આવે છે તે કારણોને વીધે ન તેઓ પોતાના સિંહાસન
પરથી જોડે છે, અકબજાત હસે છે, ઈત્યાદિ વાત સૂત્રકારે ‘તીર્હિ’ इत्यादि
પાંચ સૂત્રોં વાચ પ્રકટ કરી છે ॥ સૂ. ૧૩ ॥

लंकारविभूषियं करेत्ता मणुन्नं थालीपागसुद्धं अट्टारसवंजणाउल्लं
भोयणं भोयावेत्ता जावज्जीवं पिट्ठिवडेंसियाए परिवहेज्जा तेणावि
तस्स अम्मापिउस्स दुप्पडियारं भवइ, अहेणं से तं अम्मापि-
यरं केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवित्ता पन्नवित्ता परूवित्ता ठावित्ता
भवइ तेणामेव तस्स अम्मापिउस्स सुप्पडियारं भवइ समणा
उसो ? ॥ १ ॥

केइ महच्चे दरिदं समुक्कसेज्जा, तएणं से दरिदे समुक्किडे
समाणे पच्छा पुरं च णं विउलभोगसमिइसमन्नागए यावि
विहरेज्जा, तएणं से महच्चे अन्नया कयाइं दरिद्वोहूए समाणे
तस्स दरिदस्स अंतिए हवमागच्छेज्जा, तएणं से दरिदे तस्स
भट्टिस्स सव्वस्समवि दलयमाणे तेणावि तस्स दुप्पडियारं भवइ
अहे णं से तं भट्टिं केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवित्ता पन्नवित्ता परूवित्ता
ठावित्ता भवइ तेणामेव तस्स भट्टिस्स सुप्पडियारं भवइ ॥२॥

केइ तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एग-
मवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म कालमासे कालं
किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववन्ने, तएणं से देवे तं
धम्मायरियं दुब्बिक्खाओ देसाओ सुभिक्षं देसं साहरेज्जा,
कंताराओ वा णिक्कंतारं करेज्जा, दीहकालिणं वा रोगायं-
केणं अभिभूयं समाणं विमोएज्जा, तेणावि तस्स धम्मायरियस्स
दुप्पडियारं भवइ, अहे णं से तं धम्मायरियं केवलिपन्नत्ताओ
धम्माओ भट्टं समाणं भुज्जोवि केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवित्ता
पन्नवित्ता परूवित्ता ठावित्ता भवइ, तेणामेव तस्स धम्मायरि-
यस्स सुप्पडियारं भवइ ॥ सू० १४ ॥

ગર્ભાદિસૈન્યાધિપતયો દેશ ૧૪, આત્મરક્ષકાઃ-રાજામિત્રાક્ષરક્ષકા દેશ માનુષ્ય
લોકં દૃષ્યમાગચ્છન્તીતિ પ્રતિષ્ઠ્યે સયોજનીયમ્ ૧૫।

મનુષ્યલોકાગમને દેવાનાં યાનિ ધીષિ કારણાનિ સન્તિ તાન્યેવ દેવામ્યુત્થા
નાદીનાં કારણાનિ સૂચયઞ્ચકેનાહ—‘તીર્દિ’ इत्यादि, સુગમ, નવરં-મમ્યુષિ
ઘનિ-સિંહાસનાદુષિઘનિ ૧૧। એ-પૂર્વેકાભિલાષેન આસનાનિ-શુક્રાદીનાં સિંહા
સનાનિ ચલનિ ૧૨। સિંહનાચેલોત્સેપો પ્રમોદકાર્યો કુર્ષતિ ૧૩। એમિરેવ પ્રિમિઃ
સ્થાનેઃ ચૈત્યદૃશાઃ-દેસદૃશચિશ્લેષાવલનિ ૧૫। સુ. ૧૩।

ક્રિમર્થ મદત । શુક્રાદિદેવા મનુષ્યલોકમાગચ્છન્તિ ? અપ્રાહ-પર્માચાર્ય
ત્વયા મહોપકારિત્વાત્સેવાર્થમાગચ્છન્તિ, અશ્વત્થપત્યુપકારાચ મગવન્તો પર્મા
ચાર્યાઃ इति સદ્દશાન્ત મદર્સયન્ સૂચયમાહ—

શ્રુત્મ—તિણહ કુપ્યદિયાર સમણાડસો!, ત જહા-અમ્મા
પિડણો ૧, મદિસ્સ, ધમ્માયરિયસ્સ । સપાઓવિ ય ણ કેદ્દપુ
રિસે અમ્માપિયર સયપાગસહસ્સપાગોહિ તેછેહિ અઘ્મગેત્તા
સુરમિણા ગંધદ્દપ્પણ ઉવ્વદ્દિત્તા તિહિ ઉદગેહિ મજ્ઞાવિત્તા સઘ્વા

યે પરિવકુપપન્નક દેવ હૈ । ગજાદિસેના કે અધિપતિ જો દેવ હૈ યે અની
કાધિપતિ દેવ હૈ, રાજાઓ કે અક્ષરક્ષકોં કો તરહ જો દેવ હોતે હૈ જે
આત્મરક્ષક દેવ હૈ । યે સઘ મી જન કારણોં કો છેકર મનુષ્યલોક મેં
શીઘ્ર આતે હૈ પેસા કથન પ્રત્યેક સૂચ મેં લગાના બાહિયે મનુષ્યલોક
મેં આન કે જો યે કારણ પ્રકટ કિયે ગયે હૈ યે હી કારણ દેવામ્યુત્થા
નાદિ કે મી હૈ, યહી માત સૂચકાર ને “તીર્દિ” इत्यादि પાંચ સૂચોં
ધારા પ્રકટ કી હૈ ॥ સુ. ૧૩ ॥

પરિવકુપપન્નક એ દેવો છે તેમને પરિવકુપપન્નક દેવો કહે છે અર્થાત્ સેના
ઓના અધિપતિ એ દેવો છે તેમને અનીકાધિપતિ દેવો કહે છે, એ દેવો
રાજાઓના અક્ષરક્ષકોની જેમ ઈન્દ્રીના અક્ષરક્ષકો સમાન હોય છે, તેમને
આત્મરક્ષક દેવો કહે છે. આ બધાં દેવો પૂર્વાક્ત કારણોને લીધે મનુષ્યલોકમાં
શીઘ્ર આવે છે, આ પ્રકારનું કથન પ્રત્યેક સૂત્રમાં સમજી લેવું એ કારણે
તેઓ મનુષ્યલોકમાં આવે છે તે કારણોને લીધે જ તેઓ પોતાના સિદ્ધાસન
પરથી ઊઠે છે, અઘ્મકાટ વસે છે, હત્યાદિ વાત સૂત્રકારે “તીર્દિ” इत्यादि
પાંચ સૂચોં દ્વારા પ્રકટ કરી છે ॥ સુ. ૧૩ ॥

लंकारविभूषियं करेत्ता मणुन्नं थालीपागसुद्धं अट्टारसवंजणाउलं
भोयणं भोयावेत्ता जात्रज्जीवं पिट्ठिवडेंसियाए परिवहेज्जा तेणावि
तस्स अम्मापिउस्स दुप्पडियारं भवइ, अहेणं से तं अम्मापि-
यरं केवलपन्नत्ते धम्मे आघवित्ता पन्नवित्ता परूवित्ता ठावित्ता
भवइ तेणामेव तस्स अम्मापिउस्स सुप्पडियारं भवइ समणा
उसो ? ॥ १ ॥

केइ महच्चे दरिदं समुक्कसेज्जा, तएणं से दरिदे समुक्किडे
समाणे पच्छा पुरं च णं विउलभोगसमिइसमन्नागए यावि
विहरेज्जा, तएणं से महच्चे अन्नया कयाइं दरिद्वोहूए समाणे
तस्स दरिदस्स अंतिए हवमागच्छेज्जा, तएणं से दरिदे तस्स
भट्टिस्स सव्वस्समवि दलयमाणे तेणावि तस्स दुप्पडियारं भवइ
अहे णं से तं भट्टिं केवलपन्नत्ते धम्मे आघवित्ता पन्नवित्ता परूवित्ता
ठावित्ता भवइ तेणामेव तस्स भट्टिस्स सुप्पडियारं भवइ ॥२॥

केइ तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतिए एगं-
मवि आरियं धम्मियं सुवयणं सोच्चा निसम्म कालमासे कालं
किच्चा अन्नयरेसु देवलोएसु देवत्ताए उववन्ने, तएणं से देवे तं
धम्मायरियं दुब्भिक्खाओ देसाओ सुभिक्षं देसं साहरेज्जा,
कंताराओ वा णिकंतारं करेज्जा, दीहकालिएणं वा रोगायं-
केणं अभिभूयं समाणं विमोएज्जा, तेणावि तस्स धम्मायरियस्स
दुप्पडियारं भवइ, अहे णं से तं धम्मायरियं केवलपन्नत्ताओ
धम्माओ भट्टं समाणं भुज्जोवि केवलपन्नत्ते धम्मे आघवित्ता
पन्नवित्ता परूवित्ता ठावित्ता भवइ, तेणामेव तस्स धम्माय-
रि-यस्स सुपडियारं भवइ ॥ सू० १४ ॥

છાયા—ત્રયાણી દુષ્પતિકાર ધમળાપુષ્પન્ ૧, તથા—અમ્બાપિતુઃ ૧, મર્તુઃ ૨, ધર્માચાર્યસ્ય ૩। સમાવરણિ ચ સ્વલ્લ કોઽપિ પુરુષ અમ્બાપિતરં શ્વતપાક સસપાકેસૈભેરમ્યગ્ય સુરમિષા ગાધાકેન ઉદ્વર્ત્ય ત્રિમિરુદ્ધકૈર્મગ્નપિત્વા સર્વાંશ દ્વારનિમૂલિત કૃત્વા મનાઃ સ્યાલીપાકશુદ્ધમ્ અદ્યાદ્યશ્વપગ્નનાકુસં મોજનં મોજ પિત્વા યાજ્ઞજીવં પૃષ્ઠવર્તસિકાયાં પરિહૃત્, તેનાપિ તસ્ય-અમ્બાપિતુરુદ્વર્તિ-કારં મવતિ, અય સ્વલ્લ સ તમ્ અમ્બાપિતર કેશભિપ્રગ્ણતે ધર્મે આશ્વાય પ્રજ્ઞાપ્ય મરુપ્ય સ્યાપયિતા મવતિ તેનૈવ તસ્યામ્બાપિતુ સુપતિકાર મવતિ ધમળાપુષ્પન્ ૧। ૧। કોઽપિ મહાર્થઃ દરિદ્ર સમુત્કર્ષયેત્, તત્ સ્વલ્લ સ દરિદ્રઃ સમુત્કષ્ટઃ [સન્] પશ્ચાત્ પુરા ચ સ્વલ્લ વિપુલમોગસમિતિસમન્વાગતથાપિ વિહરેત્, તત્ સ્વલ્લ સ મહાર્થ અન્યથા કદાચિત્ દરિદ્રીમૃતઃ સન્ તસ્ય દરિદ્રિસ્યાન્તિકે દગ્યમાગચ્છેત્, તત્ સ્વલ્લ સ દરિદ્રિસ્તસ્યૈ મર્તે સર્વસ્વમપિ વદત્ તેનાપિ તસ્ય દુષ્પતિકાર મવતિ। અય સ્વલ્લ સ ત મર્તાર કેશભિપ્રગ્ણતે ધર્મે આશ્વાય પ્રજ્ઞાપ્ય મરુપ્ય સ્યાપયિતા મવતિ તેનૈવ તસ્ય મર્તુઃ સુપતિકાર મવતિ ૨।

કોઽપિ તયારૂપસ્ય ધમળસ્ય વા માનસ્ય વાઽઽતિકે ઇકમપિ આર્ય ધાર્મિકં સુવર્ણનં ધ્રુત્વા નિશ્ચય કાલમાસે કાલ કૃત્વાઽપ્યતમેષુ વેશર્ણકેષુ વેચતયા ઉપ પન્ન, તત્ સ્વલ્લ સ દેવસ્ત ધર્માચાર્ય દુર્મિષાદ્ વેશાત્ સુમિથ વેશં સહરેત્, કાન્તારાત્ વા નિષ્કાન્તારં કુર્પાત્, વીર્યકાલિકેન વા રોગાત્ક્રેન અભિમૂલં સન્ત વિમોષયેત્, તેનાપિ તસ્ય ધર્માચાર્યસ્ય દુષ્પતિકાર મવતિ, અય સ્વલ્લ સ ત ધર્મા ચાર્ય કેશભિપ્રગ્ણાત્, ધર્માદ્ બ્રહ્મં સન્ત ધ્રુયોઽપિ કેશભિપ્રગ્ણતે ધર્મે આશ્વાય પ્રજ્ઞાપ્ય મરુપ્ય સ્યાપયિતા મવતિ તેનૈવ તસ્ય ધર્માચાર્યસ્ય સુપતિકાર મવતિ। ૩। ॥ સુ૦ ૧૪ ॥

હે મદન્ત ! શાકાદિ વેશ મનુષ્યલોક મેં ક્યોં આતે હે ? તો હસકા ઉત્તર એસા હે કિ ધર્માચાર્યરૂપ હોને સે મગવાન્ સમસ્ત જીવોં કા બહુત બધા ઉપકારક હોતે હે હસલિયે વે ઠનકી સેવાદિ કરને કે નિમિત્ત સે આતે હે । મગવાન્ ધર્માચાર્ય અશક્ય પ્રત્યુપકારવાલે હોતે હે સો મગ હસી પાત કો સૂત્રકાર દૃષ્ટાન્તસહિત પ્રકટ કરતે હુપ તીન સૂત્રોં સે કહતે હે—‘ તિન્હ દુષ્પતિચોરં સમળાવસો ’ હત્યાદિ ।

પ્રશ્ન—હે ભત્રવન્ ! શાકાદિ દેવો મનુષ્યલોકમાં શા માટે આવે છે ?

ઉત્તર—ધર્માચાર્ય હપ કોવાથી અર્હત ભત્રવાનો સમસ્ત જીવોના બધા ઉપકારક હોય છે તેથી તેમની સેવાદિ કરવાને માટે તેઓ આવે છે તેમના ઉપકારનો બદલો વાળી શકાય તેમ નથી. તેથી તેમને અશક્ય પ્રત્યુપકારવાળા કહ્યાં છે તેમના ઉપકારનો બદલો વાળી આપવાનું કામ કેટલું બધું અશક્ય છે તે સૂત્રારે નીચેનાં સૂત્રો વાંચી શ્રદ્ધાંત સહિત પ્રકટ કર્યું છે—

सूत्रार्थ—हे श्रमणायुष्मन् ! इन तीनका प्रत्युपकार करना अशक्य है, एक माता पिता का, दूसरे भर्त्ता-पोषक का और तीसरे धर्माचार्य का, कोई सुपुत्र अपने मातापिता की प्रातः होते ही शतपाक, सहस्रपाक तैलों से मालिश कर सुगंधित गंधचूर्ण से उनका उबटन कर गंधोदक से, उष्णउदक से, और शीत उदक से उन्हें स्नान कराकर फिर सर्वा लङ्कारों से विभूषित कर मनोज्ञ, तथा स्थालीपाक से शुद्ध एवं अठारह प्रकार के व्यंजन से युक्त ऐसे भोजन जिमा कर जीवनपर्यन्त अपने कंधों पर रख कर फिरता है तो भी वह अपने मातापिताके ऋण से उद्धार नहीं हो सकता है । अर्थात् उनके कृत उपकारों का बदला वह नहीं चुका सकता है. यदि वह अपने मातापिता को केवल प्रज्ञप्त धर्म कहकर अच्छी तरह से उसे समझा कर और प्ररूपित कर स्थापित कर देता है तो अवश्य ही वह उनके उपकार का बदला चुकाता है । अच्छी तरह से उनका प्रत्युपकार करता है, इसी तरह यदि कोई ऐश्वर्यशाही मनुष्य किसी दरिद्र पुरुष को धनादिप्रदानद्वारा उत्कृष्ट बना देता है और वह उस दाताके परोक्ष में या समक्षमें विपुल भोगों को भोगने लग जाता है, अब दाता भाग्यवशात् किसी समय दुर्भाग्य के चक्करमें

“ तिष्ठं दुष्पडियार समणाउसो ” धृत्यादि—

सूत्रार्थ—हे श्रमणायुष्मन् ! आश्रयानां उपकारेण भवत्येव वाणवानुं काम अशक्य गच्छाय छे—(१) मातापितानो, (२) भर्त्तानो (पोषकानो) अने (३) धर्माचार्यानां. धारो के कोछ सुपुत्र पोताना मातापितानां अगोने हररोज प्रातःकाले शतपाक अने सहस्रपाक तेलो वडे मालिश करे, पछी सुगंधिदार गंधचूर्ण वडे तेमना शरीरनुं उबटन करे (शरीरने बाणे), पछी गरम अने ठंढा पाणीथी तेमने स्नान करावे, पछी सधणा अलंकारोथी विभूषित करीने तेमने मनोज्ञ तथा शुद्ध उर प्रकारना आहार अने १८ प्रकारना व्यंजनेथी युक्त भोजन जमाडे अने जीवन पर्यन्त पोताना जबापर लधने कर्त्ता करे, तो पणु ते माता पिताना ऋणुने डेडी शकतो नथी, ओटले के तेमना उपकारेणो भवत्येव वाणी शकतो नथी. जे ते तेमने केवलप्रज्ञप्त धर्म कडे, ते धर्मानुं प्रतिपादन करे, ते धर्मान्नी तेमनी पासे प्रपणु करीने तेमने ते धर्म तरङ्ग वाणी ले—ते धर्माना उपासक बनावी हे, तो ज तेमना उपकारेणो भवत्येव ते युक्वी शके छे, आ पणु कश्चाथी ज ते मातापितानुं ऋणु डेडी शके छे.

अज प्रमाणे धारो के कोछ ऐश्वर्यसंपन्न मनुष्य कोछ दरिद्र आहमीने धन वगैरेनी सहव करीने तेनी उन्नति करी नाछे छे. धारो के ते दातानुं नसीज

जाया—प्रयाणां दुष्प्रतिकारं धमणायुधम् ।, तद्यथा—धम्मापितुः १, भयं २, पर्माचार्यस्य ३। समातरपि च खलु कोऽपि पुरुषः अम्बापितरं कृतपाक सहस्रपाकेस्तेलैरभ्यज्य सुरभिणा गन्धाद्वकेन उद्धृत्य त्रिमिकरुर्कैर्मज्जपित्वा सर्वांश्च शारविभूषितं कृत्वा मनोऽस्वास्तीपाकशुद्धम् अष्टादशव्यञ्जनानाकुलं मोहनं भोजयित्वा पावज्जीवं पृष्ठयवर्त्तसिन्धवायां परिवहत्, तेनापि तस्य-अम्बापितुर्दुष्प्रतिकारं भवति, अथ खलु स तम् अम्बापितरं केवलप्रवृत्ते धर्मं आश्रयाय प्रज्ञाप्य मरुष्य स्थापयित्वा भवति तेनैव तस्याम्बापितुः सुप्रतिकारं भवति धमणायुधम् । १। कोऽपि महाचो दग्धिं समुत्कर्षयेत्, ततः खलु स दग्धिं समुत्कृष्ट [सन्] पश्चात् पुरा च खलु विपुलमोगसमिधिसमन्वागतभाषि विहरेत्, ततः खलु स महाचं अन्यदा कदाचित् दग्धिं भूतं सन् तस्य दग्धिस्थान्तिके इष्यमाणं छेत्, ततः खलु स दग्धिस्तस्मै भर्तुं सर्वस्वमपि दत्त्वा तेनापि तस्य दुष्प्रतिकारं भवति । अथ खलु स तं भक्षारं केवलप्रवृत्ते धर्मं आश्रयाय प्रज्ञाप्य मरुष्य स्थापयित्वा भवति तेनैव तस्य भर्तुः सुप्रतिकारं भवति २।

कोऽपि तथारूपस्य भ्रमणस्य वा मादनस्य चाऽग्निंके एकमपि आर्यं धार्मिकं सुखनं धृत्वा निशम्य काञ्चमासे कालं कृत्वाऽन्यतमेऽपु देवसोऽपु देवतया उपपन्नः, ततः खलु स देवस्तं धर्माचार्यं बुभुक्षित्वा देवात् सुमिधं देवं सहरेत्, कान्तारात् वा निष्काशारं कुर्यात्, दीर्घकालिकेन वा रोगातङ्गेन अभिभूतं सन्तं विमोचयेत्, तेनापि तस्य धर्माचार्यस्य दुष्प्रतिकारं भवति, अथ खलु स तं धर्माचार्यं केवलप्रवृत्तात्, धर्मात् भ्रष्टं सन्तं भूयोऽपि केवलप्रवृत्ते धर्मं आश्रयाय प्रज्ञाप्य मरुष्य स्थापयित्वा भवति तेनैव तस्य धर्माचार्यस्य सुप्रतिकारं भवति । ३ । ॥ सू० १४ ॥

हे भदन्त । शास्त्रादि देव मनुष्यलोक में क्यों आते हैं ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि धर्माचार्यरूप होने से भगवान् समस्त जीवों का बहुत बड़ा उपकारक होते हैं इसलिये वे उनकी सेवादि करने के निमित्त से आते हैं । भगवान् धर्माचार्य अशक्य प्रत्युपकारवाले होते हैं सो अब इसी बात को सूत्रकार दृष्टान्तमहित प्रकट करते हुए तीन सूत्रों से कहते हैं—' तिष्ठ दुष्प्रवृत्तिषोरं समणाडसो ' इत्यादि ।

प्रश्न—हे भगवन् ! शास्त्रादि देवो मनुष्यलोक में आते क्यों हैं ?

उत्तर—धर्माचार्य रूप होवाली अद्वैत भगवानो समस्त लोकोना बड़ा

उपकारक होय छे, तेनी तेमनी सेवादि करवाने भाटे तेजो आवे छे, तेमना उपकारनेवालो शास्त्रादि देवो तेमनी नही, तेनी तेमने अशक्य प्रत्युपकारवालो होय छे तेमना उपकारनेवालो शास्त्रादि देवो आपनोना काम हेतुं अथु अशक्य छे ते सुन्दार नीतिना सूत्रो द्वारा द्वाय अद्वैत प्रकट करे छे—

ટીકા—‘તિહ’ इत्यादि । भगवानाह—हे श्रमणायुष्मन् । हे आयुष्मन् श्रमण ! इति कोमलामन्त्रणम् । त्रयाणामनुपदं वक्ष्यमाणानां दुष्प्रतिकरं-दुः-
खेन प्रतिक्रियते कृतोपकारेण पुंसां प्रत्याक्रियत इति दुष्प्रतिकरं-प्रत्युपकर्तुं
वक्ष्यमित्यर्थः भाति । तदेवाह-अम्बापितुः-मातापित्रोरित्यर्थः १, भर्तुः-
पोषकस्य २, धर्माचार्यस्य धर्मगुरोः धर्मदातुः धर्मसहायकस्येत्यर्थः ।

દેશ મેં લે આતા હૈ, અથવા જય વહ ધર્માચાર્ય કિસી ગહન કાન્તાર મેં ફેસ
જાના હૈ તો વહ ઉસે ઉસ કાન્તાર જંગલસે બાહર નિકાલ લેતા હૈ, અથવા
વહ ધર્માચાર્ય જય કિસી રોગાતંક સે અભિભૂત હો જાનો હૈ તો વહ ઉસે
ઉસ રોગાતંક સે અપની પ્રબલ શક્તિસે મુક્ત કરા દેતા હૈ । તવ મો
વહ એસી હાલતમેં ઉસકા પ્રત્યુપકારક નહીં હો સકતા હૈ, કિસી કાર-
ણવશ યદિ વહ ધર્માચાર્ય કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મસે અદ્રહ હો જાના હૈ ઓર વહ
ઉસે ઉસ કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ કો કહ કર, પ્રજ્ઞાપિત કર ઓર પ્રરૂપિત કર
પુનઃ સ્થાપિત કર દેતા હૈ તો હસ સે વહ ઉસ ધર્માચાર્યકા પ્રત્યુપકાર
કર્તા હો જાતા હૈ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્રકા ભાવાર્થ એસા હૈ—પ્રભુ કહતે હૈ હે આયુષ્મન્ શ્રમણ !
इन तीन जनोंका का प्रत्युपकार करना जीव के लिये बड़ा मुश्किल से
भरा हुआ काम है । अर्थात् इनका प्रत्युपकार करना बहुत भारी कठिन
है, यही बात यहां सूत्रकारने दृष्टान्त देकर समझाई है वे तीन चे हैं—
माता पिता पोषक जन और गुरु धर्म देनेवाले, धर्म में सहायक होने-

તે ધર્માચાર્ય કોઈ ગહન વનમાં માર્ગ ભૂલીને અટવાય છે, તો તે તેમને તે
ગહન વનમાંથી બહાર લઈ જાય છે, અથવા-જ્યારે તે ધર્માચાર્ય કોઈ ભય-
કર રોગથી પીડાતા હોય ત્યારે તે પોતાની પ્રબળ શક્તિથી તેમનો તે રોગ દૂર કરી
નાખે છે. આટલાં આટલાં ઉપકારો કરવા છતાં પણ તે દેવ તેમનું ઋણુ ફેડી શકવાને
સમર્થ થતો નથી. પરંતુ કોઈ પણ કારણે તે ધર્માચાર્ય કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મથી
અદ્રહ થઈ જાય અને ત્યારે તે દેવ જો તેને કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મ કહીને, તે
તે ધર્મની પ્રજ્ઞાપના અને પ્રરૂપણા કરીને, તે ધર્માચાર્યને ફરીથી કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મમાં
સ્થાપિત કરી દે તો જ તે ધર્માચાર્યના ઉપકારનો બદલો વાળી શકે છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે—પ્રભુ કહે છે કે હે આયુષ્મન્
શ્રમણ ! આ ત્રણ ઉપકાર કર્તાઓનો ઉપકારનો બદલો વાળવાનું કામ ઘણું
મુશ્કેલ ગણાય છે. સૂત્રકારે જો જ વાતને ત્રણ દૃષ્ટાન્તો દ્વારા પ્રકટ કરી છે.
(૧) માતાપિતા, (૨) પોષણકર્તા અને (૩) ધર્મમાં સહાયક થનારા ધર્માચાર્યો,

આ જાતા હૈં ઓર પિલકુલ દરિદ્ર હો જાતા હૈં, હસ તરહ સે સર્વથા દરિદ્ર યની છુઈ અવસ્થા મૈં વહ અપને દ્વારા ધની ધનાયે ગયેં ઉસ પુરુષ ક સમીપ આ જાતા હૈં ઓર વહ પુરુષ અપને હસ ઉપકાર કર્તાં કૈં લિયે યદિ અપના સહસ્ય મી અર્પણ કર દેતા હૈં, તો એસી સ્થિતિ મૈં મી વહ અપને ઉપકાર કરને વાલે ઉસ મનુષ્ય કૈં ઋણ સે ઉઋણ નહીં હો સકતા હૈં અર્પાત્ ઉસકે ઉપકાર કા બદ્લા નહીં ચુકા સકતા હૈં, યદિ વહ ઉસે કેવલિપ્રસન્ન ધર્મ કી ઉછછાયા મૈં ઉસકા કપન કરકે, ઉસે સમજા કરકે ઓર ઉસકી પ્રસૂપના કરકે પહુંચા દેતા હૈં-સ્થાપિત કર દેતા હૈં તો અવશ્ય હી વહ ઉસ અપને સ્વામી કા પ્રત્યુપકારક હો જાતા હૈં । હસી તરહ કોઈ મન્ય તથાસ્થ ધારી ઝમણ અથવા માહળ કૈં પાસ પક મી આર્ય ધાર્મિક વચન કા પાન કર ઓર ઉસ પર અચ્છી તરહ સે વિચાર કર કાલ માસ મૈં કાલ કરતા હૈં ઓર કાલકર વહ કિસી એક દેશલોક મૈં દેવ કી પર્વાય સે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈં અથ વહ ધર્મા ચાર્ય કિસી દુર્નિક્ષવાલે દેશ મૈં વિહાર કરતા ર આ જાતા હૈં જહાં મિત્રા કી પ્રાપ્તિ ઉસે સર્વથા અસમ્ભવ લેસી હો જાતી હૈં એસી સ્થિતિ દેખકર વહ દેવ ઉસ ધર્માચાર્ય કો અપની વ્યવશક્તિ કૈં પ્રભાવ સે સુમિત્ર

પછટાય છે, કમનસીબે તે દરિદ્રાવસ્થામાં આવી જાય છે ત્યારમાટે તે પોતાની મદદથી મનજન બનેલા તે માણસની પાસે જાય છે ધારા કે તે માણસ પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનાર તે માણસને પોતાનું સર્વસ્વ ધન આપી દે છે જામ કરવા છતાં પણ તે તેના ઉપકારનો, બદલો વાળી શકતો નથી. પરંતુ જો તે તેની સમક્ષ કેવલિપ્રસન્ન ધર્મનું કથન કરીને, તેને કેવલિપ્રસન્ન ધર્મ સમજાવીને, તે ધર્મની તેની પાસે પ્રરૂપણ કરીને તેને તે ધર્મનો આરાધક બનાવી દે તો જ તે તેના ઉપકારનો બદલો અવશ્ય વાળી શકે છે

જેન પ્રમાણે કોઈ જાન્ય તથાદુપધારી સમક્ષ અથવા માદેવની પાસે જોક પણ આર્થ ધાર્મિક વચનનું શ્રાવણ કરીને અને તેના પર શ્રી હોતે વિચાર કરીને-તેમના દ્વારા ઉપદિષ્ટ થાએં આવીને કાળનો અવસર આવે કાળધર્મ પામીને કોઈ માણસ કોઈ જોક દેવલોકમાં દેવની પયયિ ઉત્પદ થઈ જાય છે. હવે ધારા કે તે ધર્માચાર્ય કોઈ જોના દેશમાં જઈ જાડે છે કે જ્યાં તેમને દુર્નિક્ષ (દુઃકાળ) ને કારણે આકાર પ્રાપ્તિ કરવાનું સવથા અસંભવિત થઈ જાય છે આ પરિસ્થિતિ બોધને તે દેવ તે ધર્માચાર્યને પોતાની દેવ શક્તિના પ્રભાવથી કોઈ સુનિક્ષ (સુકાળ) દેશમાં લઈ જાય છે, અથવા

ટીકા—‘ તિષ્ઠ ’ ઇત્યાદિ । મગવાનાહ—હે શ્રમણાયુષ્મન્ । હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! ઇતિ કોમલામન્ત્રણમ્ । ત્રયાણામનુપદં વક્ષ્યમાણાનાં દુષ્પ્રતિકર-દુઃ-
દુઃખેન પ્રતિક્રિયતે કૃતોપકારેણ પુંસા પ્રત્યુક્રિયત ઇતિ દુષ્પ્રતિકર-પ્રત્યુપકર્તુ
મશક્યમિત્યર્થઃ ભવતિ । તદેવાહ-અમ્વાપિતુઃ-માતાપિત્રોરિત્યર્થઃ ૧, મર્તુઃ-
પોષકસ્ય ૨, ધર્માચાર્યસ્ય ધર્મગુરોઃ ધર્મદાતુઃ ધર્મસહાયકસ્યેત્યર્થઃ ।

દેશ મેં લે આતા હૈ, અથવા જવ વહ ધર્માચાર્ય કિસી ગહન કાન્તાર મેં ફંસ
જાના હૈ તો વહ ઉસે ઉસ કાન્તાર જંગલસે બાહર નિકાલ લેતા હૈ, અથવા
વહ ધર્માચાર્ય જવ કિસી રોગાતંક સે અભિભૂત હો જાના હૈ તો વહ ઉસે
ઉસ રોગાતંક સે અપની પ્રવલ શક્તિસે મુક્ત કરા દેતા હૈ । તવ ખી
વહ એસી હાલતમેં ઉસકા પ્રત્યુપકારક નહીં હો સકતા હૈ, કિસી કાર-
ણવશ યદિ વહ ધર્માચાર્ય કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મસે અટ્ટ હો જાના હૈ ઓર વહ
ઉસે ઉસ કેવલિ પ્રજ્ઞસ ધર્મ કો કહ કર, પ્રજ્ઞાપિત કર ઓર પ્રરૂપિત કર
પુનઃ સ્થાપિત કર દેતા હૈ તો હસ સે વહ ઉસ ધર્માચાર્યકા પ્રત્યુપકાર
કર્તા હો જાતા હૈ ।

ટીકાર્થ-હસ સૂત્રકા ભાવાર્થ એસા હૈ-પ્રભુ કહતે હૈ હે આયુષ્મન્ શ્રમણ !
इन तीन जनोंका का प्रत्युपकार करना जीव के लिये बड़ा मुश्किल से
भरा हुआ काम है । अर्थात् इनका प्रत्युपकार करना बहुत भारी कठिन
है, यही बात यहां सूत्रकारने दृष्टान्त देकर समझाई है वे तीन ये हैं-
माता पिता पोषक जन और गुरु धर्म देनेवाले, धर्म में सहायक होने-

તે ધર્માચાર્ય કોઈ ગહન વનમા ભાગે બૂલીને અટવાય છે, તો તે તેમને તે
ગહન વનમાથી બહાર લઈ જાય છે, અથવા-જ્યારે તે ધર્માચાર્ય કોઈ ભયં.
કર રોગથી પીડાતા હોય ત્યારે તે પોતાની પ્રબળ શક્તિથી તેમને તે રોગ દૂર કરી
નાખે છે. આટલાં આટલાં ઉપકારો કરવા છતાં પણ તે દેવ તેમનું ઋણ ફેડી શકવાને
સમર્થ થતો નથી પરંતુ કોઈ પણ કારણે તે ધર્માચાર્ય કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મથી
બ્રહ્મ થઈ જાય અને ત્યારે તે દેવ જો તેને કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મ કહીને, તે
તે ધર્મની પ્રજ્ઞાપના અને પ્રરૂપણા કરીને, તે ધર્માચાર્યને ફરીથી કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મમાં
સ્થાપિત કરી દે તો જ તે ધર્માચાર્યના ઉપકારનો બદલો વાળી શકે છે.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-પ્રભુ કહે છે કે હે આયુષ્મન્
શ્રમણ ! આ ત્રણ ઉપકાર કર્તાઓનો ઉપકારનો બદલો વાળવાનું કામ ઘણું
મુશ્કેલ ગણાય છે. સૂત્રકારે જો જ વાતને ત્રણ દૃષ્ટાન્તો દ્વારા પ્રકટ કરી છે.
(૧) માતાપિતા, (૨) પોષણકર્તા અને (૩) ધર્મમાં સહાયક થનારા ધર્માચાર્યો,

ઉક્તવ—“ દુષ્પટ્ટિયાતા માયા પિયરો સામી ગુરુ ય સોષ્ય ।

તત્થ યુરુ દુષ્સોષ્ આદુકરતરપચીયારો ॥૧॥ ઇતિ ।

છાયા—દુષ્પટ્ટિકારો માતાપિતરો સ્વામી ગુરુમ્મ લોકેડમ્ ।

તત્થ યુરુ દુષ્સોષે—મતિ દુષ્કરતરમતીકારઃ ॥૧॥

તત્થ પ્રથમ માતાપિત્રોદુષ્પટ્ટિકરતાં મદર્શયતિ—કોડપિ પુરુષ,=સુપુત્ર इत्यर्थः ।
 અમ્માપિતરમ્—અમ્મયા—મામા સહિતં પિતરં માતાપિતરાધિસ્ત્યર્થ, સમાતરપિ—સ—
 સમ્યક્ માતઃ સરાતઃ—મરુમોદયસમકાલમેવેત્યર્થ અમ્માપિતરં—સ્વજનનીમનક
 સ્વતરાકસાસપાકૃતેભૈઃ અમ્યમ્ય—સૈલામ્યમ્મ શરીરસંરાહનં કુરુશ સુરમિગા—સુગ
 ન્ધિયુક્તન ગ—પાકુકેન ગમ્યષ્ણેન ઉદ્ધર્સ્ય—ઉદ્ધર્ષન ‘ ઉચ્ચટના ’ ઇતિ પ્રસિદ્ધ દ્વરા
 પુનઃસ્થિમિરુદ્ધકૈ—ગમ્મોદકેન ઉપ્પોદકન ક્ષીતોદકેન ચ મચ્ચયિત્વા—સ્વસ્તેન
 સ્તપયિત્વા તયા સર્વાસકારવિમૂષિત કુરુશ પમાત્ મનોદ્ધ—સુસ્વાદુક સ્થાત્તીપાક
 થુદ્—પાકપામે સુસિદ્ધ વિનાપાકપાત્રેગ કેવલાગ્નિના પાકો ન સુનિષ્પન્નો
 મચ્ચતીવિધિષ્ણેપનમેતત્ । પુન કીદ્ધમિત્યાહ—‘ અદ્ધારસં ’ इत्यादि, अष्टादश
 वषज्जनानि रसम्यग्मकवस्तूनि સુપાત્રીનિ, અષ્ટાદશવ્યજ્ઞનાનિ પયા—

વાહે, એસે ધર્મગુરુ કે યહાં ધર્માચાર્ય કહા ગયા હૈ । કહા મી હૈ—
 ‘ દુષ્પટ્ટિયારા માપાપિયરો ’ इत्यादि ।

માતા પિતા કે પ્રત્યુપકાર કરને કે પાઠ મેં જો મનોદ્ધ વિશેષણ
 બાહારકા ખાયા હૈ હસકા તાત્પર્ય સુસ્વાદુ ભોજન સે હૈ । સ્થાત્તીપાક
 શબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ફિ પાકપાત્રમેં પકાયા ગયા ભોજન
 અઠ્ઠી તરહ સે પક જાતા હૈ, વિના પાક પાત્રકે કેવલ અગ્નિસે નિષ્પન્ન
 ભોજન સુનિષ્પન્ન નહીં હોતા હૈ જિન અઠારહ પ્રકારકે વ્યજ્ઞનોં સે બહ
 ભોજન સહિત્ હોતા હૈ, હનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈ યહાં વ્યંજન શબ્દ

આ ત્રણેનો ઉપકાર એટલો બધો હોય છે કે તેમનો બહોલો વાળવાનું કાર્ય
 હજાર થઈ પડે છે કથું નવું છે કે—“ દુષ્પટ્ટિયાતા માયાપિયરો ” इत्यादि.

માતાપિતાના ઉપકારનો બહોલો વાળવાના કથનમા આદારની સાથે જે
 મનોદ્ધ વિશેષણ વપરાયું છે, તેના દ્વારા મુશ્કાતુ ભોજન સુવિદ કરાયું છે
 ‘ સ્થાત્તીપાક ’ શબ્દ દ્વારા એ વાત પ્રકટ કરવામાં આવી છે કે પાકપાત્રમાં
 પકાવવામાં આવેલું ભોજન સારી રીતે પાત્રી (પાત્ર) બધ છે પાકપાત્રનો
 ઉપયોગ । કથા વિના માત્ર અગ્નિથી તૈયાર થયેલું ભોજન મુનિ પત્ર (સારી રીતે
 તૈયાર થયેલું) હોતું નથી તે ભોજનની સાથે જે ૧૮ પ્રકારના વ્યજ્ઞનો
 પીરસવા ડી વાત કરી છે, તે વ્યજ્ઞનોનાં નામ નીચે આપવામાં આવ્યાં છે

“ સૂઓ ૧ નિદ્વનં ૨ ચિય, કરવ ૩ કંજી ૪ ય મજ્જિયા ૫ રવ્વા ।
 દુવિદ્ધા ૭ જૂસો ૮ ઓપા-મળયં ૯ અંગરસો દસમં ૧૦ ॥ ૧ ॥
 પાણમદ્વં તિવિદ્ધં ૧૩, કયલીફલમેવ ૧૪, સેવણં દવ્વં ૧૫ ।
 ગોરસદવ્વાઈ તિન્નિ ય ૧૮, વંજણદવ્વાઈં ઇયાઈ ” ॥૨॥ ઇતિ ।

છાયા—સૂપો ૧ નિષ્ઠાન્નં ૨ ચંચ કરમ્બઃ ૩ કંજી ૪ ચ મર્જિકા ૫ રવ્વા ।
 દ્વિવિદ્ધા ૭ યૂષઃ ૮ અવસાવણં ૯ આમ્રકરસો દશમમ્ (વ્યજ્જનમ્) ૧૦ ॥ ૧ ॥
 પાનકદ્રવ્યં ત્રિવિદ્ધં ૧૩ કદલીફલમેવ ૧૪ સેવનં ૧૫ દ્રવ્યમ્ ।
 ગોરસદ્રવ્યાણિ ત્રીણિ ચ ૧૮, વ્યજ્જનદ્રવ્યાણિ-ઇતાનિ ॥૨॥

તત્ર સૂપઃ—હિંગ્વાદિ સંસ્કૃતા મુદ્ગાદિદાલિઃ ૧, નિષ્ઠાન્નં—‘કઢી’ ઇતિ
 ભાષાપ્રસિદ્ધં દ્રવ્યમ્ । કરમ્બઃ—સુસંસ્કૃતં ભક્તદ્રાક્ષાદિમિશ્રં મિષ્ટં દધિ ૩ । કંજી—
 વ્યાધારિતમમ્લિકાદિપાનીયં ‘કાંજી’ ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્ ૪ ।

મર્જિકા—પત્રશાકં ‘ભાજી-તરકારી’ ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્ ૫ । રવ્વા દ્વિવિદ્ધા—
 ગુડરવ્વા તક્રરવ્વા ચ ‘રાયડી’ ઇતિ પ્રસિદ્ધમ્ ૭ । યૂષઃ—જીરકાદિ વ્યાધારિતો
 મુદ્ગાદિ રસઃ ૮ । અવસામણં—વ્યાધારિત સિદ્ધતન્દુલપાનીયં ‘કટ-ઓસામણ’

સે સૂપાદિક રસરૂપ વ્યંજન લિયે ગયે હૈ—‘સૂઓ નિદ્વનંચિય’ ઇત્યાદિ
 હિંગુ આદિ સે સંસ્કૃત મૂગ આદિકી દાલકા નામ સૂપ હૈ, ‘કઢીકા
 નામ નિષ્ઠાન્ન હૈ, ભક્ત દ્રાક્ષા આદિસે મિશ્ર મીઠે દહી કા નામ કરમ્બ હૈ
 જિસમેં વધાર દિયા ગયા હૈ એસે હમલી આદિકે પાની કા નામ કાંજી
 હૈ, ભાજી પત્ર શાકકા નામ મર્જિકા હૈ, ગુડરવ્વા ઓર તક્ર રવ્વાકે ભેદ
 સે રવ્વા દો પ્રકારકી હોતી હૈ, તક્ર રવ્વા કા નામ રાયડી-મહેરી હૈ ।
 જીરે આદિકે વધારસે યુક્ત મુદ્ગાદિ કા જો રસ હૈ ડસકા નામ યૂષ હૈ,
 વધારસે યુક્ત માંડકા નામ ઓસામણ હૈ, આમકે રસ કા નામ આમ-

અહીં વ્યંજન પદ્ધતી સૂપાદિક રસરૂપ વ્યંજન ગૃહીત થયેલ છે—

“ સૂઓ નિદ્વનં ચિય ” ઇત્યાદિ—

હિંગ આદિ નાખીને મગ આદિની દાળને સૂપ કહે છે—કઢીને નિષ્ઠાન્ન
 કહે છે. દ્રાક્ષાદિથી મિશ્રિત મીઠા દહીંને કરમ્બ કહે છે, વધારેલા આંબલી
 આદિના પાણીને કાંજી કહે છે ભાજી (પાંદડાંવાળાં મેથી, મૂળા, તાંદળિયો)
 ને મર્જિકા કહે છે. રખડી બે પ્રકારની છે—(૧) ગોળની રખડી અને (૨)
 મહેરી (છાશમાં રાંધેલા અનાજની એક વાનગી-ઘેંશ) છરા આદિના વધારથી
 યુક્ત મગ આદિનું બે ઓસામણ હોય છે તેને યૂષ કહે છે, વધારથી યુક્ત
 માંડ (ભાતનું ઓસામણ) ને ઓસામણ કહે છે. કેરીના રસને આમરસ કહે

इति प्रसिद्धम् १। आभ्रकसः—‘आभ्रस’ इति प्रसिद्धम् १०, पानक द्रव्य त्रिविधं—
मिष्टपानक ‘शर्बद’ इति प्रसिद्धम् ११, तिक्तपानकं मरीचादि सयुक्तम् १२,
अम्लपानकम्—अम्लिकादिनिष्पन्नम् १३। कदलीफल ‘केला’ इति प्रसिद्धम् १४।
सेचनं द्रव्यं ‘चटनी’ इति प्रसिद्धम् १५। शीणि गोरसद्रव्याणि दधिदुग्धतक
रूपाणि १६। एतैरष्टादशव्यञ्जनैः सयुक्तं भोजनं द्वाविंशद्विधं, तथाहि—

“भक्तं १ भीष्टतपूरक २ च घटिका ३ चूरी ४ तथा पूरिका ५,
भीक्ष्ण्ड ६ खल्लमोदकं ७ च लपसी ८ श्री कुण्डली ९ पिष्टिका १०।
सधाः ११ सूत्रकफीणिका १२ च पुष्टिका १३ बातादपस्तापुटी १४,
पूषाः १५ पर्पटिका १६ तथा दधिचना १७ गुञ्जा १८ करञ्जा १९ मवाः ॥२॥
पिष्टाः २० पायसभोजन २१ बहुसितायुक्ता च वासुदिका २२,
मिष्टा पूरणपोषिका २३ च वरकी २४ सुर्मा २५ च सजूर्जिका २६।
भक्तं केशरशर्करा समधिकं २७ यूपं २८ तथा जाग्रनम् २९,
कचोरी ३० कलकन्दको ३१ रसगुला ३२ द्वाविंशकं भोजनम् ” ॥२॥

तत्र—भक्तं—‘भात’ इति प्रसिद्धम् १, भीष्टतपूरक—‘वेवर’ इति प्रसिद्धम् २। घटिका—‘घड़ी’ इति प्रसिद्धम् ३। चूरी—‘नुकतीदाना’ इति प्रसिद्धम् ४। पानक द्रव्य तीन प्रकारका है—जैसे मिष्टपानक शर्बत, तिक्त पानक—कालीमिर्च आदिसे युक्त पेय, और अम्लपानक—खटुआ आदि खालकर तैयार किया गया पेय, कदलीफल केला, सेचनद्रव्य—चटनी और दधि, दूध और तक्र ये तीन गोरसद्रव्य, इस प्रकार से ये अठारह व्यञ्जन पदार्थ हैं, इन अठारह व्यञ्जन पदार्थों से युक्त भोजन ३२ प्रकारका होता है। जैसे—“भक्त भीष्टतपूरक च घटिका” इत्यादि।

१ भक्त—भात, २ वेवर, ३ घटिका—घड़ी, ४ चूरी—नुकतीदाना, ५ पूरिका, ६ भीक्ष्ण्ड, ७ मोदक, ८ लपसी, ९ श्री कुण्डली, जखेपी १० पिष्टिका—पेठा,

११ पानक द्रव्य (पीड़ा) त्रय प्रकारका है—(१) मिष्टपानक (शर्बत) (२) तिक्तपानक (मरी आदिसे युक्त पेय), और (३) अम्लपानक—खटुआ आदि नाभीने बनाये हुए पेय। केजाने कदलीफल कहे थे वगैरहने सेचनद्रव्य कहे थे, दूध, दही और छायेने गोरसद्रव्य कहे थे आ प्रभाते आ १० व्यञ्जन पदार्थों समान आ १० व्यञ्जनार्थी युक्त व्यञ्जन ३२ प्रकारका होता है—“भक्त भीष्टतपूरक च घटिका” इत्यादि—

(१) भक्त—भात, (२) वेवर (३) घटिका—घड़ी, (४) चूरी—नुकतीदाना, (५) पूरिका (६) भीक्ष्ण्ड, (७) खटु (मोदक), (८) लपसी, (९) श्रीकुण्डली

४। पूरिका-‘पूडी’ इति प्रसिद्धम् ५। श्रीखंड-(श्रीखंड) इति प्रसिद्धम्
 ६। मोदक-लड्डु इति प्रसिद्धम् ७। लपसी-प्रसिद्धा ८। श्रीकुण्डली-‘जलेबी’
 इति प्रसिद्धम् ९। पिष्टिका-‘पेठा’ इति ख्यातम् १०। खाद्या-‘खाजा’ इति
 प्रसिद्धम् ११। सूत्रकफीणिका-‘सूतरफोणी’ इति प्रसिद्धम् १२। पुटिकासंपुट
 इति प्रसिद्धम् १३। वातादपस्तापुटी-‘बादामपुडी-पिस्तापुडी’
 इति ख्याता १४। पूषा-‘मालपूषा’ इति प्रसिद्धम् १५। पर्पटिका-‘तिलपा-
 पडी’ इति प्रसिद्धा १६। दधिवटा-‘दहीवडा’ इति प्रसिद्धम् १७। गुञ्जा-
 प्रसिद्धा, सितोपलगर्मा-‘कूचिकानिष्पन्नं’ द्रव्यम् १८। करञ्जा-‘देशविशेषप्रसिद्धं
 मधुरद्रव्यम् १९। पिण्डा-‘पेडा’ इति प्रसिद्धा २०। पायसभोजनं ‘खीर’
 इति प्रसिद्धम् २१। बहुसितायुक्ता वासुंदिका-‘शर्कराबहुलागाढ दुग्धरूपा’ वासुन्दी’
 इति प्रसिद्धा २२। मिष्टा पूरणपोलिका-‘मिष्टद्रव्यगर्भापुटिका’ ‘पूरणपोली’ इति
 प्रसिद्धा २३। वरफी लोकप्रसिद्धा-‘दुग्धविकाररूपा’ २४। खुर्मा-‘देशविशेषप्रसिद्धं
 मिष्टद्रव्यम् २५। खर्जूरिका-‘मिष्टद्रव्यगर्भा’ गोधूमपिष्टनिष्पन्ना ‘खिजूरी’
 इति भाषा प्रसिद्धा २६। केशरशर्करामधिकं भक्त ‘केशरिया-भात’ इति
 ख्यातम् २७। यूप-‘मावा’ ‘खोमा’ इति प्रसिद्धम् २८। जामुनम्-‘गुलाब-
 जामुन’ इति प्रसिद्धम् २९। कचौरी-‘तित्तद्रव्यसंपुटा’ पिष्टनिष्पन्ना ‘कचौरी’

११ खाद्या-खाजा, १२ सूत्रकफीणिका-सूतरफोणी, १३ पुटिका-पुडी, १४
 वातादपस्तापुटी-बादामपुडी-पिस्तापुडी, १५ पूषा-मालपूषा, १६ पर्पटिका-
 तिलपापडी, १७ दधिवटा-दहीवडा, १८ गुञ्जा-गोज्जा, १९ करंज-
 देशप्रसिद्ध, मधुरद्रव्यविशेष, २० पिण्ड-पेडा, २१ पायसभोजन-खीर,
 २२ अधिक शर्करा सेयुक्त-वासुंदिका रवडी, २३ मिष्ट पूरण पोलिका
 पूरणपुडी, २४ वरफो, २५ खुर्मा-सकरपारे, २६ खर्जूरिका शर्करा
 डालकर गेहूं की पिटी से निष्पन्न किया गया एक जात का हलुवा
 खिजूरी सोहन हलुवा, २७ केशरिया भात २८ यूप-मावा-खोवा, २९
 जामुन-गुलाबजामुन, ३० कचौड़ी ३१ कलाकन्द और ३२ रसगुल्ला यह

नलेणी (१०) पिष्टिका, (११) भाज, (१२) सूतरफोणी, (१३) पुटिका (पुरी-
 (१४) भदाम अने पिस्तानी पुरी, (१५) मालपूषा, (१६) तिलपापडी, (१७)
 दहीवडा, (१८) गुञ्जा, (१९) करंज, (२०) पेडा, (२१) पायसभोजन-दुग्धपाक
 भीर, (२२) जामुनी, (२३) पूरणपोली, (२४) वरडी, (२५) सकरपारे, (२६)
 खर्जूरिका, (२७) एक लाने का घड़ना में दामांधी बनता डलवा, (२७) केशरिया
 भात, (२८) यूप-मावानी एक मिठाई, (२९) गुलाबजामुन, (३०) कचौड़ी,
 (३१) कलाकन्द अने (३२) रसगुल्ला, आ भरीस प्रकारों से बनाये हैं।

इति प्रसिद्धा ३०। कलकन्धकम्—‘ कलाकन्द ’ इति स्यात् ३१। रसगुला—रस
मृत गोलाकारद्रव्य स्वनाम्ना प्रसिद्धम् ३२। इति द्वात्रिंशद्विध भोजनम् भोजयित्वा,
पुनः किम् ? इत्याह—‘ वावग्नीष ’ इत्यादि, यावज्जीवम्—जीवनपर्यन्त पृष्ठप-
नवसिक्तया—पृष्ठो—स्कन्धे अवतस इवावतंस* पृष्ठिभूषणमिव, तस्य करणम् अवतसिक्ता
पृष्ठपनवसिक्ता, तथा पृष्ठपनवसिक्तया परिब्रूत् स्वाम्भापितरौ पृष्ठधारोपितौ कृत्वा
यत्रि गच्छेत् तेनापि परिवहनेन तस्याम्भापितुर्दृष्टतिष्ठर—प्रत्युपकार कर्तुमशक्य
भवति, मनुभूतोपकारितया प्रत्युपकारकरणोद्यताऽप्युक्तकार्येण प्रत्युपकर्तुं न शक्नोति ।

૩૨ પ્રકાર કા ભોજન છે ૧૮ વર્ષજનોં સે યુક્ત ૩૨ પ્રકાર કે ભોજન કો
કોઈ સુપુત્ર અપને માતાપિતા કો પ્રતિદિન સ્વિલાએ તો ખી ઘહ ઉનકા
પ્રત્યુપકારક નહીં બન સકતો હૈ—પેસા સમ્પન્ન લગા લેના બાહિયે પેસા
સવ કુછ કરતા હુઆ ખી ઘહ સુપુત્ર હતના ઓર કરે કિ ઘહ ઉન્હોં
અપને પેરોં સે ખી ન ચલને વે કિન્તુ અપને ઘોનોં કપોં પર રસકર જહાં
વે જાના ચાહૈં વહાં ઉન્હોં લે જાવે પેસી યહ પ્રક્રિયા યહ ઉનકે સાય દુક
દો દિન આદિ સમયનક લગાકર હી ન કરે કિન્તુ “વાવગ્નીય” અપને
જીવન પર્યન્ત લગાતાર કરતા રહે હતના કરતા હુઆ ખી ઘહ યદિ
પેસા સમક્ષે કિ મૈં હનકે ઉપકાર સે રહિત હો ગયા હુ તો પેસા સમ
ક્ષના ઉસકા ઠીક નહીં હૈ ક્યોં કિ જો ઉપકાર માતા પિતા કે દ્વારા
ક્રિયા ગયા હૈ ઉસકા પદલા તો કિસી ખી પદતિ સે પુરુષાયા હી નહીં
જા સકતા હૈ યહી યાગ સુત્રકાર ને—‘દુષ્ટવિકારે’” જાદ દ્વારા પ્રકટ
કી હૈ યદ્યપિ પેસી સેવા માતા પિતા કી કોઈ કરતા નહીં હૈ પરન્તુ

૧૮ પ્રકારનાં બ્યજનોથી યુક્ત આ ૩૨ પ્રકારનાં ભોજન માતાપિતાને
દર્શાવે ખવરાવવામાં આવે તો પણ તેમના ઉપકારનો બહોલો વાળી શકાતો
નથી, એવો સંદેશ બહોં બ્રાહ્મણના વાક્ય સાથે સમજાવેલો વળી તે સુપુત્ર
તેના માતાપિતાને જીવન પર્યન્ત પોતાને ખજો બધાવીને તેમની ઇચ્છાનુસાર
ફેરવે—બેઠેલે કે તેમને ખજે આદિ. જ દે નહીં અને તેમની ઇચ્છા ડોલ ત્યાં
તેમને ખજે બેસાડીને લઈ આવે તો પણ તેમના ઉપકારનો બહોલો તે વાળી
શકતો નથી. (બહોં બેઠેલે દિવસ ખજે બાવીને ફેરવવાની વાત કરી નથી,
જીવન પર્યન્ત એમ કરવાનું કહ્યું છે. છતાં માતાપિતાના ઉપકારનો બહોલો
પૂરેપૂરો વાળી શકાતો નથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે)

માતાપિતાના ઉપકારનો બહોલો ફોણ પણ રીતે વાળી શકાતો નથી.
એજ વાત સુત્રકારે ‘દુષ્ટવિકાર’ પદ દ્વારા પ્રકટ કરી છે એ કે માતાપિતાની
બહોલી નથી સેવા કરનાર સાચો જ દોષ સમજી શકે છે, પરન્તુ ખાચે કે

તીતિ ભાવઃ । एवं तर्हि कथमम्बापितुः सुपतिकरं भवती ? त्याह—‘ अहेणं से ’
 इत्यादि, अथचेत् स सुपुत्रस्तम्—अम्बापितरं धर्मे जिनप्रणीते श्रुतचारित्ररूपे स्था-
 पयिता—स्थापनशीलो भवेत्तदा सुप्रतिकरं भवतीति सम्बन्धः । किं कृत्वा स्थाप-
 यिता भवतीत्याह आख्याय—स्वमातापित्रे जिनधर्मं कथयित्वा, प्रज्ञाप्य—सोदाहरणं
 बोधयित्वा, प्ररूप्य—भेदानुभेदतो निरूप्य स्थापयिता भवति तेनैव धर्मस्थापनेनैव
 यदि कोई भाग्यशाली पुत्र ऐसी भी सेवा उनकी करे तो भी वह उनके
 कृत उपकार के बदले में उनका प्रत्युपकारक नहीं हो सकता है—यही
 बात यहां “ परिवहेत् ” इस विध्यर्थक प्रयोग से प्रकट की गई है ।

तो फिर उनके उपकार का प्रत्युपकार कैसे किया जा सकता है ?
 इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है कि—(अहे णं से) इत्यादि—उनके उप-
 कार का प्रत्युपकार इसी से हो सकता है कि वह उन्हें जिनप्रणीत
 श्रुतचारित्ररूप धर्म में स्थापित कर दें, सब से पहिले वह उन्हें यह
 समझावे कि यह जिनधर्म जिनेन्द्र द्वारा प्रणीत है अतः इससे हितका-
 रकता के सिवाय अहितकारता कथमपि नहीं है जन्म जन्मान्तर से
 छूटने की यही परमौषधिप्राप्त हो सकती है अन्यत्र नहीं जन्म, जरा
 और मरण रूप रोग का सच्चा इलाज सम्यग्दर्शन ज्ञान चारित्र के
 सेवन से ही जीव को प्राप्त हो सकता है इस प्रकार से उन्हें समझाकर
 फिर इसके सेवनसे किन २ जीवोंने आत्मलाभ प्राप्त किया है, कौन २ जीव

એવો કોઈ સુપુત્ર હોય કે જે પોતાના માતાપિતાની ઉપર દર્શાવેલી પદ્ધતિથી
 સેવા કરતો હોય, તો પણ તે તેના માતાપિતાએ તેના ઉપર જે ઉપકારો કર્યા
 હોય છે તેના પ્રત્યુપકાર વાળી આપવાને સમર્થ થઈ શકતો નથી. એજ વાત
 “ પરિવહેત્ ” આ વિધ્યર્થક પ્રયોગ દ્વારા વ્યક્ત કરવામા આવી છે.

તો તેમના ઉપકારનો બદલો તે કેવી રીતે વાળી શકે ? આ પ્રશ્નના
 ઉત્તર રૂપે મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ અહેણં-સે ”, ઇત્યાદિ તેમના ઉપકારનો
 બદલો વાગવાનો માત્ર એક જ ઉપાય છે, તે ઉપાય નીચે પ્રમાણે છે—

તેણે તેમને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ તરફ વાળી લેવો, બોધવો. તેણે તેમને
 સમજાવવું જોઈએ કે જૈન ધર્મ જિનેન્દ્ર લગવાનો દ્વારા પ્રરૂપિત થયેલો છે.
 તે ધર્મ જ સસારી જીવોનું હિત કરનારો છે, આ ધર્મમા બતાવવામા આવેલા
 ભાગે ચાલવાથી સસારી જીવોનું કોઈ અહિત થતું નથી, જન્મ-મરણની
 જંજળમાંથી છૂટવાની આ એક જ પરમૌષધિ છે, જન્મ, મરણ અને જરા
 રૂપ રોગનો ખરો ઈલાજ સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્રના સેવનથી જ જીવને
 સાપડી શકે છે આ પ્રકારે તેમને સમજાવીને તેણે તેમને એવાં જીવોનાં
 ધ્યાનનો આપવા જોઈએ કે જેમણે કેવલ પ્રરૂપિત ધર્મની સમ્યક્ રીતે આરા-

નત્વમ્પજ્ઞાદિમિ તસ્યામ્બાપિતૃ સુમતિકર-સુસુલેન પ્રતિક્રિયતે-પ્રત્યુશ્ક્રિયત ઇતિ
સુમતિકર-પ્રત્યુપકારં કર્તુમ્ શક્ય મવતિ પ્રત્યુપકારઃ કૃતો મવતીત્યર્થ ધર્મસ્થાપ
નત્યેવ મહોપકારસ્વાત્,

તકહ — “ સમવશાયગાળ, દુષ્પરિવારં મવેસુ વહુપસુ ।

સમ્યગુપયલિયા દિવિ, ઉવગારસહસ્રકોટીર્ધિ ॥૧॥

છાપા—સમ્યક્વશાયકાનાં, દુષ્પરિવાર મવેસુ વહુકેપુ ।

સર્વગુણમીલિતામિરપિ, ઉપકારસહસ્રકોટીર્ધિ ॥૨॥

અનેકમવકૃતસર્વગુણસુકોપકારસહસ્રકોટ્યપેક્ષયા સમ્યક્ધર્મદાનં

એષ્ટમિતિ માવ ।

નિરામય (કર્મરોગ રહિત) યનેહૈં ઇત્યાદિ રૂપસે ઓર સમજાવે ઓર મેદાતુ
મેદસે વસ ધર્મકા નિરૂપણ કરે યદિ વહૈં હસ તરહસે ઉહૈં સમજા વુજા
વર જિનપ્રણીત ધર્મ મેં સ્થાપિત કર લેતા હૈં તો અવશ્ય હી વહૈં ઉનકે
ઉપકાર કા પ્રત્યુપકાર કત્તો હો જાતા હૈં વર્ષોં કિ જિનધર્મ મેં સ્થાપિત
વહૈં વક વહુત પઢા ઉપકાર હૈં મહે હી અમ્પજ્ઞાદિ લગાને સે ઉત્તમોત્તમ
‘મોઝવસતુર્ધોં કૈં સિલ્હાને સે શરીર કા પોપણ હો જાવ પરન્તુ આત્મા
કા પોપણ નહીં હોતા હૈં આત્મા કા પોપણ તો જિનધર્મ કૈં સેવન સે હી
હોતા હૈં ઓર જો પેસા કરતા હૈં વહૈં અપના, પર કા ઓર દોનોં કા
વહુત પઢા ઉપકાર કરતા હૈં—વહીં પાત હસ કપન સે સુઝકાર ને પ્રદ
શિત કી હૈં । કહા મી હૈં—(સમ્મસાધાયગાળ દુષ્પરિવારં) ઇત્યાદિ ।
તાત્પર્ય હમકા યહી હૈં કિ સમ્યક્વશાયક પુરુષોંકા અનેકમધર્મે સર્વગુણ-

ધના ક્ષીને આત્મલાભ (ભાણ) માત્ર ક્ષેત્રે કોણ તેલે લેશાનુલેખપૂર્વક તેમની
પાસે આ ધર્મનું નિરૂપણ કરવું બેઠા. આ રીતે તેમને સમજાવીને જો તે
તેમને જિનપ્રણીત ધર્મમાં સ્થાપિત કરી શકે છે તો ને રીતે તે અવશ્ય
તેમના ઉપકારનેાં બાલો બાળી-શકે છે કારણ કે કોઈ પણ બંધિતને જેન
ધર્મમાં સ્થાપિત કરવી બેજ તેનાપર આદામા ઓટા ઉપકાર કરી ગણ્ય છે
જલે અવશ્ય માલિ લગાવવાથી અને ઉત્તમ લોજન ખવસાવવાથી શરીરનું પોપણ
થતું હોય, પણ તેના દાશા આદામાનું પોપણ તો નથી જ થતું આદામાનું
પોપણ તો કેવલિ-પ્રરૂપિત જેન-પ્રામની આસપાસથી જ થાય છે તેથી જોનું
કરનાર બંધિત પોતાનું અન્નનું અને ઉત્તમનું ક્રમવાળું કરી શકે છે જો જ
પાવ આ કમનથી સુઝકારે બહીં પ્રકટ કરી છે કહ્યું પણ છે કે—

“ સમ્મસાધાયગાળ દુષ્પરિવારં ” ઇત્યાદિ.

આ કથનનેાં વાચકો નીચે પ્રમાણે છે—અનેક ભવમાં સર્વશુભકાર
કારણે કારણે ઉપકારોથી પણ સમ્યક્વશાયક પુરુષોના ઉપકારનેાં બાલો

અથ મર્ત્યદુષ્ટપ્રતિકરતાં પ્રદર્શયતિ—‘કેઈ મહચ્ચે’—ઈત્યાદિ, કોઽપિ ન સર્વઃ, મહતી અર્ચા—એશ્વર્યાદિરૂપં તેજો-યસ્ય સ મહાર્ચઃ । યદ્વા—મહાશ્વાસૌ અર્ચ્યશ્ચ—અર્ચપતિતયા પૂજ્ય ઇતિ મહાર્ચ્યઃ । અથવા મહાત્યં—મહસ્વં, તદ્ યોગા-ન્માહત્યઃ, એશ્વર્યસંપન્ન ઇત્યર્થઃ, દરિદ્રિ—કશ્ચિદ્ દરિદ્રપુરુષં સમુત્કર્ષયેત્ ધનાદિ દાનેનોત્કુષ્ટ કુર્યાત્ । તતઃ સ સમુત્કુષ્ટઃ ધનાદિસમૃદ્ધઃ સન્ પશ્ચાત્—સ્વપોષકમ્ય પરોક્ષે પુરશ્ચ—તત્સમક્ષં ત્રિપુલાનામ્—ઉદારણાં ભોગાનાં—શબ્દાદિવિષયાનાં સમિતિઃ—સમુદયઃ સામગ્રીત્યર્થઃ, તયા સમન્વાગતઃ—યુક્તશ્ચાપિ વિહરેત્—તિષ્ઠેત્ । તતઃ પશ્ચાત્ સ્વલુ સ મહાર્ચ્યઃ—દરિદ્રપોષકઃ સ્વામી અન્યદા કદાચિત્-દરિદ્રીભૂતઃ દુર્મા-ગ્યવશાદતિ દુ સ્થિતો જાતઃસન્ તસ્ય સ્વપોષિતસ્ય દરિદ્રસ્ય અન્તિકે—સમીપે હૃવ્યમ્—અનન્યશરણતયા શરણસ્ય તત્ર શક્યત્વાભિસન્ધેઃ આગચ્છેત્ તદા સ દરિદ્રઃ—

યુક્ત કિયે ગયે કરોડો ઉપકાર સે મી પ્રત્યુપકાર નહીં કિયા જા સકતા હૈ ક્યોં કિ સમ્યક્ત્વ દાન સે આત્મા કી ભવપરમ્પરા વિધ્વસ્ત (નષ્ટ) હોજાતી હૈ અન્ય ઉપકારોં સે નહીં ।

અવ સૂત્રકાર સ્વામીકા ઉપકાર અન્ય પ્રત્યુપકારોં દ્વારા અશક્ય હૈ યહ પ્રકટ કરતે હૈ—“કેઈ મહચ્ચે” ઇત્યાદિ—જિસકે પાસ એશ્વર્યાદિ તેજરૂપ અર્ચા મહતી હૈ, અથવા લોક મેં જો વિશિષ્ટ સમ્પત્તિ શાલી હોને સે જનતા સે માન્ય હુઆ હૈ અથવા—જો સવ પ્રકાર કે એશ્વર્ય સે સમ્પન્ન હૈ એસા કોઈ મનુષ્ય કિસી દરિદ્રપુરુષ કો ધનાદિપ્રદાન દ્વારા ઉત્કુષ્ટ કર દેતા હૈ, ઇસ તરહ વહ દરિદ્ર પુરુષ અપની દરિદ્રતા સે છૂટ-કર ધનસંપન્ન બન જાતા હૈ ઓર કાલાન્તર મેં દરિદ્રતા કે ચક્કર મેં પડે હુઅ અપને પોષક કો પ્રત્યક્ષ ઓર પરોક્ષ મેં હર તરહ સે સહાયતા

વાળી શકાતો નથી, કારણ કે સમ્યક્ત્વ દાનથી આત્માની ભવપરમ્પરા નષ્ટ થતી નથી છે—અન્ય દાનથી (ઉપકારથી) એવું બનતું નથી.

હવે સૂત્રકાર એ વાત પ્રકટ કરે છે કે ભત્તો (પોષણકર્તા) ના ઉપકારને પ્રત્યુપકાર કરવાનું કાર્ય પણ હુંકર છે—“કેઈ મહચ્ચે” ઇત્યાદિ.

એની પાસે એશ્વર્યાદિ તેજરૂપ અર્ચા મહતી (બહુ) છે, અથવા જે વિશિષ્ટ સમ્પત્તિશાળી હોવાથી સંસારમાં જનતા દ્વારા માનનીય ગણાય છે, અથવા જે સઘળા પ્રકારના એશ્વર્યથી સંપન્ન છે એવો કોઈ મનુષ્ય, કોઈ દરિદ્ર મનુષ્યને ધનાદિ અર્પણ કરીને તેની ઉન્નતિ કરવામાં મદદરૂપ થાય છે. આ રીતે તે દરિદ્ર મનુષ્ય પોતાની દરિદ્રતામાંથી મુક્ત થઈને ધનવાન બની જાય છે હવે કમનસીબે પેલો દાતા દરિદ્ર બની જાય છે. તેની સહાયતાથી ધનવાન બનેલ માણસ તેને પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષ રીતે દરેક પ્રકારની મદદ કરે

भूतपूर्वदत्ति तस्मै-पूर्वोपकारिणे स्वामिने यदि सर्वस्वमपि-स्वपार्थस्मितसर्व
पनादिकमपि दत्त्वा, तेनापि एवं सर्वस्वदानेनापि तस्य-सर्वस्वदातुः दुष्प्रतिकर
प्रत्युपकारं कर्तुमशक्यं भवति । एवं तर्हि कथं सुप्रतिकरं भवती ? त्याह-‘अहेयं’
इत्यादि, यथेति प्रकारान्तरघोतकाः, अथ-प्रकारान्तरेण खलु यदि स भूतपूर्व
दत्तिः तत्स्वोपकारकं स्वामिनं केवलप्रशस्तं धर्मं तत्स्वरूपकथनादिना स्याप
यिता भवति तन्नैव-धर्मस्यापनेनैव न तु सर्वस्वदानादिना तस्योपकारिणः स्वा
मिनः सुप्रतिकरं भवति प्रत्युपकारः कुतो भवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

प्रदान करने लगता है इत्यादि सब कथन मूलार्थ की तरह से यहाँ
‘लगाना चाहिये तो क्या वह इस प्रक्रिया का कर्ता पुरुष अपने स्वामी
के उपकार का प्रत्युपकार कर सकता है ? अर्थात् नहीं कर सकता ।

यदि संसार से परे कोई क्रिया है तो वह अपने को और पर को
धर्म में धुनधारित्ररूप में स्थापन करने रूप है यही धान सूत्रकार ने
इस रूप से कही है कि वह दरिद्र होकर धनसंपन्न हुआ व्यक्ति यदि
अपने उपकारक को समझा गुहाकर के केवलप्रशस्त धर्म में स्थापन कर
देता है तो इसके समान उसके उपकारक का प्रत्युपकार और कोई
नहीं है । यही सब भेद्य मार्ग उसके कृत उपकार से छूटने का है सब
स्वप्रदान आदि द्वारा वह उसका प्रत्युपकारक नहीं होता है । आत्मा को
सम्पूर्ण शान्ति प्रदान करने वाला एक धर्म ही है और जो इस धर्म में
अपने उपकारक को निरत कर देता है उसके जैसा उसका और कोई
प्रत्युपकारक नहीं होता है’ २ ।

हे भगवन् ते ते पितृणां सधर्मा अपत्तिं तेनैव अपायं करोति ते ते तु आ
रीते ते तेन सधर्मो ह्येव शक्यो भवेत् ? अत्रुं इत्यादि उक्तं पञ्च ते पितृणां
उपकारकं व्यक्तिना उपकारने आयेवा वाणी शक्यते नही,

कहाँ पञ्च प्रकारना, सांसारिक लाभ कदाप्यभी तेना उपकारने आयेवा
वाणी शक्यते नही, परन्तु जे ते भाग्यश्रु पितृणां उपकारकतानि सुतज्जि विप्रप
धर्ममां कदापि शक्य रीते स्थापित करो शक्ये छे ते तेना उपकारने आयेवा
नहीं वाणी शक्ये छे पितृणां सधर्मा इत्यना अपायं द्वारा तेना उपकारने
आयेवा वाणी शक्यते नही, पञ्च तेनैव भाग्यश्रु ह्येव शक्ये द्वारा समन्वयिने केवल
प्रशस्त धर्मना आराधनं जनापवाधी न ते तेन सधर्मो ह्येव शक्ये छे आत्माने
साथी शान्ति आपनाने धर्म न छे तेथी ते धर्ममां पितृणां उपकारने
स्थापित कदापी देवा जेना जीवने कथे उपकार कदापि शक्ये ?

અથ ધર્માચાર્યસ્ય દુષ્પ્રતિકરતામાહ—‘ કેઈ’ ઇત્યાદિ । કોઽપિ-કશ્ચિત્ ન સર્વઃ તથારૂપસ્ય=દ્રવ્યતો ધૃતસદોરકમુખવસ્ત્રિકાદિમુનિવેષસ્ય, માવતો ધર્મોચિ-તસ્વભાવસ્ય શ્રમણસ્ય-સંસારવિપયવિરક્તસ્ય મુનેઃ, વા-અથવા માહનસ્ય-‘માહન’ ઇત્યેવં યોઽન્યં પ્રત્યુપદિશતિ સ માહન-મૂલોત્તરગુણવાન્ સંયતઃ, તસ્ય અન્તિકે સમીપે એકમપિ આર્યમ્-પાપકર્મભ્ય આરાદ્-દૂરયાતમાર્યમ્-આર્યસમ્બન્ધિકં તીર્થકરસમ્બન્ધિકમિત્યર્થઃ, અતએવ ધાર્મિકં-ધર્મસમ્બન્ધિકં સુવચનં-વાક્યં શ્રુત્વા-શ્રોત્રપુટાભ્યાં પીત્વા નિશમ્ય-હૃદયધાર્ય કાલમાસે કાલં કૃત્વા અન્યતમેષુ-દેવ-લોકેષુ-દેવલોકાનાં મધ્યેઽન્યત્મૈ કસ્મિંશ્ચિદેવલોકે ઇત્યર્થ દેવતયા-દેવપર્યા-યેણ ઉપપન્નઃ, તતઃસ્વચ્છ દેવોપપત્યનન્તર રા સ્વપૂર્વભવે આર્યધાર્મિકસુવચનશ્રોતા દેવ-

અવ ધર્માચાર્ય કો જીવ પ્રત્યુપકાર કર્તા કૈસે હો સકના હૈ ઇસ વાત કો સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરને કે અભિપ્રાય સે કહતે હૈ-“ કેઈ ” ઇત્યાદિ । કોઈ એક અન્ય જીવ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ મુનિવેષ વાલે ઓર ભાવ કી અપેક્ષા ધર્મોચિતસ્વભાવ વાલે શ્રમણ જન કે અથવા “ મન મારો ” ઇસ પ્રકાર સે દૂસરોં કો ઉપદેશ દેને વાલે સંયત કે સમીપ એક ઓ પાપ કર્મ સે જો દૂર જા ચુકે હૈં એસે આર્યસમ્બન્ધિક-તીર્થકર સમ્બન્ધિક ધાર્મિક સુવચન કો-વાક્ય કો સુનકર ઓર હૃદય મેં ઉસે અવધારણ કર કિસી એક દેવલોક મેં દેવ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હો જાના હૈં ઓર ફિર ઉત્પત્તિ કે વાદ વહ અપને અવધિજ્ઞાન સે જન ધર્માચાર્ય કે વચન સે મેરી યહ પર્યાય હુઈ હૈં અતઃ વે મેરે મહોપકારી હૈં ઇસ પ્રકાર સે જનકે ઉપકાર કે વચાવર્તી હુઆ

હવે સૂત્રકાર એ વાત સમજાવે છે કે જીવ ધર્માચાર્યનો પ્રત્યુપકારકર્તા કેવી રીતે બની શકે છે-“ કેઈ ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ-કોઈ એક અન્ય જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સદોરકમુખવસ્ત્રિકા આદિ મુનિવેષવાળા અને ભાવની અપેક્ષાએ ધર્મોચિત સ્વભાવવાળા શ્રમણની પાસે અથવા “ મા હણો, મા હણો ” એવો ઉપદેશ આપનાર સંયતની પાસે, પાપકર્મથી જેઓ નિવૃત્ત થઈ ગયા છે એવાં આર્યસંબંધિક-તીર્થકર સંબંધિક-ધાર્મિક સુવચનને શ્રવણ કરીને અને તેને હૃદયમાં અવધારણ કરીને કોઈ એક દેવલોકમાં દેવની પર્યાયે ઉપન્ન થઈ બધ છે. આ રીતે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયા બાદ તે પોતાના અવધિજ્ઞાન દ્વારા બાણી લે છે કે તે ધર્માચાર્યના ઉપદેશ અનુસાર ચાલવાથી જ મને આ દેવગતિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તેથી તેમણે મારા ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે. મારે તેમના ઉપકારનો બદલો વાળવો જ જોઈએ.

સ્તં-સુવચનપદાતારં ધર્માચાર્યં યદિ દુર્મિસાણ-દુષ્કાલપીઢિતાદ્ દેશાદ્ નિષ્કાસ્ય
 સુમિત્ર સુકાલ સસ્યાદિ સંપન્ન વેશં સદરેત્તદેવશક્ત્યાઽઽનયત્, વા-અથવા કાન્તા
 રાત્-નિર્મનાટવીત નિષ્કાન્તારં જનાકુલં પ્રવેશ કુર્યાત્-નયેદિત્યર્થઃ, વા-અથવા
 દીર્યકાલિકેન ચિરકાલાવસ્થાપિના રોગાતન્ને રોગઃ-કાલસહઃ કુષ્ટાદિઃ, આતન્ન
 સયોપાતિ શૂલાદિ, સયોર્દનૈકત્વે રોગાતન્ન, તેન, યદ્વા-રોગાતન્નેત્યેકપદ-
 રોગદુઃખેનેત્યર્થઃ અભિમૂત-વીઢિત સન્ત ત્રિમોચયત્ દેવશક્ત્યા સુક્ષ્મ કુર્યાત્,
 તેનાપિ-એવ કરણેનાપિ તસ્ય ધર્માચાર્યસ્ય વૃષ્ણસિદ્ધર મન્વતિ સ પ્રત્યુપકર્ષાં ન
 મન્વતીત્યર્થઃ । તર્હિ કથ પ્રત્યુપકર્ષાં મન્વતી ? ત્યાહ-‘ અહેળ ’ ઇત્યાદિ, અથ
 યદિ સ્વલુ સ ત ધર્માચાર્ય કેચન્નિમિત્તસાદ્યર્પાદ્ ધ્રુવ-પતિત સન્ત ધૂયોઽપિ-પુન

વહ દેવ યદિ બે સયત કદાચિત્ કિસી દુષ્કાલ પીઢિત દેશ મેં બિહાર
 કરતે કુપ આ જાતે હૈં, ઓર વહ દેવ ઉન્હૈં ઉસ દુષ્કાલ પીઢિત દેશ
 સે બાહર નિકાલકર સુમિત્રવાલે દેશ મેં અપની દેવશક્તિ કે પ્રમાણ
 સે લે આતા હૈં અથવા જય બે કિસી દુર્ગમ ગહન કાન્તાર મેં પતિત હો
 જાતે હ તય વહ દેવ ઉસ સ્થાન સે ઉન્હૈં નિકાલ કર જનસમુદાય બાલે
 પ્રવેશ મેં પહુંચા દેતા હૈં યા જય બે રોગાતંક સે-રોગ સે-કાલસહ
 કુષ્ટાદિ સે એવ સયોપાતિ શૂલાદિરુપ આતંક સે અથવા રોગદુઃખ સે
 પીઢિત હો જાતે હૈં, તય વહ અપની દેવશક્તિ સે ઉન્હે નિરોગ કર દેતા
 હૈં, તો હસ પ્રકાર સે ડનકી સમાલ કરને બાલા વહ દેવ ડનકે કૃત
 ઉપકાર કા ચલ્લા નહીં જુકા સકતા હૈં-ડનકા પ્રત્યુપકર્ષાં નહીં હો
 સકતા હૈં તો ફિર વહ પ્રત્યુપકારકર્ષાં કેસે હો સકતા હૈં ? તો હસકે
 વસ્તર મેં સૂત્રકાર કહતે હૈં-“ અહેળ ” ઇત્યાદિ-યદિ વહ દેવ ડનકા

આ ભાવનાથી પ્રેરાઈને ક્યારેક કોઈ દુષ્કાળ પીઢિત દેશમાં વિચરતા તે ધર્મા
 આર્પને તે દેવ પોતાની દેવશક્તિના પ્રમાણથી સુમિત્રવાળા (સુકાળવાળા)
 દેશમાં હાઈ બાય છે અથવા અ્યારે તે ધર્માવ્યાય કોઈ ગહન બટનીમાં રચાઈ
 બાય છે-માર્ગ બૂલીને બટવાતા હોય છે, બારે તે તેમને ત્યાંથી જનસમુદાય
 વાળા કોઈ સ્થાનમાં પહોંચ્યાથી દે છે અથવા અ્યારે તેઓ કોઈ રાત્રાતંક
 (જવર, કોઠ બાદિ રાગથી અને અ્યાનંક ઉપન અયેલા શૂલાદિ રૂપ આતંક)
 થી પીઢાતા હોય છે ત્યારે પોતાની દેવીશક્તિથી તે તેમને નીરાગી બનાવી
 દે છે આ પ્રકારે તેમની સજ્જાણ રાખવા છતાં પણ તે દેવ તેમના ઉપકારને
 બદલે વાળી શકતા નથી. હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે તે દેવ તેમને
 ઉપકાર કેવી રીતે વાળી શકે છે-“ અહેળ ” ઇત્યાદિ.

રપિ તસ્મિન્ ધર્મે ઉપદેશદાનાદિના સ્થિરીકર્તા ભવતિ તદા સ તસ્ય ધર્માચાર્યસ્ય પ્રત્યુપકર્તા ભવતીત્યર્થ । एवं કરणेनैव स धर्माचार्यस्य निर्माणो भवतीति भावः, उक्तञ्च—

“ જો જેણ જન્મિ ઠાણમ્મિ ઠાવિઓ દંસણે વ ચરણે વા ।

સો તેં તઓચુયં ત-મ્મિચેા કાઠં ભવે નિરિણો ॥૧॥ ” ઇતિ ।

છાયા—યો યેન યસ્મિન્ સ્થાને સ્થાપિતઃ દર્શને વા ચરણે વા ।

સ તેં તતશ્ચ્યુતં તસ્મિન્નેવ કૃત્વા ભવેદ્ નિર્દ્દાનઃ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

ધર્મે સ્થાપનેન चास्य भवच्छेदरूपः प्रत्युपकारः कृतः स्यादिति धर्मस्य भवच्छेदकारणतामाह—

મૂલમ્—તીહિં ઠાણેહિં સંપળે અણગારે અણાદિયં અણવદમ્
દીહમદ્દં ચાઠરંતં સંસારકંતારં વીર્ડવણ્જા, તેં જહા—અણિદા-
ણયાણ, દિટ્ઠિસંપન્નયાણ જોગવાહિયાણ ॥ સૂ. ૧૫ ॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનૈઃ સંપન્નોऽનગારઃ અનાદિકમનવદગ્રં દીર્ઘાદ્દં ચાતુરન્તં
સંસારકાન્તારં વ્યતિવ્રજતિ, તથા—અનિદાનતયા દૃષ્ટિસંપન્નતયા, યોગવાહિતયા ॥
॥ સૂ. ૧૬ ॥

પ્રત્યુપકારકર્તા હોના ચાહતા હૈ તો વહ દેવ જવ વે ધર્માચાર્ય કેવલિ-
પ્રજ્ઞસ ધર્મ સે પતિત હો જાવેં ફિર સે ઝન્હેં ડસ જિનપ્રણીત ધર્મ મેં
સ્થિર કર દેતા હૈ, તો હસ પ્રકાર સે વહ ડનકે કૃત ઉપકાર કા પ્રત્યુપ-
કાર કર્તા હો જાતા હૈ અર્થાત્ ડનકે કૃત ઉપકાર સે વહ ડકુળ હો
જાતા હૈ । કહા ખી હૈ—“જો જેણ જન્મિ ઠાણમ્મિ ” ઇત્યાદિ ॥ સૂ. ૧૪ ॥

ધર્મ મેં સ્થાપિત કરને સે જીવ કા ભવચ્છેદ રૂપ પ્રત્યુપકાર હો
સકતા હૈ—હસ તરહ ધર્મ ભવચ્છેદ કા કારણ હોતા હૈ યહી વાત અવ

કહાય કોઇ કારણે તે ધર્માચાર્ય કેવલિપ્રજ્ઞસ ધર્મથી પતિત થઈ નાથ,
અને તે દેવ કોઇ પણ ઉપાયે તેમને ફરીથી તે ધર્મમાં સ્થિર કરી દે, તો જ
તેના દ્વારા તેના ઉપકારનો બહોલો વાળી શકાય છે કેવલીપ્રજ્ઞસ ધર્મને માગે
તેમને વાળી લઈને જ તે તેમના આત્માનું કલ્યાણ કરી શકે છે અને એ
રીતે જ તે તેમનું ઋણ ફેડી શકે છે. કહ્યું પણ છે કે—“જો જેણ જન્મિ
ઠાણમ્મિ ” ઇત્યાદિ. ॥ સૂ. ૧૪ ॥

ધર્મમાં સ્થાપિત કરવાથી શુવનો ભવચ્છેદરૂપ પ્રત્યુપકાર થઈ શકે છે,
આ રીતે ધર્મ ભવચ્છેદમાં કારણભૂત બને છે. એજ વાત હવે સૂત્રકાર પ્ર.

સ્તં-સુવધનમદાતારં ધર્માચાર્યં યદિ દુર્મિસાદુ-દુષ્કાલપીઢિતાદ્ વેષાત્ નિષ્કાસ્ય
 સુમિસા દુષ્કાલ સત્પાદિ સંપન્નં દેશસહરેત્તદેશસ્તસ્યાડ્ડનયત્, વા-અથવા કાન્તા
 રાત્-નિર્મનાટધીતઃ નિષ્કાન્તાર ઝનાકુલ પ્રવેશ કુર્યાત્-નપેદિત્યર્થઃ, વા-મયથા
 વીધકાલિકેન ધિરકાલાવસ્યાયિના રોગાતજ્ઞેન-રોગઃ-કાલસહઃ કુષ્ટાદિઃ, આત્મ
 સયોપાતિ શૂનાદિઃ, સયોર્દ્નઐકત્વે રોગાતજ્ઞ, તેન, યદ્વા-રોગાતજ્ઞેનેત્યેકપદં-
 રોગદુઃસ્થેનેત્યર્થ અમિમૂર્ત-પીઢિત સન્ત નિમોચયેત્તદેશસ્તસ્યા દુષ્કતં કુર્યાત્,
 તેનાપિ-એવ કરણેનાપિ તસ્ય ધર્માચાર્યસ્ય દુષ્પતિહર મવતિ સ પ્રત્યુપકર્ષા ન
 મવતીત્યર્થઃ. તર્હિ કથ પ્રત્યુપકર્ષા મવતી ? ત્યાહ-‘ અહેળ ’ ઇત્યાદિ, અથ
 યદિ સ્વલુ સ ત ધર્માચાર્ય કેષલ્પિમજ્ઞાદર્પાદ્ ધ્રુષ્ટ-પરિતં સન્ત મૂયોઽપિ-પુન

ઘઠ દેશ યદિ વે સયત કદાચિત્ કિસી દુષ્કાલ પીઢિત દેશ મેં વિહાર
 કરતે હુપ આ જાતે હૈં, ઔર ઘઠ દેશ ઉન્હેં ઉસ દુષ્કાલ પીઢિત દેશ
 સે યાહર નિકાલકર સુમિહવાલે દેશ મેં અપની દેવશક્તિ કે પ્રમાથ
 સે હે આતા હૈ અથવા જબ વે કિસી દુર્ગમ ગહન કાન્તાર મેં પતિત હો
 જાતે હૈં તથ ઘઠ દેશ ઉસ સ્થાન સે ઉન્હેં નિકાલ કર જનસમુદાય બાલે
 પ્રદેશ મેં પહુંચા દેતા હૈ યા જય વે રોગાતક સે-રોગ સે-કાલસહ
 કુષ્ટાદિ સે એવ સયોપાતિ શૂલાદિરૂપ આતક સે અથવા રોગદુઃસ્થ સે
 પીઢિત હો જાતે હૈં, તથ ઘઠ અપની દેવશક્તિ સે ઉન્હેં નિરોગ કર દેતા
 હૈ, તો હસ પ્રકાર સે ડનકી સમાલ કરને ચાલા ઘઠ દેશ ઉનકે કૃત
 ઉપકાર કા પદલા નહીં શુકા સકતા હૈ-ડનકા પ્રત્યુપકર્ષા નહીં હો
 સકતા હૈ તો ફિર ઘઠ પ્રત્યુપકારકર્ષા કેસે હો સકતા હૈ ? તો હસકે
 ઉત્તર મેં સૂત્રકાર કહતે હૈં-“ અહેળ ” ઇત્યાદિ-પદિ ઘઠ દેશ ઉનકા

આ જાવનાથી રેશાઈને ક્યારેક કોઈ દુષ્કાલ પીઢિત દેશમાં વિચરતા તે ધર્મા
 ચાર્યને તે દેવ પોતાની દેવશક્તિના પ્રમાથથી સુમિહવાળા (સુમિહવાળા)
 દેશમાં હાઈ બાથ છે અથવા બ્યારે તે ધર્માચાર્ય કોઈ અઢન અનીમાં રેશાઈ
 બાથ છે-માર્ગ બૂલીને બટવાતા હોય છે, ત્યારે તે તેમને ત્યાંથી જનસમુદાય
 વાળા કોઈ જ્યાનમાં પહોંચાડી દે છે અથવા બ્યારે તેઓ કોઈ રાજાતક
 (જવર, કોઈ આદિ રાજાથી અને અવાનક ઉત્પન્ન થયેલા શૂલાદિ રૂપ આતક)
 થી પીડાતા હોય છે ત્યારે પોતાની દેવીશક્તિથી તે તેમને નીરાંતી બનાવી
 દે છે આ પ્રકારે તેમની સમાજ રાખવા છતાં પણ તે દેવ તેમના ઉપકારને
 બરોડા વાળી શકેલા નથી. હવે સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે તે દેવ તેમને
 ઉપકાર દેવી રીતે વાળી શકે છે-“ અહેળ ” ઇત્યાદિ.

તયા ભોગસમૃદ્ધિપ્રાર્થના રહિતતયેત્યર્થઃ ૧। દૃષ્ટિસંપન્નતયા-દૃષ્ટિઃ-સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્તયા સંપન્નઃ યુક્તઃ, તદ્વાવસ્તત્તા, તયા સમ્યગ્દૃષ્ટિતયેત્યર્થઃ ૨। યોગવાહિતયા-યોગેન-ચિત્તસમાધિના સર્વત્રાનુસુક્તવલક્ષણેન વહતીત્યેવં શીલો યોગવાહી, સમાધિસ્થાયીત્યર્થઃ, ઉક્તશ્ચ—યોગવાહિલક્ષણમ્—

દૃષ્ટિસંપન્નતારૂપ કારણ ઓર તીસરા યોગવાહિતારૂપ કારણ હૈ અવ્યા-વાધ સુખરૂપ રસ સે યુક્ત ઓર મુક્તિરૂપ ફલવાલી જ્ઞાનાદિ આરાધનારૂપ લતા જિસ કુઠારતુલ્ય દિવ્યમાનુષકૃદ્ધિ અથવા દેવલોક કી કૃદ્ધિ કી ઇચ્છાના સે કાટ દી જાતી હૈ વહ નિદાન હૈ ચારિત્ર કી આરાધના કરતા હુઆ જીવ પરમવ મેં સ્વર્ગ, મર્ત્ય આદિ કે ભોગોં કી ઇચ્છાના કરતા હૈ હસસે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ ઉદય કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ અર્થાત્ નિદાન (નિયાણા) કરને વાલા જીવ પરમવ મેં ભોગાદિકોં કી ઇચ્છાના સે પ્રેરિત હોકર ચારિત્રારાધન કરતા હૈ હસસે તપસ્યા ઉસકી નિષ્ફલ હો જાતી હૈ ક્યોં કિ એસા કરને સે ઉસ જીવ કો ચારિત્રમોહનીય કર્મ કા ઉદય હોતા હૈ યચ્ચપિ ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ જીવ કો ચારિત્રમોહનીય કર્મ કે ક્ષય ક્ષયોપશમ સે હોતી હૈ પરન્તુ નિદાન બંધ સહિત ચારિત્રારાધન સમ્યક્ ચારિત્રારાધનરૂપ ન હોકર વહ એક પ્રકાર કા ઢોંગરૂપ હોતા હૈ—દ્રવ્યચારિત્રરૂપ હોતા હૈ હસસે કર્મ કી નિર્જરા ઓર સંવર ન હોકર પ્રત્યુત ઉસસે ચારિત્રમોહનીય આદિ કર્મોં કા બંધ ઓર ઉદય હોતા રહતા હૈ અતઃ એસે જીવ કા સંસાર ઘટતા નહીં હૈ ઉલ્ટા વહતા રહતા

અવ્યાવાધ સુખરૂપ રસથી યુક્ત અને મુક્તિરૂપ ફળવાળી જ્ઞાનાદિ આરાધનારૂપ લતા જે કુઠાર (કુહાડી) તુલ્ય દિવ્ય માનુષ્ય સમઘી કૃદ્ધિ અથવા દેવલોકની કૃદ્ધિની ઇચ્છાનાથી છેદાઈ જાય છે, તે ઇચ્છાનાનું નામ 'નિદાન' છે ચારિત્રની આરાધના કરતો જીવ જે પરમવમા સ્વર્ગ, મર્ત્ય આદિના ભોગોની ઇચ્છાના કરે છે, તેના કારણે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે એટલે કે નિદાન (નિયાણું) કરનારો જીવ પરમવના ભોગાદિકોની ઇચ્છાનાથી પ્રેરાઈને ચારિત્રારાધના કરે છે, તે કારણે તેની તપસ્યા નિષ્ફળ જાય છે, કારણ કે એવું કરવાથી તે જીવના ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે જે કે ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી જ જીવને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરન્તુ નિદાનબંધ સહિતની ચારિત્રારાધના સમ્યક્ ચારિત્રારાધન રૂપ હોતી નથી—તે તો એક ઢોંગરૂપ જ હોય છે—દ્રવ્ય ચારિત્રરૂપ હોય છે, તેથી કર્મની નિર્જરા અને સંવર થવાને બદલે ચારિત્રમોહનીય આદિ કર્મોનો બંધ અને ઉદય થતો રહે છે. તેથી એવા જીવનો સંસાર ઘટવાને બદલે

ટીકા—‘તીર્હિ’ इत्यादि सुगमं, नवरम्-अनादिकम्-न विद्यते भाविः प्रथमात्पत्तिर्यस्यति-अनादिकं तत्-आदिरद्वितनित्यः, अनवरम्-न विद्यते अवग्र-पर्यन्तो यस्य तदनवग्रं तत्तथा अपर्ययसानम् आन्तमित्यर्थः । दीर्घाद्व-दीर्घा अद्वा कालो यस्य तद् दीर्घाद्-तत्तथा दीर्घकालगम्पमित्यर्थः, यद्वा-दीर्घं अद्वा मार्गो यस्य तद् दीर्घाच्च, तत्तथा दीर्घमार्गगम्पमित्यर्थः चातुरन्त-घत्वा रोऽन्ता -गतयो यस्य तत्तथा चातुरन्तमेव चातुरन्तं चतुर्गतिवित्यर्थः, एतादृशं सप्तारकान्तार-सप्तार एव कान्तार-निर्मलछापरहितो दुर्गमोऽरण्यप्रदेशः, तद्विव कान्तार-सप्तारादशीमित्यर्थः व्यतिव्रजति-समुद्भूते पार प्राप्नोतीत्यर्थः । तदेव स्थानत्रयमाह—अनिदानतया निश्चितं दानं निश्चयं यद्वा-निश्चयते-छपते ज्ञानाधाराद्यनालता अव्यापायसुखरसोपेतमोक्षफला यत्र परशुनेव दिव्यमात्रुर श्रद्धिं प्राथनाभ्यवसायेन तन्निदानं चारित्र्याराधनेन स्वर्गवर्गादि मोगमार्थनेत्यर्थः यदाधित्य मोक्षोप कमादयमेतीति भावः, तस्य भावस्तथा, तद्वर्जनम् अनिदानतया,

सुप्रकारं प्रदर्शितं करते हैं—(तीर्हि ठाणेहि सपण्णे अजगारे) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—જિસકી પ્રથમોત્પત્તિ પ્રારંભ નહીંહી ઘઠ અનાદિહી અપાત્ જો આદિ રહિત હૈ તથા અવગ્ર-પર્યન્ત (અન્ત) જિસકા નહીં હૈ ઘઠ અનવદગ્ર હૈ અર્થાત્ જો અનન્ત હૈ તથા જિસકા કાલ દીર્ઘ હૈ ઘઠ દીર્ઘાદ્વ હૈ અર્થાત્ જો દીર્ઘકાલગમ્ય હૈ અથવા-જિસકા માર્ગ દીર્ઘ હૈ-ઘઠ દીર્ઘાચ્ચ હૈ અર્થાત્ જિસકા માર્ગ રાસ્તા યદુન યદ્વા લગ્ન્યા હૈ ઓર જો પાર ગતિ ઘાલા હૈ જેસા ઘઠ સસારરૂપ કાન્તાર હૈ હસ દીર્ઘકાન્તાર કો-નિર્જલ ઘાણરહિત દુર્ગમ અરણ્યપ્રદેશ ક જેસે સસાર કો-જીવ ત્રીન કારણો સે પાર કર વેતા હૈ-જનમેં एक अनिदानरूप कारण है दूसरा-

ચિંત કરે છે-‘તીર્હિ ઠાણેહિ સપણ્ણ અજગારે’ ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—જેની પ્રથમોત્પત્તિ (પ્રારંભ) નથી તેને અનાદિ કહે છે એટલે કે જે આદિ રહિત છે તેને અનાદિ કહે છે અવગ્ર-પર્યન્ત (અન્ત) નો જેમાં અભાવ હોય છે તેને અનવદગ્ર અથવા અનન્ત કહે છે જેનો કાળ દીર્ઘ છે તેને દીર્ઘાદ્વ કહે છે એટલે કે જેને પાર કરવામાં દીર્ઘકાળ જરૂરી થઈ જાય છે અથવા જેનો માર્ગ દીર્ઘ છે તેને દીર્ઘાચ્ચ કહે છે એટલે કે જેને માર્ગ અતિથય લાગે છે અને જે યાત્ર અતિલાયે છે એવા આ સસાર રૂપ કાન્તારને (નહન અટકીને) નિર્જન ત્રાણરહિત દુર્ગમ અરણ્ય પ્રદેશ જેવા સસારને છત્ર ત્રણ કારણો (ઉપાયો) દ્વારા પાર કરી શકે છે તે ત્રણ ઉપાયો નીચે પ્રમાણે છે—(૧) અનિદાનરૂપ કારણ, (૨) દ્વિચપન્નત્વારૂપ કારણ અને (૩) યોગ્યપ્રતિભારૂપ કારણ

તથા ભોગસમૃદ્ધિપ્રાર્થના રહિતતયેત્યર્થઃ ૧। દૃષ્ટિસંપન્નતયા-દૃષ્ટિઃ- સમ્યગ્દૃષ્ટિસ્તયા સંપન્નઃ યુક્તઃ, તદ્વાવસ્તતા, તયા સમ્યગ્દૃષ્ટિતયેત્યર્થઃ ૨। યોગવાહિ- તયા-યોગેન-ચિત્તસમાધિના સર્વત્રાનુસુક્તલક્ષણેન વહતીત્યેવં શીલો યોગવાહી, સમાધિસ્થાયીત્યર્થઃ, ઉક્તચ્ચ—યોગવાહિલક્ષણમ્—

દૃષ્ટિસંપન્નતારૂપ કારણ ઓર તીસરા યોગવાહિતારૂપ કારણ હૈ અઘ્યા- વાધ સુખરૂપ રસ સે યુક્ત ઓર મુક્તિરૂપ ફલવાલી જ્ઞાનાદિ આરાધનારૂપ લતા જિસ કુઠારતુલ્ય દિવ્યમાનુષ્યઋદ્ધિ અથવા દેવલોક કી ઋદ્ધિ કી ઇચ્છાના સે કાટ દી જાતી હૈ વહ નિદાન હૈ ચારિત્ર કી આરાધના કરતા દુઆ જીવ પરમ્ભવ મેં સ્વર્ગ, મર્ત્ય આદિ કે ભોગોં કી ઇચ્છાના કરતા હૈ ઇસસે ચારિત્ર મોહનીય કર્મ ઉદય કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ અર્થાત્ નિદાન (નિયાણા) કરને વાલા જીવ પરમ્ભવ મેં ભોગાદિકોં કી ઇચ્છાના સે પ્રેરિત હોકર ચારિત્રારાધન કરતા હૈ ઇસસે તપસ્યા ઉસકી નિષ્ફલ હો જાતી હૈ કયોં કિ એસા કરને સે ઉસ જીવ કો ચારિત્રમોહનીય કર્મ કા ઉદય હોતા હૈ યદ્યપિ ચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ જીવ કો ચારિત્રમોહનીય કર્મ કે ક્ષય, ક્ષયોપશમ સે હોતી હૈ પરન્તુ નિદાન બન્ધ સહિત ચારિત્રારાધન સમ્યક્ ચારિત્રારાધનરૂપ ન હોકર વહ એક પ્રકાર કા ઢોંગરૂપ હોતા હૈ— દ્રવ્યચારિત્રરૂપ હોતા હૈ ઇસસે કર્મ કી નિર્જરા ઓર સંવર ન હોકર પ્રત્યુત ઉસસે ચારિત્રમોહનીય આદિ કર્મોં કા બંધ ઓર ઉદય હોતા રહતા હૈ અતઃ એસે જીવ કા સંસાર ઘટતા, નહીં હૈ ઉલ્ટા વહતા રહતા

અઘ્યાવાધ સુખરૂપ રસથી યુક્ત અને મુક્તિરૂપ ફળવાળી જ્ઞાનાદિ આરા- ધનારૂપ લતા જે કુઠાર (કુહાડી) તુલ્ય દિવ્ય મનુષ્ય સંબંધી ઋદ્ધિ અથવા દેવલોકની ઋદ્ધિની ઇચ્છનાથી છેલ્લે બળે છે, તે ઇચ્છનાનું નામ 'નિદાન' છે ચારિત્રની આરાધના કરતો જીવ જે પરમ્ભવમાં સ્વર્ગ, મર્ત્ય આદિના ભોગોની ઇચ્છના કરે છે, તે તેના કારણે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે. એટલે કે નિદાન (નિયાણું) કરનારો જીવ પરમ્ભવના ભોગાદિકોની ઇચ્છનાથી પ્રેરા- ધને ચારિત્રારાધના કરે છે, તે કારણે તેની તપસ્યા નિષ્ફળ બળે છે, કારણ કે એવું કરવાથી તે જીવના ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે જે કે ચારિત્રમોહનીય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી જ જીવને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરન્તુ નિદાનબન્ધ સહિતની ચારિત્રારાધના સમ્યક્ ચારિત્રારાધન રૂપ હોતી નથી—તે તો એક ઢોંગરૂપ જ હોય છે—દ્રવ્ય ચારિત્રરૂપ હોય છે, તેથી કર્મની નિર્જરા અને સંવર થવાને બદલે ચારિત્રમોહનીય આદિ કર્મોની બંધ અને ઉદય થતો રહે છે. તેથી એવા જીવનો સંસાર ઘટવાને બદલે

“ જીવાવિષ્ણો અચવલ્લે અમાઈ અકુલ્લે, વિણીવણિણ વલે જોગવ ઉવરા ગર્વ ’ ॥ (ઉચ અધ્ય ૩૪ ગા ૨૭)

ફિચ્ચ—“ વયણુકોહમાણેય, માયાલોમવયણુવ ।

પસવલિષે વંતપ્પા, જોગવ ઉવરાણવ ॥ ” (ઉચ અધ્ય ૩૪ ગા ૨૯)

જાયા—નીવજ્જિરવપપ્પઃ અમાપી અકુલ્લઃ । વિનીસવિપ્પો દાન્તો

યોગશાન્ ઉપધાનશાન્ । તયા-મસતુકાપમાનશ્ચ, માયાલોમવતુકા ।

મશાન્તવિષ્ણો જ્ઞાતાત્મા, યોગશાન્ ઉપધાનશાન્ । તસ્ય માવસ્તયા, તયા સમાધિ સ્થાયિત્વત્પદો ૩ ॥ સૂ૦ ૧૫ ॥

હૈં ફીલીલિયે સસાર સે પરે હોન કે લિયે અનિદાન કો એક કારણ રૂપ સે યહાં ગિનાપા ગયા હૈં । સંસાર સે પરે હોને કે લિયે એક તૃતીયા ઓર બી કારણ હૈં જિસકા નામ દૃષ્ટિસપન્નતા હૈં સમ્યગ્દર્શન સે યુક્ત હોના ફસકા નામ દૃષ્ટિસપન્નતા હૈં ફસી તરહ સે એક તૃતીયા કારણ યોગવાદિતા હૈં ચિત્ત કો સમાધિસ્થ રક્ષના યોગવાદિતા ચિત્ત યદિ સાંસરિક પદાર્થોં મેં ઉત્સુકતા સે યુક્ત બના રહતા હૈં તો ઘહ ચારિત્રા રાધન મેં યાચક હોતા હૈં અતઃ નિમેલ ઓર અતીચારોં સે રહિત ચારિત્રારાધન હો ફસકે લિયે ચિત્ત કા સમાધિસ્થ હોના પરમાવશ્યક હૈં ફસસે બી જીવ સસાર કો પાર કર દેતા હૈં યોગવાદી કા ઉક્તિ ઈસ પ્રકાર કો કહા ગયા હૈં—“ જીવાવિષ્ણો અચવલ્લે અમાઈ ” ફત્પાદિ, (ઉત્તરાધ્ય ૩૪ ગા ૨૯) ‘ વયણુકોહમાણે ય ’ ફત્પાદિ ॥ સૂ૦ ૧૫ ॥

જમતો જ રહે છે તે કારણે સસાર પાર કરવાને માટે અનિદાનને એક કારણ હૈં જો અહીં અણુવવાર્થ આવેલ છે સસાર પાર કરવાને માટેના બીજે ઉપાય દૃષ્ટિસપન્નતા છે સમ્યગ્દર્શનથી યુક્ત થવું તેનું નામ જ દૃષ્ટિસપન્નતા છે સસાર પાર કરવાને એક ત્રીજે ઉપાય ત્રીજે પ્રમાણે છે યોગવાદિતાથી પણ જીવ તરી અવ જી ચિત્તને સમ ચિત્ત રાખવું તેનું નામ યોગવાદિતા છે સાંસારિક પદાર્થોંમાં જો ચિત્ત બીન રહે છે તો ચારિત્રારાધના ઘટ શકતી નથી નિર્મળ અને અતિચારથી રહિત ચારિત્રારાધન માટે ચિત્તનું સમાધિસ્થ હોવું અત્યંત અવશ્યક છે આ રીતે યોગવાદિતા દ્વારા પણ જીવ સસાર કંટાળને પાર કરી નાખે જી યોગવાદિતું આ પ્રમાણે લક્ષણ કહ્યું છે— “ જીવાવિષ્ણો અચવલ્લે અમાઈ ” ઉત્પાદિ— (ઉત્તરાધ્ય ૩૪ ગા ૨૬) “ વયણુકોહમાણે ય ” ઉત્પાદિ ॥ સૂ ૧૫ ॥

મવ્યતિવ્રજનં ચ કાલવિશેષ એવ સ્યાદિતિ કાલવિશેષપ્રરૂપણમાહ—

મૂલમ્—તિવિહા ઓસપ્પિણી પળ્લત્તા, તં જહા—ઉક્કોસા, મઙ્ગિમા, જહન્ના ૧ । એવં છપ્પિ સમાઓ ભાણિયઢ્વાઓ જાવ દૂસમદૂસમા ૨ । તિવિહા ઉસસપ્પિણી પળ્લત્તા, તં જહા—ઉક્કોસા મઙ્ગિમા જહન્ના ૮ । એવં છપ્પિ સમાઓ ભાણિયઢ્વાઓ જાવ સુસમસુસમા ૧૪ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

છાયા—ત્રિવિધા અવસર્પિણી પ્રજ્ઞા, તથા—ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા, જઘન્યા ૧ । એવં પડપિ સમા ભણિતવ્યાઃ, યાવત્ દુષ્પમદુષ્પમા ૬ । ત્રિવિધા ઉસર્પિણી પ્રજ્ઞા, તથા—ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા જઘન્યાચ એવં પડપિ સમા ભણિતવ્યા યાવત્ સુમમ-સુસમા ૧૪ ॥ સૂ. ૧૬ ॥

ટીકા—‘તિવિહા’ ઇત્યાદિ—ચતુર્દશસૂત્રી સુગમા । નવરમ્—અવસર્પિણી-પ્રથમેડરકે ઉત્કૃષ્ટા, ત્રિ ચતુઃપદ્મરૂપેષુ ચતુર્ધ્વરકેષુ મધ્યમા, ચરમેપષ્ઠેડરકે જઘન્યા ૧ । એવં સુપમસુપમાદિષુ પદ્મસ્વપિ સમાસુ પ્રત્યેકપુત્કૃષ્ટ-મધ્યમજઘન્યરૂપં ત્રયં ત્રયં કલ્પનીયં યાવત્—દુષ્પમદુષ્પમા ૭ । તથા—ઉસર્પિણ્યાઃ, દુષ્પમદુષ્પમાદિતદ્-

સંસાર સે પાર જીવ કાલવિશેષ મેં હી હોતા હૈ અતઃ અચ સૂત્રકાર કાલવિશેષ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ—(તિવિહા ઓસપ્પિણી પળ્લત્તા) ઇત્યાદિ । ટીકર્થ—અવસર્પિણી ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ ગઈ હૈ એક ઉત્કૃષ્ટ અવસર્પિણી, દૂસરી મધ્યમ અવસર્પિણી ઓર તોસરી જઘન્ય અવસર્પિણી इनमें प्रथम अरक में उत्कृष्ट अवसर्पिणी होती है, द्वितीय, तृतीय और चौथे तथा पांचवें अरक में मध्यम अवसर्पिणी होती है और छठे अरक में जघन्य अवसर्पिणी होती है इसी तरह से सुषमसुषमा आदि छहों कालों में भी प्रत्येक काल में उत्तम, मध्यम और जघन्यरूप तीन २

કાળવિશેષમાં જ જીવ સંસાર પાર કરે છે. તેથી સૂત્રકાર હવે કાળ-વિશેષની પ્રરૂપણા કરે છે—“તિવિહા ઓસપ્પિણી પળ્લત્તા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—અવસર્પિણી ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) ઉત્કૃષ્ટ અવસર્પિણી, (૨) મધ્યમ અવસર્પિણી અને (૩) જઘન્ય અવસર્પિણી પહેલા આરામાં ઉત્કૃષ્ટ અવસર્પિણી હોય છે, બીજા, ત્રીજા, ચોથા અને પાંચમાં આરામાં મધ્યમ અવસર્પિણી હોય છે અને છઠ્ઠા આરામાં જઘન્ય અવસર્પિણી હોય છે. એજ પ્રમાણે સુષમસુષમા

મેદાનાં ધાવસર્પિણ્યુક્તવિપર્યયેષોત્કૃષ્ટમધ્યમજયન્યત્વ માગ્નત્વ યોગ્ય યથાહિ—
 ઉત્સર્પિણી પશ્ચિમેઝરકે ઉત્કૃષ્ટા, ચતુર્થમધ્યમા, પ્રથમે મધ્યમા । એવ દુષ્પમદુષ્પ-
 માદિપુ પદ્મ સમાદુત્કૃષ્ટમધ્યમજય-વર્ણ્ય પ્રથમ મધ્યમજયસર્પિણ્યુક્તવિપર્યયેણ ધાવ્ય-
 મિતિ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

કાલ ઝળના મધેતન્નજયમર્મા માધુકાઃ, તત્તાધર્મ્યાન પુશ્ગલધર્માન્ નિરુપ-
 યન્ પચ સુપ્રામિ સદ્ધકાન્યાહ—

મૂલ્ય—તોહિં ઠાણેહિ અછિલ્લને પોગ્ગલે ચલેજ્જા, ત
 જહા—ગ્રાહારિજ્ઞમાણે વા પોગ્ગલે ચલેજ્ઞા, વિકુલમાણે વા પોગ્ગલે
 ચલેજ્જા, ઠાણાઓ વા ઠાણ સકામિજ્ઞમાણે પોગ્ગલે ચલેજ્જા ।
 તિવિહા ઉવહી પળ્ળત્તા, ત જહા-ચમ્મોવહી, સરીરોવહી, ધાહિ
 રમદમત્તોવહી । એવ અસુરકુમારાણં માણિયધ્ધ । એવ ધર્મિદિય
 નેરદ્વયવજ્ઞ જાવ વેમાણિયાણં ૧ । અહવા તિવિહા ઉવહી પળ્ળત્તા
 ત જહા સચિત્તા અચિત્તા મીસયા । એવ જેરદ્વયાણ નિરત્તર જાવ
 મેદ કલ્પિત કર લેના યાહિયે તથા ઉત્સર્પિણી કે દુષ્પમદુષ્પમાદિ ઓ
 મેદ હેં ઉનમેં, અવસર્પિણી મેં જો ઉત્તમ મધ્યમ આદિ કહે ગયે હેં ઉનસેં
 વિપરીતરૂપ મેં ઉત્કૃષ્ટાદિ મેદ કહના યાહિયે જેસે—ઉત્સર્પિણી કા જો
 પશ્ચિમ અરક હેં ઉસમેં ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સર્પિણી હે, પાર અરકોં મેં મધ્યમ
 ઉત્સર્પિણી હેં ઓર પ્રથમ અરક મેં જયન્ય ઉત્સર્પિણી હેં હસી તરહ સે
 દુષ્પમદુષ્પમાદિ ૬ કાર્મોં મેં ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ ઓર જયન્યરૂપ ત્રીન ૨
 મેદ અવસર્પિણી મેં કથમ કે ઉલ્લેખ્ય મેં કહના યાહિયે ॥ સૂ૦ ૧૭ ॥

આદિ છએ કાળોમાં પણ પ્રત્યેક કાળના ઉત્તમ, મધ્યમ અને જયન્યરૂપ ત્રણ
 લેહો સમગ્ર લેના એછએ તથા ઉત્સર્પિણીના દુષ્પમદુષ્પમાદિ ને લેહો છે તેમાં,
 અવસર્પિણીના ને ઉત્તમ, મધ્યમ આદિ લેહો કહ્યા છે તેના કરતાં વિપરીત
 રૂપે ઉત્કૃષ્ટ લેહોનું કથન કરવું એછએ એન્હો કે ઉત્સર્પિણીના ઉત્કૃષ્ટ આશામાં
 ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સર્પિણી હોય છે, વચ્ચેના આર આશામાં મધ્યમ ઉત્સર્પિણી હોય
 છે અને પહેલા આશામાં જયન્ય ઉત્સર્પિણી હોય છે એમ સમજવું એજ
 પ્રમાણે દુષ્પમદુષ્પમાદિ છ કાળોમાં ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જયન્યરૂપ ત્રણ લેહોનું
 કથન અવસર્પિણીના કથન કરતાં ઉચ્ચી રીતે કરવું એછએ. ॥ સૂ. ૧૮ ॥

માણિયાણં ૨ । તિવિહે પરિગ્ગહે પપ્પણ્ણત્તે, તં જહા-કમ્મપ-
ગ્ગહે, સરીરપરિગ્ગહે, વાહિરખંડમત્તપરિગ્ગહે । एवं असुरकुमा-
णं । एवं एगिंदियनेरइयवज्जं जाव वेमाणियाणं ३ । अहवा
विहे परिगगहे पपणत्ते, तं जहा-सचित्ते अचित्ते मीसए । एवं
इयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ४ ॥ सू० १७ ॥

છાયા—ત્રિભિઃ સ્થાનૈરચ્છિન્નઃ પુદ્ગલચલતિ, તદ્વથા—આહાર્યમાણો વા
પુદ્ગલચલતિ, ચિક્રિયમાણો વા પુદ્ગલચરતિ, સ્થાનાદ્વા સ્થાન સંક્રમન્ પુદ્ગ
લચલતિ । ત્રિભિઃ ઉપધિઃ પ્રજ્ઞસ્તદ્વથા—કર્મોપધિઃ, શરીરોપધિઃ, વાહ્યમાણ્ડામ-
ત્રોપધિઃ । એવમસુરકુમારાણાં ભવિતવ્યમ્ । એવમેકેન્દ્રિયનૈરયિકવર્જં યાવદ્ વૈમા-
નિકાનામ્ ૧ । અથવા ત્રિવિધ ઉપધિઃ પ્રજ્ઞસ્તદ્વથા સચિત્તઃ અચિત્તઃ મિશ્રકઃ ।
વં નૈરયિકાણાં નિરંતરં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । ત્રિવિધઃ પરિગ્રહઃ પ્રજ્ઞતઃ તદ્વથા—
કર્મપરિગ્રહઃ, શરીરપરિગ્રહઃ, વાહ્યમાણ્ડામત્રપરિગ્રહઃ । એવમસુરકુમારાણામ્ । એવમે-
કેન્દ્રિયનૈરયિકવર્જં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ ૩ । અથવા—ત્રિવિધઃ પરિગ્રહઃ પ્રજ્ઞતઃ,
તદ્વથા સચિત્તઃ, અચિત્તઃ, મિશ્રકઃ । એવ નૈરયિકાણાં નિરંતરં યાવદ્ વૈમાનિકા-
નામ્ ૪ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

ટીકા—‘તીર્હિ ઠાણેર્હિ’ ઇત્યાદિ ।

સ્વજ્ઞાદિના છિન્નઃ પુદ્ગલઃ સમુદાયાચ્છલત્યેવેત્યત આદ—‘અચ્છિન્ને પુગ્ગલે’
તિ । ત્રિભિઃ કારણૈઃ સ્વજ્ઞાદિભિરચ્છિન્ન એવ પુદ્ગલચલતિ । તાન્યેવ કારણા-

અચેતન દ્રવ્યરૂપ જો કાલ હૈ ઉસકે ધર્મ ઇસ પ્રકાર સે કહે અથ
ઉસકે સાધર્મ્ય સે સૂત્રકાર પુદ્ગલ ધર્મોં કી નિરૂપણા કરને કે નિમિત્ત
સદ્ગુણક પાંચસૂત્રોં કા કથન કરતે હૈ—(તીર્હિ ઠાણેર્હિ અચ્છિન્ને
પોગ્ગલે) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—સ્વજ્ઞ આદિ દ્વારા છિન્ન હુઆ પુદ્ગલ સમુદાય સે ચલાયમાન હોતી
હી હૈ અતઃ સૂત્રકાર જે યહાં એસા કહા હૈ કિ સ્વજ્ઞ આદિ સે છિન્ન નહીં
હુઆ પુદ્ગલ જિન કારણોં સે ચલાયમાન હોતા હૈ વે કારણ ઇસ પ્રકાર

અચેતન દ્રવ્યરૂપ જે કાળ છે તેના ધર્મનું આ પ્રમાણે કથન કરીને હવે
સૂત્રકાર તેના સાધર્મ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલ, ધર્મોની પ્રરૂપણા કરવા નિમિત્તે
સદ્ગુણ પાંચસૂત્રોનું કથન કરે છે—“તીર્હિ ઠાણેર્હિ અચ્છિન્ને પોગ્ગલે” ઇત્યાદિ.
ટીકાર્થ—ખડ્ગ આદિ દ્વારા છિન્ન થયેલું પુદ્ગલ સમુદાયમાથી ચલાયમાન થાય
છે જ, તેથી સૂત્રકારે અહીં એવું કહ્યું છે કે ખડ્ગ આદિથી છિન્ન ન થયું
હોય એવું પુદ્ગલ નીચેના ત્રણ કારણોને લીધે ચલાયમાન થાય છે—(૧) જીવના

पाद-भार्याश्रय-आहारस्य जीवेन गृह्यमाणं पुद्गलो नीचेनाऽऽरूपनात्र
 स्तस्थानाच्चनति १। एव विक्रियमाणं पुद्गलं वैक्रियकरणवत्प्रवृत्तया पतति
 २। तथा स्थानात्स्थानान्तरं हस्तादिना सकाम्यमाणमवति ३। 'विविहा उवरी'
 इत्यादि, उपधीयते-पोष्यते, सतारे स्थाप्यते वा जीवोऽनेनत्युपधि । स विधि
 धस्यादि-कर्मोपधिः कर्मोपधिः १, शरीरमनोपधिः शरीरापधिः २, भाण्डानि-
 भाजनानि, भ्रमराणि-कांस्यादिभाजनानि भाण्डमप्राणि, तान्यत्रापधिः भाण्डा-
 मप्रोपधिः, वाद्य-शरीरवर्द्धिर्वाचासी भाण्डमप्रोपधिश्चति-वाद्यभाण्डमप्रोपधिः।

से हैं-जीव के द्वारा जो पुद्गल आहाररूप से गृह्यमाण होता है उस
 पुद्गल का जीव के द्वारा आरूपण होता है इसलिये वह अपने स्थान से
 चलायमान होता है यह प्रथम कारण है। इसी तरह से जो पुद्गल विक्रि-
 यमाण होता है वह पुद्गल विक्रिया करनरूप क्रिया के द्वारा पशपती
 होने के कारण अपने स्थान से चलायमान होता है यह दूसरा कारण
 है तथा एक स्थान से दूसरे स्थान पर जब पुद्गल जाता है-तब
 वह चलायमान होता है यह तीसरा कारण है, समार में जिसके द्वारा
 जीव रम्या जाता है उसका नाम उपधि है वह उपधि तीन प्रकार की
 है एक कर्मोपधि, दूसरी शरीरोपधि और तीसरी भाण्डमप्रोपधि कर्म
 रूप जो उपधि है यह कर्मोपधि है शरीररूप जो उपधि है यह शरीरो-
 पधि है तथा भाजनरूप एव कास्यादिभाजन रूप जो उपधि है वह
 वाद्यभाण्डमप्रोपधि है यह भाण्डमप्रोपधि शरीर से निग्न होती है इस
 बात को प्रकट करने के लिये यहां वाद्यजात का प्रयोग हुआ है अथवा

आम को पुद्गलने आकर इसे नदणु करामा आवे छे, ते पुद्गल लाना
 आमा आनण थाप छ तेथी ते पेशने स्थानेथी यथावमान थाप छे (२)
 को पुद्गल विक्रियमा थाप छ ते पुद्गल विक्रिया करणरूप क्रिया द्वारा-विक्रि-
 याने लभीन छ ते-पेशने स्थानेथी यथावमान थाप छे (३) अन्तर पुद्गलने
 मो स्थानेथी मो स्थाने वरिज्यामा आवे छे त्वारे पण ते नवावमान थाप छे

अब हमें जेना आम लाने लानायामा आवे छे तेनु नाम उपधि छे
 ते उपधि लाना ली छे-(१) विक्रिय शरीरोपधि अने (२) भाण्डमप्रोपधि
 लाना के उपधि छे ते लाने उपधि छे छे छे गणीत के उपधि छे तेने
 छे-पेशने छे छे लाने लानायामा अने लाने (३) अन्तर लानायामा
 के उपधि छे ते लाने लानायामा छे छे छे आ लानायामा शरीरोपधि
 लाने लाने छे, लाने लाने लाने लाने लाने लाने लाने लाने लाने

અથવા 'વાહ્ય માણ્ડમાત્રોપધિઃ' ઇતિચ્છાયા, તત્ર માણ્ડ-વસ્ત્રાભરણાદિ, તદેવ માત્રા-પરિચ્છેદઃ, સૈવોપધિઃ, વાહ્યશ્વાસૌ, ઇતિ કર્મધારયઃ । એવમ્-અનેન પ્રકારેણ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકચિન્તાયામસુરકુમારાદીનાં ત્રયોઽપ્યુપધયો વાચ્યાઃ । એવમેકેન્દ્રિયનારકવર્જં યાવદ્ વૈમાનિકાનાં ત્રયોઽપ્યુપધયો વિજ્ઞેયાઃ, નારકૈકેન્દ્રિયાણામુપકરણસ્યાભાવાત્તન્નિષેધઃ ૧ । દ્વીન્દ્રિયાદીનાં તુ-કેપાશ્ચિદુપકરણં દૃશ્યતએવ, અથ-વેતિ પ્રકારાન્તરદ્યોતકઃ, અથવા પ્રકારાન્તરેણોપધિસ્ત્રિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ-સચિત્તોઽચિત્તો મિશ્ર ઇતિ । સચિત્તોપધિઃ શૈલહરિતપત્રાદિભાજનમ્, અચિત્તો વસ્ત્રાદિઃ મિશ્રઃ-

વસ્ત્રાભરણાદિક રૂપમાણ્ડ કા જો પ્રમાણ કર લિયા જાતા હૈ વહ માણ્ડ-મત્રોપધિ હૈ ઓર યહ માણ્ડમત્રોપધિ વાહ્યરૂપ હૈ અન્તરંગ રૂપ નહીં હૈ, હસ તરહ સે ચતુર્વિંશતિદણ્ડક કી ચિન્તા મેં અસુરકુમાર આદિકોં કે યહ તીનોં પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી હૈ એકેન્દ્રિય ઓર નારકોં કો છોડકર યાવત્ વૈમાનિકોં કે ભી યહ તીનોં પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી હૈ નારક ઓર એકેન્દ્રિયોં કે ઉપકરણ કે અભાવ સે તીન પ્રકાર કી ઉપધિ નહીં હોતી હૈ હસીલિયે ઇનકા યહાં નિષેધ કિયા ગયા હૈ કિતનેક દ્વીન્દ્રિય આદિકોં કે તો ઉપકરણ દેલા હી જાતા હૈ અથવા પ્રકારાન્તર સે ભી ઉપધિ તીન પ્રકાર કી હૈ-જૈસે સચિત્ત અચિત્ત ઓર મિશ્ર જો ઉપધિ સચિત્ત હોતી હૈ વહ સચિત્તોપધિ હૈ જૈસે-શૈલ, હરિતપત્રાદિ કા બનાયા ભાજન, જો ઉપધિ અચિત્ત હોતી હૈ વહ અચિત્તોપધિ હૈ જૈસે શરીરાદિ ઓર જો ઉપધિ મિશ્રરૂપ હોતી હૈ વહ મિશ્રોપધિ હૈ જૈસે

કરાયો છે અથવા વસ્ત્રાભરણ આદિરૂપ ભાડનુ જે પ્રમાણ કરી લેવામાં આવે છે તેને ભાડમત્રોપધિ કહે છે, અને તે ભાડમત્રોપધિ બાહ્યરૂપ હોય છે-અન્તરંગ રૂપ હોતી નથી ૨૪ ઠંડકના અસુરકુમાર આદિ જીવોને તે ત્રણે પ્રકારની ઉપધિનો સદ્ભાવ હોય છે એકેન્દ્રિય જીવો અને નારકો સિવાયના બાકીના વૈમાનિક પર્યાન્તના જીવોમાં પણ આ ત્રણે પ્રકારની ઉપધિનો સદ્ભાવ હોય છે નારકો અને એકેન્દ્રિયોમાં ઉપકરણના અભાવને લીધે ત્રણે પ્રકારની ઉપધિનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તે કારણે અહીં તેમનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે કેટલાક દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોના ઉપકરણ તો જોઈ શકાય છે અથવા અન્ય રીતે પણ ઉપધિના ત્રણ પ્રકાર પડે છે-(૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત અને (૩) મિશ્ર. જે ઉપધિ સચિત્ત હોય છે તેને સચિત્તોપધિ કહે છે. જેમકે શૈલ, હરિત પત્રાદિનુ બનાવેલુ ભાજન (પાત્ર) જે ઉપધિ સચિત્ત હોય છે તેને અચિત્તોપધિ કહે છે જેમકે શરીર વગેરે જે ઉપધિ મિશ્રરૂપ હોય છે તેને મિશ્રોપધિ કહે છે. જેમકે પરિશુતપ્રાય શૈલભાજન.

પરિણતમાય શૈલમાખનમેવેતિ । પત્તમ્-અનન પ્રકારેણ દણ્ઢકચિન્તાયા નૈરયિકાણાં
નિરન્તરં ત્રય ઉપધયા ઘાપ્યાઃ યાવત્-વૈમાનિકાનાં વૈમાનિકપર્યન્તમિત્યર્થઃ । તપ
નારકાણાં સચિત્તોપધિઃ શરીરમ્, અચેતનકલ્પચિત્ત્યાનમ્, મિથ્ય શરીરમેવોચ્છ્વા
સાદિપુદ્ગલપુત્રમ્, ઉચ્છ્વાસાદીનાં સચેતન ચેતનત્વન મિત્તરસ્ય નિવસગાત્ ।
एव शेषाग्रामपि मिश्रत्व विम्वयमिति ३. परिग्रहप्रकरणमाह-‘ त्रिविधे परिग्रहे ’
इत्यादि परिग्रहते-स्वोक्तिपते इति परिग्रहः-मूर्च्छाविषय इति । इहच ‘ एषाम-
यम् ’ इति उपपदेशमागेतग्राह । स त्रिविधः-कर्मपरिग्रह वाद्य भाण्डामत्रपरि

પરિણતમાય શૈલમાખન ચતુર્થિ શતિદણ્ઢક કી ચિન્તા મેં નૈરયિકોં કો
નિરન્તર યે તીનોં ઉપધિયાં હોતી હેં-યાવત્ વૈમાનિકોં કો ખી યે તીનોં
ઉપધિયાં હોતી હેં, નારકોંકો સચિત્તોપધિ શરીર હેં અચિત્તોપધિ ઉનકી
કલ્પચિત્ત કા સ્થાન હેં ઓર ઉચ્છ્વાસ આદિ સે યુક્ત શરીર હી મિથ્ય
ઉપધિ હેં ક્યોં કિ ઉચ્છ્વાસ આદિકોં કો સચેતન ઓર અચેતન દોનોં
રૂપ સે વિવક્ષિત કિયા ગયા હેં ફસી પ્રકાર સે શેષોં મેં ખી મિશ્રતા
જાનની ચાહિયે ।

પરિગ્રહ ખી તીન પ્રકાર કા કહા ગયા હેં-જો સ્વોકાર કિયા જાતા
હેં, વહ પરિગ્રહ હેં અર્થાત્ મૂર્છા કા જો વિષય હોતા હેં વહ પરિગ્રહ હેં
વૈસે તો પરિગ્રહ મૂર્છામાય હી હેં વહ પરિગ્રહ કર્તવ્યપરિગ્રહ, શરીર પરિ
ગ્રહ ઓર પાશ્વમાણ્ડામત્રપરિગ્રહ કે મેદ સે તીન પ્રકાર કા કહા ગયા
હેં-ફનમેં જીવ કો જો યે મેર હેં એમા પરિણામ હોના હેં વહી પરિગ્રહ હેં
પરન્તુ મૂર્છામાય કે નિમિત્ત હોને સે શરીરાદિકોં કો ખી પરિગ્રહરૂપ

૨૪ હઠકોની અપેક્ષાએ વિનાર કરવામાં આવે તો નારકોમાં આ ત્રણે
ઉપધિઓનો સહ સદ્ભાવ રહે છે વૈમાનિક પર્યંતના સપ્તમા ભુવોમાં પણ
આ ત્રણે ઉપધિઓનો સદ્ભાવ હોય છે નારકોમાં સચિત્તોપધિ રૂપ શરીર
હોય છે, અચિત્તોપધિ તેમજ કલ્પચિત્ત સ્થાન હોય છે અને ઉચ્છ્વાસ આદિથી
યુક્ત શરીર જ મિથ્યે પધિ રૂપ હોય છે, કારણ કે ઉચ્છ્વાસ આદિને સચેતન
અને અચેતન એ બન્ને રૂપે વિવક્ષિત કરવામાં આવેલ છે એજ રીતે બાહ્ય
નામા પણ મિશ્રતા સમજ લેવી.

પરિગ્રહ પણ ત્રણ પ્રકરનો હોય છે જેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે
તેને પરિગ્રહ કહે છે એવે કે મૂર્છાના જે વિષય છે તેને પરિગ્રહ કહે છે.
આમ તો પરિગ્રહ મૂર્છાભાવ રૂપ જ ગણાય છે તે પરિગ્રહના ત્રીય પ્રભાવે
ત્રણ પ્રકાર હોય છે-(૧) કર્મ પરિગ્રહ, (૨) શરીર પરિગ્રહ અને (૩) બાહ્ય
ભાણ્ડામત્ર પરિગ્રહ. ‘ આ માટે છે, ’ એવાં ભુવના પરિણામને પરિગ્રહ કહે
છે, પરન્તુ મૂર્છાભાવના નિમિત્ત રૂપ હોવાને લીધે શરીર વગેરેને પણ

પ્રથમઃ । એવમ્—અનેન પ્રકારેણ ત્રિવિધોઽપિ પરિગ્રહોઽસુસ્કુમારણાં ભવતિ । એવમે-
કેન્દ્રિયનૈરયિકર્જમ્, એકેન્દ્રિયાન્ નૈરયિકાંશ્ચ વર્જયિત્વા યાવદ્વૈમાનિકાનાં—વૈમા-
નિકપર્યન્તં ત્રિવિધોઽપિ પરિગ્રહો ભવતિ । એકેન્દ્રિયાણાં નારકાણાંચ કર્માદિરેવ
સંભવતિ ન તુ ભાણ્ડાદિરિતિ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

પુદ્ગલધર્માણાં ત્રિત્વ નિરૂપ્ય સંપતિ જીવધર્માણાં ત્રિત્વં સદળકૈલિભિઃ
સૂત્રૈરાહ —

મૂલમ્—તિવિહે પણિહાણે પળણત્તે, તં જહા—મળપણિહાણે,
વયપણિહાણે, કાયપણિહાણે । એવં પંચિંદિયાણં જાવ વેમાણિયાણં ।
તિવિહે સુપ્પણિહાણે પળણત્તે, તં જહા--મળસુપ્પણિહાણે, વયસુપ્પ-
ણિહાણે, કાયસુપ્પણિહાણે । સંજયમણુસ્સાણં તિવિહે સુપ્પણિહાણે
પળણત્તે, તં જહા-મળસુપ્પણિહાણે, વયસુપ્પણિહાણે, કાયસુપ્પણિ-
હાણે । તિવિહે દુપ્પણિહાણે પળણત્તે, તં જહા—મળદુપ્પણિહાણે,
વયદુપ્પણિહાણે, કાયદુપ્પણિહાણે । એવં પંચિંદિયાણં જાવ
વેમાણિયાણં ॥ સૂ. ૧૮ ॥

છાયા—ત્રિવિધ પ્રણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—મન પ્રણિધાનં, વચઃપ્રણિધાનં,
કાયપ્રણિધાનમ્ । એવં પચ્ચેન્દ્રિયાણાં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । ત્રિવિધં સુપ્રણિધાનં
પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—મનઃસુપ્રણિધાનં, વચઃ સુપ્રણિધાનં, કાયસુપ્રણિધાનમ્ । સંયતમ-
સુબ્યાણા ત્રિવિધં સુપ્રણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તં, તથા—મનઃસુપ્રણિધાનં, વચઃસુપ્રણિધાન,
કહ દિયા ગયા હૈ । યહ તીનોં પ્રકાર કા પરિગ્રહ એકેન્દ્રિય ઓર નૈરયિક
કો છોડકર યાવત્ વૈમાનિકોં તક હોતા હૈ એકેન્દ્રિયોં મેં ઓર નૈરયિકોં
મેં કર્માદિરૂપ પરિગ્રહ હી હોતા હૈ ભાણ્ડાદિરૂપ પરિગ્રહ નહીં હસલિયે
યહાં ઇનકો છોડ દિયા ગયા હૈ ॥ સૂ. ૧૭ ॥

પરિગ્રહ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે. આ ત્રણે પ્રકારના પરિગ્રહોનો સદ્ભાવ
નારકો અને એકેન્દ્રિય સિવાયના વૈમાનિક પરિણતના સમસ્ત જીવોમાં હોય
છે એકેન્દ્રિયો અને નારકોમાં કમોદિશ્ય પરિગ્રહનો જ સદ્ભાવ હોય છે.
ભાંડાદિ રૂપ પરિગ્રહનો સદ્ભાવ હોતો નથી, તે કારણે તેમને અહીં છોડી
દેવાનું કહ્યું છે. ॥ સ. ૧૭ ॥

કાયપ્રણિધાનમ્ । ત્રિવિધ દુષ્પ્રણિધાન મહત્ત્વ તથા—મનોદુષ્પ્રણિધાન, વચો
દુષ્પ્રણિધાન, કાયદુષ્પ્રણિધાનમ્ । एवपञ्चेन्द्रियाणो यावत् वैमानिकानाम्॥મુ० ૧૮॥

ટીકા—'તિવિદે પળિહાણે' ઇત્યાદિ, મુગમ, નવરમ્—પ્રણિહિતઃ—પ્રણિધા
નમ્ એકાગ્ર્યમ્, તત્ત્વ મનોવાક્યાયમદાત્રિવિધમ્ । તત્ર મનસઃ પ્રણિધાનં મનઃ-
પ્રણિધાનમ્, એવમિતરે અપિ । તત્ત્વ ચતુર્વિંશતિદંડકે પંચેન્દ્રિયાણાં મતિ ।

इस प्रकार से पुद्गलधर्मों में त्रिरूपता का कथन करके अब सूत्रकार
जीव धर्मों में दण्डकसहित तीनसूत्रों द्वारा त्रिविधता का कथन करते हैं
(तिविदे पणिहाणे पणसे) इत्यादि ।

સૂત્રાર્થ—પ્રણિધાન ત્રીન પ્રકારકા કહા ગયાહે એક મન પ્રણિધાન, વૃસરા
વચન પ્રણિધાન, ઓર તીસરા કાયપ્રણિધાન ઇસી તરફ કા કથન
પંચેન્દ્રિયોં સે છેકર યાવત્ વૈમાનિક વૃથોં તક કરના ચાહિયે

સુપ્રણીધાન મી ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ એક મનઃ સુપ્રણિ
ધાન, દ્વસરા વચનસુપ્રણિધાન, ઓર તીસરા કાય સુપ્રણિધાન, સપત
મનુષ્યોં કો યહ ત્રીનો પ્રકાર કા સુપ્રણિધાન હોતા હૈ દુષ્પ્રણિધાન મી
ત્રીન પ્રકાર કહા ગયા હૈ જૈસે—મન દુષ્પ્રણિધાન, વચન દુષ્પ્રણિધાન
ઓર કાયદુષ્પ્રણિધાન યહ દુષ્પ્રણિધાન મી પંચેન્દ્રિય જીવોં સે છેકર
યાવત્ વૈમાનિક જીવોં તક હોતા હૈ

ટીકાર્થ — એકાગ્રતા કા નામ પ્રણિધાન હૈ યહ પ્રણિધાન,
મન, વચન ઓર કાય કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કા કહા

આ રીતે પુદ્ગલ ધર્મોમાં ત્રિવિધતાનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર છ
ધર્મોમાં ૬૩૪ સહિત ત્રિવિધતાનું કથન કરવાને માટે ત્રણ સૂત્રોનું કથન કરે છે—

'તિવિદે પણિહાણે પણસે' ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—પ્રણિધાનના ત્રીણે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે—(૧) મનઃ પ્રણિધાન, (૨)
વચન પ્રણિધાન અને (૩) કાય પ્રણિધાન. આ પ્રકારનું કથન પંચેન્દ્રિયોથી
છકરે વૈમાનિકો પશ્ચન્ત્યા છયો તિરે સમજવું

સુપ્રણિધાનના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર કહ્યા છે (૧) મન. મુપ્રણિધાન, (૨)
વચન મુપ્રણિધાન અને (૩) કાય મુપ્રણિધાન સર્વત મનુષ્યોમાં આ ત્રણે
પ્રકારના મુપ્રણિધાનોનો સમાવે હોય છે દુ પ્રણિધાનના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર
કહ્યા છે—(૧) મન દુ પ્રણિધાન, (૨) વચન દુપ્રણિધાન અને (૩) કાય દુપ્ર
ણિધાન આ દુપ્રણિધાનનો સમાવે ત્રણ પંચેન્દ્રિયોથી છકરે વૈમાનિકો પશ્ચ
ન્ત્યા છયોમા દેય છે

ટીકાર્થ—એકાગ્રતાનું નામ પ્રણિધાન છે તે પ્રણિધાનને મન,
વચન અને કાયના લેણી ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે. મનની એકાગ્રતાને મન

एक द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां तु न भवति तेषां सामस्त्येन योगाभावात् । यावद् वैमानिकानां वैमानिकपर्यन्तं त्रिविधमपि प्रणिधानं भवति । प्रणिधानं हि शुभा- शुभभेदाद् द्विविध, तत्र प्रथमं शुभप्रणिधानमाह—‘ तिविहे ’ इत्यादि, मनोवा- कायभेदात्सुप्रणिधानं त्रिविधम् । सामान्यमुत्रमेतत् । विशेषमाश्रित्य तु चतुर्विंश- तिदण्डरुचिन्तायां त्रिविधं सुप्रणिधानं मनुष्याणामेव तत्रापि संयतानामेवेद भवति, चारित्रपरिणामरूपत्वा दस्येति । अथाशुभमाह—‘ तिविहे ’ इत्यादि, दुष्ट प्रणि-

गया है इनमें जो मन की एकाग्रता है वह मनः प्रणिधान है इसी प्रकार से वचन की और काय की एकाग्रता को लेकर वचनप्रणिधान और कायप्रणिधान जानना चाहिये यह तीनों प्रकार का प्रणिधान चतुर्विं- शतिदण्डक में पचेन्द्रियजीवों को होता है एकेन्द्रिय दोइन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवों को यह नहीं होता है क्योंकि इनको तीनों योग नहीं होते हैं । इसी प्रकार से यावत् वैमानिक जीवों तक में यह तीनों प्रकार का प्रणिधान होता है । प्रणिधान शुभ और अशुभ के भेद से दो प्रकार का होता है इनमें शुभप्रणिधान मनः सुप्रणिधान और वचन एवं काय के सुप्रणिधान को लेकर तीन प्रकार का है यह कथन सामान्य कथन है विशेष कथन की अपेक्षा लेकर जब चतुर्विंशतिदण्डक में इस त्रिविध सुप्रणिधान की चिन्ता की जाती है तब यह त्रिविध सुप्र- णिधान संयत मनुष्यों को ही होता है क्योंकि यह सुप्रणिधान चारित्र परिणामरूप होता है अशुभप्रणिधान-दुष्टप्रणिधान अशुभ में प्रवृत्ति-

પ્રણિધાન કહે છે, વચનની એકાગ્રતાને વચન પ્રણિધાન કહે છે અને કાયાની એકાગ્રતાને કાયપ્રણિધાન કહે છે આ ત્રણે પ્રકારના પ્રણિધાનોનો સદ્ભાવ પચેન્દ્રિયથી લઇને વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં જ હોય છે એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં ત્રણે પ્રણિધાનોનો સદ્ભાવ હોતો નથી, કારણ કે તે જીવોમાં ત્રણે યોગોનો સદ્ભાવ હોતો નથી.

એજ પ્રમાણે વૈમાનિકો પર્યન્તના જીવોમાં આ ત્રણે પ્રકારના પ્રણિધાન હોય છે પ્રણિધાન શુભ અને અશુભના ભેદથી બે પ્રકારનું હોય છે તેમાંથી શુભ પ્રણિધાનના નીચે પ્રમાણે ત્રણ ભેદ છે—(૧) મન. સુપ્રણિધાન, (૨) વચન સુપ્રણિધાન અને (૩) કાય સુપ્રણિધાન આ કથન સામાન્ય કથન છે વિશેષ કથનની અપેક્ષાએ બીજા ૨૪ ઠડકોના જીવોમાં તેનો વિચાર કરવામાં આવે, તો સંયત મનુષ્યોમાં જ આ ત્રણે સુપ્રણિધાનોનો સદ્ભાવ હોય શકે છે, કારણ કે આ સુપ્રણિધાન ચારિત્ર પરિણામ રૂપ હોય છે અશુભ પ્રણિધાન (દુષ્ટ પ્રણિધાન) અશુભ પ્રવૃત્તિ રૂપ હોય છે. તે પણ મન, વચન અને

ધાન કુળપ્રણિધાનમ્, અશુભપ્રવૃત્તિરૂપમ્, તદ્વપિ મનોવાકાયમેશાન્નિવિષમ્ । एतदपि सामान्यप्रणिधानत्वं पञ्चेन्द्रियाणां यावद् वैमानिकानां भवतीति ॥ सू० १८ ॥

‘મીત્વર્પાયાધિકારાદ્ યોનિસ્વરૂપમાહ—

૧ ૨ ૩

મૂષ્મ—તિવિદ્યા જોળી પળળત્તા, ત જહા -સીયા ડસિણા સીઓસિણા ।
 યવ યર્ગિદિયાળં વિગર્લિદિયાળ તેડકાઈયવજ્ઞાળ સમુચ્છિમપ
 ચિંદિયતિરિક્સ્વજોળિયાળ સમુચ્છિમમળુસ્સાળ ય । તિવિદ્યા
 જોળી પળળત્તા, ત જહા-સચિત્તા, અચિત્તા મીસયા । યવ યર્ગિ
 દિયાળં વિગર્લિદિયાળ સમુચ્છિમપચિદિયતિરિક્સ્વજોળિયાળ
 સમુચ્છિમમળુસ્સાળ ય । તિવિદ્યા જોળી પળળત્તા, તં જહા-
 સતુદા વિયડા સતુડવિયડા । તિવિદ્યા જોળી પળળત્તા, ત જહા-
 કુમ્મુદ્ધયા સત્તાવત્તા વસીપત્તિયા । કુમ્મુનયા ણં જોળી
 ઉત્તમપુરિસમાઝળ । કુમ્મુન્ન યાપળ જોળીય તિવિદ્યા ઉત્તમ
 પુરિસા ગઢમ વક્કમતિ, ત જહા-અરહતા વક્કવટ્ટીવલદેવવા
 સુદેવા । સત્તાવત્તા જોળી ઇર્થીરયળસ્મ । સત્તાવત્તાય ણં
 જોળીય વહવે જીવા ય પોગલા ય વક્કમતિ, વિડક્કમતિ,
 વયતિ, ઉવવ્વજ્જસિ, નોચેવ ણં નિપ્પજ્જસિ ।

રૂપ હોતા હૈ યહ મી મન ષષન ઓર કાય કી મશુભપ્રવૃત્તિ કો લેકર
 ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈ યહ પ્રણિધાન મી સામાન્યપ્રણિધાન કી તરહ
 પચેન્દ્રિય જીવોં સે લેકર પાયત્ વૈમાનિકોં તક હોતા હૈ ॥ સૂ૦ ૧૮ ॥

કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિની અપેક્ષાએ તલુ પ્રકારનુ હોય છે આ તલે પ્રકારના
 દુઃપ્રણિધાનોને અશુભ સામાન્ય પ્રણિધાનની જેમ પચેન્દ્રિયથી વૈમાનિકો
 પામતાના હોય છે ॥ સૂ ૧૮ ॥

વંસીપત્તિયાણં જોળી પિહજ્જગસ્સ । વંસીપત્તિયાણં જોળિણ
બહવે પિહજ્જગા ગઠમં વક્કમંતિ ॥ સૂ૦ ૧૧ ॥

છાયા—ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞતા, તદ્યથા—શીતા, ઉષ્ણા, શીતોષ્ણા । એવમે-
કેન્દ્રિયાણાં વિકલેન્દ્રિયાણાં તેજસ્કાયિકવર્જાનાં સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં
સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં ચ । ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞતા, તદ્યથા—સચિત્તા, અચિત્તા,
મિશ્રકા એવમેકેન્દ્રિયાણાં વિકલેન્દ્રિયાણાં સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં
સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યાણાં ચ । ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞતા, તદ્યથા—સંવૃતાવિવૃતા સંવૃત-

જીવપર્યાય કે અધિકાર કો લેકર અવ સૂત્રકાર યોનિ કે સ્વરૂપ
કા કથન કરતે હૈં—(નિવિહા જોળી પળગત્તા) ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—યોનિ—જીવોં કા ઉત્પત્તિ સ્થાન ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગયી હૈ જૈસે
શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ, ઔર શીતોષ્ણયોનિ યહ યોનિ તેજસ્કાયિક
વર્જ એકેન્દ્રિયોંકો, વિકલેન્દ્રિયોંકો, સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોંકો ઔર
સંમૂર્ચ્છિમમનુષ્યોંકો હોતી હૈ । ઇસ પ્રકાર સે ભી યોનિ ત્રીન પ્રકાર કી
કહી ગઈ હૈ—સચિત્તા, અચિત્તા ઔર મિશ્ર યહ યોનિ એકેન્દ્રિયોં કો,
વિકલેન્દ્રિયોં કો, સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય યોનિયોંકો ઔર સંમૂર્ચ્છિમ
મનુષ્યોં કો હોતી હૈ । તથા ઇસ પ્રકાર સે ભી યોનિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી
ગઈ હૈ—સંવૃત, વિવૃત, ઔર સંવૃતવિવૃત યહ યોનિ દેવ, નારક, એકે-
ન્દ્રિય, ગર્ભજપચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય ઔર મનુષ્ય, વિકલેન્દ્રિય, અગર્ભજ
પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્ય ઔર તિર્યગ્ય । અથવા—કૂર્મોત્તત, શઙ્ખાવર્ત ઔર

જીવપર્યાયના અધિકારની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર યોનિના સ્વરૂપનુ કથન
કરે છે—“ તિવિહા જોળી પળગત્તા ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જીવેના ઉત્પત્તિ સ્થાનને યોનિ કહે છે તે યોનિના ત્રણ પ્રકાર કહ્યા
છે—(૧) શીતયોનિ, (૨) ઉષ્ણયોનિ, અને (૩) શીતોષ્ણયોનિ. તેજસ્કાયિક
સિવાયના એકેન્દ્રિય જીવેને, વિકલેન્દ્રિય જીવેને, સંમૂર્ચ્છિમપચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય-
યોને અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોને આ યોનિ હોય છે. યોનિના નીચે પ્રમાણે
ત્રણ પ્રકાર પણ પડે છે—(૧) સચિત્તા, (૨) અચિત્તા અને (૩) મિશ્ર. આ
યોનિનો એકેન્દ્રિયોમાં, વિકલેન્દ્રિયોમાં, સંમૂર્ચ્છિમ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય યોનિ-
કોમાં અને સંમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોમાં સદ્ભાવ હોય છે યોનિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ
પ્રકાર પણ પડે છે—(૧) સંવૃત, (૨) વિવૃત અને (૩) સંવૃતવિવૃત આ યોનિનો
સદ્ભાવ દેવ, નારક, એકેન્દ્રિય, ગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય અને મનુષ્ય,
વિકલેન્દ્રિય, અગર્ભજ પચ્ચેન્દ્રિય મનુષ્ય અને તિર્યગ્યમાં હોય છે.

વિવિધતા । ત્રિવિધા યોનિ પ્રજાતા, તથા-કૂર્મોન્નતા, શઙ્ખાવર્ષા, વશીપત્રિકા । કૂર્મોન્નતા સ્વલુ યોનિ ઉત્તમપુરુષમાનુષામ્ । કૂર્મોન્નતાયાં સ્વલુ યોનો ત્રિવિધા ઉત્તમપુરુષા ગર્ભં વ્યુત્ક્રામન્તિ, તથા-અર્હન્તઃ, ચક્રવર્તિનઃ, ધલદેવવાસુદેવા । શઙ્ખાવર્ષા યોનિઃ સ્ત્રીરત્નસ્ય । શઙ્ખાવર્ષાયાં સ્વલુ યોનો વહ્નિ જીવાશ પુરુષાશ્ચ વ્યુત્ક્રામન્તિ વ્યવક્રામન્તિ વ્યવતે ઉપવ્યવતે, નો યૈશ સ્વલુ નિપ્પવતે । વશીપત્રિકા સ્વલુ યોનિઃ પૃથગ્જનસ્ય । વશીપત્રિકાયાં સ્વલુ યોનો વહ્નિ પૃથગ્જના ગર્ભં વ્યુત્ક્રામન્તિ ॥ મૂ० ૧૯ ॥

ટીકા—‘ત્રિવિધા યોની’ રૂપાદિ ।

પુવન્તિ-તૈજસકાર્મણશરીરસ્વન્ત સન્તો જીવા ઔદારિકાદિશરીરેણ મિથી મદન્ત્યસ્યામિતિ યોનિઃ-જીવસ્વોત્પતિસ્થાનમ્ । સા ત્રિવિધા હીતા, ઉપ્પા, વશીપત્રિકા કે ભેદ સે ત્રી યોનિ ત્રી પ્રકાર કી કહી ગઈ છે-ઉત્તમ પુરુષોં કા જન્મ કૂર્મોન્નતયોનિ સે હોતા છે અર્થાત્ ઉત્તમપુરુષોં કી માતાઓં કી કૂર્મોન્નત યોનિ હોતી છે કૂર્મોન્નત યોનિ મેં ત્રિવિધતા ઉત્તમ પુરુષ ગર્ભમેં આતેહેં । ત્રી પ્રકારકે ઉત્તમપુરુષ હસ પ્રકારસે છે-અર્હન્ત, ચક્ર વર્તીં ઓર ધલદેવ વાસુદેવ, સ્ત્રી રત્નકી શઙ્ખાવર્ષા યોનિ હોતી છે, શઙ્ખાવર્ષા યોનિ મેં કોઈ ત્રી જીવ નિપ્પવત નહીં હોતા છે । યથાપિ શઙ્ખાવર્ષા યોનિ મેં અનેક જીવ ઓર પુરુષ આતે છે ઓર મરતે છે હસસે અન્યયોનિ મેં ત્રી જાતે છે ઓર ઘણાં સે ઉત્પન્ન હોતે છે પર ગર્ભરૂપ મેં લે ઘણાં નિપ્પવત નહીં હોતે છે, વશપત્ર યોનિ સામાન્યજન કી હોતી છે વશ પત્રિકા યોનિ મેં અનેક પૃથક્ જન ગર્ભ મેં અવતરિત હોતે છે ।

ટીકા-તૈજસ ઓર કાર્મણ શરીરધારી જીવ ઔદારિક આદિ શરીર કે

અથવા યોનિના ત્રી પ્રકારે ત્રણ પ્રકાર પદ્ય પડે છે- (૧) કૂર્મોન્નત, (૨) શઙ્ખાવર્ષા અને (૩) વશીપત્રિકા. ઉત્તમ પુરુષોના જન્મ કૂર્મોન્નત યોનિ માંથી થાય છે એટલે કે ઉત્તમ પુરુષોની માતાઓની યોનિ કૂર્મોન્નત હોય છે એહન્ત અકર્તી અને ધલદેવ વાસુદેવ, આ ત્રણે ઉત્તમ પુરુષો ગણાય છે આ ત્રિવિધ ઉત્તમ પુરુષો કૂર્મોન્નત યોનિમાં જાવીને ઉત્પન્ન થાય છે. સ્ત્રીરત્નની યોનિ શઙ્ખાવર્ષા હોય છે શઙ્ખાવર્ષા યોનિમાં હોય એવ ઉત્પન્ન થતા નથી-તે કે શઙ્ખાવર્ષા યોનિમાં અનેક જીવ અને પુરુષ આવે છે અને મરે છે ત્યાંથી અન્ય યોનિમાં પણ તેઓ જાય છે અને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે પરન્તુ તેઓ ત્યાં અર્હન્ત નિપ્પવત થતા નથી. વશપત્ર યોનિના સદૃશાવ સામાન્યજનોમાં હોય છે. વશપત્રિકા યોનિમાં અનેક પૃથક્ જન (જીવ) ગર્ભમાં અવતરિત થાય છે (જાય છે)

ટીકા-તૈજસ કાર્મણ શરીરધારી જીવ ઔદારિક આદિ શરીરની સાથે જન્મ

શીતોષ્ણા । તત્ર શીતા-શીતસ્પર્શપરિણામા, ઉષ્ણા-ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામા, શીતોષ્ણા-
 ઉભયસ્પર્શપરિણામા । एवं-यथा सामान्यतस्त्रिविधा योनिस्तथा चतुर्विंशतिदण्डक-
 चिन्तायां तेजस्कायिकवर्जानां तेजस्कायिकान् मुक्त्वा, तेषामुष्णयोनिकत्वात्,
 साथ जहां मिश्रित होते हैं उसका नाम योनि है अर्थात् जीवों की
 उत्पत्ति स्थान का नाम योनि है यह योनि नौ प्रकार की कही गई है
 सचित्त, अचित्त और सचित्ताचित्त, शीत, उष्ण और शीतोष्ण,
 संवृत, विवृत और संवृतविवृत यद्यपि ८४ लाख योनियां विस्तार से
 कही गई हैं इनमें पृथिवीकाय आदि जिस २ काय वाले जीवों के स्पर्श,
 रस, गन्ध, और वर्ण वाले जितने २ उत्पत्ति स्थान हैं वे सब मिलाकर
 चौरासी लाख हो जाते हैं यथा-पृथिवी, जल, अग्नि, वायु इनकी सात
 २ लाख, प्रत्येक वनस्पति की १० लाख, साधारण वनस्पति के १४
 लाख, द्वीन्द्रिय तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय इनकी दो दो लाख, देव,
 नारकी और तिर्यंच इनकी चार २ लाख और मनुष्य की १४ लाख
 योनियां होती हैं । इन्हीं के यहां संक्षेप में विभाग करके ये नौ भेद
 प्रकट किये गये हैं ।

शीतસ્પર્શપરિણામવાલી શીત યોનિ હોતી હૈ ઉષ્ણસ્પર્શપરિણામ-
 વાલી ઉષ્ણ યોનિ હોતી હૈ ઓર ઉભયસ્પર્શપરિણામવાલી શીતોષ્ણ યોનિ
 હોતી હૈ, यह सामान्यतः योनिविषयक कथन है परन्तु चतुर्विंशति

મિશ્રિત થાય છે, તે સ્થાનનુ નામ યોનિ છે એટલે કે જીવોના ઉત્પત્તિસ્થાનને
 યોનિ કહે છે. તે યોની નવ પ્રકારની કહી છે-સચિત્ત, અચિત્ત અને સચિ
 ત્તાચિત્ત, શીત, ઉષ્ણ અને શીતોષ્ણ, સંવૃત, વિવૃત અને સંવૃતવિવૃત. જો કે
 વિસ્તારપૂર્વક ૮૪ લાખ યોનિઓ કહી છે, તેમાંથી પૃથ્વીકાય આદિ જે જે
 કાયવાળા જીવોના સ્પર્શ, રસ, ગંધ અને વર્ણવાળા જેટ જેટલા ઉત્પત્તિસ્થાનો
 છે તે સૌનો સરવાળો ૮૪ લાખ થઈ જાય છે જેમકે પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ,
 અને વાયુની સાત સાત લાખ, પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૧૦ લાખ, સાધારણ વન-
 સ્પતિની ૧૪ લાખ દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયની બધાંજે લાખ, દેવ,
 નારકી અને તિર્યંચની ચાર ચાર લાખ, અને મનુષ્યની ૧૪ લાખ યોનિઓ હોય
 છે. તેમના જ અહીં સક્ષિપ્તમાં વિભાગ કરીને નવ ભેદ પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે.

શીતસ્પર્શ પરિણામવાળી શીત યોનિ હોય છે, ઉષ્ણસ્પર્શ પરિણામવાળી
 ઉષ્ણ યોનિ હોય છે અને ઉભયસ્પર્શ પરિણામવાળી શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે.
 યોનિવિષયક આ સામાન્ય કથન સમજવું. હવે ૨૪ ઠંડકોના જીવોની અપે.

વિવ્રતા । ત્રિવિધા યોનિઃ પ્રજ્ઞતા, તથા-કૂર્મોન્મતા, ષઙ્ઘાવર્તી, વશીપત્રિકા ।
 કૂર્મોન્મતા સ્વલુ યોનિ ઉત્તમપુરુષમાનુષામ્ । કૂર્મોન્મતાયાં સ્વલુ યોનૌ ત્રિવિધા
 ઉત્તમપુરુષા ગર્ભે વ્યુત્ક્રામન્તિ, તથા-અર્હન્તઃ, વક્તવિર્તન, યલદેવવાસુદેવ ।
 ષઙ્ઘાવર્તી યોનિઃ સ્ત્રીરસ્તસ્ય । ષઙ્ઘાવર્તીયાં સ્વલુ યોનૌ વહ્નો મીષામ પુરુગભામ
 વ્યુત્ક્રામન્તિ વયવક્રામન્તિ વયવતે ઉપપદ્યતે, નો પેચ સ્વલુ નિષ્પદ્યતે । વશીપ
 ત્રિકા સ્વલુ યોનિઃ પૃથગ્મનસ્ય । વશીપત્રિકાયાં સ્વલુ યોનૌ વહ્નઃ પૃથગ્મના
 ગર્ભે વ્યુત્ક્રામન્તિ ॥ મૂ० ૧૯ ॥

ટીકા—'ત્રિવિધા જોષી' રૂપાદિ ।

યુષન્તિ-તૈજસકાર્મણશરીરવન્તઃ સન્તો જીષા ઔદારિકાદિશરીરેષ મિથી
 મન્વન્ત્યસ્યામિતિ યોનિઃ-જીવસ્પોત્પતિસ્થાનમ્ । સા ત્રિવિધા સ્ત્રીતા, ઉષ્મા,
 વશીપત્રિકા કે મેદ્ સે મી યોનિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ છે-ઉત્તમ
 પુરુષોં કા જન્મ કૂર્મોન્મતયોનિ સે હોતા છે અર્થાત્ ઉત્તમપુરુષોં કી માતાઓં
 કી કૂર્મોન્મત યોનિ હોતી છે કૂર્મોન્મત યોનિ મેં ત્રિવિધતા ઉત્તમ પુરુષ
 ગર્ભમેં આતેહેં । ત્રીન પ્રકારકે ઉત્તમપુરુષ હસ પ્રકારસે છે-અર્હન્ત, વક્ત
 વર્તી ઔર યલદેવ વાસુદેવ, કી રમ્નકી શક્ત્વાવર્ત યોનિ હોતી છે, શક્ત્વા-
 વર્ત યોનિ મેં કોઈ મી જીવ નિષ્પન્ન નહીં હોતા છે । યદ્યપિ શક્ત્વાવર્તયોનિ
 મેં અનેક જીષ ઔર પુત્રલ આતે છે ઔર મરતે છે હસસે અન્યયોનિ મેં
 મી જાતે છે ઔર વહાં સે ઉત્પન્ન હોતે છે પર ગર્ભરૂપ મેં ઘે વહાં નિષ્પન્ન
 નહીં હોતે છે, વશપત્ર યોનિ સામાન્યજન કી હોતી છે વશ પત્રિકા યોનિ
 મેં અનેક પૃથક્ જન ગર્ભ મેં અવતરિત હોતે છે ।

ટીકાર્થ-તૈજસ ઔર કાર્મણ શરીરધારી જીષ ઔદારિક આદિ શરીર કે

અથવા યોનિના નીચે પ્રમાણે ત્રણ પ્રકાર થયુ પડે છે- ૧) કૂર્મોન્મત,
 (૨) યજ્ઞાવર્ત અને (૩) વશીપત્રિકા. ઉત્તમ પુરુષોના જન્મ કૂર્મોન્મત યોનિ
 માંથી થાય છે જોટલે કે ઉત્તમ પુરુષોની માતાઓની યોનિ કૂર્મોન્મત હોય
 છે અર્હન્ત, વક્તવર્તી અને યલદેવ વાસુદેવ, આ ત્રણે ઉત્તમ પુરુષો ગણાય
 છે આ ત્રિવિધ ઉત્તમ પુરુષો કૂર્મોન્મત યોનિમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે
 સ્ત્રીરસ્તની યોનિ યજ્ઞાવર્ત હોય છે યજ્ઞાવર્ત યોનિમાં કોઈ છવ ઉત્પન્ન
 થતો નથી-એ કે યજ્ઞાવર્ત યોનિમાં અનેક છવ અને પુત્રલ આવે છે અને
 મરે છે ત્યાંથી અન્ય યોનિમાં થયુ તેઓ જાય છે અને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે
 પરન્તુ તેઓ ત્યાં ગર્ભરૂપે નિષ્પન્ન થતા નથી વશપત્ર યોનિનો સદૃશાવ
 સામાન્યજનોમાં હોય છે. વશપત્રિકા યોનિમાં અનેક પૃથક્ જન (છવ) ગર્ભ માં
 અવતરિત થાય છે (આવે છે)

ટીકાર્થ-તૈજસ કાર્મણ શરીરધારી છવ ઔદારિક આદિ શરીરની સાથે જ્યાં

ઘટકચિન્તાયામેકેન્દ્રિયાદીનાં પૂર્વોક્તાનાં સવિત્તાદિત્રિવિધાઽપિ યોનિર્ભવતિ ।
શેષાગામન્યપ્રકારા, ઉક્તશ્ચ—

“ અચિત્તા સ્વલુ જોળી, નેરડ્યાણં તદેવ દેવાણં ।

મીસા ય ગર્ભવસત્ત્વી, તિવિદા જોળી ય સેસાણં ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

છાયા—અચિત્તા સ્વલુ યોનિઃ, નૈરયિકાણાં તથૈવ દેવાનામ્ ।

મિશ્રા ચ ગર્ભવસતીનાં, ત્રિવિદા યોનિશ્ચ શેષાણામ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પુનરન્યથા યોનિ ત્રૈવિધ્યમાહ—‘ તિવિદા ’ ઇત્યાદિ, સુગમમ્ । નવરમ્—
સવૃત્તા—ઘટિકાલયમ્, વિવૃત્તા—તદ્વિપરીત્તા, સંવૃત્તવિવૃત્તા — ઉભયરૂપેતિ । કા
યોનિઃક્રેપા ભવતીતિ તદ્વિભાગો યથા—

પ્રકારસે હૈ—પાંચ સ્થાવર, ત્રીન વિકલેન્દ્રિય ઓર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચ તથા મનુષ્ય ઇનકો ત્રીનો પ્રકારકી યોનિ હોતી હૈ. બાકી કે જીવો
કો અન્ય પ્રકાર કી યોનિ હોતી હૈ—અર્થાત્—નારક ઓર દેવકે અચિત્ત
યોનિ હોતી હૈ, ગર્ભજ મનુષ્ય ઓર તિર્યચ્ચો કે સચિત્તાચિત્ત (મિશ્ર)
યોનિ હોતી હૈ । કહા મી હૈ—‘ અચિત્તા સ્વલુ જોળી ’ ઇત્યાદિ ।

સવૃત્ત, વિવૃત્ત ઓર સંવૃત્તવિવૃત્ત કે ભેદ સે મી યોનિ ત્રીન
પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ, ઇનમેં નારક, દેવ ઓર એકેન્દ્રિયોં કે સવૃત્ત યોનિ
હોતી હેં । ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ઓર મનુષ્ય ઇનકો સંવૃત્ત વિવૃત્ત
(મિશ્ર) યોનિ હોતી હૈ. ત્રીનો વિકલેન્દ્રિયોંકો ઓર સંમૂર્ચ્છિમ પંચે
ન્દ્રિય તિર્યચ્ચ મનુષ્યોંકો વિવૃત્ત યોનિ હોતી હૈ, ઘટિકાલયકી તરહ જો
યોનિ ઢકી રહતી હૈ વહ સવૃત્ત યોનિ હૈ, જો યોનિ સ્વલી રહતી હૈ

વવામા આવે છે—પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયો, અને સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચ તથા મનુષ્યને આ ત્રણે પ્રકારની યોનિ હોય છે, બાકીના જીવોને
અન્ય પ્રકારની યોનિ હોય છે. એટલે કે નારક અને દેવને અચિત્ત યોનિ
હોય છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યચોને સચિત્તાચિત્ત (મિશ્ર) યોનિ હોય
છે કશું પણ છે કે—“ અચિત્તા સ્વલુ જોળી ” ઇત્યાદિ—

સંવૃત્ત, વિવૃત્ત અને સંવૃત્તવિવૃત્તના ભેદથી પણ યોનિ ત્રણ પ્રકારની
કહી છે નારક દેવ અને એકેન્દ્રિયોને સંવૃત્ત યોનિ હોય છે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યને સંવૃત્તવિવૃત્ત (મિશ્ર) યોનિ હોય છે ત્રણે વિકલેન્દ્રિ-
યોને (દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયોને) અને સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચો અને મનુષ્યોને વિવૃત્ત યોનિ હોય છે. ઘટિકાલયની જેમ જે યોનિ
ઢંકાયેલી (આશ્છાદિત) રહે છે, તે યોનિને સંવૃત્ત યોનિ કહે છે. જે યોનિ

એકેન્દ્રિયાણાં-પૃથિવીકાપિકાદીનાં, વિકલેન્દ્રિયાણાં-દ્વિષ્વિચતુરિન્દ્રિયાણાં સમૂહિન્દ્રિયપદ્ધેન્દ્રિયતિર્યગ્ચાનિકાનાં સમૂહિન્દ્રિયમનુષ્યાણાં ચ ત્રિવિધાઽપિ યોનિર્ભવતિ, શેષાણાં તન્યપ્રકારા, ઉક્તઃ—

“સીમોસિળ જોળીયા, સમ્મ દેશા ય ગમ્મત્તવકંતી ।

ઉસિળા ય તેઝકાપ, દુહણિરણ તિવિદ્ધસેસાળ ॥ ૧ ॥” ઇતિ ।

જાયા—શીમોપ્પયોનિદ્ધા સર્વ દેશાથ ગર્મ્મ્યુત્કાતિકા ।

ઉપ્પા ચ તેજસ્કાય દ્વિધા નરકે ત્રિવિધા શેષાણામ્ ॥ ૨ ॥” ઇતિ ।

અય પ્રકારાન્તરેણ યોનિર્મણિયમાહ—‘તિવિદ્ધા જોળી’ ઇત્યાદિ, સચિષા વિષમિધપેદાશ્ચ યોનિત્રિવિધા મમ્મતા । એવ—સામાપ્તયા યોનિત્રૈવિધ્યવત્

દળ્લકોં મેં જય હમકા વિચાર કિયા જાતા હૈ તો યહ હમ પ્રકાર સે હૈ—તેજસ્કાયિકોં કે કેવલ ઉગ્ગયોનિ હોતી હૈ, હસલિયે હસ કપન મેં ઉન્હેં છોડકર પૃથિવીકાપિકાદિક એકેન્દ્રિયોં કો, વિકલેન્દ્રિયોં કો દ્વીન્દ્રિય, તેજન્દ્રિય ઓર ચૌહન્દ્રિયોં કો સમૂહિન્દ્રિયપદ્ધેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોં કો ઓર સમૂહિન્દ્રિય મનુષ્યોં કો ત્રીનોં પ્રકાર કો યોનિ હોતી હૈ । યાહી કે જોયોં કો અય પ્રકારકી યોનિ હોતી હૈ । કહા ત્રી હૈ—“સીમોસિળ જોળિઆ” ઇત્યાદિ ।

સમસ્ત દેવ ઓર તર્મજ-મલાલે જીવ શીત ઓર ઉષ્ણ યોનિવાલે હોતે હૈ, તેજસ્કાયિક જીવ ઉષ્ણ યોનિવાલે હોતે હૈ । નારક જીવ ત્રી શીત ઓર ઉષ્ણ યોનિવાલે હોતે હૈ, યાહી કે ઓર સર્વ જીવ પૂર્વોક્ત રૂપસે શીત, ઉષ્ણ ઓર મિશ્રરૂપ યોનિવાલે હોતે હૈ ।

સચિસ, અચિસ ઓર મિશ્રકે મેદ સે ત્રી યોનિ જો ત્રી પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ડસકા વિચાર ચૌશીસ લ્લકોં કી અપક્ષા સે હસ

શ્વાએ યોનિએ વિચાર કરવામાં આવે છે તેજસ્કાયિકોમાં માત્ર ઉષ્ણ યોનિ નો જ સમાવેશ હોય છે તેજસ્કાયિક શિવાયના પૃથ્વીકાપિક આદિ બેકેન્દ્રિય જીવોમાં દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં, સમૂહિન્દ્રિય પદ્ધેન્દ્રિય ત્રિય જીવોમાં અને સમૂહિન્દ્રિય મનુષ્યોમાં આ ત્રણે પ્રકારની યોનિઓનો સમાવેશ હોય છે બાકીના જીવોને અન્ય પ્રકારની યોનિ હોય છે કશું પણ છે કે—સીમોસિળ જોળિયા ઇત્યાદિ—

સમસ્ત દેવો અને ત્રણજ મરાળા જીવો શીત અને ઉષ્ણયોનિવાળા હોય છે તેજસ્કાયિક જીવો ઉષ્ણ યોનિવાળા હોય છે નારકો પણ શીત અને ઉષ્ણ યોનિવાળા હોય છે બાકીના સમસ્ત જીવો પૂર્વોક્ત રૂપે શીત, ઉષ્ણ અને મિશ્ર યોનિવાળા હોય છે

યોનિના સચિસ, અચિસ અને મિશ્ર રૂપ જે ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે, તેમની અપેક્ષાએ હવે ૨૪ કક્ષાના જીવોની યોનિનું સ્પષ્ટ બતાવવા

દણ્ડકચિન્તાયામેકેન્દ્રિયાદીનાં પૂર્વોક્તાનાં સવિત્તાદિત્રિવિધાઽપિ યોનિર્ભવતિ ।
શેષાણામન્યપ્રકારા, ઉક્તશ્ચ—

“ અચિત્તા ચ્ચ જોણી, નૈરઙ્ગ્યાણં તદેવ દેવાણં ।

મીસા ય ગર્ભવસત્ત્વી, તિવિદા જોણી ય સેસાણં ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

છાયા—અચિત્તા ચ્ચલુ યોનિઃ, નૈરઙ્ગિકાણાં તથૈવ દેવાનામ્ ।

મિશ્રા ચ ગર્ભવસતીનાં, ત્રિવિદા યોનિશ્ચ શેષાણામ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પુનરન્યથા યોનિ ત્રિવિધ્યમાહ—‘ તિવિદા ’ ઇત્યાદિ, સુગમમ્ । નવરમ્—
સવૃત્તા—ઘટિકાલયપત્, વિવૃત્તા—તદ્વિપરીતા, સંવૃત્તવિવૃત્તા — ઉભયરૂપેતિ । કા
યોનિઃક્રેપાં ભવતીતિ તદ્વિભાગો યથા—

પ્રકારસે હૈ—પાંચ સ્થાવર, ત્રીન વિકલેન્દ્રિય ઓર સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચ તથા મનુષ્ય ઇનકો ત્રીનો પ્રકારકો યોનિ હોતી હૈ. વાકી કે જીવો
કો અન્ય પ્રકાર કી યોનિ હોતી હૈ—અર્થાત્-નારક ઓર દેવકે અચિત્ત
યોનિ હોતી હૈ, ગર્ભજ મનુષ્ય ઓર તિર્યચ્ચો કે સચિત્તાચિત્ત (મિશ્ર)
યોનિ હોતી હૈ । કહા ખી હૈ—‘ અચિત્તા ચ્ચલુ જોણી ’ ઇત્યાદિ ।

સવૃત્ત, વિવૃત્ત ઓર સંવૃત્તવિવૃત્ત કે ભેદ સે ખી યોનિ ત્રીન
પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ, ઇનમેં નારક, દેવ ઓર એકેન્દ્રિયોં કે સંવૃત્ત યોનિ
હોતી હૈ । ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ઓર મનુષ્ય ઇનકો સંવૃત્ત વિવૃત્ત
(મિશ્ર) યોનિ હોતી હૈ. ત્રીનો વિકલેન્દ્રિયોંકો ઓર સંમૂર્ચ્છિમ પંચે
ન્દ્રિય તિર્યચ્ચ મનુષ્યોંકો વિવૃત્ત યોનિ હોતી હૈ, ઘટિકાલયકી તરહ જો
યોનિ ઢકી રહતી હૈ વહ સવૃત્ત યોનિ હૈ, જો યોનિ ચુલી રહતી હૈ

વવાસા આવે છે—પાંચ સ્થાવર, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયો, અને સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચ તથા મનુષ્યને આ ત્રણે પ્રકારની યોનિ હોય છે, બાકીના જીવોને
અન્ય પ્રકારની યોનિ હોય છે. એટલે કે નારક અને દેવને અચિત્ત યોનિ
હોય છે, ગર્ભજ મનુષ્ય અને તિર્યચ્ચોને સચિત્તાચિત્ત (મિશ્ર) યોનિ હોય
છે કહ્યું પણ છે કે—“ અચિત્તા ચ્ચલુ જોણી ” ઇત્યાદિ—

સંવૃત્ત, વિવૃત્ત અને સંવૃત્તવિવૃત્તના ભેદથી પણ યોનિ ત્રણ પ્રકારની
કહી છે નારક દેવ અને એકેન્દ્રિયોને સંવૃત્ત યોનિ હોય છે ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યને સવૃત્તવિવૃત્ત (મિશ્ર) યોનિ હોય છે ત્રણે વિકલેન્દ્રિ-
યોને (દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિયોને) અને સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય
તિર્યચ્ચો અને મનુષ્યોને વિવૃત્ત યોનિ હોય છે. ઘટિકાલયની જેમ જે યોનિ
ઢકાયેલી (આચ્છાદિત) રહે છે, તે યોનિને સંવૃત્ત યોનિ કહે છે. જે યોનિ

‘ ઇર્ગિદિય નેરહયા, સવુઝજાળી રવતિ દેવા ય ।

ચિગલિદિયાળ વિપદા, સવુઝચિપદા ય ગમ્મમિ ॥ ૧ ॥ ’ રૂતિ ।

ઝાપા—પ્રકેન્દ્રિયનેરવિષ્ણુઃ સવુઝયોનિકા મધન્તિ દેવાધ ।

વિકલેન્દ્રિયાણાં ચિકટા, સવુઝ-ચિવૃતા ય ગર્મ ॥ ૧ ॥ રૂતિ ।

પુનરપિ યોનિર્મધિષ્યમાહ—‘ ત્રિવિદા ’ રૂત્યાદિ । ત્રિવિદાપોનિસ્તયાદિ-
કૂર્મોન્નતા, શુદ્ધાવર્તી, વક્ષીપત્રિકા ચેતિ । તથા કૂર્મ-કચ્છપ, તદ્રત્-તત્પૃષ્ઠવદ્
ઉન્નતા કૂર્મોન્નતા । શુદ્ધસ્યેવાવર્તો યસ્યાં સા શુદ્ધાવર્તી । વક્ષી-વક્ષાસ્યા
પત્રકમિવ યા સા વક્ષી પત્રિકા । કૂર્મોન્નતા યોનિ કાસા સ્ત્રીણાં મત્તીત્યાહ—
‘ કુમ્મુલ્લયા ’ રૂત્યાદિ, કૂર્મોન્નતા યોનિરુત્તમપુરુષમાતૃણાં મત્તિ । તદેવ સ્પષ્ટયતિ
—‘ કુમ્મુલ્લયા ય ’ રૂત્યાદિ, કૂર્મોન્નતાયાં યોની ત્રિવિદા ઉત્તમપુરુષા ગર્મ
મ્યુત્કામન્તિ-પ્રાપ્નુવન્તિ ગર્મે ઉદરધન્ત રૂત્યઃ । તથા—ઉત્તમપુરુષા યયા મરેન્ત,
ચક્રરત્નિ, વક્ષદેવાસુદેવા । ઇતયોર્વક્ષદેવાસુદેવયા સદ્વચરત્તદ્વક્ષચિવત્ત
ળમ્ । શુદ્ધાવર્તી યોનિ સ્ત્રીરત્નસ્ય મત્તિ । સ્ત્રીરત્ન-પદ્મેન્દ્રિયરત્નવિશેષઃ, યસ્ય
સ્પર્શમાત્રેણ લોહનિર્મિતપુરુષો ગમતિ દ્રવિતો મત્તિ, ઉત્કૃષ્ટાતિસ્રપિતકામચિકાર
જનિતમધ્યજોગ્જાતાપવિદ્યપસ્વાદસ્યતિ । મત્તિ-પ્રવાસ્યાં ત્રીવાન નિષ્પન્ત રૂત્યાહ—

વહ વિવૃત્ત યોનિ હૈ, ઓર જો દોનો પ્રકારકી હોતી હૈ વહ મિશ્ર યોનિ
હૈ । અર્પાત્ કુછ વકી હોતી હૈ ઓર કુછ સ્ત્રી હોતી હૈ વહ સવૃત્ત
વિવૃત્ત યોનિ હૈ । કૌન યોનિ કિનદો હોતી હૈ । યહી હસ ગાયા દ્વારા
પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ—‘ ઇર્ગિદિય નેરહયા સવુઝજોળી ’ રૂત્યાદિ ।

હસ પ્રકાર સે ત્રી યોનિ ત્રી પ્રકાર કી હોતી હૈ—કૂર્મોન્નતા, શુદ્ધા
વર્ત, ઓર વક્ષપત્રિકા જો યોનિ કૂર્મ-કચ્છપ કે પૃષ્ઠ કી તરફ ઉન્નતા
હોતી હૈ વહ કૂર્મોન્નતા યોનિ હૈ, ઝિસમેં શક્તી તરફ આવર્ત હોતે, હૈ
વહ શક્તિવાર્ત યોનિ હૈ, વક્ષજાલી કે પત્રકી તરફ જો યોનિ હોતી હૈ

પ્રુષ્ઠી રહે છે તે યોનિને વિવૃત્ત યોનિ કહે છે. ચોટે બંધે કાચેલી અને
ચોટે બંધે પ્રુષ્ઠી હોય એવી યોનિને સવૃત્તવિવૃત્ત (મિશ્ર) યોનિ કહે છે.
કયા છવને કયા પ્રકારની યોનિ હોય છે તે નીચેની આશામાં સમજાવ્યું છે.

‘ ઇર્ગિદિય નેરહયા સવુઝજોળી ’ રૂત્યાદિ—

યોનિના આ પ્રમાણે પચ્ચ ત્રણ પ્રકાર પડે છે (૧) કૂર્મોન્નતા (૨) શુદ્ધા
વર્ત, અને (૩) વક્ષપત્રિકા. જે યોનિ કાચળાની પીઠના સમાન વૈસત હોય
છે, તે યોનિને કૂર્મોન્નતા યોનિ કહે છે. જે યોનિમાં શુદ્ધતા જેવાં આવર્ત
(વક્ષી) હોય છે તે યોનિને શુદ્ધાવર્ત યોનિ કહે છે. વક્ષપત્રીના પત્રના
જેવી જે યોનિ હોય છે, તે યોનિને વક્ષપત્રિકા યોનિ કહે છે. આ યોનિઓ

‘સંભાવતાણં’ ઇત્યાદિ । શરૂઆવર્ત્તાયાં યોનૌ વહવો જીવા પુદ્ગલાશ્ચ વ્યુત્ક્રામ-
ન્તિ-આગच्छन्ति, તથા-વ્યવક્રામન્તિ-વિનश्यन्ति । જ્યવન્તે-તદયોનિતો યોન્ય-
ન્તરં ગच्छन्ति, ઉત્પદ્યન્તે-યોન્યન્તરે સમુત્પદ્યન્તે, કિન્તુ નો ચૈવ-નૈવ નિષ્પદ્યન્તે-
તત્રોત્પન્ના જીવાઃ પરિનિષ્ઠિતા ન ભવન્તીત્યર્થઃ । વંશીપત્રિકા યોનિઃ પૃથગ્જનસ્ય
સામાન્યજનસ્ય ભવતિ । વંશીપત્રિકાયાં યોનૌ વહવઃ પૃથગ્જનાઃ-સામાન્યજના ગર્ભ
વ્યુત્ક્રામન્તિ-પ્રાપ્નુવન્તિ ગર્ભે ઉત્પદ્યન્તે ઇત્યર્થઃ ॥ સૂ. ૧૯ ॥

અનન્તરં યોનિપ્રરૂપણતો મનુષ્યાઃ પ્રરૂપિતાઃ, અધુના મનુષ્યસ્ય સધર્મિણો
વાદરવનસ્પતિકાયિકાનુ પ્રરૂપયતિ—

મૂલમ્-ત્રિવિદ્યા તળવણસ્સડકાડ્યા પળણત્તા, તં જહા-સંખેજ્જ
જીવયા, અસંખેજ્જજીવયા, અળંતજીવયા ॥ સૂ. ૨૦ ॥

છાયા—ત્રિવિદ્યા તળવણસ્પતિકાયિકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તદ્યથા સંખ્યેયજીવકાઃ,
અસંખ્યેયજીવકાઃ, અનન્તજીવકા ॥ સૂ. ૨૦ ॥

વહ વંશપત્રિકા યોનિ હૈ, યે યોનિયાં કિન ૨ કો હોતી હૈ યહ સય
મૂલાર્થ મેં લિખ દિયા ગયા હૈ । ટીકા કે હી અનુસાર સ્ત્રીરત્ન કે શંભા-
વર્ત યોનિ હોતી હૈ, સ્ત્રીરત્ન યહ પંચેન્દ્રિય રત્ન વિશેષ હૈ, ઇસ રત્નકે
સ્પર્શ માત્ર સે લોહનિર્મિત પુરુષ ભી ગલ જાતા હૈ-દ્રવિત હો જાતા હૈ,
કયોં કિ યહ ઉત્કૃષ્ટ એવં અતિશયિત કામ કે વિકાર સે જનિત પ્રબલ
ઉષ્ણતાપ વિશેષવાળા હોતા હૈ “ ન નિષ્પદ્યન્તે ” કા તાત્પર્ય એસા હોતા
હૈ કિ વહાં ઉત્પન્ન હુએ જીવ પરિનિષ્ઠિત (જીતે) નહીં હોતે હૈ । વંશી
પત્રિકા યોનિમેં સામાન્ય જન જન્મ ધારણ કરતા હૈ ॥ સૂ. ૧૯ ॥

યોનિ કી પ્રરૂપણા સે મનુષ્યોં કા પ્રરૂપણ હો જાતા હૈ અબ મનુષ્યકે
સધર્મોં વાદર વનસ્પતિકાયિકોં કી સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરતે હૈ—

કયા છવોને હોય છે તે મૂલાર્થમાં ખતાવવામાં આવેલ છે ત્યા લખ્યા અનુ-
સાર સ્ત્રીરત્નને શંખાવર્ત યોનિ હોય છે. સ્ત્રીરત્ન એ પંચેન્દ્રિય રત્નવિશેષ
છે આ રત્નના સ્પર્શ માત્રથી લોહનિર્મિત પુરુષ પણ દ્રવી (પીગળી) બાય
છે, કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ અને અતિશયિત કામના વિકારથી જનિત પ્રબળ
ઉષ્ણતાપ વિશેષણવાળો હોય છે “ નનિષ્પદ્યન્તે ” આ પદનો ભાવાર્થ એ છે
કે ત્યા ઉત્પન્ન થયેલા છવો પરિનિષ્ઠિત (જીવિત) રહેતા નથી વંશપત્રિકા
યોનિમાં સામાન્યજન જન્મ ધારણ કરે છે. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

યોનિની પ્રરૂપણા દ્વારા મનુષ્યની પ્રરૂપણા થઈ બાય છે હવે મનુષ્યના
સધર્મોં વાદર વનસ્પતિકાયિકોંની સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરે છે—

“ પર્ગિદિય નેરહયા, સવુહજોળી રવતિ દેવા ય ।

ત્રિગર્ભિદિયાણ વ્રિયઠા, સમુહવિયઠા ય ગર્ભમિ ॥ ૧ ॥ ” રૂિતિ ।

ઝાયા—એકેન્દ્રિયનેરથિકા સહુતયોનિકા મલવન્તિ તેવામ્ ।

વિકલ્લન્દ્રિયાણાં વિકટા, સહુત-વિટતા વ ગર્મ ॥ ૧ ॥ રૂિતિ ।

પુનરપિ યોનિર્જીવિધ્યમાહ—‘ સિચિદ્વા ’ રૂિત્યાદિ । ત્રિવિધાયોનિસ્તયારિ-
કૂર્મોમતા ઘટ્ટાવર્તી, વશીપત્રિકા વેતિ । તથ કૂર્મ-કચ્છપઃ, તથ-તત્પૃષ્ઠદ
ઊમતા કૂર્મોન્નતા । ઘટ્ટસ્પર્શાવર્ષો યસ્ય સા ઘટ્ટાવર્ષી । વદયા-વદજાલ્યાઃ
પત્રકમિત્ર યા સા વંશી પત્રિકા । કૂર્મોન્નતા યોનિ કાસા સ્ત્રીર્મા મલગીત્યાહ—
‘ કુમ્મુલયા ’ રૂિત્યાદિ, કૂર્મોમતા યોનિરુચમપુરુષમાનુર્ણા મલવતિ । તદેવ સ્પષ્ટપતિ
—‘ કુમ્મુલયા ણ ’ રૂિત્યાદિ કૂર્મોન્નતાર્મા યોની ત્રિવિધા ઊચમપુરુષા ગર્મ
ધ્યુરકામન્તિ-પ્રાપ્નુવન્તિ ગર્મે ઉતરઘાત રૂિત્યઘઃ । તથયા-ઊચમપુરુષા યયા મરૂન્તા,
વક્રવર્તિન, વક્રદશવાસુદવાઃ । ઇતયોર્વક્રદશવાસુદવાયા સહચરત્વાદેકસ્ત્રવિવસ
મ્ । ઘટ્ટાવર્ષી યોનિ સ્ત્રીરત્નસ્ય મલવતિ । સ્ત્રીરત્ન-વજ્રેત્રિયરત્નવિશેષઃ, યસ્ય
સ્પર્શમત્રેણ લોહનિર્મિતપુરુષો મલતિ ત્રવિતો મલવતિ, ઉત્કલ્પાતિશમિતકામચિકાર
મન્તિતમલ્લોપ્પાતાપવિશ્વપત્વાદસ્યેતિ । મત પવાસ્યાં ઝીવાન નિધ્યધન્ત રૂિત્યાહ—

ઘહ વિઘ્નસ યોનિ રૂે, ઝીર જો દોનોં પ્રકારકી રૂોતી રૂે ઘહ મિઝ યોનિ
રૂે । અર્થાત્ કુલ ઠકી રૂોતી રૂે ઝીર કુલ સુલી રૂોતી રૂે ઘહ સઘ્ન
વિઘ્નસ યોનિ રૂે । કીન યોનિ કિનરૂો રૂોતી રૂે । યહી રૂસ ગાથા ઘારા
પ્રકટ કિયા ગયા રૂે—“ પર્ગિદિય નેરહયા સવુહજોળી ” રૂિત્યાદિ ।

રૂસ પ્રકાર સે ઝી યોનિ તીન પ્રકાર કી રૂોતી રૂે-કૂર્મોમત, ઘટ્ટા
ઘત, ઝીર વશપત્રિકા જો યોનિ કૂર્મ-કચ્છપ કે પૃષ્ઠ કી તરહ ઊમત
રૂોતી રૂે ઘહ કૂર્મોમત યોનિ રૂે, ઝિસમેં શાસ્ત્રકી તરહ આવર્સ રૂોતે રૂે
ઘહ શાસ્ત્રાવર્સ યોનિ રૂે, વશજાલી કે પત્રકી તરહ જો યોનિ રૂોતી રૂે

ખુશી રૂહે છે તે ઝીનિને વિવન યોનિ રૂહે છે ઘટે અરૂે રૂામેલી અને
ઘટે અરૂે ખુશી રૂાય રૂેલી ઝીનિને સવુતવિઘ્ન (મિઝ) યોનિ રૂહે છે.
કયા ઇવને કયા પ્રગરની યોનિ રૂાય છે તે નીચેની ગાથામાં સમજામુ છે
‘ પર્ગિદિય નેરહયા સવુહજોળી ’ રૂિત્યાદિ—

ઝીનિના આ પ્રમારૂે પલ્લવ પ્રમારૂે પડે છે-(૧) કૂર્મોમત, (૨) યાયા
વર્ત, અને (૩) વશપત્રિકા. રૂે ઝીનિ ઝાઝવાની ઝીઝના સમાન ઉત્તર રૂાય
છે, તે ઝીનિને કૂર્મોમત યોનિ રૂહે છે તે ઝીનિમાં યાયાના રૂેવાં આવર્ત
(વશિકા) રૂાય છે, તે ઝીનિને યાયાવર્ત ઝીનિ રૂહે છે વશખટ્ટીના પત્રના
રૂેલી તે ઝીનિ રૂાય છે, તે ઝીનિને વશપત્રિકા યોનિ રૂહે છે આ ઝીનિએ

‘સંસ્વાવત્તાણં’ इत्यादि । शङ्खावर्त्तियां योनौ बहवो जीवा पुद्गलाश्च व्युत्क्रामन्ति-आगच्छन्ति, तथा-व्यवक्रामन्ति-विनश्यन्ति । ज्यवन्ते-तदयोनितो योन्यन्तरं गच्छन्ति, उत्पद्यन्ते-योन्यन्तरे समुत्पद्यन्ते, किन्तु नो चैव-नैव निष्पद्यन्ते-तत्रोत्पन्ना जीवाः परिनिष्ठिता न भवन्तीत्यर्थः । वंशीपत्रिका योनिः पृथग्जनस्य सामान्यजनस्य भवति । वंशीपत्रिकायां योनौ बहवः पृथग्जनाः-सामान्यजना गर्भं व्युत्क्रामन्ति-प्राप्नुवन्ति गर्भे उत्पद्यन्त इत्यर्थः ॥ सू० १९ ॥

अनन्तरं योनिप्ररूपणतो मनुष्याः प्ररूपिताः, अधुना मनुष्यस्य सधर्मिणो वादस्वनस्पतिकायिकान् प्ररूपयति—

मूलम्-त्रिविधा तृणवनस्पतिकायिका पण्णत्ता, तं जहा-संखेज्ज जीवया, असंखेज्जजीवया, अणंतजीवया ॥ सू० २० ॥

छाया—त्रिविधा तृणवनस्पतिकायिकाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा संख्येयजीवकाः, असंख्येयजीवकाः, अनन्तजीवका ॥ सू० २० ॥

वह वंशपत्रिका योनि है, ये योनियां किन २ को होती है यह सब मूलार्थ में लिख दिया गया है । टीका के ही अनुसार स्त्रीरत्न के शंखावर्त योनि होती है, स्त्रीरत्न यह पंचेन्द्रिय रत्न विशेष है, इस रत्नके स्पर्श मात्र से लोहनिर्मित पुरुष भी गल जाता है-द्रवित हो जाता है, क्योंकि यह उत्कृष्ट एवं अतिशयित काम के विकार से जनित प्रबल उष्णताप विशेषवाला होता है-“न निष्पद्यन्ते” का तात्पर्य ऐसा होता है कि वहां उत्पन्न हुए जीव परिनिष्ठित (जीते) नहीं होते हैं । वंशी पत्रिका योनिमें सामान्य जन जन्म धारण करता है ॥ सू० १९ ॥

योनि की प्ररूपणा से मनुष्यों का प्ररूपण हो जाता है अब मनुष्यके सधर्मों बाहर वनस्पतिकायिकों की सूत्रकार प्ररूपणा करते हैं—

કયા જીવોને હોય છે તે મૂલાર્થમાં બતાવવામાં આવેલ છે ત્યાં લખ્યા અનુસાર સ્ત્રીરત્નને શંખાવર્ત યોનિ હોય છે. સ્ત્રીરત્ન એ પંચેન્દ્રિય રત્નવિશેષ છે આ રત્નના સ્પર્શ માત્રથી લોહનિર્મિત પુરુષ પણ દ્રવી (પીગળી) બાય છે, કારણ કે તે ઉત્કૃષ્ટ અને અતિશાયિત કામના વિકારથી જનિત પ્રબળ ઉષ્ણતાપ વિશેષણવાળો હોય છે “નનિષ્પદ્યન્તે” આ પદનો ભાવાર્થ એ છે કે ત્યાં ઉત્પન્ન થયેલા જીવો પરિનિષ્ઠિત (જીવિત) રહેતા નથી. વંશપત્રિકા યોનિમાં સામાન્યજન જન્મ ધારણ કરે છે. ॥ સૂ. ૧૯ ॥

યોનિની પ્રરૂપણા દ્વારા મનુષ્યની પ્રરૂપણા થઈ બાય છે હવે મનુષ્યના સધર્મો બાહર વનસ્પતિકાયિકોની સૂત્રકાર પ્રરૂપણા કરે છે—

“ પર્ગિદિય નેરહયા, સચુદ્ધજોળી રશ્મિ વેષા ય ।

વિગર્લિદિયાળ વિપદા, સચુદ્ધવિપદા ય ગમ્મમિ ॥ ૧ ॥ ” ઇતિ ।

છાયા—પર્ગેન્દ્રિયનેરશ્મિઃ સચુદ્ધયોનિકા મવન્તિ વેષામ્ ।

વિકલ્પેન્દ્રિયાણાં વિકટા, સચુદ્ધ-વિવૃતા ય ગર્મ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

પુનરપિ યોનિત્રૈવિધ્યમાહ—‘ તિગ્રિહા ’ ઇત્યાદિ । ત્રિવિધાયોનિસ્વચારિ-
કૂર્મોન્નતા, શુદ્ધાવર્તી, વક્ષીપત્રિકા ચેતિ । તમ કૂર્મઃ—કચ્છપઃ, તદ્વત-તત્પૃષ્ઠવદ્
ઉન્નતા કૂર્મોન્નતા । શુદ્ધસ્ત્રેવાવર્તો યસ્યા સા શુદ્ધાવર્તી । વક્ષ્યા—વંશજાત્યાઃ
પત્રકમિવ યા સા વક્ષી પત્રિકા । કૂર્મોન્નતા યોનિ કાસા સ્ત્રીર્ણા મવર્તીત્યાહ—
‘ કુમ્મુલયા ’ ઇત્યાદિ, કૂર્મોન્નતા યોનિરુત્તમપુરુષમાતૃણાં મવતિ । તદેવ સ્પષ્ટયતિ
—‘ કુમ્મુન્નયાપ ણ ’ ઇત્યાદિ, કૂર્મોન્નતાયાં યોનો ત્રિવિધા ઉત્તમપુરુષા ગર્મ
શ્યુત્કામન્તિ—પ્રાપ્નુવન્તિ ગર્મે ઉત્તરયન્તિ ઇત્યર્થઃ । સઘયા—ઉત્તમપુરુષા યયા અન્નન્તઃ,
વક્ષગર્ભિન, વન્દદેશાસુદવાઃ । ઇત્યોર્વક્ષદેશવાસુદવયો સહસ્રરત્નાદેકત્વવિવક્ત
ગમ્ । શુદ્ધાવર્તી યોનિ સ્ત્રીરત્નસ્ય મવતિ । સ્ત્રીરત્ન-પર્ગેન્દ્રિયરત્નવિવૃત્તપ, યસ્ય
સ્પર્શમાત્રેય સોદનિર્મિતપુરુષો ગણતિ ત્રિવિતો મવતિ, ઉત્કટાતિશયિતકામવિકાર
જનિતમવજોપ્યતાપવિદ્રેષસ્વાદસ્યેતિ । અતઃપ્રવાસ્યાં જીવાન નિષ્પચન્ત ઇત્યાહ—

વહ વિવૃત્ત યોનિ હૈ, ઓર જો વોનેાં પ્રકારકી હોતી હૈ વહ મિશ્ર યોનિ
હૈ । અર્થાત્ કુછ ઠકી હોતી હૈ ઓર કુછ સુખી હોતી હૈ વહ સચુદ્ધ
વિવૃત્ત યોનિ હૈ । કૌન યોનિ કિનકો હોતી હૈ । યહી હસ ગાપા ધારા
પ્રકટ કિયા ગયા હૈ—“ પર્ગિદિય નેરહયા સચુદ્ધજોળી ” ઇત્યાદિ ।

હસ પ્રકાર સે ત્રી યોનિ ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ—કૂર્મોન્નત, શુદ્ધા
વર્ત, ઓર વક્ષપત્રિકા જો યોનિ કૂર્મ-કચ્છપ કે પૃષ્ઠ કી તરફ ઉન્નત
હોતી હૈ વહ કૂર્મોન્નત યોનિ હૈ, જિસમેં શસ્ત્રકી તરફ આબર્સ હોતે હૈ
વહ શંસ્લાવર્સ યોનિ હૈ, વક્ષજાલી કે પત્રકી તરફ ઓ યોનિ હોતી હૈ

પુરુષી વહે છે તે યોનિને વિવૃત યોનિ કહે છે એટલે જો કે કોયેલી અને
એટલે જોયે પુરુષી હોય એવી યોનિને સચુદ્ધવિવૃત (મિશ્ર) યોનિ કહે છે.
જ્યાં જીવને કયા પ્રકારની યોનિ હોય છે તે નીચેની ગાથામાં સમજાવ્યું છે

‘ પર્ગિદિય નેરહયા સચુદ્ધજોળી ’ ઇત્યાદિ—

યોનિના આ પ્રમાણે પચુ ત્રણ પ્રકાર પડે છે (૧) કૂર્મોન્નત, (૨) શંખા
વર્ત, અને (૩) વક્ષપત્રિકા. જે યોનિ કોયળાની પીડના સમાન ઉન્નત હોય
છે, તે યોનિને કૂર્મોન્નત યોનિ કહે છે. જે યોનિમાં શખના જેવાં અવર્ત
(વાળાં) હોય છે, તે યોનિને શંખાવર્ત યોનિ કહે છે. વક્ષપત્રિકાના પત્રના
જેવી જે યોનિ હોય છે, તે યોનિને વક્ષપત્રિકા યોનિ કહે છે આ યોનિઓ

દીવે મહાવિદેહે વાસે એગમેગે ચક્રવર્તિવિજયે તઓ તિત્થા પળ્ળ-
ત્તા, તેં જહા-માગેહે, વરદામે, પ્રભાસે ૩ । એવં ધાતકીખંડે દીવે
પુરતિથમદ્દેવિ ૬, પચ્ચતિથમદ્દેવિ ૯, પુષ્કરવરદીવદ્દેવિ પુરતિથ-
મદ્દેવિ ૧૨, પચ્ચતિથમદ્દેવિ ૧૫ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભારતે વર્ષે ત્રીણિ તીર્થાણિ પ્રજ્ઞસાણિ, તથા મા-
ગધં, વરદામ, પ્રભાસમ્ ૧ । એવમૈરવતેડપિ ૨ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મહાવિદેહે વર્ષે
એકૈરુસ્મિન્ ચક્રવર્તિવિજયે ત્રીણિ તીર્થાણિ પ્રજ્ઞસાણિ, તથા માગધં, વરદામ,
પ્રભાસમ્ ૩ । એવં ધાતકીખંડે દ્વીપે પૌરસ્ત્યાર્દેડપિ ૬, પાશ્ચાત્યાર્દેડપિ ૯, પુષ્ક-
રવરદીપાર્દે પૌરસ્ત્યાર્દેડપિ ૧૨, પાશ્ચાત્યાર્દેડપિ ૧૫ ॥ સૂ. ૨૧ ॥

ટીકા—‘જંબુદીવે’ इत्यादि पञ्चदशसूत्री सुगमा, नवरं-तीर्थानि जलतीर्थानि ।
तानि जम्बूद्वीपस्य भारते वर्षे भरतक्षेत्रे पूर्वादिक्रमेण सनामख्यातानि त्रीणि

पञ्चदशसूत्री का कथन करते हैं—‘जंबूद्वीवे दीवे भारहे वासे’ इत्यादि
सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें स्थित भरतक्षेत्रमें तीन तीर्थ कहे गये हैं
जैसे—मागध १, वरदाम २, प्रभास ३, इसी तरह से ऐरवत क्षेत्र में
भी तीन तीर्थ कहे गये हैं, इसी तरह से जम्बूद्वीप में स्थित जो महा-
विदेह क्षेत्र है उसमें एक चक्रवर्ति के विजय में तीन तीर्थ कहे गये हैं
—जैसे मागध, वरदाम और प्रभास इसी तरह से धातकी खण्डद्वीप
में पूर्वार्ध में भी ३, पश्चिमार्ध में भी ३, पुष्कर वर द्वीपार्ध में पूर्वार्ध में
भी ३ और पश्चिमार्ध में भी ३ हैं ऐसा समझना चाहिये ।

ટીકાર્થ—यहां तीर्थशब्दसे जलतीर्थ कहे गये हैं ये जलतीर्थ जम्बूद्वीपके

સૂત્રોતુ કથન કરે છે—“ જંબૂદ્વીવે દીવે ભારહે વાસે ” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જ ખૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રમાં નીચે પ્રમાણે ત્રણ તીર્થ
કહ્યાં છે—(૧) મગધ, (૨) વરદામ અને (૩) પ્રભાસ એજ પ્રમાણે ઐરવત
ક્ષેત્રમાં પણ ત્રણ તીર્થ કહ્યાં છે. એજ પ્રમાણે જ ખૂદ્વીપમાં આવેલા મહા-
વિદેહ ક્ષેત્રના એક એક ચક્રવર્તીના વિજયમાં ત્રણ તીર્થ કહ્યાં છે, જેમકે
માગધ, વરદામ અને પ્રભાસ. એજ પ્રમાણે ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં પણ
ત્રણ અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ ત્રણ તીર્થો છે એજ પ્રમાણે પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના
પૂર્વાર્ધમાં પણ ત્રણ અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ ત્રણ તીર્થો છે

ટીકાર્થ—અહીં તીર્થ શબ્દનો જલતીર્થના અર્થમાં પ્રયોગ થયો છે. જ ખૂદ્વીપના

ટીકા—‘તિવિહા તળ૦’ ઇત્યાદિ । તૃણવનસ્પતિકામિકાઃ ચારવનસ્પતય
 ઇત્યર્થઃ । તે ત્રિવિધાઃ, તથાદિ-સંસ્થાતા ગ્રીવા યેષુ તે સંસ્થાતાગ્રીવાઃ, ત એવ
 સ સ્થાતાગ્રીવકા-નાલિકાચક્રકુસુમાનિ આસ્વાદીનિ ૧ । અસ સ્થાતાગ્રીવકાઃ-
 નિમ્બાદિના મૂલકન્દસ્ક-ધત્વક્ શાસ્ત્રાપચાલા ૨ । અનન્તગ્રીવકા-પનકાદય
 ઇતિ । એવાં વિશેષવર્ણન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય પ્રથમપદ્યગતગ્રીવપ્રજ્ઞાપનામકરણસોઽ
 વસેયમ્ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

પૂર્વે ધિસ્થાનકાવતારેષ વનસ્પતયો વર્જિતાઃ, તે ચ બ્રહ્માભયા વાચો મય
 તીતિ સમ્બ-પાઞ્ચભયપ્રભૂતાનાં તીર્થાનાં પ્રરૂપણાય પશ્ચદ્વચ્ચીમાદ—

મૂલ્મ-જવુદીવે દીવે આરહે વાસે તઓ તિત્થા પળણ્ણા ત
 જહા માગહે, વરદામે, પમાસે ૧ । એવ એવય ત્રિ ૨ । જવુદીવે

‘‘તિવિહા તળવળસસરકાહ્યા પળણ્ણા’’ ઇત્યાદિ ।

તૃણ વનસ્પતિકામિકા સે તાત્પર્ય ચારવનસ્પતિકામિકા સે હૈ, ચાર
 વનસ્પતિકામિકા ગ્રીવ ત્રીન પ્રકાર કે હોતે હૈ—એસે—સ સ્થાતા ગ્રીવકા-
 અર્થાત્ જિનમેં સ સ્થાતા ગ્રીવ હોતે હૈ વે, તથા અસ સ્થાતા ગ્રીવ જિનમેં
 હોતે હૈ વે અસ સ્થાતા ગ્રીવકા-એસે નિમ્બ આદિકોં કે મૂલ, કન્દ સ્ક-
 ટ્વક્, શાસ્ત્રાપચાલ તથા અનન્ત ગ્રીવ જિનમેં હોતે હ વે અનન્ત ગ્રીવકા-
 એસે-પનક ફુલન આદિ इनका विशेष वर्णन प्रज्ञापना सूत्रके प्रथम
 पद ग्रीव प्रज्ञापना प्रकरण से जानना चाहिये ॥ सू. २०॥

ત્રીન સ્થાનોં કે પ્રકરણ સે વનસ્પતિ કા વર્ણન ક્રિયા, વનસ્પતિકા
 મિકા ગ્રીવ અધિકતર રૂપમેં બ્રહ્માભયપાલે હોતે હૈ અતઃ ઇતી સમ્બન્ધકો
 હેતુર અથ સૂત્રકાર બ્રહ્માભયમૂળ તીર્થોં કો પ્રરૂપણા કરતે કે લિયે

‘તિવિહા તળવળસસરકાહ્યા પળણ્ણા’ ઇત્યાદિ—

આદર વનસ્પતિકામિકાને તૃણ વનસ્પતિકામિકા કહે છે તે આદર વન
 સ્પતિકામિકા એવ ત્રણ પ્રકારના હોય છે—(૧) સ સ્થાતા એવક-એમાં સ સ્થાતા
 એવક હોય છે તે, (૨) અસ સ્થાતા એવક-એમાં અસ સ્થાતા એવક હોય છે
 તે એમકે લીમડા બહિના મૂળ, કન્દ, સ્ક-ધ છાલ શાખા અને કુપળ (૩)
 અનન્ત એવક-એમાં અનન્ત એવક હોય છે તેને અનન્ત એવક કહે છે એમકે
 પનક ફૂલ આદિ આ વિષયનું વિસ્તૃત વર્ણન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના એવપ્રજ્ઞાપના
 નામના પહેલા પદમાંથી વાચી લેવું ॥ સૂ. ૨૦ ॥

ત્રણ સ્થાનોના અધિકારની અપેક્ષાએ વનસ્પતિનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું
 વનસ્પતિકામિકા એવક આપ કરીને બ્રહ્માભયપાળા હોય છે આ સંબંધને
 અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર બ્રહ્માભયમૂળ તીર્થોની પ્રરૂપણા કરવા નિમિત્તે ૧૫

દીવે મહાવિદેહે વાસે ઇગમેગે ચક્રવર્તિવિજયે તઓ તિત્થા પળ-
તા, તં જહા-માગેહે, વરદામે, પ્રભાસે ૩ । एवं धातकीखण्डे दीवे
पुरातिमद्धे वि ६, पञ्चतिमद्धे वि ९, पुष्करवरदीवद्धे पुराति-
मद्धे वि १२, पञ्चतिमद्धे वि १५ ॥ सू० २१ ॥

છાયા—જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભારતે વર્ષે ત્રીણિ તીર્થાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તથથા મા-
ગધં, વરદામ, પ્રભામ ૧ । એવમૈરવતેડપિ ૨ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે મહાવિદેહે વર્ષે
એકૈરુસ્મિન્ ચક્રવર્તિવિજયે ત્રીણિ તીર્થાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તથથા—માગધં, વરદામ,
પ્રભાસમ્ ૩ । एवं धातकीखण्डे द्वीपे पौरस्त्यार्द्धेऽपि ६, पाश्चात्यार्द्धेऽपि ९, पुष्क-
रवरदीपार्द्धे पौरस्त्यार्द्धेऽपि १२, पाश्चात्यार्द्धेऽपि १५ ॥ सू० ૨૧ ॥

ટીકા—‘જંબુદીવે’ ઇત્યાદિ પશ્ચદશમૂત્રી સુગમા, નવરં—તીર્થાનિ જલતીર્થાનિ ।
તાનિ જમ્બૂદ્વીપસ્ય ભારતે વર્ષે ભરતક્ષેત્રે પૂર્વાદિક્રમેણ સ્વનામલ્પાતાનિ ત્રીણિ
પશ્ચદશસૂત્રી કા કથન કરતે હૈ—‘જંબુદીવે દીવે મારહે વાસે’ ઇત્યાદિ
સૂત્રાર્થ—જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં સ્થિત ભરતક્ષેત્રમેં ત્રીણ તીર્થ કહે ગયે હૈ
જૈસે—માગધ ૧, વરદામ ૨, પ્રભાસ ૩, इसी तरह से ऐरवत क्षेत्र में
भी तीन तीर्थ कहे गये हैं, इसी तरह से जम्बूद्वीप में स्थित जो महा-
विदेह क्षेत्र है उसमें एक चक्रवर्ति के विजय में तीन तीर्थ कहे गये हैं
—जैसे मागध, वरदाम और प्रभास इसी तरह से धातकी खण्डद्वीप
में पूर्वार्ध में भी ३, पश्चिमार्ध में भी ३, पुष्कर वर द्वीपार्ध में पूर्वार्ध में
भी ३ और पश्चिमार्ध में भी ३ हैं ऐसा समझना चाहिये ।

ટીકાર્થ—યહાં તીર્થશબ્દસે જલતીર્થ કહે ગયે હૈં યે જલતીર્થ જમ્બૂદ્વીપકે
સૂત્રોનું કથન કરે છે—“જંબુદીવે દીવે મારહે વાસે” ઇત્યાદિ—

સૂત્રાર્થ—જ બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં આવેલા ભરતક્ષેત્રમાં ત્રીણ પ્રમાણે ત્રણ તીર્થ
કહ્યાં છે—(૧) માગધ, (૨) વરદામ અને (૩) પ્રભાસ એજ પ્રમાણે એરવત
ક્ષેત્રમાં પણ ત્રણ તીર્થ કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે જ બૂદ્વીપમાં આવેલા મહા-
વિદેહ ક્ષેત્રના એક એક ચક્રવર્તીના વિજયમાં ત્રણ તીર્થ કહ્યાં છે, જેમકે
માગધ, વરદામ અને પ્રભાસ. એજ પ્રમાણે ધાતકીખંડ દ્વીપના પૂર્વાર્ધમાં પણ
ત્રણ અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ ત્રણ તીર્થો છે એજ પ્રમાણે પુષ્કરવર દ્વીપાર્ધના
પૂર્વાર્ધમાં પણ ત્રણ અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ ત્રણ તીર્થો છે

ટીકાર્થ—અહીં તીર્થ શબ્દનો જલતીર્થના અર્થમાં પ્રયોગ થયો છે. જ બૂદ્વીપના

वर्त्तते । तथाहि—मागधम् १, परवाम २, प्रभासम् ३ । एषम् ऐरवतेऽपि श्रीणि तीर्थानि सन्ति । एष जम्बूद्वीपे महाविदेहे वर्षे चक्रवर्तिनामेकैकस्मिन् विजये एवामागधे श्रीणि तीर्थानि सन्ति । अत्राय विशेष—विजयक्षेत्रेषु क्षेत्रमभ्यगागेषु वर्त्तते । तीर्थानि चक्रवर्तिनाः शीतादि महानवधमवतरणस्थानि तन्नामकदेव निवासभूतानि १५ । पञ्चदशसूत्राणि चेत्यम्—जम्बूद्वीपस्य भरतैरवतमहाविदेहचक्रवर्ति विजयदिरयाणि श्रीणि सूत्राणि १ । एव घातकीखण्डस्य पूर्वार्द्धे भरतैरवतमहाविदेहचक्रवर्तिविजयत्रिपय सूत्रत्रयम् ६ पश्चिमार्द्धेऽप्येवमेव सूत्रत्रयमिति नव सूत्राणि ९ । तथा—पुष्करवल्लीपार्श्वस्यापि पूर्वार्द्धे विषयाणि श्रीणि पश्चिमार्द्धे विषयाणि च त्रीणीत्येव पद सूत्राणि । एव सर्वसङ्ख्येया पञ्चदश सूत्राणि भवन्ति १५ ॥ सू० २१ ॥

भरतक्षेत्र में पूर्वादिभूम से अपने २ नाम से प्रसिद्ध तीन हैं । इसी तरह से ऐरवतक्षेत्र में भी तीन क्षेत्र हैं महाविदेह में भी चक्रवर्तियों के एक २ विजय में इन्हीं नामवाले तीन तीर्थक्षेत्र हैं । विजयक्षेत्र से यहाँ क्षेत्र का मध्यभाग गृहीत हुआ है इस तरह विजयक्षेत्रों में—क्षेत्र के मध्य भागों में ये तीर्थक्षेत्र हैं ये चक्रवर्तियों के तीर्थक्षेत्र शीता आदि महान दिव्यों के अवतरण रूप होते हैं और अस्ता-तीर्थों का नाम है उसी नाम के देव वहाँ रहते हैं ।

पञ्चमदशमूत्र यहाँ इस प्रकार से हैं—जम्बूद्वीप के भरत, ऐरवत, महाविदेह और चक्रवर्तिविजय इनके तीन सूत्र, घातकीखण्ड के पूर्वार्ध में भरत ऐरवत, महाविदेह और चक्रवर्तिविजय इनके तीन सूत्र, पश्चिमार्ध में भी इसी तरह से तीन सूत्र, पुष्करवल्लीपार्श्व के भी

भरत क्षेत्रमा भरत आदि पूर्वोक्त नामवाणं त्रयु अवतीर्षो छ क्षेत्र प्रभावे ऐरवत क्षेत्रमा पञ्च त्रयु अवतीर्षो छ महाविदेहमा पञ्च चक्रवर्तिपाना क्षेत्र क्षेत्र विजयमा क्षेत्र नामवाणं त्रयु तीर्थक्षेत्रो छ विजयक्षेत्र कोरवे क्षेत्रना मध्य भाग अर्द्धा अर्द्धं कश्चो छ आ सीते विजयक्षेत्रमा—क्षेत्रना मध्य भागोर्द्धा ते त्रयु तीर्थक्षेत्रो छ ते चक्रवर्तिना तीर्थक्षेत्र शीता आदि महानदीना अवतरणरूप कोय छ अने जेवां तीर्थानां नाम छ, क्षेत्र नामना देवो त्वां रते छ

अर्द्धा १५ सूत्र आ प्रभावे छ—जम्बूद्वीपना भरत, ऐरवत महाविदेह अने चक्रवर्ति विजयना त्रयु सूत्रो, घातकीखण्डना पूर्वार्धमा आवेता भरत, ऐरवत महाविदेह अने चक्रवर्ति विजयना त्रयु सूत्रो, पश्चिमार्धमा पञ्च क्षेत्र प्रभावे त्रयु सूत्रो, पुष्करवल्लीपार्श्वना पूर्वार्धमा आवेता भरतदिना

जम्बूद्वीपादौ मनुष्यक्षेत्रे तीर्थानि प्ररूपितानि, सम्प्रति तत्रैव त्रिस्थानोप-
योगिनं कालं सूत्रपञ्चदशकेन, तथा कालधर्माश्च सूत्रद्वात्रिंशकेनाह—

मूलम्--जम्बुद्वीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु तीयाए उस्सप्पि-
णीए सुसमाए समाए तिस्सि सागरोवमकोडाकोडीओ कालो
होत्था १ । एवं ओसप्पिणीए, नवरं पण्णत्ते २, आगमिस्साए
उस्सप्पिणीए भविस्सइ ३ । एवं धायइसंडे पुरत्थिमच्चे ६ ।
पच्चत्थिमच्चे वि९ । एवं पुक्खरवरदीवच्चे, पुरत्थिमच्चे पच्चत्थिमच्चे
वि ३ कालो भाणियव्वो १५ ।

जम्बुद्वीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु तीयाए उस्सप्पिणीए
सुसमसुसमाए समाए मणुया तिणिण गाउयाइं उड्डं उच्चत्तेणं
तिन्नि पलिओवमाइं परमाउं पालइत्था ८ । एवं इमीसे ओस-
प्पिणीए २, आगमिस्साए उस्सप्पिणीए ३ । जम्बुद्वीवे दीवे
देवकुरु उत्तरकुरासु मणुया तिणिण गाउयाइं उड्डं उच्चत्तेणं,
तिन्नि पलिओवमाइं परमाउं पालयंति ४ । एवं जाव पुक्खर-
वरदीवच्चपच्चत्थिमच्चे २० । जम्बुद्वीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु
एगमेगाए ओसप्पिणी उस्सप्पिणीए तओ वंसा उप्पज्जिसु वा
उप्पज्जंति वा उप्पज्जिस्संति वा, तं जहा-अरहंतवंसे, चक्कव-
ट्ठिवंसे, दसारवंसे २८ । एवं जाव पुक्खरवरदीवच्च पच्चत्थिमच्चे
२५, जम्बुद्वीवे दीवे भरहेरवणसु वासेसु एगमेगाए ओसप्पिणी

पूर्वार्ध में भरतादिकों के तीन सूत्र और पश्चिमार्ध में भी भरतादिकों
के तीन सूत्र इस प्रकारसे ये सब मिलकर १५ सूत्र होते हैं ॥ सू२१ ॥

त्रयु सूत्रो अने पश्चिमार्धभा आवेला भरतादिडेना त्रयु सूत्रो आ रीते
अथां भणीने १५ सूत्रो थय न्नाय छे ॥ सू. २१ ॥

वर्चते । स्यादि-मागधम् १, वरदाम २, प्रभासम् ३ । एषम् ऐरवतेऽपि श्रीणि तीर्थानि सन्ति । एष जम्बूद्वीपे महाविदेहे वर्षे चक्रवर्तिनामेकस्मिन् विमये एतन्नामायेय श्रीणि तीर्थानि सन्ति । अत्राय विशेष-विजयक्षेत्रेषु क्षेत्रमध्यभागेषु वर्चते । तीर्थानि चक्रवर्तिन शीतादि महानवधायतरणस्थानि तन्नामकदेव निवासभूतानि १५ । पञ्चदशसूत्राणि स्युः-जम्बूद्वीपस्य भरतैरवतमहाविदेहचक्रवर्ति विजयक्षेत्राणि श्रीणि सूत्राणि १ । एव घातकीखण्डस्य पूर्वार्द्धे भरतैरवतमहाविदेहचक्रवर्तिविजयक्षेत्रस्य सूत्रप्रथमम् ६ पश्चिमार्द्धेऽप्येवमेव सूत्रप्रथममिति नव सूत्राणि ७ । तथा-पुण्ड्रवरद्वीपार्द्धस्यापि पूर्वार्द्धे विजयक्षेत्राणि श्रीणि पश्चिमार्द्धे विजयक्षेत्राणि च श्रीणीत्येव पदं सूत्राणि । एव सर्वसंख्येनया पञ्चदश सूत्राणि भवन्ति १५ ॥ सू० २१ ॥

भरतक्षेत्र में पूर्वाधिक्रम से अपने २ नाम से प्रसिद्ध तीन हैं । इसी तरह से ऐरवतक्षेत्र में भी तीन क्षेत्र हैं महाविदेह में भी चक्रवर्तियों के एक २ विजय में इन्हीं नामवाले तीन तीर्थक्षेत्र हैं । विजयक्षेत्र से यहाँ क्षेत्र का मध्यभाग गृहीत हुआ है इस तरह विजयक्षेत्रों में-क्षेत्र के मध्य भागों में ये तीर्थक्षेत्र हैं ये चक्रवर्तियों के तीर्थक्षेत्र शीता आदि महान दिव्यों के अवतरण रूप होते हैं और जैसा-तीर्थों का नाम है उसी नाम के देव यहाँ रहते हैं ।

पञ्चदशसूत्र यहाँ इस प्रकार से हैं—जम्बूद्वीप के भरत, ऐरवत, महाविदेह और चक्रवर्तिविजय इनके तीन सूत्र, घातकीखण्ड के पूर्वार्ध में भरत ऐरवत, महाविदेह और चक्रवर्तिविजय इनके तीन सूत्र, पश्चिमार्ध में भी इसी तरह से तीन सूत्र, पुण्ड्रवरद्वीपार्ध के भी

भरत क्षेत्रमा भजय आदि पूर्वोक्ता नामाणां नव अक्षरीषो ७ अक्ष प्रभावे ऐरवत क्षेत्रमा भजय त्रय अक्षरीषो ७ अक्ष विदेहमा भजय चक्रवर्तिक्षेत्रमा भजय विजयमा भजय नामाणां नव तीर्थक्षेत्रो ७ विजयक्षेत्रमा भजय क्षेत्रमा भजय ७ । अर्थात् प्रत्येक क्षेत्रो ७ आरिते विजयक्षेत्रमा भजय मध्य भागोमां ते त्रय तीर्थक्षेत्रो ७ ते चक्रवर्तिना तीर्थक्षेत्र शीता आदि महानदीक्षेत्राणां अवतरणरूप क्षेत्रो ७ अने क्षेत्र तीर्थक्षेत्रां नाम ७, अक्ष नामनां देवो त्थां ७ ७

अर्थात् १५ सूत्र आ प्रभावे ७-जम्बूद्वीपना भरत, ऐरवत, महाविदेह अने चक्रवर्ति विजयना त्रय सूत्रो घातकीखण्डना पूर्वार्धमा भजय भरत, ऐरवत महाविदेह अने चक्रवर्ति विजयना त्रय सूत्रो पश्चिमार्धमा भजय प्रभावे त्रय सूत्रो, पुण्ड्रवरद्वीपना पूर्वार्धमा भजय भरतविदेह

૬। પાશ્ચાત્યાદ્વેડપિ ૧। એવ પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધે પૌરસ્ત્યાદ્વે પાશ્ચાત્યાદ્વડપિ ૩ કાલો મણિતવ્યઃ ૧૫।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુપમ-સુષમાયાં સમાયાં મનુજા ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ ઝર્ધ્વમુચ્ચત્વેન, ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પરમાયુરપાલયન્ ૧। એવમસ્યામવસર્પિણ્યામ્ ૨, આગમિવ્યન્ટ્યામુત્સર્પિણ્યામ્ ૩। જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે

અતીત ઉત્સર્પિણી કાલ મેં સુષમા આરક મેં ત્રીન સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાલ થા ઓર વર્તમાન અવસર્પિણી મેં મી સુષમા આરક મેં ત્રીન સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાલ હૈ તથા આગામી ઉત્સર્પિણી મેં મી સુષમા આરક મેં ત્રીન સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાલ હોગા “પચ્ચત્થિમદ્વે વિ” પશ્ચિમાર્ધ મેં મી એમા હી કથન જાનના ચાહિયે “પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધે પુરત્થિમદ્વે ૩ પચ્ચત્થિમદ્વે વિ ૩ કાલો મણિ-ગવ્યો” ઓર એમા હી કથન પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ મેં ઓર પશ્ચિમાર્ધ મેં મી જાનના ચાહિયે।

જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં અતીત ઉત્સર્પિણી મેં સુષમસુષમા નામકે આરકમેં મનુષ્ય ત્રીન ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઝૂંચે શરીરવાલે થે ડનકી ઉત્કૃષ્ટ આયુ મી ત્રીન પલ્યોપમ કી થી, હસી તરહ સે હસ વર્તમાન અવસર્પિણી મેં મી સુષમસુષમા નામ કે આરક મેં ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં મનુષ્ય ત્રીન ગવ્યૂતિ પ્રમાણ શરીરવાલે હુએ હૈં, તથા ત્રીન પલ્યોપમ કી ડનકી આયુ હુઈ હૈ, હસી પ્રકારકા કથન આગામી ઉત્સર્પિણી મેં મી જાનના ચાહિયે।

ઉત્સર્પિણીકાળનો સુષમા આરો ત્રણ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાળનો જ હતો, ત્યાં વર્તમાન અવસર્પિણીમાં પણ સુષમા આરો ત્રણ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાળનો જ છે, તથા આગામી ઉત્સર્પિણીમાં પણ ત્યાં સુષમા આરો ત્રણ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાળનો જ હશે “પચ્ચત્થિમદ્વે વિ” ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ પૂર્વાર્ધ પ્રમાણે જ કાળવિષયક કથન સમજવું.

“પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધે પુરત્થિમદ્વે ૩ પચ્ચત્થિમદ્વે વિ ૩ કાલો મણિગવ્યો” એવું જ કથન પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધમાં અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ સમજવું જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા નામના આરામાં મનુષ્ય ત્રણ ગવ્યૂતિપ્રમાણ ગિયા શરીરવાળા હતા, તેમણે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પણ ત્રણ પલ્યોપમનું હતું એ જ પ્રમાણે વર્તમાન અવસર્પિણીના સુષમસુષમા નામના આરામાં પણ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્યો ત્રણ ગવ્યૂતિપ્રમાણ ગિયા શરીરવાળા અને ત્રણ પલ્યોપમના આયુષ્ય-વાળા જ હોય છે, એ જ પ્રકારનું કથન આગામી ઉત્સર્પિણીમાં પણ સમજવું.

उत्सर्पिणीए तओ उच्चमपुरिता उप्पज्जिसु वा, उप्पज्जति वा,
उप्पज्जिस्सति वा, त जहा-अरहता, चक्खवही, वलदेववासु
देवा २६ । एव जाव पुक्खरवरदीवद्वपच्चरिथमद्धे ३० । तओ
अहाउय पालयति, त जहा-अरहता चक्खवही वलदेव वासु
देवा ३१ । तओ मज्झिमाउय पालयति, त जहा-अरहता,
चक्खवही, वलदेववासुदेवा ३२ ॥ सू० २२ ॥

छाया—जम्बूद्वीपे द्वीपे भरतैरवतयोर्षयोस्तीक्ष्णायामुत्सर्पिण्यां सुपमायां
समायां त्रयः सागरोपमकोटि कोटयः काल आसीत् १ । एवमवतर्पिण्यां, नवर
प्रभम् २ । आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्यां मन्विष्यति ३ । एव घातकीलण्ड पौरस्त्यार्द्धे

जम्बूद्वीप आदि मनुष्यक्षेत्र में तीर्थप्ररूपित किये जा चुके हैं अब
सूत्रकार वहीं पर त्रिस्थानोपयोगी काल का कथन १५ सूत्रों से तथा
कालभर्मों को कथन ३२ सूत्रों से करते हैं—(जम्बूद्वीपे दीपे भरतैरवतपसु
वासेसु) इत्यादि

सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में स्थित भरतक्षेत्र और ऐरवतक्षेत्र में
अतीत उत्सर्पिणी में सुपमा आरक में तीन सागरोपम कोडाकोडीप
माण काल था इसी तरह से वर्तमान अवसर्पिणी में सुपमा आरक में
भी जानना चाहिये आगामी उत्सर्पिणी में भी भरतक्षेत्र और ऐरवत
क्षेत्र में सुपमा आरक में तीन सागरोपम कोडाकोडी प्रमाण काल होगा
“एव घातइसद्धे पुरत्थिमद्धे” घातकीलण्ड में भी पूर्णार्द्ध भाग में

जम्बूद्वीप आदि मनुष्यक्षेत्रमा आवेत्ता तीर्थानी प्रशङ्का पूरी था ६ वे
सूत्रकार त्याग त्रिस्थानोपयोगी काल १५ सूत्रों द्वारा अने कालभर्मों ३२
सूत्रों द्वारा कथन करे छे— जम्बूद्वीपे दीपे भरतैरवतपसु वासेसु” इत्यादि—
सूत्रार्थ—जम्बूद्वीप नामका द्वीपका भरतक्षेत्र अने ऐरवत क्षेत्रमा अतीत (अतीत
थई चुकेछे) उत्सर्पिणीने सुपमा आरा तपु सागरोपम केडकोडी प्रमाण
कालने ६ने. ओर प्रभावे वर्तमान अवसर्पिणीना सुपमा आराना काल तरे
पहु समजवई आगामि (अविष्यता) उत्सर्पिणीमा पहु अतीत अने
ऐरवत क्षेत्रने सुपमा आरा तपु सागरोपम केडकोडी प्रमाण कालने ७
छे. “एव घातइसद्धे पुरत्थिमद्धे” घातकीलण्ड पुरार्थ भागमा पहु अतीत

૬। પાશ્ચાત્યાદ્વેડપિ ૧। એવ પુષ્કરવરદ્વીપાર્દે પૌરસ્ત્યાદ્વે પાશ્ચાત્યાદ્વડપિ ૩ કાલો મણિતવ્યઃ ૧૫।

જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ભરતૈરવતયોર્વર્ષયોરતીતાયામુત્સર્પિણ્યાં સુષમ-સુપમાયાં સમાયાં મનુજા ત્રીણિ ગવ્યૂતાનિ ઝર્ધ્વમુચ્ચત્વેન, ત્રીણિ પલ્યોપમાનિ પરમાયુરપાલયન્ ? । એવમસ્યામવસર્પિણ્યામ્ ૨, આગમિષ્યન્ત્યામુત્સર્પિણ્યામ્ ૩ । જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે

અતીત ઉત્સર્પિણી કાલ મેં સુષમા આરક મેં ત્રીન સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાલ થા ઓર વર્તમાન અવસર્પિણી મેં ઓ સુષમા આરક મેં ત્રીન સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાલ હૈ તથા આગામી ઉત્સર્પિણી મેં ઓ સુષમા આરક મેં ત્રીન સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાલ હોગા “પચ્ચત્થિમદ્દે વિ” પશ્ચિમાર્ધ મેં ઓ એમા હી કથન જાનના ચાહિયે “પુષ્કરવરદીવદ્દે પુરત્થિમદ્દે ૩ પચ્ચત્થિમદ્દે વિ ૩ કાલો આણિ-યવ્વો” ઓર એમા હી કથન પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ મેં ઓર પશ્ચિમાર્ધ મેં ઓ જાનના ચાહિયે ।

જમ્બૂદ્વીપ નામકે દ્વીપમેં ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં અતીત ઉત્સર્પિણી મેં સુષમસુષમા નામકે આરકમેં મનુષ્ય ત્રીન ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઝંચે શરીરવાલે થે ડનકી ઉત્કૃષ્ટ આયુ ઓ ત્રીન પલ્યોપમ કી થી, હસી તરહ સે હસ વર્તમાન અવસર્પિણી મેં ઓ સુષમસુષમા નામ કે આરક મેં ભરતક્ષેત્ર ઓર ઐરવત ક્ષેત્ર મેં મનુષ્ય ત્રીન ગવ્યૂતિ પ્રમાણ શરીરવાલે હુપ હૈ, તથા ત્રીન પલ્યોપમ કી ડનકી આયુ હુર્ફ હૈ, હસી પ્રકારકા કથન આગામી ઉત્સર્પિણી મેં ઓ જાનના ચાહિયે ।

ઉત્સર્પિણીકાળનો સુષમા આરો ત્રણ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાળનો જ હતો, ત્યા વર્તમાન અવસર્પિણીમાં પણ સુષમા આરો ત્રણ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાળનો જ છે, તથા આગામી ઉત્સર્પિણીમાં પણ ત્યા સુષમા આરો ત્રણ સાગરોપમ કોડાકોડી પ્રમાણ કાળનો જ હશે “પચ્ચત્થિમદ્દે વિ” ધાતકીખંડના પશ્ચિમાર્ધમાં પણ પૂર્વાર્ધ પ્રમાણે જ કાળવિષયક કથન સમજવું.

“પુષ્કરવરદીવદ્દે પુરત્થિમદ્દે ૩ પચ્ચત્થિમદ્દે વિ ૩ કાલો આણિયવ્વો” એવું જ કથન પુષ્કરવરદ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધમાં અને પશ્ચિમાર્ધમાં પણ સમજવું જ બૂદ્ધીપ નામના દ્વીપના ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં અતીત ઉત્સર્પિણીના સુષમસુષમા નામના આરામાં મનુષ્ય ત્રણ ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઊંચા શરીરવાળા હતા. તેમણે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પણ ત્રણ પદ્યોપમનું હતું એ જ પ્રમાણે વર્તમાન અવસર્પિણીના સુષમસુષમા નામના આરામાં પણ ભરતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્રના મનુષ્યો ત્રણ ગવ્યૂતિપ્રમાણ ઊંચા શરીરવાળા અને ત્રણ પદ્યોપમના આયુષ્ય-વાળા જ હોય છે, એ જ પ્રકારનું કથન આગામી ઉત્સર્પિણીમાં પણ સમજવું.

દેવકુરુચરકુરુ મનુજાત્રીણિ ગમ્યુતાનિ ऊर्ध्वमुच्चतरान, ગ્રાણિ પદ્મોપમાનિ પર
માયુ પાલયન્તિ ૪ । એવ યાવત્ પુષ્કરચરદ્વીપાર્દ્ધપાશ્ચાત્યાર્દ્ધે ૨૦ । જમ્બૂદ્વીપ દ્વીપે
મતૈસ્વતયોરૈકૈસ્પામવસર્પિણ્યુત્સર્પિણ્યો પ્રયોશન્ના ઉદવચન્ત વા, ઉત્પચન્તે વા,
ઉત્પત્સ્યન્ત વા, તથથા-અર્દ્ધશ, ચક્રવર્તિવશ, વજારવશ ૨૧ । એવ યાવત્
પુષ્કરચરદ્વીપાર્દ્ધપાશ્ચાત્યાર્દ્ધે ૨૨ । જમ્બૂદ્વીપ દ્વીપ મતૈસ્વતગર્ભયોરૈકૈસ્પામ
વસર્પિણ્યુત્સર્પિણ્યો પ્રય ઉત્તામપુરુષા ઉદવચન્તવા ઉત્પચન્ત વા ઉત્પત્સ્યન્ત વા તથથા
-અર્દ્ધશ, ચક્રવર્તિના, વસદેવયામુદેવા ૨૩ । એવ યાવત્ પુષ્કરચરદ્વીપાર્દ્ધપા

જમ્બૂદ્વીપ નામક દ્વીપમેં જો દેવકુરુ ઓર ઉચ્ચરકુરુ હૈં उनमें रहने
वाले मनुष्य तीन गम्युति प्रमाण ऊँचे शरीरवाले होते हैं, उनकी आयु
तीन पद्मोपम की होती है, इसी तरह से यावत् पुष्करचरद्वीपार्ध क
पश्चिमार्द्ध में भी कथन जानना चाहिये, इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में
भरत और ऐरवत क्षेत्र में एक अवसर्पिणी में और एक उत्सर्पिणी में
तीन वश उत्पन्न हुए हैं होते हैं, भागे भी उत्पन्न होंगे । जैसे-अर्द्धश
चक्रवर्ति वश और वज्रावश, इसी तरह का कथन यावत् पुष्करचर
द्वीपार्ध के पश्चिमार्द्ध में भी जानना चाहिये ।

जम्बूद्वीप नामके द्वीपमे एक २ अवसर्पिणी और उत्सर्पिणी मे
तीन उत्तम पुरुष उत्पन्न हुए हैं, उत्पन्न होते हैं और भागे उत्पन्न होंगे
जैसे अर्द्ध त चक्रवर्ती और वसुदेव वासुदेव, इसी तरहका कथन यावत्
पुष्करचरद्वीपार्द्ध के पश्चिमार्द्ध में जानना चाहिये । ये तीन अपनी

જામ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં જે દેવકુરુ અને ઉચ્ચરકુરુ નામનાં ક્ષેત્રો છે
તેમાં રહેલા મનુષ્યો ત્રણ ગમ્યુતિપ્રમાણ ઉચ્ચ શરીરવાળા હોય છે અને તેમનું
જામુખ્ય ત્રણ પદ્મોપમનું હોય છે એજ પ્રમાણે પુષ્કરચર દ્વીપાર્ધના પશ્ચિ
માર્ધ પશ્ચાન્તના દ્વીપોના ક્ષેત્રોમાં વસતા મનુષ્યોની ઉચ્ચાઈ અને જામુખ્યનું
કથન પણ સમજવું આ જામ્બૂદ્વીપના ભરત અને ઐરવત ક્ષેત્રમાં એક અવ
સર્પિણીમાં અને એક ઉત્સર્પિણીમાં ત્રણ વશ કૃત્ય ન થયા હતા, થાય છે
અને ભવિષ્યમાં પણ ઉત્પન્ન થશે. જેમકે અર્દ્ધશ વશ, ચક્રવર્તિ વશ અને
વજાર વશ (વાસુદેવ) એજ પ્રમાણ કથન પુષ્કરચર દ્વીપાર્ધના પશ્ચિમાર્ધ
પશ્ચાન્તના દ્વીપવર્તી ક્ષેત્રો વિશે પણ સમજવું ।

જામ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં એક એક ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીમાં
ત્રણ ઉત્તમ પુરુષ કૃત્યન્ન થયા હતા, થાય છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે.
જેમકે અર્દ્ધશ, ચક્રવર્તી અને વસુદેવ વાસુદેવ. એજ પ્રમાણ કથન પુષ્કરચર
દ્વીપાર્ધના પશ્ચિમાર્ધ પશ્ચાન્તના દ્વીપો વિશે પણ સમજવું આ ત્રણ પાતાના

આત્યાદ્દે ૩૦ । ત્રયો યથાયુષ્કં પાલયન્તિ, તદ્વથા-અર્હન્તઃ, ચક્રવર્તિનઃ, વલ-
દેવવાસુદેવાઃ ૩૧ । ત્રયો મધ્યમાયુઃ પાલયન્તિ, તદ્વથા-અર્હન્તઃ, ચક્રવર્તિનઃ,
વલદેવવાસુદેવાઃ ૩૨ ॥ ૨૨ ॥

ટીકા—‘ જંબુદ્વીવે ’ इत्यादि सर्वं सुगमम् । नवरम्-‘पन्नत्ते ’ इति प्रज्ञप्तं,
इत्यनेन — अवसर्पिणीकालस्य वर्त्तमानत्वं सूचितम् । अत्र ‘ होत्था ’ इति
व्यपदेशो न कार्यः ।

‘ જંબુદ્વીવે ’ इत्यादीनि ‘ वलदेववासुदेवा ’ इत्यन्तानि द्वाविंशत् कालधर्म-
सूत्राणि सुगमानि, नवरम्-‘ अठाउयं पालयन्ति ’ यथायुष्कं पालयन्ति निरुपक्र-
मायुष्कत्वात्, ‘ मज्झिमाउयं पालयन्ति ’ मध्यमायुः पालयन्ति वृद्धत्वाभावादिति
पूरी आयु का पालन करते हैं-अर्हन्त, चक्रवर्ती और वलदेव वासुदेव,
ये तीन मध्यमायु का पालन करते हैं — अर्हन्त, चक्रवर्ती और
वलदेव वासुदेव ।

ટીકાર્થ—“नवरं प्रज्ञप्तः” ऐसा जो कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा
है कि सूत्रकारने अवसर्पिणी कालमें वर्तमानता सूचित की है, इसलिये
यहां “ होत्था ” ऐसा भूतकालका निर्देश नहीं करना चाहिये ।

“ यथायुष्कं का पालन करते हैं ” इस कथन का तात्पर्य ऐसा है
कि ये निरुपक्रम आयु वाले होते हैं अतः जितनी आयु का बंध इन्हें
होता है उसे पूरी २ पालते हैं इनको अकालमरण नहीं होता है ।

“ मध्यमायु का पालन करते हैं ” इसका तात्पर्य ऐसा है कि ये सब
वृद्धावस्था से परे रहते हैं-अर्थात् इनको वृद्धता नहीं आती है ।

પૂરેપૂરા આયુતું પાલન કરે છે-અર્હન્ત, ચક્રવર્તી અને વલદેવવાસુદેવ-“ નવ
પ્રજ્ઞપ્ત ” આ કથનનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે છે-સૂત્રકારે અવસર્પિણી કાળમા
વર્તમાનતા સૂચિત કરી છે, તેથી અહીં “ હોત્થા ” આ પ્રકારનો ભૂતકાળનો
નિર્દેશ કરવો જોઈએ નહીં.

“ યથાયુષ્કતું પાલન કરે છે ” આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—
તેઓ નિરુપક્રમ આયુવાળા હોય છે. તેથી તેમણે જેટલા આયુનો બંધ કર્યો
હોય છે એટલું આયુ પૂરેપૂરું લોગવે છે, તેમનું અકાલે મરણ થતું નથી.
“ તેઓ મધ્યમ આયુ લોગવે છે ” આ કથનનો ભાવાર્થ એવો છે કે તેઓ
વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત કરતા નથી. તેમનું જીવન વૃદ્ધાવસ્થાથી રહિત હોય છે.

૩૨। દ્વાવિંશત્સૂત્રાણિ ચેત્યમ્-જમ્બૂદ્વીપસ્ય મરતૈરવતપોરતીતોત્સર્પિણી-વર્ષમાના
 ષત્સર્પિણ્યનાગત્સર્પિણીકાલવિપયાણિ પ્રોગિ સૂત્રાણિ, એક ચ દેવકુરુચરકુ
 સ્વિપયમિતિ ચત્વારિ ૪, એવ ઘાતકીભ્રમણસ્ય પૂર્વાર્ધવિપયાણિ ચત્વારિ, પશ્ચિમાર્ધ
 વિપયાણિ ચ ચત્વારીત્યપ્ત, એવ પુષ્કરચરત્રીપાર્ધસ્ય પૂર્વાર્ધ-પશ્ચિમાર્ધ વિપયાણિ
 ચાષ્ટ, इत्यथ પોઢશ્ચ, એવ પૂર્વોક્તસૂત્રચતુષ્પત્તેન સહ સકલત્વેન વિંશતિસૂત્રાણિ
 મવન્તિ ૨૦। મરતૈરવતપોરતીતોત્સર્પિણ્યમયેક સૂત્રમ્ ૧। એવ ઘાતકીભ્રમણસ્ય પૂર્વાર્ધવિપ
 યાચ્ચવિપયં સૂત્રદ્વયમ્ ૩। પુન પુષ્કરચરત્રીપાર્ધસ્ય પૂર્વાર્ધપશ્ચિમાર્ધવિપયાચ્ચ સૂત્રદ્વય
 મિતિ પચ્ચ । એવં પૂર્વોક્તવિંશતિસૂત્રેઃ સહ સકલત્વેન પચ્ચવિંશતિસૂત્રાણિ મવન્તિ
 ૨૫। જમ્બૂદ્વીપસ્ય મરતૈરવતપોરતીતોત્સર્પિણ્યમયેક સૂત્રમ્ ૧, પુનઘાતકીભ્રમ
 ણસ્ય પૂર્વાર્ધવિપયાચ્ચવિપય સૂત્રદ્વયમ્ ૨, પુષ્કરચરત્રીપાર્ધસ્ય પૂર્વાર્ધ-પશ્ચિમાર્ધ
 વિપય સૂત્રદ્વય ૨ ચેતિ પચ્ચ ૫। એવં પૂર્વોક્તપચ્ચવિંશતિસૂત્રે સહ સકલત્વેન વિંશ

પણાં ૩૨ સૂત્ર હસ પ્રકાર સે હૈ-જમ્બુદ્વીપ સત્રતી મરત ઓર પેર
 વતક્ષેત્ર કે અતીત ઉત્સર્પિણી, વર્તમાન અવસર્પિણી, એવ અનાગત
 ઉત્સર્પિણીકાલવિપયક ત્રીન સૂત્ર તથા ઉત્તર કુરુ પય દેવકુરુ વિપયક
 એકસૂત્ર, તથા ઘાતકી ભ્રમણ કે પૂર્વાર્ધવિપયક ૪ સૂત્ર ઓર પશ્ચિમાર્ધ
 વિપયક ૪ સૂત્ર, હસી તરહ સે પુષ્કર ચર દ્વીપાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ ઓર પશ્ચિ
 માર્ધ વિપયક ૮ સૂત્ર કુલ જન સોલહ સૂત્રો મેં પહિલે ચાર ૪ સૂત્ર
 મિલા દેને સે ૨૦ સૂત્ર હો જાતે હં મરત ઓર પેરવત ક્ષેત્ર કે વંશાવિ
 પયક એક સૂત્ર તથા ઘાતકીભ્રમણ કે પૂર્વાર્ધ ઓર પશ્ચિમાર્ધ વિપયક ૨
 સૂત્ર, તથા પુષ્કરચરત્રીપાર્ધ કે પૂર્વાર્ધ, પશ્ચિમાર્ધ કે ૨ સૂત્ર જન પ્રકાર
 ૫ પાંચ સૂત્ર યે પૂર્વાક્ત ૨૦ સૂત્રો મેં મિલા દેને સે ૨૫ સૂત્ર હો જાતે હૈ

અહીં ૩૨ સૂત્ર ત્રીણે પ્રમાણે છે-જમ્બુદ્વીપના મરત અને ઐરવત ક્ષેત્રના
 ઉત્સર્પિણી વર્તમાન અવસર્પિણી અને આગામી ઉત્સર્પિણી કાલવિપયક ત્રણ
 સૂત્રો, ઉત્તરકુરુ અને દેવકુરુ વિપયક એક સૂત્ર, ઘાતકીભ્રમણ પૂર્વાર્ધ વિપયક
 ચાર સૂત્રો અને પશ્ચિમાર્ધ વિપયક ચાર સૂત્રો એજ પ્રમાણે પુષ્કરચર દ્વીપાર્
 ધના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ વિપયક આઠ સૂત્રો આ રીતે ૩+૧+૪+૪+૮
 =૨૦ સૂત્રોના હસમુખીમાં બતાવ્યો બહીખુણે

ભારતક્ષેત્ર અને ઐરવતક્ષેત્ર વચ્ચેવિપયક એક સૂત્ર ઘાતકીભ્રમણ પૂર્વાર્ધ
 અને પશ્ચિમાર્ધ વિપયક બે સૂત્ર તથા પુષ્કરચરત્રીપાર્ધના પૂર્વાર્ધ અને
 પશ્ચિમાર્ધના બે સૂત્ર મળીને જે પાંચ સૂત્રો થાય છે તેમને પૂર્વોક્ત ૨૦
 સૂત્રોમાં ઉમેરતાં ૨૫ સૂત્ર થાય છે ભારત અને ઐરવતક્ષેત્રમાં ઉત્તમ પુરુષની
 ઉત્પત્તિ વિષેનું એક સૂત્ર ઘાતકીભ્રમણના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ વિપયક બે
 સૂત્ર, અને પુષ્કરચર દ્વીપાર્ધના પૂર્વાર્ધ અને પશ્ચિમાર્ધ વિપયક બે સૂત્ર મળીને

सूत्राणि भवन्ति ३०। पुनरायुर्विषयकं सूत्रद्वयमिति सर्वसंकलनया द्वात्रिंशत्सूत्राणि भवन्ति ३२ ॥ सू० २२ ॥

आयुष्काधिकारात्स्थितिसूत्रमाह—

मूलम्—वायरतेउकाइयाणं उक्कोसेणं तिन्नि राइंदि-
याइं ठिई पणत्ता । वायरवाउकाइयाणं उक्कोसेणं तिन्नि
वाससहस्साइं ठिई पणत्ता । अह भंते ! सालीणं वीहीणं
गोधूमाणं जवाणं जवजवाणं, एणमि णं धन्नाणं कोट्टा उत्ताणं
पल्ला उत्ताणं मंचा उत्ताणं मालाउत्ताणं ओलित्ताणं लिक्काणं
लंछियाणं मुहियाणं पिहियाणं केवइयं कालं जोणी संचिट्ठिइ ?
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिणिण संवच्छराइं,
तेण परं जोणी पमिलायइ, तेण परं जोणी पविद्धंसइ, तेण
परं जोणी विद्धंसइ, तेण परं वीए अवीए भवइ, तेण परं
जोणी वोच्छेओ पणत्तो । दोच्चाए णं सक्करप्पभाए पुढवीए
णेरइयाणं उक्कोसेणं तिणिण सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ।
तच्चाए णं वालुयप्पभाए पुढवीए णेरइयाणं जहन्नेणं तिन्नि
सागरोवमाइं ठिई पणत्ता ॥ सू० २३ ॥

भरत ऐरवतक्षेत्र में उत्तमपुरुषोत्पत्तिविषयक १ सूत्र, तथा धातकीखण्ड
के पूर्वार्ध पश्चिमार्ध विषयक २ सूत्र और पुष्करवरद्वीपार्ध के पूर्वार्ध
और पश्चिमार्ध के २ सूत्र—ये ५ सूत्र, २५ सूत्रों के साथ मिलाने से ३०
सूत्र हो जाते हैं । तथा आयु विषयक २ सूत्र और इनमें जोड़ देने से
कुल ३२ सूत्र होते हैं ॥ सू० २२ ॥

ये पाच सूत्रो थाय छे तेमने पूर्वोक्ता २५ सूत्रोमा उमेस्वाथी ३० सूत्र थाय
छे. ते ३० सूत्रोमा आयुविषयक ये सूत्र उमेस्वाथी कुल ३२ सूत्रो
थय जय छे. ॥ सू. २२ ॥

છાયા—પાદરતેજસ્કાયિકાનામુસ્કરૂપેણ પ્રીણિરાન્દિચાનિ સ્થિતિ મદ્દસા ।
 પાદર વાયુકાયિકાનામુસ્કરૂપેણ પ્રીણિ વર્પસરસાણિ સ્થિતિ મદ્દસા । મય મદન્ત ।
 શાલીનાં વ્રીરીનાં ગોધૂમાનાં યવાનાં યવપવાનામ્, પૃથૈર્વાં સલુ ધાન્યાનાં કોષ્ઠા
 ગુમાનાં, પલ્લ્યાગુમાનાં, મચ્ચાગુમાનાં, માલાગુમાનામ્, અપલ્પિમાનાં, લિપ્પાનાં,
 ષ્ઠ્ઠિવાનાં મુદ્રિવાનાં, પિદિવાનાં ક્ષિપ્ત્ કાલ્મ યોનિઃ સતિષ્ઠતે ? ગૌતમ ।
 જયન્તેનાન્તર્મુદ્દર્શમ્, ઉત્કરૂપેણ પ્રીણિ સવત્સરાણિ, તતઃ પરં યોનિઃ પ્રમ્ભાયતિ,

આપુલ્ક કા અધિકાર હોને સે અપ સૂત્રકાર સ્થિતિ સૂત્ર કા કથન કરતે હે—(પાદરતેજસ્કાયિકા ઉક્તોસેર્ણ) હસ્વાદિ ।

સૂત્રાથ—પાદર તેજસ્કાયિક જીવોં કી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રીન અદો-
 રાત્ર—(ત્રીન દિનરાત્ર) કી કહી ગઈ હૈ, પાદર વાયુકાયિક જીવોં કી
 ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીન હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ, હે મદન્ત । કુશલ-કોઠીમેં
 સંરક્ષિત, પલ્લ્ય મેં સંરક્ષિત, મચ્ચ મેં સંરક્ષિત, માલ મેં સંરક્ષિત, ગોપર
 આદિ સે સુષ્ક કો ઢકકર કિસી આગારવિશેષ મેં સંરક્ષિત, મિટ્ટી આદિ
 સે સ્વપ અન્ધી તરહ સે ઢકકર સંરક્ષિત, લાવ્વ આદિ સે મુદ્રિતકર
 કિસી આધાર મેં સંરક્ષિત, તથા લોદે આદિ કે પટિયા સે આન્છાદિત
 કિસી આધારવિશેષ મેં સંરક્ષિત એસે શાલ્પાદિ ધાન્યોં મેં કિતને
 કાલ્તક અકુરોત્પત્તિ કરને કી શક્તિ રહતી હૈ ? અર્થાત્ પે સર્વ
 ધાન્ય કહાંતક સર્વિષ રહેતે હે ! હે ગૌતમ । જયન્ત સે
 અન્તર્મુદ્દર્શ તક શક્તિ રહતી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન વર્ષતક શક્તિ

આપુલ્કને અધિકાર આવી રહ્યો છે તેથી હવે સૂત્રકાર સ્થિતિસૂત્ર
 કથન કરે છે—‘ પાદરતેજસ્કાયિકા ઉક્તોસેર્ણ ’ હસ્વાદિ—

સૂત્રાથ—પાદરતેજસ્કાયિક જીવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ અદોરાત્રી
 (ત્રણ દિનરાત્રી) કહી છે જાદર વાયુકાયિક જીવોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ
 હજાર વર્ષની કહી છે ‘ હે ભગવન્ ! કુશલ (કોઠી) માં સંરક્ષિત, પલ્લ્યમાં
 સંરક્ષિત, મચ્ચમાં સંરક્ષિત, માલમાં સંરક્ષિત, ગોમય (છાલ) આદિથી
 બંધુજ સારી રીતે ઢાંકી હોને સંરક્ષિત, લાવ્વ આદિથી મુદ્રિત કરીને ઢાંક
 પાત્રમાં સંરક્ષિત થોડા આદિના પતરાવડે આન્છાદિત એવા ઢાંક પાત્રમાં
 સંરક્ષિત, એવા ઢાંકર આદિ ધાન્યોમાં કેટલા કાળ સુધી અકુરોત્પત્તિ
 કરવાની શક્તિ રહે છે ?

ઉત્તર—‘ હે ગૌતમ ! જોખમાં જોખ અત્યુદ્ભૂત પ્રમાણમાં સુધી
 અને વધારેમાં વધારે ત્રણ વર્ષ સુધી બીજામાં અકુરોત્પાદન શક્તિ રહે છે.

તતઃ પરં યોનિઃ પ્રવિધ્વંસતે, તા પર યોનિર્વિધ્વંસતે, તતઃ પરં વીજમ્ અવીર્જં
ભવતિ, તતઃ પરં યોનિવ્યુત્થેદઃ પ્રજ્ઞતાઃ । દ્વિતીયાયાં સ્વલુ શર્કરાપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં
નૈરયિકાણામુત્કર્ષેણ ત્રીણિ સાગરોપમાણિ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞતાઃ । તૃતીયાયાં સ્વલુ વાલુકાપ્ર-
ભાયાં પૃથિવ્યાં નૈરયિકાણાં જગન્મયેન ત્રીણિ સાગરોપમાણિઃ સ્થિતિ પ્રજ્ઞતાઃ ॥૬૦૨૩॥

ટીકા—‘ વાયરતેજ૦ ’ इत्यादि । वादरतेजस्कायिकानां स्थितिरुत्कर्षेण
त्रीणि रात्रिन्दिवानि, वादरवायुकायिकानां च त्रीणि वर्षसहस्राणि-वर्षाणां सह-
स्रत्रयं स्थिति भवतीति । अथ स्थित्यधिकारात् शाल्यादि धान्यानां योनिस्थितिं
प्रश्नोत्तरेण ग्राह—‘ अह भंते ’ इत्यादि, ‘ अथ ’ परिप्रश्नार्थः ‘ भंते ’ इति हे
मदन्त । हे-भगवन् ! मदन्तजगद्भरण विशेषव्याख्या आवश्यकसूत्रस्य मत्कृतायां
मुनितोषिणी टीकायां ‘ करेमि भंते सामाज्यं ’ इत्यत्र विलोकनीया । शाल्यादि-
धान्यानाम्, कीदृशानाम् ? इत्याह—कोष्ठागुप्तानां-कुशूले सरसिाानां, पलयागु-

રહતી હૈ इसके बाद अङ्गुरोत्पादन शक्ति उनमें से नष्ट हो जाती है
अर्थात् बीज अवीज हो जाता है उसकी योनि विच्छिन्न हो जाती
है । वर्ण गंध रस स्पर्श आदि से वह हीन हो जाती है, “ विनश्यति,
विध्वंसते, ” आदि क्रियापद इसी अर्थ का समर्थन करते हैं द्वितीय
शर्करा प्रभापृथिवी में नैरयिकों की उत्कृष्टस्थिति तीन सागरोपम की
कही गई है तीसरी वालुकाप्रभा पृथिवी में नैरयिकों की जघन्य स्थिति
तीन सागरोपम की कही गई है ।

टीકાર્થ-યહાં સૂત્રકારકે ત્રીન સ્થાનકકા પ્રકરણ હોનેસે સંબંધ રાખને-
વાલી વાદર તેજસ્કાયિક આદિકોં કી સ્થિતિ કે વિષય મેં કથન ક્રિયા
હૈ હસમેં કહા ગયા હૈ કિ વાદર તેજસ્કાયિકોં કી સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ સે
ત્રીન અહોરાત્ર (ત્રીન દિનરાત) કી હૈ તથા વાદર વાયુકાયિક જીવોં

ભારખાદ તેની અકુરોત્પાદન શક્તિ અવશ્ય નાશ પામી જાય છે એટલે કે
ત્રણ વર્ષમા તે બીજ અબીજ રૂપ થઈ જાય છે-તેની યોનિ વિચ્છિન્ન થઈ જાય
છે, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિથી તે રહિત થઈ જાય છે “ વિનશ્યતિ, વિધ્વંસતે ”
આદિ ક્રિયાપદો આ અર્થતુજ સમર્થન કરે છે. શર્કરાપ્રભા નામની બીજી
નરકના નારકોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની કહી છે. વાલુકાપ્રભા નામની
ત્રીજી નરકના નારકોની જઘન્યસ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની કહી છે.

ટીકાર્થ-ત્રણ સ્થાનકોનો અધિકાર ચાલેનો હોવાથી સૂત્રકારે અહીં ત્રણ સ્થાનો
સાથે સંબંધ રાખતા વાદર તેજસ્કાયિક આદિની સ્થિતિ વિષે કથન કર્યું છે
અહીં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે વાદર તેજસ્કાયિકોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ
દિનરાતની હોય છે, તથા વાદર વાયુકાયિક જીવોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ હોનર

સાનાં, પર્યં-વશકટકાદિકૃતો ધાન્યાધારવિશેષ, તન્નાગુપ્તાનાં-સંરક્ષિતાનામ્ । મન્નાગુપ્તાનાં-મન્ન-સ્થૂળાનામુપરિસ્થાપિતો વશકટકાદિનિર્મિતો મિત્તિરિતો લોકમસિદ્ધઃ, તત્ર સરક્ષિતાનામ્ । માલ્યાગુપ્તાનાં-માન્સસંરક્ષિતાનાં-માલક-ગૃહ સ્વોપરિતનમાગ, ઉક્તચ્ચ—

‘અન્નકુટ્ટો રાઠ મધો, માલો ય યરોવરિ હોઈ’ રૂચિ ।

છાયા—પ્રકુટયો મવતિ મન્નઃ, માલક ચુહોપરિ મવતિ । મન્નલિપ્તાનાં-દ્વારદેશ પિધાય ગોમયમૃતિકાદિછેપેનાડડચ્છાદિતાનામ્ । લિપ્તાનાં-સર્વતોમૃતિકાદિનાડડચ્છાદિતાનામ્ । છાન્નિતાનાં-રેલાદિકરુણેન કૃતલામ્બનાનામ્ । મુદ્રિતાનાં-જાણાદિમુદ્રાવતામ્ । પિદિતાનાં-છોટમૃદાદિના સ્પગિતાના શાસ્ત્રાદિધાન્યાનાં કિયત્કામ યાવત્ યોનિઃ-અન્નકુરોત્પત્તિસામર્થ્ય સત્પિષ્ઠે ? ઉપર માહ—હે ગૌતમ ! જ્ય-પેન મન્નર્ષદૃષ્ટ-પૃથ્વાન્ન્યન્તરકાલ યાવત્ સત્પિષ્ઠે, કી વલ્કુષ્ઠ સ્થિતિ તીન રજાર યર્પ કી હૈ તથા કોઠગુસ-કોઠી મૈ મર કર રસ્થે ગયે, પર્ય મૈ વંશનિર્મિત ધાન્યાધારવિશેષ મૈ રસ્થે ગયે તથા મન્ન-લંમે આદિ કે ઉપર લટકાકર વાસ આદિ કે બને હૂપ પિટારે મૈ રસ્થે ગયે, માલક ગૃહ કે ઉપરિતનમાગ મૈ રાશી કરકે રસ્થે ગયે અથ લિસ-જોટિ આદિ કા મુઠ્ઠ ગોષર આદિ સે ઘન્દ કરકે ડસમૈ રસ્થે ગયે, લિસ-મિટી આદિ કે દ્વારા ઘંક કર રસ્થે ગયે, છાન્નિત કરકે રસ્થે ગયે, અર્થાત્-પરુ હી જગહ પાર્શ્વશન કરકે ઘડા આદિ મૈ ભરે ગયે તથા છાન્ન આદિ કી મુઠ્ઠ કરકે કિમી ઘર્તન મૈ મર કર રસ્થે ગયે એસે શાસ્ત્રાવિક ધાનો મૈ અન્નુરોત્પત્તિ કરને કી શક્તિ કપતક રહતી હૈ ? તો હસકે વત્તર મૈ પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ હન મૈ અન્નુરોત્પત્તિ કરન કી શક્તિ

વર્ષની હોય છે તથા ઠોડીમાં બરીને રાખેલા પશુમાં-વાંસનિર્મિત ધાન્યાધાર વિશેષમાં (પાત્રમાં) રાખેલા, મન્ન ઉપર રાખેલા-સ્થાન આદિ ઉપર લટકાવેલી વાસ આદિની પેટીમાં રાખેલા માલકનાં (ધરના સોથી ઉપરના ભાગે) ઉગરો કરીને રાખેલા અરક્ષિતઠોડી આદિના મુખને ધાણ, માટી આદિથી બંધ કરીને તેમાં રાખેલા લિસ-માટી આદિ દ્વારા બંધીને રાખેલા છાન્નિત કરીને રાખેલા જોટલે કે જોટલ વગેરેના પાર્શ્વશન કરીને વડા (વખાર) આદિમાં ભરેલા તથા લાખ આદિ વડે ત્રીજા લગાવીને ઠોડીપાત્રમાં ભરી રાખેલા શાસ્ત્રાદિ (જગર વગેરે) ધા યોમાં અન્નુરોત્પત્તિ કરવાની સક્તિ હોવા કાળ મુખી રહે છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રશ્ન કહે છે કે ‘તે ધા-યોમાં અન્નુરોત્પત્તિ કરવાની સક્તિ ઓછામાં ઓછા જોડ અન્તમુદ્ગત મુખી અને

ઉત્કર્ષેણ ત્રીણિ સંવત્સરાણિ-વર્ષત્રયં યાવદ્ અકુરોત્પત્તિસામર્થ્યં સતિષ્ઠતે, ઇતિ । તતઃ કિમ્ ? ઇત્યાહ—‘ તેણપરં ’ ઇત્યાદિ, તતઃ પરં-તદનન્તર વર્ષત્રયાનન્તરં-યોનિઃ પ્રમ્લાયતિ-વર્ણગન્ધરસસ્પર્શોદિના હીયતે । પ્રવિધ્વંસતે-વિનશ્યતિ, વિધ્વંસતે-ક્ષીયતે । एवं ચ સતિ તદ્વીજં-શાલ્યાદિ વીજમ્ અવીજં ભવતિ, ઉક્તપિ તદ્વીજં નાહુકુરમુત્પાદયતીત્પર્યઃ, કિમુક્તં ભવતિ ? તતઃ પર-વર્ષત્રયાનન્તરં શાલ્યાદીનાં યોનિવ્યવચ્છેદઃ-ઉત્પાદનશક્તિવિનાશઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, મયાઽન્યૈશ્ચ કેવલિભિરિતિ । ત્રિસ્થાનકાવતારેણ નારકાણા સ્થિતિમાહ—‘ દોઢાણં ’ ઇત્યાદિ સ્પષ્ટ-નારં-શર્કર પ્રાશ્નયાયાંયાં દ્વિતીયા નારકાણાં ત્રીણિ સાગરોપનાણિ સાગરોપમત્રાયપરિમિતેત્પર્યઃ સ્થિતિઃ પ્રજ્ઞપ્તા । एवं તૃતીયાયાં વાલુકાપ્રમાયામપિ પૃથિવ્યાં નારકાણાં સ્થિતિર્વિજ્ઞેયા ॥ સૂ૦ ૨૩ ॥

કમ સે કમ એક અર્નુહૂત તક રહતી હૈ ઓર અધિક સે અધિક ત્રીન વર્ષતક રહતી હૈ હસકે વાદ ડનમેં અકુરોત્પાદન શક્તિ કા વર્ણ, જંબ, રસ ઓર સ્પર્શ આદિ કી અપેક્ષા હ્રાન હો જાના હૈ ડન શક્તિ કા ડનમેં વિનાશ હો જાતા હૈ વહ શક્તિ ડનમેં સે નષ્ટ હો જાતી હૈ અર્થાત્ પોછે યે સવ અવિત્ત હો જાતે હૈ હસ તરહ કી અવસ્થા મેં વહ વીજ અવીજ હો જાના હૈ અર્થાત્ અકુર કો ઉત્પન્ન કરને કી શક્તિ સે રહિત હો જાતા હૈ હસલિયે વહ યોનિ રૂપ નહીં રહતા હૈ એસા મેરા ઓર અન્ય કેવલિયોં કા કહના હૈ મંચ આદિ કે અર્થ કે વિષય મેં એસા લિખા હૈ—“ અકુહો હોહ મંચો ” ઇત્યાદિ । શાસ્ત્રકારોં ને એસા લિખા હૈ કિ પહિલે ૨ નરકોં મેં જો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હૈ વહ આગે ૨ કે નરકોં મેં જઘન્ય હો ગઈ હૈ અતઃ હસ કથન કે અનુસાર વાલુકાપ્રમા નામ કી જો તૃતીય પૃથિવી હૈ ડસમેં નારકિયોં કી

વધારેમાં વધારે ત્રણ વર્ષ સુધી રહે છે ત્યારબાદ તેમા અકુરોત્પાદન શક્તિનો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શની અપેક્ષાએ હાસ થઈ જાય છે-તે બીજોની તે શક્તિનો વિનાશ થઈ જાય છે આ પ્રકારની પરિસ્થિતિમા તે બીજા અબીજા બની જાય છે એટલે કે તે અકુરને ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિથી રહિત થઈ જાય છે, તે કારણે તે યોનિરૂપ રહેતું નથી આ પ્રકારનું માઈ કથન છે અને અન્ય કેવલીઓના કથનથી આ વાતને સમર્થન મળે છે. મંચ આદિનો અર્થ આ પ્રમાણે લખ્યો છે—“ અકુહો હોહ મંચો ” ધ્યાનિ શાસ્ત્રકારોએ એવું લખ્યું છે કે પહેલી નરકમા જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ હોય છે, એજ પછીની નરકમા જઘન્ય-સ્થિતિ હોય છે આ સિદ્ધાંત પ્રમાણે બીજી પૃથ્વીના નારકોની જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ધરી છે, એજ જઘન્યસ્થિતિ ત્રીજી નરકના નારકોની ધરી છે. તેથી બીજી

નરકપૃથિવ્યધિકારાશ્રય-નારક વિશેષસ્વરૂપ મહાપ્રભુ સૂત્રપ્રવીણ—

મૂલમ્—પંચમાણ ધૂમપ્રમાણ પુઢવીણ તિન્નિ નિરયાવા
સસયસહસ્તા પળણતા ૧ । તિસુણ પુઢવીસુ ણેરહ્યાણાં ડસિણ
વેયણા પળણતા, ત જહા—પઢમાણ, દોઢ્ઢાણ, તઢ્ઢાણ ૨ ।
તિસુણ પુઢવીસુ ણેરહ્યા ડસિણવેયણપચ્છણુભવમાણા વિહરતિ,
ત જહા—પઢમાણ દોઢ્ઢાણ તઢ્ઢાણ ૩ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ઢાયા—પચ્છમ્પાં સહ ધૂમપ્રમાણાં પૃથિવ્યા ધ્રીણિ નિરયાવાસશ્વતસાસાણિ
મહાપાણિ ૧ । ત્રિપુ સહ પૃથિવીપુ નૈરયિકાણામુષ્ણવેદના મહાપ્તા, તથા—પ્રથ-
માયા, દ્વિતીયાયાં, તૃતીયાયામ્ ૨ । ત્રિપુ સહ પૃથિવીપુ—નૈરયિકા ડપ્પવેદનાં
મત્તપનુમનતો વિહરન્તિ, તથા પ્રથમાયા દ્વિતીયાયામ્ તૃતીયાયામ્ ૩ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ટીકા—‘ પંચમાણ ’ ઇત્યાદિ નયર-પચ્છમ્પાં ધૂમપ્રમાણપૃથિવ્યાં
નરકાવાસાનાં ધ્રીણિ શ્વતસાસાણિ—શિલ્સનરકાવાસાઃ સન્તીતિ ૧ । ‘ તિસુણ ’
ઇત્યાદિ, તિસુ—પ્રથમ-દ્વિતીય-તૃતીયાસુ પૃથિવીપુ નૈરયિકાણામુષ્ણવેદના મહાપ્તા,
આસાં તિસુણામુષ્ણસ્વમાણત્વાદ્ ૨ । તે નૈરયિકાસ્તામુષ્ણવેદનામનુભવવિપયી

જઘન સ્થિતિ ત્રીન સાગરોપમ કી હો મહા હૈ ક્યોં કિ યહ ત્રીન સાગરો-
પમ કી ડસ્કૃષ્ટસ્થિતિ શાકરોપમા કે નારકિયોં કી હૈ ॥ સૂ. ૨૩ ॥

નરકપૃથિવી કે સપત્ર કો લેકર અવ સૂત્રકાર નરક ઓર નારક
કે વિશેષ સ્વરૂપ કા કથન કરને કે લિપે સૂત્રપ્રવીણ પહેતે હૈ—(પંચમા-
ણ ધૂમપ્રમાણ પુઢવીણ) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—પાંચવીં ધૂમપ્રમાણપૃથિવીમેં ત્રીન લાસ નરકવાસ હૈ, પ્રથમ નરક,
દ્વિતીયનરક ઓર તૃતીય નરક इन ત્રીન નરકોં મેં ડપ્પવેદના હૈ ક્યોં
કિ યે ત્રીન નરક ડપ્પ સ્વમાણવાલે હૈ, इन ત્રીન નરકોં મેં રહન વાલે

ચક્રાપ્રભા નરકના નારકોની ડસ્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ સાગરોપમની ડોવાથી ત્રીણ
વાતુકાપ્રભા નરકના નારકોની જળન્યસ્થિતિ પણ ત્રણ સાગરોપમની હોય છે સૂ. ૨૩

નરક પૃથ્વીના સળખને અનુલક્ષીને હવે સૂત્રકાર નરક અને નારકના
સ્વરૂપનું વિશેષ કથન કરતાં ત્રણ સૂત્રોનું પ્રતિપાદન કરે છે

“ પંચમાણ ધૂમપ્રમાણ પુઢવીણ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ધૂમપ્રભા નામની પચમી નરકમાં ત્રણ લાખ નરકવાસ છે પહેલી,
બીજી અને ત્રીજી, આ ત્રણ નરકોમાં ડપ્પવેદનાને સમુદાય દેવા છે, કારણ
કે તે ત્રણ નરકો ડપ્પસ્વમાણવાળી છે તે ત્રણ નરકોમાં રહેનારા નારકો ડપ્પ

કુર્વન્તિ નવા ? इत्यत्राह—‘ तिमृणं ’ इत्यादि, आस्वेव पूर्वोक्तासु तिसृषु पृथि गीपु
नैरयिका उष्णवेदनां प्रत्यनुभवन्तः । उष्णवेदनाया अनुभवं कुर्वाणास्तिष्ठन्ति ।
अत्र यन्-नारकाणामुष्णवेदनां कथयित्वा पुनर्वेदनानुभवकथनं तद्वेदनायाः सात-
त्यप्रदर्शनार्थमिति ३ ॥ सू० २४ ॥

ક્ષેત્રાધિકારાત્ ક્ષેત્રવિશેષસ્વરૂપં નિરૂપયન્ સૂત્રદ્વયમાહ—

मूलम्—तओ लोगे समा सपक्खिं सप्पडिदिसिं पणत्ता,
तं जहा-अप्पइट्ठाणे णरए, जंबुद्वीवे दीवे, सबट्टसिद्धे महावि-
माणे ? । तओ लोगे समा सपक्खिं सप्पडिदिसिं पणत्ता, तं
जहा-सीमंतएणं णरए, समयखेत्ते ईसीपव्भारा पुट्ठी ॥ सू० २५

છાયા—ત્રીણિ લોકે સમાનિ સપક્ષં સપ્રતિદિક્ પ્રજ્ઞતાનિ, તથા અપ્રતિષ્ઠાનો
નરકઃ, જરૂદ્વીપો દ્વીપઃ, સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમ્ ? । ત્રીણિ લોકે સમાનિ
સપક્ષં સપ્રતિદિક્ પ્રજ્ઞતા, તથા-સીમાન્તરઃ સ્વલ્લ નરક, સમયક્ષેત્રં, ઈપત્મા-
ભારા પૃથિવી ॥ સુ. ૨૫ ॥

ટીકા—‘ તઓ ’ इत्यादि । लोके त्रीणि वस्तूनि समानि-तुल्यानि त्रया-
णामपि योजनलक्षणमात्रात्, सपक्ष-पक्षाणां-दक्षिणवामादिपार्श्वानां सदृशता-
समता सपक्षमित्यव्ययीभावस्तेन समपार्श्वतया समानीत्यर्थः । सप्रतिदिक्-प्रति-

નૈરયિક ઉષ્ણવેદના કા અનુભવ કરતે હૈ । યહાં નારકોં કે ઉષ્ણવેદના
કા કથન કરકે જો પુનઃ હસ વેદના કા અનુભવ ડનમેં કહા ગયા હૈ
ડસકા કારણ ડસ વેદના કા વહાં સાતત્ય દિઁલડાના હૈ ॥ સુ. ૨૪ ॥

ક્ષેત્રાધિકાર છો લેકર અવ સૂત્રકાર ક્ષેત્રવિશેષ કે સ્વરૂપ કા
નિરૂપણ કરતે હૈ—(તઓ લોગે સમા સપક્ખિં ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—લોકમેં ત્રીન વસ્તુએં તુલ્ય કહી ગઈહેં યહ તુલ્યતા યોજનલક્ષ-
પ્રમાણ કી અપેક્ષા સે જાનની ઇચ્છીયે તથા પાર્શ્વ ભાગોં મેં સમાનતા

વેદનાનો અનુભવ કરે છે. અહીં નારકોની ઉષ્ણવેદનાનુ કથન કરીને ફરીથી
તે વેદનાનો અનુભવ કરવાની જે વાત કરી છે તેનુ કારણ એ છે કે સૂત્રકાર
તે વેદનાનુ ત્યા સાતત્ય પ્રકટ કરવા માગે છે ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ક્ષેત્રાધિકારના સંબંધને લઈને હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રવિશેષના સ્વરૂપનું નિરૂ-
પણ કરે છે—“ તઓ લોગે સમા સપક્ખિ ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ટીકામા ત્રણ વસ્તુઓ તુલ્ય (સમાન) કહી છે. આ તુલ્યતા યોજનલક્ષ
પ્રમાણની અપેક્ષાએ, તથા પાર્શ્વભાગોમાં સમાનતા અને દિશાઓ અને વિદિ-

નરકપૃથિવ્યધિકારાશ્રવણ-નારક વિશેષસ્વરૂપ પ્રકૃત્યનુ સૂત્રપ્રવીમાર—

મૂલમ્—પચમાણ ધૂમપમાણ પુઢવીણ તિન્નિ નિરયાવા
સસયસહસ્તા પળ્ળત્તા ૧ । તિસુળ પુઢવીસુ ણેરડયાણં ડસિણ
વેયણા પળ્ળત્તા, ત જહા—પઢમાણ, દોષ્ણાણ, તચ્ણાણ ૨ ।
તિસુળ પુઢવીસુ ણેરડયા ડસિણવેયણપચ્છણુભવમાણા વિહરતિ,
ત જહા—પઢમાણ દોષ્ણાણ તચ્ણાણ ૩ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

છાયા—પચ્છમાણ સ્વલુ ધૂમપમાણ પૃથિવ્યા ગ્રીણિ નિરયાવાસજ્જતસહસ્તાણિ
મહ્ગ્ગાણિ ૧ । ત્રિપુ સ્વલુ પૃથિવીપુ નૈરયિકાણામુણ્ણવદના મહ્ગ્ગા, તથયા—મય
માયા, દ્વિતીયાયા, તૃતીયાયામ્ ૨ । ત્રિપુ સ્વલુ પૃથિવીપુ—નૈરયિકા ડ્ગ્ગાવદનાં
મત્સ્યનુમરન્તો વિહરન્તિ, તથયા મયમાયાં દ્વિતીયાયામ્ તૃતીયાયામ્ ૩ ॥ સૂ. ૨૪ ॥

ટીકા—‘ પચમાણ ’ ઇત્યાદિ નવર-પચ્છમાણ ધૂમપમાપૃથિવ્યા
નરકાવાસાનાં ગ્રીણિ જ્જતસહસ્તાણિ—ખિલ્લનરકાવાસાઃ સન્તીતિ ૧ । ‘ તિસુમ્ ’
ઇત્યાદિ તિસુપ્-મયમ-દ્વિતીય-તૃતીયાસુ પૃથિવીપુ નૈરયિકાણામુણ્ણવદના મહ્ગ્ગા,
આસાં તિસુણામુણ્ણસ્વમાવત્તાત્ ૨ । તે નૈરયિકાસ્વામુણ્ણવેદનામનુમવવિપયી
જગ્ગ્ય સ્થિતિ ત્રીન માગરોપમ કી હો ગદ્દ હે જ્યોં કિ યદ્દ ત્રીન સાગરો
પમ કી ડહ્કુટ્થસ્થિતિ ડાફરાપમા કે નારકિયોં કી હે ॥ સૂ. ૨૩ ॥

નરકપૃથિવી કે સપ્ત કો હેકર અવ મૂઘ્ગત્તાર નરક ઓર નારક
કે ચિશેષ સ્વરૂપ કા કથન કરને કે લિયે સૂત્રપ્રવી ફહતે હે—(પચમા
ણ ધૂમપમાણ પુઢવીણ) ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—પાચર્થી ધૂમપમાપૃથિવીમેં ત્રીન લાન્ન નરકાવાસહે, પ્રથમ નરક,
દ્વિતીયનરક ઓર તૃતીય નરક इन तीन नरकों में उष्णवेदना है ज्यों
कि ये तीन नरक उष्ण इत्यवस्थाछे हैं, इन तीन नरकों में रहन पाछे

સકસાનસા નરકના નારકોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ત્રણ સાનરોપમની ડોવાથી ત્રીજી
વાડુકાપ્રમા નરકના નારકોની જ્ઞાન-વસ્થિતિ પણ ત્રણ સાનરોપમની ઢલી છે સૂ. ૨૩
નરક પૃથ્વીના સજખને અનુવક્ષીને દવે સૂત્રકાર નરક અને નારકના
સ્વરૂપનુ વિશેષ કથન કરતાં ત્રણ સૂત્રોનું પ્રતિપાદન કરે છે

‘ પચમાણ ધૂમપમાણ પુઢવીર ’ ઇત્યાદિ—

ટીકા—ધૂમપમા નામની પચમી નરકમાં ત્રણ વાજ નરકાવાસ છે પહેલી,
બીજી અને ત્રીજી, આ ત્રણ નરકોમાં ઉષ્ણવેદનાનો સદ્માવ ડોવ છે, કારણ
કે તે ત્રણ નરકો ઉષ્ણસ્વભાવવાળી છે તે ત્રણ નરકોમાં રહેનારા નારકો ઉષ્ણ

યયો યસ્યાઃ સા ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા-અટ્મીપૃથિવીત્યર્થઃ, અસ્યા ઈષ્ટપ્રાગ્ભારત્વં રત્નપ્રમા
દિશેષપૃથિવીનામશીત્યાદિ સહસ્રાધિકૃ યોજનચક્ષવાદહલેન મહાપ્રાગ્ભારત્વાત્ । એપાં
સોમન્તકાદીનાં સમન્વં પશ્ચવત્વારિશદ્ યોજનલક્ષ્યમાણત્વાત્ ॥ સૂ-૦ ૨૫ ॥

હૈં હસ નરકાવાસ કા પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજન કા હૈં । સમયક્ષેત્ર કા
પ્રમાણ ઔર ઈષ્ટપ્રાગ્ભારાપૃથિવી કા પ્રમાણ મીં હતના હીં હૈં સમય નામ
કાલ કા હૈં હસ કાલ કી સત્તા સે ઉપલક્ષિત જો ક્ષેત્ર હૈં વહ સમય-
ક્ષેત્ર-મનુષ્યલોક હૈં પ્રાગ્ભાર શબ્દ કા અર્થ પુદ્ગલનિચય હૈં અન્ય પૃથિ-
વિયાં કી અપેક્ષા સે વહ પ્રાગ્ભાર જિસકા અલ્પ હૈં-અર્થાત્ વાહલ્ય કી
અપેક્ષા આઠ યોજન કા હૈં એસી વહ “ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા ” નામકી આઠવીં
પૃથિવી હૈં હસકા પ્રાગ્ભાર હસલિચે અલ્પ કહા ગયા હૈં કિ રત્નપ્રમા
આદિ જો ઔર પૃથિવિયાં હૈં વે મોટાઈ મેં હસકી અપેક્ષા વહુત અધિક
હૈં જૈસે-પ્રથમપૃથિવી કી મોટાઈ ૧ એક લાખ અસ્સી હજાર યોજન કી
હૈં, દૂસરી પૃથિવી કી મોટાઈ વાહલ્ય એક ૧ લાખ વત્તીસ હજાર યોજન
કી હૈં, તીસરી કી મોટાઈ ૧ એક લાખ અઠ્ઠાઈસ હજાર યોજન કી હૈં,
ચૌથી કી મોટાઈ એક ૧ લાખ વીસ હજાર યોજન કી હૈં પાંચવીં કી
મોટાઈ એક ૧ લાખ અઠારહ હજાર યોજન કી હૈં છઠી કી મોટાઈ એક
લાખ સોલહ હજાર યોજન કી હૈં ઔર સાતવીં કી મોટાઈ એક લાખ
આઠ હજાર યોજન કી હૈં ॥ સૂ-૦ ૨૫ ॥

તે નરકાવાસનુ પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજનનુ છે સમયક્ષેત્ર અને ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા
પૃથ્વીનું પ્રમાણ પણ એટલું જ છે સમય એટલે કાળ તે કાળની સત્તાથી
ઉપલક્ષિત જે ક્ષેત્ર છે તેને સમયક્ષેત્ર કહે છે મનુષ્યલોક જ તે સમયક્ષેત્ર રૂપ
છે. “ પ્રાગ્ભાર ” એટલે ‘ પુદ્ગલનિચય ’ અન્ય પૃથ્વીઓ કરતાં આ પ્રાગ્ભાર
જેનો અલ્પ છે એટલે કે બાહ્યની અપેક્ષાએ આઠ યોજનનો છે, એવી તે
“ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા ” નામની આઠમી પૃથ્વી છે. તેનો પ્રાગ્ભાર અલ્પ કહેવાનું
કારણ એ છે કે રત્નપ્રમા આદિ જે અન્ય પૃથ્વીઓ છે, તેમનો વિસ્તાર ઇષ્ટ
પ્રાગ્ભાર કરતાં ઘણો વધારે છે. જેમકે પહેલી રત્નપ્રમા પૃથ્વીનો વિસ્તાર
૧ લાખ ૮૦ હજાર યોજનનો છે, બીજી શર્કરાપ્રમાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૩૨
હજાર યોજનનો છે, ત્રીજી વાલુકાપ્રમાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૨૮ હજાર યોજ-
નનો છે, ચોથી પકપ્રમાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૨૦ હજાર યોજનનો છે,
પાંચમી ધૂમપ્રમાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૧૮ હજાર યોજનનો છે, છઠી તમઃ
પ્રમાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૧૬ હજાર યોજનનો છે અને સાતમી તમસ્તમપ્રમા
પૃથ્વીનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૮ હજાર યોજનનો છે ॥ સૂ. ૨૫ ॥

વિદ્યાં ત્રિવિદ્યાં સદશતા સપતિવિક્ર, તેન સમપતિવિક્રતપાઽપિ સમાનીત્યર્થઃ ।
 સર્વેવ દર્શયતિ-અપ્રતિષ્ઠાન-સપ્તમ્યાં પૃથિવ્યાં પશ્ચાન્તાં નરકાનાસાનાં મધ્યમો
 નરકાવાસ ૧, જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપા-સફલદ્વીપમધ્યમો દ્વીપઃ ૨, સર્વાર્થસિદ્ધ
 વિમાને-પશ્ચાન્તામનુશરવિમાનાનાં મધ્યમ વિમાનમિતિ ૩। ૧।-અર્થા-‘તત્રો’
 રૂપાદિ સર્વે પૂર્વવત્, નવર સીમન્તકા-પ્રથમપૃથિવ્યાં પ્રથમપ્રસ્તટે તદ્ભિપાનો નર
 કાવાસઃ ૧, સમય -ક્રાંતઃ, તરત્તત્તોપલક્ષિત ક્ષેત્ર સમયક્ષત્ર મનુષ્યલોકેત્યર્થઃ,
 ૨। રૂપદ્-અત્યોઽપ્પૃથિવ્યપેસયા યોજનાદ્રુવાદિત્યત્વાત્-પ્રાગ્ભાર-પુરુગાઙ્ગિ

ઔર વિદ્યાઓં પણ ત્રિવિદ્યાઓંની સદશતા સં જાનની જાહિયે એ ત્રીન
 વસ્તુએં હસ પ્રકાર સે હેં-એક અપ્રતિષ્ઠાન, દુમરા જમ્બૂદ્વીપ ઔર ત્રીસરા
 સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન અર્થાત્ એ ત્રીનોં એક ૨ છાસ યોજન કે પ્રમાણ
 ઘાલે હેં इनके प्रत्येक के दक्षिण वामादि पार्श्वभाग समान है और
 પ્રતિવિદ્યા મેં પણ ત્રિવિદ્યા મેં એ સદશ હેં અપ્રતિષ્ઠાન યહ નરકાવાસ હે
 યહ સાતઘોં પૃથિવી મેં હે ઔર પાંચ નરકાવાસોં કે મધ્ય મેં સ્થિત હે
 જમ્બૂદ્વીપ યહ સફલદ્વીપોં કે મધ્ય મેં રહ્યા હુઆ દ્વીપ હે સર્વાર્થસિદ્ધ
 વિમાન પાંચ અનુસાર વિમાનોં કે ઘોંચ મેં હેં લોક મેં એ ત્રીન સમાન હેં।
 યહ સમાનતા પ્રમાણ કી અપેક્ષા પાર્શ્વભાગોં કી અપેક્ષા ઔર વિદ્યા
 ઔર ત્રિવિદ્યાઓંની સદશતા કી અપેક્ષા સે હેં એસા જાનના જાહિયે
 એ ત્રીન એ હેં-એક સીમન્તક નરક, સમય ક્ષેત્ર ઔર રૂપપ્રાગ્ભારાપૃ
 થિવી, પ્રથમપૃથિવી મેં પ્રથમપ્રસ્તટ મેં સીમન્તક નામ કા યહ નરકાવાસ

શાએની સમાનતાની અપેક્ષાએ સમજની જોઇએ. એ ત્રણ વસ્તુઓ નીચે
 પ્રમાણે છે (૧) અપ્રતિષ્ઠાન (૨) જમ્બૂદ્વીપ અને (૩) સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન.
 જોઈએ કે તે ત્રણે જોડે જોડે લાખ યોજનના પ્રમાણવાળાં છે તે પ્રત્યેકના
 જમણા ડાબા આદિ પાર્શ્વભાગ સમાન છે અને પ્રતિવિદ્યામાં અને વિદ્યામાં
 સદશ (સમાન) છે અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકાવાસ સતતની નરકમાં આવેલો છે
 તે પાંચ નરકાવાસોની મધ્યમાં આવેલો છે જમ્બૂદ્વીપ સમગ્ર દ્રાવિની મધ્યમાં
 આવેલો જોડે દ્વીપ છે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન પાંચ અનુસાર વિમાનોની વચ્ચે
 રહેલું છે અપ્રતિષ્ઠાન જમ્બૂદ્વીપ અને સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાન આ ત્રણે વસ્તુઓ
 દોડમાં સમાન છે તે સમાનતા પ્રમાણની અપેક્ષાએ પાર્શ્વભાગોની અપેક્ષાએ,
 વિદ્યાઓની અપેક્ષાએ અને ત્રિવિદ્યાઓની અપેક્ષાએ છે જોમ સમજવું જોઈએ.
 જોમ પ્રમાણે નીચેના ત્રણમાં પણ સમાનતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે-(૧)
 સીમન્તક નરક, (૨) સમયક્ષેત્ર અને (૩) રૂપપ્રાગ્ભારા પૃથ્વી. પહેલી પૃથ્વી
 (નરક) ના પહેલા પ્રકટમાં સીમન્તક નામનો આ નરકાવાસ આવેલો છે

વયો યસ્યાઃ સા ર્ષપ્તપ્રાગ્ભારા-અટ્મીપૃથિવીત્પર્યઃ, અસ્યા ર્ષપ્તપ્રાગ્ભારત્વં રત્નપ્રમા
દિશેષપૃથિવીનામશીત્યાદિ સહસ્રાધિક્ર યોજનચક્ષવાદલ્યેન મહાપ્રાગ્ભારત્વાત્ । एपां
સોમન્તઠાદીનાં મમન્વં પશ્ચવત્વારિગદ્ યોજનલક્ષમમાપ્તવાત્ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

હૈં હસ નરકાવાસ કા પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજન કા હૈ । સમયક્ષેત્ર કા
પ્રમાણ ઔર ર્ષપ્તપ્રાગ્ભારાપૃથિવી કા પ્રમાણ મીં ઇતના હી હૈ સમય નામ
કાલ કા હૈ હસ કાલ કી સત્તા સે ઉપલક્ષિત જો ક્ષેત્ર હૈ વહ સમય-
ક્ષેત્ર-મનુષ્યલોક હૈ પ્રાગ્ભાર શબ્દ કા અર્થ પુદ્ગલનિચય હૈ અન્ય પૃથિ-
વિયાં કી અપેક્ષા સે વહ પ્રાગ્ભાર જિસકા અલ્પ હૈ-અર્થાત્ વાહલ્ય કી
અપેક્ષા આઠ યોજન કા હૈ એસી વહ “ ર્ષપ્તપ્રાગ્ભારા ” નામકી આઠવીં
પૃથિવી હૈ હસકા પ્રાગ્ભાર હસલિચે અલ્પ કહા ગયા હૈ કિ રત્નપ્રમા
આદિ જો ઔર પૃથિવિયાં હૈં વે મોટાઈ મેં હસકી અપેક્ષા વહુન અધિક
હૈં જૈસે-પ્રથમપૃથિવી કી મોટાઈ ૧ એક લાખ અરસી હજાર યોજન કી
હૈ, દૂસરી પૃથિવી કી મોટાઈ વાહલ્ય એક ૧ લાખ વત્તીસ હજાર યોજન
કી હૈ, તીસરી કી મોટાઈ ૧ એક લાખ અઢાઠસ હજાર યોજન કી હૈ,
ચૌથી કી મોટાઈ એક ૧ લાખ વીસ હજાર યોજન કી હૈ પાંચવી કી
મોટાઈ એક ૧ લાખ અઠારહ હજાર યોજન કી હૈ છઠી કી મોટાઈ એક
લાખ સોલહ હજાર યોજન કી હૈ ઔર સાતવીં કી મોટાઈ એક લાખ
આઠ હજાર યોજન કી હૈ ॥ સૂ. ૨૫ ॥

તે નરકાવાસનુ પ્રમાણ ૪૫ લાખ યોજનનુ છે સમયક્ષેત્ર અને ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા
પૃથ્વીનુ પ્રમાણ પણ એટલુ જ છે સમય એટલે કાળ તે કાળની સત્તાથી
ઉપલક્ષિત જે ક્ષેત્ર છે તેને સમયક્ષેત્ર કહે છે મનુષ્યલોક જ તે સમયક્ષેત્ર રૂપ
છે “ પ્રાગ્ભાર ” એટલે “ પુદ્ગલનિચય ” અન્ય પૃથ્વીઓ કરતાં આ પ્રાગ્ભાર
જેનો અલ્પ છે એટલે કે બાહ્યની અપેક્ષાએ આઠ યોજનનો છે, એવી તે
“ ઈષ્ટપ્રાગ્ભારા ” નામની આઠમી પૃથ્વી છે. તેનો પ્રાગ્ભાર અલ્પ કહેવાનું
કારણ એ છે કે રત્નપ્રભા આદિ જે અન્ય પૃથ્વીઓ છે, તેમનો વિસ્તાર ઇષ્ટ
પ્રાગ્ભારા કરતાં ઘણો વધારે છે. જેમકે પહેલી રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો વિસ્તાર
૧ લાખ ૮૦ હજાર યોજનનો છે, બીજી શર્કરાપ્રભાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૩૨
હજાર યોજનનો છે, ત્રીજી વાલુકાપ્રભાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૨૮ હજાર યોજન-
નો છે, ચોથી પદ્મપ્રભાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૨૦ હજાર યોજનનો છે,
પાંચમી ધૂમપ્રભાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૧૮ હજાર યોજનનો છે, છઠી તમઃ
પ્રભાનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૧૬ હજાર યોજનનો છે અને સાતમી તમસ્તમપ્રભા
પૃથ્વીનો વિસ્તાર ૧ લાખ ૮ હજાર યોજનનો છે. ॥ સૂ. ૨૫ ॥

ક્ષેત્રાધિકારાદેષ યેઽપ્રતિષ્ઠાને નરકક્ષેત્રે, યે ષાઽનતિષ્ઠાનસ્ય સ્થિત્વાદિમિઃ
સમાને સર્વાર્થસિદ્ધમહાવિમાને ઉત્પન્નતે તાનાદ—

મૂલપ્—તઓ લોગે ગિસ્તીલા ગિઠ્ઠવયા ગિગ્ગુણા ગિમ્મેરા
ગિપ્પચ્ચક્ષ્ણાણપોસહોવવાસા કાલમાસે કાલ કિચ્ચા અહ
સત્તમાપ પુઢવીપ અપ્પઢટ્ટાણે ણરણ ણેરહ્યત્તાપ ઉવવજ્જતિ, ત
જહા—રાયાણો, મહલિયા, જે ય મહારમા કોહુવી । તઓલોપ
સત્તીલા સઘયા સગુણા સમેરા સપ્પચ્ચક્ષ્ણાણપોસહોવવાસા કાલ
માસે કાલ કિચ્ચાસવ્વટ્ટસિદ્ધે મહાવિમાણે દેવત્તાપ ઉવવત્તારો
મન્નાતિ, ત જહા રાયાણો પરિચત્તકામભોગા, સેણાવર્ઠ
પસત્થારો । સૂ ૨ ૨૬॥

છાયા—પ્રયો લોકે નિચ્છીલા નિર્વૃથા નિચ્છુણા નિર્મયાદા નિષ્પત્ત્યામ્મ્યાન
પૌપપોપવાસા કાલમાસે કાલ કૃત્વા અથઃ સમ્મયા પૃથિવ્યામપ્રતિષ્ઠાને નરકે નૈરયિક
ફતયા ઉપપન્નતે, તથા—રાજન, માન્દલિકા, યેચ મહારમ્મા કુદુમ્બિનઃ । પ્રયો

ક્ષેત્ર કે અધિકાર કો લેકર હી સૂચકાર અથ પદ પ્રકટ કરતે હૈ
કિ જો અપ્રતિષ્ઠાન નરકક્ષેત્ર મેં ઓર જો સ્થિતિ આદિ કી અપેક્ષા સે
અપ્રતિષ્ઠાન કે સમાન સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈ વે વે હૈ
(તઓ લોગે ગિસ્તીલા ગિઠ્ઠવયા ગિગ્ગુણા) રૂપાદિ ।

મૂળાર્થ—લોકમેં યે ત્રીન પુરુષ અથઃ સમ્મયી પૃથિવીમેં અપ્રતિષ્ઠાન નામકે
નરકાવાસ મેં નૈરયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ વયોં કિ યે શીલ સે રહિત
હોતે હૈ વ્રત સે રહિત હોતે હૈ મર્યાદા સે હીન હોતે હૈ પ્રત્યાક્ષ્યાન ઓર
પૌપપોપવાસ સે રહિત હોતે હૈ । અતઃ જય યે કાલમાસ મેં કાલ કરતે
હૈ તપ યે સમ્મય નરક મં અપ્રતિષ્ઠાન નામ ક નરકાવાસ મેં નારક કી
પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ । યે ત્રીન યે હૈ—૧ રાજા, ૨ માન્દલિક ઓર

જેમને અધિકાર ચાહી રહ્યો છે તેથી હવે સૂચકાર અપ્રતિષ્ઠાન નરક
જેમમાં અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહા વિમાનોમાં કયા કયા છવે ઉપપન્ન થાય છે,
તે પ્રકટ કરે છે—“ તથા જોગે ગિસ્તીલા ગિઠ્ઠવયા ગિગ્ગુણા ” ઇત્યદિ—

સૂચાર્થ—રાજા માન્દલિક અને મહારાજાના કુટુંબીજન આ ત્રણે અપ્રતિષ્ઠાન
નામના નરકાવાસમાં નારકો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે તેઓ શીલથી
રહિત, વ્રતથી રહિત અને મર્યાદાથી વિહીન હોય ॥ તેઓ પ્રત્યાખ્યાન અને
પૌપપોપવાસથી પણ રહિત હોય છે તે કારણે જાગેના અવસર આવતા જાન-

સુધા ટીકા સ્થાન ૩ ૩૦૧ સુ ૨૬ ત્રિવ્રતાનાં સવ્રતાનાં ચૌત્વર્ત્તનિકૂપણમ્ ૬૮૨

લોકે સશીલાઃ સવ્રતાઃ સગુણાઃ સમર્યાદાઃ સપ્રત્યાખ્યાનપૌષ્ઠોપવાસાઃ કાલ-
માસે કાલં કૃત્વા સર્વાર્થસિદ્ધે મહાવિમાને દેવતયા ઉપપત્તારો ભવન્તિ, તથા-
રાજાનઃ પરિત્યક્તકામભોગાઃ, -૧ સેનાપતયઃ, -૨ પ્રજાસ્તારઃ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

ટીકા—‘ તથો ’ इत्यादि । लोके-मनुष्यलोके त्रयः-त्रिसख्यकावक्ष्यमाणाः
पुरुषाः, कीदृशाः ? निश्शीलाः-शीलरहिताः ब्रह्मचर्यपरिणामरहिता इत्यर्थः, नि-
व्रताः-स्थूलप्राणातिपातविरमणा अनुव्रतरहिताः, निगुणा-गुणेभ्यः-दर्शनचारि-

જો મહારંભ વાલે કુદુસ્તીજનહેં વે, તથા યે ત્રીન મનુષ્યલોકમેસે સર્વાર્થ
સિદ્ધ મહાવિમાન મેં દેવ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતે હેં-ક્યોં કિ યે શીલ
સહિત હોતે હેં, વ્રત સહિત હોતે હેં, ગુણ સહિત હોતે હેં, મર્યાદા યુક્ત
હોતે હેં, પ્રત્યાખ્યાન ઓર પૌષ્ઠોપવાસ સે સહિત હોતે હેં, હસલિયે
કાલમાસ મેં યે જવ મરતે હેં તો સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન મેં દેવ પર્યાય
સે ઉત્પન્ન હો જાતે હેં । વે ત્રીન યે હેં જિન્હોં ને કામભોગ છોડ દિયા હૈ
એસે રાજા, સેનાપતિ ઓર અચ્છે શાસક ।

ટીકાર્થ-હસ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર ને અપ્રતિષ્ઠાન નરક મેં ઓર સર્વા-
ર્થસિદ્ધ મહાવિમાન મેં કિસ પરિસ્થિતિ સે યુક્ત હુપ મનુષ્ય
મરકર નારક રૂપ મેં ઓર દેવપર્યાયરૂપ મેં ઉત્પન્ન હોતે હેં
યહ કહા હૈ કિ નરક મેં-અપ્રતિષ્ઠાન નારકાવાસ મેં વે હીં જીવ
જાતે હેં જો ચક્રવર્તી આદિ પદ પાકર બ્રહ્મચર્ય પરિણામ સે રહિત હોતે

ધર્મ પામીને તેઓ સાતમી નરકમાં આવેલા અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં
નારકની પર્ચાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે

નીચે બતાવેલા ત્રણ જીવો મનુષ્યલોકમાંથી કાળને અવગ્રહ આવતા
કાળ કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહાવિમાનમાં દેવની પર્ચાયે ઉત્પન્ન થાય છે
(૧) જેમણે કામભોગનો પરિત્યાગ કરી દીધો છે એવા રાજા, (૨) સેનાપતિ
અને (૩) સારા શાસકો તે ત્રણે ત્યાં ઉત્પન્ન થવાનું કારણ એ છે કે તેઓ
શીલવાન હોય છે, વ્રતસહિત હોય છે, ગુણયુક્ત હોય છે, મર્યાદાથી યુક્ત
હોય છે, અને પ્રત્યાખ્યાન તથા પૌષ્ઠોપવાસથી યુક્ત હોય છે આ પ્રકારના
પુરુષો કાળને અવગ્રહ આવે કાળધર્મ પામીને સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાનમાં
દેવની પર્ચાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ટીકાર્થ-આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે એ વાત પ્રકટ કરી છે કે કેવા જીવો મરીને અપ્ર-
તિષ્ઠાન નામના સાતમી નરકના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને કેવા
પુરુષો મરીને સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહાવિમાનમાં દેવની પર્ચાયે ઉત્પન્ન થાય
છે અપ્રતિષ્ઠાન નામના નરકાવાસમાં એ જ જીવો જાય છે કે જેઓ ચક્રવર્તી
આદિ પદ પ્રાપ્ત કરીને પ્રલયથી પરિણામથી રહિત હોય છે, સ્થૂલ પ્રાણાતિ-

ક્ષેત્રાધિકારાદેવ યઽપ્રતિષ્ઠાને નરકક્ષેત્રે, ય ષાઽનતિષ્ઠાનસ્ય સ્થિત્યાદિભિઃ
સમાને સર્વાર્થસિદ્ધમહાવિમાને ઉત્પન્નતે તાનાર—

મૂલ્—તઓ લોગે ગિસ્સીલા ગિઝવયા ગિગુણા ગિમ્મેરા
ગિપ્પચ્ચક્ષ્ણાણપોસહોવવાસા કાલમાસે કાલ કિચ્ચા અહે
સત્તમાય પુઢવીય અપ્પઙ્ગટ્ટાણે ણરણ ણેરહ્યત્તાય ઉવવજ્જતિ, ત
જહા—રાયાણો, મઢલિયા, જે ય મહારમા કોઢુવી । તઓલોય
સસીલા સઘયા સગુણા સમેરા સપ્પચ્ચક્ષ્ણાણપોસહોવવાસા કાલ
માસે કાલ કિચ્ચાસન્નટ્ટસિદ્ધ મહાવિમાણે દેવત્તાય ઉવવત્તારો
ભવતિ, ત જહા રાયાણો પરિચત્તકામમોગો, સેણાવર્ડ
પસરથારો । સૂ ૨ ૨૬॥

છાયા—પ્રયો લોકે નિગ્ગીલા નિર્મિતા નિગ્ગુણા નિર્મયાંદા નિપ્પત્ત્યાસ્યાન
પૌપ્પોપવાસા કાલમાસે કાલ કૃત્વા અપઃ સસમ્પાં પૃથિવ્યામપ્રતિષ્ઠાને નરકે નૈરયિ-
ક્તવા ઉપપન્નતે, તથા—રાગ્ન, માઢલિકા, ચેચ મહારમ્માઃ કુદુમ્મિનઃ । પ્રયો

ક્ષેત્ર કે અધિકાર કો હેકર હી સૂત્રકાર અથ યહ પ્રકટ કરતે હૈ
કિ જો અપ્રતિષ્ઠાન નરકક્ષેત્ર મેં ઓર જો સ્થિતિ આદિ કી અપેક્ષા સે
અપ્રતિષ્ઠાન કે સમાન સર્વાર્થસિદ્ધ મહાવિમાન મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં કે યે હૈં
(તઓ લોગે ગિસ્સીલા ગિઝવયા ગિગુણા) રૂપાદિ ।

મુત્રાર્થ—લોકમેં યે ત્રીન પુરુષ અથઃ સસમી પૃથિવીમેં અપ્રતિષ્ઠાન નામકે
નરકાવાસ મેં નૈરયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં કયોં કિ ય શીલ સે રહિત
હોતે હૈં વ્રત સે રહિત હોતે હૈં મર્યાદા સે હીન હોતે હૈં પ્રત્યાહવાન ધીર
પૌપ્પોપવાસ સે રહિત હોતે હૈં । અતઃ જય યે કાલમાસ મં કાલ કરતે
હૈં તથ યે સસમ નરક મેં અપ્રતિષ્ઠાન નામ કે નરકાવાસ મં નારક કી
પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં । કે ત્રીન યે હૈં—૧ રાજા, ૨ માઢલિકા ઓર

કેત્તનેા અધિકાર યાલી રહ્યો છે તેથી હવે સૂત્રકાર અપ્રતિષ્ઠાન નરક
ક્ષેત્રમાં અને સર્વાર્થસિદ્ધ મહા વિમાનમાં કયા કયા છવો ઉપપન્ન થાય છે,
તે પ્રકટ કરે છે—“ તઓ લોગે ગિસ્સીલા ગિઝવયા ગિગુણા ” ઇત્યદિ—

સૂત્રાર્થ—રાજા, માઢલિકા અને મહારાજાના કુદુબીજન આ ત્રણે અપ્રતિષ્ઠાન
નામના નરકાવાસમાં નારકો રૂપે ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે તેઓ શીલથી
રહિત, વ્રતથી રહિત અને મર્યાદાથી વિહીન હોય છે તેઓ પ્રત્યાહવાન અને
પૌપ્પોપવાસથી પણ રહિત હોય છે તે કારણે કાળનો અવસર ગાવતા કાળ-

વાસે इत्यर्थः, नैरयिकृतया-नारकत्वेन उपाद्यन्ते । ते त्रयः के ? इत्याह-‘ तंजहे-
' त्यादि, तद्यथा-ते यथा राजानः, चक्रवर्त्यादयः, माण्डलिकाः-मण्डलाधिप-
तयः, ये च पुन मंहारम्भाः-पञ्चेन्द्रियादि व्यपरोपणप्रभृतिरुर्मकारिणः-पञ्चेन्द्रिय
घातकेत्यर्थः ॥कुटुम्बिन इति । एतद्विपर्ययमाह-‘तत्रो’ इत्यादि । लोके त्रयः पुरुषाः,
कीदृशाः ? इत्याह ‘ससीला’ सशीला शीलसंपन्नाः, सत्रताः प्राणानिपातविरमणाद्यु-
व्रतयुक्ताः, सगुणाः-दर्शनचारित्र्यरूपगुणमहिताः क्षान्त्यादिरूपगुणमहिता वा,
समर्थादाः-प्रतिपन्नपरिपालनादि मर्यादा संपन्नाः, धर्मनियमव्यवस्थायुक्ता वा,
सप्रत्याख्यानपौषधोपवासाः - पूर्वोक्तस्वरूपप्रत्याख्यानपौषधोपवाससहिताः,

મે સસમીત્વ કી નિવૃત્તિ કે નિચે દિયા હૈ યદિ યહ પદ ઇસ પૃથિવી કે
સાથ નહીં દિયા જાતા તો ઇસ તમસ્તમા કે ऊपर की रत्नप्रभापृथिवी
भी सातवीं हो सकती है अतः यह सातवीं न मानी जावे इसीलिये
इसके साथ अधः पद प्रयुक्त किया गया है । अप्रतिष्ठान यह नरकावास
पांच नरकावासों के मध्य में स्थित है माण्डलिक पद से मण्डलाधिप-
तियों का ग्रहण हुआ है तथा जो जीव रातदिन संहारभवाले होते हैं,
-पञ्चेन्द्रियादि जीवों के व्यपरोपण आदि कार्य में लगे रहते हैं, ऐसे
जीव भी मरकर अप्रतिष्ठान नरकावास में नैरयिक की पर्याय से उत्पन्न
हो जाते हैं । तथा जो जीव इन पूर्वोक्त मनुष्यों की अपेक्षा शीलसंपन्न
होते हैं, प्राणातिपात विरमण आदि व्रतों के आराधक होते हैं, दर्शन
चारित्र्यरूप गुणों से अथवा क्षान्त्यादि रूप गुणों से युक्त होते हैं प्रत्या-
ख्यान सहित पौषधोपवास करते हैं ऐसे पुरुष कालमास में मरणकर
सर्वार्थसिद्ध नामके महाविमान में देव की पर्याय से उत्पन्न हो जाते

પ્રભા પૃથ્વીને પણ સાતમી પૃથ્વી ગણવાનો પ્રસંગ જોભો થાય છે જે સાતમી
તમસ્તમા પૃથ્વીને અધઃસપ્તમી ન કહેવામાં આવે તો સૌથી ઉપગની રત્નપ્રભા
પૃથ્વીને પણ સાતમી પૃથ્વી કહી શકાય છે અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકાવાસ
અધઃસપ્તમીના પાંચ નરકાવાસોની મધ્યમાં છે માણ્ડલિક પૃથ્વી મંડલાધિપતિ
એને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તથા જે જીવો મહા આરંભનાગા હેય છે.
પંચેન્દ્રિયાદિ જીવોના વધ ડિની પ્રવૃત્તિમાં રાતદિન સંખ્યાપચ્ચા રહે છે, તે જીવો
પણ મરીને અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમાં નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે

જે જીવો શીલયુક્ત હોય છે, પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતોના
આરાધક હોય છે, દર્શન ચારિત્રરૂપ ગુણોથી અથવા ક્ષાન્ત્યાદિ રૂપ ગુણોથી
યુક્ત હોય છે, પ્રત્યાખ્યાનથી અને પૌષધોપવાસથી યુક્ત હોય છે, એવા જીવો
મનુષ્યલવ સમંધીનું તેમનું આયુષ્ય પૂર કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહા
વિમાનમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે એવા જીવો ચક્રવર્તી આદિ

મરુપેમ્ય શાન્ત્યાવિલક્ષણેમ્યો યા નિષ્ક્રાન્તાઃ । નિર્મયાદાઃ-પ્રતિપક્ષપરિપાલનાદિ
મર્યાદા રહિતા, ધર્મનિયમગત્વસ્થા રહિતા યા, નિષ્પત્યાશ્વાનગોપધોપવાસા-
મત્યાશ્વાન-પરિહરણીયનસ્તુપરિત્યાગઃ, નમસ્કારસહિતાદિ યા, પૌષ્ઠ-અષ્ટમ્યાદિ
પર્વદિનાનુષ્ઠયઃ શાસ્ત્રવિહિતોઽનશનાદિવ્રતવિશેષ, તત્રોપવસનમુપવાસઃ પૌષ્ઠોપવાસઃ
તૌ પ્રત્યાશ્વાનપૌષ્ઠોપવાસૌ નિષ્ક્રાન્તૌ યેવાં તે તવા, તદ્રહિતા इत्यर्थः, एता
इष्टाः પુરુષા કાલમાસ-કાલાવસર કાલ કૃત્વા-મૃત્વંત્યર્થઃ, અથ સસમ્યામ્-
અધોમાગસ્વિતાપાં સપ્તમ્યાં પૃથિવ્યાં તમસ્તમાગામિત્યર્થ, અનામ્રહણં વિનાસપ્તમી
ઉપરિષ્ટાન્વિચિન્ત્યમાના રત્નપ્રમાડપિ સ્યાદિત્યધોમ્રહણમ્, તત્ર-અપ્રતિષ્ઠાને-
અપ્રતિષ્ઠાનનામકં નરકં-નરકાગ્રાસે પચ્ચાનાં નરકાશાસાનાં મધ્યસ્થિત નરક
હૈ, તથા સ્પૂલપ્રાણાતિપાત ચિરમણ આદિ અણુઘર્તોં સે રહિત હોતે હૈ
તથા વર્ણન ચારિત્ર્ય રૂપ અથવા ક્ષાન્તિ આદિ રૂપ ગુણોં સે રહિત હોતે હૈ
તથા સ્વીકૃત વ્રતાદિર્જોં કે પરિપાલનાદિ રૂપ મર્યાદા સે રહિત હોતે હૈ
અથવા ધર્મનિયમોં કી વ્યવસ્થા સે રહિત હોતે હૈ, પરિહરણીયવસ્તુ કા
ત્યાગ કરના સો પ્રત્યાશ્વાન હૈ ઓર અષ્ટમી આદિ પર્વદિનોં મે શાસ્ત્ર
વિહિત અનશનાદિવ્રતોં કા પાલન કરના પૌષ્ઠ હૈ, ઇન પ્રત્યાશ્વાન
ઓર અનશનાદિવ્રતોંકા જો પાલન નહીં કરતેહૈં। જ્યોંકિ જે હસી તરફ
કી પરિસ્થિતિ મે ઘર્તમોન રહુકર અપના જીવન સમાપ્ત કર દેતે હૈં।
અતઃ એસે જ્યોંકિ આદિ પુરુષ અથ સસમી પૃથિવી મે સ્થિત અપ્રતિ
ષ્ઠાન નામ કે નરકાશાસ મે નૈરયિક કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોતે હૈં
સસમી પૃથિવી કે સાથ જો અથઃ પદ દિવા હૈ વહ રતનપ્રમા પૃથિવી

પાત વિરમણ આદિ અણુ મતોથી રહિત હોય છે તથા કથન ચારિત્ર્ય
અથવા ક્ષમા આદિરૂપ શુભોથી રહિત હોય છે તથા સ્વીકૃત વ્રતાદિરૂપ
પરિપાલન આદિરૂપ મર્યાદાથી રહિત હોય છે અથવા ધર્મનિયમોની અવસ્થાથી
રહિત હોય છે ત્યાગ કરવા યોગ્ય વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તેનું નામ પ્રત્યાશ્વાન
છે આઠમ આદિ પવર્તિનોમાં શાસ્ત્રવિહિત અનશન અર્થિનું પાલન કરવું તેનું
નામ પૌષ્ઠ છે ઉપરિષ્ટા હોય તે પ્રત્યાશ્વાન અને અનશનાદિવ્રતોનું પાલન
કરવા નથી, કારણ કે તેઓ કામલોભોમાં જ રમ્યાપન્થા રહીને પાતાનું અણુ
જીવન સમપ્ત કરી નામે છે તેથી એમાં અકર્તૃ આદિ પુરુષો અધાસમી
પૃથ્વીમાં આવેલા અનવિદ્ય નામના નરકાગ્રાસમાં નારકની પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ
અથ છે અર્કી સાતમી પૃથ્વીની સાથે ‘અથ’ પદનો પ્રયોગ કરવાનું કારણ
જે છે કે જે અર્કી આ ‘અથ’ પદનો પ્રયોગ ન કરવામાં આવે તો ફલ

વાસે इत्यर्थः, नैरविरुतया-नारकत्वेन उपायन्ते । ते त्रयः के ? इत्याह-‘ तंजहे-
 ’ त्यादि, तद्यथा-ते यथा राजानः, चक्रवर्त्यादयः, माण्डलिकाः-मण्डलाधिप-
 तयः, ये च पुन मंहारम्भाः-पञ्चेन्द्रियादि व्यपरोपणप्रभृतिर्म्मकारिणः-पञ्चेन्द्रिय
 घातकेत्यर्थः ॥ कुटुम्बिन इति । एतद्विपर्ययमाह-‘ तत्रो ’ इत्यादि । लोके त्रयः पुरुषाः,
 कीदृशाः ? इत्याह ‘ ससीला ’ ससीला शीलसंपन्नाः, सत्रताः प्राणान्तिपातविरमणाद्यणु-
 व्रतयुक्ताः, सगुणाः-दर्शनचारित्र्यरूपगुणमहिताः क्षान्त्यादिरूपगुणमहिता वा,
 समर्यादाः-प्रतिपन्नपरिपालनादि मर्यादा संपन्नाः, धर्मनियमव्यवस्थायुक्ता वा,
 सप्रत्याख्यानपौषधोपवासा - पूर्वोक्तमनुरूपप्रत्याख्यानपौषधोपवासमहिताः,

મેં સસમીત્વ કો નિવૃત્તિ કે ઢિયે દિયા હે યદિ યહ પદ ઇસ પૃથિવી કે
 સાથ નહીં દિયા જાતા તો ઇસ તમસ્તમા કે ઝરર કી રત્નપ્રભાપૃથિવી
 બી સાતવીં હો સકતી હૈ અતઃ યહ સાતવીં ન માની જાવે ઇસીલિયે
 ઇસકે સાથ અથઃ પદ પ્રયુક્ત ક્રિયા ગયા હૈ । અપ્રતિષ્ઠાન યહ નરકાવાસ
 પાંચ નરકાવાસોં કે મધ્ય સે સ્થિત હૈ માંડલિક પદ સે મણ્ડલાધિપ-
 તિયોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ તથા જો જીવ રાતદિન મહારખવાલે હોતે હૈ,
 -પંચેન્દ્રિયાદિ જીવોં કે વ્યપરોપણ આદિ કાર્ય સે લગે રહતે હૈ, એસે
 જીવ બી મરકર અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસ સે નૈરવિરુત્તિ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન
 હો જાતે હૈ । તથા જો જીવ ઇન પૂર્વોક્ત મનુષ્યોં કી અપેક્ષા શીલસંપન્ન
 હોતે હૈ, પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતોં કે આરાધક હોતે હૈ, દર્શન
 ચારિત્રરૂપ ગુણોં સે અથવા ક્ષાન્ત્યાદિ રૂપ ગુણોં સે યુક્ત હોતે હૈ પ્રત્યા-
 ख्यान सहित पौषधोपवास करते हें ऐसे पुरुष कालमास में मरणकर
 सर्वार्थसिद्ध नामके महाविमान में देव की पर्याय से उत्पन्न हो जाते

પ્રભા પૃથ્વીને પણ સાતમી પૃથ્વી ગણવાનો પ્રમગ ભક્ષો થાય છે જે સાતમી
 તમસ્તમા પૃથ્વીને અથઃસસમી ન કહેવામા આવે તો સૌથી ઉપરની રત્નપ્રભા
 પૃથ્વીને પણ સાતમી પૃથ્વી કહી શકાય છે અપ્રતિષ્ઠાન નામનો નરકાવાસ
 અથઃસસમીના પાંચ નરકાવાસોની મધ્યમાં છે માંડલિક પૃથ્વી મંડલાધિપતિ
 એને ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે તથા જે જીવો મહા આરભવાળા હોય છે.
 પંચેન્દ્રિયાદિ જીવોના વધ કિની પ્રવૃત્તિમા રાતદિન રચ્યાપચ્યા રહે છે, તે જીવો
 પણ મરીને અપ્રતિષ્ઠાન નરકાવાસમા નારકની પર્યાયે ઉત્પન્ન થાય છે

જે જીવો શીલયુક્ત હોય છે, પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ વ્રતોના
 આરાધક હોય છે, દર્શન ચારિત્રરૂપ ગુણોથી અથવા ક્ષાન્ત્યાદિ રૂપ ગુણોથી
 યુક્ત હોય છે, પ્રત્યાખ્યાનથી અને પૌષધોપવાસથી યુક્ત હોય છે, એવા જીવો
 મનુષ્યભવ સમંધીનું તેમજ આયુષ્ય પૂર કરીને સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહા
 વિમાનમાં દેવની પર્યાયે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે એવા જીવો ચક્રવર્તી આદિ

પટાશ્વાઃ પુરવા કાલમાસે કાલ કૃતા સર્વાયસિદ્ધે મહાવિમાને વેશવયા-દવ
 સ્થેન ઉત્પત્તાર-ઉત્પત્તિગ્રીલા ભાન્તિ । તે કે ? इति ता नाह—राजनः, कीदृशा !
 परित्यक्तकाममोगा-कामाः-यमनीयाः मोगा खन्दादयः, ते परित्यक्ता पैस्ते
 तथा सर्वविरता इत्यर्थः । एतद्विशेषणस्याग्नेवनपदयोरपि सम्यन्वस्तेन-एतद्विशे
 षणविशिष्टाः सेनापतय-सेनानायकाः, प्रज्ञास्वाराः-ज्ञासका शिक्षाप्रदातारो
 यमशास्त्रपाठका इत्यर्थः ॥ सू० ૨૬ ॥

पूर्वोक्तसર્વાયસિદ્ધવિમાનતાધર્મ્યાનુ વિમાનાન્તરપ્રકરણમાહ—

મૂલમ્-વંમલોગલતપ્સુ ણં કપ્પેસુ વિમાણા તિવ્વણ્ણા
 પળ્ણત્તા, ત જહા કિણ્ણા નીલા લોહિયા ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

છાયા—ઘ્રણ્ણલોકા-ઉક્રયોઃ સહુ ક્વચિત્ વિમાનાનિ પિવર્ણાનિ પ્રપ્થાનિ,
 વયયા-કૃષ્ણાનિ, નીલાનિ, લોહિતાનિ ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

ટીકા—‘ વમલોગ૦ ’ इत्यादि सुगमम् । नवरम्-प्रज्ञाशोकला तद्वयविमा
 नानि कृष्ण-नील-लोहितवर्णानि सन्ति ॥ सू० ૨૭ ॥

વિમાનાનિ ચ વેશવરીરાધિષ્ઠિતાનિ મનવીતિ વેશવરીરમાનમાહ—

મૂલમ્-આગયપાળયારણચ્ચુપ્સુ ણં કપ્પેસુ દેવાળ ભવ
 ધારણિજ્જસરીરા ઉવ્વકોસેણં તિણિ રયણીઓ ઉઢ્ઠુ ઉચ્ચત્તેણં
 પળ્ણત્તા ॥ સૂ૦ ૨૮ ॥

હૈ એસે જીવ ચક્રવર્તી આદિ રાજા હોતે હૈ, સર્વવિરતિસંપન્ન માનવ
 હોતે હૈ, સેનાપતિ હોતે હૈ ઓર જ્ઞાસક-શિક્ષાદાતા ધર્મશાસ્ત્ર કે પાઠક
 હોતે હૈ ॥ સૂ૦ ૨૬ ॥

અવ સૂત્રકાર સર્વાયસિદ્ધવિમાન ક માધર્મ્ય સે અપ વિમાનો કી
 પ્રકરણા કરતે હૈ—(વમલોગલતપ્સુ ણં કપ્પેસુ) इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ઘ્રણ્ણલોકા ઓર જ્ઞાન્તક કલ્પોં કે વિમાન ત્રીણ વર્ણ વાલે કહે ગયે
 હૈ જેસે કૃષ્ણવર્ણવાલે, નીલવર્ણવાલે ઓર લોહિતવર્ણવાલે ॥ સૂ૦ ૨૭ ॥

રાજા હોય છે, સર્વવિરતિ સંપન્ન માણસો હોય છે સેનાપતિ હોય છે અને
 જ્ઞાસક-શિક્ષાદાતા અથવા ધર્મશાસ્ત્રના પાઠક હોય છે ॥ સૂ ૨૬ ॥

સર્વાયસિદ્ધ વિમાનના સાધર્મ્યની અપેક્ષાએ હવે સૂત્રકાર અન્ય વિમા
 નોની પ્રકૃત્તિ કરે છે “ વમલોગલતપ્સુ ણં કપ્પેસુ ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—પ્રજ્ઞાશોક અને જ્ઞાન્તક કલ્પોનાં વિમાનો નીચે પ્રમાણે ત્રણ વર્ણવાળાં
 હોય છે (૧) કૃષ્ણ વર્ણવાળાં, (૨) નીલ વર્ણવાળાં અને (૩) લોહિત (લાક) વર્ણવાળાં ॥ સૂ ૨૭ ॥

છાયા—આનતપ્રાણતારણાચ્યુતેષુ खलु कल्पेषु देवानां भवधारणीया शरी-
राणि उत्कर्षेण तिस्रो रत्नय ऊर्ध्वोच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि ॥ सू० २८ ॥

ટીકા—‘ આણય૦ ’ ઇત્યાદિ-સુગમ, નવરમ્ આનતાદિષુ ત્રિષુ કલ્પેષુ દેવાનાં ભવ-
ધારણીયશરીરાણિ-ભવં-દેવગતિલક્ષણ ધારયન્તીતિ ભવધારણીયાનિ. તાનિ ચ
તાનિ શરીરાણિ ચેતિ તાનિ તથોક્તાનિ, ઉત્તરવૈક્રિયસ્ય લક્ષપ્રમાણત્વાત્તદ્વચવ-
ચ્છેદઃ, તાનિ ઉત્કર્ષેણ ન તુ જઘન્યત્વાદિના જઘન્યેન તસ્યોત્પત્તિસમયેઽઙ્ગુલા-
સહ્યેયભાગમાત્રત્વાત્, તિસ્રો રત્નયઃ-રત્નિત્રયપરિમિતાનિ હસ્તત્રયમિતાનીત્યર્થઃ,
ऊर्ध्वोच्चत्वेन-ऊर्ध्वभागोच्चतया सन्तोति ॥ सू० २८ ॥

દેવશરીરપ્રતિવદ્ધાનિ ત્રીણિ સૂત્રાણીતિ તત્સ્વરૂપમાહ—

(આણયપાણયારણચ્ચુષ્ણુ ણં) ઇત્યાદિ ।

આણત, પ્રાણત, આરણ ઔર અચ્યુત इन कल्पों में देवों के भव-
धारणीय शरीर उत्कृष्ट से तीन अरत्नि ऊँचे कहे गये हैं ।

ટીકાર્થ—યહાં અવધારણીય શરીર સે દેવ દેવભવ મેં જિસ શરીર કો ધારણ
કિયે રહતે હૈં વહ શરીર લિયા ગયા હૈં ઇસસે ઉત્તર વૈક્રિય શરીર કો
વ્યવચ્છેદ ક્રિયા ગયા હૈં ક્યોં કિ વહ શરીર સે ઉત્કૃષ્ટ સે એક લાઘ
યોજન પ્રમાણ હો જાતા હૈં યહાં જો ભવધારણીય શરીર કી ઝંચાઈ ત્રીન
રત્નો કી બતાઈ ગઈ હૈં વહ ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ હૈં ક્યોં કિ
જઘન્ય સે ઇસકી ઝંચાઈ ઉત્પત્તિ કે સમય મેં અંગુલ કે અસંખ્યાતવે
ભાગમાત્ર હોતી હૈં રત્નિત્રય સે ત્રીન હાથ ઝંચા હોતા હૈં એસા જાનના
ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૨૮ ॥

“ આણયપાણયારણચ્ચુષ્ણુ ણ ” ઇત્યાદિ—

આણુત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત કલ્પનિવાસી દેવોના ભવધારણીય
શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ઉચ્ચ ત્રણ રત્નપ્રમાણ કહી છે.

ટીકાર્થ—દેવભવમા જે શરીર ધારણ કરીને દેવ રહે છે, તે શરીરને તે દેવનું
ભવધારણીય શરીર કહે છે ભવધારણીય શરીરનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ થવાને કારણે
અહીં ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનો આપોઆપ વ્યવચ્છેદ થઈ જાય છે, કારણ કે તે
શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ઉચ્ચતા એક લાખ યોજનપ્રમાણ હોય છે. અહીં જે ભવ
ધારણીય શરીરની ઉચ્ચ ત્રણ રત્નપ્રમાણ કહી છે, તે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જ
સમજવાની છે. આ કલ્પવાસી દેવોની જઘન્ય (ઓછામાં ઓછી) ઉચ્ચતા
તે ઉત્પત્તિના સમયે અંગુલના અમખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ જ હોય છે. ત્રણ
રત્નપ્રમાણ એટલે ત્રણ હાથ ગિયું સમજવું. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

પતારશ્ચાઃ પુરવા કાલમાસે કાલ કુર્યા સર્વાર્થસિદ્ધે મહાવિમાને દેવતયા-દેવ
સ્ત્રેન ઉપચાર-ઉત્તરચિત્રીલા મરિતિ । તે કે ? શ્લોકો નાહ-રાજન , કીદશા
પરિત્યક્તકામમોઃ-કામાઃ-કમનીયાઃ મોગા શબ્દાદય , તે પરિત્યક્ત યૈસ્તે
તયા સર્વચિરતા રૂપર્યઃ । પત્રિચ્છેપણસ્યાગ્રેવનપદ્યોરપિ સમ્બન્ધસ્તેન-પત્રિચ્છે
પણચિત્રિષ્ટાઃ સેનાપતય-સેનાનાપકાઃ, પ્રજાસ્તાર-શાસકાઃ શિક્ષાપદાધારો
ધર્મશાસ્ત્રપાઠકા રૂપર્યઃ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

પૂર્વોક્તસર્વાર્થસિદ્ધિવિમાનસાધર્મ્યાન્ વિમાનાન્તરપ્રકરણમાહ—

મૂલમ્-બ્રહ્મલોગલતપસુ ણં કપ્પેસુ વિમાણા તિલ્લવણા
પણ્ણત્તા, ત જહા કિણ્ણા નીલા લોહિયા ॥ સૂ. ૨૭ ॥

છાયા—બ્રહ્મલોકમાં ઉચ્ચો સહુ કરાશે વિમાનાનિ ત્રિવર્ણાનિ પ્રાપ્તાનિ,
તથા-કૃષ્ણાનિ, નીલાનિ, લોહિતાનિ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

ટીકા—‘ બ્રહ્મલોગ ’ રૂપર્યઃ સુગમમ્ । નવરમ્-બ્રહ્મલોકમાં તિલ્લવિમા
નાનિ કૃષ્ણ-નીલ-લોહિતવર્ણાનિ સન્તિ ॥ સૂ. ૨૭ ॥

વિમાનાનિ ષ દેવચરીરાધિષ્ઠિતાનિ મરન્તીતિ દેવચરીરમાનમાહ—

મૂલમ્-આણયપાણયારણચ્ચુપસુ ણં કપ્પેસુ દેવાણ ભવ
ધારણિજ્ઞસરીરા ઉવકોસેણં તિણિણ રયણીઓ ઉકુ ઉચ્ચત્તેણ
પણ્ણત્તા ॥ સૂ. ૨૮ ॥

હૈ એસે જીવ ચક્રવર્તી આદિ રાજા હોતે હૈ, સર્વચિરતિસંપન્ન માનવ
હોતે હૈ, સેનાપતિ હોતે હૈ ઓર શાસક-શિક્ષાદાતા ધર્મશાસ્ત્ર કે પાઠક
હોતે હૈ ॥ સૂ. ૨૬ ॥

અય સૂત્રકાર સર્વાર્થસિદ્ધિવિમાન કે સાધર્મ્ય સે અન્ય વિમાનો કી
પ્રકરણા કરતે હૈ-(બ્રહ્મલોગલતપસુ ણ કપ્પેસુ) રૂપર્યઃ ।

ટીકાર્થ-બ્રહ્મલોક ઓર લાન્તક કલ્પોં કે વિમાન ત્રીણ વર્ણ ધાલે કહે ગયે
હૈ એસે કૃષ્ણવર્ણધાલે, નીલવર્ણધાલે ઓર લોહિતવર્ણધાલે ॥ સૂ. ૨૭ ॥

શાસ્ત્ર દેખ છે, સર્વચિરતિ સંપન્ન માણસો દેખ છે, સેનાપતિ દેખ છે અને
શાસક-શિક્ષાદાતા અથવા ધર્મશાસ્ત્રના પાઠક દેખ છે ॥ સૂ. ૨૬ ॥

સર્વાર્થસિદ્ધિ વિમાનના સાધર્મ્યની અપેક્ષાએ હવે સુમહાર અન્ય વિમા
નોની પ્રકરણ કરે છે બ્રહ્મલોગલતપસુ ણ કપ્પેસુ રૂપર્યઃ—
ટીકાર્થ-બ્રહ્મલોક અને લાન્તક કલ્પોનાં વિમાનો નીચે પ્રમાણે ત્રણ વર્ણનાં
હતા છે (૧) કૃષ્ણ વર્ણનાં, (૨) નીલ વર્ણનાં અને (૩) લોહિત (લાલ)
વર્ણનાં ॥ સૂ. ૨૭ ॥

છાયા—આનતપ્રાણતારણાચ્યુતેષુ સ્વલુ કલ્પેષુ દેવાનાં ભવધારણીયા શરી-
રાણિ ઉત્કર્ષેણ તિસ્રો રત્નય ઋર્ધ્વોચ્ચત્વેન પ્રજ્ઞતાનિ ॥ સૂ ૨૮ ॥
ટીકા—‘ આણય ૦ ’ ઇત્યાદિ-મુગમં, નવરમ્ આનતાદિષુ ત્રિષુ કલ્પેષુ દેવાનાં ભવ-
ધારણીયશરીરાણિ—ભવં—દેવગતિલક્ષણ ધારયન્તીતિ ભવધારણીયાનિ. તાનિ ચ
તાનિ શરીરાણિ ચેતિ તાનિ તથોક્તાનિ, ઉત્તરવૈક્રિયસ્ય લક્ષમમાણત્વાત્તદ્વયવ-
ચ્છેદઃ, તાનિ ઉત્કર્ષેણ ન તુ જઘન્યન્વાદિના જઘન્યેન તસ્યોત્પત્તિસમયેઽઙ્ગુલા-
સહયેયમાગમાત્રત્વાત્, તિસ્રો રત્નયઃ—રત્નિત્રયપરિમિતાનિ હસ્તત્રયમિતાનીત્યર્થઃ,
ઋર્ધ્વોચ્ચત્વેન—ઋર્ધ્વમાગોચ્ચતયા સન્તોતિ ॥ સૂ ૨૮ ॥

દેવશરીરપ્રતિવદ્ધાનિ ત્રીણિ મૂત્રાણીતિ તત્સ્વરૂપમાહ—

(આણયપાણયારણચ્ચુપ્સુ જ) ઇત્યાદિ ।

આણત, પ્રાણત, આરણ ઓર અચ્યુત इन कल्पों में देवों के भव-
धारणीय शरीर उत्कृष्ट से तीन अरत्नि ऊंचे कहे गये हैं ।
टीकार्थ—यहां अवधारणीय शरीर से देव देवभव में जिस शरीर को धारण
क्रिये रहते हैं वह शरीर लिया गया है इससे उत्तर वैक्रिय शरीर को
व्यवच्छेद किया गया है क्यों कि वह शरीर से उत्कृष्ट से एक लाख
योजन प्रमाण हो जाता है यहां जो भवधारणीय शरीर की ऊंचाई तीन
रत्नों की बताई गई है वह उत्कृष्ट की अपेक्षा से कही गई है क्यों कि
जघन्य से इसकी ऊंचाई उत्पत्ति के समय में अंगुल के असंख्यातवें
भागमात्र होती है रत्नित्रय से तीन हाथ ऊंचा होता है ऐसा जानना
चाहिये ॥ सू २८ ॥

“ આણયપાણયારણચ્ચુપ્સુ જ ” ઇત્યાદિ—

આણુત, પ્રાણુત, આરણુ અને અચ્યુત કલ્પનિવાસી દેવોના ભવધારણીય
શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ઉંચાઈ ત્રણ રત્નિપ્રમાણુ કહી છે.

ટીકાર્થ—દેવભવમા જે શરીર ધારણુ કરીને દેવ રહે છે, તે શરીરને તે દેવનું
ભવધારણીય શરીર કહે છે. ભવધારણીય શરીરનો સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ થવાને કારણે
અહીં ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનો આયોઆપ વ્યવચ્છેદ થઈ જાય છે, કારણ કે તે
શરીરની ઉત્કૃષ્ટ ઉંચાઈ તો એક લાખ યોજનપ્રમાણુ હોય છે. અહીં જે ભવ
ધારણીય શરીરની ઉંચાઈ ત્રણ રત્નિપ્રમાણુ કહી છે, તે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જ
સમજવાની છે. આ કલ્પનિવાસી દેવોની જઘન્ય (ઓઘમા ઓઘી) ઉંચાઈ
તો ઉત્પત્તિના સમયે અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણુ જ હોય છે. ત્રણ
રત્નિપ્રમાણુ એટલે ત્રણ હાથ ઊંચું સમજવું. ॥ સૂ. ૨૮ ॥

મૂલ્ય-તઓ પદ્મતીઓ કાલેળં અદિજ્ઞતિ, ત જહા-ચદ
પદ્મતી, સૂરપન્નતી, દીપસાગરપન્નતી ॥ સૂ. ૨૧ ॥

॥ તિદ્વાળસ્ત પદમો ઉદેસો સમતો ॥ ૩-૮ ॥

છાયા-વિદ્યઃ પ્રથમ કાલન અપીયતે, યથા-ચન્દ્રપ્રજ્ઞતિ, સૂર્યપ્રજ્ઞતિ,
દીપસાગરપ્રજ્ઞતિ ॥ સૂ. ૨૦ ॥

॥ ત્રિસ્થાનસ્ય પ્રથમ ઉદેશકઃ સમાત ॥ ૩-૧ ॥

ટીકા-‘તઓ’ इत्यादि । विद्यः प्रथम कालन-प्रथमपश्चिम-पौर
पीलक्षणेन हेतुभूतेनापीयते-पठयते, व्याख्याप्रज्ञति-जम्बूद्वीपप्रज्ञत्योः सूत्रोक्त
तिसृभिः प्रज्ञप्तिभिः सह समीलनेन प्रज्ञप्तोर्नां पञ्चत्वेऽप्यत्र त्रिस्थानकानुरोधाधि
क्षण विरसिता । ता आह-चन्द्रप्रज्ञति-मुख्यत्वे चन्द्राचारविचाररूपा,
सूरप्रज्ञति-मुख्यत्वेन सूर्याचारविचाररूपा, द्वीपसागरप्रज्ञति-द्वीपानां सागराणां
च यत्र मुख्यत्वेन प्ररूपणं सा ॥ २१ ॥

(તઓ પદ્મતીઓ કાલેળ અદિજ્ઞતિ) इत्यादि ।

ટીકાર્થ-પેતીન પ્રજ્ઞતિયા-ચન્દ્રપ્રજ્ઞતિ, સૂર્યપ્રજ્ઞતિ, ધૌર દીપસાગર પ્રજ્ઞતિ
પ્રથમ ધૌર પશ્ચિમ કાલ મેં પછી જાતી હૈ, યથાપિ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞતિ ધૌર
જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞતિ જન દો પ્રજ્ઞતિયોં કો જન તીન પ્રજ્ઞતિયોં કો સાથ મિલા
દેને સે ગાંધ પ્રજ્ઞતિયા હો જાતી હૈ પરંતુ યહાં ત્રિસ્થાનક કે અનુરોધ
સે તીન હો પ્રજ્ઞતિયોં વિવક્ષિત દુદ્દ હૈ ચન્દ્રપ્રજ્ઞતિ તુલ્યરૂપ સે ચન્દ્ર
સપથી ચાર ક્ષેત્ર કી વિચારરૂપ હૈ, સૂર્યપ્રજ્ઞતિ તુલ્યરૂપ સે સૂર્ય કે ચાર
ક્ષેત્ર કી વિચારરૂપ હૈ તથા દીપસાગર પ્રજ્ઞતિ તુલ્યરૂપ સે દીપ ધૌર
સાગરોં કી પ્રરૂપણા કરન રૂપ હૈ નન્દીમૂઝ મ સૂર્યપ્રજ્ઞતિ કો ઉત્કાલિ

“ તઓ પદ્મતીઓ કાલેળ અદિજ્ઞતિ ” इत्यादि—

ટીકા-આ ત્રણ પ્રજ્ઞતિઓ-ચન્દ્રપ્રજ્ઞતિ, સૂર્યપ્રજ્ઞતિ અને દીપસાગર પ્રજ્ઞતિ,
પ્રથમ અને પશ્ચિમ (ઉત્તર) કાળે અપ્યયન કરતા થોડા છે એ કે વ્યાખ્યા
પ્રજ્ઞતિ અને જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞતિને આ ત્રણ પ્રજ્ઞતિઓમાં ઉમેરવાથી કુલ પાંચ
પ્રજ્ઞતિઓ થાય છે પણ ખરો ત્રિસ્થાનકનો અધિગત આવતો છાયાથી ત્રણ
પ્રજ્ઞતિઓનો જ ઉદેશ થયે છે એ ત્રણમાં ચન્દ્ર સપથી ચાર સંયોજનું
મુખ્યત્વે ત્રિપદન થયું છે, સૂર્ય પ્રજ્ઞતિમાં સૂર્ય સપથી ચાર સંયોજનો વિચાર
કરવામાં આવે છે ॥ દીપસાગર પ્રજ્ઞતિમાં મુખ્યત્વે દીપ અને સાગરની

નન્દીસૂત્રે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિરુત્કાલિકત્વેન પ્રોક્તા, અત્ર તુ કાલિકત્વે નેતિ તત્ત્વં કેવલિગમ્યમ્ ।

ઇતિશ્રીવિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષાકલિત-
લલિતકલાપાલાપક-પ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક-વાદિમા-
નમર્દક શ્રીશાહૂચ્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત 'જૈનશાસ્ત્રાચાર્ય'પદ-
ભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-વાલ્મીકીચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મ-
દિવાકર-પૂજ્યશ્રી-ધાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
સ્થાનાંગસૂત્રસ્ય સુધાખ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં
તૃતીયસ્થાનસ્ય પ્રથમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૩-૧ ॥

કરુપ સે કહા ગયા હૈ ઓર યહાં ઉસે કાલિકરુપ સે કહા ગયા હૈ સો
હસ વિષય કો હાર્દ કેવલિગમ્ય હૈ ॥ સૂ. ૨૯ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્યશ્રી ધાસીલાલ વ્રતિવિરચિત
સ્થાનાંગસૂત્રકી સુધાખ્ય ટીકાકે ત્રીસરે સ્થાનકકા પહલા
ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૩-૧ ॥

પ્રજ્ઞપ્તિ કરી છે. નન્દીસૂત્રમાં સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિને ઉત્કાલિક રૂપે પ્રકટ કરી છે, અને
અહીં તેને કાલિક રૂપે પ્રકટ કરી છે. આ વિષયનું હાઈ કેવલિગમ્ય છે,
એમ સમજવું. ॥ સૂ. ૨૯ ॥

શ્રી જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર-પૂજ્ય શ્રી ધાસીલાલ મુનિવિરચિત સ્થાનાંગસૂત્રની
સુધા નામની ટીકાર્થના ત્રીજા સ્થાનકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥ ૩-૧ ॥

સ્થાનાંગ સૂત્ર ભા. ૧ શુદ્ધિપત્રક

પેજ	લાઈન	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૦	૧૫	૩૩૬	૩૩૩
૬૦	૨૬	૩૩૬	૩૩૩
૨૬૮	૧૧	અર્થ	અનર્થ
૨૮૫	૧૭	દર્શક	દર્શન
૩૦૬	૨૧	તૈજસ્કારિક	એ શબ્દ કાઢીને વાંચવું
૩૪૩	૩૧	આહારક	અનાહારક
૪૫૧	૨૬	૧૧૭	૧૭૦
૪૫૧	૨૫	જ'બૂદ્રીપમાં કુલ બત્રીસ મહાવિદેહ થઈ જાય છે	જ'બૂદ્રીપના મહાવિજય- ક્ષેત્રના કુલ બત્રીસ વિજય થઈ જાય છે
૪૫૨	૨૧	અઢી દ્વીપના વીસ મહાવિદેહ થાય છે	અઢી દ્વીપના વીસ વિજય થાય છે
૪૫૮	૯	આરમ્ભાતિરિક્ત	આરમ્ભાતિરક્ત
૪૫૮	૨૦	અતિરિક્ત	અતિરક્ત
૪૫૮	૩૦	અતિરિક્ત	અતિરક્ત
૪૯૭	૧૬	પાયણિજ્ઞાણા	પાયણિજ્ઞાણા
૪૯૭	૨૮	પાપણિજ્ઞાણા	પાયણિજ્ઞાણા

